

# Č E S K Ý ETYMOLOGICKÝ

# SLOVNÍK

JIŘÍ REJZEK

**LEDA**

# Český etymologický slovník

Jiří Rejzek

# Úvodní část

## Předmluva

Asi žádná jazykovědná disciplína se u širší veřejnosti netěší většímu zájmu než nauka o původu slov, etymologie. Hledání odpovědi na otázku, odkud se berou slova – které můžeme sledovat v dějinách lidského myšlení už od Platónova dialogu *Kratylos* –, má v sobě něco fascinujícího, vždyť je to hledání kořenů naší řeči, našeho myšlení. Na druhé straně nelze popřít, že etymologie často pracuje s nedoloženým, rekonstruovaným materiálem, s některými nepravidelnými a těžko uchopitelnými procesy, a je tedy jako vědecká disciplína málo exaktní. Výhrady všech racionálních skeptiků pěkně vystihuje Voltairův bonmot, že „etymologie je věda, ve které samohláska neznamená nic a souhláska jen o trochu víc“ (postřeh mříí sice na soubodou etymologii předvědeckou, ale nezasvěcený čtenář by jej jistě mohl vztáhnout i na etymologii dnešní). Neznamená to však, že by etymologie byla vědou neseriózní. Její věrohodnost je dána jen tím, do jaké míry je ono vzrušující dobrodružství hledání a rozplétání přediva lexikálních vztahů podloženo ověřenými jazykovými fakty a regulováno kritickým úsudkem.

Souhrnné poučení o původu slov podávají etymologické slovníky. Česká jazykověda má v tomto ohledu dobrou tradici a může se pochlubit hned několika etymologickými slovníky ve své době kladně přijatými a dodnes více či méně dostupnými. Možná se nabízí otázka, zda je tedy vůbec zapotřebí nový český etymologický slovník vydávat. Důvody pro to jsou hned tři. Žádný z dosavadních slovníků nezabíral slovní zásobu v celé její relativní šíři: buď zahrnoval starou domácí slovní zásobu a opomíjel slova cizí (Machek, Holub – Kopečný), nebo se naopak zaměřil na slova cizí a při výkladu slov domácích byl příliš stručný a povrchní (Holub – Lyr). Dále, nový etymologický slovník zde nevyšel již více než třicet let a to je dlouhá doba i pro etymologii. Některé starší výklady je třeba korigovat, některé jsou dnes již neudržitelné. S tím nakonec souvisí i potřeba modernizace vykládané slovní zásoby a zařazení lexikálních jednotek, které se teprve v posledních desetiletích zabydly ve slovní zásobě češtiny nebo byly v předchozích slovnících z různých důvodů vypuštěny.

Výběr slovní zásoby každého slovníku je samozřejmě klíčovým problémem a nikdy nemůže vyhovět všem čtenářům. Náš etymologický slovník je určen především širší veřejnosti. Proto se snaží postihnout zvláště běžnou slovní zásobu češtiny včetně slov nespisovných a nově přejatých, ale uvádí i některá slova řidší, nářeční a zastaralá, pokud jsou v obecném povědomí (např. *ogar*, *hambalek* či *lajntuch*). Ve shodě s praxí většiny etymologických slovníků se nezabývá původem vlastních jmen (výjimkou jsou etnonyma *Čech* a *Slovan*).

Vzhledem k zaměření slovníku neuvádíme odkazy na jiné, pro běžného čtenáře obvykle těžko dostupné etymologické slovníky a jiné odborné práce (jejich základní přehled uvádí Seznam literatury). Činíme tak pouze u několika nejdůležitějších českých slovníků, pokud se na ně výslovně odvoláváme. Vedle toho jsou v heslech odkazy na slova etymologicky, případně i významově či slovotvorně související. Třetím typem odkazů jsou odkazy na úvodní textovou část, kde se pokoušíme o stručný přehled nejdůležitějších hláskoslovných a jiných změn, který má alespoň částečně usnadnit čtenáři porozumění srovnávanému jazykovému materiálu. Ze stejného důvodu je do úvodního oddílu zařazen i Přehled jazyků světa se stručnou historií jazyků pro srovnávací indoevropskou jazykovědu nejdůležitějších.

Protože slovníková hesla nebývají příliš květnatá, jsou psána stroze a úsporně, bude snad pro uživatele slovníku užitečné výstavbu hesla osvětlit:

Pokud není slovo neutrální, uvádíme jeho zařazení k vrstvě slovní zásoby či stylovou charakteristiku (obecně české, slangové, zastaralé, resp. vulgární, expresivní ap.). U neplnovýznamových slovních druhů a příslovců se označuje také slovnědruhovatá příslušnost. U slov méně známých či významově nejednoznačných se dále stručně objasňuje význam, po něm následuje soupis odvozenin (pokud již souvislost není zřejmá, uvádí se i odvozenina jako samostatné heslo).

Vlastní etymologický výklad začíná uvedením případných odlišných podob či významů slova ve starší češtině. U starých domácích slov se pak udávají ekvivalenty v jiných slovanských jazycích (základními zástupci jednotlivých slovanských areálů jsou polština, ruština, chorvatština či srbština a – je-li doložena – staroslověnština). Následuje rekonstruovaná praslovanská podoba a její srovnání s jinými indoevropskými jazyky a konečně rekonstrukce výchozího indoevropského kořene. V případě potřeby rekonstruujeme i vývoj významu, případně uvádíme některé další doplňující kulturně-historické informace.

U slov přejatých se uvádí cesta převzetí, v různé míře pak objasňujeme původ slova ve výchozím jazyce.

Nakonec ještě poznamku k časté nejednoznačnosti výkladů. Je známo, že uživatelé jazyka od jazykovědců vyžadují – v pravopise, tvarosloví ap. – jednoznačná řešení. Věříme, že v případě etymologického slovníku budou čtenáři shovívavější. Souvisí to s tím, co bylo řečeno v úvodu. Etymologie často pracuje s jazykovou prehistorií, s nedoloženými tvary i významy. (Nemusí to však být jen tento případ – někdy se vzpírá výkladu i slovo staré jen desítky let, osudy slov jsou zkrátka nevyzpytatelné.) U některých slov musíme i dnes konstatovat původ nejasný, u mnoha jiných



se nabízí více možností výkladu. V každém případě nám poukazování na nejednoznačné řešení připadá vůči čtenáři korektnější než předložení jediného výkladu, který by pak mohl být bez jakýchkoli pochyb považován za jistý. Subjektivnímu pohledu se ovšem v etymologii stejně vyhnout nelze.

Závěrem této části se sluší poděkovat všem, kteří jakoukoli radou či připomínkou přispěli ke zdaru tohoto díla nebo se zasloužili o jeho vydání. Jmenovitý dík patří především recenzentce Evě Havlové za pečlivé pročtení rukopisu a řadu cenných připomínek a korekcí, dále Václavu Blažkovi za revizi úvodního přehledu jazyků, lublaňským etymologům Marku Snojovi, Alence Šivic-Dularové a Metce Furlanové za dlouhodobou spolupráci a inspirativní podněty a v neposlední řadě i mé ženě Miladě za trpělivost, s níž snášela mou téměř tříletou intenzivní práci na tomto slovníku.

Jiří Rejzek

## Přehled jazyků světa

Na celém světě existuje několik tisíc jazyků (podle různých způsobů počítání se uvádí 3000–7000). Hlavním problémem je rozlišení jazyka a dialektu (nářečí), často tu rozhodují i politická hlediska. Tak např. vzájemně nesrozumitelné čínské či arabské dialekty jsou považovány za jediný jazyk, zatímco např. chorvatština a srbština, které jsou si velmi blízké, jsou dnes chápány jako dva různé jazyky.

Jazyky se obvykle třídí z hlediska své rodové příbuznosti, tj. příslušnosti k jazykovým rodinám vzniklým z jednoho společného základu. Tato příbuznost je dobře prozkoumána např. u indoevropských či semito-hamitských jazyků, naproti tomu např. u indiánských, australských, ale i kavkazských jazyků se často bere v úvahu spíš hledisko geografické a příbuznost je těžko prokazatelná.

## Indoevropské jazyky

### Slovanské jazyky

Slovanské jazyky se tradičně dělí na tři skupiny – západní, východní a jižní.

Západoslovanské jazyky jsou *čeština*, *slovenština* (tvoří podskupinu československou), *horní a dolní lužická srbština* (podskupina lužická), *polština*, *kašubština* a vymřelá *polabština* (podskupina lechická).

První souvislejší české texty pocházejí z 13. st., velký rozmach písemnictví pak nastává ve 14. st. Toto období vývoje českého jazyka (až do konce 15. st.) nazýváme *staročeštinou*. Následující období, které nazýváme *střední češtinou*, vrcholí na přelomu 16. a 17. st. (tzv. zlatý věk české literatury). Jazyk této doby později vzal Josef

Dobrovský za základ spisovného jazyka a tento návrat k normě staré přes 200 let vlastně způsobil dnešní napětí mezi češtinou spisovnou a obecnou. Střední čeština pak pokračuje i v době pobělohorské, od počátků národního obrození (konec 18. st.) mluvíme o *новоčeštině*.

V českém jazyce rozeznáváme čtyři hlavní skupiny nářečí (dialektů): česká nářečí v užším smyslu (celá oblast Čech), středomoravská (hanácká), moravskoslovenská a lašská.

Nejstarší památky psané *slovenským jazykem* jsou z 15. st. Spisovný jazyk se formuje počátkem 19. st. na základě středoslovenských nářečí, do té doby byla spisovným jazykem čeština. Blízkost obou jazyků vedla v období první republiky k falešné představě jednotného jazyka československého, podle níž jsou čeština a slovenština pouze dvě různá nářečí jednoho jazyka.

Lužičtí Srbové jsou zbytkem rozsáhlého slovanského osídlení na území mezi Nisou a Labem. Mají dva spisovné jazyky: *hornolužický* (v oblasti kolem Budyšina/Bautzenu), který je bližší češtině, a *dolnolužický* (v okolí Chotěbuzi/Cottbusu), který je bližší polštině. Nejstarší památky jsou z konce 15. st.

*Polština* má nejstarší písemné doklady ze 13. st., rozmach literatury nastává v 15. st.

*Kašubština*, kterou se mluví v okolí Gdaňsku, je někdy považována za nářečí polského jazyka. Je to vlastně zbytek jazyka, kterým mluvili pobaltští Slované (Pomořané). Na nejzápadnějším okraji jejich území se vyčleňuje ještě *pomořanská slovinština*, jazyk dnes prakticky mrtvý.

Polabští Slované žili na území mezi dolním tokem Labe a Odry, kde po nich zůstala četná zeměpisná jména. Jejich jazyk vystavený silné germanizaci zanikl do konce 18. st. Dnes známe jen kolem 2500 polabských slov.

Východoslovenské jazyky jsou *ruština*, *ukrajinština*, *běloruština*. V poslední době se projevují i snahy ustavit spisovnou *rusínštinu*.

*Staroruský jazyk* je jazyk písemnictví východních Slovanů od 11. do 14. st., který se užívá vedle církevní slovanštiny (viz níže). Po tomto období se již výrazněji projevují osobité rysy tří různých jazyků: pozdější *ruštiny*, *ukrajinštiny* a *běloruštiny*. Ukrajinský a běloruský národ se formují již koncem 16. st., svobodnější rozvoj jejich jazyků však nastává až v 19. st.

V poslední době se někdy vyčleňuje jazyk Rusínů – obyvatel Podkarpatské Rusi a přilehlých území Polska a Slovenska. Gramaticky jejich jazyk vychází z ukrajinštiny, k jejímž nářečím také obvykle bývá řazen.

Jihoslovenské jazyky jsou *slovinština*, *chorvatština*, *srbština* (západní podskupina), *makedonština*, *bulharština* (východní podskupina). Jihoslovenské základy má i nejstarší dochovaný slovanský jazyk – *staroslověnština*.

*Slovinština* je pokračováním jazyka alpských Slovanů, kteří kdysi sídlili i na území dnešního Rakouska a v okolí Terstu. Nejstarší písemnou památkou jsou latinkou

psané *Frízinské zlomky* z přelomu 10. a 11. st., další texty se objevují až od 16. st.

Chorvati a Srbové používali dlouho jako spisovný jazyk církevní slovanštinu (viz níže). Písemné památky v národním jazyce vznikají až v 16. st. u Chorvatů a v 18. st. u Srbů (i když za srbské lze považovat i některé památky ze 14. st.). V 19. st. se spisovné standardy obou jazyků sblíží a ustavuje se jednotná *srbochorvatština*, lišící se v obou variantách jen nečetnými hláskoslovnými a lexikálními jevy (a ovšem písmem – chorvatština se píše latinkou, srbština cyrilicí). Jednotný jazyk vzal za své až při rozpadu Jugoslávie počátkem 90. let 20. st., od té doby je patrná snaha po výrazné diferenciaci (někdy i násilné) obou jazyků. Jisté odlišnosti mají i bosenská a černohorská varianta srbochorvatštiny, v případě *bosenštiny* se dnes již také dá hovořit o samostatném jazyce.

*Makedonština* je nejmladší ze slovanských spisovných jazyků. Ustavuje se až ve 20. st., památky v národním jazyce jsou o století starší. Do té doby se jako spisovný jazyk užívala církevní slovanština.

Také *bulharština* používala dlouho jako spisovný jazyk církevní slovanštinu (silný vliv na jazyk měla i řečtina a turečtina). Novobulharské písemnictví se rozvíjí od 18. st. pod silným vlivem ruským.

Z jazyka balkánských Slovanů vychází i nejstarší psaný slovanský jazyk – *staroslověňština*. Konstantin (Cyril), povoláný spolu s Metodějem zavést slovanskou liturgii na Velké Moravě, vzal za jeho základ bulharsko-makedonské nářečí okolí Soluně, které znal, a sestavil pro něj i vlastní písmo – hlaholici. Později – asi na přelomu 9. a 10. st. – ji vystřídala mladší cyrilice, která se stala základem azbuky. Nejstarší staroslověňské texty nejsou zachovány, dochované památky pocházejí z 10.–11. st. Od 12. st. se ve staroslověňštině objevuje stále více národních prvků, mluví se o redakcích staroslověňského jazyka (české, ruské, chorvatské ap.) a jazyk se obvykle nazývá *církevní slovanštinou*. V pravoslavných zemích ovlivňovala církevní slovanština jako bohoslužebný jazyk písemnictví obzvlášť silně (viz výše).

## Baltské jazyky

Baltské jazyky se dělí na větev východní (*litevština*, *lotyština*) a západní (vymřelá *stará pruština*).

*Litevština* je doložena od 16. st., odedávna budí zájem lingvistů svou archaičností, především v hláskosloví. Od 16. st. má písemné památky i *lotyština*.

Starší jazykové památky má *stará pruština*, kterou známe ze slovníku a několika textů ze 14.–16. st. Prusové byli postupně poněmčeni a jejich jazyk zanikl v 17. st. (zbyl po nich název území).

Rada shodných rysů baltských a slovanských jazyků vedla k domněnce o původní baltoslovanské jazykové jednotě. Druhý tábor jazykovědců však tyto shody vysvětluje druhotným sblížením dvou původně samostatných jazykových větví.

## Germánské jazyky

Germánské jazyky se dělí na východní, severní a západní.

Nejstaršími germánskými písemnými památkami jsou runové nápisy z 2.–6. st. (tzv. *severozápadní germánština*).

Východní větev je zastoupena především *gótštinou*, nejstarším germánským literárním jazykem (překlad bible ze 4. st.). Ve 2. st. po Kr. se Gótové objevují na severním pobřeží Černého moře, kam přešli od ústí Visly (a tam z jižní Skandinávie). Jejich říše pak zaujímal značnou část východní Evropy, než byla koncem 4. st. rozvrácena Huny. Na Krymu jsou pozůstatky jejich jazyka doloženy ze 16. st.; jinak jazyk Gótů, kteří se následně přesunuli do Itálie a Španělska, zanikl kolem r. 700.

Severogermánské jazyky jsou *staroislandština* (užívá se též termínu *staronordický* či *staroseverský jazyk*), dále *islandština*, *norština*, *švédština*, *dánština*, *faerština*.

*Staroseverský jazyk* neboli *staroislandština* je jazykem řady literárních památek 9.–14. st. Před koncem tohoto období se již jasně vyčleňují jednotlivé skandinávské jazyky: *norština*, *dánština*, *švédština*, které jsou si dost blízké, *archaická islandština* a jí blízká *faerština*.

Západogermánské jazyky jsou *horní a dolní němčina*, *nizozemština*, *frízština*, *angličtina*.

*Německý jazyk* se formoval v 5.–11. st. z různých dialektů, z nichž nejdůležitější byl *franský*, dále např. *alemanský*, *bavorský*. Patří k nim asi i jazyk Langobardů, kteří v 6. st. přešli do severní Itálie. Nejstarší německé písemné památky jsou z 8. st., až do 11. st. pak mluvíme o staré *horní němčině*. *Středohornoněmecké* období trvá od pol. 11. st. do pol. 14. st. *Hornoněmecké* (tj. jižní) dialekty jsou základem dnešní spisovné němčiny.

*Dolnoněmecké* (tj. severní) dialekty mají nejstaršího předka ve staré saštině (památky z 9.–12. st.). Od 13. do 15. st. mluvíme o *středodolnoněmeckém jazyce*. V dnešní době dolnoněmecké dialekty pod tlakem spisovného jazyka mizí.

Zvláštními variantami německého jazyka jsou rakouská a *švýcarská němčina*, na základě německého dialektu je postavena i *lucemburština*.

Osobitým jazykem je *jidiš* – jazyk židovského obyvatelstva, který vznikl ve středověku z německého základu s příměsí slovanských a hebrejských prvků a rozšířil se především ve střední a východní Evropě (Polsko, Litva, Ukrajina, Balkán).

*Nizozemština* (neoficiálně *holandština*) je blízce příbuzná s dolní němčinou. Nejstarší památky jsou z 12. st. (střední nizozemština). Variantou téhož jazyka je *vlámština*, jíž se mluví v Belgii, ze stejného základu pak v Jižní Africe vznikala od 17. st. tzv. *afrikánština* (s příměsí anglických a domorodých prvků).

*Frízština* je samostatný jazyk, jímž se mluví v severní části Nizozemí (památky od 13.–14. st.).

*Stará angličtina* (neboli *anglosaština*) vycházela ze stejného základu jako dolní němčina a frízština (příchod Jutů, Sasů a Anglů na britské ostrovy v 5.–7. st.). Nejstarší památky jsou již ze 7. st. Na další podobu angličtiny působil vliv skandinávský

a především – po dobytí Anglie Normany r. 1066 – francouzský, který vedl k romanizaci většiny slovní zásoby i značným změnám v gramatice. Dnes se rozeznávají dvě základní varianty angličtiny – britská a americká, lišící se poněkud ve výslovnosti i slovní zásobě.

V koloniální éře se stala angličtina ve zkomolené a zjednodušené podobě pomocným dorozumívacím jazykem v řadě oblastí (tzv. *pidžin*).

## Keltské jazyky

Doložené keltské jazyky se dělí na podskupinu goidelskou (*irština*, *gaelština*, *manština*) a britonskou (*velština*, *kornština*, *bretonština*).

Nejlépe dochovaným keltským jazykem je *irština* se starými památkami již ze 7.–10. st. (krátké zápisy jsou již z 5.–6. st.), množství literárních památek pak pochází ze středoírského období (10.–15. st.). Ze stejného základu vycházejí dva později doložené jazyky: skotská *gaelština* a *manština* na ostrově Man, která zanikla až ve 20. st.

Britonská větev je zastoupena především *velštinou* (nazývá se též *kymerština* podle svého keltského jména) a *bretonštinou* (mluví se jí ve francouzské Bretani) – oba jazyky mají nejstarší památky z 9. st. Méně doložená *kornština* (užívaná na poloostrově Cornwall) zanikla kolem r. 1800.

Britonské podskupině byly blízké i jazyky kontinentálních Keltů, kteří však nezanechali žádné souvislejší písemné památky. Nejvýznamnější z nich jsou Galové, po nichž zůstala řada místních a osobních jmen, krátké zápisy a glosy. V širším slova smyslu k nim můžeme řadit i jazyk kmene Bójů žijícího na našem území. Zmínku si zaslouží i jazyk *keltiberský* na Pyrenejském poloostrově, který měl naopak blíže k podskupině goidelské.

## Italické jazyky

Tato skupina se obvykle dělí na dvě větve: oskicko-umberskou a latinsko-faliskou.

*Oskičtina* a *umberština* zanechaly poměrně značné množství kratších textů z posledních staletí před Kristem, než byly jako další jazyky Apeninského poloostrova pohlceny latinou.

Latinsky se mluvilo původně jen na malém území okolo Říma (tzv. Latium). Nejstarší zápisy jsou ze 7.–5. st. př. Kr. Období od 3.–1. st. př. Kr. je obdobím *staré latiny*, jazyk období od 1. st. př. Kr. do 1. st. po Kr. nazýváme *klasickou latinou*. V následujících staletích mluvíme o *pozdní latině* a od počátku středověku o *střední* či *středověké latině*. Vedle spisovné latiny se již od 2. st. po Kr. formuje lidová varianta – tzv. *vulgární latina*, která se stala základem románských jazyků, jež se začínají utvářet ve 2. pol. 1. tisíciletí.

Románské jazyky se obvykle dělí na západní a východní.



*Italština* a *španělština* mají nejstarší písemné památky z 10. st., *portugalština* a *katalánština* z 12. st. Za samostatný jazyk se považuje i *galicijština*, jíž se mluví na severozápadě Španělska.

Nejstarší románský text vůbec pochází z pol. 9. st. a je psán *starou francouzštinou*. Období staré francouzštiny s bohatou literaturou trvá až do 15. st., od 15. do 17. st. mluvíme o *střední francouzštině*.

Důležitým středověkým jazykem je *stará provensálština* (též *okcitéanština*) s doklady již od 10. st. Dnes je *provensálština* prakticky jen mluveným dialektem francouzštiny.

Ve východním Švýcarsku a severovýchodní Itálii se drží *rétorománština*, která zahrnuje několik dialektů (např. *ladinský*, *furlanský*) s různě dlouhou tradicí písemných památek.

Zvláštní postavení mezi románskými jazyky se přisuzuje *sardštině* na Sardinii (doklady od 11. st.), která si zachovává některé archaické rysy. Dnes je omezena prakticky jen na mluvený dialekt.

Východní či balkánškorománské jazyky zahrnují vymřelou *dalmatštinu*, která se až do 19. st. udržovala na pobřeží dnešního Chorvatska, a *rumunštinu*, která stejně jako její varianta *moldavština* vykrytalizovala z jazykově smíšené a nepřehledné oblasti Balkánu (texty od 16. st.).

## Albánský jazyk

Nejstarší albánský text pochází až z konce 15. st., což značně ztěžuje určení původu tohoto svěbytného indoevropského jazyka, který prošel značnými změnami. Jeho slovní zásoba je silně romanizována, zahrnuje i řadu řeckých a slovanských prvků. Všeobecně se soudí, že *albánština* je – alespoň částečně – pokračováním *ilyrštiny*, některé lexikální zvláštnosti ukazují na spojitost s *tráčetinou*, resp. *dáčetinou* (viz *reliktní jazyky*).

## Řecký jazyk

Nejstarší řecké písemné památky pocházejí z Kréty a z Mykén z 15.–12. st. př. Kr. a jsou psány na hliněných tabulkách slabičným, tzv. lineárním písmem A a B. Pro srovnávací filologii však má větší význam až jazyk homérských eposů z 8. st. př. Kr., zachycující i jazyk starších období. Ze tří hlavních řeckých dialektů – *aiolského*, *dórského* a *iónsko-atického* (v okolí Atén) – vzešel ve 4. st. př. Kr. společný jazyk, tzv. *koiné*, který trvá až do konce starořeckého období (6. st.). Středořecká (byzantská) éra trvá od 6. do 15. st., z ní pak vyrůstá dnešní *новоřečtina*.

## Arménský jazyk

Nejstarší památky ve *staroarménském* jazyce jsou z počátku 5. st., toto období trvá až do 11. st., kdy začíná období *střední arménštiny* (do 16. st.). Od počátku působil

na arménštinu silný vliv perštiny i některých neindoevropských jazyků. Soudí se, že arménština má blízko k *tráctině* a zvláště *frýžštině* (viz *reliktní jazyky*).

## Indoíránské jazyky

Tato větev se člení na dvě hlavní skupiny: indickou a íránskou.

*Staroindickým jazykem* rozumíme védštinu a sanskrt. *Védština* je jazykem bráhmanských náboženských textů, tzv. Véd, z doby okolo 1000 př. Kr. Mladším spisovným jazykem je *sanskrt*, jehož klasická forma je popsána v gramatice Pániniho již kolem r. 400 př. Kr. V 5.–12. st. byl sanskrt jazykem bohaté literatury, jako spisovný jazyk se používal i později (jeho funkci lze přirovnat k funkci latiny v Evropě).

Lidové dialekty, jež se vyvíjely vedle sanskrtu od pol. 1. tisíciletí př. Kr., se nazývají *prákrty*. Nejvýznamnější místo mezi nimi má jazyk *pálí*. Prákrty lze označit *jako stredoindické jazyky*. Z nich se na přelomu 1. a 2. tisíciletí vyvíjejí moderní indické jazyky, z nichž nejdůležitější jsou *hindština* a *urdština* (jde o týž jazyk lišící se jen kulturními souvislostmi – prvním se mluví v Indii, druhým v Pákistánu), dále např. *bengálština*, *pandžábština*, *marátština*, *gudžarátština*, *sindhština*, *radžanštánština*, *bihárština*, *nepálština*, *sinhálština* na Srí Lance a také *romština*.

Romové odešli z Indie v několika vlnách v 1. tisíciletí př. Kr., nějaký čas žili v Íránu a v 11. st. došli na Balkánský poloostrov. Odtud se ve 13.–15. st. rozšířili dále po Evropě.

*Staroíránské jazyky* jsou dochovány ve východní a západní variantě. Východní představuje tzv. *avesta*, jazyk sbírky posvátných knih, z nichž část je připisována Zarathuštrovi (snad již okolo 1000 př. Kr.). Západní variantou je *stará perština*, kterou známe z textů 6.–4. st. př. Kr. Mezi staroíránské jazyky patří i jazyk Skytů, kteří zřejmě žili kolem 6. st. př. Kr. v těsném sousedství protoslovanských kmenů, nezanechali však žádné písemné památky.

*Stredoíránskými jazyky* jsou např. *střední perština* (texty ze 3.–8. st.), *sogdiština*, *alanština*, *partština*, z moderních íránských jazyků patří mezi nejdůležitější *nová perština*, *pašto* (*afghánština*), *kurdština*, *osetština*, *balúdzština*.

Zvláštní postavení mezi indickými a íránskými jazyky zaujímají *dardské* a *nuristánské* jazyky, z nichž nejdůležitější je *kašmírština* v severozápadní Indii.

## Tocharský jazyk

*Tocharština* je známa z textů ze 6.–8. st., nalezených ve východním Turkestánu v podhůří Pamíru. Jsou známy dvě varianty jazyka, které se označují A a B.

## Anatolské jazyky

*Anatolské* (též *chetoluvíjské*) *jazyky*, jimiž se mluvilo v Malé Asii a severní Sýrii, jsou nejstaršími doloženými indoevropskými jazyky. Nejdůležitější z nich je *chetitština*, známá z řady klínopisných textů archivu v Boghazköy v Malé Asii pocházejících z

16.–13. st. př. Kr. Významný podíl na rozluštění jazyka a prokázání jeho indoevropského charakteru měl český badatel Bedřich Hrozný.

Z téhož archivu je známo i několik textů v *luvištině* a *palajštině*.

Vedle klínopisných textů existují i o něco mladší památky psané hieroglyfickým písmem – jejich jazyk se nazývá *hieroglyfická luviština*.

Mladší vrstvu anatolských jazyků představují především *lykijská* (texty z 6.–4. st. př. Kr.) považovaná za pokračování hieroglyfické luvištiny a *lydská* (texty ze 7.–5. st. př. Kr.) považovaná dnes za svébytnou větev anatolských jazyků.

## Reliktní jazyky

Některé jazyky se dochovaly pouze v ojedinělých zbytcích, většinou zápisech jednotlivých slov a jmen, což neumožňuje stanovit jejich přesné místo v rámci indoevropských jazyků. Takové jazyky nazýváme reliktními.

Významné místo mezi nimi zaujímají staré jazyky Balkánu (tzv. *paleobalkánské jazyky*): *frýžština* (*frygičtina*), *tráčtina*, *dáčtina*, *ilyrščina*, *stará makedonština*, *pelasgičtina*.

Sídla Frygů a Tráků (a jejich pozdější větve Dáků) původně zaujímala větší část Balkánského poloostrova (historická sídla Frygů jsou však v Malé Asii). Lépe je dochována *tráčtina*, po níž zůstalo několik nápisů a řada glos u antických i byzantských lexikografů.

Ilyrové obývali západní část Balkánského poloostrova, severně od Řecka. Za pokračování jejich jazyka se obvykle považuje albánština. *Ilyrščina* je doložena v glosách a vlastních jménech.

*Starou makedonštinu* a *pelasgičtinu* známe pouze z několika slov zapsaných u řeckých autorů. I z nich je však vidět, že šlo o jazyky dost odlišné od řečtiny, nelze s jistotou potvrdit ani jejich indoevropský původ.

Na Apeninském poloostrově je nejvýznamějším reliktním jazykem *venetština*, kterou známe z krátkých textů z 5.–1. st. př. Kr. ze severovýchodní Itálie. Nejblíže má k italským jazykům.

Z krátkých nápisů je zachována *mesapština*, již se mluvilo v jižní Itálii a jež se obvykle považuje za blízkou ilyrštině.

## Semitohamitské (afroasijské) jazyky

*Semitské jazyky* se dělí na několik skupin.

Severovýchodní skupinu tvoří *akkadský* (*staroakkadský*) jazyk, jehož nejstarší památky psané klínovým písmem jsou již z 25.–22. st. př. Kr. Jeho mladší stadia představují *babylonský jazyk* (20.–8. st. př. Kr.) a o něco mladší *asyrščina*.

V severozápadní skupině figurují staré jazyky – *eblajština*, *kanaánština*, *amoritština*, *ugaritština* aj. – s doklady již z počátku 2. tisíciletí př. Kr., *féníčtina* (14.–7. st. př. Kr.), dále *starohebrejščina* (nejstarší biblické památky od 13. st. př. Kr.), která

v posledních staletích př. Kr. ustoupila *aramejštině* (nejstarší památky z 10. st. př. Kr., biblické památky z 5.–2. st. př. Kr.). *Hebrejštiny* se dále užívala jen jako jazyk židovského náboženství, v 19. st. byla obnovena v moderní podobě zvané *ivrit*.

Středojižní skupinu tvoří *arabské jazyky*. Nejstarší předarabské nápisy jsou z 5. st. př. Kr., období klasické arabštiny se vymezuje zhruba 4.–9. st. po Kr. (nejdůležitější posvátná kniha Korán pochází ze 7. st.). Moderní spisovná arabština s řadou variant existuje od 19. st.

Jižní skupinu tvoří *etiopské jazyky*, z nichž je nejdůležitější *amharština*. Vymřelý staroetiopský jazyk (*geez*) s texty z 1.–11. st. je dodnes jazykem etiopské církve.

Ostatní semitohamitské jazyky spadají do *hamitské větve*.

Jsou to *berbersko-libyjské jazyky* (např. *tuaregské*), *egyptština* s bohatou historií začínající *staroegyptským jazykem* již ve 32.–22. st. př. Kr. a končící *koptským jazykem* (3.–6. st. po Kr., dnes liturgický jazyk koptské církve), dále *kušitské jazyky* ve východní Africe (zvláště *somálština* a *oromo* v Etiopii a Keni) a konečně *čadské jazyky*, z nichž je nejdůležitější *hausa* v severní Nigérii (co do počtu mluvčích třetí nejdůležitější africký jazyk po arabštině a svahilštině).

## Kartvelské jazyky

Malá jazyková rodina, do níž patří část kavkazských jazyků – *gruzínština* (nejstarší texty z 9.–10. st.), dále *svanština*, *megrelština*, jimiž se mluví také v Gruzii, a *čanština*, již se mluví v sousedním Turecku. Srov. však i dále severokavkazské jazyky.

## Uralské jazyky

Dělí se na větev *ugrofinskou* a *samojedskou*, ugrofinská se dále dělí na *finskou* a *ugrickou*.

Ve finské skupině se vyčleňuje podskupina příbaltská (především *finština* a *estonština* s texty ze 16. st., dále např. *karelština*, *livonština*, *vepština*), dále volžská (*mordvinština*, *marijština*), sámská (*sámština* neboli *laponština*) a permská (*udmurtština* a jazyk *komi*).

Ugrická skupina je zastoupena především *maďarštinou*, jež je doložena jednotlivými slovy již od 9. st., kdy se Maďaři usídlovali v Panonské nížině (jejich původní sídla byla v oblasti Uralu), první text je z 12. st. Dále se do této skupiny řadí i *mansiština* (*vogulština*) a *chantyština* (*oslačtina*), jimiž se mluví v okolí řeky Ob na západní Sibiři.

Samojedskými jazyky se mluví v oblasti Archangelska a západní Sibiře, patří mezi ně jazyky *něnecký*, *enecký*, *nganasan* aj.

## Drávidské jazyky

Jsou to původní jazyky oblasti Indického poloostrova, které byly částečně vytlačeny indoevropskými (indickými) jazyky. Nejvýznamější z nich je *tamilština*, jíž se mluví v severní části Srí Lanky, na jihu Indie, v jihovýchodní Asii, ale i v jižní Africe a na Fidži (nejstarší texty pocházejí z počátku našeho letopočtu), dále jazyky *telugu*, *kanada* či *malajalam*, jimiž se mluví v jižní Indii. Původní sídla Drávidů může naznačovat jazyk *brahui* na pomezí Pákistánu, Íránu a Afghánistánu.

## Altajské jazyky

Dělí se na jazyky *turkické* (*turkotatarské*), *mongolské* a *tunguzsko-mandžuské*.

Turkické (turkotatarské) jazyky mají nejstarší památky v *staroturkickém* a *staroujgurském* jazyce (2. pol. 1. tisíciletí po Kr.), v 15.–16. st. kvete písemnictví v *čagatštině*, která také bývá nazývána *starouzbeckým* jazykem.

Nejdůležitějšími současnými jazyky jsou *turečtina* (zvaná také *osmanština*, protože její moderní dějiny začínají s Osmanskou říší založenou na přelomu 13. a 14. st.), dále *ázerbajdžánština*, *tatarština*, *uzbečtina*, *kazaština*, *turkmenština*, *kyrgyzština*, *ujgurtina*, *baškirština*, *jakutština*, *čuvaština* aj.

Mezi mongolské jazyky patří *mongolština* (nejstarší text ze 13. st.), *burjatština*, *kalmýčtina*, mezi tunguzsko-mandžuské např. *mandžuština*, *evenština*.

Do této jazykové rodiny patřila i řada kočovných kmenů, které výrazně ovlivňovali dění ve střední a východní Evropě v 1. tisíciletí po Kr. – Hunové (i když jejich turkicko-mongolský původ není plně prokázán), Avari, Protobulhaři (asimilováni slovanskými kmeny, které přejala jejich jméno), Chazaři, Kumáni aj.

Poznámka:

Výše uvedené jazykové rodiny bývají spojovány do tzv. nostratické prarodiny, u níž se předpokládá společný původ (viz oddíl K jazykovým změnám). Někteří jazykovědci se snaží tuto prarodinu rozšířit o další jazykové rodiny (především asijské). Vůbec v další klasifikaci jazyků a určování příbuznosti bývají mezi jednotlivými autory značné rozdíly.

## Vymřelé jazyky Středomoří a Blízkého východu

Zájem badatelů poutá především tajemná *etruština*, z níž se dochovaly ne plně rozluštěné kratší texty a nápisy ze 7.–1. st. př. Kr. Hledají se souvislosti s jazyky indoevropskými, semitskými i kavkazskými, ale přesvědčivě ji s žádnou známou jazykovou rodinou nelze spojit.

Významným jazykem je i *sumerština*, nejstarší psaný jazyk na světě (památky od počátku 3. tisíciletí př. Kr.). Živým jazykem přestala být počátkem 2. tisíciletí př. Kr., ale nadále se užívala v kultu a vědě.

Mezi další jazyky této oblasti patří *iberština*, *ligurština* (snad jazyk indoevropský?), *minojština*, *chatijština*, *churitština*, *urartština* (poslední tři jazyky někteří badatelé sbližují se severokavkazskými jazyky), *elamština*.

## Baskičtina

*Baskičtina* představuje pozoruhodný relikť předindoevropského obyvatelstva Evropy. Nelze ji spojit s žádným známým světovým jazykem, podobnosti se nejčastěji hledají v kavkazských jazycích.

## Severokavkazské jazyky

Patří sem jazyky *abcházsko-adygské* (*abcházština*, *adygejština*, *čerkezština*, *abazština*), *dagestánské* (*avarština*, *lezginština*, *darginština*, *lakština*) a *nachské* (*čečenština*, *inguština*). Někdy se tyto jazyky spojují s výše uvedenými kartvelskými jazyky a označují se prostě jako *kavkazské*.

## Paleoasijské jazyky

Do této skupiny se řadí *inuitsko-aleutské jazyky* (*inuitština*, dříve též *eskymáčtina*, se čtyřmi skupinami – grónskou, aljašskou, kanadskou a asijskou – a *aleutština*), *čukotsko-kamčatské jazyky* (*čukotština*, *korjáčtina*), *nivchština* (na Sachalinu a okolo řeky Amur) i téměř zaniklé *jenisejské jazyky*, někdy i *jukagirština* v Jakutsku.

## Izolované asijské jazyky

Do této skupiny izolovaných, navzájem nepříbuzných jazyků lze zařadit *korejštinu* a *japonštinu* (i když někteří badatelé je řadí k altajským jazykům) s nejstaršími památkami z 8. st., dále menší jazyky *ainú* v Japonsku, *burušaski* v severní Indii aj.

## Tibetočínské (sinotibetské) jazyky

Patří sem především *čínsština* se svými dialekty. Severní dialekty, jimiž mluví většina Číňanů, jsou si navzájem srozumitelné, archaičtější jižní – tedy *yüe* (*kantonština*), *wu* (*šanghajština*), *xiang*, *min* aj. – se od sebe již značně liší. Nejstarší čínské písemné památky pocházejí z konce 2. tisíciletí př. Kr.

Druhou podskupinu tvoří *tibeto-barmské jazyky*, zvláště *tibetština*, *barmština*, *karrenština*.

## Thajské jazyky

Nejdůležitější jsou *thajština* a *laoština*, dále jazyky *čuang*, *li*, *mjaojao* (ten se někdy řadí k austroasijským jazykům).

## Austroasijské jazyky

Rozeznává se skupina *monsko-khmérská* (*khmerština*, *monština*), *viet-muongská* (*vietnamština*), *mundská* (*santali*, *mundari* ve východní Indii), *nikobarská* a některé menší skupiny.

## Austronéské jazyky

Dělí se na západní (indonéské), kam patří *malajština*, *indonéština*, *javánština*, *sundština*, *balijština*, *malgaština* či *tagalog* na Filipínách, a východní (oceánské), kam patří *fidžijská*, *samojská*, *maorština*, *havajská* či *motu* na Nové Guineji.

## Papuánské jazyky

Okolo 700 malých jazyků, jejichž příbuznost je těžko prokazatelná.

## Australské jazyky

Zbytky jazyků původního obyvatelstva Austrálie, jimiž dnes mluví méně než 50 tisíc mluvčích.

## Africké jazyky

Dělí se obvykle na tři skupiny: *kongo-kordofánskou*, *nilo-saharskou* a *khoisánskou*.

Mezi *nigero-konžskými jazyky*, které představují dominující složku kongo-kordofánských jazyků, je nejdůležitější *benue-konžská* podskupina, do níž patří jazyk *tiv* v Nigérii a *bantuské jazyky*, především *svahilština* ve střední a východní Africe (co do počtu mluvčích největší africký jazyk jižně od Sahary), dále jazyky *kongo*, *ngala* (Angola), *zulu* a *xhosa* (Jižní Afrika), *šona* (Mosambik, Zimbabwe). Další podskupiny jsou *kwa* (jazyky *yoruba*, *ibo*, *ewe* aj. v Nigérii a okolí), *západoatlantská* (jazyky *volof*, *ful* v západní Africe), *mande* (jazyky *maninka*, *bambara* aj. v západní Africe), *gur* (jazyk *mosi* v Burkině Faso a okolí).

Nilo-saharské jazyky se dělí na řadu menších podskupin (*songhai*, *saharská*, *ma-banská*, *fur*). Patří k nim i starobylý *nubijský jazyk* v Súdánu a jižním Egyptě s písemnými památkami od 6. st.

Khoisánskými jazyky se mluví na jihozápadě Afriky i v Tanzánii. Patří k nim jazyk *nama* (hanlivě *hotentotština*) a další menší jazyky.

## Americké indiánské jazyky

Čistě geograficky se dělí na *severoamerické*, *středoamerické* a *jihoamerické*.

Severoamerické jazyky zahrnují řadu skupin – *algonkinské jazyky* (*krí*, *odžibvejština*, *čejenština*, vymřelá *mohykánština* aj.), *na-dene* (*navazština*, *apačské jazyky*,

*tingit* na Aljašce), *siouxske* nebo též *súzske* (*dakotština*, *crow*), *irokézske* (*čerokjština*, *senečtina*), *penutijské*, *hokaské* aj.

Mezi středoamerickými jazyky jsou nejdůležitější *jazyky aztécké* (zvláště *nahuatl* v Mexiku, ale patří sem např. i *šošanština* a *komančtina* na jihu USA), dále *mayské jazyky* (*mam*, *quiche*, *yucatec*) a skupina *otomange* (*mixtec*, *otomi*, *zapotec*) a dále *karibské jazyky*.

Mezi jihoamerickými jazyky vynikají počtem mluvčích jazyky *kečua* (Peru a okolní země), *guaraní* (Paraguay a okolní země), *aymara* (Bolívie, Peru), dále sem patří např. *arawacké jazyky* ve Venezuele a Brazílii (původně se jimi mluvilo v karibské oblasti), *tupi* v Paraguayi a Brazílii či *araukánské jazyky* v Chile.

## K jazykovým změnám

Jazyky lidstva podléhají neustálým změnám, které vycházejí jednak zevnitř jazykového systému, jednak jsou způsobovány kontaktem s jinými jazyky. Jazykové změny můžeme nejlépe pozorovat v oblasti hláskosloví. Porovnáváme-li některá slova dvou či více příbuzných jazyků, postřehneme jistá pravidla, podle nichž si hlásky v těchto jazycích odpovídají. Na základě těchto pravidel pak můžeme jednak rekonstruovat hlásky výchozího prajazyka, jednak odhalovat hláskové změny, jimiž jazyk na cestě ke své současné podobě prošel. Tak můžeme pro češtinu, polštinu, ruštinu a ostatní slovanské jazyky celkem snadno rekonstruovat společný základ – nedochovanou praslovanštinu – a popsat změny, kterými současné slovanské jazyky od období praslovanské jednoty prošly. Pro jazyky slovanské, baltské, germánské, latinu, řečtinu atd. zase – již s většími obtížemi – rekonstruujeme prajazyk indoevropský. V posledních desetiletích se objevily pokusy jít ještě dále do minulosti a byla formulována tzv. nostratická hypotéza, která na základě několika desítek zjištěných společných kořenů uvažuje o širším jazykovém společenství (jazyky indoevropské, uralské, semito-hamitské, kartvelské, altajské a drávidské).

Při etymologických výkladech domácích slov není třeba zacházet za hranice indoevropského společenství. V následujícím stručném přehledu se seznámíme s nejdůležitějšími hláskoslovnými změnami, jimiž slovanské jazyky (a okrajově i jazyky další) od rozrůznění indoevropského prajazyka prošly a na něž se při etymologických výkladech jednotlivých slov odvoláváme. Je ovšem třeba si uvědomit, že vedle pravidelných změn se v jazyce objevuje i řada změn nepravidelných, k nimž je nutno přihlížet případ od případu (v závěrečném oddíle D jsou uvedeny alespoň některé často se opakující změny psychologické povahy), a že svá úskalí má i samo určení příbuznosti slova: u některých slov imitativní, zvukomalebné (onomatopoické) povahy mluvíme pouze o elementární, nikoli genetické (rodové) příbuznosti, zatímco v některých případech je zase obtížné určit, zda podobná slova jsou geneticky příbuzná,



či zda jde o převzetí z jednoho jazyka do druhého.

## A. Od indoevropštiny k praslovanštině

Hypotetický indoevropský prajazyk si dnes představujeme jako dynamický, nářečně rozrůzněný útvar. Díky migracím ie. obyvatelstva docházelo k neustálému míšení, sbližování a zase rozrůžňování dialektů. Pravlast Indoevropanů není přesně známa – obvykle se klade do širokého pásu mezi Balkánem a Kavkazem, nejčastěji do oblasti severně od Černého moře. Rovněž začátek rozrůžňování ie. dialektů se klade do různé doby – obvykle do 3. tisíciletí př. Kr. Zde uvádíme nejdůležitější hláskové změny a jevy přechodu od indoevropštiny k praslovanštině.

### A1. Jazyky kentumové a satemové

Při porovnávání některých příbuzných slov ie. jazyků zjistíme, že si v nich odpovídají tyto hlásky:

| slov. | lit. | germ. | lat.    | ř. | sti.     |
|-------|------|-------|---------|----|----------|
| s     | š    | h     | c (= k) | k  | ś        |
| z     | ž    | k     | g       | g  | ǵ (= dž) |
| z     | ž    | g     | h       | ch | h        |

Příklady:

a) stsl. *desętb*, lit. *dešimt*, gót. *tehun*, lat. *decem*, ř. *deka*, sti. *daša* (dále srov. *sto*, *srdce*, *osm*),

b) stsl. *znati*, lit. *žinoti*, něm. *kennen*, lat. *nōscō* (původně *gnōscō*), ř. *gignōskō*, sti. *jānāmi* (dále srov. *zrno*, *bříza*, *mlezivo*),

c) stsl. *vezti*, lit. *vežti*, něm. *Wagen* 'vůz', lat. *vehere*, ř. *ochos* 'vůz', sti. *vahāmi* 'vezu' (dále srov. *zima*, *země*, *lízat*).

Na základě těchto responzí se rekonstruuji ie. tzv. palatalizované veláry (změkčené zadopatrové souhlásky) *ǵ*, *ǵ* a *ǵh*, které v jedné skupině jazyků ztvrdly a splynuly s obvyčejnými velárami (jde o jazyky kentumové podle klasické výslovnosti lat. *centum* 'sto'), ve druhé se změnilly v sykavky (nazývají se jazyky satemové podle stper. *satəm* 'sto'). V 19. st. byl tomuto rozdělení přikládán značný význam (rozčlenění ie. areálu na oblast západní a východní), ale objevení nových kentumových ie. jazyků tocharštiny a chetitštiny na východě tyto představy narušilo.

### A2. Přídechové souhlásky

Střednice v některých ie. jazycích ukazují na existenci speciální řady přídechových (aspirovaných) souhlásek:

| slov. | lit. | germ. | lat.    | ř. | sti. |
|-------|------|-------|---------|----|------|
| b     | b    | b     | b, f    | f  | bh   |
| d     | d    | d     | d, b, f | th | dh   |
| g     | g    | g     | h       | ch | gh   |

Příklady:

- a) stsl. *bratrŕ*, lit. *brolis*, něm. *Bruder*, lat. *frāter*, ř. *frātōr*, sti. *bhrātar-* (dále srov. *brát, nebe*),  
b) stsl. *děti* ‘udělat’, lit. *dėti* ‘položít’, angl. *deed* ‘čin’, lat. *feci* ‘udělal jsem’, ř. *tithēmi* ‘kladu’, sti. *dadhāmi* tv. (dále srov. *rudý, dcera, dým*),  
c) stsl. *mŕgla* ‘mlha’, lit. *migla*, ř. *omichlě*, sti. *megha-* ‘mrak’ (dále srov. *stihnout, host*).

Na základě těchto responzí se rekonstruuje řada ie. znělých aspirovaných souhlásek *bh, dh, gh*, které v bsl. již někdy v 2. tisíciletí př. Kr. splynuly s normálním *b, d, g*. Srov. však poznámku v A3.

### A3. Labioveláry

U některých příbuzných ie. slov najdeme tyto responze:

| slov. | lit. | germ. | lat.       | ř.        | sti. |
|-------|------|-------|------------|-----------|------|
| k     | k    | hw    | qu         | p, t, k   | k    |
| g     | g    | q     | g(u), v    | b, d, g   | g    |
| g     | g    | w, g  | f, v, g, u | f, th, ch | gh   |

Příklady:

- a) stsl. *kŕto*, lit. *kas*, sthn. *hwas*, lat. *quod*, ř. *tis*, sti. *ka-* (dále srov. *kolo, cena, péci*),  
b) stsl. *živŕ* (viz B1), lit. *gyvas*, gót. *qius*, lat. *vi* *vus*, ř. *bios* ‘život’, sti. *jŕ* *va-* (dále srov. *žena, hovado, žrát*),  
c) stsl. *sněgŕ*, lit. *sniegas*, gót. *snaiws*, lat. *nix* (gen. *nivis*), *ninguit* ‘sněží’, ř. *nifa* (ak.) (dále srov. *hnát, hořet*).

Tyto responze ukazují, že zadopatrovým souhláskám v slov., balt., sti. někdy odpovídají retné souhlásky v germ., lat., ř. Proto se rekonstruuje ie. labioveláry *k<sup>u</sup>*, *g<sup>u</sup>*, *g<sup>u</sup>h*, které si představujeme jako zadopatrové souhlásky (veláry) s vedlejší retnou (labiální) artikulací.

Poznámka: Z výše uvedených přehledů vyplývá, že systém ražených souhlásek byl v ie. značně bohatý a složitý. Byly tu tři řady ražených (znělá, neznělá, znělá přídechová) a navíc tři řady zadopatrových souhlásek (normální, změkčená a labializovaná). Takto rekonstruovaný systém často budí pochybnosti – uvedené tři řady ražených nejsou známy v žádném jiném jazyce, ze tří řad zadopatrových souhlásek jsou v jednotlivých ie. jazycích doloženy vždy nejvýše dvě atd. Rekonstruované

ie. hlásky tak musíme brát spíš jako grafické symboly, jejichž přesnou fonetickou realizaci neznáme.

V této souvislosti se zmíníme ještě o tzv. laryngálech (označují se *H*). Jde o jakési hrdelní hlásky, které se mohly realizovat buď jako souhlásky, nebo jako samohlásky. Jejich existenci v ie. plně uznává až jazykověda 2. pol. 20. století, ohledně počtu laryngál i jejich postavení v hláskoslovném systému ie. však nepanuje jednotna. Pozůstatky laryngál jsou nejlépe patrný v chetitštině (srov. het. *paḥḫur* – ř. *pṣr* ‘ohěň’). V našich ie. rekonstrukcích s laryngály nepracujeme.

#### A4. Germánské posouvání souhlásek

Někdy v 1. tisíciletí př. Kr. došlo v germ. k posunutí ie. souhláskového systému. V první pol. 1. tisíciletí po Kr. pak došlo k dalšímu obdobnému posunu v hornoněmckých (jižních a středních) nářečích, které jsou základem spisovné němčiny.

a) ie. *bh*, *dh*, *gh* dalo (jako v slov. a balt.) *b*, *d*, *g*, v horní něm. dále *d* dalo *t*. Příklady: ie. *\*bheugh-* ‘ohýbat’, angl. *bow*, něm. *biegen*; ie. *\*dhē-* ‘položít’, angl. *deed* ‘skutek’, něm. *tat* tv.

b) ie. *b*, *d*, *g* dalo v germ. *p*, *t*, *k*, v horní něm. dále *f*(*pf*), *tz*, *s*, (*z*), *ch* (*k*) (hlásky v závorkách se vyskytují na počátku slova).

Příklady: psl. *\*slabǫ*, angl. *sleep* ‘spát’, *schlaff* ‘ochablý’, psl. *\*do*, angl. *to*, něm. *zu*; lat. *edere*, angl. *eat*, něm. *essen*; psl. *\*seděti*, angl. *sit*, něm. *sitzen*; lat. *mulgēre* ‘dojit’, angl. *milk*, něm. *Milch*; psl. *\*govędo*, angl. *cow*, něm. *Kuh*.

c) ie. *p*, *t*, *k* dalo v germ. *f*, *th*, *h*, v závislosti na přízvuku však někdy docházelo k dalším změnám.

Příklady: lat. *pater*, angl. *father*, něm. *Vater*; psl. *\*bratrǫ*, angl. *brother*, něm. *Bruder*; lat. *septem*, germ. *\*sifún*, ale do gót. *sibun*, něm. *sieben*; lat. *capere* ‘uchopit’, angl. *have*, něm. *haben*.

#### A5. Indoevropské s

Sykavka *s* byla jedinou třenou souhláskou v ie. souhláskovém systému, s čímž zřejmě souvisí její náchylnost k různým změnám.

a) Některé ie. kořeny mají na začátku tzv. pohyblivé *s-* (*s-mobile*), které se vyskytuje vždy jen v některých tvarech a některých jazycích.

Příklady: psl. *\*snęǫ*, angl. *snow*, lat. *nix*, ř. *nifa*; psl. *\*kora* i *\*skora* (viz *kūra*), lat. *cortex*; stir. *camb* ‘křivý’, ř. *skambos* tv.

b) Souhláska *s* se v ř., írán., arm. a části kelt. jazyků oslabuje na začátku slova a mezi samohláskami v *h*, v lat. a částečně v germ. se mezi samohláskami mění v *-r-* (srov. lat. *esse*, *posse* – *laudāre*, *audire*, angl. *was* – *were*).

c) Ke změně *s* v *ch* ve slov. viz A8.

d) Do tohoto oddílu zařazujeme i jednu změnu, při níž *s* naopak vzniká – disimilací z ie. *-dt-*, *-tt-*.

Příklady: *vést, číst, past*. Tato změna proběhla i v balt., ř. a írán., ale spíš než o starý nářeční jev jde asi o paralelní vývoj v jednotlivých jazycích.

## A6. Indoevropský ablaut

Ablautem (méně frekventované české termíny pro tento jev jsou střída a kmenostup) rozumíme střídání samohlásek uvnitř kořene slova. Příčinou tohoto jevu asi bylo působení volného a pohyblivého přízvuku. Rozeznáváme tři základní stupně: plný (základní), který má ve většině ie. kořenů podobu s *e* (*e, ei, eu, er* ap.), oslabený (redukováný, nulový), s úplnou absencí vokálu nebo jeho redukcí, a *o*-ový, obsahující *o*. Vedle toho se objevuje i stupeň zdložený s *ē* či *ō*. Příklady:

| e                                                                         | 0                                                                      | o                                                                                 | ē, ō                       |
|---------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------|----------------------------|
| ř. <i>petomai</i><br>‘poletuji’<br>psl. <i>*rekti</i>                     | <i>eptomeen</i><br>‘poletoval jsem’<br><i>*rokq</i>                    | <i>poteomai</i><br>‘poletuji’<br><i>*rokz</i> (viz <i>řící</i> )                  | <i>pōtaomai</i><br>‘létám’ |
| ei                                                                        | i                                                                      | oi                                                                                | ē(i), ō(i)                 |
| ř. <i>leipō</i><br>‘zanechávám’<br>stsl. <i>cvisti</i>                    | <i>elipon</i><br>‘zanechával jsem’<br><i>cvotq</i>                     | <i>leloipa</i><br>‘zanechal jsem’<br>(perf.)<br><i>cvētz</i> (viz <i>kvést</i> )  |                            |
| eu                                                                        | u                                                                      | ou                                                                                | ē(i), ō(i)                 |
| gót. <i>giutan</i><br>‘lít’<br>stsl. <i>bljudō</i><br>‘dbám, dávám pozor’ | <i>gutum</i><br>‘lili jsme’<br><i>bōdēti</i>                           | <i>gaut</i><br>‘lil jsem’<br><i>buditi</i> (viz <i>bdít</i> )                     |                            |
| er                                                                        | r                                                                      | or                                                                                | ēr, ōr                     |
| ř. <i>derkomai</i><br>‘dívám se’<br>psl. <i>*merti</i>                    | <i>edrakon</i><br>‘díval jsem se’<br><i>*szmōrtb</i>                   | <i>dedorka</i><br>‘podíval jsem se’<br>(perf.)<br><i>*morz</i> (viz <i>mřít</i> ) |                            |
| en                                                                        | n                                                                      | on                                                                                | ēn, ōn                     |
| ř. <i>penthos</i><br>‘truchlím’<br>stsl. <i>pēti</i>                      | <i>epathon</i> (srov. A7)<br>‘truchlil jsem’<br>(impf.)<br><i>pōnq</i> | <i>pepontha</i><br>‘truchlil jsem’<br>(perf.)<br><i>poto</i> (viz <i>pnout</i> )  |                            |

Poznámka: Hláskové změny i různé analogické procesy vedly ve slov. jazycích (a v různé míře i jinde) ke značnému přetvoření původních ie. ablautových alternací (srov. zvláště oddíly B2, B6, B7, B8).

## A7. Slabičné sonanty

Pro ie. likvidy *r*, *l* a nosovky *m*, *n* někdy najdeme tyto responze:

| psl.   | lit.   | germ. | lat.   | ř.     | sti. |
|--------|--------|-------|--------|--------|------|
| ѣр, ѣл | ir, ur | ur    | or, ur | ra, ar | r□   |
| ѣл, ѣл | il, ul | ul    | ol, ul | la, al | r□   |
| е      | im     | um    | em, en | a      | a    |
| е      | in     | un    | en     | a      | a    |

Příklady:

- a) psl. *\*sѣrdьce*, lit. *širdis*, lat. *cor*, ř. *kardiā*,
- b) psl. *\*volkō*, lit. *vilkas*, gót. *wulfs*, sti. *vr□ka-*,
- c) stsl. *desѣtь*, lit. *dešimt*, gót. *taihun*, lat. *decem*, ř. *deka*, sti. *daša*,
- d) stsl. *pamѣtь*, lit. *atmintis* ‘vzpomínka’, gót. *gamunþs* ‘památka’, lat. *mens* ‘mysl’, sti. *mati-* tv. Srov. i *hrdlo*, *červ*, *plný*, *devět*, *sedm*.

Tyto responze vedou k rekonstrukci slabičných sonant *r□*, *l□*, *ŋ*, *ŋ*, které se realizovaly asi podobně jako naše slabikotvorné *r*, *l* (mohlo to však být i na začátku slova). Do jednotlivých slov. jazyků se psl. *ѣr*, *ѣл* a *ѣл*, *ѣл* vyvíjelo různě (srov. i B8). V č. máme ve většině případů slabikotvorné *r*, *l*, jen po *č*, *ž* je *er* (srov. *červený*, *žerď*) a *el* se změnilo v *lu* (*lú*) (srov. *žlutý*, *dlouhý*). K *е* viz B7.

## A8. Slovanské ch

- a) Slov. *ch* vzniklo z ie. *s*, pokud předcházely hlásky *i*, *u*, *r*, *k* a nenásledovala souhláska. Vzhledem k tomu, že za velmi podobných podmínek došlo ke změně *s* > *š* v indoíránských jazycích a částečně i lit., soudí se, že *š* bylo vývojovým mezistupněm i v slov. a že změna začala zřejmě pod írán. vlivem zhruba okolo 7.–6. st. př. Kr.

b) Výše zmíněné pravidlo nemůže objasnit většinu případů *ch-* na počátku slovanských slov. Proto se počítá i s různými nepravidelnými, snad expresivními změnami, např. *ch-* ze *sk-* (přes *ks-*?) (viz *chvojí*, *chrabří*) či z *k*, *g* (viz *chlad*, *chřtán*) aj.

## A9. Zánik souhlásek

Koncové souhlásky často zanikají, souhláskové skupiny uvnitř slova se zjednodušují.

- a) Ve slov. (a také západogerm. jazycích) všechny koncové souhlásky zanikly (srov. stsl. *vlъkъ* proti lit. *vilkas*), v řečtině se zachovalo jen *-s*, *-n*, *-r*, ve sti. se koncové *-s* často oslabilo na *-h* ap.

b) Od počátku psl. období se uplatňuje tzv. zákon otevřených slabik, tedy zjednodušují se všechny souhláskové skupiny kromě těch, které jsou obvyklé i na začátku slova.

Příklady: psl. *\*sѣnъ* z ie. *\*supno-* (viz *sen*), psl. *\*vymę* z ie. *\*ūdhmen-* (viz *vemeno*), psl. *\*potъ* z ie. *\*pok<sup>u</sup>to-* (viz *pot*).

c) K zjednodušování souhláskových skupin dochází i v pozdějších obdobích, srov. *selka* ze stč. *sedlka*, *šedesát* ze *šestdesát*.

## B. Od praslovanštiny do rozpadu slovanské jednoty

Klasickou praslovanštinou rozumíme poměrně krátké období zhruba od 4. do 8. st., kdy došlo k řadě změn, které výrazně změnily slov. hláskoslovný systém i strukturu slova. Je to zároveň období expanze Slovanů, kteří se náhle vynořili na scéně evropských dějin. Vznik slovanského etnika je obestřen tajemstvím: většinou se dnes přijímá představa, že vykryštovalo na jihozápadním okraji protobaltského areálu (tedy oblasti, kde žili předchůdci baltských kmenů) a na jeho genezi se podílely i jiné etnické složky – italská, íránská, trácká ap. Pravlast Slovanů – tedy místo, odkud začala v pol. 1. tisíciletí po Kr. jejich expanze – se klade obvykle severně od Karpat.

### B1. Praslovanská palatalizace

Výraznými změnami, které zásadně změnily slov. souhláskový systém, byly tzv. palatalizace (změna zadopatrové souhlásky v předopatrovou, změkčení). Rozeznáváme tři:

a) 1. palatalizace proběhla před samohláskami *e* a *i* s těmito výsledky: *k* > *č*, *g* > *dž* > *ž*, *ch* > *š*.

Příklady: stsl. *četyre* – lit. *keturi*, stsl. *živŕ* – lit. *gyvas*, stsl. *ucho* – *uši*. Po takto vzniklých tupých sykavkách a po *j* se měnilo *ē* v *a*, srov. psl. *\*žarŕ* z *\*geer-* (viz *žár*), *\*šatŕ* z germ. *hētaz* (viz *šat*) ap.

b) 2. palatalizace proběhla před samohláskami *ě* a *i* vzniklými z dvojhlásek *ai*, *oi* (viz B2) s těmito výsledky: *k* > *c*, *g* > *dz* (> *z*), *ch* > *s* (v zsl. *š* jako u 1. palatalizace). Příklady: stsl. *cěna* – lit. *kaina*, stsl. *vlŕci* – lit. *vilkaĩ*, r. *seryj*, č. *šerý*. Ve vsl. a jsl. došlo k palatalizaci i ve skupinách *gv-*, *kv-*, srov. č. *květ*, r. *cvet*, č. *hvězda*, r. *zvezda*.

c) 3. palatalizace proběhla po *ę*, *i*, *ŕ* především v příponách, v kořeni se s ní setkáváme výjimečně. Podrobnosti tohoto procesu i jeho časové zařazení jsou dodnes sporné.

Příklady: stsl. *kŕne*, *dzŕ* – germ. *\*kuningaz* (viz *kněz*), *ovŕca* – stl. *avikaa-* (viz *ovce*).

### B2. Monoftongizace diftongů

Ie. diftongy (dvojhlásky) se v psl. monoftongizovaly s těmito výsledky: *ai*, *oi* > *ě* (v koncovkách také *i*), *ei* > *i*, *au*, *ou* > *u*, *eu* > *’u*.

Příklady: stsl. *cěna* – lit. *kaina*, stsl. *iti* – lit. *eiti*, stsl. *rudŕ* – lit. *raudas*, stsl. *ljudŕje* – ř. *eleutheros* ‘svobodný’ (viz *lidé*).

K monoftongizaci diftongů v psl. muselo dojít po provedení 1. a před začátkem 2. palatalizace.

**B3. Praslovanská souhláska + j**

K palatalizaci zadopatrových souhlásek nedocházelo pouze působením předních samohlásek (B1), ale i působením neslabičného  $\widehat{i}$  ( $j$ ) – např. stsl. *lože* > \**log-iō*, stsl. *plačq* > \**plak-iom*. Také skupiny  $\widehat{si}$ ,  $\widehat{zi}$  daly  $\check{s}$ ,  $\check{ž}$ .

Po retnicích *b*, *p*, *m*, *v* se ve vsl. a jsl. vytvořilo tzv. epentetické *l*, v zsl. dochází jen ke změkčení souhlásky: č. *země* – r. *zemia*, č. *koupím* – r. *kuplju*, č. *Boleslav* (místní jméno) – r. *Jaroslav*’.

Nejsložitější byl vývoj u skupin  $\widehat{ti}$  (stejný vývoj mají i skupiny *kt*, *gt* před *i*),  $\widehat{di}$ , kde jsou ve slov. jazycích různé střídnice:

| psl.           | zsl.  | vsl. | sln. | s./ch. | mak. | b., stsl. |
|----------------|-------|------|------|--------|------|-----------|
| $\widehat{ti}$ | c     | č    | č    | ć      | Ћ    | št        |
| $\widehat{di}$ | dz(z) | ž    | j    | đ      | ѓ    | žd        |

Příklady: *svíce*, *noc*, *moci*, *mez*.

**B4. Proteze (předsouvání hlásky)**

V psl. se vytvořily dvě protetické hlásky: *j* a *v*.

Protetické *j*- předstupovalo před *e*, *i*, *e*, mladší je proteze před *a*.

Příklady: lat. *est* – stsl. *jestb*, lat.  $\imath re$  – č. *jít*, lit. *imti* – stsl. *jėti* (viz *jmout*), lat. *agnus* – stsl. *jagne* (viz *jehně*), lit. *obuolys* – č. *jablko*.

Protetické *v*- předstupovalo před  $\widehat{u}$ , *u* (tedy pozdější *y*, *ø*, viz B5).

Příklady: lit. *ūdra* – č. *vydra*, av. *ufyate* – stsl. *vøpiti* (viz *úpět*). Uvažuje se i o některých případech psl. proteze před *o* (viz *vůně*).

Pozn. V obecné češtině dnes máme protetické *v*- před *o* (*vokno*, *vodejít*). Tento jev se vyvíjel již od konce 14. st., do spisovného jazyka však nepronikl.

**B5. Změny praslovanského samohláskového systému**

Ie. samohláskový systém prošel do konce psl. období těmito změnami:

ie. *a*, *o* splynulo v psl. *o*, srov. lit. *ragas* – č. *roh*

ie. *i* > psl. *o*, srov. lat. *vidua* – stsl. *vødova* (viz *vdova*)

ie. *u* > psl. *ø*, srov. lit. *musai* – stsl. *møchø* (viz *mech*)

ie.  $\bar{a}$ ,  $\bar{o}$  splynulo v psl.  $\bar{a}$ , srov. lit. *duoti* – č. *dát*

ie.  $\bar{e}$  >  $\bar{e}$ , srov. lat. *mēnsis* – stsl. *měsęcь* (viz *měsíc*)

ie.  $\bar{u}$  > *y*, srov. lit. *sūnus* – č. *syn*

Již na začátku psl. období došlo k některým změnám v samohláskové kvalitě, pokud předcházela palatalizovaná souhláska nebo *j* (respektive  $\widehat{i}$ ) (tzv. psl. přehlásky):

$\bar{o}$  >  $\bar{e}$ , srov. ie. \**marīō* – stsl. *morje* (viz *moře*)

$\bar{u}$  >  $\imath$  > *i*, srov. lit. *siūti* – č. *šít*

$\acute{u} > i > \text{v}$ , srov. lat. *jugum* – stsl. *jъgo* (viz *jho*)

## B6. Jery

Ke konci psl. období se z krátkého ie. *i*, *u* vytvořily tzv. jery – polosamohlásky, jejichž výslovnost si představujeme jako velmi krátké *i*, *u* (příklady viz B5). V dalším vývoji (10.–12. st.) na většině slov. území jery ve slabé pozici (tj. liché v řadě počítáno od konce a ve slabikách, po nichž následovala slabika s plným vokálem) zanikly, v silné pozici (všechny ostatní) se vokalizovaly – v č. oba jery daly *e*. Příklady:

stsl. *šъvъcbъ* – č. *švec*, gen. *šъvъca* – č. *ševce*

stsl. *мѡnogѡ* – č. *mnohý*, s./ch. *mnog*

stsl. *дъnbъ* – č. *den*, p. *dzień*, r. *den'*, s./ch. *dan*

stsl. *сѡnѡ* – č. *sen*, p. *sen*, r. *son*, s./ch. *san*

## B7. Nosovky

V psl. období se z ie. skupin *en*, *em* a *on*, *om* a ie. *no*, *mo* (A7) vytvořily nosové samohlásky označované  $\epsilon$ ,  $\varphi$ . Příklady:

ř. *pente* – stsl. *пѣтъ* (viz *pět*), lit. *ranka* – stsl. *ръка* (viz *ruka*), sti. *јambha-* – stsl. *зѡbѡ* (viz *zub*), dále srov. *deset*, *paměť*. V dalším vývoji po rozpadu psl. jednoty byly ve všech spis. slov. jazycích kromě p. nosovky nahrazeny ústními samohláskami (na většině slov. území do konce 10. st.). V č.  $\epsilon > \text{ä}$ , které se dále vyvíjelo jako *a* (viz C1);  $\varphi > u$ .

Příklady:

stsl. *свѣтѡ*, č. *svatý*, p. *święty*, r. *svjatyj*, s./ch. *svet*

stsl. *пѣтъ*, č. *pět*, p. *pięć*, r. *pjat'*, s./ch. *pet*

stsl. *ръка*, č., r., s./ch. *ruka*, p. *ręka*, sln. *roka*, b. *řaka*

## B8. Metateze (přesmyk) likvid

Ke konci psl. období došlo k výrazným změnám ve skupinách *CorC*, *ColC*, *CerC*, *CelC*, *orC*, *olC* (*C* zde značí jakoukoli souhlásku).

Příklady:

psl. *\*korva* – č. *kráva*, s./ch. *krava*, p. *krowa*, r. *korova*

psl. *\*golva* – č. *hlava*, s./ch. *glava*, p. *głowa*, r. *golova*

psl. *\*bergѡ* – č. *břeh*, s. *breg*, p. *brzeg*, r. *bereg*

psl. *\*melko* – č. *mléko*, s. *mleko*, p. *mleko*, r. *moloko*

psl. *\*ordlo* – č. *rádlo*, s./ch. *ralo*, p. *radł*, r. *ralo* (slovo mělo starou raženou intonaci, tzv. akut)

psl. *\*orvѡnѡ* – č. *rovný*, s./ch. *ravan*, p. *równy*, r. *rovnij* (slovo mělo starou taženou intonaci, tzv. cirkumflex)

psl. *\*olkomѡ* – č. *lakomý*, s./ch. *lakom*, p. *łakomy*, r. *lakomyj* (akut)

psl. *\*olkѡtъ* – č. *loket*, s./ch. *lakat*, p. *łokieć*, r. *lokot'* (cirkumflex)



## B9. Stahování

Stahování (kontrakce) je již psl. jev, který se však výrazně projevil až po rozpadu psl. jednoty (10. st., před změnami jerů). Centrum změny bylo na západě slov. území (nejvíce se projevuje v č.), postupně na východ jí ubývá (v r. je zastoupena nejméně). Stahování podléhaly skupiny *VjV* (*V* zde značí samohlásku), pokud si nebyly samohlásky artikulačně příliš vzdáleny. Výsledná kvalita bývala určována druhou samohláskou.

Příklady:

psl. *\*grějati* – č. *hřát*, r. *grejat'*

psl. *\*pojaso* – č. *pás*, r. *pojas*

psl. *\*mojego* – č. *mého*, r. *mojego*

psl. *\*stryjъcb* – č. *strýc*, stp. *stryjec*

## C. Od rozpadu praslovanštiny k češtině

V 9. a 10. st. již existovala řada hláskoslovných, tvaroslovných i lexikálních jevů, které oddělovaly jazyk našich předků usazených na území dnešních Čech a Moravy od ostatních jazyků zsl. oblasti. Tomuto jazyku, který nemá až do 13. st. souvislejší písemné památky, říkáme pračestina, se vznikem písemných památek pak mluvíme o staročeštině (viz též Přehled jazyků).

### C1. Staročeské přehlásky

Změny, které výrazně odlišily č. od ostatních slov. jazyků, jsou stč. přehlásky. Tyto změny vesměs proběhly jen na českém území v užším slova smyslu, nezasáhly ani moravská nářečí. Rozlišujeme tyto stč. přehlásky:

'*a* > *ě* (pokud předcházela měkká a nenásledovala tvrdá souhláska, 12.–13. st.).  
Příklady: psl. *\*čaša* – stč. *čiešě*

'*u* > *i* (pokud předcházela měkká, 14. st.).

Příklady: stsl., p., slk. *jutro* – č. *jitro*

'*o* > *ě* (pokud předcházela měkká, 14. st.; tato změna však posléze ustoupila a zůstala jen výjimečně, např. stč. *koniem* vedle *koňóm*).

### C2. Změny v souhláskovém systému

*g* > *h* (12.–13. st.)

měkké *r'* > *ř* (13. st.)

Ve 14. st. se v souhláskovém systému objevuje *f* (do té doby nahrazované *b* či *p*, srov. *biřmovat*, *biskup*), zřejmě následkem toho se mění obouretné *v* v dnešní zuboretné.

Do 15. st. zaniká párová měkkost souhlásek, která se vytvořila už koncem psl. období podle toho, zda následovala samohláska přední (*e, e, ě, i, v*, souhláska se pak měkčila), či zadní (souhláska se neměkčila).

### C3. Změny v souhláskových skupinách

Některé souhlásky v kontaktu s jinými souhláskami podléhají nahodilým asimilačním změnám, srov. stč. *sde* (viz *zde*), stč. *dchoř* (viz *tchoř*), dochází i k zjednodušování souhláskových skupin, srov. stč. *sedlka*, *šestdesát*. U některých souhláskových skupin však jde o pravidelné změny:

*čř* > *tř* či *stř* (13. st.), srov. slk. *črevo* – č. *střevo*, slk. *črieslo* – č. *tříslo*.

*šč* > *šť* (14.–15. st.), srov. r. *ščuka* – č. *štika*, r. *eščě* – č. *ještě*

### C4. Ztráta jotace a splynutí i/y

Ztrátou jotace se rozumí změna *ě* > *e*. Po *l* došlo k této změně již v prehistorické době (tj. před vznikem písemných památek), srov. stsl. *mlěko* – stč. *mléko*, stč. *oni valé* vedle *oni prosie*. Koncem 14. st. došlo ke ztrátě jotace po sykavkách, *ř* a *j*, srov. stč. *sě*, *cěna*, *dušě*, *řěka*, *řújě*, *ě* zůstalo v písmu zachováno po retných souhláskách (*b, p, m, v, f*) a *d, t, n*, ale nejde tu už o původní dvojhlasu *ě* – *bě* se vyslovuje [*bje*], *dě* [*dě*].

Počátkem 15. st. splynula výslovnost *i* a *y*, rozdíl zůstal jen v písmu.

Obě tyto změny souvisejí se zánikem párové měkkosti (viz C2).

### C5. Změny v samohláskovém systému ve 14.–16. století

Od konce 14. do začátku 16. st. dochází k výrazným změnám v subsystému dlouhých samohlásek. Tyto změny jsou opět omezeny na české území v užším slova smyslu, jiný průběh mají ve středomoravských nářečích a moravskoslovenská a lašská nářečí nezasahují vůbec.

*ó* > *uo* > *ů*

*ú* > (*au*) > *ou*

*ý* > (*aj*) > *ej* (neproniklo do spisovného jazyka)

*é* > *í* (proniklo do spisovného jazyka jen částečně)

*ie* > *í*

Ve stejné době probíhá i změna *aj* > *ej* v těžce slabičné pozici, srov. stč. *vajce*, nč. *vejce*, ale *vajec*.

## D. Změny psychologické povahy

Do této skupiny řadíme některé důležité slovní změny, které nevycházejí přímo z jazykového systému, ale jsou způsobeny různými myšlenkovými pochody mluvčích.

## D1. Analogie

V jazykovědě se tento termín obvykle zužuje na morfologickou analogii, tj. na vzájemné působení tvarů jednoho slova. Projevuje se ve dvou základních podobách: ve vyrovnávání tvarů (srov. *peču*, *pečou* místo *peku*, *pekou* podle ostatních tvarů, nom.pl. *přátelé* místo stč. *prietelé* podle ostatních tvarů v pl.) a dále v takzvané čtyřčlenné analogii, kdy např. k inf. *kovati* se vytvořil nový prezens *kovám*, k původnímu prezentu *kuju* se vytvořil nový inf. *kouti*.

Analogii lze pozorovat i ve slootovorbě – např. nadbytečné *ne-* u slov jako *ne-svár*, *neplecha*, *nevrlý*, *nehorázný*, která již bez této předpony vyjadřovala záporný význam.

## D2. Lidová etymologie

Lidová etymologie spočívá v mylné a etymologicky významové interpretaci slova – mluvčí spojí slovo, které je pro něj neprůhledné, s nějakým jemu známým „silným“, ve skutečnosti však nepřibuzným kořenem. Tato asociace může být nahodilá (viz např. *heřmánek*), častěji však jde i o souvislost významovou (viz *hřbitov*, *rozhřešit*). Někdy se při tomto procesu nemění ani podoba slova (viz *peklo*), takové případy odehrávající se vlastně jen v rovině jazykového povědomí se však dají obvykle jen těžko zjistit.

## D3. Kontaminace

Kontaminace spočívá ve zkřížení dvou významově si blízkých slov, přičemž vzniká slovo nové. Formální blízkost obou slov tu není podmínkou (viz *bujarý*, *krumpáč*), ale proces často usnadňuje (viz *blouznit*).

## D4. Tabu

Tabu v jazyce vychází z primitivních představ o sepětí slova s podstatou věci samé – vyslovení „pravého“ jména obávaného zvířete, nemoci ap. mohlo podle této představy nepříjemnou skutečnost přivolat či způsobit její mstu. V sakrální oblasti zase zbytečné užívání posvátných názvů působí znevažujícím dojmem (srov. i v křesťanské tradici přikázání „Nevezmeš jméno Boží nadarmo“). Proto jsou „pravá“ jména obávaných či posvátných věcí nahrazována různými „zastřenými“ pojmenováními. To se může dít různými jazykovými mechanismy:

a) hláskovými obměnami a přeskupeními – viz např. *blecha*, *hnida*, *čerchmant*, srov. dále i upravené kletby typu *herdek*, *hernajs*, *heršvec*, *safra* ap.

b) popisným pojmenováním (tabuová nápověď) – viz *medvěd*, *zmiije*, *ježek*, *čert*, srov. i *zubatá* ‘smrt’ ap.

c) zmírňujícími názvy (eufemismy), vycházejícími ze snahy oslabit nepříjemnou skutečnost, ošálit zlé síly – viz *lasice*, srov. *boží posel* ‘blesk’, starší č. *hostec* ‘revma’;

někdy to vede až k užití slova zcela opačného významu (tabuová antifráze), viz *bolet*, srov. i *zlom vaz*, kde je naopak negativním způsobem vyjádřeno přání úspěchu („aby se nezakřiklo“).

## Zkratky, termíny a značky použité ve slovníku

### Zkratky jazyků a dialektů

|           |                   |
|-----------|-------------------|
| afghán.   | afghánský         |
| akkad.    | akkadský          |
| alb.      | albánský          |
| am.-angl. | americko-anglický |
| angl.     | anglický          |
| ar.       | arabský           |
| aram.     | aramejský         |
| arm.      | arménský          |
| asyr.     | asyrský           |
| av.       | avestský          |
| ázerb.    | ázerbájdžánský    |
| b.        | bulharský         |
| balt.     | baltský           |
| bask.     | baskický          |
| bav.      | bavorský          |
| br.       | běloruský         |
| bret.     | bretonský         |
| bsl.      | baltoslovanský    |
| cik.      | cikánský          |
| csl.      | církevněslovanský |
| č.        | český             |
| čín.      | čínský            |
| dán.      | dánský            |
| dl.       | dolnolůžický      |
| dn.       | dolnoněmecký      |
| dór.      | dórský            |
| egypt.    | egyptský          |
| evr.      | evropský          |
| fin.      | finský            |
| fr.       | francouzský       |
| fríz.     | frízský           |

|            |                      |
|------------|----------------------|
| frk.       | franský              |
| galorom.   | galorománský         |
| germ.      | germánský            |
| gót.       | gótský               |
| han.       | hanácký              |
| hebr.      | hebrejský            |
| hl.        | hornolužický         |
| hněm.      | hornoněmecký         |
| ch.        | chorvatský           |
| chet.      | chetitský            |
| ie.        | indoevropský         |
| íí.        | indoíránský          |
| ilyr.      | ilyrský              |
| ión.       | iónský               |
| ir.        | irský                |
| írán.      | íránský              |
| isl.       | islandský            |
| it.        | italský              |
| jap.       | japonský             |
| jihoam.    | jihoamerický         |
| jihočín.   | jihočínský           |
| jihoit.    | jihoitalský          |
| jsl.       | jihoslovanský        |
| kašub.     | kašubský             |
| kat.       | katalánský           |
| kelt.      | keltský              |
| korn.      | kornský / kornvalský |
| krym.-tat. | krymsko-tatarský     |
| kurd.      | kurdský              |
| kyrgyz.    | kyrgyzský            |
| langob.    | langobardský         |
| laš.       | lašský               |
| lat.       | latinský             |
| lit.       | litevský             |
| lot.       | lotyšský             |
| luž.       | lužický              |
| maď.       | maďarský             |
| mak.       | makedonský           |
| malaj.     | malajský             |

|             |                   |
|-------------|-------------------|
| mong.       | mongolský         |
| mor.        | moravský          |
| msl.        | moravskoslovenský |
| neie.       | neindoevropský    |
| něm.        | německý           |
| nhn.        | novohornoněmecký  |
| niz.        | nizozemský        |
| nlat.       | novolatinский     |
| nor.        | norský            |
| nř.         | novověcký         |
| oset.       | osetský           |
| osk.        | oskický           |
| p.          | polský            |
| pč.         | pračeský          |
| per.        | perský            |
| pgerm.      | pragermánský      |
| polab.      | polabský          |
| port.       | portugalský       |
| pozdnělat.  | pozdnělatinský    |
| prov.       | provensálský      |
| předie.     | předindoevropský  |
| předrom.    | předrománský      |
| předsl.     | předslovanský     |
| psl.        | praslovanský      |
| r.          | ruský             |
| rak.        | rakouský          |
| rétorom.    | rétorománský      |
| román.      | románský          |
| rum.        | rumunský          |
| ř.          | řecký             |
| s.          | srbský            |
| semit.      | semitský          |
| severoam.   | severoamerický    |
| severogerm. | severogermánský   |
| severofr.   | severofrancouzský |
| severoit.   | severoitalský     |
| skand.      | skandinávský      |
| skot.       | skotský           |
| slk.        | slovenský         |

|          |                               |
|----------|-------------------------------|
| sln.     | slovinský                     |
| slov.    | slovanský                     |
| stangl.  | staroanglický                 |
| stbav.   | starobavorský                 |
| stbret.  | starobretonský                |
| stč.     | staročeský                    |
| stfr.    | starofrancouzský              |
| stfríz.  | starofřízský                  |
| sthn.    | starohornoněmecký             |
| sti.     | staroindický                  |
| stir.    | staroirský                    |
| stírán.  | staroíránský                  |
| stisl.   | staroislandský                |
| stit.    | staroitalský                  |
| stkorn.  | starokornský                  |
| stlat.   | starolatinský                 |
| stlit.   | starolitevský                 |
| stlot.   | starolotyšský                 |
| stluž.   | starolužický                  |
| stp.     | staropolský                   |
| stper.   | staroperský                   |
| stport.  | staroportugalský              |
| stpr.    | staropruský                   |
| stprov.  | staroprovensálský             |
| str.     | staroruský                    |
| střangl. | středoanglický                |
| střbret. | středobretonský               |
| střdn.   | středodolnoněmecký            |
| střfr.   | středofrancouzský             |
| střhn.   | středohornoněmecký            |
| střind.  | středoindický                 |
| střir.   | středoirský                   |
| střlat.  | středolatinský                |
| střniz.  | středonizozemský              |
| střper.  | středoperský                  |
| střř.    | středořecký                   |
| střtur.  | středoturecký                 |
| střwal.  | středowaleský / středovelšský |
| stsas.   | starosaský                    |

|                                                                                                                                                        |                    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| stsl.                                                                                                                                                  | staroslověnský     |
| stsrb.                                                                                                                                                 | starosrbský        |
| stšvéd.                                                                                                                                                | starošvédský       |
| svahil.                                                                                                                                                | svahilský          |
| šp.                                                                                                                                                    | španělský          |
| švéd.                                                                                                                                                  | švédský            |
| švýc.                                                                                                                                                  | švýcarský          |
| tat.                                                                                                                                                   | tatarský           |
| toch.                                                                                                                                                  | tocharský (A či B) |
| ttat.                                                                                                                                                  | turkotatarský      |
| tur.                                                                                                                                                   | turecký            |
| ukr.                                                                                                                                                   | ukrajinský         |
| umb.                                                                                                                                                   | umberský           |
| ural.                                                                                                                                                  | uralský            |
| uzb.                                                                                                                                                   | uzbecký            |
| val.                                                                                                                                                   | valašský           |
| vlat.                                                                                                                                                  | vulgárnělatinský   |
| vsl.                                                                                                                                                   | východoslovanský   |
| všeevr.                                                                                                                                                | všeevropský        |
| všesl.                                                                                                                                                 | všeslovanský       |
| wal.                                                                                                                                                   | waleský / velšský  |
| zsl.                                                                                                                                                   | západoslovanský    |
| Poznámka: zkratky mohou vedle pří-<br>davných jmen označovat i příslovce či<br>podstatná jména, tedy <i>český</i> , <i>česky</i> i<br><i>čeština</i> . |                    |

## Jiné zkratky

|         |                             |
|---------|-----------------------------|
| abl.    | ablativ                     |
| adj.    | adjektivum (přídavné jméno) |
| ak.     | akuzativ (4. pád)           |
| arg.    | argot                       |
| citosl. | citoslovce                  |
| část.   | částice                     |
| d.      | dialektní, nářeční          |
| dat.    | dativ (3. pád)              |



|              |                                                     |
|--------------|-----------------------------------------------------|
| dok.         | dokonavý                                            |
| expr.        | expresivní                                          |
| gen.         | genitiv (2. pád)                                    |
| hanl.        | hanlivý                                             |
| hov.         | hovorový                                            |
| imp.         | imperativ (rozkazovací způsob)                      |
| impf.        | imperfektum                                         |
| inf.         | infinitiv                                           |
| instr.       | instrumentál (7. pád)                               |
| již.         | jižní                                               |
| kniž.        | knižní                                              |
| lid. etym.   | lidová etymologie                                   |
| lok.         | lokál (6. pád)                                      |
| m.r.         | mužský rod                                          |
| nár.         | národní                                             |
| nář.         | nářeční                                             |
| nom.         | nominativ (1. pád)                                  |
| ob.          | obecněčeský                                         |
| odb.         | odborný                                             |
| onom.        | onomatopoický                                       |
| os.          | osoba                                               |
| 1.os.přít.   | tvar 1. osoby jednotného čísla přítom-<br>ného času |
| perf.        | perfektum                                           |
| pl.          | plurál (množné číslo)                               |
| po Kr.       | po Kristu                                           |
| prét.        | préteritum                                          |
| předl.       | předložka                                           |
| předp.       | předpona                                            |
| přech. přít. | přechodník přítomný                                 |
| příč. trp.   | příčestí trpné                                      |
| příp.        | přípona                                             |
| přísl.       | příslovce                                           |
| přít.        | přítomný čas                                        |
| př. Kr.      | před Kristem                                        |
| resp.        | respektive                                          |
| sev.         | severní                                             |
| sg.          | singulár (jednotné číslo)                           |
| slang.       | slangový                                            |
| sp.          | spojka                                              |

|        |                                |
|--------|--------------------------------|
| spis.  | spisovný                       |
| srov.  | srovněj                        |
| st.    | starší; století                |
| stř.r. | střední rod                    |
| subst. | substantivum (podstatné jméno) |
| tv.    | téhož významu                  |
| vých.  | východní                       |
| zač.   | začátkem                       |
| zájm.  | zájmeno                        |
| záp.   | západní                        |
| zast.  | zastaralý                      |
| žert.  | žertovný                       |
| ž.r.   | ženský rod                     |

### Vysvětlení některých termínů

|             |                                                                                                                                  |
|-------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ablativ     | pád v některých jazycích vyjadřující východisko či odluku                                                                        |
| aorist      | jednoduchý minulý čas užívaný pro jednorázový děj                                                                                |
| asimilace   | artikulační přizpůsobení hlásky či skupiny hlásek jiné předcházející či následující hláске                                       |
| disimilace  | rozdílnění stejných či podobných hlásek (opak <i>asimilace</i> )                                                                 |
| expresivní  | citově zabarvený, vyjadřující vedle základního významu i emocionální vztah                                                       |
| gerundium   | v některých jazycích podstatné jméno slovesné mluvnicky blízké infinitivu                                                        |
| imperfektum | jednoduchý minulý čas užívaný pro neukončený či opakovaný děj                                                                    |
| intenzivum  | sloveso, které zesiluje děj vyjádřený základním slovesem                                                                         |
| kalk        | slovo utvořené přesně podle cizí předlohy, doslovný překlad                                                                      |
| kauzativum  | sloveso, jehož děj způsobuje děj vyjádřený základním slovesem (např. <i>trápit</i> – <i>trpět</i> , <i>budit</i> – <i>bdít</i> ) |
| kolektivum  | podstatné jméno vyjadřující jednotným číslem skupinu jedinců téhož druhu (např. <i>kamení</i> )                                  |

|               |                                                                                                                                                    |
|---------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| konjunktiv    | slovesný způsob v některých jazycích vyjadřující vztah závislosti nebo děj, který mluvčí pojímá subjektivně                                        |
| nazalizace    | výslovnost původně ústní hlásky jako nosové hlásky (např. slov. <i>voda</i> – lit. <i>vanduo</i> )                                                 |
| onomatopoický | zvukomalebný, napodobující svou zvukovou stránkou přírodní zvuky (např. <i>žbluňk</i> , <i>chrochtat</i> )                                         |
| perfektum     | slovesný čas vyjadřující výsledek minulé události (např. české <i>spadl jsem</i> původně znamenalo „jsem spadlý“, dnes vyjadřuje prostou minulost) |
| préteritum    | prostý minulý čas                                                                                                                                  |
| substrát      | jazykové prvky, které pronikly z jazyka původního obyvatelstva do jazyka obyvatelstva nově příchozího a převládnuvšího                             |

### Význam některých značek a výslovnost méně obvyklých znaků

|           |                                                                                                                                                                                |
|-----------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| *         | není doloženo, rekonstruuje se pomocí historicko-srovnávací metody u heslového slova znamená, že se vyskytuje pouze v ustálených spojeních ( <i>zblo</i> , <i>holičky</i> ap.) |
| <         | vyvinulo se z                                                                                                                                                                  |
| >         | dalo                                                                                                                                                                           |
| ˘ ˘ ˘ ˘   | různé typy přízvuků                                                                                                                                                            |
| ˘         | délka                                                                                                                                                                          |
| ˘         | (v semit.) hrdelní hltná souhláska, (v arm.) příděch                                                                                                                           |
| ˘         | (v b., rum.) jako neurčitá hláska <i>ə</i>                                                                                                                                     |
| ä         | (v toch.) jako neurčitá hláska <i>ə</i>                                                                                                                                        |
| ą , ę , i | (v lit.) původně nosovky, dnes dlouhé samohlásky                                                                                                                               |
| ć         | (v s./ch.) velmi měkké <i>č</i>                                                                                                                                                |
| d, t, n   | (v sti.) cerebrální výslovnost (se špičkou proti patru)                                                                                                                        |
| đ         | (v s./ch.) velmi měkké <i>dž</i>                                                                                                                                               |

|                                 |                                                                                                                            |
|---------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ð                               | (v germ. jazycích) jako angl. <i>th</i> ve slově <i>father</i>                                                             |
| ð                               | (v av.) jako angl. <i>th</i> ve slově <i>father</i>                                                                        |
| ė                               | (v lit.) dlouhé úzké <i>e</i>                                                                                              |
| ë                               | (v alb.) jako neurčitá hláska <i>ə</i> nebo jako otevřené <i>e</i>                                                         |
| Ə                               | (v ie., av.) neurčitá hláska, která v č. zazní např. při vyslovení souhlásek <i>b</i> , <i>d</i> , <i>p</i> , <i>t</i> ap. |
| ğ                               | (v ar.) jako <i>dž</i> , (v tur.) jako slabé <i>g</i>                                                                      |
| ħ                               | (v chet.) laryngální (hrtanová) hláska, (v semit.) podobně jako <i>ch</i>                                                  |
| î, û                            | (v ie.) jako neslabičné <i>i</i> , <i>u</i>                                                                                |
| j                               | (v arm.) jako <i>dž</i>                                                                                                    |
| ĵ                               | (v sti., av., arm.) jako <i>dž</i>                                                                                         |
| k <sup>u</sup> , g <sup>u</sup> | (v ie.) viz oddíl K jazykovým změnám, A3                                                                                   |
| ķ, ļ, ŀ                         | (v lot.) jako <i>ć</i> , <i>lj</i> , <i>rj</i>                                                                             |
| ś                               | (v p., sti.) velmi měkké <i>š</i>                                                                                          |
| þ                               | (v germ.) jako <i>th</i> v angl. <i>think</i>                                                                              |
| ϑ                               | (v av.) <i>th</i> v angl. <i>think</i>                                                                                     |
| x                               | (v av.) podobně jako <i>ch</i>                                                                                             |
| χ                               | (v ttat.) podobně jako <i>ch</i>                                                                                           |
| γ                               | (v av.) třené <i>g</i>                                                                                                     |
| y                               | (v lit.) dlouhé <i>i</i> , (v sti., av.) <i>j</i>                                                                          |

## Základní literatura

Battisti, C. – Alessio, G.:

Dizionario etimologico italiano I–V. Firenze 1968.

Bělič, J. – Kamiš, A. – Kučera, K.:

Malý staročeský slovník. Praha 1978.

Bezljaj, F.:

Etimološki slovar slovenskega jezika I–. Ljubljana 1977– (dosud neukončeno).

Berneker E.:

Slavisches etymologisches Wörterbuch I–II. Heidelberg 1908–1913.

Brückner, A.:

Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa 1957.

Corominas, J.:

Breve diccionario etimológico de la lengua castellana. Tercera edición. Madrid 1987.

Cortelazzo, M. – Zolli, P.:

Dizionario etimologico della lingua italiana I–V. Bologna 1978–1985.

Dubois, J. – Mitterand, H. – Dauzat, A.:

Dictionnaire étymologique et historique du français. Paris 1994.

Erhart, A.:

Indoevropské jazyky. Praha 1982.

Erhart, A. – Večerka, R.:

Úvod do etymologie. Praha 1981.

Etimologičeskij slovar' slavyanskich jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond I–. Pod redakcij O. N. Trubačeva. Moskva 1974– (dosud neukončeno).

Etymologický slovník jazyka staroslověnského I–. Praha 1989– (dosud neukončeno).

Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. 2. Auflage. Berlin 1993.

Fasmer, M.:

Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka I–IV. Perevod s nemeckogo i dopolnenija O. N. Trubačeva. Moskva 1964.

Frisk, Hj.:

Griechisches etymologisches Wörterbuch. 2. Auflage. Heidelberg 1973.

Fraenkel E.:

Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg 1955–1965.

Gluhak, A.:

Hrvatski etimološki rječnik. Zagreb 1993.

(HK) Holub, J. – Kopečný, F.:

Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1952.

(HL) Holub, J. – Lyer, S.:

Stručný etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha 1968.

(Jg) Jungmann, J.:

Slovník česko-německý I–V. Praha 1834–1839.

(Jgd) Dodatky a opravy k předešlému slovníku (v V. dílu).

Kluge, F.:

Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 22. Auflage bearbeitet von E. Seebold. Berlin – New York 1989.

Kopečný, F.:

Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena I, II. Praha 1973 a 1980.

Kopečný, F. a kol.:

Základní všeslovanská slovní zásoba. Praha 1981.

- van Leeuwen-Turnovcová, J.:  
Historisches Argot und neuer Gefängnislang in Böhmen. Teil I: Wörterbuch.  
Berlin 1993.
- (Ma<sup>1</sup>) Machek, V.:  
Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha 1957.
- (Ma<sup>2</sup>) Machek, V.:  
Etymologický slovník jazyka českého. 2., opravené a doplněné vydání. Praha  
1968.
- Miklosich, F.:  
Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien 1886.
- Pokorny, J.:  
Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern 1959.
- Schuster-Šewc, H.:  
Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache.  
Bautzen 1978–1989.
- Skeat, W.:  
The Concise Dictionary of English Etymology. Wordsworth Editions Ltd.  
Ware 1993.
- Skok, P.:  
Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb 1971–1974.
- Sławski, F.:  
Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków 1952– (dosud neukončeno).
- Słownik prasłowiański (red. F. Sławski). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk  
1974– (dosud neukončeno).
- Snoj, M.:  
Slovenski etimološki slovar. Ljubljana 1997.
- (SSJČ) Slovník spisovného jazyka českého I–VIII. 2. vyd. Praha 1989.
- Walde, A. – Hoffmann, J. B.:  
Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Fünfte, unveränderte Auflage. Hei-  
delberg 1982.
- Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. Deluxe  
edition revised and updated. New York 1996.
- Weekly, E.:  
An Etymological Dictionary of Modern English. In two volumes. New York  
1967.

# Slovníková část

## A

**a** sp., část. Všesl. Spojuje se s lit. *ō* tv. a sti. *at* ‘potom, i tak, dále’. Vykládá se většinou z ie. *\*ōd*, ablativního tvaru zájmeného kořene *\*e/o* s významem asi ‘od toho (pak) dále’ (Ma<sup>2</sup>). Nevylučuje se však ani citoslovečný původ (HK). Srov. →ač, →ale, →ani, →ano, →asi.

**a**<sup>-1</sup> předp. Viz *ad*-.

**a**<sup>-2</sup> předp. Z ř. *a*- (před samohláskou *an*-), označujícího zápor. Stejně jako lat. *in*- a něm. *un*- pochází z ie. *\*ǵ*-; plná střída je ve slov. *ne*- (→ne) (A7, A6). Viz např. →atom, →amorfní, →asociální, →analfabet, →anonym.

**ab**- předp. Z lat. *ab* ‘od’. Souvisí s něm. *ab* a ř. *apó* a také slov. *po* - vše z ie. *\*apo*- ‘od, pryč’. Viz např. →absolutní, →abiturient, →ablativ. Někdy v podobě *abs*- (→abstraktní, →abstinent).

**abatyše** ‘představená ženského kláštera’. Ze střlat. *abbatissa* od *abbas* ‘otec’ z ř. *ábbas* a to z aram. *abba* tv. Srov. →abbé, →opat, →jeptiška.

**abbé** ‘katolický duchovní bez kněžského úřadu’. Z fr. *abbé* a to z lat. *abbas* ‘otec’ (viz →abatyše). Srov. →opat, →jeptiška a co do významu →páter.

**abdikace** ‘zřeknutí se úřadu (obvykle

hlavy státu)’, abdikovat. Z lat. *abdicātiō* k *abdicāre*, které je z →ab- a *dicāre* ‘ohlašovat’ od *dīcere* ‘říci’. Srov. →edikovat, →indikovat.

**abeceda**, abecední. Utvořeno (již ve stč.) podle prvních čtyř písmen lat. abecedy. Srov. →alfabeta, →azbuka.

**abiturient** ‘student střední školy krátce před maturitou a po ní’, abiturientský. Z něm. *Abiturient* a to k nlat. *abiturire* ‘chtít, chystat se odejít’ utvořeného od lat. *abitūrus* ‘mající, chtějící odejít’ k *abire* ‘odejít’ z →ab- a *ire* ‘jít’.

**ablativ** ‘pád (např. v lat.) vyjadřující obvykle odluku či východisko’, ablativní. Z lat. (*cāsus*) *ablātīvus* ‘(pád) odnímací’ k *ablātus* ‘odňatý, odnesený’ z →ab- a *lātus*, což je příč. trp. od *ferre* ‘nést’.

**ablaut** ‘střída’, ablautový. Z něm. *Ablaut*, složeného z *ab*- (srov. →ab-) a *Laut* ‘hláska, zvuk’ v přibližném významu ‘obměna hlásky’.

**abnormální**. Přes něm. *abnormal*, *abnorm* z lat. *abnormis* tv. (viz →ab- a →norma).

**abonent** ‘předplatitel’. Z něm. *Abonent*, které je z fr. *abonner* ‘předpla-

tit', původně 'ohraničit (sumu)', k stfr. *bon(n)e*, *borne*, *bosne* 'hranice' asi keltského původu.

**abrahámoviny** 'padesáté narozeniny'.

Podle starozákonního patriarchy Abraháma, který se dožil vysokého věku.

**abrakadabra.** Slovo užívané v mnoha jazycích jako zaklínadlo (v lat. již od 3. st.). O jeho původu lze jen spekulovat, někteří spojují s ř. *Abraxas*, pozdě antickým označením božstva.

**abreviace** 'zkratka, zkrácení'. Z lat. *abbreviatio* 'zkrácení' od *abbreviare* 'krátit' z →ad- a *brevis* 'krátký'. Srov. →breviář.

**abruptce** 'odtržení'. Z lat. *abruptio* od *abruptus*, což je příč. trp. od *abrumper* z →ab- a *rumpere* 'trhat, rozbíjet'. Srov. →korupce.

**absces** 'vřed, ložisko hnisu'. Ze střlat. *abscessus* 'odchod (hnisu)' od *abscedere* z →ab- a *cedere* 'ustupovat, odcházet'. Srov. →proces.

**absence**, absentér, absentovat. Z lat. *absentia* od *absēns* 'nepřítomný' od *abesse* 'být nepřítomen' z →ab- a *esse* 'být'. Srov. →esence.

**absint** 'pelyňkový likér'. Přes fr. *absinthe* z lat. *absinthium* a to z ř. *apsínthion* 'pelyněk'.

**absolutní**, absolutismus. Z lat. *absolutus* 'úplný, naprostý' (vlastně 'oproštěný od všeho'), což je přičestí trpné od *absolvere* 'zprostit' z →ab- a *solvere* tv. Srov. →absolvovat, →solventní, →rezoluce.

**absolvovat** 'vystudovat, odbý(va)t si', absolvent, absolutorium. Z lat. *absolvere* 'zprostit (povinností)' z →ab- a *solvere* 'zprostit, uvolnit'. Srov. →absolutní, →solventní, →rezoluce.

**absorbovat** 'vstřebat', absorpce. Z lat.

*absorbere* z →ab- a *sorbere* 'vstřebat'.

**abstence** 'zdržení se, zdrženlivost'. Přes angl. *abstention*, fr. *abstention* od *abstinere* 'zdržovat (se)' z lat. *abstinere* tv. Dále viz →abstinent.

**abstinent**, abstinence, abstinovat. Z lat. *abstinens* 'zdržující (se)' od *abstinere* 'zdržovat (se)' z →ab- a *tenere* 'držet'. Srov. →abstence.

**abstraktní** 'pomyslný, pojmový, nezobrazující', abstrakce, abstrahovat. Přes něm. *abstrakt* ze střlat. *abstractus* tv., vlastně 'odtažený', od lat. *abstrahere* 'odtahovat' z →ab- a *trahere* 'táhnout'. Srov. →atrakce, →kontrakt, →trakt.

**absurdní** 'nesmyslný', absurdita. Z lat. *absurdus* 'nesmyslný', původně vlastně 'neharmonický, sluchu nepříjemný', z →ab- a *surdus* 'hluchý, tupě znějící'.

**aby** sp. P. *aby*, str. *aby* tv., stsl. *a by* 'kdyby', chybí v jsl. jazycích. Z →a a *by* (viz →bych).

**aceton** 'organické rozpouštědlo', acetát, acetylen. Novější, od lat. *acētum* 'ocet' od *acidus* 'kyselý' a to od *acer* 'ostrý'. Srov. →ocet, →acidofilní i →ostrý.

**acidofilní** 'snadno kysající'. Novější složenina z lat. *acidus* 'kyselý' a ř. základu *-fil* 'milující', tedy doslova 'milující kyselost'. Viz →aceton, →fil.

**acylpyrin.** Utvořeno uměle z *acyl* (od lat. *acētum* 'ocet') a *pyrin* (od ř. *pȳr* 'oheň, žár'). Srov. →aceton, →acidofilní, →pyro-.

**ač**, ačkoli sp. Jen č., slk. a pol. *acz(kolwiek)*, nepřiliš jasně. Stč. *ač*, *ače* znamenalo i 'jestliže', stejně jako sln. *če*, str. *ače*. Vykládá se z →a a psl. *\*če*, které zřejmě souvisí s lat. *-que*, ř. *te*, sti. *ča*, vše ve významu 'a' (jako příklonka) z ie. *\*k<sup>u</sup>e* (Ma<sup>2</sup>), případně jako



varianta k *\*ako* z *→a* a část. *\*ko*.

**ad-** předp. Z lat. *ad* ‘k, při’. Často se asimilovalo k následující souhláске a splynulo s ní (srov. *→akumulovat*, *→asimilovat*, *→aglomerace*, *→aparát*, *→atrakce* aj.).

**adamita** ‘příslušník sekty tzv. naháčů’. Podle biblického Adama. *Adamovo jablko* ‘ohryzek v krku’ (střlat. *pomum Adami*) je podle pověsti, že Adamovi v krku uvízl zbytek zapovězeného ovoce.

**adaptovat** ‘přizpůsobit’, *adaptace*, *adaptér* (přes fr.). Z lat. *adaptāre* tv. z *→ad-* a odvozeniny od *aptus* ‘vhodný’.

**adekvátní**. Z lat. *adaequātus* ‘přiměřený, vyrovnaný’, což je původem přič. trp. od *adaequāre* ‘vyrovnávat’ z *→ad-* a *aequus* ‘rovný’. Srov. *→ekvivalent*.

**adept** ‘uchazeč’. Z lat. *adeptus* ‘nabytý, dosažený’, tedy ‘ten, kdo dosáhl určitých znalostí’, původem přič. trp. od *adipiscī* ‘dosáhnout’ z *→ad-* a *apiscī* ‘uchopit, osvojit si’.

**adheze** ‘přilnavost’. Z lat. *adhaesiō* ‘přilnutí’ od *adhaerēre* ‘lpět’ z *→ad-* a *haerēre* ‘lpět, vězet’. Srov. *→koherence*.

**adié** ‘sbohem’. Z fr. *adieu* z *a-* (z lat. *→ad-*) a *diēu* ‘bůh’ (z lat. *deus*). Srov. šp. *adiós* tv.

**adjektivum** ‘přídavné jméno’, *adjektivní*. Z pozdnělat. (*nōmen*) *adiectivum* ‘(jméno) přídavné’ od lat. *adiectus* ‘přidaný’, přič. trp. od *adicere* ‘přidat’ z *→ad-* a *iacere* ‘házet’. Srov. *→objekt*, *→projekt*, *→trajekt*.

**adjustovat** ‘uspořádat’, *adjustace*. Z lat. *adiūstāre* tv. z *→ad-* a odvozeniny od *iustus* ‘náležitý, správný’. Srov. *→justice*.

**administrace** ‘řízení’, *administrativa*, *administrativní*. Z lat. *administrātiō*

od *administrāre* ‘řídít, spravovat’ z *→ad-* a *ministrāre* ‘sloužit’ od lat. *minister* ‘služebník’. Viz *→ministr*, *→ministrant*.

**admirál**, *admiralita*. Z něm. *Admiral* (přikloněním k lat. *admīrāre* ‘obdivovat’) z fr. *amiral* a to z ar. *amīr* ‘velitel’, po němž ve složeninách následuje člen *al-* (ar. *amīr-al-mā* ‘velitel loďstva’, *amīr-al-bahr* ‘velitel vod’ ap.). Srov. *→emír*.

**adolescence** ‘dospívání’, *adolescent*, *adolescentní*. Z lat. *adolēscētia* od *adolēscere* ‘dospívat’ z *→ad-* a *alēscere* ‘dorůstat, prospívat’ od *alere* ‘živit’. Srov. *→alimenty*, *→koalice*.

**adonis** ‘krasavec’. Podle *Adonise*, mladíka, kterého řecká bohyně Afrodita milovala pro jeho krásu (do ř. z fénického *adōn* ‘pán’).

**adoptovat** ‘přijmout za vlastní, osvojit si’, *adopce*, *adoptivní*. Z lat. *adoptāre* tv. z *→ad-* a *optāre* ‘volit’. Srov. *→opce*, *→kooptovat*.

**adorace** ‘zbožné uctívání’. Z lat. *adōrātiō* od *adōrāre* ‘zbožňovat, vzývat’ z *→ad-* a *ōrāre* ‘modlit se’. Srov. *→oratorium*, *→orální*.

**adrenalin** ‘hormon z nadledvinek’. Uměle z lat. *ad* ( *→ad-*) a *rēnālis* ‘ledvinový’ od *rēn* ‘ledvina’.

**adresa**, *adresát*, *adresovat*. Z fr. *adresse* od *adresser* z vlat. *\*addirectiāre* ‘směrovat, posílat správným směrem’ z lat. *ad* ( *→ad-*) a *directiō* ‘směr’ od *dirigere* ‘řídít, směřovat (činnost)’ z *→dis-* a *regere* ‘řídít, vést’. Srov. *→dres*, *→dirigent*, *→region*, *→regulovat*, *→korekce*, *→arogance*.

**advent** ‘předvánoční doba’, *adventní*. Z lat. *adventus* ‘příchod’ od *advenire* z *→ad-* a *venire* ‘přicházet’. V č. již od

14. st. vedle stč. *příštie* (=‘příchod’) *Páně*. Srov. →konvence, →prevence, →eventuální.

**adverbium** ‘příslovce’. Z lat. →ad- a odvozeniny od *verbum* ‘sloveso’, tedy ‘to, co patří ke slovesu’. Srov. →verbální.

**advokát** ‘obhájce’, advokátní, advokacie. Z lat. *advocātus* ‘přivolaný’ od *advocāre* ‘přivolat’ z →ad- a *vocāre* ‘volat’. Srov. →provokace, →vokativ, →vokál.

**aero<sup>-1</sup>** (ve složeninách) ‘vzdušný, týkající se vzduchu’. Přes lat. *āēr* z ř. *aēr* ‘vzduch’. Viz →aerobik, →aerodynamický, →aeroplán, →aerosol.

**aero<sup>-2</sup>** (ve složeninách) ‘letecký, týkající se letadel’. Z →aeroplán. Srov. *aerolinie* (viz →linie), *aerodrom* (viz →drom).

**aerobik** ‘druh rytmického cvičení’. Z angl. *aerobics* tv. k *aerobic* ‘aerobní (dýchání)’ od angl. *aerobe* (č. *aerob*) ‘organismus potřebující k životu kyslík’ z ř. *aēr* (srov. →aero<sup>-1</sup>) a *bíos* ‘život’ (srov. →bio-).

**aerodynamický** ‘snadno překonávající odpor vzduchu’, aerodynamika ‘nauka o pohybu plynů a tělesech v nich’. Uměle z →aero<sup>-1</sup> a ř. *dýnamis* ‘síla’. Srov. →dynamický, →dynamo, →dynastie.

**aeroplán** ‘letadlo’. Z →aero<sup>-1</sup> a ř. *plános* ‘bloudící’. Srov. →planeta.

**aerosol** ‘kapalina či tuhá látka rozptýlená ve formě malých částic v plynu’, aerosolový. Z angl. *aerosol* a to z →aero<sup>-1</sup> a *solution* ‘rozpouštění, roztok’.

**afázie** ‘ztráta řeči’. Novější, podle ř. *afasía* ‘němota’ z →a<sup>-2</sup> a odvozeniny od *fēmí* ‘mluvím’. Srov. →eufemismus,

→fáma, →infantilní.

**afekt** ‘prudké pohnutí mysli’, afektovaný ‘strojený’. Z lat. *affectus* od *afficere* ‘působit, účinkovat’ z →ad- a *facere* ‘dělat’. Srov. →fakt, →defekt, →satisfakce, →fikace.

**aféra**. Z fr. *affaire* ‘záležitost, aféra, nepřijemná věc’ z (*avoir*) à *faire* ‘(mít) co dělat (s něčím)’ z à z lat. *ad* (→ad-) a *faire* ‘dělat’ z lat. *facere* tv. Srov. →afekt, →fakt.

**afix** ‘předpona či přípona’. Z lat. *affixus* ‘připojený, připevněný’ od *affigere* ‘připevňovat’ z →ad- a *figere* ‘upevňovat, přitloukat’. Srov. →prefix, →krucifix.

**aforismus** ‘stručná a vtipná průpovídka’. Ze střlat. *aphorismus*, a to z ř. *aforismós*, vlastně ‘vymezení’, od *aforízō* ‘vymezuji, zmenšuji’ z →apo- a *horízō* ‘ohraničuji, vymezuji’. Srov. →horizont, →aorist.

**afrikáta** ‘polosykavka’. Z lat. (*cōnsonāns*) *affricāta* ‘třená (souhláska)’ od *affricāre* ‘třít’ z →ad- a *fricāre* tv. Srov. →frikativa, →frikce.

**afrodiziakum** ‘prostředek povzbuzující pohlavní pud’. Ze střlat. *aphrodisiacum* od ř. *afrodisiakós* ‘patřící k požitku lásky’ k *afrodisiázō* ‘oddávám se lásce’, *afrodīsios* ‘milostný’ (jako subst. ‘požitek lásky’), odvozeného od jména řecké bohyně lásky *Afrodity*, které je asi, navzdory mýtu o zrození z mořské pěny (ř. *afrós*), ze semitských jazyků.

**afta** ‘vřidek na ústní sliznici’. Přes lat. *aphth(a)* z ř. *áftha*, dále nejasné, možná od *háptomai* ‘dotýkám se, zaněcuji se’.

**agáve** ‘druh cizokrajné rostliny’. Z nlat. *agave* a to z ř. *agauē* ‘vznešená, nádherná’ od *agauós* ‘vznešený, nádherný’.

**agenda** ‘souhrn administrativních prací’. Z lat. *agenda* ‘co má být dě-

láno, projednáváno' od lat. *agere* 'jedenat, vést, dělat', původně 'hnát'. Srov. →agent, →agitovat, →akce, →pedagog.

**agent** 'jednatel, zástupce; špión', agentura, agenturní. Přes něm. *Agent* z lat. *agēns* 'jednající' od *agere* (viz →agenda).

**agilní** 'čínorodý'. Z lat. *agilis* od *agere* (viz →agenda).

**agitovat** 'horlivě přesvědčovat, získávat pro nějakou myšlenku', agitace, agitátor. Z lat. *agitāre* 'pohánět' od *agere* 'hnát, vést'. Srov. →agenda, →aktivní.

**aglomerace** 'seskupení'. Z lat. *agglomerātiō* od *agglomerāre* 'tlačit k sobě' z →ad- a *glomerāre* 'motat do klubka' od *glomus* 'klubko'. Srov. →konglomerát, →glóbus.

**agnosticismus** 'názor, že nelze poznat podstatu věcí', agnostik. Z ř. *agnōstos* 'neznámý, nepoznaný' z →a-<sup>2</sup> a ř. *gignōskō* 'znám, poznávám'. Srov. →diagnóza, →gnóma, →ignorovat.

**agonie** 'chorobné bezvědomí před smrtí', agonický. Přes lat. *agōnia* z ř. *agōniā* 'zápasení, úzkost' od *agōn* 'zápas, úsilí' k ř. *ágō* 'vedu, ženu'. Srov. →antagonismus, →pedagog.

**agrární** 'zemědělský'. Z lat. *agrārius* 'polní' od *ager* 'pole'. Srov. →agro-, →akr.

**agregát** 'seskupení, souprava strojů'. Z lat. *aggregātus*, což je původně přič. trp. od *aggregāre* 'hromadit' z →ad- a *gregāre* 'houfovat' od lat. *grex* 'stádo, houf'. Srov. →kongregace.

**agrese** 'útok', agresivní, agresor. Z lat. *aggressiō* od *aggredi* 'napadat' z →ad- a lat. *gradī* 'kráčet, postupovat'. Srov. →kongres, →progresivní, →degrado-

vat, →ingredience.

**agro-** (ve složeninách) 'zemědělský'. Z ř. *agrós* 'pole, venkov' (lat. *ager*). Souvisí asi s ř. *ágō*, lat. *agō* 'ženu' ('místo, kam se vyháněl dobytek'). Srov. →agrární, →akr.

**agronom** 'zemědělský odborník'. Přes něm. a fr. z ř. *agronómos* 'dozorce nad městskými pozemky'. Viz →agro- a →nom.

**aha** citosl. Ze stč. *haha*, *hahá* tv. onom. původu (Ma<sup>2</sup>).

**ahoj** citosl. Původně námořnický pozdrav, asi z angl. *a hoy* 'lod'ka, člun' (angl. *hoy* však znamená i 'hej, hola'). U nás rozšířeno trampíngem (podle Ma<sup>2</sup> z dolní něm.).

**ach** citosl. Onom. Srov. *achich*, *ech*, *och*.

**achát** 'polodrahokam chalcedon'. Již ve střední češtině. Přes něm. *Achat* z lat. *achātēs* z ř. *achātēs*, jehož další původ není zřejmý. Souvislost se stejnojmenným názvem řeky na Sicílii není jasná.

**airbag** 'bezpečnostní vzduchový polštář (v autě)'. Z angl. *airbag* tv. z *air* 'vzduch' a *bag* 'pytel, vak'.

**aj** citosl. Z *a* + *jej(e)*. Srov. *ej*, →ejhle, *oj*.

**ajnclík** ob. 'místnost pro jednu osobu'. Z něm. *Einzel(zimmer)* tv. od *einzeln* 'jednotlivý', odvozeného od *ein* 'jeden' (viz →jeden, →jiný).

**ajzboňák** ob. 'železničář'. Od něm. *Eisenbahn* 'železnice' z *Eisen* 'železo', sthn. *īsa(r)n* (asi z kelt. či ilyr.), a *Bahn* 'cesta', původně asi 'lesní průsek', od ie. \**bhen-* 'bít'.

**akademie** 'vzdělávací zařízení; nejvyšší vědecká instituce', akademik, akademický. Z lat. *Acadēmīa* a to z ř. *Akadēmeía*, původně háj poblíž Atén, v němž učil Platón. Nazván podle hrdiny, poloboha *Akadéma*, jemuž byl za-

svěcen.

**akát** 'trnovník'. Z lat. *acacia* a to z ř. *akakia*, možná egyptského původu. Původně znamenalo rostlinu mimózu, u nás pak přenášeno na jiné druhy stromů, nakonec na dnešní akát, přenesený z Ameriky (Ma<sup>2</sup>).

**akce**, akční. Z lat. *actiō* 'činnost, jednání' od *agere* 'dělat, vést, jednat'. Srov. →agenda, →akt, →aktuální.

**akcelerace** 'zrychlení'. Z lat. *accelerātiō* od *accelerāre* 'urychlit' z →ad- a odvozeniny od *celer* 'rychlý'.

**akcent** 'přízvuk, důraz', akcentovat, akcentuace. Z lat. *accentus* tv. od *accinere* 'přizpěvovat, přízvukovat' z →ad- a *canere* 'zpívat'. Kalk z ř. *prosōidia* (→prozódie). Srov. →kantor, →kantáta, →šanson.

**akceptovat** 'souhlasně přijímat'. Z lat. *acceptāre* od *accipere* 'přijímat' z →ad- a *capere* 'brát, pojímat'. Srov. →koncepte, →recept, →kapacita, →emancipace, →princip.

**akcie** 'cenný papír představující podíl na majetku', akciový, akcionář. Z něm. *Aktie* a to z hol. *aktie* (od 17. st.) z lat. *actiō* 'činnost, ujednání, právní nárok' od *agere* 'dělat, jednat'. Srov. →akce, →akt.

**aklamace** 'veřejný projev souhlasu'. Z lat. *acclamātiō* '(hlasitý) projev souhlasu' od *acclamāre* 'volat, hlasitě projevovat souhlas' z →ad- a *clamāre* 'volat'. Srov. →reklamovat, →deklamovat.

**aklimatizovat (se)** 'přizpůsobovat (se) klimatu', aklimatizace. Přes něm. *aklimatisieren* ze střlat. *acclimatare* z →ad- a odvozeniny od *clīma* (viz →klima).

**akné** 'trudovitost pleti'. Z něm. *Akne* a

to nejspíš z ř. *akmē* 'hrot, vyvrcholení, zralost' se záměnou *n* za *m*. Významový přechod je však trochu problematický.

**akomodace** 'přizpůsobení', akomodací. Z lat. *accommodātiō* od *accommodāre* 'přizpůsobit' z →ad- a *commodus* 'příhodný, pohodlný' z lat. *com-* (→kom-) a *modus* 'způsob'. Srov. →komoda, →modifikace, →moderní.

**akorát** přísl. Z něm. *akkurat* 'zrovna, právě, přesně', původně adj. 'přesný' z lat. *accūrātus* tv. od *accūrāre* 'pečlivě se starat' z →ad- a *cūrāre* 'starat se' od lat. *cūra* 'starost, péče'. Srov. →akurátní, →kúra, →kurýrovat, →prokurátor.

**akord** 'souzvuk'. Z fr. *accord* 'souhlas, dohoda' (obměna významu asi pod vlivem fr. *corde* 'struna' z lat. *chorda* z ř. *chordē* tv.) od *accorder* 'dohodnout se' ze střlat. *accordare* z →ad- a odvozeniny od *cor* (gen. *cordis*) 'srdce'. Srov. →akordeon, →konkordát, →rekord, →kuráž.

**akordeon** 'tahací harmonika'. Z fr. podobu (*accordéon*) původního něm. názvu *Akkordion* utvořeného z něm. *Akkord* (→akord) podle *Orchestrion*. Vynalezen ve Vídni ve 20. letech 19. st.

**akr** 'polní plošná míra'. Z angl. *acre* ze stangl. *cer* 'pole', příbuzného s něm. *Acker*, lat. *ager*, ř. *agrós* tv. Srov. →agro-

**akreditovat** 'pověřit, zmocnit'. Z fr. *accréditer* z *ac-* (viz →ad-) a *crédit* 'důvěra, úvěr' a to z lat. *créditum* od *crēdere* 'věřit'. Srov. →kredit, →kredenc.

**akribie** 'vědecká přesnost'. Z něm. *Akribie* a to v 19. st. z pozdnělat. *acribia* 'pečlivost, přesnost, přísnost' z ř. *akribeia* od *akribēs* 'přesný, peč-

livý’.

**akrobat**, akrobatický, akrobacie. Přes fr. *acrobate* (původně jen ‘provazolezec’) z ř. *akróbatos* ‘na špičkách jdoucí’ z *ákros* ‘vrcholný, vysoký, krajní’ a odvozeniny od *baínō* ‘jdu, kráčím’. Srov. →akronym(um), →ostrý, →báze, →hať.

**akronym(um)** ‘iniciálové zkratkové slovo’. Z ř. *ákros* ‘krajní, vysoký’ a odvozeniny od *ónoma* ‘jméno’. Srov. →akrobat, →anonym.

**aksamit** ‘hedvábný samet’, aksamitový. Již stč. Ze střlat. *examitum* z ř. *hexámītos* z *hék* ‘šest’ a *mītos* ‘nit’, tedy ‘tkanina utkaná ze šesti nití’ (Ma<sup>2</sup>). Srov. →samet.

**akt** ‘čin, jednání’, akta ‘spisy’, aktovka. Z lat. *āctus* ‘čin, jednání’, pl. *ācta* ‘úřední spisy’ (do č. již od 15. st.) z lat. *agere* ‘činit, jednat, vést’. Jako malířský termín asi přes něm., kde je od 18. st. Srov. →agenda, →aktuální.

**aktér** ‘účastník’. Z fr. *acteur* a to z lat. *āctor* ‘ten, kdo jedná’ od *agere* (viz →akt).

**aktivní**, aktivita, aktivovat, aktivista, aktivum. Z lat. *āctīvus* ‘činný’ od lat. *agere* (příč. trp. *actus*) ‘činit, jednat’. Srov. →agilní, →agenda, →akt.

**aktuální**, aktualita, aktualizovat. Z pozdnělat. *āctūālis* ‘činný, účinný, skutečný’ od *āctus* ‘čin’ od *agere* (viz →aktivní). Dále srov. →akt, →agenda.

**akumulovat** ‘hromadit’, akumulace, akumulátor. Z lat. *accumulāre* z →ad- a *cumulāre* od *cumulus* ‘hromada’.

**akurátní** ‘přesný’. Z lat. *accurātus* přes něm. *akkurat* tv. (dále viz →akorát).

**akustika** ‘nauka o zvuku; zvukové vlastnosti prostoru’, akustický. Z ř. *akoustikē* (téchnē) tv. od *akoustikós* ‘týkající

se slyšení’ od ř. *akouōō* ‘slyším’.

**akutní** ‘naléhavý, prudký’. Z lat. *acūtus* ‘ostrý, špičatý’ od *acuere* ‘ostřit’. Srov. →ostrý, →akrobat, →ocet.

**akuzativ** ‘4. pád’. Ze střlat. (*casus*) *accusativus* ‘(pád) obviňovací’ od lat. *accūsāre* ‘obviňovat, žalovat’ z →ad- a *causa* ‘příčina, důvod, soudní pře’. Srov. →kauzalita.

**akvabela** slang. ‘závodnice v synchronizovaném plavání’. Jen č., slang. výtvor vycházející z lat. *aqua* či it. *acqua* ‘voda’ a lat. či it. *bella* ‘krásná’, tedy něco jako ‘vodní kráska’.

**akvadukt** ‘vodovod’. Přes něm. *Aquädukt* z lat. *aquaeductus* z *aqua* ‘voda’ a *ductus* ‘vedení’ od *dūcere* ‘vést’. Srov. →viadukt, →redukce.

**akvalung** ‘potapěčský dýchací přístroj’. Z angl. *aqualung*, což je původem obchodní název z lat. *aqua* ‘voda’ (srov. →akvadukt, →akvárium) a angl. *lung* ‘(jedna) plíce’.

**akvamarín** ‘světle modrý beryl’. Z lat. *aqua marīna* ‘mořská voda’ k *aqua* ‘voda’ a *mare* ‘moře’. Srov. →marína.

**akvarel** ‘obraz malovaný vodovými barvami’. Z it. *acquerella* (fr. *aquarelle*), což je asi mazlivá zdrobnělina k it. *acqua* ‘voda’ z lat. *aqua*. Srov. →akvárium.

**akvárium**, akvarijní. V nynějším významu nové (přes angl.), k lat. *aquārium* ‘vodní nádrž’ od *aquārius* ‘vodní’ od *aqua* ‘voda’. Srov. →akvadukt, →akvamarín, →akvarel.

**akvizice** ‘získaná věc či osoba’. Přes něm. *Aquisition* z lat. *acquisitiō* od *acquīrere* ‘získat’ z →ad- a *quaerere* ‘hledat’. Srov. →inkvizice, →rekvizita.

**alabastr** ‘bílý sádrovec’. Již stč. Z lat. *alabastrum* a to z ř. *alábastros*, původu

snad egyptského.

**alarm**, zalarmovat. Přes něm. *Alarm* z it. *all'arme* 'do zbraně' k it. *arma* 'zbraň' z lat. *arma* tv. Srov. →armáda.

**albatros** 'velký mořský pták'. Z angl. *albatross*, což je zkomolenina ze šp. či port. *alcatraz* (pod vlivem lat. *albus* 'bílý'). Slovo, označující původně druh pelikána, je jistě z ar., jeho výklad však není jednoznačný.

**albín** 'jedinec s nedostatkem pigmentu', albinismus. Ze šp. či port. *albino* 'bělavý' k lat. *albus* 'bílý'. Původně užíváno pro africké černochy světlé pleti. Srov. →album.

**album**. Přes něm. *Album* z lat. *album* 'bílá deska oznamující důležité informace' a to od lat. *albus* 'bílý' (HK). Srov. →albín.

**aldehyd**. Zkratkové slovo z nlat. *alcohol dehydrogenatus* (viz →alkohol, →de-, →hydro-) - vzniká totiž z alkoholu odnětím vodíku (nlat. *hydrogenium*).

**ale** sp., část. Pouze zsl. Z →a a částice *-le* (viz →leč, →leda, →alespoň).

**alegorie** 'jinotaj'. Z lat. *allēgoria* z ř. *allēgoría* a to z ř. *állos* 'jiný' a *agoreúō* 'mluvím (veřejně)' od *agorá* 'trh, prostranství'. Srov. →alergie, →kategorie.

**alej**. Přes něm. *Allée* z fr. *allée* a to k fr. *aller* 'jít' z lat. *ambulāre* 'procházet se, cestovat'. Srov. →alou, →ambulance.

**aleluja** 'jásavý chvalozpěv (na vzkříšení Krista)'. Přes střlat. *halleluia* z hebr. *hallelu-jah* 'chvalte Hospodina' (hebr. *Jahve* 'Hospodin', doslova 'jsoucí').

**alergie**, alergický. Vytvořeno začátkem 20. st. z ř. *állos* 'jiný, cizí' a *érgon* 'působení, práce' podle →energie. Původně tedy 'reakce organismu na cizí látky v těle (např. po očkování)'. Srov.

→alegorie.

**alespoň** část. Složeno z →ale a částic →si a *poně-* (k významu viz →aspoň). Srov. i →poněvadž, →poněkud, →asi.

**alexandrin** 'druh šestistopého verše'. Ze stř. (*vers*) *alexandrin* (tento verš byl použit ve stř. eposu o Alexandru Velikém).

**alfa** 'první písmeno řecké abecedy'. Z ř. *álfa* tv. a to z hebr. *ʿalef* 'první písmeno hebr. abecedy' a také 'býk' (písmeno znázorňuje hlavu býka). Ve starých jazycích měla často písmena své významy, srov. →azbuka.

**alfabeta** 'řecká abeceda'. Podle prvních dvou písmen abecedy. Srov. →abeceda, →azbuka, →analfabet.

**algebra** 'nauka o řešení rovnic', algebraický. Ze střlat. *algebra* a to z ar. *al-ğabr*, doslova 'znovuspojení oddělených částí' z ar. *gabara* 'znovu spojovat'. Poprvé užito ar. matematiky v 9. st. (srov. →algoritmus).

**algoritmus** 'účelně volený postup výpočtu'. Ze střlat. *algorismus* (s příkloněním k ř. *arithmós* 'číslo, počet') a to od jména ar. matematika *Al-Hvarizmiho* (9. st.).

**alchymie**, alchymista. Ze střlat. *alchimia* a to přes šp. *alquimia* z ar. *al-kīmīyā* 'kámen mudrců'. Ar. slovo je asi z ř. *chymeía* 'míšení, zpracování kovů' (viz →chemie).

**aliance** 'spojenectví, spolek'. Z fr. *alliance* od *allier* 'spojoval' z lat. *alligāre* 'svazovat' z →ad- a *ligāre* 'vázat'. Srov. →liga.

**alias** 'jinak (řecený)'. Z lat. *aliās* 'jinak' k *alius* 'jiný'. Srov. →alibi, →alternativa.

**alibi** 'důkaz, že podezřelý nebyl na místě činu'. Z lat. *alibi* 'jinde' od *alius* 'jiný'

a *ibi* 'tam'. Srov. →alias, →alternativa.  
**aligátor** 'americký druh krokodýla'. Z angl. *alligator* a to ze šp. *el lagarto* 'ještěrka', kde *el* je člen (z lat. *ille* 'onen') a *lagarto* z lat. *lacerta* tv. Formálně se přiklonilo k lat. *alligātor* 'kdo přivazuje vinnou révu' od *alligāre* (viz →aliance, →liga).

**alimenty** 'výživné na dítě', alimentární. Z lat. *alimenta*, pl. od *alimentum* 'výživa' k lat. *alere* 'živit'. Srov. →adulgence, →koalice.

**aliterace** 'opakování stejných hlásek na začátku slov'. Z nlat. *alliteratio* k lat. →ad- a *littera* 'písmeno'. Srov. →litera, →literatura.

**alka** 'druh mořského ptáka'. Z nor. *alka* tv.

**alkalický** 'zásaditý', alkaloid. Č. *alkálie* 'zásada' je ze střlat. *alcalia* 'potaš' a to z ar. *al-qalī*, doslova 'vylouhovaný' od *qalā* 'vařit v hrnci'. Srov. →cyankáli.

**alkohol**, alkoholik, alkoholický, alkoholismus. Ze střlat. *alcohol* a to z ar. *al-kuḥl* (šp.-ar. varianta *al-kuḥul*). Původní význam byl 'antimon', 'jemný antimonový prášek sloužící k černění očí', později (v alchymii) 'jakákoli látka získaná destilací či sublimací'. V 16. st. je doložen termín *alcohol vini* 'vinný extrakt', odtud dnešní rozšířený význam.

**alkovna** 'přístěnek bez oken'. Přes něm. *Alkoven* z fr. *alcôve* a to přes šp. *alcoba* z ar. *al-qubba* 'přístěnek, klenutá místnost'.

**almanach** 'ročenka'. Přes něm. *Almanach* ze střlat. *almanachus* a to asi ze šp.-ar. *al-manāḥ* 'druh kalendáře'. Dále se hledá souvislost s pozdně ř. izolovaným *almenichiaká* 'kalendáře (pl.)', souvisejícím s ř. *mēn* 'měsíc', ale cel-

kově je etymologie slova nepřiliš jasná.  
**almara**. Ze střlat. *almaria*, *armaria*, což je pl. tvar od lat. *armarium* k *arma* 'zbraň', tedy 'skříň na zbraně'.

**almužna**. Již stč., pouze v zsl. a sln. Ze střhn. *almuosen* a to z vlat. *\*al(i)mos(i)na* z ř. *elēmosýne* 'soudit, milodar' k *eleēō* 'mám soudit' (srov. *Kyrie eleison* 'Pane, smiluj se'), možná s přikloněním k lat. *alimonia* 'obživa' (srov. →alimenty).

**alobal**. Uměle z *al-* (→aluminium) a *obal* (→balit).

**aloe** 'cizokrajná bylina'. Přes lat. *aloē* z ř. *alōē* a tam z některého jazyka Blízkého východu.

**alotria** 'nezbednosti (pl.)'. Z ř. *allótria* od *allótrios* 'cizí, nepřislušný' k *allos* 'jiný'. Srov. →alegorie, →alergie.

**alou** citosl. Asi z fr. *allons* 'pojdme' od *aller* 'jít' (Ma<sup>2</sup>). Srov. →alej.

**alpaka** 'umělé stříbro'. Z něm. *Alpakka* (vynalezena ve Vídni r. 1825), snad podle am.-šp. *el paco* 'stříbro'.

**alt**, altistka. Z it. *alto* a to ze střlat. (*vox*) *alta* 'vysoký (hlas)' k lat. *altus* 'vysoký'. Původně 'vysoký mužský hlas', až s nástupem ženských sólistek 'hluboký ženský hlas'. Srov. →altán, →oltář.

**altán**, altánek. Přes něm. *Altan* z it. *altana* k it. *alto* 'vysoký' z lat. *altus*. Z původního významu 'vrchní část domu, střešní terasa' se vyvinul význam 'zahradní besídka'. Srov. →alt, →oltář.

**alternativa** 'volba ze dvou možností', alternativní. Z fr. *alternative* od lat. *alternāre* (viz →alternovat).

**alternovat** 'střídat se', alternace. Z lat. *alternāre* od *alternus* 'střídavý' k *alter* 'jiný, druhý' a to k lat. *alius*

‘jiný’. Srov. →alternativa, →altruismus, →alibi.

**altruismus** ‘nesobeckost’. Z fr. *altruisme* (poprvé užil fr. filozof Comte r. 1830 jako opak *egoismu*) a to k fr. *autrui* ‘jiný, druhý’ z lat. *alter* tv. Srov. →alternovat, →alibi.

**aluminium** ‘hliník’, aluminiový. Utvořeno na začátku 19. st. angl. chemikem Davym podle lat. *alūmen* ‘kamenec’.

**amalgám** ‘slitina kovu s rtutí’, amalgámový. Ze střlat. *amalgama*, jehož další souvislosti nejsou jasné. Původ se hledá především v ar., předloha však není jistá (*al-mulġam*, prý tv., *amal al-ġamāʿa* ‘provedení sloučení?’), případně i v ř. *málagma* ‘změkčující prostředek’ od *malássō* ‘změkčuji’.

**amant** ‘mileneček’. Z fr. *amant* z lat. *amāns* ‘milující’ od *amāre* ‘milovat’. Srov. →amor(ek), →amatér.

**amatér**, amatérský. Z fr. *amateur* ‘milovník’ z lat. *amātor* od *amāre* ‘milovat’. Srov. →amant a co do významu →diletant.

**amazonka** ‘mužatka’. Přes lat. *Amazonis* z ř. *Amazōnes* ‘mýtický kmen bojovných žen sídlící v Malé Asii’. Původ nejasný, výklad z →a-<sup>2</sup> a ř. *ma-zós* ‘prs, prsní bradavka’ (tedy ‘(ženy) bez prsou’) je jen lid. etym. (D2). Na řeku *Amazonku* přeneseno šp. dobyvateli podle indiánských bojovnic vyskytujících se v oblasti.

**ambasáda** ‘velvyslanectví’. Z fr. *ambassade*, jehož kořeny se hledají v střlat. *ambactia* ‘pověření, služba’. To asi stejně jako gót. *andbahti*, sthn. *ambahti* tv. vychází z kelt. *\*ambactos* ‘vazal, služebník’, jehož první část souvisí s lat. *amb(i)* ‘kolem, z obou stran’. Srov.

→ambice.

**ambice** ‘ctižádost’, ambiciózní. Z lat. *ambitiō* ‘obcházení (s žádostí ap.)’ od *ambīre* ‘obcházet’ z *amb(i)*- ‘kolem, ob-’ a *īre* ‘jít’. Srov. →ambit, →ambulance, →ob.

**ambit** ‘chrámový ohoz’. Z lat. *ambitus* ‘obcházení’ od *ambīre* (viz →ambice).

**ambivalentní** ‘mající dvojí platnost’. Utvořeno začátkem 20. st. z lat. *amb(i)*- ‘kolem, z obou stran’ a *valēns* ‘mocný, platný’. Srov. →ekvivalentní, →ambice, →valuta.

**ambrózie** ‘pokrm bohů’. Z ř. *ambrosía* od *ámbrōtos* ‘nesmrtelný’ z →a-<sup>2</sup> a *\*mrotos* ‘smrtelný’. Srov. →mřít.

**ambulance** ‘ordinace pro docházející pacienty; sanitka’, ambulantní. Z fr. *ambulance*, původně ‘polní nemocnice’ od lat. *ambulāns* ‘objíždějící’ od *ambulāre* ‘objíždět’ a to od lat. *amb(i)*- ‘kolem, ob-’. Srov. →ambice, →alej, →ob.

**améba** ‘měňavka’. Ze střlat. *amoeba* z ř. *amoibē* ‘změna’ od *ameibō* ‘měním se’.

**amen** citosl. Přes lat. *āmēn* a ř. *āmēn* z hebr. *ʿāmēn* ‘tak se staň, opravdu’ (slovo stvrzuje, co bylo řečeno předtím) (HK).

**ametyst** ‘druh polodrahokamu’. Z lat. *amethystus* z ř. *améthystos* ‘působící proti opilosti’ z →a-<sup>2</sup> a *methýō* ‘jsem opilý’ k ř. *méthy* ‘víno, medovina’ (věřilo se, že působí proti opilosti). Srov. →med.

**amfiteátr** ‘divadlo s hledištěm do půlkruhu’. Přes lat. *amphiteātrum* z ř. *amfithéātron* z *amfí*- ‘kolem, z obou stran’ (srov. →ob, →ambivalentní) a *théātron* ‘divadlo’ (viz →teatrálí).

**amfora** ‘starověká dvojuchá nádoba’. Z lat. *amphora* a to z ř. *amforeús* tv. od *amfí*- ‘kolem, z obou stran’ a odvoze-



- niny od *fērō* ‘nesu’. Srov. →amfiteátr, →fosfor, →metafora.
- amin** ‘chemická sloučenina’, aminokyselina. K střlat. *amilon* (srov. *amid*, *amyl*) a to z ř. *ámylōn* ‘nemletá mouka, škrob’ z →a<sup>-2</sup> a *mylōn* ‘mlýnice’. Srov. →mlýn.
- amnestie** ‘prominutí trestu’, amnestovat. Přes lat. *amnēstia* z ř. *amnēstíā* ‘zapomenutí (provinění ap.)’ od *am-nēstēō* ‘upadám v zapomenutí’ z →a<sup>-2</sup> a *mne*□*stis* ‘vzpomínka’ od *mimnēskō* ‘vzpomínám si’. Srov. →anamnéza, →mníti.
- amok** ‘šilenství’. Přes angl. *amok* z malajského *amok* ‘zuřivý, šílený’ (původně o kuřácích opia, kteří ve stavu šilenství ohrožovali okolí).
- amoleta**. Přetvořeno z →omeleta.
- amoniak** ‘čpavek’. Ze střlat. (*sal ammoniacus* ‘ammonska (sůl)’ podle egyptské oázy zasvěcené bohu Ammonovi, kde byla naleziště této soli.
- amor(ek)**. Z lat. *amor* ‘láska’ od *amāre* ‘milovat’. Srov. →amant.
- amorální** ‘nemravný’. Viz →a<sup>-2</sup> a →morální.
- amorfní** ‘beztvarý’. Z ř. *ámorfos* z →a<sup>-2</sup> a *morfē* ‘tvar’. Srov. →morfologie.
- amortizovat** ‘odepisovat (dluh)’, amortizace. Přes něm. či fr. ze střlat. *a(d)mortizare* ‘umořovat (dluh)’ z →ad- a lat. *mors* (gen. *mortis*) ‘smrt’. Srov. →mortalita, →mřít.
- ampér** ‘jednotka elektrického proudu’. Podle fr. fyzika A. M. *Ampère* (1775–1836).
- amplion**. Od angl. *ample* ‘hojný, rozsáhlý’ (srov. *amplifier* ‘zesilovač’) k lat. *amplus* ‘rozsáhlý’. Zakončení snad podle →lampion. Srov. →amplituda.
- amplituda** ‘největší výchylka při kmitání’. Z lat. *amplitūdō* ‘rozsáhlost, velikost’ z *amplus* ‘rozsáhlý’. Srov. →amplion.
- ampule** ‘baňka’. Z lat. *ampulla*, což je zdobnělina od *ampora* (varianta k →amfora).
- amputovat** ‘chirurgicky odejmout (část těla)’. Z lat. *amputāre* z *amb(i)-* ‘kolem, ob-’ a *putāre* ‘čistit, ořezávat’. Srov. →ambulance, →ambice.
- amulet** ‘ozdobný malý předmět nošený pro štěstí’. Z lat. *amulētum*, jehož další původ není jasný. Spojení s lat. *āmōlīrī* ‘odstranit, odvracet’ (HK) se zdá být lid. etym. (D2).
- an-** předp. Viz →a<sup>-2</sup>. Srov. →analfabet, →anarchie, →anonym.
- ana-** předp. Z ř. předl. a adv. *aná* ‘na, po, nahoru, opět’. Souvisí s č. →na<sup>1</sup>. Srov. →analogie, →anatomie, →anoda.
- anabáze** ‘dlouhé obtížné tažení’. Z ř. *anábasis* ‘výstup, cesta do vnitrozemí’ z *aná* (→ana-) a *básis* (viz →báze). Srov. →akrobat.
- anabolika** ‘látky podporující vytváření složitějších látek v organismu’. K ř. *anabállō* ‘pozvedám, vyhazuji’ z *aná* (an(a)-) a *bállō* ‘házím, ženu’. Srov. →metabolismus, →balistika, →parabola.
- anagram** ‘slovo vzniklé přeskupením hlásek jiného slova’. Utvořeno k ř. *aná* (→ana-) a *grámma* (→gram).
- anachronismus** ‘co nepatří do dané doby’. Z nlat. *anachronismus* a to z ř. *anachronismós* tv. z *aná* (→ana-) a odvozeniny od *chrónos* ‘čas’. Srov. →kronika.
- anakolut** ‘vyšinutí z větné konstrukce’. Z ř. *anakólouthos* ‘nesouvislý’ z →an- a *akólouthos* ‘souvislý, příslušný’.
- anakonda** ‘hroznýšovitý had’. Původně

označení jistého ceylonského hada, snad ze sinhálského *henakandayā*, doslova ‘bleskový stvol’.

**analfabet** ‘negramot’. Viz →an- a →al-fabeta.

**analgetikum** ‘lék tišící bolest’. K ř. *anālgētos* ‘bezbolestný’ z →an- a *ālgos* ‘bolest’. Srov. →neuralgie.

**analogie** ‘obdoba’, analogický. Z ř. *analogía* ‘podobnost, pravidelnost’ od *análogos* ‘podobný, přiměřený’ z *aná* (→ana-) a *lógos*, zde ‘poměr, počet, platnost’. Srov. →logika, →logaritmus.

**anály** ‘letopisy’. Z lat. (*librī*) *annālēs* ‘roční (knihy)’ k *annālis* ‘roční’ od *annus* ‘rok’. Srov. →bienále, →milénium.

**analýza** ‘rozbor’, analyzovat, analytický, analytik. Z ř. *análysis* od *anályō* ‘rozlučuji’ z *aná* (→ana-) a *lýō* ‘uvolňuji, rozvazuji’. Srov. →katalyzátor, →paralýza.

**anamnéza** ‘obraz zdravotního stavu pacienta před chorobou’. Z ř. *anámnesis* ‘vzpomínání, přiznání’ z *aná* (→ana-) a *mnē[sis]* ‘pamatování’. Srov. →amnestie, →mníti.

**ananas**. Z port. *ananás* a to z domorodého názvu jihoamerických Indiánů (*anana*).

**anarchie** ‘bezvládí’, anarchismus, anarchista. Přes střlat. *anarchia* z ř. *anarchía* ‘bezvládí, neposlušnost’ od *ánarchos* ‘bez vůdce’ z →an- a *archós* ‘vůdce, předák’ od *árchō* ‘vládnou, veším’. Jako politický směr od Velké fr. revoluce. Srov. →monarchie, →archi-, →archiv.

**anatomie** ‘věda o stavbě organismů’, anatomický. Ze střlat. *anatomia* z ř. *anatomē* ‘rozříznutí’ od *anatémnō* ‘rozřezávám’ z *aná* (→ana-) a *témnō* ‘řežu’.

Srov. →dichotomie, →atom, →tít.

**ančovička** ‘sardel obecná’. Z něm. *Anchovis* a to asi niz. či angl. prostřednictvím z fr. *anchois*, šp. *anchoa*, původu asi baskického.

**anděl**, andělský, andílek, andělíček, andělíčkářka. Stč. také *anjel*. Všesl., evr. kulturní slovo. Z lat. *angelus* a to z ř. *ángelos* tv., původně ‘posel, zvěstovatel’, jehož původ je dále nejasný. Srov. →evangelium.

**android** ‘umělý člověk’. Uměle z ř. *anēr* (gen. *andrós*) ‘muž’ a →oid.

**andulka**. Lid. etym. (D2) z lat. názvu (*Mellopsittacus*) *undulatus* ‘(papoušek) vlnkovaný’. Srov. →ondulace.

**anekdota**. Asi přes fr. *anecdote* z ř. *anékdota*, pl. od *anékdotos* ‘nevydaný’ z →an- a *ékdotos* od *ekdídōmi* ‘vydávám’ z *ek-* (viz →ex) a *dídōmi* (srov. →dát). Byzantský historik Prokopius (7. st.) tak nazval sbírku historek z císařského dvora. Srov. →edice.

**anektovat** ‘zabírat cizí území’. Z lat. *annectere* z →ad- a *nectere* ‘plést, vázat’. Srov. →konexe.

**anémie** ‘chudokrevnost’. Z nlat. *anaemia* a to z ř. *anaímia* k *anaímos* ‘bez krevný’ z →an- a (*h*)*aíma* ‘krev’. Srov. →hemo-.

**anestézie** ‘znecitlivění’, anestetikum. Z ř. *anaísthēsia* ‘necitelnost’ z →an- a *aísthēsis* ‘pocit, vjem’. Srov. →estetika.

**anexe** ‘zábór cizího území’. Z lat. *anexiō* od *annectere* (viz →anektovat).

**angažmá** ‘zaměstnání v uměleckém souboru’, angažovat, angažovaný. Z fr. *engagement* ‘závazek’ od *engager* ‘zavazovat (si), najímat za plat’ z *en* (→in<sup>1</sup>) a odvozeniny od *gagē* ‘zástava, plat’ germánského původu (viz →gáže).

**angína**, angínový. Ze střlat. *angina* od

*angere* ‘dusit, svírat’, jež je příbuzný s č. →úzký.

**angora** ‘jemná vlna ze srsti angorských koz a králíků’. Podle jména tureckého hlavního města *Angora* (dnes *Ankara*).

**angrešt**. Stč. *agrest* (od 15. st.) ‘víno z nezralých hroznů, nezralé hrozny’. Slk. *egreš* (přes maď.), p. *agrest*, s. *ogrozd*. Z it. *agresto* tv. z vlat. \**acrestis* ‘kyselý’ k lat. *acer* ‘ostrý’. Srov. →ocet.

**ani** sp., část. Z →a a →ni.

**anilin** ‘bezbarvá kapalina k výrobě barviv, léků ap.’. Uměle kolem r. 1840 od port. *anil* ‘indigovník’ (získával se destilací z indiga) z ar. *an-nīl* (z *al-nīl*) a to přes per. ze sti. *nīlā* ‘tmavě modrý’.

**animální** ‘zvířecí’. Z lat. *animālis* od *animal* ‘živočich’ k *animus* ‘dech, duch’. Srov. →animovat.

**animovat** ‘snímat jednotlivé rozfázované obrázky’, animovaný, animace, animátor. Přes fr. *animer* z lat. *animāre* ‘oživovat’ od *animus* ‘dech, duch’.

**animozita** ‘zaujatost, nepřátelství’. Z lat. *animōsitās* tv. od *animōsus* ‘prudký, hrdý’ k *animāre* ‘oživovat’. Srov. →animální a co do významu →rozčilený.

**anion(t)** ‘atom se záporným nábojem’. Viz →an- a →ion(t).

**anketa**. Z fr. *enquête* ‘výslech, vyšetřování’ z vlat. \**inquaesitus*, jemuž odpovídá lat. *inquisitus*, což je původem přič. trp. od *inquirere* ‘vyhledávat, pátrat’ z →in<sup>-1</sup> a *quaerere* ‘hledat, vyšetřovat’. Srov. →inkvizice.

**ano** část. V č. doloženo od 15. st. Z navazovacího →a a přitakávací část. →no (Ma<sup>2</sup>). Často se však vykládá i z *a + ono* (→on) (HK).

**anoda** ‘kladná elektroda’. Utvořeno

podle *elektroda* z →ana- a ř. (*h*)*odós* ‘cesta’.

**anomálie** ‘nepravidelnost’, anomální. Přes střlat. *anomalía* z ř. *anōmalīā* od *anōmalos* ‘nerovný’ z →an- a *homalós* ‘rovný, hladký’. Srov. →homo-.

**anonce** ‘reklamní oznámení’, anoncovat. Z fr. *annoncer* od *annoncer* ‘oznamovat’ a to z lat. *annuntiāre* tv. z →ad- a *nuntiāre* ‘dávat zprávu, hlásit’ od *nuntius* ‘posel’. Srov. →nuncius, →denuncovat.

**anonym** ‘nepodepsaný původce’, anonymita, anonymní. Ze střlat. *anonymus* a to z ř. *anōnymos* ‘bezejmenný, neznámý’ z →an- a *ónoma*, *ónyma* ‘jméno’. Srov. →pseudonym, →metonymie, →onomastika.

**anorganický**. Z →an- a →organický.

**anotace** ‘připojení poznámek; stručná charakteristika textu’. Z lat. *adnotātiō* ‘poznámka’ od *adnotāre* ‘poznámkovat’ z →ad- a *nota* ‘poznámka’. Srov. →nota, →notes, →notorický.

**ansámbl** ‘soubor, ansámblový’. Z fr. *ensemble* tv., původně adv. ‘dohromady’ z vlat. *insimul* ‘zároveň’ z lat. →in<sup>-1</sup> a *simul* tv. k *similis* ‘podobný’. Srov. →simultánní, →asimilovat.

**anšovička**, anšovka. Viz →ančovička.

**antagonismus** ‘protichůdnost, protiklad’, antagonistický. Nově utvořeno k ř. *antagōnīzomai* ‘bojuji proti někomu, soupeřím s někým’ z →anti- a *agōnīzomai* ‘bojovat, závodit’ od *agōn* ‘zápas, boj, úsilí’ k *ágō* ‘vedu, ženu’. Srov. →protagonista, →agonie.

**ante-** předp. Z lat. *ante* ‘před, dříve’. Srov. →antedatovat, →antika, →anti-.

**antedatovat** ‘opatřit dřívějším datem’. Viz →ante- a →datum.

**anténa**. Ze střlat. *antenna* (lat. *antenna*), původně ‘ráhno’, pak ‘tyka-

dlo (hmyzu)', v dnešním významu od konce 19. st. (Marconi). Dále nejasné.

**anti-** předp. Z ř. *antí* 'proti', jež souvisí s lat. →ante-. Srov. →antagonismus, →antipatie, →antonymum.

**antibiotikum.** Nově utvořeno k →anti- a ř. *biōtikós* 'životaschopný, životný' od ř. *bíos* 'život'. Tedy 'lék proti choroboplodným zárodkům'.

**anticipovat** 'předjímat, předvídat', anticipace. Z lat. *anticipāre* 'brát napřed' z →ante- a *capere* 'brát'. Srov. →participovat, →koncepce.

**antika**, antický. Z lat. *antīquus* 'starý, dřívější, předešlý' (pozdější forma *antīcus*) k →ante-. Srov. →antikvariát.

**antikoncepce** 'ochrana proti početí', antikoncepční. Nově utvořeno z →anti- a lat. *conceptiō* 'pojetí, početí'. Viz →koncepce.

**antikvariát** 'obchod se starými knihami, tisky ap.', antikvární, antikvář. K lat. *antiquārius* 'starožitník' od *antīquus* (viz →antika).

**antilopa.** Přes fr. *antilope* a angl. *antelope* ze střlat. *ant(h)olopus* z pozdně ř. *anthólops* (jméno bájného zvířete), jež se vykládá z ř. *ánthos* 'květ' a *óps* 'oko' (tedy 'krásnooký'), což je však možná lid. etym. (D2).

**antimon** 'druh křehkého kovu'. Ze střlat. *antimonium* a to nejspíš z nějakého arabského základu s členem *al-*. Srov. →amalgám, →alkohol.

**antipasta** 'výrobek z marinovaných drobných ryb a zeleniny'. Z it. *antipasto* 'předkrm' (s příkloněním k →pasta) z *anti-* (viz →ante-) a *pasto* 'jídlo' z lat. *pāstus* 'pastva, krmení, potrava'. Srov. →pastor.

**antipatie** 'odpor, averze'. Přes lat. *anti-pathia* z ř. *antipátieia* k →anti- a pá-

*thos* 'pocit, vášeň'. Srov. →sympatie, →patos.

**antologie** 'výbor z literárních děl'. Ze střlat. *anthologia* a to z ř. *ánthos* 'květ' a *logía* 'sbírka' od *légō* 'vybírám, sbírám', jinak též 'mluvím, říkám atd.'. Srov. →logie, →analogie, →chryzantéma.

**anton** ob. 'policejní uzavřený vůz'. Snad podle berlínského vězení na *Antonstrasse* (Ma<sup>2</sup>), či z údajné přezdívky pražského kata (HL).

**antonymum** 'slovo opačného významu'. Z →anti- a ř. *ónoma*, *ónyma* 'jméno'. Srov. →anonym, →synonymum.

**antoušek** 'pohodný, ras'. Údajně podle pražského pohodného Antona Schecka (Ma<sup>2</sup>).

**antracit** 'nejstarší a nejvýhrevnější černé uhlí'. Přes lat. *anthracitis* z ř. *ánthrax* 'žhavý uhlík'.

**antropo-** (ve složeninách) 'týkající se člověka'. Z ř. *ánthrōpos* 'člověk', jež je dále nejasné. Srov. →antropologie, →filantrop.

**antropologie** 'nauka o vývoji a tělesných vlastnostech člověka'. Viz →antropo- a →logie.

**antuka** 'povrch hřiště z cihlové moučky', antukový. Z fr. *en tout cas* 'v každém případě' (tedy 'povrch pro každé počasí').

**anulovat** 'zrušit'. Z lat. *annūllāre* z →ad- a *nūllus* 'žádný'. Srov. →nula.

**anýz** 'aromatická bylina'. Přes střhn. *anīz*, *anīs* z pozdnělat. *anīsum*, *anēsum* a to z ř. *ánīson* neznámého původu.

**aorist** 'jednoduchý minulý čas'. Z ř. *aóristos* 'neohraničený, neurčitý' z →a-<sup>2</sup> a (*h*)*orízō* 'ohraničuji'. Srov. →horizont.

**aorta** 'srdeční tepna'. Z lat. *aorta* z ř. *aortē* tv. od *aeíro* 'zavěšuji, zvedám',

tedy původně ‘co je zavěšeno’. Srov. →meteor.

**apanáž** ‘pravidelný bezpracný příjem’. Z fr. *apanage* od *apaner* ‘živit’ a to ze střlat. *appanare* ‘zaopatřovat (chlebem)’ k lat. →ad- a *pānis* ‘chléb’. Srov. →kumpán, →marcipán.

**aparát**, aparátní, aparatura. Z lat. *aparātus* ‘náčiní, vybavení; výbava, příprava’ od *apparāre* ‘připravit, opatřit’ z →ad- a *parāre* ‘připravovat, zařizovat’. Srov. →komparace, →preparát.

**apartheid** ‘oddělování ras’. Z niz. *apartheid*, doslova ‘oddělenost’. Utvořeno příp. -heid (srov. něm. -heit) od niz. *apart* ‘oddělený, zvláštní’ z fr. *à part* ‘stranou, zvlášť’ z lat. *ad* (→ad-) a *partem* (ak. od *pars* ‘strana, část’). Srov. →apartmá, →apartní.

**apartmá** ‘vícepokojový byt (v hotelu)’. Z fr. *appartement* z it. *appartamento*, doslova ‘oddělení’, k it. *appartare* ‘oddělit’ od *a parte* ‘stranou, zvlášť’ z lat. →ad- a *partem* (ak. od *pars* ‘strana, část’). Srov. →apartheid, →apartní, →partaj.

**apartní** ‘slušivý, zvláště elegantní’. Z něm. *apart* tv. a to z fr. *à part* ‘stranou, zvlášť’ z lat. →ad- a *partem* od *pars* ‘strana, část’. Srov. →apartmá, →apartheid.

**apatie** ‘netečnost’, apatický. Přes lat. *apathia* z ř. *apátheia* z →a-<sup>2</sup> a *páthos* ‘pocit, vášně’. Srov. →sympatie, →patologie.

**apatyka** zast. ‘lékárna’. Přes něm. *Apotheke* ze střlat. *apotheca* tv., lat. *apothēca* ‘skladiště’ a to z ř. *apothēkē* tv. z →apo- a *thēkē* ‘schránka, skříňka’. Srov. →putyka, →butik, →kartotéka.

**apel** ‘výzva’, apelovat. Z fr. *appel* od *apeler* ‘volat, vyzývat’ z lat. *appellāre*

‘volat, oslovovat’ snad z →ad- a *pellere* ‘dotýkat se, vrážet’. Srov. →interpelace.

**appendix** ‘přívěsek (slepého střeva)’. Z lat. *appendix* ‘přívěsek’ od *appendere* ‘přivěsit’ z →ad- a *pendere* ‘věšet’. Srov. →pendlovky, →suspendovat.

**aperitiv**. Z fr. *apéritif* ‘otvírající’ ze střlat. *aperitivus* tv. k lat. *aperire* ‘otvírat’. Původně v lékařství ‘prostředek odvádějící z těla nečistoty’, dnešní význam ‘nápoj k povzbuzení chuti’ asi od 19. st. Srov. →ouverture.

**apetyt**, apetyt ob. ‘chuť’. Přes něm. *Appetit* z fr. *appétit* tv. z lat. *appetitus* ‘žádost’ (střlat. ‘chuť’) od *appetere* ‘žádat’ z →ad- a *petere* tv. Srov. →petice, →kompetence.

**aplaudovat** ‘tleskat’, aplaus. Z lat. *applaudere* (příč. trp. *applausus*) z →ad- a *plaudere* ‘tleskat’. Srov. →exploze.

**aplikovat** ‘použít’, aplikace, aplikační. Z lat. *applicāre* ‘připojovat, připínat’ z →ad- a *plīcāre* ‘vinout’ k *plectere* ‘plést’. Srov. →komplikovat, →replika, →duplikát.

**apo-** předp. Z ř. *apó* ‘od, pryč, z’. Souvisí s lat. *ab* (→ab-), něm. *ab* i č. →po. Srov. →apostrof, →apokryf, →apoštol.

**apokalypsa** ‘zjevení sv. Jana o hrůzách konce světa’, apokalyptický. Z ř. *apokálypsis* ‘zjevení, odhalení’ od *apokályptō* ‘odhaluji’ z →apo- a *kalýptō* ‘zahaluji, skrývám’. Srov. →eukalypt.

**apokryf** ‘nepravý, podvržený spis’. Ze střlat. *apocryphus* a to z ř. *apókryfos* ‘tajný’ od *apokrýptō* ‘zatajuji, skrývám’ z →apo- a *krýptō* ‘ukrývám, utajuji’. Srov. →krypta, →krýt.

**apologie** ‘slovní obrana’, apologeta, apologetický. Přes lat. *apologia* z ř. *apología* od *apologoūmai* ‘omlouvám se,

hájím se' k →apo- a *lógos* 'řeč, slovo ap.'. Srov. →logie.

**aportovat** 'přinášet (o psu)', aport. Od citosl. *aport* z fr. imp. *apporte!* 'přines!' a to od fr. *apporter* 'přinést' z lat. *apportāre* z →ad- a *portare* 'nést'. Srov. →export, →portmonka.

**apostrof** 'odsuvník'. Z lat. *apostrophus* z ř. *apóstrofos* 'odvrácený' k *apostréfō* 'obracím, otáčím' z →apo- a *stréfō* tv. Srov. →strofa, →katastrofa.

**apoštol**, apoštolský. Z lat. *apostolus* z ř. *apóstolos* 'vyslanec' od *apostéllō* 'odesílám, propouštím' z →apo- a *stéllō* 'vypravuji, vysílám atd.' (apoštolové byli širiteli Kristova učení). Srov. →epištola.

**apozice** 'přístavek (ve větě)'. Z lat. *appositiō* k *apponere* 'přikládat' z →ad- a *ponere* 'klást'.

**april**, aprílový. Z lat. *Aprīlis (mensis)*, což byl původně 2. měsíc lat. kalendáře. Původ není jistý, uvažuje se o souvislosti s lat. *aperire* 'otvírat (zemi, přírodu)' či s →ab- ('druhý, následující měsíc'). Rčení *vyvést aprílem* asi podle něm. *in April schicken*, původ zvyku neznámý.

**aprobace** 'způsobilost (k vyučování)'. Z lat. *approbātiō* 'schválení, souhlas' od *approbāre* 'schvalovat' z →ad- a *probāre* 'zkoušet, uznávat'. Srov. →reprobace, →prubnout.

**apsida** 'polokruhovitý výstupek pro oltář'. Ze střlat. *absis*, *apsis* (gen. *apsidis*) tv. z ř. (*h*)*apsis* 'oblouk, kolo'.

**ar** 'jednotka plochy'. Z fr. *are* (vytvořeno za Velké fr. revoluce) a to podle lat. *ārea* 'prostranství'. Srov. →hektar, →areál.

**arabeska** '(arabský) ornament; krátká povídka'. Přes něm. *Arabeske*, fr. *arabe-*

*sque* z it. *arabesco* 'arabský' (šlo o složitě ornamenty ze stylizovaných rostlin ap.).

**arak** 'lihovina z rýže'. Přes fr. *arac* z ar. *araq* 'šťáva z datlí, lihový nápoj'. Srov. →rakije.

**aranžmá** 'úprava'. Z fr. *arrangement* od *arranger* (viz →aranžovat).

**aranžovat** 'upravovat, pořádat, připravovat', aranžér(ka), naaranžovat, zaranžovat. Z fr. *arranger* tv. z *a-* (→ad-) a *ranger* 'řadit, sestavovat' k *rang* 'řada' germ. původu. Srov. →rynk.

**arašíd** 'burský oříšek', arašídový. Z fr. *arachide* z nlat. *arachidna*, jež bylo v 18. st. utvořeno na základě ř. *arḡchidna* 'druh luštěniny' od *arakos* 'hrachor'. Srov. angl. *peanut*, doslova 'hrachový ořech'.

**arbitr** 'rozhodčí sporu', arbitrární/ arbitrární 'libovolný', arbitráž (přes fr.). Z lat. *arbiter* 'rozhodčí, svědek', dále nejisté.

**arci** část. 'ovšem'. Z →a a rozkazovacího *rci* (viz →řící); vývoj tohoto spojení k dnešnímu významu však není příliš zřejmý (Ma<sup>2</sup>).

**arci-** 'vele-'. Ze střlat. *arci-* z ř.-lat. *archi-* (viz →archi-). Srov. *arcibiskup* (již stč.), *arcidílo*.

**areál** 'zastavěný pozemek; oblast výskytu'. Ze střlat. *arealis*, což je adj. k lat. *ārea* 'prostranství'. Srov. →ar, →árie.

**aréna** 'prostor pro zápasy, představení ap.'. Přes něm. *Arena* tv. z lat. *arēna*, původně 'písek' (zápasiště bylo posypáno pískem).

**arest** zast. ob. 'vězení', arestovat. Z něm. *Arrest* ze střlat. *arrestum* 'zabavení, zadržetí' od *arrestāre* a to z lat. →ad- a *restāre* 'zůstat' z →re- a *stāre* 'stát'.

Srov. →rest.

**argon** ‘druh atmosférického plynu’. Utvořeno uměle (konec 19. st.) z ř. *argós* ‘nečinný’ k →a-<sup>2</sup> a *érgon* ‘dílo’.

Srov. →energie, →orgie.

**argot** ‘hantýrka kriminálních živlů’. Z fr. *argot*, jehož další původ je diskutabilní.

**argument** ‘důvod, důkaz’, argumentovat. Z lat. *argūmentum*, doslova ‘co slouží k objasnění, dokázání’ od *arguere* ‘objasňovat, dokazovat’, vlastně ‘dělat jasným’, jež souvisí s lat. *argentum* ‘stříbro’ (z toho *Argentina*).

**arch** ‘(dvou)list papíru’, aršík. Nejspíš přes niz. *ark* (tak i ve starší č.) z lat. *arcus* ‘oblouk, luk’ (podle toho, že se vyrobený papír přehýbal do oblouku). Srov. →arkáda.

**archa** ‘biblická Noemova loď; posvátná schránka s deskami Desatera’. Přes něm. *Arche* z lat. *arca* ‘skříň’ od *arcēre* ‘zavírat’. Omezeno na biblická spojení ‘archa Noemova’ a ‘archa úmluvy’. Srov. →rakev.

**archaismus** ‘zastaralý jev’, archaický, archaizovat. Přes něm. *Archaismus*, střlat. *archaismus* z ř. *archaismós* od *archaízō* ‘zastarávám’ k *archaios* ‘starý, prapůvodní’ od *archē* ‘začátek, původ’. Srov. →archiv, →archeologie.

**archanděl**. Ze střlat. *archangelus*, viz →archi- a →anděl.

**archeologie** ‘věda zkoumající pozůstatky minulosti’, archeolog, archeologický. Přes něm. *Archäologie* z ř. *archaiología* ‘vypravování starých dějin’ od *archaios* ‘starý’ (viz →archaismus a →logie).

**archi-** (ve složeninách) ‘hlavní, vedoucí’. Od ř. *árchō* ‘jsem první, velím’. Srov. →arci, →archanděl, →architekt, →ar-

chaismus, →patriarcha.

**architekt** ‘navrhovatel staveb’, architekt, architektura. Přes něm. *Architekt* z lat. *architectus* a to z ř. *architéktōn* ‘stavitel’ z →archi- a *téktōn* ‘řemeslník, umělec’. Srov. →technika, →tesat.

**archiv** ‘sbírka písemností dokumentární povahy’, archivní, archivovat, archivář, archivnictví. Ze střlat. *archivum* ‘místo pro uložení dokumentů’, což je varianta k lat. *archium* z ř. *archeion* ‘vládní budova, úřad’ od *árchō* ‘vládnou, jsem první’. Srov. →archaismus, →archi-

**árie** ‘(operní) sólová skladba pro zpěv s doprovodem’. Z it. *aria* ‘píseň, melodie’, dříve ‘umění’ (stř. *aire*), jež souvisí s lat. *āēr* ‘vzduch’ (tedy ‘umění přenášené vzduchem’). Srov. i angl. *air* ‘vzduch’ i ‘árie’.

**áriječ** ‘příslušník indoevropské rasy’, árijský. Podle vlastního označení sti. obyvatelstva *ārya-* od *arí-* ‘cizinec’ (snad ‘pohostinní k cizincům’, srov. i sti. *aryá-* ‘pán’ a naše →Hospodin). Název zneužit nacistickou ideologií.

**aristokracie** ‘šlechta; vláda šlechtý’, aristokrat, aristokratický. Z ř. *aristokratía* ‘vláda nejlepších’ z *áristos* ‘nejlepší’ a *kratō* ‘vládnou’. Srov. →demokracie, →byrokracie.

**aritmetika** ‘obor matematiky zkoumající vztahy čísel’. Přes lat. *arithmētica* z ř. *arithmētikē* (*téchnē*) ‘počtářské umění’ od *arithmētikós* ‘vhodný k počítání’ od *arithmō* ‘počítám’ k *arithmós* ‘číslo’. Srov. →logaritmus.

**arkáda** ‘podloubí’. Z fr. *arcade* z it. *arcata* od *arco* z lat. *arcus* ‘oblouk, luk’. Srov. →arch.

**arkebuza** ‘hákovnice’. Z něm. *Arkebuse* z fr. *arquebuse* a to z germ. ja-

zyků (něm. *Hakenbüchse*, niz. *haakbus* ‘puška s hákem’), lid. etym. (D2) k fr. *arc* ‘oblouk’.

**arkýř** ‘krytý výstupek s okny’. Stč. *ar-kějř*, *alkějř* (z toho p. *alkierz*). Ze střhn. *ärker* a to ze stfr. *arquiere* ‘střílna’ k lat. *arcus* ‘oblouk’. Srov. →arch, →arkáda.

**armáda**, armádní. Ze šp. *armada* a to z lat. *armāta* ‘ozbrojená (skupina lidí)’ od *armāre* ‘ozbrojovat’ k *arma* ‘zbraně’. Srov. →almara, →alarm.

**armatura** ‘kovové součásti’. Z lat. *armātūra* ‘výzbroj, výstroj’ od *armātus* ‘vyzbrojený’ od *armāre* (viz →armáda).

**arogance** ‘povýšenost’, arogantní. Z lat. *arrogantia* od *arrogāns* ‘povýšený’, což je původem přech. přít. od *arrogāre* ‘osobovat si’ z →ad- a *rogāre* ‘žádat’, jež souvisí s *regere* ‘řídít’. Srov. →regulace, →dirigovat.

**aroma** ‘(silná) vůně’, aromatický, aromatizovat. Přes lat. *arōma* z ř. *ārōma*, jehož další původ je nejasný.

**artefakt** ‘umělecký výtvor’. Novější, uměle z lat. *ars* (abl. *arte*) ‘umění’ a *factum* ‘čin, skutečnost’. Srov. →artista, →fakt.

**artérie** ‘tepna’. Z lat. *artēria* a to z ř. *artērīa* tv. k *aeirō* ‘zvedám, zavěšuji’. Srov. →aorta.

**artikl** ‘zboží’. Z něm. *Artikel* z lat. *articulus* ‘článek, kloub’, zdrobněliny od *artus* ‘kloub, úd’. Srov. →artikulovat, →artróza i →artista.

**artikulovat** ‘vyslovovat, článkovat’, artiklace. Z lat. *articulāre* od *articulus* (viz →artikl).

**artilerie** zast. ‘dělostřelectvo’. Z něm. *Artillerie* z fr. *artillerie* od stfr. *artil-lier* ‘vyzbrojit’ a to ze stfr. *atillier* tv.

(s příkloněním k stfr. *art* z lat. *ars* ‘umění’), jehož další původ není jistý. Srov. →adaptovat.

**artista** ‘cirkusový umělec’, artistický. Z fr. *artiste* a to ze střlat. *artista* ‘umělec’ od lat. *ars* (gen. *artis*) ‘umění’, jež asi souvisí s *artus* ‘kloub, úd’. Srov. →artefakt, →artikl.

**artróza** ‘degenerativní onemocnění kloubu’. Z lat. *árthrōsis* k ř. *árthron* ‘kloub, úd’. Srov. →artikl, →neuróza.

**artyčok** ‘druh zeleniny’. Ze severoit. *articiocco* a to asi přes starší šp. *alcarchofa* z ar. *al-haršufa*.

**arytmie** ‘porucha rytmu’, arytmičtý. Viz →a<sup>-2</sup> a →rytmus.

**aržén** ‘jedovatý chemický prvek’. Ze staršího *arsenik* z lat. *arsenicum* a to z ř. *arsēnikón* k *arsēnikós* ‘mužný, silný’, to pak lid. etym. (D2) přes syrské *zarnika* ze střper. \**zarnik* tv., původně ‘zlatý’ (barvou se podobá zlatu).

**arzenál** ‘zbrojnice, sklad’. Přes něm. *Arsenal* z it. *arsenale* a to z ar. *dar as-sina<sup>c</sup>a* ‘loděnice, továrna’ z *dar* ‘dům’ a *sina<sup>c</sup>a* ‘řemeslo, profese’.

**asanovat** ‘upravovat zdravotně závadný prostor’. Přes něm. *assanieren* z lat. *assanāre* z →ad- a *sanāre* ‘léčit, napravit’.

**asertivita** ‘aktivní, pevné, ale klidné projevení vlastního názoru’, asertivní. Na základě angl. *assertiveness* tv. od *assertive* ‘pozitivní; příliš sebevědomý, troufalý’ od (*to*) *assert* ‘trvat na něčem, prohlašovat, uplatňovat nárok’ a to z lat. *asserere* (přích. trp. *assertus*) ‘prohlašovat, osobovat si, tvrdit’ z →ad- a *serere* ‘řadit, připojovat’. Srov. →disertace, →inzerát.

**asfalt**, asfaltovat, asfaltka. Ze střlat. *asphaltus* a to z ř. *ásphaltos* ‘zemní



pryskyřice', jež je možné vyvodit z →a-<sup>2</sup> a *sfállō* 'kácím, srážím, viklám' (užívalo se ho jako pojicího materiálu při stavbě zdí). Řada autorů však předpokládá východní původ slova (HK).

**asi** část. Stč. *asi*, *as*, *asa* znamenalo totéž co →aspoň, dnešní význam od 16. st. Vykládá se z →a a část. →si (Ma<sup>2</sup>).

**asimilovat** 'připodobňovat, přizpůsobovat', asimilace. Z lat. *assimilāre* z →ad- a *similāre* (*simulāre*) 'dělat podobným' k *similis* 'podobný'. Srov. →disimilace, →simulovat, →ansámbl.

**asistent**, asistence, asistovat. Nově z lat. *assistēns*, což je přech. přít. od *assistere* 'pomáhat' z →ad- a *sistere* 'stavět, postavit (se)'. Srov. →existovat, →rezistence.

**asketa** 'člověk žijící zdrženlivě a odříkavě', asketický, askeze. Z ř. *askētēs* 'atlet, vycvičený člověk' od *askō* 'cvičím, usiluji'.

**asociace** 'sdružení, spojení', asociovat. Z lat. *associātiō* od *associāre* z →ad- a *sociāre* 'sdružovat' od *socius* 'druh', jež souvisí se *sequi* 'následovat'. Srov. →sociální, →sekvence.

**asociální**, asociál. Viz →a-<sup>2</sup> a →sociální.

**asonance** 'zvuková shoda posledních samohlásek ve verši'. Ze střlat. *assonantia* od *assonare* 'přizvukovat' z lat. →ad- a *sonāre* 'znít'. Srov. →konsonant, →rezonovat.

**asparágus** 'chřest'. Z lat. *asparagus* a to z ř. *aspáragos*, původu asi íránského.

**aspekt** 'hledisko'. Z lat. *aspectus* 'ohled, vzhled' od *aspicere* z →ad- a *specere* 'dívat se, pozorovat'. Srov. →respekt, →inspekce, →spektrum.

**aspek** 'rosol'. Z fr. *aspic* tv., jehož původ není jasný. Spojuje se s homonymním fr. *aspic* 'zmije' z lat. *aspis* z ř. *aspís* tv.,

ale významové souvislosti nejsou přesvědčivě vysvětleny.

**aspiráta** 'přidechová souhláska', aspirace, aspirovaný. Z lat. (*cōnsonāns*) *aspirāta* 'přidechnutá (souhláska)' od *aspirāre* (viz →aspirovat).

**aspirin** 'lék proti teplotě a bolesti'. Z něm. *Aspirin*, což má být zkratkové slovo z *acetylspiralicacidin* (tedy 'lék z kyseliny acetosalicylové', získávané z květů tavolníku - lat. *Spiraea*). Využito formální podobnosti s →aspirovat.

**aspirovat** 'ucházet se, dělat si nárok', aspirant, aspirace. Z lat. *aspirāre* 'snažit se přiblížit', doslova 'přidechovat' z →ad- a *spirāre* 'dýchat'. Srov. →konspirace, →špiritus.

**aspoň** část. Stč. též *asa*, *asponě* (srov. →asi). Složeno z →a, →si a *poně-*, snad s původním významem 'a budiž po to (= do té míry)' (Ma<sup>2</sup>). Srov. →alespoň, →poněkud, →poněvadž.

**asteroid** 'planetka'. Uměle z ř. *astēr* (viz →astro-) a →oid.

**astma** 'záducha'. Přes lat. z ř. *ásthma* tv., jež etymologicky patří k ie. \**an-* 'dýchat' (srov. ř. *ánemos* 'vítr, dech', lat. *animus* 'dech, duch'); původně tedy snad \**ánsthma*. Srov. →animovat.

**astra** 'zahradní květina'. K lat. *astrum* od ř. *astēr* 'hvězda' (viz →astro-).

**astrální** 'hvězdný'. Ze střlat. *astralis* k lat. *astrum* 'hvězda'. Srov. →astro-, →astra, →konstelace.

**astro-** (ve složeninách) 'týkající se hvězd'. Srov. *astrofyzika*, →astrologie, →astronomie, →astronaut. K ř. *astēr* 'hvězda', jež souvisí s lat. *stella*, něm. *Stern*, angl. *star* tv. Dále srov. →asteroid, →astra, →astrální.

**astrologie** 'hvězdopravectví', astrolog, astrologický. Viz →astro- a →logie a

→astronomie.

**astronaut** ‘kosmonaut’, astronautika. Z →astro- a ř. *naútēs* ‘plavec’ z *náo* ‘plavu, plynu’ (srov. →navigace). Používáno spíš v angloam. prostředí k odlišení od →kosmonaut.

**astronomie** ‘věda o vesmíru’, astronom, astronomický. Viz →astro- a →nomie. V 17. st. v souvislosti s pokrokem ve hvězdářství významově odlišeno od →astrologie.

**asymetrie** ‘nesouměrnost’, asymetrický. Viz →a-<sup>2</sup> a →symetrie.

**ať** část. Dnes pouze č. Z →a a \**ti*, jež asi souvisí s lit. *te-* v tzv. permissivu (srov. lit. *tegyvuoja* ‘ať žije’) (Ma<sup>2</sup>). Možná však je -ť stejné jako v →byť, →vždyť ap.; původ snad je v dat. zájm. pro 2. osobu *ti* (viz →ty).

**atakovat** ‘napadat’, atak. Z fr. *attaquer* z it. *attacare* s původním významem ‘přípevnit, připojit’ (srov. →atašé). Pozdější význam z it. konstrukcí jako ‘připojit se k bitvě’ ap. Vykládá se z →ad- a germ. základu (gót. \**stakka*, angl. *stake* ‘kůl’), tedy původně ‘přípevnit ke kůlu’.

**ataman** ‘náčelník kozáků’. Z ukr. *atáman*, r. *atamán* nejistého, snad tur. původu.

**atašé** ‘diplomatický přidělenec’. Z fr. *attaché*, což je příč. trp. k *attacher* ‘přípevňovat, připojovat’ ze stejného kořene jako it. *attacare* (viz →atakovat).

**atavismus** ‘dědičné znaky po vzdálených předcích’, atavistický. Z fr. *atavisme*, utvořeného koncem 19. st. od lat. *atavus* ‘prapředek’ k *avus* ‘děd, předeek’, jež souvisí s →ujec.

**ateismus** ‘bezvěrectví’, ateistický. V 16. st. utvořeno k ř. *átheos* ‘bezbožný’ z

→a-<sup>2</sup> a *theós* ‘bůh’. Srov. →teologie.

**ateliér** ‘umělecká dílna’. Z fr. *atelier*, stfr. *astelier* od *astele* ‘tříska, dřevěný odštěpek’ z lat. *astula*, což je zdrobnělina k *asser* ‘kůl, žerd’. Původně tedy ‘místo s množstvím třísek’, z toho pak ‘truhlářská dílna’ a dnešní význam.

**atentát**, atentátník. Přes něm. *Attentat* z fr. *attentat* a to ze střlat. *attentatum* ‘zločin, pokus o zločin’ od lat. *attentāre* ‘pokoušet se’ z *ad-* a *tentāre* (vedle *temptāre*) ‘zkoušet, pokoušet se’. Srov. →ostentativní.

**atestace** ‘osvědčení’. Z lat. *attestatiō* od *attestārī* ‘osvědčovat’ z →ad- a *testārī* ‘svědčit’ od *testis* ‘svědek’. Srov. →test, →testament, →protest.

**atlas**<sup>1</sup> ‘soubor map, vyobrazení ap.’ Podle známého souboru map flanderského zeměpisce Mercatora (1595) s titulním vyobrazením bájného obra *Atlanta* (nom. *Atlas*) držícího na ramenou zeměkouli. Staří Řekové nazvali podle *Atlanta* pohoří v sev. Africe a pak i oceán rozprostírající se za tímto pohořím.

**atlas**<sup>2</sup> ‘hladká látka z hedvábné příze’. Přes něm. *Atlas* z ar. *at̤las* ‘hladký’.

**atlet**, atletika. Přes lat. *āthlēta* z ř. *āthlētes* od *athlō* (*āthleuō*) ‘namáhat se, zápasit’ k *āthlon* ‘námaha, zápas, cena’. Srov. →triatlon.

**atmosféra** ‘ovzduší’. Nově utvořeno v 17. st. k ř. *atmós* (*atmīs*) ‘pára, výpar’ a *sfaíra* ‘koule’. Srov. →sféra.

**atol** ‘korálový ostrov s lagunou’. Z angl. *atoll* a tam z domorodého označení takovýchto ostrovů na Maledivách v Indickém oceánu.

**atom** ‘nejmenší, nedělitelná část prvku’, atomový, atomizovat, atomizace. Přes lat. *atomus* z ř. *átomos* ‘nedělitelný, ne-

řezatelný' z →a<sup>-2</sup> a *témnō* 'řežu' (užíváno již v antické materialistické filozofii). Srov. →anatomie.

**atrakce** 'něco přitažlivého', atraktivní. Z lat. *attractiō* 'přitahování' od *attrahere* 'přitahovat' z →ad- a *trahere* 'táhnout'. Srov. →abstrakce, →kontrakt, →traktor.

**atrapa** 'napodobenina zboží'. Z fr. *atrape* 'past' od *attraper* 'chytit' z fr. *a-* (srov. →ad-) a *trappe* 'past', jež je z germ. (srov. angl. *trap*).

**atribut** 'přívlastek'. Z lat. *attribūtum* od *attribuere* 'přidělovat' z →ad- a *tribuere* tv. Srov. →tribut, →tribuna, →distribuce.

**atrium** 'ústřední nekrytá část (římského) domu'. Z lat. *ātrium*, snad etruského původu. Vyloučena není ani souvislost s lat. *āter* 'tmavý, stinný'.

**atrofie** 'zakrňování, hynutí'. Z ř. *atrofía* od *átrofos* 'špatně živěný' z →a<sup>-2</sup> a *tréfō* 'živím'. Srov. →hypertrofie.

**aťši** část. Z →ať a →si.

**audience** 'slyšení'. Z lat. *audientia* od *audire* 'slyšet'. Srov. →audio-, →auditorium, →audit.

**audio-** (ve složeninách) 'týkající se sluchu'. Srov. *audiovizuální* (viz →vizuální) a dále →audience, →audit, →auditorium.

**audit** 'revize účtů', auditor. Z angl. *audit* tv. a to nově (od 70. let 20. st.) od lat. *auditus* 'slyšení' od *audire* 'slyšet'. Srov. →audience, →auditorium.

**auditorium** 'posluchačstvo'. Z lat. *audītōrium* tv. od *auditor* 'posluchač' od *audire* 'slyšet'. Srov. →audit, →audience.

**augmentace** 'zvětšování, rozhojňování'. Z lat. *augmentātiō* od *augmentāre* 'zvětšovat' od *augmentum* 'zvětšení' k

*augēre* 'zvětšit' (viz →aukce).

**aukce** 'dražba', aukční. Přes něm. *Auktion* z lat. *auctiō* tv. od *augēre* (příč. trp. *auctus*) 'zvětšovat' (při aukci se zvětšuje cena vydražovaného předmětu). Srov. →augmentace, →autor.

**aula** '(univerzitní) slavnostní síň'. Z lat. *aula* 'hala, atrium, palác' a to z ř. *aulē* 'dvůr, obydlí'.

**aureola** 'svatozář'. Z lat. *aureola* od *au-reolus* 'zlatý' k *aurum* 'zlato' (původně zlatý kruh okolo hlavy, s nímž byli zobrazováni svatí).

**aušus** ob. 'zmetek'. Z něm. *Ausschuss* tv. od *ausschiessen* 'vyřadit, vystřelit' z *aus* (srov. →vy-) a *schien* 'střílet, odpalovat'. Srov. →šuspajtl, →aut.

**aut** 'zámezí', autový. Z angl. *out* 'ven, vy-', jež souvisí s něm. *aus* a č. →vy-. Srov. →outsider, →knokaut, →aušus.

**autentický** 'hodnověrný', autenticita. Ze střlat. *authenticus* z ř. *authentikós* od *authéntēs* 'původce, pán' (do tur. dalo *efendi* 'pán'), jehož první část má stejný původ jako →auto<sup>-2</sup>, druhá část je nejasná.

**auto.** Zkráceno z →automobil.

**auto-<sup>1</sup>** 'týkající se aut'. Viz →automobil. Srov. *autoškola*, *autoopravna*, →autobus, →autokar, →autodrom, →autostop, →autostráda.

**auto-<sup>2</sup>** 'samo-'. Z ř. *autós* 'sám, svůj, vlastní'. Srov. *autoportrét*, *autosugesce*, *autobiografie*, →autogram, →autogen, →automat.

**autobus.** Z →auto<sup>-1</sup> a angl. →bus. Srov. →mikrobus, →trolejbus.

**autodafé** 'pálení kacířů'. Z port. *auto da fé* 'skutek víry' z vlat. *acto de fide* k lat. *āctus* 'čin, jednání' a *fidēs* 'víra'. Srov. →akt, →konfident.

**autodrom** 'závodní dráha pro motorová

vozidla'. Z →auto<sup>-1</sup> a →drom.

**autogen** 'svářecí přístroj', autogenní. Novější, k ř. *autogenēs* 'ze sebe vznikající, přirozený' z →auto<sup>-2</sup> a *génos* 'rod, pokolení, původ'. Srov. →geneze.

**autogram** 'vlastnoruční podpis'. Z →auto<sup>-2</sup> a →gram.

**autochtonní** 'vzešlý z vlastní země, praobyvatelský'. Z ř. *autóchthonos* tv. z →auto<sup>-2</sup> a *chthōn* 'země, krajina'.

**autokar** 'komfortní zájezdový autobus'. Z am.-angl. *autocar* 'auto' z →auto<sup>-1</sup> a *car* 'auto'. Srov. →kára.

**automat** 'samočinně fungující zařízení', automatický, automatizovat, automatizace. Přes lat. *automatus* z ř. *autómatos* 'sám ze sebe vycházející, samočinný' z →auto<sup>-2</sup> a přechodníkového tvaru kořene \**men-* 'myslet', tedy vlastně 'samomyslící'. Srov. →matematika, →mánie, →memento, →pamatoval.

**automobil**, automobilový, automobilista. Z fr. *automobile* (1890) a to z →auto<sup>-2</sup> a lat. *mobilis* 'pohyblivý'. Srov. →mobilní, →mobilizace.

**autonomie** 'samospráva, nezávislost'. Z ř. *autonomía* tv. z →auto<sup>-2</sup> a odvozeniny od *nómos* 'zákon, zvyk, právo'. Srov. →nomie.

**autor**, autorský, autorství, autorizovat. Z lat. *autor*, *auctor* 'původce, tvůrce', původně vlastně 'rozmnožovatel', z lat. *augēre* (příc. trp. *auctus*) 'zvětšovat, množit'. Srov. →autorita, →aukce.

**autorita** 'vážnost, vliv; uznávaná osobnost', autoritativní, autoritářský. Z lat. *au(c)tōritās* 'platnost, hodnověrnost' od *auctor* (viz →autor).

**autostop**. Z →auto<sup>-1</sup> a →stop. Snad podle něm. *Autostopp*.

**autostráda** 'dálnice'. Z it. *autostrada* z

→auto<sup>-1</sup> a it. *strada* 'silnice' z lat. (*via*) *strāta* 'dlážděná (cesta)'. Srov. angl. *street*, něm. *Strasse* a dále →stratifikace, →estráda, →substrát.

**avantgarda** 'předvoj'. Z fr. *avantgarde* tv. z *avant* 'vpředu, přední' a *garde* 'stráž'. Srov. →garda, →garderoba.

**avantýra** '(milostné) dobrodružství'. Z fr. *aventure* tv. z vlat. \**adventūra* 'příhoda, událost' k lat. *adventūrus* 'co má přijít' od *advenire* z →ad- a *venire* 'přijít'. Srov. →advent.

**averze** 'odpor, nechut'. Z lat. *āversio* 'odvrácení' od *āvertere* 'odvrátit' z →ab- a *vertere* 'obracet'. Srov. →konverze, →kontroverze, →diverze i →verze.

**aviatik** zast. 'letec', aviatika, aviatický. Z fr. *aviateur* od *avion* 'letadlo' (utvořeno r. 1875 k lat. *avis* 'pták').

**aviváž** 'zlepšení vzhledu a vlastností látky namáčením ve speciálním přípravku', avivážní. Z fr. *avivage* 'oživení (barev)' od *aviver* 'oživit, osvěžit, vyleštit' z vlat. \**advivāre* z lat. →ad- a *vivere* 'žít' od *vivus* 'živý' (viz →živý).

**avízo** 'návěští, oznámení', avizovat. Z něm. *Aviso*, *Avis* a to asi z fr. *à vis*, vlastně 'k vidění' z lat. *ad* (→ad-) a *vīsum*, což je příc. trp. od *vidēre* 'vidět'. Srov. →vízum, →vizuální.

**avokádo** 'druh tropického ovoce'. Ze šp. *avocado* a to z indiánského *ahuacatl* (v jazyce nahuatl).

**avšak** sp. Z →a a →však.

**axiom** 'zásadní poučka, tvrzení'. Přes lat. *axiōma* z ř. *axiōma* od *axiōō* 'oceňuji, uznávám' od *áxios* 'platný, hodný, oprávněný'.

**azalka** 'druh okrasného keříku'. Z lat. *Azalea*, jež vytvořil botanik Linné k ř. *azaléos* 'suchý, vyprahlý' (daří se jí v

suché půdě).

**azbest** ‘vláknitý nehořlavý nerost’, azbestový. Z ř. *ásbestos* ‘neuhasitelný, nepomíjející’ z →a-<sup>2</sup> a odvozeniny od slovesa *sbénnyymi* ‘hasím, dusím’.

**azbuka**. Podle →alfabeta z prvních dvou písmen cyrilské abecedy *azb* (znamená ‘já’) a *buky* (‘písmeno’). K etym. souvislostem názvů písmen srov. →já, →buk.

**azimut** ‘směrový úhel počítaný od severu’. Z fr. *azimut* a to z ar. *as-sumūt*

(varianta *as-simūt*), což je plurál od *samt* ‘cesta’. Srov. →zenit.

**azur** ‘modř’, azurový. Z fr. *azur* ze střlat. *azurum* a to zkomolením z ar. *lāzaward*, *lāzuward* ‘lazurový kámen, lazurit, ultramarín’.

**azyl** ‘útočiště’, azylový. Přes něm. *Asyl* z lat. *asylum* a to z ř. *ásylon* od *ásylos* ‘bezpečný, nevyhloupitelný’ z →a-<sup>2</sup> a *sylon*, *sylē* ‘lup, kořist, zabavení (lodi)’.

**až**. Z →a a zesilovací příklonky -že (viz →že) (Ma<sup>2</sup>).

## B

**ba** část. Staré přísvedčovací slovo. P., ukr. *ba*. Psl. *\*ba* má obdobu v lit. *ba*, sti. *bā*. Souvisí s -bo v →nebo.

**bába**, baba, babí, babský, babka, babička, expr. babizna. Všesl. - p. *baba*, r. *bába*, s./ch. *bàba*, stsl. *baba*. Psl. *\*baba* odpovídá lit. *bóba* tv. (B5), dále srov. něm. *Bube* ‘hoch’, angl. *baby* ‘nemluvně’ (slk. *bábätko* tv.), it. *babbo* ‘otec’, tur. *baba* tv. Jde o dětské žvatlavé slovo, jemuž vlastně přisuzují význam dospělí. Srov. →máma, →táta a dále →babka, →babočka, →bábovka, →babyka.

**babka** ‘druh houby; chroust aj.’. Přeneseně od *babka* (→bába) (hnědá barva, rozpraskaný klobouk, resp. zvrásněné krovky ap.). Řčení *koupit za babku, mít peněz jako babek* prý podle jakési drobné uherské mince, u nás neplatné (Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. →babyka.

**babočka** ‘druh motýla’. Přejato Preslem z r. *bábočka* tv., kde je to zdrobnělina k *bába* (→baba). Asi slovo tabuové (D4), věřilo se, že v motýlech sídlí duše ze-

mřelých (podle jiného výkladu čarodějnice, ale to se asi týkalo spíš motýlů nočních) (Ma<sup>2</sup>, HK).

**bábovka** ‘druh pečiva’. Stč. *bába* (v č. od 15. st.), srov. ob. *semlbába*, stč. *bába žemlová*. P. *babka*, r. *bába* ‘velikonoční beránek’. Výraz *bábovka* je vlastně původně ‘pekáč, forma na bábu’ (Jg). Vzhledem k staršímu č. *pápa* ‘kaše’ (Jg) je možné hledat původ v dětské řeči s příkloněním k →bába (srov. →babka) (Ma<sup>2</sup>, HK).

**babrat (se)**, zbabrat, babravý. P. *babrač sie*, ukr. *bábraty* tv. Psl. *\*babrati (se)* je slovo onom. původu, srov. podobné útvary →piplat, →patlat i →brblat.

**babyka** ‘druh javoru’. Stč. *babka* pro své pokroucené dřevo (srov. →babka). Zakončení -yka snad podle →osika (dříve psáno *osyka*) (HK, Ma<sup>2</sup>).

**bacat**, bác, nabacat, bacit. R. *bácat* ‘plácát’, s./ch. *bàcati* ‘vrhat’. Psl. *\*bacati* nemá příliš jasné souvislosti. Otázkou je, zda je prvotní citosl. *bác* (HK) či naopak sloveso - pak by se dalo uva-

žovat o elementární souvislosti s fr. *bat-tre*, it. *battere* ‘bít’ (Ma<sup>2</sup>). Srov. i →ba-toh.

**bacil**, bacilonosič. Pojmenováno koncem 19. st. podle pozdnělat. *bacillus*, *bacillum* ‘hůlka’ (má tyčinkovitý tvar), což je zdobnělina k lat. *baculum* ‘hůl’. Srov. →bakterie.

**baculatý**. Varianta k →buclatý.

**bača** ‘vrchní ovčák’. Slovo karpatské pas-týřské kultury (p. *bacza*, maď. *bacsa*, rum. *baciū* ap.), dále nejasné. Srov. →brynza, →fujara ap.

**bačkora**, bačkorka, bačkorový. Z maď. *bocskor* ‘střevíc’ (Ma<sup>2</sup>).

**bádat**, bádní, badatel, badatelský, bá-davý, probádat, vybádat. Převzato Jungmannem z p. *badác*, jež se obvykle vykládá z \**ob-adi*, mylným rozlože-ním předpony z něho vzniklo \**o-badati* (srov. podobně →balit). Základové slo-veso je doloženo v stč. *jadati* ‘bádat, zkoumat’. Psl. \**adi* (B4) se dále spo-juje s lit. *uosti* ‘čichat’, lat. *odor* ‘čich, pach, vůně’, ř. *ózó* ‘čichám’, vše z ie. \**od-* ‘čichat’ (Ma<sup>2</sup>). Vývoj významu byl ‘vnímat čichem’ → ‘vnímat, zjišťovat’ → ‘zkoumat’.

**-bádat** (nabádat, pobádat). Zdloužené iterativum (opětovací sloveso) od →bo-dat.

**badminton** ‘hra s opeřeným míčkem od-ráženým raketou’, badmintonový, bad-mintonista. Z angl. *badminton* tv. a to podle místního jména *Badminton*, sídla vévody z Beaufortu v již. Anglii, kde tato hra vznikla.

**badyán** ‘druh koření’. Z fr. *badiane* a to z per. *bādiān* ‘anýz’.

**bafat**, bafnout, vybafnout. Onom. pů-vodu, od citosl. *baf!*. Podobné je něm.

*blaffen*, dán. *bjeffe* ‘štěkat’. Srov. →paf.

**bafuňář** slang. ‘sportovní činovník’. Slovo dost mladé (od 40. let), nepříliš jasné. Snad od angl. *buffoon* ‘šasek, kašpar’ (Ma<sup>2</sup>) - mohli tak být sportovci nazý-váni rádobý činovníci, kteří jen para-zitovali na sportovních zájezdech a ji-ných akcích.

**bagán** zast. expr. ‘primitivní venkovan’. Asi z *bagoun* ‘uherský vepř’ a to nej-spíš přes slk. *bagún* ze střlat. *baco*, *baco-nus* ‘vepř na výkrm, šunka’ (odtud přes stfr. do angl. *bacon* ‘slanina’), které je z germ. (viz →bachyně).

**baganče** ‘těžká okovaná šněrovací bota’. Přes slk. *baganča* z maď. *bakanacs* tv. (Ma<sup>2</sup>).

**bagatelizovat** ‘podceňovat, zlehčovat’, bagatelizace. Od staršího č. *bagatela* ‘bezvýznamná věc, maličkost’ a to přes fr. *bagatelle* z it. *bagatella* ‘drobnost’, což je asi zdobnělina k lat. *bāca* ‘bo-bule, zrnko vína’. Srov. →pakatel.

**bagáž** ‘zavazadla’. Z fr. *bagage* tv., což je hromadné jméno k stfr. *bague* ‘za-vazadlo, ranec’, jehož další původ není jasný. Srov. →pakáž.

**bageta** ‘francouzský bílý chléb úzkého a protáhlého tvaru’. Z fr. *baguette* tv. z it. *bachetta*, což je zdobnělina k *bacchio* ‘hůl’ z lat. *baculum* tv. Srov. →bacil.

**bágl** ob. ‘batoh’. Snad kontaminací (D3) z →batoh a →pingl.

**bago** ‘žvanec tabáku; zbytek doutníku; hra, při níž se hráč v kruhu snaží zasáh-nout míč, který si přihrávají ostatní’. Nepříliš jasné. První dva významy prý z maď. *bagó* tv., původně ‘sova’ (po-drobně Ma<sup>2</sup>), poslední význam buď nějakým přenesením, či možná z fr. lid. *bagot* ‘zavazadlo’ (hráč uprostřed

vlastně ‘překáží’).

**bagr**, bagrovat, vybagrovat. Z niz. *bagger(machine)* ‘stroj na odstraňování bahna’ od *bagger* ‘bahno’ (viz i →bahno).

**bahnice** ‘březí ovce’. Od slovesa *bahnit se*, které vzniklo mylným rozkladem *\*ob-agniti se*, ‘stát se březí (o ovci)’ (viz →jehně). Srov. podobně →bádat.

**bahno**, bahýnko, bahenní, bahnitý, zabahnit, odbahnit, rozbahnit, rozbahněný. P. *bagno*, r.d. *bagnó*, chybí v jsl. Psl. *\*bagno* nemá zcela jasný původ. Nejspíš souvisí s něm. *Bach* ‘potok’, stangl. *becc* tv., angl. *beach* ‘pláž’, východiskem by bylo ie. *\*bhag-/\*bhāg-* (A4). Srov. ale i niz. *bagger* ‘bahno’, které by ukazovalo na ie. *\*bhagh-/\*bhāgh-*.

**\*bach** (dávat bacha) ‘dávat pozor’, bachař ob. ‘dozorce’. Z něm. *Obacht (geben)* ‘(dávat) pozor’, odvozeného od *Acht* ‘pozor’.

**bachor** ‘část žaludku přežvýkavců; zhrub. břicho’. Stč. *bachoř* ‘tlusté střevo’, jinak jen b. *báchor* tv., s./ch. *báhor* ‘břicho’. Psl. *\*bachorǫ* je asi expr. útvar od *\*bachati* onom. původu. Srov. →buchta.

**báchorka** ‘smyšlenka, pohádka’. Dříve též *báchora*. R.d. *bachóra* ‘šprýmař, chvastoun’, s./ch. *báhoriti* ‘čarovat, zaříkávat’. Psl. *\*bachora, \*bachoriti* jsou expresivní útvary od základu *\*ba-*, viz →bájít, →báseň (HK).

**bachratý**. Jen č., od →bachor.

**bachyně** ‘samice vepře divokého’. Z něm. *Bache* tv. (s produktivní příp. -yně) a to přeneseně ze sthn. *bahho* ‘hřbet, šunka, slanina’, jež je příbuzné s angl. *back* ‘záda’ (viz →bek). Přes střlat. *baco* a stfr. *bacon* přešlo do angl.

jako *bacon* ‘slanina’ (srov. →bagán).

**bájít**, báj(e), bajka, bajkář, bájný, báječný, vybájit (si). Stč. *báti, baju* (z *\*bajati*, B9), dnešní infinitiv je novější. Všesl. - p. *bajać*, r.d. *bájat* ‘mluvit’, s./ch. *bājati* ‘čarovat, zaříkávat’. Psl. *\*bajati* souvisí se sthn. *ban* ‘příkaz, zákaz’, něm. *bannen* ‘vyobcovat, očarovat’, lat. *fārī* ‘mluvit’, ř. *fēmī* tv., *fōnē* ‘hlas’, arm. *ban* ‘slovo’, sti. *bhánati* ‘mluví’, vše od ie. *\*bhā-* ‘mluvit’ (A2). Srov. →báchorka, →báseň, →fáma aj.

**bajonet** ‘bodák’. Přes něm. *Bajonett* z fr. *bayonette* podle města Bayonne ve Francii, kde se bodáky začaly vyrábět.

**bakalář** ‘nejnižší univerzitní hodnost’, bakalářský. Ze střlat. *bac(c)alarius* tv., jež dále není příliš jasná. Podoby *bacalaureus* a *bacalaureatus* jsou pozdější, a proto oblíbený výklad z lat. *bāca* ‘bobule’ a *laureātus* ‘ozdobený vavřínem’ (viz →laureát), vlastně tedy ‘ověnčený vavřínem s bobulí’ (HK, HL), bude nejspíš žertovnou lid. etym. (D2). Stfr. *bachelor* znamenalo ‘mladý aspirant rytířství’, bylo i střlat. *baccalaria* ‘venkovský statek’. Všechny další pokusy o přesvědčivý výklad troskotají.

**bakelit** ‘umělá pryskyřice’, bakelitový. Podle vynálezce, belgického chemika Baekelanda (zač. 20. st.).

**baklažán** ‘lilek velkoplodý’. Z r. *baklažán* a to přes tur. *patlydžan* z ar.-per. *bādinjān*.

**bakšiš** ‘spropitné’. Do evropských jazyků přes tur. a ar. z per. *bahšiš* ‘dar’ od *bahšiden* ‘dávat’.

**bakterie**, bakteriální, bakteriologie. Původně *bacterium* (1838) podle ř. *baktérion*, což je zdrobnělina k *báktron* ‘hůl’ (podle tvaru mikroorganismu). Viz i

→bacil.

**bál** hov. ‘ples’. Z něm. *Ball* a to z fr., stfr. *bal* od stfr. *baler* ‘tancovat’ z pozdnělat. *ballāre* tv., jež souvisí s ř. *bállō* ‘hážu, vrhám’. Srov. →balet, →balada, →balistika.

**balada** ‘kratší báseň či píseň pochmuřného obsahu’, baladický. Přes něm. *Ballade* z fr. *ballade*, původně ‘taneční píseň’ a to ze stprov. *balada* od *balar* ‘tancovat’ z pozdnělat. *ballāre* tv. (viz →bál).

**balalajka** ‘strunný nástroj’. Z r. *balalájka* nejasného, asi onom. původu. V *bala-* je možno vidět stejný základ jako v →balamutit, →blábolit, srov. i r. *balagúr* ‘šprýmař’.

**balamutit**, balamucení. P.d. *bałamucić*, r.d. *balamútiti*, chybí v jsl. Psl. *\*balamutiti* je nejspíš pozoruhodná stará složenina z onom. *\*bala-* (srov. →balalajka, →blábolit) a *\*mutiti* ‘kalit, míchat’ (srov. →rmoutit), vlastně tedy asi ‘(neustálým) povídáním kalit, mást mysl’ (trochu jinak Ma<sup>2</sup>). Starší domněnka o výpůjčce z mong. *balamut* ‘svévolný’ (HK) není přesvědčivá.

**balanc** ‘rovnováha’, balancovat, zabalancovat. Z fr. *balance* ‘(rovno)váha, bilance’ a to přes vlat. *\*bilancia* z pozdnělat. *bilanx* (viz →bilance). Počáteční *ba-* asi vlivem stfr. *baler* ‘tancovat’ (viz →bál).

**balast** ‘zátěž, přítěž’. Z něm. *Ballast*, původem slovo dněm. (námořní termín), kde je považováno za výpůjčku z niz. či skand. Zatímco druhá část se všeobecně ztotožňuje s něm. *Last*, niz. *last* ap. ‘náklad, zátěž’, první část není zcela jasná. Snad je původní tvar dochován ve švéd. *barlast*, pak by šlo spojit s něm. *bar* ‘pouhý, holý’, vlastně

tedy ‘pouhá, čistá přítěž’.

**baldachýn** ‘ozdobná látková střecha’. Přes něm. *Baldachin* z it. *balzacchino*, doslova ‘(látko) z Bagdádu’ od *Baldacco*, což byl stit. název tohoto blízkovýchodního města, odkud byla tato látka dovážena. Srov. podobně →damašek.

**baldrián** ‘kozlík lékařský’. Z něm. *Baldrian* a to ze střlat. *valeriana* tv., nejistého původu.

**balet**, baletní, baletka, balerína. Přes něm. *Ballett* z it. *balletto*, což je zdobenělina k *ballo* ‘tanec’, později ‘bál’, od *ballare* ‘tančit’ z pozdnělat. *ballāre* tv. Srov. →bál, →balada.

**balík**<sup>1</sup>, balíček, balíkový. U Jg *bal*, *balík*. Zřejmě z něm. *Ballen* tv. (základ stejný jako u →balon), viz však i →balit.

**balík**<sup>2</sup> ‘hlupák, společensky neobratný člověk’. Snad z maď. *balek* ‘prostý člověk, hlupák’ (Ma<sup>2</sup>), srov. i podobně →bulík.

**balistika** ‘nauka o pohybu vržených těles’, balistický, balistik. Novotvar 19. st. k lat. *ballista* ‘vrhač kamení, obléhací stroj’ z ř. *ballistēs* tv. a to od ř. *ballizō* ‘vrhám, metám’ od *bállō* tv. Srov. →parabola, →dábel.

**balit**, balicí, balírna, sbalit, obalit, obal, nabalit, přibalit, přebalit, zabalit, zábal, ubalit, vybalit, zaobalit. Jen č. Vykládá se mylným rozložením stč. *obvaliti* ‘obalit’ (místo toho *o-b(v)aliti*) (Ma<sup>2</sup>). Vzhledem k tomu, že Jg toto sloveso nezná, je třeba přičíst jeho rozšíření působení něm. *ballen* tv. (viz i →balík<sup>1</sup>) (HK).

**balkon**, balkonový. Přes něm. *Balkon* z fr. *balcon* z it. *balcone* a to zase z germ., asi z langob. *\*balko*, které odpovídá něm. *Balken* ‘trám, nosník’. Srov.



→hambalek.

**-ball.** Druhá část názvů míčových her, z angl. *ball* 'míč' (srov. →fotbal, →basketbal, →baseball, →softbal ap.). Angl. *ball* je pokračováním germ. *\*balla-* (něm. *Ball*, stisl. *bōlr*), které je příbuzné s lat. *foliis* 'měch, míč', ř. *fallōs* 'penis' od ie. *\*bhel-* 'nafouknout se, být pružný' (A2).

**balon,** balonek, balonový. Přes něm. *Ballon* a fr. *ballon* z it. *ballone, pallone*, což je zveličující jméno k *balla, palla* 'koule, míč' a to z germ. (viz →ball).

**baloňák** hov. 'druh lehkého pláště'. Od →balon, vyrábí se z hedvábné látky, které se užívá k výrobě balonů.

**balustráda** 'sloupkové zábradlí'. Z fr. *balustrade* z it. *balaustrata* od *balaustr(r)a* 'květ granátového jablka' a to přes lat. *balaustium* z ř. *balaústion* tv. Podle jeho protáhlého, ztlustělého tvaru, s nímž byly sloupky srovnávány.

**balvan,** balvanovitý. Všesl. (kromě luž.) - p. *balwan* 'balvan, kláda; pohanský bůžek, ťulpas', r. *bolván* 'hlupák, pařež', s./ch. *bàlvan* 'kláda, trám', b. *balván* 'balvan, trám'. Psl. asi *\*bal(σ)vanō* i *\*bōlvanō*, slovo velmi nejasné. Vzhledem k struktuře slova se všeobecně soudí na přejímku z Východu, zdroj i původní význam však zůstávají sporné. V úvahu přichází např. ttat. *balbal* 'náhrobní kámen' či per. *pāhlivān* 'hrdina, bojovník' (do kazaštiny *palvan, balvan*), o vývoji významu však lze jen spekulovat.

**balza** 'lehké dřevo jistého jihoamerického stromu'. Ze šp. *balsa* 'vor, člun' zřejmě předrom. původu. Přeneseno na toto dřevo proto, že se jeho lehkosti a izolačních schopností využívalo ke

stavbě člunů, plováků ap.

**balzám** 'vonná mast získávaná z rostlin', balzamovat. Z lat. *balsamum* z ř. *bálamon* 'balzámový keř' a to ze semitských jazyků (srov. hebr. *bāsām*, ar. *bašām* tv.).

**bambitka** 'krátká ručnice'. Expr. obměnou ze staršího *banditka, panditka* (viz →bandita), podle častých uživatelů této zbraně (Ma<sup>2</sup>).

**bambula** 'hlupák'. Prý od maď. *bamba* 'hloupý' (Ma<sup>2</sup>), možná ale i domácí expr. útvar srovnatelný s →bambule.

**bambule** '(látková) koule'. Jen č., podobné však je dl. *bombolica* 'oteklina', r.d. *bambul'ka* 'kulatá náušnice'. Expr. útvary označující něco kulatého, které je možné srovnat s →bublina, →boubel (Ma<sup>2</sup>).

**bambus** 'tropická rostlina s dřevnatými stébly', bambusový. Přes něm. *Bambus* z niz. *bamboes*, což je pl. tvar od *bamboo* z malaj. *bambu, mambu* tv.

**baň** 'kupole; slang. vězení', baňka, baňatý, baňský, baník (ze slk.). Všesl. - slk. *baňa* 'důl, něco baňatého', p. *bania* 'kupole, baňatá nádoba', r. *bánja* '(parní) lázeň', s./ch. *bànja* 'lázeň', stsl. *banja* tv. Psl. *\*ban'a* se vykládá z vlat. *\*ba(n)nia, \*ba(n)nea*, což je tvar pl. od lat. *bal(i)neum* 'lázně' z ř. *balaneion* tv. Původně šlo o kamennou lázeň zapuštěnou do země, odtud přeneseno u záp. Slovanů na 'důl' a konečně na základě typického oválného tvaru i na 'vyduté předměty'. Význam 'vězení' se vykládá ze stejného základu, ale přes it. *bagno* tv., údajně podle těžkého vězení z bývalých lázní v Cařihradu (Ma<sup>2</sup>).

**banální** 'všední, triviální', banalita. Přes něm. *banal* z fr. *banal* a to od stfr. *ban* 'veřejná vyhláška, klatba' původu

germ. (srov. →bandita, →bájit). Původní význam fr. slova tedy byl ‘daný k obecnému užívání’.

**banán**, banánek, banánový, banánovník.

Přes něm. *Banane* ze šp. či port. *banana*, další původ není jistý - uvažuje se o domorodých jazycích v oblasti rovníkové Afriky (Guinea, Kongo), ale i karibské oblasti. Zarážející je i podobnost ar. *banān* ‘prst’, *banāna* ‘prsty’ (srov. →datle).

**bančit** ob. expr. ‘bít, tlouci’, nabančit, zbančit. Asi onom. původu. Srov. mor. *baňa* ‘rána, pohlavek’.

**banda**. Přes něm. *Bande* z fr. *bande* ‘vojenský oddíl’ a to přes stpro. *banda* z germ. (srov. gót. *bandwō* ‘znamení’). Původně tedy ‘tlupa, oddíl pod jedním znamením (praporem)’.

**bandaska**. Nejasné. Nář. i *banda*. Snad od *baňatý* (→báň), ale slovotvorná struktura je nejasná.

**bandáž** ‘pevný ochranný obvaz’, bandážovat, zabandážovat. Z fr. *bandage* tv. od *bander* ‘vázat’ germ. původu (srov. něm. *Band* ‘obvaz’).

**bandita**, banditský. Z it. *bandito* ‘postavený mimo zákon’, což je původem příč. trp. od *bandire* ‘postavit mimo zákon’, původně *bannire* z germ. \**banna*- (srov. něm. *bannen* ‘vyobcovat’, stfr. *ban* ‘klatba, veřejné vyhlášení’). Srov. →banální, →bájit.

\***bandurská** (*spustit, zahrát bandurskou* ‘hubovat, láteřit’). Původně ‘hlučná, řízná hudba’ od *bandur*, *pandur* ‘pěší voják, úředník, dráb (v Uhrách a Slavonii)’ maď. původu.

**banjo**. Viz →bendžo.

**banka**, bankovní, bank, bankér, bankéřský. Původ tohoto internacionalismu je v it. *banco*, *banca* ‘lavice (penězo-

měnců)’, což je staré převzetí z germ. \**bankiz* ‘lavice’ (něm. *Bank*, angl. *bench* tv.). Srov. →bankrot, →bankovka, →vabank, →banket i →panchart.

**baňka**. Od →báň.

**banket** ‘slavnostní hostina’. Z fr. *banquet* z it. *banchetto* tv., původně ‘stolek, lavička’, od *banco* ‘lavice’ (viz →banka). Původně asi označení pro servírovací stolky. Srov. →pangejt.

**bankovka**, bankovkový. Původně ‘papírový peníz vydávaný cedulovou (emisní) bankou’, srov. starší *bankocetle* z něm. *Bankzettel*. Jinak viz →banka.

**bankrot** ‘finanční krach’, (z)bankrotovat, bankrotář. Přes něm. *Bankrott* z it. *banca rotta*, doslova ‘zlomená lavice’ (viz →banka). It. *rotto* je z lat. *ruptus*, což je příč. trp. od *rumpere* ‘rozbit, zlomit’.

**bantam** slang. ‘bantamová váha (v boxu do 54 kg ap.)’. Podle provincie *Bantam* (Bandung) na Jávě, kde se chovali kohouti k zápasům.

**baobab** ‘mohutný africký strom’. Z řeči afrických domorodců, podle jiných slovo ar. původu. Do Evropy se slovo dostalo asi z Egypta.

**baptista** ‘novokřtěnec’, baptistický, baptismus. Přes lat. *baptista* z ř. *baptistēs* ‘kdo křtí’ od *baptizō* ‘křtím’ (protože přijímají křest až v dospělosti).

**bar<sup>1</sup>** ‘nálevní pult; noční podnik’, barový, barman(ka). Z angl. *bar* tv., původně ‘přepážka, tyč, břevno’, ze stfr. *barre* tv., nejistého, snad keltského původu (srov. stir. *barr* ‘špička, hrot’, bret. *barr* ‘hrot, větev’). Srov. →bariéra, →barikáda, →barák, →baráž,

→embargo.

**bar<sup>2</sup>** ‘jednotka tlaku vzduchu’. Převzato z moderních evr. jazyků, tam uměle od ř. *báros* ‘tíže’. Srov. →barometr, →baryton.

**barabizna** expr. ‘staré sešlé stavení, chatrč’. Expr. útvar k →barák, příp. jako v *babizna* (viz →bába). Srov. však také starší č. *baraba* ‘dělník na stavbě železnice, otrhanec’ z it. *baraba* ‘ničema’ (podle biblického *Barabáše*), jež tu mohlo působit.

**barák**, baráček, barákový, baráčník. Přes něm. *Baracke* a fr. *baraque* ze šp. *barraca*, původně ‘bouda pro vojáky, primitivní venkovský domek’. K nám se dostalo za třicetileté války. Dále se spojuje se šp. *barro* ‘hlína, jíl’, či *barra* ‘tyč, závora’ (viz →bar<sup>1</sup>), v obou případech nejistého, zřejmě předrom. původu.

**baráž** ‘rozřáďovací zápas či turnaj (obvykle o postup či sestup)’, barážový. Z fr. (*match de*) *barrage* ‘rozřáďovací zápas’ (původně v šermu při stejném počtu bodů) od *barrage* ‘zábrana, překážka’ a to od *barre* ‘závora, tyč’ (viz *bar<sup>1</sup>*).

**barbar**, barbarský, barbarství. Z lat. *barbarus* ‘cizinec, barbar’ i ‘cizí, nevzdělaný, hrubý’ z ř. *bárbaros* tv., onom. původu, vlastně ‘mluvící nesrozumitelně, blábolící’.

**barbiturát** ‘uspávací lék obsahující kyselinu barbiturovou’. It. chemik Grimaux (1789) tak nazval kyselinu vznikající kondenzací kyseliny malonové (vyrábí se z cukrovky, it. *barbabetola*) s močovinou (it. *urea*, srov. →urologie).

**barborka** ‘druh květiny; třešňová větvička uříznutá na den sv. Barbory mající do Vánoc rozkvést’. Od vlastního

jména *Barbora*, jež pochází z ř. *Bárbara*, vlastně ‘cizinka’ (viz →barbar).

**bard** ‘básník jako mluvčí určité skupiny, lidový pěvec’. Přes něm. *Bard* a fr. *barde* z keltského *bard* ‘lidový pěvec’.

**barel** ‘železný sud’. Z angl. *barrel* tv., původně ‘(dřevěný) sud’, ze stfr. *baril*, jehož další původ není jistý. Snad souvisí s *barre* ‘tyč’ (podle kovových výztuží). Viz →bar<sup>1</sup>.

**baret** ‘plochá čapka’. Z fr. *barrette* tv. a to přes it. *barretta* ze střlat. *ber(r)et(t)a* ‘čepice’, dále viz →biret.

**barchet** ‘hrubá bavlněná látka’. Stč. *barchan*, *parchan*. Přejato z raně nhn. *Barche(n)t* (zatímco stč. podoby jsou z pozdně střhn. *barchan(t)*) a to přes střlat. *barrac(h)anus* (případně stfr. *barragan*) a dále asi šp. prostřednictvím z ar. *barrakān* ‘látka z velbloudí srsti’.

**bariéra** ‘ohrada, zábrana’, bezbariérový. Z fr. *barrière* tv. od *barre* ‘tyč, závora’. Viz →bar<sup>1</sup>.

**barikáda** ‘narychlo vybudovaný obranný zátaras’, barikádník, barikádovat, zabarikádovat (se). Přes něm. *Barrikade* z fr. *barricade* (do širšího povědomí vešlo v revolučním roce 1848), původně ‘zátaras ze sudů’ od fr. *barrique* ‘sud’, ze stejného základu jako stfr. *baril* (viz →barel). Někteří to považují za lid. etym. (D2) a vycházejí z it. *barricata* od *barricare* ‘zahradit’ od *barra* ‘závora’ (viz →bar<sup>1</sup>).

**bárka** ‘lodka’. Již stč. Asi přes střhn. *barke* z pozdnělat. *barca* a to z ř. *bāris* ‘vor, člun’ asi z koptského *bāri* tv.

**barnabitka** ‘členka mnišského řádu’. Podle kostela sv. *Barnabáše*, průvodce sv. Pavla, v Miláně, kde byl řád v 16.

st. založen.

**barok(o)** ‘umělecký sloh 17.-18. st.’, barokní, barokizovat. Všeovr. kulturní slovo (něm. *Barock*, fr. *baroque*), jež se vykládá z port. *barroco* ‘nepravidelná perla’, jehož původ není jasný. Zcela jasná není ani historie pojmenování uměleckého slohu, zdá se však, že to bylo původně hanlivé označení fr. klasicistů (18. st.) pro předchozí, stylově tolik odlišné období (srov. podobně →gotika).

**barometr** ‘tlakoměr’. Viz →bar<sup>2</sup> a →metr.

**baron** ‘šlechtický titul’, baronský, baronet, baronesa. Přes něm. *Baron* z fr. *baron* (jako titul od 17. st.), stfr. ‘vazal’ z pozdnělat. *baro* (gen. *barōnis*) ‘žoldněř, vazal’ z germ. \**baro* ‘bojovník’, asi ze stejného základu jako →borec.

**bartrový** ‘směnný (obchod)’. Z angl. *barter* tv., jako sloveso i ‘dohadovat se’ ze stfr. *barater*, *bareter* ‘klamat, podvádět’ nejasného, zřejmě středozeimního původu. Srov. i šp. *barato* ‘laciný’.

**barva**, barvička, barevný, barevnost, barvový, barvitý, barvírna, barvit, zbarvit (se), vybarvit (se), zabarvit, nabarvit, odbarvit, přebarvit, podbarvit, přibarvit, obarvit aj. Stč. *barva*, *barba*. Výpůjčka ze střhn. *varwe*, případně sthn. *far(a)wa* (dnes *Farbe*) (ve starých výpůjčkách *f* > *b*, C2). Slk. *farba* je tedy mladší převzetí.

**barvínek** ‘druh rostliny, brčál’. Z něm. *Beerwinck* z lat. *pervinca*, lid. etym. (D2) k →barva (je stále svěže zelený).

**baryt** ‘druh nerostu’. Z fr. *baryte*, utvořeného (konec 18. st.) od ř. *barýs* ‘těžký’. Srov. →baryum, →baryton, →bar<sup>2</sup>.

**baryton** ‘střední mužský hlas’, baryto-

nový, barytonista. Z it. *baritono*, původně adj., uměle k ř. *barýtonos* ‘hluboce, těžce znějící’ (ve srovnání s tenorem, který byl základním hlasem) z *barýs* ‘těžký, hluboký’ (srov. →bar<sup>2</sup>, →baryt) a *tónos* ‘zvuk, struna’.

**baryum** ‘alkalický prvek obsažený v barytu’. Utvořeno angl. chemikem Davym (1808) od ř. *barýs* ‘těžký’. Srov. →baryt, →baryton.

**bařtipán** ‘nadutý, blahobytný člověk’. Nové (Jg nemá). Expr. útvar, snad v první části kontaminací →bařtit a →buřt?

**bas** ‘hluboký mužský hlas, hluboký tón’, basový, basista. Přes něm. *Bass* z it. *basso* tv., vlastně ‘nízký’, z pozdnělat. *bassus* tv. Srov. →basa.

**basa** ‘hudební nástroj; přepravka na lahve ap.’, ob. expr. ‘vězení’, basový, basista. Z něm. *Bass*, případně fr. *basse* tv., dále viz →bas a →kontrabas. Význam ‘vězení’ asi podle fr. *au violon*, doslova ‘v houslích’, odtud snad přeneseně i ‘přepravka’ (lahve jsou v ní ‘uvězněny’).

**baseball** ‘druh pálkovací hry’, baseballový, baseballista. Z am.-angl. *baseball* z *base* ‘základna’ (myslí se prostor vytyčený metami, které se obíhají) z fr. *base* (viz →báze) a →ball.

**báseň**, básník, básnířka, básnický, básnictví, básnit, přebásnit, vybásnit (si). Luž. *basen* (z č.), r. *básnja* ‘bajka, báchorka’, s./ch. *básna* ‘bajka’, stsl. *basno* ‘báje, smyšlený příběh’. Psl. \**basno* je odvozeno od \**bati*, \**bajati* (viz →bájit), srov. podobně i →píseň.

**basketbal** ‘košíková’, basketbalový, basketbalist(k)a, basketbalistický. Z angl. *basketball* z *basket* ‘koš(ík)’ nejasného

původu a →ball.

**basreliéf** 'polovypouklá plastická výzdoba'. Z fr. *bas-relief* z *bas* 'nízký' (viz →bas) a *relief* (viz →relief).

**basta** citosl. ob. Z it. *basta!* 'dost, stačí' od *bastare* 'stačit' z vlat. *bastāre* tv. a to z ř. *bastázō* 'nesu, zvedám'.

**bastard** hanl. 'levoboček, kříženec, zrůda'. Z něm. *Bastard* (střhn. *basthart* aj.) ze stfr. *bastart* (vedle *filz de bast*, *filz* = 'syn'), původ základového slova však není jasný. Spojuje se se střlat. *bastum* 'sedlo' (asi germ. původu), význam by pak byl 'zplozený v (na) sedle', jsou však i jiné výklady. Zakončení *-art*, *-ard* je z germ. osobních jmen obsahujících původní *-hart* 'tvrdý' (*Richard*, *Reinhard*, *Bernard* ap.), ve fr. zobecnělo jako příp. osobních jmen (srov. *vieillard* 'stařík'). Srov. i →parchant.

**bašta**<sup>1</sup> 'věžovitě hradební opevnění'. Z it. *bastia* tv. od it.st. *bastire* 'stavět' z germ. *\*bastjan*, doslova 'plést z lýka' (srov. něm. *Bast* 'lýko').

**bašta**<sup>2</sup> ob. expr. 'dobré jídlo, požitek', baštit, zbaštit, nabaštit se. Jen č., málo jasné. Snad z it. *pasto* 'jídlo, pokrm' (Ma<sup>2</sup>), srov. →antipasta.

**bát se**, bojácný, bázlivý, bázeň. Všesl. - p. *bać się*, r. *boját' sja*, s./ch. *bòjati se*. Psl. *\*bojati (se)* (B9) je příbuzné s lit. *bijótis* tv., sti. *bháyate* 'bojí se', východiskem je ie. *\*bhei-* tv. Srov. →běs.

**batalion** zast. 'prapor (vojenská jednotka)'. Přes něm. *Bataillon* z fr. *bataillon* z it. *battaglione* od *battaglia* 'bitva', dříve i 'bitevní zástup', od lat. *battuālia* 'šermířské cvičení' od *battuere* 'bít'. Srov. →baterie, →debata.

**baterie** 'dělostřelecká jednotka; skupina stejných předmětů (strojů ap.); suchý

článek do elektrických spotřebičů', bateriový, baterka. Z fr. *batterie* 'dělostřelecká jednotka', stfr. *baterie* 'bití, tlučení' od *batre* (fr. *battre*) 'bít' z lat. *battuere* tv. Z významu 'řada děl v bojovém postavení' se pak vyvinul význam 2, koncem 18. st. pak i význam 'akumulátor' (přes angl. *battery*). Srov. →batalion, →debata.

**batik** 'ruční barvení látek s využitím vosku; látka takto obarvená', batikový. Přes niz. *batik* z malaj. *batik* 'kropenatý' (původně jihoasijské lidové umění).

**batist** 'jemná bavlněná či lněná látka', batistový. Z fr. *batiste* a to snad podle jména výrobce *Baptiste* (žil údajně ve 13. st. v Cambrai v sev. Francii).

**batoň**, batožina. Do č. ze slk. *batoh* tv. Odlišný význam má stč. *batoň* 'důtky', p. *batog* tv., r. *batóg* 'prut, hůl', s./ch. *bàtog* 'sušená ryba' (podle sušení na tyčích?), stsl. *batogŏ* 'bič, důtky'. Zdánlivě neslučitelné významy by se snad daly překlenout významem r.d. *badág* aj. 'váhy k nošení břemen', odtud 'břemeno, ranec (původně na tyči)'. Úvahy o převzetí č. slova z něm. (Ma<sup>2</sup>, HK) neznají věrohodně, nelze však přehlédnout maď. *batyu* 'ranec' (nabízí se i možnost jeho působení na význam původního slov. slova v slk.). Psl. *\*batogŏ* 'důtky, hůl' nemá jednoznačný výklad, obvykle se odvozuje od *\*batati* 'bít' onom. původu (srov. →bacat), ale často se - s poukazem na formu příp. a množství variant především v r. dialektech - uvažuje i o výpůjčce z východu.

**batolit se**, batole. Jen č. a slk. Dříve i *batla*, *batle*, *batlička* (Jg). Expr. útvar, snad srovnatelný s →matlat, →patlat

ap.

**batyskaf** ‘podmořská laboratoř pro hlubinný výzkum’. Z fr. *bathyscaphe* (1946) a to z ř. *bathýs* ‘hluboký’ a *skáfos* ‘loď, lodní dutina’.

**bauxit** ‘hliníková ruda’. Podle fr. města *Les Baux*, kde byla objevena.

**bavit (se)**, pobavit (se), zbavit (se), vybavit (se), vybava, zabavit (se), zábava, zábavný. Všesl. - p. *bawić* (*się*), r.d. *báviti’sja* ‘otálet’, s./ch. *bàviti se* ‘zabývat se’. Psl. *\*baviti (se)* je formálně kauzativum k *\*byti* (→být), srov. podobně →stavit - →stát<sup>2</sup>, →unavit - →nýt<sup>2</sup>. Původní význam ‘způsobovat bytí’ je patrný v odvozeninách - např. *vybavit (si)* ‘způsobit, že něco je’, *zbavit se* - *zbýt se* ap. Prosté *\*baviti (se)* v uvedených významech zřejmě není pokračováním starého kauzativa, ale vzniklo odloučením předpony ze *\*zabaviti (se)*. Tvarem stojí nejbližší gót. *bauan* ‘pobývat, bydlet’ (něm. *bauen* ‘stavět’) a sti. *bhāvāyati* ‘přivádí na svět’, ie. východisko je *\*bheu-*/*\*bhoue-*. Dále viz →být.

**bavlna**, bavlnka, bavlněný, bavlník, bavlnářský, bavlnářství. Přejímka (16. st.) z něm. *Baumwolle*, doslova ‘stromová vlna’. První část zkomolená na *ba-*, druhá přeložena (tzv. polokalk, srov. →Vánoce).

**bazalka** ‘druh byliny’. V 16. st. v podobách *bazylika*, *bazalika* (Ma<sup>2</sup>). Přes střlat. *basilicum* z ř. *basilikón*, vlastně ‘královská (rostlina)’, od *basileús* ‘král’. Srov. →bazilika, →bazilišek.

**bazalt** ‘čedič’. Přes něm. *Basalt* z lat. *basaltēs* ‘zkušební kámen’, chybným psaním z *basanitēs*, jež vychází z ř. *básanos* tv., původu asi egyptského.

**bazar** ‘orientální trh; obchod s použi-

tým zbožím’. Asi přes něm. *Basar* (případně další evr. jazyky) z per. *bāzār* ‘trh, tržiště’.

**báze** ‘základna’, bazální. Přes něm. *Basis* z lat. *basis*, ř. *básis* ‘základ(na), stopa, chůze’ od *baínō* ‘kráčím’. Srov. →anabáze, →akrobat, →baseball.

**bazén**, bazének, bazénový. Z fr. *bassin* ‘nádrž, miska, kotlina’ z vlat. *\*baccīnum*, odvozeniny od *\*bacca*, *\*baccus* ‘nádoba na vodu’, zřejmě kelt. původu.

**bázeň**. Stč. *bázn*. Psl. *\*bojaznъ* (B9) je odvozeno od *\*bojati (se)* příp. *-znъ* (dále viz →bát se).

**bazilika** ‘typ křesťanského chrámu’, bazilikový. Z pozdnělat. *basilica*, původně ‘obchodní a soudní budova se sloupovým’ a to z ř. *basilikē* (*stoá*) ‘královské (obydlí se sloupovým)’ od *basilikós* ‘královský’ od *basileús* ‘král’. Srov. →bazalka, →bazilišek.

**bazilišek** ‘bájný ještěr’, baziliščí. Již stč. Z lat. *basiliscus* z ř. *basiliscos*, což je zdrobnělina od *basileús* ‘král’. Ve středověku tak byl zván bájný netvor se skvrnkou na hlavě připomínající korunku, jehož pohled byl osudný. Dnes zoologický název amerických tropických ještěrů bizarního vzhledu (Ma<sup>2</sup>).

**bazírovat** ob. ‘příkládat něčemu zásadní význam’. Z něm. *basieren* ‘zakládat se, opírat se’ od *Basis* (viz →báze).

**bažant**, bažantí, bažantnice. Ze střhn. *fasant* (k hláskovým změnám srov. např. →barva, →žok) a to ze střlat. *fasianus* z ř. *fasianós* a to podle jména řeky *Fasis* na jižním úpatí Kavkazu, kde je domov bažantů (Ma<sup>2</sup>).

**bažina**, bažinatý. Jen č. Nejspíš odvozenina od kořene *\*bag-*, který je v →bahno. Zcela vyloučit nelze ani spojitost s dnes řídkým *bařina* tv. od psl.

\*bara (srov. např. s./ch. *bàra* ‘louže’) (Ma<sup>2</sup>).

**bažit**, nabažit se. Jen č., slk. a r.d. *bá-žit*, ukr. *bažýty* tv. P.d. *zabagać się*, *zabažýć się* ‘zachtít se’ i ukr. *baháty*, *bažáty* ‘prát’ ukazují na pravděpodobnost rekonstrukce psl. \**bagati*, \**bažiti* (B1), jež se srovnává se sthn. *bahhan* (něm. *backen*) ‘péci’, ř. *fǫggō* ‘opékám, smažím’ z ie. \**bhōg-* tv. Ve slov. vývoj ‘péci, žhnout’ → ‘horoucně toužit’, srov. →prahnout - →pražit.

**bdít**, bdělý, bdělost, probdít. Dl.st. *bzés*, str. *bōdēti*, ch. *bdjēti*, stsl. *bōdēti*. Psl. \**bōdēti* je stavové sloveso, k němuž je kauzativum \**buditi*. Přesně mu odpovídá lit. *budėti* tv. (B6), příbuzné je i sti. *budhyátē* ‘procitá, poznává’ (odtud *Buddha*, vlastně ‘probuzený’), východiskem je ie. \**bheudh-* ‘bdít, dávat pozor’. Dále viz →budit, srov. →bedlivý, →bodrý.

**beat**. Viz →bigbít.

**beatifikace** ‘prohlášení za blahoslaveného’, beatifikovat. Ze střlat. *beatificatio* z lat. *beātus* ‘blažený’ a *-ficatio* (viz →fikace).

**bečet**, zabečet, bečivý. P. *beczéc*, r.d. *becat* tv., s./ch. *bēcāti* ‘bučet, křičet’. Onom. původu, vlastně ‘dělat *bé*’.

**bečka**. Dříve i *bečva*, odtud *bečvář* ‘kdo dělá bečky’. Všesl. (kromě luž.) - p. *beczka*, r. *bóčka*, s./ch. *băčva* (d. *băčka* aj.). Psl. \**bōčbka* je odvozenina od \**bōči* (gen. \**bōčbve*) (srov. cs. \**bōčbvb*). Zřejmě stará výpůjčka buď z germ. (sthn. však doloženo jen *botahha*, jež je těžko zdrojem), či z román. (vl. \**buttia*, pozdnělat. *buttis* tv.), obojí jde k stř. *boūttis* tv. Hláskoslovně málo jasné (*tī* > *č* jen v části slov. jazyků (B3)). Srov. →bedna, →putna, →bu-

telka.

**běda** přisl., citosl. Viz →bída.

**bedekr** ‘knižní turistický průvodce’. Podle něm. vydavatelské rodiny *Baedekrů* (od 18. st.).

**bedla** ‘druh jedlé houby’. Do č. zavedeno Preslem (z p. nebo z našich nářečí), doloženo jen v zsl. - hl. *bedto* ‘hubka (na stromech)’, p. *bdla* ‘bedla’. Psl. \**bōdla*/*\*bōdlo* se obvykle spojuje s lit. *budē* ‘houba na stromech, troud’. Pochybné je spojení s lat. *bolētus*, ř. *bōlūtēs* ‘hřib’ (tak Ma<sup>2</sup>, HK).

**bedlivý**. Dnes jen v č., ps. asi \**bōdō-livō(jō)* (B6, B9). Dále viz →bdít.

**bedna**, bedýnka, bednička, bednář, bednit, bednění, zabeđnit, obednit. Všesl. (kromě luž.) - slk. *debna* (přesmyk), p.d. *bednia* ‘kád’, r.d. *bōdnja*, s./ch. *bādanj* ‘kád, sud’. Psl. \**bōdōna*, \**bōdōna* aj. je výpůjčkou z germ. \**budin-* (sthn. *butin(n)a* ‘kád, sud’, něm. *Bütte* ‘putna, džber’) a to přes střlat. *butina* (či vlat. \**budina*) z ř. *pytīnē*, *bytīnē* ‘dřevěná lahev’. Srov. →putna, →butelka, →bečka.

**bedra**, bederní. Všesl. - p. *biodra* ‘boky, kyčle’, r. *bedró* ‘stehno’, s./ch. *bědro* ‘stehno, bok’ (v pl. i ‘bedra’), stsl. *bedra* ‘bedra, kyčle’. Psl. \**bedro* nemá jasný původ. Obvykle se spojuje s lat. *femur* ‘stehno’, východiskem by snad mohlo být ie. \**bhed-* (A2), ale hláskové nesrovnalosti lze jen těžko překonat. Spojení s arm. *port* ‘pupek, břicho, střed’ (z \**bodro*) je hláskoslovně lepší, ale naráží na nedostatek dalších souvislostí.

**bedrník** ‘druh byliny’. P. *biedrzeniec*, r. *bedrenéc*, s./ch. *bědrinac*. Odvozeno od \**bedro* (→bedra), vykládá se jako ‘bylina s magickými účinky na plodnost’ (bedra byla považována za sídlo plo-

divé síly) (Ma<sup>2</sup>, HK). Je však i ojedinělé stsl. *bedrwnə* ‘bohatý, hojný’, jehož další souvislosti jsou problematické (srov. →beruška).

**beduín** ‘kočovní arabský pastevec’, beduínský. Z fr. *bédouin* a to z ar. *bada-wījūn* (v lid. výslovnosti *bedewīn*), což je pl. k *badawī* ‘obyvatel pouště’ od *badw* ‘poušť’.

**begonie** ‘ozdobná květina’. Z nlat. *begonia* a to podle fr. guvernéra dnešního ostrova Haiti *M. Begona* (17. st.), který podporoval botaniku.

**běhat**. Viz →běžet.

**bek** slang. ‘obránce (ve sportu)’. Z angl. *back* tv., vlastně ‘zadní’. Srov. i →bachyně.

**bekhend** ‘úder (v tenise, hokeji ap.) prováděný na opačné straně těla’, bekhendový. Z angl. *backhand* z *back* ‘zadní’ (viz →bek) a *hand* ‘ruka’ (srov. →handicap, →handl), vlastně ‘úder hřbetem ruky, zadní stranou rakety ap.’. Srov. →forhend.

**bekyně** ‘členka středověké náboženské společnosti’. Z fr. *béguine* a to snad od střniz. *\*beggen* ‘povídat’. Údajný zakladatel společnosti *L. Begh* či *Bègue* (Lutych, 12. st.) se totiž zdá být výmyslem. Název motýla přeneseně podle šedých křídel s kresbami. Srov. →pikart.

**bel**, decibel ‘jednotka síly zvuku’. Podle amer. fyziologa a fyzika *A. G. Bella* († 1922), vynálezce telefonu a mikrofonu.

**\*bela** (stará bela ‘nic’). Snad souvisí se str. *bela* ‘peníze’ (srov. dnešní *bělka* ‘veverka’, její kůže fungovala jako plátidlo) (Ma<sup>2</sup>).

**beletrie** ‘krásná literatura’, beletristický, beletrista. Přes něm. (tam je však *Belletristik*) z fr. *belles-lettres* (17.

st.) z *belles*, což je pl. ž. r. od *beau* ‘krásný’ z lat. *bellus* tv., a *lettres* ‘písemnictví’ od *lettre* ‘písmo, dopis’. Srov. →belveder, →literatura.

**belhat (se)**, belhavý, přibelhat (se), dobelhat (se), odbelhat (se). Jen č., nejasné. Vložené -h- asi jako v →kulhat, srov. nář. *belat* ‘kolébat’ (Ma<sup>2</sup>).

**bělmo** ‘bílá zevní část oka’. Od psl. *\*bělō* (→bílý) vzácnou starou příp. -mo (-vmo).

**belveder** ‘letohrádek’. Z it. *belvedere* ‘krásná vyhlídka’ z *bello* ‘krásný’ (z lat. *bellus* tv.) a *vedere* ‘vidět’ (z lat. *vidēre* tv.). Srov. →beletrie, →vidět).

**belzebub** ‘kníže ďáblů’. Původ ne zcela jasný. V Novém zákoně je *Beelzebub*, *Beelzebul* vrchní ďábel, s jehož pomocí podle farizejů vymítá Ježíš zlé duchy. Obvykle se ztotožňuje s *Baal-Zebúbem* (hebr. *Ba'al z'wūw* ‘pán much’), starozákonním božstvem z Ekronu. Vychází se však i z podoby *Beelzebul*, druhá část se pak spojuje s hebr. *zibbēl* ‘hnojit’ (tedy ‘ďábel’ = ‘pán hnoje’), interpretuje se též jako *Ba'al z'wūl* ‘pán nebes’.

**bendžo**, bendžový, bendžista. Z am.-angl. *banjo*, což je asi černošské přetvoření angl.st. *bandore* či šp. *bandurria* z pozdnělat. *pandura* z ř. *pandoūra* ‘hudební nástroj o třech strunách’, asi východního původu. Srov. →mandolína. Jiný výklad předpokládá africký původ.

**benediktin** ‘člen mnišského řádu’. Podle zakladatele, sv. *Benedikta* (6. st.). Od lat. *benedictus* ‘blahořečený, poženáný’ z *bene* ‘dobře’ a *dictus* ‘řečený’ od *dicere* ‘říkat’.

**benefice** ‘umělecké představení s výtěžkem na humanitární účely’, benefiční. Z lat. *beneficium* ‘dobrodiní, přátelská



služba' z *bene* 'dobře' (srov. →benevolence), druhá část k *facere* 'činit' (srov. →fikace).

**benevolence** 'shovívavost, blahovůle'. Z lat. *benevolentia* 'dobromyslnost, laskavost' z *bene* 'dobře' (srov. →benefice, →benigní) a *volentia* 'vůle' od *velle* (přech. přít. *volēns*) 'chtít' (srov. →volit).

**bengál** ob. expr. 'vřava'. Zkráceno z *ben-gálský oheň* (z angl. *Bengal light* 'bengálské světlo'), což je intenzivní, různě zbarvené osvětlení zapálenou hořlavou směsí, které Angličané poznali v Bengálsku.

**benigní** 'neškodný, nezhoubný (o nádoru)'. Z lat. *benignus* 'dobrotivý, vlídný' z *bene* 'dobře' (srov. →benefice, →benevolence) a odvozeniny od slovesa *gignere* 'rodit' (srov. →gen), tedy vlastně 'dobře rozený'. Srov. →maligní.

**benjamínek** 'nejmladší člen rodiny či skupiny'. Podle *Benjamína*, nejmladšího z 12 synů starozákonního patriarchy Jákoba.

**benzín**, benzinový, benzen, benzol. Od základu *benz-*, který se v 18. a 19. st. stal východiskem řady chemických názvů. Z lat. *benzoe* 'vonná tropická pryskyřice', což je polatinštělá podoba šp., kat. *benjuí* (15. st.) z ar. *lubān gāwī* 'vonná pryskyřice z Jávy' (*lu-* bylo v kat. přejato jako člen - tedy *lo benjuí*).

**beran**, beránek, beráncí, beranice. Takto jen č. (již stč.); jinak slk., p. *baran*, hl. *boran*, r. *barán*, s./ch. *bāran*. Psl. *\*baran* nemá jednoznačný výklad. Často se poukazuje na podobné alb. *berr* 'ovce', fr.d. *berri*, it.d. *bero*, bar 'beran', bask. *barra* tv., ale sotva jde o 'praevropský' substrát (Ma<sup>2</sup>, HK), případná souvislost je nanejvýš elementární (od vábi-

cího citoslovce). Příp. *-an* by mohla signalizovat i výpůjčku z východu, srov. per. *barra* 'jehně', sti. *urana-* 'jehně, beran' z ie. *\*u̯ḗren-* 'beran, jehně'.

**bérec**, bérece 'holeň', bércový. Preslem přejato z r. *bërce*, *berc* tv. a to asi z psl. *\*bedrōce*, což je zdobnělina od *\*bedro* (→bedra) (srov. sln. *bédrcce*, b. *bedārcé* 'stehýnko') (Ma<sup>2</sup>).

**beri-beri** 'onemocnění způsobené nedostatkem vitamínu B'. Ze sinhálského *beri* 'slabost'.

**berla**, berlička, berlový. Již stč. Přes sthn. *fer(a)la* z lat. *ferula*, původně 'prut, metla, hůl'.

**bernardýn**. Podle kláštera sv. Bernarda ve švýcarských Alpách, kde byli tito psi chováni pro záchranu zbloudilých poutníků.

**berně** zast. 'daň', berní, ob. bernák. Od →brát.

**beruška**, berunka. Č.st. *bedruňka*, p. *biedronka*, ukr.d. *bobruńka*, *bédryk* aj., br. *babrunica*, *bedryk*. Původ nejasný, snad lze uvažovat o výchozím ie. *\*bhedh-* 'bodat' (viz →bodat) (podle charakteristických teček, bodů na krovkách), pokusy spojit s →bedra či →bedrník nejsou sémanticky přesvědčivé. V č. se přes *berunka* přiklonilo nakonec k *beruška*, vlastně 'ovečka' (od →beran), což byl původně název pro jiné druhy hmyzu a drobných korýšů, především svinku (Jg).

**beryl** 'druh drahokamu'. Z lat. *beryllus* z ř. *bēryllos* asi východního původu (srov. ar.-per. *ballūr* 'křišťál'). Srov. →brýle, →brilant.

**běs** 'zlý duch, démon', běsnit, běsnění, rozběsnit (se). P. *bies*, r. *bes*, ch. *bijēs*, s. *bēs*, stsl. *běs*. Psl. *\*bēs* se obvykle srovnává s lit. *baisūs* 'strašlivý' a lat.

*foedus* ‘ohavný’, východiskem by bylo ie. \**bhoid-s-* (B2, A7) (jinak by *s* po *i* dalo *ch* (A8)), pro něž svědčí i lit. *baidyti* ‘strašit’. Souvisí s →bát se a snad i →bída.

**beseda**, besídka, besední, besedovat, po-besedovat. Všesl. - p. *biesiada*, r. *beséda*, ch. *běsjeda*, stsl. *besěda* ‘řeč, slovo, rozmluva’. Psl. \**besěda* se obvykle vykládá od kořene *sěd-* (viz →sedět), nejasná je však první část. Někteří v ní vidí částici *be-*, vyjadřující durativnost (trvání), ta je však ve slov. nedoložená (běžná je v balt.). Proto se častěji soudí na předp. \**bez-*, a to v jejím původním příslovečném významu ‘vně, venku’ (→bez<sup>2</sup>) (Ma<sup>2</sup>), tedy ‘posezení venku’, problémem je však opět nedoloženost tohoto významu ve slov. Snad tedy nelze vyloučit ani interpretaci ‘(rozhovor) bez sezení’ (HK).

**besemerace** ‘způsob zkoumání surového železa’, besemerovat. Podle angl. vynálezce *H. Bessemra* († 1898).

**bestie** ‘dravé zvíře; krutý, zlý člověk’, bestiální, bestialita. Z lat. *bēstia* ‘zvíře, šelma’.

**bestseller** ‘komerčně úspěšná kniha’. Z angl. *bestseller* z *best* ‘nejlépe’ a *sell* ‘prodávat’ (souvisí se →slat).

**bešamel** ‘druh omáčky’, bešamelový. Z fr. *béchamel* podle markýze *L. de Béchamela*, gurmána při dvoře Ludvíka XIV. (konec 17. st.).

**betel** ‘listy pepřovníku obsahující omamné látky’. Přes port. *betel* z tamilského *vetṭilei*.

**betl** ‘žebrák (v mariáši)’. Z něm. *Bettel* k *betteln* ‘žebrat’, jež souvisí s *bitten* ‘prosit’ a asi i →bída.

**beton**, betonový, betonář, betonárna, betonárka, betonovat, vybetonovat,

zabetonovat. Z fr. *béton* ze stfr. *betun* ‘asfalt, malta, suť’ a to z lat. *bitūmen* ‘zemní pryskyřice, asfalt’.

**bez<sup>1</sup>** ‘vysoký keř’, bezový, bezinka, bezinkový. Všesl., ale s různými obměnami - p. *bez*, r. *buziná* (str. *bozō*), ch. *bàzga*, sln. *bežeg*. Původně ‘černý bez’, v části slov. jazyků přeneseno i na ‘šeřík’. Psl. \**bōzō* (vedle \**buzō*, \**bōzgo* aj.) nemá přesvědčivou etymologii, je jen lit. *bēzdas* tv. Spojení s lat. *sambucus* tv. (Ma<sup>2</sup>, HK, prý původu ‘praevropského’) je neúnosné hláskoslovně, spojení s ie. názvem buku (→buk) zas významově (ale v lit. znamená *būkas* ‘buk’ i ‘bez’!). Vykládá se i z onom. základu, protože ze stvolu zbaveného charakteristické měkké dřeně se dělají trubičky, píšťalky ap.

**bez<sup>2</sup>** předl. Všesl. Psl. \**bez* odpovídá lit. *bė*, lot. *bez* tv., příbuzné je dále i sti. *bahīh* ‘vně, venku’, což byl asi původní význam (srov. možný pozůstatek v *být bez sebe* ‘být mimo sebe’) (Ma<sup>2</sup>). Východiskem je asi ie. \**b(h)e-g̑h-* (A1, A2). Srov. →beseda, →bezděky.

**bezděky** přísl. Stč. *bez díky* ‘mimovolně, bezmyšlenkovitě’. Kalk ze střhn. *āne danc* tv., kde *danc* je ovšem ještě v původním významu od *denken* ‘myslet’ (Ma<sup>2</sup>). Viz i →dík.

**bezprizorní** ‘opuštěný, jsoucí bez dohledu’. Dříve častěji *bezprizornýj*. Z r. *besprizornyj* tv. a to z *bez* (viz →bez<sup>2</sup>) a *prizor* ‘dozor’ (viz →zřít).

**běžet**, běhat, běh, běhavý, běhoun, běžný, běžec, běžecký, běženec, běžinka, oběhnout, oběh, oběživo, oběžný, proběhnout, průběh, průběžný, přiběhnout, přiběh, rozběhnout, rozběh, sběhnout (se), sběh, zběhnout, zběh, vyběhnout, výběh, ubíhat, úběž-

ník, podběhnout, nadběhnout aj. P. *biec*, *biegać*, r. *bežát'*, ch. *bjèžati*, stsl. *běžati*. Psl. *\*běžati*, *\*běgati* má nejblíže k lit. *bėgti* tv. (vzhledem k p. *biec*, r.d. *beč'* se obvykle předpokládá výchozí psl. tvar také *\*běgti*), dále se spojuje s ř. *fébomai* 'prchám', hind. *bhāg-* tv., s menší jistotou i s lat. *fugiō* tv. a něm. *biegen* 'ohýbat'. Východiskem je ie. *\*bhegʷ-* 'běžet' (A2, A3).

**běžový**. Z fr. *beige*, stfr. *bege*, původně o barvě surové vlny. Další původ nejasný.

**bi-** 'dvoj-'. Z lat. *bi-* ze stlat. *dvi-*, jemuž odpovídá ř. *di-* (→*di*<sup>-1</sup>), av. *bi-*, sti. *dvī* tv., vše z ie. *\*dwi-* (dále viz →*dva*). Srov. →*biceps*, →*bigamie*, →*bienále*, →*biskvit*.

**bianko** 'nevyplněný, prázdný'. Z it. *bianco* 'bílý, prázdný' z germ. *\*blanka-* 'bílý'. Příbuzné je něm. *blinken* 'svítit', srov. →*blanket*, →*blankvers*, →*plonk*.

**biatlon** 'kombinovaný závod v běhu na lyžích a střelbě', biatlonový, biatlonista. Uměle utvořeno (pol. 20. st.) z lat. *bi-* (→*bi*-) 'dvoj-' a ř. *athlon* 'závod, zápas'. Srov. →*triatlon*, →*atlet*.

**bible**, biblický. Stč. *biblí*, *biblě*, *biblijě*. Přes stlat. *biblia* z ř. *biblía*, což je pl. od *biblīon*, *byblīon* 'kniha, spis, papír', odvozeniny od *bīblos*, *yýblos* tv. To byl původně název pro papyrus, který se dovážel z fénického přístavu *Byblos* (dnes Džebel severně od Bejrútu) (Ma<sup>2</sup>).

**bibliofil** 'milovník knih', bibliofilský. Viz →*bible* a →*fil*.

**bibliografie** 'odborné zpracovávání publikovaných prací', bibliografický, bibliograf. Viz →*bible* a →*grafie*.

**bibliotéka** 'knihovna'. Přes lat. *bibliothēca* z ř. *bibliothēkē* z *biblīon* 'kniha' (viz →*bible*) a *thēkē* 'schránka, skříňka'

(srov. →*apatyka*).

**bíbr** zast. hov. 'bradka'. Z něm. *Biber* 'bobr' (snad že tento druh vousu připomíná bobra?).

**biceps** 'dvojhlavý sval'. Z lat. *biceps* 'dvojhlavý' z *bi-* (→*bi*-) a odvozeniny od *caput* 'hlava'. Srov. →*kapitola*, →*kapitán*.

**bicykl** 'jízdní kolo'. Z fr. *bicycle*, doslova 'dvojkolo' z lat. *bi-* (→*bi*-) a *cyclus* (viz →*cyklus*).

**bič**, bičík, bičovat, zbičovat, vybičovat (se). Všesl. - p. *bicz*, r. *bič*, s./ch. *bič*, stsl. *bičb*. Psl. *\*bičb* je odvozeno od *\*biti* (→*bít*). Z č. je něm. *Peitsche* tv.

**bída**, bídny, bídník, bídák, bídácký, zbídačit, zbídačelý. Všesl. - p. *bieda*, r. *bedá*, ch. *bijéda*, stsl. *běda* 'tíseň, nutnost, nebezpečí', *běditi* 'nutit, vybízet' (srov. i r. *poběda* 'vítězství', vlastně 'přinucení, přemožení'). Psl. *\*běda*, *\*běditi* se obvykle spojuje s gót. *baidjan* 'nutit', *beidan* 'očekávat, spoléhat', lat. *fīdere* 'důvěřovat' (vlastně 'být přesvědčen'), ř. *peithō* 'přemlouvám, přesvědčuji' z ie. *\*bheidh-* 'nutit'. Uvažuje se však i o spojení s lit. *baidýti* 'strašit' (viz →*běs*) či se sti. *bādhate* 'tlačí, nutí', něm. *bitten* 'prosit' z ie. *\*bhedh-*, *\*bhēdh-* 'tlačit, naléhat'. Srov. →*bízet*.

**bidet** 'sedací umyvadlo'. Z fr. *bidet* tv. (od 18. st.), metaforou od původního významu 'koník, osel'. Od stfr. *bider* 'klusat' neznámého původu.

**bidlo**, bidélko. Již stč. Psl. *\*bidlo* od *biti* (→*bít*). Původně 'to, čím se bije', pak 'dlouhá, tenká tyč'. O starobylosti tvoření svědčí podobné útvary v niz. *beitel* 'dláto', ř. *fitrós* 'břevno' (ie. *\*bhei-tro-*

?).

**-bídnout.** Viz →bízet.**biedermeier** ‘měšťácký umělecký styl (1.pol.19. st.)’. Zpětné hanlivé pojmenování (srov. →gotika, →barok(o)) ze spojení jmen *Biedermann* a *Bummelmeier*, dvou postavíček měšťáků z jistých německých novin z 50. let 19. st.**bienále** ‘dvouleté výročí’. Od lat. *bienium* ‘dvouletí’ z →bi- a *annus* ‘rok’ (srov. →anály).**biflovat (se)** slang. ‘učit se nazpaměť’. Z něm. *büffeln*, vlastně ‘dřít se jako buvol’, od *Büffel* ‘buvol’ (Ma<sup>2</sup>).**bifokální** ‘s dvojím ohniskem’. Nově k lat. →bi- a *focus* ‘ohnisko’.**biftek**, bifteček. Z angl. *beefsteak* z *beef* ‘hovězí’ (ze stfr. *buëf* z lat. *bōs*, gen. *bovis*, viz →hovado) a *steak* ‘řízek’ skandinávského původu, souvisí se *stick* ‘hůl; napíchnout’, původně ‘maso pečené na rožni ap.’.**bigamie** ‘dvoježenství’, bigamista. Ze střlat. *bigamia* tv. od *bigamus* ‘dvakrát ženatý’ a to záměnou násloví z ř. *dígamos* tv. (viz →bi-) z →di-<sup>1</sup> a *gámos* ‘svatba, manželství’.**bigbít** ‘směr populární hudby (od konce 50. let)’, bigbítový. Z angl. *big beat* z *big* ‘velký’ a *beat* ‘tep, bubnování, tempo, důraz’.**bigotní** ‘přehnaně zbožný’. Z fr. *bigot*, což bylo původně hanlivé označení Normanů (doloženo též jako jméno). Další původ ne zcela jasný. Tradiční vysvětlení ze stangl. (či jiného germ.) zaklení *bī God* ‘u Boha’ sice zavání lid. etym., ale může být podpořeno stfr. *goddam* ‘Angličan’ (podle typické angl. kletby).**bikiny** ‘dvoudílné plavky’. Podle atolu *Bikini* v Tichomoří, kde Američané po válce zkoušeli jaderné výbuchy, snadvyužito shody první slabiky s lat. →bi- ‘dvoj-’ (srov. později dotvořené *monokiny*).**balance** ‘přehled výsledků činnosti’, bilanční, bilancovat. Přes něm. *Bilanz* z it. *bilancio* a to z pozdnělat. *bilanx* ‘váha se dvěma miskami’ z lat. →bi- a *lanx* ‘miska’. Srov. →balanc.**bilaterální** ‘dvojstranný’. Z lat. *bilateralis* tv. z →bi- a *laterālis* ‘boční’ od *latus* ‘strana, bok’. Srov. →latentní.**biletář(ka)** ‘uvaděč(ka)’. Od fr. *billet* ‘lístek’, stfr. *billete* ‘otisk pečeti, potvrzení, úřední zpráva’ vedle *bullete* tv. (snad vlivem stfr. *billé* ‘koule’) od stfr. *bulle* ‘pečeť, listina’ ze střlat. *bullā* tv., původně ‘bublina, hrbol’.**biliár** ‘kulečník’, biliárový. Z fr. *billiard* tv., původně označení hole, s níž se hraje, z fr. *billé* ‘kmen, dřevo’ z vlat. \**bīlia*, původu asi kelt. (srov. stir. *bile* ‘kmen’).**bilion**, bilionový. Z fr. *billion*, uměle utvořeného z →bi- a *million* (→milion) (má dvakrát tolik nul).**bilirubin** ‘důležité žlučové barvivo’. Uměle (2. pol. 19. st.) z lat. *bilis* ‘žluč’ a *rubeus* ‘rudý, červený’ (srov. →rubín).**bílkovina**, bílkovinný. Vytvořil Presl od *bílek* (viz →bílý).**billboard** ‘plakátovací plocha s reklamou’. Z am.-angl. *billboard* tv. z angl. *bill* ‘plakát, oznámení aj.’ a *board* ‘deska, tabule’.**bílý**, bělost, bělostný, bělavý, běloba, bělit, bělicí, bělidlo, bělouš, běloch, běloška, bělošský, bělásek, bělice, bílek, bílit, vybílít, nabílít, obílít, zabílít. Všesl. - p. *biaty*, r. *belyj*, ch. *bi□jel*, stsl. *bělō*. Psl. \**bělō* má formou nejbližší asi ke kelt. \**belos* ‘světlý, zářivý’ (jméno boha *Belenos* aj.), dále je příbuzné

angl.d. *ball* ‘kůň se světlými skvrnami’, ř. *falós* ‘bílý, světlý’, s rozšířením kořene pak lit. *báltas* ‘bílý’. Východiskem je ie. *\*bhel-/ \*bhol-* ‘zářit’ (A2). Srov. →bláto.

**bimbat.** Onom. původu (*bim bam* jako *tik tak*, *pif paf* ap.), srov. i něm. *bim bam* a *bimmeln* ‘bimbat, zvonit’ (Ma<sup>2</sup>).

**binární** ‘dvojlenný’. Z pozdnělat. *bīnārius* od lat. *bīnī* ‘po dvou, dvojí’. Srov. →bi-.

**binec** ob. expr. ‘nepořádek’. Zřejmě onom. původu, srov. *binknout* ‘zarachotit, bouchnout’, nář. *binovati* ‘šlehat pomlázkou’.

**bingo** ‘druh společenské hry’. Z angl. *bingo* onom. původu.

**bio-** ‘týkající se života’. Z ř. *bíos* ‘život’ (viz →žít), srov. →biograf, →biologie, biochemie, biofyzika.

**biograf** ‘kino; životopisec’, biografický. Vlastně ‘kdo zaznamenává život’, viz →bio- a →graf.

**biologie** ‘věda o životě organismů’, biolog, biologický. Viz →bio- a →logie.

**biret** ‘pokrývka hlavy jako odznak úřadu’. Ze střlat. *bir(r)etum*, *ber(r)et(t)a* ‘čepice’ (z druhého tvaru je →baret) z pozdnělat. *birrus* ‘krátký přehoz s kapucí’, asi kelt. původu (srov. střír. *berr*, střwal. *byrr* ‘krátký’).

**biřic** ‘dráb, pochop’. Stč. i *birda*. Luž. *běric*, r.d. *biríč*, sln. *birj* [č], csł. *birišťo*. Psl. *\*birīt* ь není zcela jasné. Nápadná je blízkost it. *birro* tv., nevysvětleno však zůstává zakončení slova (Ma<sup>2</sup> pod *birda*, HK). Proto se uvažuje i o odvozenině z psl. *\*birǝ* ‘daň’ (r. *bir*, s./ch. *bīr* tv.), původ se hledá i v ttat. jazycích (tat. *bōjōrōwcy*, tur. *bujurudžu* ‘náčelník, velitel’).

**biřmovat** ‘udělovat jednu ze svátostí’,

biřmování, biřmovanec. Přes střhn. *fir-men* z lat. *firmāre* ‘upevňovat, utvrzovat’. Srov. →firma.

**biskup**, biskupský, biskupství. Ze sthn. *biscof* (dnes *Bischof*, k nahrazení *f* viz C2) a to asi román. prostřednictvím (vlat. *\*biscopus?*) z pozdnělat. *episcopus* z ř. *epískopos* tv., doslova ‘dohlížitel’, viz →epi- a →skop. Přenesení na ‘zadní část pečené drůbeže’ snad podle podoby s biskupskou mitrou (HL).

**biskvit** ‘sušenka, piškot’. Z fr. *biscuit* tv., doslova ‘dvakrát pečený’ z *bis-* (z lat. *bis* ‘dvakrát’, srov. →bi-) a *cuit*, což je příč. trp. od *cuire* ‘vařit, péci’ z lat. *coquere* (příč. trp. *coctus*) tv. Srov. →piškot, →kuchyně.

**bistro.** Z fr. lid. *bistrot* ‘hospoda’, což je poměrně mladé slovo (19. st.) neznámého původu. Snad nějak souvisí s *bistouille* ‘patok, špatná kořalka’ z *bis-* ‘dvakrát’ (srov. →biskvit) a *touiller* ‘přehrabovat, přetřásat’.

**bit** ‘jednotka množství informace’. Zkratkové slovo z angl. *b(inary) (dig)it* ‘číslo v dvojkové soustavě’ (viz →binární a →digitální).

**bít**, bitka, bitva, bitevní, bijec, zbít, nabíječ, přibít, přebít, ubít, zabít, zabiják, rozbít, rozbitný, rozbíječ, sbít, sbíječka, probít (se), vybít (se), odbíjet, odbíjená aj. Všesl. - p. *bič*, r. *bit*’, s./ch. *bi* [ti], stsl. *biti*. Psl. *\*biti* má nejblížejší příbuzné v kelt. (stir. *benim* ‘biji’, stbret. *bitat* ‘štípe’), s různými rozšířeními kořene sem patří i něm. *Beil* ‘sekyra’, *beissen* ‘kousat’, angl. *bite* tv., lat. *findere* ‘štípat’, ř. *fiťrós* ‘kůl, kláda’, arm. *bir* ‘klacek’, vše k ie. *\*bhei-* ‘bít’ (A2, B2). Srov. →bič, →bidlo, →boj.

**bivak** ‘nouzový nocleh pod širým nebem’, bivakovat. Přes něm. *Biwak* z fr.

*bivouac* a to (v 17. st.) z germ. - buď z niz. *bijwacht*, či švýc.-něm. *bīwacht*, vlastně ‘zvláštní, přidaná hlídka’, srov. něm. *bei* ‘při’ a *Wacht* ‘hlídka’ od *wachen* ‘bdít, hlídat’.

**bizam** ‘kožešina z ondatry’. Z něm. *Bisam* tv., také ‘pižmo’ (viz →pižmo) ze střlat. *bisamum* ‘vonná rostlina, vůně’ a to z hebr. *bāsām* (srov. →balzám).

**bizarní** ‘podivný’, bizarnost. Z fr. *bizarre* tv. z it. *bizzarro* ‘rozmarňý, podivný, smělý’ a to snad z it. *bizza* ‘výbuch hněvu, zlost’, původu asi onom.

**-bízet** (nabízet, pobízet, vybízet, podbízet (se), podbízivý, nabídka, pobídka). Stč. *-biezěti*. Psl. *\*bēd’ati* (B3, C1) je iterativum (opětovací sloveso) od *\*bēditi* ‘nutit’ (viz →bída). V č. některé významy vlivem něm. *(an)bieten* ‘nabízet’.

**bizon**, bizoní. Z am.-angl. *bison* z lat. *bison* z ř. *bīsōn* a tam z germ. (srov. sthn. *wisunt*, něm. *Wisent* ‘zubr’), srov. i stpr. *wisambrs* a s ním související →zubr.

**bizuterie**. Z fr. *bijouterie* od *bijou* ‘šperk, klenot’ a to z kelt. (bret. *bizou* ‘prsten (s kamenem)’ od *bīz* ‘prst’).

**blábolit**, blábol. Hl. *blobotać*, r. *balabólit*. Psl. *\*bolboliti* je tvořeno zdvojením onom. základu *\*bol-* (B8), srov. lit. *balbatuoti* tv., lat. *balbus* ‘koktavý’ i ř. *bárbaros* ‘cizí’ (viz →barbar) a co do tvoření →hlahol, →chlácholit. Srov. i →blbý, →brblat, →blekotat.

**blaf** ‘žvást; nechutné jídlo’, blafat, blafovat, blafák ‘klička brankáři v hokeji’, oblafnout. Zdá se, že tu formálně splynula dvě slovesa a jejich odvozeniny - jedno domácí ve významu ‘hlatať’ (Jgd), pak i ‘žvanit’, zřejmě onom. původu (srov. něm. *blaffen* ‘štěkat’),

druhé s významem ‘klamat, lživě předstírat (především v pokeru)’ z am.-angl. *bluff* tv., snad také onom. původu.

**blahovičník**. Preslův překlad ř. *eukalyptós* (viz →eukalypt).

**bláhový**, bláhovost. Jen č., těžko lze oddělit od →blahý. Významový posun ‘šťastný’ → ‘pošetilý’ je dobře možný, možná tu působilo i *bláznivý* (viz →blázen).

**blahý**, blaho, blažit, blažený, oblažovat, blahobyť, blahorečit, blahoslavít (kalky z lat. *benedicere* či ř. *eulogeîn* tv.). P. *blōgi*, s./ch. *blāg*, stsl. *blagō* ‘dobrý, milý’, slabě doloženo ve vsl. Psl. *\*bolgō* nemá přesvědčivý výklad. Spojuje se s lot. *balgans* ‘bělavý’, lat. *flagrāre* ‘plánout’, sti. *bhārga-* ‘zářet’ aj. z ie. *\*bhelg-* ‘zářit’ (srov. →bílý) s předpokladem významového přechodu ‘zářící’ → ‘milý, dobrý’ (HK). Jiný výklad hledá příbuzenství v av. *bθrθjaya-* ‘vítat’, *bθrθχda* ‘vítaný, milý’ (ie. *\*bhelg-?*) (Ma<sup>2</sup>).

**blamáž** ‘ostuda’, blamovat (se). Z něm. *Blamage* tv. a to ve studentském slangu od *blamieren* ‘zostudit’ z fr. *blāmer* ‘kárat, tupit’ (stfr. *blasmer*) z pozdnělat. *blasphēmāre* z ř. *blasfēmēō* ‘tupím, pomlouvám’ (viz →blasfemie).

**blána**, blanka, blánový, blanitý, blánovitý, odblanit. P. *blōna*, r. *boloná*, sln.st. *blāna*. Psl. *\*bolna* souvisí s lit. *balanà* ‘mázdra mladých stromů’ a asi i ř. *fellós* ‘korek’ z ie. *\*bhel-*, jež je asi totožné s *\*bhel-* ‘zářit, bělat se’ (viz →bílý, →bláto), čemuž nasvědčuje i č. *běl* ‘mladší svrchní vrstva dřeva’ (HK). Srov. i →plena.

**blanket** ‘nevyplněný formulář’. Z něm. *Blankett* tv. a to asi ze střlat. *blanche-*

*tus* 'bílý, čistý' z germ. Srov. →blankyt, →bianko, →blankvers.

**blankvers** 'druh pětistopého verše'. Z angl.st. *blank verse* (16. st., Shakespeare aj.) z *blank* 'prázdný, nerýmovaný' (viz →blanket, →bianko) a *verse* (viz →verš).

**blankyt** 'jasně modrá barva'. Již stč. Asi ze střlat. *blanchetus* 'bílá hmota, čistý', podrobnosti nejsou jasné. Srov. →blanket.

**blasfemie** 'rouhání, znevažování', blasfemický. Přes pozdnělat. *blasphēmia* z ř. *blasfēmía* 'pomluva, rouhání', jehož první část není jasná, druhá souvisí s *fēmē* 'pověst, řeč, výrok', *fēmí* 'mluvím'. Srov. →blamáž, →bájit.

**bláto**, blátivý, blatník, blata, blatouch, zablátit, rozblácený. Všesl. - p. *bloto*, r. *boloto*, s./ch. *bláto*, stsl. *blato*. Psl. *\*bolto* je příbuzné s lit. *balà* 'bažina' i ilyr. *\*boltom*, jež se rekonstruuje na základě alb. *baltë* tv., rum. *baltă*, seve-roit. *polta*, nř. *báltos* tv. Dále se obvykle spojuje s lit. *báltas* 'bílý' (z ie. *\*bhel-*, viz →bílý), významová paralela se vidí v p.d. *biel*, r.d. *bił* 'bažina' (motivační může být lesklá vodní hladina, bílé rostliny či barva uschlého bláta) (Ma<sup>2</sup>). Pak ovšem těžko připojíme i sthn. *pful* (něm. *Pfuhl*) 'bažina', angl. *pool* 'kaluž, rybník' (HK), které ukazují spíš na ie. *\*bol-*.

**blázen**, blážínek, bláznovský, bláznovství, bláznivý, blázinec, bláz-nit, zbláz-nit se, pobláznit, vybláznit se. P. *blázen*, r.d. *blázen*, sln. *blázen* 'bláznivý', stsl. *blaznō* 'chyba, omyl, pokušení'. Psl. *\*blaznō* nemá přesvědčivý výklad. Jednou z možností je spojení s lot. *blazt* 'blyštět', *blazma* 'záře' od ie. *\*bhel-* 'zářit' (srov. →blahý, →bílý ap.). Výchozí

význam by pak byl zřejmě 'bludné světélko', odtud pak 'svedení z cesty, omyl' a dále 'poštilce'.

**blazeovaný** 'přesycený požitky, znuděný'. Z fr. *blasé* tv., původně 'zmo-ženy alkoholem', od *blaser* 'ničit alko-holem', asi z niz. *blasen* 'foukat' (srov. něm. *blasen* tv.).

**blažený**. Viz →blahý.

**blbý**, blbost, blb, blbec, blbeček, blbina, blbnout, zblbnout, oblbnout, vy-blbnout se, přiblblý aj. Jen č. (dolo-ženo od Komenského). Od onom. *\*bōlb-*, srov. →blábolit, blebtat ap., tedy vý-znamový posun 'nesrozumitelně mlu-vící' → 'hloupý'. Srov. ještě sln. *bebáti* 'žvanit', *bébec* 'blbec'.

**bledý**, bledost, bledule, blednout, zbled-nout, poblednout, vyblednout. Všesl. - p. *blady*, r.d. *bledój*, ch. *bljéd*, stsl. *blědъ*. Psl. *\*blědъ* je příbuzné s lit. *bla-īvas* 'světlý (o obloze)', sthn. *bleizza* 'modřina', stengl. *blāt* 'bledý', výcho-diskem je ie. *\*bhleid-/bhloid-* 'bledý', což je rozšíření kořene *\*bhel-* 'zářit' (viz →bílý, →blýskat (se), →bláto).

**blecha**, bleška, bleší, odblesit, zblešený. Všesl. - p. *pchtla*, r. *blochá*, ch. *būha*, s. *būva*. Psl. *\*blōcha* přesně odpovídá lit. *blusà* (A8, B6). Další ie. paralely - sthn. *flōh*, stengl. *flēa(h)* (z *\*plouk-*), lat. *pūlex*, alb. *plesht*, ř. *psýlla*, arm. *lu*, sti. *plúši-* ukazují, že původní ie. slovo prošlo různými hláskovými obměnami a přestavbami (srov. i p.) tabuového původu (D4).

**blejzr** 'druh saka'. Z angl. *blazer* 'sako (v klubových barvách ap.)' od *blaze* 'zářit, stavět na odív', příbuzného s →bledý, →blýskat (se).

**blekotat**, blekotavý, zblekotat. P. *blekotać*, r. *blekotát*, s./ch. *bléknuti*.

Onom. původu, od citosl. *ble*. Srov. i něm. *blöken* ‘bečet, mečet’, ř. *blēcháo-mai* tv. a →blábolit.

**blesk**, bleskový, bleskat, zablesknout, problesknout. P. *blask* ‘lesk, třpyt’, r. *blesk*, s. *blēsak* tv. Psl. *\*blěskō* je odvozeno od *\*bliskati* (viz →blýskat).

**blikat**, bliknout, zablikat, rozblikat se. Stč. i *blikat* ‘mžourat’. Ze střhn. *blic-ken* ‘hledět’, původně ‘lesknout se, být vidět’, jež souvisí s →blýskat (se). Srov. i →blinkr.

**blín** ‘prudce jedovatá bylina’. Stč. *blén*, r. *belená*, s. *bûn*, b. *bljan*. Psl. *\*belnō* má paralely v stangl. *belene*, *beleone*, kelt. (galském) *belénion* tv., což svádí k domněnkám o ‘praevropském’ původu slova (Ma<sup>2</sup>, HK). Možný je však i původ z ie. *\*bhel-* (viz →bílý) podle nazloutlých květů či šedo zelených listů.

**blinkat**. Dětské slovo k →blít, srov. *spát* - *spinkat*.

**blinkr**. Z něm. *Blinker* tv. od *blinken* ‘blikat, třpytit se’, jež souvisí s *blicken* (→blikat) i *blank* ‘lesklý’ (srov. →blanky).

**blít** zhrub., poblít (se), vyblít (se), expr. blivajz. Stč. *blvati*, 1. os. přít. *bl’uju* (k tomu pak přitvořen nový infinitiv). Všesl. - p. *blwać*, *bluć*, r. *blevát*, s./ch. *bljǔvati*. Psl. *\*bl’vati* je onom. původu, souvisí asi s lit. *bliáuti* ‘mečet, říčet’. Srov. i →plivat.

**blizard** ‘sněhová bouře’. Z am.-angl. *blizzard*, asi nář. původu (srov. něm., niz. *blasen* ‘foukat’) (užíváno od konce 19. st.).

**blízký**, blízkost, bližní, blíženec, blížít se, přiblížit se, sblížit se. Všesl. - p. *bliski*, r. *blizkij*, s./ch. *blizak*, stsl. *blizokō*. Psl. *\*blizokō* se nejpřesvědčivěji spojuje s lot. *blaizīt* ‘tlačit’, lat. *fligere* ‘bít’ z ie.

*\*bhleig-* ‘bít’. Významová paralela je v lat. *pressus* ‘tisknut’ - it. *presso*, fr. *près* ‘blízko’ i ř. *ánchō* ‘dávím, rdousím’ - *ánchi* ‘blízko’ (HK). Srov. i →ubližit a →blizna.

**blizna** ‘část rostlinného květu’. Převzato Preslem z p. *blizna* ‘jizva’ (podle něm. *Narbe*, které má oba zmíněné významy). Stejný původ jako →blízký, ovšem s uchováním původního významu ‘co je způsobeno bitím’.

**blok** ‘kus hmoty; seskupení předmětů; notes’, bloček, blokovat. V původním významu ‘kus hmoty’ převzato z něm. *Block*, původně ‘kláda, špalek’, jež asi souvisí s *Balken* (viz →balkon). Význam ‘blok domů ap.’ se prvně objevil v angl., jinak je těžké říci, zda ten který speciální význam přišel z něm., angl. či fr. (*bloc*).

**blokáda** ‘násilné uzavření protivníkovy prostoru (přistavů ap.)’. Z něm. *Blockade*, utvořeného román. příp. -ade k *blockieren* ‘blokovat’ z fr. *bloquer* tv. od *bloc* z niz. *bloc* (viz →blok).

**blond**, blondýn, blondýn(k)a, blondatý. Z fr. *blond* z vlat. *blundus* tv. a tam germ. původu (barva typická pro vlasy Germánů). Snad je v kořeni opět ie. *\*bhel-* ‘zářit’, srov. →bílý, →bledý, →blinkr, →blýskat (se).

**bloudit**, bloud, blud, bludný, bludař, bludiště, bludička, zbloudit, zabloudit. Všesl. - p. *blądzic*, r.d. *bludit*, s./ch. *blūditi*, stsl. *blōditi*. Psl. *\*blōditi* je iterativum (opětovací sloveso) k *\*blęsti* (A5) (stsl. *blęsti* ‘žvanit, smilnit’, stč. *blęsti* ‘žvanit’), odtud je i *blōdō* (ve stsl. ‘smilstvo, rozmařilost’), obecnějším posunem pak význam ‘sejít z cesty, bloudit’. Psl. *\*blęsti* se obvykle spojuje s lit. *blęsti* ‘kalit se, tmít se’, lot. *blenst*



‘špatně vidět, říkat nesmysly’ i gót. *blandan* (*sik*) ‘plést se’ a rodinou germ. *\*blindaz* (gót. *blinds*, něm., angl. *blind*) ‘slepý’, vše snad lze vztáhnout k výchozímu ie. *\*bhlendh-* ‘nezřetelně vnímat či mluvit’. Vývoj významu ve slov. (předešlým ‘smilnit’) však není zcela jasný.

**bloumat**, bluma ‘budižkničemu, váhavec’. Jen č., novější. Asi expr. obměna k →bloudit, srov. i nář. *bluncat*, *blýňat* ‘toulat se’ (Ma<sup>2</sup>).

**blouznit**, blouznivý, blouznivec. Jen č., slk. a p. (*blužnić* ‘rouhat se’), srov. i laš. *blužnič* ‘mluvit necudně’. Asi expr. novotvary k stč. *blūditi* (→bloudit) (srov. ještě stč. *blūzenie* ‘bloudění, poblouzení’), vzhledem k -u- by p. slovo muselo být z č. (Ma<sup>2</sup>).

**blud.** Viz →bloudit.

**blues**, bluesový. Z am.-angl. *blues* a to zkrácením z *blue devils*, doslova ‘modří démoni’, což je metaforický název pro depresi, melancholii.

**bluf**, blufovat. Viz →blaf.

**bluma** ‘druh slívy’. Ze střdn. *plūme* ‘slíva’ (něm. *Pflaume*) a to přes vlat. *\*prūmum* z lat. *prūnum* tv. z ř. *proūmnon* tv.

**blůza**, blůzka, blůzička. Přes něm. *Bluse* z fr. *blouse* tv., původně (od 18. st.) ‘(modrá) dělnická halena’. Další původ sporný. Snad ze střlat. *pelusia* podle egypt. kraje *Pelusium*, kde vyráběli indigem obarvené tuniky, které si křížáci oblékali přes zbroj.

**blýskat (se)**, blýskavý, blýskavice, za-blýsknout (se). P. *blýskać* (*się*), r. *blistát*, s./ch. *bli□skati*, stsl. *bliskati*. Psl. *\*bliskati* aj. (*\*blyskati* je zsl. inovací) souvisí s lit. *blizgėti* tv., střhn. *blīchen*, stangl. *blīcan* ‘lesknout se’, vše z ie. *\*bhlei-ǵ-* ‘lesknout se’ (A1) od

*\*bhel-* ‘zářit’. Srov. →blesk, →blyštět se, →blikat, →bílý.

**blyštět se**, blyštivý. Stč. *blyščeti se* (-ščě- < -skě-) (B1, C3), dále viz →blýskat (se).

**boa** ‘hroznýš; kožišina kolem krku’. Z lat. *boa* ‘vodní had’, jehož původ - zřejmě cizí - není znám.

**bob<sup>1</sup>** ‘luštěnina’, bobek ‘plod vavřínu, něco malého, kulatého’, bobový, bobkový. Všesl. - p. *bób*, r. *bob*, s./ch. *bòb*. Psl. *\*bobō* je příbuzné se stpr. *babo*, lat. *faba* tv., východiskem je ie. *\*bhabho-*, *\*bhabhā*, což je zřejmě zdvojený expr. základ označující nabobtnalé, napučené plody (srov. →bobule, →bobtnat). Stejný základ je asi i v něm. *Bohne*, angl. *bean* ‘fazole’.

**bob<sup>2</sup>** ‘druh řiditelných sání’, bobový, bobovat. Z angl. *bob-(sleigh)* tv. z *bob* ‘trhaně, houpavě se pohybovat’ a *sleigh* ‘sáně’.

**bobr**, bobří. Všesl. - p. *bóbr*, r. *bobr* (str. *bebrō*), s./ch. *dābar* (rozdružením *b-b > d-b*). Psl. *\*bobrō*/*\*bebrō*/*\*bōbrō* je příbuzné s lit. *bābras*, *bēbras*, něm. *Biber*, stangl. *beofor* (angl. *beaver*), korn. *befer*, lat. *fiber*, av. *bawra* tv. Ie. *\*bhebh-*/*\*bhobh-* se dále srovnává se sti. *babhrú-* ‘hnědý’, což je zdvojení ie. *\*bher-* ‘hnědý’, které je např. i v germ. označení medvěda (→medvěd).

**bobtnat**, nabobtnat. Původní je zřejmě varianta *botnat*, srov. r. st. *botét* ‘tloustnout, nabývat na objemu’, snad onom. původu. Podoby s *bobt-* vlivem slov jako →bob<sup>1</sup>, →bobule.

**bobule**, bobulka, bobulovitý. Podle Jg ze slk., asi příponové tvoření od →bob<sup>1</sup>.

**bod**, bodový, bodovat, zabodovat, obodovat. Takto jen č. a slk. Od →bodat, snad kalk podle pozdnělat. *pūnctum*

‘bod, tečka’ z lat. *pungere* ‘bodat’.

**bodat**, bodnout, bodák, bodec, bodný, bodavý, bodlák, bodláčí, bodlina, bodlo, nabodnout, zabodnout, probodnout, zbodnout, vybodnout (se). Typ *bodati*, *bodnouti* nahradil stč. *bósti*, 1. os. přít. *bodu*, které je všesl. - p. *bóśc*, str. *bosti*, s./ch. *bōsti*, stsl. *bosti*. Psl. *\*bosti* (z *\*bodti* (A5)) je příbuzné s lit. *bèsti*, *badýti* ‘píchat’, lat. *fodere* ‘bodat, kopat’ a dále i něm. *Bett*, angl. *bed* ‘postel’, původně vlastně ‘vyhloubené místo’. Východiskem je ie. *\*bhedh-* (A2, A6) ‘bodat, kopat’. Srov. →bod, →bádat.

**bodejť**, bodejž část., citosl. Ze stč. spojení *bóh daj* ‘bůh dej’ (stč. i *bódaj*, *bodaj*) a zesilovací část. -ť, resp. -ž (Ma<sup>2</sup>).

**bodrý** ‘dobromyslný, veselý’, boдрост. Převzato - asi díky Hankovi - z r. *bódryj* ‘čilý, svěží’ a to z psl. *\*bōdrō*, jež přesně odpovídá lit. *budrūs* ‘bdělý’ (viz →bdít, →budit). Změna významu v č. vlivem něm. *bieder* ‘bodrý, rozšafný’, možná i →dobrý.

**bodyček** ‘zastavení soupeře tělem (v hokeji)’, bodyčkovat. Z angl. *body-check* tv. z *body* ‘tělo’ a *check* ‘napadat’, jež je přeneseno z šachové hry (*check* = ‘šach’).

**bohatý**, bohatství, boháč, bohatnout, zbohatnout, zbohatlík, obohatit. Všesl. - p. *bogaty*, r. *bogátyj*, s./ch. *bogat*, stsl. *bogatō*. Psl. *\*bogatō* je odvozeno od *bogō* (viz →bůh) v jeho původním významu ‘podíl, štěstí, dostatek’ (Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. i →zboží.

**bohatýr**, bohatýrský. Přejato za nár. obrození z r. *bogatýr* a to přes mong. *bagatur*, ttat. *\*bayatur* z per. *bahadur* ‘udatný’.

**bohém** ‘nespořádaně žijící člověk, přede-

vším umělec’, bohémský. Z fr. *bohème* tv. (v Paříži od 19. st.), původně ‘cikán’ a to od *Bohème* ‘Čechy’ - o Čechách se totiž soudilo, že jsou domovinou cikánů příšlých ve středověku do záp. Evropy. Srov. →bohemista.

**bohemista** ‘odborník v českém jazyce’, bohemistický, bohemistika. Z lat. názvu Čech *Bohemia* z dřívějšího *Boiohemia* - v první části je jméno kelt. kmene *Bojů* (u nás žijících v 3.-2. st. př. Kr.), v druhé germ. *\*haima-* ‘domov, sídlo’ (srov. něm. *Heim* tv.).

**bochník**, bochníček, bochánek. Stč. i *bochnec* ze střhn. *vochen(z)e* ‘bílý, chléb, druh koláče’ a to z lat. *focātia* od *focus* ‘pec, krb’. Srov. →fokus.

**boj**, bojový, bojůvka, bojiště, bojovat, bojovný, bojovník, zabojet, vybojet, probojovat se. Všesl. Psl. *\*bojō* je odvozeno od *\*biti* (→bít) (střednice *\*bhei-/bhoi-* (A6, B2)).

**bojar** ‘ruský šlechtic’. Z r. *bojárin* nejistého, snad ttat. původu.

**bóje** ‘výstražný plovák’, bójka. Z něm. *Boje* a to ze střniz. *bo(e)ye* tv., také ‘pouto’, ze stfr. *boie*, *buie* ‘pouto’ asi kelt. původu.

**bojíněk** ‘druh píciny’. Snad podle něm. *Timotheusgras*, č.lid. *timotejka* (podle prvního pěstitele *Timothea Hansena* v 18. st.) mylným spojením jména *Timotheus* s lat. *timeō* ‘bojím se’ místo s ř. *tīmāō* (*theón*) ‘uctívám (boha)’ (HL).

**bojkot** ‘odmítání výrobků či styků s cílem izolovat protivníka’, bojkotovat. Podle angl. statkáře *Ch. Boycotta*, proti němuž kvůli jeho tvrdosti takto poprvé postupovala irská zemská liga (1880).

**bojler** ‘ohříváč vody’. Z angl. *boiler* od *boil* ‘vařit’ ze stfr. *bouiller* tv. z lat.

*bullire* ‘vřít, bublat’ od *bullā* ‘bublina’. Srov. →bujon, →bula.

**bok**, buček, boční, bočnice, odbočit, vybočit, zabočit. Všesl. - p., r. *bok*, s./ch. *bók*. Psl. *\*bokъ* nemá jasné souvislosti. Spojení s angl. *back* ‘záda’ (Ma<sup>2</sup>) nevyhovuje zcela hláskoslovně (A4), spojuje se i se stir. *bacc* ‘hák’, ř. *báktron* ‘hůl’ (HK), s původním významem ‘něco zakřiveného’.

**bolen** ‘kaprovitá ryba’. Již stč. Slk. *bo-len*, p. *boleń*, sln. *bólen*, ch. *bolèn*, jinde chybí. Psl. *\*bolēnъ* nemá jasný původ. Lze uvažovat o odvození z ie. *\*bhel-/bhol-* ‘bílý’ (srov. p. *bielec*, něm. *Weisslachs* tv.) (Ma<sup>2</sup>) či od psl. *\*bol’vjb* ‘větší’ (je větší než jiné kaprovité ryby). Vzhledem k této jeho charakteristice i k územnímu rozšíření názvu se objevila i myšlenka o převzetí z lat. *balaena* ‘velryba’.

**bolero** ‘španělský lidový tanec; krátká ženská vesta’. Ze šp. *bolero* tv., původně ‘tanečník’, nejistého původu. Snad souvisí s *bola* ‘koule, míč’ z lat. *bullā* ‘bublina’ (srov. →bula).

**bolet**, bol, bolavý, bolák, bolest, bolestný, bolístka, zabolet, rozbolet, přebolet, pobolívat. Všesl. - p. *boleć*, r. *bolēt’*, ch. *bóljeti*, stsl. *bolēti*. Psl. *\*bolēti* nemá přesvědčivý výklad. Tradičně se spojuje s gót. *balujan* ‘trápit’, sthn. *balo* ‘neštěstí, zlá událost’, stkorn. *bal* ‘nemoc’, snad z ie. *\*bhel-/bhol-*. Zajímavá je myšlenka vyjít z psl. *\*bol’vjb* ‘větší’ (srov. sti. *bála-* ‘síla’, *bálryan* ‘silnější’, ř. *beltíon* ‘lepší’), tedy z původního významu ‘sílit’ - šlo by pak o tabuovou náhražku k oklamání zlých sil (D4).

**bolševik** ‘komunista leninského typu’, bolševický, bolševismus, bolševi-

zace. Původně stoupenec většinového proudu (r. *ból’sij* ‘větší’) uvnitř ruské soc.-dem. strany (1903).

**bolševník** ‘druh byliny’. Preslem převzato z r., tam je však jen řídké *borščevnik*. Snad nář. přiklonění k základu *bol’š-*, jde totiž o velmi hojnou bylinu vysokého vzrůstu. Dále viz →boršč.

**boltec**. Vytvořeno Preslem, neví se však přesně podle jaké předlohy. Snad od r. *boltát’ ušámi* ‘plandat ušima (o psu)’ onom. původu (Ma<sup>2</sup>).

**bomba**, bombička, bombový. Přes něm. *Bombe*, fr. *bombe* z it. *bomba* tv. a to z lat. *bombus* ‘dunění, hukot, šum’ z ř. *bómbos* tv., onom. původu. Srov. →bimbat, →boom, →bum.

**bombardon** ‘basový dechový nástroj’. Z fr. *bombardon*, původně *bombarde* (viz →bombardovat).

**bombardovat**, bombardér. Z fr. *bombarder* tv. od *bombarde* ‘kanón, vrhač bomb’ od *bombe* (viz →bomba).

**bombastický** ‘okázalý, přepjatý’. Přes něm. *Bombast* z angl. *bombast* (dříve *bombace*) ‘slohová nabubřelost’, původně ‘vata, vycpávka’, a to ze střlat. *bombax*, *bombyx*, *bambax* ‘bavlna’ z ř. *bámbax*, *bambákion* ze střper. *pambak* tv.

**bon** ‘poukázka’. Přes něm. *Bon* z fr. *bon* tv., substantivizovaného adj. *bon* ‘dobrý’ z lat. *bonus* tv. Tedy vlastně ‘co má člověk k dobru, dobropis’. Srov. →bonbon, →bonmot, →bonita, →bonviván, →bonton.

**bonbon**, bonbonek, bonboniéra. Přes něm. *Bonbon* z fr. *bonbon*, což je z dětské řeči, z expr. zdvojení adj. *bon* ‘dobrý’. Srov. *ňamňam* a →bon.

**bonifikace** ‘připsání k dobru, zvýhodnění’. Ze střlat. *bonificatio*, viz →bon

a →fikace.

**bonita** ‘jakost půdy’. Z lat. *bonitās* ‘dobrota’ od *bonus* ‘dobrý’ (srov. →bon, →bonbon, →bonifikace).

**bonmot** ‘vtipná průpovídka’. Přes něm. *Bonmot* z fr. *bon mot* ‘vtip’, doslova ‘dobré slovo’, z *bon* ‘dobrý’ (srov. →bon) a *mot* ‘slovo’ (viz →moto).

**bonsaj** ‘vypěstovaný zakrnělý stromek’. Z jap. *bonsai* z *bon* ‘miska, hrnec’ a *sai* ‘pěstovat’, tedy ‘(stromek) pěstovaný v hrnci’.

**bonton** ‘společensky dobré chování’. Z fr. *bon ton* z *bon* ‘dobrý’ (viz →bon) a *ton* ‘tón, hlas, odstín’ (viz →tón).

**bonviván** ‘požitkář’. Z fr. *bon vivant*, doslova ‘dobře si žijící’, z *bon* ‘dobrý’ (srov. →bon) a *vivant* ‘žijící’ od *vivre* ‘žít’ z lat. *vivere* tv. (viz →živý).

**bonzovat** slang. ‘donášet’, bonzák. Původně zřejmě argotické slovo vycházející z hanl. *bonz* ‘(na prospěch hledící) politický předák, placený funkcionář ap.’ z něm. *Bonze* tv., dříve (19. st.) prostě hanl. označení představeneho, hodnostáře, a to přes fr. *bonze* a port. *bonzo* z jap. *bonsō* ‘buddhistický mnich’.

**bookmaker** ‘osoba vypisující a přijímající sázky’. Z angl. *bookmaker* z *book* ‘zapsat, zaknihovat’ (viz →buk) a *maker*, což je činitelské jméno od *make* ‘dělat’ (srov. →machr).

**boom** ‘rozmach’. Módní slovo z am.-angl. *boom* tv. (tam kolem r. 1900), angl. také ‘dunění, třesk’ onom. původu. Srov. →bum, →bomba.

**bor** ‘borový les’, borový, borovice, borovička, borovicový. Č. nář. ‘borovice’. Věsl. - p. *bór* ‘jehličnatý les’, r. *bor* tv., s./ch. *bór* ‘borovice’. Psl. *\*borō* má paralely v germ. - stangl. *bearu* ‘les’, stisl.

*bqrr* ‘strom’, dále však nejisté. V slk.d. a p.d. znamená též ‘močál’, proto se někdy spojuje s psl. *\*bara* tv. (Ma<sup>2</sup>). Spíše však k ie. *\*bhar-* ‘hrot, štětina’, původně tedy ‘jehličnatý strom’. Srov. →borůvka, →brada.

**bór** ‘nekovový prvek’. Z něm. *Bor*, což je zkráceno z *Borax* (→borax).

**borax** ‘tetraboritan sodný’. Přes něm. *Borax* ze stílat. *borax* a to z ar. *būraq* z per. *būrah* tv.

**bordel** vulg. ‘nevěstinec’; expr. ‘nepořádek’, bordelář, bordelářský. Z něm. *Bordell* tv. ze stfr. *bordel*, původně ‘bouda z prken’, což je zdrobnělina od *borde* tv. z vlat. *\*bordum* (pl. *\*borda*) ‘prkno’ germ. původu (srov. →bort, →snowboard).

**bordó** ‘rudý’. Podle známého vína z fr. města *Bordeaux*.

**borec**. Převzato z r. *boréc* (Hanka?) od *borót’sja* ‘bojovat’, srov. i slk.d. *boriť sa* tv. (v č. dochováno v osobních jménech *Bořivoj*, *Ctibor*, *Dalibor* ap.). Psl. *\*borti* (se) souvisí s lit. *bàrti* ‘nadávat’, sthn. *berjan* ‘bít’, lat. *ferire* tv., ř. *fáros* ‘pluh’, sti. *bhr□ñāti* ‘vyhrožuje, spílá’, vše od ie. *bher-* ‘bít, řezat; ostrý’. Srov. →brána, →bránit.

**borovice**. Viz →bor.

**borrelióza** ‘infekční onemocnění přenášené klíštětem’. Z nlat. *borreliosis* od názvu rodu bakterií *Borrelia* a to podle fr. lékaře A. *Borrela* († 1936).

**boršč** ‘ruská polévka s masem a zeleninou’. Z r. *boršč*, původně název rostliny, z níž se polévka vařila (viz →bolševník), srov. i č.st. *bršť* ‘bolševník’, p. *barszcz* tv. Psl. *\*børščb* asi souvisí s něm. *Borste* ‘štětina’, sti. *bhr□št* ‘ostří’ (podle ostrých listů) k ie. *\*bher-*

‘ostrý’.

**bort** slang. ‘bok lodi’. Z něm. *Bord*, *Bort* tv., také ‘paluba’, původně ‘prkno’ (srov. angl. *board* ‘prkno, paluba’ a dále →bordel). Východiskem je ie. \**bher-* ‘řezat’, slovotvorně se zdá být blízko →brdo.

**bortit (se)**, zbortit (se), zborcený. Nejstarší doklady užití ukazují na souvislost s →bort ‘postranice, okraj, příčné prkno’, význam byl zřejmě ‘křivit se, padat na stranu (o dřevě)’ (Jg). Od začátku ovšem silně působil i význam →bořit.

**borůvka**, borůvčí, borůvkový. Ve stč. nedoloženo. Ve slov. jazycích značí různé lesní plody (p. *borówka* ‘brusinka’, sln. *borovnica* ‘borůvka’). Odvozeno od →bor, podle místa výskytu.

**bořit**, bořitel, zbořit, pobořit, rozbořit, probořit (se), zabořit (se). Jen č. (již stč.) a slk. Pč. \**boriti* vzniklo mylnou dekompozicí z \**ob-oriti*, dále viz →obořit se.

**bosorka** nář. ‘čarodějnice’. Z maď. *boszorkány* tv., původně ‘duch zemřelých’, ttat. původu (Ma<sup>2</sup>).

**boss** ‘šéf, vedoucí’. Z am.-angl. *boss* a to z niz. *baas* ‘patron, šéf’, původně ‘strýc’ (srov. střhn. *base* ‘teta’) nejistého původu.

**bosý**, bos. Všesl. - p. *bosy*, r. *bos/bosój*, s./ch. *bős*, stsl. *bosz*. Psl. \**bosz* odpovídá lit. *bāsas* tv., germ. \**baza-* ‘holý’ (něm. *barfuss*, angl. *barefoot* ‘bosý’), s jinou příp. sem patří arm. *bok* ‘bosý’. Východiskem je ie. \**bhoso-*, původně asi ‘holý, nezakrytý’.

**bota**, botka, botička, botový, botník. Přejato asi ve 14. st. z fr. *botte* či střlat. *bota* nejistého původu. Původní význam byl ‘vysoká bota’ (proti →stře-

víc, srov. podobně i angl. *boot* proti *shoe* ‘bota’). *Udělat botu* je prý podle něm. *einen Stiefel reden* ‘říci botu’, kde *Stiefel* je prý příjmení jistého faráře (Ma<sup>2</sup>).

**botanika** ‘nauka o rostlinách’, botanický, botanik. Přes něm. *Botanik*, střlat. *botanica* k ř. *botanikē* (téchne) tv. od *botanikós* ‘týkající se rostlin’ od *botánē* ‘tráva, rostlina’.

**botel** ‘hotel na kotvící lodi’. Z angl. *boat*, úmyslným zkřížením *boat* ‘člun’ s →hotel. Srov. →motel.

**botulismus** ‘otrava potravinovým jedem’. Od lat. *botulus* ‘klobása’, podle první popsané otravy (konec 19. st.) způsobené právě klobásou.

**boubel** ‘uher, výrůstek’, boubelatý ‘buc-latý’. P. *bqbel* ‘boubel, bublina, puchýř’. Od psl. onom. základu \**bqb-* (B7), který má paralely v lit. *buñbulas* ‘bublina, uzel’, ř. *bombulis* ‘bublina’. Dále viz →bublina, srov. →bambule, →bob<sup>1</sup>.

**bouda**, budka, boudička, budník. Jen slk. *búda*, luž. a p. *buda* (odtud do r. a ukr.). Vzhledem k tomuto výskytu, který je omezenější než u přibuzenstva něm. *Bude* (střhn. *buode*, stisl. *būd*/, švéd. *bod*), je pravděpodobnější převzetí z něm. do slov. než naopak (tak Ma<sup>2</sup>, HK). Z č. *bouda* však bude něm. *Baude* ‘horská chata’. Souvisí s *bauen* ‘stavět’. Význam ‘léčka’ je z argotu.

**bouchat**. Všesl., onom. od citosl. *buch*. Srov. i lot. *baugāt* ‘klepat’, dále →bušit.

**boule**, bulka, boulička, boulovatý, vyboulit. Takto jen č. P. *buľa* ‘hrouda, chuchvalec’, sln. *búla* ‘nádor, opuchlina’. Velmi blízko stojí něm. *Beule* tv. (sthn. *bül(l)a*), ale vývoj obou slov byl asi paralelní. Srov. i gót. *uf-*

*báuljan* ‘nadmout’, lat. *bullā* ‘bublina’. Všechno jsou to útvary od ie. *\*bheu-* ‘nadouvat se, růst’. Srov. →bulva, →poulit.

**bourat**, bouračka, zbourat, nabourat, odbourat, pobourat, probourat, rozbourat. Jen č. a slk., pravidelné iterativum (opětovací sloveso) k →bouřit.

**bourec**. Odvozeno od *boura*, což je ‘zevní vrstva zámotku bource’ z pozdnělat. *burra* ‘hrubá vlna’.

**bouřit**, bouře, bouřka, bouřlivý, bouřlivák, bouřňák, vzbouřit (se), pobouřit (se), vybouřit (se), rozbouřit (se), zabouřit. Věsl. - p. *burzyć* ‘bouřit, bourat, ničit’, r.st. *buritisja* ‘bouřit se (o moři)’, s./ch. *búriti se* tv., stsl. *burja* ‘bouře’. Psl. *\*buriti*, *\*bur’a* nejspíš souvisí s lot. *baũruõt* ‘bučet (o volech)’, nor. *bura* tv. a možná i stir. *bũre* ‘zuřivost’, lat. *furere* ‘běsnit’, základ je asi onom. (ie. *\*bheu-r-?*). Srov. →bourat, →buráčet, →burcovat, →buřinka.

**bovden** ‘ocelové lanko k přenášení síly a pohybu’. Podle angl. vynálezce *Fr. Bowdena* (pol. 20. st.).

**bowle** ‘alkoholický nápoj s ovocem’. Z angl. *bowl* ‘mísa, pohár’ ze stangl. *bolle* tv., které bylo ovlivněno fr. *boule* (viz →bowling).

**bowling** ‘americké kuželky’. Z am.-angl. *bowling* od *bowl* ‘(dřevěná) koule’ z fr. *boule* tv. z lat. *bullā* ‘bublina’. Srov. →bula, →biliár.

**box**<sup>1</sup> ‘oddělení’. Z angl. *box* ‘krabice, bedna ap.’, původně název dřeva i keře zimostrázu, z něhož se bedny vyráběly. Přes střlat. *buxis* z ř. *pyxis* ‘zimostráz’. Srov. →piksla, →busola, →puška.

**box**<sup>2</sup> ‘rohování’, boxovat, boxer, boxerský, boxerky. Z angl. *box* nejistého, asi skand. původu. Základ je zřejmě onom.

(srov. dán. *bask* ‘plácnout’ i naše *buch*). **brada**, bradka, bradatý. Věsl. - p. *broda*, r. *borodá*, s./ch. *bráda*, stsl. *brada* ‘vousy’. Psl. *\*borda* (B8) je příbuzné s lit. *barzdà* ‘vousy’, něm. *Bart*, angl. *beard*, lat. *barba* tv., vše z ie. *\*bhardh-* tv. (A2), asi od *\*bhar-* ‘hrot, štetina’. Srov. →bradatice, →bradavice, →bor.

**bradatice**, bradatka ‘tesařská sekyra s širokou čepelí’. Nepochybně souvisí s →brada, není však jisté, zda jde o domáčí tvoření, či vliv němčiny (srov. *Barte*, *Bartaxt* tv.). Je i stsl. *brady* (gen. *bradžve*) tv., které svým zakončením germ. původ naznačuje. Motivací je metaforické přenesení ‘brada’ → ‘prodloužené ostří’. Srov. →hala-partna.

**bradavice**, bradavka, bradavičnatý. P. *brodawka*, r.d. *borodavica*, s./ch. *bradavica*. Psl. *\*bordavica*, *\*bordavška* je odvozeno od *\*borda* (→brada) v jeho původním významu ‘vousy’. Původně tedy asi něco jako ‘vousatice’ (na bradavicích často rostou chlupy).

**bradla** ‘tělocvičné nářadí’. Zavedl Tyrš podle stč. *bradlo* ‘útes, hradba, zábradlí’ (jen č. a slk.), které se vykládá z psl. *\*bordlo* (B8) od *\*borti* (viz →borec), původně tedy vlastně ‘co slouží k obraně’. Srov. →brána.

**bráhman** ‘příslušník kněžské kasty v Indii’. Přes angl. ze stí. *bráhmana* tv. od *brahman* ‘modlitba’.

**brach**, brácha. Expr. k →bratr příp. -ch. Srov. *kmotr-kmoch*, *Petr-Pech*.

**brajgl** ob. expr. ‘nepořádek, vřava’. Prý podle niz. malíře *P. Breughela*, který maloval rušné lidové scény (HK).

**brak** ‘podřadné, nehodnotné zboží’, brakovat ‘drancovat, plénit’. Z něm. *Brack* tv., jež souvisí s →vrak. Sloveso *bra-*

*kovati* původně znamenalo 'třídít, vyřazovat podřadné kusy', z toho expr. dnešní význam.

**brambor(a)**, brambůrek, bramborový, bramborák, bramboračka, bramboriště, bramborářský. Jen č. Vykládá se jako 'plodina z Branibor' (srov. luž. *Brambor* 'Branibor'), pro což svědčí i č. n.á. *branibor*, *brantbor*, rum.d. *brandraburca* 'brambor', slk.d. *švábka* tv. (tedy 'plodina ze Švábska'). K nám se tedy brambory zřejmě dostaly přes sev. Německo (asi za třicetileté války). Něm. původu jsou i některé nářeční podoby - *erteple* (z něm. *Erdapfel* 'zemní jablko'), *krumpír*, *krumple* ap. (z něm. *Grundbirne* 'zemní hruška', *Grundapfel* 'zemní jablko'), podle nich i domácí *zemák* (Ma<sup>2</sup>, HK).

**brambořík** 'druh okrasné byliny'. Od →brambor, asi podle hlízovitě rozšířeného oddenku.

**brána**, branka, brankový, brankoviště, brankář, brankářský. Ve významu 'vrata' jen č., slk. a sln.d. (*brána*). P. *brama* tv. (odtud do br. a ukr.) asi bude z č. Psl. *\*borna* (B8) je odvozeno od *\*borniti* (→bránit), tedy původně 'to, co brání ve vstupu'. Srov. →bradla, →brány.

**brandy** 'pálenka podobná koňaku, vínovice'. Z angl. *brandy*, zkráceného z *brand(e)wine*, *brandy wine* 'pálené víno' z niz. *brandewijn* tv.

**bránice**, bránicový. Jen č., podobné je sln. *brána* (dříve i *bránica*) 'blána, bránice'. Nejprůročnější je výklad od →bránit, tedy 'blána chránící vnitřní orgány' (HK, Jg). Souvislost s ř. *frēn* tv. (z ie. *\*bhrōn*?) (Ma<sup>2</sup>) není pravděpodobná.

**bránit**, branný, branec, ubránit, za-

bránit, zábrana, obrana, obranný, obránce. Všesl. - p. *bronić*, r.st. *boronit'*, s./ch. *brániti*, stsl. *braniti*. Psl. *\*borniti* (B8) je odvozeno od *\*bornv* (srov. stč. *bran*, *brañ* 'obrana, odpor, zbraň' a →zbraň) a to příp. -*nv* od *\*borti* (viz →borec). Stejně je tvořeno lit. *barnis* 'spor'.

**brány** 'polní nářadí'. Všesl. - p. *brona*, r. *boroná*, s./ch. *brána*. Psl. *\*borna* je odvozeno asi přímo od ie. *\*bher-* 'ostrý; řezat' (není tedy etymologicky totožné s →brána, ač s ním souvisí). Z příbuzných slov srov. především něm. *bohren* 'vrtat', lat. *forāre* tv., ř. *fáros* 'pluh' i →brázda. Další souvislosti u →borec.

**branže** 'obor'. Z fr. *branche* 'větev' a to z pozdnělat. *branca* 'tlapa', asi kelt. původu.

**brašna**, brašnička. Jen č., r.d. *borošnjá* a sln. *brášnja*. Nepřiliš jasné. Asi od psl. *\*boršvno* (r.d. *bórošnó* 'žitná' mouka', sln. *brášno* 'jídlo (na cestu)', stsl. *brašvno* 'pokrm'), jež souvisí s gót. *barizeins* 'ječný' (srov. angl. *barley* 'ječmen'), lat. *farīna* 'mouka', vše z ie. *\*bhar(e)s-* 'ječmen' (A2) od *\*bhar-* 'štětina, hrot' (srov. →bor, →brada). Vývoj významu by byl 'rozemletý ječmen jako jídlo na cestu' → 'jídlo na cestu' → 'schránka na jídlo' (HK). Na utváření významu mohla působit i slova →mošna a →brát ('co se bere na cestu').

**brát**, sebrat, sbírat, sběr, sběrný, sborový, nabrat, obrat, odebrat (se), odběr, pobrat, podebrat, probrat (se), zabrat, záběr, rozebrat, rozbor, vybrat, výběr, výběrový, výbor aj. Všesl. - p. *brać*, r. *brat'*, s./ch. *brāti*, stsl. *borati*. Psl. *\*bbrati* se všeobecně spojuje s gót. *baíran* 'něst, rodit', angl. *bear* tv., lat. *ferre* 'něst', ř. *fērō*, arm. *berem*, av. *ba-*

*raiti*, sti. *bhárati* tv., vše z ie. *\*bher-* ‘nést’. Ve slov. posun ‘nést, odnášet’ → ‘brát’. Srov. →břímě, →břeží.

**bratr**, bratříček, bratrský, bratrství, bratrstvo, bratranec, bratřit se, sbratřit se, pobratřit se. Všesl. - p., r. *brat*, s./ch. *brāt*, stsl. *bratrō*. Psl. *\*brat(r)ō* je příbuzné s lit. *brólis* (ze zdrobnělého *broterē* [lis]), něm. *Bruder*, angl. *brother*, lat. *frāter*, stir. *bráth(a)ir*, ř. *frātēr* ‘člen rodového příbuzenstva’, arm. *el-bair*, toch. A *pracar*, av. *brātar*, sti. *bhrātar-*, vše z ie. *\*bhrā-ter-* ‘bratr’ (A2), jež dále není průhledné (srov. →matka, →otec, →dcera).

**brav** ‘menší dobytek (vepří, kozy, ovce)’. Všesl. - slk. *brav(ec)* ‘(kastrovaný) vepř’, p.d. *browek*, r. *bórov* tv., s./ch. *brāv* ‘dobytče, vepř, skopec’, stsl. *bravō* ‘(drobné) dobytče’. Psl. *\*borvō* se obvykle spojuje s něm.d. *Barch*, *Borch* ‘vykastrovaný vepř’, angl. *barrow*, stisl. *bōrgr* tv., vše z ie. *\*bhor-y-* ‘kastrovaný vepř (či jiné domácí zvíře)’ od *\*bher-* ‘řezat’. Srov. →borec, →brány.

**bravo** citosl. ‘výborně, znamenitě’, bravura, bravurní. Z it. *bravo*, původně ‘výborný, statečný’ přes vlat. *\*brabus* z lat. *barbarus* ‘divoký, krutý, cizozemský’ (viz →barbar). Posun ‘divoký, hrubý’ → ‘statečný’.

**brázda**, bráždit, zbráždit, rozbráždit. Všesl. - p. *bruzda*, r. *borozdá*, s./ch. *brázda*, stsl. *brazda*. Psl. *\*borzda* (B8) není zcela jasné především slovotvorně (příp. *-zda* či *-da?*), jinak má blízko k *\*borna* (viz →brány). Srov. ještě lit. *biržis* tv. (ukazovalo by na ie. *\*bher-g-* (A1)), ř. *faráō* ‘orám’, vše k ie. *\*bher-* ‘ostrý; řezat’.

**brblat** hov. expr. Onom. původu, srov.

→breptat, →mrmlat.

**brčál** ‘polokeř se stále zelenými listy’, brčálový. Do č. zavedl asi Presl z jsl., kde je sln. *brščěl* ‘břečťan’ (Ma<sup>2</sup>), s. *brčanova tráva* ‘brčál’, dále nejasné. Srov. →brslen, →břečťan i →boršč.

**brčko**. Zdrobnělina od *brko* (→brk).

**brdo** ‘hřeben tkalcovského stavu’. Dnes jen ve spojení *na jedno brdo* ‘stejně’. Přeneseně ‘hřbet hory’ (srov. *Brdy*). Všesl. - p. *bardo*, r. *běrdo*, s./ch. *brdo*. Podle Ma<sup>2</sup> původně ‘dřevěný mečík vsouvaný mezi osnovné nitě’. Psl. *\*brdo* má nejbližší k lot. *birde* ‘tkalcovský stav’, slovotvorně odpovídá i něm. *Bort*, angl. *board* (viz →bort), vše nejspíš k ie. *\*bher-dh-* od *\*bher-* ‘řezat; ostrý’.

**brebentit**. Onom. původu, srov. lot. *berbelēt* ‘rychle, nesrozumitelně mluvit’ i →brblat, →breptat.

**breberka** expr. ‘veš či jiný podobný hmyz’. U Jg *bebelka* ‘veš’. Snad z dětské řeči (Ma<sup>2</sup>).

**bréca** vulg. ‘(nepříjemná) žena’. Asi onom. původu, srov. →brečet.

**brečet**, brek, obrečet, pobrečet si, vybrečet (se), zabrečet (si), rozbrečet (se), probrečet, ubrečený. Stč. *břěčeti* ‘zvučet, hlučet’, p. *brzēczeć* tv., r.d. *brjačāt* ‘křičet, hlasitě mluvit’, sln.st. *brěčati* ‘křičet, řvát, plakat’. Psl. *\*brěčati* je onom. původu, souvisí s →břínkat.

**brejk** ‘únik, rychlý protiútok’. Z angl. *break* ‘rozbití, průlom ap.’ od slovesa (to) *break* ‘zlomit, rozbít’ (něm. *brechen* tv.), jež souvisí s lat. *frangere* tv. (ie. *\*bhreg-* od *\*bher-* ‘bít, řezat’).

**brejlovec** ‘druh kobry s kresbou podobnou brýlím’. Viz →brýle.

**breptat**, brept, brepta, vybreptat.



Onom., srov. →brblat, →brebentit.

**breviář** ‘modlitební kniha pro kněze’. Z lat. *breuiarium*, původně ‘výtah, sumář’ od *brevis* ‘krátký’. Srov. →brífink.

**brhlík** ‘druh zpěvného ptáka’. Stč. *brhel*, *brhleč*. P. *bargiel*, r.d. *bergléz*, sln. *brglez* tv. Psl. *\*bǫrgǫlǫz* se obvykle vykládá z *\*bǫrz* ‘rychlý’ (viz →brzký) a *\*lǫzti* (viz →lézt), tedy ‘rychle lezoucí’, pro jeho obratnost při šplhání po stromech. Hláskoslovným problémem je však -g-místo -z-.

**bridž** ‘karetní hra’. Z angl. *bridge* a to - zřejmě přikloněním k *bridge* ‘most’ - ze staršího *biritch* (19. st.) neznámého, údajně ruského původu.

**brífink** ‘informativní schůzka’. Z angl. *briefing* od (to) *brief* ‘(krátce) instruovat, informovat’ od *brief* ‘krátký’ ze stfr. *brief*, *bref* z lat. *brevis* tv. Srov. →breviář.

**brigáda** ‘vojenský či pracovní útvar; dobrovolná krátkodobá práce’, brigádník, brigádnický. Přes něm. *Brigade*, fr. *brigade* z it. *brigata* ‘tlupa, bojová skupina’ od *briga* ‘boj, potyčka’. Ve významu ‘pracovní skupina’ a ‘dobrovolná veřejně prospěšná činnost’ po válce z r.

**brigantina** ‘druh plachetní lodi’, briga. Z angl. *brigantine* (zkráceně *brig*) z it. *brigantino* ‘lehká pirátská loď’ od *brigante* ‘lupič, loupežný voják’ od *briga* ‘boj, potyčka’ (srov. →brigáda).

**briketa** ‘cihla lisovaného uhelného prachu’. Z it. *brique*, což je zdrobnělina od *brigue* ‘cihla’ ze střniz. *bricke* (srov. angl. *brick* tv.), jež souvisí s něm. *brechen*, angl. *break* ‘rozbít’ (srov. →brejk).

**brilantní** ‘skvělý, znamenitý’. Přes něm.

*brillant* z fr. *brillant* (viz →brilant).

**brilant**, brilantový. Přes něm. *Brillant* z fr. *brillant* tv., doslova ‘třpytící se’, od *briller* ‘třpytit se’ z it. *brillare* tv., původně asi ‘třpytící se jako beryl’, viz →brýle, →beryl.

**brioška** ‘druh jemného pečiva’. Z fr. *brioche* od *brier* (vedle *broyer*) ‘drtit, mačkat’ z germ. *\*brekan* (srov. něm. *brechen* ‘rozbít, zlomit’).

**bríza** ‘teplý mořský vítr’. Z něm. *Brise* či angl. *breeze* (dříve *brize*) z fr. *brise*, nejasného původu.

**brk** ‘tuhá osa ptačího pera, ptačí pero’, brko, brčko. Takto jen č. a slk., jinak r.d. *bork* ‘stéblo, stvol’, sln., s./ch. *brk* ‘knír’. Psl. *\*bǫrk* nemá spolehlivé ie. paralely. Původní význam snad byl ‘ostrý výrůstek (na těle)’ od ie. *\*bher-* ‘ostrý’. Srov. něm. *Borste* ‘štětina’ a →boršč.

**brkat** ‘zakopávat’, brknout. Stč. *brkati* ‘létat, poletovat’. Hl. *borkač* ‘bručet’, r.d. *borkát* ‘házet’, s./ch. *brkati* ‘škrabat, tlouci, uvádět v nepořádek’. Psl. *\*bǫrkati* má asi onom. původ, srovnává se s lit. *burkioti* ‘vrkat’.

**brlení** ‘zábradlí’. U Jg též *brdlení*. Významově souhlasí s *bradlo* (→bradla), ale hláskoslovně je vztah málo jasný.

**brloh** ‘doupě’. P. *bartóg* ‘postel ze slámy, doupě’, r. *berlóga* ‘zimní doupě medvěda’, s./ch. *brlog* ‘svinský pelech’. Psl. *\*bǫrlog*/*\*bǫrloga* není příliš jasně. První část slova se spojuje s s./ch. *brljati* ‘špinit’, slk. *brl’at’ sa* ‘hrabat se’ (psl. *\*bǫrl’ati* onom. původu). Vzhledem k tomu, že příp. -og- je nezvyklá, je třeba připustit možnost zkrácení z *\*bǫrlo-log-*, kde druhá část souvisí s →lože (Ma<sup>2</sup>). Blízkost něm. *Bärenloch*

‘medvědí doupě’ je zřejmě jen náhodná.

**brnění** ‘kovový ochranný oděv’. Stč. *brň*, *brně*, slk. *broň*, r. *bronjá*, b. *bränja*, stsl. *brønje*. Psl. *\*brn’a* je výpůjčka z germ., nejspíš ze sthn. *brunja* tv. a tam asi z kelt. (srov. ir. *bruinne* ‘prsá’, šlo tedy původně asi o ‘prsí pancíř’). Srov. →obrnit.

**brnět**, brňavka, zabrnět. Stč. *brněti* ‘temně zvučet, řinčet’, r.d. *brenít*, sln. *brněti* tv. V nové češtině pokleslo na pouhé ‘trnout, chvět’. Psl. *\*brněti* je onom. původu, srov. →brnkat, →břinkat ap.

**brnkat**, brnkání, zabrnkat, vybrnkat. Onom., srov. →brnět, →břinkat.

**brod**, brodivý, brodit se, přebrodit. Všesl. - p. *bród*, r. *brod*, s./ch. *bród*. Psl. *\*brodъ* je odvozeno od *\*brestī*, 1.os.přít. *\*bredъ*, (stč. *břísti*, *brdu* i *bředu* ‘brodit se’, r. *brestī* ‘pomalu jít’, sln. *brěsti* ‘brodit se’), kterému odpovídá lit. *brīsti*, 1.os.přít. *brendù* tv. Jiné ie. souvislosti nejisté. Staré sloveso bylo všude nahrazeno sekundárním *\*broditi* (*sę*).

**brojit** ‘horlivě vystupovat proti něčemu’. Takto jen č. a slk. Stč. *brojiti sę* ‘hemžit se, rojit se’ (snad příkloněním k *rojiti sę*), p. *broić* ‘činit zle, vyvádět’, r.d. *broiŭ* ‘hýbat se’, s./ch. *brōjiti* ‘počítat’, *brōj* ‘číslo’. Východiskem je asi psl. *\*briti* ‘holit, řezat’ (srov. r. *brit’* tv. a →břitva) z ie. *\*bhrei-*, což je rozšíření kořene *\*bher-* ‘řezat’ (viz např. →borec). Od *\*briti* je *\*brojъ* (srov. →zbroj) (podobně →bít - →boj) a od toho *\*brojiti*. Jsl. význam ‘počítat’ je přeneseně z ‘dělat zářezy’ (HK).

**brojler** ‘jatečné kuře vhodné k pečení’. Z angl. *broiler* tv. od (*to*) *broil* ‘péci, grilovat’ ze stfr. *brusler* tv., nejistého

původu.

**brok**, brokový, brokovnice. Z něm. *Brocken* ‘drobek, úlomek, kousek’, jež souvisí s *brechen* ‘zlomit, rozbít’ (germ. *\*brekan* tv.). Srov. →brejk, →briketa.

**brokát** ‘látka protkaná kovovými nitěmi’, brokátový. Z něm. *Brokat* a to z it. *broccato* tv., což je vlastně přič. trp. od *broccare* ‘prošívat (zlatem či stříbrem)’ od galorom. *\*brocca* ‘jehlice’. Srov. →brož, →brožura, →brokolice.

**brokolice** ‘druh zeleniny podobný kvěťáku’. Z it. *broccoli*, což je pl. od *broccolo* tv. od *brocco* ‘výhonek’ galorom. původu (viz →brokát).

**brom** ‘kapalný prvek’, bromový. Z něm. *Brom*, fr. *brome*, utvořeného (1826) od ř. *brōmōs* ‘zápach’ podle jeho charakteristické vlastnosti.

**bronchitida** ‘zánět průdušek’. Z lat. *bronchitis*, což je moderní útvar od pozdnělat. *bronchus* ‘průduška’ z ř. *brónchos* ‘hrdlo, průduška’.

**brontosaurus**. Uměle z ř. *brontē* ‘hrom, bouře, ohromení’ a *saūros* ‘ještěr(ka)’, tedy vlastně ‘ohromný ještěr’.

**bronz**, bronzový. Přes něm. *Bronze* z it. *bronzo* tv. Dále nejisté, možná z per. *pirinğ*, *birinğ* ‘měď’.

**broskev**, broskvička, broskvový, broskvoň. Stč. *břeskev* (jako i sln. *břeskev* aj.) je přejato ze střlat. (*prunus*) *pers(i)ca*, vlastně ‘perská (švestka)’ (srov. něm. *Pfirsich* i mladší r. *pérsik* tv.). V č. se sblížilo s *broskv* ‘zelí’ z lat. *brassica* a potlačilo jeho původní význam, z forem *břeskev/broskev* (Jg) se pak prosadila ta druhá (Ma<sup>2</sup>).

**brouk**, brouček. Stč. *brūk*. Jen č. a luž. (*bruk*). Asi onom. původu od →broukat, →bručet (srov. stč. *chrúst* tv.) (HK), nápadná však je i blízkost stř-

lat. *brucus* ‘vývojové stadium sarančete’, převzetí však je méně pravděpodobné.

**broukat**, zabroukat, pobrukovat. Onom.

Psl. *\*brqk-* (B7) je *o*-ovou variantou k *\*bręk-*, která je v →brečet, srov. i →bručet, →brouk.

**brousit**, brus, brousek, bruska, brusný,

brusič, brusírna, zbrousit, nabrousit, přibrousit, vybrousit, obrousit, přebrousit. Všesl. - p. *brusić*, r.d. *brusít* ‘sbírat listí; blouznit aj.’, s./ch. *brúsiiti*. Psl. *\*brusiti*, původně asi ‘drhnout’, nejspíš souvisí s lit. *braũkti* ‘otírat’ (ie. dvojtvar *\*brauķ-/ \*brauk-* (A1, B2)). Příbuzné je i psl. *\*br̥sati* (r. *brosát* ‘vrhat’, srov. i lit. *brũkti* ‘vrazit’). Jiné ie. souvislosti nejsou zřejmé. Srov. →brusinka, →brusle.

**brouzdat (se)**, brouzdaliště. Jen č., asi novější (u Jg není). Zřejmě nějaké expr. přetvoření *brodit (se)* (viz →brod).

**brovnink** ‘plochá automatická pistole’.

Z angl. *browning* podle vynálezce J. M. *Browninga* (kolem r. 1900).

**brož** ‘ozdobný špendlík na šaty’. Z fr. *broche* a to z vlat. (galorom.) *\*brocca* ‘jehlice’. Srov. →brožura, →brokát, →brokolice.

**brožura** ‘sešitá či slepená knížka’, brožovat, brožovaný. Z fr. *brochure* (přes něm. *Broschüre*) od *brocher* ‘sešít, stehovat’ od *broche* (viz →brož).

**brslen** ‘druh keře’. Stč. i *brsněl*. Slovo ve slov. jazycích formálně i významově různorodé - slk. *bršlen*, p. *przmiel*, ukr. *bruslyna*, r. *beresklét* aj., ale sln. *bršljân*, ch. *br̥šljan* znamená ‘břečtan’. Nejasné, původní souvislosti zcela zastřeny (jinak však Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. →břečtan, →brčál.

**brtník** ‘medvěd hnědý’. Jen č. Od

stč. *brt*, *brť* ‘hnízdo divokých včel ve stromě’ (p. *barć*, r. *bort*, v jsl. chybí).

Psl. *\*bort̥o/ \*bort̥o* není zcela jasné, obvykle se vykládá z ie. *\*bher-* ‘ostrý; řezat’, srov. lat. *forāre* ‘vrtat’, →brázda aj., tedy ‘vyvrtaná dutina’.

**bručet**, bručoun, bručivý, zabručet.

Onom., srov. →broukat, →mručet.

**brukev** ‘kedlubna’. Přejato za nár. obrození z p. *brukiew* a to z dněm. *Wru(c)ke*, *Brucke* tv. nejistého původu (Ma<sup>2</sup>).

**brumlat**. Onom. původu, srov. něm.

*brummen* ‘bručet, bzučet’ a dále →bručet, →brundibár, →brblat, →mrmlat, →mumlat.

**brunátný** ‘tmavě rudý (o obličejí)’, (z)brunátnět. Od stč. *brunát* ‘sukno tmavé, červenohnědé barvy’ a to ze střhn. *brūnāt* tv. od *brūn* (dnes *braun*) ‘hnědý’ z ie. *\*bher-* tv. Srov. →brunet i →bobr.

**brundibár** ‘čmelák, bručoun’. Náf. i

*brundibál*, *brumbár*. Nejspíš podle něm. *Brummbär* ‘bručoun’, první část onom. (srov. →brumlat, →bručet), v druhé je *Bär* ‘medvěd’.

**brunet**, brunet(k)a. Z fr. *brunet* od *brun* ‘hnědý’ z germ. *\*brūn-* tv. (viz →brunátný).

**brusinka**, brusinkový. Dříve *brusnice*, místy znamená i ‘borůvka’ (Ma<sup>2</sup>). Všesl. - p. *brusznica*, r. *brusníka*, s./ch. *br̥s̥nica* ‘brusinka’ i ‘borůvka’. Psl. *\*brus̥nica* se spojuje s lit. *brũknė*, lot. *bruklene* tv., tato paralela dále ukazuje na souvislost s psl. *\*brusiti* (→brousit), resp. lit. *braũkti* ‘odírat, drhnout’ - podle toho, že plody se česou, odírají najednou ve větším množství (např. při česání hřebenem).

**brusle**, bruslař(ka), bruslařský, bruslit,

bruslení, zabruslit si, vybruslit, přibruslit, nabruslit si. Jen č. (slk. *korčul'a*, p. *tyżwa* atd.), běžné od Jg. Nejspíš od →brousit podle něm., kde *schleifen* znamená jednak 'brousit', jednak 'smýkat, bruslit' (Ma<sup>2</sup>).

**brutální** 'surový', brutalita. Ze střlat.

*brutalis* 'zvířecí, nerozumný' k lat.

*brūtus* 'těžký, hloupý'. Srov. →brutto.

**brutto** 'hrubý (příjem, váha ap.)'. Z it.

*brutto*, vlastně 'nečistý, sprostý', od lat.

*brūtus* (viz →brutální).

**brva** 'oční řasa'. P. *brew*, r. *brov*, s./ch.

ōbrva, stsl. *brъvъ*, vše 'obočí'. V č. slovo vyhynulo a do jazyka bylo opět uvedeno za nár. obrození Hankou, ujalo se však ve významu 'oční řasa' (Ma<sup>2</sup>).

Psl. \**bry* (gen. *brъve*) je příbuzné s lit. *bruvis*, něm. *Braue*, angl. *brow*, ř. *ofrýs*, av. *brvat-*, sti. *bhrū-*, vše 'obočí' z ie. \**bhrū-* tv. (A2).

**bryčka** 'lehčí nekrytý povoz'. Z p. *bry-*

*czka* a to nejspíš přes něm.d. *Birutsche* z it. *biroccio* ze střlat. \**birotium*, vlastně 'dvoukolák', z →bi- a lat. *rota* 'kolo'. Srov. →rotace.

**brykule** 'vrtochy'. Z fr. *bricole* 'uskočení, vzpínání se (koně)' od *bricoler* 'uskakovat, kutit aj.' nejistého původu.

**brýle**, brejle, brejličky, brýlatý, obrýlený. Z něm. *Brille*, střhn. *b(e)rille*, dále viz →beryl. Z tohoto polodrahokamu byla kolem r. 1300 v sev. Itálii zhotovena první oční skla. Srov. i →briliant.

**bryndat**, brynda, bryndák, bryndáček, pobryndat, vybryndat, nabryndat. Jen č., není jisté, zda prvotní je sloveso či subst., více starších dokladů je na subst. (Jg). Pak by mohlo jít o tvoření expr. příp. -nda (srov. →sranda, →bžunda) od něm. *Brühe* 'brynda,

břečka, vývar' (HK).

**brynza** 'ovčí sýr'. Z rum. *brînză*. Staré karpatské pastýřské slovo (p. *bryndza*, *brędza*, ukr. *brýn(d)za*), srov. →bača.

**bryskní** 'příkrý, ostrý'. Z fr. *brusque* 'ostrý, trpký (o víně)' z it. *brusco* tv., asi kelt. původu.

**brzda**, brzdový, brzdový, brzdit, zabrzdít, zbrzdít, ubrzdít, přibrzdít, odbrzdít. Takto jen č. a slk., dále je sln. *brzda* 'uzda' a str. a stsl. *brъzda* 'část koňského postroje'. Do č. zavedeno Šafaříkem v pol. 19. st. jako ekvivalent něm. *Bremse* (Ma<sup>2</sup>). Psl. \**brъzda* (pokud to není až stsl. novotvar!) souvisí s lit. *bruzdùklis* 'roubík, uzda'; další uváděné paralely, stisl. *broddr* 'ostří, kraj', stir. *brot* 'bodec', vše z ie. \**bhr(u)zd-* od \**bher-* 'ostrý; řezat', nepřesvědčující příliš významově.

**brzký**, brzy, brzičko, brzo. Stč. i *brzy* 'rychlý'. Všesl. - stp. *barzy* tv. (p. *bardzo* 'velmi'), r.st. *bórzyj* 'rychlý', s./ch. *brъz*, stsl. *brъzъ* tv. Psl. \**bъrъzъ* nemá jednoznačný výklad. Obvykle se spojuje s lit. *burzdùs* 'rychlý, živý', vyjít lze z ie. \**bhr*□s- od \**bhers-* 'spěchat' (A6), k němuž se řadí i lat. *festināre* tv. (A2). Jiný výklad spojuje s lat. *brevis* 'krátký' a ř. *brachýs* tv., východiskem by bylo ie. \**br*□ghu- (A1, A3, A7).

**brzlík** 'žláza s vnitřní sekrecí uložená v hrudníku'. Zavedeno Preslem, asi pod vlivem něm. *Briesel* tv., vedle *Bries* tv., jež asi souvisí s *Brust* 'prsá'. Srov. však i slk. *brzica* 'vepřový lalok, podkrčí' a nepřiliš jasné stč. *brzicě* (Klaret, 14. st.), jež mohl Presl znát (Ma<sup>2</sup>, HK).

**břečka**. Hl. *brěčka*, p. *brzeczka*, sln. *brěca*, ch. *brěče* (ve vsl. a zbytku jsl. chybí) znamená 'sladká šťáva ze stromu (zvláště břízy), mladé pivo ap.'. Psl.

\**brěča*/\**brěčbka* není příliš jasné, ale asi má kelt. kořeny (srov. stir. *braich* ‘slad’, wal. *brag* tv., odtud pak i střlat. *braces* tv.).

**břečťan**, břechťanový. P.d. *brzeszczan*, ukr. *brocetan*, sln. *bršljān*, ch. *bršljan*. Psl. podobu nelze pro rozmanitost forem stanovit, překrývá se i s názvem pro →brslen. Nejasné. Srov. ještě →brčál.

**-břednout** (*zabřednout, vybřednout, roz-bředlý*). Ve starší č. *břednouti, břednu* bylo totéž co *brodit* (→brod), tedy *zabřednouti, zabřísti* znamenalo ‘zajít hluboko do vody, bláta ap.’. Zpětným oddělením předp. pak asi i význam ‘tát, řídnout’.

**břeh**, pobřeží, pobřežní, břehule. Stč. *břěh* také ‘kopec, sráz’. Všesl. - p. *brzeg*, r. *béreg*, ch. *brijěg*, s. *brêg*, stsl. *brěgъ*. Psl. \**bergъ* (B8) je příbuzné s ním. *Berg* ‘hora’, wal., bret. *bre* ‘vyvýšenina’, arm. *berj* ‘vysoký’, av. *bθrθz*, chet. *parkuš* tv., toch. AB *pärk-* ‘tyčit se’, vše z ie. \**bhergh-* ‘vyvýšenina, tyčit se’ (A1, A3). Ve slov. je *g* místo očekávaného *z*, ale není třeba proto předpokládat převzetí z germ. (tak HK).

**břemeno**. Novotvar k →břímě (gen. *břemene*) (D1).

**břeskný** ‘pronikavě znějící’. Onom. původu, srov. →třesknout, →vřískat (dříve i *brískat*), →břinkat.

**břevno**. P. *bierwiono*, r. *brevnó*, s./ch. *brvno*, stsl. *brvno*. Psl. \**brvno* je odvozeno od \**brvbъ* ‘kláda, lávka (přes vodu)’ (stč. *břev* tv.), které se spojuje se stisl. *brū* ‘most’, něm. *Brücke* i gal. *brīva* tv. Je možné, že východisko je nakonec stejné jako u →brva (ie. \**bhrū-*) (‘obočí’ = ‘můstek’), ač k rozdvějení obou slov by bylo muselo dojít už

dávno.

**březen**, březnový. Odvozeno od →břiza (měsíc rašení bříz). Stsl. *brěznъ* však znamená ‘čtvrtý měsíc’.

**břeží** ‘oplozený (o samicích savců)’. R.d. *berěžaja*, sln. *brēja*, s./ch. *brěla* csl. *brěžda*. Psl. \**berd’a* je stará odvozenina od ie. \**bher-* ‘nést’ (ještě před slov. změnou významu v ‘brát’). Srov. i lat. *forda* tv. od *ferre* ‘nést’. Viz →brát, srov. →břímě.

**břidil** ‘packal, neobratný neodborník’. Od řidšího slovesa *břidit* ‘kazit, packat’, u Jg *břiditi*, jež je asi od *břidký* ‘ohavný, znečištěný’ (viz →břitký) (Ma<sup>2</sup>).

**břidlice**, břidlicový. Jen č. a slk., největší (od Presla). Nepříliš jasné. Nář. a v starší č. i *břidla, skřidla, skřidlice*. Vzhledem k sln. *skrīl*, ch. *škrīlja, škrīllevac* tv. je asi třeba vycházet z psl. \**skridl-* od ie. \**skreid-*, z něhož je i gót. *dis-skreitan* ‘roztrhat’, bav. *schritzen* tv. (srov. →opuka) od ie. \**sker-* ‘řezat, krájet’. Změna násloví v č. je asi podle č.st. *břidký* ‘ostrý, drsný’ (viz →břitký, →břítva) (HK).

**břicho**, břiško, břichatý, břicháč, břichatět. Stč. *bruch(o)*, p. *brzuch(o)*, r. *brj-úcho*, chybí v jsl. Psl. \**br’ucho* není zcela jasné. Srovnáváno se stir. *brū* tv. i něm. *Brust*, angl. *breast* ‘prsá’. Východiskem by bylo ie. \**bhreus-* (A8, B2), rozšíření kořene \**bhreus-* ‘nadýmat se’.

**břímě**, břemeno. Všesl. - p. *brzemie*, r.st. *berémja*, s./ch. *brěme*, stsl. *brěmę*. Psl. \**bermę* (B8) je pokračováním ie. \**bhermen-*, odvozeného od \**bher-* ‘nést’ (o starobylosti odvozeniny svědčí, že je tu zachován původní význam ‘nést’, viz →brát). Srovnatelné útvary jsou ř. *férma* ‘plod (v lůně matky)’ a sti.

*bhárman-* ‘péče, udržování’ (HK).

**břinkat**, zabřinkat, břinkavý. Onom., srov. r. *brenčát*, sln. *brenčáti* tv., které jsou pokračováním psl. *\*bręčati* (se sekundárním *-n-*). Srov. →brečet a dále →brnkat, →řinčet.

**břit** ‘ostří’. Novější výtvar podle →břitký, →břitva.

**břitký** ‘ostrý’. Stč. *břidký* ‘ostrý, odporný, ohavný’, p. *brzydki* ‘ošklivý’, r.d. *bridkój* ‘ostrý, studený’, s./ch. *brūdak* ‘ostrý’, stsl. *bridokъ* ‘ostrý, drsný’. Psl. *\*bridokъ* se obvykle odvozuje od *\*briti* ‘holit, řezat’, vycházejícího z ie. *\*bher-* (viz →břitva, →brojit). Pro zsl. musíme předpokládat vývoj ‘ostrý’ → ‘odporný, ošklivý’ (asi nejprve o chuti ap.), proto někteří autoři (Ma<sup>2</sup>, HK) vycházejí z přesmyknuté podoby *\*bidrokъ* ‘ostrý, hořký, odporné chuti’, srovnatelné s něm., angl. *bitter* ‘hořký’. V každém případě v nové češtině došlo ještě ke změně *břidký* > *břitký* vlivem →břitva.

**břitva**. Všesl. - p. *brzytwa*, r. *brítva*, s./ch. *brūtva*, stsl. *britva*. Psl. *\*britva* je odvozeno příp. *-tva* od slovesa *\*briti* ‘holit, řezat’, které spolu se sti. *bhrīṇṇāti* ‘zraňuje, poškozují’ a snad i tráckým *brīlōn* ‘holič’ vychází z ie. *\*bhrei-*, což je rozšíření kořene *\*bher-* ‘řezat; ostrý’. Srov. →brojit, →břitký, →borec, →brány.

**bříza**, břízka, březový. Všesl. - p. *brzoza*, r. *beręza*, s./ch. *bręza*. Psl. *\*berza* (B8) je příbuzné s lit. *bėrzas*, str. *berse*, něm. *Birke*, angl. *birch* tv., sti. *bhūrjā-* ‘druh břízy’ a snad i lat. *fraxinus* ‘jasan’. Východiskem je ie. *\*bherǵ-* ‘bílý, světlý’ (srov. sti. *bhrājate* ‘svítí’), motivací je typická barva kůry (HK).

**bubák**. Od onom. *bubu*, jímž se straší

malé děti (spojení retné souhlásky a temné samohlásky), srov. slk. *bobo*, r. *búka*, sln. *bavbáv*, něm. *Popanz*, *Bobo*, angl. *bugaboo*, maď. *mumus* ap. (Ma<sup>2</sup>).

**buben**, bubínek, bubnový, bubínkový, bubeník, bubenícký, bubnovat, zabubnovat, vybubnovat. Všesl. - p. *bęben*, r. *búben*, s./ch. *būbanj*. Psl. *\*bqbъnъ* je odvozeno od ie. onom. základu *\*bomb-*, který najdeme i v stisl. *bumla* tv. či lat. *bombus*, ř. *bómbos* ‘dunění’ (viz →bomba).

**bublat**, zabublat, vybublat, bublanina.

Viz →bublina.

**bublina**, bublinka, bublinový. P. *bąbel*, s./ch. *bubūljica*. Od psl. *\*bqb-* onom. původu (srov. →boubel, →bobule, →bubřet), srov. i lit. *burūbulas*, angl. *bubble* tv. (Ma<sup>2</sup>).

**bubřet**, nabubřet, nabubřelý. Jen č., od stejného onom. základu *\*bqb-* jako →bublina.

**bucatý**, buclík. U Jg i *bucatý*, p. *pucolowaty* tv. Asi od slabě dochovaného *bucat* (citosl. *buc*) ‘bouchat’, podobně jako →ducatý, tedy vlastně ‘nabouchaný’ (Ma<sup>2</sup>). Srov. i →baculatý.

**bůček**. Zdrobnělina od →bok.

**bučet**, bučivý, zabučet. Všesl., onom. od citosl. *bū*. Psl. *\*bučati* je variantou k *\*bukati* (srov. →bukač i →byk).

**bud’(to)** sp. Původně rozkazovací způsob od →budu. Jen č., slk. a p. (*bądź*).

**buddhismus**, buddhista, buddhistický. Od sti. myslitele *Buddhy* (6.-5. st. př. Kr.) (viz →bďít).

**budit**, budík, budíček, buditel, buditelský, buditelství. Všesl. - p. *budzić*, r. *budít*, s./ch. *búditi* tv. Psl. *\*buditi* je tzv. kauzativum (způsobovací sloveso) k *\*bōdēti*, vlastně ‘způsobovat, že někdo bdí’ (viz →bďít). Srov. ještě lit.

*būdinti*, sti. *bodháyati* tv.

**budoár** ‘dámský pokojík (zvláště v době rokoka)’. Z fr. *boudoir*, vlastně ‘trucovna’, od *bouder* ‘trucovat’.

**budovat**, budova, budovatel, budovatelství, vybudovat, přebudovat, zbudovat, zabudovat. Stč. *budovati se* ‘stavět stany, tábořit’, p. *budować* ‘stavět, budovat’. Jen zsl., což ukazuje na souvislost s →bouda, ale vztah není zcela jasný.

**budu**, budoucí, budoucnost. Všesl. - p. *będzie*, r. *búdu*, s./ch. *bôm*, *bôdem*, stsl. *\*bъdъ*. Psl. *\*bъdъ* ‘stanu se, budu’ funguje jako budoucí čas slovesa *\*byti* (z ie. *\*bhū-*, viz →být). S ním bývá také nejčastěji spojováno, ale hláskové nesrovnalosti se vysvětlují různým způsobem. Srovnává se s lat. *-bundus* v útvarech jako *moribundus* ‘kdo je na umření’ od *morī* ‘zemřít’, srov. →vagabund (HK).

**bufa** ob. expr. ‘velká, těžká bota’. Zřejmě nějak vychází z fr. *bouffer* ‘nadouvat se’, srov. p. *bufa* ‘zvon u rukávu’, r.d. *buf* ‘velký záhyb (na zácloně ap.)’.

**bufet**, bufetový, bufetářka. Z fr. *bufet*, původně ‘stolek (s vystaveným zbožím)’, další původ nejasný.

**bugr** ob. expr. ‘výtržnost, rámus’. Nejasné. Snad nějak souvisí s fr. *bougre* ‘hrome, sakra’, *bougrement* ‘strašně’ ze stfr. *bogre* ‘kacíř, sodomita’ stejného původu jako →buzerant.

**bůh**, bůžek, boží, božský, božství, božstvo, zbožný, zbožnost, zbožňovat. Všesl. - p. *bóg*, r. *bog*, s./ch. *bóg*, stsl. *bogъ*. Psl. *\*bogъ* znamenající jednak ‘bohatství, štěstí, podíl’ (viz →bohatý, →zboží), jednak ‘bůh’ odpovídá stavu v íí. jazycích, kde je sti. *bhaga-* ‘bohatství, podíl, štěstí’ i ‘udělovatel, dárcé’

(sti. *bhájati* ‘rozděluje’), stper. *baga-* ‘bůh’. Názory na míru írán. vlivu na vývoj významu ‘bůh’ ve slov. se různí (Ma<sup>2</sup>). Východiskem slov. a íí. slov je ie. *\*bhag-* ‘udělovat’, které je ještě v ř. *fagein* ‘pojist’, toch. A *pāk* ‘díl, část’ (A2). Původní ie. název pro nejvyšší božstvo je zřejmě dochován v lit. *diėvas*, lat. *deus* (viz →div).

**buchar** ‘strojní kladivo’. Z něm. *Pochhammer* z *pochen* ‘bouchat’ a *hammer* ‘kladivo’ s příkloněním k č. →bouchat.

**buchta**, buchticka. Takto je č. a p. Od základu *buch-*/*puch-* asi onom. původu. Srov. sln. *búhnutí*, *búhtati* ‘otéci, napuchnout’ a dále →puchnout, →buc-latý. Význam ‘rána do zad’ od →bouchat žertovným přichýlením k názvu ‘pečiva’ (Ma<sup>2</sup>, HK).

**bujarý**. Jen č. a slk., asi až od nár. obrození (Rukopisy). Vysvětluje se kontaminací (D3) →bujný a →jarý, stč. bylo *jarobujný* tv.

**bujný**, bujnost, bujet, rozbujet se, přebujelý. Všesl. - p. *bujny*, r. *bújnýj*, s./ch. *bújan*. Psl. *\*bujъnъ* je odvozeno od *\*bujъ* (str. *bui* ‘smělý’, stsl. *bui* ‘pošetilý’). Východisko se hledá v ie. *\*bheu-* ‘nabývat, růst’, vývojový význam asi byl ‘rychle rostoucí, nabývající na síle’ → ‘silný, smělý’ → ‘zpupný, nevázaný’. Přesné ie. paralely chybějí.

**bujon** ‘hovězí vývar’. Z fr. *bouillon* tv. od *bouillir* ‘vřít’ z lat. *bullire* ‘vřít, bublat’ od *bullā* ‘bublina’. Srov. →bojler, →bula.

**buk**, bouček, bukový, bukvice. Všesl. - p., r. *buk*, s./ch. *bŭk*, stsl. *bukъ*. Psl. *\*bukъ* je nejspíš výpůjčkou z germ. *\*bōkō-* (něm. *Buche*, stangl. *bōk*, *bēce*, stisl. *bōk*, odtud pak i germ. slovo pro ‘knihu’, protože první runy byly

asi psány na bukovou kůru, srov. →bookmaker). Příbuzné je lat. *fāgus* tv. a ř. *fēgós* ‘dub’, vše z ie. *\*bhāgo-* ‘buk’ (A2). Slovem se často argumentovalo při určování slov. a ie. pravlasti - buk totiž neroste východně přibližně od spojnice vých. pobřeží Baltu a ústí Dunaje. Z neexistence původního slov. výrazu pro tento strom se tedy soudilo, že původní sídla Slovanů byla na východ od této hranice (Ma<sup>2</sup>). Podobné ‘botanické’ či ‘zoologické’ argumenty je však třeba brát opatrně.

**bukač** ‘druh brodivého ptáka’. Od onom. *bukat* podle jeho hlasu, srov. lit. *būkas* tv. a dále →bučet a →býk.

**bukanýr** ‘pirát’. Přes něm. *Bukanier* z fr. *boucanier* tv., původně ‘lovec, dobrodruh (na Karibských ostrovech)’ od *boucan* ‘dřevěný rošt na opékání masa’ domorodého, karibského původu.

**buket** ‘vůně vína’. Z fr. *bouquet* tv., přeneseně z významu ‘kytice’ (viz →pu-gét), srov. i →buš.

**buklé** ‘koberec s hrubším plastickým povrchem’. Z fr. *bouclé* ‘kadeřavý’ od *boucle* ‘přezka, smyčka, klička, kadeř’ a to přeneseně z lat. *buccula*, což je zdobnělina od *bucca* ‘tvář’.

**bukolický** ‘pastýřský’. Z lat. *būcolicos* z ř. *boukolikós* tv. od *boukólos* ‘pastýř’ z *boūs* ‘dobytek’ a *kéllō* ‘ženu, strkám’.

**bula** ‘(papežská) listina s kovovou pečetí’. Z lat. *bulla* ‘bublina’, přeneseně ‘vypouklá pečeť’ a ve střlat. ‘listina s pečetí’. Srov. →bulletin, →biletář(ka) i →bujon, →bojler, →boule.

**buldok**, buldočí. Z angl. *bulldog*, doslova ‘býčí pes’, z *bull* ‘býk’ (srov. →buldozer, →bulý) a *dog* ‘pes’ (srov. →doga).

**buldozer**, buldozerista. Z am.-angl. *bulldozer* od *bulldoze*, jež je v 19. st.

známo v slang. významu ‘silou zastrašovat (původně černochoy)’. Interpretuje se jako ‘dát býčí dávku’ z *bull* ‘býk’ a *dose* ‘dávka’, ale to může být lid. etym. (D2). Ve 20. st. přeneseno na název stroje.

**bulík** ‘hlupák’, bulíkovat, nabulíkovat. Původně ‘mladý vůl’ z něm. *Bulle* ‘býk, vůl’ (srov. →buldok).

**bulimie** ‘chorobný hlad’. Přes lat. z ř. *boulīmīa* tv. od *boūs* ‘býk’ (srov. →bukolický) a *līmós* ‘hlad’, tedy vlastně ‘býčí hlad’.

**bulit** ‘brečet’, ubuleny. Onom. původu, od citosl. *bú*.

**buližník** ‘druh křemene’. Z r. *buljžník* tv. od *buljga* ‘kámen, křemen, sukovitá hůl’, jež souvisí s →boule.

**bulka**. Zdobnělina od →boule.

**bulletin** ‘věstník, (úřední) zpráva’. Z fr. *bulletin* tv. a to (podle it. *bolletino*, což je dvojnásobná zdobnělina od *bolla* ‘listina, pečeť’) od střr. *bulle* tv., obojí ze střlat. *bulia* tv. (viz →bula).

**bulva** ‘oční koule; hlíza’. Přejato Jg z p. *bulwa* ‘hlíza, brambořík’ (odtud je i lit. *būlvė* ‘brambor’). V p. buď výpůjčka z lat. *bulbus* ‘cibule, hlíza’, nebo slovo domácí, příbuzné s →boule (srov. č.d. *bul'avý* ‘tlustý, nadutý’, s./ch. *būľjav* ‘vypoulený’).

**bulvár** ‘široká třída’, bulvární. Z fr. *boulevard* tv., původně ‘roubený val’, ze střniz. *bollwerc* tv. (srov. něm. *Bollwerk* tv. z *Bohle* ‘fošna’ a *Werk* ‘dílo, práce’), po demolcích pařížského opevnění v 18. a 19. st. přeneseno na promenády postavené na jeho místě.

**bulý** ‘vhazování při hokeji’. Z angl. *bully* tv. Původní význam byl ‘brach, kamarád’, pak ‘rváč, tyran’ (asi vlivem *bull* ‘býk’, srov. →buldok, →buldozer) a ko-



nečně 'rvačka, mela'.

**bum** citosl. Onom., srov. →bomba, →buben.

**bumbat**. Onom. původu, z dětské řeči. Srov. →bumblříček.

**bumblříček**. Utvořeno od citosl. *bumbu* a *brmbr* napodobujících pití (srov. →bumbat).

**bumerang**. Z angl. *boomerang* a to z jazyka australských domorodců (původní forma se uvádí různě, nejčastěji *womur-rang*).

**bunda**, bundička, bundový. Z maď. *bunda* 'druh kožichu', odkud se rozšířilo do všech okolních jazyků.

**bungalov** 'lehké obydlí (původně v tropech)'. Z angl. *bungalow* a to z hind. *banglā*, vlastně 'bengálský (domek)', srov. *Bangladéš*, doslova 'bengálská země'.

**buničina**. Viz →buňka.

**buňka**, buněčný, buničina, buničitý. Jen č. a slk. (*bunka*), původně pouze 'komůrka včelího plástu'. Ne zcela jasné. P.d. *buňka* 'hliněná nádoba', sln. *būnka* 'opuchlina, úder', b.d. *būnka* 'hrudka' ukazují, že psl. \**bunŕka* (zdrobnělina od \**bun'a*) by mohlo vycházet z ie. \**bheu-* 'růst, nabývat na objemu'. Srov. →boule, →bujný.

**bunkr** '(vojenská) pevnůstka'. Přes něm. *Bunker* z angl. *bunker* tv. (užívá se od 1. světové války). Předtím ve významu 'skladiště, zásobník uhlí' a 'umělá písečná jáma (na golfovém hřišti)'. Původ nejasný.

**buntovat se**. Viz →punktovat (se).

**bůr** ob. 'pětikoruna'. Dříve též v podobách *būra*, *burek*, *bora*, *borek*. Z argotu, nepříliš jasné. Vychází se z nejistého něm. arg. *bor* 'hotové peníze' z něm. *Bargeld* tv. z *bar* 'holý, obnažený'

(srov. →bosý) a *Geld* 'peníze'.

**buráčet**, burácivý, zaburáčet. Až nč. expr. útvar od →bouřit, podle →kymáčet, →trmáčet (Ma<sup>2</sup>).

**burák**<sup>1</sup> hov. 'arašíd'. Univerbizací ze spojení *burský oříšek*, jenž je nazván po *Búrech*, potomcích holandských osadníků v již. Africe (souvisí s něm. *Bauer* 'sedlák', srov. →buran). V době tzv. búrské války (s Angličany) na přelomu století se k nám arašídý začaly ve větší míře dovážet.

**burák**<sup>2</sup> 'krmná řepa'. Přejato Preslem z p. *burak*, jež nemá přesvědčivý výklad.

**buran** ob. hanl. 'venkovan', buranský. Základem pojmenování je již stč. *būr* 'potupná přezdívka sedlákům' ze střhn. *būr(e)* 'soused, sedlák, hrubý člověk' (něm. *Bauer* 'sedlák'), jež souvisí s něm. *bauen* 'stavět' z ie. \**bheu-* (viz →být). Srov. i →burák<sup>1</sup>.

**burcovat**, vyburcovat, zburcovat. Stč. *burcovati* 'lomcovat, smýkat, srážet' je asi převzato ze střhn. *burzen* 'porazit, zřítit se'. V nč. dostává význam 'dělat hřmot' (Jg) vlivem →bouřit a →buráčet.

**burčák** 'mladé, nevykvašené víno'. Asi od mor. *burkač* 'bouřit' (viz →bouřit, →burcovat) (Ma<sup>2</sup>).

**burleska** 'fraška', burleskní. Přes něm. *Burleske* od it. *burlesco* 'směšný' od *burla* 'vtip', jež se dále vykládá z pozdnělat. \**bu(r)rula*, což je zdrobnělina od *burra* 'hrubá vlna' (srov. →bourec).

**burnus** 'beduínský plášť'. Přes něm. *Burnus* z fr. *burnous* z ar. *burnus* a to přes ř. *bírrhos* z lat. *bírrus* (viz →biret).

**burský**. Viz →burák<sup>1</sup>.

**burza** 'středisko obchodu s cennými papíry; místo směnného obchodu', bur-

zovní, burzián. Východiskem je střelat. *bursa* ‘(kožený) váček (na peníze)’ (srov. angl. *purse* ‘peněženka’) z ř. *býrša* ‘stažená kůže’. Základ dnešního významu se zrodil v belgických Bruggách v 16. st., kde bylo náměstí nazývané *beurs*, *borse* podle domu jisté kupecké rodiny, která měla ve znaku tři váčky (střniz. *borse*, niz. *beurs*) a u níž obchodovali benátští kupci. Ti pak přenesli název na obchodní středisko v Antverpách (1531).

**buržoazie**, buržoazní. Z fr. *bourgeoisie*, původně vlastně ‘měšťanský stav (ve feudální společnosti)’, od *bourgeois* ‘měšťan’ od *bourg* ‘město’ z germ. \**burg-*, jež souvisí s *Berg* ‘hora’ (srov. →břeh, →purkmistr).

**buřič**, buřičský, buřičství. Od →bouřit.

**buřinka** ‘pánský klobouk s vyztuženým dýnkem’, řidčeji bouřka. Prý kalk z něm. slang. *Gewitter*(*tulpe*), doslova ‘bouřkový (tulipán)’ (podle tvaru), protože poskytuje ochranu před deštěm (Ma<sup>2</sup>).

**buřt**, expr. buřtík. Z něm. *Wurst*, které vychází z ie. \**uer-* ‘kroutit, otáčet’, srov. →vrstva, →vrátit.

**bus** ‘autobus’. Z angl. *bus* tv., které vzniklo zkrácením z →omnibus a bylo dále využito k tvoření podobných slov (srov. →autobus, →trolejbus, →mikrobus).

**busola** ‘druh kompasu’. Z it. *bussola*, vlastně ‘krabička’, od střelat. *buzida*, *buxis* ‘krabice, schránka’ z lat. *pyxis* tv. z ř. *pyxis* ‘krabice (ze zimostrázu)’ od *pýxos* ‘zimostráz’. Srov. →piksla, →puška, →box<sup>1</sup>.

**busta**. Viz →bysta.

**buš** ‘tropický křovinatý porost’. Z angl. *bush* ‘křoví’ a to asi ze skand. (dán.

*busk*, švéd. *buske*). Srov. →pugét.

**bušit**, zabušit, zbušit. Onom. původu, srov. →bouchat.

**butan** ‘druh uhlovodíku’, butanový. Utvořeno od základu, který je v lat. *būtýrum* ‘máslo’ (butan je odvozen od kyseliny máselné) z ř. *boútýron* tv. z *boūs* ‘dobytek, kráva’ (srov. →bulimie, →bukolický) a *týrós* ‘sýr’.

**butelka**, butylka ‘láhev’. Z fr. *bouteille* tv. (druhá podoba přes r. *butýlka*) a to z pozdnělat. *but(t)icula*, což je zdobenělina od *but(t)is* ‘sud, bečka’ (viz →bečka, →putna).

**butik** ‘obchod s módním zbožím’. Z fr. *boutique* ‘krám(ek), konfekční prodejna, dílna’ a to přes prov. *botica* z ř. *apothēkē* (střř. výslovnost s -i) ‘sklad’, dále viz →apatyka, →putyka.

**buton** ‘kulatá náušnice’. Z fr. *bouton* ‘knoflík, tlačítko, pupen’ od *bouter* ‘tlačit, položit’.

**buvol**, buvolí. Stč. i *bubal*, *buval*, *byvol*. Z lat. *būbalus* z ř. *boūbalos* ‘buvol, antilopa’, zřejmě od *boūs* ‘dobytek’. V č. druhá část slova přikloněna k stč. *vól* (→vůl).

**buzar** ‘strk o mantinel (v kulečnicku)’. Z fr. *pousser* ‘strkat’ z lat. *pulsāre* ‘tepat, pudit’ (srov. →puls).

**buzerant** vulg. ‘homosexuál’, buzerovat ob. ‘trápit nemístnými požadavky’, buzerace. Přes něm. *Buserant* tv. ze *severoit*. *buzarada* ‘sodomita’, jež je odvozeno od pozdnělat. *būgeru(m)*, *bulgaru(m)* ‘Bulhar, příslušník hnutí bogomilů’ (náboženské hnutí rozšířené v 10.-15. st. mezi již. Slovany) na základě běžné představy ‘kacíř’ = ‘smilník, sodomita’. Sloveso je pak zřejmě novější, u nás z vojenského slangu.

**bužírka** ‘umělohmotný obal k izolaci vo-

dičů'. Asi od *bužie* 'pryžová rourka k zavádění do trubicových ústrojí' a to z fr. *bougie* tv., původně (i dnes) 'svíčka', podle alžírského města *Bougie* (ar. *Bu-jāyah*), centra voskařského průmyslu.

**bydlet**, bydliště, zabydlet, obydlí, obydlí. Jen č. a slk. Odvozeno od stč. *bydlo* 'příbytek, obydlí, bydliště' a to příp. -dlo od psl. *\*byti* (→být). Srov. →byt.

**bych**. Původně tvar aoristu slovesa *býti* (→být), tedy 'byl jsem'. Tvarově odpovídá ř. *éfysa* (z *\*ebhū-s-m*) (A2, A8). Spojení s *l*-ovým přičestím (např. *dal bych*) mělo původně význam předminulého času ('byl jsem dal'), ale brzy začalo fungovat jako podmiňovací způsob, zatímco pro předminulý čas se ustálilo spojení *l*-ového přičestí s tvarem imperfekta slovesa *býti* (*biech dal*) (HK).

**býk**, býčí, býček, ob. bejkovec, bejčít 'vyvíjet velké fyzické nasazení'. Věsl. - p., r. *byk*, s./ch. *bík*. Psl. *bykz* slovo tvorně odpovídá lit. *būkas* 'bukač' (B5, A7) (viz →bukač), obojí je tvořeno od onom. slovesa (psl. *\*bukati*, srov. →bučet). Tedy původně 'bučící (zvíře)'.

**bylina**, bylinný, bylinka, bylinkový, býlí, býložravý. Věsl. - p. *bylina*, r. *bylínka*, s./ch. *biljka*, stsl. *bylb* tv. Psl. *\*byl-* je odvozeno *l*-ovou příp. od ie. *\*bhū-*, *\*bheu-* 'růst, nabývat' (B2, B5), podobně tvořeno je ř. *fjlon* 'plémě, rod', významově je bližší jiné ř. slovo od stejného základu - *fytón* 'rostlina'. Dále viz →být.

**byrokracie** 'vláda úřednického aparátu', byrokrat, byrokratický. Z fr. *bureaucratie* (od pol. 18. st.) z *bureau* 'úřad(ovna), psací stůl', pů-

vodně 'hrubá látka (pokrývací stůl)' z lat. *burra* (viz →bourec, →burleska). Druhá část z ř. *-kratía* 'vláda', srov. →demokracie.

**bysta** 'socha hlavy a části prsou'. Z fr. *buste* tv. z it. *busto* a to asi z lat. *bustum* 'hrob, žároviště', přijmeme-li domněnku, že původně šlo o jakýsi figurální pomník na hrobě.

**bystřý**, bystrost, bystřina, bystřit, zbystřit. Věsl. - p. *bystry*, r. *býstryj*, s./ch. *būstar*, stsl. *bystrz*. Psl. *\*bys-trz* se obvykle srovnává se stisl. *bysia* 'prudce vyrazit', dán. *buse* tv., fríz. *būsterig* 'bouřlivý' (HK) i sti. *bhūšati* 'je čilý' (Ma<sup>2</sup>) (z ie. *\*bhūs-*). Možné je však vyjít i z předsl. *\*būd-tro-* (A5, B5) 'bdělý, čilý', jež vychází z ie. *\*bheudh-* (viz →bdít, →budit).

**byt**, bytový, bytná, obytný, ubytovat, ubytovna. Od →být, původně abstraktní význam 'bytí, jsoucnost', pak 'pobyt' a 'obydlí'.

**byť** sp. Z *by* (viz →bych) a zdůrazňovací částice -ť.

**být**, bytí, bytost, bytostný, bytelný, bývat, bývalý, nabývat, pobývat, pobyt, přebývat, přebytek, přibývat, příbytek, zbývat, zbytek, ubývat, úbytek, odbývat, dobývat, dobyvatel, obývat, obývací, zabývat se aj. Věsl. - p. *być*, r. *byt'*, s./ch. *būti*, stsl. *byti*. Psl. *\*byti* je příbuzné s lit. *būti*, angl. *be* tv., sthn. *buan* 'žít, bydlet', stir. *buath* 'být', lat. *fuī* 'byl jsem', ř. *fjyomai* 'rostu, vznikám', sti. *bhāvati* 'vzniká, stává se', *bhūti-* 'bytí', vše z ie. *\*bheu-* 'růst, vznikat' (ale významový posun k 'být' je společný všem ie. větvím). Srov. →bych, →budu, →bavit, →byd-

let, →byt, →dobytek, →bylina.

**bývalý.** Od *bývat* (viz →být).

**byznys** ‘obchod’. Z angl. *business* tv. od *busy* ‘zanepřázdňený, pilný’ nejistého původu.

**bzdít** nář. ‘pšoukat’. Stč. *bzdieti*, *pzdieti*, p. *bźdieć*, r. *bzdet*’, sln. *pezdėti*. Psl. *\*pɔzděti*, *\*bɔzděti* má dále paralely v lit. *bezdėti*, lat. *pēdere* ‘prdět’, ř. *bdēō* ‘prdíím’, něm. *Fist* ‘prd’, vše z ie. *\*pezd-*, které bylo podle všeho ‘tišší’ variantou onom. *\*perd-* (viz →prdět) (Ma<sup>2</sup>).

**bzikat**, bzikavka. Stejně je p. *bzikać*, sln.

*bzikati* tv. Tvořeno od onom. *bz*, stejně jako →bzučet.

**bzučet**, bzukot, bzučivý, bzučák. Onom., od citosl. *bz*. Srov. →bzikat i →bručet, →bučet, →vrčet ap.

**bžunda** ob. expr. ‘legrace’. Dříve (ještě SSJČ) ‘nezdar, brynda’, prý z hornictví, kde bylo takto označováno plané vyfouknutí nálože (onom. *bžun!*) (Ma<sup>2</sup>, HL). Význam ‘legrace’ asi podle →junda, →sranda, →švanda.

## C

**cácorka** nář. ‘konipas’, expr. ‘drobná, svižná dívka’. Od expr. *cácat* ‘houpat’ (dnes jen ve slk.) příp. *-or(k)a* asi jako →sýkor(k)a. Podle charakteristického pohybu ocásku (srov. →třasořítka).

**cachtat se.** Expr. varianta k →cákat. Srov i →čvachtat.

**cajk** ‘pevná bavlněná látka’, slang. ‘náčiní, nářadí’, cajkový. Z něm. *Zeug* ‘ve-teš, látka, náčiní’ asi od *ziehen* ‘táhnout’. Srov. →vercajk.

**cákat**, cáknout, cákanec. Onom. původu (citosl. *cák*), jen č. Srov. →cachtat se, →čvachtat, →camrat, →cancat.

**cálovat** ob. ‘platit’. Z něm. *zahlen* tv., jež souvisí s angl. *tell* ‘vyprávět, říci’ (srov. něm. *erzählen* tv.).

**calvados** ‘pálenka z jablečného moštu’. Podle departementu *Calvados* v severozápadní Francii (okolo města Caen).

**camping.** Viz →kemp.

**camrat** expr. ‘žvanit’, nacamrat se expr. ‘opít se’. Od stejného onom. *ca-*, které

je v →cákat. Podobné je →cancat.

**cancat** expr. ‘žvanit’, pocancat se ‘potřísnit se’. Viz →camrat.

**cancour** ob. ‘útržek látky, cár’. Dříve též *cancor*, *kancour* (Jg), *cancár* (Ma<sup>2</sup>). Útvary nejasné. Snad je východiskem *cancár*, disimilací z *\*car-car* (viz →cár). Pozoruhodné jsou podobné útvary mimo slov. jazyky - dněm. *Zanzer*, lot. *kankars* tv., stř. *tsántsalon* ‘hadr’ (Ma<sup>2</sup>).

**candát** ‘dravá sladkovodní ryba’. Stč. též *cendát*, p. *sandacz*, ukr., r. *sudák*. Nejasné. Něm. *Zander*, střdn. *sandāt* atd. jsou většinou považovány za výpůjčky ze slov. - domovem té ryby má být oblast Labe, Odry a Visly (Ma<sup>2</sup>). Uvažuje se o předie. substrátu.

**capart** hov. expr. ‘malé dítě’. Dříve ‘útržek, maličkost, nepatrná věc’, stč. *capart*, *tapart*, *tabard* ‘plášť s dlouhým pruhem vzadu’ (ze střlat. *tabardum* ‘akademický či vojenský plášť’), z toho pak ‘chatrný žebrácký oděv’. Změna *t*

> c i obměny významu možná vlivem *capit* 'trhat' (Jg), nový význam 'dítě' snad vlivem →capat.

**capat** 'jít drobnými krůčky', capavý, cá-pota, ob. expr. cápek 'nezkušený mladík'. Onom. původu (původně asi o chůzi v mokru), asi stejné *ca-* jako u →cákat. Srov. →cupat, →ťapat.

**car**, carevna, carevič, carský, carismus. Z r. *car* ze str. *carsarb*, což je varianta psl. tvaru, z něhož vzniklo naše →císař.

**cár**. Snad ze střhn. *zar* 'roztržení, trh-lina' od *zerren* '(roz)trhat', jež souvisí s →drát<sup>1</sup>. Méně pravděpodobné je zkrácení z *cancár* (Ma<sup>2</sup>) (viz →cancour). Srov. však i →courat.

**causa**. Viz →kauza.

**causerie** 'zábavná, duchaplná črta'. Z fr. *causerie* od *causer* 'povídat' z lat. *causārī* 'uvádět za příčinu, předstírat'. Srov. →kauza.

**cavyky** 'okolky'. Dříve 'hašteření, po-vyk' (Jg). Asi kontaminací (D3) z *cáry* 'hluky, okolky' (Jg) a →povyk.

**cecek** ob. 'struk', zhrub. 'prs'. Od staršího č. *cecati* 'sát' onom. původu, jež je va-riantou k →ucuat.

**cedit**, cedník, vycedit, ucedit, přecedit, scedit aj. Věsl. - p. *cedzić*, r. *cedít*, ch. *cijěditi*, s. *cediti*, stsl. (*is*)*čěditi*. Psl. \**čěditi* má nejbliže k lit. *skáidyti* 'oddělovat, třídit', východiskem je ie. \**skei-d-*/*\*skoī-d-* 'oddělovat, odřezávat' (B1, B2). Srov. →čistý, →cesta, →cedule.

**cedr** 'vzácný jehličnatý strom rostoucí ve Středomoří'. Z lat. *cedrus* z ř. *kédros* tv., původně 'jalovec'.

**cedule** hov., cedulka, cedulový. Již ve střední č. Ze střlat. *cedula* z pozdně-lat. *schedula*, což je zdobnělina od lat. *scheda*, *scida* 'list, proužek (papíru)', asi z ř. *schídē*, *schíza* 'odřezek, tříška'

od *schízō* 'štípám, odtrhávám'. Srov. →schizma, →cedit.

**cech** ('feudální) organizace mistrů a to-varyšů téhož řemesla', cechovní. Ze střhn. *zeche* tv. k sthn. *zehōn* 'vybavit, dát do pořádku'.

**cejch** 'úřední znamení, značka', cejcho-vat. Z něm. *Zeichen* tv. (souvisí s angl. *token* 'znamení, symbol').

**cejcha** ob. expr. 'velké břicho'. Metafo-ricky z →cícha.

**cejn** 'druh sladkovodní ryby'. Z něm. *Zinnfisch* tv., a to podle stříbřité barvy šupin (viz →cín).

**ceknout** 'hlesnout'. Stč. též *cknúti*. Onom. původu. Srov. →štěkat.

**cela** 'kobka'. Z lat. *cella* 'komora, kobka'. Souvisí s něm. *Halle*, angl. *hall* (viz →hala). Srov. i →celofán, →celulóza.

**celebrovat** 'sloužit mši', celebrita 'slavná osobnost'. Z lat. *celebrāre* 'osla-vovat, hojně navštěvovat' od *celeber* 'slavný, hojně navštěvovaný'.

**celer**, celerový. Z rak.-něm. *Zeller* (spi-sovně *Sellerie*) ze severoit. *selleri*, což je varianta k it. *selano* z lat. *selīnon* z ř. *selīnon* tv.

**celibát** 'bezženství (zvláště katolických kněží)'. Z lat. *caelibātus* od *caelebs* 'svo-bodný, neženatý'.

**cello** 'smyčcový hudební nástroj', cel-lista. Zkráceno v 19. st. z it. *violoncello*, což je zdobnělina od *violone* 'velké ba-sové housle', to naopak zveličující slovo k →viola. Kuriózní je, že samotné *cello* je pouze zdobňující přípona.

**celní**, celnice. Viz →clo.

**celofán** 'průhledná balící hmota z celu-lózy', celofánový. Z fr. *cellophane* a to uměle z fr. *cellulose* (viz →celulóza) a ř. (*dia*)*fanēs* 'průhledný, jasný' od *faínō*

‘vyjevují, ukazují’. Srov. →fenomén.

**celovat** zast. ‘líbat’, pocelovat. Původně ‘zdravit’ (stsl. *čelovati* tv.). Dále viz →celý.

**celta** ‘stanový dílec’, celtový, celtovina. Z něm. *Zelt* ‘stan’, jehož další původ je nejistý.

**celuloid** ‘lehká, pružná plastická hmota’, celuloidový. Z am.-angl. *celluloid*, uměle utvořeného v 70. letech 19. st. Viz →celulóza a →oid.

**celulóza** ‘buničina’, celulózový. Přes něm. z fr. *cellulose* od *cellule* ‘klášterní cela’, pak i ‘buňka (v plástu)’, z lat. *cellula*, což je zdobnělina k *cella* (viz →cela). Srov. →celofán, →celuloid.

**celý**, celek, celkový, celkem, zacetit, sce-lit. Všesl. - p. *cały*, r. *цѣлый*, s./ch. *цѣло*, *цѣлѣ*, stsl. *цѣло*. Psl. *\*cělō*, původně ‘neporušený, zdravý’ (srov. →celovat, zacetit), souvisí se stpr. *kailūstiskan* (ak.) ‘zdraví’, gót. *hails* ‘zdravý’, něm. *heil* tv. (srov. pozdrav *heil!*), angl. *whole* ‘celý’ a *heal* ‘hojit (se), zacetit (se)’ a asi i stir. *cěl* ‘šťastné znamení’, vše k ie. *\*kailō-/kailu-* ‘zdravý, neporušený’ (B1, B2, A4).

**cembalo** ‘strunný hudební nástroj s klávesnicí’, cembalový. Zkráceno z it. *clavicemballo* z lat. *clāvis* ‘klíč’ (viz →klávesa) a *cymbalum* (viz →cimbál).

**cement**, cementový, cementárna, cementovat. Přímo, či prostřednictvím něm. a stfr. z lat. *caementum* ‘lámaný kámen’ od *caedere* ‘tlouci, tesat, lámat’. Cement se původně dělал z drčeného kamene s přísadou vápna. Srov. →cézura.

**cemr** ob. ‘hřbet, záda’. Z něm. *Ziemer* ‘hřbet (zvěřiny)’ nejasného původu.

**cena**, cenový, cenný, cennost, cenina, ceník, cenit, ocenit, podcenit, přecenit,

docenit ap. Všesl. - p. *cena*, r. *cená*, ch. *cijěna*, stsl. *cěna*. Psl. *\*cěna* má blízké příbuzné v lit. *káina* tv., ř. *po-inē* ‘náhrada, pomsta, trest’, av. *kaēnā* tv., vše z ie. *\*k<sup>u</sup>oi-nā* ‘pokuta, odplata’ od *\*k<sup>u</sup>ei-* ‘dbát, dávat pozor’, druhotně i ‘trestat ap.’ (A3, B1, B2). Původně tedy ‘pokuta, náhrada (za zabití ap.)’, pak ‘cena, hodnota vůbec’. Srov. →kát se, →číst.

**cenit** (zuby), vycenit, zacenit (se). Jen č., nepřiliš jasné. Snad expr. varianta k stč. *cěriti*, *ščěriti* tv. asi k ie. *\*sker-* (Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. →štěrbina.

**cent<sup>1</sup>** ‘váha 100 kg’. Ze staršího *centněř* (něm. *Zentner*) z lat. *centēnārius* ‘váha 100 liber’ k *centum* ‘sto’. Srov. →cent<sup>2</sup>, →centi-, →procento i →cetka, →sto.

**cent<sup>2</sup>** ‘setina amerického dolaru’. Zkráceno z lat. *centēsimus* ‘stý (díl)’, srov. fr. *centime* ‘setina franku’ a →cent<sup>1</sup>, →centi-.

**centi-** (ve složeninách) ‘stý díl’ (srov. *centimetr*, *centilitr*, *centigram*). Z fr. *centi-*, které bylo koncem 18. st. utvořeno k lat. *centum* ‘sto’. Srov. →cent<sup>1</sup>, →cent<sup>2</sup> i →deci-.

**centr** slang. ‘příhrávka z křídla před branku; střední útočník’, centrovat, odcentrovat, zacentrovat. Z angl. *centre* tv. z lat. *centrum*, druhý význam zkrácením z *centre-forward*. Viz →centrum a →forvard.

**centrifuga** ‘odstředivka’, centrifugální. Z fr. novotvaru *centrifuge* k lat. *centrum* (viz →centrum) a *fugere* ‘prchat’ (viz →fuga).

**centrum**, centrální, centrála, centralizovat, centralizace, centralismus, centralistický. Z lat. *centrum* z ř. *kéntron* ‘bo-dec, osten, bod ve středu kruhu’ od *kentēō* ‘bodám’. Srov. →koncentrace,

→excentrický.

**cenzura** 'kontrola tisku a jiných materiálů určených k zveřejnění', cenzurní, cenzurovat, cenzor, cenzus. Z lat. *cēnsūra* 'kontrola, posouzení' od *cēnsēre* 'cenit, odhadovat, posuzovat'. Srov. →recenze, →činže.

**cep**, cepovat hov. expr. 'přísně cvičit'. Všesl. - p., r. *cep*, ch. *ci□jep*. Psl. \**cěpъ* je od slovesa \**cěpiti*, jež se vyvozuje z ie. *(s)koip-* (B1, B2), varianty k *\*(s)kep-*, z něhož je →štípat.

**cepenět** 'hynout, tuhnout', zcepenět. R. *cepeněť* 'stávat se nehybným', sln. *cepeněti* 'tvrdnout'. Souvisí asi s →chcípat, scípat. Příbuznost se hledá v lit. *kaĩpti* 'chřádnout', *keĩpti* 'hynout' (B1, B2) (Ma<sup>2</sup>).

**cepín** 'horolezecká hůl'. Přes sln. *cepīn* z it. *zappone* od *zappa* 'motyka' ze střlat. *sappa* nejistého původu. Srov. →sapér.

**cereálie** 'obilniny, obilné vločky'. Z lat. *cereālia* 'obilná zrna' od jména římské bohyně úrody *Cerēs* (dnešní užívání přes angl. *cereals*).

**cerebrální** 'mozkový'. Z lat. *cerebrālis* od *cerebrum* 'mozek'. Souvisí s ř. *kārā* 'hlava'. Srov. →koryfej.

**ceremoniál** 'ustálený pořádek úkonů slavnostního obřadu', ceremoniální, ceremonie, ceremoniář(ka). Z fr. *cérémonial* z pozdnělat. *caerimōniālis*, adj. od lat. *caerimōnia*, *caeremōnia* 'uctívání, slavnost' nejistého původu.

**certifikát** 'osvědčení', certifikační, certifikovat. Ze střlat. *certificatum* od *certificare* 'osvědčovat' z lat. *certus* 'jistý' od *cernere* 'rozlišovat, vnímat' a *-ficāre* (viz →fikace).

**cesium** 'měkký alkalický kov'. Od lat. *caesius* 'modrošedý'.

**cesmína** 'keř s bodlinatými listy'. Ze

s./ch. *česmina*, snad od kořene \**kes-* (srov. →česat).

**cesta**, cestovat, cestovní, cestovné, cestující, cestovatel(ka), cestovatelský, cestář, scestný, pocestný, rozcestí ap. Jen p.d. *cesta*, sln. *césta*, s./ch. *čěsta* a csl. *čěsta*. Nejspíš od slovesa \**cěstiti* 'čistit, klestit' (csl. *čěstiti* tv.). Výchozí psl. adj. *čěstъ* by přesně odpovídalo lit. *skáistas* 'jasný, čistý' z ie. *\*(s)kaid-t-* (A5, B1, B2). Srov. →čistý.

**-cet** (dvacet, třicet, čtyřicet). Z psl. \**desęti*, původem nom. pl. od \**desętb* (viz →deset). Srov. např. \**tri desęti* 'tři desítky', stč. *tridsęti*, *tridcęti*, jež se dále zkrátilo. Srov. →desát, →náct.

**cetka** 'levná ozdůbka'. P. *čęta* 'skvrnka, znamení', r.st. *cāta* 'ozdoba ikon', stsrb. *čęta* 'drobná mince', stsl. *čęta*. Psl. \**čęta* 'peníz, mince' je stará, již psl. výpůjčka, jejíž původ je však sporný. Nejspíš z lat., buď prostřednictvím gót. *kintus* 'drobný peníz' (byl by to však jediný doklad 2. palatalizace před -ę (B1)), nebo přímo, lat. zdroj však není jistý - ani vlat. *quintus*, ani lat. \**centus* (srov. cent) nejsou přesvědčivými východisky.

**céva**, cévka, cévní, cívka, cívkový. Všesl. - p. *cewa*, r. *cévka*, ch. *ciǰěv*, s. *cěv*. Psl. \**cěva*, původně 'dutý stvol', odtud významy 'cívka' a 'céva' (jen č., slk., sln.). Nejblíže mu stojí lit. *šeivà* (nář. *šaivà*) 'cívka, troubel', přestože je tu v násloví rozdíl původního slov. *k-* (B1, B2) proti balt. *ķ-* (A1). Další ie. souvislosti nejsou jisté.

**cézura** 'přerývka (ve verši)'. Z lat. *caesūra* od *caedere* 'řezat, bít'. Srov. →cement, →genocida.

**cibetka** 'pestře zbarvená kunovitá šelma'. Z it. *zibetto* k střlat. *zibethum*

‘pižmo (z cibetky)’ z ar. *zabād* ‘pěna’.  
**cibule**, cibulka, cibulový, cibulovitý. Ze střhn. *zibolle* (dnes *Zwiebel*) z pozdnělat. *cēpula*, zdobněliny od *cēpa* tv.

**cídit**, vycídit. Stč. *cúdiiti* ‘čistit’ (C1), p. *cudzić* ‘čistit koně, cvičit, bít’. Nejasné. Výklady mylnou dekompozicí z *\*ot-juditi* (HK) či *\*ot-suditi* (Ma<sup>2</sup>) nemají zdaleka tak přesvědčivý základ jako u →cítit, protože předpokládané *\*juditi* ani *\*suditi* nemá spolehlivé příbuzenstvo. Srov. →cudný.

**cifra** ‘číslice’, ciferník. Z něm. *Ziffer* a to přes střlat. *cifra* z ar. *ṣifr* ‘nula’, původně ‘prázdný’ (nula byla zavedena až s ar. číselným systémem). Srov. →šifra.

**cigareta**, cigaretový. Přes něm. *Zigarette* z fr. *cigarette*, což je zdobnělina k *cigare* ze šp. *cigarro*. To buď z indiánštiny, nebo metaforou (podle tvaru) ze šp. *cigarra* ‘cikáda’ (viz →cikáda).

**cihla**, cihlový, cihelna, cihlář. Ze střhn. *ziegel* z lat. *tēgula* (přímo z lat. je slk. *tehla*) a to od *tegere* ‘krýt’. Srov. →tóga.

**cícha** ‘povlak na peřinu’. Ze střhn. *ziech(e)* a to ze střlat. *theca* ‘pokrývka’ z ř. *thēkē* ‘schránka, skříňka’. Srov. →hypotéka.

**cikáda** ‘blanokřídlý hmyz, známý pronikavým cvrkotem samečků’. Přes něm. *Zikade* z lat. *cicāda*. Asi onom. původu.

**cikán**, cikánka, cikánský, cikánština. V Evropě rozšířeno, původ však nejasný. Poprvé se objevuje v Byzanci jako (*a*)*tsínganoi*, což připomíná jméno jakési heretické sekty *Athínganoi*; spojení však není jisté (Ma<sup>2</sup>). Jde o jméno dané zvenčí, sami Cikáni se označují jménem *Rom*.

**cikcak**. Z něm. *zickzack*, asi od *Zacke(n)* ‘zub, zářez’. Srov. podobné útvary

→mišmaš, →cimprcampr, tiktak (→tikat).

**cikorka** ‘přísada do kávy’. Z něm. *Zichorie* a to ze střlat. *cichorea*, lat. *cichōrium* z ř. *kichgrion* ‘čekanka’. Srov. →čekanka.

**cíl**, cílový, cílit, docílit, cílevědomý. Stejně jako p. *cel* (odtud r. *cel*), sln., ch. *cílj* přejato ze střhn. *zil* tv. Souvisí s angl. *till* ‘(až) do’.

**cimbál**, cimbálový, cimbálista. Z lat. *cymbalum* a to z ř. *kýmbalon*, původně cosi jako činely. Srov. →cembalo.

**cimbuří** ‘zubovité zakončení hradních věží ap.’. Asi přesmykem z něm. *Burgzinne* z *Burg* ‘hrad’ (srov. →purkrabí) a *Zinne* ‘cimbuří’, jež souvisí s *Zahn* ‘zub’ (srov. →dáseň) (Ma<sup>2</sup>).

**cimprcampr** ob. expr. (na *cimprcampr* ‘na kousíčky’). Expr. tvoření zdvojením a obměnou základu (srov. →mišmaš). Snad souvisí s →cimprlich.

**cimprlich** ob. expr. ‘choulostivý, nedůtklivý’. Z něm. *zimperlích* tv., dříve nář. i *zimper*, *zimper* ‘zdobený, jemný ap.’. Dále nejasné.

**cimra** ob. ‘místnost’. Z něm. *Zimmer* tv. ze sthn. *zimbar* ‘stavební dříví, stavení, místnost’, jež asi souvisí s →dům (A4).

**cín**, cínový. Stč. i *cajn*. Stejně jako p. *cyna*, sln. *cín*, s./ch. *cūn* přejato ze střhn. *zin* (dnes *Zinn*, angl. *tin*). Další původ nejistý.

**cingrlátka** ob. ‘(cinkavá) ozdůbka’. Novější, nejasné. Souvislost s →cinkat může být až druhotná.

**cínie** ‘druh zahradní byliny’. Podle něm. botanika *Zinna*.

**cink** slang. ‘znamení (na kartách)’, cinknutý ‘poznačený’. Asi z něm. *Zinke* ‘zub, vroubek’. Srov. →zinek.

**cinkat**, cinkot, cinkavý, zacinkat. Onom.



původu (citosl. *cink*). Srov. →klinkat, →břinkat.

**cintat**, pocintat se, cintáček. Asi expr. varianta k →slintat.

**cíp**, cípek. Ze střhn. *zipf* (dnes *Zipfel*) tv. Souvisí s angl. *tip* 'špička' (srov. →tiptop) a asi i →cop.

**ciráty** ob. expr. 'okolky'. Dříve též 'ozdoba' z něm. *Zierat*, *Zier* tv.

**cirka** 'asi, přibližně'. Z lat. *circā* 'kolem'. Srov. →cirkus.

**církev**, církevní. Stč. *crkev*, *cierkev*. Všesl. - p. *cerkiew*, r. *cérkov'*, s./ch. *črkva*, stsl. *crvky* i *cirky*. Pozdně psl. *\*corky* je výpůjčkou z ř. *kȳri(a)kón* 'dům páně, chrám' (od *kȳrios* 'pán'), názory na detaily převzetí se však různí. Většinou se předpokládá germ. prostřednictvím - gót. *\*kirikō* či *\*kirkō*, sthn. *kirihha* aj. (B2) (srov. něm. *Kirche*, angl. *church*). Uvažuje se i o regionálně a časově různých převzetích ze dvou různých zdrojů.

**cirkulovat** 'kroužit', cirkulace, cirkulář, cirkulárka. Z lat. *circulāre* 'tvořit kruh' od *circulus*, zdobněliny od *circus* tv. (viz →cirkus).

**cirkumflex** 'tažený přízvuk', cirkumflexový. Z pozdnělat. *circumflexus* 'otočený, zahnutý' z *circum* 'kolem' (srov. →cirkus) a *flexus* od *flectere* 'ohýbat' (srov. →flexe).

**cirkus**, cirkusový, ob. cirkusák, cirkusácký. Přes něm. *Zirkus* z lat. *circus* 'kruh, závodní dráha do kruhu' a to z ř. *kirkos* (vedle staršího *krikos*) 'kruh, obruč, náramek'.

**círok**. Viz →čirok.

**círóza** 'svraštění (jater)'. Z nlat. *cirrhosis* k ř. *kirrhós* 'žlutý' (podle žluté barvy jaterní tkáně při této chorobě).

**císař**, císařovna, císařský, císařství. Stč.

*ciesar*. Všesl. - p. *cesarz*, r. *cézar'* (jen o římském císaři), s./ch. *česar*, *čezar*. Z lat. jména *Caesar*, nejspíš prostřednictvím gót. *kaisar* (B1, B2), podle jiných z lat. adj. *caesarius* (Ma<sup>2</sup>). Srov. →car i →král.

**cisterciák** 'člen mnišského řádu'. Podle fr. kláštera *Cîteaux* (lat. *Cistercium*), kde byl řád založen (1098).

**cisterna**, cisternový. Z lat. *cisterna* 'nádržka na dešťovou vodu' od *cista* 'schránka' z ř. *kístē* 'skříň, truhlice'. Srov. →kysna.

**citadela** 'tvrz uvnitř města či opevněného místa'. Přes něm. *Zitadelle*, fr. *citadelle* z it. *cittadella*, což je zdobnělina od stit. *cittade* (dnes *città*) 'město' z lat. *civitas* (gen. *civitātis*) 'město, obec, stát, občanství' od *civis* 'občan'. Srov. angl. *city* '(velko)město' a →civilní.

**citera** 'drnkací strunný nástroj'. Přes něm. *Zither* z lat. *cithara*, ř. *kithára*. Srov. →kytara.

**cítit**, cit, citový, citlivý, citlivost, citelný, pocítit, pocit, procítit, vycítit, soucit, necita ap. Stč. *cútití*. Všesl. - p. *cu-cíc* 'budit', r. *očutít'sja* 'ocitnout se', *oščutít* 'pocítit', s./ch. *čútjeti* 'cítit', stsl. *oštutiti* tv. Vykládá se mylnou dekompozicí z psl. *\*ot-jutiti* (do pč. *\*oc-útiti* (B3), *o-* odpojeno jako předpona). Samotné psl. *\*jutiti* nemáme doloženo, dobrá paralela je však v lit. *at-jausti* 'cítit', *jautrūs* 'citlivý'. Od tohoto základu je i psl. *\*jutro* (viz →jitro<sup>1</sup>), vlastně 'doba procitnutí'. K blízkosti významů 'cítit' a 'bdít' srov. i stč. *po-bdieti* 'pocítit' (Ma<sup>2</sup>, HK).

**citovat** 'doslovně uvádět cizí výrok', citace, citát, citátový. Z lat. *citāre* (příč. trp. *citātum*) 'dávat do pohybu, vy-

volávat, oživovat' od *ciēre* 'oživovat, povzbuzovat'. Srov. →*excitace*, →*recitace*.

**citron**, citronový, citronáda, citroník, citrus. Z něm. *Zitrone* z it. *citrone* od lat. *citrus* 'citroník', jež souvisí s ř. *kédros* 'cedr' (obojí asi přejato z nějakého předie. jazyka). Srov. →*cedr*.

**civět**. Jen č. (doloženo od 17. st., u Jg též *ceveněti*), slk. *civieť* 'tupě hledět, chřadnout', p.d. *cywic*, *cewiec* 'hubnout, hynout'. Původně asi \**cěvēti*, jež souvisí s lit. *káivinti* 'vysilovat, vyčerpávat' (B1, B2) (Ma<sup>2</sup>). V č. významový přechod 'ztrácet sílu' → 'tupě zírat'.

**civilní** 'občanský; nevojenský', civil, civilista, civilizovat, civilizace, civilizační. Přes něm. *zivil*, fr. *civil* z lat. *civilis* 'občanský' od *civis* 'občan'. Srov. →*citadela*.

**cívka**. Viz →*céva*.

**cizelovat** 'umělecky zdobit kov tepáním; tříbit', cizelér. Z fr. *ciseler* od stfr. *cisel* 'dláto, sekáček' a to přes vlat. k lat. *caedere* (příč. trp. *caesum*) 'tesat, tlouci'. Srov. →*cement*, →*cézura*.

**cizí**, cizák, cizácký, cizina, cizinec, cizinka, cizinecký, cizota, odcizit, zcizit aj. Stč. *cuzí* (C1). Všesl. - p. *cudzy*, r. *čužój*, s./ch. *túl*, stsl. *štuždb*, *tuždb*. Psl. \**tuđb*, \**tuđb* (B3) se spojuje s lit. *tautà* 'národ', gót. *Piuda* tv. (sem patří i něm. adj. *deutsch* ze sthn. *diutisk*, vlastně 'patřící k národu'), stir. *túath* tv., osk. *touto* 'obec', vše z ie. \**teutā*, \**toutā* 'národ, země'. Kvůli slov. *d* místo očekávaného *t* se někdy uvažuje o výpůjčce z germ. s tím, že psl. slovo označovalo nejdřív jen lid germánský (HK). Pro posun 'obecní, národní' → 'cizí' (v protikladu k 'rodinný') jsou dobré doklady v p. *obcy*, sln.d. *ljudski* a br.d. *ljudski*

ve významu 'cizí' (Ma<sup>2</sup>).

**cizrna** 'druh luštěniny', cizrnový. Z něm. (řídkého) *Zisern* z lat. *cicer* 'hrách' (od toho vlastní jméno *Cicero*). Srov. →*čičorka*.

**clavichord** 'dřívější klávesový nástroj'. Z lat. *clāvis* 'klíč' a *chorda* 'struna' z ř. *chordē* tv. Srov. →*klávesa*, →*cembalo*, →*akord*.

**clearing** 'způsob vyúčtování pohledávek', clearingový. Z angl. *clearing* 'vyrovnaní, zaplacení', vlastně 'vyjasnění', od *clear* 'jasný, čistý' a to přes stfr. z lat. *clārus* tv. Srov. →*deklarace*.

**clo**, celní, celník, celnice, clít, proclít. Jen v zsl. Ze střhn. *zol* (dnes *Zoll*) a to z vlat. *tolōnēum*, lat. *telōnēum*, ř. *telōnion* od *tēlos* 'dávka, daň, lhůta, konec, účel'. Srov. →*teleologie*.

**clonit**, clona, záclona, zaclánět, odclo-nit aj. Stč. i (za)/*sloniti*. Všesl. - p. (za)/*stoníc*, r. (pri)/*slonít*, s./ch. *slōniti*. Psl. \**sloniti* původně znamenalo 'naklánět, opírat', z toho pak 'zakrývat' (stč. *c*- se vykládá mylnou dekompozicí z *ot-sloniti*, srov. →*cítit*) (Ma<sup>2</sup>). Souvisí s lit. *šliėti* 'opřít (se), naklonit (se)', stangl. *hleonian* (angl. *lean*, něm. *lehnen*) tv., lat. *clīnāre* 'klonit (se)', ř. *klīnō* tv., sti. *śráyati* 'opírá (se), pokládá (se)' z ie. \**klei-n-* 'klonit, opírat' (A1). Variantou je asi →*klonit*. Srov. i →*slon*.

**cloumat**, zacloumat. Jen č., málo jasné. Doloženo od Jg, kde je i zřejmě původní význam 'mlaskat' (významový přechod není příliš jasný). Snad expr. varianta k →*cumlat*.

**cmrndat** ob. expr. 'bryndat'. Onom.-expr.

**cmunda** nář. 'bramborák'. Expr. k staršímu *smouditi* 'kouřit, dýmat'. Srov.

→čmoudit, →čoudit.

**co** zájm. Stč. *čso* (ke změně *čs* > *c* srov. →čest). Stejně jako slk. *čo*, p., dl. *co*, polab. *cū* je pokračováním psl. *\*česo*, *\*čbso*, což je starý gen. od zájmena *\*čb* (rozšířením o zesilovací *-to* vznikly jiné slov. tvary jako r. *čto*, s./ch. *štò*, *štà*, stsl. *čbto*; samotné *\*čb* přežívá v ch.d. *čà* a ve spřezkách jako *proč*, *nač*, *zač*, *oč*). Psl. *\*čb* je pokračováním ie. *\*k<sup>u</sup>id* ‘co’ (A3, B1, A9), odpovídá mu stir. *cid*, lat. *quid*, ř. *tí*, sti. *čid*, chet. *kuit*. Srov. →kdo, →čí.

**coca-cola**. Podle názvu rostlin *coca* (viz →koka, →kokain) a *cola* ‘druh tropického ořechu s drogovými účinky’.

**computer** ‘počítač’, computerový. Z angl. *computer* od *compute* ‘vypočítat’, a to přes fr. z lat. *computāre* tv. z *com-* (→kom-) a *putāre* ‘počítat’. Srov. →deputace, →amputovat.

**cop**, copánek, copatý. Jen č. (od Jg). Z něm. *Zopf* ‘cop; vršek (kmene)’. Souvisí s angl. *top* ‘špička, vrchol’. Srov. →cíp, →típtop.

**copyright** ‘autorské právo’. Z angl. *copyright* tv. z *copy* (z lat. *cōpia*, viz →kopie) a *right* ‘právo’ (srov. →rektor, →rychtář).

**coul** ‘palec (délková míra)’, coulový. Zsl. převzetí z něm. *Zoll* tv., dříve též ‘čep, špalík’, jež asi souvisí s naším →dlaha (A4, B8).

**courat**, coura, ob. courák. Ve starší češtině i *cárat* tv. (Jg). Původ onom., není vyloučena souvislost s →cár.

**couvat**, couvnout, zacouvat, vycouvat. Zsl. převzetí (srov. p. *cofač* (*się*) tv.) z něm. nář. (bav.) *zaufen* tv.

**cpát**, nacpat, upcat, zacpat, vecpat, propcat, přecpat aj. Jen v luž. a p.d. (slk. *pchat*). Asi onom. původu (HK), srov.

starší č. *capati* tv. (Jg) (vedle významu →capat). Podle jiného, méně pravděpodobného výkladu přesmykem *st* > *ts* ze *\*stipati*, jež by odpovídalo lat. *stīpāre* tv. (Ma<sup>2</sup>).

**crčet**, crčivý. Onom. Srov. →čurat.

**ctít**, ctitel(ka), ctnost, ctnostný, poctít, uctít, pocta, úcta. Ze stč. *čstíti* (*čs* > *c*) z psl. *\*čbstiti* (viz →čest).

**cucat**, cucnout, cucavý, ob. hanl. cucák, nacucat se, ucucnout, vycucnout, zhrub. cucflek aj. Onom. Srov. →cecek, →cumlat.

**cucek**, cuckovat, cuckovitý. Snad expr. výtvar od →cuchat, může však být i přes významové obtíže od →cucat.

**cudný** ‘mravně čistý, stydlivý’, cudnost, necudný, necuda. Ve stč. bylo *cudně*, *cidně* ‘divně, podivuhodně, opatrně, tajně’ a *cúdny* ‘pěkný, hezký’. Spolu s p. *cudny* ‘divukrásný, znamenitý’ lze vyjít z psl. *\*čudo*, *\*čudoš* ‘div’, které je všesl. kromě č. (srov. slk. *čudný* ‘divný’); počáteční *c-* je snad vlivem p. (tzv. ‘mazuření’). Vývoj významu v č. by byl: ‘podivuhodný’ → ‘krásný’ → ‘mravně čistý’. *Cúdny* by mohlo být i od *cúdi* (→cídit). Obě slova by pak zřejmě splývala (u Jg *cudný* ‘hezky, stydlivý’, *coudný* ‘čistý’).

**cuchat**, pocuchat, rozcuchat, cuchta aj. Expr. útvar, jehož východisko však není zřejmé. Snad lze pomýšlet na *culiti* (viz →culík).

**cukat**, cuknout, cuknutí, zacukat, ucuknout aj. Z něm. *zucken* tv., jež souvisí s *ziehen* ‘táhnout’. Srov. →cajk.

**cukerín** ‘umělé sladidlo’. Od →cukr podle →sacharin.

**cuketa**, cukina ‘druh tykve’. Z it. *zuccheta*, *zucchina*, což jsou zdobněliny od it. *zucca* ‘tykev’. Další původ ne-

jistý, myslí se na převzetí z nějakého neznámého středomořského jazyka. Viz i →tykev.

**cukr**, cukrový, cukrář(ka), cukrářský, cukrářství, cukrárna, cukřenka, cukroví, cukrovinka, cukrovka, cukernatý, cukernatět, cukrovat, cukrovar aj. Ze střhn. *zucker* z it. *zucchero*, tam z ar. *sukkar*, to pak ze střind. (páli) *sakkharā* tv. (srov. sti. *śarkarā* ‘pískový cukr’, původně ‘šterk, písek, krupice’). Z ar. je i fr. *sucre*, z toho angl. *sugar*, zatímco r. *sáchar* šlo přes ř. *sákcharon* (srov. →sacharin).

**cukrkandl** zast. ‘krystalovaný cukr’. Z něm. *Zuckerkandel* ze střlat. *succurcandi*. Viz →cukr a →kandovaný.

**cukrovat** (o hrdličce), ob. expr. cukrouš. Od citosl. *kukrú* příkloněním k →cukr (hrdlička jako symbol sladké něhy).

**culík** hov. ‘pramen vlasů stažený gumíčkou či stužkou’. Asi od staršího *culiti* ‘zaplétat, žmolit’ (Jg), další souvislosti nejisté.

**culit se** hov. expr. ‘usmívat se’, uculovat se, zaculit se. Snad expr. varianta k →tulit se (Ma<sup>2</sup>).

**cumlat** ‘cucat’, cumel. Expr. útvar k →cucat, srov. i →dumlat.

**cupat**, cupitat. Onom. původu, srov. →capat, →dupat.

**cupovat** ‘třepit na nitě’, cupanina, rozcupovat. Z něm. *zupfen* tv., snad souvisí s →cop.

**curaçao** ‘likér modré barvy ze slupek plodů citroníku’. Podle ostrova *Curaçao* u venezuelského pobřeží.

**cvakat**, cvaknout, zacvaknout, procvaknout. Onom. původu (citosl. *cvak*). Srov. něm. *zwacken* tv. i →cvok, →cvikr.

**cválat**, cval. Jen č. a p. Původně pře-

chodné (*cválat koně*). Z něm. nár. (bav.) *zwalen* ‘trýznit, zbít’ (Ma<sup>2</sup>).

**cvalík** expr. ‘tloušťík’. Z něm. *Zwaleh* ‘nemluvně, malé dítě’.

**cvičit**, cvik, cvičný, cvičitel, cvičiště, cvičební, cvičebnice, cvičenec, cvičky, rozcvička, výcvik, nácvik, procvičit, zacvičit aj. V č. až od konce 15. st., kdy se vyvinulo nejspíš ze *svykati* ‘osvojovat si, cvičit se’, *svyčenie* ‘osvojení si’ (viz →zvyk). Něm. *zwicken* ‘štípnout’, nár. i ‘prásknout bičem, zkrotit’, s nímž také bývá spojováno (Ma<sup>2</sup>), se mohlo podílet na změně podoby slova, významový rozdíl a množství odvozenin však svědčí proti výpůjčce z něm.

**cvik** ‘karetní hra’. Z něm. *Zwick* od *zwicken* ‘štípat’. Srov. →cvakat, →cvok, →cvikr.

**cvikr** ‘skřípec’. Z něm. *Zwicker*, původně *Nasenzwicker*, překladem z fr. *pince-nez* ‘co svírá nos’ k *zwicken* ‘štípat’. Srov. →cvik.

**cvok** ‘krátký hřebík se širší hlavičkou; blázen’, cvoček, zcvoknout se. Stč. i *cvek*. Ze střhn. *zweck* ‘hřebík’, od toho je *zwicken* (srov. →cvik). Význam ‘blázen’ ze rčení *mít cvek v hlavě* ‘být potrhlý’ (Jg).

**cvrček<sup>1</sup>** ‘druh hmyzu’, cvrčet, cvrkat, cvrkot. Onom. podle vydávaného zvuku (srov. →crčet, →cvrlikat).

**cvrček<sup>2</sup>** expr. ‘dítě, drobný člověk’. Z něm. *Zwerg* ‘trpaslík’ s formálním příkloněním k →cvrček<sup>1</sup> (Ma<sup>2</sup>). Odtud i →scvrknout se.

**cvrlikat**. Onom. Srov. →cvrček<sup>1</sup>.

**cvrknat**, cvrknout. Onom. od citosl. *cvrnk*. Srov. →frknout.

**cyankáli** ‘kyanid draselný’. Z lat. *cyan-* z ř. *kýanos* (viz →kyanid) a střlat. *calium* ‘draslík’ z ar. *qali* ‘draslo’. Srov.

→alkalický.

**cyklista**, cyklistika, cyklistický. Z fr. *cycliste* od *cycle* ‘kolo, kruh’ z lat. *cyclus* tv. (viz →cyklus).

**cyklokros** ‘terénní cyklistický závod’.

Viz →cyklista a →kros.

**cyklon** ‘větrná smršť’. Z angl. *cyclone*, jež bylo utvořeno v 19. st. k ř. *kyklō* ‘kroužím, pohybuji se v kruhu’. Srov. →cyklus.

**cyklostyl** ‘přístroj na rozmnožování písemnosti’, cyklostylovat. Viz →cyklus a →styl.

**cyklus** ‘soubor na sebe navazujících jednotek, oběh’, cyklický. Z lat. *cyclus* z ř. *kýklos* ‘kruh, kolo, oběh’. Srov. →en-cyklika, →recyklovat.

**cyindr** ‘válec, skleněný kryt lampy, tvrdý pánský klobouk’. Přes něm. *Zylinder* z lat. *cylindrus* ‘válec’ a to z ř. *kýlindros* od *kylindō* ‘válím (se), zmítám’.

**cynik** ‘otrlý, necitlivý člověk’, cynický,

cynismus. Přes lat. *cynicus* z ř. *kynikós* ‘psí’ od *kýōn* ‘pes’ (srov. →kynologie). Původně filozofická škola (4. st. př. Kr.) odmítající morálku doby (z toho dnešní význam) i uspokojování svých potřeb.

**cypřiš** ‘jižní jehličnatý strom’, cypřišový. Z lat. *cypressus*, *cyparissus* z ř. *kypárissos* a to z neznámého jazyka oblasti Středomoří.

**cyrilice** ‘slovanské písmo vytvořené z řeckých velkých písmen’. Podle věrozvěsta *Cyryla*, jemuž bylo připisováno.

**cysta** ‘váček, chorobná dutina v tkáni’. Přes lat. z ř. *kýstis* ‘měchýř’.

**cyto-** ‘týkající se buňky’. Přes lat. k ř. *kýtos* ‘dutina’. Srov. *cytoplazma* (viz →plazma, →cytostatikum).

**cytostatikum** ‘látka tlumící růst buněk (hlavně nádorových)’. Novější, viz →cyto- a →statický.

## Č

-č (*nač, proč, zač* ap.). Viz →co.

**čabajka** ‘druh klobásy’. Z maď. *csabai* ‘čabajský’ podle města *Csaba* (dnes *Békéscsaba*), kde se vyráběla.

**čabraka** ‘ozdobná pokrývka na koně’. Dříve též *čaprak* (Jg). Z maď. *csábrág*, *csáprág* z tur. *čaprak* tv.

**čacký** kniž. ‘statečný’. Stč. i *čadský*, od *čád*, *čad* ‘dítě (chlapec)’ a to z psl. \*čědo ‘dítě’ (b. *čědo*, r.st. *čádo*), které se vykládá z psl. -\*četi (→čít) ‘začínat’, případně (zvláště dříve) jako stará výpůjčka z germ. \*kinĀa (srov. něm. *Kind* tv.) (B1, B7). K posunu významu srov.

stč. *dětečský* ‘statečný’ (‘mladý’ = ‘hrdiný’) (Ma<sup>2</sup>, HK).

**čača** ‘společenský tanec kubánského původu’. Ze šp. *cha-cha* onom. původu.

**čadit**, očadit, začadit. Všesl. - p. *czadzic*, r. *čadit*, sln. *čaditi*. Souvisí s \*kaditi (viz →kadidlo); nejspíš to bude jeho expresivní varianta (ča- < kja-) (B3) (Ma<sup>2</sup>). Srov. →čoudit.

**čahoun**, čahounský. Dříve též *čahán*, *sa-hán* (Jg). Útvar od expr. *čahati* ‘sahat’. Srov. i →čouhat.

**čachrovat** ‘nepoctivě, pokoutně obchodovat či jednat’, čachry. Z něm. *scha-*

*chern* ‘obchodovat, smlouvat’ z jiddiš *sachern, sochern* z hebr. *sāḥar* tv.

**čaj**, čajíček, čajový, čajovna, čajovník, čajník, čajovat. V č. od 20. let 19. st. Z r. *čaj* a to - asi přes ttat. jazyky, perštinu a mong. - ze severočín. *chā*, zatímco v záp. Evropě (něm. *Tee*, angl. *tea*, fr. *thé*) zdomácnělo jihočín. znění názvu této rostliny *tē*.

**čajznout** ob. expr. ‘ukrást’. Asi expr. přetvoření *čísnout* (viz →rozčísnout ‘rozštípnout’). K významu srov. *štípnout* ‘ukrást’ (Ma<sup>2</sup> pod *česnúť*)

**čáka** ‘naděje’. Od →čekat (stč. i *čakati*).

**čakan** ‘okovaná hůl se sekyrkou’. Dříve i *čekan*. Všesl. převzetí z tur. *čakan* ‘bojová sekyra’, možná maď. prostřednictvím.

**čalamáda** ‘zeleninová směs naložená v octě’. Z maď. *csalamádé* tv.

**čaloun** ‘dekorační tkanina k pokrývání stěn či nábytku’, čalouník, čalounický, čalounictví, čalounit, čalounění, čalouněný. Stč. *čalún* je ze střhn. *schalūne* podle fr. města *Châlons sur Marne*, kde se tato tkanina vyráběla. Dnes jen č.

**čamara** ‘kabát zapínaný na šňůrky’. V 19. st. přejato z p. *czamara* a to ze šp. *zamarra* ‘krátký ovčí kožich’, asi bask. původu.

**čamrda** ‘otáčivý knoflík s hřídelkou uprostřed, káča’. Stč. *šamrha*. Slovo jistě expr., proto také málo průhledné. Pozdější změna podoby asi příkloněním k *mrdati* ‘vrtět’ (→mrdat).

**čáp**, čápvitý. Jen č. (srov. slk. *bocian*), jinde a ve stč. jsou podobné názvy pro ‘volavku’ - stč. *čěpě*, p. *czapla*, r. *cáplja*, s./ch. *čáplja* z psl. *\*čapja*. Spojuje se většinou se starším a nář. *čápat* ‘neohrabaně chodit’ (srov. →capat) či *ča-*

*pati* ‘chytat’ (viz →čapnout).

**čapka**. P. *czapka*, r. *šáпка*. Přes střhn. *(t)schapel* ze stfr. *chape(l)* (srov. fr. *chapeau* ‘klobouk’) a to z pozdnělat. *cappa* ‘druh pokrývky hlavy’ nejistého původu. Srov. →čepice, →kápě, →kapuce.

**čapnout**, načapat. R. *čápat* ‘chytat’, sln. *čápati* tv., ale často i významy jiné. Asi sem patří i *čapnout, přičapnout* ‘dřepnout si’ a nář. *čápat* (viz →čáp). Srov. i →capat, →chápat. Všechno je to z expr. a onom. základů.

**čára**, čárka, čarat, čárkovat, vyčárkovat, začárkovat. Omezeno na č., slk. a luž. Lákové je spojení s *čáry*, →čarovat - dřívější význam byl ‘hraniční linie’, mohlo jít tedy např. i o linii vymezující tzv. čarodějný kruh (Ma<sup>2</sup>). Blízkým se však jeví i ie. kořen *\*ker-* ‘řezat’ (viz →črta); konečně, není vyloučeno již staré splývání obou kořenů - ‘dělat čáry (tj. linie)’ = ‘čarovat’.

**čardáš**, čardášový. Z maď. *csárdás* od *csarda* ‘krčma’.

**čarovat**, čáry (máry), čarovný, čaro-, začarovat, odčarovat, přičarovat, rozčarovat, očarovat, učarovat. Všesl. - p. *czarować*, ukr. *čaruváty*, s./ch., sln. *čá-rati*. Psl. *\*čarovati*, *\*čarati* má nejbliže k lit. *kerėti* ‘očarovat’ (B1), dále souvisí s av. *čārā-* ‘(pomocný) prostředek’, sti. *karóti* ‘dělá’, vše z ie. *\*k<sup>u</sup>er-* ‘dělat’ (A3, B1). Srov. i →čára.

**čas**, časový, časný, časovat, načasovat, vyčasovat, vyčasit se, nadčasový, přesčas, dočasný, včas. Všesl. - p. *czas*, r. *čas*, s./ch. *čas*, stsl. *časō*. Psl. *\*časō* se spojuje se stpr. *kīzman* (ak.) a alb. *kohē* (< *\*kēsā*) tv. (B1), v hledání ie. východiška však vládne značná nejed-

nota.

**časopis**, časopisecký. Kalk podle něm. *Zeitschrift* tv. z *Zeit* 'čas' a *Schrift* 'písmo, spis'.

**část**, částka, částečka, částice, částečný, účast. Všesl. - p. *część*, r. *część*, s./ch. *część*, stsl. *część*. Psl. *\*część* nemá jednoznačnou etymologii. Nejspíš lze přijmout jako východisko ie. *\*kṛd̥tis* 'kus, něco ukousnutého' (A5, A7, B1, B7); pak souvisí s lit. *kāndu* 'kousám' (inf. *kāsti*) a psl. *\*kqsъ* (viz →kus), rozdíl je v příponě a stupni ablautu (A6). Srov. →štěstí.

**častovat** 'hostit, zahrnovat', počastovat. Převzato ze stp. *czestować* 'hostit', vlastně 'vzdávat čest' (viz →čest), asi kontaminací s →častý, často.

**častý**, často, častokrát. Všesl. - p. *częsty*, r. *частый*, s./ch. *część*, psl. *część*. Psl. *\*część* znamenalo původně 'hustý' (tak i ve stč. a dnes v jsl., vsl., k významu srov. č. *zhusta*, sln. *pogosto* 'často'). Spojuje se s lit. *kimštas* 'namačkaný, nacpaný' (B1, B7), k možnému významovému posunu srov. →frekvence. Další ie. souvislosti jsou problematické.

**čatni** 'ostrá směs z ovoce, koření a bylinek'. Přes angl. *chutnee*, *chutney* z hind. *chatni*.

**čau** citosl. Z it. *ciao* a to z benátského *sc(h)iao* z it. *schiaivo* 'sluha, služebník'. Srov. →servus a starší č. *služebník* jako pozdrav.

**čečetka** 'drobný zpěvný pták'. P. *czeczotka*, r. *че́етка*. Onom. název podle zvuku, který vydává.

**čedar** 'tvrdý sýr výrazné chuti'. Podle vesnice *Cheddar* v hrabství Somerset v jihozápadní Anglii.

**čedič** 'tmavá vyvrělá hornina', čedičový. Původně nář. slovo pro 'černý, tvrdý

kámen', v národním obrození přijato jako termín za *bazalt* (Jg, Ma<sup>2</sup>). Asi k →čadit (u Jg *čaditi* i *čediti*), tedy kámen jakoby 'očazený'.

**čehý** citosl. 'vlevo (jako pokyn pro tažná zvířata)'. Staré, těžko lze dále etymologizovat. Srov. →hot.

**Čech**, český, Česko, českost, češství, čeština, češtinář. Toto staré etnonymum, označující původně pouze jeden kmen sídlící v centru dnešních Čech, se pokouší objasnit množství výkladů. Za nejpřijatelnější považujeme výklad ze základu *\*čel-*, který je v →čeled', →člověk, s expresivní obměnou *l* → *ch* (srov. →hoch) (příslušníci kmene sami sebe často nazývají 'lidé', srov. i *Deutsch* u →cizí), další dobrá možnost je odvození od *\*čechati*, *\*česati* 'česat, drhnout', ale i 'bít', pak by *Čech* znamenalo 'bojovník'. Nejasný je vztah k sln. *čeh* 'pastevec, chlapec', významově je však lze spojit s oběma výklady.

**čechrat**, načechrat, čechratka. P. *czochrać*, s./ch. *częsati*. Expr. varianta k →česat. Srov. →cuchat.

**čejka**. Stejného významu je p. *czajka*, ukr. *чайка* (C1), zatímco slk. *čajka* a r. *чайка* znamená 'racek' (to byl asi význam původní). Zřejmě onom. původu, podobně jako třeba →kavka.

**čekanka** 'rostlina, z jejíhož kořene se vyrábí cikorka', čekankový. Z lat. *cichorium* přikloněním k →čekat, snad proto, že roste na okrajích cest (srov. i něm. *Wegwarte*). Dále viz →cikorka.

**čekat**, čekací, čekárna, čekatel, čekaná, načekat se, počkat, dočkat (se), přechočkat, vyčkat, posečkat. Stč. i *čakati*. Všesl. (kromě r.) - p. *czekać*, hl. *čakać*, ukr. *чекати*, s./ch. *чекати*, b. *čakam*, stsl. *čekati*. Psl. *\*čekati*, *\*čakati* má asi

stejný základ jako *\*čajati* tv. (s./ch. *čājati*, r. *čajat'*), jež se obyčejně spojuje se sti. *čāyati* 'pozoruje, obává se' z ie. *\*k<sup>u</sup>ēi-* (A3, B1). Varianta *\*čekati* se pak vysvětluje disimilací (rozdružením) dvou stejných samohlásek. Srov. →čáka.

**čeled'**, čeládka, čeledín. Všesl. - p. *czeladz*, r. *čeljad'*, s./ch. *čeljád*, stsl. *čeljadb*. Psl. *\*čel'adb* s původním významem 'členové rodu se služebnictvem' se obvykle interpretuje jako odvozené příponou *-jadb* od základu, který je i v →člověk. Dále sporné. Spojovalo se se sti. *kula-* 'zástup, rod' a ř. *tēlos* 'vojenský oddíl' (z ie. *\*k<sup>u</sup>el-* 'rod' (A3)), dnes se však pro obě slova hledají etymologie jiné. O něco nadějnější je spojení s lit. *kiltis* 'původ, rod', jež ovšem zase těžko oddělíme od *kēlti(s)* 'zvedat (se)'. Srov. →Čech, →čelo.

**čelist**, čelistní, čelistový. Všesl. - p. *czelusc*, r. *čeljust'*, s./ch. *čeljúst*, stsl. *čelj-ustb*. Psl. *\*čel'ustb* nemá jednoznačný výklad. První část se spojuje nejčastěji s →čelo, druhá pak s →ústa nebo se v ní vidí přípona; první část je však možno vykládat i jinak (viz např. HK).

**čelo**, čelní, čelný, čelit, členka, náčelník, průčelí. Všesl. - p. *czoło*, r. *čeló*, s./ch. *čelo*, stsl. *čelo*. Psl. *\*čelo* se obvykle spojuje s lit. *kēlti* 'zvedat', lat. *-cellere* tv., *celsus* 'vysoký', angl. *hill* 'pahorek' aj., vše k ie. *\*kel-* 'čnit, zvedat se'. Méně pravděpodobné je spojení s germ. slovy označujícími 'holou hlavu, lebku', např. stisl. *skalli*, angl. *scull* (Ma<sup>2</sup>). Srov. →učel, →čelist.

**čemeřice** 'jedovatá bylina s velkými bílými květy'. Všesl. - p. *czemierzyc*, r. *čemerica*, s./ch. *čemèrika*, vše od psl. *\*čemerō* tv., odtud pak i další

přenesené významy (srov. č.st. 'nechutenství, uherská nemoc' (Jg)). Příbuzné je sthn. *hemera* tv. a lit. *kēmeras* 'konopáč', asi tedy balto-slovansko-germánská izoglosa (Ma<sup>2</sup>).

**čenichat**, čenich, vyčenichat, začeníchat, pročenichat, očenichat. Jen č. Stč. *čeňuchati* (C1) se skládá ze zesilovací předpony *če-* (srov. →ko<sup>-1</sup>) a *ňuchati* (p. *niuchać*, r. *njúchat'*, sln. *njúhati*). Psl. *\*n'uchati* 'čichat, vdechovat' je asi onom. původu. Srov. →čmuchat.

**čep**, čepovat, načepovat, dočepovat, výčep, výčepní. Všesl. - slk. *čap*, p. *czop*, r.d. *čop*, s./ch. *čěp*, *čāp*. Psl. *\*čepō*, *\*čapō* 'zátku sudu' je asi onom. původu, stejně jako něm. *Zapfen* tv. (srov. →tampon), s nímž bývalo dříve spojováno (zvláště jako výpůjčka), elementárně asi souvisí i s →čapnout. Význam slovesa je původně 'opatřit čepem'; význam 'točit, nalévat' je jen č., novější (snad příkloněním k *čerpat*?). *Čepobití*, dříve 'vojenská večerka', je vlastně 'zatloukání čepu do sudu', tj. 'konec večerního pití' (HK, Ma<sup>2</sup>). Srov. →čípek.

**čepce**, čepceček. Všesl. - p. *czepiec*, r. *čepéc*, s./ch. *čěpac*. Psl. *\*čepьць* se často (leč ne zcela přesvědčivě) spojuje s lit. *kepūrė* 'čepice' a ř. *sképē* 'kryt, ochranná příkrývka' (Ma<sup>2</sup>, HK). Kvůli *-e-* uvnitř slova se odděluje od →čapka, →čepice, významová a formální blízkost slov je však zarážející. Zcela není vyloučena ani souvislost s →čep, ačkoli to přináší těžkosti významové.

**čepel**, čepelka. V jiných slov. jazycích doloženo řídce (např. ukr. *čepél'* 'nůž s ulomeným koncem'). Nepříliš jasné. Snad odvozeno od onom. základu *\*čep-*, k němuž patří i →čep.

**čepice**, čepička, čepičář. Stč. *čěpicě*, slk.



*čapica* (C1). Stejně jako →čapka, rozdíl je jen v příponě.

**čepýřit (se)**, načepýřit (se), rozčepýřit (se). Slk. *čeperiť (sa)*, p. *czapieryć (się)*, sln. *čepérity (se)*, *čepírity (se)*. Od psl. *\*pyryti se* (viz →pýří) zesilovací předp. *\*če-* (srov. →čenichat) (Ma<sup>2</sup>).

**čerchmant** ob. 'čert; filuta'. Expr. (tabuistická (D4)) obměna slova →čert podle něm. *Schwarzmann* 'černý muž, čert'.

**čerchovaný** 'skládající se střídavě z čarek a teček', vyčerchovat. Od *čerchovat*, dříve *čerchat*, *čerkat* 'čmárat' k stč. *črcha*, *čerka* 'čára' od stejného základu, který je v →črta a snad i →čára.

**čermák** 'rehek zahradní'. Jen č. a slk. Od psl. *\*čermъnъ* 'červený' (č.st. *čermný*, Jg), jež souvisí s →červený a tedy s →červ. Psl. *\*čermъ* asi bylo variantou k častějšímu *\*červъ*, srov. lit. *kirmis* 'červ' (Ma<sup>2</sup>).

**černobýl** 'druh pelyňku'. Viz →černý a →býlí. Není to však asi myšlena barva, ale jeho magické účinky. Srov. →černokněžník.

**černokněžník**. Jen č., slk., p. Druhá část nesouvisí s *kněz*, nýbrž s *kniha*. Starší č. *černokniha* (Jg) bylo ekvivalentem k něm. *Schwarzkunst* (doslova 'černé umění') a střlat. *nigromantia*, jehož příklonění k *niger* 'černý' je ovšem lid. etym. (D2), původně bylo *necromantia* z ř. *nekromanteia* 'věštění z mrtvol' (HL, Jg).

**černý**, čerň, černidlo, černoch, černošský, černat, zčernat, černit, očernit, načernit, začernit. Stč. *črný*. Všesl. - p. *czarny*, r. *čěrný*, s./ch. *cŕn*, stsl. *črōnъ*. Psl. *\*čurnъ* se spojuje se stpr. *kirsnan* a stl. *kr[š]na-* tv. (ie. *\*kr[š]no-*) (A7, B1); další analýza nejistá, někteří rekonstruují jako základ ie. *\*ker-* 'tmavý'. Přene-

sené významy 'nelegální, tajný' (*černý trh*, *fond*, *pasážér* ap.) mají základ v tom, že podobné aktivity se prováděly hlavně v noci (Ma<sup>2</sup>).

**čerpat**, čerpací, čerpadlo, čerpadlový, načerpat, vyčerpat, přecerpat, odčerpat. Všesl. - p. *czerpać*, r. *čerпат'*, s./ch. *crpati*, stsl. *črōpati*. Psl. *\*čerpъti* (od původnějšího *\*čerpti*, z něhož je stč. *čřieti*, slk. *čřieť*) se spojuje s psl. *\*čerpъ* 'střep, hliněná nádoba', lit. *kir[š]pti* 'řezat, stříhat', lat. *carpere* 'trhat', stisl. *hrífa* 'uchopit', vše z ie. *\*(s)kerp-* 'řezat, sekát'. Ve slov. došlo k inovaci významu, původně asi 'nabírat nádobou (střepem)' (viz →střep).

**čerstvý**, zčerstva, občerstvit, občerstvení. Všesl. - p. *czerstwy* 'čilý, hbitý; tvrdý (o pečivu)', r. *čerstvyy* 'tvrdý, okoralý', s./ch. *čvŕst* 'pevný, hutný', stsl. *črōstvъ* 'pevný'. Významová rozrůzněnost, jež někde vede až k opozici významu (č. 'práve upečený' proti p., ukr., r. 'tvrdý, okoralý') se dá vyložit ze základu 'pevný, silný'. Psl. *\*čerstvъ* však nemá přesvědčivou etymologii, i když tradičně se spojuje se stl. *kr[š]tsna-* 'plný, úplný' i lat. *crātis* 'pletivo, proutí', něm. *Hürde* 'proutěná ohrada' aj., vše z ie. *\*kert-* 'plést, kroutit'.

**čert**, čertovský, čertovina, čertit se, rozčertit se. Stč. *črt*, p. *czart*, r. *čѣрт*, chybí v jsl. Nejasné. V křesťanství tabuistická náhražka (D4) slova *dábel*, ale zřejmě je to výtvar již předkřesťanský (psl. *\*čvrtъ*).

**červ**, červík, červíček, červivý/červavý, červivět/červavět. Všesl. - p. *czerw*, r. *červ*, s./ch. *cŕv*, stsl. *črōvъ*. Psl. *\*červъ* vytlačilo asi původnější *\*čurnъ* (viz →čermák), jež je příbuzné s lit. *kir-*

*mis*, stir. *cruim*, per. *kirm*, sti. *kr[mi]-* z ie. *\*k<sup>u</sup>[mi]-* (A3, A7, B1); s jiným náslovím sem potom patří i něm. *Wurm*, angl. *worm*, lat. *vermis* z ie. *\*ur[mi]-*, vše ve významu 'červ'. Srov. →červený.

**červen**, červenec, červnový, červencový. Motivace názvů těchto měsíců není zcela jistá; někteří je spojují s červy v ovoci či se sběrem červce, z něhož se získávalo barvivo, přece jen se však zdá být nejpříjemnější spojení s barvou, která je v té době pro přírodu (dozrávající plody) typická (Ma<sup>2</sup>). Viz →červený.

**červený**, červeň, červenka, červánky, červenat, zčervenat, začervenat se. Stč. *črvený*. Všesl. - p. *czerwony*, r.st. *červlĕnyj*, s./ch. *črven*, stsl. *črvoľnen*. Psl. *\*črv(j)enŏ* je původem příc. trp. od *\*črviti* 'barvit červcem' - červené (purpurové) barvivo se totiž běžně získávalo ze speciálního druhu červů. Z významu 'obarvený na červenou' pak bylo přeneseno na červenou barvu vůbec. Srov. →červ, →červen.

**čeřen** 'rybářská síť na tyči'. Tento význam je jen v č., slk. a dl. Starší a nář. č. (Jg) má i další významy: 'horní část pece', 'vrchní plocha hory' a 'část vinařského lisu' (v ostatních slov. jazycích slovo označuje nejčastěji různá místa nad ohništěm či přímo ohniště). Obtížné pokusy rekonstruovat společné sémantické východiště vedou k významu 'mříž nad ohništěm' (Ma<sup>2</sup>), pak ovšem lze těžko přijmout časté spojení psl. *\*čerěŋŏ* s něm. *Herd* 'krb, ohniště' z ie. *\*ker-* 'pálit'. Nejasné.

**čeřit**, zčeřit, rozčeřit. Dříve též 'čechrat, ježít', také v podobě *čečeřiti*. Ta bývá považována za prvotní (Ma<sup>2</sup>) a spojována s lot. *cecers* 'kučeravý' i slovy

jako →kokořík, →kučera. Slovo je však pouze č. a slk. a jeho psl. stáří je pochybné. Může to být i pozdější expr. inovace, možná onom. původu.

**česat**, česač, česačka, učesat, úces, očesat, sčesat, rozčesat, pročesat, vyčesat, načesat, pačesy, rozčísnout aj. Všesl. - p. *czesac*, r. *česát*, s./ch. *česati*, stsl. *česati*. Psl. *\*česati* mělo asi původní význam 'škrábat, třít'. Příbuzné je lit. *kàsti* 'rýt', *kasýti* 'škrábat', dále něm. *Hede* 'koudel', ř. *késkeon* tv., ř. *ksainō* 'česu' i chet. *kišša-* tv. aj., vše ze široce zastoupeného ie. *\*kes-* 'škrábat aj.' (B1). Srov. →čechrat, →česnek, →kosmatý, →kosa, →čajznout i →Čech.

**česnek**, česnekový, česnečka. Všesl. - slk. *cesnak*, p. *czosnek*, r. *česnók*, s./ch. *česan*. Psl. *\*česnŏkŏ* je odvozeno od *\*česnŏ* a to od *\*česti*, *\*česati* (→česat). Podle toho, že hlavička česneku je 'rozčísnutá' na stroužky.

**česno** 'vstupní otvor do úlu'. Též *česlo*. Asi souvisí s →česat stejným způsobem jako →česnek, jde o něco 'rozčísnutého'.

**čest**, čestný, počestný, ctný, ctnost, ctít, poctít, pocta, poctivý, uctít, úcta. Stč. *čest*, gen. *čsti* (ke změně *čs* > *c* srov. →co). Všesl. - p. *częśc*, r. *čest*, s./ch. *čast*, stsl. *čbstv*. Psl. *\*čbstv* je stejné jako →číst odvozeno od ie. základu *\*k<sup>u</sup>ei-t-* 'hledět na něco, mít zřetel' (A3, A6, B1). Formou mu odpovídá sti. *čítiti* 'myšlení, chápání', av. *čisti-* tv. (A5). Srov. →častovat.

**češka** 'pohyblivá kost v přední části kolena'. Jen č. Stč. *čieška*, *čěška* znamená vedle toho i 'malou číši' (viz →číše). Myslí se tedy na metaforické přenesení podle vyhloubené podoby (HK). Exis-

tuje však i stč. *čěcha*, *čiecha*, jež by pak muselo být zpětně utvořeno od *čěška*, *čieška*. Hledají se i souvislosti mimo slov. jazyky - podobné je zvláště lit. *kisà* 'stehno, kyčel' (Ma<sup>2</sup>).

**četa**, četař, četařský, četník, četnický, četnictvo. Přejato v době nár. obrození asi ze s./ch. *čěta* 'oddíl, (vojenská) skupina'. Pouze v jsl. a částečně vsl. jazycích. Psl. *\*četa* souvisí s *→číst*, *→počet* ap., původně tedy zřejmě 'skupina o určitém počtu lidí'. Srov. i stč. *čet* 'počet'.

**četný**, četnost. Stč. ve významu 'početový, početní', v dnešním významu 'početný' použil poprvé Hanka v rukopise Královédvorském (Ma<sup>2</sup>). Viz *→počet*, *→číst*, *→četa*.

**čevapčiči** 'opečené šišky ze sekaného masa'. Ze s./ch. *čevapčič*, což je zdrobnělina od *čevap* z tur. *kebap* tv., to pak z ar. *kabāb*, vlastně 'pečený'.

**či** sp. Všesl. Původně částice tázací. Příbuzné je stangl. *hwī* (angl. *why*) 'jak, proč', lat. *quī* tv., av. *čī* 'jak', vše z ie. *\*k<sup>u</sup>-* (A3, B1), což je nejspíš ustrnulý instrumentál od ie. zájmena *\*k<sup>u</sup>o-* / *\*k<sup>u</sup>e-*, z něhož je naše *→co*.

**či** zájm. Všesl. - p. *czyj*, r. *čej*, s./ch. *čiji*, stsl. *čii*. Psl. *\*čvjb* se vykládá buď z psl. *\*kž* (viz *→kdo*) rozšířeného přivlastňovací příp. -*vjb* (B1, B9) (srov. *vlk* - *vlčí*), nebo - pokud je už ie. stáří - z ie. *\*k<sup>u</sup>ei-*io*-* (základem je lokál zájmena, z něhož je psl. *\*kž*), slovtvorně se pak shoduje s lat. *cuius* tv.

**čibuk** 'kratší dýmka, lulka'. P. *cybuch*, r. *čubuk*, s./ch. *čibuk*. Převzato z tur. *čybuk* tv., asi jsl. prostřednictvím.

**čičorka** 'druh luční květiny'. Z it. *cicerchia* z vlat. *\*cicercula*, což je zdrobnělina od lat. *cicer* 'hrách'. Srov. *→ci-*

zrna.

**čidlo**. Novější. Viz *→čít*.

**čihat**, počihat si, vyčihat, očihnout, čihadlo, čižba. Jen č. a slk. (*čihat*), z č. do p. a odtud do ukr. Stč. *čúhati*, *čihati* (i *čužba*, *čižba* ap.) byly především ptáčnické termíny související s chytáním ptactva, starý je ale i význam 'okounět, lelkovat' (Ma<sup>2</sup>). Snad rozšířením od *čúti* (*→čít*). Srov. *→čouhat*.

**čich**, čichový, čichat, začichat, načichat se, očichat, přičichnout, vyčichnout aj. V ob. češtině *čuch*, *čuchat* ap. Stč. *čuch*, *čich* 'tělesný smysl', pak zúženo na 'smysl k vnímání vůně a zápachu'. Odvozeno od *čúti* (*→čít*). Srov. *→čišet*.

**čili**. Viz *→či* a *→li*.

**čilimník** 'keř či polokeř se žlutými listy'. Převzato Preslem údajně z ruštiny, ale pramen převzetí není znám (Ma<sup>2</sup>).

**čilý**, čilost. Slk. *čulý* tv., p. *czuły* 'citlivý' by svědčilo pro odvození od *\*čuti* (*→čít*), avšak hl. *čily* 'čilý, silný', s./ch. *čilo*, *čilo*, sln. *čil* tv. hovoří pro nedochované *\*čiti*, jež se spojuje většinou se základem, který je v *→odpočinout*. V slk., p. pak asi došlo ke křížení s *\*čuti*.

**číman** 'chytrák'. Nejasné.

**činčila** 'jihoamerický hlodavec'. Z am.-šp. *chinchilla*, což je zdrobnělina od *chinche* 'tchoř', původně 'štěnice', z lat. *cimex* tv.

**činely** 'hudební nástroj ze dvou kovových poklic'. Z it. *cinelle* a to možná zkrácením z *bacinelle* 'okrouhlé misky' od *bacina* 'mísa, lavor' asi kelt. původu.

**činit**, čin, činný, činnost, činitel, činitelský, činovník, činovnícký, učinit, účinek, účinný, vyčinit, odčinit, přičinit (se), příčina, zapřičinit, přecin, náciní aj. Všesl. - p. *czynić*, r. *činit'*, s./ch. *činiti*, stsl. *činiti*. Psl. *\*činiti* je odvo-

zeno od \*čīnǝ, původní významy jsou - jak dokládá i stsl. - 'pořádat', resp. 'postavení, pořádek, způsob' (srov. i stč. čin 'skutek; způsob'). Spojuje se se sti. činóti 'sbírá, skládá' a ř. poiéō 'dělám' (srov. →poezie), vše z ie. \*k<sup>u</sup>ei- 'klást, pořádat' (A3, B1, B2).

**činka.** Ve starší č. i činek 'latka na tkalcovském stavu'. Přejato ze střhn. schin tv., dnes Schiene 'kolejnice, dlážka'. Počáteční č- možná podle →činit. Dnešní tělocvičný význam od Tyrše.

**činže,** činžovní, činžák. Stč. činž(ě), cinž(ě) 'daň, poplatek'. Ze sthn. nebo střhn. zins a to z lat. cēnsus od cēnsēre 'cenit, odhadovat'. Srov. →cenzura.

**čip** 'mikroprocesorová destička'. Z angl. chip tv., původně 'odštěpek, úlomek, lupínek, kousek', jež asi souvisí s chop 'řezat'.

**čipek.** Zdrobnělina od →čep.

**čiperný,** čipera, čiperka. Starší podoby též čiprný, čeprný, čuprný (Jg). P. czupurny 'urputný' a ukr. čěpurnyj 'hezký, hrdý' ukazují na příbuznost s →čepýřit (se). Obměny počátečního če- jsou asi expresivní, možná i odrážejí různost kořenné samohlásky v této skupině příbuzných, ale hláskově i významově variantních slov.

**čírka** 'druh kachny'. R. čirók. Onom., podle jejího hlasu, 'čirikání'.

**čírok** 'druh pčiny'. Též cirok. Z maď. cirok a to z jsl. (sln. sīrek, s./ch. sīrak), tam pak z lat. \*syricum (grānum) 'syrské (zrno)'.

**čírůvka** 'druh houby'. Spojuje se s r. čírej 'vřed, oteklna', s./ch. čir tv. z psl. základu \*čir-, pro nějž se nepřesvědčivě hledá příbuzenství v ř. skīros 'mozol, opuchlina' (Ma<sup>2</sup>). Spíše od stejného základu jako →činit s významem 'co se

tvoří, nabírá'.

**čirý,** čirost. Ve stč. 'širý, pouhý'. Jen č. a slk. (čiry), dále je příbuzné p. szczyry 'ryzí, pravý' (szczere pole 'rovné pole'), r. ščiryy tv. Psl. \*ščirǝ souvisí s gót. skeirs 'jasný' (něm. schier 'čistý', angl. sheer 'pouhý, čirý'), stir. cīr 'čistý' z ie. \*skeir- (B1, B2). Srov. →široký.

**číslo,** číselný, číslice, číslicový, číslovka, číslovat, očíslovat, přečíslovat, vyčíslit, nesčíslný. Stč. i 'počet', stejně jako v dalších slov. jazycích. Všesl. - stp. czysto, r. čisló, s./ch.st. čislo, stsl. čislo. Psl. \*čislo je odvozeno od základu \*čit- (viz →číst) nejspíš příp. -slo (srov. →veslo, →máslo).

**číst,** čtivý, čtenář, čítanka, čítat, počítat, sčítat, odčítat, vyčítat, pročítat, předčítat, načítat, počet, součet, výčet aj. Stč. čísti 'číst, počítat, považovat'. Stp. czyśc, s./ch.st. čísti, stsl. čísti, jinak všesl. je \*čítati. Psl. \*čísti (z \*čítati, A5) je příbuzné s lit. skaityti 'číst, počítat' a sti. čėtati 'pozoruje, dbá' z ie. \*(s)k<sup>u</sup>ei-t-, rozšířeného z \*k<sup>u</sup>ei- 'pozorovat, hodnotit' (A3, B1, B2). Původní význam psl. slova asi byl 'rozeznávat', z toho pak jednak 'považovat, vzdávat úctu' (srov. →čest), jednak 'počítat' a pak i 'číst'. Srov. →číslo a dále i →cena, →kát se.

**čistý,** čistota, čistotný, čistírna, čistič, čistit, vyčistit, pročistit, znečistit, očistit, očištec, očištný, čistka aj. Všesl. - p. czysty, r. čistyy, s./ch. čuīst, stsl. čistǝ. Psl. \*čistǝ souvisí se stpr. skīstan tv., lit. skįstas 'tekutý' a vyvozuje se z ie. \*(s)kīd-to- 'ořezaný, oddělený' (A5, B1), přič. trpného od \*(s)kei-d- 'řezat, oddělovat', k němuž patří i lit. skiesti 'oddělovat', lat. scindere 'štípat', ř. schizō tv., sti. činátti 'řeže,

štípe' a asi i něm. vulg. *scheissen* 'srát'.

Srov. →cesta, →cedit.

**číše**, číška, číšník. Stč. *čiešē*. Všesl. - p. *czasza*, r. *čáša*, s./ch. *čaša*, stsl. *čaša*. Psl. *\*čaša* (C1) bývá vysvětlováno jako převzetí z írán., z nedochovaného slova, z něhož se vykládá i sti. *čášaka*- a arm. *čašak* tv. Někteří však věří v jeho domácí původ a spojují je s →česat (s významem 'něco vyřezaného'). Srov. →čěška.

**čišet**. Souvisí s *čichat* (viz →čich), srov. podobný význam ve *vyčichnout*, *načichnout*.

**čít** zast. 'vnímat, věřit, tušit' (ob. *čuju*, *čul* ap.), čidlo, čitelný (významově přešlo k →číst). Stč. *čūti*. Všesl. - p. *czuć*, r. *čújat*, s./ch. *čūti* 'slyšet, cítit', stsl. *čuti*. Psl. *\*čuti* se vykládá z ie. *\*(s)keu*- 'vnímat smysly' (B1, B2), k němuž patří i lat. *cavēre* 'mít se na pozoru', ř. *koēō* 'hledím', sti. *kavī*- 'jasnovidec', něm. *schauen* 'dívat se' (A5) a asi i naše →zkoumat. Srov. →čich, →čiva.

**-čít** (začít, počít, načít), začínat, počínat, načínat, začátek, začátečník, počátek. Všesl. - p. *-cząć*, r. *-čát*, s./ch. *-čēti*, stsl. *-čēti*. Psl. *\*-čēti*, 1.os.přít. *\*-čvno*, vychází z ie. *\*ken*- 'rodit se, začínat, sílit' (B1, B7). Spojuje se se střír. *cinim* 'vznikám', lat. *re-cēns* 'nový, čerstvý', ř. *kainós* 'nový', sti. *kanāna*- 'mladý', problematické je spojení s něm. *beginnen*, angl. *be-gin*. Srov. →konec, →konat, →čacký.

**čítat**. Viz →číst.

**čiva** kníž. 'nerv'. Jen č. a slk. (*čuv*). Novější, u Jg nedoloženo. Odvozeno od →čít.

**čízba** zast. 'chytání ptáků'. Viz →číhat.

**čížek**. Dříve též *číž*. Všesl. - p. *czyż*, r.st. *čížik*, *číž*, s./ch. *čížak*. Psl. *\*čizb(ko)* je

slovo onom. původu, podle hlasu onoho ptáčka.

**čížma** nář. 'vysoká bota', čížmář. Přes maď. *csizma* z tur. *čizme* tv.

**článek**, článkový, článkovat. Asi stará zdobnělina od →člen, některé detaily však nejsou jasné.

**člen**, členský, členství, členstvo, členit, členitý, členovec, rozčlenit, vyčlenit, začlenit, včlenit. P. *człon*, s./ch. *člān*, stsl. *člěno*, ve vsl. doloženo jen okrajově. Psl. *\*čelnō*, původně asi 'kloub, úd', není etymologicky příliš jasné. Obvykle se spojuje s →koleno, lit. *kėlis* tv., ř. *kōlon* 'kloub, člen' (B1), jako výchozí diskusio však připadá v úvahu několik ie. kořenů - *\*(s)kel*- 'ohýbat', *\*k<sup>u</sup>el*- 'otáčet' či *\*kel*- 'vypínat se'; často se však uvažuje o jejich kontaminaci.

**člověk**, člověčí, člověčina, člověčenství. Všesl. - p. *człowiek*, r. *čelovek*, s./ch. *čōvek*, stsl. *človekō*. Psl. *\*čelovekō* (ztráta první slabiky v zsl. a jsl. asi rychlou a častou výslovností) se chápe jako stará složenina, jejíž první část *\*čelo*- je příbuzná s →čeled', druhá pak s lit. *vaikas* 'dítě, chlapec', psl. *věkō* (→věk). Původní význam se pak vykládá jako 'dítě rodu' (s řadou i neie. paralel), ale - vzhledem k původnímu významu ie. *\*ueik*- 'síla, bojovat' - též jako 'bojovník rodu'. Jsou však i výklady jiné. Srov. i →Čech.

**člun**, člunek, člunový. Všesl. - p.d. *czółn*, r. *čēln*, s./ch. *čūn*. Psl. *\*čvlnō* byla původně 'lod'ka vydlabaná z jednoho kusu dřeva'. Za příbuzné je možné pokládat lit. *kėlmas* 'kmen' (a také řídké *kėlnas* 'rybářský člun') od *kėlti* 'zvedat se' z ie. *\*kel*- tv.

**čmárat**, čmáranice, načmárat, začmárat, počmárat, přechmárat. Jen č. a slk.

Expr. k →čára.

**čmelák**, čmelík. Stč. *čmel*, *ščmel*. P. *czmiel*, *trzmiel*, r. *šmel'*, sln. *čmrlj*, na jihovýchodě slov. území chybí. Psl. *\*čb-melb* se vykládá z onom. základu *\*kem-/kom-* (B1), k němuž patří i →komár. Za příbuzné se považují lit. *kamānė* 'druh čmeláka', stpr. *camus* 'čmelák' a něm. *Hummel*, angl. *humble-bee* tv. (A4). Zajímavá je podobnost s fin. *ki-malainen* 'včela, čmelák'.

**čmoudit**, čmoud. Expr. obměna (asi podle →čadit) staršího *smouditi* 'kouřit, udit', jež je zastoupeno v zsl. a jsl. jako varianta k psl. *\*svqđiti*, k němuž viz →udit. Srov. →čoudit, →cmunda.

**čmouha**. Viz →šmouha.

**čmuchat**, čmuchal, vyčmuchat. Expr. k obecně č. *čuchat*, viz →čich, →čít.

**čmýra** zast. 'menstruace'. Jen č., málo jasně. Snad od *čemera* 'nevolnost, nechutenství ap.' (Ma<sup>2</sup>). Dále viz →čemeřice.

**čnět**, čnělka, vyčnívat, přechnívat. Jen č. a slk., nejasné. Vzhledem k starší variantě *čměti* (Jg) a dochovanému (ovšem až po Jg) *třměti* nelze vyloučit komplikovaný vývoj ze synonymního *strměti* (viz →strmý) (Ma<sup>2</sup>).

**čočka**, čočkový, čočkovitý, čočovice. Stč. *soččevicē*, *soččovicē*. Všesl. - slk. *šošovica*, hl. *sok*, p. *soczewica*, r. *čečevica*, s./ch. *sočivo*, stsl. *sočivo*. Psl. *\*sočevica*, *\*sočivo* souvisí se *sokō* 'šťáva' (z ie. *\*sokʷo-* tv., příbuzné je lit. *sakaĩ* 'pryskyřice', ř. *opós* 'šťáva' a asi i lat. *sūcus* tv.), významovým mezistupněm je nedochované *\*sokati* 'vařit' (vlastně 'způsobovat štavnatost'), od něhož je sln.st., ch.st. *sokač* 'kuchař', r.st. *sokal* 'kuchyň'. Původní význam tedy asi 'to, co je určeno k vaření'. V č. došlo k asi-

milaci první slabiky a pak i zkrácení. Čočka v optice metaforicky podle podoby (podle záp. vzoru).

**čokl** ob. expr. 'pes'. Jako argotické slovo (těž *žukl*, *čukl*, *džukel*) přešlo z romštiny (Ma<sup>2</sup>).

**čokoláda**, čokoládový, čokoládovna. V č. již od konce 17. st. Přes it. *cioccolata* ze šp. *chocolate* a tam z aztéckého *chocolatl* z *choco* 'kakao' a *latl* 'mléko'. Původně nápoj z kakaových bobů.

**čolek** 'drobný obojživelník'. Zavedeno Preslem z p.st. *czolę* 'had' od *czolgać się* 'plazit se'.

**čoudit**, čoud, čoudivý. Expr., asi křížením →čadit a →čmoudit.

**čouhat**. Ze stč. *čúhati*, z něhož je i →čihat. Podoba bez přehlásky (C1) byla expr., vývoj významu byl asi 'číhat' → 'lelkovat' → 'vyčnívat'. Srov. i →čumět.

**čpavek**. Viz →čpět.

**čpět**, čpavý, vyčpět, načpět. Stč. *ščpi-eti*, *čpieti* vychází ze stejného základu, který je v →štípat (stč. *ščípati*).

**črta**, črtat, načrtnout, náčrtek. Stč. ojedinele *črta*, obnoveno v 19. st. podle r. *čertá* (u Jg není); jinak v zsl. chybí, s./ch. *cr̥ta*, stsl. *črta*. Psl. *\*čvrta* je odvozeno od *\*čersti* (str. *čvrsti*) 'dělat rýhu, brázdu ap.', jež je příbuzné s lit. *kir̥sti* 'sekat', sti. *kártati* 'řeže' z ie. *\*ker-t-* 'řezat' (B1). Srov. →čerchovaný, →krátký, →třísló<sup>2</sup>.

**čtrnáct**. Viz →čtyři (s oslabením samohlásek) a →náct.

**čtverák**, čtverácký, čtveráctví, čtveračit. Ve starším jazyce s negativním významem (jmenování ve spojitosti s *hráči*, *frejži*, *lichváři*, *kejkliři* ap.). Motivace není jasná. Myslí se na spojitost se *čtverem* karetních barev (Jg), podle jiných

‘znalec čtvera umění’ (HL, Ma<sup>2</sup>). Ještě jiný výklad vychází z toho, že udavači dostávali čtvrtinu konfiskovaného majetku (viz též doklad u Jg). Dále viz →čtyři.

**čtverylka** ‘společenský tanec pro čtyři páry’. Podle fr. *quadrille* a to ze šp. *cuadrilla*, původně ‘jízdní vojsko ve čtyřech skupinách’ od *cuadro* ‘čtverhran’ z lat. *quadrus* ‘čtyřhranný’. Srov. →čtyři, →kvadrát, →kádr.

**čtvrtý**, čtvrt, čtvrt (srov. →kvartýr), čtvrtina, čtvrtěk, čtvrtka, čtvrtit, rozčtvrtit. Všesl. Psl. \*č<sup>u</sup>etv<sup>o</sup>rt<sup>o</sup> vychází z ie. \*k<sup>u</sup>et<sup>u</sup>r□to (B1), srov. i lit. *ketvir□tas*, sthn. *fiordo*, lat. *quārtus*, ř. *tétartos*, sti. *čaturthá*- tv. Dále viz →čtyři.

**čtyři**, čtyřka, čtyř-. Všesl. - p. *czterzy*, r. *četyře*, sln. *štírje*, s./ch. *čētiri*, stsl. *četyre*, *četyri*. Psl. \*č<sup>u</sup>etyre, *četyri* (v zsl. došlo k redukci v první slabice) vychází z ie. \*k<sup>u</sup>et<sup>u</sup>r- (A3, B1, B5), zatímco původnější \*k<sup>u</sup>et<sup>u</sup>er- má pokračování v psl. \*č<sup>u</sup>etver- (*čtvero*, *čtverec* ap.). Příbuzné je lit. *keturi*, lot. *četri*, gót. *fidwōr* (něm. *vier*, angl. *four*), stir. *ce-thir*, lat. *quattuor*, alb. *katër*, ř. *tēttares*, arm. *čork*<sup>c</sup>, toch. A *štwar*, sti. *čatvğraḡ*.

**čuba** ob. ‘fena’, čubka ‘dívka’, čubčí, čubička. Ze střhn. *zūpe* (dnes *Zaupe*) ‘fena’ (Ma<sup>2</sup>, Jg).

**čubrnět** ob. expr. Asi expr. varianta k →čumět (již u Jg).

**čučet**. Dříve i ‘sedět (tiše, skrytě), dřepět’, což významově odpovídá sln. *čúcati*, mak. *čuči* ‘sedět na bobku’, vedle sln. *kúcati*, stp. *kuczeć* tv. Příbuzné se zdá být lit. *kiüksóti*, něm. *hocken* tv., což ukazuje na ie. \*keu-k-, \*keu-g- ‘ohnutý’ (B1, B2).

**čufy** (mn.) ‘opékané šišky z mletého

masa v rajské omáčce’. Ze s./ch. *čufte* a to z tur. *köfte* z per. *kūfte* od *kūften* ‘semlít, roztlouci’.

**čuchat**. Viz →čich.

**čumět** ob. expr., čumák, čumil, očumovat, čumenda. U Jg též ‘vyčnít, koukat ven’, což připomíná *čměti* (→čnět). Spojitost se sln.d. *čuměti* ‘ležet, sedět na bobku’ má zase obdobu u →čučet. V každém případě jde o nějaký expr. útvar. Srov. →čubrnět.

**čundr** ob. ‘toulka, výlet do přírody’, čundrák, čundračka, čundrovat. Z něm.d. (*t*)*schundern*, původně ‘klouzat se’, jež je příbuzné se *schünden* ‘spěchat’.

**čuně** ob. (expr.), čuník, čuňátko, čunče, čuňák. U Jg též *čuna*, dále jen sln.d. *čúna* tv. Nejspíš z vábicího citoslovce *ču!* (je i v p.d., dl. a slk.) a nabízejícího *na* (srov. *koza na*) (Ma<sup>2</sup>). S maď. *csunya* ‘ošklivý’ (HK) nebude mít nic společného.

**čupr** zast. ob. expr. ‘hezký’. Módní slovo ze začátku 20. st. (*čupr holka* ap.), snad z nář. *čuprný* (viz →čiperný) (Ma<sup>2</sup>).

**čupřina** ‘kadeř, chomáč vlasů’. Dříve *čupryna* (Jg). Přejato z p. *czupryna* či r. *čupřina*. Souvisí s nář. *čub* ‘chochol’, *čupek* ‘drdol’, srov. r. *čub* ‘kštice, chochol’, s./ch. *čůpa* ‘kadeř’. Srovnává se s něm. *Schopf* tv., *Schaub* ‘snop slámy’. Asi slova expr., takže prošla nepravdělným hláskovým vývojem.

**čurat**, čůrek, počurat se, vyčurat se, načurat, vulg. čurák. Všesl. - p. *ciurkać* ‘hlasitě téci’, ukr. *čúrkati*, *čuríti* ‘téci’, s./ch. *cúriti* tv. Onom. původu, podobné je lit. *čiurėnti* ‘crčēt’ i švýc.-něm. *tschuren* tv. (Ma<sup>2</sup>). Srov. i sln.d. *cúra* ‘penis’, lit. *čiurkai* tv. Dále srov. →cr-

čet, →zurčet.

**čurbes** ob. expr. ‘nepořádek’. Nejasné.

**čutat** hov. ‘hrát kopanou, kopat’, čutnout, načutnout, čutaná. V dobách počátku kopané u nás převzato z angl. *shoot* ‘střílet’ (srov. *střílet góly*). Souvisí s něm. *schieszen* tv. a snad i naším →kydat.

**čutora** ‘polní láhev’. Přišlo z Balkánu, cesta převzetí však není zcela jasná. Asi přes slk. z maď. *csutora* a to z rum.

*ciutura* (Ma<sup>2</sup>), méně pravděpodobné je převzetí přes s./ch. *čutura*. Ani další původ není jasný – uvažuje se o román., ř. i tur. zdroji.

**čuvač** ‘druh psa’. Snad ze s./ch. a b. nář. *čuvati* ‘hlídat’ (Ma<sup>2</sup>).

**čůza** vulg. ‘nepříjemná žena’. Z něm. arg. *Tschutsi* ‘prsa, cecky’ z romského *čučin* tv.

**čvachtat**, čvachtanice, čváchat. Onom.-expr. Srov. →cachtat, →cákat.

## D

**d’ábel**, d’ábelský. Z lat. *diabolus* z ř. *diábolos*, vlastně ‘rozkolník, pomlouvač’, od *diabállō* ‘rozdvouji, pomlouvám, klamu’ z →dia- a *bállō* ‘házím, střílím, zasazuji’. Srov. →d’as, →diblík, →diabolka, →parabola.

**dabing** ‘přemluvení filmu do jiné řeči’, dabovat. Z angl. *dubbing* tv. od *dub* a to asi slang. z *double* ‘zdvojovat, střídat roli, zaskakovat’ od *double* ‘dvojitý’ (viz →debl, →dublovat).

**dacan** ob. expr. ‘nevychovanec, lump’. Údajně z příjmení jistého proslaveného darebáka (Ma<sup>2</sup>).

**dada(ismus)** ‘umělecký směr vyznačující se rozbitím obsahu a formy’, dadaista, dadaistický. Založen r. 1916 ve Švýcarsku. Od fr. *dada* ‘koník’ (v dětské řeči), pak i ‘koníček, hobby’.

**dáchnout si** ob. expr. ‘odpočinout si’. Expr. přetvoření k *oddechnout si* (viz →dech, →dýchat).

**daktyl** ‘druh veršové stopy’, daktylský. Přes lat. z ř. *dáktylos*, doslova ‘prst’. Snad proto, že jeho tři slabiky připomínají články prstu. Srov. →daktylo-

skopie, →datle.

**daktyloskopie** ‘zjišťování totožnosti podle otisku prstů’, daktyloskopický. Z ř. *dáktylos* ‘prst’ a *skopō* ‘pozoruji’. Srov. →daktyl, →horoskop.

**dalajláma** ‘tibetský duchovní vůdce’. Z mong. *dalaj*, doslova ‘oceán, moře’ (jako symbol neomezené moci), a tibetského *lama* (viz →láma).

**dalamánek** ‘menší pečivo z chlebového těsta’. Z fr. (*pain*) *d’Allemand* ‘německý (chléb)’ z *de* ‘z’ (srov. →de-) a *Allemand* ‘Němec’ (podle germ. kmene *Alamanů*). Již u Jg ve významu ‘bílý chléb’.

**daleký**, dálka, dálkový, dálný, dálnice, dálava, oddálit, vzdálit, vzdálenost, opodál, zpovzdálí, dalekohled, dálnopis aj. Všesl. - p. *daleki*, r. *dalěkij*, s./ch. *dàlek*, stsl. *dalekž*. Psl. *\*dal’ekž* je odvozeno od *\*dalb* (č. *dál*) příp. -*okž* (srov. →hluboký, →šíroký) (B5). Spojuje se s lit. *tolì* ‘daleko’ i ř. *těle* tv. (i přes rozdíl znělosti *t/d*) (srov. →tele-), problematická je souvislost s →délka, protože předpokládané výchozí ie. *\*del-*



‘dlouhý; roztahovat se’ nemá dostatečnou materiálovou oporu. Srov. ještě →další, →otálet.

**další.** Vlastně komparativ od →daleký, tedy původně ‘vzdálenější’ (jako dnešní p. *dalszy*), pak ‘následující’.

**dáma**<sup>1</sup> ‘paní’, dámička, dámský. Přes něm. *Dame* z fr. *dame* a to z lat. *domina* tv. k *dominus* ‘pán’ od *domus* ‘dům’. Srov. →madona, →doména, →dominovat, →dům.

**dáma**<sup>2</sup> ‘stolní hra’. Z něm. *Dame(spiel)* z fr. *jeu de dames* ‘hra dam’. Snad v protikladu k šachům jako ‘hře králů’. Asi tu však jde o lid. etym.: východiskem je šp. *ajedrez de la dama* ‘dámské šachy’, což je asi zkomolené ar. *aš-šitang attām* ‘šachová hra’. Srov. →dáma<sup>1</sup>.

**damašek** ‘látka s vetkaným lesklým vzorem’, damaškový. Asi přes it. *damasco* z lat. jména syrského města *Damascus* (ar. *Dimašq*).

**daň**, daňový, zdanit, zdaňovat. Všesl. - p. *dań*, r. *dan’*, s./ch.st. *dan*, stsl. *danъ*. Psl. *\*danъ* je odvozeno příp. -*nъ* od *\*dati* (viz →dát, →dar). Podobné útvary i jinde (lit. *duonis*, lat. *dōnum* ‘dar’).

**daněk** ‘druh jelena’. Stč. *daněl*, *daňhel*. Přejato z některého záp. jazyka (fr. *daim*, *daine*, it. *daino*, střhn. *dame*, *damm*, vše z lat. *damma* a tam asi z kelt.) a přichýleno k osobnímu jménu *Daniel* (domácky *Daněk*). P. též *daniel*.

**dar**, dárek, dářkový, dárci, dářkyně, dářcovský, dářcovství, darovat, obdarovat, podarovat. Všesl. Psl. *\*darō* je stará odvozenina od slovesa (viz →dát), odpovídá mu ř. *dōron* tv. Srov. →darmo.

**darda** slang. ‘porážka, výprask’. Též ná-

zev jistě karetní hry. Původ nejasný.

**darebák**, dareba, darebácký, darebáctví. Od *darebný* a to změnou *mn* > *bn* z *daremný* ‘neužitečný, nicotný’, pak ‘ničemný’ od →darmo.

**darmo** přisl., zadarmo, nadarmo, daremný, zdarma, darmožrout aj. Odvozeno od →dar, původně vlastně ‘darem, za nic’, pak ‘marně, pro nic’. Srov. →darebák.

**darit se**, vydarit se, podarit se, zdařit se, zdar, nazdarbůh aj. Jen č., slk. a p. Asi nesouvisí s psl. *\*dariti* od *\*darō* (srov. *obdarit*), nýbrž s lit. *dórinti* ‘činit zdárným’, *derėti* ‘darit se’ (Ma<sup>2</sup>).

**ďas**. Stč. též *děs*. Tabuová obměna (D4) k →ďábel (podle →běs).

**dáseň**, dášňový. Všesl. - p. *dziąsło*, r. *desná*, s./ch. *děsna*. Psl. *\*dęsno*, *\*dęsna* (případně *\*dęsło*) je odvozeno příp. -*sno/-sna* od *\*dent-* (A9, B7), jež souvisí s lit. *dantis*, gót. *tunPus* (něm. *Zahn*, angl. *tooth*), lat. *dēns*, ř. *odōn*, sti. *dán*, vše ‘zub’ z ie. *\*(e)dent-*, *\*(e)dont-* tv., jež se spojuje s kořenem *\*ed-* ‘jíst’ (srov. chet. *adant-* ‘jedoucí’). Původní význam tedy byl ‘zubní maso’, srov. něm. *Zahnfleisch*, sln.d. *zobina* tv.

**dát**, dávat, dávka, prodat, udat, vydat, nadat, vzdát, odevzdat, vdát se, vdavky, přidat, přídavek, dodat, dodatek, zadat, zdatný, vydatný, údaj, výdej, prodej, nadání aj. Všesl. - p. *dać*, r. *dat’*, s./ch. *dāti*, stsl. *dati*. Psl. *\*dati* je příbuzné s lit. *duoti*, lat. *dare*, ř. *dídōmi*, sti. *dádāmi* tv., vše z ie. *\*dō-* (B5). Srov. také →daň, →dar.

**datel**. Všesl. - p. *dzięciot*, r. *djátel*, ch. *djetao*, s. *dětao*. Psl. *\*detelō* (z *\*detelb*?) je odvozeno činitelskou příp. -*telb*, slovesný základ však je sporný. Většinou se soudí, že *\*dę-* vzniklo z

\**delb-* (viz →dloubat, →dlabat) disimilací *l* (\**deltel-* > \**dentel-* (A9, B7)), uvažuje se i o spojitosti s lot. *dimt* ‘drnčet, dunět’.

**dativ** ‘3. pád’, dativní. Z lat. (*cāsus*) *dativus* ‘(pád) dávající’ od lat. *dare* (příč. trp. *datum*). Srov. →datum, →dát.

**datle**, datlovník. Z něm. *Dattel* a to přes pozdnělat. *dactylus* z ř. *dáktylos* tv., také ‘prst’ (srov. →daktyloskopie). Slovo je nejspíš semitského původu (ar. *daqal*); v ř. se přiklonilo k *dáktylos* ‘prst’ (podle tvaru plodů či listů datlovníku).

**datum**, datovat, datace. Z lat. *datum*, což je příč. trp. od *dare* ‘dát’. Tedy ‘dáno’ (tj. toho a toho dne). Srov. →dát, →dativ.

**dav**, davový. Jen č. a slk. Stč. ve významu ‘tlačení, nával, útisk’, od střední doby ‘hustý zástup’. Odvozeno od *dáviti* (→dáviti).

**dávít**, dávivý, dávidlo, zadávít, udávít (se). Všesl. - p. *đlawic*, r. *davít*, s./ch. *dáviti*, stsl. *daviti*. Psl. \**daviti* (z ie. \**dhāu-* ‘rdousit, tisknout’) souvisí s gót. *dauPus* ‘smrt’ (angl. *death*, něm. *Tod* tv.) a asi i lat. *fūnus* ‘pohřeb’ (z ie. \**dheu-* ‘slábnout, umírat’) (A2). Srov. →dav.

**dávný**, dávný. Všesl. - p. *dawny*, r. *dávnij*, s./ch. *dávan*. Psl. \**davonō* je odvozeno od přísl. \**davē* ‘před časem’, to pak z předsl. \**dōu-* k ie. \**deu-*, \**dū-* (A6) ‘vzdalovat se’ i ‘jistý časový úsek’. Souvisí s lat. *dūdum* ‘už dlouho’ a ř. *ḏēn* tv.

**dbát**, dbalý, nedbalky, zanedbat. Jen zsl., ukr. a br. Stč. *tbāti* (*tba* ‘starost, péče’), p. *dbać*, ukr. *dbáty*. Nejasné. Žádná z dosud uvažovaných souvislostí

(mj. s →doba, či lat. *dubitāre* ‘pochybovat’ (Ma<sup>2</sup>)) není přesvědčivá. Zajímavé je stč. *tb-*.

**dčera**, dcerka, dceruška, dčeřiný. Stč. *dci*, gen. *dčeře*. Všesl. - p. *cór(k)a*, r. *doč*, s./ch. *kčī*, stsl. *dōšti*. Psl. \**dōkti*, gen. *dōktere* (B3) prošlo na cestě do jednotlivých slov. jazyků různými formálními změnami, v č. přešlo k typu *žena* (ale srov. dat. *dčeři*). Příbuzné je lit. *duktē*[], gót. *daūhtar* (něm. *Tochter*, angl. *daughter*), ř. *thygátēr*, arm. *dustr*, sti. *duhitar-*, toch. B *tkācer*, vše z ie. \**dhug(h)ōter* tv. (A3) (k příponě *-ter*-srov. →bratr, →matka, →otec, o významu základu lze pouze spekulovat).

**de-** předp. Z lat. *dē* ‘od, z’. Srov. →deficit, →degenerace, →dekadence, →delirium, →demonstrovat, →destilovat. Často s významem opaku (*centralizace* - *decentralizace*, podobně *demilitarizovat*, *demobilizace* ap.). Z lat. je fr. *dé-* (→depeše, →debut, →debakl).

**dealer** ‘obchodní zprostředkovatel’. Z angl. *dealer* od *deal* ‘jednat, obchodovat, rozdělovat, zabývat se’, jež souvisí s něm. *Teil* ‘díl’ (viz →díl).

**debakl** ‘naprostá porážka’. Z fr. *débâcle* tv., doslova ‘prolomení (ledu)’, od *débâcler* ‘prolomit, uvolnit’ z *dé-* (viz →de-) a *bâcler* ‘zavřít, blokovat’; to asi z vlat. \**bacculāre*, vlastně ‘uzavřít závorou, holí’ od lat. *baculum* ‘hůl’. Srov. →bacil, →imbecil. Dnešní význam zejména díky Zolovu románu *La débâcle*.

**debata**, debatní, debatovat, debatér. Přes něm. *Debatte* z fr. *débat* od *débatre* ‘diskutovat’, doslova ‘bít (se)’ (tj. ‘přebíjet se slovy’), z *dé-* (viz →de-) a *battre* od lat. *battuere* ‘bít’. Srov. →ba-

terie, →batalion.

**debil**, debilní, debilita. Z lat. *dēbilis* ‘(tělesně) slabý’. K první části viz →de-, druhá však nemá jednoznačný výklad. Někteří tu vidí *\*de-hibilis* od *habilis* ‘schopný, aktivní’ (srov. →habilitovat se), jiní spojují lat. *-bil-* s ie. *\*bel-* ‘silný’.

**debl** ‘čtyřhra (v tenise)’, deblový, deblista. Z angl. *double* ‘dvojitý, zdvojený’ a to přes fr. z lat. *duplus* tv. Srov. také slang. *deblkanoe*, *deblkajak* a dále →dubleta, →dabovat.

**debrecínka** ‘druh uzeniny’, debrecínský. Podle maď. města *Debrecínu*.

**debut** ‘první veřejné vystoupení’, debutovat, debutant. Z fr. *début* od *débuter* ‘začínat, mít první úder, hod ap.’ od *but* ‘cíl’ (srov. angl. *butt* tv.), asi germ. původu.

**debužirovat** expr. ‘dobře jíst a pít’. Z fr. *se débaucher* ‘hýřit’, *débauche* ‘zhýralý život, obžerství’. Další původ nejistý.

**decentní** ‘slušný’, decentnost. Přes něm. *dezent*, fr. *décent* z lat. *decēns*, což je přech. příst. od *decēre* ‘slušet (se)’ k *decus* ‘ozdoba, půvab’.

**deci-** Zkráceno z *decilitr* (viz →deci-).

**deci-** ‘desetina’ (srov. *decibel*, *decilitr*, *decimetr*). Z fr. *déci-* a to z lat. *decimus* ‘desátý’ od *decem* ‘deset’. Viz →deset, srov. →centi-.

**decimálka** ob. Ze spojení *decimální váha* - zjištěná váha se zde násobí deseti. Od lat. *decimus* ‘desátý’. Srov. →decimovat.

**decimovat** ‘ničit, vyhlazovat’, decimace. Z lat. *decimāre* ‘popravit každého desátého’ (užíváno především při vzpourách ve vojsku) od *decimus* ‘desátý’. Srov. →deci-, →decimálka.

**děcko**. Spodobou z *\*dětsko*, což je pů-

vodně jmenný tvar adj. (srov. *mužský* ve významu ‘muž’). Ve starší č. bylo i adj. *děcký*. Dále viz →dítě.

**děd**, děda, dědek, dědeček. Všesl. - p. *dziad*, r. *ded*, ch. *djěd*, stsl. *dědъ*, psl. *\*dědъ*. Radí se k dětským žvatlavým slovům jako →bába, →máma, →táta, liší se však kvalitou samohlásky i neúplným zdvojením. Podobné je r. *djádja* ‘strýc’, lit. *dėdė* tv., ř. *tēthe* ‘babička’, angl. *daddy* ‘táta’. Od toho →dědit, →dědic.

**dědic**, dědička, dědictvický, dědictví, dědičný, dědičnost. Slk. *dedič*, p. *dziejczic*, sln. *dědič*, jinde se běžně neuzívá. Utvořeno příp. *-itjъ* (B3) od *dědъ* (→děd) s významem ‘nástupce děda’ (jako vládce rodiny).

**dedikace** ‘věnování’, dedikovat. Z lat. *dedicātiō* tv. od *dedicāre* z *dē* (→de-) a *dicāre* ‘věnovat, ohlašovat’ od *dicere* ‘říci’. Srov. →abdikace, →indikovat.

**dědit**, zdědit, vydědit, podědit. Od →děd. K rozšíření i významu viz →dědic. Sem patří i nář. *dědina*, vlastně ‘rodová ves, již vládne děd’.

**dedukovat** ‘vyvozovat’, dedukce, deduktivní. Z lat. *dēducere* tv. z *dē* (→de-) a *ducere* ‘vést, táhnout’. Srov. →indukce, →redukce.

**defekt** ‘porucha’, defektní. Přes něm. *Defekt* tv. z lat. *dēfectus* ‘vada, úbytek’ k *dēficere* ‘ubývat, chybět’ z *dē*- (→de-) a *facere* ‘dělat’. Srov. →deficit.

**defenestrace** ‘svržení z okna’. Ze střlat. *defenestratio* od *defenestrare* z →de- a lat. *fenestra* ‘okno’.

**defenziva** ‘obrana’, defenzivní. Přes něm. ze střlat. *defensivus* od lat. *dēfendere* ‘hájit, bránit’ z *dē*- (→de-) a *\*fendere* ‘tlouci’. Srov. →ofenziva.

**defétista** ‘poraženec’, defétismus,

defetistický. Z fr. *défaitiste* od *défaite* ‘porážka’ od *défaire* ‘zničit, uvolnit’ z *dé-* (viz →de-) a *faire* ‘dělat’ z lat. *facere*. Srov. →defekt, →deficit.

**deficit** ‘schodek’, deficitní. Z lat. *dēficit* ‘chybí’ od *dēficere* ‘chybět’ (viz →defekt, srov. →defetista). K zpodstatnění slovesného tvaru srov. např. →referát.

**defilé** ‘slavnostní přehlídka’, defilovat. Z fr. *défilé* od *défiler* ‘jít v řadě’ z *dé-* (viz →de-) a *file* ‘řada’ z lat. *filum* ‘nit, vlákno’. Srov. →filé.

**definice** ‘vymezení pojmu’, definovat, definitivní ‘konečný’, definitiva. Z lat. *dēfīnitiō* ‘vymezení, určení’ od *dēfīnīre* z *dē-* (→de-) a *fīnīre* ‘omezit, určit, končit’ od *fīnis* ‘konec’. Srov. →infinitiv, →finiš, →finále.

**deflorace** ‘zbavení panenství’, deflorovat. Z pozdnělat. *dēflōrātiō* od *dēflōrāre*, doslova ‘zbavit květu’, z *dē-* (→de-) a lat. *flōs* (gen. *flōris*) ‘květ’. Srov. →floskule, →flóra.

**deformace**, deformovat, deformita. Viz →de- a →forma.

**defraudovat** ‘zpronevěřit’, defraudace, defraudant. Z lat. *dēfraudāre* ‘podvést, oklamat’ z *dē-* (→de-) a *fraudāre* tv. od *fraus* (gen. *fraudis*) ‘podvod, klam’.

**degenerovat** ‘upadat (ve vývoji)’, degenerace. Z lat. *dēgenerāre* ‘odrodit se, odchylovat se’ z *dē-* (→de-) a *generāre* ‘plodit, rodit’ od *genus* ‘rod’. Srov. →generace.

**degradovat** ‘snížit hodnotu’, degradace. Z pozdnělat. *dēgradāre* z *dē-* (→de-) a *gradus* ‘krok, stupeň’. Viz →grád.

**degustace** ‘ochutnávání’, degustovat, degustér. Novější. K lat. *dēgustāre* z *dē-* (→de-) a *gustus* ‘chuť’. Srov. →gusto.

**dehet**, dehtový. Stč. *dehet*, p. *dziegieć*, r. *dęgot*, chybí v jsl. Psl. *\*degotō* od-

povídá lit. *dėgutas* tv. od *dėgti* ‘pálit’, jinak se kořen *\*deg-* ve slov. asimiloval v *\*geg-* (srov. →žhnout). Původně se dehet pálil z březové kůry v milířích (Ma<sup>2</sup>).

**dehydratace** ‘vysychání, zbavení se vody’. Uměle k →de- a ř. *hýdōr* ‘voda’ (srov. →hydro-, →hydrant).

**dech**, dechový, nádech, výdech, vzdech, nadechnout, nadchnout, vydechnout, prodchnout, zdechlina aj. Psl. *\*dōchō* (od *\*dōchnōti*) má pokračování jen v č. (v slk. je *dych*) a jsl. - *\*dōch-* je oslabený kořen k *\*dych-* (B5). Dále viz →dýchat, srov. →duch, →duše, →tchoř.

**děj**, dějový, dějství, dějiště, dějiny, dějepis, zloděj. Od psl. *\*dějati* ‘činit’. Viz →dít se.

**deka** ‘přikrývka’, dečka, ob. dekovat se ‘klidit se (skrytě)’. Z něm. *Decke* tv. od *decken* ‘krýt’, jež souvisí s →tōga. Dále srov. →dekl, →došek, →cihla.

**dekáda** ‘období deseti dnů; desítka’. Z fr. *décade* a to přes lat. *decas* z ř. *dekás* (gen. *dekádos*) ‘desítka’. Srov. →dekagram.

**dekadence** ‘úpadek’, dekadentní. Z fr. *décadence* a to ze střlat. *decadentia* tv. od lat. *dēcadere* z *dē-* (→de-) a *cadere* ‘padat’. Srov. →kadence, →kaskáda.

**dekagram** ‘10 gramů’. Přes fr. z ř. *déka* ‘deset’ a dále viz →gram. Srov. →deci-, →deset.

**děkan** ‘hlava fakulty; církevní hodnostář’, děkanský, děkanát, děkanství. Z lat. *decānus*, doslova ‘zástupce deseti (mužů)’, od lat. *decem* ‘deset’. Srov. →deset.

**dekl** ob. ‘poklop, víko’. Z něm. *Deckel* tv. od *decken* (viz →deka).

**deklamovat** ‘(procítěně) recitovat’, de-

klamace, deklamátor. Z lat. *dēclāmāre* ‘hlasitě řečnit, přednášet’ z *dē-* (→de-) a *clāmāre* ‘volat’. Srov. →proklamovat, →reklamovat.

**deklarovat** ‘vyhlásit’, deklarace. Z lat. *dēclārāre* z *dē-* (→de-) a *clārāre* ‘učinit zřetelným’ od *clārus* ‘jasný, světlý’. Srov. →klarinet.

**deklasovat** ‘vyloučit ze společnosti, snížit’, deklasovaný. Z fr. *déclasser* z *dé-* (viz →de-) a *classe* ‘třída’. Srov. →klasický.

**deklinace** ‘skloňování’, deklinační, deklinovat. Z lat. *dēclīnātiō* od *dēclīnāre* ‘odklonit’ z *dē-* (→de-) a *clīnāre* ‘klonit’. Srov. →inklinovat, →klinika.

**deko** hov. Zkráceno z →dekagram.

**dekolt** ‘výstřih’, dekoltáž. Z fr. *décolleté* od *décolleter* ‘obnažovat krk’ z *dé-* (viz →de-) a *collet* ‘límeček’ od *col* ‘krk’ z lat. *collum* tv. Srov. →kolárek.

**dekorovat** ‘zdobit’, dekorace, dekoratér, dekorativní. Z lat. *decorāre* tv. od *decus* (gen. *decoris*) ‘ozdoba, půvab’. Srov. →decentní.

**děkovat**, děkovný. Jen č., slk. *ďakovať* a p. *dziękować*. Odvozeno od →dík.

**dekret** ‘rozhodnutí, výnos’. Přes něm. *Dekret* z lat. *dēcrētum* tv., což je původem příč. trp. od *dēcernere* ‘rozhodnout’ z *dē-* (→de-) a *cernere* ‘rozlišovat, vnímat, chápat’. Srov. →diskrétní, →koncern.

**dělat**, dělník, dělnice, dělný, udělat, přídělat, vydělat, oddělat aj. Všesl. (ale slk. *robiť*). Od psl. *\*dělo* (viz →dílo).

**delegace** ‘skupina zmocněných zástupců’, delegovat, delegát. Z lat. *dēlēgātiō* od *dēlēgāre* z *dē-* (→de-) a *lēgāre* ‘odkazovat, vysílat s poselstvím’ od *lēx* (gen. *lēgis*) ‘zákon’. Srov. →legát,

→kolega.

**delfín**. Přes něm. *Delphin* z lat. *delphīnus* a to z ř. *delfīs*, *delfín* od *delfjys* ‘děloha’. Motivací tohoto pojmenování je, že jde o ‘živočicha s dělohou’ (tedy nikoli o rybu), případně o ‘živočicha tvarem podobného děloze’.

**delikátní** ‘jemný, choulostivý’, delikatesa ‘lahůdka’. Z fr. *délicat* z lat. *dēlicātus* ‘vábný, jemný’ od *dēliciae* ‘lákadlo, ozdobička’.

**delikt** ‘provinění, přestupek’, delikvent. Přes něm. *Delikt* z lat. *delictum* tv., původně příč. trp. od *dēlinquere* ‘provinit se, chybovat’ z *dē-* (→de-) a *linquere* ‘zanechat’. Srov. →relikvie.

**delimitovat** ‘vymezit, určit’, delimitace. Ze střlat. *delimitare* z →de- a lat. *līmītāre* tv. od *līmes* ‘hranice’. Srov. →limit.

**delirium** ‘blouznění (při horečce, otravě ap.)’. Přes něm. *Delirium* z lat. *dēlīrium* od *dēlīrāre* ‘bláznit’, doslova ‘vyšinout se z brázdy’, z *dē-* (→de-) a *līra* ‘brázda’.

**dělit**, dělba, dělitel, dělitelný, dělísko, podělit, rozdělit, oddělit, udělit, přidělit, přiděl, předěl, nadělit, nadílka aj. Všesl. Většinou se považuje za odvozené od *\*dělō* (viz →díl). Příbuzné je lit. *dailyti*, gót. *daylan* (něm. *teilen*) a dále ř. *daïomai* a sti. *dayatē*, vše z ie. *\*dai-* ‘dělit’ (B2). Problémem je germ. *d-* místo očekávaného *t-* (A4), proto se někdy uvažuje o výpůjčce ze slov.

**délka**, delší, poděl, podélný, naděl, obdélník. Odvozeno od stč. *děl*, *dle* tv. z psl. *\*dbl-* (srov. r. *dliná* tv.); slk. *dĺžka*, p. *dlugość*, sln. *dolgost* jsou od rozšířeného *\*dbl-*, *\*døl-* (viz →dlouhý). Srov. ještě →podle, →vedle, →daleký,

→dlít.

**dělo**, dělový, dělostřelec, dělostřelba. Jen č., slk. a p. (*działo*). Z psl. *\*dělo* stejně jako →dílo (tam i etymologie). Rozlišení délky bylo využito k rozlišení významu. Původně ‘stroj, nástroj (obléhací)’, pak ‘těžká střelná zbraň’.

**děloha**, děložní. Pouze č. Uvažuje se o psl. složenině *\*dě(to)-loga* (první část k →dítě, druhá k →ležet) (Ma<sup>2</sup>, HK). Poprvé v Klaretových slovnících (14. st.) - možná tedy jde o jeho výtvar.

**delta** ‘vidlicovité ústí řeky’. Z ř. *délta* ‘4. písmeno ř. abecedy’, protože jeho tvar rozdvojené ústí připomínal (nejprve užíváno o ústí Nilu). Slovo je asi semitského původu.

**demagog** ‘kdo působí na city lidí záměrným přeručováním skutečnosti’, demagogie, demagogický. Přes něm. *Demagoge* z ř. *dēmagōgós*, původně ‘vůdce lidu’ z *dēmos* ‘lid’ a *ágō* ‘vedu’. Srov. →demokracie, →pedagog.

**démant**. Varianta k staršímu →diamant (přes něm. a fr.).

**demarkace** ‘vytyčení hranice’, demarkační. Z fr. *démarcation*, šp. *demarkación* od *demarcar* ‘vytyčit hranici’ z *de-* (srov. →de-) a odvozeniny od germ. *\*markō* ‘hranice’. Srov. →marka, →markrabě.

**demarše** ‘diplomatický zákrok’. Z fr. *démarche* od *démarcher* ‘zakročovat’ z *dé-* (viz →de-) a *marcher* ‘pochodovat, kráčet’. Srov. →marš.

**demaskovat** ‘odhalit, zbavit masky’. Z fr. *démasquer* z *dé-* (viz →de-) a *masquer* ‘maskovat’ od *masque* ‘maska’. Viz →maska.

**demence** ‘slaboduchost’, dementní, ob. hanl. dement. Z lat. *dementia* ‘šílenství’ od *dēmēns* ‘šílený’ z *dē-* (→de-) a *mēns*

‘mysl, duch’. Srov. →dementi, →mentalita.

**dementi** ‘úřední popření’, dementovat. Z fr. *démenti*, což je původem příč. trp. od *démentir* ‘popírat (lež)’ z *dé-* (viz →de-) a *mentir* ‘lhát’ z lat. *mentīrī* tv., vlastně ‘vymýšlet’, od *mēns* (gen. *mentis*) ‘mysl’. Srov. →demence, →mentalita.

**deminutivum** ‘zdrobnělina’. Z lat. (*nōmen*) *dēminūtivum* ‘(slovo) zmenšovací’ od *dēminuere* ‘zmenšovat’ z *dē-* (→de-) a *minuere* tv. Srov. →minus, →minorita<sup>1</sup>, →menší.

**demise** ‘odstoupení (z úřadu)’. Z fr. *démission* tv. z lat. *dīmissiō* ‘propuštění’ od *dīmittere* ‘propustit, rozpustit’ z →dis- a *mittere* ‘posílat’. Vedle toho je i lat. *dēmissiō* ‘spuštění, seslání’ od *dēmittere* (viz →de-).

**demiurg** ‘tvůrce světa’. Přes střlat. z ř. *dēmiourgós* ‘řemeslník, umělec, tvůrce’, doslova ‘pracující pro lid’. Srov. →demagog, →chirurg.

**demižon** ‘velká baňatá (opletená) láhev’. Z angl. *demijohn*, a to přetvořením z fr. *dame-jeanne*, doslova ‘paní-Jana’ (srov. it. *damigiana*, šp. *dama-juana*). Buď žertovnou metaforou, či lid. etym. (D2) z ar. *damagān* ‘druh nádoby’.

**demografie** ‘věda zkoumající počet, složení ap. obyvatelstva’, demografický, demograf. Viz →demokracie, →grafie.

**demokracie** ‘vláda lidu, princip vlády většiny nad menšinou’, demokratický, demokrat. Z ř. *dēmokratīā* tv. z *dēmos* ‘lid’ a *kratēō* ‘vládnou’. Srov. →demagog, →demiurg, →demografie, →byrokracie, →aristokracie.

**demolovat** ‘ničit, bořit’, demolice, demoliční. Podle něm. *demolieren* z lat.

*dēmōlīrī* tv. z *dē-* (→de-) a *mōlīrī* ‘hýbat množstvím hmoty’ od *mōlēs* ‘ohromná hmota, masa’. Srov. →molo, →molekula.

**démon** ‘zlý duch’, démonický, demonizovat. Z lat. *daemōn* z ř. *daīmōn* ‘božstvo, zlý osud, duch, čert’, zřejmě od *daīomai* ‘dělím, přiděluji’ (srov. →dělit). Motivace není příliš jasná - snad ‘přidělovač osudu’ (srov. →bůh).

**demonstrovat** ‘veřejně a hromadně projevit smýšlení; názorně ukázat’, demonstrace, demonstrativní, demonstrant, demonstrátor. Z lat. *dēmōnstrāre* ‘ukazovat, dokazovat’ z *dē-* (→de-) a *mōnstrāre* ‘ukazovat’ od *mōnstrum* ‘úkaz, (zlé) znamení’ od *monēre* ‘připomínat, napomínat’. Srov. →monstrum, →monstrance, →mustr.

**den**, denní, deník, rozednít se. Všesl. - p. *dziēn*, r. *den*’, s./ch. *dān*, stsl. *dnъ* (B6). Psl. *\*dnъ* souvisí s lit. *dienà*, sti. *dīna-* tv. i s druhou částí gót. *sin-teins* ‘každodenní’, lat. *nūn-dinus* ‘devítidenní’, vše z *\*dei-n*, *\*dīn-*, rozšířeného ie. kořene *\*dei-* ‘svítit, zářit’ (srov. lat. *diēs* ‘den’). Původně tedy jen ‘světlá část dne’. Srov. →dnes, →týden, →nádeník →všední i →div, →dieta<sup>2</sup>, →žurnál.

**denár** ‘stříbrná mince’. Z lat. *dēnārius* od *dēnī* ‘po deseti’ od *decem* ‘deset’ (platil 10 asů). Srov. →dinár, →deset.

**denaturovaný** ‘znehodnocený přísadami’, denaturovat, denaturace. Od fr. *dénaturer* ‘zbavit přírodních vlastností’ z *dé-* (viz →de-) a *nature* ‘příroda’. Srov. →nátura, →natalita.

**dentální** ‘zubní’, dentista. Z nlat. *dentalis* od lat. *dēns* ‘zub’. Souvisí s →dášej. Srov. →paradentóza.

**denuncovat** ‘udávat, donášet’, denun-

ciace, denunciant. Podle něm. *denunzieren* tv. z lat. *dēnūntiāre* ‘oznamovat, hlásit’ z *dē-* (→de-) a *nūntiāre* tv. od *nūntius* ‘posel, prostředník’ (srov. →nuncius). Hanlivý význam až od 19. st.

**deodorant** ‘prostředek zbavující zápachu’. Z angl. *deodorant*, jež je uměle utvořeno od →de- a lat. *odōrāre* ‘páchnout, vonět’ od *odor* ‘zápach, vůně’. Srov. →odér.

**depeše** ‘rychlá písemná zpráva’. Z fr. *dépêche* tv. od *dépêcher* ‘rychle poslat’, vlastně ‘zbavit překážek’ (srov. →dispečer), jež je opakem (srov. →dis-) k *empêcher* ‘překážet’ z vlat. *impedicāre* z →in-<sup>1</sup> a lat. *pedica* ‘pouto na noze’ od *pēs* ‘noha’. Srov. →expedice.

**depilace** ‘zbavení chlupů’, depilovat, depilátor. Ze střlat. *depilatio* od lat. *dēpilāre* ‘zbavit chlupů’ z *dē-* (→de-) a *pilus* ‘chlup’. Srov. →pilulka, →plst.

**depo** ‘místo pro údržbu a opravu vozidel; skladiště’. Z fr. *dépôt* tv. z lat. *dēpositum* ‘to, co je uloženo’, původem přič. trp. od *dēpōnere* (viz →deponovat).

**deponovat** ‘uložit’, depozice, depozitní. Z lat. *dēpōnere* (přič. trp. *dēpositus*) ‘odložit, uschovat’ z *dē-* (→de-) a *pōnere* ‘položít’. Srov. →depo, →pozice.

**deportovat** ‘nuceně vystěhovat’, deportace. Z lat. *dēportāre* ‘odnést, odvézt’ z *dē-* (→de-) a *portāre* ‘nést’. Srov. →export.

**depozice**. Viz →deponovat.

**deprese** ‘sklíčenost’, depresivní. Z lat. *dēpressiō* od *dēprimere* (přič. trp. *dēpressus*) ‘stlačovat, stísnovat’ z *dē-* (→de-) a *primere* ‘tisknout, tlačit’. Srov. →expres, →kompresor, →pres.

**deprivatione** ‘strádání z nedostatku podnětů (mateřské lásky ap.)’, deprivovat,

deprivant. Ze střlat. *deprivatio* od *deprivare* ‘zbavit něčeho’ z lat. *dē-* (→de-) a *prīvāre* tv. od *prīvus* ‘vlastní’. Srov. →privát.

**deptat** ‘(psychicky) ničit’, zdeptat. Dříve ‘šlapat, tisknout nohou’, asi převzato z pol. *deptać* tv. Psl. *\*dępōtati* by bylo variantou k *\*tępōtati* (r. *toptát* ‘šlapat’, sln. *teptāti*, hl. *deptać* tv.). Onom. původu. Srov. →dupat.

**deputace** ‘vyslání zástupci (k jednání)’. Ze střlat. *deputatio* tv. z lat. *dēputāre* ‘odhadovat, určovat’, v pozdní lat. ‘určit něhoho, pověřit’ z *dē-* (→de-) a *putāre* ‘počítat, ořezávat’. Srov. →computer, →amputace.

**deratizace** ‘hubení krysy’. Z fr. *dératization* z *dé-* (srov. →de-) a odvozeniny od *rat* ‘krysa’ (srov. angl. *rat*, něm. *Ratte*), jehož další původ není jistý.

**derby** ‘velké dostihy; utkání tradičních místních soupeřů’. Podle zakladatele nejvýznačnějšího dostihu v Anglii (v Epsomu), lorda *Derbyho*.

**derivate** ‘odvození, odchýlení’, derivační, derivovat, derivát. Z lat. *dērīvātīō* od *dērīvāre* ‘odvozovat’, doslova ‘odvádět vodní tok’, z *dē-* (→de-) a *rīvus* ‘potok, kanál’. Srov. →riviéra.

**dermatologie** ‘kožní lékařství’, dermatolog, dermatologický. Z ř. *dérma* (gen. *dérmatos*) ‘kůže (stažená)’ od *dérō* ‘dřu, stahuji kůži’ a →logie. Srov. →dřít.

**derniéra** ‘poslední představení’. Z fr. *dernière* tv. od *dernier* ‘poslední’. Srov. →premiéra.

**děs.** Viz →děsit.

**-desát** (*padesát, šedesát* atd.). Z psl. *\*desętъ*, původem gen. pl. od *\*desętъ* (viz →deset). Srov. např. *\*pętъ desętъ* ‘pět desítek’, stč. *patdesát* (B7, C1).

Dále srov. →cet, →náct.

**deset**, desetiník, desetina, desátý, desátek, desátník, desatero. Všesl. - p. *dzie-sięć*, r. *děsjat*, s./ch. *děsęt*, stsl. *desętъ*. Psl. *\*desętъ* odpovídá lit. *dėšimt*, dále je příbuzné gót. *taihun* (něm. *zehn*, angl. *ten*), stir. *deich*, lat. *decem*, ř. *děka*, alb. *djetë*, arm. *tasni*, sti. *dása*, toch. A *šäk*, vše z ie. *\*dēkm-* (A1, A4, B7). Srov. →sto.

**design** ‘výtvarný návrh, vzhled (výrobku)’, designér. Z angl. *design* tv. od slovesa (*to*) *design* ‘navrhnout, určit’ z fr. *désigner* z lat. *dēsīgnāre* ‘stanovit, označit, načrtnout’ z *dē-* (→de-) a *signāre* ‘označovat, pečetit’ od *signum* ‘značka, znamení’. Srov. →insignie, →signál.

**designovat** ‘určit (jako kandidáta na funkci)’, designovaný, designace. Z lat. *dēsīgnāre* (viz →design).

**děsit**, děs, děsný, děsivý, vyděsit, zděsit se, poděsit, ob. poděs. Jen č. (odtud do slk.). Souvisí s →žasnout. Ve stč. bylo též *žēsiti* ‘lekat’ (C1). Ve spojení s předp. *z-* došlo v násloví k těmto změnám: *zž-zdž-ždž-žd* (srov. →ždímat), z toho pak *zděsiti* a po odloučení předpony nové *děsiti*.

**deska**, destička, deskový, deskovitý. Všesl. - p. *deska*, r. *doská*, s./ch. *daska*, stsl. *daska*. Psl. *\*daska* je nejspíš převzetím z lat. *discus* ‘(plochá) mísa’ (z ř. *dískos* ‘disk, kotouč’), možná germ. prostřednictvím (srov. něm. *Tisch* ‘stůl’, angl. *dish* ‘mísa, jídlo’); má však *z* místo očekávaného *v* a ž. rod. Stč. *dskā* (dnešní *e* je vkladné (B6)). Srov. →disk.

**deskriptivní** ‘popisný’, deskriptiva, deskripce. Přes něm. *deskriptiv* ze střlat. *descriptivus* od lat. *dēscribere* (přič.



trp. *dēscriptus*) ‘popisovat’ z *dē-* (→de-) a *scribere* ‘psát’. Srov. →skripta, →transkripce.

**despekt** ‘pohrdání’. Z lat. *dēspectus* tv. od *dēspicere* (příč. trp. *dēspectus*) ‘pohrdat’, vlastně ‘shlížet svrchu’, z *dē-* (→de-) a *specere* ‘pozorovat, dívat se’. Srov. →aspekt, →respekt, →inspekce, →konspekt.

**desperát** ‘zoufalec, psanec’. Z lat. *dēspērātus*, což je původně příč. trp. od *dēspērāre* ‘zoufat, nemít naději’ z *dē-* (→de-) a *spērāre* ‘doufat’ od *spēs* ‘naděje’.

**despota** ‘tyran’, despotický, despotismus, despocie. Z ř. *despótēs* ‘pán, vládce’, doslova asi ‘pán domu’ (srov. sti. *dámpati-* tv.). První část souvisí s ř. *dómos* (viz →dům), druhá je z ie. *\*poti-* ‘pán’ (srov. →potence, →hospodář). Dnešní negativní význam od pol. 18. st. (Francie).

**destilovat** ‘čistit kapalinu odpařením a opětným zkapalněním’, destilace, destilační, destilát. Z lat. *destillāre* ‘skapávat’ z *dē-* (→de-) a *stillāre* ‘kapat’ od *stilla* ‘kapka’.

**destinace** ‘určení’. Z lat. *dēstinātiō* od *dēstināre* ‘upevňovat, určovat’ z *dē-* (→de-) a rozšířeného kořene *sta-n* od *stāre* ‘stát’ (srov. →stanovit).

**destrukce** ‘rozvrat, rozklad’, destruktivní. Z lat. *dēstrūctiō* od *dēstruere* (příč. trp. *dēstrūctus*) ‘ničit, rozvracet’ z *dē-* (→de-) a *struere* ‘skládat, stavět’. Srov. →konstrukce, →struktura, →obstrukce.

**dešifrovat** ‘rozluštit’. Z fr. *déchiffrer* (viz →de- a →šifra).

**dešť**, dešťový, deštivý, deštný, deštník, dešťovka. Všesl. - slk. *dážď*, p. *deszcz*, r. *dožd*, s./ch. *dážd*, stsl. *dožďb*. Psl.

*\*doždžb* nemá jednoznačnou etymologii. Nejčastěji se přijímá výklad z ie. složeniny *\*dus-dīu-* ‘špatný den, nepohoda’ (viz →dys- a →den, srov. ř. *eudía* ‘jasné, klidné počasí, pohoda’, viz →eu-), nadějně je i spojení s lit. *dūzgėti*, *dūzgėti* ‘hučet, dunět, klepat’ onom. původu (B1). Ani některé jiné výklady nelze zcela odmítnout.

**detail** ‘podrobnost’, detailní, detailista. Z fr. *détail*, vlastně ‘odřezek’, od *détailler* ‘odřezávat’ z *dé-* (srov. →de-) a *tailler* ‘řezat’ z lat. *taliāre* ‘štípat’. Srov. →talíř.

**detašovaný** ‘oddělený, vyčleněný’, detašovat. Z fr. *détacher* ‘odpojovat, oddělovat’ z *dé-* (srov. →de-) a kořene *\*tach-* germ. původu. Viz →atašé a →atakovat.

**detektiv** ‘tajný policista provádějící pátrání’, detektivní, detektivka, detekce, detekční, detektor. Z angl. *detective* tv. od (*to*) *detect* ‘odhalovat’ z lat. *dētēctus*, což je příč. trp. od *dētegere* tv. z *dē-* (→de-) a *tegere* ‘krýt’. Srov. →protektce, →tóga, →cihla.

**determinovat** ‘vymezovat, určovat’, determinace, determinační, determinismus. Z lat. *dētermināre* tv. z *dē-* (→de-) a *termināre* ‘omezovat, končit’ od *terminus* ‘mezník, hranice, konec’. Srov. →termín<sup>1</sup>.

**děti**, dětský, dětství, dětina, dětinský, dětinství, dětinštět. Základem je psl. kolektivum *\*dětъ* ‘děti, potomstvo’, z toho pl. *\*dēti* (p. *dzieci*, r. *děti*, stsl. *děti*, jinak v jsl. útvary jiné). Souvisí s →dojit, dále s lot. *dēt* ‘sát’, gót. *daddjan* ‘kojit’, lat. *fēlāre* ‘sát’, ř. *thēlg* ‘prs’, sti. *dháyati* ‘saje’, vše od ie. *\*dhē-* ‘sát, kojit’ (A2). Původně tedy asi ‘kojenec-

tvo'. Srov. →děva, →dítě.

**detonace** 'výbuch', detonační. Z fr. *détonation* od *détoner* 'vybuchovat' z lat. *dētonāre* 'hřmít' z *dē-* (→de-) a *tonāre* tv., onom. původu. Srov. něm. *donnern* tv., naše →dunět.

**deuterium** 'těžký vodík'. Od ř. *deúteros* 'druhý', tedy vlastně 'druhý vodík'.

**děva**, děvče, děvečka, děvenka. Všesl. (většinou však zast. a nář.) - p. *dziewa*, r. *déva*, ch. *djéva*, s. *déva*, stsl. *děva*. Psl. \**děva* je od ie. \**dhē-* 'kojit, sát', tedy asi 'kojící, schopná kojit'. Srov. lat. *fēmina* 'žena' a *fēlare* 'sát' (dále viz →děti). Srov. →děvka, →dívka.

**devalvovat** 'snížit hodnotu (peněz)', devalvace. Podle angl. *devalue* (případně fr. *dévaluer*) a to z *de-* (→de-) a angl. *value* 'cena, hodnota' z fr. *value*, což je příč. trp. ž.r. od *valoir* 'mít cenu' z lat. *valēre* 'být silný, platit'. Srov. →valence, →validita.

**devastovat** 'pustošit', devastace, (z)devastovaný. Z lat. *dēvastāre* tv. z *dē-* (→de-) a *vastāre* tv. od *vastus* 'pustý'.

**devět**, devátý, devatenáct, devadesát, devítina, devatero, devítka. Všesl. - p. *dziewięć*, r. *dějvat*, s./ch. *děvet*, stsl. *devęť*. Psl. *devęť* je příbuzné s lit. *devyni*, stpr. *newints*, něm. *neun*, angl. *nine*, stir. *nōi(n)*, lat. *novem*, ř. *ennēa*, alb. *nandē*, arm. *inn*, sti. *náva*, toch. *nu*, vše z ie. \**neun-* tv. (A7). Slov. a lit. *d-* se vykládá vlivem čísl. 'deset'.

**devětsil** 'druh léčivé byliny'. Podle léčivé moci této byliny (magické číslo '9'). Srov. něm. *Neunkraft* (*neun* 'devět', *Kraft* 'síla').

**deviace** 'úchylna', deviant. Z lat. *dēviatiō* 'vybočení (z cesty)' od *dēviāre* 'vybočit (z cesty)' z *dē-* (→de-) a *via*

'cesta'. Srov. →viadukt.

**deviza** 'cizí měna', devizový. Význam přejat z něm., tam z fr. (zač. 20. st.), původně zřejmě 'příkaz (k platbě)'. Původ má stejný jako →devíza.

**devíza** 'heslo, zásada, hodnota'. Z fr. *devise*, původně 'oddělené pole erbu', pak 'heslo (ve znaku)' od *deviser* 'dělit, sdělovat, příkazovat' z vlat. \**dēvisāre*, \**dīvisāre* od lat. *dividere* (příč. trp. *dīvisum*) 'dělit'. Srov. →divize, →dividenda.

**děvka** hanl., děvkař, děvkařský. Významově odlišeno (pomocí různé kvantity samohlásky) od →dívka.

**devon** 'čtvrtý útvar prvohor'. Podle angl. hrabství *Devon*, kde se hojně vyskytuje.

**devótní** 'přehnaně oddaný, podlízavý', devótnost. Přes něm. *devot* tv. z lat. *dēvōtus* 'zaslíbený (bohu), věrně oddaný', což je příč. trp. od *dēvovēre* 'věnovat (jako smírnou oběť), zaslíbit' z *dē-* (→de-) a *vovēre* 'zaslíbit'. Srov. →voťivní.

**dezert** 'zákusek', dezertní. Z fr. *dessert* od *desservir* 'sklízet ze stolu' (tedy 'poslední chod') z *des-* (viz →dis-) a *servir* z lat. *servīre* 'sloužit' od *servus* 'otrok, služebník'. Srov. →servis, →rezervovat.

**dezertovat** 'zběhnout', dezerce, dezerter. Z fr. *désertier* z pozdnělat. *dēsertāre* 'opouštět' od lat. *dēserere* (příč. trp. *dēsertum*) 'opouštět, vydávat všanc' z *dē-* (→de-) a *serere* 'připojovat, řadit'. Srov. →disertace, →série.

**deziluze** 'rozčarování'. Z fr. *désillusion* z *dēs-* (viz →dis-) a *illusion* (viz →iluze).

**dezinfekce** 'odstranění choroboplodných zárodků', dezinfekční, dezinfikovat. Z fr. *désinfection* (viz →dis- a →in-

fekce).

**dezinformace** ‘nesprávná informace’. Z fr. *désinformation* (viz →dis- a →informovat).

**dezintegrace** ‘rozpad’. Z fr. *désintégration* (viz →dis- a →integrace).

**dezodorant**. Viz →deodorant. S využitím fr. předp. *dés-* (viz →dis-).

**dezolátní** ‘žalostný, neutěšený’. Přes něm. *desolat* tv. z lat. *dēsōlātus* ‘opuštěný, pustý’, což je příč. trp. od *dēsōlāre* ‘opustit’ z *dē-* (→de-) a *sōlus* ‘sám, pouhý’. Srov. →sólo.

**dezorientovat** ‘zbavit orientace, (z)mást’, dezorientovaný, dezorientace. Z fr. *désorienter* (viz →dis- a →orientovat (se)).

**di<sup>-1</sup>** ‘dvoj-’ (ve složeninách ř. původu). Srov. →diftong, →diglosie, →dilema. Odpovídá lat. →bi-, sti. *dví-*, vše z ie. \**dyi-*. Srov. →dva.

**di<sup>-2</sup>**. Viz →dis-.

**diá-** předp. Z ř. předl. a adv. *diá* ‘skrz, přes, na všechny strany’. Srov. →dialog, →diagnóza, →diabetik, →ďábel. Srov. →dis-.

**diabetik** ‘osoba trpící cukrovkou’, diabetický. Z nlat. *diabetes (mellitus)* ‘cukrovka’ z ř. *diabētēs* ‘močová úplavice’ od *diabaînō* ‘procházím skrz’ (= moč) z →dia- a *baînō* ‘jdu, kráčím’. Srov. →akrobat, →báze.

**diabol(k)a** ‘náboj do vzduchovky’. Podle tvaru připomínajícího dřívější hračku *diabolo* (cosi jako →káča či →čamrda), doslova ‘čert’ (z it.). Viz →ďábel.

**diadém** ‘královská čelenka’. Přes lat. z ř. *diádēma* tv. od *diadēō* ‘o(b)vazují’ z →dia- a *dēō* ‘vážu, poutám’.

**diafilm**. Viz →diapozitiv a →film.

**diagnóza** ‘rozpoznání, určení choroby’,

diagnostický. Z ř. *diágnōsis* ‘rozhodnutí, poznání’ od *diagignōskō* ‘rozeznávám, rozhoduji’ z →dia- a *gignōskō* ‘poznávám’. Srov. →prognóza, →gnozeologie.

**diagonála** ‘úhlopříčka’. Přes něm. *Diagonale* ze střlat. *diagonalis* od ř. *diagōnios* ‘vedoucí od rohu do rohu’ z →dia- a *gōnía* ‘roh, úhel’. Srov. →trigonometrie.

**diagram** ‘graf, nákres’. Přes něm. *Diagramm* z ř. *diáγραμμα* ‘kresba, obrazec’ od *diagráfō* ‘kreslím, přepisují’ z →dia- a *gráfō* ‘píšu’. Srov. →graf, →gram.

**diachronní** ‘týkající se časového vývoje (jazyka)’, diachronie. Uměle vytvořeno zač. 19. st. (jazykovědec de Saussure) k →dia- a ř. *chrónos* ‘čas’. Srov. →synchronní.

**diákon**. Viz →jáhen.

**diakritický** ‘rozlišovací’. Přes něm. *diakritisch* z ř. *diakritikós* od *diakrīnō* ‘rozlišuji, posuzuji’ z →dia- a *kriīnō* ‘odděluji, třídím, posuzuji’. Srov. →kritika, →krize.

**dialekt** ‘nářečí’, dialektický. Přes něm. *Dialekt* tv. z ř. *diáлектos* ‘rozmluva, nářečí’ od *dialégomai* ‘rozmlouvám, projevávám’ z →dia- a *légō* ‘mluvím, čtu, počítám’. Srov. →dialektika, →dialog, →idiolet, →lekce.

**dialektika** ‘metoda zkoumání pojmů a vyhledávání definic’, dialektický, dialektik. Přes něm. *Dialektik*, lat. *dialectica* z ř. *dialektikē (téchnē)* ‘umění vést rozmluvu’ od *diáлектos* ‘rozmluva’ (dále viz →dialekt).

**dialog** ‘rozhovor’, dialogický. Přes lat. *dialogus* z ř. *diálogos* tv. od *dialégomai* ‘rozmlouvám’ (viz →dialekt).

Srov. →monolog.

**dialýza** ‘pročištění krve pomocí umělé ledviny’, dialyzační. Přes moderní evr. jazyky z ř. *diálýsis* ‘rozpuštění, oddělení’ od *dialýō* ‘rozlučuji, dělím’ z →dia- a *lýō* ‘uvolňuji, rozvazuji’.

**diamant**, diamantový. Přes něm. ze sfr. *diamant* ze střlat. a pozdnělat. *diamas* (gen. *diamantis*), to pak přes lat. *adamās* z ř. *adámās* ‘ocel, diamant’, doslova ‘nepřekonatelný’ (pro svou tvrdost), z →a-<sup>2</sup> a *damáoō*, *damázō* ‘krotím, přemáhám’ (srov. angl. *tame* tv.). Pozdější *dia-* je vlivem ř. *diafanēs* ‘průhledný, jasný’.

**diametrální** ‘opačný, protilehlý’. Přes něm. *diametral* z pozdnělat. *diametrālis* od lat. *diametros*, *diametrus* ‘průměr (kruhu)’ z ř. *diámetros* tv. z *diá* (→dia-) a *métron* ‘míra’. Srov. →metr.

**dianetika** ‘teorie o možnosti zvyšování duševního potenciálu na základě ovlivňování vlastního vědomí’, dianetický. Z am.-angl. *dianetics* tv. a to podle ř. *dianoetikós* ‘týkající se myšlení’ od *diánoia* ‘myšlení, rozum, duše’ z →dia- a *noéo* ‘pozoruji, myslím’. Srov. →noetika.

**diapozitiv** ‘pozitivní obraz na průhledném podkladě’. Uměle vytvořeno (kolem r. 1900) z →dia- a *pozitiv*. Viz →pozitivní.

**diář** ‘deník’. Z lat. *diārium* tv. od *diēs* ‘den’. Srov. →dieta<sup>2</sup>, →žurnál, →den.

**diaspora** ‘rozptýlení (národa)’. Přes moderní evr. jazyky z ř. *diasporá* ‘rozptýlení, vyhnanství’ od *diaspeirō* ‘rozptyluji (se)’ z →dia- a *speirō* ‘seji, sypu, trousím’. Srov. →sperma, →sporadický.

**diastola** ‘roztažení srdečního svalu’, diastolický. Přes moderní evr. jazyky z ř. *diastolē* ‘oddělení, roztažení’ od *di-*

*astéllō* ‘rozděluji, roztahuji’ z →dia- a *stéllō* ‘strojím, pořádám’. Srov. →systola, →apoštol.

**diatermie** ‘léčebné prohřívání’. Uměle k →dia- a ř. *thérme* ‘teplo, horko’. Srov. →termo-, →termální.

**díblík** expr. ‘čipera, čertík (o dětech či dívkách)’. Dříve též *díblík* (Jg). Z nedoloženého \**dieblík* (B1), což je zdobnělina k →ďábel.

**didaktika** ‘obor pedagogiky zabývající se vyučováním’, didaktický, didaktik. Přes něm. *Didaktik* z ř. *didaktikē* (*téchnē*) ‘umění vyučování’ od *didáskō* ‘učím’. Souvisí s lat. *discere* ‘učit se’. Srov. →disciplína.

**diecéze** ‘biskupství’. Ze střlat. *diocesis* z ř. *dioikēsis* ‘správa, zařízení’ z →dia- a *oikos* ‘dům, příbytek, domácnost’. Srov. →ekumenismus, →ekonomie.

**diesel** ‘naftový motor’, diesellový. Podle něm. vynálezce *R. Diesela*.

**dieta**<sup>1</sup> ‘léčebná výživa’, dietní, dietetika. Přes něm. *Diät*, lat. *dieta* z ř. *diáita* ‘způsob života, strava, živobytí’.

**dieta**<sup>2</sup> ‘náhrada výloh při služební cestě’. Ze střlat. *dieta*, původně ‘denní mzda’, od lat. *diēs* ‘den’. Srov. →diář, →den.

**diference** ‘rozdíl’, diferenční, diferencovat, diferenciace, diferenciál. Z lat. *differentia* od *differre* ‘lišit se, roznášet’ z →dis- a *ferre* ‘nést’. Srov. →indiferentní, →konference, →referovat.

**diftong** ‘dvojhláská’. Přes lat. *diphthongus* z ř. *díthongos*, vlastně ‘dvojzvuk’, z →di-<sup>1</sup> a *fhóngos* ‘hlas, řeč, zvuk’.

**difúze** ‘samovolné prolínání’, difúzní, difundovat. Z lat. *diffusiō* od *diffundere* (příč. trp. *diffusus*) ‘rozlévat, šířit (se)’ z →dis- a *fundere* ‘lít, vypouštět’. Srov. →infúze, →transfuze.

**digestoř** ‘skříň k odsávání plynů’. Od

lat. *dīgestus* ‘strávený’, což je původně přič. trp. od *dīgerere* ‘rozvádět, trávit, zažívat’ z *→dis-* a *gerere* ‘nést, vést’. Srov. *→sugerovat*, *→gesto*.

**digitální** ‘číslicový, číselný’. Z angl. *digital* tv. od *digit* ‘číslice’, a to z lat. *digitus* ‘prst’ (od počítání na prstech). Srov. *→bit*.

**diglosie** ‘výskyt dvou jazyků v jedné oblasti’. Nově utvořeno z *→di-*<sup>1</sup> a ř. *glōssa* ‘jazyk, řeč’. Srov. *→glosa*, *→izoglosa*.

**digrese** ‘odbočení (od tématu)’. Z lat. *dīgressiō* od *dīgredi* (přič. trp. *dīgressus*) ‘rozcházet se’ z *→dis-* a *gradī* ‘kráčet, jít’. Srov. *→agrese*, *→regrese*, *→kongres*, *→grád*.

**dichotomie** ‘dělení na dvě části’. Novotvar k ř. *dichotomēō* ‘dělím na dvě části’ z *dīcha* ‘ve dví, rozdvojeně’ (souvisí s *→di-*<sup>1</sup>) a *tómos* ‘díl’ od *témnō* ‘řežu, dělím’. Srov. *→atom*, *→anatomie*.

**dík**. Stč. *diek*. Jen č., slk. a pol. (srov. *→děkovat*). Přejato ze sthn. *denke* ‘díky’ (něm. *Dank* ‘dík’) (B7), jež prostředně souvisí s něm. *denken* ‘myslet’. Původně tedy ‘myšlenka (na prokázané dobrodiní)’, odtud ‘vděčnost’ (Ma<sup>2</sup>). Srov. i angl. *thank* ‘dík’, *think* ‘myslet’. Původní význam je ještě dochován v *→bezděky*.

**dikce** ‘způsob vyjadřování’. Z lat. *dictiō* tv. od *dīcere* (přič. trp. *dictum*) ‘říkat’. Srov. *→jurisdikce*, *→verdikt*, *→diktát*, *→indikovat*.

**dikobraz** ‘hlodavec s dlouhými ostny’. Přejato Preslem z r. *dikobráz* z *dík(ýj)* ‘divoký’ a *obráz* ‘podoba’. Tedy ‘(tvor) divokého vzhledu’.

**diktafon** ‘diktovací přístroj’. Z angl.

*dictaphone* (viz *→diktát* a *→fon*).

**diktát**, diktovat, diktátor, diktátorský, diktatura. Přes něm. *Diktat* z lat. *dictātum*, což je zpodstatnělé přič. trp. od *dictāre* ‘předříkávat, nařizovat’ od *dīcere* (přič. trp. *dictus*) ‘říkat’. Srov. *→dikce*, *→verdikt*.

**díl**, dílek, dílec, dílčí. Stč. *diel*. Všesl. - p. *dziat*, r.st. *del*, ch. *dī*, s. *đeo*, stsl. *dělo*. Psl. *\*dělo* odpovídá gót. *dails*, něm. *Teil* tv., další souvislosti u *→děl*-*lit*.

**dilatace** ‘zvětšení, roztahování’. Z lat. *dilatātiō* od *dilatāre* ‘rozšiřovat’ z *→dis-* a *lātus* ‘široký’.

**dilema** ‘nutnost volby mezi dvěma možnostmi’. Přes lat. *dilemma* z ř. *dilemma* z *→di-*<sup>1</sup> a *lēmma* ‘nabytí, prospěch’ od *lambánō* ‘beru, uchopuji’. Srov. *→epilepsie*.

**diletant** ‘neodborník, nedouk’, diletantský, diletantství. Přes něm. *Dilettant* z it. *dilettante* ‘(laický) milovník umění’ od *dilettare* z lat. *dēlectāre* ‘bavit, těšit’ od *dēlicere* ‘obveselovat’ z *dē-* (*→de-*) a *lacere* ‘lákat, vábit’. Srov. *→delikátní*, *→laso*.

**dílo**. Stč. *dielo*. Všesl. - p. *dzieło*, r. *dělo*, ch. *dělo*, s. *dělo*, stsl. *dělo*. Psl. *\*dělo* je odvozeno od *\*děti* z ie. *dhē-* (viz *→dít* se). Spojuje se i s lit. *dailė* ‘umění, řemeslo, výrobek’, stpr. *dīlas* ‘práce, dílo’ i stisl. *daell* ‘snadný’ (v balt. slovech však je nutno v kořeni vycházet z dvojhlásky). Srov. *→dělat*, *→dělo*.

**diluvium** ‘starší období čtvrtohor’, diluviální. Z lat. *diluvium* ‘potopa’ (do té doby se klade ‘potopa světa’) od *diluere* ‘rozmočit, rozpustit’ z *→dis-* a *luere* ‘mýt’. Srov. *→lavor*, *→latrina*.

**dimenze** ‘rozměr’, dimenzovat, předimenzovaný. Z lat. *dimēnsiō* tv. od

*dīmētūrī* (příč. trp. *dīmēnsus*) ‘rozměřit’ z  $\rightarrow$ dis- a *mētūrī* ‘měřit’. Srov.  $\rightarrow$ měřit,  $\rightarrow$ meditovat.

**dinár** ‘měnová jednotka některých států’. Původně zlatá mince islámských středověkých států. Z lat. *dēnārius* (viz  $\rightarrow$ denár).

**dingo** ‘divoký australský pes’. Z řeči australských domorodců.

**dinosaur** ‘vyhynulý veleještěr’. Polatinštělá podoba z ř. *deinós* ‘hrozný, strašný, mocný’ a *saūros* ‘ještěr(ka)’. Srov.  $\rightarrow$ brontosaurus.

**dioda** ‘elektroda se dvěma elektronkami’. Uměle z  $\rightarrow$ di-<sup>1</sup> a (*elektr*)oda (viz  $\rightarrow$ anoda).

**dioptrie** ‘jednotka pro optickou mohutnost čočky’, dioptrický. Uměle k ř. *dióptra* ‘optický přístroj’ z  $\rightarrow$ dia- a základu *\*op-*, který souvisí s  $\rightarrow$ oko. Srov.  $\rightarrow$ optika,  $\rightarrow$ panoptikum.

**diplom** ‘písemné osvědčení’, diplomový, diplomní, diplomovaný. Přes něm. *Diplom* z lat. *díplōma* z ř. *díplōma* ‘doporučující, pověřující list’, doslova ‘dvojitý, nadvakrát složený’ (důležité listiny se skládaly a pečetyly), z *díplōos*, *díplōūs* ‘dvojitý’. Srov. lat. *duplex* tv. (od toho  $\rightarrow$ duplikát a  $\rightarrow$ debl) a dále  $\rightarrow$ di-<sup>1</sup> a  $\rightarrow$ diplomat.

**diplomat** ‘pověřený zástupce svého státu; obratný vyjednavatel’, diplomatický, diplomacie. Z fr. *diplomate* od adj. *diplomatique* ‘týkající se (úředních) listin’. Dále viz  $\rightarrow$ diplom.

**diptych** ‘dvoudílný umělecký výtvar’. Ze střlat. *diptychon* z ř. *díptychos* ‘dvojice, dvouvrstvý’ z  $\rightarrow$ di-<sup>1</sup> a *ptychē* ‘záhyb, vrstva’. Srov.  $\rightarrow$ triptych.

**díra**, dírka, děravý, děrovat, děrný, proděravět. Všesl., ale s různou kořenovou samohláskou - stč. *diera*, hl. *džěra* (-ě-

), br. *dzirá*, stsl. *díra* (-i-), p. *dziura*, ob. č.  $\rightarrow$ doura (-’u-), r. *dýrá* (-y-). Stč. *diera* je od *\*-děrati* a to od *\*dbrati* (viz  $\rightarrow$ drát<sup>2</sup>, srov. např. stč. *prodierati* - *prodrati*). Srov. i  $\rightarrow$ dřít.

**direkt** ‘přímý úder (v boxu)’. Z angl. *direct* tv. z lat. *directus* ‘přímý’ od *dīrigere* (příč. trp. *directus*) (viz  $\rightarrow$ dirigent).

**direktiva** ‘směrnice, nařízení’, direktivní. Z angl. či fr. *directive* tv. od fr. *directif* ‘řídící’ ze střlat. *directivus* tv. od *dīrigere* (viz  $\rightarrow$ direkt,  $\rightarrow$ dirigent).

**direktor** hov. expr. ‘ředitel’, direktorský. Přes něm. z pozdnělat. *dīrēctor*, což je činitelské jméno k *dīrigere* (viz  $\rightarrow$ dirigent,  $\rightarrow$ direkt).

**dirigent**, dirigentský, dirigovat. Přes něm. *Dirigent* z lat. *dīrigēns* (gen. -*entis*) ‘vedoucí, řídící’, což je přech. přít. od *dīrigere* ‘řídít, zaměřovat k něčemu’ z  $\rightarrow$ dis- a *regere* ‘řídít’. Srov.  $\rightarrow$ direktor,  $\rightarrow$ regent,  $\rightarrow$ rektor,  $\rightarrow$ korigovat.

**dis-**. Lat. předp., nejčastěji s významem ‘roz-’ (  $\rightarrow$ dislokovat,  $\rightarrow$ disident,  $\rightarrow$ distribuce,  $\rightarrow$ disponovat), někdy s významem záporu (  $\rightarrow$ disharmonie,  $\rightarrow$ disproporce) či zesílení (  $\rightarrow$ dirigent). Často se mění v *dī-* (  $\rightarrow$ dimenze,  $\rightarrow$ digrese,  $\rightarrow$ dirigent,  $\rightarrow$ diverze), někdy splývá s následující souhláskou (  $\rightarrow$ diference). Odtud fr. *dés-* (  $\rightarrow$ deziluze,  $\rightarrow$ dezorientovat). Stejně jako  $\rightarrow$ dia- snad souvisí s číslovkou  $\rightarrow$ dva (srov.  $\rightarrow$ di-<sup>1</sup>,  $\rightarrow$ bi-) a označuje původně ‘rozdvojení’.

**disciplína** ‘kázeň; vědní či sportovní obor’, disciplinární. Z lat. *disciplīna* ‘výchova, vyučování, nauka, obor, kázeň’ od *discipulus* ‘žák’ od *discere* ‘učit se’.

**disent** ‘opozice vůči režimu’. Z angl. *dis-*

*sent* ‘nesouhlas, rozdíl v názorech, non-konformismus’ a to z lat. *dissēsus* tv., což je původně příč. trp. od *dissentire* ‘být rozdílného názoru’ z →dis- a *sentire* ‘cítit, vnímat, myslet’. Srov. →sentence, →senzace.

**disertace** ‘doktorská práce’, disertační. Z lat. *dissertātiō* ‘výklad, vědecké pojednání’ od *dissertare* ‘vykládat, rozprávet, probírat’ od *disserere* (příč. trp. *dissertus*) tv. z →dis- a *serere* ‘řadit, spojovat’. Srov. →dezertovat, →série, →inzerát.

**disgustovat** ‘znehucovat’. Viz →dis- a →gusto.

**disharmonie** ‘nesoulad’, disharmonický. Viz →dis- a →harmonie.

**disident** ‘odpadlík, jinověrec’, disident-ský. Původně v náboženském, dnes především v politickém smyslu. Z lat. *dissidēns* tv., což je původně přech. přít. od *dissidēre* ‘být odloučen, jinak smýšlet’, doslova ‘sedět rozděleně’, z →dis- a *sedēre* ‘sedět’. Srov. →prezident, →rezident, →sedět.

**disimilace** ‘rozdílnost’, disimilační, disimilovat. Z lat. *dissimilātiō* od *dissimilāre* od *dissimilis* ‘nepodobný, odlišný’ z →dis- a *similis* ‘podobný’. Srov. →asimilovat, →simulovat.

**disjunkce** ‘rozpojení, rozluka’. Z lat. *disiunctiō* tv. od *disiungere* ‘rozpojovat’ z →dis- a *iungere* ‘spojovat’. Srov. →konjunkce.

**disk** ‘plochý kotouč (k házení)’, diskař, diskařský. Z lat. *discus* z ř. *diskos* tv. Novější významy z angl. *disk*, *disc* ‘kotouč, talíř, gramofonová deska’. Srov. →deska, →disketa, →diskotéka, →diskžokej.

**diskant** zast. ‘vysoký chlapecký hlas’. Přes něm. ze střlat. *discantus*, vlastně

‘protizpěv’ z →dis- a *cantus* ‘zpěv’ od *canere* ‘zpívat’ (původně protihlas k tzv. *cantus firmus*). Srov. →kantor, →kantáta.

**disketa** ‘magnetický kotouč k ukládání počítačových dat’. Z angl. *diskette* (vedle *floppy disk*), což je zdrobnělina od *disk* (viz →disk)

**diskotéka** ‘sbírka gramofonových desek; taneční večer s jejich přehráváním’. Z angl. a fr. *discothèque*, což je novotvar z *disc* (viz →disk) a ř. *thēkē* ‘schránka, skříňka’. Srov. →kartotéka, →hypotéka, →apatyka.

**diskreditovat** ‘připravit o důvěru’, diskreditace. Z fr. *discréditer* tv. z →dis- a *créditer* ‘důvěřovat’ od *crédit* ‘důvěra’ (viz →kredit).

**diskrepance** ‘neshoda, nepoměr’. Přes něm. *Diskrepanz* z lat. *discrepantia* tv. od *discrepare* ‘nesouhlasit, různě znít’ z →dis- a *crepare* ‘(hlučně) znít’.

**diskrétní** ‘taktní, ohleduplný’, diskrétnost. Z fr. *discret* tv. a to přes střlat. a pozdnělat. význam ‘schopný rozlišovat’ z lat. *discrētus* ‘rozlišený’, což je příč. trp. od *discernere* ‘rozlišovat, rozeznávat’ z →dis- a *cernere* ‘vnímat, vidět, rozlišovat’. Srov. →indiskrétní, →díško, →konkrétní.

**diskriminovat** ‘přiznávat méně práv či výhod, omezovat někoho’, diskriminace. Z lat. *discrimināre* ‘oddělovat, rozlišovat’ od *discrimen* ‘rozlišení’ z →dis- a *crimen* ‘posouzení, obvinění, vina’. Souvisí s *discernere* (viz →diskrétní). Dále srov. →inkriminovaný, →kriminál.

**diskurs** ‘rozhovor, rozmluva’. Z lat. *discursus*, což je příč. trp. od *discurrere* ‘rozbíhat (se)’, později ‘sdělovat, přetřásat’, z →dis- a *currere* ‘běžet’. Srov.

→konkurs, →kurs.

**diskuse** ‘výměna názorů, rozprava’, diskusní, diskutovat, diskutér, diskutabilní. Z lat. *discussio* od *discutere* (příč. trp. *discussus*) ‘rozbíjet, přetřásat’, v pozdní lat. ‘rozprávět, zkoumat’ z →dis- a *quattere* ‘třást, tlouci’.

**diskvalifikovat** ‘vyřadit, prohlásit nezpůsobilým’, diskvalifikace. Přes moderní evr. jazyky ze střlat. *disqualificare* tv. Viz →dis- a →kvalifikovat.

**diskžokej** ‘konferenciér hudby z desek’. Z angl. *disc-jockey* (viz →disk a →žokej).

**dislokovat** ‘rozmístit’, dislokace. Ze střlat. *dislocare* z →dis- a lat. *locare* ‘umístit’ od *locus* ‘místo’. Srov. →lokál<sup>1</sup>.

**disonance** ‘nesouzvuk’. Ze střlat. *dissonantia* od lat. *dissonare* ‘nesouzvuchet’ z →dis- a *sonare* ‘zvučet’ od *sonus* ‘zvuk’. Srov. →rezonance, →konsonant, →sonet.

**disparátní** ‘různorodý’. Z lat. *disparatus* tv. od *disparare* ‘rozdělovat, oddělovat’ z →dis- a *parare* ‘dělat stejným’ od *pār* ‘stejný’. Srov. →parita, →pár.

**dispečer** ‘pracovník řídící chod provozu’, dispečink. Z angl. *dispatcher* tv. z *dispatch* ‘odesílat, odbavovat’ a to ze šp. *despachar* tv. asi stejného původu jako fr. *dépêcher* (viz →depeše).

**dispens** ‘zproštění povinností’. Ze střlat. *dispensa* ‘osvobození od církevního zákona’ od lat. *dispensare* ‘přísně zvažovat, přidělovat’ od *dispendere* ‘rozvažovat, odvažovat’ z →dis- a *pendere* ‘vážit’. Srov. →kompenzovat.

**displej** ‘zařízení pro zobrazení nějaké hodnoty’. Z angl. *display* od slovesa (*to*) *display* ‘vystavit, ukázat’ ze stfr. *despleier* z lat. *displicare* ‘rozvinout’ z

→dis- a *plicare* ‘plést’. Srov. →komplikovat, →explicitní.

**disponovat** ‘volně nakládat’, disponent, dispozice, dispoziční. Z lat. *dispōnere* (příč. trp. *dispositus*) ‘uspořádat, rozkládat, rozdělovat’ z →dis- a *pōnere* ‘klást’. Srov. →deponovat, →komponovat, →oponovat.

**disproporce** ‘nepoměr’, disproporční. Viz →dis- a →proporce.

**disputace** ‘učená hádka, vědecká rozprava’, disputovat. Z lat. *disputatio* od *disputare* ‘uvažovat, debatovat’, vlastně ‘rozřezávat (problém)’, z →dis- a *putare* ‘řezat, počítat’. Srov. →amputovat, →deputace, →reputace.

**distance** ‘vzdálenost’, distancovat ‘zastavit někomu činnost’, distancovat se ‘zříci se’. Přes něm. *Distanz* z lat. *distantia* tv. od *distare* ‘být vzdálený, odlišovat se’ z →dis- a *stare* ‘stát’. Srov. →instance, →substance, →konstantní.

**distichon** ‘dvojverší’. Z lat. *distichon* tv. z ř. *distichos* ‘dvouveršový, dvouřadý’ z →di-<sup>1</sup> a *stichos* ‘řada, řádka, verš’.

**disting(v)ovaný** ‘uhlazený, jemný’. Z fr. *distingué* od *distinguer* ‘vyznačovat se (mravy)’ z lat. *distinguere* ‘odlišovat, vyzdobovat’ z →dis- a *tingere* ‘barvit’. Srov. →distinkce.

**distinkce** ‘odznak hodnosti’. Z lat. *distinctio* ‘rozlišení, vyzdobení’ od *distinguere* (příč. trp. *distinctus*) (viz →disting(v)ovaný).

**distorze** ‘podvrtnutí, zkroucení’. Z lat. *distorsio* od *distorquere* (příč. trp. *distorsus* i *distortus*) ‘točit, kroutit’ z →dis- a *torquere* tv. Srov. →tortura, →dort.

**distribuce** ‘rozdělování’, distribuční, distribuovat. Z lat. *distributio* tv. od



*distribuere* ‘rozdělovat, třídit’ z →dis- a *tribuere* ‘udělovat, přidělovat’. Srov. →tribut, →tribuna, →kontribuce.

**distrikt** ‘správní okrsek, obvod’. Ze stř.-lat. *districtus* ‘soudní okrsek’, což je původem přič. trp. od lat. *distringere* ‘rozprostírat, roztahovat’ z →dis- a *stringere* ‘stahovat, svírat’. Srov. →striktní.

**díško**, dýško ob. ‘spropitné’. Z hov. *diškrece* z *diskrece* (viz →diskrétní). Původně tedy ‘odměna za diskrétnost’, případně z fr. à *discretion* ‘podle libosti’.

**díšputát** zast. ob. ‘rozmluva’. Z lat. *disputatus* od *disputare* (viz →disputace).

**dít** zast. ‘říkat’. Stč. *dieti*, 1.os. přít. *děju* i *diem*. Ve slov. jazycích dnes v tomto významu řídce (hl. *džéc*, sln. *dejati*). Psl. *\*dě(ja)ti* vychází z ie. *\*dhē-* ‘položít, stavět’, pak ‘dělat’ a od toho ‘říkat’. Starobylost tohoto významového posunu dosvědčuje chet. *te-* ‘klást’ i ‘mluvit’. Dále viz →dít se, srov. →přezdívká.

**dít se**. Stč. *dieti*, 1.os. préz. *děju* ‘dělat, pokládat’. Všesl. - p. *dziać się* ‘dít se’, r. *det* ‘střičtí, založit’, *dēt’sja* ‘podít se’, ch. *džeti* ‘klást’, stsl. *děti*, *dějati* ‘dělat, položit’. Psl. *\*děti*, *\*dějati* souvisí s lit. *dėti* ‘klást aj.’, něm. *tun*, angl. *do* ‘dělat’, lat. *fēcī* ‘udělal jsem’, ř. *tithēmi* ‘kladu’, sti. *dádhāmi* tv. - vše z ie. *\*dhē-* ‘klást, stavět’ (A2) (srov. →dít). Dále srov. →děj, →dílo, →nadít se, →odít se, →udát se, →zdát se, →soud, →úd aj.

**dítě**. Stč. *dietě*. Všesl. - p. *dziecie*, r. *dítja*, ch. *dijète*, s. *dète*. Psl. *\*dětě* (B7) je utvořeno příponou -ę (charakteristickou pro mláďata) nejspíš od kolektiva *\*dětъ* (viz →děti).

**div**, divný, divit se, podivit se, udivit.

P. *dziw*, r.d. *div*, stsl. *divъ*, chybí v jsl. (srov. však s./ch. *dīvan*, sln. *dīven* ‘nádherný’). Pro psl. *\*divъ* lze vyjít z ie. *\*deiyos* (B2), které je v lit. *diēvas* ‘bůh’, lat. *dīvus* ‘božský’, sti. *dēvā-* ‘bůh’, od ie. *\*dei-* ‘zářit’ (srov. →den). Významový posun by byl ‘bůh, božský’ → ‘úžas(ný), zázrak’. Jsou však nejasnosti ve vztahu k →dívát se i →divý.

**diva** ‘slavná filmová či jevištní umělkyně’. Z it. *diva* ‘božská’ z lat. *dīva* tv. od *dīvus* ‘božský’. Srov. →div.

**divan** ‘pohovka’. Přes fr. a tur. z per. *dīwān*, původně ‘sbírka básní, dokumentů’, pak ‘úřední místnost’, ‘přijímací místnost (opatřená poduškami)’ a konečně ‘pohovka’.

**dívát se**, divák, divácký, divadlo, divadelní, divadelnictví, podívat se, vynadívat se, zadívat se, podívaná. Stč. *dívati se* ‘dívát se’ i ‘divit se’. Dále jen v slk. a luž. To by svědčilo pro zsl. inovaci - obměnu psl. *\*diviti se* (viz →divit se). Pro starobylost slova naopak hovoří spojení s lit.d. *deivóti* ‘hledět’, sti. *dhē-* ‘pozorovat, myslet’ z ie. *\*dhei-* ‘vidět, hledět’.

**divergence** ‘rozbíhání, odklon’, divergentní. Z lat. *divergentia* od *dīvergere* ‘rozbíhat se’ z →dis- a *vergere* ‘klonit se’. Srov. →konvergence.

**diverze** ‘záškodnictví’, diverzní, diverzant. Přes r. *diversijsja* či přes něm. z pozdnělat. *diversiō* ‘odbočení, odvrácení’ od lat. *divertere* (přič. trp. *dī-versus*) ‘rozcházet se, odchylovat se’ z →dis- a *vertere* ‘obracet, kroutit’. Srov. →konverze, →averze, →traverza, →verš.

**dividenda** ‘podíl z čistého zisku akciových společností’. Z něm. *Dividende* a to (asi přes angl.) z lat. *dīvidendum* ‘to, co má být rozděleno’ od *dīvidere* ‘roz-

dělit' z →dis- a kořenu \*vid-, který je zřejmě v →vdova. Srov. →divize, →devíza, →individuum.

**divis** 'spojovník'. Od lat. *divīsus* 'rozdělený' (viz →divize).

**divize** 'vyšší jednotka vojska; nižší mistrovská soutěž', divizní. Z fr. *division* z lat. *divisiō* 'rozdělení' od *dividere* (příč. trp. *divīsus*) 'rozdělit' (viz →dividenda).

**divizna** 'vysoká bylina se žlutými květy'. Všesl., ale s formálními rozdíly - p. *dziewanna*, r.d. *divina*, *divena*, sln. *divîn*, s./ch. *divizma*, b. *divízna*. Slovo málo průhledné. Většinou se spojuje s →div, tedy 'divotvorná bylina', což by odpovídalo jejím léčebným účinkům.

**dívka**, dívčí, dívčina. Stč. *dievka*, *děvka* (s pozdějším rozlišením významu, viz →děvka). Zdrobnělina od →děva.

**divý**, divoch, divoký, divokost, divočák, divočina, divočit, divoženka. Všesl. - p. *dziwy*, r.d. *díviij*, s./ch. *divljī*, stsl. *divii*. Psl. \**divo* 'divoký' lze těžko oddělit od \**dikō* tv. (srov. p. *dziki*, r. *díkij*, →dikobraz), jež se spojuje s lit. *dýkas* 'nečinný, prázdný'. Na druhé straně jsou i dobré důvody pro spojení s →div - významový posun by byl 'boží' → 'volně žijící' → 'divoký'. Argumentuje se především lot. *dieus* 'bůh', *dieva zuosis* 'divoké husy'.

**dixieland** 'klasický typ džezové hudby'. Původně 'zaslíbená země amerických černochů', původ slova *Dixie* nepřilíš jasný, snad z vlastního jména.

**díže** 'nádobna na mísení těsta'. Stč. *diežč*. Všesl. - p. *dzieża*, r. *dežá*, s./ch. *díža*. Psl. \**děža* (< *děz-ja*) se vyvozuje z ie. \**dhoiǵh-ia* (A1, A2, B2, B3) od \**dheǵh-* 'mísit, hníst'. Souvisí s ním. *Teig*, angl. *dough* 'těsto' i lat. *figūra*

(vlastně 'výtvar vzniklý hnětením'). Srov. →lady, →zed'.

**dlabat**, vydlabat, nadlábnout se. Z psl. \**dolbati* (B8), které má pokračování jen v č., slk., b. a mak. Jinde tvary z psl. \**dolbati* (viz →dloubat). Srov. také →dláto, →kadlub. Není jisté, zda sem patří i zhrub. *dlabat* 'jíst' (podle Ma<sup>2</sup> od *lábati* 'pít velkými doušky').

**dlaha** 'dřevěná deska na zlomeninu'. Jen č., slk., s./ch.d. (*dlaga*) a b.d. (*dlága*). Psl. \**dolga* (B8) asi souvisí se stír. *dluigim* 'stípu', něm. *Zelge* 'odříznutá větev', vše k ie. \**del-* 'řezat'. Srov. →dluh, →dláždit, →podlaha.

**dlaň**, dlaňový, dlanitý. Všesl. - p. *dtoń*, r.d. *dolón*, s./ch. *dłan*, stsl. *dlanъ*. Psl. \**dolnъ* (B8) souvisí s lit. *dėlna(s)* tv. Další souvislosti nejisté. Uvažuje se o ř. *thénar*, sthn. *tenar* tv. (z ie. \**dhen-* 'ploché místo') či psl. \**dolъ* (viz →důl) - pak by se vycházelo z významu 'miskovitě prohloubená část ruky'.

**dlask** 'zpěvný pták se silným zobákem'. Slk. *glezg*, p. *klešk*, s./ch. *dlaska*. Onom. původu. Srov. →mlaskat, →tleskat.

**dláto**, dlátko. P. *dluto*, r. *dolotó*, b. *dlató*. Z psl. \**dolbto* (A9, B8). Dále viz →dlabat, →dloubat.

**dláždit**, dlážďený, dlážďení, dlaždice, dlaždička, dlaždič, dlažba, vydláždit. Stč. *dlažiti*, *dlážiti* (ještě u Jg rovnocenné s *dlážiti*). Jen č. a slk. (řídké doklady i v s./ch. a sln.). Psl. \**dolžiti* je odvozeno od \**dolga* (viz →dlaha).

**dle**. Souvisí s →délka. Srov. →podle, →vedle.

**dlít**, prodlévat, prodlení. Viz →délka.

**dloubat**, dloubák, dloubanec, vydlobnout. Všesl. - p. *dlubač*, r. *dolbít*, sln.d. *dolbati*, s./ch. *dúpsti*, vše ve významu 'dlabat'. Psl. \**dolbati*, \**dolbiti*, \**dolbati*

(viz →dlabat) ap. souvisí s lit. *dálba* ‘sochor’, sthn. *bi-telban* ‘zahrabávat’, stangl. *delfan* ‘kopat, hrabat’ - vše z ie. *\*dhelbh-* ‘hloubit, hrabat’ (A2, A4).

**dlouhý**, dlouhán, dlouhatánský, dloužit, prodloužit, zdloužit, dlouho-. Všesl. - p. *dtugi*, r. *dólgij*, s./ch. *dŭg*, stsl. *dlǫgъ*. Psl. *\*dǫlgъ* (*\*dǫlgъ*) se vyvozuje z ie. *\*dǫghó*, příbuzné je ř. *dolichós*, sti. *dirghá-*, chet. *daluki-* a s problematickým odsunutím *d-* snad i lit. *il-gas* tv., dále (rovněž bez *d-*) asi i něm. *lang*, angl. *long*, lat. *longus*. Komparativ *delší* je z nerozšířeného *\*dǫl-* (viz →délka).

**dluh**, dlužní, dlužník, dlužnický, dlužit, zadlužit, dluhopis. Všesl. - p. *dtug*, r. *dolg*, s./ch. *dŭg*, stsl. *dlǫgъ*. Psl. *\*dǫlgъ* se považuje za příbuzné se stir. *dliged* ‘povinnost’, gót. *dulgs* ‘dluh’ (to je však pro svou izolovanost asi výpůjčka ze slov.). Přijatelný je výklad z ie. *\*del-* ‘řezat, rubat’ (srov. →dlaha) s posunem ‘zářez, vrub’ → ‘dluh’ (srov. *máš u mě vroubek*), méně pravděpodobná je spojitost s →dlouhý (*dluh* = ‘lhůta, dlouhá doba čekání’).

**dmout (se)**, dmutí, vzedmout (se), nadmout (se). Novotvar k *dúti* (→dout) analogií podle přítomného *dmu*, *dmeš* atd. (D1). Srov. →dmýchat.

**dmýchat**, rozdmýchat, dmychadlo. Č.st. i *dmuchati*, p. *dmuchać*. Expr. odvozenina od →dout (1.os.přít. *dmu*). Č. -ý- asi podle →dýchat.

**dna** ‘onemocnění kloubů, artritida’. Stč. *dna* ‘střevní kolika’, podobné významy i v dalších slov. jazycích včetně stsl. Psl. *\*dǫna* nejspíš souvisí s *\*dǫno* (→dno) ‘spodní část něčeho’, asi též ‘vnitřnosti’, jak svědčí např. str. *dna*

‘děloha’ i české nár. *dena* ‘vepřový žaludek’.

**dnes**, dnešní, dnešek. Všesl. - p. *dziś*, str. *dnes* (nyní *segódnja*), s./ch. *dānas*. Psl. *\*dǫnъsъ* (B6) je z *\*dǫnъ* (→den) a zájmena *\*sъ* ‘tento’. Srov. →letos, →zde.

**dno**. Všesl. - p., r. *dno*, s./ch. *dnō*, stsl. *dǫno*. Psl. *\*dǫ(b)no* se nejčastěji spojuje s lit. *dūgnas* (< *dubnas*), lot. *dubens* tv., jež souvisí s lit. *dubūs*, něm. *tief*, angl. *deep* ‘hluboký’ z ie. *\*dh(e)ub-* tv. (A4). Jiný výklad počítá s přesmykem *\*bhudh-* > *\*dhubh-*. Z ie. *\*bhudh-* vychází něm. *Boden*, lat. *fundus* (srov. →fond), ř. *pythmēn*, arm. *bun*, sti. *budhná-* - vše ‘dno, základ’. Srov. →dna, →dýnko.

**do** předl. Všesl. Psl. *\*do* je z ie. zájmeného kořene *\*do/dō/de* a souvisí s částicí *-da* (srov. →leda), něm. *zu*, angl. *to* ‘k’ (A4) i ř. *éndon* ‘uvnitř’ (viz →endo).

**doba**, dobový, období. Všesl. - p. *doba*, r.d. *dóba*, s./ch. *dōba*. Psl. *\*doba* vychází nejspíš z ie. *\*dhabh-* ‘vhodný’ a souvisí s lit. *dabà* ‘povaha, vlastnost’, *dabar* ‘nyní’, gót. *gadaban* ‘hodit se’. Původně tedy asi ‘vhodná doba’, pak ‘doba vůbec’ (k tomu srov. →hod). Patří sem i odvozeniny →podoba, *obdoba*, →zdobit aj., k nimž stojí významově blízko lit. *dabà* (viz výše) i *dabinti* ‘zdobit’. Srov. →dobrý.

**ďobat**, poďobat, poďobaný, vyďobat. Expr. Snad zkřížením →zobat a *ďubat*.

**dobrman** ‘plemeno psů’. Podle chovatele Němce *Dobermanna*, který plemeno vyvinul křížením pinče a ovčáckého psa.

**dobrodiní**, dobrodinec. K druhé části složeniny viz →dít se.

**dobrodruh**, dobrodružný, dobrodruž-

ství. Stč. *dobrodruh* 'statečný druh', *dobrodružstvie* 'hrdinství, dobrota', pozdějším přehodnocením významu se stává ekvivalentem fr. *aventure* (srov. →avantýra).

**dobrý**, dobrák, dobračka, dobrácký, dobráctví, dobrota, dobrotivý, dobrotivost, udobřit (se). Všesl. - p. *dobry*, r. *dóbrýj*, s./ch. *dõbar*, stsl. *dobrø*. Psl. *\*dobrø* je utvořeno příponou -ro od ie. *\*dhabh-* 'vhodný'. Nejblíže mu je lat. *faber* 'řemeslník, kovář', 'dovedný' (další souvislosti pod →doba). K posunu 'vhodný' → 'dobrý' srov. →hodný.

**dobytek**, dobytče, dobytčí, dobytkářství. Všesl. - p. *dobytek* 'dobytek, jmění', str. *dobytkø* 'majetek, jmění', s./ch. *dobítak* 'zisk, výhra', b. *dobítøk* 'dobytek'. Psl. *\*dobytkø* je odvozeno od *\*dobyti* 'získat, nabýt'. Původní význam byl zřejmě 'majetek, nabyté jmění' (je i ve stč.), z toho pak 'domácí skot' (dnes v č., slk., p., b., mak. a ukr.d.). Svědčí to o tom, že dobytek tvořil hlavní součást jmění (srov. i lat. *pecus* 'dobytek' - *pecunia* 'peníze' a →skot).

**docent** 'titul vysokoškolského učitele', docentský, docentura. Z lat. *docens* (gen. *docentis*) 'učící', původně přech. přít. od *docere* 'učit'. Srov. →doktor, →dokument.

**doga** 'psí plemeno'. Z angl. *dog* 'pes', jehož další původ není jasný.

**dogma** 'základní teze nepřipouštějící námitky', dogmatik, dogmatický, dogmatismus. Přes lat. *dogma* z ř. *dógma* 'mínění, poučka, příkázání' od *dokéo* 'míním', jež souvisí s lat. *docere* (viz →docent).

**dohoda**, dohodnout (se). Novější (u

Jg není). Nejspíš od staršího *dohoditi* 'zprostředkovat, opatřit' (viz →hodit).

**dojit**, dojení, dojička, dojný, dojnice, dojivost. Všesl. - p. *doić*, r. *doit'*, s./ch. *dõjiti*, stsl. *doiti*. V s./ch., sln. a stsl. je doložen původní kauzativní význam 'nechat sát, kojit' (srov. i stč. *dojka* 'kojná'). Psl. *\*dojiti* souvisí s ie. kořenem *dhē(i)-* 'sát' (A6) (srov. např. →hojit - →žít). Viz →děti, →děva.

**dok** 'přístavní zařízení k stavbě a opravě lodí'. Z angl. *dock*, jež má paralely v germ. jazycích, avšak jeho další původ není jasný.

**dokavad**. Z *do-* (viz →do), *-ka-* (viz →kdo) a spojení částic *-va-* a *-de*. Srov. →dokud, →poněvadž.

**dokonalý**, dokonalost. Od *dokonati*; vlastně tedy 'dokončený, úplný', z toho 'bezvadný'.

**dokořán**. Expr. obměna stč. *do kořen* 'do základů, zcela'. Viz →kořen.

**doktor**, doktorka, doktorský, doktorát, doktorand. Z lat. *doctor* 'učitel' od *docere* 'učit'. Srov. →docent, →doktrína, →dokument, →dogma.

**doktrína** 'soustava zásad; učení', doktrínář. Přes něm. z lat. *doctrína* tv. od *docere* 'učit'. Srov. →doktor.

**dokud**. Stč. i *dokad*, *dokž*. Viz →dokavad. Ve slov. jazycích různé podobné formy (srov. slk. *dokiaľ*).

**dokument** ('písemný') doklad, svědectví, dokumentovat, dokumentace, dokumentační, dokumentární. Z lat. *documentum* 'důkaz, svědectví', vlastně 'co slouží k poučení', od *docere* 'učit'. Srov. →doktor.

**dolar** 'druh cizí měny', dolarový. Z angl. *dollar* a to z něm. *Taler* (viz →tolar).

**-dolat** (odolat, udolat, zdolat, odolný, nezdolný, neodolatelý). Souvisí se stč.

*dole* ‘zdar, moc, síla’ (srov. stsl. *odolěti* ‘zvítězit’), jež se vyvozuje z psl. *\*dol’a* ‘úděl, osud’. To je příbuzné s lit. *dalià* tv., sti. *dalam* ‘díl, úděl’, vše snad od ie. *\*del-* ‘řezat, sekát’. Uvažuje se i o souvislosti s →dělit.

**dole.** Ustrnulý tvar lokálu psl. *\*dolъ* (viz →důl).

**doličný** ‘dokazující spáchání trestného činu’. Od staršího č. (Jg) *dolíčiti* ‘dokázat, dotvrdit’. Viz →líčit<sup>1</sup>.

**dolmen** ‘keltský náhrobní či obětní kámen’. Z bret. *tol* ‘stůl’ a *men* ‘kámen’.

**dolomit** ‘druh vápence’. Podle fr. geologa *D. G. de Dolomieaua* († 1801).

**dolů.** Stč. *dolův* (viz →důl). Asi podle →domů.

**dóm** ‘hlavní městský chrám’. Přes něm. *Dom*, fr. *dôme* a it. *duomo* z lat. *domus* ‘dům’ (myslí se ‘dům Boží’, příp. ‘dům biskupův’). Viz →dům.

**doma**, domácí, domácnost, zdomácnět. Starý ustrnulý pád, jehož určení však není jednoduché. Snad z ie. lokálu *\*domō(u)* (dále viz →dům).

**doména** ‘hlavní obor působnosti’. Přes něm. *Domäne* z fr. *domaine*, a to z lat. *dominium* ‘panství’ od *dominus* ‘pán’ k *domus* ‘dům’. Srov. →dominovat, →domino, →dáma<sup>1</sup>, →dům.

**domestikace** ‘zdomácnění, ochočení’, domestikovat. Z angl. *domestication* od *domesticate* ‘zdomácnňovat’ ze střlat. *domesticare* tv. od lat. *domesticus* ‘patřící k domu’ od *domus* ‘dům’. Srov. →dům, →dominovat.

**dominikán** ‘člen mnišského řádu’. Podle zakladatele sv. *Dominika* (13. st.). Jméno je z lat. *dominicus* ‘patřící Pánu’. Srov. →dominovat.

**domino** ‘hra s obdélníkovými kameny’. Asi z fr. Nejspíš souvisí s lat. *domi-*

*nus* ‘pán’, ale podstata přenesení není jasná.

**dominovat** ‘vévodit, vynikat’, dominanta, dominantní. Z lat. *domināri* ‘vládnout’ od *dominus* ‘pán’ od *domus* ‘dům’. Srov. →doména, →domino.

**domnívat se**, domněnka, domnělý. Viz →mníti.

**domov**, domovina, domovský, bezdomovec. Zpodstatnělé krátké adj., pouze č. a slk. Srov. p. *domowy*, r. *domóvyj*, s./ch. *dómov*, psl. *\*domovъ* - vše ve významu ‘domovní’. Dále viz →dům.

**domů.** Stč. *domův* (C5), r. *domój*, sln. *domóv*, stsl. *domovi* (ale např. p. *do domu*). Psl. *\*domovъ* je se vši pravděpodobností ustrnulý dativ z původního *\*domovi* (srov. stsl. tvar). Dále viz →dům, srov. →doma.

**don** ‘španělský šlechtický titul’. Z lat. *dominus* ‘pán’. Srov. →dáma<sup>1</sup>.

**donace** ‘veřejné darování’, donátor. Z lat. *dōnātiō* ‘darování’ od *dōnāre* ‘darovat’ od *dōnum* ‘dar’. Srov. →dotace, →dar, →dát.

**donchuán** ‘záletník’. Podle legendární, umělecky mnohokrát zpracované postavy záletníka *Dona Juana* (srov. →don, šp. *Juan* = *Jan*).

**donkichot** ‘pošetilý snílek usilující o nemožné’, donkichotský. Podle *Dona Quijota*, hrdiny románu M. de Cervantese († 1616). Srov. →don.

**dopovat** ‘užívat nedovolené povzbuzující prostředky (ve sportu)’, dopink(-g), dopingový. Z angl. *dope* ‘podat drogu, omámit (se) drogou’ asi z hol. *doopen* ‘namočít, ponořit’ (souvisí s angl. *dip* tv., něm. *taufen* ‘křtít’).

**dorota** zast. hanl. ‘nepořádnice, běhna’. Z osobního jména *Dorota* (z ř. *Dōrothéa* ‘bohyně darů’, častěji však interpreto-

váno jako ‘dar boží’), častého u venkovských dívek přicházejících do města. Srov. →důra.

**dort**, dortový. V č. od 16. st., všude jinde s *t-* (slk. *torta*). Z něm. *Torte* a to (přes fr.) ze střlat. *torta* ‘druh (krouceného) pečiva’ od lat. *torquere* (příč. trp. *tor-tus*) ‘kroutit’. Někteří však kvůli dlouhému *-ō-* v pozdnělat. *tōrta* tuto etymologii zpochybňují. Srov. →tortura.

**dorzální** ‘hřbetní’. Ze střlat. *dorsalis* tv. od lat. *dorsum* ‘hřbet’.

**dosavad**, dosavadní. Viz →dokavad, -*s(a)-* je od starého ukazovacího zájmena *\*sō* ‘tento’. Srov. →dokud, →dosud, →kde, →zde i →dnes.

**dospělý**, dospělost, dospět, dospívat. Jen č. Ve stč. ‘dokonalý, hotový, zralý’. Dále viz →spět.

**dost(i)**. Všesl. - p. *dosýc*, r.d. *dosyt*, s./ch. *dōsta* tv. ukazují na psl. *\*do syti*, *\*do syta* (srov. č. *dosyta*), s případným oslabením samohlásek (u příslovci běžným). Dále viz →do a →syty.

**dostatek**, dostatečný aj. Od *dostat* (viz →stát<sup>2</sup>), ale významem spojováno s ne-souvisejícím →dost(i).

**dosud**. Srov. →dokavad, →dosavad, →dokud.

**došek** ‘slaměná otýpka k pokrývání střechy’, doškový, doškář. Stč. *doch*. Ze střhn. *dach* ‘střecha, pokrytí’, jež souvisí s lat. *tegere* ‘krýt’ (srov. →toga, →cihla), ř. (*s*)*tégos* ‘střecha’ i naším →stoh (A4, A5, A6). U nás došlo k metonymickému posunu části za celek jako v angl. *thatch* ‘došek’.

**dotace** ‘pravidelný příděl prostředků’, dotační, dotovat. Z lat. *dōtātiō* od *dōtare* ‘vybavit darem (věnem)’ od *dōs* (gen. *dōtis*) ‘věno, dar’ od *dare* ‘dát’.

Srov. →donace, →dát, →doze.

**ďoubat**. Expr. Snad k →ďobat a →dloubat. Srov. i →ďubka.

**doubrava** ‘listnatý, zvláště dubový les’. Všesl. - p. *dąbrowa*, r. *dubráva*, s./ch. *dùbrava*, stsl. *dąbrava* ‘háj, listnatý les’. Psl. *\*dąbrava* zřejmě souvisí s *\*dąbъ* (→dub), je však i dost odpůrců tohoto spojení (mj. Ma<sup>2</sup>, HK), kteří vycházejí z toho, že původní význam byl ‘háj, lesík’ obecně. Lze pomýšlet i na kontaminaci (D3) psl. *\*dąbъ* a *\*dōbrъ* ‘rokle’ od ie. *\*dh(e)ub-* ‘hluboký’ (srov. →dno).

**doufat**. Stč. *doufati* vzniklo z *do-* a *úfati* ‘doufat, spoléhat se, důvěřovat’ (p. *ufác*, sln. *úpati* tv.), to pak spodobou z pč. *\*upvāti* z psl. *\*pъvati* ‘(pevně) důvěřovat’ (viz →pevný). Srov. →zoufat.

**doupě**. Stč. *dúpe* ž.r. (jako *duše*). Všesl. - p. *dupa* ‘zadnice’, *dziupla* ‘dutina v stromě’, r. *dupló*, s./ch. *dúplja* tv. Psl. *\*dupa*, *\*dup’a*, *\*dupl’a* se vykládá z ie. *\*dheup-*, varianty k *\*dheub-* ‘hluboký’ (viz →dno, →doubrava). Souvislost se hledá v lot. *dupis*, *duplis* ‘dřevěná nádoba’, stangl. *đyfan* (angl. *dive*) ‘ponořit, potopit (se)’.

**ďoura**. Expr. k →ďíra.

**doušek**. Vlastně zdrobnělina od →duch, v původním významu ‘dech’. Tedy ‘co se vypije na jedno nadechnutí’.

**douška** ‘přípisek’. U Jg ještě není. Výklad ze spojení *do úška* (tedy ‘důvěrný dodatek’) (HL, Ma<sup>2</sup>) je asi lid. etym. (D2); motivace bude asi podobná jako u →doušek (HK), je to vlastně zdrobnělina od →duše. Srov. →mateřidouška.

**dout**, zadout, nadouvat (se), vzdouvat. Stč. *dúti*, 1.os.přít. *dmu*, pak analogií (D1) nový přezens *duji* (srov.

→dmout). Všesl. - p. *dqć*, r. *dut'*, s./ch. *dūti*, stsl. *dqti*. Psl. *\*dqti* souvisí především s lit. *dūmti* 'foukat' a sti. *dhámati* 'fouká' z ie. *\*dhem-* tv. Zdá se však, že bylo i psl. *\*duti* z ie. *\*dheu-* (viz →duch), s nímž se *\*dqti* křížilo. Srov. →dutý, →dmýchat, →dým, →duřet.

**doutnat**, doutnák, doutník, doutníkovitý. Jen č., ne zcela jasné. Dříve též 'tlít, trouchnivět'. Spojení s *doutnatý* (Jg), stč. *doupnatý* 'dutý' by ukazovalo na původní význam 'trouchnivět (v dutině stromu)' (viz →doupě), z toho pak 'trouchnivě hořet' (srov. HK, jinak Ma<sup>2</sup>).

**doyen** 'nejstarší člen sboru'. Z fr. *doyen* a to z lat. *decānus* (viz →děkan).

**dóza** 'ozdobná schránka s víčkem'. Z něm. *Dose*, a to z hol. *doos* 'krabička'. Další původ není zcela jistý, ale asi je stejný jako u →doze (metonymický posun 'dávka (léku ap.)' → 'schránka (na lék)').

**doze** 'dávka'. Přes střlat. *dosīs* z ř. *dósīs* 'dávka, dar' od *dídōmi* 'dávám'. Srov. →dóza, →dát, →dotace.

**dóže** 'hlava bývalé benátské a janovské republiky', dóžecí. Ze severoit. *doge* z lat. *dux* (gen. *ducis*) 'vůdce' od *dūcere* 'vést'. Srov. →dukát a Mussoliniho titul *duce*.

**dráb** 'biřic'. Stč. '(najatý) voják'. Asi zkrácením z *drabant*, *trabant* 'pěší voják, člen osobní stráže' z něm.st. *drabant*, *trabant*, snad od něm. *traben* 'klusat'.

**drabař** 'velbloud dvouhrbý'. Z něm. *Traber* od *traben* 'klusat'. Srov. →dráb.

**draft** 'systém výběru hráčů do profesionálních týmů (v hokeji ap.)', draftovat. Z angl. *draft* tv., vlastně 'výběr, tah, záťah, odvod ap.', od (to) *draw* 'táh-

nout, nabrat, získat'.

**dragoun** 'jízdní voják', dragounský. Z fr. *dragon* z lat. *dracō* 'drak'. Fr. *dragon* přeneseně znamenalo i 'druh střelné zbraně' a 'vojenská standarta' - na to, který z těchto významů byl pro motivaci našeho slova rozhodující, se názory různí. Srov. →drak.

**dráha**, drážka, dráhový, nádraží, nádražní. Všesl. (kromě b., mak.) - p. *droga*, r. *doróga* tv., s./ch. *dràga* 'údolí, soutěska'. Psl. *\*dorga* (B8) souvisí s →drhnout a spolu s ním s →drát<sup>2</sup>. Původně 'cesta mezi poli, kudy se vyháněl dobytek' (tak i stč.), tedy 'vydrhnutá (dobytkem)'. V nové době použito pro 'železnici'.

**drahný** kníž. 'dlouhý, značný, velký'. Jen č. Nabízí se spojitost buď s →dráha či s →drahý, ale vývoj významu není jasný.

**drahý**, drahota, drahoušek, draho-. Všesl. - p. *drogi*, r. *dorogój*, s./ch. *dràg*, stsl. *dragž*. Psl. *\*dorgž* (B8) nemá společlivé ie. paralely kromě lot. *dārgs*, které se zdá být výpůjčkou ze slov. Snad psl. novotvar od kořene *\*dergh-*, který je v →držet, i když významová stránka není příliš jasná ('co stojí za držení?').

**drachma** 'jednotka řecké měny'. Z ř. *drachmē*, původně 'hrst', od *drássomai* 'uchopuji, nabírám'.

**drajv** 'útočný úder (v tenise, stolním tenise)'. Z angl. *drive* 'hnát, odrážet' (srov. něm. *treiben* tv.). Souvisí s →draft a vzdáleněji asi i s naším →droždí.

**drak**, drakovitý. Z lat. *dracō* (gen. *dracōnis*) z ř. *drákōn* a to asi od *dérkomai* 'hledím', tedy snad 'tvor s hrozným zrakem'. Srov. →dragoun.

**drama**, dramatický, dramatičnost, dra-

matik, dramatizovat, dramatizace. Přes něm. *Drama* ze střlat. *drama* z ř. *drāma* 'jednání, divadelní hra' od *drāo* 'jednám, konám'. Srov. →drastický.

**dramaturg** 'kdo vybírá a sestavuje repertoár', dramaturgie, dramaturgický. Viz →drama a k druhé části →chirurg.

**drancovat**, vydrancovat, nadranc. Jen č. Odvozuje se od *dranec* (HK) či *dranice* (Ma<sup>2</sup>) (od →drát<sup>2</sup>), ale je to tvoření značně neobvyklé.

**drandit** ob. expr. 'rychle jet (na něčem)'. Asi onom. Srov. →drnčet.

**dranžírovat** 'rozřezávat (na porce)', slang. dranžírák 'nůž na porcování'. Z něm. *tranchieren* z fr. *trancher* 'rozřezávat', další původ nejistý.

**drápat**, dráp, drápek, drápanec, drapák, drápvavý, rozdrápat, vydrápat (se). Všesl. Psl. *\*drapati* je starým rozšířením kořene, který je v →drát<sup>2</sup>. Souvisí asi s ř. *drépō* 'trhám, škubu'. Srov. →drásat.

**draperie** 'dekorativní závěs'. Z fr. *drape-rie* od *drap* 'sukno', původu asi germ.

**drásat**, drásavý, rozdrásat. Sln. *drásati* 'rozložit, oddělit', podobné je b. *drásna* 'škrábnout', pol. *drasnąć* tv. Asi z *\*drap-sati* (Ma<sup>2</sup>) (viz →drápat).

**draslo** 'uhličitán draselný', draslík, draselný. Vytvořeno Preslem (pradlenám drásá ruce).

**drastický** 'krutý, tvrdý, silně působící'. Přes něm. *drastisch*, fr. *drastique* tv. z ř. *drastikós* 'účinný' od *drāo* 'jednám, konám'. Srov. →drama.

**drát<sup>1</sup>**, drátek, drátový, bezdrátový, drátěný, drátěnka, dráteník, drátovat, zadrátovat, přidrátovat, drátkovat. Slk. *drôt*. Z něm. *Draht* tv. (srov. angl. *thread* 'nit') od *drehen* 'točit, kroutit'

(podle toho, že se navíjí).

**drát<sup>2</sup>**, prodrat (se), rozedrat, odrat, prodírat (se), rozdírat aj. (srov. →dřít). Všesl. - stp. *drać*, r. *drat'*, s./ch. *drāti*, stsl. *drati*. Psl. *\*drati* je variantou k *\*derti* (viz →dřít) a souvisí s lit.d. *dir̃ti* tv., něm. *zerren*, angl. *tear* 'trhat', ř. *dérō*, arm. *ter̃em* 'dřu, stahuji kůži' z ie. *\*der-* tv. Srov. →dravý, →drápat, →drancovat, →drhnout, →drbat, →nádor aj.

**dravý**, dravost, dravec. Jen č. a slk. Od →drát<sup>2</sup>.

**dráždit**, dráždivý, dráždivost, dráždidlo, podráždit, rozdráždit, vydráždit. Stč. i *drážiti*, *drážniti*. Všesl. - p. *dražnić*, r. *draznit'*, sln. *drážiti*, s./ch. *drážniti*, *drážiti*. Psl. *\*dražiti* a *\*drazniti* se možná sblížily až druhotně. Prvnímu se zdá být blízké stangl. *dreccan* 'trápit, dráždit', sti. *drāghate* 'souží, trápí' od ie. *\*dhragh-* (A2), druhému spíš útvary od →drát<sup>2</sup> (srov. →drásat).

**dražé** 'oblá, hladká pilulka či cukrovinka'. Z fr. *dragée* a to z ř. *tragēmata* 'pamlsky' od *trǣgō* 'pojídám'.

**dražit**, dražba, dražební, zdražit, vydražit, podražít, prodražít se. Od →drahý.

**drbat**, drb, drbna, podrbat (se), vydrbat, zdrbat, prodrbat. Jen č. a slk. (ojedinelé doklady v sln. a vsl. dialekttech). Nepochybně útvar související s →drát<sup>2</sup> (psl. *\*dorbati*); ie. paralely však jsou - i vzhledem k malému počtu slov. dokladů - pochybné.

**drcat**, drcnout, drc. Onom. původu. Srov. →drkotat, →trkat, →drnčet.

**drdol**. Jen č. (doklady od 17. st.). Asi od staršího č. *drdati* 'škrbat' a to od →drát<sup>2</sup> (srov. →drbat).

**drek** vulg. 'lejno'. Z něm. *Dreck* tv., jež souvisí s lat. *stercus*, ř. *stergános* 'hnůj'



(A4, A5). Srov. →pendrek.

**drenáž** ‘odvodňování’, drén. Přes fr. z angl. *drainage* od *drain* ‘odvodnit, odčerpat’ ze stangl. *dreahnian* ‘sušit’ (srov. angl. *dry* ‘suchý’).

**dres** ‘sportovní úbor’. Z angl. *dress* ‘oblečení, šaty’, (*to*) *dress* ‘obléci, upravit’ z fr. *dresser* ‘upravit, připravit, napravit’ z vlat. *\*dīrēctiāre* tv. od lat. *dīrēctus* (viz →direkt). Srov. →dresink, →drezura.

**dresink** ‘ochucená majonéza do salátu’. Z angl. *dressing* od *dress* ‘upravit, ozdobit, obléci’ (viz →dres).

**drezína** ‘služební železniční vozík’. Z něm. *Draisine* podle vynálezce *K. F. von Draise* (19. st.).

**drezura** ‘přísný výcvik (zvířat)’, drezér. Z něm. *Dressur* tv. a to od fr. *dresser* ‘připravit, napravit’ z vlat. *\*dīrēctiāre* tv. od *dīrēctus* ‘přímý’ (viz →direkt). Srov. →dres, →dresink.

**drhnout**, zadrhnout, zádrhel, hanl. odrhovačka. Věsl. - p. *dziergać*, r. *dėrgat’*, sln.d. *drgniti*. Psl. *\*dbrgnŋti*, *\*dbrgati* souvisí s *\*dbrati* (→drát<sup>2</sup>). Příbuzné je lit. *dīrginti* ‘dráždit’, stangl. *tergan* ‘tahat, škubat’, něm. *zergen* ‘táhnout, mnout’, což svědčí o stáří tohoto útvaru (ie. *\*dergh-*).

**drchat** zast. ob. ‘uchat, muchlat’. Expr. k →drát<sup>2</sup>. Srov. →drbat, →drhnout.

**driblovat** ‘individuálně postupovat s míčem’, driblink, driblér. Z angl. *dribble* tv., původně ‘odkapávat’ od staršího *drib* tv. (souvisí s *drop* ‘kapka’, srov. →drops).

**dril** ‘bezduché, mechanické cvičení’, drilovat. Z něm. *Drill* tv. od *drillen* ‘cepat, vřít, kroutit’, jež souvisí s *drehen* ‘točit, kroutit’.

**drink** ‘alkoholický nápoj’. Z angl. *drink*

‘nápoj’, (*to*) *drink* ‘pít’. Srov. něm. *Trunk* (z toho *truňk*) a *trinken* tv. Mimo germ. jazyky nemá jisté paralely.

**drkotat**, drkotavý, zadrkotat, přidrkotat. Odvozeno od *drkat* ‘vrážet, šlouchat’. Asi onom. původu (srov. →drcat, →drncat, →drnkat); na druhé straně má poměrně blízko k →drhnout, →drbat ap.

**drmolit**, drmolivý, oddrmolit, zadrmolit. Dříve ‘mačkat, drobit, drtit’ (Jg). Odvozeno od nedoloženého *\*drmati* (slk. *drmat’* ‘tahat, škubat’). Nelze oddělit od významově i formálně blízkých slov jako →drhnout, →drbat; jde tedy o útvar od →drát<sup>2</sup>.

**drn**, drnový. Věsl. - p. *darń*, r. *dėrn*, sln. *drn*, s./ch. *drn* ‘skála v moři’. Psl. *\*dbrnŋ* je stará odvozenina od slovesného kořene *\*der-* (viz →drát<sup>2</sup>, →dřít), tedy ‘co je rozrušené dřením’.

**drncat**, drncavý, zadrncat. Zesílená varianta k →drcat, drkat (→drkotat).

**drnčet**, drnčivý, zadrnčet, rozdrnčet se. Asi onom. původu, srov. →drnkat.

**drndat** ‘žvanit’, drndavý, vydrndat. Spíše onom. původu (expr. k →drcat, drkat) než expr. varianta k →drbat (tak HL). Srov. sln.d. *dīrndrati* tv.

**drnkat**, drnkací, drnkavý, zadrnkat. Onom. původu. Asi zesílená varianta k *drkat* (→drkotat), ale významově souhlasí s →brnkat.

**drobit**, drobek, drobček, drobet, drobný, drobnost, podrobný, drobivý, drobení, drobenka, drobotina, nadrobit, rozdrobit. Věsl. - p. *drobić*, r. *drobít’*, s./ch. *dròbiti*, stsl. *drobiti*. Psl. *\*drobiti* se spojuje s gót. *gadran* ‘vysekávat, vyřezávat’, stisl. *drafna* ‘rozpadnout se’ z ie. *\*dhrebh-*. Z balt. slov je asi příbuzné lit. *drebėzna* ‘úlomek’,

zatímco spojení s lot. *drupt*, lit. *trupėti* ‘drobit’ (HK) či *drebeti* ‘třást se’ (Ma<sup>2</sup>) nevyhovují hláskově, resp. významově. Srov. →drolit, →droby, →drůbež.

**droby** ‘vnitřnosti zabitých zvířat’, drůbky. P. *dróbki*, sln., s./ch. *drób*, chybí ve vsl. Souvisí s →drobit (HK); spojení s →útroby (Ma<sup>2</sup>) je málo přesvědčivé.

**droga**, drogový, drogovat. Přes něm. *Droge* z fr. *drogue* ‘koření, lékárnické zboží, chemikálie’ (srov. →drogerie) a tam asi ze střdn. či střízniz. *droge* ‘suchý’ (koření ap. se sušilo). Méně pravděpodobný je ar. původ slova (HL).

**drogerie**, drogista, drogistický. Přes něm. *Drogerie* z fr. *droguerie* od *drogue* (viz →droga).

**drolit**, drolivý, oddrolit (se), rozdrolit (se), vydrolit (se). Jen č. Dříve bylo (náf.) i *drlit* tv., *drlý* ‘rychlý, čilý’. K →drát<sup>2</sup>, →dřít, asi s významovým příkloněním k →drobit. Vedle *drolit* - *dřít* srov. i starší *troliti* tv. k →třít (Jg).

**-drom**. Viz →autodrom, →kosmodrom, →velodrom. Z ř. *drómos* ‘závodní dráha, cvičiště’. Srov. →dromedár.

**dromedár** ‘velbloud jednohrbý’. Z pozdnělat. *dromedarius* tv. od ř. *dromás* ‘běžec, běžící’. Srov. →drop, →velodrom.

**drop** ‘rychlý stepní pták’. Stč. *droptva*. Všesl. - p. *drop*, r. *drofá*, s./ch. *dròplja*. Psl. *\*dropoty* (gen. *\*dropotove*) je starou složeninou, v jejíž první části je ie. *\*dr-*, *\*der-* ‘běžet’ (srov. →dromedár), ke druhé viz →koroptev.

**drops** ‘tvrdý cucavý bonbon’. Z angl. *drops*, což je pl. od *drop* tv., vlastně ‘kapka’. Souvisí s →driblovat.

**drozd**. Všesl. - p., r. *drozd*, s./ch. *dròzd*. Psl. *\*drozdō*, asi z dřívějšího *\*trozdō*, má obdobu v stpr. *treste*, lit.

*strāzdas*, něm. *Drossel*, angl. *throstle*, lat. *turdus*, střír. *truit*; ie. základ *\*(s)trozdos*, *\*tr□zdos* se tradičně vykládá jako onom. (podle typického drozdího křiku). Existuje i zajímavý novější výklad slova jako staré složeniny *((s)tro-zdo-)* s významem ‘kdo sedí na trávě’ (srov. →hnízdo).

**droždí**, drožďový. Stč. *droždie*. Všesl. - p. *droždze*, r. *drožži*, sln. *droži*, stsl. *droždije*. Psl. podoba má více příponových variant vycházejících ze základu *\*drozg-* (B1). Ten se spojuje se stpr. *dragios*, stisl. *dregg* tv., angl. *dregs* ‘usazenina’, dále i s ř. *trygía* ‘nevykvašené víno, sedlina’ (Ma<sup>2</sup>) a lat. *fracēs* (pl.) ‘usazenina v oleji’. Ie. *\*dher-gh-* může být jako starý vinařský termín převzetím z neznámého jazyka.

**drožka**, drožkář, drožkářský. Do č. (19. st.) přes p.d. *drožka* z r. *dróžki* (pl.) ‘lehký vozík’, což je zdrobnělina od *drógi* ‘pracovní vozík’ (spojený jen osami kol a podélnými žerďemi) od *dróga* ‘žerď’ spojující přední osu se zadní nejasného původu.

**drsný**, ob. drsnák, drsnět, zdrsnovat. Jen č. a slk. Stč. *drstný*. Ne zcela jasné, ale asi patří k psl. *\*dbr-* (→drát<sup>2</sup>). Srov. →drásat, →dršťka.

**dršťka** ‘část žaludku přežvýkavců’. Jen č., nepřilíh jasně. Asi od →drsný.

**drtit**, drť, drcený, drtivý, drtič(ka), rozdrtit, zdrtit. Sloveso je novější, ve stč. jen subst. *drt* ‘drť, zdrcení’ (dále jen r. *dert* ‘produkt při hrubém mletí zrna’). Odvozeno od *\*dbr-* (→drát<sup>2</sup>) podobně jako →drn; tedy ‘co je rozedřeno’.

**drůbež**, drůbeží, drůbežárna, drůbežářství. Stč. *dróbež* ‘drobné ryby’, s./ch. *dróbež* ‘drobnosti’. Původně tedy ‘něco drobného’. Utvořeno příp. *-ežb* od

\**drobiti* (→drobit).

**drůbky**, drůbkový. Zdrobnělina od →droby.

**druh<sup>1</sup>** ‘společník, přítel’, družka, družička, družba, družina, družice, družstvo, družstevní, družný, družit se, sdružení, přidružit se, podruh, sou-druh. Všesl. - stp., r. *drug*, s./ch. *drūg*, stsl. *drugō*. Psl. \**drugō* přesně odpovídá lit. *draūgas*, dále je příbuzné gót. *ga-draūhts* ‘spolubojovník’, *driugan* ‘táhnout do války’, stisl. *draugr* ‘muž’, *drōtt* ‘družina’ a asi i ir. *drong* ‘vojenská družina’. Ie. \**dhrougho*- tedy asi znamenalo ‘člen (vojenské) družiny’, snad od \**dher-* ‘pevně držet’. Srov. →druh<sup>2</sup>, →druhý, →držet.

**druh<sup>2</sup>** ‘sorta’, druhový. Jen č. Tento nový význam se vyvinul až ve střední době ze spojení jako *toho druh*, *ten nůž je mého druh* (= takový jako můj) (Jg, Ma<sup>2</sup>), tedy jistá věc je ‘druhem’ ostatním věcem podobným. Dále viz →druh<sup>1</sup>.

**druhý**, druhotný, podruhé, druhdy. Všesl. - p. *drugī*, r. *drugój*, s./ch. *drūgi*, stsl. *drugō*. Psl. adj. \**drugō* se vyvinulo ze subst. \**drugō* (→druh<sup>1</sup>) díky konstrukcím jako *drugō druga* ‘jeden druhého’. Nejdřív tedy má význam ‘jiný’, pak vytlačuje i řadovou číslovku \**vo-torō* (srov. →úterý) ‘druhý (v pořadí)’ (dnes je tento význam základní v č., slk., p. a sln.).

**druid** ‘keltský kněz’. Z lat. *druidēs* (pl.) a tam z nějakého kelt. jazyka (stir. *drūi* tv.). Vykládá se z \**dru-uid*, kde první část odpovídá něm. *treu* ‘věrný’ či angl. *true* ‘pravdivý’ (viz →dřevo), k druhé viz →vidět, →vědět. Tedy něco jako ‘jistě vedoucí, pravdivě vidící’.

**drvoštěp**. Stará složenina, viz →dřevo

a →štípat. Dnes nář. *drvo* (stč. pl. *drva* ‘dříví’) je z oslabeného ie. kořene \**dru(u)*.

**dryáda** ‘lesní víla’. Z ř. *dryás* (gen. *dryá-dos*) tv. od *dryš* ‘dřevo’ (srov. →dřevo, →drvoštěp).

**dryák** ‘pochybný lék’, dryáčník, dryáčnice, dryáčnický, dryáčnictví. Přes stř. lat. *tiriaca*, lat. *thēriaca* z ř. *thēriakós* ‘lék (ze zvířecích jedů) podávaný jako protijed’ od *thēr* ‘zvíře’. Srov. →zvíře.

**drzý**, drzost, drzoun, přidrzlý. Všesl. - p. *dziarski*, r. *dérzkij*, s./ch. *drzak*, stsl. *drzō*. Psl. \**drzō* se spojuje se stpr. *dyrsos* ‘zdatný’, lit. *drasūs* ‘smělý’, gót. *ga-daúr-san* ‘odvážit se’, ř. *thrasýs* ‘smělý, drzý’, sti. *dhršnú-* tv., vše z ie. \**dher-* ‘smělý’.

**držet**, držák, držadlo, držátko, držitel, država, dodržet, obdržet, podržet, vydržet, zadržet, zdržet, nádrž(ka), výdrž, zdrženlivý aj. Všesl. - stp. *dzierzéc*, r. *deržát*, s./ch. *držati*, stsl. *držati*. Psl. \**držati* má nejbliž k av. *dražaiti* ‘drží’ (ie. oslabený kořen \**dhrgh-* (A7, B1)). Příbuzné je i lit. *diržas* ‘řemen’, sti. *držhyati* ‘je pevný’ (s koncovým -gh), dále lat. *firmus* ‘pevný’ aj. Základem je ie. \**dher-* ‘být pevný’ (A2). Srov. →druh<sup>1</sup>.

**dřeň** ‘vnitřní hmota kostí, zubů, dužniny plodů ap.’. P. (z)*drzeń*, hl. *drjen*. Ne-pochybně ze stč. *střen*, *stržen* ‘vnitřek stromu, nitro’, i když změna *st-* > *d-* je málo jasná (srov. i →dřez). R. *stéržen*, sln. *stržēn* tv. Psl. \**stroženō* souvisí se stpr. *strigeno* ‘mozek’, švéd. *streke* ‘dřeň’, další souvislosti nejisté.

**dřepět**, dřep, podřep, podřepnout. Jen č. a slk. (*drepief*), asi expr., bez uspo-

kojivě etymologie.

**dřevní.** Viz →dřive.

**dřevo,** dřívko, dříví, dřevěný, dřevěnět, dřevnatý, dřevnatět, dřevina, dřevák, dřevař, dřevařský, dřevařina, dřevník, dřevce aj. Všesl. - p. *drzewo*, r. *dévevo*, s. *drěvo*, stsl. *drěvo* 'dřevo, strom' (význam 'dřevo' převládá v zsl., 'strom' v jsl. a r.). Psl. *\*dervo* souvisí s lit. *dervà* 'smůla', něm. *Teer* 'dehet', angl. *tree* 'strom', wal. *derwen* 'dub', ř. *déndreon* 'strom', sti. *dǵru-* 'dřevo', chet. *taru-* tv., vše z ie. *\*deru-*, *\*doru-*, *\*dr(e)u-* 'dřevo, strom'. Srov. →dřive, →zdravý, →drvoštěp.

**dřez** 'škopek (na mytí nádobí)'. Jen č., dřive též *střez*, *zřez*, *třez* (Jg). Východiskem bude asi *střez* (srov. →dřeň), dále málo jasné. Vychází se ze *sřez* (Jg, Ma<sup>2</sup>) (že vypadá, jako by vysoká nádoba byla sřezána na nízkou), ale to zavání lid. etym. (D2).

**dřík** kniž. 'hlavní část kmenu, sloupu ap.'. Jen č. a slk. (*driek*), jinak sln.d. *drěk* 'tučnost, plnost', s./ch.d. *drěčan* 'mocný, zdravý'. Spojuje se s lit. *draĩkas* 'urostlý, košatý', dále nejasné.

**dřímat,** dřímota, zdřímnout si, podřimovat. Všesl. - p. *drzemać*, r. *dremát*, ch. *drijémati*, s. *drémati*, stsl. *drěmati*. Psl. *\*drěmati* se spojuje s lat. *dormire* 'spát', sti. *drǣti* tv. a vychází z ie. *\*drēm* tv. Nepatří sem však asi angl. *dream* (angl. *d* = ie. *dh*).

**dřín** 'keř se žlutými kvítky a jedlými plody'. Všesl. - stp. *drzon*, r. *děren*, s./ch. *drěn*. Psl. *\*dernō* (B8) nemá jasnou etymologii. Někteří spojují s *\*derti* (→dřít), nápadná je blízkost se sthn. *tyrn*, *dirn* tv., která se vysvětluje převzetím z nějakého předie. ja-

zyka (Ma<sup>2</sup>).

**dřišťál** 'ostnitý keř se žlutými kvítky a červenými bobulemi'. Jen č., stč. *dřišťel*, *dřišťel*. Vzhledem k nář. *dráč* je pravděpodobná souvislost s →dřít, bližší rozbor formální stránky je však obtížný.

**dřít,** dřina, dřič, sedřít, odřít, vydřít, nadřít (se), odřenina aj. P. *drzec*, ch. *drijěti*, s. *drěti*. Psl. *\*derti* je variantou k *\*dbrati* (viz →drát<sup>2</sup>).

**dřive,** dřívější, nejdřive, dřevní. Stč. *drěve*, p. *drzewiej*, sln. *drěvi* 'dnes večer', stsl. *drevlje*, jinde jen adj.: r. *drěvnij* 'dávny', s./ch. *drevân* tv. aj. Psl. *\*drevje* nemá jednoznačnou etymologii. Často se spojuje s něm. *treu* 'věrný', lit. *drútas* 'silný', sti. *dhruvā-* 'pevný' od ie. *\*dreu-* (viz →dřevo) (sti. tvar však předpokládá *dh-*) s vývojem významu 'dřevo' → 'silný, pevný' → 'starý, dávny' (srov. →zdravý i →starý). Jiný výklad spojuje s ie. *\*dreu-* 'běžet' (sti. *drávati* 'běží') ('uběhlé' = 'dávne').

**dštít** kniž. Stsl. *dožditi* 'pršet'. Dále viz →dešť (B6).

**dtto** 'totéž, rovněž'. Zkratka z it. *detto* 'řečeno', což je příč. trp. k *dire* 'říci' z lat. *dīcere* tv. Srov. →dikce, →diktát.

**dů-** Dlouhá varianta předpony *do-* (→do), např. stč. *důvod* (od *dovoditi*), *důvtip*, *důmyslný*, *důchod* (C5). Srov. →důstojný, →důtka.

**duál** 'dvojné číslo', duálový, dualismus, dualistický. Z lat. *duālis* 'dvojný' od *duo* 'dva'. Srov. →duel.

**dub,** dubový, duběnka, duben, dubina, (pod)dubák, doubí, dubisko. Všesl. - p. *dqb*, r. *dub*, s./ch. *dúb*, stsl. *dqbъ*. Psl. *\*dqbъ* není uspokojivě vysvětleno. Jde o psl. inovaci, asi z důvodů tabu (D4) (dub byl posvátný). Starší vý-

klady spojují s angl. *timber* ‘stavební dříví, kmen, kláda’, sthn. *zimbar* ‘stavební dříví, budova, pokoj’, ř. *démō* ‘stavím’ od ie. \**dem-* tv. (srov. →dům). Nověji se různé motivace pro tabuovou náhražku hledají v ie. \**dheu-bh-* ‘tmavý’, \**dheu-b-* ‘hluboký’ (srov. →doubrava) či \**dhamb(h)* ‘bít’. Ještě jinak, jako praevropské, vykládají Ma<sup>2</sup> a HK.

**duben**, dubnový. Vlastně ‘měsíc, kdy raší duby’. Viz →dub.

**dubiózní** ‘pochybný’. Z lat. *dubiōsus* tv. od *dubius* ‘pochybuující’ k lat. *duo* ‘dva’ (vlastně ‘kolísající na dvě strany’). Srov. →duel.

**d’ubka** ob. ‘jamka’ (dříve též *ďupka*), d’ubkatý. Zřejmá je souvislost s →ďoubat, ale vzhledem k podobě s -p- je třeba myslet i na starší *dupa* (Jg) (viz →doupě). Snad zkřížení obou.

**dubleta** ‘dvojtvar’. Přes něm. *Doublette* z fr. *doublet* od *double* ‘dvojitý’ z lat. *duplus* tv. od *duo* ‘dva’. Srov. →debl, →dublovat.

**dublovat** ‘zastupovat herce’. Z angl. *double* ‘zdvojovat’. Dále viz →dabing a →debl.

**ducat**, duc, ducnout. Onom. Srov. →ducatý.

**ducatý**, naducaný. Od →ducat, tedy vlastně ‘nabouchaný’. Srov. →buclatý.

**dudek**. Stč. *dedek*, *vdedek*. P. *dudek*, hl. *hupak*, r. *udód*, sln. *vdab*. Všechno to jsou zvukomalebná slova napodobující dudkův hlas.

**dudlík**. Od slovesa *dudlat* ‘sát’, jež je onom.-expr. povahy (srov. →dumlat, →cumlat).

**dudy**, dudák, dudat, zadudat. Hl. *duda*, sln. *dúde*, r. *dudá* ‘trubička, dětská píšťalka’. Staré zvukomalebné slovo

(srov. lit. *daudyté* ‘píšťala’). Srov. však →gajdy, které ve významu ‘dudy’ na většině slov. území převládá.

**duel** ‘souboj’. Přes fr. *duel* ze střlat. *duellum* tv. k *duo* ‘dva’. Je to vlastně obnovení starého lat. \**duellum* ‘válka’, které se změnilo v *bellum*. Srov. →bi-, →rebel, →duál.

**duet** ‘dvojzpěv’. Z it. *duetto*, což je vlastně zdrobnělina k *duo* tv., původně ‘dva’. Viz →duo, srov. →duel, →duál.

**\*duh** (*jít k duhu*). Jen č. Viz →neduh. Srov. →duž(n)ina.

**duha**, duhový, duhovka. Věsl. - p. *děga*, r. *dugá*, s./ch. *dúga*, stsl. *doga*. Význam ‘duha’ je ve stsl., dnes však převládá jen v č., slk., s./ch., b. Jinde ‘oblouk, část koňského postroje ve tvaru oblouku’ (vsl.), ‘část stěny sudu’ (jsl., p., č.st., slk.) ap. Společný význam je ‘oblouk, něco klenutého’. Psl. \**doga* se spojuje s lit. *dangùs* ‘nebe’, stpr. *dan-gus* tv. (též ‘patro v ústech’), lit. *deñgti* ‘pokrýt’, další souvislosti nejsou jisté. Rčení *pije jako duha* prý podle lid. představy, že duha svými konci na zemi pije vodu (Ma<sup>2</sup>).

**duch**, duchovní, duchovenstvo, ob. duchař, duchařina. Věsl. - p., r. *duch*, s./ch. *ďuh*, stsl. *duchō*. Původní význam ‘dech, závan’ je doložen ve vsl. a části jsl. (srov. →vzduch). Psl. \**duchō* lze srovnat s lit. *daūsos* (pl. ‘vzduch’, gót. *dius* ‘živočich’ (něm. *Tier* ‘zvíře’) a snad i ř. *theós* ‘bůh’, vše z ie. \**dhouso-*, \**dheuso-* (A8, B2) od \**dheu-* ‘vanout, dýchat’. Srov. →duše, →dýchat, →dech, →tchoř.

**duchna** ‘velká, těžká peřina’. Jen č., slk. a p. Asi k →duch ve významu ‘nadýchaná peřina’.

**dukát**. Z it. *ducato* ze střlat. *ducatus* ‘vé-

vodství' (toto slovo bylo obsaženo v nápisu na minci apulského vévody ve 12. st. a přeneseno na název mince), to od lat. *dux* 'vůdce' od *dūcere* 'vést'. Srov. →dóže.

**důkladný.** Novější. Asi 'dobře doložený', 'podepřený důkazy (či prostředky)', příp. 'nákladný', jak lze soudit z významů subst. *důklad* (Jg).

**důl,** dolík, dolovat, dolní, údolí, údolní. Stč. *dól*. Všesl. - p. *dól*, r. *dol*, ch. *dól*, s. *dô*, stsl. *dolъ*. Psl. \**dolъ* má nejbližší (a jediné spolehlivé) příbuzné v gót. *dal* 'údolí', stisl. *dalr*, něm. *Tal*, wal. *dol* tv., vše z ie. \**dholo-* tv.

**důležitý,** důležitost. Viz →dů- a →ležet, tedy vlastně 'co doléhá'. Srov. *nálezitý*, →záležet.

**dům,** domek, domeček, domovní, domovník, podomní. Stč. *dóm*. Všesl. - p., r. *dom*, s./ch. *dôm*, stsl. *domъ*. Psl. \**domъ* přesně odpovídá lat. *domus* (z ie. \**domu-*), blízké je i ř. *dómos*, sti. *dáma-* a se změnou *d > n* i lit. *nāmas* (z ie. \**domo-*) tv., s příp. -*ro* sem patří něm. *Zimmer* 'místnost'; vše k ie. \**dem-* 'stavět'. Srov. →doma, →domů, →domov, →dóm, →despota, →dub.

**dumat,** vydumat, zadumaný, zádumčivý, duma (r.). Převzato z r. či p. (Jg). P.st. *dumač*, r. *dumat*, s./ch. *dumati* (v jsl. i význam 'mluvit'). Málo jasné. Stará domněnka o výpůjčce z gót. *dōms* 'mínění, soud' (HK) je dnes na ústupu. Problematický je výklad pomocí přesmyku \**dheum-* < \**meudh-* (Ma<sup>2</sup>) (srov. →myslet, →mýtus). Ani pokusy spojit slovo s →duch, →dmout ap. (srov. p. *duma* 'hrdost') nejsou příliš přesvědčivé.

**dumdum** 'druh trhavé střely'. Podle místního názvu *Damdama* (angl. *Dum-*

*dum*) poblíž Kalkaty, kde sídlilo veličství bengálského dělostřelectva a kde se tato střela poprvé vyráběla.

**dumlat.** Onom.-expr. Srov. →cumlat, →dudlík.

**dumping** 'prodej zboží za nižší než výrobní cenu', dumpingový. Z angl. *dumping* tv. od *dump* 'shodit, (těžce) spadnout' onom. původu.

**duna** 'písečný přesyp', dunový. Snad z hol. *duin* tv., zatímco z něm. *Düne* je starší č. *dýna* (Jg). Původ germ. slov není jistý, často se spojuje s kelt. \**dūno-* 'pahorek'.

**dunět,** dunivý, zadunět. P. *dudniéc*. Onom. původu., srov. lit. *dundėti* 'hučet, hrmit', lot. *dunēt* tv. Z obdobného onom. základu je i něm. *Donner* 'hrom', angl. *thunder* tv. či lat. *tonāre* 'hrmit' (srov. →detonace).

**duo** 'umělecká dvojice; skladba pro dvě osoby'. Z it. *duo* tv. z *duo* 'dva' z lat. *duo* tv. Srov. →duet, →dva.

**dupat,** dupy dup, dupák, dupačky, zadupat, rozdupat, udupat, vydupat, ob. dupárna. Onom. původu, podobné je sln. *dúpati* 'bít', s./ch. *dùpiti* 'udeřit'. Srov. →dusat, →deptat, →ducat, →cupat.

**duplikát** 'druhý exemplář, náhrada originálu'. Přes něm. *Duplikat* tv. z lat. *duplicātus* 'zdvojený' od *duplicāre* 'zdvojit' k *duplex* 'dvojitý' od *duo* 'dva'; k druhé části srov. →perplex, →komplex, →komplikovat, →aplikovat. Dále srov. →debl, →tuplovaný.

**dur** 'tvrdá stupnice či tónina'. Z lat. *dūrus* 'tvrdý' (opak je →moll z lat. *mollis* 'měkký'). Tato metafora vychází asi ze zvyklostí notových zápisů raného středověku, kdy druhý celý tón *b* byl označován hranatým znaménkem (tzv. *b durum*, dnešní *h*), zatímco jeho půltón-

nové snížení znaménkem zaobleným (*b molle*, dnešní *b*). Podle jiného výkladu podle toho, že mollová stupnice (s malou tercií) prostě působí ‘měkčeji’ než stupnice s velkou tercií.

**důra** ‘protivná, hloupá žena’. Z osobního jména *Dora* (viz →dorota), srov. však i starší č. *dur* ‘hlupák’ (Jg) (viz →durdit se, →duřet).

**dural** ‘slitina hliníku, mědi, manganu a hořčíku’, duralový. Zkratkové slovo z lat. *dūrus* ‘tvrdý’ a *aluminium* ‘hliník’. Srov. →dur a →aluminium.

**durativní** ‘trvací (sloveso)’. Z nlat. *durativus* od *dūrāre* ‘trvat’.

**durdit se** ‘hněvat se’, rozdurdit se. Jen č. Souvisí asi s →duřet, se slk. *durný* ‘hloupý, nadurděný’, p. *durny* ‘hloupý, pyšný’, r. *durít* ‘dělat hlouposti’, *durák* ‘hlupák’, sln. *dúr* ‘plachý’. Příbuzné může být lat. *furere* ‘zuřit, šilet’, pokud je z *\*dhur-* (A2) (srov. →fúrie, →furóre). Dále viz →duřet.

**durch** ob. ‘skrž’, slang. ‘způsob hry v mariáši’. Z něm. *durch* ‘skrž’ (angl. *through*). Souvisí s →trans-.

**durman** ‘druh jedovaté byliny’. Přejato Preslem z r. *durmán*. Asi r. novotvar k *dur* ‘hloupost, bláznovství’ (po jeho požití člověk ‘blázní’). Srov. i r. *durmá-nit* ‘opájet, zatemňovat’.

**duřet** ‘opuchávat, otékat’, zduřet, zduřelý, naduřelý. U Jg uvedený význam ‘bláznit se’ je z p.; stejné je r. *durét*, sln.d. *durėti* ‘tupě hledět’ (srov. *durdit se*). Psl. *\*durėti* se vykládá ze stejného základu (ie. *\*dheu-* ‘vanout’) jako →duch, →dout (pokud jde o význam ‘nadutý’ = ‘hloupý’). Otázkou je stáří č. slova - ve stč. není doloženo a jeho význam je ve slov. jazycích izolovaný.

**duSAT**, udusat. Jen č. Onom. původu,

snad zesilovací k →dupat, tedy z *\*dup-sati*.

**dušik**, dušičnan, dušičný, dusitý. Zavedeno Preslem jako kalk z něm. *Sticks-toff* tv. (protože tento plyn dusí plamen).

**dusit**, dusítko, podusit, přidusit, udušit, zadusit. Všesl. - p. *dušíc*, r. *dušít*, s./ch. *dúšiti*. Zsl. podoby se -s- jsou asi inovacemi k psl. *\*dušiti* (snad kvůli rozlišení od významu ‘páchnout’, který je i ve starším č. *dušiti* (Jg)). Souvisí s →duch a →dýchat; původní význam je vlastně ‘způsobovat, že někdo těžce dýchá, lapá po dechu’ (srov. *záducha*). Ve významu ‘dusit maso ap.’ kalk z něm *dämpfen*. Srov. →rdousit.

**důstojný**, důstojnost, důstojník, důstojnický, důstojnictvo. Všesl. Psl. *\*dostojnъ* je od *\*dostati*, srov. stč. *dostáti* ‘vydržet, být hoden, zasloužit si’. Viz →do (→dů-), →stát<sup>2</sup>.

**duše**, dušička, duševní, oduševnělý, dušovat se, zádušní. Všesl. - p. *duza*, r. *dušá*, s./ch. *dúša*, stsl. *duša*. Psl. *\*duša* úzce souvisí s *\*duchъ* (→duch) - buď je od něj odvozeno (psl. *\*duch-ja*), či - pokud je již ie. (*\*dhous-iā*) - obě jsou od stejného slovesa. Stejnou příponu, ale jiný stupeň kořene má lit. *dvasià* ‘duch’.

**\*duťat**. Viz →nedutat.

**důtka**, důtklivý, nedůtklivý. Od *dotknout se* (tedy ‘kářavé dotknutí se někoho slovy’), viz →do (→dů-) a →týkat se. Srov. →výťka.

**důtky** ‘karabáč z řemínků’. Jen č. Přestože existují i podoby *duťky*, *dudky* (Jg), sotva je lze považovat za starší a etymologicky oddělit toto slovo od →důtka (Ma<sup>2</sup>).

**duťý**, dutina, dutinka. P. *dęty*, r. *duťýy*

‘dutý, nafouklý’. Původně trpné přičestí od →dout (‘nafouklý’ = ‘uvnitř prázdný’).

**duž(n)ina**, dužnatý, dužnatět. Jen č. Od staršího *duží*, *dužný* ‘velký, silný, masitý’ k *duh* (viz →neduh). Srov. p. *dužo* ‘velmi, mnoho’.

**dva**, dvě, dvojí, dvojka, dvojice, dvojitý, zdvojit, rozdvoujit. Všesl. - p. *dwa*, *dwie*, r. *dva*, *dve*, s./ch. *dvâ*, *dvê*/*dvŕ*je, stsl. *dŕova*, *dŕově*. Psl. *\*dŕova*, *\*dŕově* odpovídá lit. *dù*, *dvì*, gót. *twai*, *twōs*, *twa* (něm. *zwei*, angl. *two*), stir. *dāu*, *dí*, *dā*, lat. *duo*, *duae*, ř. *dýō*, alb. *dy*, sti. *d(u)vā(u)*, *d(u)ve* - vše z ie. *\*d(u)uō*, *\*d(u)uai*.

**dvanáct(er)ník** ‘první díl tenkého střeva’. Kalk ze střlat. *duodenum* a to podle ř. *dōdekadáktylos* ‘dvanáctiprstník’, jak jej nazval alexandrijský lékař Hérofilos (3. st. př. Kr.) (vlastně ‘dvanáct prstů dlouhý’).

**dveře**, dveřní, dveřník. Stč. *dveři*, *dřvi*. Všesl. - hl. *durje*, p. *drzwi*, r. *dver’*, *dvéri*, sln. *dúri*, s./ch. *dvéri* ‘brána’, stsl. *dvŕi*. Psl. *\*dvŕb*, *\*dvŕi* je příbuzné s lit. *dùrys*, gót. *daúr*, něm. *Tür* ‘dveře’, *Tor* ‘brána’, angl. *door*, wal. *dor*, lat. *forēs*, ř. *thýra*, alb. *derë*, arm. *dur-k<sup>c</sup>*, toch. B *twere*, sti. *dvġraħ* - vše z ie. *\*dhur-*, *\*dhuer-*, *\*dhuor-* ‘dveře’ (A2, A6). Souvisí s →dvůr.

**dvůr**, dvorec, dvorek, dvoreček, dvorní, dvorný, dvořan, dvořit se, zdvořilý, nezdvorák, dvorana (ze s./ch.). Stč. *dvór*. Všesl. - p. *dwór*, r. *dvor*, s./ch. *dvôr*, stsl. *dvorŕ*. Souvisí se slovy uvedenými pod →dveře a snad i s lat. *forum* ‘dvůr, náměstí, tržiště’. Významovou souvislost *dveře* - *dvůr* je asi třeba hledat v ‘uzavírání (prostranství)’: *dveře* je ‘to,

čím se zavírá’, *dvůr* ‘to, co je uzavřeno’.

**dyftýn** ‘silná bavlněná látka’. Z fr. *duvetine* od *duvet* ‘lehké peří’.

**dýha** ‘tenké prkýnko k obkládání’, dýhovat. V č. až od konce 19. st., přesto původ málo jasný. Nějak asi souvisí s *duha*, *dužina* ‘dřevěná deska tvořící část stěny sudu’ (srov. →duha).

**dýchat**, dýchání, dýchací, dýchánek, dýchavičný, nedýchatelný, zadýchat (se), nadýchat (se), vzdychat, vydýchat (se), neprodyšný aj. Všesl. - p. *dychač*, ukr. *dýchaty*, s./ch. *dġhati*, stsl. *dychati*. Psl. *\*dychati* patří stejně jako →duch, →duše, →dech k odvozeninám od ie. kořene *\*dheu-* ‘dýchat, vanout’; kromě souvislostí uvedených tam srov. ještě lit. *dūsauti* ‘vzdychat’ a *dvėsti* ‘vydechnout (duši)’, lot. *dvēst* ‘dýchat’ (A5).

**dychtit**, dychtivý, dychtivost, rozdychtělý. V ostatních slovanských jazycích doloženo slabě a s významem ‘těžce dýchat’ (tak i stč. *dychtġti*). Do nč. změnilo význam na ‘silně žádat’ (vzrušení, toužebné očekávání je doprovázeno těžkým, zrychleným dechem). Psl. *\*dychŕtġti* je odvozeno od *\*dychati* expr. příponou *-ŕtġti*.

**dýka**. Stč. *dġka* (C5). Přejato ze střhn. *degen* z fr. *dague* tv., jehož původ není jasný.

**dým**, dýmový, dýmat, dýmka, dýmkový, dýmovnice, dymník. Všesl. - p., r. *dym*, s./ch. *di*m, stsl. *dymŕ*. Psl. *\*dymŕ* je příbuzné s lit. *dūmai* (pl.), lat. *fūmus*, sti. *dhūma-*, vše z ie. *\*dhūmo-* tv. (A2) od *\*dheu-* ‘dýchat, vanout’. Srov. →duch, →duše, →dýchat, →dech, →dout, →tymián.

**dýměj** zast. ‘otok mizních uzlin’, dýmějový. Stč. *dým*, *dýmġ*, p. *dymie*, sln.



*dímlje*. Psl. *\*dyme* je odvozeno od *\*dymati* 'dmout' (viz →dmout), srov. *na-dýmat* - *nadmout*).

**dymián.** Viz →tymián.

**dynamický** 'projevující sílu, pohyb, vývoj', dynamika, dynamičnost. Podle něm. *dynamisch*, fr. *dynamique* z ř. *dynamikós* 'silný, účinný' od *dýnamis* 'síla, moc'. Srov. →dynamit, →dynamo, →dynastie.

**dynamit**, dynamitový. Utvořeno jeho švédským vynálezcem A. Nobelem (1867) od ř. *dýnamis* 'síla' pro jeho silný traskavý účinek.

**dynamo** 'zařízení na výrobu elektřiny'. Z angl. *dynamo*, zkrácením něm. *dynamoelektrische Maschine*, případně *Dynamo-Maschine*, jak zařízení nazval jeho vynálezce Siemens (1867). Srov. →dynamit, →dynamický.

**dynastie** 'panovnický rod', dynastický. Přes něm. *Dynastie* z ř. *dynasteía* 'vladařská moc, vláda' od *dýnamai* 'jsem mocný, znamenám'. Srov. →dynamický.

**dýně** 'tykev', dýňovitý. Všesl. - p. *dynia*, r. *dýnja*, s./ch. *dá[n]ja*. Původ nepřiliš jasný. Protože názvy všech podobných plodů jsou převzetí (srov. →tykev, →kdoule, →meloun, →okurka), výklad z psl. *\*dúti* (→dout) není příliš přesvědčivý (HK). Je možné, že *dýně* má stejné východisko jako →kdoule (psl. *\*dyn'a* < *\*dúnja* < *\*kōdúnja* < ř. *kydōnia* (*māla*) 'kydonská (jablka)').

**dýnko.** Zdrobnělina k →dno.

**dys-** předp. Z ř. *dys-* označujícího něco negativního, špatného (opak k →eufemismus). Srov. →dysfemismus, →dysfunkce, →dysgrafie, →dyslexie, →dyspepsie i →děšť.

**dysfemismus** 'použití hrubšího výrazu

místo výrazu jemnějšího či neutrálního'. Viz →dys- a →eufemismus.

**dysfunkce** 'porušená funkce', dysfunkční. Viz →dys- a →funkce.

**dysgrafie** 'porucha schopnosti psát', dysgrafik, dysgrafický. Viz →dys- a →grafie.

**dyslexie** 'porucha schopnosti číst', dyslektik, dyslektický. K →dys- a ř. *léxis* 'mluvení' od *légō* 'čtu, mluvím'. Srov. →lexikon.

**dyspepsie** 'porucha trávení'. Z →dys- a ř. *pépsis* 'trávení' od *péptō* (*péttō*, *péssō*) 'vařím, trávím'. Srov. →pepsin.

**dýza** slang. 'tryska'. Z něm. *Düse* tv. a to asi z it. *doccia* či střlat. *duza*, *duzza* 'roura' od *dūcere* 'vést'. Srov. →dóže, →indukce.

**džajv** 'rychlý moderní tanec', džajvový. Z angl. *jive* tv., také 'žargon, hantýrka', nejasného původu.

**džbán**, džbánek, džbánovitý. Stč. *čbán*. Všesl. (kromě sln. a luž.) - p. *džban*, r. *žban*, s./ch. *žbān*, stsl. *čbvanъ*. Psl. *\*čbvanъ* je odvozeno příp. -anъ od stejného základu jako *\*čbbrъ* (→džber).

**džber.** Stč. *čber*, p. *ceber*, sln. *čebër*, s./ch. *čābar*, chybí ve vsl. Psl. *\*čbbrъ* souvisí s lit. *kibiras* 'vědro' (B1, B6) od *kibti* 'uvíznout, zůstat viset', *kibėti* 'višet', tedy 'nádoba na zavěšení (s uchy)'. Ještě sem patří lot. *ciba* 'kulatá dřevěná nádoba'; další ie. souvislosti jsou nepřesvědčivé. Srov. →džbán.

**džem**, džemový. Z angl. *jam* tv. od slovesa (*to*) *jam* 'mačkat, tlačit', původem asi z námořnického slangu.

**džentlmen**, džentlmenský. Z angl. *gentleman* z *gentle* 'jemný, mírný' a *man* 'muž' (srov. →muž). Přes stfr. *gentil* 'urozený' z lat. *gentilis* 'patřící ke stejnému rodu' od *gēns* (gen. *gentis*)

‘rod’. Srov. →generace.

**džez.** Viz →jazz.

**džin<sup>1</sup>** ‘jalovcová’. Z angl. *gin*, zkrácením z *geneva*, jež je přetvořením fr. *genièvre* ‘jalovec’ a to z lat. *iūniperus* tv.

**džin<sup>2</sup>** ‘duch v orientálních pohádkách’. Z ar. *jinn* tv.

**džín(s)y**, džín(s)ový. Z am.-angl. (*blue*) *jeans* ‘(modré) džíny’ z angl. *jean* (dříve i *jenes*, *geanes*) ‘druh bavlněné látky’ a to podle přístavu Janova (z fr. podoby *Gênes*), odkud tato látka do Anglie přicházela.

**džíp** ‘terénní vojenské osobní auto’. Z am.-angl. *jeep* ze zkratky *g.p.* [dží pí] za *general-purpose (truck)* ‘univerzální (vozidlo)’. Rozšířeno během 2. světové války.

**džiu-džitsu** ‘japonský způsob zápasu’. Z

angl. *jiu-jitsu* z jap. *jūjutsu* ‘umění být pružným’. Srov. →judo.

**džob** ob. ‘(příležitostná) práce, pracovní místo’. Z angl. *job* tv., dříve též psáno *gob* ‘kus, kousek (práce)’ keltského původu.

**džudo.** Viz →judo.

**džungle.** Z angl. *jungle* a to z hind. *jaṅgal* ‘les, divoká země’ ze sti. *jaṅgala* ‘vyprahlý, pustý’.

**džunka** ‘východoasijská lehká plachetnice’. Z angl. *junk* z malajského *djong* a to asi z jihočínských dialektů.

**džus**, džusový. Z angl. *juice* z fr. *jus* ‘šťáva, vývar’ a to z lat. *iūs* ‘vývar, polévka’. Srov. →jíška.

**džuveč** ‘balkánské jídlo z vepřového masa, rýže a zeleniny’. Ze s./ch. *lūveč* z tur. *güveç* ‘hliněný pekáč’.

## E

**eben** ‘druh tvrdého černého dřeva’, ebenový. Z lat. *ebenus* z ř. *ébenos* původu egyptského.

**ebonit** ‘černý vulkanizovaný kaučuk’, ebonitový. Od angl. *ebony* z lat. *ebenus* (viz →eben).

**ecu** ‘evropská jednotka měny’. Zkratka z angl. *European currency unit*, ovšem s využitím názvu staré francouzské mince *écu*.

**edém** ‘otok’. Ze střlat. *oedema* z ř. *oidēma* od *oidáo* ‘otékám, bobtnám’.

**eden** ‘ráj’. Podle jiných evr. jazyků (něm., angl. *Eden*) z hebr. *‘ēdhen* ‘bláženost, rozkoš’.

**edice** ‘vydání díla’. Z lat. *editiō* od *ēdere* ‘vydat’ z →ex- a *dare* ‘dát’. Srov.

→anekdota, →tradice.

**edikt** ‘úřední výnos’. Z lat. *ēdictum* od *ēdicere* (příč. trp. *ēdictus*) ‘oznámit, vyhlásit’ z →ex- a *dicere* ‘říci’. Srov. →verdikt, →interdikt.

**efekt** ‘účinek; působivý prostředek’, efektivní ‘účinný’, efektní ‘působivý’. Z lat. *effectus* ‘provedení, účinek, výsledek’, což je původně příč. trp. od *efficere* ‘působit’ z →ex- a *facere* (příč. trp. *factus*) ‘dělat’. Srov. →defekt, →afekt, →fakt.

**efemérní** ‘pomíjivý’. Přes něm. *ephemer* z ř. *efēmeros* ‘pomíjející, den trávající’ (srov. *eféméra* ‘jepice’) z →epi- a *hēmērā* ‘den, čas, život’.

**efervescent** ‘šumivý nápoj’. Z lat. *effervescens* od *effervescere* ‘šumět, kypět’

z →ex- a *fervēscere* od *fervēre* ‘vřít’. Srov. →ferment.

**egalizace** ‘vyrovnávání, nivelizace’, egalizovat. Z fr. *égalisation* od *égaliser* ‘vyrovnávat’ od *égal* ‘stejný’ a to z lat. *aequālis* ‘rovný’ od *aequus* tv. Srov. →ekvivalentní, →adekvátní, →ekvátor.

**egoismus** ‘sobectví’, egoista. Z fr. *égoïsme* (od 18. st.) a to k lat. *ego* ‘já’.

**ech** citosl. Srov. →ach, →oh.

**echo** ‘ozvěna’. Z lat. *ēchō* a to z ř. *ēchō* tv. k *ēchē* ‘zvuk, hluk’.

**eidam** ‘druh sýra’. Podle nizozemského města *Edam* (vyslov *ej*), kde se vyrábí.

**ejakulace** ‘vystříknutí’. Z lat. *ēiaculātiō* od *ēiaculārī* ‘vyhazovat, vystříkat’ od *ēicere* ‘vyhodit, vyhrnout se’ z →ex- a *iacere* ‘házet’. Srov. →adjektivum.

**ejhle** citosl. Složeno z *ej* a →hle.

**eklektický** ‘názorově smíšený, bez rozmyslu převzatý’, eklektik, eklekti(c)smus. Přes něm. *eklektisch* (18. st.) z ř. *eklektikós* ‘vybraný’ od *eklēgō* ‘vybírám’ z *ek-* (viz →ex) a *lēgō* ‘sbírám, vybírám, mluvím aj.’. Srov. →ekloga, →dialekt.

**ekliptika** ‘zdánlivá dráha Slunce kolem Země’. Ze střlat. (*linea*) *ecliptica* ‘čára zatmění’ z ř. *ekleiptikós* ‘týkající se zatmění’ od *ekleípō* ‘opouštím, mizím, zatmívám se’ z *ek-* (viz →ex-) a *leípō* ‘necháším, ustupuji’. Srov. →elipsa.

**ekloga** ‘idylická skladba o pastýřském životě’. Přes lat. *ecloga* z ř. *eklogē* ‘výběr, vypravování’ od *eklēgō* (viz →eklektický).

**ekologie** ‘nauka o vztahu organismu k prostředí’, ekolog, ekologický. V 19. st. utvořeno k ř. *oikos* ‘dům, obydlí, do-

mácnost’ a →logie. Srov. →ekonomie.

**ekonomie** ‘věda o zákonech výroby a hospodaření’, ekonom, ekonomika, ekonomický. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Ökonomie*, fr. *économie*, angl. *economy*) z ř. *oikonomiā* ‘hospodaření, správa, rozdělení’ od *oikónōmos* ‘hospodář, správce’ z *oikos* ‘dům, obydlí, domácnost’ a *nēmō* ‘mám v držení, řídím, spravuji’. Srov. →nomie, →ekologie, →ekumenismus.

**ekrazit** ‘druh trhavin’. Od fr. *écraser* ‘drtit’ a to ze střangl. *crase* tv. (z toho dnes *craze*, přeneseně ‘pobláznit’) skand. původu (souvisí s angl. *crack*, *crash* tv.).

**ekumenismus** ‘hnutí za jednotu křesťanů’, ekumenický. Utvořeno od střlat. *oecūmenē* ‘obydlená země’ z ř. *oikouménē*, což je přič. trp. od *oikéō* ‘obývám, bydlím’. Srov. →ekonomie, →ekologie.

**ekvátor** ‘rovník’. Ze střlat. *aequator* k lat. *aequāre* ‘vyrovnávat’ k *aequus* ‘rovný’. Z toho jméno země *Ekvádor* (přes šp.). Srov. →ekvivalentní, →adekvátní.

**ekvilibristika** ‘artistické umění náročné na rovnováhu’, ekvilibrista, ekvilibristický. Od fr. *équilibriste* ‘ekvilibrista’ od *équilibre* ‘rovnováha’ z lat. *aequilibrium* tv. z *aequus* ‘rovný’ a *libra* ‘váha’. Srov. →libra, →ekvivalentní.

**ekvivalentní** ‘rovnocenný’, ekvivalent, ekvivalentnost. Z pozdnělat. *aequivalēns* z lat. *aequus* ‘rovný’ a *valēns* ‘silný, platný’ od *valēre* ‘být silný, mít cenu’. Srov. →ekvilibristika, →ambivalentní.

**ekzém** ‘lišej’. Přes něm. *Ekzem* z ř. *ékzema* ‘vyrážka, opar’ od *ekzéō* ‘vyvřu, vzrušuji’ z *ek-* (viz →ex-) a *zéō* ‘kypím,

vřu’.

**elaborát** ‘vypracovaný úkol ap.’. Přes něm. *Elaborat* z lat. *ēlabōrātum* tv. od *ēlabōrāre* ‘vypracovat’ z →ex- a *labōrāre* ‘pracovat’. Srov. →laboratoř, →kolaborant.

**elán** ‘nadšení’. Z fr. *élan* od *élancer* ‘vy-mrštit’, složeného z *é-* (lat. →ex-) a *lancer* ‘mrštit’, jež je ze střlat. *lanceare* od *lancea* ‘kopí’, původu asi keltského.

**elastický** ‘pružný’. Z nlat. *elasticus* k ř. *elastós* ‘hybný, rozpínavý’ od *elaúnō* ‘poháním, vrážím aj.’.

**eldorádo** expr. ‘báječná, zaslíbená země’. Ze šp. *el dorado* (*país*) ‘zlatá (země)’ z členu *el* (z lat. *illum*) a *dorado*, což je přič. trp. od *dorar* ‘zlatit, pozlatit’ z lat. *deaurāre* tv. k *aurum* ‘zlato’. Srov. →aureola.

**elegán** ‘švihák’. Z fr. *élégant* ‘vkusný’ z lat. *ēlegāns* ‘vybraný’ od *ēligere* ‘vybírat’ z →ex- a *legere* ‘sbírat, číst’ (souvisí s ř. *lēgō* tv.). Srov. →elegance, →elita, →legie, →ekloga, →eklektický.

**elegance**, elegantní. Z lat. *ēlegantia* ‘vkus, vybranost’ od *ēlegāns* (viz →elegán).

**elegie** ‘žalozpěv’, elegik, elegický. Z lat. *elegia* a to z ř. *elegeia* od *ēlegos* ‘žalozpěv’.

**elektro-** (ve složeninách) ‘související s elektřinou’. Srov. *elektroměr*, *elektroléčba*, *elektroda* (viz →anoda, →katoda), *elektrifikace* (viz →fikace). Dále viz →elektřina.

**elektron** ‘část atomu s negativním nábojem’, elektronka, elektronika, elektronický. Z angl. *electron*, což je novotvar k *electric* ‘elektrický’ podle →ion(t), →anion(t) ap. Viz →elektřina.

**elektřina**, elektrika, elektrický, elektrizovat. Ve starší podobě *električina*

(Jg). Stejně jako další evr. názvy elektřiny odvozeno z ř. *ēlektron* ‘jantar’ (na něm byly elektrické jevy poprvé pozorovány).

**element** ‘prvek, živel’, elementární. Z lat. *elementum* ‘základ’, jehož další souvislosti nejsou zřejmé.

**elév** ‘pracovník přijatý na zkušební lhůtu, začátečník’. Z fr. *élève* ‘žák’ od *élever* ‘vychovávat, povznášet’, v základním významu ‘vyzdvihoval’ z *é-* (z lat. →ex-) a *lever* ‘zdvihat’ z lat. *levāre* od *levis* ‘lehký’. Srov. →elevace, →irelevantní.

**elevace** ‘zdvihání’. Z lat. *ēlevatiō* od *ēlevāre* ‘zdvihat’ z →ex- a *levāre* ‘zdvihat’ (viz →elév).

**elf** ‘skřítek’. Z angl. *elf* (do dalších jazyků se rozšířilo hlavně s překlady Shakespeara a Miltona) ze stangl. *ælf*, jehož původ nabízí více výkladů. Srov. jméno *Alfréd*, doslova ‘elfova rada’.

**eliminovat** ‘vylučovat’. Z lat. *ēlimināre*, doslova ‘vyhánět přes práh’, z →ex- a *līmen* ‘práh’, jež souvisí s *līmes* ‘hranice’. Srov. →limit.

**elipsa** ‘druh kuželosečky; výpustka’, eliptický. Ze střlat. *ellipsis* a to z ř. *ēlleipsis* ‘nedostatek, vynechání’ z →en- a *leipō* ‘nechávám, opomíjím’. Srov. →ekliptika.

**elita** ‘výkvět, vybraná společnost’. Z fr. *élite* od *élire* ‘vybírat’ z lat. *ēligere* z →ex- a *legere* ‘sbírat, číst’. Srov. →elegance, →selecke, →legie.

**elixír** ‘zázračný nápoj’. Ze střlat. *elixir* a to z ar. *al-iksīr* ‘kámen mudrců, droga’ z členu *al-* a ř. *xērion* ‘suchý prášek (jako lék)’ od *xērós* ‘suchý’.

**elokvence** ‘výmluvnost’. Z lat. *ēloquentia* od *ēloquī* ‘vyslovovat, přednášet’ z →ex- a *loquī* ‘mluvit’. Srov. →ko-

lokvium.

**email** ‘smalt, druh nátěrové hmoty’. Z fr. *email* a to přes starší *esmail* z germ. \**smalt* (viz →smalt).

**emanace** ‘vyzařování’. Z lat. *ēmānātiō* z *ēmānāre* ‘řinout se, vytryskovat’ z →ex- a *mānāre* ‘kapat, tryskat’.

**emancipace** ‘vymanění, zrovnoprávnění’, emancipovat, emancipovaný. Z lat. *ēmancipātiō* od *ēmancipāre* ‘propustit, prohlásit svobodným’, doslova ‘dostat z područí’, z →ex- a *mancipāre* ‘dát do područí’, jež je složeno z *manus* ‘ruka’ a *capere* ‘chytat, brát, chopit se’. Srov. →manuální, →anticipovat, →princip.

**embargo** ‘zákaz obchodování’. Přes něm. *Embargo* ze šp. *embargo* od *embargar* ‘zabavit, přerušit, ochromit’ z vlat. \**imbarriçāre* ‘zatarasit’ z →in-<sup>1</sup> a odvozeniny od vlat. \**barra* ‘zátaras, zábrana’, původu asi keltského. Srov. →bar<sup>1</sup>, →barikáda.

**emblém** ‘znak’. Z fr. *emblème* a to z lat. *emblēma* z ř. *ēblēmā* ‘vykládaná práce’ z *embállō* ‘vhazují, vrhám, vkládám’ z →en- a *bállō* ‘házím, zasazují aj.’. Srov. →embolie, →symbol.

**embolie** ‘ucpání cévy vmetkem (krevní sraženinou ap.)’. Vytvořeno v 19. st. k ř. *embolē* ‘vpád, vrhnutí, vmetnutí’ od *embállō* (viz →emblém).

**embryo** ‘zárodek’. Přes lat. *embryo* z ř. *ēmbryon* ‘nezrozený plod’ z →en- a *brýō* ‘bujně rostu, raším’.

**ementál** ‘druh sýra’. Podle švýcarského údolí *Emmental*, kde se především vyrábí.

**emeritní** ‘vysloužilý’. Z lat. *emeritus* z *ēmerēre* ‘vysloužit (si)’ z →ex- a *merēre* ‘zasluhovat’. Srov. →meritum,

→merenda.

**emfáze** ‘důraz, vzrušení (v řeči)’, emfatický. Z lat. *emphasis* z ř. *ēmfasis*, doslova ‘ukázání, zviditelnění’, od *emfaínō* ‘ukazuji, objevuji’ z →en- a *faínō* ‘dávám najevo, ukazuji’. Srov. →fenomén, →fáze.

**emigrant** ‘vystěhovalec’, emigrantský, emigrovat, emigrace. Přes něm. *Emigrant* z lat. *ēmigrāns*, což je přech. přít. od *ēmigrāre* ‘vystěhovat (se)’ z →ex- a *migrāre* ‘stěhovat (se)’. Srov. →migrace, →imigrace.

**Eminence** ‘titul kardinálů’. Z lat. *ēminentia* od *ēminēre* ‘vynikat’ z →ex- a *minae* (pl.) ‘výčnělky’, jež souvisí s lat. *mōns* ‘hora’. Spojení *šedá eminence* ‘rozhodující osoba v pozadí’ údajně podle rádce intrikánského kardinála Richelieua (17. st.), kapucínského mnicha P. Josefa. Srov. →prominent.

**eminentní** ‘mimořádný, výrazný’. Od lat. *ēminēns*, což je přech. přít. k *ēminēre* (viz →Eminence).

**emír** ‘arabský princ, kníže, velitel ap.’, emirát ‘knížectví’. Přes moderní evr. jazyky z ar. *amīr* ‘velitel’. Srov. →admirál.

**emisar** ‘(tajný) vyslanec’. Z lat. *ēmissārius* ‘vyslanec’ od *ēmittere* (viz →emise).

**emise** ‘vysílání, vydávání’, emisní. Z lat. *ēmissiō* od *ēmittere* ‘vysílat’ z →ex- a *mittere* ‘posílat’. Srov. →emisar, →demise, →komise, →mise, →misie.

**emoce** ‘vzrušení’, emocionální ‘citově zabarvený’, emotivní ‘citově působivý’. Z fr. *émotion*, stfr. *esmotion* od stfr. *esmouvoir* ‘pohnout, vzrušit’ z lat. *ex-movēre*, druhotvaru k častějšímu *ēmōvēre* (příč. trp. *ēmōtus*) ‘odstranit, oťrást’ z →ex- a *movēre* ‘hýbat’. Srov.

→promoce, →motor.

**empír** ‘výtvarný sloh Napoleonovy doby’. Z fr. *empire* ‘císařství’ z lat. *imperium* (viz →impérium).

**empirický** ‘založený na zkušenosti’, empirik, empirie, empirismus. Přes něm. *empirisch*, lat. *empiricus* z ř. *empeirikós* ‘zkušený’ od *émpeiros* tv. z →en- a *peíra* ‘pokus, zkušenost’. Srov. →pirát, →expert.

**emu** ‘australský pštrosovitý pták’. Přes moderní evr. jazyky z port. *ema* ‘pštros’, přeneseného na druh podobného vzhledu. Původem asi z jihovýchodní Asie.

**emulze** ‘směs jemně rozptýlených kapalin’. Nově utvořeno k lat. *emulsum*, což je přič. trp. k *emulgēre* ‘vydojit’ z →ex- a *mulgēre* ‘dojit’ (podle mléčného vzhledu těchto směsí). Srov. →mlezivo.

**en-** předp. Z ř. *en* ‘v, uvnitř’, jež souvisí s lat. →in<sup>-1</sup>, angl., něm. *in* i naším →v. Před *b*, *p* se mění v *em-*. Srov. →energie, →enzym, →embolie, →empirický.

**encefalitida** ‘zánět mozku’. V polatinštělé podobě utvořeno od ř. *enkéfalos* ‘mozek’ z →en- a *kefalē* ‘hlava’.

**encián** ‘hořec’. Z něm. *Enzian* a to z lat. *gentiāna*, údajně podle illyrského krále jménem *Gentius*.

**encyklika** ‘papežský oběžník’. Nově utvořeno k střlat. *encyklios* ‘okružní’ z ř. *enkýklios* ‘okružní, všeobecný’ z →en- a *kýklos* ‘kruh, kolo’. Srov. →cyklus, →encyklopedie.

**encyklopedie** ‘naučný slovník’, encyklopedický. Z fr. *encyclopédie* z nlat. *encyclopaedia* z ř. *enkýklopaideía*, což je složenina z *enkýklios* ‘okružní, všeobecný’ (viz →encyklika) a *paideía* ‘výchova, vzdělání’ (srov. →pedagog).

**endo-** ‘vnitro-’. Z ř. *éndon* ‘uvnitř’, jež

souvisí s →en-. Srov. *endoprotéza*, *endokrinologie* i →exo- a →do.

**endokrinologie** ‘nauka o žlázách s vnitřní sekrecí’, endokrinní ‘vnitřně vyměšující’. Nově utvořeno z ř. základů →endo-, *krínō* ‘odděluji, třídím, vybírám’ a →logie.

**energetika** ‘obor zabývající se výrobou a využitím energie (zvláště elektrické)’, energetik, energetický. Podle jiných evr. jazyků od ř. *energētikós* ‘týkající se činnosti, síly’ z *enérgeia* (viz →energie).

**energie**, energický. Přes fr. a lat. z ř. *enérgeia* ‘síla, působnost’ od *energēs*, *energós* ‘činný, pracující, výkonný’ z →en- a *érgon* ‘práce, dílo, čin’. Srov. →alergie, →letargie, →orgie, →chirurg.

**enkláva** ‘uzavřené území v cizím prostředí’. Z fr. *enclave* od *enclaver* ‘uzavřít, obklíčit’ z vlat. *\*inclāvāre* z →in<sup>-1</sup> a *clāvis* ‘klíč’. Srov. →konkláve, →klávesa, →exkluzivní.

**enormní** ‘nesmírný, ohromný’. Přes něm. *enorm* tv. z lat. *ēnōrmis*, doslova ‘přesahující normu, pravidlo’ z →ex- a *nōrma* ‘pravidlo’. Srov. →norma, →abnormální.

**entita** ‘podstata věci, jsoucnost’. Ze střlat. *entitas* k *ēns* (gen. *entis*), což je pozdější přech. přít. k lat. *esse* ‘být’. Srov. →esence, →absence.

**entomologie** ‘nauka o hmyzu’, entomolog. Z ř. *éntomon* ‘hmyz’ od *éntomos* ‘zaříznutý, vříznutý’ z →en- a *témnō* ‘řežu’ (podle toho, že hmyz má tělo členěné zářezy, srov. i lat. kalk *insectum*, z toho něm. *Insekt*, angl. *insect*, doslova ‘co je vseknuté’) a →logie. Dále srov. →anatomie, →atom.

**entropie** ‘míra neuspořádanosti sys-

tému'. Novější (19. st.), od ř. *entropē* 'obrácení' od *entrépō* 'obracím' z *→en-* a *trépō* tv.

**entuziasmus** 'nadšení', entuziasta, entuziastický. Přes něm. *Enthusiasmus* z ř. *enthousiasmós* 'nadšení, vzrušení' od *enthousiázō* 'jsem roznícen, vzrušen (bohem)' od *énthous* (vedle *éntheos*) 'bohem roznícený' z *→en-* a *theós* 'bůh'. Srov. *→ateismus*, *→teologie*.

**enumerace** 'výčet'. Z lat. *ēnumerātiō* od *ēnumerāre* 'vypočítávat' z *→ex-* a *numerāre* 'počítat'. Srov. *→numero*.

**enzym** 'látka urychlující chemické pochody v těle'. Nově utvořeno z *→en-* a ř. *zýmē* 'kvas' od *zýō* 'kypím, vřu'. Srov. *→ekzém*.

**epenteze** 'vkládání hlásky', epentetický. Z ř. *epenthésis* od *epentíthēmi* 'vkládám' z *→epi-*, *→en-* a *títhēmi* 'kladu'. Srov. *→teze*, *→proteze*.

**epi-** předp. Z ř. *epí* 'nad, při, na'. Srov. *→epicentrum*, *→epidemie*, *→epizoda*, *→epocha*.

**epicentrum** 'místo na Zemi ležící nad (pod) ohniskem zemětřesení či jaderného výbuchu'. Z *→epi-* a *→centrum*.

**epický**. Viz *→epos*.

**epidemie** 'hromadné rozšíření nakažlivé nemoci', epidemický. Přes střlat. *epidemia* z ř. *epidēmía* od *epidēmos* 'v kraji (lidu) rozšířený' z *→epi-* a *dēmos* 'lid, kraj'. Srov. *→pandemie*, *→demokracie*.

**epifýza** 'část mezimozku, šišinka'. Přes moderní evr. jazyky z ř. *epifýsis* 'přírůstek' od *epifýomai* 'dorůstám, vystupuji' z *→epi-* a *fýomai* 'rostu'. Srov. *→fyzika*.

**epigon** 'následovník, napodobitel'. Přes něm. *Epigon* z ř. *epígonos* 'později zrozený, potomek' z *→epi-* a *gónos* 'poto-

mek, syn' od *génos* 'rod, plémě, potoemek'. Srov. *→genocida*, *→geneze*.

**epigram** 'krátká satirická báseň'. Přes lat. z ř. *epígramma* 'nápis, nadpis' z *→epi-* a *grámma* 'písmeno, psaní' (viz *→gram*).

**epilepsie** 'padoucnice', epileptik, epileptický. Přes lat. z ř. *epilēpsis* 'postižení, záchvat' od *epilambánō* 'zachvacuji, napadám' z *→epi-* a *lambánō* 'chytám, беру, uchvacuji'. Srov. *→dilema*.

**epilog** 'závěr, doslov'. Přes lat. *epilogus* z ř. *epílogos* 'závěr, uvážení' z *→epi-* a *lógos* 'řeč, slovo'. Srov. *→prolog*, *→logie*.

**episkopální** 'biskupský'. Ze střlat. *episcopalis* od *episcopus* (viz *→biskup*).

**epistola** 'nabádavý list (apoštola k věřícím)'. Z lat. *epistola*, *epistula* z ř. *epistolē* 'poselství, dopis' od *epistellō* 'posílám, oznamuji, nařizuji' z *→epi-* a *stellō* 'vypravuji, vysílám, strojím'. Srov. *→apoštol*.

**epitaf** 'náhrobní nápis'. Přes střlat. *epitaphium* z ř. *epitáfios* 'pohřební' z *→epi-* a *táfos* 'pohřeb'.

**epitel** 'buněčná tkáň, výstelka'. Ze střlat. *epithelium*, vlastně 'pokožka prsu', z *→epi-* a *thēlē* 'prs' z ie. základu *\*dhe-*. Srov. *→dojit*, *→dítě*.

**epiteton** 'básnický přívlastek'. Z ř. *epítheton*, doslova 'co je připojeno', z *epitíthēmi* 'přikládám' z *→epi-* a *títhēmi* 'kladu'. Srov. *→teze*.

**epizoda** 'drobný vedlejší příběh'. Přes fr. *épisode* z ř. *epeisódion* 'dialog vložený mezi dva chóry', doslova 'co k něčemu vchází, vstupuje' z *→epi-* a *eíodos* 'vchod, přístup, uvedení' z *eis* (z *\*ens*, srov. *→en-*) 'do, v' a (*h*)*ódos* 'cesta, chůze'. Srov. *→metoda*, *→peri-*

oda.

**epocha** ‘významný časový úsek v dějinách; období’, epochální. Přes něm. *Epochen* z ř. *epochē* ‘pevný časový bod’, doslova ‘zastavení’, od *epékhō* ‘zastavuji, opírám, zadřžuji’ z *→epi-* a *échō* ‘mám, držím’. Srov. *→eunuch*.

**epoleta** ‘nárameník’. Z fr. *épaulette*, doslova ‘ramínko’, od *épaule* ‘rameno’ a to z lat. *spatula* ‘lopatka’, což je zase zdobnělina k lat. *spatha* ‘lopatka, široký meč’ z ř. *spáthē* tv. Srov. *→špachtle*.

**epopej** ‘velká výpravná báseň’. Z ř. *epo-poiia* ‘epika, výpravná báseň’ z *épos* (viz *→epos*) a *poiēō* ‘dělám, tvořím’. Srov. *→poezie*, *→onomatopoický*.

**epos** ‘výpravná báseň’, epika, epik, epický. Z ř. *épos* ‘slovo, řeč, báseň, pověst’. Srov. *→epopej*.

**éra** ‘období’. Ze střlat. *aera* tv., původně ‘stanovená doba placení’, z ještě dřívějšího významu ‘jednotlivé položky sumy (úctu)’, což je pl. k *aes* ‘měď, kov, peníz’. Srov. *→erár*.

**erár** ‘státní pokladna’, erární. Z něm. *Ärar* z lat. *aerarium* tv. od *aes* ‘měď, kov, peníz’. Srov. *→era*.

**erb** ‘(rodový) znak’. Z něm. *Erbe* ‘dědic, dědictví’ z ie. *\*orbh-* ‘sirotek’, z něhož je i naše *→rab*, r. *reběnok* ‘dítě’.

**erekce** ‘ztopoření’. Z lat. *ērēctiō* ‘vzpřímení’ od *ērigere* ‘vzpřímit, zdvihat’ z *→ex-* a *regere* ‘řídít, vést’. Srov. *→korigovat*, *→rekce*.

**erg** ‘fyzikální jednotka práce’. Nově od ř. *érgon* ‘čin, práce’. Srov. *ergometr* a dále *→energie*, *→orgie*.

**error** slang. ‘chyba’. Z angl. *error* z lat. *error* tv. od *errāre* ‘chybovat, bloudit’. Srov. *→errata*.

**erotický** ‘smyslný, sexuálně dráždivý’, erotika. Přes fr. z ř. *erōtikós* ‘milostný,

žádostivý’ od *érōs* (gen. *érōtos*) ‘láska, chtíč’. Srov. *→erotománie*.

**erotománie** ‘nadměrná pohlavní touha’, erotoman(ka). Viz *→erotický* a *→mánie*.

**eroze** ‘vymílání, rozrušování zemského povrchu’, erodovat. Z lat. *ērōsiō* od *ērōdere* ‘vyhlodávat’ z *→ex-* a *rōdere* ‘hlodat’. Srov. *→koroze*.

**errata** ‘soutpis chyb’. Z lat. *errata* ‘chyby’ (k *erratum* ‘chyba, poklesek’) z *errāre* ‘chybovat, bloudit’. Srov. *→eror*.

**erteple** nář. ‘brambory’. Z něm. *Erdäpfel* tv., doslova ‘zemní jablka’, podle fr. *pommes de terre* tv. (srov. *zemáky* tv.).

**erudice** ‘vzdělání, zběhlost’. Z lat. *ērudi-tiō* od *ērūdire* ‘vzdělávat, vychovávat’ z *→ex-* a *rudis* ‘hrubý, nevzdělaný’, tedy vlastně ‘vyvést z nevzdělanosti’. Srov. *→rudimentární*.

**erupce** ‘výbuch’, erupční, erupční. Z lat. *ērūptiō* od *ērumpere* ‘vybuchovat, vypuknout’ z *→ex-* a *rumpere* ‘lámat, rozbíjet’. Srov. *→korupce*, *→interrupce*, *→bankrot*.

**erytém** ‘chorobné zrudnutí’. Z ř. *erýthēma* ‘červen, stud’ od *erythrós* ‘červený, rudý’. Souvisí s *→rudý*.

**esej** ‘umělecky zpracovaná úvaha o odborném tématu’, esejista, esejistický. Z angl. *essay* ze stř. *essai* ‘pokus’ a to z lat. *exāgium* ‘vážení, zvažování’ k *exigere* (přič. trp. *exactus*) ‘požadovat, posuzovat’ z *→ex-* a *agere* ‘jednat, konat’. V dnešním významu podle názvu díla francouzského renesančního myslitele Montaigne (16. st.) *Essais*. Srov. *→exaktní*, *→examinátor*.

**esence** ‘třeť’. Z lat. *essentia* ‘podstata, bytí’ (později jako alchymistický termín) od *esse* ‘být’. Utvořeno podle ř.



*ousiā* tv. Srov. →kvintesence, →entita.  
**esesák** ‘příslušník nacistických oddílů SS’, esesácký. Zkratka z něm. *Schutzstaffel* ‘ochranný oddíl’.

**eschatologie** ‘nauka o posledních věcech člověka’. Od ř. *éschatos* ‘nejkrajnější, poslední’ a →logie.

**eskadra** ‘bojový oddíl (lodí, letadel)’. Z fr. *escadre* ze šp. *esquadra* a to z vlat. *\*exquadra* ‘čtverhran (vojska)’ z →ex- a *quattuor* ‘čtyři’. Srov. →eskadrona.

**eskadrona** ‘jezdecký oddíl’. Z fr. *escadron* z it. *squadron*, což je zveličelé jméno od *squadra* z vlat. *\*exquadra* (viz →eskadra).

**eskalace** ‘stupňování (napětí, konfliktu ap.)’. Z angl. *escalation* od *escalate* ‘stupňovat’ a to podle *escalator* (viz →eskalátor) z dřívějšího *escalade* ‘přelézat, zlézat (hradby)’ z fr. *escalader* ze střlat. *scalare* tv. od lat. *scālae* ‘žebřík’. Srov. →škála.

**eskalátor** ‘pohyblivé schody’. Z am.-angl. *escalator*, utvořeného asi k *escalade* (viz →eskalace) podle *elevator* ‘výtah’.

**eskamotáž** ‘kejkliřství, obratný kousek k oklamání diváků’, eskamotér. Z fr. *escamotage* tv. od *escamoter* ‘(obratně) odstraňovat, zasunovat, zakrývat’ a to ze stprov. *\*escamotar*, *\*escamar* ‘odlupovat’ od lat. *squāma* ‘šupina’.

**eskapáda** ‘nerozvážný kousek’. Z fr. *escapade* ze šp. *escapada* ‘únik, odsouzení’ (či it. *scappata* tv.), nejspíš z vlat. *\*excappāre*, doslova ‘odhodit plášť (při útěku)’, z →ex- a pozdnělat. *cappa* ‘plášť s kapucí, kápě’ (viz →kápě).

**eskorta** ‘ozbrojený doprovod’, eskortovat. Z fr. *escorte* a to z it. *scorta* tv. od *scorgere* ‘doprovázet, pozorovat’ z vlat. *\*excorigere* z →ex- a *corrigere* ‘napra-

vovat’ z *con-* (viz →kom-) a *regere* ‘říditi’. Srov. →korigovat.

**eso**. Ze střhn. *esse* ‘jednička na hrací kostce’ (stejný význam mělo i stč. *es*, *eš*) a to přes fr. z lat. *as*, *assis* ‘čtverhranná mince nejnižší hodnoty’. Z hry v kostky záhy přeneseno na karetu hru (‘jednička na kartě’ a pak vůbec ‘nejvyšší karta’). Dnes i další přenesené významy ‘vynikající jedinec’ či slang. ‘bod přímo z podání v tenise’.

**esoterický** ‘přístupný jen zasvěcencům’. Podle moderních evr. jazyků z ř. *esōterikós* ‘vnitřní’ od *éisō*, *ésō* ‘uvnitř’, jež souvisí s →en-.

**esperanto** ‘umělý mezinárodní jazyk’. Utvořeno jeho zakladatelem L. Zamenhoffem (1900) v naději, že se všeobecně ujme (znamená to ‘doutající’, srov. šp. *esperando*, fr. *espérant* tv.). Srov. →desperát.

**espresso** ‘přístroj na rychlé vaření kávy; káva v něm uvařená’. Z it. *espresso* z lat. *expressus*, což je příč. trp. od *exprimere* ‘vytlačiti’ z →ex- a *premere* ‘tisknout’. Srov. →expres, →pres.

**esprit** ‘duchaplnost’. Z fr. *esprit* ‘duch’ z lat. *spīritus* tv. Srov. →spiritismus, →špiritus.

**estakáda** ‘mostní konstrukce vedoucí komunikaci nad úrovní terénu’. Z fr. *estacade*, původně ‘hráz z kůlů’, z it. *staccata* tv. od *stecca* ‘kůl’ a to asi z langob. *\*stikka* (srov. něm. *Stecken*, angl. *stick* tv.). Srov. →atakovat.

**estét** ‘(snobský) milovník krásy a umění’, estétský. Z fr. *esthète* od *esthétique* (dále viz →estetika).

**estetika** ‘věda o krásě’, estetický, estetik. Utvořeno v 18. st. k ř. *aīsthētikós*, *aīsthētós* ‘vnímatelný’ od *aīsthánomai* ‘vnímám, cítím’, jež asi souvisí s lat.

- audire* a naším →ucho. Srov. →estét, →anestézie.
- estráda** ‘představení s pestrým zábavným programem’, estrádní. Z fr. *estrade* ‘vyvýšené pódium’ ze šp. *estrado* tv. a to z lat. *strātus* ‘rozprostřený, rozložený’ od *sternere* ‘prostírat’. Srov. →autostráda, →stratifikace.
- estrogen** ‘ženský pohlavní hormon’. Uměle (pol. 20. st.) od střlat. *oestrus* z ř. *oīstros* ‘střeček, bodec’, přeneseně ‘záchvat touhy, zuřivosti ap.’. K druhé části viz →gen.
- ešus** ob. ‘jídelní miska’. Ze staršího *essālek* tv. a to z něm. *Esschale* tv. od *essen* ‘jíst’ a *Schale* ‘miska’ (viz →šálek).
- etamín** ‘tenká průhledná látka’. Z fr. *étamine*, stfr. *estamine* z lat. *stāmineus* ‘vláknitý’ od *stāmen* ‘vlákno, osnova’ od *stāre* ‘stát’. Srov. →stabilní.
- etan** ‘druh uhlovodíku’. Viz →éter.
- etapa** ‘úsek, období, stupeň (vývoje)’, etapový. Přes něm. z fr. *étape* a to ze střniz. *stapel* ‘sklad’. Vývoj významu tohoto původně vojenského termínu byl ‘sklad’ → ‘zásobovací stanice’ → ‘úsek mezi dvěma zásobovacími stanicemi’. Srov. →štafl, →štafeta, →stopa.
- etáž** ‘podlaží’, etážový. Z fr. *étage* a to asi z vlat. \**staticum* ‘stanoviště, místo pobytu ap.’ od *stāre* ‘stát’. Srov. →statický, →stáž.
- éter** ‘druh prchavého alkoholu; vesmírný prostor’, éterický ‘prchavý, nadzemský’. Přes lat. *aethēr* z ř. *aithēr* ‘nejvyšší vrstva vzduchu, obloha’ od *aīthō* ‘pálím, hořím’ (podle představ, že tato vrstva je ‘jasná, planoucí’). Jako chemický termín od 18. st. - od toho pak →etan, →etyl, etylen ap.
- eternit** ‘azbestová střešní krytina’, eternitový. Uměle od lat. *aeternus* ‘věčný’.
- etika** ‘mravnost; nauka o mravnosti’, etik, etický. Přes něm. *Ethik*, lat. *ēthica* z ř. *ēthikē* od *ēthikós* ‘mravní, mravný’ od *ēthos* ‘zvyk, mrav’.
- etiketa** ‘nálepka; pravidla společenského chování’. Z fr. *étiquette* tv. ze stfr. *estiquette* od *estiquier*, *estequier* ‘zastrčit, připíchnout’ asi ze střniz. *stēken* tv. (srov. něm. *stechen* ‘píchnout’, *stecken* ‘zastrčit’). Původní význam ‘nálepka, štítek’ se ve fr. již koncem středověku rozšířil na ‘vývěska s pořadem dvorního ceremonielu’, od 17. st. pak dnešní význam. Srov. →tiket.
- etiologie** ‘nauka o původu a příčinách nemoci’. Z lat. *aetiologia* k ř. *aitiā* ‘příčina, důvod’ Viz též →logie.
- etnický** ‘národnostní, národní’. Z ř. *ethnikós* ‘lidový, národní’ od *ēthnos* ‘národ, kmen, zástup’. Srov. →etno-.
- etno-** (ve složeninách) ‘vztahující se k lidu, národu’. Z ř. *ēthnos* (viz →etnický). Srov. *etnologie*, *etnografie* ‘národopis’ (viz →logie, →grafie), *etnogeneze* (viz →geneze).
- étos** ‘mravní základ’. Z ř. *ēthos* ‘zvyk, mrav’. Srov. →etika.
- etuda** ‘cvičná hudební skladba’. Z fr. *étude* ze stfr. *estudié* z lat. *studium* (viz →studium).
- etuje** ‘pouzdro’. Z fr. *étui* ze stfr. *estui* od *estuier*, *estoier* ‘dávát do pouzdra, šetřit, ukrývat’, jež se přes značné významové rozdíly dává do souvislosti s lat. →studium. Srov. →etuda.
- etyl**, etylen ‘druhy uhlovodíků’. Utvořeno od →éter podle →metyl.
- etymologie** ‘nauka o původu slov’. Přes lat. *etymologia* z ř. *etymología* od *étymos* ‘správný, pravdivý’ (viz též →logie). Zavedeno starořeckými filozofy,

kteří zkoumali, zda slova ‘pravdivě’ odpovídají označovaným věcem.

**eu-** (ve složeninách) ‘dobrý, příznivý’. Z ř. *eu*, *eū* tv. (srov. →eufemismus, →euforie, →eutanasie, →evangelium). Viz i →s-.

**eufemismus** ‘použití jemnějšího výrazu místo výrazu hrubého či nepříjemného’, eufemistický. Z ř. *eufēmismós* od →eu- a *fēmē* ‘výrok, řeč, hlas’. Srov. →dysfemismus, →blasfemie, →fáma.

**eufonie** ‘libozvuk’, eufonický. Z pozdnělat. *euphonia* z →eu- a ř. *fōnē* ‘zvuk, hlas’. Srov. →fonologie, →foném.

**euforie** ‘příjemné duševní rozpoložení’. Z ř. *euforia* od *eúforos* ‘lehký, lehce (se) nesoucí’ z →eu- a *fērō* ‘nesu’ (srov. i ř. *eū fērō* ‘daří se mi’). Dále srov. →metafora, →fosfor.

**eugenika** ‘nauka o zlepšování dědičného základu a vývoje’. Od ř. *eugenēs* ‘vznesený, ušlechtilý’ z →eu- a *génos* ‘rod, plémě’. Srov. →genetika.

**eucharistie** ‘svátost oltární’. Přes lat. z ř. *eucharistia* ‘vzdávání díky, vděčnost’ z →eu- a *charízomai* ‘zavděčuji se, prokazuji milost’ od *cháris* ‘milost, dík’. Srov. →charisma, →charita.

**eukalypt** ‘blahovičník’. Utvořeno v 18. st. z →eu- a ř. *kalyptós* ‘zahalený, obalený’ od *kalýptō* ‘zahaluji, zakrývám’ asi podle toho, že okvětní lístky tohoto stromu zůstávají i po dobu květu zavřeny.

**eunuch** ‘kleštěnec’. Přes lat. z ř. *eunoichos* ‘komorník, strážce ložnice’ z *eunē* ‘postel, manželské lože’ a odvozeniny od *échō* ‘držím, spravuji’ (kleštěnci sloužili jako strážci harému). Srov. →epocha.

**eutanazie** ‘usmrcení nevléčitelně nemocného s jeho souhlasem’. Z ř. *eutha-*

*nasía* ‘lehká, dobrá smrt’ z →eu- a *thánatos* ‘smrt’. Srov. →smrt.

**evakuovat** ‘vystěhovat (z ohrožené oblasti ap.)’, evakuace. Z lat. *ēvacuāre* ‘vyprázdnit’ z →ex- a odvozeniny od *vacuus* ‘prázdný’. Srov. →vakuum.

**evangelium** ‘část bible líčící Kristův život a jeho skutky’, evangelista, evangelizace, evangelík, evangelický. Ze stř. lat. *euangelium* z ř. *euangélion*, doslova ‘dobré poselství’, z →eu- a odvozeniny od *angéllō* ‘zvěstují, oznamují’. Srov. →anděl.

**eventualita** ‘možnost’, eventuelní. Z fr. *éventualité* od *éventuel* ‘možný’ k lat. *ēventus* ‘(možný) případ, událost’ od *ēvenīre* ‘nastávat, vycházet’ z →ex- a *venīre* ‘přicházet’. Srov. →advent, →avantýra.

**evidence** ‘vedení záznamů, přehled’, evidentní, evidovat. Z lat. *ēvidentia* z *ēvidēs* ‘zřejmý, očividný’, což je původem přech. přít. od *ēvidēre* z →ex- a *vidēre* ‘vidět’. Srov. →revidovat.

**evokovat** ‘vyvolávat’, evokace. Z lat. *ēvocāre* tv. z →ex- a *vocāre* ‘volat’. Srov. →provokovat, →vokativ, →vokál.

**evoluce** ‘vývoj’. Z lat. *ēvolūtiō* od *ēvolvere* ‘vyvíjet’ z →ex- a *volvere* ‘vinout’. Jako protiklad k →revoluce vešlo do užívání především v souvislosti s Darwinovou teorií.

**ex** přísl. ‘na jeden doušek, do dna’ (ve spojení *vypít (na) ex*). Z lat. *ex* (viz →ex-).

**ex-** předp. ‘vy-, z(e)-’. Z lat. *ex* tv., jež odpovídá ř. *ek (ex)* tv. i našemu →z (r. *iz*). Srov. →excelovat, →exhibice, →existence, →expedice. Někdy bývá jen e- (→edice, →elaborát, →emigrant, →erupce). Ve spojení s označením osob ve významu ‘bývalý’ (*exministr, repre-*

*zident*). Srov. ještě →extra.

**exaktní** ‘(vědecky) přesný’. Přes něm. *exakt* z lat. *exāctus*, což je příč. trp. od *erigere* ‘vyžadovat, zvažovat, naplňovat’ z →ex- a *agere* ‘jednat, konat, vést’. Srov. →esej, →examinátor, →agenda.

**exaltovaný** ‘přepjatý, vzrušený’. Z lat. *exaltātus*, což je příč. trp. od *exaltāre* ‘vyvyšovat, zvyšovat’ z →ex- a *altāre* od *altus* ‘vysoký’. Srov. →alt, →oltář.

**examinátor** ‘zkoušející’. Z lat. *exāminātor* od *exāmināre* ‘zkoušet, zvažovat, zkoumat’ od *exāmen* (z *\*exagmen*) ‘zkouška’, původně ‘jazýček vah, vážení’, k *erigere* ‘zvažovat, vyžadovat’ (dále viz →exaktní a →esej).

**Excelence** ‘čestný titul, zvláště v diplomatickém styku’. Z lat. *excellētia* ‘vznešenost’ (dále viz →excelentní).

**excelentní** ‘vynikající’, excelovat. Přes něm. *exzellent* z lat. *excellēns* od *excellere* ‘vynikat’ z →ex- a lat. kořene z ie. *\*kel-*, z něhož vychází mj. i naše →čelo a angl. *hill* ‘kopec’. Srov. také →kulminovat.

**excentrický** ‘výstřední’. Ze střlat. *ex-centricus* z →ex- a lat. *centrum* ‘střed’. Srov. →centrum, →koncentrace.

**excerpovat** ‘vypisovat’, excerpce, excerpční. Z lat. *excerpere* z →ex- a *carpere* ‘trhat’.

**exces** ‘výstřelek’. Přes něm. *Exzess* z lat. *excessus* od *excēdere* ‘vystupovat, vybočovat’ z →ex- a *cēdere* ‘jít, ustupovat’. Srov. →proces, →recese.

**excitace** ‘neklid, dráždivost’. Z lat. *excitātiō* od *excitāre* ‘vyburcovat, vyvolat’ z →ex- a *citāre* ‘dělat živým’. Srov. →citovat.

**exegeze** ‘výklad textu (zvláště biblického)’. Přes lat. z ř. *exēgēsis* od *exēgē-*

*omai* ‘vykládám, uvádím’ z ř. *ex-* (srov. →ex-) a *hēgēomai* ‘vedu’. Srov. →hegemonie.

**exekuce** ‘výkon (soudního) rozhodnutí’, exekutor. Z lat. *ex(s)ecutiō* od *exsequi* ‘vykonávat, pronásledovat’ z →ex- a *sequi* ‘sleduji’. Srov. →exekutiva, →perzekuce, →sekvence.

**exekutiva** ‘výkonná moc’. Přes něm. z fr. *exécutif* ‘výkonný’ od *exécuter* ‘vykonávat’ od lat. *exsecutus* (příč. trp. od *exsequi*). Viz →exekuce.

**exemplář** ‘jeden kus z více stejnorodých předmětů’, exemplární ‘příkladný’. Přes něm. *Exemplar* tv. z lat. *exemplar* ‘opis, vzor, příklad’ od *exemplum* ‘příklad’ od *eximere* ‘vyjímat’ (příč. trp. *exemptus*) z →ex- a *emere* ‘brát, kupovat’. Srov. →promptní, →presumpce.

**exercicie** (pl.) ‘duchovní cvičení’. Z lat. *exercitium* ‘cvičení’ od *exercēre* ‘cvičit, uvádět v pohyb, zaměstnávat’ z →ex- a *arcēre* ‘bránit v pohybu, omezovat’. Srov. →archa.

**exhalace** ‘vypouštění průmyslových zplodin do ovzduší; tyto zplodiny’, exhalát. Z lat. *exhalātiō* od *exhalāre* ‘vydechovat’ z →ex- a *hālāre* ‘dýchat, vypařovat’. Srov. →inhalace.

**exhibice** ‘nesoutěžní ukázka sportovního umění’, exhibiční, exhibicionismus ‘okázalé vystupování; sexuální úchylna projevující se obnažováním na veřejnosti’, exhibicionista, exhibovat. Z lat. *exhibitiō* od *exhibēre* ‘vystavovat (na odiv)’ z →ex- a *habēre* ‘mít’. Srov. →prohibice, →hábit.

**exhumace** ‘vykopání mrtvol z hrobu’, exhumovat. Ze střlat. *exhumatio* od *exhumare* z →ex- a lat. *humus* ‘země’.

Srov. →humus, →humanita.

**exil** ‘vyhnanství’, exilový. Z lat. *ex(s)ilium* od *ex(s)ul* ‘vyhnanec’ z →ex- a asi odvozeniny od *solum* ‘půda’ (srov. však i →konzul, →konzilium).

Dále srov. →exulant, →žula.

**existovat**, existence, existenční, existencialismus, existenciální. Z lat. *ex(s)istere*, doslova ‘vystupovat, vycházet najevo’, z →ex- a *sistere* ‘zastavit, stavět’. Srov. →asistent, →rezistence, →tranzistor.

**exit(us)** ‘smrt’. Z lat. *exitus* ‘odchod’ od *exire* ‘odejít’ z →ex- a *ire* ‘jít’. Srov. →tranzit, →iniciace i →jít.

**exkavátor** ‘rypadlo’. Nově od lat. *excavāre* ‘vyhlubovat’ z →ex- a *cavāre* ‘hloubit’ od *cavus* ‘dutý, vyhloubený’. Srov. →konkávní.

**exklamace** ‘(básnické) zvolání’. Z lat. *exclamātiō* od *exclamāre* ‘zvolat’ z →ex- a *clāmāre* ‘volat’. Srov. →deklamovat, →reklamovat.

**exkluzivní** ‘výlučný’, exkluzivita. Přes něm. *exklusiv*, angl. *exclusive* ze střlat. *exclusivus* od lat. *excludere* ‘vylučovat, vydělovat’ z →ex- a *cludere* ‘zavírat’. Srov. →klauzule, →okluziva.

**exkomunikovat** ‘vyobcovat (z církve)’, exkomunikace. Z lat. *excommunicāre* z →ex- a *communicāre* ‘obcovat, spojoval’. Srov. →komunikace.

**exkrement** ‘výkal’. Z lat. *excrēmentum* od *excernere* ‘vylučovat’ z →ex- a *cernere* ‘třídit’. Srov. →sekrece.

**exkurs** ‘odbočení od tématu’. Z lat. *excursus* od *excurrere* ‘vyběhnout, vycestovat’ z →ex- a *currere* ‘běžet’. Srov. →konkurs, →kurs.

**exkurze** ‘(studijní) výlet’. Z lat. *excursiō* od *excurrere* (viz →exkurs).

**exlibris** ‘umělecky provedená značka

vlastníka knihy’. Zpodstatnělé lat. *ex librīs* ‘z knih’ (k *liber* ‘kniha’). Srov. →ex- a →libreto.

**exo-** (ve složeninách) ‘vně, mimo-’. Z ř. *éxō* tv. od *ex-*, *ek-* (srov. →ex-). Srov. i →endo-.

**exodus** ‘hromadný odchod’. Přes lat. z ř. *éxodos* ‘odchod’ z *ex-* (viz →ex-) a *hodós* ‘cesta, chůze’. Původně tak byl označen odchod Židů z Egypta (2. kniha Mojžíšova). Srov. →metoda.

**exorcismus** ‘vymítání ďábla’. Ze střlat. *exorcismus* ‘zaklínání, zařikávání’ z ř. *exorkismós* od *exorkizō* ‘zapřísahám, zaklínám’ z *ex-* (viz →ex-) a *hōrkos* ‘přísaha’.

**exotický** ‘cizokrajný, neobvyklý’, exotika, exot. Přes něm. *exotisch* tv. a střlat. *exoticus* z ř. *exōtikós* od *éxō* ‘vně, mimo’ (viz →exo-).

**expanze** ‘rozpínání’, expanzivní, expandovat. Z lat. *expānsiō* od *expandere* ‘roztahovat’ z →ex- a *pandere* tv., což je kauzativum k *patēre* ‘prostírat se’.

**expedice** ‘výprava’, expediční, expedovat. Z lat. *expeditiō* od *expedire* ‘vypravovat, vyprošťovat’, doslova ‘zbavit pout (na nohou)’, z →ex- a *\*pedis* (vedle *pedica*) ‘pouto na noze’ od *pēs* (gen. *pedis*) ‘noha’. Srov. →špeditér, →pedál.

**experiment** ‘pokus’, experimentovat, experimentální. Z lat. *experimentum* od *experiri* ‘zkoušet’ z →ex- a *periri* tv. Srov. →expert, →empirický.

**expert** ‘znalec’, expertiza ‘znalecký posudek’. Přes něm. *Expert* tv. z lat. *expertus* ‘zkušný’ od *experiri* (viz →experiment).

**explicitní** ‘výslovný, jasně řečený’, explicitnost. Z lat. *explicitus*, což je přič. trp. (vedle *explicātus*) od *explicāre*

‘vyložit, vysvětlit, rozvinout’, doslova ‘rozplétat’, z →ex- a *plicāre* ‘plést’. Srov. →implicitní, →replika, →aplikovat, →komplex.

**explikace** ‘výklad’. Z lat. *explicātiō* od *explicāre* (viz →explicitní).

**exploatace** ‘využívání, vykořisťování’, exploatovat. Z fr. *exploitation* od *exploiter* a to z vlat. \**explicitāre* ‘(silně) rozvinout’ od lat. *explicāre* (viz →explicitní).

**exploze** ‘výbuch’, explodovat, explozivní, explozíva. Z lat. *explōsiō* od *explōdere* ‘vybuchnout’ z →ex- a *plōdere* (vedle *plaudere*) ‘plácát, tlouci’. Srov. →aplaus.

**exponát** ‘vystavovaný předmět’. Z něm. *Exponat*, což je novotvar k lat. *expōnere* ‘vystavovat’ z →ex- a *pōnere* ‘klást’. Srov. →expoze, →disponovat, →imponovat, →oponovat ap.

**exponent** ‘(vlivný) představitel; mocník’. Jako matematický termín vytvořeno v 16. st. k lat. *expōnēns*, což je přech. příst. od *expōnere* (viz →exponát).

**export** ‘vývoz’, exportovat. Z angl. *export* a to od lat. *exportāre* ‘vyvážet, odnášet’ z →ex- a *portāre* ‘nést, přepravovat’. Srov. →import, →transport, →deportovat.

**expoze** ‘informativní výklad’. Z fr. *exposé* ‘vyložený’ od *exposer* ‘vykládat’ od lat. *expōnere* (příč. trp. *expositus*) (viz →exponát).

**expoze** ‘soubor vystavovaných předmětů’. Z lat. *expositiō* od *expōnere* (viz →exponát).

**expres** ‘spěšný vlak, dopis’; přísl. ‘spěšně’, expresní. Z fr. *exprès* a to z lat. *expressus* ‘výrazný, vytlačený’ od *exprimere* ‘vyrazit, vytlačit’ z →ex-

a *premere* ‘tisknout’. Srov. →espresso, →pres.

**expresionismus** ‘umělecký směr zdůrazňující výrazovou stránku’. Od fr. *expression* ‘výraz’ z lat. *expressiō* od *exprimere* (viz →expres).

**expresivní** ‘citově zabarvený’, expresivita. Z fr. *expressif* od *expression* ‘výraz’ (viz →expresionismus a →expres).

**extáze** ‘stav vypjatého vzrušení’, extatický. Přes střlat. *extasis* z ř. *ékstasis* ‘úžas, vytržení’ od *exístēmi* ‘odstupuji, pozbývám smyslů’ z *ex-* (viz →ex-) a *hístēmi* ‘stavím, kladu’. Srov. →metastáza, →existence.

**extempore** ‘nečekaný, nepřipravený čin či projev’. Z lat. *ex tempore* ‘hned, bez přípravy’, doslova ‘mimo čas’, z *ex* (viz →ex-) a *tempus* ‘čas’. Srov. →tempo.

**extenzivní** ‘zaměřený na rozsah’, extenze, extenzita. Z lat. *extēnsivus* od *extendere* ‘natahovat, šířit’ z →ex- a *tendere* ‘natahovat, napínat’. Srov. →intenzivní, →tenze, →tendence.

**exteriér** ‘vnějšek, venkovní část’. Z fr. *extérieur* ‘vnějšek’ z lat. *exterior* ‘vnější’ od *extrā* (viz →extra).

**externí** ‘vnější’, externista. Z lat. *externus* od *exter* ‘vnější’ (srov. →extra).

**extra** přísl. ‘mimo, zvlášť’; adj. ‘zvláštní, mimořádný’. Z lat. *extrā*, což je původně lok. od *exterus*, *exter* ‘vnější’ od *ex* (viz →ex-).

**extrakt** ‘výtažek’, extrahovat, extrakce. Z lat. *extractum* od *extrahere* ‘vytahovat’ z →ex- a *trahere* ‘táhnout’. Srov. →kontrakce, →abstraktní.

**extravagantní** ‘výstřední’, extravagance. Z fr. *extravagant* ze střlat. *extravagans* z *extrā* (viz →extra) a přech. příst. od lat. *vagārī* ‘potulovat se’ od *vagus* ‘potulující se, nestálý’. Srov. →va-

gabund.

**extrém** ‘krajnost’, extrémní, extremista, extremismus, extremistický. Z něm.

*Extrem*, fr. *extrême* a to z lat. *extrēmus*, což je 3. stupeň k *exter* (viz →extra).

**extrovert** ‘osoba obracející se svými city, myšlenkami ap. k svému okolí’, extrovertní, extroverze. Nově utvořeno k

lat. *extrā* (viz →extra) a *vertere* ‘obracet (se)’. Srov. →introvert, →averze, →konverze.

**exulant** ‘vyhnanec’. Z lat. *ex(s)ulāns* ‘odcházející z vlasti’, přech. přít. od *ex(s)ulāre* ‘být vyhnancem’ od *ex(s)ul* ‘vyhnanec’ (viz →exil).

## F

**fábor** ‘stuha’. Pouze č. Ze stfr. *favor* ‘přízeň’, pak i ‘stužka dávaná dámou rytíři na důkaz přízně’, z lat. *favor* od *favēre* ‘být přízniv’, jež souvisí s naším →hovět. Srov. →favorit.

**fabrika** ob. ‘továrna’. Přes něm. *Fabrik* tv. z lat. *fabrica* ‘dílna’ od *faber* ‘řemeslník’. Srov. →fabrikát.

**fabrikát** ‘(továrenský) výrobek’. Z něm. *Fabrikat* z lat. *fabricātum* od *fabricāre* ‘vyrábět’ (viz →fabrika). Srov. →prefabrikát.

**fabule** ‘dějová linie uměleckého díla’, fabulovat, fabulace. Z lat. *fābula* ‘vyprávění, bajka’ od *fārī* ‘mluvit’. Srov. →fáma.

**facka** hov., fackovat. Jen č. Asi z it. *fazza* ‘tvář, obličej’ z lat. *faciēs* tv. (HK). Mor. nář. slovesa *facnūt*, *facit* by však mohla ukazovat na onom. původ.

**fáč** ‘obvaz’, fačovat. Asi ze střhn. *fasch* (něm. *Fasche*) a to z lat. *fascia* od *fascis* ‘svazek’. Srov. →fascikl, →fašismus.

**fádní** ‘nudný, nevýrazný’, fádnost. Z fr. *fade*, které se vyvozuje z vlat. \**fatidus* od lat. *fatuus* ‘pošetilý, hloupý’.

**fagocyt** ‘buňka schopná pohlcovat cizorodé částice’. Uměle k ř. *fagein* ‘jíst, požírat’ (srov. *bakteriofág*, →sarkofág)

a *-cyt* (viz →cyto-) z ř. *kýtos* ‘dutina’. **fagot** ‘druh dřevěného hudebního nástroje’. Přes něm. *Fagott* z it. *fagotto*, jehož původ není jasný.

**facha** ob. ‘práce’, fachčit. Asi z něm. *Fach* ‘obor’ (viz →fachman).

**fachman** ob. ‘odborník’. Z něm. *Fachmann* od *Fach* ‘obor, oddíl’ (viz i →foch), jež souvisí s lat. *pāgus* ‘(venkovský) okres’ (viz →pohan) i naším →pažení.

**fajáns** ‘druh keramiky’. Z fr. *faïence* podle it. města *Faenza*, proslulého touto keramikou.

**fajfka** ob. ‘dýmka’, odfajfkovat ‘označit znaménkem ve tvaru fajfky’. Z něm. *Pfeife* a to z vlat. \**pīpa* ‘trubice, píšťala’. Srov. →pípa.

**fajn** adj. i přísl. ob., fajnový, fajnovka ‘choulostivý, vybraný člověk’. Z něm. *fein* ‘jemný, hezký’ ze stfr. *fin* ‘jemný, výborný’ od lat. *fīnis* ‘konec, hranice’ (‘krajní’ = ‘nejvyšší kvality’). Srov. →finesa, →rafinovaný.

**fajrovat** ob. ‘silně topit’. Z něm. *feuern* ‘topit’ od *Feuer* ‘ohně’, jež souvisí s ř. *pýr* tv. (srov. →pyroman) a naším →pýřit se.

**fakan** vulg. ‘dítě’. Jen č. a slk., původ ne-

jasný. Snad od staršího *fákati* ‘kálet, špinit’ (Jg, Ma<sup>2</sup>).

**fakír** ‘indický asketa’. Z ar. *faqīr* ‘chudák, chudý’ (původně tak byli označováni mohamedánští žebraví mniši).

**faksimile** ‘věrná napodobenina tiskem’. Z lat. *fac simile* ‘udělej podobné’ k *facere* ‘dělat’ a *similis* ‘podobný’. Srov. →fax, →fakt, →asimilovat.

**fakt** ‘skutečnost’, část. ‘opravdu’, faktický. Z lat. *factum* ‘čin’, doslova ‘udělané’, původem přič. trp. od *facere* ‘dělat’. Srov. →faktor, →faktura, →fikace.

**faktor** ‘činitel’. Přes něm. *Faktor* z lat. *factor*, což je činitelské jméno k *facere* ‘dělat’. Srov. →fakt, →faktura.

**faktura** ‘účet’, fakturovat. Přes něm. *Faktur*, *Faktura* ze střlat. *factura*, vlastně ‘dělání, výroba’, od *facere* ‘dělat’. Srov. →fakt, →faktor.

**fakule** ‘pochodeň’. Z lat. *facula*, což je zdvojnásobení k *fax* (gen. *facis*) ‘pochodeň, světlo’.

**fakulta** ‘složka vysoké školy’, fakultativní ‘volitelný’. Ze střlat. *facultas* ‘vědní obor’, jež vychází z lat. *facultās* ‘možnost, schopnost’ (tedy vlastně ‘možnost zvolit si obor’), jež souvisí s lat. *facilis* ‘snadný, přístupný’ od *facere* ‘dělat’. Srov. →fakt.

**falanga** ‘vojenský šik’. Z ř. *fálanx* (gen. *fálangos*) ‘šik, oddíl, kmen (stromu)’.

**fald** ‘záhyb (na látce)’. Ze střhn. *valde* (něm. *Falte*), jež asi souvisí s naším →plést.

**faleš** ‘klam, přetvářka, nepoctivost’, falešný, falešník, falšovat. Ze střhn. *vals(ch)* (nyní *falsch*) ‘klamný, nepravý’ a to přes stř. *fals* z lat. *falsus* od *fallere* ‘klamat’. Srov. →falzum, →fal-

zet, →falzifikát.

**falický** ‘týkající se penisu (jako symbolu plodivé síly)’. Přes moderní evr. jazyky z ř. *fallikós* od *fallós* ‘kůl, penis’.

**falírovat** ob. zast. ‘chybět, být v nepořádku’. Z it. *fallire* ‘chybit, chybět’ z lat. *fallere* ‘klamat’. Srov. →faleš.

**falzet** ‘hlavový hlas, fistule’. Z it. *falsetto* od *falso* ‘falešný’ z lat. *falsus* (viz →faleš). Jeho ‘falešnost’ spočívá v tom, že není přirozený jako prsní hlas; muži s ním mohou dosáhnout ženských výšek.

**falzifikovat** ‘falšovat’, falzifikace, falzifikát. Z lat. *falsificāre*, viz →falzum a →fikace.

**falzum** ‘padělek’. Z lat. *falsum*, doslova ‘falešné, klamné’, původem přič. trp. od *fallere* (viz →faleš).

**fáma** ‘pochybná, ústně šířená zpráva’. Z lat. *fāma* ‘pověst, povídání, sláva’ od *fārī* ‘mluvit’. Srov. →famózní, →fabule, →eufemismus.

**famfárum**. Viz →fanfarón.

**familiární** ‘domácký, nenucený’. Přes něm. *familiär* z lat. *familiāris* ‘příslušející domácnosti’ od *famīlia* (viz →famílie).

**famílie** ob. expr. ‘rodina’. Z lat. *familia* od *famulus* ‘sluha’. Původně tedy ‘služebnictvo’, pak celé ‘společenství jedné domácnosti’ (tedy svobodní i otroci), pak v souvislosti se společenskými změnami dnešní význam.

**famózní** ‘znamenitý, proslulý’. Přes něm. *famos* z lat. *fāmōsus* od *fāma* (viz →fāma).

**fámulus** zast. ‘pomocník, sluha’. Z lat. *famulus* ‘sluha’. Srov. →famílie.

**fanatik** ‘slepě oddaný přívrželec (idey ap.)’, fanatický, fanatismus. Přes něm. *Fanatiker* tv. z lat. *fānaticus* ‘nábožensky blouznivý’, doslova ‘přísluše-



jící kultu, svatyni', od *fānum* 'svatyně, bohu zasvěcené místo'. Srov. →fanoušek.

**fanda.** Expr. k →fanoušek.

**fanfára** 'slavnostní hudební motiv pro žestové nástroje'. Z něm. *Fanfare* z fr. *fanfare*, které je asi onom. původu. Srov. →fanfarón.

**fanfarón** 'chvastoun, větroplach'. Z fr. *fanfaron* ze šp. *fanfarrón*. Asi stejného původu jako →fanfára - ar. *farfār* tv. by pak bylo útwarem nikoli výchozím, nýbrž jen paralelním.

**fangle** ob. expr. 'prapor'. Z něm.d. *Fahndel*, což je zdobnělina od *Fahne* 'prapor', jež souvisí s lat. *pānnus* 'sukno, kus látky'. Srov. →fant.

**fanka** slang. 'zednická lžíce'. Z něm. *Pfanne* 'pánev' a to z pozdnělat. *panna* z lat. *patina* 'mísa'. Srov. →pánev, →paténa.

**fanoušek** 'náruživý přívrženec (sportu, mužstva, zpěváka ap.)'. Expr. novotvar podle angl. *fan* tv. z *fanatic* (viz →fanatik) s žertovným příkloněním k domáckým podobám jména *František* (viz →fanda, →fanynka).

**fant** ob. 'zástava'. Ze střhn. *pfant* tv., jež může být z lat. *pānnus* (viz →fangle), jsou však i jiné možnosti výkladu.

**fantaz** ob. 'třeštění, blouznění'. Z →fantazmagorie.

**fantazie** 'obrazotvornost, představa', fantastický, fantasta, fantazírovat (přes něm.). Z lat. *phantasia* z ř. *fantasiā* tv. od *fantazómai* 'objevuji se, ukazuji se' k *faínomai* 'jsem viditelný, vystupuji'. Srov. →fantazmagorie, →fenomén, →emfáze.

**fantazmagorie** 'vidina, prelud'. Z fr. *fantasmagorie*, utvořeného počátkem 19. st. z ř. *fántasma* 'zjevení' od *fanta-*

*zómai* (viz →fantazie) a *agoreúo* 'mluvím (veřejně)' od *agorá* 'náměstí'. Srov. →magor, →alegorie, →fantom.

**fantom** 'přízrak'. Z fr. *fantôme* ze stfr. *fantosme* a to nepříliš jasným hláskovým vývojem z ř. *fántasma* (viz →fantazmagorie).

**fanynka.** Viz →fanoušek.

**fara** 'bydliště a úřad duchovního', farní, farnost, farář. Již stč. Ze střhn. *pharre* (dnes *Pfarre*) a to z pozdnělat. *par(r)ochia* (ze staršího *paroecia*) z ř. *paroikíā* od *pároikos* 'soused, cizinec', doslova 'vedle bydlic', z →para a *oikos* 'dům'. Srov. →diecéze, →ekonomie.

**farad** 'jednotka elektrické kapacity'. Podle angl. fyzika *M. Faradaye* († 1867).

**farao**, faraon 'egyptský panovník'. Přes něm. *Pharaon* z lat. *pharaō* (gen. *pharaōnis*) a to přes ř. *farāq* z hebr. *par'ô* z egypt. *per'ô*, doslova 'velký dům'.

**fárat** 'sjíždět do dolu'. Z něm. *fahren* 'jet'. Srov. →fáro, →fúra.

**farizej** 'pokrytec; člen starozidovské strany', farizejský. Přes lat. z ř. *farisaíos* a to z aram. *p'rišajjā*, doslova 'straníci se, oddělení' (farizejové úzkostlivě - a někdy pokrytecky - lpěli na Mojžíšových zákonech a stranili se ostatních).

**farma** 'hospodářská usedlost', farmář, farmářský. Z angl. *farm* ze stfr. *ferme*, původně 'nájem, nájemní smlouva', od *fermer* 'stanovit, uzavřít smlouvu' z lat. *firmāre* 'upevnit, ujednat' od *fir-mus* 'pevný'. Srov. →firma.

**farmacie** 'lékárnictví', farmaceut, farmaceutický. Přes střlat. *pharmacia* z ř. *farmakeiā* 'lécitelství, lékařství, travičství' od *fármakon* 'léčivý prostředek, jed'. Srov. →farmako-

**farmako-** 'týkající se léčiv'. Z ř. *fárma-*

*kon* 'léčivý prostředek, jed'. Srov. →farmacie, farmakolog (viz →log).

**fáro** ob. '(dobré) auto'. Nejspíš od něm. *fahren* 'jet'. Srov. →forman, →fūra.

**faryngitida** 'zánět hltanu'. Od ř. *fárynx* (gen. *fáryngos*) 'hltan'.

**fasáda** 'vnější stěna domu, průčelí'. Z něm. *Fassade* z fr. *façade* a to z it. *facciata* 'přední (obličejová) část' od *faccia* 'obličej' z lat. *faciēs* tv. od *facere* 'dělat'. Srov. →facka, →faseta.

**fascikl** 'svazek listin'. Z něm. *Faszikel* z lat. *fasciculus*, což je zdobnělina k *fascis* 'svazek'. Srov. →fáč, →fašismus.

**fascinovat** 'uchvátit, plně zaujmout', fascinace. Z lat. *fascināre* 'okouzlit' od *fascinum* 'kouzlo, zaříkadlo'.

**faseta** 'broušená ploška'. Z fr. *facette*, což je zdobnělina k *face* 'tvář' z lat. *faciēs* tv. Srov. →fasáda, →facka.

**fasovat** ob. 'dostávat jako příděl'. Z něm. *fassen* 'dostávat, pojmout, uchopit'. Srov. →fasuňek.

**fasuňek**, fasuňk ob. 'bedněná korba vozu'. Z něm. *Fassung* 'obruba, zarámování' od *fassen* 'uchopit, zarámovat'. Srov. →fasovat.

**fašank**, fašang nář. 'masopust'. Slk. *fašiang* tv. Ze střhn. *vaschanc*, v jehož první části je *vast* 'půst', v druhé buď *schanc* 'výčep' (tedy 'výčep nápojů před začátkem postu') či *-ganc*, *-gang* od *gangen* 'jít' (střdn. *vastgank* 'začátek postu'). Srov. →půst, →šenk.

**fašírka** 'sekaná (pečeně)'. Od něm. *fäschieren* 'mlít strojkem na maso' a to přes fr. z lat. *farcīre* 'nádívat'. Srov. →infarkt.

**fašismus** 'ultrapracovní, šovinistická a rasistická ideologie', fašista, fašistický. Z it. *fascismo* od *fascio* 'svazek' z lat. *fascis* tv. Myslí se tím svazek prutů

jako symbol starořímské státní moci, o jejímž obnovení zakladatel fašismu Mussolini snil. Srov. →fascikl, →fáč.

**fata morgána** 'vzdušný přelud'. Z it. *fata morgana* z *fata Morgana* 'víla Morgana' (jméno kouzelnice z artušovských pověstí - it. *fata* je z lat. *fātum* - viz →fatální). Této víle byly přičítány atmosférické jevy pozorované nejprve v messinském průlivu, pak zvláště na poušti.

**fatální** 'osudný', fatalista. Přes něm. *fatal* z lat. *fātālis* od *fātum* 'osud', jež je od *fārī* 'mluvit'. Srov. →preface, →fáma.

**faul** 'nedovolený zákrok', faulovat. Z angl. *foul* tv., původně 'nečistý, špatný'. Souvisí s něm. *faul* 'líný', lat. *putēre* 'páchnout', ř. *pýos* 'hnis'.

**faun** 'satyr; smyslný člověk'. Z lat. *Faunus* 'bůh plodivé síly a ochránce stád' (ř. *Pan*). Srov. →fauna.

**fauna** 'zvířena'. Utvořeno přírodovědcem Linném (18. st.) jako ženský protějšek k *Faunus* (viz →faun).

**favorit** 'oblíbenec; předpokládaný vítěz', favorizovat. Z fr. *favori*, *favorite* tv. z it. *favorito* 'oblíbený' od *favorire* 'projevovat přízeň' od *favore* 'přízeň' z lat. *favor* tv. Srov. →fábor.

**fax** 'přístroj na dálkový přenos dokumentů; takto poslaný dokument'. Z angl. *fax*, což je původem slang. výraz pro *facsimile* (viz →faksimile).

**fáze** 'časový úsek; stupeň vývoje', fázový, fázovat. Z něm. *Phase* a to z ř. *fásis* 'sdělení, ukázání (se)' od *faínomai* 'ukazují se, jsem viditelný' (původně v astronomickém smyslu o jednotlivých stupních osvětlení Měsíce). Srov. →fenomén, →emfáze, →fantazie.

**fazole**, fazolka, fazolový. Z něm. *Fasole* a

to z lat. *phaseolus* z ř. *fásēlos* tv., pravděpodobně předřeckého původu.

**fazona** 'náležitý tvar'. Z fr. *façon* a to z lat. *factiō* 'utváření, dělání' od *facere* 'dělat'. Srov. →fakt, →fasáda.

**federace** 'svaz; spojení více států s ústřední vládou', federální, federativní, federalismus. Z lat. *foederatio* od *foederare* 'spojit smlouvou' od *foedus* 'smlouva', jež souvisí s *fidere* 'důvěřovat'. Srov. *konfederace*, →konfident.

**fedrovat** ob. zast. 'podporovat'. Z něm. *fördern* tv. od *vordere* 'přední' od *vor* 'před'. Srov. →fortel, →fór.

**féerie** 'pohádková hra'. Z fr. *féerie* od *fée* 'víla' z lat. *fāta* (*Fāta* 'bohyně osudu') od *fātum* 'osud'. Srov. →fata morgána.

**fejeton** 'vtipná novinová stať na pomezí žurnalistiky a beletrie', fejetonista. Z fr. *feuilleton*, což je zdvojnásobení k *feuille* 'list' ze střlat. *folia* tv. Od r. 1800 pravidelná součást pařížského *Journal de Débats*. Srov. →fólie.

**fekálie** 'výkaly'. Z něm. *Fäkalien* z fr. *fécal* k lat. *faex* (gen. *faecis*) 'usazenina, kal'.

**felčar** ob. 'ranhojič, lékař'. Z něm. *Feldscher* (dříve *Feldscherer*) 'vojenský ranhojič' z *Feld* 'pole' a *scheren* 'stříhat (nůžkami)' (holiči dříve ve vojsku sloužili i jako ranhojiči).

**femininum** 'ženský rod'. Z lat. (*genus*) *fēmininum* od *fēmina* 'žena'. Srov. →feminismus, →fena.

**feminismus** 'hnutí za zrovnoprávnění žen', feministka, feministický, feminizace, feminizovat. Z fr. *féminisme* (1. pol. 19. st.) od lat. *fēmina* 'žena'. Srov. →femininum.

**fén** 'teplý vítr z hor; vysoušeč vlasů'. Z něm. *Föhn* (z alpské oblasti) a to asi přes vlat. \**faōnius* z lat. (*ventus*) *fa-*

*vōnius* 'vlahý západní vítr' asi od lat. *fovēre* 'oteplovat'.

**fena** 'psice'. Jen č. (od 17. st.). Asi z fr.d. *fenne* tv. a to z lat. *fēmina* 'žena' (Ma<sup>2</sup>).

**fenik** 'setina marky'. Z něm. *Pfennig*, jež souvisí s naším →peníz. Srov. i angl. *penny*.

**fénix** 'bájný pták vstávající z popela'. Ze střlat. *phoenix* z ř. *foīnix* tv., vedle toho i 'nachově rudý' (ale je i *Foīnix* 'Féničan' - souvislost všech tří významů nejasná).

**fenol** 'kyselina karbolová'. Z fr. *phénol* a to uměle od ř. *faīnō* 'osvětluji, ukazují'. Srov. →fenomén.

**fenomén** 'výjimečný člověk; jev', fenomenální. Z něm. *Phänomen* a to přes lat. *phaenomenon* z ř. *faīnóme-non* 'úkaz, jev' od *faīnomai* 'ukazují se, jsem viditelný'. Srov. →fantazie, →fáze.

**fenykl** 'aromatická bylina'. Z lat. *fēniculum* tv., což je zdvojnásobení k *fēnum*, *faenum* 'seno'.

**fenyl-** Od stejného základu jako →fenol.  
**fēr** adj. 'čestný, slušný' i přísl., fěrový. Z angl. *fair* tv., vlastně 'čistý, neposkvřený' (viz opačný význam u →faul), původně 'krásný'.

**ferbl** 'barvička; druh hazardní karetní hry'. Z něm. lid. *Färbel*, což je zdvojnásobení k *Farbe* 'barva'.

**ferina** expr. 'šibal, lišák'. Snad od lat. *ferīna* 'zvěř, zvěřina', *ferīnus* 'zvířecí, divoký'; vývoj významu je však nejasný. Srov. →zvíře.

**ferment** 'enzym'. Z lat. *fermentum* od *fervēre* 'vřít, kypět'. Srov. →efervescent.

**fermež** 'ochranná nátěrová látka', fermežový. Již stč. Ze střhn. *verniz*, *ver-*

*nes* z fr. *vernis* a to asi ze střlat. *veronice* z ř. *beronikē*, což byl název jisté pryskyřice, jíž se používalo k natírání, a to podle jména libyjského města *Berenikē* (dnes *Bengházi*). Srov. →*vernisáž*.

**fernet** 'hořký bylinný likér'. Původně fíremní název (z it.), původ nejasný.

**fero-** (ve složeninách) 'železo-'. Z lat. *ferrum* 'železo'.

**fertilita** 'plodnost', fertilní. Z lat. *fertilitas* od *fertilis* 'plodný', vlastně 'nesoucí (plody, úrodu)', od *ferre* 'nést'. Srov. *ofertorium*, →konference.

**fěrtoch** zast. a nář. 'zástěra'. Z pozdně střhn. *vortuoch* (nyní *Fürtuch*) tv. z *vor-* 'před' a *tuoch* (dnes *Tuch*) 'sukno; šátek'. Srov. →*lajntuch*, *šnuptychl*.

**fest** přísl. ob. 'pevně, pořádně'. Z něm. *fest* 'pevný, stálý; pořádně' (srov. i angl. *fast* 'pevný, rychlý').

**festival** '(soutěžní) přehlídka uměleckých výkonů', festivalový. Z angl. *festival*, původně 'svátek, slavnost; slavnostní', ze stfr. *festival* od lat. *fēstivus* 'slavnostní' k *fēstum* 'slavnost, svátek'.

**fešný** 'elegantní, pěkný', hov. expr. fešák, fešanda. Z něm. *fes*, jež bylo v 19. st. přejato a zkráceno z angl. *fashionable* 'módní, elegantní' od *fashion* 'móda' z fr. *façon* (viz →*fazona*).

**fetiš** 'modla, zbožňovaná věc', fetišismus, fetišista. Z fr. *fétiche* z port. *fetiço* 'umělý výtvar, napodobenina' z lat. *facticius* 'napodobující, uměle dělaný' od *facere* 'dělat'. Srov. →*fakt*.

**fetovat** hov. 'brát drogu', zfetovat se, feťák, feťácký. Rozšířeno od 60. let, z brněnského argotu. Odvozeno od *fet* 'drogy', původně 'alkohol', z něm. arg. *fett* 'opilý, namazaný', spis. 'mastný,

tučný'.

**feudalismus** 'společenský řád spojený s obdobím středověku', feudální, feudál. Z něm. *Feudalismus* a tam od střlat. *feudum*, *feodum* 'lenní statek' od *fe(v)um* 'léno', v jehož základě je germ. \**feh*u 'dobytek'. *Feudum*, *feodum* asi podle významově blízkého střlat. *alodum* 'svobodný statek'.

**fez** 'orientální pokrývka hlavy'. Podle marockého města *Fez* (dnes *Fás*), kde se původně vyráběly.

**fiakr** zast. 'nájemný kočár'. Z fr. *fiacre* a to údajně podle jisté pařížské budovy s obrazem sv. *Fiacria*, kde tyto kočáry stávaly.

**fiala**, fialka, fialový. Stč. *fiola*. Přes něm. z lat. *viola*, jež souvisí s ř. *íon* tv. Název barvy je podle květiny, ne naopak.

**fiala** 'štíhlá gotická věžička'. Z něm. *Fiale* 'sklenička s dlouhým, úzkým krkem' a to přes lat. z ř. *fiālē* 'miska'.

**fiasko** 'naprostý nezdar, neúspěch'. Z it. (*far*) *fiasco*, doslova '(udělat) láhev' (srov. →*flaška*). Zřejmě slang. původu, ovšem významová souvislost není jasná.

**fičet**. Onom. původu. Srov. →*fučet*.

**fidlat** 'vrzat (na housle)', fidlátka zast. 'obuvnické hladítko', z toho ob. 'nářadí, věci vůbec', fidlovačka 'staropražská jarní slavnost obuvnického cechu'. Z něm. *fiedeln* tv. od *Fiedel* 'housle'. Sthn. *fidula* zřejmě souvisí se střlat. *vitula* 'strunný nástroj', ale vzájemný vztah je nejasný. Srov. →*viola*.

**fiřlena** ob. 'fintivá žena'. Od staršího č. *fiřliti*, *fiřlovati se* 'parádit se, fíťat se', což je expr. obměna k stč. *fiklovati se* tv. jež asi souvisí s →*figl*.

**fifty fifty** přísl. ob. 'nerozhodně, napolovic'. Z angl. *fifty fifty* 'padesát (na) pa-

desát’.

**figl** ‘trik, úskok’. Ve starší č. též ‘zábava, kratochvíle’. Výklady různé. Snad přes něm. a pol. z lat. *vigiliae* ‘noční bdění při modlitbách’, pak i ‘rozpustilé noční průvody’ (viz →vigilie); jiný možný výklad vychází ze zkomolení *figurovati* na \**figlovati* ‘dělat figury, obrazce (fa-lešné), strojit něco’ (srov. stč. *fiklovati* - viz →fiflena), od toho subst. *figl*.

**figura** ‘postava, napodobenina postavy; obrazec’, *figurovat*, *figurální*, *figurant*. Z lat. *figūra* ‘obraz, tvar, podoba’ od *ingere* ‘vytvářet, předstírat’. Srov. →fikce, →fingovat, →finta, →dž.

**figurína**. Z it. *figurina*, což je zdvojnásobení k *figura* (viz →figura).

**fík**, *fikovník*. Z lat. *ficus*, zatímco slk., pol. *figa*, r. *fíga* atd. je přes něm. a it. Již v lat. též jako posměšné gesto (palec mezi ukazovákem a prostředníkem), jehož původní smysl není zřejmý.

**-fikace**. Ve složeninách značí ‘provádění, děláni’. Z lat. *-ficātiō* od *-ficāre* a to od *facere* ‘dělat’. Srov. →kvalifikace, →modifikace, →identifikace, →klasifikace ap., dále →magnificence, →koeficient.

**fikaný** ob. expr. ‘prohnaný, vychytralý’. Nepříliš jasné. Srov. něm. *pfiffig* tv., ale i řadu našich slov na *fi-* souvisejících s ‘prohnaností’ (→figl, →filip, →filištín, →filuta, →fiškus ap.).

**fikce** ‘smyšlenka, zdání’, fiktivní. Z lat. *fictiō* od *ingere* (příč. trp. *fictus*) ‘vytvářet, předstírat’. Srov. →fiktivní, →figura, →fingovat.

**fíknout** hov. ‘rychle říznout’, ufíknout, přefíknout. Asi elementárně příbuzné s něm. *ficken*, původně ‘třít, pohybovat se rychle sem tam’, z toho vulg. ‘soulo-

žit’ (srov. stejný význam u *přefíknout*).

**fíkus** ‘druh fikovníku’. Z lat. *ficus* (viz →fik).

**-fil** (ve složeninách) ‘kdo něco (někoho) miluje’. Z ř. *-filos* od *filéo* ‘miluji’. Srov. →pedofil, →acidofilní, →fil(o)-.

**fil(o)-** (ve složeninách) ‘kdo něco (někoho) miluje’. Srov. →filantrop, →filozof, →filatelie, →filologie. Dále viz →fil.

**filantrop** ‘lidumil’. Z ř. *filánthrōpos* ‘lidumilný, lidu prospěšný’ z →fil(o)- a *ánthrōpos* ‘člověk’. Srov. →antropo-.

**filatelie** ‘sbírání známek’, *filatelista*. Z fr. *philatélie*, z →fil(o)- a ř. *atéleia* ‘osvobození od poplatků’, později ‘známka’, z →a<sup>2</sup> a *télos* ‘konec, účel; daň’. Srov. →tele-, →teleologie, →clo.

**filc** hov. ‘plst’, *filcový*. Z něm. *Filz*, jež souvisí s ř. *pīlos* tv. Dále viz →plstf.

**filcka** ob. ‘druh vší’. Z něm. *Filzlaus* z *Filz* (viz →filc) a *Laus* ‘veš’.

**filé** ‘plátek vykostěného zrybího či jiného masa’. Z fr. *filet*, což je zdvojnásobení k *fil* ‘vlákno’ od lat. *filum* tv. Srov. →profil, →defilé, →filigránský.

**filek** ‘svršek (v kartách)’. Zkráceno z *pamfilek* (p. *pamfil*) k *Pamphilus*, postavě středověkých komedií.

**filharmonie** ‘velký symfonický orchestr’, *filharmonický*, *filharmonik*. Utvořeno v 19. st. k →fil(o)- a ř. *harmonía* (viz →harmonie).

**filiálka** ‘pobočka’, *filiální*. Přes něm. *Filiale* ze střlat. *filialis* k *filius* ‘syn’, *filia* ‘dcera’.

**-filie**. Ve složeninách vyjadřuje oblibu něčeho, lásku k něčemu (viz →fil).

**filigránský** ‘jemně provedený’. Od *filigrán* ‘jemný drátek z drahého kovu; ozdoba z tohoto drátku’ z něm. *Fili-*

*gran* a to z it. *filigrana* z *filo* ‘vlákno’ (z lat. *filum* tv.) a *grana* ‘zrno, zrnitá struktura’ (z lat. *grānum* ‘zrno’). Srov.

→profil, →filé, →defilé.

**\*filip**, hov. expr. mít filipa ‘být důvtipný’. Prý podle apoštola *Filipa*, který pohotově vysvětlil mouřenínovi text proroka Izaiáše (HL), srov. však i další slova na *fi-* vyjadřující chytrost a důvtip (→filištín, →filuta, →fiškus, →fištrón).

**filipika** ‘bojovná řeč’. Z ř. *filippiká*, což bylo označení plamenných řečí slavného ř. řečníka Démosthena proti Filipu Makedonskému († 336).

**filištín** expr. ‘chytrák, filuta’. Ze jména biblických *Filištínů*, nepřátel Židů, zřejmě pouze na základě počátečního *fi-* (srov. →filuta, →filip, →fiškus).

**film**, filmový, filmovat, filmař. Z angl. *film*, původně ‘blána’, pak ‘celuloidová páska s tenkou vrstvou citlivou na světlo’. Souvisí s lat. *pellis* ‘kůže’ a naším →plena.

**filodendron** ‘druh pokojové popínavé rostliny’. Z →fil(o)- a ř. *déndron* ‘strom’.

**filologie** ‘věda zabývající se jazykem a literaturou’, filolog, filologický. Z ř. *filologíā* ‘lásky k (učení) řeči, literaturě’ z →fil(o)- a ř. *lógos* ‘slovo, řeč’. Srov. →logie.

**filozofie**, filozof, filozofovat, filozofický. Z ř. *filosofíā* ‘lásky k moudrosti (vědění)’ z →fil(o)- a *sofíā* ‘moudrost, vědění’. Srov. →s sofistika.

**filtr** ‘zařízení k zadržení určité látky ze směsi’, filtrovat, filtrace, filtrační. Z něm. *Filter* ze střlat. *filtrum* ‘cedidlo z plsti’ z germ. \**filt-* ‘plst’ (viz →filc). Srov. →infiltrovat.

**filumenie** ‘sbírání nálepek od zápalek’, filumenista. Uměle z →fil(o)- a lat. *lū-*

*men* ‘světlo’. Srov. →iluminace.

**filuta** ‘šibal, chytrák’. Z fr. *filou* ‘šejdří, darebák’ a to asi z angl. *fellow* ‘druh, chlapík’.

**fimóza** ‘zúžení předkožky’. Z ř. *fimōsis* ‘ucpání, sevření’ od *fimō* ‘ucpávám, umlčuji’.

**finále** ‘závěř; závěrečný zápas vylučovací soutěže’, finalista, finální. Z něm. *Finale*, it. *finale* a to z lat. *finālis* ‘konečný, závěrečný’ od *finis* ‘konec’. Srov. →finiš, →definice, →infinitiv.

**finance** ‘peněžní prostředky’, finanční, finančník, finančnictví, financovat. Z něm. *Finanzen* z fr. *finances* tv. od stfr. *finer* ‘dovést ke konci, vyřídit (placení)’ k lat. *finis* ‘konec, hranice’. Srov. →finiš, →finále, →definice.

**fiňary** (pl.) zast. ob. ‘chytráctví; peníze’. Expr. zkomolení z →finesa. Význam ‘peníze’ zkřížením s →finance.

**finesa** ‘zchytralost; jemný detail’. Z fr. *finesse* (asi přes něm. *Finesse*) a to od *fin* ‘jemný’. Dále viz →fajn a →rafinovaný.

**fingovat** ‘předstírat’. Podle něm. *fingieren* tv. z lat. *ingere* ‘tvorit, vymýšlet, předstírat’. Srov. →fikce, →finta, →figura.

**finiš** ‘závěř závodu charakterizovaný maximálním úsilím závodníků’, finišovat, finišman. Z angl. *finish* tv. (též ‘konec, závěr’) a to ze stfr. základu *finiss-* od *finir* ‘končit’ z lat. *finīre* ‘končit, ohraničovat’. Srov. →finále, →definice, →fajn.

**finta** ‘úskok, oklamání’. Z it. *finta* (asi přes něm. *Finte*) a to od *ingere* (příč. trp. *finto*) ‘předstírat’ z lat. *ingere* tv. Srov. →fingovat, →fikce, →figura.

**fintit (se)** expr. ‘parádit (se), strojit (se)’.

fintil. Jen č. Asi od →finta.

**firma** ‘podnik; vývěsní štít’, firemní. Z it. *firma* ‘podpis’, vlastně ‘stvrzení úmluvy podpisem’, od *firmare* ‘potvrdit, upevnit’ z lat. *firmare* tv. od *firmitas* ‘pevný’. Srov. *konfirmace*, →farma, →birmovat.

**firn** ‘ztvrdlý, zledovatělý sníh’. Z jiho-něm. *Firn* ‘loňský sníh’ z *firn* ‘loňský’, jež souvisí s lit. *pérnai* tv. a něm. *fern* ‘vzdálený’.

**fiskální** ‘týkající se státní pokladny’. Z lat. *fiscālis* od *fiscus* ‘císařská pokladna’, původně ‘koš (na peníze)’. Srov. →konfiskovat.

**fistule** ‘vysoký hlasový rejstřík, falzet’. Z lat. *fistula* ‘píšťala’. Starší č. význam byl ‘vřed, píštěl’ (Jg). Srov. →píšťala.

**fiší, fiží** ‘krajková ozdoba’. Z fr. *fichu*, doslova ‘co je upevněno (pod krkem)’, od *ficher* ‘upevňovat’ z lat. *figere* tv. Srov. →fixovat.

**fiškus** expr. ‘chytrák, filuta’. Asi posunem významu z lat. *physicus* ‘přirodovědec, lékař’, snad pod vlivem silné skupiny slov na *fi-* označujících zchytralost (viz →filištín). Srov. však i stit. *fiscare* ‘zchytrale mluvit’ a něm. žertovné *Pfiffikus* (viz →fikaný).

**fištrón** ob. expr. ‘důvtip’, dříve ‘rybí tuk’. Z něm. *Fischtran* ‘rybí tuk’. Význam ‘důvtip’ snad podle jeho posilujících účinků, srov. však i →fiškus, →filištín.

**fit** ‘svěží, v kondici’ (ve spojení *být fit*), fitnesscentrum. Z angl. *fit* ‘způsobilý, vhodný’, jehož původ není zcela jasný – nejspíš jde přes fr. k lat. *factus* ‘hotový, udělaný’. Srov. →fakt, →profit.

**fitink** ‘spojka ocelových trubek’. Z angl. *fitting*, původně adj. ‘hodící se, jdoucí k sobě’, od *fit* ‘hodit se, přizpůsobit, na-

montovat’. Srov. →fit.

**fix** citosl. Zkráceno z →krucifix.

**fix(a)** ‘tužka s tušovou náplní’. Zkráceno z *fixační tužka* (viz →fixovat).

**fixovat** ob. ‘podvádět (v kartách)’. Z něm. *füchseln* tv. od *Fuchs* ‘liška’, tedy ‘hrát jako liška, chytračit’.

**fixovat** ‘upevňovat’, fixní, fixace, fixační. Ze střlat. *fixare* od lat. *fixus* ‘pevný’, což je původem přič. trp. od *figere* ‘připevňovat, přibíjet’. Srov. →fix(a), →krucifix, →prefix, →fiší.

**fízl** ob. ‘tajný policista, konfident’. Z něm. nár. a arg. *Fiesel* ‘penis, chlap, nesympatický člověk, pasák, zrádce ap.’ ze střhn. *visel* ‘penis’.

**fiží**. Viz →fiší.

**fjord** ‘úzký dlouhý záliv’. Z nor. *fjord* tv., jež souvisí s něm. *fahren* ‘jet’, něm. *Furt*, angl. *ford* ‘brod’ i lat. *portus* ‘přístav’.

**fládr** ‘žilkování dřeva; jádrovitě dřevo’. Z něm. *Flader*, jehož původ není jistý.

**flagrantní** ‘do očí bijící’. Z lat. *flagrāns* ‘oslňující, planoucí’ od *flagrāre* ‘planout, hořet’, jež souvisí s lat. *flamma* (viz →plamen). Srov. *in flagranti* ‘při činu’, doslova ‘při (ještě) planoucím (činu)’.

**flákat se** ob. expr. ‘vyhýbat se práci, leda-byle pracovat’, flákač, flákárna, proflákat, poflakovat se, odfláknout, vyfláknout se. Asi z onom. *flákat*, →fláknout. Srov. →flinkat se.

**fláknout** ob. expr. ‘uhodit, mrštit’, flák ‘velký kus’, naflákat, zflákat, zaflákat ‘ušpinit, zamazat’. Od citosl. *flák* onom. původu. Srov. →flákat se, →flinkat se.

**flaksa** ‘šlachovité maso’. Z něm. *Flechse* ‘šlachy’, jehož původ není přesvědčivě

vyložen.

**flambovat** ‘upravovat jídlo tak, že se polije alkoholem a před podáváním zapálí’, flambovaný. Z fr. *flamber* ‘opálovat, ožehovat, plápolat’ od stfr. *flamb(l)e* ‘plamínek’ z lat. *flammula* tv. od *flamma* ‘plamen’.

**flámovat** ‘hýřit, chodit za zábavou pozdě do noci’, flám, fláma, flamendr. Východisko je v něm. *Flame*, *Flamänder* ‘Vlám’, od toho by bylo sloveso a zpětně pak subst. *flám* (srov. i *pije jako holendr*, tj. ‘Holandřan’). Není zcela jasné, zda si toto jméno vysloužili spíš vlámská žoldněři, či kupci.

**flanděra** ob. expr. ‘láhev’. Přetvořeno z →flaška.

**flanel** ‘druh teplé látky’, flanelový. Přes něm. *Flanell* z angl. *flannel* a to nejspíš z kelt. (srov. wal. *gwlan* ‘vlna’). Srov. i →vlna<sup>1</sup>.

**flastr** ob. ‘náplast’. Z něm. *Pflaster* ze střlat. *plastrum* tv. z lat. *emplastrum* z ř. *emplastron* ‘náplast, nanášená masť’ od *emplássō* ‘vmazávám, vtlačuji’ z →en- a *plássō* ‘tvořím, hnětu’. Srov. →plast i →náplast.

**flašinet** ‘hrací kolovrátek’, flašinetář. Jen č. Z něm. *Flaschinett* (dnes nepoužívaného), jež je přetvořením fr. *flageolet* (viz →flažolet).

**flaška** ob. ‘láhev’. Již stč. (*flašě*). Ze střhn. *vasche* (dnes *Flasche*), jež se někdy spojuje s něm. *flechten* ‘plést’ (původně tedy ‘pletená nádoba’); germ. původ slova však je dost sporný.

**flauš** ‘druh vlněné látky’, flaušový. Z něm. *Flaus(ch)* ze střdn. *vlūs(ch)* ‘ovčí kůže’, jež souvisí s lat. *plūma* ‘peří’.

**flauta** zast. ‘flétna’. Z it. *flauta* od lat. *flāre* (viz →flétna).

**flažolet** ‘druh flétny; tón flétnového za-

barvení’. Z fr. *flageolet* a to asi od lat. *flāre* ‘foukat’. Srov. →flašinet, →flétna, →inflace.

**flegmatik** ‘klidný až netečný typ člověka’, flegmatický. Z pozdnělat. *phlegmaticus* z ř. *flegmatikós* ‘hlenovitý’ od *flégma* ‘hlen, zánět, hnis, plamen’ od *flégō* ‘pálím, rozněcuji’. Staří Řekové věřili, že příčinou těžkopádnosti a netečnosti je pomalé proudění tělesných šťáv způsobené jejich hlenovitým charakterem. Srov. →cholerik.

**flek** ob. ‘skvrna, místo; těstovinové jídlo (pl.); kontra v kartách’, flekatý, flíček. Z něm. *Fleck* ‘skvrna, místo, záplata, příštipek’. Název jídla snad metaforicky z významu ‘příštipek’ (srov. i něm. *Kuttelflecke* ‘dršťky’), poslední význam nepříliš jasný. Srov. →flikovat.

**flektivní** ‘ohebný’. Viz →flexe.

**fleret** ‘lehká bodná sportovní zbraň, končír’. Z fr. *fleuret*, což je zdobnělina k *fleur* ‘květ’ (špička byla chráněna knoflíkem připomínajícím květ) a to z lat. *flōs* (gen. *flōris*) tv. Srov. →flóra.

**flétna**, flétnist(k)a, flétnový. Z něm. *Flöte* a to ze stfr. *fleute*, jež asi souvisí s lat. *flāre* ‘foukat’ onom. původu. Srov. →flauta, →flažolet, →inflace.

**flexe** ‘ohýbání’, flektivní, flexibilní ‘pružný, přízpusobivý’. Z lat. *flexiō* od *flectere* ‘ohýbat’. Srov. →reflex, →reflektor.

**flíghorna** ob. ‘křídlovka’. Z něm. *Flügelhorn* z *Flügel* ‘křídlo’ a *Horn* ‘roh’ (její signály řídily při honech křídelní řady honců).

**flikovat** ob. ‘látat, neodborně opravovat’. Z něm. *flicken* ‘spravovat, záplatovat’ od *Fleck* ‘záplata, místo, skvrna’ (viz →flek).

**flinkat se** ‘zahálet, vyhýbat se práci’,



flink, odflinknout. Lze předpokládat vývoj významu z onom. *flinknout* 'udeřit' (srov. →fláknout - →flákat se, →plácát - plácát se). Méně pravděpodobně ze švýc.-něm. *flink*Ø tv. (Ma<sup>2</sup>).

**flinta** hov. 'puška'. Z něm. *Flinte* tv., jež je zkráceno z *Flintbüchse*, vlastně 'puška s křesadlem', z *Flint* 'pazourek' a *Büchse* 'puška'. Srov. →puška, →piksla.

**firt** 'nezávazný milostný zájem', flirtovat. Z angl. *flirt* 'pohrávat si, poletovat, cuknout' onom.-expr. původu.

**flisna** slang. 'obkládačka'. Z něm. *Fliese* tv., bez evidentních paralel v jiných ie. větších.

**flitr** 'třpytivý plíšek'. Z něm. *Flitter* tv. K něm. *flittern* 'třpytit se', jež souvisí s *flattern* 'třepetat se', obojí onom.-expr. původu.

**flok** 'dřevěný nýtek'. Z něm. *Pflock* tv., nejasného původu. Rčení *nemít ani floka* však asi vychází z názvu jakési drobné mince v 15. st. *flútek* (nč. *flou-tek*), přiklonilo se k *flok*.

**flór<sup>1</sup>** 'průsvitná tkanina'. Z něm. *Flor* z niz. *floers* z fr. *velours* (viz →velur).

**\*flór<sup>2</sup>**, hov. expr. být ve flóru 'být v oblibě, módě, rozkvětu'. Z lat. *in flōre* 'v květu' od *flōs* (gen. *flōris*) 'květ'. Srov. →in<sup>-1</sup>, →flóra.

**flóra** 'květena'. Podle lat. *Flōra* 'bohyně rostlinstva' od *flōs* (gen. *flōris*) 'květ'. Srov. →deflorace, →fleret, →floskule.

**floskule** 'květnatá, ale prázdná fráze'. Z lat. *flōsculus*, což je zdobnělina k *flōs* 'květ' (viz →flóra).

**flotila** 'oddíl lodí'. Přes něm. *Flotille* ze šp. *flotilla*, což je zdobnělina k *flota* 'loďstvo', to pak je přes stfr. přejato z germ. jazyků (souvisí s něm. *fliessen*

'téci'). Srov. →plout.

**floutek** 'hejsek'. Asi z něm. *flott* 'bujný, veselý', původně 'plovoucí, lehký', jež souvisí s *fliessen* (viz →flotila). Změna významu je ze studentské mluvy.

**fluidum** 'domnělá neviditelná látka vyzařující energii'. Utvořeno k lat. *fluidus* 'plynný, tekutý' od *fluere* 'plynout'. Srov. →fluktuace.

**fluktuace** 'kolísání; častá změna zaměstnání', fluktuovat, fluktuant, fluktuační. Z lat. *fluctuātiō* od *fluctuāre* 'vlnit se, kolísat' od *fluctus* 'proud, vlnění' od *fluere* 'téci'. Srov. →fluidum, →fluor.

**flundra** 'běhna'. Dříve též *flandra* (Jg). Původně asi 'žena přišlá s flander-skými vojáky'. Srov. i starší č. *flandera* 'špatné vrchní roucho', něm. nář. *Flander*, *Flunder* 'cár', jež se také vyvozují ze stejného základu. Srov. i →flámovat.

**fluor** 'plynný prvek', fluoreskovat 'světélkovat', fluorescence. Z lat. *fluor* 'to, co plyne' (je silně těkavý) od *fluere* 'téci, plynout'. Srov. →fluktuace, →fluidum.

**flusat** 'plivat', flus, flusanec. K stč. *flus* 'výtok chorobných výměšků (hlenů, hnisu)' z něm. *Fluss* 'proud, tok' od *fliessen* 'téci, plynout'. Srov. →flotila, →floutek.

**fňukat**. Onom.-expr. Srov. →kůřet.

**fobie** 'chorobný strach'. Nově k ř. *fó-bos* 'strach' od *fébomai* 'prchám (strachy)', jež souvisí s naším →běžet. Srov. →klaustrofobie, →xenofobie.

**fofr** ob. expr. 'spěch, shon', fofrovat. Ve starší č. *fofr*, *fochr* 'fukar, přístroj na vyfukování plev' ze staršího něm. *Focher*, *Föcher* (dnes *Fächer*) tv. z *fo-chen* 'rozfoukávat oheň' ze střlat. *fo-care* 'zapalovat, rozněcovat' od lat. *fo-*

*cus* ‘ohniště’. Srov. →fukar, →fokus.  
**foch** ob. ‘přihrádka; obor’ (druhý význam jen ve spojení *být od fochu*). Z něm. *Fach* tv. (viz →fachman).

**fokus** ‘ohnisko’, fokální. Z lat. *focus* ‘ohniště’. Srov. →fofr, →foyer, →bochník.

**foliant** ‘kniha velkého formátu’. Z něm. *Foliant* od *Folio* ‘půlarchový formát’, jež je zkráceno z lat. *in foliō* ‘v (jednom) listě’ od *folium* ‘list’ (srov. →in-<sup>1</sup>). Dále srov. →fólie, →fejeton.

**fólie** ‘tenký kovový či umělohmotný list’. Ze střlat. *folia* ‘list’, což je původně pl. k lat. *folium* tv. Srov. →foliant, →fejeton.

**folk** ‘druh hudby napodobující hudbu lidovou’, folkový, folkař. Z angl. *folk (music)* ‘lidová (hudba)’. Srov. →folklor.

**folklor** ‘lidová kultura’, folklorní, folklorista, folkloristický. Z angl. *folklore* (od pol. 19. st.) z *folk* ‘lid’ a *lore* ‘věda, nauka’. Srov. →folk, →pluk.

**-fon** (ve složeninách) ‘týkající se reprodukce zvuku’. K ř. *fōnē* ‘hlas, zvuk, tón’, *fōnēō* ‘vydávám hlas, mluvím’. Srov. →telefon, →gramofon, →diktafon, →magnetofon ap. a →fonetika, →fonologie.

**fond** ‘soubor určitých prostředků, nadece’. Z něm. *Fond* z fr. *fond* a to z lat. *fundus* ‘základ, půda’. Srov. →fundovaný, →fundamentální.

**fondán** ‘směs cukru a sirupu do bonbonů’, fondánový. Z fr. *fondant*, což je přech. přít. k *fondre* ‘rozplývat se’ a to z lat. *fundere* tv. Srov. →fondue, →fúze, →transfúze.

**fondue** ‘horký pokrm z roztaveného sýra a bílého vína’. Z fr. *fondue* (jde o švýcarskou specialitu), což je přič. trp. ž.r.

k *fondre* (viz →fondán).

**foném** ‘základní jednotka fonologického systému’. Utvořeno ve 20. st. na základě ř. *fōnēma*, jež znamená totéž co *fōnē* (viz →fon).

**fonetika** ‘věda o zvukové stránce řeči’, fonetický. Přes moderní evr. jazyky a tam na základě ř. *fōnētikós* ‘týkající se tónů, zvuků’ od *fōnē* (viz →fon).

**foniatrie** ‘nauka o léčení poruch hlasu’. Novodobá složenina z ř. *fōnē* ‘hlas, zvuk’ a *iātreiā* ‘léčení’ k *iatrós* ‘lékař’. Srov. →fon, →psychiatr.

**fonologie** ‘nauka o zvukových prostředcích jazyka’. Novodobá složenina z ř. *fōnē* ‘hlas, zvuk, tón’ a →logie. Srov. →fon, →foném, →fonetika.

**fontána** ‘kašna s vodotryskem’. Podle něm. *Fontäne* tv. z pozdnělat. *fontāna*, což je původem adj. v ž.r. od lat. *fōns* (gen. *fontis*) ‘pramen’.

**för** ob. expr. ‘vtip, trik; drahoty (pl.); náskok’. Většinou se vykládá z něm. sloves s předponou *vor-* ‘před’. Jasně je to u *dāt fóra* ‘dát náskok’ z něm. *vorgeben* (k *geben* ‘dát’), podobně by bylo *dělat fóry* z *vormachen* ‘předstírat, balamutit’ (k *machen* ‘dělat’), z toho snad i ostatní významy. Působilo tu samostatné postavení *vor* ve větách jako *machen Sie uns nichts vor* ‘nic nám nepředstírejte, nenamlouvejte’. Srov. →fórový.

**forbes** ‘hrací automat’. Podle jména výrobce.

**forčeking** ‘aktivní napadání soupeře vysunutými hráči (zvláště v hokeji)’, forčekovat. Z angl. *forechecking* od *forecheck* z *fore* ‘vpředu’ a *check* ‘zastavit, zadržet’. Srov. →bodyček, →forhend.

**forhend** ‘úder přední stranou rakety (v tenise ap.)’, forhendový. Z angl. *fo-*

*rehand* tv. z *fore* ‘přední; vpředu’ a *hand* ‘ruka’. Srov. →bekhend, →forhont, →forčeking.

**forhont** slang. ‘vynášení karty; ten, kdo vynáší’. Z něm. *Vorhand* ‘přednost’ z *vor* ‘před’ a *Hand* ‘ruka’. Srov. →forhend, →fortel, →fór.

**forint** ‘jednotka maďarské měny’. Z něm. *Florint* a to podle it. města *Florenzie*, kde se razil známý florentský dukát.

**forma** ‘vnější tvar, podoba, způsob’, formovat, formace, formální, formalismus, formalista. Z lat. *forma* tv. Význam ‘kondice, výkonnost’ přes angl. Srov. →formalita, →formát, →deformovat, →informovat, →reforma.

**formaldehyd** ‘plyn ostré vůně užívaný k výrobě umělých hmot’. První část je od lat. *formīca* ‘mravenec’ (je v něm kyselina mravenčí), dále viz →aldehyd.

**formalin** ‘roztok formaldehydu’. Zkrácením z →formaldehyd + příp. *-in* (srov. →anilin).

**formalita** ‘ustálená forma úředního či společenského aktu’. Ze stílat. *formalitas* od lat. *forma* (viz →forma).

**forman** zast. ‘vozka’. Z něm. *Fuhrmann* z *Fuhre* ‘povoz, náklad’ a *Mann* ‘muž’. Dále viz →fůra.

**formát** ‘velikost, rozměr’. Z lat. *formātus*, což je přič. trp. od *formāre* ‘tvorit, formovat’ od *forma* (viz →forma).

**formulář** ‘tiskopis k vyplnění různých údajů’. Z lat. *formulārius* ‘týkající se (právních) formulí’ (dále viz →formule).

**formule** ‘ustálené znění, vzorec; jedno-sedadlový sportovní vůz’, formulovat, formulace. Z lat. *formula* ‘podoba, pravidlo, předpis, právníká formule’, což je zdrobnělina k *forma* (viz →forma a

→formulář).

**forota** ob. ‘zásoba’. Z něm. *Vorrat* tv. z *vor* ‘před’ a *Rat* ‘rada’. Srov. →fortel, →rada.

**fórový** ob. ‘chatrný, nepevný’. Zřejmě od →fór, tedy vlastně ‘předstírající (pevnost)’.

**forsírovat** ob. ‘upřednostňovat, zdůrazňovat’. Z něm. *forcieren* a to z fr. *forcer* ‘nutit’ (stfr. *forcier*) k pozdnělat. *fortia* ‘síla’ od lat. *fortis* ‘silný’. Srov. →forte.

**foršus** ob. ‘záloha (na plat)’. Z něm. *Vorschuss* tv. z *vor* ‘před, napřed’ a *Schuss* ‘rána, vymrštění’ od *schieszen* ‘střílet’. Srov. →forota, →fortel.

**forte** ‘silně (v hudbě)’, fortissimo (superlativ od *forte*). Z it. *forte* ‘silný’ z lat. *fortis* tv. Srov. →piano.

**fortel** ob. ‘dovednost, zručnost’, fortelný ‘dobře udělaný, bytelný’. Stč. též ‘lest, úskok’. Ze stíhn. *vorteil* (dnes *Vorteil*) ‘výhoda, zisk’ z *vor* ‘před’ a *teil* ‘část, díl’ (souvisí s →díl). Srov. →forhont, →forota, →foršus.

**fortifikace** ‘opevnění’. Z lat. *fortificātiō* z *fortis* ‘silný’ a *-ficātiō* (viz →fikace). Srov. →forte, →forsírovat.

**fortna** zast. ‘brána’. Z něm. *Pforte* a to z lat. *porta* ‘brána, vrata’. Srov. →portál, →portýr.

**fortuna** ‘štěstí’. Z lat. *fortūna* ‘štěstí, náhoda, osud’ od *fors* ‘šťastná náhoda’ k *ferre* ‘nést, přinášet’.

**fórum** ‘veřejnost, veřejné místo’. Z lat. *forum* ‘tržiště’. Srov. →dvůr.

**forward** slang. ‘útočník, místo v útoku (ve sportu)’. Z angl. *forward* tv. z *fore* ‘přední’ a *ward* ‘stráž’. Srov. →forhend, →forčeking, →stevard.

**forzýtie** ‘zlatý déšť’. Podle angl. bota-

nika *W. Forsytha* († 1804).

**fořt** zast. ob. ‘lesník’. Z něm. *Forstmeister* k *Forst* ‘les’ (srov. i →mistr).

**fosfát** ‘fosforečné hnojivo’. Z fr. *phosphate* (viz →fosfor).

**fosfor** ‘světélkující nekovový prvek’, fosforeskovat. Přes něm. z ř. *fōsfóros* ‘světlonosný’ z *fōs* ‘světlo’ a *-fóros* od *fērō* ‘nesu’. Srov. →foto<sup>-1</sup>, →semafor, →lucifer.

**fosgen** ‘druh jedovatého plynu’. Uměle z ř. *fōs* ‘světlo’ a základu *gen-* ‘rodit (se)’ (srov. →gen). Vzniká působením chlóru na kysličník uhelnatý za denního světla.

**fosilie** ‘zkamenělina’, fosilní. Od lat. *fossilis* ‘vykopaný’ od *fodere* (příč. trp. *fossum*) ‘kopat’.

**fošna** ‘silné prkno’. Z něm. *Pfosten* ‘sloup, kůl, fošna’ a to z lat. *postis* ‘veřeje, sloup’.

**foťbal**, fotbalový, fotbalista. Z angl. *football* z *foot* ‘noha’ (srov. něm. *Fuss*) a *ball* ‘míč’ (srov. →ball).

**foťel** ob. ‘křeslo, lenoška’. Z fr. *fauteuil*, stfr. *faudestoel* a to z frk. *\*faldistōl*, doslova ‘skládací stolice’ (srov. →fald, →stůl).

**foto<sup>-1</sup>** (ve složeninách) ‘týkající se světla’. Z ř. *fōs* (gen. *fōtós*) ‘světlo’. Srov. →fosfor a →fotografie, →fotosyntéza, →fotobuňka.

**foto<sup>-2</sup>** (ve složeninách) ‘týkající se fotografie’. Zkráceno z →fotografie. Srov. *fotoaparát*, *fotokopie*, *fotomontáž*, →fotogenický.

**fotobuňka** ‘článek měnící světelné podněty na elektrické’. Z →foto<sup>-1</sup> a →buňka.

**fotogenický** ‘vhodný k fotografování’. Uměle z →foto<sup>2</sup> a základu *gen-* ‘rodit

(se)’. Srov. →fosgen.

**fotografie**, fotografický, fotograf, fotografovát, hov. foto, fotka, fotit, focení. Z →foto<sup>-1</sup> a →grafie.

**fotosyntéza** ‘přeměna kyslíčnicku uhlíčího v rostlinách v organické látky působením světla’. Z →foto<sup>-1</sup> a →syntéza.

**fotr** zhrub. ‘otec’. Z něm. *Vater* tv. Srov. →páter.

**foukat**, nafouknout, náfuka, sfouknout, vyfouknout. Všesl., onom. původu. Srov. →fuk<sup>1</sup>, →fučet, →podfouknout.

**fouňa** ob. expr. ‘nadutec’. Od →funět onom. původu.

**fous**. Viz →vous.

**foxteriér** ‘plemeno psa’. Z angl. *fox-terrier* z *fox* ‘liška’ (něm. *Fuchs*) a *terrier* (viz →teriér) (byl využíván při lovu lišek). Srov. →foxtrot, →fixlovat.

**foxtrot** ‘druh tance’. Z angl. *foxtrot*, doslova ‘liščí klus’, z *fox* ‘liška’ a *trot* ‘klus, rychlý pohyb’. Srov. →foxteriér, →troťl.

**foyer** ‘předsálí v divadle ap.’. Z fr. *foyer* tv., původně ‘místnost s krbem sloužící k ohřátí’, ze stfr. *foier* ‘krb’ z pozdnělat. *focārius* ‘týkající se krbu, ohniště’ od lat. *focus* ‘ohniště’. Srov. →fokus, →fukar, →fofr.

**fracek** zhrub. ‘(drzé) dítě’. Z něm. *Fratz* tv., dříve též ‘ošklivý, špatný člověk’, jež je asi z it. *frasca* (viz →fraška).

**fragment** ‘zlomek’, fragmentární. Z lat. *fragmentum* od *frangere* ‘lámat’. Srov. →fraktura, →frakce.

**fraj** přísl. zast. ob. ‘volno, volně’. Z něm. *frei* ‘volný, svobodný’, jež souvisí s *Freund* ‘přítel’. Dále srov. →frajer.

**frajer** ob. expr. ‘mileneč; vyzývavý mladík’, frajírek, frajeřit, frajeřina. Z něm. *Freier* ‘nápadník, záletník’ (stč. *frejier*)

od *freien* ‘chodit za dívkou’, jež souvisí s naším →přát, →přítel. Srov. i →fraj.

**frajle** ob. hanl. ‘slečna’. Z něm. *Fräulein* tv., což je zdobnělina k *Frau* ‘paní’.

**frak** ‘slavnostní pánský oděv’. Z něm. *Frack* z angl. *frock*, původně ‘kutna, sutana’, ze stfr. *froc* tv. a to asi původu germ.

**frakce** ‘skupina odštěpená od celku’, frakční. Z lat. *fractiō* ‘odštěpení, odlomení’ od *frangere* (příč. trp. *fractus*) ‘lámat’. Srov. →fraktura, →fragment.

**fraktura** ‘zlomenina’. Z lat. *fractūra* ‘zlomení’ od *frangere* (příč. trp. *fractus*) ‘lámat’. Srov. →frakce, →fragment.

**francovka** ‘masážní přípravek z alkoholu, mentolu aj.’. Z něm. *Franzbranntwein* ‘francouzská pálenka’.

**frank** ‘peněžní jednotka’. Z fr. *franc* a to z původního nápisu na minci *Francorum rex* ‘král Franků’; jméno germ. kmene, po němž je nazvána *Francie*, značí ‘volný, svobodný’. Srov. něm. *frank* tv.

**franko** přísl. ‘vyplaceně’, (o)frankovat. Z it. *franco* (*di porto*) ‘osvobozeno (od poštovného)’ z it. *franco* ‘svobodný’ a to z germ. Srov. →frank.

**františek** ‘kuželík vonné pryskyřice vydávající vonný dým’. Z angl. *frankincense* ‘kadidlo’ ze stfr. *franc encens* ‘čisté kadidlo’ (srov. →frank) z lat. *incensum* ‘to, co je zapálené’ od *incendere* ‘zapálit’ z →in<sup>-1</sup> a *candere* ‘být žhavý, zářit’. Zvuková podoba se v č. přiklonila k osobnímu jménu *František*. Srov. →kandelábr, →kandidát, →františkán.

**františkán** ‘člen mnišského řádu’, františkánský. Podle zakladatele, sv. *Františka* z Assisi (it. *Francesco*, doslova

‘Francouzek’, protože jeho matka byla Francouzka). Srov. →frank.

**frapantní** ‘nápadný, do očí bijící’. Z fr. *frappant* ‘bijící’ od *frapper* ‘bít’.

**fraška** ‘obhroublá veselohra; expr. nedůstojné, tragikomické dění’, fraškovitý. Z it. *frasche* ‘suché větve, veteš, nicotné věci, šprýmy’, což je pl. k *frasca* ‘listnatá větev (sloužící k označení výčepu)’, pak též ‘lehkomyšlný člověk’ (srov. →fracek). Dále nejasné. Jen do č. (a odtud do slk. a pol.).

**fráter** ‘mnich bez kněžského svěcení’. Z lat. *frāter* ‘bratr’ (viz →bratr). Srov. →páter.

**fráze** ‘ustálené spojení slov; otřelé vyjádření’, frázovitý, frázovat. Přes něm. *Phrase* z lat. *phrasis* a to z ř. *frásis* ‘výraz, mluvení’ od *frázō* ‘říkám, ukazuji, naznačuji’.

**frazeologie** ‘nauka o ustálených slovních spojeních’. Viz →fráze a →logie.

**frc** ob. ‘zastavárna’. Z něm. spojení *in Versatz* (*geben*) ‘(dát) do zástavy’ (v č. se užívá prakticky jen takto s předl.); *ver-* souvisí s naším →pře-, *Satz* je od *setzen* ‘posadit’ (viz →sedět).

**frčet**. Onom. k citosl. *frr* vyjadřujícím prudký let. Srov. →frčka, →frknout.

**frčka** slang. ‘cvoček či hvězdička jako odznak vojenské hodnosti’. Původně ‘knoflík’, tedy asi něco jako →čamrda - knoflík, který se roztočí a ‘frčí’. Srov. →frčet.

**fregata** ‘druh válečné lodi’, fregatní. Z it. *fregata* (snad přes něm. *Fregatte*) tv., jehož další původ je nejistý.

**frekvence** ‘provoz; častost výskytu; kmitočet’, frekvenční, frekventovaný, frekventant. Z lat. *frequentia* tv. od *frequēns* ‘častý, hojně navštěvovaný’,

jež asi souvisí s *farcire* ‘cpát’.

**frenetický** ‘bouřlivý, nadšený’. Z lat. *phrenēticus* z ř. *frenētikos* ‘šilený’ k *frēn* ‘bránice’, ale i ‘duše, rozum, rozvaha’ (staří Řekové věřili, že pod srdcem sídlí duše, rozum atd.).

**freska** ‘nástěnná malba do mokré omítky’. Z it. (*dipingere*) a *fresco* ‘(malovat) na čerstvou (omítku)’; *fresco* ‘čerstvý’ je z germ. \**frisc* (srov. něm. *frisch*) tv.

**fretka** ‘bílá forma tchoře’. Z něm. *Frett(chen)* a to přes fr. *furet* z vlat. \**fūrītus* ‘fretka, tchoř’ k lat. *fūr* ‘zločej’.

**fréza** ‘obráběcí stroj’, frézař, frézovat, frézka. Přes něm. *Fräse* z fr. *fraise* tv. od *fraisier* ‘frézovat’, dříve ‘vrásnit, zvětšovat otvor’, asi z frk. \**frisi* ‘obrubá, kadeření’.

**frigidní** ‘chladný, sexuálně nevzrušivý’, frigidita. Z lat. *frigidus* ‘chladný’ od *frigere* ‘být chladný, mrznout’ k *frigus* ‘chlad, mráz’.

**frikativa** ‘třená souhláska’. Z moderních evr. jazyků a tam ze střlat. *fricativus* od lat. *fricāre* ‘třít’. Srov. →afrikáta, →frikce.

**frikce** ‘tření’. Z lat. *frictiō* tv. od *fricāre* (příč. trp. *frictus*, *fricātus*) ‘třít’. Srov. →frikativa, →froté.

**fritovat** ‘smažit v rozpáleném tuku’, fritovací. K fr. *frit*, což je příč. trp. od *frīre* ‘péci’ z lat. *frigere* tv. Srov. →pomfrity.

**frivolní** ‘rozpuštělý, nestydatý’. Z fr. *frivole* ‘lehkovážný, nicotný’ z lat. *frivulus* ‘nicotný, rozbitý, drobný’ od *friāre* ‘roztírat, drobit’ (souvisí s *fricāre* - viz →frikce).

**frizúra** ob. expr. ‘účes’. Přes něm. *Friseur* z fr. *frisure* od *friser* ‘kadeřit, kudrnatit’,

jehož další původ není jasný.

**frkat.** Onom. (vydávav zvuk *frr*). Srov. →frčet, →frknout.

**frmol** hov. expr. ‘shon, zmatek’. Asi expr. přetvoření (k slovům jako →frčet?) z *chrmol* (tak u Jg), což je ojedinělá varianta k *chomol* ‘bouře, bouřlivý vítr’ (viz též Jg), jež souvisí s →chumel.

**frňák** ob. zhrub. ‘nos’, ofrňovat se. Od *frnět*, což je obměna →frkat. Srov. také rýmové →chrnět.

**frknout** expr. ‘uletět’. Onom. od citosl. *frnk*. Srov. →frčet.

**fronta** ‘bojiště; seskupení organizací či stran; řada čekajících lidí; rozhraní vzduchových vrstev’, frontový, frontální. Přes něm. *Front(e)* z fr. *front* či it. *fronte* a to z lat. *frōns* (gen. *frontis*) ‘čelo, přední strana’. Význam ‘řada čekajících lidí’ je - pokud víme - jen v č.

**frontispis** ‘stránka tvořící protějšek titulního listu knihy’. Z fr. *frontispice* ze střlat. *frontispicium* ‘průčelí (budovy)’ z *frōns* ‘čelo’ (srov. →fronta) a *-spicere* k *specere* ‘hledět’ (srov. →aspekt, →inspekce).

**froté** ‘bavlněná tkanina se smyčkovým povrchem’. Z fr. *frotté*, což je příč. trp. k *frotter* ‘otírat (ručníkem)’, jež se asi nepravidelně vyvinulo (přes stř. *froter*, *freter*) z lat. *fricāre* ‘třít’. Srov. →frikce.

**frňan** ob. expr. ‘odlivka alkoholu’. Nejasné.

**fruktóza** ‘ovocný cukr’. K lat. *fructus* ‘plod’.

**frustrace** ‘rozčarování, nenaplnění očekávaného’, frustrovat. Z lat. *frustrātiō* od *frustrāre* ‘zklamat v očekávání’ od přísl. *frustrā* ‘marně, zbytečně’. Souvisí s *fraudāre* ‘klamat’

(srov. →defraudace).

**fuč** přísl. ob. ‘pryč’. Z něm. *futsch* tv., jež je nejspíš onom. původu. Srov. →fušovat.

**fučet**. Onom. Srov. →foukat, →fičet.

**fuga** ‘skladba, v níž téma postupně přebírají různé nástroje či hlasy’. Z lat. *fuga* ‘útěk’ od *fugere* ‘utíkat, prchat’, jež souvisí s →běžet a →fobie.

**fuchsie** ‘druh ozdobné květiny’. Podle něm. botanika *L. Fuchse* († 1566).

**fuj** citosl. Onom. vyjádření znechucení - podobné je něm. *pfui*, angl. *fie*, fr. *fi*, lat. *fū*.

**fujara** ‘pastýřská píšťala’. P. *fujarka*, ukr. *fujára*, *flojára*, s./ch. *frùla*, dále rum. *fluer*, maď. *furulya*, alb. *flojere*. Slovo karpatské pastýřské kultury (srov. →bača, →brynza ap.), původu neznámého. Na č. podobu zřejmě působilo nář. *fujat* ‘foukat’.

**fujavice** ‘vánice’. Z nář. *fujat* onom. původu (citosl. *fu*) stejně jako →foukat, →fučet. Srov. i →fujara.

**fuk**<sup>1</sup> ‘fouknutí’. Od →foukat.

**fuk**<sup>2</sup> přísl. (ve spojeních *to je fuk*, *to máš fuk*) ob. expr. ‘(to je) jedno, lhostejno’. Expr. varianta k →fik s příkloněním k →fuk<sup>1</sup>.

**fukar** ‘stroj na provívání obilí, metání slámy ap.’. Příkloněním k →foukat ze staršího *fofr*, *fochr* z něm. *Focher*, *Föcher* (dále viz →fofr).

**fukýř**, **fukěř** expr. ‘silný vítr’. K →fučet, →foukat.

**fundamentální** ‘základní, podstatný’, fundamentalismus, fundamentalista. Z pozdnělat. *fundamentālis* (asi přes něm. *fundamental*) k lat. *fundamentum* ‘základ’ od *fundāre* (viz →fundovaný).

**fundovaný** ‘(argumenty) podložený, podpořený’. Od *fundovat* ‘podporo-

vat, zajišťovat’ z lat. *fundāre* ‘zakládat, upevňovat’ od *fundus* ‘základ, půda’. Srov. →fond, →fundamentální.

**funebbrák** ob. ‘pohřební zřízenec’. Od lat. *fūnebris* ‘pohřební’ k *fūnus* (gen. *fūne-ris*) ‘pohřeb’ (srov. →funus).

**funět**. Onom. Srov. →fučet, →fujavice i →fouňa.

**fungl(nový)** ob. expr. ‘zcela (nový)’. Z něm. *funkel(nagel)neu* tv., doslova ‘nový jak třpytivý hřebík’ k *funkeln* ‘třpytit se’.

**fungovat**, funkce, funkční, funkcionář, funkcionářský, funkcionalismus, funkcionalista. Z lat. *fungī* (příč. trp. *fūctus*) ‘vykonávat, zastávat’.

**funkl**. Viz →fungl(nový).

**funus** ob. ‘pohřeb’. Již od 16. st. šířeno přes kostelní latinu (z lat. *fūnus*). Srov. →funebbrák.

**fūra** ‘těžký náklad’; ob. expr. ‘velké množství’. Z něm. *Fuhre* ‘povoz, náklad na voze’, jež souvisí s *fahren* ‘jet’ a *führen* ‘vést, vézt’. Srov. →forman, →fáro, →fárat.

**furiant** expr. ‘umíněný, pyšný člověk’. Z lat. *furiāns* (možná přes něm. *Furiant*), což je přech. přít. k *furiāre* ‘uvádět v šílenost, rozzuřit (se)’, tedy asi ‘zuřící, řádící’. Srov. →fúrie, →furóre.

**fúrie** expr. ‘zuřivá žena’. Z lat. *Furia* ‘Lítice, bohyně pomsty’ z *furia* ‘zběsilost, zuřivost’ od *furere* ‘zuřit, běsnit’. Srov. →furiant, →furóre.

**furóre** hov. zast. ‘rozhnutí’. Z it. *furore* ‘pohnutí myslí, zuřivost’ z lat. *furor* tv. k *furere* ‘zuřit’. Srov. →fúrie, →furiant.

**furt** přísl. ob. ‘pořád’. Z něm. *fort* ‘dále, pryč’ (*in einem fort* ‘neustále’) od *vor* ‘před’. Srov. i naše →před.

**furunkl** ‘nežit’. Z něm. *Furunkel* a to z lat. *fūrunculus* tv., což je asi zdobně-

lina k *fūr* ‘zloděj’ (nežit jakoby ‘krade’ krev a tělní tekutiny). Srov. →fretka.

**fusekle** ob. ‘ponožka’. Z něm. *Fußsöckel* z *Fuß* ‘noha’ a zdobněliny od *Socke* ‘ponožka’ z lat. *soccus* ‘nízký, lehký střevíc’ a to z ř.

**fušovat** ‘neodborně a špatně něco dělat’, fušer, fuška, fušerina. Z něm. *pfuschen* tv., jež se vykládá od citosl. *futsch*, oblastně těž *pfu(t)sch*, vyjadřujícího splasknutí, zasyčení ap. Srov. →fuč.

**futrál** ob. ‘pouzdro’. Z něm. *Futteral* ze střlat. *fotrale*, *fotrum*, jež je ovšem zase ze střhn. *vuoter* ‘podšívka, pochva na meč’. Srov. →futo.

**futro** ob. ‘dveřní rám’. Z něm. *Futter* ‘podšívka; dveřní rám’, dále viz →futrál.

**futrovat (se)** ob. ‘krmit (se), cpát (se)’. Od něm. *Futter* ‘krmivo’, *füttern* ‘krmit’, jež asi souvisí s →pást (se).

**futurum** ‘budoucí čas’, futurismus ‘umělecký směr ze zač. 20. st.’, futuristický. K lat. *futūrus* ‘budoucí’, stejný kořen je i v lat. perfektu *fuī* ‘byl jsem’, na-

šem →být i ř. *fýsis* ‘příroda’, vše z ie. \**bheu-*, \**bhū-* ‘růst’.

**fúze** ‘splnutí’, fúzovat. Z lat. *fusiō* od *fundere* (příč. trp. *fusus*) ‘lít, rozpouštět’. Srov. →transfúze, →fondán, →fondue.

**fyto-** (ve složeninách) ‘týkající se rostlin’. Z ř. *fytón* ‘rostlina’ a to od stejného základu jako →fyzika. Srov. *fytogeneze* ‘vývoj rostlinstva’ (viz →geneze).

**fyzika** ‘věda o vlastnostech a pohybu hmoty’, fyzik, fyzický, fyzikální. Z lat. *physica*, ř. *fysikē* (*téchnē*) ‘nauka o přírodě’ od *fysikós* ‘týkající se přírody’ k *fýsis* ‘příroda’, jež souvisí s naším →být. Srov. i →fyto-, →fiškus, →futura.

**fyzionomie** ‘výraz obličeje’. Přes něm. a lat. z ř. *fysiognōmía* ‘určování povahy z rysů obličeje’ k *fýsis* ‘příroda, tělesná povaha’ a *gnōmē* ‘poznání, smýšlení’. Srov. →fyzika, →gnóma.

**fyzilogie** ‘nauka o dějích v organismu’, fyziolog, fyziologický. Z ř. *fýsis* ‘příroda’ a →logie.

## G

**gabardén** ‘druh tkaniny’. Přes něm. z fr. *gabardine* ze šp. *gabardina* a to asi zkřížením *gabán* ‘svrchník, plášť s kapucí’ (zřejmě z ar.) a *tabardina* od *tabardo* ‘hazuka, selský kabátek’. Srov. →capart.

**gábl(ík)** ob. zast. ‘přesnídávka, jídlo’. Z něm. *Gabel(frühstück)* ‘(snídaně) na vidličku’ od *Gabel* ‘vidlička’ a to z keltštiny (srov. stir. *gabul* ‘vidlice’, bret.

*gavl*, *gaol*).

**gabro** ‘druh vyvřelé horniny’. Podle it. obce *Gabbro*.

**gag** ‘komický nápad (ve filmu ap.)’. Z angl. *gag* tv. Asi ze slang. *gag* ‘vymýšlet si’, jež souvisí s něm. *Geck* ‘floutek’, dříve ‘dvorní blázen’.

**gajdy** nář. ‘dudy’, gajdoš. Ve slov. jazycích (chybí v r., luž. i na západě č. území) výpůjčka z tur. *gajda* tv., původ je však nejspíš iberský (špan. *gaita*



tv.). Další souvislost se hledá v gót. *gaits* 'koza' - z kůže tohoto zvířete se měchy k dudám dělaly.

**gala** hov. 'slavnostní vystrojení'; adj. 'slavnostní'. Přes něm. a fr. ze šp. *gala* a to asi ze stfr. *gale* 'potěšení, zábava' od *galer* 'bavit se, vést veselý život'. Další původ nejasný. Srov. →galán, →galantní, →galanterie.

**galán** nář. 'mileneček', galánka. Přes něm. *Galan* ze šp. *galán* 'milovník, elegantní muž' ze stfr. *galant*, což je přech. přít. k *galer* (viz →gala).

**galanterie** 'drobné ozdobné zboží'. Přes něm. *Galanterie* z fr. *galanterie* 'dvornost', později 'drobné ozdobné dárky' od *galant* (viz →galantní).

**galantní** 'dvorný'. Přes něm. z fr. *galant* tv., stfr. 'živý, veselý' od *galer* 'bavit se' (viz →gala, →galán).

**galaxie** 'soustava miliard hvězd', galaktický. Ze střlat. *galaxia* 'Mléčná dráha' z lat. *galaxias* a ř. *galaxias* od *gála* (gen. *gálaktos*) 'mléko'.

**galeje** (pomn.) 'nucené veslování na válečných lodích'; expr. 'dřina', galejník. Stč. *galejě*, *gallé* aj. (sg.) 'veslařská válečná loď' je ze střlat. *galea* ze stř. *galéa* z ř. *galéē*, jež označovalo lasičku, ale také jisté žralokovité ryby, s jejichž pohybem byl pohyb loďi srovnáván.

**galéra** 'veslová loď'. Z it. *galera* a to ze střlat. *galea* (viz →galeje).

**galerie** 'ochoz, chodba; sbírka umění'. Z it. *galleria* 'sloupová chodba' ze střlat. *galeria*, jehož původ není jistý. Snad ze střlat. *galilaea* 'předsálí kostela' - tak bylo metaforicky (podle jména biblické palestinské provincie) nazváno místo, kde se shromažďovaly zástupy laiků.

**galimatyáš** 'zmatenina'. Přes něm. *Galimathias* z fr. *galimatias*, jehož vý-

klad většinou vychází z osobních jmen *Gallus* a *Mathias*, nebo z fiktivního místního jména - těžko rozlišit, co je skutečná a co jen lidová etymologie. V druhé části také může být ř. *-mathiā* 'věděni, učení' (srov. →chrestomatie).

**galon** 'anglická dutá míra'. Z angl. *gallon* ze stfr. *galon* 'velká nádoba'. Další původ nejistý.

**galoše** 'gumová přezůvka'. Přes něm. *Galosche* z fr. *galoche* 'přezůvka, dřevák' a to buď k ř. *kālópous* 'ševcovské kopyto, dřevák' z *kālon* 'dřevo' a *poús* 'noha', nebo z lat. *gallicula* 'sandálek' od *gallica* '(galský) sandál'. Jsou i výklady jiné.

**galvanický** 'přeměňující chemickou energii v elektrickou' (*g. proud*, *g. článek*), galvanizovat, galvanizace. Podle it. fyzika *L. Galvaniho* († 1798).

**gamba** 'druh violy'. Z it. *viola da gamba* (viz →viola) ke *gamba* 'noha' (hráč si nástroj přidržuje nohama) z pozdnělat. *gamba* tv. asi z ř. *kampē* 'ohyb, kloub'.

**gambit** 'zahájení šachové partie s obětí pěšce'. Ze šp. *gambito* z it. *gambitto*, *gambetto*, doslova 'nastavení nohy, stolička', od *gamba* 'noha' (viz →gamba).

**game** 'hra v tenise'. Z angl. *game* 'hra', ale i 'milostná hra, lovná zvěř ap.', původně 'radost, potěšení'. Jen v angl. a skand. jazycích.

**gang** 'zločinecká tlupa', gangster. Z angl. *gang* tv. Stangl. *gang* znamená 'chození, cesta', dnešní význam možná přes skand. jazyky. Souvisí s angl. *go* 'jít', něm. *gehen* tv.

**ganglie** 'nervová uzlina'. Přes lat. z ř. *ganglīon* 'nádor, uzlina'.

**gangréna** 'snět'. Přes střlat. *gangraena*

z ř. *gángraina* ‘vřed, rakovina’.

**gangster**, gangsterský. Viz →gang.

**garance** ‘záruka’, garantovat, garant. Přes něm. *Garantie* z fr. *garantie* tv. od *garant* ‘ručitel, ručící’ ze stfr. *guarant*, *warant*, jež je převzato z germ. (srov. něm. *Gewähr* ‘záruka’, *wahren* ‘opatrovat’ ap.). Srov. →garáž.

**garáž**, garážovat. Z fr. *garage*, doslova ‘odstavení, vybočení’, od *garer* ‘dát na bezpečné místo’ ze stfr. *varer* ‘chránit (se)’ a to z germ. *\*ward-* (srov. něm. *wahren* ‘opatrovat’). Srov. →garance, →garda.

**garda** ‘stráž, družina’, gardový, gardista. Z fr. *garde* tv. od *garder* ‘hlídat, opatrovat, uschovávat’ a to z germ. *\*ward-* (srov. něm. *Warte* ‘strážní věž’, *warten* ‘čekat’). Srov. i →varta, →garáž.

**garde** ‘ohrožení dámy v šachu’. Z fr. *gardez-vous* ‘dejte si pozor’ (viz →garda).

**garde(dáma)** ‘průvodkyně dívky’. Od fr. *garder* ‘hlídat’ (viz →garda a →dáma<sup>1</sup>).

**garden party** ‘zahradní slavnost’. Z angl. *garden* ‘zahrada’ (souvisí s →hrad) a *party* (viz →party).

**garderoba** ‘šatstvo, šatna’. Z fr. *garde-robe* tv., doslova ‘uschování šatstva’ (viz →garde a →růba).

**garnát** ‘mořský ráček’. Z něm. *Garnat* ze staršího niz. *gernaet*. Další původ nejasný.

**garnitura** ‘souprava; skupina osob podobných profesionálních kvalit’. Přes něm. *Garnitur* z fr. *garniture* ‘vybavení, sortiment’ od *garnir* ‘vybavit’, stfr. též ‘varovat, jistit’ z germ. *\*warn-* (srov. něm. *warnen* ‘varovat’). Srov. i

→garance, →garda.

**garsoniéra**, hov. garsonka ‘samostatná místnost s příslušenstvím’. Z fr. *garçonnière* od *garçon* ‘chlapec, (starý) mládenec’, původu nejasného.

**gastronomie** ‘nauka o kuchařském umění’, gastronom, gastronomický. Z fr. *gastronomie* k ř. *gastēr* ‘břicho, žaludek’ a →nomie.

**gatě** ob. ‘kalhoty’. Všesl. - p. *gacie*, r. *gáči*, s./ch. *gáce*. Stč. *hacě*, *hácě* ‘krátké (spodní) kalhoty’ zaniklo; nové slovo je výpůjčkou z maď. *gatyá* (tam ze slov.), případně z pol. Etymologie nejasná. Nejčastěji se spojuje s ie. *\*gā-‘jít’*, tedy ‘oděv na chození’ (Ma<sup>2</sup> pod *hace*). Srov. →hať, →gang.

**gauč** ‘spací pohovka’. Z angl. *couch* z fr. *couche* ‘lehátko’ od *coucher* ‘lehat’ z lat. *collocāre* ‘ukládat’ z *con-* (viz →kon-) a *locāre* ‘umístit’ od *locus* ‘místo’. Srov. →kuš, →dislokovat.

**gaučo** ‘jihoamerický pasák dobytky’. Z am.-šp. *gaucho* a to z arawackého *cachu* ‘druh’.

**gaudium** hov. expr. ‘veselí’. Z lat. *gaudium* od *gaudēre* ‘veselit se’.

**gauner** ob. ‘darebák, lump’. Z něm. *Gauner* a to ze staršího *Joner* ‘falešný hráč’. Slovo je z argotu, původem asi z jidiš *jowen* ‘Řek’ (Řekům byla přisuzována zvláštní obratnost při falešné hře v karty).

**gavota** ‘starý francouzský tanec’. Z fr. *gavotte* z prov. *gavoto* od *gavot* ‘horal, hrubec’ (původně tanec alpských horalů).

**gáz** ‘řídka průsvitná tkanina’, gáza ‘jemný obvazový materiál’. Z fr. *gaze* a to buď podle palestinského místního jména *Gaza*, *Ghasa*, nebo přes šp. z ar.

*gazz* 'surové hedvábí' z per. *kāz*.

**gazda** nář. 'hospodář'. Z maď. *gazda*, což je zase převzetí ze slov. *\*gospoda* 'pán, hospodář'. Viz →hospoda, →hospodář.

**gazela** 'druh stepní antilopy'. Přes fr. *gazelle* a šp. *gacela* z ar. *gazāla* tv.

**gáže** 'služné'. Z fr. *gage* 'zástava', ze stfr. *gage*, *wage* tv. (srov. angl. *wage* 'mzda') z germ. *\*wadja-* tv. Srov. →angažovat.

**gejša** 'japonská tanečnice'. Z jap. *geiša* z *gei* 'tanec' a *ša* 'osoba'.

**gejzír** 'horký tryskající pramen'. Podle jména starého islandského zřídla *Gey-sir* z isl. *geysa* 'vyvěrat, prýštit' (souvisí s něm. *giessen* 'lít').

**gel** 'rosolovitá hmota'. Zkráceno z nlat. *gelatina* tv., což je novotvar k lat. *gelāre* 'zmrznout, ztuhnout, zmrazit' od *gelū* 'led, mráz'. Srov. →želatina, →želé, →glazura, →chladný.

**geminace** 'zdvojení'. Z lat. *geminātiō* od *gemināre* 'zdvojevat' od *geminus* 'dvojitý'.

**gen** 'faktor dědičnosti uložený v buňce'. Nově utvořeno k ř. *génos* 'rod, pokolení'. Srov. →genetika, →eugenika, →geneze.

**genealogie** 'rodopis; věda zabývající se studiem rodokmenů'. Z ř. *génos* 'rod' a →logie. Srov. →gen, →geneze.

**generace** 'pokolení'. Z lat. *generātiō* 'plodivá síla', později 'potomstvo', z *generāre* 'plodit, rodit' od *genus* (gen. *generis*) 'rod, druh'. Srov. →generátor, →degenerovat.

**generál**, generálský, generalita. K lat. *generālis* 'všeobecný', doslova 'patřící všem druhům'. Ve vojenské oblasti nejprve ve fr. jako adj. (*capitain général*, 14. st.), pak přes něm. Srov. →generální.

**generální** 'všeobecný, celkový, hlavní',

generalizovat. Z lat. *generālis* 'všeobecný' od *genus* 'rod, druh'. Srov. →generál, →generace, →géníus.

**generátor** 'zařízení přeměňující jednu energii v jinou', generovat. Z lat. *generātor* 'tvůrce, výrobce' od *generāre* (viz →generace).

**genetika** 'věda o zákonech dědičnosti', genetický, genetik. Nově utvořeno ve 20. st. k ř. *gēnesis* (viz →geneze).

**geneze** 'vznik, zrod'. Podle fr. *genèse* z lat. *genesis* z ř. *gēnesis* tv. od *gígnomai* 'rodím se, vznikám'. Srov. →gen, →genealogie, →genetika.

**geniální**. Viz →géníus.

**genitál**, genitálie 'pohlavní ústrojí'. Z lat. *genitāle* (sg.), *genitālia* (pl.) od *genitālis* 'plodící' od *gignere* (příč. trp. *genitus*) 'rodit, plodit'. Srov. →generace, →géníus, →genitiv, →pregnantní.

**genitiv** 'druhý pád'. Z lat. (*cāsus*) *genitivus*, *genetivus* ('pád') vyjadřující zrod, původ' k *gignere* (příč. trp. *genitus*) (viz →genitál).

**géníus** 'člověk s neobyčejným tvůrčím nadáním', geniální, genialita. Z lat. *genius*, původně 'ochranné božstvo provázející člověka od jeho narození', pak 'síla, energie v člověku' a konečně pozdělat. 'tvůrčí nadání'. Od *gignere* (viz →genitál).

**genocida** 'vyhlazení celé skupiny obyvatelstva, rasy či národa'. Utvořeno z lat. *genus* 'rod, druh' a *-cidere* (z *caedere*) 'zabíjet, vraždit'. Srov. →generace, →pesticid.

**geo-** (ve složeninách) 'země-'. Od ř. *gē* tv. Srov. →geografie, →geologie, →geodezie.

**geodezie** 'zeměměřičství', geodet, geodetický. Z fr. *géodésie* z ř. *geōdaisiā* z

→geo- a *daíomai* ‘dělím’ (srov. →díl).  
**geografie** ‘zeměpis’, geograf, geografický. Z ř. *geōgraphía* ‘popis země’. Viz →geo- a →grafie.

**geologie** ‘nauka o složení země’, geolog, geologický. Novější, z →geo- a →logie.

**geometrie** ‘obor matematiky zkoumající rovinné a prostorové útvary’, geometrický. Z ř. *geōmetría* ‘zeměměřičství’ z →geo- a *metrō* ‘měřím’ (srov. →metr).

**gepard** ‘druh kočkovité šelmy’. Přes něm. *Gepard*, fr. *guépard* z it. *gattopardo* z *gatto* ‘kočka’ (k pozdnělat. *cat-tus* tv.) a *pardo* ‘pardál’ (viz →leopard, →pardál).

**gerila** ‘drobná záškodnická válka’, gerilový. Ze šp. *guerilla*, což je zdrobnělina k *guerra* ‘válka’ z germ. \**werra* (srov. i angl. *war* tv.).

**germanismus** ‘německý jazykový prvek přejatý do jiného jazyka’, germanista, germanistika, germanizace. Podle jména kmene *Germanů* (tak je označovali Římané a Keltové, nikoli oni sebe); v širším smyslu vztaheno na celou germ. jazykovou oblast, v užším pouze na Němce.

**gerontologie** ‘nauka o stárnutí lidí’. Z ř. *gérōn* (gen. *gerontos*) ‘stařec’ a →logie.

**gestapo** ‘tajná policie v nacistickém Německu’, gestapák. Zkratkové slovo z *Geheime Staatspolizei* ‘tajná státní policie’. Srov. →stát<sup>1</sup>, →policie.

**gestikulovat** ‘posunkovat, pohybovat rukama při řeči’. Z lat. *gesticulārī* tv. od *gesticulus*, což je zdrobnělina k *gestus* (viz →gesto).

**gesto** ‘posunek; (vnějškový) vstřícný projev’. Přes it. *gesto* z lat. *gestus* ‘držení těla, posunek’ od *gerere* (příč. trp.

*gestus*) ‘nést, vést, konat’, ve zvrtné podobě ‘chovat se’. Srov. →gestikulovat.

**ghetto** ‘uzavřená městská čtvrť (původně pro Židy)’. Ne zcela jasné. Z it. *ghetto*, které jistě souvisí se jménem ostrova *Get(t)o Nuovo* v Benátkách, kde byli Židé prvně separováni (od 16. st.) – to snad od it. *gettare* ‘lít (kov) do formy’, neboť na ostrově byly ve středověku slévárny. Lid. etym. (D2) pak asi spojeno s hebr. *gēt* ‘odloučení’.

**gibbon** ‘opice blízka lidoopům’. Prvně se objevuje ve fr. (pol. 18. st.), tam údajně z nějakého domorodého jazyka.

**gigant** ‘obr’, gigantický. Přes lat. z ř. *Gigās* (gen. *Gigantos*). V řecké mytologii se tak nazýval s bohy spřízněný rod obrovitých lidí.

**gigolo** ‘muž nechávající se vydržovat od žen’. Z fr. *gigolo*, mužské formy k *gigole(tte)* ‘profesionální tanečnice v tančírnách’ k *giguer* ‘hopsat’ od *gigue* ‘noha’, ale také ‘housle’ (z germ., srov. něm. *Geige*). Snad tedy vývoj ‘housle’ → ‘hopsat’ a od toho zpětně ‘noha’?

**gilotina** ‘stínací popravčí nástroj’. Z fr. *guillotine* podle lékaře *J. Guillotina*, který ji doporučil k užívání za fr. revoluce (1789).

**gin**. Viz →džin<sup>1</sup>.

**girlanda** ‘obloukovitá výzdoba z květin ap.’. Z fr. *guirlande* či it. *ghirlanda* tv. Nejasné. První část připomíná některá germ. slova (srov. angl. *wire* ‘drát’, sthn. *wiara* ‘(spirálovitá) zlatá ozdoba’).

**glaciál** ‘doba ledová’, glaciální. K lat. *glaciālis* ‘ledový’ od *glaciēs* ‘led’. Srov. →glazé, →glazura, →gel.

**gladiátor** ‘starořímský zápasník’, gladiátorský. Z lat. *gladiātor* od *gladius*

‘meč’. Srov. →gladiola.

**gladiola** bot. ‘mečík’. Z lat. *gladiolus*, což je zdobnělina od *gladius* ‘meč’. Srov. →gladiátor.

**glajcha** slang. ‘dovedení stavby až pod střechu’. Z něm. *Gleiche* ‘rovnost’ od *gleich* ‘rovný’.

**glanc** ob. ‘lesk’. Z něm. *Glanz* tv. od *glänzen* ‘lesknout se’. Srov. →hledět.

**glazé** adj. ‘vyrobený z hlazené kůže’. Z fr. *glacé*, což je příč. trp. k *glacer* ‘zmrazit, dát ledový vzhled’ od *glace* ‘led’ z lat. *glaciēs* tv. Srov. →glaciál, →gel.

**glazura** ‘sklovitý povlak keramických výrobků, poleva’. Z něm. *Glasur* od *Glas* ‘sklo’ - fr. *glacure* je pak z něm. a ne od *glace* ‘led’ (viz →glazé). Někteří autoři však soudí naopak.

**glejt** ‘ochranný průvodní list’. Z něm. *Geleit* ‘doprovod’ od *leiten* ‘vést’. Srov. →leitmotiv, →leader.

**globální** ‘souhrnný, celkový’. Z fr. *global* tv., dále viz →glóbus.

**globulin** ‘druh bílkoviny’. Od lat. *globulus*, což je zdobnělina k *globus* (viz →glóbus).

**glóbus** ‘model zeměkoule’. Nový význam (od konce 15. st.) lat. *globus* ‘koule, chumáč’. Srov. →globální, →globulin, →konglomerát.

**glorifikace** ‘oslavování’, glorifikovat. Z lat. *glōria* ‘sláva’ a →fikace.

**gloriola** ‘svatozář’. Z lat. *glōriola*, což je zdobnělina k *glōria* ‘sláva’. Vzniklo asi v malířství. Srov. →glorifikace.

**glosa** ‘poznámka, vysvětlivka’, glosovat, glosátor, glosář. Z lat. *glōssa* tv. z ř. *glōssa* ‘jazyk, řeč’. Srov. →polyglot, →diglosie.

**glukóza** ‘hroznový cukr’. Přes něm. *Glukose* z fr. *glucose* k ř. *glykys* ‘sladký’.

Srov. →glycerin, →lékořice.

**glycerin** ‘olejovitý trojsytný alkohol’. Z fr. *glycérine* od ř. *glykerós* ‘sladký’ (vedle *glykys* tv.). Srov. →glukóza.

**glykemie** ‘hladina cukru v krvi’. Uměle z ř. *glykys* ‘sladký’ a (*h*)*aĩma* ‘krev’ (střlat. *haema*). Srov. →glukóza, →anémie.

**gnóm** ‘skřítek’. Z nlat. novotvaru (16. st.) *gnomus*, snad z nedoloženého ř. *\*gēnómos* ‘žijící v zemi’ z *gē* ‘země’ a *nomós* ‘obydlí, pobyt’. Srov. →geo-.

**gnóma** ‘průpověď, sentence’, gnómický. Z ř. *gnōma* ‘mínění, důkaz’ od *gignōskō* ‘vím, znám’. Srov. →fyziognomie, →gnozeologie.

**gnozeologie** ‘teorie poznání’, gnozeologický. Uměle k ř. *gnōsis* ‘poznání, náhled’ a →logie. Srov. →gnóma, →prognóza, →diagnóza.

**gobelín** ‘nástěnný koberec’. Z fr. *gobelin* podle názvu továrny (*les*) *Gobelins* založené barvířem *Gobelinem* v 15. st.

**gój** ‘Nežid’. Z hebr. *gōi* ‘nevěřící, pohan’.

**gól** ‘branka’, gólový, gólman. Z angl. *goal* ‘branka, cíl’. Další souvislosti nejisté.

**golem** ‘umělý člověk vytvořený z hlíny’. Z pražské židovské hantýrky, původ nejasný.

**golf<sup>1</sup>** ‘hra s míčkem odráženým holemi’, golfový, golfky. Z angl. *golf* tv., souvisí s něm. *Kolben* ‘palice’, niz. *kolf* tv.

**golf<sup>2</sup>** ‘široký mořský záliv’, golfský. Přes něm. *Golf* z it. *golfo* a to přes pozdnělat. *colpus*, *colfus* z ř. *kólpos* tv.

**goliáš** expr. ‘obr, hromotluk’. Podle biblického obra *Goliáše*.

**gombík** nář. ‘knoflík’. Z maď. *gomb* a to snad z ř. *kómpos* tv. (Ma<sup>2</sup>).

**gondola** ‘benátská loďka’, gondolier. Z it. *gondola*, jehož původ je sporný. Možná obměna z onom. *dondolare*

‘houpat, kolébat’, uvažuje se i o ř. *kóndy* ‘nádobu’ se zdobňující it. příp. -ola.

**gong** ‘kovový bicí nástroj kruhového tvaru’. Přes angl. *gong* z malajštiny, kde je asi onom. původu.

**goniometrie** ‘nauka o funkcích úhlů’, goniometrický. Z ř. *gōniā* ‘úhel, roh’ (souvisí s ř. *góny* ‘koleno, klín’) a *metréō* ‘měřím’. Srov. →geometrie, →diagonála.

**gordický** (ve spojení *gordický uzel* ‘spletitá, těžko řešitelná otázka’). Podle nerozvazatelného uzlu v městě *Gordion* v dnešním Turecku, který Alexandr Veliký ‘rozvázal’ tak, že jej rozťal mečem.

**gorila** ‘největší lidoop’. Z ř. *Gorillai* (pl.), což je jméno jakýchsi divokých, chlupatých bytostí žijících v záp. Africe, o nichž zpravuje kartaginský mořeplavec Hanno (5. st. př. Kr.). V pol. 19. st. převzato am. biologem Savagem pro daný druh lidoopa.

**gotes** ‘plátýnko (hazardní karetní hra)’. Z něm. *Gottessegen* ‘Boží požehnání’ z *Gott* ‘Bůh’ a *Segen* ‘požehnání’. Srov. →hergot, →žehnat.

**gotika** ‘středověký umělecký sloh’, gotický. Východiskem je pozdnělat. adj. *gothicus* ‘gótský’ (týkající se germ. kmene *Gótů*) - z toho it. *gotico*, fr. *gothique*, angl. *gothic* atd. V renesanci se vyvinul pohrdlivý význam ‘barbarský, hrubý, středověce temný’, kterým byl pak v 17. st. označen celý styl předchozí epochy (srov. podobně →barok(o)).

**grácie** ‘půvab’; expr. ‘půvabná dívka’, gráciézní (přes fr.), graciózní. Z lat. *grátia* ‘půvab, milost, dík’ od *grátus* ‘půvabný, milý’.

**grád** ob. ‘stupeň’. Přes něm. *Grad* z lat. *gradus* ‘krok, schod, hodnota’ k *gradī*

‘kráčet’. Srov. →gradace, →graduovat, →degradovat, →agrese, →retrográdní.

**gradace** ‘stupňování’, gradovat. Z lat. *gradatiō* tv. od *gradus* (viz →grád).

**graduovat** ‘získat akademickou hodnota’, graduovaný. Ze střlat. *graduare* tv. od *gradus* ‘hodnota, stupeň’. Srov. →grád.

**graf** ‘kresba zobrazující určité údaje’. K ř. *grafē* ‘obrys, malba, znak’ od *gráfō* ‘píšu, škrábu, kreslím’. Srov. →graf, →grafika, →gram.

**-graf** (ve složeninách) ‘-pisec’. Z ř. - *gráfōs*, což je ve složeninách činitelské jméno ke *gráfō* ‘píšu, škrábu, kreslím’. Srov. →telegraf, →biograf i →graf, →grafie.

**grafém** ‘grafický znak, písmeno’. Uměle k ř. *gráfō* (viz →graf) podle →foném.

**graffiti** ‘barevné obrazy či texty na zdech’. Z it. *graffiti*, což je příč. trp. (pl.) od *graffiare* ‘škrabat’. Srov. →graf.

**-grafie** (ve složeninách) ‘-pis’. Z ř. - *grafíā*, což je dějové jméno ke *gráfō* (srov. →graf). Srov. *biografie*, →geografie, →monografie.

**grafika**, grafik, grafický. Novotvar podle ř. *grafikē* (*téchnē*) ‘(umění) psaní, kreslení’ od *gráfō* (viz →graf).

**grafit** ‘tuha’. Utvořeno koncem 18. st. k ř. *gráfō* (viz →graf).

**grafo-** (ve složeninách) ‘týkající se písma, psaní’. Od ř. *gráfō* ‘píšu, kreslím’. Srov. *grafologie* (viz →logie), *grafoman* i →graf.

**grál** ‘legendární zázračná miska s Kristovou krví’. Ze stř. *grāl*, o jehož původu jsou různé domněnky.

**gram** ‘váhová jednotka’. Utvořeno podle ř. *gramma* ‘znaménko, písmeno’, ale také ‘váha 1/24 unce’. Jako normali-

zovaná jednotka od konce 19. st. Srov. →gram.

**-gram** (ve složeninách) ‘něco napsaného’. Srov. →telegram, →monogram, →program, →autogram. K ř. *grām̃ma* ‘písmeno, psaní, nápis, mluvnice’ od *gráfo* ‘píšu’. Srov. →graf, →graf, →gramatika.

**gramatika** ‘mluvnice’, gramatik, gramatický. Z lat. (*ars*) *grammatica* z ř. *grammatikē* (*téchne*) ‘umění číst a psát’, později ‘nauka o jazyce’. Od ř. *grām̃ma* ‘písmeno, čtení a psaní ap.’. Srov. →gram, →negratovaný.

**gramofon** ‘přístroj reprodukcující zvuk zachycený na deskách’, gramofonový. Uměle k ř. *grām̃ma* ‘psaní, nápis ap.’ (srov. →gram) a →fon.

**granát**<sup>1</sup> ‘tmavě červený drahokam’, granátový. Přes střhn. *grānāt* ze střlat. *granatus* ‘zrnitý’ k lat. *grānum* ‘zrno’. Na drahokam přeneseno zřejmě z granátového jablka (lat. *mālum grānātum*) - spojuje je barva i zrnitost. Srov. →granát<sup>2</sup>, granit.

**granát**<sup>2</sup> ‘tříštivá střela’, granátový, granátník. Utvořeno metaforicky podle granátového jablka, jemuž se podobá tvarem i strukturou (uvnitř připomíná zrna jaderníku). Srov. →granát<sup>1</sup>.

**grand** hov. ‘velkorysý člověk’. Původně ‘příslušník staré šp. šlechty’ ze šp. *grande* ‘velký’ z lat. *grandis* tv. Srov. →grandiózní.

**grandiózní** ‘velkolepý’. Z it. *grandioso* od *grande* (viz →grand).

**granit** ‘žula’, granitový. Z it. *granito*, vlastně ‘zrnitý’, od *granire* ‘zrnit’ od *grano* ‘zrno’ z lat. *grānum* tv. Srov. i střlat. *granitum marmor* ‘zrnitý mramor’. Dále srov. →granát<sup>1</sup>, →granule.

**grant** ‘dotace na (vědecký) projekt’,

grantový. Z angl. *grant* tv. od slovesa (*to*) *grant* ‘poskytnout, udělit’ ze stř. *grānter*, *graunter*, dříve *creanter* ‘zajistit, zaručit’ a to přes vlat. od *crēdēns* (gen. *crēdentis*), což je přech. přít. od lat. *crēdere* ‘důvěřovat’. Srov. →kredenc.

**granule** ‘přípravek ve tvaru zrna’, granulovat, granulovaný. Z pozdnělát. *grānulum* ‘zrnko’ od lat. *grānum* ‘zrno’. Srov. →granit, →granát<sup>1</sup>.

**grapefruit** ‘druh tropického ovoce’, grapefruitový. Z angl. *grapefruit* z *grape* ‘hrozen’ (přes stř. z germ., původní význam byl ‘hák’) a *fruit* ‘ovoce’ z lat. *fructus* ‘plod’ (srov. →fruktóza). Název nejspíš podle hroznovitěho květenství dřeviny.

**gratis** ob. ‘zdarma’. Z lat. *grātīs* tv., což je ablativní tvar (pl.) od *grātia* ‘přízeň, vděk’ (tedy ‘zdarma’ = ‘z přízně, za pouhý vděk’). Srov. →grácie, →gratulovat.

**gratulovat** ‘blahopřát’, gratulace, gratulant. Z lat. *grātulārī* od *grātus* ‘milý’. Srov. →grácie, →gratis.

**gravidita** ‘těhotenství’, gravidní. Z lat. *graviditās* tv. od *gravidus* ‘obtěžkaný’ od *gravis* ‘těžký’. Srov. →gravitace.

**gravitace** ‘zemská přitažlivost’, gravitační. Přes fr. a angl. *gravitation* (jako fyzikální termín od 17. st.) z lat. *gravitās* ‘tíže’ od *gravis* ‘těžký’. Srov. →gravidita.

**grázl** ob. hanl. ‘lump’, grázlovský. Podle loupežného vraha *J. J. Grasla*, který byl počátkem 19. st. postrachem jižní Moravy.

**gregoriánský**. Od jména Řehoř (lat. *Gregorius*) - *g. chorál* podle papeže Řehoře I. († 604), *g. kalendář* podle pa-

peže *Řehoře VIII.* († 1585).

**grémium** ‘správní sbor’. Přes něm. *Gremium* z lat. *gremium* ‘klín’, později ‘náruč, svazek’. Souvisí s lat. *grex* ‘stádo’. Srov. →kongregace.

**grenadina** ‘sodovka s ovocnou šťávou’. Z fr. *grenadine*, vlastně ‘šťáva z granátových jablek’, od *grenade* ‘granátové jablko’. Srov. →granát<sup>1</sup>.

**grep.** Zkráceno z →grapefruit.

**grešle** ‘stará drobná mince’. Z něm. *Gröschel*, což je zdobnělina od *Groschen* ‘groš’. Viz →groš.

**grif** ob. ‘hmat, obrtný přístup’. Z něm. *Griff* ‘hmat, držadlo, finta’ od *greifen* ‘chytit, sáhnout’ (srov. angl. *grip* tv.).

**gril** ‘rožen’, grilovat, grilovaný. Z angl. *grill* z fr. *grille* a to z lat. *crāticulum*, *crātīcula*, což je zdobnělina ke *crātis* ‘pletivo, mřížoví’.

**griliáš** ‘pálený cukr s mandlemi a oříšky’, griliášový. Ze staršího *griláž*, *griláž* z fr. *grillage* ‘pražení’ od *griller* ‘pražit, rožnit’ (viz →gril).

**grimasa** ‘škleb, stažení obličeje’. Přes něm. *Grimasse* z fr. *grimace* a to z germ. (srov. sthn. *grīmo* a stangl. *grīma* ‘maska’).

**griotka** ‘višňový likér’. Z fr. *griotte* z prov. *agriota* k lat. *acer* ‘kyselý, ostrý’. Srov. →ocet, →acetát.

**grizzly** ‘velký severoamerický medvěd’. Z am.-angl. *grizzly* od angl. *grizzle* ‘šedý’ ze střangl. *grisel* ‘šedovlasý muž’ od fr. *gris* ‘šedý’. Srov. však i angl. *grisly* ‘hrozný, strašlivý’ a lat. název *Ursus horribilis*, doslova ‘medvěd strašlivý’.

**gró** hov. ‘většina, jádro’. Z fr. *gros* tv. z adj. *gros* ‘tlustý, značný’ z lat. *grossus* tv. Srov. →groš.

**grobíán** hov. expr. ‘hrubec’, grobíánský. Z

něm. *Grobian* tv. z *grob* ‘hrubý’ a lat. přípony *-iān(us)* (u jmen jako *Killian*, *Damian*, *Cyprian*). Srov. →hrubián.

**gróf** zast. nář. ‘hrabě’. Z něm. *Graf* (viz →hrabě).

**grog** ‘nápoj z rumu, horké vody a cukru’. Z angl. *grog* tv., původně přezdívka admirála Vernona, který vydal nařízení (1740), aby se námořníkům rum ředil vodou. Přezdívka je z angl. *rogram* ‘těžká hrubovlnná látka’ z fr. *gros grain* tv., doslova ‘hrubé zrno’ (srov. →gró a →granule) (admirál s oblibou nosil plášť z této látky).

**groggy** hov. expr. ‘zcela vyčerpán’. Z angl. *groggy* ‘nepevný, vrávoravý’, dříve ‘opilý’. Odvozeno od →grog.

**groš** ‘starý stříbrný peníz’. Stč. též *kroš*. Ze střlat. (*denarius*) *grossus* ‘tlustý (peníz)’ (na rozdíl od dřívějších plískových). U nás se razily kolem r. 1300 a měly dobrý zvuk - z č. je něm. *Groschen*. Srov. →gró, →grešle. Nesouvisí s něm. *gross* ‘velký’.

**groteska** ‘umělecký útvar se směšným a nelogickým dějem’, groteskní, grotesknost. Z it. (*pittura*) *grotesca*, doslova ‘jeskynní (obraz)’, z *grotta* ‘jeskyně’ z lat. *crypta* ‘podzemní klenba, hrobka’. V renesanci tak byly pojmenovány bizarní nástěnné malby objevené v podzemí starořímských paláců. Odtud se rozšířilo do jiných sfér umění. Srov. →krypta, →krýt.

**grunt** ob. ‘základ, podstata’, zast. ‘statek’, gruntovat ‘důkladně uklízet’. Z něm. *Grund* ‘základ, půda, pozemek’, jež nemá jasné paralely mimo germ. jazyky.

**grupa** hov. ‘skupina’. Z něm. *Gruppe* a to z fr. *groupe* z it. *gruppo* tv. Další původ nejistý - snad z germ. *\*kroppa-*



(srov. stangl. *cropp* ‘chomáč, poupě’, něm. *Kropf* ‘vole, boule’).

**gubernátor** ‘místodržící’, gubernie. Z lat. *gubernātor* ‘vůdce’, doslova ‘kormidelník’, od *gubernāre* ‘řídít, vést, kormidlovat’, jež souvisí s ř. *kybernāō* tv. Srov. →guvernér, →kybernetika.

**guláš**, gulášový. Přes rak.-něm. *Gulasch* z maď. *gul(y)as* (*hús*), doslova ‘(maso) pasáků hovězího dobytka’ (= jimi připravované), z *gul(y)as* ‘pasák hovězího dobytka’ od *gulya*, *gula* ‘hovězí dobytek’.

**guma**, gumový, gumák, gumárna, gumárenský, gumovat, vygumovat. Z lat. *gummi*, dříve *cummi*, z ř. *kómmi* a to nejspíš z egypt. Původně ‘pryskyřice, lepkavá šťáva’.

**gurmán** ‘labužník’. Z fr. *gourmand* nejistého původu. Bývá spojováno s fr. *gourmet* ‘znalec vína, labužník’ ze stfr. *gromet* ‘chlapec, sluha’ (srov. angl. *groom* tv.). Od zúženého významu ‘pomocník obchodníka s vínem’ přes ‘koštér, obchodník s vínem’ k významu dnešnímu.

**gusto** hov. ‘chuť, vkus’. Z it. *gusto* z lat. *gustus* ‘chutnání, chuť’. Srov. →degustace, →koštovat.

**gutaperča** ‘druh pryskyřice podobný kaučuku’. Z angl. *gutta percha* z malajského *getah* ‘guma’ a *percha* ‘gumov-

ník’.

**guturální** ‘hrdelní’, guturála. Z nlat. *gutturalis* od lat. *guttur* ‘hrdlo’.

**gubernantka** ‘vychovatelka dětí’. Z fr. *gouvernante* od *gouvernant* ‘řídící’ od *gouverner* ‘řídít’ z lat. *gubernāre* (viz →gubernátor).

**guvernér** ‘vysoký správní úředník’, guvernerský. Z fr. *gouverneur* tv. z lat. *gubernātor* (viz →gubernátor).

**gymnastika** ‘tělesné cvičení’, gymnast(k)a, gymnastický. Z ř. *gymnastikē* (*téchne*) ‘(umění) tělesného cvičení’ od *gymnastēs* ‘cvičitel’ od *gymnázō* ‘cvičím (nahý)’ k *gymnós* ‘nahý’. Srov. →gymnázium.

**gymnázium** ‘výběrová střední škola’, gymnazista, gymnaziální, gymnazijní. Přes střlat. *gymnasium* z ř. *gymnasion* ‘cvičiště, škola’, původně otevřené prostranství, kde řečtí mladíci prováděli tělesná cvičení, od *gymnázō* (viz →gymnastika).

**gynekologie** ‘ženské lékařství’, gynekolog, gynekologický. Novotvar z ř. *gynē* (gen. *gynaikós*) ‘žena’ a →logie. Srov. →žena.

**gyps** ob. ‘sádra’. Již ve střední č. (kolem r. 1600). Přes něm. *Gips*, či přímo z lat. *gypsum* a to z ř. *gýpsos* tv., nejspíš semitského původu.

## H

**habaděj** přísl. ob. ‘mnoho, nadbytek’. Vykládá se ze spojení *hanba dieti* (viz →hanba, →dít). Srov. *má toho až hanba mluvit* (Ma<sup>2</sup>).

**habán** ob. expr. ‘dlouhán’. Původně pří-

slušníci sekty novokřtěnců něm. původu, kteří se usadili na jižní Moravě a zabývali se zejména hrnčířstvím. Jméno se proto vykládá z něm.d. *Habaner* ‘hrnčíř’ (něm. *Hafner*). Vynikali

vysokou postavou, odtud dnešní význam (Ma<sup>2</sup>, HL).

**habilitovat se** ‘dosáhnout docentury’, habilitace, habilitační. Ze střlat. *habilitare* ‘dělat způsobilým’ od lat. *habilis* ‘vhodný, schopný’ a to od *habēre* ‘mít’. Srov. →rehabilitovat, →hábit.

**hábit** ‘(řeholní) šat’, expr. ‘(dlouhé) šaty’. Z lat. *habitus* ‘zevnějšek, oděv, tělesný vzhled, stav’ od *habēre* ‘mít’. Srov. →habilitovat se.

**habr**, habrový. Všesl. - slk. *hrab*, p., r. *grab*, s./ch. *gràb*, *gràbar*, b. *gábār*. Psl. *\*grab(r)ǫ*, v č. došlo k disimilačnímu zániku prvního *r* (dá se uvažovat i o přesmyku), jinde druhého (srov. →bratr). Spojuje se s lit. *skrōblas* a lat. *carpinus* tv. jako slovo ‘praeuropské’ (Ma<sup>2</sup>, HK), příbuznost kvůli velkým hláskovým rozdílům nepřipadá v úvahu. Jsou však i pokusy objasnit slovo jako domácí z psl. *\*grebti* ‘hrabat’ (viz →hrabat, →pohřbít): listí a výhonky byly česány jako krmivo dobytka, podobně by lat. *carpinus* bylo od *carpere* ‘trhat’.

**hacienda** ‘jihoamerický velkostatek’. Ze šp. *hacienda* a to z lat. *facienda* ‘co má být uděláno’ z *facere* ‘dělat’. Srov. →fakt, →faktura.

**hačat**. Dětské slovo, jež nelze etymologizovat. Srov. →hajat.

**háček**. Zdrobnělina od →hák.

**háčkovat**. Podle něm. *häkeln* tv. od *Häkel(nadel)* ‘háček (na háčkování)’ od *Haken* ‘hák’. Srov. →hák.

**had**, hadí, háďátko, hadovitý, hadovka, hadice (metaforické přenesení). Všesl. - p., r. *gad* ‘plaz’, s./ch. *gǫd* ‘hnus, neřád, havěť’, stsl. *gadǫ* ‘plaz, had, havěť’. Psl. *\*gadǫ* je zřejmě tabuový název (D4) s původním významem ‘něco odpor-

ného’. Spojuje se s lit. *gėda* ‘hanba’, něm. *Kot* ‘bláto, výkaly’, střhn. *quāt* ‘zlý, odporný’, stangl. *cwēad* ‘hnůj’, vše z ie. *\*g<sup>u</sup>ōdh-*/*\*g<sup>u</sup>ēdh-* ‘něco odporného, bláto, výkal’. Srov. i →hyzdit.

**hádat**, hádanka, záhada, pohádka, uhádnout, odhadnout, dohad, hádka, hádat se, pohádat se, hádavý (význam ‘přít se’ je jen č., snad i vlivem něm. *hadern* tv.). Všesl. - p. *gadać*, r. *gadát*, sln.d. *gādati*, stsl. *gadati*. Psl. *\*gadati* nemá jednoznačný výklad. Často se spojuje se sti. *gādati* ‘mluví’ (srov. i č. nář. ‘mluvit, žvanit’ a →pohádka). Nadějně však je i spojení s angl. *guess* ‘hádat’, stisl. *gāta* ‘hádanka’ a dále angl. *get* ‘dostat’, gót. *bi-gitan* ‘najít’, lat. *prae-hendere* ‘uchopovat’, ř. *chandánō* tv. z ie. *\*ghe(n)d-* ‘uchopit’ s významovým posunem ‘uchopovat (myslí)’ → ‘hádat’ (srov. Ma<sup>2</sup>, HK).

**hadr**, hadřík, hadrový, hadrář, hadrník, hadrárna. Z něm. *Hader* tv.; nář. a slk. *handra* se zesilovacím *-n-*.

**hafan**, hafat. Expr., onom.

**hagiografie**, hagiograf ‘literatura o životě svatých’. Z ř. *hāgios* ‘svatý’ a →grafie.

**háj**. P. *gaj*, r.d. *gaj*, s./ch. *gāj*. Původně asi ‘posvátný, chráněný les’. Dále viz →hájít, od něhož je odvozeno.

**hajat**, hajinkat. Dětské slovo, etymologie tedy nemožná. Je i v slk. a hl., srov. i lot. *aijāt* ‘kolébat’.

**hajdalák**, hajdalácký. Z *hajdamák*, což byl původně ukrajinský povstalec proti polské šlechtě vzbouřené proti Rusku. Z tur. *hajdamak* ‘lupič’ (Ma<sup>2</sup>).

**hajduk** ‘bývalý uherský žoldněř’. U Jg též *hejduk*. Z maď. *hajdú* tv. (pl. *hajdúk*). Nabylo různých dalších významů: ‘bojovník proti Turkům’ (jsl.),

‘lehký pěšák’, ‘ozbrojený osobní či úřední sluha’ aj.

**hajdy** citosl. Slovo je rozšířeno na širokém území stř. a jihových. Evropy: p. *hajdy*, *hajda*, r. (*g*)*ajdá*, sln. *hàjdi*, s./ch. *hàjde*, tur., maď. *hajde*, rum. (*h*)*aida*, ale i něm. *heidi*, *heda*. Těžko soudit, zda je slovo všeobecným výrazem radosti, pobídky ap. pro uvedený areál (Ma<sup>2</sup>), či zda se rozšířilo z tur. (alespoň pro Balkán je pravděpodobnější druhá možnost).

**hájit**, hajný, hájovna, hájemství, obhájit, obhájce, obhajoba, zahájit. Všesl. (kromě b. a mak.) - p. *gaić* ‘sázet les, krásnit zelení’, str. *gajiti* ‘ohrazovat, bránit’, s./ch. *gājiti* ‘chovat, pěstovat, pečovat’. Psl. \**gajiti* se dá dobře vysvětlit odvozením od \**gojiti* (→hojit) (zdloužením kořenové samohlásky (B5)). Původní význam ‘nechat žít’ se změnil v ‘pěstovat, chovat’ a dále ‘chránit’. Viz i →háj, →zahájit.

**hajlovat** ‘zdravit fašistickým pozdravem’. Od něm. *heil!* ‘sláva, zdar’ (viz →celý), používaného něm. fašisty.

**hajtra** ob. zast. ‘špatný, sešlý kůň’. Nejasné.

**hajzl** vulg. ‘záchod; špatný člověk’, hajzlík. Z něm. *Häusel*, což je zdrobnělina od *Haus* ‘dům’ (‘záchod’ = ‘domeček’). Ohledně přeneseného významu srov. →prevít.

**hák**, háček, hákový, hákovat, zahákovat, zaháknout, vyháknout. Ze střhn. *hāke(n)* tv. (dnes *Haken*, srov. angl. *hook*). Srov. →haše.

**háklivý**, háklivost. Z rak.-něm. *haklich* tv. (něm. *heikel*).

**hákovnice** ‘druh středověké střelné zbraně’. Podle něm. *Hakenbüchse*, vlastně ‘puška s hákem’ (připínala

se hákem) (Ma<sup>2</sup>). Srov. →arkebuza, →hák.

**haksna** vulg. ‘noha’. Z něm. *Hachse* tv. ze sthn. *hāhs(e)na*, jež asi souvisí s něm. *hängen* ‘viset’ a *Sehne* ‘šlacha’.

**hala**, halový. Z něm. *Halle* (srov. angl. *hall*); fr. *halle* je z germ. Srovnává se s lat. *cella* (→cela), vyvozuje se z ie. \**kel-* ‘zakrývat’.

**halabala** přísl. ob. Stč. *chalabala*, *chalybaly*. Spojení typu *čáry máry*, v němž je druhá část rýmovou ozvěnou prvního. Podobné je r.d. *chalabalá*, *chalachalá* ‘uspěchaný, povrchní člověk’, srov. i r.d. *chaloumnyj* ‘pošetilý’. Snad lze spojit i se s./ch. *hàla* ‘nečistota, špína’, b. *chála* ‘obluda způsobující vítr, bouři ap.’, ale etymologické východisko je temné. Č. a r. slova ukazují spíš na onom. tvoření. Srov. *halí belí* (v říkance), dále →haraburdí, →halekat.

**halali** ‘lovecké fanfáry’. Přejato (asi přes něm.) z fr. *hallali* asi onom. původu (srov. ř. *alalā* ‘válečný pokřik, výskání’).

**halama** ob. expr. ‘neotesaný člověk’. Asi expr. obměna k →holomek.

**halapartna**, halapartník. Z něm. *Hellebarde* ze střhn. *helmbarte* a to z *helm* ‘rukojeť’ a *barte* ‘sekyra’. Srov. →bradatice.

**halas**, halasit, halasný. P. *hałas*, *hałasić* (výpůjčka z č. či naopak?). Asi expr. obměna k →hlas, srov. →halekat, →harašit.

**halda** ‘hromada’. Z něm. *Halde*, jehož další původ je nejistý.

**halekat**, halekání. Slk.d. *helekať*. Od citosl. jako →haló, →hola, →hele. Srov. i →hejkat.

**halena**, halenka. Převzato asi ze s./ch. *hàljina* ‘(volný) oděv’ od *hàlja* tv. a to

asi z tur. *chali* ‘koberec’ (srov. i sln. *hálja* ‘halena, plášť’, b. *chalina* ‘dlouhý svrchní oděv’ (s./ch. a sln. *h* = *ch*). V č. a slk. se přiklonilo k →halit, původní význam byl ‘lidový svrchní oděv z bílého hrubého sukna’ (Ma<sup>2</sup>).

**haléř**, halíř, haléřový. Ze střhn. *haller*, *heller* (dnes *Heller*) podle něm. města *Schwäbisch-Hall*, kde se razil. Původně (od 13. st.) drobná stříbrná mince v ceně jednoho feniku, platila v různých oblastech až do 19. st. (v Rakousku do r. 1924), dnes jen v Česku a na Slovensku.

**halit**, odhalit, zahalit, rozhalit, rozhalenka. Samotné *halit* je nové, ve starší č. pouze s předponami. Tak obyčejně i jinde: sln. *zagáliti* ‘zahalit’, sln., s./ch. *razgáliti* ‘odhalit’, s./ch. *razgáliti se* ‘rozjasnit se’, r.d. *progálit* ‘očistit (od křoví)’, ukr. *prohálna* ‘světlé místo’. Nejspíš lze vyjít ze zdložené varianty kořene *\*gol-*, který je v →holý; výchozí by pak byly tvary s předp. *raz-*, *od-* ap. s významem ‘obnažit, učinit holým, nahým’, z toho pak po odsunutí předp. nový, převrácený význam. Srov. →haluz.

**halma** ‘druh společenské hry’. Z ř. *hálma* ‘skákání, skok’ (při hře se přeskakují figurky). Souvisí se →salto.

**halo** ‘světelný kruh kolem slunce, měsíce ap.’. Z lat. *halōs* z ř. *hālōs*, *hālōn* tv. V astronomii od 16. st.

**haló** citosl. Asi z angl. *hallo*, *hello*, srov. fr. *holà*, šp. *hola*, sthn. *hala* s podobným užitím, dále →hola a →halali, vše od stejného citosl. základu.

**halogen** ‘reaktivní prvek, snadno slučitelný s kovem’, halogenový. Z ř. *háls* (gen. *halós*) ‘sůl’ a základu *gen-* ‘rodit, tvořit’ (viz →gen, srov. →fosgen, →au-

togen, →estrogen). Podle toho, že tyto prvky tvoří soli.

**halt** citosl. zast. ‘stát’. Z něm. *halt!* ‘stůj, zadrž’ od *halten* ‘držet’ (angl. *hold*).

**halucinace** ‘smyslový klam’, halucinační, halucinovat. Z lat. (*h*)*allūcinātiō* ‘blouznění’ od (*h*)*allūcinārī* ‘blouznit’ od ř. *alýō* ‘bloudím, jsem bez sebe’.

**halušky** ‘druh jídel z těsta’. Užívá se hlavně na Moravě. Z pol. *gatuszka*, což je zdrobnělina k *gałka* ‘kulička’.

**haluz**. P. *galqz*, ukr. *halúza*, chybí v r. a jsl. Psl. *\*galqza*, *\*galqz* se nejčastěji odvozuje od psl. *\*galz* (r.d. *gályj* ‘holý, nezalesněný’), původní význam by byl ‘holá větev’. Přípony *-qza*, *-qz* jsou však dost nezvyklé. Dále srov. →holý, →halit, →haluzna.

**haluzna** zast. ‘velká neútluná místnost či stavení’. Vyvozuje se od →haluz jako ‘stavba z haluzí’ (Ma<sup>2</sup>), nelze však vyloučit převzetí ze střhn. *hallhūs*, srov. →hala a něm. *Haus* ‘dům’.

**hambalek** ‘vodorovný trám ve střeše; hřada ap.’. Z něm. *Hahnenbalken* ‘kohoutí hřada’ z *Hahn* ‘kohout’ a *Balken* ‘trám’ (srov. v mor. lid. písni *jak ten holúbek po hambalkách*). Srov. →hampějz, →balkon.

**hamburger** ‘žemle s karbanátkem z hovězího masa’. Z angl. *hamburger*, vlastně ‘hamburský řízek’ (podobně jako *frankfurter* ‘párek’ ap.). Později využito shody začátku slova s angl. *ham* ‘šunka’ a podle vzoru angl. *ham sandwich*, *cheese sandwich* ap. tvořeny ‘složeniny’ jako *cheeseburger* ‘sýrový hamburger’ aj.

**hamižný**, hamižnost, hamižník. Stč. *hamišný*, *hemišný* ‘lstivý, zákeřný’ ze střhn. *hemisch*, *hamisch* tv. U Jg *hamižný* ‘hanebný’. Změna (úžení) vý-

znamu v dnešní ‘chamtivý’ asi vlivem  
→hamounit.

**hamounit**, hamoun. Dříve *hamonit(i)*.

Ve slov. jazycích je nejbližší s./ch.d. *gaman* ‘(zisku)chtivý’, *vgamniti* ‘bažit’.

Další souvislosti však málo jasné.

**hampejz** zast. ‘nevěstinec, bordel’. Stč. *hampajs*, *hanpajz*. Vykládá se ze střhn. *han(en)biz* ‘kohoutí kousnutí’ (paralela je ve střlat. *gallimordium* tv.) podle toho, že na nevěstincích býval obraz kohouta na slepici (Ma<sup>2</sup>). Srov. něm. *Hahn* ‘kohout’ (srov. →hambalek) a *Biss* ‘kousnutí’ (srov. angl. *bit* ‘kousek’).

**hamr** ‘těžké kladivo’; zast. (pl.) ‘hutní závod’. Z něm. *Hammer* ‘kladivo’, jež souvisí s →kámen.

**hana**, hanba. Viz →hanět.

**handicap** ‘nevýhoda, ztížení podmínek (zvláště ve sportu)’, handicapovat, handicapovaný. Z angl. *handicap*, původně ‘znevýhodnění silnějších koní v dostizích’, ze spojení *hand in cap*, do slova ‘ruka v čepici’, jehož motivace není zcela jasná (snad odkaz na losování před dostihem). Původně prý název jisté loterijní hry.

**handlovat** ob. ‘obchodovat, vyměňovat’, handl, handlír, vyhandlovat. Z něm. *handeln* tv. a to od *Hand* ‘ruka’, původně tedy ‘brát do ruky’.

**handrkovat se** ob., handrkování. Dříve též *hadrkovati*, *hadrovati* (Jg). Z něm. *hadern* ‘hádat se’, srov. →hádat se.

**hanět**, hanit, hana, pohana, hanba, hanebný, hanbit (se), zahanbit, zahanbu-  
jící, ohanbí. P. *ganić*, ukr. *hányty*, r.d. *gánit*’, sln. *pogániti*, s./ch. *pòganiti* ‘špi-  
nit, hanobit’. Psl. *\*ganiti* je sporné. Po-  
ukazuje se na blízkost stsl. *gaditi* ‘tu-  
pit’ od *gadō* (→had) (Ma<sup>1</sup>), v souvis-

losti s jsl. slovy však má své oprávnění i domněnka o vzniku *\*ganiti* mylnou dekompozicí (oddělením domnělé předpony) z *\*poganiti* od *\*poganō* (→po-  
han) (srov. r. *pogányj* ‘nečistý’, s./ch. *pògan* tv.).

**hangár** ‘hala pro letadla’. Z fr. *hangar*, původně ‘přístřešek’, nejspíš ze střlat. *angarium* ‘kovárenská stáj (pro poštovní koně)’ a to z ř. *ángaros* ‘jízdní posel’.

**hantýrka** ‘mluva určité společenské skupiny’. Od něm. *hantieren* ‘provozovat obchod’ a to z fr. *hanter* ‘chodit sem a tam, často navštěvovat’.

**hapat**. Dětské slovo citosl. původu. Srov. →hop.

**happening** ‘umělecká činnost využívající netradičních a provokujících prostředků’. Z angl. *happening* tv. od *happen* ‘udát se, stát se’.

**happy end** ‘šťastný konec (filmu ap.)’. Z angl. *happy* ‘šťastný’, jež souvisí s *happen* (viz →happening), a *end* ‘konec’ (souvisí s →ante- a →anti- z ie. *\*ant-* ‘přední strana, konec’). Srov. →víkend.

**haprovat** ob. ‘váznout, mít závadu’. Z něm. *hapern* a to asi ze střlniz. *hāperen* ‘zadržávat, koktat’ původu asi onom.

**hapták** zast. slang. ‘postoj v pozoru’. Z něm. vojenského *habt Acht* ‘pozor!’, do slova ‘mějte pozor’. Srov. →bacha.

**haraburdí** hov. Dříve i *haraburda* (Jg). Ukr. *halaburda* ‘rámus, zmatek’, podobné je i č.d. *charabura* ‘slabý člověk’. Nepochybně expr. tvoření, první část je asi citosl. původu (srov. →halabala, →halekat, →harašit), druhá připomíná stč. *burda* ‘břemeno; bouře, svár’ (Ma<sup>2</sup>), ale ta podobnost může být u expr. slova náhodná. Srov. →haram-

pádí.

**harakiri** 'sebevražda rozpáráním břicha (u Japonců)'. Z jap. *hara* 'břicho' a *kiri* 'řezat'.

**harampádí**. Dříve též *harampátí*, *hara-pátí*, *hamparátí* (Jg). Stejně jako →haraburdí, druhá část slova neprůhledná.

**harant** ob. zhrub. 'dítě'. Poprvé v Jgd ve významu 'těkavý člověk, chlapec'. Ne příliš jasné. Podle všeho bezprostředně nesouvisí se stč. osobním jménem *Harant* z něm. *Herrand*, bude spíš novější od *háratí* 'prudce, skokem jít či jet' (Jg). Není však vyloučeno, že formou bylo k zmíněnému jménu přikloněno.

**harašit**, harašení. Asi z citosl. základu (srov. stč. *hara* 'ach, ouvej'), který je i v →haraburdí, →halabala, →hartusit aj.

**hárat** kníž. 'planout, bouřlivě se projevat', rozháraný 'neuspořádaný'. Jinak jen slk. *hárať* tv. a s./ch. *gáratí* 'zapalovat oheň'. Psl. *\*garati* souvisí s *\*gorěti* (→hořet), jde o tzv. opětovací sloveso s prodlouženou kořenovou samohláskou (B5). Srov. →oharek.

**harcovat (se)** 'potloukat se, putovat', harcovník. Stč. *harcovati* 'najíždět k útoku, dorážet' je od *harc* '(bojová) půtká, šarvátka' a to z maď. *harc* 'boj, bitva'.

**hardware** 'základní technické vybavení počítače', hardwarový. Z angl. *hardware* tv., v základním významu vlastně 'železářské zboží' z *hard* 'tvrdý' a *ware* 'zboží, výrobky'. Srov. →software.

**harém**. Přes tur. *hare*m z ar. *ḥarām* 'zakázaný; zakázané místo'.

**harfa**, harfeník, harfenice, harfenista, harfenistka. Všesl. přejímka (r. *árfa*) z něm. *Harfe* (srov. angl. *harp*, stangl. *hearpe*), jež souvisí s lat. *corbis* 'koš',

ř. *kárfos* 'suché stéblo, tříška', vše k ie. *\*(s)kerb(h)* 'kroutit, ohýbat', motivací je tedy zakřivený tvar nástroje. Srov. →harpuna.

**harlekýn** 'šašek ve staré it. komedii', harlekýnský. Z něm. *Harlekin* a to přes fr. z it. *arlecchino*, to pak ze stfr. *mesnie Hellequin* 'veselá čertova čeládka', jehož další původ není jistý. Snad ze střangl. *Herla king* 'král Herla'.

**harmonie**, harmonický, harnonizovat. Přes stflať. *harmonia* z ř. *harmoníā* 'spolek, soulad' od *harmózō* 'spojuji, slučuji'. Srov. →harmonika, →harmonium.

**harmonika**, harmonikář, harmonikářský. Z angl. *(h)armonica* (sestrojil B. Franklin r. 1762) od lat. *harmonicus* 'souladný' (viz →harmonie).

**harmonium** 'klávesový nástroj připomínající zvukem varhany'. Poprvé sestrojeno r. 1840 ve Francii, k motivaci pojmenování viz →harmonie, →harmonika.

**harpuna** 'oštěp na laně užívaný k lovu velryb', harpunář, harpunářský. Z něm. *Harpune* a to (stejně jako angl. *harpoon*) ze stñiz. *harpoen* ze stñfr. *harpon* 'železný hák' od *harpe* 'hák'. To je asi germ. původu, ze stejného kořene jako →harfa.

**harpyje** 'druh jihoamerického dravce'. Z ř. *háropyia*, což byl název démonických bytostí, napůl žen a napůl ptáků, jež unášely lidi. Od *harpázō* 'uchvacuji, plení'.

**hartusit**, hartusivý. U Jg též *harušiti*, slk. *harusiť*. Asi citosl. původu jako →harašit.

**hasák** 'nástroj k šroubování, přidržení trubek ap.'. Původně 'pácidlo, zdvihadlo na klády' (Jg). Málo jasné. Snad z

něm. *Haspe* 'zdvihák'.

**hasit**, hasicí, hasič, hasičský, uhasit, hasnout, uhasnout, pohasnout, dohasnout, vyhasnout, zhasnout, zhášet. Všesl. - p. *gasić, gasnǎć*, r. *gasit', gásnut'*, s./ch. *gásiti, gǎsnuti*. Psl. *\*gasiti, \*gasnōti* je příbuzné s lit. *gèsti* 'hasnout', *gesinti* 'hasit, zhášet', ř. *sbénny̯mi* 'hasím' z ie. *\*(s)g<sup>u</sup>es-/ \*g<sup>u</sup>ōs-* tv. (A3, A5). Srov. →azbest.

**hasit si** ob. expr. 'rychle jet'. Nepatří zřejmě k →hasit, ale k staršímu č. *hasati* 'rejdit' (Jg, Ma<sup>2</sup>), jehož původ není jasný.

**hasnout**. Viz →hasit.

**hastrman** ob. 'vodník'. Stč. *vastrman* 'jakýsi vodní tvor' ze střhn. *wazzerman*, doslova 'vodní muž' (srov. →voda a →muž). Počáteční *h-* možná podle →hastroš (HK), ale směr vzájemného působení mohl být i opačný.

**hastroš**. Původně 'strašák v poli'. Nepříliš jasné. Někteří soudí na expr. přetvoření něm. *Hasenschreck* 'plašidlo na zajíce' (z *Hase* 'zajíc' a *Schreck* 'strašák'). Stejný začátek jako ve slově →hastrman svědčí o vzájemném ovlivnění obou forem.

**haše** 'kašovitý pokrm z mletého masa'. Z fr. *haché* 'sekané (maso)' od *hacher* 'sekat, krájet' od *hache* 'sekera' (srov. angl. *hatchet* tv.), původu germ.

**hašíš** 'omamná látka z ind. konopí', hašíšový. Z ar. *ḥašíš* 'suchá tráva', pak i 'indické konopí'.

**hašlerka** 'bonbon proti kašli'. Podle populárního kabaretního písničkáře Karla Hašlera (1879-1941).

**hašteřit se**, hašteřivý. Málo jasné. Snad z maď. *házsártos* 'hašteřivý' (Ma<sup>2</sup>).

**hať** 'stezka přes močál z větvi ap.; svazek proutí k zpevňování břehů, svahů ap.',

hatit, zhatit. Všesl. (kromě b., mak.) - p. *gać*, r. *gat'*, s./ch. *gât* 'hráz, jez'. Psl. *\*gatb/ \*gatō* nejspíš souvisí s lit.d. *góti* 'jít', lit. *gātvė* 'ulice', sti. *gāti-*, *gātú-* 'cesta', *jīgāti* 'jde' a dále i gót. *qiman* (něm. *kommen*, angl. *come*) 'přicházet', lat. *venīre* tv., ř. *baínō* 'kráčím', toch. A *kām* 'přicházet', vše z ie. *\*g<sup>u</sup>ā-*, *\*g<sup>u</sup>em-*, *\*g<sup>u</sup>en-* 'jít' (A3). Srov. např. →advent, →báze. *Hatit* znamenalo tedy 'přehrazovat (močál ap.)', z toho přeneseně 'přehrazovat, kazit (plány ap.)' (HK, trochu jinak Ma<sup>2</sup>).

**hatmatilka** 'nesrozumitelná řeč'. Z expr. *hať mať*, která je obdobné povahy jako např. *hatla patla* či →halabala.

**hattrick** 'vstřelení tří branek za sebou jedním hráčem'. Z angl. *hat-trick* tv., doslova 'kloboukový trik'. Srov. →trik.

**haur** (dělat haura) ob. expr. 'okázale rozhazovačný člověk'. Z něm. *Hauer* 'havíř', v arg. také 'zloděj, podomní obchodník'. V č. arg. 'udavač, pozér'. Viz →havíř.

**háv** kníž. 'šat'. Jen č. (poprvé u Klareta ve 14. st. ve významu 'rytířské odění, brnění'), nepříliš jasné. Uvažuje se o spojitosti se starším č. *háb(y)* 'šaty' (podle Ma<sup>2</sup> ar. původu, ale může být i z →hábit), či střhn. *habe* 'majetek' (HK).

**havana** 'druh doutníků'. Podle *Havany*, hlavního města Kuby.

**havárie** 'nehoda', havarijní, havarovat. Přes něm. *Havarie* z fr. *avarie* a to z it. *avaría*. Východiskem je asi ar. *ʿawārīya* 'zboží poškozené mořskou vodou' od *ʿawār* 'chyba, vada'. Rozšíření na různé druhy nehod až ve 20. st.

**havelok** 'druh pláště'. Z angl. *havelock* podle angl. generála *H. Havelocka* († 1857).

**havěť**. Dříve i *havěď* (Jg). Všesl. (kromě

sln. a luž.) - p. *gawiedź* ‘chátra, havěť’, r.d. *gáveda, gáved* ‘havěť (zvláště hadi, žáby ap.)’, s./ch. *gävēd* ‘divoká zvěř’. Psl. *\*gavēdb, \*gavēdō, \*gavēda* se spojuje s →havný, nemá však prokazatelné ie. souvislosti. Významově by se dobře hodilo k ie. *\*gʷēd-* (viz →had, →hyzdit), ale hláskoslovně z něj nelze vyvodit.

**havíř**, havířský. Dříve i *havěř*. Ze staršího něm. *hawer* tv. (dnes *Hauer*, srov. →haur) od *hauen* (střhn. *houwen*) ‘sekat, dobývat (uhlí)’, jež je příbuzné s →kovat.

**havran**, havraní. Všesl. - p. *gawron*, r.d. *gávoron*, s./ch. *gävran*. Psl. *\*gavornō* (B8) je znělou variantou k *\*kavornō* (asi z *\*kavo-vornō*), jak o tom svědčí sln. *kávran*, s./ch. *kavran*, ukr. *kávoron* i příbuzné lit. *kóvarnis* tv. První část slova lze spojit s →kavka, druhou s →vrána, obě jsou zřejmě onom. původu. Zvukomalebný základ je i v stangl. *hraefn* (angl. *raven*), sthn. (*h*)*raban* (něm. *Rabe*), lat. *corvus* či ř. *kórax*.

**hazard** ‘hra založená jen na náhodě, riskantní čin’, hazardní, hazardér, hazardovat, prohazardovat, zahazardovat si. Stč. *hazart* ‘druh hry v kostky’. Přes něm. ze stfr. *hasart* ze šp. *azar* a to z ar. *az-zahr* ‘hra v kostky’. Nynější významy se vyvinuly ve starší fr. a přišly k nám opět přes něm.

**házet**, házená, házenkář(ka), házenkářský, naházet, proházet, přeházet, vyhazovat, zahazovat aj. Z psl. *\*gad-ja-ti* (B3, C1), dále viz →hodit.

**hazuka** ‘delší svrchní oděv’. Ze střhn. *husecke, hosecke* a to asi ze stfr. *housse* ‘houně, pokrývka’.

**hbitý**, hbitost. Jen č. (p. *gibki*, r. *gīb-*

*kij* ap.). Z psl. *\*gōbitō(jb)* (B6, B9) od *\*gōbnōti* (viz →hnout), tedy ‘ohebný, pohyblivý’. Srov. →hebký, →hýbat (se).

**hebký**, hebkost, heboučkový. Ve staré č. ‘ohebný, mrštný’, pak ‘poddajný, jemný na dotek’. Jen č., z psl. *\*gōbōkō(jb)* (B6, B9) od *\*gōbnōti* (viz →hnout, srov. →hbitý, →hýbat se).

**hecovat** ‘dráždit, vybuzovat’, hec, vyhecovat, nahecovat. Z něm. *hetzen* ‘štvát’, jež souvisí s *hassen* ‘nenávidět’ (angl. *hate* tv.).

**heč** citosl. Vyjadřuje chlubení. Vykládá se obměnou z *hled* či *hledž(e)* (Ma<sup>2</sup>), ale snad ani nemusí být takto motivováno.

**hédonický** ‘požitkářský’, hédonik, hédonismus. Od ř. *hēdonē* ‘rozkoš, radost’ od *hēdýs* ‘sladký, chutný, příjemný’.

**hedvábí**, hedvábný. Slk. *hodváb*, p. *jedwab* asi budou z č. Vykládá se ze sthn. *gota-webbi* ‘drahocenná tkanina’ (doslova ‘boží tkanina’, srov. něm. *Gott* ‘bůh’, *weben* ‘tkát’, možná spíš ‘tkanina sloužící k bohoslužebným účelům’), na cestě z germ. do č. však musíme předpokládat nepravdivelné hláskové změny.

**hegemonie** ‘nadvláda’, hegemonický, hegemon. Z ř. *hēgemoniā* ‘velitelství, velení, vláda’ od *hēgemōn* ‘velitel, vládce’ k *hēgéomai* ‘jsem vůdcem, vedu’.

**hej** citosl. Zvolání, jež má obdoby v jiných evr. jazycích (něm. *he!*, angl. *hey!* aj.). Srov. i →hoj.

**hejkat**, hejkání, hejkal, zahejkat. Srov. →hej a →hýkat.

**hejl**, hýl ‘zpěvný pták s červenou spodní částí těla’. P. *gil*, r.d. *gil*. Psl. *\*gylb* by snad mohlo mít souvislost se s./ch.d. *gǫljati* ‘chodit po blátě, skákat na jedné noze’ a r. *guljāt* ‘procházet se’ (srov.



něm. *Gimpel* ‘hýl’ od střhn. *gumpen* ‘skákat’). Domněnky o předie. původu slova (Ma<sup>2</sup>, HK) nejsou přesvědčivé. *Hejl na nose* ve významu ‘mrazem zrudlý nos’ podle charakteristického zbarvení ptáka.

**hejno.** Jen č., slk. zast. *hajno*, p.d. *gajno* tv., r.d. *gajno* (C5) ‘hnízdo, chlív’. Psl. \**gajno* je asi od \**gajiti* (→hájit), tedy ‘to, co je chráněno, chováno’ (původně jen o domácím zvířectvu).

**hejsek** ‘rozmařilý mladík’. Dříve též *hýsek*, *hések* (Jg). Od slovesa *hejsati* ‘bujně si vést’ (hl. *hejsáč* tv.) asi od citosl. *hej(sa)* (srov. →hej). Bylo i stč. *hesovati* ‘rozmařile žít’.

**hejtman** ‘vojenský vůdce; správní úředník’. Stč. *hajtman*, *hautman*, *hauptman* aj. Z něm. *Hauptmann* (střhn. *houbetman*) ‘velitel, náčelník’ z *Haupt* ‘hlava’ (souvisí s angl. *head* a lat. *caput* tv., srov. →kapuce) a *Mann* ‘muž’ (srov. →muž).

**hekat**, hekání, heknout. Onom., vlastně ‘říkat *he*’. Srov. →hejkat.

**hekatomba** ‘hromadná oběť’. Z ř. *hekátombē* ‘oběť sta volů’ z *hekátón* ‘sto’ (srov. →sto, →hektar) a *boūs* ‘vůl, býk’ (srov. →hovado).

**hektar** ‘sto arů’. Z fr. *hectare* a to uměle z ř. *hekátón* ‘sto’ (srov. →sto, →hektolitr) a fr. *are* (viz →ar).

**hektický** ‘horečný, vzrušený, kvapný’. Přes něm. *hektisch*, fr. *hectique* z ř. *hektikós* ‘tuberkulózní, horečnatý’, vlastně ‘trvalý, nepřestávající’, od *héxis* ‘chování, stav, zvyk’ od *échō* ‘mám, držím, chovám se’.

**hektolitr** ‘sto litrů’. Z *hekto-* (srov. →hektar, →sto) a →litr.

**hele(ď)**. Asi od *hled* (viz →hledět), pod vlivem citosl. útvarů, jež jsou v →hale-

kat, →hola, →harašit ap. Srov. i →hallas.

**helikon** ‘basový žesťový nástroj’, helikonka ‘druh tahací harmoniky’. Od ř. *hélíx* ‘točitý, zakřivený’ podle tvaru nástroje. Srov. →helikoptéra.

**helikoptéra** ‘vrtulník’. Z fr. *hélicoptère* a to uměle z fr. *hélice* ‘vrtule’ z ř. *hélíx* ‘točitý’ (srov. →helikon) a *pterón* ‘péro, let, pták’ (srov. →pták).

**heliocentrismus** ‘názor, že Slunce je středem vesmíru’, heliocentrický. Utvořeno z ř. *hēlios* ‘slunce’ (viz →slunce, →helium) a lat. *centrum* (viz →centrum).

**helium** ‘vzácný plyn’, heliový. Polatinštělá podoba ř. *hēlios* ‘slunce, sluneční svit’ (srov. →slunce, →heliocentrismus); plyn byl poprvé zjištěn ve slunečním spektru (1868), až pak na Zemi (1895).

**helma** ‘přilba’, helmice. Přejato ze střhn. *helm*, jež asi vzdáleně souvisí s →hala (od ie. *\*kel-* ‘zakrývat’).

**helvet**, helvít ‘reformovaný evangelík’. Podle lat. názvu Švýcarska *Helvetia*, odkud pocházel zakladatel tohoto směru protestantství Kalvín.

**hematologie** ‘lékařský obor zabývající se krví’, hematolog, hematologický. Uměle k ř. *haíma* (gen. *haímatos*, polatinštělá podoba *haema*) ‘krev’ a →logie. Srov. →hemo-.

**hemeroidy**. Viz →hemoroidy.

**hemisféra** ‘polokoule’. Z ř. *hēmi-* ‘polo-’ (srov. →semi-) a *sfaíra* ‘koule’ (srov. →sféra).

**hemo-** (ve složeninách) ‘týkající se krve’. Z ř. *haíma* ‘krev’ (viz →hematologie). Srov. →hemoglobin, →hemoroidy.

**hemoglobin** ‘červené krevní barvivo’. Z →hemo- a lat. *globus* ‘koule’ (→gló-

bus).

**hemoroidy** ‘chorobné rozšíření žil konečníku’. Přes lat. *haemorrhoidae* z ř. *haimorhoïdes* (pl.) ‘(chorobné) krvácení’ z *haïma* ‘krev’ (srov. →hemo-) a *rhēō* ‘teču’ (srov. →revma, →reostat).

**hemžit se**, hemžení, hemživý, zahemžit se. Stč. *hemzati* ‘hemžit se, lézt’. Všesl. - p. *giemzić* ‘svědit, svrbět, zneklidňovat’, str. *gomżiti* ‘hýbat se, zachvívat se’, s./ch. *gāmziti* ‘lézt, plazit se’. Psl. \**gōmżiti* (*se*) nemá jistý výklad. Nepochybně k témuž základu patří →hmyz, ale další souvislosti, např. s →hmota, či dokonce se slovy jiných ie. jazyků jsou značně problematické.

**hena** ‘červené barvivo na vlasy’. Z fr. *henné* a to z ar. *hinnā* tv.

**hepatitida** ‘zánět jater’. Přes nlat. *hepatitis* od ř. *hēpar* (gen. *hēpatos*) ‘játra’.

**hepta-** (ve složeninách) ‘sedmi-’. Z ř. *heptá* ‘sedm’. Viz →sedm.

**heraldika** ‘nauka o znacích (erbecch)’, heraldický, heraldik. Z nlat. (*ars*) *heraldica*, vlastně ‘umění heroldů’, protože heroldi při turnajích ohlašovali své pány a kontrolovali erby. Dále viz →herold.

**herbář** ‘sbírka sušených rostlin’. Ze stř-lat. *herbarium* od lat. *herba* ‘bylina, rostlina’.

**herberk** ob. hanl. ‘noclehárna, útulek, nepořádek’. Původně ‘cechovní hospoda’. Z něm. *Herberge*, původně ‘přístřešek pro vojsko’, srov. něm. *Heer* ‘vojsko’ a *bergen* ‘ukrývat’. Srov. →herold.

**herbicid** ‘chemikálie ničící plevel’. Srov. →herbář a →genocida.

**herda** ob. expr. ‘rána do zad’. Nejasné.

**herdek** citosl. Z maď. *ördög* ‘čert’ přikloněním k →hergot a jeho obměnám.

**herec**, herečka, herecký, herectví. No-

vější. Odvozeno málo obvyklým způsobem od *hra* (→hrát).

**heredita** ‘dědičnost’. Z lat. *hērēditās* ‘dědictví’ od *hērēs* ‘dědic’.

**hereze** ‘kacířství’, heretik, heretický. Ze střlat. *haeresis* z ř. *haïresis* ‘volba, sklon k něčemu, sekta, odchýlné učení’ od *hairéomai* ‘volím, dávám přednost’. Souvisí s lat. *haerere* ‘lpět’, srov. →adheze, →koherence.

**hergot** citosl. Z něm. *Herr Gott* ‘pane Bože’. Jako zaklení používající ‘jména Božího’ často podléhá tabuově motivovaným obměnám (D4), srov. *heršvec*, *hernajs* i →herdek.

**herka** ‘sešlý kůň’. V č. již od střední doby. Ze střhn. *gurre*, *gorre* tv., jehož další původ je nejistý.

**herkules** ‘silák’. Podle mytického hrdiny *Herkula* (ř. *Hēraklēs*), proslulého silou. V první části je jméno bohyně *Héry*, ve druhé ř. *kléos* ‘sláva’.

**hermafrodit** ‘oboupohlavní tvor’. Z ř. *Hermafróditos*, což byl v řecké mytologii syn boha *Herma* a bohyně *Afrodity* navěky spojený s nymfou v jednu bytost - napůl muže, napůl ženu.

**hermelín** ‘kožešina z hranostaje’. Z něm. *Hermelin* tv., také ‘hranostaj’, což je vlastně zdobnělina k sthn. *harmon* tv. Příbuzné je lit. *šermuō* a rétorom. *car-mún* tv., základem je ie. \**ker-*, \**ker-* ‘šedivý, špinavý, bělavý ap.’. Srov. i →hranostaj.

**hermeneutika** ‘výklad starých textů’, hermeneutický. Od ř. *hermēneutēs* ‘vykladač, tlumočník’ od *hermēneūō* ‘vykládám, tlumočím’. Souvisí s lat. *sermō* ‘rozhovor, rozprava’.

**hermetický** ‘vzduchotěsný’. Od ř. *Hermēs* *Trismégistos*, doslova ‘Hermes třikrát největší’, což byl titul

egypt. božstva Thóta, jakéhosi bájného zakladatele alchymie a okultních věd, který prý mj. dokázal zvláštní pečeti neprodyšně uzavřít skleněné nádoby.

**heroický** 'hrdinský', heroismus. Z lat. *hērōicus* z ř. *hērōikos* od *hērōs* 'hrdina'. Původně 'ochránce', souvisí s lat. *servus* 'sluha, otrok'. Srov. →servus, →servis.

**heroin** 'silná droga bílé barvy'. Uměle utvořeno (přelom 19. a 20. st.) příp. -in od základu, který je v →heroický (naznačení její velké síly).

**herold** 'středověký šlechtický obřadník'. Stč. *herolt*. Přejato přes střhn. *heralt* ze střfr. *heraut*, *hiraut*, to pak je z germ. (frk.) *\*heriwald*, doslova 'vládce vojska' (srov. něm. *Heer* 'vojsko' a *walten* 'vládnout'). Stejnou motivaci mají i jména *Harold*, *Harald*. Srov. →heraldický.

**heryn(e)k** 'slaneček'. Stč. *heryňk*. Ze střhn. *haerinc* (dnes *Hering*), jehož původ není jasný.

**heřmánek**, heřmánkový. Stejně jako slk. *harmanček*, *rumanček*, p. *rumianek*, r. *romáška* tv. pochází z lat. *chamaemellum romanum*, vlastně 'heřmánek římský' a to z ř. *chamaímelon*, doslova 'jablko na zemi' (*mēlon* 'jablko', *chamai* 'na zemi'). Základem slov. slov se stala druhá část lat. podoby (srov. i →rmen), ovšem značně pozměňovaná lid. etym. (D2). Asi tu působila i kontaminace (D3) s částí první - tak se alespoň soudí u něm. nár. podob *Hermel*, *Hermlan*, *Hermandel*, které zřejmě českou podobu ovlivnily. Výsledkem je slovo jakoby odvozené od osobního jména *Heřman*.

**heslo**, heslový, heslář. Již stč., jen č., odtud do pol. (*hasło*) a dále do ukr. a r.

(*gáslo*). Málo jasné. Vzhledem k pol. *godło* tv. lze myslet na psl. *\*gød-slo* (A9, B6), v němž by *\*gød-* bylo oslabenou variantou kořene *\*god-* (viz →hodit se), význam by byl 'to, co se hodí, co je dohodnuté' (HK). Méně pravděpodobné je spojení s →hlesnout a ojedinelým nár. *hesnouti* tv. s domnělými sti. paralelami (Ma<sup>2</sup>).

**hetero-** (ve složeninách) 'jino-'. Z ř. *héteros* 'jiný, rozdílný'. Srov. →heterogenní, →heterosexuál a s opačným významem →homo-.

**heterogenní** 'různorodý'. Viz →hetero- a →gen. Srov. →homogenní.

**heterosexuál** 'jedinec se sexuální orientací na opačné pohlaví', heterosexuální, heterosexualita. Viz →hetero- a →sex. Srov. →homosexuál.

**heuristika** 'postup nalézání nových vědeckých poznatků', heuristický. Od ř. *heurískō* 'nalézám'. Odtud i okřídlené *heuréka* 'nalezl jsem' (perfektum), údajný výrok Archimeda, když objevil zákon o váze těles v kapalině.

**hever** 'zvedák'. Již u Jg. Z něm. *Heber* tv. od *heben* 'zvedat'.

**hex(e)nšus** ob. 'bederní ústřel'. Z něm. *Hexenschuss* tv., doslova 'střela čarodějky' z *Hexe* 'čarodějnice' a *Schuss* 'střela'. Srov. podobně motivované angl. *elf-arrow* tv., doslova 'skřítkův šíp'.

**hexa-** (ve složeninách) 'šesti-'. Z ř. *hész* 'šest' (viz →šest). Srov. →hexamet.

**hexamet** 'šestistopý verš'. Viz →hexa- a →metr.

**hezky**, hezoučký, hezoun. Jen č. Vykládá se z psl. *\*gød-jb-kz(jb)* (B3, B6, B9), tedy od oslabené varianty kořene *\*god-*, který je v →hodit se (srov. i →heslo). Původně tedy asi 'vhodný', srovnává se

s r. *prigóžij* ‘vhodný, hezký’.

**hiát** ‘sousedství dvou samohlásek na rozhraní slov či slabik’, hiátový. Z lat. *hiātus* ‘zející otvor, rozsedlina’ od *hiāre* ‘zet’. Srov. →zet.

**hic** ob. ‘horko’. Z něm. *Hitze* tv. od *heiss* ‘horký’. Srov. →hotdog.

**hierarchie** ‘posloupnost podle hodnot, důležitosti; církevní hodnostář’, hierarchický, hierarchizovat, hierarchizace. Ze střlat. *hierarchia* ‘posloupnost církevních hodností’ z ř. *hierarchia* ‘svatá vláda’ z *hierós* ‘svatý’ a *árchō* ‘vládnou’. Srov. →hieroglyf, →patriarcha.

**hieroglyf** ‘znak obrázkového staroegyptského písma’. Z fr. *hiéroglyphe*, jež vychází z ř. *hieroglýfos* ‘kdo vytesává (svaté) znaky’ z *hierós* ‘svatý, božský’ a *glýfō* ‘vytesávám, vydlabávám’. Srov. →hierarchie.

**híhňat se**, híhňavý. Onom. od citosl. *híhi*. Srov. →huhňat.

**hiphip(hurá)**. Z angl. *hip-hip-hurrah* onom. původu, srov. →hurá.

**hipodrom** ‘(ve starověku) dráha pro závody spřežení; jízďárna’. Z ř. *hippódromos* ‘dráha pro koňské závody’ z *híppos* ‘kůň’ a *drómos* ‘běh, závodní dráha’ (→drom).

**hippie** ‘příslušník únikového hnutí mládeže 60. a 70. let’, ob. hipík, hipízák. Z am.-angl. *hippie* od *hip* ‘jdoucí s dobou, moderní, zasvěcený’, jehož původ není jasný.

**histologie** ‘věda o tělesných tkáních’, histologický, histolog. Z ř. *histós* ‘tkanina, osnova, tkalcovský stav’ a →logie.

**historie**, historický, historik, historička, historka. Z lat. *historia* z ř. *historía* ‘pátrání, poznání, věda’ od *hístōr* ‘znalec’,

jež je utvořeno příp. -*tōr* od základu *\*uid-* (*dt > st* jako ve slov. (A5)), což je oslabená varianta ie. *\*ueid-* ‘vědět’. Srov. →polyhistor, →idea, →vědět.

**hit** ‘úspěšná píseň, něco úspěšného vůbec’. Z angl. *hit* ‘trefa, úspěch, výhra’ od slovesa (*to*) *hit* ‘udeřit, zasáhnout’ skand. původu.

**hlad**, hladový, hladovec, hladovka, hladovět, vyhladovět, vyhládlý. Všesl. - p. *glód*, r. *gólod*, s./ch. *glād*, stsl. *gladŏ*. Psl. *\*goldŏ* (B8) souvisí s psl. *žblděti* ‘toužit po něčem’, proto se tradičně spojuje se sti. *gr̥dhyati* ‘je chtivý’ (Ma<sup>2</sup>). Novější výklad vychází z původního významu ‘bodavá, svíravá bolest’ (srov. lit. *bādas* ‘hlad’) a spojuje slovo s ie. *\*g<sup>u</sup>el-* ‘píchat’, lit. *gėlti* ‘píchat, působit bolest’, dále viz →žal, →želet.

**hladký**, hladkost, hladina, hladit, pohladit, vyhladit, uhladit, uhlažený. Všesl. - p. *gladki*, r. *gládkij*, s./ch. *glādak*, stsl. *gladŏkŏ*. Psl. *\*gladŏkŏ* souvisí s lit. *glodūs* tv. (*glósti* ‘hladit’), něm. *glatt* tv., angl. *glad* ‘veselý’, lat. *glaber* ‘hladký’, vše z ie. *\*ghlādh-*, *\*ghladh-* (A2). Původně asi ‘zářící’, pak by souviselo s →hledět.

**hladomor** ‘hromadné umírání hladem’. Viz →hlad a →mor.

**hlahol**, hlaholit, zahlaholit. Ve významu ‘halas, veselá směsice hlasů’ jen č., ve stč. ‘hlas, jazyk’. Stsl. *glagolŏ* ‘slovo, řeč’ bylo nověji přejato do r. a s./ch. ve významu ‘sloveso’, jinak doloženo jen v b. a mak. *glagol* ‘hlas, slovo, řeč’. Psl. *\*golgol-* (B8) je zdvojením ie. onom. kořene *\*gal-* (srov. sti. *gargara* ‘jakýsi hudební nástroj’). Srov. →hlaholice, →hlas.

**hlaholice** ‘nejstarší slovanské písmo’.

Od stsl. *glagolъ* (viz →hlahol).

**hlas**, hlasový, hlasitý, hláska, hláskový, hláskovat, hlasivka, hlasivkový, hlásat, hlasatel, hlásit, hlásič, rozhlásit, rozhlas, prohlásit, vyhlásit, vyhláška, ohlásit, ohlas, ohlášky, hlasovat aj. Všesl. - p. *głos*, r. *gólos*, s./ch. *glás*, stsl. *glasъ*. Psl. *\*golsъ* (B8) je příbuzné s lit. *galsas* ‘ozvěna’ a zřejmě i angl. *call* ‘volat’, vše z ie. *\*gal-so-* od *\*gal-* onom. původu. Srov. →hlahol.

**hlava**, hlávka, hlavička, hlavový, hlavní, úhlavní, hlavatý, hlavatka, ohlávka, pohlavek, záhlavec, podhlavník, nadhlavník aj. Všesl. - p. *głowa*, r. *golová*, s./ch. *gláva*, stsl. *glava*. Psl. *\*golva* (B8) přesně odpovídá lit. *galvā*, dále ne zcela jasně. Obvykle se spojuje i se sthn. *calua* ‘lysina’, lat. *calva* ‘lebka’, *calvus* ‘holý’ (neznělá varianta kořene) a na základě této paralely s →holý (původně tedy ‘holá hlava, lebka’, možná z tabuových důvodů (D4)). Vylučuje se tím ovšem dost pravděpodobná příbuznost s arm. *glukh* ‘hlava’ (z ie. *\*ghōlu-*).

**hlaveň** ‘roura střelné zbraně’. Dříve (i v podobě *hlavně*) též ‘čepel nože, meče’ i ‘ohořelé či hořící poleno’ (Jg). V posledním významu všesl. - p. *głownia*, r. *golovnjá*, s./ch. *glávnja*, stsl. *glavnja*. Psl. *\*golvōn’a* je asi odvozeno od *\*golva* (→hlava) s významem ‘hlavová část (polena ap.)’. Jsou však i výklady jiné, snaží se spojit slovo s ie. výrazy pro ‘hořet’.

**hle** citosl. Z imperativu *hled!* od →hledět. Srov. →ejhle, →hele a také *tenhle*, *hnedle* ap.

**hledat**, hledač, hledáček, vyhledat, dohledat, ohledat, prohledat, pohledat, pohledávka, shledat (se), na shledanou. V tomto významu jen č., vlastně vari-

anta k →hledět (ve stč. *hledati/hlédati* i *hleděti* mohlo znamenat obojí, významová blízkost je zřejmá). Srov. i →hlídat.

**hledět**, hledí, hledišťe, hledisko, pohledět, zahledět se, dohlédnout, nahlednout, ohlednout se, ohled, pohlédnout, pohled, prohlédnout, prohlídka, průhledný, přehlédnout, přehled, přehlídka, vzhled, nevzhledný, úhledný, dohlížet, nahlížet aj. Všesl. - stp. *ględzięć*, r. *gljaděť*, s./ch. *ględati*, stsl. *ględati*. Psl. *\*ględati*, *\*ględěti* je příbuzné se střhn. *glinzen* ‘lesknout se, třpytit se’, něm. *Glanz* ‘lesk’ (patří sem i angl. *glance* ‘rychle pohlédnout, zatřpytit se’, pokud není z fr.), ir. *inglennat* ‘hledají’, *glése* ‘lesk, třpyt’, vše k ie. *\*ghlend(h)-* ‘lesknout se, třpytit se’. Srov. →hledat, →hlídat a pokud jde o význam →zář a →zřít.

**hledík** ‘druh zahradní byliny’. Prý z původního *hled* (*namne*) (tak na Valašsku), protože se nosila jako ochrana proti hadům (Ma<sup>2</sup>).

**hlemýžď**, hlemýždí, hlemýžďovitý. Ve stč. též ‘želva’, nář. *hlemejžd(ě)* ‘dešťovka’. Útvar málo jasný (rekonstruuje se výchozí psl. *\*glěmyždъ*, *\*glěmysčъ*, ale i *\*glěmezdъ* aj.). Ve slov. jazycích nemá jednoznačné souvislosti (snad jen sln. *glemāv* ‘ospalý’, vlastně ‘mající sliz v oku’), zato jsou příbuzná slova v balt. a ř.: lit. *glēmės*, *glēmėžius* ‘sliz’, lot. *glēmezis* ‘hlemýžď’, ř. (*g)lēmē* ‘sliz (v oku)’ ukazují na ie. *\*glēm-* ‘sliz’. Souvisí asi i s →hlen, →hlína, →hlíst.

**hlen**, hlenový, hlenovitý, zahlenit, zahleněný, odhlenit. P. *glan*, *glon*, str. *glěnъ*, sln. *glēn* (slabě doloženo ve vsl. a kromě sln. i jsl.). Psl. *\*glěnъ* je příbuzné s →hlína (střídání ie. *oi* - *ei* (A6,

B2)), výchozí význam je ‘něco mazlavého, slizkého’. Srov. i →hlíst, →hlíva.

**hlesnout**, hles (bez hlesu). Jen č. Zřejmě od →hlas, i když -e- místo -a- není jasné. Jinak soudí Ma<sup>2</sup> (viz →heslo).

**hlezo** zast. ‘kotník’, hlezenní. Stč. *hlez-en*, stp. *glozn*, ukr.st. *hlézna*, s./ch. *gľěžanj*, stsl. *glez(v)na* (slabě doloženo ve vsl.). Psl. *\*glez(v)na/-no/-nø* snad souvisí s r. *glaz* ‘oko’. Vyvozuje se z ie. *\*gle-ǵ(h)* od *\*gel-* ‘kulatý, zaoblený’ a srovnává se mj. s něm. *Klüngel* ‘klubko’, ř. *gēlgis* ‘hlavička česneku’ i sti. *gláha-* ‘hrací kostka (původně z hlezenní kosti)’ (Ma<sup>2</sup>).

**hlídat**, hlídač, hlídka, hlídkový, hlídkovat, ohlídat, pohlídat, uhlídat. Stč. *hlédati*, *hledati* ‘hledět, vidět, hlídat i hledat’ (viz →hledět, →hledat). Pro různé podoby se pak ustálily rozdílné významy.

**hlína**, hlinka, hliněný, hlinitý. Věsl. - p. *glina*, r. *glína*, s./ch. *glína*. Psl. *\*glína* má nejbližší k ř. *glīnē* ‘klih’ (srov. →klih), dále je příbuzné stisl. *klina* ‘natírat’, něm. *Klei* ‘jíl’, angl. *clay* tv., stir. *glenim* ‘lepím’, s jiným rozšířením kořene pak např. i něm. *kleben* ‘lepit’, lat. *glūten* ‘lep, klíh’, lit. *glītas* ‘sliz, hlen’, vše k ie. *\*glei-* ‘mazat, lepit’. Srov. →hlen, →hlíva, →hlíst, →hlemýžď.

**hliník**, hliníkový. Utvořeno Preslem, podle toho, že se hojně nachází v hlíně (Ma<sup>2</sup>). Dále viz →hlína.

**hlíst(a)** ‘cizopasný červ’. Věsl. - p. *glista*, r. *glíst(á)*, s./ch. *glísta*, *glíst*. Psl. *\*glísta*, *\*glístø* se spojuje s lit. *glītus* ‘lepkavý, kluzký’, lat. *glītus* ‘lepkavý’, ř. *glītton* ‘klih’, východiskem by bylo ie. *\*gl(e)it-t-* ‘slizký, lepkavý’ (A5, B2). Dále viz →hlína, srov. →hlemýžď.

**hlíva** ‘druh houby rostoucí na kmenech

stromů’. Dl. *gliwk* ‘smůla (na stromě)’, str. *glíva* ‘sliz, jíl’, r.d. *glíva* ‘druh hrušek’, ukr. *hlýva* ‘druh houby’, s./ch. *glíva* tv. Psl. *\*glíva* souvisí s lit. *glėi-vos* (pl.) ‘sliz’, lot. *glīve* ‘zelený sliz na vodě’; stejný kořen je v →hlína, kde jsou i další souvislosti.

**hlíza** ‘zdužnatělý kořen či oddenek; nádor’, hlízový, hlíznatý, hlízovitý. Slk. *hl’uza*, s./ch. *glíza* ‘struma’, sln. *glíža* ‘žláza’, b.d. *gljúza* ‘hrudka těsta v chlebu, kaši ap.’ Stč. ojedinele i *hláza*. Psl. *\*gliza* (-u- se většinou považuje za sekundární) nejspíš souvisí se stsl. *žbly*, *žely* ‘vřed’, č.st. *žluna* ‘koňský neduh’, ř. *ganglīon* ‘vřed, nádor’ z ie. *\*gel-* ‘chumel, něco kulatého’. Snad sem patří i →žláza. Spojení s lit. *gleižus* ‘slizký’ (z ie. *\*glei-ǵh-*, A1, B2) neodpovídá příliš významově, ale koneckonců i ie. *\*glei-* ‘mazat, lepit’ (srov. →hlína) se odvozuje ze zmíněného *\*gel-*.

**hlodat**, hlodák, hlodavý, hlodavec, nahlodat, ohlodat, vyhlodat. Věsl. - p.st. *glodač*, r. *glodát*, s./ch. *glòdati*. Psl. *\*glodati* nemá přesvědčivou etymologii. Snad je základem onom. kořen *\*gel-* ‘polykat, jíst’, který je i v →hltat, →žaludek.

**hloh**, hloží, hlohový. Věsl. - p. *glóg*, r. *glog*, s./ch. *glòg*. Psl. *\*glogø* se obvykle spojuje s ř. *glōchīs* ‘hrot, ostří’ (souvisí s *glōssa*, *glōtta* ‘jazyk’) z ie. *\*glogh-/glōgh-* ‘trn, hrot’, věrohodnost této rekonstrukce však oslabuje nedostatek dalších spolehlivých paralel.

**hlomozit**. Viz →lomozit.

**hloubat**. Viz →hluboký.

**hloupý**, hloupost, hlupák, hlupácký, hlupec, hlounout, zhlounout, prohloupit. Věsl. - p. *gtupi*, r. *glúpyj*, s./ch. *glúp*, stsl. *glupø*. Psl. *\*glupø* se

často vyvozuje z ie. *\*ghleu-* ‘veselit se, žertovat’ (srov. stangl. *gléo* ‘radost, veselí’), pak však lze sotva spojit s *→hluchý*, k němuž má významově velmi blízko (srov. sln.st. *glūp* ‘hloupý’ i ‘hluchý’, něm. *dumm* ‘hloupý’, angl. *dumb* ‘němý’ ap.; významový posun je ‘nedoslýchavý’ → ‘nechápatý’ → ‘hloupý’), proto se spíš kloníme k názoru, že psl. *\*glupō* je expresivní útvar odvozený od *\*gluchō* (HK).

**hltat**, hlt, hltan, hltavý, zhltnout, pohltit, zahltit. Všesl. - p.d. *glutać*, r. *glotát*, s./ch. *gùtati*. Psl. *\*glōtati* se srovnává především s lat. *glūtīre* ‘pohlcovat, polykat’, *gula* ‘jícen, hrdlo’, stir. *gelid* ‘jí, žere’, východiskem je ie. *\*glt-* od *\*gel-* ‘polykat, požírat’, asi onom. původu. Srov. *→žaludek*.

**hluboký**, hlubina, hlubinný, hloubka, hloubkový, hloubit, prohloubit, vyhloubit, hloubat, hloubavý aj. Všesl. - slk. *hlboký*, p. *glēboki*, r. *glubókij*, ukr. *hlybókij*, sln. *globòk*, stsl. *glōbokō* ukazují na psl. *\*glōbokō*, ale i *\*glōbokō* (slk.) a *\*glybokō* (ukr.). Výklad obtížný. Spojuje se s ř. *glýfō* ‘vydlabávám, řezu’, lat. *glūbere* ‘loupat’, sthn. *klioban* ‘rozsekávat, štípat’ z ie. *\*gleubh-* ‘dlabat, řezat ap.’ (původní význam by tedy byl ‘vydlabaný’). Jiné výklady se pokoušejí spojit s *→žlab* (HK). V obou případech nutno počítat s vloženým nosovým prvkem u nejméně frekventovanější psl. podoby (z *\*glumbh-?*). Druhý komponent *-okō* (u adj. označujících prostorové vztahy, srov. *→vysoký*, *→široký*) asi souvisí s *→oko*, význam by byl ‘vy-padaající, mající vzhled’.

**hluchý**, hluchota, ohluchnout, nahluchlý, hluchavka, hlušina. Všesl. - p. *gluchy*, r. *gluchój*, s./ch. *glūh*, stsl. *glu-*

*chō*. Psl. *\*gluchō* se obvykle spojuje s lit. *gliūšas* ‘hloupý’, *glusnūs* ‘poslušný’, *klausyti* ‘slyšet’ a tedy i psl. *\*slyšati* (*→slyšet*) (pro slov. to ovšem předpokládá záměnu *g-* a *k-*). Významová souvislost se objasní buď vývojem ‘usilovně poslouchající’ → ‘nahluchlý, hluchý’, nebo jako tzv. tabuová antifráze či eufemismus (D4). Srov. *→hloupý*.

**hluk**, hlouček, hlučný, hlučet, zahlučet, shluk, shlukovat se. Stč. *hluk* ‘hřmot’ i ‘shluk, zástup’ (tento přenesený význam je jen č.). V současných slov. jazycích slaběji doloženo - stp. *gietk*, r.d. *golk*, b. *glāk*, stsl. *glōkō*. Psl. *\*golkō* je onom.-expr. původu, blízké je lit. *gūlk-ščioja* ‘povídá se’ i lot. *gulkstēt* ‘křičet (o ptácích)’.

**hmatat**, hmat, hmatový, hmatník, nahmatat, ohmatat, prohmatat, nahmát-nout, přehmát-nout, přehmat, vyhmát-nout, nadhmat, podhmat. Jen č. (již stč.), málo jasné. *H-* se někdy vykládá jako zesilovací (srov. *→chmatat*, *→šmatat*), spojuje se s *→makat* (Ma<sup>2</sup>). Jiný výklad spojuje s *→hmota* (HK). Srov. *namátkou*.

**hmitat**, hmit, hmitnout, zahmitat. Jen č. Varianta ke *→kmitat* (Jg), význam později zúžen jen na pohyb paží.

**hmota**, hmotný, hmotnost, zhmotnit se. Stč. též *homota* ‘látka, hmota’, ale i ‘vlhkost v těle’. Příbuzné je sln. *gomóta* ‘hmota, masa’, *gomōt* ‘tlačenice, změť, zmatek’ a asi i ukr.d. *hómot* ‘šum, dunění’. Snad lze vyjít z kořene *\*gom-*, který je i v *→homole*. Srovnává se s ř. *gémō* ‘jsem naplněn’.

**hmoždíř**. Původně *→moždíř*, začáteční *h-* vlivem *→hmoždit se* (D2).

**hmoždit se**, pohmoždit (si), pohmožděný, pohmožděnina, zhmožděnina,

hmoždinka. Nepříliš jasné. Spojuje se s r. *izmožděnnij* ‘vyčerpaný, unavený’, sln. *izmōzgan* tv., *mōzhati* ‘lámat si hlavu, přemýšlet’, které by mohlo ukazovat na souvislost s →mozek. Méně jasný je vztah k r. *možžít* ‘drtit, roztloukat’ či csl. *mōžditi* ‘oslabovat’. H- v č. je asi zesilovací. Další vývody problematické.

**hmyz**, hmyzí, odhmyzovat, zahmyzený. Stč. i *hmez*, *hemza* ‘hmyz, hadi, štíři ap.’. S./ch. *gmâz* ‘plaz’, *gmîz* ‘plazi; vši’, sln.d. *gomâz* ‘hmyz, červi, hadi’, str. *g(σ)myžb* ‘hmyz’, r.d. *gmýza*, *gomoz* ‘množství’. Psl. *\*gōmyzō*, *gōmōzō* aj., původně ‘to, co se hemží’, dále viz →hemžit se.

**hňáca**, hňápa. Expr. útvary nejspíš od →hnát<sup>1</sup>, *hňácat* však má blíže k →hníst. Srov. i →chnápat.

**hnát<sup>1</sup>** ‘dlouhá kost’; zhrub. ‘ruka, noha’. P. *gnat* ‘kost’, s./ch. *gnjât* ‘holeň, kost’. Málo jasné. Sblížení s něm. *Knoten* ‘uzel, uzlina’ (Ma<sup>2</sup>) či lat. *genū*, ř. *góny* ‘koleno’ (HK) jsou pochybná, přesvědčivé není ani spojení s →hníst ‘to, čím se hněte’).

**hnát<sup>2</sup>**, hnací, dohnat, nahnat, přede-hnat, popohnat, ohnat se, vyhnat, vyhnanec, zahnat, rozehnati, sehnat, přehnat, přehánět, přehánka, shánět, shánka, shon, ohánka, vyhánět, výhonek, pohánět, pohon aj. Všesl. - p. *gnác*, r. *gnat’*, s./ch. *gnâti*, stsl. *gōnati*. Psl. *\*gōnati*, 1.os.přít. *\*ženō* (B1), má nejbliže k lit. *giñti*, *genū* tv., dále je příbuzné stisl. *gunnr* ‘boj’, stir. *gonim* ‘zabíjím’, lat. *dē-fendere* ‘bránit’, ř. *theínō* ‘biju’, sti. *hánti* ‘bije, zabíjí’, chet. *ku-en-zí* ‘zabíjí’, vše k ie. *\*g<sup>u</sup>hen-* ‘bít’ (A2, A3). Vývoj významu byl asi ‘bít’ → ‘(bitím) hnát zvířata’. Srov. →honit,

→žnout.

**hned**. Mylnou dekompozicí z →ihned (jako *i* + *hned*).

**hnědý**, hnědavý, (z)hnědnout, hnědák, hnědel. P. *gniady*, r. *gnedój*, s./ch. *gn-jêd* (asi z r., jinak v jsl. chybí), původně (též v stč.) označovalo jen barvu koně či krávy. Psl. *\*gnědō* nemá přesvědčivou etymologii. Nabízí se souvislost se →snědý (Ma<sup>2</sup>), ale jejich vzájemný vztah je málo jasný. Snad lze vycházet z psl. *\*gnětiti* (→nítit) ‘zapalovat, zažítat’, *hnědý* by pak znamenalo ‘mající barvu něčeho opáleného, ohořelého’ (srov. *opálený*, *osmahlý*), -d se vysvětluje podle →bledý.

**hněv**, hněvivý, hněvat (se), pohněvat (se), rozhněvat (se). Všesl. - p. *gniew*, r. *gnev*, ch. *gnjêv*, s. *gněv*, stsl. *gněvō*. Psl. *\*gněvō* nemá jednoznačný výklad. Jednou z významově přijatelných možností je souvislost s psl. *\*gnětiti* (→nítit) (tedy ‘zapálení, roznění mysli’), druhou pak s psl. *\*gniti* (→hnít) (s posunem ‘hnis, jed v těle’ → ‘hněv’), v obou případech tu však jsou problémy slovtvorné. Proto snad lze vyjít přímo od ie. *\*ghnēi-* ‘třít, roztírat’, z něhož se jak *\*gnětiti*, tak *\*gniti* vyvozují.

**hnida** ‘vajíčko vši’; expr. ‘něco malicherného’, hnidopich. Všesl. - p. *gnida*, r. *gnída*, s./ch. *gnjī*□da. Psl. *\*gnida* významově odpovídá lit. *glinda*, lot. *gnīda*, stangl. *hnitu* (angl. *nit*), něm. *Niss*, ir. *sned*, lat. *lens* (pl. *lendēs*), ř. *konís* (pl. *konídes*). Tyto vzájemně podobné tvary, k nimž však nelze rekonstruovat jednotné ie. východisko, dokazují, jakým změnám podléhají slova označující nepříjemné všední skutečnosti (srov. →blecha (D4)). Alespoň pro bsl. a většinu germ. tvarů lze vy-



jít z ie. \**ghnēi*- ‘třít, roztírat’, srov. →hnít.

**hnilička** ‘přezralá měkká hruška’. Viz →hnít.

**hnípat** zhrub. ‘spát’. Podobné útvary jsou v stangl. *hnappian* (angl. *nap*) ‘dřítat’ či něm. *nippen* tv., vzhledem k zřejmému onom.-expr. původu těchto slov však jde asi jen o elementární příbuznost.

**hnis**, hnisavý, (z)hnisat. Jak ukazuje stč. *hnis*, *hñus*, *hnus* (C1), jde o expr. změkčenou variantu k →hnus.

**hníst** ‘mačkáním zpracovávat’. Věsl. - p. *gniéśc*, r. *gnestí*, s./ch. *gnjěsti*, stsl. *gnesti*. Psl. \**gnesti* (z \**gnet-t*- (A5)) má nejbližší příbuzné v germ. jazycích - něm. *kneten*, angl. *knead* tv. aj., dále sem patří strp. *gnode* ‘díže’. Východiskem je ie. \**gnet*- (A4) od kořene \**gen*- ‘mačkat, stlačovat’, doloženého hojně v germ. jazycích. Srov. →knedlík.

**hnít**, hníloba, hnilička, shnít, shnilý, vyhnít, zahrnívat, nahnílý, prohnílý. Věsl. - p. *gnić*, r. *gnit*, s./ch. *gnjǫti*, stsl. *gniti*. Psl. \**gniti* souvisí se stangl. *gnīdan* ‘drobit, rozemílat’, sthn. *gnītan* ‘drtit’ i ojedinělým ř. *chnīei* ‘rozpadá se na kousky’ z ie. \**ghnēi*- ‘třít, roztírat’ (B2). Významový posun by byl ‘třít’ → ‘rozpadat se (v prach)’ → ‘hnít’. Srov. →hnus, →hnida, →hněv, →nítit.

**hnízdo**, hnízdečko, hnízdiště, hnízdit, uhnízdit (se), zahrnízt (se). Věsl. - p. *gniazdo*, r. *gnezdó*, ch. *gnijězdo*, s. *gnězdo*, stsl. *gnězdo*. Psl. \**gnězdo* souvisí s lit. *lizdas*, něm. *Nest*, angl. *nest*, lat. *nīdus*, sti. *nīdā*, vše z ie. \**nizdo*- tv., jež se dále rozkládá na \**ni*- ‘dole’ (srov. →nízky) a \**-zd*- jako nulový stupeň od \**sed*- (→sedět). Psl. a balt. tvary jsou v násloví pozmeněny - slov. *g*- se obvykle

vysvětluje kontaminací (D3) s \**gnesti* (→hníst) či \**gnojъ* (→hnůj).

**hnout**, nahnout, ohnout, přehnout, uhnout, zahrnout, sehnout (se), pohnout, pohnutka aj. Vlastně dokonavý protějšek k →hýbat z psl. \**gъbnouti* (A7, B6).

**hnůj**, hnojit, hnojivo, hnojiště, zahrnojit, pohnojit, přihnojit. Stč. *hnój* ‘hnůj, hnis’. Věsl. - p. *gnój*, r. *gnoj*, s./ch. *gnój*, stsl. *gnoi*. Psl. \**gnojъ* je odvozeno od \**gniti* (→hnít), srov. i *bít* - boj, *pít* - nápoj.

**hňup**. V č. od konce 16. st. (*hňupec*), nejspíš silně expr. obměna kořene *hlup*- (viz →hlupák).

**hnus**, hnusný, (z)hnusit se/si, ob. expr. hnusák. Věsl. - p.st. *gnus* ‘lenoch’, r.d. *gnus* ‘škodlivý hmyz’, s./ch. *gnūs* ‘špína, hnus’, stsl. *gnъsъ* ‘špína, hnis’, *gnusъnъ* ‘hnusný, ošklivý’. Psl. \**gnusъ*, \**gnъsъ* asi souvisí s →hnít, ale bližší podrobnosti vztahu nejsou jasné. Asi útvar expresivní, srov. i →hnis.

**hobby** ‘záliba, koníček’. Z angl. *hobby* tv. z *hobby-horse* ‘dětský koník, kůň na kolotoči’, přeneseně ‘oblíbené téma, utkvělá myšlenka’. Srov. i →dadaismus.

**hoblík**, hoblina, hoblovat, ohoblovat, přihoblovat aj. Z něm. *Hobel* tv. Od tud i *dát hobla*, vlastně ‘smýkat někým jako hoblíkem’.

**hoboj** ‘dřevěný dechový nástroj’, hobbojový. Přes něm. *Oboe* (dříve i *Hobo*) z fr. *hautbois* z *haut* ‘vysoký’ z lat. *altus* (srov. →alt) a *bois* ‘dřevo’ (srov. →buš), tedy vlastně ‘vysoko znějící dřevo’.

**hod** ‘hlavní církevní svátek’, hody, hodo- vat, hodovník. Věsl. - p. *gody* ‘hody’, r. *god* ‘rok’, s./ch. *gôd* ‘svátek, rok, jme-

niny', stsl. *godz* 'vhodná, určitá doba', ojedinele i 'rok' a 'svátek'. Psl. *\*godz* je odvozeno od *\*goditi* (*se*) (či naopak), vývoj významu byl 'vhodná doba (k slavení ap.)' → 'velký svátek' → 'doba, jež uplyne mezi těmito svátky (= rok)'. Srov. →hodina, →hodit se.

**hodina**, hodinka, hodinový, hodiny, hodinky, hodinář, hodinářský, hodinářství. Všesl. - p. *godzina*, r. *godína* 'osudná chvíle', s./ch. *gòdina* 'rok', stsl. *godina* 'určitá chvíle, hodina'. Psl. *\*godina* je odvozeno od *\*godz* (→hod), výchozí význam je 'určitá chvíle', srov. *těžká hodina*, *propustit na hodinu* ap., dále k významům srov. →hod.

**hodit**, hod, dohodit, nahodit, náhoda, přihodit se, prohodit, obhodit, zahodit, přehodit, odhodit, vyhodit, uhodit, úhoz, prohoz, přehoz aj. V tomto významu jen č. a p. (*ugodzić* 'uhodit'), etymologicky patří k →hodit se. Významový posun pochopíme ze stč. *hoditi* 'jednat vhod; mířit k něčemu; zasáhnout, trefit', starší význam je např. v *dohodit* 'obstarat'.

**hodit se**, vhodný, příhodný, shodný, shodovat se, shoda, dohoda, dohodnout se, rozhodnout (se), výhoda, pohoda, pohodlí, pohodlný, nehoda aj. Všesl. - p. *godzić się*, r. *godit'sja*, s./ch. *gòditi* 'hovět', stsl. *goditi* tv. Psl. *\*goditi* (*se*) je příbuzné s lot. *gadīt* 'zasahovat, získávat', *guoda* 'čest, hostina', střdn. *gaden* 'vyhovovat, líbit se', něm. *gut* a angl. *good* 'dobrý' i sti. *gádh-* 'pevně přidržet', vše se vyvozuje z ie. *\*ghedh-/ghodh-* 'spojit, být spjat'. Srov. →hodit, →hod, →hodlat, →hezký, →heslo, →ihned.

**hodlat**, odhodlat se, odhodlaný. Jen č. Nepochybně souvisí s →hodit, →hodit

se (srov. stč. *hoditi* 'mířit k něčemu'), ale -l- je nejasné.

**hodný**, hodně, hodnota, hodnotný, hodnost, hodnostář, hodnostářský. Stč. 'vhodný, způsobilý', což byl i původní význam (srov. stsl. *godnъ* 'vhodný, příjemný'). Dále viz →hodit se.

**hofmistr** 'správce dvora'. Z něm. *Hofmeister* z *Hof* 'dvůr' a *Meister* (viz →mistr).

**hoch**, hošík, expr. hošan, hošánek. Původem domácké slovo od *holobrádek*, *holec*, →holeček ap. (viz →holý) s expr. příp. -ch (srov. →brach, →Čech). Srov. i →holka.

**hochštapler** 'podvodník s uhlazeným chováním', hochštaplerský. Z něm. *Hochstapler* tv. a to z *hoch* 'vysoký, vysoko' a jidiš *stapeln*, *stappeln* 'žebrot', tedy původem z argotu.

**hoj** citosl. Spojuje se s psl. *\*gojъ* 'hojnost' (stč. *hoj* tv., srov. →hojný) (Ma<sup>2</sup>, HK), ale spíš je to jen přirozený projev emocí jako v →hej, oj ap.

**hojit** (se), hojivý, zhojit (se), zahojit (se), vyhojit (se). Všesl. - p. *goić się*, str. *gojiti* 'živit', s./ch. *gòjiti* (*se*) 'krmit (se)'. Psl. *\*gojiti* (*se*) je tzv. kauzativum k *\*žiti* (→žít), což je dobře vidět na vsl. a jsl. významech. Z ie. *\*g<sup>u</sup>oi-*, příbuzné je lit. *gajùs* 'veselý, živý' (ne však angl. *gay* tv.), av. *gaya-* 'život'. Srov. →hojný, jinak viz →žít.

**hojný**, hojnost. Stč. *hoj* 'hojnost' z psl. *\*gojъ* tv. Dále viz →hojit (se) a →žít, srov. i →záhy.

**hokej**, hokejový, hokejista, hokejka. Z angl. *hockey*, jehož původ není zcela jasný. Zřejmě v nějakém vztahu k angl. *hook* 'hák' (srov. →hák), buď přes tvar *hookey* (adj.), či ze stfr. *hoquet* 'za-

hnutá hůl', jež s *hook* souvisí.

**hokuspokus.** Asi přes něm. *Hokuspokus* ze střlat. kejklířské formule, jejíž nejasný původ se nejčastěji hledá v rouhavém přetvoření mešní formule *hoc est corpus (meum)* 'toto je (moje) tělo' (Ma<sup>2</sup>). V češtině se významově přiklonilo k *pokus*.

**hokynář** 'drobný obchodník se smíšeným zbožím', hokynářka, hokynářský, hokynářství. Z střhn. *hockener*, *huckener* (něm. *Höcker*), asi k něm. *Hucke* od *hocken* 'nosit náklad na zádech (u podomních obchodníků)'.

**hola** citosl. Srov. →haló, →hele, →halali.

**holba** zast. 'půl mázu (asi 0,7 l)'. Z něm. *halb* 'půl' (srov. angl. *half* tv.), jež souvisí s lat. *scalpere* 'škrábat, řezat' (srov. →skalpel). Původně tedy 'co je rozštěpeno' od ie. *\*(s)kel-* 'řezat, štěpit'.

**hold** 'projev úcty', holdovat. Stč. *hold* 'slib poddanosti, výkupné'. Ze střhn. *hulde* tv., srov. i *holde* 'sluha', *hold* 'ochotný, příznivý'.

**holeček** (jen ve vokativu *holečku*, *holenku*). Vlastně 'chlapec, holobrádek', viz →holý, →hoch.

**holedbat se**, holedbavý. Poprvé v Rukopise královédvorském, takže zřejmě Hankův novotvar. Snad podle r. *golyd'ba* 'chudá pýcha' (Ma<sup>2</sup>, Jg), další spojení jsou silně spekulativní.

**holeň**, holenní, holínka. P. *golēn*, r. *gōlen'*, s. *gōlen*, ch. *gōlījen*, stsl. *golěnb*. Psl. *\*golěnb* je asi odvozeno od *\*golō* (→holý), motivace se hledá buď ve významu 'holá kost (tj. nekrytá svalovinou)' či 'oděvem nezakrytá část nohy'.

**holička** (ve rčení *být (nechat, zůstat) na holičkách* 'být v koncích'). Výklady se různí: jedna možnost vychází ze staršího *holičky* 'nezralé ovoce (třešně, fíky

ap.)' (Jg), tedy *zůstat na h.* = 'zůstat u nezralého ovoce', jiný výklad interpretuje *holičky* jako 'holou zadnici' (HK, HL), či snad jde o zdobnělinu od '(žebrácká) hůl'? (Ma<sup>2</sup>).

**holka**, holčička, holčina, holčičí, holkař. Jen č. Ženský protějšek k *holec* (viz →hoch).

**holocaust** 'hromadné vraždění Židů za 2. světové války'. Z angl. *holocaust* 'naprosté zničení, masakr' a to přes stfr. z lat. *holocaustum* 'zápalná oběť' z ř. *holokaútōma* z *hólos* 'celý, úplný' a *kaío* 'spaluji'. Srov. →hologram.

**holocén** 'nejmladší období čtvrtohor'. Uměle z ř. *hólos* 'celý, úplný' a *kainós* (v polatinštěle podobě *caen-*) 'nový, obnovený', protože v tomto období vzniklo zcela nové rostlinstvo (HL).

**hologram** 'plastické zobrazení dvourozměrného obrazu pomocí speciální techniky'. Viz →holocén a →gram.

**holomek** expr. 'darebák, pacholek'. Stč. 'mladík, svobodný muž, sluha'. Nejspíš zkráceno z hanl. stč. *holomúdec*, vlastně 'kdo má holé (neochlupené) přirození' (viz →holý, →moudí), tedy 'nedospělý' (Ma<sup>2</sup>). Pozdější hanlivý význam snad přes 'katův pomocník'. Srov. →hoch.

**holota** hanl. 'sebranka'. Stč. 'psodov, chlapec opatrující psy', motivace je tu stejná jako u →hoch, *holec*, →holomek. Později chápáno jako 'holý, chudý člověk' a posléze kolektivum 'lůza, chátara'.

**holport** (na holport) zast. ob. 'na polovic'. Z něm. *halbpart* tv. z *halb* 'půl' a *Part* 'část' (srov. →holba, →partaj).

**holt** ob. 'tedy'. Z něm. *halt* 'inu, zrovna' ze střhn., sthn. *halt* 'víc, spíš', jehož pů-

vod není jasný.

**holub**, holubí, holubice, holubičí, holubník, holubinka. Všesl. - p. *goṭqb*, r. *gólub*, s./ch. *gòlub*, stsl. *golqbb*. Psl. *\*golqbb* nemá přesvědčivý výklad. Nápadná je blízkost lat. *columbus*, *columba* tv., (pouze rozdíl znělosti v násloví a jiné zakončení (B7)); obě slova se proto někdy vykládají jako převzetí z předie. substrátu (Ma<sup>2</sup>). Názory o domácím původu slova vycházejí z ie. kořene *\*ghel-*, *\*ghel-* (A6) označujícího různé barvy (srov. →zelený, →žlutý) (HK), okrajově též 'šedý, modrý'. Spojitost ptačích jmen s názvy barev je velmi častá, srov. i r. *golubój* 'modrý'.

**holý**, holit, holicí, holič(ka), holičský, holičství, oholit, vyholit. Všesl. - p. *goṭy*, r. *gólyj*, ch. *gól*, s. *gô*, stsl. *golz*. Psl. *\*golz* souvisí se sthn. *kalo* (něm. *kahl*) tv., stangl. *calu* (angl. *callow* 'neopeřený, holý'), lit. *gáldyti* 'dřít, drhnout' a asi i lat. *calvus* a sti. *kulva-* 'holý, lysý' (srov. →hlava). Ie. východisko pro bsl. a germ. je *\*gal-* (B5), příbuznost s lat. a sti. slovem předpokládá záměnu *g* - *k*. Srov. →hoch, →holka, →holomek, →holota, →holička, →holeň.

**homeopatie** 'léčení léky vyvolávajícími u zdravého člověka příznaky léčené choroby', homeopatický, homeopat. Koncem 18. st. utvořeno od ř. *hómoios* 'podobný, stejný' (srov. →homo-) a *páthos* 'bolest, nemoc, vášeň' (srov. →apatie).

**homérský** (smích). Podle *Homérovy* Iliady, kde se v 1. zpěvu líčí hlučný smích blažených bohů na Olympu.

**homilie** 'kázání', homiletika, homiletický. Ze střlat. *homilia* z ř. *homilía* 'společnost, rozmlouvání, vyučování'

od *homiléo* 'stýkám se, projednávám'.

**homo-** (ve složeninách) 'stejno-'. Z ř. *homós* 'stejný, rovný'. Srov. →homogenní, →homonymum, →homosexuál a s opačným významem →hetero-.

**homogenní** 'stejnorodý'. Viz →homo- a →gen, srov. →heterogenní.

**homole** 'kuželovitý útvar nahoře zaoblený', homolka, homolovitý. P. *gomola* 'hrouda', str. *gomola*, s./ch. *gòmola* tv. Psl. *\*gomola* má nejbližší příbuzné v lit. *gāmalas* 'hrouda, (sněhová) koule', *gomulys* 'hrouda, kousek'. Souvisí s →hmota a →komolý, za hranicemi bsl. se ne zcela přesvědčivě srovnává především s ř. *gémō* 'jsem naplněn' (Ma<sup>2</sup>) od ie. *\*gem-* 'mačkat' (srov. →ždímat). Přesvědčivě však nezní ani výklad o onom. původu bsl. kořene.

**homonymum** 'slovo stejné formy, ale jiného významu a původu', homonymie, homonymní. Z →homo- a ř. *ónoma*, *ónyma* 'jméno'. Srov. →synonymum, →anonym, →onomastika.

**homosexuál** 'jedinec s pohlavní náklonností k osobám téhož pohlaví', homosexuální, homosexualita. Viz →homo- a →sex, srov. →heterosexuál.

**homunkulus** 'uměle vyrobený člověk'. Z lat. *homunculus*, což je zdrobnělina k *homo* (gen. *homínis*) 'člověk' (podle představ alchymistů člověk, kterého je možné vyrobit v laboratoři). Srov. →humanismus.

**honit**, honicí, hon, honák, honec, honba, honička, honitba, dohonit, uhonit, honem aj. Všesl., staré iterativum (opětovací sloveso) k →hnát<sup>2</sup>.

**honorace** 'panstvo'. Z něm. *Honoratioren* (pl.) 'vážení (obyvatelé)' z lat. *honōrātiōrēs* 'váženější' k *honōrātus* 'vážený, ctěný' od *honōrāre* 'ctít' od

*honor*, *honōs* (gen. *honōris*) ‘čest’.  
Srov. →honorář.

**honorář** ‘odměna za práci uměleckého či intelektuálního rázu’, honorovat. Z lat. *honōrarium* ‘odměna, pocta za odvedenou práci’ od *honor*, *honōs* ‘čest, pocta’. Srov. →honorace.

**honosit se**, honosný. Jen č. Vykládá se z pč. *\*gorě-nositi* ‘nosit nahore’, tj. ‘vyvyšovat, velebit’ (ještě u Jg i bez zvrtného *se* v tomto významu), druhá slabika později utracena při rychlé řeči (Ma<sup>2</sup>). Je i slk. *horenosný* ‘pyšný’.

**hop** citosl., hopsa(sa), hopsat, hopkat. Všesl. a všeevr., srov. něm. *hopsen* ‘poskakovat’, angl. *hop* tv., šp. *upa!* ‘hop!’ ap.

**hora**, hůrka, horní, horský, hornatý, horník, hornina, horal (z p.), pohoří, podhůří, pahorek, nahoru, vzhůru, shůry, horem. Všesl. - p. *góra*, r. *gorá*, s./ch. *gòra*, stsl. *gora*. V jsl. a slk. dosud i ve významu ‘les’ (tehdejší ‘hora’ = ‘zalesněná hora’). Psl. *\*gora* souvisí s lit. *girià* ‘les’, sti. *girí-* ‘hora’ a snad i alb. *gur* ‘kámen’, východiskem je ie. *\*g<sup>h</sup>er-* ‘hora, les’.

**horda** ‘skupina kočovných nájezdníků; tlupa’. Asi přes něm. *Horde* či p. *horda* z ttat. (nejspíš kumánského) *orda* ‘vojenský tábor’. Slovo hojně rozšířené v ttat. jazycích pronikalo do evr. jazyků s nájezdy středověkých kočovníků.

**horentní** ‘neobyčejně veliký, strašný’. Přes něm. *horrend* tv. z lat. *horrendus* ‘strašný, děsivý’ od *horrere* ‘děsit’. Srov. →horor.

**horizont** ‘obzor’, horizontální. Přes něm. *Horizont* z lat. *horizōn* z ř. *horí-zōn* (gen. *horízontos*) ‘ohraničující’ od *horízō* ‘ohraničuji’ od *hóros* ‘hranice’.

Srov. →aforismus, →aorist.

**horký**, horko, horkost, horečka, horečný, horečnatý. Jen č., jinde doloženo slabě jen v dialektech, protože formálně splývá s →hořký. Z psl. *\*gorəkzjъ* (B6, B9). Dále viz →hořet.

**horlit**, horlivý, horlivost, horlivec. Jen zsl. - p. *gorlić*, hl. *gorliwić*. Výchozí je psl. adj. *\*gorəlivъ* ‘horoucí, hořící’ (srov. stč. *oběť horlivá* ‘zápalná oběť’), z toho pak v zsl. sloveso a přenesení významu. Dále viz →hořet, srov. →žárlit.

**hormon** ‘látka ovlivňující fyziologické pochody v organismu’, hormonální. Z angl. *hormone*, uměle utvořeného (zač. 20. st.) z ř. *hormō* n ‘pohánějící’ od *hormáo* ‘ženu, poháním’.

**horna** slang. ‘lesní roh’. Z něm. (*Wald*) *horn* ‘lesní roh’ (srov. →vald-horna) k *Horn* ‘roh’, jež souvisí s lat. *cornū* tv. Srov. →kornout.

**horník**, hornický, hornictví. Od →hora ve významu ‘důl’ (podle významu něm. *Berg*). Srov. *Kutná Hora* a →permoník.

**horor** ‘hrůzný příběh’, hororový. Z angl. *horror* a to z lat. *horror* ‘hrůza, děs’ od *horrere* ‘děsit’. Srov. →horentní.

**horoskop** ‘předpověď osudu podle postavení planet’. Ze střlat. *horoscopus* a to z ř. *hōroskópos* ‘pozorovatel času’ z *hōra* ‘čas, hodina, období’ a →skop.

**horovat** ‘projevovat pro něco nadšení’. U Jg *horovati* ‘být nahore, mít převahu’ z pol. *gorować* ‘čnět, vynikat’ (viz →hora), též *horování* ‘vznášení se lyrické’, přes podobné významy se pak přiklonilo k *horoucí*, →horlit ap.

**horší**, hůř(e), zhoršit, zhoršovat, pohoršit, pohoršovat. Stč. *hoří*. Všesl. - p. *gorszy*, str. *gorbšii*, s./ch. *gòrī*, stsl. *gor’ii*. Psl. *\*gor’vъjъ* se obvykle považuje za komparativ (2. stupeň) k

\**gorbkz* (→hořký) s významovým posunem ‘horčejší, palčivější’ → ‘horší’. Méně pravděpodobné je sblížení s ř. *cheirōn* tv. z ie. \**gher-* (Ma<sup>2</sup>).

**hortenzie** ‘druh ozdobné rostliny’. Nazývána fr. botanikem Commersonem podle ženského křestního jména (snad jeho přítelkyně, či snad jen pro spojení s lat. *hortus* ‘zahrada’).

**hořčice**, hořčičný. Věsl. - p. *gorczyca*, r. *gorčica* tv., s./ch. *gòrčica* ‘druh hoře’. Od →hořký, podle chuti jejích semen.

**hořčík** ‘lehký kovový prvek, magnezium’, hořčíkový. Utvořeno Preslem, podle HL prý k →hořet, protože na vzduchu hoří jasným plamenem. Slovo-tvorně však spíš od →hořký (jeho soli mají hořkou chuť).

**hoře** kniž. ‘bol, zármutek’, hořekovat, zahořekovat. Stp. *gorze*, r. *góre*, sln. *gorjé*, stsl. *gorje* (chybí v ostatních jsl. jazycích a slk.). Psl. \**gor’e* je utvořeno od stejného základu jako →hořet, významový posun ‘hořet, pálit’ → ‘bol, zármutek’ je běžný (srov. →péci a r. *pečál* ‘smutek, zármutek’).

**hořec** ‘horská bylina s modrým květem, encián’. S./ch.d. *górac* tv., b. *górec* ‘chmel’. Od →hořký, srov. →hořčice.

**hořet**, hořák, hořlavý, horoucí, shořet, ohořet, zahořet, vyhořet, rozhořet se, uhořet, přihořívat aj. Věsl. - p. *gorzéc*, *goréc*, r. *gorét*, s. *gòreti*, ch. *gòrjeti*, stsl. *gorěti*. Psl. \**gorěti* má nejbliže k lit.d. *garěti* tv., *gāras* ‘dým, pára’, dále je příbuzné něm., angl. *warm* ‘teplý’, stir. *guirīm* ‘ohřívat’, lat. *formus* ‘horký’, ř. *thermós* tv., *théros* ‘horko, letní žár’, arm. *jer* ‘teplo’, sti. *hāras* ‘žár’, *gharmá*-tv., vše z ie. \**g<sup>h</sup>her-* ‘horký’ (A3, A6). Srov. →horký, →hořký, →horší,

→hoře, →žár, →hárat, →hřát, →hrnec, →řeřavý.

**hořký**, hořkost, zhořknout, zahořknout, zahořklý, nahořklý. Věsl. - slk. *horký*, p. *gorzki*, r. *gór’kij*, s./ch. *górak*, stsl. *gorbkz*. Psl. \**gorbkz* souvisí s →hořet, formálně srov. především →horký. Významový posun byl ‘pálivý, palčivý’ → ‘hořký, štiplavé chuti’. Srov. ještě →hoře, →hořec.

**hosana** citosl. Vyjadřuje oslavu, velebení. Přes střlat. *hosanna*, *hosianna* a ř. *hōsanná* z hebr. *hōšā’ā nnā*, v jehož první části je imperativ ‘spas, pomoz’, ve druhé prosící částice.

**hospic** ‘pečovatelský dům pro nevléčitelně nemocné’. Dříve ‘útulek pro poutníky’. Z něm. *Hospitz* ‘útulek, (křesťanská) noclehárna ap.’ a to z lat. *hospitium* ‘pohostinství, přátelské přijetí, hostinec’ od *hospes* (gen. *hospitis*) ‘host’. Srov. →hospitalizovat, →hotel, →hospitovat i →hospoda.

**hospitalizovat** ‘umístit do nemocnice’, hospitalizace. Od něm. *Hospital* ‘nemocnice’ z pozdnělat. *hospitāle* tv. (dále viz →špitál).

**hospitovat** ‘být přítomen při vyučování jako host’, hospitace. Z lat. *hospitārī* ‘být hostem’ od *hospes* (gen. *hospitis*) ‘host, hostitel’. Srov. →Hospodin, →host, →hotel.

**hospoda**, hospůdka, hospodský. Stč. *hospoda* ‘pán, paní, panovník’ i ‘hostinec, pohostinství, útulek’. V dnešním významu jen zsl. Podnět k posunu významu asi vyšel z oslovení *hospodo!*, jímž hosté titulovali pána domu, to se pak přeneslo na celý dům a speciálně na domy poskytující pohostinství za peníze. Srov. ještě i dnešní řídké *hospodo*, *platím!* ap. (Ma<sup>2</sup>). Dále viz

→Hospodin.

**Hospodin**, hospodář, hospodyně, hospodářský, hospodářství, hospodařit, hospodárný. Stč. *Hospodin* ‘Pán (Bůh)’ *hospod* ‘pán’. Všesl. - p. *gospodzin*, r. *gospód*, *gospodín*, s./ch. *gòspōd*, *gospòdin*, stsl. *gospodъ*, *gospodinъ*, všude ve významu ‘pán’ či ‘Hospodin’. Psl. *\*gospodъ*/*\*gospodinъ* je starobylá složenina, v jejíž první části je ie. *\*ghosti-* (viz →host), ve druhé ie. označení pro ‘pána’ *\*pot-* (srov. lat. *potis* ‘mocný’, sti. *pāti-* ‘pán, manžel’, ve složeninách lit. *viėšpats* ‘pán, vládce’ a →despota). Nejbližší stojí lat. *hospes* (gen. *hospitis*) ‘host, hostitel’, tvořené ze stejných ie. základů. Původní význam se interpretuje jako ‘pán hostů’, tj. ‘pán domu, hostitel’. Srov. →hospoda.

**host**, hostina, hostinec, hostinský, hostit, pohostit, pohostinství, vyhostit, zhostit se, hostovat. Všesl. - p. *gōśc*, r. *gost*, s./ch. *gōst*, stsl. *gostъ*. Psl. *\*gostъ* odpovídá germ. *\*gastiz* (něm. *Gast*, angl. *guest*) tv. a lat. *hostis* ‘cizinec, nepřítel’ z ie. *\*ghosti-*. Rozdílný význam vysvětlíme rozdělením z původního ‘cizinec, příchozí’ na ‘vítaný příchozí (= host)’ a ‘nevítaný příchozí (= nepřítel)’. Srov. →hospoda, →Hospodin, →hosteska.

**hosteska** ‘průvodkyně a informatorka na mezinárodních akcích ap.’. Z angl. *hostess* tv., vlastně ‘hostitelka’, od *host* ‘hostitel’ a to ze stfr. (*h*)*oste* z lat. *hospes* (gen. *hospitis*). Srov. →hotel, →hospitovat, →Hospodin.

**hostie** ‘mešní chléb, oplatka’. Z lat. *hostia*, původně ‘oběť, obětní zvíře’ jako připomínka Kristovy oběti na kříži.

**hot** citosl. ‘vpravo! (při volání na tažná zvířata)’. Hl. *hót*, něm. *hott*, fr. *hue*,

maď. *hí* tv. svědčí o jisté elementární příbuznosti, méně pravděpodobný je praevr., předie. původ (HK). Srov. →čehý.

**hotdog** ‘uzenka v housce’. Z am.-angl. *hot dog* tv., též jako adj. *hot-dog* ‘vy-nikající, prima’. Typická ukázka metaforičnosti angl. (doslova ‘horký pes’, srov. →doga), ale motiv přenesení není znám.

**hotel**, hotýlek, hotelový, hoteliér. Přes něm. *Hotel* z fr. *hôtel*, stfr. (*h*)*ostel* a to ze střlat. *hospitale* ‘místnost pro hosty’ od lat. *hospitālis* ‘pohostinný’ od *hospes* (gen. *hospitis*) ‘host’. Srov. →špitál, →motel, →hospitovat, →Hospodin.

**hotentot** expr. ‘hloupě či nesrozumitelně mluvící člověk’. Podle afrického kmene, který byl holandskými Búry posměšně nazván *hot en tot* ‘koktaví’, onom. původu.

**hotový**, hotovo, hotovost, hotovostní, pohotový, pohotovost, přihotovit, vyhotovit, zhotovit, ob. hotovka. Všesl. - p. *gotowy*, r. *gotóvyj*, s./ch. *gòtov*, stsl. *gotovъ*. Psl. *\*gotovъ* není příliš jasné. Blízké je pouze alb. *gat* tv., pokud to není převzetí ze slov. Jinak lze vyjít z ie. *\*gʷā-* ‘jít’ (je tu však rozdíl *ā* - *a*, viz →hať) a z významu ‘připravený k chůzi’, což má oporu v něm. *fertig* od *fahren* ‘jet’ a *bereit* od *reiten* ‘jet (na koni ap.)’, obojí dnes ve významu ‘hotový, připravený’.

**houba**, hubka, houbička, houbový, houbovitý, houbař, houbařský. P. *huba* (asi z ukr.), r.d. *gubá*, s./ch. *gùba*, stsl. *gōba*. Psl. *\*gōba* má jistý protějšek v lit. *gūmbas* ‘výrůstek, nádor’. Hlásokově obtížné, ale často přijímané (Ma<sup>2</sup>, HK) je spojení se sthn. *swamb* (něm.

*Schwamm*), lat. *fungus*, ř. *spóngos*, *sfóngos* ‘houba’, jež někde předpokládá přesmyk souhlásek. Rekonstrukce výchozího ie. *\*(s)g<sup>u</sup>hombho-* (A2, A3, A5) je však značně nejistá. Srov. →huba.

**houf**, houfný, houfovat se. Stč. *húf*, *hauf*. Ze střhn. *hūfe* (dnes *Haufe(n)*), jež souvisí s →kupa. Srov. →houfnice.

**houfnice** ‘dělo s kratší hlavní’. Stč. *hauf-nice*. Původně ‘válečný prak, jímž se houfně metalo kamení’, pak ‘druh děla’ (Ma<sup>2</sup>). Do něm. dalo *Haubitze*.

**houkat**, houkání, houkačka, zahoukat, odhoukat. Onom. původu od citosl. *hú*, *hou*.

**houně** ‘pokrývka z hrubého sukna’. Všesl. - slk. *huňa*, p. *gunia*, r.d. *gúnja*, s./ch. *gũnja*. Psl. *\*gun’a* a jeho ekvivalenty v řadě evr. jazyků ukazují na starobylé kulturní slovo neznámého původu. Srov. wal. *gwm* ‘druh kabátu’ (odtud či z lat. angl. *gown* ‘růba, talár’), střlat. *gunna* ‘plášť’, střř. *gún(n)a* tv., maď. *gunya* ‘pokrývka’ aj.

**houpat**, houpavý, houpačka, zahoupat, rozhoupat, pohoupat, pohupovat, zhoupnout, vyhoupnout (se), přehoupnout (se). Vychází z onom. základu. Srov. citosl. →hop, →hup, hou.

**housenka**, housenkovitý. Stč. *húsēnicē*, *húsenka*. Všesl. - p. *gąsienica*, r. *gúsenica* (str. *usēnica*, *jusenica*), s./ch. *gūsenica*, sln. *gosēnica*, *vosēnica*, stsl. *gōsenica*. Psl. *\*gōsēnica* není zcela jasné. Obvykle se vychází z *\*vōsēnica* (viz →vous) podle nápadné chlupatosti některých druhů, ale počáteční *g-* činí potíže. Stejnou změnu však lze vidět v →houžev či ukr. *horobéc* ‘vrabec’.

**houser**. P. *gąsior*, sln. *gosér*, zcela chybí ve vsl. Tvořeno starobylou příp. -er od *gōsb* (→husa) (srov. lat. *ānser* tv.). Vý-

znam ‘bederní ústřel’ snad podle bodavé bolesti (srov. *cítit v zádech housery*).

**houska**, houstička, houskový. Stč. a slk. *húska*. Vlastně zdobnělina od →husa, protože podlouhlý tvar pečiva připomínal sedící husu (srov. i starší *houska vánoční* ‘vánočka’).

**housle**, houslový, houslista, houslař, houslařský. Všesl. - p. *gěsl*, r. *gúslī*, s./ch. *gũsle*, stsl. *gōsli* (ve většině slov. jazyků však označuje primitivnější strunný nástroj). Psl. *\*gōslob*, *\*gōsli* je odvozeno od *\*gōsti* ‘hrát na strunný nástroj’ (viz →housti, srov. →hudba). Původně tedy z *\*gōd-sl-* či *\*gōd-tl-* (A9, B7).

**housti** zast. ‘hrát (na hudební nástroj)’, hudec. Stč. *hústi*, 1.os.přít. *hudu*. Stp. *gěśc*, str. *gustī*, sln. *gōsti*, stsl. *gōsti* (jinak např. s. *gúdeti*, hl. *hudzić* tv.). Psl. *\*gōsti* (z *\*gōd-ti*, (A5, B7)) má nejbliže k lit. *\*gaūsti* ‘temně znít’ z onom. *\*goud-*, další souvislosti u →hovor.

**houští**. Stč. *húšc*, *húšcē* (C3, C5). Viz →hustý.

**houžev** ‘zkroucený prut, kořen, větev ap., provaz’, houžvička, houževnatý. Stč. *húže*, *húž*, *húžev*. Všesl. - p. *gążva*, r.d. *gúžvá*, s./ch. *gũžva*. Psl. *\*gōžbva* je odvozeno od *\*gōžb*, které se většinou spojuje s →vázat (střídání (*v*)*qz-* - *vęz-*, srov. →uzel). Počáteční *g-* je ovšem nepravděelné jako u →housenka.

**hovado** ‘kus dobytka’, hovádko. Hl. *howjado*, r.d. *govjádó*, s./ch. *gòvedo*, stsl. jen odvozenina *govęźdō* (viz →hovězí). Tvoření psl. *\*govędo* (B7) není příliš jasné, základ *\*gov-* však odpovídá lot. *guovs*, něm. *Kuh*, angl. *cow*, stir. *bó*, lat. *bōs*, ř. *boūs*, arm. *kov*, sti. *gáu-*, toch. A *ko*, vše ‘hovězí dobytek, kráva’



z ie. *\*g<sup>u</sup>ou-* (A3) původu asi onom. (napodobení bučení). Srov. →humno, →hovno. K významu ‘ovád’ viz →ovád.

**hovět**, vyhovět, pohovět (si), pohovka, poshovět, shovívavý. Hl. *gowíc*, r. *govét* ‘připravovat se postem k přijetí svátosti’, ch. *gòvjeti* ‘zahrnovat úctou’, stsl. *gověti* ‘bohobojně žít’. Psl. *\*gověti* dokonale odpovídá lat. *favēre* ‘hovět, být nakloněn, zachovávat (mlčení), být zbožný’ z ie. *\*g<sup>u</sup>hou-*. Předpokládáný základní význam by byl ‘zachovávat klid’, zdá se, že jde o výlučnou slov.-lat. příbuznost.

**hovězí**, hovězina. Z psł. adj. *\*govēd’v* (B3, B7), viz →hovado.

**hovno** vulg., hovínko. Všesl. - p. *gówno*, r. *govnó*, s./ch. *góvno*. Psl. *\*govno* se většinou vykládá jako odvozenina (původně adjektivní) od základu, který je v →hovado, tedy vlastně ‘kraví (lejno)’, zobecněním pak dnešní význam. Srov. →humno.

**hovor**, hovorný, hovorový, hovorovost, hovořit, pohovořit, rozhovor. Všesl. - p.d. *gowor*, r. *góvor*, s./ch. *gòvor*, stsl. *govorō* ‘povyk’. Psl. *\*govorō* souvisí s lit. *gaūsti* ‘zvučet’, gót. *kaum* ‘řev’, ř. *gōs* ‘nářek’, sti. *gávate* ‘zní’, vše od onom. kořene *\*gou-*. Srov. i →hudba.

**hra**, herní, herna, hrát, hravý, zahrát, prohrát, vyhrát, výhra, přihrát, odehrát (se), hráč(ka), hračka, hříčka, hřiště, hrátky aj. Stč. též *jhra*. Všesl. - p. *gra*, r. *igrá*, s./ch. *igra*, stsl. *igra* ‘taneček, hra, zábava’. Psl. *\*jogra* nemá přesvědčivou etymologii, jasné je jen tvoření příp. -*ra*. Uvažuje se o příbuzenství se sti. *yájati* ‘uctívá (obětí ap.)’, ř. *hágios* ‘svatý’ (z ie. *\*iag-/ig-*) s tím, že šlo o starý rituální termín (srov. str. *igry* ‘pohanské rituální tance se

zpěvy’), jiní spojují se sti. *éjati* ‘hýbá se’ (z ie. *\*aig-*) (HK) či sti. *íngati* tv. (Ma<sup>2</sup>).

**hrabat**, hrabavý, hrábě, hrablo, hraboš, nahrabat, rozhrabat, uhrabat, odhrabat, prohrábnout, pohrabáč. P. *grabač*, r.d. *grabat*, s./ch.st. *grabati* ‘rýt, kopat’. Psl. *\*grabati* je opětovací sloveso (iterativum) k *\*grebti* (srov. →pohřbít), příbuzné je lit. *grėbti* ‘hrabat’, lot. *grebt* ‘rýt, kopat’, gót. *graban* (něm. *graben*) tv., sti. *gr[bh]nāti* ‘uchopí’, základem je ie. *\*ghrebh-* ‘uchopit, shrábnout; škrabat, kopat’. Významově se sem hodí i ř. *gráfō* ‘škrabu, píšu’, které však předpokládá počáteční *gr-*. Srov. →hrob, →hřeben.

**hrabě**, hraběnka, hraběcí, hrabství. Stč. *hrabie*. Ze sthn. *grāvo* (dnes *Graf*), jehož původ není jistý - snad je to z ř. *grafeús* ‘písař’ (přes střlat. *grafio*, *grauio* ‘správce, daňový úředník’ doložené z doby francké říše). Slk. *gróf* je z maď. *gróf* a to ze střhn.

**hrábě**. Všesl. - p. *grabie*, r. *grābli*, s./ch. *grāblje*. Příbuzné je lit. *grėbljys*, stisl. *gref* tv. Dále viz →hrabat.

**hrabivý**, hrabivost. Od slovesa *hrabiti* (v č. jen v dialektech), srov. p. *grabíc*, r. *grābit*, s./ch. *grābiti*, stsl. *grabiti*, vše ve významu ‘uchvacovat, loupit’. Nepochybně od stejného základu jako →hrabat, ač někteří oddělují (Ma<sup>2</sup>).

**hrad**, hrádek, hradní, hradíště, hradba, hradební, hradlo, hradit, hrazení, ohradit, ohrada, přehradit, přehrada, zahradit, zahrada, vyhradit, výhrada, nahradit, náhrada, náhradník, přihrádka aj. Všesl. - p. *gród*, r. *górod*, s./ch. *grād*, stsl. *gradō*. Psl. *\*gordō* ‘ohrazené sídliště’, odtud ‘hrad’ v zsl., ‘město’ ve vsl.; v jsl. je obojí význam. Příbuzné

je lit. *garðas* 'ohrada pro dobytek', gót. *gards* 'dům, dvůr' (něm. *Garten* 'zahrada', angl. *yard* 'dvůr'), alb. *garth* 'ohrada', sti. *gr̥há-* 'dům' a snad i chet. *gurtā-* 'pevnost, hrad', vše k ie. *\*ghordho-* 'ohrazené místo' (A2), blízké je i lat. *hortus* 'zahrada', ř. *chórtos* 'ohrada, dvůr' (ie. *\*ghorto-*).

**hradit** 'platit'. Novější. Deprefixací (oddělením předpony) od *nahradit*, *uhradit* a to přeneseně od *hraditi* 'opevňovat, ohrazovat' (viz →hrad).

**hrách**, hrášek, hrachový, hrachovina. Všesl. - p. *groch*, r. *goróch*, s./ch. *gräch*. Psl. *\*gorchō* (B8) nemá jistou etymologii. Blízké se zdá být lit. *gar̥šas*, *garšvā*, lot. *gārsa*, sthn. *gers*, nhn. *Giersch* (A8) znamenající různé druhy polních trav. Vzhledem k tomu, že jde o název staré kulturní rostliny, je možný jeho původ z předie. substrátu (kořen *gar-* mají i některé román. názvy luštěnin, Ma<sup>2</sup>), méně pravděpodobná je genetická příbuznost se sti. *gháršati* 'tře'.

**hrachor** 'druh luční či zahradní byliny'. Převzato Preslem z jsl. jazyků, kde slovo většinou znamená různé druhy vikve. Dále viz →hrách.

**hrana**<sup>1</sup>, hranatý, hranol, hranit, zhranit, vyhranit (se), hranice, hraniční, zahraniční, pohraniční, pohraničník. Všesl. - p. *grañ*, r. *gran* tv., s./ch. *grána* 'větev', stsl. jen odvozené *granica* tv. Psl. *\*granъ*, *\*grana*, původně asi 'větev, výrůstek', se vykládá z ie. *\*ghrō-n-* od *\*ghrē-* 'vyrážet (o rostlině), vyčnívat', příbuzná slova jsou hlavně v germ. jazycích - něm. *Granne* 'osina', *grün* 'zelený', *Gras* 'tráva', angl. *grow* 'růst'. Z významu 'ostrý výčnělek, větev' jednak 'kupa dříví' (č. *hranice*, nář. *hraň*), jed-

nak 'roh, hrana' a konečně 'mez, dělicí čára'. Pokusy etymologicky oddělit tyto významy (Ma<sup>2</sup> má dokonce pro každý uvedený význam jiný původ!) jsou nepřesvědčivé. Srov. →hrozen, →hrot.

**hrana**<sup>2</sup>, hrany (pl.) 'vyzvánění za zemřelého'. Mimo č. a slk. jen v hl. *hrono* 'věta, pauza, tep', dl. *grono* 'rčení, řeč, pověst' a stsl. *granō* 'verš'. Psl. *\*gornō* je asi starý rituální termín, související s lit. *girti* 'chválit, oslavovat', sthn. *queran* 'vzdychat', sti. *gr̥n̥gti* 'vzývá, chválí, zpívá' a asi i lat. *grātes*, *grātiās* 'díky' (srov. šp. *gracias*, it. *grazie* tv.) z ie. *\*g<sup>u</sup>er-* 'chválit, velebit'. Srov. →uhranout.

**hranostaj**. P. *gronostaj*, r. *gornostáj* (str. *gornostal*'), sln. *gránoselj*, v ostatních jsl. jazycích a luž. chybí. Nejasné i pokud jde o rekonstrukci psl. tvaru (*\*gornostalb*, *\*gornostajb*?). První část připomíná lit. *šarmuō*, sthn. *harmo*, rétorom. *carmun* z ie. *\*kormen-* (viz →hermelín), ale jsou tu problémy hláskové, druhá část nejasná. Za úvahu stojí výklad ze stsas. *\*harmenestail-*, vlastně 'ocas hranostaje' (srov. angl. *tail* 'ocas'), slabinou je hlavně nedoloženost stsas. slova.

**hrát**. Viz →hra.

**hráz**. Všesl. - p. *gradza*, r.d. *goróža*, sln. *grája* 'ohrada', stsl. *grazdb* 'stáj'. Psl. *\*gord'ъ*/*\*gord'a* (B3, B8), dále viz →hrad.

**hrazda**, hrazdový. Dříve *hrázda* 'bidlo, rovná tyč' (Jg), jen č. Odvozeno od staršího *hráz*, *hráze* 'tyč, lať, to, čím se zahrazuje' (viz →hrad, →hráz). Využito Tyršem jako název tělocvičného náradí.

**hrb**, hrbáč, hrbatý, hrbol, hrbolatý, hr-

bit se, nahrbit (se), shrbit (se), vyhrbit (se), pahrbek. Všesl. - p. *garb*, r. *gorb*, s./ch. *gr□ba*, stsl. *grǫbъ*. Psl. *\*gǫrbъ* bývá spojováno se stpr. *garbis* ‘hora’ (možná výpůjčka z p.), ir. *gerbach* ‘svraštělý’, isl. *korpa* ‘vráska’ z ie. *\*ger-b-* ‘ohýbat se, vinout’. Srov. →hrbet.

**hrčēt.** Onom. Srov. →hrkat.

**hrdina.** Jen č. a slk. Viz →hrdý.

**hrdlička,** hrdličkovat se. Stp. *gar(d)lica*, r. *górlica*, s./ch. *gr□lica*, stsl. *grǫlica*. Evidentní souvislost s →hrdlo lze brát jako prvotní (‘pták s hrdelním hlasem’), či jako druhotnou (vliv lid. etym., (D2)). Pro druhou možnost (psl. *\*gǫrlica* z onom. *\*gur-*) svědčí sln. *grliti*, *grǫliti* ‘vrkat’ i lat. *turtur* ‘hrdlička’, něm. *Tureltaube*, angl. *turtle-dove* tv. z onom. *\*tur-*.

**hrdlo,** hrdelní, hrdlořez. Všesl. - p. *gardlo*, r. *górlo*, s./ch. *gr□lo*. Psl. *\*gǫrdlo* má nejbliže k lit. *gurklýs* ‘vole, ohryzek (v krku)’, stpr. *gurcle* ‘hrdlo’, vše z ie. *\*g<sup>u</sup>r□tlo-*, podobný útvar je ř. *bá-rathron* ‘propast, doupe’ (A3, A7). Východiskem je ie. *\*g<sup>u</sup>er-* ‘požírat, pohlcovat’, k němuž viz →žrát.

**hrdý,** hrdost, hrdina, hrdinka, hrdinný, hrdinský, hrdinství, pohrdat, pohrdavý. Všesl. - p.d. *gardy* ‘vybírávý, hrdý’, r. *górdy* ‘hrdý’, s./ch. *grǫd* ‘ošklivý, obrovský’, stsl. *grǫdъ* ‘hrdý, hrozný’. Těžko slučitelné významy psl. *\*gǫrdъ* činí potíže. Nejsnáz lze vyjít z ie. *\*g<sup>u</sup>er-d-* ‘těžký’ a spojit s lit. *gurdus* ‘unavený, malátný’, lat. *gurdus* ‘tupý, hloupý’, ř. *brady* ‘těžký, pomalý’. Vývoj významu od ‘těžký, pomalý ap.’ jednak k ‘hrdý, pyšný’, jednak přes ‘obrovský, hrozný’ k ‘zlý, ošklivý’ pak je přijatelný a má i paralely v jiných ja-

zycích.

**hrkat,** hrkot, hrknout, vyhrknout. Onom. Srov. →hrčēt.

**hrma** ‘kožní vyklenutí před stydkou spnou u žen (Venušin pahorek)’. Jen č., málo jasné. Asi souvisí s nář. *hrmullec*, *grmol* ‘boule’, to pak se s./ch. *grām*, *grūm* ‘kousek, hrouda’, r.d. *grum* ‘hrouda’ i lit. *grūmulas* ‘chuchvalec, klk’.

**hrnec,** hrnek, hrneček, hrnčír, hrnčírství. Všesl. - p. *garniec*, str. *gornecъ*, s./ch.d. *gr□nac*, stsl. jen odvozené *grǫnъčarъ*. Psl. *\*gǫrnъčъ* je vlastně zdobnělina od *\*gǫrnъčъ* ‘pec’, jemuž stojí nejbliže lat. *furnus*, *forāx* tv., sti. *ghr□nā-* ‘žár’ z ie. *\*g<sup>u</sup>hr□no-* (A3, A7) od *\*g<sup>u</sup>her-* ‘hořet’ (viz →hořet). Odvozeno od názvu pece proto, že obojí bylo z hlíny, hrnec mohl pec tvarově i funkčně (např. uchováváním žhavého dřevěného uhlí) připomínat (Ma<sup>2</sup>).

**hrnout,** nahrnout, odhrnout, zahrnout, přihnout, rozhrnout, ohrnovat, shrnovat, úhrn, souhrn aj. P. *garnác*, r.d. *gornūt*, s./ch. *grnuti*. Psl. *\*gǫr(t)noṭi* z *\*gr□t-* je rozšířením ie. *\*ger-* ‘sbírat’, příbuzné je lit. *žer□ti* ‘hrabat’, lat. *grex* ‘stádo’ (srov. →agregát), ř. *ageirō* ‘sbíráám’ (srov. *agorá* ‘shromáždění, tržiště’). Srov. →hrst, →hromada.

**hrob,** hrobový, hrobka, náhrobní, náhrobek, hrobník, hrobař, hrobařík. Všesl. - p. *grób*, r. *grob*, s./ch. *grǫb*, stsl. *grobъ*. Psl. *\*grobъ* je odvozeno od *\*grebti* (viz →hrabat, →pohřbít), stejné je něm. *Grab*, angl. *grave* tv. od něm. *graben*, angl. (to) *grave* ‘kopat, rýt’, srov. i →rov od →rýt.

**hroch.** Utvořeno Preslem, není však zcela jisté, zda od staršího *roch*, *hroch* ‘válečný slon (věž) v šachu’ (srov. →ro-

šáda) (Ma<sup>2</sup>), či pouze z onom. *hrochati* ‘bouchat, chrochtat’ (HK).

**hrom**, hromový, hromovat. Od →hřmít.

**hromada**, hromadný, hromadit, shromáždit. Všesl. - p.d. *gromada*, r. *gromáda*, s./ch. *gròmada*, *gromáda*, stsl. *gramada*, *gromada*. Psl. *\*gramada*/*\*gromada* nemá jasné tvoření. Nejblíže mu stojí lit. *grāmatas* tv., dále je příbuzné angl. *cram* ‘cpát’, sthn. *krimman* ‘tisknout’, lat. *gremium* ‘správní sbor’, původně ‘klín, luno’, sti. *grūma* ‘hromada, shromážďení’, vše z ie. *\*grem-* od *\*ger-* ‘sbírat’. Srov. →hrnout.

**Hromnice** ‘katolický svátek slavený 2. února’. Světily se na něj svíce, které měly chránit proti hromu, tzv. *hromnice*.

**hrot**, hrotový, hrotitý. Jen slk. *hrot* tv. a p. *grot* ‘hrot, kopí, úder’. Psl. *\*grotō* má nejblíže k střhn. *grāt* (dnes *Grāte*) ‘rybí kost, osina’ z ie. *\*ghro-t-* od *\*ghrē-* ‘vyrůstat, vyčnívat’. Srov. →hrana<sup>1</sup>.

**hrouda**, hrudka. Všesl. - p. *gruda*, r. *grúda*, s./ch. *grūda*, stsl. *gruda*. Psl. *\*gruda* souvisí s lit. *grūsti* ‘roztloukat’, *grūdas* ‘zrno’, něm. *Griess* ‘drobný písek, štěrk’, angl. *grit* ‘kamínek, štěrk’, něm. *Grütze*, angl. *grits* ‘krupice’ a snad i lat. *rūdus* ‘štěrk’, vše z ie. *\*ghreu-d-* ‘rozemnout, rozdrolit’.

**hroutit se**, zhroutit se, zhroucení. Jen č., je však i sln. *zgrúdit se* tv. Lze spojit s lit. *griáuuti* ‘ničit, strhnout’ a lat. *in-gruere* ‘vrazit, vtrhnout’. Na druhé straně však je nápadná blízkost staršího č. *routiti (se)* ‘bořit, řítit (se)’ (Jg), které souvisí s →řítit se jako např. →pohroužit s →pohřížit, h- v *hroutit se* se pak vysvětluje různě (Ma<sup>2</sup> pod *řítit se*, HK). Nejasné, snad míšení více růz-

ných kořenů.

**hroužit (se)**. Viz →pohroužit se.

**hrozen**, hroznový, hroznovitý. Stč. *hrozn*, nář. *hrozn*, *hrozn*. Stp. *grozno*, r. *grozd*’ (str. *groznō* ‘vinohrad’), s./ch. *grôzd*, stsl. *grozdō*, *groznō* i *greznō*. Psl. *\*groznō*/*\*grozno*, *\*grozdō*/*\*grozdb* aj. ‘vinný hrozen’ nemá bezpečné příbuzenstvo; obvykle se spojuje s psl. *\*granb*/*\*grana* ‘větev’ (viz →hrana<sup>1</sup>), něm. *Gras*, angl. *grass* ‘tráva’ aj. (ie. *\*ghrō-* ‘vyrážet, vyčnívat’), pro výklad i rekonstrukci přípony je několik možností.

**hrozinka**. Z původního →rozinka lid. etym. (D2) k →hrozen.

**hrozit**, hrozný, hroznýš. Viz →hrůza.

**hrst**, hrstka. Všesl. - p. *garšć*, r. *gorst*’, s./ch.d. *grst*, stsl. *grōstb*. Psl. *\*gōrstb* (z *\*gōrt-t-* (A5)) je odvozeno od *\*gōrtati* od ie. *\*ger-* ‘sbírat’, tedy původně ‘to, čím se sbírá, shrnuje’. Dále viz →hrnout.

**hrtan**, hrtanový. P. *krtan*, r. *gor-tán*, sln.d. *grtān* ‘hrdlo’, stsl. *grōtanb*, *grōtanō* tv. Psl. *\*gōrtanb*, *\*gōrtanō* není slovtvorně zcela jasné, jeho základem však zřejmě je - stejně jako u →hrdlo - oslabený stupeň ie. kořene *\*g<sup>h</sup>er-* ‘požírat, pohlcovat’ (viz →žrát). Nepravidelnosti v některých slov. jazycích (p.) mohou být expresivního původu (srov. →chřtán).

**hrubián**, hrubiánský, hrubiánství. Podle něm. *Grobian* (srov. i č. *grobíán*, *krobián*), jež je humanistickým výtvozem k něm. *grob* ‘hrubý’. I přes hláskovou blízkost není něm. *grob* s naším →hrubý příbuzné, souvisí však s →krupice.

**hrubý**, hrubost, hrubec, zhrubět, zhrubělý. Všesl. - p. *gruby* (p.d. *grēby*),

r. *grúbyj*, s./ch. *grúb*, stsl. *grqbъ*. Psl. *\*grqbъ*, *\*grubъ* (B7) má nejbližší příbuzné v lit. *grùbti* (1.os. přít. *grumbù*) 'tuhnout, drsnět', lot. *grumbt* 'vráskovatět', u nichž je patrný vložený nosový element, který se předpokládá i u psl. slova. Vyvozuje se z ie. *\*ghreu-bh-* od *\*gher-* 'silně třít, rozdírat', původně tedy 'rozedřený, zdrsňený'. Srov. →hrouda, →hrubián.

**hrud'**, hrudní, hrudník, pohrudnice. Všesl. - stp. *grędzi*, r. *grud'*, s./ch. *grûdi*. Psl. *\*grqdbъ* je slov. inovací, proto nemá bezpečné příbuzenstvo. Snad lze spojit s lit. *grandà* 'hrubě přitesaný trám či prkno na podlahu', lat. *grunda* 'střecha, krov' z ie. *\*ghrondh-*, s jinou samohláskou pak stisl. *grind* 'rám, mřížka, ohrádka' (srov. →hřada). Snad tedy 'to, co kryje, orámovává srdce a jiné orgány'.

**hrůška**, hrušeň, hrůškový, hrůškovitý, hrůškovice. Všesl. - hl. *krušva*, p. *grusza*, r. *grúša*, s./ch. *krúška*, sln. *hráška* (čti *chr-*). Vzhledem ke kolísání počáteční souhlásky a k blízkosti lit. *kriáušė*, lot. *krausis* tv. se bsl. slova obvykle považují za výpůjčku z nějakého neznámého jazyka (Ma<sup>2</sup>, HK). Méně věrohodný je domácí původ od psl. *\*grušiti*, *\*krušiti* 'rozrušovat, drobit' (podle měkké, krupičnaté struktury dužiny).

**hrůza**, hrůzný, hrozný, hroznýš, hrozivý, hrozit, pohrozit, zahrozit, vyhrožovat, výhrůžka, ohrozit, ohrožení, expr. hrozitánský. Všesl. - p. *groza*, r. *grozá* 'bouřka', s./ch. *gróza*, *grôza*, stsl. *groza*. Psl. *\*groza* má blízko k lit. *gražoti* 'hrozit', lot. *gręzuot* tv. i lit. *grasa* 'hrůza, hrozba', vztahy však nejsou zcela jasné. Dále se srovnává s ř. *gorgós* 'hrozný,

strašný', stir. *garg* 'drsný, divoký' aj. Snad vše z ie. *\*garǵ*, *\*gorǵ*, *\*gróǵ* (A1) onom. původu (zvuk bouře ap.), pak by šlo o elementární příbuznost.

**hryzat**, hryzení, hryzec, přehryzat, ohryzat, ohryzek. Stč. *hrýzti*. Všesl. - p. *grýžc*, r. *gryzt'*, s./ch. *grǫsti*, *grǫzati*, stsl. *grysti*, *gryzati*. Psl. *\*gryzti*, *\*gryzati* má nejbližší příbuzné v lit. *gráužti*, lot. *graužt* tv., lit. *grūžtis* 'bolest v břiše' a ř. *brýchō* 'skřípu zuby', východiskem je ie. *\*g<sup>u</sup>rūǵh-*, *\*g<sup>u</sup>reuǵh-* (A1, A3, B5).

**hřad(a)** 'bidlo, kde nocuje drůbež', hřadovat. Dříve též 'trám, žerd' (Jg). Všesl. - p. *gręda*, str. *gręda* (pl.), s./ch. *gręda*. Psl. *\*gręda*, *\*grędъ* (B7) souvisí s lit. *grindà* 'prkno či trám na podlahu', *grǫsti* 'pokládat podlahu' (z ie. *\*ghrendh-*), další souvislosti u →hrud'. Srov i →hřidel.

**hřát**, hřejivý, nahřát, prohřát, zahřát, rozehrát, ohřát, ohřev, vyhřát, výhřevný aj. Všesl. - p. *grzac*, r. *gret'*, s./ch. *gręjati*, *grǫjati*, stsl. *gręjati*, *gręti*. Psl. *\*gręjati*, *\*gręti* je pokračováním ie. *\*g<sup>u</sup>hr-ē-* (srov. lot. *grēmens* 'žáha'), což je nulový stupeň ie. *\*g<sup>u</sup>her-* 'horký'. Dále viz →hořet.

**hřbet**, hřbetní. Stč. i *chřbet*. Všesl. - slk. *chrbát*, p. *grzbiet*, r. *chrebét*, s./ch. *hřbat*, stsl. *chrbbtъ*. Vztah mezi psl. *\*grbbtъ* a *\*chrbbtъ* je nejasný (jsou i zsl. nář. podoby s *k-* a dokonce *sk-*!). Vzhledem k potížím se slov. počátečním *ch-* (A8) je logičtější považovat za původní podobu s *g-* (srov. vztah *hrtan* - *chřtán*), i když je jen v č. a p., na druhé straně tam může jít o vliv slova →hrb. Další etymologie nejasná. Příbuznost s →hrb (Ma<sup>2</sup>) naráží na hláskoslovné obtíže, za úvahu

stojí spojení s →hřeбен (podoba kostry hřbetu i shoda v přenesených významech). Srov. ještě →chřib.

**hřbitov**, hřbitovní. Stč. *břítov*, *břítov*, což je výpůjčka ze sthn. *frithhof* z *fríten* 'hájit, skrývat' a *hof* 'dvůr', vlastně to byl původně prostor u kostela, kde platilo právo azylu. V č. lid. etym. (D2) přikloněno k *hřbít* (viz →pohřbít), v něm. zase k *Friede* 'mír, pokoj', tedy jakoby 'dvůr pokoje'.

**hřeb.** Viz →hřebík.

**hřebec**, hřebček, hřebčín. Viz →hřibě.

**hřebelec** 'kovový kartáč na čištění srsti (koní ap.)', hřebelcovat. Stč. *hřelce*. Odvozeno od psl. *\*grebti* 'hrabat, škrábat aj.' (viz →hrabat). Srov. i psl. (všesl.) *\*greblo* (č.st. *hřeblo* 'pohrabáč, hřebelec', stč. i 'hrábě') a →hřeбен.

**hřeбен**, hřebínek, hřeбенový, hřeбенovitý. Všesl. - p. *grzebień*, r. *grėben*, s./ch. *grėben*. Psl. *\*greby* (gen. *\*grebene*) je odvozeno od *\*grebti* 'hrabat, škrábat' (viz →hrabat). Srov. →hřebelec, →hřbet.

**hřebíček** 'druh koření', hřebíčkový. Již stč. pomn. *hřebičky*, podle podoby sušených poupat hřebíčkovce kořeného. Dále viz →hřebík.

**hřebík**, hřeb, hřebíček, hřebíkový, hřebíkárna. Stč. *hřebí* 'hřebík, los' (ke změně formy srov. →žebřík, →řepík, →klich). Ve významu 'hřebík' jen č. a sln.d. *žřebelj* (slk. *klíneć*, p. *gwoźdz* ap.), jinak např. v slk. *žreb*, ukr. *žėreb*, sln. *žėreb*, stsl. *žrebojъ* 'los'. Psl. *\*žerbъ*, *\*žerbъjъ* 'los' (B8) je příbuzné s něm. *kerben* 'dělat vroubky', ř. *gráfō* 'škrábu, píšu' z ie. *\*gerbh-* 'škrábat' (snad souvisí s *\*ghreb-*, viz →hrabat) - losy totiž byly původně hůlky, do nichž byly vryty značky osob podrobených losu (Ma<sup>2</sup>).

Ke změně *žř-* > *hř-* v č. srov. →hřibě. **hřešit**. Viz →hřích.

**hřib**, hřibek, hřibovitý. P. *grzyb*, r. *grib*, sln. *grīb*. (v jsl. kromě sln. slabě doloženo). Psl. *\*gribъ* 'jedlá houba' není zcela jasné. Některé významy v r. dialekttech ('hřeбен země vzniklý při orání', 'vyvýšenina na cestě' ap.) ukazují na souvislost s →hřeбен, →hrabat ap. Motivace pro 'houbu' ale není zcela jasná - snad 'vyvýšenina, kupka' či snad 'to, co se vyhrabává, vyrývá'? (srov. s./ch.d. *gribati* 'rýt, hrabat').

**hřibě**, hřibátko, hřiběcí, hřebec, hřebčín. Všesl. - slk. *žriebā*, p. *žrebieę*, r. *žerebėnok*, s. *ždrėbe*, ch. *ždrijėbe*, stsl. *žrėbę*. Psl. *\*žerbę* (B8, B7) asi souvisí s ř. *brėfos* 'zárodek, mládě' a sti. *gərbha-* 'děloha, mládě' z ie. *\*g<sup>u</sup>erbh-* 'děloha, mládě' (A3). Č. počáteční *h-* vzniklo disimilací *žř-* na *hř-* (srov. →hřebík).

**hřidel**, hřidelový. Dříve 'osa, dřevo, na němž se něco točí' (Jg). P. *grządziel*, *grzędziel*, r. *grjádil*, s./ch. *grėdelj* ukazují na původní význam 'hřidel u pluhu', tj. 'dřevo, které spojuje zadní část pluhu s přední'. Psl. *grėdelъ* se nápadně shoduje se sthn. *grintil*, *grindil* tv. Dříve se proto slov. slovo považovalo za výpůjčku z něm.; vzhledem k jeho prokazatelným domácím souvislostem (viz →hřada) je však pravděpodobnější opačné převzetí, případně genetická příbuznost obou slov.

**hřích**, hřišek, hřišný, hřišník, hřišnice, hřešit, zhřešit, prohřešit (se), prohřešek. Všesl. - p. *grzech*, r. *grech*, s. *grėh*, ch. *grijėh*, stsl. *grėchъ*. Psl. *\*grėchъ* je výraz již předkřesťanský, původní význam asi byl 'chyba, sejití (z cesty) ap.' (srov. *pohřešit*). Nejprijatelnější je spojení s lit. *graižùs* 'šikmý', lot. *gre-*

*izs* ‘křivý’ z bsl. *\*groi-* rozšířeného ve slov. o -*so-* (A8, B2) či přímo expr. -*ch-*. Další ie. souvislosti jsou nepřesvědčivé.

**hřímat.** Iterativum (opětovací sloveso) k →hřmít.

**hříva.** Všesl. - p. *grzywa*, r. *gríva*, s./ch. *grīva*. Pro psl. *\*gríva* ‘dlouhá srst na krku zvířat’ se předpokládá původní význam ‘krk, šíje’. Příbuzné je sti. *grīvā* ‘krk, šíje’, av. *grīvā* tv., lot. *gríva* ‘ústí řeky, delta’, vše z ie. *\*gʰrīuā* ‘krk’ utvořeného od oslabeného stupně kořene *\*gʰer-* ‘požírat, polykat’ (srov. →hrdlo, →žrát). Srov. také →hřívna.

**hřívna** ‘stará váhová a mincovní jednotka’. Všesl. - p. *grzywna*, r.d. *gríwna*, s./ch. *gríwna* ‘náramek’, stsl. *grivna* ‘náhrdelník, náramek’. Psl. *\*grivna* je odvozeno od *\*gríva* (viz →hříva), původně tedy znamenalo ‘náhrdelník’. Odtud pak jsl. ‘náramek’ a zsl., vsl. ‘peněžní či váhová jednotka (stříbra, zlata)’. Přenesený význam ‘talent’ jen v č. a slk.

**hřmět,** hřmít, hřmění, hřmot, zahřmít. Všesl. - p. *grzmieć*, r. *gremět*, s. *grmeti*, stsl. *grměti*. Psl. *\*grměti* souvisí s lit. *grumėnti*, *grumėti* ‘temně dunět’, lot. *gremt* ‘mručet’ i něm. *gram* ‘zlý’, angl. *grim* ‘ponurý, hrozivý, vztekly’, av. *gram-* ‘rozzlobit se’ od ie. *\*ghrem-* ‘temně znít, zlobit se’. Srov. →ohromný.

**huba,** hubice, hubička, hubatý, hubovat, vyhubovat, náhubek. Všesl. - p. *gęba*, r. *gubá*, s./ch. *gùbica*. Psl. *\*goba* ‘ústa, tlama’ se obvykle spojuje s homonymním *\*goba* (→houba) (HK) na základě určitých shodných významových rysů (‘něco měkkého, napučeného ap.’). Rada jiných autorů (Ma<sup>2</sup>) však odděluje a spojuje s ř. *gamfaí* (pl.) ‘če-

listi’ (z ie. *\*ghambh-*).

**hubený,** hubnout, zhubnout, pohublý, vyhublý, expr. hubeňour. Stč. *hubený* ‘ubohý, chudý, bídny’, z toho ‘tenký, vyzáblý’. Jen č., od →hubit.

**hubertus** ‘plášť z látky s dlouhým vlásem (původně myslivecký)’. Podle patrona myslivců, biskupa sv. *Huberta* († 728).

**hubit,** hubení, hubitel, vyhubit, zahubit, záhuba. Všesl. - p. *gubić*, r. *gubít*, s./ch. *gùbiti*, stsl. *gubiti*. Psl. *\*gubiti* je tzv. kauzativum (srov. →trápit, →bavit) k *\*gybnǫti* (viz →hynout).

**hučet,** hučení, hukot, hučivý, zahučet, prohučet, příhučet. P. *huczeć*, str. *gučati*, sln. *gučáti*. Onom., srov. →houkat.

**hučka** ob. expr. ‘klobouk’. Asi expr. přetvoření něm. *Hut* tv.

**hudba,** hudební, hudebnost, hudebník, hudebnina. Stč. *hudba*, původně jen ‘smyčcová hudba, smyčcový nástroj’. Jen č. a slk. (sln. *gódba* je asi z č.). Od psl. *\*gosti* (viz →housti, 1.os. přít. *hudu*).

**hudlařit** zast. hanl. ‘nepořádně něco dělat’, hudlař. Z něm. *hudeln* tv. od *Hudel* ‘hadr’.

**hudrovat,** zahudrovat. Z citosl. *hudry* *hudry* označujícího křik krocana, onom. původu.

**hugenot** ‘francouzský kalvinista’, hugenotský. Nejprve v podobách *aygenot* aj. z něm. (švýc.) *Eidgenosse* ‘spříseženec’ (něm. *Eid* ‘přísaha’, *Genosse* ‘soudruh’), jak se nazývali přívrženci švýc. konfederace. V politickém smyslu poprvé užito o Ženevanech, kteří se ke konfederaci připojili (1518). Jméno se pak přiklonilo k fr. *Hugues* ‘Hugo’, snad podle jednoho z vůdců *Huguese Besa-*

*nçona.*

**huhlat**, huhňat. Zdvojení onom. základu *hu-*.

**hukot**. Viz →hučet.

**hůl**, hůlka, hůlkový. Stč. *hól*. Ve významu 'tyč s rukojetí' jen č. Sln. *gól* 'kmen mladého stromu bez větví', r.d. *gol'já* 'větev' ukazují na psl. *\*gob* související s *\*golz* (→holý). Původně tedy 'holá větev, holý kmínek'.

**hulákat**. Onom. z citosl. *hulá*, varianty k *hola* ap., srov. i →halekat.

**hulán** hist. 'jízdní voják'. Přes p. *ulan* snad z mong. *ulan* 'červený' (mong. jízda měla červené kabáty) (Ma<sup>2</sup>).

**hulit** expr. 'kouřit', nahulit, vyhulit, zahulit. Jen č., nepříliš jasné. Snad z něm. *hüllen* 'zahalovat, zakrývat' (tedy 'zahalovat dýmem') (HK). U Jg *huliti*, *houliti* znamená naopak 'jasnit', *vyhoulit se* 'vyjasnit se' (k tomu Ma<sup>2</sup>), srov. i →halit.

**hulvát** 'sprosták, hrubián', hulvátský. Jen č., nejasné. Jako příjmení doloženo již koncem 14. st. (Ma<sup>2</sup>). Výklad od →hulákat (HK) neuspojuje. Upozorňujeme i na střhn. *hulwen* 'pošpinit', i když případné převzetí naráží také na značné potíže, především slovtvorné.

**humanismus** 'evr. kulturní hnutí obacející pozornost k antice a k člověku (14.-16. st.)', humanistický, humanista, humanita, humánní, humánnost. K lat. *hūmānus* 'lidský', *hūmānitās* 'lidství' od *homō* 'člověk'. Srov. →homunkulus, →humus.

**humbuk** 'reklamní balamucení, podvod'. Z angl. *humbug* tv. a tam snad nějakou málo jasnou metaforou z *hum* 'bzučet' a *bug* 'brouk'.

**humidita** 'vlhkost'. Z lat. *hūmiditās* od

*hūmidus* 'vlhký'. Srov. →humor.

**humno** 'pozemek za stodolou'. Všesl. - p. *gumno*, r. *gumnó*, s./ch. *gúmno*, stsl. *gumъno*, vše ve významu 'upěchované místo k mlácení obilí' (též ve starší č.). Psl. *\*gumъno* je jen slov. a nepříliš průhledné. Obvykle se přijímá výklad, že je to složenina z ie. *\*g<sup>u</sup>ou-* 'hovězí dobytek' (viz →hovado) a *\*men-* 'mačkat, šlapat' (viz →mnout); bylo to tedy místo, kde dobytek vyšlapával zrní z klasů, což je způsob mlácení obilí doložený u starých Slovanů (HK, Ma<sup>2</sup>).

**humor**, humorný, humorista, humoristický, humoreska (podle →groteska ap.). Přes něm. *Humor* z angl. *humour* 'humor, nálada, povaha; vlhkost, mok' a to přes fr. z lat. *hūmor* 'vlhkost, tekutina' (srov. →humidita. Ve starověku i středověku se věřilo, že temperament, nálada ap. jsou výsledkem proudění tělesných šťáv (srov. →flegmatik, →cholerek atd.).

**humpolácký** expr. 'neforemný, nemotorný'. Snad z něm. *Humpler* 'břídil' (přikloněním ke jménu města *Humpolce*) (Ma<sup>2</sup>).

**humr** 'velký mořský rak', humrový, humří. Z něm. *Hummer* a to ze stisl. *humarr* tv. To asi nějak souvisí s ř. *kámmaros* tv., ale další určení souvislostí je obtížné.

**humus** 'úrodná prst', humusový, humusovitý. Z lat. *humus* 'země, prst', jež souvisí s →země. Srov. také příbuzné lat. *homō* 'člověk', vlastně 'pozemšťan' (srov. →homunkulus, →humanismus).

**huňatý**, huňáč. Jen č. a slk. Od →houně.

**hunt** (*být na huntě*) ob. 'být na mizině', (z)huntovat '(z)ničit'. Podle něm. *auf den Hund kommen* 'přijít na mizinu', doslova 'přijít na psa'. *Pes* je často vy-



užíván pro podobné negativní příklady - srov. *pod psa, ve psí, psí život* ap. K něm. *Hund* viz →pes.

**hup** citosl., hup(s)nout. Onom. původu, srov. →hop.

**hurá** citosl. Do č. i ostatních slov. jazyků (srov. r. *urá*) asi z něm. *hurra*, jež bývá vyvozováno z *hurren* 'rychle se pohybovat' (srov. angl. *hurry* 'spěchat'). Uvádí se však i tur. *urá* 'bij' (Ma<sup>2</sup>, HK).

**hurikán.** Z angl. *hurrican* ze šp. *huracán* a tam z řeči karibských domorodců. Jinými cestami ze stejného základu vzešlo →uragán, →orkán.

**huriska** '(muslimská) milostnice'. Z per. *húrí* z ar. *hurí* 'černooký'.

**hurónský** (řev). Podle severoamerického indiánského kmene *Huronů*.

**hurtem.** Viz →zhurta.

**hůř(e).** Z psl. *\*gor-je* (C2, C5). Viz →horší.

**husa**, husička, husí, house, housátko, husák. Stč. *hus*. Všesl. - p. *gés*, r. *gus*, s./ch. *gůska*, stsl. *gōsb* jen v přeneseném významu 'část lisu na ovoce'. Psl. *\*gōsb* odpovídá lit. *žąsis*, lot. *zuoss*, něm. *Gans*, angl. *goose*, lat. *ānser*, ř. *chēn*, stl. *haṃsá*- vše z ie. *\*ghans-* (A1, A2), ve slov. je však *g-* místo očekávané střídnice za *ǵ-*. Původ asi onom., podle husího křiku *ga-ga*.

**husar** 'jízdní voják', husarský. Z maď. *huszár*, původně 'lehký jízdní voják v regionálním kroji' (2. pol. 15. st.). Další původ není jistý. Snad přes jsl. jazyky ze střř. *koursários* (střlat. *cursarius*) 'lupič, zbojník' (srov. →korzár).

**huspenina.** Stč. *uspenina*, *uspena*. Jen č. Vykládá se z něm. *Eisbein* 'ovarové kolínko', vlastně 'studené jídlo z vepřových nožiček' (z něm. *Eis* 'led' a *Bein* 'noha'), ale zvláště *u-* za *ei-* je divné

(Ma<sup>2</sup>). Možná kontaminace s jinými slovními základy (HK).

**hustý**, hustota, hustit, zahustit, nahustit, přehustit, hustilka, houstnout, zhoustnout, houští, houština. Všesl. - p. *gęsty*, r. *gustój*, s./ch. *gúst*, stsl. *gōstъ*. Původ psl. *\*gōstъ* není jistý. Srovnání se stlit. *gánstus* 'bohatý, zámožný', lot. *guosts* 'množství, masa' příliš neuspokojuje významově, s ie. *\*gem-* 'mačkat' (viz →ždímat) zase slovotvorně. Řešení nenabízí ani často přijímané spojení s →hutný (Ma<sup>2</sup>, HK).

**huť**, hutní, hutník, hutnický, hutnictví. Ze střhn. *hütte* 'domek, stan, budova pro tavení rudy' (dnes *Hütte* 'chata, huť'). Souvisí s →kutat.

**hutný**, hutnost. Jen č. a slk., r.d. *gut* 'houština'. Spojováno s →hustý (z psl. *\*gōt-t-*, A5, B7) (HK, Ma<sup>2</sup>), adj. *hutný* by pak bylo starobylejší. Potíž je v tom, že je tak okrajově doloženo a první č. doklady jsou až u Jg. Další přesvědčivé příbuzenstvo beztak chybí.

**hvězda**, hvězdička, hvězdný, hvězdnatý, hvězdář, hvězdářský, hvězdářství, hvězdárna, hvězdice. Všesl. - p. *gwi-azda*, r. *zvezdá*, s. *zvézda*, ch. *zviǵezda*. Psl. *\*gvězda* prodělalo v jsl. a vsl. druhou palatalizaci (B1) (srov. i →květ, s nímž možná vzdáleně souvisí). Příbuzné je lit. *žvaigždė*, lot. *zvāigzne* tv., stpr. *swāigstan* 'záře, svit' a snad i ř. *foībos* 'svítící' z ie. *\*ghuoiǵh-* 'svítit, záře' (A1, A3, B2). Ve slov. je ovšem *g-* místo očekávané střídnice za *ǵ-*. V druhé části bsl. slov se většinou hledá ie. *\*stā-* 'stát', dohromady tedy 'stojící záře' (na rozdíl od slunce či měsíce), stejný kořen je i v něm. *Stern*, angl. *star*, lat. *stēlla*, ř. *astēr* aj. tv.

**hvízdat**, hvízdnout, hvízd, hvízdavý, za-

hvízdat, pohvizdovat (si). Onom. původu, srov. →svist.

**hvozď** kniž. 'velký, hustý les'. Hl. *gózd*, stp. *gozd*, sln. *gózd*, jinde chybí. Psl. *\*gvozď* 'les' se obvykle spojuje s *\*gvozď* '(dřevěný) hřebík' (srov. →hvozďík), ač jejich původ ani výchozí význam nejsou zcela zřejmé. Snad lze vyjít z původního významu 'větev, špička stromu'. Příbuzné je asi střhn. *queste*, *quast* 'chomáč listí, koště' (dnes *quaste* 'střapec'), východiskem je ie. *\*gues-d-* s nejistým významem.

**hvozďík** 'druh květiny'. Přejato Preslem z p. *gwoździk*, vlastně 'hřebíček' (srov. p. *gwoźdź*, r. *gvozď* 'hřebík'), protože připomíná květ hřebíčkovce (viz →hřebíček). Dále viz →hvozď.

**hyacint** 'druh zahradní či pokojové květiny'. Přes lat. *hyacinthus* z ř. *hyákinthos* neznámého původu.

**hýbat (se)**, hybný, shýbat (se), ohýbat, ohyb, uhýbat, úhybný, zahýbat, rozhýbat, vyhýbat (se), vyhýbavý, výhybka, pohybovat (se), pohyb, pohyblivý aj. Všesl. - stp. *gibać*, r. *-gibát'*, s./ch. *gibati*, stsl. *prěgybati*. Psl. *\*gybati* a *\*gəbnqti* (viz →hnout) souvisí s lit. *gaūbti* 'klenout se', lot. *gubt* 'sklánět se', stangl. *geap* 'zahnutý' z ie. *\*gheub(h)-* 'ohýbat, pohybovat'. Srov. →hynout, →hbitý, →hebký.

**hybrid** 'kříženec', hybridní, hybridizace. Z lat. *hybrida* 'mščenec' a to nejspíš z ř. *hýbris* 'zpupnost, svévole' (tedy 'svévole vůči přírodě při křížení biologických druhů').

**hýčkat**, zhýčkaný. Má blízko k něm. *hüt-scheln* tv. a *hutschen* 'houpat', což jsou expr. slova nejasného původu. Snad jde stejně jako u →hačat o expr. slova z

dětské řeči.

**hydra** 'mnohohlavá vodní saň'. Z ř. *hýdra* tv. k *hýdōr* 'voda' (viz →voda). Srov. →hydrant, →hydro-. Souvisí s →vydra.

**hydrant** 'zařízení pro odběr vody z potrubí'. Z angl. *hydrant*, uměle utvořeného k ř. *hýdōr* 'voda'. Srov. →hydro-.

**hydrát** 'sloučenina obsahující v molekule či krystalu molekuly vody'. Uměle utvořeno k ř. *hýdōr* 'voda'. Srov. →hydro-.

**hydraulický** 'využívající energie kapalin', hydraulika. Přes moderní evr. jazyky z ř. *hydraulikós* 'týkající se vodní píšťaly' od *hýdraulis* 'vodní píšťala' z *hýdōr* 'voda' a *aulós* 'píšťala, trubice'. Srov. →hydro-.

**hydro-** (ve složeninách) 'týkající se vody'. Z ř. *hýdōr* 'voda', jež souvisí s →voda. Srov. *hydrometeorologie*, *hydroelektrárna*, →hydrolyza, →hydroplán, →hydroxid, →hydraulický, →hydra.

**hydrolýza** 'rozklad sloučenin vodou'. Uměle z →hydro- a ř. *lýsis* 'odloučení, rozvázání' od *lýō* 'rozvazuji, uvolňuji'. Srov. →analýza.

**hydroplán** 'letadlo startující a přistávající na vodě'. Uměle z →hydro- a ř. *plános* 'bloudící' podle →aeroplán.

**hydroxid** 'sloučenina kyslíčnicku kovu s vodou'. Viz →hydro- a →oxid.

**hyena**, hyenovitý. Přes lat. *hyaena* z ř. *hýaina*, jež je utvořeno od *hýs* 'svině' na základě jisté podobnosti obou zvířat. Srov. →svině.

**hygiena** 'obor zabývající se ochranou zdraví', hygienický, hygienik, hygienička. Přes něm. *Hygiene* z fr. *hygiène* a to z ř. *hygieinós* 'zdravý, léčivý' od

*hygiēs* ‘zdravý, čerstvý’.

**hygroskopický** ‘schopný zadržovat vlhkost’. Uměle z ř. *hygrós* ‘vlhký, vlhkost’ a *skopéo* ‘pozoruji’ (srov. →skop).

**hyje** citosl. Staré, těžko etymologizovatelné. Srov. →čehý.

**hýkat**, hýkání. Onom., srov. →hekat, →hejkal.

**hýl**. Viz →hejl.

**hymen** ‘panenská blána’. Z ř. *hymēn* ‘membrána, (panenská) blána’, jež asi vychází z ie *\*siū-* ‘šít, vázat’ (viz →šít). Srov. →hymna.

**hymna**, hymnus, hymnický. Přes lat. *hymnus* z ř. *hýmnos* ‘zpěv, píseň, chvalozpěv’. Možná souvisí s →hymen; původní význam by pak byl ‘píseň, jež spojuje (části obřadu)’.

**hynout**, nehynoucí, zahynout, vyhynout, uhynout, úhyn. Všesl. - p. *ginác*, r. *gíbnut*, s./ch. *gi□nuti*, stsl. *gybnŭti*. Psl. *\*gybnŭti* bývá obvykle spojováno s *\*gybati*, *\*gəbnŭti* (→hýbat, →hnout), předpokládá se vývoj významu ‘uhýbat, ohýbat se (stářím ap.)’ → ‘hynout’ (HK). Je však i lit. *geĩbti* ‘slábnout, chřádnout’ a lot. *geĩbt* ‘umřít’. Snad tedy jde o kontaminaci více kořenů. Srov. →hubit, →zhebnout.

**hyper-** předp. ‘nad-, pře-’. Z ř. *hypér* ‘nad, za, přes’, jež souvisí s lat. *super* tv. (→super-), něm. *über*, angl. *over* tv. Srov. *hypermoderní*, →hyperbola, →hypermangan, →hypertenze, →hypertrofie. Opak →hypo-

**hyperbola** ‘druh geometrické křivky; zveličení, nadsázka’, hyperbolický. Z ř. *hyperbolē* ‘přebytek, zveličení’ od *hyperballō* ‘přehazuji, překypuji’ (viz →hyper-, →balistika). Jako název jedné z kuželoseček vlastně opak ke

slovu →elipsa. Srov. i →parabola.

**hypermangan** ‘manganistan draselný (užívaný jako dezinfekční prostředek)’. Viz →hyper- a →mangan.

**hypertenze** ‘zvýšený krevní tlak’. Viz →hyper- a →tenze.

**hypertrofie** ‘nadměrné zvětšení’. Viz →hyper- a →atrofie.

**hypnóza** ‘stav podobný spánku vyvolaný jinou osobou’, hypnotický, hypnotizovat, hypnotizér, hypnotikum. Od ř. *hýpnos* ‘spánek, ospalost’, jež souvisí se →sen, →spát.

**hypo-** předp. ‘pod-’. Z ř. *hypó* ‘pod, dole aj.’, jež souvisí s lat. *sub* (→sub-). Srov. →hypotéka, →hypochondrie, →hypotéza, →hypofýza. Opak →hyper-

**hypofýza** ‘podvěsek mozkový’. Z nlat. *hypophysis* a to k →hypo- (podle uložení na spodině mozku) a ř. *fýsis* ‘vzrůst, přírodní síla ap.’. Vytváří hormony, které řídí činnost dalších žláz s vnitřní sekrecí.

**hypochondrie** ‘sklon zveličovat či sugerovat si nemoc’, hypochondr, hypochondrický. Z ř. *hypochōndria* ‘těžkomyslnost’ z →hypo- a ř. *chōndros* ‘(prsň) chrupavka’. Podle představ antických lékařů vycházela sklíčenost z oblasti břicha, především ze sleziny. Srov. →splín, →melancholie.

**hypokoristikon** ‘domácká podoba rodného jména’, hypokoristický. Z ř. *hypokorízomai* ‘zdrobňuji, chovám se dětsky’ k →hypo- a ř. *kóros* ‘hoch’, *kóre* ‘dívka’.

**hypotaxe** ‘podřadnost (v souvětí)’. Z ř. *hypótaxis* ‘podřízení’ od *hypotássō* ‘podřizuji, podrobuji’ z →hypo- a *tássō* ‘řadím’. Srov. →parataxe, →taktika.

**hypotéka** ‘zástava nemovitosti’. Přes lat. z ř. *hypothēkē* ‘záruka’ od *hypotí-*

*thēmi* ‘podkládám, kladu pod něco’ z  
→hypo- a *tīthēmi* ‘kladu’. Srov. →apa-  
tyka, →diskotéka, →hypotéza.

**hypotéza** ‘domněnka, předpoklad’, hy-  
potetický. Z ř. *hypóthesis* tv. od *hy-  
potíthēmi* ‘předpokládám’ (viz →hypo-  
téka). Srov. →teze, →protéza.

**hýřit**, hýřivý, hýřil, prohýřit. Stč. *hýřiti*  
‘přestupovat příkázání, bloudit, hřešit’,  
vedle toho bylo i *ohýrati* ‘ztratit stud,  
zpustnout’. Jen č. Snad ze střhn. *irren*  
‘bloudit, mýlit se’ s předsunutím *h-*  
před nezvyklé počáteční *i-* (HK, Ma<sup>2</sup>).  
Zúžení významu na ‘utrácet, žít roz-  
mařile’ možná i vlivem slovesa *hýsati*,  
*hejsati* (viz →hejsek).

**hysterie** ‘neuróza projevující se prud-  
kými citovými reakcemi a sklonem k  
dramatizaci’, hysterický, hysterik, hys-  
terka. Přes lat. k ř. adj. *hysterikós* ‘tý-  
kající se dělohy’ od *hystéra* ‘děloha’. Od  
antických dob až do 19. st. se lékaři  
domnívali, že příčinou duševních obtíží  
žen jsou chorobné změny na děloze.

**hytlák** slang. ‘krytý nákladní vagon’. Z

něm. *Hütte(wagon)* od *Hütte* ‘bouda,  
chata’ (viz →huť).

**hyzdit**, zohyzdit, ohyzdný, ohyzda. Stč.  
*hyzditi* ‘hanět, zavrhnout’, *ohyzditi*  
‘zošklivit, zhanobit’. P.d. *gyzdzic* ‘špi-  
nit, hanobit’, ale sln., s./ch. *gizdati*  
znamená ‘zdobit, strojit’ (snad iro-  
nie?, Ma<sup>2</sup>). Psl. *\*gyzditi* z *\*gyd-diti*  
(A5). Příbuzné je mor. a slk. *hyd* ‘drů-  
bež, hmyz’, *hydina* ‘drůbež’, r. *gídkij*  
‘hnusný’ a zřejmě i str. a stsl. *guditi*  
‘tupit, hanět’. Jako výchozí ie. tvar se  
předpokládá *\*gūd-*, jež lze s jistými  
hláskovými obtížemi spojit s *\*g<sup>u</sup>ōd-*  
(viz →had).

**hýždě**, hýžďový. Stč. i *hýžě*, dl. *gižla*  
‘stehno’, p.d. *giža* ‘kýta, stehenní  
kloub’. Jen zsl., z psl. *\*gyz-ja*. Souvisí  
se s./ch. *gúza* ‘zadnice’, sln. *gúza*, *góza*,  
r.d. *guz* tv., příbuzné je lot. *gūža* ‘kyčel,  
bedro’, lit. *gūžis* ‘hlávka (zelí)’, stpr.  
*gunsix* ‘boule’, ř. *gongýlos* ‘okrouhlý’,  
vše asi k ie. *\*gonǵ-*, *\*gouǵ-* tv. (A1).

## CH

**chabrus** hov. ‘slabý, nemocný’. Původní  
význam slova byl ‘spolčení pro ob-  
chodní či politické machinace’, půvo-  
dem arg. slovo se k nám dostalo přes  
něm. z hebr. (Ma<sup>2</sup>). V současné češtině  
starý význam zanikl a slovo se význa-  
mově přiklonilo k →chabý.

**chabý**, ochabnout, ochablý. Jako adj. jen  
č. a slk., dále sem patří sln. *habéti* ‘sláb-  
nout’, p. *chabanina* ‘špatné maso’, r.  
*pochábnij* ‘neslušný’ aj. Psl. *\*chabъb* a  
jeho odvozeniny jsou etymologicky ne-

jasné (A8), srov. →chobot.

**chachar** hanl. ‘obyvatel Ostravska’. Pů-  
vodně právě v tamním nářečí ‘ničema,  
trhan’ (od konce 19. st.). Původ není  
jasný, uvažuje se o obměně jmen *Ma-  
char* či *Zachar* (Ma<sup>2</sup>, HL) (srov. např.  
→dacan).

**chajda**. Expr. obměna →chata.

**chalcedon** ‘druh polodrahokamu’.  
Přes lat. *chalcedonius* z ř. *chalkēdōn*  
podle maloasijského města *Chalcedonu*  
(dnešní Kadiköy na východním pobřeží

Bosporu).

**chaluha** ‘mořská řasa’. Výpůjčka z jsl.: s./ch. *hāluga* ‘naplavené proutě’, sln. *halóga* ‘vodní řasy’, stsl. *chaloga* ‘živý plot’. Psl. \**chaloga* nemá žádný přesvědčivý výklad. Jednou z možností je spojení s →haluz (Ma<sup>1</sup>, HL).

**chalupa**, chaloupka, chalupář, chalupník. Hl. *khalupa*, p. *chałupa*, v jsl. a vsl. doloženo jen okrajově. Psl. \**chalupa* se podobá ř. *kalýbē* ‘chýše, chatrč’ (viz →koliba), předpokládá se převzetí prostřednictvím nějakého germ. jazyka (A4).

**chám**<sup>1</sup> zast. hanl. ‘sedlák, nevolník’. Podle biblického *Cháma*, zlořečeného syna Noemova, jehož syn Kenaan se měl stát ‘nejbídnějším otrokem svých bratří’.

**chám**<sup>2</sup> ‘sperma’, chámovod. Nejspíš přenesením z →chám<sup>1</sup>, údajně podle něm. slang. *kalter Bauer* ‘sperma ejakulované při přerušované souloži’, doslova ‘studený sedlák’, a to asi omylem či lid. etym. z nějakého neznámého základu (Ma<sup>2</sup>).

**chameleon** ‘malý ještěr měnící barvu těla podle prostředí’, chameleonský. Přes lat. z ř. *chamailéōn*, doslova ‘pozemní lev’ z *chamái* ‘na zemi’ a *léōn* ‘lev’. Srov. →heřmánek.

**chamrad** ‘bezenné věci, chátra, havěť, pleveľ’. Stč. *chamrad*, *chomrad*, *chamradie*, *chamrdie* ‘roští, chrastí, bodláčí’. Jen č. a slk., vedle toho je p. *chaberdzie* ‘chrastí’ i ukr.d. *chámorod* ‘stín, temné místo’. Slova zcela nejasná. Vše nasvědčuje tomu, že zde došlo k míšení různých základů.

**chamtivý**, chamtivost, chamtivec. Od méně častého *chamtít*, v mor. nářečích *chamat*, *chamtat* ‘dychtivě brát, chtivě jíst’, příbuzné je sln. *hāmati* ‘jíst’, b.

*chámam* tv. Asi onom. původu, srov. →chramstnout a citosl. *ham*.

**chán** hist. ‘mongolský či turecký kmenový vládce’, chanát. Z tur. *khān* ‘vládce, pán’.

**chaos** ‘zmatek’, chaotický. Z ř. *cháos* ‘směsice, prázdný prostor’. Využito bruselským chemikem Van Helmontem (17. st.) při vytvoření termínu *gas* ‘plyn’, který přešel do většiny evr. jazyků.

**chápat**, chápatý, chapadlo. Viz →chopit (se).

**charakter** ‘povaha’, charakterní, charakterový, charakteristika, charakteristický. Přes něm. a lat. z ř. *charaktēr* ‘vryté znamení, vlastnost, rys’ od *charáσσō* ‘zahrocuji, ryji, škrábu’.

**chargé d’affaires** ‘pověřený zástupce (vel)vyslance’. Složeno z fr. *chargé* ‘naložený, pověřený’ (viz →šarže), *de* (viz →de-) a *affaires* (pl.) (viz →aféra).

**charisma** ‘silné kouzlo osobnosti’, charismatický. Z ř. *chárisma* ‘dar z milosti’, v křesťanském pojetí ‘zvláštní dar Ducha svatého’. Od *charízomai* ‘prokazují milost’ od *cháris* ‘radost, přízeň, milost’. Srov. →charita.

**charita** ‘dobročinnost, křesťanská láska’, charitativní. Z lat. *cāritās* ‘láska, úcta’ od *cārus* ‘drahý, milý’. Počáteční *ch* asi podle angl. *charity*, fr. *charité* a tam pravidelným vývojem z lat.

**charleston** ‘společenský tanec amer. původu’. Podle města *Charleston* ve státě Jižní Karolina na východním pobřeží USA.

**charta** ‘základní listina stanovující určitá práva, zásady ap.’. Z lat. *charta* ‘list papíru, spis’ z ř. *chártēs* tv. Srov. →karta.

**chasa** ‘banda, vesnická mládež’, cháaska,

chasník. Již stč., jen zsl. Asi ze sthn. *hansa* ‘zástup, skupina’, později ‘středověký obchodní spolek severoněmeckých měst’, nejistého původu.

**chata**, chatka, chatička, chatový, chatař, chatařský, chatařit. Novější přejímka z vsl. *cháta* (slovo se vyskytuje především v ukr. a br.) a tam z írán. *kata* ‘dům, sklep, jáma’, zřejmě po změně *k* > *ch*- v některých írán. jazycích. Srov. →kotec, →chatrč.

**chátrat**, chátra, chatrný, zchátrat, zchátralý. Stč. *chaterný*, *chatrný* ‘chatrný, nuzný, nízký’. Jen č. a slk., nejasné. Srovnání s lit. *katėti* ‘vadnout, chřadnout’ či lit.d. *skototi* ‘mít nedostatek’ nepřesvědčuje.

**chatrč**. Stč. *katrčě* (často pl.). Jen č. Jistě souvisí se slk. *kotrčka* tv. (Jg), jež je od *koterec*, *kotrec* ‘bouda, kotec’ a to od psl. *\*kotъ* (viz →kotec). Těžko vysvětlitelné je však *ka*- místo *ko*-.

**-cházet**. Viz →chodit.

**chcát** vulg. ‘močit’, chcanky, nachcat, pochcat, přechcat, vychcat (se), vychcaný, uchcávat. Disimilací ze *scát*, jež odpovídá p. *szezać*, r.d. *scat*’, sln. *scāti*, stsl. *švcati*. Psl. *\*švcati* souvisí s něm. *seichen* ‘cedit’, sti. *siñčāti* ‘lije, polévá’ z ie. *\*sik<sup>h</sup>*- ‘trousit, cedit, vylévat’. Změna významu ve slov. možná z tabuových důvodů. Souvisí se →sít.

**chcípat** vulg. ‘mřít’, chcípnout, chcípák, pochcípat, chcíplotina. Ze *scípat* (jako →hcát ze *scát*), srov. s./ch.d. *scípati* se ‘tuhnout mrazem’. Souvisí s →cepenět.

**chechtat se**, chechtavý, chechtot, zachechtat se, rozchechtat se, uchechtout se. Onom., srov. r. *chochotát*’, lat. *cachināre*, ř. *kacházō* tv.

**chemie**, chemický, chemik, chemikálie,

chemo-. Přes něm. *Chemie* ze střlat. *chemia*, *chymia* a to z ř. *chēmeía*, *chŷmeía* ‘míšení, zpracování kovů’, jehož původ není jasný. Srov. →alchymie.

**cherubín** ‘druh anděla’. Přes lat. *cherubin*, *cherubim* z ř. *cheroubīm* z hebr. *kerúbim*, což je pl. k *kerúb* tv., jehož další původ není jasný.

**chichotat se**. Onom. Srov. →chechtat se.

**chiliasmus** ‘blouznivá víra v příchod tisícileté říše Kristovy na zemi’. Od ř. *chīlías* ‘tisícovka’ od *chi* *lhoi* ‘tisíc’.

**chiméra** ‘vidina, iluze’, chimérický. Přes něm. *Chimäre*, lat. *chimaera* z ř. *chimaíra*, původně ‘koza’, pak v mytologii ‘nestvůra chrlící oheň, se lví hlavou, kozím tělem a hadím ocasem’.

**chinin** ‘alkaloid obsažený v kůře chinovníku (lék proti malárii)’. Přes něm. *Chinin* a it. *china*, *chinina* ze šp. *quino* a to z kečuánštiny, jazyka peruánských Indiánů.

**chiromantie** ‘hádání z ruky’. Z ř. *cheír* ‘ruka’ a *manteía* ‘věštění’. Srov. →chirurg.

**chirurg** ‘lékař operatér’, chirurgka, chirurgie, chirurgický. Přes lat. *chirurgus* z ř. *cheiourgós* ‘(obratně) pracující rukama’ z *cheír* ‘ruka’ a činitelského jména ke slovesům *ergázomai*, *érdō* ‘děláť’. Srov. →energie, →orgie ap.

**chitin** ‘organická látka zpevňující kryt těla členovců’. Z fr. *chitine* a to podle ř. *chitōn* ‘kabátec, oděv, ochrana’.

**chlad**, chladný, chladivý, chladit, chladicí, chladič, chladiřna, chladnička, ochladit, nachladit se, nachlazení, prochladnout, zchladnout. Všesl. - p. *chlód*, r. *chólod*, s./ch. *chlād*, stsl. *chladъ*. Psl. *\*choldъ* (B8) má zřejmě

nejblíže ke gót. *kalds* ‘studený’ (něm. *kalt*, angl. *cold* tv.) z ie. *\*gol-dho-* od *\*gel-* (patří sem i lat. *gelidus* tv.). Na druhé straně je lit. *šáltas* tv., které ukazuje na ie. *\*kol-to-* od *\*kel-* tv. (ie. *\*gel-* i *\*kel-* asi budou varianty téhož kořene). Pro slov. je pravděpodobnější vyložení *ch-* z *g-* (srov. →hřbet, →chrtán), i když příčiny změny jsou sporné (A8).

**chlácholit**, chlácholivý, uchlácholit. Ve stč. i s významem ‘lichotit’. Jen č. Expr. zdvojení kořene *\*chol-chol-* (B8), který je v r. *chólit* ‘pečlivě se starat’.

**chlap** expr., chlapík, chlapec, chlapeček, chlapský, chlapecký, pochlapit se, chlapek, chlapák. Stč. *chlap* ‘neurozený člověk, poddaný, sedlák’, p. *chlop* ‘sedlák, vesničan’, str. *chólop* ‘nevolník, sluha’, s./ch.st. *hläp* ‘sluha, otrok’, stsl. *chlapo* tv. Psl. *\*chlopъ* (B8) není příliš jasné. Možná je souvislost s →pachole (k významovému spojení ‘sluha’ - ‘dítě’ srov. →otrok, →rab - →robě) od psl. *\*cholti*, málo obvyklá je však příp. -*pъ*.

**chlastat** zhrub., prochlastat, vychlastat, zchlastat se, ochlasta. Nářečně (mor.) i ‘bít’ a ‘žvanit’. P. *chlastač* ‘pleskat, tlouci, žvanit’, sln. *hlastáti* ‘chňapat, hltavě jíst’, b. *chláskam* ‘tlouci’. Expr. slovo onom. původu, srov. →chramstnout, →chlemtat ap.

**chléb**, chlebiček, chlebový, chlebník, chlebovník, zhrub. chleběrna. Všesl. - p., r. *chleb*, s. *hlëb*, ch. *hlyëb*, stsl. *chlëbъ*. Psl. *\*chlëbъ* je starou výpůjčkou z germ. *\*hlaiba-* tv. (B2), z něhož vychází gót. *hlaiſ* i něm. *Laib*, angl. *loaf* (dnes ve významu ‘bochník’). Srov. i →lord.

**chlemtat**, chlemtat. Onom., srov.

→chlastat.

**chlév**, chlívek, chlěvský, ob. expr. chlívák ‘nemravný člověk’. Všesl. - p. *chlew*, r. *chlev*, s. *hlëv*, ch. *hlyjev*, stsl. *chlëvъ*. Psl. *\*chlëvъ* lze nejsnáze vyvodit z gót. *hlaiw* ‘hrob’ (B2) i přes určité významové problémy. Ty odpadají, rekonstruuujeme-li původní význam germ. slova jako ‘zemljanka, podzemní místnost’.

**chlípný**, chlíplost, chlípník. Jen č. Stč. je i *chlipniti* ‘smilnit’ a *chlipati* ‘bujně, zpučně se chovat’, příbuzné je ch.st. *hlipjeti* ‘toužit’, sln. *hlipati* ‘těžce dýchat’ (k významovému posunu srov. →dychtit), r.d. *chlipat* ‘plakat, vzlykat’, vše onom. původu, srov. i č.st. *chlapati* ‘hltavě jíst či pít’.

**chlopeň**, chlopňovitý. Asi přejato ze slk. *chlopnä* ‘poklop, příklopka’ Preslem jako odborný termín. Původ slova je onom. (HK), srov. starší č. *chlopati* ‘mlaskat’, r. *chlópat* ‘plácát, práskat’, sln. *hlópati* ‘chňapnout, udeřit’. Srov. i →klopit.

**chlór** ‘dusivý plyný prvek’, chlórový, chlóravat, chlórovaný, chlorid. Z ř. *chlórós* ‘žlutozelený, žlutavý, svěže zelený’ (podle barvy).

**chloroform** ‘bezbarvá látka užívaná k narkóze’. Z →chlór a →formalin.

**chlorofyl** ‘zelené barvivo rostlin’. Z fr. *chlorophylle* a to k ř. *chlórós* (viz →chlór) a ř. *fýllon* ‘list’.

**chlubit se**, chloubat, chlubivý, pochlubit se, vychloubat se, vychloubáčný. Jen č., slk. a p. *chetpíc się*, *chlubić się* tv. Psl. *\*chōlbiti sę* se srovnávalo s lit. *gulbinti* ‘chválit’ (Ma<sup>2</sup>), ale vzhledem k existenci b.d. *chālbam* ‘hltavě jíst, dout’, s./ch. *hūpiti* ‘hltavě jíst’, r.d. *cholpīt* ‘tíše vanout’ je pravdě-

podobnější onom. původ slova (srov. →chvástat se i *nadouvat se* od →dout).

**chlum** ('zalesněný) kopec'. Hl. *chołm*, r. *cholm*, s./ch. *hûm*, stsl. *chlōmъ*. Psl. *\*chōlmъ* jistě nějak souvisí se stisl. *holm*r 'ostrov', *holmi* 'výšina', něm. *Holm* 'chlum, (polo)ostrov', angl. *holm* 'ostrůvek v řece'. Většinou se předpokládá převzetí z germ. *\*hulma-*, někteří však uvažují o příbuznosti slov. a germ. slov spolu s lat. *culmen* 'vrchol', *collis* 'pahorek', lit. *kálnas* tv., vše od ie. *\*kel-* 'čnit' (A4), problémem je jako vždy počáteční *ch-* (A8).

**chlup**, chloupek, chlupatý, chlupáč, chlupatět, ochlupení. Jen č., slk. *chlŕp* a p.d. *chłupy* (pl.) tv., dále srov. hl. *khołp* 'vrcholek, špička', r. *chlōpok* 'bavlna'. Psl. *\*chłpъ*, *\*chōlpъ* je nejasné. Jde zřejmě o slovo expresivní, ale s onom. nář. *chlupěti* 'padat' lze významově spojit těžko (podle Ma<sup>1</sup> označuje onom. *chlup-* 'náhlé nebo prudké vytrysknutí, střiknutí ap.', snad tedy jediné 'něco, co náhle vyrašilo'?). Spojení s lit. *plaũkas* tv. (Ma<sup>2</sup>) zase nutí uznat přesmyk souhlásek a expr. záměnu *ch* za *k*.

**chmatat**, chmaták. Expr. obměna k →hmatat.

**chmel**, chmelový, chmelnice, chmelař, chmelařský, nachmelit se, ochmelka. Všesl. - p. *chmiel*, r. *chmel'*, s./ch. *hmělj*. Psl. *\*chōmelo* je převzetí z východu, ovšem cesta výrazu ani jeho zdroj nejsou jisté - srov. lat. *humulus*, nř. *chuméli*, stisl. *humli*, fin. *humala*, dále maď. *kömlő* a ttat. výrazy jako čuvašské *χāmla*, tat. *χomlak* (Ma<sup>2</sup>). V poslední době se uvažuje o írán. původu slova.

**chmura**, chmurný, pochmurný, zachmu-

řit se, zachmuřený. P., hl. *chmura* 'mrak', r. *chmúryj* 'zachmuřený, ponurý'. Souvisí s →pošmourný a snad i →mourovatý, vzhledem k tomu se *ch-* vysvětluje jako expresivní, zesilovací (Ma<sup>2</sup>, HK) k jakémusi původnímu *\*mur-*, jež by souviselo s ř. *amaurós* 'temný'.

**chňapat**, chňapnout, chňapka. Expr. obměna k *chápat* (→chopit), snad i vlivem něm. *schnappen* tv. (HK). Srov. →šnaps.

**chobot**, chobotnatec, chobotnice. V dnešním významu převzato Preslem z r.; stp. *chobot*, str. *chobotъ* i stsl. *chobotъ* znamená 'ocas'. Psl. *\*chobotъ* je nejasné, někteří srovnávají s lit. *kabėti* 'viset' (HK, Ma<sup>2</sup>) i s →chabý. *Chobot* by tedy byl 'visící, ochablá část těla'.

**chodit**, chod, chodba, chodník, chodidlo, chodec, chodecký, vcházet, vchod, vycházet, východ, východní, přicházet, příchod, příchozí, obcházet, obchod, obchodní, obchodník, zacházet, záchod, procházka, uchazeč, ohoz, chůze, chůdy aj. Všesl. - p. *chodzíc*, r. *chodít'*, s./ch. *hōditi*, stsl. *choditi*. Psl. *\*choditi* se obvykle spojuje s ř. *hodós* 'cesta' a sti. *ā-sad-* 'dojít, blížít se' z ie. *\*sed-* 'jít'. Počáteční *ch-* se vysvětluje z předponových spojení jako *pri-chod-*, *u-chod-*, kde bylo pravidelné (A8), od tud analogií (D1) jinam (podpořit ji mohla i snaha odlišit výraz od homonymního *\*sed-* 'sedět').

**chochol**, chocholka, chocholatý, chocholouš, chocholík. P. *chochoł*, r. *chochól*, chybí v jsl. Psl. *\*chocholъ* je nejasné, zřejmě expresivní. Snad lze vyjít z podob dochovaných v starším č. *čechule* 'květ jetele', r.d. *čachól* 'chochol' i lot. *cekuls* tv. (snad ze slov.), tedy z pů-



vodního \*čecholǫ od \*čechati, \*česati (viz →česat), k tomu varianta \*kcoholǫ (A6, B1), expresivně či asimilací pozměněné na \*chocholǫ.

**cholera** ‘těžké střevní onemocnění’. Přes něm. *Cholera* a lat. *cholera* z ř. *choléra*, původně jakási ‘žaludeční nemoc se zvracením a průjmy’ od *cholē* ‘žluč’. Začátkem 19. st. přeneseno na těžkou infekční nemoc šířící se z Asie. Srov. →cholerik.

**cholerik** ‘prudký, vznětlivý typ člověka’, cholerický. Od ř. *cholē* ‘žluč, hněv, vztek’ (antičtí lékaři věřili, že hněv je způsoben rozlitím žluči). Srov. →melancholik, →flegmatik, →sangvinik a →cholera.

**cholesterol** ‘organická látka tukové povahy obsažená v tkáních a krvi’. Z ř. *cholē* ‘žluč’ a *stereós* ‘pevný, tvrdý’.

**chomáč**, chomáček. Jen č. Asi expr. obměna psl. základu \*kom-, který je v r. *kom* ‘hrouda, chomáč’. Srov. →chomáč, →chumel, →chundelatý.

**chomout** ‘část postroje navlékaná na šiji tažným zvířatům’. Věsl. - p. *chomato*, r. *chomūt*, s./ch. *hōmūt*. Psl. \**chomqto* snad souvisí s lit. *kāmanos* ‘kožená uzdička’, něm.d. *Hamen* ‘chomout’, hol. *haam* tv. z ie. \*(s)kom- ‘svírat, stahovat’. Nelze však pominout ani možnost převzetí z východu (srov. tat. *komyt*, mong. *khom* tv. aj.), odkud se chomout ke Slovanům dostal (Ma<sup>2</sup>).

**chopit (se)**, pochopit, pochop, uchopit, úchop, vzchopit se, schopný. P.d. *chopíc*, r.d. *chópit*, stsl. jen *ochopiti* (se). Psl. \**chopiti*, \**chapati* vychází z onom. základu \*chap-, což je expresivní varianta ke \*kap-, které je např. v lit. *kąpti* ‘chňapat’, lat. *capere* ‘chytat’, ř. *káptō* ‘chňapám, lapám’ i něm. *haben* a angl.

*have* ‘mít’. Srov. →chňapat.

**chór** ‘sbor zpěváků’, chórový. Přes lat. *chorus* z ř. *chorós* ‘sborový tanec, sbor pěvců a tanečníků’. Srov. →chorál, →choreograf.

**chorál** ‘druh liturgického zpěvu; slavnostní sborová píseň’, chorální. Ze stř. lat. *choralis* ‘sborový’ od *chorus* (viz →chór).

**choreograf** ‘tvůrce tanečního či baletního vystoupení’, choreografie, choreografický. Uměle k ř. *choreía* ‘tanec’ (srov. →chór) a →graf.

**choroba**. Viz →chorý.

**choroš** ‘tvrdá houba rostoucí na kmelech stromů’. Asi přejato z p. či r. (Jg), ale dále nejisté. P. varianta *chroszcz* vedle *chorosz* by ukazovala na příbuznost s →chrastí (Ma<sup>2</sup>), může ale být i od psl. \*(s)kora ‘kůra’ (A8).

**chorý**, choroba, chorobný, ochořet. Stč. i *chvorý* ‘hubený, churavý’. P. *chory*, r. *chvóryj*, v jsl. chybí. Psl. \**chvorǫj* se obvykle spojuje s něm. *schwären* ‘hnišat, podebírat se’, angl. *sore* ‘bolavý, nemocný’, av. *xʷara* ‘rána’ z ie. \**syer-* ‘hnišat, bolet’, slov. záměna *chv-* za *sv-* se vysvětluje negativním významem slova. Ma<sup>2</sup> však spojuje s toch. B *kwär* ‘stárnout, být chorý’ a lit. *iš-gvèrsti* ‘zeslábnout’ z ie. \**gyer-* (A8).

**choť**. Stč. *chot* ‘manžel, manželka, ženich, nevěsta’, str., stsl. *chotъ* ‘touha, žádost, milenka, milenec’, sln.st. *hot* ‘souložnice’. Psl. \**chotъ* je od \**chotěti* (viz →chtít), vlastně ‘chtěná, žádaná osoba’ (HK). Srov. →chuť.

**choulit se**, schoulit se, schoulený. Ve starší č. ‘shýbat se, ostýchat se’. Slk. *chúliť sa*, s./ch.st., sln.st. *huliti se* ‘ohýbat se’. Psl. \**chuliti* (se) je variantou k \**chyliti* (se) (viz →chýlit (se), srov.

→choulostivý).

**choulostivý**, choulostivost, choulostivět. Stč. *chúlostivý*, *skúlostivý* ‘ostýchavý, slabý, choulostivý’ je od *chúlost* ‘ostych’ a to od *chúlit* (*se*) (viz →choulit *se*).

**choutka**. Viz →chut.

**chovat**, chování, chov, chovný, chovatel, chovatelský, chovatelství, chůva, vychovat, výchova, výchovný, zachovat, zachovalý, uchovat, dochovat, pochovat, přechovat, schovat. P. *chować*, r.d. *chováť* ‘chránit, schovávat’. Psl. *\*chovati* nemá jistou etymologii. Obvykle se vyvozuje ze *\*skovati* (A8) s původním významem ‘pozorně sledovat’. Příbuzné by bylo něm. *schauen* ‘dívat se’, angl. *show* ‘ukazovat’, lat. *cavēre* ‘opatrovat, chránit (se)’, ř. *koéo* ‘hledím’ z ie. *\*(s)keu-* (A5). Srov. →zkoumat a →čít.

**chrabrý**, chrabrost. Do nové č. z r. *chrábryj* (tam ze stsl.). P. *chrobry*, r.d. *choróbruj*, s./ch. *hrábar*, stsl. *chrabrō*. Psl. *\*chorbrō* má různé výklady, nejspíš lze spojit s lot. *skarbs* ‘ostrý, surový’, stisl. *skarpr*, něm. *scharf*, angl. *sharp* tv. a snad i stír. *cerb* tv. z ie. *\*(s)korbh-* od *\*(s)ker-* ‘řezat, krájet’. K významu srov. lat. *acer* ‘ostrý’ i ‘rázný, mocný, při síle ap.’.

**chrám**, chrámový. Dl. *chrom* ‘dům, obydlí’, str. *choromō* tv., sln.d. *hrām* ‘obydlí, hospodářská místnost ap.’, s./ch. *hrām* ‘kostel, chrám’, stsl. *chramō* ‘budova, obydlí’. Psl. *\*chormō* (B8) nemá jednoznačný výklad. Bývá spojováno se sthn. *skirm*, *skerm* (něm. *Schirm*) ‘štít, ochrana’ i csl. *čřēmō* ‘stan’ z ie. *\*(s)kermō-* (A8, A5, A6, B1) (HK) od *\*(s)ker-* ‘řezat’ (původně ‘sroubené stavení’?), dále se sti.

*harmyá-* ‘hrad, pevný dům, zásobárna’, chet. *karimmi-* ‘chrám, svatyně’ (Ma<sup>2</sup>) (problémem je slov. *ch-* z ie. *gh-*), hláskoslovné problémy jsou i u výkladů dalších. Srov. →krám.

**chramstnout**, schramstnout. Onom., srov. →chlastat, →chamtivý.

**chránit**, chránicí, chránič, chráněný, chráněnec, ochránit, ochrana, ochranný, zachránit, záchrana, záchranný, záchranář, uchránit, schraňovat, schránka. P. *chronić*, r. *choronít*, sln. *hrániti* ‘šetřit, opatrovat, živit’, s./ch. *hrániti* ‘živit, krmit’, stsl. *chraniti* ‘chránit’. Psl. *\*chorniti* (B8) je nejspíš odvozeno od *\*chorna* ‘strava, jídlo’ (dnes v jsl. a p.d.), jež se nápadně podobá av. *x<sup>o</sup>arθna* tv. z ír. kořene *x<sup>o</sup>ar-* ‘jíst, krmit’. Jde tedy asi o výpůjčku z írán. Vývoj významu byl ‘živit, krmit’ → ‘opatrovat’ → ‘chránit’.

**chrápat**, chrapot, chrapět, chraptivý. Všesl. onom. základ, jehož obměny jsou v →chroptět, →chrupat, →chřípka, →křupat, →křápat ap.

**chrást** ‘listí zeleniny, řepy ap.’, chrastí ‘roští, kleští’. Všesl. - p. *chrust* ‘chrastí, houští’, r. *chvórost* ‘chrastí’, s./ch. *hrâst* ‘dub’. Psl. *\*chvorstō* (B8) je nejasné. Zdá se, že nějak souvisí se sthn. *hurst* ‘křoví, houští’ (dnes *Horst*), angl. *hurst* ‘zalesněný vršek’ a snad i wal. *prys* ‘lesík, houští’, ie. východiskem by bylo *\*kur□s-to-*, *\*kyors-to-* ‘houští, křoví’. Slov. *ch-* bychom vysvětlili vlivem onom. slov. srov. →chrastit, →chřestit.

**chrastavec** ‘luční bylina s fialovým květenstvím’. Od stč. *chrast*, *krast* ‘strupy, svrab’ (květenství se podobá strupu) z psl. *\*korsta* (B8). Příbuzné je asi

→kůra.

**chrastit**, chrastivý, chrastítko, zachrastit. Z psl. onom. základu \**chrest-* (B7, C1). Srov. →chřestit, →chroustat.

**chrčēt**, chrčivý, zachrčēt. Onom., srov. →chrchlat.

**chrestomatie** ‘výbor četby’. Přes lat. *chrestomathia* z ř. *chrēstomátheia* z *chrēstós* ‘potřebný, užitečný’ a -*mátheia* ‘učení’. Srov. →matematika.

**chrchlat**, chrchel, zachrchlat, odchrchlat. Onom., srov. →chrčēt.

**chrlit**, chrlíč, vychrlit. Stč. *chrleti* ‘házet, vrhat, metat’. Z psl. \**chvǫrliti*, jak svědčí b. *chvǫrljam* tv. Onom.

**chrnět** ob. zhrub., vychrnět se, prochnět. Expr. obměna onom. základů →chrápat, →chrupat ap.

**chrobák** ‘černý brouk živící se trusem savců’. Slk. *chrobák* ‘brouk’, p. *robak* ‘červ, hmyz’. Od psl. \**chroboti* onom. původu. K významu srov. →brouk, →chroust.

**chrochtat**, chrochtavý, zachrochtat. Onom. Srov. →ročně.

**chrom** ‘stříbrobílý kovový prvek’, chromový, chromovat, chromovaný. Od ř. *chrōma* ‘barva, pleť, líčidlo’ k *chrío* ‘natírám, barvím’ (nazváno fr. chemikem Vauquelinem (1797) kvůli barevnosti jeho sloučenin). Srov. →chromatika, →chromozom.

**chromatika** ‘půltónová stupnice; hov. půltónová foukací harmonika’, chromatický. K ř. *chrōmatikós* ‘týkající se barvy, odstínů’ (přeneseno na hudbu). Dále viz →chrom.

**chromozom** ‘část buněčného jádra obsahující geny’, chromozomový. Uměle z ř. *chrōma* ‘barva’ a *sōma* ‘tělo’ podle toho, že se charakteristicky barví. Srov.

→chrom, →chromatika.

**chromý**, ochromit, zchromnout, expr. chromák, chromajzl. Všesl. - p. *chromy*, r. *chromój*, s./ch. *hròm*, stsl. *chromǫ*. Psl. \**chromǫ* nemá jednoznačný výklad. Často se spojuje se sti. *srāmā-* tv. (potíže působí jako obvykle počáteční *ch-* (A8)), jiné výklady vycházejí z ie. \*(s)*kr-om-* od \*(s)*ker-* ‘řezat’ (srov. něm. *Schramme* ‘šrám’, p. *poskromić* ‘zkrotit’, původně ‘podřezat křídla’?), či homonymního \*(s)*ker-* ‘ohýbat, křivit’. Srov. →pochroumat, →ochrnout.

**chronický** ‘vlekly, stálý’. Z lat. *chronicus* (původně o vleklych nemocích) z ř. *chronikós* od *chrónos* ‘čas’. Srov. →kronika, →chronometr.

**chronologie** ‘určování časové posloupnosti’, chronologický. Z ř. *chrónos* ‘čas’ a →logie. Srov. →kronika, →chronický.

**chronometr** ‘časoměr’. Z ř. *chrónos* ‘čas’ a →metr.

**chroptět**, chroptivý, zachroptět. Onom., srov. →chrápat.

**chroští**. Zkřížením *chrastí* (→chrást) a →roští.

**chroupat**, chroupavý. Onom., srov. →chrupat, →křupat.

**chroust** ‘velký hnědý brouk pojídající listí’. Stč. *chrúst* ‘brouk’, r. *chrušč* ‘chroust’, s./ch. *hrûšt* tv., stsl. *chrostǫ* ‘saranče’. Onom. původu, srov. →chrastit, →chřestit a co do významu →brouk, →chrobák.

**chroustat**. Onom., srov. →chroust, →chroupat, →chrastit.

**chrpa**, chrpový. Stč. a nář. i *charpa*. P. *haber*, s./ch.st. *hrbut* tv. Původ i psl. východisko nejasné.

**chrstnout**, vchrstnout, vychrstnout.

Onom., srov. →chlastat.

**chrt**, chrtí, vychrtlý. Všesl. - p. *chart*, r. *chort*, s./ch. *hr*□*t*. Psl. *\*chōrtō* je nejasné, uvádíme dvě z možností: souvislost s lit. *sar*□*tas* 'světle hnědý (o koni)' z ie. *ser-* 'červenavý' (k motivaci podle barvy srov. něm. *Rüde* 'ohař' od *rot* 'červený'), či převzetí z nedoloženého írán. slova od homonymního ie. *\*ser-* 'rychle se pohybovat' (ie. *s-* > ír. *x-*), srov. sti. *sárat* 'teče, honí, pronásleduje' (k motivaci srov. r. *borzája sobáka* 'chrt', doslova 'rychlý pes').

**chrupat**, chrupavý, chrup, chrupavka, chrupka. Onom., srov. →chroupat, →křupat.

**chryzantéma** 'zahradní rostlina s velkými květy'. Přes lat. z ř. *chrȳsánthemon* z *chrȳsós* 'zlaté' a *ánthemon* 'květina' od *ánthos* 'květ' (podle barvy květů). Srov. →antologie.

**chřadnout**. Jen č. a slk. (*chradnúť*), příbuzné je r.d. *chrjadět* tv. Psl. *\*chreǵ-* asi souvisí s lit. *skręsti*, l.os.prét. *skrendaũ* 'tvrdnout, ošoupávat se', sthn. *scrintan* 'praskat, loupat se', nor.d. *skranta* 'hubnout' z ie. *\*skrend-* 'hubnout, schnout, okorávat' asi od *\*(s)ker-* 'ohýbat se' (A8).

**chřástal** 'bahenní pták vydávající nápadné volání'. Stč. *chřiestel*, *chřástel*. P. *chrósciel*, r. *korostěl*, sln. *krastir* tv. ukazují na psl. onom. *\*korst-*, *\*chorst-*, č. podoby spíš na *\*chřest-*. Srov. →chrastit, →chřestit i →chroust.

**chřest** 'asparagus', chřestový. Stč. *chřest*, původně asi *nechřest*. Spolu s netřeskem (srov. →netřesk) a pelyňkem černobýlem byl nazýván 'hromové koření', tj. byl pokládán za bylinu chrá-

nící proti úderu blesku (Ma<sup>2</sup>, HK).

**chřestit**, chřestivý, chřestýš, zachřestit. Srov. →chrastit.

**chřípí**. Stč. pomn. *chřiepě*. Souvisí se stč. *chřípěti* 'chraptět, sípat' i →chrápat, vše onom. původu. Srov. i →chřipka.

**chřipka**, chřipkový. Od stč. *chřípěti* 'chraptět, sípat' onom. původu. R. podoba téhož onom. základu (*chrip-*) byla přejata do něm. a fr. jako *grippe* 'chřipka' a odtud zpět do r. jako *gripp*, do p. *grypa* tv.

**chřtán**. Expr. obměna k →hrtan. Srov. p.st. *krztań* tv.

**chtít**, chtěný, chtivý, chtíč, zachtít se. Všesl. - p. *chcieć*, r. *chotět*, r.d. *chtet*, ch. *hòtjeti*, *htjěti*, stsl. *chotěti*. Psl. *\*chotěti*, *\*chotěti* nemá přesvědčivý výklad. Vysvětlení z původního *\*chvotěti*, příbuzného s →chvátat a →chytat, naráží na slabé doložení předpokládaného *\*chvot-* (jen r.d. *ochvota* 'chut'), uspokojivé není ani spojení s lit. *ketėti* 'zamýšlet' či ř. *chatéō* 'žádám' (Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. →choť, →chuť.

**chudý**, chudák, chudás, chuděra, chudina, chudoba, chudobný, chudobka, chudnout, zchudnout. Všesl. - p. *chudy* 'hubený, chudý', r. *chudój* 'hubený, špatný', s./ch. *hūd* 'špatný', stsl. *chudō* 'nuzný, nepatrný'. Psl. *\*chudō* nemá jednoznačný výklad. Spojuje se se sti. *kšudra-* 'malý, drobný', *kšódati* 'tluče, drtí' z ie. *\*kseud-* (A8), dále se sti. *kšódhuka-* 'hladový' (Ma<sup>2</sup>), či lit. *skaudūs* 'bolestivý, křehký' i *skurdūs* 'ubohý, nuzný' (z ie. *\*skoud-*). Hledají se i způsoby, jak tyto výklady spojit (např. přesmyk *ks-* > *sk-* v lit.).

**chůdy**. Stč. *chódy* 'domácí střevice' (C5).

Viz →chodit.

**chuchvalec**, chuchvalcovitý. Dříve též *chuchval* a *chuchel*. Expr. útvar, asi od →chumel. Expr. zdvojení jako v →cucek tv.

**chuj** nář. vulg. ‘hajzl, blbec’. Z p. *chuj* ‘penis’, dále nejisté. Snad souvisí s psl. *\*chvojъ* ‘větev (jehličnanu)’ (viz →chvojí), příbuzné by bylo alb. *hu* ‘kúl, penis’.

**chuligán**, chuligánský. Z r. *chuligán* a to z angl. *hooligan* tv., podle jména jisté londýnské problémové rodiny ir. původu.

**chumáč**. Viz →chomáč, srov. →chumel, →chuchvalec, →chundelatý.

**chumel**, chumelit, chumelenice, chumlat, zachumlat se. Expr., srov. →chumáč, →chomáč, →chuchvalec, →chundelatý.

**chundel**, chundelatý, chundeláč. Expr. slovo vycházející ze stejného základu jako →chumel, chuchel, možná zkrácení s →koudel (HL).

**churavý**, churavost, churavět. Jen č. Od staršího, slabě doloženého *churý*, jež je variantou k *chvorý* (viz →chorý).

**chuť**, chuťový, chuťovka, chutný, nechutný, znechutit, chutnat, zachutnat, vychutnat, ochutnat, ochutnávká, pochutnat si, pochoutka, příchut, pachut. Slk. *chuť*, p. *chéć* je z *\*chotъ*, jinde bez nosovky - str. *chotъ*, ukr. *chit’*, stsl. *chotъ* ‘touha, přání’ (srov. →choť) od psl. *\*chotěti*, *\*chotěti* (viz →chtít).

**chůva**. Viz →chovat.

**chvála**, chválit, pochválit, pochvala, pochvalný, vy(na)chválit, schválit, schválení, chvalitebný. Všesl. - p. *chwata*, r. *chvalá*, s./ch., sln. *hvála*, stsl. *chvala*. Psl. *\*chvala* je málo jasné. Výklady spojující se slovy onom. původu jako

sti. *svárat* ‘zní, zvučí’ (z ie. *\*suel-/suer-*, ze stejného základu by pak mělo být i významově opačné *\*chula* ‘pohana’), či se stisl. *skvala* ‘volat’ jsou málo přesvědčivé. Možné je převzetí z írán. *x<sup>v</sup>ar-* (srov. av. *x<sup>v</sup>arənah-* ‘sláva’) se změnou *r > l* v jazyce Skytů či Alanů, jejichž prostřednictvím slovo do slov. jazyků přišlo (jako termín související s náboženskou úctou).

**chvástat se**, chvástavý, chvastoun. R. *chvástat’*, s./ch. *hvāstati*, sln. *hvastati* tv. Psl. *\*chvastati* je útvar onom. původu jako →chlastat, →žvástat ap., případně expr. obměna k *chvaliti* (viz →chvála).

**chvátat**, chvat, chvatný, přichvátat, odchvátat. Všesl. - p.st. *chwatać*, r. *chvatát’*, s./ch. *hvātati*, stsl. *chvatati*. Význam ‘spěchat’ je jen v č., slk., luž. a r.d., jinde ‘chytat, uchopovat’ (dále viz →chvátit a →chytit, kde je i o vývoji významu).

**-chvátit**, chvat, schvátit, uchvátit, úchvatný, zachvátit, záchvat, obchvat. Všesl. - p.d. *chwacić*, r. *chvatit’*, s./ch. *chvātiti*, stsl. *izochvatiti*, *pochvatiti*. Psl. *\*chvatiti*, *\*chvatati* je úzce spojeno s *\*chytati*, *\*chytiti* (střídání v kořeni je stejné jako např. u →kvasit - →kysat). Další etymologické souvislosti jsou méně jasné, může jít o slova onom. původu jako u →chopit, →chápat tv. Srov. i →chtít.

**chvět se**, chvění, zachvět se, rozechvět, rozechvělý. Hl. *chwieć*, p. *chwiać*, ukr. *chvĭjatyśja*. Psl. *\*chvějati* (*se*) lze nejspíš spojit s angl. *sway* ‘houpat se, kýmáct se’, střdn. *swājen* ‘pohybovat se (větrem)’, niz. *zwaaijen* ‘třást se, kolísat’ z ie. *\*suei-* ‘houpat se, ohýbat se’ (počáteční *ch-* by bylo expresivní

(A8)).

**chvíle**, chvilka, chvilkový, dochvilný.

Luž., p. *chwila* (jen zsl.). Přejato ze sthn. *hwila* (dnes něm. *Weile*, angl. *while*), jež vychází z ie. *\*k<sup>u</sup>ei-*, *\*k<sup>u</sup>i-* ‘odpočívát’ (A3) (srov. →odpočinout, →pokoř, →rekviem). Ze stejného základu je psl. *\*čila*, stč. *čila*, *čila*, jež formálně i významově přesně odpovídá germ. slovíům (B1). Srov. ještě →včil.

**chvojí** ‘ulámané větve jehličnatých stromů’, chvojka. P. *choja* ‘smrk’, r. *chwója* ‘jehličí’, sln. *hója* ‘jedle’, s./ch. *chwója* ‘větev, sosna’. Psl. *\*chwojъ*, *\*chwoja* se obvykle spojuje s lit. *skujà* ‘jehličí, větvička (borovice ap.)’ z bsl. *\*sku(o)i-* (A8). Další souvislosti méně jasně. Srov. →chuj.

**chvost**. P.d. *chwost*, r. *chwost*, sln.st. *hwöst* ‘chvost’ i ‘(obraný) hrozen vína’. Č. nář. *chvošť*, r., b. *chvošč* znamená ‘přeslička’. Psl. *\*chvostъ* nemá jistý původ. Vzhledem k sln. *hōsta* ‘les, houština’ lze uvažovat o neznělé variantě k →hvozď (tím se vyřeší i vztah k podobnému něm. *Quast* ‘štrapec’). Lze však vyjít i ze slovesa *\*chvostati* (č.st. *chvostati* ‘šlehat ocasem, metlou, bičem ap.’, r. *chvostát*’ tv.) onom. původu jako →chlstat, →chvástat či č. nář. *chvístat* ‘hvízdát, stříkat’, *chvost* by pak asi původně znamenalo ‘metla’ (Ma<sup>2</sup>) (srov. →koště).

**chyba**, chybička, chybný, chybět, chybit, chybovat, pochybovat, pochyba, pochybný, pochybovačný. Stč. *chyba* ‘pochybnost’, p.st. *chyba* ‘chyba’, dnes ‘snad, asi; ledaže’, ukr. *chýba* ‘nedostatek’, r.d. *chíba* ‘nerozhodný člověk’, sln. *híba* ‘chyba’. Psl. *\*chyba* je od *\*chybati* (stč. *chybati* ‘pochybovat, kolísat’, p. *chybać* ‘houpat, kolébat’ aj.), jež se ob-

vykle spojuje se sti. *kšúbhyati* ‘třeše se, kolísá’ z ie. *\*kseubh-* (A8) a za předpokladu přesmyku *ks-* > *sk-* (či naopak) i s lit. *skubėti* ‘spěchat’, *skubùs* ‘rychlý’ (srov. p. *chybki* tv.). P. *szybki* tv. a r. *ošibka* ‘chyba’ naznačují, že příbuzné je i č. nář. *šibati* ‘švihát’ (viz →šibal).

**chýlit (se)**, schýlit, nachýlit, náchylný, vychýlit, výchylný, uchýlit (se), úchylný, úchylný, odchýlit (se), odchýlný, přichýlný. Všesl. - p. *chylíc*, r. *chilít*, sln. *hiliti*. Psl. *\*chyliti (se)* nemá přesvědčivý výklad. Nápadná je významová blízkost dalších sloves na *chy-*, např. ukr. *chybáti*, *chyljati* i *chytáti* znamená ‘houpat, kymáčet’ (srov. →chyba, →chytat). Že by tedy vše bylo od jednoho (onom.) základu?

**chystat (se)**, přichystat, nachystat, uchystat. Ve významu ‘připravovat (se)’ jen č. a slk., jinak p.d. *chystác*, r.d. *chístat*, br. *chystác* ‘houpat, kolébat’. Psl. *\*chystati* je patrně -st-ové intenzivum od *\*chybati* (viz →chyba), u č. slova lze uvažovat i o *\*chyliti* (→chýlit). Významový posun u č. slova má paralelu v lit. *reñgtis* ‘naklánět se’ i ‘chystat se’.

**chýše**. Všesl. - p.d. *chyža*, r.d. *chíža*, sln. *híša*, stsl. *chyzъ*. Psl. *\*chyzъ*, *\*chyša*, *\*chyža* aj. jsou výpůjčkou z germ. *\*hūs(a)-* ‘dům’ (B5) (srov. něm. *Haus*, angl. *house*), č. slovo je z *\*chys-ja* (B3, C1).

**chytat**, chytit, chyták, chytavý, nachytat, pochytat, schytat, vychytat, podchytit, přichytit, zachytit, uchytit, úchyt. Všesl. - hl. *chytać* ‘házet’, p. *chwytać* ‘chytat’, ukr. *chytáti* ‘houpat’, sln. *hítati* ‘chytat, házet’, s./ch. *hūtat* ‘spěchat, chytat’, b. *chýtam* ‘spěchat’. Spojeno s →chvátat, →chvátit. Vý-

znam lze vyložit ze základního ‘dělat rychlý pohyb’, vsl. formy s významem ‘houpat’ se obvykle vykládají jinak (z *\*chybatī*, viz →chyba), ale i je lze přiřadit (srov. např. č. nář. *chybat’* ‘házet’ a jsou i jiné paralely). Vztahy velmi složitě, snad je vše onom. původu (srov. →chýlit). Srov. i →chytrý.

**chytrý**, chytrost, chytrák, chytrácký,

chytráctví, chytračit, vychytralý. Všesl. - p. *chytry*, r. *chútrij*, s./ch. *hūtar*, stsl. *chytrō*. Psl. *\*chytrō* je odvozeno od *\*chytati* (→chytat), původně ‘rychlý v pohybu’ (tak v slk., jsl. i jinde), z toho ‘rychlý v chápání, chytrý’.

## I

**i** sp. Všesl. Původ nejistý. Nejspíš z ie. *\*ei*, což je lok. sg. zájmenného kořene *\*e/o* (srov. ř. *ei* ‘jestliže, třebas i’, gót. *ei* ‘aby’). Možný je citoslovečný původ spojky (HK); uvažuje se i o souvislosti s lit. *ir*, lot. *ir* ‘a’ (Ma<sup>2</sup>). Srov. →inu, →a.

**ibis** ‘tropický čáповitý pták’. Z ř. *ibis* a to z egyptštiny.

**ibisek** ‘léčivý druh proskurníku’. Z lat. (*h*)*ibiscum*, (*h*)*ibiscus* z ř. *ibískos*. Další původ nejasný. Č. lid. *ajbiš* je z něm. *Eibisch*.

**idea** ‘myšlenka, představa’, ideový. Z lat. *idea* z ř. *idéa* ‘pravzor, podoba, postava, mínění’ od *ideîn* ‘spatřit, poznat’ (inf. aor.), jež souvisí s →vědět. Srov. →ideál, →idol, →idyla i →historie.

**ideál** ‘vznešený cíl, vzor, předmět touhy’, ideální, idealismus, idealista, idealistický, idealizovat. Z pozdnělat. *ideālis* ‘odpovídající pravzoru’ od lat. *idea* (viz →idea). Odráží původní význam slova, užívaný v platónské filozofii.

**identifikace** ‘určení totožnosti’, identifikační, identifikovat. Viz →identita a

→fikace.

**identita** ‘totožnost’, identický. Z pozdnělat. *identitās* od lat. *idem* ‘totéž’ ze zájmena *id* ‘to’ a zesilovacího *-em*.

**ideologie** ‘soustava názorů vyjadřujících zájmy určité společenské vrstvy’. Utvořeno koncem 18. st. ve Francii. Viz →idea a →logie.

**idio-** (ve složeninách) ‘vlastní, zvláštní, sebe-’. Z ř. *ídios* ‘vlastní, osobní, zvláštní’. Srov. →idiolet, →idiosynkrazie i →idiom, →idiot.

**idiolet** ‘osobitý jazyk jedince’. Z angl. *idiolect* podle *dialect*. Viz →idio- a →dialekt.

**idiom** ‘ustálené, zpravidla nepřeložitelné spojení slov určitého jazyka’, idiomatický. Z ř. *idióma* ‘zvláštnost’ z *ídios* ‘zvláštní, vlastní’. Později v lat. a stř. lat. též ‘jednotlivý jazyk, nářečí’. Srov. →idio-, →idiot.

**idiosynkrazie** ‘pudový odpor; precitlivělost’. Z →idio- a ř. *sýnkrāsīs* ‘smíšení’ ze *sýn* ‘s-’ (viz →syn-) a *krāsīs* ‘míšení’ od *keránnymi* ‘mísím’. Ř. význam byl tedy ‘zvláštní míšení (tělesných šťáv)’. Srov. →kráter a co do významu →hu-

mor.

**idiot** 'slabomyslný člověk', zhrub. 'blbec', idiotský, idiotismus. Z lat. *idiōta*, *idiōtēs* 'nevědomec, laik' z ř. *idiōtēs* 'soukromá osoba, laik, nevědomec' od *idios* 'zvláštní, osobní'. Význam 'slabomyslný' nejprve v angl., odtud do jiných jazyků. Srov. →idio-, →idiom.

**ido** 'umělý mezinárodní jazyk'. Z esperantské příp. *-ido*, značící 'potomek', neboť jazyk vznikl přepracováním esperanta.

**idol** 'modla, předmět zbožnění'. Z lat. *īdolum* z ř. *eidōlon* 'obraz, podoba, přízrak, modla' k *ideîn* 'spatřit' (viz →idea).

**idyla** 'selanka, klidný spokojený život', idylický. Přes něm. *Idylle* z lat. *īdyl-lum* z ř. *eidýllion* 'obrázek, krátká báseň (z venkovského či pastýřského života)', zdrobnělina od *eidos* 'podoba, tvářnost, obraz' od *ideîn* 'spatřit' (viz →idea).

**igelit**, igelitový, hov. igelitka. Uměle podle něm. chemického koncernu *IG-Farben* (HL).

**iglú** 'eskymácké obydlí ze sněhových kvádrů'. Přes angl. *igloo* z eskymáckého *iglu* tv.

**ignorovat** 'úmyslně opomíjet', ignorance, ignorant, ignorantský. Z lat. *ignōrāre* 'neznat' od *ignārus* 'neznalý' (*ō* asi kontaminací s *ignōtus* tv.) z →in-<sup>2</sup> a *gnārus* 'znalý, zběhlý'. Souvisí s lat. *nōscere* 'poznávat' i →znát. Srov. →nota, →agnosticismus.

**ihned** přísl. Jen č. Přesmykem ze stč. *inhd* a to z *\*inȝodȝ*, což je nejspíš tvar složený z psl. *\*inȝ* 'jeden' a oslabené varianty kořene *\*god-* 'čas' (viz →jiný, →hod), tedy doslova '(v) jeden

čas (okamžik)'. Srov. →hned.

**ichtyologie** 'nauka o rybách'. Z ř. *ichthys* 'ryba' a →logie.

**ikebana** 'japonský způsob úpravy okrasných rostlin'. Z jap. *ike* 'živoucí' a *bana* 'květina'.

**ikona** 'obraz Krista či svatých (v pravoslavné církvi)'. Přes r. ze stsl. *ikona*, *ikuna* ze střř. *eikóna* z ř. *eikōn* 'obraz, podoba'.

**ikonoklasmus** 'obrazoborectví'. Z →ikona a ř. *klásis* 'zlomení, lámání' od *kláo* 'lámu'.

**ikonostas** 'stěna s ikonami před oltářem'. Z →ikona a ř. *stásis* 'postavení' od *hístēmi* 'stavím, kladu'. Srov. →extáze, →metastáza.

**ilegální** 'nezákonný', ilegalita. Ze střlat. *illegalis* z →in-<sup>2</sup> a lat. *lēgālis* (viz →legální).

**iluminace** 'osvětlení; barevná výzdoba ve středověkých rukopisech', iluminací. Z pozdnelat. *illūminātiō* od lat. *illūmināre* 'osvětlit' z →in-<sup>1</sup> a *lūmināre* od *lūmen* 'světlo'. Srov. →lumen, →lux<sup>1</sup>, →ilustrovat.

**ilustrovat** 'doprovázet text obrázky; znázorňovat', ilustrace, ilustrátor. Z lat. *illūstrāre* z →in-<sup>1</sup> a *lūstrāre* 'vysvětlovat' k *lūx* 'světlo'. Srov. →lustr, →iluminace.

**iluze** 'klamná představa', iluzorní, iluzivní, iluzionista. Z lat. *illūsiō* 'posměch, ironie, klamání' od *illūdere* (příč. trp. *illūsus*) z →in-<sup>1</sup> a *lūdere* 'hrát (si), klamat'. Srov. →preludovat.

**image** 'obraz člověka na veřejnosti'. Z angl. *image* tv. z fr. *image* z lat. *īmāgō* 'obraz'. Srov. →imaginace.

**imaginace** 'představivost', imaginací, imaginární. Z lat. *īmāginātiō* 'představa' od *īmāginārī* 'představovat si'



od *imāgō* ‘obraz’. Srov. →image, →imitovat.

**imám** ‘muslimský duchovní’. Z ar. *imām* ‘vůdce’.

**immanentní** ‘vyplývající z vlastní vnitřní podstaty’. Přes něm. *immanent* z pozdnělat. *immanēns*, přech. přít. od *immanēre* ‘tkvět’ z →in<sup>-1</sup> a *manēre* ‘trvat, zůstávat’. Srov. →permanentní.

**imatrikulace** ‘zápis do matriky’, imatrikulační, imatrikulovat. Ze střlat. *im-matriculatio* od *immatriculare* ‘zapisovat do matriky’ z →in<sup>-1</sup> a lat. *mātrīcula*, což je zdobnělina od *mātrīx* (viz →matrika).

**imbecil** ‘slabomyslný člověk’, imbecilní, imbecilita. Z lat. *imbēcillus* ‘slabý, bez síly, vratký’. Starý výklad z →in<sup>-2</sup> a *bacillus* ‘hůl’, tedy jakoby ‘bez hole, postrádající oporu’, vypadá jako lid. etym. (D2), pro nedostatek lepších výkladů je však mnoha autory přijímán. Srov. →bacil.

**imigrace** ‘přistěhování’. Z lat. *immigrātiō* od *immigrāre* z →in<sup>-1</sup> a *migrāre* ‘stěhovat se’. Srov. →emigrant, →imigrace.

**imitovat** ‘napodobovat’, imitace, imitací, imitátor. Z lat. *imitārī* tv., souvisejícího s *imāgō* ‘obraz’. Srov. →imagince.

**imortelka** ‘slaměnka’. Z fr. *immortelle* ‘nesmrtelná’ (usušená rostlina neuvadá) z →in<sup>-2</sup> a lat. *mortālis* ‘smrtný’ (viz →mortalita).

**imperativ** ‘rozkazovací způsob’, imperativní. Z lat. (*modus*) *imperātīvus* ‘(způsob) rozkazovací’ od *imperāre* ‘rozkazovat’ (viz →impérium).

**imperfektum** ‘nedokonavý minulý čas’. Z lat. *imperfectum* z →in<sup>-2</sup> a *perfectum*

(viz →perfektum).

**impérium** ‘říše, císařství’, imperátor, imperiální, imperialismus, imperialistický. Z lat. *imperium* ‘vrchní velení, panství, říše’ od *imperāre* ‘rozkazovat’ z →in<sup>-1</sup> a *parāre* ‘připravovat’. Srov. →imperativ, →empír.

**impertinentní** ‘drzý, nevhodný’, impertinence. Přes něm. *impertinent* z pozdnělat. *impertinēns* ‘nepříslušející’ od *impertinēre* z →in<sup>-2</sup> a *pertinēre* ‘příslušet, vztahovat se’ z →per- a *tenēre* ‘držet, mít’. Srov. →kontinent, →tenor.

**implantace** ‘vsazení (tkáně, orgánu ap.) do těla’, implantovat, implantát. Nově k lat. *implantāre* ‘vsadit’ z →in<sup>-1</sup> a *plantāre* ‘sázet’. Srov. →transplantace, →plantáž.

**implicitní** ‘v něčem obsažený, ale výslovně nevyjádřený’. Z lat. *implicitus*, doslova ‘vpletený, nerozvinutý’, od *implicāre* ‘vplétat, ovíjet, uvádět ve zmatek’ z →in<sup>-1</sup> a *plicāre* ‘plést’. Srov. →explicitní.

**implikovat** ‘nést v sobě, zahrnovat’, implikace. Z lat. *implicāre* (viz →implicitní). Srov. →komplikovat.

**imponovat** ‘vzbuzovat obdiv’. Vlastně polatinštěním fr. *imposer* (viz →impozantní). Srov. →expoze, →transponovat.

**import** ‘dovoz’, importovat, importér. Z angl. *import* ‘dovoz’ i ‘dovážet’ z lat. *importāre* z →in<sup>-1</sup> a *portāre* ‘nést, přepřavovat’. Srov. →export, →transport.

**impotence** ‘nemohoucnost, neschopnost pohlavního styku’, impotentní, impotent. Z lat. *impotentia* tv. od *impotēns* z →in<sup>-2</sup> a *potēns* ‘mocný, schopný’ (viz →potence).

**impozantní** ‘velkolepý’. Z fr. *imposant* od *imposer* ‘působit (silným) dojmem’,

dříve 'uložit, vynutit (si)', a to nepravdělně z lat. *impōnere* (příč. trp. *impositus*) 'vložit' z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *pōnere* 'klást'. Srov.  $\rightarrow$ imponovat.

**impregnovat** 'napouštět ochrannou látkou', impregnace. Z pozdnělat. *impraeegnāre* 'obtěžkat' z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *praegnāns* 'těhotný' (viz  $\rightarrow$ pregnantní). Z přeneseného významu 'napustit, nasytit' dnešní technický význam (konec 17. st.).

**impresário** 'divadelní či koncertní podnikatel'. Z it. *impresario* od *impresa* 'podnik' od *imprendere* 'podnikat' z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *prendere* 'brát, uchopit' z lat. *prehendere* tv. Srov.  $\rightarrow$ repríza,  $\rightarrow$ represálie.

**impresionismus** 'umělecký směr zachycující okamžitý smyslový vjem', impresionista, impresionistický. Z fr. *impressionnisme* od *impression* 'dojem, vjem' z lat. *impressiō* od *imprimere* (příč. trp. *impressum*) z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *premere* 'tisknout'. Srov.  $\rightarrow$ expresionismus,  $\rightarrow$ deprese,  $\rightarrow$ pres.

**imprimatur** 'schválení k tisku'. Z lat. konjunktivu *imprimātur* 'ať je tištěno' od *imprimere* '(v)tisknout' (viz  $\rightarrow$ impresionismus).

**improvizovat** 'tvořit bez přípravy', improvizovaný, improvizace, improvizace. Z it. *improvvisare* od *improvviso* 'nečekaný, nepředvídaný' z lat. *imprōvisus* z  $\rightarrow$ in<sup>-2</sup> a *prōvidēre* (příč. trp. *prōvisus*) 'předvídat' z  $\rightarrow$ pro<sup>-1</sup> a *vidēre* 'vidět'. Srov.  $\rightarrow$ provize.

**impuls** 'podnět, popud', impulsivní. Přes něm. *Impuls* z lat. *impulsus* tv., původně příč. trp. od *impellere* 'udeřit, podněcovat' z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *pellere* 'pohánět, vrážet'. Srov.  $\rightarrow$ puls,  $\rightarrow$ interpe-

lace,  $\rightarrow$ apelovat.

**imunita** 'odolnost; vynětí jistých osob z moci zákona', imunní, imunitní. Z lat. *immūnitas* 'osvobození od dávek, výhoda' od *immūnis* 'zbavený povinností, svobodný' z  $\rightarrow$ in<sup>-2</sup> a *mūnus* 'povinnost, služba'. Význam 'odolnost proti nemocem' až v 19. st. Srov. *komunita*.

**in flagranti**. Viz  $\rightarrow$ flagrantní.

**in<sup>-1</sup>** předp. Z lat. *in* 'v, do', jež souvisí s ř. *en* (viz  $\rightarrow$ en-), něm., angl. *in* i naším  $\rightarrow$ v. Srov.  $\rightarrow$ index,  $\rightarrow$ informovat,  $\rightarrow$ injekce,  $\rightarrow$ inkvizice atd. Někdy se asimiluje k následující souhláске - úplně (např.  $\rightarrow$ ilustrovat,  $\rightarrow$ imatrikulace) či částečně ( $\rightarrow$ import,  $\rightarrow$ impuls). Srov. ještě  $\rightarrow$ infra-,  $\rightarrow$ inter<sup>-1</sup>.

**in<sup>-2</sup>** předp. Z lat. zápornky *in-*, jež souvisí s něm. *un-*, ř. *a-* (viz  $\rightarrow$ a<sup>-2</sup>) i naším  $\rightarrow$ ne. Srov.  $\rightarrow$ incest,  $\rightarrow$ indispozice,  $\rightarrow$ integrace atd. Asimiluje se podobně jako  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> (např.  $\rightarrow$ ilegální,  $\rightarrow$ imunita,  $\rightarrow$ iracionální,  $\rightarrow$ impertinentní).

**inaugurovat** 'slavnostně uvádět do úřadu', inaugurace, inaugurační. Z lat. *inaugurāre* 'světit (kněze ap.)' z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *augurāre* od *augur* 'starořímský ptačoprávec, věstec' asi od *avis* 'pták', druhá část není jasná.

**incest** 'pohlavní styk mezi blízkými příbuznými'. Z lat. *incestum* tv. od *incestus* 'nečistý' z *in*<sup>-2</sup> a *castus* 'čistý, bezúhonný'. Srov.  $\rightarrow$ kasta.

**incident** 'rušivá příhoda, drobný konflikt ap.'. Přes něm. *Inzident* z lat. *incidēns*, což je přech. přít. od *incidere* 'vpadnout' z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *cadere* 'padat'. Srov.  $\rightarrow$ dekadence,  $\rightarrow$ recidiva.

**index** 'rejstřík, ukazatel; vysokoškolský doklad se záznamy o studiu'. Z lat. *index* (gen. *indicis*) od *indicāre* 'ukazo-

vat' (viz →indikovat).

**indiánek** 'zákusek s čokoládovou polevou'. Asi podle barvy polevy (již od konce 19. st.).

**indicie** 'příznak, nasvědčující okolnost'. Z lat. *indiciūm* 'udání, důkaz, svědectví' od *indicāre* 'udávat, ukazovat' (viz →indikovat).

**indiferentní** 'lhostejný'. Přes něm. *indifferent*, fr. *indifférent* z lat. *indifferēns* 'nelišící se, lhostejný' z →in<sup>-2</sup> a *differēns*, přech. přít. od *differre* (viz →diference).

**indigo** 'modré barvivo', indigový. Ve starší č. *indych* (přes něm.). Z ř. *indikón* 'indické' (pochází z vých. Indie) přes lat. *indicum* a dále přes šp. či it. *indico*, *indigo*.

**indikativ** 'oznamovací způsob'. Z lat. (*modus*) *indicātīvus* od *indicāre* (viz →indikovat).

**indikovat** 'určovat, ukazovat', indikace, indikátor. Z lat. *indicāre* 'ukazovat, udávat' od *indīcere* 'oznamovat, ohlašovat' z →in<sup>-1</sup> a *dīcere* 'říkat'. Srov. →index, →indicie, →abdikace, →dik-tát.

**indiskrétní** 'porušující tajemství, netaktní', indiskrece. Z lat. *indiscrētus* 'nerozlišený', později 'nesoudný, neroz-vážný', z →in<sup>-2</sup> a *discrētus* (viz →dis-krétní).

**indispozice** 'dočasná neschopnost výkonu', indisponovaný. Z →in<sup>-2</sup> a lat. *dispositiō* od *dispōnere* (viz →dispono-vat).

**individuuum** 'jedinec', často hanl. 'člověk', individuální, individualita, individualismus, individualista, individualistický. Z lat. *individuūm* 'nejmenší část hmoty', doslova 'nedělitelné' (odpovídá ř. *átomos*, srov. →atom), pak ve střlat.

'jednotlivá věc', později 'jednotlivec'. Od lat. *indīviduus* 'nedělitelný' z →in<sup>-2</sup> a *dīvidere* 'dělit' (viz →dividenda).

**indukce** 'vyvození obecného z jednotlivostí', induktivní, indukční. Z lat. *inductiō* 'uvádění' z *indūcere* 'uvádět, zavádět' z →in<sup>-1</sup> a *dūcere* 'vést'. Srov. →dedukce, →redukce.

**industriální** 'průmyslový', industrializovat, industrializace. Z fr. *industriel* od *industrie* 'strojní výroba', původně 'pracovní píle', z lat. *industria* 'píle, pracovitost', asi z rozšířeného →in<sup>-1</sup> (srov. →endo-) a lat. *struere* 'stojit, stavět'. Dnešní souhrnný význam asi z angl. (19. st.). Srov. →instrument, →konstrukce, →destrukce.

**infant** 'španělský korunní princ'. Ze šp. *infante* z lat. *īnfāns* 'malé dítě', vlastně 'nemluvně' z →in<sup>-2</sup> a přech. přít. od *fārī* 'mluvit'. Srov. →infanterie, →infantilní, →fáma.

**infanterie** zast. 'pěchota'. Přes něm. z it. *infanteria* od *infante* 'pěšák' z původního 'chlapec' (viz →infant). K podobnému významovému posunu srov. →otrok.

**infantilní** 'dětinský', infantilismus. Přes něm. *infantil* z lat. *īnfantīlis* 'dětský, dětinský' od *īnfāns* (viz →infant).

**infarkt** 'odumření tkáně způsobené náhlým uzavřením tepny', infarktový. Přes něm. *Infarkt* z nlat. *infarctus* od lat. *īnfarcīre* 'ucpat' z →in<sup>-1</sup> a *farcīre* (příč. trp. *fartus*). Srov. →fašírka.

**infekce** 'nákaza', infekční, infikovat. Z lat. *īnfectiō* od *īnficere* (příč. trp. *īnfectus*) 'nakazit, napustit' z →in<sup>-1</sup> a *facere* 'dělat'. Srov. →konfekce, →defekt.

**infiltrovat** 'vnikat, prosakovat', infiltrace. Ze střlat. *īnfiltrare* z →in<sup>-1</sup> a lat.

*filtrāre* (viz →filtr).

**infinitiv** 'neurčitý způsob', infinitivní. Z lat. (*modus*) *īnfīnītīvus* tv. od *īnfīnītus* 'neomezený, neurčený' z *in*<sup>-2</sup> a *fīnīre* 'určovat, ohraničovat' od *fīnis* 'konec, hranice'. Srov. →finiš.

**inflace** 'znehodnocování peněz zvyšováním jejich množství v oběhu', inflační. Z lat. *īnflātio* 'nafouknutí se' z *īnflāre* 'nafouknout' z →in<sup>-1</sup> a *flāre* 'foukat'. Dnešní význam z am.-angl. *inflation* (19. st.). Srov. →flétna.

**informovat**, informovaný, informovanost, informace, informační, informativní, informátor, informatika. Z lat. *īnformāre* 'zpravovat, utvářet (mysl)' z →in<sup>-1</sup> a *formāre* 'tvořit'. Srov. →forma, →deformovat.

**infra-** předp. Z lat. *īnfrā* 'pod, dole, ve spod'. Srov. *īnfrastuktura*, *īnfračervený*. Souvisí s →in<sup>-1</sup>.

**infúze** 'přívod tekutin do organismu', infúzní. Z lat. *īnfūsio* 'nalévání, vstříkávání' od *īnfundere* (příč. trp. *īnfusus*) 'nalévat' z →in<sup>-1</sup> a *fundere* 'lít, vypouštět'. Srov. →transfuze, →fúze.

**ingot** 'odlitek'. Z angl. *ingot* tv., původně 'forma, do níž se lije kov'. Asi ze stangl. *īn* 'v' (srov. *īn*<sup>-1</sup>) a *gēotan* 'lít' (srov. něm. *Einguss* 'vlití').

**ingredience** 'přísada'. Z lat. *īngredientia* od *īngredī* 'vcházet, vstupovat' z →in<sup>-1</sup> a *gradī* 'kráčet, stoupat'. Srov. →grád, →agrese.

**inhalovat** 'vdechovat', inhalace, inhalční, inhalátor. Z lat. *īnhālāre* tv. z →in<sup>-1</sup> a *hālāre* 'dýchat, vypařovat'. Srov. →exhalace.

**inherentní** 'v něčem obsažený', inherence. Přes něm. *īnhārent* z lat. *īnhaerēns*, což je příč. trp. od *īnhaerēre* 'vězet' z →in<sup>-1</sup> a *haerēre* 'lpět, vězet'.

Srov. →adheze, →koherence.

**iniciála** 'počáteční velké písmeno', iniciální, iniciálový. Z lat. *Initiale* od lat. *īnīālīs* 'začáteční' od *īnitium* 'začátek' od *īnīre* (příč. trp. *īnitum*) 'vejít, začít' z →in<sup>-1</sup> a *īre* 'jít'. Srov. →iniciativa, →iniciovat, →jít, →tranzit.

**iniciativa** 'podnět k činnosti', iniciativní, iniciátor, iniciovat, iniciace. Z fr. *īnītiative* tv. z *īnītier* 'zasvětit, uvést, začít' a to z lat. *īnītiāre* tv. od *īnitium* 'začátek' (viz →iniciála).

**injekce** 'vstříknutí látky do těla', injekční. Z lat. *īnīectiō*, doslova 'vhození', od *īnīcere* (příč. trp. *īnīectus*) 'vhodit' z →in<sup>-1</sup> a *iācere* 'hodit'. Srov. →projekt, →trajekt, →ejakulace.

**inkarnace** 'vtělení', inkarnovat. Z lat. *īncarnātiō* od *īncarnāre* 'vtělit se' z →in<sup>-1</sup> a *caro* (gen. *carnis*) 'maso'. Srov. →karneval.

**inkaso** 'poplatky; vybírání peněz', inkasovat. Z it. *īncasso* od *īncassare* 'vybírat (do pokladny)' z *īn*- (srov. *īn*<sup>-1</sup>) a *cassa* (viz →kasa).

**inklinovat** 'mít sklon k něčemu', inklinace. Z lat. *īnclīnāre* 'klonit se' z →in<sup>-1</sup> a *clīnāre* tv. Srov. →deklinace, →klinika.

**inkognito** 'utajení vlastního jména'; přísl. 'pod cizím jménem'. Z it. *īncognito* z lat. *īncōgnītus* 'nepoznaný' z →in<sup>-2</sup> a *cōgnōscere* (příč. trp. *cōgnītus*) 'poznat' z *co*- (→ko<sup>-2</sup>) a (*g*)*nōscere* tv. Srov. →rekognoskace, →kognitivní.

**inkoust**, inkoustový. Ze střlat. *īncaustum* z ř. *ēnkaustos*, doslova 'vpalovaný', z →en- a *kaīō* (příč. trp. *kaustós*) 'pálím'. Původně zřejmě tmavě červený inkoust používaný římskými císaři a nanášený horkým nástrojem. Srov. angl. *īnk*. Ze slov. jazyků jen v

č.

**inkriminovaný** ‘takový, pro nějž je někdo obviňován, vyslýchán ap.’. Od *inkriminovat* ‘obvinít’ ze střlat. *incriminare* tv. z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a odvozeniny od *crīmen* ‘obvinění, provinění’. Srov.  $\rightarrow$ kriminální.

**inkubace** ‘doba mezi nákazou a propuknutím nemoci’, inkubační, inkubátor ‘zařízení pro nedonošené děti’. Nově přeneseně k lat. *incubātiō* ‘sedění na vejcích’ od *incubāre* ‘sedět na vejcích’, vlastně ‘ležet na něčem’ z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *cubāre* ‘ležet’. Srov.  $\rightarrow$ konkubína.

**inkvizice** ‘středověká církevní instituce pro potírání kacířství’, inkviziční, inkvizitor. Z lat. *inquīsitiō* ‘vyhledávání, vyšetřování’ od *inquīrere* (příč. trp. *inquīsitus*) ‘vyhledávat, zkoumat’ z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *quaerere* ‘hledat’. Srov.  $\rightarrow$ akvizice,  $\rightarrow$ rekvizita,  $\rightarrow$ anketa.

**inovace** ‘zavedení něčeho nového; novinka’, inovační, inovovat. Z lat. *innovātiō* od *innovāre* ‘obnovit’ z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *novus* ‘nový’. Srov.  $\rightarrow$ novum,  $\rightarrow$ novic.

**inscenovat** ‘uvést na scénu; zosnovat’, inscenace, inscenační. Nové, viz  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a  $\rightarrow$ scéna.

**insekticid** ‘prostředek k hubení hmyzu’. Uměle k lat. *insectum* ‘hmyz’ (kalk z ř. *éntomon* - viz  $\rightarrow$ entomologie) z *insecāre* (příč. trp. *insectus*) ‘vřezávat’ z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *secāre* ‘sekat, řezat’, druhá část k lat. *-cādere* od *caedere* ‘zabíjet’. Srov.  $\rightarrow$ sekce,  $\rightarrow$ genocida.

**inseminace** ‘umělé oplodnění’. Z lat. *insēminātiō* od *insēmināre* ‘zasévat’ z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *sēmināre* ‘sít’ od *sēmen* ‘semeno’. Srov.  $\rightarrow$ semeno,  $\rightarrow$ seminář.

**insignie** ‘odznaky moci’. Z lat. *insignia* (pl.) od *insignis* ‘(odznaky) odlišený, vynikající’ z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *signum* ‘znak’.

Srov.  $\rightarrow$ signál.

**inspekce** ‘úřední dozor, kontrola’, inspekční, inspektor, inspektorát. Z lat. *inspectiō* od *inspicere* ‘nahlížet dovnitř, zkoumat’ z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *specere* ‘hledět’. Srov.  $\rightarrow$ inspicient,  $\rightarrow$ aspekt,  $\rightarrow$ spektrum.

**inspicient** ‘pomocník režiséra’. Přes něm. *Inspizient* tv. z lat. *inspiciēns* ‘dohlížející’, což je původně přech. přít. od *inspicere* (viz  $\rightarrow$ inspekce).

**inspirovat** ‘podněcovat’, inspirace, inspirační, inspirátor. Z lat. *inspīrāre* ‘vdechovat’ z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *spīrāre* ‘dýchat’. Srov.  $\rightarrow$ aspirovat,  $\rightarrow$ spiritismus.

**instalovat** ‘umísťovat, zavádět, vestavět’, instalace, instalační, instalatér (přes fr.), instalatérský. Z obecnějším významu střlat. *installare* ‘dosazovat do úřadu’ z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *stallum*, *stallus* ‘stolice, křeslo’ z germ. (srov. něm. *Stuhl* ‘židle’). Srov.  $\rightarrow$ pedestal,  $\rightarrow$ stůl.

**instance** ‘příslušný úřad; stupeň soudního řízení’. Z lat. *instantia* ‘přítomnost, naléhavost’ od *instāre* ‘stát na něčem, naléhat’ z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *stāre* ‘stát’. Srov.  $\rightarrow$ substance,  $\rightarrow$ konstanta.

**instantní** ‘ihned použitelný, předvařený, práškový (o jídle či nápoji)’. Z angl. *instant* tv., vlastně ‘okamžitý’, a to přes fr. z lat. *instāns* ‘přítomný, naléhavý’ od *instāre* (viz  $\rightarrow$ instance).

**instinkt** ‘pud’, instinktivní. Z lat. *instinctus* ‘podnět, popud’ od *instinguere* ‘podněcovat’ z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *\*stinguere* ‘bodat’. Srov.  $\rightarrow$ stimul,  $\rightarrow$ stigma.

**institute** ‘zařízení, organizace’, institucionální, institut. Z lat. *institutīō* ‘zařízení, vyučování’ od *instituere* ‘zřídit, ustanovit, vzdělávat’ z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *statuere* ‘stanovit’ od *stāre* ‘stát’. Srov.  $\rightarrow$ resti-

tuce, →prostituce, →statut.

**instrukce** ‘návod, směrnice’, instruovat, instruktor, instruktorský, instruktivní, instruktáž (přes r.). Z lat. *īnstrūctiō* od *īnstruere* ‘sestavit, poučit’ z →in-<sup>1</sup> a *struere* (příč. trp. *structus*) ‘skládat, stavět’. Srov. →instrument, →konstrukce, →struktura.

**instrument** ‘nástroj’, instrumentální, instrumentář(ka), instrumentace. Z lat. *īnstrūmentum* ‘náradí, nástroj, prostředek’ od *īnstruere* (viz →instrukce).

**instrumentál** ‘7. pád’, instrumentálový. Ze střlat. (*cāsus*) *īnstrumentālis* ‘(pád) nástrojový’ (srov. *píšu perem*). Viz →instrument.

**intarzie** ‘ozdobné vykládání dřevem’. Z it. *intarsio* od *intarsiare* ‘vykládat dřevem’ z *in-* (srov. *in*<sup>-1</sup>) a *tarsia* ‘dřevěné vykládání’ z ar. *tarṣē* ‘vykládání, spára’

**integrovat** ‘sjednocovat, scelovat’, integrate, integrační, integrál, integrální, integrita. Z lat. *integrāre* ‘doplňovat, obnovovat’ od *integer* ‘neporušený, plný’, doslova ‘netknutý’, z →in-<sup>2</sup> a *tangere* ‘dotýkat se’. Srov. →tangens, →kontingent.

**intelekt** ‘rozumové schopnosti’, intelektuální, intelektuál(ka), intelektuálský. Z lat. *intellēctus* ‘rozum, pochopení’ od *intellegere* ‘rozumět, chápat’, doslova ‘vybírat si (mezi možnostmi)’, z →inter-<sup>1</sup> a *legere* ‘sbírat, vybírat; číst’. Srov. →intelligence, →selektce, →elita.

**intelligence** ‘rozumové nadání; vrstva duševně pracujících’, inteligenční, intelligent, inteligentní. Z lat. *intelligentia* od *intelligere*, novější varianty k *intellegere* (viz →intelekt).

**intence** ‘záměr’. Z lat. *intentiō* ‘úsilí, záměr, pozornost’ od *intendere* ‘usilovat,

napnout (pozornost)’ z →in-<sup>1</sup> a *tendere* ‘napínat’. Srov. →intendant, →intenzita, →pretendent, →tendence.

**intendant** ‘vrchní správce (v divadle ap.)’, intendance. Přes něm. *Intendant* z fr. *intendant* z lat. *intendēns*, což je přech. přít. od *intendere* (viz →intence).

**intenzita** ‘síla, stupeň síly’, intenzivní. Z nlat. *intensitas* od lat. *intēnsus* (vedle *intentus*) ‘silný, napjatý’ od *intendere* (viz →intence).

**inter**<sup>-1</sup> předp. ‘mezi-’. Z lat. *inter* ‘mezi’ z →in-<sup>1</sup> a *-ter* (srov. →intro-, →extra). Souvisí s něm. *unter* ‘pod’ i naším →vnitřek, →játra. Dále srov. →interní, →interference, →interpretovat, →intervenovat.

**inter**<sup>-2</sup>. Zkráceno z →internacionální. Srov. *interhotel*, *interliga*, *interbrigáda*.

**interakce** ‘vzájemné působení’. Viz →inter-<sup>1</sup> a →akce.

**interdikt** ‘církevní zákaz bohoslužeb’. Z lat. *interdictum* ‘zákaz’ od *interdicere* ‘zapovědět’ z →inter-<sup>1</sup> a *dicere* ‘říci’. Srov. →verdikt.

**interes** hov. ‘zájem’, interesovat, interessantní. Přes fr. ze střlat. *interesse* ‘náhrada škody’, tedy z jedné strany ‘placení, činže’, z druhé ‘zisk, užitek’ z lat. *interesse* ‘být mezi’, neosobní *interest* ‘je rozdíl, záleží na něčem’, z →inter-<sup>1</sup> a *esse* ‘být’. Význam ‘zisk’ dal do starší č. ‘úrok’ (Jg), přes fr. přišel rozšířený význam ‘zájem’.

**interference** ‘křížení (vlivů)’. Z angl. *interference* od *interfere* ‘zasahovat, plést se’, původně ‘narážet kopyty o sebe (o koni při běhu)’, ze stfr. *entreferir* z →inter-<sup>1</sup> a lat. *ferire* ‘bít, tlouci’.

**interiér** ‘vnitřek (budovy, bytu)’. Z fr. *intérieur* a to z lat. *interior* ‘vnitřní’,

- vlastně komparativu (2. stupně) od \*interus (k →inter-<sup>1</sup>) tv. Srov. →exter-riér, →interní, →intimní.
- interjekce** ‘citoslovce’. Z lat. *interiectiō*, vlastně ‘vhození (mezi)’, z *intericere* ‘hodit mezi’ z →inter-<sup>1</sup> a *iacere* ‘hodit’. Srov. →injekce, →adjektivum.
- intermezzo** ‘mezihra, (dějová) vsuvka’. Z it. *intermezzo* z *inter-* (z →inter-<sup>1</sup>) a *mezzo* ‘prostředek’ z lat. *medius* ‘prostřední’. Srov. →médium.
- interna** hov. ‘vnitřní lékařství’, internista. Viz →interní.
- internacionální** ‘mezinárodní’, internacionál, internacionála. Z fr. *international* (viz →inter-<sup>1</sup> a →nacionální).
- internát** ‘společné ubytovací, stravovací a výchovné zařízení pro mládež’, internátní. Přes něm. *Internat* z fr. *internat* od *interne* ‘vnitřní’ z lat. *internus* tv. Viz →interní.
- interní** ‘vnitřní’. Z lat. *internus* tv. od *inter* (viz →inter-<sup>1</sup>). Srov. →externí, →interna, →internát, →internovat.
- internovat** ‘držet někoho na určitém místě s omezenou svobodou pohybu’, internace. Z fr. *interner* tv. od *interne* ‘vnitřní’ z lat. *internus* (viz →interní).
- interpelovat** ‘oficiálně se dotazovat ministra v parlamentě’, interpelace. Z lat. *interpellāre* ‘přerušovat’, doslova ‘vrážet (mezi)’, z →inter-<sup>1</sup> a \*pellāre od *pellere* ‘hnát’. Srov. →apel.
- interpretovat** ‘vykládat, podávat (umělecké dílo)’, interpret, interpretace. Z lat. *interpretārī* tv. od *interpres* ‘zprostředkovatel, vykladač, tlumočnick’. Srov. →inter-<sup>1</sup>, druhá část nejasná.
- interpunkce** ‘psaní rozdělovacích znamének’, interpunkční. Z lat. *interpunctiō* od *interpungere* (příč. trp. -
- pūctus*) ‘dávat tečku mezi slova’ z →inter-<sup>1</sup> a *pungere* ‘bodat’. Srov. slk. *bodka* ‘tečka’, dále →punkce, →punc.
- interrupce** ‘přerušení (těhotenství)’, interrupční. Z lat. *interruptiō* ‘přerušení’ od *interrumpere* (příč. trp. -*ruptus*) ‘přerušit’ z →inter-<sup>1</sup> a *rumpere* ‘zlomit, rozbít’. Srov. →korupce, →erupce.
- interval** ‘časový úsek, mezera’. Z lat. *intervallum* ‘mezera, vzdálenost’, původně ‘mezera mezi opevňovacími body’, z →inter-<sup>1</sup> a *vallum* ‘val, násep’. Srov. →val.
- intervence** ‘zásah v něčí prospěch, násilné vměšování do záležitostí jiného státu’, intervenovat, intervent. Z lat. *interventiō* od *intervenire* ‘vstoupit mezi’ z →inter-<sup>1</sup> a *venire* ‘přicházet’. Srov. →prevence, →konvence.
- interview** ‘rozhovor se známou osobou pro veřejnost’. Z angl. *interview* tv. z fr. *entrevue* ‘schůzka’ od *entrevoir* z *entre-* (viz *inter-*<sup>1</sup>) a *voir* ‘vidět’ z lat. *videre* tv. Srov. →revue.
- intimní** ‘důvěrný, soukromý’, intimnost. Z lat. *intimus* ‘nejvnitřnější’, což je 3. stupeň k *interior* (viz →interiér).
- intonovat** ‘nasazovat tón’, intonace. Asi smíšení dvou kořenů: na jedné straně lat. *intonāre* ‘zahřmít, zaznít’ z →in-<sup>1</sup> a *tonāre* ‘hřmít’, na druhé lze sotva odělit od *tonus* (viz →tón), jehož původ je jiný.
- intoxikace** ‘otrava’, intoxikovat. Ze stř. lat. *intoxicatio* od *intoxicare* z →in-<sup>1</sup> a lat. *toxicāre* ‘otrávit’ od *toxicum* ‘jed’ (viz →toxický).
- intráda** ‘uvítací fanfára’. Přes něm. *Intrade* z it. *entrata* ‘vstup’ od *entrare* z lat. *intrāre* ‘vniknout’. Srov. →intro-.
- intrika** ‘pleticha’, intrikovat, intrikán, intrikánský. Z fr. *intrigue* tv. od *in-*

*triguer* z it. *intrigare* z lat. *intricāre* ‘zaplétat, mást’ z →in<sup>-1</sup> a *tricae* (pl.) ‘hlouposti, pletichy’. Srov. →trik, →triko.

**intro-** předp. ‘vnitro-’. Z lat. *intrō* ‘dovnitř’. Srov. →introspekce, →introvert i →inter<sup>-1</sup>.

**introspekce** ‘pozorování vlastních psychických jevů’, introspektivní. K lat. *intrōspectiō* od *intrōspicere* ‘nahlížet dovnitř’ z →intro- a *specere* ‘hledět’. Srov. →retrospekce.

**introvert** ‘člověk pohroužený do sebe, svých pocitů’, introvertní, introverze. Nově k →intro- a *vertere* ‘obracet’, tedy ‘dovnitř obrácený’. Srov. →extrovert.

**intuice** ‘poznání něčeho instinktem, bez logické úvahy’, intuitivní. Ze střlat. *intuitio* ‘bezprostřední poznání’, lat. ‘objevení obrazu v zrcadle’ od lat. *intuērī* ‘hledět, prohlížet’ z →in<sup>-1</sup> a *tuērī* ‘dívat se’.

**inu** část., citosl. Složeno z →i a →nu. Srov. →nuže.

**invalida** ‘člověk nezpůsobilý k práci pro tělesnou vadu’, invalidní, invalidita. Původně ‘voják neschopný služby pro válečné zranění’. Přes fr. *invalide* tv. z lat. *invalidus* ‘slabý, nemocný, neschopný’ z →in<sup>-2</sup> a *validus* ‘silný, mocný’. Srov. →validita, →rekonvalescence.

**invaze** ‘vpád’, invazní. Z pozdnělat. *invāsiō* od lat. *invādere* ‘vpadnout, vniknout’ z →in<sup>-1</sup> a *vādere* ‘jít, směřovat’. Srov. →vabank.

**invektiv** ‘slovní výpad’. Z fr. *invective* z pozdnělat. *invectivus*, doslova ‘navážející se’, od lat. *invehī* (příč. trp. -*vectus*) ‘vézt se, napadat (slovy)’ z →in<sup>-1</sup> a *vehī* ‘vézt se, jet’. Srov. →vektor, →vehikl.

**invence** ‘vynálezavost’, invenční. Z lat.

*inventiō* ‘vynález’ od *invenire* (příč. trp. *inventum*) ‘vynalézt, přijít na něco’ z →in<sup>-1</sup> a *venire* ‘přijít’. Srov. →inventář, →inventura, →prevence.

**inventář** ‘soupis majetku’, inventární, inventarizovat, inventarizace, inventarizační. Z lat. *inventārium* od *invenire* ‘přijít na něco, objevit’ (viz →invence).

**inventura** ‘zjišťování stavu hospodářských prostředků’, inventurní. Ze střlat. *inventura* od lat. *invenire* (viz →invence, →inventář).

**inverze** ‘převrácení (teploty, slovosledu aj.)’, inverzní. Z lat. *inversio* tv. od *invertere* (příč. trp. *inversus*) z →in<sup>-1</sup> a *vertere* ‘obracet’. Srov. →konverze, →averze, →diverze.

**investovat** ‘vložit peníze do nějakého podniku’, investice, investiční, investor. Původně lat. *investire* ‘obléci’ z →in<sup>-1</sup> a *vestire* od *vestis* ‘oděv, šat’, střlat. ‘dosadit do úřadu (zvláště biskupa)’ (z toho *investitura*). Dnešní význam se vyvinul v it. ve 14. st., odtud do angl. a přes ni zřejmě do dalších jazyků. Srov. →vesta.

**inzerát** ‘placené oznámení v tisku’, inzerce, inzertní, inzerovat. Z něm. *Inserat* a to asi z lat. konjunktivu *inserātur* ‘ať je vložen’ od *inserere* ‘vkládat’ z →in<sup>-1</sup> a *serere* ‘připojovat, vázat’. Srov. →dezertovat, →disertace, →série.

**inzulin** ‘lék proti cukrovce’, inzulínový. Z fr. *insuline* od lat. *insula* ‘ostrov’ (je to hormon vyměšovaný Langerhansovými ostrůvky ve slinivce břišní). Srov. →izolace.

**inzultovat** ‘napadnout, urazit’, inzultace. Z lat. *insultāre* ‘naskočit, skákat po něčem, posmívat se’ z →in<sup>-1</sup> a *sal-tāre* ‘skákat’. Srov. →salto.

**inženýr**, inženýrský, inženýrství. Z fr.



*ingénieur*, původně ‘stavitel válečných strojů’, od stfr. *engin* ‘přístroj, válečný stroj, vynálezavost’ z lat. *ingenium* ‘nadání, vrozené umění’ (střlat. též ‘válečný stroj’) z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *gignere* ‘rodit’.

Srov.  $\rightarrow$ génius,  $\rightarrow$ gen.

**ion(t)** ‘elektricky nabitá částice’, iontový, ionizovat, ionizace. Převzato angl. fyzikem Faradayem (19. st.) z ř. *ión* (gen. *íontos*) ‘jdoucí’ od *eĩmi* (inf. *iémai*) ‘jdu’. Srov.  $\rightarrow$ anion(t),  $\rightarrow$ jít.

**iracionální** ‘vymykající se rozumu’, iracionalita. Z pozdnělat. *irratiōnālis* ‘nerozumný’ z  $\rightarrow$ in<sup>-2</sup> a *ratiōnālis* (viz  $\rightarrow$ racionální).

**irrelevantní**. Viz  $\rightarrow$ in<sup>-2</sup> a  $\rightarrow$ relevantní.

**iridium** ‘tvrdý a odolný kovový prvek’. Z lat. *īris* (gen. *īridis*) ‘duha’ z ř. *īris* tv. Podle jeho proměnlivé barvy.

**iritovat** ‘rozčilovat, dráždit’, iritace. Z lat. *irritāre* z  $\rightarrow$ in<sup>-1</sup> a *ritāre* ‘rozčilovat’.

**ironie** ‘posměch’, ironický, ironizovat, ironik. Z lat. *īronīa* z ř. *eirōneía* ‘předstírání, výsměch, vytáčka’ od *eirōn* ‘chytrák, pokrytec; potutelný’ asi od *eirō* ‘říkám, vypravuji’.

**ischemie** ‘nedokrevnost tkáně’, ischemický. Ze střlat. *ischemia* z ř. *ischō* ‘zadržuji’ a (*h*)*aĩma* ‘krev’. Srov.  $\rightarrow$ hemo-,  $\rightarrow$ anémie.

**ischias** ‘bolest v kříži vystřelující do no-

hou’. Přes lat. *ischias* z ř. *ischíās* od *ischíon* ‘kyčel, bok’.

**islám** ‘muslimské náboženství’. Z ar. *islām* ‘odevzdání se (Bohu)’. Souvisí s  $\rightarrow$ muslim.

**itinerář** ‘cestovní plán’. Z lat. *itinerārium* od *iter* (gen. *itineris*) ‘cesta, pochod’ od *īre* ‘jít’. Srov.  $\rightarrow$ exit(us),  $\rightarrow$ jít.

**izo-** (ve složeninách) ‘stejno-’. Z ř. *isos* ‘stejný, rovný’. Srov.  $\rightarrow$ izobara,  $\rightarrow$ izoglosa,  $\rightarrow$ izotop.

**izobara** ‘čára spojující místa se stejným tlakem vzduchu’. Viz  $\rightarrow$ izo- a  $\rightarrow$ bar<sup>2</sup>,  $\rightarrow$ barometr.

**izoglosa** ‘čára ohraničující území, v němž se vyskytuje jistý jazykový jev’. Viz  $\rightarrow$ izo- a  $\rightarrow$ glosa.

**izolovat** ‘oddělit, odloučit’, izolace, izolace, izolátor, izolacionismus. Z fr. *isoler* z it. *isolare*, doslova ‘udělat ostrov’, od *isola* ‘ostrov’ z lat. *īnsula* tv. Srov.  $\rightarrow$ inzulin.

**izomorfní** ‘mající stejný tvar’. Viz  $\rightarrow$ izo- a  $\rightarrow$ morfologie,  $\rightarrow$ amorfní.

**izoterma** ‘čára spojující místa stejné teploty’. Viz  $\rightarrow$ izo- a  $\rightarrow$ termo-.

**izotop** ‘atom téhož prvku lišící se počtem neutronů’. Z  $\rightarrow$ izo- a ř. *tópos* ‘místo’. Srov.  $\rightarrow$ topografie,  $\rightarrow$ utopie.

## J

**já** zájm. Stč. *jáz*. P., r. *ja*, sln. *jǎz*, s./ch. *já*, stsl. *azō*. Psl. *\*azō* souvisí s lit. *aš*, gót. *ik* (něm. *ich*, angl. *I*), lat. *ego*, ř. *egē*, arm. *es*, sti. *aham*, vše z ie. *\*ég(h)om*, *\*égō-* (A1, A4, B4), ve slov.

je třeba počítat s náslovnou změnou *e* > *a*-. Ztráta koncového -*z* ve většině moderních slov. jazyků je asi podle zájmena pro 2. os. *ty*.

**jablko**, jablíčko, jablečný, jablkový,

jabloň, jabloňový. Všesl. - p. *jablko*, r. *jabłoko*, s./ch. *jabuka*. Psl. *\*ablzko* (B4) je tvořeno příp. -ko od základu, z něhož je název stromu (psl. *\*ablonb*) a který evidentně souvisí s lit. *obuolys* 'jablko', *obelis* 'jabloň', něm. *Apfel*, angl. *appel* 'jablko' a stir. *aball*, *ubull* tv. Nelze rekonstruovat jednotnou ie. podobu (*\*abel-*, *\*ābel-*, *\*ābōl-* aj.), proto se většinou uvažuje o 'prae-evropském' původu slova. Zajímavé i tím, že je to jediný starý případ, kdy je název stromu odlišen od názvu ovoce (Ma<sup>2</sup>).

**jád-ro**, jadérko, jádrový, jaderný, jadrný, jádřinec, vyjádřit (se), vyjádření. Všesl. - p. *jadro*, r. *jadró*, s./ch. *jédro*. Psl. *\*jédro* nemá zcela jasné příbuzenské vztahy. Zdá se, že lze rozložit na *\*en-dr-*, kde *en-* znamená 'v, uvnitř', a spojit se slovy →játra, →útroby. Příbuzné je lot. *īdrs* tv.

**jaguár** 'jihoamerická kočkovitá šelma'. Přes západoevr. jazyky z port. *jaguara* a to z jihoam. jazyka tupi.

**já-hen** 'duchovní s nižším svěcením', jáhenský, jáhenství. Asi přes strhn. *diāken* z lat. *diāconus* z ř. *diākonos* 'sluha, pomocník' (k č. změně *dj-* > *j-* srov. →jetel). Jinou cestou z téhož zdroje →žák.

**jáh-la** 'loupané zrna prosa', jáhlový, jáhelník. P. *jagla*, str. *jaglō*, s./ch. *já-gla*. Psl. *\*jagla*, *\*jaglō* je dosti temné. Na základě r.d. *jaglaja zemlja* 'úrodná zem, černozem' snad lze spojit s lit. *jėgà* 'síla', ř. *hēbē* 'mladistvá síla' z ie. *\*iēgʷ-*. Jáhlová kaše bývala kdysi hlavní součástí jídelníčku, ekvivalentem pozdějšího chleba.

**jahoda**, jahůdka, jahodový, jahodník. Všesl. - p. *jagoda*, r. *jágoda*, s./ch.

*jāgoda*, stsl. *agoda*. Psl. *\*agoda* (B4), původně 'bobule, lesní plod vůbec', je odvozeno od nedoloženého *\*aga*, jež přesně odpovídá lit. *uoga*, lot. *uoga* 'bobule, jahoda' z ie. *\*ōg-*. Další souvislosti méně jisté.

**jachta** 'sportovní či rekreační plachetnice', jachtink, jachtař, jachtařský. Z angl. *yacht* a to z niz. *jacht* z původního *jagtschip*, vlastně 'honící loď', srov. něm. *jagen* 'honit, lovit'.

**jak<sup>1</sup>** přísl., jako, jaksí, jakkoli, jakže. Stč. *kak*, *kako*. Všesl. - slk. *ako*, p. *jak*, r. *kak*, s./ch. *kāko*, stsl. *kako*. Stč. podoba vychází z psl. tázacích zájmen *\*kakō* 'jaký', *\*kako* 'jak', v č., slk., p., br. a ukr. jejich funkci převzalo zájmeno vztahné (viz →jaký). Příbuzné je lit. *kóks* 'jaký', v první části slova je ie. *\*kʷo-* (srov. →kdo, →který), k druhé srov. →jaký, →tak.

**jak<sup>2</sup>** 'tibetský tur s dlouhou srstí'. Z tibetského *gyak* tv.

**jakmile** sp. Jen č., novější (až u Jg). Původně expr. zesílení →jak<sup>1</sup> příslovcem *mile* (srov. *jaktěživ*).

**jakobín** 'člen revolučně demokratického klubu (za Velké fr. revoluce)', jakobínský. Podle sídla klubu ve zrušeném klášteře sv. Jakuba (fr. *Jacob*) v Paříži.

**jaký** zájm., jakost, jakostní. Slk. *aký*, p. *jaki*, r.d. *jakój*, stsl. *jakō*, chybí v jsl. Psl. *\*jakō* je původně jen zájmeno vztahné (viz →jak<sup>1</sup>), odpovídá mu lit. *jóks* 'nějaký'. Základem je ie. *\*iō-* (srov. →jenž), v objasnění druhé části, která je stejná jako v →jak<sup>1</sup>, →tak, se názory poněkud různí.

**ja-lo-vec**, jalovcový, jalovcová. P. *jałowiec*, r.d. *jalovec*, chybí v jsl. Psl. *\*(j)alovъcъ* je odvozeno od *\*jalovъ* (→jalový), jde totiž o dvoudomou rost-

linu, která často zůstává bez plodů (srov. i lat. název *iūniperus* od lat. *iū-nix* 'jalovice'). Srov. →džin<sup>1</sup>.

**jalový**, jalovost, jalovice 'neotelená kráva'. Všesl. - p. *jalowy*, r. *jálovyy*, s./ch. *jałow*. Psl. *\*(j)alovъ* nemá zcela jasné etym. souvislosti. Příbuzné je zřejmě lot. *alava* 'jalovice' (bsl. *\*al-*, B4), pokud to není výpůjčka ze slov. Druhou možností je spojení s lot. *jēls* 'syrový, nezralý', lit. *jėlas* 'neslaný, syrový' (bsl. *\*jėl-*, B1). Další ie. souvislosti velmi nejisté.

**jáma**, jámový, jamka, jamkovitý. Všesl. - p. *jama*, r. *jáma*, s./ch. *jańma*, stsl. *jama*. Psl. *\*(j)ama* nemá přesvědčivý výklad. Obvykle se spojuje buď s ř. *ex-amāō* 'rozkopávám', *amārā* 'příkop, kanál' (z ie. *\*am-*, *\*ām-*) (HK, Ma<sup>2</sup>), či se stir. *huam* 'dutina, doupe', případně ř. *euñē* 'lože, doupe, hrob', av. *unā-* 'díra' (z ie. *\*ōumā-* (B5), ve slov. zánik *-u*). Odvození významově blízkého *jímka* od →jímat nás nutí uvažovat i o spojení psl. *\*jama* s *\*jėti* (viz →jmout), způsob tvoření však je neobvyklý.

**jamb** 'druh veršové stopy', jambický. Přes lat. *iambus* z ř. *iambos* tv. (těž 'hanlivá báseň'), asi od *iáptō* 'zasahuji, zraňuji, tupím' (užíval se zvláště v satirické poezii).

**jančit**. Viz →janek.

**janek** expr. 'zmatený, ztřeštěný, paličatý člověk', jankovitý, jankovatět, jančit. Zdrobnělina od *Jan*, nejobvyklejšího vesnického mužského jména. Srov. →dorota, →káca, →kuba<sup>1</sup>.

**janovec** 'žlutě kvetoucí metlovitý keř'. Ve stč. řada forem (*janofit*, *janobít*, *janovít*, *janosít*), nář. i *zanovec*. P.d. *janowiec*, *sianowiec*, *zanowiec* aj., r.d. *zanovec*, *zanovat*, ch.d. *zanovijet* (Ma<sup>2</sup>).

Zdá se, že slovo je ze střhn. *ganeister* (něm. *Ginster*) z lat. *genista* tv. (HK), s mnoha úpravami díky lid. etym. (D2) (u nás ke jmému *Jan*, formy se z- snad podle toho, že se měl sbírat 'za nového měsíce') (Ma<sup>2</sup>).

**jantar** 'zkamenělá pryskyřice třetihorních jehličnatých stromů', jantarový. Převzato Preslem z r. *jantár*, to pak z nějaké nář. podoby lit. *giñtaras* tv. Slovo je zřejmě původu ugrofinského, jak svědčí i maď. *gyánta* 'pryskyřice, jantar'.

**jarmark** ob. zast. 'výroční trh', jarmareční. Z něm. *Jahrmarkt* tv., složeného z *Jahr* 'rok' (srov. →jaro) a *Markt* 'trh' (srov. →marketing).

**jaro**, jarní, jař, jařina, předjaří. Slk. *jar*, p. *jar*, ukr. *jar*, str. *jara*, sln. jen adj. *jâr* 'na jaře zasetý, mladý'. Psl. *\*jaro*, *\*jarō*, *\*jarb*, *\*jara* souvisí s gót. *jēr* (něm. *Jahr*, angl. *year*) 'rok', lat. *hōra* 'určitá doba, hodina', ř. *hǫra* 'doba, rok, (teplé) roční období', av. *yār-* 'rok' z ie. *\*iēro-*, *\*iōro-* 'rok, teplé roční období' (asi původně 'sluneční cyklus' od ie. *ei-* 'jít'). K významům srov. i →hod, →vesna, dále srov. →jarý.

**jarý** kniž. 'mladě svěží, bujný', rozjařený. P. zast. *jary* tv., r. *járyj* 'zuřivý, horlivý', s./ch.st. *jâr* 'prudký, divoký', s.d. *jâri* 'svěží, čilý', stsl. *jarō* 'prudký, prchlivý, přísný'. Psl. *\*jarō* lze i přes jisté významové obtíže (negativní významy 'zuřivý, přísný ap.') jen těžko oddělit od →jaro. Významová pojítka vidíme např. v b.d. *jar* 'teplo, letní žár', s./ch. *jařa* 'velký žár', r.d. *jār* 'žár, zápal'. Srov. →bujarý.

**jářku** přísl. Z →já a řku 'říkám' (viz →říci).

**jařmo** 'jho', jařmový, ujařmit. Všesl. -

p. *jarzmo*, r. *jarmó*, s./ch. *járam*, stsl. *jarǫmō*. Psl. *\*arǫmo*, *\*arǫmō* (B4) se spojuje s lat. *arma* 'náradí, zbraně', ř. *harmós* 'spojení, kloub', *háрма* 'vůz, spřežení', arm. *y-arem* 'spojuji', sti. *ar-páyati* 'upevňuje', vše od ie. *\*ar-* 'připojovat'. Příbuzné je asi i →rameno.

**jasan**, jasanový. Všesl. - p. *jesion*, r. *já-sen*, s./ch. *jāsēn*. Psl. *\*asenō*/*\*asenō* má nejbližší k lat. *ornus* 'habr, jasan' (z ie. *\*oseno-*), dále je příbuzné lit. *úosis* 'jasan', stpr. *woasis*, něm. *Esche*, angl. *ash(-tree)*, wal. *onnen* tv., alb. *ah* 'buk', vše k ie. *ōs-*, jež může být předie. původu.

**jásat**, jásavý, jásot, zajásat, rozjásat. Stč. *jasovati*, hl. *jaskać* tv., sln.d. *jaskati* 'hlasitě kokrhát, úpět'. Nejspíš onom. původu (Ma<sup>2</sup>), souvislost s →jasný (HK) je méně přesvědčivá.

**jasmín**, jasmínový. Asi z něm. *Jasmin* ze šp. *jazmín* a to z per. *yāsamīn*, původu údajně čínského.

**jasný**, jasnost, jas, jasnět, projasnit, rozjasnit, vyjasnit, zjasnit. Všesl. - p. *jasnyj*, r. *jásnyj*, s./ch. *jāsan*, stsl. *jasnō*. Obvykle přijímané příbuzenství s lit. *aiškus* 'jasný, zřetelný' vede k rekonstrukci psl. *\*ěsknō* z ie. *\*aisk-* (B2, A9) 'jasný, světlý' (srov. i →jiskra). Další ie. souvislosti nejisté.

**jaspis** 'druh polodrahokamu', jaspisový. Přes lat. z ř. *iaspis* a tam asi z nějakého semitského jazyka (srov. hebr. *yāšēpēh* tv.).

**jaterník** 'jarní hájová bylina, podléška'. Odvar z této byliny se používal při nemocích jater (viz →játra).

**jatky**, jatka (pomn.), jateční. Stč. *jatka* 'chaloupka, chatrč, jeskyně', p. *jatka* (sg.) 'jatka', sln.st. *jata* 'chýše, jeskyně'. Psl. *\*jata*, *\*jatōka* je nejasné,

nemá uspokojivý výklad. V č. vývoj významu 'chatrč, bouda' → 'krám, kde se prodává maso, vejce ap.' → 'místo, kde se poráží dobytek' (Jg).

**játra**, jaterní, játrový, játrovka, jaternice. Hl. *jatra*, str. *jatra* 'játra, vnitřnosti', s. *jětra* (sg.), ch. *jětra* (pl.), stsl. jen odvozenina *jětrōce* 'nitro'. Psl. *\*ętro* (B4, B7) je příbuzné s ř. *éteron* 'střevo, vnitřnosti', sti. *antrám* 'vnitřnosti' z ie. *\*en-t(e)ro-* 'vnitřní, vnitřek'. Srov. →inter<sup>-1</sup>, →jád-ro, →útroby, →vnitřek i →ňadro.

**javor**, javorový. Všesl. - p. *jawor*, r. *já-vor*, s./ch. *jāvōr*, stsl. jen adj. *avorovō* 'platanový'. Psl. *\*avorō* (B4) se podobá něm. *Ahorn* tv., proto se považuje za výpůjčku ze sthn. *āhorn* 'javor, jasan, platan', konkrétně ze stbav. *āhor* (-v by bylo vsuvné podobně jako např. v →pavouk). To je asi příbuzné s lat. *ācer* a ř. *ākastos*, snad od ie. *ak-* 'ostrý' (podle tvaru listů) (A1). Jinou možností (Ma<sup>2</sup>) je považovat všechna slova za 'praevropská', tedy přejatá z předie. substrátu.

**jazyk**, jazykový, jazýček, jazýčkový, jazykovitý. Všesl. - p. *język*, r. *jazýk*, s./ch. *jězik*, stsl. *jězykō*. Psl. *\*jězykō* má nejbližší k stpr. *insuwis*, ie. východisko lze rekonstruovat jako *\*ǵ-ǵhū-* (A1, A7, B4, B5), první část se vykládá jako předpona. Druhý element, jehož význam není zcela jasný, je i v dalších ie. jazycích - stlat. *dingua*, stir. *teng*, gót. *tuggo* (něm. *Zunge*, angl. *tongue*) (*d-* v násloví se vykládá různě), lit. *lie-žūvis*, lat. *lingua*, arm. *lezu* (zde se počítá s vlivem kořene, který je v →lízat) i sti. *jíhvā*, av. *hizū*, které se obvykle vysvětluje zdvojením zmíněného kořene. Změny v násloví mohou být způsobeny

i tabu (D4).

**jazz**, jazzový, jazzman. Z am.-angl. *jazz* nejistého původu (druh hudby i slovo vznikly v New Orleansu zač. 20. st.). Jeden z výkladů počítá s kreolským přetvořením angl. *(to) chase* 'honit, stíhat' (pro jazz je typický výrazný synkopický rytmus).

**jebat** vulg. 'souložit; peskovat někoho; kašlat na něco, kazit něco ap.'. P. *jebač*, r. *jebát'*, s./ch. *jèbati*. Psl. *\*jebati* souvisí se sti. *yábhati* 'souložit', ř. *oifō* tv., z ie. *\*oibh-*, *iōbh-* (A2). Již ve stč. též jako vulgární náhražkové sloveso (např. *jebte se mi z řeky*) (Ma<sup>2</sup>) právě jako dnes např. ve vojenském slangu.

**ječet**, jek, jekot. Všesl. - p. *jęczecz*, str. *ja-čati*, s./ch. *jéčati*. Psl. *\*ęčati* je onom., srov. →jektat, →vyjeknout, →zajíkat se.

**ječmen**, ječmenový, ječný. Všesl. - p. *jęczmien*, r. *jačmén'*, s./ch. *jèčam*. Psl. *\*ęčmy* (gen. -*meně*) je odvozeno příp. -*men-* od psl. kořene *\*ęk-* (B1, B4, B7), který vychází z ie. *\*ank-* 'ohýbat' (srov. např. sthn. *angul* 'trn, rybářský háček' i →pavouk). Motivace pojmenování se vidí v tom, že ječmen má klasy nejprve vzpřímené, při dozrávání se však ohýbají k zemi (Ma<sup>2</sup>).

**jed**, jedový, jedovatý. Všesl. - p., r. *jad*, s./ch. *jād* 'zármutek, žal', stsl. *jadō*. Psl. *\*ēdō* je nejspíš od *\*ēsti* (→jíst) z ie. *\*ēd-* (tedy vlastně 'otrávené jídlo', srov. i →tráva a →trávit, fr. *poison* 'jed' a lat. *pōtiō* 'nápoj') (Ma<sup>1</sup>, HK). Druhá možnost spojuje s ním. *Eiter* 'hnis', ř. *oīdos* 'otok' z ie. *\*oid-* 'otékat, hnísat' (Ma<sup>2</sup>, HK).

**jeden**, jediný, jedinec, jednou, jednička, jedničkový, jedničkář, jednotka, jednotný, sjednotit, jednotka, jednotlivý,

jednotlivost, jednotlivec. Všesl. - p. *je-den*, r. *odín*, s./ch. *jèdan*, stsl. *jedinō*. Psl. *\*edinō*, *\*ednō* (B4) se skládá ze dvou částí - v *\*ed-* se obvykle vidí ukazovací zájmeno či zdůrazňovací částice, *\*inō* (z něhož dnes máme →jiný) pak odpovídá lit. *vienas* 'jeden' (rovněž s druhým elementem v násloví), gót. *ains* (něm. *ein*, angl. *one*), stir. *óen*, stlat. *oinos* (lat. *ūnus*) tv., ř. *oínē* 'jednička (na hrací kostce)', vše z ie. *\*einos*/*\*oinos* 'jeden'. Srov. →jednat, →jen(om).

**jedle**, jedlička, jedlový. Stč. i *jedl*. Všesl. - p. *jodla*, r. *jel'*, s./ch. *jéla*. Psl. *\*edla*, *\*edlb* (B4) má nejbližší příbuzné v balt. jazycích - stpr. *addle*, lit. *ėglė*, lot. *egle* tv. Spojuje se i s lat. *ebulus* 'černý bez', vychází se z ie. *\*edh-l-* od *\*edh-* 'ostrý' (A2).

**jednat**, jednání, jednací, jednatel, pro-jednat, objednat, objednávka, dojednat, ujednat, sjednat, vyjednat, zjednat. P. *jednač* (jen zsl.). Původně vlastně 'snažit se najít jednotu (v názorech)' (viz →jeden), i když již ve stč. převládá význam 'konat, uskutečňovat' (Ma<sup>2</sup> u *jeden*).

**jégrovky** 'teplé spodní kalhoty'. Podle něm. lékaře a přírodovědce G. Jägra († 1916).

**jehla**, jehlička, jehlový, jehlovitý, jehlice, jehličí, jehličnan, jehličnatý, jehlan. Všesl. - slk. *ihla*, p. *igla*, r. *iglá*, s./ch. *igla*. Psl. *\*jbgla* je nejspíš odvozeno od *\*jbo* (→jho), jak o tom svědčí slk. *ihlica* 'část jha' i starší významy č. *jehla* 'kolík spojující jisté části žebříáku' či 'menší kůl' (Jg). Slohotvorně podobné je ř. *zeúglē* 'jho' od *zygón* tv. (podrobně viz Ma<sup>2</sup>).

**jehně**, jehňátko, jehněcí. Všesl. - p. *jag-*

*nie*, r. *jagněnok*, s./ch. *jǎnje*, stsl. *agne*. Psl. *\*agne* (B4, B7, C1) se spojuje se stangl. *ēanian* (angl. *yeen*) 'vrhnout jehňata', stir. *ūan* 'jehně', lat. *agnus*, ř. *amnós* tv., vše z ie. *\*ag<sup>u</sup>(h)no-* tv. (ve slov. zdĺoužení *a-* (B5)).

**jehněda** 'druh květenství s hustě přisedlými kvítky'. Vedle č. jen v s./ch. *jǎgněd* 'černý topol' a sln. *jǎgned* tv. Spojitost s →jehně na základě oblého tvaru a hustých jemných chloupků je jasná, ne zcela jasné je tvoření slova.

**jeho** zájm. Původně gen. osobního zájmena (viz →jenž, srov. →její).

**její** zájm. Stč. *jejie* (původně nesklonné). Z gen. osobního zájmena ž.r. *jie* (dnes *jí*), k němuž přistoupilo *je-* podle →jeho (viz →jenž, srov. →jejich).

**jejich** zájm. Stejný proces jako u →její.

**jektat**. Onom., srov. →ječet, →zajíkat se, →vyjeknout.

**jelen**, jelínek, jelení, jelenice, jelenicový. Všesl. - p. *jelen'*, r. *olén'*, s./ch. *jèlen*, stsl. *jelenъ*. Psl. *\*elenъ* je příbuzné s lit. *ėlnis*, *álnis* tv., stir. *elit* 'srnec', wal. *elain* 'laň', ř. *élafo* 'jelen', arm. *ełn* 'laň', vše od ie. *\*el-n-*, *\*ol-n* (srov. →laň), jež se většinou spojuje s názvem barvy (ie. *\*el-* 'žlutohnědý aj.'). Příbuzné je i →los<sup>1</sup>.

**jelikož** sp. Stč. i *jelik(ž)*, *jeliko* 'kolik, jak velice', potom 'pokud, jakožto' a z toho dnešní příčinný význam. Skládá se ze zájmenného základu *\*j-* (viz →jenž) a z částic *-li-ko-že*. Je ve vztahu k →kolik, →tolik podobně jako *jak - kak* (viz →jak<sup>1</sup>) - →tak.

**jelímánek** expr. 'hlupák, naiva'. Novější, ne zcela jasné. Asi od →jelito (srov. již u Jg *trefný jsi co jelito*) křížením s jiným slovem (snad *milánek* či snad *ta-*

*trman* a z toho nejprve *jeliman*?).

**jelito**, jelítko, jelitový. P. *jelito*, ukr. *ja-lytý* 'vnitřnosti', s./ch.d. *jelito* 'druh klobásy', *olito* 'střevo'. Psl. *\*elito* nemá přesvědčivý výklad. Vzhledem k r.d. *li-tócha* 'střevo', *litónja* 'část žaludku přezvýkavců' lze členit na *\*e-lito*, druhá část by mohla souviset se stpr. *laitian* 'klobása' a ř. *lītós* 'hladký' od ie. *\*lei-* 'slizký, hladký'.

**-jem** (dojem, nájem, objem, průjem, zájem ap.). Viz →jmout.

**jémíne** citosl. Z lat. *Jesu Domine* 'Ježíši pane', též *jémínáčku* (jakoby zdrobnělina) a *jémínkote* (kontaminací (D3) s něm. *mein Gott* 'můj Bože').

**jemný**, jemnost, jemňoučký, zjemnit. Stč. *jemný* 'jímavý, příjemný, milý', p.d. *jemny* 'měkký, příjemný', r.d. *ímnyj* 'ochočený, klidný', mak. *emen* 'krotký, tichý'. Od →jmout, původně 'co lze dobře a snadno jímat, brát' (srov. →příjemný).

**jen(om)** přísl. Ze stč. *jedno* tv. (srov. *jedíně*) zánikem koncového *-o* (jako u →tam ap.) a zjednodušením skupiny *-dn-* v rychlé řeči. P., luž. *jeno* tv. Tvar *jenom* asi zkřížením se spojením *v jednom* (*kuse*) (Ma<sup>2</sup>).

**jenž** zájm. Stč. i *jen* (též ve významu 'on, ten'). Toto zájmeno (v dnešním významu jen č.) je pokračováním psl. *\*jb*, *\*ja*, *\*je* (rozšíření o *-n* jako např. v →ten a částici *-že*), které fungovalo jako všesl. zájmeno pro 3. osobu (dnes mimo 1. pád - *jeho*, *jemu* atd.). Samotný základ *\*jb* zůstal jen po předložkách se 4. p. *naň*, *proň*, *zaň* ap. (z *\*na-n- jb*, *n-* se rozšířilo od předložek *\*vsn*, *\*søn* - viz →v, →s - i k předložkám ostatním). Stejný základ máme i ve složených adj. - např. *živý* z *\*ži-*

*vəjʔb* (B9). V psl. *\*jʔb* splynula dvě ie. zájmena - ukazovací *\*is* (lit. *jìs*, gót. *is*, něm. *er*, lat. *is*) ‘ten, on’ (B4) a od něj odvozené vztažné *\*ios* (ř. *hós*, sti. *yás*). Srov. →jeho, →jelikož.

**jepice**, jepičí. Jen č. Poprvé u slovníkáře Klareta (14. st.), možná jde o jeho výtvor podle ř. *empís*, *eppís* ‘komár’.

**jeptiška**, jeptišský. Stč. i *jeptiška*, *jeptička*. Ze sthn. *abtissine* (B4, C1) a to ze střlat. *abbatisa* (viz →abatyše).

**jer** ‘starobylá redukováná slovanská hláska a písmeno (ь, ѣ)’. Ze stsl. *jerǫ*, *jerǫ* tv.

**jeřáb<sup>1</sup>** ‘strom či keř s červenými bobulovitými plody’, jeřabina, jeřabinový. P. *jarzqb*, r. *rjabína*, sln. *jerebika*. Psl. *\*erębǫ* (podle některých *\*arębǫ*) (B4, B7) nemá jasné souvislosti. Často se spojuje s r. *rjabój* ‘pestrý’, lit. *raiðas*, ir. *riabach* tv. z ie. *\*roibh-* tv., málo jasné je *e-*, případně *a-* v násloví. Příbuzné je asi něm. *Eber-esche* ‘jeřáb’ - přesmyk *r-b* vysvětlíme spíš lid. etym. (D2) k *Eber* ‘kanec’ (jakoby ‘kančí jasan’) než ‘prae-vropským’ původem slova (Ma<sup>2</sup>). Srov. →jeřábek.

**jeřáb<sup>2</sup>** ‘velký pták s vysokýma nohama’, přeneseně ‘stroj ke zdvihání těžkých břemen’, jeřábík, jeřábnice, jeřábnický. Stč. *řeřáb*. Všesl. - slk. *žerjav*, p. *zórav*, r. *žurávl*, s./ch. *žerav*, stsl. *žeravǫ*. Psl. *\*žeravǫ* je příbuzné s lit. *gėrvė*, něm. *Kranich*, angl. *crane*, wal. *garan*, lat. *grūs*, ř. *geranos*, arm. *krunk* tv., vše z ie. *\*ger-*, *\*gr-* onom. původu. Pč. změna *ž-* v *ř-* je stejná jako u →řeřavý, jeho náhrada hláskou *j-* vlivem →jeřáb<sup>1</sup> a zejména →jeřábek spadá do střední doby (asi 16. st.). Přenesení na ‘stroj’ je i v jiných evr. jazycích.

**jeřábek** ‘lesní kurovitý pták’. P. *jar-*

*zqbek*, r. *rjábčik*, s./ch. *jarėbica* ‘koroptev’. Psl. *\*erębǫ* či *\*arębǫ* obvykle bývá etymologicky ztotožňováno s psl. východiskem pro →jeřáb<sup>1</sup>. Příbuzné je lot. *irbe* ‘koroptev’, něm. *Reb-huhn* tv.

**jeseň** kniž. ‘podzim’. Obrozenecké převzetí ze slk. *jeseň* či p. *jesieň*, dále je r. *ósen*, s./ch. *jęsėn*, stsl. *jesenǫ*. Psl. *\*esenǫ*, *\*osenǫ* souvisí se stpr. *assanis* tv., gót. *asans* ‘doba žní’ (něm. *Ernte* ‘žně’) i arm. *ašun* ‘podzim’, vše z ie. *\*es-en-*, *\*os-en-*, další etymologizace je sporná.

**jeseter**, jeseteří. Všesl. - p. *jesiotr*, r. *osętr*, s./ch.d. *jęsetar*. Psl. *\*esetrǫ* má blízko k lit. *erškėtras*, stpr. *esketres*, podobné je i něm. *Stör* tv., jež ovšem může být výpůjčkou ze slov. Stejně tak mohou být všechna tato slova přejata z jakéhosi neznámého jazyka kaspické oblasti. Na druhé straně se někdy spojuje s →ostrý (srov. p.d. *jesiora* ‘rybí kost’ ze stejného základu, či r.d. *šip*, ukr. *šyp* ‘jeseter’ - motivací by byl charakteristický ostrý tvar těla) (HK).

**jeskyně**, jeskyňka, jeskynní, jeskyňář. Pouze slk. *jaskyňa*, p. *jaskinia* a ukr.d. *jaskýnja* tv., vedle toho je i slk.st. *jask* ‘tunel’, sln.d. *jašek* ‘jáma s vodou’. Psl. *\*ěsk-yini* či *\*ask-yini* je temné. Někteří spojují s →jizva, nadějnější ie. paralely zcela chybí.

**jesle**, jesličky. Všesl. - p. *jašla*, r. *jásli*, s. *jāsli*, ch. *jāsle*, stsl. *jasli*. Psl. *\*ě(d)sli* (pl.), *\*ě(d)sib*, *\*ě(d)slo* (sg.) (A9, B4) je odvozeno od ie. kořene *\*ēd-* ‘jíst’ (viz →jíst, ke způsobu tvoření srov. →housle), tedy ‘místo, kam se dává po-trava pro zvířata’. Od stejného základu je i lit. *ėdžios* a gót. *uz-ēta* tv.

**jestliže** sp. Ze slovesného tvaru *jest* (viz

→jsem) a částic →li a →že.

**jestřáb**, jestřábí. Všesl. - p. *jastrzq̄b*, r. *jástreb*, s./ch. *jǎstrēb*, stsl. *jastręb*. Psl. *\*astręb* (B4) je málo průhledné. Počátek slova se obvykle vyvozuje z ie. *\*ǫk-* (A1, B5) 'rychlý' (ř. *ǫkys* 'rychlý', lat. *ōcior* 'rychlejší'), v zakončení se vidí příp. -*ęb-* (podobná je i v →jeřáb<sup>2</sup> a →holub), ale výklady jsou různé a málo přesvědčivé. Uvažuje se zvláště o příbuznosti s lat. formami *astur* a *accipiter* tv. Neprůhlednost slova lze asi přičíst působení tabu (D4).

**ješitný**, ješitnost, ješita. Stč. *jěšutný* 'marný, marnivý, nicotný', *jěšut* 'marnost atd.' (C1). Kromě č. je jen stsl. *ašutb* 'nadarmo, zbytečně' a ojediněle b.d. *ašut* tv. (B4). Slovo se jednomyslně člení na *a-šutb*, druhá část je však sporná - spojuje se s nejasným r. *šútka* 'žert' či psl. *\*šutō* 'bezrohý', případně s psl. *\*sujb* 'zbytečný, marný' z ie. *\*kou-*; *\*šu-t-* by bylo z *\*keu-* (A1, B2), původně 'dutý, prázdný' (srov. →konkávni).

**ještě** přísl. Všesl. - p. *jeszcze*, r. *eščē*, s./ch. *jōš*, stsl. *ješte*. Psl. *\*ešče* (B4, C3) lze nejspíš spojit se sti. *áčchā* '(až) k, (až) do', ř. *éste* 'až k, dokud' a částecně i lat. *usque* 'pořád, až po' (srov. *quo usque tandem* 'jak dlouho ještě') z ie. *\*es-k<sup>u</sup>e* (A3), kde *es-* by bylo z ie. předl. *\*en* 'v, k' + *s*, *\*k<sup>u</sup>e* pak je ie. částice s významem 'a' (srov. →ač) (Ma<sup>2</sup>). Někteří vidí v první části ie. *\*et* (+ *s*), rovněž s významem 'a, dále' (srov. lat. *et* tv.).

**ještěr**, ještěří, ještěrka, ještěřčí. P.d. *jaszczierz* 'drak', r.d. *jáščar*, s./ch.st. *jǎšter* 'ještěrka', stsl. *ašterō* tv. Psl. *\*aščerō* (B4, C3) je nejasné. Spojuje se buď s rovněž temným →jeskyně

(tedy 'jeskynní živočich'), či ř. *skairō*, *askarizō* 'skáču' z ie. *\*(s)ker-* tv. (srov. →skoro), konečně, uvažuje se i o výpůjčce z írán. jazyků (srov. per. *aždar(hā)* 'drak').

**jet**, přijet, vjet, vyjet, projet, ujet, sjet, objet, zajet aj. Vedle č. dnes jen v hl. *jěc* a dl. *jěs* tv., jinde odvozeniny s -*cha-*: p. *jechač*, r. *jéchat'*, s./ch. *jǎhati*, stsl. *jachati*. Psl. *\*ja(cha)ti*, 1.os.přít. *\*jadq*, je příbuzné s lit. *jóti* tv., sti. *yǎti* 'jde, jede', toč. A *yā* 'jít' a dále i lat. *iānua* 'brána', východiskem je ie. *\*iā-*, jež souvisí s *\*ei-* (viz →jít). Srov. →jezdit.

**jetel**, jetelový, jetelina. Stč. *dětel*. Všesl. - p. *dzięcielina*, r.d. *djǎtlévina*, s./ch. *djětelina*. Psl. východisko *\*dętelb* (B7) je stejné jako u →datel, proto jsou v ostatních slov. jazycích odvozeniny. V č. jsou oba tvary odlišeny přehláskou (C1), navíc došlo ke změně *d-* v *j-* (srov. →jáhen). Psl. shoda je však asi náhodná, v první části našeho slova se vidí ie. *\*dhem-* 'dout' (viz →dout), dohromady tedy 'ten, co nadýmá' - mladý jetel totiž nebezpečně nadýmá dobytek (Ma<sup>2</sup>).

**jevit (se)**, jev, jevový, jeviště, jevištní, projevit, projev, zjevit, zjev, zjevný, zjevení, objevit, objev, objevitel, vyjevit, výjev, najevo. Všesl. - p. *jawić*, r. *javit'*, s./ch. *jáviti*, stsl. *aviti*, *javiti*. Psl. *\*aviti (se)* (B4) se spojuje s lit.st. *ovy-tis* 'zjevovat se' (není však jasné, zda nejde o výpůjčku ze slov.), ř. *aiō* 'vnímám', sti., av. *āviš* 'zjevně' i lat. *audire* 'slyšet' z ie. *\*au-* 'vnímat'.

**jez**, jezový. Všesl. - p. *jaz*, str. *ěžō*, s./ch. *jǎz*. Psl. *\*ěžō* (B4) je příbuzné s lit. *ežē* 'mez', lot. *eža*, stpr. *asy* tv. i arm. *eZR* 'břeh, kraj, hranice' z ie. *\*ēgh-* 'mez,



předěl' (A1). Srov. →jezero.

**jezdit**, jízda, jízdní, jezdec, jezdyně, jezdecký, jezdeckví, projíždět, průjezd, objíždět, objíždka, zájezd, zájezdní, sjezd aj. Psl. \**jazditi* je iterativum (opětovací sloveso) k \**jati* (→jet), většinou se soudí, že je odvozeno od \**ja-zda* z \**ja-zda* (srov. →brázda, →brzda).

**jezero**, jezírko, jezerní, jezernatý. Všesl. - p. *jezioro*, r. *ózero*, s./ch. *jězero*, stsl. *jezero*. Psl. \**ezero* má nejbližší k lit. *ēžeras*, lot. *ezers*, stpr. *assaran* tv., někdy se sem přiřazuje i ř. jméno řek (mj. řeky v podsvětí) *Achéron* z ie. \**égh-ero-*, jež se vyvozuje z \**égh-* (→jez), původně to tedy asi byla vodní plocha s hrází, nikoli přírodní.

**jezevec**, jezevčí, jezevčík. P. *jaźwiec*, s./ch. *jaźvac*, slaběji doloženo ve vsl. (r.d. *jazvéc*). Psl. \**ězvьcъ* se odvozuje od \**ězva* (viz →jizva), tedy 'zvíře žijící v noře, dře'.

**jezinka** 'zlá lesní žínka'. Odvozeno od stč. *jěžě* 'čarodějnice, jezinka'. Všesl. - p. *jědza*, r. (*bába-)**jagá*, sln. *jéza* 'hněv', s./ch. *jéza* 'hrůza', stsl. *jě(d)za* 'nemoc'. Psl. \**ědza*, \**ęga* (první podoba vznikla z druhé asi 3. palatalizací (B1, B4, B7)) se spojuje s lit. *ėngti* 'tísnit, trápit, dusit', lot. *īgt* 'chřadnout', stisl. *ekki* 'bolest, starost' i stangl. *inca* 'bolest, hádka' z ie. \**ing-* (A4) 'bolest, nemoc', v zsl. a vsl. personifikováno jako 'zosobněné zlo'. Srov. →ježibaba.

**jezuíta** 'člen řádu Tovaryšstva Ježíšova'. Podle lat. jména řádu (*Societas Jesu*). Srov. →jezulátko, →ježíšek.

**jezulátko**. Ze střlat. *Jesulus*, zdrobněliny k *Jesus* (srov. →ježíšek).

**ježdík** 'malá dravá ryбка'. P. *jaždž*. Psl. \**ěždžь* má paralely v lit. *ėžgys* tv. i stpr. *assegis* 'okoun' (B1). Asi lze spo-

jit s →ježek (ježdík je okounovitá ryba s trny na ploutvích).

**ježek**, ježčí, ježatý, ježura, ježit (se), naježit (se), zježit (se), rozježený. V nář. i *jež*. Všesl. - p. *jež*, r. *jěž*, s./ch. *jěž*. Psl. \**ěžь* (B4) souvisí s lit. *ėžys*, sthn. *igil* (něm. *Igel*), ř. *echinos*, arm. *ozni* tv., vše se odvozuje od ie. \**éghi-* (A1, A2) 'had, zmije' (srov. ř. *échis* 'zmije', varianta \**ang<sup>u</sup>(i)-* je v →užovka, →úhoř). Jde tedy zřejmě o tabuový název zvířete, které zabíjí hady.

**ježibaba**. Souvisí s r. *bába-jagá* a →jezinka, kde jsou další souvislosti. Podobu jako *jedubaba* ap. vlivem slova →jed.

**ježíšek**. Od jména *Ježíš* (stč. *Ježúš*) z lat. *Jesus* a to přes ř. z hebr. *Jĕšua<sup>c</sup>*, zkrácením z *Jĕhōšua* 'Bůh je spása'. Srov. →jezulátko.

**ježto** sp. Z původního \**je-že-to*. Srov. →jenž.

**jho** 'část dobytčího postroje'. Všesl. - p. *jugo*, r. *igo*, s./ch. *igo*, *igo*, stsl. *igo*. Psl. \**jьgo* (z \**jьgo* (B5)) je příbuzné s lit. *jūngas*, gót. *juk* (něm. *Joch*, angl. *yoke*), bret. *ieo*, lat. *iugum*, ř. *zygón*, sti. *yugá-*, chet. *iuga-*, vše z ie. \**iū-g-óm* tv. od \**iēu-g-* 'spojovat, zapřahat'.

**jícen**, jícnový. Jen č., vlastně 'to, co jí'. Souvisí s č. nář. *jícnyj* 'jedlý, chutný' z psl. \**ěstьnъ* (v č. změna -*stn-* > -*cn-*) od \**ěsti* (viz →jíst).

**jidáš** 'zaprodanec; druh velikonočního pečiva'. Podle jména zrádného apoštola *Jidáše* (stč. *Judáš*), jež vychází z častého hebr. jména *J<sup>c</sup>hūdāh* 'bude veleben' (srov. →žid a →jidiš).

**jidiš** 'jazyk Židů především ve východní Evropě (něm. s hebr. a slov. prvky)'. Z něm. *jiddisch* a to zkomolením adj.

*jüdisch* ‘židovský’ (dále viz →žid).

**jih**, jižní, jižan, jihnout, zjihnout. Všesl. - p.d. *jug* ‘obleva’, r. *jug*, s./ch. *jũg*, stsl. *jugŏ* ‘jih, jižní vítr’. Psl. *\*jugŏ* nemá přesvědčivou etymologii. Zdá se, že původní význam byl ‘jižní vítr’.

**jíkavec** ‘druh pěnkavy’. Onom. název podle jejího křiku *jik jik*.

**jikra**, jikrový, jik(e)rnáč, jik(e)rnatý. Všesl. - p. *ikra*, r. *ikrá*, s./ch. *ikra*. Psl. *\*jokra* je příbuzné s ir. *iuchair* tv., dále snad lze spojit s lat. *iecur*, sti. *yákr*□t ap. ‘játra’ z ie. *\*iekʷr*□- tv. Lit. *ikrai* je asi ze slov.

**jíl**, jílový, jílovitý, jíloviště. Všesl. - p. *il*, r. *il*, s./ch. *ilovača*. Psl. *\*ilŏ* se obvykle spojuje s ř. *ilŷs* ‘bahno, bláto’ a lot. *ils* ‘velmi tmavý’ z ie. *\*il-u-* ‘bahno; špinavý, černý’.

**jilec**, jílec ‘rukojeť (meče ap.)’. Ze střhn. *ge-hilze* (*ge-* = *je-*) tv., stažením pak *jílce*, původně zřejmě pomnožné (Ma<sup>2</sup>).

**jilm**, jilmový. Stp. *ilm(a)*, r. *il'm*, stsl. *ilbmŏ*, jinak v jsl. chybí. Psl. *\*jilbmŏ* jistě nějak souvisí se sthn. *elm(o)*, *ilme* aj., angl. *elm*, lat. *ulmus* a asi i wal. *llwyf* tv., ale příbuzenství s nimi naráží na hláskoslovné problémy (vychází se obvykle z ie. *\*el-*, *\*ol-* ‘žlutohnědý aj.’, srov. i →olše). Proto se uvažuje i o převzetí ze sthn. *ilme*.

**jímat**, jímka, zajímat, přijímat, objímat, výjimka aj. Viz →jmout.

**jinan** ‘nahosemenný strom (původem z Číny)’. Z jap. *ginkgo* a to údajně z čín. *jining*, doslova ‘stříbrná meruňka’ (do Evropy se dostal až v 18. st.). V č. asi přikloněno k →jiný, srov. slk. *ginkyo*.

**jíní**, jinovatka, ojíněný. Slk. *inovatka*, r. *inej*, s./ch. *inje*, stsl. *inii*. Psl. *\*inŷb* má protějšek v lit. *ynis* tv. (může jít o převzetí ze slov.), jinak je izolované.

Někdy se spojuje s něm. *Eis* ‘led’, angl. *ice* tv., av. *is-* ‘ledový’ z ie. *\*is-*, výcho-diskem pro psl. by pak bylo asi *\*isniŷo* se ztrátou *-s-*, ale jsou to jen spekulace.

**jinoch**, jinošský, jinošství. Stč. *junoch*, jinak p. *junosza*, r. *junoša*, s./ch. *jũnoša*, stsl. *junosa*. Všechny tyto podoby jsou odvozeny od psl. *\*junŏ* ‘mladý’, jež přesně odpovídá lit. *jáunas* tv. z ie. *\*iōu-no-*, dále je příbuzné něm. *jung*, angl. *young*, lat. *iuvenis*, sti. *yúvan* tv. z ie. *\*iuwen-* tv. Srov. →ju-nák.

**jinovatka**. Viz →jíní.

**jiný**, jinak, jinačí, jinam, jindy, jinudy, odjinud. Všesl. - p. *inny*, r. *inój*, s./ch. zast. *in*, *ini*, stsl. *inŏ* ‘jiný, některý’. Psl. *\*inŏ* je pokračováním ie. výrazu pro ‘jeden’ (viz →jeden), jehož stopy jsou ještě v stsl. významu ‘některý’ či →ihned. Významový posun lze pochopit z takových spojení jako stsl. *inŏ* - *inŏ* ‘jeden - druhý’.

**jircha** ‘jemně vyčíněná kůže’, jirchář. Ze střhn. *irch* ‘kozel, (kozí) kůže’ a to z lat. *hircus*, *ircus* ‘kozel’. K významu srov. →kůže.

**jírovec** ‘(koňský) kaštan’. Jen hl. *jěrowc*, dl. *jarow*, *jěrow*, *jerow*. Pro luž. slova lze vyjít z *jěry* (viz →jarý) s významem ‘hořký’ (Ma<sup>2</sup>), který v č. není, snad tedy výpůjčka z luž.

**jiříčka** ‘druh vlaštovky’. Onom. původu, podle jejího ‘štířikání’, přikloněno ke jménu *Jiří*.

**jiřina** ‘vysoká zahradní bylina s velkými květy’, jiřinka. Počestěná podoba něm. *Georgina* podle petrohradského botanika *Georgiho* (Ma<sup>2</sup>).

**jiskra**, jiskřička, jiskrný, jiskřivý, jiskřit, zajiskřit. Všesl. - p. *iskra*, r. *ískra*, s./ch. *iskra*, stsl. *iskra*. Psl. *\*jbskra* se větši-

nou vykládá z oslabeného stupně (\*isk-r-) ie. kořene \*aisk- ‘jasný, světlý, zářivý’, příbuzné je tedy →jasný, lit. *aiškus* ‘jasný, zřetelný’, stisl. *eiskra* ‘vzplamnout vztekem’.

**jíst**, jedlý, jedlík, jídlo, sníst, pojíst, najíst se, přejíst se, ujídat, vyjídat, zajídat (se) aj. Všesl. - p. *ješć*, r. *jest’*, s./ch. *jěsti*, stsl. *jasti*. Psl. \**ěsti*, 1.os.přít. *ě(d)mb* (A5, A7) je příbuzné s lit. *ėsti*, něm. *essen*, angl. *eat*, lat. *edere*, ř. (homér.) *édmenai* tv., sti. *ádmi* ‘jím’, chet. *e-it-mi* tv., vše z ie. \**ed-*, \**ēd-* ‘jíst’. Srov. →oběd, →snídat, →medvěd, →jed.

**jistý**, jistota, jistina, jistit, jistič, zjistit, zajistit, pojistit, pojištění, pojišťovna, pojistný, ujistit, odjistit. Všesl. - p. *istny*, r. *istyj*, s./ch. *īstī*, stsl. *isto* ‘skutečný, jistý’. Psl. \**istō* má nejbližší k lot. *īsts*, *īstens* ‘skutečný, pravý’ (někteří považují za výpůjčku ze slov.), dále je více možností. Přijatelné je spojení s něm. *eigen* ‘vlastní’, angl. *own* tv., sti. *īse* ‘(on) vlastní, ovládá’ z ie. \**ēk-* ‘vlastnit’ (bsl. \**k-to-*, A1, A6) (k posunu ‘vlastní’ → ‘skutečný’ srov. *vlastně*). Jiný výklad spojuje s lit. *iščias*, *aiškus* ‘jasný, zřetelný’ z ie. \**aisk-* (viz →jasný).

**jíška**, jíškový. Stč. *júška* ‘omáčka’ od *júcha* ‘polévka, omáčka, šťáva’. P. *ju-cha*, r. *uchá* ‘rybí polévka’, s./ch. *júha* ‘polévka’. Psl. \**jucha* souvisí s lit. *júšė* ‘rybí polévka’, str. *iuse* ‘masová polévka’, lat. *iūs* ‘polévka, omáčka’ (srov. →džus), sti. *yūs-* tv. z ie. \**iou-s-*, \**iū-s-* (A8, B2), dále sem patří i wal. *iot* ‘kaše’, ř. *zōmós* ‘omáčka’ (srov. i →enzym), vše k \**ieu-* ‘míchat’.

**jít**, přijít, vejít, vyjít, zajít, projít, přejít, ujít, obejít, sejít, dojít, pojit, najít.

Všesl. - slk. *íst*, p. *íšć*, r. *idtí*, s./ch. *îci*, stsl. *iti*. Psl. \**iti* je příbuzné s lit. *eĩti*, lat. *ire*, wal. *wyf* ‘jdu’, ř. *eĩmi* tv., sti. *ėti* ‘jde’, toch. B *yam* tv., chet. *pa-a-i-mi* ‘odcházím’ i gót. *iddja* ‘šel jsem’, vše z ie. \**ei-* ‘jít’. Ve slov. se doplňuje s kořenem \**sed-* (viz →chodit, →šel), srov. i →jet.

**jitrnice**, jaternice, jitrnička, jitrnicový, jaternicový. Stč. *jietrnicě*. Od →játra, protože důležitou součástí jsou játra a jiné vnitřnosti. Srov. něm. *Leberwurst* tv. od něm. *Leber* ‘játra’.

**jitro**<sup>1</sup> ‘ráno’, jitřní, jitřenka. Všesl. - p. *jutro*, r. *útro*, s./ch. *jùtro*, stsl. *utro*. Původ psl. \**jutro* není zcela jasný. Podoby jako stsl. *za ustra* ‘zítra’ či stp. *justrzenka* ‘jitřenka’ dovolují spojit s lit. *aušrà* ‘záře’, sti. *usrá-* ‘jitřní’, dále něm. *Osten* ‘východ’, angl. *east* tv., lat. *aurora* ‘jitřenka’, ř. *eōs*, vše od ie. \**au(e)s-* ‘svítit, zářit’ (B2), obtíže však činí vysvětlení ztráty -s- ve slov. (Ma<sup>2</sup>). Jiný výklad spojuje s lit. *jaūsti* ‘cítit’, lot. *jautrs* ‘čilý, svěží’ (srov. →cítit), *jitro* by pak bylo ‘doba procitnutí’ (Ma<sup>1</sup>). Uvažuje se i o kontaminaci (D3) obou kořenů.

**jitro**<sup>2</sup> ‘stará polní míra (asi 0,6 ha)’. P. *jutrzyna*, s./ch. *jùtro*. I přes pochyby některých badatelů (Ma<sup>2</sup>) asi kalk z něm. *Morgen* tv., tedy ‘to, co oráč zorá za jitro, resp. od jitra do večera’ (srov. i střlat. *dies* tv., původně ‘den’).

**jitrocel**, jitrocelový. Jen č. Asi ‘rostlina, která hojí játra, vnitřnosti’, viz →játra, →jitřit a →celý. Lid. etym. asi vztaženo k →jitro<sup>1</sup>, srov. i slk. *skorocel* tv.

**jitřit**, jitřivý. Ze staršího *jítřiti*, jež odpovídá p. *játrzyć*, ukr. *játtryty*, s./ch.d. *jétriti*. Psl. \**étriti* (B4, B7, C1, C5) je od \**etro* (viz →játra), zde asi v širším

významu ‘vnitřnosti, vnitřek’. Roznícení, zapálení rány bylo chápáno jako projev vnitřního procesu.

**jáva**, jávový. Všesl. - p. *iwa*, r. *íva*, s./ch. *□va*. Psl. *\*íva* se obvykle spojuje s lit. *ievà* ‘střemcha’, sthn. *īwa* (něm. *Eibe*) ‘tis’, angl. *yew* tv., wal. *ywen* tv., ř. *oīē* ‘jeřáb’, vše z ie. *\*ei-ūā*, *\*ei-ūo-* od *\*ei-* ‘červenavý’ (HK). Z významového hlediska však stojí za úvahu i výklad z ie. *\*uei-* ‘vít’, k němuž patří něm. *Weide* ‘vrba’, ř. *ītēa* tv., ve slov. by došlo k zániku počátečního *u-* (Ma<sup>2</sup>).

**jízba**, jízbička, jízbový. Všesl. - p. *izba*, r. *izbá*, s./ch. *izba*, stsl. *istoba*, *izba*. Psl. *\*jbstoba* či *\*istoba* je slovo přejaté. Za zdroj se často považovalo sthn. *stuba* ‘vytápěná místnost, lázeň’ (srov. něm. *Stube* ‘světnice’, angl. *stove* ‘kamna, pec’) (HK), jež je přejato z román. Pro slov. je pravděpodobnější převzetí přímo z román., vzhledem k počátečnímu *jb-* (*i-*), které může odrážet *e-* v některých román. jazycích - srov. it. *stufa*, stfr. *estuve*, a zvláště prov. *éstuba* ‘parní lázeň, koupelna’ (Ma<sup>2</sup>) asi z vlat. *\*extūpa* od *\*extūpāre* ‘vypařovat se’.

**jízda**. Z psl. *\*jazda* (C1, C5), viz →jezdít.

**jízlivý**, jízlivost. Jen č., původně ‘jedovatý, zlý’. Ne zcela jasné. Spojuje se s →jed (psl. *\*jēd-jb-livō*, B3, C5) (Ma<sup>2</sup>), méně pravděpodobné je spojení s →jezinka a původní význam ‘bolestivý, zlý’ (HK).

**jízva**, jízvička, zjízvený, zajízvit (se). Stč. *jiezva*, slk. *jazva*, r. *jázva*, s./ch. *jāzva*, stsl. *jazva*. Psl. *\*ēzva* má nejbližší k stpr. *eyswo* ‘rána’, příbuzné je i lit. *áiža* ‘trhlina’, lot. *aiza* tv. a snad i chet. *igā(i)-* ‘pukat, praskat’, vše z ie. *\*aiǵ-*

‘pukat, praskat’. Srov. →jezevec.

**již** přisl. Stč. *juž(e)* (C1). Všesl. - p. *juž*, r. *užé*, s./ch.d. *jūr(e)*, stsl. *juže*. Psl. *\*juže* je spojením příslovce *\*ju* a částice *\*že* (viz →že); *\*ju* je pokračováním ie. *\*iou-* stejně jako lit. *jaũ*, lot. *jau* tv., z *\*iu-* je gót. a sthn. *ju* tv. Jde o rozšíření zájmenného kořene, který je v →jenž ap., srov. ještě něm. *ja* a lat. *iam* ‘již’. Srov. →už.

**jmeli**. Stč. *jmelé*. Všesl. - p. *jemiota*, r. *omēla*, s./ch. *mēla*, *imela*. Pro psl. musíme počítat s více podobami - *\*emela*, *\*omela*, *\*imela* aj., č. tvar je asi z *\*jemelbje* s redukcí v první slabice. Příbuzné je lit. *āmalas*, *ēmalas* tv., vše je to asi od ie. slovesného základu *\*em-* ‘brát, chytat’ (viz →jmout), motivací může být parazitický způsob života rostliny či fakt, že z jejích bobulí se dělal lep na ptáky (HK).

**jmění**. Stč. *jmēnie*, p. *imienie*, str. *imenije*, stsl. *imēnije*. Psl. *\*jbmēnije* je podstatné jméno slovesné od *jbmēti* (viz →mít).

**jméno**, jmenný, jmenovitý, jmenovka, jmenovec, jmeniny, jmenovatel, jmenovat, pojmenovat, přejmenovat, vyjmenovat, zájmeno. Stč. *jmě*. Všesl. - p. *imię*, r. *ímja*, s./ch. *□me*, stsl. *imę*. Psl. *\*jbmę*, gen. *\*jbmene*, se obvykle spojuje se stpr. *emmens*, *emnes*, něm. *Name*, angl. *name*, stir. *ainm*, lat. *nōmen*, ř. *ónoma*, alb. *emën*, arm. *anun*, sti. *nāma*, toch. A *ñom*, chet. *la-a-man* tv., nelze však rekonstruovat jednotný ie. tvar. Pro slov. se většinou vychází z *\*jgmen-*, které dalo *\*inmen*, a první *-n-* pak z výslovnostních důvodů zaniklo (B4, B7) (Ma<sup>2</sup>).

**jmout**, dojmout, najmout, zajmout, obejmout, přijmout, pojmout, sejmout,

odejmout, přejmout, vyjmout, dojem, pojem, zájem, objetí, pojetí, ponětí, zájmat, odnímat aj. Stč. *jieti*, 1.os.přít. *jmu*, dnešní infinitiv je analogicky (D1) podle tvarů přít. času. Všesl. - p. *jač*, str. *jati*, s./ch. *jěti*, stsl. *jetī*. Psl. *\*jeti*, 1.os.přít. *\*jъmъ*, je příbuzné s lit. *imti* 'brát', lat. *emere* 'brát, kupovat' z ie. *\*em-* 'brát, chytat' (B4, B7) (Ma<sup>2</sup>). Srov. →jemný, →jmelí, →mít, →vzít, →rukojeť a pokud jde o podoby *-něti*, *-nímat* ap. →jenž.

**jo**, jó část., citosl. V přitakávacím významu vlivem něm. *ja* 'ano', jinak onom.

**jód** 'nekovový prvek šedočerné barvy', jódový, jodid. Nazván fr. chemikem Gay-Lussakem (1812) podle ř. *ioeidēs* 'fialkově zbarvený' (při zahřívání vydává modrofialovou páru).

**jódlovat** 'zpívat s rychlým střídáním hlasových poloh'. Z něm. *jodeln* od základní 'jódlovací' slabiky *jo*, možná s příkloněním k *dudeln* 'hrát na dudy'.

**jóga**, jógový, jogistický, jogín. Z hind. *yoga* a to ze stí. *yōga* 'zapřažení, sepectí, duševní soustředění' od ie. *\*iēu-* 'spojit, zapráhnout'. Srov. →jho.

**jogurt**, jogurtový. Novější přejímka z tur. *yoğurt* 'zkvašené mléko' od *yoğun* 'hustý', přejato do většiny evr. jazyků.

**jola** 'lehká otevřená loďka'. Z něm. *Jolle*, střdn. *jolle* a tam snad z nor. *kjöll* 'loď, bárka'.

**jonák**. Varianta k →junák.

**jota** 'název písmene *i*'. Z ř. *iōta* a to z hebr. *jod*.

**joule** 'jednotka práce a energie'. Podle angl. fyzika J. P. Joula († 1889).

**jsem**, jsi, je(st), jsoucno, jsoucnost. Všesl. - slk. *som*, stp. *ješm* (p. *jes-tem*), str. *jesmъ*, s./ch. *jěsam*, *sam*, stsl. *jesmъ*. Psl. tvary *\*esmъ*, *\*esi*, *\*estъ*,

*\*esmъ*, *\*este*, *\*sqtъ* odpovídají příslušným tvarům jiných ie. jazyků - srov. pro 1.os.sg. stlit. *esmī*, gót. *im*, angl., stir. *am*, lat. *sum*, ř. *eimī*, alb. *jam*, arm. *em*, sti. *ásmi*, toch. A *šem*, chet. *ešmi* z ie. *\*esmi*, pro 3.os.sg. stlit. *ēst(i)*, něm. *ist*, angl., stir. *is*, lat. *est*, ř. *estī*, alb. *ēshtë*, arm. *ē*, sti. *ásti*, toch. B *ste*, chet. *ešzi* z ie. *\*esti* ap. Vše je z ie. *\*es-* 'být', které se v tomto významu ve slov. doplňuje se slovesy, z nichž je →být a →budu. Srov. →není.

**jubileum** 'význačné výročí', jubilovat, jubilant. Ze střlat. *iubilaeum* 'radostné výročí, oslava památného dne' v němž splynulo lat. *iubilāre* 'jásat, plesat' (asi onom. původu) a ř. *iōbēlaïos* z hebr. *jōbēl* 'beran, beraní roh' - podle Mojžíšových zákonů byly jednou za 50 let promíjeny daně a tento rok se vyhlášoval troubením na beraní roh.

**judikát** 'soudní rozhodnutí', judikatura. Z lat. *iudicātum* tv. od *iudicāre* 'soudit' z *iūs* 'právo' a *dīcere* 'říkat'. Srov. →jurisdikce.

**judo** 'sportovní forma japonského zápasu džiu-džitsu', judista, judistický. Přes angl. z jap. *jūdō* z *jū* 'pružný' a *dō* 'cesta'.

**juchat** 'výskat'. Od citosl. *juch*.

**juchta** 'nepromokavá obuvnická useň'. Přes něm. *Juchten* z r. *jucht*, *juft* tv., dále asi přes ttat. jazyky z írán., srov. per. *juft* 'pár', av. *yuxta* 'spřežení' (protože kůže se vydělávaly po dvou).

**juka** 'druh cizokrajné dřeviny', jukový. Ze šp. *yucca* (doloženo již koncem 15. st.) a to z domorodého jazyka z oblasti Haiti.

**jukat** expr. 'vykukovat', juknout, vyjukaný. Asi onom. původu od citosl.

*juk.*

**junák**, junácký, junáctví. Převzato ze s./ch. *jūnāk*, dále viz →jinoch.

**junda** ob. expr. 'legrace'. Asi od něm. *Jux* 'žert' příponou *-nda* podle →švanda, srov. i →bzunda, →sranda.

**junior** 'mladší ze dvou osob téhož jména; sportovec mladší věkové kategorie'. Z lat. *iūnior* 'mladší' k *iūvenis* 'mladý'. Dále srov. →jinoch, lat. *iūnior* má k slov. slovům tvarově blíže než základové *iūvenis*.

**junker** 'příslušník pruské statkářské šlechty', junkerský. Z něm. *Junker* ze střhn. *junchēre*, doslova 'mladý pán' (= dnešní *junger Herr*). Srov. →jinoch, →hergot.

**junta** 'uchvatitelská vláda (zvláště v latinskoamerickém prostředí)'. Ze šp. *junta* 'shromáždění, výbor, rada' od *junto* 'spojený' z lat. *iunctus* tv. od *iungere* 'spojit'. Srov. →jho.

**jura** 'jeden z geologických útvarů druhohor', jurský. Podle pohoří Jura ve Švýcarsku a Německu.

**jurisdikce** 'úřední (soudní) pravomoc'. Z lat. *iūrisdictiō* tv. z *iūs* (gen. *iūris*) 'právo, pravomoc' a *dictiō* 'mluvení, obhajoba, výraz'. Srov. →judikát,

→dikce.

**jurta** 'okrouhlý stan asijských kočovníků'. Z r. *júrta* a to z ttat. (srov. tur. *yurt* 'dům, sídlo, vlast').

**jury** 'sbor rozhodčích'. Z fr. *jury* z angl. *jury* 'porota', to pak ze stfr. *juree* 'přísahající, přísaha' od *jurer* 'přísahat' z lat. *iūrāre* tv. od *iūs* 'právo' (srov. →jurisdikce). Členové poroty v původním významu byli vlastně spíše svědkové obeznámení s prostředím ap.

**just** přísl. ob. expr. 'schválně, zrovna, právě'. Z něm. *just* tv. a to stejně jako angl. *just* 'právě' z fr. *juste* 'správný, spravedlivý' z lat. *iustus* tv. od *iūs* 'právo'. Srov. →jurisdikce, →jury, →justice.

**justice** 'soudnictví, výkon soudní spravedlnosti', justiční. Z lat. *iūstitia* 'spravedlnost' od *iustus* 'spravedlivý' (viz →just).

**juta** 'vlákna tropického stromu', jutový. Přes angl. *jute* z bengálského *jhōt*□□, *jhut*□□ tv.

**juvenilie** 'díla z autorova mládí'. Z lat. *iūvenilia* tv. od *iūvenilis* 'mladický' od *iūvenis* 'mladý'. Srov. →junior, →jinoch.

**juxtapozice** 'položení vedle sebe'. Z lat. *iuxtā* 'vedle, blízko' a →pozice.

## K

**k**, ke, ku předl. Všesl. - p.st. *k*, *ku*, r. *k*, *ko*, s. *ka*, ch. *k*, *ka*, stsl. *kъ*. Psl. *\*kъ* nelze jednoznačně vyložit. Spojení se stl. *kām* (částice zesilující dativ) (Ma<sup>2</sup>) či lat. *cum*, *co-* 's' (HK), ir. *co* 'k' ani se zájmennými příslovci →kde, →kam nejsou dost přesvědčivá. Snad je to až

nějaká slov. inovace.

**kabala** 'tajná židovská nauka'. Přes západoevr. jazyky (fr. *cabale*, něm. *Kabale*) z hebr. *qabbālāh*, doslova 'tradice, ústní podání'.

**kabanos** 'laciný točený salám'. Jen č., slk. a p., je však i rum. *cabanós* 'druh

dlouhé tenké klobásky'. Původ nejasný. Souvislost s r., ukr. a br. *kabán* 'vepř' (z ttat. jazyků) je málo pravděpodobná.

**kabaret** 'zábavní podnik', kabaretní, kabaretiér. Z fr. *cabaret* tv., původně 'krčma, šenk'. Snad ze střniz. *cabret*, *cambret* a to z pikardského (oblast v sev. Francii) *camberete*, zdobněliny od *camber* 'místnost' z lat. *camera* (srov. fr. *chambre*, něm. *Kammer* a →komora).

**kabát**, kabátek, kabátec, kabátový, překabátit 'přelstít'. P. *kabat*, r. *kabát* '(pracovní) blůza', s./ch. *kābad* 'bohatý svrchní šat'. Asi z per. *kaḇā* 'plášť, kaftan' (jsl. tvary přes střř. *kabádion* tv.), perské slovo je asi z ar.

**kabel**, kabelový, kabelovat. Přes něm. *Kabel* ze střniz. *cabel* z fr. (původně severofr.) *câble* a to asi ze střř. *capulum* 'lano, provaz' od lat. *capere* 'uchopit, brát'.

**kabela**, kabelka. Již stč. Hl. *kobjel*, p. *ko-biel*. Ze střř. *kobel*, srov. něm.d. *Kobel* 'kotec', *Kober* 'koš, taška' (Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. →kobka.

**kabína**, kabinka, kabinový. Původně 'kabina na lodi'. Z něm. *Kabine*, fr. *cabine* z angl. *cabin* ze střř. *cabane* z pozdnělat. *cappana* 'chatka'. Srov. →kabinet.

**kabinet** 'menší místnost, pracovna; vláda', kabinetní. Z fr. *cabinet*, což je zdobnělina k *cabine*.

**kabonit (se)** 'mračit (se)', zakabonit (se). Málo jasné. Snad souvisí se stč. *boniti* 'hrozit, strašit' (jen jednou v Dalimilově kronice), později i 'tropit, působit' (Jg), rovněž nejasného původu. Vzhledem k variantám *chaboniť* (Ma<sup>2</sup> pod *kabelit se*) a *čabonit* (Jg) by šlo o přístavku *ka-*, srov. →kadlub či *ko-* v

→komíhat ap.

**kabriolet** 'auto se skládací střechou'. Původně 'lehký dvoukolý povoz'. Z fr. *cabriolet* a to od *cabrioler* 'poskakovat' od it. *capriola* '(kozí) skok' od *capra* 'koza' z lat. *capra* tv.

**kabrňák** ob. expr. 'zdatný člověk, chlapík'. Původně označení velkých kaprů z kaberny, což je 'ohrazená výpust rybníka, prohlubeň u hráze ap.' (při výlovu se tam uchylovaly nejtěžší kusy). Snad z lat. *caverna* 'dutina, prohlubeň' od *cavus* 'dutý' (Ma<sup>1</sup>, HK).

**kácet**, pokácet, vykácet, skácet (se). Stč. *káceti*. Ve významu 'porážet (stromy ap.)' jen č. Iterativum (opětovací sloveso) ke →kotit. Psl. *\*kat-ja-ti* (B3, C1) se zdloženou kořennou samohláskou (B5).

**kacíř**, kacířský, kacířství. Stč. *kacieř* (odtud p. *kacerz*), hl. *kecar* ze střř. *ketzer* a to asi it. prostřednictvím z pozdně ř. názvu sekty *Katharoi*, doslova 'čistí', od ř. *katharós* 'čistý, pravý' (srov. →katarze). Tato asketická sekta (ve Francii zvaná *albigensťi*) se od 11. do 13. st. šířila v záp. Evropě; vycházela volně z tzv. manicheismu, který mj. popíral tělesnost Krista.

**káča** 'hračka ve tvaru obráceného kužele, která se šviháním roztáčí'. Od *káča* 'kachna' (→kačena) podle kolébavého pohybu či od souzvučného častého ženského jména *Káča* od *Kateřina*.

**kačena**, kačer (přitvořeno podle *houser*). Z vábicího citosl. *kač*, *kač*, srov. →kachna.

**kačka** ob. 'koruna'. Ze zkratky *Kč* 'koruna česká'.

**kád'**, kádinka. Všesl. - p. *kadž*, r. *kádka*, s./ch. *káda*. Psl. *\*kadъ* se obvykle považuje za výpůjčku z ř. *kados*, *kádion*

‘vědro, džbán, nádoba’ (HK, Ma<sup>1</sup>) a tam z hebr. *kad* tv. Srov. i angl. *cade* ‘sud na slanečky’ přes lat. *cadus* z téhož zdroje.

**kadence** ‘zakončení hudební myšlenky, rytmický spád’. Z it. *cadenza* z lat. *cadentia* od *cadere* ‘padat’. Srov. →dekadence, →kaskáda.

**kadeř**, kadeřavý, kadeřník, kadeřnice, kadeřnický, kadeřnictví, kadeřit (se), nakadeřit (se), kadeřávek. Jen č. a slk. *kader*, jinde tvary, jež odpovídají našemu →kudrna, s nímž je příbuzné. Rozdíl *ka-* × *kø-* se však vykládá různě (srov. Ma<sup>2</sup>).

**kadet** ‘důstojnický aspirant’, kadetní, kadetský. Z fr. *cadet* tv. z gaskoňského *capdet*, varianty prov. *capdel* ‘hlava, velitel’ z lat. *capitellum*, což je zdrobnělina ke *caput* ‘hlava’. Původně označení gaskoňských důstojníků u dvora, většinou druhorozených synů gaskoňských šlechticů - odtud i fr. význam ‘mladý muž’ a ‘(nej)mladší’.

**kadidlo** ‘ztuhlá tropická pryskyřice vydávající vonný dým’, kadidelnice. Od slovesa *kaditi* ‘vykuřovat (kadidlem)’, jež je všesl. - p. *kadžíc*, r. *kadīt*, s./ch. *káditi*, stsl. *kaditi*. Psl. *\*kaditi* souvisí s *\*čaditi* (→čadit), jde o expresivní změkčení či o rozdíl ablautu *\*kō-* - *\*kē-* (A5, B1, B5). Další souvislosti, např. se stpr. *accodis* ‘kouřovod’, jsou nejisté.

**kadit** zhrub. ‘vyměšovat výkaly’, pokadit (se), vykadit (se). Od základu *ka-*, který je v →kakati asi žertovným příkloněním ke *kaditi* ‘vykuřovat, pálit kadidlo’ (viz →kadidlo).

**kadlub** ‘forma k odlévání; nádoba vydlaná ze dřeva’. P. *kadlub*, r.d. *kádolb*, v jsl. chybí. Psl. *\*kadōlbō* je složeno z přístavky *ka-* (srov. →ko<sup>-1</sup>) a kořenu slo-

vesa *\*dōlbti*, *\*dōlbati* (srov. →dlabat) (Ma<sup>2</sup>).

**kadmium** ‘stříbrolesklý kovový prvek’. Podle ř. *kadmeia*, což byla zinková ruda nalezená u starořeckých Théb - nazvána podle zakladatele města, bájného krále *Kadma* (ř. *Kádmos*).

**kádr** ‘skupina osob tvořících základ celku’, kádrový, kádrovat. Přes něm. *Kader* z fr. *cadre* ‘sbor důstojníků velících určité jednotce’, doslova ‘rám, obruha’, z it. *quadro* ‘rám, čtyřhran’ z lat. *quadrus* ‘čtyřhranný’. Srov. →kvádr, →čtyři.

**kafe** hov. ‘káva’, kafičko, kafirna. Z něm. *Kaffee* z fr. *café* a to prostřednictvím arm. obchodníků z tur. *kahve* z ar. *qahwa* (srov. →káva).

**kafilerie** ‘závod na zpracování zdechlin’. Z něm. *Kafillerei* a to asi z hebr. (HL).

**kafr** ‘aromatická látka z jistého tropického stromu’, kafrový, kafrovník. Již stč. Ze střhn. *gaffer* a to přes střlat. *cafora*, ar. *kāfūr* z jihovýchodní Asie (sti. *karpūra*, malajské *kāpūr*).

**kafrat** zhrub. ‘žvanit, tlachat’. Snad k něm. *Kaffer* ‘hlupák’ z jidiš *kafer* ‘sedlák’ z hebr. *kāfār* ‘vesnice’.

**kaftan** ‘orientální dlouhý plášť’. Z tur.-ar. *qaftān* z per. *chaftān* tv.

**kahan** ‘zařízení k svícení nebo zahřívání’. P. *kaganiec*, r.d. *káganec*. Zcela nejasné. *Mít na kahánku* ‘být blízko smrti’ asi znamenalo ‘mít málo paliva, dohořívát’.

**kachel**, kachlík, kachlový, kachlíkový, kachlíkovat, vykachlíkovat. Z něm. *Kachel* ze sthn. *kahhala* ‘hliněný hrnec’ z vlat. *\*cacculus*, varianty k lat. *caccabus* ‘pánev na smažení’ z ř. *kákkabos* tv. Srov. →kakabus.

**kachna**, kachní, kachnička. Jen č. Onom.



podle kachního křiku *kach kach*. Psl. název *\*qty* (r. *útka*) příbuzný s lit. *án-tis*, něm. *Ente*, lat. *anas* tv. se v č. nezachoval. *Novinářská kachna* podle fr. *canard* 'kachna' i 'falešná zpráva', způsob přenesení tam není zcela jasný.

**kajak**, kajakový, kajakář. Z eskymáckého *qajaq* 'jednomístný člun'.

**kajícnyj**, kajícnost. Viz →kát se.

**kajman** 'druh jihoamerického krokodýla'. Ze šp. *caiman* a to z řeči karibských domorodců.

**kajuta** 'malá místnost na lodi ap.', kajutní, kajutový. Z něm. *Kajüte* a to ze stř. niz. *kayhute* (dnes *kajuit*), jehož další původ není jistý.

**kakabus** 'mrzout, zamračený člověk'. Z lat. *cac(c)abus* 'pánev, hrnec' (viz →kachel), snad s významovým příkloněním ke →kabonit (se).

**kakadu** 'velký chocholatý papoušek'. Z něm. *Kakadu* z niz. *kakatoe* a to z malajského *kakatūwa* z onom. *kaka* 'papoušek' a *tūwa* 'starý'.

**kakao**, kakaový, kakaovník. Ze šp. *cacao* z mexického indiánského *cacauatl* 'kakaovník'. Srov. →čokoláda.

**kakat**, pokakat (se), vykakat (se), nakakat. Všesl. Dětské slovo zřejmě již ie. stáří, jak svědčí lit. *kakóti*, něm. *kacken*, lat. *cacāre*, ř. *kakkāō* tv., tvořené zdvojením zadopatrového *k* (snad naznačuje 'tlačení' u dětí) s nejjednodušší samohláskou *a*. Srov. →papat, →máma.

**kakofonie** 'nelibozvuk', kakofonický. Z ř. *kakofōniā* z *kakós* 'špatný, ošklivý' a *fōnē* 'zvuk' (srov. →fon).

**kakost** 'bylina s nápadnými květy, čapí nůsek'. Zavedl Presl, který použil ojedinelého stč. slova nejistého významu

(Ma<sup>2</sup>, Jg).

**kaktus**, kaktusový. Z lat. *cactus* z ř. *kák-tos* 'nějaká bodlinatá rostlina', jehož původ je nejasný.

**kal**, kalný, kalit, kalič, zkalit, zakalit, kálet, pokálet, výkal, zákal. Všesl. - p. *kať*, r. *kal*, s./ch. *kāl*, *kào*, stsl. *kalъ*. Psl. *\*kalъ* nemá spolehlivé ie. souvislosti. Lze vyjít buď z ie. *\*kāl-o-* (pak se hledá příbuzenství v sti. *kāla-* 'tma-vomodrý, černý') (HK), nebo *\*k<sup>u</sup>āl-o-* (pak se spojuje s nejasným ř. *pēlós* 'hlína, bláto' a lat. *squālidus* 'špinavý' (A3, A5)) (Ma<sup>2</sup>). Srov. →kalina, →kalit, →kaluž.

**kalafuna** 'čištěná pryskyřice'. Lid. název za původní *kolofonia* (Jg) z it. *colofonia* a to podle ř. města *Kolofónu* v Malé Asii, tedy místa svého původu.

**kalamajka** 'druh lidového kolového tance'. Přes p. *koťomejka* z ukr. *kolomyjka* podle města *Kolomyje* v Haliči.

**kalamár** 'nádobka na inkoust'. Z lat. *calamārium*, původně 'schránka na psací náčiní', od *calamus* 'stéblo rákosu, psací pero' (nejstarší pera byla z třtiny rákosu). Srov. →kalumet.

**kalambúr** 'slovní hříčka'. Z fr. *calembour*, ve fr. poprvé u Diderota, původ však nejasný.

**kalamita** 'pohroma'. Z lat. *calamitās* 'pohroma, neštěstí, záhuba', jehož další souvislosti nejsou zřejmé, příbuzné snad je *incolumitās* 'neporušenost, zachovalost, dobré zdraví' (viz in<sup>2</sup>).

**kalanetika** 'druh tělesného cvičení založený na opakování malých pohybů'. Podle tvůrkyně metody, Američanky Callan Pinckneyové.

**kalcium** 'vápník'. Z lat. *calcium* od *calx* (gen. *calcis*) 'vápenec, vápno' z ř. *chá-*

*lix* ‘vápno, malta’ a to dále z východu (srov. babylonské *kalakku* tv.).

**kaleidoskop** ‘optická hračka, v níž se přesouvají obrazce z barevných sklíček’, kaleidoskopický. Uměle z ř. *kalós* ‘krásný’ (srov. →kaligrafie) a *eĩdos* ‘podobá’ (srov. →idea) a →skop.

**kalendář**, kalendářní, kalendářový. Převzato (asi v 16. st.) z něm. *Kalender* a to ze střlat. *calendarium* od lat. *calendae* ‘první den v měsíci’ (stč. *kalendy* tv.) a to asi od *calāre* ‘svolávat, vyvolávat’. Srov. →koleda.

**kálet**. Viz →kal.

**kalhoty**, kalhotky, kalhotový. Ve staré č. i *kali(h)oty*, *galioty*. Jen č. Tento nový módní prvek k nám pronikl asi v 16. st. ze západu a nahradil dřívější typ kalhot zvaný *nohavicě* či *hacě*. Východisko se hledá v it. *caligotte* od lat. *caliga* ‘bota’ (asi z *calx* ‘pata’ a *ligāre* ‘vázat’). Byly to tedy asi těsně kamaše vybíhající z vysokých bot (Ma<sup>2</sup>).

**kalibr** ‘ráže, měřka’. Přes něm. *Kaliber*, fr. *calibre* a asi it. či střlat. prostřednictvím z ar. *qālib* ‘forma, ševcovské kopyto’ a to z ř. *kālopódion*, *kālópous* ‘ševcovské kopyto’, doslova ‘dřevěná noha’, z ř. *kālon* ‘dřevo’ a *poūs* (gen. *podós*) ‘noha’ (srov. →pódium).

**kalif** ‘duchovní i světská hlava muslimů’. Z ar. *chalífa* ‘nástupce’ (myslí se ‘nástupce Mohamedův’).

**kaligrafie** ‘krasopis’, kaligrafický. Z ř. *kalós* ‘krásný’ a →grafie. Srov. →kaleidoskop.

**kalich**, kalíšek, kalichovitý, kališní, kališník, kališnický, kališnictví. Stč. ojedinele i *kelich*, p. *kielich*, sln. *kelih*. Ze střhn. *kelich* (dnes *Kelch*) a to z lat. *calix*, gen. *calicis* tv.

**kaliko** ‘druh bavlněné tkaniny’, kalikový.

Z fr. *calicot* a to z angl. *calicut* (dnes *calico*) podle *Calicut*, angl. jména indické Kalkaty, odkud se látka dovážela.

**kalina** ‘keř s bílými květy’. Všesl. Psl. \**kalina* je odvozeno od \**kalz* (→kal), původně snad název vlhkého, bažinatého místa, pak keře, který v těchto místech roste.

**kalit**. Viz →kal. Patří sem i starý metalurgický termín *kalit* (*kov*), tj. ochladit ho ponořením do vody, do roztoku hlíny. Vymýšlet pro tento význam speciální etymologii (Ma<sup>2</sup>) není potřeba.

**kalium** ‘draslík’. Uměle od ar. *qali* ‘potas’, srov. →alkalický.

**kalk** ‘slovo utvořené přímým napodobením cizí předlohy’, kalkovat. Z fr. *calque* ‘otisk, kopie’ a to z lat. *calx* ‘pata, otisk paty’.

**kalkulovat** ‘počítat’, kalkulace, kalkuláčka, kalkul, vykalkulovat, prokalkulovat. Z pozdnělat. *calculāre* tv. od lat. *calculus* ‘(vápencový) kamínek, jímž se počítalo’, což je zdobnělina od *calx* ‘vápenec, vápno’ (srov. →kalcium).

**kaloň** ‘létavý savec příbuzný netopýru’. Z angl. *kalong* z indonéského *kalong* tv.

**kalorie** ‘jednotka tepelné energie’, kalorický. Z fr. *calorie* (utvořeno v 19. st.) od lat. *calor* ‘teplo’.

**kaloun** ‘tkanice’, kalounek. Z fr. *galon* ‘prýmek’ a to k fr. *gala* (viz →gala) – prýmky patřily k slavnostnímu vystrojení.

**kalous** ‘druh sovy’. Jen č. Asi od →kal, i když motivace není zcela zřejmá. Snad proto, že byl pokládán za ‘nečistého’ ptáka, jehož hlas věštival smrt (Ma<sup>2</sup>, HK).

**kalumet** ‘indiánská dýmka’. Ze severofr. *calumet* ‘trubička’ a to od lat. *calamus* ‘rákos, třtina’ (srov. →kalamář). Přive-

zeno do sev. Ameriky fr. osadníky.

**kalup** ob. 'spěch'. Z něm. *Galopp* 'cval' z it. *galoppo* a to ze stfr. *galop*, *walop* od *galoper*, *waloper* 'cválat' z frk. *\*wala hlaupan*, doslova 'dobře běžet' (srov. něm. *laufen* 'běžet').

**kaluž**, kalužka, kalužina. P. *katuža*, r.d. *kaljúžá*, s./ch. *kàljuža*, *kàljuga*. Je i starší č. *kaluha* (Jg). Psl. *\*kaluža*, *\*kaluga* nemá zcela zřetelnou strukturu. Nejspíš je odvozeno od *\*kalz* (→kal) příponami *-uga*, *-ug-ja* (B3), méně pravděpodobný je předpoklad původního spojení *\*kalo-luža* (viz →louže) (Ma<sup>2</sup>, HK).

**kalvárie** 'velké utrpení'. Přeneseně podle lat. názvu vrchu u Jeruzaléma, na němž byl ukřižován Kristus. Lat. *Calvaria* (*calvāria*, *calva* = 'lebka') je kalkem (doslovným překladem) aramejského *Gulgathā* (v porečtené verzi *Golgota*), asi podle vzhledu pahorku.

**kalvinismus** 'jedno z učení evangelické reformace', kalvinista, kalvínský. Podle zakladatele, ženevského kněze *J. Calvina* († 1564).

**kam** přísl., kampak, kamkoli. Stp. *kam(o)*, str. *kamo*, *kamō*, *kamu*, s./ch. *kāmo*, stsl. *kamo*. Psl. *\*kamo* je odvozeno příponou *-mo* (srov. →tam, →sem) od základu, v němž se nejčastěji vidí pokračování ie. *\*k<sup>u</sup>ō*, což je instr. tázacího zájmeného tvaru, jenž je i v →kdo, →kolik, →který.

**kamarád**, kamarádka, kamarádský, kamarádství, (s)kamarádit se. Asi přímo z fr. *camarade* (do něm. *Kamerad*) a to ze šp. *camarada*, původně 'skupina vojáků spících a stravujících se společně' od *cámara* 'komora, místnost' z lat. *camara*, *camera* (viz →kamera, →komora). K nám se dostalo možná už za

trřicetileté války (Ma<sup>2</sup>).

**kamarila** 'vlivná skupina osob'. Ze šp. *camarilla*, původně 'královská rada', vlastně zdobnělina od *cámara* 'komora, sněmovna'. Srov. →kamarád.

**kamaše** 'pletené teplé kalhoty'. Dříve 'chrániče spodní části nohy proti zimě'. Z něm. *Gamasche* z fr. *gamache* 'kožené nápleky na kotníky' a to ze šp. *guadamecí* z ar. (*ǧild*) *ǧadāmasī* '(kůže) z Ghadamesu', což je libyjské město, kde se tento artikl vyráběl.

**kambala** 'druh platýsa'. Přes r. z fin. *kampala* tv.

**kamej** 'drahý kámen s reliéfní řezbou'. Z fr. *camée* ze stfr. *camāheu*, dále nejasné, snad z ar.

**kamélie** 'druh cizokrajného keře'. Nazvána na počest brněnského botanika, jezuita *J. J. Kámela* (v polatinštěl podobě *Camel(l)us*, † 1706), který se zabýval východoasijskými rostlinami.

**kamelot** 'pouliční prodavač novin'. Z fr. *camelot* z argotického *coesmelot*, zdobněliny od *coesme* 'kolportér, prodavač' nejasného původu.

**kámen**, kamínek, kamenný, kamenitý, kameník, kamenický, kamenictví, kamenec, kamenina, kameninový, zkamenět, kamenovat, ukamenovat. Všesl. -p. *kamieň*, r. *kámen'*, s./ch. *kāmen*, stsl. *kamy*. Psl. *\*kamy*, gen. *kamene*, souvisí s lit. *akmuō* tv., něm. *Hammer* 'kladivo', ř. *ákmōn* 'kovadlina', sti. *ásman-* 'kámen, skála' z ie. *\*ak-mōn/men*, případně *-mer*, jež se obvykle dále vyvozuje od *\*ak-* 'ostrý' (srov. →ostrý). Pro slov. by však byl očekávaný výsledek *\*osmen* (A1, B5), musí se tedy počítat s výraznými změnami - jednak ztvrdnutí *k-* na *k-* (společně s balt.), jednak s přesmykem a

prodloužením kořenné samohlásky *ak-*  
 > *kā-*.

**kamera** 'filmovací přístroj', kamerový, kameraman(ka). Přes západoevr. jazyky (něm. *Kamera*, angl. *camera*) z lat. *camera (obscura)* '(temná) komora', odtud přeneseno na 'fotografický či filmový přístroj'. Lat. slovo je z ř. *kamára* 'klenutá místnost'. Srov. →komora.

**kamikadze.** Z jap. *kami* 'bůh' a *kaze* 'vítr', tedy 'božský vítr'. Označení japonských pilotů, kteří za 2. světové války podnikali sebevražedné nálety na am. válečné lodě.

**kamion**, kamionový. Z fr. *camion*, původně 'vůz', původu neznámého.

**kamizola** 'krátký kabát', kamizolka. Z fr. *camisole* a to z prov. *camisola* od pozdnělat. *camisia* 'košile'. Srov. →komže.

**kamna**, kamínka, kamnový, kamnář. Jen č. Asi přes it. *camino* 'krb' z lat. *camīnus* 'pec, krb' a to z ř. *kāmīnos* 'pec, cihelna'. V č. nejprve totéž co 'pec', pak přeneseno na nové topicí zařízení. Srov. →komín, →komnata.

**kamp.** Viz →kemp.

**kampaň** 'veřejný boj za něco či proti něčemu'. Z fr. *campagne* 'pole, pláň', pak 'válečné tažení' (vojska byla 'v poli' vlastně celý rok kromě zimy) z pozdnělat. *campānia* 'pláň' od lat. *campus* 'pole'. Srov. →šampion, →kemp.

**kampanila** 'zvonice (v italském prostředí)'. Z it. *campanile* od *campana* 'zvon' z lat. *campāna* tv.

**kampelička** 'spořitelni venkovské družstvo'. Podle zakladatele, mor. lékaře F. C. *Kampelíka* († 1892).

**kamrlík** ob. 'komůrka, malá místnost'. Z něm. *Kammerlein*, což je zdrobně-

lina ke *Kammer* 'komora' z lat. *camera* (srov. →komora).

**kamuflovat** 'maskovat, zastírat', kamufláž. Z fr. *camoufleur* argotického původu, stejně je it. *camuffare* tv., nejasné.

**kamzík**, kamzičí. Stč. i *gemsík*. Ze střhn. *gamz*, *gemeze* (dnes *Gemse*) a to z pozdnělat. *camox* (srov. fr. *chamois*, it. *camozza*), což je staré alpské slovo.

**kanady** slang. '(vojenské) vysoké šněrovací boty'. Podle *Kanady*, kde se původně nosily.

**kanafas** 'druh hrubší bavlněné látky'. Přes něm. *Kanafas* z fr. *canevas* od stfr. *caneve* 'konopí' z lat. *cannabis* tv. Srov. →kanava, →konopí.

**kanál**, kanálek, kanálový, kanalizace, kanalizovat. Z lat. *canālis* 'trouba, stoka, žlab' od *canna* 'trubička, rákos, třtina' z ř. *kánna* 'roura' z asyrsko-babylonského *qanū* tv. ze sumersko-akkadského *gin* tv. Srov. →kanon, →kánon, →kaňon.

**kanálie** vulg. zast. 'mrcha, čubka'. Z fr. *canaille* z it. *canaglia* 'psí čeládka' od *cane* 'pes' z lat. *canis* tv.

**kanape**, kanapíčko. Přes něm. *Kanapee* z fr. *canapé* a to ze střlat. *canapeum* z ř. *kōnōpeion* 'lůžko se sítí proti komárům', prý od ř. *kōnōps* 'komár' (může to však být i lid. etym. (D2), původ slova se někdy hledá v egyptštině).

**kanár**, kanárek. Ze šp. *canario*, vlastně 'pták z Kanárských ostrovů' (odtud je Španělé exportovali do Evropy). Samotný název ostrovů je odvozen od lat. *canis* 'pes' podle zvláštního druhu místních psů, na něž první výpravy narázily.

**kanasta** 'druh karetní hry'. Ze šp. *canasta*, doslova 'košík', z lat. *canistrum*

tv. z ř. *kánastron* tv. Metaforický název podle toho, že ve hře se sbírají karty téže hodnoty.

**kanava** 'řídka tkanina k vyšívání'. Z fr. *canevas*, viz →kanafas.

**kancelář**, kancelářský. Ze střlat. *cancellarium* od lat. *cancelli* (mn.) 'mřížoví, přepážka', což je zdobnělina od *cancer* z *carcer* 'ohrazení, žalář'. Srov. →karcer.

**kancerogenní** 'rakovinatvorný'. Od lat. *cancer* 'rak, rakovina' (srov. →karcinom). Srov. i →gen.

**kancionál** 'sborník církevních písní'. Ze střlat. *cantionalis* 'týkající se zpěvu' od *cantio* 'zpěv' od lat. *canere* 'zpívat'. Srov. →kantáta, →kantiléna.

**kanclér** 'vysoký státní úředník'. Z něm. *Kanzler* a to z lat. *cancellarius* 'vedoucí kanceláře'. Dále viz →kancelář.

**kandelábr** ob. 'stožan pouliční svítilny'. Z něm. *Kandelaber* z fr. *candélabre* a to z lat. *candēlabrum* 'svícen' od *candēla* 'svíčka' od *candēre* 'skvít se, být do běla rozpálený'. Srov. →kandidát.

**kandidát** 'uchazeč o funkci', kandidátský, kandidátka, kandidovat, kandidatura. Z lat. *candidātus* tv., doslova 'oděný v bílém' (starořímský uchazeč o funkci předstupovali v bílé tóze), od *candidus* 'bílý' od *candēre* 'skvít se' (srov. →kandelábr).

**kandovaný** 'konzervovaný cukrem'. Od slovesa *kandovat* a to přes it. z ar. *qand* 'třtinový cukr' ze sti. *khaṇḍaka* 'krystalizovaný cukr'. Srov. přes něm. i zast. →cukrkandl.

**káně**. Všesl. - p. *kania*, r.d. *kánjá* (r. *kanjúk*), s./ch. *kānja*. Psl. \**kan'a* je asi onom. původu (srov. →kavka). Srovnání s podobnými útvary v jiných ie. jazycích - lat. *cicōnia* 'čáp' nejasného

původu či gót. *hano* (něm. *Hahn*) 'kohout' (souvisí s lat. *canere* 'zpívat') nejsou přesvědčivá.

**kanec**, kančí. Jen č. a slk., ne zcela jasné. Někteří vycházejí z maď. *kan* 'samec' (HK), jiní hledají souvislost s r., ukr. *kabán*, přejatým z ttat. jazyků (Ma<sup>2</sup>). Srov. →kňour.

**kanibal** 'lidojed', kanibalský, kanibalismus. Ze šp. *canibal* a to podle obyvatel Karibských ostrovů, kteří se nazývali *caribe*, *cariba*, *caniba* 'silný, chytrý'. Slovo přivezl Kolumbus, který se s kanibalismem setkal na svých výpravách v karibské oblasti.

**kanička**. Viz →tkanička.

**kanimūra** expr. 'hlupák, nešika'. Prý podle jap. admirála *Kanimury* z rusko-japonské války 1904-1905.

**kaňka**, kaňkat, pokaňkat, pokaňhat. Expr. ke →kanout, →kapat.

**kankán** 'výstřední rychlý tanec fr. původu'. Z fr. *cancan*, což je asi zdvojení fr. *cane* 'kachna', původně jako dětské slovo, pak přeneseno na tanec vzniklý v Paříži kolem r. 1830 - snad podle kachního kolébání?

**kanoe**, kanoista, kanoistika, kanoistický. Z angl. *canoe* ze šp. *canoa* a to z řeči karibských domorodců (již od Kolumba). **kanon** hov. 'dělo', kanonáda, kanonýr. Přes něm. *Kanone*, fr. *canon* z it. *cannone*, což je zveličelé jméno ke *canna* 'roura' z lat. *canna* 'třtina, rákos, trubice'. Srov. →kánon, →kanál, →kaňon.

**kaňon** 'úzké hluboké údolí'. Ze šp. *cañon*, původně 'roura, trubice', od *caño* tv. z lat. *canna* 'rákos, trubice'. Srov. →kanon, →kanál.

**kánon** 'soubor zásad, pravidel; skladba, v níž hlasy s různými nástupy zpívají

tutéž melodii', kanonický, kanonizovat 'prohlásit za svatého', kanonizace. Z lat. *canōn* 'pravidlo, řád, církevní zákon' z ř. *kanōn* 'rovná hůlka, pravidlo, zákon', jež se většinou odvozuje od *kánna* 'rákosová hůlka, třtina, trubice'. Srov. →kanovník, →kanál, →kanon.

**kanout** kniž. 'kapat, stékat', skanout. R. *kánut*', s./ch. *kànuti*, stsl. *kanŭti*, vše 'kápnout'. Z psł. *\*kapnŭti* (A7) (viz →kapat). V č. dostalo nedokonavý význam, ke *kapat* se utvořilo nové *kápnout*.

**kanovník** 'vyšší katolický duchovní (člen kapituly)', kanovníký. Počestněním střlat. *canonicus* tv. od lat. *canōn* 'církevní zákon, pravidlo, řád'. Srov. →kánon, →kanon.

**kantáta** 'oslavná hudební skladba pro sbor, sóla a orchestr'. Z it. *cantata* od *cantare* 'zpívat' z lat. *cantāre* tv. od *canere* tv. Srov. →kantiléna, →kantor.

**kantiléna** 'zpevná melodie'. Z it. *cantilena* z lat. *cantilēna* 'písnička' od *cantāre* 'zpívat'. Srov. →kantáta, →kantor.

**kanton** 'územní jednotka (ve Francii a Švýcarsku)'. Z fr. *canton* z it. *cantone*, což je zveličující odvozenina od *canto* 'kout, roh'. Srov. →kantýna.

**kantor** hov. 'učitel', kantorka, kantorský, kantořina. Z lat. *cantor* 'zpěvák' (dříve učitel zároveň řídil kostelní zpěv) od *cantāre* 'zpívat' od *canere* tv. Srov. →kantáta, →kantiléna, →kancionál.

**kantýna** hov. 'jidelna, výčep', kantýnský, kantýnská. Přes něm. z fr. *cantine* z it. *cantina* 'sklípek, výčep' a to snad od *canto* 'kout, roh'. Srov. →kanton.

**kanystř** 'nádoba na benzin ap. s uzávěrem'. Dnešní význam z angl. *canister*, tam asi asociací k *can* 'plechovka, ko-

vová nádoba' z lat. *canistrum* 'košík' z ř. *kánastron* tv. Srov. →kanasta.

**kaolin** 'hlína pro keramický průmysl', kaolínový. Přes fr. *kaolin* z čín. *Kaoling*, doslova 'vysoký kopec', podle místa, kde se původně těžil.

**kapacita** 'schopnost něco pojmout; vynikající odborník', kapacitní. Z lat. *capacitas* od *capāx* 'schopný (pojmout), chápavý' a to od *capere* 'jímat, brát, uchopit'. Srov. →anticipovat, →akceptovat, →kapsa.

**kapary** 'pochutina z poupat jistého stře-  
dozemského keře'. Ze střlat. *capparīs* a to z ř. *kápparis* neznámého původu.

**kapat**, kapání, kapátko, kapačka, kapavka, kapka, kapkovitý, kapalný, kapalně, zkapalnit, kapalina, kapalínový, kapánek, pokapat, nakapat, ukápnout, překapávaný aj. Všesl. - slk. *kvapkať*, p. *kapać*, r. *kápat*', s./ch. *kàpati*, stsl. *kapati*. Psł. *\*kapati* je nejspíš onom. původu, srov. citosl. *kap kap*. Nejblíže mu stojí lit. *kapnóti* 'krápat', variantu s *kvap-* (slk.) lze srov. s něm. *schwappen* 'šplíchat'. Srov. i →krápat.

**kápě** 'kapuce, kukla'. Z pozdnělat. *cappa* tv. neznámého původu, snad v nějaké souvislosti s lat. *caput* 'hlava'. Odtud i angl. *cap* tv.

**kapela** 'sbor hudebníků', kapelový, kapelník. Z it. *capella* tv. z původního významu 'kaple' (viz →kaple). Původně skupina hudebníků hrajících v zámeckých kaplích.

**kapie** 'druh nepálivé papriky', kapiový. Z b. *kapija* tv. od *kapi* (mn.) 'papriky, lusky' a to z tur. *kap* 'obal, pouzdro'.

**kapilára** 'vlásečnice', kapilárový. Z něm. *Kapillare* tv. od adj. *kapillar* 'tenký jako vlas, vláskový' z lat. *capillāris* tv. od *capillus* 'vlas, vous' a to ke *caput*

‘hlava’. Srov. →kapitola, →kapitál.

**kapírovat** zast. ob. ‘chápat’. Z něm. *kapieren* tv. z lat. *capere* ‘uchopit, brát’. Srov. →kapacita, →chápat.

**kapitál** ‘nahromaděné jmění, množství peněz’, kapitálový, kapitalismus, kapitalista, kapitalistický. Z něm. *Kapital* z it. *capitale* ‘jmění, základní suma’ z lat. *capitālis* ‘hlavní’ od *caput* ‘hlava’. Srov. →kapitola, →kapitula, →kapitán.

**kapitán**, kapitánský. Stč. ‘zástupce krále’. Ze střhn. *kapitān* ze střlat. *capitaneus* ‘náčelník, hejtman’ a to od lat. *caput* ‘hlava’. Srov. →kapitál, →kapitola, →kapitula, →kaprál.

**kapitola** ‘oddíl knihy’. Z lat. *capitulum*, což je zdobnělina od *caput* ‘hlava’ (srov. i č. *hlava* tv., *záhlaví* ap.). Rozlišení *kapitola* a →kapitula je až pozdější, ve stč. se obě formy používaly s oběma významy. Srov. →kapitulovat.

**kapitula** ‘sbor kanovníků’, kapitulní. Z lat. *capitulum*, zdobněliny od *caput* ‘hlava’ (podle vysokého postavení členů tohoto sboru). Srov. →kapitola, →kapitán.

**kapitulovat** ‘vzdát se’, kapitulace, kapitulace, kapitulant. Přes fr. *capituler* ze střlat. *capitulare* ‘sepsat smlouvu (podle jednotlivých bodů)’ od *capitulum* ‘kapitola, hlavička’. Srov. →kapitola.

**kaple**, kaplička, kaplan. Přes něm. *Kapelle* ze střlat. *capella*, což je vlastně zdobnělina od *cappa* ‘kapuce, plášť s kapucí’. Původně (kolem r. 660) se tak označovalo místo v Tours uchováající jako relikvii plášť sv. Martina, u něhož franští králové zřídili menší modlitební místnost, odtud přeneseno na jiné podobné stavby. Srov. →kapela, →kápě. **kápo** ob. ‘vůdce’. Z it. *capo* ‘hlava’ z lat.

*caput* tv. Srov. →kapitán, →kaprál.

**kapota** ‘kryt motoru’. Z fr. *capote* od *cape* ‘plášť (s kapucí)’ od lat. *cappa* ‘kapuce, plášť s kapucí’. Srov. →kápě, →kaple.

**kapoun** ‘vykleštěný kohout’. Stč. *kapūn* ze střhn. *kappūn* ze stfr. *capon* a to z lat. *cāpo*, *cāpus* tv.

**kapr**, kapřík, kapří. Všesl. - p. *karp*, r. *karp* (r.d. *kórop*), s./ch. *krāp*. Psl., ne zcela jistě *\*korpō* (B8) dalo očekávané výsledky jen v jsl. a částečně vsl., zatímco jinde jde asi o výpůjčky z něm. *Karpfen*. V č. došlo k přesmyku souhlásek -*rp* > -*pr*. Z germ. je i střlat. *carpa*, odtud se pak slovo šířilo dále (angl. *carp*, fr. *carpe*). Slovo asi pochází z nějakého neznámého jazyka alpské a dunajské oblasti, kde je kapr domovem.

**kapraď**, kapradí, kapradina, kapradinový. Všesl. - slk. *papraď*, p. *paproć*, r.d. *páporot*, s./ch. *pāprāt*. Psl. *\*paportō* (B8) (v č. došlo k disimilaci *pap- > kap-*) má nejblíže k lit. *papartis* tv., *pa-* je zřejmě předp. (viz →pa-). Dále je příbuzné →pero, něm. *Farn* ‘kapradí’, lit. *spārūnas* ‘křídlo’, sti. *parṇā* ‘list’, vše od ie. *\*per-* ‘letět’. Jde tedy o rostlinu s křídlatými listy (HK).

**kaprál** zast. ‘desátník’. Z fr. *caporal* z it. *caporale* od *capo* ‘hlava’ z lat. *caput* tv. Srov. →kápo, →kapitán.

**kapric** hov. ‘vrtoch’. Přes něm. *Kaprice* z fr. *caprice* a to z it. *capriccio* tv. asi ze staršího *caporiccio* ‘přání, vůle’ od *capo* ‘hlava’ z lat. *caput* tv. Srov. →kaprál.

**kapsa**, kapsička, kapesní, kapesník, kapsář. Z lat. *capsa* ‘pouzdro, schránka’ od *capere* ‘jímat, brát’. Srov. →kapsle, →kasa, →kapacita.

**kapsle** ‘pouzderko s výbušninou; obal na léčiva’, kapslík, kapslíkový. Z něm.

*Kapsel* a to z lat. *capsula*, což je zdrobnělina od *capsa* (viz →kapsa).

**kapuce.** Z něm. *Kapuze* z it. *cappuccio* ze střlat. *caputium*. Asi od lat. *cappa* tv. (viz →kápě), ale lid. etym. (D2) přikloněno k lat. *caput* ‘hlava’.

**kapusta,** kapustička, kapustový. Asi přes střhn. *kappuz*, *kappūs* ze střlat. \**caputia* ‘hlávka’ od lat. *caput* ‘hlava’ (srov. →kapuce). Vzhledem k zakončení je pravděpodobná kontaminace (D3) se střlat. *compos(i)ta* ‘kyselé zelí’, vlastně ‘něco složeného’ (Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. →kompot, →kompot.

**kaput** ob. ‘zničený’. Z něm. *kaputt* z fr. *capot*, což byl původně karetní výraz nejistého původu, snad od prov. *cap* ‘hlava’. Ze spojení jako *être capot* ‘nemít ani štych’ či *faire capot* ‘překotit, porazit’ pak vzešel dnešní význam.

**kar** ‘ledovcový kotel’. Z něm. *Kar* ze sthn. *kar* ‘nádoba’ z germ. \**kaza-*. Další původ není jistý, srov. →kastlík.

**kára.** Stč. zpravidla *káry* (mn.). Ze střhn. *karre* ‘kára, trakař’ z lat. *carrus* ‘vůz’ původu keltského. Srov. z téhož zdroje i angl. *car* ‘auto, vůz’.

**karabáč.** Slk. *korbáč*, p. *korbacz*, r.d. *karbáč*, sln. *korobáč*, b. *gärbač*. Východiskem je tur. *kyrbač* tv., cesty převzetí a příčiny rozrůznění forem nejsou známy. Slk. a p. podoba jsou z maď. *korbács*.

**karabina** ‘kulovnice s krátkou hlavní; očko k zavěšování’, karabinka, karabinový, karabiník. Z fr. *carabine* tv., jehož další původ není jistý. Původně (kolem r. 1600) jméno vlámských jezdců (Ma<sup>2</sup>).

**karafa** ‘široká lahev s úzkým hrdlem’. Z it. *caraffa* a to z ar. *garrāfa* tv. od

*garafa* ‘nabírat, čerpat’.

**karafiát,** karafiátový. Ve starší č. *karioffilát*. Z it. *gariofilata* a to z ř. *karyófyllon*, doslova ‘orechový list’, z *káryon* ‘orech’ a *fýllon* ‘list’, což však může být lid. etym. z nějakého slova přejatého z východu.

**karambol** ‘náraz kulečnickové koule na dvě ostatní; srážka’, karambolový. Přes fr. *carambole* ze šp. *carambola* ‘červená koule v kulečnicku’ podle stejnojmenného stromu a jeho plodu podobného pomeranči, jehož název do šp. přišel přes port. z jihových. Asie.

**karamel** ‘pálený cukr’, karamela, karamelový. Z fr. *caramel* ze šp. *caramelo* tv. Východiskem jsou střlat. formy *canamella*, *calamella*, *canna mellis* aj. ‘cukrová třtina’, které ukazují na kontaminaci (D3) dvou základů - jeden vychází z lat. *calamus* (zdrobnělina *calamellus*) ‘rákos, stéblo’ (srov. →kalamář), druhý ze spojení lat. *canna* ‘třtina’ a *mel* ‘med’ (srov. →kanál, →kanon).

**karanténa** ‘dočasná izolace (při infekční nemoci)’, karanténí. Z fr. *quarantaine* ‘čtyřicítka (dní)’ od *quarante* ‘čtyřicet’. Délka izolace byla stanovena původně na 40 dní (snad podle čtyřicetidenního pobytu Krista na poušti).

**karas** ‘druh sladkovodní ryby’. Všesl. - p. *karás*, r. *karás*’, s./ch. *kārās*. Psl. \**karasъ* nemá jasný původ. Něm. *Karlsruhe* tv. je ze slov., odtud dále nlat. *carassius*. Uvažuje se o ‘praevropském’ původu (Ma<sup>2</sup>, HK), podobná slova však jsou v některých uralských (udmurtské *karaka*) i altajských jazycích (tat. *kārākā*).

**karát** ‘jednotka ryzosti zlata’. Přes něm. *Karat*, fr. *carat* z it. *carato* a to z



ar. *qīrāt* z ř. *kerátion* 'svatojánský chléb' od *kéras* 'roh'. Jader z luskovitých plodů stromu rohovníku (svatojánský chléb) se užívalo k jemnému odvažování zlata a jiných drahých kovů; strom je nazván podle rohovitého tvaru lusků.

**kárát**, kárný, káravý, karatel, karatelský, pokárat. Všesl. - p. *karać*, r. *karát*, s./ch. *káratī*. Psl. *\*karati* je odvozeno od *\*koriti* (→kořit) obvyklým zdložením v kořeni (B5). Srov. např. →hárat - →hořet.

**karate** 'způsob sebeobrany užívající úderů a kopů', karatist(k)a, karatistický. Z jap. *karate* z *kara* 'prázdný' a *te* 'ruce'.

**karavan** 'obytný vůz, auto s obytným přívěsem'. Z angl. *caravan* tv. a to přeneseně z *caravan* 'karavana' (viz →karavana).

**karavana** 'výprava cestujících na poušti', karavanový. Přes it. *caravana* z per. *kārwān* tv., jež snad vychází ze sti. *karabhāh* '(mladý) velbloud'.

**karavela** 'lehčí plachetnice bez vesel'. Z it. *caravela* ze šp. *carabela*, což je zdrodnělina z pozdnělat. *carabus* z ř. *kárabos* 'koráb'. Srov. →koráb.

**karban** 'náruživé hraní karet', karbaník, karbanický, karbanit, prokarbanit. Jen č. Ze stílat. *corbona*, *corbanum* 'schránka na chrámové peníze' asi z hebr. *korbān* 'obětní dar'. V 16. st. byla *korbona* 'nádobna na losy' při loteriích, které se pořádaly na tržištích - odtud se slovo stalo označením hazardní hry vůbec (Ma<sup>2</sup>).

**karbanátek**, karbanátkový. Z něm. nár. *Karbenatl*, *Karbonade* ap. z fr. *carbonade* z it. *carbonata*, vlastně 'maso pečené na uhlí', od it. *carbone* 'uhlí' od

lat. *carbō*. Srov. →karbon, →karburátor.

**karbid** 'sloučenina uhlíku s jiným prvkem'. Uměle k lat. *carbō* 'uhlí' (srov. →karbon, →karbol).

**karbol** 'roztok kyseliny karbolové', karbolový. Uměle k lat. *carbō* 'uhlí' (srov. →karbid, →karbon).

**karbon** 'útvár prvohor; usazenina z tuhých paliv'. Uměle od lat. *carbō* (gen. *carbōnis*) 'uhlí' (srov. →karbol, →karbanátek).

**karborundum** 'tvrdý karbid křemíku'. Spojením lat. *carbō* 'uhlí, uhel' (srov. →karbon) a *corundum* (viz →korund).

**karburátor** 'zařízení pro vytváření zápalné směsi ve spalovacích motorech'. Z fr. *carburateur* od *carbure* 'uhlovodík' a to k lat. *carbō* 'uhel, uhlí'. Srov. →karbon, →karbanátek.

**karcer** 'uzavření žáka ve škole jako trest (na dřívějších školách)'. Z lat. *carcer* 'vězení'. Srov. →kancelář.

**karcinom** 'zhoubný nádor'. Přes lat. z ř. *karkínōma* od *karkínos* 'rak, rakovina'. Srov. →kancerogenní.

**kardan** 'kloubové spojení hřídelů', kardanový. Podle vynálezce, it. přírodovědce *Cardana* († 1576).

**kardiak** 'osoba trpící srdeční chorobou'. Z lat. *cardiacus* tv. z ř. *kardiakós* od *kardía* 'srdce, útroby'. Srov. →kardio-

**kardinál** 'člen sboru nejvyšších katolických duchovních', kardinálský. Z lat. *cardinalis* 'hlavní, základní (biskup)'. Viz →kardinální.

**kardinální** 'základní, stěžejní'. Z lat. *cardinalis* tv. od *cardō* 'čep u dveří, stěžej, osa'. Srov. →kardinál.

**kardio-** (ve složeninách) 'týkající se srdce'. Z ř. *kardía* 'srdce'. Srov. *kardiolog*, *kardiograf*, *kardiogram* (viz →log,

→graf, →gram).

**karfiol** 'květák', karfiolový. Přes něm. *Karfiol* z it. *cavolfiore* a to z *cavolo* 'zelí' (z lat. *caulis*, *caulus* tv. z ř. *kaulós* 'lodyha, košťál') a *fiore* 'květ' z lat. *flōs* (gen. *flōris*) tv. Srov. →flóra.

**kargo** 'lodní náklad'. Ze šp. *cargo* od *cargar* 'nakládat' z vlat. \**carricare* od lat. *carrus* 'vůz', původu keltského. Srov. →kára.

**kari** 'indická směs mletého koření'. Z angl. *curry* a to z tamilského *kari* 'koření, přísada'.

**kariéra**, kariérista, kariéristický. Z fr. *carrière* z it. *carriera* 'dráha, cesta' ze střlat. (*via*) *carraria* '(cesta) pro vozy' od lat. *carrus* 'vůz'. Srov. →kára, →kargo.

**karikatura** 'zkratkovitá kresba', karikaturista, karikovat, zkarikovat. Z it. *caricatura*, doslova 'přehánění, přehnané nakládání', od *caricare* 'nakládat, přetěžovat' z vlat. \**carricare* od lat. *carrus* 'vůz'. Srov. →kargo, →kára.

**karkule** 'čepec, pokrývka hlavy', karkulka. Jen č. Ze střlat. *caracalla* tv. (Ma<sup>2</sup>, HK), v první části je ř. *kārā* 'hlava'.

**karma** 'průtokový ohřívač vody'. Zkratkové slovo podle výrobce *Karla Macháčka*.

**karmelitán** 'člen mnišského řádu', karmelitka, karmelitánský. Podle hory a pohoří *Karmel* v Palestině, kde byl vybudován již v 6. st. klášter.

**karmín** 'sytě červené barvivo', karmínový. Přes něm. *Karmín* z fr. *carmin* ze střlat. *carminium* a to kontaminací (D3) lat. *minium* 'rumělka' s ar. *qirmizī* 'temně červený' od *qirmiz* 'červenec nopálový' a to ze sti. *kr̥mi-* tv. Srov.

→červ, →červený.

**karneval** 'masopustní slavnosti; maškarní ples'. Z it. *carnevale*, jež se obvykle vykládá ze staršího it. i střlat. *carnelevare* z lat. *carō* (gen. *carnis*) 'maso' a *levāre* 'odejmout' (srov. →masopust). Výklad z *carne vale* 'maso, sbohem' (srov. →vale) je jen lid. etym. (D2).

**káro** 'kostka na látce; kosočtverce v kartách', károvaný. Přes něm. *Karo* z fr. *carreau* 'čtverec' a to přes vlat. \**quadrillum* z lat. *quadrum* tv. Srov. →kádr.

**karoserie** 'svrchní část vozidla'. Z fr. *carrosserie* od *carrosse* 'přepychový vůz' z it. *carrozza* 'kočár' a to asi od lat. *carrus* 'vůz'. Srov. →kára.

**karotka** 'druh mrkve', karotkový. Přes něm. *Karotte* z fr. *carotte* z lat. *carōta* a to z ř. *karōtón*, asi ke *kārā* 'hlava'.

**karta**, kartička, karetní, kartářka. Již stč. Ke Slovanům přišlo z román. jazyků (fr. *carte*, it. *carta*) a tam z lat. *charta*, původně 'tuhý list papýru' (viz →charta). Hrací karty se objevily nejprve v Itálii (přišly z východu), odtud již ve 14. st. k nám (HK). Srov. →karton.

**kartáč**, kartáček, kartáčový, kartáčovat, vykartáčovat, okartáčovat, překartáčovat. Z něm. *Kardätsche* od *kardätschen* 'česat vlnu' z it. *cardeggiare* tv. od *cardo* 'soukenická štětka' z lat. *carduus* 'bodlák' (ke zdrsnění sukna se používal jistý druh bodláku).

**kartel** 'forma monopolu', kartelový. Z něm. *Kartell*, původně 'písemná dohoda (o podmínkách boje ap.)', a to přes fr. *cartel* z it. *cartella* 'vyhláška, výzva', což je zdrobnělina ke *carta* (viz →karta).

**kartezián** 'stoupenec fr. filozofa Des-

carta', karteziánský. Podle lat. podoby jeho jména *Cartesius*.

**kartografie** 'věda o zhotovování map', kartograf, kartografický. Viz →karta a →grafie.

**karton** 'tuhý papír', kartonový. Přes něm. z fr. *carton* z it. *cartone*, což je zveličelé jméno ke *carta* (dále viz →karta).

**kartotéka** 'soubor lístků k systematické evidenci', kartotékový, kartotéční. Uměle utvořeno koncem 19. st., viz →karta a →diskotéka.

**kartoun** 'druh bavlněné látky', kartounový. Z něm. nář. *Kartun* (dnes *Kattun*) a to přes niz. *kattoen* z ar. *quṭūn* 'bavlna' (srov. angl. *cotton* tv.).

**kartuzián** 'člen mnišského řádu', kartuziánský. Podle kláštera založeného ve fr. údolí Chartreuse (lat. *Cartusium*) severně od Grenoblu.

**karusel** zast. 'jezdecká slavnost, kolotoč', karuselový. Z fr. *carroussel* z it. *carosello* 'druh jistě jezdecké hry', jehož další původ není jistý.

**karyatida** 'ženská socha podpírající nějakou stavební konstrukci'. Od ř. *Karyátides* (mn.), vlastně 'karyjské', což byl přídomek kněžek bohyně Artemis v *Karyi* na Peloponésu. Protože prý stranily Peršanům, byly prodány do otroctví a znázorňovány jako podpěry ve stavitelství.

**kasa** ob. 'pokladna', kasovní, kasař, kasiřovat. Přes něm. *Kasse* z it. *cassa* a to z lat. *capsa* 'schránka' (viz →kapsa, srov. →inkaso).

**kasárna**, kasárny, kasárenský, kasárnický. Přes něm. *Kaserne* z fr. *caserne*, původně 'strážní domek', ze stpro. *cazerna* 'místnost pro (čtyři) strážné' a to z vlat. *\*quaderna* 'čtveřice, skupina

čtyř' od lat. *quater* 'čtyřikrát' od *quatuor* 'čtyři'. Srov. →kádr, →čtyři.

**kasat (se)** 'vyhrnovat', vykasat (si), podkasat (si). P.st. *kasać*, r. *kasát'sja* 'dotýkat se', stsl. *kasati se* tv. Psl. *\*kasati (se)* 'dotýkat se' patří k ie. kořeni *\*kes-* 'škrábat, česat' (A6) (srov. →česat). Významový posun lze vysvětlit z protikladných předponových tvarů 'vetknout (oděv za pás)' - 'vykasat (oděv zpoza pasu)'.

**kasematy**, kasemata 'chodby a sklepení v hradbách pevnosti'. Přes něm. *Kasematte* a fr. *casemate* z it. *casamatta*, na jehož původ jsou různé názory.

**kasino** 'podnik provozující hazardní hry'. Původně 'hostinský podnik pro uzavřenou společnost' z it. *casino* 'společenský dům', což je zdrobnělina ke *casa* 'dům' z lat. *casa* tv.

**kaskáda** 'stupňovitý vodopád', kaskádový, kaskádovitý. Z fr. *cascade* z it. *cascata* 'vodopád' od *cascare* 'padat' z vlat. *\*cāsiċāre* od lat. *cadere* (příč. trp. *casus*) tv. Srov. →kadence.

**kaskadér**, kaskadérský. Z fr. *cascadeur*, nejprve ve významu 'větroplach', pak 'skokan - akrobat' a dnešní význam. Dále viz →kaskáda.

**kasta** 'uzavřená společenská skupina', kastovní, kastovnictví. Přes něm. *Kaste*, fr. *caste* z port. *casta* '(čistá) rasa, rod' (portugalští mořeplavci tak v 16. st. označili skupiny v přísně rozdělené hinduistické společnosti) a to z lat. *castus* '(mravně) čistý, posvátný'.

**kastaněty** 'drobný rytmický nástroj'. Ze šp. *castañeta*, což je zdrobnělina ke *castaña* 'kaštan' (podle podoby). Dále viz →kaštan.

**kastelán** 'správce hradu', kastelánský. Ze střlat. *castellanus* tv., původně adj.

‘patřící k hradu’, od lat. *castellum* ‘hrad, tvrz’. Srov. →kostel.

**kastlík** ob. ‘skříňka, schránka (na dopisy)’. Z něm. *Kastel, Kästlein*, což je zdobnělina od *Kasten* ‘skříň’. Původ není zcela jasný, snad z germ. \**kaza-* ‘nádoba’ (viz →kar). Srov. →kašna.

**kastrace** ‘vykleštění’, kastrovat, kastrát. Z lat. *castratio* tv. od *castrare* ‘vyklestit’.

**kastrol** ‘nízká nádoba na vaření’, kastrolek/kastrůlek, kastrolový. Z fr. *casse-rolle*, což je zdobnělina od *casse* ‘mísa’ z vlat. *cattia* tv. k lat. *catinus* ‘mísa, talíř’.

**kaše**, kašička, kašovitý. Všesl. - p. *kasza*, r. *káša*, s./ch. *káša*, stsl. doložena zdobnělina *kašica*. Psl. \**kaša* (z \**kas-ja* (B3)) má více výkladů - bývá spojována s lit. *kóšti* ‘cedit’ (Ma<sup>2</sup>), s →kvasit, →kysat, či s rozšířeným ie. kořenem \**kes-* ‘sekat, tlouci, škrábat aj.’ (srov. např. →česat, →kosa). Vzhledem k nejstaršímu způsobu přípravy tohoto pokrmu (drcení obilovin bez další úpravy) se zdá být nejpřesvědčivější výklad poslední.

**kašel**, kašlat, zakašlat, odkašlat (si), prokašlat, vykašlat (se), nakašlat, pokašlávat. P. *kaszel*, r. *kášel*’, s./ch. *kášalj*. Psl. \**kašoblo* (z \**kās-l-iō-*) souvisí s lit. *kóšti* ‘kašlat’, *kosulys* ‘kašel’, sthn. *hwu-osto* (něm. *Husten*) tv., alb. *kollë* i sti. *kāsa-* tv., vše z ie. \**k<sup>u</sup>ās-* (A3) onom. původu.

**kaširovaný** ‘napodobený (z lepenky či jiné hmoty)’. Od *kaširovat* ‘napodobovat, polepovat (lepenkou)’ z něm. *kaschieren* ‘tajit, schovávat’ z fr. *cacher* tv. z vlat. \**coācticare* ‘stlačit’ k lat. *cōgere* (příč. trp. *coāctus*) ‘shromažďo-

vat, tísnit’ (viz →ko<sup>-1</sup> a →agenda).

**kašmír** ‘jemná vlněná látka’, kašmírový. Podle *Kašmíru*, území v severní Indii, kde se chová zvláštní druh dlouhosrsté kozy.

**kašna**, kašnový. Ve starším jazyce též ‘truhlice na obilí ap.’ Z něm. (*Wasser*)*kasten*, vlastně ‘vodní schránka, nádrž’. Dále viz →kastlík.

**kašpárek**, kašpar, kašpárkovský, kašpařina. Podle něm. *Kasper(le)*, což byla oblíbená komická figurka na vídeňských lidových divadlech, jméno podle jednoho ze Tří králů.

**kaštan**, kašánek, kaštanový. Z lat. *castanea* a to z ř. *kástana* (pl.), jehož další původ je nejasný. Spojuje se s ř. místními jmény *Kastanis*, *Kastanée*, ale tam jde nejspíš o pojmenování podle stromu.

**kat**, katovský, katyně, rozkatit se. Jen zsl. (slk., hl., p. *kat*), málo jasné. Nejčastěji se odvozuje od psl. \**katati* (srov. r. *katát* ‘jezdit, válet, točit, dělat s vervou’), které je však dnes jen vsl. (srov. příbuzné →kácet, →kotit). Významová paralela se hledá v lat. *torquere* ‘točit, kroutit, valit, mučit’, *tortor* ‘mučitel, kat’.

**kát se**, pokání, kající, kající. Všesl. - p. *kajać se*, r. *kajat’sja*, s./ch. *kājati se*, stsl. *kajati se*. Psl. \**kajati (se)* (B9) souvisí s av. *kāy-* ‘splácet, pykat’, sti. *čágate* ‘trestá, mstí’ (dále srov. →cena) z ie. \**k<sup>u</sup>ei-*/\**k<sup>u</sup>oi-* ‘pykat’, jež je zřejmě totožné s týmž kořenem s významem ‘dbát, pozorovat’ (srov. →číst). Srov. i →kážeň.

**kata-** předp. Z ř. *katá* ‘dolů, s(e), pod, proti, zcela’. Srov. →katastrofa, →katalog, →katedra, →kategorie.

**katafalk** ‘podstavec na vystavení rakve’.

Přes něm. *Katafalk* a fr. *catafalque* z it. *catafalco* a to z vlat. \**catafalcum*, jehož původ je nejistý. Snad z ř. *katá* (→kata-) a lat. *fala* ‘(vysoké) lešení’.

**katakomyby** ‘podzemní chodby, podzemní pohřebiště’. Z it. *catacombe* z pozdnělat. *catacumbae* tv. a to snad z ř. *katá* (→kata-) a *kýmbē* ‘nádoba, vyhloubení’. Původně (kolem r. 400) se tak označoval jen hřbitov sv. Sebastiana na římské Via Appia.

**katalog** ‘seznam’, katalogový, katalogizovat, katalogizace. Přes lat. *catalogus* z ř. *katálogos* tv. z *katá* (→kata-) a *légō* ‘čtu, sbírám’ (srov. →log).

**katalýza** ‘urychlení chemické reakce’, katalyzační, katalyzátor. Z angl. *catalysis* a to podle ř. *katálysis* ‘rozpuštění, zrušení, ukončení’ z *katá* (→kata-) a *lýō* ‘uvolňuji’. Srov. →analýza.

**katamaran** ‘plavidlo se dvěma trupy’. Z angl. *catamaran* a to z tamilského *kaṭṭa* ‘vázat’ a *maram* ‘kmen, dřevo’.

**katan**, katanský. Obvykle se odvozuje od →kat (HK), ale vzhledem k dochovanému nř. významu ‘voják’ není vyloučeno převzetí z maď. *katona* tv. (Ma<sup>2</sup>) a následné sblížení se slovem *kat*.

**katapult** ‘vrhací stroj’, katapultovat (se). Z lat. *catapulta* z ř. *katapéltēs* tv. od *katapállō* ‘metám’ z *katá* (→kata-) a *pállō* ‘pohybují, mávám, vrhám’.

**katár** ‘zánět sliznice’. Z lat. *catarrhus* z ř. *katárrhous* ‘rýma, odtékání’ od *katarrhéō* ‘odtékám’ z *katá* (→kata-) a *rhéō* ‘teču’. Srov. →rýma.

**katarze** ‘vnitřní duševní očista’, katarzní. Z ř. *kátharsis* ‘očištění, osvobození’ od *kathairō* ‘očišťuji, zbavuji viny’ od *katharós* ‘čistý, zdravý, volný’.

**katastr** ‘soutis pozemků’, katastrální. Z něm. *Kataster* a to z it. *catasto*

‘(daňový) rejstřík’, jež pochází nejspíš z byzantsko-ř. *katástichon* ‘rejstřík, seznam’; srov. →kata- a ř. *stíchos* ‘řádka’.

**katastrofa**, katastrofický. Z ř. *katastrofé* ‘převrat, konec, pád, záhuba’ z *katastréfō* ‘převracím, strhávám’ z *katá* (→kata-) a *stréfō* ‘otáčím, obracím’. Srov. →strofa, →apostrof.

**kařata** expr. Viz →gatě.

**katedra** ‘učitelský stůl; základní pracoviště vysoké školy’, katedrový. Z lat. *cathedra* z ř. *kathédra* ‘sedadlo, stoličce’ z *katá* (→kata-) a *hédra* ‘sedadlo, místo’ od *hézomai* ‘sedím’. Srov. →katedrála, →sedět.

**katedrála** ‘gotický chrám, hlavní biskupský kostel’, katedrální. Ze střlat. (*ecclesia*) *cathedralis* ‘(kostel) sídelní’ od lat. *cathedra* ‘stoličce, sídlo’ (viz →katedra).

**kategorie** ‘pojmová skupina, třída; základní pojem’, kategorizovat, kategoriální, kategorický ‘rozhodný’. Z lat. *catēgoria* z ř. *katēgoría* ‘výpověď, obžaloba’ (ve filozofickém významu zavedeno Aristotelem) od *katēgoréō* ‘obviňuji, vypovídám’ z *katá* (→kata-) a *agoreúō* ‘mluvím (veřejně)’ od *agorá* ‘náměstí, shromáždění’ od *ageíro* ‘shromážděuji’. Srov. →alegorie, →fantazmagorie.

**katechismus** ‘základní učebnice náboženství’, katecheta, katecheze. Ze střlat. *catechismus*, jež vychází z ř. *katēchizō* ‘vyučuji’ od *katēchēō* ‘vyučuji, znám (kolem dokola)’ z *katá* (→kata-) a *ēchēō* ‘znám’. Srov. →echo.

**katétr** ‘cévka (k vyprazdňování měchýře ap.)’. Z ř. *kathetēr* tv. od *kathíēmi* ‘sesílám, odvádím’ z *katá* (→kata-) a *híēmi*

‘posílám, vylévám’.

**kation(t)** ‘ion(t) s kladným nábojem’. Viz →kata- a →ion(t), srov. →anion(t).

**katoda** ‘záporná elektroda’, katodový. Z angl. *cathode* (pojmenoval angl. fyzik Faraday r. 1834) podle ř. *káthodos* ‘cesta zpátky’ z *katá* (→kata-) a *hodós* ‘cesta’. Srov. →anoda, →metoda.

**katolický**, katolík, katolictví, katolicismus, katolizovat, katolizace. Z pozdnělat. *catholicus* ‘(vše)obecný’ z ř. *katholikós* tv. od *kathólou* ‘vcelku, vůbec, (vše)obecně’ z *katá* (→kata-) a *hólos* ‘celý’. Srov. →holocaust, →hologram.

**katr** ob. ‘mřížové dveře’, slang. ‘rámová pila; prohazovačka’. Z něm. *Gatter* ‘mříž’, jež asi vychází z ie. *\*ghedh-/\*ghodh-* ‘spojit’ (srov. →hodit se).

**kauce** ‘záruka’, kauční. Z lat. *cautiō* ‘opatrnost, záruka’ od *cavēre* (příč. trp. *cautus*) ‘mít se na pozoru’. Srov. →čít.

**kaučuk** ‘surovina k výrobě gumy’, kaučukový, kaučukovník. Přes fr. *caoutchouc* a šp. *cauchuc* z řeči amerických Indiánů rovníkové oblasti (snad Peru).

**kauza** ‘(právní) případ’, kauzální ‘příčinný’, kauzalita. Z lat. *causa* ‘příčina, důvod, právní záležitost’.

**káva**, kávový, kávovník, kávovina, kavárna, kavárenský, kavárník. Z tur. *kahve* z ar. *qahwa*, snad podle habešského kraje *Kaffa*, kde kávovník divoce roste. V nár. obrození se tato podoba (přejatá snad přes p. či s./ch.) prosadila, protože působila ‘slovanštěji’ než podoba s -f- (srov. →kafe) (Ma<sup>2</sup>).

**kavalec** ‘prosté lůžko z prken’. Asi přes něm. *Kavallett* z it. *cavalletto* ‘podstavec, (dřevěná) koza’, což je zdrobnělina od *cavallo* ‘kůň’ z lat. *caballus* tv. Srov.

→kavalerie.

**kavalerie** zast. ‘jezdeckvo’. Z fr. *cavalerie* z it. *cavaleria* tv. od *cavallo* ‘kůň’ z lat. *caballus* tv. Srov. →kavalír, →kobyla.

**kavalír** ‘ušlechtilý a dvorný muž, rytíř’. Přes něm. *Kavalier* z fr. *cavalier* z it. *cavaliere* ‘jezec, rytíř’ od *cavallo* ‘kůň’ (viz →kavalerie).

**kaviár** ‘konzervované jeseteří jikry’, kaviárový. Přes něm. a fr. z it. *caviario*, *caviale*, jež je asi přejato z tur. *havyar*. Do Evropy se kaviár dostal v pozdním středověku obchodními styky s Levantou.

**kavka**, kavčí. P. *kawka*, r.d. *kávka*, ch. *kávka*. Psl. *\*kavška* je onom. původu, srov. lit. *kóvas* ‘havran’ i *kiáuškė* ‘kavka’, dále i →havran a →káně.

**kazajka** ‘lehký krátký kabát’. Asi z něm. *Kasack* ‘třčtvrteční blůza nošená přes sukni’ z fr. *casaque* ‘druh blůzy’ vedle *casacquin* tv., vše asi z per. *kazagand* tv.

**kázat**, kázání, kazatel, kazatelský, kazatelna, ukázat, nakázat, dokázat, důkaz, zakázat, zákaz, rozkázat, rozkaz, přikázat, přikázání, poukázat, poukázka, výkaz, vzkaz aj. Věsl. - p. *kazác*, r. *kazát’(sja)* ‘ukazovat (se)’, s./ch. *kázati* ‘řící’, stsl. *kazati* ‘ukazovat, poučovat, prikazovat’. Psl. *\*kazati* není přesvědčivě vyloženo. Nejčastěji se spojuje se sti. *kāšate* ‘zjevuje se, svítí’, av. *ākasat* ‘uviděl’ z ie. *\*k<sup>u</sup>ēk-* ‘jevit se’ (A3, A1), nejasné je však -z- místo -s-. Vývoj významu by byl ‘ukazovat’ → ‘hlásat, poroučet’. Srov. →kážeň.

**kážeň**, kážeňský, káznice, ukáznit, ukázněný. Stč. i *kazn*, *kazň*, *kázen*, též ve významu ‘pokárání, trest’, stp. *kažn*, str. *kaznъ*, sln. *kázen*, stsl. *kaznъ* tv. Psl. *\*kaznъ* se obvykle vykládá z *\*kazati* (viz →kázat, srov. r. *nakazát*) ‘po-

trestat'), vývoj významu by byl 'ukazovat, poroučet' → 'napomínat, trestat'. Spojení s →kát se (příp. -zn jako v →bázeň) vyhovuje významově lépe, ale jsou tu problémy hláskoslovné (B9).

**kazeta** '(ozdobná) skříňka, krabička'. Z it. *casetta*, což je zdobnělina od *cassa* (viz →kasa).

**kazit**, kaz, kazivý, pokazit, překazit, překážet, překážka, zkazit, zkáza, nakažit, nakažlivý, nákaza. P. *kazić*, r.d. *kazít*, sln. *kaziti*, stsl. *kaziti*. Psl. *\*kaziti* nemá přesvědčivé souvislosti. Spojuje se s psl. *\*čeznǫti* 'mizet, zanikat', příbuzná slova se hledají i v lit. *kežėti* 'kysnout' (Ma<sup>1</sup>, HK) či *gožėti*, *gožėti* 'kazit se (o pivu)' (Ma<sup>2</sup>).

**každý** zájm., každický. P. *každy*, r. *káždyj*, stsl. *kǫzъdo*. Psl. *\*kǫzъdo* se skládá ze zájmena *\*kǫ* (viz →kdo), které se původně skloňovalo, a nesklonného -*zъdo*, které se obvykle vykládá ze spojení částic →že a -*de/-do* (viz →kde), ale také od psl. *\*žьdati* 'očekávat' (srov. lat. *quilibet* 'kdokoli' z *quī libet*, vlastně 'kdo je libo') (Ma<sup>2</sup>). V novějších slov. jazycích se ohýbání přesunulo na konec slova, náslonné *ka-* je buď tvar ž.r., nebo analogie (D1) podle →kam, kak (→jak<sup>1</sup>).

**kbelík**, kbelíček. Stč. *kbel*, *kbelec*, p.st. *gbet*, r.st. *kobel*, s./ch. *kábo*. Psl. *\*kǫbьlǫ* je výpůjčkou ze sthn. *\*kubil* (doloženo ve formě *miluhkubilo* 'vědro na dojení') a to ze střlat. *cubellum*, *cupellum*, což je zdobnělina od lat. *cūpa* 'sud, džber'. Srov. →kýbl, →kupole, →kofilk.

**kdákat**, kdákání, zakdákat. Onom.

**kde** přísl. Všesl. - p. *gdzie*, r. *gde*, sln. *kje*, ch. *gdjě*, stsl. *kǫde*. Psl. *\*kǫde* vychází z ie. tázacího zájmenného kmene *\*k<sup>u</sup>*-

(srov. →kdy, →kdo) a místní částice *\*-d(h)e* (srov. →zde). Stejně tvoření je např. v av. *kudā*, lat. *ubi* tv. (A2), s jiným rozšířením v lit. *kur* tv.

**kdo** zájm. Všesl. - hl. *štó*, p., r. *kto*, s./ch. *tkǫ*, stsl. *kǫto*. Psl. *\*kǫto* je rozšířeno zdůrazňovací částicí -*to* (srov. →co) (v č. je -*do* podle →kde, →kdy). Původní nerozšířené *\*kǫ* je vidět v pádových tvarech (*koho*, *komu* ap.). Východiskem je ie. tázací zájmenný kmen *\*k<sup>u</sup>o-* (A3), který je např. i v lit. *kàs* 'kdo, co', gót. *hwas* 'kdo', lat. *quī* (ze stlat. *quoi*) 'který', sti. *káh* 'kdo'. Srov. i →který, →kolik, →každý, →kěž, →kýžený.

**kdoule** 'dýně'. Všesl. - slk. *dula*, p.d. (*g*)*dula*, str. *gdunja*, s./ch. *dūnja*. Psl. *\*kǫdun'a* (se zsl. variantou *\*kǫdul'a*) je výpůjčka z ř. (viz →dýně).

**kdy** přísl., když. Všesl. - slk. *kedy*, p. *kiedy*, *gdy*, r. *kogdá*, sln. *kdáj*, s./ch. *kǫd*, *káda*, stsl. *kogda*, *kǫgda*. Psl. *\*kǫgda*, *\*kǫ(g)da*, *\*kǫ(g)dy* má v první části stejné *\*kǫ* jako →kdo, →kde, k výkladu druhé části viz →tehdy. Příbuzné útvary jsou lit. *kadà*, sti. *kadā* tv.

**kebule** zhrub. 'hlava'. Slk. *gebul'a*. Snad z něm. arg. *Köpel* tv. od *Kopf* 'hlava'.

**kecat**, kec, kecal, kecnout, nakecat, pokecat (se), zakecat (se), ukecat, ukecaný, vykecat (se), prokecnout. Jen č. Snad z nář. *kycati* 'házet, upustit', jež je z *\*kyd-sati* (viz →kydat) (Ma<sup>2</sup>).

**kecky** (mn.) 'plátěné šněrovací boty s gumovou podrážkou'. Podle am. firmy *Keds*, která je původně vyráběla.

**kečup**, kečupový. Z angl. *ketchup* a to z čín. *kětsiap* 'rybí omáčka', případně z indonéského *ketjap* 'sójová omáčka'.

**kedluben**, kedlubna, kedlubnový. Z něm. nář. *Kellrūben* z něm. *Kohlrübe*

‘tuřín’, *Kohlrabi* ‘kedluben’ (srov. slk. *kaleráb* přes maď.), obojí z it. *cavolo rapa* tv. z lat. *caulus* ‘zelí’ (viz →karfiol) a *rāpa* (viz →řepa).

**kefir** ‘kysané mléko’, keřirový. Z b. či r. *kefir* a tam přejato z nějakého jazyka kavkazské oblasti, přesný zdroj neznámý (srov. megrelské *kipuri*, oset. *Кæпы* tv.).

**kejhat**, ob. kejhák ‘krk’. Onom., podle husího křiku.

**kejklad** hov. ‘viklat’. Též v podobách *kýklad* (*se*), *kynklad* (*se*) ap. Stejně jako →kejkle asi převzetí z něm. *gaukeln* ‘těkat, poletovat’, lze však myslet i na kontaminaci (D3) domácích slov →kývat a →viklat.

**kejkle** ‘kouzelnické kousky, triky’, kejklíř, kejklířský, kejklířství. Stč. *kajklěř*, *kauklěř*. Z něm. *gaukeln* ‘těkat, provádět kouzelnické kousky’ nejasného původu. Srov. →kejklad.

**keks** ‘sušenka’. Z angl. *cakes*, což je pl. od *cake* ‘druh sladkého pečiva’, jež je příbuzné s něm. *Kuchen* ‘koláč, zákusek’. Další etym. souvislosti nejsou zřejmé.

**kel** ‘vyčnívající zub některých savců’. P. *kiet*, r. *klyk*, sln. *kel*, s./ch. *kàljak*. Psl. *\*kǫlǫ* je odvozeno od *\*kolti* (viz →kláti).

**kelímek**, kelímkový. Převzato Preslem z p. *kielimka* ‘rendlík’ (nejprve ve významu ‘nádoba chemičná’ (Jg)). Další stopy ukazují na polské převzetí z východu (tur.), ale výchozí slovo není jisté.

**kemp** ‘tábořiště’, kempink, kempovat. Z angl. *camp* ‘tábor’ a to z lat. *campus* ‘pole’. Srov. →kampaň.

**kentaur** ‘mytologická bytost, napůl člověk, napůl kůň’. Z ř. *kéntauros* tv., je-

hož další původ není jasný.

**kepr** ‘druh tkaniny se zvláštní vazbou’, keprový. Přes něm. z niz. *keper* ‘křížování’.

**keramika**, keramický, keramik. Z fr. *céramique* a to z ř. *keramikē* (*téchnē*) ‘hrnčířské (umění)’ od *keramikós* ‘hliněný, hrnčířský’ od *kéramos* ‘hrnčířská hlína, nádoba’ a to od *keránnymi* ‘mísím, slévám’.

**keř**, keřík, keříček, keřový, keřovitý, křoví, křovinatý, zákeřný. P. *kierz*, str. *korb*, *kǫrb*. Psl. *\*kǫrb* souvisí s →kořen (*\*kor-* se oslabilo v *\*kǫr-*), původní význam byl asi ‘odnož, postranní výhonek’ (Ma<sup>2</sup>).

**k eser** ‘malá rybářská síť’. Z dněm. *Keser* a to zřejmě (přes dán. *ketser*) z angl. *catcher* tv. od *catch* ‘chytat’.

**keson** ‘potápěcí zvon’. Z fr. *caisson* od *caisse* ‘bedna, schránka’ z lat. *capsa*. Srov. →kapsa, →kasa.

**kešú** ‘druh tropického oříšku’. Z angl. *cashew*, fr. *cajou* z port. *acajou* z jazyka brazilských Indiánů.

**keřas** zast. ‘šmelinář’. Z něm. *Ketten(händler)* ‘řetězový obchodník’ od *Kette* ‘řetěz’ z lat. *catēna* tv.

**kéž** část. Složeno ze zájm. *ké* a část. →že. *Ké* je tvar stř. rodu zájm. *ký* ‘který, jaký’ z psl. *\*kǫjb* (srov. →kdo), který ustrnul nejprve v tázací přísl. s významem ‘což(pak)’ a pak dokonce v částici vyjadřující přání (podrobně Ma<sup>2</sup>). Srov. →kýžený.

**khaki** ‘olivově zelený’. Z angl. *khaki*, jež bylo v 19. st. přejato z urdštiny, tam z per. *khākī* ‘(vypadající) jako prach, země’ od *khāk* ‘prach, země’.

**kibic** ob. ‘kdo přihlíží a radí při hře v karty’, kibicovat. Z něm. *Kiebitz* tv., původně ‘čejka’ (argotická metafora asi



na základě varovného křiku, podle něhož je v něm. čejka pojmenována).

**kiks** ob. 'selhání, výpadek', kiksnout. Zdá se, že nejprve se objevilo v hudbě ve významu 'vydat nepodařený tón' z něm. *gicksen* 'vydat lehký výkřik', potom v kopané asociací s angl. *kick* 'kopnout' ve významu 'ukopnout se', odtud pak i do dalších oblastí.

**kilo**, kilový, kilovka. Zkráceno z *kilogram* (viz →kilo-).

**kilo-** (ve složeninách) 'tisíc'. Z ř. *chilioi* tv., r. 1790 zavedeno do metrického systému. Srov. *kilogram*, *kilometr*, *kilohertz*, *kilowatt* ap.

**kimono** '(japonský) volný oděv se širokými rukávy', kimonový. Z jap. *kimono* 'oděv' z *ki-ru* 'obléci' a *mono* 'věc'.

**kinematografie** 'filmové umění', kinematografický. Od fr. *cinématographe* 'biograf', což je novotvar bratří Lumièreů z ř. *kūnēma* (gen. *kīnēmatos*) 'pohyb' od *kīnēō* 'pohybují se' a *gráfo* 'píšu' (viz →graf). Srov. →kino, →kinetický.

**kinetický** 'pohybový', kinetika. Z ř. *kīnētikós* 'pohyblivý' od *kīnēō* 'pohybují se'. Srov. →kinematografie.

**kino**. Zkráceno z *kinematograf* (viz →kinematografie). Srov. něm. *Kino*, fr. *cinéma*, angl. *cinema*, šp. *cine*.

**kinžál** 'zakřivená dýka'. Z r. *kinžál* a to z ttat. jazyků (srov. tur. *xanžār*, tat. *kandžar*).

**kiosk** 'stánek', kioskový. Přes něm. *Kiosk* z fr. *kiosque* a to přes it. *chiosco* z tur. *kyōšk* 'zahradní pavilon' z per. *gōše* 'roh, kout'.

**kisna**. Viz →kysna.

**kivi** 'novozélandský nelétavý pták'. Z maorského *kiwi* onom. původu.

**kiwi** 'druh tropického ovoce'. Stejného

původu jako →kivi, asi proto, že ovoce tvarem připomíná vejce uvedeního ptáka.

**klábosit** expr., klábosení, poklábosit. Jen č., ale asi staré (psl. *\*kolbositi*, B8), protože existují překvapivě blízká slova v lit. - *kalbėti* 'mluvit' a dokonce nár. *kalbāsiti* 'bavit se' (Ma<sup>2</sup>). Původ asi onom., srov. např. →blábolit.

**klacek**, klacík, klacíček, klackovitý. Z něm. *Klotz* 'špalek', přeneseně i 'ne-mehlo, neotesanec'.

**kláda**, kládový, kladina. Všesl. - p. *kloda*, r. *kolóda*, s./ch. *klāda*, stsl. *klada*. Psl. *\*kolda* (B8) je odvozeno od *\*kolti* (viz →kláti), *d*-ové rozšíření mají i něm. *Holz* 'dřevo', stisl. *holt* 'lesík' (A4), střir. *caill* 'les' (z *\*kald-*), ř. *kládos* 'větve'.

**kladivo**, kladívko, kladivový, kladívkový, kladivoun. Slk., str. *kladivo* (jinak v zsl. i vsl. chybí), sln. *kládivo*. Psl. *\*kladivo* (vyloučit nelze ani rekonstrukci *\*koldivo*) není příliš jasné. Spojuje se jak s →klást, kladu, tak s →klát (srov. →kláda).

**kladka**, kladkový. Nejspíš od →kláda, původně to byla 'závora (u dveří, na voze ap.)' (Jg), pak i 'zdvihací stroj' (jako jednoduchá kladka asi nejprve sloužil ohlazený kmínek).

**kladný**, klad. Od →klást. Srov. →pozitivní.

**klaka** 'lidé najatí k organizovanému potlesku či vypískání'. Z fr. *claque* tv. od *claquer* 'klapat, tleskat' onom. původu (odtud i č. *klak* 'skládací cylindr'). Srov. →klika<sup>2</sup>.

**klakson** 'houkačka'. Z angl. *klaxon* a to podle firmy *Klaxon* (os. jméno), která toto zařízení první vyráběla.

**klamat**, klam, klamný, klamavý, zkla-

mat, zklamání, oklamat. P. *klamać*, s./ch.d. *kłamać* ‘klamati, houpat’, sln. *klamáti* ‘chodit jako omámený, zmateně mluvit’, jinak v jsl. a vsl. chybí. Psl. *\*klamati* se spojuje s →klímat a →klonit (s jiným rozšířením), významový posun ‘naklánět’ → ‘houpat’ → ‘klamati, lhát’ lze přijmout (srov. č. ob. expr. *houpat něhoho* ‘balamutit’).

**klan** ‘rod, semknuté společenství’. Z angl. *clan* a to z kelt. (gaelského) *clann* ‘potomek, dítě’, jež souvisí s lat. *planta* ‘sazenice, rostlina’.

**klandr** ob. ‘zábradlí’. Z něm. *Geländer*, což je hromadné jméno k *Lander* ‘tyčkový plot’, asi od *Linde* ‘lípa’.

**klanět se**. Z psl. *\*klan’ati* (*se*), všesl. Iterativum (opětovací sloveso) od *\*kloniti* (→klonit).

**klání** ‘utkání, turnaj’. Viz →kláti.

**klapat**, klapot, klapnout, sklappnout, zaklapnout. Všesl., onom. původu, srov. →klepat i něm. *klappern*, angl. *clap* tv.

**klapka**, klapkový. Jako technický termín přejato z něm. *Klappe*, které je ovšem ze stejného onom. základu jako →klapat.

**klaret** ‘druh bílého vína’. Ze stfr. *claret* a to z lat. *clārus* ‘jasný’.

**klarinet**, klarinetový, klarinetista. Z it. *clarinetto*, což je zdrobnělina od *clarino* ‘sólová trubka’, doslova ‘jasně znějící’, od *claro* ‘jasný’ z lat. *clārus* tv. Srov. →klaret, →deklarace.

**klas**, klásek, klasový, poklasný. Všesl. - p. *klos*, r. *kólos*, s./ch. *klās*, stsl. *klasō*. Psl. *\*kolsō* (B8) je příbuzné s alb. *kall* tv. i sthn. *huls* (něm. *Hulst*, angl. *holly*) ‘cesmína’ z ie. *\*kolso-* od *\*kel-* ‘tlouci, bodat, řezat’ (viz →kláti). Původní význam je asi ‘to, co bodá, píchá’ (srov. →osina), méně pravděpodobně ‘to, co

se mlátí’ (HK).

**klasa** ob. zast. ‘třída’. Z něm. *Klasse* (srov. →klasický).

**klasicismus** ‘umělecký směr 18. a 19. st. vycházející z antiky’, klasicistický. Viz →klasický.

**klasický** ‘antický; mající trvalou hodnotu; osvědčený, typický’, klasik, klasika. Podle něm. *klassisch*, fr. *classique* z lat. *classicus* ‘patřící k římské třídě’, přeneseně pak ‘vzorový’, od *classis* ‘(vojenská a občanská) třída’.

**klasifikace** ‘(u)třídění, (o)hodnocení’, klasifikovat. Z fr. *classification*, dále viz →klasický a →fikace.

**klást**, nakládat, náklad, nákladný, zakládat, základ, základní, základna, dokládat, doklad, důkladný, vykládat, výklad, výkladový, přikládat, příklad, příkladný, skládat, sklad, skladovat, skladník, vkládat, vklad, ukládat, úklad, úkladný, podklad, pokládat, odkládat, překládat, rozklad aj. Všesl. - p. *klášć*, r. *klast’*, s./ch.st. *kłasti*, stsl. *klasti*. Psl. *\*klasti* (z *\*klad-ti* (B5)) se spojuje s lit. *klōdas* ‘vrstva’, *klōti* ‘rozkládat, rozprostírat’ a gót. *hlaPan* (A4), něm. *laden*, angl. *load* (stangl. *hladan*) ‘nakládat’, vše z ie. *\*klā-* ‘rozkládat’.

**klášter**, klášterní. Ze střhn. *kloster* ze sthn. *klōster* a to z lat. *claustrum* tv., původně ‘závora, zámek’, od *claudere* ‘zavírat, zamykat’. Srov. →klastrofobie, →klauzura, →klauzule, →klíč.

**klatba** ‘(církvní) prokletí’. Stč. *klatva*, *klátva*, *kletva*, *klétva*, *kladba* aj. s pozdějším rozlišením významu ‘církvní prokletí’ a ‘prokletí, zaklení’ (→kletba). Z psl. *\*kļetva* (B7), viz →klít.

**kláti** zast. ‘bodati, zabíjet, štípat’, klání,

sklát, skolit, proklát, rozeklát, rozeklaný, rozkol. Všesl. - p. *kluč*, r. *kolót*, s./ch. *klāti*, stsl. *klati*. Psl. *\*kolti* (B8) má nejbližší k lit. *kálti* 'bušit, kovat' (B5), dále souvisí s lat. *clādēs* 'porážka', ř. *klāō* 'lámu', alb. *rë-kuall* 'bodlák', východiskem je ie. *\*kel-* 'tlouci, bodat'. Srov. →kláda, →klas, →kel, →klíček, →kolmý, →úkol, →kolohnát.

**klátit (se)**, klátivý, sklátit. Všesl. - p. *klócić*, r. *kolotít*, s./ch. *klátiti*, stsl. *klatiti*. Psl. *\*koltiti* (B8) nejspíš vychází z *\*koltō* 'useknutý kus dřeva' (srov. č. nář. *klát* 'kus dřeva zavěšovaný na krk dobytku, špalek') a to od *\*kolti* (viz →kláti). Původně tedy asi 'pracovat s klátem' (srov. *klátit ořechy*), pak 'kývat se jako klát'.

**klaun**, klaunovský, klauniáda. Z angl. *clown*, jež dále není zcela jasné - spojuje se s isl. *klunni* 'křupan, neotesanec', švéd.d. *klunn* a dán. *klunt* 'kláda', ale také lat. *colōnus* 'sedlák'.

**klaustrofobie** 'strach z uzavřeného prostoru', klaustrofobní. Novější, z lat. *claustrum* 'uzavřený prostor, závora' (viz →klášter) a →fobie.

**klauzule** 'doložka k listině'. Z lat. *clausula* 'závěrečná formule, konec' od *claudere* (příč. trp. *clausus*) 'zavírat'. Srov. →klauzura.

**klauzura** 'uzavřené místo v klášteři; druh písemné zkoušky', klauzurní. Z pozdnělat. *clausūra* 'uzavření' od *claudere* (příč. trp. *clausus*) 'zavírat'. Srov. →klauzule, →klášter.

**klávesa**, klávesový, klávesnice, klavatura. Z lat. *clāvēs* (pl.) od *clāvis* 'klíč', jež souvisí s *claudere* 'zavírat' (srov. →klauzura). Původně mechanismus k zavírání píšťal u varhan, pak i k vydání

příslušného tónu (HK). Srov. →klavír.

**klavichord** 'starší klávesový hudební nástroj'. Z lat. *clāvis* (viz →klávesa) a *chorda* 'struna' (srov. →akord).

**klavír**, klavírní, klavírista. Z něm. *Klavier* z fr. *clavier* 'klávesnice' a to k lat. *clāvis* 'klíč' (viz →klávesa).

**klec**, klíčka, klecní, klecový. Ze stč. *kletcě*. Všesl. - slk. *klietka*, p. *klatka*, r. *klet'* 'komora', s. *klět*, ch. *kl□jet*, stsl. *klětb* tv. Psl. *\*klětb* má nejbližší k lit. *klėtis* 'špýchar, komora', obojí se pak nejčastěji vykládá z ie. *\*klei-/Klei-* 'sklánět, ohýbat' (srov. →klonit), k němuž se přirazuje i gót. *hleiPra* 'chata, stan' (něm. *Leiter*, angl. *ladder* 'žebřík'), ř. *klisiā* 'chýše, stan'. Původní význam by byl 'přístřešek z větví či latí' (HK).

**kleč** 'kosodřevina'. Ve starší č. je i výchozí význam 'křivé dřevo' (Jg), srov. p. *klek* tv., sln. *klek* 'túje', s./ch. *klěka* 'jalovec', b. *klek* 'kleč', dále je ve slov. jazycích řada dalších odvozených významů (č. zast. *kleč* 'držadlo u pluhu'). Psl. *\*klečb*, *\*kleča*, *\*klečb*, *\*kleka* 'něco zkriveného' souvisí s *\*klečati*, *\*klekati* (viz →klečet).

**klečet**, klekat, kleknout, klek, klekátko, pokleknout, přikleknout, zakleknout. P. *klečecé*, s./ch. *klěčati*, stsl. *klěčati*, chybí ve vsl. Psl. *\*klěčati* (B7) je nejspíš příbuzné s lit. *klėnkti* 'rychle jít', lot. *klencēt* 'kulhat', něm. *Gelenk* 'kloub', lat. *clingere* 'obklopit, uzavřít', vše z ie. *\*klenk-*, *\*kleng-* 'ohýbat, kroutit' ('klečet' = 'ohýbat kolena'). Vyloučena není ani příbuznost s →klonit. Srov. →kleč.

**klekánice** 'strašidelná bytost chytající venku děti po klekání'. Od *klekání* 'zvonění k večerní modlitbě', dále viz →kle-

čet.

**klematis** ‘zahradní rostlina s velkými květy’. Z ř. *klēmatis*, *klē*ma ‘výhonek, křoví’.

**klempírovat** ob. zast. ‘postonávat’. Z něm. *krepieren* ‘chcípát, praskat’ z it. *crepare* tv. z lat. *crepāre* ‘chřestit, praskat’.

**klempíř**, klempířský, klempířství. Z něm. *Klempner* od *klempern* ‘tepat plech’, jež souvisí s *Klammer* ‘svorka, skoba’.

**klen** ‘druh javoru’. Všesl. - p. *klon*, r. *klěn*, s. *klèn*. Psl. *\*klenø* je příbuzné s něm. *Lehne*, stangl. *hlyn* i lit. *klėvas* (s jinou příp.) tv. Další původ není zcela jasný, ale možná je souvislost s ie. *\*kel-* ‘tlouci, bodat’ (viz →kláti), nejspíš podle rozeklaných, ostře vyřezávaných listů (srov. →klas).

**klencák** slang. ‘vojenský cvik leh - vztyk’. Z něm. *Gelenks(übungen)* ‘cvičení kloubů’ (srov. →klečet).

**klenot**, klenotnice, klenotník, klenotnický, klenotnictví. Stč. *klénot*, *klejnot*. Ze střhn. *kleinōt* (dnes *Kleinod*) tv. od sthn. *kleini* ‘lesklý, čistý, půvabný, malý’ (z toho dnes *klein* ‘malý’).

**klenout**, klenutí, klenutý, klenba, klenbový, klenák, překlenout. Takto jen č. Z psl. *\*kle(p)noti* (A7), příbuzné je dále p. *sklepiac* tv. (srov. →sklep), r. *klepát* ‘nýtovat’, sln. *skleniti* ‘uzavřít, sepnout’, *sklépati* ‘uzavírat, spínat’, stsl. *zaklenoti* ‘zavřít’. Asi souvisí s onom. →klepat, →klatat, jak svědčí něm. *klappen* ‘klatat’ - *zuklappen* ‘sklopit, uzavřít’. Viz i →klopit.

**klepat**, klepnout, klepání, klepna, zaklepat, poklepat, vyklepat, oklepat (se), rozklepat (se). Všesl. Psl. *\*klepati* ‘tlouci, klatat’ je onom. původu, ele-

mentárně příbuzné je lit. *klabėti*, něm. *klappern* tv., k přenesenému významu ‘tlachat, pomlouvat’ srov. např. angl. *clap* ‘klepat, tleskat’ i ‘brebentit’. Srov. →klatat, →klopit.

**klepeto**, klepítko. Jen č. Nejspíš snad lze vysvětlit z psl. *\*kle(p)noti* ‘uzavřít, sklapnout’ (viz →klenout) (HK). Přípona jako v →řešeto.

**kleptomanie** ‘chorobný sklon krást’, kleptoman(ka), kleptomanský. Novotvar (19. st.) z ř. *kléptō* ‘kradu’ a →mánie.

**klérus** ‘duchovenstvo’, klerik, klerikál, klerikální, klerikalismus, klerika. Z lat. *clērus* tv. a to z ř. *klē*ros ‘úděl, los, podíl’ (kněžské povolání je ‘úděl od Boha’).

**klesat**, klesnout, klesavý, poklesnout, pokles, poklesek, pokleslý, podklesávat, skleslý, zaklesnout. Slk. *klesať*, p. *klęsnać* tv., sln.st. *klésniti* ‘klopýtнуть’, jinde chybí. Psl. *\*klēsati* (B7) je asi variantou ke *\*klēkati* (viz →klečet).

**klestí** ‘osekané větve, chrastí’. Od →kles-tit.

**klestit** ‘osekávat, ořezávat, prorážet (cestu)’, proklestit, oklestit, klestit ‘kastrovat’, vyklestit, kleštěnec. P. *klešcić*, r.d. *klestit’* ‘hníst, svírat’, sln. *kléstiti* ‘osekávat, tlouci’, stsl. (*so*)*kléstiti* ‘sevrít’. Psl. *\*kléstiti* se obvykle spojuje s lit. *klišės* ‘(rači) klepeta’, sti. *klísnāti* ‘svírá, trápí’ z ie. *\*kleiž-* ‘tisknout, mačkat’ (A1). Srov. →kleště, →klíště.

**kleště**, kleštičky, klíšťky. Všesl. - p. *kle-szcze*, r. *klěšči*, s. *klěšta*, ch. *klíjěšta*, stsl. *klěště*. Psl. *\*klěšča* (mn. *\*klěšči*) je zřejmě odvozeno od *\*klěstiti* (→kles-tit), i když detaily tohoto odvození

(\**klěst-ja?*) jsou sporné. Srov. →klíště.

**kletba.** Viz →klít, →klatba.

**kleveta,** klevetit. R. *klevetá*, s./ch. *klèveta*, stsl. *kleveta*. Psl. \**kleveta* od \**klevetati* není příliš jasné. Často se spojuje s →klovat (-*etati* je stejné jako u →třepetat), podle jiných jde o expr. obměnu →klepat (tam viz i o posunu významu).

**klíč,** klíček, klíčový, klíčnící, klíčník, sklíčet, obklíčet. Stč. *kl'úč* 'klíč, hák'. Věsl. - p. *klucz*, r. *ključ*, s./ch. *ključ*, stsl. *ključb*. Psl. \**kl'učb* souvisí s lit. *kliūtis* 'překážka', stir. *cló* 'hřeb', lat. *clāvis* 'klíč, závora', ř. *kleis* tv., vše z ie. \**klēu-*, \**klāu-* 'hák; zavírat (hákem)', příbuzné je zřejmě i něm. *schliessen* 'zavírat, zamykat' (z ie. (*s*)*kleu-d-* (A5, A4)). Primitivní klíče měly tvar háku či kliky (podle této podoby též *klíčnící kost* - již ve staré ř.). Srov. →klika<sup>1</sup>, →sklíčet, →klášter.

**klíčit,** klíček, vyklíčit, naklíčit, vzklíčit. Od stč. *klí* (později *klík*, *klíč*, k tomu srov. →hřebík, →klich) 'klíček, zárodek rostliny' z psl. \**kǫljъ* (B6, B9) (tato odvozenina doložena jen v č.), základem je psl. \**kǫlō* (srov. p. *kietek*, sln. *kāl* tv.). Dále viz →kel, jehož původ je totožný. *Klíček* je vlastně 'to, co se probíjí, prodírá ven (ze semene, ze země ap.)'.

**klička,** kličkovat. Od →klika<sup>1</sup> patří sem i přenesené významy 'něco stočeného, prudké uhnutí v běhu ap.'.

**klid,** klidný, uklidnit, zklidnit, klidit (se), uklidit, úklid, úklidový, sklidit, sklízet, sklizeň, poklidit, vyklidit. Stč. *kl'ud* tv., *kl'uditi* 'pořádat, tišit; odklízet, čistit'. Hl. *kludžić* 'uklízet, čistit', r.d. *kljud* 'pořádek, slušnost', zcela chybí v jsl. Psl. \**kl'udō*, \**kl'uditi* má nejbližší ke germ. slovům - gót.

*hlūtrs* 'čistý', sthn. *hlūtтар* (něm. *lauter*) 'čistý, jasný' (z ie. \**klūd-*, \**kleud-* (A4, B2)). Srov. →kloudný.

**klient** 'zákazník (advokáta, peněžního ústavu ap.)', klientela. Přes něm. *Klient* tv. z lat. *cliēns* (gen. *clientis*) 'svěřenec, chráněnc (římského patricije)', jehož další původ není jistý - někteří spojují s lat. *cluēre* 'poslouchat' (srov. →slout), jiní s -*clīnāre* 'klonit se'. Srov. →deklínace, →klíma.

**klich** 'lepidlo živočišného původu', klichový, klížit, klížka, přiklížit, rozklížit. Stč. *klí* (pozdějším přetvořením *klich*, *klich* podobně jako *klík* u →klíčet, →žebřík). P., r. *klej* tv., b. *klej* 'smůla'. Psl. \**klъjъ* je zřejmě variantou ke \**glъjъ* (p., r.d. *glej* 'jíl, hlinitá země', s./ch. *glēj* 'druh hlíny'), jež souvisí s něm. *Klei*, angl. *clay* 'jíl', ř. *glia* 'lep' z ie. \**glēi-*. Srov. →hlína, →hlíva.

**klika<sup>1</sup>**, klička, klikový, klikatý, klikatit se. Věsl. - p.d. *kluka*, r. *kljuká*, s./ch. *kljuka*. Psl. \**kl'uka* je utvořeno příp. -*ka* od ie. \**klēu-* 'hák', dále viz →klíč.

**klika<sup>2</sup>** 'skupina vzájemně se podporujících lidí'. Z fr. *clique* onom. původu. Srov. →klaka.

**klika<sup>3</sup>** ob. 'šťěstí', klikař. Z něm. *Glück* tv. nejasného původu (srov. i angl. *luck* tv.).

**klikva** 'keřík s červenými plody rostoucí na rašeliništích', klikvový. Přejato Preslem z r. *kljukva*, jež asi souvisí s r. *ključevína* 'bláto', celkově však nejisté.

**klíma** 'podnebí', klimatický, klimatické. Přes něm. *Klima* a pozdnělat. *clīma* tv. z ř. *klīma* 'sklon Země (od rovníku k pólům), nebeská oblast, zóna' od *klānō* 'nakláním'. Srov. →kli-

makterium, →klinika, →inklinovat.

**klimakterium** ‘přechod (u ženy)’, klimakterický. Z ř. *klīmaktēr* ‘přechodný rok, nebezpečné období lidského života’ (podle antických lékařů každý 7. rok života), doslova ‘stupeň žebříku’ od ř. *klī□□max* ‘žebřík, stupňování’ od *klī□□nō* ‘kloním se’ (srov. →klima).

**klímat**, poklimovat. Kromě č. jen v jsl. - s./ch. *klī□□mati* ‘pohupovat (hlavou)’, b. *klímam* tv. Psl. *\*klīmati* se spojuje s ie. kořenem *\*klem-/\*klo-* od *\*kel-* ‘sklánět, opírat’ (srov. sti. *klām(y)ati* ‘je unavený’, →klamati a dále i →klonit, →klima, →deklinace aj.).

**klimpr** hov. expr. ‘klavír’. Z něm. *Klimper*(*kasten*) tv. onom. původu.

**klín**, klínce, klínový, vklínit, zaklínit. Všesl. - p., r. *klīn*, s./ch. *klī□□n*, stsl. *klinō*. Psl. *\*k(τ)linō* je nejspíš odvozeno od *\*kōlati* (viz →kláti), původní význam byl ‘zašpičatělý plochý kus dřeva, kovu ap. sloužící k rozštípnutí’, další významy - např. ‘místo mezi dolní částí trupu a stehny sedící osoby’ - vznikly na základě podobnosti.

**klínč** ‘zaklínění soupeřů v boxu’. Z angl. *clinch* ‘sevrýt, držet’, což je kauzativum (srov. →trápit - →trpět) ke *cling* ‘lpět, držet se’.

**klinika** ‘nemocnice při lékařské fakultě’, klinický. Přes něm. *Klinik*, fr. *clinique* tv. z ř. *klīnikē* (*téchnē*) ‘umění uzdravovat nemocné na lůžku’ od *klī□□nō* ‘lůžko, lehátko’ od *klī□□nō* ‘nakláním, pokládám’. Srov. →klima, →deklinace.

**linkat**, zaklinkat. Onom. původu. Srov. hl. *klínkač*, něm. *klingen*, angl. *clink*. Srov. i →cinkat.

**klip** ‘dramatický vizuální doprovod písně, reklamy ap.’ Z angl. *clip* ‘stříh, výstřížek’ a to ze skandinávských ja-

zyků, původ asi onom.

**klips(n)a** ‘ozdobná stiskací spona či náušnice; řemínek na pedálu kola k upevnění nohy’. Z angl. *clip* (pl. *clips*) ‘svorka, spona, příchytka’, původ asi stejný jako u →klik.

**klisna** ‘kobyla’, klisnička. Jen č., přitvořeno k stč. *kl’úsě* ‘hříbě, dobytče’ (C1). Stp. *klusie*, str. *kljusja* ‘tažné zvíře’, s./ch. *kljuse* ‘sešlý kůň’, stsl. *kljuse*, ‘tažné zvíře’. Psl. *\*kl’use*, je odvozeno od *\*kl’usati* (viz →klusat).

**klíšé** ‘ustálený slovní obrat’. Z fr. *cliché*, původně ‘tisková deska určená ke knihtisku’, vlastně přič. trp. od *clicher* ‘odlévat tiskovou desku pomocí matrice’ onom. původu (podle mlaskavého zvuku, který zařízení vydává). K významu srov. →stereotyp.

**klíště**, klíšťový. Č.st. *klíšť*, slk. *kliešť*, p. *kleszcz*, r. *klešč*, sln. *klešč*. Psl. *\*klěščb* (C3, C5) úzce souvisí s *\*klěšča* (viz →kleště).

**klít**, kletba, proklínat, prokletý, prokletí, zaklínat, zakletý. Všesl. - p. *klāc*, r. *kljast*, s./ch. *klēti*, stsl. *klēti* ‘proklínat’, *klēti se* ‘přisahat’. Psl. *\*klēti* (*se*) (B7) nemá jisté ie. paralely. Původ lze objasnit dvojím způsobem - jednak spojením s →klonit (člověk se při kletbě či přísaze skláněl, případně dotýkal země), jednak spojením se stangl. *hlynnan* ‘zvučet, hlučet’ (A4), sti. *krándati* tv. z ie. *\*kel-* tv.; jako významovou paralelu lze uvést něm. *schwören* ‘přisahat’, angl. *swear*, gót. *swaran* tv. a sti. *sváрати* ‘zní, zvučí’.

**klitoris** ‘poštěváček’. Z ř. *kleitorís*, doslova ‘hrbolek’, a to asi od *klī□□nō* ‘skláním’, srov. *klītýs* ‘kopec, svah’. Srov. →klinika.

**klívie** ‘pokořová rostlina s oranžově rů-

žovými květy'. Nazvána asi na počest Charlotte Florentie, rozené Clive, věvodkyně z Northumberlandu († 1866).

**kližka** 'klihovitá vrstva v mase'. Od →klih.

**klk** 'chuchvalec, sraženina'. P. *klak* 'koudel, chundel', r. *klok* 'chomáč', sln. *kólke* (pl.) 'koudel, pazdeří'. Psl. *\*klokaz* není příliš jasné, snad souvisí s lit. *pláuukas* 'vlasy', něm. *Flocke* 'vločka, chuchvalec' (viz →vločka), předpokládá to ale dálkovou asimilaci *p-k* na *k-k*.

**klnout**. Viz →klít. Stč. *klėti* mělo přit. čas *klnu*, *klneš* atd., k tomu se vytvořil analogií (D1) nový infinitiv. Srov. →pnout, →jmout.

**kloaka** 'společné ústí trávicí trubice, močových a pohlavních orgánů (u ptáků); stoka'. Z lat. *cloāca*, *cluāca* 'stoka, kanál' ze stlat. *cluere* 'čistit' ze stejného ie. kořene jako →klid.

**klobása**, klobásový. P. *kielbasa*, r. *kolbasá*, sln. *klobása*, b. *kobasica*. Psl. *\*kōlbasa* (různé nepravidelnosti ve slov. jazycích jsou asi druhotné) bylo většinou považováno za výpůjčku nejistého původu (Ma<sup>2</sup>, HK), dnes se uvažuje i o domácím původu slova vzhledem k r.d. *kólbik* 'domácí klobása', *kel'búchi* 'střeva', ukr.d. *kobv*, *kóvbik* 'zvířecí žaludek', r.d. *kolbát* 'neuměle šít', i když ani původ těchto slov není jasný.

**klobouk**, klobouček, kloboukový, kloboučník, kloboučnictví. Všesl. - p. *klobuk*, r. *klobúk*, s./ch. *klōbuk*, stsl. *klobukz* 'pokrývka hlavy'. Psl. *\*klobukz* je nejspíš převzetí z nějakého ttat. jazyka (srov. tur. *kalpak* 'druh čepice', jako východisko se však obvykle rekonstruuje nedoložené *\*kalbuk*). Přesná doba převzetí ani okolnosti přesmyku *kalb-* >

*klob-* (nejde tu o změnu uvedenou v B8!) nejsou známy.

**klofat**, klofnout, klofanec. Expr. ke →klovat.

**klohnit** ob. expr. 'neuměle vařit'. Expr. obměna ke *klektat* 'míchat (něco tekutého)' (Jg). Srov. →klokotat.

**klokan**, klokaní. Asi Preslův výtvar podle *skokan*, počáteční *k-* se snad opírá o něm. *Känguruh*, jež je stejně jako většina ostatních evr. názvů klokana převzato z řeči australských domorodců.

**klokoč** 'keř s velkými tobočkami s kulovitými semeny', klokočí. P. *klokoczka*, s./ch. *klōkōč*. Psl. *\*klokočb* je onom. původu (srov. →klokotat) - potrášáme-li zralou tobočkou, semena v ní chřestí (Ma<sup>2</sup>).

**klokotat**, klokot, klokotavý. R. *klokotát*, s./ch. *klokōtati* 'bublat, chrastit', stsl. *klokotati* 'prudce vařit'. Onom. původu, podobné útvary jsou v lit. *klákt!* 'buch!', isl. *hlakka* 'křičet'. Srov. →klokbat.

**kloktat**, kloktadlo, vykloktat (si). R.d. *kloktát*, s./ch. *klōktati*. Stč. bylo i *klektati* 'klepat, míchat, kvedlat'. Srov. →klokotat.

**klon** 'potomstvo vzniklé nepohlavní cestou z jednoho jedince', klonový, klonovat, naklonovat. Z angl. *clone* tv. a tam zač. 20. st. z ř. *klōn* 'ratolest, výhonek'.

**klonit (se)**, sklonit (se), sklon, skloňovat, poklonit se, poklona, naklonit (se), náklon, přiklonit se, příklon, příklonka, předklonit (se), předklon, zaklonit (se), záklon, uklonit se, úklona, vyklonit (se), sklánět (se) aj. Všesl. - p. *klōnić* (*się*), r. *klonít'* (*sja*), s./ch. *klōniti* (*se*), stsl. *kloniti sę*. Psl. *\*kloniti* (*se*) se vyvozuje z ie. *\*kl-on-* od ie.

*\*kel-/ \*kel-* ‘sklánět, opírat’, k němuž patří např. lit. *šalis* ‘strana’, stisl. *halla* ‘sklánět’, něm. *Halde* ‘svah’ aj. Očekávanou variantou (z převládajícího ie. *\*kel-* (A1)) je psl. *\*sloniti* ‘opírat’. Viz →clonit, kde jsou i další ie. souvislosti.

**klopa** ‘přeložená část kabátu na prsou; záklopka přes otvor kapsy’. Od →klo-pit.

**klopit**, klopený, sklopit, vyklopit, obklopit, překlopit, přiklopit, přiklop, poklop, poklopec, záklopka. Takto bohaté zastoupení odvozenin je jen v č. Psl. *\*klopiti* je onom. původu (srov. →klapat, →klepat, →klopotit se), časem se však u něho z pouhé imitace zvuku vyvinuly významy ‘obracet, zavírat ap.’. Srov. →klenout.

**klopotit se**, klopotný, klopotá. Novější, stč. *klopotati* ‘spěchat, řítit se’. P. *klopotać* ‘působit starost’, str. *klopotati* ‘šumět, hřmít, klepat’, s./ch. *klopòtati* ‘hřmít, klepat, tlouci’, stsl. *klopoto* ‘rachot, hřmot’. Psl. *\*klopotati* je onom. původu, srov. →klopit, →klepat, →klapat a mimo slov. jazyky lot. *klapstēt* ‘klapat’, lit. *klàpterėti* ‘silně plesknout, klepat’ i něm. *klopfen* ‘klepat’. K č. významu ‘těžce pracovat’ srov. →rachotit - *rachota*. Srov. ještě →klopýtat, →lopotit se.

**klopýtat**, klopýtnout, klopýtavý. Jen č., varianta k stč. *klopotati* (viz →klopotit se). Podobné útvary jsou lit. *klūpti* a lot. *klupt* tv., rovněž onom. původu. Srov. i →klusat.

**klot** ‘druh bavlněné látky (na pracovní pláště ap.)’, klotový. Z angl. *cloth* ‘tkanina, sukno’, další původ nejasný.

**kloub**, kloubový, kloubní, kloubovitý, skloubit, vyklobit. Jen č. a slk. (*klb*), jinak hl.st. *kluba* ‘bedro, ra-

menní kloub’, p. *klqb* ‘kyčel, bedro, ohbí krku’, ukr., br. *klub* ‘bedro’. Psl. *\*klqbъ*, *\*klqba* (slk. však ukazuje na *\*kълbъ*, pro č. možno vyjít z obou kořenů) je totéž jako v →klubko.

**kloudný** ‘pořádný’. Z nedoloženého stč. *\*klúdný*, v němž ztvrdlo původní měkké *l’*. Dále viz →klid.

**klouzat**, klouzavý, klouzek, kluzký, kluziště, kluzák, sklouznout (se), skluz, skluznice, vyklouznout, vklouznout, uklouznout, podkluzovat. Slk. *klízať*, p.st. *kietzáć*, r. *skolzić*, sln. *sklízati*, s./ch. *klízati se*. Zřejmě expr. slovo, u něhož je nutno vycházet z více psl. podob (*\*kълz-*, *\*skълz-*, *\*kliz-*, *\*skliz-*), dále viz →slizký.

**klovat**, klovnout, vyklovat, uklovat, proklovat (se), oklovat. Stč. *klvati*, 1.os.přít. *kl’uju*. Všesl. - p. *kluč*, r. *klevát*, s./ch. *kljŭvati*. Psl. *\*klvati* nemá příliš jasné ie. příbuzenstvo. Možné je spojení s lit. *kljūti* ‘uvážnout, zachytit (se)’ a s ie. *\*klēu-* ‘zaháknout ap.’ (srov. →klíč).

**klovatína** ‘druh lepidla’. Od adj. *klovatý* ze staršího *klejovatý*, *kljovatý* (Jg), jež je odvozeno od stč. *klí* (viz →klich).

**klozet** ‘splachovací záchod’, klozetový. Zkráceno z angl. *water-closet* (odtud *WC*) z *water* ‘voda’ a *closet* ‘komůrka, soukromá místnost’ ze stfr. *closet* tv., což je zdrobnělina od *clos* ‘uzavřené místo, obora’ z lat. *clausus* ‘uzavřený’ od *claudere* ‘zavírat’. Srov. →klauzura, →klášter.

**klub**, klubový, klubovna, klubovka, klubbismus. Z angl. *club*, původně ‘kyj, palice’, zřejmě ze skand. (stisl. *klubba* tv.). Spojení významů ‘spolek’ a ‘palice’ se někdy vysvětluje klubovými rituály (posílání palice členům klubu, HL),



ale pravděpodobnější je vyjít ze společného významu ‘chumáč, masa (hmoty i lidí)’, který je i v příbuzném angl. *clump*. Srov. →klubko.

**klubat se**, vyklubat se. Asi totéž co →klovat (HK, Jg), i když jiní považují sblížení obou slov za druhotné (Ma<sup>2</sup>).

**klubko**, klubičko. P. *ktqb*, r. *klub*, *klubók*, s./ch. *klŭpko*, stsl. *klqbokō* ‘kamenná hrací kostka’. Psl. *\*klqbō* (a jeho zdobněliny) není zcela jasné. Nejspíš lze spojit s něm. *Klumpen* ‘chomáč, hrouda’, angl. *clump* tv., lat. *glomus* ‘klubko’ a *globus* ‘koule, kotouč’ z rozšířeného ie. kořene *\*gel-* ‘balit, kupit; koule’ (A4). Pro slov. je však třeba počítat s počáteční ztrátou znělosti (*g > k*), která je asi i v lot. *klambars* ‘hrouda, chomáč’. Srov. →kloub, →konglomerát, →klub.

**klůcek** zast. ‘hadřík, zbytek látky’. Zdobnělina od staršího *kloc* z nějakého něm. nář. tvaru odpovídajícího střdn. *klatte* tv. (Ma<sup>2</sup>).

**klučit** zast. ‘mýtít, kácet les a dobývat pařezy’. Z psl. *\*kōlčiti*, jež je asi variantou ke *\*kōrčiti*, srov. p. *karczować*, r. *korčevát*, s./ch. *krčiti* tv. i stč. *krč* ‘pařez’. Snad souvisí s →krčit i →kořen.

**kluk**, klouček, klučina, klukovský, klukovina. Stč. *kluk* znamenalo ‘(opeřený) šíp’ (hl. *klók*, dl. *klek* tv.), ve střední č. pak spojení *kluk nepeřený* dostalo význam ‘budižkníchemu, lenoch’, od tud pak ztrátou negativních konotací dnešní význam (Jg, Ma<sup>2</sup>). Stč. *kluk* dále není příliš jasné, nelze vyloučit onom. původ (srov. mak. *kluka* ‘klepat, bít, bodat’).

**klusat**, klus, klusák, klusácký, příklusat, odklusat, vyklusávat, poklus. P.st. *klusác*, r.d. *kljusát* ‘jet oklikou’, sln. *kljūsati* ‘klopýtát’. Psl.

*\*kl’usati*/*\*klusati* (z předpokládaného *\*kl’up-sati*, *\*klup-sati*) se spojuje s lit. *klūpti* ‘klopýtát’, něm. *laufen* ‘běžet’ (ze sthn. (h)loutan (A4)) z ie. *\*kleup-/kloup-* (Ma<sup>2</sup>), jež bude asi onom. původu. Srov. i ř. *kálpē* ‘klus’ a →klopýtát.

**klystýr** ‘nálev k vyprázdnění střev’, klystýrový. Z něm. *Klistier* a to přes lat. *clyster(ium)* z ř. *klystēr* ‘stříkačka’ od *klýzō* ‘vymývám’.

**kmán** zast. ‘prostý člověk (zvláště voják)’. Z něm. *gemein* ‘prostý, obyčejný’, jež souvisí s lat. *communis* ‘společný’ (srov. →komunismus).

**kmen**, kmínek, kmenový. Jen č., slk. *kmeň* tv., dl. *kmjeň* ‘větev, suk, stvol’, vedle toho p.st. *kieň* ‘kmen’. Psl. *\*kōmenъ* je asi z *\*kōn-men-*, kde *-men-* je příp. jako u →plamen, →pramen, první část pak je uchována v p. slově a je dobře srovnatelná s lit. *kūnas* ‘tělo’ (B6).

**kment** ‘jemné lněné plátno’, kmentový. Asi ze sthn. *gewant* ‘oděv, látka’ a to od *wenden* ‘točit, vinout’, vlastně ‘to, co je svinuté’.

**kmet** kníž. ‘stařec’. Stč. též ‘přední člen obyvatelstva, vladyka, sedlák’. Všesl. - p. *kmiēc* ‘sedlák, stařec’, str. *kmet* ‘zkušený voják, družiník’, s./ch. *kmět* ‘sedlák, starosta’, stsl. *\*kōmetb* ‘vesnický předák’. Psl. *\*kōmetb* je nejspíš převzetí z lat. *comes* (gen. *comitis*) ‘průvodce, družiník, dvořan’, význam ‘vysoký úředník, vážený stařec’ asi postupně poklesl na ‘předák poddaných, sedlák’. Podrobně viz Ma<sup>2</sup>. Srov. →komtesa.

**kmihat**, kmih, předkmih, zákmi. Novější (u Jg ještě není), asi až od Tyrše, kontaminací (D3) →komihat a →kmi-

tat.

**kmín**, kmínový, kmínovat, pokmínovat.

Asi přímo z lat. *cumīnum*, *cymīnum* a to z ř. *kýmīnon*, původu semit. (ar. *ka-mmūn*, hebr. *kammōn*).

**kmitat**, kmitavý, kmit, zakmitat. Jen č.

Asi přesmykem ze stč. *mkytati sě* 'kmitat se, míhat se', *mketnūti sě* 'kmitnout se' z psl. oslabeného stupně *\*mьk-*, jinak srov. hl. *mikać* 'míhat se', sln. *mikati* 'míhat' z psl. *\*mikati*. Příbuzné je lat. *micāre* tv. (z ie. *\*meik-*). Znělé zakončení je v →míhat se, →mžít.

**kmotr**, kmotra, kmotřenec, kmotřenka, kmotrovský, kmotrovství, rozkmitřit se. P., r.d. *kmotr*, stsl. jen *kōmotra*. Prvotní je psl. *\*kōmotra* z lat. *commāter*, doslova 'spolumatka' (viz →kom-a →matka), k němuž se záhy vytvořil mužský protějšek *\*kōmotrō* (namísto lat. *compater*).

**knajpa** slang. 'krčma, hospůdka'. Z něm.

*Kneipe* tv. a to asi od *kneipen*, *kneifen* 'štípat, mačkat (se)', příbuzného s angl. *knife* 'nůž'.

**knajpovat** 'otužovat se studenou vodou'. Podle vodoléčebné metody něm. kněze S. *Kneippa* († 1897).

**knap** přísl. zast. ob. 'těsně, taktak'. Z něm. *knapp* 'stěží; těsný, malý', jež asi souvisí s *kneipen* 'mačkat, štípat' (viz →knajpa).

**knedlík**, knedlíček, knedlíkový, knedlíčkový. Z pozdně střhn. *knōdel*, což je zdobnělina k střhn. *knote*, *knode* (viz →knot). Převzato namísto stč. *šiška* (což kritizoval Hus ve svém známém kázání) (Ma<sup>2</sup>).

**kněz**, kněžský, kněžství, kněžka, kněžna.

Stč. *kněz* 'kníže, kněz'. Všesl. - p. *ksiądz*, r. *knjaz*, s. *knjáz*, ch. *kněz*, stsl. *kъnędzъ*. Psl. *\*kъnędzъ* je raná výpůjčka

z germ. *\*kuningaz* 'vůdce rodu, král' (srov. něm. *König*, angl. *king* 'král') od *\*kunja-* 'rod, pokolení', jež souvisí s lat. *genus* tv. (A4) (srov. →gen). V zsl. jazycích došlo k významovému posunu 'světský hodnostář, kníže' → 'církevní hodnostář, kněz'. Srov. →kníže.

**kníčet**. Onom., srov. →knůčet.

**kniha**, knížka, knížečka, knižní, knižnice, knihař, knihovna, knihovní, knihovník, knihovnice, knihovnický, knihovnictví, (za)knihovat. Všesl. - p. *księga*, r. *kníga*, s./ch. *knjǫga*, stsl. *kъn'igъ* (pomn.) 'kniha, učenost, listina, písmena'. Psl. *\*kъnigа* je staré kulturní slovo přejaté nejspíš z východu (ze stejného zdroje je zřejmě i maď. *könyv* tv.), přesné cesty převzetí ani poslední pramen však nejsou jisté. Jeden z možných výkladů vychází z asyrského *kunukku* 'pečeť' (přes arm. *knik'* tv. a dále tur. prostřednictvím), druhý až z čín. *king*, jež by do slov. přišlo rovněž tur. či protobulharským prostřednictvím (Ma<sup>2</sup>).

**knír**, knírek, kníratý, knírkatý, knírač. Jen č., původu asi expr. (u Jg i *knoury*), snad je tu souvislost s něm. *Schnurrbart* tv.

**kníže**, knížecí, knížectví. Stč. *kniezě*, vlastně 'knížecí syn', od *kněz* 'kníže' (viz →kněz). Když došlo v č. k přehodnocení významu slova *kněz* na 'duchovní', převzala odvozenina původní význam 'panovník'.

**knoflík**, knoflíček, knoflíkový, knoflíkovitý. Ze střhn. *knöpfel*, což je zdobnělina od *knopf* 'knoflík, suk, poupě, něco kulatého'.

**knokaut** 'sražení soupeře k zemi (v boxu)', knokautovat. Z angl. *knock-out* z *knock* 'udeřit' onom. původu a *out*

‘ven’. Srov. →aut.

**knot**, knotový. Ze střhn. *knote* ‘svázání, ztlustění, uzel’ (něm. *Knote* ‘uzel’). Souvisí s →knedlík a →knuta.

**kňour** ‘(divoký) kanec’. Asi z p. či ukr. *knur* (s expr. změkčením), což je nejspíš zkrácení delší formy, která je v ukr. *knóroz*, p. *kiernoz*, hl. *kundroz* aj. Další původ je nejasný.

**kňourat**, kňourání, kňouravý, kňoural. Onom. původu, podobné je lit. *kniūrti* tv. a něm. *knurren* ‘vrčet, bručet’. Srov. →knír, →kňučet.

**kňučet**, kňučení. Onom. původu, podobné útvary jsou v lit. *kniaūkti* ‘mňoukat’, něm.d. *kniautschen* (Ma<sup>2</sup>). Srov. →kňourat.

**knuta** ‘karabáč’. Z r. *knut* a to nejspíš ze stisl. *knútr* ‘uzel, suk’ (srov. →knot). Původně tedy ‘uzlovatý bič’.

**ko**<sup>-1</sup>. Expr. zesilovací předp., srov. →kodrcat, →komíhat, →kolébat aj. (její varianty jsou např. ve →skomírat a →čenichat), souvisí s lit., lot. *ka-* a snad i gót. *ga-*, něm. *ge-* (srov. →druh<sup>1</sup>, →kmán) a lat. *co-* (viz →ko<sup>-2</sup>).

**ko**<sup>-2</sup>. Z lat. *co-* z původního *com-* (viz →kom-) před samohláskou (srov. →kotalice, →koeficient, →koordinace).

**koalice** ‘seskupení, spojení (politických stran ap.)’, koalici, koalovat. V tomto významu poprvé v 18. st. v angl.; střlat. *coalitio* znamenalo ‘klášterní konvent’ od lat. *coalēscere* (přič. trp. *coalitus*) ‘srůst, slučovat se, vzrůstat se’ z *co-* (→ko<sup>-2</sup>) a *alēscere* ‘prospívat, vzrůstat’ od *alere* ‘živit, posilovat’. Srov. →alimenty, →adolescence.

**kobalt** ‘kovový prvek podobný niklu’, kobaltový. Z něm. *Kobalt*, což je saská varianta ke *Kobold* ‘důlní či domovní skřítek’ (podle představ horníků jim

podstrkoval tuto rudu místo cennějšího stříbra). V první části slova je něm. *Koben* ‘chlívek, kotec’ (viz →kobka), v druhé buď *hold* ‘nakloněný, příznivý’ (srov. →hold), či *walten* ‘vládnout’.

**koberec**, kobereček, kobercový. Stč. *koberce* (gen. *koberce*) tv. vedle *kober* ‘lehký plášť’, p. *kobierzec*, r. *kověr*. Ne příliš jasné. Nejspíš výpůjčka z nějakého román. tvaru, který vychází z lat. *cooperire* ‘pokrývat, přikrývat’, (srov. prov. *cobert* ‘přikrývka’, fr. *couvert* ‘prostírání, příbor’, angl. *cover* ‘pokrývat’) z *co-* (→ko<sup>-2</sup>) a *operire* ‘pokrývat’ (Ma<sup>2</sup>, HK).

**kobka** ‘malá tmavá místnost’. Ze střhn. *kobe* ‘chlívek, klec, dutina’ (dnes *Koben* ‘chlívek, bednění’). Příbuzné je asi →župa.

**kobra** ‘druh jedovatého hada, brejlovec’. Z port. *cobra* (*de capelo*) ‘had (s kapucí)’ z vlat. *\*colobra* z lat. *colubra* ‘had’.

**kobyła**, kobyłka, kobyli, kobylinec. Všesl. - p. *kobyła*, r. *kobyła*, s./ch. *kòbyła*, stsl. *kobyła*. Psl. *\*kobyła* není jasné. Obvykle se spojuje s lat. *caballus* ‘kůň, kobyla’ a ř. *kabállēs* ‘tažný kůň’, ale původní zdroj není znám. Nejčastěji se uvažuje o maloasijském původu slova, které by se do slov. dostalo trácským, ilyrským či skytským prostřednictvím. Přenesené významy: *kobyłka luční* - podle jisté podobnosti její hlavy s koňskou hlavou, *kobyłka* (u houslí ap.) na stejném principu jako *koza* (na řezání dříví) (podrobněji Ma<sup>2</sup>).

**kocábka** expr. ‘lod’ka’. V č. od Komenského, původ nejasný. Dříve též ‘důlní vozík’ (Jg). Vzhledem k slovům jako →kodrcat, →kolébat lze uvažovat o expr. →ko<sup>-1</sup>), Jg uvádí i *cába* ‘něco du-

tého, zvláště nádoba na házení kostek', ale to spojení je nejisté. Jméno *Kocába* (potok u Prahy) je až druhotné, z původního *Chocava*.

**kocour**, kocourek, kocouří. Zsl. - slk. *kocúr*, hl. *kocor*, p.d. *kocur*. Psł. *\*kot'urə/\*kot'erə* (B3) je odvozeno od *\*kotə* tv. (srov. č. nář., p., r. *kot*), jež souvisí s lit. *katē*, něm. *Kater* tv., *Katze* 'kočka', angl. stir. *cat* tv., stř. *kátta*. Všechna tato evr. slova nejspíš vycházejí z pozdnělat. *cattus*, *catta*, které bývá považováno za výpůjčku z nubijského *kadīs* - kočka totiž byla ochočena v Egyptě a ze sev. Afriky se lat. či kelt. prostřednictvím dostala do Evropy. Srov. →kočka, →kotě, →kocovina.

**kocovina** 'stav po (alkoholickém) opojení'. Nejprve toto slovo znamenalo 'výtržnost' (žertovnou obměnou z *kočičina* podle mladoboleslavského hejtmána *Kotze*, proti němuž se konaly výtržnosti v revolučním roce 1848) (Ma<sup>2</sup>, HK), dnešní význam slovo získalo ve 2. pol. 19. st. podle něm. *Kater* 'kocour' i 'kocovina' (ve studentském slangu snad narážkou na *Katarrh*, srov. →katar). Žertovné přiklonění ke 'kocour' mělo v něm. oporu ve starším *Katzenjammer* tv., doslova 'kočičí nářek'. K použití zvířecích jmen pro podobné stavy srov. *opice* 'opilost' (něm. *Affe* tv.).

**kočár**, kočárek, kočárkárna. Odvozeno od →kočí, způsob tvoření však není zcela jasný,

**kočí**, kočírovat. Z maď. *kocsi*, adj. ke *Kocs*, což je jméno vesnice nedaleko Komárna, kde byla významná přepřahací stanice na cestě z Vídně do Pešti (již od 15. st.). V č. původně adj. (*kočí vůz*), pak zpodstatnělo na 'vůz, kočár',

jen v č. pak změna významu na 'vozka'. Z maď. se rozšířilo do většiny evr. jazyků - srov. p. *kocz*, s./ch. *kőcija*, něm. *Kutsche*, angl. *coach*, fr., šp. *coche*, vše 'kočár, vůz'.

**kočka**, kočičí, kočička, kočkovitý, kočkovat se. Hl. *kóčka*, dl. *kócka*, p. *kotka* (nář. i *koczka*), r. *kóška*, v jsl. a slk. převládá *mačka* (srov. →macek<sup>1</sup>), ale b. *kotka*. Psł. *\*kotəka* je odvozeno od *\*kotə* (viz →kocour), výše uvedené slov. tvary s různými sykavkami namísto *-t-* však nemají uspokojivé vysvětlení. *Kočky* 'jehnědy' podle hebrekého povrchu připomínajícího kočičí srst. Srov. →kotě, →kotva.

**kočkodan**. Přejato Preslem z p. *koczcodan* a tam asi z rum. *coşcodan* 'svišť; opice' nejasného původu, přikloněním ke →kočka (Ma<sup>2</sup>).

**kočovat**, kočovný, kočovník, kočovnícky. Přejato za obrození z p. *koczować* či r. *kočevát'*, tam z ttat. *kōč* 'putování, přesídlení'.

**kód** 'systém znaků pro přenos informace, dešifrovací klíč', kódový, kódovat, zakódovat. Z angl. *code* z fr. *code* z lat. *cōdex* (viz →kodex).

**kodein** 'alkaloid opia'. Z fr. *codéine* a to uměle od ř. *kōdeia* 'makovice'.

**kodex** 'zákoník; starobylá kniha rukopisů'. Z lat. *cōdex* 'spis, kniha, seznam', původně 'dřevěné desky na psaní, kmen (stromu)', od *cūdere* 'tlouci, bušit'. Srov. →kód, →kodifikace.

**kodifikace** 'uzákonění', kodifikovat, kodifikační. Viz →kodex a →fikace.

**kodrcat**, kodrcavý, prikodrcat. Expr. z →ko<sup>-1</sup> a →drcat.

**koedukace** 'společná výchova chlapců a dívek', koedukovaný, koedukační. Ze střlat. *coeducatio* z *co-* (→ko<sup>-2</sup>) a lat.

*educātiō* ‘výchova’ od *educāre* z *→ex-* a *dūcere* ‘vést’. Srov. *→dedukovat*.

**koeficient** ‘součinitel’. Ze střlat. *coefficientens* (gen. *-entis*) ‘spolupůsobící’, což je původně přech. příč. od *coefficientere* z *co-* (*→ko-*<sup>2</sup>) a lat. *efficere* ‘působit’ (viz *→efekt*).

**koexistence** ‘spolužití’, koexistovat. Viz *→ko-*<sup>2</sup> a *→existovat*.

**kofein** ‘alkaloid obsažený zvláště v kávě a čaji’, kofeinový. Nejprve nazván něm. objevitelem Rungem *Caffein* (1821), na přelomu století pak změněno podle angl. vzoru na *Coffein*. Viz *→káva*, *→kafe*, srov. *→kodein*.

**koflík** ‘šálek’. Ze střhn. *kopfel*, zdrobněliny od *kopf* ‘pohár, nádoba na pití’ (dnes přeneseně *Kopf* ‘hlava’) z pozdnělat. *cuppa* tv. (srov. angl. *cup* tv.) z lat. *cūpa* ‘sud, džber’. Srov. *→kbelík*, *→kupole*.

**kognitivní** ‘poznávací, sdělný’. Z angl. *cognitive* tv. od *cognition* ‘pozná(vá)ní’ z lat. *cōgnitiō* tv. od *cōgnōscere* (příč. trp. *cōgnitus*) ‘poznávat’ z *co-* (*→ko-*<sup>2</sup>) a (*g*)*nōscere* ‘poznávat, znát’. Srov. *→inkognito*.

**koherence** ‘spojitost, soudržnost’, koherentní, koheze. Z lat. *cohaerentia* tv. od *cohaerere* (příč. trp. *cohaesus*) ‘souviset, držet se’ z *co-* (*→ko-*<sup>2</sup>) a *haerere* ‘vězet, lpět’. Srov. *→adheze*.

**kohout**, kohoutí, kohoutek, kohoutkový, kohoutový, kohoutit se. Slk. *kohút*, p. *kogut*, r.d. *kógut*. Psl. *\*kogutō* je odvozeno od onom. základu *ko-* stejně jako rozšířenější *\*kokotō* (srov. *→kokot*) (asi je to jeho expr. obměna). Názvy kohouta se zdvojeným *k-k* jsou např. i v angl. *cock*, fr. *coq*, ř. *kikkós*, sti. *kukkuta-*.

**kochat se**, pokochat se, rozkoš,

rozkošný. Stč. *kochati* ‘obveselovat, laskat, milovat’, p. *kochać* ‘milovat’, r.d. *kochát* tv., chybí v jsl. i luž. Psl. *\*kochati* se nejčastěji vykládá jako expr. varianta nedoloženého *\*kos(a)ti*, jež souvisí s *\*kasati* (viz *→kasat* (se)), *\*kosnōti* (r. *kosnūt'sja* ‘dotknout se’) i *→česat* (HK). Původní význam by byl ‘(lehce) přejet rukou’, z toho pak ‘laskat, hladit’ a ‘milovat’.

**koitus** ‘soulož’. Z lat. *coitus* tv. od *coīre* (příč. trp. *coitus*) ‘sejít se, spojovat se’ z *co-* (*→ko-*<sup>2</sup>) a *īre* ‘jít’. Srov. *→jít*.

**kóje** ‘(lodní) kabina’. Přes něm. *Koje* z niz. *kooi*, střniz. *cooye* a to z lat. *cavea* ‘ohrada, klec’.

**kojit (se)**, kojná, kojeneček, kojenecký, nakojit, odkojit, ukojit, ukájet (se). Hl., p. *kojíc* ‘chlácholit, uklidňovat’, ukr. *kojity* ‘dělat, tvořit’, s./ch.d. *kòjiti* ‘vychovávat’. Psl. *\*kojiti* znamenalo původně asi ‘uklidňovat, ukládat’, dále viz *→pokoj*.

**kojot**. Přes angl. *coyote* ze šp. *coyote* a to z mexického *coyotl*.

**koka** ‘jihoamerický keř obsahující kokain’. Přes šp. *coca* z indiánského *coca*, *cuca*. Srov. *→kokain*, *→coca-cola*.

**kokain** ‘alkaloid obsažený v rostlině koka’, kokainový. Utvořeno od *→koka*, srov. např. *→kodein*, *→kofein*.

**kokakola**. Viz *→coca-cola*.

**kokarda** ‘svinutá stužka jako ozdoba či odznak’. Přes něm. *Kokarde* z fr. *co-carde*, poprvé u Rabelaise ve spojení (*bonnet*) *à la cocarde* ‘(čepice) na způsob kohoutího hřebenu’, ze stř. *coc* ‘kohout’ z pozdnělat. *coccus* tv. Srov. *→kohout*, *→koketa*.

**koketa**, koketní, koketovat, koketerie. Z fr. *coquette* od *coquet* ‘marnivý, koketní’, vlastně ‘chovající se jako ko-

hout', od *coq* 'kohout'. Srov. →kohout, →kokarda.

**kokila** 'kovová odlévací forma'. Z fr. *coquille* tv. z vlat. *conchyliā* (pl.) z ř. *konchylion* 'lastura' křížením s fr. *coque* 'skořápka'.

**kokon** 'zámotek'. Z fr. *cocon* a to z lat. *coccum* 'červec nachový, jádro' z ř. *kókos* tv. Odtud i fr. *coque* (srov. →kokila).

**kokorík** 'hájová bylina s bílými květy'. Vlastně 'kučeravá bylina' (podle bujných, vzhůru trčících listů), srov. s./ch.d. *kokòrav* 'kučeravý'. Srov. i →kučera.

**kokos**, kokosový, kokoska. Přes něm. *Kokos(nuss)* z port. *coco*, jež se spojuje s fr. *coque* 'skořápka' z lat. *coccum* (srov. →kokon). Podle jiného výkladu jde o dětské slovo označující 'ošklivou tvář' (ochlupená skořápka ořechu připomíná mužskou či opičí hlavu).

**kokot** vulg. slang. 'penis; nepřijemný člověk'. stč., luž., stp. *kokot*, r.d. *kókot*, s./ch. *kòkòt*, stsl. *kokotò*, vše 'kohout' z psl. \**kokotò* onom. původu (dále viz →kohout). Význam 'penis' je již stč., v novější době ze slk. (vojenský slang), stejný posun je např. u angl. *cock* 'kohout' i 'penis'.

**kokpit** 'sedadlový prostor závodního vozu, pilotní kabina'. Z angl. *cockpit* tv., původně 'prohlubeň pro kohoutí zápasy', z *cock* 'kohout' a *pít* 'jáma, do-lík'. Srov. →koktejl, →pitbul.

**kokrhat**, kokrháč, kokrhavý, zakokrhat. P. *kokorykač*, r. *kukarékat*, s. *kukuré-kati* ap. Onom. původu.

**kokrhel** 'druh byliny', hanl. 'ženský klobouk'. Ze střhn. *gügerel* 'ozdoba hlavy (u koní)' (asi souvisí s →kukla), s lid. přikloněním ke →kokrhat. Název rost-

liny podle zvláštního tvaru její koruny (Ma<sup>2</sup>).

**kokršpaněl** 'druh psa'. Z angl. *cocker spaniel*, doslova 'španělský slukař' (byl trénován pro lov sluk) od (*wood*)-*cock* 'sluka' a *spaniel* přes stfr. *espagneul* z lat. *Hispaniolus* (dnes angl. *Spanish*).

**koks**, koksový, koksárna, koksárenský. Z něm. *Koks* a to z angl. *cokes*, pl. od *coke* tv., což je nář. slovo nejistého původu.

**koktat**, koktavý, kokta, zakoktat, vykostat. Onom., jen č., jinde slovesa od základu, který je v →zajíkat se.

**koktejl**, koktajl 'míchaný nápoj; odpolední společenská schůzka s občerstvením'. Z angl. *cocktail*, doslova 'kohoutí ocas', z *cock* 'kohout' a *tail* 'ocas'. Metafora však není příliš jasná, vysvětlení 'nápoj pestrý jako kohoutí ocas' (HL) asi není správné. V angl. to bylo i označení neplnokrevných koní s přistřiženým ocasem, odtud se tedy možná význam 'bastard, kříženec' přenesl na míchané nápoje (kolem r. 1800 v USA).

**kolaborovat** 'spolupracovat s nepřítelem', kolaborace, kolaborant. Z lat. *collaborāre* 'spolupracovat' z *com-* (→kom-) a *labōrāre* 'pracovat' (srov. →laboratoř). Dnešní význam ve fr. za 2. svět. války.

**koláč**, koláček, koláčový. Odvozeno od →kolo (podle tvaru).

**kolaps** 'náhlé selhání (orgánu ap.)', (z)kolabovat. Z lat. *collapsus* 'zhroucení' od *collābī* 'klesat, hroutit se' z *com-* (→kom-) a *lābī* 'smekat se, upadat'. Srov. →labilní.

**kolárek** 'bílý kněžský límec'. Z lat. *collarium*, *collāre* 'límec' od *collum* 'krk'.

**kolaudovat** 'schvalovat (stavbu)', kolaudace. Z lat. *collaudāre* 'schválit' z

*com-* (→*kom-*) a *laudāre* ‘chválit’.

**koláž** ‘obraz vzniklý kombinací různých výstřižků’. Z fr. *collage* od *colle* ‘lep’ z vlat. \**colla* z ř. *kólla* ‘lep, kliš’.

**kolbiště** kniž. ‘zápasiště’. Od *kolba* ‘rytířské klání’ a to od →*kláti*.

**kolčava** ‘druh lasičky’. Nář. i *končava*. Nejasné.

**kolébat** (*se*), kolébavý, kolébka, uko-  
lébat, ukolébavka, zakolébat (*se*), při-  
kolébat (*se*), odkolébat (*se*). Všesl. -  
slk. *kolembať* (*sa*), p.st. *kolebać* (*się*),  
ukr. *kolyváty*(*sja*), r. *kolebát'*(*sja*), s.  
*kolěbatī* (*se*), stsl. *kolěbatī*. Psl. \**ko-*  
*lēbatī* má řadu variant (srov. slk. a ukr.  
podobu a také →*kolísat*) a jeho výklad  
není jednoznačný. Většinou se člení na  
expr. předp. *ko-* (→*ko*<sup>-1</sup>) a psl. \**lēb-*, jež  
může být buď z ie. \**loib-* (Ma<sup>2</sup>) (srov-  
nává se s lit. *láibas* ‘útlý, tenký’, jež  
má blízko k významu ‘nepevný, rozko-  
lísaný’), nebo z ie. \**lēb-* (srov. nává se s  
lat. *labāre* ‘viklat se, kolísat’, srov. →*la-*  
*bilní*).

**koleda**, koledník, koledovat (*si*), vykole-  
dovat (*si*). Všesl. - p. *koľeda*, r. *koljadá*,  
s./ch. *kòleda*, stsl. *koľeda*. Psl. \**koľeda*  
je převzetí z lat. *calendae* (pl.) ‘první  
den v měsíci’ (srov. →*kalendář*), u po-  
hanských Slovanů byly tímto slovem  
označovány jakési slavnosti spojené se  
zimním slunovratem, v křesťanství pak  
byl termín přenesen na Vánoce a násle-  
dující svátky (Ma<sup>2</sup>).

**kolega**, kolegyně, kolegiální, kolegium. Z  
lat. *collēga* ‘druh v úřadě, spoluúřed-  
ník’ z *com-* (→*kom-*) a *lēgāre* ‘vysílat,  
pověřit’ od *lēx* (gen. *lēgis*) ‘ustanovení,  
zákon, právo’. Srov. →*legát*, →*kolej*<sup>2</sup>.

**kolej**<sup>1</sup> ‘stopa po kolech; kolejnice’, kole-  
jový, kolejnice, kolejíště. Odvozeno od

→*kolo*.

**kolej**<sup>2</sup> ‘ubytovací zařízení vysokoškolských studentů; středověká univerzita’.  
Z lat. *collēgium* ‘sbor, spolek’, viz →*ko-*  
*lega*.

**kolek**, kolkový, kolkovné, kolkovaný, kol-  
kovat, okolkovat. Vlastně zdobnělina  
od →*kůl* - primitivním razidlem byl  
dřevěný váleček s vyrytým vzorem.

**kolekce** ‘soubor, sbírka’. Z lat. *collectiō*  
tv. od *colligere* (příč. trp. *collēctus*)  
‘sbírat’ z *com-* (→*kom-*) a *legere* ‘sbí-  
rat, číst’. Srov. →*kolektiv*, →*lekce*.

**kolektiv**, kolektivní, kolektivismus,  
kolektivizovat, kolektivizace. Z lat.  
*collectīvus* ‘sebraný’ (dále viz →*ko-*  
*lekce*). Význam ‘pracovní či zájmová  
skupina’ se rozšířil z ruštiny po r. 1945.

**kolem** předl., přísl. Ustrnulý pád (instr.)  
subst. →*kolo*.

**koleno**, kolínko, kolenní, podkolenka,  
nákolenka. Všesl. - p. *kolano*, r. *kolěno*,  
ch. *kòljeno*, stsl. *kolěno*. Psl. \**kolěno*  
se spojuje s lit. *kelėnas*, *kelys* tv. a ř.  
*kōlon* ‘kloub, článek’, další etymolo-  
gické souvislosti však jsou nejisté (viz  
→*člen*). Význam ‘pokolení, generace’  
(je i v jiných ie. jazycích) se vysvětluje  
různě, snad jde jen o metaforu (přípo-  
dobnění sociální struktury k lidskému  
tělu je běžné), složitější výklad (zvyk  
pokládání novorozence otci na kolena)  
u Ma<sup>2</sup>.

**koleso** ‘velké kolo’, kolesový. Za obrození  
odvozeno od →*kolo* s využitím starého  
psl. gen. *koleso* (srov. podobně →*slo-*  
*veso*, →*těleso*). Původní *s*-kmen pře-  
trval ve stč. *kolesa* (pl.) ‘vozik’ (srov. i  
→*nebe*, *nebesa*).

**-koli**. Zesilovací nebo zobecňovací čás-  
tice, stč. samostatně i jako přísl. ‘ně-  
kdy, kdysi’, srov. str., stsl. *koli* ‘kdy’.

Dále viz →kolik.

**koliba** 'dřevěná bouda pro pastevce'.

Slovo karpatské pastýřské kultury (srov. ukr. *kolyba*, s./ch. *kòleba*, *kòliba*, maď. *kaliba*, rum. *colibă*), nejspíš převzetí z ř. *kalýbē* 'chýše, chatrč'. Srov. →chalupa.

**kolibřík** 'drobný americký ptáček', kolibří. Z fr. *colibri* a to asi z jazyka domorodců na francouzských Antilách.

**kolidovat** 'křížít se, střetat se', kolize, kolizní. Z lat. *collidere* (příč. trp. *collisus*) 'srážet (se)' z *com-* (→kom-) a *laedere* 'narazit, poškodit'.

**kolie** 'druh psa (skotský ovčák)'. Z angl. *collie* a to asi ze skotského vlastního jména *Colin* (*Colle* jako jméno psa se objevuje v Chaucerových povídkách).

**kolik** přísl., kolikátý, několik, kolikrát. Všesl. - p. *kilka*, r. *skól'ko*, s./ch. *kòliko* aj., stsl. *koliko*. Psl. *\*koliko* je složeno ze zájm. základu *ko-* (z ie. *\*k<sup>u</sup>o-*, viz →kdo) a částic *-li* a *-ko*. Srov. →tolik, →koli, →jelikož. Podobné útvary jsou v lit. *keli* tv., *kòl(ei)* 'jak dlouho', lat. *qualis* 'jaký'.

**kolík**, kolíček. Zdrobnělina od →kůl.

**kolika** 'křečovitě bolesti', kolikový. Ze střlat. *colica* a to z ř. adj. *kòlikós*, odvozeného od *kōlon* 'úť, člen, střeva'.

**kolísat**, kolísavý, zakolísat, rozkolísaný. P. *kolysác*, r. *kolycháť*. Těžko oddělit od →kolébat. Podoby se *-s-* a *-ch-* se většinou vysvětlují jako tzv. intenziva, např. *kolísat* by bylo z *\*ko-lib-sati* (A9). Příbuznost se hledá v lat. *librāre* 'vyvažovat, rozkývat' (Ma<sup>2</sup>).

**kolize**. Viz →kolidovat.

**koljuška** 'drobná ryba s ostny'. Z r. *kóljuška* od *koljúčij* 'ostnatý, trnitý' a to od *kolót* 'bodat' (viz →kláti).

**kolmo** přísl., kolmý, kolmice. Od →kláti

'sekat, bodat'. Původně 'přímo dolů nebo vzhůru' (Jg), tedy vlastně 've směru, jak se seká dříví'.

**kolna**. Viz →kůlna.

**kolo**, kolečko, kolový, kolář, kolářský, kolářství, kolovat, kolová, soukolí. Všesl. - p. *kolo*, r. *kolesó*, s./ch. *kòlo*, *kolèso*, stsl. *kolo*. Psl. *\*kolo* (gen. *kolese*) souvisí se stpr. *kelan* tv., angl. *wheel*, ř. *kýklos* (srov. →cyklus) 'kolo, kruh', vše k ie. *\*k<sup>u</sup>el-* 'pohybovat se, otáčet se' (A3). Srov. →koleso, →kolej<sup>1</sup>, →kolomaz, →kůlna.

**koloděj** 'druh hříbu'. Původně 'kolář', viz →kolo a →dít se (srov. →zloděj). Na houbu přeneseno asi podle hnědého klobouku připomínajícího kolářskou koženou zástěru (HK).

**kolohnát** 'hromotluk'. Jen č. a slk. Expr. útvar, jehož první část není zcela jasná. Spojení s →kolo či →kláti nejsou významově ani slovotvorně dostatečně přesvědčivá.

**kolokvium** 'druh vysokoškolské ústní zkoušky; seminář'. Z lat. *colloquium* 'rozmluva, rozhovor' od *colloquī* 'rozmlouvat' z *com-* (→kom-) a *loquī* 'mluvit'.

**kolomaz**. Stč. *kolomast*, p. *kolomaž*, r.d. *kólomaz*, s./ch. *kòlomāz*. Psl. *\*kolomaz(t)ь*, vlastně 'to, čím se mažou kola', viz →kolo a →mazat.

**kolona** 'řada, pochodový proud', kolonka 'sloupec'. Z fr. *colonne* a to z lat. *columna* 'sloup, řada'.

**kolonáda** 'otevřená chodba se sloupovím'. Z fr. *colonnade* a to od *colonne* podle it. *colonnato* (viz →kolona).

**kolonie** 'osada či území v cizím národním prostředí', koloniální, kolonista, kolonizovat, kolonizační, kolonialismus. Z lat. *colōnia* 'osada' od *colōnus* 'rolník,



nájemce pole' od *colere* 'obdělávat, pěstovat, obývat'.

**kolorit** 'barvitost, charakter'. Z it. *colorito* od *colorire* (vedle *colorare*) 'barvit' (srov. →kolorovat).

**kolorovat** 'barvit'. Z lat. *colorāre* tv. od *color* 'barva'.

**kolos** 'obrovská stavba, věc', kolosální. Z lat. *colossus* z ř. *kolossós* 'ohromný sloup či socha', jehož původ není znám. Užíváno především v souvislosti s obří sochou zasvěcenou Apollónovi na ostrově Rhodos.

**kolotat** 'kroužit, vířit'. Od →kolo, asi se zesilujícím *-ot-*, jako je např. *miho-tat* od →míhat, původní sloveso nedoloženo (Ma<sup>2</sup>).

**kolouch**, koloušek. Jen č., málo jasné. Významově se hodí výklad z *\*komo-luch* od *\*komoľz* 'bezrohý' (→komolý), srov. r.d. *komlják* 'sobí mládě' (Ma<sup>2</sup>), je však třeba připustit vypuštění slabiky. Podle jiného výkladu od →kláti (HK).

**kolovrat**, kolovrátek, kolovrátkový, kolovrátkář. P. *kolovrót*, r. *kolovorót*, s./ch. *kòlovrāt*. Psl. složenina *\*kolovortz* (B8) znamenala různé přístroje užívající kola, k etymologii viz →kolo a →vrtět, →vrátit.

**kolportovat** 'roznášet tiskoviny', kolportáž, kolportér. Z fr. *colporter* ze staršího *comporter*, vlastně 'nosit s sebou', z lat. *comportāre* z *com-* (→kom-) a *portāre* 'nosit'. Srov. →reportáž, →export.

**kolt** 'několikaranový revolver'. Podle amerického výrobce *S. Colta* (patent r. 1832).

**kom-** předp. Z lat. *com-*, jež vychází z předl. *cum* 's'. Podoba *com-* se drží před *b*, *p*, *m* (→kombinovat, →kompromis, →komisař), před *r* a *l* dochází ke

spodobě (→kolaborovat, →korigovat), před samohláskou *-m* mizí (viz →ko<sup>2</sup>), všude jinde je *con-* (→koncepce, →kondenzovat, →konference, →kongres, →konvence ap.).

**kóma** 'hluboké bezvědomí', komatózní. Z ř. *kōma* 'tvrdý spánek'.

**komando** 'bojůvka, malý oddíl se speciálními úkoly'. Z něm. *Kommando* tv., původně 'rozkaz, příkaz', z it. *comando* tv. (viz →komandovat).

**komandovat** hov. 'poručet'. Z fr. *commander* z lat. *commandāre*, *commendāre* 'pověřovat' z *com-* (→kom-) a *mandāre* 'svěřit, odevzdat'. Srov. →komando, →mandát.

**komár**, komáří. Všesl. - p. *komar*, r. *komár*, s./ch. *kòmār*. Psl. *\*komarъ* je tvořeno od ie. onom. kořene *\*kem-*/*\*kom-* 'bzučet, bučet', od něhož je i stpr. *camus* 'čmelák', lit. *kamānė*, něm. *Hummel* tv., *hummen* 'bzučet' (viz i →čmelák) i sti. *čamara-* 'jak (horský tur)'.

**kombajn**, kombajnový, kombajnist. Přes r. *kombájn* z angl. *combine* tv., původně vlastně 'kombinace, spojení', ze slovesa *to combine* 'kombinovat, spojit' z lat. *combīnāre* (viz →kombinovat). *Kombajn* je vlastně kombinací žacího stroje a mlátičky.

**kombi**, ob. kombík. Z něm. *Kombi(wagen)*, což je zkráceno z *kombinierter Wagen* 'kombinovaný vůz' (myslí se vůz na přepravu osob i zboží) od *kombinieren* 'kombinovat' (dále viz →kombinovat).

**kombinačky** 'kombinované kleště'. Dále viz →kombinovat.

**kombinát** 'spojení závodů různých výrobních odvětví', kombinátový. Z r. *kombinát* a to z lat. *combīnātus* 'spojený', což je příč. trp. od *combīnāre* (viz

→kombinovat).

**kombiné** ‘druh dámského spodního prádla’. Z fr. *combiné* ‘kombinovaný’, což je příč. trp. od *combiner* z lat. *combīnāre* (viz →kombinovat).

**kombinéza** ‘pracovní či sportovní ochranný oblek v celku’. Z fr. *combinaison* tv. z lat. *combīnātiō* ‘kombinace’ (viz →kombinovat).

**kombinovat**, kombinace, kombinační, kombinatorní. Z lat. *combīnāre* tv. z *com-* (→kom-) a *bīnī* ‘po dvou, dvojí’. Srov. →kombinačky, →kombi, →kombiné, →kombinát, →kombinéza, →kombajn.

**komedie**, komediální, komediant, komediantský, komediantství. Z lat. *comedia* z ř. *kōmōi-día* tv. od *kōmōi-dós* ‘komediální herec’, původně ‘pěvec při Dionýsových slavnostech’ od *kōmos* ‘veselá píseň, veselý průvod, hostina (k počtě boha Dionýsa)’ a *ōi-dós* ‘zpěvák’. Srov. →komický a →óda.

**komentovat** ‘slovně provázet, vykládat’, komentář, komentátor, komentátorský. Z lat. *commentārī* ‘přemýšlet, psát pojednání’ z *com-* (→kom-) a odvozeniny od *mens* (gen. *mentis*) ‘mysl, rozum’. Srov. →mentalita.

**komerce** ‘zaměření na obchod (zvláště ve sportu a kultuře)’, komerční, komercializovat, komercializace. Z fr. *commerce* ‘obchod’ z lat. *commercium* tv. z *com-* (→kom-) a odvozeniny od *merx* (gen. *mercis*) ‘zboží’. Srov. →markytánka.

**kometa**, kometový. Z lat. *comēta* z ř. *komētēs* ‘mající dlouhé vlasy’ od *kómē* ‘(dlouhé) vlasy’.

**komfort** ‘přepych, pohodlí, komfortní. Z angl. *comfort* tv. ze stfr. *confort* ‘posílení’ od *conforter* ‘posílit’ z lat. *con-*

*fortāre* tv. z *con-* (→kom-) a odvozeniny od *fortis* ‘silný’. Srov. →fortifikace.

**komický** ‘vzbuzující veselost’, komik, komika, komičnost. Z lat. *cōmicus* z ř. *kōmikós* tv. od *kōmos* (viz →komedie).

**komíhat**, komíhavý. Jen č. Z →ko<sup>-1</sup> a →míhat. Srov. i →kmihat.

**komiks** ‘kreslený humoristický či akční seriál’, komiksový. Z angl. *comics* (pl.) z *comic strips* tv., doslova ‘žertovné kreslené seriály’, z *comic* ‘žertovný’ a *strip* ‘kreslený seriál’, původně ‘pruh, pás’.

**komín**, komínek, komínový, komíník, komíníček, komínický, komínictví. Stč. *komín* ‘pec, otvor pro odvádění kouře’ je přejato ze stejného zdroje jako →kamna, pouze cesta převzetí je jiná – asi přes střhn. *kamīn* ‘krb, komín’ z lat. *camīnus* ‘pec, krb’ z ř. *kāmīnos* ‘pec, cihelna’. Význam slova se postupně zúžil z ‘pec’ na ‘dymník (otvor k odvádění kouře)’ až na pozdější ‘trouby k odvádění kouře’ (Ma<sup>2</sup>).

**komise**, komisní, komisionální, komisař, komisařský, komisařství, komisariát. Z lat. *commissiō* ‘spojení, zmocnění’ od *committere* (příč. trp. *commissus*) ‘spojovat, svěřit’ z *com-* (→kom-) a *mittere* ‘posílat’. Srov. →demise, →emise.

**komité(t)** kniž. ‘výbor’. Z fr. *comité* z angl. *committee* tv., původně vlastně ‘pověřenec’, od *committ* ‘svěřit’ a to z lat. *committere* tv. (viz →komise).

**komnata**. Stč. *komñata*. Převzato asi něm. prostřednictvím (střhn. *kem(e)nāte*, *kamenāde*) z it. či střlat. *caminata* ‘(místnost) opatřená krbem’ od lat. *camīnus* ‘pec, krb’. Srov.

→kamna, →komín.

**komoda** ‘nižší prádelník’. Z fr. *commode* (možná přes něm. *Kommode*) tv., do slova ‘pohodlná (skříň)’, od lat. *modus* (viz →komodita).

**komodita** ‘druh zboží, výrobky určitého oboru’. Z angl. *commodity* tv., vlastně ‘to, co je užitečné, náležité’, od lat. *commodus* ‘přiměřený, náležitý, pohodlný’ z *com-* (→kom-) a *modus* ‘míra, způsob’. Srov. →komoda.

**komolit**, zkomolit, zkomolený. Původně ‘činit tupým, kusým’ (viz →komolý), pak přeneseno na ‘znetvořování’ v intelektuální sféře, především v jazyce.

**komolý** ‘tupý, bez špičky’. R. *komólyj* ‘bezrohý’, sln.d. *komôl* tv. Psl. *\*komolъ* je asi odvozeno od *\*komъ* ‘hrouda, chomáč’ (srov. →chomáč), znělá varianta je v →homole. Příbuzné bude i přes rozdíl znělosti lit. *gamulà* ‘bezrohý skot’ a snad i sthn. *hamal* ‘zmrzačený’ z ie. *\*kem-*/*\*kom-* ‘bezrohý’ (A4), problematičtější je spojení s lit. *šmùlas* ‘bezrohý, komolý’, sti. *śáma-* tv., které předpokládají ie. *\*kem-* (A1).

**komoň** zast. ‘kůň’. Stsl. *komonъ*. Psl. *\*komoň* je málo jasné. Často se spojuje s rovněž nejasným →kůň, případně i →kobyly, ale přesvědčivé důvody pro to nejsou (Ma<sup>2</sup>). Lepší je spojení s lit. *kāmanas* ‘udidlo, uzda’ z ie. *\*kem-* ‘mačkat aj.’, význam by pak byl ‘svíraný uzdou’.

**komora**, komůrka, komorní, komorový, komorná, komorník, komornický, komoří. Staré převzetí (B5) z lat. *camara*, *camera* (snad přes sthn. *kamara*) ‘komora, klenutá místnost’ z ř. *kamára* tv. Srov. →kamera, →kamarád, →kamarlík, →kamarila.

**kompaktáta** ‘úmluva (mezi českými ka-

lišníky a basilejským koncilem)’. Ze střlat. *compactata* (pl.) od *compactare* ‘uzavírat smlouvu’ od lat. *compaciscī* (příč. trp. *compactus*) tv. z *com-* (→kom-) a *paciscī* ‘dohodnout se’, jež souvisí s *pāx* (gen. *pācis*) ‘mír’. Srov. →pakt.

**kompaktní** ‘celistvý, pevný’. Z lat. *compactus* tv., což je původem příč. trp. od *compingere* ‘srážet, spojovat’ z *com-* (→kom-) a *pangere* ‘zarážet, tlouci’.

**kompanie** zast. ‘vojenská jednotka’. Z něm. *Kompanie* z fr. *compagnie* z vlat. *\*compānia*, dále viz →kumpán.

**komparace** ‘srovnávání’, komparativ ‘druhý stupeň přídavných jmen’, komparativní, komparatista, komparatika. Z lat. *comparātiō* ‘srovnání’ od *comparāre* ‘srovnávat, stavět po dvou’ z *com-* (→kom-) a odvozeniny od *pār* ‘dvojice; stejný’. Srov. →pár.

**kompars** ‘sbor statistiků’. Přes něm. *Komparse*, fr. *comparse* z it. *comparsa*, což je zpodstatnělé příč. trp. (ž.r.) od *comparire* ‘objevit se, ukázat se’ z lat. *compārēre* tv. z *com-* (→kom-) a *pārēre* tv.

**kompas**, kompasový. Přes něm. *Kompass* z it. *compasso* tv. od *compassare* ‘odměřovat, jít dokola’ z vlat. *\*compassāre* ‘odměřovat kroky’ z *com-* (→kom-) a *passus* ‘krok, dvojkrok (jako míra)’. Srov. →pas<sup>1</sup>.

**kompendium** ‘souhrn poznatků vědního oboru’. Z lat. *compendium* ‘výtěžek, zkrácení’ (střlat. ‘příručka, shrnutí’) od řídce doloženého *compendere* z *com-* (→kom-) a *pendere* ‘vážit, posuzovat’. Srov. →stipendium.

**kompenzovat** ‘vyvážit, vyrovnávat’, kompenzace, kompenzační. Z lat. *compēnsāre* tv. z *com-* (→kom-) a *pēnsāre*

tv. od *pendere* (příč. trp. *pēnsus*) ‘vážit, věšet’. Srov. →kompendium, →penze, →suspendovat.

**kompetence** ‘pravomoc’, kompetentní, kompetenční. Ze střlat. *competentia* ‘příslušnost, náležitost’ od lat. *competēns* ‘vhodný, příslušný’, což je původem přech. přít. od *competere* ‘společně žádat, shodovat se, hodit se’ z *com-* (→kom-) a *petere* ‘žádat, směřovat’. Srov. →petice.

**kompilace** ‘odborná práce vzniklá sestavením různých cizích poznatků’, kompilát, kompilační. Z lat. *compilātiō* ‘loupež, vykořistění’ (střlat. ‘literární dílo z cizích výňatků’) od *compilāre* ‘oloupit’ z *com-* (→kom-) a *pilāre* ‘loupit’ asi od *pilum* ‘kopí’.

**komplementární** ‘doplňkový’. Z fr. *complémentaire* k lat. *complémentum* ‘doplněk’ od *complere* ‘naplnit’ z *com-* (→kom-) a *plere* ‘plnit’. Srov. →kompletní, →plénium.

**kompletní** ‘úplný’, komplet, kompletovat, kompletace. Přes něm. *komplett* z fr. *complet* a to z lat. *complētus* ‘úplný, naplněný’, což je původem příč. trp. od *complere* ‘naplnit’ (viz →komplementární).

**komplex** ‘souborný celek; soubor znepokojivých pocitů a představ’, komplexní. Z lat. *complexus* ‘objetí, sepětí’ (střlat. ‘soubor’), což je původně příč. trp. od *complexi* ‘oplétat, objímat, obsáhnout’ z *com-* (→kom-) a *plexere* ‘plést’, jež souvisí s *plicāre* ‘svinovat, skládat’. Srov. →komplikovat, →perplex.

**komplíc** ‘spolupachatel’. Z něm. *Komplize*, *Komplize* z fr. *complice* a to ze střlat. *complex* tv., lat. *complex* (gen. *complicis*) ‘spojený’ od lat. *complexi*

(viz →komplex).

**komplikovat**, komplikovaný, komplikace. Z lat. *complicāre* ‘svinout, splétat’ z *com-* (→kom-) a *plicāre* ‘svíjet, skládat’. Srov. →komplex, →komplíc, →implikovat, →replika, →duplikát.

**kompliment** ‘lichotka, poklona’. Přes něm. *Kompliment*, fr. *compliment* ze šp. *complimiento* (dnes *cumplimiento*), vlastně ‘naplnění (dvorních zvyklostí)’, od *cumplir* ‘naplnit’ z lat. *complere* tv. (viz →komplementární, srov. →kompletní).

**komplot** ‘spiknutí’. Přes něm. *Komplott* z fr. *complot* tv., stfr. ‘tlačenice, změt’. V první části je jistě pokračování lat. *com-* (→kom-), druhá je snad odvozena od fr. *pelote* ‘míč’ od lat. *pila* tv., tedy vlastně ‘změtení do klubka, do koule’.

**komponent** ‘složka, součást’. Přes něm. *Komponente* z lat. *compōnēns*, což je přech. přít. od *compōnere* ‘skládat’ (viz →komponovat).

**komponovat** ‘skládat’, kompozice, kompoziční, kompozitum, komponista. Z lat. *compōnere* (příč. trp. *compositus*) tv. z *com-* (→kom-) a *pōnere* ‘pokládat’. Srov. →kompost, →kompot, →disponovat, →oponovat, →pozice.

**kompost**, kompostový, kompostovat. Přes něm. *Kompost*, fr. *compost* z angl. *compost* ‘směs hnojiva’, to pak je ze stfr. *compost* ‘směs, složenina’ z vlat. *\*compos(i)tus* ‘složený’, což je původně příč. trp. od lat. *compōnere* ‘skládat’ (viz →komponovat). Srov. →kompot, →kapusta.

**kompot**, kompotový, kompotovat. Přes něm. *Kompott* z fr. *compote*, stfr. *compote* z vlat. *\*compos(i)ta* (ž.r.) ‘směs, složená (věc)’, dále viz →kompost,

→komponovat.

**kompozice.** Z lat. *compositiō* ‘skládání’ (viz →komponovat).

**komprese** ‘stlačení’, kompresní, kompresor. Z lat. *compressiō* tv. od *comprimere* ‘stisknout, stlačit’ z *com-* (→kom-) a *primere* (příč. trp. *compressus*) ‘tlačit’. Srov. →deprese, →represe.

**kompromis** ‘dohoda se vzájemnými ústupky’, kompromisní. Z lat. *compromissum* ‘vzájemná dohoda’ od *compromittere* (příč. trp. *-missus*) ‘vzájemně si slíbit’ z *com-* (→kom-) a *promittere* ‘slíbovat, pouštět vpřed’ z *prō-* (→pro) a *mittere* ‘posílat’. Srov. →kompromitovat, →komise.

**kompromitovat (se)** ‘uškodit (si) na dobré pověsti’. Zpětným polatinštěním fr. *compromettre* ‘kompromitovat, ohrozit pověst’, jež se vyvinulo ze střlat. právníckého výrazu *compromittere* ‘svěřit spor (někomu třetímu)’ z lat. *compromittere* (viz →kompromis).

**komtesa** ‘hraběcí dcera’. Z fr. *comtesse* ‘hraběnka’ od *comte* ‘hrabě’ z lat. *comes* (gen. *comitis*) ‘družiník, dvorní úředník’. Srov. →kmet.

**komtur** ‘hodnostář rytířského řádu’, komturský. Z něm. *Komtur* ze střhn. *kommentiuur* ze stfr. *commendeor* z lat. *commendātor* ‘doporučitel, přímluvce’ od *commendāre* ‘svěřovat, doporučovat’ z *com-* (→kom-) a *mandāre* ‘svěřit, ukládat (za úkol)’. Srov. →koman-dovat.

**komuna** ‘sdružení lidí se společným vlastnictvím’. Přes něm. *Kommune* z lat. *commūne* ‘obec, obecná věc’ od *commūnis* ‘společný, obecný’ z *com-* (→kom-) a základu, který je v lat. *mūnus* ‘(veřejná) povinnost, úřad’. Srov. →komunální, →komunikovat, →komu-

nismus, →imunní.

**komunální** ‘obecní’. Přes něm. *kommunal* z lat. *commūnālis* tv. od *commūne* ‘obec’ (viz →komuna).

**komunikace**, komunikovat, komunikační, komunikativní. Z lat. *commūnicātiō* ‘sdělení, sdílení’ od *commūnicāre* ‘sdílet, svěřovat, stýkat se’ od *commūnis* ‘společný, obecný’ (viz →komuna). Význam rozšířen na různé druhy spojení (*dopravní komunikace* ap.).

**komuniké** ‘úřední sdělení’. Z fr. *communiqué* tv., což je původně příč. trp. od *communiquer* ‘sdělovat’ z lat. *commūnicāre* (viz →komunikace).

**komunismus**, komunista, komunistický. Z něm. *Kommunismus* vytvořeného v 19. st. od lat. *commūnis* ‘společný, obecný’ (viz →komuna). Základní představou je beztrždní společnost se společným vlastnictvím výrobních prostředků.

**komže** ‘ministrantský oděv’. Ze střlat. *camisia* ‘košile, spodní lněný šat’. Srov. →kamizola.

**kon-** předp. Viz →kom-.

**koňadra** ‘druh sýkory’. Vedle této podoby existuje řada nář. podob, souvisí se stč. *konědra* ‘ras’, vlastně ‘kdo dere koně’ (viz →kůň, →drát<sup>2</sup>). Přenesené prý podle dravosti této sýkory (Ma<sup>2</sup>).

**koňak**, koňakový. Podle fr. města *Cognac* v jihozápadní Francii (poblíž Bordeaux), kde se začal vyrábět.

**konat**, dokonat, skonat, skon, překonat (se), vykonat, výkon, výkonný, výkonost, výkonnostní, příkon, úkon. P. *konac* ‘dokonávat, umírat’, str. *konati* ‘dovádět do konce’, sln.st. *konāti* ‘zavřovat’. Psl. \**konati* je odvozeno od \**konō* (stsl. *konō* ‘začátek, kraj’, stč.

*kon* ‘konec’), to pak patří k *\*-četi* z ie. *\*ken-* ‘rodit se, začínat’ (A6, B1) (viz →čít). Psl. *\*konъ* znamenalo ‘kraj z obou stran, začátek i konec’, původní význam slovesa byl ‘dovádět do konce’, z toho pak č. ‘jednat’. Srov. →konec, →zákon.

**koncentrovat (se)** ‘soustředit (se)’, koncentrovaný, koncentrace, koncentrační, koncentrát. Z fr. *concentrer* z *con-* a *centre* ‘střed’. Viz →kom- a →centrum.

**koncepce** ‘pojetí’, koncepční, koncipovat. Z lat. *conceptiō* tv. od *concupere* (příč. trp. *conceptus*) ‘sebrat, pojmout, vyjadřovat’ z *con-* (→kom-) a *capere* ‘brát, chytat’. Srov. →koncipient, →recepcce.

**koncept** ‘náčrtek, předběžný plán’, konceptní. Z lat. *conceptum* ‘co je pojato, sepsáno’, což je příč. trp. (stř.r.) od *concupere* (viz →koncepce). Srov. →recept, →akceptovat.

**koncern** ‘sdružení podniků’, koncernový. Z angl. *concern* tv., původně ‘vztah, účast, podíl’ od slovesa (*to*) *concern* ‘týkat se’ z fr., stfr. *concerner* tv., z pozdnělat. *concernere* ‘smíchávat’ z lat. *con-* (→kom-) a *cernere* ‘rozlišovat, pozorovat’. Srov. →diskrétní.

**koncert**, koncertní, koncertovat. Přes něm. *Konzert* z it. *concerto* tv., původně ‘úmluva, souzvuk’, od *concertare* ‘společně smluvit’ z lat. *concertare* ‘utkat se, zápasit’ z *con-* (→kom-) a *certare* tv.

**koncese** ‘oprávnění k činnosti’, koncesionář, koncesionářský. Z lat. *concessiō* ‘dovolení, připuštění’ od *concēdere* (příč. trp. *concessus*) ‘ustupovat, povolit’ z *con-* (→kom-) a *cēdere* ‘kráčet, ustupovat’. Srov. →recese, →se-

cese, →proces.

**koncil** ‘církevní sněm’, koncilní. Z lat. *concilium* ‘shromáždění, sněm’ z *con-* (→kom-) a odvozeniny od *calāre* ‘svo-  
lávat, vyhlašovat’. Srov. →kalendář.

**koncipient** ‘kandidát advokacie či notářství’, koncipientský. Z lat. *concupiens* (gen. *-entis*), což je přech. přít. od *concupere* ‘pojmout, sebrat, navrhopvat’ (viz →koncepce).

**koncizní** ‘stručný, zhuštěný’. Z lat. *concisus* ‘zkrácený, úsečný’, což je původem příč. trp. od *concūdere* ‘rozsekat, rozbít’ z *con-* (→kom-) a *caedere* ‘bít, tlouci’. Srov. →precizní.

**končetina**, končetinový. Obrozenecký výtvar (Presl) od →konec, případně stč. *končatý* ‘špičatý’, srov. i →končina.

**končina**. Od →konec, končit. Původně ‘konec něčeho’ (např. *končiny těla*, srov. →končetina). Pak především ‘(odlehlá) krajina’, k tomu srov. →kraj.

**končír** ‘fleret, lehká bodná sportovní zbraň’. P. *koncerz*, r. *končár*. Přejato z ttat. jazyků (tur. *hančer*, tat. *kandžar* ‘dlouhá dýka’) a lid. etym. (D2) přikloněno ke →konec, srov. stč. *končítý* ‘špičatý’.

**kondenzovat** ‘zhušťovat’, kondenzace, kondenzační, kondenzátor. Z lat. *condensare* tv. z *con-* (→kom-) a *dēnsare* tv. od *dēnsus* ‘hustý’.

**kondice** ‘(zdravotní) stav; soukromá hodina’, kondiční. Z lat. *condiciō* ‘podmínka, stav, úmluva’ od *condicere* ‘smluvit’ z *con-* (→kom-) a *dīcere* ‘říkat’. Srov. →kondicionál, →dikce.

**kondicionál** ‘podmiňovací způsob’, kondicionální. Z lat. (*modus*) *condicionālis* tv. od *condiciō* ‘podmínka’ (viz →kondice).

**kondolovat** ‘projevovat soustrast’, kon-

dolence, kondolenční. Z lat. *condolēre* ‘mít soustrast’ z *con-* (→kom-) a *dolēre* ‘cítit bolest, litovat’.

**kondom** ‘prezervativ’. Přes něm. *Kondom* z angl. *condom* původu nejistého. Snad podle jména angl. lékaře, který údajně tento prostředek v 18. st. vynalezl.

**kondor** ‘velký jihoamerický dravec’. Ze šp. *condor* a to z peruánského jazyka kečua, kde se pták jmenuje *cuntur*.

**konec**, koncový, koncovka, koncovkový, konečný, konečník, konečnickový, končit, dokončit, skončit, ukončit, zakončit, skoncovat, dokonce. Všesl. - p. *koniec*, r. *konéc*, s./ch. *kònac*, stsl. *konьць*. Psl. *\*konьць* je odvozeno od *\*konъ* ‘začátek, kraj, konec’, v odvozenině se prosadil poslední význam. Dále viz →konat.

**konejšit**, konejšivý. Jen č. Dříve i *konoušiti* (Jg), stč. *konúšeti* ‘houpat, kolébat’. Složeno z →ko<sup>-1</sup> a nedoloženého *\*nýchatì*, *\*nýšati*, jež je dosvědčeno v sln. *níhati*, ch. *nýhati* ‘kolébat se’, mak. *niša* ‘kolébá’. Východiskem je psl. *\*nychatì*, intenzivní rozšíření (srov. →máchat) ie. kořene *\*neu-*, který je např. v ř. *neuō* ‘hýbám, kývám’, sti. *náuti* ‘pohybuje se’.

**konev**, konývka, konvička. Stp. *konew*, str. *konovъ*, sln.st. *kònva*. Psl. *\*kony* (gen. *\*konove*) je převzetí ze sthn. *channa* (dnes *Kanne*) a to asi z lat. *canna* ‘roura’ (viz →kanál, →kanystř).

**konexe** ‘vlivná známost, spojení’. Z lat. *cōnexiō* ‘spojení, vazba’ z *cōnectere* (příč. trp. *cōnexus*) ‘spojovat, splétat’ z *con-* (→kom-) a *nectere* ‘plést, vázat’. Srov. →anektovat.

**konfekce** ‘hromadné vyrábění oděvů; takto vyrobené oděvy’, konfekční. Přes

něm. *Konfektion* z fr. *confection* tv. a to z lat. *cōnfectiō* ‘zhotovení, dokončení’ od *cōnficere* (příč. trp. *cōnfectus*) ‘dokončit, dodělat’ z *con-* (→kom-) a *facere* ‘dělat’. Srov. →infekce, →defekt, →konfety.

**konference** ‘porada’, konferenční, konferovat. Ze střlat. *conferentia* ‘zasedání, sněm’, vlastně ‘usnášení’, od lat. *cōnferre* ‘snášet dohromady, slučovat’ z *con-* (→kom-) a *ferre* ‘nést’. Srov. →diference, →preferovat, →referovat.

**konferenciér** ‘kdo uvádí jednotlivá čísla zábavního programu’. Z fr. *conférencier* ‘přednášející, řečník’ od *conférence* ‘porada, přednáška’ (viz →konference).

**konfese** ‘vyznání’, konfesní. Z lat. *cōnfessiō* tv. od *cōnfitēri* ‘vyznat, přiznat’ z *con-* (→kom-) a *fatēri* tv. Srov. →profese.

**konfety** (mn.) ‘pestrobarevné papírky rozhazované při slavnostech’. Z it. *confetti* (pl.) od *confetto* ‘bonbon’ a to z lat. *cōnfectus* ‘dokončený’, což je původně příč. trp. od *cōnficere* (viz →konfekce). Tyto ‘(dodělané) bonbony’ byly při karnevalech házeny mezi lidi, později byly nahrazeny papírky.

**konfident** ‘důvěrník policie, donašeč’, konfidentský. Z lat. *cōnfidēns* ‘důvěrující’, což je původem přech. příst. od *cōnfidere* ‘důvěřovat’ z *con-* (→kom-) a *fidere* ‘věřit, důvěřovat’.

**konfigurace** ‘seskupení’, konfigurační. Z lat. *cōnfigurātiō* od *cōnfigurāre*. Viz →kon- a →figura.

**konfiskovat** ‘úředně zabavit’, konfiskace, konfiskát. Z lat. *cōnfiscāre* z *con-* (→kom-) a odvozeniny od *fiscus* ‘(státní) pokladna’. Srov. →fiskální.

**konflikt** ‘rozpor, střetnutí’, konfliktní. Z lat. *cōnflīctus* ‘srážka’ od *cōnfligere*

‘srazit se, narážet’ z *con-* (→kom-) a *fligere* ‘udeřit’. Srov. →blízky.

**konformní** ‘přizpůsobený něčemu’, konformita, konformista. Přes něm. *konform* z pozdnělat. *cōnformis* ‘shodný, stejnorodý’ z *con-* (→kom-) a *forma* (viz →forma).

**konfrontovat** ‘srovnávat (tváří v tvář)’, konfrontace, konfrontační. Ze střlat. *confrontare* z lat. *con-* (→kom-) a odvozeniny z *frōns* (gen. *frontis*) ‘čelo, přední strana’. Srov. →fronta.

**konfuzní** ‘zmatený’, konfuze. Z lat. *cōnfusus* tv., což je původně příč. trp. od *cōnfundere* ‘slévat, směšovat’ z *con-* (→kom-) a *fundere* ‘lít’. Srov. →fúze, →transfuze.

**konglomerát** ‘směs nesourodých prvků’. Nově utvořeno k lat. *conglomerātus*, což je příč. trp. od *conglomerāre* ‘svinout, stěsnat’ z *con-* (→kom-) a *glomerāre* ‘svinout do klubka’ od *glomus* ‘klubko’. Srov. →aglomerace, →klubko, →glóbus.

**kongregace** ‘církvní sbor; druh řeholní instituce’, kongregační. Z lat. *congregātiō* ‘sdružování’ od *congregāre* ‘sdružovat’ z *con-* (→kom-) a odvozeniny od *grex* (gen. *gregis*) ‘stádo, dav’. Srov. →agregát.

**kongres** ‘sjezd’, kongresový. Z lat. *congressus* ‘setkání, schůze’ od *congregēdi* (příč. trp. *congressus*) ‘setkat se, sejít se’ z *con-* (→kom-) a *gradī* ‘kráčet, jít’. Srov. →agrese, →regrese, →grád.

**kongruence** ‘(gramatická) shoda’. Z lat. *congruentia* ‘shoda, souměrnost’ od *congruere* ‘shodovat se’ (viz →kom-, druhá část je nejasná).

**kónický** ‘kuželovitý’. Z fr. *conique* od lat. *cōnus*, ř. *kōnos* ‘kužel, šiška’.

**koníček**. Viz →kůň. Ve významu ‘záliba’

asi podle něm. *Steckenpferd* tv., vlastně ‘koníček na holi (jako hračka)’. Viz i →hobby.

**koniklec** ‘bylina s fialovými zvonkovitými květy’. Lid. etym. (D2) ze stč. *poniklec*, vlastně ‘bylina s povislými květy’, od *poniknúti* ‘sklonit se, zeslábnout’ od stejného základu, který je v *zanikat*, *unikat*, *vznikat* (viz →nikat).

**konipas**, konipásek. Vlastně ‘ten, kdo pase koně’ - žertovný název podle toho, že se rád zdržuje v blízkosti stád (Ma<sup>2</sup>).

**konjugace** ‘časování’, konjugační, konjugovat. Z pozdnělat. *coniugātiō* tv., doslova ‘sprázení, spojení’ (myslí se asi sdružení více slovesných tvarů), od lat. *coniugāre* ‘spojit (ve jho)’ z *con-* (→kom-) a *iugāre* ‘spojit, svázat’ od *iugum* ‘jho’. Srov. →jho, →konjunkce.

**konjunkce** ‘zdánlivé setkání dvou nebeských těles’. Z lat. *coniunctiō* ‘spojení, sloučení’ od *coniungere* (příč. trp. *-iunctus*) ‘spojovat’ z *con-* (→kom-) a *iungere* tv., jež souvisí s *iugāre* tv. (viz →konjugace). Srov. →konjunktura.

**konjunktiv** ‘slovesný způsob vyjadřující závislost či subjektivně pojatý děj (v lat., šp. ap.)’, konjunktivní. Z lat. (*modus*) *coniunctivus* ‘(způsob) spojovací’ od *coniungere* (viz →konjunkce).

**konjunktura** ‘příznivé podmínky (vývoje ap.)’, konjunkturální. Přes něm. *Konjunktur* ze střlat. *coniunctura* ‘spojení’, odvozeniny od lat. *coniunctus*, příč. trp. od *coniungere* (viz →konjunkce). Původně astrologický termín pro ‘konstelaci souhvězdí ve zvěrokruhu’, odtud pak v 18. st. v řeči obchodníků ‘příznivý stav obchodu’ a dále až k dnešnímu významu.

**konkávní** ‘vydutý’. Z lat. *concausus* tv. z *con-* (→kom-) a *cavus* ‘dutý, vyhlou-



bený’.

**konkláve** ‘shromáždění kardinálů k volbě papeže’. Ze střlat. *conclave* ‘pokoj (na klíč)’ z lat. *con-* (→kom-) a *clāvis* ‘klíč’. Kardinálové jsou při volbě papeže uzavřeni ve volební místnosti a téměř zcela odděleni od okolního světa. Srov. →enkláva.

**konkordát** ‘úmluva o vztazích mezi státem a církví’. Ze střlat. *concordatum* tv., což je vlastně přič. trp. od lat. *concordāre* ‘souhlasit, shodovat se’ z *con-* (→kom-) a odvozeniny od *cor* (gen. *cordis*) ‘srdce’. Srov. →akord.

**konkrétní** ‘určitý, skutečný’, konkretizovat, konkretizace. Z lat. *concretus* ‘srostlý, zhuštěný’, což je původem přič. trp. od *concrēscere* ‘srůst, ztuhnout’ z *con-* (→kom-) a *crēscere* ‘růst’. Ve středověké filozofii (12. st.) vzato jako protiklad k →abstraktní s významem ‘smysly vnímatelný, skutečný’.

**konkubína** ‘souložnice’. Z lat. *concubina* tv. z *con-* (→kom-) a odvozeniny od *cubāre* ‘ležet, spát’. Srov. →inkubace, →kuběna.

**konkurence** ‘soutěžení; soupeřící firma ap.’, konkurenční, konkurovat, konkurent. Ze střlat. *concurrentia* ‘setkání, souběh’ od lat. *concurrere* ‘sbíhat se, utkat se’ z *con-* (→kom-) a *currere* ‘běžet’. Srov. →konkurs, →kurs, →kori-dor.

**konkurs** ‘soutěž o místo; exekuční likvidace dlužící firmy’, konkursní. Z lat. *conkursus* ‘souběh, sročení’, což je původem přič. trp. od *concurrere* (viz →konkurence).

**konopí**, konopný. Všesl. - p. *konopie*, r. *konopljá*, s./ch. *kōnoplja*. Psl. \**konop’a* je přejato stejně jako germ. \**hanapa* (něm. *Hanf*, angl. *hemp*, stisl. *hampr*

(A4)), lat. *cannabis* a ř. *kánnabis* z neznámého východního zdroje, u Slovanů nejspíš tráckým či skytským prostřednictvím. Srov. →kanafas, →kanava.

**konotace** ‘druhotné složky významu’, konotační. Z angl. *connotation* od *connote* ‘mít vedlejší význam, implikovat’ ze střlat. *connotare* ‘spoluo značovat’ z lat. *con-* (→kom-) a *notāre* ‘označovat’. Srov. →nota.

**konsekvence** ‘důsledek, důslednost’. Z lat. *cōnsequentia* ‘důsledek’ z *cōnsequēns*, což je přech. přít. od *cōnsequi* ‘následovat’ z *con-* (→kom-) a *sequi* ‘sledovat’. Srov. →sekvence, →perzekuce.

**konsens(us)** ‘(všeobecný) souhlas’, konsensuální. Z lat. *cōnsēnsus* ‘souhlas, jednomyslnost’, což je původem přič. trp. od *cōnsentire* ‘souhlasit, shodovat se’ z *con-* (→kom-) a *sentire* ‘vnímat smysly, cítit’. Srov. →nonsens, →sentence, →senzace.

**konsolidovat** ‘ustálit, upevnit’, konsolidace, konsolidační. Z lat. *cōnsolidāre* ‘zpevnit’ z *con-* (→kom-) a *solidāre* tv. od *solidus* ‘pevný’. Srov. →solidní, →solidární.

**konsonant** ‘souhláska’, konsonantický, konsonantismus. Z lat. *cōnsonāns*, což je přech. přít. od *cōnsonāre* ‘spoluzvučet’ z *con-* (→kom-) a *sonāre* ‘zvučet, znít’. Srov. →rezonovat, →sonáta.

**konsorcium** ‘sdružení (na společný účet)’. Z lat. *cōnsortium* ‘společenství, účastenství’ od *cōnsors* ‘společník, druh’ z *con-* (→kom-) a *sors* ‘úděl, los’. Srov. →sorta.

**konspekt** ‘stručný zhuštěný přehled’. Z lat. *cōnspectus* ‘pohled, pozorování, úvaha’, což je původem přič. trp. od *cōnspicere* ‘pohlížet, dívat se’ z *con-*

(→kom-) a *specere* tv. Srov. →aspekt, →respekt.

**konspirace** ‘spiknutí’, konspirační, konspirativní, konspirovat. Z lat. *cōspirātiō* ‘spiknutí, jednota, souhlas’ od *cōspirāre* ‘být jedné mysli, jednat svorně’ z *con-* (→kom-) a *spirāre* ‘dýchat’. Srov. →aspirovat, →spiritismus.

**konstantní** ‘stálý, neměnný’, konstanta. Přes něm. *konstant* z lat. *cōstāns* tv., což je původem přech. příst. od *cōstāre* ‘(pevně) stát, trvat’ z *con-* (→kom-) a *stāre* ‘stát’. Srov. →konstatovat, →kontrast, →substance.

**konstatovat** ‘shled(áv)at’, konstatování. Z fr. *constater* z lat. *cōstat* ‘je známo’ (v tomto významu jen ve 3. os. sg.) od *cōstāre* ‘(pevně) stát’ (viz →konstantní).

**konstelace** ‘postavení hvězd’. Z pozdnělat. *cōstēllātiō* z lat. *con-* (→kom-) a odvozeniny od *stēlla* ‘hvězda’, jež souvisí s něm. *Stern*, angl. *star*, ř. *astēr* (srov. →astro-).

**konsternovat** ‘zarazit, nepříjemně překvapit’, konsternace. Z lat. *cōnsternāre* ‘děsit, pobouřit’ z *con-* (→kom-) a *sternere* ‘porazit, prostírat’. Srov. →stratifikace.

**konstituce** ‘ústava; tělesná konstrukce’, konstituční, konstituovat. Z lat. *cōnstitūtīō* ‘postavení, ustanovení, stavba’ od *cōnstituere* ‘postavit, zřídit’ z *con-* (→kom-) a *statuere* tv. Srov. →instituce, →restituce, →statut.

**konstrukce** ‘sestrojení, stavba’, konstrukční, konstruktivní, konstruovat, konstruktér, konstruktérský. Z lat. *cōnstrūctiō* ‘sestrojení, složení’ od *cōnstruere* ‘sestrojit, nakupit’ z *con-* (→kom-) a *struere* ‘skládat, kupit’.

Srov. →destrukce, →instrukce.

**konšel** ‘radní (za feudalismu)’, konšelský. Z román. základu (srov. střlat. *consul* tv., fr. *conseil* ‘rada’), ale přesná cesta není známa (Ma<sup>2</sup>). Srov. →konzul, →konzilium.

**kontakt** ‘styk’, kontaktní, kontaktovat. Z lat. *contāctus* ‘styk, dotyk, náказа’, což je původem příč. trp. od *contingere* ‘dotýkat se’ z *con-* (→kom-) a *tangere* tv. Srov. →kontingent, →kontaminace, →takt<sup>2</sup>.

**kontaminovat** ‘znečišťovat, směšovat’, kontaminace, kontaminační. Z lat. *contāmināre* ‘poskvřnit, pokálet’ z *con-* (→kom-) a odvozeniny od nedoloženého *\*tāmen* z *\*tag-men*, jež souvisí s *tangere* (viz →kontakt). Srov. i lat. *contāgiō* ‘náказа, dotyk’.

**kontejner** ‘převážný skříň (pro zboží, odpadky ap.)’. Z angl. *container* tv. od (to) *contain* ‘obsahovat’ ze stfr. *contenir* tv. a to přes vlat. *\*contenire* z lat. *continēre* ‘držet pohromadě, spojoval, obsahovat’ z *con-* (→kom-) a *tenēre* ‘držet’. Srov. →kontinent, →kontinuita, →tenor.

**kontemplet** ‘rozjímat’, kontemplace, kontemplativní. Z lat. *contemplārī* ‘pozorovat, rozjímat’ z *con-* (→kom-) a odvozeniny od *templum* ‘svatyně, chrám’. Srov. →templář.

**kontext** ‘významová souvislost; soubor dějových souvislostí’, kontextový. Z lat. *contextus* ‘spojitost, souvislost’, což je původem příč. trp. od *contexere* ‘splétat, spojoval, pokračovat’ z *con-* (→kom-) a *texere* ‘plést, tesat, stavět’. Srov. →text, →tesat.

**kontinent** ‘(souvislá) pevnina, světadíl’, kontinentální. Přes něm. *Kontinent* z lat. (*terra*) *continēns* ‘souvislá (země)’

od *continēre* ‘držet pohromadě, spojovat’ z *con-* (→kom-) a *tenere* ‘držet’. Srov. →kontinuita, →kontejner.

**kontingent** ‘pevně stanovené množství’. Přes něm. *Kontingent* z fr. *contingent*

‘příslušný (díl)’ z lat. *contingēns*, což je přech. přít. od *contingere* ‘týkat se’ z *con-* (→kom-) a *tangere* tv. (srov. →kontakt).

**kontinuita** ‘souvislost, nepřetržitě trvání’, kontinuální, kontinuum, kontinua. Z lat. *continuitās* od *continūre* ‘spojovat, pokračovat’, to pak od *continuus* ‘spojitý, ustavičný’ od *continēre* ‘držet pohromadě, spojit’ (viz →kontejner, →kontinent).

**konto** ‘účet’. Z it. *conto* tv. a to z pozdnělat. *computus* tv. od lat. *computāre* ‘počítat’ z *com-* (→kom-) a *putāre* ‘domnívat se, soudit’. Srov. →computer, →amputovat, →reputace.

**kontra** předl., předp. Z lat. *contrā* ‘proti’ a to z *con-* (→kom-) a příp., která je i v →extra, →ultra a v obměněné podobě v →inter<sup>1</sup>, →retro. Srov. →kontradikce, →kontrast, →kontrapunkt, →kontroverze.

**kontraband** ‘pašované zboží’. Z it. *contrabbando* tv. z *contra* (→kontra) a *bando* ‘nařízení’ germ. původu (viz →banální, →bandita). Vlastně tedy ‘co je proti nařízení’.

**kontrabas** ‘basa (největší smyčcový nástroj)’, kontrabasový. Přes něm. *Kontrabass* z it. *contrabbasso* (viz →kontra a →bas).

**kontradikce** ‘rozpor, protiklad’. Z lat. *contrādictiō* ‘mluvení proti, odporování’ od *contrādicere* z *contrā* (→kontra) a *dicere* ‘říkat, mluvit’. Srov. →dikce, →kondice.

**kontrakce** ‘smrštění, zmenšení objemu’,

kontrahovat. Z lat. *contractiō* tv. od *contrahere* (příč. trp. *contractus*) ‘stahovat, smršťovat’ z *con-* (→kom-) a *trahere* ‘táhnout’. Srov. →kontrakt, →atrakce, →trakt.

**kontrakt** ‘smlouva’, kontraktace. Z pozdnělat. *contractus* ‘smlouva, stažení’, což je původně příč. trp. od *contrahere* ‘stahovat, táhnout spolu’ (viz →kontrakce).

**kontrapunkt** ‘vedení několika samostatných hudebních linií’, kontrapunkt. Ze střlat. *contrapunctum*, původně z *punctus contra punctum* ‘nota proti notě’ (viz →kontra a →pункт).

**kontrast** ‘protiklad, opak’, kontrastní, kontrastovat. Přes něm. *Kontrast* z it. *contrasto* od *contrastare* ‘stát proti sobě’ z lat. *contrā* (→kontra) a *stāre* ‘stát’. Srov. →status, →konstatovat.

**kontribuce** ‘nucený příspěvek, daň’, kontribuční. Z lat. *contributiō* od *contribuere* ‘přispívat, připojit’ z *con-* (→kom-) a *tribuere* ‘rozdělovat, prokazovat’ od *tribus*, což byl původně ‘jeden ze tří oddílů římského národa’. Dále viz →tribut, →tribuna.

**kontrola**, kontrolní, kontrolovat, kontrolor(ka), zkontrolovat, překontrolovat. Přes něm. *Kontrolle* z fr. *contrôle* ze střfr. *contrerôle*, vlastně ‘protiseznam’, z *contre-* z lat. *contrā* (→kontra) a *rôle* ‘svitek, seznam’ (viz →role<sup>1</sup>).

**kontroverze** ‘spor’, kontroverzní. Z lat. *contrōversia* tv. od *contrōversus* ‘proti sobě otočený’ z *contrō-* (jiný tvar od *contrā*, viz →kontra) a *versus*, což je původně příč. trp. od *vertere* ‘otáčet, obracet’. Srov. →averze, →diverze, →verš.

**kontryhel** ‘bylina s okrouhlými zuba-

tými listy'. Asi z něm. *Gunderheil* 'popenec (druh poléhavé byliny)', z názvu této rostliny (Jg) pak přeneseno (asi Preslem) na jinou.

**kontumace** 'výsledek stanovený v neprospěch nedostavivší se strany (ve sportu)', kontumační, kontumovat. Z lat. (*iudicāre*) *in contumāciam* '(odsoudit) v nepřítomnosti' (vlastně 've vzdoru') od *contumācia* 'zatvrzelost, vzdor' z *con-* (→kom-) a odvozeniny od *tumēre* 'dmout se'.

**kontura** 'obrys'. Přes něm. *Kontur* z fr. *contour* od fr. *contourner* 'obehnat, zkroutit' vlivem it. *contorno* od *contornare* 'ohraničovat, dělat obrys' z vlat. \**contornāre* z *con-* (→kom-) a lat. *tor-nāre* 'točit, soustružit'.

**kontušovka** 'druh kořalky'. Z polštiny, srov. p. *kontuszowy* 'týkající se p. zvyků v 17. a 18. st.' od *kontusz* 'součást polského kroje', původně 'šlechtický kabát se šosy a rozstřiženými rukávy'.

**konvalinka**, konvalinkový. Ve starší č. *konva(l)lium*. Z lat. (*lilium*) *convallium* '(lilie) údolí' od *convallis* 'údolí, úval' z *con-* (→kom-) a *vallis* tv.

**konvence** 'úmluva, zvyklost', konvenční. Z lat. *conventiō* 'dohoda, úmluva, schůze' od *convenire* (příč. trp. *conventus*) 'scházet se, shodnout se, hodit se' z *con-* (→kom-) a *venire* 'přicházet'. Srov. →konvent, →prevence, →invence.

**konvent** 'sbor řeholníků'. Z lat. *conventus* 'schůze, shromáždění', což je původně příč. trp. od *convenire* (viz →konvence).

**konvergence** 'sbíhání, sblížování', konvergentní. Z nlat. *convergentia* od pozdnělat. *convergere* 'směřovat k sobě' z *con-* (→kom-) a lat. *vergere*

'chýlit se, směřovat'.

**konvertovat** 'změnit (např. víru, elektrický proud ap.)', konverze, konvertita, konvertor. Z lat. *convertere* 'obracet, změnit' z *con-* (→kom-) a *vertere* 'obracet, točit'. Srov. →kontroverze, →averze.

**konverzace** 'rozmluva', konverzovat, konverzační. Přes fr. *conversation* z lat. *conversātiō* '(společenský) styk' od *conversārī* 'otáčet se, meškat' od *conversus*, což je příč. trp. od *convertere* (viz →konvertovat).

**konvexní** 'vypouklý'. Z lat. *convexus* 'klenutý, svedený dohromady' od *convehere* 'svážet' z *con-* (→kom-) a *vehere* 'vézt'. Srov. →vehíkl.

**konvice**. Viz →konev.

**konvoj** 'řada dopravních prostředků (s ozbrojeným doprovodem)'. Z fr., stfr. *convoy* ze stfr. *convoyer* z vlat. \**conviāre* z *con-* (→kom-) a lat. *viāre* 'cestovat' od *via* 'cesta'. Srov. →viadukt.

**konzerva**. Viz →konzervovat.

**konzervativní** 'lpící na tom, co je vžité, staré', konzervativec, konzervatismus. V politickém smyslu přes něm. *kon-servativ* z angl. *conservative* a to ze stflát. *conservativus* 'ochraňující, udržující (staré zvyky)' od lat. *conservāre* (viz →konzervovat).

**konzervatoř** 'střední odborná hudební a taneční škola', konzervatorní, konzervatorist(k)a. Z it. *conservatorio* 'hudební škola', původně 'výchovný ústav, sirotčinec', od *conservare* 'uchovávat, chránit' (viz →konzervovat). První výchovná hudební zařízení totiž vznikala při sirotčincích ap. (16. st.).

**konzervovat** 'uchovávat, chránit (před zkázou)', konzervace, konzervační, konzerva, konzervátor. Z lat. *cōservāre*

‘zachovat, uchránit’ z *con-* (→kom-) a *servāre* ‘hlídat, chránit’. Srov. →rezer-vovat, →servis.

**konzilium** ‘poradní sbor (lékařů)’. Z lat. *cōnsilium* ‘rada, porada’ od *cōnsulere* ‘radit se, rokovat’ (viz →konzul).

**konzistence** ‘soudržnost, pevnost’, konzistentní. Z lat. *cōnsistentia* ‘(pevné) složení’ od *cōnsistere* ‘postavit se, zakládat se’ z *con-* (→kom-) a *sistere* ‘stavět’. Srov. →konzistoř, →rezistence, →asistovat.

**konzistoř** ‘církvní poradní sbor’. Ze střlat. *consistorium* tv. z lat. *cōnsistōrium* ‘shromaždiště, císařská rada’ od *cōnsistere* ‘společně (se) stavět, postavit se’ (viz →konzistence).

**konzola**, konzole ‘nosník, podpěra záclonových tyčí’, konzolka. Přes něm. *Konsole* z fr. *console* tv. a to snad zkrácením ze střfr. *consolateur* ‘utěšitel, podpůrce’, přeneseně ‘podpůrný pilíř’, od *consoler* ‘těšit’. Z lat. *cōnsolārī* tv. z *con-* (→kom-) a *sōlārī* tv. Může to však být i lid. etym. (D2), snad spíš souvisí s fr. *sole* ‘podkladní deska, prahec’.

**konzul** ‘diplomatický úředník; jeden ze dvou nejvyšších úředníků volených ve starém Římě’, konzulát, konzulární. Z lat. *cōnsul* od *cōnsulere* ‘radit se, rokovat’, původně ‘shromáždit (senát)’, z *con-* (→kom-) a snad odvozeniny od ie. \**sel-* ‘vzít, uchopit’. Srov. však i lat. *exsul* ‘vyhnanec’ (→exil). Dále srov. →konzultovat, →konzilium, →konšel.

**konzultovat** ‘radit se (u odborníka)’, konzultace, konzultační, konzultant. Z lat. *cōnsultāre* ‘radit se, ptát se na radu’ od *cōnsulere* (příč. trp. *consultus*) tv. (viz →konzul).

**konzumovat** ‘spotřebovávat’, konzumace, konzumační, konzum, konzumní,

konzument, konzumentský. Z lat. *cōnsūmere* tv. z *con-* (→kom-) a *sūmere* ‘vzít, požit’ ze →sub- a *emere* ‘brát, kupovat’. Srov. →presumpce, →resumé, →promptní.

**kooperovat** ‘spolupracovat’, kooperace, kooperační, kooperativní. Viz →ko-<sup>2</sup> a →operovat.

**koopťovat** ‘přibrat (dalšího člena do voleného sboru)’, koopťace. Z lat. *cooptāre* ‘volbou doplňovat’ z *co-* (→ko-<sup>2</sup>) a *optāre* ‘vybrat si, vyvolit’. Srov. →opce, →adoptovat.

**koordinovat** ‘uvádět v soulad’, koordinace, koordinační, koordinátor. Ze střlat. *coordinare* ‘seřazovat’ z *co-* (→ko-<sup>2</sup>) a *ordināre* ‘řadit, pořádat’ (viz →ordinovat).

**kopa**<sup>1</sup> ‘šedesát kusů, hromada (sena ap.)’. Věsl. - p., str. *kopa* tv., s./ch. *kōpa* ‘kupa (sena)’. Psl. \**kopa* je zřejmě odvozeno od \**kopatī* (→kopat), příbuzné je asi lit. *kopà* ‘písečná duna, masa’, *kāpas* ‘mohyla’. Původní význam tedy byl asi ‘hromada nakopané země’, pak ‘hromada, kupa vůbec’ a odtud ‘početní jednotka (60 kusů)’ jako pozůstatek starého šedesátkového počítacího systému. Nejasný je vztah ke →kupa - i přes velkou blízkost jde asi až o druhotné sblížení. Srov. →kopec.

**kopa**<sup>2</sup> (veselá kopa) ‘veselý člověk’. Asi ze střhn. *kompān* ‘druh’ žertovným přikloněním ke →kopa<sup>1</sup> (Ma<sup>2</sup> pod *kumpān*). Dále viz →kumpán.

**kopat**, kopnout, kop, kopáč, kopanec, kopaná, kopačka, kopanina, kopanice, kopaničář, nakopat, rozkopat, zkopat, vykopat, výkop, zakopat, zákop, zákopový, okopat, okop, překopat, pokopat, prokopat, průkopník, příkop, odkopnout, odkop, ukopnout aj. Věsl. -

p. *kopać*, r. *kopál*, s./ch. *kòpati*, stsl. *ko-pati*. Psl. *\*kopati* je příbuzné s lit. *ka-pótis* 'sekat', str. *enkopts* 'zakopaný', ř. *skáptō* 'kopu, okopávám' i *kóptō* 'tluču, strkám' (srov. →synkopa), arm. *kop<sup>e</sup>em* 'tluču, sekám' z ie. *\*(s)kop-* (a jeho variant) 'obdělávat ostrým nástrojem'. Ve slov. původně 'obdělávat půdu', v zsl. pak i 'tlouci nohou'. Vzhledem k řečtině (viz výše) mají někteří za to, že rozlišení těchto významů je již ie. (Ma<sup>2</sup>). Srov. →kopí, →kopa<sup>1</sup>, →štípat.

**kopec**, kopeček, kopcovitý. Odvozenina od stč. *kop* 'hora', což je mužský tvar ke →kopa<sup>1</sup>. Srov. →skopčák.

**kopejka** 'setina rublu'. Z r. *kopějka* a to asi od *kop'jō* (viz →kopí), protože na ní byl původně vyobrazen car držící kopí (15. st.).

**kopí**, kopinatý, kopiník. Všesl. - p. *kopia*, r. *kop'jō*, s./ch. *kòplje*, stsl. *kopije*. Psl. *\*kopeje* je odvozeno od *\*kopati* (→kopat), původně to byl asi 'ostrý (pracovní) nástroj', pak 'bodná zbraň'. Podobné útvary jsou v lit. *kaplys* 'sekyra', sthn. *heppa* aj. (dnes *Hippe*) 'zahnutá dýka', ř. *kopís* 'sekerá, nůž, šavle'. Srov. →oštep.

**kopie** 'napodobenina, další exemplář'. Ze střlat. *copia* 'opis' z lat. *cōpia* 'hojnost, zásoba, množství' z *co-* (→ko<sup>-1</sup>) a odvozeniny od *ops* 'moc, síla, bohatství'. Srov. →kopírovat, →optimální.

**kopinatý** 'připomínající tvarem kopí'. Viz →kopí.

**kopírovat**, kopírovací, kopírka, okopírovat, překopírovat, zkopírovat. Z něm. *kopieren* tv. a to ze střlat. *copiare* 'opisovat' (viz →kopie).

**kopist** 'dřevěný nástroj na mísení těsta'. P.d. *kopyśc*, r.d. *kopýst*, s./ch.d. *kòpist* 'holeň'. Psl. *\*kopystb* je asi odvozeno

od *\*kopati* (→kopat), i když příp. *-ystb* je velmi nezvyklá. Snad i proto došlo v č. ke změně *y > i* (podle →list, →kořist ap.).

**kopr**, koprový, koprovka. Všesl. - p. *kopr*, str. *koprz* (r. *ukróp*), s./ch. *kòpar*, stsl. *koprz*. Psl. *\*koprz* není příliš jasně. Snad je lze vyvodit z ie. *\*kuōpro-* odvozeného od *\*kuēp-* 'vydávat vůni či zápach', od něhož je i lit. *kvė̃pti* 'vdechnout', *kvāpas* 'dech, vůně, aroma'. Pojmenování by odráželo aromatické vlastnosti rostliny. Srov. →kopřiva, →koprnět, →kypět.

**kopra** 'bílá hmota z jádra kokosových ořechů'. Z port. *copra* a to z malajského *kopparah* 'kokos'.

**kopretina**, kopretinový. U Jg *kopřetina*. Preslův výtvar, jeho motivaci však neznáme. Snad ke →kopr.

**koprnět** 'trnout, dřevěnět', zkoprnělý. Nář. i 'netrpělivě čekat'. Příbuzné je jen sln. *koprñeti* 'bažit, silně toužit' a asi i b.d. *kóprja se* 'chystat se'. Snad odvozeno od *\*koprz* (→kopr) v původním významu 'pára, vůně, zápach', vývoj významu slovesa by mohl být 'vydechovat' → 'silně toužit' (srov. →dychtit) → 'dřevěnět (tužbou, úžasem ap.)', snad v č. i s vlivem slovesa →brnět.

**koprodukce** 'společná produkce', koprodukcí. Z angl. *co-production* z *co-* označujícího 'sdílení něčeho' (srov. *co-pilot* 'druhý pilot', *co-holder* 'spoludržitel') z lat. *co-* (→ko<sup>-2</sup>) (v lat. jen před samohláskou), dále viz →produkce.

**kopřiva**, kopřivový, kopřivka. Všesl. - p. *pokrzywa*, r. *krapíva*, s./ch. *kòpriva*. Psl. asi *\*kopřiva*, i když se rekonstruuje i *\*kropiva* (Ma<sup>2</sup>, HK) a spojuje se s →kropit v původním významu 'pře-

lévat vroucí vodou', protože takto se kopřivy před upotřebením upravovaly (srov. →oukrop). Foneticky se však zdá věrohodnější přesmyk *kopr-* > *krop-* (v p. *pokr-*) než naopak, slovo se pak dá dobře odvodit od *\*kopr̥* (i tam došlo ve vsl. k přesmyku, viz →kopr). Obě rostliny byly v kuchyni i léčitelství hojně užívány, ale přesná motivace jejich spojení není jistá.

**koptit.** Viz →ukoptěný.

**kopulace** 'pohlavní spojení', kopulovat. Z lat. *cōpulātiō* 'spojení, svazek' od *cōpulāre* 'spoutávat, spojovat' od *cōpula* 'pouto, pojítka' z *co-* (→ko-<sup>2</sup>) a *\*apula* od *\*apere* 'připojovat', doloženého jen v příč. trp. *aptus* 'připojený, připevněný'. Srov. →adaptovat, →kuplíf.

**kopule** 'klenba ve tvaru polokoule', kopulovitý. Přesmykem samohlásek z *kupole* a to z it. *cupola* tv. z pozdnělat. *cūpola*, což je vlastně zdobnělina od *cūpa* 'sud, bečka'. Srov. →kbelík, →kofilk.

**kopyta**, kopýtko, kopytník, kopytnatý. Všesl. - p. *kopyto*, r. *kopyto*, s./ch. *kōpito*. Psl. *\*kopyto* se vykládá buď od →kopat (HK), tedy 'to, čím se kope', nebo z ie. názvu kopyta *\*kop-*, který je v něm. *Huf*, angl. *hoof* (A4) a sti. *šaphá-* (A1) (ve slov. by byla 'tvrdá' varianty s *k-*) (Ma<sup>2</sup>). V obou případech je třeba počítat rovněž s neobvyklou příp. -yto (stejná je snad v →koryto).

**kor**, kór přisl. zast. ob. 'obzvlášť'. Z něm. *gar* 'velice, docela, příliš' od adj. *gar* 'hotový, dovařený, dodělaný' z germ. *\*garwa* 'hotový, připravený', jehož původ není jistý.

**koráb**, korábový. Všesl. (kromě sln.) - p. *korab*, r. *korábl'*, s./ch.st. *kōrab*, stsl. *korabl'ь*. Psl. *\*korab'ь*/*\*korab̥* je málo

jasné. Snad jde o domácí útvar související s psl. *\*korb̥* 'koš' (viz →krabice), srov. i č. nár. *koráb* 'vykotlaný kmen'. Původní význam snad lze rekonstruovat jako 'něco spleteného (ve tvaru koryta ap.)'. Genetické spojení s ř. *kárabos*, *karábion* 'lod' (Ma<sup>2</sup>) naráží na pozdní doložení a zjevnou sekundárnost tohoto významu v ř. (původní význam je 'langusta, rak'), lze však připustit možnost výpůjčky z ř.

**korán** 'základní náboženská kniha islámu'. Z ar. *qur'ān*, doslova 'čtení' od *qara'a* 'číst, recitovat'.

**korba** 'ohrazený vršek vozu'; ob. expr. 'urostlý, podsaditý člověk'. Z it. *corba* 'koš' (možná přes něm. *Korb* tv.) z lat. *corbis* tv. Přenesený expr. význam asi na základě představy 'hranatosti' (srov. *hrana* v témž významu). Srov. →korveta, →korbel, →krabice.

**korbel** 'dřevěná nádoba na pivo', korbílek. Ze střhn. *kōrbel*, což je zdobnělina od *korp*, sthn. *korb* 'pletená nádoba' z lat. *corbis* (viz →korba). Původně asi 'opletená láhev (na víno)' (HK).

**kord** 'bodná zbraň'. P. *kord*, r. *kórda*, sln. *kordec*. Východiskem je per. *kārd* 'nůž', k nám asi přes maď. *kard* (Ma<sup>2</sup>).

**kordon** 'ochranný řetězec bezpečnostních složek'. Z fr. *cordon* 'šňůra, tkanice' od *corde* 'provaz' z lat. *chorda* 'struna' z ř. *chordē* tv. Srov. →klavichord.

**korec** 'stará dutá a plošná míra'. Stč. *kořec* tv. i 'nádoba'. Všesl. - p. *korzec*, r.d. *koréc*, s./ch.d. *kōrac*, stsl. *korьць*. Psl. *\*korьць* je nejspíš odvozeno od *\*kora* (→kūra), původně tedy asi '(větší) nádoba z kůry', odtud pak vymezení nádoby určité velikosti jako duté míry (kolem 100 litrů) a konečně i plošné

míry (plocha osetá tímto množstvím obilí).

**korek**, korkový. Z něm. *Kork* ze šp.st. *alcorque* 'boty s korkovou podrážkou' z ar.-šp. *al-qurq* tv. (*al-* je člen) a to nejspíš z lat. *cortex* 'kůra, lýko, korek'. Srov. →kůra.

**korekce** 'oprava', korektní 'správný, slušný', korektor(ka), korektorský, korektura, korigovat, zkorigovat. Z lat. *corrēctiō* 'oprava, napravení' od *corrīgere* (příč. trp. *corrēctus*) 'opravovat, rovnat' z *com-* (→kom-) a *regere* 'řídít, spravovat'. Srov. →dirigovat, →rekce.

**korelace** 'souvztažnost', korelační. Z lat. *correlātiō* 'vzájemný vztah, souvislost' z *com-* (→kom-) a *relātiō* 'vztah' (viz →relace).

**korepetice** 'nacvičování či opakování pěveckých a baletních úloh', korepetitor, korepetovat. Ze střlat. *correpetitio* od *correpetere* 'opakovat (s někým)' z lat. *com-* (→kom-) a *repetere* 'znovu směřovat, opakovat' (viz →repetice).

**korespondovat** 'dopisovat si; být v souladu', korespondence, korespondenční, korespondent(ka). Ze střlat. *correspondere* (možná přes fr. *correspondre*) z lat. *com-* (→kom-) a *respondēre* 'odpovídat, vzájemně slíbit' z →re- a *spondēre* '(slavně) slíbit'. Srov. →respondent, →sponzor.

**koriandr** 'druh koření'. Z lat. *coriandrum* z ř. *koríannon* neznámého původu.

**korida** 'běcí zápasy'. Ze šp. *corrida* (*de toros*) 'běh, závod (býků)' od *correr* 'běžet' z lat. *currere* tv. (viz →koridor).

**koridor** 'chodba, průchod'. Přes něm. *Korridor* z it. *corridore* tv., původně 'běžec', od *correre* 'běžet' z lat. *currere* tv. Srov. →korida, →exkurze, →konku-

rence.

**korigovat** 'opravovat'. Viz →korekce.

**kormidlo**, kormidelník, kormidelnický, kormidlovat, zakormidlovat. Přejato za obrození z r. *kormilo* tv. odvozeného od *kormá* 'zád lodi' (s./ch. *křma*, stsl. *kržma* tv., v zsl. chybí). Psl. *\*kžrma* je nejspíš příbuzné s ř. *kormós* 'osekaný kmen, tyč', východiskem je ie. *\*(s)ker-* 'řezat'. Původně tedy šlo asi o primitivní veslo, jímž se ze zádi lodi řídil směr plavby. Srov. →kůra.

**kormorán** 'velký vodní pták'. Z fr. *cor-moran* a to z *corp* 'havran' z lat. *corvus* tv. a stfr. *\*marenc* 'mořský' odvozeného od lat. *mare* germ. příp. *-ing*. Srov. stejně tvořené lat. *corvus marī-nus* tv.

**kormoutit**, zkormoucený. Viz →ko<sup>-1</sup> a →rmoutit.

**kornatět** 'tvrdnout na povrchu (o cévách ap.)', kornatění. Od adj. *kornatý* 'ztvrdlý, jakoby pokrytý kůrou', viz →kůra.

**kornet<sup>1</sup>** 'nižší jezdecký důstojník (v 16.-18. st.)'. Z fr. *cornette* 'jezdecký praporec' od *corne* 'roh' (podle tvaru) z lat. *cornū* tv. Srov. →kornet<sup>2</sup>.

**kornet<sup>2</sup>** 'druh žestového nástroje'. Z it. *cornetto*, což je zdrobnělina od *corno* 'roh' z lat. *cornū* tv. Srov. →horna, →kornet<sup>1</sup>, →kornout.

**kornout**, kornoutek. Stč. *kornút*. Asi z lat. *cornūtus* 'rohatý' od *cornū* 'roh'. Srov. i fr. *cornet* 'kornout'. Srov. →kornet<sup>2</sup>.

**korodovat**. Viz →koroze.

**koronární** 'věnčitý (o tepně); zabývající se léčením akutních srdečních příhod'. Ze střlat. *coronarius* od lat. *corōna* 'věnec' z ř. *korǵnē* 'kruh (u dveří ap.)'. Viz



→koruna.

**koroptev**, koroptvička. Stč. *kuroptva*, p. *kuropatwa*, r. *kuropátka*, s./ch.st. *ku-roptva*. Psl. *\*kuropsty*, gen. *kuropstøve*, je stará složenina, jejíž první část odpovídá našemu →kur, druhá pak je odvozena od stejného základu jako →pták. Spojení první části s lit. *kùrti* ‘běžet’, lat. *currere* tv. (Ma<sup>2</sup>) se obvykle nepřijímá, i když slovotvorná paralela je v →drop.

**korouhev**, korouhvička. Stč. *korúhev*, *korúhva*. Všesl. - p. *choragiew*, r. *chorúgv*, s./ch.st. *horugva*, stsl. *chorogy*. Psl. *\*chorogy* je výpůjčka, jejíž původ není jistý. Většina autorů dosud dávala přednost výkladu z mong. *oronyo* ‘prapor’, nadějnější se však (vzhledem k typickému zakončení na -y, srov. →církev, →konev) zdá převzetí z germ. *\*hrungō*, srov. gót. *hrugga* ‘tyč’.

**koroze**, koroz(iv)ní, korodovat, zkorodovat. Z pozdnělat. *corrōsiō* od lat. *corrōdere* ‘vyhlodat, rozežrat’ z *com-* (→kom-) a *rōdere* ‘hlodat’. Srov. →eroze.

**korporace** ‘sdružení, spolek’, korporální. Ze střlat. *corporatio* od *corporare* ‘sdružovat’ od lat. *corpus* ‘tělo’. Srov. →korpulentní.

**korpulentní** ‘tělnatý’, korpulence. Z lat. *corpulentus* tv. od *corpus* ‘tělo’. Srov. →korporace, →korpus.

**korpus** ‘hlavní část (dortu, hudebního nástroje ap.); ucelený soubor jevů’, korpusový. Z lat. *corpus* ‘tělo, těleso, soubor’. Srov. →korporace, →korpulentní, →korzet.

**korumpovat**. Viz →korupce.

**koruna**, korunka, korunní, korunový, korunovat, korunovace, korunovační. Z lat. *corōna* ‘věnec, královská ozdoba

hlavy’ z ř. *korṓnē* ‘kruh (u dveří ap.)’ od *korṓnos* ‘zahnutý’. Původně věnec z ratolestí či květů jako ozdoba při slavnostech či cena vítězů, pak odznak moci. Význam ‘peněžní jednotka’ je ze starých rakouských mincí, na nichž byla panovnická koruna. Další přenesené významy ‘vyvrcholení’, ‘rozvětvená část stromu’ ap. jsou metafory.

**korund** ‘tvrdý nerost’. Přes něm. *Korund* z angl. *corundum* a to z tamilského *kurandam* ‘rubín’.

**korupce** ‘úplatkářství’, korupční, korumpovat, zkorumpovaný. Z lat. *corruptiō* ‘zkažení, podplacení’ od *corruptere* (příč. trp. *corruptus*) ‘zmařit, zkazit, uplácat’ z *com-* (→kom-) a *rumpere* ‘zlomit, zrušit’. Srov. →erupce, →bankrot.

**korveta** ‘menší válečná loď’, korvetní. Přes něm. *Korvette* z fr. *corvette* a to buď z lat. *corbīta* ‘nákladní loď’ či střniz. *corver* ‘rybářský člun’. V obou případech nakonec dojdeme k lat. *corbis* ‘koš’, šlo tedy původně o loď krytou košatinou (viz i →korba).

**koryfej** ‘přední osobnost (vědy ap.)’. Z lat. *coryphaeus* ‘přední osobnost, náčelník’ z ř. *koryfaĩos* ‘vrchní; vůdce, hlava’ od *koryffē* ‘temeno, vrchol’.

**koryš**. Preslův výtvar podle nlat. *crustaceum* od lat. *crūsta* ‘kůra, skořápka’. Srov. →krusta, →kůra.

**koryto**, korytko. Všesl. - p. *koryto*, r. *korýto*, s./ch. *kòrito*, stsl. *koryto*. Psl. *\*koryto* nemá jednoznačný výklad. Spojuje se s psl. *\*kora*, *\*korьць* (viz →korec, →kůra) (HK) či přímo s výchozím ie. *\*(s)ker-* ‘řezat’ - původní význam by pak byl ‘předmět vydlabaný z neloupané klády (s kůrou)’ (slovotvorně srov. →kopyto). Méně pravděpodobně

je členění na *ko-ryto* z  $\rightarrow ko^{-1}$  a odvozeniny od *\*ryti* ( $\rightarrow rýt$ ), s motivací 'to, co je vyryto, vydlabáno' (srov. podobně  $\rightarrow kadlub$ ).

**korzár** 'námořní lupič', korzářský, korzářství. Přes něm. *Korsar* z it. *corsaro* tv. a to ze střlat. *cursarius* od lat. *cur-sus* 'běh, jízda, plavba' od *currere* 'běžet'. Srov.  $\rightarrow korzo$ ,  $\rightarrow kurs$ ,  $\rightarrow kurýr$ .

**korzet** 'šněrovačka'. Z fr. *corset*, což je zdrobnělina k stfr. *cors* (dnes *corps*) 'tělo' z lat. *corpus* tv. Srov.  $\rightarrow korpus$ ,  $\rightarrow korpulentní$ , co do významu srov. i naše *živůtek*.

**korzo** 'promenáda', korzovat. Z it. *corso* 'široká městská třída', původně 'běh, jízda na koni', z lat. *cursus* tv. Srov.  $\rightarrow kurs$ ,  $\rightarrow korzár$ .

**kořalka**, kořalkový, ob. hanl. kořala. Z p. *gorzałka* od *gorzec* (viz  $\rightarrow hořet$ ) (Ma<sup>2</sup>, HK).

**kořen**, kořínek, kořený, kořenový, kořenatý, kořenáč, kořenářka, kořenářský, kořenářství, kořenit, zakořenit, vykořenit. Všesl. - p. *korzeń*, r. *kóren'*, ch. *kõrijen*, stsl. *korenъ*. Psl. *\*korenъ* má zřejmě nejbliže k lit. *kėras* 'pařez, lo-dyha, stonek', *kežėti* 'rozměst se, vět-vit se', stpr. *kirmo* 'keř' a ovšem i psl. *\*koro* ( $\rightarrow keř$ ). Další souvislosti nejisté, dosud přehlížená je možnost spojení s ie. *\*(s)ker-* 'kroutit, ohýbat' (stejná motivace je u stč. *krč* 'pařez', srov.  $\rightarrow krčma$ ). Ob. expr. význam 'člověk, který za jiné platí' je prý kalk za něm. *Wurzen* tv. (Ma<sup>2</sup>). Srov. i  $\rightarrow koření$ .

**koření**, kořenit, kořeněný, okořenit. Vlastně původně 'sušené kořínky', podobně je blízko něm. *Wurzel* 'kořen' a *Würze* 'koření'.

**kořist**, kořistník, kořistnický, kořistnic-tví, kořistit, ukořistit, vykořisťovat, vy-

kořisťovat. Všesl. (kromě luž.) - p. *korzyśc*, r. *korýst'*, s./ch. *kõrist*, stsl. *koristъ*. Psl. *\*koristъ* má více výkladů, nejpřijatelnější se zdá vyjít od slovesa *\*ko-ristati* z  $\rightarrow ko^{-1}$  a *\*ristati*, srov. r.st. *ristát'* 'běžet', stsl. *ristati* 'obíhat'. Snad původně 'obíhat, shánět (dohro-mady)'.

**kořit**, pokořit, pokořitel, pokora, po-korný. Všesl. - p. *korzyć*, r. *korít'*, s./ch. *kõriti*, stsl. *koriti*. Psl. *\*koriti* nejspíš souvisí s lot. *karināt* 'dráždit', sthn. *ha-rawēn* 'vysmívat se', lat. *carināre* tv., ir. *caire* 'pohana' i ř. *kárnē* 'trest', vše od ie. *\*kar-* 'hanit, kárat' (viz i  $\rightarrow ká-rat$ ).

**kos**, kosice, expr. kosák. Všesl. - p., r.d. *kos*, s./ch. *kôs*. Psl. *\*kosъ* se obvykle spojuje s ř. *kópsichos* tv. (bylo by tedy z *\*kop-s-*) (Ma<sup>2</sup>, HK), základ obou slov možná bude onom. původu. Význam 'smělý, chytrý chlapík' podle jeho ne-bojácnosti.

**kosa**, kosiště, kosit, pokosit, nakosit, sko-sit. Všesl. - p. *kosa*, r. *kosá*, s./ch. *kōsa*, stsl. *kosa*. Psl. *\*kosa* se obvykle spo-juje s lat. *castrāre* 'klestit' (viz  $\rightarrow kast-rovat$ ), střir. *cess* 'kopí', ř. *keázō* 'štípu, rozsekávám', sti. *śasati* 'řeže', vše z ie. *\*kes-* 'řezat' (ve slov. se ztvrdnutím po-čátečního *k-* (A1)) (Ma<sup>2</sup>), časté je však i spojování s ie. *\*kes-* 'škrábat aj.' (viz  $\rightarrow česat$ ) (HK). Srov.  $\rightarrow kosý$ .

**kosatec**. Od  $\rightarrow kosa$  (podle podoby jeho listů).

**kosatka** 'úzká trojúhelníková plachta; dravý kytovec'. Dřívější je zřejmě ná-zev kytovce (již u Jg). Slovo tvorně vy-chází z č.st. *kosatý* 'podobající se kose' (viz  $\rightarrow kosa$ ), jde tu o podobu charak-teristické hřbetní ploutve tohoto savce,

stejná motivace je i u plachty.

**kosinus.** Uměle z →ko-<sup>2</sup> a →sinus.

**kosman** ‘drobná jihoamerická opice’.

Od č.st. *kosma* ‘chomáč vlasů či chlupů’ (podle prodloužených chvostků na boltečích). Viz →kosmatý.

**kosmatý** ‘chlupatý, zarostlý’. Všesl. - p. *kosmaty*, r. *kosmátyj*, s./ch. *kòsmat*, stsl. *kosmatō*. Psl. *\*kosmatō* je odvozeno od *\*kosmā/\*kosma* ‘vlasý, srst’, jež souvisí s *\*kosa* ‘kšice’ od ie. *\*kes-* (viz →česat).

**kosmetika** ‘péče o vzhled pleti, vlasů ap.’, kosmetický, kosmetička. Z fr. *cosmétique* a to z ř. *kosmētikē* (*téchnē*) ‘(umění) zdobení’ od *kosmēō* ‘pořádám, zdobím’. Srov. →kosmos.

**kosmo-** ‘týkající se vesmíru’. Srov. →kosmologie, →kosmonaut, →kosmodrom. Viz →kosmos.

**kosmodrom** ‘základna pro start raket do vesmíru’. Viz →kosmo- a →drom.

**kosmologie** ‘nauka o vesmíru’. Viz →kosmo- a →logie.

**kosmonaut**, kosmonautka, kosmonautický. Z →kosmo- a ř. *naútēs* ‘plavec’ od *nāō* ‘plynu, teču’. Viz i →astronaut.

**kosmopolitismus** ‘světoobčanství’, kosmopolita, kosmopolitický. Z fr. *cosmopolite* ‘světoobčanský, žijící v různých zemích’ od ř. *kosmopolitēs*, doslova ‘občan světa’, z *kósmos* (→kosmos) a *politēs* ‘občan’ (viz →politika).

**kosmos** ‘vesmír’, kosmický. Z ř. *kósmos* ‘řád, úprava, vesmír, svět’. Srov. →kosmetika, →kosmopolitismus, →kosmo-

**kosodřevina.** Z p. *kosodrzewina*, *kosodrzew* a to asi podle něm. *Krummholz* tv. (z *krumm* ‘křivý’ a *Holz* ‘dřevo’) (Ma<sup>2</sup>). Srov. →kosý.

**kost**, kůstka, kostička, kostní, kostěný, kostnatý, zkostnatělý, kostice, kos-

ticový, kostnice, kostlivec, vykstit. Všesl. - p. *kośc*, r. *kost*, s./ch. *kòst*, stsl. *kostb*. Psl. *\*kostb* se obvykle spojuje s lat. *os*, alb. *asht*, ř. *ostéon*, sti. *ásthi-*, chet. *haštāi-* tv., vše z ie. *\*ost(i)-* (Ma<sup>2</sup>, HK), problematické je ovšem vysvětlení psl. *k-* (podobným příkladem je →koza). Nejspíš lze uvažovat o kontaminaci (D4) - v úvahu přichází ie. základ, z něhož vzešlo lat. *costa* ‘žebro’, či kořen *\*kes-* (viz →česat, →kosa). Srov. →kostka, →kostrč, →kostival, →kostra, →košťál, →osten.

**kostel**, kostelík, kostelíček, kostelní, kostelník, kostelnice, kostelnický. Z č. do slk. a pol. (*kościół*), odtud i do vsl. Přejato (snad přes sthn. *kastel*) z pozdnělat. *castellu(m)* ‘pevnost, tvrz, hrad’, což je zdobnělina od lat. *castrum* tv. Kostel původně býval součástí hradního komplexu a také vzhledem (věž, ohrazení zdí) se hradu do jisté míry podobal. Srov. →kastelán.

**kostival** ‘druh léčivé byliny’. Jen č., slk. a hl. Asi polokalk podle něm. *Beinwell* (*Bein* ‘kost’, druhá část se vysvětluje z *wallen* ‘srůst’ (HK), podobný je ř. název byliny *sýmfyton*, doslova ‘srůstání’ (používalo se jí na zlomeniny i na otevřené rány). Vyloučeno není ani čistě domácí tvoření od slovesa *valiti* (→valit) (Ma<sup>2</sup>).

**kostka**, kostička, kostkový, kostkovaný, kostkovat. Slk. *kocka* (s přesmykem *st-ts*), p. *kostka*, r. (*igrál'naja*) *kost*, s./ch. *kòcka*. Psl. *\*kostzka* je zdobnělina ke *\*kostb* (→kost) - jako hrací kostky totiž původně sloužily hlezenní kosti (srov. →hlezo). Odtud pak přeneseno na kostku, krychli vůbec.

**kostra**, kosterní, kostrový, kostroun. Ve významu ‘skelet’ jen č. a slk., vytvořil

Presl ke →kost. Významy v jiných slov. jazycích (r.d. ‘druh trávy, druh ryby’ i r. *kostër* ‘hromada dřeva ap.’) svědčí o jiné motivaci, nejspíš od kořene \**kes-* ‘česat, škrabat’ (srov. →kost, →kostrč, →kostrbatý).

**kostrbatý.** Původně ‘vlasatý, rozcuchaný’ (Jg), srov. i č.st. a slk.st. *kostrba*, *kostruba* ‘rozcuchanec’, r.d. *kóstrub* tv. Psl. asi \**kostraba*, \**kostrqba* je odvozeno od \**kostra* (→kostra) s jasně převládající motivací od kořene \**kes-* (srov. →kost, →kostrč, →kotrba, →česat).

**kostrč** ‘poslední obratle páteře’. Stč. *kostřec*, slk. *kostrč* tv., r. *kostréc* ‘spodní část křížové kosti’, vedle toho však v r.d. i ‘nesvázaný snop’, ‘druh trávy’, ‘žebro koně’ aj. Psl. \**kostrcb* je odvozeno od \**kostra* (→kostra), na významech je dobře vidět dvojí motivace útvarů od psl. \**kostr-*: jednak od \**kostb* (→kost), jednak od kořene \**kes-*. V č. a slk. je navíc pravděpodobná kontaminace (D3) s →trčet (viz i →kotrč).

**kostým**, kostýmový, kostýmní, kostýmovaný, kostýmář(ka). Přes něm. *Kostüm* z fr. *costume* a to z it. *costume* ‘(dobový) oděv, kroj’, původně ‘zvyk, obyčej’ od lat. *cōnsuetudinem*, což je ak. od *cōnsuetudo* tv. od *cōnsuēscere* ‘zvykat si’ z *con-* (→kom-) a *suēscere* tv.

**kosý**, koso-, úkos. Všesl. - p. *kosy*, r. *kosój*, s./ch. *kôs*, *kôs*. Psl. \**kosō* souvisí s \**kosa* (→kosa), původní význam je ‘seříznutý, skosený’.

**koš**, košík, košíček, košatý, košatět, košatina. Všesl. - p. *kosz*, r.d. *koš*, s./ch. *kōš*, stsl. *košb*. Psl. \**košb* se tradičně vyvozuje z ie. \**kʷas-iō-* (A3, B3), z něhož je příp. -(s)lo- odvozeno i lat. *quālum* tv., zdrobněle *quasillum* (Ma<sup>2</sup>, HK). Podle

jiných výkladů od ie. \**kes-* ‘česat, škrabat ap.’ (viz →česat) s významem ‘pletená nádoba k česání plodů’.

**košer** adj. ‘předpisově připravený, nezavadný (původně o mase u Židů)’. Z jidiš *koscher* a to z hebr. *kāšer* ‘způsobilý, podle předpisů’. Širší význam ‘jsoucí v pořádku, náležitý’ ze studentské řeči.

**košíková**, košíkář(ka), košíkářský. Podle angl. *basketball* (viz →basketbal a →koš).

**košile**, košílka, košilový, košilatý. Stč. *košule* (C1). Všesl. - p. *koszula*, r.d. *košúlja*, s./ch. *kōšulja*. Psl. \**košul’a* je výpůjčkou z lat. *casula* ‘plášť s kapucí’ (asi severoit. prostřednictvím), význam ‘svrchní oděv’ je doložen ještě v r.d.

**košťál**, košťálový. Jen č.; slk. *košťal’* znamená ‘hrubá kost’, což je význam původnější. Expr. tvoření příp. -’ál od →kost (Ma<sup>2</sup>, HK).

**koště**, košťátko. Jen č. Zkrácením z *koštiště* ze stč. *koščišče*, *choščišče*, *chvoščišče*, *chvostišče* aj., odvozenin od →chvost.

**koštovat** zast. ob. ‘ochutnávat’, okoštovat, koštýř. Z něm. *kosten* tv., jež souvisí s lat. *gustāre* (viz →gusto) i naším →kusit.

**kóta** ‘nadmořská výška bodu (na mapě); označení hodnoty akcie na burze’, kótovaný, kótovat. Z fr. *cote* a to z lat. *quota (pars)* ‘kolikátá (část)’ od *quotus* ‘kolikátý’. Srov. →kvóta, →kvocient.

**kotě**, koťátko. P. *kocię*, r. *kotěnok*, s./ch.st. *koče*. Psl. \**kotę* je odvozeno od \**kotō* (viz →kocour, →kočka).

**kotec** ‘menší chlívek ap.’. Stč. *kotec* ‘budka, kupecký stánek’, p. *kojec* (ze st. *kocię*), r.d. *kotéc*, s./ch. *kōtac*. Psl. \**kotěb* je zdrobnělina od \**kotō* (stč. *kot* ‘bouda pro trhovce’), jehož další

souvislosti nejsou zcela jasné. Asi příbuzné s av. *kata-* ‘místnost, komora’ (vykládá se i jako převzetí z írán.) (HK), nápadně blízká slova jsou i v germ. jazycích (angl. *cot* ‘kůlna, stáj’, *cote* ‘kurník, kotec’), jejich vztah k slov. slovům však není jasný (Ma<sup>2</sup>). Někteří spojují i s lat. *casa* ‘chatrč, bouda’ a ir. *cathir* ‘město’ od ie. *\*kat-* ‘plést’. Srov. →chata, →chatrč.

**kotel**, kotlík, kotelní, kotelna, kotlář, kotlárna, kotlina. Všesl. - p. *kociot*, r. *kotěl*, s./ch. *kòtao*, stsl. *kotblž*. Psl. *\*koblž* je stará výpůjčka z germ., nejspíš z gót. *\*katils* (doložen gen. pl. *katilē*, srov. i něm. *Kessel*, angl. *kettle* tv.), což je zase převzetí z lat. *catillus*, zdrobněliny od *catinus* ‘mísa, talíř’.

**-kotit** (překotit). Stč. *kititi* ‘kácet’, p.d. *kocić*, r. *katit’* tv. Psl. *\*kotiti* nemá snadný výklad. Snad lze spojit s ir. *caithid* ‘vrhá, metá’, lat. *catēia* ‘druh kopí’, možná i ř. *katá* ‘dolů’ - vše by bylo od ie. *\*kat-* ‘vrhat, rychle pohybovat (dolů)’. Mohlo by sem patřit i psl. *\*kotiti* ‘vrhat mláďata’ (v č. dnes jen o kočkách, ale dřív i o jiných mláďatech), vztah tohoto slova ke *\*kotō* (→kocour) však zůstává otázkou. Srov. →kácet, →kotouč, →kotoul, →kutálet.

**kotník**, kotníkový, kotníčkový. Ve starší č. i *kot*, *kotek*, *kůtek* (Jg). Málo jasné. Je i č. nář. *kostka*, *kustka* vedle p. *kostka*, r.d. *kostók* tv. To nás nutí uvažovat o vypadnutí *-s-* v č. (jako v →kotrč, →kotrba), které je však zde hůře vysvětlitelné. Snad jde tedy spíš o převzetí ze střdn. *kote* ‘kost, kostka’ (dnes *Köte* ‘zadní část nohy koně či dobytka’) (Ma<sup>2</sup>).

**kotouč**, kotouček, kotoučový. Jen č. a slk. (*kotúč*), úzce spojeno s →kotoul,

přesný způsob tvoření však není jasný. **kotoul**. Jen č. Od slovesa *kotouletí* (viz →kutálet). Dříve též ve stejném významu jako →kotouč (u Jg však ještě není). Srov. →kotrmelec.

**kotrba** ob. zhrub. ‘hlava’. Z původního *kostrba* ‘rozcuchaná hlava’ (Ma<sup>2</sup>), viz →kostrbatý. Srov. i →kotrč.

**kotrč** ‘druh houby’. Stč. *kotrčec*, *kotrčec*. Stejného původu jako →kostrč, srov. i nář. významy ‘rozsocha’, ‘chrástí, trs’, ‘jednoduché kormidlo’, které mají společný základ ‘něco trčícího, roztřepeného’ (Ma<sup>2</sup>), proto došlo ke kontaminaci s →trčet.

**kotrmelec**. Základ je jistě stejný jako v →kotoul, v další části došlo k různým expr. přetvořením a kontaminacím, srov. nář. *kotelec*, *kotrlec*, *kotrbelec* (ke →kotrba?) či dokonce *koprdelec* (k →prdel) (Ma<sup>2</sup>).

**kotva**, kotevní, kotviště, kotvit, zakotvit. P. *kotwa*, ukr. *kítva*, s./ch. *kòtva*, stsl. *koťka*. Psl. *\*koty* (gen. *koťve*) je odvozeno od *\*kotō* (→kocour, →kočka) s metaforickým přenesením (na základě podobnosti s kočičími drápy). Otázkou je, zda tato metafora vznikla u Slovanů samostatně, či zda je to kalk z něm. (srov. něm. *Katz-anker* tv.).

**kouč** ‘trenér (v některých kolektivních hrách)’, koučovat, koučování. Z angl. *coach* tv., původně ‘kočár, dostavník, autobus’ (viz →kočí). Odtud ve studentském slangu ‘soukromý učitel, doučovatel’ a následně ‘instruktor, trenér’.

**koudel** ‘vyčesaná vlákna při zpracování lnu, konopí ap.’, koudelový, koudelník. Všesl. - p. *kądział*, r. *kudél’*, ch. *kùd-jelja*, s. *kùdelja*. Psl. *\*kǫdelb*, *\*kǫdělъ* se obvykle spojuje s *\*kǫdrō* aj. (viz

→kudrna), podrobnosti však nejsou jasné. Mimo slov. nemá přesvědčivé souvislosti. Srov. i →chundel, →kadeř.

**koukat**, kouknout, kukadla, kukátko, kukuč, rozkoukat se, zakoukat se, odkoukat, okoukat (se), okouknout, prokouknout, vykuknout, vykuk. Jen v č., slk. a luž., nejspíš převzetí z něm. *gucken*, *kucken* nejasného, snad onom. původu. Srov. citosl. *kuk*.

**koukol** 'druh plevelu'. Všesl. - p. *kqkol*, r. *kúkol*, s./ch. *kúkolj*. Psl. *\*kqkolb* je disimilovaná podoba zdvojeného onom. základu *\*kol-kol-*, který je např. v r. *kolokól* 'zvon' (rostlina má zvonkovité květy). Velmi blízká slova jsou lit. *kañkulis* tv., *kañkalas* 'zvon', u nichž však je podezření na převzetí ze slov.

**koule**, kule, kulka, kulička, kuličkový, kulový, kulovnice, kulatý, kulatina, kulečník, koulař(ka), koulet, přikoulet, odkoulet, skoulet, kulit, vykulit, překulit (se), odkulit (se), přikulit (se), koulovat (se) aj. Stč. *kule*, *küle*, slk. *gul'a*, p., luž. *kula* jsou výpůjčky ze střhn. *kūle* (v nestažené podobě *kugel(e)*, dnes *Kugel* tv.), to pak vychází z ie. *\*geu-* 'ohýbat, klenout'.

**koumat**, koumák, zkoumat, vy(z)koumat, výzkum, pro(z)koumat, průzkum, přezkoumat. Slk. *skúmať*, ukr. *skumaty*. Podobné útvary jsou lot. *gaumēt* 'pozorovat', gót. *gaumjan* tv., střhn. *goumen* 'dávat pozor' (Ma<sup>2</sup>), ale vztah k nim není jasný. Na druhé straně, jde-li o slovo staré (což není zcela jisté), lze vycházet z ie. *\*(s)keu-* 'vnímat smysly' (viz →čít). V každém případě se zdá, že původní podoba byla se- (v č. zaměněno za z-), mylným odpojením domnělé předpony pak vzniklo *koumat*

aj.

**koupat (se)**, koupací, koupaliště, koupel, koupelna, vykoupat (se), zkoupat. Všesl. - p. *kqpać* (*się*), r. *kupát(sja)*, s./ch. *kúpati (se)*, stsl. *pokqpati se*. Psl. *\*kqpati* je málo jasné. Snad lze přijmout výklad spojující slovo s psl. názvem →konopí (Ma<sup>2</sup>, HK). Podle této domněnky se v parní lázni konopí sušilo, případně se jeho semena sypala na rozpálená kamna, což mělo omamné účinky (doloženo u sousedních Skytů). Soudí se tedy, že tento termín neznamenal pouhé 'koupání ve vodě', ale že šlo o rituální očistu. Po ztrátě etymologických souvislostí došlo k redukci *\*konop-* > *\*konp-* > *\*kqp-*.

**koupit**. Viz →kupovat.

**kouřit**, kouření, kouř, kouřový, kuřák, kuřácký, kuřáctví, kuřárna, kuřivo, vykouřit, zakouřit si, pokuřovat, podkuřovat. Všesl. - p. *kurzyć*, r. *kurít'*, s./ch. *kúriti* 'topit' (tak i slk. *kúrit'*), stsl. *kuriti se*. Psl. *\*kuriti* se obvykle spojuje s lit. *kùrti* 'topit, rozdělovat oheň', gót. *haúri* 'uhlí', stisl. *hyrr* 'oheň', rekonstrukce ie. kořene je však problematická (*\*kour-*, *\*kur-*, *\*k<sup>u</sup>er?*).

**kousat**, kousavý, kousnout, zakousnout, prokousnout, ukousnout, překousnout, skousnout, skus, pokousat, vykousat, předkus, kusadlo, zákusek aj. Všesl. - p. *kqsać*, r. *kusát'*, s./ch. *kúsati*. Psl. *\*kqsati* má nejbližší k lit. *kásti* (z *\*kand-ti*, 1. os. přít. *kandù*) tv. a vykládá se jako s-ové intenzivum z *\*kond-sati* (A7, B5, B7) (Ma<sup>2</sup>, HK). Možná jde o bsl. inovaci, další příbuzenství (stl. *khādati* 'jí, žvýká') není jisté. Srov. →kus, →kusý, →část.

**kout<sup>1</sup>**, koutek, zákoutí, pokoutní. Všesl. - p. *kqť*, r. *kut*, s./ch. *kūt*. Psl. *\*kqť*

je nejspíš ze stejného základu jako lit. *kaĩpas* tv., ř. *kampē* 'ohyb, zakřivení' i lat. *campus* 'pole, prostranství', původně 'zátoka, záhyb', z ie. *\*kamp-to-* (A9, B7) od *\*kam-p-* 'ohýbat'. Jiný výklad spojuje s ř. *kanthós* 'oční koutek', což rovněž nelze vyloučit (HK, Ma<sup>2</sup>). Srov. →kanton, →kantýna.

**kout<sup>2</sup>**. Analogicky (D1) vytvořený infinitiv ke *kuju*, *kuješ*, viz →kovat.

**kouzlo**, kouzelný, kouzlit, kouzelník, kouzelnický, kouzelnictví, vykouzlit, okouzlit, okouzlující. Stč., slk. *kúzlo*, hl. *kuzlo*, těžko oddělit i p. *gusta* (mn.) 'kouzla'. Jen zsl., málo jasné. Snad totožné s r.d. *kúzló* 'kovářské řemeslo' souvisejícím s →kovat - možnost takového přenesení dosvědčuje stsl. *kovž* 'zlé rozhodnutí, úklady, spiknutí' od téhož základu, srov. i č. *kout pikle*. Původně tedy jen ve významu negativním.

**kovat**, kování, kovaný, kov, kovový, kovář, kovářský, kovářství, kovárna, kovadlina, okovat, okov, přikovat, ukovat, vykovat, podkova, kujný, okuje. Všesl. - p. *kuć* (p.d. *kować*), r. *kováf*, s./ch. *kòvati*, stsl. *kovati*. Psl. *\*kovati* (1. os. přít. *\*kujō*) je příbuzné s lit. *káuti* (1. os. přít. *káuju*) '(za)bít', sthn. *houwan* (něm. *hauen*) 'bít, kácet, sekat' (srov. →havíř), dále i lat. *cūdere* 'tlouci, kovat', ir. *cuad* 'bít', toch. B *kau-* 'zabíjet', vše od ie. *\*kou-*, *\*káu-* 'bít' (B1) (Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. →kouzlo, →kyj.

**kovboj** 'americký pasák dobytka', kovbojský, kovbojka. Z am.-angl. *cowboy* z *cow* 'kráva' (viz →hovado) a *boy* 'chlapec' nejspíš téhož původu.

**koza**, kozí, kozel, kozlí, kozlík, kůzle, kozinka. Všesl. - p. *koza*, r. *kozá*, s./ch.

*kòza*, stsl. *koza*. Obvykle se spojuje s lit. *ožỹs* 'kozel', *ožkà* 'koza', stper. *azak*, sti. *ajā-*, *ajikā-* tv. z ie. *\*ag-*, *\*āg-* tv. (A1), problémy však dělá objasnění slov. násl. slovního *k-* (srov. podobný problém u →kost, Ma<sup>2</sup>, HK). Proto se uvažuje o převzetí ie. slov z ttat. jazyků, kde se objevují formy jako *äčkü*, *küči*, *küzä* (formy s *k-* jsou druhotné, vzniklé přemyslem). Zeměpisné rozšíření zmíněných ie. slov této domněnce vyhovuje. Srov. →kůze, →kozlík.

**kozák<sup>1</sup>** 'druh houby'. Asi přenesením z *kozák* 'pasák koz', k označením hub podle lidských profesí srov. →koloděj, kovář ap.

**kozák<sup>2</sup>** 'člen jihoruských jízdních oddílů, jejich potomek; ostrý člen', kozáček. Z ukr. *kozák*, r. *kazák* a to z ttat. *kazak* 'svobodný, nezávislý člověk, dobrodruh' (odtud i jméno země *Kazachstán*) (Ma<sup>2</sup>, HK). Sem patří i název tance *kozáček* a název vysokých bot *kozačky*.

**kozelec** 'poloha, při níž jsou dolní končetiny svázaný s horními'. Obměna nář. podob *kotelec*, *kotrlec* (viz →kotrmelec) s příkloněním ke *kozel* (viz →koza).

**kozlík** 'druh léčivé byliny'. Přenesené podle zápachu, který vydává (viz →koza). *Kozlík* na kočáře asi podle něm. *Kutscherbock* (*Kutsche* 'kočár', *Bock* 'kozel'), původně sedátko za vozem pro sloužící (HK).

**kozoroh**, kozorožec. Stará složenina (již csl. *kozorožecb*), kalk za lat. *capricornus* tv. (*capra* 'koza' a *cornū* 'roh'). Viz →koza a →roh.

**koželuh** 'zpracovatel surových kůží', koželužský. Vlastně 'ten, kdo louhuje kůže', viz →kůže a →louh. K podobnému typu činitelských jmen srov.

→drvoštěp, →koloděj.

**kožich**, kožešek, kožešník, kožešnictví, kožešina. Všesl. - p. *kožuch*, r. *kožuch*, s./ch. *kòžuch*. Psl. *\*kožuchō* je odvozeno příp. *-uchō* od *\*koža* (viz →kůže).

**kra**. Ve stč. 'kus horniny'. P. *kra*, ukr. *ikra*, r.d. *ikrá*. Psl. asi *\*jōkra*, totožné s →jikra, pč. *\*jakra* se zánikem po-bočné slabiky (srov. →mít). Původní společný význam by mohl být 'hrouda, chuchvalec'.

**krab**, krabí. Z něm. (původně dněm.) *Krabbe* tv., jež se nápadně podobá ř. *kárabos*, lat. *carabus* tv. (srov. →kara-vela, →koráb). Uvažuje se však i o do-mácím původu něm. slova z ie. *\*gerbh-* 'řezat, škrabat', srov. něm. *kerben* 'dě-lat vruby'. Příbuzné je jistě něm. *Krebs* 'rak'.

**krabatý** 'hrbolatý, vrásčitý', krabatit. Od č.st. a nař. *krabiti* 'vraštit, křivit', r. *koróbit'*, ukr. *koróbyty* tv. Psl. *\*korbiti* 'křivit, ohýbat' je odvozeno od stejného základu jako →krabice.

**krabice**, krabička, krabicový, krabico-vitý. Str. *korobica*, sln.st. *krabica*, stsl. *krabica* 'schránka, košík'. Psl. *\*korbica* (B8) je odvozeno od *\*korbō*, *\*korba* 'koš', jež má velmi blízko k lat. *cor-bis* tv. Vykládá se buď jako převzetí z lat. (odtud je i něm. *Korb* tv.), nebo - vzhledem k příbuzným slovům ve slov. (viz →krabatý, →škraboška) - jako paralelní vývoj z ie. *\*(s)korbh-*, *\*(s)kerbh-* 'křivit, ohýbat'. Srov. i →korba.

**kráčet**. Iterativum (opětovací sloveso) ke *kročit* (viz →krok) s náležitým dlou-žením (B5), srov. např. →máčet - →močit.

**krádež**. Viz →krást.

**krahujec** 'druh dravého ptáka'. P. *kro-*

*gulec*, s./ch. *kràgūj*, stsl. *kragui* (chybí ve vsl.). Psl. *\*korgujō* je zřejmě vý-půjčka z ttat. jazyků, srov. střtur. *qy-rquj* 'sokol vycvičený k lovu', kumánské *korguj* 'druh jestřába' aj.

**krach** 'úpadek, bankrot'. Z něm. *Krach* tv. od *krachen* 'praskat, třeskat' onom. původu.

**kraj**, krajní, krajnost, krajový, kraj-ský, krajan, krajanek, krajanský, okraj, okrajový, krajina, krajinný, krajinka, krajinář. Všesl. - p., r. *kraj*, s./ch. *kràj*, stsl. *krai*. Psl. *\*krajō* je odvozeno od *\*krojiti*, případně *\*krajati* (→krojit, →krájet), původní význam byl vlastně 'to, co se okrajuje, konec ukrojeného', z toho pak 'hranice, lem' a konečně i '(vzdálená) země, území' (k tomu srov. →končina či r. *straná* 'země') (Ma<sup>2</sup>, HK). Dále srov. →krajáč, →kra-jíc, →krajka.

**krajáč** 'velký široký hrnec na mléko'. Podle nápadných širokých okrajů (aby se z něj dala dobře sbírat smetana) (Ma<sup>2</sup>). Viz →kraj.

**krájet**, kráječ, nakrájet, pokrájet aj. Iterativum (opětovací sloveso) od →krojit.

**krajíc**, krajíček. Asi zdlužením z pů-vodního *krajec* (tak i v slk.) z *\*krajōcō* (B6). Význam nejspíš 'z kraje uříznutý kus chleba' (Ma<sup>2</sup>).

**krajina**. Viz →kraj.

**krajka**, kraječka, krajkový, krajkářka. Od →kraj, vlastně 'ozdoba okraje šatů'.

**krajta** 'velký had škrtič'. Jen č., novější, nejasně.

**krákat<sup>1</sup>** 'vydávat zvuk *krá* ', krákorat. Všesl., onom., podobné útvary jsou i v jiných ie. jazycích - lit. *krōkti* 'chrop-



tět', lat. *crōcāre*, *crōcīre* 'krákat' aj.

**krákat<sup>2</sup>** 'tahat za vlasy'. Původně *křákat* a to od *křák* 'keř, trs' (srov. u Jg *bujný křák vlasův*) od →keř (Ma<sup>2</sup>).

**krakorec** 'nosný dřevěný trám s ozdobným zakončením'. Dříve *krakolec*, *krakholec*. Z něm. *Kragholz* tv. z *Kragen* 'krk' a *Holz* 'dřevo' (vlastně nese ozdobnou hlavu trámu).

**kraksna** ob. 'starý opotřebovaný stroj ap.'. Z něm. nář. *Krax* 'núše', přeneseně (asi pod vlivem onom. slov typu *krachen* 'praskat') i 'starý rozviklaný stroj', 'zchátralý dům', 'stará žena' ap. Ném. slovo je ze slov., viz →krosna.

**král**, královský, království, královna, kralevic, kralovat. Všesl. - p. *król*, r. *koról*', s./ch. *králj*, stsl. *kral'*<sup>o</sup>. Slov. *\*korl'*<sup>o</sup> bylo přejato v samotném konci psl. období (přelom 8. a 9. st.) z francéského *Kar(a)l* (B8), jména nejmočnějšího vladaře epochy *Karla Velikého*. Srov. podobně i →císař.

**králíček** 'druh ptáka'. Podle lat. *rēgulus*, což je zdrobnělina od *rēx* 'král' (viz →král) (má na hlavě jakousi korunku) (Ma<sup>2</sup>).

**králík**, králíček, králíkárna, králíčina. Kalk podle střhn. *küniclīn* tv. (dnes něm. *Kaninchen*), jež bylo lid. etym. (D2) chápáno jako zdrobnělina od *kūnic* 'král' (dnes *König*, srov. →kněz), i když je to převzetí z lat. *cunīculus* 'králík' neznámého, možná neie. původu.

**kram** hov. 'obchod; stará bezcenná věc', krámek, kramář, kramářský. Ze střhn. *Kram* 'prodejní bouda, prodejní zboží, vystavené sukno', jež nemá jasný původ.

**kramflek** ob. 'podpatek'. Asi z něm. *Krampe* 'kovová skoba (ve tvaru U)' a

*Fleck* 'záplata, přístipek, místo aj.'.

**kramle** ob. 'tesařská skoba'. Z něm. *Klammer* tv. od *klemmen* 'svírat'.

**krápat**. Iterativum (opětovací sloveso) od →kropit s náležitým zdloužením v kořeni. Srov. →krapet.

**krapet** subst., přísl. Jen č., stč. *krapet* 'kapka'. Od psl. *\*krapati* (→krápat).

**krápník**, krápníkový. Novější (Presl), od →krápat (vzniká odpařováním ze skápávající vody obsahující vápenec).

**kras** 'vápencové území s jeskyněmi, krápníky ap.', krasový. Z názvu jisté vápencové oblasti v dnešním Slovinsku (*Kras*), jenž je asi původu ilyrského. Ném. *Karst* je přes polatinštélé *carsus*.

**krása**, krásný, kráska, krasavec, krasavice, kraslice, kráslit, zkrášlit, okrášlit, okrasa, okrasný, příkrášlit. Stč. *krása* 'lesk, krása, červeň'. Všesl. - p. *krasa* 'krása, barva (zvláště červená)', r. *krasá* 'krása' (ale *krásnyj* 'červený'), s./ch. *krasôta*, stsl. *krasa* tv. Psl. *\*krasa* znamenalo původně asi 'lesk, červeň, barva ohně' a v tomto smyslu se dá nejspíš spojit s psl. *\*kresati* (→křesat). Méně pravděpodobná je příbuznost s lat. *crassus* 'tlustý, silný' či lit. *grōžis* tv. (Ma<sup>2</sup>, HK).

**krást**, krádež, kradmý, ukrást, vykrást, nakrást, okrást, příkrást se, rozkrádat, vkrádat se aj. Všesl. - p. *krásć*, r. *krast'*, s./ch. *kràsti*, stsl. *krasti*. Psl. *\*krasti* (z *\*krad-ti* (A5)) nemá jasné ie. souvislosti. Obvykle se spojuje s lot. *krāt* 'sbírat, hromadit', lit. *kráuti* 'hromadit, nakládat' z ie. *\*krā(u)-* 'pokládat na sebe, skrývat aj.' (srov. i →krýt) (HK).

**krášlit**. Viz →krása, ale -l- není příliš jasné. Stč. bylo *krášliti* i *krásiti* 'zdobit, kráslit' (srov. *kraslice* 'malované veliko-

noční vejce’).

**-krát** (ve spojení s číslovkou) přísl. P. *króc*, s./ch.st. *krât*, stsl. *kratъ*, *kraty*. Psl. *\*kortъ* (B8) odpovídá lit. *kar̃tas* tv., blíže příbuzné je psl. *\*kortъkъ* (→krátký). Výchozím ie. kořenem je *\*(s)ker-t-* ‘sekat’. Původní význam ‘něco odděleného, odříznutého’ je stejný i v synonymním *\*razъ*, srov. slk. *dva razy*, r. *dva ráza* (viz →ráz, →řezat).

**kráter** ‘jícen sopky; velká jáma’. Z lat. *cratēr* z ř. *krātēr* tv., původně ‘měsidlo, džbán’ (podle podoby), od *keránnyĭmi* ‘mísím’. Srov. →keramika.

**krátký**, kratičkový, krátkost, krátit, zkrátit, ukrátit, krátko-. Věsl. - p. *krōtki*, r. *korōtkij*, s./ch. *kráta*, stsl. *kratъkъ*. Psl. *\*kortъkъ* (B8) (doslova ‘uříznutý’) souvisí s lit. *kir̃sti* ‘sekat, řezat’, *kartūs* ‘hořký (= řezavý)’, lat. *curtus* ‘krátký’ (z toho něm. *kurz* tv.), ir. *cert* ‘malý, drobný’, vše z ie. *\*(s)ker-t-* ‘řezat’. Srov. →črta, →krát, →kūra.

**kraul** ‘druh plaveckého stylu’, kraulovat, kraulař, kraulařský. Z angl. *crawl* tv., původně ‘plazit se, lézt’, skandinávského původu (stisl. *krafla* tv.).

**kráva**, kravička, kraví, kravský, kravín, kravinec, kravina. Věsl. - p. *krowa*, r. *koróva*, s./ch. *kráva*, stsl. jen adj. *kravii*. Psl. *\*korva* má nejbliže k lit. *kárvė* tv., dále je asi příbuzné stpr. *curwis* ‘vůl’, *sirwis* ‘srnec’, lat. *cervus* ‘jelen’, wal. *carw* tv., vzdáleněji i něm. *Hirsch* tv., ř. *keras* ‘rohatý’ aj., vše od ie. *\*ker-* ‘roh, výběžek na těle’ (A1), původní význam tedy byl ‘rohaté zvíře’. Psl. *k-* místo náležitého *s-* (k tomu srov. →srna) se vysvětluje keltským vlivem. Možné však je i spojení se sti. *čarvati* ‘přežyvuje’

(Ma<sup>2</sup>).

**kravál** ob. ‘hluk, povyk’. Z něm. *Krawall* nejistého původu. Snad ze střlat. *charavallium* (vedle *chalvaricum*, *charavaria*) ‘kočičina, nelibozvučná směsice zvuků’ (srov. fr. *charivari* tv.) z pozdnělat. *caribaria* z ř. *karēbaria* ‘těžkost, bolest hlavy’ (označuje vlastně následek hluku) z *kārē* ‘hlava’ a *barýs* ‘těžký’ (srov. →baryton).

**kravata**, kravatový. Přes něm. *Kravatte* z fr. *cravate* a to podle fr. jména Chorvatů *Croate*, dříve *Cravate*. Chorvatští žoldnéři ve fr. službách nosili v 17. st. šátek uvázaný kolem krku, tuto módu převzali fr. důstojníci a v 18. st. se kravata stala součástí pánského oděvu. Samotné jméno slovanského etnika (psl. *\*Chъrvatъ*) je nejspíš íránského původu.

**krb**, křbový. Jen č., ale zřejmě staré (psl. *\*kъrbъ?*). Obvykle se spojuje s lat. *carbō* ‘uhlí’, významově nejbliže je něm. *Herd* ‘krb, ohniště’, angl. *hearth* tv., vše od ie. *\*ker-* ‘hořet, pálit’. Srov. →karbanátek, →křesat.

**krcálek** expr. ‘malá místnost’. Dříve v širším použití ‘chatrný domek’, ‘malý, špatný mlýn’, ‘nevýnosný statek’ ap. (Jg). Zdá se, že význam ‘špatný mlýn’ byl původní a že slovo je onom. původu, napodobující hrkání mlýnského kola (Ma<sup>2</sup>).

**krčít**, pokrčit, přikrčit, skrčit, skrček, skrčenec. P. *kurczyć*, r. *kōrčit*, sln. *krčiti*. Psl. *\*kōrčiti* vychází z ie. *\*(s)ker-k-* ‘krčit, kroutit, ohýbat’, kam patří i lat. *circus* ‘kruh’, ř. *kirkos* ‘obruč, kroužící pták’ (srov. →cirkus). Dále viz →křeč, →krk.

**krčma**. Věsl. - p. *karczma*, r.st. *korčmá*, s./ch. *kr̃čma*, stsl. *krъčьmica*. Psl.

\**kərčьma* nemá jednoznačný výklad, snad lze odvodit od \**kərčiti* 'klučit les' (srov. místní jméno *Krč*), to pak od \**kərčь* 'pařez' stejného původu jako →*krčít*. Původní význam by pak byl 'stavba na vykloučeném místě'.

**kreace** 'výtvar, tvoření', kreativní, kreativita. Z lat. *creātiō* od *creāre* 'tvořit, rodit'. Srov. →*kreatura*.

**kreatura** hanl. 'stvíra, stvoření'. Ze stř-lat. *creātūra* tv. od lat. *creāre* 'tvořit, rodit' (srov. →*kreace*).

**kredenc**. Přes něm. *Kredenz* z it. *credenza* tv., původně 'ochutnávká jídla předem', vlastně 'důvěra', z vlat. \**crēdēntia* tv. od lat. *crēdere* 'věřit'. Původně tedy 'ochutnávká jídla na důkaz, že není otrávené' (srov. stč. *kredencovati* tv.), potom 'servírovací stůl' a konečně 'skříň na potraviny'. Srov. →*kredit*.

**kredit** 'úvěr', kreditní. Přes něm. *Kredit* z it. *credito* 'půjčka' z lat. *crēditum*, což je původně příč. trp. od *crēdere* 'důvěřovat, půjčovat'. Srov. →*kredenc*, →*krédo*, →*akreditovat*.

**krédo** 'přesvědčení, vyznání'. Přeneseně z *Krédo*, což je modlitba vyznání víry (Věříš v Boha) a část mše. Podle prvního slova modlitby *crēdō* 'věřím' od *crēdere* 'věřit'. Srov. →*kredenc*, →*kredit*.

**krejcar**. Z něm. *Kreuzer*, což je odvozenina od *Kreuz* 'kříž' (původně mince, na které byl vyražen kříž). Srov. →*kříž*.

**krejčí**, krejčová, krejčovský, krejčovství. Stč. *krajčji* od *krájěti* 'krájet, stříhat' (→*krájet*), srov. i p. *krawiec*, s./ch. *kròjāc* tv. Původně šlo o obchodníky se sukny, kteří sukno stříhali, případně z něj i šili (Ma<sup>2</sup>).

**krejzl**, zast. ob. 'široký nabíraný límec',

krejzlík. Z něm. *Kräusel*, což je zdobnělina od *Krause* tv. od *kraus* 'kudrnatý, řasnatý' z ie. \**greus-* od \**ger-* 'kroutit, vinout'.

**krém**, krémový, krémovat, nakrémovat. Z fr. *crème* ze stfr. *cresme*, které vzniklo kontaminací (D3) dvou slov různého původu - vlat. *crāma* 'smetana' původu keltského a ř.-lat. *chrīsmā* 'mast' (viz →*křížmo*).

**kremace** 'zpopelňování mrtvol, pohřeb žehem', krematorium. Z lat. *cremātiō* 'spálení' od *cremare* 'spalovat' od ie. \**ker-* 'pálit', srov. →*krb*, →*křesat*.

**krempa** ob. 'okraj klobouku'. Z něm. *Krempe*, což je druhotvar ke *Krampe* 'skoba, hák', tedy vlastně 'zahnutý okraj klobouku'. Ve slově vězí též ie. kořen \**ger-* jako u →*krejzl*.

**kremrole** 'trubička plněná šlehačkou'. Z něm. *Kremrolle* z *Krem* (viz →*krém*) a *Rolle* (viz →*role*<sup>1</sup>).

**kreol** 'potomek prvních šp. a port. přistěhovalců v Lat. Americe, starousedlý míšenec'. Přes fr. *créole* a šp. *criollo* z port. *crioulo* tv., původně 'otrok narozený v domě svého pána', od *criar* 'rodit' z lat. *creāre* 'rodit, tvořit' (srov. →*kreace*).

**krep** 'látka se zvlněným povrchem', krepový. Z fr. *crêpe* tv. a to přes stfr. *crespe* z lat. *crispus* 'kudrnatý'. Srov. →*krepdešín*, →*krepšilon*.

**krepdešín** 'velmi jemná hedvábná látka', krepdešínový. Z fr. *crêpe de Chine*, vlastně 'čínský krep', viz →*krep*.

**krepšilon** 'zvlněný (kadeřený) silon', krepšilonový. Viz →*krep* a →*šilon*.

**kreslit**, kreslený, kreslení, kreslicí, kreslič, kreslíř, kreslírna, kresba, nakreslit, nákres, vykreslit, výkres, prokres-

lit, zkreslit, zakreslit, pokreslit, obkreslit. Přejato za obrození z p. *krešlíc* tv. od *kresa* 'čára, črta' a to z něm. *Kreis* 'kružnice, obvod'.

**kretén** 'blbec', kreténský, kreténismus. Z fr. *crétin* tv., což je původem nář. pokračování (Savojsko a jiné alpské oblasti) stfr. *crestien* 'křesťan' (fr. *chrétien*) z lat. *christianus* tv. (viz →křesťan). Názory na významový posun se poněkud liší, ale nejspíš šlo nejprve o eufemistické označení slabomyslných ('nemocný, chudák' = 'křesťan, člověk'), které pak bylo negativně přehodnoceno (srov. např. i →idiot, →kripl, →debil ap.).

**krev**, krevní, krevnatý, krvavý, krvinka, krváčet, krvácivý, vykrváčet, zakrvácený, prokrvit, odkrvit, překrvit, zkrvavit, zakrvavit. Všesl. - slk. *krv*, p. *krew*, r. *krov*', s./ch. *křv*, stsl. *krъvъ*. Psl. *\*kry/\*krъvъ* souvisí s lit. *kraũjas*, stpr. *krawian* tv., stfr. *crú*, lat. *cruor* tv., ř. *kréas* 'maso', av. *xrũ-* 'syrové maso', sti. *kraviš-* tv., vše z ie. *\*krũ-/\*kreu-* 'krev, syrové maso'.

**krevel** 'červená železná ruda'. Preslův překlad lat. *haematitus* (viz →hematologie) (podle červené barvy).

**kreveta** 'drobný mořský korýš', krevetový. Z fr. *crevette*, což je severofr. obměna slova *chevette*, doslova 'kozička', od *chèvre* 'koza' z lat. *capra* tv.

**krhavý** 'mokvající (o očích)'. Paralela je pouze v sln. *kr̥gav* tv., nepřiliš jasné.

**krchov** ob. 'hřbitov'. Z něm. *Kirchhof* tv., doslova 'kostelní dvůr', z *Kirche* 'kostel' a *Hof* 'dvůr'. Srov. →hřbitov, →církev.

**kriket** 'anglická pálkovací hra', kriketový. Z angl. *cricket* a to ze stfr. *criquet* 'kolík sloužící jako cíl nadhozů' z niz.

*krick* 'hůl'. Podle jiného výkladu původně hra podobná hokeji a slovo odvozeno přímo ze stangl. *crice* '(zahnutá) hůl'. Srov. →kroket.

**kriminál**, kriminální, kriminálník, kriminalita, kriminalista, kriminalistický, kriminalistika, kriminálka, kriminalizovat. Z něm. *Kriminal* tv. a to z lat. *crīminālis* 'trestní' od *crīmen* 'zločin', původně 'obvinění, žaloba', tvořeného příp. -*men-* od ie. *\*kr̥-*, *\*ker-* 'křičet' onom. původu.

**krinolína** 'široká vyztužená sukně'. Přes fr. *crinoline* z it. *crinolina* tv. z *crino* 'žíně, vlas' a *lino* 'len'. Původně název tkaniny zpevněné žíněmi.

**kripl** ob. 'mrzák, idiot', kriplovský. Z něm. *Krüppel* původu dněm. (srov. angl. *cripple* tv.), v základě vězí ie. kořen *\*ger-* 'kroutit, ohýbat'. Srov. →krejzl, →krempa.

**kristiánka** 'zatočení smykem při jízdě na lyžích'. Podle *Kristianie*, dřívějšího názvu norského města Oslo (Norsko je kolébku lyžování).

**kritérium** 'měřítko, hledisko pro srovnávání'. Z lat. *critērion* z ř. *kritērion* 'rozlišovací znamení' od *kritēs* 'soudce, posuzovatel'. Srov. →kritický, →krize.

**kritický** 'přísně hodnotící; vážný, rozhodný', kritika, kritik, kritizovat. Přes něm. *kritisch* z pozdnělat. *criticus* z ř. *kritikós* 'schopný úsudku, rozhodný' od *kr̥nō* 'třídím, volím, soudím'. Srov. →krize, →kritérium.

**krize** 'těžká situace; rozhodný, vážný okamžik', krizový, kritický. Přes něm. *Krise* ze střlat. *crisis* z ř. *crisis* 'rozhodnutí, spor, zápas' od *kr̥nō* (viz →kritický).

**krk**, krček, krční, krkavice, krkovice, krkovička. P. *kark*, s./ch.d. *kr̥k*. Psl.

\**kər̥kəz* souvisí se sti. *kr̥kāta*- tv. i galo-rom. *cricon* 'hrdlo', východiskem je ie. \**kr̥ko*- 'krk' od \*(s)*ker-k*- 'točit, kroutit' (srov. i →krčit, →křeč). Podobná motivace je i u jiných ie. názvů krku - srov. s./ch., sln. *vrāt* (srov. →vrtět) či něm. *Hals*, lat. *collum* z ie. \**k<sup>u</sup>el*- 'točit, kroutit'.

**krkat** ob. 'říhat', krknout (si). Všesl., onom. původu (srov. r. *kárkat* 'krákat', stsl. *kr̥knŋti* 'hlesnout' i →krákat<sup>1</sup>, →krkavec). V č. významově přikloněno ke →krk.

**krkavec**, krkavčí. Od onom. základu, viz →krákat<sup>1</sup> a →krkat.

**krmit**, krmení, krmě, krmný, krmič(ka), krmivo, krmítko, krmelec, nakrmit, vykrmit, překrmit, příkrmit, pokrm. Všesl. - p. *karmič*, r. *kormít*, s./ch. *k̥miti*, stsl. *kr̥miti*. Psl. \**k̥rmiti* od \**k̥rma* 'potrava, píce' nemá jednoznačný výklad. Snad z ie. \*(s)*ker-m*- od \*(s)*ker*- 'řezat' ve významu 'uříznutý kus jídla', případně 'posekaná píce'. Přesvědčivé ie. paralely však chybějí.

**krnět**, zakrnět, zakrnělý. R.d. *kornět*, sln. *kr̥nėti* tv., csl. *okr̥niti* 'zohavit'. Psl. \**k̥rnėti* vychází z adj. \**k̥rnəz*, jež je asi příbuzné s lot. *kur̥ns* 'hluchý', sti. *kr̥n̥ḡti* 'zraňuje, zabíjí', vše z ie. \**kr̥-no*- 'zmrzačený, pořezaný' od \*(s)*ker*- 'řezat'. Srov. →chromý.

**krobián**. Viz →grobián.

**crocan**. Jen č. (slk. *moriak*), formální vztah ke →krůta není zcela jasný, stejně tak ani vliv něm. *Truthahn* tv. (HK, Ma<sup>2</sup>). Ve starší č. *indyán*, protože jeho domovem je Amerika (= 'Západní Indie'). V Evropě znám od 16. st.

**kročeť** kníž. 'krok'. Stč. *kročeť* od *kročiti* (viz →krok).

**kroj**, krojový, krojovaný. Stč. *kroj* 'střih

(šatů ap.)' (viz →krojit), potom 'šaty vůbec' a konečně 'charakteristický dobový či krajový oděv'. Srov. →kostým, kde byl vývoj víceméně opačný.

**-krojit**, ukrojit, nakrojit, odkrojit, rozkrojit, překrojit, vykrojit, zakrojit. Psl. \**krojiti* vychází z ie. \*(s)*krei*- 'řezat, oddělovat, třídit', k němuž patří i lit. *krijas* 'sító', stangl. *hrīder* tv., něm. *rein* (sthn. *hreini*) 'čistý', lat. *cernere* 'rozlišovat, rozeznávat' (srov. →diskrétní), ř. *kr̥nō* 'třídím, volím' (srov. →kritický), vše pak je od hojně rozšířeného ie. kořene \*(s)*ker*- 'řezat' (srov. →kraj, →kůra, →koryto, →krmit, →krnět, →chromý aj.)

**krok**, krůček, krokovat, vkročit, vykročit, zakročit, zákrok, překročit, přikročit, rozkročit se, rozkrok, rozkročný, pokročit, pokrok, pokrokový, nakročit, ukročit, úkrok. P. *krok*, r.d. *kórok* 'stehno, kýta', s./ch. *krāk* 'noha', *kōrāk* 'krok', nář. i *krók* '(dlouhý) krok', csl. *krakōz* 'holeň'. Slov. tvary (zvláště jsl.!) ukazují, že musíme počítat s psl. \**korkōz* (B8), \**korakōz* i \**krokōz*, toto rozrůznění snad lze přičíst expresivitě slova. Příbuzné je asi lit. *kárka* 'část prasečí nohy' a snad i alb. *krahë* 'ruka', vše nejspíš z ie. \*(s)*ker*- 'kroutit, ohýbat'. Význam vývoje ve slov. by tedy byl 'ohebná část těla' → 'noha' → 'krok'. Srov. →krk.

**kroket** 'hra, při níž se dřevěnou paličkou prohánějí koule mezi brankami'. Z angl. *crocket*, *croquet* a to asi ze stfr. *croquet*, zdrobněliny od *croc* 'hák' germ. původu. Srov. →kriket.

**kroketa** 'smažené tělísko z těsta ap.'. Z fr. *croquette* od *croquer* 'praskat, křupat' onom. původu.

**krokev** 'trám v krovu podpírající nos-

nou konstrukci krytiny'. P. *krokiew*, r.d. *krókva*, sln. *krókva*. Psl. *\*kroky*, gen. *\*krokove* se zdá být nejspíš příbuzné s →krok (HK) - trámy do písmene A připomínají rozkročené nohy.

**krokodýl**, krokodýlí. Přes lat. *crocodilus* z ř. *krokódilos* tv., jež se vykládá z *krókē* 'oblázek, písek' a *drīlos* 'červ', tedy vlastně 'písečný červ'. Původně asi 'ještěrka', později přeneseno na nilského krokodýla (srov. podobně i →aligátor).

**krokus** 'šafrán'. Z lat. *crocus* z ř. *krókos* tv., což je výpůjčka ze semitských jazyků (srov. ar. *kurkum*, hebr. *karkōm*), případně spolu s nimi převzala ř. toto slovo z nějakého maloasijského jazyka.

**kromě** přísl., předl. P.st. *krom*, *kromia*, r. *króme*, stsl. *kromě* 'daleko, mimo, bez', jinak v jsl. chybí. Psl. *\*kromě* se považuje za ustrnulý lokál sg. subst. *\*kroma* 'okraj, hrana' (srov. hl. *kroma*, r.d. *krómá* tv.). Příbuzné je lit. *kriūsti* 'hryzat, kousat', střhn. *schramme* 'skalní puklina' (něm. *Schramme* 'šrám, jizva'), střir. *screm* 'povrch, kůže', vše z ie. *\*(s)krem-*/*\*(s)krom-* od *\*(s)ker-* 'řezat'. Srov. →kraj, →soukromý, →chromý.

**kronika**, kronikář, kronikářský. Z lat. *chronica* (pl.) z ř. *chroniká* (*biblía*) '(knihy) dějin' od adj. *chronikós* 'týkající se času' od *chrónos* 'čas'. Srov. →chronický.

**kropenatý**. Od →kropit, vlastně 'pokropený (skvrnami)'.

**kropit**, kropicí, kropenka, pokropit, skropit, zkropit, vykropit. Všesl. - p. *kropić*, r. *kropít*, s./ch. *kròpiti*, stsl. *kropiti*. Psl. *\*kropiti* je nejspíš onom. původu (srov. →kapat), ze stejného základu (ie. *\*ker-p-*) je např. lat. *cre-*

*pāre* 'chřestit, šumět', sti. *krǫpate* 'běduje, nařiká'. Kvůli csl. *\*kropǫ* 'vodová polévka' (srov. i →oukrop) se někdy soudí, že původní význam byl 'polévat horkou vodou' (HK), argument to však není zcela přesvědčivý.

**kros** 'terénní závod', krosový. Z angl. *cross-(country)* 'přespolní závod (v běhu ap.)' z *cross* 'kříž, křížem' a *country* 'krajina'. Srov. →cyklokros, →motokros.

**krosna** 'vysoký batoh s kovovou konstrukcí; nůše'. Stč. *krósna*, *krósně* 'nůše'. Slk. *króšňa*, p. *króšna*, sln. *króšnja* tv., s./ch. *kròšnja* a r.d. *króšnjá* znamená 'koš'. Východiskem většiny tvarů je psl. *\*krosn'a*, č. podoba je však z původního *\*krosno* (pl. *\*krosna*), jež znamená ve slov. jazycích vesměs 'tkalcovský stav či jeho část' (tak i č. nář. *krosna*). Další výklad závisí na rekonstrukci původního významu - je možné vyjít z *\*krod-sno* (srov. stsl. *krada* 'hranice dříví') a původního významu 'dřevěná konstrukce' či z *\*krot-sno* (ie. *\*kret-* 'kroutit, vázat') a významu 'navíječe osnovy (na stavu)' (tak např. v b., s./ch.d.). Souvisí asi s →křeslo.

**krotit**, krotký, krotitel, krotitelský, zkrotit, zkrotnout. Dl. *chrośís* 'kastrovat', r.d. *krotít*, s./ch. *kròtiti*, stsl. *krotiti*. Psl. *\*krotiti* se většinou významově spojuje s prvotním způsobem krocení zvířat - kastrováním. Další výklady se různí vzhledem k různým způsobům kastrace - buď od ie. *\*kret-* 'tlouci', či *\*sker-t-* 'řezat', případně *\*kret-* 'kroutit' (podvazování varlat).

**krouhat** 'krájet na (kruhovitě) plátky', nakrouhat, zkrouhnout. Asi kontaminací (D3) *kroužit* (viz →kruh) a

→strouhat.

**kroupa** (většinou v pl.) ‘zrno zbavené slupky; kousek ledu jako forma srážek’, kroupový, krupka, krupice. Všesl. - p. *krupa*, r. *krupá*, s./ch. *krúpa*. Psl. \**krupa* je nejspíš příbuzné s lit. *kraupūs* ‘hrubý, drsný’, lat. *scrūpus* ‘ostrý kámen’, alb. *kripë*, *krypë* ‘sůl’, vše od ie. \**krou-*, \**kru-* ‘drtit, bít’. Viz i →krušný.

**kroutit**, kroucený, kroutivý, zkroutit, zakroutit, vykroutit, výkrut, vykrucovat (se), odkroutit, překroutit, překrucovat, ukroutit aj. P. *kręcić*, r. *krutít*, s./ch. *krútiti* ‘škrobit, dělat tvrdým’. Psl. \**krŭtiti* nemá spolehlivé ie. protějšky. Jisté je jen, že souvisí s →krutý a pravidelným ablautovým střídáním (A6) s psl. \**krętati* (csl. *krętati* ‘ohýbat’, č.st. *křátnout* ‘vymknout, vyvrtnout’ (Jg)). Prapůvodním východiskem asi bude ie. \*(s)ker- ‘kroutit, ohýbat’. Srov. →krotit, →krosna.

**kroužit**. Viz →kruh.

**krov**, příkrov, krovky, podkroví. R.st. *krov*, s./ch. *krôv*, stsl. *krovъ*. Psl. \**krovъ* z ie. \**krou-* je střídáním hlásek spojeno s \**kryti* (→krýt) z ie. \**krū-* (B5), tedy ‘to, co kryje’. Srov. →rov - →rýt.

**krpál** ob. ‘(strmý) kopec’. Původem slovo nář. od č.st. a nář. *krpěti* ‘trčet, strmět’, p. *karpic* ‘dřepět, vysedávat’, r. *corpét* tv. Ke stejnému základu snad patří i č.st. *krpatý* ‘zakrslý’, ie. souvislosti psl. \**kъrp-* jsou však nejisté.

**krtek**, krtina, krtonožka ‘druh hmyzu’. Stč. *krt*. Všesl. - p. *kret*, r. *krot*, s./ch. *kr□t*. Psl. \**krŭtъ* nejspíš souvisí s lit. *kertūs*, *kertūkas*, *kirstūkas* ‘rejsek’ a vychází z ie. \*(s)ker-t- ‘řezat, dlabat ap.’ (srov. psl. \**čersti* ‘sekat, dělat rýhy’, viz →črta), tedy ‘zvíře, které ryje v

zemi’, stejný základ je asi i v lit. *kūrmis* ‘krtek’.

**krucifix** ‘kříž se soškou ukřižovaného Krista’. Ze střlat. *crucifixus* tv. z pozdnělat. *crucifixus* ‘přibitý na kříž’ z lat. *crux* (gen. *crucis*) ‘kříž’ a *figere* (příč. trp. *fixus*) ‘přibít, připevnit’. Jako zaklení podléhá tabuovým obměnám (D4) - *kruci*, *krucinál*, *krucipísek*, *krutibrko* ap. Srov. →kříž a →fixovat.

**kručet**, zakručet. Onom. původu, srov. →škrundat, →krkat.

**kruh**, kruhový, kruhovitý, kroužek, kroužkový, kroužkovat, kružnice, kružítko, krouživý, kroužit, zakroužit, obkroužit, okruh. Všesl. - p. *krug*, r. *krug*, s./ch. *krûg*, stsl. *krŭgъ*. Psl. \**krŭgъ* má nejbliže k sthn. (h)ring (něm. *Ring*), stisl. *hringr* tv., dále je příbuzné umberské *cring-atro* ‘řemen’, vše z ie. \**krengh-*/*\*krongh-* (A4, A6, B7) od \*(s)ker- ‘točit, ohýbat’ Srov. i →krčit, →ring.

**kruchta** ‘kostelní kůr’. Ze střhn. *gruft*, *kruft* ‘hrobka, krytá chodba, (podzemní) klenba’ (něm. *Gruft*), jež splynuly, ač jsou rozdílného původu - první abstraktum od *graben* ‘kopat’, druhé z vlat. *crupta* (dále viz →krypta). V č. nejprve ‘hrobka’, pak ‘krytý ohoz, loubí’ (Jg) a konečně ‘kůr’ (HK, Ma<sup>2</sup>). **krumpáč**. Asi kontaminací (D3) z něm. *Krummhacke* tv. (*krumm* ‘křivý, zahnutý’, *Hacke* ‘motyka’) a *kopáč* (viz →kopat).

**krunýř**. Stč. *kruněř*. Nějak asi vychází ze sthn. *brunna* ‘prsni pancíř’ (viz →brnění), ale k- je nejasné (Ma<sup>2</sup>).

**krůpěj**. Stč. *krópě*, *krópěje*, viz →kropit. **krupice**, krupicový, krupička, krupičný. Zdrobnělina od →kroupa, kroupy.

**krupíer** ‘zaměstnanec herny přijímající

sázky'. Z fr. *croupier*, původně 'kdo se ke hře spojuje s jiným hráčem' a ještě původněji 'kdo sedí na koni vzadu', od *croupe* 'zadek, kříž koně' z germ. \**kruppa* (srov. něm. *Kruppe* tv.).

**krusta** 'kůra, povlak'. Přes něm. *Kruste* z lat. *crūsta* tv., jež asi souvisí s lat. *cruor* '(sedlá) krev' (viz →krev).

**krušný**, krušit, zkušit. Od *krušiti* 'trápit, sužovat', dříve 'drtit, rozmačkávat' z psl. \**krušiti* a to od (může to však být i opačně) psl. \**kruchō* 'kousek, úlolek' (č.st. *kruch* tv., *kruchý* 'křehký', v sln. a s./ch. *krūh* je inovovaný význam 'chléb' - ten se lámal a drobil). Příbuzné je lit. *krūšti*, *kriaušyti* 'drtit, rozbíjet', ř. *krouō* 'biju, tluču', vše z ie. \**krou-s-*/\**kru-s-* 'drtit, bít'. Srov. →křehký.

**krůta**, krutí. Prý z něm. nář. *Grutte* tv. (Ma<sup>2</sup>), jež je od *Truthahn* 'krocan', *Truhenne* 'krůta' (*trut* se obvykle vysvětluje jako citosl., které krůta vydává, *Hahn* je 'kohout', *Henne* 'slepiče'). Srov. →krocan.

**krutý**, krutost, ukrutný, ukrutník. Všesl. - p. *krety* 'točitý, kroucený', r. *krutój* 'příkrý, krutý', s./ch. *krūt* 'krutý, tuhý'. Psl. \**krutō* je od \**krutiti* (→kroutit), původní význam byl 'zkroucený, kroucením ztvrdlý', z toho 'surový, krutý'.

**krychle**, krychlička, krychlový. Jen č., již stč. ve významu '(hrací) kostka'. Snad nějakou nahodilou změnou (*kr-* za *kn-*) ze střhn. *knüchlin* od *knuchel*, *knuchel* 'kotník, kostka' (srov. →kostka) (Ma<sup>2</sup>).

**krypta** 'hrobka pod kostelem'. Z lat. *crypta* 'hrobka, klenutí, krytá chodba' z ř. *kryptē* tv. od *krýptō* 'kryji, tajím'.

Srov. →kruchta, →krýt.

**kryptogram** 'text se skrytým údajem v některých písmenech'. Viz →krypta a →gram.

**krysa**, krysí, krysař. Přejato za obrození (Jg) z r. *krýsa* tv. Původ nejistý. Obvykle se vykládá jako expr., neznělá varianta k psl. \**gryz-*, které je v →hryzat (HK), ale přesvědčivé to není.

**krystal**, krystalek, krystalický, krystalizovat, krystalizace. Z lat. *crystallus* z ř. *krýstallōs* 'led, průhledný kámen' a to od *krýōs* 'mráz, led'. Srov. →křišťál.

**krýt**, krytí, kryt, krytý, krytina, krytka, skrýt, skryš, ukrýt, úkryt, odkrýt, zakrýt, zákryt, pokrýt, pokrývač, překrýt, příkryt, příkryvka, vykryt aj. Všesl. - p. *kryć*, r. *kryt'*, s./ch. *krīti*, stsl. *kryti*. Psl. \**kryti* souvisí s lit. *krāuti* 'klást na sebe, hromadit', stir. *cráu*, *cró* 'chata, stáj, přepážka', ř. *krýptō* 'kryji, tajím', východiskem je ie. \**krāu-*/\**krū-* 'pokládat na sebe, příkryvat, skrývat'. Srov. →krov, →krást, →krypta, →pokrytec.

**křáp**, křápat, křaplavý. Onom. původu.

**křeč**, křečový, křečovitý. Všesl. - slk. *křč*, p. *karcz*, r. *kórči* (pl.), s./ch. *grīč*. Psl. \**kōrčō* (v s./ch. s expr. změnou v *g-*) pro češtinu nevyhovuje, očekávali bychom z něho *křč* (tak v nář.). Snad křížení s kořenem \**krēt-* 'kroutit, ohýbat' (B7), který je v č.st. *krátnout* (viz →kroutit), srov. i p. *kręcz* 'strnutí, závrat' (Ma<sup>2</sup>). Psl. \**kōrčō* vychází z ie. \**krīk-* od \*(s)*ker-k-* 'kroutit, ohýbat', dále viz →krčít, →krk.

**křeček**, křečkovat. Jen č. (stp. *krzeczek*). Onom. původu, podle jeho hlasu. Srov. i lat. název *Cricetus*.

**křehký**, křehkost, křehnout, zkřehlý, prokřehlý, křehotinka. P. *krewki* (p.st.



*krechki*), ukr. *krychkýj*, s./ch. *kr[h]ak*, b. *kréchāk*. Je třeba vycházet z více psl. podob - *\*krəchəkə*, *\*krechəkə* a pro č. *\*kregəkə*, ale spíš šlo v č. o nějakou sekundární změnu *ch > h* (asi podle *lehký*, *vlhký*, protože nemáme adj. na *-chký*). Výchozí psl. formou je jistě *\*krəchəkə*, které souvisí s *\*kruchə* 'kus, úlomek' (viz →krušný) - 'křehký' = 'lámavý'.

**křemen**, křemínek, křemenec, křemeňák (podle tvrdosti houby). Všesl. - p. *kr-zemiēn*, r. *kremén'*, s./ch. *křēmēn*, cs. *kremy*. Psl. *\*kremy* má více výkladů. Jasně je, že jde o odvození ie. příp. - *men-*, kořen však lze interpretovat dvojím způsobem: jako *\*ker-*, *\*kre-* 'hořet' (srov. →kremace, →křesat), či *\*(s)ker-*, *\*(s)kre-* 'řezat, sekát', souvisí s funkcí křemene jako křesadla a materiálu pro výrobu nástrojů.

**křemík** 'nekovový prvek', křemičitý, křemičitan. Presl přejal asi z p. *krzemyk* 'křemínek, pazourek', případně utvořil příp. *-ík* od →křemen.

**křen**, křenový, křenit se. Stč. *chrěn*. Všesl. - p. *chrzan*, r. *chren*, s./ch. *hrěn*, cs. *chrěňo*. Psl. *\*chrěňo* je stará výpůjčka z neznámého jazyka, v této souvislosti se často uvádí ojedinělé ř. *keráin* 'ředkev' rovněž neznámého původu. Uvažuje se i o převzetí z čuvaštiny (Ma<sup>2</sup>). Ze slov. pokračovalo dále - lit. *kriėnas*, něm. *Kren* ap. *Křenit se* asi znamenalo 'tvářit se, šklebit se jako při požití křenu (čichnutí ke křenu) ap.'. *Dělat křena* je zkráceno z *kořena* (viz →kořen).

**křepčit**. Viz →křepký.

**křepelka**. Všesl. - p. *przepiórka*, r. *pé-repel*, s./ch. *prěpelica*. Psl. *\*perpelə*, *\*perpelica* vychází z onom. základu

*\*per-pel-* napodobujícího křepelčí volání (srov. lidové *pět peněz*). V č. došlo k disimilaci prvního *p-* na *k-* (srov. podobně →kaprad') a k obměně příp. Podobné onom. názvy jsou i jinde - např. lit. *pùtpelė*, sthn. *wahtala* (něm. *Wachtel*).

**křepký** 'čilý, svižný', křepčit. Všesl. (kromě luž.) - p. *krzepki*, r. *křépkij* 'pevný, silný', s./ch. *křěpak*, stsl. *křěpəkə*. Psl. *\*křěpəkə* nemá bezpečné ie. příbuzenstvo, obvykle se spojuje se stisl. *hraefa* 'trpět, snést' a wal. *craff* 'silný' z ie. *\*krēp-* 'silný'. Vývoj významu 'silný' → 'čilý, svižný' je stejný jako u →čerstvý.

**křesat**, křesadlo, vykřesat. P. *krzosać*, r. *kresát'*, s./ch. *křesati*. Psl. *\*kresati* nemá jednoznačný výklad. Přijmeme-li možnou souvislost s →křísit a →krása, je třeba vycházet z původního významu 'zapalovat, rozdělovat oheň', význam 'tlouci' (srov. č. *křísnout* 'udeřit') je pak druhotný. Pak je východiskem ie. *\*ker-s-* od *\*ker-* 'hořet' (srov. lit. *kárštas* 'horký'). Je však možné, že význam 'tlouci' je prvotní; pak je východiskem ie. *\*(s)ker-* 'řezat, sekát'. Srov. →křemen.

**křeslo**, křesílko. P. *krzesło*, r. *křeslo*, b. *kresló*. Psl. *\*kreslo* je asi z *\*kret-slo-*, kde *\*kret-* je z ie. *\*(s)ker-t-* 'kroutit, vázat', tedy 'něco upleteného, svázaného'. Srov. i č. nář. (laš.) *křeslo* 'čihadlo na ptáky' a slk. *kreslo* 'korba' (Ma<sup>2</sup>). Nejasný je vztah k lit. *krėslas*, *krāsė* 'křeslo, židle' (příbuznost či převzetí ze slov.?). Srov. dále →krosna, →kroutit.

**křest**, křestní. Všesl. - p. *chrzest*, r. *křest* 'kříž', ch. *kr[ɔ]st*, stsl. *krəstə* 'kříž'. Převzato asi ze sthn. jména Krista -

*Krist, Crist, Christ*, to pak je přes lat. *Chrīstus* z ř. *Chrīstós*, původně ‘pomazaný (o vládci)’ (srov. →mesiáš). Zcela jasný není vztah ke slovesu (viz →křtít). Význam ‘kříž’ se drží v pravoslaví (vsl., s., mak., b.) a vychází asi z iniciálního ř. *X (Ch)* jako symbolu ukřižovaného Krista. Srov. →křesťan.

**křesťan**, křesťanský, křesťanství. Asi přes sthn. *christ(j)āni* z lat. *Christiānus* ‘křesťan, křesťanský’, vlastně ‘patřící Kristu’, od *Chrīstus* (dále viz →křest, →křtít).

**křičet**, křik, křiklavý, křikloun, zakřičet, překřičet, vykřiknout, okřiknout, pokřikovat aj. Všesl. - p. *krzycać*, r. *kričát*, s./ch. *kričati*, stsl. *kričati*. Psl. *\*kričati* je onom. původu, východiskem je asi již ie. onom. kořen *\*ker-*, *\*kr-*, který je např. i v →krkat, →krákat<sup>1</sup>. Nejbliže stojí lit. *krỹkšti* ‘vřeštět’.

**křída**, křídový, křídovat. Ze střhn. *krīde* a to přes vlat. *\*crēda* z lat. *crēta* tv. z (*terra*) *crēta* ‘prosetá (země)’ od *cernere* (příc. trp. *crētus*) ‘rozlišovat, třídit’. Srov. →diskrétní, →kritický.

**křídlo**, křídélko, křídelní, křídlový, křídlovka, křídlatý, křídlatka, okřídlený. Všesl. - p. *skrzydło*, r. *kryló*, s./ch. *krílo*, stsl. *krilo*. Psl. *\*(s)kridlo* je nejspíš odvozeno od nedochovaného slovesa *\*(s)kriti* ‘létat’, jež má paralelu v lit. *skriēsti* ‘kroužit, létat’. Původní význam tedy byl ‘to, čím se létá’. Dále sem patří i něm. *schreiten* (sthn. *scri-dan*) ‘kráčet’, vše z ie. *\*(s)krei-* od *(s)ker-* ‘otáčet se, ohýbat se’. Srov. →kruh, →křivý, →kroutit.

**křísit**, vzkřísit, vzkříšení. Stp. *krzesić*, r. *voskresját*, s./ch. *uskrsáti*. Psl. *\*kresiti*/*\*krēsiti* je asi příbuzné s *\*kresati* (→křesat), význam lze vyložit přene-

seně jako ‘zapalovat v někom oheň (životu), probouzet k životu’. Sem patří i odvozené *vykřesat se (z nemoci ap.)*.

**křísnout** ‘udeřit’. Viz →křesat.

**kříšť** ‘druh hříbu’. Zavedl Presl nejspíš na základě nějakého lidového názvu houby. Srov. stč. *chřůšč* ‘jistá houba’ (C1, C3). Původ je onom., vlastně ‘křupavá houba’ (Ma<sup>2</sup>). Srov. →chroustat, →křupat.

**kříšťál**, kříšťálový. Již stč. Starší výpůjčka z lat. *crystallus* (dále viz →kryštal).

**křivý**, křivka, křivkový, křivice, křivule, křivítko, pokřivit, pokřivený, zkrivit, zakřivit, křivda, křivdit, ukřivdit. Všesl. - p. *krzywý*, r. *krivój*, s./ch. *kriv*, stsl. *krivъ* ‘křivý, špatný, nesprávný’. Psl. *\*krivъ* je nejbliže příbuzné s lit. *kreivas* tv., dále s lat. *curvus* ‘zakřivený, zahnutý’, ř. *kyrtós* ‘křivý, klenutý’, vše z ie. *\*(s)krei-*/*\*(s)ker-* ‘kroutit, ohýbat’. Srov. →křídlo, →křeč, →kruh.

**kříž**, křížek, křížový, křížkový, křížovka, křížovat, křížovatka, ukřižovat, pokřižovat se, křížit, kříženec, zkřížit, překřížit. P. *krzyż*, ch. *kříž*, stsl. *križъ*. Předpokládá se, že slovo bylo přejato (asi v podobě *\*krūži* (B5) do západních jsl. dialektů (sln., ch.) z nějakého seвероit. pokračování vlat. *cruce(m)*, což je původem ak. lat. *crux* tv. Odtud se (asi po jsl. splnutí *i, y > i*) misiemi šířilo dále k sev. Slovanům. Lat. slovo původně znamenalo ‘zakřivené břevno’ (sloužící k ukřižování jako způsobu popravy) a je asi příbuzné s naším →krk, →křivý ap. Rčení *mít šest křížků* ap. podle římské číslice X ‘10’. Viz i →křížák, →křížník a také →křest.

**křížák** ‘účastník křížových výprav’, kři-

žácký. Podle znaku kříže jako symbolu křesťanství, pod nímž křížáci bojovali proti pohanům a kacířům. Viz →kříž.

**křížala** 'kousek sušeného ovoce, zpravidla jablka'. Stč. i *křížěl*, *křížela*, jen č. R.d. *čakrýžit* 'uřezávat', s./ch. *křížati* 'řezat, krájet'. Nejspíš od *\*křížati*, ve kterém splynulo sloveso od ie. kořene *\*(s)krei-* (viz →krájet) se slovesem odvozeným od →kříž (HK, Ma<sup>2</sup>).

**křížem krážem**. Odvozeno od →kříž podle složenin typu *cikcak*, *cimprcamp* ap. Viz →kříž.

**křížmo** 'svěcený olej'. Ze sthn. *chrismo* a to přes lat. *c(h)risma* z ř. *chrísma* tv., původně 'olej, tuk', od *chrjō* 'natíráám, barvím'. Srov. →křest, →chrom.

**křížník** 'velká válečná loď'. Podle něm. *Kreuzer* tv., původně 'loď křížující pobřežní vody na ochranu před nepřítelem'. Viz →kříž.

**křoupat**. Onom. Srov. →chroupat, →křupat.

**křoví**, křovisko, křovinatý. Viz →keř.

**křtít**, křtiny, křtěnec, křtitelnice, pokřtít, překřtít. Stč. i *krstíti*, *křstíti*. Všesl. převzetí asi ze sthn. *\*kristjan* 'pokřtít, učinit křesťanem' (doloženo je až střhn. *kristen(en)*) a to od sthn. *kristāni*, *christ(j)āni* 'křesťan' z lat. *Christiānus* tv. Viz →křesťan, →křest.

**křupat**, křupavý, křupky, křupan, zakřupat. Onom., srov. →chroupat, →chrupat, →křoupat.

**ksicht** ob. zhrub. 'obličej'. Z něm. *Gesicht* od *sehen* 'vidět' (srov. č.st. *vid* 'podobá, vzhled').

**ksindl** ob. zhrub. 'sebranka, luza'. Z něm. *Gesindel* tv. od *Gesinde* 'čeleď, služebnictvo' a to k sthn. *sind* 'cesta, směr' (něm. *senden* 'posílat'). Původně tedy

'služebnictvo jako cestovní doprovod'.

**kšaft** zast. 'závěť'. Z něm. nár. *gschaft* tv. (spisovně *Geschäft*, viz →kšeft).

**kšanda** ob. Nejasné. Snad nějakým způsobem od →kšíry (expr. příp. *-anda?*).

**kšeft** ob. 'obchod', kšeftík, kšeftovat, kšeftsman. Z něm. *Geschäft* 'obchod, živnost, záležitost' od *schaffen* 'dělat, opatřit' (souvisí s angl. *shape* 'tvar, forma'). Srov. →kšaft.

**kšilt** ob. 'štítek čepice'. Z něm. *Geschild* od *Schild* 'štíť, štítek', srov. →štít.

**kšíry** ob. 'popruhy'. Z něm. *Geschirr* '(koňský) postroj, ruční nářadí' od *scheren* 'stříhat', původně vlastně 'co je řádně nastříháno, nařezáno'.

**kštice** 'husté vlasy (zvláště nad čelem)'. Stč. *kšticě*, *kčicě*, *kčticě*, *kšicě* aj. Jen č. a slk. (*štica*). Výchozím tvarem je *kčicě* z psl. *\*kōčica*, což je odvozenina od *\*kōka* (srov. sln.st. *kēka* tv.), varianty jsou *\*kuka* (viz →kučera), *\*kyka* (stsl. *kyka* 'vlas'), vše k ie. *\*keu-k-* 'ohýbat, křivit'.

**který** zájm. P. *który*, r. *kotóryj*, sln. *kateri*, stsl. *kotoryi*, *koteryi*. Psl. *\*koterajb*, *\*koterajb*, *\*kotorajb* aj. je příbuzné s lit. *katràs*, sthn. *hwedar* (z toho něm. *weder* - *noch* 'ani - ani'), ř. *póteros*, sti. *katará-*, vše ve významu 'který (ze dvou)' z ie. zájm. základu *\*k<sup>u</sup>o-* (viz →kdo) a příp. *-tero/-toro-*.

**kuba**<sup>1</sup> 'hlupák'. Z osobního jména *Kuba* od *Jakub*, což bylo časté venkovské jméno. Srov. →janek, →dorota, →matěj.

**kuba**<sup>2</sup> 'jídlo z krup a sušených hub'. Vzhledem k nár. *hubník* snad od téhož základu přichýlením ke jménu *Kuba* (Ma<sup>2</sup>).

**kubatura** 'krychlový objem'. Z něm. *Kubatur* a to k lat. *cubus* (viz →ku-

bický).

**kuběna** zast. 'souložnice'. Lidovým zkomolením lat. *concupina* tv. (viz →konkubína).

**kubický** 'krychlový', kubík. Ze střlat. *cubicus* tv. od lat. *cubus* 'krychle' z ř. *kýbos* 'kostka'. Srov. →kubatura.

**kubismus** 'umělecký směr zač. 20. st. převádějící skutečnost do geometrických obrazců', kubista, kubistický. Uměle k lat. *cubus* (viz →kubický).

**kuckat.** Onom. z citosl. *kuc*.

**kuča** ob. hanl. 'malá primitivní chata'. Ze s./ch. *kůča* 'dům' a to z psl. *\*kqt-ja* (viz →kout<sup>1</sup>).

**kučera**, kučeravý, kučeravět. R.d. *kučerjá*. Psl. *\*kučera* je odvozeno od *\*kuka* (B1) (srov. i lit. *kaũkaras* 'výšeninina, vrcholek'), to pak s variantami *\*kyka*, *\*kõka* od ie. *\*keu-k-/ \*kou-k-* 'ohýbat, zahnout'. Srov. →kšice.

**-kud** (*odkud, pokud, poněkud, dokud*). Viz →kudy.

**kudla** hov., kudlat, okudlat. Z fr. *coutelas* 'velký nůž, tesák' (vedle *couteau* 'nůž') z lat. *cultellus* 'nožík, nůž', což je zdobnělina od *culter* 'nůž'.

**kudlanka** 'druh dravého hmyzu podobného kobylce'. Utvořil Presl, motivace však není zcela jasná. Snad pro podobnost předních noh hmyzu se zavíracím nožem (Ma<sup>2</sup>). Viz →kudla.

**kudrna**, kudrnatý, kudrlinka, kudrnatět. Od č.st. *kudra*, jež má obdobu v p. *kędzior*, r. *kúdri* (pl.), s./ch. *kůdra*, vše 'kadeř, lokna'. Psl. *\*kqdrb/ \*kqdra* nemá mimoslovanské paralely. Zřejmě souvisí s *\*kaderb* (→kadeř) a snad i s *\*kqdělb* (→koudel), ale etymologie není jasná. Jeden z možných výkladů vidí v prvních dvou slovech zájmený element →ko<sup>-1</sup> (ve variantách *ka-* a *kq-*) a

odvozeninu od *\*dbrati* (→drát<sup>2</sup>).

**kudy** přísl. P. *kędy*, r. *kudá*, s./ch. *kůd*, *kūdā*, stsl. *kqdu*. Psl. *\*kqd-* s různým zakončením 'kudy, kam' je tvořeno od tvaru (možná ak. sg. ž.r.) zájmeného základu *\*kõ* (viz →kdo) přidáním *d*-ové částice. Srov. stč. *kady*, slk. *kade* tv., dále pak →kde, →kdy, →dokud.

**kufr**, kufrík, kufríkový. Z něm.st. *Kuffer* (dnes *Koffer*) a to z fr. *coffre*, původně 'truhla, bedna', z lat. *cophinus* 'koš' z ř. *kófinos* tv.

**kuchat**, vykuchat. Ze stejného základu jako →kuchyň, srov. sln. *kúhati*, ch. *kùhati* 'vařit'. V č. asi úzení významu 'vařit' → 'připravovat k vaření' → 'nožem otvírat zvířata a vyjímat vnitřnosti'.

**kuchyň**, kuchyně, kuchyňka, kuchyňský, kuchař(ka), kuchařský, kuchtit. Přejato ze sthn. *kuhhina* a to přes vlat. *cucina*, *cocina* z lat. *coquina* tv. od *coquere* 'vařit' (srov. →péci). Z tohoto názvu kuchyně asi bylo vyabstrahováno sloveso *kuchati* (→kuchat), k tomu pak přitvořeno *kuchař* aj.

**kujný**. Viz →kovat.

**kujón** ob. expr. 'prohnaný chytrák', kujónský. Přes něm. *Kujon* z fr. *couillon* 'rošťák, hajzlík, zbabělec' z it. *coglione* tv., původně 'varle', z vlat. *\*cōleo* tv. a to k lat. *cōleus* 'šourek'.

**kukačka**, kukat, zakukat, kukání. Onom. původu (nápodoba hlasu). Srov. něm. *Kuckuck*, lat. *cuculus*, maď. *kakuk* aj.

**kukaň** 'umělé hnízdo pro kvočnu; malý oddělený prostor'. Původ nejasný.

**kukla**, zakuklit (se), zakuklený, zakuklenec. P. *kukla*, r. *kúkla* 'loutka, panenka' (ale zdobnělina *kúkolka* i v našem významu). Staré převzetí ze střlat. *cu-*

*culla* ‘kapuce’ asi keltského původu.

**kukuřice**, kukuřičný. P. *kukurudza*, r. *kukurúza*, s./ch. *kukùruz*. Nepříliš jasné. Vzhledem k tomu, že tuto plodinu původem z Ameriky přinesli v 17. st. na Balkán Turci (srov. č. nář. *turkyně*, Ma<sup>2</sup>), zdá se být východiskem slov. forem tur. *kokoroz* tv. nejistého původu. Uvažuje se však i o domácím původu slova, srov. sln. *kukúrjav* ‘kudrnatý’ (Ma<sup>2</sup>).

**kůl**, kolík, kolíček, kolíkovat, vykolíkovat. Všesl. - p. *kól*, r. *kol*, ch.st. *kol*, stsl. *kolъ* (C5). Psl. *\*kolъ* se spojuje s *\*kolti* (→kláti) ‘štípat, sekat’, původně tedy asi ‘osekaný kus dřeva’. Nejblíže mu stojí lit. *kuõlas* tv., dále je asi příbuzné ř. *kólos* ‘bezrohý, komolý’, alb. *hell* ‘kopí’, sti. *kal̥g-* ‘kousek’, vše od ie. *\*kel-* ‘bít, sekat’ (HK).

**kulak** ‘bohatý sedlák’, kulacký. Z r. *ku-lák* tv. Vedle toho i význam ‘pěst’ (metafora?). Slovo je jen vsl., snad výpůjčka z ttat. jazyků.

**kulantní** ‘slušný, příjemný’. Z fr. *coulant* tv., doslova ‘plynoucí, tekoucí’, od *couler* ‘téci, plynout’ z lat. *cōlare* ‘cedit, prosívat’ od *cōlum* ‘sítko, cedník’. Srov. →kuloár, →kulisa.

**kulatý**. Viz →koule.

**kulhat**, kulhavý, kulhavka. P. *kuléc*, r.d. *kul'gát*, s./ch.d. *kúlati* ‘pomalu jít’. Psl. *\*kul'ati* (vložené -h-, respektive -g- je expr., srov. →belhat) je nejspíš příbuzné s ř. *kyllós* ‘křivý, zmrzačený’, východiskem je asi ie. *\*keu-l-* od *\*keu-* ‘křivit, ohýbat’.

**kuliferda** ‘čtverák’. Asi souvisí s val., slk. *kulifaj* s různými hanlivými významy (Ma<sup>2</sup>). Původ nejasný.

**kulich** ‘zimní čepice’, kulíšek. Asi přeneseně podle názvu sýčka *kulich*, to pak je

onom. podle zvuku, který vydává (srov. slk. *kuvik*).

**kulinární** ‘týkající se kuchařského umění’. Přes něm. *kulinarisch* z lat. *culinārius* ‘týkající se kuchyně’ od *culīna* ‘kuchyně, jídlo’.

**kulisa**, kulisní, kulisák, zákulisí, zákulisní. Z fr. *coulisse* tv., vlastně ‘drážka, kolejnička, pojízdné sedátko ap.’, od *couler* ‘téci, plynout, sunout’. Dále viz →kulantní, →kuloár.

**kulit**. Viz →koule.

**kulma** ‘želízko na kadeření vlasů’, kulmovat. Dříve též ‘pájka’. Z nějakého nář. tvaru něm. *Kolben* ‘píst, pájka’.

**kulminovat** ‘vrcholit’, kulminace, kulminační. Z lat. *culmināre* tv. od *culmen* ‘vrchol’. Srov. →chlum, →excelentní.

**kůlna**, kůlnička. Též *kolna*. Jen zsl. Odvozeno spíš od psl. *\*kolъ* (→kůl) (tedy ‘stavení z kůlů’, případně ‘na kůlech’) než od *\*kolo* (→kolo) s původním významem ‘přístřeší pro kola’ (takto Ma<sup>2</sup>, HK).

**kuloár** ‘poboční chodba reprezentačních budov’, kuloárový. Z fr. *couloir* ‘chodba’ od *couler* ‘plynout, téci’. Dále viz →kulantní, →kulisa.

**kulomet**, kulometný, kulometník. Podle r. *pulemět*, jinak viz →koule a →metat.

**kult** ‘náboženské uctívání’, kultovní. Z lat. *cultus* ‘pěstování, péče, uctívání’ od *colere* (příč. trp. *cultus*) ‘vzdělávat (půdu), pěstovat, ctít’. Srov. →kolonie, →kultura, →kultivovat.

**kultivovat** ‘pěstovat, zušlechťovat’, kultivovaný, kultivace, kultivační. Ze střlat. *cultivare* tv. od předpokládaného pozdnělat. *\*cultivus* od lat. *colere* (příč. trp. *cultus*). Viz →kult, →kultura.

**kultura**, kulturní, kulturistika, kulturista, kulturistický. Z lat. *cultūra* ‘pěs-

tování, vzdělávání, zušlechťování' a to od *colere* (příč. trp. *cultus*), viz →kult. Dnešní základní význam slova se formoval ve filosofii konce 18. st. (Herder, Kant aj.).

**kumbál** hov. 'malá (nevzhledná) místnost'. U Jg *kumbálek*. Nejasné. Myslí se na převzetí z nějaké nář. podoby něm. *Kammer* (Ma<sup>2</sup>). Srov. →kamrlík.

**kumpán** hov. '(veselý) společník'. Z něm. *Kumpan* tv. a to z pozdnělat. *compānio* 'druh, spolustolovník'. Dále viz →kompanie.

**kumšt** hov. 'umění', kumštýř 'umělec', kumštýřský. Z něm. *Kunst* tv., jež souvisí s *können* 'umět' (viz i →znát).

**kumulovat** 'hromadit', kumulace, kumulační, kumulativní, kumulus 'kupovitý mrak'. Z lat. *cumulāre* tv. od *cumulus* 'hromada'. Srov. →akumulovat.

**kůň**, koník, koníček, koňský, konina, konírna. Všesl. - p. *koń*, r. *kon'*, s./ch. *kōnj*, stsl. *kon'ъ*. Psl. *\*kon'ъ* nemá jasnou etymologii. Často se spojuje s →komoň, případně i s →kobyła, ale původ toho není jasný (úvaha o převzetí z předie. substrátu je vždy jen východiskem z nouze) (Ma<sup>2</sup>, HK). Zajímavý, i když také nejistý, je názor o převzetí z kelt. *\*konko-/kanko-* tv., rekonstruovaného jen na základě vlastních jmen, z ie. *\*ka(n)k-* 'skákat' (srov. i něm. *Hengst* 'hřebeč') (A1). Slovo by bylo přejato v podobě *\*konvko* a jako domnělá zdobenělina upraveno na *\*kon'ъ*. Je známo, že kult koně byl u Keltů velmi silný.

**kuna**, kunovitý. P. *kuna*, r. *kuníca*, s./ch. *kúna*. Psl. *\*kuna* je blízce příbuzné s lit. *kiáunė*, lot. *caúna* tv., další původ však není jistý. Snad ie. adj. *\*kou-no-* 'zlatavý, žlutavý', které se skrývá i v něm.

*Honig* 'med'.

**kunčoft** zast. ob. 'zákazník'. Z něm. *Kundschaft* 'zákaznictvo' od *Kunde* 'zákazník', původně vlastně 'známý'. Souvisí s *können* 'umět', *kennen* 'znát'. Srov. →kumšt, →znát.

**kunda** vulg. 'ženské pohlavní ústrojí'. Asi přes střhn. *kunt* (srov. angl. *cunt* tv.) z lat. *cunnus* tv. Je i sln. *kúna*, *kūnda* a r.d. *kuná*, *kúnka* tv. (tam už je však lat. původ slova spornější).

**kuňkat**, kuňka, kuňkavý. Onom. (citosl. *kuň(k)*).

**kupa**, kupka, kupovitý, kupit, nakupit, seskupit, seskupení, přeskupit, skupina, skupinový, skupenství. P. *kupa*, r.d. *kúpa*, s./ch. *kúpa*. Psl. *\*kupa* je příbuzné s lit. *kaūpas*, sthn. *houf* (něm. *Haufe*) tv. (srov. →houf), stper. *kaufa* 'hora', vše z ie. *\*kou-p-* 'kupa, hromada' od *\*keu-* 'ohýbat, klenout'. Příbuzné je i lat. *cūpa* 'sud' (srov. →kopule, →kbelík), stl. *kūpa* 'jáma'.

**kupé**. Z fr. *coupé*, původně 'uzavřený dvousedadlový vůz', od *couper* 'odříznout, oddělit' a to od *coup* 'rána, seknutí, říznutí' z lat. *colaphus* 'úder pěstí, políček' z ř. *kólafos* tv. Srov. →kupon.

**kuplet** 'kabaretní píseň'. Z fr. *couplet* 'písníčka', vlastně 'dvojička (versů)', od *couple* 'pár, dvojice' z lat. *cōpula* 'pouto, svazek'. Srov. →kopulace, →kuplír.

**kuplír** 'kdo zprostředkovává nemanželský pohlavní styk', kuplířský, kuplířství. Z něm. *Kuppler* tv. od *kuppeln* 'spojovat, dohazovat' ze stfr. *copler*, *coupler* z lat. *cōpulāre* 'spojovat, zasnovat'. Srov. →kopulace, →kuplet.

**kupole**. Viz →kopule.

**kupon** 'ústřížek, poukázka', kuponový. Z fr. *coupon* tv. od *couper* 'odstříhávat,

oddělit' (dále viz →kupé).

**kupovat**, koupit, kupní, kupec, kupecký, koupě, nakupovat, nákup, nákupní, skupovat, vykupovat, vykupitel, přikupovat, odkoupit, překupník aj. Všesl. - p. *kupić*, *kupować*, r. *kupít'*, *pokupát'*, s./ch. *kúpiti*, *kupovati*, stsl. *kupiti*, *kupovati*. Psl. \**kupiti* (od toho pak \**kupovati*) je starou výpůjčkou z germ. \**kaupjan* (něm. *kaufen*) 'obchodovat', které vychází z lat. *caupō* '(drobný) obchodník' nejistého původu. Ke Germánům se dostalo asi od římských vojáků na Rýně někdy kolem r. 100 po Kr.

**kur** 'druh drůbeže', kuří, kurník, kurovitý. Všesl. - p., r.d. *kur*, s./ch. *kūr*, stsl. *kurō* 'kohout'. Psl. \**kurō* je asi onom. původu (srov. např. ukr. *kukuríkaty* 'kokrhát'). Méně pravděpodobné je spojení s lit. *kūrti* 'běžet', lat. *currere* tv. (kurovití ptáci špatně létají) (Ma<sup>2</sup>).

**kūr** 'vyvýšený prostor v kostele pro varhany a zpěváky', kůrový. Stč. *kór*. Z lat. *chorus* 'sbor' a to z ř. *chorós* (viz →chór).

**kúra** 'soustavná léčba'. Z lat. *cūra* 'léčení, péče' ke *cūrāre* 'pečovat, léčit'. Srov. →kurýrovat, →kurie, →kuratela, →kuriózní, →akorát.

**kůra**, kůrka, kůrový, kůrovec, okorat, okoralý. Všesl. - p. *kora*, r. *korá*, s./ch. *kōra*, stsl. *kora*. Psl. \**kora* souvisí se stisl. *hqrund* 'kůže, maso', lat. *corium* 'kůže', *cortex* 'kůra', alb. *kóre* 'kůra' (pokud není ze slov.), arm. *k'orem* 'škrábu', vše z ie. \*(s)kor- od \*(s)ker- 'řezat, sekát aj.' (A5, A6). Srov. →kornatět, →koryto, →skořice, →škára.

**kurare** 'prudký rostlinný jed'. Z řeči domorodců karibské oblasti (Guyana).

**kurát** 'vojenský kněz'. Z něm. (rak.) *Kurat* tv. a to ze střlat. *curatus* 'pomocný

duchovní' od *cūrāre* 'pečovat, léčit'. Srov. →kúra, →kurátor.

**kuratela** 'opatrovnictví'. Ze střlat. *curatela* tv. a to asi kontaminací (D3) lat. *cūrātīō* 'pečování, opatrování' (viz →kúra) a *tūtēla* 'opatrování, dohled' od *tūtārī* 'hlídat, opatrovat'.

**kurátor** 'správce, opatrovník'. Z lat. *cūrātor* tv. od *cūrāre* (viz →kúra).

**kuráž** hov. 'odvaha', kurážný. Z fr. *courage* tv. (stfr. *corage*), což je stará odvozenina od stfr. *cor* 'srdce' z lat. *cor* tv. (srov. *srdnatý*). Dále srov. →akord, →konkordát.

**kurděje** 'choroba z nedostatku vitamínu C'. Již v 15. st. o vřídku na jazyce koní (Ma<sup>2</sup>) (p.d. *kurdziej* tv.). Slovo dále nejasné. Snad od →kur, srov. *kuří oko* 'mozol (na prstech u nohy)'.

**kurfiřt** 'kníže oprávněný volit císaře (v něm. říši)'. Ze střhn. *kurvürste* z *kur* (dnes *Kür*) 'volba' a *vürste* (dnes *Fürst*) 'kníže', doslova 'nejpřednější', jež souvisí s angl. *first* 'první'.

**kurie** 'soubor vatikánských úřadů'. Z lat. *cūria* 'sdružení rodů, shromaždiště, rada, dvůr'. Od *cūra* (viz →kúra).

**kurikulum** 'životopis'. Z lat. *curriculum* (*vitae*) 'běh (života)' a to od *currere* 'běžet'. Srov. →kurs, →konkurence, →koridor.

**kuriózní** 'zvláštní, neobvyklý', kuriozita. Přes něm. *kurios* tv. z lat. *cūrīōsus* 'pečlivý, horlivý, zvědavý' od *cūra* 'péče' (viz →kúra). Vývoj významu byl: 'horlivý' → 'zvědavý' → 'zvědavost vzbuzující' → 'neobvyklý'.

**kurník**. Od →kur. Zaklení *kurník* (*šopa*) je z vých. Moravy, místo vulg. →kurva (*šopa* je nář. 'kůlna' z něm. nář. *Schoppen* tv.).

**kuropění** 'ranní kokrhání kohoutů'. Viz

→kur a →pět<sup>2</sup>.

**kurs** 'běh; směr; hodnota peněz a cen-  
ných papírů', kursovní, kurzor. Z lat.  
*cursus* 'běh, dráha' od *currere* 'běžet'.

Srov. →kurziva, →kurikulum, →kurýr.

**kurt** 'tenisový dvorec'. Z angl. *court*  
'dvorec' ze stfr. *court* tv. a to z lat. *co-*  
*hors* (gen. *cohortis*) 'ohrazené místo'.

Srov. →kurtizána.

**kurtizána** 'milostnice, nevěstka (vyšších  
vrstev)'. Z fr. *courtisane* a to podle it.  
*cortigiana* 'dvořanka' od *corte* 'dvůr'  
(viz →kurt).

**kurva** vulg. 'prostitutka', kurevský, ku-  
revník, kurvit, zkurvený. Všesl. - p.  
*kurwa*, r. *kūrva*, s./ch. *kūrva*. Psl.  
asi *\*kury* (gen. *kurøve*), souvisí nepo-  
chybně s *\*kurø* (→kur). K přenesen-  
ým významům v této sféře srov. s./ch.  
*kūrac* 'penis', dále →kokot, →koketa.

**kurýr** 'spěšný posel', kurýrní. Přes něm.  
*Kurier* ze stfr. *courier* (fr. *courrier*)  
od *courir* 'běžet' z lat. *currere* 'běžet'.

Srov. →kurs, →koridor, →korzo.

**kurýrovat** ob. 'léčit'. Z něm. *kurieren* a  
to z lat. *cūrāre* 'léčit, pečovat'. Srov.  
→kúra, →kuratela.

**kurziva** 'tiskové ležaté písmo', kurzivní.  
Ze střlat. (*scriptura*) *cursiva* 'běžné  
(písmo)' od *cursivus* 'běžný' od lat.  
*currere* (příč. trp. *cursus*) 'běžet'. Srov.  
→kurs, →exkurze.

**kuře**, kuřátko, kuřecí. Z psl. *\*kure*, které  
je odvozeno od *\*kurø* (→kur) charak-  
teristickou příp. pro mláďata. P. *kur-*  
*czątko*, ale r. *cyplėnok*, s./ch. *pūle* tv.  
mají původ onom.

**kus**, kousek, kousíček, kusý, kusový,  
kusanec, kouskovat, rozkouskovat.  
Všesl. - p. *kęs*, r. *kus(ók)*, s./ch. *kūs*.  
Psl. *\*kqsø* je odvozeno od *\*kqsati*  
(→kousat), původně tedy vlastně

'ukousnutý díl'. Srov. i angl. *bit* 'kou-  
sek' od *bite* 'kousat'.

**-kusit** (okusit, zkusit, zakusit, pokusit  
se), -koušet. Všesl. (kromě luž.), větši-  
nou pouze s předp. Psl. *\*kusiti*, *\*kušati*  
se všeobecně vykládá jako staré pře-  
vzetí z gót. *kausjan* 'zkoušet, ochutná-  
vat' (B2, B3). Srov. →zkusit, →pokusit  
se a dále →koštovat.

**kustod** 'správce'. Z lat. *custōs* (gen.  
*custōdis*) 'strážce, hlídač, ochránce'.

**kuš** citosl. 'ticho!', kušovat. Přes něm.  
*kusch* z fr. *couche* 'lehní' (původně mys-  
livecký povel pro psa) od *coucher* 'le-  
žet' (srov. →gauč).

**kuše** 'středověký samostříl'. Jen č., slk.  
(*kuša*) a p. (*kusza*), původ nejasný.

**kušna** ob. 'huba', kušnit. Z něm.d.  
*Gusche* tv. (Ma<sup>2</sup>).

**kutálet**. Ze staršího *kotáleti* (asi podle  
*kuliti*, viz →koule), to pak s dalšími po-  
dobnými útvary (srov. č. nář. *kotouletí*,  
slk. *kotúl'at'*, sln. *kotaliti*, ch. *kotūrati*  
ap.) od psl. *\*kotiti* (viz →kotit), srov.  
→kotoul, →kotouč.

**kutálka** hov. 'pochodující dechová ka-  
pela'. Snad od něm. *Gut heil!* 'nazdar!'  
(doslova 'dobré zdraví'), pozdravu  
něm. turnerů (HL).

**kutat**, vykutat, prokutat, rozkutat. Jen  
č. a slk. Souvisí s →kutit, význam 'do-  
bývat ze země' je vlivem něm. *kutten*  
tv.

**kutě** (jít na kutě). Nejasné, podle Ma<sup>2</sup>  
souvisí s →kout<sup>1</sup>.

**kutit**, kutil, ukutit. Hl. *kućíc* 'dělat', r.  
*kutit'* 'hýřit', sln.d. *kūtiti se* 'skrývat  
se', csl. *kutiti* 'strojit, chystat'. Psl. *\*ku-*  
*titi* není příliš jasné, především vzhle-  
dem k rozrůzněnosti významu. Snad  
z ie. *\*keu-t-* od *\*keu-* 'ohýbat'. Srov.



→kutat, →skutek, →pokuta.

**kutloch** ob. 'brloh, pelech'. Asi z původního *kutlof* 'jatka, místo, kde se zabíjí dobytek' (Jg) z něm. *Kuttelhof* (*Kutteln* 'vnitřnosti, dršťky', *Hof* 'dvůr'). To se pak přiklonilo k něm. *Loch* 'díra' (srov. →brloh) formou i významem.

**kutna** 'mnišský oděv'. Z něm. *Kutte* a to ze střlat. *cotta* tv., jež je původu germ.

**kuotr** 'druh plachetního člunu'. Přes něm. *Kutter* z angl. *cutter* tv. od *cut* 'řezat' (řeže vlny). Podle jiných však z port. *catur*, což je název jistého domorodého plavidla v jihových. Asii.

**kůzle**, kůzlátko. Stč. *kózle*. Všesl., psl. \**kozle*. Viz →koza.

**kůže**, kožka, kůžička, kožený. Všesl. - p. *koža*, r. *kóža*, s./ch. *kōža*, stsl. *koža*. Psl. \**koža* je z \**koz-ja*, původně vlastně adj. 'kozí (kůže)', které se substantivizovalo a rozšířilo význam. Viz →koza.

**kužel**, kuželový, kuželovitý, kuželka, kuželkář, kuželkářský, kuželník. Význam 'geometrické těleso' jen v č., slk. a b.d., jinde znamená 'hlava přeslice' (č.st. *kužel*, p. *krěžel*, sln. *kožělj* aj.) či 'svazek vláken, koudel ap.' (s./ch.d. *kūželj*, r.d. *kužel* aj.). Málo jasné. Původní význam byl asi '(kuželovitá) hlava přeslice'. Psl. podoba vychází \**kqžel* 'b/\**kqžbl* 'b, p. *krěž-* asi bude druhotné (srov. →kruh), v jiných jazycích je patrné matení s \**kqdelb* (→koudel). převzetí z něm. (Ma<sup>2</sup>, HK) je málo pravděpodobné.

**kvačit** 'spěchat', přikvačit. Původně 'připínat hákem' od č.st. *kvaka* 'hák' (srov. hl. *kwaka* 'hák, klika (u dveří)', s./ch. *kvāka* tv.) z psl. \**kvaka*, jež vychází z ie. \**kyō-k-*, což je varianta kořene \**keu-k-* z ie. \**keu-* 'ohýbat, křivit' (srov. →kučera, →kštica). V č. se nej-

prve obměnil význam odvozeného *přikvačiti* na 'přikvapit, přepadnout' (vlivem →kvapit), odpojením předp. pak vzniklo nové *kvačiti*.

**kvádr** 'druh čtverhranu', kvádrový. Z něm. *Quader* tv. z lat. *quadrus* 'čtyřhranný' od *quattuor* 'čtyři'. Srov. →kvadrát, →kádr.

**kvadrant** 'čtvrtina kruhu'. Z lat. *quadrāns*, což je zpodstatnělý přech. přít. od *quadrāre* (viz →kvadrát).

**kvadrát** 'čtverec; druhá mocnina', kvadratický, kvadratura. Z lat. *quadrātus* 'čtyřhranný, čtvercový' od *quadrāre* 'dělat čtyřhranným, čtvercovým' od *quattuor* 'čtyři'. Srov. →kvádr, →kvadrant.

**kvádro** ob. 'pánský oblek'. Asi zkomolením fr. *garde-robe* 'šatník, šatstvo' (viz →garderoba), z divadelního slangu? (Ma<sup>2</sup>).

**kvákat**. Všesl., onom. původu.

**kvalifikovat** 'činit způsobilým; (odborně) posuzovat', kvalifikovaný, kvalifikace, kvalifikační. Ze střlat. *qualificare* 'blíže určovat' z lat. *quālis* 'jaký' a *facere* 'činit' (viz →fikace). Srov. →kvalita.

**kvalita** 'jakost', kvalitní, kvalitativní, zkvalitnit. Z lat. *quālītās* tv. od *quālis* 'jaký' (viz →koli, srov. →kvalifikovat).

**kvalt** ob. 'spěch', kvaltovat. Stč. 'násilí, výtržnost'. Z něm. *Gewalt* 'násilí, moc' od *walten* 'vládnout' (viz →vláda). Novočeský význam snad vlivem →kvačiti, →kvapit.

**kvantita** 'množství', kvantitativní, kvantum, kvantový. Z lat. *quantitās* tv. od *quantus* 'jak veliký, jak mnohý', *quantum* 'jak mnoho, kolik'. K základu *qua-* srov. →kvalita, →kolik, →kdo ap.

**kvapit**, kvapný, nakvap, ukvapit se,

ukvapený. P. *kwapić się*, ukr. *kvápyty*, sln.d. *kvapiti* ‘kapat’. Psl. *\*kvapiti* je střídáním v kořeni (ie. *\*kṷōp-*) spojeno s *\*kypěti* (→kypět), srov. lit. *kvāpas* ‘duch, zápach’ (k podobnému střídání srov. →kvas - →kyselý i →kvačit). Významový posun byl ‘kypět’ → ‘rychle téci, rychle se pohybovat’.

**kvarta** ‘čtvrtá třída osmiletého gymnázia; čtvrtý tón v stupnici’, kvartový. Z lat. *quārta*, což je ž.r. od *quārtus* ‘čtvrtý’ od *quattuor* ‘čtyři’. Srov. →kvartál, →kvartýr, →kvarteto.

**kvartál** ‘čtvrtletí’, kvartální. Ze střlat. *quartale* tv., vlastně ‘čtvrtina’, od lat. *quārtus* ‘čtvrtý’ (srov. →kvarta, →kvarteto).

**kvartet** ‘skladba pro čtyři nástroje či hlasy’, kvarteto ‘soubor čtyř (hudebníků ap.)’. Z it. *quartetto* od *quarto* ‘čtvrtý’ z lat. *quārtus* (viz →kvarta).

**kvartýr** ob. ‘byt’, nakvartýrovat se. Přes něm. *Quartier* tv. z fr. *quartier* ‘čtvrtka, čtvrť, ubytování’ ze střlat. *quartierium* ‘čtvrtina, (městská) čtvrť’ od lat. *quārtus* ‘čtvrtý’ (viz →kvarta).

**kvas**, kvásek, kvasinka, kvasnice, kvasit, vykvasit, zkvasit. Všesl. - p. *kwas*, r. *kvas*, s./ch. *kvās*, stsl. *kvasō*. Psl. *\*kvasō* (z ie. *\*kṷāt-so-*) souvisí s gót. *hwaPo* ‘pěna’, lat. *cāseus* (odtud něm. *Kāse*, angl. *cheese*), sti. *kváthati* ‘vařit’, vše vychází z ie. *\*kṷat-/kṷāt-* ‘kvasit, kysat’. Střídáním v kořeni spojeno s *\*kysati* (viz →kyselý), srov. podobné střídání u →kvapit, →kypět.

**kvaš** ‘druh krycí vodové barvy’. Z fr. *gouache* tv. z it.d. *guazzo* ‘vodová barva’ z pozdnělat. *aquātiō* ‘zalévání, zavlažování’ od lat. *aqua* ‘voda’. Srov. →akvarel.

**kvazar** ‘druh nebeského tělesa’. Z angl.

*quasar* zkrácením z *quasi-stellar* tv. (viz →kvazi-) k *stellar* ‘hvězdný’ od lat. *stēlla* ‘hvězda’ (srov. →astro-).

**kvazi-**. První část složenin s významem ‘zdánlivý, jakoby’ (např. *kvazistruktura*), z lat. *quasi* ‘jakoby, jako, asi’ a to z *quam* ‘jako’ a *sī* ‘kdyby, jestliže’. Srov. →kvazar.

**kvedlat**, kvedlačka. Disimilací z původnějšího *kverlat* z něm. *quirlen*, *querlen* ‘míchat, kvedlat’.

**kvelb** zast. ob. ‘(klenutá) komora, spížirna’. Z něm. *Gewölbe* ‘klenba, klenutí’ od *wölben* ‘klenout’.

**kvér** zast. ob. ‘puška’. Z něm. *Gewehr* tv. od *Wehr* ‘ochrana, obrana, zbraň’, *wehren* ‘bránit’, jež souvisí s →vřít.

**kverulant** ‘kdo si stále stěžuje, vyhledává malicherné spory’. Z něm. *Querulant* tv. z pozdnělat. *querulāns*, což je přech. přít. od *querulāre* ‘naříkat, bědovat’ od lat. *querī* tv., *querulus* ‘naříkavý’.

**kvést**, květ, kvítek, kvítko, květovaný, květnatý, květina, květináč, květinářka, květinářství, květena, květenství, květen, vykvést, odkvést, rozkvést, rozkvět, vzkvétat aj. Stp. *kwiśc* (p. *kwiťnāć*), r. *cvestī*, s./ch. *cvāsti*, stsl. *cvisti*. Psl. *\*kvisti* (o podobách s *cv-* viz →hvězda) se spojuje se *\*svotěti*, *\*světō* (→svítit, →svět), východiskem je ie. *\*kṷeī-t-* ‘zářit’ (A1, B2) (počítá se buď s ie. variantou na *\*k-*, nebo se ztvrdnutím počátečního *k-*). Příbuzné je lot. *kvitēt* ‘lesknout se, zářit’, germ. *\*hwīta* (něm. *weiss*, angl. *white*) ‘bílý’ (A4), ve slov. došlo k významovému posunu ‘zářit’ → ‘kvést’.

**kvestor** ‘vedoucí správní úředník vysoké školy’, kvestura. Z lat. *quaestor* ‘finanční či soudní úředník’ od *quaerere*

(příč. trp. *quaestus*) ‘hledat, zkoumat’.

Srov. →inkvizice, →kviz, →rekvizita.

**květák**, květákový. Podle →karfiol, jí se jeho zdužnatělé květenství. Viz →kvěst.

**kvíčet**, kvikat, kvikot, kviknout, vykviknout, zakvíčet. Onom. původu.

**kvílet**, kvílení, kvílivý, zakvílet. P. *kivilíc*, str. *cviliti*, s./ch. *cvileti*. Psl. *\*kiviliti* (o podobách s *cv-* viz →hvězda) je onom. původu.

**kvinde** zast. ob. ‘odmítnutí’. Asi z něm. *Gewinde*, původně ‘vinutí (šroubu)’ od *winden* ‘vinout’, pak ‘věneček, kytičce’ jako symbol odmítnutí nápadníka (srov. *dostat košem*) (Ma<sup>2</sup>).

**kvinta** ‘pátá třída osmiletého gymnázia; pátý tón v stupnici’, kvintový. Z lat. *quinta*, což je ž.r. od *quintus* ‘pátý’ od *quinque* ‘pět’. Viz →pět<sup>1</sup>, srov. →kvintesence, →kvintet.

**kvintesence** ‘trest, zhuštěná podstata něčeho’. Ze střlat. *quinta essentia*, do slova ‘pátá podstata’ (viz →kvinta, →esence). Původně se tak nazýval éter (pátý živel vedle země, vzduchu, vody a ohně), pak domnělá ‘substance nebeských těles’, jejíž získání destilací bylo jedním z cílů středověké alchymie. Z toho přenesením dnešní význam.

**kvintet** ‘skladba pro pět nástrojů či hlasů’, kvinteto ‘soubor pěti (hráčů ap.)’. Z it. *quintetto* tv. od *quinto* ‘pátý’ od lat. *quintus* (viz →kvinta).

**kvit** (být si kvit) přísl. hov. ‘vyrovnaný’. Z něm. *quitt* tv. z fr. *quitter* ‘prostý, zbavený (dluhů)’ z lat. *quietus* ‘klidný, pokojný’ od *quies* ‘klid, pokoj, odpočinek’. Srov. →rekviem, →pokoj.

**kvittance** ‘potvrzení o přijetí (peněz ap.)’. Z fr. *quittance* tv. od *quitter* (viz

→kvit).

**kvitovat** ‘brát na vědomí, přijímat; potvrdit příjem’. Přes něm. *quittieren* tv. z fr. *quitter* ‘opouštět, zanechat, odpouštět’ z *quitter* (viz →kvit). Přijetím peněz se dluh ‘opouští’.

**kviz** ‘hra otázek a odpovědí’. Z am.-angl. *quiz* tv., původně ‘vtip, šprým’, další původ nejistý.

**kvocient** ‘poměr dvou hodnot jako ukazatel nějakého jevu’. Z lat. *quotiēs, quotiēns* ‘kolikrát’ od *quot* ‘kolik’. Srov. →kvóta.

**kvočna**, kvokat. Onom. původu.

**kvóta** ‘poměrný díl, počet’. Ze střlat. *quota (pars)* ‘kolikátá (část)’ od *quotus* ‘kolikátý’ od *quot* ‘kolik’. Srov. →kvocient, →kóta.

**ký** zájm. zast. ‘který’. V č. i některých jiných zsl. a vsl. jazycích dnes v ustálených expr. obratech (č. *kýho výra*). P.st. *ki*, r. *koj*, s./ch. *kôji*, stsl. *kyi*. Psl. *\*kôjъ* (B9). Od zájmeného základu *\*kō* (viz →kdo, srov. →kéž, →kýžený).

**kyanid** ‘druh jedu’. Od ř. *kýanos* ‘modrý kámen, modré barvivo’. Srov. →cyan-káli.

**kybernetika** ‘věda zabývající se řízením a přenosem informací’, kybernetický, kybernetik. Z angl. *cybernetics* utvořeného v pol. 20. st. od ř. *kybernētikós* ‘týkající se kormidla, řízení’ od *kybernaō* ‘kormidluji, řídím’.

**kýbl** ob., kyblík, kyblíček. Z něm. *Kübel* ze sthn. *kubilo* (dále viz starší převzetí →kbelík).

**kýč** ‘líbivý, umělecky bezcenný výtvar’, kýčovitý. Z něm. *Kitsch* tv., další původ nejistý. Asi půjde o expr. tvoření onom. původu, srov. něm. *klatschen*,

*klitschen* ‘plácát, pleskat’,

**kyčel**, kyčelní. Jen č. P. *giczat*, *giczet* ‘holeň’, hl. *gižla* tv., ukr. *hyčál* ‘stéblo, tlusté žebro listu’. Tvary s počátečním *g-* (srov. i č. nár. *hyča* ‘stehenní kost’) a zvláště hl. *gižla* ukazují na příbuznost s →hýždě. Různost tvarů je možná dána expr. charakterem výrazu.

**kydat**, kydnout, nakýdat, vykdat, rozkydat. Všesl. - p.d. *kidač*, r. *kidát*, s./ch. *ku□dati*. Psl. *\*kydati* vychází z ie. *\*kūd-* (B5) od *\*(s)keud-* ‘vrhat, střílet’, příbuzné je sthn. *skiozan* (něm. *schies-sen*) ‘střílet’, sti. *skúndate* ‘skáče, spěchá’.

**kýchat**, kýchnout, kýchací, kýchavý, rozkýchat se. Všesl. - p. *kichač*, r.d. *kíchat* ‘silně se smát’, s./ch. *kíchati*. Psl. *\*kychati* je onom. původu.

**kyj**, kyjovitý, kyjovka. Všesl. - p., r.d. *kij*, s./ch.st. *kij*. Psl. *\*kyjb* souvisí s *\*kovati* (→kovat) (střídání *\*kū-* (B5) a *\*kou-* v kořeni). Původně tedy ‘kovaná tyč’ (HK). Nejblíže příbuzné je lit. *kūjis* ‘kovářské kladivo’.

**kýl** ‘osová výztuž ve dně plavidla’, kýlový. Z něm. *Kiel* tv., jehož další původ není jistý.

**kýla**, kýlní. Všesl. - p. *kiła*, r. *kilá*, s./ch. *ku□la*. Psl. *\*kyla* odpovídá lit. *kūla* ‘výrůstek, boule, nádor’ (B5), *kūlas* ‘druh kýly’, dále se srovnává se sthn. *hōla* (A4), ř. *kēlē* tv., výchozí ie. podoba však není jistá.

**kymácet (se)**, kymácivý, zakýmácet (se), rozkýmácet (se). Jen č., novější (doklady až od konce 19. st.). Asi expr. varianta ke →kývat, srov. č.d. *kýmat se na berlách*, s./ch. *ku□mati* ‘houpat se, kývat’ (Ma<sup>2</sup>).

**kynologie** ‘nauka o psech’, kynolog, kynologický. Od ř. *kýōn*, gen. *kynós* ‘pes’,

dále viz →logie.

**kynout**<sup>1</sup> ‘nabývat na objemu’. Z psl. *\*kynŋoti* (A9, B7), dále viz →kypět. Srov. i →kynout<sup>2</sup>.

**kynout**<sup>2</sup> ‘dávat znamení rukou či hlavou’. Z psl. *\*kynŋoti* (ke stejnému formálnímu vývoji srov. →kynout<sup>1</sup>, →kanout), dále viz →kývat.

**kypět**, vzkypět, vykypět, překypovat, nákyp. Všesl. - p. *kipiéc*, r. *kipét*, ch. *kīpeti*, stsl. *kypěti*. Psl. *\*kypěti* souvisí s lit. *kūpėti* ‘vřít, přetéci, překypovat’, lat. *cupere* ‘žádat, toužit’, sti. *kūpyati* ‘dostává se do varu, zlobí se’, chet. *kappilahh-* ‘zuřit’, vše z ie. *\*kūp-/ \*keup-* ‘vřít, vařit, kouřit’. Srov. →kyprý, →kynout<sup>1</sup>.

**kyprý**, kypřit, kypřící, kypřivý, nakypřit. Stč. ‘čilý, snaživý’. Hl. *kīpry* ‘slabý, choulostivý’, r.-csl. *kypryj* ‘dírkovaný’, b. *kīpār* ‘krásný’. Psl. *\*kyprō* je stará odvozenina od *\*kypěti* (→kypět) se značně rozrůzněným vývojem významu v jednotlivých jazycích.

**kyrys** ‘plátové ochranné odění’, kyrysník, kyrysar. Z něm.st. *Küriss* (dnes jen *Kürass*) tv. ze stfr. *curasse* a to z vlat. *\*cor(i)ācea* ‘kožené brnění’ od lat. *corium* ‘kůže’.

**kyselý**, kyselka, kyselina, kysat, zkysat, zakysat, okyselit, přikyselit, překyselit. Všesl. - p.st. *kistly*, r. *kislyj*, s./ch. *ku□seo*, stsl. *kysělō*. Psl. *\*kysělō*, *\*kysati* ap. jsou z ie. *\*kūt-s-*, což je varianta kořene, o němž viz →kvas. Srov. →kyslík.

**kyslík**, kyslíkový, kysličník, okysličit. Podle lat. názvu *oxygenium* vycházejícího z ř. *oxýs* ‘kyselý, ostrý, hořký’ (srov. →oxid).

**kysna** ob. ‘bedna’. Z něm. *Kiste* tv. a to z lat. *cista* ‘skříňka, schránka’. Srov.

→cisterna.

**kyt** ‘tmel’, kytovat, zakytovat. Z něm.

*Kitt* tv., jež asi souvisí s lat. *bitūmen* ‘zemní pryskyřice’ (srov. →beton) z ie. *\*g<sup>u</sup>et-*.

**kýta**. Stč. *kyta* ‘hrozen, svazek, kytice’, p., str. *kita* ‘chumáč, svazek’, s./ch. *k<sup>u</sup>ta* tv. Psl. *\*kyta* se vykládá z původního významu ‘co se houpe, kývá’ (v č. speciální význam ‘stehno zadní končetiny u zvířat’), to by pak bylo od psl. *\*kyti*, doloženého jen v rozšířené podobě *\*kyvati* (→kývat). Srov. →kytice.

**kytara**, kytarový, kytarista. Z ř. *kithārā* ‘loutna, lyra, kytara’. Srov. →citera.

**kytice**, kytička, kytká. Od stč. *kyta* (viz →kýta).

**kytlíce** zast. ‘prostý hrubý oděv’. Z něm.

*Kittel* tv. a to asi z ar. *qut<sup>u</sup>un* ‘bavlna’.

**kytovec**. Od staršího názvu velryby *kyt*

(Jg), přejatého Preslem z r. *kit* tv. z ř. *kētos* ‘mořská obluda, velryba’.

**kývat**, kývavý, kývnout, kyvadlo, kyvadlový, odkývat, zakývat, rozkývat, přikyvovat, výkyv aj. P. *kiwać*, r. *kivát*, b. *kývam*. Nepříliš jasné. Pokud je psl. *\*kyvati* opravdu odvozeno od *\*kyti* (viz →kýta, srov. →mávat), může být východiskem ie. *\*kū-*, varianta ke *\*keu-* ‘ohýbat’ (významový vztah ‘ohýbat’ – ‘houpat, kývat’ je velmi úzký). Srov. →kynout<sup>2</sup>, →kymáčet, →kutit.

**kyz** ‘sirník kovového vzhledu’. Z něm. *Kies* ‘hrubý písek’, jehož další původ není jistý.

**kýžený** ‘vytoužený, žádoucí’. Novější (u Jg není), od *kýž*, což je lidová varianta ke →kéž.

## L

**labiální** ‘retný’. Z nlat. *labialis* přitvořeného k lat. *labium* ‘ret’.

**labilní** ‘nepevný, vratký’, labilita. Z pozdnělat. *lābilis* ‘lehce klouzající, padající’ od lat. *lābī* ‘sunout se, klouzat, padat’. Srov. →kolaps, →lapsus.

**laboratoř**, laboratorní, laborant(ka), laborantský. Ze střlat. *laboratorium* tv. od lat. *labōrāre* ‘pracovat, namáhat se’ od *labor* ‘práce’. Srov. →laborovat, →kolaborovat, →elaborát.

**laborovat** ‘potýkat se s něčím (zdravotně)’. Z lat. *labōrāre* ‘pracovat, namáhat se, soužit se, strádat, stonat’ (srov. →laboratoř).

**labuť**, labutí. Všesl. – p. *labędź*, r. *lébed’*, s./ch. *lābūd*. Psl. *\*olbodb*, *\*elbodb*

(B7, B8) má nejblíže k sthn. *albiz*, *elbiz*, stisl. *elptr*, *qlpt* tv., východiskem je ie. *\*albh-* ‘bílý’, které je ještě např. v lat. *albus* tv. (srov. →albatros, →album) i v názvu řeky *Labe*.

**labužník**, labužnický, labužnictví. Od stč. *labužiti* ‘kochat se, žít v nadbytku’, jež souvisí s r. *lebezít* ‘lísat se’, stsl. *lobozati* ‘líbat’. Vše vychází z onom.-expr. kořene *\*lab-* (srov. č. nář. *lábatí* ‘pít velkými doušky’), podobné útvary mimo slov. jsou v stangl. *lapiān* ‘pít, hltat’, sthn. *laffan* ‘lízat’, lat. *lambere* tv.

**labyrint** ‘bludiště’. Z lat. *labyrinthus* z ř. *labýrinthos*. Původně název známého sídla krále Minoa na Krétě. Asi v ně-

jaké spojitosti s ř. *lábrys* ‘dvojbřítá sekyra’ (dochováno na stěnách jako královské znamení). Obě slova jsou zřejmě přejata z nějakého předřeckého středomořského jazyka.

**laciný**, láce. Již stč. vedle *lacný* ‘lehký’, dále je p. *tacny* tv., r.d. *láča* ‘úspěch’. Psl. *\*lat’vnoŭ* (B3, B9) není příliš jasné. Příbuzné se zdá být lot. *lěts* ‘laciný, lehký’ (Ma<sup>2</sup>, HK), možná by pak byla i souvislost s →letět. V č. (a v lot.) by pak došlo k významovému vývoji ‘schopný létat’ → ‘lehký’ → ‘lehce získatelný, levný’.

**lacl** zast. ob. ‘náprsní část zástěry’, laclový. Z něm. *Latzel*, což je zdrobnělina od *Latz* tv. ze stfr. *laz* ‘tkanička, pouto’ z vlat. *\*laceus* od lat. *laqueus* ‘smyčka’. Srov. →laso.

**láckovec** ‘bezobratlý měkký živočich’. Od *láčka* ‘vakovitá tělní dutina’ od stč. *láka* ‘soudek, nádoba’ ze sthn. *lāge* (viz →láhev).

**lačný**, lačnit. R.d. *álčnyj*, sln. *láčen*, csl. *lačbnъ*. Psl. *\*olčbnъ* (B8) je od *\*olkati* ‘lačnit’, dále viz →lakomý.

**ladit**, lad, ladný, ladič, ladička, naladit, nálada, sladit, soulad, vyladit, rozladit, přeladit. P.d. *ladzić*, str. *laditi*. Psl. *\*laditi* nemá spolehlivou etymologii. Často se poukazuje na blízké *\*lagoditi* (→lahodit). Jeden z výkladů uvažuje o zkrácení *\*laditi* z *\*lagoditi* (Ma<sup>2</sup>), jiný vychází z rekonstrukce *\*ladъ* < *\*lā-dho-* ze zájmenného elementu *\*la-* a redukované podoby ie. kořene *\*dhē-* ‘klást, stavět’ (srov. →úd, →příd, →soud).

**lado** (ležet ladem) ‘neobděláná půda’. Hl. *lado*, str. *ljado*, s./ch. *lědina*, b. *lja-dína*. Psl. *\*lědo*, *\*lěda* souvisí se stpr. *lindan* (ak.) ‘dolina’, něm. *Land* ‘země’, stisl. *lundr* ‘les’, stir. *land* ‘volné místo’,

bret. *lann* ‘pustina, step’, vše z ie. *\*lendh-* ‘neobděláná země’.

**ládovat** ‘cpát (do kamen, do pusy), nabíjet’, naládovat (se). Z něm. *laden* ‘nakládat, nabíjet’. Srov. →klást.

**lady** ‘dáma’. Z angl. *lady* a to přes střangl. *levedy* ze stangl. *hlēfdige* ‘hospodyně’, doslova ‘která hněte chléb’, z *hlāf* ‘chléb’ (viz →chléb) a slovesného základu *\*dig-* (viz →díže). Srov. →lord.

**lafeta** ‘podstavec děla’. Z něm. *Lafette* a to z fr. *l’affût* tv. (*l’* je člen), složeného z *af-* (viz →ad-) a *fût* ‘kmen, stojan, pažba’ z lat. *fūstis* ‘kyj, klacek’.

**lágr** ob. ‘(koncentrační) tábor’. Z něm. *Lager* ‘tábor, ležení’ od *liegen* ‘ležet’ (viz →ležet, srov. →lógr).

**laguna** ‘mělká pobřežní zátoka’. Z it. *laguna* a to z lat. *lacūna* ‘močál, louže, prohlubeň’ od *lacus* ‘jezero’.

**láhev**, lahvička, lahvový, lahvovat. Stč. *lahvicē*, *lāhvicē*. P. *łagiew* ‘dřevěný pohár’, r.d. *lagev* ‘soudek, malá kád’, s./ch.d. *lāgav* tv. Psl. *\*lagy* (gen. *\*lagove*) je starou výpůjčkou ze sthn. *lāge* ‘nádoba’. Srov. →láckovec.

**lahodit**, lahoda, lahůdka, lahodný, zalahodit. P. *łagodzić* ‘mírnit, uklidňovat’, str. *lagoditi* ‘milovat, projevovat měkkost’, s./ch. *lāgoditi* ‘vyhovovat, projevovat něžnost’. Psl. *\*lagoditi* lze vyložit ze zájmenného elementu *\*la-* (srov. →ladit) a slovesa *\*goditi* (→hodit), k němuž má významově blízko. Jinou možností je spojení s lot. *lāga* ‘pořádek, vrstva’, *lāgs* ‘pořádný, vhodný’, jež zřejmě souvisí s *\*ložiti* (viz →ležet), nezvyklá je ovšem příp. -od- (Ma<sup>2</sup>).

**lachten**. U Jg v podobě *lachták*. Preslovo převzetí z r.d. *lachták*, *lafták*, *lavták* ‘velký tuleň; tulení kůže’, jehož původ se hledá v jazycích severovýchod-

ního cípu Sibíře, předloha je však neznámá.

**laik** ‘neodborník; nekněz’, laický. Ze stř.-lat. *laicus* ‘lidový’ z ř. *lāikós* tv. od *lāós* ‘lid, zástup’.

**lajdat** ob., lajdák, lajdácký, lajdáctví. Expr. výraz (Jg nezná), asi od *landat* ‘toulat se’, *landák* od něm. *Landstreicher* ‘tulák’ (HK).

**lajna** hov. ‘čára (na hřišti)’, lajnovat, lajnovačka, nalajnovat. Z angl. *line* tv. z lat. *līnea* (viz →linie).

**lajntuch** zast. ob. ‘prostěradlo’. Z něm. *Leintuch*, složeného z *Lein* ‘len’ (viz →len) a *Tuch* ‘sukno’ (srov. →fěrtoch).

**lajs(t)nout si** ob. ‘dovolit si (udělat)’. Z něm. *leisten* ‘vykonat’, *leisten sich* ‘dopřát si’.

**lajсна** ob. ‘lať’. Z něm. *Leiste* (viz →lišta).

**lajtnant** zast. ob. ‘poručík’. Z něm. *Leutnant* z fr. *lieutenant*, doslova ‘zastupující, místodržící’, z *lieu* ‘místo’ (z lat. *locus* tv., srov. →lokální) a *tenant* ‘držící’ (přech. přít. od *tenir* z lat. *tenēre* ‘držet’, srov. →tenor).

**lak**, lakový, lakovat, lakýrník, lakýrnický, lakýrnictví, lakýrky, nalakovat, přelakovat. Z něm. *Lack* z it. *lacca* a to přes ar. *lakk*, per. *lāk* ze střind. (pálí) *lākhā*, jež se vyvinulo ze sti. *lākṣā* tv. Srov. →lakmus.

**lák** ‘konzervační roztok’. Z něm. *Lake* tv. dněm. původu (rozšířilo se v souvislosti s konzervováním slanečků). Souvisí s něm. *Lache* ‘louže’, jež je možná přejato z lat. *lacus* ‘jezero’ (srov. angl. *lake* tv. a →laguna).

**lákát**, lákavý, lákadlo, nalákat, přilákat, odlákat, zlákat, vylákat, vlákat. Stč. *lákati* ‘činit nástrahy’, hl. *lakač* ‘číhat’, vedle toho stsl. *lajati* tv. Psl. *\*lakati*

vedle *\*lajati* připomíná dvojici *\*čakati*, *\*čajati* (viz →čekat) podobného významu, původ však není jistý. Obvykle se spojuje s lat. *latēre* ‘být skryt’ z ie. *\*lā-* tv. Jiný výklad spojuje s lit. *lāginti* ‘vábit’, něm. *locken* ‘lákat, vábit’, lat. *lacere* tv. (Ma<sup>2</sup>). A konečně, oddělíme-li naše slovo od stsl. *lajati*, lze dobře vyjít od kořene *\*lěk-* (viz →lícit<sup>2</sup>) (HK).

**lakmus** ‘barvivo z lišejníků’, lakmusový. Z něm. *Lackmus* ze střniz. *le(e)cmoes* tv. (pod vlivem něm. *Lack*, viz →lak), složeného asi ze střniz. *lecken* ‘kapat, stékat’ a *moes* ‘kaše’ (barvivo se získávalo z lišejníků rozdrcených na kaši).

**lakomý**, lakomec, lakota, lakotný, lakotit. Všesl. - p. *lakomy*, r. *lākomyj*, s./ch. *lākom*, stsl. *lakomъ*. Psl. *\*olkomъ* (B8) je odvozeno od slovesa *\*olkati* ‘lačnět, hladovět’ (srov. →lačný). Spolehlivé příbuzenstvo je jen v balt. jazycích - lit. *álkti*, lot. *álkt* ‘hladovět, dychtit’, strp. *alkins* ‘střízlivý’, tedy bsl. *\*alk-* (B5).

**lakonický** ‘velmi stručný’. Z lat. *laco-nicus* z ř. *lakōnikós* ‘lakónský’. Obывatelé *Lakónie* (Spartané) byli známi svou stručností a málomluvností.

**laktace** ‘vyměšování mléka’. Z lat. *lactā-tiō* tv. od *lactāre* ‘kojit, sát mléko’ od *lac* (gen. *lactis*) ‘mléko’.

**lakýrník**, lakýrnický, lakýrnictví. Z něm. *Lackierer* tv. (viz →lak).

**lalok**, lalůček, laločnatý. P. *latok*, str. *lalloky* (pl.) ‘daseň, patro’, s./ch.d. *lāloka* ‘čelist’, stsl. *laloka* ‘měkké patro, ústa’. Psl. *\*lalokъ*/*\*laloka* se obvykle spojuje s →lokat, la- se vysvětluje buď jako expr. předp., nebo jako reduplikace (zdvojení) kořene (Ma<sup>2</sup>, HK).

**lama** ‘jihoamerický přežvýkavec’. Ze šp. *llama* a to z jazyka peruánských Indi-

ánů (kečua).

**láma** ‘tibetský mnich’, lámajismus. Přes záp. jazyky z tibetského (*b*)*lama* ‘učitel, vůdce’.

**lámat**. Viz →lomit.

**lamela** ‘destička či plátek jako technická součástka’, lamelový. Z fr. *lamelle* a to z lat. *lāmella*, což je zdobnělina od *lāmina* ‘tenký plátek kovu, plíšek’. Srov. →laminát, →omeleta.

**lamentovat** hov. expr. ‘bědovat, hubovat’, lamentace. Z lat. *lamentārī* ‘naříkat, bědovat’ a to od onom. ie. kořene \**la-* (srov. →lát).

**laminát** ‘vrstvená plastická hmota zpevněná vlákny’, laminátový, laminovat, laminovaný. Od lat. *lāmina* (viz →lamela).

**lampa**, lampička, lampový, lampář. Přes něm. *Lampe* z fr. *lampe* a to z lat. *lampas* ‘svítidla, světlo’ z ř. *lampās* tv. od *lāmpō* ‘svítím, zářím’. Srov. →lampion, →laterna.

**lampas** ‘široký pruh na švu kalhot uniformy’, slang. lampasák ‘vyšší důstojník’. Přes něm. *Lampas* z fr. *lampas* ‘orientální hedvábná tkanina’ nejasného původu.

**lampion** ‘barevná papírová svítidla’. Přes něm. *Lampion* z it. *lampion* z it. *lampione*, což je vlastně zveličelá odvozenina od *lampa* (→lampa) (původně slovo označovalo různé druhy svítilen, nejen papírové).

**laň**, laňka. Stč. *laní*, p. *łania*, r. *lan’*, stsl. *lanii*, jinak v jsl. chybí. Psl. \**olnī*, \**olnъji* (B8) je odvozeno starobyrou přechylovací příp. -*ii* od kořene \**oln-*, \**eln-* (dále viz →jelen).

**lán**. Z něm.d. *lein* ze střhn. *lēhen*, *lēn*, původně ‘propůjčená země’ (viz →léno), pak jen ‘plošná výměra po-

zemků’ (Ma<sup>2</sup>).

**lanceta** ‘dvojhrbitý chirurgický nožík’. Z fr. *lancette*, což je zdobnělina od *lance* ‘kopí’ z lat. *lancea* ‘kopí’.

**lančmít** ‘mleté kořeněné maso v konzervě’. Z angl. *lunch(eon) meat*, složeného z *lunch(eon)* ‘oběd’ a *meat* ‘maso’.

**langoš** ‘druh slaneého pečiva’. Z maď. *lángos* od *láng* ‘plamen’, srov. něm. *Flammenkuchen* tv.

**langusta** ‘velký mořský korýš’. Přes něm. *Languste* z fr. *langouste* ze stprov. *langosta* a to - s přidáním nosového elementu - z lat. *lōcusta* ‘kobylička’ i ‘mořský krab’.

**lano**, lanko, lanový, lankový, lanovka, lanovkový. Asi ze střhn. *lanne* ‘řetěz’, dále nejasné.

**lanolin** ‘tuk z ovčí vlny’, lanolinový. Uměle z lat. *lāna* ‘(ovčí) vlna’ a *oleum* ‘olej’.

**lanýž** ‘druh aromatické houby’. Původně asi *lanýš*. Jen č. Asi odvozeno od *laň*, pro což by hovořil jiný název této houby *jelenka* (snad proto, že ji jelení zvěř vyhrabává ze země) (Ma<sup>2</sup>).

**lapálie** ‘bezzvýznamná maličkost’ (významově se však často směšuje s →patálie). Z něm. *Lappalie*, což je hybridní slovo ze studentského slangu z *Lappen* ‘hadr, onuce’ a lat. příp. (pl.) -*ālia*.

**laparoskop** ‘přístroj k vyšetření břišní dutiny’, laparoskopie, laparoskopický. Od ř. *lapárē* ‘slabina, bok’ a →skop.

**lapat**, lapit, lapač, lapačka, lapka, zalapat, polapat, ob. lapák ‘vězení’. Všesl. - p. *łapać*, r. *łapat’*, s./ch.d. *łapati*. Psl. \**lapati* je expr. sloveso onom. původu, srov. →chňapat, →capat ap.

**lapidárium** ‘sbírka kamenné plastiky a stavebních fragmentů’. Z pozdnělat. *lapidarium* od lat. *lapis* (gen. *lapidis*) ‘ká-



men'. Srov. →lapidární.

**lapidární** 'úsečný, ale výstižný'. Z lat. (*stilus*) *lapidārius*, doslova '(styl) kamenných náhrobků' (vyznačoval se věcností a úsečností) od *lapis* 'kámen' (srov. →lapidárium).

**lapsus** 'omyl, pochybení'. Z lat. *lapsus* 'smeknutí, pochybení' od *lābī* 'smekat se, padat'. Srov. →labilní.

**largo** přísl. '(v hudbě) široce, pomalu'. Z it. *largo* 'široký, štědrý' z lat. *largus* 'hojný, štědrý'.

**larva**, larvička, larvální. Převzato (asi přes něm. *Larve* tv.) z lat. *lārva*, původně 'duch zemřelého, strašidlo' (souvisí s lat. *Lār* 'ochranné domácí božstvo'), pak 'škraboška, maska' (duchové a démoni byli na divadle představováni maskami). Přenesený zoologický význam pochází z 18. st. (švéd. zoolog Linné) - larva je vlastně zakuklený, maskovaný hmyz (Ma<sup>2</sup>).

**laryfáry** citosl. Z něm. *Larifari*, označujícího plané, nesmyslné mluvení. Asi podle solmizačních slabik *la re fa re*.

**laryngální** 'hrtanový', laryngála, laryngitida. Z lat. *laryngālis* tv. od *larynx* (gen. *laryngis*) 'hrtan, hrdlo' z ř. *lārynx* 'hrdlo, jícen'.

**lascivní** 'oplzlý', lascivita, lascivnost. Z lat. *lāscīvus* 'bujný, rozpustilý, nevázaný'.

**laser**, laserový. Z angl. *laser*, což je zkratkové slovo (pol. 20. st.) z *Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation* 'světelné zesílení stimulovanou emisí záření'. Srov. →radar.

**lasice**, lasička. Č. nář. i *laska*. Věsl. - p. *łasica*, r.d. *lasica* (r. *laska*), s./ch. *łasica*. Psl. *\*laska*, *\*lasica* nemá jednoznačný výklad. Tradičně se spojuje s lot. *luöss* 'žlutavý' (HK), pozornost

však zaslouží i výklad ztotožňující etymologicky toto slovo s →laska - šlo by pak o tabuový název (D4) pro tuto krvežíznivou a obávanou šelmu.

**laska**, laskat, laskavý, laskavost, polaskat. Věsl. - p. *łaska*, r. *laska*, s./ch. *łaska*, stsl. *laskati* 'lichotit'. Psl. *\*laska*, *\*laskati* je nejspíš příbuzné s lit. *lókšnus* 'něžný', stir. *lainn* 'žádostivý', lat. *lāscīvus* 'nevázaný, chlípny', ř. *li-laíomai* 'toužím, dychtím', sti. *lašati* 'žádá si', vše z ie. *\*las-* 'být žádostivý, chlípny'.

**laskomina** (obvykle v pl. *laskominy*). Stč. i *loskomina*, *luskomina*. P. (*o*)*skom(in)a*, r. *oskómína* 'trnutí zubů', ch. *skómína* 'chuť (k jídlu)'. Původní význam nejspíš byl 'trnutí zubů, sbíhání slin' (stč. *zubi laskominy jměli*). Vycházet musíme asi z psl. *\*skom(in)a* od *\*skomati* 'svírat' (srov. r. *ščemít'* tv.) od ie. *\*(s)kem-* tv. V č. (možná již v psl.) pak došlo k druhotnému sblížení se základem *\*lask-* (viz →laska), je možné uvažovat i o expr. předp. *la-* (srov. →lahodit).

**laso**. Přes něm. *Lasso* ze šp. *lazo* či port. *laço* a to přes vlat. *\*laceus* z lat. *laqueus* 'smyčka'. Srov. →lacl.

**lastura** 'skořápka mlžů, mušle'. Preslovo převzetí ze s./ch. *ljuštura* tv., jež souvisí s →lusk (srov. ještě s./ch. *ljúš-čiti* 'loupat (kůru), zbavovat kůže, skořápky ap.'). Hlásková obměna při převzetí se vysvětluje přepsáním (Ma<sup>2</sup>), možná ale jde o úmysl (naše domněnka: disimilace *u-u* v *a-u*, případně - třeba i bezděčná - asociace s *lazur* 'blankyt').

**laškovat**, laškovný, zalaškovat si. Jen č. a slk. Snad nějak souvisí s →laska (-š- je však nejasné). Srov. č.st. *laskovati* 'milovat, lísat se' (Jg), p. *laszyć* 'hladit,

mazlit se'.

**lať**, laťka, laťový, laťkový. Z něm. *Latte* (sthn. *latta*) tv., další původ neznámý.

**lát** 'spílat, hubovat'. Všesl. - p. *łajac*, r. *lajat* 'štekát', s./ch. *lajati* 'štekát, křičet', stsl. *lajati* 'lát, štekát'. Psl. *\*lajati* (B9) vychází z ie. onom. základu *\*lā-*, který najdeme i v lit. *lōti* tv., stisl. *lōmr* 'křik, nářek', lat. *lātrāre* 'štekát, lát' (srov. i →lamentovat), ř. *lērēō* 'tlachám', arm. *lam* 'pláču', sti. *rāyati* 'šteká'.

**lata** 'druh květenství'. Stč. *vlat* 'klas', p. *wtoc* 'druh polní rostliny', r. *vólot* 'klas', sln. *lāt*, s./ch. *vlāt* tv. Psl. *\*volt* (B8) odpovídá dobře lit. *váltis* '(ovesný) klas', další souvislosti méně zřejmé. V č. (i v slk., sln.) počáteční *v-* odpadlo.

**látat**, látací, zalátat, slátat, slátanina. P. *łatać*, r. *latát*. Psl. *\*latati* není zcela jasné. Snad z původního *\*lap-tati* (A7), jež by souviselo s lit. *lōpyti* tv., *lōpas* 'hadr, záplata' (Ma<sup>2</sup>). Srov. →látka, →záplata.

**latén** 'období doby železné'. Podle naleziště *La Tène* ve Švýcarsku.

**latentní** 'skrytý'. Přejato (možná přes něm. *latent*) z lat. *latēns* tv., což je původem přech. přít. od *latēre* 'být skryt, tajit se'.

**laterální** 'boční, postranní'. Z lat. *laterālis* tv. od *latus* (gen. *lateris*) 'bok'.

**laterna** 'svítilna' (obvykle ve spojení *laterna magica* 'kouzelná svítilna'). Z lat. *lāterna*, *lanterna* tv. a to z ř. *lāmpťer* 'svícen, světlo, lampa' od *lāmpō* 'svítím' (srov. →lampa).

**láteřit**, láteřivý. Od č.st. *látro* 'sáh (dříví)' (Jg) ze střhn. *klāfter* tv. Z toho byla zaklení *látro hromů* a *tisíc láter*, z čehož pak vzniklo naše sloveso (jistě i

vlivem →lát) (Ma<sup>2</sup>).

**latex** 'emulze syntetické pryskyřice k výrobě nátěrových hmot', latexový. Z lat. *latex* 'tekutina, mok'.

**latifundie** (pl.) 'velký komplex pozemků', latifundista, latifundistický. Z lat. *lātifundium* 'velkostatek', což je složenina z *lātus* 'rozsáhlý, prostranný' a *fundus* 'půda, pozemek, statek'. Srov. →fond.

**látka**, látkový. P. *łatka* 'záplata', r. *látka* tv. Psl. *\*latzka* je zdobnělina od *\*lata* tv. (je i ve starší č., srov. Jg), zobecněný význam 'tkanina' a pak i 'materiál, hmota' je jen č. (od střední doby) (Ma<sup>2</sup>). Dále viz →látat.

**latrina** 'primitivní záchod'. Přes něm. *Latrine* z lat. *lātrina* ze staršího *lavātrina*, vlastně 'umývárna', od *lavāre* 'mýt se'. Po zatemnění etymologické souvislosti přeneseno na 'záchod'.

**lauf** ob. 'hlaveň; běh, (rychlý) chod' (ve spojení *dostat se do laufu* ap.). Z něm. *Lauf* tv. od *laufen* 'běžet' ze sthn. *(h)louf* od *(h)loufan* tv. Souvisí s angl. *leap* 'skákat'.

**laureát** 'umělec či vědec poctěný cenou', laureátka, laureátský. Z lat. *laureātus* 'ověnčený vavřínem' (na znamení uznání) od *laurea* '(vítězný) vavříň, vítězství' od *laurus* 'vavříň'. Srov. →vavříň.

**láva**, lávový. Přes něm. *lava* z it. *lava* a to z lat. *lābēs* 'pád, zřícení, zkáza' od *lābī* 'sunout se, padat'. Srov. →lavina, →labilní, →kolaps.

**lavice**, lávka, lavička. P. *ławica*, r. *lávka*, b. *lávica*. Psl. *\*lavica*, *\*lavzka* jsou zdobněliny od *\*lava* (srov. csl. i č. nář. *lava* 'lavice'). Příbuzné je lit. *lóva* 'postel, pryčňa', lot. *lāva* 'pryčňa (v lázni)', další příbuzenstvo nejisté. Snad

od ie. *\*leu-* ‘odřezávat’. Rčení *chyba lávky* znamená ‘minutí lávky’, tedy ‘sejít z cesty, omyl’ (Ma<sup>2</sup> pod *chyba*).

**lavina**, lavinový, lavinovitý. Z něm. *Lawine*, jež bylo přejato v alpské oblasti románským prostřednictvím z pozdně-lat. *lābīna* ‘sesuv země, zřícení kamení ap.’ od lat. *lābī* ‘sunout se, padat’. Srov. →láva, →labilní, →kolaps.

**lavírovat** ‘manévrovat, kolísat’. Z něm. *lavieren* tv. ze střdn. *lavēren* ‘křižovat lodí proti větru’ a to přes střniz. ze střfr. *lovier* tv. od střfr. (normanského) *lof* ‘větrná strana’, jež je zase přejato z niz. (srov. i něm. *Luv* tv.).

**lávka**. Viz →lavice.

**lavor** ob. ‘umyvadlo’. Přes jihoněm. *Lavo(i)r* tv. z fr. *lavoir* ‘prádelna, prací nádrž’ od *laver* ‘mýt’ z lat. *lavāre* tv. Srov. →latrina, →levandule.

**laxní** ‘nedbající povinností, uvolněný, vlažný’, laxnost. Přes něm. *lax* z lat. *laxus* ‘volný, roztažený, nevázaný’.

**lazar** ‘nemocný, zubožený člověk’. Podle dvou novozákonních *Lazarů* - obecně se spojuje s *Lazarem*, kterého Kristus vzkřísil po čtyřech dnech z mrtvých (Jan 11), ale jde spíš o žebráka vystupujícího v podobenství o chudákovi a boháči (Lukáš 16, 20).

**lazaret** ‘polní vojenská nemocnice’. Přes něm. *Lazarett* z it. *lazzaretto* ‘nemocnice (zvláště pro malomocné)’ z benátského *lazareto*, *nazareto*. To je podle karanténní nemocnice na benátském ostrůvku *Santa Maria di Nazaret* s přichýlením k it. podobě jména *Lazar* *Lazaro* - biblický Lazar (viz →lazar) byl patronem malomocných.

**lazebník** zast. ‘lázeňský zřízenec (s funkcí holiče, ranhojiče ap.)’. Od staršího adj.

*lazební, lazebný* od →lázeň.

**lázeň**, lázeňský. Stč. i *lāzn*, *lāzna*, *lāzně*, p. *łaźnia*, str. *laznja*, v jsl. chybí. Psl. *\*laznb*, *\*laznb’a* se obvykle spojuje se slovesem *\*laziti* (srov. č. nář. *lazit* ‘lézt’, jinak viz →lézt), což se vysvětluje buď jako ‘zařízení, do kterého se leze’ (primitivní parní lázeň byla zřejmě v zemljance), případně ‘zařízení, po němž se leze (do vody)’, srov. význam v r.d. ‘stupeň žebříku, stupátko’ (HK).

**lážo (plážo)** ob. expr. přísl. ‘nedbale, lenošivě’. Asi od něm. *lasch* ‘chabý, mdlý’ a podobného (ale nepřibuzného!) fr. *lâche* ‘volný, nenapjatý, mdlý’ (souvisí s →laxní). Druhá část sousloví je rýmovou ozvěnou prvního (s asociací na →pláž) (Ma<sup>2</sup>).

**leasing** ‘nájem jisté věci s možností její pozdější koupě’. Z angl. *leasing* tv. od *lease* ‘pronajmout’ ze stfr. *laisser* ‘nechat, zůstat’ z vlat. *\*laxiare* od lat. *lazāre* ‘uvolňovat’ od *laxus* ‘volný, otevířený’. Srov. →laxní.

**lebeda** ‘rumištní bylina’. Všesl. - p. *le-bioda*, r. *lebedá*, s./ch. *loboda*. Psl. *\*le-beda*, *\*loboda* nemá přesvědčivou etymologii. Vzhledem k lit. *balānda* tv., které se spojuje s *báltas* ‘bílý’ (podle typických šedavých listů), vyvozuje se i slov. slovo někdy z ie. *\*elbh-*, *\*albh-* ‘bílý’ (srov. →labuť). Někteří ho mají za ‘praevropské’ a připojují k bsl. slovům i něm. *Melde* tv. (HK, Ma<sup>2</sup>).

**lebedit si** hov. expr., ulebedit se. Jen č., u Jg jen *lebedit* ‘jasnit’. Málo jasné. Zdá se, že souvisí s *labužit* (viz →labužník, srov. tam uvedené r. *lebezít*), ale -d- je nejasné. Snad příkloněním k →lebeda (HK), ale v tom případě je to příklonění čistě mechanické, bez jakýchkoli

významových spojitostí.

**lebka**, lebeční, lebečnatý. Stč. *leb*, p. *teb*, r. *lob* 'čelo', sln.st. *leb* (obvykle *lobánja*), ch. *lùbanja*, stsl. *lǫbъnъ* (adj.). Psl. *lǫbъ* 'lebka' (B6) není etymologicky příliš jasné. Vzhledem k některým jsl. podobám se spojuje s *\*lubъ* 'kůra, nádoba z kůry' (viz →lub) (k podobným metaforám srov. např. *makovice*, fr. *tête* 'hlava' z lat. *testa* 'střep') (Ma<sup>2</sup>, HK), ale může jít i o druhotné sblížení. Srovnání s ř. *lǫfos* 'zátylek, krk, chochol' i toch. A *lap* 'lebka, hlava' však také hláskoslovně nepřesvědčují.

**lec-**. První část složených zájmen s významem zdůrazněné neurčitosti (*leckdo*, *lecjaký* ap.). Jen č. Stč. *leci-*. Snad z →leč a →si (HK).

**leč** sp. 'ale, ledaže'. Stč. *leč* 'ledaže, jestliže aj.', p. *lecъ* 'ale'. Ze spojení částic *\*le-* (srov. →ale, →leda) a -č z *\*če* (viz →ač) (Ma<sup>2</sup>).

**leč** 'způsob lovu'. Viz →léčka, →líčit<sup>2</sup>.

**léčit**. Viz →lék.

**léčka**. Viz →líčit<sup>2</sup>.

**lečo** 'jídlo z dušených rajčat, paprik aj.'. Z maď. *lecsó* tv.

**led**, lední, ledový, ledovec, leden, lednice, lednička, ledovatý, ledovatět, zledovatělý, ledovat, ledoborec. Věsl. - p. *lód*, r. *lěd*, s./ch. *lěd*, stsl. *lědъ*. Psl. *\*lědъ* má blízké příbuzné jen v balt. jazycích - lit. *lėdas*, *lėdus*, lot. *ledus*, strp. *lādis*, další souvislosti nejasné.

**leda** sp. Také první část složených zájmen s významem neurčitosti (*ledajaký*, *ledacos* ap.). Z částic *\*le* (srov. →lec-, →leč, →ale) a *\*da* (srov. →zda a také →kde, r. *da* 'ano' aj.).

**ledabylý**, ledabylost. Viz →leda a →být.

**ledek** 'dusíkaté hnojivo'. Zdrobnělina od →led (podle podoby povrchu). Dříve

'kamenec', dnešní význam od Jg.

**ledňáček**. Podle něm. *Eisvogel*, vlastně 'lední pták', což je však jen lid. etym. (asi podle toho, že klade vejce již brzy na jaře). Původní sthn. název je *īsa(r)nfogal*, doslova 'železný pták' (podle kovového lesku jeho křídel) (Ma<sup>2</sup>).

**ledvina**, ledvinka, ledvinový. Jen č., slk. a luž., odvozeno od psl. *\*lědvъje*/*\*lědvъja*, z něhož je stč. *ledvie* 'bedra, ledviny, vnitřnosti', p. *lędźwie* 'bedra', r.st. *lǫádveja* tv., s./ch. *lěla* 'záda', stsl. *lědviję* 'ledviny, nitro'. Příbuzné je něm. *Lende* 'bedro', stisl. *lend*, lat. *lumbus* tv., vše z ie. *\*lendh-u-*, *\*londh-u-* 'bedro, ledvina'.

**legální** 'zákonný', legalita, legalizovat. Z lat. *lēgālis* tv. od *lēx* (gen. *lēgis*) 'zákon, právo'. Srov. →legitimní, →legislativa, →ilegální.

**legát** 'zplnomocněný vyslanec papeže'. Z lat. *lēgātus* 'vyslanec, posel' od *lēgāre* 'odkázat, vysílat s poselstvím' od *lēx* 'zákon, právo'. Srov. →delegace, →kolega, →legální.

**legato** '(v hudbě) vázaně'. Z it. *legato* od *legare* 'vázat' z lat. *ligāre* tv. Srov. →liga.

**legenda** 'vyprávění o životě svatých; pověst; vysvětlující text', legendární, legendista. Ze střlat. *legenda*, což je vlastně pl. od *legendum* 'co je k čtení' od lat. *legere* 'číst, sbírat'. Srov. →lekce, →legie.

**legie** 'římská vojenská jednotka; dobrovolný vojenský útvar', legionář, legionářský. Z lat. *legiō* 'legie, vojsko, výběr' od *legere* 'sbírat, vybírat'. Srov. →intelekt, →kolekce.

**legislativa** 'zákonodárství', legislativní. V záp. jazycích odvozeno od pozdnělát.

*lēgislātiō* ‘navržení zákona’, střlat. *legislator* ‘navrhovatel zákona’ a podobných složenin, které vycházejí z lat. *lēgem ferre* ‘navrhnout zákon’ z *lēx* (ak. *lēgem*) ‘zákon’ a *ferre* (příč. trp. *lātus*) ‘nést’. Srov. →legální, →konference.

**legitimace** ‘průkaz, oprávnění’, legitimovat, legitimní. Ze střlat. *legitimatio* (přes něm. a fr.) tv. od *legitimare* ‘opravňovat’ od lat. *lēgitimus* ‘zákonný, právní’ od *lēx* (gen. *lēgis*) ‘zákon, právo’. Srov. →legální, →legislativa.

**legovat** ‘přidávat příměsi do tavených kovů’, legovaný. Z it. *legare* ‘spojovat’ z lat. *ligāre* tv. Srov. →legato, →liga.

**legrace**, legrácky, legrační. Disimilací (rozrůzněním) ze staršího č. *rekrací* z lat. *recreātiō* (viz →rekreace), což byl mj. oficiální název školní přestávky (Ma<sup>2</sup>, HK).

**leguán** ‘druh ještěra’. Z něm. *Leguan* a to ze šp. (*la*) *iguana* (*la* je člen), jež odráží karibský domorodý název *iwana*.

**lehký**, lehkost, zlehčovat, nadlehčovat, odlehčovat, vylehčit, ulehčit, polehčující aj. Všesl. - slk. *l'ahký*, p. *lekki*, r. *lēgkij*, s./ch. *lāk*, stsl. *lǫgkǫ*. Psl. *\*lǫgskǫ* je příbuzné s lit. *leñgvas*, něm. *leicht*, angl. *light*, lat. *levis* tv., ř. *elachýs* ‘malý’, sti. *laghú-* ‘lehký, rychlý’, východiskem je ie. *\*legʰh-* ‘lehký, malý’ (A2, A3).

**lehnout (si)**. Viz →ležet.

**lech** ‘vladyka’. Na základě jediné stč. zmínky tohoto slova u Dalimila (*v téj zemi bieše lech, jemužto jmě bieše Čech*). Všude jinde jen ve významu Polák - p. *Lach* (z r.), r. *ljach*, s./ch. *Lěh*, stsl. *Lěchǫ*. Psl. *\*lēchǫ* se vykládá jako odvozené expr. příponou *-chǫ* (srov.

→Čech) od *\*lēdo* (viz →lado).

**lechtat**, lechtivý. Jen č. a p. (*lechtać*), jinak p. i *taskotać*, r.d. *loskotát'*. Jednotnou psl. podobu nelze stanovit, na vině je jistě i expr. povaha slova (srov. i č. variantu *lochtat*). Podoby s *-ch-* by mohly být ze *-sk-* (A8), srov. p.d. *lesktać*. Dále nejasné, možná onom. (HK).

**lei** ‘rumunské platidlo’. Pl. od rum. *leu* ‘lev’ z lat. *leo* tv. Srov. →leva, →lev.

**leitmotiv** ‘vůdčí motiv’. Z něm. *Leitmotiv* tv. (utvořil skladatel R. Wagner) od *leiten* ‘vést’ (srov. →lídr) a *Motiv* (viz →motiv).

**lejno**. P. *łajno*, str. *lajno*, sln.st. *lájno*. Psl. *\*lajno* se spojuje se stpr. *laydis* ‘hlína’, něm. *Leim* ‘lepidlo, kliš’, lat. *linō* ‘natírám, mažu’, sti. *láyate* ‘tisknout se’, vše od ie. *\*lei-* ‘mazlavý’ (HK), podle jiného výkladu od ie. *\*lei-*, *\*lēi-* ‘lít’ (viz →lít, →lůj) (Ma<sup>2</sup>), je však pravděpodobné, že oba ie. kořeny jsou etymologicky totožné.

**lejsek** ‘drobný hmyzožravý pták’. Prý podle bílé ‘lysinky’ na hlavě (Ma<sup>2</sup>), ale tu pták lejsek (*Muscicapa*) nemá. Nejspíš tedy tento název původně označoval rehka zahradního, čermáka (Jg) (který má výraznou bílou skvrnu na přední části hlavy), pak přeneseno na rod *Muscicapa*.

**lejstro** hov. ‘listina’. Ze střlat. *registrum* ‘seznam, soupis’ (disimilace *r-r > l-r*, srov. →legrace), k vývoji *-gi-* > *-j-* srov. →rejstřík, →orloj, →kolej<sup>2</sup>.

**lěk**, lékař, lékařský, lékařství, lékárna, lékárenský, lékárník, lékárnický, léčit, léčivý, léčivo, léčitel, léčitelný, léčitelství, léčba, léčebna, léčebný, vyléčit aj. Všesl. - p., r.d. *lek*, ch. *lǫjek*, stsl. *lěkǫ*. Psl. *\*lěkǫ* se většinou považuje za výpůjčku z germ., kde však jsou pouze

odvozeniny od předpokládaného \**lēka* ‘lék’ (gót. *lēkinōn* ‘léčit’, *lēkeis* ‘lékař’, sthn. *lahhi* tv.), germ. slova jsou pak asi z kelt. (srov. střir. *liaig* ‘lékař’) (HK).

**lekat<sup>1</sup>** ‘strašit’, leknout se, lekavý, polekat, vylekat, zaleknout se, uleknout se, úlek. P. *lēkać* (*się*), r.d. *ljakát’sja*, s./ch. *lēcati se*, stsl. *lēcati* ‘klást léčky’. Psl. \**lēkati* (tvary s -c- jsou výsledkem 3. palatalizace (B1)) prošlo ve většině slov. jazyků změnou významu ‘klást léčky’ > ‘lekat, strašit’, či vzhledem k původnímu významu možná spíš ‘hnout (se)’ → ‘leknout (se)’, dále viz →lěčit<sup>2</sup>.

**lekat<sup>2</sup>** ‘hynout (o rybách)’, leknout, leklý. Jen č., málo jasné. Stč. *leklý* ‘ohromený’, p. *lēkly* ‘lekavý’ patří k →lekat<sup>1</sup>, ale specifický význam našeho slova nás nutí uvažovat spíš o přibuznosti se *zalknout (se)* ap. (viz →lkát) (Jg). Srov. však i málo jasné stč. *uslek-núti* ‘zahynout, pojit’.

**lekce**, lekciónář. Z lat. *lēctiō* ‘četba, přednáška; výběr’ od *legere* (příč. trp. *lēctus*) ‘číst, sbírat’. Srov. →lektor, →legenda.

**leklý**. Viz →lekat<sup>2</sup>.

**leknín**, leknínový. Stč. a slk. *lekno* tv. Psl. asi \**lōkno*, blízko mu stojí lit. *lūknė* ‘stulík’. Další původ nejistý. Lit. slovo se spojuje s lot. *lukns* ‘ohebný’ od ie. \**lenk-* ‘ohýbat’ (Ma<sup>2</sup>), na druhé straně se hledá souvislost se sln. *lōkvanj*, s./ch. *lōkvanj* tv., které je bezesporu odvozeno od *lōkva*, resp. *lōkva* ‘kaluž, vodní nádrž’ (psl. \**loky*), jež souvisí s lat. *lacus* ‘jezero’, ir. *loch* tv. (HK).

**lekořice**, lekořicový. Z pozdnělat. *liquiritia* (lid. etym. (D2) k →lék a →kořen) a to - rovněž nejspíš lid. etym. k lat. *liquor* ‘mok, šťáva’, *liquidus* ‘tekutý’ -

z ř. *glykýrrhiza*, doslova ‘sladký kořen’, z *glykys* ‘sladký’ a *rhiza* ‘kořen’.

**lektor** ‘(vysokoškolský) učitel cizích jazyků; posuzovatel psaných děl’. Z lat. *lēctor* ‘čtenář, předčítatel’ od *legere* (příč. trp. *lēctus*) ‘číst, sbírat’. Srov. →lekce, →legenda.

**lektvar**. Stč. *lektvař*, *letkvař*, *lekvař* ‘léčivá kašovitá směs s medem ap.’. Ze střlat. *electuarium*, doslova ‘výběr (léčivých látek)’, od lat. *ēlēctus* ‘vybraný’ (viz →elita, →selekce). Lid. etym. (D2) spojeno s →lék a →vařit. Srov. sthn. *latwārje*, stfr. *lectuaire* tv. (HK, Ma<sup>2</sup>).

**lelek** ‘noční pták se širokým zobákem’, lelkovat ‘okounět’. P. *lelek*, str. *lelekō* tv. Psl. \**lebkō* má blízko k lit. *lėlys* tv., základ je jistě onom., jen není jisté, zda je to podle vrčivého hlasu (srov. s./ch. *lelekati* ‘naříkat’) či houpavého letu (srov. str. *lelėjati* ‘houpat’).

**lem**, lemovat, lemovaný. Jen č., málo jasné. Pokud je slovo staré, lze podle našeho názoru psl. \**lēmō* spojit s lat. *līmes* ‘mez, hranice’, stisl. *limr* ‘tenká větev’, vše od ie. \**lei-m-* od \**lei-* ‘ohýbat’. Vzhledem k omezenému výskytu však je přijatelnější hledat přibuzenství jen na slov. půdě - zde přichází v úvahu hl. *lemić* ‘lámat’, *lemjenje* ‘lámání, zlom’ (jinak viz →lomit). K významové stránce srov. →kraj a →krájet. Srov. i →límeč.

**lempl** ob. hanl. ‘nešika, mamlas’. Snad z nějaké nářeční podoby něm. *Lümmel* ‘klacek, hulvát, mamlas’ (k disimilaci *mm* → *mp* srov. →kumbál).

**lemur** ‘druh poloopice’. Z lat. *lemurēs* (jen v pl.) ‘duchové zemřelých’ podle jejich bizarního vzhledu a nočního způsobu života.

**len**, lněný. Všesl. - p. *len*, r. *lěn*, s./ch.

*lān*, stsl. *lənō*. Psl. *\*lənō* souvisí s lit. *līnai* (pl.), lat. *līnum* (z toho je sthn. *līn*, něm. *Lein* ap.), ř. *līnon*, vše z ie. *\*lino-*, *\*līno-* ‘len’, možná předie. původu.

**léno** ‘pozemky, výsady ap. propůjčované vlastníkem za určitých podmínek’, lenní, leník. Ze sthn. *lēhen*, *lēn*, jež souvisí s něm. *leihen* ‘půjčit’ (srov. i angl. *lend* tv.). Srov. →lán.

**lenoch**<sup>1</sup> ‘líný člověk’. Viz →líný.

**lenoch**<sup>2</sup> ‘opěradlo u židle’, lenoška. Z něm. *Lehne* tv. (žertovným příkloněním k →lenoch<sup>1</sup>) ze sthn. (*h*)*līna* od (*h*)*līnēn* ‘opírat’, jež souvisí s →klonit.

**lenochod** ‘jihoamerický stromový savec pomalých pohybů’. Viz →líný a →chodit.

**lenora** ob. expr. ‘lenost’. Žertovným příkloněním k domáckému osobnímu jménu *Lenora* (od *Eleonora*).

**lento** ‘(v hudbě) zvolna’. Z it. *lento* tv. z lat. *lentus* ‘klidný, pohodlný’, původně ‘ohebný’.

**leopard**. Z lat. *leōpardus* z *leō* ‘lev’ a *pardus* ‘levhart’. Srov. →levhart, →pardál, →lev, →gepard.

**lepít**, lep, lepidlo, lepící, lepenka, lepivý, lepkavý, lepič, lepička, slepit, slepenec, nalepit, nálepka, polepit, vylepit, zalepit, přilepit, přelepit, odlepit, podlepit, vlepit, rozlepit aj. Všesl. - p. *lepíc*, r. *lepít*, ch. *lijépiti*, s. *lěpiti*, stsl. (*pri*)*lěpiti*. Psl. *\*lěpiti* má formálně nejbliže k sti. *lēpayati* ‘maže’ a něm. *bleiben* (ze sthn. *bilīban*) ‘zůstávat’, angl. *leave* ‘zanechat’ (s posunem ‘lepít (se)’ → ‘zůstávat’), vše z ie. *\*leip-*/*\*loip-* ‘pomazat tukem, lepít’ (B2, A4) od *\*lei-* ‘mazlavý’. Další souvislosti u →lpět, srov. i →lnout, →lejno.

**leporelo** ‘rozkládací obrázková knížka’.

Podle *Leporella*, sluhy Dona Juana, který opatroval album pánových milenek.

**lepra** ‘malomocenství’. Z lat. *lepra* tv. z ř. *léprā* ‘vyrážka’.

**lepší**, lepšit (se), zlepšit (se), zlepšovatel, zlepšovatelský, polepšit (se), polepšovna, vylepšit (se), přilepšit (si). Komparativ (2. stupeň) k psl. *\*lēpō* (viz →lepý), který však v zsl. a většinou i vsl. (kromě spis. r.) slouží jako komparativ k →dobrý.

**leptat** ‘rozrušovat (povrchovou vrstvu ap.)’, lept, rozleptat, vyleptat. Jen č. Původně ‘žrát, vyžírat, chlemtat’ (Jg), srov. p.d. *leptač* tv., r. *lepetát* ‘nejasně mluvit’, s./ch. *lèptati* ‘vydávat šum (o křídlech)’, vše z psl. *\*lepōtati*/*\*lepetati* onom. původu.

**lepý** kniž., lepost. Hl. *lepy*, r.d. *lépyj*, ch. *l[jep]*, s. *lēp*, stsl. *lēpō*. V zsl. a vsl. doloženo okrajově, žije tam však komparativ (viz →lepší). Psl. *\*lēpō* se obvykle spojuje s *\*lēpiti* (→lepít), významový posun se však vykládá různě. Snad tedy ‘přilepený, přiléhající’ → ‘vhodný, pěkný’ (HK). Méně pravděpodobné je spojení s lat. *lepōs* ‘jemnost, půvab’ (Ma<sup>2</sup>).

**les**, lesík, lesní, lesník, lesnický, lesnictví, lesák, lesnatý, zalesnit. Všesl. - p. *las*, r. *les* ‘les, dříví’, ch. *l[jes]*, s. *lēs* tv., stsl. *lēšō* ‘les’. Psl. *\*lēšō* nemá jednoznačný výklad. Nejčastěji bývá spojováno se stangl. *lēs* ‘pastvina, louka’, stsas. *laes* ‘údolí’ (Ma<sup>1</sup>). Obě možné rekonstrukce - ie. *\*lēš-* i *\*lois-* (B2, B5) - však narážejí na fonetické potíže - první ohledně přízvuku, druhá ohledně zachování *s* po *i* (A8). Jiné výklady však nejsou přesvědčivější. Srov. →lešení, →líska<sup>1</sup>.

**lesbický** ‘homosexuální (u žen)’, ob.

lesba. Podle řeckého ostrova *Lésbos*, kde žila básnířka Sappó (kolem r. 600 př. Kr.), která ve svých básních vášnivě opěvovala krásu členek dívčího kroužku, jehož úkolem bylo uctívat Múzy a bohyni Afroditu.

**lesk**, lesklý, lesknout se, zalesknout se, odlesk. Stč. *lesk*, *lsknúti sě*, *lščieti sě*, r. *losk*, sln. *lěsk*. Psl. *\*lasko* se asi vyvinulo z ie. *\*luk-sko-* (A9, B6), v jehož základě je ie. *\*leuk-* ‘svítit’ (Ma<sup>2</sup>). Podobu ve slov. jazycích byly ovlivněny kontaminací (D3) s *blesk*, →blýskat se. Viz →luna, →louč, →leukémie.

**lest**, lstivý, lstivost, přelstít, obelstít, bezelstný. Všesl. - stp. *lěsc*, r. *lest* ‘lichocení’, s./ch.st. *lâst*, stsl. *lbsto*. Psl. *\*lbsto* je staré převzetí z germ. (nejspíš z gót. *lists* tv., srov. něm. *List* tv.), původní význam byl ‘vědění, chytrost’, srov. gót. *lais* ‘vím’, příbuzné je i něm. *lehren* ‘učit’.

**lešení**, lešenář, lešenářský. Původem vlastně podst. jm. slovesné od nedoloženého slovesa *\*lesit* (srov. *nosit-nošení*) od →les, zde ve stč. významu ‘(stavební) dříví’ (Ma<sup>2</sup>). Tedy ‘to, co je postaveno z dříví’.

**leštit**, leštidlo, leštič, leštička, vyleštit, naleštit, přešetit. Nč. tvoření k →lesk.

**leták**, letáček. Nápodobou am.-angl. *flyer* či něm. *Flugblatt* tv. - letáky se obvykle hromadně rozhazují. Dále viz →letět.

**letargie** ‘spavost, lhostejnost, otupělost’. Přes pozdnělat. *lēthargia* z ř. *lēthargiā* ‘spavost’ od *lēthargos* ‘zapomnětlivý, spavý’, což je složenina z *lēthē* ‘zapomnění’ a *argós* ‘nečinný’ z →a<sup>-2</sup> a *érgon* ‘dílo, čin’. Srov. →energie.

**letět**, létat, let, letový, letec, letecký,

letectví, letiště, letištní, letadlo, letadlový, leták, letáček, letka, letoun, letmý, letenka, letuška, létavice, odletět, odlet, přiletět, přilet, vletět, rozletět se, nálet, úlet, slet aj. Všesl. - p. *leciéc*, r. *letét*, ch. *lètjeti*, stsl. *letěti*. Psl. *\*letěti* souvisí s lit. *lėkti* tv., lot. *lėkt* ‘poskakovat’, dále asi i se střhn. *lecken* ‘vyhazovat, vyskakovat’, ř. *laktízō* ‘kopu’ aj., vše od ie. *\*lek-* ‘skákat, (o)hýbat se’. Vzhledem k vývoji *kt* > *t* (A9) je asi prvotní opětovací sloveso (iterativum) *\*lěk-tati* (> *lětati*), k tomu pak přitvořeno *\*letěti* (Ma<sup>2</sup>).

**léto**, letní, letovisko, letnice; letitý, zletilý, letorost, letopis. Všesl. - p. *lato*, r. *léto*, ch. *lěto*, stsl. *lěto*. Psl. *\*lěto* je slov. inovace, která nemá přesvědčivou etymologii. Uvádíme alespoň dva z možných výkladů: spojení s lit. *lėtas* ‘mírný, klidný’ (tedy ‘mírné roční období’ v protikladu k zimě) a spojení se stir. *laithe* ‘den’, případně švéd.d. *lång* ‘jaro’ z ie. *\*lěto-* ‘teplé období’ (HK, jinak Ma<sup>2</sup>). Významový posun ‘léto’ → ‘rok’ je ve většině slov. jazyků, srov. i →jaro.

**letora** ‘povaha’. Výtvar slovníkáře Klaret (14. st.), který se vykládá jako neumělý překlad lat. *temperamentum* (viz →temperament) jakoby od *tempus* ‘čas, období’, tedy i ‘léto’ (Ma<sup>2</sup>).

**letos**, letošní. P. *latoś*, r. *lětos*, s. *lētōs*. Psl. *\*lěto se* je spojením *\*lěto* (→léto) a ukazovacího zájmena *\*se* (ve stř. r. *\*se*) ‘tento’. Srov. →dnes, →zde.

**letovat** ‘pájet’. Z něm. *lōten* tv. od střhn. *lōt* ‘olovo, odlévatelný kov’ (srov. angl. *lead* ‘olovo’), jež souvisí se stir. *luaide* tv.

**leukémie** ‘zhoubné onemocnění krve s nadměrnou tvorbou bílých krvinek’. V



19. st. vytvořeno z ř. *leukós* ‘bílý, světlý, jasný’ a *haĩma* ‘krev’. Srov. →luna, →hemo-.

**leukocyt** ‘bílá krvinka’. Utvořeno v 19. st. z ř. *leukós* ‘bílý’ (viz →leukémie) a *kýtos* ‘dutina’ (viz →cyto-).

**leukoplast** ‘lepivá náplast (vespod bílá)’. Z něm. *Leukoplast* a to utvořeno kolem r. 1900 z ř. *leukós* (viz →leukémie) a *émplaston* ‘náplast, nanesená mast’ (viz →flastr).

**lev**, lví, lvíce, lvíče, lvíček. Všesl. - p. *lew*, r. *lev*, s./ch. *лѣв*, stsl. *лѡѡ*. Psl. *\*лѡѡ* je převzato z germ. (nejspíš ze sthn. *lewo*), tam pak přes lat. *leō* z ř. *léōn*, což je asi z nějakého semitského jazyka (srov. hebr. *lābīʿ*, egypt. *labu* tv.).

**leva** ‘jednotka bulharské měny’. Viz →lev, srov. →lei.

**levandule** ‘jihoevropský vonný polokeř’. Přesmykem samohlásek ze střlat. *lavendula* a to od lat. *lavāre* ‘mýt’ (přidávala se jako vonná přísada do koupele). Srov. →lavor.

**levhart**. Ze střhn. *lewehart* a to z lat. *leopardus* (-hart asi podle složených mužských jmen jako *Leonhart*, *Rīchart*, *Bernhart* ve významu ‘tvrdý, silný’). Dále viz →leopard.

**-levit** (polevit, ulevit, úleva, slevit, sleva, levný, zlevněný, obleva). Dobře doloženo jen v č., jinak jen ukr.d. *лівити* ‘povolovat, slábnout’, s.d. *лєвити* ‘lenošit’. Psl. *\*лєвити* asi souvisí s lit. *li-áuti(s)* ‘přestávat’, lot. *laūt(ies)* ‘dovo-lovat, nechat se’, gót. *lēwjan* ‘vydat, prozradit’, stangl. *læwan* tv., vše z ie. *\*lēu-* ‘povolit, nechat’ (Ma<sup>2</sup>).

**levitovat** ‘vznášet se’, levitace. Z lat. *levitāre* tv. od *levāre* ‘nadsášet, pozvedávat’ od *levis* ‘lehký’ (viz →lehký).

**levity** (číst levity ‘kárat’). Podle něm.

*die Leviten lesen* tv. a to podle příslušníků židovského kmene *Levi*, kterému bylo původně svěřeno kněžství, později tak byli zvaní pomocní kněží a strážci chrámu. Levité měli pravidelně čítat v 3. knize Mojžíšově (Leviticus), obsahující kultovní předpisy a příkazy a tresty přestupníkům.

**levný**. Původně ‘lehký, mírný’ (Jg), dále viz →levit.

**levý**, levák, levačka, levice, levička, levičák, levičácký, levičáctví, vlevo, doleva, zleva. Všesl. - p. *lewy*, r. *лєвыј*, ch. *лѣѡѡ*, stsl. *лѡѡ*. Psl. *\*лѡѡ* odpovídá lat. *laevus* a ř. *laiós* tv., východiskem je asi ie. *\*lei-/lēi-* ‘ohýbat’ (srov. i lit. *išlaivóti* ‘křivit’) - význam ‘levý’ totiž často odpovídá významu ‘křivý’, zatímco ‘pravý’ = ‘přímý, rovný’ (srov. →pravý)

**lexikální** ‘týkající se slovní zásoby’. Ze střlat. *lexicālis* tv. a to od pozdně ř. *lexikōn* ‘slovník’ od ř. *léxis* ‘mluva, sloh’ a to od *lēgō* ‘mluvím, čtu’. Srov. →lexikon, →logie.

**lexikografie** ‘slovníkářství’, lexikograf, lexikografický. Viz →lexikální a →grafie.

**lexikologie** ‘nauka o slovní zásobě’, lexikologický, lexikolog. Viz →lexikální a →logie.

**lexikon** ‘(naučný) slovník’. Viz →lexikální.

**lézt**, lezavý, -lezec, -lezecký, -lezeectví, vylézt, prolézt, přilézt, vlézt, podlézt, podlézat, podlézavý, přelézt, slézt, zlézt, rozlézt se, olezlý, nalézt. Všesl. - p. *ležć*, r. *lezt*, s.st. *лєсти*. Psl. *\*лєсти* souvisí s lit. *lėkštas* ‘plochý, rovný’, lot. *lēzens* tv., stpr. *līse* ‘leze’ i stisl. *lāgr* ‘nízký’, angl. *low* tv., vše z ie. *\*lēgh-* ‘nízký; lézt’, který je asi variantou ko-

řene *\*legh-* ‘ležet’ (viz →ležet).

**lež**, lživý. Z psl. *\*lǫžb* od *\*lǫgati* (B1, B6), dále viz →lhát.

**ležerní** ‘nenucený, nedbalý’, ležernost. Přes něm. *leger* tv. z fr. *léger* ‘lehký, lehkomyšlný’ a to z vlat. *\*leviarius*, jež vychází z lat. *levis* ‘lehký’ (srov. →lehký).

**ležet**, ležení, ležatý, ležák, lehnout (si), leh, lehátko, lehátkový, přeležet, uležet, odležet, proležet, proleženina, vyležet (se), rozležet se, nalehnout, zalehnout, slehnout, přilehnout, přiléhat, přilehlý, přiléhavý, rozlehlý, naléhat, doléhat aj. Všesl. - p. *ležéc*, r. *ležát*, s./ch. *ležati*, stsl. *ležati*. Psl. *\*ležati*, *\*legti* je příbuzné s gót. *ligan*, sthn. *liggen* (něm. *liegen*), angl. *lie* tv., stir. *lige* ‘postel’, lat. *lectus* ‘lože, lehátko’, ř. *léchos* tv., *léchomai* ‘uléhám’, toch. B *leke* ‘tábor, ležení’, chet. *lagari* ‘leží’ aj., vše z ie. *\*legh-* (A2, B1) ‘ležet’. Dále viz i →ložit, →spolehnout se, →líhnout se, →záležet, →důležitý, →lože, →lézt.

**lhát**, lhář(ka), zalhat, vylhat (se), obelhat, nalhat, selhat, prolhaný. Všesl. (kromě ukr.) - p. *lgač*, r. *lgat*, s./ch. *lǫgati*, stsl. *lǫgati*. Psl. *\*lǫgati* má nejbližší příbuzné v germ. - gót. *liugan*, sthn. *liogan* (něm. *lügen*), stangl. *lēogan* (angl. *lie*) tv., patří sem asi i lot. *lūgt* ‘prosit’. Východiskem je ie. *\*leugh-* ‘lhát’.

**lhostejný**, lhostejnost. Stč. *lhostajný* též ve významu ‘lehkomyslný, bezstarostný’. Jen č. a slk. (*l'ahostajný*). Z psl. *\*lǫgo-* (viz →lehký) a *\*stajonō* (viz →stát<sup>2</sup>, →stejný), dohromady tedy ‘lehce stojící’, ‘mající lehké bytí’ (Ma<sup>2</sup>).

**lhůta**. Stč. *lhota*, *lhóta* ‘ulehčení, výsada, osvobození od poplatků’ (odtud časté

místní jméno *Lhota* pro osady s těmito výsadami), slk. *lehota*. Přes význam ‘poshovění s placením na určitou dobu’ pak dnešní význam ‘termín, doba stanovená ke splnění jisté povinnosti’. Od stejného základu jako →lehký, srov. i →lhostejný (Ma<sup>2</sup>).

**-li** sp. Všesl. - p., r., s./ch., stsl. *li*. Psl. *\*li* není jasné, obvykle se spojuje s psl. *\*lě/\*le* (viz →ale, →leda, →leč). Za příbuznou se považuje lit. zesilovací část. *-li* v *nùli*, *nùle* ‘teď’ a lot. *-lei* v *nulei*, *nu* tv. (Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. →jestliže, →jelikož, →libo.

**liána** ‘tropická popínavá rostlina’. Z fr. *liane* (dříve *lienne*), které přišlo z Antil. Zdrojem je asi fr.d. *lien(n)e* ‘divoké víno, svlačec ap.’, které jde přes stfr. *lien*, *loien* ‘svazek, pouto, provaz’ k lat. *ligāmen* tv. od *ligāre* ‘vázat’. Srov. →liga, →aliance.

**líbat**, líbáňky, zlíbat, slíbat, zulíbat, olíbat, políbit, polibek. Jen č. Souvisí s psl. *l'ubiti* (r. *ljubít* ‘milovat’, viz →líbit se), podobný posun je v ř. *filēō* ‘miluji’ i ‘líbám’. Dále viz →libý.

**libeček** ‘léčivá bylina (též jako koření)’. Ze sthn. *lubistec*, případně střhn. *lūbestecke* (dnes *Liebstöckel*) a to přes střlat. *lubisticum*, *livisticum* z lat. *ligusticum*, vlastně ‘ligurská rostlina’. Lid. etym. (D2) přikloněno k →libý (Ma<sup>2</sup>).

**libela** ‘vodováha’. Z lat. *libella* tv., což je vlastně zdobnělina od *libra* ‘váha’. Srov. →libra, →ekvilibratika.

**liberální** ‘svobodomyšlný, snášenlivý’, liberál, liberalismus, liberalistický. Z lat. *liberalis* ‘týkající se svobodného člověka, šlechetný, štědrý’ od *liber* ‘svo-

bodný, volný'. Viz i →lid.

**líbezný.** Viz →libý.

**libido** 'pohlavní pud'. Z něm. *Libido*, jež

Freud převzal z lat. *libido* 'chuť, touha, chtíč'. Souvisí s lat. *libet* (viz →libý).

**líbit se**, líbivý, líbivost, zalíbit se, oblíbit si. Všesl. - slk. *l'úbīt*, p. *lubić*, r. *ljubīt*, s./ch. *ljúbiti*, stsl. *ljubiti*, vše 'milovat', v č. specifický význam a zvratnost. Dále viz →libý, srov. →slíbit.

**libo** (jak je libo), libovolný, libozvučný ap. Viz →libý.

**libový.** P.d. *lebawy*, *libowy*, r.d. *ljubá-vyj*, *ljúbóvyj* (kontaminací s kořenem, který je v →libý), s./ch. *libiv* 'masitý', stsl. *liběviti* 'dělat hubeným, oslabovat'. Původní význam adj. byl 'netučný (o mase)', východiskem všech odvozenin je psl. *\*libō* 'slabý, hubený', jež stejně jako lit. *láibas* 'hubený', *líebas* 'slabý, tenký', stangl. *lēf* 'slabý' vychází z ie. *\*leibho-* 'slabý'.

**libra** 'váhová a měnová jednotka', librový. Z lat. *libra* 'váha, jednotka váhy (původně okolo 300 g)'. Srov. →litr, →lira, →libela.

**libreto** 'text pro hudební či jiné dílo', libretista. Z it. *libretto*, vlastně 'knížekčka', což je zdrobnělina od *libro* 'kniha' z lat. *liber* 'kniha, svitek'. Srov. →exlibris.

**libý** kniž. 'milý, příjemný', libost, libovat si, líbezný. P. *luby*, r.d. *ljúbyj*, ch. *ljúb*, stsl. *ljubō*. Psl. *\*l'ubō* přesně odpovídá germ. protějškům - gót. *liufs*, stangl. *lēof*, sthn. *liob* (něm. *lieb*), dále je příbuzné lat. *libet* (stlat. *lubet*) 'líbí se, je libo', sti. *lubhyate* 'je dychtivý, žádostivý', vše z ie. *\*leubh-* (B2, A2). Srov. →líbat, →líbit se, →libido.

**líc** 'opak rubu', lícový, lícovat. Ze stejného základu jako →líc(e).

**líc(e)** 'tvář', líčko, lícíní, lícit, zalícit.

Všesl. - p. *lico*, r. *licó*, s./ch. *lice*, stsl. *lice*. Psl. *\*lice* se obvykle považuje za odvozeninu z *\*liko*, *\*likō* (3. palatalizace (B1)), jehož další příbuznost není jasná. Spojuje se se stpr. *laygnan* 'tvář', stír. *lecco* tv. (Ma<sup>2</sup>), dále s ř. *alínkios* 'podobný', nápadná je i blízkost germ. slov (gót. *leik* 'tělo', sthn. *lih* 'tělo, vnější vzhled', angl. *like* 'podobný'), jež ovšem musí být z *\*līg-* (A4). Všechna tato slova dohromady spojit nelze (tak HK). Je možné i spojení s →lít, význam by byl vlastně 'odlitek (podoby)', srov. lit. *lytis* 'podoba, vzhled' či →tvář od →tvořit. Srov. ještě →obličej, →lícit<sup>1</sup>, →licoměrný, →sličný, →políček.

**licence** 'oprávnění', licenční. Z lat. *licentia* 'volnost, vůle' od *licet* 'je dovoleno', což je zvláštní význam 3. os. sg. od *licēre* 'být na prodej' (viz →licitovat).

**licitovat** 'vydražovat', licitace, licitátor. Z lat. *licitārī* 'podávat (při dražbě), nabízet' od *licēre* 'být na prodej' (srov. →licence).

**licoměrný**, licoměrník. R. *licémér*, ch. *licemjer*, s. *licèmer*, stsl. *liceměro*, vše 'licoměrník'. Motivace složeniny (o níž se někdy soudí, že je to výtvar věrozvěsta Cyrila) není příliš jasná. Řada autorů se domnívá, že původně bylo *\*liceměno* 'kdo mění obličej' (viz →měnit), přesný protějšek je v lit. *veidmainys* tv. (Ma<sup>2</sup>), jiní se pokoušejí vyložit jako 'kdo měří (upravuje) obličej' (HK), 'kdo měří (soudí) podle obličeje' ap. Dále viz →líc(e) a →měřit.

**licousy.** Novější (u Jg nedoloženo), podle něm. *Backenbart* (*Backe* 'líce, tvář' a *Bart* 'vousy'). Asi tzv. haplologií, tj. vynecháním skupiny hlásek, z *\*lico-vousy* - skupina -*ovou-* je k takovému zkrácení v rychlejší řeči přímo předur-

čena.

**lícit<sup>1</sup>** ‘upravovat obličej; popisovat’, líčení, líčidlo, nalíčit, odlíčit, vylíčit, přelíčení. Viz →líce. Přenesený význam je starý; původně vlastně ‘dávat tvářnost něčemu’ (Ma<sup>2</sup> pod *líce*). Srov. →doličný.

**lícit<sup>2</sup>** ‘klást léčky’, políčit, nalíčit, léčka. Stč. *léceti*, ještě u Jg jen *líceti*, *léceti*, již od stč. však existoval i prez. *lěču*, *lěčeš*, odtud zřejmě -č- i do inf. Dl.st. *lěčas* tv., str. *lēcati* ‘rozcházet sítě’, stsl. *lēcati* ‘klást léčky’. Psl. *\*lěkati* (viz i →lekat<sup>1</sup>) souvisí s lit. *leĩkti* ‘ohýbat’, *lankũs* ‘ohebný’ z ie. *\*lenk-* ‘ohýbat’ (‘klást léčky’ = ‘ohýbat větvičky, natahovat oka ap.’). Viz i →luk.

**líciko.** Viz →líc(e).

**lid**, lidé, lidičky, lidský, zlidštit, odlidštit, polidštný, lidstvo, lidství, lidový, lidovost, zlidovět, lidnatý, zalidnit, vylidnit, přelidněný aj. Všesl. - p. *lud*, *ludzie*, r. *ljud*, *ljúdi*, s./ch. *ljúdi*, stsl. *lju-dije*. Psl. *\*ludb*, *l'udbje* (*\*l'udž* je asi až druhotné) má přesné protějšky v lit. *liáudis*, sthn. *liut* (něm. *Leute* ‘lidé’), stangl. *lěod*, stisl. *ljódr*. Další srovnání s lat. *liber* ‘svobodný’, ř. *eleútheros* tv. ukazuje, že ie. *\*leudh-* (A2, B2) znamenalo ‘(svobodní) lidé’ (v protikladu k otrokům). O dalších významových souvislostech tohoto důležitého sociálního termínu se jen spekuluje.

**lido** ‘pobřežní hráz’. Z it. *lido* tv. z lat. *litus* ‘mořský’ břeh, pobřeží’.

**lídr** ‘vůdčí osobnost; klub či závodník ve vedoucím postavení’. Z angl. *leader* tv. od *lead* ‘vést’.

**lifrovat** ob. expr. ‘dopravovat, expedovat’. Z něm. *liefern* ‘dodávat (zboží)’ z fr. *livrer* tv. (srov. →livrej) a to přes střlat. význam ‘posílat (prýč)’ z

lat. *liberāre* ‘uvolňovat, zprošťovat’, viz →liberální a →lid.

**liga** ‘spolek; sezonní sportovní soutěž’, ligový, ligista. Přes něm. *Liga* asi ze šp. *liga* od *ligar* ‘svázat, spojit’ z lat. *ligāre* ‘vázat’. Srov. →ligatura, →liána, →aliance.

**ligatura** ‘spojení dvou not stejné výšky; spřežka písmen’. Z lat. *ligātūra* tv. od *ligāre* ‘vázat’. Srov. →liga.

**lignit** ‘podřadné hnědé uhlí’. Uměle od lat. *lignum* ‘dřevo’ (struktura dřeva je na něm ještě patrná).

**líh**, lihový, lihovina, lihovinový. Vlastně ‘pospisovnělé’ *lejh* z něm.d. (zvláště dněm.) tvarů *Läuge*, *Laiche*, *Leich*, což jsou varianty spis. *Lauge* ‘louh’ (viz →louh) (Ma<sup>2</sup>, HK). Významový posun není zcela jasný.

**líhnout se**, líheň, vylíhnout se. Jen zsl. - hl. *lahnýc* (*so*), p.d. *lēgnác sie*. Psl. *\*lēgnōti* (*se*) je odvozeno od *\*lēgti* (*se*) (ch.d. *lěci*, sln. *lěči* ‘sedět na vejcích’), to pak je inovace psl. *\*legti* (viz →ležet) ve speciálním významu ‘rodit (se) (z vajec)’ (HK).

**lichometník** ‘lichotník, podlézavec’, lichometný. Nepříliš jasný útvar, asi kontaminací (D3) z *lichotník* a *lichoměrný* ‘pochlebný, neupřímný’ (Jg). To má velice blízko k →licoměrný, ale další podrobnosti nejasné. Jinak viz →lichý, →lichotit.

**lichotit**, lichotka, lichotivý, lichotný, lichotník, zalichotit, polichotit, vlichotit se. Takto jen č. (stp. *lichocić* ‘přivádět na mizinu’, r.d. *lichótít* ‘být špatně, nevolno’). Odvozeno od stč. *lichota* ‘klam, faleš, úskok’, jež patří k →lichý (HK).

**lichva** ‘půjčování peněz za nepřiměřený úrok’, lichvář(ka), lichvářský, lichvář-

ství. Všesl. - p. *lichwa*, r. *lichvá*, ch.d. *li□hva*, stsl. *lichva*. Psl. *\*lichva* má dva dobře možné výklady - převzetí z gót. *\*leihwa*, které se rekonstruuje na základě slovesa *leihwan* 'půjčovat' (něm. *leihen* tv.) (HK), nebo domácí odvozenina od psl. *\*lichō* 'přílišný, nadměrný' (Ma<sup>2</sup>) (viz →lichý).

**lichý**, lichoběžník, lichokopytník. Stč. *lichý* 'podvodný, zlý, prázdný' (viz i →lichotit). Všesl. - p. *lichy* 'špatný, ničemný', str. *lichoj* 'přílišný, zlý', r. *lichój* 'smělý, obratný', ch. *lih* 'nepárový', stsl. *lichō* 'nadměrný, hojný'. Psl. *\*lichō* se obvykle vyvozuje z ie. *\*leik<sup>h</sup>-so-* 'nadměrný, zbývající' (A3, A8, B2) a spojuje se s lit. *likti* 'nechávat, zbývat', gót. *leihwan* 'půjčovat' (něm. *leihen* tv.), lat. *linquere* 'zanechat', ř. *leipō* 'nechávám', vše z ie. *\*leik<sup>h</sup>-* 'nechávat, zbývat'. Velký významový rozptyl ve slov. jazycích vede některé autory k úvahám o homonymním *\*lichō<sup>2</sup>* 'zlý, špatný' souvisejícím s lit. *lėsas* 'hubený' (Ma<sup>2</sup>, HK). Tento předpoklad není nutný - přebytnost, lichost byla vždy považována za něco podivného, špatného, srov. angl. *odd* 'lichý' i 'divný'. Srov. →lišit (se), →příliš.

**liják**. Viz →lít.

**likér** 'slazená lihovina s přísadami', likérový. Přes něm. *Likör* z fr. *liqueur*, původně vlastně 'tekutina, (vinný) mok', z lat. *liquor* tv. od *liquēre* 'být čistý, průhledný'. Srov. →likvidovat.

**liknavý**, liknavost. Stč. *liknovati se* 'zdráhat se, váhat, štítit se, vyhýbat se'. Jen č., málo jasné. Snad může jít o starý útvar z ie. *\*leik<sup>h</sup>-* (viz →lichý) (HK).

**likvidovat** 'vyřizovat, odstraňovat', li-

kvidace, likvidační, likvidátor. Z it. *liquidare* 'dát do pořádku, objasnit' z pozdnělat. *liquidāre* 'zkapalnit, zprůhlednit' od lat. *liquidus* 'tekutý, plynný, jasný, čistý'. Srov. →likér.

**lila** 'fialový'. Přes něm. *lila* z fr. *lilas* (dříve *lilac*) 'šeřík, šeříkový' z ar. *lilāk* tv. a to přes per. ze sti. *ni□la-* '(tmavě) modrý'. Srov. →anilin.

**lilek** 'bylina příbuzná bramboru'. Stč. *l'ulek*. Přes střhn. *lullich*, *lulch* z lat. *lōlium*, jež označovalo různé užitkové, ale i jedovaté byliny (viz i →rulík) (Ma<sup>2</sup>).

**lilie**, liliový. Z lat. *lilium* (pl. *lilia*) a to z ř. *leirion* tv., jež pochází z egypt. či jiného starého jazyka té oblasti.

**lilipután** 'trpaslík', liliputánský. Z angl. *Lilliput*, což je jméno země trpaslíků ve slavném románu angl. spisovatele J. Swifta *Gulliverovy cesty* (18. st.).

**límeč**, límeček, límcový. Stč. *lémeč* od →lem.

**limit** 'stanovená hranice, mez výkonu', limita, limitní, limitovat. Z fr. *limite* (ve sportovním významu z angl. *limit*) z lat. *līmes* (gen. *līmitis*) 'mez, hranice'. Srov. →eliminovat.

**limonáda**, limonádový. Přes něm. *Limonade* z fr. *limonade* tv. od *limon* 'citron' z it. *limone* a to asi ar. prostřednictvím z per. *limūn* tv.

**limuzína** 'větší čtyřveřové osobní auto'. Z fr. *limousine* tv., původně 'velký kabát z hrubé vlny', podle fr. kraje *Limousin* (okolo města Limoges). Pojmenování tohoto kabátu, který nosili povozníci, přeneseno na uzavřený vůz.

**lín** 'druh ryby podobné kapru'. R. *lin'*, s./ch. *li□nj*, *linj*. Psl. *\*linb* souvisí s *\*lin'ati* (→línat) - podle sliznatých buněk na povrchu této ryby, které se na

suchu odlupují (Ma<sup>2</sup>).

**línat** ‘ztrácet srst’. P. *linieć*, r. *linját*, s./ch. *linjati se*. Psl. *\*lin’ati* (*se*) asi souvisí s lat. *linere* ‘mazat, potírat’, ř. *alıñnō* tv., sti. *lıñyati* ‘tiskne se, přiléhá’ z ie. *\*lei-* ‘slizký; hladit, mazat’ - při línání jako by se srst hladce stírala. Srov. →lín.

**lingvistika** ‘jazykověda’, lingvistický, lingvista. Utvořeno v 18. st. od lat. *lingua* ‘jazyk’ (viz →jazyk).

**linie** ‘čára, směr’, lineární. Přes něm. *Linie* z lat. *līnea* ‘čára, provázek, lňená nit’ od *līnum* ‘len, nit’. Srov. →lajna, →linka, →len.

**linka**, linkovat, nalinkovat. Odvozeno od →linie, s některými speciálními významy - ‘spoj, vedení’ a ‘zařízení uspořádané podle sledu pracovního postupu’ (*kuchyňská, montážní linka*).

**lino(leum)**, linoleový. Utvořeno Angličanem Waltonem (1863) z lat. *līnum* ‘len’ a *oleum* ‘olej’ (viz →len, →olej), protože se napouštělo lňeným olejem.

**linout se**. P.st. *linác* ‘(vy)chrstnout, vyhlít se’, r.d. *līnut* ‘vyhlít’, s./ch. *līnuti* ‘(jednou) nalít, vlít ap.’. Psl. *\*linōti* je stará odvozenina od *\*liti* (viz →lít).

**líný**, lenost, lenivý, lenivět, zlenivět, lenoch, lenošit. Stč. *léný*, *léní*, p. *leniwy*, r. *leniwyj* (r.d. *lennój*), ch. *lījēn*, s. *lēn*, stsl. *lēnō*. Psl. *\*lēnō* se spojuje především s lit. *lēnas* ‘klidný, pomalý’, lat. *lēnis* ‘pomalý, mírný’ z ie. *\*lē-no-* ‘pomalý, klidný’, s jiným rozšířením sem patří lit. *lē̃tas* ‘mírný, krotký’, *lēisti* ‘nechávat’, gót. *lētan* tv. (něm. *lassen*, angl. *let* tv.), *lats* ‘líný’, lat. *lassus* ‘ochablý, unavený’, ř. *lēdēō* ‘jsem unavený, líný’, vše k ie. *\*lē(i)-* ‘polevovat, nechávat’.

**lípa**, lipový. Všesl. - p. *lipa*, r. *lípa*, s./ch.

*līpa*. Psl. *\*lipa* má jasné protějšky jen v balt. - lit. *līepa*, lot. *liēpa*, stpr. *lipe*. Dále se spojuje s ie. *\*leip-* (viz →lepit) - motivací by mohlo být lepkavé lýko, které se využívalo při výrobě obuvi, mošen ap.

**lipan** ‘druh ryby’. P. *lipień*, r.d. *lipen’*, s. *līpen*. Psl. *\*lipanō*/*\*lipenō*/*\*lipenō* aj. není etymologicky příliš jasné. Možná od *\*lipa* (→lípa), je však pravda, že lípa voní dost jinak než mateřídouška, s níž bývá vůně čerstvého lipana srovnávána - srov. stč. *květovoň* i lat. název *Thymallus*, který vychází z lat. pojmenování mateřídoušky (srov. →tymián) (Ma<sup>2</sup>).

**lípat**, lípnout, přilípnout, odlípnout, nalípat. Viz →lepit.

**lipidy** ‘skupina látek odvozená od vyšších mastných kyselin’. Uměle od ř. *lipos* ‘tuk, olej’.

**lira** ‘italská peněžní jednotka’. It. *lira* z lat. *lībra* (viz →libra).

**lis**, lisovat, lisovací, slisovat, prolisovat, vylišovat, výlisek. Stč. i *lisicē*. Totožné se stp. *lis*, *lišica*, r. *lišica*, stsl. *lišo*, vše ‘liška’ (viz →liška), přeneseno na základě představy, že přístroj tiskne, tlačí něco jako liška kořist. Jen č.

**lísat se**, lísavý, úlisný. Jen č. Vzhledem k r.d. *lisít*, sln. *līsiti* ‘lichotit, lstivě jednat’ asi vše odvozeno od psl. *\*lišo*, *\*liša* (viz →liška), vlastně ‘chovat se jako liška’ (liška byla již odedávna symbolem prohanosti a lstivosti) (HK).

**líška<sup>1</sup>** ‘vysoký keř dávající oříšky’, lískový, lískovka. Stč. *léska*, p. *leszczyna*, r. *leščina*, ch. *lijéska*, s. *léska*. Psl. *\*léska* nemá jednoznačný výklad. Často se spojuje s *\*lēso* (→les) s možným výkladem (‘užitkový’ keř rostoucí v lese’ (někteří však naopak vyvozují

název lesa od názvu keře, HK). Jiný výklad spojuje s ir. *flesc* ‘prut’, sti. *bleška* ‘lovecké oko’ a vychází z ie. *\*ulois-k-* od *\*uel-* ‘kroutit, vinout’. Srov. →líška<sup>2</sup>, →podléška.

**líška<sup>2</sup>** ‘nízká bedýnka z latí’. Zdrobnělina ze stč. *léša* ‘deska z proutí nebo latí s okrajem ap.’, stp. *lasa*, str. *lēsa*, s./ch. *ljēsa* tv. Psl. *\*lēsa* asi souvisí s *\*lēška* (→líška<sup>1</sup>) (k pletení podobných věcí se používalo lískového proutí).

**list**, lístek, lísteček, listový, listovní, listkový, listnatý, listnáč, listina, listinný. Všesl. - p., r. *list*, s./ch. *list*, stsl. *listō*. Psl. *\*listō* zřejmě nějak souvisí s lit. *laiškas* tv., i když jednotnou výchozí podobu nelze stanovit. Asi tvořeno různými formanty od ie. *lei-* ‘klíčit, vyháňet listy’.

**lišaj** ‘druh nočního motýla’. Převzato Jungmannem ze slk. Etymologicky totožné s →lišej, obojí od *\*lichō* ‘špatný, zlý’ (viz →lichý) - noční motýli (zvláště *lišaj smrtihlav*) působili jako zlověstná znamení (Ma<sup>2</sup>).

**lišej** ‘zánětlivé onemocnění kůže’, lišejník. P. *liszaj*, r. *lišáj*, s./ch. *l[š]āj*. Psl. *\*lišajō* (C1) je nejspíš odvozeno od *\*lichō* ‘špatný, zlý’ (→lichý), i když často se poukazuje i na podobné ř. *leichēn* ‘lišej’ (Ma<sup>2</sup>, HK). Název *lišejník* podle podoby s kožním lišejem.

**lišit** (se), odlišit, odlišný, rozlišit. Dříve i ‘zbavovat, činit lichým ap.’. Od *\*lichō* (→lichý), v č. s významovým posunem ‘stát se lichým’ → ‘být jiný, rozdílný’ (nezvratné *lišit* by pak bylo druhotné).

**líška**, lištička, liščí, lišák. Takto jen zsl. (slk. *liška*, luž. *liška*, p.st. *liszka*), způsob odvození od psl. *\*liša*, *\*lišō* se vykládá různě (možná tabuové přiklonění k *\*lichō*, viz →lichý, →lišaj).

P. *lis*, r. *lis*, *lišá*, *lišíca*, s./ch. *lišica*, stsl. *lišō*. Psl. *\*lišō* aj. nemá jistou etymologii. Obvykle se spojuje s lit. *lāpė*, lot. *lapsa*, ir. *lois(e)*, lat. *vulpēs*, ř. *alp̃p̃ex*, arm. *atuēs* tv., sti. *lopāša* ‘druh šakala’. Dále nejasné, všeobecně se uznává, že značná rozkolísanost ie. názvu lišky byla způsobena tabu (D4). Název houby je podle barvy. Viz i →lis.

**lišta**, lištový, lištovat, olištovat. Ze střhn. *līste* (něm. *Leiste*), mimo germ. bez spolehlivých paralel.

**lít**, liják, lijavec, polít, polévat, polévka, nalít, nálev, odlít, odlitek, odliv, odlivka, zalít, záliv, zálivka, přilít, přiliv, přelít, přeliv, slít, slitina, slévač, slévárna, slivky, vylít, výlevka, rozlít, prolít aj. Všesl. - p. *lać*, r. *lit*’, s./ch. *l[ti]*, stsl. *lijati*. Psl. *\*liti*, *\*ljati* má nejbliže k lit. *lieti* tv., *lýti* ‘pršet’, dále je asi příbuzné sthn. *lith* ‘ovocné víno’, wal. *lli* ‘záplava, moře’, lat. *litus* ‘břeh’, sti. *vi-lināti* ‘roztéká se’, vše z ie. *\*lei-* ‘lít, téci’. Srov. →linout se, →litina, →lívavec.

**litanie** ‘druh modlitby’. Z pozdnělat. *litania* a to z ř. *litaneia* ‘prosba’ od *litaneuō* ‘(úpěnlivě) prosím’.

**litera** ‘písmeno’. Viz →literatura.

**literatura**, literární, literát, litera. Z lat. *litterātūra* ‘písemnictví’ od *littera* ‘písmeno’. Srov. →aliterace, →beletrie.

**lítice**. Viz →lítý.

**litina** ‘slitina železa s uhlíkem, vhodná k lití do formy’. Od →lít.

**lító**. Viz →litovat.

**litografie** ‘technika tisku z kamene, kamenotisk’, litografický. Uměle (kolem r. 1800) z ř. *lithos* ‘kámen’ a →grafie.

**litovat**, lítost, lítostivý, líto, slitovat se, slitovný, zalitovat, politovat. V tomto významu jen zsl. (slk. *l'utovať*, p. *li-*

*tować, lutować*), r. *ljutovát* 'naopak znamená 'být lýtý, dělat zvěřstva', stsl. *ljutostb* 'krutost, drsnost' (viz →lýtý). Přechod k opačnému významu není zcela jasný - snad tabuová antifrása (D4), nebo možná spíš přes konstrukce typu *je mi líto*, původně asi 'je mi krutě, bolestně'.

**litř**, litrový. Přes něm. *Liter* z fr. *litre* a to z ř. *litra* 'libra' (srov. →libra). Jako jednotka duté míry od konce 18. st. (Francie).

**liturgie** 'bohoslužba', liturgický. Z církevně lat. *liturgia* a to z ř. *leitourgia* tv., vlastně 'služba lidu (obci)', z ř. *leitós* 'prostý, lidový' od *leōs, lāōs* 'lid' a odvozeniny od *érgon* 'práce'. Srov. →chirurg, →demiurg, →energie, →orgie.

**lýtý**, lítice, rozlítit se, rozlícený. P.st. *lutý*, r. *ljútyj*, s./ch. *ljút*, stsl. *ljutō*. Psl. *\*ljutō* nemá přesvědčivou etymologii. Starší výklady je spojovaly s wal. *llid* 'hněv', dnes někteří hledají východisko v ie. *\*leu-* 'odřezávat, oddělovat' (srov. ř. *lȳō* 'odlučuji', *laion* 'srp') s předpokládaným významovým posunem 'ostrý, příkrý' > 'divoký, zlý'.

**lívaneč**, lívaneček, lívanečník. Od →lít, vlastně 'moučník z litého těsta'.

**livřej** 'stejnokroj šlechtických sluhů, hotelového personálu ap.'. Přes něm. *Livree* (dříve i *Livreī, Liverēi*) z fr. *livrée* tv., vlastně 'oděv dodaný od pána', od *livrer* 'dodávat' (viz →lifrovat).

**lízat**, líznout (si), lízátko, liz, vylízat, olízat, olíznout (se), slíznout. Všesl. - p. *lizać*, r. *lízát*, s./ch. *lízati*, stsl. *līzati*. Psl. *\*līzati* je příbuzné s lit. *liēžti*, sthn. *lecchōn* (něm. *lecken*), stangl. *liccian* (angl. *lick*) tv., stir. *ligim* 'lízu',

lat. *lingere* 'lízat', ř. *leíchō* 'lížu', arm. *lizum* tv., sti. *lédhi, lihati* 'líže', vše z ie. *\*leigh-* tv. (A1, A2, A4, B2). Srov. →polízanice.

**lkát** kníž., lkavý, zalkat. Jen č., asi onom. původu. Psl. *\*lōkati*, zdložený kořen *-lyk-* (B5) je v →polykat, →vzlykat, *zalykat se*. Souvisí asi i s →lokat. Podobné útvary jsou v něm. *schluchzen* 'vzlykat, štkát', *schlucken* 'polykat, škytat', ř. *lȳzō* 'vzlykám' (Ma<sup>2</sup>, HK).

**lnout**, přilnout, přilnavý, prolnout, prolínat, vzlínat. R. *l'nut'* tv. Psl. *\*lbnōti* se vysvětluje z *\*lbnōti* (A9), jež souvisí s *\*lēpiti* (→lepit), srov. i →lpět (A6).

**loajální** 'oddaný vládě, respektující zájmy nadřazených institucí ap.', loajalita. Z fr. *loyal* 'zákonný' od *loi* 'zákon' z lat. *lēx* (gen. *lēgis*) tv. Srov. →legální, →legislativa.

**lob** 'zahrání míče obloukem přes soupeře (v tenise, odbíjené ap.)'. Z angl. *lob* tv., asi onom. původu.

**lobby** 'nátlaková skupina prosazující zákulisními machinacemi své zájmy', lobbovat, lobbismus. Z angl. *lobby*, původně 'předsín, chodba, kuloáry', a to ze střlat. *lobium, lobia* 'přístřešek před vchodem' z germ. *\*laubjō* tv. (viz →loubí). Dnešní význam se vyvinul v am.-angl. Srov. →lůže, →lodžie.

**lod'**, loďka, lodička, loďstvo, lodní, lodník, lodnický, loďař, loďnice. Stč. *lodí, lodie*. Všesl. - p. *lódz*, r.d. *lad'já*, s./ch. *lādja*, stsl. *ladii, aldii*. Psl. *\*oldvji/\*oldvja* (B8, B9) je příbuzné s lit. *aldijà, eldijà* 'člun (vydlabaný z kmene)', dán. *olde* 'velké necky vydlabané z jednoho kmene', stangl. *aldot, aldaht* 'necky', *ealdoP* 'koryto' a snad i s toch. B *olyi* 'lod', vše z ie. *\*oldh-*



‘nádobu vydlabaná z jednoho kmene’,  
odtud pak bsl. ‘loď, člun’ (Ma<sup>2</sup>).

**lodyha** ‘nedřevnatý listnatý stonek bylín’, lodyhový, lodyžní. Přejato (Presl) z p. *lodyga* tv.; r. *lodyga* i ukr. *lodyha* znamená ‘kotník’. Málo jasné, někdy se spojuje s →loď, jediným spojujícím rysem by ovšem byla ‘dutost’ (Ma<sup>2</sup>).

**lodžie** ‘krytý nevyčínající balkon; sňh se sloupovým přiléhající k budově’. Z it. *loggia* a to z germ. \**laubjō* ‘přístřešek porostlý listovým ap.’ (viz →loubí). Srov. →lóže, →lobby.

**-log** (ve složeninách) ‘vědec (v příslušném oboru)’. Z ř. *-lógos*, což je ve složeninách činitelské jméno k *légō* ‘sbírám, čtu, mluvím’. Srov. →logie i →logika, →logopedie, →dialog, →prolog aj.

**logaritmus** ‘exponent, jímž je nutno umocnit základ, abychom dostali dané číslo’, logaritmický, logaritmovat. Utvořeno skotským matematikem Napierem (1614) z ř. *lógos* ‘počet, slovo’ a *arithmós* ‘číslo, počet’, vlastně tedy ‘číslo počtu’.

**-logie** (ve složeninách) ‘věda’. Z ř. *-logía*, jež ve složeninách znamená dějové jméno k *légō* (viz →log). Srov. →biologie, →etymologie, →astrologie ap., dále i →analogie, →trilogie.

**logika** ‘věda o zákonech správného usuzování’, logický, logičnost, logik. Přes lat. *logica* z ř. *logikē* (*téchne*) tv. od *logikós* ‘rozumový, rozumný, logický’ od *lógos* ‘rozum, slovo, mysl, počet aj.’. Srov. →log, →logie, →logopedie.

**logo** ‘emblém firmy’. Z angl. *logo*, což je zkráceno z *logotype* tv., původně ‘slitek dvou písmen’, z *logo-* od ř. *lógos* ‘slovo, výraz aj.’ (srov. →logopedie, →logika, →log) a *type* (viz →typ).

**logopedie** ‘náprava vad řeči a výslov-

nosti’, logoped, logopedický. Uměle z ř. *lógos* ‘slovo, řeč, výraz aj.’ (srov. →logika, →logo, →log) a *paideiā* ‘výchova, vyučování’ (srov. →pedagog, →pediatr).

**lógr** ‘kávová sedlina’. Z něm. *Lager* ‘ležení, ložisko’ (či *Ablagerung* ‘sedlina, usazenina’) od *liegen* ‘ležet’ (viz →ležet, srov. →lágr).

**loch** slang. ‘vězení’. Z něm. *Loch* ‘díra, doupe’, již od sthn. i ve významu ‘vězení’. Souvisí s angl. *lock* ‘zámek, uzávěr’. Srov. →lokna.

**lochtat.** Viz →lechtat.

**lokace** ‘umístění’. Z lat. *locatiō* od *locāre* ‘umístit’ od *locus* ‘místo’. Srov. →lokální, →dislokace.

**loka** ‘sluha, přísluhovač’, lokajský. Přes něm. *Lakai* z fr. *laquais* tv. a to asi přes šp. (*a*)*lacayo* ze střř. *oulákēs* z tur. *ulak* ‘pěší posel’.

**lokál<sup>1</sup>** ‘hostinská místnost’. Z něm. *Lokal* tv. a to z fr. *local* ‘místnost’, což je zpodstatnělé adj. *local* ‘místní’ (viz →lokální).

**lokál<sup>2</sup>** ‘šestý pád’, lokálový. Z něm. *Lokal*, *Lokalis*, jež bylo utvořeno něm. gramatiky 19. st. k lat. (*cāsus*) *locālis* ‘místní (pád)’ (viz →lokální). Vedle toho též *lokativ* podle ostatních názvů pádů (srov. →genitiv, →dativ ap.).

**lokální** ‘místní’, lokálka, lokalizovat, lokalizace, lokalita. Přes něm. *lokal* a fr. *local* z lat. *locālis* tv. od *locus* ‘místo’. Srov. →lokace, →lokál<sup>1</sup>, →lokál<sup>2</sup>.

**lokat**, loknout si, lok, nalokat se. Slk. *lokať*, *logať*, r. *lakát*, s./ch. *lòkati*. Psl. \**lokati* souvisí s lit. *làkti* ‘lízat, chlemtat’, arm. *lakem* ‘lížu’, východiskem je ie. onom. základ \**lak-*. Možná souvisí i s →lkát, →polykat ap.

**loket**, loketní. Všesl. - p. *tokiéc*, r. *ló-*

*kot'*, s./ch. *lākat*, stsl. *lakъtvъ*. Psl. *\*ol-kъtvъ* (B8, B6) má nejbližší příbuzné v lit. *úolektis*, lot. *uōlektis*, stpr. *woaltis* tv., stejný základ, ie. *ol-(e)k-*, je i v arm. *olok<sup>c</sup>* 'holeň'. Dále je příbuzné gót. *aleina* 'loket', něm. *Elle*, wal. *elin*, lat. *ulna*, ř. *ōlénē* tv., vše od ie. *\*el-*, *\*ol-* (A6) 'ohýbat' (srov. i lot. *elks* 'ohbí, úhel', stir. *uilenn* 'úhel' aj.).

**lokna** 'pramen vlasů na konci stočený'. Z něm. *Locke* tv. a to z ie. *\*leug-* 'ohýbat'. Souvisí s *→loch*.

**lokomotiva**, lokomotivní. Z angl. *locomotive* (*steam engine*) 'z místa se pohybující (parní stroj)', jež vychází z nlat. *locomotivus* utvořeného z lat. *locus* 'místo' (srov. *→lokální*) a pozdnělat. *mōtīvus* 'hybný' (viz *→motiv*). Srov. i pozdnělat. *locō mōtīva* 'pohybující se z místa na místo'.

**loktuše** zast. 'velký šátek, plachetka'. Již stč. *loktušē*, původně však zřejmě *\*loktuch*. Přejato z něm., asi ze střhn. *\*lachentuch* z *lachen* 'plachta, prostěradlo' a *tuch* 'látka, tkanina' (Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. *→lajntuch*.

**lomcovat**, zalomcovat. Odvozeno od *→lomit*, které mělo ve stč. i význam 'trást něčím'.

**lomikámen** 'luční bylina s bílými květy'. Kalk (doslovný překlad) lat. *Saxifraga* ze *saxum* 'kámen, balvan' a *frangere* 'lámat' (srov. i něm. *Steinbrech* tv.). Nazvána tak nikoli proto, že roste na skále (HL), ale proto, že její cibulek bylo v lidovém lékařství užíváno k rozpouštění močových kamenů.

**lomit**, lomený, lom, lomenice, lomítko, lomivý, lomný, zlomit, zlom, zlomek, zlomkový, ulomit, úlomek, přelomit, přelom, prolomit, průlom, nalomit, odlomit, rozlomit, podlomit. Všesl. - p.

*lomić*, r. *lomīt'*, s./ch. *lòmiti*, stsl. *lo-miti*. Psl. *\*lomiti* se spojuje s lit. *lìmti* 'lámat se', stpr. *limtwey* 'lámat', stisl. *lemia* 'rozbíjet', stangl. *lemian* 'ochromit, zkrotit', něm. *lahm* 'chromý' z ie. *\*lem-* 'lámat (se)' (A6). Srov. *→lámat*, *→lomcovat*, *→lomožit*, *→lem*, *→lomi-kámen*.

**lomožit**, lomož. Stč. *lomožiti* 'lomcovat, lámat, trhat, trápit'. Odvozeno od *→lomit*. Na stč. a pozdějších dokladech (Jg) lze sledovat vývoj významu 'lámat, lomcovat' → 'vydávát lámavý zvuk, potýkat se' → 'hlučet, hřmotit'. Expr. přistavení *h-* (*hlomožit*) snad podle uvedených synonymních slov, srov. i *→hmoždit se*.

**loni**, loňský. Všesl. - p.d. *łoni*, r.d. *lóni*, *laní* aj., ch. *lání*, s. *láne*, stsl. *lani*. Psl. *\*olni* (B8) se vyvozuje z ie. *\*ol-nei*, lok. od *\*ol-no-*, které se hledá i v stlat. *ollī* 'tehdy', *ollus* 'onen' (z toho je změnou lat. *ille* a z toho členy v románských jazycích). Základem je ie. zájmenný kořen *\*al-/ol-* ukazující na něco časově či prostorově vzdálenějšího.

**looping** 'letecký přemet'. Z angl. *looping* tv. od slovesa (*to*) *loop* 'udělat smyčku, kroužit' od *loop* 'smyčka, klička, zákrut'.

**lopata**, lopatka, lopatička, lopatový, lopatkový. Všesl. - p. *łopata*, r. *lopáta*, s./ch. *lòpata*, stsl. *lopata*. Psl. *\*lopata* má nejbližší k lit. *lòpeta* tv., stpr. *lopto* 'rýč'. Je to asi odvozenina od nedoloženého *\*lopə*, jež odpovídá lit. *lāpas* 'list', tedy vlastně 'nástroj podobný listu'. Východiskem je ie. *\*lēp-*, *\*lōp-*, *\*lōp-* 'něco plochého', s nímž lze spojit i r. *łapa* 'tlapa', lit. *lòpa* (pokud nejsou onom. původu, srov. *→lapat*), gót. *lofa* 'dlaň', sthn. *lappo* 'dlaň, lopatka vesla'

(HK).

**lopotit (se)** ‘těžce, namáhavě pracovat’, lopota, lopotný. Takto jen č. a slk., jinak ukr. *lopotity* ‘plácát, mluvit nejasně’, r.d. *lop(o)tít’sja* ‘rvát se, těžce se někam dostávat’, s./ch. *lòptiti* ‘tryskat, kapat’, stsl. *lopotivъ* ‘mumlavý’. Psl. *\*lopotiti* je sloveso onom. původu (srov. →leptat), označující různé pleskavé zvuky. V č. došlo k splývání s podobným onom. základem *klop-* (viz →klopotit se) a k vytvoření zvláštního významu.

**lopuch** ‘bylina s velkými listy’, lopuchový. Všesl. - p. *łopuch*, r. *łopúch*, s./ch. *łòpuch*. Psl. *\*lopuchъ* je asi odvozenina od nedoloženého psl. *\*lopъ*, jež odpovídá lit. *lāpas* ‘list’ (dále viz →lopata).

**lord** ‘příslušník angl. šlechty’. Z angl. *lord* tv. a to ze stangl. *hlāford*, *hlāfweard* ‘hospodář’, doslova ‘strážce chleba’, z *hlāf* ‘chléb’ (viz →chléb a →lady) a *-weard* ‘strážce’ (srov. →stevard).

**lori**<sup>1</sup> ‘druh indické poloopice’. Přes fr. z niz. *loer*, původně ‘klaun’ (pro její směšný vzhled).

**lori**<sup>2</sup> ‘druh australského papouška’. Z angl. *lori* a to z malajského *nori*.

**lorňon** ‘bryle s rukojetí’. Z fr. *lorgnon* od *lorgner* ‘pošilhávat, dívat se po očku’ z frk. *\*lurni* ‘číhat’.

**los**<sup>1</sup> ‘savec příbuzný jelenu’, losí. Všesl. (kromě luž.) - p. *łóś*, r. *los*, s./ch. *łós* (jsl. tvary jsou asi z r.). Psl. *\*olsъ* (B8) souvisí s ním. *Elch*, angl. *elk*, lat. *alcēs* (možná z germ.) tv., sti. *ṛṣa-* ‘samec antilopy’, vše z ie. *\*elk-*, *\*olk-* (A1, A6), stejný kořen je i v →jelen a →laň.

**los**<sup>2</sup> ‘prostředek k náhodnému rozhodnutí něčeho; poukázka loterie’, losovat,

slosovat, vylosovat, rozlosovat. Z něm. *Los* tv. (gót. *hlauts*, angl. *lot* tv.), jehož další původ není zcela jasný. Srov. →loterie.

**losos**, lososí, lososový. P. *łosoś*, r. *losós*, s./ch. *łòsos* (z r., losos se totiž vyskytuje jen v sev. mořích a řekách do nich ústících). Psl. *\*lososъ* je příbuzné s lit. *lāšis*, lot. *lasis*, něm. *Lachs*, stisl. *lax* tv. i toch. B *laks* ‘ryba’ (z toho se někdy usuzuje, že původní sídla Tocharů sou sedila s kmeny bsl. a germ.), příbuzné však je asi i oset. *læsæg* tv. Východiskem je ie. *\*lak-* ‘losos’ (A1), jehož další výklad je sporný.

**loterie**, loterijní. Z něm. *Lotterie* a to asi z niz. *loterij* (16. st.) od *lot* (viz →los<sup>2</sup>) (Ma<sup>2</sup>).

**loto**, lotynka. Přes něm. *Lotto* z it. *lotto* a to od stfr. *lot* z frk. *\*(h)lot* (viz →los<sup>2</sup>, srov. →loterie).

**lotos** ‘tropický druh leknínu’, lotosový. Z ř. *lōtós*, což je středomořské slovo nejistého původu.

**lotr**, lotrovský, lotrovina, zlotřilý, zlotřilec. Z něm. *Lotter(bube)* tv. ze střhn. *lot(t)er* ‘nevázaný chlapík, budižkničemu’ od *loter* ‘lehkomyslný, nevázaný’ (k *Bube* viz →bába).

**loubí** ‘zahradní stavba porostlá rostlinami, besídka’, podloubí. Ze střhn. *loubē* (dnes *Laube*) tv., také ‘podloubí’, původně ‘přístřešek tvořený větvemi a listovím’, od sthn. *loub* ‘listoví’ (srov. něm. *Laub* tv., angl. *leaf* ‘list’). Srov. i →lobby.

**louč** ‘pochodeň’. Stč. *lúč* tv., slk. *lúč* ‘paprsek’ r. *luč*, s./ch. *lúča* tv., *lúč* ‘louč’, stsl. *luča* ‘paprsek’. Psl. *\*lučъ*/*\*luča* je odvozeno -i-ovou příp. od ie. kořene *\*leuk-*/*\*louk-* ‘svítit, zářit’ (B1, B2, A6), který je dále v stpr. *luckis*

‘poleno’, něm. *Licht* ‘světlo’, angl. *light*, lat. *lūx* tv., *lūcēre* ‘svítit’, stir. *lóch* ‘světlý’, ř. *leukós* ‘bílý’, sti. *ročate* ‘svítí’. Srov. →luna, →lucerna, →leukémie.

**loučit (se)**, loučení, sloučit, vyloučit, výluka, odloučit, odluka, rozloučit, rozlučka. Všesl. - p. *lqczyć* (*się*), r.d. *lucit* (*sja*), s./ch. *luciti* (*se*), stsl. *lqčiti* (*se*). Psl. *\*lqčiti* (*se*) znamenalo asi původně ‘ohýbat (se)’ (Jg), spojením s předponami pak vznikly významy ‘spojovat’ a ‘oddělovat’, které pak pronikly i k slovesu bez předp. Příbuzné je lit. *lankóti* ‘ohýbat’ i *lankýti* ‘navštěvovat’, vlastně ‘zahýbat k někomu’ (Ma<sup>2</sup>), od ie. *\*lenk-* ‘ohýbat’ (A6, B1, B7). Srov. →luk, →lícit<sup>2</sup>.

**loudat se**, louda, loudavý, přiloudat se. Jen č., málo jasné. Vzhledem k msl. *lundat se* a han. *londat se* tv. (Ma<sup>2</sup>) by snad mohlo jít o expr. obměnu *landat* (*se*) ‘toulat se, loudat se’ z něm. *landern* ‘toulat se’ (srov. i významy u Jg).

**loudit**, loudil, loudivý, odloudit, vyloudit, vloudit se, obluzovat, podloudný, přelud. Stč. *luiditi* i ‘klamat, mámit’, p. *ludzić*, r.d. *ludít* tv., s./ch. *luiditi* se ‘bláznit’. Psl. *\*luditi* se spojuje s lit. *liūdnas* ‘smutný’, gót. *liuts* ‘pokrytecký’, *liutai* (pl.) ‘kejklíři’, stangl. *lot* ‘podvod’, vše od ie. *\*leud-* snad s původním významem ‘hrbit se’. Lákavé spojení s lat. *ludere* ‘hrát si, žertovat, klamat’ neobstojí hláskoslovně - lat. *ū* je zřejmě z *oi* (stlat. *loidos* ‘hra’).

**louh**, louhovitý, louhovat, vylouhovat. Stč. *lúh*. Ze sthn. *louga* či střhn. *louge* tv., jež souvisí s lat. *lavāre* ‘mýt’. Srov. →láh.

**louka**, luka, luční, lučina, lučinatý.

Všesl. - p. *lqka*, r. *luká* ‘záhyb (řeky)’, s./ch. *luka* ‘přístav, travnatá plocha u řeky’, stsl. *lqka* ‘záliv, bažina’. Psl. *\*lqka* vychází stejně jako lit. *lankà* ‘niva, údolí řeky’ z ie. *\*lenk-* ‘ohýbat’ (A6, B7). Vývoj významu byl ‘ohyb (řeky)’ → ‘travnaté místo v ohybu řeky’ → ‘travnaté místo vůbec’. Srov. →proláklna, →luk i →luh.

**loukoť** ‘část dřevěného kola vozu’. Stč. a slk. *lúkoť*. Psl. *\*lqkotb* je odvozeno od ie. *\*lenk-* ‘ohýbat’ (je to zahnuté dřevo). Dále viz →luk, →oblouk.

**loupat**, loupák, loupavý, oloupat, sloupnout, slupka, odloupnout, rozloupnout, vylopnout, výlupek. Všesl. - p. *lupác*, *lupíc*, r. *lupít*, s./ch. *lupiti*. Psl. *\*lupati*, *\*lupiti* má nejbližší k lit. *lūpti* tv. (z ie. *\*leu-p-*), s jiným rozšířením kořene sem patří asi něm. *Laub* ‘listoví’, angl. *leaf* ‘list’, lat. *liber* ‘lýko’, alb. *labë* ‘kůra’, vše od ie. *\*leu-* ‘oddělovat’. Viz i →loupit, →lub, →louskat, ale i →lupat.

**loupit**, loupež, loupežník, loupežnický, loupeživý, lup, lupič, lupičský, oloupit, vyloupit, uloupit. P. *lupíc* tv. Psl. *\*lupiti* je totožné s předchozím slovesem (→loupat), k podobnému přenesení významu došlo i v lot. *laupīt* tv., sti. *lum-pāti* ‘rozbíjí, poškozuje, plení’.

**louskat**, louskáček, rozlousknout, zálusk. P. *luskač*, r. *lúzgat*, jinak viz →lusk. Psl. *\*luskati* lze těžko oddělit od →loupat (*sk-*ové intenzivum *lup-skati*, Ma<sup>2</sup>) od ie. *\*leu-* ‘oddělovat, odstraňovat’ (srov. ř. *lŷō* ‘odstraňuji, uvolňuji’, sti. *lunqti* ‘řeže, odstraňuje’), na druhé straně nelze nevidět onom. charakter blízkého →luskat (HK), k tomu srov. i →loupat - →lupat. V tomto ohledu nejasné.

**loutka**, loutkový, loutkář(ka), loutkář-

ství. P.st. *lqtka*, s./ch. *lŭtka* tv. Psl. *\*lqtka* je odvozeno od *\*lqtz* '(lipové) lýko' (r. *lut* tv.), loutky se totiž původně vyráběly z lýka. Příbuzné je lit. *lentā* 'deska', něm. *Linde* 'lípa', něm.d. *Lind* 'lýko', lat. *lentus* 'ohebný, pružný', vše z ie. *\*lent-* tv.

**loutna**, loutnový. Stč. *lŭtna*. Ze strhn. *lŭte* (dnes *Laute*) a to asi přes šp. (a) *laúd* z ar. *al-ʿúd* tv., kde *al-* je člen a *ʿúd* znamená 'dřevo', tedy 'dřevěný (hudební nástroj)'.

**louže**, loužička. Stč. *lŭžč*, luž. *tuža*, r. *lúža*, s./ch. *lŭža*. Psl. *\*luža* se srovnává s lit. *lŭ□g(n)as* 'louže, bažina' a ilyr. *\*luga(s)* 'bažina' (alb. *ligátë* 'bažinatá louka') z ie. *\*leug-* 'bažina, louže'.

**lovit**, lov, lovec, lovecký, lovectví, loviště, ulovit, úlovek, vylovit, výlov, zalovit. Všesl. - p. *łowić*, r. *lovitʹ*, s./ch. *lŭviti*, stsl. *loviti*. Psl. *\*loviti* asi souvisí s lit. *lavùs* 'dovedný, obratný' (srov. r. *lŭvkij* tv.), gót. *lāun* 'mzda, odměna', něm. *Lohn*, stir. *lóg* tv., lat. *lucrum* 'zisk', ř. *leia* 'kořist', sti. *lŭta-* tv., vše od ie. *\*lāu-* 'získat, ukořistit'.

**lože**, lůžko, ložní, ložnice, ložnicový. Všesl. - p. *łóże*, r. *lóže*, s./ch. *lóža*, stsl. *lože*. Psl. *\*lože* z předsl. *\*log-īo-* (B1, B5) je odvozeno od ie. *\*legh-* 'ležet' (viz →ležet). Srov. →lŭno.

**lože**. Přes něm. *Loge* z fr. *loge* tv., ve stfr. 'tribuna, strážní budka ap.' z germ. z frk. *\*laubja* (viz →loubí, srov. →lodžie).

**-ložit**, položit, uložit, složit, vyložit, nalozit, přiložit, proložit, založit, podložit, podložka, předložit, předložka aj. Vlastně kauzativum k →ležet.

**lpět**, ulpět. Csl. *lpěti*, *lpnŭti*. Oslabený stupeň ie. kořene *\*leip-* (A6), který je i v lit. *lŭpti* tv., ř. *lŭpos* 'tuk', sti. *lŭmpāti*

'maže'. Další souvislosti u →lepit.

**lstivý**. Viz →lest.

**lub** 'tenké dřevo k výrobě hudebních nástrojů, nábytku ap.'. Všesl. - p. *tub*, r. *lub*, s./ch. *lŭb*, vše 'kůra, lýko'. Psl. *\*lubz* souvisí s lit. *luobas* tv., lat. *liber* 'lýko', alb. *labë* 'kůra' z ie. *\*leubh-*, dále viz →loupat. Ve starší č. též 'dřevěný kryt mlýnských kamenů', odtud prý rčení *mít za lubem* (schováno trochu mouky do zásoby) (Ma<sup>2</sup>).

**lucerna**, lucernička. Z lat. *lucerna* 'svítilna, lampa' (možná přes něm. *Luzerne*) a to od *lŭcere* 'svítit'. Viz →louč, →luna.

**lucifer** 'ďábel, satan'. Z lat. *lŭcifer*, doslova 'světloonoš', z *lŭx* (gen. *lŭcis*) 'světlo' a *ferre* 'nést', což je kalk ř. *fōs-fóros*. V ř. tak byla nazývána jitřenka, ve středověku lat. jméno přeneseno na vůdce padlých andělů.

**lučavka** 'roztok k rozpouštění kovů'. Od *loučiti* ve významu 'rozpojovat, oddělovat' (viz →loučit). Srov. i starší č. *lučba* 'chemie'.

**lučina**. Viz →louka.

**lues** 'syfilis'. Z lat. *luēs* 'nákaza, pohroma' od *luere* 'zbavit, vytrpět', původně 'uvolnit' (srov. ř. *lŭō* tv.). Srov. →luxace.

**luft** ob. 'vzduch', luftovat 'větrat', lufták 'letní host'. Z něm. *Luft* tv., jehož další původ není jistý.

**luh** kniž. 'louka (podél řeky)', lužní. Stč. *luh* 'les, háj'. Všesl. - p. *łag*, *łęg* 'bahnitě pole či louka, porost na takové louce', r. *lug* 'louka, palouk', s./ch. *lŭg* 'háj, bažina', stsl. *lŭgŭ* 'háj, les'. Významy v jednotlivých slov. jazycích ukazují podobný vývoj jako u slova →louka: '(bažinaté) místo v ohybu řeky' → '(podmáčená) louka u řeky' → 'les, háj na

takové louce'. Psl. *\*lōgō* pak lze vyvodit z bsl. *\*leng-* (A6, B7) (srov. ještě r.d. *ljāga* 'močál', lit. *lėngė* 'dolinka mezi pahorky'), které by bylo znělou variantou k *\*lenk-* (viz →louka) (Ma<sup>2</sup>). Je možné uvažovat i o kontaminaci (D3) s kořenem *\*leug-* 'bažina' (viz →louže), pro niž by svědčilo p.d. *lug* bez nosovky.

**lůj**, lojový. Všesl. - p. *łoj*, r.d. *loj*, s./ch. *lój*, stsl. *loi*. Psl. *\*lojō* je nejspíš ostepňová odvozenina od ie. kořene *\*lei-*/*\*lēi-* (A6, B2), který je v →lít, tedy 'to, co se lije' (lily se z něj mj. svíce) (Ma<sup>1</sup>).

**luk**, lukový, lučistě, lučistník, lukostřelec. Všesl. (kromě luž.) - p. *łęk*, r. *luk*, s./ch. *lūk*, stsl. *łokō*. Psl. *\*łokō*, totožné s lit. *laŋkas* '(dřevěná) obruč, oblouk', je odvozeno od ie. *\*lenk-* 'ohýbat' (A6, B7), k němuž viz i →lít<sup>2</sup>, →oblouk, →louka. Srov. i něm. *Bogen* 'luk, oblouk' a *biegen* 'ohýbat'.

**lukrativní** 'výnosný', lukrativnost. Z lat. *lucrātīvus* tv. od *lucrum* 'zisk' (viz →lovit).

**lukulský** 'bohatý (o jídle)'. Podle římského boháče *Lūculla* (1. st. př. Kr.).

**lulat**. Dětské slovo onom. původu, vlastně 'dělat lu lu'. Srov. něm. *lullen* tv. Srov. →kakat.

**lulka** 'krátká dýmka', hulkový. P. *lulka*, r.d. *ljul'ka*. Z tur. *lülä* 'trubka, troubel' a to snad z per.

**lumek** 'druh blanokřídlého hmyzu', lumčík. Preslův výtvar podle nejasných pramenů (Ma<sup>2</sup>).

**lumen** hov. expr. 'výjimečně inteligentní člověk'. Přeneseně z lat. *lūmen* 'světlo, lesk, okrasa', jež vychází z ie. *\*leuk-* 'svítit' (viz →luna, →louč, →lux<sup>2</sup>),

srov. →luminiscence.

**lumík** 'druh severských hlodavců'. Převzato Preslem přes něm. *Lemming* z laponského *luomek* tv.

**luminiscence** 'světelné záření látek, světélkování', luminiscenční. Ze střlat. *luminiscentia* od lat. *lūmen* (viz →lumen).

**lump**, lumpárna. Z něm. *Lump* tv., původně 'otrhanec', což je vlastně zkrácení z *Lumpen* 'hadry, cáry'.

**luna** 'měsíc (na nebi)'. Všesl. (kromě luž.) - p. *łuna* 'záře, světlo', r. *luná* 'měsíc', s./ch. *lūna*, stsl. *luna* tv. Psl. *\*luna* má nejbliže k lat. *lūna* tv. Nejde o převzetí, ale o shodný hláskový (i významový) vývoj (A9) z ie. *\*louk-(s)nā*/*\*louk-(s)no-* 'svítící (těleso)', k němuž patří i stpr. *lauxnos* 'souhvězdí', střir. *lūan* 'světlo, luna', ř. *lýchnos* 'svítílna, světlo', av. *raoxšna* 'osvětlující'. Základem je ie. *\*leuk-* 'svítit' (k tomu viz →louč, →lesknout se, →lumen aj.). Srov. →lunární, →luňák.

**luňák** 'druh dravých ptáků'. Slk. *luniak*, r. *lun'*, s./ch. *lūnj*, *lūnja*. Psl. *\*lun'ō* nemá jasný původ. Jeden z možných výkladů vychází z ie. *\*louk-(s)ni-* 'svítící' (viz →luna) podle bílošedého zbarvení hlavy a krku.

**lunární** 'měsíční'. Z lat. *lūnāris* tv. od *lūna* 'měsíc' (viz →luna, srov. →luneta).

**luneta** 'výseč v klenbě v podobě pŕlměsíce'. Z fr. *lunette*, což je zdrobnělna od *lune* z lat. *lūna* (viz →luna).

**lůno** kniž. 'vnitřní rodidla, klín, nitro'. Stč. *lóno* (C5), p. *łono*, r.st. *lóno*, s./ch.st. *lóno*, *lōno*, stsl. *lono*. Psl. *\*lono* má nápadně blízko k stsl. *ložesno* tv. z psl. *\*ložesno* z ie. *\*logh-es-no* (B1); *\*lono* by pak mohlo být jeho vari-

antou *\*logh-s-no-* s následným zjednodušením souhlásek jako u →luna. Jsou to útvary od ie. *\*legh-* ‘ležet’ (A6), viz →ležet, →lože.

**lunt** (hubený jak lunt) zast. ‘doutnák’. Z něm. *Lunte* tv., nejasného původu.

**lup** ‘šupinka odlupující se pokožky ve vlasech’. Od →loupat.

**lupa** ‘zvětšovací sklo’. Přes něm. *Lupe* z fr. *loupe* tv., původně ‘kruhová podlittina’, jehož další původ není jistý.

**lupat**, lupnout, slupnout, zalupat. Onom. původu, otázkou je vztah k →loupat, srov. →louskat - →luskat.

**lupen** ‘(velký) rostlinný list; tenký plátek’, lupení, lupínek, lupenatý. Jen č. Souvisí s →loupat, srov. něm. *Laub* ‘list’.

**lupenka** ‘tenké prkénko k vyřezávání; velmi jemná pilka; kožní nemoc, při níž se odlupují šupiny kůže’, lupenkový. Viz →lupen, →loupat.

**lupina** ‘vlčí bob’. Přes něm. *Lupine* z lat. (*faba*) *lupīna* ‘vlčí (bob)’ od *lupus* ‘vlk’ (je to divoce rostoucí plodina, srov. *vlčí mák*) (Ma<sup>2</sup>).

**lupnout**. Viz →lupat.

**lusk**. P. *lуска* ‘šupina, skořápka’, r.d. *luská* ‘šupina, pleva’, sln. *lúska* tv. Psl. *\*lуска*/*\*luskō* souvisí s lit. *luskà* ‘stará veteš’, *luskà* ‘šupina’, dále viz →louskat, které je asi prvotní. Srov. →luštěnina, →luštít.

**luskat**. Zjevně onom. původu, srov. →lupat, ale viz i →louskat.

**lustr** ‘stropní svítidlo’, lustrový. Z rak.-něm. *Luster* a to z fr. *lustre* ‘lesk, lesklý povlak, lustr’ z it. *lustrò* ‘lesk’ od *lustrare* ‘osvětlovat, osvěcovat’ z lat. *lūstrāre* ‘osvěcovat, očišťovat, zkoumat’. Srov. →lustrace.

**lustrace** ‘prověření zaměstnance, že ne-

byl veden jako spolupracovník Státní bezpečnosti’, lustrační, lustrovat. Z lat. *lūstratiō* ‘očišťování, kontrola, prohlídka’ od *lūstrāre* ‘očišťovat, zkoumat’ od *lūstrum* ‘očišťování, výpis (ze seznamu)’.

**luštěnina**, luštěninový. Novější (v Jgd *luskovina*). Srov. stč. *luščina*, *luština* ‘slupka lusku’ od →lusk (B1, C3).

**luštít**, luštitel, rozluštít, vyluštít. U Jg *louštiti* ‘louskat, vybírat hrách ap. z lusků’. P. *łuszczyć*, r. *луштит’*, s./ch. *лјуштити*. Psl. *\*luščiti* je odvozeno od *\*luskō*/*\*lуска* (B1, C3). V č. nověji (u Jg ještě není) přenesený význam ‘snažit se dobrat něčeho nejasného’, srov. *rozlousknout* (*záhadu ap.*).

**luterán** ‘člen jedné z protestantských církví’, luteránský, luteránství. Podle něm. náboženského reformátora *M. Luthera* († 1546).

**lux**<sup>1</sup> ‘vysavač’, luxovat, vyluxovat. Zkratka firemní značky prvních vysavačů *Electrolux*, srov. →lux<sup>2</sup>.

**lux**<sup>2</sup> ‘jednotka osvětlení’. Z lat. *lux* ‘světlo’. Viz →louč.

**luxace** ‘vykloubení, vymknutí’. Z lat. *luxātiō* tv. od *luxus* ‘uvolněný, vymknutý’ od *luere* ‘uvolnit’ (srov. →lues). Souvisí s →luxus.

**luxus** ‘přepych’, luxusní. Přes něm. *Luxus* z lat. *luxus* ‘bujnost, rozmařilost, přepych’, původně vlastně ‘nevázanost’ (viz →luxace).

**lůza**, luza ‘spodina, chátka’. U Jg i podoby *louza*, *hlůza*, *hluza*. Nepřiliš jasně. Snad převzetí ze střhn. *lōs* ‘volný, holý, zbavený všeho, svévolný’ (C5), jež vychází z ie. *\*leu-* ‘oddělit, uvolnit’ (srov. →luxace, →analýza i →loupat).

**luzný** kniž. ‘vnadný, krásný’. Stč. doloženo *luznost* ‘vábnost’, obnoveno Han-

kou. Souvisí s →loudit, původně tedy asi ‘mámivý, klamný’ (srov. *obloudit, obluzovat*).

**lůžko.** Viz →lože.

**lvoun** ‘druh lachtana’. Od →lev, podle krátké hřívy na šíji.

**lyceum** ‘druh střední školy’. Dříve ‘vyšší dívčí škola’, v humanistické latině znamenalo *Lyceum* i univerzitu. Lat. *Lyceum* je z ř. *Lýkeion*, což byl název gymnasia, na němž učil Aristoteles. Nazván podle nedalekého chrámu *Apóllōna Lýkeia*. Apollonův přívlastek *Lýkeios* se vykládá buď od *lýkos* ‘vlk’ či od města *Lykía*.

**lýko** ‘pletivo pod kůrou stromů’, lýčí, lýčený, lýkový, lýkožrout. Všesl. - p. *tyko*, r. *lýko*, s./ch. *lŭko*. Psl. *\*lyko* má příbuzenství jen v balt. - lit. *lūnkas*, lot. *lūks*, strp. *lunkan*. Východiskem je ie. *\*leu-k-* od *\*leu-* ‘oddělovat, odlučovat’. Srov. →lub, →loupat i →lůza.

**lymfa** ‘míza’, lymfatický. Z lat. *lymphā* ‘tkáňový mok, čistá voda, vodní víla’ a to rozrůzněním z *nympha* ‘vodní víla’ (viz →nymfa).

**lynč** ‘nezákonné ztýrání či usmrcení domnělého viníka davem’, lynčovat, lynčování. Z am.-angl. *lynch*, u něhož je jasné jen to, že pochází z nějakého vlastního jména *Lynch*. Spojení s konkrétní osobou jsou pouhé domněnky, dokonce se uvažuje i o místním jméně *Lynch's Creek*, kde se příznivci podobných metod scházeli. Jisté je, že termín vznikl na jihu dnešních USA (Virginie, J. Karolína) někdy v 18. st.

**lyra** ‘starověký strunný nástroj’, lyrický, lyrika, lyrik. Z lat. *lyra* ‘lyra, lyrická báseň’ z ř. *lŷrā* ‘lyra’.

**lysý**, lysina, lyska, lysec. Všesl. - p.

*tysy*, r. *lýsyj*, s./ch. *lŭsa* ‘lysina’. Psl. *\*lysŏ* se vykládá z ie. *\*leuḱ-* ‘svítit’ (A1, B2, B5), což by byl druhotvar k *\*leuk-* tv. (viz →louč, srov. →luňák). Tato varianta kořene je např. v sti. *rúšant-* ‘světlý, bílý’, významově zase výborně odpovídá lit. *laukas* ‘mající bílou skvrnu na čele’ (to je ovšem z *\*leuk-*). Vývoj významu tedy byl: ‘světlý, svítící’ → ‘mající světlou skvrnu (na hlavě)’ → ‘holý’. Srov. ještě →rys<sup>1</sup>.

**lýtko**, lýtkový. P. *lydka*, *tyda*, *lytka*, r. *lýtka*, sln.d. *lītka*, s./ch. *līst* tv. Nemá přesvědčivou etymologii, problémem je i rekonstrukce psl. podoby (či podob).

**lyzol** ‘silný dezinfekční prostředek’. Uměle z ř. *lŷsis* ‘roztok’ (od *lŷō* ‘rozpouštím’, srov. →analýza, →lues) a lat. *oleum* ‘olej’ (viz →olej).

**lyže**, lyžař, lyžařský, lyžovat, lyžování, zalyžovat si. Přejato koncem 19. st. z r. *lŷža* tv. a to asi z r.d. *lŷzgat* ‘klouzat’, jehož další souvislosti nejsou jasné.

**lze** přisl. P.st. (*nie*)*lza*, r. *nel'zjá*, stsl. *lŏžě*. Psl. *\*lŏga* (díky 3. palatalizaci (B1) *lŏdza*) je původem subst. tvořené od stejného kořene jako *\*lŏgskŏ* (→lehký) (stsl. *lŏžě* je asi ustrnulý dat. či lok., v č. to může být i nom. (C1)). Vývoj pochopíme ze stč. dokladů jako *skrŷti sě bude nelžě* ‘skrýt se bude nelehko, nemožno’, *u boha všeco lžě jest* ‘u boha všechno je možno’ (vlastně ‘všechno je lehkost, snadnost’) (Ma<sup>2</sup>, HK).

**lžíce**, lžička, lžícový, lžicovitý. Všesl. - slk. *lyžica*, p. *lyžka*, r. *lŏžka*, ch. *žlŭca*, s. *lāžica*. Psl. *\*lŏžica* nemá jednoznačný výklad. Nejblíže mu stojí asi alb. *lugë* tv. Jako ie. východisko přichází v úvahu *\*leug-* ‘ohýbat, křivit’.



## M

**macarát** ‘druh mloka’. Převzato Preslem ze sln. *močerād* ‘mlok’, které se dále etymologizuje jako ‘ten, kdo má rád vlhkost’. Presl přejal - zřejmě nějakým omylem - v podobě *macarad*, u Jg *macarád*, později změněno na *macarát* (Ma<sup>2</sup>).

**macatý** vulg. ‘tělnatý’. Jen č., již u Jg cítěno jako ‘nízké’. K stč. *mácěti*, *mácati* ‘ohmatávat, omakávat’ (u Jg *maceti*), snad i významová kontaminace s *masitý*. Srov. →macek<sup>2</sup>.

**macecha** ‘nevlastní matka’. Všel. - p. *macocha*, r. *máčecha*, s./ch. *máčeha*, stsl. *maštecha*. Psl. *\*mat’echa* (B3) je odvozeno od *\*mati* (→matka) příp. *-echa* (vedle toho i *-ocha*, *-icha*, *-ucha*), původně asi s hanlivým příděchem (Ma<sup>2</sup>).

**macek**<sup>1</sup> ‘kocour’. Slk. *máčík*, sln. *máček*, s./ch. *máčak* tv. Souvisí se slk. *mačka* ‘kočka’, které je i v jsl. jazycích. Vykládá se z vábiciho citosl. *mac*, které je doloženo v s./ch. a mak., srov. také něm.d. *Matz* ‘kočka’, →míca a také →pes.

**macek**<sup>2</sup> expr. ‘velké ulovené zvíře, ryba ap.’. Asi od staršího *maceti* (viz →macatý), jistě na ně působil i →macek<sup>1</sup> (některé slovníky je ani nepovažují za homonyma, viz SSJČ) a asi i jméno *Macek*, což je starší domácká podoba jména *Matěj* (srov. →machna).

**macerovat** ‘máčet’, macerace, macerát. Z lat. *macerāre* ‘měkčit, máčet, vyluhovat’, které souvisí s *máčet*, →močit.

**maces** ‘židovský velikonoční chléb’. Z hebr. *mazzāh* tv.

**maceška** ‘druh květiny’. Zdrobnělina od →macecha, asi podle vzoru něm. *Stie-*

*fmütterchen* tv. Podobné je p. *maciejka*, sln. *máčeha*, it. *matrigne*, *madrigne* tv.. Významová motivace nejasná, snad v nějakém vztahu k slk. *si-rôtka*, dl. *syrotka*, protože kvete na podzim osaměle na polích (Ma<sup>2</sup>).

**mač** slang. ‘zápas, utkání’. Z angl. *match* tv. od slovesa (*to*) *match* ‘porovnat, změřit, dát dohromady (do dvojice)’, jež asi souvisí s *make* ‘dělat’ (srov. →bookmaker, →machr).

**máčet**. Viz →močit.

**mačeta** ‘dlouhý šavlovitý nůž’. Ze šp. *machete*, původně asi ‘sekyra’, odvozeného od *macho* ‘kovářské kladivo, hák’ nejistého původu.

**mačkat**, mačkový, pomačkat, rozmačkat, zmačkat, vymačkat, promáčkout, přimáčkout. R.d. *mjáčkat* ‘hníst, mnout’, sln. *mečkáti* tv., b. *máčkam* ‘mnu’. Ne zcela jasné. Naše slovo může být jak z psl. *\*męcbkati* (na to ukazují r. a sln. tvary (B7)) od *\*mękō* (→měkký), tedy vlastně ‘měkčit’, tak i z *\*mačkati* (odpovídá mu b. paralela), jež souvisí s →makat a starším *maceti* (viz →macatý) (HK). Možné je i míšení kořenů (Ma<sup>2</sup>).

**mačky** ‘horolezecká železa’. Ze slk. *mačky* a tam přenesené od *mačka* ‘kočka’ (viz →macek<sup>1</sup>). Srov. podobně →kotva.

**madam** ‘paní’. Z fr. *madame*, složeného z *ma* ‘má, moje’ z lat. *mea* (viz →můj) a *dame* ‘paní’ (viz →dáma<sup>1</sup>). Srov. →madona.

**\*maděra** ob. (na *maděru* ‘napadrt’, na kousky’). Nejasné. *Maděra* znamenalo dříve i ‘jistý lidový tanec’ a ‘druh čepice’, obojí od *Maďar* (vlastně ‘uhér-

- ský tanec' a 'uherská čepice'), srov. →polka.
- madlo** 'držadlo'. Psł. \**jmadlo* je odvozeno příp. -*dlo* od slovesa \**jmati* (viz →mít a →jmout) (Ma<sup>2</sup>).
- madona** 'socha či obraz Panny Marie', madonka. Z it. *madonna* z *m(i)a donna* 'moje paní'. Srov. fr. *Notre Dame* 'naše paní' rovněž ve významu 'Panna Maria' a dále →madam.
- madrigal** 'porenesanční vícehlasá skladba světského obsahu', madrigalový, madrigalista. Z it. *madrigale*, původně 'krátká milostná báseň', jež nemá jednoznačný výklad. Vyvozuje se z pozdnělat. *māteriālis* 'materiální, hmotný' (viz →materiál), protože se v něm zpívá o světských věcech, či *mātrīcālis* 'týkající se matky' s různými výklady (srov. →matka, →matrice). Etym. základ je koneckonců týž.
- maestro** 'mistr (v oblasti hudby)'. Z it. *maestro* z lat. *magister* (viz →magistr, →mistr).
- mafie** 'tajné zločinné sdružení', mafián, mafiánský. Z it. *mafia*, což je původem sicilské slovo označující tajné opoziční sdružení bojující od počátku 19. st. do 60. let téhož století proti nadvládě Bourbonů. Původní význam byl 'ctnost, chrabrost', původ však je nejasný.
- mág** 'čaroděj', magie, magický. Z lat. *magus* z ř. *māgos* tv. a to ze stper., kde jméno označuje příslušníka jakési kněžské kasty.
- magazín** 'obrázkový časopis'. Zast. též *magacín* 'obchod, skladiště' z něm. *Magazin* z it. *magazzino* 'zásobárna, skladiště' a to z ar. *maḥzan* (pl. *maḥazin*) tv. Význam 'obrázkový časopis' se vyvinul v angl. na základě představy časopisu jako 'sběrný, zásobárny' zajímavostí.
- maggi** 'polévkové koření'. Podle švýc. firmy *Maggi* (podle osobního jména majitele *J. Maggiho*).
- magistr** 'jedna z akademických hodností', magistra, magisterský. Ze střlat. *magister* tv. z lat. *magister* 'představený, správce, vůdce, učitel' od *magis* 'více' (2. stupeň od *magnus* 'velký') (srov. →ministr), tedy vlastně 'kdo je větší (postavením či vědomostmi)'. Srov. i →magistrát, →magistrála, →mistr, →mistral, →magnát.
- magistrála** 'hlavní dopravní tepna'. Přes něm. *Magistrale* tv. ze střlat. *magistralis* (*via*) 'hlavní (cesta)' od lat. *magister* (→magistr).
- magistrát** 'městský úřad'. Ze střlat. *magistratus* tv. z lat. *magistrātus* 'úřad, představenstvo' od *magister* (viz →magistr).
- maglajz** ob. 'zmatek, míchance'. Podle bosenského města *Maglaj*, kde byly při obsazování Bosny rakouským vojskem r. 1878 krvavé boje (Ma<sup>2</sup>).
- magma** 'žhavá tekutá hmota v zemském nitru'. Přes něm. *Magma* a lat. *magma* z ř. *māgma* 'usazenina, uhnětená masa' a to od ie. \**maǵ-* 'mazat, hníst' (viz →mazat).
- magnát** 'velmož', magnátský. Přes něm. *Magnat* ze střlat. *magnas* (pl. *magnates*) tv. od *magnus* 'velký'. Srov. →Magnificence, →major, →mistr.
- magnet**, magnetický, magnetismus, magnetizovat, zmagnetizovat. Přes něm. *Magnet* z lat. *Magnētis* (*lapis*) a ř. *Magnētis* (*lithos*) 'magnetický (kámen)' a to podle krajiny *Magnēsía* v Thesálii v severových. Řecku, kde byla naleziště rud s přírodním magnetis-

mem. Srov. →magnezium.

**magnetofon**, magnetofonový. Z fr. *mag-nétophone*, vlastně ‘přístroj pro magnetický záznam a reprodukci zvuku’. Dále viz →magnet a →fon.

**magnezium** ‘hořčík’. Z nlat. *magne-sium*, jež vychází z názvu ř. oblasti (*Magnēsia*) bohaté rudami. Viz →magnet.

**Magnificence** ‘titul rektora vysoké školy’. Ze střlat. *Magnificentia* tv. z lat. *magnificentia* ‘vznešenost, nádhera’ od *magnificus* ‘velkolepý, nádherný’ z *magnus* ‘velký’ (srov. →magnát) a odvozeniny od *facere* ‘dělat’ (srov. →fikace).

**magnolie** ‘cizokrajný ozdobný keř či strom’. Z nlat. *magnolia* podle fr. botanika P. Magnola.

**magor** ob. ‘blázen’, magorit, zmagorit, magorina. Jen č. Mylným rozkladem slova →fantazmagorie, srov. i →fantaz.

**mahagon** ‘cenné tropické hnědočervené dřevo’. Z něm. *Mahagoni* z angl. *mahogany*, původně (17. st.) *mohogeney*, z jakéhosi neznámého karibského slova.

**mahárádža** ‘indický vládce’. Z angl. *maharaja* z hind. *mahārāja* a to ze sti. *mahārāja*- ‘velký král’ z *mahā-* ‘velký’ (srov. →mohutný) a *rāja*- ‘král’ (souvísí s lat. *rēx* tv., viz →roajalista).

**máchat**, zmáchat, vymáchat, promáchnout, přemáchnout, rozmáchnout se, rozmach. Všesl. - p. *machać*, r. *ma-chát*, s./ch. *máhati*. Psl. *\*machati* ‘kývat, mávat’ je útvar od základu *\*ma-*, který je i v →mávat. Za předpokladu, že *-ch-* je ze *-s-* (analogií jako po *i*, *u* (A8) nebo expresivní obměnou) mu odpovídá lit. *mosúoti* tv. Někteří od-  
dělují č. a slk. význam ‘pohybovat ně-  
čím ponořeným’ a vycházejí pro něj z

obměny slovesa *\*mákat*, příbuzného s *máčet*, →močit (Ma<sup>2</sup>, HK), ale spíš tu jde o specifikaci původního významu.

**machinace** ‘podvodné jednání, pletichy’. Ze střlat. *machinatio* tv. od lat. *māchinārī* ‘strojit, osnovat’ od *māchina* ‘stroj, lest’ (srov. →mašina).

**machna** ob. ‘tlustá žena’. Z osobního jména *Machna*, což je jedna ze starších domáckých podob jména *Magdalena*. Podobně i *Manda* a *manda* tv. (srov. →panimanda). Dále srov. i →macek<sup>2</sup>, →důra.

**machorka** ‘hrubý ruský tabák’. Vykládá se ze jména niz. města *Amersfoortu* (odkud se tabák dovážel), které se lid. etym. (D3) přiklonilo k r. *mochór* ‘třáseň, cár’ od *moch* ‘mech’.

**machr** ob. ‘odborník, šikovný člověk’. Z něm. *Macher* ‘šikovný chlapík, taškář’ od *machen* ‘dělat’. Srov. →bookmaker.

**máj**, májový, májka. Z lat. (*mēnsis*) *Māius*, což je měsíc zasvěcený římské bohyni země a růstu (*Maia*) (Ma<sup>2</sup>). Jméno se dále spojuje se sti. *mahā* ‘Země’, vlastně ‘velká’ (srov. →mahárádža).

**maják**, majáček. Přejato Preslem z r. *maják* tv. od *majat* ‘kývat’ (viz →máchat, →mávat), původně tedy asi jakýsi ukazatel, znamení, kývající se ve větru (Ma<sup>2</sup>).

**majáles** ‘jarní studentská slavnost’. Z lat. *Maiales* ‘májové (slavnosti)’ k *Maiālis* ‘májový’ od *Māia*, *Māius* (viz →máj).

**majestát** ‘vznešenost, panovnická moc, Veličenstvo’, majestátní. Z lat. *maiestās* (gen. *maiestātis*) tv. od *maius*, což je tvar stř.r. od *maior*, 2. stupně adj. *magnus* ‘velký’. Srov.

→Magnificence, →major.

**majetek**, majetný, majetnický. Od kmene přech. přít. *\*jōmajet-* slovesa *\*jōmēti* (→mít). Srov. i →majitel.

**majitel**, majitelský. Stč. *jmějitel*, *jmětel*. Přehláska (C1) byla zrušena analogií (D1) podle jiných tvarů od kmene přít., zůstal pouze delší tvar. Jinak viz →mít a srov. →majetek.

**majlant** ob. expr. 'množství peněz, bohatství'. Ze staršího českého názvu it. města Milána *Majland*, *Majlant* z něm. *Mailand*. S bohatstvím a blahobytem ho ztotožnili č. vojáci za rakousko-italských válek v 19. století.

**majolika** 'jemná keramika s barevnou glazurou'. Z it. *maiolica*, původně *maiorica*, podle jména baleárského ostrova *Mallorca*, kde se vyráběla (kořený této keramiky však jsou arabské) (Ma<sup>2</sup>).

**majonéza**, majonézový. Z fr. *mayonnaise*, původně *mahonnaise*, vlastně 'mahonská (omáčka)', podle města *Mahón* na ostrově Menorca na Baleárách.

**major** 'vyšší důstojník', majorka, majorský. Přes něm. *Major* ze šp. *mayor* tv. a to z lat. *maior* 'větší', 2. stupně od *magnus* 'velký'. Srov. →majordomus, →majorita, →majestát, →magnát.

**majoránka** 'drobná aromatická bylina užívaná jako koření', majoránkový. Asi přes něm. *Majoran* ze střlat. *maiorana*, to pak asi příkloněním k *maior* (viz →major) z lat. *amāracus* z ř. *amāgrakos* tv. Slovo pochází jistě z nějakého neznámého vých. zdroje (srov. i sti. *maruva(ka)-* tv.) (Ma<sup>2</sup>).

**majordomus** 'správce (velkého) domu; někdejší dvorský hodnostář'. Ze střlat. *maiordomus* z lat. *maior domūs*, vlastně '(nej)vyšší v domě', dále viz

→major, →dům.

**majorita** 'většina', majoritní. Z lat. *maioritas* tv. od *maior* 'větší' (viz →major).

**majuskule** 'velké písmeno'. Z lat. *maiuscula (littera)* tv., což je vlastně zdobnělina od *maius*, *maior* 'větší', viz →majestát, →major a →minuskule.

**majzlík** hov. 'sekáč'. Z něm. *Meissel* 'sekáč, dláto', jež souvisí s gót. *maitan* 'sekat, řezat' z ie. *\*mai-* tv. Srov. →majznout.

**majznout** ob. Snad expr. obměna *máz-nout* (→mazat), jistě však i vlivem něm. *meisseln* 'otesávat' (viz →majzlík).

**mák**, makový, makovice, makovička. Všesl. - p., r. *mak*, s./ch. *māk*. Psl. *\*makъ* souvisí se sthn. *māho* (dnes *Mohn*) a ř. *mēkōn* tv. Doložení starého pěstování máku (Sumerové) a nejisté další ie. souvislosti mluví pro ie. převzetí slova z nějakého jazyka středomořské oblasti (Ma<sup>2</sup>).

**makadam** 'šterkovina užívaná jako podklad vozovky'. Z angl. *macadam* podle jména skotského inženýra *J. L. McCadama* († 1836).

**makak** 'druh opice'. Z port. *macaco* a to z domorodého názvu z oblasti Konga.

**makarony** 'druh těstovin'. Z it.d. *macaroni* (spis. a v sg. *maccherone*) 'druh nudlí'. Slovo původně jihoit., vykládá se z pozdně ř. *makaría* 'ječná polévka (podávaná při pohřbech)' z ř. *makaría* 'blaženost' od *makários* 'blažený'.

**makat** 'sahat, hmatat; ob. pracovat, vyvíjet úsilí', máknout (si), omakat, omak, vymakat, namakat (se), namakaný, domáknout se, zmáknout. Jen zsl. (stč. *makati*, hl., p.d. *makać*). Psl. *\*makati* jistě souvisí s *\*macati* tv. (viz

→macatý), jejich vztah však není zcela jasný. Vzhledem k tomu, že *\*macati* je rozšířenější (je i ve vsl.), je možné, že je prvotní (z *\*mat-s-ati*, srov. →hmatat) (Ma<sup>2</sup>). Význam ‘pracovat ap.’ se v č. vyvinul vlivem něm. *machen* ‘dělat’.

**maketa** ‘model’. Z fr. *maquette* tv. z it. *macchietta* ‘náčrtek, obrázek’, doslova ‘skvrnka’, od *macchia* ‘skvrna’ z lat. *macula* tv. Srov. →makulatura.

**make-up** ‘líčidlo; kosmetická úprava obličeje líčidlem’. Z angl. *make-up* tv. (pol. 20. st.) od slovesa (*to*) *make up* ‘nalíčit’, původně ‘upravit, připravit aj.’ z *make* ‘dělat’ a adverbialní částice *up*, původně ‘nahoru’ (srov. něm. *auf* ‘na’).

**maklér** ‘obchodní zprostředkovatel’, makléřský. Z něm. *Makler* a to ze střniz. *mākelāre* tv. od *makelen* ‘zprostředkovávat’, jež asi souvisí s něm. *machen* ‘dělat’ (niz. *maken* tv.). Srov. →machr.

**makrela** ‘druh mořské ryby’. Z něm. *Makrelle* ze střniz. *makerēl*, *macrēl*, jež hož původ není jistý. Zajímavé však je, že stfr. *maquerel* znamená ‘makrela’ i ‘dohazovač, kuplíř’, přičemž druhý význam je ze střniz. *mākelāre* (viz →maklér). Z toho se někdy usuzuje na přenesení tohoto významu na zmíněnou rybu na základě lid. představy, že makrela doprovází hejna sledů a zprostředkovává styk samečků a samiček.

**makro-** ‘velko-, vele-’. Z ř. *makrós* ‘velký, dlouhý’, jež souvisí s něm. *mager* ‘hubený’, lat. *macer* tv. Původně tedy ‘dlouhý a tenký’ (ie. *\*mak-*). Dále viz →makrobiotika, →makroekonomika, →makrokosmos, srov. →mikro-.

**makrobiotika** ‘nauka o prodloužení ži-

vota’, makrobiotický. Od ř. *makróbios* ‘dlouhožijící, dlouhověký’, dále viz →makro- a →bio-.

**makroekonomika** ‘jevy a vztahy v rámci celé národní ekonomiky’, makroekonomický. Viz →makro- a →ekonomie.

**makrokosmos** ‘vesmír, svět jako celek’. Viz →makro- a →kosmos.

**makulatura** ‘odpadový popsaný či potíštěný papír’. Z něm. *Makulatur* z nlat. *maculatura* tv. (od 16. st.) k lat. *maculāre* ‘poskvřnit, zhanobit’ od *macula* ‘skvrna’. Srov. →maketa.

**malachit** ‘zelený nerost’, malachitový. Uměle od ř. *maláchē* ‘sléz’, podle shodné barvy.

**malárie** ‘bahenní zimnice’, malarický. Z it. *malaria* z *mala aria*, doslova ‘špatný vzduch’ (myslí se vzduch tropických bažinatých oblastí, který byl považován za příčinu nemoci). Srov. →malér, →malátný, →maligní a →aero-<sup>1</sup>.

**malátný**, malátnost. Stč. *malátný* ‘malomocný’. Ze střhn. *malāt* ‘malomocný’ z it. *malato* ‘nemocný’ (srov. fr. *malade* tv.) a to z lat. *male habitus*, doslova ‘špatně živený, ve špatném stavu’ z *male* ‘špatně’ (srov. →malárie, →maligní) a *habitus* ‘živený; vzhled, stav’ (srov. →hábit). Srov. i →malomocný.

**málem** přísl. Viz →malý.

**malér** hov. ‘nepříjemnost, nehoda’. Z fr. *malheur* tv. z *mal* ‘špatný’ (z lat. *malus* tv., srov. →malárie, →maligní) a *heur* ‘štěstí’ (ze stfr. *eür* tv. z vlat. *\*agurium* z lat. *augurium* ‘věštba, znamení’).

**maligní** ‘zhoubný’. Z lat. *malignus* ‘zlý, zhoubný’ z *male* ‘špatně, zle’ (srov. →malátný) a odvozeniny od *gignere* ‘rodit’, tedy doslova ‘špatně zrozený’.

Viz i →benigní.

**malicherný**, malichernost. Stč. *malicherný*, *malichný* byly expr. odvozeniny od →malý s významem ‘malíčkový’ (srov. u Jg i *malíčerný*). Později se vyvinul zvláštní význam ‘ulpívající na malíčkostech’.

**malina**, maliní, maliník, malinový, malinovka. Všesl. - p. *malina*, r. *malína*, s./ch. *màlina*. Psl. \**malina* se obvykle spojuje s lit. *mėlynas* ‘modrý’, lot. *mēļš* ‘fialový’, sthn. *māl* ‘skvrna’, lat. *mulleus* ‘purpurový’, ř. *mélas* ‘černý’, sti. *maliná-* ‘umazaný, černý’, vše z ie. \**mel-* ‘tmavý, černý’, tedy původně ‘plod tmavé barvy’. Z hláskoslovných důvodů je nepřesvědčivé spojení s lat. *mōrum* ‘moruše, ostružina’, ř. *móron* ‘moruše’, něm. *Maulbeere* tv. (tak Ma<sup>2</sup>, HK), srov. →moruše.

**malomocný** ‘nemocný leprou’, malomocenství. Jen č., stsl. *malomošto* znamená ‘nemocný’. Význam v č. asi pod vlivem slova →malátný, s nímž vlastně došlo k výměně významů (Ma<sup>2</sup>).

**malovat**, malíř, malířský, malířství, malba, malebný, malůvka, namalovat, pomalovat, zmalovat, vymalovat, přimalovat, přemalovat, zamalovat, omalovat, omalovánky. Z něm. *malen*, jež vychází ze sthn. *māl* ‘skvrna, znamení’ (srov. i gót. *mēljan* ‘psát’) a to k ie. \**mel-*, o němž viz →malina.

**malta**, maltový. Z it. *malta* tv. a to přes lat. *maltha* z ř. *málthē* ‘směs vosku a smůly užívaná při vyplňování spár v lodi’, jež souvisí s *malthakós*, *malakós* ‘měkký’.

**maltézský** (řád maltézských rytířů, maltézský kříž). Z it. *maltese* ‘maltský’, podle ostrova *Malty*, pozdějšího (od 16.

st.) sídla řádu.

**malvaz** ‘silné sladké víno; silné pivo’. Z it. *malvasia* podle it. názvu města na jihu Peloponésu (dnes *Monemvasia*), odkud toto víno pocházelo.

**malvice** ‘dužnatý plod s jádřincem (jablko, hruška ap.)’. Presl převzal z jakéhosi starého lékařského rukopisu, v jiných exemplářích jsou podoby *makvice*, *mrkvice*, takže asi jde o písarskou chybu (Jg, Ma<sup>2</sup>).

**malý**, malost, malíčkový, malíčkost, málo, málem, malík, malíček. Všesl. - p. *maty*, r. *mályj*, s./ch. *mào*, stsl. *malž*. Psl. \**malž* se spojuje s gót. *smals*, angl. *small* tv. (Ma<sup>2</sup>), dále i s lat. *malus* ‘špatný’, ř. *mēlon* ‘drobný dobytek’, stir. *māl* tv., vše z ie. \*(s)*mēlo-* ‘malý’. Přijatelné je však i spojení s psl. \**melti* (→mlít), snad lze oba výklady spojit (HK). Srov. →malicherný, →malomocný.

**máma**, maminka, mamina. Všesl. Psl. \**mama* souvisí s lit. *mamà*, angl. *mum*, *mummy*, wal., bret. *mam*, lat. *mamma*, ř. *mámma*, alb. *mëmë*, nper. *māmā*. Vychází ie. \**māmā*, \**mamā* je dětské žvatlavé slovo vzniklé zdvojením jedné ze základních slabik dětské řeči. Srov. i ř. *mā* a sti. *mā* tv. bez tohoto zdvojení (viz i →matka), dále груз. *mama* ‘otec’ i →bába, →táta, →déd ap.

**mameluk** expr. ‘hlupák, mamlas’. Původně ‘člen egyptských vojenských oddílů’ z fr. *mamelouk* z ar. *mamlūk* ‘(bílý) otrok’. V č. se významově přiklonilo k →mamlas (Ma<sup>2</sup>).

**mámit**, mámení, mámivý, omámit, omamný, zmámit, vymámit. P. *ma-míc*, s./ch. *mámiti*, chybí ve vsl. Psl. \**mamiti* se považuje za odvozeninu od \**mamž*, což je asi útvar od kořene \**ma-*

(psl. *\*mati?*) ‘kývat, dávat znamení’ (srov. lit. *móti*, lot. *māt* tv.), odtud pak význam ‘dávat falešné znamení, klamat’. Spojuje se i s ř. *mīmos* ‘herec, napodobitel’, původně ‘iluze’ (HK). Viz i →mávat, →maně, →máchat, →maják.

**mamlas** ob. expr. ‘hlupák, nešika’. Od staršího slovesa *mamlati* ‘cucat, žmoulat, žvýkat’ onom. původu. Srov. p. *mamlác* ‘nesrozumitelně mluvit’ a →mumlat (Ma<sup>2</sup>).

**mamograf** ‘přístroj k vyšetřování ženského prsu’. Z lat. *mamma* ‘prs’ (souvisí s →máma) a →graf.

**mamon** ‘bohatství, majetek’, mamonář, mamonářský, mamonářství. Přes něm. *Mammon* a pozdnělat. *mam(m)ōna* z ř. *mamōnās* a to z aram. *māmōnā* ‘jmění, majetek’.

**mamut**, mamutí. Z něm. *Mammut* a to z r. *māmōnt* (dříve i *mámut*, *mám-mut*). Přesná předloha r. slova není známa, vzhledem k prvním nálezům mamuta na Sibiři se však původ hledá v místních jazycích (jakutštině, tunguzštině). Snad tedy od jakutského *ma-mma* ‘země’ (věřili, že mamut žije pod zemí) (Ma<sup>2</sup>).

**mamzel** zast. ‘slečna’. Z fr. *mademoiselle* tv. z *ma* ‘má’ (srov. →madam) a *demoiselle* z vlat. *\*dominicella*, což je zdrobnělina od lat. *domīna* ‘paní’ (srov. →dominovat).

**man** ‘vazal’, manský, podmanit, podmanivý, vymanit. Ze střhn. *man* ‘muž, válečník, sluha, vazal’ (něm. *Mann* ‘muž, manžel’ i ‘vazal’), srov. i stč. *člověk* ‘člověk, poddaný, nevolník’. Dále viz →muž.

**mana** ‘pokrm seslaný Bohem Izraelcům na poušti’. Přes něm. *Manna* a pozdnělat. *manna* z ř. *mánna* a to z hebr.

*man*. To je asi stará výpůjčka z aram., původní význam však není jistý, snad ‘dar’.

**maňásek** ‘loutka navlečená na ruku; úzká, vratká loďka’, maňáskový. Stč. *mañas* ‘panák, figura, socha, modla’. Původ nejistý, zdá se však možné vyjít z domáckého jména *Máňa*, jež bylo za husitství pejorativně přeneseno na sošku P. Marie a dále pak s příp. *-as* dostalo zmíněný význam (HK). Podobný vývoj je i u fr. *marionette* (→marioneta). Význam ‘loďka’ není příliš jasný.

**manažer** ‘obchodní ředitel, vedoucí’, manažerský. Z angl. *manager* od (*to*) *manage* ‘řídít, vést, zvládnout’ a to z it. *maneggiare* ‘zacházet, ovládat’ od *mano* ‘ruka’. Původně o koních (srov. →maněž). Pozdější význam byl ovlivněn stfr. *menage* ‘směr, řízení’ od *mener* ‘vést, řídit’.

**mančaft** slang. ‘mužstvo’. Z něm. *Mannschaft* ‘mužstvo, družstvo, posádka’ od *Mann* ‘muž’ (viz →muž, srov. →maník).

**mandant** ‘příkazce, kdo někoho pověřil’. Přes něm. *Mandant*, fr. *mandant* z lat. *mandāns* (gen. *mandantis*), což je přech. přít. od *mandāre* ‘svěřit, ukládat, nařizovat’. Srov. →mandát.

**mandarín** ‘feudální čínský hodnostář’, mandarínský. Přes něm. *Mandarin* z port. *mandarim*, jež vychází z malajského *mantari*, sti. *mantrín*- ‘rádce, ministři’ od sti. *mántra*- ‘řeč, myšlenka, rada’ s příkloněním k port. *mandar* ‘příkazovat’ (z lat. *mandāre* tv., srov. →mandant). Srov. →mandarinka.

**mandarinka**, mandarinkový. Z něm. *Mandarine*, dále srov. angl. *mandarine orange*, šp. *naranja mandarina*, doslova ‘mandarínský pomeranč’ (viz →man-

darín). Mandarinka pochází z jihových. Asie, motivací pojmenování může být i barva shodná s oranžovými rouchy mandarinů.

**mandát** ‘pověření’. Přes něm. *Mandat* z lat. *mandātum* tv. od *mandāre* (viz →mandant).

**mandelinka** ‘druh brouka (škůdce)’. Utvořil Presl asi od *mandel* ‘patnáct kusů (zvláště snopů)’ z něm. *Mandel* tv. nejistého původu. Srov. název ptáka *mandelík* podle toho, že sedává na mandelích snopů. Nejznámější druh tohoto hmyzu, mandelinka bramborová, se u nás objevil až v r. 1945.

**mandl** ‘stroj k uhlazování tkanin’, mandlovat. Z něm. *Mangel* tv. (ve starší č. i *mangl*) a to ze střlat. *manga*, *mangana* ‘(vrhací) stroj’ z ř. *márganon* ‘válec v kladkostroji, svorník’.

**mandle**, mandlička, mandlový, mandloň. Z něm. *Mandel* a to z pozdnělat. *amandula* z ř. *amygdálē*, což je v ř. výpůjčka neznámého původu. Na lymfatickou tkáň (*krční mandle* ap.) přeneseno pro její tvar (Ma<sup>2</sup>).

**mandolína** ‘strunný trsací nástroj’. Přes něm. *Mandoline*, fr. *mandoline* z it. *mandolino* tv., což je zdrobnělina od *mandola*, to pak jde přes *mandora* a střlat. *mandura* k lat. *pandūra* z ř. *pandoūra* ‘hudební nástroj o třech strunách’ (srov. →bendžo).

**mandragora** ‘jihoevropská bylina’. Z lat. *mandragoras* z ř. *mandagorás*. Další původ není jasný, podobné je (možná jde o původ ze společného neznámého základu) per. *merdum gijā* tv., doslova ‘lidská rostlina’, podle toho, že její kořen připomíná scvrklé lidské tělo. Proto také byla ve středověku považována za čarovnou (Ma<sup>2</sup>,

HK).

**mandril** ‘druh opice’. Z angl. *mandrill* z *man* ‘člověk’ a *drill* ‘druh opice’, druhá část je asi afrického původu.

**maně** přísl. kniž. ‘bezděky, mimovolně’. Jen č., stč. též *maní*. Asi ustrnulý pád od subst. *\*manō* (v č. nedoloženého), které souvisí s p.d. *man* ‘pomatení smyslů’, r. *obmán* ‘klam, iluze’ ap. a je tvarovou obměnou psl. *\*mamō* (viz →mámit). Původní význam tedy asi byl ‘v (náhlém) mámení smyslů, mylně’ (HK). Srov. →zamanout si, *namanout se*.

**manekýn**, manekýnka. Přes něm. *Mannequin* z fr. *mannequin*, původně ‘figura, krejčovská panna’, a to ze střniz. *mannekīn*, což je zdrobnělina od *man* ‘člověk, muž’. Srov. →man, →muž.

**manévr** ‘taktický postup či úkon; větší vojenské cvičení’, manévrovat, manévrovací, vymanévrovat, vmanévrovat. Přes něm. *Manöver* z fr. *manœuvre* a to z vlat. či střlat. *manuopera* ‘práce rukou’ z lat. *manus* ‘ruka’ a *opera* ‘dílo’. Srov. →manuskript a →opera.

**manéž** ‘kruhovitě místo pro cirkusové produkce’, manéžní. Z fr. *manège* ‘jízďárna, výcvik koní’ z it. *maneggio* tv., původně ‘zacházení, ovládání’, od *maneggiare* ‘zacházet, ovládat, užívat’ od *mano* ‘ruka’ z lat. *manus* tv. Srov. →manažer, →manipulace.

**mangan** ‘kovový prvek’, manganový, manganistý, manganistan. Z něm. *Mangan* z it. *manganese* a to asi zkomolením základu, který je v →magnet, →magnezium.

**mango** ‘tropické ovoce’. Přes něm. *Mango* z port. *manga* z indonéskeho *mannga* a to z tamilského *mangay* tv.

**mánie** ‘chorobná vášně k něčemu’, ma-



niak, maniacký. Z lat. *mania* z ř. *manīā* ‘šílenost, zuřivost, nadšení’ od *maīno-mai* ‘šlím, zuřím, jsem roznícen’. Srov. →kleptomanie, →erotománie.

**manifest** ‘veřejné slavnostní programové prohlášení’, manifestovat, manifestace, manifestační, manifestant. Přes něm. *Manifest* ze střlat. *manifestum* tv. od lat. *manifestus* ‘zjevný, patrný; dokázaný, usvědčený’, v jehož první části je lat. *manus* ‘ruka’, druhá není uspokojivě vysvětlena. Srov. →manuskript.

**maník** ob. ‘muž, chlapík; řadový voják’. Od něm. *Mann* ‘muž, člověk’, srov. →man, →manekýn.

**manikúra** ‘pěstění rukou’. Z fr. *manicure*, *manucure*, což je novotvar (konec 19. st.) k staršímu *pédicure* (→pedikúra) z lat. *manus* ‘ruka’ a *cūra* ‘péče’. Srov. →manipulovat, →manifest, →kúra.

**maniók** ‘škrob z hlízy tropické rostliny manihot’. Přes fr. *manioc* ze šp. *maníoca* a to z domorodého brazilského jazyka tupi.

**manipulovat** ‘zacházet s něčím, ovlivňovat’, manipulace, manipulační, manipulant, zmanipulovat. Z fr. *manipuler* tv. od střfr. *manipule* ‘hrst, sevěřená ruka’ z lat. *manipulus* ‘hrst, náruč, otýpka’ z *manus* ‘ruka’ a odvozeniny od *plēre* ‘plnit, naplnit’. Srov. →manikúra a →plénium.

**manko** ‘schodek; co schází oproti předpokládanému stavu’. Z it. *manco* tv. od *mancare* ‘chybět’ od lat. *mancus* ‘slabý, neúplný’.

**manometr** ‘přístroj k měření tlaku plynů’. Z fr. *manomètre* a to uměle (zač. 18. st.) z ř. *mānós* ‘řidký, volný’ a *métron* (viz →metr).

**mansarda** ‘podkrovní místnost’. Z fr.

*mansarde* a to podle fr. stavitele *Fr. Mansarta* († 1666).

**manšaft**. Viz →mančaft.

**manšestr** ‘vroubkovaná tkanina’. Podle angl. města *Manchester*, v angl. samotné ovšem *corduroy* nejistého původu.

**mantinel** ‘zvýšený okraj hřiště’. Z it. *mantinello*, další původ nejistý.

**mantisa** ‘desetinná část logaritmu’. Z lat. *mantissa* ‘dovažek, protiváha’, snad etruského původu.

**manuál** ‘příručka; ruční klávesnice varhan’. První význam přes angl. *manual* z lat. *manuāle* tv., druhý přes něm. *Manual* a to osamostatněním lat. adj. *manuālis* ‘ruční’ (srov. podobně →pedál) od *manus* ‘ruka’.

**manuální** ‘ruční’. Z lat. *manuālis* ‘ruční’ od *manus* ‘ruka’. Srov. →manuál, →manufaktura, →manuskript.

**manufaktura** ‘velká řemeslnická dílna’, manufakturní. Přes něm. *Manufaktur* (fr., angl. *manufacture*) ze střlat. *manufactura* ‘ruční výroba’ z lat. *manus* ‘ruka’ a *factūra* ‘výroba, dílo’ od *facere* ‘dělat’. Srov. →manuální, →faktura.

**manuskript** ‘rukopis’. Ze střlat. *manuscriptum* z lat. *manū scriptus* ‘rukou psaný’ z *manus* ‘ruka’ a *scriptus* (příč. trp. od *scribere* ‘psát’). Srov. →manufaktura, →manuální, →skripta.

**manýra** ‘ustálený způsob tvorby; chování’, manýrismus. Z něm. *Manier* a to ze střfr. *maniere* (fr. *manière*) ‘druh, způsob, chování’ od adj. *manier* ‘udělaný ručně, zručný, způsobilý’ z lat. *manuārius* ‘týkající se rukou’ od *manus* ‘ruka’. Srov. →manuální, →manufaktura.

**manžel**, manželka, manželský, manželství. Přesmykem ze stč. *malžen*,

*malženka*, dnes žije jen v zsl. (slk. *manžel*, hl. *mandžel*, p. *malžonek*). Psl. *\*malžena* (csl. *malžena*) byl duálový tvar znamenající ‘muž a žena’ (podobně jako stsl. *bratřsestra* ‘bratr a sestra’), v jednotlivých slov. jazycích však dalo význam pouze ‘manželka’ (podle →žena), k tomu pak zpětně přitvořen mužský protějšek. Výklad je nesnadný. Tradičně se objašňuje jako polokalk ze sthn. složeniny *māhwip* s ponecháním *māl-* (srov. něm. *Gemahl* ‘manžel’) a přeložením *-wip* (něm. *Weib* ‘žena’) (HK, Ma<sup>1</sup>). Výklady hledající v první části psl. *\*mqžb*, germ. *man-* či něco jiného (Ma<sup>2</sup>) nejsou přesvědčivé.

**manžeta** ‘zakončení rukávu’, manžetový. Přes něm. *Manschette* z fr. *manchette* tv., což je zdrobnělina od *manche* ‘rukáv’ a to z lat. *manica* tv. od *manus* ‘ruka’. Srov. →manuální, →manýra.

**mapa**, mapka, mapový, mapovat, zmapovat. Z něm. *Mappe* a to ze střlat. *mappa mundi* ‘mapa světa’ přeneseně z lat. *mappa* ‘látka k utírání, ubrousek’. Původně tedy ‘na látce nakreslená mapa světa’.

**marabu** ‘africký druh čápa’. Z fr. *marabout* a to přeneseně z ar. *murābit* ‘poustevník’ podle jeho jisté vznešenosti i osamělého způsobu života.

**marakuja** ‘druh tropického ovoce’. Z port. *maracujá* a to z nějakého indiánského jazyka.

**marasmus** ‘sešlost, zchátralost’. Původně lékařský termín (fr. *marasme*, 16. st.) z ř. *marasmós* tv. od *maráino-mai* ‘chátrám, chřadnu’.

**marast** ‘bahno’. Z něm. *Morast*, které je ze střdn. *mōras* či střniz. *maras*, *marasch*, to pak ze střfr. *marais*, stfr. *ma-*

*reis* ‘bažina, močál’, jež vychází z germ. (frk.) *\*marisk-* tv. (srov. něm. *Marsch* ‘pobřežní půda’, angl. *marsh* ‘močál’).

**maraton** ‘závod v běhu na 42,195 km’, maratonský, maratonec. Podle ř. města *Marathonu* (od ř. *máratheron* ‘fenykl’), odkud běžel posel se zprávou o vítězství nad Peršany (490 př. Kr.); po předání zprávy vysílením zemřel.

**marcipán** ‘jemný perník; mandlová hmota’, marcipánový. Z něm. *Marzipan* z it. *marzapane* (druhá část lid. etym. spojena s lat. *pānis* ‘chléb’). Další původ se hledá v ar., ale výklady jsou různé a předpokládají složitý vývoj významu.

**margarin** ‘ztužený rostlinný tuk’, margarínový. Z fr. *margarine* tv. od (*acide*) *margarique* ‘(kyselina) margarínová’ a to od ř. *mārgaron* ‘perla’ podle charakteristického zabarvení kyseliny. Od stejného základu je jméno *Margareta* (č. *Markéta*).

**marginální** ‘okrajový’, marginálie. Z lat. *marginālis* tv. od *margō* (gen. *marginis*) ‘okraj’. Srov. →marka.

**mariáš** ‘druh karetní hry’, mariášový, mariášník. Z fr. *mariage* ‘manželství, sňatek’, protože dvojice král - dáma (v našich, tj. původem něm. kartách, dvojice král - svršek) má zvláštní hodnotu (Ma<sup>2</sup>). Fr. slovo je od *marier* ‘ženit, vdávat’ z lat. *marītare* tv. od *maritus* ‘manžel’ od *mās* (gen. *maris*) ‘muž, samec’.

**marihuana** ‘druh omamné látky’, marihuanový. Z am.-angl. *marihuana*, *marijuana* a to ze šp. *marijuana*, *marijuana*, snad podle jména bahamského ostrova *Mariguana*.

**marína** ‘námořnictvo’. Z něm. *Marine* z fr. *marine* tv., což je zpodstatnělé

adj. (ž.r.) *marin* ‘mořský, námořní’ z lat. *marīnus* ‘týkající se moře’ od *mare* ‘moře’ (viz →moře).

**marináda** ‘kořeněný nálev k nakládání ryb a masa’, marinovat, marinovaný. Z fr. *marinade* tv. od *mariner* ‘naložit (maso)’, vlastně ‘naložit do mořské vody’, od *marine* ‘mořská voda’, dále viz →marína.

**maringotka** ‘obytný vůz pro sezonní pracovníky’. Z fr. *maringote* neznámého původu, snad z nějakého vlastního jména.

**marioneta** ‘loutka’. Přes něm. *Marionette* z fr. *marionnette* od *Marion*, což je domácká varianta jména *Marie*. Původní význam fr. slova byl ‘soška či obrázek P. Marie’. Přechod k dnešnímu významu lze nejspíš vidět v hrách pozdního středověku, v nichž se používaly figurky P. Marie. Z nich se pak asi vyvinuly loutky v dnešním slova smyslu. Srov. →maňásek.

**marka** ‘měnová jednotka; středověké pohraniční území’, markový. Z něm. *Mark* tv., původně ‘(hraniční) znamení’, od tud jednak ‘pohraniční území’, jednak ‘znamení vyražené na zlatých a stříbrných prutech’ a z toho ‘platidlo’. Spojuje se s lat. *margō* ‘okraj’ (srov. →marginální a dále →markantní, →markovat, →markýrovat).

**markantní** ‘výrazný, nápadný’. Přes něm. *markant* z fr. *marquant*, přech. přít. od *marquer* ‘označovat, vyznačovat’, původu germ. (asi skand.). Srov. →marka, →markovat, →markýrovat.

**marketing** ‘výzkum trhu pro potřeby výroby a obchodu’, marketingový. Z angl. *marketing* tv. od slovesa (*to*) *market* ‘dát na trh’ od *market* ‘trh’ z vlat. *\*marcātus* z lat. *mercātus* ‘ob-

chod, trh’ od *merx* ‘zboží’. Srov. →komerce, →markytánka, →jarmark.

**markovat** hov. ‘dělat záznam o prodaném zboží’, namarkovat. Z fr. *marquer* ‘zaznamenat, označit’ (viz →markantní).

**markrabě** ‘zástupce panovníka v marce’, markrabský, markrabství. Ze střhn. *maregrāve*, dále viz →marka a →hrabě.

**markýrovat** ob. ‘předstírat, naznačovat’. Z něm. *markieren* tv., původně ‘značkovat’, z fr. *marquer* (viz →markovat, →markantní).

**markytánka** ‘někdejší prodavačka zboží ve vojsku’, markytán. Z něm. *Markettender* z it. *mercantante* od *mercato* ‘obchod, trh’ z lat. *mercātus* tv. od *merx* ‘zboží’ (Ma<sup>2</sup>). Srov. →marketing, →komerce, →jarmark.

**markýz** ‘příslušník vyšší šlechty’, markýza. Z fr. *marquis* a to od *marche* z germ. *\*markō* (viz →marka). Původně tedy ‘šlechtic v marce’. Srov. →markrabě.

**marmeláda**, marmeládový. Přes něm. *Marmelade* a fr. *marmelade* z port. *marmelada*, vlastně ‘kaše z kdoule’, od *marmelo* ‘kdoule’ a to z lat. *melimēlum* z ř. *melímēlon* tv., doslova ‘medové jablko’, z *méli* ‘med’ a *mēlon* ‘jablko’. Srov. →meloun.

**márnice** ‘místnost pro ukládání mrtvol’. Původně ‘místnost na hřbitově, kde se ukládaly máry’ (viz →máry).

**marný**, marnost, marnit, marnivý, promarnit. Jen zsl. (luž., p. *marny*) a sln.st. *máren* ‘nicotný’. Psl. *\*marǫn* je nejspíš odvozeno od *\*mara* (p. *mara*, r. *mará* ‘přízrak, vidění’), původní význam by tedy byl ‘klamný, nesku-

tečný'. Dále viz →mařit.

**marod** hov. 'nemocný', marodka, marodit, omarodit, promarodit. Z rak.-něm. *marod* tv. (vedle něm. *marode* 'vysílený, unavený') a to za třicetileté války z fr. *maraud* 'darebák' (srov. i *maraude* 'plenění', *maraudeur* 'záškodník, polní zloděj') nejistého původu. Nemocní a unavení vojáci totiž zaostávali za svou jednotkou a pak se živili pleněním a krádežemi.

**marokánka** 'placička z kandovaného ovoce máčená v čokoládě'. Podle staršího *Marokánka* 'obyvatelka Maroka'. Srov. →indiánek.

**marš** zast. ob. 'pochod'; citosl. 'prýč, alou'. Přes něm. *Marsch, marsch!* z fr. *marche, marche!* tv. od *marcher* 'kráčet' a to nejspíš z germ. (příbuzné →marka, →markovat), vlastně tedy 'zanechávat stopy, značit'. Viz i →maširovat.

**maršál** 'nejvyšší vojenská hodnost', maršálek, maršálský. Z něm. *Marschall* ze střhn. *marschalc* (odtud *maršálek* 'titul vysokého dvorského úředníka') ze sthn. *marahscal* 'podkoní' z *marah* 'kůň' (srov. →mrcha, →maštal) a *scal* 'sluha, pacholek'. Postupně se stává titulem vyšším.

**martyrium** 'utrpení, mučednictví'. Ze střlat. *martyrium* tv. z ř. *martyrion* 'svědectví, důkaz', vlastně tedy 'důkaz věrnosti Kristovu učení', od *martyys*, *martyros* 'svědek, mučedník', jež možná souvisí s lat. *memor* 'mající na paměti' (srov. →memento, →memorovat).

**máry** 'pohřební nosítka'. Stč. *páry* z něm. *Bahre* tv. (souvisí s →brát). V novější č. přikloněno k →mřít. Srov.

→márnice.

**marže** 'rozdíl mezi nákupní a prodejní cenou, zisk'. Z fr. *marge* tv., vlastně 'manévrovací prostor, rozmezí', původně 'okraj, horní hranice' z lat. *margō* 'okraj'. Srov. →marginální, →marka.

**mařit**, zmařit, zmar. Ve významu 'kazit (plány ap.)' i nář. 'usmrcovat' jen č. P. *marzyć* 'snít', ukr. *máryty* tv. je od psl. *\*mara* 'vidění, přízrak' (srov. →marný), které se většinou vykládá ze stejného *\*ma-*, které je v →mámit, →maně. Spojit č. *mařit* s touto skupinou je možné (HK), významově bližší je však spojení s →mořit<sup>1</sup> (Ma<sup>2</sup>). Vzhledem k izolovanosti č. významu nelze vyloučit ani vliv sthn. *marrjan*, střhn. *marren*, *merren* 'překážet, bránit'.

**masa** 'hmota; množství lidí', masový. Přes něm. *Masse* z lat. *massa* 'tvárná hmota, těsto, množství lidí' z ř. *máza* 'ječná kaše, ječný chléb', jež souvisí s *mássō* 'hnětu, mísím'. Srov. →masiv, →mazat.

**masák** 'jedlý druh muchomůrky'. Podle barvy připomínající maso (viz →maso).

**masakr** 'hromadné krveprolití', masakrovat, zmasakrovat. Přes něm. *Massaker* z fr. *massacre* tv., stfr. *macecre* od *macecrer* 'zabíjet, porážet (dobytek)', jež dále není příliš jasné (snad z *\*macecol* 'tlouci do krku'?).

**masáž**, masážní, masér, masérka, masérský, masírovat, namasírovat, promasírovat, rozmasírovat. Přes něm. *Massage* z fr. *massage* od *masser* 'masírovat' (do něm. *massieren*) a to nejspíš z ar. *massa* 'dotýkat se' (do Evropy přišly tyto praktiky z Asie), i když se uvažuje i o spojitosti s lat. *massa* a ř.

*mássō* ‘hnětu’ (viz →masa).

**masiv** ‘mohutný celek’, masivní. Přes něm. *Massiv* z fr. *massif* ‘nosné zdivo, horstvo, pilíř’, což je zpodstatnělé adj. *massif* ‘mohutný, těžký, důkladný’ od *masse* ‘hmota, množství’ z lat. *massa* (viz →masa).

**maska**, maskér, maskérka, maskérna, maskovat, namaskovat, odmaskovat, zamaskovat. Přes něm. *Maske* z fr. *masque* tv. a to asi z it. *maschera*, jehož výklad není jistý. Snad z ar. *maṣḥara* ‘žert, maškaráda’. Viz i →maškara.

**maskot** ‘talisman’. Z fr. *mascotte* z prov. *mascoto* ‘čarodějnictví; co nosí štěstí’ od *masco* ‘čarodějka’, jež asi souvisí s →maska.

**maskulinum** ‘podstatné jméno mužského rodu’. Z lat. *masculinum* (*genus*) ‘mužský (rod)’ od *masculus*, což je zdobnělina k *mās* ‘muž, samec’. Srov. →masturbace, →mariáš.

**máslo**, máslový, máselný, máslovka, máselnice, podmáslí. Věsl. - p. *maslo*, r. *máslo* ‘máslo, olej, tuk’, s./ch. *māšlo*, stsl. *maslo* ‘olej’. Psl. \**maslo* je odvozeno od \**mazati* (nejspíš z \**maz-slo*, i když proti podobě příp. jsou výhrady), vlastně tedy ‘to, co slouží k mazání’. Srov. →mast, →mazat.

**masmédia** ‘hromadné sdělovací prostředky’. Z angl. *mass media*, dále viz →masa a →médium.

**maso**, masový, masný, masařka. Věsl. - p. *mięso*, r. *mjásno*, s./ch. *měso*, stsl. *męso*. Psl. \**męso* je nejbliže příbuzné s gót. *mimz*, arm. *mis*, sti. *māmsá*-tv. (z ie. \**mēmso*-), dále je příbuzné lot. *miesa* (lit. *mėsà* je asi výpůjčka ze slov.), stpr. *mensā*, alb. *mish*, toch. B *misa* a vzdáleněji i stír. *mír* ‘sousto, kousek’, lat. *membrum* ‘člen, úd’, ř.

*mērós* ‘kýta, stehno’ (Ma<sup>2</sup>). Viz i →masák, →masopust, →mázdra, →membrána.

**masochismus** ‘pohlavní úchylka projevující se potřebou být trýzněn’, masochistický, masochist(k)a. Podle rak. spisovatele *L. von Sachera-Masocha* († 1895), který ve svých románech podobné projevy popisuje.

**masopust**, masopustní. Věsl. - p. *mięsopust*, r. *mjasopúst*, s./ch. *měsopust*, csl. *měsopustъ*. Slovo má ve slov. jazycích různé významové nuance, původní význam asi byl ‘večer před začátkem postní doby’. Lid. etym. (D2) se spojuje s →půst, ale csl. podoba ukazuje na souvislost s →pustit (srov. u Jg ‘den, kdy se maso pouští’). Je to nejspíš kalk z rom. jazyků (srov. it. *carnevale* z *carne leva*, doslova ‘maso odlož’, viz →karneval).

**mast**, mastička, mastičkář, mastný, mastnota, mastit, omastit, omastek, zamastit, namastit, odmastit, přimastit, promastit. Věsl. - p. *mašč*, *mažc*, r. *mašt* ‘barva srsti’, s./ch. *māšt* ‘omastek’ (stejný význam i u slk. *mašť*). Psl. \**maštъ* (*maztъ*) je odvozeno příp. -*tv* od \**mazati* (→mazat). Srov. →máslo.

**mást**, zmást, zmatený, zmatek, změť, pomást se, pomatený. Slk. *miasť*, r.d. *mjastí*, s./ch. *městi* ‘míchat, tlouci (máslo)’, stsl. *męsti*. Psl. \**męsti* (1.os.přít. *mętq*) (A5) souvisí s lit. *męsti* ‘míchat’, sti. *mánthati* ‘míchat’ z ie. \**ment-* ‘míchat, krouživě pohybovat’. Viz i →motat, →matný, →mést, →smetana, →smutný, →rmoutit.

**mastek** ‘měkký masný nerost’. Původně (u Presla) *mašnek*, podle toho, že je na dotek měkký, jakoby masný

(Ma<sup>2</sup>).

**mastitida** ‘zánět prsu’. Z nlat. *mastitis* a to od ř. *mastós* ‘prsa, prsní bradavka’. Srov. →mastodont.

**mastodont** ‘vymřelý savec podobný slonu’. Z fr. *mastodonte*, jež utvořil zač. 19. st. fr. zoolog Cuvier z ř. *mastós* ‘prsní bradavka’ a *odoús* (gen. *odóntos*) ‘zub’ - měl totiž zvláštní výrůstky podobné bradavkám na stoličkách. Srov. →mastitida.

**masturbovat** ‘onanovat’, masturbace. Z lat. *māsturbāre*, jehož druhá část obsahuje *turbāre* ‘vzrušovat, pobuřovat, porušovat’, v první části se hledá lat. *manus* ‘ruka’ (‘rukou vzrušovat’) či *mās* ‘muž, samec’, tedy vlastně ‘vzrušovat (či porušovat) mužství’ (HL), ale tvarově ani jedno neodpovídá.

**mašina**, mašinka, mašinerie. Přes něm. *Maschine* z fr. *machine* z lat. *māchina* ‘stroj’ a to z ř. (dór.) *māchanā* ‘prostředek, stroj, umělé zařízení’ vedle ř. (ión.) *mēchanē* tv., od něhož je →mechanický. Srov. i →machinace.

**mašírovat** zast. ob. ‘pochodovat’. Z něm. *marschieren* tv. z fr. *marcher* (dále viz →marš).

**maškara** ‘směšně přestrojená osoba’, maškarní, maškaráda. Ze severoit. *mascara* (it. *maschera*) ‘žert, maska’ (dále viz →maska).

**mašle**, mašlička. Z něm. *Maschel*, což je zdrobnělina k *Masche* ‘stuha, očko’.

**mašlovačka** ‘peroutka na potírání pečiva vejcem či omastkem’. Od slovesa *mašlovat*, které je zřejmě od staršího *másliti* (Jg) podobně jako *přemýšlovati* - *mýsliti* ap. Dále viz →máslo.

**maštal** ‘stáj, konírna’. Stč. *marštal(e)* ze střhn. *marstal* z *mar* ‘kůň’ a *stal* ‘stáj’.

Srov. →maršál a →stáj.

**mat** ‘konec šachové hry’, matový. Přes něm. *Matt* a it. *matto* tv. z per. *šāh māt*, doslova ‘král (je) mrtev’ (viz i →šach).

**máta** ‘léčivá bylina’, mátový. Všesl. - p. *mięta*, r. *mjáta*, s./ch. *měta*, stsl. *męta*. Psl. *\*męta* je převzato z lat. *mentha*, které je stejně jako ř. *mínthē* převzato z neznámého středomořského jazyka. Srov. →mentol, →pepermint.

**matador** expr. ‘ostřílený borec’. Původně ‘zápasník s býky (který je nakonec zabíjí)’ ze šp. *matador* tv., vlastně ‘zabíják, zabíječ’, od *matar* ‘zabítet’ z lat. *mactāre* ‘zabíjet, obětovat’.

**maté** ‘jihoamerický čaj’. Ze šp. *maté* indiánského původu.

**matěj** ob. expr. ‘popleta’. Podle českého venkovského jména (snad i vlivem →mást, mate). Srov. →kuba<sup>1</sup>, →janek.

**matematika**, matematický, matematik, matematická. Ze střlat. (*ars*) *mathematica* z ř. *mathēmatikē* (*téchnē*) ‘matematická (věda)’ od *máthēma* ‘učení, poznání, nauka’ od *manthānō* ‘vštěpuji si v paměť, rozumím, poznávám’. Srov. →automat.

**materiál**, materiálový, materiální, materialismus, materialista, materialistický, materializovat, materializace. Přes něm. *Material* tv. z pozdnělat. *māteriālis* ‘hmotný’ od lat. *māteria* ‘látka, hmota’, původně ‘stavební dříví; kmen a výhonky ovocných stromů’, a to od *māter* ‘matka’ (strom je tu metaforicky brán jako ‘matka’, protože rodí ovoce). Srov. →matka, →matrice, →matrika.

**materídouška** ‘vonná luční bylina’. Stč. *materie dúška*, podobné útvary jsou i v jiných slov. jazycích (r.st. *mát-*

*kina díška* ap.). Vzniklo na základě lidové pověsti (srov. Erbenova *Kytice*) o převtělení předčasně zesnulé matky do tohoto kvítku (viz →matka a →douška). O starobylosti pověsti by mohlo svědčit i doložené střlat. (7. st.) *matris animula*, jež slov. jménům takřka přesně odpovídá (Ma<sup>2</sup>).

**matice** ‘matka (šroubu); soustava čísel (prvků); kulturní organizace’. Vše přeneseně od \**mati* (viz →matka), první význam pod vlivem něm. *Schraubemutter*.

**matiné** ‘dopolední slavnost’. Z fr. *matinée* od *matin* ‘ráno, dopoledne’ z lat. *mātūtīnum* (*tempus*) ‘ranní (čas)’, jež souvisí s *mātūrus* ‘zralý, vyspělý’ (srov. →maturita).

**matjes** ‘nasolený mladý sled’. Z niz. *maatjes* (*haring*) ze střniz. *mēdykens hēring*, doslova ‘panenský sled’, tj. ‘mladý, nezkažený’ (souvisí s něm. *Mädchen* ‘dívka’).

**matka**, máti, matička, mateřský, mateřství, mateřština. Vlastně zdobnělina od stč. *māti* (gen. *mateře*), které je všesl. - stp. *mać*, r. *mat’*, s./ch. *māti*, stsl. *mati*. Psl. \**mati* (gen. *matere*) odpovídá lot. *māte*, něm. *Mutter*, angl. *mother*, stir. *māthir*, lat. *māter*, ř. *mētēr*, arm. *mayr*, sti. *mātār* tv., vedle toho i lit. *motė* ‘manželka’, alb. *motër* ‘sestra’, vše z ie. \**māter* ‘matka’, to pak zřejmě z \**ma-* téhož původu jako v →máma a příp. -ter- (srov. →bratr, →dcera, →otec). Dále srov. →matice, →matrice, →materiál, →matrona, →metro.

**matlat** expr., matlanina, zamatlat, namatlat, umatlat. Expr. útvar (srov. →patlat), snad v etymologické souvis-

losti s →mást (Ma<sup>2</sup>).

**matný**, matnice, matový. Stč. *matný* ‘chatrný, špatný, hloupý’ ze střhn. *mat* ‘chabý, mdlý’ (něm. *matt* dostalo i význam ‘bez lesku’, odtud dnešní č. význam) ze stfr. *mat* tv. a to z lat. *mat-tus* ‘sklíčený, plačtivý’, což je vlastně zredukované \**maditus*, přič. trp. od *madēre* ‘být vlhký, mokrý, opilý’.

**mátoha** ‘přízrak, zesláblý člověk’, mátožný. Je i p., sln. *matoga* ‘jakési strašidlo’, tedy asi již psl. \**matoga* od \**matati*, které je v č. nář. *mátat* ‘mást, strašit’, p. *matać* ‘zamotávat, klamat’. Základem bude asi stejné \**ma-* jako v →mámit, →maně (Ma<sup>2</sup>), snad tu působil i vliv slovesa →motat.

**matrace**. Z něm. *Matratze* ‘žíněnka, spací podložka’ z it.st. *materazzo* a to z ar. *matṛaḥ* ‘koberec (na spaní)’.

**matriarchát** ‘rodové zřízení, v němž má vedoucí úlohu matka’, matriarchální. Utvořeno v 19. st. z lat. *māter* ‘matka’ a ř. *árchō* ‘vládnou’ podle staršího →patriarchát.

**matrice** ‘forma, tiskařský negativ’. Z něm. *Matrize* z fr. *matrice* z lat. *mātrīx* ‘(zvířecí) matka, děloha’ od *māter* (viz →matka).

**matrika** ‘úřední kniha zaznamenávající narození, sňatky, úmrtí ap.’. Z lat. *mātrīcula* ‘soupis, seznam’, což je zdobnělina od *mātrīx* (viz →matrice).

**matrona** expr. ‘starší žena silnější postavy’. Z lat. *mātrōna* ‘(důstojná) paní, manželka’ od *māter* (viz →matka).

**maturita**, maturitní, maturant(ka), maturovat, odmaturovat. Z něm. *Maturitätsexamen* podle střlat. *examen maturitatis* ‘zkouška dospělosti’ od lat. *mātūrītās* ‘zralost, dospělost’ od *mātūrus* ‘zralý, včasný, dospělý’. Srov.

→matiné.

**mauzoleum** ‘monumentální hrobka’. Z lat. *mausōlēum* z ř. *Mausōlēion*, jak se nazývala hrobka krále *Mausola* v Halikarnassu v Malé Asii (4. st. př. Kr.), považovaná v antice za jeden ze sedmi divů světa.

**mávat**, mávnout, mávátko, zamávat. Dl. *mawaś*, r.d. *mavat*’ tv., csl. *pomavati* ‘kývat na někoho’, jinak slov. jazyky dávají přednost formám z psl. *\*majati*, *\*machati* (viz →maják, →máchat). Všechno jsou to rozšíření psl. *\*mati*, které má protějšek jen v balt. - lit. *móti*, 1.os.přít. *móju* ‘mávat, kynout’, lot. *māt*, *māju* tv. Srov. i →mámit, →mátoha.

**maxi-** (ve složeninách) ‘velký, maximální’. Srov. *maxisukně* a s opačným významem →mini-. Jinak viz →maximum.

**maximum** ‘nejvyšší míra možného’, maximální, maximalismus, maximalista, maximalistický. Z lat. *maximum*, což je zpodstatnělé adj. (stř.r.) *maximus* ‘největší’, 3. stupeň adj. *magnus* ‘velký’. Srov. →magnát, →major, →minimum.

**máz** ‘stará objemová míra (asi 1,4 l)’. Z pozdně střhn. (bav.-rak.) *māz* tv. (něm. *Mass* ‘míra’). Srov. i něm. *mesen* ‘měřit’ (viz →míra).

**mazat**, mazání, mazaný, maz, mazlavý, mazadlo, mazanec, mazanice, mazal, namazat, umazat, smazat, zamazat, přemazat, vymazat, zmazat, rozmazat, podmazat, odmazat aj. Věsl. - p. *mazać*, r. *mázat*’, s./ch. *māzati*, stsl. *mazati*. Psl. *\*mazati* souvisí s něm. *machen*, angl. *make* ‘dělat’ (původně asi ‘lepit z hlíny’), bret. *meza* ‘hníst’, ř. *mássō* ‘hnětu, zadělávám (těsto)’, *mágma* ‘uhnětená masa’, vše od ie.

*\*mág-* ‘hníst, lepit’ (A1). Srov. →mast, →máslo, →magma.

**mázdra** ‘blána, tenký povlak (na mase)’. Věsl. - p. *miazdra*, r. *mezdrá*, s. *mézdra*, csl. *mězdra*. Psl. *\*mězdra* je pokračováním ie. *\*mēmso-rā* (B7), odvozeného od *\*mēmso-* (viz →maso). Nejblíže mu stojí lat. *membrum* ‘úd’ (vlastně ‘masitá část (těla)’) a významově blízké *membrāna* (viz →membrána) (Ma<sup>2</sup>). Co do tvoření srov. →nozdra.

**mazlit se**, mazlivý, mazlíček, mazel, pomazlit se, rozmazlit, rozmazlený. Jen č. a slk. Od staršího *mazati se* tv. (srov. *mazánek*), dále viz →mazat.

**mazurka** ‘druh tance’. Z p. *mazurek*, vlastně ‘mazurský tanec’, podle kmene v severových. Polsku. Srov. →polka.

**mazut** ‘odpad při destilaci nafty’, mazutový. Z r. *mazút* a to prý přes ttat. jazyky z ar. *makhzulat* ‘odpadky’.

**mdlý**, mdloba, omdlít, umdlévat, zemdlévat, zemdlený. P. *mdły*, sln. *médel*, csl. *mōdlō* tv., patří sem i r. *médlenyj* ‘pomalý’. Psl. *\*mōdolo* nemá jednoznačný výklad. Lze vyjít od slovesa *\*mōděti* (csl. *izmōděti* ‘slábnout’, r.d. *modět*’ ‘tlít’), které však nemá spolehlivé protějšky - snad je příbuzné lot. *mudēt* ‘plesnivět’ či lit. *maūsti* ‘tupě bolet’. Východiskem by mohlo být ie. *\*mau-* ‘slabý, matný’ (srov. ř. (a)*maurós* ‘tmavý, slabý’).

**mě** zájm. Gen., ak. zájm. *já*. Věsl. - p. *mię*, str. *mja*, s./ch. *me*, stsl. *mę*. Psl. *\*mę* odpovídá stpr. *mien*, alb. *mua* i sti. *mām*, vše z ie. ak. *\*mēm* (z varianty bez koncového -m pak jsou lat. *mē*, ř. *emé*, sti. *mā*). Druhý č. tvar gen., ak. tohoto zájmena *mne* je z psl. *\*mene* a to disimilací z ie. gen. *\*meme*, z něhož



je i lit. *manè*, av. *mana*, sti. *máma*. Z tohoto tvaru se *-n-* šířilo i do dalších pádů (psl. dat. *\*meně*, instr. *\*menoję*). Viz i →mi, →můj.

**meandr** ‘zákrut (řeky)’. Z fr. *méandre* z lat. *maeander* a to z ř. *Maíandros*, jména jedné klikaté řeky v Malé Asii.

**mecenáš** ‘podporovatel umění a věd’, mecenášský. Podle římského boháče *Maecenata* (nom. *Maecenas*, † 8 př. Kr.), který podporoval družinu básníků.

**meč**, mečík, mečový, mečoun, mečíř. Všesl. - p. *miecz*, r. *meč*, s./ch. *măč*, stsl. *mečb*, *mъčb*. Psl. *\*mečb*, *mъčb* je v nějakém vztahu s gót. *mēki*, stsas. *māki*, stangl. *mēce* tv. Vzhledem k rozdílnému vokalizmu však zřejmě nejde o vzájemné převzetí, ale o výpůjčku z nějakého jiného jazyka. Původ se většinou hledá na východě (kavkazské *mača* ‘šavle’ aj., Ma<sup>2</sup>, HK), ale vzhledem ke kulturním souvislostem doby železné nelze vyloučit jako zdroj kelt. *\*mecc-* ‘svítit, blýskat se’.

**mečbol** ‘rozhodující podání zápasu (v tenise, volejbale ap.)’. Z angl. *match ball*, doslova ‘míč zápasu’ (dnes spíše *match point* ‘bod zápasu’) z *match* (viz →mač) a *ball* (viz →ball). Srov. *setbol*.

**mečet**, mečivý, zamečet. Hl. *mječec*, s./ch. *měčati*. Psl. *\*mečati* je od *\*mekati* (→mekat) onom. původu.

**med**, medový, medovina, medovinový. Všesl. - p. *miód*, r. *měd*, s./ch. *měd*, stsl. *medъ*. Psl. *\*medъ* přesně odpovídá lit. *medūs* tv., sthn. *metu*, stir. *mid*, ř. *měthy*, sti. *mádhu-* však znamená ‘medovina, opojný nápoj’, vše je z ie. *\*medhu-* ‘med, medovina’. Problematická je příbuznost lat. *mel*, ř. *méli* ‘med’. Podobné názvy jsou i mimo ie.

jazyky - fin. *mete*, maď. *méz* (asi převzato z ie.), čín. *mi* (Ma<sup>2</sup>, HK).

**měď**, měděný, měděnka, pomědit. Všesl. - p. *miedź*, r. *med’*, ch. *mjěd*, s. *měd*, stsl. *mědb*. Psl. *\*mědb* nemá žádné ie. paralely, jeho výklad je nejistý. Nejvíce podpory má domněnka o spojitosti se jménem starověké země *Médie*, k jejímuž území patřila nejdůležitější starověká naleziště mědi v Zakavkazí (od 7. st. př. Kr.). Podobně lat. název mědi *cuprum* je od ostrova Kypru (Ma<sup>2</sup>).

**medaile**, medailový, medailon, medailonek. Přes něm. *Medaille* z fr. *medaille* z it. *medaglia* a to nespíš z vlat. *\*metallia* (*monēta*) ‘kovová (mince)’ od lat. *metallum* ‘kov’ (srov. →metál).

**mediální**. Viz →médium.

**medicína**, medik, medický. Z lat. *medicīna* ‘lékařství, lék’ od *medicus* ‘lékař’ a to od *medērī* ‘léčit, hojit’. Srov. →medikament.

**medikament** ‘lék’. Přes něm. *Medikament* z lat. *medicāmentum* ‘lék, kouzelný prostředek’ od *medicārī* ‘léčit’ od *medicus* (viz →medicína).

**meditovat** ‘rozjímat’, meditace, meditativní. Z lat. *meditārī* ‘přemýšlet, cvičit se’, jež asi souvisí s *medērī* (viz →medicína) a vzdáleně snad i →měřit.

**médium** ‘prostředník (při spiritistické seanci ap.); sdělovací prostředek’. Přes něm. *Medium* (u druhého významu přes angl. *medium*) z lat. *mediūm* ‘prostředek, střed, veřejnost’, jež souvisí s →mez, →mezi. Srov. i →masmédia.

**medle** přísl. zast. Stč. *mnedle*, *medle* ‘tedy, pak’ z *mne dle*, tedy asi ‘pokud jde o mne, podle mne’ (Ma<sup>2</sup>).

**meduňka** ‘druh silně aromatické byliny’. Kalk podle lat. *Melissa* z ř. *melissóphyllon*, doslova ‘včelí rostlina’, od

*mélissa* ‘včela’ od ř. *méli* ‘med’ (viz →med).

**medúza** ‘mořský láchovec’. Z it. *medusa* či fr. *méduse* tv. a to podle mytologické nestvůry *Medusy* (ř. *Médousa*), která měla hady místo vlasů.

**medvěd**, medvědice, medvídek, medvědí. Všesl. - p. *niedzwiadź*, r. *medvěd*, ch. *mědvjed*, s. *mědved*. Psl. *\*medvěd* (z *\*medu-ēd-*, doslova ‘jedlík medu’, viz →med a →jíst) je tabuová náhražka (D4) za původní ie. slovo dochované v lat. *ursus*, ř. *árktos*, sti. *ῥ[ε]κša-* aj. tv. Tabuový opis je také v germ. (něm. *Bär*, angl. *bear*, vlastně ‘hnědý’, srov. →bobr) i balt. (lit. *lokys*, které má více výkladů).

**mega-** ‘velko-; milion’. K prvnímu významu viz →megalomanie, →megafon, k druhému *megawatt*, *megabit* (označuje jednotku milionkrát větší). Z ř. *mégas* (ž.r. *megále*) ‘velký, mocný’, jež souvisí s lat. *magnus* tv., *magis* ‘více’ (srov. →magnát, →magistr).

**megafon** ‘zesilovač zvuku’. Viz →mega- a →fon.

**megalomanie** ‘velikášství’, megalomanský, megaloman(ka). Viz →mega- a →mánie.

**megera** ‘zuřivá, zlá žena’. Z lat. *megaera* z ř. *Megaíra*, což bylo jméno jedné z Erinyí, bohyně pomsty.

**mech**, mechový. Všesl. - slk. *mach*, p. *mech*, r. *moch*, s./ch. *mäch*. Psl. *\*mōchō* (B6) je příbuzné s lit. *mūsos*, *mūsaĩ* (pl.) ‘plíseň’, něm. *Moos* ‘mech’, angl. *moss*, lat. *muscus* tv., vše z ie. *\*meus-*, *\*mus-* tv. (A8) od *\*meu-* ‘vlhký, mokrý’. Srov. →omšelý, →mýt.

**měch** ‘zařízení na vhánění vzduchu; vak’, měchyř, měchyřek, měchuřina, měšec. Všesl. - p. *miech*, r. *mech*, ch.

*mijéh*, s. *mēh*, stsl. *měchō*. Psl. *\*mēchō* má odpovídající protějšky v balt. - lit. *maĩšas*, lot. *māiss*, stpr. *moasis* tv., dále se spojuje se stisl. *meiss* ‘torba, nůše’ a sti. *mēšá-* ‘beran’, *mēšu* - ‘ovce, ovčí kůže’, vše z ie. *\*moiso-* či *\*maiso-* ‘ovce, ovčí kůže’ (A8, B2).

**měchačka**. Viz →míchat.

**mechanika** ‘nauka o rovnováze a pohybu těles’, mechanický, mechanik, mechanismus, mechanizovat, mechanizace, mechanizační. Z pozdnělat. *mēchanica* z ř. *mēchanikē* (*téchnē*) tv. od *mēchanikós* ‘týkající se strojů, zařízení’ (pak i ‘vynalézavý, chytrý’) a to od *mēchanē* ‘umělé zařízení, stroj, prostředek, pomoc’ od *mēchos* ‘pomoc, ochrana’. Srov. →mašina, →machinace.

**mejdán** hov. ‘družná, většinou v bytě pořádaná zábava’. Ze s./ch. *mèjdān* ‘trh’, což je turcismus (ar.-tur. *maidan*, *mejdán* tv.) per. původu.

**mekat**, meknout. P.d. *miekać*, r. *mekat*, s./ch. *mekat*. Psl. *\*mekati* je onom. původu, od citosl. *me*. Obdobné útvary jsou i jinde - lit. *mekėnti*, ř. *mēkáomai* tv.

**měkký**, měkoučký, měkkost, měkkota, měkkýš, měkčit, měkčení, změkčit, obměkčit, meknout, meknutí, změknout, rozměknout. Všesl. - p. *miękki*, r. *mjágkij*, sln. *méhek*, s./ch. *měk*, stsl. *mękōkō*. Psl. *\*mękōkō* souvisí s lit. *minkštas* tv., *minkyti* ‘hníst (těsto)’, něm. *men-gen* ‘mísit’, sti. *máčate*, *maňčate* ‘drobí, tlačí’, vše k ie. *\*menk-* ‘hníst, mačkat’, asi od *\*men-* tv. Srov. →mnout, →mačkat, →míč, →mouka.

**mektat**, mektavý, zamektat. Onom. Od

→mekat.

**mela** hov. ‘zmatek, rvačka’. Od →mlít.

**melancholie** ‘trudnomyslnost, zádumčivost’, melancholický, melancholik. Přes lat. *melancholia* z ř. *melancholia* tv. od *meláncholos* ‘mající černou žluč’ a to z *mélās* ‘černý’ a *cholĕ* ‘žluč’. Ve starověku se věřilo, že trudnomyslnost je způsobena černou žlučí, srov. →chole-rik, →flegmatik, →sangvinik, →humor.

**melasa** ‘cukerný sirup’. Z fr. *mélasse* z pozdnělat. *mellācium* ‘vařením zhoustlý mošt’ a to od *mel* ‘med’ (viz →med).

**meliorace** ‘zlepšování (půdy)’, meliorační, meliorovat. Z pozdnělat. *melioratiō* ‘zlepšování’ od *melior* ‘lepší’, což je 2. stupeň k *bonus* ‘dobrý’ (srov. →bonita).

**melírovaný** ‘různobarevný, kropenatý’, melír. Z něm. *meliert* ‘smíchaný, kropenatý’ z fr. *mêlé* tv. od *mêler* ‘smíchat’, stfr. *mesler* ze střlat. *misculare* od lat. *miscēre* tv. (viz →mísit). Srov. i →pel-mel.

**mělký**, mělkost, mělčina. P. *miatki*, r. *mélkij*, s.st. *mioki*. Psl. *\*mĕlŕkŕ* je odvozeno nejspíš od *\*mĕlŕ* (č.st. *měl* ‘pobřežní písčina; něco rozmělněného’, r. *mel* ‘křída’, sln. *mĕl* ‘drobný písek’), které se spojuje s lit. *smĕlĭjs* ‘písek’, sthn. *melm* ‘prach, písek’ z ie. *\*mel-* ‘drobit, mlít’ (viz →mlít) (Ma<sup>2</sup>). Srov. →mělnit.

**mělnit**, rozmělnit. Od *měl* a k tomu viz →mělký.

**melodie**, melodika, melodický, melodičnost. Z pozdnělat. *melōdia* z ř. *melōiḍia* ‘nápěv’ z *mēlos* ‘nápěv, píseň’ a odvozeniny od *ōiḍĕ* ‘zpěv, báseň’. Srov. →óda, →melodram, →parodie.

**melodram** ‘(dramatická) báseň předná-

šená za doprovodu hudby’, melodrama-tický. Uměle (18. st.) z ř. *mēlos* (viz →melodie) a *drāma* (viz →drama).

**melouch** hov. ‘pokoutní práce’, melouchář, meloucharit. Z něm. arg. *Melouche* a to z jidiš *melōche*, *melocho* tv.

**meloun**, melounový. Stč. *melún*, *melaun* ukazuje nejspíš na převzetí přes střdn. *melūne*, *melaune*, střniz. *meloen*, fr. *melon* z it. *mel(l)one* (z toho je přímo sln. *melōna*, něm. *Melone*, z toho p. *melon* ap.). It. slovo vychází z pozdnělat. *mĕlo* (ak. *mĕlōnem*), což je zkrácení ř. *mĕlopépōn* tv., doslova ‘zralé (měkké) jablko’, z *mĕlon* ‘jablko’ a *pépōn* ‘zralý, měkký’. Srov. →marmeláda.

**melta** ‘náhražka kávy’. Výrobní značka utvořená asi pod vlivem →mlít, melu.

**meluzína** ‘skučivý vítr’. Podle pověsti jméno jisté víly, která venku opuštěná lká (k nám pověst přišla asi přes Německo z Francie - fr. *Mélusine*).

**membrána** ‘pružná tenká blána’. Z lat. *membrāna* ‘blána’, o němž viz dále u →mázdra.

**memento** ‘připomínka, varování’. Z lat. *mementō* ‘pamatuj, buď pamětliv’ od *meminī* ‘pamatuji’. Srov. →memorovat, →reminiscence i →paměť.

**memoáry** ‘(literární) paměti’. Z fr. *mémoires* (pl.) od *mémoire* ‘paměť, vzpomínka’ z lat. *memoria* tv. od *memor* ‘pamětlivý’ od *meminī* ‘jsem pamětliv’. Srov. →memento, →memoriál.

**memorandum** ‘pamětní spis, listina, diplomatické prohlášení’. Z lat. *memorandum*, což je původem tzv. gerundivum od *memorāre* ‘připomínat, vykládat’, tedy vlastně ‘co má být připomínáno, vykládáno’. Srov. →memorovat,

→memoáry.

**memoriál** 'závod či turnaj na památku význačné osobnosti'. Přes angl. *memorial* 'památník' ze střlat. *memoralis* 'pamětní' (viz →memoáry).

**memorovat** 'učit se nazpaměť'. Podle něm. *memorieren* tv., které je buď z lat. *memorāre* 'připomínat', či - vzhledem k významu - utvořeno k lat. *memor* 'mající na paměti, pamatující se'. Srov. →memoáry.

**měna**, měnový, měňavý, měňavka, měnič, měnit, změnit, změna, obměnit, obměna, vyměnit, výměna, zaměnit, záměna, směnit, směna, směnka, proměnit, proměna, přeměnit, přeměna, odměnit, odměna, rozměnit aj. Všesl. - p. (*vy*)miana, r. *ména*, ch. *mijéna*, s. *ména*, stsl. *měna*, vše 'výměna', význam 'peněžní soustava' je jen č. a slk. Psl. \**měna* má nejbližší k lit. *maĩnas* 'výměna', *mainĩti* 'měnit', dále je příbuzné gót. *gamains* 'společný', něm. *gemein*, lat. *communis* tv. i *mūnus* 'povinnost, služba, dar', stir. *móin*, *máin* 'drahocennost' (stejný význam je i ve stč!), vše z ie. \**moi-n-* od \**mei-* 'měnit', odtud pak další významy - 'společný' (vlastně 'vzájemně zaměnitelný', odtud i '(vzájemná) služba, povinnost'), 'drahocennost' ('co se dobře směňuje'), srov. i *odměna* 'co se dává výměnou za práci, službu ap.' (Ma<sup>2</sup>). Srov. →imunní, →komuna.

**menáž** 'vojenská strava'. Z fr. *ménage* 'hospodářství, domácnost, byt' od stfr. *maneir* 'bydlet' z lat. *manēre* tv.

**mendík** 'středověký žebravý student'. Z lat. *mendīcus*, původně 'mrzák', od *mendum* 'tělesná vada'.

**méně**. Viz →menší.

**menhir** 'prehistorický vztyčený balvan'.

Přes fr. z bret. *men* 'kámen' a *hir* 'dlouhý'.

**meningitida** 'zánět mozkových blan'. Z nlat. *meningitis* od ř. *mē[nin]* 'mozková blána'.

**meniskus** 'chrupavčitá destička kolenního kloubu'. Z nlat. *meniscus* z ř. *mēniskos* 'měsíček' (podle tvaru), což je zdrobnělina od *mēn* 'měsíc' (viz →měsíc).

**měnit**. Viz →měna.

**menopauza** 'zánik menstruace, klimakterium'. Novotvar přejatý z moderních evr. jazyků (něm. *Menopause* ap.), utvořený z ř. *mēn* 'měsíc' a →pauza.

**menstruace** 'měsíční ženské krvácení, měsíčky', menstruační, menstruat. Z pozdnělat. *mēnstruātiō* od *mēnstruāre* 'mít měsíční krvácení' od lat. *mēnstruus* 'měsíční' od *mēnsis* 'měsíc'.

**menší**, menšina, menšinový, menšitel, menšenec, zmenšit, zmenšený, po-menší. Všesl. - p. *mniejczy*, r. *mén'sij*, s./ch. *mǎn'ji*, stsl. *mǎn'ii*. Psl. \**mǎn'v'j*, \**mǎn'v'si* je příbuzné s gót. *minniza*, sthn. *minniro* (něm. *minder*) tv., lat. *minor* 'menší', *minus* 'méně', *minuō* 'zmenšuji', ř. *minýthō* tv., sti. *minóti* 'zmenšuje', vše z ie. \**min-* od \**mei-* 'zmenšovat' (Ma<sup>2</sup>). Srov. →minus, →minimum, →ministr, →mindrák.

**mentalita** 'způsob myšlení', mentální. Přes něm. *Mentalität* a fr. *mentalité* z angl. *mentality* tv. od *mental* 'myšlenkový, rozumový' z lat. *mentālis* tv. od *mēns* (gen. *mentis*) 'mysl, duše, rozum'. Srov. →demence, →komentovat.

**mentol** 'silice z máty peprné', mentolový. Z něm. *Menthol* a to uměle (19. st.) z lat. *mentha* 'máta' (viz →máta)

a *ol(eum)* ‘olej’ (viz →olej).

**mentor** ‘mravokárce’, mentorský, mentorovat. Z ř. *Méntōr*, což je v Homérově Odyseji jméno Odyseova věrného přítele, v jehož podobě bohyně Aténa doprovází Odyseova syna Telemacha. Význam ‘duchovní vůdce’ se rozvinul koncem 17. st. ve fr. na základě jistého románu o Telemachových dobrodružstvích.

**menu** ‘jídelní lístek; pevně stanovený sled pokrmů’. Z fr. *menu* ‘drobný, tenký, malý’, tedy vlastně ‘podrobný (výčet jídel)’, a to z lat. *minūtus* ‘zmenšený, nepatrný’ od *minuere* ‘zmenšit’. Srov. →menuet, →minuta, →menší.

**menuet** ‘druh tance’. Z fr. *menuet*, vlastně ‘tanec drobnými kroky’, od adj. *menuet*, zdrobněliny k *menu* (viz →menu).

**menza** ‘studentská jídelna’. Z lat. *mēnsa* ‘stůl, jídelna’. Srov. →mísa.

**merčit** ob. ‘pozorovat’, zmerčit. Z něm. *merken* ‘(z)pozorovat’, původně (sthn.) ‘označovat, ohraničovat’ (viz →marka).

**merenda** zast. ‘veselice’. Z it. *merenda* ‘svačina v přírodě’ z pozdnělat. *merenda* tv., původně asi ‘výslužka’, od lat. *merēre* ‘zasluhovat’ (Ma<sup>2</sup>). Srov. →meritum.

**mergle** zast. ob. ‘peníze’. Z něm. *Märkel*, což je zdrobnělina od *Mark* (viz →marka).

**meridián** ‘poledník’. Z lat. *merīdiānus* ‘poledník’ od *merīdiēs* ‘poledne’ a to (s disimilací *d-d > r-d*) z *medius* ‘střední, jsoucí uprostřed’ (srov. →médium) a *diēs* ‘den’ (viz →den).

**meritum** ‘podstata, jádro’, meritorní. Z lat. *meritum*, vlastně ‘zásluha; co zasluhuje pozornost’, od *merēre* ‘zasluho-

vat’. Srov. →merenda.

**mermo(mocí)** přísl. ‘všemožně, za každou cenu’. Od →mřít, jako je např. *letmo* od *letět*, tedy vlastně ‘úsilím až na umření’.

**meruňka**, meruňkový. Zkomolením z lat. (*prūnus*) *armeniaca*, doslova ‘arménská (švestka)’ (srov. podobně →broskev). Jiné zsl. podoby (slk. *marhul’a*, p. *morela*, luž. *marhla*) i sln. *marêlica* jsou z něm. nář. *Marelle*, *Marrille* a to přes it. ze stejného zdroje jako *meruňka*. Zast. expr. *meruna* ‘kopací míč’ vzniklo ve slangu podle podoby.

**měřit**. Viz →míra.

**mesianismus** ‘víra ve vlastní vykupitelské poslání’, mesianistický. Od stř-lat. *Messias* ‘mesiáš’, tj. Kristus, a to z aram. *mēšihā* ‘pomazaný’. Srov. →křížmo.

**měsíc**, měsíček, měsíční, měsíčník, měsíčný, náměsíčný, náměsíčník. Všesl. - p. *miēsīq*, r. *měsjac*, ch. *mjěšec*, s. *měšec*, stsl. *měšecъ*. Psl. \**měšecъ* souvisí s lit. *mėnuo* ‘luna’, *mėnesis* ‘měsíc (kalendářní)’, sthn. *māno* (něm. *Mond*), angl. *moon* ‘luna’, sthn. *manōd* (něm. *Monat*), angl. *month* ‘měsíc’, stir. *mí*, lat. *mēnsis*, alb. *muai*, ř. *mēn* (vedle toho i *meis*, *mēs*), arm. *amis*, toch. A *mañ*, sti. *mās* tv., vše z ie. \**mēn-*, \**mēs-* (je i možné, že \**mēs-* je z *mens-*), nejspíš od \**mē-* ‘měřit’ (měsíční cykly sloužily k měření času). Struktura psl. slova je asi \**mēs-en-ko-*, je to tedy zdrobnělina stejně jako →slunce. Srov. →meniskus, →menstruace, →měřit.

**mést**, zamést, zametat, vymetat, smést, smetí, smeták, ometat, vymetat, ume-  
tat, namést aj. Všesl. - p. *miēsć*, r. *mestí*, s./ch. *mèsti*, stsl. *mestī*. Psl.

*\*mesti* (z *\*met-ti* (A5)) má spolehlivé paralely jen v balt. - lit. *mèsti*, 1. os. přít. *metù* 'vrhat, házet', lot. *mest*, *metu* tv. Výchozí ie. *\*met-* 'krouživě pohybovat, vířit' je asi variantou k *\*ment-* (viz *→mást*). Srov. i *→metat*, *→metla*, *→omítka*, *→zmetek*.

**mestic** 'míšenec bělocha s indiánem'. Ze šp. *mestizo* a to z pozdnělat. *\*mixticius* 'smíšený' od lat. *mixtus* tv. od *miscere* 'míchat'. Srov. *→mísit*, *→melírovaný*.

**město**, městečko, městský, měšťan, měšťanský, měšťanstvo, měšťák, měšťácký, měšťáctví, předměstí, předměstský, náměstí. V tomto významu dnes jen zsl. (slk. *mesto*, p. *miasto*), sln. *město*, jinak r. *górod*, s./ch. *gràd*, b. *grad*. Z psl. *\*město* (viz *→místo*), v č. rozlišení významu pomocí délky samohlásky (srov. *→dívka* - *→děvka*, *→dílo* - *→dělo*). Význam se zřejmě specifikoval nějakým adj. ('trhové místo' ap.), které pak bylo vypouštěno (Ma<sup>2</sup> pod *místo*). Srov. *→městys*.

**městys** 'obec větší než vesnice a menší než město'. U Jg i *městis*, původně nesklonné (*v každém městys*). Nejspíš z *městice*, *městce*, což je zdrobnělina od *→město*, redukcí koncovky (*městic*) a záměnou *c-s*.

**měšec**. Stará zdrobnělina od *→měch*.

**mešita** 'muslimská modlitebna'. Asi přes nějakou raně nhn. podobu (*Meschit*, *Mesquita* v 16. st.) ze šp. *mezquita* či stit. *meschita* a to v době křížových výprav z ar. *mašgíd* 'modlitebna'.

**meškat**, promeškat, zmeškat, zameškat, omeškat se. Stč. *meškati* 'otálet, zanedbávat', p. *mieszkać* 'bydlet', str. *měšbkat* tv., r. *měškat* 'otálet, váhat', chybí v jsl. Psl. *\*měšbkat*, *\*mešbkat* není příliš jasné. Asi jde o rozšíření slo-

vesa *\*měšati* 'míchat, plést, překážet' (srov. s./ch. *měškati* 'vrtět se'), z toho pak 'zdržovat se na jednom místě, otálet'. Jinak viz *→míchat*, *→mísit*.

**mešní**. Viz *→mše*.

**mešuge**, mišuge expr. 'potrhlý (člověk)'. Přes něm. *meschugge* z jidiš *meschuggo* (hebr. *m<sup>e</sup>šugga<sup>c</sup>*) tv.

**meta** 'cíl, značka'. Novější (Jg), z lat. *mēta* 'cíl, hranice' (asi i vzhledem k p. *meta* 'cíl'), jež souvisí s *mētīrī* 'měřit' (viz *→míra*).

**meta-** předp. Z ř. *metá* 'za, po, mezi, s, přes aj.', jež asi souvisí s něm. *mit* 's'. Před samohláskou a *-h* jen *met-*. Srov. *→metafora*, *→metateze*, *→meteor*, *→metoda*, *→metonymie*.

**metabolismus** 'látková přeměna', metabolický. Utvořeno v 19. st. od ř. *metabolē* 'výměna, změna, převrat' z *metá* (= *meta-*) a *bolē* 'vrh' od *bállō* 'házet, vrhat se'. Srov. *→parabola*, *→balistika*.

**metafora** 'přenesení pojmenování na základě podobnosti', metaforický, metaforika. Z ř. *metaforá* tv., původně 'přenesení', z *metá* (= *meta-*) a *forā* 'nesení' od *fērō* 'nesu'. Srov. *→semafor*, *→periferie*.

**metafyzika** 'nauka o podstatě věcí nedostupné smyslovému vnímání', metafyzický, metafyzik. Ze střlat. *metaphysica* a to z ř. *tá metá tá fysiká*, doslova 'to po fyzice' (viz *→meta-* a *→fyzika*). Pod tímto označením byly v 1. st. př. Kr. shrnuty Aristotelovy spisy o prvotních příčinách bytí (následovaly po jeho poznatcích o přírodních vědách).

**metál** hov. 'vyznamenání'. Z fr. *médaille* či it. *medaglia* (viz *→medaile*) s příkloněním k něm. *Metall* 'kov'.

**metalurgie** 'hutnictví, zpracování kovů'. Nověji utvořeno z ř. *métallon*

‘důl, lom’, později ‘kov’, nejistého původu a odvozeniny od *érgon* ‘dílo, práce’. Srov. →chirurg.

**metamorfóza** ‘proměna, přetvoření’. Z ř. *metamórphosis* tv. od *metamorfō* ‘přetvořuji (se)’ z *metá* (→meta-) a *morfáo* ‘tvořím, беру podobu’ od *morfe* ‘tvar’. Srov. →morfologie, →amorfní.

**metan** ‘druh plynu, nejjednodušší uhlovodík’. Utvořeno v nové době od →metyl stejnou příp. jako →etan, →butan ap.

**metastáza** ‘rakovinný nádor vzniklý rozšířením z prvotního ložiska do jiného orgánu’. Přes soudobé evr. jazyky (něm. *Metastase* ap.) z ř. *metástasis* ‘přestavení, přestěhování’ z *metá* (→meta-) a *stásis* ‘postavení, poloha’. Srov. →extáze, →stát<sup>2</sup>.

**metat**, rozmetat, přemet, podmet. Všesl. - p. *miotać*, r. *metát*’, s./ch. *mètati*, stsl. *metati*. Úzce souvisí s →mést, kde jsou další podrobnosti.

**metateze** ‘přesmyk hlásek’. V moderní jazykovědě zavedeno na základě ř. *metáthesis* ‘přestavení, změna’ z *metá* (→meta-) a *thésis* ‘uložení, poloha’ (viz →teze).

**metelit** ‘spěchat, uhánět’, metelice ‘vánice’. Od →mést, →metat.

**meteor** ‘kosmické tělísko, které shoří při vniknutí do atmosféry’, meteorit. Přes něm. *Meteor* ze střlat. *meteorum* (pl. *meteora*) z ř. *metéōra* ‘nebeské jevy’ od *metéōros* ‘jsoucí vysoko ve vzduchu, na nebi ap.’ z *metá* (→meta-) a *aēr* (gen. *aéros*) ‘vzduch, oblak, povětrí’. Srov. →meteorologie, →aero<sup>1</sup>.

**meteorologie** ‘věda o počasí a zemské atmosféře’. Z ř. *meteōrología* ‘nauka o nebeských úkazech’, viz →meteor a →

logie.

**metér** ‘sazeč lámající sloupce sazby do stránek’. Z fr. *metteur* od *mettre* ‘pokládat, sázet, stavět’ z lat. *mittere* ‘posílat, metat’. Srov. →mise.

**metla**, metlička, pometlo. Všesl. - hl. *mjetlo*, p. *miotła*, r. *metlá*, s. *mètla*, csl. *metla*, *metla*. Od \**mesti* (→mést), poněkud problematická je rekonstrukce příp. (-*vla*, -*la*, -*vlo*, -*lo*?).

**metoda** ‘vědecký postup’, metodický, metodik, metodologie (viz →logie). Přes něm. *Methode* a lat. *methodus* z ř. *méthodos* ‘postup zkoumání’ z *metá* (→meta-) a *hodós* ‘cesta’. Srov. →kátoda, →chodit.

**metonymie** ‘přenesení pojmenování na základě věcné souvislosti’, metonymický. Přes moderní evr. jazyky a pozdnělat. *metōnymia* z ř. *metōnymía* ‘přejmenování’ z *metá* (→meta-) a *ónoma* ‘jméno, slovo’. Srov. →anonym, →onomastika.

**metr** ‘délková míra’, metrový, metráž, metrický. Z fr. *mètre* (zavedeno r. 1790 jako základní délková jednotka) a to z ř. *métron* ‘míra, měřidlo’. Srov. →metr i →míra.

**-metr** ‘měřicí přístroj’. Srov. →barometr, →tachometr i →geometrie. Z moderních evr. jazyků (něm., angl. -*meter*, fr. *mètre*) a tam od ř. *métron* ‘míra, měřidlo’ (viz →metr).

**metrnice** expr. ‘přísná, zlá žena’. Asi z fr. *maîtresse* ‘paní, velitelka, rázná žena’ s příkloněním ke jménu obávaného rakouského ministra *Metternicha* (kancléř 1821-1848).

**metro**. Z fr. *métro*, zkrácením z *métropolitain* ‘týkající se hlavního města’ (konec 19. st.), přesněji z *chemin de fer métropolitain* ‘železnice hlavního

města' od *métropole* (viz →metropole).

**metronom** 'přístroj k stanovení tempa hudby, taktoměr'. Z fr. *métronome* (místo staršího *métromètre*) a to z ř. *métron* 'míra' (viz →metr) a odvozeniny od *némō* 'řídím, mám v držení' (srov. →ekonomie, →nomie).

**metropole** 'hlavní město', metropolita 'arcibiskup v hlavním městě církevní provincie', metropolitní. Přes něm. *Metropole* z lat. *mētopolis* z ř. *mētrópolis* tv., doslova 'mateřské město', z *mētēr* 'matka' (viz →matka) a *pólis* 'město' (srov. →poliklinika, →policie).

**metrum** 'veršový rozměr', metrický, metrika. Z lat. *metrum* z ř. *métron* 'míra' (viz →metr).

**metyl** 'jednomocná skupina odvozená od metanu', metylén. Přes něm. *Methyl*, fr. *méthyle* a to uměle z ř. *méthy* 'opojný nápoj' (viz →med) a *hýlē* 'dřevo' (metylalkohol totiž snadno získáme z dřeva). Srov. →metan, →etyl.

**mez**, mezní, mezník, pomezí, pomezní, zámezí, zamezit, omezit, vymezit. Všesl. - p. *miedza*, r. *mezá*, sln. *mėja*, s./ch. *měla*, stsl. *mežda*. Psl. *\*med'a* souvisí s gót. *midjis*, angl. *mid*, lat. *medius*, ř. *més(s)os*, sti. *mádhya-*, vše z ie. adj. *\*medhīo-* 'střední'. Ve slov. toto adj. zpodstatnělo ve významu 'mez, hranice', srov. i posun v lit. *mėdis* 'strom, dřevo', stpr. *median* 'les' (stromy a lesíky byly přirozenými mezníky) (Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. →mezi, →mezera.

**mezanin** 'mezipatro'. Přes fr. *mezzanine* z it. *mezzanino*, což je zdrobnělina od *mezzano* tv. od *mezzo* 'střední' z lat. *medius* (viz →mez).

**mezek**, mezkovitý. Stč. *mez**h*, *mezk*, str. *mōskō*, doloženo hlavně v jsl. -

sln. *mezēg*, s./ch. *māzag*, *māzga*, b.d. *māškā*. Psl. *\*mōzgo*, *\*mōskō* je dost nejasné. Rozkolísanost forem i silný výskyt v jsl. by mohly hovořit pro výpůjčku z ilyrštiny (na základě alb. *mushkë*, rum.st. *mușcoiu* tv.), podle jiného výkladu vycházejí alb. i slov. slova spolu s ř. *mychlós* 'plemenný osel' z ie. *\*musko-*, jehož varianta *\*mukso-* je pak v lat. *mūlus*, *mūla* (viz →mul<sup>1</sup>).

**mezera**, mezíрка, mezník. Od →mez. Jen č. a slk., ale vzhledem k příp. *-era* zřejmě dost starobylé.

**mezi** předl. Všesl., odvozeno od →mez. V č. ustrnulý lok. sg. (stejně jako p. *między*, str. *meži*), jinde lok. duálu (r. *mězdu*, s./ch. *mělu*, stsl. *meždu*) (HK). Snad příbuzné i něm. *mit* 's'.

**mezulán** 'hlupák', mezulánský. Ze staršího *mezulán* 'druh laciné bavlněné tkaniny' z něm. *Mesulan* z it. *mezzolana*, doslova 'polovlna' (srov. →mezzosoprán, →vlna<sup>2</sup>), s významovým příkloněním k →mezek.

**mezzosoprán** 'střední ženský hlas'. Z it. *mezzosoprano* z *mezzo* 'střední' z lat. *medius* (srov. →mezanin) a *soprano* (viz →soprán).

**mha**. Zjednodušením původně jednoslabičného →mlha.

**mhouriť**, přimhouriť, zamhouriť. Stč. *mhúрати* 'mžourat'. Jen č. Stejně jako expr. varianta →mžourat odvozeno příp. *-ur-* od psl. kořene *\*mōg-*, k němuž viz →mžít, →míhat.

**mi** zájm. Dat. zájm. →já. P., s./ch., stsl. *mī*, v r. jen delší tvar *mne*. Psl. *\*mī* je pokračováním ie. *\*moi*, z něhož je i lit. st. *-mī*, stlat. *mī* (lat. *mīhī*), ř. (*e*)*moī*, sti. *mē*. Srov. →mě, →můj.

**míca** expr. 'kočka'. Z vábicího citosl. *mic*,



srov. →macek<sup>1</sup> (Ma<sup>2</sup>).

**míč**, míček, míčový, míčovna, expr. mičuda. Stč. *mieč*, dnes pouze č. a vsl. (r. *mjač*), jinak srov. slk. *lopta*, p. *piłka*, sln. *žoga* tv. Psl. *\*mečъ* je odvozeno od *\*mek-* (viz →měkký), původně tedy ‘měkká hadrová koule sloužící ke hře’.

**migrace** ‘změna sídliště, stěhování’, migrační, migrovat. Z lat. *migratiō* tv. od *migrāre* ‘stěhovat se’, jež souvisí s →minout, →mimo (ie. *\*mei-*). Srov. →emigrant, →imigrace.

**migréna** ‘prudké bolesti hlavy’. Přes něm. *Migräne* z fr. *migraine* a to z pozdnělat. *hēmīcrānia* z ř. *hēmīkrānīa* ‘bolest v půlce hlavy’ z *hēmi-* ‘půl’ (srov. →hemisféra) a *krānīon* ‘lebka’.

**míhat (se)**, mihnout se, míhavý, mihotat se, mihotavý, mihule. Všesl. - p. *migač*, r. *migát*, s./ch. *mīgati*. Psl. *\*migati (se)* souvisí s lit. *miegoti* ‘spát’ (pokud jde o význam, srov. →mhouřit, →mžourat, →mžitky), východiskem je ie. *\*meigh-*. Variantní kořen *\*meik-* je v lat. *micāre* ‘míhat, škubat’ i v č. nář. *mikat se* ‘míhat se’. Původní význam byl ‘kmitat, rychle se pohybovat’, odtud pak i ‘mít mžitky před očima, zavírat oči’. Srov. →komíhat, →mžik, →mizet, →mžít, →mlha.

**mícha**, mšíní. Stč. *miecha* i *micha*, u Jg *micha*. Jen č. a slk., nejasné. Snad mylným čtením stč. *miezha* (viz →míza) (HL), jiný případ mylného čtení předpokládá Ma<sup>2</sup>.

**míchat**, míchaný, míchačka, míchanice, zamíchat, namíchat, smíchat, pomíchat, přimíchat, promíchat, rozmíchat, vmíchat. Stč. *miechati*, r.d. *mechát*, sln.d. *méhati*. Expr. přetvoření slovesa *\*měšati*, které je v ostatních slov. jazy-

cích. Viz →mísit.

**míjet**, pomíjet, pomíjivý, promíjet. Jen č. a p. (*míjác*), jinde tvary od *min-* (srov. stč. *minovati*, r. *minovát*). Dále viz →minout.

**mikádo** ‘krátce střižené ženské vlasy’. Podle titulu jap. císaře *mikado*, doslova ‘vznešené dveře’, z *mi* ‘vznešený’ a *kado* ‘dveře’ (nosil podobný účes).

**mikina**. Původně (od konce 50. let) ‘blůza z počesaného polyamidového vlákna’, utvořeno od obchodního označení jisté takové blůzy či pulovru *MIKI* (asi od jména *Michael*).

**mikro-** ‘malo-, drobno-’. Z ř. *mīkrós* ‘malý, krátký’. Srov. →mikrob, →mikrofon, →mikroskop, →mikrobus, mikroorganismus, mikroprocesor, mikrosvět i →makro-.

**mikrob** ‘nejmenší organismus’, mikrobiální. Z fr. *microbe*, které bylo utvořeno koncem 19. st. od ř. *mīkrós* ‘malý’ a *bíos* ‘život’.

**mikrobus** ‘malý autobus’. Viz →mikro- a →bus.

**mikrofiš** ‘okénko mikrofilmu’. Z fr. *microfiche* a to v 60. letech 20. st. z *micro-* (→mikro-) a *fiche* ‘karta, lístek’ od *ficher* ‘zaznamenávat (na lístek), zatloukat, zarážet’ z lat. *figere* ‘upevňovat, přibíjet’. Srov. →fixovat.

**mikrofon**, mikrofonní, mikrofonový. Viz →mikro- a →fon.

**mikroskop** ‘drobnohled’, mikroskopický. Viz →mikro- a →skop.

**míle**, mílový, milník. Ze střhn. *mīl(e)* tv. a to z lat. *mīlia passuum*, což je pl. k *mīlle passuum* ‘tisíc (dvoj)kroků’ (římská délková míra).

**milénium** ‘tisícelétí, tisící výročí’. Z lat. *millēnium* a to z *mīlle* ‘tisíc’ a *annus* (pl. *annī*) ‘rok’. Srov. →bienále,

→anály.

**mili-** ‘tisícina’. Z fr. *milli-* a to od lat. *mille* ‘tisíc’ podobně jako →centi-, →deci-. Srov. *milimetr*, *miligram*, *milibar*.

**miliarda** ‘tisíc milionů’. Přes něm. *Milliarde* z fr. *milliard* a to nejspíš záměnou přípony od *million* (viz →milion).

**milice** ‘bezpečnostní sbor’, milicionář, milicionářský. Přes něm. *Miliz* z lat. *militia* ‘vojsko, vojenská služba’ k lat. *miles* ‘voják’. Srov. →militarismus.

**milion**, milionový, milionář, milionářský. Přes něm. *Million* a fr. *million* z it. *millione*, jež je odvozeno zveličující příp. *-one* od lat. *mille* ‘tisíc’, tedy vlastně ‘velký tisíc’. Srov. →miliarda, →billion.

**miliskovat se**. Ze staršího *milítovati se* od *milítký* ‘miloučký’ od →milý.

**militarismus** ‘nadměrné zdůrazňování vojenství v státní soustavě’, militarista, militaristický, militarizovat, militarizace. Z něm. *Militarismus*, fr. *militarisme* od *militaire* ‘vojenský, týkající se vojska’ od lat. *militāris* tv. od *miles* ‘voják’. Srov. →milice.

**mílius** expr. ‘úlisný člověk’. Expr. útvar od →milý, utvořený latinizující příp. *-us* (srov. *vědátor*).

**milník**. Od →míle.

**milost**, milostný, milostivý, omilostnit, milostpán, milostpaní. Od →milý s menším významovým posunem ‘láska’ (srov. p. *miľošć* tv.) → ‘přízeň, slitování’.

**milý**, milený, milenec, milenka, miláček, roz(to)milý, milovat, milovník, zamilovat (se), pomilovat, promilovat, smilovat se, smilování. Všesl. - p. *miľy*, r. *miľyj*, s./ch. *miľo*, stsl. *milō*. Psl. *\*milō* má blízké paralely v balt. - lit. *miélas*,

lot. *mīš* tv., lit. *myľėti* ‘milovat’, východiskem je ie. *\*mei-l-* od *\*mei-* ‘milý, příjemný’. Příbuzné je sti. *máyas-* ‘radost, veselí’ a s jinou příp. asi i lat. *mītis* ‘vládný, mírný’ a →mír. Srov. →milost, →jakmile.

**mim** ‘herec (v pantomimě)’, mimika, mimický. Přes lat. *mīmus* z ř. *mīmos* ‘herec, napodobitel’. Srov. →pantomima, →mimikry, →mimóza, →mámit.

**mimikry** ‘ochranné zbarvení živočichů’. Přes něm. *Mimikry* z angl. *mimicry*, vlastně ‘napodobení’, od *mimic* ‘napodobující, předstíraný’ z lat. *mīmicus* (viz →mim).

**miminko**. Expr. útvar od *mimi*, dětského slova tvořeného zdvojením jedné ze základních slabik dětské řeči. Viz i →máma, →baba.

**mimo** přísl., předl. Všesl. Utvořeno příp. *-mo* (srov. →mermo, letmo) od základu *mi-*, který je v →minout, →míjet.

**mimóza** ‘druh tropického keře, citlivka’. Z nlat. *Mimosa*, které je utvořeno od lat. *mīmus*, ř. *mīmos* (viz →mim), asi podle toho, že rostlina výrazně reaguje na dotyk (jako herec - mim).

**mina** ‘výbušná nálož’, minový, minomet, podminovat, odminovat, zaminovat. Z něm. *Mine* tv., původně ‘důl, podkop’, z fr., stfr. *mine* tv. a to asi z kelt. (srov. stir. *mian*, wal. *mwyn* ‘ruda’). Srov. →minerál.

**minaret** ‘věž mešity’. Přes něm. *Minarett* z fr. *minaret* a to z tur. *mināre* z ar. *manāra* tv., vlastně ‘maják’, od *nār* ‘oheň’.

**mince**, mincovní, mincovna, mincovnictví. Z něm. *Münze* a to přes sthn. *munizza* z lat. *monēta* ze spojení *Monētae officīna* ‘Junonina dílna’ (*Monēta* bylo jedno z přízvisek římské bohyně Juno,

v jejímž chrámu byla starořímská mincovna).

**mincíř** ‘závěsné zařízení k vážení’. Přes slk. *mincier* z maď. *mincér* tv. a to asi z něm. (zřejmě souvisí s →mince) (HK, Ma<sup>2</sup>).

**mindrák** hov. ‘komplex méněcennosti’, zamindrákováný. Z něm. *Minderwertigkeitskomplex* tv. od *minder* ‘menší’ (viz →menší).

**minerál** ‘nerost’, minerální, minerálka. Přes něm. *Mineral* ze střlat. (*aes*) *mineralis* tv., doslova ‘nerostná (ruda)’, a to od střlat. *minarium* ‘důl’ kelt. původu (srov. →mina).

**mini-** (ve složeninách) ‘malý, minimální’. Srov. *minigolf*, *minisukně*, →minimax, →ministr i →maxi-. Jinak viz →minimum.

**miniatura** ‘drobnomalba, zmenšenina’, miniaturní. Z it. *miniatura* (asi přes něm. *Miniatur*) ze střlat. *miniatura* od lat. *miniāre* (příč. trp. *miniātus*) ‘obarvovat suříkem’ od *minium* (viz →minium). Původně užíváno o iniciálkách starých rukopisů, které byly takto obarvovány, pak přeneseno na ‘umělecké dílo malých rozměrů’ vlivem lat. *minor* ‘menší’, *minimus* ‘nejmenší’ (srov. →mini-, →menší).

**minimax** hov. ‘ruční hasicí přístroj’. Z firemního názvu *Minimax*, který se objevuje již ve 20. letech v Německu (chce asi vyjádřit ‘malý hasicí přístroj s velkým výkonem’, viz →minimum, →maximum).

**minimum** ‘nejmenší (možné) množství’, minimální, minimalizovat, minimalizace. Z lat. *minimum*, což je zpodstatnělý tvar stř.r. adj. *minimus* ‘nejmenší’, 3. stupně adj. *parvus* ‘malý’. Srov.

→minus, →mini-, →ministr, →menší.

**ministr** ‘člen vlády’, ministryně, ministerský, ministerstvo. Přes něm. *Minister*, fr. *ministre* tv. z lat. *minister* ‘pomocník, sluha’ a to od lat. *minus* ‘méně’ (viz →minus a →magistr). Přes význam ‘správce, pomocník vladaře’ až k dnešnímu významu.

**ministrant** ‘přísluhující při bohoslužbě’. Přes něm. *Ministrant* z lat. *ministrāns* (gen. *ministrantis*), což je přech. přít. od *ministrāre* ‘přísluhovat’. Viz →ministr, →administrace.

**mínit**, mínění, zmínit (se), zmínka, vymínit si, umínit si, podmínit, podmíněný, podmínka, podmínkový. Všesl. - p. *mienić*, str. *měniti*, ch. *mijěniti*, s. *méniti*, stsl. *měniti*. Psl. \**měniti* má nejbliže k něm. *meinen*, angl. *mean* tv., dále sem patří stir. *mían* ‘přání’, vše z ie. \**meino-*, \**moino-* ‘mínění, přání’. Významově i formálně blízké je ie. \**men-* (→mníti), ale rozdíl v samohláskové složce kořene obou slov je těžko vysvětlitelný (Ma<sup>2</sup>, HK).

**minium** ‘suřík’. Z lat. *minium* neznámého původu. Srov. →miniatura.

**miňonka** ‘druh oplatky v čokoládě’. Od fr. *mignon* ‘roztomilý, hezounký’ asi onom. původu.

**minorita**<sup>1</sup> ‘menšina’, minoritní. Podle něm. *Minorität*, fr. *minorité*, angl. *minority* ap. ze střlat. *minoritas* od lat. *minor* ‘menší’, 2. stupně od *parvus* ‘malý’. Srov. →minus, →minimum, →majorita.

**minorita**<sup>2</sup> ‘františkán, člen řádu menších bratří’, minoritský. Od lat. *frātrēs minōrēs* ‘menší bratří’ (jedna ze tří větví františkánského řádu) od *minor* ‘menší, skromnější, nepatrnější’ (viz

→minorita<sup>1</sup>).

**minout**, minulý, minulost, prominout, pominout, pominutý. Všesl. - p. *minqč*, r. *minút'*, s./ch. *mīnuti*, stsl. *minŭti*. Psl. *\*minŭti* je odvozeno slovotvornou příp. -*nq-* od ie. *\*mei-* 'jít, putovat' (srov. →míjet, →mimo), od něhož je i střwal. *mynt* 'chodit', lat. *meāre* tv. a s rozšířením lat. *migrāre* (viz →migrace). Výchozí ie. kořen je možná totožný s kořenem *\*mei-* 'měnit' ('chodit, putovat' = 'měnit sídla') (Ma<sup>2</sup>, HK).

**minuciózní** kniž. 'velmi podrobný'. Z nlat. *minutiosus* od lat. *minūtus* 'malý, nepatrný' (viz →minuta).

**minus** přísl. 'méně; označení záporné veličiny'; subst. hov. 'znaménko pro odčítání; nedostatek, chyba'. Z lat. *minus* 'méně', což je 2. stupeň adv. *parum* 'málo'. Srov. →minuskule, →ministr, →minimum.

**minuskule** 'malé písmeno'. Z lat. (*litera*) *minuscula* tv. od *minusculus* 'malíčkový', což je vlastně zdobnělina od *minus* (viz →minus a →majuskule).

**minuta**, minutka, minutový. Přes něm. *Minute* z pozdnělat. (*pars*) *minūta* (*prima*), doslova '(první) zmenšený (díl)' (srov. →sekunda jako druhá zmenšená jednotka) od *minūtus*, což je příč. trp. od *minuere* 'zmenšovat'. Srov. →minus, →minuciózní, →menší.

**mír**, mírový, mírný, mírnit, zmírnit, umírnit (se), (u)smířit (se), smír, smírný, příměří. Všesl. - stp., r. *mīr*, s./ch. *mīr*, stsl. *mīrŭ*. Psl. *\*mīrŭ* je nejspíš odvozeno příp. -*ro-* od ie. *\*mei-* (viz →milý), stejná příp. je v alb. *mīrë* 'dobrý'; stlit. *mīeras* a lot. *mīers* tv. jsou asi ze slov. Původně asi 'přátelské soužití', z toho pak v r. i význam

'občina, svět' (srov. →vesmír).

**míra**, měrný, měrový, měrice, měřit, měřicí, měřidlo, měřič, měřičský, měřičství, změřit, nezměrný, poměřit, poměr, poměrný, vyměřit, výměr, rozměr, rozměrný, odměřit, odměrka, přeměřit, proměřit, průměr, průměrný, úměra, úměrný, naměřit, zaměřit. Všesl. - p. *miara*, r. *měra*, ch. *mjěra*, s. *měra*, stsl. *měra*. Psl. *\*měra* je odvozeno od ie. *\*mē-* 'měřit', které je i v lat. *mētīrī* tv., ř. *mētron* 'míra' (viz →metr), sti. *mġti* 'měří', toch. A *me* tv., dále je příbuzné lit. *mėtas* 'čas', *matuoti* 'měřit', něm. *messen* tv., gót. *mēl* 'doba' (sem patří i něm. *ein-mal* 'jednou', *Mahl* 'jídlo', angl. *meal* tv.), lat. *meditārī* 'přemítat', chet. *mēhur* 'čas' aj. Srov. i →mířit, →téměř, →měsíc.

**mirabelka** 'drobná žlutá slíva'. Přes něm. *Mirabelle*, fr. *mirabelle*, z it. *mirabella*, přetvořeného z *mirabolano* z ř. *myrobálanos* tv., doslova 'vonný žalud', z *mýron* 'vonný olej' a *bálanos* 'žalud, datle'.

**mirakulum** 'středověká náboženská hra (zvláště o zázracích světců)'. Z lat. *mīrāculum* 'zázrak, div' od *mīrārī* 'divit se'.

**-mírat** (*umírat*, *zmírat*, *vymírat*). Viz →mřít.

**mírný**. Viz →mír.

**mířit**, mířidlo, zamířit, záměr, namířit, náměr, směr, (na)směrovat, směřovat, směrnice, usměrňovat. Jen č., slk. a p. (*mierzyć*). Druhotvar k →měřit (viz →míra), podobně jako →místo - →město, →dílo - →dělo. Významová souvislost je dobře vidět např. v *zaměřit* - *zaměřit*.

**mísa**, miska. P. *misa*, r. *mísa*, stsl. *misa*.

Z vlat. *\*mēsa* z lat. *mēnsa* ‘stůl, jídlo’.  
Srov. →menza.

**misál** ‘mešní kniha’. Ze střlat. (*liber*)  
*missalis* ‘mešní (kniha)’ od lat. *missa*  
‘mše’ (viz →mše).

**mise** ‘poslání, poselstvo’. Z lat. *missiō*  
tv. od *mittere* ‘poslat’. Srov. →misie,  
→emise, →komise, →demise, →mše.

**misie** ‘hlásání křesťanství mezi pohany’,  
misionář, misionářský, misionářství. Ze  
střlat. *missio* tv., téhož původu jako  
→mise.

**mísit (se)**, mísič, míšenec, smísit, smí-  
šený, smés, směsice, promísit, přimí-  
sit, příměs, vmísit (se), vyměšovat, roz-  
míška aj. Všesl. - p. *miesić*, r. *mesít*,  
ch. *mijēsiti*, s. *mēsiti*, stsl. *mēsiti*. Psl.  
*\*mēsiti* (*se*) je příbuzné s lit. *maišyti*,  
lot. *maisīt* tv., sti. *mekšāyati* ‘mísí’, lat.  
*miscere* ‘mísit’ (odtud něm. *mischen*,  
angl. *mix* tv.), ř. *mígnymi* ‘mísím’, vše  
od ie. *\*mekh-* tv. Srov. →míchat.

**miss** ‘titul královny krásy; slečna’. Z  
angl. *miss*, jež je zkráceno z *mistress*  
‘paní’, to pak je ze stfr. *maistresse* tv.  
od *maistre* ‘pán’ z lat. *magister*. Viz  
→magistr, →mistr, →metrnice.

**místo**, místečko, místní, nemístný, umís-  
tit, přemístit, rozmístit, náměstek.  
Všesl. - p. *miasto*, r. *město*, ch. *mjěsto*,  
s. *město*, stsl. *město*. Psl. *\*město* nemá  
jednoznačný výklad. Jednou možností  
je vyjít z ie. *\*moit-to-* ‘vykolikované  
místo’ od *\*moit-* ‘kúl’ doloženého v  
lit. *miētas*, lot. *miets* tv., arm. *moit*  
‘sloup’ a snad i lat. *mēta* ‘kuželovitý  
sloup’, pak i ‘cíl’ (→meta) (HK), jiný  
výklad dává přednost spojení s lit. *ma-  
istas* ‘obživa’, lot. *mist* ‘bydlet’, av. *ma-  
ēdanθm* ‘bydliště, dům’ (Ma<sup>2</sup>). Viz i  
→město.

**mistr**, mistryně, mistrný, mistrov-

ský, mistrovství. Z lat. *magister* (viz  
→magistr) redukcí v 1. slabice (časté  
u titulů, srov. →slečna). Slk. *majster*  
přes něm. *Meister*.

**mistral** ‘severní vítr v jižní Francii’. Z  
fr. *mistral* ze stprov. *maestral* a to z  
lat. (*ventus*) *magistrālis* ‘hlavní (vítr)’  
od lat. *magister* ‘nadřízený, učitel ap.’.  
Viz →magistr, →magistrála.

**míšeň** ‘míšeňský porcelán’. Podle něm.  
města *Míšeň* (něm. *Meissen*, nedaleko  
Drážďan), kde se vyráběl.

**míšenec**, míšenka, míšenecký. Od →mí-  
sit.

**mišmaš** hov. expr. ‘směsice’. Z něm.  
*Mischmasch*, což je expr. útvar od  
*mischen* ‘mísit’ (viz →mísit). K tvoření  
srov. →křížem krážem, cikcak.

**mišpule** ‘strom či keř příbuzný hrušce’.  
Stč. *mišpule*, *nyšpule* z lat. *mespilus* z  
ř. *méspilon* tv., neznámého původu.

**mišuge**. Viz →mešuge.

**mišuňk** zast. hov. ‘míchanice’. Z něm.  
*Mischung* od *mischen* ‘míchat, mísit’.  
Viz →mísit, srov. →mišmaš.

**mít**, mívat. Stč. *jmieti*. Všesl. - p. *mieć*,  
r. *imēt*, s./ch. *imati*, stsl. *iměti*. Psl.  
*\*jměti* (1. os. přít. *jmamō*) je stará  
odvozenina od ie. slovesa, jež dalo psl.  
*\*jetī* (→jmout), asi od tvaru perfekta  
(‘vzal jsem’ = ‘mám’) (HK, Ma<sup>2</sup>). Srov.  
→jmění, →majetek, →přimět.

**-mítat** (*namítat*, *odmítat*, *omítat*, *promí-  
tat*, *přemítat*, *vymítat*, *zmítat*, *zamítat*).  
Viz →mést, →metat.

**mítink** ‘veřejné shromáždění; (lehkoat-  
letické) závody’. Z angl. *meeting* tv.,  
vlastně ‘setkání’, od *meet* ‘potkat, se-  
tkat se’, jež nemá mimo germ. spoleh-  
livé příbuzenství.

**mitra** ‘vysoká biskupská čepice’. Přes  
lat. *mitra* z ř. *mitra* ‘(vinutá) pokrývka

hlavy, turban' od *mítos* 'klička, nit'. Dnešní význam je z nejstaršího řeckého překladu Starého zákona, kde je slova použito k označení čepice židovských velekněží.

**mix** 'směs', slang. 'druh lyžařského vosku; smíšená čtyřhra', mixovat, mixér. Z angl. *mix* 'směs' (případně *mixed* 'smíšený') a to z lat. *miscēre* (příč. trp. *mixtus*) 'míchat' (viz →mísit).

**míza**, mízní. Stč. *miezha*, slk., p. *miazga*, r. *mezgá*, s./ch. *mézga*. Psl. \**mězga* se spojuje s ie. \**meigh-* 'pouštět vodu, močit' (A1, A2, B2) (srov. sln. *mezėti* 'kapat, téci úzkým pramínkem'), k němuž dále patří s./ch. *mižati*, lot. *mizt*, stangl. *migan*, lat. *mingere*, ř. *omīchēō*, arm. *mizem*, sti. *méhati*, vše ve významu 'močit' (HK).

**mizantrop** 'člověk, který nemá rád lidi', mizantropický. Z fr. *misanthrope* (do povědomí vešlo v 17. st. zásluhou stejnojmenné Molièrovy komedie) a to z ř. *misánthrōpos* 'nenávidějící lidi' z *mīsēō* 'nenávidím' a *ánthrōpos* 'člověk'. Srov. →filantrop.

**mizera** hov. hanl. 'bídák, darebák', mizerný, mizérie. Již stč. Od lat. *miser* 'bídny, ubohý' i 'ubožák, chudák', k posunu významu srov. *bídák* od →bída.

**mizet**, zmizet, vymizet, mizivý. Stč. *mi-zěti* i *mizati*. Jen č. a slk., spojuje se s →míhat ('zmizet' = 'mihnout se a ne-být') (Ma<sup>2</sup>, HK); pokud je \**mizati* z \**migati*, muselo by jít nejspíš o progresivní palatalizaci (B1). Srov. →mizina.

\***mizina** (ve spojeních *přijít na mizinu*, *přivést na mizinu*, *být na mizině*). U Jg 'bída, zkáza', asi souvisí s →mizet ('stav, kdy zmizí majetek ap.'), těžko lze přijmout spojení s *mizérie* (tak Ma<sup>2</sup>, viz →mizera), nanejvýš jde o druhotné

působení na význam slova.

**-mknout** (*odemknout*, *zamknout*, *vy-mknout*, *semknout*, *přimknout*). Viz →mykat.

**mladý**, mladický, mladost, mládí, mládě, mláďátko, mladík, mladice, mladický, mladistvý, mládenec, mládenecký, mládež, mládežník, mládežnický, mládek, mladina, mládnout, omládnout, omladit, omladina. Všesl. - p. *mlody*, r. *molodój*, s./ch. *mlád*, stsl. *mladz*. Psl. \**moldo* (B8) souvisí se stpr. *mal dai* 'děti', *mal dian* (ak.) 'hříbě', dále se stangl. *mel tan* (angl. *melt*) 'tát, měknout', wal. *blydd* 'měkký, něžný', lat. *mollis* 'měkký', ř. *mēldomai* 'rozpouštím', sti. *mrǫdú-* 'měkký, něžný', vše z ie. \**meld-* 'měkký, něžný, slabý' od \**mel-* 'tát, drobit, mlít' (viz →mlít). K významovému posunu 'slabý' → 'mladý' srov. →starý. Původní psl. slovo pro 'mladý' bylo \**junō* (viz →junák).

**mláka** nář. 'kaluž'. Slk. *mláka*, br.d. *móloka*, s./ch. *mlàka*, b. *mláka*. Psl. \**molka* asi souvisí s lit. *mal̃kas* 'doušek', lot. *māls* 'pítí', gót. *milhma* 'mrak', ř. *mēlkion* 'pramen, vřídlo' z ie. \**melk-* 'vláha, mokrost'. Sem patří asi i starší č. *mlklý* 'vlhkostí zkažený' (Jg).

**mlaskat**, mlasknout, mlaskavý, zamlaskat, pomlaskávat. P. *mlaskač*, s./ch. *mlāskati*, chybí ve vsl. Od onom. základu \**mlas-*, který snad je i v stir. *mlas* 'chuť' (Ma<sup>2</sup>). Srov. →mlsat, →mamlas.

**mlat** 'část stodoly k mlácení obilí', mlátit, mlátička, zmlátit, namlátit, umlátit, vymlátit, pomlátit, omlátit, rozmlátit. Všesl. - p. *mlot*, r. *mólot*, s./ch. *mlât*, stsl. *mlatō*, vše 'kladivo' (č. význam je druhotný). Psl. \**moltō* se ob-

vykle spojuje se stisl. *mjollnir* 'kladivo boha Thora', wal. *mellt* 'blesk' (srov. r. *mólnija* tv.), lat. *malleus* 'kladivo', vše od ie. \**mel-* 'drobit, mlít' (viz →mlít).

**mláto** 'zbytek pivovarského sladu užívaný jako krmivo'. P.st. *mloto*, ukr. *mólot*, sln. *mláto*. Psl. \**molto* je nejspíš převzetím z germ. \**malta-* 'slad' (něm. *Malz*, angl. *malt* tv.), které se spojuje s \**melt-* 'tát, měkčit, rozpouštět' z ie. \**meld-* (viz →mladý).

**mlázi** 'mladý lesní porost'. Od →mladý.

**mlčēt**, mlčēnlivý, mlčēnlivost, umlčēt, zamlčēt, zámlka, pomlčēt, pomlka, promlčēt, odmlčēt se, odmlka. Všesl. - p. *mlczēc*, r. *molčāt*, s./ch. *múčati*, stsl. *mlbčati*. Psl. \**mlčēti* se obvykle spojuje s lit. *mùlkis* 'hlupák', ir. *malcaim* 'hníji, trouchnivím', ř. *malakós* 'měkký, slabý', arm. *mełk* 'slabý', východiskem by bylo ie. \**melk-* 'slabý, měkký' od \**mel-* 'drobit, mlít' (viz →mlít). Původní význam slovesa by tedy byl 'být slabý, hloupý, neumět či nesmět mluvit'.

**mléko**, mléčný, mlékař(ka), mlékárna, mlékárenský. Všesl. - p. *mleko*, r. *molokó*, ch. *mljéko*, s. *mléko*, stsl. *mléko*. Psl. \**melko* se tradičně vysvětlovalo jako výpůjčka z germ. \**meluk*, \**miluk* (něm. *Milch*, angl. *milk*), což přináší jistě hláskové obtíže (Ma<sup>2</sup>). Souvislost je nesporná, může však jít i o variantu ie. kořene - \**melk-* (pro slov.) vedle \**melg-*, z něhož je germ. slovo (A4) (viz i →mlezivo). V jiných ie. jazycích jsou názvy různé - lit. *pienas*, lat. *lac*, ř. *gála* atd. Srov. →mlíčí.

**mlezivo** 'první mateřské mléko'. P. *mlodziwo*, r. *molóziwo*, sln. *mléziwo*. Psl. \**melzivo* je odvozeno od slovesa \**melzti* (srov. stč. *mlzati* 'sát'), které

souvisí s lit. *mélžti* 'dojit', sthn. *melkan*, střir. *bligim* (z \**mligim*), lat. *mulgēre*, ř. *amélgō* tv., vše z ie. \**melg-* tv., jehož další etymologické souvislosti nejsou jisté. Viz i →mléko.

**mlha**, mlžný, mlhový, mlhavý, mlhovky, mlhovina, mlžit, zamlžit. Stč. *mhla* (do nové č. přesmyk). Všesl. - slk. *hmla*, p. *mgla*, r. *mgla*, s./ch. *màgla*, stsl. *mogla*. Psl. \**mogla* odpovídá lit. *mi-gla*, lot. *migla* tv. (B6), dále je příbuzné niz. *miggelen* 'mžít', alb. *mjegull* 'mlha', ř. *omíchlē* tv., arm. *meg* 'mrak', sti. *mēghá-* tv., *māh-* 'mlha', vše z ie. \**mighlā*, \**meigho-* 'mlha, mrak' z ie. \**meigh-* 'míhat se, mžít, močit'. Srov. →mžít, →míza, →míhat.

**mlíčí** 'rybí sperma; rostlina ronící mléčně bílou šťávu', mlíčňák. Odvozeno od →mléko (podle podoby).

**mlít**, mlecí, mletý, semlít, umlít, podemlít, rozemlít, omílat, vymílat. Všesl. - p. *mléc*, r. *molót*, ch. *mljēti*, s. *mlēti*, stsl. *mlēti*. Psl. \**melti* (B8) je příbuzné s lit. *málti*, sthn. *malan* (něm. *mahlen*), stir. *melim*, lat. *molere* tv., ř. *mýllō* 'drtím', arm. *malem* tv., chet. *mallai* 'rozemele', vše z ie. \**mel-* 'drtit, mlít, drobit'. Srov. →mlýn, →námel, →výmol, →mlat, →mladý, →mlčēt.

**mlök**. Vytvořil Presl podle něm. *Molch* tv. nejistého původu (Ma<sup>2</sup>).

**mlsat**, mlsný, mls, pamlsek, mlsoun, namlsat se, smlsnout si, zmlsaný. Jen č. a slk., jinde není bezpečně doloženo. Vzhledem k r.d. *molsát* 'sát' by mohlo jít o variantu k stč. *mlzati* tv. (psl. \**molsati* vedle \**mlzati*), dále viz →mlezivo. Vyloučen není ani onom. původ (srov. →mlaskat) (HK).

**mluvit**, mluvení, mluvicí, mluvný, mluvní, mluva, mluverka, mluvcí, mluv-

nice, mluvnický, mluvidla, mluvítka, domluvit (se), omluvit (se), omluva, smluvit (se), smlouva, přemluvit, promluvit, přimluvit se, přímluva, přímlovce, zamluvit, namluvit si, odmlouvat, vymlouvat se, pomlouvat, pomluva, pomlouvačný aj. P. *mówić*, r.st. *mólvit*, sln. *mólвити* ‘vrkat’, b. *mǎlvja*, stsl. *mlǎviti* ‘šumět, hlučet’, *mlǎva* ‘povyk, hádka’. Původní význam je dochován v stsl., původ je zřejmě onom., srov. →mumlat, →mrmlat, →mručet. V zsl. a částečně vsl. se pak vytvořil význam ‘hovořit’.

**mlýn**, mlýnek, mlýnský, mlynář(ka), mlynářský. P. *mlȳn*, r.d. *mlin*, s./ch. *mln*□n. Psl. *\*mōlinъ* je přejato přes sthn. *mulin* z pozdnělat. *molīna*, *molīnum* tv. od lat. *molere* ‘mlít’ (viz →mlít). Mlýny na vodu a na vítr k nám přišly z románské oblasti, předtím byly v sev. Evropě známy jen ruční mlýnky (viz →žernov). Slovo se přiklonilo k →mlít, -y- v zsl. není jasné.

**mlž** ‘druh měkkýše’. Presl převzal z p. *malž* ‘slímák’, další původ není jasný.

**mne**, mně, mnou. Viz →mě.

**mnemotechnický** ‘podporující paměť pomocnými představami’. Novější, uměle z ř. *mnēmē* ‘paměť’ (srov. →paměť) a *technický* (→technika).

**mnich**, mnišský. P., r.d. *mnich*, sln. *meni*□h. Ze sthn. *munih* (něm. *Mönch*) a to ze střlat. *monicus* z lat. *monachus* z ř. *monachós* ‘poustevník’, doslova ‘jediný, samotný’, od *mónos* ‘sám, jediný’ (srov. →mono-).

**mník** ‘druh ryby’. Hl. *mjenk*, r.d. *meněk*, sln. *meněk*. Psl. *\*mъnъkъ* je odvozeno od *\*mъnъ* (stč. *meň*, s./ch. *mǎnj*), původ není zcela jasný. Spojuje se s lit. *ménké* ‘druh mořské tresky’ (mník je

sladkovodní treskovitá ryba), dále i se sthn. *muniwa*, angl. *minnow* ‘střevle’ i ř. *maínē* ‘jistá ryba’. Některá z těchto slov lze vyložit z ie. *\*minu-* či *\*men-* ‘malý’. Vzhledem k podobným slovům v ugrofin. jazycích (fin. *monni* ‘sumec’, maď. *meny-hal* ‘mník’) se uvažuje i o ugrofin. původu slova (Ma<sup>2</sup>).

**mníška** ‘noční motýl (lesní škůdce)’. Od →mnich podle šedého zabarvení křídel (srov. →bekyně).

**mníti** zast. ‘mínit, myslet’, pomníti, domnívat se, domněnka, domnělý. Stp. *mníec*, r.st. *mnit*, sln.st. *mnēti*, s./ch. *mn*□ti, stsl. *mъnēti*. Psl. *\*mъnēti* odpovídá lit. *minėti* ‘zmínit, pamatovat si’, dále je příbuzné lat. *meminisse* ‘pamatovat si’, ř. *mēmōna* ‘míním’, sti. *mányate* ‘myslí’, vše z ie. *\*men-* ‘myslet’. Srov. →pomník, →paměť, →zapomínat, →mínit.

**mnohý**, mnohost, množný, množství, množstevní, množina, množit (se), namnožit, rozmnožit (se), přemnožit (se). P.st. *mnogi*, r. *mnógije* (pl.), s./ch. *mnòg*, stsl. *mъnogъ*. Psl. *\*mъnogъ* je příbuzné s gót. *manags* ‘mnoho’ (angl. *many* tv., něm. *Menge* ‘množství’), stir. *menicc* ‘častý, početný’ z ie. *\*monogho-* ‘mnohý’.

**mňoukat**, zamňoukat. P. *miauczeć*, r. *mjaúkat*, s./ch. *maùkati* tv. (k č. *mň-* srov. výslovnost *město*). Podobné útvary i jinde - něm. *miauen*, fr. *miauler*, vše onom. od citosl. vyjadřujícího mňoukání (Ma<sup>2</sup>).

**mnout**, promnout, zamnout, rozemnout. Stč. *miēti*, *mnu* (nový infinitiv analogií (D1) podle tvarů přít. času, srov. →jmout, →pnout), p. *miac̣*, r. *mjat*, sln. *mēti*. Psl. *\*męti* (B7) odpovídá lit. *minti* ‘udupávat, šlapat’, dále je pří-



buzné stíř. *men* ‘mouka, prach’, sti. *čarma-mnā* ‘koželuh’, vše od ie. *\*men-* ‘mnout, tlouci, šlapat’. Srov. →měkký, →mouka, →humno.

**mobilizovat** ‘uvádět do (válečné) pohotovosti’, mobilizace, mobilizační. Z fr. *mobiliser* (v tomto významu od 30. let 19. st.) a to od fr. *mobile* z lat. *mobilis* ‘pohyblivý, nestálý’. Srov. →mobilní.

**mobilní** ‘pohyblivý, přenosný’. Přes něm. *mobil*, fr. *mobile* z lat. *mobilis* ‘pohyblivý, nestálý’ z *\*movibilis* od *movēre* ‘hýbat se’. Srov. →mobilizovat, →automobil, →motiv, →movitý.

**moc** subst., přísl., mocný, mocnost, mocnář, mocnářství, mocnina, odmocnina, mocněnec, mocnitel. Všesl. - p. *moc*, r. *moč*’, s./ch. *móc*’, stsl. *moštъ*. Psl. *\*mogtъ* (B3) má přesné protějšky v germ. - gót. *machts*, něm. *Macht*, angl. *might* tv., vše z ie. *\*maghti-*, abstrakta od *\*magh-* ‘moci’ (viz →moci). Poklesnutí na přísl. (*moc lidí*) je jen č. a p. Srov. →nemoc.

**moci**, přemoci, pomoci, pomoc, pomocný, vmoci se, zmoci. Všesl. - p. *móc*, r. *moč*’, s./ch. *móci*’, stsl. *mošti*. Psl. *\*mogti* (B3) vychází z ie. *\*magh-* ‘moci, být schopný’, které je i v gót. *magan* tv., něm. *mögen* ‘moci, chtít’, angl. *may* ‘smět’, sti. *maghá-* ‘moc, síla, bohatství’ a snad i lit. *māgulas* ‘početný, mnohý’ a ř. *mēchōs* ‘prostředek, pomoc’ (viz i →mechanika, →mašina). Srov. →moc, →velmož, →mohutný.

**močál**, močálovitý. Takto jen č., jinak slk. *močiar*, p. *moczar(a)*, sln. *moč-virje*, s./ch. *mōčvār* tv., vše od psl. *\*moč-*, k němuž viz →močit, →mokrý.

**močit**, moč, močový, močovina, močůvka, namočít, promočit, smočit, po-

močit, odmočit, vymočít, rozmočít, omočit, zmáčet. Všesl. - p. *moczyć*, r. *močit*’, s./ch. *mōčiti*, stsl. *močiti*. Psl. *\*močiti* ‘močit, namáčet’ souvisí s lit. *makōnē* ‘louže’, alb. *makë* ‘blána na tekutinu’, lat. *macerāre* ‘měkčit, namáčet’, arm. *mōr* ‘bahno, kal’, vše z ie. *\*mak-*, *\*māk-* ‘mokrý; vlhčit’. Srov. →mokrý, →mokvat, →močál, →omáčka.

**móda**, módní. Přes něm. *Mode* z fr. *mode* tv., vlastně ‘způsob (oblékání)’, a to z lat. *modus* ‘míra, způsob’. Srov. →modální, →moderní, →model.

**modální** ‘způsobový’, modalita. Ze střílat. *modalis* tv. od lat. *modus* ‘způsob’. Srov. →móda, →model.

**model** ‘vzor, předloha; zmenšenina’, modelový, modelka, modelář, modelářský, modelářství. Přes něm. *Modell* z fr. *modèle* z it. *modello* z vlat. *\*modellus*, což je zdvojnásobení k lat. *modus* ‘míra, způsob’. Srov. →móda, →moderní.

**modem** ‘zařízení na přenos údajů po telefonní síti’. Z angl. *modem* tv. a to z *mo(dulator)* ‘přístroj na přenášení informací o malém kmitočtu na vyšší kmitočet’ a *dem(odulator)* ‘přístroj, který odděluje elektrické kmity vysokého kmitočtu od nízkého (aby mohly být normálně slyšeny)’. Srov. →modulace.

**moderátor** ‘kdo řídí diskusi’, moderovat. Přes něm. *Moderator* z lat. *moderātor* ‘řidič, usměrňovatel’ od *moderārī* ‘mírnit, řídit, krotit’ od *modus* ‘(pravá) míra, mez, způsob’. Srov. →moderní, →móda.

**moderní**, modernost, moderna, modernizovat, modernizace, modernizační. Přes moderní evr. jazyky (něm., angl. *modern*, fr. *moderne*) z pozdnělat. *mo-*

*dernus* ‘nový, dnešní’ od lat. *modo* ‘pouze, nedávno, právě teď, hned’, což je původem ablativ lat. *modus* ‘míra, mez, způsob’. Srov. →móda, →moderátor, →model.

**modifikovat** ‘obměnit, přizpůsobit’, modifikace, modifikační. Z lat. *modificāre* z *modus* ‘míra, způsob’ (srov. →móda, →model) a odvozeniny od *facere* ‘dělat’ (viz →fikace).

**modla** ‘podoba pohanského boha; předmět zbožňování’. Stará odvozenina od \**modliti* (→modlit se), srov. p. *modty* (pl.) ‘modlitba’ i stpr. *maddla* tv. (pokud není z p.).

**modlit se**, modlitba, modlitební, modlitebna, pomodlit se, vymodlit si. Všesl. - p. *modlić* (*się*), r. *molít’*(*sja*), s./ch. *mòliti* (*se*), stsl. *moliti* (*se*), vše ‘prosit’ (bez zvrtné část.) i ‘modlit se’ (zvrtné). Psl. \**modliti* (*se*) je přesmykem z \**molditi*, které odpovídá lit. *mal-dýti* tv., což je opětovací sloveso od *mel’sti* tv. Příbuzné je ještě něm. *mel-den* ‘hlásit’, arm. *malth<sup>c</sup>em* ‘prosím’, chet. *maltai* ‘prosí’, vše od ie. \**meldh-*, asi ve významu ‘obracet se hlasem (k bohu)’.

**modrý**, modravý, modř, modřina, modřenec, modrat, zmodrat. Hl. *módry*, s./ch. *mòdar*, chybí ve vsl. Psl. \**modrā* nemá jistý výklad. Spojuje se s lat. *madēre* ‘být mokrý’, ř. *madāo* ‘pouštím vláhu, tají’, sti. *máda-* ‘opojný nápoj’ z ie. \**mad-* ‘mokrý; stékat’ - slov. slovo odvozené příp. -*ro-* (srov. →mokrý) by pak znamenalo asi ‘mající barvu vody’ (trochu jinak HK). Za úvahu stojí i spojení s lot. *madara*, sthn. *matara*, angl. *madder* ‘mořena barvířská’, což je název rostliny, z níž se získává barvivo (i

když červené). Srov. →modřín.

**modřín**, modřínový. Od →modrý podle nafialovělého jádra dřeva.

**modulace** ‘obměňování, odstihování (hlasu ap.); přechod do jiné tóniny ap.’, modulovat. Přes moderní jazyky z pozdnělat. *modulātiō* ‘rytmus, harmonie, hraní’ od lat. *modulārī* ‘odměřovat podle taktu, hrát, vyluzovat’ od *modulus* ‘měřítko, takt’, zdobněliny od *modus* ‘míra, způsob’. Srov. →model, →modem.

**mohamedán** ‘muslim’. Podle něm. *Mohammedaner* od jména proroka *Mohameda* (6.-7. st. po Kr.), zakladatele islámu.

**mohér** ‘tkanina ze srsti angorských koz’, mohérový. Z angl. *mohair* z ar. *muḥaīyar* tv. (s příkloněním k angl. *hair* ‘vlasý’), doslova ‘výběr’ od *ḥaīyara* ‘vybírat’.

**mohutný**, mohutnost, (z)mohutnět. Od základu přech. přít. (\**mog-qt-*) slovesa \**mogti* (→moci), který je i v r. *mogúčij*, slh. *mogóčen* tv., vlastně ‘mohoucí, mající moc’.

**mohykán** ‘poslední pozůstalý’. Podle Cooperova románu *Poslední Mohykán* (*Mohykáni* byli indiánský kmen sídlící na kanadsko-amer. pomezí).

**mohyla**, mohylový. Všesl. - p. *mogila*, r. *mogila*, s./ch. *gòmila* (přesmykem souhlásek), csl. *mogyla*. Psl. \**mogyla* není uspokojivě objasněno. Zřejmě souvisí s alb. *magulë* ‘pahorek’, rum. *măgură* tv. Vzhledem k těmto souvislostem i k charakteru slova je pravděpodobná výpůjčka z jakéhosi předsl. (možná i předie.) substrátového jazyka (Ma<sup>2</sup>).

**mochna** ‘druh byliny’. Preslovo převzetí z ukr. *mochna*, kde odvozeno od *moch*

‘mech’ podle plstnatých listů (Ma<sup>2</sup>).

**mok** ‘tekutina, nápoj’. Viz →močit, →mokrý.

**moka** ‘silná černá káva’. Z něm. *Mokka* tv. podle ar. města *Mokka* (ar. *Muhā*) na břehu Rudého moře.

**mokasín** ‘druh střevíce’. Z angl. *moccasín* a to z jazyka severoamer. indiánů, kde slovo *mockasin* označovalo ‘lehký kožený střevíc’.

**moknout**, zmoknout, promoknout. P. *moknác*, r. *móknut*. Psl. *\*moknŋti* je odvozeno od kořene *\*mok-* (viz →mokrý, →močit).

**mokrý**, mokro, mokřina, mokřit, umokřit, zamokřit, namokřit. Všesl. - p. *mokry*, r. *mókryj*, s./ch. *mòkar*, stsl. *mokrŋ*. Psl. *\*mokrŋ* je odvozeno starou příp. -r- od ie. *\*mak-* (viz →močit), možná, že útvar *\*makro-* je již ie. (vychází z něj asi i arm. *mōr* ‘bláto, kal’).

**mokvat**, mokvavý. Asi od *\*mokva*, doloženého v slk.d. *mokva* ‘tekutina’, p.d. *mokwa* ‘mokrost’, r.d. *mókva* tv. a to od téhož základu jako →mokrý, →močit (Ma<sup>2</sup>, HK).

**mol**<sup>1</sup> ‘drobný škodlivý motýlek’. Všesl. - p. *mól*, r. *mol’*, s./ch. *mòljac*, stsl. *mol’b*. Psl. *\*mol’b* je nejspíš odvozeno od ie. *\*mel-* ‘drobit, mlít’ (→mlít) (vlastně ‘ten, kdo rozrušuje, drolí věci’), k němuž patří i gót. *malō*, švéd. *mal*, něm. *Milbe* tv. i sti. *malūka-* ‘druh červa’.

**\*mol**<sup>2</sup> (*být namol*). Ve starší č. *molek* ‘opilec’. Ne zcela jasné. Snad přenesené z *molek* ‘malý mol’ ve spojení *vinný molek*, *pivní molek* (Jg) (srov. *knihomol*). Podle jiného výkladu z něm. arg. *Molum* ‘opilost’, *molum* ‘opilý’ z jidiš *mole* ‘plný’ (hebr. *māle*<sup>c</sup> tv.).

**mol**<sup>3</sup> ‘grammolekula’. Zkráceno z →mo-

lekula.

**\*moldánky** (*natahovat moldánky* ‘nabírat k pláči’). Původně ‘primitivní pastýřská píšťala’ (u Jg i slk. *mulitánky*), odvozeno od rumunské provincie *Mul-tany*, rum. *Moldova* (dnes *Moldavsko*).

**molekula** ‘nejmenší částice látky’, molekulový, molekulární. Z fr. *molécule* a to uměle (17. st.) od lat. *mōlēs* ‘hmota, masa’ zdobňující příp. (srov. →minuskule).

**moll** ‘měkká tónina či stupnice’, mollový. Z lat. *molle* od *mollis* ‘měkký’, dále viz →dur.

**molo** ‘přístavní hráz’. Z it. *molo* tv. a to z lat. *mōlēs* ‘hmota, hráz’. Srov. →molekula.

**moloch** ‘obrovitý netvor (často symbol mašinerie ničící člověka)’. Z pozdně-lat. *Moloch* z ř. *Molóch* a to z hebr. *mōlek* od *melek* ‘král’. Jméno semitského boha, jehož modle byly přinášeny lidské (dětské) oběti.

**molybden** ‘kovový prvek’, molybdenový. Z fr. *molybdène* a to z lat. *molyb-daena* ‘stříbrná žíla v olovu’ z ř. *molybdaína* ‘olovnice’ od *mólybdos* ‘olovo’.

**moment** ‘okamžik’, momentální, momentka. Přes něm. *Moment* z lat. *mōmentum* ‘hybná síla, pohnutka, okamžik’ z *\*movimentum* od *movēre* ‘hýbat, pohánět’. Srov. →mobilní, →motiv.

**monarchie**, monarcha, monarchista, monarchistický. Přes něm. *Monarchie*, pozdně-lat. *monarchia* z ř. *monarchía* ‘samovláda’ z *mónos* ‘sám’ (viz →mono-) a *árchō* ‘vládnout’ (srov. →oligarchie, →anarchie).

**monděnní** ‘světácký’. Z fr. *mondain* od *monde* ‘svět’ z lat. *mundus* tv.

**monetární** ‘mincovní, peněžní’. Přes

moderní evr. jazyky z lat. *monētārius* tv. od *monēta* ‘mince’ (viz →mince).

**monitor** ‘zařízení ke kontrole vysílaných signálů’, monitorovat. Z angl. *monitor* (*screen*) tv. a to z lat. *monitor* ‘připomínatel, usměrňovatel’ od *monēre* ‘upomínat, připomínat’. Srov. →monument.

**mono-** (ve složeninách) ‘jedno-’. Z ř. *mónos* ‘jediný, sám’. Srov. *monočlánek*, →monolog, →monogram, →monopol, →mononukleóza, →monopost, →monotónní, →monarchie, →mnich.

**monoftong** ‘jednoduchá samohláska’, monoftongizace. Novější, viz →mono- a →diftong.

**monogamie** ‘jednoženství’, monogamní. Z lat. *monogamia*, dále viz →mono- a →bigamie.

**monografie** ‘vědecká práce věnovaná jednomu tématu’, monografický. Novější, viz →mono- a →grafie.

**monogram** ‘zkratka osobního jména začátečními písmeny’. Z pozdnělat. *monogramma*, *monogrammum* tv., vlastně ‘spojení více písmen v jeden celek’, dále viz →mono- a →gram.

**monokl** ‘sklíčko na jedno oko’. Přes něm. *Monokel* z fr. *monocle* a to z pozdnělat. *monoculus* ‘jednooký’ z →mono- a lat. *oculus* ‘oko’. Srov. →okulár.

**monokultura** ‘delší pěstování jedné rostliny na jednom místě’. Viz →mono- a →kultura.

**monolit** ‘monumentální sloup z jednoho kusu kamene’. Z lat. *monolithus* ‘z jednoho kusu kamene’ z →mono- a ř. *líthos* ‘kámen’. Srov. →litografie.

**monolog** ‘promluva jednoho mluvčího, samomluva’. Z moderních evr. jazyků (něm. *Monolog*, fr., angl. *monologue*), kde bylo utvořeno podle vzoru ř. *diálo-*

*gos* (viz →mono- a →dialog).

**mononukleóza** ‘druh infekčního onemocnění’. Viz →mono- a →nukleus. Nemoc se totiž projevuje abnormálním množstvím mononukleárních (tj. majících jedno buněčné jádro) bílých krvinek v krvi.

**monopol** ‘výhradní právo na výrobu a prodej něčeho; typ sdružení podniků’, monopolní, monopolizace, monopolizovat. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Monopol*, fr. *monopole*) z lat. *monopōlium*, ř. *monopōlion* ‘výhradní právo na obchod’ a to z →mono- a *pōlēō* ‘prodávám’.

**monopost** ‘jednomístný závodní vůz’. Z angl. *monopost* tv. z →mono- a *post* ‘stanoviště, (příkázané) místo’ (viz →post).

**monotónní** ‘jednotvárný’. Přes něm. *monoton*, fr. *monotone* z pozdnělat. *monotonus* z ř. *monótonos* ‘mající jeden tón’. Viz →mono- a →tón.

**monsignore** ‘čestný titul katolických duchovních’. Z it. *monsignore*, doslova ‘můj pán’, a to ze stit. *mon* ‘můj’ z lat. *meus* tv. a *signore* ‘pán’ z lat. *senior* ‘starší’. Srov. →madam, →madona, →sir.

**monstr-** (ve složeninách) ‘(okázale) ohromný’. Srov. *monstrproces*, *monstrpodnik*. Z fr. *monstre* ‘ohromný, nestvůrný’ od *monstre* ‘monstrum, nestvůra’ (viz →monstrum).

**monstrance** ‘zdobená schránka na vystavování hostie’. Ze střlat. *monstrantia* od lat. *mōnstrāre* ‘ukazovat’. Srov. →demonstrovat, →monstrum.

**monstrózní** ‘ohromný, obludný’. Z lat. *mōnstruōsus*, *mōnstrōsus* ‘nestvůrný, obludný’ od *mōnstrum* (viz →mon-

strum).

**monstrum** ‘něco nestvůrně neobvyklého velikostí či tvarem’. Přes něm. *Monstrum* tv. z lat. *mōnstrum* ‘nadpřirozený úkaz, zjev, obluda, nestvůra’ od *mōnstrāre* ‘ukazovat’. Srov. →monstrance.

**montovat** ‘sestavovat, mechanicky připojovat’, montovaný, montáž, montér, montérky. Podle něm. *montieren* tv. z fr. *monter* ‘stoupat, vytáhnout, dopravit nahoru, sestavit, uspořádat’ (dnešní význam tedy z původního ‘stavět do výšky, umisťovat nahoře’) a to z vlat. *\*montāre* ‘stoupat’ od lat. *mōns* (gen. *montis*) ‘hora’.

**monument** ‘velký pomník’, monumentální. Z lat. *monumentum* (vedle *monimentum*) ‘památka, pomník’ od *monēre* ‘připomínat, upomínat’. Srov. →monitor.

**monzun** ‘občasný vítr vanoucí v jihových. Asii’, monzunový. Přes něm. *Monsun*, případně angl. *monsoon*, it. *monsone* z port. *monção* (dříve *moução*) a to z ar. *mausim* ‘roční doba’, z toho ‘pravidelný vítr příznivý pro cestu do Indie’ (monzun vane od května do září od jihozápadu, zbytek roku naopak).

**map** ‘smeták s třásněmi napuštěnými olejem’. Z angl. *map*, dříve *mapp(e)* tv. Původem námořnické slovo ne zcela jasného původu, souvisí se střangl. *moppe* ‘hadrová panenka’. Snad z lat. *mappa* ‘látka k utírání’ (viz →mapa).

**moped** ‘lehké motorové kolo’. V 50. letech v něm. prostředí vzniklé zkratkové slovo, viz →motor a →velociped, →pedál.

**mopslík** ‘druh malého psa’. Z něm. *Mops* a to z niz. *mops*, *mop* od *moppen* ‘být

mrzutý, bručet’ podle dojmu, který dělá výraz jeho tváře.

**mor**, morový. Všesl. - p. *mór*, r. *mor*, s./ch. *môr*, stsl. *morъ*. Psl. *\*morъ* je stará odvozenina od ie. *\*mer-* (viz →mrít, →mořit<sup>1</sup>) (A6).

**morální** ‘mravní, mravný’, morálka, moralista, moralizovat. Z lat. *mōrālis* (eventuálně přes něm. *moralisch*) a to od *mōs* (gen. *mōris*) ‘mrav, zvyk’. Srov. →moresy, →morous.

**moratorium** ‘odklad, zastavení, zmrazení něčeho’. Od střlat. právního termínu *moratorius* ‘prodlužující, oddalující’ od lat. *morārī* ‘prodlévat, zdržet, zadržet’ od *mora* ‘prodlení, zdržení, překážka’.

**morbidní** ‘chorobný, úpadkově nezdravý’. Z fr. *morbide* z lat. *morbidus* ‘nemocný, chorobný’ od *morbus* ‘nemoc, choroba’.

**moře**. U Jg i *morka*. Nejspíš od *moře*, *mořský* podle něm. *Meerschwein(chen)* tv., doslova ‘(zá)mořské prasátko’ (přišlo z jižní Ameriky a kviká jako sele) (Ma<sup>2</sup>, HK).

**mord** zast. ob. ‘vražda’, mordovat (se), zamordovat. Z něm. *Mord* tv., jež vychází ze stejného kořene jako →mrtvý.

**morda** ‘čumák’. Převzato Preslem z p. *morda* či vsl. *mórda* nejistého původu, snad z írán. (srov. av. *ka-mθrθda* ‘hlava’). Uvažuje se i o spojení s →mrdat, vlastně ‘to, čím se vrtí, kývá’.

**mordi(j)e**, mordýje citosl. Z fr. *mon Dieu* ‘můj bože’ (srov. →hergot) z *mon* ‘můj’ a *Dieu* ‘bůh’ z lat. *deus* tv. Srov. →monsignore, →madam.

**morek** ‘hmota vyplňující duté kosti’, morkový. Převzato z něm. *Mark* tv., jež souvisí s →mozek.

**moréna** ‘nános vytvořený ledovcem’,

morénový. Přes něm. *Moräne* z fr. *moraine* tv., původně nářeční slovo ze savojské oblasti asi předrom. původu.

**moresy** hov. expr. ‘mravy’. Z lat. *mōrēs* tv., pl. od *mōs* (gen. *mōris*) ‘mrav’. Srov. →morální, →morous.

**morfém** ‘nejmenší, mluvnický nedělitelná část slova’, morfémový, morfematický. Od ř. *morfe* ‘tvar, podoba’, systémové zakončení podle →foném. Srov. →morfologie, →amorfní.

**morfium** ‘alkaloid opia užívaný jako utišující a omamný prostředek’, morfiový. Podle ř. boha spánku *Morfea* (zakončení podle →opium), jehož jméno souvisí s ř. *morfe* ‘tvar, (krásná) podoba’ (podle toho, že prý vytváří snové postavy). Srov. →morfém, →morfologie.

**morfologie** ‘tvarosloví; nauka o tvarech vůbec’, morfologický, morfolog. Viz →morfém a →logie.

**mormon** ‘příslušník americké náboženské sekty’, mormonský, mormonství. Podle domnělého proroka *Mormona* (4. st. po Kr.), jehož ‘zjevení’ sepsal zakladatel sekty J. Smith († 1844).

**morous** ‘mrzout, nevrlý člověk’, morouský. Počeštující příp. -ous z lat. *mōrōsus* ‘mající zvláštní zvyky; mrzutý’ od *mōrēs* ‘zvyky’, *mōs* ‘zvyk’. Srov. →moresy, →morální.

**morseovka** ‘telegrafická abeceda’. Podle vynálezce, am. malíře a fyzika *S. F. B. Morse* († 1872).

**mortadela** ‘druh salámu’. Z it. *mortadella* ‘salám s myrtovými bobulemi’ z vlat. *\*murtatēla* od lat. *murtātum* (*far-cīmen*) ‘myrtová (nádivka)’ od *murtum* ‘plod myrty’ (viz →myrta).

**mortalita** ‘úmrtí’. Z lat. *mortalitās* ‘smrtelnost, smrt’ od *mortalis* ‘smrtelný’ od *mors* (gen. *mortis*) ‘smrt’

od *morī* ‘zemřít’. Srov. →mřít, →mor, →mord.

**moruše** ‘plod podobný ostružině’, morušovník. Již ve střední č. Z lat. *mōrus* ‘morušovník’, *mōrum* ‘moruše, ostružina’ z ř. *móron* tv. asi předie. původu.

**morytát** ‘jarmareční písnička o vraždě’. Z něm. *Moritat* ne zcela jasného původu. Asi z *Mordtat* ‘vražedný skutek’ z *Mord* ‘vražda’ (viz →mord) a *Tat* ‘čin, skutek’, ale v úvahu přichází i stř. lat. *moritas* (gen. *moritatis*) ‘kázání o morálce’ (viz →morálka, →moresy).

**moře**, mořský, námořní, námořník, námořnický, zámoří, zámořský, přímořský, nadmořský, podmořský. Všesl. - p. *morze*, r. *móre*, s./ch. *móre*, stsl. *morje*. Psl. *\*mor’e* (z *\*morīo-*) je rozšířením ie. *\*mori-*, *\*mōri-* ‘moře, jezero’, které je v lit. *mārē* ‘moře, (Kurský) záliv’, gót. *marei* ‘moře’, stangl. *mere* ‘moře, jezero, močál’, něm. *Moore* ‘močál’, *Meer* ‘moře’, stir. *muir*, lat. *mare* tv., další ie. paralely chybí, jsou však zřejmě i paralely neie. - fin. *meri* ‘moře’ (možná z ie.), kavkazské (megrelské) *mere* ‘jezero’, mong. *möre* ‘(velká) řeka’, tedy asi slovo nostratického stáří (HK, Ma<sup>2</sup>). Srov. →morče, →marína.

**mořit<sup>1</sup>** ‘hubit, trápit’, umořit, úmor, úmorný, zamořit. Všesl. - p. *morzyč*, r. *morít’*, s./ch. *mōriti*. Psl. *\*moriti* je kauzativum k *\*merti* (viz →mřít), má tedy význam ‘způsobovat mření, umírání’, ke střídě samohlásky srov. →mor. Podobné útvary jsou lit. *marinti* tv. a sti. *māráyati* ‘moří’. Dále viz →smrt, →mařit, →mūra.

**mořit<sup>2</sup>** ‘napouštět něco speciální látkou’, mořený, mořidlo, namořit. Jen slk. *mořit*, r. *morít’* tv. Psl. *\*moriti* souvisí

střídáním samohlásek (A6) s *\*marati* ‘špinit’ (p. *marác*, r. *marát* tv.), příbuzné je asi ř. *moryssō* ‘špiním, černím’ a snad i lit. *moraĩ* (pl.) ‘plíseň’ z ie. *\*mer-/mor-* ‘černit, špinit; špinavá skvrna’. Srov. i →mourovatý.

**mosaz**, mosazný. Jen zsl. - slk. *mosadz*, hl. *mosaz*, p. *mosiadz*. Tyto formy ukazují na již psl. *\*mosędz*, asi ze sthn. *\*massing* tv. (B7, B1, srov. →kněž), doloženého až od střhn. *mes-sinc*, *möschinc* aj. (nejstarším germ. dokladem je stangl. *mæstling* tv). Původ ne zcela jasný. Vyvozuje se ze jména maloasijského kmene *Mosyno-ikū* (ř. *Mossýnoikoi*), odkud měla tato slitina ke Germánům přijít (Ma<sup>2</sup>), podle jiných je východiskem lat. *massa* ‘(tvárná) hmota’ (HK).

**moskyt** ‘tropický komár’, moskytiéra. Přes něm. *Moskito* ze šp. *mosquito* tv., což je zdobnělina od *mosca* ‘moucha’ z lat. *musca* tv. Dále viz →moucha, srov. →mušketa.

**most**, můstek, mostní, mostový, přemostit, předmostí. Věsl. - p., r. *most*, s./ch. *mōst*, stsl. *mostō*. Psl. *\*mostō* se spojuje s něm. *Mast* ‘sloup, stožár’, střir. *maide* ‘hůl’, lat. *mālus* ‘stěžeň, pilíř’ z ie. *\*mazdo-* ‘tyč’, slov. slovo se vykládá z *\*mazd-to-*, vlastně ‘udělaný z tyčí’ (primitivní látka byla několik rovnoběžných klád) (HK). Zavrhnout nelze ani výklad z *\*mot-to-* (A5, A6) od *\*mesti* ‘hodit’ (→metat, →měst), význam by byl ‘co je (pře)hozeno’ (opět se tu myslí primitivní můstek z několika klád) (Ma<sup>2</sup>).

**mošna** ‘brašna, kabelá’, mošnička. Věsl. - p. *moszna*, r. *mošná*, s./ch. *mōšnja*, stsl. *mošna*. Psl. *\*mošna* není zcela jasné. Obvykle se vychází z předsl.

*\*mak-s-inā* (A8, B1, B5) od ie. *\*mak-* ‘(kožený) měsíc’, k němuž se řadí i lit. *mākas* ‘měsíc na peníze či tabák’, lot. *maks* ‘peněženka, váček’, něm. *Magen* ‘žaludek’, wal. *megin* ‘měch’ (HK).

**mošt**, moštový, moštárna. Z něm. *Most* tv. a to z lat. *mustum* (*vīnum*) ‘mladé víno, mošt’ od *mustus* ‘mladý, čerstvý’.

**motat**, motanice, moták, zamotat, zámotek, rozmotat, namotat, smotat, smotek, vymotat, přimotat, omotat, obmotat, odmotat, pomotat. Věsl. - p. *motác*, r. *motát*, s./ch. *mōtati*. Psl. *\*motati* odpovídá lit. *matóti* ‘motat, kroutit’ a dále je příbuzné s *\*mesti* (viz →měst), výchozí význam je ‘krouživě pohybovat’. Srov. i významově blízké →mást a dále →motouz, →motovidlo, →motýl.

**motel** ‘hotel pro motoristy’. Z am.-angl. *motel* (od 50. let) a to uměle z →hotel s příkloněním k základu, který je v →motor ap. Srov. podobně i →botel.

**moteto** ‘několikahlasá drobná skladba’. Z it. *mottetto*, což je zdobnělina k *motto* (viz →moto).

**motiv** ‘pohnutka; tematický prvek’, motivovat, motivace, motivační. Přes něm. *Motiv* ze střlat. *motivus* ‘pohnutka’ z lat. *mōtivus* ‘hybný, hýbající’ od *mōtus* ‘pohyb, hnutí’, původem přič. trp. od *movēre* ‘hýbat’. Srov. →motor, →moment, →mobilní, →movitý.

**moto** ‘heslo, citát vztahující se k základní myšlence díla’. Z it. *motto* tv. a to - možná s vlivem fr. *mot* ‘slovo’ - z pozdnělat. *muttum* ‘mumlání’ od lat. *muttire* ‘mumlat, polohlasně mluvit’.

**moto-** (ve složeninách) ‘motorový, motocyklový; motoristický’. Srov. →motocykl, →motorest, →motokros, →motokára, motostřelecký. Zkráceno z →mo-

tor.

**motocykl**, motocyklový, motocyklista, motocyklistický. Z fr. *motocycle* (od zač. 20. st.), dále viz →moto- a →cyklista.

**motokára** ‘závodní motorové vozítko’. Původem ze slangu, z →moto- a →kára.

**motokros** ‘terénní motocyklový závod’, motokrosový. Z angl. *moto-cross*, viz →moto- a →kros.

**motolice** ‘nemoc ovcí ap. způsobená cizopasným červem; závrat’. Ve starší č. i *motýlice*. Dále viz →motat a →motýl - věřilo se, že tato nemoc je způsobena duchy či čarodějnicemi proměněnými v motýly.

**motor**, motorek, motorový, motorák, motorický, motorismus, motorista, motoristický, motorizovat, motorizovaný. Přes něm. *Motor* z lat. *mōtor* ‘hybatel’ od *mōtus* ‘pohyb, hnutí’, původem přič. trp. od *movēre* ‘hýbat’. Srov. →motiv, →moto-, →moment, →mobilní.

**motorest** ‘motoristická restaurace s parkovištěm, umývárny ap.’. Jen č., utvořeno nejspíš z →moto- a →restaurace, srov. však i angl. *rest* ‘místo pro odpočinek, hostinec, motel’.

**motouz**. P. *motowqz*, r.d. *motovjáz*, *motouúz*, sln. *motvóz*. Psl. *\*motovqzъ* je složenina ze dvou základů - první je odvozen od *\*motati* (→motat), druhý od *\*vēsti*, *\*vēzati* (viz →vázat, →uzel). Původně tedy snad ‘co je smotáno a určeno k vázání’.

**motovidlo** ob. expr. ‘nemotora, nešika’. Původně ‘část kolovratu na navíjení příze’. Všesl. - p. *motowidlo*, r.d. *motovílo*, s./ch. *motòvilo*. Psl. *\*motovidlo* je odvozeno příp. -dlo od *\*motoviti* ‘navíjet přízi’ (r.d. *motovít* tv.), k první

části viz →motat, →motouz, k druhé →vít, →vidle.

**motyka**, motýčka. Všesl. - p. *motyka*, r. *motýga*, s./ch. *mòtika*, stsl. *motyka*. Psl. *\*motyka* je odvozeno příp. -yka (srov. →vladyka) od ie. *\*mat-* tv., které je i v sthn. *madela* ‘pluh’, lat. *mateola* ‘nástroj ke kopání’ (z vlat. *\*mattiuca* je angl. *mattock* ‘krumpáč’, rum. *măciucă* ‘kyj, obušek’, fr. *massue* tv.), sti. *matyá-* ‘brány’, jde tedy o starý nástroj k překopávání půdy, předchůdce pluhu.

**motýl**, motýlek, motýlovitý. Všesl. - p. *motyl*, r. *motylěk*, sln. *metúlj*, s./ch. *mètílj* ‘motolice’. Psl. *\*motyl’b*, *\*metyl’b*, *\*metul’b* jsou zřejmě odvozeniny od *\*mesti*, *\*motati* (→mést, →motat) ‘krouživě (se) pohybovat’, motivací pojmenování je třepotavý let motýla.

**moudí** zast. ‘šourek s varlaty’. Stč. *múdie*, hl. *mud*, r.d. *mudó*, s./ch. *múdo*, csl. *mǫdo*. Psl. *\*mǫdo* nemá jasné etymologické souvislosti. Srovnání s lat. *mentulus* ‘mužský úd’ či ř. *mēdea* ‘varlata’ (Ma<sup>2</sup>) nepřesvědčují.

**moudrý**, moudrost, zmoudřet, přemoudřelý. Všesl. - p. *mǫdry*, r. *múdryj*, s./ch. *múdar*, stsl. *\*mǫdrъ*. Psl. *\*mǫdrъ* odpovídá lit. *mañdras*, *mandrùs* ‘čilý, živý, vychytralý’ a něm. *munter* ‘čilý, probuzený’ z ie. *\*mondh-ro-* ‘přemýšlivý, duševně čilý’, jež je odvozeno od *\*mendh-*, doslova ‘položít mysl’, k němuž patří gót. *mundan* ‘snažit se’, ř. *manthānō* ‘učím se’ (srov. →matematika), sti. *mandhātar-* ‘myslivý, zbožný’, z *\*men-* ‘myslet’ (srov. →mníti, →paměť) a *dhē-* ‘klást’ (srov. →dít se). Srov. ještě →mudrc.

**moucha**, muška, muší. Všesl. - p. *mu-cha*, r. *múcha*, ch. *mùha*, s. *mùva*, stsl. *mucha*. Psl. *\*mucha* je pokračováním



ie. \**mousā* (A8, B2), příbuzné je lit. *mušė*, lot. *mūsa*, *muša* tv., stisl. *mỹ* ‘komár’, něm. *Mücke* tv., lat. *musca* ‘moucha’, alb. *mizë*, ř. *myša* tv., arm. *mun* ‘ovád’. Srov. →*mušice*, →*moskyt*.

**mouka**, moučka, moučný, moučník, moučníkový, moučnatý. P. *męka*, r. *muká*, sln. *móka*, stsl. *moka*. Psl. \**moka* je odvozeno od ie. \**menk-* ‘hníst, tlouci, tlačit’, které je v lit. *minkyti* ‘hníst’, něm. *mengen* tv., ř. *mássō* ‘tlačím, hnětu’, sti. *máçate* ‘drobí, tlačí’, viz i →*měkký*. Původně ‘rozdrcené, rozmleté (obilí)’. Srov. →*muka*.

**moula** ob. ‘hlupák’. Asi z něm. *Maul* ‘mul, mezek’ (viz →*mul*<sup>1</sup>), případně z homonymního *Maul* ‘tlama, huba’, srov. např. *Maulaffe* ‘člověk zírající s otevřenou pusou’ (Ma<sup>2</sup>).

**mour** ‘uhelný prach’. Jen slk. *múr* tv., dále asi r.d. *mur* ‘plíseň’. Psl. \**murō* odpovídá lit. *máuras* ‘kal, usazenina’ (B2), dále sem patří lit. *mūras* ‘špína, nečistota’, střih. *mūr* ‘kal’, arm. *mōr* ‘špína, bahno’, východiskem je ie. \**meu-r-* ‘nečistota, usazenina’. Stejný základ \**meu-* je asi i v →*mýt*, →*mech*. Srov. i →*mourovatý*.

**mourovatý** ‘zbarvený do černa či s černými pruhy a skvrnami’, mourek. Dříve též *morovatý*, *moratý*. S jinou příp. sem patří p. *morag* ‘tmavý pruh, žíhané zvíře’, r. *murúgij* ‘skvrnitý, (tmavě) pruhovaný’, sln. *maróga* ‘skvrna, pruh’. Souvisí s →*mořit*<sup>2</sup>, kde jsou další souvislosti. Č. *mourovatý* vzniklo příkloněním (D2) k →*mour*.

**mouřenín** zast. ‘(africký) černoch’. Stč. *mūrēnín*, *muřín*. Z lat. *Maurus* ‘Maur, severoafrický černoch’, případně přes střih. *mōr(e)* či it. *moro* tv. Sem patří i *pracovat*, *platit jak mourovatý* – snad

s žertovným smíšením obou slov (viz význam →*mourovatý*).

**movitý** ‘zámožný; přemístitelný, mobilní’, movitost. Z psl. \**jmovitō* od \**jměti* (→*mít*), původně ‘mající jmění, zámožný’, mísí se s *mohovitý* tv. od základu, který je v →*moci*, →*mohutný*. Již od 15. st. též jako právnický termín pro přemístitelný majetek, snad pod vlivem lat. *movēre* ‘hýbat’, *mōbilis* ‘pohyblivý’.

**mozaika** ‘plošná výzdoba z barevných střípků, kamínků ap.’, mozaikový, mozaikovitý. Přes něm. *Mosaik*, fr. *mosaïque* a it. *mosaico* ze střih. *musaicum* tv. a to od pozdnělat. (*opus*) *mūsēum* tv., doslova ‘(dílo) věnované Múzám’, dále viz →*muzeum*.

**mozek**, mozeček, mozkový, mozečkový. Stč. *mozk*, *mozg* ‘mozek, morek, mícha’. Všesl. – p., r. *mozg*, s./ch. *mōzak*, csl. *mozgō*. Psl. \**mozgō* je příbuzné se stpr. *muzgeno* ‘morek’, něm. *Mark* tv. (ze sthn. *marg* z germ. \**mazga-*), av. *mazga-* ‘morek, mozek’, vše z ie. \**mozg(h)o-* tv. Srov. →*morek*.

**mozol**, mozolnatý. Všesl. – p. *mozól*, r. *mozól*, s./ch. *mōzolz* ‘vřídek, pupínek’. Psl. \**mozolz* nemá dostatečně přesvědčivý výklad. Spojuje se se sthn. *masar*, *masur* ‘sukovitý výrůstek na stromě’ (něm. *Maser* ‘žilka, jizva (na stromě)’) a vzhledem k r.d. *mozgól* ‘mozol’ i s lit. *māzgas* ‘hrbolek na stromě, uzel’.

**moždír**, hmoždír ‘kovová nádoba na roztloukání koření ap.’. Ze střih. *mor-sre*, *morsel* (něm. *Mörser*) tv. a to z lat. *mortārium* tv. od ie. \**mer-* ‘třít, dřít’. V č. lid. etym. (D2) příkloněno k →*hmoždit* se.

**možný**. Od →*moci*.

**mrak**, mráček, mračný, mračno, mrá-

kota, soumrak, smrákat se, mračit se, zamračit se, omráčit, podmračený. Všesl. - p. *mrok* 'soumrak', r.d. *mórok* 'tma, mrak', s./ch. *mrák*, stsl. *mrakъ* 'tma'. Psl. *\*morkъ* (B8) 'setmění, mrak' je příbuzné s lit. *mérkti* 'zavírat oči, mrkat' (viz →mrkat), gót. *maúr-gins* 'ráno', něm. *Morgen*, angl. *morning* tv., vše od ie. *\*merk-* 'míhat se, zatmívat se' od *\*mer-* 'míhat se, blikat'. Srov. i →mrholit.

**mrakodrap.** Kalk podle am.-angl. *skyscraper* tv. ze *sky* 'obloha, nebe' a *scrapper* 'škrabač' od *scrape* 'škrabat, dřít'.

**mramor,** mramorový. Z lat. *marmor* (možná ještě přes něm. *Marmor*) z ř. *mármaros* '(bílý) kámen, kamenný blok' a to asi od ie. *\*mer-* 'drobit, tříť'. Srov. →moždít.

**mrav,** mravný, mravnost, nemravný, nemravnost, nemrava. Stč. i *nрав*, p.d. *narów* 'zlozvyk (u koně)', r.d. *nórov* 'zvyk, umíněnost', s./ch. *nárav* 'povaha, příroda', stsl. *nравъ* 'povaha, obyčej, zvyk'. Psl. *\*norvъ* (B8) (změny v násloví v různých slov. jazycích vyvolány nezvyklou počáteční skupinou *nr-*) asi souvisí s lit. *nóras* 'vůle' a *novėti* 'chtít', obojí se dále vyvozuje z ie. *\*ner-* 'životní síla, mužnost, muž', k němuž patří i wal. *nerth* 'síla, moc', alb. *njeri* 'muž', ř. *aňer*, sti. *nár-* tv. (HK).

**mravenec,** mravenček, mravenčí, mravenčík, mravenčení. Všesl., ale různé odvozeniny - slk. *mravec*, p. *mrávka*, r. *muravěj*, sln. *mrávlja*, s./ch. *mrāv*, stsl. *mravi*. Psl. základ *\*morv-* je příbuzný se stisl. *maurr*, střir. *moirb*, lat. *formica*, ř. *mýrmēx*, av. *maorī-*, sti. *va-mrā-*, *vamrá-* tv., východiskem je ie. *\*moryo-*, *\*moryi*, často však s přesmy-

kem hlásek asi tabuového původu (D4).

**mráz,** mrazový, mrazit, mrazicí, mrazení, mražený, mrazivý, mraznička, mrazírna, zmrazit, odmrazit, přimrazit, rozmrazit, zamrazit. Všesl. - p. *mróz*, r. *moróz*, s./ch. *mráz*, stsl. *mrazъ*. Psl. *\*morzъ* je nejspíš příbuzné se sthn. *murc* 'zpráchnivělý', stir. *meirc* 'rez', alb. *mardhë* 'mráz', vše z ie. *\*merg-*, *\*morǵ-* 'trouchnivět, rozpadat se (mrazem)' od *\*mer-* 'drobit, tříť'. Srov. →mrznout, →mrva.

**mrdat** vulg. 'souložit', zamrdat si, promrdat, zmrd. Vulg. specifikace významu staršího č. a stč. *mrdati* 'hýbat, kývat, vrtět' (Jg). Sln. *mřdati* 'vrtět tlamou nebo zadkem', s./ch. *mrdati* 'míhat, pohybovat', asi sem patří i str. *mordati* 'dělat grimasy', r. *mórda* (viz →morda). Psl. *\*mordati* 'míhat, vrtět, pohybovat' vychází z ie. *\*merdh-* (A6) od *\*mer-* 'míhat se, blikat'. Srov. →mrak, →mrholit.

**mrhat** 'plýtvat, marnit', promrhat. Již stč., do p. *marhać*. Jen č., nepříliš jasné. Formálně se zdá souviset se slovy uvedenými u →mrholit, ale významová souvislost je těžko přijatelná.

**mrholit,** mrholení. Stejně jako sln. *mr-golėti* 'hemžit se, mihotat se' je to expr. odvozenina od psl. *\*morgati* 'mihotat se' (r. *morgát* 'mrkat'), které dále souvisí s lit. *mirgėti* 'mihotat se, blýskat se', lot. *mirdzēt* tv., stisl. *myrkr* 'mračný' z ie. *\*merg-* od *\*mer-* 'míhat se, blikat'. Srov. →mrak, →mrkat.

**mrcha** 'zdechlina', mršina, mrchožrout, ob. zmřít. Ve stč. i 'mrtvola', jako nádvka již ve střední č. Stp. *marcha*, stluž. *morcha*, sln. *mřha*. Asi expr. příponou *-cha* ke kořenu *\*mbr-*, viz →mřít

(Ma<sup>2</sup>).

**mrkat**, mrknout, mrknutí, mrkací, zamrkat, pomrkávat, omrknout. Takto jen č. a slk., jinak např. r. *mérknut* 'zhasínat', s./ch. *mrknuti* 'setmít se' (psl. *\*mørkati*, *\*mørknoti*). K dalším souvislostem viz →mrak, srov. zvláště lit. *mérkti* 'zavírat oči, mrkat'.

**mrkev**, mrkvový, mrkvovitý. Všesl. - p. *marchew*, r. *morkóv*, s./ch. *mrkva*. Psl. *\*mørky* je příbuzné se sthn. *mor(a)ha* (něm. *Möhre*), stangl. *moru*, *more* (uvažuje se i o starém převzetí germ. slov ze slov.) a snad i lot. *burkāns* tv. a ř. *brákana* 'divoce rostoucí zelenina', vše asi z ie. *\*mrk-/brk-* ('jedlý) kořen'.

**mrmlat**. Onom. původu, srov. →mumlat, →brumlat.

**mrně** expr., mrňavý, mrňous. Nejspíš od staršího *mrněti* 'vrnět, mrmlat' onom. původu (HK).

**mrož**, mroží. Za nár. obrození přejato z r. *morž* a to z laponského *morša* (fin. *mursu*) onom. původu (napodobuje mroží hlas) (Ma<sup>2</sup>). Ze stejného zdroje je i fr. a angl. *morse* tv.

**mrskat**, mrsknout, vymrskat, zamrskat (se), smrsknout se. Hl. *morskać*. Psl. *\*mørskati* je iterativum (opětovací sloveso) k *\*mørščiti* (viz →mrštit).

**mršina**. Viz →mrcha.

**mrštit**, mrštný, mrštnost, vymrštit (se), odmrštit, smrštit (se), přemrštený. Význam jen č. a slk., jinak všesl. - p. *mar-szczyć*, r. *morsčit*, s./ch. *mřšiti (se)*, vše 'vraštit, chmuřit'. Psl. *\*mørščiti* je od *\*mørskati*, což bude asi odvozenina (sk-ové intenzivum) od ie. *\*mer-* 'míhat, blikat', odkud lze pochopit jak význam 'prudce hodit', tak 'vraštit (oblíčeji)', srov. →mrdat, →mrkat i →mr-

holit.

**mrť** 'odumřelé tlející listí a jehličí'. Z psl. *\*mørto* od *\*merti* (→mřít). Spojení *do mrtě* znamená vlastně 'do poslední nejmenší částčky' (Ma<sup>2</sup>).

**mrtvý**, mrtvice, mrtvičný, mrtvola, mrtvolný, umrtvit, zmrtvět. Všesl. - p. *martwy*, r. *měrtvyj*, s./ch. *mrtav*, stsl. *mrtvž*. Psl. *\*mørto* odpovídá lat. *mortuus* tv., obojí z ie. *\*mrto-* (-u- je tu asi vlivem adj. opačného významu, o němž viz →živý), dále sem patří něm. *Mord* 'vražda', ř. *brotós* 'smrtnelný', arm. *mard* 'člověk', sti. *mrta-* 'mrtvý' z ie. *\*mrto-* (A7), což je vlastně příč. trp. od *\*mer-* 'mřít' (viz →mřít).

**mručet**, mručení, mručivý. Onom. původu, srov. →bručet.

**mrva** 'hnůj', mrvit zhrub. 'kazit'. Všesl. - p. *mierzwa*, r.d. *mervá* 'zbytky při zpracovávání lnu, pazdeří', sln. *mrva* 'seno, smetí', s./ch. *mrva* 'drobek' (srov. i slk. *omrvinka* tv.). Psl. *\*mørva* je odvozeno od ie. *\*mer-* 'drobit, třít', původní význam slov. slova tedy byl asi 'rozdrobené zbytky slámy'.

**mrzák**, mrzačit, zmrzačit. Vlastně 'ošklivý, odporný člověk', srov. stč. *mrzatý* 'ošklivý', dále viz →mrzet.

**mrzet**, mrzký, mrzutý, mrzutost, mrzout, zamrzet, omrzet, rozmrzlý. Stč. *mržeti* 'hnusit se, být protivný, nemilý'. Všesl. - p. *mierzyc*, r. *merzít*, s./ch. *mřziti* 'nenávidět, nemít rád', stsl. *mrozěti*. Psl. *\*mørziti*/*\*møržeti* nejspíš přeneseně souvisí s →mrznout, →mráz - původní význam asi byl 'mrazit' = 'být protivný, nepříjemný', podobný významový přechod vidíme v →stud a →studený.

**mrznout**, zmrznout, zmrzlina, zmrzlinový, zamrznout, namrznout, ná-

mrza, omrznout, omrzlina, pomrznout, promrznout, přimrznout, rozmrznout, vymrznout. Všesl. - p. *marznáč*, r. *měrznut*, s./ch. *mrznuti*. Psl. *\*mьrznuti* je tvořeno od stejného základu jako *\*morz* (→mráz), srov. i →mrzet.

**mrzutý.** Viz →mrzet.

**mřenka** ‘druh ryby’. V jiných slov. jazycích (slk. *mrena*, p. *brzona*, ukr.d. *meréna*, sln. *mréna*) slovo označuje parmu i jiné příbuzné druhy. Psl. *\*merna* (B8) nemá jistý původ. Je možné je vyvodit z ie. *\*mer-* ‘tmavý; špinavá skvrna’ (srov. →mourovatý), nelze vyloučit ani souvislost s →muréna, zvláště když s./ch. *mréna* má i tento význam.

**mřít**, zemřít, umřít, úmrtí, úmrtní, odumřít, pomřít, vymřít. Všesl. - p. *mrzéc*, r. *merét*, ch. *mrījēti*, s. *mrēti*, stsl. *mrēti*. Psl. *\*mert* je příbuzné s lit. *mirti*, lat. *morī* tv., arm. *meranim* ‘umírám’, sti. *márate* ‘umírá’, chet. *mirzi* tv., vše od ie. *\*mer-* tv., jež je asi totožné s *\*mer-* ‘drobit, rozrušovat’ (srov. →mrva). Srov. →mořit<sup>1</sup>, →mor, →mrtvý, →smrt, →mrcha, →můra, →mord.

**mříž**, mřížka, mřížoví, mřížový, mřížkovaný, zamřížovat. Stč. *mřiežě*, slk. *mřeža*, p.d. *mržeža*, r.d. *merěža*, s./ch. *mřeža*, stsl. *mrěža*. Psl. *\*merža* (B8) je asi příbuzné s lot. *merga* ‘zábradlí’, stir. *braig* ‘řetěz’, ř. *bróchos* ‘provaz, smyčka’ z ie. *\*mergh-* od *\*(s)mer-* ‘vázat’. Původní význam ve slov. je tedy ‘sít’ (tak i dnes v jsl. a vsl.).

**msta**, mstít (se), mstivý, mstitel, pomstít (se), pomsta, vymstít se. P. *pomsta*, zemsta, r. *mest*, b. *mäst*. Psl. *\*mьsta*/*\*mьsto* se vykládá z ie. *\*mit-t-* (A5, B6) ‘vzájemná odplata’, příbuzné

je stsl. *mitō* ‘střídavě’, lot. *mīt* ‘měnit’, gót. *missō* ‘navzájem’, lat. *mūtūus* ‘vzájemný’, sti. *mithá-* ‘vzájemně se střídající’ z ie. *\*meit-* ‘střídat’ (Ma<sup>2</sup>, HK). Snad souvisí i s →mzda, srov. mak. *odmazda* ‘msta’.

**mše**, mešní. Slk. *omša*, p. *msza*, r.d. *mša*, sln. *máša*, ch.d. *máša* (neužívá se v pravosláví). Slov. *\*mšja* je přejato (asi přes sthn. *missa*) z lat. *missa* tv. a to z poslední kněžovy věty bohoslužby *ite, missa est*, doslova ‘jděte, rozpuštěna (poslána, propuštěna) je’ (k čemu se vztahuje tato věta však není zcela jisté, nejspíš ke shromáždění, ale možná i k posvěcenému chlebu a vínu, které se v raných dobách křesťanství posílaly k sousedním křesťanským společenstvím). *Missa* je tvar přič. trp. od *mittere* ‘poslat, propustit, rozpustit’. Srov. →mise, →misie.

**mšice**. Stč. *mšiče* ‘komár’, p. *mszyca*. Psl. *\*mōšica* je zdobnělina od *\*mōcha*, s redukovanou podobou kořenné samohlásky, jaká je i v lit. *mušė* ‘moucha’. Jinak viz →moucha.

**mučit**, mučení, mučivý, mučedník, mučednický, mučitel, umučit, zmučit. Všesl. - p. *męczyć*, r. *múčit*, s./ch. *mùčiti*, stsl. *mōčiti*. Psl. *\*mōčiti* (B7) je od *mōka* (viz →muka).

**mudrc**. Stč. *mudřec* (gen. *mudrce*, dat. *mudrci* atd., odtud pak i do nom.). Od téhož základu s jakoby lat. příp. *mudr-lant*. Dále viz →moudrý.

**muflon** ‘druh divoké ovce’. Z fr. *mouflon* z it.d. *muflone* (korsické *muffolo*) z pozdnělat. *mufrō*. Původem předie. substrátové slovo (mufloni původně žili jen na Korsice a Sardinii).

**muchlat** hov., zmuchlat, pomuchlat, muchlovat. Asi přesmykem z *chumlat*

(viz →chumel) (Ma<sup>2</sup>, HK).

**muchomůrka.** U Jg i *muchomor*, *muchomorka*. Vlastně ‘co moří mouchy’, viz →moucha, →mořit<sup>1</sup>.

**můj**, moje. Stč. *mój*, *mojč*, *moje*. Všesl. - p. *mój*, r. *moj*, s./ch. *mój*, stsl. *mojb*. Psl. *\*mojb*, *moja*, *moje* má nejbliže k stpr. *mais* tv. (ie. *\*moio-*), dále sem patří lat. *meus* (z *\*meio-*), něm. *mein*, angl. *my* (z *\*mei-no-*). Základem je asi původně tvar gen. osobního zájmena *\*me-*, který je v sti. *ma* ‘můj’, původně ‘mě (gen.)’. Ke vzniku přivlastňovacích zájmen z gen. tvaru zájmen osobních srov. →její, →jeho.

**muka.** Všesl. (kromě luž.) - p. *męka*, r. *múka*, s./ch. *můka*, stsl. *mōka*. Psl. *\*mōka* je vlastně etymologicky totožné s *\*mōka* (→mouka). Původní význam asi byl ‘drcení, mačkání’, z toho přeneseně ‘trápení’. Srov. lit. *mánkyti* ‘mačkat, muchlat’, k dalším souvislostem viz →mouka, →měkký a →mučit.

**muknout**, mukat. Od citosl. *muk*, z onom. základu *\*mu-*, možná z něm. Srov. něm. *mucksen* tv., vedle *mucken* ‘mluvit s polootevřenou pusou, mumlat’ (HK, Ma<sup>2</sup>). Srov. →ceknout.

**mul<sup>1</sup>** ‘kříženec osla a kobyly’. Z it. *mulo* či přímo z lat. *mūlus* (z *\*mukslo-?*), jež možná souvisí s →mezek. Srov. →mulat, →moula.

**mul<sup>2</sup>** ‘řídká tkanina, gáza’. Z něm. *Mull* z angl. *mull* a to z hind. *malmal* (v angl. psaní *mulmull*) ‘druh mušelinu’, doslova ‘velmi měkký’.

**mulat** ‘míšenec bílé a černé rasy’. Přes něm. *Mulatte* ze šp. *mulato* a to nejspíš od *mulo* (viz →mul<sup>1</sup>). Původně označovalo míšence vůbec, zřejmě označení hanlivé.

**mulda** hov. ‘terénní prohlubeň’. Z něm.

*Mulde* ‘koryto; kotlina’ a to z lat. *mulcra* ‘nádoba na dojení’ od *mulgēre* ‘dojit’. Srov. →mlezivo.

**multi-** (ve složeninách) ‘mnoho-’. Srov. *multimilionář*, *multimediální*, *multilaterální* ‘mnohostranný’ (viz →laterální). Z lat. *multi-* od *multus* ‘mnohý’.

**mumie**, mumifikace (viz →fikace). Přes něm. *Mumie*, it. *mumia* ze střlat. *mum-mia* a to z ar.-per. *mūmiyā* od per. *mūm* ‘vosk (na balzamování mrtvol)’.

**mumlat**, mumlání, zamumlat. Onom. původu, podobné je hl. *mumlić*, r.d. *múmlit*, s. *mùmlati* i něm. *mumme(l)n* tv. (Ma<sup>2</sup>). Srov. →mrmlat, →brumlat.

**mumraj** ‘shon, ruch, maškarní rej’. Z něm. *Mummerei* z fr. *momerie* ‘maškaráda’ od střfr. *mome* ‘maska’ ze šp. *momo* (asi původně dětské slovo).

**mundúr** ob. ‘(vojenská) uniforma’. Z něm. *Montur* tv. a to z fr. *monture* ‘výstroj, výbava’ od *monter* ‘nasednout (na koně), vystoupit aj.’, viz →montovat.

**munice** ‘střelivo’, muniční. Z něm. *Munition* tv. a to přes střfr. *munition* ‘vojenské potřeby (zbraně, střelivo, proviant ap.)’ z lat. *mūnitiō* ‘opevnění, hradba’ od *mūnīre* ‘opevňovat’.

**můra**, můří, muří. Hl. *murawa*, p.d. *mora*, r. *kikímora*, sln. *móra*, s./ch. *mòra*. Význam ‘noční motýl’ je i v sln., jinde původní význam ‘noční strašidlo, noční můra’, v původních představách ‘zlá bytost, jejíž duše za noci obchází a tlačí spící na prsou’ (ke spojení motýlů a zlých duchů, čarodějnic srov. i →motolice, →lišaj, →babočka). Psl. *\*mora* je příbuzné se sthn. *mara* (něm. *Mahr*), angl. *nightmare* tv. i stir. *mor(r)ígain* ‘královna duchů’. Východiskem je nejspíš ie. *\*mer-* ‘tlačit,

drobit, třít', přeneseně i 'umřít' (Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. →mřít, →mrva, →mořit<sup>1</sup> aj.

**muréna** 'druh mořské úhořovité ryby'. Z lat. *muraena* a to z ř. (*s*)*mýraina*. Srov. →mřenka.

**muset**, musit, ob. mus. Jen zsl. (hl. *musyc*, p. *musieć*), sln. *mōrati* tv. je od *móre* 'může', inf. *mōči* (podobně ch. *mōrati*), v r. konstrukce *dólžen byt'*. Převzato ze sthn. *muozan* 'moci, smět' (dnes *müssen* 'muset', srov. i angl. *must*), které asi vychází z ie. \**med-* 'měřit' (A4) (srov. →měřit).

**muskulární** 'svalový', muskulatura. Ze střlat. *muscularis* od lat. *mūsculus* 'sval', doslova 'myška', což je zdrobnělina od *mūs* 'myš' (viz →myš). Na základě srovnání napínaného svalu s běžící myškou (nejprve asi u svalů paží). Srov. →mušle.

**muslim**, muslimský. Z ar. *muslim*, doslova 'předaný (bohu)', což je vlastně přič. trp. od *aslama* 'předat se (bohu)'. Srov. →islám.

**mustang** 'americký divoký kůň'. Z am.-angl. *mustang* ze šp.st. *mestengo*, *mostrenco*, původně 'zbloudilý kůň šp. dobyvatelů', jehož původ není jistý.

**mustr** ob. 'vzor'. Z něm. *Muster* tv. a to z it. *mostra* 'ukázka, značka' z vlat. *mōstra* od lat. *mōnstrāre* 'ukazovat'. Srov. →demonstrovat, →monstrum.

**mušelín** 'druh jemné látky', mušelínový. Z něm. *Musselin* z fr. *mousseline* z it. *mussolina*, *mussolino* a to od jména dnešního íráckého města *Mausilu* (it. st. *Mussolo*), kde se látka vyráběla.

**muškát** 'druh koření', muškátový. Z něm. *Muskat* (či střhn. *muscāt*) a to - snad přes fr. - ze střlat. (*nux*) *muscata* 'muškátový ořech', doslova 'ořech za-

vánějící pižmem' od pozdnělat. *mūscus* 'pižmo, mošus' a to přes ř. *móschos* z per. *mošk* tv.

**mušketa** 'stará, zepředu nabíjená puška', mušketyr, mušketyrský. Přes něm. *Muskete* a fr. *mousquet* z it. *moschetto* tv., dříve 'samostříl', což je zdrobnělina od *mosca* 'moucha' z lat. *musca* tv. (viz →moucha). Pojmenování na základě srovnání střely a rychle letící, bzučící mouchy.

**mušle**, mušlička. Z něm. *Muschel* ze sthn. *muscula* a to z vlat. \**muscula* z lat. *mūsculus*, což je zdrobnělina od *mūs* 'myš' (viz →myš). Srovnání asi na základě oválného tvaru, srov. i →muskulární.

**mutace** 'obměna, změna (hlasu v dospívání, vlastností organismu aj.)', mutační, mutovat. Z lat. *mūtatiō* 'změna, přeměna' od *mūtāre* 'měnit, změnit'. Srov. →msta.

**múza** 'umělecká inspirace, schopnost', múzický. Převzato - možná přes něm. *Muse* - z lat. *Mūsa*, ř. *Moūsa* 'bohyně umění', jehož původ není jistý. Srov. →muzeum, →muzika, →mozaika.

**muzeum**, muzejní, muzeální. Přes něm. *Museum* z lat. *mūsēum* 'místo zasvěcené múzám, škola hudby a umění' z ř. *mouseion* tv. od *Moūsa* (viz →múza).

**muzika** hov., muzikální, muzikant(ka), muzikantský. Přes něm. *Musik* z lat. *mūsica* tv. z ř. *mousikē* (*téchnē*) 'hudba a básnictví', vlastně 'múzické umění', od *mousikós* 'týkající se múz' od *Moūsa* (viz →múza).

**muzikál** 'hudební hra', muzikálový. Z am.-angl. *musical* za angl. *musical comedy* 'hudební komedie', dále viz →muzika.

**muž**, mužík, mužíček, mužský, mužství,

mužstvo, mužný, mužnost, mužatka, mužnět, zmužnět, vzmužit se. Všesl. - p. *māž*, r. *muž* ‘manžel’ (jinak spíš *mužčina*), s./ch. *mūž*, stsl. *mōžv*. Psl. *\*mōžv* je pokračováním ie. *\*mangio-* (B1, B7), jež je odvozeninou příbuznou s *\*manu-*, které je v gót. *manna*, něm. *Mann*, angl. *man* i sti. *mánu* ‘muž, člověk’. Další etymologizace ne zcela jistá, obvykle se spojuje s *\*men-* ‘myslet’, tedy ‘myslící bytost’.

**my** zájm. Všesl. - p., r. *my*, s./ch. *mî*, stsl. *my*. Psl. *\*my* asi vychází z ie. *\*mes*, z něhož je i lit. *mēs*, stpr. *mes*, arm. *mek<sup>c</sup>*, zakončení je však ve slov. změněno (asi podle →vy). Alternativní kořen *\*ue(i)s* je v germ. (gót. *weis*, angl. *we*) a chet. *weš*. Tvary ostatních pádů (gen. *nasə*, dat. *namə*, ak. *ny*, srov. píseň *Hospodine, pomiluj ny*, atd.) jsou od dalšího kořene, který se uplatňuje např. v lat. *nōs* (ak., odtud i do nom.), alb. *na*, sti. *nah*, chet. *-naš* (vše ak.) a v stpr. *nouson* (gen. odpovídající našemu *nasə*). Je třeba tu počítat s vyrovnávacím tvarů a jinými analogickými změnami (D1) (Ma<sup>2</sup>). Srov. →náš.

**mýdlo**, mýdlový, mydlit, mydlinka, mydlárna, namydlit, zmydlit. Psl. *\*mydlo* je tvořeno příp. *-dlo* od *\*myti*, viz →mýt.

**mykat** ‘urovnávat vlákna přediva’, mykaný, odmykat, zamykat, přimýkat (se), vymýkat (se), výmyk, smýkat, smyk, nedomykat, nedomykavý. Stč. *mykati* ‘pohybovat, dávat znamení’, slk. *mykat* ‘trhat, škubat’, p. (za)*mykač* ‘zamykat’ jsou z *\*mykati*, zdloužené podoby psl. kořene *\*mōk-* označujícího rychlý pohyb, který je v →mknout, p. *mknāc* ‘rychle se pohybovat, utíkat’, sln. *maknūti* ‘pohnout

(se)’, s./ch. *māknuti*, csl. *mōknuti* tv. Příbuzné je lit. *mūkti* ‘utíkat’, něm. *schmiegen* ‘přivinout se’, stangl. *smūgan* ‘klouzat’, sti. *mu(ñ)čáti* ‘pouští, nechává jít’, vše z ie. *\*(s)meuk-* ‘udělat rychlý pohyb’ (Ma<sup>2</sup>).

**mykologie** ‘nauka o houbách’. Z ř. *mýkēs* ‘hřib’ a →logie.

**mýlit (se)**, mylný, mýlka, zmýlit se, pomýlit (se), omyl, omylný. Dl. *molís se*, p. *mylíc*, r. *mýlit*, chybí v jsl. Psl. *\*myliti (se)* není příliš jasně. Spojuje se s lit. *melúoti* ‘lhát’, lot. *meluot* tv., ale *-y-* je nejasné (snad vliv *\*chybiti*) (Ma<sup>2</sup>, HK). Dále by bylo příbuzné stír. *mell* ‘omyl, chyba’, ř. *méleos* ‘bezstarostný, pošetilý, nešťastný’, arm. *meł* ‘hřích’, av. *mayria-* ‘podvodnický, padoušský’, vše od ie. *\*mel-* ‘chybovat, klamat’.

**myokard** ‘srdeční sval’. Novější, z ř. *mýs* (gen. *myós*) ‘sval’ (původně ‘myš’, viz →muskulární) a *kardiā* ‘srdce’ (viz →srdce).

**myrha** ‘vonná tropická pryskyřice’. Stč. *myrra*, *myrha*. Převzato přes lat. *myrrha* z ř. *mýrrha* a tam z nějakého semitského jazyka (srov. aram. *mūrā*, hebr. *mōr*, ar. *murr* tv.).

**myriáda** ‘nesčíslné množství’. Obvykle v pl., přes něm. *Myriaden*, angl. *myriads* tv. z ř. *mýriás* (gen. *myriádos*) ‘deset tisíc’.

**myrta** ‘středomořský stále zelený keř’, myrtový. Přes něm. *Myrte* z lat. *myrtus*, *murtus* z ř. *mýrtos* tv. a to nejspíš z nějaké semitské předlohy.

**mys**. Jungmannem převzato z r. *mys* tv., srov. i br. *mys* ‘roh (stolu)’, původ nejasný.

**mysl**, myslet, myslitel, myslitelský, myšlenka, myšlenkový, pomyslet, vymyslet, výmysl, promyslet, zamyslet se,

rozmyslet si, usmyslet si, přimyslet si, odmyslet si, domyslet si, důmyslný, přemýšlet, přemýšlivý, domýšlivý, smýšlet, smysl aj. Všesl. - p. *mýsl*, r. *mysl'*, s./ch. *mîsao*, stsl. *myslb*, všude 'myšlenka'. Psl. *\*myslb* se vyvinulo z ie. *\*mûdh-sl-* (A9, B5), odvozeniny od ie. *\*meudh-* 'myslet, dbát', které je i v lit. *maûsti* 'dychtit, toužit', gót. *maudjan* 'pamatovat si', ř. *mýthos* 'slovo, řeč, vypravování, myšlenka'. Srov. →myslivec, →průmysl, →mýtus.

**myslivec**, myslivecký, myslivost. Jen č. a p. *mýsliwiec* tv. Od adj. *myslivý*, srov. stč. *v loviech ...mysliv bieše*, doslova 'v lovech byl důmyslný, přemýšlivý', vztahuje se jistě na staré způsoby lovu lesní zvěře, tedy kladení důmyslných pastí, ok, návnad ap. (Ma<sup>2</sup>).

**mystérium** 'hluboké tajemství'. Přes lat. *mystērium* z ř. *mystērion* 'tajemství' od *mýstēs* 'zasvěcenec' od *mýō* 'zavírám se'. Srov. →mystika.

**mystifikace** 'úmyslné oklamání zdánlivě pravdivou zprávou', mystifikovat. Novější, z ř. základu, který je v →mystika, →mystérium a →fikace.

**mystika** 'náboženský směr poznání usilující o splynutí s Bohem, pocit bezprostředního poznání Boha', mystický, mystik. Ze střlat. *mystica* tv. od *mysticus* 'týkající se mystérií, tajemný' z ř. *mystikós* tv. Dále viz →mystérium.

**myš**, myška, myší, myšina. Všesl. - p. *mysz*, r. *мыш'*, s./ch. *mā[š]*, stsl. *myšb*. Psl. *\*myšb* odpovídá sthn. *mūs* (něm. *Maus*), angl. *mouse*, lat. *mūs*, alb. *mi*, ř. *mýs*, stl. *mýš-*, vše z ie. *\*mūs-* tv., které se dále spojuje s *\*meus-* 'rychle se pohybovat, krást'.

**mýt**, mycí, mytí, mýdlo, myčka, umýt, umyvadlo, umývárna, smýt, omýt, ob-

mývat, vymývat. Všesl. - p. *myč*, r. *myt'*, s./ch. *mā[ti]*, stsl. *myti*. Psl. *\*myti* souvisí s lot. *maūt* 'potopit se, plavat', lit. *máudyti* 'koupat (se)', sthn. *muzzan* 'čistit', ř.d. *mylāsamai* 'myji se', vše od ie. *\*meu-* 'mokřý; mýt' i 'špinavá tekutina'. Srov. →mour, →mech.

**mýtina**, mýtit, vymýtit. U Jg i *mejt*, *mejť*, *mýť*, *myť*. Jen č., nepříliš jasně. Snad souvisí s r., ukr. *myt'* 'obměna kůže, línání' (společným významovým prvkem je 'odstranění něčeho'), které je považováno za výpůjčku z germ. (střdn. *mūt*, dán. *mute* tv.) či vlat. *\*mūta* tv. (Ma<sup>2</sup>). Ještě méně přesvědčivý je výklad od →mýto (HK).

**mýto** 'poplatek za používání cest', mýtné. Stč. i 'mzda, odměna'. Všesl. - p. *myto*, r. *mýto*, s./ch. *mīto*, stsl. *myto*. Slov. *\*myto* je výpůjčkou z germ., nejspíš ze sthn. *mūta* 'clo' (z toho dnes bav.-rak. *Maut* tv.), které bylo zase přejato - údajně kolem 6. st. v horním Podunají - z gót. *mōta* tv. (pozdně gót. *\*mūta*?) od *mitan* 'měřit' (viz →míra). Původně tedy 'vyměřený poplatek' (HK).

**mýtus** 'smyšlené vyprávění ideologického rázu, báje', mytický, mytologie, mytologický (srov. →logie). Přes lat. *mythus* z ř. *mýthos* 'řeč, vypravování, myšlenka, dějiny'. Dále viz →mysl.

**mýval** 'druh amerického medvídká'. Nazváno Preslem podle něm. *Waschbär* (*waschen* 'mýt', *Bär* 'medvěd') a to podle jeho zvyku namáčet potravu do vody a jakoby ji umývat (Ma<sup>2</sup>).

**mzda**, mzdový, námezdní. Hl. *mzda*, r.st. *mzdā*, s./ch. *māzda*, stsl. *mъzda*. Psl. *\*mъzda* (B6) je příbuzné s gót. *mízdō* tv., něm. *Miete* 'nájem, činže', ř. *místhós* 'mzda, nájem, odplata', av.



*mīzda-* ‘mzda’, sti. *mīdhā-* ‘cena za vítězství v závodě’, vše z ie. *\*mizdho-*, *\*mizdhā-* ‘mzda’.

**mžik**, mžikat, mžiknout, mžiknutí, zamžikat. Sln. *mežik*, *mežikati* tv. Psl. *\*mъžikъ* je odvozeno od *\*mъžiti* (viz →mžít). Srov. →mžitka.

**mžít** ‘drobně přšet’. P. *mžýc*, r.st. *mžit* ‘mhouřit oči’, sln.d. *mežāti* tv. Psl. *\*mъžiti*, *\*mъžati* (z *\*mig-ē-*, B1, B5)

úzce souvisí s *\*migati* (viz →míhat). K těsnému vztahu mezi kmitáním víček a míháním se před očima (drobného deště ap.) srov. ještě →mžitka, →mžik, →mlha, →mžourat.

**mžitka** ‘světelná skvrna kmitající před očima’. Od →mžít.

**mžourat**, mžouravý, zamžourat. Expr. varianta k staršímu *mhourati*, viz →mhouřit.

## N

**-ň** (*naň, proň, oň, zaň*). Viz →jenž.

**na<sup>1</sup>** předl. Všesl. - p., r., s./ch., stsl. *na*. Psl. *\*na* odpovídá stpr. *no*, *na* tv., lit. *nuō* ‘od’ z ie. *\*nō*, což je varianta k ie. *\*anō*, *\*an*, které je v gót. *ana* ‘na, nad(to)’, něm. *an*, angl. *on* ‘na’, ř. *aná* ‘na, nahoru’ (srov. →ana-), av. *ana* ‘přes’. Srov. →nad.

**na<sup>2</sup>** citosl. (vybízí adresáta k převzetí něčeho). K tomu přitvořeno *nate* (jakoby 2.os.pl.imp.). Všesl. Psl. *\*na* souvisí s lit. *nà* tv., lat. a ř. *nē* ‘ano, zajisté’, původ je asi zájmenný (srov. →on). Souvisí i s →no, →nu.

**nabádat**, nabádavý. Viz →bádat.

**nabíledni** přísl. zast. ‘očividné, samozřejmé’. Složeno z *na bíle dni*, doslova ‘na bílém dni’ se jmenným tvarem adj. *bílý*.

**nabízet**, nabídnout, nabídka, nabídkový. Viz →bízet.

**nabob** ‘(pyšný) boháč’. Z angl.st. *na-bob* tv., zvláště ‘Evropan, který získal jmění v Indii’, původně ‘správce provincie v Indii’ z hind. *nabab* a to z ar. *nawwāb* (pl.) ‘místodržící, zástupce’.

**náboj** ‘střed kola’. Jen č., vzhledem k

tomu spíš převzetí z něm. *Nabe* tv. než s ním příbuzné. Něm. slovu odpovídá i stpr. *nabis*, sti. *nābhi-* tv. V č. přikloněno k *náboj* od *nabít*, viz →bít.

**nábor**, náborový. Od *nabrat*, *nabírat*, viz →brát.

**nábytek**, nábytkový, nábytkář, nábytkářský. Stč. *nábytek* ‘(movitý) majetek’, p. *nabytek* ‘získaná věc’. Původně ‘to, co bylo nabyto’ od *nabyti* (viz →být). Ně. zúžení významu snad vlivem →byt. Srov. i →dobytek.

**nácek** hov. hanl. ‘nacista’, zast. ob. expr. ‘břicho, žaludek’ (*naprat si nácka* ap.). Východiskem je asi v obou případech domácká podoba jména *Ignác*. Význam ‘nacista’ slovní hříčkou (viz →nacismus), přenesení na břicho nepřiliš jasné (Ma<sup>2</sup>).

**nacionále** ‘osobní údaje, listina s osobními údaji’. Od lat. *nātiō* (gen. *nātiōnis*) ‘narození, rod’ a to od *nāscī* (příč. trp. *nātus*) ‘narodit se’. Srov. →nacionální, →nacismus.

**nacionální** ‘národní’, nacionalismus ‘ideologie zdůrazňující jednostranné význam národa’, nacionalista, naci-

onalistický. Podle něm. *national*, fr. *national* od lat. *nātiō* (gen. *nātiōnis*) ‘rod, národ, kmen’ (viz →nacionále).

**nacismus** ‘nacionální socialismus (něm. forma fašismu)’, nacista, nacistický. Z něm. *Nazismus*, jež je zkráceno z *Nationalsozialismus* ‘národní socialismus’, dále viz →národní a →socialismus.

**-náct.** Stč. *-nádsěte*, *-nádcěte*, *-nádste*, *-nádcte*, *-nácte* aj. Všesl. - p. *-našć*, r. *-nadcat*’, s./ch. *-naest*. Psl. *\*na desęte* (viz →na<sup>1</sup> a →deset) s postupnou redukcí samohlásek při rychlé řeči.

**náčelník**, náčelnice, náčelnický, náčelnictví. Přejato za obrození asi z p. *na-czełnik*, vlastně ‘kdo je na čele’. Viz →čelo.

**náčíní.** Jen č. a p. *naczynie*. Od →činiti, *čin* (srov. stč. *čin* ‘způsob’ a k tomu i →nádoba, →nářadí).

**načit**, načínat. Viz →čít.

**nad** předl. Všesl. - p., r., s./ch. *nad*, stsl. *nadъ*. Psl. *\*nadъ* je utvořeno z *\*na* (→na<sup>1</sup>), v druhé části je možná odvozenina od ie. *\*dhē-* ‘položít’ (viz →dít se). Srov. →pod, →před, →záda i →soud, →úd.

**nadace** ‘majetek věnovaný na nějaký obecně užitečný účel’, nadační. Stč. *na-dánie* tv. (viz →dát), asi zkříženo s →donace (Ma<sup>2</sup>).

**nadávat**, nadávka. Jen č., již stč. Vlastně ‘dávat (hanlivá jména)’.

**naděje**, nadějný. Od →nadít se.

**nádeník**, nádenický. Vlastně ‘kdo je najímán na den, za denní mzdu’, srov. něm. *Tagelöhner* z *Tag* ‘den’ a *Lohn* ‘mzda’.

**nádhra**, nádherný. Polokalk ze střhn. *über-hēre* ‘zpučnost, pýcha’, první část byla přeložena, druhá převzata (Ma<sup>2</sup>).

Srov. →Vánoce.

**nadchnout**, nadšený, nadšení. Viz →dech.

**nadir** ‘bod v nebeské sféře kolmo pod pozorovatelem’. Z ar. *nadir* (*ez-zemt*) ‘protilehlý (k zenitu)’ Srov. →zenit.

**nadít se.** Od →dít se, srov. →naděje.

**nadívat**, nádivka, nádivkový. Od *nadít* ‘nacpat’, stč. *nadieti* od *dieti* ‘dělat, činit’. Viz →dít se.

**nádoba**, nádobka, nádobí, nádobíčko. Jen č. Původně asi ‘co je vhodné (k použití)’ (srov. podobně i →nářadí, →náciň). K dalším souvislostem viz →doba, srov. i odvozené →podoba, →zdobit a stč. *nádobný* ‘pěkný, krásný’ (Ma<sup>2</sup>).

**nádor**, nádorový. Již stč. Odvozeno od *nadrati* či *nadríti* (viz →drát<sup>2</sup>, →drít), jako např. *nábor* od *nabrat* či *nápor* od *napřít*.

**nádraží**, nádražní. Viz →na<sup>1</sup> a →dráha.

**ňadro**, záňadří. Stč. *nadro*. Všesl. - p.st. *nadra* (pl.), r. *nědra* (pl.) ‘luno, hlubiny’, ch. *ňjědra*, s. *nědra*, stsl. *nědra* (pl.). Snad již psl. *\*nědra* (kolektivum od *\*nědro*) vzniklo nejspíš mylnou dekompozicí z předl. spojení *vъn ѣdra* ‘v ňadra’ > *vъ nědra* (k tomu srov. →jenž a →vъ). Psl. *\*ědra* (srov. i stsl. *jadra* ‘prsa’) asi vychází z ie. *\*oid-* ‘nadouvat se, napuchnout’ (B2), z něhož je i něm. *Eiter* ‘vřed’, ř. *oidáo* ‘bobtnám, opuchnu’. Sporná je souvislost s →jádro.

**nadšení.** Viz →nadchnout.

**nadýmat se.** Viz →dmout (se).

**ňafat** expr. Onom.-expr. původu, srov. →hafat.

**nafta**, naftový, naftař, naftařský, naftalín. Přes něm. *Naphta* z lat. *naphtha* z ř.

*náftha* tv. a to z per. *naft* ‘zemní olej’.  
**náhlý**, unáhlit se, znenáhla. Všesl. - p. *nağly*, r. *náğlyj* ‘drzý, opovážlivý’, s./ch. *nágao*, stsl. *nağlž*. Psl. \**nağlž* nemá přesvědčivý výklad. Snad lze spojit s lot. *naguot* ‘spěchat, rychle jít’ (Ma<sup>2</sup>), případně i lit. *noğėtis* ‘chtít, snažit se’ a naším →snaha.

**náhoda**, náhodný, nahodilý, nahodilost. Od *nahodit se*, viz →hodit se.

**náhrada**, náhradní, náhradník, náhražka. P. *nağroda* ‘cena’, r. *nağráda*, s./ch. *năğrada* tv. Od *nahradit*, dále viz →hradit.

**nahý**, nahota, nahotinka, obnažit. P. *naği*, r. *nağój*, s./ch. *năğ*, stsl. *nağž*. Psl. \**nağž* odpovídá lit. *núogas*, lot. *nuōgs*, dále je příbuzné gót. *naqaPs* (něm. *nackt*, angl. *naked*), stir. *nocht*, lat. *nūdus*, sti. *nagná-*, chet. *nekumant-* a s přesmykem asi i ř. *gymnós* tv., východiskem je ie. \**noğ<sup>u</sup>o-* / \**nōğ<sup>u</sup>o-* tv. (A3). Srov. →nažka.

**nach** kniž. ‘purpur, šarlat’, nachový, značověť. Jen č., málo jasné. Snad metonymií ze střlat. *naccus*, *nachus* ‘(šarlatová) příkrývka na koně’ (Ma<sup>2</sup>).

**nachomýtnout se**. U Jg *nakomítnout se*, *nachomítnout se*, *nachomejtnout se* (od poslední podoby pak zpětně -ý- jako např. *mejto* - *mýto*). Utvořeno od →měst, →metat se zesilovací předp. *ko-* (*cho-*), tedy ‘příplést se někam’ = ‘být někam vmeten’. Srov. i *vymítat*.

**naivní** ‘prostoduchý, dětinský’, naivita, naivka. Přes něm. *naiv* z fr. *naïf* tv., původně ‘přirozený, opravdový’, z lat. *nātivus* ‘přirozený’ od *nātus*, což je přič. trp. od *nāscī* ‘rodit se’. Srov. →nacionále.

**najáda** ‘vodní víla (u pramene řeky)’. Z fr. *naïade* a to z ř. *nāiás* (gen. *nāiádos*)

tv., jež souvisí s *nāō* ‘plynu, teču’. Srov. →astronaut.

**nájem**, nájemný, nájemní, nájemník. Staré, již csl. *naimž*. Viz →jmout.

**najít**. Všesl. - p. *nağséc*, r. *nağtí*, s./ch. *náci*, stsl. *naiti*. Vlastně ‘(při)jít na něco’, srov. lat. *invenire* tv. z →in<sup>-1</sup> a *venire* ‘přijít’, jinak viz →jít.

**námaha**, námáhavý. Od *namáhat (se)*, viz →na<sup>1</sup> a →moci, srov. →pomáhat.

**námel** ‘načernalý útvar vzniklý na obilí působením cizopasné houby’. Od *namlít* (viz →mlít), protože námelová zrna jsou větší než zdravá a namele se z nich víc mouky (Ma<sup>2</sup>).

**náměstek**. Vlastně ‘kdo zastupuje na místě někoho’, viz →místo.

**náměstí**. Jen č. (srov. p. *rynek*, r. *plóščad*), s./ch. *tr[ ]g*). Z předložkového spojení *na městě* (střed města byl ztotožňován s celým městem, srov. i dnešní *jdu do města* a →náves).

**námět**, námětový. Od →namítat, asi kalk podle něm. *Anwurf*, *Aufwurf* ‘návrh, námět’ (*an*, *auf* ‘na’, *werfen* ‘vrhat, metat’). Srov. i →podmět, →předmět.

**namítat**, namítnout, námitka, námitkový. U Jg i ve významu ‘navrhovat’ (srov. →námět), dnešní význam podle něm. *einwerfen* (dnes spíš *einwenden*) tv., doslova ‘vhodit’ (*ein-* ‘v-’ a *werfen* ‘vrhat, metat’), v č. →na<sup>1</sup> a →metat.

**namol**. Viz →\*mol<sup>2</sup>.

**nandat**. Viz →ndat.

**nandu** ‘jihoamerický druh pštrosa’. Z jazyka jihoam. Indiánů (guaraní *nandu*).

**nanuk**, nanukový. Obchodní název podle jména Eskymáka v jistém známém filmu, původní význam je ‘lední medvěd’.

**napalm** ‘druh bojového zápalného pro-

středku', napalmový. Z am.-angl. *na-palm* a to nejspíš z *naphthene (acid)* 'kyselina) naftenová' a *palmit (acid)* 'kyselina) palmitová' - jde o směs hliníkových solí některých organických kyselin s benzinem.

**naparovat se.** Jen č. Od →pára, vlastně 'nadechovat se', srov. →nadýmat se.

**napařit** expr. 'postihnout něčím nepřijemným'. Prý původně 'nabít napařenou metlou' (Ma<sup>2</sup> pod pára).

**náplast.** Přetvoření lat. *emplastrum* tv. (viz →flastr) asi s částečným překladem ř.-lat. předp. *em-* (viz →en-), druhá část víceméně ponechána, snad přikloněno k →plást (Ma<sup>2</sup>).

**napojit**, nápoj, nápojový. Kauzativum k →pít, srov. podobnou dvojici →hojit - →žít, pro *pít* - *nápoj* srov. např. *bít* - *náboj*, *vít* - *závoj*.

**napomínat**, napomenout. Viz →pomínat.

**nápor.** Od *napřít*, viz →přít se.

**napospas** (*vydat, nechat napospas* 'vystavit nebezpečí, obětovat'). Z it. *post-pasto* 'zákusek' (srov. →antipasta). V dnešní podobě poprvé u Kollára (...*když se dokonaly kvasy, ...předložil hlavy našich knížat na pospasy*), odtud do spisovného jazyka, ale s interpretačním posunem 'předložil hlavy knížat nechaných bez pomoci (obětovaných) ap.', snad i vlivem →spasit (Ma<sup>2</sup>).

**narafičit** ob. 'nastražit'. Již u Jg. Snad od zast. *rafika* (zdrobnělina *rafička*) 'ručička u hodin, písátka, hůlka', což je varianta k →rafiže. Motivace ale není příliš jasná.

**náramek**, náramkový. Ve stč. totéž co *nárameník*, pro pochopení dnešního významu je třeba si uvědomit, že stč. *rámě* neznamenovalo jen 'rameno', ale i

'paži' (srov. →rámě).

**náramný** 'velký, nesmírný, znamenitý'. P. *naremny*, r.st. *ramjányj*, sln.st. *rámen* tv. Psl. *\*raměňō* (či *\*orměňō* (B8)) nemá příliš jistý původ. Spojuje se jednak se stisl. *ram(m)r* 'silný, ostrý' (Ma<sup>2</sup>), ř. *rhōmē* 'síla, mužnost, moc', jednak s lit. *er̃mas* 'obluda, hrůza', sthn. *irmin* (*deot*) 'silný', alb. *jerm* 'přelud', ř. *órmenos* 'vzmáhající se', arm. *arman* 'div'. Snad souvisí i s →rámě.

**narativní** 'vyprávěcí'. Z lat. *narrātīvus* tv. od lat. *narrāre* 'vyprávět', jež souvisí s *nōscere* 'vědět'.

**narcis** 'ozdobná zahradní květina'. Přes něm. *Narzisse* z lat. *narcissus* a to z ř. *nárkissos*, ne zcela jistého původu. Viz i →narcis(is)mus.

**narcis(is)mus** 'zamilování (muže) do sebe samého, do svého vzhledu'. Do psychologie zavedl Freud. Podle mladíka *Narkissa*, který se podle řecké báje zamiloval do vlastního obrazu na vodní hladině, utrápil se a proměnil ve stejnojmennou květinu (jméno květiny je prvotní, viz →narcis).

**narkomanie** 'závislost na omamných látkách', narkoman(ka), narkomanský. Novější, viz →narkóza a →mánie.

**narkóza** 'umělé usnutí pomocí omamných látek', narkotikum, narkotický, narkotizovat. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Narkose*, fr. *narcose*) z ř. *nár-kōsis* 'strnutí, zdřevěnění' od *narkáo* 'trnu, dřevěním'. Srov. →narkomanie.

**národ**, národní, národnost, národnostní. Původně 'vše, co se narodilo, urodilo' (ještě ve stč.). Zúžení významu jako v lat. *nātīō* 'narození, rod, národ' (Ma<sup>2</sup>). Jinak viz →rod.

**nárok**, náročný, nárokovat (si). Od

→řici, srov. →výrok, →rok.

**nárt**, nártový. Hl. *narć*, sln. *nárt*. Stč. i *nártie*. Psl. *\*narǫtǫ*, *\*narǫtǫje* (B6, B9) je zřejmě starý obuvnický výraz, odvozený od psl. *řǫtǫ* (→ret), jež původně znamenalo ‘špička, vršek (nohy)’, tedy ‘část na vrchu nohy (obuvi)’.

**náruživý** ‘vášnivý, silně zaujatý’, náruživost. Jen č. Souvisí s č.st. *oruží* ‘zbroj, zbraň, náčiní’ (všesl.). Psl. kořen *\*rǫg-* (B1, B7) nejspíš souvisí s lit. *řrangūs* ‘prudký’ (HK), *řángtis* ‘spěchat’, *řeņgtis* ‘chystat se’, *řangà* ‘přístroj, nástroj’, dále asi se střhn. *řanc* ‘rychlý, vířivý pohyb’, něm. *řenken* ‘pohybovat se krouživě sem tam’, angl. *urench* ‘trhnout, vykroutit’, vše by to bylo od ie. *\*řureng-* ‘kroutit, ohýbat’ a vzdáleně příbuzné by bylo →vrhat.

**narval** ‘druh kytovce’. Přes něm. *Narwal* ze švéd. *narval* či dán. *narhval* tv., jehož druhá část souvisí s něm. *Wal*, angl. *whale* ‘velryba’ (srov. i →velryba), první není zcela jasná.

**nářadí**, nářaďový. P. *narzędzie*. Od →řád, vlastně ‘řádná výstroj, řádné vybavení’, srov. podobnou motivaci u →náčiní, nádobí (→nádoba).

**nářečí**, nářeční. Převzal Dobrovský z r. *narěčije*, jinak viz →řeč.

**naschvál**. Stč. *navzschvále*, *naschvále*, *naschvále* i *vzchvále* tv., původně vlastně ‘pro chválu, kvůli chvále’, z toho již v starší č. ‘úmyslně’ a v ně. pak i ‘navzdory’.

**násobit**, -násob, -násobný, násobek, násobilka, násobitel, násobenec, vynásobit, znásobit. Stč. *násob* ‘krát, násobenou’ z původního *na sobě*; *trojnásobný* je vlastně ‘trojí na sobě’ (Ma<sup>2</sup>).

**nastražit**, nástraha. Souvisí se →stráž a →střežit, vlastně ‘střežit, co je poli-

čeno’.

**nasupit se**, nasupený. Zřejmě od →sup (vypadá, jako by měl stažené čelo), srov. →posupný, ale také →supět (dříve i *supiti*).

**náš** zájm. Všesl. Psl. *\*našb* je utvořeno od tvaru gen. zájm. pro 1.os.pl. *našb* příp. *-iō-*, která je i v →můj, →tvůj i →váš. Srov. lat. *noster* tv., stpr. *nusa* ‘naše’, jinak viz →my. K těsnému vztahu zájm. přivlastňovacích a gen. osobních zájm. srov. ještě →jeho, →jejich.

**nať**, naťový. P. *nać*, r.d. *naćina*, sln. *nāt*. Psl. *\*natb* či *\*nati* nemá jistý výklad. Spojuje se s lit. *nōterė* ‘kopřiva’, stpr. *noatis* tv., něm. *Nessel*, nor. *nata* tv., vše z ie. *\*ned-*, *\*net-* ‘vázat’, jiný výklad vychází z *\*nākti* (A9) a spojuje s lit. *nōkti* ‘zrát’.

**natalita** ‘porodnost’. Od lat. *nātālis* ‘týkající se narození’ od *nātus* ‘narozený’, což je původem přič. trp. od *nāscī* ‘narodit se’. Srov. →nacionále, →naivní.

**natož** přisl. Z →na<sup>1</sup>, zájm. *to* (viz →ten) a →že.

**natrium** ‘sodík’. Z nlat. *natrium* a to od fr. *natron* ‘hydroxid sodný’ z ar. (a) *natr* *ūn* z egypt. *nṯr(j)* tv. Srov. →nitro-.

**nátura** hov. ‘povaha’. Přes něm. *Natur* ‘příroda, přirozenost, povaha’ či přímo z lat. *nātūra* ‘narození, přirozená povaha’ od *nātus*, což je původem přič. trp. od *nāscī* ‘narodit se’. Srov. →natalita, →nacionále, →naturálie, →naturel.

**naturálie** ‘zemědělské plodiny a jiné věci (poskytované jako část mzdy)’, naturální. Z lat. *nātūrālia*, což je zpodstatnělý pl. stř. rodu adj. *nātūrālis* ‘přirozený, přírodní’ od *nātūra* (viz →ná-

tura).

**naturalismus** ‘umělecký směr zachycující dokumentárně drsnou skutečnost’, naturalista, naturalistický. Z fr. *naturalisme* od lat. *nātūra* (viz →nátura).

**naturalizovat** ‘udělit státní občanství cizinci’, naturalizovaný. Z fr. *naturaliser* tv., vlastně ‘přizpůsobit prostředí’, od *naturel* ‘přirozený, přírodní’ od *nature* ‘příroda, přirozenost’ z lat. *nātūra* (viz →nátura).

**naturel** ‘přirozená povaha’. Z fr. *naturel* tv. od *nature* ‘přirozenost, příroda’ (viz →naturalizovat, →nátura).

**náves** ‘prostranství uprostřed vsi’. Srov. →náměstí.

**návěští** ‘znamení, signál’. Dříve i *návěští*. Utvořeno k psl. *\*věstb* ‘zpráva’ z *\*věd-t-* (A5) (srov. →pověst, →zvěst, →vědět), tedy ‘co se dává na vědomí’. Srov. ještě →navštívit.

**navigate** ‘vedení lodí, letadel i vozidel po určené dráze; upravený břeh řeky’, navigační, navigovat, navigátor. Z lat. *nāvigātiō* ‘plavba’ od *nāvigāre* ‘plout’ a to z *navis* ‘loď’ (souvisí s ř. *naūs* tv., srov. →astronaut, →najáda) a *agere* ‘hnát, vést’ (srov. →agenda, →akt).

**navinulý** ‘nakyslý’. Stč. *navinūti se* ‘zkysnout’. U Jg i *navilý*. Zřejmě od →vinout (se), srov. stč. *vyvinūti se* ‘odbočit, uchýlit se’, tedy snad ‘odchýlený (od původní chuti)’. Lid. etym. spojovalo s →vino (Ma<sup>2</sup>).

**navladní** ‘státní zástupce (u soudu)’. Kalk z něm. (*Rechts*)*anwalt* tv., z *an* ‘na’ (→na<sup>1</sup>) a odvozeniny od *walten* ‘vládnout’, původně vlastně ‘kdo má nad někým moc’.

**navštívit**, návštěva, návštěvní, návštěvnost, návštěvník, návštěvnícký, navštívenka. Jen č., stč. *navšćieviti*. Jistě sou-

visí s r. *naveščát* ‘navštěvovat’, vlastně ‘ohlašovat, dávat znamení (příchodu)’ (viz →návěští), ale tvoření v č. není příliš jasné (Ma<sup>1</sup>).

**nazála** ‘nosovka’, nazální, nazalizovat, nazalizace. Přes něm. *Nasal* z nlat. *nasalis* ‘nosový’ od lat. *nāsus* ‘nos’ (viz →nos).

**nazdar** citosl. Novější, asi až od Tyrše. Z →na<sup>1</sup> a *zdar* (→zdařit se). Srov. se stejnou předl. *na zdraví*, srov. i →nazdařbůh.

**nazdařbůh** přísł. ‘bez cíle, náhodně’. Vyjadřuje, že *zdar* věci je ponechán Bohu, náhodě. Srov. i pozdrav *zdař Bůh*, vlastně ‘Bůh dopřej *zdar*’ (Ma<sup>2</sup>).

**názor**, názorový, názorný, názornost. Od *nazřít*, *nazírat* (viz →zírat).

**nažka** ‘suchý nepukavý plod’. Od →nahý, vlastně ‘obnažený plod’.

**-ndat** (*nandat*, *vyndat*, *sundat*, *zandat*, *přendat*, *odendat*). Asi od zástupného slovesa *ondat* (srov. →uondat), které nahrazovalo náležité plnovýznamové sloveso. To by pak bylo od zájm. →on, ale tvoření není úplně jasné, myslí se na *ono děti* ‘ono dělati’ a kontaminaci s *dát* podobně jako →zdát se, →udát se (Ma<sup>2</sup> pod *on*), ale jsou i možnosti jiné.

**ne** část. Všesl. - p. *nie*, r., s./ch., stsl. *ne*. Psl. *\*ne* odpovídá lit. *ne*, sthn., gót. *nī*, lat. *ne-*, ř. *ne-*, sti. *nā*, vše z ie. *\*ne* tv. Původnější ie. *\*n̥* je v něm. *un-*, lat. *in-* (→in<sup>-2</sup>) a ř. *a-* (viz →a<sup>-2</sup>) (A7). Viz i →ně-, →ni, →něž.

**ně-** (*někdo*, *něco*, *někde*, *nějaký* ap.) předp. Všesl. - p. *nie-*, r., s./ch. *ne-*, stsl. *ně-*. Psl. *\*ně-* se obvykle vykládá z ie. *\*nē*, což je zdložená varianta zápornky *\*ne* (→ne), známá ještě z lat. *nē-* ‘ne’, gót. *nē*, sti. *nā* tv. (HK). Posun ‘žádný (člověk) ap.’ → ‘jakýsi, nějaký (člověk)

ap.' budí z významového hlediska trochu rozpaky, ale podobný posun je doložen i v lit. Jiný výklad z *\*ne vē(dē)* (*kdo*) ap., tedy 'neví(m) (kdo)' (Ma<sup>2</sup>) je nevěrohodný z hláskoslovného hlediska.

**neandrtálec** 'pravěký člověk'. Podle *Neandertalu* u Düsseldorfu v Německu, kde byly v pol. 19. st. nalezeny části kostry pravěkého člověka.

**nebe**, nebeský, nebeštan, podnebí, podnební. Všesl. - p. *niebo*, r. *nébo*, s./ch. *něbo*, stsl. *nebo*. Psl. *\*nebo* (gen. *ne-bese*, pl. *nebesa*) je starobylý -s- kmen (odtud ještě dnes pl. *nebesa*, v č. v sg. přešlo k typu *moře*, v jiných jazycích zůstalo -o). Příbuzné je lot. *debess* tv., lit. *debesis* 'mrak', ř. *nėfos* 'mračné nebe', sti. *nábhas* 'mlha, vlhko' a chet. *nepiš* 'nebe', vše z ie. *\*nebhos* 'mrak, mlha' od *\*nebh-* 'mokrý, vlhký', k němuž patří i něm. *Nebel* 'mlha', lat. *nebula* tv. Zajímavá je různá motivace ie. názvů nebe: zatímco v slov., lot. i chet. je to od 'mračné oblohy', u lat. *caelum* i sti. *svargá-* se vychází z původního 'jasný, svítící' (rozdíly v klimatických podmínkách?), lit. *dangùs* (srov. →duha) a něm. *Himmel*, angl. *heaven* znamená původně asi 'klenba, přikrov', ř. *ouranós* 'vyvýšené místo'.

**nebo** sp. Jen č. (slk. *lebo*, luž. *abo*, p. *albo* tv.). Nejspíš z →ne a *bo*, které je v stč., p., r., stsl. *bo* 'neboť' a souvisí s →ba. K dalším spojkám s *ne-* srov. →než, →ný-brž.

**nebohý**, nebožák, nebožačka, nebožtík, nebožka. P. *niebogi*, sln.st. *nebôg*, stsl. *nebogž*. Původní význam je 'ten kdo nemá podíl, bohatství' (viz →bůh, →bohatý), ve stč. a slk. pak i 'zesnulý'.

Srov. →ubohý.

**neboť** sp. Z →nebo a částice -ť.

**nebozez** 'vrták na dřevo', nebozízek. Hl. *njeboz*, sln. *nabôzec*. Přejato z germ., forma by ukazovala až na germ. *\*naba-gaiza* před změnou -z- > -r- (A5, B1), která už je provedena v sthn. *nabagēr* (něm. *Näber* tv.). První část germ. slova odpovídá něm. *Nabe* (viz →náboj), druhá něm.st. *Ger* z gót. *\*gaiza-* 'něco špičatého'.

**nebožtík**. Viz →nebohý.

**necesér** 'pouzdro s toaletními potřebami'. Z fr. *nécessaire* tv., vlastně 'nezbytná, potřebná věc', z lat. *necessarius* 'nezbytný, potřebný' z *ne-* (srov. →ne) a odvozeniny od *cēdere* (příč. trp. *cessus*) 'ustupovat, odcházet, ztrácet se'. Srov. →recese, →proces.

**necky**. Všesl. (kromě slk., br.) - p. *niecka*, r.d. *nóčva*, s./ch. *náčve*, csl. *nōštvī*. Psl. podoba není jasná. Očekávali bychom jakési výchozí *\*nō(k)t-* (B3, B6), ale častěji se rekonstruuje *\*nō(k)tva* ap. (Ma<sup>2</sup>, HK), aby se dalo spojit se stir. *nigid* 'pere', ř. *nízō* 'umývám', sti. *nėnekti* 'pere' z ie. *\*neigʷ-* 'prát', tedy původně 'kád na praní'. Vzhledem k výše zmíněným okolnostem sporné.

**neděle**, nedělní. Všesl. - p. *niedziela*, r. *nedělja* 'týden', ch. *nědělja*, stsl. *nedělja*. Slov. *\*neděl'a* je křesťanský název pro sedmý, nepracovní den (viz →ne a →díl). Ve většině slov. jazyků (zvláště v pravosláví) i ve významu 'týden'.

**nedomrlý** 'neduživý'. Původně vlastně 'ne zcela mrtvý', srov. stč. *mrlý* 'mrtvý, zemřelý'. Jinak viz →mřít.

**neduh**, neduživý. R. *nedúg*, b. *nedǣg*,

stsl. *nedogǫ* tv. Psl. *\*nedogǫ* je od *\*dogǫ* (csl. *dogǫ* ‘tuhý, pevný’, srov. →duh), které souvisí s p. *dužo* ‘velmi, mnoho’, r.d. *dúžij* ‘silný’ a dále i lit. *daug* ‘mnoho’, něm. *tüchtig* ‘zdatný, pořádný, důkladný’, *taugen* ‘hodit se’, vše z ie. *\*dheugh-* ‘hodit se, být zdatný’.

**nedutat.** Vlastně ‘neřící ani *du(t)*’ od onom. základu, srov. →dudek.

**negace** ‘popření’, negovat, negativ, negativní. Z lat. *negatio* od *negāre* ‘popírat’ utvořeného od zápornky *ne-* (viz →ne) zesílené částicí *\*g(i)* (srov. →že).

**neglizě** ‘nedbalky, noční domácí oděv’. Z fr. *négligé* tv., což je původem přič. trp. od *négliger* ‘zanedbat, nestarat se’ z lat. *negligere*, *neglegere* tv. z *nec* ‘(a) ne’ a *legere* ‘sbírat, shromažďovat, vybírat si’.

**negr** hanl. ‘černoch’. Přes něm. *Neger*, fr. *négre*, ze šp., port. *negro* tv., vlastně ‘černý’, z lat. *niger* tv. Původně označení černých otroků z Afriky.

**negramotný**, negramotnost, negramot. Z r. *negrámotnyj* tv. od *gráмота* ‘znalost čtení a psaní; úřední listina’ z ř. *grámmata*, což je pl. od *grámma* ‘písmeno, čtení a psaní, písemnictví’. Srov. →gram, →gramatika.

**něha**, něžný, něžnost. Přejato v obrození z r. *néga*, odtud asi i ch. *něğa*, s. *něga*, b. *nega*. Psl. *\*něga* nemá jistý výklad. Spojuje se s lot. *naigāt* ‘toužit, přát si’, méně přesvědčivá je příbuznost se sti. *snīhyati* ‘je vlhký’, *sněha-* ‘přilnavost, hladkost’ (A5) (Ma<sup>2</sup>, HK) či odvození od ie. kořene *\*nei-* ‘být živý, rozčilený’.

**nehet**, nehtík. Stč. i *nohet*. Všesl. - p.st. *nogieć*, r. *nógot*, sln. *nōht*, s./ch. *nōkat*, stsl. *nogotъ*. Psl. *\*nogotъ* odpovídá lit. *nagūtis* (stpr. *naūtis*) ‘nehet na ruce’, což je zdrobnělina od lit. *nāgas* ‘nehet,

pazneht’. Dále je příbuzné něm. *Nagel* ‘nehet’, stir. *ingen*, lat. *unguis*, ř. *ónyx*, sti. *nakhá-* tv., vše z ie. *\*nogh-*, *\*ongh-*, *\*nggh-* ‘nehet, pazour’. Srov. →noha, →pazneht.

**nehoda**, nehodový, nehodovost. Od →hodit se, významovou souvislost dobře pochopíme z některých stč. významů jako ‘něco nevhodného, nenáležitost, nepravost, nepříjemnost, zlá příhoda ap.’.

**nehorázný** ‘nadmíru velký, neslýchaný, nevhodný’, nehoráznost. V č. doloženo až pozdě (Jgd). Zřejmě souvisí s r. *gorázdо* ‘silně’, *gorázd(yj)* ‘šikovní, zkušený’, což je stará výpůjčka z gót. *ga-razds* ‘výmluvný, rozumný’ (srov. stangl. *reord* ‘hlas, jazyk’). Č. *ne-* se vykládá jako nadbytečný zápor, který nemění význam slova (srov. →nesvár, →nestvůra).

**nechat**, ponechat, zanechat, vynechat, přenechat. P. *niechać* ‘nechat, dovolit’, ukr. *necháty* ‘zanechávat’, sln. *něhati* ‘přestat, skončit’, b. *nechája* ‘nestarám se’. Psl. *\*nechati* se vykládá jako záporné sloveso, jehož základ se obvykle ztotožňuje se s./ch. *hăjati* ‘starat se’, b. *chája* tv. (tedy *\*nechati* by bylo z *\*nechajati* ‘nestarat se’). Další příbuzenství se hledá v ir. *scíth* ‘unavený’, ř. *askéō* ‘usiluji, zdobím’, toch. B *skai-* ‘snažit se’ z ie. *\*skēi-* ‘snažit se, usilovat’ (A8). Srov. →nechť.

**nechť** část. Z *nech* (imp. od →nechat) a zesilující částice *-l* (srov. →ať). Viz i →nešť.

**nej-** předp. Všesl. - p., r., s./ch. *naj-*, stsl. *nai-*. Psl. *\*naj-* se skládá z *\*na-*, které je etymologicky totožné s předl. →na<sup>1</sup> (srov. stč. *náviece* ‘nejvíc’) a částice *\*i* (→i). Významově se blíží předp. *nad-*



(→nad): *největší* je vlastně ‘nadvětší’ (Ma<sup>2</sup>, HK). V jiných ie. jazycích se k tvoreniu superlativu (3. stupně) využívá přípon.

**nejapný** ‘hloupý, nevhodný’, nejapnost. Stč. *nejápný* ‘nepochopitelný, netušený, neschopný’ od *japati*, *jápati* ‘pozorovat, hledat, zkoumat’, dále srov. stč. *z nedojepie* ‘znenadání’, hl. *nezjapki* ‘nečekaně’, r.d. *vnezápno* tv., csl. *zajapō* ‘domněnka’. I přes slabší doložení je základ *\*jap-* psl., srovnává se s lat. *in-opīnātus* ‘netušený, nečekaný’ i *opīnārī* ‘domnívat se’, východiskem by bylo ie. *\*op-* ‘tušit, domnívat se’ (B4) (Ma<sup>2</sup>).

**nekalý** ‘nepoctivý, špatný’, nekalost. Vykládá se ze stč. *nekajilý*, původně ‘nekajícny’ od →kát se (Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. od stejného základu stč. *nekáný* ‘nepolepšitelný, zlý’.

**nekňuba** ‘budížkničemu’. Expr. útvar s typickou expr. skupinou *kň-* (srov. →kňourat, →kňučet). Není třeba hledat jakési výchozí sloveso *kňoubat* (Ma<sup>2</sup>), v č. nedoložené, spíše je možné, že ve slově zní ozvěna lid. *kuba* ‘hlupák’ (HK).

**nekro-** (ve složeninách) ‘týkající se mrtvol’. Z ř. *nekrós* ‘mrtvý, zemřelý’, jež souvisí s lat. *necāre* ‘zabíjet’. Srov. →nekrofilie, →nekrolog, →nekropole.

**nekrofilie** ‘sexuální úchylna projevující se erotickou náklonností k mrtvolám’. Viz →nekro- a →filie.

**nekrolog** ‘článek či ústní projev hodnotící zesnulého’. Viz →nekro- a →log.

**nekropole** ‘velké starověké pohřebiště’. Vlastně ‘město mrtvých’, z →nekro- a ř. *pólis* ‘město’ (srov. →metropole).

**nektar** ‘lahodný nápoj (řeckých bohů); šťáva v některých květech’, nektarinka.

Přes lat. *nectar* z ř. *néktar* ‘nápoj bohů’, jehož další původ není jasný.

**nelzon** ‘zápasnický chvat’. Podle am. zápasníka *Nelsona*.

**nemehlo.** Nejspíš od stč. *mehnúti* ‘pohnout, mihnout’ od kořene *\*mьg-* (viz →míhat, →mžít). Tvoření od *l*-ového přičestí jako např. *táhlo* od *táhnout*. Vlastně tedy asi ‘člověk nepohybující se rychle, obratně’.

**nemoc,** nemocný, nemocnost, nemocenský, nemocnice, nemocniční, onemocnět. P. *niemoc*, ve vsl. a jsl. v tomto významu odvozeniny od →bolet. Původně ‘nemohoucnost, slabost’ (tak i v stč.).

**nemotorný,** nemotora. U Jg i *motornýj* ‘obratný, příhodný’. R.d., ukr. *motórnyj* ‘obratný, hbitý’. Srovnat lze lit. *mataruóti* ‘hýbat, klinkat (se)’, základem asi bude kořen *\*met-*, *\*mot-*, který je v →motat, →metat, →mést.

**nemovitost** ‘pozemek či stavba (trvalého charakteru)’. Viz →movitý.

**němý,** němota, oněmět. Všesl. - p. *niemy*, r. *nemój*, ch. *nijēm*, s. *nēm*, stsl. *němō*. Psl. *\*němō* vzniklo nejspíš disimilací *m-m > n-m* z *\*měmo-*, které je v lot. *mēms* tv. Kořen *\*mem-* je onom., napodobující neartikulované lidské zvuky (srov. →mumlat). Odtud s největší pravděpodobností *Němec* (všesl.), vlastně ‘ten, kdo vydává nesrozumitelné zvuky’, ve slov. jazycích tak byli označeni cizinci, s nimiž Slované nejčastěji přicházeli do styku (Ma<sup>2</sup>, HK).

**nenadále** přísl. Od adj. *nenadálý* od *l*-ového přičestí slovesa →nadít se.

**nenávidět,** nenáviděný, nenávist, nenávistný. Stč. i *náviděti* ‘mít rád’, ale také ‘žárlit’ a ‘nevražít, závidět’, do nč. pře-

šlo jen v záporné podobě. P. *nienawidzić*, r. *nenavídet'*, s. *nenávideti*, stsl. *nenavistъ* (z *\*nenavid-tъ*, A5). Původní význam kladného slovesa je dobře vidět na p.st. *nawidzić*, csl. *naviděti* 's radostí se dívat', kde předp. *na-* vyjadřuje vstřícný vztah k předmětu. Srov. →závist, jinak viz →vidět.

**není.** Stč. *nenie* a to přitvořením nového, zřetelnějšího záporu k pč. *\*nie*, které vzniklo stažením z *\*neje* (B9). Srov. p. *nie jest*, s./ch. *níje*, csl. *něstъ*. Dále viz →ne a →jsem.

**neo-** (ve složeninách) 'novo-'. Z ř. *néos* 'nový, mladý' (viz →nový). Srov. →neolit, →neologismus, neofašismus.

**neohrabaný.** Od →hrabat, ale motivace není zcela jasná. Srov. *neotesaný*.

**neolit** 'mladší doba kamenná', neolitický. Utvořeno v 19. st. z →neo- a ř. *lithos* 'kámen'. Srov. →paleolit, →monolit, →litografie.

**neologismus** 'nové utvořené slovo'. V 18. st. utvořeno k →neo- a ř. *lógos* 'slovo, řeč'. Srov. →logie.

**neomalený** 'netaktní, hrubý'. Výchozí vazbou je nejspíš 'ne o málo žádající' (Ma<sup>2</sup>, HK), dále viz →malý.

**neon** 'vzácný plyn; osvětlení tímto plynem', neonový. Z angl. *neon* a to od ř. *néos* 'nový', tedy vlastně 'nově objevený plyn' (r. 1897). Srov. →neo-

**neplecha.** Od adj. *neplechý* 'nečistý, nepěkný, špatný' (Jg). Vyjít je třeba asi z *\*neplochý* (asimilace *e-o > e-e*) s nadbytečným záporem (srov. →nehorázný, →nesvár), základ pak odpovídá r. *plochój* 'špatný', p. *plochy* 'neklidný, lehkomyslný', jež je totožné s →plochý.

**nepotismus** 'zneužívání vysokého postavení k protežování příbuzných a známých'. Převzato přes soudobé evr.

jazyky z it. *nepotismo* (poprvé v souvislosti s praktikami některých papežů 15. a 16. st.) a to z it.st. *nepote* 'vnuk, synovec' z lat. *nepōs* 'vnuk, potomek'. Viz →neteř.

**nepřičetný, nepřičetnost.** Novější (u Jg chybí). Zřejmě '(stav), kdy nelze člověku přičítat vinu' (Ma<sup>2</sup>). Pak přeneseno i na označení člověka.

**nerost, nerostný.** Jen č., utvořil Presl k →růst.

**nerudný** 'hrubý, mrzutý'. Ze stč. *nerodný, neródný* 'svévolný, zarputilý, vzpurný' (u Jg *nerůdný* 'nepodařený, zvrhlý' snad vlivem *zrůdný*) a to od *neroditi* 'nechtít, nedbat'. Příbuzné je hl. *rodzić* 'chtít, toužit', sln. *roditi* 'starat se', stsl. *neroditi* 'nestarat se, pohrdat'. Souvisí dále se s./ch. *ráditi* 'dělat' a zřejmě i →řád.

**nerv, nervový, nervní, nervstvo, ob. nervák, nervovat (se), vynervovat.** Přes něm. *Nerv* tv. z lat. *nervus* 'sval, nerv, struna, tětíva', jež souvisí s ř. *neūron* 'šlacha, tětíva, šňůra' (srov. →neurologie a →nervózní).

**nervózní, nervozita.** Přes něm. *nervös*, fr. *nerveux* z lat. *nervōsus* 'silný, svalnatý' (viz →nerv). Dnešní význam v evr. jazycích asi od 18. st., v souvislosti s terminologickou specifikací lat. *nervus*.

**neřád.** Opak od →řád, metonymií přeneseno z věcí i na označení lidí.

**neřest, neřestný.** Ve starší č. i ve významech 'soužení, neštěstí, bída', 'obtížný hmyz', 'trní a bodláčí', 'neduh, vyrážka' (Jg). Stč. *neřest* však znamená 'tření ryb', odpovídá mu r. *nérest*, ukr. *nérest* tv., dále i p. *mrzost* 'jikry', sln. *drěst*, ch. *mrjěst* tv., vše z psl. *\*nerstō/\*nerstъ* (B8) (změny v násloví zsl.

a jsl. jazyků vyvolány počátečním *\*nr-*). Příbuzné je lit. *ner̃šti* ‘klást jikry’, lot. *nārsts* ‘jikry’. Spojení významů je obtížné, ale možné: ‘tření ryb’ → ‘něco nepěkného, slizkého’ (vlivem mylného vydělení zápornky *ne-*) → ‘nemravnost, něco nepřijemného vůbec’ (HK). Svou logiku však má i spojení druhé skupiny významů s *→neřad* (vzhledem k val. *neřast* ‘roští, chrastí’) a vyjití z psl. *\*neręd-tb* (A5, B7) (Ma<sup>2</sup>). K nč. významu ‘nizká vášeň’ srov. p. *nierząd* ‘nepořádek, prostituce’.

**nesmírný.** Stč. *nesmierný* i ve významu ‘neumírněný, svévolný, nestřídmý’. Tyto významy vycházejí od stč. *smiera* ‘(pravá) míra, umírněnost’, dnešní význam ‘nezměřitelný’ od stč. *směřiti* ‘změřit’ (k obojímu viz *→míra*).

**nést,** přinést, přinášet, přínos, přínosný, odnést, odnášet, unést, unášet, únos, únosce, vynést, vynášet, výnos, výnosný, donést, donášet, nanést, nanášet, nános, vnést, vnášet, vznést (se), vznášet (se), přednést, přednášet, přednes, přednáška, snést, snášet, přenést, poponést, roznést, zanést, pronést, nadnášet, obnášet aj. Všesl. - p. *nieść*, r. *nesti*, s./ch. *něsti*, stsl. *nesti*. Psl. *\*nesti* má odpovídající protějšek v lit. *něšti*, lot. *nest* tv., příbuzné je dále něm. *genug*, angl. *enough* ‘dost’, lat. *nanciscī* ‘nabýt, dosáhnout’, ř. *énekon* ‘přinesl jsem’ (aorist k *fērō* ‘nesu’), sti. *násati* ‘dosahuje’, vše z ie. *\*(e)nek-*, *\*enk-* ‘dosahovat, nést’ (A1). Srov. *→nosit*, *→nůše*.

**nestor** ‘stařešina, nejstarší osoba v nějaké společnosti’. Podle krále *Nestora* (ř. *Néstōr*), který byl v Homérově Iliadě nejstarším a nejmodřejším z ř. hr-

dinů.

**nestvůra,** nestvůrný. Nadbytečným zápornem od *→stvůra*, které již samo má záporný význam (srov. *→nesvár*, dále i *→neplecha*, *→nehorázný*).

**nesvár.** Od *→svár* s nadbytečným zápornem (asi vlivem *nesvorný*), srov. *→stvůra*.

**nešpory** ‘odpolední či podvečerní pobožnost’. Z lat. *vesperae* tv. od *vesper*, *vespera* ‘večer’ (srov. *→večer*). Stč. i *mešpory* (záměna *v-m* možná vlivem lid. etym. k *→mše*, mešní, další změnou *m > n*, srov. nář. *nešpul’a* ‘mišpule’, *nedvěď*). Srov. ještě stč. *nešpor*, *mešpor* ‘doba uprostřed mezi polednem a večerem’.

**nešť** část. Nejspíš z *\*nech-ž-t* se dvěma zesilujícími částicemi (dále viz *→necht*).

**neštovice,** neštovička, neštovicový. Jen č. Od *→nežit*, srov. csl. *nežitovica* tv., v č. vypadlo *-i-* a *-žt-* dalo spodobou *-št-*.

**nešvar.** Viz *→švarný*.

**netečný,** netečnost. Vlastně ‘koho se nic netkne’, viz *→týkat se*.

**neteř.** Hankův výtvor *neti* (gen. *neteře* jako *máti*, *mateře*) inspirovaný csl. *netii* ‘synovec’ z psl. *\*netvjb*, jež bylo zřejmě přitvořeno k původnějšímu *\*neti* ‘neteř’ (odtud pak s./ch. *něčāk* ‘synovec’, *něčaka* ‘neteř’). Příbuzné je stlit. *neptē* ‘vnučka, neteř’, stangl. *nift* ‘neteř’, něm. *Nichte*, wal. *nith* tv., lat. *neptis* ‘vnučka’ (vlat. *\*neptia* ‘neteř’, z toho přes fr. angl. *niece* tv.), sti. *na-pti* ‘vnučka’, vše z ie. *\*nepti-* ‘vnučka, neteř’ (A7) tv., což je přechýlený tvar od *\*nepot-* ‘vnuk, potomek’, jež se interpretuje jako *\*ne-pot-*, vlastně ‘kdo nemá moc’, nebo naopak *\*neuo-pot-*

‘nový pán’ (Ma<sup>2</sup>) (k druhé části srov. →Hospodin). Srov. →nepotismus.

**netopýř**, netopýří. Všesl. - p. *nietoperz*, r.d. *netopýř*, ch. *nětopīr*, množství nár. podob ve slov. jazycích (č. *nedopejř*, *latopyř*, *letopeř* aj.) je způsobeno lid. etym. (D2) a snad i tabu (D4). Psl. *\*netopyr* se někdy pokládá též za výsledek těchto vlivů a přetvoření původního *\*lepeytyr* od onom. *\*lepetati* ‘nepravidelně poletovat’ (Ma<sup>2</sup>, HK), ale vzhledem k motivaci např. ř. *nyktópteros* tv., doslova ‘noční letoun’, či lat. *vespertiliō* ‘večerní letoun’ se přikláníme spíš k výkladu slova *\*netopyr* jako staré složeniny, v jejíž první části je ie. slovo pro ‘noc’ (k podobě s -e- viz →noc), v druhé pak asi stejný základ jako v →pero; slov. slovo by pak slovotvorně i etymologicky odpovídalo ř. ekvivalentu.

**netřesk** ‘druh byliny’. Podle staré pověry, že tam kde roste, neuhodí hrom (rostl často na doškových střeších). Dále viz →třesk.

**netto** ‘čistá váha’. Z it. *netto* ‘čistý’ a to z lat. *nitidus* ‘lesklý, čistý’ od *nītēre* ‘lesknout se, zářit’.

**netýkavka** ‘druh byliny’. Podle toho, že její plod na dotek puká a vymršťuje semena (viz →týkat se). Přeneseně i o nedůtklivém člověku (srov. →důtklivý).

**neuralgie** ‘prudká bolest nervového původu’, neuralgický. Viz →neuro- a →nostalgie.

**neurastenie** ‘nervová slabost’. Z →neuro- a ř. *asthēneia* ‘slabost’ z →a<sup>-2</sup> a *sthénos* ‘síla’.

**neuro-** (ve složeninách) ‘týkající se nervů, nervové soustavy’. Z ř. *neūron* ‘šňůra, šlacha, nerv’ (srov. →nerv). Viz i →neurologie, →neuralgie, →neuraste-

nie.

**neurologie** ‘obor zabývající se chorobami nervového systému’, neurologický, neurolog. Viz →neuro- a →logie.

**neuróza** ‘porucha vyšší nervové činnosti’, neurotický, neurotik. Z nlat. *neurosis*, uměle utvořeného k →neuro- pomocí příp. -osis ř. původu. Srov. →nervózní, →psychóza.

**neurvalý** ‘surový, hrubý’. Původně *urvalý* (nadbytečný zápor jako v →nevrlý, →neplecha, →nehorázný ap.), jež se vysvětluje jako ‘ten, kdo se urval od šibenice’ (HK, Jg), případně od *urvat se* ve významu ‘osopit se’ (Ma<sup>2</sup>).

**neutrální** ‘nestranný’, neutralita, neutralizovat, neutralizace, neutralizační, neutrální. Ze střlat. *neutralis* tv. od lat. *neuter* ‘žádný z obou’ z *ne-* (viz →ne) a *uter* ‘jeden ze dvou’. Srov. →utrakvista.

**neutron** ‘částice atomového jádra bez elektrického náboje’, neutronový. Od lat. *neuter* (viz →neutrum, →neutrální) podle →elektron.

**neutrum** ‘střední rod; jméno ve středním rodě’. Z lat. *neutrum*, což je stř.r. k *neuter* ‘žádný z obou’ (viz →neutrální).

**nevalný** ‘malý, špatný’. Od stč. *valný* ‘silný, mnohý’ (srov. i *valem* ‘houfně, hromadně’) a to od *valiti* (*sě*) (→valit (*se*)).

**nevěsta**, nevěstka, nevěstinec. Stč. i ‘snacha, švagrová (bratrova manželka)’. Všesl. - p. *niewiasta* ‘ženská’, r. *nevěsta* ‘nevěsta’, *nevěstka* ‘snacha, švagrová’, ch. *něvjesta* tv., stsl. *nevěsta* ‘nevěsta’. Psl. *\*nevěsta* není jednoznačně vyloženo. Starý, dodnes uváděný výklad vychází z *\*ne-γoid-*

*tā* (A5, B2), vlastně ‘neznámá (pro rodinu ženicha)’ (viz →vědět). Přesvědčivěji vypadá výklad z *\*neu(o)-uēd-tā* (A5, B5), vlastně ‘(žena) nově přivedená’ (viz →nový a →vést) (HK). Odtud snadno pochopíme modifikaci významu ‘žena bratra či syna’ i zobecnění ‘žena’ (srov. sti. *vadhū* tv., vlastně ‘(od)vedená’). Jsou i jiné výklady, většinou různě obměňující ty výše uvedené. ‘Krycí’ označení nevěsty se vysvětluje tabuovými důvody (D4). Hanlivé *nevěstka* se objevuje od střední češtiny, k podobnému posunu srov. →děvka.

**nevod** ‘tažná rybářská síť’. P. *niewód*, r. *névod*, stsl. *nevoda*. Psl. *\*(ne)voda* nějak souvisí s lit. *vādas*, lot. *vads*, něm. *Wate*, stangl. *wadu* tv., vzájemný vztah a další původ však nejsou jisté. Vzhledem k fin. *nuotta*, est. *nōt* tv. může jít i o starou výpůjčku z neznámého substrátu (Ma<sup>2</sup>). Soudí se, že *ne-* ve slov. by mohlo být tabuovou negací (D4) k oklamání ryb, případně vodních duchů ap.

**nevole**, nevolky. Od →vůle.

**nevražít**, nevraživý, nevraživost. Ne zcela jasné. Stč. *vražiti* znamenalo ‘kouzlit, čarovat’, ale význam jde spíš k *vrah* ‘nepřítel, vrah’ (obě slova jsou nejspíš stejného původu). Přidán nadbytečný zápor podobně jako v →neurvalý, →nevrlý, →neplecha, →nesvár.

**nevrlý**, nevrlost. Od →vřít (srov. *umřít* - *umrlý*) s nadbytečným zápořem jako →nevražít, →nesvár ap. Srov. →zanevřít.

**newton** ‘jednotka síly’. Podle angl. fyzika *I. Newtona* († 1727).

**nezbedný**, nezbednost, nezbeda. Stč. *nesbed(l)ný* ‘nezkrotný, svévolný, do-

těrný’, *sbedný* ‘poslušný, hodný’. Asi z psl. *\*sōbōdnō(jō)* (B6, B9) ze *\*sō-* ‘dobře, úplně’ (→s-) a základu *\*bōd-*, který je v →bdít, →bedlivý (srov. csl. *sōbōdnō* ‘velmi bdělý’) (HK). V č. tedy asi ‘dobře pozorný’ → ‘poslušný’ a dále negací záporný význam, který se stal používanějším.

**než(li)** sp. Spojením částic a spojek →ne, →že, případně →li. Srov. použití při srovnání - např. *je větší než já* vlastně znamená ‘je větší, ne (že) já’ (HK).

**nežit** ‘vřed, vrídek’. Formálně od →žít, ale významově spíš ke kauzativu →hojit (střídání *\*gei* - *\*goi* (B1, B2)), tedy ‘co se nehojí’. Srov. i nář. *nehojed* (Ma<sup>2</sup>). Ob. *nežid* příkloněním k *Žid*.

**ni** část. Všesl. - p., r., s./ch., stsl. *ni*. Psl. *\*ni* je z ie. *\*nei-* ‘nikoli, ani’ (B2) z *\*ne* (→ne) a zesilovací částice *ī*. Shodné je lat. *nī*, osk. *nei* i av. *nae-* v *naēčiš* ‘nikdo’.

**nic**, nicotný, nanic, nanicovatý. Viz →ni a →co. Všesl. - p. *nic*, r. *ničtō*, s./ch. *ni□šta*, stsl. *ničto*. Srov. →ničit, →ničemný.

**ničemný**, ničemnost, ničema. Vlastně ‘kdo (co) je k ničemu’.

**ničit**, ničitel, ničitelský, zničit, poničit. Od →nic, srov. - p. *niszczyć*, *nicestwić*, r. *uničtožát*, s./ch. *ni□šiti*.

**nihilismus** ‘neuznávání jakýchkoli hodnot mravních, společenských ap.’, nihilistický, nihilista. Od lat. *nihil* ‘nic’, srov. →ni.

**nika** ‘výklenek ve zdi (pro sochy)’. Z it. *nicchia* tv. od *nicchio* ‘mušle’.

**-nikat** (*zanikat*, *vznikat*, *vynikat*, *unikat*, *podnikat*, *pronikat*). Všesl. - p. *wy-nikać* ‘vznikat’, *niknąć* ‘mizet, ztrácet se’, r. *niknuť* ‘sklánět (hlavu)’, s./ch. *ni□knuť* ‘vyrůst, vzklíčit’.

*põniknuti* ‘vystoupit; sklopit (oči), sklonit (hlavu)’, stsl. *poniknǫti* ‘sklonit, sklopit’. Psl. *\*-nikati*, *\*-niknǫti* je významově tak rozrůzněno, že se často uvažuje o splnutí dvou různých základů. Slovesa *ponikati* (viz →koniklec), *zanikati* jeví zřejmou souvislost se stč. *nic(i)* ‘skloněný hlavou k zemi, skleslý, pokorěný’; vychází *\*nik-* se vykládá z ie. *\*ni-* ‘dole, dolů’ (srov. →nizký) a nulového stupně ie. *\*ok<sup>u</sup>* ‘oko’, tedy ‘očima obrácený dolů’ (srov. sti. *nīcǣ* ‘dolů’ i →znak<sup>2</sup> a →opak). K slovesům typu *zaniknout* pak bylo asi přitvořeno *vzniknout* (*\*vǝzniknǫti*) opačného významu (HK) a pak snad i další odvozeniny, kde *\*-nikati*, *\*-niknǫti* nabralo význam blízký ‘stupovat, -stoupit’. Jiní autoři oddělují a slovesa typu *pronikat* spojují s lit. *apnikti* ‘napadnout’, ř. *neikēō* ‘přu se, urážím’ z ie. *\*neik-* ‘napadnout’ (Ma<sup>2</sup>).

**nikl** ‘stříbrobílý kovový prvek’, niklový, niklák. Přes něm. *Nickel* ze švéd. *nickel*. V r. 1754 tak nazval tento kov jeho objevitel, švédský mineralog A. F. Cronstedt zkrácením z *kopparnickel*, něm. *Kupfernickel*, což byl hornický název načervenalé rudy, která vypadala jako měděná, měď však neobsahovala (nikl ano). V první části je švéd. *koppar*, něm. *Kupfer* ‘měď’, druhá část označuje ‘skřítko, čertíka’ (z osobního jména *Nikolaus*). Málo cenné rudy byly označovány podobnými jmény, protože horníci věřili, že jim je podstrkují důlní skřítki (srov. →kobalt).

**nikoli** část. Viz →ni a →koli.

**nikotin** ‘alkaloid obsažený v tabáku’, nikotinový. Přes něm. *Nikotin* z fr. *nicotine*, jež bylo v 19. st. utvořeno od

fr.st. *nicotiane* ‘tabák’ a to podle fr. vyslance v Portugalsku *J. Nicota*, jehož prostřednictvím se v 16. st. Francie s touto rostlinou seznámila.

**nimbus** kniž. ‘svatozář; sláva’. Z pozdnělat. *nimbus* tv., původně ‘mračno, mrak, déšť’, souvisí s →nebe.

**nimrat se** expr. ‘váhavě se v něčem štourat’, nimravý. Asi disimilací z původního *mimrat se* (Jg), expr. útvar podobný jako →piplat.

**nimrod** ‘lovec’, nimrodský. Podle biblického *Nimroda*, pravnuka Noemova a bájného zakladatele Babylonu, o němž se praví, že byl bohatýrským lovcem před Hospodinem (Genesis, 10, 8-12).

**niněra** zast. ‘druh strunného hudebního nástroje’. Asi od onom. základu.

**nirvána** ‘(v buddhismu) stav blaženosti a poznání pravdy po vyhasnutí vlastního vědomí’. Přes moderní evr. jazyky ze sti. *nirvāna-* ‘zhasnutí’ od *nirvāti* ‘hasne’ z *nih-* ‘pryč, od’ a *vāti* ‘vane’.

**nístěj** ‘otvor do pece; spodní část průmyslové pece’. Stč. *niestějě*. Jinak jen hl. *něšč*, dl. *jesće(je)*, *jěščije*, sln. *istėje*, *ostėje*, *vestėje* aj., tedy psl. dialektismus omezený na samý západ slov. území. Psl. asi *\*(j)ěstēja*, různé násloví je nejspíš mylnou dekompozicí z předl. pádů (*\*vǝn ěstėje* → *\*vǝ něstėje*, srov. →ňadra). Původ málo jasný, většinou se myslí na základ *\*aid-t-* (A5, B2) z ie. *\*aidh-* ‘hořet’ (HK), lákavé - ač málo pravděpodobné - je i spojení s ř. *estia* ‘krb, dům’ (Ma<sup>2</sup>).

**nit**, nitka, nitový, nitěný, nitkovitý. Všesl. - p. *nić*, r. *nit*, s./ch. *nīt*. Psl. *\*nitb* stojí nejbliže lit. *nýtis* ‘hřeben tkalcovského stavu’, východiskem je ie. *\*niti-* ‘co je spřádáno’ od *\*(s)nei-* ‘příst, šít’, od něhož je i něm. *nähen*

‘šít’, *Nadel* ‘jehla’, angl. *needle* tv., lat. *nēre* ‘příst’, ř. *nĕthō* ‘předu’, sti. *snāyati* ‘omotá’, srov. i příbuzné →sno-  
vat.

**nítit**, vznítit (se), vznětlivý, roznítit, podnítit, podnět, podnětný, zanítit (se), zánět, zánětlivý. P. *niēcíc*, r.d. *gnětít*, sln. *nětiti*, csl. *gnětiti*. Psl. *\*(g)nětiti* není zcela jasné, snad souvisí se sthn. *gnitan* ‘třít’, stangl. *gnīdan* tv. (stará technika rozněcování ohně třením) z ie. *\*ghnei-* od *\*ghen-* ‘třít’ (Ma<sup>2</sup>). Pak je příbuzné i →hnít, srov. i →sněť.

**nitro** ‘vnitřek, duše’, niterný, nitrolebeční, nitrožilní ap. (jiné je →nitro-). Zavedeno Jungmannem podle r. *nutró* tv., jinak viz →vnitřek.

**nitro-** (ve složeninách) ‘vztahující se k dusíku’. Z něm. *Nitro-* tv. a to jako chemický termín z lat. *nitrum* ‘soda’ z ř. *nítron* tv. a to z egypt. *nt(r)(j)* tv. (stejný původ má i →natrium). Srov. *nitrát* ‘dusičnan’, *nitroglycerin* (→glycerin), *nitrolak* (→lak), odlišuj od *nitrožilní* ap. (viz →nitro).

**niva** kníž. ‘louka, pole’. Všesl. - p. *niwa*, r. *níva*, s./ch. *njuva*, stsl. *niva*. Psl. *\*niva* (z ie. *\*nēi-ūā* (B2)) má nejbliže k ř. *ne-iós* ‘pole, niva, úhor’, dále je příbuzné lot. *nievāt* ‘ponižovat, přezírat’, stangl. *neowol* ‘nahnutý’, vše z ie. *\*nēi-uo-* od *\*nei-*, *\*ni-* ‘dole, dolů’. Původně tedy ‘(úrodné) pole v nížině’ (HK). Srov. →nízký, →nikat.

**nivelizovat** ‘vyrovnávat rozdíly (směrem dolů)’, nivelizace, nivelizační. Podle něm. *nivellieren* z fr. *niveler* tv. od stífr. *nyvial*, *nevel*, *niveau* ‘úroveň’, to disimilací ze stfr. *livel* a to z vlat. *\*libellus* z lat. *libella* ‘vodováha’ (viz →li-

bela).

**nívó** kníž. ‘úroveň’. Z fr. *niveau* tv., dále viz →nivelizovat.

**nízký**, nizoučký, nízkost, níže, nížina, nížinný, snížit, ponížít, ponížení. Všesl. - p. *nizki*, r. *nízkiĭ*, s./ch. *nizak*, stsl. *nizokō*. Psl. *\*nizokō* je odvozeno od přísl. *\*nizō* ‘dole, nízko’, což je odvozenina od ie. *\*nei-*, *\*ni-* tv., které je i v sti. *nī* ‘dolů’, arm. *ni-* ‘dole’ i něm. *nieder* ‘nízký’. Srov. i →niva, →nikat, →hnízdo.

**no** část., citosl. Všesl. Psl. *\*no* odpovídá lit. *na* ‘no, nuže’, něm. *na* tv. Blízké je →nu i →na<sup>2</sup>, původ je asi v nějakém starém ukazovacím zájmeně (*\*eno-*, *\*ono-*, *\*no-*), srov. →on.

**noblesa** ‘uhlazenost, vznešenost’, noblesní. Z fr. *noblesse* tv. od *noble* ‘urozený, vznešený’ z lat. *nōbilis* ‘známý, slavný, vznešený’, jež souvisí s *nōscere* ‘poznávat’. Srov. →nota, →ignorovat.

**noc**, noční, nočník, nocovat, přenocovat, ponocovat, ponocný, nocleh, noclehárna. Všesl. - p. *noc*, r. *noč*, s./ch. *nóc*, stsl. *noštъ*. Psl. *\*noktъ* (B3) odpovídá lit. *naktis*, lot. *nakts*, gót. *nahts*, něm. *Nacht*, angl. *night*, bret. *noz*, lat. *nox*, alb. *natë*, ř. *nýks*, sti. *nák(t)* tv. i chet. *nekuz mēhur* ‘večer’, doslova ‘čas noci’, vše z ie. *\*nok<sup>u</sup>ts* ‘noc’, gen. asi *\*nek<sup>u</sup>ts*. Srov. →netopýr, →nokturno.

**noetika** ‘nauka o podstatě poznání’, noetický. Novější, od ř. *noētós* ‘poznáný, poznatelný’ od *noēō* ‘poznávám’.

**noha**, nožka, nožička, nožní, nohátý, nohavice, unožit, přinožit, snožit, přednožit, roznožit, roznožka, zanožit. Všesl. - p. *noga*, r. *nogá*, s./ch. *nōga*, stsl. *noga*. Psl. *\*noga* odpovídá lit. *nagà* ‘kopyto’, příbuzné je i stpr. *nage* ‘noha’. Původ stejný jako u →nehet, jde zřejmě

o zhrubělý název nohy, který vytlačil původní ie. výraz, o němž viz →pěší. K jiným podobným názvům srov. →ruka, →hlava.

**nohejbal**, nohejbalový. Specificky český název vytvořený někdy ve 20. letech 20. st. kontaminací →noha a →volejbal (jde o hru, při níž se míč zahrává nohou přes sníženou síť podle pravidel podobných volejbalovým).

**nok** 'knedlíček do polévky'. Z něm. *Nocke* tv., jež souvisí s *Nuss* 'orech', společným základem je ie. \**kneu-* od \**ken-* 'stlačit, chumlat'.

**nocturno** 'skladba vyjadřující klidnou noční náladu'. Z it. *nocturno* a to poitalštěním lat. *nocturnus* 'noční' od *nox* (gen. *noctis*) 'noc' (viz →noc).

**-nom** (ve složeninách) 'kdo něco ovládá, odborník'. Z ř. *-nómos*, což je činitelské jméno k *némō* 'uděluji, ovládám, řídím' (viz →nomie). Srov. →agronom, ale i →metronom.

**nomád** 'kočovník', nomádský. Z lat. *Nomades*, ř. *nomádes* (pl.) 'kočovníci' od lat. *nomas*, ř. *nomás* 'pasoucí se, kočující' a to od ř. *nomē* či *nomós* 'pastva, pastvina' od *némō* 'přiděluji, obývám, spravuji', *némomai* 'užívám, spásám'. Srov. →nomie.

**nomenklatura** '(závazný) soubor názvů, jmen', nomenklaturní. Z pozdnělat. *nōmenclātūra* 'seznam jmen, názvosloví' z *nōmen* 'jméno' a odvozeniny od *calāre* (příč. trp. *calātus*) 'vyvolávat, svolávat'.

**-nomie** (ve složeninách) 'vědní obor'. Z ř. *-nomía* tv. od *némō* 'přiděluji, spravuji, ovládám'. Na rozdíl od *-logía* (→logie) se nestalo produktivní. Srov. →astronomie, →ekonomie.

**nominální** 'jmenovitý, vyjádřený jmé-

nem'. Přes fr. *nominal* tv. z lat. *nōminālis* 'týkající se jmen' od *nōmen* 'jméno'. Srov. →nominativ, →nomenklatura, →nominovat, →jméno.

**nominativ** '1. pád', nominativní. Z lat. (*cāsus*) *nōminātīvus* '(pád) jmenovací' od *nōmināre* 'jmenovat' (viz →nominovat).

**nominovat** 'jmenovat (do reprezentačního týmu ap.)', nominace, nominační. Z lat. *nōmināre* 'jmenovat, uvádět jménem' od *nōmen* 'jméno'. Srov. →nominální, →nomenklatura.

**non-** předp. Z lat. *nōn* 'ne, nikoli' (z \**ne-unum*, vlastně 'ani jeden') a odtud jako předp. i do fr. a angl. Srov. →nonšalantní, →nonsens, →nonstop, →nonkonformismus.

**noneto** 'soubor devíti hudebníků'. Z it. *nonetto* od *nono* 'devátý' z lat. *nōnus* 'devátý'.

**nonius** 'stupnice (u posuvného měřítka)', noniový, noniusový. Podle port. matematika *Nonia* († 1577).

**nonkonformismus** 'nepřizpůsobivost (tradiční, zvyklostem ap.)', nonkonformista, nonkonformní. Od angl. *nonconformist* 'nespokojenec', původně 'člen některé církve odštěpené v 17. st. od státní anglikánské církve'. Viz →nona →konformní.

**nonsens** kniž. 'nesmysl'. Z angl. *nonsense* z fr. *non-sens* tv. z →non- a *sens* 'smysl' z lat. *sensus* tv. Srov. →senzitivní, →senzace.

**nonstop** adj., přísl. i subst. Z angl. *non-stop* 'nepřetržitý; nepřetržitě' z →nona →stop.

**nonšalantní** 'nedbale povznesený', nonšalance. Z fr. *nonchalant* tv., což je přech. příč. od fr.st. *nonchaloir* z →non- a *chaloir* 'starat se, mít zájem'



(srov. *chaleur* ‘horko, zápal, nadšení’) z lat. *calēre* ‘být horký, planout’.

**notál** ‘druh kaktusu’. Ze šp. *notal* a to z aztéckého *notalli*.

**nora**. P. *nora*, r. *norá*, chybí v jsl. Viz →nořit (se).

**nordický** ‘severský’. Z něm. *nordisch* tv. od *Nord* ‘sever’.

**norek** ‘hnědá vodní šelma’, norkový. P. *nurka*, r. *nórka*. Od →nora, protože samice vrhá mláďata v noře vyhrabané na břehu potoka, ale možná je i motivace od →nořit (se), srov. lit. *neris* ‘bobr’.

**norma** ‘závazné pravidlo’, noremní, normovat, normativní. Z lat. *norma* ‘měřítko, pravítko, pravidlo’ a to možná z ř. *gnōmōn* ‘ručička (slunečních hodin); znalec’ od *gignōskō* ‘poznávám’. Srov. →gnóma.

**normální**, normál, normalizovat, normalizace, normalizační. Přes něm. *Norma* z pozdnělat. *normālis* ‘pravidelný’ od lat. *norma* (viz →norma).

**nořit (se)**, ponořit (se), ponor, ponorný, ponorka, vynořit (se), vnořit (se), zanorit (se). Všesl. - p. *nurzyć* (*się*), r. *nyrját*, s./ch. *nòriti* (*se*). Psl. *\*noriti* (*se*) i tvary s *\*nur-* a *\*nyr-* (zdloužením z *\*nør-* (A6)) jsou druhotné, původně bylo asi *\*nerti*, odpovídající lit. *nėrti* ‘potápět se, nořit se; unikat’, původně asi ‘mizet (pod hladinu či pod zem)’. Další souvislosti nejisté, ale patří asi k ie. *\*ner-* ‘spodní’, od něhož je ř. *nértos* ‘dolejší, podzemní’ a asi i něm. *Nord*, angl. *north* ‘sever’. Srov. →norek, →nora, →ponurý, →ponrava.

**nos**, nosík, nosánek, nosní, nosatý, nosatec. Všesl. - p., r. *nos*, s./ch. *nôs*, stsl. *nosъ*. Psl. *\*nosъ* je příbuzné s lit. *nósis*, něm. *Nase*, angl. *nose*, lat. *nāsus*,

sti. *nāsā* tv., vše z ie. *\*nas-* tv. Srov. →nozdra, →nosorožec.

**nosit**, nosný, nosnost, nosník, nosič, nositel(ka), nosítka. Všesl. - p. *nositi*, r. *nosit’*, s./ch. *nòsiti*, stsl. *nositi*. Psl. *\*nositi* je opětovací sloveso od *\*nesti* (→nést). Srov. →nůše.

**nosorožec**. Kalk podle něm. *Nashorn* tv. (*Nase* ‘nos’, *Horn* ‘roh’) a to podle lat. *rhīnocerōs* z ř. *rhīnókerōs* z *rhīs* (gen. *rhīnós*) ‘nos’ a *kéras* ‘roh’. Jinak viz →nos, →roh.

**nostalgie** ‘stesk (po něčem minulém)’, nostalgický. Z nlat. *nostalgia*, jež bylo v 17. st. utvořeno z ř. *nóstos* ‘návrat’ a *álgos* ‘bolest, hoře’ (srov. →neuralgie) jako lékařský termín pro ‘chorobný stesk po domově’ podle něm. *Heimweh* tv. (*Heim* ‘domov’, *Weh* ‘bolest’).

**nostrifikace** ‘uznání platnosti oprávnění (vysvědčení ap.) získaného v zahraničí’, nostrifikovat. Z lat. *noster* ‘nás’ a →fikace.

**nota** ‘hudební značka’, notový, notovat (si), zanotovat (si). Z lat. *nota* ‘(hudební) značka, znamení, poznámka’, jež souvisí s *nōscere* ‘poznávat’. Srov. →notný, →notes, →noticka, →nóta, →notář, →notorický i →noblesa a →znát.

**nóta** ‘písemné (diplomatické) sdělení’. Z angl. či fr. *note* tv. z lat. *nota* ‘poznámka, sdělení, značka’ (viz →nota).

**notabene** přísl. hov. ‘a k tomu navíc, mimoto, dokonce’. Z lat. *notā bene* ‘dobře si poznamenej, dobře si pamatuj’ (užíváno jako doušky v dopisech, odtud dnešní význam) od *notāre* ‘poznamenávat, pozorovat’ (viz →nota).

**notář** ‘právník oprávněný sepisovat a ověřovat určité listiny ap.’, notářský, notářství. Přes něm. *Notar* tv. z pozd-

nělat. *notārius* ‘městský písař, kancelář’, původně ‘písař, rychlopisec’, od *notāre* ‘poznámenávat, zapisovat’ (viz →nota).

**notes** ‘zápisník’, notýsek. Obecné převzetí z fr. či angl. *notes*, což je pl. od *note* ‘poznámka’ (viz →nota).

**noticka** ‘drobná zpráva v novinách’. Od něm. *Notiz* a to přes fr. *notice* tv. z lat. *nōtitia* ‘známost, představa’ (asi vlivem *notātiō* ‘poznámka’) od *nōtus*, což je přič. trp. od *nōscere* ‘poznávat’ (srov. →nota).

**notný** ‘vydatný, pořádný’. Původ je zřejmě ve spojení *notně zpívat* ‘zpívat podle not’, tedy ‘pořádně, náležitě’, odtud přeneseno jinam (viz →nota) (Ma<sup>2</sup>).

**notorický** ‘pověstný’, notoricky, notorik. Z něm. *notorisch* tv. a to z pozdnělat. *nōtōrius* ‘všeobecně známý’ od lat. *nōtus* ‘známý, poznáný’ od *nōscere* ‘poznávat’ (srov. →nota). Používáno hlavně v záporném smyslu, v č. často o nenapravitelném alkoholikovi.

**ňouma** ob. expr. U Jg i sloveso *ňoumati se* ‘zdlouhavě činit’. Expr. útvar podobně jako →doubat (se) ap., srov. i →nimrat se.

**nouze**, nouzový, nuzný, nuzota, nuzák. Stč. *núžě* (C1, C4, C5). Všesl. - p. *ņędza*, r.d. *nužá*, slh. *ņūja*, stsl. *nužda*, *ņęžda* (odtud r. *nuždá* a s./ch. *ņūžda*). Psl. *\*nud’a* (B3) je odvozeno od *\*nuditi* (viz →nudit).

**novátor**, novátorský. Z lat. *novātor* ‘obnovitel’ (s posunem k významu ‘kdo zavádí něco nového’) od *novus* ‘nový’ (viz →nový).

**novela**<sup>1</sup> ‘drobný prozaický útvar’, novelista. Z it. *novella* tv., vlastně ‘nové (vyprávění)’, což je zpodstatnělý tvar

ž.r. adj. *novello* ‘nový’ z lat. *novellus*, což je zdrobnělina od *novus* tv. (viz →nový).

**novela**<sup>2</sup> ‘nová právní norma’, novelizovat, novelizace. Podle pozdnělat. *Novellae (cōnstitutiōnes)*, což byl název nové sbírky nařízení císaře Justiniána (6. st.) a jeho nástupců, vydaných až po císařově Codexu. Od lat. *novellus* ‘nový’ (viz →novela<sup>1</sup>).

**novic** ‘čekatel řeholního stavu; nováček’, novicka, noviciát. Z církevně lat. *novicius* tv. (lat. *novicius* ‘nováček’), odvozeného od *novus* ‘nový’. Srov. →novela<sup>1</sup>, →novátor, →nový.

**novum** ‘něco nového’. Z lat. *novum* tv., zpodstatnělého tvaru stř.r. od *novus* ‘nový’ (viz →nový).

**nový**, novost, novota, novina, novinka, noviny, novinář, novinářský, novinářství, nováček, nováčkovský, obnovit, obnovitel. Všesl. - p. *nowy*, r. *новый*, s./ch. *нөв*, stsl. *novъ*. Psl. *\*novъ* odpovídá stlit. *navas* (dnes *naŭjas*), lat. *novus*, ř. *neos*, sti. *ņava-*, vše z ie. *\*neyo-* tv., s dalšími formanty sem patří i gót. *niujis*, něm. *neu*, angl. *new*, wal. *newydd*, bret. *neuez*, arm. *nor*, toch. A *ñu*, chet. *ņeya-*. Srov. →nyní i →devět.

**nozdra**. Všesl. - p. *nozdrze*, r. *nozdrjá*, s./ch. *нөздрва*, *нөздра*, stsl. *nozdrī* (pl.). Psl. *\*nozdra* (z ie. *\*nasrā* s vkladným -d-) je příbuzné s lit. *nasrai* ‘huba, tlama’, podobné tvoření je i v něm. *Nüster* ‘nozdra’ (z germ. *\*nusr-*). Odvozeno od ie. *\*nas-* (viz →nos), k tvoření srov. →mázdra.

**nu** citosl., část. Všesl. Stejně je lit. *nù* tv., souvisí s →no a →na<sup>2</sup>, s nimiž je spojuje vybízejí funkce a zřejmě zájmenný původ.

**nuance** ‘odstín, jemný rozdíl’. Z fr. *nu-*

*ance* tv. z *nuer* ‘odstiňovat’ od *nue* ‘oblak, mrak’ a to přes vlat. \**nūba* z lat. *nūbēs* ‘mrak’.

**nudismus** ‘kult nahoty’, nudista, nudistka, nudistický. Utvořeno ve 20. st. od lat. *nūdus* ‘ nahý’ (viz → nahý).

**nudit (se)**, nuda, nudný, unudit (se), znuděný. P. *nudzić* (*sie*), str. *nuditi* ‘nutit’, s./ch. *nūditi* ‘nabízet’, stsl. *nuditi*, *nōditi* ‘nutit’. V č. poměrně nové (od Jg), podle všeho z r. (r. *núdnýj* ‘nudný, otravný’, r.d. *nudá* ‘donucení, špatné žití’). Psl. \**nuditi* ‘nutit, přinucovat’ (jemuž v zsl. odpovídá \**nutiti*, viz → nutit) je *d*-ové rozšíření ie. \**nau-* ‘mučit, nutit’. Viz i → nouze, dále → nýt<sup>2</sup> a → navit.

**nudle**, nudlička, nudlový. Z něm. *Nudel* tv. (pouze do č., srov. slk. *rezanec*), další původ nejasný. Snad souvisí s *Knödel* (viz → knedlík).

**nugát** ‘hmota z oříšků, mandlí, cukru a tuku’, nugátový. Z fr. *nougat* z prov. *nougat* ‘koláček z oříšků a medu’ a to z vlat. \**nucātum* ‘výrobek z oříšků’ od lat. *nux* (gen. *nucis*) ‘orech’. Srov. → nukleus.

**nukleus** ‘buněčné jádro’, nukleární ‘jaderový’. Z angl. *nucleus* tv. (19. st.) a to podle lat. *nucleus* ‘jádro, ořech’ od *nux* (gen. *nucis*) ‘orech’. Srov. → nugát, → mononukleóza.

**nula**, nulový, nultý, vynulovat, slang. nulák. Z lat. *nūlla*, což je ženský tvar adj. *nūllus* ‘žádný’, to pak je z lat. *ne-* a *ūlus* ‘nějaký, některý’.

**numero** hov. expr. ‘číslo’, numerický. Z it. *numero* a to z lat. *numerus* tv.

**numizmatika** ‘nauka o mincích’, numizmatik, numizmatický. Přes něm. *Numismatik* ze střlat. *numismatica* tv. od *numisma* ‘mince, peníz’, původně lat.

*nomisma* z ř. *nómisma* ‘peníz’, původně ‘zvyk, zařízení’, od *nómos* ‘způsob, mrav, zákon’. Viz → nomie, → nomád.

**nuncius** ‘papežský vyslanec’. Ze střlat. *nuntius* tv., původně ‘posel, zpráva’, k *nūntiāre* ‘oznamovat’.

**nůsek**. Viz → nos.

**nůše**. Stč. *nóšě*, r. *nóša* ‘břemeno’, sln. *nóša* ‘kroj, oděv’. Psl. \**nos-ja* (B3) od \**nositi* (→ nosit, → nést).

**nutit**, nutný, nutnost, donutit, vynutit, přinutit, vnutit. Jen zsl. - hl. *nuticíc*, p. *nucic* i *nećic*, jinde podoby s -*d*- (viz → nudit). Psl. \**nutiti* je příbuzné se stpr. *nautins* (ak.pl.) ‘nouze’ a gót. *nauþs* ‘nouze, tíseň’, něm. *Not* tv., angl. *need* ‘potřeba’, vše z ie. \**naut-* (A4, B2) od \**nau-* ‘mučit, tísnit’. Podle jiného výkladu vzniklo zsl. \**nutiti* z \**nuditi* vlivem germ. slov s -*t*- (sthn. *nōtagōn* ‘nutit’) (Ma<sup>2</sup>, HK), ale vzhledem ke stpr. dokladu je existence již psl. \**nutiti* vedle \**nuditi* pravděpodobnější. Srov. → nýt<sup>2</sup> a → navit.

**nutkat**, nutkání, nutkavý. Jen č., od → nutit se zesilujícím -*k*-.

**nutrie** ‘druh vodního hlodavce’, nutriový. Ze šp. *nutria* tv. z vlat. \**nutria* ‘vydra’ a to z lat. *lutra* tv. (asi zkrácením s ř. *enydrís* tv.). Dále viz → vydra.

**nuzný**. Viz → nouze.

**nůž**, nožík, nůžky, nožíř, nožířský, nožířství. Stč. *nóż*. Všesl. - p. *nóż*, r. *nož*, s./ch. *nôž*, stsl. *nožь* ‘meč’. Psl. \**nožь* je odvozeno od slovesa, které je dochováno v stč. *venznūti* ‘vsadit, zasadit’, r. *vonzīt* ‘vbodnout, zabodnout’, stsl. *vonъznōti* tv., příbuzné je střir. *ness* ‘rána’ a snad i ř. *nýssō* ‘bodám, vrážím’, východiskem je asi ie. \**neǵh-* ‘bo-

dat, vrážet' (A1).

**nuže** část., citosl. Z →nu a →že.

**nýbrž** sp. Stč. i *něbrž(e)*, *niebrž*. Z →ne a *brž(e)*, což je 2. stupeň od →brzo, brzy, vlastně 'spíš'. Ve stč. i po kladné větě, např. *blázen jest, něbrž vzteklý* (vlastně 'ne, spíše vzteklý') (HK, Ma<sup>2</sup>).

**nylon** 'druh umělého vlákna', nylonový. Am. obchodní název ze 30. let 20. st. V jeho první části se hledá angl. *(vi)nyl* (→vinyl) či iniciály města *New York*, ale možné je, že žádný význam nemá. Srov. →silon.

**nymfa** 'víla'. Přes lat. *nympha* z ř. *nýmfe* 'víla, dívka, nevěsta'. Srov. →nymfo-manie, →lymfa.

**nymfomanie** 'chorobná touha žen po mužích', nymfomanka. Viz →nymfa a →mánie.

**nyní** přísl., nyníější, nyníěšek. P. *ninie*, r.

*nýne*, stsl. *nýně*, *nýnja*. Psl. *\*nyn-* je pokračováním ie. *\*nū-* tv., často rozšířeného o další -n-, srov. lit. *nūnai*, lot. *nu*, něm. *nun*, angl. *now*, lat. *nunc*, alb. *ni*, ř. *ný(n)*, *nýn*, sti. *nŷ*, *nūnám* tv. Souvisí zřejmě s *\*neuo-* 'nový' (→nový) (A6), vlastně 'nově, právě teď'.

**nýt<sup>1</sup>** 'součástka ke spojování kovových částí napevno', nýtek, nýťový, nýťovat. Z něm. *Niet(e)* tv., asi od sthn. *bi(h)niotan* 'bít, připevňovat'.

**nýt<sup>2</sup>** 'roztoužené tesknit', nývý, unylý. R. *nyt* 'tupě bolet; naříkat', stsl. *unyti* 'být malátný'. Psl. *\*nyti* vychází z ie. *\*nau-* 'mučit, tísnit', viz →unavit, což je kauzativum k *nýt* (srov. stejný vztah u →bavit - →být). Srov. i →nudit, →nutit.

## O

**o** předl. Všesl. Psl. *\*o* souvisí s →ob, otázkou je jen, zda je pokračováním jen ie. *\*op(i)*, či vzniklo kontaminací dvou zdrojů (D3), jako se předpokládá u →ob. Pak je možné, že vzniklo z *\*ob* v pozici před souhláskou (Ma<sup>2</sup>, HK).

**ó** citosl. Všesl., stejný elementární prvek vyjadřující údiv ap. je i v něm., angl. *oh*, lat. *o*, *oh*, ř. *ō*, *ȝ*. Rozšířením vzniklo *oh*, *och* ap.

**oáza** 'místo v poušti s vodou a vegetací'. Přes něm. *Oase* z lat. *oasis*, ř. *óasis* a to nespíš původu egypt., srov. koptské *ouahe* 'obývané místo'.

**ob** předl., častěji předp. Všesl. (kromě slk., mak., b.) - p., r. *ob*, s./ch. jen předp. *ob-*, stsl. *obb*, *obz*. Psl. *\*obb* vzniklo asi

splynutím dvou ie. předložek - ie. *\*obhi*, z něhož je sti. *abhí* 'k, přes', lat. *ob-* (viz →ob-), sthn. *bī* (něm. *bei*), angl. *by* 'u, při' (z oslabené varianty *\*bhi*), s nazalizací sem patří sthn. *umbi* 'o' (něm. *um* tv.), stir. *imb-* 'okolo', lat. *amb(i)* 'ob-' (srov. →amputovat, →ambulance), ř. *amfí* 'kolem, při, u' (srov. →amfiteátr), a ie. *\*opi*, *\*epi*, z něhož je lit. *ap-* 'o-, ob-', *apiē* 'o', ř. *\*epí* 'na, při, k aj.' (viz →epi-), sti. *api* 'ještě' (HK). Srov. →oba, →obec, →oblak.

**ob-** předp. Z lat. *ob-* 'ob-, proti-, za-ap.'. Někdy s přechodovým -s- (viz →obscenní, →oscilovat), někdy splývá s následující souhláskou (viz →ofenziva, →okupovat, →oponovat). K pů-

vodu viz →ob.

**oba** čisl., obojí. Všesl. - p. *obaj*, *oba*, r. *óba*, s./ch. *òba*, stsl. *oba*. Psl. *\*oba* odpovídá lit. *abù* tv. (z ie. *\*abho-*), dále je příbuzné gót. *bai*, něm. *beide*, angl. *both* (s ukazovacím zájmenem, vlastně 'oba ti'), lat. *ambō*, ř. *ámfō*, sti. *ubhau*, východiskem je asi ie. *\*ambho-*. Zjevně souvisí s východiskem předl. →ob - 'ob, okolo' = 'z obou stran'. Srov. →amfora.

**obalit**, obal, obálka, obaleč. Ze stč. *ob-valiti*, viz →ob a →valit a dále →balit.

**obapolný** 'oboustranný, vzájemný'. Viz →oba a →půl.

**obávat se**, obávaný, obava. Viz →bát se.

**občan**, občanka, občanský, občanství. Od →obec.

**obdělník**, obdělníkový. Novější (Jg), od staršího *obdělný* a to z →ob a odvozeniny od č.st. *děl(e)* (viz →délka).

**obec**, obecní, obecný, obecnstvo, obcovat, občina. Jinde jen adj. - p. *obcy* 'cizí' (tj. vlastně 'obecní, nepatřící k mé rodině'), r. *òbščij* (z csl.) 'společný', ch. *òpčj*, stsl. *obščb* tv. Psl. *\*obot'b* je odvozeno od ie. předl. *\*obhi* (→ob). Původní význam byl 'to, co je okolo', pak 'co je společné' (Ma<sup>2</sup>). Srov. →občan, →vůbec.

**oběd**, obědvat, poobědvat, naobědvat se. Všesl. - p. *obiad*, r. *obéd*, ch. *òb-jed*, s. *òbed*, stsl. *obědō*. Psl. *\*obědō* je složeno z *\*ob-* (→ob) a odvozeniny od *\*ēsti* (→jíst). Původní význam snad byl 'společné jídlo'? (HK). Srov. →obec.

**obelisk** 'vysoký čtyřboký kamenný sloup'. Přes něm. *Obelisk* a lat. *obeliscus* z ř. *obeliskos*, což je zdrobnělina od *obelós* tv., původně 'rožeň'. Řekové tak nazvali štíhlé egyptské kamenné

monumenty, které se do výšky zužovaly.

**oběsit**, oběšenec. P. *obwiesić się*, sln. *obésiti (se)*, stsl. *obesiti (se)*. Z →ob a →věsit.

**oběť**, obětní, obětavý, obětavost, obětavec, obětovat. V našem významu jen č. a slk., vlastně 'věc slíbená (bohům ap.)'. R. *obět* 'slib', sln. *obět*, stsl. *oběť* tv. Psl. *\*oběť* od *\*obětiti* 'slíbit' je tvořeno z *\*ob-* (→ob) a *\*větiti* 'hovořit'. Viz →odvětit, srov. →věta, →zavět.

**obezita** '(chorobná) otylost', obézní. Z lat. *obēsītās* tv. od *obēsus* 'vypasený, otylý', vlastně 'obežraný' (srov. →obžerství), z →ob- a *ēsus*, což je příč. trp. od *edere* 'jíst' (viz →jíst).

**obezřetný**, obezřetnost. Viz →ob a →zřít.

**obchod**, obchodní, obchodník, obchodnický, obchodovat. Jen č. (již stč.) a slk. (srov. p. *obchód* 'obchůzka, procesí, oslava'). Původně označovalo výdělečnou činnost, při níž se obcházely domácnosti či vsi, tedy cosi jako podomní obchodování (Ma<sup>2</sup>). Srov. i stč. *žebřáním se obchodieše* 'živil se žebřáním'.

**obilí**, obilní, obilný, obilka, obilnina, obilnářský, obilnářství. V našem významu jen č. a slk., jinak r. *obilije* 'hojnost', s./ch. *òbilje*, stsl. *obilije* tv. Psl. *\*obilje* je nejspíš odvozeno od psl. *\*ob(v)ilō* 'vydatný, silný' z *\*ob-* (→ob) a odvozeniny od ie. *\*uei-* 'být silný' (srov. →voj<sup>1</sup> i lat. *vīs* 'síla'). Slov. jména pro 'obilí' jsou často přenesená, vyjadřují, že jde o základní, nezbytný zdroj obživy - srov. p. *zbože*, r. *chleb*, s./ch. *žito* (viz →zboží, →chléb, →žito).

**obinadlo**. Viz →ob a →vinout.

**objekt** 'předmět', objektový, objektivní

‘shodný se skutečností; nestranný’, objektivita, objektiv ‘soustava čoček optického přístroje’. Ze střlat. *obiectum* tv., vlastně ‘co je předhozeno (smyslu)’, od lat. *obicere* ‘předhodit, nastavit’ z  $\rightarrow$ ob- a *iacere* ‘hodit’. Srov.  $\rightarrow$ subjekt a také  $\rightarrow$ předmět.

**objem**, objemný, objemový. Viz  $\rightarrow$ ob a  $\rightarrow$ jmout.

**obklíčit**, obklíčení. Stč. *obkl'účiti* ‘obstoupit, ohradit, ovinout, obestřít ap.’, dále viz  $\rightarrow$ klíč, srov.  $\rightarrow$ sklíčit.

**oblak**, obláček, oblačný, oblačnost. Všesl. - p. *obtok*, r.d. *óboloko* (r. *óblako* je ovlivněno csl.), s./ch. *òblāk*, stsl. *ob-lakъ*. Psl. *\*ob(v)olkъ* (B8) je odvozeno od *\*obvelkti* ‘obléci, povléci’ (viz  $\rightarrow$ ob a  $\rightarrow$ vléci), tedy ‘to, čím se povléká obloha’. Shoda s něm. *Wolke* ‘mrak’ bude asi náhodná (viz  $\rightarrow$ vláha). Srov. i  $\rightarrow$ obléci (se).

**oblast**, oblastní. R. *óblast'* (z csl.), s./ch. *òblāst*, stsl. *oblastъ*. Psl. *\*ob(v)olstъ* (B8), vlastně ‘území ovládané jedním vládařem’, od *\*ob(v)olsti* ‘ovládat’ z *\*ob-* ( $\rightarrow$ ob) a *\*volsti* (viz  $\rightarrow$ vlast).

**oblázek** ‘malý oblý kámen’. Dříve i *oblásek*, stč. *oblátek* ‘kámen, křemen’. Nejspíš od  $\rightarrow$ oblý.

**obléci (se)**, obléknout (se), oblečení, oblek, obleček. Sln. *oblěči (se)*, s./ch. *obúci (se)*, stsl. *oblěšti (se)*. Psl. *\*ob(v)olkti (se)*, *\*ob(v)elkti (se)* je utvořeno z *\*ob-* ( $\rightarrow$ ob) a *\*vltkti* ( $\rightarrow$ vléci) (B3). O starobylosti útvaru svědčí lit. *apvilkti*, av. *a'pivarðča'nti* tv. Srov. ještě něm. *anziehen* tv. z *an* ‘na’ a *ziehen* ‘vléci’. Srov. i  $\rightarrow$ oblak.

**obleva**. Viz  $\rightarrow$ ob a  $\rightarrow$ levit.

**obličej**, obličejový. P. *oblicze*, sln. *obličje* tv., stsl. *obličije* ‘podoba’ (srov. i r. *óblík* ‘vzhled, zevnějšek’). Psl.

*\*ob(v)ličje* je utvořeno z *\*ob(v)* ( $\rightarrow$ ob) a odvozeniny od *\*lice* ( $\rightarrow$ líce).

**obligace** ‘dluhopis’, obligátní ‘obvyklý, závazný’, obligatorní ‘povinný’. Z lat. *obligatiō* ‘závazek, dlužní úpis’ od *obligāre* ‘závázat, obvázat’ z  $\rightarrow$ ob- a *ligāre* ‘vázat’. Srov.  $\rightarrow$ liga,  $\rightarrow$ ligatura.

**obloha**. Stč. *obloha*, *obloh* ‘klenba, obloha, sféra, náklad’. Vlastně ‘to, čím jsme obloženi’, viz  $\rightarrow$ ob a  $\rightarrow$ ležet.

**oblouk**, oblouček, obloukový, obloukovitý. Všesl. - p. *oblqk*, r.d. *óbluk*, s./ch. *òbluk*. Psl. *\*oblqkъ* (B7) je odvozeno od *\*oblekti* ‘ohnout’ (srov. lit. *apleñkti* tv.) z *\*ob-* ( $\rightarrow$ ob) a *\*lekti* z ie. *\*lenk-* ‘ohýbat’. Srov.  $\rightarrow$ luk,  $\rightarrow$ líčit<sup>2</sup>.

**obluda**, obludný. Jen č., vlastně ‘přízrak, šálivý zjev’. Stč. *oblud*, *obluda* ‘klam, mámení, přízrak, nestvůra’ od *oblúdit* ‘obloudit, oklamat’, viz  $\rightarrow$ ob a  $\rightarrow$ loudit.

**oblý**, oblina. Všesl. - p. *obly*, r.d. *óblýj*, s./ch. *òbao*, csl. *obolъ*. Psl. *\*ob(v)olъ* je utvořeno z *\*ob-* ( $\rightarrow$ ob) a odvozeniny od ie. *\*uel-* ‘válet, vinout, kroutit’, původně tedy asi ‘oválený’ = ‘okrouhlý’ (Ma<sup>2</sup>). Podobný vývoj významu je i u lit. *apvalūs* ‘oblý, okrouhlý’ a stisl. *valr* tv. od téhož kořene. Srov.  $\rightarrow$ valit,  $\rightarrow$ vlna<sup>2</sup>.

**obočí**. Jen č., viz  $\rightarrow$ ob a  $\rightarrow$ oko.

**obojek**. Slk. *obojok*, p.d. *obójek*. Psl. (náf.) *\*ob(v)ojekъ* je tvořeno z *\*ob-* ( $\rightarrow$ ob) a odvozeniny od *\*viti* ( $\rightarrow$ vít) ‘vinout’, vlastně ‘co je ovinuto okolo krku’. Srov.  $\rightarrow$ závoj.

**obojetný**, obojetník. P. *obojetny*. Vlastně ‘kdo (co) může být pojímán(o) oběma způsoby’, viz  $\rightarrow$ oba a  $\rightarrow$ jmout.

**obojí**, obojaký. Od  $\rightarrow$ oba.

**obol(us)** ‘(starořecký) drobný peníz’. Přes lat. *obolus* z ř. *obolós*, asi z pů-

vodního *obelós* ‘rožen’ (viz →obelisk). Zřejmě připomínka doby, kdy se místo mincemi platilo kovovými pruty.

**obor**, oborový. Od *obírat se* (něčím), viz →o a →brát, srov. →odbor ap.

**obora**. Stč. *obora* ‘ohrada, obora, celek’. Všesl. - p. *obora* ‘stáj, chlív’, r. *obóra* ‘ohrada, plot’, sln. *obóra* ‘obora’ (z č.), s./ch. *òbor* ‘vepřinec’, b. *obór* ‘chlív’. Psl. *\*ob(v)ora*/*\*ob(v)orə* je odvozeno od *\*ob(v)erti* ‘ohradit’, viz →ob a →vřít, srov. →závora.

**obořit se**. Stč. *obořiti* ‘rozbořit, povalit, vrhnout se’, *obořiti se* ‘skáct se, vrhnout se, obořit se’. R.st. *oborīt* ‘rozbořit’, s./ch. *obòriti*, stsl. *oboriti* tv. Psl. *\*oboriti* je utvořeno z *\*ob-* (→ob) a *\*oriti* ‘bořit’ (srov. stsl. *oriti* ‘bořit, strhnout’). Příbuzné je lit. *irti* ‘rozpadat se’, další souvislosti nejisté. Výchoiskem je ie. *\*er-* ‘jít od sebe, rozrušit’. Mylnou dekompozicí přitvořeno →bořit.

**obout**, obutí, obuv, obuvník, obuvnický, obuvnictví. Všesl. - p. *obuč*, r. *obút*, s./ch. *òbuti*, stsl. *obuti*. Psl. *\*obuti*, *\*jòzuti* ‘obout, zout’ odpovídá lit. *apaùti*, *išaùti* tv. (vedle toho je i prosté *aùti* ‘obout’), lat. *induere* ‘obléci’, *exuere* ‘svléknout’. Po oddělení předpon (srov. →ob, →z, →in<sup>-1</sup>, →ex-) dostaneme ie. *\*eu-* ‘obléci, obout’ (B2). Srov. i →zout, →onuce.

**obr**, obří, obrovský, obrovitý. Slk. *obor*, hl. *hobr*, p. *olbrzym* (stp. *obrzym*), sln. *óber*. Původ ne zcela jasný. Obvykle se spojuje se jménem kočovného kmene *Avarů*, který v 6.-8. st. obsadil střední Podunají (srov. sln. *Ober*, csl. *ob(ə)rinə* ‘Avar’). Pro to by hovořil i fakt, že se slova užívá u záp. Slovanů, kteří s Avary byli nejdéle ve styku, naopak

nejčastější námitkou je, že nic nenasvědčuje tomu, že by Avaři byli mohutnějšího vzrůstu (zmínka o tom je až ve staroruském letopise z 12. st.). Nejasný je vztah ke gót. *abrs* ‘silný, mocný’, málo přesvědčivé je spojení s ř. *óbrimos* ‘silný, násilný’ (Ma<sup>2</sup>).

**obratel**, obratlovec. Novější, asi od Jungmanna. Dále viz →obrátit.

**obrátit**, obracet, obrátka, obratný, obratnost, obratník. Všesl. Viz →ob a →vrátit, srov. →obratel, →obrtlík.

**obraz**, obrázek, obrazový, obrázkový, obrazný, obraznost, obrazovka, obrazárna. Všesl. - p. *obraz* tv., r. *óbráz* ‘podoba, obraz, ikona’, s./ch. *òbráz* ‘obličej, tvář’, stsl. *obrazə* ‘obraz, podoba, postava’. Psl. *\*obrazə* je odvozeno od *\*obraziti*, původní význam byl ‘vyřezaná podoba’. Viz →ob a →ráz, →řezat.

**obrna**. Od řidšího *obrněti* ‘strnout, ztuhnout’ (SSJČ) z →o a →brnět.

**obrnit**, obrněný, obrněnec. Viz →o a →brnění.

**obrok** ‘krmivo pro koně’, obročí ‘důchod z (církvního) úřadu’. Stč. *obrok* ‘dávka požitků určená úmluvou, plat, naturální dávka odevzdávaná vrchnosti, píce’ ukazuje vývoj významu - původně to byl ‘smluvený důchod (plat) (často v naturáliích)’, nakonec úžením ‘denní dávka krmení pro koně’. Odvozeno od nedoloženého *\*obřeci* ‘smluvit, určit’ (r. *obřec* ‘odsoudit’), viz →ob a →řící, srov. →úrok.

**obrtlík** ‘otočná uzavírací součástka’. Z →ob a odvozeniny od →vrtět (srov. →obrátit).

**obruč**, obroučka. Všesl. - p. *obręcz*, r. *óbrucz*, s./ch. *òbruč*. Psl. *\*obręčb* je utvořeno z *\*ob-* (→ob) a odvozeniny

od *\*rǫka* (→ruka), tedy ‘to, co je okolo ruky’ (srov. ukr. *óbručka* ‘náramek’, lit. *áprankis* ‘manžeta’), pak přeneseno na dnešní význam.

**obřad**, obřadní, obřadný, obřadnost. Všesl. - p. *obrzęd*, r. *obryád*, s./ch. *òbrëd*. Psl. *\*obrëdъ* je odvozeno od *\*ob-rëditi* ‘dát do řady, seřadit’, původně tedy asi ‘úkony prováděné v určitém pořadí’. Viz →ob a →řád.

**obscénní** ‘oplzlý, neslušný’, obscénnost. Z lat. *obscēnus*, *obscaenus* tv. z →ob- a lat. *caenum* ‘kal, bahno’.

**observatoř** ‘stanice pro pozorování přírodních jevů’. Ze střlat. *observatorium* tv. od lat. *observāre* ‘pozorovat’ z →ob- a *servāre* ‘hlídat, pozorovat, chránit’. Srov. →konzervatoř, →rezerva.

**obskurní** ‘podezřele nejasný, pochybný, mající špatnou pověst’. Přes něm. *obskur* tv. z lat. *obscurus* ‘temný, nejasný, záhadný’ z →ob- a odvozeniny od ie. *\*skeu-* ‘pokrýt, skryt’.

**obstarožní** ‘dost starý, mající léta’. Dříve *obstarožný*, nejspíš z *obstarožitný* (Jg), viz →ob a →starožitný.

**obstrukce** ‘záměrné maření jednání’, obstrukční. Z lat. *obstructiō* ‘zamezení, zastavení, zmaření (soudního) rozhodnutí’ od *obstruere* (příč. trp. *obstructus*) ‘stavět do cesty, zatarasit’ z →ob- a *struere* ‘strojit, stavět’. Srov. →konstrukce, →destrukce, →instrukce.

**obušek**. Dříve ‘kyj, klacek’, nezdobnělé *obuch* znamenalo ‘malá sekerka s dlouhým topůrkem’. Slk. *obuch* tv., p. *obuch* ‘obušek, násada’, r. *óbuch* ‘tupá část sekery’. Původní význam psl. *\*obuchъ* se vysvětluje různě - jako ‘část sekery kolem ucha (tj. otvoru pro topůrko)’ (viz →ob a →ucho) (HK),

jako ‘dvouuchá (=dvojbrtitá) sekerka’ (viz →oba) (Ma<sup>2</sup>) i ve spojitosti s →bouchat jako ‘nástroj, kterým se buší’.

**obuv**. Od stč. *obúvati*, viz →about.

**obvod**, obvodový, obvodní. Z →ob a odvozeniny od →vést.

**obvyklý**. Viz →ob a →vykat. Stč. i *obyklý*, viz i →obyčej.

**obyčej** ‘zvyk, ustálený způsob’, obyčejný. Všesl. - p. *obyuczaj*, r. *obyčaj*, s./ch. *òbičāj*, stsl. *obyčai*. Psl. *\*ob(v)yčajъ* je odvozeno od *\*ob(v)yknŏti* ‘navyknout si’, dále viz →vykat.

**obzor**. Z →ob a odvozeniny od →zřít. Srov. →názor, →vzor.

**obžerství**. Od stč. *obžierati se* ‘přežírat se’, viz →ob a →žrát. Srov. →ožrat se.

**oc(i)tnout se**, ocítat se. Původně asi ‘probudit se, procitnout’ (srov. r. *očnūt’sja* tv.), dále viz →cítit.

**ocas**, ocásek, ocasní. P.d. *ocas*, *oczas*, s./ch.d. *ócas*, csl. *očesъ*. Nejasné. Pro č. se uvažuje o spojení s nář. *časati* ‘trhat, škubat, tahat’ (Jg, Ma<sup>2</sup>) (slovotvorně srov. →ohon či csl. *ošibъ* tv. od *šibatī*), ale pro jiné slov. jazyky je to těžko přijatelné. Naproti tomu spojení s →česat vyhovuje zase jen pro csl. Snad tedy kontaminace dvou různých slovesných základů, či lid. etym. (D2, D3)? Zcela marný není ani pokus vložit slovo z psl. *\*ot-jasъ* (B3), jehož základ je stejný jako v *\*po-jasъ* (viz →pás), tedy ‘to, co visí od pasu’ (HK).

**oceán**, oceánský, zaoceánský. Přes něm. *Ozean* z lat. *Ōceanus* z ř. *Ōkeanós*, původně ‘mytická řeka obtékající Zemí’, od dějepisce Hérodota (5. st. př. Kr.) dnešní význam.

**ocel**, ocílka, ocelový, ocelek, ocelárna,



ocelář, ocelářský. Hl. *wocel*, ukr. *ocil* ‘křesadlo’, s./ch. *òcilo* tv., *àcāl*, csl. *ocělb*. Slov. *\*ocelb*, *\*ocělb* aj. je převzato z nějakého starého severoit. nářečí (srov. stit. *acciale*, benátské *asal*, rétorom. *atšel* tv.), východiskem je vlat. *\*aciāle*, *\*aciārium* od lat. *aciēs* ‘ostří, hrot’ od *ācer* ‘ostrý’ (Ma<sup>2</sup>). Srov. →akutní, →ocet.

**ocelot** ‘menší šelma podobná jaguáru’. Z fr. *ocelot* a to z mexického *ocelotl* ‘jaguár’.

**ocet**, octový, octan, octárna, octovatět. P. *ocet*, ch. *òcat*, stsl. *ocetъ*. Slov. *\*ocetъ* je převzetí z nějaké románské předlohy, která se vyvinula z lat. *acētum* tv., jež souvisí s *acidus* ‘kyselý’ a zřejmě i *ācer* ‘ostrý, břitký’. Srov. →aceton, →acido-filní.

**ocún** ‘podzimní bylina s fialovými květy’. Slk. *ocún*, sln. *očún*. Zřejmě z psl. *\*ot-junъ* (B3), vlastně ‘znovu mladý’ (srov. lit. *atjaunėti* ‘stát se znovu mladým’), viz →od a →junák (Ma<sup>2</sup>). Asi podle toho, že je vlastně podzimní obdobou krokusu, který se objevuje na jaře.

**očistec**. Utvořeno podle pozdnělat. *pūrgātōrium* tv. od lat. *pūrgāre* ‘(o)čistit’.

**očkovat**, očkování, očkovací, naočkovat, přeočkovat. Od staršího *očko* ‘poupě, zárodek’ (srov. u Jg *očko ve vejci*, *očko na stromě*), sloveso pak znamenalo ‘štěpovat (stromy)’ a posléze i ‘vpravovat ochranné látky’ (v souvislosti s neštovicemi již u Jg). Jinak viz →oko.

**od** předl. Stč. *ot*, *od*. Všesl. - p. *od*, r. *ot*, s./ch. *od*, stsl. *otъ*. Psl. *\*otъ* (podobu s -d jsou novější, podle *nad*, *pod*, *před*) souvisí s lit. *at-*, *ati-*, *ata-* ‘k, pryč, znovu, zpět’, lot. *at-* ‘od’ a asi i

gót. *aþ-Pan* ‘ale, přece’, stir. *aith-*, *ad-* ‘znovu, roz-, od-’, lat. *at* ‘ale, však, na-proti tomu’, sti. *āti* ‘nadto, přes’, vše z ie. *\*ato*, *\*ati*, které asi označovalo směr ‘(přes něco) pryč’, ale i ‘k’ (z pohledu druhého mluvčího), z toho pak ‘znovu’ a další významy. Možná tu splynulo i více různých předložek (srov. →ob). Srov. →otava, →otrok.

**óda** ‘oslavná báseň’. Přes něm. *Ode* z lat. *ōdē* z ř. *ō<sub>i</sub>dē*, *aoi<sub>dē</sub>* ‘zpěv, píseň, pověst’ od *aei<sub>dō</sub>*, *ái<sub>dō</sub>* ‘zpívám’. Srov. →kome-die, →tragédie, →melodie.

**odbor**, odborný, odborník, odbornický, odborář, odborářský. Novější, u Jg jen jako logický termín s významem ‘lemma, pomocná věta’. Snad kontaminací z →obor a *oddíl*.

**oddenek** ‘podzemní část stonku’. Jako botanický termín od Presla, ale v jazyce už dříve. Viz →od a →dno.

**odemknout**, odemykat. Viz →od a →mykat.

**odér** kniž. ‘vůně’. Z fr. *odeur* z lat. *odor*, jež souvisí s *olēre* ‘páchnout’ (-l- druhotné). Srov. →deodorant, →olej, →ozon.

**oděv**, oděvní. Od stč. *odievati*, viz →odít (se).

**odezva**. Viz →od a →zvát.

**odchlípnout (se)**, odchlíplý. Asi od onom.-expr. kořene *chlíp-*, srov. →schlíplý.

**odít (se)**, odívat, odění, odívání, oděv, oděvní. Stč. *odieti* (*sě*), vlastně ‘obložit se (tkaninami ap.)’, viz →o a →dít se.

**odkráglovat** vulg. ‘odpravit, zlikvidovat’. Z něm. *abkrageln* ‘odpravit, zardousit’ z *ab-* ‘od-’ a *krageln* od *Kragen* ‘límeč’, hov. ‘krk, hrdlo’.

**odkud** přísl. Viz →od a →kudy, srov.

→odsud, →odtud.

**odolat.** Viz →o a →dolat.

**odpočinout si**, odpočívát, odpočinutí, odpočinek, odpočatý. P. *odpoczqć*, r. *počít'*, s./ch. *pòčinuti*, stsl. *počiti* tv. Psl. *\*počiti* (v zsl. ještě s →od) se skládá z *\*po-* (→po) a *\*čiti* 'odpočívát' z ie. *\*k<sup>u</sup>ei-* tv. (B1, B2). Příbuzné je především lat. *quies* 'klid, pokoj, odpočinek' (srov. →rekviem), dále i gót. *hveila* 'čas, chvíle', něm. *Weile* 'chvíle', angl. *while* tv. (A4). Srov. →spočinout, →pokoj, →čilý, →chvíle.

**odpor**, odporný, odporovat. Viz →od a →přít se.

**odpustit**, odpustění, odpustky. Viz →od a →pustit, vlastně 'pustit od sebe (něčí provinění)'.

**odročit.** Viz →od a →rokovat.

**odrůda.** Utvořeno Preslem z →od a →rod, rodit. Srov. →zrůda.

**odsud** přisl. Tvořeno stejně jako →odkud, →odtud, ale od zájmeně *\*s<sup>o</sup>*, které poukazuje na věci nejbližší mluvčímu, srov. →zde, →dnes.

**odtud** přisl. Viz →od a →tudy, srov. →odkud, →odsud.

**odtušit** kniž. 'odpovědět'. Původně asi 'dát odpovědi naději, útěchu' (HK), jak napovídá stč. *odtušiti* 'dát naději, utěšit, odpovědět'. Dále viz →tušit.

**odulý.** Viz →o a →dout.

**odvaha**, odvážný, odvážit se, odvážlivce. Jako subst. asi novější (snad z p. *odwaga* tv.), ale již stč. bylo *otvážiti* (čeho) 'nedbat, dát v sázku, riskovat', vlastně 'zvážit, odvážit nebezpečí'. Stejně je něm. *wagen* 'odvážit se, riskovat', související s *Waage* 'váha', viz →váha.

**odveta**, odvetný. Dříve *odvet* (Jg), nejspíš z p. Ve starší č. bylo *veta za vetu*

'odplata, odvěta', stč. *být s kým vet* 'vyrovnat se s někým'. Přejato z něm. (srov. *wett sein* 'být si kvit'), dále viz →veta.

**odvětit.** R. *otvétit'* tv. (srov. *privět* 'pozdrav', *sovět* 'rada, sněm'), sln. *otvētnik* 'obhájce'. Psl. *\*otvētiti* je utvořeno z →otъ (→od) a *\*vētiti* 'hovořit' (stsl. *věštati* tv. z *\*vēt'ati* (B3)). Příbuzné je stpr. *waitiāt* tv., lit.d. *vaitėnti* 'soudit, dokládat', další ie. souvislosti nejisté. Srov. →věta, →přívětivý, →vece, →oběť, →závěť.

**odyssea** 'bludné putování'. Podle Homérova hrdinského eposu *Odyseia*, líčí cího deset let trvající návrat ithackého krále *Odyssea* z trojské války domů.

**ofenziva** 'rozsáhlá útočná akce', ofenzivní. Přes něm. *Offensive* z fr. *offensive* a to analogicky podle *défensive* (→defenziva) od stfr. *offendre* 'narazit, urazit' z lat. *offendere* tv. z →ob- a *\*fendere* 'bít, tlouci'. Viz →hnát<sup>2</sup>.

**oficiální** 'mající úřední ráz', oficialita. Přes moderní evr. jazyky (něm. *offiziell*, fr. *officiel*, angl. *official*) z pozdnělat. *officiālis* 'úřední, služební' z lat. *officium* 'služba, práce, úsluha, úřad' a to z →ob- a odvozeniny od *facere* 'dělat, konat'. Srov. →deficit, →benefice.

**oficír** zast. ob. 'důstojník'. Z něm. *Offizier* tv. z fr. *officier* 'vysoký úředník, důstojník' a to ze střlat. *officiarius* 'úředník, služebník' od lat. *officium* 'služba, úřad' (viz →oficiální).

**ofina** 'vlasy do čela rovně zastřižené'. Jen č., nejasné. Vzhledem k doloženému mor. nář. *afina* se uvažuje o románském původu (srov. fr. *affiner* 'rafinovat, čistit, tříbit', it. *affinare* tv., jinak viz →rafinovat), tedy snad 'rafino-

vaný, vytříbený účes'? (Ma<sup>2</sup>).

**ofsajd** 'postavení mimo hru', ofsajdový. Z angl. *off-side* (původně přísl.) z *off* ' pryč, mimo' a *side* 'strana'. Srov. →sajdkára.

**ofset** 'způsob tisku', ofsetový. Z angl. *off-set* z *off* ' pryč, mimo' a *set* 'klást, stavět, umisťovat'. Srov. →ofsajd.

**ogar** nář. 'kluk, chlapec'. Málo jasné. Poukazuje se na nř. *agórion* tv. či na tur. *ogul* 'syn', ale cesty a doba převzetí jsou nejasné (Ma<sup>2</sup>).

**oh** citosl. Srov. →ó, →ach, →aha ap.

**ohanbí** zast. 'zevní pohlavní orgány s okolím'. Z →o a *hanba* (viz →hanět), ve starším významu 'pohlavní orgán'.

**oháňka**. Od *ohánět* (*se*), viz →o a →honit. Srov. →ohon.

**oharek**. Viz →o a →hořet, →hárat.

**ohař**. P. *ogar*, sln.st. *ogar*, *oger*, sem snad i metaforické str. *ogarə* 'druh čluhu'. Nepochybně cizí, ale málo jasné. Maď. *agár*, ujjur. *ägär*, kyrgyz. *igār*, oset. *ye-gar* tv. by ukazovalo na převzetí odněkud z východu. Blízko však stojí i s./ch. *zagär*, b. *zagär* tv., které evidentně souvisí s alb. *zagár*, tur. *zagar*, stř. *dzá-garon* tv. a zřejmě i it.d. (korsickým) *yakaru* 'pastýřský pes' a bask. *zakur*, *txakur* 'pes'. To by pak svědčilo pro převzetí z nějakého předie. substrátu.

**ohavný**, ohavnost, ohava, zohavit. Sln. *ogáben* (také *ogáven*, *ogáden*), jinak p. *ogydny*, r. *gádkij*, s./ch. *gādan*. Málo jasné, zřejmě je pouze souvislost s →havět. Tvary s -d- jsou výsledkem kontaminace s kořenem *\*gad-* (srov. →had), který však sotva může být příbuzný.

**ohebníý**, ohebnost, ohbí. Z *\*ogəbənə(jə)* (B6, B9), viz →hnout, →hýbat, srov. i

→hebký a →hbitý.

**ohěň**, ohníček, ohnivý, ohniště, ohnisko, ohnice. Všesl. - p. *ogien*, r. *ogón*, s., ch. *òganj*, stsl. *ognv*. Psl. *\*ognv* je příbuzné s lit. *ugnis*, lat. *ignis*, sti. *agní-* tv., vše z ie. *\*ognis*, gen. asi *\*egnis*, čímž se částečně vysvětlí různé násloví (srov. podobně →noc). Srov. →výheň.

**ohon**. Od *ohánět* (*se*), viz →o a →hnát<sup>2</sup>, →honit. Srov. →oháňka.

**ohromný**. Od *ohromit* a to z →o a →hrom. Asi tedy 'působící tak, že je člověk jakoby zasažen bleskem (hromem)', případně 'působící (chůzí ap.) hluk, hřmot', srov. *hřmotný*.

**ochechule** 'druh mořského savce', hanl. 'protivná žena'. Stč. *ochechule*, *ochochule* 'bájná chocholatá a okřídlená obluda žijící ve vodě; siréna; svůdnice'. Ve stč. překladu bible ekvivalent za lat. *Siren*. Od →chochol (Ma<sup>2</sup>).

**ochočit**. Viz →ochota.

**ochomýtat se**. Viz →nachomýtnout se.

**ochota**, ochotný, ochotník, ochotnický. P. *ochota* 'ochota, chuť, veselost', r. *ochóta* 'chuť' i 'lov' (asi tabuový název (D4)). Psl. *\*ochota* je nejspíš od *\*cho-těti* (→chtít), srov. i →chuť (v č. posun 'chuť' → 'dobrá vůle, úslužnost'). Méně jasná je str. a r.d. varianta *ochvota* a také stč. *ochviti* 'roznécovat, povzbuzovat', které významově odpovídá p. *ochocić*.

**ochrnout**, ochrnutý. Jen č., asi z původního *\*ochromnutí* redukcí při rychlé řeči. Dále viz →chromý.

**-oid** (ve složeninách) 'vypadající jako'. Poprvé zřejmě v am.-angl. *celluloid* (patentováno 1871), přípona vzata od ř. *eĩdos* 'podoba, tvářnost, postava' (srov. →idol, →idea), -o- je vlastně spojovací morfém. Srov. →celuloid,

→asteroid, →steroid.

**oj** ‘tyč na předku vozu řídící směr jízdy’.

Hl. *wojo*, p.d. *oje*, ukr. *voje*, s./ch. *óje*.

Psl. *\*oje* (gen. *\*ojese*) souvisí s ř. *oiĕiōn* ‘kormidelní veslo’, sti. *ĩšg̃* ‘oj’, chet. *hišša-* tv. (o tom, že bylo i balt. *\*aisā*, svědčí fin. výpůjčka *aisa* tv.), východiskem je ie. *\*oi-es-* a jeho varianty (chet. ukazuje na počáteční laryngálu (A3 pozn.)).

**oj(oj)** citosl. Srov. →aj, →oh, joj ap.

**o.k.** slang. ‘v pořádku, dobře’. Z am.-angl. *o.k.*, *O. K.*, *OK* tv. a to údajně z *orl korrek* (slangově za *all correct* ‘vše správné’). Obecně rozšířeno od r. 1840, kdy tyto iniciály ve spojení *O. K. Club* využil při prezidentské kampani v USA M. Van Buren v narážce na svou předvídku *Old Kinderhook* (podle svého rodiště).

**okap**, okapový. Viz →o a →kapat.

**okapi** ‘africký savec příbuzný žirafě’. Z nějakého domorodého jazyka střední Afriky (objeven kolem r. 1900).

**okarína** ‘flétnový hudební nástroj vejčitého tvaru’. Z it. *ocarina* tv. od *oca* ‘husa’ (podle tvaru) a to z pozdnělat. *auca* tv.

**okázalý**, okázalost. Viz →o a →kázat.

**okazionální** ‘příležitostný’. Ze střlat. *occasionalis* od lat. *occāsio* ‘příležitost’ od *occidere* (příč. trp. *occāsus*) ‘padat, zapadat’ z →ob- a *cadere* ‘padat’. Srov. →kaskáda, →incident.

**oklika**. Stč. *okl’uk* ‘oklika, nepřímá cesta’. Viz →o a →klika<sup>1</sup> (tvar kliky symbolizuje křivolakost), srov. →obklíčit.

**okluze** ‘uzavření; (v meteorologii) uzavření sektoru teplého vzduchu při setkání s rychlejším studeným vzduchem’, okluzní. Z lat. *occlūsio* ‘uza-

vření’ od *occlūdere* (příč. trp. *occlūsus*) z →ob- a *claudere* ‘zavřít’. Srov.

→okluziva, →exkluzivní.

**okluziva** ‘závěrová souhláska’. Z nlat. *occlusiva* od lat. *occlūsio* (viz →okluze), podobně jako →frikativa ap.

**okno**, okénko, okenní, okenice. Všesl. - p. *okno*, ukr. *viknó*, r. *oknó*, s./ch. *òkno*, b.d. *oknó* (spis. *prozórec*). Psl. *\*okžno* je odvozeno od *\*oko* (→oko) na základě jednoduché metafory ‘okno’ = ‘oko (domu)’. Srov. stangl. *ēagduru* tv., doslova ‘oko-dveře’ i angl. *window* tv. ze stisl. *wind-auge* ‘oko větru’. Ze slov. přejato do ugrofin. jazyků (fin. *akkuna*, est. *aken*) (Ma<sup>2</sup>).

**oko**, očko, očičko, oční, očníce, očitý, okatý, okáč. Všesl. - p. *oko*, r.zast. *óko* (jinak *glaz*), s./ch. *òko*, stsl. *oko*. Psl. *\*oko* (gen. *očese*) je příbuzné s lit. *akis*, lot. *acs*, gót. *augō*, něm. *Auge*, angl. *eye*, lat. *oculus* (zdrobnělina), alb. *sy*, ř. *q̃ps*, arm. *akn*, sti. *ákši*, toch. A *ak*, vše z ie. *\*okʷ-* ‘oko’ (A3). Srov. →okoun, →obočí, →okno, →vůči, →nikat, →znak<sup>2</sup>.

**okolo** přisl., okolí, okolní. Viz →o a →kolo.

**okoralý**. Viz →o a →kůra.

**okoun**. Všesl. - p. *okoń*, r. *ókun’*, s./ch. *òkūn*. Odvozeno od →oko, ale motivace není zcela jistá. Snad podle toho, že je-li vytažen z větší hloubky, náhlou změnou tlaku vyboulí oči, tělo se nadme a plynový měchýř praskne (Ma<sup>2</sup>).

**okounět**. Stč. *okúněti* ‘zevlovat, lenošit, zdráhat se, být slabý’, u Jg *okouněti se* i ve významu ‘stydět se’. Stp. *okuníc sie*, ‘lelkovat’, ukr. *kunjáty* ‘být ospalý, otálet’, r.d. *kunját* ‘dřímat’, s./ch. *kúnjati* tv. Blízká paralela (zvláště vzhledem k českým významům) je v

lot. *(ap)kaunēties* ‘(za)stydět se’, ale jinak málo jasné. Spojení s lat. *cunctārī* ‘váhat, otálet’ (Ma<sup>2</sup>) je málo přesvědčivé. Posun významu v č. a stp. způsoben lid. etymologickým spojením (D2) s →oko, →okoun.

**okov** ‘nádoba k vytahování vody ze studny’, okovy ‘pouta’. Viz →o a →kovat.

**okr** ‘žlutohnědá barva’, okrový. Z něm. *Ocker* tv. a to přes lat. *ōchra* z ř. *ḡchra* ‘žlutá hlínka’ od *ōchrōs* ‘bledý, žlutavý’.

**okres**, okresní. Přejato za obrození z p. *okres* ‘hranice, mez, oblast’, *kres* ‘konec, hraniční čára’ a to asi z něm. *Kreis* ‘kružnice, obvod, kraj’. Viz i →okrsek, srov. →kreslit.

**okrsek**, okrskový, hov. okrskář. Stč. *okrslek*, *okršlek* i *okrsł*, *okršł*, *okršel* ‘okrsek, oblast, kruh, obvod’, sln.st. *okrešelj* ne zcela jasného, ale evidentně podobného významu, oddělit asi nelze ani r. *okréstnost* ‘okolí’, stsl. *okręsto* ‘kolem’, polab. *vuokárst* ‘kruh’. Nepříliš jasné. Č. výrazy lze těžko etymologicky oddělit od →okres (HK), na druhé straně jsou pokusy spojit r. *okrést* ‘okolo’ s *krest* ‘kříž’ (významově nepřesvědčivé) a upozorňuje se i na lit. *apskritis* ‘okres, obvod’ od *apskrėti* ‘opisovat kruh’ od *skrėti* ‘kroužit, ležet’ (Ma<sup>2</sup>) (srov. →křídlo).

**okřát**, okřivat, pookřát. Hl. *wokřewić* tv., ukr. *krijáty* ‘uzdravit se, zesílit’, sln. *(o)krévati* ‘okřát, uzdravit se’, csl. *krévati* ‘odpočívat’. Nepříliš jasné. Možná stejného původu jako →křísit, tedy od ie. *\*ker-* ‘hořet’.

**okřín** zast. ‘mélká dřevěná mísa’. Hl. *křina* ‘koryto’, p. *krzynów*, r.d. *krinka* ‘hrnec’, sln. *krinja* ‘nádoba na mouku’,

csl. *krinž*, *krina*, *okrinž* ‘měrka (na obilí)’. Nejspíš od ie. *\*(s)ker-* ‘řezat’, příbuzné je i lat. *scrīnium* ‘krabice, skříň’ (viz →skříň).

**oktan** ‘nasycený uhlovodík řady mastné’, oktanový. Uměle od lat. *octō* ‘osm’ (obsahuje osm uhlíků). Srov. →oktáva, →okteto.

**oktáva** ‘osmá třída gymnázia; osmý tón v stupnici’. Z lat. *octāva* ‘osmá’ od *octō* ‘osm’ (viz →osm). Srov. →oktan, →okteto.

**okteto** ‘soubor osmi hudebníků; skladba pro osm hudebníků’. Z polatinštělé podoby it. *ottetto* tv. od *otto* ‘osm’ z lat. *octō* tv. Srov. →oktan, →oktáva.

**oktrojovat** kniž. ‘bez souhlasu (parlamentu ap.) vnucovat’. Z něm. *oktrojieren* tv. z fr. *octroyer* ‘udělovat, poskytovat’ a to ze střlat. *auctorizare* ‘potvrdit, dát souhlas’ (dále viz →autor).

**okuje** ‘šupiny odlétající při zpracovávání žhavého kovu’. Viz →o a →kout<sup>2</sup>, →kovat.

**okulár** ‘oku bližší strana optické soustavy přístroje’. Z něm. *Okular* a to od pozdnělat. *oculāris* ‘oční’ od *oculus* ‘oko’ (viz →oko).

**okultní** ‘tajný, tajemný, týkající se tajemných sil a jevů’, okultismus. Z lat. *occultus* ‘skrytý, tajný’ od *occulere* ‘skrývat, tajit’ z →ob- a *cēlare* tv.

**okupovat** ‘obsadit’, okupace, okupační, okupant, okupantský. Z lat. *occupāre* ‘obsadit, uchvátit, napadnout’ z →ob- a *capere* ‘brát, dobýt, uchopit’. Srov. →kapacita, →emancipace.

**okurka**, okurkový. Slk. *uhorka*, p. *ogórek*, r. *oguréc*, ch.d. *ūgorak*. Slov. podoby ukazují na výchozí *\*ogur-* (B7) i *\*ogur-*. Zdrojem prvního je střř. *āngou-ron* tv., druhé je asi přímo ze střř. *āgou-*

*ros* s původním významem ‘zelený, nezralý’ z ř. *áōros* ‘nezralý, předčasný’ (okurka se jí nezralá).

**olbřím** kniž. ‘obr’, olbřímí. Za obrození z p. *olbrzym*, dříve *obrzy*, dále viz →obr.

**oleandr** ‘cizokrajný okrasný keř’. Přes něm. *Oleander* a it. *oleandro* z pozdnělat. *lorandrum* (vlivem lat. *olea* ‘olivovník’) a to asi zkomolením ř. *rhododéndron* (→rododendron), tentokrát asi vlivem lat. *laurus* ‘vavřín’.

**olej**, olejový, olejný, olejnatý, olejovitý, olejovka, olejnice, olejnička, olejovat, naolejovat. P. *olej*, r.d. *olěj*, s./ch. *úlje*, stsl. *olějb*. Z lat. *oleum*, prostřednictvím buď románským, či něm. (sthn. *olei*). Lat. slovo je z ř. *elaion*, starší podoba *elaiuon*, a to z nějakého neznámého středomořského jazyka.

**oligarchie** ‘vláda skupiny lidí’. Z ř. *oligarchía* tv. z *olígos* ‘několik, malý, nepatrný’ a odvozeniny od *árchō* ‘vládnou, jsem první’. Srov. →monarchie, →anarchie, →archanděl.

**oligofrenie** ‘slabomyslnost’, oligofrenní. Novější, utvořeno z ř. *olígos* ‘malý, nepatrný, slabý’ a *frēn* ‘bránice, srdce, duše, mysl’. Srov. →oligarchie a →frenetický.

**oliva**, olivový, olivovník. Přes něm. *Olive* z lat. *oliva* a to z ř. *\*elaiya*, což je starší forma ř. *elaia* ‘oliva’. Odvozeno od ř. *elai(u)on* ‘olej’ (viz →olej) (olej se lisoval z oliv).

**olovo**, olověný, olovnatý, olovnice. Všesl. - p. *otów*, r. *ólovo* ‘cín’, s./ch. *òlovo*, stsl. *olovo*. Psl. *\*olovo* je nejasné. Blízko stojí jen lit. *álvas*, lot. *alvs*, strp. *alvis*, ale to mohou být výpůjčky ze slov. Hledá se souvislost s názvy barev (sthn. *ēlo* ‘žlutý’, lat. *albus* ‘bílý’,

ř. *alfós* tv.) (HK), jiní věří v předie., ‘praevropský’ původ (Ma<sup>2</sup>).

**olše**, olšový. Všesl. - slk. *jelša*, p. *olcha*, *olsza*, r. *ol’chá*, sln. *jélša*, s./ch. *jóha*, b. *elšá*, stsl. *jelbcha*. Psl. *\*elbcha*/*\*olbcha* souvisí s lit. *alksnis*, sthn. *elira* (něm. *Erle*), lat. *alnus* tv. Ie. východisko *\*elis-*, *\*alis-* (A8) se obvykle vykládá z ie. *\*el-* ‘žlutohnědý, načervenalý’, které je asi i v názvech →jilm a →jelen (označuje barvu dřeva).

**oltář**, oltářní. Všesl. převzetí z pozdnělat. *altäre* (asi přes sthn. *altāri*) a to z lat. *altāria* tv. od *altus* ‘vysoký’, tedy původně ‘vyvýšené místo’.

**olympiáda**, olympijský, olympionik, olympionička. Zavedeno koncem 19. st. obnovením ř. *olympiás* (gen. *olympiádos*) ‘olympijské hry’, odvozeného z ř. místního jména *Olympia*, kde se od r. 776 do r. 394 př. Kr. konaly každé čtyři roky antické hry. Slovo *olympionik* je z ř. *olympionikēs* ‘vítěz olympijských her’ (od *nikē* ‘vítězství’).

**omáčka**. Viz →o a →máčet, původně asi ‘to, v čem se jídlo máčí’.

**ombudsman** ‘osoba pověřená hájit práva občanů při sporu se státními institucemi’. Ze švéd. *ombudsman* tv. z *ombud* ‘zástupce, zastávce’ a *man* ‘muž’.

**omdlít**. Viz →o a →mdlý.

**omega** ‘poslední písmeno řecké abecedy’. Z ř. *ō[m] mega*, doslova ‘velké, dlouhé o’. Srov. →mega-

**oměj** ‘vysoká jedovatá bylina’. Stp. *omiæg*, r. *ómeg* ‘bolehlav’, sln. *omej*, csl. *oměgō*. Psl. *\*oměgō* není zcela jasné, shoda panuje jen v tom, že *o-* je předp. Spojuje se se stč. *omiežditi* ‘omámit, očarovat’ (Ma<sup>2</sup>), s psl. *\*migati* (→míhat) i se základem, který je v →mámit

(HK).

**omeleta**, omeletový. Z fr. *omelette*, které je výsledkem řady nepravidelných formálních změn. Východiskem je stfr. *lemelle*, *lumelle* ‘tenký plech, čepel ap.’ z lat. *lāmella* tv. (viz →lamela). To se pak změnilo na *alumelle* a ve 14. st. tak byl metaforicky nazván tenký vaječný svítek pečený na pánvi. Obměnou přípony pak vzniklo *alumette* a přesmykem *amelette*, *amulette* (16. st., snad s lid. etym. oporou ve fr. *mol* ‘měkký’) (srov. →amuleta) a konečně *omelette* (16. st., opět s lid. etym. vlivem fr. *œf* ‘vejce’, srov. doložené stfr. *œfmolette*).

**omítka**. Od *omítat*, viz →o a →mést, →metat, srov. *vymítat*, →namítat.

**omnibus** ‘povoz pro hromadnou přepravu osob’. Z fr. (*voiture*) *omnibus* (30. léta 19. st.), doslova ‘(vůz) všem, pro všechny’, kde lat. *omnibus* je dat. pl. od *omnis* ‘všechny’. Osamostatněním části koncovky vzniklo v angl. *bus* a odtud pak →autobus, →trolejbus ap.

**omráčít**. Viz →o a →mrak, srov. *být v mrákotách*.

**omšely**. Od →mech, vlastně ‘obrostlý mechem’.

**on** zájm. Všesl. - luž. *wón*, p., r. *on*, ukr. *vin*, s./ch. *ón*, stsl. *onъ*. Psl. *\*onъ*, *\*ona*, *\*ono*, původně zájmeno ukazující na vzdálenější předmět (srov. →onen), nahradilo v nom. osobního zájmena pro 3. osobu nevýrazné *\*jъ*, *\*ja*, *\*je*, od něhož jsou tvořeny ostatní pády (viz →jeho, →jenž). Shoduje se s lit. *anàs* ‘onen’, dále je příbuzné av. *ana-* ‘ten’, chet. *anni-* ‘onen’, ř. *énē* ‘pozítří’ (vlastně ‘onoho dne’) a snad i lat. *enim* ‘totiž, věru’ a něm. *jener* ‘onen’. Východiskem je ie. zájmenný základ označující vzdálenější předměty a osoby

*\*eno-*, *\*ono-*, *\*no-*. Srov. →onikat, →na<sup>2</sup>, →no, →ndat.

**onanie** ‘sebeukájení’, onanovat. Podle biblického *Ónana*, který kdykoli vcházel k ženě svého zemřelého bezdětného bratra, vypouštěl semeno na zem, protože nechtěl bratrovi zplodit potomstvo (Genesis, 38, 9). Tato praktika byla v 17. st. mylně označena za masturbaci, ačkoli jde zjevně o přerušovanou soulož.

**ondatra** ‘vodní hlodavec s jemnou srstí’, ondatří. Z jazyka domorodých Huronů v sev. Americe (Ma<sup>2</sup>). U nás byly první ondatry vypuštěny až v r. 1905 na Dobříšsku, dnes jsou díky velké množivosti běžné téměř po celé Evropě.

**ondulace** ‘umělé zvlnění vlasů’, ondulovat, naondulovat. Z fr. *ondulation* ‘zvlnění, vlnitost’ od pozdnělat. *undula*, což je zdvojnásobení k lat. *unda* ‘vlna, voda, vlnění’, jež do fr. dalo *onde* tv.

**onehdy**. Viz →on a →tehdy.

**onen** zájm. Rozšíření zájmena *\*onъ* (→on) v jeho původním významu. Rozšíření je stejné jako u →ten, srov. i další odvozeniny *onam*, *onde*, *onehdy*, *onak* ap., které strukturou odpovídají podobám →kam, →tam, →kde, →tehdy, →tak ap. Srov. →zaonačit.

**onikat**. Vlastně ‘říkat *oni*’. Srov. →tykat, →vykat a →on.

**onkologie** ‘lékařský obor zabývající se nádory’, onkologický, onkolog. Nové, z ř. *ónkos* ‘hromada, objem, nadutost’ a →logie.

**onomastika** ‘nauka o vlastních jménech’, onomastický, onomastik. Novější odvozenina od ř. *onomastikós* ‘týkající se jmen’ od *ónoma* ‘jméno’. Srov. →onomatopoický, →anonym, →syno-

nymum.

**onomatopoický** 'zvukomalebný'. Od vlat. *onomatopoeia*, vlastně 'tvoření jmen', z ř. *ónoma* (gen. *ónomatos*) 'jméno' a *poiēō* 'dělám, tvořím'. Srov. →onomastika, →poezie.

**ontogeneze** 'vývoj jedince od zárodku až do zániku'. Viz →ontologie a →geneze.

**ontologie** 'nauka o jsoucnu', ontologický. Od ř. *ōn* (gen. *óntos*) 'jsoucí' (přech. přít. od *eînai* 'být') a →logie.

**onuce** 'kus látky k ovinutí chodidla'. P. *onuca*, r., sln. *onúča*, stsl. *onušta* 'sandál'. Psl. *\*onut'a* se člení na *\*on-u-t'a*, kde *\*on-* je starobylé pokračování buď ie. předl. *\*an(a)* 'na' (viz →na<sup>1</sup>), či -pravděpodobněji - ie. *\*on* 'v' (viz →v), další část pak skrývá ie. kořen *\*eu-* 'obout, obléci' (viz →obout) a odvozovací příp. Příbuzné je lit. *aūtas* tv. Jde vlastně o nejstarší druh obutí.

**onyx** 'druh polodrahokamu'. Přes lat. *onyx* z ř. *ónyx* tv., původně 'nehet, dráp' (přeneseno na základě průhledného zabarvení nerostu).

**opak**, naopak, opačný, opáčit, opakovat, opakování, opakovací, opakovačka. Stč. adv. *opak* 'obráceně, dozadu, na zádech', p. *na opak*, r.d. *opak(o)*, s./ch.st. *õpāk* 'opačný', dnes 'zlý, zvrhlý', stsl. *opaky* 'zpět, obráceně'. Psl. *\*opakō* je příbuzné se sthn. *abuh* 'obrácený', sti. *ápāka-* 'vzdálený, vzadu', *apañč-* 'obráceně' a s jistými hláskoslovnými ústupky i s lit. *apačià* 'spodek'. Východiskem je nejspíš ie. *\*apo* 'od, stranou, dozadu' (srov. →apo-, →po) a *\*okʷ-* 'oko', tedy vlastně 'očima obrácený stranou, dozadu' (viz i →nikat, →znak<sup>2</sup>). Srov. →pak, →pácit, →roz-

paky, →zpěčovat se.

**opál** 'duhově zařící polodrahokam', opálový, opalizovat. Z lat. *opalus* (případně přes něm. *Opal*) z ř. *opállios* tv. a to ze sti. *úpala-* 'kámen'.

**opánek** 'lehká obuv s řemínky přes nárt'. Do č. asi ze slk. *opánky* (ž.r.), tam přes maď. (srov. →topánky) ze s./ch. *òpanak* tv., což je pokračování psl. *\*opb-nzkō* od *\*opeti* (1.os.přít. *\*opbnoq*) 'obeprnout' (viz →pnout).

**opar**. Od *opárit* (*se*), viz →pára.

**opat** 'představený kláštera', opatský. Ze sthn. *abbāt* (ve stbav. variantě *\*appāt*, dnes něm. *Abt*) a tam z lat. *abbās* (gen. *abbātis*) tv. z ř. *abbā*□, *abbas* 'otec', převzatého z aram. *abbā* tv., což je původem dětské slovo. Srov. →abbé, →abatyše a také →papá, →bába ap.

**opatrný**. Viz →opatřit.

**opce** 'možnost volby, výběr', opční. Z lat. *optiō* 'volba, svobodný výběr' k *optāre* 'vybrat si, vyvolit'. Srov. →ko-optovat, →adoptovat, →optativ.

**opera**, operní. Z it. *opera* tv. (17. st.), zúžením významu lat. *opera* 'dílo, činnost' a to od *opus* (gen. *operis*) tv. Srov. →opereta, →opus, →operovat.

**opereta** 'hra se zpěvy a tanci', operetní. Z it. *operetta*, což je zdrobnělina k *opera* (→opera).

**operovat** 'provádět chirurgický zákrok; provádět (bojovou) činnost; manipulovat', operace, operační, operatér, operátor, operativní. Z něm. *operieren* tv. (v lékařském významu od zač. 18. st.) a tam z lat. *operārī* 'pracovat, zaměstnávat se' od *opus*, případně *opera* (viz →opus, →opera).

**opět**, opětný, opětovat, opětovný, opětovaný. P.st. *opieč*, r. *opját*, s./ch. *òpēt*. Psl. *\*opetb* je příbuzné s lit.d.



*apént*, stlit. *atpent* tv. Obvykle se vykládá od základu \**pēt-*, který je v →pata (B7), význam předp. \**o-* (→o) (HK) však zde příliš nesedí. Vzhledem k stlit. podobě se zdá lepší rekonstruovat původní \**ot(ə)pētə* (viz →od), původní význam by pak byl 'od paty (zpět)'. Srov. →zpět.

**opice**, opičí, opička, opičák, opičárna, op, opičit se. P.d. *opica*, sln. *ópica*, cs. *opica*. Psl. \**opica* je odvozeno příp. -*ica* od \**opə*, které zjevně souvisí se sthn. *affo* (něm. *Affe*), angl. *ape*, stisl. *api*, není však jasné, zda jde o vzájemnou výpůjčku (z germ. do slov., či naopak), nebo o nezávislé převzetí z nějakého neznámého jazyka. Jako o prvotním zdroji se uvažuje o sti. *kapí-* i o per. *abuzine* tv. (odtud je r. *obez'jána*), ale to je velmi nejisté. Ob. *opice* 'opilost' zjevně využívá hláskové podobnosti s *opít se*, *opilost*, ale stejná metafora je i v román. jazycích (šp. *mona* 'opice' i 'opilost'), takže jde zřejmě o souvislost hlubší (Ma<sup>2</sup>).

**opium** 'omamná látka', opiový, opiát. Z lat. *opium* tv., původně 'maková šťáva', z ř. *ópion* tv. od *opós* '(bílá fíková) šťáva' (opium se získává ze sušené bílé šťávy z nezralých makovic).

**oplatka**, oplatek, oplatkový. Stsl. *oplatə(kə)* v Kyjevských listech je bohemismus, ze stsl. je i r.st. *oplatok* 'hostie'. Do č. přes stbav. \**oplāta* z pozdnělat. *oblāta* 'hostie', vlastně 'nabízená, obětovaná', od lat. *offerre* 'nabízet, nést vstříc' z →ob- a *ferre* (příč. trp. *lātus*) 'nést'. Ve střední č. rozšířeno z úzkého církevního významu na druh pečiva (jakýsi tenký koláč, srov. Jg), v moderní době pak další posun.

**oplzlý**, oplzlost. Stč. i *plzký*. Odvozeno

od stč. *oplzati se* 'chovat se necudně' a to od *plzati* 'plazit se, lézt' (viz →plazit se).

**opona**. Viz →o a →pnout, srov. →předpona, →spona.

**oponovat** 'stavět se proti nějakému náporu', oponent(ka), oponentský, oponentura. Z lat. *oppōnere* 'stavět proti' z →ob- a *pōnere* 'klást, stavět'. Viz i →opozice, srov. →imponovat, →expónát, →propozice.

**oportunismus** 'bezzásadové přizpůsobování se daným poměrům', oportunistický, oportunista. Z fr. *opportunisme* (jako politický termín od 19. st.) a to od lat. *opportūnus* 'příhodný, vhodný', původně 'příhodný k plavbě (o větru)' z →ob- a odvozeniny od *portus* 'přístav'.

**opovážit se**, opovážlivý, opovážlivost, opovážlivec. Viz →vážit a →odvaha.

**opovrhovat**, opovržení. Viz →o, →po a →vrhat.

**opozice** 'nesouhlas s vládnoucím názorem; část instituce (parlamentu ap.) stojící v odporu k druhé, vládnoucí části'. Z lat. *oppositiō* 'protiklad' od *opōnere* (příč. trp. *oppositus*) (viz →oponovat).

**oppidum** 'mohutné opevněné keltské sídliště'. Z lat. *oppidum* 'opevněné místo, pevnost, městečko' z →ob- a odvozeniny od *pēs* (gen. *pedis*) 'noha', vlastně 'ochoz; co lze obejít pěšky'.

**oprat'**, oprátka. Mimo č. jen slk. *oprata* a sln.d. *oprati* (pl.), dříve *opíta*, *opr*□*t*. Nepříliš jasné. Sln. slovo by ukazovalo na souvislost s jsl. \**prtiti* 'přivázat (náklad na hřbet)', srov. i s./ch.d. *prāca* 'provaz na přivázání nákladu, třmen'. To se dále vykládá z ie. \*(s)/*per-* 'vinout, plést' (srov. stlit. *spar-*

*tas* ‘druh popruhu’). Souvislost s r.d. *óbrót* ‘uzda’ (Ma<sup>2</sup>) nelze z hláskoslovných důvodů přijmout.

**oprudit se**, opruzený, opruzenina. Od staršího *pruditi* ‘pálit, nítit’ (srov. p. *prędanie* ‘hoření’, r. *prudít’sja* ‘hřát se’). Psl. *\*prōditi* (*se*) asi souvisí s →proud, →prudký, i když významový posun není zcela jasný (snad ‘teple proudit’ → ‘hřát, pálit’).

**optativ** ‘přací slovesný způsob’. Od lat. *optāre* ‘vybírat si, přát si’. Srov. →opce.

**optika** ‘obor fyziky zabývající se světlem’, optický, optik. Přes střlat. *optica* tv. z ř. *optikē* (*téchnē*) ‘nauka o vidění’ od *optikós* ‘týkající se vidění’ od *óps* ‘oko, zrak’. Viz →oko, srov. →dioptrie, →panoptikum.

**optimální** ‘relativně nejlepší, nejpráhodnější’. Přes něm. *optimal* z nlat. *optimālis*, utvořeného od lat. *optimus* ‘nejlepší’ (3. stupeň k *bonus* ‘dobrý’), které souvisí s *ops* ‘moc, síla, bohatství’. Srov. →optimismus.

**optimismus** ‘sklon vidět skutečnosti, vyhlídky ap. z lepší stránky’, optimistický, optimista, optimistka. Přes něm. *Optimismus* z fr. *optimisme*, jež bylo v 18. st. utvořeno od lat. *optimus* (viz →optimální). Původně označení názoru něm. filozofa Leibnize († 1710), který považoval tento svět za ‘nejlepší ze všech světů’. Srov. →pesimismus.

**opuka** ‘světlá pukající hornina’, opukový. Od →pukat.

**opulentní** kniž. ‘hojný, oplývající bohatstvím’. Z lat. *opulēns* (gen. *opulentis*) ‘bohatý, hojný’ od *ops* (gen. *opis*) ‘moc, bohatství’. Srov. →optimální.

**opus** ‘dílo’. Z lat. *opus* tv. Srov. →opera,

→operovat.

**orální** ‘ústní’. Přes moderní evr. jazyky (angl., fr. *oral*) z pozdnělat. *ōrālis* tv. od lat. *ōs* (gen. *ōris*) ‘ústa’. Srov. →oratorium, →adorace.

**orangutan** ‘velký zrzavý lidoop’. Přes moderní evr. jazyky z malaj. *orangutan* tv., vlastně ‘lesní muž’, z *orang* ‘muž, člověk’ a *hutan* ‘les’.

**oranžový**, oranžáda. Přejato (případně přes něm. *orange*) z fr. *orangé* tv., vlastně ‘pomerančové barvy’, od *orange* ‘pomeranč’ a to asi přes prov. *arange*, it. *arancia*, *arancio* a ar. *nāraṅg(a)* z per. *nāraṅg* tv. (srov. šp. *naranja* tv.) Srov. i →pomeranč.

**orat**, orný, ornice, oráč, orba, vyorat, zaorat, rozorat, zorat, přeorat. Všesl. - p. *orać*, r.d. *orát*, s./ch. *òrati*, stsl. *orati*. Psl. *\*orati* je příbuzné s lit. *ár̃ti*, gót. *arjan*, sthn. *erran*, lat. *arāre* tv., stir. *airim* ‘ořu’, ř. *arōō* tv., arm. *araur* ‘pluh’, toch. AB *äre* tv., vše z ie. *\*ar-* ‘orat’. Srov. →radlice, →rolník, →rajetna.

**oratorium** ‘rozsáhlá vokální skladba na náboženské motivy’. Z nlat. *oratorium* (it. *oratorio*) tv., které vychází z pozdnělat. *ōrātōrium* ‘modlitebna, kaple’ (odtud také do č. *oratoř* tv.) od lat. *ōrāre* ‘mluvit, modlit se’ od *ōs* (gen. *ōris*) ‘ústa’. Srov. →orální, →adorace.

**orbitální** ‘jsoucí na oběžné dráze’. Z moderních evr. jazyků (angl. *orbital*, r. *orbítal’nyj*), kde utvořeno od lat. *orbita* ‘dráha, koleje’ od *orbis* ‘kruh, kolo, země’.

**ordinace** ‘místnost k lékařskému vyšetření’, ordinace, ordinovat, naordinovat. Z lat. *ordinātiō* ‘vyšetření nemocného’, původně ‘uspořádání, pořadí, řada’, od *ordināre* ‘pořádat, určovat’

od *ordō* (gen. *ordinis*) ‘řád, řada’. Srov. →ordinérní, →ordinář.

**ordinář** ‘představený kraje církevní jurisdikce, diecézní biskup’. Z pozdnělat. *ordinārius* tv., dále viz →ordinérní, →ordinace.

**ordinérní** hov. ‘všední, nízký, sprostý’. Přes něm. *ordinär* z fr. *ordinaire* tv. z lat. *ordinārius* ‘řádný, pravidelný’ od *ordō* (gen. *ordinis*) ‘řada, řád’. Srov. →ordinář, →ordinace, →řád.

**orel**, orlí, orlice. Všesl. - p. *orzel*, r. *orël*, s./ch. *òrao*, stsl. *orblō*. Psl. *\*orblō* je příbuzné s lit. *erëlis*, gót. *ara*, něm. *Aar* (běžnější *Adler* je ze střhn. *Adel-ar* ‘vznešený orel’), stř. *irar* tv., ř. *órnis* ‘pták’, arm. *oror* ‘racek, luňák’, chet. *hara-* ‘orel’, vše z ie. *\*or-* ‘velký pták, orel’.

**orgán** ‘část živočišného těla s určitou funkcí; složka řídicího aparátu’, organický, organismus. Přes něm. *Organ* tv. z pozdnělat. *organum* ‘nástroj, smyslové ústrojí, orgán’ z ř. *órganon* ‘nástroj, nářadí, dílo’ od *érgon* ‘dílo, práce’. Srov. →organizovat, →energie, →varhany.

**organizovat** ‘(účelně) pořádat’, organizovaný, organizace, organizační, organizátor, organizátorský. Z něm. *organisieren*, fr. *organiser* tv. od *organe* ‘orgán’ z pozdnělat. *organum* (viz →orgán).

**orgasmus** ‘vrcholné pohlavní vzrušení’, orgastický. Přes moderní evr. jazyky (angl. *orgasm*, něm. *Orgasmus* tv.) z ř. *orgasmós* ‘prudké vzrušení’ od *orgáo* ‘kypím, vášnivě žádám’ a to od *orgē* ‘pud, sklon, náruživost’.

**orgie** ‘bezuzdné hýření’. Přes něm. *Orgie* tv. z lat. *orgia* ‘tajný noční obřad na počest boha Bakcha’ z ř. *orgia* tv.,

pl. od *órgion*, původně ‘obřad, bohoslužba’. Souvisí nejspíš s ř. *érgon* ‘dílo, práce’, srov. →orgán.

**orchestr**, orchestrální, orchestrion. Přes něm. *Orchester* z fr. *orchestre* tv. z lat. *orchēstra* ‘část divadla se sedadly pro senátory’ z ř. *orchēstrā* ‘místo pro tanec, pro divadelní sbor’ od *orchéomai* ‘tančím’.

**orchidej**. Z fr. *orchidée* (případně přes něm. *Orchidee* tv.), což je moderní odvozenina (18. st.) od lat. *orchis* ‘varle’ z ř. *órchis* tv. (nazváno podle podoby hlízy).

**orientální** ‘východní’, orientalistika, orientalista. Přes moderní evr. jazyky z lat. *orientālis* tv. od *oriēns* (gen. *orientis*) ‘východ’, vlastně ‘vycházející’, původně přech. přít. od *orīrī* ‘povstávat, vznikat’. Srov. →orientovat (se), originál.

**orientovat (se)** ‘určovat (svou) polohu, zaměřovat (se)’, orientace, orientační. Z fr. *orienter* (případně ještě přes něm. *orientieren* tv.), vlastně ‘určovat východ’, od fr. *orient* ‘východ’. Srov. →orientální.

**originál** ‘původní exemplář’, originální, originalita. Přes něm. *Original* tv. z lat. *originālis* ‘původní’ od *origō* (gen. *originis*) ‘původ, počátek’ a to od *orīrī* ‘povstat, vzniknout’. Srov. →orientální.

**orkán** ‘větrná smršť’. Přes něm. *Orkan* z niz. *orkaan* a to přes šp. *huracán* z karibského jazyka taino (*huracan*). Jinými cestami přišlo →hurikán a →uragán.

**orloj**. Přejato (případně přes střhn. *ōrlei*) z lat. *hōrologium* ‘(sluneční či vodní) hodiny’ z ř. *hōrológion* tv. z *hōra* ‘doba, čas, období’ a odvozeniny

od *légō* ‘říkám, oznamuji’. Srov. →horskop, →logie.

**ornament** ‘ozdobný stylizovaný prvek’, ornamentální. Z lat. *ornāmentum* ‘ozdoba, okrasa, výstroj’ od *ornāre* ‘vystrojit, vyzbrojit, ozdobit’ a to z *\*ord(i)nāre* ‘uspořádat’ (viz →ordinace).

**ornát** ‘mešní roucho’. Z pozdnělat. *ornātus* tv., původně ‘výstroj, šat, ozdoba’, od *ornāre* ‘vystrojit, ozdobit’ (viz →ornament).

**ornitologie** ‘obor zoologie zabývající se ptactvem’. Uměle utvořeno z ř. *órnis* (gen. *órnikhos*) ‘pták’ a →logie.

**oro-** (ve složeninách) ‘týkající se hor’. Z ř. *óros* ‘hora, pohoří’. Srov. *oronymum* (→homonymum), *orografie* (→grafie).

**orobinec** ‘vysoká bahenní bylina s hnědými doutníkovými palicemi kvítků’. Převzato Preslem z r.d. *orobíneck* tv., jehož další původ není jasný. Poukazuje se na lat. *orobus*, ř. *órobos* ‘druh hračku’.

**orodovat** ‘prosit, přimlouvat se za někoho’, orodovník, orodovnice. Stč. *orodovati* i *orudovati*, p. *orędować* tv. Původně asi ‘činit, zacházet s něčím’, jak svědčí r. *orúdoval* ‘zacházet, vládnout’. Sloveso je odvozeno od subst., které je doloženo v stč. *orodie*, *orudie* ‘nástroj, náradí, vybavení’, r. *orúdiye*, sln. *oródje*, csl. *orędiye* tv. Psl. *\*orędъje* se obvykle spojuje s *\*rędō* (→řád), i když podrobnosti nejsou zcela jasné. Změna významu slovesa v č. a p. vlivem lat. slovesa *orāre* ‘modlit se, prosit’ (v litaních se za lat. *ora pro nobis* říká *oroduj za nás*) (Ma<sup>2</sup>).

**orsej** ‘jarní hájová bylina se žlutými kvítky’. Doloženo již ve střední č., od-

tud převzal Jg. Původ nejasný.

**ortel** ‘rozsudek’. Převzato ze střhn. *ur-tel*, *urteil* (dnes *Urteil* tv.), jež je odvozeno od slovesa *erteilen* ‘rozsuzovat, dávat příkaz’, vlastně ‘udílet (příkaz ap.)’ z předp. *er-* a *teilen* ‘dělit’ (srov. →díl).

**orto-** (ve složeninách) ‘přímo-, pravo-’. Z ř. *orthós* ‘přímý, jistý, pravý, zdárný’. Srov. →ortodoxní, →ortografie, →ortopedie, →ortoepie.

**ortodoxní** ‘pravověrný’. Z pozdnělat. *orthodoxus* ‘pravověrný’, ve střlat. i ‘pravoslavný’, z ř. *orthós* (→orto-) a *dóxa* ‘zdání, mínění, sláva’. Srov. →paradox.

**ortoepie** ‘nauka o správné výslovnosti’. Uměle utvořeno (19. st.) z ř. *orthós* (→orto-) a odvozeniny od ř. *épos* ‘slovo, řeč, výmluvnost’. Srov. →epos.

**ortografie** ‘pravopis’. Z lat. *orthografia* a tam z ř. (viz →orto- a →grafie).

**ortopedie** ‘obor zabývající se chorobami pohybového ústrojí’, ortopedický, ortoped. Uměle utvořeno (18. st.) z ř. *orthós* (→orto-) a odvozeniny od ř. *païs* (gen. *paidós*) ‘dítě’ (srov. →pedagog), později vztaženo k lat. *pēs* (gen. *pedis*) ‘noha’ (srov. →pedikúra) jako by ‘lékařský obor napravující nohy’.

**oř** zast. ‘kůň’. Stp. *orz*, r.d. *or*, csl. *orb*. V češtině lze mít za převzetí ze střhn. *ors*, *ros* tv. (něm. *Ross*, angl. *horse*) (Ma<sup>2</sup>, HK) (ke změně *rs* > ř srov. např. *třtina* < *trstina*), ale to neplatí hláskoslovně ani časově pro tvary r. a csl. Uvažuje se tedy i o zpětném tvoření k slovesu *\*orati* (→orat) (srov. lit. *arklys* ‘kůň’ s touž motivací) i o možnostech jiných.

**ořech**, oříšek, ořechový, oříškový, ořešák, ořeš. Všesl. - p. *orzech*, r. *oréch*, s./ch. *òrah*, csl. *orěchъ*. Psl. *\*orěchъ* je při-

buzné s lit. *riéšutas* (za starší *riéšas*), lot. *rieksts* tv., společný bsl. pravek lze rekonstruovat jako *\*(a)rōiso-* (A8, B2). Nerozšířený kořen *\*ar-* by pak byl v alb. *arrë* ‘orech’, ř. *árya* ‘orechy’.

**osa**, osička. Všesl. - p. *ós*, r. *os*’, s./ch. *ós*, csl. *osb*. Psl. *\*osb* je příbuzné s lit. *ašis*, sthn. *ahsa* (něm. *Achse*), střir. *aīs*, lat. *axis*, ř. *áxōn*, sti. *ákša-* tv., východiskem je nejspíš ie. *\*ags-*, *\*aks-* tv., možná od *\*ag-* ‘hnát’ (srov. →agenda).

**osada**, osádka, osadník, osazenstvo. Původně ‘osídlení okolo kostela’ od *osaditi* ‘osídlit, zaujmout místo’, dále viz →sadt, →sedět.

**oscilovat** ‘kmitat, kolísat’, oscilace, oscilační, oscilátor. Z lat. *oscillāre* ‘kolísat, houpat se’ od *oscillum* ‘houpačka’.

**osel**, oslí, oslík, oslice, oslátko. Všesl. - p. *osiol*, r. *osěl*, s./ch. *osao*, stsl. *osblž*. Psl. *\*osblž* je převzato z gót. *asilus* či západogerm. *\*asila-* (z toho něm. *Esel*) (B5, B6), to pak je z lat. *asinus* tv. a to spolu s ř. *ónos* a arm. *ēš* převzato z nějakého neznámého jazyka Přední Asie či Středomoří (Ma<sup>2</sup>).

**osidlo** ‘nástraha, léčka’. P. *sidlo*, r. *siló*, stsl. *silo*, srov. i stč. *sídliti* ‘chytat do osidel’. Psl. *\*sidlo* je tvořeno příp. -*dlo* (nástroj) od stejného základu, který je v →sít, slovotvorná paralela je v lot. *saiklis* ‘tkanička’, srov. ještě stč. *sietky* ‘osidla’.

**osika**. Všesl. - p. *osika*, r. *osína*, s./ch. *jāsika*. Psl. *\*osika*, je odvozeno od *\*osa* (z *\*opsa* (A9)), které souvisí s lit.d. *apušė*, lot. *apse*, sthn. *apsa* (něm. *Espe*), ie. východisko je *\*apsā*. Podobné názvy stromu jsou i v některých ttat. jazycích (tur. *apsak* aj.), soudí se, že jsou to výpůjčky z ie. jazyků, ale vy-

kládá se i jako ‘praevropské’ (Ma<sup>2</sup>).

**osina** ‘dlouhý tuhý výrůstek v klasu’. Sln. *osína* tv. Psl. *\*osina* je odvozeno od ie. *\*aki-* ‘něco ostrého’, od něhož je např. i něm. *Ecke* ‘roh’, lat. *aciēs* ‘ostří, hrot’, ř. *akís* ‘bodec, žihadlo’, arm. *asetn* ‘jehla’. Viz i →ostrý, →osten.

**oslnit**, oslnivý. Nověji přitvořené kauzativum k stč. *oslnúti* ‘oslepnout’ z psl. *\*oslbnqti* (A9) se zúženým významem ‘dočasně oslepit prudkým světlem; uchvátit’, zatímco pro základní význam byla přitvořena dvojice *oslepiti* - *oslepnout*. Srov. podobně např. →kynout<sup>2</sup>, →kanout.

**osm**, osmý, osma, osmička, osmina, osminka, osminový. Všesl. - p. *osiem*, r. *vósem*’, s./ch. *osam*, stsl. *osmь*. Psl. *\*osmь* je příbuzné s lit. *aštuoni*, gót. *ahtau*, něm. *acht*, angl. *eight*, stir. *ocht*, lat. *octō*, alb. *tetë*, ř. *oktō*, arm. *ut*’, sti. *ašt*□*ā*, *ašt*□*áu*, toch. A *okt*, vše z ie. *\*oktō-* tv. (-*mь* ve slov. je podle řadové čísl. *osmь*, srov. lit. *āšmas* tv., jistě působil i vliv čísl. →sedm). Zakončení ie. podoby ukazuje na starý duál, proto se tato číslovka někdy interpretuje jako ‘dvě čtyřky’ (snad z primitivního počítání na prstech bez palce) (podrobněji Ma<sup>2</sup>). Srov. i →devět.

**osmahlý**. Viz →smahnout.

**osmium** ‘kovový prvek’. Utvořeno zač. 19. st. od ř. *osmē* ‘zápach, vůně’ (jeho kyslíčník vydává zvláštní vůni).

**osmóza** ‘prolínání kapalin’, osmotický. Prevzato z moderních evr. jazyků, utvořeno v 19. st. od ř. *ōsmós* ‘tlak’, odvozeného od slovesa *ōthēō* ‘tisknu, tlačím’.

**osnova**. Viz →snovat.

**osoba**, osůbka, osobní, osobnost, osob-

nostní, osobitý, osobovat si. Všesl. - p. *osoba*, r. *osóba*, s./ch. *òsoba* tv. Z předložkového spojení *o sobě*, vlastně 'kdo je sám o sobě, jednotlivce' (srov. stč. *osobě* 'osobně, zvlášť', *osobný* 'osamělý', stsl. *osobò* 'odloučeně, samostatně'). Srov. →se.

**osopit se.** Viz →sápat se.

**ostatní,** ostatně, ostatek. Od slovesa *ostati*, odvozeného od *státi* (1.os.přít. *stanu*), viz →stát se.

**osten,** ostnatý. P. *ósien* 'hůl s bodcem k pohánění dobytka; vidlice k lovu ryb', r.st. *ostén* 'trn, bodec', sln.st. *ósten* 'hůl s bodcem k pohánění dobytka', stsl. *ostъnъ* 'bodec'. Psl. *\*ostъnъ* vedle *\*ostъ* (č.st. *ost*, *ost'* 'něco špičatého, osina, rybí kost', p. *ósć* 'rybí kost', r. *ost'* 'osina' ap.) je odvozeno od ie. *\*aksti-* a to od *\*ak-* 'ostrý'. Příbuzné je lit. *akstis* 'rožeň, hůl s bodcem', *akstinas* 'bodec, žihadlo'.

**ostentativní** 'okázalý, nápadný', ostentativnost. Z něm. *ostentativ*, utvořeného až kolem r. 1900 k staršímu *Ostentation* 'okázalost, stavění na odív' z lat. *ostentatiō* tv. od *ostentāre* 'ukazovat, stavět na odív' z →ob- a *tendere* 'napínat, natahovat'.

**osteo-** (ve složeninách) 'týkající se kostí'. Z ř. *ostéon* 'kost'. Srov. →osteoporóza.

**osteoporóza** 'řídnutí kostí'. Z →osteo- a ř. *pōrōsis* 'ztvrdnutí, necitelnost' od *pōrōō* 'tvrdnu, stávám se tupým' od *pōros* 'vápenec'.

**ostouzet,** ostuda, ostudný. Viz →stud.

**ostrakismus** 'starořecké střepinové hlasování lidu o vypovězení nebezpečné osoby'. Z ř. *ostrakismós* od *óstrakon* 'hliněná střepina' (jméno toho, kdo měl být vyhoštěn, se psalo na hliněné stře-

piny).

**ostroh** 'příkrý skalní výběžek'. P. *ost-róg* 'palisáda z naostřených kůlů', ukr. *ostrih* 'pletený plot se střechou', r. *ost-róg* 'pevnost, vězení', sln. *ostròg* 'palisádou opevněné místo', stsl. *ostrogъ* 'kůl, palisáda'. Psl. *\*ostrogъ* znamenalo původně nejspíš '(naostřený) kůl', odvozeno od *\*ostrъ* (→ostrý). Nynější č. význam je asi dost mladý (u Jg je jen význam 'kůly ohrazené místo'). Srov. →ostruha.

**ostrov,** ostrůvek, ostrovní, ostrovan. P.st. *ostrow*, r. *óstrów*, s. *òstrvo*, stsl. *ostrovъ*. Psl. *\*ostrovъ* je tvořeno z *\*o(b)-* a odvozeniny od ie. *\*sreu-* 'téci' (ve slov. vkladné *-t-*), srov. r. *strujá* 'proud' a dále lit. *sravà* 'tok', sti. *srávati* 'teče'. Původně tedy 'co je obtékáno' (soudí se, že tedy původně šlo o ostrovy říční), co do tvoření srov. ch. *òtok* tv. Srov. také →strouha.

**ostruha.** Stč. *ostroha* (dnešní tvar asi disimilací dvou *o*), p. *ostroga*, r. *ostrogá* 'harpuna', s./ch. *òstruga*. Psl. *\*ostroga* je tvořeno příp. *-oga* od *\*ostrъ* (→ostrý), srov. →ostroh.

**ostružina,** ostružinový, ostružiní, ostružiník. P. *ostrega*, sln. *ostròžnica*, s./ch. *òstruga*. Psl. *\*ostrqga* je odvozeno od *\*ostrъ* (má trny), k tvoření srov. i →ostruha, →ostroh.

**ostrý,** ostrost, ostří, ostřice, ostřit, naostřit, vyostřit, zaostřit. Všesl. - p. *ost-ry*, r. *óstryj*, s./ch. *òštar*, stsl. *ostrъ*. Psl. *\*ostrъ* je příbuzné s lit. *aštrùs*, lat. *acer* tv., ř. *ákros* 'vysoký, strmý, krajní', sti. *ásri-* 'roh, kraj, ostří', výchozí ie. *\*akro-*, *\*akri-* (A1) (ve slov. a balt. vkladné *t*) je odvozeno od *\*ak-* 'ostrý'. Srov. →ostroh, →ostruha, →ostružina, →ostříž, →osina, →osten

i →jeseter, →akrobat, →akutní.

**ostříž**, ostříží. Od →ostrý ('pták s ostrým zrakem'). Stejná odvozenina je i v sln. *ostříž*, kde je to ovšem název jistých ryb s trny na hřbetní ploutvi.

**ostýchat se**, ostych, ostýchavý, ostýchavost. Expr. obměnou ze stč. *ostýdati se* tv., jinak viz →stydět se. K expr. tvoření pomocí -ch srov. →máchat, →míchat, →brach aj.

**osud**, osudný, osudový, osudovost. Od stč. *osúdit* 'přisoudit, odsoudit', tedy 'co je člověku přisouzeno'. Srov. r. *sud* 'bá' tv., dále viz →soud.

**osudí** 'otáčivý buben či jiná nádoba k losování'. Stč. *osudie* 'nádoba (sud, džbán ap.)', nářadí' naznačuje, že slovo etymologicky patří k →sud (Ma<sup>2</sup> pod *sud*), posun významu je způsoben lid. etym. spojením s →osud (D2).

**osvojit si**, osvojení, osvojitel. Od →svůj.

**ošatka**. Stč. *ošítka*. Podle toho, že byla obšitá lýkem (viz →šít) (Ma<sup>2</sup>). Změna formy vlivem slova *košatka* (→koš) podobného významu (Jg).

**ošemetný**, ošemetnost. Stč. *ošemet*, *ošemetnost* 'fales, licoměrnost, klam'. Lze srovnat s r.d. *šemetát* 'zahálet' a také s naším →ochomýtat se. Stejně jako v těchto případech jde nejspíš o útvar ze základu \**met-* (viz →mést, →metat, →motat), še- je expr. předp., další předp. o- má stejný význam jako např. v →ošidný, ošálit (→šálit) ap.

**ošidný**. Od *ošidit* (→šidit).

**ošívat se**. Spojuje se se stč. *ošiti líce* 'zpolíčkovat, udeřit do tváře', csl. *ošiti se*, 'odblýjet od sebe', odvozenými od psl. \**ši(b)ti* (A7), variantě k \**šibati* 'vrhat, bít' (k tomu viz →šibal, →šibelnice). V č. záhy splynulo se →šít (Ma<sup>2</sup>

pod *šibati*).

**ošklivý**, ošklivost, ošklivec, ošklivit si. Původně zřejmě 'odporný, vzbuzující nevolnost' (srov. stč. *pokrmu tělestného nakrmí se do ošklivosti*). Východiskem č. slova bude asi \**o-toskliv* (bez předp. mu odpovídá p. *ckliwy* 'nechutný, odporný') s poněkud nepravidelným hláskovým vývojem (ztráta *t* a změna *sk* > *šk*). Dále viz →teskný. K významové souvislosti 'stesek' - 'nevolnost' srov. např. p. *nudno mi* 'je mi nevolno; nudím se, stýská se mi'. Výklady u Ma<sup>1</sup>, Ma<sup>2</sup> a HK jsou nepřesvědčivé.

**ošlejh** 'druh česneku'. Z něm. *Aschlauch* tv. a to ze střlat. *ascalonium* podle palestinského města *Askalonu*, odkud ho přivezli křižáci.

**oštěp**, oštěpař. Stč. *oščep*, *oščiep* (C3), p. *oszczep*, r.st. *oskęp* tv. Viz →o a →štípat, vlastně 'osekaný kus dřeva'.

**ošulit** ob. expr. 'podvést, obalamutit'. Viz →žulit.

**ošuntělý** ob. expr. 'obnošený, opotřebovaný'. Asi expr. obměna řidšího *ošumělý* tv. (s příkloněním k →šunt), dále ne zcela jasně. Snad nějakou metaforou od →šumět, podle jiného názoru obměnou od →šoupat (Ma<sup>2</sup>).

**otálet**, otálení. Jen č., ne zcela jasně. Nejspíš z pč. \**otdál'ati* (C1) (viz →od a →dálka), srov. r. *otdalját'* 'oddalovat, odkládat'.

**otava** 'tráva narostlá po prvním kosení'. Všesl. - p.d. *otawa*, r. *otáva*, s./ch. *òtava*. Psl. \**otava* má více výkladů. Nejspíš lze vyjít ze slovesa \**otaviti* (*se*) 'zotavit se, vzemocí se' (viz →zotavit se), tedy 'tráva, která se zotavuje' (Ma<sup>2</sup>), možná je ovšem i rekonstrukce slovesa \**ot-aviti* z předl. \**oto* ve starém významu 'znovu' (viz →od, →ocún) a

\**aviti* (→jevit), tedy ‘tráva, která se znovu objevuje’ (Ma<sup>1</sup>, HK).

**otčím.** P. *ojczym*, r. *ótčim*, csl. *otčimъ*. Psl. \**otčimъ* je odvozeno od \**otčiti* ‘učinit otcem’ od \**otčь* (→otec), podobně jako s./ch. *pòbratim* ‘důvěrný přítel (jako bratr)’ od \**pobratiti* (viz →bratr).

**otec**, otcovský, otcovství, otčina. Všesl. - p. *ojciec*, r. *otéc*, s./ch. *otac*, stsl. *otčь*. Psl. \**otčь* je zdrobnělina od \**otъ*, což je původem dětské žvatlavé slovo (srov. →táta) odpovídající gót. *atta* (srov. germ. jméno hunského válečníka *Attila*, doslova ‘tatiček’), lat. *atta*, ř. *átta*, chet. *atta-* tv., ale i tur. *ata*, maď. *atya*, bask. *aita* tv. Toto dětské slovo nahradilo původní ie. výraz pro otce, o němž viz →páter.

**otep** ‘svazek slámy, roští ap.’, otýpka. Od slovesa →tepat, vlastně ‘svazek vymlácené slámy’.

**otevřít**, otevřený, otvor. Z psl. \**otъverti* (B8), předp. *ot-* (→od) se zde udržela v původní podobě. Dále viz →vřít.

**otěž** ‘řemen na řízení tažného či jízdního zvířete’. Stč. *ottěže*, luž. *wotězka*. Od →táhnout, kůň se jimi řídí (‘odtahuje’) na tu či onu stranu (Ma<sup>2</sup>).

**otka** ‘náčiní na odstraňování hlíny z pluhu’. Z \**o(t)-tōka* od \**o(t)tōknōti* ‘odetknout, odstranit’. Viz →týkat se, srov. →zátka, →důtka.

**otoman** ‘pohovka bez opěradla na jedné straně vyvýšená’. Z fr. *ottomane* (od 18. st.), vlastně ‘osmanská (turecká) pohovka’ od ar. *Othmān* (v tur. výslovnosti *Osman*), jména zakladatele osmanské říše zač. 14. st.

**otorinolaryngologie** ‘obor lékařství zkoumající choroby ušní, nosní a krční’. Uměle z ř. *oūs* (gen. *otós*) ‘ucho’ (srov.

→ucho), *rhū* s (gen. *rhīnós*) ‘nos’ a *lārynx* ‘hrdlo, jícen’ (viz →laryngitida) a →logie.

**otrapa** ‘pobuda’. Stč. jen ve významu ‘útrapa, omráčení’ (viz →trápit). Posun k významu ‘kdo trápí jiné’ má obdobu např. v *otrava* ‘otravný člověk’, srov. i *ochlasta* ap.

**otrlý**, otrlost. Vlastně ‘otřelý, protřelý’ od *otřít* (→třít) podobně jako je →nevrlý od (*ne*)*vřít*, *umrlý* od *umřít*.

**otrok**, otrocký, otroctví, otrokář, otrokářský, otrokářství, otročit, zotročit. Hl. *wotročk* ‘pacholek’, r.st. *otrok* ‘chlapec’, sln. *ōtrok* ‘dítě’, stsl. *otrokъ* ‘dítě, chlapec, sluha’. Psl. \**otrokъ* se obvykle vykládá z *ot-* (→od) a odvozeniny od slovesa \**rekti* (→řící), tedy ‘kdo je mimo mluvení’, ať už proto, že mluvit neumí (dítě), či nesmí (otrok). Podobně je motivováno lat. *īnfāns* ‘dítě’, původně ‘nemluvicí, neumějící mluvit’ (viz →infant) (Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. i →prorok.

**otruby** ‘odpad při mletí obilí’. P. *otręby*, r. *ōtrubi*, sln. *otrōbi*, csl. *otrъbi*. Psl. \**otrъbi*/\**otrъby* je odvozeno od \**otrъbiti* ‘odsekat, odlouci’ z \**ot-* (→od) a \**rъbiti* (viz →rubat).

**otrušík** zast. ‘arzeník’. Asi od →utřejch tv. (srov. slk.d. *otruch*), možná s příkloněním k stč. *otrúšiti* ‘otrávit’.

**otvírat**. Viz →otevřít, →vřít.

**otylý**, otylost. Viz →týt.

**ouha** citosl. Z citoslovcí *ou* a *ha*. Srov. →ouvej.

**ouklej** ‘stříbřitá povrchová rybka’. P. *ukleja*, r. *uklējka*, s./ch. *ùklīja*. Psl. \**uklējja* je příbuzné s lit. *aukšlė* tv., jinak jsou obě slova nejasná.

**oukrop** ‘vodová polévka s česnekem’. Stč. *úkrop*, slk. *úkrop* ‘polévka s ovčím



sýrem', hl. *krop*, p. *ukrop* 'vroucí voda', r. *ukróp*, stsl. *ukropъ* tv. Odvozeno od \**kropiti* (→*kropit*).

**outsider** 'závodník, s nímž se nepočítá na vítězství'. Z angl. *outsider* tv. od *outside* 'vně, mimo' z *out* 'venku' (→*aut*) a *side* 'strana'. Původně o koních, kteří byli mimo okruh favoritů.

**ouvej** citosl. Z *ou* a *vej*, porovnává se se střhn. *ouwē*, *ōwē* tv. (dnes *weh*, z toho subst. *Weh* 'bolest, žal') i s lat. *vae* 'ach, běda', sti. *uvē* tv. Může jít o staré, již ie. citosl.

**ouvertura** 'předehra'. Z fr. *ouverture*, vlastně 'otevření', a to přes vlat. \**oper-tūra* z lat. *apertūra* od *aperire* (příč. trp. *apertus*) 'otevřít' a to z →*ab-* a ie. kořene \**ver-*, který je i v →*vřít*. Srov. →*aperitiv*.

**ovace** 'veřejná nadšená pocta'. Z lat. *ovatio* 'malý triumf, slavnost', což byla římská slavnost, při níž vítězný vojevůdce vcházel či vjížděl na koni do města. Od *ovāre* 'jásat, slavit' asi onom. původu. Srov. →*triumf*.

**ováđ.** P. *owad*, r. *óvod*, s./ch. *óbād*. Psl. \**ovado* či \**ob(v)adъ* nemá jednoznačný výklad. Pokud vyjdeme z první podoby, lze vyložit jako starou složeninu z ie. \**ou(i)-* 'ovce' a \**ōdo-*, odvozeniny od ie. \**ēd-* 'jíst' (A6), tedy 'ten, kdo hryže ovce'. Od stejného kořene je asi i lit. *úodas* 'komár'. Proti se někdy namítá, že *ováđ* obtěžuje především hovězí dobytek (srov. i lid. názvy *hovado*, *hovád* ap.). Snad by se dalo vyjít i z \**ob-ōd-* (→*ob*), tedy 'kdo ožírá (dobytke)'. Jiný výklad vyděluje předp. \**ob-* a kořen slova spojuje se sti. *vadhati* 'bije' či →*vadit* (HK), tedy 'kdo vadí (dobytku)'.

**ováľ** 'uzavřená vejčitá křivka', oválný.

Přes něm. *oval* z pozdnělat. *ōvālis* tv. a to od *ōvum* 'vejce'. Srov. →*ovulace* a →*vejce*.

**ovar.** Od *ovařit*, viz →*vařit*.

**ovce,** ovečka, ovčí, ovčák, ovčácký, ovčín.

Všesl. - p. *owca*, r. *ovcá*, s./ch. *óvca*, stsl. *ovbca*. Psl. \**ovbca* je z ie. \**ovikā* (srov. sti. *avikā* tv.), což je zdrobnělina od \**oyi-* 'ovce', dochovaného v lit. *avis*, sthn. *ouwi*, stir. *ói*, lat. *ovis*, ř. *óis*, sti. *ávi-* tv.

**overall** '(ochranná) kombinéza'. Z angl. *overall(s)* tv. z *over* 'přes' (srov. →*hyper-*) a *all* 'všechno', tedy 'co se navléká přes všechno ostatní'. Srov. →*pulovr*.

**oves,** ovesný. Všesl. - p. *owies*, r. *ověs*, s./ch. *ōvas*, csl. *ovbsъ*. Psl. \**ovbsъ* je příbuzné s lit. *āvižos*, lot. *auzas*, lat. *avēna* (snad z \**avigna*), východiskem je ie. \**avīg-* tv. (A1), ve slov. by pak došlo ke ztrátě znělosti.

**ovívát.** Viz →*vát*.

**ovoce,** ovocný, ovocnář, ovocnářský, ovocnářství. P. *owoc* 'plod', *owoce*, r. *óvoščī* 'zelenina' (vzhledem k -šč- asi z csl.), s./ch. *vōće* 'ovoce', stsl. *ovoštъ*, *ovoštije* 'ovoce, plody'. Psl. \*(*o*)*vot'e* je asi z \**ouog-ti-* (B3) od ie. kořene \**aug-*, \**uōg-*, \**aug-* 'zvětšovat (se), růst', od něhož je např. lit. *augti* 'růst', lot. *augt*, něm. *wachsen* tv., lat. *augēre* 'zvětšovat'. Původní význam tedy asi 'co roste' (srov. lot. *auglis* 'plod, ovoce' od téhož základu) (Ma<sup>2</sup>). Podobnost s něm. *Obst*, střdn. *ōvest*, sthn. *obaz* tv. je asi náhodná, něm. slova se vysvětlují z \**uba-ēta*z 'co je k jídlu' (k druhé části srov. →*jíst*).

**ovšem** část. Stč. *ovšem* 'zcela, vůbec, jako celek, obzvlášť, vždy a všude, samozřejmě, natožpak ap.'. Z →*o* a *všem*

(viz →všechn).

**ovulace** ‘periodické uvolňování zralého vajíčka z vaječníku’, ovulační. Z nlat. *ovulatio*, utvořeného nově od lat. *ōvulum* ‘vajíčko’, zdobně od *ōvum* ‘vejce’. Srov. →ová, →vejce.

**oxid** ‘kysličník’, oxidovat, oxidace. Přes něm. *Oxid* z fr. *oxyde*, kde bylo utvořeno v 18. st. od ř. *oxýs* ‘ostrý, trpký, kyselý, prudký’. Srov. →oxymoron.

**oxymoron** ‘přívlastek, který je ve zdánlivém rozporu s významem podstatného jména’. V 18. st. utvořeno z ř.

*oxýs* ‘ostrý, prudký’ (srov. →oxid) a *mōrós* ‘bláznivý, hloupý, ztřeštěný’.

**ozon** ‘vzduch zvláštní vůně, bohatý kyslíkem’. Převzato z moderních evr. jazyků (něm. *Ozon*, fr., angl. *ozone*), kde v 20. st. zavedeno na základě ř. *ózon* ‘vydávající vůni’ od *ózo* ‘voním, páchnu’.

**ožrat se** zhrub. ‘opít se’, ožralý, ožrala, ožralost. Viz →žrát; ukazuje se zde původní význam ‘hltat, polykat’ (je jedno, zda jídlo, či pití).

## P

**pa-** předp. Věsl. - p. *pa-*, r. *pá-*, s./ch. *pā*, stsl. *pa-* (skutečně produktivní ale jen v č. a sln.). Psl. *\*pa-* dávající základnímu slovu význam ‘nepravý, podřadný, menší ap.’ je vlastně varianta k *\*po-* (→po) vzniklá dloužením z *\*pō-* (B5) (srov. dvojice *pořezat* - →pařez, *posekat* - →paseka). Nový význam se vytvořil z původních místních a časových významů předp. *\*po-* (‘pryč, od, později’ ap.) a předpona se osamostatnila. Srov. →paběrek, →paklíč, →paroh, →pastorek, →pahorek, →palouk i *pavěda*, *pabl* ap.

**paběrek** ‘co zbude na poli po sklizni’, paběrkovat. Sln. *páberek*, b. *báberki*. Psl. *\*paběrka* je odvozeno od *\*poborati* ve významu ‘sbírat později (po hlavní sklizni)’ (viz →pa- a →brát).

**pac** ‘podání tlapky, dětské ruky ap.’, packa, pacička, pacinka. Obdobná slova jsou v něm. *Patsch(hand)* ‘podání ruky, pac’, fr. *patte* ‘tlapa’, vše je onom. původu a příbuznost asi jen elementární, i

když vliv něm. slova lze připustit. Srov. →bacat.

**\*pác** (ob. mít něco v *pácu* ‘zamýšlet něco, mít něco vyhlédnutého’). Starší č. význam je ‘mořidlo’ z něm. *Beize* tv. Původně tedy koželužské rčení ‘mít něco v mořidle’ (Ma<sup>2</sup>). Srov. *pajcovat*.

**pacient**, pacientka, patientský. Z lat. *patiēns* (gen. *patientis*), původně ‘snášející, trpící, trpělivý’, vlastně přech. přít. od *pati* ‘snášet, trpět’. Srov. →pasíáns, →pasivní, →pašije.

**pacifikace** ‘zjednání míru, uklidnění’, pacifikovat. Z lat. *pācificātiō* tv. od *pācificāre* ‘zjednávat mír, uklidňovat’ z *pāx* (gen. *pācis*) ‘mír’ a *-ficāre* (viz →fikace).

**pacifismus** ‘směr hlásající zachování míru za každou cenu’, pacifista, pacifistický. Přes něm. *Pazifismus* z fr. *pacifisme*, utvořeného (19. st.) na základě lat. *pācificus* ‘mír činící, mírumilovný’.

Dále viz →pacifikace, srov. i →pakt.

**packa.** Viz →pac.

**packat** ob. expr. ‘kazit, babrat’. Souvisí se slk. *packat’* ‘hudlařit’, r. *páckat’* ‘mazat’, sln. *pác(k)ati* tv., vše je onom. původu od citosl. *pac* (srov. →pac). Č. význam pod vlivem něm. *patzen* ‘břdit, packat’.

**pačesy** hov. ‘(neupravené, rozčuchané) vlasy’. Původně ‘odpadky lnu po druhém pročesání’ od \**počesati* (viz →pa-a →česat), motivace stejná jako u →paběrek.

**páčit**, páčidlo, vypáčit. P. *paczyć* tv. i ‘překrucovat’, sln., s./ch. *páčiti* ‘komolit, překrucovat, kazit’. Psl. \**pačiti* vzniklo asi mylnou deprefixací (oddělením domnělé předp.) z původního \**opačiti* od \**opakō* (→opak) (Ma<sup>2</sup>). Původně tedy asi něco jako ‘obracet, působit proti ap.’. Dále srov. i →páka, →pak, →zpečovat se, →rozpaky.

**padat**, padnout, padací, pád, pádný, padák, padavka, zapadat, západ, západní, odpadat, odpad, odpadní, napadat, nápad, propadat, propad, připadat, připad, případný, spadat, spad, spád, rozpadat se, rozpad, upadat, úpadek, vypadat, vypadnout, výpad, přepadnout, přepadení, vpadnout, vpád aj. Místo *padnout* bylo stč. *pásti*, 1.os.přít. *padu*, podobné tvary i v jiných slov. jazycích. Všesl. - p. *padać*, r. *pádat’*, s./ch. *pàdati*, stsl. *padati*. Psl. \**padati* a \**pasti* (z \**pad-ti* (A5)) je příbuzné se sthn. *gi-fezzan* tv. a sti. *pádyatē* ‘padá, hroutí se’ od ie. \**ped-* ‘padat’, které je možná totožné s \**ped-* ‘noha’ (viz →pěší). Slov. tvar je možná i výsledkem kontaminace (D3) s ie. kořenem \**pōl-* tv., který je v lit. *pùlti* a něm. *fallen* tv. (Ma<sup>2</sup>). Srov. →past, →padouch, →pa-

doucnice, →propast, →pádit.

**padělat**, padělaný, padělek, padělatel, padělatelský. Viz →pa- a →dělat.

**padesát.** Viz →pět<sup>1</sup> a →desát.

**padišáh** ‘nejvyšší titul někdejších muslimských vládců persko-indické oblasti’. Z per. *pādšāh* z *pād* ‘ochránce’ a *šāh* ‘král’. Srov. →šach, →šejk, →paša.

**pádit.** Jen č. Asi od →padat (srov. *tak já padám, běžím, letím ap.*).

**pádlo**, pádlovat. Přes něm. *Paddel* z angl. *paddle* tv. a tam asi z fr. *pale* ‘lopatka, list (pádla, vrtule ap.)’ z lat. *pāla* ‘lopatá’.

**padoucnice** ‘epilepsie’. Od →padat (stč. *padúci nemoc*), protože postižený při záchvatu padá na zem.

**padouch**, padoušský. Stč. *padúch* ‘padouch, lotr, lupič’. Zjevně od →padat, ale motivace není zcela jistá. Snad prostě ‘kdo mravně padl’ či ‘kdo odpadl od šibenice’, srov. →neurvalý.

**paďour** hov. hanl. ‘maloměsták, pohodlný víkendový turista’. Asi expr. přetvoření od *padavka*, původ bude v trempsém slangu.

\***padrt’** (*na padrt’* ‘na drobné kousíčky, úplně’). Viz →pa- a →drtit.

**paf** citosl., adj. Z něm. *paff* v obou významech (srov. něm. *paff sein* ‘zůstat paf, být zaražen’).

**paginace** ‘označování stránek’. Z moderních evr. jazyků (něm. *Pagination*, fr., angl. *pagination*) a tam od lat. *pāgina* ‘stránka’.

**pagoda** ‘orientální věžovitá chrámová stavba’. Přes něm. *Pagode*, fr. *pagode* z port. *pagode*, přejatého z nějakého jazyka indické oblasti, přesný zdroj je však sporný.

**pahorek**, pahorkatý, pahorkatina. Viz

→pa- a →hora.

**pahýl**, pahýlovitý. Jen č. (až od Jg, kde je v podobě *pahejl*), nejasné.

**páchat**, pachatel(ka), spáchat, napáchat. P.st. *pachać* tv., r. *pachát* 'orat'. Psl. *\*pachati* snad znamenalo původně 'konat těžkou práci', původ by mohl být onom. od citosl. základu *\*pach-* 'těžce oddychovat' (HK). V tom případě je asi etymologicky totožné s →páchnout. Srov. ještě →pachtit se, →prostopášný.

**páchnout**, pach, zapáchat, zápach. P. *pachnóc* 'vonět', r. *páchnut* tv. Psl. *\*pachnōti* 'vydávát vůni či zápach' je asi onom. původu (srov. i sln. *páhati* 'vát, foukat'), původní význam asi 'vydechovat' (srov. →páchat). Poměrně blízko stojí i útvary na *\*pych-*, *\*puch-* (srov. →puch, →pýcha, →pýchavka, →puchnout ap.), které však mají širší příbuzenstvo.

**pachole**, pacholátko, pacholík, pacholek. P. *pachole*, r. *pácholok*. Utvořeno nejspíš z *\*pa-* (→pa-) a základu *\*chol-*, který je v r. *chólit* 'pečlivě se starat', jehož další původ není jistý (srov. →chlácholit). K významovému vztahu 'dítě' - 'sluha' srov. →rab, →otrok.

**pacht** zast. 'nájem pozemku k hospodářské činnosti', pachtovné, propachtovat. Z něm. *Pacht* tv. a to z lat. *pactum* 'smlouva, ujednání' (viz →pakt).

**pachtit se**. Stč. *pachtiti* 'hýbat, házet (rukama ap.)'. Jen č. Přitvořeno k →páchat podobně jako →dychtit k →dýchat (HK).

**pajdat** ob. expr., pajda, pajdavý, upajdaný. Expr. útvar rýmující se se →šmajdat, →trajdat, výchozí slovo - je-li nějaké - lze těžko určit (podle HK

→padat?).

**pájet** 'letovat', pájecí, páječka, pájka. Výpůjčka z r. *paját* tv., což je pravidelný zdložený tvar od *\*pojiti* (viz →pojit) (B5).

**pajšl** ob. zhrub. 'plíce, žaludek'. Z něm.d. (bav.-rak.) *Beuschel* 'plíčky, jídlo ze zvířecích vnitřností', jež asi souvisí s něm. *Bauch* 'břicho'.

**pajzl** ob. hanl. 'krčma, putyka'. Z rak.-něm. *Beis(e)l* tv., což je zdrobnělina jidiš *bajis* 'dům' z hebr. *bajit*, *bēt* tv.

**pak** přísl., pakliže. Hl. *pak* 'však, zase', r.d. *páki* 'opět, ještě', s./ch. *pa*, *pāk*, *pák* 'ale, vždyť, pak', stsl. *paky* 'zase, zpět, pak'. Psl. *\*pakō*, *\*paky* vzniklo mylnou deprefixací z *\*opakō*, *\*opaky* (→opak) (k tomu srov. →pácit). Vývoj významu byl asi 'zpět' → 'znovu, zase' → 'později, potom' (Ma<sup>2</sup>). Viz také →pakostnice, srov. →pako.

**páka**, páčka, pákový. Jen č., přitvořeno k →pácit, srov. i →pak.

**pakatel** hov. 'nepatrná finanční částka'. Něm. výslovností z fr. *bagatelle* 'maličkost, hloupost' (viz →bagatelizovat).

**pakáž** hanl. 'sebranka'. Přes něm. *Bagage* tv. (asi kontaminací s *Pack* tv.), původně 'zavazadlo', z fr. *bagage* (viz →bagáž). Hanlivý význam je z vojenského slangu - bojové jednotky tak nazývaly mužstvo zabezpečující přepravu zavazadel, proviantu ap.

**pakl** ob. 'balík, balíček (karet ap.)', paklík. Z něm. *Packel*, což je zdrobnělina od *Pack* 'balík'. Srov. →pakovat.

**paklíč**. Viz →pa- a →klíč.

**pako** ob. hanl. 'hlupák, blázen', pakárna 'ubíjející práce; blázinec'. Snad od něm. *Pack* 'sebranka, holota' (viz →pakáž), jiný výklad spojuje se starším *pakost* 'škoda, neuh, zlo', původně vlastně 'co

je naopak' (viz →pakostnice).

**pakostnice** zast. 'vleklé kloubní onemocnění (dna, revmatismus)'. Od stč. *pakost* 'neduh, zlo, svízel' a to od přísl.

→pak (vlastně 'co je opačné, protivné'). Lid. etym. spojováno s →kost.

**pakovat** 'balit'. Z něm. *packen* tv. od *Pack* 'balík, ranec'. Srov. →pakl.

**pakt** 'smlouva', paktovat se. Z lat. *pactum* (případně přes něm. *Pakt*) tv., což je původně příč. trp. od *pacisci* 'ujednat, smluvit' a to od ie. \**paḱ-* 'upevnit, přizpůsobit se'. Od stejného kořene je lat. *pāx* '(smluvený) mír', srov. →pacifikace i →pacht.

**palác**, palácový. Z it. *palazzo* tv. a to z lat. *palātium* 'císařský dvůr, palác' podle jména jednoho z římských pahorků *Palātium*, kde sídlili římscí císaři.

**palačinka**. Přes slk. z maď. *palacsinta* 'palačinka, lívanec' a to nejspíš přes rum. *plăcintă* z lat. *placenta* 'koláč' (viz →placenta).

**palanda** 'jednoduché (poschodové) lůžko'. V lid. řeči od nář. *palác* 'palanda, vyvýšená dřevěná plošina pod stropem', přeneseně od →palác. Podobné je r. *poláti* (pl.) tv., to pak je od *poláta*, *paláta* 'komora, pokoj' (srov. *palátka* 'přístřešek, stan') a to nejspíš přes stsl. *polata* 'palác, pokoj, přístřešek' ze střř. *palátion* opět z lat. *palātium* (viz →palác).

**palaš** 'těžký jezdecký meč'. Stejně jako p. *pałasz* či r. *paláš* přejato z maď. *pallos* tv. a tam možná z tur. *pala* 'meč'.

**palatála** 'měkká, předopatrová souhláska', palatální, palatalizovat, palatalizace. Utvořeno v moderní době od lat. *palātum* '(přední) patro, klenba'.

**palcát**. Přejato husity z maď., kde ovšem *pálcát* je tvar ak. sg. od *pálca*

'hůl' převzatého ze slk. *palica* tv. (viz →palice).

**palčivý**. Od →pálit<sup>1</sup>.

**palec**, paleček, palcový, palčák. Všesl. - p. *palec* 'prst' (*palec wielki* 'palec'), r. *pálec* tv., s./ch. *pălăc* 'palec'. Psl. \**palъcъ* má nejblíže k lat. *pollex* 'palec'. Dále se spojuje s lat. *pollere* 'být silný, mohutný' (Ma<sup>2</sup>) či b.st. *pálam* 'hledám', sthn. *fuolen* (něm. *fühlen*) 'cítit', per. *pāidan* 'hledat, stopovat' (výchozí význam asi 'ohmatávat') (HK). Výchozím ie. tvarem je v obou případech \**pōlo-*/*\*polo-* (B5), ale základní významy 'tlustý, mohutný' a 'ohmatávat, hledat' lze těžko spojit.

**paleo-** (ve složeninách) 'starodávný'. Z ř. *palaios* 'dávný, starobylý'. Srov. →paleografie, →paleolit, →paleontologie.

**paleografie** 'nauka o starých písmech'. Viz →paleo- a →grafie.

**paleolit** 'starší doba kamenná', paleolitický. Z →paleo- a ř. *lithos* 'kámen'. Srov. →neolit, →monolit, →litografie.

**paleontologie** 'věda o organismech v minulých geologických dobách'. Viz →paleo- a →ontologie.

**palette**<sup>1</sup> 'malířská deska k roztírání a míchání barev; police (obvykle na kolečkách) k skladování a přemísťování zboží'. Z fr. *palette* či it. *paletta* (případně přes něm. *Palette*) tv., což jsou drobněliny od fr. *pale*, resp. it. *pala* 'lopatka, list (vrtule)' z lat. *pāla* 'rýč, lopata'. Srov. →pádlo.

**palette**<sup>2</sup> hov. 'vysoký účet'. Dříve 'úřední potvrzení, lístek'. Z it. *boletta* 'potvrzenka o zaplacení daně', což je drobnělina od *bolla* 'listina' z lat. *bulla* (viz →bula).

**palette** 'polodlouhý dámský plášť'. Přes něm. *Paletot* 'trícivrteční pánský plášť'

z fr. *paletot* tv. (do módy přišel kolem r. 1840) a tam ze střfr. *palletoc*, *pal-toc* 'druh krátkého pláště', jehož původ je nejistý. Souvislost s lat. *palla* 'říza', *pallium* 'plášť' je sporná.

**palice**, palička, paličkovat, paličatý, paličatost, paličák. Všesl. - p. *palica* 'velká hůl, kyj', r.st. *pálica* 'hůl, klacek', s./ch. *pǎlica* 'hůl', stsl. *palica* tv. Psl. *\*palica* nemá jednoznačný výklad. Přijmeme-li starobylost slovesa uvedeného pod  $\rightarrow$ pálit<sup>2</sup>, zdá se tato souvislost nejprizrozenější (srov.  $\rightarrow$ pálka). Podle jiných souvisí s  $\rightarrow$ pálit<sup>1</sup> - hole bývaly opalovány nad ohněm, aby získaly pěknou barvu i trvanlivost (Ma<sup>2</sup>, HK). Byli-li původní význam 'tlustá hůl, kyj', lze vyjít i z *\*palō*, jež by bylo pokračováním ie. *\*pōlo-* 'tlustý, mohutný' (srov.  $\rightarrow$ palec). Metaforický zhrub. význam 'hlava' je jen č. (na základě významu 'hůl s hlavicí', který jinde není), odtud *paličatý* ap.

**palisáda** 'hradba z kůlů'. Přes něm. *Palisade* z fr. *palissade*, stprov. *palissada*, což je kolektivum od *palissa* tv. od *pal* 'hradební kůl' z lat. *pālus* 'kůl'.

**palisandr** 'druh tropického dřeva', palisandrový. Z fr. *palissandre* z niz. *palissander* a to z nějakého jazyka jihoa-merické Guyany.

**pálit<sup>1</sup>** 'žhnout', pálený, pálenka, pálivý, palčivý, palič, paličský, palba, palební, palebný, spálit, spáleniště, spála, spalničky, opálit se, zapálit, vypálit, připálit, upálit, úpal, připálit, podpálit, napálit, dopálit, popálit se, propálit, přepálit aj. Všesl. - p. *palíc*, r. *palít*, s./ch. *pāliti*, stsl. *paliti*. Psl. *\*paliti* je vlastně kauzativum k slovesu dochovanému v stsl. *polěti* 'hořet', tedy původně 'způsobovat, že něco hoří'. Ie. kořen *\*pel-*

*/\*pol-* je ve významu 'pálit, hořet' dochován jen v slov., k dalšímu příbuzenstvu viz  $\rightarrow$ plamen,  $\rightarrow$ plát<sup>2</sup>,  $\rightarrow$ popel,  $\rightarrow$ poleno. Význam 'střílet' je ze starého způsobu střelby zapálením doutnaku, roznětky ap., jiné je asi 'odbějet míč' (viz  $\rightarrow$ pálit<sup>2</sup>, *pálka*). Metaforické přenesení je i v *dopálit* či *napálit* 'obelstít'.

**pálit<sup>2</sup>** 'odbějet míč ap.'. Novější, zřejmě deprefixací z běžnějšího *napálit* 'udeřit', *odpálit* 'odrazit', *vpálit* 'vrazit' ap. Někdy se vykládá přeneseně od významu 'střílet' (viz  $\rightarrow$ pálit<sup>1</sup>), ale nářeční doklady v br. *otpalíc*, *zapolíc* 'udeřit', r. *zapolít*, sln. a ch. *opáliti* tv. svědčí spíš pro starobylost významu a souvislost psl. *\*paliti* s lat. *pellere* 'odhánět, porážet, tlouci' a snad i se sti. *sphālayati* 'naráží, tlučé', východiskem by bylo ie. *\*(s)pel-* 'tlouci' (Ma<sup>2</sup>) (A5, A6). Ve slov. zřejmě splynulo se slovesem  $\rightarrow$ pálit<sup>1</sup>, ale zcela vyloučit nelze ani společný původ obou slov - *pálit<sup>1</sup>* by pak odráželo primitivní způsob rozdělávání ohně tloučením (křesáním) či třením dřev ap. (HK). Srov.  $\rightarrow$ palice,  $\rightarrow$ pálka.

**pálka**. Novější, od  $\rightarrow$ pálit<sup>2</sup>, srov. i r. *pálka* 'palice' (viz  $\rightarrow$ palice).

**palma**, palmový. Z lat. *palma* tv., původně 'dlaň' (podle tvaru listů, které připomínají prsty rozevřené ruky). Srov.  $\rightarrow$ palmáre.

**palmáre** 'odměna advokátovi'. Ze střlat. *palmaris*, *palmarium* tv. 'odměna advokátovi za vyhraný proces' odvozeného od lat. *palma* (viz  $\rightarrow$ palma), přeneseně 'vítězství' (palmové listy symbolizují vítězství).

**palouk**, palouček. Viz  $\rightarrow$ pa- a  $\rightarrow$ louka.

**paluba**, palubní, palubový, palubka. Převzato z r. *páluba* 'střecha lodi či

vozu' (srov. i p. *paľuba* 'krytý vůz') a to od slovesa *\*polubiti* 'pokrýt tenkým dřevem' (viz →pa- a →lub). Od tud také *palubka* 'úzké prkno na podlahu'.

**pamatovat (si)**, zapamatovat (si), upamatovat (se), vzpamatovat (se). Viz →paměť.

**paměť**, pamětní, pamětník, paměťový, pamětlivý, památný, památník, památka, památkový, památkář, památkářský. Všesl. - p. *pamięć* 'paměť, vzpomínka', r. *pámjat'* tv., s./ch. *pāmēt* 'rozum, mysl', stsl. *pamęt* 'paměť, památka'. Psl. *\*pamęt* je utvořeno z *\*pa-*, zde nejspíš ve významu 'pozdější, vzdálenější' (→pa-) a *\*męt* (B7), které odpovídá lit. *mintis* 'myšlenka', lat. *mēns* (gen. *mentis*) 'mysl, rozum, myšlenka', sti. *matí-* 'mysl, myšlenka', vše z ie. *\*menti-*, *\*męti-* 'myšlenka' (A7) od *\*men-* 'myslet'. Původní význam psl. *\*pamęt* tedy nejspíš byl 'pozdější myšlenka' (= 'vzpomínka, památka'). Srov. →mníti, →pomník.

**pamflet** 'hanopis'. Z angl. *pamphlet* ( nynější význam asi od 18. st.) z (anglo)střlat. *panfletus* (14. st.) 'spisek, sešitek' a to ze stfr. *Pamphilet*, zkráceného názvu oblíbeného střlat. milostného románu *Pamphilus seu de amore* (12. st.).

**pamlsek**. Viz →pa- a →mlsat.

**pampa** 'jihoamerická step'. Ze šp. *pampa* a to z jazyka kečua, kde slovo znamená 'rovina'.

**pampeliška**, pampeliškový. Jen č., ne zcela jasné. Dříve a nář. také *pampeluška*, *pampuliška*, *pampliška*, *pamprléška* aj., je jasné, že slovo podléhalo různým nepravidelným změnám. Zřejmě je souvislost s něm.d. podobami

*Pampelblume*, *Pompelblume*, což jsou varianty dněm. *Pappenblume*, *Pappenstiel*, hněm. *Pfaffenplatte*, *Pfaffenstiel* aj., kde v první části je hněm. *Pfaffe*, dněm. *Pappe* 'kněz' (srov. →papež, →pop). Může to být lid. etym. (srov. totiž lat. *pappus* 'chmýří'), na druhou stranu je nesporná řada lid. názvů srovnávající holé okvěti po opadání chmýří s hlavou duchovních s vyholenou tonzурou (srov. střlat. *caput monachi* 'mnichova hlava', něm. *Mönchskopf*, p. *popowa główka* i naše *pléška*) (Ma<sup>2</sup>). Celkově slovo budí dojem, jako kdyby došlo ke křížení něm. nář. podob právě s domácím *pléška*.

**pan** 'označení muže ve spojení se jménem, titulem, povoláním ap.'. Zkrácením z →pán při rychlém mluvení a časté frekvenci, srov. např. →slečna.

**pán**, paní, panský, panstvo, panic, panictví, panna, panenka, panenský, panenství, panák, panáček, panáčkovat, panovník, panovat, opanovat, panoš. Stč. i *hpán*, luž., p. *pan*, v jsl. a vsl. jsou ekvivalenty jiné (viz →Hospodin). Zsl. *\*gopanō* (či *\*panō*) nemá jistý původ. Klíčovou otázkou pro rekonstrukci slova je, zda stč. *h-* je etymologické, či pouze protetické (B4). Podoby stč. předložek ve spojeních *se (h)pánem*, *ode (h)pána* svědčí spíš pro *\*gopanō*, jež se obvykle vykládá jako oslabená varianta k *\*županō* (→župa) (*\*gup-* × *\*geup-* (B1, B2, B6)). Nepříliš pravděpodobný je výklad považující za prvotní psl. *\*panъji* 'paní', domněle příbuzné s ř. *pótnia*, sti. *pátnī* tv., k tomu by pak bylo přitvořeno *\*panō* (Ma<sup>2</sup>).

**pan-** (ve složeninách) 'vše'. Z ř. *pās* (ve složeninách *pan-*, gen. *pantós*) 'všechno, úplný'. Srov. →pansofie, →panoráma,

→panteon, →panoptikum, →pandemie i *panamerický*, *panslavismus*. Viz i →panto-.

**paňáca**. Asi přes něm. *Bajazzo* 'šprýmař' z it.d. *pajazzo*, it. *pagliaccio* 'pie-rot, šašek', doslova 'slaměná figura', od *paglia* 'sláma', přikloněno k *panák* (viz →pán). Srov. p. *pajac*, sln. *pajác*.

**pancíř**, pancéřový, pancéřovka. Stč. *pancieř*. Ze střhn. *panzier*, *panzer* 'brnění chránící trup' ze stfr. *pancier(e)* tv. od *pance* 'břicho' z lat. *pantex* tv. Srov. →panděro.

**pančovat** 'ředit vodou, slévat (pivo, víno ap.)'. Z rak.-něm. *pantschen* tv. onom. původu (původně 'pleskat, plácát').

**panda** 'asijský medvídek'. Z angl. *panda* a to z nějakého nepálského jazyka.

**pandán** 'doplňující protějšek (uměleckého díla)'. Z fr. *pendant* 'přívěsek, protějšek, doplněk', původem vlastně přech. přít. od *pendre* 'věšet, viset, být nerozhodnutý' z lat. *pendere* 'věšet, vážit'. Srov. →penze, →stipendium.

**pandemie** 'obrovské rozšíření nakažlivé choroby'. Přitvořeno v 18. st. k →epidemie, viz →pan-.

**panděro** expr. 'břicho'. Dříve i *pandero*. Původ ne zcela jasný. Uvažuje se o přímém převzetí ze šp. *pandero* 'buben' českými vojáky v rak. armádě za válek o španělské dědictví v 17., 18. st. (v román. jazycích jsou i poměrně podobná slova pro 'břicho' - šp. *pancho*, it. *pancia* z lat. *pantex*). Je však i ukr. *bendjuch* 'břicho', r. *péntjuch* 'tlustoch', maď. *bendő* 'břicho' aj. (Ma<sup>2</sup>).

**panel**, panelový, panelárna, panelák. Z něm. *Paneel* tv. a to ze střdn. *pan(n)el* 'sedlová poduška, dřevěné obložení' ze stfr. *panel* 'kus látky, destička, obroubená plocha', což je vlastně zdobně-

lina z *pan* z lat. *pannus* 'kus látky'. *Panelová diskuse* ap. je z angl., kde *panel* znamená také 'porota' (původně seznam porotců na destičce).

**pánev**, pánvička, pánevni. Stejně jako p. *panew*, sln. *pónev* přejato ze sthn. *pfanna* tv. a to z vlat. *panna* (z \**patna*) z lat. *patina* 'mísa, pánev' z ř. *patāne* tv. Srov. →patina, →patěna.

**pangejt** ob. 'příkop'. Dříve i *panket*, *ban-keť*, původně 'okrajový pás silnice'. Z fr. *banquette* 'ochranný násep, lavička', což je zdobnělina od *banc* 'lavice' (viz →banka, →banket, srov. →panchart).

**panchart** zhrub. 'dítě'. Ze střhn. *ban-chart* 'nemanželské dítě', vlastně 'dítě zplozené na lavici (nikoli v manželské posteli)', od střhn. *banc* 'lavice' (srov. →banka). Druhá část je posměšně vzata z něm. osobních jmen jako *Reinhart*, *Gerhard*, *Bernhard*, kde *-hart*, *-hard* znamená 'tvrdý, silný'. Srov. i →bastard.

**paní**, panička. Tak i stč. Z pč. \**panvji* (B9) vedle staršího \**panvja*, dále viz →pán.

**paníka** 'nepřiměřené zděšení působící zmatek', panický. Z něm. *Panik*, fr. *panique* tv. a to od ř. *deima panikón* 'panický strach, strach z Pana' od jména řeckého boha plodnosti a stád *Pana*, protože se věřilo, že iracionální hromadný strach (zvláště u vojáků či zvířat) je způsoben jeho nenadálým objevením (býval zobrazován s kozlími rohy a paznehty).

**panímánda** zast. expr. 'zadnice'. Ze žertovného spojení *paní Manda* (jedno z domáckých jmen *Magdaleny*) uživa-ného o tlusté ženě (srov. →machna).

**pank** 'hudební a životní styl části mládeže, vznikající po r. 1975', pankový,



pankáč. Z angl. *punk* ‘mladý povaleč, výtržník, pitomec’.

**pankreas** ‘slinivka břišní’. Z ř. *pankréas* tv., doslova ‘celé maso’, z →pan- a ř. *kréas* ‘(syrové) maso’. Srov. →krev.

**panoptikum** ‘sbírka různých zvláštních předmětů (např. voskových figur) k pobavení diváků’, panoptikální. Přes něm. *Panoptikum* z angl. *panopticon*, jež bylo vytvořeno v 18. st. z →pan- a ř. *optikós* ‘týkající se vidění’ (viz →optika). Původně název pro ideální kruhové vězení, v němž by byli vězni stále na očích.

**panoráma** ‘široký celkový pohled’, panoramatický. Přes něm. *Panorama* z angl. *panorama*, utvořeného a patentovaného koncem 18. st. Irem Bakerem pro kruhový obraz krajiny. Z →pan- a ř. *hórāma* ‘podívaná, pohled’ od *horáo* ‘vidím, hledím’, tedy ‘veškerá, celková podívaná’.

**panoš** zast. Odvozeno od →pán.

**pansofie** ‘souhrn všeho vědění, vševěda’. Utvořeno z →pan- a ř. *sofía* ‘moudrost, vědomost’ (srov. →filozofie). Srov. i ř. *pánsofos* ‘velmi moudrý’.

**pant** hov. ‘dveřní či okenní závěs’. Z něm. *Band* tv., vedle toho i ‘páska, tkanice, vaz’, od *binden* ‘vázat’ z ie. *\*bhendh-* tv. Srov. →bandáž, →pentle.

**panteismus** ‘filozofický výklad světa ztotožňující boha s přírodou, se světem’, panteistický, panteista. Viz →pan- a →teismus, srov. →panteon.

**panteon** ‘antický chrám zasvěcený všem bohům; místo k posmrtnému uctívání slavných příslušníků národa’. Z ř. *pán-theion* z →pan- a odvozeniny od *theós* ‘bůh’. Srov. →panteismus.

**panter** ‘levhart’. Přes něm. *Panther* z lat. *panthēr(a)* z ř. *pánthēr* a to z ně-

jaké neznámé východní předlohy. Ze stejného zdroje je asi i sti. *puṇḍarika* ‘tygr’.

**panto-** (ve složeninách). Z ř. *pantós*, gen. od *pās* ‘všechn’ (viz →pan-). Srov. →pantomima, →pantofel, →pantograf.

**pantofel**, pantoflíček. Z něm. *Pantofel* a to z it. *pantofola* tv., jehož původ není jistý. Starý populární výklad z nedoloženého stříř. *\*pantófellós*, doslova ‘celý z korku’ (srov. →panto- a ř. *fellós* ‘korek’), zavání lid. etym. (D2) (takové boty v jižnějších oblastech však opravdu často mívaly korkovou podrážku).

**pantograf** ‘sběrač elektrického proudu u elektrických vozidel’. Přeneseně podle podoby z původního významu ‘přístroj k překreslování plánů ap.’ z →panto- a →graf.

**pantomima**, pantomimický. Přes něm. *Pantomime* tv. z lat. *pantomīmus* ‘mim’ z ř. *pantómīmos* tv. (viz →panto- a →mim), vlastně ‘kdo vše napodobuje’.

**panychida** ‘smuteční slavnost, tryzna’. Z ř. *pannychís* ‘(celo)noční slavnost’ z →pan- a odvozeniny od *nýchios* ‘noční’ od *nýx* ‘noc’ (viz →noc).

**papá** zast. ‘tatínek’, papínek. Z fr. *papa* (případně přes něm. *Papa*). Srov. i r. *pápa* tv. Dětské žvatlavé slovo jako →máma, →táta i →papat.

**papacha** ‘vysoká čepice’. Z r. *papácha* a tam z ttat. jazyků (snad ázerb. *papax* tv.).

**papat**, papání, spapat, napapat se. Dětské žvatlavé slovo založené na jedné ze základních slabik dětské řeči. Podobně i jinde - např. sln. *pāpati*, lat. *pappāre* tv., něm. *Pappe* ‘dětská kaše’, nř. *pappa* ‘nějaké jídlo’. Odtud →papula, srov. i

→bábovka.

**pápěří** ‘prachové peří, chmýří’, pápěrka. Dříve v podobě *pápeří*. Z →pa- a *peří* (→pero), původně asi ‘odpadky peří po draní’ podobně jako →pačesy, →paběrek.

**papež**, papežský. Stejně jako sln. *pápež*, stsl. *papež* přejato ze sthn. *bābes* tv. (dnes *Papst*) a to ze stfr. varianty *papes* (vedle běžnějšího *pape*) z lat. *pāpa* ‘otec’, později ‘biskup’ a ‘papež’, z ř. *pāppas* ‘otec, tatíček’. Původem dětské žvatlavé slovo, srov. →papá, →máma, →táta. Ze stejného zdroje i →pop.

**papila** ‘bradavka’. Z lat. *papilla* ‘prsni bradavka, prs’. Původem asi dětské slovo, srov. →papat.

**papír**, papírek, papírový, papírna, papírenský, papírenství, papírnictví, hov. papírovat, papírování. Stč. *papier*. Ze střhn. *papier* a to přes stfr. *papier* z lat. *papīrus*, *papīrum* ‘papyrus’ z ř. *pāpīros* tv. Původ slova je asi egypt., protože z Egypta pochází i tento keř, jehož listy se upravovaly k psaní. Ve středověku pak bylo jméno přeneseno i na papír dnešní výroby.

**papoušek**, papouščí, papouškovat. Stč. i *papúch*. Starší převzetí z nějakého evr. jazyka (pozdně střhn. *papagey*, stfr. *papagai*, šp. *papagayo*) s úpravou koncovky. Novější převzetí z něm. jsou např. v slk. *papagáj*, sln. *papagáj*, ze 16. st. je r. *popugáj*. Do evr. jazyků se dostalo asi z ar. *babbagā*<sup>c</sup>, další původ nejasný.

**páprda** ob. hanl. ‘starý, pohodlný člověk’. Novější expr. útvar, asi utvořeno podle *pápěr(k)a* ‘slabý, neduživý člověk’ přikloněním k →prdět.

**paprika**, paprikový, paprikovat. Převzato přes slovenské trhovce z maď. *pa-*

*prika* a to ze s./ch. *pàprika* tv. od *pāpar* ‘pepř’ (Ma<sup>2</sup>). Papriku přivezli do Evropy z Ameriky Španělé, k souvislosti s názvem již dříve známého pepře srov. šp. *pimentón* ‘paprika’, *pimiento* ‘pepř’ a také *feferonka*.

**paprsek**, paprskovitý. Stč. *paprslek*, *pa-pršlek*, *poprslek*. Jen č. Zřejmě od \**po-prskati* (viz →pa- a →prskat), lze snad interpretovat jako ‘to, co je vidět po prsknutí ohně’ (např. když kovář buší do rozžhaveného železa), pak další přenašení (Ma<sup>2</sup>).

**papuče**. Asi prostřednictvím maď. *pa-pucs* z tur. *papuč* ‘střevíc’ (srov. i p. *papuc*, s./ch. *pāpuča* tv.) a to z per. *pāpūš*, vlastně ‘pokrývka nohou’, z *pā* ‘noha’ a *pūšidān* ‘pokrývat’.

**papula** ob. expr. ‘pusa’. Nejspíš od stejného základu jako →papat, srov. však i lat. *papula* ‘puchýř’ a podobnou motivaci u →huba.

**papundekl** ob. ‘tuhý lepený a lisovaný papír’. Z něm. *Pappendeckel* tv. z *Pappe* ‘kaše’ (nář. *Papp* ‘škrobový maz’) a *Deckel* ‘desky (knihy), víko’ (srov. →dekl).

**papyrus**. Viz →papír.

**pár**, párek, páreček, párový, párovat, spárovat. Z něm. *Paar* tv. a to z lat. *pār* ‘stejný, rovný; partner, dvojice’. Srov. →parita, →pářit se.

**para** ‘druh ořechu’. Podle brazilského státu *Pará*, odkud pochází.

**pára**, parný, parník, pařit (se), pařák, pařeníště, opařit (se), opar, vypařit (se), výpar, odpařit (se), rozpařit (se), napařit (se), spařit (se). Všesl. - p. *para*, r. *par*, s./ch. *pāra*. Psl. \**para*/\**parǫ* je odvozeno od \**pariti* ‘pařit, pálit’, jež souvisí s p. *przéc* ‘zapařovat se’, r. *pret* ‘potit se, zahnívat’. Dále je asi při-

buzné ř. *prēthō* ‘foukám, zapaluji, srším’, chet. *parāi-* ‘foukat, supět’, východiskem je ie. *\*per-*, *\*prē-* ‘foukat, sršet, prskat’.

**para-** (ve složeninách) ‘podle, vedle, při aj.’. Z ř. *pará* tv., jež souvisí s **→při**. Srov. **→parabola**, **→paradox**, **→paragraf**, **→paralela**, **→parametr**, **→parazit**, **→parodie**.

**parabola** ‘druh kuželošky; podobenství’. Z ř. *parabolē* ‘odbočení z cesty; srovnání, podobenství’ od *parabállō* ‘přihazuji, stavím stranou, srovnávám’ z *pará* (**→para-**) a *bállō* ‘házím’. Srov. **→hyperbola**, **→balistika**.

**paráda** hov. ‘nádhra, okrasa’, parádní, parádnice, parádit (se), naparádit (se), vyparádit (se). Přes něm. *Parade* ‘paráda, okázalost, slavnostní přehlídka’ z fr. *parade* ‘(slavnostní) přehlídka’ (srov. *de parade* ‘parádní, okázalý, sváteční’) ze šp. *parada* ‘zastavení, přestávka, přehlídka’ od *parar* ‘zastavit (se)’ z lat. *parāre* ‘připravovat’. Posun významu ve fr. vlivem slovesa *parer* ‘zdobit, připravovat’ ze stejného lat. zdroje.

**paradentóza**, parodontóza ‘chronické nezanětlivé onemocnění tkání v okolí zubu’. Nová složenina z **→para-** a odvozeniny od lat. *dēns* (gen. *dentis*) ‘zub’ resp. ř. *odoús* (gen. *odóntos*) tv.

**paradesantní** ‘výsadkový’. Z r. *paradesántnyj*, v jehož první části je r. *parašjút(nyj)* (viz **→parašutista**), druhá je z fr. *descende* ‘sestup, seskok, spuštění’ od *descendre* ‘sestoupit’ z lat. *dēscendere* tv. (srov. **→transcendentní**).

**paradigma** ‘soubor tvarů slova, vzor’. Ze střlat. *paradigma* a to z ř. *parádeigma* ‘vzor, nákres, příklad’ od *para-deiknŷmi* ‘ukazují (vedle sebe)’ z *pará*

(**→para-**) a *deiknŷmi* ‘ukazují’.

**paradox** ‘(zdánlivě) protismyslné tvrzení, nelogický jev’, paradoxní. Přes lat. *paradoxus* tv. z ř. *parádoxos* ‘nepodobný, podivný, neočekávaný’ z *pará* (**→para-**, zde ve významu ‘proti’) a *dóxa* ‘mínění’. Srov. **→ortodoxní**, **→dogma**.

**parafa** ‘podpisová značka’, parafovat. Přes něm. *Paraphe* z fr. *paraphe* tv. a to ze střlat. *paraphus* ‘znaménko za odstavcem’, zkrácením z *paragraphus* (viz **→paragraf**).

**parafin** ‘druh vosku’, parafinový. Z něm. *Paraffin* a to uměle (r. 1830) z lat. *parum* ‘málo’ a *affinis* ‘pomezí, příbuzný’, tedy vlastně ‘málo příbuzný (jiným druhům vosku)’.

**parafráze** ‘vyjádření téhož obsahu jiným způsobem’, parafrázovat. Přes střlat. *paraphrasis* z ř. *paráfrasis* ‘vysvětlivka’ z *pará* (**→para-**) a *frásis* ‘výraz, mluvení’ (viz **→fráze**).

**paragon** ‘pokladní blok’. Podle jména německého výrobce.

**paragraf**. Z pozdnělat. *paragraphus* ‘znaménko označující odstavec’ z ř. *parágrafos* ‘připsaný’ (viz **→para-** a **→graf**). Srov. **→parafa**.

**paralela** ‘obdoba’, paralelní, paralelismus. Přes pozdnělat. *parallelēla* ‘rovnoběžka, průměr’, *parallelēlus* ‘rovnoběžný, úměrný’ z ř. *parállēlos* ‘souběžný, vedle sebe položený, přirovnaný’ z *pará* (**→para-**) a odvozeniny od *allēlōn* ‘navzájem, vespolek’.

**paralýza** ‘ochrnutí’, paralyzovat. Přes lat. *parálýsis* z ř. *parálýsis* tv. od *paralŷō* ‘odnímám, oslabuji, ochromuji’ z *pará* (**→para-**) a *lŷō* ‘uvolňuji, zbavuji, ochabuji’ (srov. **→analýza**).

**parametr** ‘veličina charakterizující ně-

jakou základní vlastnost (mechanismu ap.). Nové, viz →para- a →metr.

**paranoia** ‘psychóza vyznačující se zejména vztahovачností, žárlivostí či velíkáštvím’, paranoik, paranoický. Zavedeno v 19. st. (něm. lékař Vogel) na základě ř. *paránoia* ‘šilenství’ od *paránous* ‘šilený’ z *pará* (→para-) a *noūs, nóos* ‘mysl, rozum’ (srov. →noetika).

**parapet** ‘deska kryjící podokenní zeď’. Dříve i ‘přední násep (ve vojenství)’. Z fr. *parapet* ‘předprseň’ z it. *parapetto* tv., vlastně ‘co chrání prsa’, z *parare* ‘chránit’ z lat. *parāre* ‘připravovat’ (srov. →paraple, →paraván) a *petto* ‘prsa’ z lat. *pectus* tv.

**paraple** hov. ‘deštník’. Z fr. *parapluie* tv., vlastně ‘co chrání proti dešti’ (od *pluie* ‘déšť’ z lat. *pluvius* tv.), podle fr. *parasol* ‘slunečník’ z it. *parasole* tv. z *parare* ‘chránit, bránit’ a *sole* ‘slunce’ z lat. *sōl* (srov. →parapet, →paraván, →solární).

**paraplegie** ‘oboustranné ochrnutí (dolních) končetin’, paraplegik. Z moderních evr. jazyků, utvořeno v 16. st. z →para- a ř. *plēgē* ‘úder, zranění, bití’.

**parašutista**, parašutistický. Z fr. *parachutiste* od *parachute* ‘padák’, jež bylo vytvořeno v 18. st. z *para-* ‘chránící, zastavující’ (viz →paraple, →parapet) a *chute* ‘pád, dopad’ od *choir* ‘padat’ z lat. *cadere* ‘padat’ (srov. →kadence). Srov. →paradesantní.

**párat**, párátko, rozpárat, rozparek, odpárat, vypárat. Sln. *pāрати*, s./ch. *pāрати* tv. Psl. *\*parati* je iterativum (opětovací sloveso) od *\*porti*, doloženého v p. *pruč*, r. *porót* tv. Ie. souvislosti nejsou jisté – lze uvažovat o stisl. *spiqr* ‘hadr, odtržený kus’, ř. *sparássō* ‘trhám’, arm. *p<sup>c</sup>ert<sup>c</sup>* ‘odtržený kus’ z ie.

*\*(s)p(h)er-* ‘trhat’. Expr. přenesením *párat se* ‘piplat se’ (srov. i →párátko).

**parataxe** ‘souřadnost’, parataktický. Zavedeno na přelomu 19. a 20. st. na základě ř. *parátaxis* ‘postavení, bitevní šik’ od *paratássō* ‘řadit vedle sebe’ z *pará-* (→para-) a *tássō* ‘řadím’. Srov. →hypotaxe.

**párátko**. Od →párat, ve starší č. totiž mělo i význam ‘drápat, drbat’ (Jg).

**paraván** ‘zástěna, plenta’. Z fr. *paravent* tv. z it. *paravento*, vlastně ‘co chrání před větrem’, z it. *parare* ‘chránit, bránit’ (srov. →paraple, →parapet, →parašutista) a *vento* ‘vítr’ z lat. *ventus* tv. (srov. →ventil).

**parazit** ‘cizopasník, příživník’. Přes moderní evr. jazyky z lat. *parasītus* z ř. *parásītos* ‘spolustolovník’, vlastně ‘vedle někoho stolující’, z *pará* (→para-) a odvozeniny od *sitéomai* ‘jím, stoluji’.

**parcela** ‘vymezený pozemek (většinou ke stavbě)’, parcelovat, parcelace. Z fr. *parcelle* tv., vlastně ‘částička, díl(ek)’, z vlat. *\*particella* a to z lat. *particula*, což je zdrobnělina od *pars* (gen. *partis*) ‘část’. Srov. →parciální, →part, →partie.

**parciální** ‘částecný’. Přes něm., fr. *partial* z pozdnělat. *partiālis* tv. od *pars* ‘část’. Srov. →parcela, →part.

**pardál** ‘levhart’. Přes lat. *pardalis* z ř. *párdalis*, stč. *pard(us)* asi přímo z ř. *párdos* tv. Podobné je per. *pārs* tv., obojí je výpůjčka z nějakého neznámého blízkovýchodního jazyka. Srov. →leopard.

**pardon**, pardonovat. Z fr. *pardon* od *pardonner* ‘promíjet’ z pozdnělat. *perdōnāre* ‘prokázat, poskytnout’ z lat. →per- a *dōnāre* ‘dávat’.

**párek**. Od →pár (prodávají se spojené

po dvou).

**parenteze** ‘vsuvka’. Ze střlat. *parenthesis* z ř. *paréntesis*, vlastně ‘co je vloženo vedle’, viz →para-, →en- a →teze.

**parfém** ‘voňavka’, parfémovat. Z fr. *parfum* od *parfumer* ‘napouštět voňavkou’ z vlat. \**perfūmare* z lat. →per- a *fūmare* ‘kouřit’ (srov. →dým), tedy původně ‘nakuřovat (vonným dýmem)’.

**parfumerie**. Z fr. *parfumerie*, dále viz →parfém.

**parchant**. Přesmykem z →panchart.

**parita** ‘rovnost’, paritní. Z pozdnělat. *paritās* tv. od *pār* ‘stejný, rovný’ (viz →pár).

**park**, parkík, parkový. Z fr. *parc* (případně přes něm. *Park*) tv., původně ‘obora, ohraničený prostor’, nejspíš z pozdnělat. *parricus* ‘ohrada’, jež se považuje za odvozeninu z předrom., iberského \**parra*, doloženého ve šp. *parra* ‘révoví, loubí’, prov. *parran* ‘zahrada’. Srov. →parkovat, →parket.

**parkán** ‘hradební příkop, prostor mezi vnitřním a vnějším opevněním’. Ze střhn. *parchān*, *parkan*, střlat. *parcanus* stejného původu jako →park.

**parket** ‘plocha určená pro tanec’. Z fr. *parquet* tv., vlastně ‘ohrazený prostor’, zdrobnělina od *parc* (viz →park).

**parketa**, parketový. Z fr. *parquet* ‘parketa, parketová podlaha’, etymologicky totožné s →parket.

**parkovat**, parkování, parkoviště, zaparkovat. Z am.-angl. (*to*) *park* tv. (20. léta 20. st.), původně v angl. ‘seřadit, uložit (zásoby, vojenskou techniku)’ od *park* ‘shromaždiště, seřadiště (zásob, techniky)’ vedle ‘park, obora’ z fr. *parc* (viz →park).

**parkúr** ‘jezdecká dráha s překážkami pro

soutěž ve skocích’, parkúrový. Z fr. *parcours* ‘projížďka, trať, dráha’ od *parcourir* ‘projíždět, probíhat’ z *par* (viz →per-) a *courir* ‘běžet, jet, závodit’. Srov. →kurs.

**parlament**, parlamentní. Z fr. *parlement* (případně přes něm. *Parlament*) tv., stfr. ‘soudní dvůr, rozmluva, rada’ od *parler*, *paroler* ‘mluvit’ z vlat. \**paraulare*, pozdnělat. *parabolāre* tv., odvozeného od pozdnělat. *parabola* ‘vyprávění, podobenství’ (viz →parabola). V moderním významu poprvé užíváno v angl. (13. st.), kde je také z fr.

**parma** ‘druh ryby’. Z něm. *Barme*, *Barbe* z lat. *barbus* tv. od *barba* ‘vous’ (podle charakteristických vousků).

**parmezán** ‘druh sýra’. Z fr. *parmesan* ‘parmský’ podle severoitalského města *Parma*, kde se vyráběl.

**parodie** ‘posměšné napodobení’, parodický, parodovat. Přes něm. *Parodie*, fr. *parodie* a lat. *parōdia* z ř. *parō, dia* tv., doslova ‘vedlejší zpěv’, viz →para- a →óda, →melodie.

**paroh**, parůžek, paroží, parohatý, paroháč. Viz →pa- a →roh.

**part** ‘notový zápis jednoho hlasu skladby’. Přes něm. *Part* tv. z fr. *part* ‘část, strana’ a to z lat. *pars* (gen. *partis*) tv. Srov. →partitura, →partes, →parta, →partaj, →parcela.

**parta** ‘(zájmová) skupina’. Slang. převzetí z něm. *Partei* (viz →partaj).

**partaj** ob. zast. ‘(politická) strana; nájemník’. Z něm. *Partei* tv. z fr. *partie* ‘(právníká) strana; díl; partie’ (viz →partie).

**parte** ‘úmrtní oznámení’. Z rak.-něm. *Parte* tv. a to z it. (*far*) *parte* ‘(písemně) oznámit’, doslova ‘udělat účast’, od *parte* ‘část, strana’ (viz

→part, →partie).

**parter** ‘přízemí (divadla)’. Z fr. *parterre* tv. z *par* (viz →per-) a *terre* ‘země’ z lat. *terra* tv. (srov. →terén).

\***partes** (jako z *partesu* ‘bezchybně, výborně’). Starší č. *partes* (častěji pl. *partesy*) znamenalo totéž co →part, výchoiskem je lat. *partēs*, pl. od *pars* ‘část, díl’. K podobnému převzetí pl. srov. →moresy, →notes.

**participium** ‘příčestí’. Z lat. *participium* tv. od *particeps* ‘účastný’ (podle toho, že vyjadřuje účast osoby či věci na slovesném ději) a to z *pars* ‘část’ a odvozeniny od *capere* ‘brát’. (viz i →participovat).

**participovat** ‘účastnit se’, participace. Z lat. *participāre* ‘mít účast, sdílet’, jež je utvořeno z příslušného tvaru subst. *pars* (gen. *partis*) ‘část’ a slovesa *capere* ‘brát, jímat’. Srov. →anticipovat.

**partie** ‘část (knihy, těla ap.); jedna hra v karty, šachy ap.; výhodný sátek’. Přes něm. *Partie* tv. z fr. *partie* ‘část, hra, úloha ap.’, což je původem přič. trp. ž.r. od stfr., stfr. *partir* ‘dělit’ z lat. *partīrī* tv. od *pars* (gen. *partis*) ‘část’. Srov. →part, →partaj, →participovat.

**partikulární** ‘částečný’. Přes něm. *particular* z pozdnělat. *particulāris* tv. od *particula* (viz →partikule).

**partikule** ‘částice’. Z lat. *particula*, což je zdobnělina k *pars* (gen. *partis*) ‘část’. Srov. →part, →partie, →participovat.

**partiový** ‘vadný, podřadný’. Od *partie* v odborném významu ‘stanovené množství výrobků stejného druhu’, jinak viz →partie.

**partitura** ‘notový zápis vícehlasé skladby’. Z it. *partitura* tv. od *partire* ‘dělit’ z lat. *partīre*, *partīrī* tv. od *pars*

‘část, strana’. Srov. →part, →partes, →partie.

**partner**, partnerka, partnerský, partnerství. Z angl. *partner* tv. a to vlivem angl. *part* ‘část’ ze střangl. *parcener*, *parçonier* ze střlat. *partitionarius* ‘společník, účastník’ od lat. *partitiō* ‘dělení, rozdělení’ od *partīre*, *partīrī* ‘dělit’ od *pars* ‘část’. Srov. →participovat, →part, →partie.

**party** ‘večírek, dýchánek’. Z angl. *party* tv. a to z fr. *partie*, mj. i ‘zábava, výlet’ (viz →partie).

**partyzán** ‘člen bojové organizace působící na území obsazeném nepřitelem’, partyzánský. V novém smyslu od 2. svět. války, zřejmě přes r. *partizán*, to pak z fr. *partisan* ‘člen malého, samostatně působícího vojenského oddílu’, původně ‘přívrženec, straník’, z it. *partigiano* tv. od *parte* ‘strana, část’ z lat. *pars* tv. Srov. →partaj, →partie, →partner.

**paruka**. Z it. *parrucca*, *perruca*, jehož původ není jistý (srov. i fr. *perruque* a z něj něm. *Perücke* tv.).

**pařát** ‘dráp’. Jen č., málo jasné. Asi souvisí se →spár.

**pařez**. Stč. *pařez*, jen č., ale staré. Viz →pa- a →řezat, vlastně ‘co zbude po řezání’. Staré zdložené \**po-* > \**pō-* > *pa-* (B5) je stejné jako např. v →pa-seka, →pažit.

**pařit (se)**. Viz →pára.

**pářit se**. Od →pár.

**pas<sup>1</sup>** ‘cestovní doklad’, pasový. Z něm. *Pass*, jež je zkráceno z raně nhn. *passport* ze střfr. *passe-port* tv. z *passe*, tvaru imper. od *passer* ‘projit, přejít’ a *port* ‘přístav’, stfr. i ‘(horský) průsmyk, hranice’ z lat. *portus* ‘přístav, vjezd’.

Srov. →pas<sup>2</sup>, →pas<sup>3</sup>.

**pas<sup>2</sup>** 'dlouhá přihrávka vpřed ve fotbale nebo v ledním hokeji'. Z angl. *pass* tv. od slovesa (*to*) *pass* 'projít, přejít, podat, přihrát' z fr. *passer* 'projít, přejít' z vlat. \**passare* od *passus* 'krok'. Srov. →pas<sup>1</sup>, →pas<sup>3</sup>, →pasáž.

**pas<sup>3</sup>** přísl. 'neúčastním se hry (v kartách)'. Z fr. (*je*) *passe* tv., vlastně 'procházím, míjím', od *passer* 'projít, přejít, pominout' (viz →pas<sup>2</sup>).

**pás**, pásek, pásový, pásovec, opásat, opasek, přepásat. Věsl. - p. *pas*, r. *pójas*, sln. *pás*, s./ch. *põjās*, stsl. *pojasъ*. Psl. \**pojasati* (B9) je odvozeno od slovesa \**pojasati* 'přepásat, převázat' z \**po-* (→po) a \**jasati* odpovídajícího lit. *jũosti* 'opásat', dále je příbuzné i ř. *zõnnỹmi* 'opásám' (srov. →zóna) a sti. *yāh-* 'pás', vše je od ie. \**iōs-* 'opásat'. Původní význam subst. tedy byl 'to, čím se přepásává', z toho pak jednak 'část lidského těla nad boky', jednak přeneseně 'pruh'. Srov. →pasovat<sup>1</sup>.

**pasát** 'pravidelný (sub)tropický vítr'. Přes něm. *Passat* z niz. *passaat*(*wind*), jehož původ není zcela jasný. Starší psaní *passade* (*wind*) by mohlo ukazovat na šp. *pasada* 'průchod, projití' od *pasar* 'projít, minout' z vlat. \**passare* od lat. *passus* 'krok', tedy 'vítr umožňující plavbu, proplutí'. Srov. →pas<sup>2</sup>.

**pasáž** 'průchod; úsek (uměleckého díla ap.)'. Z fr. *passage* tv. od *passer* 'projít, ubíhat, přecházet' (viz →pas<sup>2</sup>).

**pasážér** 'cestující', pasažérský. Z fr. *passager* tv. od *passage* 'přechod, přejezd, cesta aj.' (viz →pasáž).

**pasé** hov. 'minulý, odbytý'. Z fr. *passé* tv., původně příč. trp. od *passer* '(pro)jít, uplynout, pominout'. Srov. →pas<sup>2</sup>,

→pasáž.

**pásek**. Viz →pás.

**paseka**. Viz →pa- a →sekat, k podobným útvarům viz →pařez, →pažit.

**pasiáns** 'karetní hra pro jednu osobu'. Z fr. *patience* tv., vlastně 'trpělivost, vytrvalost', z lat. *patientia* tv. (viz →pacient).

**pasionál** 'sbírka životopisů svatých mučedníků'. Ze střlat. *passionalis* (*liber*) '(kniha) o utrpení' od pozdnělat. *passiō* 'utrpení, mučení' od lat. *pati* (příč. trp. *passus sum*) 'trpět, snášet'. Srov. →pasivní, →pacient.

**pasírovat** 'protlačovat (strojkem ap.)'. Z něm. *passieren* tv., vedle 'projít, přichodit se', z fr. *passer* (viz →pas<sup>2</sup>, →pasáž).

**pasíř** 'kdo vyrábí ozdobné kovové předměty'. Od →pás, původně 'kdo vyrábí (ozdobné) pásy'.

**pasivní** 'trpný, nečinný', pasivita. Přes něm. *passiv*, fr. *passif* z lat. *passivus* tv. od lat. *pati* (příč. trp. *passus sum*) 'trpět, snášet'. Srov. →pacient, →pasionál.

**passivum** 'trpný slovesný rod'. Z lat. *passivum* tv., viz →pasivní.

**paskvil** 'nepodařená věc; výsměch'. Ze stit. *pasquillo* podle zmrzačené antické sochy v Římě zvané *Pasquino*, *Pasquillo*, na niž se asi od 15. st. připevňovaly pamflety a satirické skládky. Jméno je údajně od jistého posměváčka *Pasquina* bydlícího nedaleko.

**pásmo**, pásmový. Ve starší č. 'jistý počet nití na motovidle'. Věsl. - p. *pasmo*, r. *pásmo* 'smotek příze', s./ch. *pãsmo* 'přádeno'. Psl. \**pasmo* asi souvisí s lot. *puosms* 'špetka lnu; oddělení plotu mezi dvěma kůly' a sthn. *fasa*, *faso* 'vlákno', něm. *Faser* tv., snad z ie.

\**pes-*, \**pēs-* ‘vlát, vanout’. V č. posun významu vlivem →pás.

**pasovat<sup>1</sup>** ‘přijímat mezi rytíře’. Vlastně ‘obdarovat rytířským pásem’, viz →pás.

**pasovat<sup>2</sup>** ‘padnout, hodit se’. Z něm. *passen* tv. a to přes stříž. *passen* z fr. *passer* ‘jít, procházet aj.’ (viz →pas<sup>2</sup>, →pasáž).

**pasovat se** zast. ‘zápasit’. Vlastně ‘držet se za pás’, srov. →zápas.

**pasparta** ‘lepenková obruba obrazu’. Z fr. *passe-partout* tv., doslova ‘co jde ke všemu’, z tvaru slovesa *passer* ‘jít’ a *partout* ‘všude’ z *par* ‘skrz, pro’ (viz →per-) a *tout* ‘vše’ z lat. *tōtus* ‘celý, všechen’.

**past**, pastička. P. *paśc*, r.d. *past*’, sln. *pást*. Psl. \**pastъ* je stará odvozenina od \**pasti* ‘padnout’ (viz →padat) (A5). Původní význam tedy byl ‘vykopaná jáma, do níž má spadnout lovená zvěř’.

**pást**, pastýř, pastýřský, pasák, pasáček, pastva, pastvina, pastevec, pastouška, napást se, popást se, spást, vypást. Stč. *pásti* ‘hlídat, živit’. Všesl. - p. *paśc*, r. *pasti*, s./ch. *pásti*. Psl. \**pasti* je příbuzné s lat. *pāscere* tv., *pāstor* ‘pastýř’, toch. A *pās-* ‘opatrovat, chránit’ z ie. \**pā-s-* ‘chránit, pást’. S jinou příp. (ie. \**pā-t-*) sem patří gót. *fōdjan* ‘živit’, angl. *food* ‘jídlo’ i ř. *patéomai* ‘jím a piju’.

**pasta** ‘polotuhá těstovitá hmota’, pastový, pastovat, napastovat. Přes něm. *Paste* tv. z it. *pasta* ‘těsto’ a to přes pozdnělat. *pasta* ‘těsto, kaše’ z ř. *pástē* tv. (srov. i *pastá* ‘ječná kaše’) a to od *pássō* ‘sypu’. Asi to odráží nejstarší způsob přípravy obilných kaší (viz →kaše). Srov. →pastel, →pastilka,

→paštika.

**pastel** ‘barevná malířská křída; obraz vytvořený touto technikou’, pastelový, pastelka. Přes něm. *Pastell* a fr. *pastel* z it. *pastello* ‘malířská tužka z křídly, hlíny, barviv a pojiva’ od *pasta* ‘těsto’ (viz →pasta).

**pasterizovat** ‘konzervovat mléko ap. krátkodobým zahřátím pod bod varu’, pasterizace. Podle fr. bakteriologa *L. Pasteura* († 1895).

**pastilka** ‘tabletky’. Přes něm. *Pastille* a fr. *pastille* z lat. *pāstillus* ‘chlebiček, koláček, tabletky’, což je zdrobnělina k *pānis* ‘chléb’ (z \**past-nis*).

**pastor** ‘evangelický duchovní’, pastore. Z lat. *pāstor* ‘pastýř’ od *pāscere* ‘pást’ (→pást). Na základě novozákonního obrazu Krista jako dobrého pastýře.

**pastorální** ‘mající pastýřské motivy’. Z lat. *pāstorālis* ‘pastýřský’ od *pāstor* ‘pastýř’ (viz →pastor, →pást).

**pastorek** zast. ‘nevlastní dítě’, pastorkyně. Sln. *pāstorek*, s./ch. *pāstōrak*, csl. *pastorākō*, *pastorāka*. Z dvojice psl. slov \**pastorākō*, \**pastorāka* je asi prvotní subst. ženského rodu, které se dá vyložit z \**pa-dāktor-āka*, kde \**pa-* označuje něco nevlastního, nepravého (viz →pa-) a \**dāktor-* je ve složeninách náležitá podoba slova, z něhož máme →dcera, tedy ‘nevlastní dcera’. Skupina -*dākt-* se zjednodušila na -*dt-*, dále došlo k disimilaci na -*st-* (A5) (Ma<sup>2</sup>). Oporou pro tento výklad jsou útvary jako r.d. *pādočka* tv. (z *pa-* a *dóčka* ‘dcera’), lit. *pódukra*, *póduktē* tv. (k *duktē* ‘dcera’). Subst. mužského rodu je až druhotné podobně jako u →kmotr, →manžel. *Pastorek* znamená i ‘ozubené převodní kolečko s menším počtem zubů’, moti-



vace přenesení není jistá.

**pastouška.** Původně 'obydlí obecního pastýře nebo sluhy', viz →pást.

**paša** 'vysoký turecký hodnostář'. Z tur. *paša* a to z per. *pādišāh* (viz →padišáh).

**pašák** expr. Původ ne zcela jistý. Snad se dá vyjít z →pašovat, →pašerák, tato činnost byla dříve spíše obdivovaná než zavrhaná.

**pašerák**, pašerácký, pašeráctví. Dříve i *pašer*. Z něm. *Pascher* tv. od *paschen* 'pašovat'. Zřejmě slovo z jihoněm. argotu, kde je od 18. st. doloženo *passen*, *bāschen* 'kupovat'. Původ ne zcela jasný, uvažuje se o romském *pāš* 'díl', původně tedy vlastně 'dělit (zboží)'. Srov. →pašák.

**pašije** 'čtená či zhudebněná část evangelia o Kristově umučení', pašijový. Z pozdnělat. *passiō* 'utrpení' od *patī* (příč. trp. *passus*) 'trpět, snášet'. Srov. →pasionál, →pacient.

**pašík** 'čuník'. Od vábíciho citosl. *paš*, *paš* (Ma<sup>2</sup>), srov. →čuně.

**paškál** 'velká velikonoční svíce'. Ze střlat. *paschalis* 'velikonoční' od *pascha* 'Velikonoce' z ř. *pāscha* tv. a to z hebr. *pēsah* 'přechod, přejítí', židovská jarní slavnost připomínající přechod Rudého moře a vysvobození z egyptského otroctví. V křesťanství dostal svátek nový obsah - připomíná se Kristova smrt a vzkříšení. Hov. *vzít si někoho na paškál* 'domluvit někomu, pokárat někoho' prý podle toho, že k této svíci byli lidé voděni k přísaze (Ma<sup>2</sup>).

**pašovat**, propašovat, vpašovat. Viz →pašerák.

**paštika.** Dříve i *paštyka*, mor. *paštěka*. Nejspíš úpravou z něm. *Pastete*, střhn.

*pastěde*, *pastěte*, to pak asi ze střlat. *\*pastatum*, *\*pastata* (srov. i fr. *pâté* tv.) od lat. *pasta* 'těsto' (viz →pasta). Původně 'pečivo z těsta plněné jemným masem aj.'.

**pat** 'nerozhodné zakončení šachové hry, kdy hráč nemůže táhnout žádnou figurou a jeho král přitom není v šachu', patový. Přes něm. *Patt*, fr. *pat* z it. *patta* 'remíza' ve spojeních jako *essere patta* 'být kvit, být nerozhodný (ve hře)' a to od *patto* 'smlouva, smír, narovnání' z lat. *pactum* 'smlouva' (viz →pakt).

**pata**, patní, podpatek, úpatí. Všesl. - p. *pięta*, r. *pjata*, s./ch. *pěta*, stsl. *pęta*. Psl. *\*pęta* je příbuzné s lit. *pėntis* 'tupá část sekery či kosy, pata', afghán. *pūnda* 'pata', východiskem je buď ie. *\*pent-* 'jít' (viz →pout), nebo *\*(s)pen-* 'napínat' (viz →pnout), významová paralela by byla v něm. *Spann* 'nárt', *spannen* 'napínat', tedy 'napínaná část nohy'. Dále srov. →opět, →zpět, →vzápětí.

**patálie** expr. 'potíž, nesnáz'. Dříve 'vojna, bitva' z it. *battaglia* 'bitva' z pozdnělat. *battuālia* 'šermování' od *bat-tuere* 'bít'. Srov. →batalion, →baterie.

**pátek**, páteční. Od *pátý*, viz →pět<sup>1</sup>.

**paténa** 'miska na hostie'. Ze střlat. *patena*, varianty k lat. *patina* 'mísa, pánev' z ř. *patánē* 'mísa'.

**patent** 'výlučné právo k využití vynálezu; právní norma vydaná panovníkem', patentový, patentní, patentka, patentovat. Z něm. *Patent* tv. a to přes fr. (*lettre*) *patente* ze střlat. *littera patens* 'panovníkův výnos udělující nějaké právo, privilegium ap.', doslova 'otevřený dopis, dopis přístupný všem' z *littera* 'dopis, psaní' (viz →litera) a

lat. *patēns* ‘otevřený, přístupný, jasný’  
od *patēre* ‘být otevřený’.

**páter** ‘katolický kněz’. Z lat. *pater* ‘otec’,  
jež je stejně jako něm. *Vater*, angl.  
*father*, stir. *athir*, ř. *patēr*, toch. A *pā-*  
*car*, sti. *pitár-* pokračováním starého  
ie. názvu pro otce *\*pətēr*. Srov. →pat-  
ron, →paternita, →patriot, →páteř, ale  
i →otec a →abbé.

**paternita** ‘otcovství’. Z pozdnělat. *pa-*  
*ternitās* tv. od *pater* (→páter).

**páternoster** ‘výťah s nepřetržitým po-  
hybem, oběžný výťah’. Z něm. *Pater-*  
*noster*(*aufzug*) tv. od *Paternoster* ‘rů-  
*ženec*’ (kabinky výťahu jdou dokola  
jedna za druhou jako kuličky růžence)  
a to podle prvních slov lat. verze mod-  
litby *Otčenáš* (*Pater noster*). Srov.  
→páteř.

**páteř**, páteřní, bezpáteřný. Ve stč. zna-  
menalo ‘otčenáš, modlitba vůbec, růže-  
nec’ od lat. *pater noster* (viz →páter-  
noster). Poté přeneseno na další věci,  
které se podobají spojeným kuličkám  
růžence (perly na nitě, řada vůbec ap.),  
především pak na hřbetní část kostry  
složenou z obratlů.

**patetický**. Viz →patos.

**patina** ‘jemný povlak na kovu působící  
dojem starobylosti’. Z it. *patina* tv.,  
původně ‘(ochranný) nátěr’, a to me-  
tonymii z lat. *patina* ‘mísa, pánev’ (na  
starých mísách byl povlak dobře pa-  
trný). Dále viz →patěna, →pánev.

**patison** ‘druh tykve’. Z fr. *pâtisson* od  
*pâtisser* ‘péci, vypracovat (těsto)’ od  
*pâte* ‘těsto, kaše, hmota’ z lat. *pasta*  
‘těsto’ (→pasta).

**patka**<sup>1</sup> ‘skrojek chleba’. Metaforicky od  
→pata.

**patka**<sup>2</sup> ‘vlasy sčesané do čela’. Nejasné,  
snad přeneseně od →patka<sup>3</sup> (zakrývá

čelo).

**patka**<sup>3</sup> ‘klopa, kousek látky zakrývající  
kapsu’. Přes něm. *Patte* z fr. *patte*  
tv., vlastně ‘tlapa, nožička, sponka aj.’  
onom. původu. Srov. →pac.

**patlat**, patlavý, zapatlat, rozpatlat, vy-  
patlat, upatlat. Expr. útvar na retnici  
a r/l jako *matlat*, *piplat*, *babrat* (Ma<sup>2</sup>).

**patnáct**. Viz →pět<sup>1</sup> a →náct.

**patník**. Od →pata, srov. u Jg i *patka*  
‘násypek u domu’.

**patoky** hanl. ‘zvětralé pivo či jiný špatný  
nápoj’. R. *pátoka* ‘melasa, sirup’, sln.  
*pátoka* ‘špatné pivo, víno’, b. *pátoka*  
‘poslední odvar při pálení rakije’. Z  
→pa- a *téci*, původní význam je asi  
‘dodatečný (poslední) produkt při vý-  
robě alkoholického nápoje’, srov. po-  
dobně →paběrek, →pačesy.

**patologie** ‘nauka o chorobných proce-  
sech v organismu’, patologický, pato-  
log. Viz →patos a →logie.

**patos** ‘vzrušení, vzletné nadšení’, pate-  
tický, patetik. Přes něm. *Pathos* tv. z ř.  
*páthos* ‘útrapa, nemoc, vášeň, duševní  
stav’ od toho adj. *pathētikós* ‘vnímavý  
k utrpení, vášnivý, trpící’. Srov. →pa-  
tologie.

**pátrat**, pátrací, pátravý, pátrač, vypát-  
rat, propátrat. Viz →patřit, k významu  
srov. →hledět - →hledat.

**patriarcha** ‘nejstarší člen rodu, kmet;  
hlava pravoslavné církve’, patriar-  
chální, patriarchát ‘rodové zřízení, v  
němž má vládnoucí postavení muž’.  
Přes pozdnělat. *patriarcha* ‘praotec’ z  
ř. *patriarchēs* tv. z *patriḡ* ‘otcovský pů-  
vod, rod’ od *patēr* ‘otec, praotec’ a  
*archō* ‘jsem první, vládnou, začínám’.  
Srov. →páter, →matriarchát, →anar-  
chie.

**patricij** ‘bohatý měšťan’, patricijský,

patriciát. Z lat. *patricius* 'římský šlechtic', původně adj. značící 'urozený, šlechtický', vlastně 'mající urozeného otce' od *pater* 'otec' (viz →páter).

**patriot** 'vlastenec', patriotka, patriotský, patriotismus. Přes něm. *Patriot* a fr. *patriote* z pozdnělat. *patriōta* tv. z ř. *patriōtēs* 'rodák, krajan' od *pátrios* 'rodný, rodový, po otci zděděný' od *patēr* 'otec'. Srov. →páter, →patriarchát.

**patrný.** Od →patřit.

**patro**, patrový. P. *pietro*, r.d. *pjatro*, sln.d. *pétro* 'strop (z trámů)', cs. *pětro* tv. Psl. *\*pětro*, původně asi 'stropní trám, strop z trámů', nemá jasný původ. Obvykle se spojuje s ie. *\*pent-* 'jít' (co do významu srov. lat. *pōns* 'most', viz →pout), či *\*(s)pen-* 'pnout' (viz →pnout).

**patrola** 'hlídka', patrolovat. Z něm. *Patrolle*, *Patrol* vedle *Patrouille* z fr. *patrouille* tv. od *patrouiller* 'být na obhlídce, brouzdat se', mladší varianty fr. *patouiller* 'brouzdat se, čvachtat' od *patte* 'tlapa, noha' onom. původu. Srov. →patka<sup>3</sup>, →pac.

**patron** 'ochránce', patronka, patronace, patronát. Přes něm. *Patron* z lat. *patrōnus* 'ochránce, obhájce' od *pater* 'otec'. Srov. →patrona, →patricij.

**patrona** 'náboj střelné zbraně'. Z něm. *Patrone* 'nábojnice' z fr. *patron* 'šablona, forma, model' a to metaforicky z významu 'patron' (dále viz →patron). K významu srov. →matrice.

**patřit**, patrný, patřičný, spatřit, popatřit, opatřit, opatrovat, opatrný, zopatřit, nedopatření. Jen č., slk. a p. (*pa-trzyć*), dále ukr. *pátraty* 'šetřit' (srov. →pátrat). Psl.d. *\*patriti*, *\*patrati* nemá jasný původ. Snad by mohlo jít o sta-

rou odvozeninu od ie. *\*pā-tro-* 'po-trava, krmení' (srov. sthn. *fuotar*, něm. *Futter* tv., arm. *hauran* 'stádo') od *\*pā-*, k němuž patří i →pást. K posunu významu 'živit, chovat' → 'dbát, opatrovat' → 'hledět' (či opačně) srov. např. →chovat, →šetřit. Další význam 'příslušet, náležet' se dá vysvětlit z 'hledět k něčemu' či možná spíš 'ležet v dohledu', srov. podobný posun u *příslušet* (viz →slušet).

**paušál** 'předem stanovená částka k úhradě výloh', paušální, paušalizovat 'povrchně) zevšeobecnovat'. Z něm. *Pauschale* a to z nlat. (rak.-něm.) *pauschalis* 'úhrnný, nediferencovaný' od něm. spojení *im Bausch* (oblastně i *Pausch*) und *Bogen* 'úhrnem, se vším všudy', které není etymologicky uspokojivě vyloženo.

**pauza** 'přestávka', ob. pauzírovat. Přes něm. *Pause* z lat. *pausa* a to z ř. *paūsis* tv. od *paūō* 'zastavuji, zadržuji, přestávám'.

**pauzovat** 'rozmnožovat obkreslením na průsvitný papír', pauzovací, pauzák. Z něm. *pausen* (vedle *bausen*, *pauschen*, *bauschen*) a to asi kontaminací (D3) fr. *ébaucher* 'načrtávat, tvarovat' a *poncer* 'vyhladit pemzou' od *ponce* 'pemza' z vlat. *pōmex* (viz →pemza).

**páv**, paví, pávice. Ze střhn. *phāwe* či z nějaké neznámé román. předlohy, obojí pak z lat. *pāvō* tv., jež je asi stejně jako ř. *tāḡs* tv. převzato z nějakého neznámého východního jazyka.

**pavéza** 'druh štítu'. Z it. *pavese*, vlastně 'pavijský (štít)' podle severoitalského města *Pavia*, kde se tyto štíty vyráběly.

**pavián** 'velká africká opice s protáhlými čelistmi'. Z něm. *Pavian* z niz. *baviān* a to obměnou koncovky z fr., střfr. *ba-*

*bouin* tv. od onom. základu *bab-* (srov. fr. *babiller* ‘žvanit’).

**pavilon** ‘budova ke speciálnímu účelu’.

Přes něm. *Pavillon* z fr. *pavillon* ‘be-sídka, pavilon’, stfr. *paveillon* ‘stan’ z lat. *pāpiliō* ‘motýl’, v pozdní lat. i ‘stan’ (snad metaforicky podle vchodu do stanu, kde vyhrnuté konce mohou připomínat motýla).

**pavlač** ‘venkovní chodba v poschodí’,

pavlačový. Jen č. a slk., z č. je p. *pawłacz*. Ve starší č. i *pavłaka*, jinak stč. *pavlač*, *pavłaka*, *pavlak* znamená ‘rouška, přikrývka’, srov. i p. *powłoka*, r. *pávoloka* tv., stsl. *pavłaka* ‘střecha, kryt’. Vše je to od psl. *\*povelkti* ‘povléci’ (B8) (viz →pa- a →vléci), dnešní význam (v č. od Komenského) asi metaforou (pavlač jakoby povléká zdi domu). Srov. →povlak, →oblak.

**pavouk**, pavouček, pavoučí, pavučina.

Všesl. - p. *pajqk*, r. *paúk*, s./ch. *pàuk*. Psl. *\*paqkō* (B7) (v č. mezi dvěma samohláskami vzniklo tzv. hiátové *v*) se skládá z předpony *\*pa-* (→pa-) a odvozeniny od ie. kořene *\*ank-*, *\*onk-* ‘ohýbat’, který je např. v lit.d. *anka* ‘smyčka, oko, osidlo’, sthn. *ango* ‘trn, háček’, lat. *uncus* ‘hákovitý, zakřivený’, ř. *ónkos* ‘zakřivení, háček’, sti. *aňcati* ‘ohýbá, křiví’. Významová motivace není zcela jasná - myslí se na nápadně dlouhé a zakřivené nohy pavouka (Ma<sup>2</sup>, HK), vzhledem k lit. významu lze uvažovat i o významu ‘kdo chytá do osidel, do sítí’ a vyjdeme-li od základního významu ‘roh, kout’ (srov. ř. *ónkē* tv. a →úhel, kde je znělá varianta kořene *\*ang-*), pak i o významu ‘kdo žije v koutech’ (srov. č.st. *koutník* ‘pavouk’).

**pazdeří** ‘dřevnaté úlomky stonku lnu,

které se při tření odstraňují’. Všesl. - p. *paździerze*, r.d. *pázder*, s./ch. *pòzder*, csl. *pazderbje*. Psl. *\*pazderbje* je kolektivum od *\*pazderō* a to pak z *\*paz-* (srov. →pazneht, →pozdě) a odvozeniny od *\*derti* (→dřít). Původní význam tedy je ‘co zbude při tření lnu’, srov. podobně →pačesy s předp. →pa-

**pazneht** ‘kopyto sudokopytníků’.

P. *paznogiéc*, r.d. *páznogt*, stsl. *paznogōtb*, *paznegōtb*. Psl. *\*paznogōtb*, *\*paznegōtb* je tvořeno z *\*paz-* (srov. →pazdeří, →pozdě) a *\*nogōtb*, *\*negōtb* (→nehet), původní význam je asi ‘to, co je pod nehtem, za nehtem’.

**pazour**, zhrub. pazoura, pazourek. P. *pa-*

*zur*, r. *pazúr*. Nepříliš jasné, snad je psl. *\*pazurō* expr. obměnou psl. *\*paznogōtb* (→pazneht).

**pažba**. Původně totéž co →pažení, vlastně ‘dřevěné obložení’, pak ‘dřevěná část ručních palných zbraní’.

**paže**, pažní, podpaž(d)í, podpažní, upažit, vzpažit, předpažit, rozpažit, zapažit, připažit. Jen č. a slk., luž. *paža*, nejasné. Vzhledem k rozšíření slova lze nejspíš uvažovat o psl.d. *\*paz-ja* (B3) utvořeném obměnou příp. z všesl. *\*pazucha* ‘podpaží’ (stsl. *pazucha* tv. atd.), které však také nemá jasné souvislosti. Vzhledem k podobě sln. *pāzduha*, ch.d. *pāzduha* a především lot. *paduse* tv. se obvykle vychází z *\*paz-* (srov. →pazneht, →pozdě) a *\*-duh-*, které je pokračováním ie. *\*dous-* ‘paže’, doloženého v stir. *doē* a sti. *dōš* tv. (tedy ‘co je pod paží’). Nejasný je ale vztah k dalším tvarově i významově nápadně blízkým slovům jako hl. *podpacha* ‘podpaží’, p. *pacha*, r. *pach* tv., lit. *pažastis* tv. (zde se základ jednoznačně spojuje se sti. *hásta-*, av. *zasta* ‘ruka’) a konec-

konců i →pazour.

**páže** ‘mladý šlechtic konající drobné služby u dvora’, pážecí. Z fr. *page* (srov. it. *paggio*, střlat. *pagius*), jehož původ je nejasný. Snad přes vlat. ze zkomoleného ř. *paidíon*, což je zdobnělina od *paīs* (gen. *paidós*) ‘dítě, chlapec’ (srov. →pedagog).

**pažení** ‘přepážka; dřevěné obložení’. Od slovesa *pažiti* ‘přepážovat’, srov. r. *pazít* ‘dělat žlábek do desky’, sln. *pážiti* ‘přepážovat’. Východiskem je psl. *\*pazb* ‘žlábek, drážka’ (č.st., r. *paz*, sln.d. *páz* tv.) z ie. *\*pag-*, *\*pač-* ‘připevnit’, z něhož je např. i něm. *Fach* ‘příhrádka’ (viz →foch) a *Fuge* ‘drážka, mezera’, lat. *pangere* ‘připevnit, přitlouci’, srov. i →pakt, →propaganda.

**pažit** ‘trávník’, pažitka, pažitkový. R. *pážit*, stsl. *pažitb* ‘lučina, pastvina’. Psl. *\*pažitb* je asi odvozeno od *\*požit* (viz →pa- a →žit, srov. i →žito), tedy původně snad ‘pastvina po spasení dobytčím, z ještě nedorostlou travou’. Srov. i →paběrek, →paseka, →pařez.

**pecen.** Ze spojení *pecen chléb*, jehož první část je jmenným tvarem adj. *pecný* ‘pečený v peci’, dále viz →péci.

**péci**, pečený, pec, pekáč, pekař, pekařka, pekařský, pekařství, pekárna, pečivo, pečivárna, pečené, pečinka, upéci, opéci, rozpéci, zapéci, připéci, propéci, spéci, vypéci, výpečky aj. Všesl. - p. *piec*, r. *peč*, s./ch. *pečí*, stsl. *pešti*. Psl. *\*pekti* (B3) je příbuzné s lit. *kèpti* (přesmyk souhlásek), lat. *coquere* (srov. →kuchyň) tv., alb. *pjek* ‘peču’, ř. *péssō* tv., sti. *páčati* ‘peče, vaří’, vše z ie. *\*pek<sup>u</sup>*- ‘péci’ (A3). Srov. →pecen, →pěče, →pečet, →pečárka.

**pecka**, pecička, peckový, peckovitý, peckovice. P. *pestka* (-st- přesmykem z -

*ts-* = -c-), ukr.d. *póčka*, sln. *pečka*, csl. *pěštka* ‘kamínek’. Psl. *\*pět’bka* (B3, B6), původně asi ‘vejce, jádro ap.’, je zdobnělina od *\*pět’b*, jež vychází z ie. *\*put-iō-*, které je příbuzné s lit. *paūtas* ‘vejce, varle’ (na základě podobného tvaru), dále i ir. *uth* ‘vemení’ (srov. i příbuzné br. *potka* ‘penis’). Základem je ie. *\*pū-* ‘puchnout, nadouvat se’, které je i v →puchnout, →pýcha, →pysk ap.

**pečárka** ‘žampion’. P. *pieczarka*, r. *pečerica*, *pečúra*, s./ch. *pečūrka*. Nejspíš od *\*pekti* (→péci), tedy ‘houba, která se jí pečená’.

**pěče**, pečovat, pečovatel(ka), pečovatelský, pečlivý, pečlivost, bezpečí, nebezpečí. P. *piecza*, r.d. *pěča* tv., sln. *pěča* ‘starost, trápení’, vedle toho srov. r. *pečál* ‘smutek, zármutek’, stsl. *pečalb* ‘zármutek, starost, útrapa’. Psl. *\*peča* (z *\*pek-ja* (B3)) ‘starost, trápení’ je od *\*pekti* (→péci), k podobnému posunu srov. →hoře.

**pečet**, pečetní, pečetit, pečetidlo, zapečetit, rozpečetit, zpečetit. Všesl. - p. *pieczéc*, r. *pečát*, s./ch. *pečat*, stsl. *pečatb*. Psl. *\*pečatb* je nejspíš odvozeno od *\*pekti* (→péci), původně se totiž pečetilo rozžhaveným kovem. Dost neobvyklá je však příp., srov. i nejasnou nosovku v p. Podle jiného výkladu z východu, odkud pečetení pochází (srov. *gruz. bečedi* ‘pečet’) (Ma<sup>2</sup>). Něm. *Petschaft* tv. je staré převzetí z č. nebo sln.

**pedagog**, pedagogika, pedagogický. Z lat. *paedagōgus* z ř. *paidagōgós* ‘vychovatel, opatrovník dětí’ z *paīs* (gen. *paidós*) ‘dítě’ a odvozeniny od *ágō* ‘vedu’. Srov. →pedofil, →pedant, →demagog.

**pedál**, pedálový. Přes něm. *Pedal* z it. *pedale* tv. (původně jen u hudeb-

ních nástrojů) a to substantivizací z lat. *pedālis* ‘nožní’ od *pēs* (gen. *pedis*) ‘noha’. Srov. →pedikúra, →moped.

**pedant** ‘puntičkář’, pedantský. Přes něm. *Pedant*, fr. *pédant*, it. *pedante* asi ze střlat. *\*paedans* (gen. *\*paedantis*), přech. přít. od *\*paedare* ‘vychovávat’, což by bylo polatinštělé ř. *paideuō* ‘vychovávám, poučuji’ od *paīs* (gen. *paidós*) ‘dítě’. Srov. →pedagog.

**pedel** ‘zaměstnanec vysoké školy doprovázející s insigniemi rektora při slavnostních příležitostech’, pedelský. Ze střlat. *pedellus*, *bedellus* ‘univerzitní školník’ a to z germ. základu, který je v sthn. *bitil*, stangl. *bidul* ‘kdo přednáší výzvy, prosby ap., mluvčí’ od slovesa, které je dnes v něm. *bitten* ‘prosit’.

**pederast** ‘homosexuální pedofil’. Přes moderní evr. jazyky z ř. *paidēraistēs* ‘milovník chlapců’ z *paīs* (gen. *paidós*) ‘dítě, chlapec’ a *erastēs* ‘milenec, ctitel’ od *erāō* ‘miluji, toužím’. Srov. →pedofil, →erotika.

**pediatr** ‘dětský lékař’, pediatrie, pediatrický. Z něm. *Pädiater* a to uměle z ř. *paīs* (gen. *paidós*) ‘dítě’ a *iātēr*, *iātrós* ‘lékař’. Srov. →pedagog, →psychiatr.

**pedikúra** ‘odborné ošetření nohou’. Přes něm. *Pediküre* z fr. *pédicure*, což je novotvar z lat. *pēs* (gen. *pedis*) ‘noha’ a *cūra* ‘péče’. Srov. →manikúra, →pedál.

**pedofil** ‘osoba trpící chorobnou sexuální náklonností k dětem’, pedofilie, pedofilní. Novější, viz →pederast, →pedagog a →fil.

**pedologie** ‘půdoznalství’. Z ř. *pēdon* ‘půda, země’ a →logie.

**pech** ob. ‘smůla’. Z něm. *Pech* tv., dále viz →peklo a →smůla.

**pěchota**. Příp -ota od →pěší. U Jg i ve

významu ‘pěší chůze’.

**pěchovat**, napěchovat, upěchovat. Asi od →píchat, srov. slk. *pchat* ‘cpát’ (z oslabeného *\*pchatī*) a dále i →píst.

**pejorativní** ‘hanlivý’. Jako odborný termín kolem r. 1900 na základě pozdnělat. *peiōrāre* ‘zhoršovat’ od lat. *peior* ‘horší’, 2. stupně k lat. *malus* ‘špatný, zlý’.

**pejzy** ‘dlouhé vlasy na skráních (u židů)’. Z hebr. *peies* ‘skráně, spánky’ (podle starozákonních příkazů se vlasy kolem hlavy neměly stříhat).

**peklo**, pekelný, pekelník. Všesl. - p. *piekło*, r. *пéкло*, s./ch. *pàkao* tv., stsl. *пѣклѡ* ‘smůla, dehet’. Psl. *\*pъ-kъlъ*/*\*pъkъlъ* ‘smůla, dehet’ souvisí s lat. *pix* ‘smůla’ (z toho sthn. *peh* tv., srov. →pech), ř. *píssa* tv., vše z ie. *\*pik-* tv., není však zcela jasné, zda jde o genetickou příbuznost, či nějakou výpůjčku. Význam ‘peklo’ se po vzoru střhn. *pech* ‘smůla’ i ‘peklo’ vytvořil na základě představy, že hříšníci v pekle trpí ve vroucí smůle. Lid. etym. (D2) dnes spojuje s →pěci.

**pěkný**. Slk. *pekný*, p. *piękny*, jinde chybí. Nejasné. Uznáme-li starobylost slova (což je pro omezený výskyt sporné), lze spojit se sthn. *fēhen* ‘krášlit, zdobit’, *fēh* ‘pestrý’, ř. *poikilos* ‘pestrý, pestře zdobený, skvostný’ z ie. *\*peik-*, *\*poik-* ‘pestrý, barevný’ (B2) (nosovka v p. by byla druhotná). Srov. i stsl. *pěgъ* ‘pestrý’ ze znělé varianty *\*poig-* a dále →psát, →pestrý.

**pektin** ‘rosolotvorná látka rostlinného původu’. Novotvar (19. st.) k ř. *pēktós* ‘pevný, pevně složený’ od *pēgnymi* ‘upevňuji, dělám tvrdým’.

**pektorální** ‘prsí, hrudní’. Z lat. *pectoralis* tv. od *pectus* (gen. *pectoris*)

‘prsa, hrud’. Srov. →parapet.

**pelargonie** ‘druh okrasné rostliny’. Z nlat. *pelargonium* (případně přes něm. *Pelargonie*) a to od ř. *pelārgós* ‘čáp’. Plody té rostliny totiž připomínají ptačí hlavu s dlouhým zobákem, srov. i lid. název *čapí nůsek* pro rostlinu kakost (→kakost).

**pelážit**. Novější, zřejmě expr. útvar (doloženo až u Jgd) od →pelech, možná na základě zvrtného *pelešit se* ‘běhat se’ (= ‘projevovat pud k páření (u samíc)’).

**pelech**, pelšek, pelešit se. Stč. *pel-úch*, *pelušě* ‘pelech’, *peleš(ě)* ‘jeskyňka, doupě, komůrka’. Jen zsl. - p. *pielesz* (přeneseně i ‘rodinný dům’), stluž. *peleš*, nejasné. Příp. ukazuje na expr. tvoření.

**pelerína** ‘pláštěnka s prostříženými otvory pro ruce’. Z fr. *pèlerine* ‘poutnický plášť’ od *pèlerin* ‘poutník’ z pozdnělat. *pelegrinus* tv. z lat. *peregrinus* ‘přespolní, cizí’ a to z *per-* (→per-) a odvozeniny od *ager* ‘pole, pozemek’.

**pelest** ‘čelní či postranní prkno postele’. Slk. *pel’asť*. Snad z něm. *Bettleiste* tv. z *Bett* ‘postel’ a *Leiste* (viz →lišta) (HK).

**pelichat**, vypelichaný. Jen č. Souvisí se sln. *pelíha* ‘piha, červená skvrna na tváři’ a dále p.d. *pielasy*, r. *pelěsyj* ‘skvrnitý’, stsl. *pelěsō* ‘potřísněný’. Psl. základ \**pel-* ‘skvrna’ je příbuzný s lit. *pelė̃siai* ‘plíseň’ (viz →plíseň), něm. *fahl* ‘bledý’, ř. *poliós*, *pelitnós* ‘šedý’, vše od ie. \**pel-* ‘šedý, bledý, strakatý’. K souvislosti ‘skvrna’ - ‘lysina, vypelichané místo’ srov. →lyšý.

**pelikán**. Přes něm. *Pelikan* ze střlat. *pelicanus* a to z ř. *pelekán* tv. od *pélekys* ‘sekyra’ (podle podoby zobáku).

**pel-mel** ‘nesourodá směsice’. Z fr. *pêle-*

*mêle* tv., stfr. *pesle-mesle*, varianta k *mesle-mesle*, což je zdvojená podoba stfr. *mesler* ‘míchat’ (dnes *mêler*) z vlat. \**misculāre* od lat. *miscēre* tv. Srov. →mišmaš, →mísit.

**peloton** ‘hlavní skupina pohromadě jedoucích cyklistických závodníků’. Z fr. *peloton* ‘skupina, hlouček, klubíčko, četa’, což je zdrobnělina od *pelote* ‘klubko, koule’ a to z vlat. \**pilotta* od lat. *pila* ‘míč’.

**pelyněk**, pelyňkový. Nář. *pelyň*, *peluň*, *polynek* aj. P. *piotun*, r. *polýn*, s./ch. *pělin*, csl. *pelynъ*, *pelynъ*. Psl. \**pelynъ*, \**polynъ* je nejspíš od \**pel-*, \**pol-*, které je v →pálit<sup>1</sup>, →plamen ap. Motivací pojmenování je asi výrazně hořká chuť, k vztahu ‘pálivý’ - ‘hořký’ viz →hořký (jinak Ma<sup>2</sup>).

**penza** ‘lehká sopečná vyvřelina’. Z něm. *Bims*, případně již střhn. *pumz*, *bimz* či střdn. *pemesse*, to pak z lat. *pūmex* (gen. *pūmicis*) tv., jež souvisí s lat. *spūma* ‘pěna’ (viz →pěna). Srov. i →pauzovat.

**peň** kníž. ‘kmen’. Všesl. - p. *pień*, r. *pen’*, s./ch.st. *pânj*, csl. *рѣнь*. Psl. \**рѣнь* (B6) je příbuzné se střdn. *vīne* ‘hromada dřeva’, ř. *pínax* ‘deska’, sti. *pínāka-* ‘palice, kyj’ z ie. \**pin-* ‘kus dřeva’.

**pěna**, pěnový, pěnivý, pěnit, vypěnit, napěnit, zpěnit. Všesl. - p. *piana*, r. *pěna*, ch. *pjěna*, s. *pěna*, stsl. *pěna*. Psl. \**pěna* je příbuzné s lit. *spáinė* ‘pěna na mořských vlnách’, stpr. *spoayno* ‘pěna na vařeném pivu’, něm. *Feim* ‘pěna’, angl. *foam*, lat. *spūma*, sti. *phēna-* tv., vše z ie. variant \*(s)*poi-n-* a \*(s)*poi-m-* (A5, B2).

**penál** ‘pouzdro na psací potřeby’. Z něm. *Pennal* ze střlat. *pennale* tv. a

to substantivizací tvaru stř.r. adj. *pen-nalis* 'týkající se pera' od lat. *penna* 'pero'.

**penále** 'pokuta za nedodržení smlouvy', penalizovat. Z fr. *pénal* (ž.r. *pénale*) 'trestní' z lat. *poenālis* tv. od *poena* 'pokuta, trest' (viz →cena, srov. →penalta).

**penalta** 'pokutový kop (ve fotbale)', penaltový. Z angl. *penalty* (*kick*) tv. od *penalty* 'pokuta, trest' a to přes fr. *pénalit* tv. k lat. *poenālis* 'trestní' (viz →penále).

**pence** 'drobná britská mince'. Nepravdělný pl. od *penny*, stangl. *pennig*, je muž odpovídá něm. *Pfennig*. Dále viz →peníz.

**pendlovat** ob. 'chodit, jezdit sem a tam', pendlovky. Z něm. *pendeln* tv. od *Pendel* 'kyvadlo' z lat. *pendulum* 'kyvadlo, závaží' od *pendere* 'viset'. Srov. →appendix, →pandán.

**pendrek** 'obušek; cukrářský výrobek z lékořice'. Z rak.-něm. *Bärendreck*, do slova 'medvědí lejno', z něm. *Bär* 'medvěd' a *Dreck* 'lejno, hovno'. Původní je tedy žertovný název lékořicového výrobku, odtud pak v č. další přenesení na černý gumový policejní obušek.

**pěnice** 'druh ptáka'. R. *pénka* 'králíček (pták)', sln. *pénica* 'pěnice'. Nejspíš stejný původ jako →pěnkava, možná ale také od →pět<sup>2</sup>.

**penicilin** 'základní antibiotikum získávané z některých plísní', penicilinový. Z něm. *Penicillin*, angl. *penicillin* od lat. názvu plísně *Penicillium notatum*, z níž se lék získává. Název vychází z lat. *pēnicillus* 'štětec' (podle podoby výtrusnice), to je vlastně zdobnělina od *pēniculus* 'ocásek', což je další zdobně-

lina od *pēnis* (viz →penis).

**penis** 'mužský pohlavní úd'. Z lat. *pēnis* tv. (z *\*pesnis*), jež je příbuzné se sthn. *fasel*, střhn. *visel* (srov. →fízl), ř. *péos*, sti. *pásas*-tv., vše z ie. *\*pes*-tv. Srov. →penicilin.

**peníz**, penízek, peněžní, peněžník, peněžnický, peněžnictví, peněžitý, peněžanka. Všesl. - p. *pieniądz*, str. *penjazb*, ch.st. *pjěněz*, stsl. *pěnědzь*. Psl. *\*pěnědzь* (B7, B1) je stará výpůjčka z germ., nejspíš ze sthn. *phenning* 'druh mince' (z toho dnes *Pfennig*, srov. i →pence). Původ není jasný. Vzhledem k nejstaršímu sthn. dokladu *phendi(n)g* se uvažuje o výpůjčce z lat. *pondus* 'váha' (odtud např. angl. *pound* 'libra'), *pendere* 'vážit (kov), platit'.

**pěnkava**, pěnkavovitý. Nář. *pinkava*, slk. *pinka*, *penkava*, sln. *pinóža* tv. Původ je v onom. *\*pink-* (napodobení hlasu pěnkavy), který je i v něm. *Fink*, it. *pincione*, ř. *spíngos*, bret. *pint* či maď. *pinty* tv. Srov. →pěnice.

**penta-** (ve složeninách) 'pěti-'. Z ř. *penta-* (ve složeninách) od *pénte* 'pět'. Srov. →pentalogie a také zast. *pentagon* 'pětiúhelník' (odtud *Pentagon* 'ministerstvo obrany USA' podle půdorysu jeho budovy, k druhé části viz →goniometrie).

**pentalogie** 'umělecké dílo o pěti samostatných částech'. Viz →penta- a →logie, srov. →trilogie, →tetralogie.

**pentle** 'stužka', pentlička. Z něm. *Bündel*, což je zdobnělina k *Band* 'stuha, pásek' od *binden* 'vázat'. Srov. →pant, →píngl, →bandáž.

**penze** 'důchod; denní poplatek za stravu v hotelu', penzijní, penzist(k)a, penzionovat. Přes něm. *Pension* tv. z fr. *pension* 'penze, penzion, roční důchod'



z lat. *pēnsiō* ‘splátka, plat’ od *pendere* (příč. trp. *pēnsus*) ‘vážit, platit’, původně ‘věšet’. Srov. →penzion, →penzum, →pendlovat.

**penzion** ‘druh pohostinského zařízení’, penzionát. Z fr. *pension* ‘penzion’ i ‘denní poplatek za ubytování a stravu’, dále viz →penze.

**penzum** ‘stanovené množství (práce)’. Z lat. *pēnsus* ‘denní úkol, práce’, vlastně ‘co je odvážené’, od *pendere* ‘vážit’. Srov. →penze.

**peon** ‘zemědělský dělník v Lat. Americe’. Ze šp. *peón* ‘nádeník, chodec, pěšec’, původ stejný jako →pion.

**pepita** ‘drobně kostkovaná tkanina’. Ze šp. *pepita* podle jména šp. tanečnice *Pepita del Ortega*.

**peppermint** ‘mentol’, peppermintový. Z angl. *peppermint* ‘máta pepřná, mentol’ z *pepper* ‘pepř’ a *mint* ‘máta’ (viz →pepř a →máta).

**pepř**, pepřný, pepřenka, pepřit, opepřit, připéřit. P. *pieprz*, r. *pérec*, s./ch. *pàpar*, csl. *pyprъ*. Psl. *\*pyprъ* je převzato z lat. *piper* a to přes ř. *péperi* ze sti. *pippalí* tv. nejistého, možná neie. původu. Srov. →paprika, →peppermint, →perník.

**pepsin** ‘enzym obsažený v žaludeční šťávě’. Novotvar k ř. *pépsis* ‘trávení’ od *péssō*, *péptō* ‘vařím, trávím’ (srov. →dyspepsie).

**per-** předp. Z lat. *per* ‘skrz, přes, po’, které je příbuzné s →pře-, →přes i →peri-. Srov. →percepce, →perfektní, →permanentní, →persona, →perzekuce.

**percepce** ‘vnímání’. Z lat. *perceptiō* ‘vnímání, chápání’ od *percipere* ‘ucho-pit, chytit, sklízet’ z →per- a *capere* ‘brát, uchopit’. Srov. →recepce, →kon-

cepce, →akceptovat.

**perena** ‘trvalka’. Od lat. *perennis* ‘celoroční, trvalý’ z →per- a odvozeniny od *annus* ‘rok’.

**perfektní** ‘dokonalý’. Přes něm. *perfekt* z lat. *perfectus* ‘hotový, dokonalý’, což je původem příč. trp. od *perficere* ‘udělat, dokončit’ z →per- a *facere* ‘dělat’. Srov. →perfektum, →afekt, →defekt.

**perfektum** ‘minulý čas s významem výsledku děje’, perfektivní. Z lat. *perfectum* tv. od *perfectus* (viz →perfektní).

**perforovat** ‘dírkovat, propichovat’, perforovaný, perforace. Z lat. *perforāre* ‘provrtat, prorazit’ z →per- a *forāre* ‘vrtat’. Srov. →brány.

**pergamen** ‘zvířecí kůže upravená k psaní’. Ze střlat. *pergamenum* z pozdnělat. (*charta*) *pergamēna*, doslova ‘pergamský (papír)’, podle maloasijského města *Pergamon*, kde jeho výrobu ve 2. st. př. Kr. vyvinuli jako náhražku papyru.

**pergola** ‘lehké zahradní loubí’. Z it. *pergola* z lat. *pergula* tv., snad od *pergere* ‘pokračovat v cestě, spěchat’, srov. však i →práh.

**peri-** předp. Z ř. *perí* ‘kolem, o, ob’, jež souvisí s naším →pře-. Srov. →periferie, →perioda, →peripetie, →periskop.

**periferie** ‘okrajová část, okraj’, periferní. Přes něm. *Peripherie* tv. z lat. *peripheria* ‘kružnice, obvod’ z ř. *perifé-reia* ‘oběh, okruh’ od *periférō* ‘nosit kolem, otáčet se, obíhat’ z *perí* (→peri-) a *férō* ‘nesu’. Srov. →semafor, →metafora.

**perifráze** ‘opis’, perifrastický. Přes lat. *periphrasis* z ř. *perifrasís*. Viz →peri- a →fráze.

**perioda** ‘období, opakující se časový

úsek', periodický, periodizovat, periodizace, periodikum. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Period*, fr. *periode*, angl. *period*) z ř. *períodos* 'obcházení, oběh, návrat, obvod' z *perí* (→peri-) a *hodós* 'cesta'. Srov. →metoda, →epizoda i →chodit.

**peripetie** 'náhlý zvrat (v událostech)'. Přes fr. *péripétie* 'náhlý obrat, rozuzlení' z ř. *peripéteia* 'nečekaný obrat (v dramatu)' z *perí* (→peri-) a odvozeniny od *pétomai* 'letím, padám, pádím' (srov. *peripetēs* 'upadlý, převrácený').

**periskop** 'optický přístroj umožňující pozorování s vertikálně posunutou osou pohledu'. Novější, viz →peri- a →skop.

**perkelt** 'maďarský vepřový guláš'. Z maď. *pörkölt* tv., doslova 'pražený', od *pörkölni* 'pražit'.

**perkuse** 'poklep; rytmické nástroje', perkusní. Z lat. *percussio* 'úder, uhození' (druhý význam přes angl. *percussion* 'bicí nástroje') od *percutere* (příč. trp. *percussus*) 'udeřit, prorazit, dočknout se' z →per- a *quater* 'třást, bít'. Srov. →diskuse.

**perla**, perlička, perlový, perlivý, perlit (se), zaperlit (se), perleť, perleťový. Z něm. *Perle*, sthn. *perula*, *perala* a to přes vlat. zřejmě z lat. *perna* 'stehno, kýta', přeneseně podle tvaru i 'mušle'. Vlat. podoba není jasná - snad obměněné *\*perla* či *\*perula* (asimilace -rn- > -rl- ?) či zdrobnělé *\*pernula*.

**perlík** 'kovářské kladivo'. V č. od 16. st., p.d. *perlík*, *pyrlík* 'hornické kladivo', hl. *pyrla* 'perlík'. Podle Ma<sup>2</sup> z něm.st. *perel* tv.

**perlustrace** 'úřední prohlídka'. Z lat. *perlustrātiō* 'prohlídka', viz →per- a →lustrace.

**perm** 'nejmladší útvar prvohor'. Podle

ruského města *Permu* nedaleko Uralu, kde se útvar hojně vyskytuje.

**permanentní** 'trvalý, stálý', permanence, permanentka. Přes něm. *permanent*, fr. *permanent* z lat. *permanēns* (gen. *permanentis*), což je přech. přít. od *permanēre* 'vytrvat, vydržet' z →per- a *manēre* 'trvat'. Srov. →immanentní.

**permoník** 'důlní skřítek'. Zdrobnělina od *permon* z něm. *Bergmann*, vlastně 'důlní muž', z *Berg* 'hora, důl' a *Mann* 'muž'.

**permutace** 'obměna pořadí prvků v matematické množině'. Z lat. *permutātiō* 'proměna, výměna', viz →per- a →mutace.

**perník**, perníček, perníkový. Zjednodušením souhláskové skupiny (A9) z původního *\*peprník* (viz →pepř), šlo o pečivo z mouky, medu a pepře (Ma<sup>2</sup>, Jg). Srov. →perný.

**perný** 'krušný, těžký'. U Jg ve významu 'čpavý, štiplavý, ostrý, pepřený', vedle toho má i spojení *perná práce*, *perná zima* odpovídající dnešnímu významu. Z *peprný* (viz →pepř), na změně významu se mohla podílet i asociace s →prát (se), peru (se).

**pero**, péro, pérko, pírkó, pérový, pernatý, peří, opeřený, opeřenec, pérový, peřina, peřinka, pérovat, pérování, zapérovat, odpérovat, vypérovat. Všesl. - p. *pióro*, r. *peró*, s./ch. *pěro*, stsl. *pero*. Psl. *\*pero* lze nejsnáze spojit s lit. *spar̃nas* 'křídlo', něm. *Farn* 'kaprad' (srov. →kaprad'), sti. *parṇá-* 'křídlo, pero, list', toch. B *parwa* 'pera (pl.)' od ie. *\*per-* 'letět'. Nejasný je vztah k ie. *\*pet-* tv., k němuž dále patří něm. *Feder* 'pero', lat. *penna*, ř. *pterón*, sti. *páttra-* tv. Vývoj významu 'brk' →

‘psací náčíní’ je jasný, význam ‘pružina’ asi podle pružnosti a elasticity ptačího pera (Jg). Srov. →peruť.

**peron** hov. ‘(železniční) nástupiště’. Přes rak.-něm.st. *Perron* z fr. *perron* ‘vnější schodiště; podjezd (před dveřmi)’ ze stfr. *perron* ‘velký kus kamene’ od *pierre* ‘kámen’ z lat. *petra* ‘skála, kámen’ z ř. *pétrā* tv. Srov. →petrolej.

**peroxid** ‘kysličník s vyšším obsahem kyslíku’. Viz →per- a →oxid.

**perpetuum mobile** ‘utopický stroj pohybující se neustále bez dodávání energie’. Ze střlat. *perpetuum mobile*, doslova ‘ustavičně pohyblivé’, z lat. *perpetuus* ‘ustavičný, věčný’ z →per- a odvozeniny od *petere* ‘směřovat, hnát se’ a tvaru stř. rodu lat. *mobilis* ‘pohyblivý, nestálý’. Srov. →petice, →mobilní.

**perplex** hov. ‘zmatený, popletený’. Přes něm. *perplex* z fr. *perplexe* či přímo lat. *perplexus* tv. z →per- a lat. *plectere* (příč. trp. *plexus*) ‘plést’. Srov. →komplex.

**persona** zast. ob. ‘osoba, osobnost, postava’. Z lat. *persōna* ‘osoba’, původně ‘škraboška, divadelní postava’, původu snad etruského, i když jsou i pokusy vyložit slovo jako lat.

**personál** ‘zaměstnanci (jako celek)’, personální ‘osobní’, personálie ‘osobní data’. Přes něm. *Personal* ze střlat. *personale* ‘k sobě patřící osoby stejného postavení, služebnictvo’ od *personalis* ‘osobní’, ale i ‘služebný’ (střlat. *persona* znamená i ‘služebník’), pozdnělat. *persōnālis* ‘osobní’ od *persōna* ‘osoba’ (→persona).

**personifikace** ‘druh metafory založený na zosobnění neživého’, personifikovat. Viz →persona a →fikace.

**perspektiva** ‘zorný úhel; výhled (do bu-

doucna)’, perspektivní. Přes něm. *Perspektive*, fr. *perspective* ze střlat. (*ars*) *perspectiva* ‘(nauka) o lámání světla’, doslova ‘(umění) dívat se skrz’, z pozdnělat. *perspectivus* ‘dívající se skrz’ od lat. *perspectus*, což je příč. trp. od *perspicere* ‘prohlížet, prozkoumávat’ z →per- a *specere* ‘dívat se, pozorovat’. Srov. →konspekt, →prospekt.

**perspirace** ‘kožní dýchání’. Z lat. *perspirātiō* od *perspirāre*, doslova ‘dýchat skrz’, z →per- a *spirāre* ‘vanout, dýchat’. Srov. →aspirovat, →konspirace, →spiritismus.

**persvazivní** ‘přesvědčující, přesvědčivý’. Přes moderní evr. jazyky (angl. *persuasive*, fr. *persuasif*) z pozdnělat. *persuāsivus* tv. od lat. *persuāsiō* ‘přesvědčení’ od *persuādēre* (příč. trp. *persuāsus*) ‘přemlouvat, přesvědčovat’ z →per- a *suādēre* ‘radit, vybízet’.

**peruť** kniž. ‘ptačí křídlo’. Psl. *\*perqtb*, starou příp. *\*-qtb* od *\*pero* (→pero).

**perverze** ‘zvrácenost’, perverzní, perverznost, perverzita. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Perversion*, fr. *perversion*) z lat. *perversiō* tv. od *perversus* ‘zvrácený, křivý’, což je původem příč. trp. od *pervertere* ‘převrátit, zvrátit, zahubit’ z →per- a *vertere* ‘obracet, točit’. Srov. →diverze, →averze, →konverze, →verze.

**perzekuce** ‘(politické ap.) pronásledování’, perzekvovat. Z lat. *persecutiō* ‘pronásledování, stíhání’ od *persequi* ‘pronásledovat, stíhat’ z →per- a *sequi* ‘následovat’. Srov. →exekuce, →sekvence.

**perzián** ‘kožešina z jehňat karakulské ovce’, perziánový. Z něm. *Persianer* tv. a to podle *Persie*, dnešního Íránu, od-

kud se kožešina vyvážela.

**perzifláž** ‘posměšné napodobení’. Z fr. *persiflage* tv. od *persifler* ‘zesměšňovat’ z *per-* (→*per-*) a *siffler* ‘pískat, syčet’ z vlat. *\*sifilāre* ‘pískat’ z lat. *sibilāre* tv.

**perzistence** kniž. ‘vytrvalost, stálost’. Z lat. *persistentia* tv. od *persistere* ‘vytrvávat’ z →*per-* a *sistere* ‘stavět, zastavit’. Srov. →*rezistence*, →*asistent*.

**peřej.** Jen č. (odtud slk. *perej*) a p. *pierzeja*. Nejspíš příbuzné s →*párat* (srov. i →*pramen*), pokud jde o tvoření, srov. →*veřej*.

**peří.** Viz →*pero*.

**pes**, psí, psík, pejsek, psisko, psovský, psovitý. Všesl. - p. *pies*, r.st. *pēs*, s./ch. *pās*, stsl. *pъsъ*. Psl. *\*pъsъ* je slov. inovace za ie. název psa *\*kyon-*, dochovaný např. v lit. *šuo*, něm. *Hund*, lat. *canis*, ř. *kýōn*. Vyládá se různě, nej-příjemnější se zdá vyjít od vábicího citoslovce *ps!*, doloženého i v č. nářečích (Ma<sup>2</sup>). Stejný původ má rum. *pisică* ‘kočka’, od podobného citosl. *pr* se vyládá šp. *perro* ‘pes’, dále srov. i →*macek*<sup>1</sup> a →*pašík*. Jiné výklady, spojující slovo např. s →*pestrý* či s lat. *pecus* ‘dobytek’, jsou méně věrohodné. Srov. →*psota*, →*peskovat*.

**pesar** ‘ochranné (antikoncepční) tělísko’. Ze střlat. *pessarium* ‘vločka’ z ř. *pessós* ‘kostka, kamínek’.

**peseta** ‘španělská měnová jednotka’. Ze šp. *peseta*, což je zdrobnělina k *pesa*, *peso* ‘váha’ od *pesar* ‘vážit’ z lat. *pēs-sāre* ‘odvažovat, platit’. Srov. →*penze*.

**pesimismus** ‘škarohlídství’. Z něm. *Pessimismus*, fr. *pessimisme* od lat. *pessimus* ‘nejhorší’, 3. stupně od *malus* ‘špatný’. Vytvořeno zhruba v pol. 18. st. jako protiklad k →*optimismus*.

**peskovat** ‘kárat, stíhat výtkami’. Od

staršího č. *peský* ‘psí, bídný, mrzký’, viz →*pes*, srov. →*psota*.

**pěst**, pěstička, pěstní, zápěstí, zápěstní. Všesl. - p. *piešć*, r. *pjast*, s./ch. *pěst*, stsl. *pęstъ*. Psl. *\*pęstъ* (B7) se srovnává se sthn. *fūst* (něm. *Faust*), angl. *fist* tv., s přesmykem se sem řadí i lit. *kūmstė* tv., východisko se vidí v ie. *\*pŋk<sup>u</sup>sti-* tv. (A7), jež lze vyložit z ie. *\*penk<sup>u</sup>e* ‘pět’ (→*pět*<sup>1</sup>) a odvozeniny od kořene *\*stā-* ‘stát’ (→*stát*<sup>2</sup>), původní význam by tedy byl ‘stav pěti (prstů dohromady)’ (HK). Germ. slova (na rozdíl od slov.) však lze spojit i s lat. *pūgnus*, ř. *pygmē* ‘pěst’, takže celý výklad není příliš jistý.

**pesticid** ‘látka používaná k hubení škodlivých organismů (v zemědělství ap.)’. Uměle utvořeno z lat. *pestis* ‘nákaza, mor, zhouba’ a odvozeniny od *caedere* ‘zabít’. Srov. →*genocida*.

**pestík.** Presl převzal z r. *pěstik*, což je zdrobnělina od *pest* (viz →*píst*).

**pěstovat**, pěstit, pěstěný, pěstitel, pěstitelský, pěstitelství, pěstoun, pěstounka, pěstounský, vypěstovat. Stč. *pěstovati* ‘nosit v rukou, hýčkat’, p. *piastować* ‘chovat (dítě na rukou), starat se o něco’, r.d. *pěstovat* ‘chovat, opatrovat’, sln. *pěstovati* ‘nosit na rukou’. Psl. *\*pěstovati*, *\*pěstiti* (srov. p. *pieścic* ‘laskat, mazlit se’) se obvykle spojuje s *\*pitati* (viz →*píce*, →*pitomý*), což však slovtvorně ani významově není zcela přesvědčivé. Lze spojit i s lit. *páisyti* ‘dávat pozor’ (B2), ale ani to není jednoznačná paralela.

**pestrý**, pestrost, pestřec. P. *pstry*, r. *pěstryj*, sln. *péster*, csl. *pъstrъ*. Psl. *\*pъstrъ* je zřejmě pokračováním ie. *\*pikro-* (A1, B5) od kořene *\*pik-*, který je i v →*psát* (srov. sln. *pí-*

*san* ‘pestrý’). Příbuzné je lit. *paišas* ‘skvrna (od sazí)’, sthn. *fēh* ‘pestrý, rozličný’, ř. *poikilos* ‘pestrý, zdobený’, av. *paēsa* ‘barva, podoba’, východiskem je ie. *\*peig-*, *\*peik-*, *\*peik-* ‘pestrý’ (A6). Srov. →pstruh, →psát, →pěkný, →piha.

**pěší**, pěšky, pěsec, pěšák, pěšácký, pěšina, pěšinka. Všesl. - p. *pieszy*, r. *pěšij*, ch.d. *pjěše* (přísl.), stsl. *pěšb*. Psl. *\*pěšb* odpovídá lit. *pėsčias* tv., východiskem je ie. *\*pēdsiō-*, asi odvozenina od lok. pl. *pēd-si* ‘na nohách, po nohách’. Ie. *\*pēd-* ‘noha’, doložené např. v něm. *Fuss*, angl. *foot*, lat. *pēs* (gen. *pedis*), ř. *poús* (gen. *podós*), sti. *pad-* tv., jinak bylo v slov. i balt. vytlačeno jinými názvy. Srov. →pěchota, →pedál.

**pěšunk** zast. ob. ‘násep, svah železniční trati či silnice’. Z něm. *Böschung* tv., původně ‘zdi opevnění porostlé travou a křovinami’, od *Bösch*, *Bosch*, oblastních variant něm. *Busch* ‘keř, křoví’. Srov. →buš.

**pět<sup>1</sup>**, pětka, pětkař, pětice, pětník, pátý, patero. Všesl. - p. *piéc*, r. *pjat*, s./ch. *pēt*, stsl. *pęb*. Psl. *\*pęb* má základní tvar podle řadové číslovky *\*pętō* (B7, C1), srov. lit. *peñktas*, sthn. *fimfto*, lat. *quīntus* ‘pátý’, vše z ie. *\*penk<sup>u</sup>to-* tv. Základní ie. podoba číslovky je *\*penk<sup>u</sup>e* (A3, A4), z toho je lit. *penki*, gót., sthn. *fimf* (druhé *f* podle prvního), bret. *pemp*, lat. *quīnque* (první *qu-* asimilací k druhému), alb. *pesë*, ř. *pēnte*, arm. *hing*, sti. *páñča* tv. Srov. →pěst, →punč.

**pět<sup>2</sup>** kniž. ‘zpívat’, pění, pěvec, pěvecký, nápěv, zpěv, popěvek, opěvovat. Všesl. - p. *piac*, r. *pet*, ch. *pjěvati*, s. *pěvati*, stsl. *pęti*. Psl. *\*pęti* nemá spolehlivé příbuzenstvo. Srovnává se s ř. *paig̃n* ‘slav-

nostní sborová píseň; zachránce, lékař’, které však je odvozeno od ř. *paio* ‘biju, tluču’. Nepochybně jde o starý rituální termín - v této souvislosti stojí za pozornost výklad spojující slovo s →pít. Zpěv při pohanských obřadech byl totiž doprovázen obětním poléváním ohně, slovo *\*pęti* pak lze vyložit jako ‘napájet (ohně)’. Srov. →zpívat, →píseň, →pěnice.

**petarda** ‘malá ruční bomba, dělbuch’. Přes rak.-něm. *Petarde* z fr. *pétard* tv. od *péter* ‘prdět, praskat’ z lat. *pēdere* ‘prdět’ (viz →bzdít).

**-pětí** (*napětí, vypětí, rozpětí, vzepětí* ap.). Viz →pnout (se).

**petice** ‘mnoha podpisů opatřená žádost k veřejným orgánům’, petiční. Přes něm. *Petition* z lat. *petitiō* ‘žádost, písemná prosba; útok’ od *petere* ‘směřovat, napadat, žádat’. Srov. →repetice, →kompetentní.

**petit** ‘drobnější tiskové písmo’. Z fr. *petit* ‘malý’ z vlat. *\*pittittus*, původu asi expr. Srov. →píkola.

**petlice**. Všesl. - p. *pętla*, *pętlica*, r. *pętlja* ‘smyčka, oprátka, pant’, *pętlíca* ‘poutko, knoflíková dírka’, s./ch. *pętlja* ‘smyčka, klička’. Psl. *\*pętbl’a* či *\*pętbl’a* nemá jednoznačný výklad. Zásadní otázkou je, zda nosovka v p. je původní nebo druhotná. V prvním případě lze přijmout odvození od *\*pęti* (viz →pnout), ve druhém by byla pravděpodobnější domněnka o převzetí z germ. *\*fetil-* (srov. sthn. *fezzil* ‘provaz, pouta’, stangl. *fetil* ‘pás’). Původně šlo o jednoduchou smyčku z provazu či řemenu na dveřích, která se přehodila přes vedlejší sloupek (Ma<sup>2</sup>).

**petrklíč**. V č. od J. V. Pohla (18. st.), kalk podle střlat. *clavis sancti Petri*

‘klíč sv. Petra’ (srov. i něm. *Petersschlüssel* tv.) (Ma<sup>2</sup>).

**petrografie** ‘obor geologie zabývající se horninami’. Z ř. *pétros* ‘kámen, skála’ a →grafie.

**petrochemie** ‘průmysl zpracovávající ropu a zemní plyn’. Viz →petrolej a →chemie.

**petrolej**, petrolejový, petrolejka. Z něm. *Petroleum*, vlastně ‘zemní, skalní olej’, uměle z ř. *pétra*, *pétros* ‘skála, kámen’ (srov. →petrochemie, →petrografie) a lat. *oleum* (viz →olej).

**petržel**, petrželka, petrželový. Přes střhn. *petersil* ze střlat. *petrosilium* z ř. *petrosélimon*, doslova ‘skalní celer’, z *pétra*, *pétros* ‘skála, kámen’ (srov. →petrolej) a *sélimon* ‘celer’ (srov. →celer).

**petting** ‘sexuální dráždění (bez přímého pohlavního styku)’. Z am.-angl. *petting*, doslova ‘laskání, mazlení’, od angl. (*to*) *pet* ‘mazlit se, mukat se’, jehož původ není jistý.

**petúnie** ‘okrasná rostlina příbuzná tabáku’. Z nlat. *petunia* a to podle domorodého jihoam. názvu (jazyk tupí) *petyma*, *petyn* ‘tabáková (rostlina)’.

**pevný**, pevnost, pevnostní, pevnůstka, pevnina, pevninský, upevnit, zpevnit, připevnit, opevnit (se). Jen č., slk. a p. (*pewny*), jinde jen sloveso - r.st. *upo-vát*, sln. *úpati*, s./ch. *űfati*, stsl. *upъvati*, vše ‘doufat’ (viz →doufat). Psl. *\*(u)pъvati* nemá přesvědčivý výklad, žádné z dosavadních srovnání (např. s lit. *pyti* (1.os.přít. *pūvù*) ‘hnít, upadat’ či sti. *pávatē* ‘očišťuje’) není věrohodné.

**piano**, pianino, pianista, pianistka. Přes něm. *Piano*, fr. *piano* z it. *piano* tv., původně *pianoforte*, vlastně ‘nástroj, na který se dá hrát tiše i hlasitě’ (na rozdíl od jeho předchůdců), z it. *piano* ‘poti-

chu, pomalu’ z lat. *plānus* ‘rovný, plochý, zřetelný’ a *forte* (viz →forte).

**piarista** ‘člen školského duchovního řádu’, piaristický. Od střlat. *ordo pi-arum scholarum* ‘řád zbožných škol’ k lat. *pius* ‘zbožný’. Srov. →pieta.

**piastr** ‘turecká a egyptská peněžní jednotka’. Přes fr. *piastre* z it. *piastra* ‘destička (kovu)’ ze střlat. *plastrum* ‘náplast’ (viz →flastr).

**píce**, pícina. P. *pica*, r. *pišča* ‘pokrm, strava’, s./ch. *pičca* ‘píce’, stsl. *pišta* ‘jídlo’. Psl. *\*pit'a* (B3) je odvozeno od *\*pitati* ‘krmit’, které souvisí s lit. *piētūs* ‘oběd, jih’, stir. *ith* ‘obilí’, sti. *pitú-* ‘jídlo, pítí’, vše z ie. *\*pei-tu-*, *\*pī-tu-* ‘strava, pítí’ od *\*pei-* ‘být tučný, plný’. Srov. →pitomý, →pěstovat.

**píča** vulg. ‘zevní ženské pohlavní ústrojí’. P. *piczka*, s./ch. *piččka*, b. *píčka*, chybí ve vsl. Vedle toho je sln. *pícek* ‘penis’, podobné tvoření je i v lot. *pin-cis* ‘penis’, něm. *pinken* ‘čurat’, angl. *pizzle* ‘zvířecí penis’, jihoit. *pizza* ‘penis’ (srov. i dětské *pipina* ‘vulva’, *pindák*, →pind'our ‘penis’). Zdá se tedy, že jde o jakýsi onom. základ *\*pi-* napodobující močení a označující i pohlavní orgány. Srov. →pizda.

**píd'** ‘stará délková míra (asi 20 cm)', pidimužík. Všesl. - p. *piédz*, r. *pjad'*, s./ch. *pêd*, stsl. *pědo*. Psl. *\*pědo* je z ie. *\*(s)pen-d-* ‘napínat’ (jde o vzdálenost mezi napnutým palcem a ukazovákem), odtud i něm. *Spanne* tv., s formantem -d- srov. ještě stlit. *spándyti* ‘napínat’, lat. *pendere* ‘věšet’. Dále srov. →pnout, →pata.

**píd'alka** ‘housenka drobného motýla’. Podle jejího pohybu, který připomíná měření roztaženými prsty (roztažení,

přisunutí atd.), viz →píd'.  
**pídit se** 'usilovně pátrat'. Nejspíš od →píd', vlastně 'pátrat píď za píďí'.  
**pedestal** 'podstavec (pod sochu)'. Přes fr. *piédestal* z it. *pedestallo* tv. a to z *piede* 'noha' (z lat. *pēs*, gen. *pedis* tv.) a *stallo* 'stojan, podstavec' z germ. základu. Srov. →pěší, →instalovat.  
**pierot** 'šašek ve fr. divadle'. Z fr. *pierrot*, což je zdrobnělina od *Pierre* 'Petr' podle vzoru it. komedií, kde vystupoval šašek *Pedrolino*.  
**pieta** 'zbožná úcta', pietní. Z lat. *pietās* 'mravnost, zbožnost, oddanost' od *pīus* 'spravedlivý, zbožný, oddaný'. Srov. →piarista.  
**\*pifka** (*mít pifku na někoho* 'mít na někoho spadenó'). Nepřlíš jasné. Již u Jgd, kde je i varianta *pivka*, která jinak znamená 'podnapilost'. Snad od onom. *pif*, označujícího výstřel? (HK).  
**piglovat** zast. ob. 'žehlit'. Z něm. *bügeln* tv. od *Bug* 'záhyb' (srov. →puk<sup>1</sup>) a to od *biegen* 'ohýbat'.  
**pigment** 'barvivo živočišného těla', pigmentový. Přes něm. *Pigment* z lat. *pigmentum* 'barvivo, barva' od *pingere* 'malovat, obarvovat'. Srov. →piha.  
**piha**, pih(ov)atý. Stč. *pieha*, p. *piega*, sln. *péga*, ch. *pjěga* tv., stsl. adj. *pěgъ* 'strakatý, skvrnitý'. Psl. *\*pěga* vychází z ie. kořene *\*peig-* 'malovat, barvit' (A6, B2), od něhož je lat. *pingere* tv. (srov. →pigment), toch. A *pik-* 'psát, malovat'. Od variantního kořene *\*peik-* je →pestrý a →psát.  
**píchat**, píchnout, pichlavý, popíchat, opíchat, vypíchnout, zapíchnout, napíchnout, spíchnout aj. Na jedné straně stojí blízko č.st. *píkati*, sln. *pikati*, ch. *pt[kati]* tv. (srov. →píka), na druhé straně p. *pchač* 'cpát, strkat', r. *pichát*,

sln. *pháti*, stsl. *pchati* tv. z psl. *\*pochati*, *\*pichati*, příbuzného s lit. *paistyti* 'mlátit (obilí)', lat. *pīnsere* 'tlouci, drobit', ř. *ptīssō* 'tluču, melu', sti. *pinášti* 'tluče, mele' od ie. *\*peis-* 'tlouci, drtit' (A8). Srov. →píst, →pěchovat, →pšenice.

**pijavice**. Viz →pít.

**píka** 'stará bodná zbraň s dlouhou násadou'. Přes něm. *Pike* z fr. *pique* od *piquer* 'bodat, píchat' od starého onom. základu *\*pik-*. Srov. →pikantní, →piky, →píchat.

**pikantní** 'chuťově výrazný, dráždivý'. Přes něm. *pikant* z fr. *piquant* tv., vlastně 'bodavý, pichlavý', od *piquer* 'bodat' (viz →píka).

**pikart** 'člen středověké laické náboženské společnosti ve Francii; kacíř'. Stč. *pikhart*, *bekhart*, *begart* tv. Z fr. *bégarde* z niz. *beggaert* 'žebravý mnich' (dále viz →bekyně). Spojení se severofr. oblastí *Picardie* je zřejmě lid. etym.

**pikat (se)** 'zařikávat se (v dětských hrách)'. Zřejmě onom. původu (citosl. *pik* 'ťuk, pích ap.'), srov. *piky piky na hlavu* atd.

**pikle** (pl.) 'pletichy, úklady'. Ve starší č. i sg. *pikel*. Jen č., málo jasné. Snad souvisí s →figl. Srov. →spiknout se.

**piknik** 'svačina v přírodě', piknikovat. Přejato (případně přes něm. *Picknick*) z angl. *picnic* z fr. *pique-nique*, původně (17. st.) 'společné jídlo, při němž každý přinese jídlo pro sebe', z *piquer* (viz →píka), zde ve významu 'dobat, klovat' a *nique* 'nic, bezcenná věc' (dohromady užito jistě kvůli rýmu).

**pikola** 'malá flétna'. Z it. *piccolo* tv., doslova 'malý', zřejmě onom.-expr. původu. Srov. →pikolík.

**pikolík** 'čísnický učeň'. Dříve i *pikolo*, z

it. *piccolo* ‘malý’ (viz →pikola).

**piksla** ob. ‘(kovová) krabička’. Z něm.d. (bav.) *Püchsel* ‘konzerva’, což je zdobnělina od *Püchse*, něm. *Büchse* ‘krabice, plechovka, konzerva’ a to ze střlat. *buxis* ‘krabice’, lat. *pyxis* tv. z ř. *pyxis* ‘krabice (ze zimostrázu)’ od *pýxos* ‘zimostráz’. Srov. →box<sup>1</sup>, →busola, →puška.

**piktogram** ‘obrázkový znak’. Z lat. *pictus* ‘namalovaný’, což je původem přič. trp. od *pingere* (viz →piha) a →gram.

**piky** (pl.) ‘barva v kartách’. Přes něm. *Pik* z fr. *pique* (dále viz →píka) - barva totiž představuje stylizovaný hrot píky.

**pila**, pilka, pilový, pilník, pilníček, pilina, pilinový, piloun, pilovat, přepilovat, upilovat, vypilovat. Všesl. - p. *píla*, r. *pilá*, s./ch. *píla*, stsl. *pila*. Psl. \**pila* je nejspíš stará výpůjčka ze sthn. *fila* (něm. *Feile*, angl. *file* ‘pilník’), jehož původ není jistý. Vzhledem k tomu i vzhledem k blízkému lit. *peilis* ‘nůž’ je lákavý pokus rekonstruovat balt.-slov.-germ. \**pei-l-* (A4, B2), obvykle se však tento výklad odmítá. Srov. →pilous, →pitva.

**pilaf** ‘dušené skopové s rýží’. Z tur. *pilāv* a to z per. *pilāw* tv.

**pilíř**. Z fr. *pilier* či it. *piliere* tv. z vlat. \**pilāre* (odtud i něm. *Pfeiler* tv.) od lat. *pila* ‘sloup, pilíř’. Srov. →pilot<sup>2</sup>.

**pilný**, píle, pílít zast. ‘(horlivě) spěchat’. Luž., p. *pilny*, r.d. *pil'nyj* ‘horlivý, snaživý’. Nejasné.

**pilot**<sup>1</sup> ‘řidič letadla, kosmické lodi, závodního automobilu ap.’, pilotní, pilotovat. Přes něm. *Pilot*, fr. *pilote* z it. *piloto*, *pilota*, původně ‘kormidelník’, ve starší it. i *pedotta*, *pedot(t)o* ze střř. \**pēdōtēs* tv. od ř. *pēdón* ‘veslo, veslová

lopátka’ od *poús* (gen. *podós*) ‘noha’ (srov. →pěší).

**pilot**<sup>2</sup> ‘zpevňovací kůl zarážející do země’. Přes něm. *Pilote* z fr. *pilot* tv. od *píle* ‘mostní pilíř’ z lat. *pila* ‘sloup’. Srov. →pilíř.

**pilous** ‘drobný brouček škodící v uskladněném obilí’. Stč. *pilvús*. Složeno z *pilo-* (viz →pila) a (*v*)ús (viz →vous) - jeho protáhlý rypáček totiž připomíná pilu.

**pilulka**. Přes něm. *Pillule* ze střlat. *pillula*, lat. *pilula* ‘pilulka, kulička’, vlastně zdobnělina od *pila* ‘koule, míč’.

**pimprle** zast. ‘loutka’, pimprlový. Z rak.-něm. *Pümpnickel*, něm. *Pumpnickel*, původně žertovné označení pro druh černého chleba, pak i hanlivá přezdívka hrubého člověka ap. V první části je asi regionální výraz pro ‘prd’, ve druhé domácká podoba jména *Nikolaus* (srov. →nikl), dohromady tedy asi něco jako ‘prd’och, ‘prd’ola’.

**pinč(l)** ‘plemeno malých psů’. Z něm. *Pinscher*, *Pintscher*, jehož původ není zcela jasný. Obvykle se vykládá z angl. *pinch* ‘(u)štípnout’, protože těmto psům se uštipovala část ocasu a uší. Potíž je v tom, že v samotné angl. je název plemena jiný (*terrier*).

**pind'our** ob. expr. ‘penis’, pindík, pind'a ‘malý člověk’. Expr. útvar připomínající něm. *Pimmel* ‘penis’ (souvisí s *bimmeln* ‘bimbat’, srov. i č. *bimbas*), srov. však i onom. \**pi-* napodobující močení v něm. *Pipi machen* ‘čurat’ a také v →píča.

**pingl** ob. ‘ranec’, hanl. ‘číšník’. Z něm. *Bündel* ‘svazek, ranec’, což je zdobnělina od *Bund* ‘svazek, otep’ od *binden* ‘vázat’. Význam ‘číšník’ nejasný. Srov.



→pant, →pentle, →bandáž.

**ping-pong**, pingpongový. Z angl. *ping-pong*, což je onom. zdvojení typu *bim bam*, *pif paf* od angl. *ping* ‘zabzučet, plesknout’. K nám přišlo po 1. světové válce.

**pinie** ‘druh borovice’. Z nlat. *pine*, což je zpodstatnělý tvar ž.r. od lat. adj. *pīneus* ‘borový’ od *pīnus* ‘borovice’, jehož základ souvisí s lat. *pix* ‘smůla’ (viz →peklo).

**pinkat** ‘volně hrát volejbal, stolní tenis ap.’. Onom., od citosl. *pink*. Srov. →ping-pong.

**pinta** ‘stará dutá míra’. Přes něm.d. (bav.) *Pinte* z fr. *pinte* a to snad z vlat. *\*pincta* ‘namalovaná (značka)’ od *pingere* ‘malovat’. Srov. →piktogram, →piha.

**pinzeta** ‘jemné pružné klíšťky’. Přes něm. *Pinzette* z fr. *pincette* od *pin-cer* ‘štípat’ z vlat. *\*pinctiāre*, vzniklého asi křížením *\*punctiāre* od lat. *pūctum* ‘bodnutí’ a *\*pīccāre* ‘píchat’ (srov. →píčka).

**pion** slang. ‘pěšec (v šachu)’. Z fr. *pion*, stfr. *peon* z vlat. *pedone* ‘pěšec’ z lat. *pedō* (gen. *pedōnis*) tv. od *pēs* (gen. *pedis*) ‘noha’. Srov. →pionýr, →peon, →pěší.

**pionýr** ‘průkopník’, pionýrský. Přes něm. *Pionier* z fr. *pionnier* tv., stfr. *peonier* ‘pěšák’ od *peon* (viz →pion).

**pípa**. Přes něm.d. (bav.) *Pipe* tv. z it. *pipa* ‘pípa, dýmka, píšťala’ z vlat. *\*pīpa* ‘trubička, píšťala’, původu zřejmě onom. Srov. →fajfka.

**pípat**, pípnout, pípání, pípavý, zapípat. Onom., od zdvojeného *pi-pi* napodobujícího hlas ptáků. Srov. něm. *piepen*, lat. *pīp(i)āre* tv., ř. *pīpos* ‘ptáče’.

**piplat (se)** expr., piplavý, vyplat. P.

*pyplác* ‘pomalu dělat’, r.d. *pýplit* tv., sln. *pípati* ‘drápat, párat, dotýkat se’, csl. *pipati* ‘dotýkat se’. Expr. útvary ze zdvojeného kořene *\*pi-p-* onom. původu. Srov. podobně →babrat (se), →nimrat (se).

**piraňa** ‘jihoamerická dravá říční ryba’. Z port. *piranha* a to z *piraya* tv. (v jihoamer. jazyce tupi), doslova ‘klepeto’, podle tvaru její tlamy.

**pirát**, pirátský, pirátství. Přes něm. *Pirat* z it. *pirata*, případně stfr. *pirate*, to pak z lat. *pīrāta* z ř. *peiratēs* tv. od *peiráo* ‘zkouším, podnikám, napadám’, to dále od *peira* ‘pokus, odvážný podnik, přepadení’. Srov. →empirie.

**-pírat** (*opírat*, *zapírat*, *vzpírat*, *popírat*, *odpírat* aj.). Viz →přít (se).

**piroh** ‘pečivo se slanou (někdy i sladkou) náplní’, pirožek. Z r. *piróg* tv., které má více výkladů. Nejspíš od str. *pirō* ‘hostina’ a to od psl. *\*piti* (→pít). Původně tedy asi ‘pečivo, které se jí na hostinách’.

**pirueta** ‘rychlé otáčení na špičce nohy’. Z fr. *pirouette*, stfr. *pirouelle* ‘káča, vlk’, snad kontaminací (D3) galorom. kořenu *\*pīr-* ‘kolík, nýtek’ (srov. fr.d. *piron* ‘pant’) a fr. *rouelle*, což je zdobnělina od *roue* ‘kolo’.

**písek**, pískový, písečný, písčitý, písčina, pískovna, pískoviště, pískovec, pískovcový. Všesl. - p. *piasek*, r. *pesók*, ch. *pī-jesak*, stsl. *pěšokō*. Psl. *\*pěšokō* má společlivé příbuzenstvo jen v sti. *pāmsú-*, *pāmsuká-* ‘písek, prach’, av. *pāsnu-* tv., východiskem je ie. *\*pēs-*, *\*pēns-* tv.

**píseň**, písňový, písnička, písničkář. Všesl. - p. *pieśń*, r. *pěsnja*, ch. *pjěsma*, stsl. *pěsnŭ*. Psl. *\*pěsnŭ* je odvozeno od *\*pěti* (→pět<sup>2</sup>), srov. →báseň.

**pískat**, písknout, pískání, pískot,

pisklavý, pískle, zapískat, odpískat, vypískat. Všesl. - p. *piskač*, r. *pískat*, ch. *pt[skati]*, stsl. *piskati*. Psl. *\*piskati* je zřejmě *sk*-ové rozšíření onom. kořene *\*pi-*, který je v  $\rightarrow$ pípat, podobné je lot. *p[skst]ēt* tv. Srov.  $\rightarrow$ pištět,  $\rightarrow$ pišťala.

**piskoř** 'druh ryby'. P. *piskorz*, r. *pes-kár*, sln. *piškúr*. Psl. *\*piskor'v* je odvozeno od *\*piskati* ( $\rightarrow$ pískat), podle schopnosti této ryby vydávat pisklavé tóny.

**písmeno**, písmenko, písmenný. Stsl. *pismę* 'psaní, písmo'. Z psl. *\*pismę* (gen. *\*pismene*) od *\*pisati*, *\*p[vsati]* ( $\rightarrow$ psát), srov.  $\rightarrow$ písmo.

**písmo**, písmenný, písmenost, písmák. Všesl. - p. *pismo*, r. *pis'mó* 'dopis', s./ch. *p[is]mo*. Psl. *\*p[is]mo* je stará odvozenina od *\*pisati* (viz  $\rightarrow$ psát, srov.  $\rightarrow$ písmeno).

**pisoár** 'pánský veřejný záchodek'. Z fr. *pissoir* tv. od vulg. lid. *pisser* 'močit, chcát', původu onom.

**píst**, pístový. P. *piasta*, r. *pest*, sln. *pésta*. Psl. *\*p[est]ō*, *\*p[est]a* 'tlukadlo' je příbuzné s lit. *piestà* 'stoupa', dále i lat. *pistus* 'rozemletý, rozdrcený' (příč. trp. od *pinsere*), sti. *pišt[ā]*- tv., vše od ie. *\*peis-* 'tlouci, drtit' (A6, B2). Viz i  $\rightarrow$ píchat, srov.  $\rightarrow$ pestík,  $\rightarrow$ pěchovat.

**pistácie** 'zelené olejnaté semeno jistého středomořského stromu', pistáciový. Z lat. *pistacium* z ř. *pistákion* tv. a to z nějakého neznámého východního jazyka (odtud i nper. *pista* tv.).

**pistole**, pistolka, pistolník, pistolnický. Přes něm. *Pistole* z fr. *pistole* tv. (k nám od konce 16. st.), tam naopak přes něm. ze stč. *píščala*, *píšťala* - husité tak nazývali jistý druh lehčí zbraně s tenkou hlavní a vydávající jasnější zvuk; od nich se název rozšířil do záp. Ev-

ropy, kde byla zbraň zdokonalena do nám známé podoby.

**pišingr** 'oplatkový dort, řez'. Z rak.-něm. *Pischinger(torte)* podle jména původního rakouského výrobce.

**pišišvor** expr. 'malý, komický, nešikovný člověk'. Nejasné, zřejmě expr. výtvar bez etymologie.

**piškot**, piškotový. Z rak.-něm. *Piskotte* z it. *biscotto* tv. a to z lat. *biscoctus*, do slova 'dvakrát pečený'. Dále viz  $\rightarrow$ biskvit.

**pišťala**, pišťalka, pišťalový. Stč. *píščala* (C3) z psl. *\*piščala* (*\*-ščā-* z předsl. *\*-skē-* (B1)) od *\*piskati* ( $\rightarrow$ pískat).

**píštěl** 'kanálek, jímž ústí chorobné ložisko na povrch'. Podle něm. *Fistel* z lat. *fistula* tv., původně 'pišťala, rourka', onom. původu.

**pištět**, pištivý, zapištět. P. *piszczec*, r. *piščát*, ch. *píštati*. Psl. *\*piščati* (C1, C3) je od *\*piskati* ( $\rightarrow$ pískat). Srov.  $\rightarrow$ pišťala.

**pít**, pití, pitný, pitka, pítka, piják, pijan, pijácký, pijáctví, pijavice, napít se, nápoj, nápojový, vypít, upít, připít, připítek, popít, propít, opít (se), opilý, opilost, opilec, zpít (se). Všesl. - p. *pić*, r. *pit'*, s./ch. *pt[iti]*, stsl. *piti*. Psl. *\*piti* je příbuzné se stpr. *poutwei* tv., stir. *ibid* 'pije', lat. *bibere* 'pít' (z *\*pibere*), *pōtus* 'nápoj', alb. *pi* 'piju', ř. *p[ino]* tv., sti. *p[ā]ti*, *p[ibati]* 'pije', vše od ie. *\*pō(i)-*, *\*p[ī]-* (se zdvojením *\*pi-bō-*) 'pít'. Srov.  $\rightarrow$ nápoj, napojit,  $\rightarrow$ pivo,  $\rightarrow$ piroh.

**pitbul** 'plemeno psa'. Zkráceno z am.-angl. *pit bull terrier*, což je americký druh bulteriéra vyšlechtěný původně pro zápasy. Z angl. *pit* 'jáma, aréna pro zvířecí zápasy' a *bull-terrier* 'kříženec buldoka a teriéra' (viz  $\rightarrow$ buldok a  $\rightarrow$ te-

riér).

**pitomý**, pitomost, pitomec, pitomina. Stč. *pitomý* 'krotký, ochočený, krmený' od psl. *\*pitati* 'krmit' (viz →píce), přeneseně pak 'tupý, hloupý'.

**pitoreskní** 'barvitý, malebný'. Z fr. *pittoresque* z it. *pittresco* tv. od *pittore* 'malíř' z lat. *pictor* tv. od *pingere* (přič. trp. *pictus*) 'malovat'. Srov. →pikto-gram, →psát, →piha.

**pitvat**, pitva, pitevní, pitevna, rozpitvat. Původně 'kuchat (zvláště rybu)'. Jen zsl., p. *pitwać* 'nemotorně krájet'. Nejasné, šlo by odvodit od sporného ie. *\*pei-* 'řezat' (viz →pila) (Ma<sup>2</sup>), pak by psl. *\*pitva* bylo odvozeno jako *bitva* od →bít a sloveso by bylo druhotné.

**pitvořit se** 'dělat směšné grimasy', pitvorný, pitvornost, pitvořit se. Zřejmě disimilací z *\*pri-tvoriti (se)* (ztráta prvního ze dvou *r*), vlastně 'připodobňovat se' (srov. slk.d. *prítvoriti sa* 'dělat se něčím', r. *prítvorjátsja* 'přetvařovat se'), viz →tvořit. Srov. →potvora.

**pivo**, pivní, pivnice, pivovar, pivovarnický, pivovarnictví. Všesl. Psl. *\*pivo* je odvozeno od *\*piti* (→pít), původně vlastně 'co slouží k pití' (jako *krmivo*, *topivo* ap.), pak zúžení významu.

**pivoňka**. Asi přes fr. *pivoine* ze střlat. *pionia* z lat. *paeōnia* a to z ř. *paionía*, doslova 'léčivá', od *paīñ*, *paīñ* 'lékař, zachránce' (srov. →pět<sup>2</sup>).

**pivot(man)** 'střední útočník v košíkové či házené'. Z angl. *pivot* tv., doslova 'čep, obrtlík, střed, člověk, kolem něhož se vše točí', z fr. *pivot* tv. ne zcela jasného původu.

**pizda** vulg. 'ošklivá, nepříjemná žena'. Stč. *pizda* 'řit'. Všesl. - p. *pizda* 'vulva', r. *pizdá*, s./ch. *pízda* tv. Psl. *\*pizda* je

příbuzné se stpr. *peisda* 'řit', alb. *pidh* 'vulva', další výklady se různí. Zdá se, že kořen *\*pi-* by mohl být stejný jako u →píča, -zda by pak byla příp. jako např. u →brázda, →brzda.

**pizdit** ob. expr. 'hyzdit, znetvořovat'. Od →pizda, zřejmě s významovým přikloněním k →hyzdit.

**pizza**, pizzový, pizzerie. Z it. *pizza*, které v nářečích označuje různé druhy slaných koláčů. Další původ není jistý, uvažuje se o převzetí z langob. či sthn. *bizzo*, *pizzo* 'sousto, kus (koláče), druh chleba', jež souvisí s něm. *beissen*, angl. *bite* 'kousat'.

**pižlat** hov. expr. 'neuměle řezat'. Expr. útvar srovnatelný s →piplat (se), →patlat, →žužlat ap., možná expr. obměna →pitvat.

**pižmo** 'páchnoucí výměšek žláz některých živočichů'. Ze sthn. *bisamo* tv. ze střlat. *bisamum* 'vůně, vonná rostlina' (z pižma se vyráběla voňavka) a to z hebr. *bāsām* 'balzám, vonný keř'. Srov. →balzám, →bizam.

**plac** ob. 'místo'. Z něm. *Platz* a to přes stfr. *place* 'místo, (otevřený) prostor, náměstí' z lat. *platēa* '(široká) ulice, silnice' z ř. *plateia* tv. od *platýs* 'plochý, rovný, široký'. Srov. →platýs, →plat-forma.

**plácát**, plácnout, plácnutí, plácačka, poplácat, oplácát, naplácat, vyplácát, splácát, přeplácát, zaplácat, uplácat, rozplácnout. Jen č. a slk. Onom. varianta k →pleskat (asi s vlivem něm. *platzen* 'praskat'), srov. citosl. *plác* jako *bác*. Srov. ještě →plandat a →placatý, →placka.

**placatý**. Jen č., k významové souvislosti →plácát - →placatý srov. →pleskat -

→ploský, →plochý. Srov. i →placka.

**placenta** ‘plodový koláč’. Z lat. *placenta* tv., původně ‘(obětní) koláč’. Srov. →palačinka.

**placířka** slang. ‘vnitřní plochá část nohy; kop touto částí nohy’. Od něm. *plazieren* ‘umístit (míč ap.)’ od *Platz* (viz →plac).

**placka**, placička. Jen zsl. (p. *placek* ‘placka, koláč, buchtá’). Nejspíš z něm.d. *Platz*, *Plätzchen* tv., i když vyloučit nelze ani opačný směr výpůjčky. Něm. slovo se vykládá z onom. *platzen* (viz →plácát) nebo modifikací významu *Platz* ‘rovná, otevřená plocha’ (viz →plac). U č. slova však lze vyjít i od →plácát (srov. →placatý) (Ma<sup>2</sup>).

**pláč**. Viz →plakat.

**plagiát** ‘literární krádež, nepřiznané napodobení či doslovné převzetí díla’, plagiátor, plagiátorský, plagiátorství. Z něm. *Plagiat*, fr. *plagiat* a to přeneseně k lat. *plagiārius*, pozdnělat. *plagiātor* ‘kdo krade lidi (a prodává do otroctví)’ a to asi od lat. *plaga* ‘(lovecká) síť’, vedle toho i ‘krajina, končina’ (srov. →pláž). Podle jiných od ř. *plágios* ‘šikmý, příčný’.

**plahočit se**. Slk.d. *plahočiť sa*, *pluhačiť sa* ukazuje na pravděpodobné expr. přetvoření základu, který je v č. →plouhat (se).

**pláchnout**, upláchnout. Jen č., snad od →plachý, →plašit.

**-pláchnout** (*spláchnout*, *vypláchnout*, *opláchnout*, *propláchnout*). Ve starší č. i *-pláknout*, *plákat*. P. *plokać*, r. *poloskát* ‘máchat, oplachovat’, ch. *-pláknuti* (ch.d. i *-pláhnuti*), stsl. *plakati* ‘prát’. Psl. *\*pol(s)knōti*, *\*polkati* (A8, B8) je nejspíš odvozeno od *\*polti* ‘šplíchat, trást, čistit’ (sln. *pláti* ‘vl-

nit se, tepat’, hl. *plóc* ‘čistit obilí od plev’, srov. i odvozené č.st. *pálati* tv.) od ie. *\*pel-* ‘lít, téci, trást aj.’. Příbuzné je lit. *pilti* ‘lít, tlouci’, ř. *pállō* ‘mávám, třesu’, arm. *hetum* ‘vylévám’. Pochybná je souvislost s →plakat.

**plachta**, plachetka, plachtoví, plachetní, plachetnice, plachtit, plachtění, plachtař, plachtařský. Všesl. (kromě mak., b.) - p. *plachta*, r. *pláhta* ‘plátěný pytel, šátek’, s./ch. *pláhta* ‘ubrus, plachta’. Psl. *\*plachōta* ‘široký kus látky’ je nejspíš odvozeno od *\*placha* ‘něco plochého a širokého’, jež souvisí s *\*plochō*, *\*ploskō* (→plochý, →ploský). Méně pravděpodobná je domněnka, že jde o převzetí ze sthn. *blaha* ‘hrubé plátno (na krytí vozů)’ (Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. i →plášť.

**plachý**, plachost. P. *ptochy*, sln. *pláh*, mak. *plach* (jinak viz →plašit). Psl. *\*polchō* (B8) je asi tvořeno příp. - *chō* (srov. →strach) od ie. základu *\*pol-* ‘strach, zneklidnění’ od *\*pel-* ‘zneklidňovat, vyrušovat’, k němuž patří stisl. *foela* ‘vylekat’, gót. *us-filma* ‘vylekaný’. Snad je příbuzné i lat. *pellere* ‘hnát, odhánět’.

**plakat**, pláč, plačtivý, plačtivost, oplakat, zaplakat, proplakat, poplakat (si), rozplakat (se), vyplakat, zplakat, uplakaný. Všesl. - p. *plakać*, r. *plákat* (*sja*), s./ch. *plākati*, stsl. *plakati se*. Psl. *\*plakati se* znamenalo původně ‘bít se (v prsa na znamení zármutku)’, stejný vývoj je v příbuzném lat. *plangere* ‘tepat, bít se v prsa, naříkat’, dále je příbuzné lit. *plākti* ‘tlouci’, angl. *flaw* ‘roztrhnout, rozstřípnout’, flay ‘zbit’, ř. *plēssō* ‘tluču’, vše z ie. *\*plāk-* ‘tlouci’.

**plakát**, plakátovat. Z něm. *Plakat* a to přes střniz. *plackae(r)t* ze střfr. *placard*

‘listina, veřejně vyvěšené oznámení’ od *plaquer* ‘nalepit, připevnit’ a to ze střniz. *placken* ‘lepit, mazat, dělat kaňky’ nejspíš onom. původu. Srov. →plaketa.

**plaketa** ‘pamětní kovová destička s reliéfem’. Přes něm. *Plakette* z fr. *plaque*, což je zdrobnělina od *plaque* ‘(kovová) destička’ od *plaquer* (viz →plakát).

**plamen**, plamínek, plamenný. Všesl. -p. *plomiēn*, r. *plámja*, s./ch. *plāmēn*, stsl. *plamy* (gen. *plamene*). Psl. *\*polmy* (gen. *\*polmene*) je odvozeno od *\*polti* (viz →plát<sup>2</sup>). Srov. →poleno, →plápolat, →pálit<sup>1</sup>.

**plameňák** ‘druh růžového tropického ptáka’. Kalk podle něm. *Flamingo* ze šp. *flamenco* tv. jakoby od lat. *flamma* ‘plamen’. Slovo však je asi z niz. *flaming* ‘vlámský’ a ve šp. označovalo původně člověka se zarudlou pletí (jejich prototypem byli Vlámové). Odtud zřejmě přeneseno na vysokého růžového ptáka a přes vývoj významu ‘růžolící, půvabný’ → ‘provokativního vzhledu, cikánský’ i na druh písně.

**plán**, plánek, plánovat, plánování, plánovitý, naplánovat, rozplánovat. Přes něm. *Plan* z fr. *plan* ‘náčrt’ (v 15. st. psáno *plant*) a to pod vlivem it. *pianta* ‘půdorys, obsazené místo, podpatek’ (z lat. *planta* ‘podpatek’) a kontaminací s *plan* ‘plochý, plošný’ od *planter* ‘sázet, stavět’ z lat. *plantāre* ‘sázet’. Srov. →plantáž.

-**plán** (ve složeninách) ‘letoun’. Podle →aeroplán, odtud pak novější *hydroplán*, *deltaplán* ap. Srov. i →planeta.

**pláň**, planina. Stč. i *pláně*, sln. *plánja*, jinak p.d. *plonina*, ukr. *polonýna*, s./ch. *planina* ‘pohoří, hora’. Psl. *\*poln’a*, *\*polnina* (B8) jsou odvoze-

niny od psl. *\*polnō* ‘rovný, neporostlý stromy’ (srov. sln. *plân* tv.) z ie. *\*polno-*, *\*plā-no-*, z něhož je i lit. *plónas* ‘tenký’, lat. *plānus* ‘plochý, rovný’, od ie. *\*pel-*, *\*plā-* ‘plochý, široký’. Srov.

→pole, →planý i →plást. Někteří myslí u č. *pláň* na výpůjčku ze střhn. *plan(e)* ‘volné místo, rovina, luh’ (Ma<sup>2</sup>) (přes fr. k výše zmíněnému lat. *plānus*), ale domácí původ slova je pravděpodobnější.

**plandat** hov., plandavý. Asi expr. útvar od →plácát, →pleskat.

**planeta**, planetka, planetární, planetarium. Podle něm. *Planet*, fr. *planète* z pozdnělat. *planēta* tv. a to z ř. *plānēs* (gen. *plānētos*) ‘kolem bloudící, obíhající’ od *planāomai* ‘bloudím, kolísám’. Srov. →aeroplán.

**planimetrie** ‘geometrie rovinných útvarů’, planimetrický. Z lat. *plānus* ‘rovný, plochý’ a -*metrie*.

**plaňka** ‘lať, tyčka plotu’. Z něm. *Planke* či střhn. *planke* ‘tlusté prkno’ a to z pozdnělat. *planca* tv. a to asi přes vlat. *\*palanca* z lat. *phalanga* ‘kmen, kláda’ z ř. *fālanx* (gen. *fālangos*) tv.

**plankton** ‘drobounké rostliny a živočichové vznášející se ve vodě’. Z něm. *Plankton*, vytvořeného koncem 19. st. podle ř. *planktón* ‘bloudící, zmatený’, což je původem stř.r. slovesného adj. od *plāzomai* ‘bloudím’.

**planout**, planoucí. P. *plonqć*, csl. *planoti*. Psl. *\*polnōti* (B8) je odvozeno od *\*polti* (viz →plát<sup>1</sup>).

**plantáž** ‘velká plocha osázená užitkovou rostlinou’, plantážový, plantážník, plantážnický. Z fr. *plantage* od *planter* ‘sázet’ z lat. *plantāre* tv. Srov. →transplantace.

**planý**, planost, zplanět. Takto jen č., slk.

a p. (*plonny*). Z psl. *\*polnъ* ‘rovný, neporostlý stromy’ (viz →plán). Vývoj významu k ‘neúrodný, nešlechtěný’ lze vysvětlit tak, že původně šlo o rovnou, bezlesou, nevzdělanou zemi (Ma<sup>2</sup>).

**planýrovat** hov. ‘urovnávat (půdu)’. Z něm. *planieren* a to z fr., stfr. *planer*, nebo přímo z lat. *plānāre* tv. od *plānus* ‘rovný, plochý’. Srov. →plán.

**plápolat**, plápolavý. Sln. *plapoláti*, cs. *plapolati*. Psl. *\*polpolati* (B8) vzniklo zdvojením kořene *\*pol-*, který je v základním slovese *\*polti* (→plát<sup>2</sup>). Srov. podobně →chlácholit, →hlahol, →blábolit.

**plast** ‘umělá hmota’. Moderní novotvar (něm. *Plast*, angl. *plast*) podle ř. *plastós* ‘vytvořený, vymyšlený’ (dále viz →plastický).

**plást**, plástev ‘tenká vrstva; spojené vrstvy voskových buněk (v úlu)’. Hl.st. *plast*, r. *plast*, s./ch. *plást*. Psl. *\*plastъ*, původně asi ‘něco širokého a tenkého’, je nejspíš pokračováním ie. *\*plāt-to-* (A5) od *\*plāt-* ‘plochý, široký’, od něhož je i lit. *plótas* ‘plocha’, *platūs* ‘široký’, něm. *Fladen* ‘druh tenkého plochého pečiva’, ř. *platýs* ‘plochý, rovný’, stl. *pr ‘široký, prostranný’. Srov. →plac, →platýs i →plán, →plochý ap. (ie. *\*plāt-* je rozšířením *\*pel-*, *\*plā-* tv.).*

**plastelína** ‘hmota k modelování’. Z něm. *Plastilin*, což je od konce 19. st. obchodní název modelovací hmoty ze zinku, hlíny, kaolinu, vosku a oleje. Dále viz →plastický.

**plastický** ‘provedený prostorově; náznový; tvárný, poddajný’, plastičnost, plastika. Přes něm. *plastisch*, fr. *plastique* a lat. *plasticus* z ř. *plastikós* ‘týkající se výtvarného umění, vhodný k výtvarnému napodobování ap.’ (k *plas-*

*tikē* ‘výtvarné umění’) od *plastós* (srov. →plast), což je původem příč. trp. od *plássō* ‘tvořím, vymýšlím, přetvářím’. Srov. →plazma, →flastr.

**plašit**, splašit, vyplašit, zaplašit, poplašit, poplach, poplachový, poplašný. Všesl. - p. *ptoszyć*, r. *pološit’*, s./ch. *plāšiti*. Psl. *\*polšiti* je odvozeno od *\*polchъ*, viz →plachý.

**plášť**, plášťový, pláštík, pláštěnka. Všesl. - p. *plaszcz*, r. *plašč*, s./ch. *plášť*, stsl. *plášťb*. Psl. *\*plaščb* není etymologicky příliš jasný. Snad lze vyjít z *\*plask-jo-* (B3), jež má nejbližší k našemu →ploský (srov. p. *plaski* tv.). Motivace by byla podobná jako u →plachta - šlo by o plochý, volný, ne těsně přiléhavý druh oděvu.

**plát<sup>1</sup>** ‘kovová deska; souvislá tenčí vrstva něčeho’, plátek, plátkový. P. *blat* ‘plát, deska, tabule’. Z něm. *Platte* ‘deska, kotouč’, případně ze střhn. *platte*, *blatte* tv. ze střlat. *platta* tv. a to od vlat. *\*plattus* ‘plochý, rovný’, přejatého z ř. *platýs* tv. Srov. →plotna, →plást, →plac.

**plát<sup>2</sup>** ‘planout’. Sln.d. *pláti*, jinak např. stsl. *polěti* ‘hořet’. Psl. *\*polti*, *\*polěti* (B8) je odvozeno od ie. *\*pel-*, *\*pol-* ‘hořet, být teplý’, které je doloženo ještě asi v lit. *pelenai* ‘popel’ a stsl. *flōr* ‘teplý’. Dále srov. →pálit<sup>1</sup>, →plápolat, →popel, →poleno.

**platan** ‘mohutný cizokrajný strom’, platanový. Přes něm. *Platane* a lat. *platanus* z ř. *plátanos* tv., jehož další původ není jistý. Může jít o odvozeninu od ř. *platýs* ‘široký, plochý, rovný’ (pro jeho rozložitou korunu?), nebo výpůjčku z nějakého neznámého východního jazyka.

**plátek** hanl. ‘špatný časopis’. Od něm.

*Blatt* ‘list, noviny’, přeneseně od ‘list (rostliny)’, jež je příbuzné s lat. *folium* (srov. →fólie), ř. *fýllon* tv. (ie. \**bhel-*).

**platforma** ‘(názorová) základna’. Přes něm. *Plattform* z fr. *plate-forme* ‘základna, plošina’ z *plat* ‘plochý’ (z vlat. \**plattus* tv., viz →plát<sup>1</sup>) a *forme* (viz →forma). Srov. →plató.

**platina**, platinový. Ze šp. *platina*, *platino*, což je vlastně zdrobnělina od *plata* ‘stříbro’ z vlat. \**platta* ‘(kovová) destička’ (viz →plát<sup>1</sup>). První název vzácného bělavého kovu, objeveného v písku peruánské řeky Pinto, totiž byl ‘platina del Pinto’, doslova ‘malé stříbro z Pinta’.

**platit**, placený, plat, platový, platný, platnost, platba, platební, plátce, platidlo, zaplatit, splatit, splátka, vyplácet, výplata, výplatní, uplatit, úplatek, úplata, proplatit, připlatit, připlátek, odplatit, odplata, oplatit, podplatit, předplatit, předplatné, poplatek, doplatek, přeplatek aj. Věsl. - p. *placíc*, r. *platit*, s./ch. *plátiti*, stsl. *platiti*. Psl. \**platiti* je asi odvozeno od psl. \**platō* ‘kus látky’ (srov. p. *plat*, r. *plat* tv., stsl. *platō* ‘hadr, halena’ i →záplata); to, že starí Slované používali látky jako platidla, je známo. Další původ nejistý. Obvykle se spojuje s →plátno, ale to přináší značné hláskoslovné obtíže (psl. \**polbno*) (B8), přitom právě plátna se jako platidla užívala nejvíc. Snad jsou \**pol-* a \**plā-* jen dvě varianty téhož ie. kořene, srov. podobně →plán a →plást. Jiné vysvětlení u Ma<sup>2</sup>.

**plátno**, plátnový, plátěný, plátěnka. Věsl. - p. *plótno*, r. *polotnó*, s./ch. *plátno*, stsl. *platbno*. Psl. \**polbno* (B8) je odvozeno od ie. \**polto-*, doloženého ještě v sti. *pat*□a- ‘látka, ubrus’. Výcho-

zím ie. kořenem je \**pel-* ‘obléci, pokrýt; kůže, oblek’, které je v něm. *Fell* ‘srst, kůže’, lat. *pellis* tv., ř. *péllās* (ak. pl.) ‘kůže’. Srov. →plena, →platit.

**plató** ‘(náhorní) plošina; podnos’. Z fr. *plateau* tv. od *plat* ‘rovný, plochý’ (viz →platforma, →plát<sup>1</sup>).

**platonický** ‘prostý smyslnosti, netělesný; formální, neúčinný’. Od ř. filozofa *Platóna* (4. st. př. Kr.), podle jehož učení existují nehmotné, smysly nepoznatelné a věčné ideje. Původně a nejčastěji ve spojení *platonická láska* (od renesance, nejprve asi v 17. st. v Anglii).

**platýs**, platejs ‘druh ploché mořské ryby’. Z něm. *Platteise* a to přes román. jazyky ze střlat. *platessa* od vlat. \**plattus* ‘plochý, široký’. Srov. →plát<sup>1</sup>.

**plavat**, plavání, plavec, plavecký, plavčík, plavky, plavný, plavba, plavební, odplavat, zaplavat (si), vyplavat, uplavat, připlavat, podplavat, proplavat, rozplavba, plavit, vyplavit, přeplavit (se), splav, průplav aj. R. *plávat*, sln. *plávati*, stsl. *plavati*. Psl. infinitiv \**plavati* vedle \**plovati* (→plovat) vznikl analogií (D1) podle tvarů přít. času \**plovq*, \**plovešb* atd., původní infinitiv byl \**pluti* (viz →plout). Srov. podobně →kovat - →kout<sup>2</sup>.

**plavý**, plavovlasý. Věsl. - p. *plowy*, r. *polóvyj* (jen o koních), s./ch. *pláv*, stsl. \**plavō*. Psl. \**polvō* (B8) je příbuzné s lit. *pálvas* ‘bledý’, sthn. *falo* (něm. *fahl*) ‘plavý, bledý’, vše je z ie. \**polyo-* tv. a to od \**pel-* ‘bledý, sivý’, od něhož je i lat. *pallidus* ‘bledý’, ř. *pelíós* ‘popelavý, tmavý’. Srov. →plíseň, →plch.

**playback** ‘zvuk z předem pořízeného záznamu doprovázející aktuální obraz nebo živé vystoupení umělce’. Z angl.

*playback* z *play* 'hrát' a *back* 'zpět'.  
Srov. →plejboj, →bek.

**plazit se**, plazivý, plaz, plazí, připlazít se, odplazit se, proplazit se. P. *petzać*, r. *pólzat'*, *polztí*, s./ch. *plāziti se*, *pūziti*. Psl. *\*polziti (se)*, *\*pelz(a)ti*, *\*pōlztí* (B8) jsou asi odvozeniny od ie. *\*pel-ǵ(h)* (A1) od *\*pel-* 'pohybovat se (sem a tam), téci, plavat aj.' (srov. i sln. *peljáti* 'vézt'). Významově nejblíže je ř. *pélō* 'pohybují se', *pelázomai* 'přibližují se'. S jinými formanty sem asi patří →plout, →plachý. Srov. →plž, →oplžlý, →plouhat (se).

**plazma** 'tekutá složka krve; základní hmota buňky'. V 19. st. utvořeno na základě pozdnělat. *plasma*, ř. *plásma* 'tvoření, obraz, výtvar' od *plássō* 'tvořím, vymýšlím' (srov. →plastický). Původně ve spojení *Plasmacellula*, tedy doslova 'buněčný obraz, buněčné dílo'.

**pláž**, plážový. Z fr. *plage* tv. z it. *piaggia* 'úbočí, břeh' z pozdnělat. *plagia* tv. a to asi z ř. *plágios* 'příčný, šikmý'. Srov. →plagiát.

**plebejec** 'příslušník lidových vrstev', plebejský. Přes něm. *Plebejer* z lat. *plēbēius* tv., původně adj. 'lidový', od *plēbs* 'lid, dav, množství', jež souvisí s ř. *plēthos* tv. a vzdáleněji i s naším →plný. Srov. →plebiscit.

**plebiscit** 'hlasování lidu'. Převzato (případně přes něm. *Plebiszit*) z lat. *plēbiscitum* 'usnesení plebejského shromáždění', což je složenina z *plēbs* (gen. *plēbis*) 'lid, dav' (viz →plebejec) a *scitum* 'usnesení, rozhodnutí', což je původem přič. trp. od *sciscere* 'usnášet se; rozhodovat se'.

**plec** 'část zad nad lopatkou', plecko. Všesl. - p. *plece*, r. *plečó*, s./ch. *plēce*, stsl. *plešte*. Psl. *\*plet'e* (B3) je příbuzné

s lot. *plecs* tv., střir. *leithe* 'rameno, lopatka' a snad i chet. *paltana-* 'plec obětího zvířete', východiskem je nejspíš ie. *\*plet-* 'plochý a široký' od ie. *\*pel-* tv. Srov. →plást, →plán aj.

**pléd** 'velký vlněný šátek'. Z angl. *plaid* tv. ze skot. *plaide* (srov. ir. *ploid* 'přikrývka, oděv') a to od ie. *\*pel-* 'obléci, přikrýt', o němž viz →plátno.

**plédovat** kniž. 'přimlouvav se za něco, obhajovat'. Z fr. *plaider* 'obhajovat (u soudu)' od stfr. *plaid* 'úmluva, smlouva' z lat. *placitum* 'zásada, úřední výnos' od *placere* 'líbit se, být vhodné'.

**plech**, plíšek, plechový, plechovka, plechovkový, plecháč. Stejně jako p. *blach(a)*, sln. *pleh* přejato ze střhn. *blech* tv., původně 'to, co se leskne', příbuzné je střhn. *blicken* (viz →blikat).

**plejáda** 'skupina významných osob (umělců, sportovců ap.)'. Podle souhvězdí *Plejády*, nesoucího jméno sedmi dcer obra Atlanta (ř. Pleiádes), které byly podle ř. mytologie proměněny v holubice a pak ve hvězdy.

**plejboj** 'světák, muž žijící jen pro zábavu'. Z angl. *playboy* tv. z *play* 'hrát' (souvisí s něm. *pflegen* 'zabývat se něčím, opatrovat') a *boy* 'chlapec' nejistého původu. Srov. →playback, →kovboj.

**plejtvák** 'druh velryby'. Obrozenský výtvar (Presl) od staršího č. *plýtvá*, *plejtvá* 'ploutev' podle výrazné hřbetní ploutve. Viz →ploutev.

**plemeno**, plémě, plemenný, plemeník, plemenářský, plemenářství, plemenit (se). Všesl. (kromě luž.) - p. *plemie*, r. *plémja*, s./ch. *plēme*, stsl. *plemę*. Psl. *\*plemę* (gen. *\*plemene*) se obvykle vykládá z *\*pled-men-* (A9), jehož základ souvisí s →plod, tedy 'to, co se plodí'.



Jsou však možné i výklady jiné.

**plen**, plenění, plenit, vyplnit, poplenit.

Všesl. - p. *plon* 'sklizeň, úroda', r. *plen* (z csl., domácí je zast. *polón*) 'zajetí', ch. *plijên* 'kořist', stsl. *plěnъ* tv. Psl. *\*pelnъ* (B8) má nejbližší příbuzné v lit. *pėlnas* 'mzda, výdělek', lot. *pelna* 'výdělek, výtěžek', ve slov. došlo ve většině jazyků k posunu 'výnos, výtěžek' → '(válečná) kořist'. Východiskem je ie. *\*pel-* 'vysloužit si, prodat', k němuž patří i sthn. *fali* (něm. *feil*) 'prodejný', ř. *pōlēō* 'prodávám' a snad i sti. *paṇa* 'ujednaná mzda'.

**plena**, plenka. R. *plěnka* 'tenký povlak, blanka', *pelená* 'pokrývka, závoj', sln. *pleníca* (sln.d. *pléna*) 'plena', s./ch. *pələna*, stsl. *pelena* tv. (srov. ještě p. *pielucha* tv.). Psl. *\*plěna*, *\*pelena*, původně 'tenká kůžička, tenká tkanina', má nejbližší k lit. *plėnė* 'kůžička, blanka', stpr. *pleynis* 'mozková blána', dále je příbuzné něm. *Fell* 'kůže, srst', lat. *pellis* tv., vše od ie. *\*pel-* 'obléci, pokrýt; kůže'. Srov. →plátno, →pléd.

**plenární**. Viz →plénium.

**plenér** 'volná příroda (v malířství)'. Z fr. *plein air*, doslova 'plný vzduch' (srov. →plénium a →aero<sup>-1</sup>).

**plenta** 'zástěna'. Z něm. *Blende* 'clona, zástěna', jež souvisí s *blind* 'slepý' (srov. i →bloudit).

**plénium** 'valné shromáždění', plenární. Z lat. *plénium* (*cōnsilium*), doslova 'úplná (porada)', od *plēnus* 'plný' (viz →plný). Srov. →plenér, →kompletní.

**pleonasmus** 'hromadění souznačných slov'. Přes lat. *pleonasmus* z ř. *pleonasmós* od *pleonázō* 'zvětšuji, přeháním, mám nadbytek' od *pléon* 'více', *pléos* 'plný, hojný'.

**plesat** kniž. 'radovat se, jásat', plesání,

ples, plesový, zaplesat. Ve starší č. 'tančit, křepčit'. P.st. *pląsać*, r. *pljasát'*, s./ch. *plėsati*, stsl. *plęsati*. Psl. *\*plęsati* 'tančit' je příbuzné s lit.d. *plėšti* tv. (stlit. *plėšti*), další souvislosti nejasné.

**pleskat**, plesknout, pleskot, pleskavý.

Všesl. - p. *plaskać*, r. *pleskát'*, s./ch. *pljėskati*, stsl. *pleskati*. Psl. *\*pleskati* má blízko k lit. *plėškėti* 'praskat, luskat', *plaskuoti* 'tleskat'. Svým charakterem jde zjevně o slovo onom. (srov.

→tleskat, →praskat), na druhé straně nelze přehlédnout vztah k slovům jako →ploský, →plochý, srov. především p. *plaski* 'plochý', *plaskać* 'padat naplocho'. K podobnému problému srov. →louskat, dále srov. i →plácát, →placatý.

**plesnivý**. Viz →plíseň.

**pleso** 'horské jezírko'. Převzato ze slk., jinak nář. 'tůň, hluboké místo v potoce ap.'. Ukr. *plěso*, r. *plěso* 'rozšířené místo řeky'. Psl. *\*pleso* nemá jasný původ. Snad lze pomýšlet na ie. *\*plet-* 'šíroký, plochý' od *\*pel-* tv. Srov. →plec, →plást.

**plést**, pletení, pletací, pletenec, pletenina, pletivo, pletka, splést (se), spleť, poplést, popleta, zaplést (se), proplést, propletenec, uplést, úplet, připlést se, rozplést, vplést. Všesl. - p. *plěsć*, r. *plestí*, s./ch. *plėsti*, stsl. *plesti*. Psl. *\*plesti* je pokračováním ie. *\*plėkt-* (A1), od něhož je i sthn. *flehtan* (něm. *flechten*), lat. *plectere* tv., z nerozšířeného *\*plėk-* je lat. *plīcāre* 'svíjet, skládat' (srov. →komplikovat) a ř. *plékō* 'pletu, motám'. Srov. →pleticha, →plot.

**pleš**, plešatý, plešatost, plešatět. Všesl. - p. *plesz*, r. *pleš'*, ch.st. *pljėša*, csl. *plěšb*. Psl. *\*plěšb* je odvozeno příp. -jo

(B3) od *\*plēchz* (oslabený stupeň je ve stč. *oplchat* ‘olysat’), to je pokračováním ie. *\*ploiks-* (A8, B2). Příbuzné je lit. *pleiké* ‘pleš’, *plikas* ‘plešatý’, nor.d. *flein* ‘holý’. Východiskem je ie. *\*plē-* ‘holý’.

**plet**, pletový. Všesl. - p. *ptéc*, r. *plot* ‘tělo’, s./ch. *pūt*, stsl. *plōtō* ‘maso, tělo’. Psl. *\*plōtō* je příbuzné s lit. *plutà* ‘kúrka’, lot. *pluta* ‘maso, kůžička’, dále ne zcela jisté. Asi od ie. *\*pel-* ‘kůže; obléci, pokrýt’, k němuž viz →plena, →plátno.

**pleticha**, pletichář, pleticharit. Expr. útvar od →plést.

**pleva** ‘odpad při čištění obilí’. Všesl. - p. *plewa*, r. *polōva*, ch. *pljěva*, stsl. *plěva*. Psl. *\*pelva* (B8) je příbuzné se stpr. *pelwo*, lit. *pēlūs* (pl.), lat. *palea*, sti. *palqvas* (pl.) tv., vše jsou to odvozeniny od ie. *\*pel-* ‘prach, mouka’, z něhož je např. i ř. *pālē* ‘prach, mouka’, sti. *pālala-* ‘rozdrčená zrna, kaše, špína’. Srov. i →popel.

**plevel**, plevelný, zaplevelený. Str. *polo-velz*, stsl. *plēvelz*. Psl. *\*pelvelz* (B8) je odvozenina od *\*pelti* (1.os.přít. *\*pelvō*) ‘plít’ (viz →plít).

**plexisklo** ‘umělé netřítivé sklo’. Podle něm. *Plexiglass* a to od lat. *plexus* ‘pletený’ (na základě struktury molekul) od *plectere* ‘plést’ (viz →plést).

**plezír** hov. ‘radost, zábava’. Přes něm. *Pläsier* z fr. *plaisir* tv., což je substantivizovaný inf. stfr. *plaisir* ‘líbit se’ z lat. *placēre* tv. Srov. →plédovat.

**plch** ‘druh hlodavce’. P. *pilch*, s./ch. *pūh*, csl. *plōchz* (příbuzné je ještě r. *polčók*). Psl. *\*pōlchz* je příbuzné s lit. *pelė* ‘myš’, lot. *pele* tv., formálně blízko je i lit. *plikas* ‘šedý’. Východiskem je ie. *\*pel-* ‘sivý, bílý’, dále viz →plavý,

→plíseň. Něm. *Bilch(maus)* ‘plch’ je přejato ze slov., nikoli naopak.

**plíce**, plíčky, plicník. P. *pluca*, str. *pljuče*, s./ch. *plūca*, stsl. *pl(j)ušta*. Psl. *\*pl’ut’a* (B3, C1) je příbuzné s lit. *plaūčiai*, stpr. *plauti* tv., vše je z ie. *\*pleu-tiō-*. Jinou příp. od téhož základu je tvořeno lat. *pulmō*, ř. *pleúmōn* (*pneúmōn*) tv. (ie. *\*pleu-mon-*). Společný základ *\*pleu-* je tentýž co v →plout (k tomu srov. významově r. *lękie*, angl. *lights* tv. od kořene, který je v →lehký).

**plihnout**, zplihnout, zplihlý. Od *plihat*, což je změkčená varianta k →plouhat. Srov. i →plížit se.

**plichta** ‘nerozhodný výsledek’, plichtit ob. expr. ‘dávat pracně dohromady’, zplichtit. Asi ze střhn. *phliht(e)* ‘péče, spojení, účast’, *phlihten* ‘účastnit se, spojovat, zavazovat, pečovat’ (možná prostřednictvím jidiš), jež souvisí s *pflegen* ‘opatrovat, zabývat se’.

**plíseň**, plišňový, plesnivý, plesnivina, plesnivět, zplesnivět. Všesl. - p. *plésň*, r. *plésen*, ch. *plijěsan*, csl. *plěsnb*. Psl. *\*plēs(b)nb* souvisí s lit. *pelė[siai]* (pl.) tv., *pelėti* ‘plesnivět’, východiskem je ie. *\*pel-* ‘sivý, bílý’, od něhož je např. i lat. *pullēre* ‘blednout’, ř. *pelios* ‘tmavý, popelavý’, sti. *palitá-* ‘stařecky šedý’, dále viz i →plavý, →plch, →pelichat.

**plískanice** ‘déšť se sněhem za větrného počasí’. Od slovesa *plískat*, které odpovídá p. *pluskać*, br. *pljuščéc*, s./ch. *pljúskați*, vše vesměs o pleskání deště ap. Psl. *\*pl’uskati* má blízko k lit. *pliauškti* ‘tlachat, tleskat’, srov. i lat. *plaudere* ‘tleskat’. Původ zřejmě onom., srov. →pleskat.

**plísnit** ‘kárat, hubovat’. U Jg doložen i význam ‘kálet’. Jen č., nepřiliš jasné. Snad souvisí s *plískati* ‘stříkat, tlachat’

(viz →plískanice).

**plisovaný** ‘mající natrvalo sežehlené pravidelné záhyby (o tkanině)’. Od fr. *plissé* ‘zrásněný, skládaný’ od *plisser* ‘rásnit, dělat záhyby’ od *plier* ‘skládat, vrásnit’ a to z lat. *plicāre* ‘skládat, svíjet’. Srov. →plést, →komplikovat.

**plít** ‘odstraňovat plevel’, pletí, plečka, vyplít/vyplet. Stč. *pléti* (1.os.přít. *plevu*). Všesl. - p. *pléc*, r. *polót*, ch. *plijéviti*, stsl. *plěti*. Psl. *\*pelti* (1.os.přít. *\*pelvq*) (B8) je asi příbuzné s lit. *plėšti* ‘trhat, škubat’, lot. *spaľva* ‘perí, srst’, něm. *spalten* ‘štěpit’, sti. *sphatati* ‘trhá’, *phálati* ‘pučí, klíčí’, východiskem je ie. *\*(s)p(h)el-* ‘štěpit, odtrhávat’. Srov. →plevel, →půl.

**plivat**, plivnout, plivátko, plivanec, poplivat, naplivat, zaplivat, odplivnout si, uplivnout si, vyplivnout. Všesl. - p. *plúć*, r. *plevát*, s./ch. *pljŭvati*, stsl. *pl'bvati*. Psl. *\*pl'bvati* (1.os.přít. *\*pl'ujq*) souvisí s lit. *spiáuti*, lot. *spāut*, gót. *speiwan*, něm. *speien*, lat. *spuere* tv., ř. *ptȳō* ‘plivu’, sti. *št[h]vati* ‘plive’, ie. kořen by byl *\*(s)piēu-*, nepochybně onom. původu. Vložené *-l-* se vysvětluje jako tzv. epentetické (srov. →země (B3)), ale vzhledem k tomu, že by to byl v zsl. ojedinělý případ, lze uvažovat o vlivu blízkého *\*bl'bvati* (→blít) (Ma<sup>2</sup>).

**plivník** ‘domácí skřítek dávající hojnost’. Asi od nár. (mor.) *plivný* ‘hojný, vydatný’, variantě k *plenný* tv. To je odvozeno od →plen, ovšem zachovává původní význam slova.

**plížit se**, plížení, plíživý, připlížit se, proplížit se, odplížit se, vplížit se. Měkká varianta k →ploužit se (stč. *pl-úžiti se* ‘plazit se, vinout se’ (C1, C5)),

dále viz →plouhat (se).

**plný**, plnost, plnit, plnicí, plněný, naplnit, náplň, splnit, vyplnit, zaplnit, přeplnit. Všesl. - p. *peľny*, r. *pólnyj*, s./ch. *pŭn*, stsl. *plnъ*. Psl. *\*pŭlnъ* je příbuzné s lit. *pilnas*, něm. *voll*, angl. *full*, stir. *lán*, lat. *plēnus*, sti. *pŭr[na-]*, vše od ie. *\*p[no-]*, *\*plēno-*, což je původem přič. trp. od slovesa doloženého např. v lit. *pilti* ‘lít’, lat. *plēre* ‘plnit’ (tedy vlastně ‘nalitý, naplněný’). Základem je ie. *\*pel-* ‘lít, téci, plnit, plout aj.’ Srov. →plout, →pláchnout.

**plod**, plůdek, plodový, plodný, plodivý, plodina, plodnice, plodit, zplodit, zplodina, vyplodit, výplod, oplodnit, oplodnění. Všesl. - p. *plód*, r. *plod*, s./ch. *plōd*, stsl. *plodъ*. Psl. *\*plodъ* nemá spolehlivé ie. příbuzenstvo. Srovnává se se stir. *loth* ‘hříbě’, wal. *llwdn* ‘mláďe’. Vyloučeno není odvození od ie. *\*pel-* ‘lít, plnit’ - tedy ‘to, co se zráním plní, nalévá’. Srov. →plémě.

**plochý**, plocha, ploška, plošný, plošina. I přes poměrně pozdní doložení v č. (konec 16. st.) není pravděpodobné, že jde o výpůjčku z něm. *flach* tv. (takto Ma<sup>2</sup>). Sln.d. *plōh* tv., hl. *ptocha* ‘plocha, rovina’ a snad i r. *plochój* ‘špatný’ ukazují na starý domácí původ. Psl. *\*plochъ* je asi stará varianta k *\*ploskъ* tv. (ie. *\*plok-s-* (A8)), viz →ploský.

**plomba** ‘ochranná kovová pečeť; zubní vložka’, plombovat, zaplombovat. Z něm. *Plombe* tv. a to od *plombieren* ‘plombovat’ z fr. *plomber* tv., vlastně ‘zalévat olovem’, od *plomb* ‘olovo’ z lat. *plumbum* tv.

**plonk** ob. ‘bez peněz’, plonkovej ‘samotný, přebývající’. Z něm. hov. *blank sein* ‘být bez peněz’ od *blank* ‘holý, čirý, lesklý’ a to od *blinken* ‘svítit, lesk-

nout se'. Srov. →blinkr, →blanket.

**ploský**, ploska, zploštit. Všesl. - p. *plaski*, r. *plóskij*, s./ch. *plōsan*, stsl. *plo-skō*. Psl. *\*ploskō* se zdá mít nejbliže k lit. *plóksčias* tv., struktura obou slov však není příliš zřejmá. Pro slov. slovo lze vycházet z *\*plat-sko-* (A9), pak je příbuzné lot. *plakans*, lat. *placidus* tv., ř. *plāx* 'plocha, deska', znělá varianta *\*plag-* je v něm. *flach* 'plochý'; vyloučena není ani rekonstrukce *\*plat-sko-* a přiřazení k příbuzenstvu, k němuž viz →plást. Srov. →plochý, →pleskat, →pláň, →plachta, →splasknout.

**plošnice** 'druh hmyzu'. Od →ploský, podle zploštělého tvaru (srov. r. *ploščica* 'veš').

**plot**, plůtek, plotní, oplotit, oplocení. Všesl. - p. *plot*, r. *plot*, s./ch. *plôt*, stsl. *plotъ*. Psl. *\*plotъ* je odvozeno od *\*plesti* (→plést), tedy 'co je spleteno' (původně šlo o ploty z proutí).

**plotice** 'druh ryby'. P. *plócica*, r. *plotvá*, *plot(v)íca*. Asi od psl. základu *\*plot-*, který odpovídá lit. *platūs* 'široký', ř. *platýs* 'plochý, široký', tedy 'ryba se zploštělým tělem'. Srov. →platýs. Ze zsl. je něm. *Plötze* tv.

**plotna**, plotýnka, plotnový. Z něm. *Platte* 'deska', viz →plát<sup>1</sup>.

**plouhat (se)** zast. 'vláčet (se)'. Sloveso jen č., jinak slk. *pl'uhavý* 'špatný, mizerný', p. *plugawy* 'špinavý, mrzký', r. *pljugávyy* tv., původně tedy asi 'vláčet (se) blátem, špínou'. Psl. *\*pl'ugati* (v č. ztráta měkkosti, zřejmě expr., srov. →čouhat) asi vychází z ie. *\*pleu-g(h)-* (B2), příbuzné je →plazit se (stojí nejbliže významově, srov. i →oplzlý) a →plout (stojí nejbliže formálně). Srov. →plížít se, →plihnout, →ploužit se,

→plahočit se.

**plout**, obeplout, připlouvat, odplovat, vplouvat, vyplouvat, proplovat. Dl. *plěš*, r. *plyt'*, sln. *plúti*, stsl. *pluti*. Psl. *\*pluti*, 1.os.přít. *plovq* (k tomu nový inf. *\*plovati*, *\*plavati*), sekundárně *\*pluje*, je příbuzné s lit. *pláuti* 'omývat, prát', angl. *flow* 'téci', lat. *pluere* 'pršet', ř. *plēō* 'plavu, pluju', sti. *plávate* 'plave', vše od ie. *\*pleu-* 'plout, téci' a to od *\*pel-* 'téci, lít, pohybovat se'. Srov. →plavat, →plovat, →plynout, →plytký, →plývat, →plíce, →plouhat se, →plazit se, →plť.

**ploutev**, ploutevní. Stč. *plútva*, *plýtvá*, viz →plout.

**ploužit (se)**, odpložit se, připloužit se. Viz →plouhat se, →plížít se.

**plovat**, plovací, plovoucí, plovárna, plavák. Z psl. *\*plovati*, původnější varianty k *\*plavati* (→plavat), obojí sekundárně k *\*pluti* (→plout).

**plst'** 'netkaná slisovaná látka z vlasů, srsti, vlny ap.', plstěný, plstnatý. Všesl. - p. *pílsc*, r. *polst'*, ch. *púst*. Psl. *\*pǫlsto* je příbuzné s něm. *Filz*, angl. *felt* tv., lat. *pilleus* '(plstěný) klobouk', ř. *pīlos* 'plst', vše asi z ie. *\*piles-*, *\*pilo-* 'vlas, chlup' (A4, B5) (srov. lat. *pīlus* tv.).

**plť** zast. 'vor'. Stč. *plet* (gen. *plti*), p. *plet*, r. *plot*. Psl. *\*plǫtv*, *\*plǫtv* je příbuzné s lot. *pluts*, něm. *Floss* tv., výchozí ie. *\*plu-t-* je odvozenina od oslabeného stupně ie. *\*pleu-* (A6) (viz →plout).

**plůdek**. Zdrobnělina od →plod.

**pluh**, pluhový, plužit, zaplužit, připlužit (si). Všesl. - p. *plug*, r. *plug*, s./ch. *plūg*. Psl. *\*plugō* je v nejistém vztahu k pgerm. *\*plōgaz*, ze kterého je něm. *Pflug*, angl. *plough*, stisl. *plōgr*. Obě slova nemohou být příbuzná (A4), jde tedy o výpůjčku z germ. do slov., či na-

opak. Dříve se upřednostňovala první možnost, dnes se vzhledem k izolovanosti germ. slova uvažuje o starém převzetí ze slov., kde by slovo mohlo souviset s →plouhat (se), →ploužit (se), srov. podobnou motivaci u slova *vlačíha* ‘dřevěný smyk užívaný k dopravě pluhu’ od *vláčet* (Ma<sup>2</sup>, HK).

**plucha** ‘listový útvar zahalující kvítek trav’. R. *pljuská* ‘kalich květiny, čiška žaludu, skořápka’, b. *pljúska* ‘bublina, puchýř’, csl. *pljuska* ‘slupka’. Psl. *\*pl’uska*, *\*plucha* (A8) se srovnává s lit. *plauskà* ‘tříška, louč’, lot. *plauksta* ‘dlaň’, další původ nejistý. Význam slov. slov by mohl ukazovat na ie. *\*pel-*, *\*plē-* ‘pokrývat, zahalovat; kůže’ (ie. *\*plēu-sk-*), od něhož je i →plena či sln. *pléva* ‘oční víčko’, pak by ovšem neplatila příbuznost s balt. slovy.

**pluk**, plukovní, plukovník, podplukovník, plukovnícký. Stč. *pluk* ‘zástup, sbor, vojenský oddíl, rod’. Všesl. - p. *putk*, r. *polk*, s./ch. *pūk* ‘lid, zástup, pluk’, stsl. *plōkō* ‘vojsko, bitevní šik’. Psl. *\*pōlkō* je převzetí z germ. *\*fulkaz* ‘množství lidu, vojsko’, z něhož je sthn. *folc* ‘lid, zástup, vojsko’ (něm. *Volk* ‘národ, lid’), angl. *folk* ‘lid’. To vychází z ie. *\*pel-* ‘plnit, lít’ (viz →plný), podobný významový posun je i u lat. *plēbs* (→plebejec).

**plundrovat** expr. ‘plenit, ničit’, zplundrovat. Z něm. *plündern*, jež je z dněm. a niz. nářečí. Původ nejasný.

**plurál** ‘množné číslo’, plurálový, pluralita, pluralitní. Z lat. *plūrālis* (*numerus*) tv., kde *plūrālis* ‘množný’ je odvozenina od *plūs* (gen. *plūris*) ‘více’ (viz →plus).

**plus** přísl., subst., plusový. Z lat. *plūs* ‘více’, vlastně 2. stupeň k *multum*

‘mnoho’. Východiskem je ie. *\*pel-* ‘plnit, lít’, k němuž viz →plný. Srov. →plurál, →pleonasmus, →pluk.

**plusquamperfektum** ‘předminulý čas’. Z lat. *plūsquamperfectum* tv., doslova ‘více než perfektum’, viz →plus, →perfektum.

**plutokracie** ‘vláda nejbohatší vrstvy’. Z ř. *ploutokratia* tv. z *plōutos* ‘bohatství, blahobyť’ a odvozeniny od *kratēō* ‘vládnout’. Srov. →aristokracie, →byrokracie, →demokracie.

**plutonium** ‘radioaktivní prvek’. Podle antického boha podsvětí *Plútóna* (vyroben uměle v r. 1940). Srov. →uran.

**pluviál** ‘kněžský obřadní plášť’. Z lat. *pluvialis* ‘deštivý’ (tedy vlastně ‘plášť do deště’) od *pluvia* ‘děšť’ od *pluere* ‘pršet’ (viz →plout).

**plyn**, plynný, plynový, plynatý, plynatost, plynárna, plynárenský, zplynovat, zaplynovat, odplynovat, odplynit. Novější, Preslovo převzetí z p. *plyn* ‘tekutina, kapalina’. Sln. a s./ch. *plīn* je z č. Dále viz →plynout.

**plynout**, plynulý, plynulost, plynný, vyplynout, splynout, uplynout, rozplynout (se), odplynout. P. *plýnác*, s./ch. *plínuti* ‘zalít’. Psl. *\*plynōti* je odvozeno od *\*plyti*, které je např. v r. *plyt*, s./ch. *plāti* ‘plout’. Psl. *\*ply-* vzniklo asi zdloužením oslabeného stupně *\*plō-*, který je v →plť, plný stupeň je v →plout (A6). Srov. →plyn, →plytký, →plývat.

**plyš** ‘tkanina s delším vlasem’, plyšový. Z něm. *Plüsch* a to z fr. *peluche* tv. od stfr. *pelucher* ‘škrabat, obírat’ z pozdnelat. *\*pilū(c)cāre* od lat. *pilāre* ‘zbavovat chlupů’ od *pilus* ‘vlas, chlup’. Srov. →plšť.

**plytký** ‘povrchní, jalový’, plytkost. U Jg

‘mělký’ (tak i dnes nár.), ‘tenký a plochý’. P. *plytki* ‘mělký, povrchní’, sln. *plítek*, s./ch. *plítak* tv. Psl. *\*plytəkə* je odvozeno od *\*plyti* (viz →plynout, →plout), původní význam byl asi ‘plynoucí’, z toho pak ‘lehký, plovoucí na povrchu’ a konečně ‘mělký, povrchní’. Srov. →plýtvat.

**plýtvat**, plýtvání, vyplýtvat. Jen č. Ve starší č. ve významu ‘téci, plynout’ (Jg), z toho pak asi přeneseně ‘nechat plynout, marnit’. Asi od pč. *\*plýtvā* (ve stč. doloženo jen ve významu ‘ploutev’), což by bylo dějové jméno od *\*plyti* ‘téci, plout’ (srov. např. *bít - bitva*). Dále viz →plynout, →plout, →plytký.

**-plývat** (*vyplývat, oplývat, splývat, rozplývat se*). Od psl. *\*plyti*, 1.os.přít. *plyvo*, dále viz →plynout a →plout - →plovat.

**plž** ‘druh měkkýše’. Sln. *pólž*, s./ch. *pûž*. Souvisí se stč. *plžeti* ‘být slizký, mokvat’, *plzký* ‘slizký’, k tomu pak viz →plazit se, →oplzlý.

**pneumatický** ‘vzduchový’, pneumatika. Přes moderní evr. jazyky z lat. *pneumaticus* z ř. *pneumatikós* tv. od *pneûma* ‘vání, vítr, dech’ a to od *pnēō* ‘dýchám, vanu’. Srov. →pneumotorax.

**pneumotorax** ‘přítomnost vzduchu v pohrudniční dutině’. Z ř. *pneûma* ‘vání, vítr, dech’ (viz →pneumatický) a *thōrāx* ‘brnění, trup, hrud’.

**pnout (se)**, pnutí, napnout, napínavý, napětí, obepnout, odepnout, popínavý, propnout, přepnout, přípnout, rozepnout, rozpětí, sepnout, sepětí, spínač, upnout (se), vypnout, vypětí, vypínač, zapnout aj. Stč. *pieti*, 1.os.přít. *pnu* (odtud analogii (D1) nový inf. *pnouti*). Všesl. - p. *piq̄ siq̄*, r. *pnut*, s./ch. -*pēti*.

Psl. *\*pēti* (1.os.přít. *\*pənq̄*) (B7, A6) je příbuzné s lit. *pinti* ‘plést’, něm. *spinnen* ‘příst’, angl. *spin* tv., ř. *pénomai* ‘namáhám se’, arm. *hanum* ‘tkám’, vše od ie. *\*(s)pen-* ‘napínat, příst’. Srov. →opona, →spona, →pouto, →pudit, →píd, →patro, →petlice.

**po** předl. Všesl., množství významů. V psl. *\*po* asi splynulo více ie. základů. Nejblíže významy jsou v balt. jazycích - lit. *põ* odpovídá většině slov. významů (*po obědě, po ulici, po pěti* i jako předp. např. v *poradit*), podobně lot. *pa*. Obvykle se dále vychází z ie. *\*(a)po* ‘od, pryč’ (viz →apo-, →ab-, →opak), případně i z *\*upo-* ‘pod, přes’ (viz →hypo-, →sub-). Část významů se vyvozuje z ie. *\*pos* ‘k, za’ (snad nějaký pádový tvar původně zájmenného základu *\*apo-*), z něhož je i lit. *pàs* ‘u, k, při’, lat. *post* ‘po’, alb. *pas* ‘po, za’, sti. *paśc̣q̣* ‘dozadu, později’ (srov. →pozdě). Přesné určení dnes už nemožné. Srov. →pa-, →pod.

**pobízet**. Viz →bízet.

**pobožný**. Viz →bůh.

**pobuda** ‘tulák, otrapa’. Asi z *nepobuda* ‘kdo nikde nepobude’ (tak u Jg), podobně jako *neposeda*. Viz →být, →budu.

**pocitivý**, pocitivost. Stč. i *počstivý* ‘počestný, ctěný, pocitivý’. Příp. -*ivý* ukazuje na odvození od slovesa *pocítiti*, *počstiti* (dále viz →čest). Vývoj významu byl asi ‘prokazující poctu’ → ‘mající poctu, počestný’ → ‘řádný, svědomitý’ (Ma<sup>2</sup>).

**počasí**. Stč. *počesie*, *počasie* znamenalo i ‘vhodná doba, příležitost’, k tomu srov. r. *pogóda* ‘počasí’ a →hodit se. Jinak

viz →čas.

**počátek**, počáteční. Od *počít* (viz →čít). **počet**, početný, početní, početnice. Od *počítat* a to od *čísti*, ve stč. 'číst' i 'počítat'. Viz →číst.

**počitek**. Od →čít.

**počkat**. Ze staršího *počekati*, *počakati* (tak ve stč.), viz →čekat.

**pod** předl. Všesl. Psl. *\*podō* je tvořeno z *\*po-* (viz →po) a zřejmě odvozeniny od ie. *\*dhē-* 'položít' (k tomu viz →dít se, srov. →nad, →před, →půda, →soud). Nejblíže stojí lit. *põ* tv., jinak se významově zdá být nejbližší ie. *\*upo* 'pod' (srov. →hypo-, →sub-), ale viz →po. Srov. ještě →spodní.

**podagra** 'dna'. Přes lat. *podagra* tv. z ř. *podágra*, doslova 'smyčka, pouto na nohách', z *poús* (gen. *podós*) 'noha' a *ágra* 'lov, kořist'.

**podběl** 'druh byliny'. Všesl. - p. *podbiat*, r. *podbél*, ch. *pòdbijel*. Psl. *\*pod(ō)bělō*, vlastně 'mající bílý spodek', podle listů, které jsou zespodu bělavě plstnaté. Viz →pod a →bílý.

**poděl** předl., podélný. Viz →po a →délka.

**podešev**. Ve starší č. i *podšev*, p. *pode-szwa*, r. *podóšva*. Psl. *\*podōševъ* (B6), tedy 'to, co je podšito', viz →pod a →šít, →šev.

**podezřelý**. P. *podejrzany*, r. *podozřitel'nyj*. Viz →pod a →zřít. Vypadá jako kalk lat. *suspectus* tv. od *suspicer* 'podezírat' ze *sub-* (→sub-) a *specere* 'dívat se, pohlížet', vlastně tedy 'prohlížet někoho zespodu'.

**pódium** 'vyvýšené místo pro veřejné vystoupení', pódiový. Přes něm. *Podium* z lat. *podium* tv. a to z ř. *pódion*, což je vlastně zdvojnásobení od *poús* (gen. *podós*) 'noha'. Srov. →podagra.

**podlaha**, podlážka, podlahový, podla-

hovina, podlaží, podlažní. P. *podloga* tv., sln. *podlāga* 'podklad, podložka, základ'. Výklad je možný dvojí (HK): p. tvar hovoří pro psl. *\*podolga* (viz →po a →dlaha), tedy 'co je pokryto dlahami' (Ma<sup>2</sup> pod *dlāha*). Věrohodnější se však zdá výklad z *\*podlaga* od *\*podlagati* 'podkládat', což je opětovací sloveso k *\*podložiti* (viz →pod a →ložit). Srov. →půda.

**podle** předl. Stč. *podlé*, stp. *podla* tv., p. *podle* 'vedle', r. *pódle* tv. Viz →po a →délka. Původně 'po délce, vedle, podél', pak přeneseně 'v souladu s'. Srov. →vedle, →podél, →podlý.

**podléška** 'druh květiny'. U Jg i *podlíska*, *podlěska*, *podleška*. Ukazuje to na nedoložené stč. *\*podlěska*, zdvojnásobení *\*podlěščka*, '(bylina) rostoucí pod lískou' (viz →pod, →líska<sup>1</sup>).

**podloudný** 'nekalý, pašerácký', podloudník, podloudnický, podloudnictví. Viz →pod a →loudit.

**podlý**, podlost. P. *podły*, r. *pódlyj*, sln. *pódel* (z r. či zsl.). V č. novější, za obrození přejato z p. či r. Slovtovorně ne zcela jasné. Obvykle se spojuje s →podle, původní význam by pak byl 'vedlejší, méně hodnotný' (Ma<sup>2</sup>, HK). Významově se hodí spíš výklad od psl. *\*podō* 'dno, podklad', pak by byl původní význam 'nízký', slovtovorně je však tento výklad problematičtější.

**podmanit**, podmanivý. Již stč. Viz →pod a →man. Srov. →vymanit.

**podmět**, podmětný, podměťový. Obrozenecký kalk podle lat. *subiectum* tv. (viz →subjekt). Viz →pod a →metat, →měst, srov. →předmět.

**podmínka**, podmínkový, podmínečný. Jen č., obrozenecký výtvar (u Jg ještě

není). Viz →pod a →mínit.

**podnebí**, podnebný. Stč. *podnebie* ‘prostor pod nebem, atmosféra’. Dnešní význam od obrození. Viz →pod, →nebe.

**podnět**, podnětný, podněcovatel. Viz →pod a →nítit.

**podnikat**, podnikání, podnik, podnikavý, podnikatel, podnikatelský, podnikavec. Ve stč. významové odstíny: *podnikati* ‘podléhat, být podroben’ (má blízko k slovesům jako *zanikat*, *ponikati*, viz →nikat), vedle toho *podniknutí* ‘podstoupit, vzít na sebe’ (významově patří k slovesům jako *pronikat*, *vyvikat*, viz také →nikat). Novější vývoj významu: ‘podstupovat’ → ‘uskutečňovat, konat’ → ‘provozovat (hospodářskou) činnost’.

**podoba**, podobný, podobenka, podobizna, podobenství, podobat se, napodobit, připodobnit, zpodobnit, vpodobnit. Původně asi ‘vhodnost, náležitost’, jak svědčí stč. *podobati se* ‘hodit se, slušet’, *podobný* ‘náležitý, vhodný, hezký’. K tomu viz →doba, srov. →ná-doba, →zdobit, s předp. *po-* (→po) i →pohoda, →počasí.

**podolek** ‘dolní část košile’. Viz →po a →dole, →důl.

**podomek** ‘domovní sluha, přísluhovač’. Viz →po a →dům.

**podpora**, podpůrný, podporovat, podporovatel. Viz →pod a →přít.

**podrážka**. Od *podrazit*, viz →pod a →razit.

**podrobit**. Již stč. Z →pod a staršího č. *rob* ‘otrok, nevolník’ (viz →rab, →robit, →robota). Srov. podobně →podmanit a také →poroba.

**podrobný**, podrobnost. Z →po a *drobný* (→drobit).

**podroušený**. Podle *podnapilý* od něm.

*Rausch* ‘opilost’, *berauscht* ‘opilý’, původu onom. (něm. *rauschen* ‘šumět, hučet’).

**podružný**, podružnost. Ještě u Jg jen ve významu ‘jsoucí v podruží’, tj. ‘bydlící v (pod)nájmu u svého zaměstnavatele, závislý, poddaný’ (srov. starší č. *podruh*). Dnes ‘vedlejší, méně důležitý’, dále viz →druhý.

**podsebití** ‘krytý obranný ochoz na vnější zdi pod střechou’. Nejspíš podle toho, že odtud obránci ‘bili pod sebe’.

**podstata**, podstatný. Starý, již stč. kalk z lat. *substantia* tv. (viz →substance), jinak viz →pod a →stát<sup>2</sup>.

**poduška** ‘menší polštář pod hlavu’. P. *poduszka*, r. *podúška*. Psl. *\*poduška* se vykládá jako ‘to, co se dává pod ucho’ (viz →pod a →ucho). Podle jiných je tento výklad jen lid. etym. (D2) a slovo je třeba členit *\*po-duška* (souvisí s →duchna).

**podvádět**, podvést, podvod, podvodný, podvodník, podvodnice. Viz →pod a →vést, předp. *pod-* tu vyjadřuje něco nízkého, nekalého, srov. např. *podfouknout*, *podplatit*, *podlouný*. Již stč., možná kalk z lat. *subducere* tv.

**podzim**, podzimní. Viz →pod a →zima. Jen č. (k slov. ekvivalentům viz →je-seň). Stč. *podzimie*, srov. i *podletie* ‘jaro’.

**poema** ‘rozsáhlejší báseň’. Z lat. *poëma* z ř. *poiëma* ‘báseň, dílo, výtvar’ od *poiëō* ‘dělám, tvořím, skládám’. Srov. →poezie, →poeta.

**poeta** ‘básník’, poetický, poetika, poetizovat, poetizace, poetismus. Z lat. *poëta* tv. z ř. *poiētēs* ‘tvůrce, básník’ od *poiëō* ‘dělám, tvořím, skládám’. Srov. →poema, →poezie.

**poezie** ‘básnictví’. Přes něm. *Poesie* z fr.



*poésie* a to z lat. *poēsis* tv. z ř. *poiēsis* ‘konání, tvoření, básnění’ od *poiéō* ‘dělám, tvořím, skládám’. Srov. →poema, →poeta a také →činit.

**pofidérní** ob. ‘podivný, podezřelý’. Zdá se, že se rozšířilo z laš. *pofiděrný* (Ma<sup>2</sup>), původ nejasný.

**pogrom** ‘hromadná násilná akce proti skupině obyvatelstva’. Z r. *pogrótm* tv., vlastně ‘rozbíjení, pustošení’, od *pogromít* ‘pustošit, rozbíjet’ a to od *grom* ‘hrom, hřmot’. Objevilo se na přelomu 19. a 20. st. v souvislosti s akcemi carské vlády proti Židům. Viz →hřmět, →pohroma.

**pohádka**, pohádkový, pohádkář. Ve stč. ve významu ‘hádanka, podobenství; hádka, spor; smyšlenka, nepravda’. Dnešní význam od obrození, asi vlivem p. (Jg uvádí p. *pogadka* ‘povídání’). Viz →hádat.

**pohan**, pohan, pohanský, pohanství. P. *poganin*, sln. *pogân*, s./ch. *pòganin*, stsl. *poganinъ*, *poganъ*. Převzato z vlat. *\*pagānus* tv. z lat. *pāgānus* ‘venkovan, sedlák’, původně adj. od lat. *pāgus* ‘župa, kraj, vesnice’ (křesťanství se šířilo na venkově pomaleji než ve městech).

**pohanka** ‘bylina se srdčitými listy pěstovaná pro plody’, pohankový. Od →pohan, protože k nám byla rozšířena v 15. st. pohanskými Tatary. Srov. nář. *tatarka* a něm. *Heidekorn* (*Heide* ‘pohan’, *Korn* ‘zrní’).

**pohár**, pohárek, pohárový. Ze slk. *po-hár* (ještě u Jg doklady jen ze slk. prostředí) z maď. *pohár* tv., to pak nejspíš přes sthn. *behhari* (srov. něm. *Becher* tv.) z vlat. *\*bicārium* tv., jež dále ukazuje na ř. *bikos* ‘nádoba, džbán’ (asi

přes stř. zdobnělinu *\*bīkārion*).

**pohlavár** ‘náčelník rodu; vedoucí činitel’. Převzato za obrození (Hanka) ze s. *poglāvār* tv. od *gláva* (→hlava).

**pohlaví**, pohlavní, bezpohlavní. Stč. *po-hlavie* ‘jednotlivec, osoba, hlava’ (viz →hlava), pak ‘rod, pohlaví’ (vlastně ‘rozlišení osoby podle rodu’), nověji přeneseno i na ‘vnější pohlavní ústrojí’.

**pohoda**, pohodový, pohodlný, pohodlnost, pohodlnět. Stč. *pohoda* ‘pohodlí’, *pohodlě* ‘vhodná věc, dobro, prospěch, pohodlí’. Viz →hodit se, slovtvorně a významově srov. i →podoba, →počasí.

**pohodný** ‘(dříve) osoba odstraňující zdechlá a nemocná zvířata’. Motivace slova není zcela jasná. V 17. a 18. st. je doloženo i *pohodlný* tv.. Ve stč. i střední č. je *pohodlný* ‘vhodný, příhodný, užitečný’ (slovo se vyslovovalo tříslabičně), snad tedy eufemistické označení pohodného jako ‘užitečný, vhodný (člověk)’.

**pohovka**. Od *pohovět* (*si*) (viz →hovět).

**pohroma**. Stč. *pohrom*, *pohroma* ‘neštěstí, dopuštění; hřmot; napadení’. Viz →pogrom, →hřmět.

**pohroužit se** ‘ponořit se, zahloubat se’. Stč. *pohrúžiti* (*sě*) ‘ponořit, potopit (se)’ (-ž- je od přič. trp. *po-hrúžen*), p. *pogrāžýc* (*się*), r. *pogruzít* (*sja*) tv., *grjáznut* ‘zabředat’, s./ch. *grěznuti* ‘potápět’, cs. *pogrežnŕti* ‘potopit’. Psl. *\*gręznŕti*, *\*grŕziti* je příbuzné s lit. *grimŕti* ‘zabředat, potápět se’, lot. *grimt* tv. a asi i gót. *grammiPa* ‘vláha’, alb. *kreth* ‘utápím’, východiskem je ie. *\*grem-* ‘být vlhký, potápět se’. Srov. →pohřížít se.

**pohřbít**, pohřeb, pohřební, pohřebné. Stč. *pohřbieti*, sekundárně za původní *pohřěsti* (1.os.přít. *pohřebu*) od *hřěsti*,

*hřebu* ‘pohřbívat’, kterému odpovídá r. *gręsti* ‘hrabat’, sln. *grębsti* ‘rýt, hrabat’, csl. *greti* tv. Psl. \**grebti*, dále viz →hrabat, →hrob.

**pohřešovat** ‘pociťovat ztrátu, nepřítomnost’, pohřešovaný. Viz →hřích, původně ‘opomenutí, pochybení’. Snad se lze k dnešnímu významu propracovat přes stč. přísl. (brzy pokleslé v pouhou část.) *pohřiechu* ‘bohužel, naneštěstí, běda’, tedy ‘zjišťovat, že pohřichu něco chybí’ (Ma<sup>2</sup> pod *hřích*).

**pohřízit se.** Viz →pohroužit se. Ve stč. byly totiž i varianty *pohřúziti se*, *pohřieziti se* (C1, C5).

**pohůnek** hanl. ‘popoháněč, přísluhovač’. Původně ‘mladší čeledín (vodící koňský potah)’ od *poháněti*, viz →po- a →hnát<sup>2</sup>.

**pochlebovat** ‘snažit se získat přízeň neupřímnými lichotkami’, pochlebník. Již stč. Nejpřirozenější výklad je od →chléb, asi tedy něco jako ‘jít (úlisně) za chlebem, za prospěchem’ (HK), srov. i stč. *chlebiti* ‘žít na něčí náklady, na něčím chlebě’.

**pochodeň.** Od →chodit, vlastně ‘pochodní světlo’ (užívalo se při nočních pochůzkách).

**pochroumat**, pochroumaný. Expr. k \**pochromiti*, viz →chromý.

**pochva**, poševní. Dříve i *pošva* (ve starší době převládalo). P. *pochwa*, *poszwa*, ukr. *póchva*, *píchva* tv., vedle toho je i č. *pochvy* ‘podocasní řemen (u koně)’, r. *pachvá*, sln. *pohvine* tv. (všude zast.). Nejasné. Lze vyložit z původního \**pošva*, pak by to znamenalo ‘(kožené) obšíti pouzdra pro čepel zbraně’, srov. kašub. *poszwa* ‘povlak na peřiny’, r.d. *óšva* ‘prkenné obložení’, vše od →šít (srov. ještě →podešev). Ale převahu

podob s -ch- lze těžko vysvětlit (uvazuje se o vlivu např. (*s*)*chovati*, ale příliš věrohodné to není) (Ma<sup>2</sup>).

**pointa** ‘hlavní, překvapivá myšlenka v závěru anekdoty, básně ap.’, vypointovat. Z fr. *pointe* tv., vlastně ‘špička, vyostření, nápad’, z pozdnělat. *puncta* ‘bodnutí, píchnutí’ od lat. *pungere* ‘bodat, píchat’.

**pojít**, pojivý, pojivo, pojítko, napojit, odpojit, propojit, přepojit, připojit, přípojka, rozpojit, spojit, spojení, spoj, spojka, vypojit, zapojit. Jinde většinou jen s předp. - p. (*s*)*poić*, s./ch. *spòjiti*, csl. *sъpojiti*, v r. jen *spaját’* ‘svařit, sletovat’ (viz →pájet). Zdá se, že dnešní význam je přenesen právě z původního významu ‘svažovat, pájet kov’ (technika známá již v antice). Psl. \*(*sъ*)*pojiti* je pak totožné s \**pojiti* ‘napájet’, kauzativem k \**piti* (viz →pít), obrazně se tím myslí ‘napájení kovu jiným roztaveným kovem’. Významová paralela je v ugrofin. jazycích - např. fin. *juoda* ‘pít’, k tomu kauzativum *juottā* ‘pájet’.

**pokání.** Od →kát se.

**pokavad** sp., přísl. Viz →dokavad, →pokud.

**poker** ‘hazardní karetní hra’, pokerový. Z am.-angl. *poker* nejistého původu. Snad nějak souvisí s angl. *poke* ‘šfouchnout, strčit, šfourat’.

**poklad**, pokladna, pokladní, pokladník, pokladnice. V tomto významu jen č., původně ‘co je položeno, uloženo’. Srov. i sln. *zaklād* tv.

**poklice**, poklička. Původně *puklice* ‘něco vypouklého ze dřeva či z kovu’ (Jg), srov. stč. *pukla* ‘vypouklá ozdoba’ (dále viz →pukat). Dnešní podoba kontaminací se slovy na po- (*pokrýti*, *poklo-*

*piti* ap.), srov. p. *pokrywka*, r. *pokryška*, s./ch. *pòklopac* tv.

**pokoј**, pokojík, pokojný, pokojový, pokojská. Všesl. - p. *pokój*, r. *pokój* ‘klid, pokoj’, s./ch. *pòkòj*, stsl. *pokoi* tv. Psl. *\*pokoъ* ‘klid, odpočinek’ je odvozeno od *\*počiti* ‘odpočinout’ (A6, B2, B1) (dále viz →odpočinout), ke střídání -*oj*-a -*i*- srov. např. →boј - →bít. Význam ‘místnost, komnata’ (jen č., p., br. a ukr.) je metonymický, vlastně ‘(oddělená) klidná místnost (k odpočínutí)’.

**pokolení** ‘generace; rod’. Všesl. - p. *po-kolenie*, r. *koléno*, ch. *pokoljénje*. Nelze oddělovat od →koleno, prý podle pradávného zvyku, kdy stařešina rodu bral novorozeně na kolena a tím je uznal za příslušníka rodu (Ma<sup>2</sup>). V ie. jsou si skutečně názvy pro ‘koleno’ a ‘rod, rodit’ velmi podobné (srov. lat. *genus* ‘rod’, *genū* ‘koleno’), ale oba kořeny se obvykle považují za homonymní.

**pokora**, pokorný. Od *pokořit* (*se*), viz →kořit (*se*).

**pokoutní** ‘tajný, nedovolený’. Z →po a →kout<sup>1</sup>.

**pokrytec**, pokrytecký, pokrytectví. Vlivem bible z lat. *hypocrita* z ř. *hypokritēs* ‘herec, pokrytec’ od *hypokrinomai* ‘odpovídám, hraju, přetvařuji se’ z *hypó* (→hypo-) a *kri-nō* ‘třídím, zkoumám, pokládám, věřím’; lid. etym. (D2) přikloněno k *pokryt* ‘kdo se pokrývá přetvářkou’.

**pokud** přisl., sp. Viz →po a →kudy, srov. →odkud, →dokud, →posud.

**pokusit se**, pokus, pokusný. Viz →kusit.

**pokuta**, pokutový, pokutovat. Stč. i ‘trest, potrestání’, jen zsl. Asi souvisí s →kutit, srov. →skutek. Celá slovní

čeď však málo jasná.

**pól**, polární, polárník, polarita, polarizovat, polarizace. Přes něm. *Pol* z lat. *polus* ‘pól, nebeská klenba’ z ř. *pólos* tv. a to od *pélō* ‘pohybuji se, stávám se’. V 18. a 19. st. přeneseno do fyziky na magnetické, resp. elektrické jevy. Srov. →polárka.

**polárka** ‘zmrazený mléčný krém’, polárkový. Obchodní název podle hvězdy *Polárky* (*Severky*) označující na nebi přibližně sever, z lat. *stella polāris* ‘polární hvězda’ (dále viz →pól).

**pole**, poličko, polní, polnost, přespólní. Všesl. - p. *pole*, r. *póle*, s./ch. *pòlje*, stsl. *polje*. Psl. *\*pol’ē* z ie. *\*pol-iō-* je odvozenina od ie. kořene *\*pel-*, *\*plā-* ‘plochý, rovný, široký’, z něhož je např. stšvéd. *fala* ‘rovina’, arm. *hoł* ‘země, půda’. S jinými příp. sem patří →plán a také něm. *Feld*, angl. *field* ‘pole’ (A4).

**poledne**, polední, poledník, polednice. Všesl. - p. *potudnie*, r. *pólden’*, s./ch. *pódne*, stsl. *poludne*. Psl. *\*polъdne* (B6), doslova ‘polovina dne’, viz →půl a →den.

**polemika** ‘útočně vyhrocený názorový spor’, polemický, polemik, polemizovat. Přes něm. *Polemik* z fr. *polémique* tv., což je zpodstatnělé adj. *polémique* ‘polemický’ z ř. *polemikós* ‘válečný, bojovný’ od *pólemos* ‘válka, boj, spor’.

**poleno**, polínko. P. *polano*, r. *poléno*, sln. *poléno*, csl. *polěno*. Psl. *\*polěno* je původem asi zpodstatnělé přič. trp. slovesa *\*polěti* ‘hořet’ (stsl. *polěti* tv.), tedy ‘co hoří, je páleno’. Dále viz →pálit<sup>1</sup>, →plát<sup>2</sup>. Jiný možný výklad spojuje s →půl, původní význam by pak byl ‘rozštípnutý kus dřeva’.

**polevit**. Viz →levit.

**polévka**, polévkový. Od stč. *polévati* ‘po-

lévat, zalévat'. Asi původně ten druh polévky, kdy se přísady připravené na talíři zalijí vřelou vodou, vývarem ap.

**policajt** ob. Od něm. *Polizei* 'policie', ke koncovému *-t* srov. →sajrajt, →prejt. Jinak viz →policie.

**police**, polička, policový. Všesl. - p.d. *polica* (spis. *potka*), r.d. *polica* (spis. *pólka*), s./ch. *pòlica*, csl. *polica*. Psl. \**polica* je odvozeno od \**polz* 'deska' (srov. r. *pol* tv.). Významově je blízko stisl. *fjøl* 'prkno', sti. *phálaka-* 'deska, prkno', vše od ie. \*(s)p(h)el- 'štípat, oddělit' (A5, A4), původně tedy 'odštěpený kus dřeva'. Srov. →poleno, →půl.

**policie**, policejní, policista, policistka. Převzato (případně přes něm. *Polizei*) ze střlat. *politia*, *policia* 'státní správa, úřad' a to přes pozdnělat. *politiā* z ř. *politeiā* 'občanství, správa, stát' od *pólis* 'město, obec, stát'. Srov. →politika, →poliklinika.

**políček**, zpolicíkovat. Vlastně 'rána po líci', viz →po a →líce.

**poliklinika** 'městské zdravotnické zařízení s odbornými odděleními'. Převzato z moderních evr. jazyků (něm. *Poliklinik*, fr. *policlinique*), kde je to novodobá složenina z ř. *pólis* 'město, obec, stát' (srov. →policie, →politika), k druhé části viz →klinika.

**polír** zast. 'dozorce na stavbě'. Z něm. *Polier* tv. z raně nhn. *parlier* ze stfr. *parlier* 'mluvčí' od *parler* 'mluvit' (srov. →parlament). Do stč. *parlér* 'stavbyvedoucí, stavitel' (odtud *Petr Parlér*, stavitel Karla IV.).

**politika**, politik, politický, politizovat, politizace. Přes něm. *Politik*, fr. *politique* ze střlat. *politica* (*scientia*) z ř. *polítikē* (*téchnē*) 'věda o státních a občanských záležitostech' od adj. *po-*

*lítikós* 'občanský, státní, veřejný' od *poli* *tēs* 'občan, krajan', *pólis* 'město, obec, stát'. Srov. →policie, →poliklinika.

**politura** 'hladká lesklá vrstva bezbarvého laku'. Přes něm. *Politur* tv. z lat. *politura* od *polire* 'hladit, leštit'. Srov. →pulírovat.

**polízanice** ob. expr. 'něco nepříjemného, malér'. Dříve i *polízaná*, *polízačka*. Asi v souvislosti se zvykem zvířat lízat si rány, srov. *vylízat se* (ze zranění, z *ma-léru* ap.).

**polka** 'druh tance', polkový. Český lidový tanec vzniklý v 1. pol. 19. st., v r. 1831 poprvé tančen v Praze a pojmenován na počest Poláků, jejichž potlačené povstání proti carské nadvládě (1830-31) mělo značný ohlas. Z češtiny přešlo do jiných evropských jazyků. Srov. i →polonéza.

**polknout**. Viz →polykat.

**polnice** 'vojenská trubka'. Od →pole ve významu 'vojenské pole'.

**pólo** 'míčová hra na koních', pólista. Z angl. *polo* tv. z kašmířského jazyka baltí, v němž *polo* znamená 'míč' (srov. tibetské *pu* tv.). Hra má svůj původ v Indii. Později přeneseno na *vodní pólo*.

**polonéza** 'slavnostní tanec v tříftrtečním taktu'. Z fr. (*danse*) *polonaise*, vlastně 'polský (tanec)' (srov. fr. *Pologne*, lat. *Polonia* 'Polsko'). O tom, že jde o původní polský lidový tanec, se někdy pochybuje. Srov. i →polka.

**polonium** 'chemický radioaktivní prvek'. Jeho objevitelé Marie a Pierre Curieovi (1898) jej nazvali na počest Mariiny vlasti, Polska (lat. *Polonia*).

**polovina**. Viz →půl.

**polstrovat** 'vycpávat (čalouněné části nábytku, vozidel ap.)'. Z něm. *polstern*,

vlastně ‘polštářovat’, viz →polštář.

**polštář**, polštářek, polštářovat, polštářovaný, vypoštářovat. Ze střhn. *polster*, *bolster* tv. (srov. angl. *bolster* ‘podhlavník’), jež souvisí s →balon, →ball.

**poluce** ‘samovolný výron mužského semene’. Ze střlat. *pollutio*, vlastně ‘znečištění, pokálení’, od lat. *polluere* ‘pokálet, znečistit, zhanobit’, jehož druhá část asi souvisí s lat. *lutum* ‘bláto, bahno’, *lustrum* ‘močál’.

**poly-** (ve složeninách) ‘mnoho-’. Z ř. *poly-* od *polýs* ‘mnohý, četný, hojný’, jež souvisí s ř. *pléos* ‘plný, hojný’ (viz →pleonasmus), lat. *plūs* ‘více’ (→plus) a vzdáleněji i s naším →plný. Srov. →polyester, →polygamie, →polyglot, →polymer, →polysémie, →polystyren.

**polyester** ‘plastická hmota k výrobě syntetických vláken a laků’, polyesterový. Z →poly- (viz →polymer) a *ester*, což je název látky vytvořený v 19. st. v něm. z původního *Essigäther*, vlastně ‘éter octový’.

**polyetylen** ‘plastická hmota častá v obalové technice’, polyetylenový. Viz →poly-, →polymer a →etyl, etylen.

**polyfonie** ‘mnohohlasost’, polyfonní. Viz →poly- a →fon.

**polygamie** ‘mnohoženství’, polygamní. K ř. *polýgamos* ‘mnohokrát ženatý’ z →poly- a ř. *gámos* ‘sňatek, manželství’. Srov. →bigamie, →monogamie.

**polyglot** ‘znalec mnoha jazyků’. Z →poly- a ř. *glōtta* ‘jazyk, řeč’ (vedle *glōssa*, viz →glosa).

**polygrafie** ‘tiskárenský průmysl’, polygrafický. Viz →poly- a →grafie.

**polyhistor** ‘znalec mnoha vědních oborů’. Z ř. *polyhstōr* ‘mnoho znající’ z →poly- a (*h*)*hstōr* ‘znalec’ (viz

→historie).

**polykat**, polykací. Jen č. a p. *polykać*. Z →po- a *-lykati*, což je zdložená podoba kořene, který je v *\*lōkati* (dále viz →lkát).

**polymer** ‘makromolekulární látka’, polymer(iz)ace. Nově k ř. *polymerēs* ‘mnohodílný’ z →poly- a *mēros* ‘díl, část, počet’.

**polyp** ‘nezhoubný novotvar na sliznici; druh láčkovce či hlavonožce’. Z ř. *polýpous*, vlastně ‘mnohonohý’, z →poly- a ř. *poús* ‘noha’. Ze jména živočicha přeneseno (již v antickém lékařství) na stopkaté výrůstky především na nosní sliznici.

**polysémie** ‘mnohoznačnost’, polysémický. Utvořeno koncem 19. st. k →poly- a ř. *sēma* ‘znamení, heslo’ (srov. →sémantika, →semafor).

**polystyren** ‘plastická hmota užívaná k izolování ap.’, polystyrenový. Z →poly- (viz →polymer) a *styren* ‘druh nenasyčeného uhlovodíku’ od ř. *stýrax* ‘keř s vonnou pryskyřicí’.

**polytechnický** ‘související s různými technickými obory’. Viz →poly- a →technika.

**pomáda** ‘mast na vlasy’. Z něm. *Pomade* a to přes fr. *pommade* z it. *pomata* tv. od *pomo* ‘jablko’ z lat. *pōmum* ‘jablko, ovoce’. Při přípravě této masti se původně používala jablka.

**pomáhat**. Všesl. - p. *pomagác*, r. *pomogát*, s./ch. *pomagáti*, stsl. *pomagati*. Psl. *\*pomagati* je nedokonavý protějšek k *\*pomogti* (viz →po a →moci). Původní význam je vlastně ‘příspěť někomu, aby něco mohl’.

**pomatený**. Viz →po a →mást.

**-pomenout**. Stč. *-pomanúti* z psl. *\*po-*

*menqti* (B7). Viz →pomínat.

**pomeranč**, pomerančový. Dříve i *pomeranč*, *pomaranč*. Posledním zdrojem je asi rak.-něm. (vídeňské) *Pomerantsche* (spisovně je *Pomeranze*) (Ma<sup>2</sup>). Druhé tvary jsou asi ze střlat. *pomorancium*, případně it. *pomarancia*, které je i pramenem něm. slova. It. *pomarancia* se skládá z *pomo* 'jablko, ovoce' a *arancia* 'pomeranč' a to přes ar. z per. (k tomu viz →oranžový). Srov. i →pomáda, →pomologie.

**pomět se**. Viz →po a mít se.

**pomfrity** 'smažené brambory, hranolky'. Z fr. *pommes frites* tv. V první části je fr. *pommes de terre* 'brambory', doslova 'zemní jablka' (srov. →brambor), od *pomme* 'jablko' z lat. *pōmum* 'ovoce' (srov. →pomologie, →pomeranč), ve druhé části je pl. od *frit* 'smažený', což je původem příč. trp. od *frīre* 'smažit' (srov. →fritovat).

**-pomínat** (*zapomínat*, *vzpomínat*, *upomínat*, *napomínat*, *připomínat*). Všesl. - p. *-pomínac*, r. *-pominát*, s./ch. *-pòmīnjati*. Psl. *\*pominati* (srov. r.st. *pominát* 'vzpomínat') tvoří nedokonavý protějšek k *\*pomēnqti* (srov. r.st. *pomjanūt* 'vzpomenout si', →pomenout), dále je příbuzné *\*pomēnēti*, *\*pomēniti* (č.st. *pmnīti* 'pamatovat, vzpomenout si'). Viz →po a →mníti, původní význam je asi 'pomyslit, později mít na mysli', k tomu viz i →paměť.

**pominutý** 'šílený'. Od *pominout se*, viz →minout.

**pomlázka**. Od →mladý. Pošlehání má magicky přenést jarní sílu na lidi, má je pomladit, omladit. Nejprve zřejmě název zvyku, pak nástroje a konečně

vykoledované odměny (Ma<sup>2</sup>).

**pmnēnka** 'menší rostlina s drobnými modrými kvítky', pmnēnkový. Od *pmnīti* 'pamatovat, vzpomenout si' (viz →pomínat). Preslův výtvar podle r. *nezabúdka* či něm. *Vergissmeinnicht*, srov. dále fr. *ne m'oubliez pas*, angl. *forget-me-not*, p. *niezapominajka*, slk. *nezabúdka*. Odedávna symbol lásky dávaný na památku.

**pmník**, pmníček. Od *pmnīti* 'pamatovat si, vzpomenout si'. Viz →pomínat, →paměť.

**pomoc**, pomůcka, pomocný, pomocník, pomocnice. Všesl. - p. *pomoc*, r. *pómošč*, s./ch. *pòmōč*, stsl. *pomoštъ*. Psl. *\*pomogtъ* je odvozeno od slovesa *\*pomogti* 'pomoci' (B3). Dále viz →pomáhat, →moci, →moc.

**pomologie** 'nauka o ovocných druzích a odrůdách', pomolog, pomologický. Z lat. *pōmum* 'plod, ovoce' (srov. →pomeranč, →pomáda) a →logie.

**pompa** 'okázalost, honosná nádhera', pompézní. Z lat. *pompa* 'slavnostní průvod, nádhera, obřadnost' (asi přes fr. *pompe* a něm. *Pomp*) a to z ř. *pmppē* 'výprava, slavnostní průvod' od *pēmpō* 'vyšlat, vypravit průvod'.

**pončo** '(jihoamerický) přehoz bez rukávů'. Ze šp. *poncho* a to z jihoam. jazyka skupiny arawak, kde slovo znamená 'vlněná tkanina'.

**pondělí**, pondělní, pondělek. Všesl. - p. *poniedziatek*, r. *poneděl'nik*, ch. *ponědjeljak*, stsl. *ponedělnikъ*. Č. tvar je z původního *\*ponedělvje* (B9, C5), -e- v dlouhém slově vypadlo. Motivace je všude stejná - 'den po neděli'.

**poněkud** přísl. Ze stč. *poně* 'asi, snad, zdali' a *-kud*, které je v →dokud, →kudy. *Poně* se vykládá z →po a tvaru

akuz. sg. stř. r. osobního zájmena pro 3. osobu, tedy *je*, po předložce *ně*, význam by byl '(až) po to, po určitou míru'. Srov. →poněvadž, →aspoň.

**ponětí** 'základní představa, vědomost'. Asi za obrození z r. *ponjátie* 'pojem, představa' od *ponját* 'pochopit, porozumět', jinak odpovídá našemu *pojetí* od *pojout*, viz →jmout.

**poněvadž** sp. R.st., b. *poněže* tv., srov. i stsl. *zaneže* tv. Psl. *\*pon'e*, *\*zan'e* se tu interpretuje jako *proto* (srov. r. *potomú*, s./ch. *zàto* tv., jinak viz →poněkud). V č. je navíc *-vad-* jako v →dokavad, →pokavad, srov. i str. *poneva* 'od té doby' (k významu srov. angl. *since* 'od té doby' i 'protože').

**poník** 'krátkonohý kůň'. Z angl. *pony* ze skot. *pown(e)y*, jehož další původ není jistý.

**ponoukat** 'podněcovat'. Stč. *ponúkati* tv., slk. *ponúkať* 'nabízet', p. *nukać* 'pobízet', r. *ponukáť*, s./ch. *nùkati* tv. Od citosl. →nu, vlastně 'říkat nu' (= 'pobízet'). Srov. →vnuknout.

**ponrava** 'larva chrousta'. P.st. *pan-drowie* 'hmyz, červi', str. *ponorovъ* 'zemní červ'. Psl. *\*ponorv-* (B8) souvisí s →nořit (se), srov. i csl. *pon(d)rěti* 'ponořit', příbuzné je asi lit. *narvà* 'buňka ve včelím plástu'. Původně označení pro hmyzí larvy ap., které žijí pod zemí, v dutinách ap.

**pontifikát** 'úřad papeže a doba jeho trvání', pontifikální. Z pozdnělat. *pontificatus* tv. od *pontifex* 'nejvyšší kněz, papež'. Ve starém Římě se tak původně nazývali členové kněžského kolegia spravujícího všechny kult, původně strážci mostu přes řeku Tiberu obětující bohu řeky. Odtud i jméno - z lat. *pōns* (gen. *pontis*) 'most' (srov. →pon-

ton, →pout') a odvozeniny od *facere* 'dělat' (srov. →fikace).

**ponton** 'ploché plavidlo k převážení vojska a stavění mostů', pontonový. Přes něm. *Ponton* z fr. *ponton* a to z lat. *pontō* (gen. *pontōnis*) 'lodní most, přívoz' od *pōns* (gen. *pontis*) 'most'. Viz →pout.

**ponurý**, ponurost. Převzato za obrození z p. *ponury*, srov. i r. *ponúryj* tv. Souvisí s →nořit (se), vlastně 'ponořený (do tmy, do sebe ap.)'.

**pop** 'pravoslavný kněz'. Všesl. - p., r. *pop*, s./ch. *pōp*, stsl. *popъ*. Převzato germ. prostřednictvím (nejspíš přes sthn. *pfaffo* 'kněz') ze stř. *páp(p)as* 'nižší duchovní', což je původem dětské slovo pro otce (srov. r. *pápa* 'táta'). Jinou cestou ze stejného zdroje →papež.

**pop(-music)** 'druh hudby'. Z angl. *pop-music* z *pop(ular) music*, viz →populární a →muzika.

**popel**, popelavý, popelník, popelnice, popelář, popelářský, popelec, popeleční, popelit se. Všesl. - p. *popiól*, r. *pépel*, s./ch. *pěpeo*, stsl. *popelъ*, *pepelъ*. Psl. *\*popelъ*, *\*pepelъ* je příbuzné se stpr. *pelanne*, lit. *pelenai* tv. Výklad je dvojí: jednak se vychází z ie. *\*pel-* 'hořet' (viz →pálit<sup>1</sup>, →plát<sup>2</sup>, →poleno), s předp. →po- by pak význam byl 'to, co zbude po hoření'; druhý výklad spojuje dále s lat. *pollen* 'prach, mouka', ř. *pālē* tv., sti. *pālala-* 'kaše, prach, špína' z ie. *\*pel-* 'prach, mouka'. Srov. →pleva.

**popelín** 'jemná hustá látka', popelínový. Přes něm. *Popeline* z fr. *popeline* a to nejspíš přes angl. *poplin* ze jména vlámského města *Poperinge*, kde se tato látka vyráběla.

**popkorn** 'mírně pražená kukuřice', po-

pkornový. Z am.-angl. *popcorn* tv. z angl. *pop* ‘praskat, mírně explodovat’ a am.-angl. *corn* ‘kukuřice’ (při pražení totiž kukuřice puká).

**popouzet.** Viz →pudit.

**popravit,** poprava, popravní, popravčí, popravistiště. Zúžením významu ze stč. *popraviti* ‘napravit, učinit po právu, ztrestat’, dále viz →právo. Podobně tvořeno je něm. *hinrichten* tv. od *rich-ten* ‘rovnat, soudit’ od *Recht* ‘právo’.

**popruh.** Jen č. a p. (*popreg*), viz →pruh a →přáhnout.

**populace** ‘obyvatelstvo’, populační. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Population*, fr., angl. *population*) z pozdnělat. *populatio* tv. od *populus* ‘lid, lidstvo’. Srov. →populární, →publikum.

**populární** ‘ve veřejnosti oblíbený; obecně srozumitelný’, popularita, popularizovat, popularizace, popularizační, popularizátor(ka). Přes moderní evr. jazyky z lat. *popularis* ‘lidový, lidu milý’ od *populus* ‘lid’. Srov. →populace, →pop(-music).

**pór<sup>1</sup>** ‘druh zeleniny’, pórek, pórkový. Přes střhn. *porre*, *phorre* z lat. *porrum* tv., jež souvisí s ř. *práson* tv. Dále nejasné.

**pór<sup>2</sup>** ‘drobný průduch (na povrchu těla ap.)’, pórovitý, porézní. Přes něm. *Pore* z lat. *porus* tv. a to z ř. *póros* ‘cesta, průchod, brod’ od *peráō* ‘pronikám, přecházím, procházím’. Srov. →prám.

**porce** ‘dávka’, porcovat, porcovaný, naporcovat. Přes něm. *Portion* z lat. *portio* ‘díl, podíl, poměr’, jež souvisí s lat. *pars* ‘část, díl’. Srov. i →proporce.

**porcelán,** porcelánový, porcelánka. Přes něm. *Porzellan* z it. *porcellana* tv., původně ‘druh plže’ (jeho lastura připomíná porcelán), to pak další metaforou

z it.st. *porcellana*, *porcella* ‘vulva’, původně vlastně (další metafora!) ‘prasnička, sviňka’, zdrobnělina od *porco* ‘prase’, *porca* ‘prasnice’ (viz →prase). Porcelán je v Evropě znám od 13. st., kdy ho z Číny přivezl Marco Polo.

**porfyr** ‘druh vyvřelé horniny’, porfyrický. Ze střlat. *porphyrium* a to k ř. *porfyrus* ← *tēs* od *porfýra* ‘purpur, nachová barva’ (ve starověku byl znám v hnědavé či narudlé podobě).

**pornografie** ‘literární, fotografické nebo výtvarné dílo zdůrazňující sex vybočující z konvenční morálky’, pornografický, pornograf. Z fr. *pornographie* od *pornographe* ‘autor obscenních článků’, doslova ‘kdo píše o prostitutkách’ (18. st.), z ř. *pórne* ‘nevěstka’ a →graf.

**poroba,** porobit, porobený. Od staršího č. *rob* ‘otrok, nevolník’, srov. →podrobit, →rab.

**porota,** porotní, porotce, porotkyně. Psl. *\*porota* ‘sbor soudců zavázaných přísahou’ je odvozeno od *\*rota* ‘přísaha’ (stč. *rota*, r. *rotá*, sln.st. *róta* tv., stsl. *rotiti se* ‘zaklínat se’). Příbuzné je nejspíš ř. *rhētós* ‘vyřčený, smluvený’ (srov. →rétorika), stl. *vratá-* ‘příkaz, slib’ z ie. *\*urotá-*, což je vlastně přič. trp. slovesa od ie. kořene *\*uer-* ‘(slavnostně) říkat’.

**porouchat,** porucha, poruchový, poruchovost. Od *porušit*, viz →rušit.

**portál** ‘architektonické nebo plastické orámování dveří nebo vrat’. Přes něm. *Portal* ze střlat. *portale*, zpodstatnělého adj. *portalis* ‘vchodový, dvevní’ od lat. *porta* ‘brána, vchod’. Srov. →fortna, →portýr.

**portfej** ‘obor působnosti ministra’. Z fr. *portefeuille* ‘ministerské křeslo’ a to přenesením z původního významu ‘ak-



tovka, taška na listiny' z tvaru slovesa *porter* 'nést' a *feuille* 'listina, list' z lat. *folium* 'list'. Srov. →portfolio, →portmonka, →fólie.

**portfolio** 'zásoba cenných papírů (v majetku společnosti)'. Z angl. *portfolio* tv., původně 'desky na listiny, složka', dříve *porto folio* z it. *portafoglio*, které přesně odpovídá fr. *portefeuille* (viz →portfej).

**portiéra** kniž. 'závěs na dveřích'. Z fr. *portière* tv. od *porte* 'dveře, brána' z lat. *porta* tv. Srov. →portál.

**portmonka** zast. ob. 'peněženka'. Z fr. *porte-monnaie* tv. z tvaru slovesa *porter* 'nést' a *monnaie* 'peníz, mince' z lat. *monēta* 'mince'. Srov. →portfej.

**porto** 'poštovné'. Z it. *porto* 'poplatek za donesení', doslova '(do)nesení', od *portare* 'nést' z lat. *portāre* tv. Srov. →portýr.

**portrét**, portrétní, portrétista, portrétovat. Přes něm. *Porträt* z fr. *portrait* tv., což je původem přič. trp. stfr. slovesa *portraire* 'vypodobnit' z lat. *prōtrahere* 'přivést na světlo, odkrýt', doslova 'vytáhnout (před)', z *prō-* 'před' a *trahere* 'táhnout'.

**portýr** zast. ob. 'vrátný'. Přes něm. *Portier* z fr. *portier* tv. a to z pozdnělat. *portārius* 'dvevník, strážce dveří' od lat. *porta* 'brána, vchod'. Srov. →portál, →portiéra.

**poručík**, poručice, poručický, nadporučík, podporučík. Z r. *poručik* a to přes p. *porucznik* tv. z č. *poručník* 'zástupce, zmocněnec', což je vlastně kalk fr. *lieutenant*, doslova 'místodržící', z pozdnělat. *locumtenēns* tv. z *locus* 'místo' a přech. přít. od *tenēre* 'držet'. Dále viz →poručit.

**poručit**, poroučet, poručník, poruč-

nický. Viz →po a →ručit. Stč. význam byl 'přenechat, odkázat, odevzdat, dát do ochrany', z významů 'vzkázat, odkázat' se pak vyvinulo silnější 'rozkázat'. Viz i →poručík.

**pořád** přísl. Viz →po a →řád. Stč. význam byl 'po sobě, po pořádku, jeden po druhém', z toho pak 'neustále'.

**posel**, poslíček, poselství. Psl. *\*posəlb* od *\*posəlati* (B6), viz →po a →slat.

**posesivní** 'přivlastňovací'. Z lat. *possessivus* tv. od *possidere* (přič. trp. *possessus*) 'mít v držení, vlastnit' z *\*pot-* 'moc' (srov. →potence, →Hospodin) a *sedere* 'sedět' (srov. →sedět).

**poschodí**, poschoďový. Viz →po a →schod. Vlastně 'kam se chodí po schodech'.

**poslat**, poslání, poslanec, poslankyně, poslanecký. Viz →po a →slat.

**poslední**, naposledy. P. *posledni* 'zadní, horší, všední', r. *poslednij*, ch. *pòsleď-njĭ*, stsl. *poslědnĭ*. Psl. *\*poslědnĭ* je odvozeno od spojení *\*po slědě* 'na konci', původně 'po řadě', viz →po a →sledovat, srov. i stč. *sled* 'stopa, pořádek, postup věcí' a →posléze.

**posléze** přísl. 'potom, konečně, nakonec'. Stč. i *poslé*, *posled*, *poslez*. Viz →poslední.

**poslouchat**, poslušný, poslušnost, posluchač, posluchačský, posluchárna, poslech, poslechový. Viz →po a →slyšet.

**posloupnost**. Jen č., nepříliš jasné. Stč. *poslúpnost* 'dědické právo'. Vzhledem k stč. *postúpenství* i p. *postępstwo* tv. se myslí na původní *\*postúpnost*, ale zámena *t-l* není jasná.

**posouvat**, posuvný, posuv. Viz →po a

→sunout.

**pospas.** Viz →napospas.

**pospolitý,** pospolitost. Od *pospolu*, viz →po a →spolu.

**post** ‘místo, funkce, postavení’. Z it. *posto* či fr. *poste* ‘místo, postavení’ (případně přes něm. *Posten* ‘stanoviště stráže, hlídkující voják’, tentýž význam je ve starší č.) a to z lat. *positus* ‘místo, postavení’, od *pōnere* (příč. trp. *positus*) ‘položít, postavit’. Srov. →pozice.

**post-** předp. ‘po-’. Z lat. *post* ‘po’ (viz →po-, →pozdě). Srov. →postgraduální, →posthumní, →postila.

**postava,** postavička. Viz →po a →stav, význam ‘vzrůst, tělesná konstituce’ je již psl.

**poste restante** ‘způsob posílání zásilek, při němž si příjemce zásilku vyzvedá na poště’. Z fr. *poste restante* z *poste* (viz →pošta) a *restante* ‘zůstávající’, slovesného adj. od *rester* ‘zůstat’ z lat. *restāre* tv. (viz →rest).

**postel,** postýlka, postelový. Všesl. - p. *pościel*, r. *postél*, ch. *pòstelja*, stsl. *postelja*. Psl. *\*postel’b*, *\*postel’a* jsou odvozeniny od *\*postelati* (viz →po a →stlāt). Původní význam byl ‘to, čím je lože postláno (sláma, houně, peřiny ap.)’, pak metonymií celá konstrukce.

**postgraduální** ‘následující po absolvování vysoké školy’, postgraduál, postgraduát. Z →post- a odvozeniny od →graduovat.

**posthumní** ‘vydaný posmrtně’. Z lat. *postumus* ‘poslední, nejmladší, po smrti narozený’, což je vlastně 3. stupeň k *posterus* ‘následující, příští’ od *post* ‘po’ (→post-). Podoba *posthumus* se objevuje v pozdní lat. lidovou etym. (D2) k lat. *humus* ‘země’, *humāre* ‘pohřbít’.

**postila** ‘sbírka kázání na texty Nového

zákona’. Z lat. spojení *post illa (verba)*, doslova ‘po oněch (slovech)’ (tj. po čtení či evangeliu), k *post* viz →post-, k *ille* ‘onen’ srov. →loni.

**postit se.** Viz →půst.

**postskriptum** ‘dodatek v dopise’. Z pozdnělat. *postscriptum* tv., viz →post- a →skripta.

**postulát** ‘požadavek’, postulovat. Z lat. *postulātum* tv., což je vlastně příč. trp. od *postulāre* ‘žádat, vyžadovat’ a to od *poscere* ‘žádat, dožadovat se’.

**posud** přísl. Viz →pokud, →dosud.

**posunek,** posunkový. Viz →po a →sunout.

**posupný** ‘nevlídný, pohrdlivý’. Nejspíš od →sup, srov. p. *sēp* tv. a *sēpny* ‘pochmurný, posupný’, r. *nasúpiti’sja* ‘zachmuřit se’ (viz →nasupit se).

**posvícení** ‘tradiční výroční slavnost’. Stč. *posviecenie* i *posvěcenie*, původně ‘výroční slavnost s hody na památku posvěcení místního kostela’. K rozlišení významu pomocí délky srov. →město - →místo, →děvka - →dívka ap.

**pošetilý,** pošetilost. Jen č., nejasné. Snad souvisí s →ješitný a r. *šut* ‘šašek’, *šútka* ‘žert’.

**pošmourný.** Expr. varianta k *po-chmurný*, viz →chmura.

**pošramotit** expr. ‘poškodit, pokazit’. Původně *pošramovat* ‘nadělat šrámů’, pak asi expr. obměna slova podle onom. →šramotit (Jg).

**pošta,** poštovní, pošťák, poštačka, pošťácký. Přes něm. *Post* z it. *posta* tv., vlastně ‘určená, umístěná (zastávka)’, z lat. *posita* tv., což je příč. trp. v ž.r. od *pōnere* ‘klást, umístit, určovat’. Slovo tedy původně označovalo místo, kde se v začátcích jízdní pošty (v Itálii od 16. st.) měnili koně a kurýři. Srov. →post,

→pozice.

**poštěváček** ‘topořivá část ženského pohlavního ústrojí’. U Jg *poštiváček* tv., vedle původního významu ‘kdo poštívá, dráždí’, od *poštívat*, viz →po a →štvát.

**poštolka**. Ve starší č. i *postolka*. P. *pustulka*, r. *pustel'gá*, sln. *postóvka*, s./ch. *pòstólka*. Výchozí psl. podoba nejistá, nejspíš *\*postolbka*. To pak by mohlo být od *\*postojati* (viz →po a →stát<sup>2</sup>) podle toho, že poštolka při lovu visí ve vzduchu, ale tvoření je dost podivné.

**pošuk** ob. expr. ‘potřeštěný člověk’. Od →šukat ve starším významu ‘těkat, běhat sem a tam’.

**pošušnat si** ob. expr. ‘pochutnat si’, pošušnáničko. Zřejmě expr. útvar od *pochutnat si* s expr. skupinou -šuš-, srov. např. i fr. *chouchou* ‘zlatíčko’ a →žužu, →žůžo.

**pot**, potní, potítka, potit se, zpotit se, zpocený, propotit, vypotit (se), zapotit se. Všesl. - p., r. *pot*, s./ch. *pôt*, stsl. *potъ*. Psl. *\*potъ* je z ie. *\*pok<sup>u</sup>to-* (A6, A9), což je odvozenina od kořene *\*pek<sup>u</sup>-* ‘péci’ (→péci). Původně tedy asi něco jako ‘co je vypečeno, co vzniká horkem’.

**potácet se**, potácivý. Souvisí s →téci, →točit, asi expr. Srov. i slk.st. *potákati se* tv. (Jg), p. *taczać się* ‘otáčet se, vrátovat’.

**potáš** ‘draselná sůl k výrobě mýdla, skla ap.’. Z něm. *Pottasche* a to ze stř-niz. *potasch* (dnes niz. *potas*), v první části je (stř) niz. *pot* ‘hrnec’ (srov. i něm.d. *Pott*, fr., angl. *pot*) neznámého, asi substrátového původu, ve druhé stř-niz. *asch* ‘popel’ (srov. něm. *Asche*). Tato sůl se totiž získávala z dřevěného

popela pářením v hrnci.

**potence** ‘schopnost (plodit), síla, moc’, potentní. Z lat. *potentia* ‘moc, síla, vláda’ od *potēns* (gen. *potentis*) ‘mocný, schopný’, což je původem přech. přít. od nedoloženého *\*potēre* ‘moci, být schopen’ (místo toho je lat. *posse* tv.). Srov. →potenciál, →potentát, →posesivní.

**potenciální** ‘možný’, potenciál ‘souhrn schopností a možností k určitému výkonu’. Podle něm. *potentiell*, fr. *potentiel* z lat. *potentiālis* tv., dále viz →potence.

**potentát** hov. expr. ‘vysoký hodnostář’. Přes něm. *Potentat* ‘vladař’ z fr. *potentat* tv., původně ‘svrchovanost, nejvyšší moc’, ze střlat. *potentatus* tv. od lat. *potēns* (viz →potence).

**potěr** ‘právě vylhlé ryby či obojživelníci’. Viz →po a →třít, vlastně ‘co vznikne po tření ryb ap.’. Přeneseně i ‘drobotina, mládež’.

**potkan**. Jen č. a slk. *potkan*, sln. *podgána*. Do č. nověji přes slk. (ještě Jg uvádí jen jako mor. a slk.) z maď. *patkány* a to (přes sln.?) ze severoit. *pantegàna*, *pategàna*, *pantegàn*, jež nejspíš vychází z lat. *Ponticus* ‘pontský’. *Pont(us)* bylo historické území při jižním pobřeží Černého moře, odkud se tyto hlodavci po lodích dostali do sev. Itálie a dále do Evropy.

**potkat (se)**. Viz →po a →tkat.

**potlach** hov. expr. ‘družná zábava, popovídání (při táboráku)’. Z angl. *potla(t)ch* ‘slavnost severoam. Indiánů (rozdílení darů)’ a to z indiánštiny (v jazyce chinook *potlatš* znamená ‘dar’). V č. žertovné příklonění k →tlachat a obměna významu.

**potměchuť** ‘popínavý polokeř s červe-

nými jedovatými bobulemi'. Původně nářeční jméno, jehož motivace není zcela jasná; jistě je tu však spojitost s chutí bobulí, které nejprve chutnají hořce a pak sladce (srov. slk. *l'ulok sladkohorký*, něm. *Bittersüß*, lat. *dulcamara*). Spojitost s tmou, nocí je i v jiném něm. jménu *Nachtschatten*, do slova 'noční stín' (viz i →potměšilý). Vycházet ze spojení *po chuti nechut'* (Ma<sup>2</sup>, HK) se nezdá věrohodné.

**potměšilý**, potměšilost. Z přezdívkového *potměšil* 'kdo tajně, potmě na někoho něco chystá, šije' (srov. např. *všudybyl*). Podobné útvary jsou slk. *potmehúd*, vlastně 'kdo potmě hude, hraje', a nepříliš jasné mor. nář. *potmělúch*. Srov. i →potměchuť.

**potok**, potůček, potoční. Viz →po a →téci.

**potomek**, potomstvo. Všesl. - p. *potomek*, r. *potómok*, s./ch. *potómak*. Odvozeno od spojení *\*po tomъ* (viz →po a →ten), vlastně 'kdo přijde po tom(to) (pokolení)'.

**poťouchlý**, poťouchlost. U Jg *potouchlý* (expr. změkčení). Podobné je sln. *potúhnjen* tv. od *potúhniti* 'přetvařovat se' a to od *potúha* 'zatajování, zpronevěra'. Základ je stejný jako v →tuchnout, vývoj původního významu 'hasnout, tišit se' však v tomto případě není zcela jasný, snad '(naoko) utišený, pohaslý' → 'přetvařující se, potměšilý'. Srov. významově blízké →potutelný.

**potrava**, potraviny, potravinový. Viz →trávit, →tráva.

**potřeba**, potřebný, potřebovat, opotřebovat, spotřebovat, spotřebitel, spotřebitelský, upotřebit. Viz →po- a

→třeba.

**potud**. Viz →pokud.

**potutelný**. Od →tutlat, vlastně 'kdo něco tutlá, zatajuje', srov. →poťouchlý.

**potvora**, potvůrka, potvorný, zpotvořit. Viz →po a →tvořit, srov. →stvůra.

**pouhý**, pouze. Stč. *púhý*, *púhlý* 'pouhý, prostý, čistý, zjevný'. Jen č., málo jasné. Vzhledem k izolovanosti č. slova nelze vyloučit pč. přesmyk *hlúpý* → *púhlý* (Ma<sup>2</sup>, HK), ale nelze brát jako spolehlivé.

**poulit**, vypoulit. Neznělá varianta k *boulit* (viz →boule).

**poupě**, poupátko. Viz →pupen.

**poustevník**, poustevnický, poustevna. Stč. *pústenník*, *pústevník*, vlastně 'kdo žije na pustém místě' (viz →pustý).

**poušť**, pouštní. Stč. *púšč(ě)*, p. *puszcza*, jinak r. *pustýnja*, s./ch. *pústinja*, vše od psl. *\*pustъ* (→pustý).

**pouštět**. Z psl. *\*pust-ja-ti* (C3), viz →pustit, →pustý.

**pouť**, poutní, poutník, poutnický, putovat, putování, putovní. Všesl. - p.d. *pác*, r. *put'*, s./ch. *pút*, stsl. *putъ*. Psl. *\*putъ* (B7) je příbuzné se stpr. *pintis* tv., lat. *pōns* 'most' (původně asi 'hat'), ř. *pátos* 'stezka', *póntos* 'moře' (původně asi 'mořská cesta'), arm. *hun* 'přechod, cesta', sti. *pánthā-* 'cesta', vše z ie. *\*pont-*, *\*pnt-* 'cesta, přechod' (A6, A7) od *\*pent-* 'jít, přejít'. Srov. →pata, →ponton.

**pouto**, poutko, poutat, poutač, upoutat, spoutat, připoutat, odpoutat, rozpoutat. Všesl. - p. *pęta* (pl.), r. *púty* (pl.), s./ch. *púto*, stsl. *puto*. Psl. *\*puto* je odvozeno od slovesa *\*peti* 'pnout' (viz →pnout) (A6, B7).

**pouzdro**, zapouzdit. Stč. *púzdro*, p. *puzdro* 'pouzdro, břichatá nádoba'.

Dále nelze oddělit od r.d. *púzdoró* 'část břicha pod pupkem', s./ch.d. *púzdra* 'zvířecí penis' a také r. *púzo* 'břicho', *puzýr* 'bublina, puchýř'. Výchozím významem je 'něco napuchlého', srov. →puchnout, →puchýř, →pyj od ie. *\*peu-*, *\*pū-* 'nadouvat'. Vzhledem k takto rozšířenému příbuzenstvu lze sotva přijmout výklad č. slova z germ. *\*fōdra-* 'pouzdro' (viz →fútro) (Ma<sup>2</sup>), i když význam dobře souhlasí.

**povaha**, povahový. Jen č. Od →váha, stč. *váha* může znamenat i 'rozvaha, povaha', povaha člověka se vlastně jeví v tom, jak zvaží určitou situaci. Srov. i →odvaha.

**pověst**, pověstný. P. *powieść* 'vyprávění, román', r. *poweśt* tv., ch. *powiěst* 'historie', stsl. *pověstь* 'pověst, historie'. Psl. *\*pověstь* (A5) je odvozeno od *\*povědati* či *\*pověděti* (viz →povídat).

**povídat**, povídatý, povídka, povídkový, vypovídat, výpověď, zpovídat (se), zpověď, popovídat si, rozpovídat se, upovídaný. Stč. *poviedati* (C5), slk. *po-vedat'* (dok.), p. *powiadzić*, sln. *po-vědati* (dok.), stsl. *povědati* (vedle toho *pověděti*, p. *powiedzić*, stsl. *pověděti*). Psl. *\*povědati*, *\*pověděti* je z *\*po-* (→po) a *\*vědēti* (→vědět), původní význam je 'říkat, co jsem se dověděl', případně 'dát někomu vědět, způsobit, že ví'.

**povidla**, povidlový. Jen č., do p. *powidła*, do něm. nř. *Powid(e)l*. Nejspíš od →vít, ve významu 'točit, plést, míchat', tedy vlastně 'co vzniká mícháním vařeného ovocné šťávy'. K příp. srov. →motovidlo, →vidle.

**povinný**, povinnost. P. *powinny*. Význam lze vyložit na základě stč. *poviniti* 'uznat vinným', *být povinen* je pak 'být

uznán vinným, být nucen něco udělat (jako trest) atd.'

**povít** kniž. 'porodit'. Vlastně 'ovinout (novorozeně plenkami)', viz →vít.

**póvl** ob. hanl. 'nehodnotná věc, nehodnotný člověk'. Z rak.-něm. *Pofel* 'nehodnotná věc', což je varianta k něm. *Bafel* z hebr. (talmudského) *babel*, *bafel* tv.

**povlak**. Od *povléci*, viz →po a →vléci.

**povlovný** 'pozdolný, mírný'. Stč. *po-vlovný* 'mírný, příjemný, vlídný', *být povloven* 'být po vůli, být srozuměn'. Jen č. Značná významová blízkost slova *povolný* (viz →povolit) nutí k úvaze o přetvoření tohoto slova.

**povolit**, povolení, povolný, povolnost. Vlastně 'být po vůli někomu', viz →vůle. Srov. i →povlovný.

**povřísko** 'svazek slámy k vázání snopů'. Všesl. - p. *powrósto*, r. *perevjáslo*, ch. *povriješlo*, csl. *povrěslo*. Psl. *\*poverslo* (B8) je odvozeno od *\*poverzti* 'vázat' (doloženo v stsl. *povrěsti* tv.). R. podoba se přiklonila k *vjazát'*, k tomu srov. →provaz. Příbuzné je lit. *ver[ ]ti* 'utahovat, zužovat', *viržėti* 'vázat', stisl. *virgill* 'provaz', vše od ie. *\*uer-gh-* 'obtačet, zužovat, vázat' od *\*uer-* 'otáčet, kroutit'.

**povyk**, povykovat. Od psl. *\*vykati* 'křičet, výskat' (srov. sln. *vikati* tv.), viz →výt, →výskat.

**póza** 'postoj', pózovat, zapózovat, pózér. Přes něm. *Pose* z fr. *pose* tv. od *poser* 'postavit, položit' a to z pozdnělat. *pausäre* 'zastavit se, odpočívat' od lat. *pausa* (viz →pauza).

**pozdě**, pozdější, pozdní, zpozdit se, zpozdlý, opozdit se, opozdilec. Všesl. - p. *póžno*, r. *pózdno*, s./ch. *pòzno*, stsl. *pozdě*. Psl. *\*pozdě* (sekundárně

*\*pozdyňo*) má v první části pokračování ie. *\*pos* ‘za, po’ (viz →po), ve druhé pak nejspíš odvozeninu od ie. *\*dhē-* ‘položít’ (srov. →soud, →záda, →před ap.). Původní význam tedy je asi ‘v položení po (určitém čase)’.

**pozice** ‘postavení’, poziční. Z lat. *positiō* tv. od *pōnere* (příč. trp. *positus*) ‘postavit, položit’. Srov. →pozitivní, →pošta, →opozice, →expozice.

**pozitivní** ‘kladný; bezpečně zjištěný, jistý’, pozitiv, pozitivismus. Přes něm. *positiv* tv. z pozdnělat. *positivus* ‘daný, postavený’ od lat. *positus* tv. (viz →pozice).

**pozitron** ‘elementární částice s kladným nábojem’. Umělý výtvar, viz →pozitivní a →elektron, →neutron.

**pozor**, pozorný, pozornost, pozorovat, pozorování, pozorovatel(ka), pozorovatelský, pozorovatelná, zpozorovat, vypožorovat, odpozorovat. Z →po a →zřít.

**pozoun** ‘druh žestového nástroje’. Z něm. *Posaune* tv. ze střhn. *busūne* a to přes stfr. *bu(i)sine* z lat. *būcina* ‘(pastýřský) roh; polnice’, jež je složeno z *bōs* ‘býk, vůl’ a odvozeniny od *canere* ‘zpívat’. Srov. →bukolický.

**pozřít**, požírat. Stč. i *požřieti*, *požřieti*, skupina *žř* se disimilovala na *zř*, srov. →žřídlo. Souvisí s →žrát jako →dřít s →drát<sup>2</sup>, →přít s →prát.

**požár**, požární, požárník, požárnícký. Všesl. - p. *požar*, r. *požár*, s./ch. *pōžār*, csl. *požarō*. Psl. *\*požarō* je odvozeno od *\*požariti* ‘způsobit, že je žár’, dále viz →po a →žár.

**pra-** předp. Všesl. Původní význam je ‘před-’ ve významu časovém (srov. *praděd*, *pradávný*), jemuž odpovídá lat. *prō-* např. ve slově *prōavus* ‘praděd,

předek’ (srov. →pro-<sup>1</sup>) či ř. *prō-* v *prōēn* ‘nedávno, předevčírem’. Odtud pak význam prostě zesilující, srov. *prapodivný*, *pranic*, lidovým matením s *prach* potom *prachsprostý* ap. Vlastně zdložená varianta k →pro; je mezi nimi stejný vztah jako mezi →pa- a →po.

**pracant** hov. expr. Již u Jg. Vykládá se z it. *bracciante* ‘dělník, nádeník’ (od *braccio* ‘rameno, ruka’), které se lid. etym. přiklonilo k →práce (HK), ale možná jde prostě jen o hybridní složeninu z *práce* a cizí příp. -*ant*.

**práce**, pracný, pracovat, pracující, pracovní, pracovník, pracovnice, pracovitý, pracovna, pracoviště, dopracovat (se), opracovat, odpracovat, propracovat, přepracovaný, rozpracovat, vypracovat, zapracovat, zpracovat. Stč. *prácě* ‘námaha, těžkost; zaměstnání, služba’. Jen zsl. (stp. *proca*, ale dnešní *praca* je z č.), nemá jednoznačný výklad. Psl. *\*port’a* (B3, B8) je nejspíš odvozeno od *\*portiti*, z něhož je sln. *prátiti* ‘provázet’, nář. i ‘dělat’, s./ch. *pràtiti* ‘provázet, posílat’, b. *prátja* ‘poslat’. Významový vztah ‘poslat’ - ‘služba, práce’ je dobře vidět na s./ch. *pòsao* ‘práce, dílo’ a do jisté míry i na č. *poslání*. Psl. (jsl.) *\*portiti* ‘poslat’ se vykládá jako kauzativum k slovesům (ve slov. nedoloženým) od ie. *\*per-* ‘pronikat, jít, přenášet’ (vlastně ‘způsobit, že cestuje’), srov. něm. *fahren* ‘jet’, lat. *portāre* ‘nést’. Viz i →prám, →pór<sup>2</sup>.

**pracka**. Přes něm. *Pratze* tv. z it. *braccio* ‘paže, rameno’ z lat. *bra(c)hium* tv. Srov. →preclík.

**prádlo**, prádelko, prádelní, prádelník, prádelna, pradelna. Jen č. Od →prát

(se), vlastně ‘co se pere’.

**pragmatický** ‘dbající užitečnosti’, pragmatik, pragmatika, pragmatismus. Podle moderních evropských jazyků (něm. *pragmatisch*, fr. *pragmatique*) z lat. *prāgmaticus* z ř. *prāgmatikós* ‘účelný, zdatný, zkušený ve státnických záležitostech’ od *prāgma* (gen. *prāgmatos*) ‘jednání, zaměstnání, záležitost, úspěch’ od *prāssō* ‘konám, prosazuji, dosahuji’. Srov. →praktický, →praxe.

**práh**, pražec, zápraží. Všesl. - p. *próg*, r. *poróg*, s./ch. *prāg*, stsl. *pragž*. Psl. *\*porgō* (B8) se spojuje s lit. *pėrgas* ‘rybářský člun (z jednoho kmene)’, stisl. *forokr* ‘kúl, húl’ a s pochybnostmi i s lat. *pergula* ‘loubí, přístavek, výstupek ve zdi’ (srov. →pergola), vše asi z ie. *\*perg-* ‘(otesaný) kmen, kúl’.

**prahnout**, vyprahlý. Stč. *prahnūti* ‘schnout, trpět žízní’, přeneseně pak ‘dychtit, toužit’, jinak jen p. *pragnác* ‘žíznit, toužit’. Původně vlastně ‘být vystaven pražení’, viz →pražit.

**prach**, prášek, prachový, prachovka, prašný, práškový, práškovat, prášit, oprášit, poprášit, rozprášit, vyprášit, zaprášit (se). Všesl. - p. *proch*, r. *pó-roch*, s./ch. *prāh*, stsl. *prachō*. Psl. *\*porchō* je pokračováním ie. *\*porso-* (A8, B8), což je odvozenina od *\*pers-* ‘prášit, pršet, stříkat’. Z ie. příbuzenstva je nejbližší lot. *pārsla* ‘vločka (sněhu, popela ap.)’, jinak viz →pršet, →prskat, →prst, srov. →práchnivý i →prašivý. Ob. *prachy* ‘peníze’, *prachatý*, *pracháč* je původně z argotu, stejná metafora je u něm. *Staub* ‘prach’ i ‘peníze’.

**práchnivý**, práchnivět, zpráchnivělý. Od stč. *prāchno*, *prāchnē* ‘něco prách-

nivého, troud’, vlastně ‘co je rozpadlé na prach’ (viz →prach).

**prak.** Luž. *prok*, str. *porokō* ‘obléhací stroj’. Psl. *\*porkō* (vedle *\*port’a*, z něhož je p. *proca*, ch. *prāca*, stsl. *prašta* tv.) (B8) je nejspíš odvozeno od *\*perti* (viz →přít, →prát (se)), vlastně ‘to čím se bije, proráží’.

**praktický**, praktičnost, praktik, praktika, praktikovat, praktikant(ka), praktikismus. Podle moderních evropských jazyků (něm. *praktisch* ap.) převzato z pozdnělat. *prācticus* z ř. *prāktikós* ‘schopný, činný, zběhlý’ a to od *prāssō* ‘činím, obstarávám, prosazuji’. Srov. →praxe, →pragmatický.

**pralinka** ‘druh bonbonů’. Přes něm. *Praline* z fr. *praline* a to podle fr. maršála *du Plessis-Praslina* (17. st.), jehož kuchař s tímto druhem bonbonů přišel.

**prám**, pramice, pramička. P. *prom*, r. *pa-róm*, *poróm*, s./ch. *prām*. Psl. *\*pormō* (B8) odpovídá sthn. *farm* ‘člun’, stisl. *farmr* ‘(lodní) náklad’, východiskem je ie. *\*pormo-*, což je odvozenina od *\*per-* ‘převážet, přejít, pronikat’, od něhož je např. i něm. *fahren* ‘jet’, ř. *perāō* ‘pronikám’. Srov. →práce.

**pramen**, ramínek, pramenit, pramenitý. Stč. *pramen* ‘potůček, zdroj, odnož, provazec’, p. *promiēn* ‘paprsek, pramen (vlasů)’, s./ch. *prāmēn* ‘pramen (vlasů, vláken)’, stsl. *pramēnō* ‘nit’. Psl. *\*pormy* (gen. *\*pormene*) (B8) je asi odvozeno od *\*porti* ‘trhat, párat’, o němž viz →párat. Uvedené slov. významy totiž ukazují na původní význam ‘něco odtrženého, proužek (vlasů, vláken ap.)’, odtud pak metaforicky ‘proužek vody’, ‘voda vyvěrající na povrch’, což je význam pouze č. a slk. Dal-

ším přenesením pak ‘zdroj vůbec’.

**pranostika** ‘lidová průpovědka týkající se předpovědi počasí’. Ze střltn. *prognostica* ‘předpověď’ od lat. *prognōsis* z ř. *prōgnōsis* ‘předurčení, předpověď’ (viz →prognóza).

**pranýř** ‘místo, kde byli provinilci vystavováni veřejné potupě’, pranýřovat. Stč. *praněř* ze střhn. *pranger* tv. (hlásková podoba je však střdn.), to pak od slovesa doloženého v střhn. *phrengen*, střdn. *prangen* ‘tisknout, vázat’.

**prapor**, praporek, praporečník, praporčík (přes r.), praporčice. P. *proporzec*, r.st. *prápor* (z csl.), s./ch. *prāporac* ‘rolnička’, csl. *praporč*. Psl. *\*porporč* ‘(vojenský) prapor’ (B8) je tvořeno zdvojením kořene *\*por-*, což je o-ový stupeň ie. kořene *\*per-* ‘letět’ (A6), který je v →pero. Tedy ‘to, co vlaje, létá ve vzduchu’.

**prase**, prasátko, prasečí, prasnice, expr. prasák, prasečinka, prasečkář, prasit, zprasit, zaprasit. Všesl. - p. *prosię*, r. *porosėnok*, s./ch. *prāse*, csl. *prase*. Psl. *\*porse*, původně ‘mladé prase, sele’ (B8), je zřejmě odvozenina od nedoloženého *\*porsz*, jež odpovídá lit. *paršas* ‘(mladé) prase, vykleštěný vepř’, sthn. *far(a)h* ‘mladé prase’, střir. *orc* tv., lat. *porcus* ‘prase’, kurd. *purs* tv., vše z ie. *\*por̥ko-* ‘prase’ (A1).

**praskat**, prasknout, praskot, praskavý, prasklina, popraskat, rozpraskat. Onom. útvar se zesilující příp. -sk-, srov. →pleskat, →prskat, →luskat ap.

**práskat**, prásknout, prásknutí, napráskat, vypráskat, zpráskat. ob. expr. práškač. Jen č., slk., hl. Asi stejného onom. původu jako →praskat, vykládá se však také jako sk-ové intenzivum k →prát

(se), srov. →třískat (Ma<sup>2</sup>).

**prášek**. Viz →prach. V medicinském významu původně ‘lék v prášku’, pak i ‘tableta, pilulka’.

**prašivý**, prašivost, prašivina, prašivka. P. *parsziwy*, r. *paršívij* (asi z p.), b. *pāršiv*. Č. podoba ukazuje na psl. *\*poršivz* (jinde *\*pørš-*) (B8); jsou to odvozeniny od *\*porchz*, *\*pørchz* ‘svrab, prašivina’ (srov. p. *parchy*, br. *póršy* tv. i r. *pérchot* ‘lupy’). Další souvislosti u →prach a →pršet, srov. ještě stč. *pršeti* ‘vypadávat (o zubech ap.)’.

**praštět**. Varianta k →praskat, rozdíl je jen v kmenotvorné příp. - sk-a- × sk-ě- (B1, C3).

**praštit**, praštěný. Varianta k →práskat, srov. →praštět.

**prát (se)**, praní, prací, pračka, pralice, oprat, proprat, přeprat, seprat, vyprat, zaprat, naprat se, poprat se. Všesl. - p. *prac*, r.d. *prat*, s./ch. *prāti*, stsl. *pbrati*. Psl. *\*pbrati* (1.os.přít. *perq*) ‘prát, bít’ (význam ‘čistit prádlo’ vychází ze starého způsobu praní, kdy se do prádla ve vodě bušilo plácačkami) je příbuzné s lit. *per̥ti* ‘šlehat (při koupeli); bít’, lat. *premere* ‘tlačit’, alb. *pres* ‘řežu, sekám’, sti. *pr̥t-* ‘boj’, vše od ie. *\*per-* ‘bít’. Od stejného kořene je původnější psl. *\*perti* (viz →přít (se)), vztah je stejný jako mezi →drát<sup>2</sup> a →dřít. Srov. i →prádlo.

**pravda**, pravdivý, pravdivost. Od →pravý jako *křivda* od →křivý. Původně asi ‘spravedlnost, správný postup’.

**pravít** kniž. ‘říci’, rozprávět, rozprava, rozprávka, vyprávět, vyprávění. P. *prawić*, r.st. *právit’sja* ‘klít, přísahat’, sln. *právititi*, csl. *praviti*. Psl. *\*praviti* je odvozeno od *\*pravz* (→pravý) ve vý-



znamu 'říkat pravdu, uvádět na pravou míru'. Srov. →pravit.

**-pravit** (*dopravit, doprava, dopravní, dopravce, napravit, náprava, nápravný, opravit, oprava, opravný, odpravit, přepravit, přeprava, připravit, příprava, přípravný, spravit, správa, správní, správce, upravit, úprava, úpravný, vypravit, výprava, výpravný, výpravčí, zpravit, zpráva, průprava, souprava* aj.). Všesl. Psl. \**praviti* 'spravovat, řídit', vlastně 'dělat správně, vést správným směrem', je odvozeno od \**pravǝ* (→pravý). Srov. →pravit, →poprava.

**právo**, právní, právník, právníčka, právnícký, bezpráví, svéprávný. Od →pravý (vlastně ustrnulý jmenný tvar adj. ve stř.r.), srov. podobně něm. *Recht* a *recht*, angl. *right* a *right*, fr. *droit* a *droit* ap., vše 'právo' a 'pravý'.

**pravoslavný**, pravoslaví. Přes r. či s. z csl. *pravoslavna*, což je kalk nř. *orthodoxos* od *orthodoxia*, jež může znamenat 'pravá víra' i 'pravá oslava (Boha)' (viz →ortodoxní).

**pravý**, pravice, pravička, pravicový, pravičák, pravák, pravidlo, pravidelný, pravítko. Všesl. - p. *prawy*, r. *právyj*, s./ch. *právi*, stsl. *pravǝ*. Psl. \**pravǝ* je nejspíš z ie. \**prō-yo-*, kde \**prō-* je etymologicky totožné s předp. →pra-, pro- (→pro). Původní význam je asi 'vpředu (dopředu) jdoucí' (srov. →prvý), tedy 'přímý' (tento význam dodnes v jsl., viz i →přímý), odtud pak v mravním smyslu 'správný, spravedlivý' a konečně 'opačný než levý' (v jsl. chybí) podle toho, že většina lidí používá pravou ruku k hlavním činnostem, tato strana je tedy 'správná'. Srov. →pravit, →pravit, →pravda, →právo.

**praxe**. Přes něm. *Praxis*, lat. *prāxis*

z ř. *prāxis* 'konání, jednání, zběhlost ap.' od *prāssō* 'činím, dosahuji'. Srov.

→praktický, →pragmatický.

**prázdný**, prázdno, prázdnota, prázdniny, prázdninový, vyprázdnit. Všesl. - p. *próžny*, r. *poróžnij*, s./ch. *prázan*, stsl. *prazdǝnǝ*. Psl. \**porzdǝnǝ* je etymologicky nejasné. Vyjít je třeba zřejmě z \**porzdǝ* (B8), jak ukazuje csl. *neprazda* 'březi'. To pak lze spojit s hl. *prózdǝnik* 'mládě, tele', str. *porozǝ* 'kozel, beran', csl. *prazǝ* 'beran' z psl. \**porzǝ* '(mladé) domácí zvíře', jež se stejně jako něm. *Färse* 'jalovice', *Farre*, stisl. *farri* 'býček' vyvozuje od ie. \**per-* 'rodit' (srov. i →záprtek). Psl. \**porzda* by tedy znamenalo 'mající mládě' (= 'ne už březi', tedy 'prázdná'). Komplikované, ale jiné výklady jsou ještě méně přesvědčivé.

**pražec**. Viz →práh.

**pražit**, pražený, pražírna, upražit, zpražit. Všesl. - p. *prazić*, r. *prjážit'*, s./ch. *pražiti*. Psl. \**pražiti* má nejbliže k lit. *spragėti* 'pukat (horkem či zimou)', *spirginti* 'smažit', východiskem je ie. onom. základ \*(s)p(h)erǝg-, \*(s)p(h)rǝg- aj. 'praskat', od něhož je např. i ř. *sfaragéomai* 'praskám, kypím', sti. *sphūrjati* 'praská'. a asi i něm. *sprechen* 'mluvit'. Srov. →prahnout.

**prcat** vulg. 'souložit; peskovat někoho', proprcat, zprcat, zaprcat si. U Jg jen *prcati se* 'jít drobným krokem' (hodnoceno jako nízké), *prc* 'prd'. Expr. slovo onom. původu, srov. →prča.

**prcek** hov. expr. U Jg ještě nedoloženo, snad od *prcati (se)* ve významu 'jít drobným krokem'.

**prča** ob. expr. 'legrace'. Původem z Moravy, od slovesa *prčiti se* 'pářit se (o kozách)' (srov. *zprčiti (robu)* 'pobláznit (dívku)') (Ma<sup>2</sup>). Příbuzné je p. *parko-*

*cić się*, ukr. *pérčytysja*, s./ch. *pr□cati se* tv. Psl. asi *\*porkati se*, nejspíš onom. původu, s různými expr. obměnami. Srov. →prcat.

**prděť** vulg., prdnout si, prd, prdel, prdelka, prdelatý, propřděť, upřdnout se, zapřděť, vyprděť se, sprdnout, napřdnout, vyprdnout se. Všesl. - p. *pierdzić*, r. *perdět*, ch. *prđjeti*. Psl. *\*přrděti* je příbuzné s lit. *pėrdžiū* 'přdím', *pir□dis* 'prd', sthn. *ferzan* 'prděť', angl. *fart* tv., wal. *rhech* 'prd', alb. *pjerth* 'přdím', ř. *pėrdomai* tv., sti. *párdatē* 'přdí', vše z ie. onom. kořene *\*perd-* 'přděť'. Viz i →bzdít.

**\*pré** (mít pré 'mít volnost, zvůli'). Z něm. (*ein*) *Prä haben* 'mít přednost' (původně výraz z karetního slangu) asi z fr. *avoir (la) préférence* tv. (viz →preferovat), substantivizací lat. předp. *prae-* 'před-'. K tomu srov. podobně →fór.

**pre-** předp. Z lat. *prae* 'před, pro', které je blízce příbuzné s naším →při. Srov. →preference, →prémie, →preparát, →prepozice, →prevence, →prezervativ, →prezident.

**preambule** 'úvodní zásadní část nějakého dokumentu'. Z lat. *praeambulus* 'předcházející' z *prae-* (→pre-) a odvozeniny od *ambulāre* 'chodit, procházet se' (viz →ambulance).

**prebenda** 'výnosný úřad, hmotná výhoda'. Ze střlat. *praebenda* 'obročí (důchod z církevního úřadu)', doslova 'co má být poskytnuto', od lat. *prae-bēre* 'poskytovat, nastavovat' z *prae-* (→pre-) a *habēre* 'mít, držet'. Srov. →proviant.

**precedens** 'předchozí případ (podle kterého se řídí další)'. Z lat. *praecēdēns*, což je přech. přít. od lat. *praecēdere*

'kráčet napřed, předcházet' z *prae-* (→pre-) a *cēdere* 'kráčet, stoupat' (srov. →proces, →procedura). Jako právní termín vzniklo asi v angl. (15. st.).

**precizní** 'přesný', preciznost. Přes něm. *präzis* a fr. *précis* z lat. *praecisus* tv., přeneseně z 'vpředu useknutý, strmý, příkrý', což je příč. trp. od *praecidere* 'zpředu useknout' z *prae-* (→pre-) a *caedere* 'bít, řezat' (srov. →koncizní, →cézura).

**preclík**, preclíkový. Stč. převzetí ze střhn. *prēzel*, *brēzel* a to z román. jazyků, z nějaké zdobněliny od lat. *bra(c)chia* 'paže, ruce (pl.)' (srov. it. *bracciatello* 'preclík'). Pečivo je tak nazváno proto, že připomíná propletené paže.

**predestinace** 'předurčení'. Z lat. *praedestinātiō* tv., viz →pre- a →destinace.

**predikát** 'přísudek; šlechtický přídomek', predikace. Z lat. *praedicātum* tv., což je původem příč. trp. od *praedicāre* 'vypovídat, prohlašovat' z *prae-* (→pre-) a *dicāre* '(slavnostně) ohlásit, přikázat' (srov. →abdikace, →dedikace).

**prefabrikát** 'předem vyráběný stavební díl', prefabrikace, prefabrikovaný. Novější, viz →pre- a →fabrikát.

**preface** 'úvodní část eucharistické modlitby (při mši)'. Z lat. *praefātiō* 'úvodní slova, předmluva, proslov' od *prae-fārī* 'napřed pronášet, předříkávat' z *prae-* (→pre-) a *fārī* 'mluvit, říci' (srov. →fáma, →fatální).

**prefekt** 'přednosta správního úřadu (ve Francii); vysoký římský úředník', prefektura. Z lat. *praefectus* 'představený, správce, velitel' od *praeficere* 'posta-

vit v čelo, ustanovit velitelem' z *prae-* (→pre-) a *facere* 'dělat' (srov. →efekt, →defekt, →afekt).

**preferovat** 'dávát přednost', preference, preferenční. Přes moderní evr. jazyky (fr. *préférer*, angl. *prefer*) z lat. *praeferre* 'dávát přednost, napřed nést, jevit' z *prae-* (→pre-) a *ferre* 'nést'.

**prefix** 'předpona'. Z lat. *praefixum* tv., což je původem příč. trp. od *praefigere* 'vpředu připevnit' z *prae-* (→pre-) a *figere* 'upevňovat' (srov. →sufix, →afix, →krucifix).

**pregnantní** 'výstižný, hutný'. Přes něm. *prägnant* a fr. *prégnant* tv. z pozdnělat. *praegnā(n)s* 'přeplněný, plný', lat. 'těhotný, březí', a to z *prae-* (→pre-) a \**gnā-*, což je odvozenina od ie. kořene \**gen-* 'rodit' (srov. →gen, →geneze i →nacionále, →natalita ap. s odpadnutím počátečního *g-*). Dále srov. →im-pregnovat.

**prehistorie** 'pravěk, období před vznikem písemných pramenů', prehistorický. Viz →pre- a →historie.

**prejt** 'náplň do jitrnic a jelit'. Z něm. *Brei* 'kaše' (původně asi 'várka, co je uvařeno', souvisí s *brühen* 'spařit' a *Brot* 'chléb'), přidání *-t* jako v →policajt, →sajrajt.

**prejz** 'oblá (vypouklá nebo vydutá) taška na střechu', prejzový. Z něm. nář. (bav.) *preis*, *breis* (Ma<sup>2</sup>).

**prekérní** 'nepříjemný, choulostivý'. Přes něm. *prekär* tv. z fr. *précaire* 'nejistý, nestálý; zrušitelný' a to z lat. *precārius* 'nejistý; vyprošený' od *precārī* 'prosit, modlit se' (viz →prosit).

**prelát** 'církevní hodnostář'. Již stč. Ze střlat. *praelatus* tv. z lat. *praelātus* 'představený', což je původem příč. trp. od *praeferre* 'dávát přednost; napřed

nést' (viz →preferovat, srov. →ablativ, →relace).

**preludovat** 'improvizovat (na klávesovém nástroji)', preludium 'menší skladba pro klávesové nástroje'. Z lat. *praelūdere* 'předem hrát' z *prae-* (→pre-) a *lūdere* 'hrát'.

**premiant** 'vynikající žák', premiantka, premiantský. Z lat. *praemiāns*, což je přech. přít. od *praemiāre* 'odměnit' od *praemium* (viz →prémie). Nejlepší žáci byli dříve odměňováni knihami ap.

**prémie** '(mimořádná) odměna', premiový. Převzato (případně přes něm. *Prämie*) z lat. *praemia*, což je pl. od *praemium* 'kořist, odměna, vyznamenání' z *prae-* (→pre-) a odvozeniny od *emere* 'brát, kupovat' (srov. →premiant).

**premiér** 'předseda vlády', premiérský. Z fr. *premier* (*ministre*) 'první, nej přednější (ministr)' z lat. *primārius* od *primus* 'první, nej přednější'. Srov. →primář, →primas, →primátor.

**premiéra** 'první představení'. Z fr. *première* (případně přes něm. *Premiere*), což je tvar ž. r. fr. *premier* 'první' (viz →premiér).

**premise** 'předpoklad, tvrzení, z kterého něco vyvozujeme'. Ze střlat. *praemissa* (*sententia*) 'předem vyslovený (soud)', což je původem ž. r. příč. trp. od lat. *praemittere* 'předesílat' z *prae-* (→pre-) a *mittere* 'posílat' (srov. →mise, →mše, →emise).

**premonstrát** 'člen jednoho z katolických řeholních řádů', premonstrátský. Z *Praemonstratum*, což je polatinštělý název městečka *Prémontré* v severových. Francii, kde měl řád původní sídlo.

**prenatální** 'týkající se doby před narozením'. Novější, uměle z →pre- a

lat. *nātālis* ‘týkající se narození’ (srov. →natalita). Srov. i →pregnantní.

**přeparát** ‘přípravek; preparovaný předmět’. Přes něm. *Präparat* tv. z lat. *praeparatum*, vlastně ‘co je (předem) připraveno’, původem příč. trp. od *praeparare* ‘předem připravit’ (viz →preparovat).

**přeparovat** ‘konzervovat (pro vědecké účely)’, preparace, preparační, vypreparovat, odpreparovat. Přes něm. *präparieren* tv. z lat. *praeparare* ‘předem připravit’ z *prae-* (→pre-) a *parare* ‘připravovat, chystat’ (srov. →aparát, →separovat).

**přepozice** ‘předložka’. Z lat. *praepositio* tv. od *praepōnere* (příč. trp. *praepositus*) ‘klást napřed’ z *prae-* (→pre-) a *pōnere* ‘klást’ (srov. →pozice, →expozice, →opozice).

**prérie** ‘severoamerická step’, préríjní. Přes něm. *Prärie* z am.-angl. *prairie* tv. a to prostřednictvím fr. přistěhovalců z fr. *prairie* ‘louka’ od fr., stfr. *pré* z lat. *pratum* tv.

**pres** ob. ‘tlak; lis’, presovat, napresovat. Z něm. *Presse* a to (případně přes fr. *presse*) ze střlat. *pressa* ‘(vinný) lis’ od lat. *premere* (příč. trp. *pressus*) ‘tlačit, tisknout’ (srov. →komprese, →deprese).

**presbytář** ‘kněžiště, prostor u hlavního oltáře’. Ze střlat. *presbyterium* tv. od pozdnělat. *presbyter* ‘starší; kněz’ z ř. *prēsbys*, *prēsbýtēs* ‘stařec’, *prēsbýteroi* ‘starší, představení, soudcové’, jehož první část souvisí s ř. *páros* ‘před, dříve, dávno’.

**prestíž** ‘vážnost, význam, vliv’, prestižní. Z fr. *prestige* ‘kouzlo, sláva, vliv’ a to z pozdnělat. *praestigium*, *praestigia* ‘mámení, klam’ a to asi disimi-

lací od *praestringere* (příč. trp. *praerictus*) ‘vpředu zavázat, oslepit, otupit’ z *prae-* (→pre-) a *stringere* ‘svírat, stahovat’ (srov. →striktní, →restrikce).

**presumpce** ‘předpoklad, domněnka’. Z lat. *praesumptio* ‘předběžné mínění, domněnka’ od *praesumere* ‘napřed brát, předem posuzovat’ z *prae-* (→pre-) a *sumere* ‘brát, vybrat si, vynaložit’ a to ze →sub- a *emere* ‘brát, kupovat’ (srov. →resumé, →konzum, →prémie).

**pretendent** kniž. ‘uchazeč’. Z lat. *praetendens*, což je přech. přít. od *praetendere* ‘dopředu napínat, napřahovat’ z *prae-* (→pre-) a *tendere* ‘napínat, vzta-hovat’.

**préteritum** ‘slovesný čas minulý’. Z lat. *praeteritum* (*tempus*) tv. od *praeterire* ‘minout, jít mimo, přejít’ z *praeter* ‘mimo, vedle’ od *prae* (→pre-) (srov. podobně →inter<sup>-1</sup>) a *ire* ‘jít’ (srov. →ambit, →exit(us)).

**prevence** ‘předcházení něčemu, ochrana před něčím’, preventivní, prevenční. Ze střlat. *praeventio* od lat. *praevēnīre* ‘předejít, zabránit’ z *prae-* (→pre-) a *venīre* ‘přicházet’ (srov. →konvence, →subvence).

**prevít** hov. ‘neřád’. Stč. *prevět* ‘záchod’ (srov. podobný významový posun u →hajzl) z román. jazyků (fr. *privé*, it. *privato* tv.) a to k lat. *privātus* (*locus*) ‘soukromé (místo)’ (viz →privátní).

**prezence** ‘přítomnost, účast’, prezenční. Z lat. *praesentia* tv. od *praesēns* ‘přítomný’ (viz →prézens).

**prézens** ‘slovesný čas přítomný’, prezentní. Z lat. *praesēns* (*tempus*) tv. od *praesēns* ‘přítomný, současný, nynější’, což je původem přech. přít. od *praesēsse* ‘být vpředu, být přítomen’ z *prae-* (→pre-) a *esse* ‘být’ (srov. →reprezen-

tovat, →absence, →esence).

**prezentovat** ‘předkládat, ukazovat’, prezentace, zast. ob. prezent ‘dárek’. Z pozdnělat. *praesentāre* ‘odevzdat, poskytovat, ukazovat’ od lat. *praesēns* ‘přítomný, nynější’ (viz →prézens).

**prezervativ** ‘(mužský) antikoncepční prostředek’. Z fr. *préservatif* tv., což je zpodstatnělé adj. *préservatif* ‘ochranný’ od *préserver* ‘chránit’ z pozdnělat. *praeservāre* tv. z *prae-* (→pre-) a lat. *servāre* ‘hlídat, pozorovat, chránit’ (srov. →konzerva, →ob-servatoř).

**prezident**, prezidentka, prezidentský, prezidentství, prezidium. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Präsident*, fr. *président*) z lat. *praesidēns* ‘předseda’, což je původem přech. přít. od *praesidēre* ‘sedět vpředu, velet’ z *prae-* (→pre-) a *sedēre* ‘sedět’ (viz →sedět).

**prha** ‘podhorská bylina se žlutými kvítky’. Asi Preslovo libovolné převzetí ze stč. *prha* ‘mouka z nedozrálých klasů, šrotovaná mouka’ (srov. str. *perga* ‘pražená zrna obilí’, sln. *prga* ‘mouka z praženého zrní’), jež souvisí s →pražit (Ma<sup>2</sup>).

**prchat**, prchnout, prchavý, prchlivý, prchlivost, uprchnout, uprchlík, rozprchnout se, vyprchat. Všesl. - p. *pierzchać*, r. *porchát* ‘poletovat’, s./ch. *prhati* ‘třepetat (se)’. Psl. \**prchati* lze vysvětlit několika způsoby: jako etymologicky totožné s \**prch-*, které je v →pršet, jako -s-ové intenzivum k \**prati* ‘letět’ (srov. r. *perét*, csl. *prati* tv. a také →pero, →prám) a konečně i jako výraz onom. povahy. Není vyloučeno ani splynutí dvou z těchto základů.

**prim** ‘první housle; vedoucí úloha’. Přes

něm. *Prim*, *Prima* tv. z it. (*viola*) *prima* tv. od lat. *prīmus* ‘nejpřednější, první’, což je 3. stupeň k *prior* ‘přední, přednější’ (2. stupeň). Základem je ie. kořen \**per-*, od něhož je i →pre-, →první, →před aj. Srov. i →prima<sup>1</sup>, →primáš, →priorita.

**prima<sup>1</sup>** ‘první třída osmiletého gymnázia; první stupeň v hudební stupnici’. Z lat. *prīma* ‘první’ (ž.r.) (viz →prim).

**prima<sup>2</sup>** ‘dobrý, výborný’. Přes něm. *prima* tv. z it. *prima* ‘první’ (ve spojeních jako *prima sorte* ‘první třída’, *prima qualità*) od *primo* ‘první’ (m.r.) z lat. *prīmus* tv. (viz →prim).

**primadona** ‘první pěvkyně operního souboru; nafoukaný umělec či sportovec’. Z it. *prima donna*, doslova ‘první dáma’, z *prima* ‘první’ (viz →prima<sup>2</sup>, →prim) a *donna* ‘dáma’ z lat. *domīna* ‘paní’ (srov. →dáma<sup>1</sup>, →madona).

**primární** ‘prvotní, základní, původní’, primárnost, primárky. Podle něm. *primär*, fr. *primaire* tv. z lat. *prīmārius* od *prīmus* ‘první, nej přednější’ (viz →prim, srov. →primář).

**primář** ‘přednosta odborného oddělení ve zdravotnickém zařízení’, primářka, primářský, primariát. Z lat. *prīmārius* ‘jeden z prvních, výborný, přední’ od *prīmus* ‘první, nej přednější’ (viz →prim, srov. →premiér, →primární, →primas).

**primas** ‘první (hlavní) arcibiskup země’. Ze stílat. *primas* tv., pozdnělat. *prīmās* ‘předák, první po králi (knížeti)’ od *prīmus* ‘první, nej přednější’ (viz →prim, srov. →primáš, →primář, →premiér, →princ).

**primáš** ‘první houslista lidové kapely’. Z maď. *prímás* a to asi odvozeno od něm. *Prim*, *Prime* či it. (*viola*) *prima*

‘první housle’ (viz →prim, srov. →primas, →primář).

**primát<sup>1</sup>** ‘savec, který je na nejvyšším stupni ve vývojové řadě živočichů’. Z nlat. *Primates* (Linné, 18. st.) od lat. *prīmātus* ‘první místo, přednost’ od *prīmās* ‘předák’ (viz →primas).

**primát<sup>2</sup>** ‘prvenství’. Z lat. *prīmātus* ‘první místo’ (viz →primát<sup>1</sup>).

**primátor** ‘starosta velkého města’, primátorka, primátorský. Ze střlat. *primator* ‘první z konšelů, starosta’ od lat. *prīmās* ‘předák’ (viz →primas).

**primice** ‘první mše vysvěceného kněze’. Z lat. *prīmītie* ‘prvotiny’ od *prīmus* ‘první’ (viz →prim).

**primitivní** ‘jsoucí na nejnižší úrovni, jednoduchý’, primitivnost, primitiv, primitivismus. Přes něm. *primitiv*, fr. *primitif* tv. z lat. *prīmītivus* ‘prvotní, první svého druhu’ od *prīmus* ‘první’ (viz →prim).

**prīmus** ‘nejlepší žák ve třídě’. Z lat. *prīmus* ‘první’ (viz →prim, srov. →primas, →primář).

**princ.** Přes něm. *Prinz* z fr., stfr. *prince* tv. a to z lat. *prīnceps* ‘předák, náčelník, panovník’ z původního *\*prīmōcaps*, vlastně ‘zaujímající první místo’, z lat. *prīmus* ‘první’ (viz →prim) a odvozeniny od *capere* ‘brát, jímat, uchopit’ (viz →chopit). Srov. →princip, →participovat.

**princezna.** Přes něm. *Prinzessin* z fr. *princesse*, což je přechýlený tvar od *prince* (viz →princ).

**princip** ‘obecný zákon; základní zásada, způsob’, principiální. Převzato (případně přes něm. *Prinzip*) z lat. *prīncipium* ‘počátek, původ; zásada, pravidlo’ z *\*prīmō-capiom*, vlastně ‘co zaujímá první místo, co je hlavní’, viz

→princ.

**principál** ‘majitel kočovného divadla či cirkusu’. Přes něm. *Prinzipal* tv. z lat. *prīncipālis* ‘první, hlavní, přední’ od *prīnceps* tv. (viz →princ a →princip).

**priorita** ‘(časová) přednost, přednostní nárok’, prioritní. Ze střlat. *prioritas* (případně přes něm. a fr.) a to od lat. *prior* ‘přednější, přední, význačnější’, což je vlastně 2. stupeň k stlat. *prī* ‘vpředu’ (3. stupeň v *prīmus*, viz →prim). Srov. →převor.

**privátní** ‘soukromý’, privát, privatizovat, privatizace, privatizační. Přes něm. *privat* z lat. *prīvātus* tv., původně ‘zbavený (moci, úřadu ap.)’, což je původem přfč. trp. od *prīvāre* ‘zbavovat, zprostit’ od *prīvus* ‘sám o sobě stojící, zvláštní’. Srov. →privilegium.

**privilegium** ‘výsada’, privilegiovat, privilegiovaný. Z lat. *prīvilēgium* tv., vlastně ‘zvláštní zákon’, z *prīvus* ‘zvláštní’ (viz →privátní) a odvozeniny od *lēx* (gen. *lēgis*) ‘zákon’ (srov. →legální).

**prizma** ‘hranol (rozkládající světelné paprsky)’. Přes něm. *Prisma*, pozdnělat. *prisma* z ř. *prisma* ‘trojhran, tříhranný sloup’, původně ‘co je odřezáno’, od *prī* + *ō* ‘řežu’.

**prkno**, prkýnko, prkenný. Jen č., nejasné. Stč. *prknový*, *prknář*. Lid. expr. *prkenice* ‘peněženka’ znamenalo původně asi ‘dřevěné desky na písemnosti’ (Ma<sup>2</sup>).

**prkotina** ob. expr. ‘nepodstatná věc, hloupá maličkost’. Dříve ‘plané mluvení, žvást’. Nejspíš od mor. nář. *prk* ‘kozí zápach’ (viz →prča), srov. podobně *volovina*, *kravina*.

**pro** předl. Slk. *pre*, hl. *pře*, r. *pro*, v jsl. a p. jen jako předp. Psl. *\*pro* (v zsl.

kromě č. míšení s *\*per*, viz →pře-) odpovídá lit. *pra-* ‘pro-’, gót. *fra-* ‘pro-, z-, pryč’, stir. *ro-* ‘mnoho, pře-’, lat. *pro*, *prō* ‘před, pro’, ř. *prō* ‘před, proti, za’ (viz →pro-<sup>1</sup>), sti. *pra* ‘dále, velmi’, vše z ie. *\*pro-*, *prō-* ‘vpřed, před’, což je nějaký tvar ie. kořene *\*per-* ‘přenést, přejít’, od něhož je i →pře-, →při a dále jmenné odvozeniny jako →prám, →prvý, →pravý aj. Příbuzné je mj. i angl. *for* ‘pro’, něm. *für* tv., *vor* ‘před’, srov. i →pra-.

**pro-<sup>1</sup>** ‘před-, pro-’. Z lat. *prō* ‘před, pro, za’ či ř. *prō* ‘před, proti, za’ (dále viz →pro). Srov. →problém, →proces, →produkce, →profese, →program, →proklamovat, →promoce, →propaganda, →protekte.

**pro-<sup>2</sup>** ‘místo-’. Z lat. *pro* ‘za, pro’ (viz →pro, →pro-<sup>1</sup>) ve spojeních jako *prō cōsule* ‘v zastoupení konzula, za konzula’, odtud *prōcōsul*. Srov. *prorektor*, *prodekan*, →prokurátor.

**probenit** ob. expr. ‘prohýřit’. Nejasné, poprvé u Jgd.

**problém**, problémový, problematický, problematika. Přes něm. *Problem* a lat. *problēma* z ř. *problēma* ‘sporná věc, záhada, překážka’, doslova ‘co je hozeno před někoho’, od *probāllō* ‘házím vpřed, předkládám’ z *prō* ‘před, proti’ (→pro-<sup>1</sup>) a *bāllō* ‘házím, zasazuji’ (srov. →emblém, →balistika).

**probošt** ‘představený kapituly’. Přes sthn. *probest* (dnes *Propst*) ze střlat. *propositus*, *praepositus* tv. z lat. *praepositus* ‘představený, velitel’, což je zpodstatnělé přič. trp. od *praepōnere* ‘klást napřed, dávat přednost’ (vedle *prōpōnere* ‘klást vpřed’). Srov. →prepozice, →propozice.

**procedura** ‘(složitější) postup’, pro-

cedurální. Přes něm. *Prozedur* z fr. *procédure* tv. od fr. *procéder*, stfr. *proceder* z lat. *prōcēdere* ‘postupovat, táhnout vpřed’ (viz →proces).

**procento** ‘setina celku’, procentuální. Podle něm. *Prozent*, it. *percento* z nlat. *pro cento* (16. st.) ‘na sto, pro sto’ z lat. *prō* (viz →pro-<sup>1</sup>) a *centum* ‘sto’ (viz →sto).

**proces** ‘soudní řízení; postup, vývoj’. Přes něm. *Prozess* z lat. *prōcessus* tv. od *prōcēdere* ‘postupovat, táhnout vpřed’ z *prō-* (→pro-<sup>1</sup>) a *cēdere* ‘kráčet, stoupat’ (srov. →precedens, →exces). Viz i →procedura, →procesí.

**procesí** ‘(prosebný) průvod’. Již stč. *proces(s)í*, *proces(s)ie* je přejato ze střlat. *processio* ‘průvod’, lat. *prōcessiō* ‘postup, průběh (soudu)’ od *prōcēdere* ‘postupovat’ (viz →proces).

**proč** přísl. Ze spojení *\*pro čb* (viz →pro a →co). Srov. p. *dlaczego*, r. *počemu*, s./ch. *zàšto* i třeba fr. *pourquoi*, vše vlastně ‘pro co’. *Pročez* je z *\*pročbžb* (srov. *což, jakož*).

**prodat**, prodávat, prodavač(ka), prodej, prodejní, prodejný, prodejna, prodejce. Všesl. - p. *przedać*, r. *prodát*, s./ch. *pròdati*, stsl. *prodati*. Psl. *prodati* znamenalo vlastně ‘dát za (něco)’ (viz →pro a →dát).

**prodlévat**. Jen č. Viz →pro a →dlít.

**produkce** ‘výroba, vytváření; předvádění uměleckých výkonů’, produkovat, produkční, producent, produkt, produktivní, produktivita, vyprodukovat. Podle něm. *Produktion*, fr. *production* z lat. *prōductiō* ‘předvedení, prodloužení’ od *prōducere* ‘předvádět, vyvádět, prodlužovat’ z *prō-* (→pro-<sup>1</sup>) a *dūcere* ‘vést’ (srov. →redukce, →indukce).

**profanovat** ‘znesvěcovat, znevažovat’,

profanace, zprofanovaný. Z lat. *prō-fānāre* tv. od *prōfānus* 'světský, zne-svěcený, nečistý', vlastně 'jsoucí před svatyní, mimo posvátné místo', z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *fānum* 'posvátné místo, sva-tyně' (srov. →*fanatik*).

**profese** 'povolání', profesní, profesio-nál(ka), profesionální, profesionalita. Z lat. *professio* 'živnost, zaměstnání' ve-dle původnějšího '(veřejné) prohlášení' (vlastně 'přihlášení se k živnosti') od *profitēri* (příč. trp. *professus sum*) '(ve-řejně) vyznávat, prohlašovat' z *pro-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *fatēri* 'prohlašovat, vyzná-vat' od *fārī* 'mluvit'. Srov. →*profesor*, →*konfese* i →*bájit*.

**profesor**, profesorka, profesorský, profe-sura. Přes něm. *Professor* z lat. *pro-fessor* '(veřejný) učitel' od *profitēri* '(veřejně) prohlašovat, vyznávat' (viz →*profese*). Jako titul vysokoškolského učitele se šířilo od 16. st.

**profil** 'boční obrys obličeje; obrys příč-ného řezu (terénem ap.); typ, charak-ter'. Přes něm. *Profil*, fr. *profil* z it. *profilo* tv. od *profilare* 'nakreslit obrys', původně vlastně 'obšít', z *pro-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a odvozeniny od *filo* 'nit' z lat. *filum* tv. (srov. →*defilovat*, →*filé*).

**profit** 'zisk, prospěch', profitovat. Přes něm. *Profit* a střniz. *profijt* z fr., stfr. *profit* tv. z lat. *prōfectus* 'pro-spěch, pokrok, zdar' od *prōficere* 'do-stat se kupředu, mít úspěch, zisk' z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *facere* 'dělat'. Srov. →*benefice*, →*fit*, →*efekt*, →*defekt*.

**profylaxe** 'předběžná ochrana proti ne-moci', profylaktický. Neoklasický vý-tvor k ř. *profylássō* 'jsem na (přední) stráž', *profylássomai* 'chráním se, dě-lám opatření' z ř. *prō* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *fy-*

*lássō* 'hlídám, chráním' k *fýlax* 'stráž'.

**prognóza** 'odhad vývoje, předpověď', prognostika, prognostik, prognostický. Přes něm. *Prognose* z ř. *prōgnōsis* 'předběžné poznání, předurčení' od *progignōskō* 'předem poznávám' z *prō* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *gignōskō* 'poznávám' od ie. \**gnō-* (viz →*znát*). Srov. →*pranostika*, →*diagnóza*.

**program**, programový, programátor, programátorský, programovat, napro-gramovat. Přes něm. *Programm* a lat. *programma* z ř. *prōgramma* 'vyhláška, denní pořad', doslova 'co je předem na-psáno', od *prográfō* 'předem píšu, (pí-semně) předvolávám' (viz →*pro*<sup>-1</sup> a →*gram*).

**progresivní** 'pokrokový, vzestupný', progresivita. Přes něm. *progressiv*, fr. *progressif* tv. z pozdnělat. *prōgressivus* 'postupný, pokročilý' od lat. *prō-gressus* 'postup, pokrok', což je zpod-statnělé příč. trp. od *prōgredi* 'kráčet kupředu, postupovat' z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *gradī* 'kráčet, jít' (srov. →*agrese*, →*regrese*, →*grád*).

**prohibice** 'zákaz výroby, dovozu a pro-deje alkoholu ap.', prohibiční. Přes mo-derní evr. jazyky z lat. *prohibitiō* 'za-bránění, zákaz' od *prohibēre* 'zdržo-vat, zabraňovat, zakazovat' z →*pro*<sup>-1</sup> a *habēre* 'mít, držet' (srov. →*exhibice*, →*prebenda*).

**prohnaný** expr. 'mazaný, vychytralý', prohnanost. Kalk podle něm. *durch-trieben* tv. z *durch* 'skrz' a *treiben* 'hnát', jehož příč. trp. znamenalo ve střhn. i 'zručný, zkušený'. Jinak viz →*pro* a →*hnát*<sup>2</sup>.

**projekt** 'návrh, plán', projektový, pro-jeckce, projekční, projektor, projek-tant(ka), projektovat. Z něm. *Projekt*



a to podle fr. *projet* tv. od lat. *prōicere* (příc. trp. *prōiectus*) ‘předhodit’ z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *iacere* ‘házet, vrhat’ (srov. →projektíl, →objekt, →subjekt).

**projektíl** ‘střela’. Přes něm. *Projektíl*, fr. *projectile* z nlat. *proiectilis* tv. od lat. *prōicere* ‘předhodit, mrštit, střílet’ (viz →projekt).

**proklamovat** ‘(veřejně) prohlašovat, vyhlašovat’, proklamace. Podle něm. *proklamieren*, fr. *proclamer* tv. z lat. *prōclāmāre* ‘hlasitě volat, prohlašovat’ z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *clāmāre* ‘volat’ (srov. →deklamovat, →reklamovat).

**proklatý**. Náležitý tvar k *proklít* (viz →*pro*<sup>-1</sup> a →klít) (B7, C1), vedle toho i analogií vzniklý tvar *prokletý* (D1).

**prokurátor** ‘státní zástupce v soudním řízení’, prokurátorka, prokuratura. Přes něm. *Prokurator* tv. z lat. *prōcūrātor* ‘správce, místodržitel’, pak ‘zplnomocněný zástupce žalující či žalované strany’, ve střílat. ‘právní zástupce církevních institucí’. Od lat. *prōcūrāre* ‘spravovat, být místodržitelem’ (viz →*pro*<sup>-2</sup> a →kurátor).

**prokurista** ‘úředník pověřený plnou mocí při provozování podniku’, prokuristka. Z něm. *Prokurist* tv. od *Prokura* ‘plná moc’ z it. *procura* tv. od *procurare* ‘obstarávat, spravovat’ z lat. *prōcūrāre* tv. (viz →prokurátor).

**proláklina**. Od *proláklý*, *proláknout se* od *\*prolēkŋti* (*se*) (B7, C1) od *\*lēkati* (*se*) ‘ohýbat se’ (viz →lícit<sup>2</sup>), tedy něco jako ‘prohnuté místo’.

**proletář** ‘příslušník nejnižší společenské třídy, chudák’, proletářka, proletářský, proletariát. V 19. st. převzato jako politický termín (něm. *Proletarier*, fr. *prolétaire*) z lat. *prōlētārius* ‘občan nemající pozemky, člen nejnižší společenské

třídy’ od *prōlēs* ‘potomstvo’ (vlastně je užitečný jen svým potomstvem, nikoli majetkem) a to z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a odvozeniny od *alere* ‘živit, vychovávat’ (srov. →alimenty).

**prolínat**. Viz →pro a →lnout.

**prolog** ‘úvod, předmluva’. Převzato (případně přes něm. *Prolog*) z lat. *prologus* z ř. *prólogos* ‘proslov, úvod dramatu’ od *prōlōgō* ‘předem říkám, veřejně oznamuji’ z *prō* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *lōgō* ‘mluvím, říkám’ (srov. →log, →dialog, →epilog).

**prolongovat** ‘prodloužit’, prolongace. Z pozdnělat. *prōlongāre* tv. z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a odvozeniny od lat. *longus* ‘dlouhý’ (viz →dlouhý).

**proluka**. Stč. *proluka* ‘průchod, štěrбина (kterou prochází světlo)’, *proluky* ‘souhvězdí Orion’. Dále viz →pro a →louč.

**promenáda** ‘hromadné procházení se; místo pro ně určené’, promenádní. Přes něm. *Promenade* z fr. *promenade* tv. od (*se*) *promener* ‘procházet (se)’ ze stfr. *pormener* ‘provádět’ z *por* (dnes *pour*) ‘pro-’ a *mener* ‘vodit’ z pozdnělat. *mināre* ‘pohánět (dobytek)’ od lat. *mināri* ‘hrozit, vyčínávat’ od *minae* (pl.) ‘hrozby, pohružky’. Srov. →prominent.

**promile** ‘tisícina celku’. Podle něm. *Promille*, it. *promille* z lat. *prō mīlle* ‘na tisíc, pro tisíc’. Srov. →procento, →míle.

**prominent** ‘čelný činitel’, prominentní. Přes něm. *prominent* ‘vynikající, význačný’ z angl. *prominent* tv. a to na základě lat. *prōminēns* ‘vyčnívající, trčící’, přech. přít. od *prōminēre* ‘vyčnívat, strmět’ z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *\*minēre* ‘vyčnívat’, jež souvisí s *mōns* ‘hora’ (srov. →eminentní, →promenáda).

**promiskuita** ‘časté střídání sexuálních

partnerů', promiskuitní. Z fr. *promiscuité* (Rousseau, 18. st.) od lat. *promiscuus* 'smíšený, společný' z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *miscēre* 'míchat, spojovat' (viz →mísit).

**promítat**, promítací, promítačka, promítač. Viz →*pro* a →*mítat*.

**promoce** 'slavnostní udílení akademické nebo vědecké hodnosti', promoční, promovat, promotor. Přes něm. *Promotion* tv. z pozdnělat. *prōmōtiō* 'povyšení' od lat. *prōmovēre* (příč. trp. *prōmōtus*) 'povyšovat, pohybovat kupředu' z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *movēre* 'hýbat, pohybovat' (srov. →*emoce*, →*motor*).

**promptní** 'pohotový, okamžitý'. Přes něm. a fr. *prompt* tv. z lat. *prōmptus* 'zjevný, pohotový, přichystaný', což je původem příč. trp. od *prōmere* 'vyjímat, vyndavat (na světlo)' z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *emere* 'brát' (srov. →*pre*-*sumpe*, →*exemplář*).

**pronikat**, pronikavý, průnik. Viz →*pro* a →*nikat*.

**propaganda** 'veřejné šíření názorů s cílem získat masy', propagandistický, propagovat, propagace, propagační, propagátor. Přes něm. *Propaganda*, fr. *propagande* z lat. *prōpāganda* 'šíření', což je původem gerundium slovesa *prōpāgāre* 'rozšiřovat, rozmnožovat (původně o rostlinách)' od *prōpāgō* 'saznice, výhonek'. Slovo se rozšířilo v 18. st. z názvu protireformační organizace *Congregatio de propaganda fide* 'Kongregace pro šíření víry', založené papežem Klementem VIII. koncem 16. st.

**propan** 'druh nasyceného uhlovodíku'. Uměle vytvořeno v 19. st. z ř. *pró* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *puōn* 'tučný, žirný, bohatý', zakončení podle →*metan* ap.,

srov. i →*butan*.

**propast**, propastný. P. *przepaść*, r. *пропасть*, s./ch. *pròpast*, stsl. *propastь*. Psl. \**propastь* je od \**propasti* 'propadnout', viz →*padat*, srov. →*past*.

**propást** 'proměškat'. Historie slova není příliš jasná. Nejspíš lze vyjít od stč. *pásti* 'hlídat' (srov. *pást po něčem*, →*pást*) (Ma<sup>2</sup> pod *pásti*), nynější význam slova se však asi utvořil vlivem něm. *verpassen* 'propást, zmeškat' (srov. →*pas*<sup>1</sup>) (HK), ještě u Jg je totiž jen význam 'pasením ztratit' (*propásti ovci*).

**propedeutický** 'průpravný, poskytující úvod do studia nějaké vědy', propedeutika. Z nř. *propaideutikós* utvořeného v 19. st. z ř. *pró* (→*pro*<sup>-1</sup>) a odvozeniny od *paideúō* 'vychovávám, poučuji' (srov. →*pedagog*).

**proporce** 'rozměry', proporcionální. Převzato (případně přes něm. *Proportion*) z lat. *prōportiō* 'úměrnost, poměr' a to z předložkového spojení *prō portione* 'na (odměřený) díl' z *prō* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *portiō* 'díl, podíl' (srov. →*porce*).

**propozice** 'rozvrh, plán, soutěžní řád'. Z lat. *prōpositiō* 'představa, téma' od *prōpōnere* 'předkládat, vyhlašovat' z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *pōnere* 'klást' (srov. →*pre*pozice, →*po*zice).

**propriety** 'drobné osobní potřeby'. Přes fr. *propriété* 'vlastnictví, vlastnické právo, majetek' z pozdnělat. *proprietas* tv., původně 'zvláštnost', od lat. *proprius* 'vlastní, zvláštní, výhradní', jež souvisí s *prīvus* 'zvláštní, jednotlivý' (viz →*privátní*).

**prorok**, prorokyně, prorocký, prorockví, prorokovat. Viz →*pro*<sup>-1</sup> a →*říci*, srov. →*rok*ovat. Všesl. kalk za ř. *profētēs*, pozdnělat. *prophēta* z ř. *pró* (→*pro*<sup>-1</sup>)

a odvozeniny od *fēmí* 'říkat, mluvit' (srov. →blasfemie, →eufemismus).

**prosektura** 'pitevni oddělení nemocnice', prosektor. Přitvořeno k střlat. *prosector* 'lékař provádějící pitvy' od lat. *prōsecāre* 'odřezávat, prořezávat' z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *secāre* 'sekat, řezat' (viz →sekat, srov. →sektor, →visekce).

**prosinec**, prosincový. R.st. *prósinec* 'leden', tak i sln. *prosīnec*, ch.st. *prōsinac* (dnes jako u nás 'prosinec'), stsl. *prosīnecъ*. Psl. *\*prosīnecъ* nemá jednoznačný výklad. Nejpřijatelnější se zdá vycházet od slovesa *\*prosīnōti* 'problesknout' od *\*sīnōti*, *\*sījati* 'svítit, zářit, blýskat se' podle toho, že slunce probleskuje mezi mraky. Jiní autoři myslí na souvislost se *sinýj* 'modravý, šedivý' (Ma<sup>2</sup>, HK), které ovšem má stejný původ jako *\*sīnōti*, *\*sījati* (viz →sínat); vzhledem k významu předp. *pro-* je první výklad lepší. Spojení s →prosit či dokonce →prase (stč. i *prasinec*, jde o čas zabíjaček) je nutno brát jako lid. etym. (D2).

**prosit**, prosba, prosebný, prosebník, prosebnice, vyprosit, poprosit, zaprosit, uprosit, odprosit, doprošovat se. Věsl. - p. *prosić*, r. *prosit*, s./ch. *pròsiti* 'žebrot, žádat o ruku', stsl. *prositi* 'žádat, prosit'. Psl. *\*prositi* je příbuzné s lit. *prašyti*, lot. *prasīt* tv., gót. *frāihnan* 'ptát se', něm. *fragen* tv., lat. *precārī* 'prosit', sti. *prīčchāti* 'ptá se', vše od ie. *\*prēk-*, *\*prōk-* 'prosit, ptát se' (A1). Srov. →prekerní.

**proskurník** 'druh byliny s velkými květy'. Preslovo převzetí z r.d. *proskurník* od *proskurá* 'pravoslavná hostie' (podle tvaru plodů) za spis. *prosforá* z ř. *prosforá* tv. od *prosfērō* 'přiná-

ším (obět'), nabízím' z *prós* 'k, pro, skrz' (srov. →*pro*<sup>-1</sup>) a *fērō* 'nesu' (srov. →metafora, →amfora).

**proso** 'druh obilniny', prosný. Věsl. - p. *proso*, r. *próso*, s./ch. *pròso*, csl. *proso*. Psl. *\*proso* nemá jasný původ. Vzhledem k etymologii slova →pšenice snad lze uvažovat o výchozím ie. *\*per-* 'tlouci' (viz →prát (se)), v rozšířené podobě *\*pres-* (srov. lat. *premere* 'tlačit', přič. trp. *pressus*), šlo by tedy o rozdrčená zrna této obilniny. Problémy však činí formální stránka slova.

**prospěch**, prospěchový, prospěšný, prospěšnost, prospěchář(ka), prospěchářský, prospěchářství. Od *prospēt*, vlastně 'pokročit kupředu', viz →*pro* a →spět.

**prospekt** 'informační a propagační tiskovina'. Přes něm. *Prospekt* tv. z lat. *prōspectus* 'výhled, vyhlídka, rozhled' od *prōspicere* 'vyhlížet, hledět vpřed' z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *specere* 'dívat se, pozorovat' (srov. →respekt, →aspekt, →konspekt).

**prosperovat** 'hospodářsky vzkvétat', prosperita. Z lat. *prōspērāre* 'zdárně se vyvíjet' od *prōspēr(us)* 'zdárný, šťastný, příznivý', v jehož první části je předp. *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>), druhá část je příbuzná s lat. *spērāre* 'doufat' i stsl. *sporō* 'hojný, bohatý' (viz →sporý).

**prostata** 'předstojná žláza'. Přes něm. *Prostata* z fr. *prostate* a to v 16. st. převzato z ř. *prostatēs* 'představený, ochránce', vlastně 'kdo stojí vpředu', od *prohīstēmī* 'stavím dopředu' z *prō* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *hīstēmī* 'stavím, kladu' (srov. →statistika, →cytostatikum).

**prostěradlo**. Od *prostírat*, viz →*pro* a →stírat.

**prostitute** 'poskytování pohlavního

styku za úplaty, prostitutka, prostitut. Přes moderní evr. jazyky z lat. *prōstitūtīō* tv. od *prōstituere* 'veřejně vystavovat, zaprodávat (se)' z *prō-* (→pro<sup>-1</sup>) a *statuere* 'postavit, vystavět' (srov. →institute, →statut).

**prostopášný.** Slovo nepřilíš jasné. Dnešní vztahování k →prostý a →páchat je zřejmě výsledkem lid. etym. (D2). U Jg je i *roztopášný* (srov. →roztomilý), také druhá část není zcela jasná (podobné tvoření od sloves typu *páchat* není obvyklé). Ma<sup>2</sup> myslí na stč. *rozpasený* 'vypasený' (u Husa je *rozpasený v rozkoši*).

**prostor,** prostorný, prostorový. Všesl. Psl. *\*prostorā* je odvozeno od *\*prosterti* 'prostrít' (A6) (viz →střít, srov. →prostranný).

**prostranný,** prostranství. Z psl. *\*prostornā* (B8), jež je odvozeno od *\*prosterti* 'prostrít' (viz →střít, srov. →prostor).

**prostý,** prostota, prostáček, prostná, oprostít, vyprostít, zprostít, prostoduchý, prostovlasý, prostofeký. Stč. *prostý* 'jednoduchý, přímý, volný, pouhý'. Všesl. - p. *prosty* 'přímý, prostý', r. *prostój*, s./ch. *pròst*, stsl. *prostō*. Psl. *\*prostō* nemá jednoznačný výklad. Většinou se vykládá z *\*pro-* (→pro) a odvozeniny od ie. *\*stā-* (viz →stát<sup>2</sup>) (srov. lit. *atstūs* 'vzdálený', sti. *prastha-* 'horská rovina' a také →prostata), původní význam by pak byl 'vpředu stojící', ale vývoj významu není zcela jasný (snad podobně jako u →přímý). Jiný výklad spojuje s lit. *pràsti* 'zvykat si, být zvyklý', výchozí význam slov. slova by pak byl 'obvyklý, obyčejný' (Ma<sup>2</sup>). Srov.

→sprostý, →prostopášný.

**prošustrovat** ob. 'nehospodárně utratit'. Podle něm. *verschustern* tv., doslova 'proševcovat', z *ver-* 'pro-' a *schustern* od *Schuster* 'švec'.

**protagonista** 'přední postava, vedoucí osobnost'. Z ř. *prōtagōnistēs* 'první (přední) herec', doslova 'přední zápasník', z *prōtōs* 'první, přední' (viz →proto-) a *agōnistēs* 'závodník, zápasník' od *agōnizomai* 'závodím, bojuji' od *agōn* 'závod, boj' (srov. →agonie).

**protein** 'jednoduchá bílkovina', proteinový. Uměle utvořeno k ř. *prōtōs* 'první, nejdřívejší' (viz →proto-).

**proteke,** protekční, protektor, protektorát, protektorátní. Přes moderní evr. jazyky z pozdnělat. *prōtēctiō* 'pokrytí, ochrana' od lat. *prōtegere* 'krýt, chránit' z *prō-* (→pro<sup>-1</sup>) a *tegere* 'pokrývat, chránit'. Srov. →protežovat, →detektor.

**protest,** protestní, protestovat, zaprotestovat. Přes něm. *Protest* z it. *protesto* tv. od *protestare* 'protestovat' z pozdnělat. *prōtestāre* od lat. *prōtestārī* '(veřejně) dosvědčovat, tvrdit' z *prō-* (→pro<sup>-1</sup>) a *testārī* 'brát za svědka, dosvědčovat' (srov. →test).

**protestant** 'příslušník některé z evangelických církví', protestantský, protestantství, protestantismus. Od střlat. *protestans* 'protestující' (viz →protest). Podle protestu něm. luteránských stavů (1529) proti pokusu Karla V. zakázat provádění reformace na jejich panstvích.

**protéza** 'umělá náhrada končetin, zubů ap.'. Přes něm. *Prothese*, fr. *pro(s)thèse* tv. z ř. *prōsthesis* 'přiložení, přistavení' od *prostithēmi* 'přikládám, připojuji' z *prós* 'k, při' (srov. →pro<sup>-1</sup>) a *tithēmi*

‘kladu, stavím’ (srov. →teze, →hypo-  
téza).

**protěž** ‘druh byliny’. Jen č., nejasné.

**protežovat**, *protežovat* ‘prosazovat,  
chránit’. Druhá podoba mylnou aso-  
ciací se slovy jako *obtěžovat*, *stěžovat*  
(D2) z původního *protežovat* z fr. *pro-  
téger* tv. z lat. *protēgere* ‘krýt, chránit’  
(viz →protekte).

**proti** předl., přísl., protivný, protiva, pro-  
titivit se, zprotivit se. Stč. i *protiv*, *pro-  
tiva*. Všesl. - p. *przeciwi*, r. *prótiw*, s./ch.  
*próti(v)*, stsl. *protivъ*. Psl. *\*protivъ* je  
asi odvozenina od *\*proto*, jež je pří-  
buzné s lot. *pret* tv., ř. *proti* (vedle  
*prós*, srov. →protéza) ‘proti, k, při’, sti.  
*práti* ‘proti’ a také lat. *pretium* ‘cena’  
(vlastně ‘co se dává proti zboží’), vše z  
ie. *\*proti*, *preti* ‘proti’ a to od stejného  
kořene jako →pro.

**proto** sp., přísl. Viz →pro a →ten.

**proto-** (ve složeninách) ‘prvo-’. Z ř.  
*prōtos* ‘první, přední, nejdřívejší’, jež  
je tvořeno jinou příponou od stej-  
ného kořene jako psl. *\*pъrvъ* (→prvý).  
Srov. →protokol, →prototyp, →prota-  
gonista, →proton.

**protokol** ‘zápis z úředního jednání;  
soubor pravidel pro styk státníků a  
diplomatů’, protokolární, zaprotokolo-  
vat. Přes něm. *Protokoll* ze střlat.  
*protocollum* ‘zápisník (o jednáních)’ z  
pozdně ř. *prōtókollon* ‘list přilepený k  
papyrovému svitku a uvádějící údaje  
o jeho původu’, doslova ‘vpředu přile-  
pený’, z *prōtos* (viz →proto-) a od-  
vozeniny od *kollāō* ‘lepít, spojovat’ od  
*kólla* ‘lep, kliš’.

**proton** ‘částice atomového jádra s klad-  
ným nábojem’, protonový. Z angl. *pro-  
ton* a to uměle od ř. *prōtos* (viz  
→proto-), zakončení jako v →elektron

ap.

**protoplazma** ‘základní živá hmota’.

Umělý novotvar, viz →proto- a  
→plazma.

**prototyp** ‘prvotní typ, model’. Umělý  
novotvar, viz →proto- a →typ.

**proud**, proudový, proudit, proudění. P.  
*prūd*, r. *prud* ‘rybník’, s./ch. *(s)prūd*  
‘písčítá mělčina’. Psl. *\*prūdъ* je stejně  
jako sthn. *spranz* ‘trhlina’ pokračová-  
ním ie. *\*(s)prondo-* (A4, B7) od sloves-  
ného kořene *\*(s)prend-* ‘skákat, cukat,  
prudce se pohybovat’ (A6), od něhož  
je i r. *prjádāt* ‘skákat’, střhn. *spre-  
zen* ‘kropit, stříkat’. Psl. *\*prūdъ* asi pů-  
vodně znamenalo ‘(mělčí) místo s rych-  
lým tokem vody’, opačný význam v r.  
nejspíš vychází od slovesa *zaprudīt* ‘za-  
hradit (proud)’ (Ma<sup>2</sup>). Srov. →prudký.

**provaz**, provázek, provazový, provazec,  
provazník, provaznický. Stč. *povraz*  
(lid. etym. (D2) přikloněno k →vázat).  
P. *powrōz*, r.d. *pávoroz* ‘šňůrka pytlíku  
na tabák’, s./ch. *pōvrāz* ‘provaz, po-  
pruh’. Psl. *\*povorzъ* (B8) je odvozeno  
od slovesa *\*poverzti* ‘vázat’ (viz →po-  
vršilo).

**provenience** ‘původ’. Z něm. *Prove-  
nienz* a to v 19. st. k lat. *prōve-  
niēre* (přech. přít. *prōveniēns*) ‘přicházet  
vpřed, předstupovat’ z *prō-* (→pro-<sup>1</sup>)  
a *venīre* ‘přicházet’ (srov. →konvence,  
→prevence).

**proviant** ‘potraviný (pro vojsko, na  
cestu ap.)’, proviantní. Z něm. *Provi-  
ant* tv. a to přes střf. *provende* či it.  
*provianda* z pozdnělat. *praebenda* tv.,  
vlastně ‘co má být poskytnuto’ (viz  
→prebenda). Záměna předpon *prae-*  
a *pro-* asi vlivem blízkého lat. *prōvidēre*  
‘obstarávat’ (viz →provize).

**provincie** ‘správní jednotka v některých

zemích; podrobené a přiřčené území (ve starém Římě), provinciální, provinční 'venkovský, maloměstský', provinciál 'představený správní jednotky církevního řádu'. Z lat. *prōvincia* 'obor působnosti, správa', jehož další původ není jistý.

**provize** 'odměna za zprostředkování obchodu, služby ap.'. Přes něm. *Provision* a it. *provvisione, provvigione* tv. z lat. *prōvisiō* 'starost, předvídavost' od *prō-vidēre* 'předvídat, pečovat, obstarávat' z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *vidēre* 'vidět' (srov. →revize, →vize). Viz i →provizorní.

**provizorní** 'dočasný, prozatímní', provizorium. Z něm. *provisorisch*, fr. *provisoire* tv. (vlastně 'dočasně se starající o něco') a to asi přes střlat. *provisorius* od lat. *prōvisus*, což je příč. trp. k *prō-vidēre* 'předvídat, pečovat, obstarávat' (viz →provize).

**provokovat**, provokace, provokační, provokativní, provokatér, provokatérský. Z lat. *prōvocāre* 'vyzývat, podněcovat' z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a *vocāre* 'volat' (srov. →evokovat, →advokát).

**próza** 'neveršovaná literární tvorba', prozaik, prozaický. Přes něm. *Prosa* z lat. (*ōrātiō*) *prōsa*, doslova '(řeč) přímá, rovná, vpřed (plynoucí)', z lat. *prōrsus* 'vpřed, přímo, naprosto' ze staršího *\*prōvorsus*, doslova 'vpřed obrácený', z *prō-* (→*pro*<sup>-1</sup>) a odvozeniny od *vertere* 'obracet' (srov. →versus, →konvertovat).

**prozódie** 'nauka o zvukové výstavbě verše', prozodický. Přes lat. *prosōdia* z ř. *prosōdīā* 'přízvučnost, kladení přízvuku, správná výslovnost' z *prós* 'proti, k, při' a odvozeniny od *ōidē* 'zpěv, píseň, báseň' (srov. →óda).

**prs**, prsa, prsíčka, prsní, prsatý, náprsní,

náprsenka, poprsí, podprsenka, předprseň. Stč. *prsi* (pl. novotvar *prsa*, k tomu v ob. č. sg. *prso*), p. *piersi*, r. *pěrsi*, s./ch. *pr[ ]si*, stsl. *prəsi*. Psl. *\*p[ ]rsi* je duál od *\*p[ ]rs[ ]* (*i*-kmen), příbuzné je lit.d. *piršys* 'koňská prsa', av. *parθsu-* 'žebro', sti. *páršu-* tv., vše z ie. *\*per[ ]-* 'žebro'.

**prskat**, prskavý, prskavka, naprskat, poprskat, vyprsknout. Věsl. - p. *parskač*, r. *pórskat*, s./ch. *pr[ ]skati*. Psl. *\*p[ ]rskati* 'stříkat, prskat' souvisí s lit. *pur[ ]kšti*, lot. *purkstēt* tv., východiskem je asi ie. *\*pers-* 'pršet, prášit, stříkat' (viz →pršet, →prach, →prchat), i když blízko jsou i některé útvary onom. jako →prskat. Srov. ještě →prýskat, →prýštit a →paprsek.

**prst**, prstík, prstíček, prstový, záprstní, náprstek. Hl. *porst*, r.st. *perst*, s./ch. *pr[ ]st*, stsl. *pręst[ ]* (ve vsl. a částečně zsl. vytlačováno slovem *pro* →palec). Psl. *\*p[ ]rst[ ]* odpovídá lit. *pir[ ]štas*, lot. *pirksts* tv., dále sem snad patří i něm. *First* 'hřeben střechy, ostří', sti. *pr[ ]sthá-* 'hřbet, vrch', vše se vykládá z ie. *\*pr[ ]-sto-*, vlastně 'vpředu stojící, čnějící' z *\*pr[ ]-* (viz →*pro*, →*pře-*) a odvozeniny od *\*stā-* 'stát' (→*stát*<sup>2</sup>) (srov. i →*prostý*). Problematické, i když ne zcela vyloučené je spojení s →*prs* (srov. sti. *pr[ ]ští-* 'žebro') - ať už na základě podobnosti prstů s žebry (Ma<sup>2</sup>), či na základě zvyku podávat novorozenci nejprve prst místo prsu (HK).

**prst'** 'země, hlína'. P.st. *piersć*, r.st. *p[ ]erst*, sln. *p[ ]rst*, stsl. *pręst[ ]*. Psl. *\*p[ ]rst[ ]* má nejbližší k lot. *pirkštis* 'žhavé jiskry v popelu'; bsl. *\*pr[ ]sti-* 'prach, suchá země' je pak odvozenina od ie. *\*pers-* 'pršet, prášit'. Viz i

→prach, →pršet, →prskat.

**prsten**, prstýnek, prsteník, prstenec. Všesl. - p. *pierścień*, r.st. *pérsten'*, s./ch. *prstēn*, stsl. *prštenb*. Psl. *\*pwrstēn* je stará odvozenina od *\*pwrstō* (viz →prst).

**pršet**, napršet, zapršet, vypršet, propršet, rozpršet se, sprška, přeprška, sprcha, sprchový, sprchovat se, poprchávat. P. *pierzszycz*, sln. *pršėti*, s./ch. *pršiti*. Psl. *\*pwršati*, *\*pwršiti* je odvozeno od *\*pwrchō* 'prach, částéčka něčeho rozprášeného', jež je příbuzné s lit. *puršlai* (pl.) 'sprška, kapky', stisl. *fors* 'vodopád', sti. *pršat-* 'kapka', toch. AB *pärs-* 'kropit', chet. *papparš-* tv., vše od ie. *\*pers-* 'pršet, prášit, stříkat'. Srov. →prach, →prchat, →prskat, →pršť.

**průba** ob. 'zkouška', prubnout, prubovat, prubiřský. Z něm. *Probe* tv. z pozdnělat. *proba* od lat. *probāre* 'zkoušet, schvalovat' od *probus* 'řádný, poctivý'. Srov. →aprobace.

**průčelí**. Viz →pro a →čelo.

**pruderie** 'přepjatý, často falešný stud', pruderní. Z fr. *pruderie* tv. od *prude* 'přepjatě cudný', stfr. 'ctnostný', z pozdnělat. *prōdis* 'užitečný, schopný' od *prōde* 'užitek' z *prōde est* a to z lat. *prōdest*, což je 3.os.sg.přít. od *prodesse* 'být užitečný'.

**prudit** ob. expr. 'otravovat, dráždit'. Zřejmě obnovení staršího *pruditi* 'pálit, jítřit' (jinak viz →oprudit (se)).

**prudký**, prudkost. P. *prędkí* 'rychlý, bystrý, prudký', ukr. *prudkýj* tv., sln.d. *pródek* 'bystrý, živý (o vodě ap.)'. Psl. *\*prōdōkō* je stejně jako *\*prōdō* odvozeno od slovesného kořene *\*prēd-* (A6), viz →proud.

**pruh**, proužek, pruhovaný, proužko-

vaný. P. *pręga*, ukr. *pruh* tv., sln. *próga* 'trať, dráha', s./ch. *prúga* 'pruh, trať'. Psl. *\*prōgō*, *\*prōga* jsou odvozeniny od slovesa *\*prēgti* (1.os.přít. *\*prēgō*) (viz →přáhnout). Původní význam byl 'popruh, řemen (na zapřahání)', odtud metaforicky jednak 'pruh, pás', jednak 'trať, dráha'.

**pruch** ob. zast. 'kýla'. Z něm. *Bruch* tv., vlastně 'zlom, průtrž', od *brechen* 'lámat, rozbíjet'.

**průjem**, průjemový. Srov. již stč. *projeti* 'způsobit průjem', vlastně 'vzít skrz' (viz →pro a →jmout).

**průmysl**, průmyslový, průmyslník, průmyslnický, průmyslovka. Převzato za obrození z r. *prómysel* 'řemeslo, drobná výroba' (vedle toho *promyšlennost* 'průmysl'). Vlastně 'promyšlené využití lidské práce', viz →pro a →mysl.

**prut**, proutek, proutí, proutěný, proutkař. Všesl. - p. *pręt*, r. *prut*, s./ch. *prūt*, stsl. *prōtō*. Psl. *\*prōtō* není etymologicky příliš jasně. Podobná slova jsou v germ. - něm. *Spross* 'prut, ratolest', angl. *sprout* 'výhonek, klíček', stisl. *sproti* 'ratolest, hůlka', ale spojení je obtížné - slov. tvar ukazuje na ie. *\*pronto-* (B7), germ. tvary na *\*spreudo-* (A4, A5), přesto snad lze obojí svést k výchozímu ie. *\*(s)per-* 'stříkat, sršet, rašit'.

**pružit**, pružný, pružnost, pružina, pružinový, napružit, zapružit, vzpružit, odpružit. P. *prężyc*, r.d. *prúžit* 'napínat', s./ch. *prūžiti (se)* 'natahovat (se), nabízet (se)'. Psl. *\*prōžiti* je kauzativum k *\*prēgti*, *\*prēgnōti* (viz →přáhnout), původní význam tedy byl 'činit něco napjatým, napřaženým'. Srov. i →pruh.

**prvok**. Stejně jako *prvek* utvořeno Pres-

lem od →prvý.

**prvosenka** ‘petrklič’. Preslovo převzetí z p. *pierwiosnek* k p. *pierwo-* ‘prvo-’ (viz →prvý) a *wiosna* ‘jaro’ (viz →vesna) - jde o jednu z prvních jarních květín.

**prvý**, první, prvotní, prvotina, prvenství, prvo-. Všesl. - p. *pierwszy* (přísl. *pierw*), r. *pérvyj*, s./ch. *prvī*, stsl. *prvŭ*. Psl. *\*pъrvъ* je pokračováním ie. *\*pr̥u-* ‘přední, první’, alb. *parë* ‘prvý’, s jinou příp. sem patří i lit. *pirmas* tv., lat. *pri-mus* a ř. *prōtos* tv., stejný základ je i v angl. *first* tv., něm. *Fürst* ‘kníže’ (původně 3. stupeň, vlastně ‘nejpřednější’), vše je to od ie. *\*per-*, *pr̥-* ‘převést, přepravit’, viz dále i →pro, →pře-, →při, →pravý, →prst, →prostý. Srov. i →prvok.

**prý** část. Stč. *praj* redukcí z (on) *praví* (viz →pravit), z toho pak pravidelně *prej* (C5) (dnes v ob. češtině) a odtud zvratnou analogií (D1) jakoby spisovné *prýj*.

**prýč** přísl. Stč. i *preč*, *přeč*, *přič*, slk. *preč*, p. *precz*, r. *proč*, sln. *prōč*, *přeč*, stsl. *pročb* ‘dále’. Psl. *\*pročb* a asi *\*prōčb* (nč. podoba s -y- ovšem není příliš jasná) je odvozeno od adj. *\*proko* ‘vzdálený, stojící mimo’ (srov. stsl. *proko* ‘zbývající’, stč. *proknī* ‘každý, všeliký’), jež stejně jako lat. *procul* ‘daleko, opodál’ a ř. *prōka* ‘hned’ vychází z ie. *\*pro-ko-* ‘(dále) vpředu jsoucí’ od ie. *\*pro* ‘vpředu’ (viz →pro). Vývoj významu k stč. *proknī* ‘každý’ si lze představit takto: ‘stojící vpředu (mimo)’ → ‘zbývající’ → ‘všechn ostatní’ → ‘všechn’ (Ma<sup>2</sup>). Srov. →reciproční.

**prýčna** ‘lůžko sbité z prken’. Z něm. *Pritsche*, jež vychází ze sthn. *britissa* ‘tenké prkno, lať’, což je odvozenina od

sthn. *bret* (něm. *Brett*) ‘prkno’.

**prýmek** ‘točená plochá šňůra (na uniformě ap.)’. Stč. *prém* ‘lem, obruba, prýmek’ (C5) ze sthn. *brēm* tv. (srov. angl. *brim* ‘okraj, hranice’), východiskem je ie. *\*bher-* ‘ostrý’.

**prýskat** zast. ‘prudce odletovat, stříkat’, oprýskaný, ob. vodprejsknout. Souvisí s →prskat a dalšími onom. kořeny jako →praskat či r. *brýzgat* ‘stříkat’. Viz i →prýštit, →pryskyřice.

**pryskyřice**, pryskyřičný. Odvozeno od staršího a nář. *pryskýř* ‘puchýř, vřed’ a to od *prýskati* ‘prudce odletovat, stříkat’, ale i ‘praskat, řinout se’ ap. Motivací je skutečnost, že pryskyřice vytéká z poraněné kůry stromů.

**pryskyřník** ‘druh jedovaté byliny’. Podle toho, že dělá puchýře na kůži (viz →pryskyřice).

**prýštit** ‘vytékat menším proudem, tryskat’, vyprýštit. Původ stejný jako →prýskat, k střídání -sk-, -št- srov. →louskat - →luštit, →práskat - →praštit ap. (B1, C3).

**prýž** ‘vulkanizovaný kaučuk, guma’, pryžový. Utvořeno v 19. st. k *pružný*, →pružit.

**prznit** ‘hanobit, kazit’, zprznit. Stč. *przdniti* ‘špinit, hanobit, poskvřňovat’. Jen č., souvisí se slk.d. *brzňit* ‘bryndat, hudlařit’ (Ma<sup>2</sup>), základ je zřejmě expr.-onom., srov. r. *brýzgat* ‘stříkat, cákat’ i →prýskat.

**-přáhnout** (*zapřáhnout*, *vypřáhnout*, *rozpřáhnout*, *napřáhnout*, *přepřáhnout*, *spřáhnout* (se), *spřežení*). Všesl. - p. *-przac*, r. *-prjáč*, s./ch. *-préci*, stsl. *-prešti*. Psl. *\*pregti* (1.os.přít. *\*prego*, odtud nový inf. *\*pregnōti*) (B3, B7) je příbuzné s lit. *spreñgti* ‘napnout (strunu), tlačit’, lot. *sprangāt* ‘zavá-



zat', ř. *spargáo* 'dmu se, vzdouvám se', východiskem je asi ie. *\*(s)preng-*, *\*spereg-* od *\*sper-* 'kroutit, vinout'. Srov. →pruh, →pružit, →přezka.

**prát**, přací, přání, přející, poprát, do-  
prát. P. *sprzyjać* 'prát, být nakloněn',  
r.st. *priját* 'chovat se shovívavě, schva-  
lovat', s./ch. *prijati* 'být vhod, chut-  
nat', csl. *projati*, stsl. *prijati* 'být naklo-  
něn'. Psl. *\*projati*, *\*prijati* (B9) je pří-  
buzné s gót. *frijōn* 'mít rád', něm. *fre-  
ien* 'ucházet se (o dívku)' (srov. →fra-  
jer), sti. *prīyāyāte* 'je příznivý, milý',  
východiskem je ie. *\*prīo-* 'milý' od  
*\*prāi-*, *\*prī-* 'mít rád'. Srov. →přítel,  
→přízeň.

**pré** 'spor, hádka'. Viz →přít (se).

**pře-** předp. Všesl. - p. *prze-*, r. *pere-*,  
s./ch. *pre-*, stsl. *prě-*. Psl. *\*per-* (B8)  
odpovídá lit. *per* 'skrz, přes, k', něm.  
*ver-* 'pro-', lat. *per* 'skrz, přes' (→per-),  
ř. *per* 'přes, více než'. Vše je z ie.  
*\*per*, původně lokálního tvaru kořene  
*\*per-*, jehož výchozí slovesný význam je  
'převést, přejít'. Srov. i →pro<sup>-1</sup>, →při,  
→přes, →před, →prýč.

**přebor**, přeborník, přebornice. Novější,  
utvořeno asi k →borec, r. *pereborót*  
'přemoci, překonat', ale možná je i in-  
terpretace od *perebrát* 'přebrat, roztří-  
dit'. U Jg pouze vlastní jméno *Přebor*  
(srov. *Dalibor*) od kořene, který je v *bo-  
rec*.

**přece** sp., část. Stč. *předce*, *předsě* ukazuje  
na původní význam 'před sebe' (viz  
→před a →se), tedy 'dále, kupředu'  
(srov. podobně →zase). Dnešní po-  
kleslý význam asi z vět jako *ač mu  
bránili, šel před se* ('dále' → 'přesto')  
(Ma<sup>2</sup>).

**před** předl., přední, přednost, předek.  
Všesl. - p. *przed*, r. *péred*, s./ch. *pred*,

stsl. *prědz*. Psl. *\*perdz* je odvozeno od  
*\*per* (viz →pře-) jako →nad, →pod od  
→na<sup>1</sup>, →po. V koncovém -dz se ob-  
vykle hledá odvozenina od ie. *\*dhē-*  
'klást' (srov. ještě →záda, →soud).

**předčit**. Odvozeno od *předek* 'přední  
strana', viz →před.

**předmět**, předmětový, předmětný. Kalk  
podle střlat. *obiectum* (viz →objekt),  
jinak viz →podmět.

**přednáška**, přednáškový, přednášející.  
Viz →před a →nést, kalk podle něm.  
*Vortrag* tv. z *vor* 'před' a *tragen* 'nést'.

**předpona**. Viz →před a →pnout, srov.  
i →prefix a →přípona.

**předseda**, předsedkyně, předsednický,  
předsednictví, předsednictvo. Viz  
→před a →sedět, podle něm. *Vorsi-  
tzer* a lat. *praesidēns* (viz →prezident).

**předsevzetí**. Viz →před, →se a →vzít.

**představit**, představení, představený,  
představenstvo, představitel, před-  
stava, představivost. Původní význam  
je 'postavit před', dnešní *představit se*  
a *představit si* je podle něm. *sich vors-  
tellen* tv.

**přehršle**. Podobné útvary i jinde - p.  
*przygarśc*, r. *prigoršnja*, sln. *prgišče*,  
s./ch. *pręgršt*, csl. *pręgrzsta*, původní  
význam je 'množství, které se nabere  
do obou hrstí'. Vše je odvozeno od psl.  
*\*gorsto* (→hrst), předp. je *\*per-* (→pře-)  
nebo *\*pri-* (→při), zakončení různé.

**překotný**, překot. Viz →pře- a →kotit.

**překvapit**, překvapení, překvapivý. Stč.  
*překvapiti* 'ukvapit se, unáhlit se',  
v dnešním významu asi podle něm.  
*überraschen* tv. z *über-* 'pře-' a odvo-  
zeniny od *rasch* 'unáhlený, zbrklý'.

**přemítat**, přemítavý. Vlastně 'přehazo-

vat myšlenky', viz →pře- a -mítat.

**přepážka.** Viz →pře- a →pažení.

**přepona.** Viz →pře- a →pnout. Obrozenský výtvor, dříve též *podpona* podle ř. *hypoteínousa* tv. od *hypoteínō* 'pod něčím táhnout, přepnout' (srov. →hypo- a →táhnout).

**přepych, přepychový.** Viz →pře- a →pýcha, srov. stč. *přěpýchati* 'vyvyšit se, z pýchy někoho předčit (bohatstvím)'.

**přes** předl. Stč. *přēs*, slk.d. *prez*, p. *przez*, r.d. *perez*, b. *prez*. Psl. *\*perz(ō)* (B8) je utvořeno od *\*per-* (→pře-) zřejmě pod vlivem předložek jako *\*bez*, *\*iz*, *\*čertzō* (viz →skrz) (opačný vliv je vidět u sln. *brez* 'bez'), samotné *\*per-* zůstalo jen jako předp. Neznělé zakončení je jen v č., ale srov. výslovnost [přeze].

**přeslice** 'součást kolovratu', přeslička. Z psl. *\*prēslica* z *\*prend-sl-* (dále viz →příst). Na rostlinu přeneseno podle podoby, metaforicky i *vymřít po přeslici* 'vymřít z ženské strany' (předení je tu bráno jako charakteristická ženská činnost, srov. naopak *vymřít po meči*).

**přesný, přesnost, zpřesnit, upřesnit.** Všesl. (kromě luž.) - p. *przaśny* 'nekvašený (o chlebu)', r. *prēsnyj* 'neslaný, mdlý', ch. *prijěsan* 'syrový, nekvašený, čerstvý', stsl. *prēsno* 'čerstvý, mladý'. Psl. *\*prēsno* 'nekvašený, čerstvý' je z *\*prēsknō*, jež je příbuzné s lit. *prēsкас* 'nekvašený, svěží' a snad i se sthn. *frisk*, něm. *frisch*, angl. *fresh* 'svěží, nový' (srov. stangl. *fersc* 'neslaný', jež se významově shoduje s r. *prēsnyj*). Další ie. souvislosti nejasné. V č. výrazný vývoj významu: 'nekvašený, čerstvý' → 'čistý, nezkažený' a dále ze spojení jako v *šestinedělstvie manželé mají býti přesní v zdrženlivosti* nebo *čistou a přesnou kázeň* (Jg) dnešní vý-

znam 'správný, souhlasící se skutečností ap.' (u Jg ještě není), možná i přiklonění k →přísný.

**převor** 'představený římskokatolického kláštera'. Slk. *prior*, p. *przeor*. Staré převzetí z lat. *prior* tv., vlastně 'přednější' (viz →priorita), v č. tzv. hiátové v mezi dvěma samohláskami (srov. →pavouk).

**přezdívat, přezdívatka.** Ze stč. *přěvzdievati* z *pře-* (→pře-) a *vzdievati* 'nazývat, pojmenovávat', viz →vz- a →dít.

**přezka, přezkový.** P. *sprzaczka*, r. *prjážka*, sln. *préga* tv. Od základu *\*preg-* (viz →přáhnout), i když po formální stránce nejsou zsl. tvary zcela jasné.

**přezůvka.** Od *přezout*, viz →pře- a →obout.

**při** předl. Všesl. Psl. *\*pri* odpovídá lit. *priē* tv., stlat. *prī* 'před', vše z ie. *\*prei*, jež se vykládá jako dativ od kořene *\*per-* (viz →pře-). Tvar dativu je zřejmě i v lat. *prae-* (→pre-), ř. *parai* (→para-), sthn. *furi* (něm. *für*) 'pro' (ie. varianta *\*p(e)rai-*). Dále srov. →přímý, →pro, →před, →prvý, →pravý.

**příbor, příborník.** Z r. *pribór* tv. od *prib-rát* 'poklidit, uklidit' (viz →brát).

**příboudlý 'připálený', příboudlina.** Novější (Jg), nepřilíš jasné. Jg má i *bouditi* 'kutit; čadit', první se zdá být od →bouda, druhé k tomu snad vlivem →čoudit?

**příbuzný, příbuznost, příbuzenský, příbuzenství, příbuzenstvo.** Stč. *přívuzný*, jen č. Z psl. *\*prīvqzvno* 'připojený, přivázaný', kde *-vqz-* je od *\*vęzati* (viz →vázat, →motouz). Z toho se zdá, že původně šlo o příbuzenstvo získané sňatkem (Ma<sup>2</sup>), nikoli o příbuzenstvo

pokrevní.

**příbytek.** Stč. *priebytek* od *přebývati* (viz →pře- a →být).

**příčestí.** Obrozenecké převzetí z r. *pri-částije*, což je částečný kalk lat. *participium* tv. od *participāre* ‘mít účast’ (srov. i Rosův výtvar *oučastonec*).

**příčetný.** Od *příčítat* (viz →číst), vlastně ‘komu lze přičítat vinu’.

**příčina,** příčinný, příčinnost. P. *przyczyna*, r. *pričina* tv. Vývoj významu je vidět ve stč.: původně ‘co bylo připojeno, přičiněno, přidavek’, pak ‘vlastnost, okolnost, prostředek’ a ‘věc, záležitost’ a konečně ‘důvod, příčina’.

**příčit se,** příčný, příčka, přičel, napříč, vzpříčit se. P. *przecyć* ‘odporovat někomu’, r. *perécit’* tv., ch. *prijéciti* ‘hatit, překážet’. Psl. *\*perčiti (se)* je odvozeno od *\*perkō* ‘napříč, příčně, navzdory’ (srov. stč. *přek* tv., sln. *préko* ‘přes’, csl. *prěkō* ‘proti’) a to od *\*per-* (→pře-) stejným způsobem jako *\*prokō* (viz →pryč) od *\*pro* (→pro).

**příd’,** příd’ový. Jen č., zřejmě až od obrození (u Jg ve tvaru *přída*). Tvořeno od →před jako →zád’, →záda od stč. *zad* ‘zadek’.

**přídomek** ‘přídavek k šlechtickému rodnému jménu’. Z p. *przydomek*, viz →při a →dům.

**přifařit (se)** ob. ‘připojit, přičlenit (se)’. Původně ‘církevně připojit obec bez fary k obci s farou’ (viz →fara).

**příjemný.** Vlastně ‘co lze přijmout’ (srov. r. *prijátnyj* i něm. *angenehm* tv. od *nehmen* ‘brát’), viz →jmout.

**příjice** ‘syfilis’. Obrozenecký výtvar od fiktivního jména bohyně lásky *Příje*, utvořeného Hankou podle germ. *Freia*

(viz →přát). Srov. i →venerický.

**příkoří.** Viz →při a →kořit se.

**příkrý,** příkrost. Stč. *příkrý* ‘ostrý, krutý, tuhý’, p. *przykry* ‘nemilý, bolestný’, r.d. *příkrýj* ‘protivný, trpký, obtížný’, v jsl. chybí. Psl. *\*prikrō* není etymologicky jasné. Spojení s ř. *pikrós* ‘ostrý, trpký, odporný, bolestný, krutý’ od ie. *\*peik-* ‘zlý, nepřátelský’ (Ma<sup>2</sup>, HK) sice odpovídá významově, nutí však připustit nepravidelné hláskové změny. Vývoj významu v č. byl od ‘krutý, nepříjemný, nemilý’ k ‘strmý, srázný’ (cesta po takovém svahu byla nepříjemná, protivná).

**přílba.** Stč. *prielbicē*, pak *přílvice* (C5), tvar *přílba* (ještě dnes jako druhotvar) až od obrození. Zřejmě ‘co se dává přes hlavu’ (viz →přes, →pře- a →lebka), první část slova se však ztotožňuje i s →před (Ma<sup>2</sup>) či →při (HK).

**příležitost,** příležitostný. Od stč. *přiležeti* ‘ležet u něčeho, náležet, souviset’ (viz →při a →ležet). Dnešní význam se vyvinul asi vlivem něm. *Gelegenheit* tv. od *gelegen* ‘ležící, položený; příhodný, vhodný’ (tedy vlastně ‘vhodně položený’) od *liegen* ‘ležet’.

**příliš** přísl., přílišný. Stč. *prieliš*, jen č. Odvozeno od psl. *\*per-* (→pře-) a *\*lichō* ‘přebývajíc, nadbytečný’ (→lichý). Srov. i →lišit (se).

**přímět.** Viz →při a →mít, vlastně ‘mít někoho k něčemu’. V nč. nové tvary přít. času (srov. podobně *pomět se, poměju se*).

**přímý,** přímost, přímka, napřímít (se), vzpřímít (se), vzpřímený, přímočarý. Slk. *priamy*, r. *prjamój*, sln. *prém*, stsl. *prěmъ*. Psl. *\*prēmъ* je asi utvořeno od ie. *\*prai* (B2) (srov. →pre-, →při), což je dativ od *\*per-* (viz →pře-), původní

význam psl. slova by byl ‘vpřed směřující’. Podobně, ale od příbuzného ie. *\*pro* (→*pro*) je tvořeno gót., stangl. *fram* ‘vpřed, dále’ (srov. angl. *from* ‘od, z’), ř. *prómos* ‘přední bojovník, vůdce’.

Srov. →upřímný, →prostý.

**přípona.** Viz →při a →pnout, srov. →předpona, →přepona.

**příroda,** přírodní, přirozený, přirozenost. Stč. *příroda*, *přirozenie* (v obou dnes rozdílných významech), obnoveno za obrození asi podle r. *priróda*. Psl. *\*priroda* je odvozeno od *\*priroditi se*, ‘rodit se, rozmnožovat se’ (původně se tedy tímto slovem rozuměla jen živá příroda), dále viz →rod.

**přísaha,** přísězný, přísahat, odpřisáhnout, zapřísahat se. P. *przysięga*, r. *prisyjaga*, sln. *prisęga*, stsl. *prisega*. Psl. *\*prisega* je odvozeno od slovesa *\*pri-se-gti* (B3, B7) ‘(od)přisáhnout’, vlastně ‘sáhnout na něco’ (při přísaze se vkládá ruka na něco posvátného). Viz →při a →sahat.

**příslovce.** Viz →při a →slovo. Kalk podle lat. *adverbium* tv. (viz →adverbium).

**přísňý,** přísnost, zpřisnit, přísnět. Stč. *přisňý* i *priesňý* ‘příkrý, tvrdý’, *priesně* ‘přísně, tvrdě, správně, opravdově’. Ne příliš jasné.

**příst,** předivo, přadeno, přadlena, příze, přástky, sprádat, rozprádat, zapřádat, opředený. Všesl. - p. *przác*, r. *prjast*, s./ch. *přěsti*, stsl. *pręsti*. Psl. *\*pręsti* (1.os.přít. *\*prędę*) (B7, A5) je příbuzné s lit. *spręsti* ‘rozepnout, napnout’, stangl. *sprindel* ‘oko na ptáky’, vše z ie. *\*(s)prend-* ‘táhnout, napínat’. K významovému posunu srov. něm. *spinnen* ‘příst’ vedle *spannen* ‘napínat’

(viz →pnout). Srov. i →přeslice.

**přísudek,** přísudkový. Od *přisouditi*, vlastně ‘co se přisuzuje podmětu’ (v dnešním významu od obrození), dále viz →soud.

**příšera,** příšerný, příšernost. Jen č. Ve starší č. ve významu ‘noční obluda’, viz →při a →šerý.

**příští.** Jen č. Vlastně ‘přicházející, přichozí’ od stč. subst. *přištie* ‘příchod’ (p. *przyjscie* tv.) nejspíš z psl. *\*prišbstje* (B6, B9) od starého přič. trp. *\*prišbstę* z *\*pri-šbd-tę* (A5), dále viz →šel.

**příštippek** ‘kousek kůže připevněný na botu jako záplata’, příštipkář. Vlastně ‘uštípnutý kousek kůže’ (srov. →ždi-bec), viz →štípat.

**přít (se),** pře, napřít, nápor, opřít, opora, opěrný, odepřít, odpor, odporný, podepřít, podpěra, podpora, rozepře, rozpor, rozporný, spor, sporný, upřít, úporný, vzepřít, vzpor, vzpírání, zapřít, zápor, záporný aj. Všesl. - p. *pr-zéc* ‘tlačit’, r. *perét* ‘valit se, táhnout’, ch. *-prijeti*, stsl. *-pręti*. Psl. *\*perti* ‘tisknout, tlačit’ (B8) je odvozeno od ie. *\*per-* ‘bít, tlačit’ (srov. lat. *premere* ‘tisknout, tlačit’, další příbuzenstvo u blízce příbuzného →prát (se)).

**přítakat** ‘přisvědčit’, vlastně ‘říkat *tak*’ (srov. p. *tak* ‘ano’). Viz →tak.

**přítel,** přátelský, přátelství, nepřítel, nepřátelský, nepřátelství, přátelit se, spřátelit se, znepřátelit se. Všesl. - p. *przyjaciel*, r. *prijátel*, s./ch. *pr□jatelj*, stsl. *prijatelj*. Psl. *\*prijatelj* ‘b’, *\*prvja-tel* ‘b’ je odvozeno činitelskou příp. - *tel* ‘b’ od slovesa *\*prijati*, *\*prvhati* (viz →přát), tedy původně ‘kdo přeje dobro, kdo má rád’. Pč. *\*pr’át’el*‘ potom v různých tvarech buď podléhalo přehlásce ‘a > ě (C1), či nikoli (záleželo

na povaze *l* - tvrdé *t* způsobilo ztvrdnutí *t'* a neprovedení přehlásky), nakonec se sg. vyrovnal ve prospěch převládajících přehlasovaných tvarů, v pl. tomu bylo naopak (D1).

**přítomný**, přítomnost, duchapřítomný.

P. *pryzytomny* 'přítomný; jsoucí při plném vědomí, duchapřítomný', srov. i stč. *přítomně* 'osobně'. Od předložkového spojení *\*pri tomā*, viz →při a →ten.

**\*přítrž** (učinit *přítrž* 'zamezit'). Stč. *přietrž* 'přetržení', viz →pře- a →trhat.

**přívětivý**, přívětivost. Stč. i *přívětný*, srov. r. *privětliviy* tv., *privět* 'pozdřav'. Od slovesa *\*privětiti* (*se*), původně 'vládně k někomu promlouvat' od *\*vētiti* 'mluvit'. Viz →odvětit, srov. →věta, →oběť.

**přívlastek**, přívlastkový. Vlastně 'co se přívlastňuje substantivu', novější (u Jg není). Viz →vlastní.

**přívřženec**. Od staršího *přivrcei se*, *přivrhnutí se* 'přidat se', tedy 'kdo se k někomu přidal'. Viz →vrhat.

**příze**. Z psl. *\*prēd'a* (B3, B7), dále viz →příst.

**přízeň**, příznivý, příznivec, spřízněný. P. *przyjaźń*, r. *prijāzn'*, s./ch. *prījāzan*, stsl. *prijaznъ*. Psl. *\*prijaznъ*, *\*projaznъ* (B9, C1, C5) je odvozeno od *\*pri-jati*, *\*pro-jati* (viz →přát), k příp. srov. →bázeň, →kázeň.

**přízrak**, přízračný. Asi od psl. *\*prizračiti* (*se*) od *zračiti* (*se*) 'vyjevit (se), ukázat (se)' (srov. →zázrak), dále viz →zrak, →zřít.

**psanec** 'člověk vyhoštěný ze společnosti, postavený mimo zákon'. Podle lat. *proscriptus*, vlastně 'veřejně psaný' (jména hledaných zločinců byla veřejně

vypsána).

**psárka** 'druh luční trávy'. Od →pes, původně lidový název označující různě méně hodnotné druhy rostlin.

**psát**, psaní, psací, písář(ka), písanka, písmo, písemný, písemnictví, dopis, dopisní, napsat, nápis, nadepsat, nadpis, opsat, opis, odepsat, odpis, popsat, popis, podepsat, podpis, podpisový, popisný, propisovací, přepsat, přepis, předepsat, předpis, předpisový, připsat, připis, rozepsat, rozpis, sepsat, spis, spisovný, spisovatel(ka), spisovatelský, upsat, úpis, vypsát, výpis, zapsat, zápis aj. Všesl. - p. *pi-sac'*, r. *pisát'*, s./ch. *písati*, stsl. *psati*. Psl. *\*psati* (1.os.přít. *pišq*), původně 'malovat, črtat' (Praslované písmo neznali), je příbuzné s lit. *piěšti* 'kreslit, črtat (uhlem)', lat. *pingere* 'malovat', sti. *pinkte* 'maluje, barví', toch. A *pek* 'malovat, psát', vše z ie. *\*peǵ-*, *peig-* 'malovat, barvit; pestrý' (A1, B2). Viz i →pestrý, srov. →piha, →pitoreskní.

**pseudo-** (ve složeninách) 'falešný, nepravý'. Z ř. *pseudos* 'lež, nepravda, klam', které nemá spolehlivé ie. příbuzenstvo. Srov. →pseudonym, pseudo-problém, pseudogotika.

**pseudonym** 'krycí (umělecké) jméno'. Přes něm. *Pseudonym* tv. od ř. *pseudōnymos* 'lživě pojmenovaný', viz →pseudo- a →anonym.

**psota** 'nečas, nepohoda; nesnáze'. Od →pes - takto utvořená slova často označují něco špatného, nepříjemného, podřadného. Srov. →psotník, →psárka, spojení *psí život*, *pod psa* ap.

**psotník** 'křeč kojenců'. Označení špatné, nepříjemné věci, viz →psota.

**pstruh**, pstruhový, pstruží. P. *pstrag*, sln.d. *pestruga*, s jiným zakončením r.d.

*pestrúcha*, sln. *postrv*, s./ch. *pàstrva*. Psl. *\*pəstrǫgə* (na jihu *\*pəstry*, gen. *\*pəstrǫve*) (B6, B7) je odvozeno od *\*pəstrǫ* ‘pestrý’ (viz →pestrý).

**psychiatr** ‘lékař zabývající se duševními chorobami’, psychiatrie, psychiatrický. Z moderních evr. jazyků, kde jde o novou složeninu (19. st.) z ř. *psýchē* ‘duše’ (viz →psycho-) a *iātrós* ‘doktor’ (srov. →pediatr).

**psycho-** (ve složeninách) ‘týkající se duše’. Neoklasické výtvořiny od ř. *psýchē* ‘duše, duch, srdce, rozum’, srov. →psychologie, →psychopat, →psychiatr, psychoanalýza.

**psychologie** ‘věda zabývající se duševní stránkou lidské osobnosti’, psycholog, psycholožka, psychologický. Viz →psycho- a →logie.

**psychopat** ‘člověk s poruchou osobnosti’, psychopatický. Neoklasická složenina z ř. *psýchē* ‘duše’ (srov. →psycho-) a *páthos* ‘utrpení, bolest, vášně’ (srov. →apatie, →patologie, →patos).

**psychóza** ‘duševní choroba; duševní nerovnováha většího počtu lidí’. Moderní odvozenina (srov. něm. *Psychose*, angl. *psychosis*) od ř. *psýchē* ‘duše’ (srov. →psycho- a →neuróza).

**pšenice**, pšeničný. Všesl. - p. *pszenica*, r. *pšenica*, s./ch. *pšénica*, stsl. *pšenica*. Psl. *\*pšenica* je odvozeno od *\*pšeno* (č.st. *pšeno* ‘jáhlý’, r. *pšenó* ‘kaše’, ch. *pšeno* ‘zrní’, cs. *pšeno* ‘(ječmenná) mouka’), původně asi ‘očištěné, roztlučené obilné zrní’, od *\*pšhati* ‘tlouci, tlačit’ (viz →píchat, →péčovat).

**pšoukat**, pšouk. Onom. původu, srov. →bzdít.

**pštros**, pštrosí. Stč. *štros*, *štrus*, *stros*, *strus*, ještě u Jg je základní podoba

*pštros* (*p-* přidáno ve střední době asi lid. etym. k *pštrý*, *pštrý*). Ze sthn. či střhn. *strūz* (dnes *Strauss*) tv. a to z pozdnělat. *strūthiō* z ř. *strouthiōn*, *strouthós* tv.

**pták**, ptáček, ptáče, ptáčátko, ptačí, ptactvo, ptáčník, ptačinec, ob. expr. ptačkovina. Všesl. - p. *ptak*, r. *ptica*, s./ch. *ptica*, *ptica*, stsl. *pōtica*, *pōtištvo*. Psl. *\*pōtica*, *\*pōtit’o*, *\*pōtakz* jsou odvozeniny od *\*pōta* (srov. →koroptev), jež je příbuzné s lot. *putns* tv., lit. *pūtė* ‘slepička, kuře, pták vůbec (obvykle v dětské řeči)’ (srov. však i →putička), s jinou příp. sem patří lit. *paūkštis* ‘pták’. Dále se většinou vykládá od ie. *\*pōu-*, *\*pū-*, *\*pu-* ‘malý; mládě, malé zvíře’, k němuž patří mj. angl. *few* ‘málo’, lat. *paucus* ‘nepočetný’, *paulus* ‘malý’, *puer* ‘chlapec’, ř. *paiz* ‘dítě’, gót. *fula* ‘hrříbě’ a snad i germ. *\*fugla-* (něm. *Vogel*) ‘pták’.

**ptát se**, optat se, poptat se, přeptat se, vyptávat se, zeptat se. Všesl., všude jinde však zdložený kořen - slk. *pýtať* (*sa*), p. *pytać* (*się*), r. *pytát’* (*sja*), s./ch. *pītati*. Psl. *\*pōtati* (*sę*), *\*pytati* (*sę*) nemá jasné ie. souvislosti. Obvykle se uvádí lat. *putāre* ‘domnívat se, rozvažovat, pokládat’, toč. AB *putk-* ‘dělit, rozlišovat’ od ie. *\*pew-* ‘vyhledávat, rozvažovat’. Srov. →zpytovat.

**pteroaktyl** ‘vymřelý létavý ještěr’. Uměle z ř. *pterón* ‘péro, křídlo, věštný pták’ a *dáktylos* ‘prst’.

**puberta** ‘pohlavní dospívání’, pubertální, pubescent. Z lat. *pūbertās* ‘dospělost, mužný věk’ od *pūbēs* ‘dospělý, mužný; dospělá mládež’, jež asi nějak souvisí s *puer* ‘chlapec’ (srov. →pták).

**publikovat** ‘uverejňovat (tiskem)’, publikace, publikační, publicista, publicis-

tický. Podle něm. *publizieren*, fr. *publier* ap. z lat. *pūblicāre* ‘uveřejnit, učinit přístupným’ od *pūblicus* ‘obecní, veřejný’ (viz →publikum).

**publikum** ‘obecenstvo, veřejnost’. Přes něm. *Publikum* z lat. *pūblicum* ‘obec, veřejnost, obecní jmění’ od *pūblicus* ‘obecní, veřejný’, jež souvisí s *populus* ‘lid, lidstvo’. Srov. →republika, →populární.

**pucovat** ob. zast. ‘čistit’, puc, vypucovat, zpucovat. Z něm. *putzen* tv., jehož další původ není jistý.

**puč** ‘spiknutí, politický převrat’, pučista, pučistický. Z něm. *Putsch* tv., což je původem švýc.-něm. slovo znamenající ‘úder, bouchnutí’ (zřejmě onom. původu). Do něm. se dostalo ve 40. letech 19. st., kdy jím byla označena náhlá lidová povstání na různých místech německy mluvící části Švýcarska.

**pučet**, vypučet, rozpučet se, rozpuk. Varianta k →pukat (se zúžením významu na ‘rašit’), srov. *syčet* - *sykat*, *mlčet* - *umlkat* ap. (B1).

**půda**, půdní, půdorys. Stč. *póda* (C5), hl. *póda*, r. *pod*, s./ch. *pòd*. Psl. *\*podz*, *\*poda* je příbuzné s lit. *pādas* ‘spodní část (nohy ap.)’, podrážka, jde o složeninu z ie. *\*po* (→po) a odvozeniny od kořene *\*dhē-* ‘klást’ (viz →dít se). Slovo tak etymologicky úzce souvisí s předl. →pod, k dalším podobným útvarům viz →záda, →příď, →soud, →úd. Význam ‘prostor pod střechou’ je v č. (a také sln.) asi vlivem podobného, ale nepříbuzného něm. *Boden* ‘půda, země’ i ‘půda, podkroví’.

**pudink**, pudinkový. Z angl. *pudding* tv., původně ‘klobása’ (srov. *black pudding* ‘jelito, tlačěnka’), z fr. *boudin* ‘jelito’ z vlat. *\*botellinus*, což je odvozenina

od lat. *botulus* ‘klobása, střevo’ (srov. →botulin).

**pudit**, pud, pudový, odpudit, odpudivý, popudit, popud, popudlivý, vypudit, zapudit. Věsl. - p. *pędzić*, r.d. *puǰić*, ch. *púǰiti*. Psl. *\*pǫǰiti* (B7) je příbuzné s lit. *spándyti* ‘klást léčky, natahovat (oka)’, lat. *pendere* ‘věšet, vážit’, vychodiskem je ie. *\*(s)pend-* ‘táhnout, napínat’, ve slov. posun ‘táhnout’ → ‘hnát’. Srov. →vzpouzet se, →pnout.

**pudl** ‘druh psa’. Z něm. *Pudel* ze staršího *Pudelhund* a to od něm.d. *pudeln* ‘šplouchat, plácát se ve vodě’. Název odráží náklonnost této psí rasy k vodě (srov. i něm. *Wasserhund*).

**pudr**, pudrový, pudrovat, pudřenka. Přes něm. *Puder* z fr. *poudre* ‘prach, prášek’ ze stfr. *puldre* a to z lat. *pulvis* (ak. *pulverem*) tv.

**puget** ob. ‘kytice’. Z něm. *Bukett* z fr. *bouquet* tv. a to ze stfr. *boscet* ‘keřík’, což je zdobnělina od stfr. *bosc* ‘strom, les’ (fr. *bois* ‘dřevo, les’), nejspíš germ. původu. Srov. →buket, →buš.

**puch**. Ve stejném významu jen p. *puch*. Souvisí s →puchnout, kde jsou další souvislosti. K posunu ‘foukat, vanout’ → ‘zapáchat’ srov. →páchnout i →voňet.

**puchnout**, opuchnout, opuchlý, opuchlina, napuchnout. Věsl. - p. *puchnāc*, r. *púchnut*, s./ch. *púhnuti* ‘fouknout, zavanout, zafunět’. Psl. *\*puchnǫti* je odvozeno od ie. onom. kořene *\*peus-* ‘foukat, vanout’ (A8, B2), k němuž patří i lit. *pū[st]i* ‘foukat’, *pū[st]is* ‘puchnout, bobtnat’ a asi i ř. *fysāo* ‘foukám, nadouvám’. Srov. →puch, →puchýř, →puchřet, →pýcha, →buchta.

**puchřet**, zpuchřelý. Jen č., úzce souvisí s →puchnout. Srov. starší č. *pu-*

*cher, puchr, puchřec* ‘něco napuchlého, oteklého’ (viz i →puchýř). Sloveso tedy zřejmě původně znamenalo ‘bobtnat’, posunem významu pak ‘trouchnivět’ (trouchniví dřevo nabobtnalé, nasáklé vodou).

**puchýř.** Od →puchnout (srov. i →puchřet), k tvoření srov. →měchýř.

**půjčit,** půjčka, půjčovna, půjčovní, propůjčit (se), rozpůjčovat, vypůjčit (si), výpůjční, výpůjčka, zapůjčit. Stč. *pójčiti, póżčiti, požičiti*, na čemž je vidět vývoj formy - původní *požičiti* se zredukovalo o -i-, následkem toho se zdloužila předchozí samohláska a dále -žč- se disimilovalo na -jč-. Jen zsl. - slk. *požičal*, p. *pożyczyć* tv. Výchozím útvarem je nejspíš *\*požitčiti* od *\*požitčkō* (stč. *požitek* ‘zisk, užitek, obživa’, viz →žit), tedy vlastně ‘dát někomu k požívání, k užítku’.

**puk<sup>1</sup>** ‘přehyb (na kalhotách)’. Z něm. *Bug* tv. od *biegen* ‘ohýbat’.

**puk<sup>2</sup>** ‘hokejový kotouč’. Z angl. *puck*, jež přišlo z Kanady kolem r. 1900. Původ nejasný - snad k angl. *poke* ‘štouchnout, strčit (holí)’, či snad žertovně podle homonymního *puck* ‘čertík, skřítek, šotek’?

**pukat,** puknout, puklý, puklina, vypuknout, propuknout. Všesl. - p. *pěkać* tv., *pukać* ‘klepat, praskat’, r.d. *púkat* ‘pukat, prdět’, s./ch. *pūcati* ‘pukat, střílet’ (dok. *pūknuti*). Psl. *\*pukati*, *\*pokati* je onom. původu, srov. →pučet, →puchnout, r.st. *búkat* ‘hlasitě tlouci’, →bouchat ap.

**pukrle** ob. zast. ‘(někdejší) způsob ženského pozdravu, poděkování, vyjádřený úklonou a pokrčením kolen’. Přes nějakou rak.-něm. formu (zdrobňující

příp. -le) z něm. *Buckel* ‘hrb, hřbet’.

**půl,** půlový, půle, půlka, polovina, poloviční, půlit, rozpůlit. Stč. *pól* (C5). Všesl. - p. *pól*, r. *pol*, ch. *pól*, s. *pô*, stsl. *polō*. Psl. *\*polō* vychází z ie. *\*(s)p(h)el-* ‘štípat, oddělovat’ (A5, A6), příbuzné je lat. *spolium* ‘odřezaná zvířecí kůže’, alb. *palë* ‘strana, část’, sti. *phálati* ‘puká (na dva kusy)’. Srov. →poledne, →spolek, →rozpoltit, →poleno, →pleva.

**pulec** ‘larva žáby’. Jen č., ale nář. *palo-hlavec, panohlavec, parohlavec* má obdobu v p. *pałgłowiec, pałgowiec*, sln. *páglavec*, ch.d. *pulòglavac, puljèglavac*, s.d. *pūnoglavac* tv., srov. i něm. *Kaulkopf, Dickkopf*. Všechny tyto názvy jsou motivovány nápadnou kulovitou hlavou pulce. Pro vznik č. *pulec* z nějaké podobné složeniny by bylo třeba předpokládat drastické hláskové změny. Vzhledem k tomu, že poprvé se slovo objevuje u Klareta, není vyloučeno, že jde o svévolnou úpravu autora, snad podle lat. *pullus* ‘mládě, kuře’.

**pulírovat** ob. ‘leštit’, vypulírovat. Z něm. *polieren* z fr. *polir* tv. a to z lat. *polīre* ‘leštit, hladit, tříbit’. Srov. →politura.

**pulovr** ‘svetr oblékaný přes hlavu’. Z angl. *pullover* tv. a to substantivizací z *pull over* ‘přetáhnout (přes hlavu)’ z *pull* ‘táhnout’ a *over* ‘přes’. Srov. →overall.

**pulpit** ‘stojan na noty, stolek se sešikmenou deskou’. Viz →pult.

**puls** ‘tep’. Přes něm. *Puls* z lat. *pulsus* ‘tlukot, tep, náraz’ od *pellere* (příč. trp. *pulsus*) ‘pudit, hnát, tlouci’. Srov. →impuls, →interpelace.

**pult,** pultík, podpultový. Z něm. *pult* tv. a to z lat. *pulpitum* ‘dřevěný stojan, katedra, kazatelna’, jehož další původ



není jasný. Srov. →pulpit.

**puma<sup>1</sup>** ‘americká kočkovitá šelma’. Z indiánského jazyka kečua (oblast Peru).

**puma<sup>2</sup>** ‘bomba’, pumový. U Jg i *půma*. Asi z nějaké nář. podoby něm. *Bombe* (→bomba), srov. i onom. *bum*.

**pumpa**, pumpička, pumpovat, zapumpovat, napumpovat, rozpumpovat. Z něm. *Pumpe* a to ze střdn., střniz. *pompe*. Jde o starý námořnický výraz (původně ‘pumpa na lodi’) zjevně onom. původu, jehož šíření je těžké přesně mapovat. Zdá se, že nejstarší doklad slova je ve střangl. *pump* (15. st.).

**pumpky** ‘pánské sportovní kalhoty podkasané pod koleno’. Z něm. *Pumphose* tv. od dněm. *pump* ‘nádhra, okázalost’ (něm. *Pomp*, viz →pompa).

**punc** ‘značka pravosti’, puncovní, puncovat. Z něm. *Punz*, *Punzen* a to z it. *punzone* ‘razítko, vražení’ z lat. *punctiō* ‘bodnutí’ (viz →punkce).

**punč** ‘horký aromatický nápoj’. Přes něm. *Punsch* z angl. *punch* a to z hind. *pāñč* ‘pět’ (viz →pět<sup>1</sup>), protože se tento nápoj připravoval z pěti ingrediencí: araku (případně rumu), citronové šťávy, cukru, koření a vody (čaje).

**punčocha**, punčoška, punčochový, punčocháče. Ze střhn. *buntschuoch* (dnes *Bundschuh*), což byl druh selské šněrovací boty, která se připevňovala řemínky k noze (od střhn. *binden* ‘vázat’ a *schuoch* ‘bota’). V č. přeneseno na hrubou pletenou punčochu, která se také připevňovala k noze tkanicemi. Srov. →punktovat (se).

**punk**. Viz →pank.

**punkce** ‘nabodnutí tělní dutiny k léčebným účelům’. Z lat. *punctiō* ‘bodnutí, píchnutí’ od *pungere* (příc. trp.

*pūctus*) ‘bodat, píchat’. Srov. →punc, →puntík, →pointa.

**punktovat (se)** ‘tajně smlouvat, spolčovat se’, spunktovat. Dříve *puntovat*, *buntovat*. Od něm. *Bund* ‘spolek’ od *binden* ‘vázat’, srov. →punčocha a *Bundesrepublik Deutschland*.

**puntík**, puntíček, puntíkový, puntíkovaný, puntíkář(ka), puntíkářský, puntíkářství. Dříve i *punktík*, *punkt*, *puňkt* (Jg). Přes střhn. *pun(k)t* z lat. *punctum* ‘bod’, což je zpodstatnělé příc. trp. od *pungere* ‘bodnout, píchnout’. Srov. →punkce, →punc, →pointa.

**pupek**, pupík, pupeční. Všesl. - p. *pepek*, r. *pupók*, s./ch. *pűpak*. Psl. *\*pъpъkъ* souvisí s lit. *paĩpti* ‘nadouvat se’, *pámpa* ‘boule, oteklina’, lat. *pampinus* ‘výhonek (révy)’, vše z ie. onom. kořene *\*pamp-* ‘nadouvat se; něco naběhlého’. Znělá varianta *\*bamb-* je v lit. *bám̃ba* ‘pupek’, srov. i →bublina a také →pupen.

**pupen**, pupínek, poupě, poupátko. Téhož původu jako →pupek, srov. ukr. *pupók*, sln. *pópek*, s./ch. *púp(ak)*, vše ‘pupen’.

**pupila** ‘panenka, zřítelnice’. Z lat. *pūpilla* ‘panenka, děvčátko, zřítelnice’, což je zdrobnělina od *pūpa* ‘děvčátko, (hrací) panenka’, původem asi z dětské řeči (srov. →papat ap.).

**purismus** ‘snaha o udržení čistoty jazyka’, purista, puristický. Novotvar od lat. *pūrus* ‘čistý’, jako jazykovědný termín nejprve ve fr. (*purisme*, 18. st.). Srov. →puritán, →pyré.

**puritán** ‘člověk přísných mravů, někdy jen formálně dodržovaných’, puritánka, puritánský, puritánství. Z angl. *puritan*, což byl název stoupence nábo-

ženského reformačního směru, který za vlády Alžběty I. požadoval větší přisnost učení i mravů. Od angl. *purity* 'čistota' od *pure* 'čistý' a to přes fr. *pur* z lat. *pūrus* tv. Srov. →purismus.

**purkmistr** '(dříve) starosta města'. Ze střhn. *burge(r)meister* tv. z *burger* 'obyvatel města' od *burc* 'město, hrad' (něm. *Burg* 'hrad') a *meister* 'mistr' z lat. *magister* (viz →magistr, →mistr). Srov. i →purkrabí.

**purkrabí** '(dříve) správce hradu', purkrabství. Ze střhn. *buregrāve* tv. z *burc* 'hrad, město' a *grāve* 'hrabě' (viz →hrabě). Srov. →purkmistr.

**purpur** 'sytě rudá barva', purpurový. Přes něm. *Purpur* z lat. *purpura* tv. z ř. *porfýrā* tv., vedle toho i 'tmavě červené roucho' a 'mořský plž, z něhož se tmavě červené barvivo získává', to je zřejmě přejato z nějakého neznámého středomořského jazyka.

**purpura** 'směs kadidla a vonných rozdrčených dřev, která při zapálení voní'. Z fr. *pot-pourri* 'směs' (s příkloněním k →purpur), doslova 'shnilý hrnec', z *pot* 'hrnec' neznámého původu (srov. →po-taš) a *pourri* od *pourrir* 'hnít' z vlat. *putrēre* odpovídajícího lat. *putrēscere* tv.

**pusa**, pusinka, pusinkovat. Novější (u Jg ještě není), z něm.d. *Buss* tv. (srov. i angl.st. *buss* tv.), původ je asi onom., srov. i slk. *bozkať* 'líbat' (Ma<sup>2</sup>).

**působit**, působnost, působivý, působit, způsobit, zapůsobit. Stč. *póso-biti* 'vytvářet, působit, připravovat, řadit (šiky), dělat' vychází z psl. spojení *\*po sobě* (viz →po a →se), tedy původně 'sestavovat, řadit za sebou'. R. *posobít* 'pomáhat', *posobíje* 'pomůcka', stsl. *posobo* 'jeden za druhým', *posobíje*

'vojenské spojení'. Srov. →způsob, →osoba.

**půst**, postní, postit se. Stč. *póst* (C5), p., r. *post*, s./ch. *pōst*, *pōst*, stsl. *postō*. Všesl. přejímka ze sthn. *fasta* tv. (dnes *Fasten*) od *fastēn* 'postit se', jež souvisí se sthn. *fasto* 'pevný, jistý, úplný' (dnes přísl. *fast* 'skoro, málem') i *festi* 'pevný, tvrdý' (viz →fest). Původní význam slovesa tedy byl 'být pevný (v odřikání)'.

**pustit**, pouštět, dopustit, dopuštění, napustit, opustit, odpustit, odpuštění, propustit, propust, propustka, přepustit, připustit, připustka, připustkový, rozpustit, rozpouštědlo, spustit, spoušť, upustit, vpustit, vypustit, výpusť, výpusťka, zapustit. Všesl. - p. *púscíc*, r. *pustít*, s./ch. *pùstiti*, stsl. *pustiti*. Psl. *\*pustiti* je zřejmě odvozeno od *\*pustō* (→pustý), původní význam tedy byl 'opustit, učinit pustým', z toho pak 'nechat' a dále 'dovolit, uvolnit'.

**pustošit**, pustošivý, zpustošit. R. *pustošít*, ch. *pustōšiti* od r. *pústoš*, resp. ch. *pústoš* 'pustina' (vzhledem k tomu, že v č. základové slovo není, jde možná o převzetí z r.). Psl. *\*pustošō* je odvozeno od *\*pustō* (viz →pustý).

**pustý**, pustina, pustota, pustnout, zpustnout. Všesl. - p. *pusty*, r. *pustój*, s./ch. *pűst*, stsl. *pustō*. Psl. *\*pustō* odpovídá stpr. *pausto-* 'divoký' ve složenině *pausto-catto* 'divoká kočka', dále je příbuzné stpr. *paustre* 'pustina'. Východiskem je asi ie. *\*paus-* 'nechat, pustit', od něhož je i ř. *paúomai* 'přestávám, upouštím, jsem zbaven' (srov. i →pauza). Srov. →pustit, →pustošit, →poušť, →poustevník.

**puška**, puškař, puškařský. Stč. *puška* 'válcovitá nádoba, schránka; dělo'. Ze

střhn. *buhse* tv. a to ze střílat. *bu-xis* ‘krabice’, lat. *pyxis* tv. z ř. *pyxis* ‘krabice (ze zimostrázu)’ od *pýxos* ‘zimostráz’ (srov. →piksla, →box<sup>1</sup>, →busola). Přenesení na dělo a později ručnici asi podle válcovitého tvaru hlavně.

**puškvorec** ‘druh vodní byliny’. Jen č. Zkomolením z něm. *Brustwurz* tv., doslova ‘prsni kořen’, z *Brust* ‘prsa’ a *Wurz(el)* ‘kořen’.

**puštíť** ‘druh sovy’. Přejato z p. *puszczyk* tv. a to stejně jako p. *pójdzka*, *pučka* ‘sýček’ odvozeno od onom. základu napodobujícího hlas těchto sov.

**putička** expr. ‘tichý, zakřiknutý člověk (zvláště žena)’, putka. Zdrobnělina k nář. *puta*, *puľa* ‘slepice’ od vábicího ci-tosl. *put*, *puť*, *puta*.

**půtká**. Od *potýkat se*, viz →týkat se.

**putna**, putýnka. Má stejný původ jako →bedna, ale je novější. Bezprostředním zdrojem převzetí je asi něm.d. (bav.) *putten* (něm. *Bütte*) ‘putna, kád’, džber’.

**putovat**, putování, putovní. Viz →pouť.

**putyka** ob. ‘hospoda, kořalna’. Přes něm.d. *Budike* ‘malý krám, hospůdka’ z román. jazyků (it. *bottega*, it.d. i *botiga*, *buttiga*, *puteka*, fr. *boutique*, šp. *bodega* ‘vinný sklep’) a to přes lat. *apothēca* ‘sklad, spižírna’ z ř. *apothēkē* tv. (viz →apatyka). Srov. →butik.

**půvab**, půvabný. Od *povábiti*, viz →vábit.

**původ**, původní. Stč. *póvod* ‘vedení, soudní řízení, popud, původce’ od *po-věsti* ‘učinit, udělat, začít věst’, dnešní význam ‘příčina, počátek’ možná i vlivem p. *powód* ‘žalobce, vedení, příčina’.

**puzzle** ‘skládačka (rozřezaný obrázek)’. Z angl. *puzzle* tv., vlastně ‘zmatení, záhada, hádanka’, jehož další původ není

jistý.

**psych** ‘krádež (polního, lesního, vodního) majetku’. Původně ‘zpupné porušení cizího majetku’ (např. svévolná jízda cizím lesem ap.), dále viz →pýcha.

**pýcha**, pyšný. Stč. *pýcha*, *pych* ‘pýcha, zpupný čin, okázalost’. V tomto významu jen zsl. (p. *pycha*). Přenesení od psl. *\*pychati* ‘dout, nadouvat (se), kypět’ (r. *pýchat* ‘sálat, kypět’, slh. *píhati* ‘dout, foukat’), jež souvisí s →puchnout (ke vztahu *u* - *ý* viz B5). Srov. →psych, →pýchavka, →pyj.

**pýchavka** ‘druh houby’. Od *pýchati* ještě v původním významu ‘dout, foukat’ (zralé plodnice při zmáčknutí vyfouknou výtrusný prach) (Ma<sup>2</sup>).

**pyj** ‘samčí pohlavní orgán’. Jen č. Psl. *\*pyjb* je zřejmě odvozeno od ie. *\*pū-* ‘nadouvat se, puchnout’, od stejného základu je r.d. *pýska* (v dětské řeči), lat. *\*pūtos* tv. v *praepūtium* ‘předkožka’. Srov. →puchnout, →pýcha, →pysk.

**pykat**, odpykat (si). Stč. *pykati* (1.os.přít. *pyču*) ‘želet, litovat, mrzet se’. Jen č., nejasné. R.d. *pýkat* ‘znamená ‘zadržávat, otálet’ a vykládá se jako onom.-expr. (srov. naše →piplat).

**pyknik** ‘robustní typ člověka se sklonem k tloustnutí’, pyknický. Uměle k ř. *pyknós* ‘pevný, mohutný, statný’.

**pyl**, pylový, opylovat. Presl převzal z r. *pyl* ‘prach, pyl’ či p. *pyl* ‘prach’, *pyltek* ‘pyl’. Psl. *\*pylō* ‘prach’ je asi odvozeno od ie. *\*pū-* ‘dout, vanout’ (viz →puchnout, k významu srov. →pýchavka, →pýří). Druhá možnost je, že souvisí s lit. *piaūlas* ‘shnilý strom’, sthn. *fūl* ‘shnilý, ztrouchnivělý’ (něm. *faul* ‘shnilý, líný’) z ie. *\*pūl-* od *\*pū-*

‘hnít’.

**pylon** ‘věžová nástavba mostního pilíře; věžovitá stavba tvaru komolého jehlanu’. Z ř. *pylōn* ‘hlavní brána, předstíh, atrium’ od *pýlos*, *pýlē* ‘brána’.

**pýr** ‘druh traviny (plevel)’. Všesl. - p. *perz*, r. *pyréj*, ch. *pṯr* ‘špalda (druh pšenice)’. Psl. *\*pyrō* má protějšek v lit. *pū[r]as* ‘pšeničné zrno’, *pūrai* (pl.) ‘(ozimá) pšenice’, stangl. *fýrs* ‘pýr’, ř. *pýrós* ‘pšenice, pšeničné zrno’ a snad i sti. *pūra-* ‘koláč’, vše z ie. *\*pūro-*, které asi označuje nejstaršího předchůdce dnešní pšenice.

**pyramida**, pyramidový. Přes něm. *Pyramide* z lat. *pīramis* z ř. *pīramís* tv., původně i ‘druh pečiva z pečených pšeničných zrn a medu’ od ř. *pýrós* ‘pšenice’ (viz →pýr). Předpokládá se, že přenesení na egyptské pyramidy mohlo nastat metaforou podle podobného tvaru pečiva, podle jiných je sblížení obou slov až druhotné a název pro pyramidu vychází z egyptštiny.

**pyré** ‘kaše’. Z fr. *purée*, stfr. *puree* ‘(hrachová) kaše; víno’ od stfr. *pure* ‘lisováním vytlačovat dužinu, víno ap.’, vlastně ‘čistit, prosívat’, z vlat. *pūrāre* tv. od *pūrus* ‘čistý’. Srov. →puritán.

**pyrit** ‘sirná železná ruda’. Přes moderní evr. jazyky z ř. *pyritēs*, vlastně ‘ohnivý (kámen)’, od *pýr* ‘oheň’ (viz →pyro-, →pýřit se).

**pyro-** (ve složeninách) ‘týkající se ohně’. Z ř. *pýr* ‘oheň’ (viz →pýřit se). Srov. →pyroman, →pyrotechnik, →pyrit.

**pyroman** ‘člověk s chorobnou zálibou v ohni’, pyromanský, pyromanie. Viz →pyro- a →mánie, srov. →erotoman.

**pyrotechnik** ‘odborník na používání a zneškodňování výbušnin’, pyrotechnický, pyrotechnika. Viz →pyro- a

→technika.

**pýří** ‘chmýří’. Stč. *pýrie* ‘chmýří, prach’, p. *perz* ‘prach’. Psl. *\*pyrō(je)* je asi odvozeno od ie. *\*pū-* ‘dout, vanout’ (viz →puchnout, →pýcha, k významu srov. →pýchavka, →pyl). Stejnou příp. má i stč. *púřiti se* ‘pyšnět, nadouvat se’ (srov. →vzpoura, →čepýřit se). Zdá se, že ve slov. docházelo k vzájemnému ovlivňování s podobně znějícími slovy (viz →pýr, →pýřit se).

**pýřit se**, zapýřit se. Příbuzné je stč. *pýř* ‘(žhavý) popel’ (srov. však i →pýří), hl. *pyrić* ‘topit’, r.d. *pýrej* ‘žhavý popel v kamnech’, sln. *zapíriti se* ‘zčervenat’, *pírh* ‘kraslice’, vše od nedoloženého psl. *\*pyrō* ‘oheň’, jež odpovídá sthn. *fiur* (něm. *Feuer*), angl. *fire*, umbr. *pir*, ř. *pýr*, arm. *hur*, toch. A *por*, chet. *pahhur* tv., vše z ie. *\*peuōr*, *\*pūr* ‘oheň’.

**pysk**, pyskatý, expr. pyskovat. Stč. *pysk* ‘pysk, zobák, rypák, chobot’, luž., p. *pysk* ‘tlama, čumák’, r.d. *pysk* tv. Psl. *\*pyskō* je nejspíš odvozeno od ie. *\*pū-* ‘nadouvat se, puchnout’ (viz →puchnout, srov. →pyj). Příbuzné je asi lit. *pūškas* ‘puchýř, uher’.

**pyšný**. Viz →pýcha.

**pytel**, pytlík, pytlíček, pytlový, pytlovina, pytlák, pytlácký, pytláctví. Ze střhn. *biutel* (dnes *Beutel*) tv., jež souvisí s angl. *bud* ‘poupě’, obojí od ie. *\*bheu-* ‘nadouvat (se)’. Srov. i →boule. *Pytlák* podle toho, že ulovenou kořist odnáší v pytli.

**pyžamo**, pyžamový. Dříve psáno *pyžama*, *pyjama*. Přes něm. *Pyjama* z angl. *pyjamas* (pl.) tv. a to přes hind. z urdského *pāy jāma* ‘(volné) kalhoty’, doslova ‘nožní oblek’, z *pāy* ‘noha’ a *jāma* ‘(volný) oblek’.

## R

**rab** kniž. ‘otrok, nevolník’, rabský. Přejato možná z csl. *rabъ* (používalo ve významu ‘služebník boží’), vzhledem k pozdním dokladům (Jg) však možná až ze slk. či r. *rab*. V č. mu odpovídá starší *rob* tv. z psl. *\*orbъ* tv. (B8), jež je příbuzné s gót. *arbja* ‘dědic’, něm. *Arbeit* ‘práce’, stir. *orbe* ‘dědic’, ř. *orfanós* ‘sirotek’, arm. *orb* tv., sti. *árbha* ‘malý, slabý; dítě’, vše z ie. *\*orbh-* ‘sirotek, dětský otrok či sluha’ (B3). Srov. →robě, →robit, →robot, →poroba.

**rabat** ‘srážka z obchodní ceny poskytovaná dodavatelem obchodníkovi’. Přes něm. *Rabatt* z it.st. *rabatto* tv. od *rabattere* ‘srazit (cenu)’, doslova ‘znovu odbít’, z vlat. *\*re-abbattere* z →re- a vlat. *\*abbattere* ‘odbít’ z →ab- a *\*battere* ‘bít, tlouci’ z lat. *battuere* tv. Srov. →baterie, →batalion.

**rabiák**, rabiát hanl. ‘neurvalec, surovec’, rabiácký, rabiátský. Z něm. *rabiát* ‘zuřivý, neurvalý’ a to ze střlat. *rabiatus* tv., což je přič. trp. od pozdnělat. *ra-biāre* ‘zuřit, vztekat se’ (lat. *rabere* tv.), srov. *rabiēs* ‘zuřivost, vzteklost, běsnění’. Srov. →ráže<sup>2</sup>.

**rabín** ‘židovský duchovní’, rabínský. Ze střlat. *rabbīnus* tv., což je vlastně zpodstatnělé adj. od *rabbī* z hebr. *rabbī* tv., což doslova znamená ‘můj učiteli, můj pane’ (oslovení duchovních).

**rabovat**, rabování, vyrabovat. P. *rabować*. Z něm. *rauben* ‘loupit’, jež souvisí s →rvát; asi i vliv *hrabiti* tv. (viz →hrabivý). Srov. →raubíř.

**racek**. Jen č. U Jg i *racka*. Preslovo zdrobnělé převzetí nejspíš ze sln. *ráca* či ch.d. *řaca* ‘kachna’. To je zřejmě převzetí z furlanského *ratse*, z něhož je i

něm.d. *Rätsch*, maď. *réce*, alb. *ráse* tv. Původ furlanského slova není jistý.

**racionální** ‘založený na rozumu, rozumový; účelný, hospodárný’, racionalita, racionalismus, racionalista, racionalistický, racionalizovat, racionalizace, racionalizační. Z lat. *rationalis* ‘početní, rozumový, rozumný, účelný’ od *ratio* ‘počet, přehled, rozum, důkaz’ od *ratus* ‘vypočítaný, pevný, jistý’, což je původem přič. trp. od *rēri* ‘počítat, soudit, domnívat se’. Srov. →ratifikace.

**ráčit**, uráčit se. P. *raczyć*, r.d. *ráčiti* ‘chtít, usilovat’, s./ch. *ráčiti se* ‘mít chuť’, stsl. *račiti* ‘mít chuť, chtít’. Psl. *\*račiti* nejspíš souvisí s *\*rekti* ‘řici’ od ie. *\*rek-* ‘uspořádat, počítat, říci’ (viz →řici, srov. podobně →vléci, →vláčet). Podobná slova jsou v germ. - něm. *geruhen* ‘ráčit’ (sthn. *ruohhen* ‘brát ohled’), *rechnen* ‘počítat’ (sthn. *rehhanōn* ‘pořádat, počítat’), angl. *reck* ‘dbát, brát v úvahu’, která se ovšem vyvozují z ie. *\*rég-* ‘řídít, rovnat’ (snad jde o dvě varianty téhož kořene?). V obou případech lze zaznamenat vývoj významu ‘pořádat’ → ‘počítat, brát ohled’ → ‘chtít’ → ‘ráčit’.

**ráčkovat** ‘vyslovovat čípkové r’. Novější, onom., s příkloněním k *ráček* od →rak.

**rád**, radost, radostný, rozradostněný, radovat se, radovánky, zaradovat se. Všesl. - p., r. *rad*, ch. *řad*, stsl. *radъ*. Příbuzné je stč. *roditi* ‘chtít’. Psl. *\*radъ* nemá zcela jasné ie. souvislosti. Obvykle se spojuje s lit. *rōds* ‘ochotný’ a stangl. *rōt* ‘radostný’, ā-rētan ‘rozveselit’, což odpovídá výchozímu ie. *\*rēd-* ‘rozveselit, radostný’.

**rada**, radit, rádce, radní, radnice, rad-

niční, odradit, poradit, porada, poradní, poradce, poradna, poradenský, poradenství, uradit se. Jen č. a p. *rada* (odtud do ukr.). V tomto významu výpůjčka ze sthn. *rāt* tv. (něm. *Rat* tv.), srov. i angl. *read* ‘číst’, původně ‘vykládat, hádat’. Germ. slova jsou příbuzná se stsl. *raditi* ‘starat se’, *radi* ‘kvůli’, dále pak s av. *rādiy* tv., sti. *rādhya*ti ‘řádně dělá, uspokojuje’, vše z ie. *\*rēdh-* od *\*rē-*, z něhož je např. lat. *rēvī* ‘počítat, domnívat se’ (srov. →racionální). Vzhledem k významu není vyloučeno, že jiné rozšíření stejného kořene je u slov uvedených pod →ráčit i →řád.

**radar** ‘radiolokátor’. Z angl. *radar*, což je zkratkové slovo z *ra(dio) d(etection) a(nd) r(anging)* ‘radiové zjišťování a zaměřování’.

**radiace** ‘záření’, radiací, radiátor. Přes moderní evr. jazyky z lat. *radiātiō* tv. od *radiāre* ‘zářit’ od *radius* ‘paprsek, hůlka; poloměr kruhu’. Srov. →radiální, →rádius, →rádio.

**radiální** ‘jdoucí ve směru poloměru’. Přes moderní evr. jazyky ze střlat. *radialis* od lat. *radius* ‘poloměr; paprsek’ (viz →rádius).

**radikální** ‘usilující o důkladné a rychlé změny od základu’, radikál, radikálnost, radikalismus, radikalizovat se, radikalizace. Z něm. *radikal*, fr. *radical* ze střlat. *radicalis* ‘jdoucí ke kořenům, zásadní’ od lat. *rādīx* ‘kořen’. Srov. →ředkev.

**rádio** ‘rozhlas’, rádiový, radista ‘kdo obsluhuje rádiovou stanicí’, radistický. Přes něm. *Radio* z am.-angl. *radio*, což je zkrácení z *radiotelegraphy*, vlastně ‘přenášení zpráv elektromagnetickým zářením’, jehož první část vychází z lat.

*radius* ‘paprsek’. Srov. →radiace, →rádius.

**radio-** (ve složeninách) ‘týkající se rádia; týkající se (radioaktivního) záření’. K prvnímu viz →rádio (srov. *radiostanice*, *radioamatér*, *radiopřijímač* ap.), k druhému viz →radiace, →radium (srov. →radioaktivní, radioizotop).

**radioaktivní** ‘schopný vysílat záření při rozpadu (u některých prvků)’, radioaktivita. Přes něm. *radioaktiv* z fr. *radio-actif*. Poprvé užila M. Curie při objevu radia (viz →radium), prvního radioaktivního prvku. Od lat. *radius* ‘paprsek’, viz →rádius, →radiace.

**rádiówka** ‘kulatá plochá čepice bez štítku’. Snad proto, že se objevila v době šíření rádia a stopka uprostřed připomíná anténu.

**radium** ‘radioaktivní prvek’. Utvořeno jeho objeviteli manželi Curieovými od lat. *radius* ‘paprsek’, *radiāre* ‘zářit’. Srov. →radioaktivní, →radiace, →rádius.

**rádius** ‘poloměr; dosah působnosti’. Z lat. *radius* ‘poloměr; paprsek, hůlka’, jež asi souvisí s lat. *rādīx* ‘kořen’, ř. *rhādīx* ‘větev, hůl’ (srov. →radikální). Srov. dále →radiace, →radium, →rádio.

**radlice** ‘zaostřená část náradí ke kypření půdy’. Od *rádlo* ‘staré náradí k orání’. Všesl. Z psl. *\*ordlo* (B8) odvozeného příp. -*dlo* od *\*orati* (→orat).

**radon** ‘plynný prvek vznikající při rozpadu radia’. Uměle od →radium, srov. →neon.

**radost**. Viz →řád.

**rádža** ‘indický panovník’. Viz →maharádža.

**rafat** expr. ‘chňapat, štekát’, porafat (se). Z něm. *raffen* ‘popadnout, chňapnout’,

jehož další původ není zcela jistý. Souvisí asi s →rašple.

**ráfek** 'obvodová část kola pro nasazení pneumatiky'. Z něm. *Reif* tv. z germ. \**raipa-* 'obruč, pás, lano', jež nemá spo-  
lehlivé ie. příbuzenstvo.

**rafiže** zast. 'ručička u hodin', rafička. Stč. *rafijě* 'ukazovátko při čtení; pisátko'. Z lat. *graphium* 'pisátko, rydlo' z ř. *gra-*  
*feion* tv. od *gráfō* 'píšu, škrábu, ryji'. Srov. →narafičit, →graf.

**rafinovaný** 'vychytralý, prohnáný'. Přeneseně od *rafinovaný* 'vytříbený, vyčištěný', stejný význam již ve fr. *raffiné* (viz →rafinovat).

**rafinovat** 'podrobovat čistícímu procesu', rafinace, rafinační. Z fr. *raffiner* tv. z *re-* (viz →re-) a *affiner* 'čistit, tříbit', stfr. *afiner* tv. od *fin* 'jemný, čistý, ryzí, chytrý'. Srov. →rafinovaný, →fajn, →finesa.

**raft** 'sportovní plavidlo ke sjíždění řek', rafting. Z angl. *raft* 'vor' skand. původu (stisl. *raptr* 'kmen').

**ragby** 'druh míčové hry', ragbyový, ragbista. Z angl. *rugby* podle školy ve městě *Rugby* ve střední Anglii, kde hra ve 30. letech 19. st. vznikla.

**raglán** 'druh svrchníku'. Z angl. *raglan* podle lorda *Raglana* († 1855), anglického velitele v krymské válce, který takový svrchník nosil.

**ragtime** 'způsob klavírní hry s hojnými synkopami'. Z am.-angl. *ragtime* z angl. *rag* 'cár, hadr' a *time* 'čas', doslova 'roztrhaný čas'.

**ragú** 'pokrm z kostek masa aj. s jemnou pikantní bílou omáčkou'. Z fr. *ragoût* tv., vlastně 'pokrm povzbuzující chuť', od *ragoûter* 'vzbuzovat chuť' z →re-, →a<sup>-1</sup> a odvozeniny od *goût* 'chuť' z lat.

*gustus* tv. Srov. →gusto, →degustace.

**ráhno** 'tyč na lodním stožáru pro plachtu', ráhnový, ráhnoví. Z něm. *Rahe* tv. (zakončení asi podle →břevno), jež souvisí s něm. *Reck* 'hrazda', angl. *rack* 'stožan, mřížka, regál'.

**ráchat se** ob. expr. 'máchat se, koupat se', vyráchat se. Nepochybně expr. útvar onom. původu, u Jg jen *rachati* 'kvákat (o žábách) ap.'. Srov. →rachot, →rašit.

**rachejtle** ob. 'rakety (na ohňostroj)'. Expr. přetvoření z →raketa<sup>1</sup>. Již u Jg v podobách *raketle*, *rachetle* i *rachejtle*, podle zakončení lze soudit na rak.-něm. zdobňující příp. -le.

**rachitida** 'křivice', rachitický. Z nlat. *rachitis* utvořeného od ř. *rháchis* 'hřbet, páteř'.

**rachotit**, rachot, rachtat, expr. rachotina, ob. expr. rachota 'práce'. Onom. původu, srov. →rachnout a starší č. (h)*rochati* 'bouchat, třeskat, chrochtat'.

**ráj**, rajský. Všesl. - p. *raj*, r. *raj*, s./ch. *ráj*, stsl. *rai*. Psl. *rajb* je slovo již předkřesťanské, jeho původní význam a původ vůbec však nejsou jisté. Spojuje se s av. *rāy-* 'bohatství, štěstí' (mohlo by jít o vliv írán. v náboženské oblasti podobně jako u →bůh aj.), sti. *rai-* 'majetek, bohatství' (příbuzné je i lat. *rēs* 'věc', srov. →republika) (Ma<sup>2</sup>). Jiný výklad počítá s domácím tvořením a spojuje s \**rojb* (viz →roj), původně 'vodní proud' (HK). Původní význam by pak byl 'sídlo mrtvých' - Praslované totiž věřili, že svět mrtvých se nachází pod vodou. Srov. →rajče, →rajka.

**rajcovat** ob. 'dráždit', rajcovní, rozrajcovat. Z něm. *reizen*, jež souvisí s *reissen* 'trhat, škubat', *ritzen* 'škrábat' i angl.

*write* ‘psát’ (srov. →rys<sup>2</sup>).

**rajče**, rajčatový. Lid. název ze sousloví *rajské jablko* (u Jg ještě označení pro více různých plodů) a to podle něm. *Paradiesapfel* tv. (srov. slk. *paradajka*) z *Paradies* ‘ráj’ z pozdnělat. *paradisus* ‘zahrada, ráj’ z ř. *parádeisos* tv. a *Apfel* ‘jablko’ (viz →jablko). Srov. →rajka.

**rajda** hanl. ‘běhna, coura’. Snad podle *trajda* (→trajdat) a dalších podobných slov (*chajda*, *pajda*) od →rajcovat či →rajtovat?

**rajka** ‘druh exotického ptáka’. Preslův kalk za lat. *paradīsea* (*avis*), něm. *Paradiesvogel* ‘rajský pták’, viz →ráj a →rajče.

**rajon** ‘místo něčí působnosti’, rajonový. Z fr. *rayon* ‘okruh, obvod; poloměr, paprsek’ za starší *rai(s)* tv. z lat. *radius* (viz →rádius).

**rajtovat** ob. ‘skotačit, dovádět’, zarajtovat si, rajtky ‘jezdecké kalhoty’. Z něm. *reiten* ‘jezdit na koni’, jež souvisí s angl. *road* ‘cesta’ (z ie. \**reidh-* ‘jet, být v pohybu’). Srov. →rytíř, →rejtar.

**rak**, ráček. Všesl. - p., r. *rak*, s./ch. *rāk*. Psl. \**rakъ* nemá jasný původ. Zdá se, že souvisí s lat. *cancer*, ř. *karkínos*, sti. *karkat*□a- tv., wal. *crach* ‘strup, kůrka’, sti. *karkara-* ‘tvrdý’, vše od ie. \**kar(kar)-* ‘tvrdý’, ale hláskoslovné obtíže jsou velké (přesmyk souhlásek, ztráta iniciálního *k*?). Srov. →rakovina.

**raketa**<sup>1</sup> ‘pyrotechnický náboj způsobující světelný a zvukový efekt; odpalované létací zařízení’, raketový, raketomet, raketoplán. Z něm. *Rakete* tv. a to z it. *rocchetta*, což je zdrobnělina od *rocca* ‘přeslice (u kolovratu)’, původu asi germ. Přeneseno na základě podoby

(srov. fr. *fusée* ‘vřetená’ i ‘raketa’).

**raketa**<sup>2</sup> ‘pálka s pružným výpletem’. Přes něm. *Rakett* z fr. *raquette*, it. *racchetta* tv. a to z ar. *rāḥet* ‘dlaň’, hov. varianty k *rāḥa* tv.

**rakev**, rakvička. R. *ráka* ‘rakev s ostatky světce’, sln. *rákev* (asi z č.), stsl. *raka* ‘hrob’. Historie slova není příliš jasná. Psl. asi \**orka* i \**orky*, první podoba přímo z lat. *arca* ‘rakev, truhla, skříň’, druhá zřejmě germ. prostřednictvím. Srov. →archa.

**rakije** ‘balkánská kořalka’. Ze s./ch. *ràkija* z tur. *raki* a to z ar. *ḥarraḡ* ‘kořalka’, původně ‘šťáva’. Srov. →arak.

**rákos**, rákosí, rákosový, rákoska. Stč. i *rokosie*. Takto jen č., jinak p. *rogozie*, r. *rogóz*, s./ch. *rògoz* (srov. →rohož). Psl. \**rogosz* není zcela jasné. Obvykle se odvozuje od \**rogъ* (viz →roh) v původním významu ‘trčící, čnějící’, méně jasná je druhá část, v níž někteří vidí ie. \**ozdo-* ‘větev’ (něm. *Ast*, ř. *ózos*, arm. *ost* tv.). Nepravidelné změny na cestě z psl. do č. také nejsou jasné, k záměně *k* za *g* došlo zjevně před změnou *g* > *h* (C2).

**rakovina**, rakovinný, rakovinový. Nověji odvozeno od →rak (ve starší č. a v jiných slov. jazycích též název pro živočicha i nemoc stejně jako v něm. *Krebs*, lat. *cancer*), metaforické přenesení již v ř. (srov. →karcinom). Na základě představy, že rak v těle užívá postiženou část.

**rallye** ‘(automobilový) hvězdicový či dálkový závod s rychlostními zkouškami ap.’. Z angl. *rallye* tv. od *rally* ‘(znovu) se shromáždit, sebrat se’ z fr. *rallier* ‘shromažďovat, sjednocovat’ z *re-* (viz →re-) a *allier* ‘spojovat, slu-



čovat' (viz →aliance).

**rám**, rámeček, rámový, rámovat, zarámovat, orámovat. Ze střhn. *ram(e)* tv. (dnes *Rahmen*) nejistého původu (snad souvisí s ním. *Rand* 'okraj').

**rámě**, rameno, ramínko, ramenní, ramenatý, nárameník, náramek. Všesl. - p. *ramię*, r.st. *rámo*, s./ch. *ràme*, stsl. *ramo*. Psl. *\*orme*, *\*ormo* je příbuzné se stpr. *irmo* tv., gót. *arms* 'ruka', něm. *Arm* tv., lat. *armus* 'rameno, plece', sti. *īrmá-* tv., av. *arθma* 'ruka, rameno', vše z ie. *\*arθmo-* 'ruka, rameno'.

**rampa** 'vyvýšená plošina s různým účelem'. Přes něm. *Rampe* z fr. *rampe* 'rampa, svah, nakloněná plošina' od *ramper* 'plazit se, být nakloněný' a to z frk. *\*hrampon* 'drápat se, lézt'.

**rampouch**. Stč. *ropúch*, jen č., málo jasné. Odvozuje se od *ropěti* 'kapat, téci', ale toto slovo zná pouze Kottův slovník z konce 19. st. (Ma<sup>2</sup>). Expr. příp. *-úch* jako např. v →sopouch. Formálně se *ropouch* připodobnilo k rovněž nejasnému *rampouch* 'klenutí' (Jg) asi něm. původu. Expr. je i slk. název pro rampouch *cencúl*. Srov. →ropa, →ropucha.

**rámus**, rámusit. U Jg i ve významu 'shrábnutí, odnětí' a 'nepořádek, škoda'. Nejblíže stojí sln. *ramúš*, *ramóvš* 'hluk, rámus, lomož', p.d. *ramot* tv., srov. i starší č. *romoniti* 'šumně hučet'. Základem bude onom. kořen *\*rā-* (srov. i →rachot, →rarach), ale tvoření č. (a také podobných sln. slov) je nejasné.

**rána**, ranit, raněný, poranit, zranit, zranění, ranhojič. Všesl. - p. *rana*, r. *rána*, s./ch. *ràna*, stsl. *rana*, vše 'poranění' (význam 'úder, zvuk úderu' je jen č. a slk.). Psl. *\*rana* z ie. *\*urōnā* je pří-

buzné s alb. *varrë* a sti. *vraná-* tv. (srov. i starší č. *vrana* 'otvor na sudu'), vše jsou to odvozeniny od ie. *\*uer-* 'roztrhnout, škrábnout'. Srov. i →vřed.

**ranč** ('americká) dobytkařská farma'. Z am.-angl. *ranch* ze šp. *rancho* tv., původně 'vojenský tábor, chalupa, jakékoli provizorní obydlí', a to nejspíš od slovesa *ranch(e)arse* 'ubytovat se, umístit se' z fr. *se ranger* 'usadit se, řadit se' a to z germ. (srov. frk. *\*hring* 'kruh'). Srov. →rynek, →ring.

**randál** ob. expr. 'hluk, rámus'. Z něm. *Randal* tv. a to asi ve studentské řeči kontaminací (D3) něm.d. *Rand*, *Rant* '(hlasitý) žert, povyk' a *Skandal* (viz →skandál).

**rande** hov. ('milostná) schůzka'. Přes něm. *Rendezvous* z fr. *rendez-vous* tv., což je vlastně zpodstatnělý imperativ 2.os.pl. slovesa *se rendre* 'dostavit se' (tedy 'dostavte se'), v nezvratné podobě *rendre* 'dopravit, posílat zpět, vracet' z lat. *reddere* 'vracet, dávat zpět' z →re- a *dare* 'dát'. Srov. →renta.

**ranec**, raneček. Z něm.st. *Rantz* (16. st.), dnes *Ranzen*, jehož původ je temný.

**ráno**, ranní. Jako zpodstatnělé přisl. jen v zsl. (p. *rano*, hl. *ranjo*, *ranje*), jinde ve významu 'brzy'. Psl. přisl. *\*rano* je utvořeno od adj. *ranō* (viz →raný).

**rantl** ob. 'okraj'. Zřejmě z nějaké něm. nář. podoby odpovídající spis. něm. *Rändel*, což je zdrobnělina od *Rand* tv.

**raný** 'časný'. Všesl. - p. *ranny*, r. *ránnyj*, s./ch. *rân*, stsl. *ranō* 'ranní'. Psl. *\*ranō* nemá jednoznačný výklad. Lze vyjít z předsl. *\*urōdno-* (A9) od ie. *\*uerdh-*, *\*uredh-* 'růst, stoupat', od něhož je i ř. *órthros* ('časné) ráno, úsvit'. Viz i →rod.

**rap** 'druh černošské hudby založený na

neměnném vtíravém rytmu a rychlé, téměř mluvené intonaci', rapový, rapper. Z am.-angl. *rap* (*music*) od slang. *rap* 'kecat, diskutovat', původně 'zaklepat, poklepat; vyštěknout' onom. původu. Srov. →rapl.

**rapidní** 'rychlý, překotný'. Přes něm. *rapid* z fr. *rapide* z lat. *rapidus* 'prudký, rychlý, dravý' od *rapere* '(rychle) uchopit, hnát'. Srov. →uzurpovat.

**rapír** 'druh bodné a sečné zbraně, končír'. Přes něm. *Rapier* z fr. *rapière* tv. a to od *râper* 'strouhat, pilovat' (srovnání s pilníkem snad na základě proděravělé rukojeti) z vlat. *\*raspāre* 'shrnovat, sbírat' germ. původu. Srov. →rašple.

**rapl** ob. expr. 'potřeštěnec', raplovský. Z něm. *Rappel* (*kopf*) od *rappeln* 'chrastit, třesit', jež souvisí s angl. *rap* 'klepat' (srov. →rap).

**raport** zast. 'hlášení'. Přes něm. *Rapport* z fr. *rapport* tv. od *rappoter* 'ohlašovat, podávat zprávu' z re- (→re-) a *apporter* 'přinášet' (srov. →aportovat) z lat. *apportāre* tv. z →ad- a *portāre* 'nést'.

**rasodie** 'starořecká hrdinská báseň; dramatická instrumentální skladba'. Přes lat. *rhapsōdia* z ř. *rhapsō; díā* '(hrdinská) báseň' od *rhapsō; dōs* 'zpěvák (hrdinských) písní', vlastně 'kdo připravuje písně', z *rháptō* 'spojuji, připravuji' a *ō; dē* 'píseň, zpěv'. Srov. →óda.

**rarach** 'čert, ďas', rarášek. Asi expr. obměna slova →raroh, které v p. a ukr. znamená i 'obluda, démon'.

**rarita** 'vzácnost, zvláštnost'. Z lat. *rārītās* 'řídkost, vzácnost' od *rārus* 'řídký, vzácný, ojedinělý'.

**raroh** 'druh dravého ptáka'. P. *raróg*,

ukr. *rárih*. Psl. *\*rarogō* je tvořeno příp. -ogō (srov. →piroh, →ostroho) od *\*rarō* 'šum' (csl. *rarō* 'zvuk, šum'), nejspíš od onom. *\*rā-* 'řvát, hlučet' (srov. r.d. *rā-jat* 'hučet' i →rámus). Stejnou příp. jako *\*rarō* má i sthn. *rēren* 'řvát', angl. *roar* tv.

**ras** 'pohodný'; hov. expr. 'člověk bezohledný k sobě i jiným'. Jen č., ne zcela jasné. V něm. je *Wasenmeister* tv. od *Wasen* 'trávník, mrchoviště'. Vedle toho je i něm. *Rasen* 'trávník, drn' (obě slova se někdy etymologicky spojují, ale původ není jasný) a od toho se č. slovo vykládá (HK). Podle jiného výkladu přetvořením něm. *Racker* 'kat, pohodný' (srov. podobné zakončení u →ďas) (Ma<sup>2</sup>).

**rasa**, rasový, rasismus, rasista, rasistický. Přes něm. *Rasse* z fr. *race*, it. *razza* tv., jehož další původ se obvykle hledá buď v lat. *ratio* 'rozum, řád, soustava' (viz →racionální), nebo v ar. *ra's* 'hlava, původ'.

**rastr** 'mřížka; linkovaný papír s vyznačenými sloupci'. Z něm. *Raster* tv. z lat. *rāstrum* 'motyka, kopáč' od *rādere* 'škrabat, drásat'. Srov. →razantní.

**rašelina**, rašelinový, rašeliniště. Jen č. (od obrození), nejasné. Jg uvádí s poznámkou, že dobré české jméno pro rašelinu nemáme, zřejmě jde o Preslův výtvor podle nějaké neznámé cizí předlohy. Lze uvažovat o sln. *ráhel* 'kypřý, sypký, měkký', *rášiti* 'kypřit, hrabat'.

**rašit**, vyrašit. Jen č. Souvisí asi se sln. *rášiti* 'kypřit, hrabat, štouchat', ch. *na-rašiti* 'kypřit (podušku)'. Významovou souvislost lze vidět na sln. *prāskati* 'škrabat' a našem →praskat, →pukat, →pučet, původ je tedy onom. (*rašit* = 'pukat'), srov. i →ráchat se, →rachot,

→rašelina.

**rašple**, rašplovat. Z něm. *Raspel* tv. od *raspeln* 'strouhat' a to ze sthn. *raspōn* 'sbírat, shrnovat, trhat', jehož další původ není jasný. Srov. →rapír.

**ratan** 'lehké pružné dřevo užívané k výrobě nábytku ap.'. Z angl. *rattan* a to z malaj. *rotan* tv. a to asi od *rout* 'odškrabat'.

**ratejna** ob. expr. 'velká neútná místnost'. Původně 'čeledník' od staršího č. *rataj* 'oráč, čeledín' z psl. *\*ortajb* (B8) od *\*orati* (viz →orat), srov. i →radlice.

**ratifikace** 'konečné schválení (mezinárodní smlouvy)', ratifikovat. Ze střlat. *ratificatio* od *ratificare* 'potvrdit' z *rat* 'pevný, jistý, určitý' (viz →racionální) a *facere* 'udělat' (viz →fikace).

**ratlík** 'druh psa'. Z něm. *Rattler*, vlastně 'krysař' od *Ratte* 'krysa'. Původ tohoto slova společného většině germ. a román. jazyků (angl. *niz.*, fr. *rat*, it. *ratto*, šp., port. *rata*) není jistý.

**ratolest** '(mladá) listnatá větvička'. Stč. *ratolast*, *ratorasl*, *ratoresl*, *letorast*, *letorasl*, *letorostl*. Etymologicky totéž co *letorost*, vlastně 'co vyrostle za rok'. Vzhledem k přesmyku slabik a dalšímu komolení slova a také vzhledem k důslednému *ra-* na začátku, jde podle Ma<sup>2</sup> o převzetí z csl. *lětoraslb*. Viz →léto a →růst.

**raubíř** hov. expr. 'darebák, uličník'. Z něm. *Räuber* 'loupežník, lupič' od *rauben* 'loupit' (viz →rabovat).

**raut** 'společenský večer vybrané společnosti'. Z angl. *rout* tv., původně 'srocení, houf, sebranka', ze střf. *route* 'zlomek, oddělená skupina ap.' a to z lat. *rupta* (*pars*) 'zlomená, roztržená (část ap.)' od *rumpere* 'zlomit, roztrhnout'.

Srov. →rota, →bankrot.

**ráz** 'souhrn příznačných znaků; rychlý, prudký pohyb', rázný, razit, ražení, razítko, razítkovat, ražba, ráže, doražit, důraz, důrazný, narazit, náraz, nárážka, orazit, odrazit, odraz, odrážka, porazit, porážka, podrazit, podraz, podrážka, prorazit, průrazný, přerazit, přirazit, přirážka, rozrazit, srazit, sraz, srážka, urazit, úraz, urážka, vrazit, vyrazit, výraz, vyrážka, zarazit, zarážka, aj. Všesl. - p. *raz* 'jednotlivý případ, úder', r. *raz* '-krát, jednou, když', s./ch. *ráz* 'lopatka na měření obilí'. Psl. *\*razo* je od slovesa *\*raziti* 'tlouci, sekati', což je opětovací sloveso k *\*rězati* (→řezat). Srov. i →obraz. Posun k významu 'charakter, souhrn příznaků' v č. si představíme z původního 'úder, prudký pohyb' přes 'vyražený znak' (srov. *ražba mincí*).

**razantní** 'prudký, průbojný', razance. Přes něm. *rasant* tv., vlastně 'plochý, přízemní (o dráze střely)', z fr. *rasant* tv. od *raser* 'holit', přeneseně 'jet, jít, letět těsně u něčeho', z vlat. *\*rāsare* od *rādere* (příč. trp. *rāsus*) 'škrábat, drásat'. Srov. →rastr.

**razie** 'náhlý vpád, zásah bezpečnostních orgánů'. Přes něm. *Razzia* z fr. *razzia* tv. a to z ar. *ġāziya* 'loupeživý vpád (jednoho kmene proti druhému)'.

**ráže**<sup>1</sup> 'kalibr'. Viz →ráz.

**\*ráže**<sup>2</sup> (*dostat se do ráže, být v ráži* 'rozohnit se'). Z fr. *rage* 'vzteky, zuřivost, vášně' z vlat. *\*rabia* odpovídajícího lat. *rabiēs* 'zuřivost, šílenství, běsnění'. Srov. →rabiák.

**rdesno** 'druh byliny s klasy růžových květů'. P. *rdes(t)*, *derdes* aj., ukr. *deres*, *drjasen*, sln. *dresen*, r(e)*desen* aj., s./ch. *dresen*, *rdesen*, *hrdeselj* aj. Slovo

prošlo řadou formálních obměn (č. *rd-* snad vlivem →rdít se), jako výchozí podoba se uvádí *\*nerstnō* či *\*nerstno* (B8) od *\*nerstō*, *\*nerstb* ‘jikry, rybí potěr’ (viz →neřest). Pod vodními rdesny totiž ryby rády ukládají jikry (srov. i něm. *Laichkraut* ‘rdesno’ z *Laich* ‘rybí potěr’ a *Kraut* ‘zelí, nať’) (Ma<sup>2</sup>).

**rdít se**, zardívat se, uzardělý, zarděnky. R. *rdeť*, sln. *rdėti*, csl. *rōdětī se*. Psl. *\*rōdětī (se)* odpovídá lit. *rudėti*, sthn. *rotēn*, lat. *rubēre*, vše z ie. *\*rudhē-* ‘stávat se červeným, rudnout’. Dále viz →rudý, srov. →rez, →ruměný, →ryšavý, →rusý.

**rdousit**, zardousit. Č.st. i *hrdousiti*, slk. *hrdúsiť*, p. *krztusić*. V druhé části je →dusit, první jistě souvisí s →hrdlo, →hrtan, ale celkově slovtvorně ne zcela jasné.

**re-** předp. Z lat. *re-* (před samohláskami většinou *red-*) ‘znovu, opět’, jež nemá jistý původ. Srov. →reagovat, →recepce, →redigovat, →referát, →regrese, →rekreace, →relativní, →renesance, →represe, →respekt, →revoluce aj.

**reagovat** ‘odpovídat na vnější popud’, zareagovat, odreagovat se. Podle vzoru něm. *reagieren*, fr. *réagir* přejato jako chemický termín z pozdnělat. *reagere* ‘hnát zpět’, střlat. ‘působit proti něčemu’, z →re- a *agere* ‘hnát, konat, jednat’. Srov. →reakce, →agenda.

**reakce** ‘odezva na vnější popud; odpor proti pokroku’, reakční, reakcionář(ka), reaktivní, reaktivita. Přes něm. *Reaktion*, fr. *réaction* ze střlat. *reactio* ‘zpětná činnost, odvetné jednání’ od *reagere* (viz →reagovat). V politickém významu od fr. revoluce. Srov.

→reaktor.

**reaktor** ‘zařízení na štěpení atomových jader’. Z am.-angl. *reactor* od angl. *re-act* ‘působit (zpětně), reagovat’ (viz →reagovat).

**reálie** ‘poznatky o životě a kultuře určitého národa v určité době’. Z lat. *reālia* ‘skutečnosti’, což je zpodstatnělé adj. *reālis* ‘skutečný’ v pl. stř. rodu. Viz →reálný.

**reálný** ‘skutečný, věcný’, realita, realismus, realista, realistický, realizovat, realizace, realizační. Přes něm. *real* z pozdnělat. *reālis* tv. od lat. *rēs* ‘věc’. Srov. →reálie, →republika, →rébus.

**rebarbora** ‘reveň’. Dříve též *rabarbara*, *rebarbara* (Jg). Podoba s *re-* nejspíš z raně nhn. *reubarbar* (dnes *Rhabarber*) z pozdnělat. *reubarbarum*, lat. *rhabarbarum* a to z ř. *rhā bārbaron* tv. První část je asi převzetí z per. *rāwend*, přikloněné k ř. názvu řeky Volhy *Rhā* (z té oblasti reveň do Řecka přišla), druhá část signalizuje cizí původ (viz →barbar). Srov. →reveň.

**rebel** ‘buřič’, rebelant, rebelský, rebelie. Přes něm. *Rebell* z lat. *rebellis* ‘odbojník, vzbouřenec’, vlastně ‘kdo obnovuje válku’, z →re- a *bellum* ‘válka’.

**rébus** ‘hádanka naznačující slovo či větu obrázky a písmeny’. Přes něm. *Rebus* z fr. *rébus* a to z lat. (*dē*) *rēbus (quae gerentur)* ‘o věcech, které se stávají’, což byl název žertovných kreseb v podobě rébusů, kterými studenti v Pikardii (oblast v severových. Francii) komentovali soudobé dění (15. st.). Tvar *rēbus* je tedy ablativ pl. lat. subst. *rēs* ‘věc’. Srov. →reálný, →republika.

**recenze** ‘posudek, kritika’, recenzovat, recenzní, recenzent. Z něm. *Rezension* tv. a to nově k lat. *recēnsiō* ‘pro-

hlídka' od *recēnsēre* 'přehlížet, posuzovat' z *→re-* a *cēnsēre* 'hodnotit, počítat'. Srov. *→cenzura*.

**recepce** 'oficiální přijetí hostů s pohoštěním; přijímací místnost', recepční. Přes něm. *Rezeption* z lat. *receptiō* 'přijetí, převzetí' od *recipere* 'přijímat, převzít' z *→re-* a *capere* 'brát, jímat'. Srov. *→recept*, *→koncepce*, *→akceptovat*.

**recepis** zast. ob. 'recept, stvrzenka'. Z lat. *recēpisse* (*testātur*) '(potvrzuje se), že přijal', což je vlastně minulý inf. od *recipere* 'přijmout' (viz *→recept*). Příklo-něno k slovům jako *předpis*, *úpis*.

**recept** 'předpis'. Přes něm. *Rezept* ze střlat. *receptum* tv., což je zpodstatnělé přič. trp. od *recipere* 'přijmout' (viz *→recepce*), tedy 'přijato'. Tímto slovem lékárník potvrdil, že připravil lék podle lékařského předpisu. Význam 'kuchyňský předpis' se vyvinul druhotně.

**recese** 'zpomalení hospodářského vývoje; výstřední žerty'. Z lat. *recessiō* 'ústup' od *recēdere* 'ustoupit, odejít, oddělit se' z *→re-* a *cēdere* 'kráčet, jít'. Význam 'výstřední žerty' je asi z pozdějšího významu 'přerušování, přestávka' (srov. *→legrace*). Srov. *→koncese*, *→proces*.

**recidiva** 'návrat, opakování (choroby, trestné činnosti ap.)', recidivista. Od lat. *recidīvus* 'zpět se vracející, obnovený' (již v lat. vesměs o trestném činu či chorobě) od *recidere* 'padnout zpět' z *→re-* a *cadere* 'padat'.

**reciproční** 'vzájemný', reciprocita. Ze střlat. *reciprocus* tv. z lat. *reciprocus* 'pohybující se sem a tam', vlastně 'pohybující se dozadu a dopředu', z *\*recus* a *\*procus*, což jsou odvozeniny od *→re-*

a *→pro-*<sup>1</sup>, k druhé viz i *→pryč*.

**recitovat**, recitace, recitační, recitátor, recitativ, recitál. Podle něm. *rezitieren* z lat. *recitāre* tv. z *→re-* a *citāre* 'vyvolávat, předvolávat, uvést' (viz *→citovat*). *Recitativ* je z it. *recitativo* a *recitál* z angl. *recital*.

**recyklovat** 'dát zpět do oběhu (o odpadních hmotách)'. Nové slovo, viz *→re-* a *→cyklus*.

**redakce** 'zpracovávání textu pro publikování; kolektiv pracovníků vykonávajících tuto činnost', redakční, redaktor(ka). Přes něm. *Redaction* z fr. *rédaction* tv. od *rédiger* (viz *→redigovat*).

**redigovat** 'zpracovávat text pro publikování'. Podle něm. *redigieren* z fr. *rédiger* 'spisovat, sepsat, upravovat text' z lat. *redigere* (přič. trp. *redāctus*) 'přivádět zpět, uvádět do (správného) stavu' z *red-* (*→re-*) a *agere* 'hnát, konat, jednat'. Srov. *→reagovat*, *→agenda*.

**redukce** 'omezení, snížení'. Podle něm. *Reduction* z lat. *reductiō* 'stažení, snížení' od *reducere* 'vést zpět, odtahovat' z *→re-* a *dūcere* 'vést'. Srov. *→indukce*, *→dedukovat*, *→produkce*.

**redundantní** 'nadbytečný', redundancy. Z lat. *redundāns*, což je přech. přít. od *redundāre* 'být v nadbytku, přetékat, vylévat se' z *red-* (*→re-*) a *undāre* 'vlnit se, dmout se' od *unda* 'vlna, voda'.

**reduplikace** 'zdvojení'. Z pozdnělat. *reduplicātiō* tv. od *reduplicāre* '(opětně) zdvojit' z *→re-* a lat. *uplicāre* 'zdvojit' od *duplex* 'dvojitý' z *duo* 'dva, dvě' a odvozeniny od *plectere* 'plést'. Srov. *→duplikát*, *→komplex*, *→perplex*.

**refektář** 'klášterní jídelna'. Ze střlat. *refectorium* tv. od lat. *reficere* (přič. trp.

*refectus*) ‘znovu činit, obnovit, osvěžit’ z *→re-* a *facere* ‘dělat’. Srov. *→defekt*, *→perfektní*.

**referát** ‘(hodnotící) zpráva; odbor, úsek působnosti’, referovat, referent(ka). Z něm. *Referat* tv. a to zpodstatněním lat. slovesného tvaru *referat* ‘at podá zprávu’ (obvyklá kancelářská poznámka), což je 3.os.sg. konjunktivu od *referre* ‘nést zpět, oznamovat, zpravovat’ z *→re-* a *ferre* ‘nést’. Srov. *→referendum*, *→relace*.

**reference** ‘posudek, dobrozdání, doporučení’. Přes něm. *Referenz* z fr. *référérence* ‘doporučení’ od *référer* ‘podat zprávu’ z lat. *referre* tv. (viz *→referát*).

**referendum** ‘přímé hlasování občanů o zákonných opatřeních’. Z lat. *referendum* ‘o čem má být podána zpráva’ od *referre* ‘podat zprávu’ (viz *→referát*).

**reflektor** ‘světlomet’. Z něm. *Reflektor* tv., původně ‘zařízení odrážející paprsky určitým směrem’, od *reflektieren* ‘odrážet (světlo)’ z lat. *reflectere* (viz *→reflektovat*).

**reflektovat** ‘mít zájem, ucházet se; odrážet’. Podle něm. *reflektieren* tv. z lat. *reflectere* ‘obracet, otáčet zpět’ z *→re-* a *flectere* ‘ohýbat, namířit’. Srov. *→reflex*, *→flexe*.

**reflex** ‘reakce organismu na zevní podnět’, reflexivní. Z něm. *Reflex*, fr. *réflexe* tv. V 19. st. přejato ze střlat. *reflexus* ‘zakřivení; bezděčný pohyb’, v pozdní lat. ‘otočení zpět’ od lat. *reflectere* (viz *→reflektovat*).

**reflexe** ‘rozjímání, úvaha’, reflexivní. Podle něm. *Reflektion*, fr. *réflexion*, angl. *reflection* tv. přeneseně z pozdnělat. *reflectiō* ‘otočení zpět’ od *reflectere* (viz *→reflektovat*).

**reflexivum** ‘zvrtné zájmeno; zvrtné

sloveso’. Z lat. (*prōnōmen*) *reflexivum* ‘zvrtné (zájmeno)’ od *reflectere* ‘ohýbat zpět, obracet’ (viz *→reflektovat*).

**reforma** ‘změna, úprava směřující ke zlepšení nějakého stavu’, reformní, reformovat, reformace, reformační, reformátor, reformátorský. Z fr. *réforme* tv. (případně přes něm. *Reform* tv.) a to od *réformer* ‘přetvořit, zlepšit’ z lat. *reformare* tv. z *→re-* a *formare* ‘tvořit’ (viz *→forma*).

**refrén** ‘pravidelně se opakující část písně či básně’. Z fr. *refrain* tv., stfr. *refrait*, což je příč. trp. od stfr. *refraindre*, doslova ‘(znovu) rozbít’, z vlat. *\*refrangere* tv. z *→re-* a lat. *frangere* ‘rozbít’. Srov. *→fragment*.

**refundovat** ‘nahradit (peněžní částku)’, refundace. Přes moderní evr. jazyky (angl. *refund* tv.) z lat. *refundere* ‘lít zpět, proudit zpět’, v pozdní lat. i ‘oplatit, vynahradit’, z *→re-* a *fundere* ‘lít, vylévat’. Srov. *→fúze*, *→transfúze*.

**refýž** ‘nástupní ostrůvek městské dopravy’. Z fr. *refuge* tv., vlastně ‘útočiště, útulek’, z lat. *refugium* tv. od *refugere* ‘utíkat (zpět), prchat (do bezpečí)’ z *→re-* a *fugere* ‘utíkat, prchat’. Srov. *→fuga*.

**regál** ‘police s přihrádkami; přihrádka’. Z něm. *Regal* tv. (v něm. od 17. st.), jehož původ není jasný. Uvažuje se o it. *riga* ‘řada, pravítko, linka’ germ. původu (srov. *→rýha*, *→rigol*) i lat. *regula* ‘pravítko, měřítko, lať’ (srov. *→regulovat*).

**regata** ‘veslařské či plachetnicové závody’. Z it. *regata* tv. od *regatare* ‘závodit (na lodích)’ a to snad z vlat. *\*recaptare* ‘honit se, pachtit se’ z *→re-* a lat. *captare* ‘chytat, honit se, pachtit

se'. Srov. →kapsa, →kapacita.

**regenerace** 'obrození, obnovení', regenerační, regenerovat (se). Z lat. *regenerātiō* 'obrození, nové zrození' od *generāre* 'obrodit, znovu zrodit' z →re- a *generāre* 'rodit'. Srov. →generace, →degenerovat.

**regenschori** 'ředitel kůru'. Ze střlat. *regens chori* 'řídící kůru'; první část souloví je zpodstatnělý přech. přít. od lat. *regere* 'řídít, vést' (srov. →regent, →region, →regulovat), k druhé části viz →kůr, →chór.

**regent** 'dočasný zástupce panovníka'. Přes něm. *Regent* z lat. *regēns* (gen. *regentis*) 'vladař, místodržitel, správce', což je zpodstatnělý přech. přít. od *regere* 'řídít, vést, ovládat'. Srov. →regenschori.

**regiment** zast. 'pluk'. Přes něm. *Regiment* z fr. *régiment* tv., původně 'velení', z lat. *regimentum* tv. od *regere* 'řídít, vést, ovládat'. Srov. →regent, →region.

**region** 'kraj', regionální, regionalismus. Přes něm. *Region* z lat. *regiō* (gen. *regiōnis*) 'směr, hranice, kraj, země' od *regere* 'řídít, spravovat, ovládat'. Srov. →regent, →regulovat a pokud jde o význam →oblast.

**registrovat** 'zapisovat (do evidence), zaznamenávat', registrace, registrační, registratura. Ze střlat. *registrare* tv. od *registrum* 'seznam, soupis' a to obměnou příp. z lat. *regesta* 'záznamy, soupisy', což je zpodstatnělý pl. od *regestum*, příč. trp. od *regerere* 'nést zpět, zanášet' z →re- a *gerere* 'nést'. Srov. →rejstřík, →lejstro.

**regrese** 'ústup', regresivní 'zpětný'. Z lat. *regressiō* tv. od *regredi* (příč. trp. *regressus*) 'ustupovat, vracet se' z →re-

a *gradi* 'kráčet, jít'.

**regulérní** 'pravidelný, odpovídající pravidlům'. Z něm. *regulär* tv. z lat. *regulāris* 'pravidelný' od *rēgula* 'pravidlo' (viz →regulovat).

**regulovat** 'usměrňovat, řídit', regulace, regulační, regulátor. Z lat. *rēgulāre* tv. od *rēgula* 'pravidlo, měřítko', jež souvisí s *regere* 'řídít, vést'. Srov. →regulérní, →řehole, →regent.

**rehabilitace** 'navrácení cti, práv, společenského postavení ap.; léčebná metoda zaměřená k navrácení schopnosti ztracených úrazem ap.', rehabilitační, rehabilitovat (se). Ze střlat. *rehabilitatio* 'uvedení do původního stavu, navrácení dřívějších práv' od *rehabilitare* 'obnovit něčí bezúhonnost' z →re- a střlat. *habilitare* 'dělat způsobilým' (dále viz →habilitovat se). Lékařský význam je až od 20. st.

**rehek** 'druh zpěvného ptáka'. Vzhledem k podobným názvům *řehák*, *řeháček* pro jiné druhy zpěvných ptáků (Jg), jde nejspíš o původ onom. Srov. →řehat.

**recht** ob. 'pravda'. Z něm. *Recht* tv., což je zpodstatnělé adj. *recht* 'pravý, správný, pravdivý'. To je stejně jako např. lat. *rēctus*, ř. *orektós* tv. příč. trp. od ie. kořene \**reg-* 'řídít, vést'. Srov. →rekce, →regent, →regulovat.

**rej** 'rychlé víření'. Ze střhn. *rei(e)* (dnes *Reigen*) 'druh kolového tance' a to nejspíš ze stfr. *raie*, původně 'pruh, brázda', kelt. původu. Srov. →rejdit.

**rejda** 'vnější část přístavu', rejdař 'loďař'. Z něm. *Reede* tv., což je slovo dněm. původu (srov. i niz. *rede*, angl. *roads* tv.). Označuje místo, kde jsou lodě připraveny k vyplutí, příbuzné je něm. *bereit* 'připravený' i *reiten* 'jet (na

koni)', vše od ie. \**reidh-* 'jet, pohybovat se' (A4). Srov. →rejdivat, →rajtovat.

**rejdit**, rejdy, rejdiště. Asi stejného původu jako →rejdivat s významovým přikloněním k →rej.

**rejdivat** 'řídít směr vozidla (ze strany na stranu)', rejď, zarejdivat. Východiskem je subst. *rejď* (původně 'otočení vozu vychýlením oje') ze střhn. *reide* 'otočení, obrat', jež zřejmě souvisí se sthn. *rītan* 'jet (na koni), pohybovat se' (viz →rajtovat), srov. i stisl. *rīð/a* 'pohybovat se sem a tam, kývat se, jet (na koni)'. Srov. i →rejdit, →rejda.

**rejnok** 'druh paryby'. V č. již od 16. st., ne zcela jasně. Nejspíš přetvoření staršího č. *nejnok* 'mihule říční' z něm. *Neunauge*, doslova 'devítočka' (za hlavou má sedm okrouhlých žaberních otvorů). Při přenesení na rejnoka se první část slova přetvořila podle lat. *rāia* tv. neznámého původu (odtud luž., p. *raja*), původně tedy *rajnok* (C5).

**rejssek** 'druh drobného hmyzožravce'. Vykládá se jako žertovná zdrobnělina od →rys<sup>1</sup> (Ma<sup>2</sup>, HK), ale důvody přenesení (žravost, barva) nejsou přesvědčivé. Na základě slov. ekvivalentů (p. *ryjówka*, r. *zemlerójka*, sln. *rōvka* od *rováti* 'rýt') se spíš zdá, že souvisí s →rýt, →rýpat. Snad až Preslův výtvor.

**rejstřík**. Dříve i *rejstřík*, ze střlat. *registrum* (střlat. *gi* se vyslovuje *ji*). Srov. i p. *rejestr* a →lejstro, dále viz →registrovat.

**rejtár** zast. 'jízdni voják'. Z něm. *Reiter* 'jezdec' od *reiten* 'jet (na koni)' (viz →rajtovat). Srov. →rytíř.

**rejžák**. Vlastně 'kartáč z rýžové slámy', dále viz →rýže.

**rek** kniž. 'hrdina'. Z něm. *Recke* (obno-

veno v 18. st. v tomto významu, střhn. *recke* znamenalo i 'potulný bojovník, psanec'). Příbuzné je angl. *wretch*, u něhož se vyvinul záporný význam 'lump, darebák, ubožák'.

**rekapitulovat** 'stručně opakovat, shrnout'. Z pozdnělat. *recapitulāre* tv., vlastně 'zopakovat v hlavních bodech', z →re- a odvozeniny od lat. *capitulum* 'hlavička, kapitola' (viz →kapitola).

**rekce** 'řízení (v jazyce)'. Z lat. *rēctiō* tv. od *regere* (příč. trp. *rēctus*) 'řídít, vést'. Srov. →rektor, →korekce, →regent.

**reklama**, reklamní, reklamovat, reklamace, reklamační. Z něm. *Reklame* tv. z fr. *réclame* ('písemná) reklama, inzerát', původně 'upoutávka na spodním okraji stránky', od *réclamer* 'žádat, reklamovat, vymáhat' z lat. *reclāmāre* 'hlasitě odporovat' z →re- a *clāmāre* 'volat, křičet'. Srov. →aklamace, →deklamovat.

**rekognoskace** 'průzkum, prohlídka (terénu ap.)'. Od lat. *recōgnōscere* '(znovu) poznat, zkoumat' z →re- a *cōgnōscere* 'poznávat, shledat' z *cō-* (viz →ko-<sup>2</sup>) a \**gnōscere* (lat. *nōscere* s odpadlým *g-*) 'znát'. Srov. →kognitivní, →inkognito.

**rekomando** 'doporučená zásilka'. Z it. *recomando*, což je příč. trp. od *recomandare* 'doporučit' z vlat. \**recomandāre* z →re- a *commandāre* tv. odpovídajícího lat. *commendāre* 'svěřit, doporučit' z *com-* (→kom-) a *mandāre* 'odevzdat, svěřit'. Srov. →komando, →mandát.

**rekonstrukce** 'přestavba, uvedení do původního stavu', rekonstruovat. Viz →re- a →konstrukce.

**rekonvalescence** 'zotavování (po pře-



stálé chorobě, úrazu)', rekonvalescent. Z něm. *Rekonvaleszenz* a to v 17. st. k pozdnělat. *reconvalescere* '(znovu) uzdravit se' z *→re-* a *convalescere* 'vzmáhat se, uzdravovat se' z *con-* (*→kon-*) a *valēscere* 'slít' od *valēre* 'být silný'. Srov. *→valence*, *→valorizovat*, *→devalvace*.

**rekord** '(uznaný) nejlepší výkon', rekordní, rekordman(ka). Z angl. *record* tv., vlastně 'záznam, zápis, upomínka', od slovesa (*to*) *record* 'zapsat, zaznamenat' ze stfr. *recorder* 'upamatovat se' z lat. *recordārī* 'upamatovat se, znovu si vzpomenout', vlastně 'znovu dostat do srdce', z *→re-* a odvozeniny od *cor* (gen. *cordis*) 'srdce'. Srov. *→akord*, *→srdce*.

**rekreace**, rekreační, rekreovat se, rekreatant. Z lat. *recreātio* 'zotavení, osvěžení' od *recreāre* 'obnovit, zotavit', doslova 'znovu stvořit', z *→re-* a *creāre* 'tvořit'. Srov. *→kreace*, *→legrace*.

**rekrut** zast. 'odvedenec', rekrutovat se 'pocházet'. Přes něm. *Rekrut* ze stfr. *recrute*, *recrue*, původně 'přírůstek', od stfr. *recroistre* 'nově narůst' z lat. *recrēscere* tv. z *→re-* a *crēscere* 'růst'.

**rektor** 'kdo stojí v čele vysoké školy', rektorský, rektorát, rektorátní. Ze střlat. *rector* tv., lat. *rēctor* 'řidič, vládce, ředitel' od *regere* (přič. trp. *rēctus*) 'říditi, vést'. Srov. *→rekce*, *→direktor*, *→regent*.

**rekviem** 'zádušní mše'. Podle prvního slova lat. modlitby za zemřelé *Requiem aeternam dona eis, Domine* 'odpočinutí věčné dej jim, Pane'. Lat. *requiem* je akuz. od *requiēs* 'klid, odpočinek' z *→re-* a *quiēs* tv. Srov. *→pokoř*.

**rekvizita** 'pomůcka, náčiní', rekvizitář(ka). Z lat. *requīsita* 'potřeby', což

je pl. od *requīsītum*, zpodstatnělého přič. trp. od slovesa *requirere* 'hledat, shánět' z *→re-* a *quaerere* 'hledat, zkoumat, dobývat'. Srov. *→inkvizice*, *→akvizice*, *→kvestor*.

**relace** 'vztah, poměr; pořad, vysílání', relační. Přes moderní evr. jazyky z lat. *relātiō* 'odnášení; zpráva; vztah, poměr' od *referre* (přič. trp. *relātus*) 'odnášet, oznamovat, vypravovat'. Srov. *→relativní*, *→referát*, *→reference*.

**relativní** 'poměrný, podmíněný', relativita. Přes něm. *relativ*, fr. *relatif* z pozdnělat. *relātīvus* 'poměrný' od *relātiō* (viz *→relace*).

**relaxovat** 'uvolňovat napětí', relaxace, relaxační. Přes moderní evr. jazyky z lat. *relaxāre* 'uvolnit, zotavit, ulevit' z *→re-* a *laxāre* 'uvolňovat, otvírat' od *laxus* 'volný, otevřený, nevázaný'. Srov. *→laxní*, *→relé*.

**relé** 'druh elektromagnetického spínače'. Z fr. *relais* tv., původně 'přípřež, přepřahací stanice', od stfr. *relaisser* (vedle *relaier*) 'zanechat (k zotavení), pusťt' z lat. *relaxāre* 'uvolnit, zotavit' (viz *→relaxovat*).

**relevantní** 'důležitý, závažný', relevance. Z lat. *relevāns* (gen. *relevantis*), což je přech. přít. od *relevāre* '(znovu) vyzdvihnout, ulehčit' z *→re-* a *levāre* 'nadlehčovat, zmírňovat, zvedat' od *levīs* 'lehký'. Srov. *→lehký*, *→levitace*, *→elevace*, *→relief*.

**relief** 'plastika vystupující z plochy', reliéfní. Přes něm. *Relief* z fr. *relief* tv., vlastně 'co je zvednuto, zdůrazněno', od *relever* 'zvedat, vztyčovat, zdůraznit' z lat. *relevāre* (viz *→relevantní*).

**religiózní** 'náboženský', religiozita, religionistika. Z lat. *religiōsus* 'zbožný, posvátný' od *religiō* 'náboženství', ve-

dle toho i 'ohled, dbalost, svědomitost', a to nejspíš od *relegere* 'znovu sebrat, znovu pročitat, promýšlet' z *→re-* a *legere* 'sbírat, číst'.

**relikt** kniž. 'pozůstatek', reliktní. Z lat. *relictum*, což je zpodstatnělé příč. trp. od *relinquere* 'zanechat, opustit' z *→re-* a *linquere* tv. Srov. *→relikvie*, *→delikt*.

**relikvie** 'ostatky svatých; vzácná památka'. Z lat. *reliquiae* 'zbytky, ostatky' od *reliquus* 'zbylý' od *relinquere* (1.os.perf. *reliqui*) 'zanechat, opustit' (viz *→relikt*).

**rely.** Viz *→rallye*.

**remcat** ob. expr. Expr. obměna staršího *reptati* (1.os.přít. *repcu*), viz *→reptat*.

**remembrance** 'vzpomínka'. Přes něm. *Reminiszenz* (případně i fr. *réminiscence*) z pozdnělat. *reminiscentia* od lat. *reminiſcī* 'vzpomenout si, rozpomenout se' z *→re-* a základu, který je v lat. *meminisse* 'pamatovat'. Srov. *→memento*, *→mentální*.

**remíz** 'křovinatý lesík v poli, sloužící k úkrytu zvěře', remízek. Z fr. *remise* tv., vlastně 'uložení', od *remettre* '(znovu) položit, ukládat, odevzdávat' z lat. *remittere* 'poslat zpět, vydat' z *→re-* a *mittere* 'poslat'. Srov. *→remíza*, *→demise*, *→emise*.

**remíza** 'nerozhodný výsledek', remizovat. Přes něm. *remis* 'nerozhodný (zvláště o šachové partii)' z fr. *remis* tv., vlastně 'odložený', což je původem příč. trp. od *remettre* (viz *→remíz*). Odtud i význam 'vozovna'.

**remorkér** 'motorová vlečná loď'. Z fr. *remorqueur* tv. od *remorquer* 'vléci, táhnout' a to (pod vlivem it. *rimorchiare* tv.) z pozdnělat. *remulcāre* tv. od lat. *remulcum* 'vlečné lano' a to od ř. *rhýmoulkéo* 'vleču (na laně)' z *rhýmós*

'lano, oj' a *helkéō* 'vleču'.

**remplovat** 'vrážet do protihráče (při kopané ap.)'. Z něm. *rempehn* tv., jehož další původ není znám.

**remuláda** 'druh pikantní majonézové omáčky'. Přes něm. *Remoulade* z fr. *ré-moulade* a to nejspíš z různých krajo- vých názvů pro 'křen' (*ré-mola*, *ramolas*, *ra(i)molat*), které jsou přejaty z it. *ramolaccio* tv. z lat. *armoracia* tv.

**rendlík** 'menší kastrol'. Již stč. *rendlík*, *renlík*. Z něm. *Rändel* tv. od *Rand* 'okraj'; sloveso *rändeln* znamenalo 'lisováním vytvořit na kusu kovu hrubý okraj'. Co do významu srov. *→krajáč*.

**renegát** 'odpadlík, odrodilec'. Přes něm. *Renegat* z fr. *renégat* a to podle it. *rin-negato* 'kdo zapřel svoje náboženství' od *rinnegare* 'zapřít' z vlat. *\*renegāre* 'zapřít, odřici se' z *→re-* a lat. *negāre* 'popírat'. Srov. *→negace*.

**renesance**, renesanční. Z fr. *renaissance*, doslova 'znovuzrození', od *renaître*, stfr. *renaistre* 'znovu se narodit' z vlat. *\*renāscere* (lat. *renāscī*) tv. z *→re-* a lat. *nāscī* 'narodit se'. Srov. *→natalita*, *→nacionále*.

**reneta** 'druh jablek'. Přes něm. *Renette* z fr. *reïnette* a to metaforou z *rainette* 'rosnička' (slupka tohoto druhu jablek připomíná žabí kůži), což je zdrobně- lina od stfr. *raïne* z lat. *rana* 'žába'.

**renomé** 'dobré jméno, věhlas', renomovaný. Z fr. *renommée* tv. od *renommer* 'znovu jmenovat' (ve starším ja- zyce i 'dělat slavným') z *→re-* a *nommer* 'jmenovat' z lat. *nōmināre* tv. od *nōmen* 'jméno'. Srov. *→jméno*, *→no- minovat*.

**renonc** ob. 'chyba, opominutí'. Původně 'nepřiznání barvy v kartách' z fr. *re- nonce* tv. od *renoncer* 'nepřiznávat

barvu, odříkat, zapírat' z lat. *renuntiāre* 'ohlašovat, odřící, vypovědět' z →re- a *nuntiāre* 'oznamovat, ohlašovat'. Srov. →anonce, →denuncovat.

**renovovat** 'uvádět do nového stavu, obnovovat'. Z lat. *renovāre* 'obnovit' z →re- a odvozeniny od *novus* 'nový'. Srov. →inovace, →nový.

**renta** 'pravidelný bezpracný důchod', rentiér. Přes něm. *Rente* z fr. *rente* tv. a to z vlat. *\*rendita*, vlastně 'co je dáváno zpět, vydáváno', od *\*rendere* (srov. fr. *rendre* 'vracet, vydávat, poskytovat aj.') z lat. *reddere* 'vracet, vydávat, předkládat' z →re- a *dare* 'dát'. Srov. →rentovat se, →edice.

**rentgen** 'prosvěcovací přístroj', rentgenový, rentgenovat. Podle něm. fyzika *W. C. Röntgena* (1845-1923), který sám objevené záření pojmenoval *x-paprsky* (srov. angl. *x-rays*), protože nevěděl, o jaké záření jde.

**rentovat se** hov. 'vyplatit se', rentabilní. Podle něm. (*sich*) *rentieren* tv. z dřívějšího *renten* 'přinášet zisk' ze sthn. *rentōn* 'odpovídat (se)' z román. základu (dále viz →renta).

**reorganizace** 'nové uspořádání'. Viz →re- a →organizace.

**reostat** 'přístroj regulující elektrický proud měněním odporu'. Novotvar z ř. *rhéō* 'teču, proudím' a *statós* 'stojící' od *hístēmi* 'stavím'. Srov. →termostat, →prostata, →statistika.

**reparace** 'náhrada válečných škod', reparační. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Reparation* tv.) z pozdnělat. *reparātiō* 'obnovení, náhrada' od lat. *reparāre* 'znovu získat, nahradit, obnovit' z →re- a *parāre* 'připravovat, nabývat'. Srov. →reparát, →aparát, →preparo-

vat.

**reparát** 'opravná zkouška'. Z lat. *reparātus*, což je zpodstatnělé příč. trp. od *reparāre* 'znovu připravit, opravit, nahradit' (viz →reparace).

**repatriovat** 'vrátit zpět do vlasti', repatriace. Novotvar z →re- a odvozeniny od lat. *patria* 'vlast'. Srov. →patriot.

**repertoár** 'souhrn provozovaných divadelních her, skladeb ap.; zásoba prostředků k výběru'. Z fr. *répertoire* '(inventární) seznam, souhrn, rejstřík' z pozdnělat. *repertōrium* 'seznam, soupis', vlastně 'místo nalezení', od *reperīre* 'nalézat, objevit' z →re- a *perīre* 'hynout, zanikat' z →per- a *īre* 'jít'. Srov. →exit(us), →ambice.

**repete** hov. 'opakování'. Dříve vnímáno spíš jako přísl. 'ještě jednou, znovu'. Z lat. *repete*, což je původem 2.os.imp. slovesa *repetere* 'opakovat' (viz →repetice).

**repetent** 'žák, který opakuje třídu'. Z lat. *repetēns* (gen. *repetentis*) 'opakuující', což je původem přech. přít. od *repetere* (viz →repetice).

**repetice** 'znaménko pro opakování části skladby'. Z lat. *repetitiō* 'opakování' od *repetere* 'opakovat, znovu směřovat, vracet se' z →re- a *petere* 'směřovat, dorážet, žádat'. Srov. →repete, →repetent, →petice.

**repetit** expr. 'brebentit, rychle a nesrozumitelně mluvit'. Onom.-expr. původu, viz →reptat.

**replika** 'odpověď, promluva jednoho mluvčího v dialogu; napodobenina výtvarného díla'. Přes něm. *Replik* z fr. *réplique* tv. od *répliquer* 'odpovídat, odmlouvat' z lat. *replicāre* '(znovu) rozvinovat, namítat' z →re- a *plicāre* 'vinout'. Srov. →aplikovat, →kompli-

kovat, →duplikát.

**reportáž**, reportážní. Z fr. *reportage* (případně přes něm. *Reportage*) tv. od *reporter* ‘přenášet, převádět’ z lat. *reportāre* ‘převážet, přenášet, hlásit’ z →re- a *portāre* ‘nést, vézt’. Srov. →reportér, →deportovat, →transportovat, →export.

**reportér** ‘zpravodaj’, reportérka, reportérský. Přes něm. *Reporter* z angl. *reporter* tv., původně ‘parlamentní zapisovatel’, od (*to*) *report* ‘oznámit, zapisat, podat zprávu’ ze stfr. *reporter* (viz →reportáž).

**represálie** ‘odvetná opatření’. Z něm. *Repressalie* ze střlat. *reprensaliae*, *repraesaliae* tv. od lat. *reprehensum* (stažením *reprēsum*), což je přič. trp. od *reprehendere* ‘(znovu) uchopit, zadržet, kárat’ z →re- a *prehendere* ‘uchopit, zmocnit se’ z *prae-* (→pre-) a odvozeniny od ie. *\*ghend-* ‘uchopit’.

**represe** ‘potlačení, útlak’, represivní. Z lat. *repressiō* tv. od *reprimere* (přič. trp. *repressus*) ‘potlačovat, zadržovat’ z →re- a *premere* ‘tlačit, tisknout’. Srov. →deprese, →pres, →expres.

**reprezentovat** ‘oficiálně zastupovat; představovat’, reprezentace, reprezentanční, reprezentativní, reprezentant(ka). Podle něm. *representieren* z fr. *représenter* tv. z lat. *repraesentāre* ‘(opět) zpřítomnit, postavit před oči’ z →re- a odvozeniny od *praesēns* ‘přítomný, současný’. Viz →prézens, →prezentovat.

**repríza** ‘opakované provedení (díla ap.)’. Z fr. *reprise* ‘opětné dobytí, opakování, opětné započetí, provedení’ od *repandre* (přič. trp. *repris*) ‘opět brát, znovu dobyt, obnovit’ z →re- a *prendre* ‘brát, chytat, napadat’ z lat. *prehen-*

*dere* ‘uchopit, zmocnit se’ (viz →represálie).

**reprobace** ‘neuznání zkoušky s předpokladem jejího opakování’. Z lat. *reprobātiō* ‘neschválení, zavržení, odmítnutí’ od *reprobāre* ‘neschvalovat, zavržovat’ z →re- a *probāre* ‘zkoušet, schvalovat’. Srov. →aprobace, →průba.

**reprodukovat** ‘podávat vlastními slovy (něco vyslechnutého ap.); přenášet (hudbu ap.) technickými prostředky; napodobovat a rozmnožovat’, reprodukce, reproduktor. Přes moderní evr. jazyky ze střlat. *reproducere* ‘(znovu) plodit, předvádět’ z →re- a lat. *prōducere* (viz →produkce).

**reptat**, reptání. P.d. *reptač* ‘žvanit’, r. *roptát* ‘reptat’, sln. *ropotáti* ‘bouchat, drkotat’, stsl. *rzpōtati* ‘mumlat’. Psl. *\*rōpōtati*, *\*ropotati* je onom. původu, srov. podobné sti. *rāpati* ‘mluví, žvaní, mumlá’. Srov. →repetit, →remcat, →breptat.

**republika**, republikový, republikán, republikánský. Z fr. *république* (případně přes něm. *Republik*) a to z lat. *rēs pública* ‘stát, státní moc, politika’, doslova ‘věc veřejná’, z *rēs* ‘věc’ (srov. →rébus, →reálný) a *pūblicus* ‘veřejný’ (viz →publikum).

**reputace** ‘dobrá pověst, vážnost’. Přes něm. *Reputation*, fr. *réputation* tv., původně ‘názor na někoho v určité věci’, z lat. *reputātiō* ‘úvaha, rozjímání’ od *reputāre* ‘uvažovat, vypočítat’ z →re- a *putāre* ‘domnívat se, rozvažovat, počítat’. Srov. →computer, →deputace.

**resekce** ‘vyříznutí části tkáně či orgánu’. Z lat. *resectiō* ‘oříznutí, osekání’ od *resecāre* ‘ořezat, osekát’ z →re- a *secāre* ‘sekat, řezat’. Srov. →sekat, →sekce.

**resort** ‘obor úřední působnosti’, re-

sortní. Přes něm. *Ressort* z fr. *ressort* tv. od *ressortir* 'příslušet' z *re-* (→*re-*) a *sortir* 'jít ven, vzejít' z lat. *sortīrī* 'losovat, určit' (vývoj významu ve fr. ne zcela jasný) od *sors* (gen. *sortis*) 'los, věštba'. Srov. →*sorta*.

**respekt** 'vážnost, úcta', respektovat. Přes něm. *Respekt* z fr. *respect* tv., původně 'ohled, ohlédnutí', z lat. *respectus* tv., což je zpodstatnělé přič. trp. od *respicere* 'ohlížet se, mít ohled' z →*re-* a *specere* 'hledět'. Srov. →*aspekt*, →*konspekt*, →*spektrum*.

**respektive** část. 'vlastně, popřípadě'. Ze střlat. *respective* od *respectivus* 'příslušný' od *respectus* (viz →*respekt*).

**respirátor** 'ochranná pomůcka zabraňující pomocí filtru vnikání prachu, plynu ap. do plic'. Novější, k lat. *respirāre* 'vydechnout, oddechnout si' z →*re-* a *spirāre* 'dýchat, dout'. Srov. →*inspirovat*, →*aspirovat*, →*konspirace*.

**respondent** 'dotazovaná osoba (při výzkumu ap.)'. Z angl. *respondent* 'kdo odpovídá' z lat. *respondēns*, což je přech. přít. od *respondēre* 'odpovídat, vzájemně slíbit' z →*re-* a *spondēre* 'slavně slíbit'.

**rest** hov. 'co zbývá dodělat'. Z něm. *Rest* z it. *resto* tv. od *restare* 'zbývat, zůstávat' z lat. *restāre* tv. z →*re-* a *stāre* 'stát'. Srov. →*stát*<sup>2</sup>, →*arest*, →*konstatovat*.

**restaurovat** 'hostinec', restaurační, restaurant. Z rak.-něm. *Restauration* vedle něm. *Restaurant* z fr. *restaurant* tv. (ve fr. od 70. let 18. st.). To je metonymické přenesení staršího významu 'vydatné, občerstvující jídlo', původně přech. přít. od *restaurer* 'občerstvit, obnovit' z lat. *restaurāre* 'obnovit'.

Dále viz →*restaurovat*.

**restaurovat** 'obnovovat (umělecké dílo, svržený režim ap.)', restaurace, restaurační, restaurátor(ka). Podle něm. *restaurieren*, fr. *restaurer* tv. z lat. *restaurāre* 'obnovit, opět vystavět' z →*re-* a *\*staurāre*, odvozeniny od ie. *\*stau-* 'pevně stát'. Srov. →*stavět*, →*starý*.

**restituovat** 'navrácení (majetku), uvedení do původního stavu', restituční, restituovat. Z lat. *restitūtīō* 'uvedení do původního stavu, znovuzřízení' od *restituere* 'znovu postavit, navrátit, uvést do původního stavu' z →*re-* a *statuere* 'postavit, zříditi'. Srov. →*institute*, →*konstituce*, →*statut*.

**restovat** 'dusit na tuku'. Z něm. *rösten* 'pražit, péci' nejistého původu. Srov. →*rošt*.

**restrikce** 'omezení', restriktivní. Z lat. *restrictiō* tv. od *restringere* 'svázat, omezit' z →*re-* a *stringere* 'svírat, stahovat, soužit'. Srov. →*striktivní*.

**resumé** 'stručný obsah, shrnutí'. Z fr. *résumé* tv., což je původem přič. trp. od *résumer* 'shrnout' z lat. *resumere* 'opět vzít' z →*re-* a *sumere* 'vzít' ze →*sub-* a *emere* 'brát, kupovat'. Srov. →*konzum*, →*presumpce*.

**resuscitace** 'obnova základních životních funkcí', resuscitační. Ze střlat. *resuscitatio* 'oživení, opětné probuzení' od *resuscitare* z →*re-* a lat. *suscitāre* 'budit, podněcovat, zvedat' ze →*sub-* a *citāre* 'hýbat, dělat živým, vyvolávat'. Srov. →*excitace*, →*citovat*.

**rešerše** 'získávání informací, výzkum, hledání'. Z fr. *recherche* 'hledání, pátrání, výzkum' od *rechercher* '(znovu) hledat, vyšetřovat' z *re-* (→*re-*) a *chercher* 'hledat' z pozdnělat. *circāre* 'cho-

dit okolo' od *circā*, *circum* 'kolem'. Srov. →cirkus.

**ret**, retní, retný, retnice, rtěnka. Hl. *ert* 'ústa', r. *rot* tv., s./ch. *řt* 'mys; temeno, vrchol', stsl. *rŕotŕ* 'příd', špička, vrchol, zobák'. Psl. *\*rŕotŕ* se často spojuje s →rýt (HK), ale významově to není přesvědčivé. Proto lze přijmout spíš výklad, podle něhož jde původně o přič. trp. od ie. kořene *\*(e)r-eu-* 'zdvíhat' (odtud např. ř. *órny̆mi* 'zdvihám, vzbuzuji', sti. *rŕŕŕŕti* 'zdvihá se, hýbe se'). Původní význam by pak byl 'co je zvednuto, vyvýšeno', odtud pak přes 'vrchol, špička, příd' k 'zobák' a konečně 'ústa, ret'. Srov. →nárt.

**retardace** 'zpomalení (vývoje, pohybu ap.)', retardovaný. Z lat. *retardātiō* 'zdržení, meškání' od *retardāre* 'zdržovat, meškat' z →re- a *tardāre* tv. od *tardus* 'zdlouhavý, pozdní'.

**rétorika** 'řečnictví', rétorický. Přes lat. *rhētorica* z ř. *rhētorikē* (*téchnē*) 'řečnické umění' od *rhētorikós* 'řečnický' od *rhētor* 'řečník' od ie. *\*ŕer-*, od něhož je i něm. *Wort* 'slovo', lat. *verbum* tv.

**retro-** (ve složeninách) 'zpět, dozadu'. Z lat. *retrō* tv., odvozeného od *re-* (→re-). Srov. →retrográdní, →retrospektiva, k tvoření pak →extra, →inter<sup>1</sup>.

**retrográdní** 'zpětný; řazený zpětně (podle pořadí písmen od konce slova)'. Přes moderní evr. jazyky z lat. *retrōgradus* 'zpětně jdoucí' z *retrō* (→retro-) a *gradī* 'kráčet' (srov. →grád, →gradace).

**retrospektiva** 'pohled zpět do minulosti', retrospektivní. Z fr. *rétrospective*, kde je to novotvar z lat. *retrō* (→retro-) a kořene *spect-*, k němuž srov. →per-

spektiva, →respekt, →spectrum.

**retušovat** 'dodatečně poopravovat (snímek ap.)', retuš. Podle něm. *retuschi-eren* z fr. *retoucher* tv., vlastně 'znovu se dotknout', z →re- a *toucher* 'dotýkat se' z vlat. *\*toccāre* tv., onom. původu. Srov. →tuš<sup>2</sup>.

**réva**, révový, révoví. Stč. *rév*. Pouze č. výpůjčka ze sthn. *reba* (dnes *Rebe*), jež se obvykle spojuje s lit. *repliōti* 'plazit se', lat. *rēpere* 'plazit se, popínat'.

**revanš** 'odplata', revanšovat se, revanšismus 'hnutí hlásající odplatu za porážku', revanšista, revanšistický. Přes něm. *Revanche* z fr. *revanche* tv. a to od stfr. *revancher* z →re- a *vencher* 'mstít se', varianty k *venger* tv. z lat. *vindicāre* 'vymáhat, mstít, trestat'. Srov. →vendeta.

**reveň**, reveňový. Převzato Preslem z r. *revēn'* a tam přes tur. *rāvānd* z per. *rāvend* tv. Srov. →rebarbora.

**reverend** 'titul duchovního (v některých zemích)'. Z lat. *reverendus* 'důstojný, ctihodný', vlastně 'kdo má být ctěn', od *reverēri* 'ostýchat se, uctívat' z →re- a *verēri* 'ohlížet se, dbát, bát se'. Srov. →varovat.

**revers** 'závazné písemné prohlášení'. Přes něm. *Revers* tv. ze střlat. *reversum* 'odpověď' od *reversus*, což je přič. trp. od *revertere* 'obracet, otáčet' z →re- a *vertere* tv. Srov. →verš, →konverze, →inverze.

**revidovat** 'přezkoumávat, přehlížet'. Z lat. *revidēre* tv. z →re- a *vidēre* 'vidět'. Srov. →revize, →vidět, →vize, →evidence, →revue.

**revír** 'okrsek, polesí', revírní. Z něm. *Revier* a to přes střhn. *river(e)* ze stfr. *riverie* ('říční) pobřeží, nížina, obvod ho-

nitby'. Dále viz →riviéra.

**revize** 'kontrola, přezkoumání', revizní, revizor(ka), revizorský. Přes něm. *Revision* tv. z pozdnělat. *revīsiō* 'opětná prohlídka, přezkoušení' od lat. *revīsere* 'znovu spatřit' z →re- a *vīsere* 'hledět, prohlédnout si' od *vidēre* (příč. trp. *vīsus*) 'vidět'. Srov. →revidovat.

**revma** 'onemocnění svalů, kloubů a srdce', revmatismus, revmatický, revmatik. Přes něm. *Rheumatismus* tv., lat. *rheumatismus* z ř. *rheumatismós* 'proudění (chorobných látek v těle)' od *rheūma* 'proudění, tok' od *rhéō* 'proudím, teču, plynou'. Podle antických představ byla tato nemoc způsobována prouděním chorobných látek v těle.

**revokovat** 'odvolat, zrušit; znovu vyvolat'. Z lat. *revocāre* 'povolat zpět, znovu vyvolat, odvolat, zrušit' z →re- a *vocāre* 'volat'. Srov. →evokovat, →provokovat, →vokál.

**revolta** 'vzpouora', revoltovat. Přes něm. *Revolte* z fr. *révolte* tv. od *révolter* 'pobuřovat, popuzovat' z it. *rivoltare* 'obrátit, převrátit, otočit zpět', což je intenzivum k *rivolgere* z lat. *revolvere* (viz →revoluce).

**revoluce**, revoluční, revolucionář(ka), revolucionářský. Přes něm. *Revolution* z pozdnělat. *revolūtiō* 'otáčení zpět, převrácení' z lat. *revolvere* 'otáčet zpět, valit zpět, navracet se' z →re- a *volvere* 'valit, otáčet'. Politický význam 'státní převrat' se objevil nejprve v it. *rivoluzione* ve 13. st., odtud pak do angl. a fr. (díky fr. revoluci se obecně rozšířil). Srov. →revolta, →evoluce.

**revolver** 'ruční střelná zbraň s otočným zásobníkem pro náboje', revolverový. Z am.-angl. *revolver* tv. od *revolve* 'otá-

čet (se), kroužit' (podle otáčivého bubínku) z lat. *revolvere* (viz →revoluce).

**revue** 'druh časopisu s náročnějším obsahem; zábavné pásmo hudebních, tanečních ap. výstupů', revuální. Z fr. *revue* 'přehlídka, přehled' od *revoir* (příč. trp. *revu*) 'znovu vidět, přehlédnout, revidovat' z →re- a *voir* 'vidět' z lat. *vidēre* tv. Srov. →revidovat, →revize.

**rez**, rezavý, rezivý, rezatý, rezavět, rezivět, zrezivělý. Stč. rzč. Všesl. - slk. *hrdza*, p. *rdza*, r.d. *rža*, s./ch. *řla*, stsl. *rbžda*. Psl. \**rōd'a* (B3) je odvozeno od \**rōdō* 'červenohnědý'; podobný vztah je mezi lit. *rūdis* 'rez' a *rūdas* 'červenohnědý' i angl. *rust* a *ruddy* tv., vše od ie. \**rudh-*, což je varianta k \**reudh-* (viz →rudý). Srov. ještě podobné dvojice v něm. *Rost* 'rez' a *rot* 'červený' a lat. *rūbīgō* - *ruber* tv.

**rezeda** 'druh zahradní byliny'. Přes něm. *Resede*, *Reseda* z lat. *resēda* tv., jež se vykládá z lat. formule *resēdā morbōs* 'utiš nemoci' (již u Plinia, 1. st. po Kr.) od *resēdāre* 'uklidnit, utišit' z →re- a *sēdāre* tv. (srov. →sedativum). Může však jít o lid. etym. (D2).

**rezerva** 'zásoba, záloha; opatrnost, výhrada', rezervní, rezervovat (si), rezervace. Přes něm. *Reserve* z fr. *réserve* tv. od *réserver* 'ponechávat si, vyhrazovat si, zamlouvat si, chránit' z lat. *reservāre* 'uchovat, ponechat si, zachránit' z →re- a *servāre* 'hlídat, zachovávat, chránit'. *Rezervace* ve významu 'chráněné území' z am.-angl. *reservation* 'území vyhrazené Indiánům'. Srov. →konzervovat, →observatoř.

**rezervoár** 'nádržka'. Z fr. *réservoir* 'zásobárna, nádrž(ka)' od *réserver* (viz →rezerva).

**rezidence** 'sídelní budova (vysokého

hodnostáře'), rezidenční, rezident. Přes něm. *Residenz* ze střlat. *residentia* 'sídlo' od *residere* 'usadit se, uklidnit se' z  $\rightarrow$ re- a *sidere* 'usednout, usadit se'. Srov.  $\rightarrow$ reziduum,  $\rightarrow$ prezident.

**reziduum** 'zbytek, zůstatek', reziduální. Z lat. *residuum* tv. od *residuus* 'pozůstalý, zbylý' od *residere* 'sedět, zůstávat' z  $\rightarrow$ re- a *sedere* 'sedět'. Srov.  $\rightarrow$ rezidence.

**rezignovat** 'zříkat se (funkce); trpně přijímat osud', rezignovaný, rezignace. Přes moderní evr. jazyky ze střlat. *resignare* 'postoupit komu (úřad, obroč ap.)', lat. *resignare* 'odpečetít, otevřít; zmařit' z  $\rightarrow$ re- a *signare* 'znamenat, označovat, pečetít' od *signum* 'znamení'. Srov.  $\rightarrow$ designovat,  $\rightarrow$ signál.

**rezistence** 'odpor', rezistentní. Z lat. *resistentia* tv. od *resistere* 'zastavit se, postavit se na odpor' z  $\rightarrow$ re- a *sistere* 'postavit, zastavit'. Srov.  $\rightarrow$ existence,  $\rightarrow$ asistent.

**rezoluce** 'zásadní usnesení', rezolutní 'rozhodný'. Přes něm. *Resolution* tv. z fr. *résolution* 'rozhodnutí, usnesení, rozřešení, rozpuštění' z pozdnělat. *resolūtiō* 'rozvázání, rozhodnutí' od *solvere* 'rozvázat, uvolnit, zrušit' z  $\rightarrow$ re- a *solvere* tv. Srov.  $\rightarrow$ absolutní,  $\rightarrow$ solventní.

**rezonovat** 'znít ozvukem', rezonance, rezonanční. Z lat. *resonare* 'znovu se ozývat, znít ozvěnou' z  $\rightarrow$ re- a *sonare* 'znít' od *sonus* 'zvuk'. Srov.  $\rightarrow$ asonance,  $\rightarrow$ sonorní,  $\rightarrow$ sonáta.

**rezultát** kníž. 'výsledek', rezultovat. Přes něm. *Resultat*, fr. *résultat* ze střlat. *resultatum* tv., což je původem příc. trp. od *resultare* 'vyplývat, vycházet', jež se jako scholastický termín vyvinulo z lat. *resultare* 'odskakovat, odrážet se' z

$\rightarrow$ re- a *saltare* 'skákat, tančit', což je intenzivum od *salire* (příc. trp. *saltus*) tv. Srov.  $\rightarrow$ salto.

**rež** nář. 'žito'. Slk. *raž*, p. *rža*, r. *rož*', s./ch. *ráž*. Psl. *\*rōžb* je příbuzné s lit. *rugiaž*, stisl. *rugr*, něm. *Roggen* i trác-kým *brídza* tv., vše z ie. *\*urughio-* 'žito'.

**režie** 'soubor nutných nákladů; umělecké řízení', režijní, režírovat, režisér, režiséřský. Z fr. *régie* (případně přes něm. *Regie*) 'správa (státních statků), režie' od *régir* 'spravovat, řídit' z lat. *regere* tv. Srov.  $\rightarrow$ režim,  $\rightarrow$ regent,  $\rightarrow$ region.

**režim** 'způsob vlády; přesně určený rozvrh života; provoz'. Z fr. *régime* (případně přes něm. *Regime*) tv. z lat. *regimen* 'řízení, vedení, vláda' od *regere* 'vést, řídit'. Srov.  $\rightarrow$ režie,  $\rightarrow$ regiment,  $\rightarrow$ regent.

**ribstol(e)** 'žebřiny'. Ze švéd. *ribbstol* tv. z *ribb(a)* 'žebřík' (souvisí s angl. *rib* 'žebro', srov.  $\rightarrow$ žebro) a *stol* 'židle' (srov.  $\rightarrow$ stůl).

**rigidní** 'ztuhlý, nehybný, strnulý', rigidita. Z lat. *rigidus* 'ztuhlý, tvrdý, nelítočný' od *rigere* 'být tuhý, ztuhnout'. Srov.  $\rightarrow$ rigorózum.

**rigol** 'struha; prohlubeň'. Z fr. *rigole* 'stružka, žlab, rýha' a to ze střniz. *regel* 'přímka, řádka, ulička' z lat. *régula* 'pravítko, měřítko' (viz  $\rightarrow$ regulovat).

**rigorózum** 'doktorská zkouška', rigorózní. Ze střlat. (*examen*) *rigorosum* tv., doslova 'přísná (zkouška)', od *rigorosus* 'přísný' od lat. *rigor* 'tuhost, tvrdost, přísnost' od *rigere* (viz  $\rightarrow$ rigidní).

**rikša** 'lehký dvoukolový vozík tažený člověkem'. Přes něm. *Riksha* z jap. *jínri-kiša* tv. z *jín* 'člověk', *riki* 'síla' a *ša* 'vůz', tedy 'vůz tažený lidskou silou'.

**ring** 'zápasiště (pro box)', ringový. Z



angl. *ring* tv., vlastně ‘kruh, kroužek’, a to z germ. *\*hrenga* tv., jež souvisí s psl. *\*krogъ* (→kruh).

**riskovat** ‘odvažovat se něčeho nebezpečného, nejistého; dávat v sázku’, risk, riskantní. Podle něm. *riskieren* z fr. *risquer* tv. a to snad z vlat. *\*risicāre* ‘obeplovat skalisko, výběžek’ z lat. *resecāre* ‘ořezávat, osekávat’ z →re- a *secāre* ‘sekat, řezat’. Srov. →resekce, →riziko.

**rituál** ‘ustálený, obřadně provedený úkon’. Přes něm. *Ritual* tv. z lat. *rituāle*, což je zpodstatnělý tvar stř. r. adj. *rituālis* ‘obřadní’ od *ritus* (viz →ritus).

**ritus** ‘způsob obřadu (určité církve)’, rituální. Z lat. *ritus* ‘posvátný řád, obřad, obyčej’. Srov. →rituál.

**rival** ‘soupeř, sok’, rivalita. Přes něm. *Rival*, fr. *rivale* z lat. *rivālis* tv., původně ‘spoluživatel vodního zdroje (potoka, strouhy ap.)’, od *rīvus* ‘potok, strouha, tok’.

**riviéra** (‘mořské) pobřeží vhodné ke slunění a koupání’. Podle stejnojmenného pobřežního pásu mezi francouzským přístavem Marseille a italským městem La Spezia. Z it. *riviera* ‘pobřeží’ (stř. *riviere* ‘území podél řeky’) z vlat. *\*ri-pāria* od lat. *ripa* ‘(říční) břeh’. Srov. →revír.

**riziko**, rizikový. Přes něm. *Risiko* z it.st. *risico*, *risco* ‘nebezpečí’ asi z vlat. *\*resecum* ‘skalisko’ (dále viz →riskovat).

**rizoto**. Z it. *risotto* tv. od *riso* ‘rýže’. Viz →rýže.

**rmen** ‘bylina podobná heřmánku’. P. *rumian*, sln. *rmán*. Stejného původu jako →heřmánek, jméno vychází z převlastku *Rōmānus*, *Rōmāna* ‘římský, římská (bylina)’.

**rmoutit (se)**, zarmoutit. Ve stč. bylo

*mútiti (se)* tv., jež odpovídá p. *smucić* tv., r. *mutít* ‘kalit, špinit’, s./ch. *mútiti* ‘kalit, znepokojoval’. Psl. *\*mqtiti* je příbuzné s *\*męsti* (viz →mást). Podoby s r- se v č. objevují od 15. st., jejich původ však není jasný. Již ve stč. bylo i *kormútiti* doložené v subst. *kormút* ‘kdo se kormoutí’, ale zda bylo toto sloveso prvotní - a *rmútiti* pak z něho vzniklo dekompozicí (Ma<sup>2</sup>) - rozhodně není jisté. Srov. →smutný.

**roajalista** ‘přívrženec království’. Z fr. *royaliste* (rozšířeno od fr. revoluce) od *royal* ‘královský’ z lat. *rēgālis* tv. od *rēx* ‘král’, jež souvisí s *regere* ‘řídít, vést’ (srov. →regent, →rektor).

**róba** ‘slavnostní dámské šaty’. Přes něm. *Robe* z fr. *robe* tv. z frk. *\*rauba* ‘oblek’, jež asi souvisí s něm. *Raub* ‘lup, kořist’, původně tedy zřejmě šlo o ‘ukořistěný oděv’. Srov. →garderoba.

**robě** kniž. ‘nemluvně, děťátko’, robátko. Jen č., srov. však i slk. *parobok* ‘mládenec’, r. *reběnok* ‘dítě’ (r.d. *roběnek*). K původu viz →rab, k významovému vztahu ‘dítě’ - ‘otrok, sluha’ srov. i →otrok, →pachole.

**robinzonáda** ‘zákrok, při němž brankář kryje míč skokem do strany’. Podle angl. fotbalového brankáře *Robinsona*, který s tímto stylem přišel (přelom 19. a 20. st.).

**robit** nář. ‘dělat’. P. *robić*, r.d. *róbit* tv., s./ch. *rābiti* ‘používat’. Psl. *\*orbiti* (B8), původně asi ‘sloužit’, je odvozeno od *\*orbъ* (viz →rab). Srov. →vyrábět, →podrobit, →poroba, →robot, →robota, →robě.

**robot**, robotizovat, robotizace. Umělé slovo zavedené K. Čapkem v dramatu *R. U. R.*, rozšířilo se do většiny evrop-

ských jazyků. Srov. →robit, →robota.

**robota** ‘povinná neplacená práce poddaného (za feudalismu)’, robotník, robotnický, robotovat. Slk., p. *robota*, r. *rabóta* ‘práce’, sln. *rabôta* ‘robotá’, s./ch. *ràbota* tv., stsl. *rabota*, *robota* ‘otroctví, poroba’. Psl. *\*orbota* ‘těžká práce, otroctví’ (B8) je odvozeno od *\*orbz* ‘otrok’. Příbuzné je něm. *Arbeit* ‘práce’, dále viz →rab a srov. →robit, →robě.

**robustní** ‘silný, hřmotný’. Přes něm. *robust* z lat. *rōbustus* ‘pevný, silný’, původně ‘dubový’, od *rōbur* ‘dub; pevnost, síla’.

**rock** ‘druh moderní hudby’, rockový, rocker, rockerský. Z angl. *rock* tv. a to z *rock’n’roll* (viz →rokenrol).

**rod**, rodový, rodný, rodina, rodinný, rodiště, rodák, rodačka, rodit, rodilý, rodič, rodička, rodidla, narodit se, narození, narozeniny, obrodit, obroda, obrození, obrozenec, obrozenecký, odrodit se, odrodilec, porodit, porod, porodní, porodnice, sourodý, sourozenec, urodit se, úroda, úrodný, zrodit (se), zrození, zrod, zárodek, zárodečný aj. Všesl. - p., r. *rod*, s./ch. *rôd*, stsl. *rodz*. Psl. *\*rodz* tv. je příbuzné s lot. *radz* ‘příbuzný, pohlaví, původ’ (pokud to není převzetí ze slov.) a dále asi i s lit. *rasmė* ‘úroda’, alb. *rit* ‘roste’, ř. *orthós* ‘přímý, stálý, pravý’, sti. *várdhati* ‘narůstá’, vše by bylo z ie. *\*uredh-*, *\*uerdh-* ‘růst, stoupat’. Jsou však i výklady jiné, nabízí se především souvislost s →růst. Srov. ještě →raný, →přiroda, →národ.

**rodeo** ‘slavnost spojená s krocením divokých koní a býků’. Z am.-angl. *rodeo* ze šp. *rodeo* tv., původně ‘sehnání dobytka’, od *rodear* ‘sehnat dobytek, obkroužit’ z lat. *rotāre* ‘kroužit, točit’ od

*rota* ‘kolo’. Srov. →rotace.

**rododendron** ‘ozdobný keř s tuhými neopadavými listy’. Přes lat. *rhododendron* z ř. *rhododendron* ‘oleandr’ z *rhōdon* ‘růže’ a *déndron* ‘strom’. Srov. →oleandr, →růže.

**roh**, růžek, rohový, rohatý, roháč, rohovka, rohovina, rohovitý, nároží, nárožní. Všesl. - p. *róg*, r. *rog*, s./ch. *rôg*, stsl. *rogz*. Psl. *\*rogz* má spolehlivé příbuzenstvo jen v balt.: lit. *rāgas*, lot. *rags*, stpr. *ragis* tv. Dále je asi příbuzné lit. *rogšoti* ‘čnět’ i *regėti* ‘vidět’, bsl. kořen by tedy byl *\*reg-* ‘čnět’ a od toho *\*rog-* ‘to, co ční’. Spojení s jinými ie. slovy je pochybné, např. něm. *ragen* ‘čnět’ (Ma<sup>2</sup>) i přes zdánlivou blízkost neodpovídá hláskoslovně (A4). Srov. →rohož.

**rohlík**, rohlíček. Nejspíš odvozeno od stč. *\*rohel* z psl. *\*rogolb* (srov. sln. *rogljč* ‘rohlík’ a *rógelj* ‘roh’) od *\*rogz*, jinak viz →roh.

**rohovník** ‘boxer’, rohování. Podle Ma<sup>2</sup> od ob. *rohnout* ‘dát někomu ránu’, ale lze vyjít i od →roh (rohy ringu mají v boxu důležitou úlohu). V každém případě nepříliš vydařené slovo, které se moc neujalo.

**rohož**, rohožka, rohožový. Stč. *rohožě*, p. *rogoža*, r. *rogôža*, na jihu příp. jiné (sln. *rogôznica*, stsl. *rogozina*). Psl. *\*rogoža* ‘pletivo z rákosí’ je odvozeno od *\*rogoz* ‘rákos’ (viz →rákos).

**rochně** nář. ‘prase’, rochnit se. Od *rochat* ‘chrochtat’ onom. původu. Srov. →hroch.

**roj**, rojnice, rojit se, vyrojit se. Všesl. - p. *rój*, r. *roj*, s./ch. *rôj*, stsl. *roi* ‘množství, tlačenice’. Psl. *\*rojz*, původně zřejmě ‘tok’, odpovídá sti. *raya-* ‘tok, spěch’, obojí je z ie. *\*roio-* od *\*rei-* ‘téci’, k ně-

muž viz i →zdroj, →řeka, →řinout se, →ráj.

**rok**, roční, ročník, ročníkový, ročenka. Stč. i 'lhůta, doba, jednání'. P., ukr. *rok* tv., r. *rok* 'osud', s./ch. *ròk* 'termín', stsl. *rokъ* tv. Psl. \**rokъ* je odvozeno od \**rekti* (viz →řící), vývoj významu byl 'co je řečeno, dohodnuto' (přeneseně i 'osud') → 'lhůta, termín' → 'lhůta 12 měsíců' (lhůta jednoho roku byla i za stara dosti častá). V pl. se používalo spíše slova *léto* (v dnešní č. po číslovkách 5 a výše). Srov. →rokovat.

**rokenrol** 'druh výstředního tance a moderní hudby'. Z am.-angl. *rock'n'roll* tv., doslova 'houpej se a válej', z *rock* 'houpat se, kolébat se' and 'a' a *roll* 'válet se, koulet se'. Výraz pro tento nový druh hudby zavedl počátkem 50. let populární clevelandský diskžokej A. Freed. Srov. →rock.

**rokfór** 'druh sýra'. Podle obce *Roquefort* v jižní Francii, kde se vyrábí.

**rokle**, roklna. Jen č. a slk. (*rokla*). Dříve a nář. i *rochle*. Z něm. *Rachel* tv., jež souvisí s dnešním *Rachen* 'jícen, kráter' ze sthn. (*h*)*rahho* tv. původu asi onom.

**rokoko** 'umělecký sloh vyznačující se přemírou drobných příkras'. Přes něm. *Rokoko* z fr. *rococo* a to od *rocaille* 'umělá skalka (s kamínky a mušlemi)' od *roc*, *roche* 'skála' z vlat. \**rocca* předlat. původu.

**rokovat**, rokování. Odvozeno od →rok ve starším významu 'řeč, jednání' (viz →řící). Srov. →odročit, →úrok.

**roláda** 'pokrm ze stočeného plátu těsta či masa s náplní'. Z fr. *roulade* od *rouler* 'svinovat', jež souvisí se stfr. *rol(l)e* (viz →role<sup>1</sup>). Podoba s *ro-* místo staršího *ru-* vlivem slov jako →rolovat, →role<sup>1</sup>.

**role<sup>1</sup>** 'svitek; úloha'. Z něm. *Rolle* ze

stfr. *rol(l)e* 'papírový či pergamenový svitek, soupis' a to z lat. *rotula*, *rotulus* 'kolečko', což je zdobnělina od *rota* 'kolo'. Ze zúženého významu 'soupis textu a poznámek pro jednoho herce' se pak ve fr. vyvinul význam '(herecká) úloha'. Srov. →rolovat, →roláda, →rodeo.

**role<sup>2</sup>** zast. 'pole', rolník, rolnický, rolnictví. Stč. *rolí* (jako →paní), p. *rola*, r.d. *rol'já*, sln.d. *râl*. Psl. \**orlbya* (B8) je odvozeno od \**orati* (→orat), snad od tvaru \**orlō*, což by bylo *l*-ové příč. od původnějšího \**orti*.

**roleta**. Dříve i *rolo*, *roló*. Přes něm. *Rollo*, *Rollette* z fr. *rouleau*, *roulette* tv. od *rouler* 'svinovat'. Viz →roláda, srov. →ruleta.

**rolnička** 'malý plechový zvoneček'. U Jg i *ronklička*. Jen č., ne zcela jasné. Asi z něm. *Klingenrolle* 'zvoneček', doslova 'zvonící váleček', viz →role<sup>1</sup>.

**rolovat** 'svinovat'. Přes něm. *rollen* z fr. *rouler* tv., jež souvisí se stfr. *rol(l)e* (viz →role<sup>1</sup>). Význam 'jet po letišti (o letadle)' je z angl. *roll* 'valit se, kolébat se, poříždět' téhož původu. Srov. →roke-nrol.

**romadúr** 'druh sýra'. Z rak.-něm. *Romadur*, jež se vykládá z fr. *romadour*, *romatour*, to však je nejasné.

**román**, románec, románový, romanopisec. Přes něm. *Roman* z fr. *roman* tv. a to ze stfr. *romanz* 'rytířský román (původně veršovaný)', doslova 'co je napsáno v národním, románském jazyce (nikoli v latině)'. Slovo je původem zpodstatnělé vlat. adv. \**Rōmānicē* 'románsky' od lat. adj. *Rōmānicus* 'římský, románský'. Srov. →romance, →romantický, →rmen.

**romance** 'kratší lyricko-epická báseň'.

Přes něm. *Romanze*, fr. *romance* ze šp. *romance*, případně ještě ze stprov. *romans* 'píseň (báseň) v národním jazyce'. Dále viz →román.

**romaneto** 'kratší prozaický útvar s fantastickými, ale nakonec rozumově vysvětlenými prvky'. Nerudou prosazovaný název pro tento druh prózy psaný J. Arbesem vychází z it. *romanetto*, doslova 'malý román'. Viz →román.

**romantický** 'silně citově působící svou nevšedností ap.', romantika, romantik, romantismus. Přejato přes moderní evr. jazyky (něm. *romantisch*, fr. *romantique*, angl. *romantic*). Slovo má původ v angl., kde je odvozeno od angl.st. *romant*, *romaunt* 'román, dobrodružné vyprávění' ze stfr. *romanz*, *romant* (viz →román). Původní význam byl 'fantastický, smyšlený, dobrodružný' (od 17. st.), od konce 18. st. slouží k označení nového kulturního směru (jako protiklad ke *klasický*).

**ronit** 'po kapkách vypouštět', uronit, vyronit, výron. Všesl. - p. *roníc* 'ztrácet, shazovat ze sebe', r. *ronját* 'pouštět, trousit', s./ch. *ròniti* 'potápět se, ronit'. Psl. *\*roniti*, původně nejspíš kauzativum s významem 'působit, že něco klesá, padá', lze srovnat s gót. *ur-rannjan* 'působit, že něco vychází' (srov. gót. *rinnan* 'téci', něm. *rinnen* tv.), příbuzné je snad i ř. *rhanís* 'kapka', *rhaínō* 'kropím'. Výchozí ie. *\*ren-*, *\*ron-* 'působit, že teče' lze vyvodit z *\*er-en-* od hojně rozšířeného ie. *\*er-*, *\*or-* 'pohybovat'. Dále srov. →řinout, →řeka, →roj.

**ropa** 'surová nafta', ropný, ropovod. Přejato z p. *ropa* tv., vedle toho i 'hustý černý jíl, hnis'. R.d. *ropá* 'hnis, míza, lák, nafta', sln.st. *ropa* 'rašelina', je

i kašub. *ropa* 'pára'. Původ nejasný, psl. *\*ropa* nemá mimo slov. žádné spolehlivé příbuzenstvo. Z domácích slov lze spojit s nejistým *ropěti* 'kapat' (viz →rampouch).

**ropucha**. Převzato z p. *ropucha*, od tud nejspíš i ukr. a r.d. *ropúcha*. Slovo zřejmě expr. (příp. -*ucha*), výklad však není jistý. Vzhledem k č. nář. *rapucha* a zvláště ukr. *korópavka*, sln. *krápavica* tv. lze p. slovo vyvodit z původního *\*kropucha* či *\*chropucha*, vše od psl. *\*korp-*/*\*chorp-* 'hrubý, drsný' (srov. č.d. *chrapavý* tv.). Podobně tvořeno je lit. *rùpūžė* tv. od *rupūs* 'hrubý, drsný' (Ma<sup>2</sup>). Méně pravděpodobné je spojení s →ropa, ropěti podle toho, že ropucha vyměšuje jedovatou tekutinu.

**roráty** 'adventní ranní mše'. Podle začátku lat. adventního zpěvu *Rōrate, coeli dēsuper* 'rosu dejte, nebesa (shůry)' od lat. *rōrāre* 'rosit, zavlažovat' od *rōs* (gen. *rōris*) 'rosa' (viz →rosa).

**rorýs**, rorejs 'druh ptáka s dlouhými křídly'. Jen č., mnoho nář. variant: *rorejč*, *rorejč*, *rorejčt*, *rolejch*, *lorejs* aj. (Ma<sup>2</sup>). Asi z něm. *Rohrreiger* 'bukač', případně z dalších variant jako *Rohrreisser*, *Rohrreiter* od *Rohr* 'rákos, třtina'.

**rosa**, rosný, rosit, orosit, zarosit (se). Všesl. - p. *rosa*, r. *rosá*, s./ch. *ròsa*, stsl. *rosa*. Psl. *\*rosa* je příbuzné s lit. *rasá*, lat. *rōs* tv., sti. *rasā* 'tekutina', vše z ie. *\*ros-* 'téci' od *\*eres-* tv. (srov. sti. *áršati* 'teče'). Srov. →roráty, →rozmarýna, →ronit.

**rosnička** 'druh žáby'. Od →rosa, snad podle toho, že klade vajíčka do vody nashromážděné ve velkých listech, dutinách stromů ap. (Ma<sup>2</sup>), či prostě

podle toho, že za jasného počasí vyse-  
dává na svrchní straně listů, kde se drží  
i rosa.

**rosol** ‘polotuhá klišovitá hmota z orga-  
nických látek’, rosolovitý, rosolovatět.  
P. *rosól* ‘polévka (z masa)’, r. *rassól*  
‘lák’, s./ch. *rásol* tv., b. *razsól* ‘ky-  
selé zeli’. Psl. *\*orzsolo*, původně ‘slaná  
voda, lák’, je odvozeno od *\*orzsoliti*,  
viz →roz- a →sůl.

**rosomák** ‘druh severské šelmy příbuzný  
kuně’. Přejato Preslem z p. *rosomak*  
a to nejspíš z r. *rosomácha* tv. Pů-  
vod slova není jistý, snad lze uvažovat  
o tabuovém přesmyku (D4) ze *\*soro-  
macha* (je ukr.d. *soromácha* tv.) z psl.  
*\*sormacha* (B8), jež by bylo příbuzné  
s lit. *šarmuō* ‘hranostaj’ (viz →hranos-  
taj, →hermelín).

**roštbf** ‘maso z hovězího hřbetu rychle  
upečené’. Z angl. *roast beef* tv. z *ro-  
ast* ‘pečený’ (srov. →rošt, →restovat)  
a *beef* ‘hovézí (maso)’ (srov. →biftek).

**rostlina**, rostlinný, rostlinstvo, rostli-  
nár(ka). Viz →růst.

**rošáda** ‘přesun věže a krále v šachách’.  
Přes něm. *Rochade* tv. (přejato s fr. vý-  
slovností) od střhn. *roch* ‘věž v šachách’  
a to přes stfr. *roc* a šp. *roque* tv. z per.  
*rokh* ‘válečný slon’. Srov. →hroch.

**rošt**, roštěná, roštěnka, roštěnec. Z něm.  
*Rost* tv., jehož původ není jasný. Srov.  
→restovat, →rostbf.

**roští**, hov. expr. rošťák, rošťácký, rošťác-  
tví, rošťárna. Stč. *roždíe*, *roščie* je z  
psl. *\*rozdzbye* (B1) od *\*rozga* ‘prut,  
větvička’, jehož pokračováním je stč.  
*rózha* ‘větvička, ratolest’, p. *rózga*, r.  
*rózga*, s./ch. *ròzga*, stsl. *rozga* tv. Ob-  
vykle se spojuje s lit. *rėgzti* (1.os.přít.  
*rezgù*) ‘plést, vázat’, sthn. *rusch* ‘sítina  
(druh trávovité byliny)’, angl. *rush* tv.,

lat. *restis* ‘provaz’, sti. *rájúu-* tv., vše  
od ie. *\*rezg-* ‘plést, vinout’. Srov. →ře-  
šeto. Expr. *rošťák* a jeho odvozeniny je  
zřejmě novější (u Jg ještě není).

**rota** ‘vojenská jednotka’, rotní, rotný,  
rotmistr. Stč. *rota* ‘družina, zástup,  
cháska, sekta’. Ze střhn. *rot(e)*, *rotte*  
‘(vojenská) družina, společenství’ ze  
stfr. *rote* tv. ze střlat. *rupta* ‘skupina,  
(loupeživý) oddíl’, což je zpodstatnělé  
přič. trp. v ž.r. od lat. *rumpere* ‘zlo-  
mit, roztrhnout’. Srov. →raut, →ban-  
krot, →rotyka, →korupce.

**rotace** ‘otáčivý pohyb’, rotační, roto-  
vat, rotačka, rotor. Z lat. *rotatiō* tv.  
od *rotāre* ‘kroužit, točit se’ od *rota*  
‘kolo, kruh’. Srov. →rotunda, →runda,  
→role<sup>1</sup>.

**rotunda** ‘okrouhlý románský kostelík’.  
Ze střlat. *rotunda* tv., což je zpodstat-  
nělý tvar ž.r. lat. adj. *rotundus* ‘ku-  
latý, okrouhlý, uzavřený’ od *rota* ‘kolo,  
kruh’. Srov. →rotace, →runda.

**rotyka** ob. expr. ‘povyk, pozdvížení’.  
Expr. útvar od →rota ve starším vý-  
znamu ‘cháska, sběr’, srov. i *rotiti se*  
‘shlukovat se, bouřit’.

**roub** ‘větévka (s pupeny) přenášená  
na podnož’, roubovat, roubování, na-  
roubovat. Od →rubat ‘sekat’, srov.  
→roubík.

**roubík** ‘předmět na ucpání úst; ko-  
lík’. Zdrobnělina od *roub* ‘kolík, něco  
useknutého’ (viz →roub, →rubat). Pů-  
vodně kolík, který se dával podobně  
jako udidlo např. vzpurným koním, te-  
latům, aby nesála mléko na pastvě ap.,  
pak přeneseno i na jiné prostředky k  
zacpání úst (Ma<sup>2</sup>).

**roubit** ‘stavět ze dřeva’, roubený, rou-  
bení, sroubit, srub, obroubit, obruba,  
vroubit, vrub, vroubek, zárubeň. Stej-

ného původu jako →rubat, posun významu 'sekat' → 'stavět z otesaných trámů' → 'stavět ze dřeva'.

**rouhat se** 'projevovat neúctu a posměch něčemu posvátnému', rouhání, rouhavý. P. *uragać*, r. *rugát'sja* 'nádávat, hádat se', s./ch. *rúgati se* 'vysmívat se, posmívat se', stsl. *rŏgati se* tv. Psl. *\*rŏgati se*, původně asi '(hlasitě) otvírat ústa', má stejný původ jako psl. *\*ręgnŏti* (srov. csl. *řegnŏti* 'otvírat (ústa)', sln. *régniti* 'puknout', *régati* 'zívat' i naše →řehnit se). Příbuzné se zdá být lit. *išrangŭoti* 'vysmívat se', lat. *ringĭ* 'zívat, cenit zuby, zlobit se', výchozí ie. kořen (zřejmě onom.) však není jistý.

**roucho**, rouška. Stč. i *rúcha* (odtud dnešní zdrobnělina). P.st. *rucho*, r.st. *rúcho*, s./ch. *řũho*. Psl. *\*rucho* není zcela jasné. Snad vychází ze stejného kořene jako →rušit, →rouno, →rvát, vykládá se jako '(nepřítelům) servaný či vyrvaný oděv'. Významová paralela by byla v →růba.

**rouno** 'ověčí vlna (s kůží)'. Všesl. - p. *runo*, r. *runó*, s./ch. *róno*, stsl. *runo*. Psl. *\*runo* je odvozeno od *\*ruti* 'rvát', původně tedy 'naškubaná vlna (jedné ovce)' (vlna se původně nestříhala, ale škubala). Dále viz →rvát, srov. →roucho.

**roup** 'hlíst cizopasíci ve střevech'. Jistě souvisí s ním. *Raupe* 'housenka', přeneseně 'vrtoch'. Vzhledem k rozšíření slova (ve slov. jazycích jen p. *rup*, zatímco v germ. je střhn., střdn. i střniz. *rũpe*) se zdá pravděpodobnější převzetí z ním. do slov. jazyků (HK) než naopak (Ma<sup>2</sup>). *Mít roupý* 'být bujný' je rovněž nejspíš podle ním. *Raupen* (in

*Kopf*) *haben* 'mít ztřeštěné nápady'.

**roura**, rourka. Ze střhn. *rōre* (dnes *Röhre*) 'trubice' od *rōr* tv., původně 'rákos, třtina' (dnes *Rohr*). Srov. →rorys.

**rousat se** 'brouzdat se (mokrou travou ap.)', urousat se. Snad od psl. *\*rusti* 'hýbat se, téci', srov. r. *rúslo* 'koryto, řečiště', lit. *rusėti* 'téci'. K dalším souvislostem viz →ruch, →rychlý, →rušit.

**rouška**. Viz →roucho.

**routa** 'druh aromatické byliny'. Stč. *rúta*, převzato (případně přes střhn. *rūte*) z lat. *rūta* a to z ř. *rhŷtĕ* tv. neznámého původu.

**rov** kniž. 'hrob'. Všesl. - p. *rów* 'příkop', r. *rov*, s./ch. *rów* tv., stsl. *rovъ* 'jáma'. Psl. *\*rovъ* je příbuzné s *\*ryti* (→rýt), srov. stejné střídání hlásek u →krýt a →krov.

**rovněž** přísl. Jen č. Z *rovně* (viz →rovný) a částice *ž(e)* (→že).

**rovný**, rovnost, rovnostářství, rovina, rovinka, rovinný, rovinatý, rovnice, rovník, rovníkový, rovnátka, rovnat, narovnat, odrovnat, porovnat, přerovnat, přirovnat, přirovnání, srovnat, srovnání, urovnat, úroveň, úrovňový, vyrovnat, zarovnat, zároveň. Všesl. - p. *równy*, r. *równyj*, s./ch. *rávan*, stsl. *ravъnъ*. Psl. *\*orvъnъ* (B8) je adj. odvozené od nedoloženého předsl. *\*orvo-*, jež je příbuzné se stpr. *arwis* 'pravý, opravdový', něm. *Raum* 'prostor', angl. *room* 'místnost', ir. *róe* 'rovné pole', lat. *rūs* 'pole, venkov, statek' (srov. *rurální*, →rustikální), av. *ravah-* 'prostor' i chet. *aruna-* 'moře', vše je od ie. *\*(a)reu-* 'otevřít, rozprostit'.

**roz-** předp. Všesl. - p. *roz-*, r. *raz-* (přejato z csl., původně *roz-*), s./ch. *raz-*, stsl. *raz-*. Psl. *\*orz-* (B8) je příbuzné

s *\*oriti* ‘rozrušit, oddělit’ (srov. →oborīt se), tvoření však není zcela jasné (-z se někdy vykládá analogií podle *\*bez*, *\*perzō*, *\*vžzō*). Východiskem je ie. *\*er-* ‘oddělit, jít od sebe’, od něhož je i lit. *irti* ‘rozpadnout se, rozpárat se’, *ardyti* ‘oddělit, štěpit’, sti. *árdha-* ‘část, strana’ i naše →řídký. Srov. →různý, →rozum, →rozkoš, →rozmar aj.

**rozbřesk**, rozbřesknout se. P. *brzask*, r. *brzeg*, sln. *brěsk*, stsl. *probrězgo*. Psl. *\*brěskō* je příbuzné s lit. *brėkšti* ‘svítat’ a dále asi i av. *brāzaiti* ‘svítí’, sti. *bhrājate* tv., vše od ie. *\*bhrég-* ‘svítit, bílý’ (A1).

**rozcapit se** expr. ‘roztáhnout nohy, rozvalit se’. Nejspíš z →roz- a onom. základu *cap-*, který je v starším *capit* ‘trhat’ a →capat.

**rozčílit**, rozčílit, rozčilený. Asi přejato v obrození z p. *rozczulić* ‘dojmout, vzbudit cit’ od *czuły* ‘citlivý’ (viz →čit, →čilý). Původně v téže významu jako v p. (Jg), pak posun v hodnocení na ‘přivést do prudkého neklidu, rozzlobit’.

**rozčísnout** ‘hřebenem rozdělit; rozštípnout, rozpůlit’. Dříve *rozčesnouti* (Jg). Viz →roz- a →česat.

**rozedma** ‘onemocnění plic ze zmenšené dýchací plochy’. Viz →roz- a →dmout se.

**rozednít se**, rozednění. Viz →roz- a →den.

**rozeta** ‘růžice, dekorativní prvek ve tvaru růže’. Z fr. *rosette* tv. od *rose* ‘růže’ (viz →růže).

**rozhlas**, rozhlasový. Novotvar, který se ujal ve 20. letech 20. st. vedle cizího →rádio. Viz →roz- a →hlas.

**rozhořčit se**, rozhořčený. Viz →roz- a

→hořký.

**rozhrěšení** ‘odpuštění hříchů’. Původně pč. *\*rozrěšenie* od *\*rozrěšiti* (srov. r. *razrešit’ ot grěchov* a také stč. *rozrěšiti se* ‘rozpustit se’), což je kalk za lat. *absolvere* ‘zprostit, rozvázat, osvobodit’ (srov. →absolvovat). V č. lid. etym. (D2) přikloněno k →hřích.

**rozinka**, rozinkový. Z něm. *Rosine* a to z fr. *raisin* (*sec*) tv., doslova ‘(suchý) hrozen’, z lat. *racēmus* ‘zrno, hrozen’.

**rozjívěný**, rozjívěnenec. U Jg ve významu ‘uplakaný’ a ‘hloupý, otevíhuba’. Z původního *\*rozzěvený* ‘doširoka otevřený’ z →roz- a *\*zěviti* ‘otevřít, roztáhnout’, jež souvisí se →zívat, →zet.

**rozkol**, rozkolník. Viz →roz- a →kláti.

**rozkoš**, rozkošný, rozkošník, rozkošnický. P. *rozkosz*, r. *róskoš’* ‘nádhera, přepych’, s. *ráskoš* tv. Psl. *\*orz(š)košb* je odvozeno od slovesa *\*orz(š)kochati* (srov. stč. *rozkochati* ‘potěšit’), viz →roz- a →kochat se.

**rozličný**. P. *rozliczny*, r. *različnyj*, s./ch. *rázličan*, stsl. *različnъ*. Psl. *\*orz(š)ličnъ* je tvořeno z *\*orz-* (→roz-) a odvozeniny od *\*likъ*, *\*liko*, *\*lico* (viz →líc(e)). Srov. →různý.

**rozmanitý**, rozmanitost. Slk.st. *rozmanjitý*, p. *rozmaity*. Nepříliš jasné. Původnější je snad podoba s *j* (od psl. *\*majati?*, srov. →maják).

**rozmar**, rozmarný, rozmařilý, rozmařilost. Jen č. Stč. *rozmarěnie* ‘oslabení, malátnost’, *rozmařělý* ‘ochablý, malátný’. Nejspíš z →roz- a základu, který je v →mařit (srov. stč. *mářeti* ‘mdlít, ochabovat’). Vývoj významu u staršího *rozmařilost* byl ‘ochablost, malátnost’ → ‘lenost’ → ‘marnotratnost’, *rozmar* s dalším posunem významu je asi až od

obrození.

**rozmarýn(a)** ‘jihoevropský okrasný polokeř’. Přes něm. *Rosmarine* z lat. *rōs marīnus* tv., doslova ‘mořská rosa’ (viz →rosa a →moře). Motivace této metafory není známa.

**rozmělnit.** Viz →roz- a →mělnit.

**rozpaky**, rozpačitý, rozpakovat se. Stč. *rozpak* i *rozpač*, jen č. Prvotní je zřejmě sloveso (stč. *rozpáčiti* ‘uvést do rozpaků, zviklat’), dále viz →páčit, →opak. Význam pochopíme ze srovnání *páčiti* ‘působit proti’, *rozpáčiti* ‘zviklat’ (srov. význam předp. →roz-).

**rozplizlý** ‘rozbředlý, nezřetelný’, rozpliznout se. Jen č. U Jg je i *rozplzlý* tv. a *rozplžhati* ‘rozbřednout’, uvedené slovo patří do tohoto rozkošatělého příbuzenstva. Viz →plazit se, →oplzlý, →plouhat (se).

**rozpoltit**, rozpolcený. Asi již psł. *\*orz(τ)pol(τ)titi* je odvozeno od psł. *\*pol(τ)tb* ‘půlka’ a to od *\*polō* (viz →půl). Pokračováním psł. *\*pol(τ)tb* je č.d. *polt* ‘velký kus slaniny’, r. *pólot* ‘půlka zabitého prasete’, sln. *plāt* ‘strana’, csl. *platb* tv.

**rozptýlit**, rozptýlení, rozptyl. Jen č., nepřiliš jasné. Vzhledem k p. *rozpylíc*, r. *raspylīt* tv. lze vyjít z psł. *\*orzpyliti* (viz →roz- a →pyl), ale -t- je nejasné.

**rozpustilý**, rozpustilost. Stč. i *rozpúščeti* sě ‘být nevázaný’, viz →roz- a →pusťtit. Srov. podobně něm. *ausgelassen* tv. z *aus* ‘vy-’ a *lassen* ‘nechat, pustit’.

**rozrazil** ‘druh byliny’. Viz →roz- a →ráz. Věřilo se, že čistí krev a rozráží hleny.

**rozsocha** ‘vidlicovitě rozrostlá větev’, rozsochatý. P. *rosocha*, ukr. *rozsócha*, sln. *rázsoha*. Psł. *\*orz(τ)socha* je tvořeno z *\*orz-* (→roz-) a *\*socha* ‘větev’

(→socha).

**rozšafný.** Nejspíš z něm. *rechtschaffen* ‘poctivý, řádný’, doslova ‘správně dělaný’ (srov. →recht a →šafář). První část něm. složeniny nahrazena předp. →roz- (asi podle *rozvážný*, *rozumný* ap.).

**rozšmelcovat** ob. expr. ‘rozmačkat, rozdrtit, rozjezdit’. K něm. *schmelzen* ‘roztavit, rozpustit’, dále viz →smalt.

**roztomilý.** Z →roz- a →milý, se zesilující částicí -to-. Srov. *roztodivný* a také →prostopášný.

**roztržitý**, roztržitost. Stč. i *roztrhalý*, *roztrhaný* ‘neklidný, rozervaný’, viz →roz- a →trhat.

**rozum**, rozumný, rozumový, rozumět, dorozumět se, dorozumění, porozumět, porozumění, srozumitelný, srozumitelnost, vyrozumět, vyrozumění. Všesl. - p. *rozum*, r. *rázum* (z csl.), s./ch. *rázum*, stsl. *razumō*. Psł. *\*orzumō* je tvořeno z *\*orz-* (→roz-) a *\*umō* (viz →umět). Předponou *roz-* je tu vyjádřena rozlišovací schopnost myšlení.

**rozverný**, rozvernost. U Jg i *rozvřřený*, *rozveřřený*, tedy ‘ten, v kom to víří’, viz →vír.

**rožeň.** Všesl. - p. *rožen*, r. *rožón*, s./ch. *rážanj*, csl. *ražnō*. Jednotlivé slov. podoby ukazují na psł. *\*oržnō*, *\*oržnō* (B8), k němuž však nelze najít spolehlivé příbuzenstvo. Spojení s *\*rogō* (→roh) či s *\*raziti* (→ráz) nelze zcela vyloučit, předpokládá však nepravděelné změny buď v jsl., nebo v zsl. a vsl.

**rtuť**, rtuťový, rtuťovitý. Slk. *ortuť*, p. *rtęc*, r. *rtút*’ (str. *rotutō*), v jsl. výrazy jiné (s./ch. *ž□va*). Psł. *\*rztōtō* je nejasné. Časté vyvozování z ar. *utārid*, tur. *utaryd* tv. (HK, Ma<sup>2</sup>) je nepříja-



telné foneticky, navíc by takové převzetí asi sotva minulo jsl.

**rub**, rubový. Všesl. - p. *rqb* 'okraj, lem; rub', r.d. *rub* 'hrubý oděv, hadry, šev', s./ch. *rúb* 'okraj, obruba'. Psl. *\*rqbz* (B7) znamenalo původně 'co je odsek-nuto, odříznuto' (v č. původně 'spodní strana kůže', k významu 'okraj, lem' srov. →kraj), od *\*rqbiti*, *\*rqbati* 'sekat' (viz →rubat). Srov. →rubáš.

**rubáš** 'prosté splývavé roucho (pro zemřelé)'. R. *rubácha*, *rubáška* 'košile, halenka', sln. *róbec* 'ručník, šátek, kapesník'. Vše je to od psl. *\*rqbz* '(uříznutý) kus látky' (viz →rub).

**rubat**, rubač, narubat, zrubat, prorubat, odrubat. Všesl. - p. *rqbáč*, r. *rubít*, sln.st. *robíti* tv., s./ch. *rúbiti* 'lemovat'. Psl. *\*rqbati*, *\*rqbiti* 'sekat' (B7) (srov. →roubit) je příbuzné s lit. *rémbėti* 'stávat se zjizveným', *ruĩbas* 'jizva, zářez, lem' a asi i s něm. *Rumpf* 'trup, kmen' (vlastně 'něco osekaneho'); východiskem by bylo ie. *\*remb-* 'sekat, dělat záseky'. Srov. →rub, →rubáš, →roub, →roubík.

**rubín** 'červený drahokam', rubínový. Přes něm. *Rubin* ze stfr. *rubin* ze střlat. *rubinus* tv. a to od lat. *ruber*, *rubeus* 'červený, rudý' (viz →rudý).

**rubl** 'ruská měnová jednotka'. Z r. *rubl'* tv. od *rubít* (viz →rubat). Původně vlastně 'odštěpek, odřezek' - myslí se tím odštěpek od hřivny (r. *grívna*), která byla původní měnovou jednotkou.

**rubrika** 'oddíl v tiskopisu, novinách, časopisu'. Přes něm. *Rubrik* tv. z lat. *rubrica* 'červená hlinka, červeně napsaný nadpis' od *ruber* 'červený' (viz →rudý). Původně označení červeného nadpisu jednotlivých zákonů, potom i

místa, které text zákona zaujímá, odtud pak přenášeno dále.

**ručít**, ručení, ručitel(ka), zaručit se, záruka, doručit, doručovatelka. Od →ruka, vlastně 'podáním ruky ujistit'. Srov. →poručit.

**ruda**, rudný. Všesl. - p. *ruda*, r. *rudá*, s./ch. *ródá*, stsl. *ruda*. Psl. *\*ruda* je nejspíš zpodstatnělé adj. ž.r. k *\*rudz* (viz →rudý), tedy 'hornina obsahující rudý kov' (srov. →rez). Sblížení s nejasným něm. *Erz* tv. (stdn. *arut*) či lat. *raudus* 'neopracovaný kus rudy' jako se slovy substrátového původu souvisejícími se sumer. *urudu* 'měď' (Ma<sup>2</sup>) je sice lákavé, ale sotva pravděpodobné.

**rudimentární**, rudimentální 'základní, elementární'. Novější odvozeniny (fr. *rudimentaire* od 19. st. ap.) od lat. *rudimentum* 'počátek, základ, první pokus' od *rudis* 'syrový, hrubý, nezkušený'.

**rudý**, rudnout, zrudnout, zarudnout, zarudlý, vyrudnout. P. *rudy*, r.d. *rudój*, s./ch. *rúd* 'načervenalý'. Psl. *\*rudz* je příbuzné s lit. *raũdas*, něm. *rot*, angl. *red*, lat. *ruber*, ř. *erythrós*, sti. *rudhirá-* tv., vše od ie. *\*reudh-* 'rudý, červený'. Srov. →rdít se, →ruda, →rez, →ruměný, →rusý, →ryzí, →rubín, →rubrika.

**ruch**, ruchový, rušný. P. *ruch* 'pohyb, hnutí, běh, provoz', r. *ruch* 'zmatek, shon, neklid'. Dějové subst. k *\*rušiti* (viz →rušit).

**ruina** 'zřícenina, troska', ruinovat, zruinovat. Přes něm. *Ruine* z lat. *ruina* (častěji pl. *ruinae*) 'zřícení, zkáza; trosky' a to od *ruere* 'řítit se, bořit se', jež souvisí s →rýt a →rvát.

**ruka**, ručka, ručička, ruční, ručnice, ručník, rukáv, rukávník, rukavice, ruka-

vička, rukavičkář, rukavičkářství, ručkovat, přeručkovat, područí, náruč. Všesl. - p. *ręka*, r. *ruká*, s./ch. *rúka*, stsl. *rpka*. Psl. *\*rpka* (B7) odpovídá lit. *rankà*, lot. *ruoka*, stpr. *rancko* tv. a asi i pozdnělat. *branca* 'tlapa' (asi z galštiny, srov. →branže), východiskem by bylo ie. *\*uronkā* 'tlapa, ruka', vlastně 'to, čím se sbírá, uchopuje' od ie. *\*urenk-* 'sbírat' (srov. lit. *riñkti* tv.), původně asi 'kroutit, vinout', od ie. *\*uer-* tv. Srov. →ručit, →poručit, →obruč, →rukojeť.

**rukojeť** 'držadlo', rukověť 'příručka'. P. *rękojeść*, r. *rukoját* tv, s./ch. *rukověť* 'hrst, svazek', stsl. *rpkovetb*, *rpkojetyb* 'hrst, otep'. Psl. *\*rpkojetyb*, *\*rpkovetyb*, vlastně 'co pojme ruka', je stará složenina z *\*rpka* (viz →ruka) a *\*jeti* (viz →jmout). V č. využito dvojtvaru k rozlišení významu (k vloženému *v* srov. →pavouk).

**rukojmí**. P. *rękojmia* 'záruka', *rękojemca* 'rukojmí, ručitel'. Původně totéž co 'ručitel'. Viz →ruka a →jmout.

**rukovat** 'nastupovat na vojnu'. Z něm. *einrücken* tv. z *ein-* 'v-, na-' a *rücken* 'postupovat, posunovat'.

**ruksak** hov. 'batoh'. Z něm. *Rucksack* (z alpských nářečí) a to k něm. *Rücken* 'záda' a *Sack* 'pytel'. Srov. →sáček, →žok, →váček.

**rula** 'druh horniny'. Novější, od obrození (Jg), ale nejasné. Asi vytvořeno podle →žula, ale odkud je počáteční *r-*? Uvažuje se o něm.d. *rull* (něm. *Geröll*) 'štěrk, oblázky' (Ma<sup>2</sup>), ale příliš přesvědčivé to není.

**roláda**. Viz →roláda.

**rulanda** 'druh vína', rulandské. Z něm. *Ruländer* a to podle obchodníka *Rulanda*, který toto víno přivezl zač. 18.

st. z Burgundska do Falcka (fr. název je *pinot gris*).

**ruleta** 'druh sázkové hazardní hry'. Z fr. *roulette* tv., doslova 'kolečko', od stfr. *roelle* z lat. *rotella*, což je zdobnělina od *rota* 'kolo'. Srov. →roleta, →roláda, →rulička, →role<sup>1</sup>.

**rulička**. Zdobnělina od něm. *Rouleau*, fr. *rouleau* 'svitek, stůček, váleček' od *rouler* 'svinout, stočit, válet'. Viz →role<sup>1</sup>, →roláda, →ruleta.

**rulík** 'druh byliny s jedovatými bobulemi'. Nář. (mor.) *lulík*, slk. *l'ulok* (viz →lilek). V č. u jména tohoto druhu dissimilace *lul-* > *rul-*.

**rum<sup>1</sup>** 'stavební odpad', rumiště. Nejspíš z něm. *Rummel* 'lomoz, mela; haraburdí', srov. i p. *rum* 'rum, rozvaliny; lomoz, rámus'. Původ onom. Srov. →rumraj.

**rum<sup>2</sup>** 'druh alkoholického nápoje', rumový. Přes něm. *Rum* z angl. *rum* a to z řeči angl. osadníků na Barbadosu (17. st.), kde bylo zkráceno z původního *rumbullion*. To znamená v angl. nář. 'pozdvížení, povyk' a je onom. původu. Snad tedy přeneseno na nový nápoj ze zkvašeného třtinového cukru podle projevů, které jeho požívání doprovázely.

**rumba** 'druh latinskoamerického tance'. Z kubánsko-šp. *rumba* tv., nejspíš od šp. *rumbo* 'směr, cesta; nádhera' a to z lat. *rhombos* 'kosočtverec, čarodějnický kruh' z ř. *rhombos* tv.

**ruměný**, ruměnec, rumělka. Stč. *rumný*, novější *ruměný* je asi z p., *rumělka* z jsl. P. *rumiany*, r. *rumjányj*, s./ch. *rumen* tv., sln. *ruměn* 'žlutý', stsl. *ruměnz* 'ohnivě zbarvený'. Psl. *\*ruměnz* 'červený, oranžový' je odvozeno asi od *\*rumy*, gen. *\*rumene*, jež odpovídá lit. *raumuõ*

‘sval, libové maso’, obojí z ie. *\*roudhmōn* ‘něco (jasně) červeného’ (A6, A9, B2) od *\*reudh-* ‘rudý’ (viz →rudý, srov. →rusý).

**rumpál** ‘ruční naviják’. Nejspíš z něm. *Rollbaum* tv. z *rollen* ‘válet, vinout’ a *Baum* ‘strom’, dříve i ‘kmen, tyč’, případně z jiných podobných něm. složenin - *Rollbalken*, *Rundbalken*, *Rundbaum* (HK).

**rumplovat** ob. ‘(hřmotně) lomcovat’. Z něm. *rumpeln* ‘rachotit’ onom. původu. Srov. →rumraj(ch), →rum<sup>1</sup>.

**rumraj(ch)** zast. ob. ‘vřava, rozruch’. Asi zkřížením (D4) něm. *Rummel* ‘povyk, mela’ a *Mummerei* (viz →mumraj). Srov. →rum<sup>1</sup>, →rumplovat.

**runa** ‘litera starogermánského rytého písma’, runový. Z něm. *Rune* tv., sthn., gót. *rūna*, stisl. *rūn* znamenalo vedle toho sekundárně i ‘tajemství’ (odtud něm. *raunen* ‘(tajemně) šeptat’). Původ nejistý, snad od ie. *\*reu-* ‘rýt, drásat’ (viz →rýt).

**runda** ob. ‘pohoštění společnosti kolem stolu sklenkou alkoholického nápoje’. Z něm. *Runde* ‘kolo, kruh; společnost u stolu’ od *rund* ‘kulatý’ z fr. *rond* z lat. *rotundus* tv. od *rota* ‘kolo’. Srov. →rotunda.

**rupat**, rupnout, rupnutí. Onom. původu (srov. →lupat, →chrupat).

**rupie** ‘měnová jednotka některých jihoasijských států’. Přes port. *rupia* (angl. *rupee*) z hind. *rūpiya* tv. ze sti. *rūpya* ‘(tepané) stříbro’.

**rus** ‘druh obtížného hmyzu’. Z p. *rus* či něm. *Russe*. Jména podobného hmyzu jsou často dávana podle národa - srov. →šváb i p. *prusak*, r. *prusák* tv.

**rusalka** ‘vodní víla’. Z r. *rusálka* tv., nejspíš od str. *rusalija* ‘pohanský svá-

tek jara’, v křesťanském přehodnocení pak ‘neděle před letnicemi’ (srov. i stsl. *rusalija* ‘letnice’) a to (případně přes střř. *rūsália* tv.) z pozdnělat. *rosālia* ‘svátek růží’, původně pohanský svátek okrašlování hrobů, od *rosa* ‘růže’ (viz →růže). R. *rusálka* lid. etym. (D2) spojováno s *rúslo* ‘řečiště, strouha’, u nás pak i s →rusý.

**růst**, rostoucí, rostlý, rostlina, růst, růstový, dorůst, dorost, dorostenec, dorostenka, dorostenecký, narůst, nárůst, odrůst, odrostlý, porostlý, porost, prorůst, prorostlý, přerůst, přerostlý, přirůst, přirůstek, rozrůst se, srůst, srostlý, vyrůst, výrostek, vzrůst, vzrostlý, zarůst, zarostlý aj. Všesl. - p. *róšć*, r. *rastī* (z csl.), s./ch. *rāsti*, stsl. *rasti*. Psl. *\*orsti* nemá zcela jasný původ. Obvykle se spojuje se stír. *ard* ‘vysoký’, lat. *arduus* ‘strmý, čnicí do výše’, lat. *arbor* ‘strom’, jako východisko se uvádí ie. *\*ard(h)-* ‘vysoký; růst’ (A2). Ve slov. *\*ard-t-* > *\*orst-* (A5, B5). Otázkou je vztah k →rod.

**rustikální** kniž. ‘venkovský, selský’. Přes něm. *rustikal* ze střřlat. *rusticalis* od lat. *rūsticus* tv. od *rūs* ‘venkov, pole, venkovský statek’.

**rusý** ‘světle žlutý s rezavým odstínem’, rusovláska. Všesl. - p. *rusy*, r. *rúsyj*, s./ch. *rūs*, csl. *ruso* tv., sln. *rūs* ‘červenohnědý’. Psl. *\*ruso* je příbuzné s lit. *raūšvas* ‘červenavý’, lat. *russus* ‘červený’, východiskem je ie. *\*roud-s-* (A9, B2) od *\*reudh-* ‘červený’ (viz →rudý). Srov. →ryšavý, →rez, →ruda.

**rušit**, rušivý, rušitel, narušit, narušitel, porušit, porucha, poruchový, přerušit, přerušení, rozrušit, rozruch, vzrušit, vzrušení, vzruch, zrušit, zrušení. Všesl. - p. *ruszyć* ‘pohnout, zdvihnout,

vzrušit', r. *rúšit'sja* 'hroutit se', s./ch. *rúšiti* 'bořit, rušit', stsl. *rušiti* tv. Psl. *\*rušiti* je nejspíš opětovací sloveso od nedoloženého *\*rusti* 'rýt, kopat', které odpovídá lit. *raušti* tv. a lot. *raust* 'hrabat', příbuzné je stisl. *ryskja* 'rvát', *rúst* 'rozvaliny', vše od ie. *\*reu-s-* 'rýt, rvát' od *\*reu-* tv. Viz dále →rýt, →rvát, srov. →ruch.

**rutina** 'zručnost, zběhlost', rutinní, rutinér. Z fr. *routine* 'zběhlost, vyšlapaná cesta, šablona' od *route* 'cesta, dráha' a to z vlat. (*via*) *rupta*, vlastně 'proražená (cesta)', od lat. *ruptus*, což je přič. trp. od *rumpere* 'zlomit, roztrhat'. Srov. →rota, →raut, →bankrot.

**různý**, různost, různice, různit se, rozrůznit se. Stč. *rózný* (C5). Věsl. - p. *rózný*, r. *ráznýj* (z csl. vedle domácího *róznýj* 'oddělený, lichý'), s./ch. *rázan*, stsl. *raznъ*. Psl. *\*orzъnъ* (B8) je odvozeno od *\*orz(ъ)* (viz →roz-).

**růž** 'rtěnka'. Z fr. *rouge* 'červeně, červený' z lat. *rubeus* 'červený' (viz →rudý).

**růže**, růžový, růžovka, růžice. Stč. *róžě*. Věsl. převzetí ze sthn. *rōsa* z lat. *rosa* tv. To nějak souvisí (také převzetí?) s ř. *rhōdon* tv. (srov. *rododendron*), původ se hledá v Přední Asii. Srov. →růženec, →rozeta, →rusalka.

**růžek**. Viz →roh.

**růženec** 'modlitební pomůcka z kuliček na řetízku'. Od →růže podle něm. *Rosenkranz* (doslova 'růžový věnec') a střlat. *rosarium* tv. Série modliteb k Panně Marii je tu přirovnána k věnci růží. Tento způsob modlitby se v Evropě rozšířil ze Španělska (13. st.) a spojuje se s podobnými způsoby v islámu a buddhismu.

**rvát**, rvavý, rváč, rvačka, narvat, orvat, porvat se, prorvat, průrva, přervat, ro-

zervat, rozervanec, servat, urvat, vyrvat. Stč. *rváti*, 1.os.přít. *ruju*. Věsl. - p. *rwać*, r. *rvat'*, s./ch. (*h*)*r□vati*, stsl. *rvati*. Psl. *\*rvati*, 1.os.přít. *rujъ*, je příbuzné s lit. *ráuti* 'vytrhávat', lot. *raut* 'rvát', lit. *ravėti* 'plet', lat. *ruere* 'řítit se, rozrývat', toch. AB *ru-* 'rvát', vše od ie. *\*reu-* 'rýt, rvát' (B2). Viz i →rýt, srov. →rouno.

**ryba**, rybka, rybička, rybí, rybnatý, rybina, rybář, rybařit, rybářský, rybářství, rybárna, rybník, rybníkář, rybníkářský, rybníkářství, porybný. Věsl. - p. *ryba*, r. *rýba*, s./ch. *r□ba*, stsl. *ryba*. Psl. *\*ryba* je etymologicky neprůhlednou inovací starých ie. výrazů pro rybu (z nichž je např. něm. *Fisch*, lat. *piscis*). Řada výkladů, žádný však nepřesvědčuje.

**rybíz**, rybízový. Z rak.-něm. *Ribis(el)* a to přes it. *ribes*, střlat. *ribes(ium)* z ar. *rībās* z per. *rībās* 'druh rebarbory'. Záměna významu v Evropě proběhla asi na základě kyselé chuti jak rybízové, tak rebarborové marmelády - obou se užívalo při žaludečních těžkostech.

**ryčet**, ryk, zaryčet. P. *ryczéć*, r. *rykát'*, s./ch. *rikati*, stsl. *rykati*. Psl. *\*rykati*, *\*ryčeti* vychází z onom. základu *\*rū-*, k němuž srov. i →řičet, →řvát, →říje.

**rýha**, rýhovat, rýhovaný. Ze střhn. *rihe* 'řada, čára' (dnes *Reihe*) od ie. *\*rei-* 'škrabat'.

**rychlý**, rychlost, rychlík, rychlíkový, zrychlit, urychlit, rychlo-. P. *rychły* tv., r. *rýchlyj* 'kyprý'. Psl. *\*rychlъ* souvisí s →ruch, →rušit, kromě souvislostí uvedených tam srov. lit. *rūšėti* 'být pohyblivý, hemžit se'. Vývoj významu v zsl. si snad můžeme představit takto: 'rozrušený, rozbořený' → 'hroutící se, řítící

se' → 'rychle se pohybující'.

**rychtář** '(za feudalismu) zástupce vrchnosti ve správě obce', rychta, rychtovat. Ze střhn. *rihter* 'správce, řídící, soudce' od *rihten* 'říditi' (něm. *richten*), jež je příbuzné s lat. *regere* tv. Srov. →recht, →rektor.

**rým**, rýmovat, rýmovačka, zrýmovat. Ze střhn. *rīm* (dnes *Reim*) ze stř. *rime* tv. od *rimer* 'pořádat do řad, veršovat' a to nejspíš z frk. *\*rīm* 'řada, počet' od ie. *\*(a)rei-* 'hodit se, být uspořádaný', od něhož je i stir. *rīm* 'počet', ř. *arithmós* 'počet, řada'. Méně pravděpodobné je, že západoevr. podoby vycházejí ze střlat. *rhythmus* 'verš' (viz →rytmus).

**rýma**. Jen č. a p. Z fr. *rhume* tv. a to přes lat. *rheuma* z ř. *rheūma* 'tok, proudění' od *rhēō* 'teču, řinu se'. Srov. →revma, →katar, →reostat.

**ryn(e)k** zast. 'náměstí'. Z něm. *Ring* tv., původně 'kruh'. Srov. →ring a →kruh.

**ryngle** 'druh sliv'. Zkomolením něm. *Re-neklode* z fr. (*prune de*) *reine-Claude*, doslova '(slíva) královny Claude' (srov. lat. *regīna* 'královna'). Pojmenována na počest manželky fr. krále Františka I. v 16. st.

**rýpat**, rýpavý, rýpal, rypadlo, rypák, rozrýpat, vryp. Takto jen č.; p. *rypáč* 'žrát (o dobytku), běžet', r. *rýpat'sja* 'starat se, vrhat se', b. *rípam* 'vrhám se, poskakují', s jiným vokalizmem sem patří r.d. *rúpa* 'jáma na brambory', s./ch. *rūpa* 'jáma'. Psl. *\*rypati* souvisí s lit. *ruōpti* 'rýt', *raupýti* tv. (vzhledem k významu v r. srov. i lit. *rūpėti* 'starat se') a asi i lat. *rumpere* 'zlomit, roztrhat', vše z ie. *\*reup-*, *\*rūp-* (B2, B5) od *\*reu-* 'rýt, trhat' (viz →rýt, →rvát). Č. tedy, zdá se, uchovává nejlépe ze slov.

jazyků starý význam.

**rys<sup>1</sup>** 'druh kočkovité šelmy'. Všesl. - p. *rys*, r. *rys*, s./ch. *ri□s*. Psl. *\*ryso* je příbuzné s lit. *lūšis*, lot. *lūsis*, sthn. *luhs* (něm. *Luchs*), střir. *lug*, lat. *lynx* (z ř.), ř. *lŷnx*, vše od ie. *\*leuḱ-* 'světlý, bílý' (A1, A6, B5) (srov. →lysý, →lesk), zřejmě podle světlého zbarvení srsti rysa. Počáteční *r-* ve slov. je zřejmě způsobeno vlivem kořenů *\*rus-*, *\*rys-* (viz →rusý, →ryšavý, srov. i č. nář. *rysý* 'ryšavý, načervenalý'), rovněž označujících barvu.

**rys<sup>2</sup>** 'charakteristický tah, vlastnost; výkres', ryska, rýsovat, rýsovací, rýsování, rýsovadlo, rýsova, narýsovat, nárys, obrys. Z něm. *Riss* 'trhlina, ná-kres, ryska' od *reissen* 'rýsovat, kreslit, trhat', jež souvisí s angl. *write* 'psát', východiskem je ie. *\*uer-* 'škrabat'.

**ryšavý**, ryšavec. Jen č. Původně asi *rysavý* (Jg), srov. p.st. *rysawy* i č.st. a nář. *rysý* tv. (srov. →rys<sup>1</sup>). Stejný kořen jako v →rusý, liší se pouze délkou (*y < ū*, B5), příp. *-avý* označuje menší míru vlastnosti (srov. *modravý* ap.). Srov. ještě →ryzí.

**rýt**, rýč, rytec, rytectví, rytina, podrývat, přerývat, rozrýt, vyrýt, zrýt, zarýt. Všesl. - p. *ryč*, r. *ryt*, s./ch. *ri□ti*, stsl. *ryti*. Psl. *\*ryti* je příbuzné s lit. *ráuti* 'vytrhávat', stisl. *rýja* 'škubat ovčím vlnu', lat. *ruere* 'bořit (se), rozrývat', toch. AB *ru-* 'rvát', vše od ie. *\*reu-*, *\*rū-* 'rýt, kopat, rvát' (B2, B5). Viz i →rvát, srov. →rov, →rýpat, →rouno.

**rytíř**, rytířský, rytířství. Ze střhn. *rit(t)er* tv., vlastně 'jezdec na koni', od *reiten* 'jezdit na koni' (viz →rajtovat). Co do významu srov. →kavalír.

**rytmus**, rytmický, rytmika. Přes něm. *Rhythmus* z lat. *rhythmus* z ř. *rhythmós*

‘rozměr, takt, básnická stopa’ a to od *rhéō* ‘teču, plynu’. Srov. →arytmie, →revma, →ryma.

**ryzí**, ryzost, ryzák ‘ryšavý kůň’, ryzec ‘druh houby’. Všesl. - p. *ryzy* ‘ryšavý’, r. *rýžij*, s./ch. *ríl*, stsl. *ryždb* tv. Psl. *\*ryd’b* ‘ryšavý, rudý’ (B3) je z ie. *\*rūdh-*, což je varianta k *\*reudh-* ‘rudý’ (viz →rudý, →rez, →rusý, →ryšavý). Původní význam je vidět v odvozeninách *ryzák*, *ryzec*, později se v č. ustálilo ve spojení *ryzí zlato* (prášek z čistého zlata je oranžově rudý, srov. něm. *rotes Gold*), odtud pak metaforicky ‘čistý, nefalšovaný’ (Ma<sup>2</sup>).

**ryzlink** ‘druh vína’. Z něm. *Riesling* (poprvé v 15. st. jako *rüssling*), jehož pů-

vod není jasný.

**rýže**, rýžový. Ze střhn. *rīs* ze střlat. *ri-sus*, *risum* a to asi románským prostřednictvím (it. *riso*) z lat. *orýza* z ř. *óryza*, to pak je převzato z východu (srov. afghánské *vrižē*, sti. *vrihī-*), přesný zdroj však není znám. Srov. →rejžák, →rizoto.

**rýžovat**, rýžoviště, vyrýžovat, narýžovat. Od staršího č. *rajže*, *rejz(e)*, *rýže* (Jg) ‘rýžoviště’ (již od 16. st.) a to asi ze střhn. či raně nhn. *reise* tv. (Ma<sup>2</sup>). V č. docházelo ke kontaminaci (D3) s →rýže (snad pro podobnost zrnek zlata a rýže).

**ržát**, zaržát. Slk. *erdžat’*, p. *ržac’*, r. *ržat’*, sln. *hřzati*, s./ch. *r□zati*. Psl. *\*ržzati*, *\*ržžati* je onom. původu.

## Ř

**řád**, řádný, řádový, obřad, obřadní, obřadný, pořádný, pořádek, pořádkový, pořádat, pořad, pořadový, úřad, úřední, úředník, úřednice, úřednický, úřadovat. Všesl. - p. *rzqd* ‘řada, třída, vláda’, r. *rjad* ‘řada’, s./ch. *rēd* ‘řada, pořádek, vrstva’, stsl. *rēdō* ‘řada, pořadí’. Psl. *\*rēdō* (B7) je nejspíš pokračováním ie. *\*rēdō-* tv. (A7) od slovesného kořene *\*rend-* ‘řadit, pořádat’. Příbuzné je lit.st. *rindà* ‘řada’ a snad i lat. *ordō* ‘řád, řada’ (nenazalizovaný kořen *\*red-*). Srov. →řada, →řídít, →řádit, →nářadí, →úřad.

**řada**, řádový, řádek, řádka, řádkovat, řádkovač, řadit, řadící, řad, seřadit, zařadit, přiřadit, vyřadit, rozřadit, přeřadit, podřadit, podřadný, nadřadit, vřadit, souřadný. Hl. *rjada*, r.d. *rjáda*

‘úmluva, dohoda’, s./ch. *rēda* ‘řada’. Psl. *\*rēda* je odvozeno od *\*rēdō* (viz →řád).

**řádit**, vyřádit se, zařádit si. Etymologicky totožné s *řadit* od →řada i →řídít, expr. význam slova je vidět i na tom, že nebyla provedena přehláška (C1). Vývoj významu byl asi ‘dělat (bezohledně) pořádek’ → ‘působit škody, vyvádět’ (Ma<sup>2</sup> pod *řád*).

**řachnout**. Jen č., onom. původu. Srov. →rachotit, →žuchnout.

**řapík** ‘spodní zúžená část listu’. Jako botanický termín vytvořeno v obrození od nář. *řap* ‘držadlo lžíce’, jemuž odpovídá p. *rzap* ‘kostrč’, sln. *rēp* ‘ocas’, s./ch. *rēp* tv. Psl. *\*rēpō* (B7) není etymologicky jasné.

**řasa**, řasnatý, řasit, řasení. Všesl. - p.

*ržesa* tv., r. *rjása* ‘oděv kněze’, *rjáska* ‘třáseň’, s./ch. *résa* ‘jehněda; třáseň’.

Psl. *\*ręsa* nemá spolehlivý výklad. Původní význam se zdá být ‘třáseň’, od tud lze vyvodit ostatní významy.

**řebříček** ‘druh byliny’. Od stč. *řebro* (viz →žebro), podle podoby listů.

**řeč**, řečový, řečník, řečnický, řečnictví, řečnit. Viz →říci.

**ředit**, zředit, rozředit, ředidlo. Viz →řídka.

**ředitel**, ředitelka, ředitelský, ředitelství, ředitelna. Viz →říditi, střídání *e-i* odpovídá stč. *ě-ie* (C4, C5).

**ředkev**, ředkvička. P. *rzodkiew*, r. *řed’ka*, s./ch. *ròtkva*. Psl. *\*redьky* je převzato z nějaké germ. předlohy - srov. stsas. *redik*, sthn. *retih* (něm. *Rettich*), angl. *radish* tv. - ta pak je z lat. *rādx* (ak. *rādīcem*) ‘kořen’, přeneseně i ‘ředkev’. Srov. →radikální.

**řehnit se**. Onom. původu, na jedné straně spojeno s →řehtat, na druhé s →rouhat se.

**řehole** ‘mnišský řád; soubor pravidel pro mnišský život’, řeholní, řeholník, řeholnice. Ze střlat. *regula* tv., lat. *rēgula* ‘pravidlo’ od *regere* ‘říditi, vést’. Srov. →regulérní.

**řehtat**, řehtání, řehot, řehtavý, řehotačka, zařehtat. P. *rechotač*, *rzechotač*, *rzegotač* ‘skřehotat, kvákat’, r. *regotát* ‘chechtat se’, s./ch. *řěga* ‘vrčení’. Onom. původu, srov. →řehnit se, →říhat, →ržát, →řachnout.

**řeka**, říčka, říční, řečiště. Všesl. - p. *rzeka*, r. *reká*, ch. *rijěka*, s. *reka*, stsl. *rěka*. Psl. *\*rěka* je pokračováním ie. *\*roi-kā* (B2) odvozeného od kořene *\*rei-* ‘téci’ (A6). Dále viz →řínout se, →roj.

**řemen**, řemínek, řemení. Všesl. - p. *rze-*

*mien*, r. *remén*, sln. *jérmen*, s./ch. *řēmēn*, stsl. *remenъ*. Psl. *\*remy* (gen. *\*remene*) z ie. *\*re-men-* je asi odvozeno od ie. *\*(a)re-* ‘spojovat, přiléhat’; jiná varianta kořene by byla v →jařmo (tam i další souvislosti). Nejasný je vztah k významově shodnému a formálně podobnému (stejná příp. *-men-*!) něm. *Riemen* (sthn. *riomo*), jež však ukazuje na ie. kořen *\*reu-*.

**řemeslo**, řemeslný, řemeslník, řemeslnický. P. *rzemiosło*, r. *remesló*, stsl. *remьstvo* tv. Blízké je stlit. *reměsas* ‘řemeslník’, lot. *remesis* ‘tesař’, další souvislosti nepřiliš jasně. Spojuje se i s lit. *reṃti* ‘podpírat’, stpr. *romestue* ‘sekyra’, stangl. *remian* ‘činit, obnovovat’ a také psl. *\*rqbati*, *\*rqbati* (→rubat); východiskem by pak bylo jakési ie. *\*rem-* ‘tesat, roubit’.

**řepa**, řepka, řepný, řepařský. Všesl. - p. *rzepa*, r. *répa*, s./ch. *řěpa*. Psl. *\*řěpa* souvisí s lit. *rópė*, sthn. *ruoba*, *rāba* (dnes *Rūbe*), lat. *rāpum*, *rāpa*, ř. *rhá-pys*, *rháfys* tv., zdá se, že jde o staré putující kulturní slovo přejaté z neznámého předie. jazyka.

**řepík** ‘druh léčivé byliny’, řepíček. Stč. *řěpík* ‘lopuch’, p. *rzepik*, r. *repéjnik*, s./ch. *řěpūh*. Psl. *\*rěpō*, *\*rěpъjъ*, *\*rěpu-chъ* aj., původně ‘lopuch’, je odvozeno od *\*rěpiti* ‘přichytit, uchopit’ (srov. stč. *vřěpiti se* ‘zachytit se’) - plody lopuchu opatřené štětinkami se totiž zachycují na srsti, vlasech, oděvu ap. Příbuzné je asi lit. *rėplės* ‘kleště’, lat. *rapere* ‘chopit se’, ř. *erēptomai* ‘škubám, kousám’, vše z ie. *\*rep-* ‘škubat, chytat’. Srov. →sveřepý.

**řeřavý** ‘žhavý, rozpálený do ruda’. Stč. *žeřavý*, str. *žeravъ*, sln. *žerāvica* ‘řeřavě uhlí’. Psl. *\*žeravъ* je odvozeno od ie.

\*g<sup>h</sup>her- ‘horký, teplý’ (A3, B1), k němuž viz →horký, →žár, →lhrát. V č. došlo k asimilaci ž-ř > ř-ř, srov. →řeřicha a také →zerav.

**řeřicha** ‘druh okrasné rostliny’. Stč. *žeřucha*, slk. *žerucha*, p. *rzeżucha*. Název jistě souvisí s její palčivou chutí, základ \*žer- bude asi stejný jako v →žrát (srov. →žiravina, sžíravý ap.). Podle jiného výkladu souvisí s →řeřavý, s nímž jej formálně spojuje i asimilace počátečního ž-.

**řešeto** ‘sito’. Všesl. - p. *rzeszoto*, r. *rešetó*, s./ch. *rešeto*. Psl. \**rešeto* je nejspíš příbuzné s lit. *rėgzti* ‘plést’, lit.d. *rėkstis* ‘koš či síť na seno’, lat. *restis* ‘provaz’, sti. *rájju* tv. z ie. \**rezg-* ‘plést, vázat’. Slov. -š- je z -ch- (B1), to pak asi ze -sk- (< -zg-) či přesmyknutého -ks- (A8).

**řešit**, řešení, řešitel(ka), řešitelný, vyřešit, rozřešit. Všesl. - p. *zrzeszyć* (*się*) ‘spojit (se)’, r. *rešit* ‘vyřešit, rozhodnout’, ch. *riješiti* ‘rozhodnout, rozřešit, zprostit’, s. *rešiti* tv., stsl. *rešiti* ‘uvolnit, zprostit’. Psl. \**rešiti* původně asi znamenalo ‘vázat’ (srov. p. význam i p.d. *řešĭc* ‘vázat’), opačný význam ‘rozvázat, uvolnit’ vznikl oddělením předp. u \**orz-rešiti* ‘rozvázat’. Příbuzné by pak bylo lit. *raišyti* ‘přivažovat’, *rišti* ‘vázat’, lot. *raisīt* ‘rozvažovat’ a asi i angl. *wry* ‘zkřivený’, ř. *rhoikós* ‘křivý’, vše od ie. \**ureiǵ-* ‘kroutit, vázat’ (A1, A6) od \**uer-* tv. Slov. \**rešiti* místo očekávaného \**rešiti* lze vysvětlit vlivem tvaru 1.os.přít. \**rešq*, možná i vlivem slova \**rešeto* (→řešeto). Srov. →rozhrěšení.

**řetěz**, řetězový, řetízek, řetízkový, řetězec, zřetězit se. Slk. *reťaz*, p. *wrzeciądz* (stp. *reciądz*), r.st. *rétjaz*, v jsl. chybí.

Psl. \**retędz* je podle všeho výpůjčka z germ. (srov. stisl. *rekendi*, stangl. *racente*, sthn. *rahhinza* tv.), i když přesná předloha a podrobnosti převzetí nejsou známy. K nepravidelné změně germ. -k- ve slov. -t- srov. →vítěz.

**řevnivý** ‘žárlivý, nevraživý’. P. *rzewny* ‘žalostný, plačtivý, srdečný’, r. *revniwyj* ‘řevnivý’, s./ch. *rėvan* ‘horlivý’, stsl. *rvnivnъ* tv. Nejspíš souvisí s →řvát - projevy zvukové lze převést na určité citové rozpoložení: ‘řvoucí’ → ‘rozčilený, plný emocí’, odtud jak ‘srdečný’, tak i ‘žárlivý’ a ‘horlivý’.

**řezat**, řez, řezný, řezba, řezbář, řezbářský, řezbářství, řezník, řeznický, řeznictví, řezák, řezivo, řezanka, řezáčka, řež, řežba, nařezat, nářez, ořezat, obřezat, obřízka, odříznout, odřezek, pořezat, podřezat, proříznout, průřez, přerříznout, přiříznout, rozřezat, seřezat, uříznout, vyřezat, výřez, zaříznout, zářez aj. Všesl. - p. *rzezac*, r. *rezat*, s./ch. *rėzati*, stsl. *řezati*. Psl. \**řezati* je příbuzné s lit. *řėžti* ‘řezat, trhat’, ř. *rhęgnymi* ‘lámu, trhám, rozbíjím’, *rhęsō* ‘trhám, narážím, dupám’, alb. *rrah* ‘tluču, rozbíjím’, vše z ie. \**urēg-* ‘rozbíjet, řezat, tlouci’ (A1). Srov. →ráz.

**řici**, říkat, řečený, říkanka, říkadlo, pořekadlo, nařknout, nařikat, nářek, odřici/odřeknout, odřikat si, podřeknout se, prořeknout se, přerřeknout se, přerřeknutí, urřknout, vyřknout, vyříkat si, výrok, zřici se/zřeknout se, zařeknout se aj. Stč. *řeci*, p.st. *rzec*, r.st. *rečí*, s./ch. *řeci*, stsl. *rešti*. Psl. \**rekti* (B3) je příbuzné s lit. *rekti* ‘křičet, ječet, řvát’, toch. B *reki* ‘slovo’, východiskem je ie. \**rek-* ‘křičet, mluvit’ asi - jako ve většině podobných případů - onom. pů-



vodu. Srov. →rok, →rokovat, →prorok, →nářečí.

**řičet.** Změkčená varianta k →ryčet, srov. i →řihat.

**řičný** 'uřicený'. Od →řítit se, s příkloněním k řiční (→řeka).

**řídit**, řídicí, řízený, řidič(ka), řidičský, řiditelný, řídítka, pořídit, nařídit, nařízení, nadřízený, podřídit, podřízený, seřídit, vyřídit, zřídit, zřizovatel, zařídit. Stč. *řiediti* je náležitě odvozeno od →řád (C1), srov. i →řádit a novější *řadit* od →řada. Srov. také →ředitel.

**řídký**, řídkost, řídnout, prořídnout, zřídnout, ředit, ředidlo, rozředit, zředit. Stč. *řiedký* (C5). Všesl. - p. *rzadki*, r. *ředkij*, ch. *rijedak*, s. *ředak*, stsl. *ředькѡ*. Psl. *\*ředькѡ* je příbuzné s lot. *rēds* tv., stpr. *reddan* 'slabý', lit. *rė̃tis* 'řešeto', lat. *rēte* 'sít', vše od ie. *\*er-*, *re-* 'rozpa-dat se, rozrušit; řídký, uvolněný'. Srov. →rušit, →rychlý, →obořit se.

**řihat**, řihání. P. *rzygać*, r. *rygát'*, s./ch. *ręgati*, csl. *rygati*. Psl. *\*rygati* 'řihat' (v č. a p. změkčená varianta) je příbuzné s lit. *rūgti*, *raugėti* tv., stangl. *rocettan* 'škytat', lat. *ērūgere* 'škytat, řihat', ř. *ereūgomai* 'zvracím', vše z ie. onom. kořene *\*reug-* 'řihat, zvracet'.

**říje** 'páření zvěře provázené charakteristickými zvuky', říjet, říjen. Stč. *řújě* od *řúti* (viz →řvát). Srov. i →září.

**římsa.** Ze střhn. *símz* (dnes *Gesímse*) tv. a to ze střlat. *\*sīmātus* 'stlačený na plocho', jež se začalo užívat jako stavební termín (srov. i lat. *sīmus* 'ploskonosý'). Počáteční ř- asi disimilací z původního ž-, jímž bylo obvykle převáděno něm. s- (srov. →žok, →žumpa, →žalm).

**řinčet.** Onom. původu, srov. →břinkat, →řičet.

**řinout se**, vyřinout se. R. *rínut'* 'rychle

téci', s./ch. *rūnuti* 'tlačit', stsl. *rinęti* 'vrhat se'. Psl. *\*rinęti* 'téci' je příbuzné se sti. *rinęti* tv., dále i lat. *rīvus* 'potok, proud', stir. *rían* 'moře', vše od ie. *\*(e)rei-* 'téci'. Dále viz i →řeka a →roj, →zdroj.

**říše**, říšský. Ze sthn. *rihhi* (dnes *Reich*) tv. z germ. *\*rikja-*, což je výpůjčka z kelt. (srov. střir. *riġe* 'království'). Základem je ie. *\*rég-*, které je v lat. *rēx* 'král', *regere* 'řídit, vést' (srov. →regent, →rektor i →rádža).

**řit**, řitní. P. *rzyć*, ch. *rūt*, csl. *ritъ*. Psl. *\*ritъ* je příbuzné s lit. *rietas* 'stehno', připojuje se i arm. *eri* 'plec (zvířat)'. Jako východisko se rekonstruuje ie. *\*rēito-*, *\*rēiti-*, jehož další souvislosti nejsou jisté.

**řítit se**, zřítit se, zřícenina, vyřítit se, vřítit se, přřítit se, uřítit se, uřicený. P. *rzucić* 'hodit, vrhnout', sln.d. *rutiti* 'poškozovat', b. *rútja* 'zvrátit, zbořit'. Psl. *\*r'utiti*, *\*rutiti* (C1) se obvykle odvozuje od ie. *\*reu-* 'kopat, rozbít' (B2) (srov. ze stejného kořene lat. *ruere* 'řítit se, bořit se'), k němuž viz →rušit, →rýt.

**říz**, řizný. Od →řezat.

**říza** 'starobylé splývavé roucho'. R. *ríza*, s./ch. *rūza*, stsl. *riza*. Psl. *\*riza* nemá jistý původ. S jistými hláskoslovnými těžkostmi lze spojit s →řezat - k významové souvislosti srov. →rubáš. Může však jít i o výpůjčku - jednou z možností předlohy je střř. (byzantské) *rhízai* (pl.) 'předloktí' (šlo by tedy asi o roucho sahající k předloktí).

**řízek.** Od →řezat, vlastně 'uříznutý kus (masa)'.

**řvát**, řvaní, řev, řvavý, řvoun. Stč. *řúti*, 1.os.přít. *řevu* (nový inf. analogicky (D1) jako *bráti* - *beru*). Všesl. - p.st.

*rzuć*, r. *revét'*, s./ch. *rèvati*, csl. *rjuti*. Psl. *\*r'uti* (1.os.přít. *revq*, *rovq*) je příbuzné se střhn. *rienen* 'naříkat', stangl. *rēon* 'bědování, lkaní', lat. *rāvus* 'chraptivý', *rūmor* 'šum, křik, po-

věst', ř. *ōryōmai* 'řvu, vyju, naříkám', sti. *rávati*, *rġuti*, *ruvāti* 'řve, křičí', vše od ie. *\*reu-* 'křičet, řvát' (B2) onom. původu. Srov. →říje, →ryčet, →ržát.

## S

**s** předl. Všesl. - p. *z*, *ze*, r. *s*, *so*, s./ch. *s*, *sa*, stsl. *sō*. Psl. *\*sō*, *\*sōn-*, vedle toho existuje jako jmenná předp. také *\*sq-* (→*sou-*) (srov. podobný poměr mezi →*pa-* a →*po*). Východiskem je ie. *\*som-* 'dohromady, s', z jehož redukováného stupně vzniklo psl. *\*sōn-* (dochované ještě např. v →*sňatek*, →*sněm*, →*sníst*, s ním), v pozicích před souhláskou pak *-n* zanikalo a jako předl. se generalizovalo *\*sō* (srov. →*v*). Příbuzné je lit. *sq-*, *sam-*, *san-* ve slovech jako *sąžinė* 'svědomí', *sąmbūvis* 'soužití', *sántaika* 'soulad' a asi i *sù* 's' (odpovídající slov. *\*sō*), dále av. *ham-*, sti. *sám* i něm. *samt* tv. Problematické je spojení s ř. *sýn* (→*syn-*) i lat. *cum* tv. (→*kom-*). Ie. *\*som-* je ablautová varianta (A6) k *\*sem-* 'jedno, společně v jednom, dohromady, s', k němuž viz i →*sám*. Význam 's, dohromady' je tedy základní, význam '(s povrchu) dolů', se vyvinul sekundárně.

**s-** předp. Starobylá, z hlediska současného jazyka již neodlučitelná předp. s významem 'dobrý' (viz →*šťěstí*, →*zdravý*, →*zboží*, →*smrt*). Stir. *su-*, *so-*, ř. *eu-* (viz →*eu-*), sti. *su-* tv., vše z ie. *\*(e)su-* tv.

**sabotáž** 'úmyslné poškozování či znemožňování výroby, dopravy ap.', sabotovat, sabotér, sabotérský, sabotážník.

Z fr. *sabotage* tv. od *saboter* 'odbývat práci', přeneseně z původního 'klapat dřeváky, hrát si s kácou', od *sabot* 'dřevák, kopyto, káča, kraksna' (srov. šp. *zapato* 'střevíc, bota'), jehož původ je nejistý.

**sáček**, sáčkový, sáčkovat. Zdrobnělina přitvořená k něm. *Sack* 'pytel' z lat. *saccus*, ř. *sákkos* tv., původu semit. (asyr. *šakḫu* tv.). Srov. →*žok*, →*sak*, →*sako*, →*váček*.

**sad**, sadový, sadař, sadařský. Od →*sadit*.

**sada**. Od →*sadit*, srov. ekvivalentní angl. *set* či něm. *Satz* tv. od stejného základu.

**sadismus** 'chorobná zvrácenost projevu jící se trýzněním druhých', sadista, sadistický. Z fr. *sadisme* (konec 19. st.) podle jména markýze *de Sade* (konec 18. st.), v jehož románech se popis sexuální praktik s trýzněním partnera poprvé objevuje.

**sadit**, sadba, sadbový, sádka, dosadit, nasadit, násada, nadsadit, nadsázka, osadit, osada, osádka, osazenstvo, obsadit, obsazení, posadit, posada, podsadit, podsada, podsaditý, prosadit, přesadit, přisadit, rozsadit, usadit, vsadit, vysadit, výsadba, zasadit aj. Všesl. - p. *sadzić*, r. *sadít'*, s./ch. *sáditi*, stsl. *saditi*. Psl. *\*saditi* je kauzativum od *\*sěsti* (viz →*sedět*) s původním význa-

mem 'způsobit, že sedí'. Obdoba je v gót. *satjan* 'posadit', něm. *setzen* tv., angl. *set* 'položít, postavit', dále viz →sedět, srov. →sázet.

**sádka** 'nádrž k uchovávání ryb'. Od →sadit.

**sádlo**, sádlový, sádelný, sádelnatý, expr. sádelník. Všesl. - p. *sadto*, r. *sálo*, s./ch. *sàlo*. Psl. *\*sadlo* nemá jednoznačný výklad. Obvykle se spojuje se →sadit (vlastně 'co se v těle usazuje'), ale slovo tvorně to není bez problémů. Druhá možnost vychází z ie. *\*sā-* 'sytit' (srov. →saturvat) a příp. -*dlo*, výchozí význam by pak byl 'co slouží k nasycení'.

**sádra**, sádrový, sádrovec, sádrovat, zasádrovat. Jen č., p.d. *zědra* 'sedlina, okuje' a csl. (r. a s.) *seđra* 'sedlina'; sln. *sádra* a ch. *sàdra* tv. je z č. Nepřiliší jasné. Zřejmě souvisí se stisl. *sindr* 'struska', sthn. *sintar* 'okuje, struska' (něm. *Sinter* tv.) (staré převzetí z germ.?). Další původ není jasný.

**safari** 'terénní výprava v Africe; přirozený výběh pro cizokrajná zvířata'. Přes angl. *safari* ze svahil. *safari* 'cesta' z ar. *safar* tv.

**safir** 'druh drahokamu', safírový. Přes střhn. *saphīr* z pozdnělat. *sapphīrus*, ř. *sápfeiros* a to z hebr. *sappīr* tv.

**safo(rte)** citosl. Tabuová obměna (D4) →sakra.

**sága** 'severský hrdinný epos'. Přes něm. *Sage* ze stisl. *saga* 'vyprávění, pověst', jež souvisí s něm. *sagen* 'říkat'.

**ságo** 'moučka z dřeně kmenů některých palm'. Přes něm. *Sago*, angl. *sago* z malaj. *sāgū* tv.

**sáh** 'stará délková míra'. Od →sahat (vlastně 'co se obsáhne roztaženými pažemi').

**sahat**, sáhnout, dosáhnout, dosah, osa-

hat, obsáhnout, obsah, obsažný, přesáhnout, přesah, rozsah, zasáhnout, zásah, zásahový. Všesl. - p. *sięgać*, r.d. *sjagát*, s./ch. *śęzati*, stsl. jen dok. *segnęti*. Psl. *\*segati*, *\*segnęti* (B7) vychází z původního *\*segti* (srov. stč. *sieci*, 1.os.přít. *sahu*, sln. *séči*, s./ch. *séci*). Spojuje se s lit. *sęgti* 'přípevnit, sepnout', lot. *segt* 'pokrývat', sti. *sañjajati* 'připne' i *sájati* 'zavěšuje', vše z ie. *\*seg-* (nazalizovaná podoba *\*seng-*, původně jen v prez.) 'připnout, zavěsit se, dotýkat se'. Srov. →sáh, →sahat, →přisahat.

**sacharin** 'druh umělého sladidla'. Z něm. *Saccharin* utvořeného koncem 19. st. na základě pozdnělat. *saccharum*, ř. *sákcharon* 'cukr' a to ze střind. (viz →cukr).

**sajdkára** 'postranní přívěsný vozík u motocyklu'. Z angl. *side-car* tv. ze *side* 'strana' a *car* 'vůz' (srov. →ofsajd, →sajtna a →kára).

**sajrajt** ob. expr. 'špína, nepořádek, něco nepříjemného, páchnoucího ap.'. Z něm. *Sauerei* 'svinstvo' od *Sau* 'svině' (viz →svině). K č. koncovému -*t* srov. →policajt.

**sajtna** slang. 'postranice (nákladního auta)'. Z něm. *Seite* 'strana, bok' (srov. →sajdkára).

**sak** 'síť na ryby'. Všesl. - p., r. *sak*, s./ch. *sāk*. Psl. *\*sakō* se obvykle považuje za výpůjčku z nějaké román. předlohy (it. *sacco* 'pytel'), která se vyvinula z lat. *saccus* tv. (viz →sáček). Méně pravděpodobná je souvislost s lat. *sagēna*, ř. *sagēnē* 'síť na ryby' (Ma<sup>2</sup>) nejasného původu. Srov. →žok, →sako.

**saké** 'japonský alkoholický nápoj z rýže'. Z jap. *sake* tv.

**-sáknout** (*nasáknout, prosáknout, vsák-*

*nout se*). P. *siqkać* ‘vsakovat, smrkat’, r.d. *sjáknut* ‘kapat, prosakovat’, stsl. *isekŋqti* ‘vyschnout (vsáknutím)’. Psl. *\*seŋkŋti* (B7) je příbuzné s lit. *sėkti* (1.os.přít. *senkù*) ‘padat, klesat (o vodě)’, *suŋkti* ‘nechat odtéci, vymáčkat’, lot. *sīkt* ‘vyschnout’ a dále i sti. *ásakra-* ‘nevysychající’ a stfir. *sesc* ‘suchý, bez mléka’, vše od ie. *\*sek-* (nazalizovaný préz. *\*senk-*) ‘vyschnout, klesat (o vodě)’.

**sako**, sáčko. Z něm. *Sakko* z it. *sacco* tv., doslova ‘pytel’, z lat. *saccus* tv. (název přenesen podle rovného střihu). Dále viz →sáček, srov. →sak, →žok.

**sakra** citosl., sakrovat. Ze *sakrament(e)* (s mnoha tabuovými obměnami jako *sakryš*, *saфра*, *sakraholt* ap.), což je vokativ od staršího *sakrament* ‘svátost’ ze střlat. *sacramentum* tv. od lat. *sacer* ‘posvátný, svatý’. Srov. →sakrální, →sakristie.

**sakrální** ‘posvátný, bohoslužebný’. Z něm. *sakral*, což je novotvar k lat. *sacrum* ‘posvátná věc, bohoslužba’ od *sacer* ‘posvátný, svatý’. Srov. →sakra, →sakristie.

**sakristie** ‘vedlejší chrámová místnost pro bohoslužebné předměty’. Ze střlat. *sacristia* tv. od lat. *sacer* ‘posvátný, svatý’. Srov. →sakrální, →sakra.

**sakumprásk** přísl. ob. expr. Obměna původnějšího *sakumpak* (vedle toho i další obměny jako *sakumpikum*, *sakumpr-dum*) a to z něm. (*mit*) *Sack und Pack* ‘se vším vsudy’, doslova ‘s pytletem a balíkem’. Srov. →sáček, →sak, →pakl, →pakovat.

**sakura** ‘japonská třešeň’. Z jap. *sakura* tv.

**sál**, sálový. Z něm. *Saal* tv. z germ. *\*sal-* ‘velká obytná místnost’. Srovnává se s

r. *seló* ‘vesnice’ (to však se vykládá i ze *\*sedlo*, srov. →sedlák), lit.d. *salà* tv. z ie. *\*sel-* ‘obytný prostor’. Srov. →salon.

**salám**, salámový. Z it. *salàme*, *salami* tv. ze střlat. *salamen* a to z pozdnělat. *sal-sāmen(tum)* ‘nasolené maso či ryba’ od *salsus* ‘nasolený, slaný’, což je původem přič. trp. od *sallere* ‘solit’ od *sāl* ‘sůl’. Srov. →salát, →sůl.

**salamandr** ‘mlok’. Přes něm. *Salamander* z lat. *salamandra* z ř. *salamándra* tv. a to nejspíš z nějakého neznámého středomořského jazyka.

**salaš** ‘prostá pastýřská bouda’. P. *szalas*, r., ukr. *šaláš*, maď. *szállás*. Slovo karpatské pastýřské kultury, původu ttat. (srov. tur. *salaš*, tat., ázerb. *šalaš* tv.).

**salát**, salátový. Přes něm. *Salat* z it. (*in*)*salata* ‘v soli a octě naložená zelenina či jiné jídlo’, doslova ‘nasolená’, od (*in*)*salare* ‘(na)solit’ od it. *sale* ‘sůl’ z lat. *sāl* tv. Srov. →salám, →sůl. Na *hlávkový salát* přeneseno podle něm. *Kopfsalat* na základě toho, že je častou součástí salátů.

**sálat**, sálavý. Jen č. a slk., nejasné. Stč. *sálanie* ‘plápolání, touha’, snad je příbuzné r. *sálit’sja* ‘trápit se, namáhat se’, jehož původ však také není jasný.

**saldo** ‘zůstatek (na účtě)’. Přes něm. *Saldo* z it. *saldo* tv. od *saldare* ‘porovnávat účet, počítat zůstatek, zpevňovat’ od *saldo* ‘pevný’ a to z lat. *solidus* ‘pevný, tvrdý’.

**salicyl** ‘chemická látka s konzervačním účinkem’, salicylový. Uměle od lat. *salix* (gen. *salicis*) ‘vrba’ (je obsažen ve vrbové kůře).

**salmiak** ‘chlorid amonný’. Přes něm. *Salmiak* z lat. *sāl ammōniacus* tv. (viz →sůl a →amoniak).

**salmonela** ‘druh bakterie vyvolávající

některé střevní choroby', salmonelóza. Podle am. bakteriologa *D. E. Salmona* († 1914), který ji objevil.

**salon**, salonek, salonní. Z fr. *salon* 'salon, výstavní sňh, návštěvní místnost' z it. *salone*, což je zveličující jméno od *sala* 'sál' a to z germ. (langob. či frk. \**sala* 'dvorana'), dále viz →sál.

**salto** 'přemet ve vzduchu', saltový. Z it. *salto* 'skok' z lat. *saltus* tv. od *salire* (příč. trp. *saltus*) 'skákat, tančit'.

**salutovat** 'zdravit po vojensku přiložením prstů k čepici'. Podle něm. *salutieren* tv. z lat. *salūtāre* 'zdravit' od *salūs* (gen. *salūtis*) 'zdraví, zdar, štěstí'. Srov. →salva.

**salva** 'hromadný výstřel (obvykle k potčtě)'. Přes něm. *Salve* z fr. či it. *salve* tv., což je zpodstatnělé lat. *salvē* 'buď zdrav', imp. 2. os. od *salvēre* 'být zdrav' od *salvus* 'zdravý' z téhož základu jako *salūs* 'zdraví, zdar'.

**sám**, samý, samota, samotář, samotářský, samotný, osamět, osamělý, osamělost, osamocený. Všesl. - p., r. *sam*, s./ch. *sām*, stsl. *samō*. Psl. \**samō* je příbuzné s angl. (*the*) *same* 'stejný, týž', stisl. *samr* tv., stir. -*som* 'sám', ř. *homós* 'stejný, rovný, společný', sti. *samá-* 'stejný, týž', toch. *somo-* 'samo-', vše z ie. \**somo-*, \**sōmo-* 'týž, stejný' od \**sem-* 'jedno, jednotný, společně' (srov. lat. *semel* 'jednou', viz i →s). Význam 'jediný, osamělý' je druhotný, chybí ve vsl. (r. *odín*).

**samaritán** 'milosrdný člověk', samaritánka, samaritánský. Podle evangelijního příběhu, v němž obyvatel města *Samaří*, které bylo s Židy v nepřátelství, ošetřil raněného Žida, kterému se jeho souvěrci vyhnuli (Lukáš 10, 29-

37).

**samba** 'brazilský tanec rychlejšího tempa'. Z port. (brazil.) *samba* a to domorodého původu.

**samec**, sameček, samčí, samice, samička, samičí. Utvořeno od →sám (již stč.) podle toho, že samci často žijí osaměle a starost o mláďata přenechávají samícím (*samice* pak přitvořeno). Srov. i sln. *sámec* 'živočích mužského pohlaví' i 'mládenec, neženatý člověk'.

**sámek** 'prošíty záhyb na látce', sameček. Zdrobnělina přitvořená k něm. *Saum* 'lem. obruba', jež vychází ze stejného ie. kořene jako →šit.

**samet** 'druh tkaniny', sametový. Z raně nhn. *Sammet* (dnes *Samt*) a to přes stfr. *samit* ze střlat. (*e*)*xamitum*, *samitum* ze střř. *hexámiton*, doslova 'tkanina utkaná ze šesti nití' (viz →aksamit).

**samohláska**, samohláskový. Vytvořeno jako protějšek k →suhláska, sama tvoří tón.

**samostatný**, samostatnost, osamostatnit se. Viz →sám a →stát<sup>2</sup>.

**samovar** 'přístroj na vaření čaje'. Z r. *samovár*, viz →sám a →vařit.

**samuraj** 'japonský vojenský šlechtic'. Převzato přes moderní evr. jazyky z jap. *samurai* tv., doslova 'služebník', od *samurau* 'sloužit'.

**saň** 'drak'. Jen č. a csl. *saně* 'had'. Spojuje se s rovněž nejasným →saně, společný význam by byl 'co se plazí, sune'.

**sanace** 'ozdravení, náprava (finančních poměrů podniku ap.)', sanační, sanovat. Přes moderní evr. jazyky z lat. *sānātiō* 'vyléčení, uzdravení' od *sānāre* 'uzdravovat, napravovat' od *sānus* 'zdravý'. Srov. *asanace*, →sanato-

rium, →sanitka.

**sanatorium** 'léčebný ústav pro určité choroby'. Přes něm. *Sanatorium* tv. ze střlat. *sanatorium* 'nemocnice, léčebna' od lat. *sānāre* 'uzdravovat, napravovat' (srov. →sanace).

**sandál**, sandálek. Přes něm. *Sandale* ze střlat. *sandalum* z ř. *sándalon*, jehož původ se hledá v per. či egypt.

**saně**, sánky, sánkař(ka), sánkařský, sánkovat, zasánkovat si. Věsl. - p. *sanie*, r. *sáni*, sln. *sanî*, csl. *sanî*. Psl. \**sani* nemá spolehlivý výklad. Spojuje se s lit. *šonas* 'strana', *šonkaulis* 'žebro' (*kāulas* = 'kost'), lot. *sāns* 'bok' za předpokladu, že původní význam balt. slov byl 'žebro' (název saní pak přeneseně podle vzhledu). Další původ však je stejně temný. Srov. →saň.

**sangvinik** 'živý, rozhodný, přízpůsobivý typ člověka', sangvinický. Podle něm. *Sanguiniker*, dříve *Sanguinikus*, utvořeného na základě střlat. *sanguineus* 'horkokrevný, temperamentní člověk' z lat. *sanguineus* 'krvavý, týkající se krve' od *sanguis* 'krev'. K antickým a středověkým představám o souvislosti povahového typu a proudění tělesných šťáv srov. i →cholerik, →flegmatik, →melancholie, →humor.

**sanice** 'dolní čelist'. Od →saně podle jejího klouzavého pohybu.

**sanitární** 'zdravotnický', sanitář 'pomocný pracovník v nemocnicích'. Z něm. *sanitär*, fr. *sanitaire* tv., což jsou novotvary k lat. *sānitās* 'zdraví' od *sānus* 'zdravý'. Srov. →sanitka, →sanace, →sanatorium.

**sanitka**. Ze slovního spojení *sanitní vůz*, dále viz →sanitární.

**sankce** 'trestní donucovací opatření', sankční, sankcionovat. Přes něm. *Sank-*

*tion*, fr. *sanction* z lat. *sānctiō* 'ustanovení (zákona o klatbě), donucovací předpis' od *sancire* 'posvěcovat, potvrzovat' (srov. *sānctus* 'posvěcený, svatý', což je původem příč. trp. od předchozího slovesa) a to od stejného základu jako *sacer* 'svatý'. Srov. →sákrální, →sakra.

**sanskrt** 'starý spisovný indický jazyk'. Podle něm. *Sanskrit* a angl. *Sanscrit* přejato ze sti. *saṃskṛta-*, doslova 'dodělaný, sestavený', ze *sa-* 'dohromady' (srov. →s) a tvaru kořene *kar-* 'dělat'.

**santal** 'druh vzácného dřeva'. Z fr. *santal* ze střlat. *sandalum* a to asi přes ar. ze sti. *čandana* tv. (strom, z něhož se dřevo získává, se pěstuje v jihových. Asii).

**sápat se**, rozsápat. P. *sapać* 'supět, sípat', ukr. *sáp* 'chroptění', sln. *sápa* 'dech, vítr'. Psl. \**sapati* je asi opětovací sloveso od \**sopti* ('těžce') dýchat' (viz →sopit). Vývoj významu v č. až k 'prudce se vrhat, dorážet' (srov. i →osopit se) není příliš jasný, snad tu byl vliv něm.st. *sappen* tv.

**sapér** zast. 'zákopník'. Z fr. *sapeur* tv. od *sape* 'zákop' z pozdnělat. *sappa* 'motyka'.

**saponát** 'syntetický čistící prostředek', saponátový. Uměle k lat. *sāpō* (gen. *sāpōnis*) 'mýdlo'.

**sapristi** citosl. zast. Stejně jako *saprlot* a další podobné výrazy jsou to tabuové obměny zaklení s první částí vycházející z lat. *sacer* 'svatý', *sacrāmentum* 'svátost' (viz →sakra, →safra). *Saprlot* se vykládá z fr. *sacré lot* 'svatý úděl', *sapristi* křížením s *Kristus*.

**saranče** 'druh skákavého hmyzu'. Převzato Preslem z r. *sarančá* a tam z tur.

*sarynča* tv. od *sary* ‘žlutý’.

**sardel** ‘drobná mořská rybka’, sardelový, sardinka. Přes něm. *Sardelle* z it. *sardella*, což je zdrobnělina od *sardina*, *sarda* z it. *sardīna*, *sarda* tv., nejspíš ‘sardinská (ryba)’ podle ostrova *Sardinie*, kde se lovila. Srov. →sardonický.

**sardonický** ‘jízlivý’. Přes fr. *sardonique* z lat. *sardonius*, ř. *sardónios*, doslova ‘sardinský’. Prý podle jedovaté sardinské byliny (*herba Sardonina*), jejíž požití způsobovalo křečovitě škleby a následně smrt. Srov. →sardel.

**sarkasmus** ‘kousavý výsměch, vtip’, sarkastický. Podle něm. *Sarkasmus* ze střelat. *sarcasmus* z ř. *sarkasmós* ‘ostrý výsměch’ od *sarkázō* ‘vysmívám se’, původně asi ‘odřezávám maso (od kosti)’, od *sárx* (gen. *sarkós*) ‘maso, tělo’. Srov. →sarkofág, →sarkom.

**sarkofág** ‘kamenná schránka k uložení mrtvého’. Přes střelat. *sarcophagus* tv. z ř. (*lithos*) *sarkofágos*, doslova ‘(kámen) žeroucí maso’, ze *sárx* (gen. *sarkós*) ‘maso, tělo’ a *fağēn* ‘jíst, žrát’. Původní sarkofágy se dělaly z jistého maloasijského druhu vápence, v němž tělo brzy zetlelo. Srov. →sarkasmus, →sarkom.

**sarkom** ‘zhoubný nádor pojivové tkáně’. Podle něm. *Sarkom* z pozdnělat. *sarcōma* z ř. *sárkōma* ‘nádor (na tkáni)’ od *sárx* (gen. *sarkós*) ‘maso, tělo’. Srov. →sarkasmus, →sarkofág.

**sasanka**. Asi přejato z p. *sasanka* (u Jg ještě není), dále je s./ch. *sása žúta*, b. *sšsánka*, sln.d. *časa* tv. Nejasné. Spojení s ar. *susan* ‘lilie’, ř. *soūson*, per. *susān* tv. (Ma<sup>2</sup>) nezní věrohodně.

**sát**, sací, savý, savec, savčí, nasát, odsát, přísát (se), přísavný, vysát, vysavač. Stč. a až do r. 1953 *ssáti*. Všesl. -

p. *ssać*, r. *sosát*, s./ch. *st[sati]* (dříve *sāti*), stsl. *sšsati*. Psl. *\*sšsati* se vykládá z původního *\*sšpsati*, intenziva od ie. *\*seu-p-*, *\*seu-b-* ‘sát, srkat; tekutina’, od kterého je i něm. *saufen* ‘chlastat, chlemtat’, sthn. *souf* ‘polévka’ (něm. *Suppe* je zpětné převzetí přes fr.), sti. *sŷpa-* tv., s jiným rozšířením pak něm. *saugen* ‘sát’, lat. *sūgere* tv., *sūcus* ‘šťáva’.

**satan**, satanáš, satanský, satanismus. Přes lat. *satanās* z ř. *satanās* z hebr. *sāt[ā]n* ‘odpůrce, nepřítel’ od *sāt[ā]n* ‘strojit úklady’.

**satelit** ‘družice; vazalský stát podřízený jinému státu’, satelitní. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Satellit*, fr., angl. *satellite*) z lat. *satelles* (gen. *satellitīs*) ‘tělesný strážce, průvodce’, snad etruského původu.

**satén** ‘druh lesklé látky’, saténový. Z fr. *satín* a to z ar. *zaitūnī*, vlastně ‘(látko) ze Zaitūnu’, od ar. názvu čín. města *Zitong* (dříve psáno *Tseu-tung*), odkud jej Arabové dováželi.

**satira** ‘skladba vysmívající se negativním jevům’, satirický. Z lat. *satira*, vedle *satura* tv., původně ‘směs, všeho chuť’, asi ze spojení *lanx satura* ‘plná mísa’ (mísa přinášena každoročně bohům jako oběť) od lat. *satur* ‘sytý, úrodný, plný’. V přeneseném významu šlo nejprve o dramatickou frašku, pak útočnou báseň. Srov. →saturovat.

**satisfakce** ‘zadostiučinění’. Z lat. *satisfactiō* tv. od *satisfacere* ‘učinit zadost’ ze *satis* ‘dost’ (srov. →saturovat, →syty) a *facere* ‘dělat’ (srov. →fakt, →fikace).

**saturovat** ‘nasycovat’, saturace. Z lat. *saturāre* tv. od *satur* ‘syty, úrodný, plný’. Srov. →satira, →satisfakce,

→sytý.

**satyr** 'prostopášná mytologická bytost v lidské podobě se zvířecími znaky'. Přes lat. *Satyrus* z ř. *Sátyros*, původ jména nejasný.

**sauna**. Z fin. *sauna* tv.

**savana** 'tropická a subtropická step'.

Přes fr. *savane* a šp. *sabana* z indiánského jazyka skupiny arawak na Haiti, kde slovo *zabana* znamená 'rozlehlá rovina'.

**savec**. Viz →sat.

**saxofon**, saxofonista. Z fr. *saxophone* utvořeného podle jeho vynálezce, Belgičana A. Saxe (40. léta 19. st.). K druhé části viz →fon.

**saze**. Všesl. - p. *sadza*, r. *sáza*, ch.d. *sála*, stsl. *sažda*. Psl. \**sad'a* tv. (B3), vlastně 'usazenina', je utvořeno od kořene \**sōd-* od ie. \**sed-* 'sedět' (viz →sedit, →sedět). Od stejného základu je lit. *súodys*, angl. *soot*, stir. *súide* tv.

**sázet**, sázení, sázený, sázecí, sazenice, sazba, sazebník, sazeč, sazečský, sazárna, sázka, sázkový, sázkař, sázenka, nasázet, osázet, posázet, prosázet, vysázet, zasázet aj. R. *sažát'*. Psl. \**sad-ja-ti* (B3, C1), jinak viz →sedit.

**sběr** 'sebranka, lůza'. Viz →s a →brát. Ve stč. i bez hanlivého příděchu (*sběř andělov*).

**sbor**, sborový, sborovna, sborista, sboristka, sborník. Viz →s a →brát.

**scéna** 'jeviště; dramatický výstup', scénický, scénář, scenárista, scenáristka, scenáristický, scenerie. Z lat. *scēna*, *scaena* 'jeviště, divadlo' z ř. *skēnē* 'stan, lešení; jeviště, divadlo'.

**science fiction** 'dílo s vědecko-fantastickou tematikou'. Z angl. *science fiction* tv. ze *science* 'věda, vědecký' a *fiction* 'beletrie, smyšlenka'

(viz →fikce).

**scvrknout se**, scvrklý. Expr. útvar, jež hož přesná etymologizace je obtížná. Snad nějakou obměnou ze *svraskati* (→vraska) (Ma<sup>2</sup>, Jg), lze pomýšlet i na vliv něm. *Zwerg* 'trpaslík', od něhož je *cvrček* 'malé dítě, malý člověk' (→cvrček<sup>2</sup>).

**se** zájm. P. *się*, r. *-sja*, s./ch. *se*, stsl. *sę*. Psl. \**sę* je stejně jako stpr. *sien* tv. akuz. ie. zájmeného kořene \**se-*, \**sue-*, původně 'stranou, sám pro sebe', pak 'se'. Od stejného kořene je gót. *sik*, něm. *sich*, lat. *sē*, ř. *he*, chet. *-za* tv. Srov. →si, →svůj, →osoba, →působit, →svoboda, →sobec, →přece, →zase.

**se-** předp. Z lat. *sē-* 'stranou, od-', jako předl. *sē* 'bez', stejného původu jako →se. Srov. →secese, →separovat, →selekce, →segregace.

**seance** '(spiritistické) sezení'. Z fr. *séance* 'sezení, zasedání' od *seoir* 'sedět' z lat. *sedēre* tv. (srov. →sedět).

**secese** 'umělecký směr konce 19. a začátku 20. st.'. Z lat. *sēcessiō* 'odstoupení stranou, odloučení se' od *sēcedere* 'odejít, vzdálit se' z *sē-* (→se-) a *cēdere* 'kráčet, stoupat'. Umělecký směr byl takto nazván proto, že se snažil oprostit od historizující tradice a nahradit ji novým, lineárně dekorativním stylem.

**seč** (ve spojeních *seč mohl*, *seč bylo v jeho silách* ap.). Z původního \**sōčb*, což je staré spojení předl. *s* s akuz. zájmena *co* (viz →s-a →co). K vazbě *s* + akuz. srov. *být s to*, ke spřežkám *s-ě nač, oč, →proč*.

**sedan** 'čtyřdveřový uzavřený automobil s vodorovnou zadní kapotou'. Z angl. *sedan* tv., původně '(krytá) nosítka'. Snad z fr. *sedan* 'druh látky' podle fr.



města *Sedan*.

**sedativum** 'utišující prostředek'. Z lat. *sēdātivum* tv. od *sēdāre* 'usadit, uklidnit', kauzativa k *sedēre* 'sedět' (viz →sedět).

**sedět**, sedat, sednout, sezení, sedací, sed, sedavý, sedačka, sedátko, sedadlo, sedlina, sedlo, odsedět, posedět, prosedět, přisedět, přisedící, rozsedět se, vysedět, nasedat, poposedat, neposeda, přese-dat, předsedat, předseda, vysedat, zasedat, odsednout (si), přisednout (si), rozsednout, sesednout (se) aj. Všesl. - p. *siedzić*, r. *sidět'*, ch. *sjědeti*, s. *sědeti*, stsl. *sědět*. Psl. *\*sědět*, *\*sědět* odpovídá lit. *sėdėti*, lot. *sėdēt*, lat. *sedēre* tv., příbuzné je dále něm. *sitzen*, angl. *sit* tv., ř. *hézomai* 'sedím', sti. *sīdati* 'sedí', vše od ie. *\*sed-* tv. Srov. →sedit, →saze, →soused, →sedlák, →sedativum.

**sediment** 'usazenina'. Přes něm. *Sediment* ze střlat. *sedimentum* tv. od *sedēre* 'sedět' (viz →sedět).

**sedlák**, selka, sedlácký, selský. Vlastně 'kdo má usedlost' od stč. *sedlo* 'osada, sídlo, usedlost' a to od *sědět* 'přebývat, sídlit, sedět' (viz →sedět). S./ch. *sěljāk* tv., jinak p. *chłop*, *kmieć*, r. *krest'jánin*, sln. *kmět*.

**sedlo**, sedlový, sedlář. Všesl. Psl. *\*sedzlo* je příbuzné s lat. *sella* 'sedadlo, stolička', gót. *sittls* tv. (zatímco něm. *Sattel*, angl. *saddle* 'sedlo' jsou asi výpůjčky ze slov. (A4)), vše je odvozeno l-ovou příp. od ie. *\*sed-* 'sedět'.

**sedm**, sedmý, sedma, sedmička, sedmina, sedmero. Všesl. - p. *siedem*, r. *sem'*, s./ch. *sědam*, stsl. *sedmь*. Psl. *\*sedmь* je odvozeno od řadové číslovky *\*sedmь* 'sedmý' (srov. podobně →osm, →šest), odpovídající stpr. *septmas*,

lat. *septimus*, ř. *hēbdomos* tv. (ie. *\*sept(θ)mo-*). Základní ie. číslovka *\*septm̥* 'sedm' (A7) je dochována v gót. *sibun*, něm. *sieben*, angl. *seven*, stir. *secht*, lat. *septem*, ř. *hēpta*, sti. *saptá*, toch. A *spät*, chet. *šipta*, od stejného základu je i lit. *septýni* a alb. *shtatë* tv.

**sedmikráska**. Slk. *sedmokráska*, *stokráska*, p. *stokrotka*. Viz →sedm a →krása. Srov. něm. *Tausendschön* tv. i lat. název *Bellis*. Motivace není příliš jasná - tato květina přílišnou krásou nevyniká. K rodu *Bellis* se však dříve řadily i kopretiny (Ma<sup>2</sup>).

**segment** 'úsek, část', segmentace. Přes něm. *Segment* z lat. *segmentum* 'úsek' od *secāre* 'sekat'. Srov. →sekce, →sektor, →sekat.

**segregate** 'oddělování části obyvatelstva jako projev rasové diskriminace', segregovat. Z pozdnelat. *sēgregatiō* 'oddělování' od *sēgregāre* 'vylučovat (ze stáda), oddělovat' ze *sē-* (→se-) a *grex* (gen. *gregis*) 'stádo, dav'. Srov. →agregát, →kongregace.

**seizmograf** 'přístroj na zaznamenávání zemětřesení', seizmografický, seizmický, seizmologie. Neoklasická složenina z ř. *seismós* 'otřes' od *seĩō* 'třesu' a →graf.

**sejf** 'bezpečnostní schránka, trezor'. Z angl. *safe* tv. od *safe* 'bezpečný' a to přes stfr. *sauf*, *salf* 'neporušený, zachráněný' z lat. *salvus* 'zdravý, neporušený'. Srov. →salva.

**sekat**, seknout, sekaný, sekaná, sekací, sekáč, sekačka, nasekat, osekát, posekat, prosekat, průsek, průsečík, přesekat, rozsekat, sesekat, useknout, úsek, úsečka, úsečný, vysekat, výsek, výseč, zasekat, zásek aj. Novotvar od stč. *sieci*, *séci*, které odpovídá p. *siec*, r.

*seč'*, ch. *sječ'i*, s. *sěci*, stsl. *sěšti* tv. Psl. \**sěkti* (B3) je příbuzné s lit. *iš-sėkti* 'vyřezat, vysekat', sthn. *saga* 'pila', lat. *secāre* 'řezat, sekat', střir. *tescaid* 'řeže', vše od ie. \**sek-* 'řezat, sekat'.

Srov. →sekyra, →paseka, →socha.

**sekce** 'oddělení, odbor', sekční. Přes něm. *Sektion* tv. z lat. *sectiō*, původně 'sekání, řezání', od *secāre* 'sekat, řezat'.

Srov. →sektor, →sekta, →segment.

**sekera.** Viz →sekyra.

**sekret** 'látka vyměšovaná žlázami, buňkami ap.', sekrece, sekreční. Z lat. *sēcrētum* tv., vlastně 'odloučení, tajemství', původem zpodstatnělý tvar stř.r. přič. trp. od *sēcernere* 'oddělovat, odlučovat' z *sē-* (→se-) a *cernere* 'rozlišovat, rozeznávat'. Srov. →sekretář, →diskrétní.

**sekretář** 'tajemník; skříň s přihrádkami a psací deskou', sekretářka, sekretářský, sekretariát. Přes něm. *Sekretär* tv. ze střlat. *secretarius* 'tajemník' od lat. *sēcrētum* 'tajemství, odloučenost' (dále viz →sekret).

**sekt** 'šumivé víno'. Z něm. *Sekt* a to z fr. (*vin*) *sec* 'suché (víno)' z it. (*vin*) *secco* tv. z lat. *siccus* 'suchý'. Původně označovalo druh španělského vína, posun k dnešnímu významu se připisuje něm. herci Devrientovi, který si údajně tímto slovem (citátem Shakespearova Falstaffa, v angl. *cup of sack*) objednal šampaňské (kolem r. 1825 v Berlíně).

**sekta** 'náboženské nebo politické společenství odštěpené od oficiální církve nebo politického hnutí', sektář, sektářský, sektářství. Přes něm. *Sekte* tv. z lat. *secta* 'filozofický směr, politická strana' od *secāre* (přič. trp. *sectus*) 'sekat, řezat', tedy původně 'co je odděleno, odštěpeno'. Srov. →sekce, →sek-

tor.

**sektor** 'úsek, část', sektorový. Z něm. *Sektor* tv., původně 'kruhová úseč', z pozdnělat. *sector circulī* tv., kde *sector* je činitelské jméno od *secāre* 'sekat', tedy vlastně 'sekáč'. Srov. →segment, →sekce.

**sekularizace** 'zesvětštění, vynětí z moci církve', sekularizovat. Ze střlat. *saecularisatio* tv. od *saecularis* 'časný, světský' od lat. *saeculum* 'lidský věk, století, časnost, pozemskost'.

**sekunda** 'vteřina; druhý tón v stupnici; druhá třída osmiletého gymnázia'. Z lat. *secunda*, což je zpodstatnělý tvar ž.r. adj. *secundus* 'druhý, následující' od *sequi* 'následovat'. Ve významu 'vteřina' přejato přes něm. *Sekunde* z lat. *pars minūta secunda*, doslova 'druhý zmenšený díl' (srov. →minuta i →vteřina). Dále srov. →sekundární, →sekundovat, →sekvence.

**sekundant** 'svědek při souboji; osoba pomáhající sportovci (v boxu, šachu ap.)'. Přes něm. *Sekundant* tv. z lat. *secundāns*, což je přech. přít. od *secundāre* 'provázet (přízní)' (viz →sekundovat).

**sekundární** 'druhotný, odvozený, podružný', sekundárnost. Přes něm. *sekundär*, fr. *secondaire* z lat. *secundārius* 'druhořadý, druhotný' od *secundus* 'druhý' (viz →sekunda).

**sekundovat** 'přizvukovat, pomáhat'. Přes něm. *sekundieren* tv. z lat. *secundāre* 'provázet (přízní)' od *secundus* 'druhý, následující', přeneseně 'příznivý'. Viz →sekunda, srov. →sekundant.

**sekvence** 'sled filmových záběrů majících společný charakter; druh veršovaného liturgického textu'. Ze střlat.

*sequentia* ‘pořadí, hymnus, duchovní píseň’ od lat. *sequi* ‘následovat, provázet’. Srov. →sekunda, →sekundovat, →perzekuce.

**sekvoje** ‘severoamerický obří jehličnatý strom’. Z am.-angl. *sequoia* (nlat. *Sequoia*) a to podle čerokézského náčelníka jménem *Sequoiah* († 1843), který pro jazyk svého kmene vynalezl písmo.

**sekyra**, sekyrka. Všesl. - p. *siekiera*, r.st. *sekira*, ch. *sjėkira*, s. *sėkira*, stsl. *sekyra*. Psl. \**sekyra* (sekundárně \**sėkyra*) má slovotvornou paralelu v lat. *secūris* tv., obojí vychází z ie. \**sekūr-* od \**sek-* ‘sekat, řezat’ (viz →sekat).

**sekýřovat** ob. ‘sužovat nemístnými požadavky, komandovat’. Z něm. *sekkieren* tv. z it. *seccare* ‘sužovat, obtěžovat’, jež snad je etymologicky totožné se *seccare* ‘sušit’ z lat. *siccāre* tv. od *siccus* ‘suchý’. Srov. →sekt.

**seladon** expr. ‘přehnaně uhlazený muž, švihák’. Z fr. *celadon* ‘sentimentální milенец’ podle jména jedné z postav románu L’Astrée fr. spisovatele Honoré d’Urfé (1610).

**selanka** ‘idyla’. Z p. *sielanka* ‘(vesnická) idyla’ od *sioło* ‘vesnice’ (srov. r. *selo* tv.), k němuž viz →sál.

**sele**, selátko. Stč. *ssele*, *sselátko* ‘sele, kojenec, jakékoli sající mládě’. Jen č., zřejmě od *ssāti* (viz →sát), ale tvoření dost neobvyklé. Proto Ma<sup>2</sup> myslí na převzetí z něm.d. (rak.) *Säuele*, což je zdrobnělina od něm. *Sau* ‘svině’, první výklad je však přirozenější.

**selekce** ‘výběr’, selekční, selektivní. Přes něm. *Selektion* z lat. *sēlectiō* tv. od *sēligere* ‘vybírat’ ze *sē-* (→se-) a *ligere* ‘sbírat’. Výraz rozšířen v souvislosti s Darwinovou teorií (angl. *natural selection* ‘přirozený výběr’). Srov.

→kolekce, →legie.

**selen** ‘chemický prvek s vlastnostmi polovodiče’, selenový. Z nlat. *selenium* a to od ř. *selēnē* ‘měsíc’ od *sēlas* ‘záře’. Objevitel tohoto prvku Berzelius (začátek 19. st.) jej tak nazval analogicky podle názvu podobného, dříve objeveného prvku telluru (viz →tellur).

**selka**. Zjednodušením souhláskové skupiny ze stč. *sedlka* (viz →sedlák).

**sem** přísl. Stč. *sěmo*, sln. *sēm*, str., stsl. *sěmo*. Psl. \**sěmo* je tvořeno příp. -*mo* (srov. →tam, →kam) od základu \**sě*, který odpovídá lit. *šė* ‘zde’, lot. *še* tv. Jde o pádový tvar ie. ukazovacího zájmena *\*ki-* ‘tento’ (A1), které je dochováno v stsl. *sv* (stč. *sen*, srov. →dnes), lit. *šis* tv., lat. *cis* ‘z této strany’, chet. *ki* ‘tento’, od jiné podoby téhož kořene je něm. *hier* ‘sem, zde’, angl. *he* ‘on’ ap. Srov. →zde, →sice, →dosud.

**semafor**. Přes rak.-něm. *Semaphor* z fr. *sémaphore*, což je neoklasická složenina z ř. *sēma* ‘znamení, znak’ (srov. →sémantika) a -*for*, což je ve složeninách činitelské jméno od *fērō* ‘nosím’ (srov. →fosfor, →metafora). Původně tedy ‘nositel znaku’.

**sémantika** ‘nauka o významu slov’, sémantický. Z moderních evr. jazyků (něm. *Semantik*, angl. *semantics*, fr. *sémantique*), kde utvořeno k ř. *sēmanti-kós* ‘označující, týkající se znaku’ od *sēma* ‘znamení’, *sēmaĩnō* ‘označuji’. Srov. →semafor.

**semeno**, semínko, semenný, semeník, semenářství, semeníště, semenec, semenit se, rozsemenit se, vysemenit se. Stč. *siemě* (gen. *sēmene*). Všesl. - p. *siemie*, r. *sémja*, ch. *sjėme*, stsl. *sěmę*. Psl. \**sěmę*, gen. *sēmene* (B7), odpovídá stpr. *semen*, něm. *Samen*, lat. *sē-*

*men* tv., lit.st. *sēmuō* 'lněné semeno', vše od ie. *\*sē-men-* 'semeno' od *\*sē-* 'sít'. Dále viz →sít, srov. →seminář.

**semestr** 'pololetí (na vysokých školách)', semestrální. Přes něm. *Semester* tv. ze střlat. *sestre* 'pololetí', což je zpodstatnělý tvar stř.r. lat. adj. *sēmēstris* 'šestiměsíční, půlroční', ve starší podobě *sēmēnstris*, z lat. *sex* 'šest' a odvozeniny od *mēnsis* 'měsíc'. Srov. →trimestr, →menstruace.

**semifinále** 'předposlední kolo vyřazovací soutěže', semifinálový, semifinalista, semifinalistka. Z lat. *sēmi-* 'polo' a →finále. Srov. →hemisféra.

**seminář** 'druh vysokoškolské výuky; ústav vychovávající kněze', seminární, seminarista. Přes něm. *Seminar* ze střlat. *seminarium* tv. z lat. *sēminārium* 'semenišťe, školka' od *sēmen* 'semeno' (viz →semeno).

**sémiotika** 'nauka o znakových systémech', sémiotický. Z moderních evr. jazyků (angl. *semiotics*) a tam od ř. *sēmeïon* 'znamení, znak'. Srov. →sémantika, →semafor.

**semiš** 'kůže či její napodobenina s jemně drsným povrchem', semišový. Z něm. *Sämisch(leder)* tv. a to nejspíš z fr. *chamois* 'kamzíček, kamzičí kůže, semiš' z pozdnělat. *camox* 'kamzíček' (viz →kamzíček).

**semitismus** 'židovství'. Podle *Semitů*, příslušníků národnostní a jazykové skupiny v Přední Asii a sev. Africe, k níž vedle Židů patří i Arabové, historičtí Fénicičané, Asyřané ap. Název podle biblického *Šéma (Sema)*, jednoho z Noemových synů, z jehož potomstva prý Semité pocházeli.

**semknout se**. Viz →s- a →mknout,

→mykat.

**sen**, snový, snít, snění, snivý, snílek, prosnít, vysnít (si), zasnít se. Věsl. - p. *sen*, r. *son*, s./ch. *sān*, stsl. *sъnъ*. Psl. *\*sъnъ* 'sen, spánek' (A7, B6) je příbuzné s lit. *sāpnas*, lot. *sapns* 'sen', stangl. *swefn* 'spánek, sen', stir. *súan* 'spánek', lat. *somnus* 'sen', ř. *hýpnos* 'spánek' (srov. →hypnóza), toch. B *spane* 'sen, spánek', sti. *svápna-* tv., vše z ie. *\*supno-*, *\*suepno-* tv. od *\*suep-*, *\*sup-* 'spát' (viz →spát).

**senát** 'horní komora parlamentu; sbor (soudců)', senátor, senátorský. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Senat*) z lat. *senātus* 'nejvyšší státní rada (v Římě)', původně 'rada starších', od *senex* 'starý; stařec'. Srov. →senilní, →senior.

**sendvič** 'obložený chléb'. Z angl. *sandwich* a to podle přídomku angl. šlechtice Johna Montagua (4th Earl of Sandwich) († 1792), který prý jako náruživý hráč karet vymyslel tento druh občerstvení, aby nemusel vstávat od hracího stolu.

**senilní** 'stařecký', senilita. Z lat. *senilis* tv. od *senex* (gen. *senis*) 'starý'. Srov. →senát, →senior.

**senior** 'stařešina; starší ze dvou osob téhož jména; sportovec starší věkové třídy', seniorka, seniorský. Z lat. *senior*, což je 2. stupeň od *senex* (gen. *senis*) 'starý'. Srov. →senilní, →senát.

**seno**, senný, seník. Věsl. - p. *siano*, r. *séno*, ch. *sijěno*, stsl. *sěno* 'seno, tráva'. Psl. *\*sěno* odpovídá lit. *šiēnas*, lot. *siēns* 'seno' i ojedinele doloženému ř. *ko-iná* 'pastva, píče', východiskem je ie. *\*koi-no-* 'tráva (jako krmivo)', jehož další souvislosti jsou nejasné (A1, B2). **sentence** 'průpověď, výrok'. Přes něm.

*Sentenz*, fr. *sentence* tv. z lat. *sententia* ‘mínění, úsudek, věta, výrok’ od *sentire* ‘cítit, mýnit, soudit’. Srov. →sentimentální, →senzitivní.

**sentimentální** ‘přecitlivělý, příliš naplněný citem’, sentiment, sentimentalita. Jako adj. od angl. spisovatele L. Sterna a jeho románu *A Sentimental Journey through France and Italy* (1768) a to od angl. *sentiment* ‘cit, myšlenka’ z fr. *sentiment*, jež se vyvinulo z vlat. *\*sentimentum* tv. od *sentire* ‘cítit, mýnit’. Srov. →sentence.

**sentinel** ‘nákladní automobil poháněný parním strojem’. Původně obchodní název vycházející z angl. *sentinel* ‘hlídka, stráž’ z fr. *sentinelle* ‘hlídka’, možná z it. *sentina* ‘latrína’ (metaforou podle podoby záchoda a strážní budky) z lat. *sentina* ‘kalná voda, spodina’.

**senzace**, senzační. Přes něm. *Sensation*, fr. *sensation* ze střlat. *sentatio* ‘smyslovost, silné citové vnímání’ od lat. *sensus* ‘počitek, vnímání, cit’ od *sentire* (příč. trp. *sensus*) ‘cítit’. Srov. →sentimentální, →sentence.

**senzibilní** ‘citlivý, vnímavý’, senzibil, senzibilita. Z pozdnělat. *sensibilis* (případně přes něm. *sensibel*, fr. *sensible*) ‘citelný, citlivý’ od *sensus* ‘počitek, vnímání, cit’ (viz →senzace).

**senzitivní** ‘citlivý, vnímavý’. Přes moderní evr. jazyky ze střlat. *sensitivus* ‘citlivý’ od lat. *sensus* (viz →senzibilní).

**senzor** ‘elektronický prvek reagující na mechanický, optický nebo tepelný signál’, senzorický. Nové, z angl. *sensor* tv. od *sense* ‘rozum, cit, smysl’ a to přes fr. *sens* z lat. *sensus* (viz →senzace).

**separovat** ‘oddělit, izolovat’, sepa-

race, separátní, separatismus, separát ‘zvláštní otisk (článku ap.)’. Z lat. *sēparāre* ‘oddělovat, odlučovat’ z *sē-* (→se-) a *parāre* ‘připravovat, dělat’. Srov. →preparovat, →reparace, →aparát.

**sépie** ‘druh hlavonožce’, sépiový. Z lat. *sēpia* z ř. *sēpia* tv. a to snad od *sēpō* ‘hniju, tlím’ (podle hnědého barviva, které vystřikuje, je-li napadena). Srov. →sepsa.

**sepsa** ‘otrava krve’, septický. Přes něm. *Sepsis* z ř. *sēpsis* ‘hnítí, tlení’ od *sēpō* ‘hniju, tlím’. Srov. →sépie.

**septima** ‘sedmý tón v stupnici; sedmá třída osmiletého gymnázia’. Z lat. *septima*, což je zpodstatnělý tvar ž.r. od *septimus* ‘sedmý’ (dále viz →sedm).

**serafín** ‘anděl nejvyššího řádu’. Ze střlat. *seraphinus* z ř. *serafīm* a to z hebr. *serāphīm*, což je pl. od *sārāph* tv., jež je asi odvozeno od *sārāph* ‘zapálit’.

**serenáda** ‘lyrická instrumentální skladba; večerní milostná píseň’. Přes něm. *Serenade*, fr. *sérénade* z it. *serenata* od *sereno* ‘jasný, čistý’, *al sereno* ‘pod širým nebem’, z lat. *serēnus* ‘jasný’. Původně tedy ‘píseň, která se zpívá pod širým nebem’.

**seriál**, seriálový. Z angl. *serial* tv., původně adj. ‘řadový, vycházející na pokračování’, od *series* ‘řada, série’ (viz →série).

**série**, sériový. Přes něm. *Serie* z lat. *seriēs* ‘řada, sled, řetěz’ od *serere* ‘řadit, připojovat, vázat’. Srov. →seriál, →inzerát.

**seriózní** ‘solidní, vážný’, serióznost. Podle něm. *seriös*, fr. *sérieux* ze střlat. *seriosus* ‘vážný, rozvážný’ od lat. *sērius* ‘vážný’.

**serpentina** ‘točitá, klikatá cesta (ve

svahu). Z něm. *Serpentine* a to nově utvořeno k pozdnělat. *serpentinus* 'hadovitý' od lat. *serpens* (gen. *serpentis*) 'had', což je původem přech. přít. od *serpere* 'plazit se, lézt', tedy 'plazící se'.

**sérum** 'součást krve vznikající z plazmy, používaná (po obohacení o protilátky) jako lék', sérový. Přes něm. *Serum* z lat. *serum* 'syrovátka', později i 'krevní syrovátka'.

**servilní** 'podlézavý', servilnost. Přes něm. *servil* z lat. *servilis* 'otrocký' od *servus* 'otrok'. Srov. →servírovat, →servítek.

**servírovat** 'obřadně podávat (jídlo ap.); podávat (v tenise, odbíjené ap.)', servírovací, servírka. Přes něm. *servieren* tv. a to přes fr. *servir* z lat. *servire* 'sloužit, otročit' od *servus* 'otrok'. Srov. →servis.

**servis** 'jídelní soupřava; opravářská služba; podání (v tenise ap.)'. Výchoiskem je lat. *servitium* 'otroctví, prokázaná služba' od lat. *servire* 'sloužit' (viz →servírovat), z toho je fr. *service* a odtud angl. *service* a něm. *Service*. Vývoj a přejímání jednotlivých významů není snadné sledovat - význam 'jídelní soupřava' k nám přišel zřejmě z fr. přes něm., zbylé dva významy asi prostřednictvím angl.

**servítek** 'ubrousek'. Přes něm. *Serviette* z fr. *serviette* tv. a to od *servir* 'obsluhovat, sloužit' (viz →servírovat).

**servus** citosl. zast. hov. Z něm.d. (bav.) *servus* tv. z lat. *servus* 'sluha, otrok'. Srov. podobný zastaralý pozdrav *služebník* a také →čau. Srov. →servilní.

**seržant** 'poddůstojník (na úrovni našeho četaře)'. Z fr. *sergent* tv., stfr. *serjant*, *serg(e)ant* 'sluha, nižší správní úředník' z pozdnělat. (vlat.) *servientem*, což

je ak. od *serviēns* 'sloužící', původem přech. přít. od *servire* 'sloužit, otročit' (srov. →servírovat, →servilní).

**sesout** (**se**), sesuv. Ze →s a zast. *souti* 'sypat', stč. *súti* (1.os.přít. *spu*) z psl. *\*su(p)ti* tv., v č. bylo nahrazeno opětovacím slovesem od téhož základu (→sypat). Nedok. tvar *sesouvat* (**se**) matením se slovesy *-sunout*, *-souvat* (viz →sunout).

**sestra**, sestřička, sesterský, sestřenice. Všesl. - p. *siostra*, r. *sestrá*, s./ch. *sèstra*, stsl. *sestra*. Psl. *\*sestra* je příbuzné se stpr. *swestro*, lit. *sesuõ*, gót. *swistar*, něm. *Schwester*, angl. *sister*, stir. *siur*, lat. *soror*, ř. *éor* 'příbuzná', arm. *k<sup>o</sup>oyr*, sti. *svásar-*, toch. A *šar*, vše z ie. *\*suesōr* tv. (ve slov. a germ. vkladné -t-). Další interpretace nejistá - v první části se většinou vidí ie. *\*sue-* 'svůj, sám pro sebe' (viz →se, →svůj), tedy něco jako '(žena) svého rodu'? Význam 'zdravotnická pracovnice' od 20. st. podle řádových sester, které často sloužily v léčebných zařízeních.

**set** 'sada (v tenise, odbíjené ap.)'. Z angl. *set* 'sada, soupřava' od slovesa (*to*) *set* 'dát, postavit, zasadit' (viz →sadit).

**setkat se**, setkání. Viz →s a →tkat.

**setník**. Od →sto. Dříve 'velitel setniny (tj. oddílu o 100 mužích)', srov. lat. *centuriō* tv.

**setr** 'druh stavěcího psa'. Z angl. *setter*, doslova 'stavěč', od (*to*) *set* 'postavit, zasadit' (viz →sadit).

**sever**, severní, severský, severák, severán. P.d. *siewierz*, r. *séver*, ch. *šjěvēr*, s. *šěvēr*, stsl. *sěverō* 'severní vítr'. Psl. *\*sěverō* je příbuzné s lit. *šiaurė* 'sever', *šiaurys* 'severák', něm. *Schauer* 'líjak, prudká přeháňka; hrůza, děs', angl. *shower* 'přeháňka' (druhotně 'sprcha'),

lat. *caurus* 'severozápadní vítr'. Východiskem je zřejmě ie. *\*(s)keu-ero-* 'severní vítr'(?), jehož další analýza je nejistá.

**sevrřít.** Viz →s a →vrřít.

**sex** 'pohlaví, pohlavní život', sexuální, sexualita, sexy. Přes angl. *sex* z lat. *se-xus* 'pohlaví'.

**sex-appeal** 'pohlavní přitažlivost'. Z angl. *sex appeal* ze *sex* (viz →sex) a *appeal* 'přitažlivost, působivost' od (*to*) *appeal* 'dovolávat se, vyzývat' z lat. *ap-pellāre* tv. (viz →apel).

**sexta** 'šestý tón v stupnici; šestá třída osmiletého gymnázia'. Z lat. *sexta*, což je zpodstatnělý tvar ž.r. od *sextus* 'šestý' (viz →šest).

**sextant** 'přístroj k určování zeměpisné polohy'. Přístroj pojmenoval Tycho de Brahe (kolem r. 1600) na základě lat. *sextāns* 'šestina' od *sextus* 'šestý' (viz →šest) - stupnice k určování polohy má totiž rozsah šestiny kruhu.

**sexteto** 'soubor šesti hudebníků'. Z polatinštělé podoby it. *sestetto* od *sesto* 'šestý' z lat. *sextus* tv. (viz →šest, srov. →kvinteto ap.).

**sezam** 'druh olejnaté rostliny', sezamový. Přes něm. *Sesam* z lat. *sēsamum* z ř. *sēsamon* a to z nějakého starého východního jazyka (srov. akkad. *šam-maššamu* tv.).

**sezona** 'období (pro něco příhodné)', sezonní. Přes něm. *Saison* z fr. *saison* '(roční) období, sezona', dříve 'příhodný okamžik', a to z lat. *satīō* 'setba, setí' od *serere* (příč. trp. *satus*) 'sít'. Srov. →sít.

**sféra** 'prostor kolem Země; oblast, okruh', sférický. Přes lat. *sphaera* 'koule, nebeská báh' z ř. *sfaīra* 'koule,

míč'. Srov. →hemisféra, →atmosféra.

**sfinga** '(ve starém Egyptě) socha ležícího lva s lidskou hlavou; (v ř. mytologii) okřídlená obluda kladoucí kolemjdoucím hádanky'. Z ř. *Sfīnx* (gen. *sfīngos*), jež se vykládá od *sfīngō* 'svírám, škrtím'.

**sgrafito** 'umělecká výzdoba stěny vyškrabaná v omítce'. Z it. *sgraffito* tv., což je původem příč. trp. od *sgraffiare*, *graffiare* 'škrabat'. Srov. →graffiti, →šrafovat, →graf.

**show** '(velkolepá) podívaná, zábavný pořad s vizuálními efekty'. Z angl. *show* tv. od slovesa (*to*) *show* 'ukázat, předvádět', k jehož dalším souvislostem viz →čit.

**schéma** 'nárys, zjednodušující konstrukce', schematický, schematicnost, schematismus. Podle něm. *Schema* z lat. *schēma* z ř. *schēma* 'podoba, obrazec, zevnějšek'. Srov. →skica, →skeč.

**scherzo** 'hudební skladba rozmarného rázu'. Z it. *scherzo* tv., vlastně 'žert', a to z germ. (srov. něm. *Scherz* tv.).

**schizma** '(církevní) rozkol'. Ze střlat. *schisma* z ř. *schisma* 'roztržka, trhлина' od *schīzō* 'štípám, roztrhávám'. Srov. →schizofrenie, →cedit.

**schizofrenie** 'duševní onemocnění, při němž dochází k rozpadu osobnosti', schizofrenický. Utvořeno na počátku 20. st. švýc. psychiatrem E. Bleulerem od ř. *schīzō* 'štépím, roztrhávám' a *frēn* 'bránice, srdce, rozum, duše' (podle antických představ byla bránice centrem duševního života). Srov. →frenetický, →oligofrenní.

**schlíplý.** Od staršího č. *chlipiti* 'věšet' (Jg), které je onom.-expr. původu. Srov. →odchlípnout, →chlopeň.

**schnout.** Psl. *\*sčnqti*, dále viz →su-

chý.

**schod**, schodiště. Stč. i *vzchod*, tedy vlastně ‘po čem se schází i chodí vzhůru’, dále viz →chodit.

**scholastika** ‘středověká církevní filozofie’, scholastický, scholastik. Od lat. *scholasticus* ‘školní, týkající se školy’ z ř. *scholastikós* ‘zabývající se vědami, mající volno’ od *scholázō* ‘mám volno, věnuji se něčemu’ od *scholē* (viz →škola).

**schopný**, schopnost. Jen č., stč. *vzchopný* ‘čilý, podnikavý, pohotový’. Od →chopit (se), srov. podobně angl. *capable* ‘schopný’ z pozdnělat. *capābilis* od *capere* ‘brát, chopit se’.

**schválně**, schválnost, naschvál. Stč. (*na*)*vzchvále*, *naschvále* tv., původně zřejmě ‘na chválu, k chválení’, pak ‘úmyslně’. Viz →chvála.

**-si** (*kdosí*, *cosí*, *jakýs*, *aťs*, *así* ap.). P. -š (*ktoš*), str. *si*, sln. -*si* (*bódisi* - *bódisi* ‘bud’ - ‘bud’). Psl. \**si* se obvykle vykládá jako 2.os.sg. starého optativu (přacího způsobu) od kořene \**es-* ‘být’ (viz →jsem), který je dochován např. v lat. *sīs* ‘ať jsi’. Původně tedy např. *kdosí* znamenalo přibližně ‘ať jsi, kdo chce’.

**si** zájm. R.st. *si*, stsl. *si*, v č. ale asi až od 16. st. podle *mi*, *ti*, předtím *sobě*. Psl. \**si* je dat. sg. od ie. zájm. kořene \**se-*, \**sue-* (viz →se). Příbuzné je lit., stpr. *si* tv., ř. *hoī* ‘sobě’.

**sibérie** expr. ‘třeskutá zima, nepohoda’. Nejspíš z fr. *Sibérie* ‘Sibír’, samotný název (r. *Sibír*) je ttat. původu.

**sice** přisl., sp. Stč. *sic(e)* ‘sice, jinak; takto, přece’, *sicí* ‘takový’, r.d. *síce* ‘takto’, sln. *sicēr* ‘sice’, csl. *sice* ‘tak’. Psl. \**sice* vzniklo asi 3. palatalizací (B1) ze \**siko* (srov. csl. *siko* ‘tak’). To je odvozeno

od psl. ukazovacího zájmena \**sv*, ž.r. \**si* (viz →sem, →zde) stejným způsobem jako \**tako* (→tak), \**jako*, \**kako* (→jak<sup>1</sup>). Původně tedy ‘takto, tak’, srov. větu *sice přišel, ale...*, vlastně ‘tak(to) přišel, ale...’ ap.

**sídlo**, sídelní, sídliště, sídlištní, sídlit, osídlit, osídlení, přesídlit, usídlit se, vysídlit. Stč. *siedlo* od *sědēti* (→sedět), srov. podobně →bydlo.

**siena** ‘(červeno)hnědá hlínka’. Podle it. města *Siena*, v jehož okolí se hlínka těžila.

**siesta** ‘chvilé odpočinku (po obědě)’. Ze šp. *siesta* a to z lat. *sexta* (*hōra*) ‘šestá (hodina)’ (srov. →sexta), což podle román. počítání hodin odpovídá polední.

**sifon** ‘sodovka (z tlakové lahve); zařízení zabraňující pronikání zápachu z potrubí’. Přes něm. *Siphon* z fr. *siphon* ‘násoska’ a to přes lat. z ř. *sq̃lfōn* ‘stříkačka, rourka, stružka’.

**signál**, signální, signalizovat, signalizace, signalizační. Přes něm. *Signal* z fr. *signal* tv. a to z vlat. *signāle*, což je zpodstatnělý tvar stř.r. lat. *signālis* ‘dávající znamení’ od *signum* ‘znamení, značka’. Srov. →signatář, →signatura, →insignie.

**signatář** ‘podpisovatel (smlouvy, prohlášení ap.)’. Z fr. *signataire* tv. od *signer* ‘podepsat, značkovat’ z lat. *signāre* ‘poznamenávat, značit, pečetit’ od *signum* ‘znamení, značka’. Srov. →signatura, →signál.

**signatura** ‘značka (pro knihu v knihovně ap.); podpis (umělce na obraze ap.)’, signovat. Z pozdnělat. *signātūra* ‘značka (knihy ap.)’ od *signāre* (viz →signatář).

**sigr** ob. expr. ‘lump, syčák’. Obvykle se hledá stejná motivace jako u →syčák.



Spojení s něm. *Sieger* ‘vítěz’ brání význam.

**sichr** zast. ob. ‘jistý’. Z něm. *sicher* tv. ze sthn. *sehhr* a to z vlat. *\*sicūrus* z lat. *sēcūrus* ‘bezstarostný, bezpečný, jistý’ ze *sē-* (→*se-*) a odvozeniny od *cūra* ‘starost, péče’ (srov. →*kúra*).

**síla**, silový, silný, silák, silácký, sílit, násilí, násilný, násilník, násilnický, posílit, posila, přesila, úsilí, vysílit (se), zesílit. Věsl. - p. *síla*, r. *síla*, s./ch. *sīla*, stsl. *sila*. Psl. *\*sila* je nejspíš stejně jako lit. *siela* ‘duše’, stpr. *seilin* (ak.) ‘úsilí’ pokračováním bsl. *\*sēi-lā*, *\*sēili-* ‘pnutí, síla’ od ie. *\*sē(i)-* ‘napínat, vrhat, vysílat’, od něhož je i stisl. *seilask* ‘natahovat se’, stir. *sīnim* ‘roztahuji’, stfir. *sethar* ‘silný’, ř. *īthýs* ‘přímý směr, úsilí’. Od téhož kořene je asi i →*sít*. Srov. →*silice*, →*silnice*.

→**sílat** (*posílat* atd.). Viz →*slat*. V č. -*í*- místo očekávaného -*ý*-, srov. r. *posylát*, stsl. *posylati*.

**siláž** ‘konzervování zelené píce’, silážovat, silo. Přes něm. *Silage* z fr. *ensilage* tv. od *silo* ‘silo’ ze šp. *silo* tv. a to asi přes lat. *sīrus* z ř. *sīrós* ‘jáma (na obilí), silo’.

**silice** ‘směs těkavých vonných látek obsažených v rostlinách’. Asi uměle od →*síla* (počátek 19. st.) jako ekvivalent něm. *Geist* tv., doslova ‘duch’ (Ma<sup>2</sup>, Jg).

**silikon** ‘organická sloučenina křemíku’, silikonový. Přes moderní evr. jazyky, kde utvořeno (konec 19. st.) od lat. *sillex* (gen. *silicis*) ‘křemík’. Srov. →*silikóza*.

**silikóza** ‘plicní onemocnění způsobené křemenným prachem’. Ve 20. st. utvořeno k lat. *silex* (gen. *silicis*) ‘křemen’.

Srov. →*silikon*.

**silnice**, silniční, silničář, silničářský. Univerbizací ze stč. *silná cesta*, tedy cesta zpevněná na rozdíl od obyčejné cesty polní či lesní. Viz →*síla*.

**silon** ‘druh umělého vlákna’, silonový, silonka. Obchodní název u nás vyráběné umělé hmoty, jejíž obdobou jinde je →*nylon*. Odtud vzat i základ názvu, zřejmě s příkloněním k →*síla*.

**silueta** ‘stínový obraz’. Z fr. *silhouette* tv., původně *portrait à la silhouette*, vlastně ‘rychlý, načrtnutý portrét’, ironicky podle fr. ministra financí *E. de Silhouette*, který se po nástupu do úřadu r. 1759 rychle znelíbil a za několik měsíců byl odstaven. Podle jiného výkladu prý podle jeho příslovečné šetrnosti.

**silur** ‘prvohorní útvar’. Podle názvu předkeltského kmene *Silurū* sídlícího podle římských pramenů ve Walesu, kde byl tento útvar poprvé zkoumán.

**silvestr** ‘poslední den v roce; oslava s tím spojená’, silvestrovský. Podle svátku sv. *Silvestra*, papeže ze 4. st., který na tento den připadá.

**símě**. Viz →*semeno*.

**simplifikace** ‘zjednodušení’, simplifikovat. Ze střlat. *simplificatio* z lat. *simplex* (gen. *simplicis*) ‘jednoduchý’, jehož první část souvisí se →*sám*, k druhé viz →*komplex*, →*duplikát*, a lat. *-ficatio* (viz →*fikace*).

**simulovat** ‘předstírat (nemoc, zranění ap.)’, simulace, simulant, simulátor. Z lat. *simulāre* ‘napodobit, předstírat, líčit’ od *similis* ‘podobný’, jež souvisí se →*sám*, srov. i →*simultánní* a →*simplifikace*.

**simultánní** ‘současně probíhající’, simultánka ‘šachová hra jednoho hráče

proti několika soupeřům najednou'. Ze střílat. *simultaneus* tv. od lat. *simul* 'na-jednou, současně', jež souvisí se →sám, srov. →simulovat, →simplifikace.

**sín**, předsín, předsínka. P. *sien*, r. *séni* (pl.), str. *sěnb* 'přístřešek', s. *sénica* 'loubí, besídka'. Psl. \**sěnb* nemá jednoznačný výklad. Spojuje se s homonymním psl. \**sěnb* 'stín' (viz →stín) a interpretuje jako 'stinný, krytý přístřešek' (původně tedy spíš něco jako 'předsín'). Podle jiného výkladu příbuzné s lit. *siena* 'stěna, hranice', lot. *siena* 'stěna' (tedy něco jako 'přístěnek') od ie. \**sē(i)-* 'vázat, plést' (stěny byly původně spletené z větví), srov. →sít.

**sinat** 'mrtvolně blednout', sinalý, zesignat. Od knižního č. *siný* 'namodralý'. Všesl. - p. *siny* tv., r. *sínij* '(tmavo)modrý', s./ch. *sínjī* 'modrý'. Psl. \**sin*'b se asi vyvinulo z ie. \**skei-ni-* (A1, B2) od \**skei-* 'svítit, lesknout se', od něhož je i stsl. *sijati* tv., gót. *skeirs* 'jasný', angl. *shine* 'svítit'. Původní význam psl. slova tedy asi byl 'mající barvu jasně oblohy'. Srov. →prosinec, →stín, →sojka.

**singl** slang. 'dvouhra (v tenise); loď pro jednu osobu (v kanoistice ap.)', singlový. Z angl. *single* 'jednotlivec; jednotlivý' a to přes stfr. z lat. *singulī* 'jednotliví (pl.), po jednom'. Srov. →singulár.

**singulár** 'jednotné číslo', singulárový. Z lat. *singulāris* tv., vlastně 'jednotlivý, jednotlivci náležející'. Srov. →singl.

**sinus** 'druh goniometrické funkce', sinusový, sinusoida. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Sinus*, angl. *sinus*) z lat. *sinus* 'záhyb, oblouk'. Srov. →kosinus.

**sionismus** 'židovské nacionalistické politické hnutí', sionistický, sionista. Od

*Sion*, což bylo jméno pahorku v Jeruzalémě, na němž prý stával palác krále Davida.

**sípat** 'vydávat silně šelestivý hlas', sípavý. R. *sipét*, sln. *sípati*. Psl. \**sipěti*, \**sipati* je zřejmě onom. původu, ale souvislost s jinými ie. slovy není jistá. Spojuje se s lat. *sibilāre* 'syčet', ř. *sízō* 'syčím', ale i lot. *sipa* '(mořská) bouře'. Srov. →šeptat, →supět.

**sir** 'pán (v angl. prostředí)'. Z angl. *sir* ze stfr. *sieur* a to redukcí (častou v titulech a osloveních) z lat. *seniorem*, což je ak. od *senior* (viz →senior). Srov. i fr. *seigneur*, šp. *señor*, it. *signor* 'pán'.

**síra**, sírový, sírný, sirka, sirkárna, sirkařský, síran, sírník, sířičitan, sířičitý, sířit, odsířit. P. *siara* 'mlezivo', *siarka* 'síra', r. *séra*, b. *sjára* tv. Psl. \**sěra* nemá spolehlivou etymologii. Nepřesvědčivé je spojení s psl. \**sěřō* 'šedý' (viz →šerý), s lat. *serum* 'syrovátka' i další výklady.

**sířena** 'signalizační zařízení vydávající pronikavý zvuk'. Přes něm. *Sirene* z fr. *sirène* tv. a to přeneseně k lat. *Sīrēnēs* 'mořské víly lákající plavce zpěvem do záhuby' z ř. *Seirē*nes tv.

**sirotek**, sirotčí, sirotčinec, osířet, osířelý. Č.st. *sirota*, p. *sierota*, r. *sirotá*, s./ch. *siròta*, stsl. *sirota* tv. Psl. \**sirota*, původně 'osamělost, osířelost' (tak i ve starší č.), je odvozeno od \**sirō* 'osamělý, osířelý' (srov. č.st. *sirý* tv.). To se spojuje s lit. *šeirys* 'vdovec', *šeirė* 'vdova' i ojedinělým av. *saē* 'osířelý, sirotek', což ukazuje na výchozí ie. \**skei-* (A1).

**sírup**, sirupový. Přes něm. *Sirup* ze střílat. *sírup(p)us*, *sirop(p)us* a to z ar. *šarāb* 'nápoj'.

**sisal** 'pevná vlákna z agáve', sisalový.

Podle jména mexického přístavu *Sisal*, odkud tato vlákna poprvé dováželi.

**sít**, setí, secí, setba, osít, osivo, posít, prosít, rozsít, rozsévač, zasít. Všesl. - p. *siać*, r. *sejati*, s./ch. *si□jati*, stsl. *sěti*, *sějati*. Psl. \**sěti* (druhotně \**sějati*) je příbuzné s lit. *sėti*, gót. *saian*, něm. *säen*, angl. *sow*, lat. *serere* (příč. trp. *satus*) tv., sti. *si□tā* 'brázda', vše od ie. \**sē(i)*- 'sít'. Srov. →semeno, →sító i →síla.

**sít**, sítko, síťový, síťovka, síťovina, síťnice. Stč. *siet*, p. *sieć*, r. *set*, stsl. *sěb*. Psl. \**sěb* je příbuzné s lit. *saĩtas* 'pouto, popruh', stpr. *saytan* 'řemen', něm. *Saite* 'struna', vše z ie. \**soi-t-* od \**sei-* 'vázat'. Srov. →osidlo.

**sító**, sítko. Všesl. - p. *sito*, r. *sító*, s./ch. *si□to*. Psl. \**sito* je stejně jako lit. *sietas* tv. pokračováním ie. \**sēi-to-*, což je vlastně původem příč. trp. od kořene \**sē(i)*- 'sít' (viz →sít). Jinou příp. od téhož základu je tvořeno např. něm. *Sieb* 'sító', wal. *hidl*, ř. *(h)ēthmós* tv.

**situace**, situační, situovat, situovaný. Přes něm. *Situation*, fr. *situation* ze střlat. *situatio* 'umístění, poloha' od *situare* 'umístit' od lat. *situs* 'poloha, umístění', což je zpodstatnělé příč. trp. od *sinere* 'položít, nechat'.

**sivý** kníž. 'šedý'. Všesl. - p. *siwy*, r. *sivýj*, s./ch. *siv*, stsl. *sivъ*. Psl. \**sivъ* odpovídá lit. *šyvas* 'světle šedý', stpr. *sywan* tv., vše je z ie. \**ki-yo-* odvozeného od \**kei-* 'tmavý, šedý' (A1). Příbuzné je dále sti. *syāvā-* 'hnědočerný', angl. *hue* 'barva, odstín, pleť', stisl. *hārr* 'šedý, starý'.

**skafandr** 'hermeticky uzavřený oblek'. Z fr. *scaphandre*, utvořeného v 18. st. (původně ve významu 'záchranný pás') z ř. *skáfos* 'lodní dutina, člun' a

*anēr* (gen. *andrós*) 'člověk, muž', tedy vlastně 'člověk-člun'. Srov. →batyskaf.

**skákat**. Viz →skočit.

**skála**, skalka, skalní, skalnatý, skalisko, skalnička, úskalí. Všesl. - p. *skata*, r. *skalā*, s./ch. *skāla* 'skalnatá stěna'. Psl. \**skala* je odvozeno od \**skaliti* 'štěpit, rozbíjet' (srov. ukr. *skályty* tv.), tedy 'co je rozeklané, rozštěpené', od ie. \*(*s*)*kel-* 'štěpit, řezat'. Příbuzné je lit. *skalā* 'tríska', *skēlti* 'štěpit, řezat', sthn. *scala* 'skořápka', angl. *shell* tv., ř. *skállō* 'kopu, štípu', chet. *iškalla-* 'roztrhat, rozčísnout' aj. Srov. →kláti.

**skalár** 'veličina určená jen velikostí'. Uměle k lat. *scālāris* 'týkající se stupnice' od *scāla* 'stupnice' od *scandere* 'stoupat'. Srov. →škála, →skandovat.

**skalice** 'sírany některých kovů (mědi, olova, zinku, železa)'. Přejato v 15. st. z něm. *Galizenstein* 'síran zinečnatý', vlastně 'kámen z Galicie', podle provincie v severozáp. Španělsku, která je bohatá na zinkové rudy (Ma<sup>2</sup>). V č. přikloněno k →škála.

**skalp** 'kůže s vlasy stažená z hlavy poraženého nepřitele', skalpovat. Z angl. *scalp* tv., původně 'lebka', a to asi ze skand. (stisl. *skalpr* 'pochva, loďka', dán.d. *skalp* 'skořápka, plucha', srov. i stñniz. *scelpe* 'skořápka'), východiskem je ie. \*(*s*)*kel-* 'štěpit, řezat'. Srov. →šalupa a k významu 'lebka' i →lebka a →střep.

**skalpel** 'chirurgický nůž'. Z lat. *scalpellum* tv., což je zdrobnělina od *scalprum* 'nůž' od *scalpere* 'škrabat, řezat' od ie. \*(*s*)*kel-* tv. (srov. →skalp, →škála, →skulptura).

**skandál** 'veřejná ostuda', skandální, skandalizovat, skandalizace. Přes něm. *Skandal* tv. ze střlat. *scandallum* 'po-

horšení, sklon k hříchu' z ř. *skándalon* tv.

**skandovat** 'provolávat s rytmičtým důrazem'. Podle něm. *skandieren* tv. přejato z lat. *scandere* 'stoupat, vystupovat', tedy vlastně '(pravidelně) stoupat hlasem'. Srov. →škála, →skalár.

**skansen**, skansen 'národopisné muzeum pod širým nebem'. Ze švéd. *skansen* 'hradby' (srov. →šance<sup>2</sup>) podle místa, kde bylo ve Stockholmu r. 1891 založeno první takové muzeum.

**skartovat** 'vyřazovat (dokumenty, spisy ap.)'. Z it. *scartare* tv. ze *s-* (z lat. →ex-) a *carta* 'listina' (viz →karta, →charta).

**skateboard** 'prkno s kolečky'. Z angl. *skateboard* ze *skate* 'brusle' a *board* 'prkno'. Srov. →snowboard.

**skaut** 'příslušník organizace pěstující výchovu mládeže v přírodě; hledač talentů (ve sportu ap.)', skautka, skautský. Z angl. *scout* 'zvěd, průzkumník, pozorovatel' od sfr. *escouter*, *escolter* 'poslouchat' (dnes *écouter*) a to přes vlat. z lat. *auscultāre* '(napjatě) poslouchat'.

**skeč** 'krátký satirický či humoristický výstup'. Z angl. *sketch* tv., vlastně 'náčrt, schéma, osnova', a to asi přes niz. *schets* z it. *schizzo* 'náčrt, nástin' (dále viz →skica).

**skelet** 'kostra'. Přes něm. *Skelett* tv. přejato z ř. *skéleto* (*sōma*) 'vysušené (tělo), mumie' od *skéllomai* 'vysychám'.

**skepse** 'pochybovačnost', skeptický, skeptik. Přes něm. *Skepsis* tv. z ř. *sképsis* 'pozorování, uvažování, zkoumání' od *sképtomai* 'pozoruji, uvažuji, zkoumám'. Srov. →skop.

**sketa** 'zbabělec, podlec'. Stč. i *cketa*, *ts-*

*keta*, *sketa*. Nejasné. Nejsnáze lze vyjít ze základu *\*tōsk-*, který je v →teskný (srov. r. *tščetá* 'marnost, prázdnota', s./ch. *štěta* 'škoda, újma'), ale vývoj významu nelze přesvědčivě vyložit. Navíc je tu i problém hláskoslovný - před -e- bychom čekali palatalizaci (B1).

**skibob** 'druh sjezdového sportovního náčiní'. Z angl. *ski bob* ze *ski* 'lyže' z nor. *ski* tv. ze stisl. *skīð* 'sněžnice' a *bob* (→bob<sup>2</sup>).

**skica** 'náčrt, přípravná kresba', skicovat, skicář. Přes něm. *skizze* z it. *schizzo* tv. od *schizzare* 'nahodit, prsknout, švihnout', jež se obvykle vykládá jako onom., snad s oporou o lat. *schedium* 'spatra řečená myšlenka' z ř. *schédios* 'spěšně, spatra udělaný', vlastně 'blízko se nacházející', od ř. *shedón* 'blízko'. Srov. →skeč.

**skif** 'závodní loď pro jednoho veslaře', skifař. Z angl. *skiff* tv., původně 'malý člun', z fr. *esquif* tv. a to přes it. *schifo*, langob. *\*skif* z germ. *\*skip-* 'loď'. Srov. →šif.

**skinhead** 'příslušník hnutí holých lebek', skinheadský. Z angl. *skinhead* ze *skin* 'pokožka, slupka' a *head* 'hlava'.

**sklep**, sklípek, sklepní, sklepení, podsklepit. P. *sklep* 'krám', r. *sklep* 'hrobka, krypta', sln. *sklěp* 'kloub; závěr, rozhodnutí'. Psl. *\*soklepō* je odvozeno od *\*sokle(p)noti* 'uzavřít, sklenout dohromady', dále viz →klenout.

**skleróza** 'chorobné ztuhnutí tkáně, kornatění', sklerotický, sklerotik. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Sklerose*, fr. *sclérose*, angl. *sclerosis*) z ř. *sklērōsis* 'ztuhnutí' od *sklērōs* 'tvrdý, suchý', které souvisí s ř. *skéllomai* 'schnu' (srov. →skelet).

**sklíčit**, sklíčený, sklíčenost. Jen č. Pře-

neseně ze stč. *skl'účiti* 'sevrít, sepnout', viz →klíč, srov. →obklíčit.

**sklo**, sklíčko, skelný, sklář, sklářský, sklářství, sklárna, skleněný, skleník, skleníkový, sklenice, sklenka, sklenička, sklenář, sklenářský, sklenářství, sklovina, sklovitý, sklovatět. Stč. i *stblo*, *schlo*. Věsl. - p. *szkto*, r. *stekló*, s./ch. *staklo*, stsl. *stoklo*. Psl. *\*stblo* je převzetí z nějaké germ. předlohy - nejspíš gót. *stikls*, případně západogerm. *\*stikla-*, 'pohár s hrotem (na zapíchnutí do země)' (srov. něm. *stechen* 'píchat'), z nádoby pak přeneseno na materiál, z něhož se nádoba vyráběla. Techniku výroby skleněných rohů na pití prý přejali Germáni od Římanů již mezi 3. a 5. st. po Kr.

**skoba**, skobička. Věsl. - p. *skobel*, r. *skobá*, s./ch. *skōba*. Psl. *\*s(σ)koba* je nejspíš příbuzné s lit. *sūkaba* tv., *kabē* 'klika, hák', stangl. *hōp* 'kroužek', lat. *cambiāre* 'měnit' (vlastně 'obracet, ohýbat na druhou stranu'), stir. *camb* 'křivý', ř. *skambós* tv., vše od ie. *\*(s)kamb-* 'křivit, ohýbat' (v bsl. a germ. asi nenazalizovaná varianta *\*(s)kab-*).

**skočit**, skok, skokový, skokan(ka), skokanský, skočná, doskočit, doskok, doskočště, naskočit, náskok, nadskočit, odskočit, odskok, poskočit, poskok, podskočit, proskočit, přeskočit, přeskok, přiskočit, přískok, rozskočit (se), seskočit, seskok, uskočit, úskok, úskočný, vyskočit, výskok, zaskočit, záskok aj. Věsl. - p. *skoczyc*, r. *skočít*, s./ch. *skōčiti*, stsl. *skočiti*. Psl. *\*s(σ)kočiti* je nejspíš odvozeno od *\*s(σ)kokō* 'skok', příbuzné je asi lit. *skuokė* 'hop', *šokti* 'skákat' (ie. *\*kāk-*?), sthn. *scehan* 'pospíchat', stir.

*scén* 'panika', ř. *kekēnas* 'zajíc', *kēkiō* 'tryskám', východiskem by bylo ie. *\*(s)kek-* 'rychle se pohybovat' a příbuzné základy *\*(s)kāk-*, *\*(s)kōk-* ap., původu asi onom.

**skolióza** 'chorobné vychýlení páteře do strany'. Lékařský novotvar k ř. *skoliós* 'křivý, zahnutý'.

**skolit** 'srazit k zemi, zabít'. Viz →kláti.

**skomírat**, skomírající. Viz →ko<sup>-1</sup> a →mřít. Historie slova však není příliš jasná, u Jg nedoloženo. Srov. →škobratat.

**skonto** 'sleva při hotovém placení'. Z it. *sconto* a to ze *s-* (z lat. →ex-) a *conto* (viz →konto).

**-skop** (ve složeninách) '-hled'. Z ř. *skopós* 'kdo hlídá, pozorovatel', což je činitelské jméno od *skopēō* 'pozoruji, hledím'. Srov. →horoskop, →mikroskop, →kaleidoskop, →teleskop i →skepse.

**skopčák** hanl. 'Němec'. Původně hanlivý název něm. obyvatele severočeského hornatého pohraničí. Ze spojení (*přicházející*) *s kopců*, ale jistě i s názvukem hanl. →skopec.

**skopec** 'vykastrovaný beran', skopový, skopičina. Věsl. - p. *skop*, r. *skopéc* 'eunuch', s./ch. *škòpac*, stsl. *skopъcb* 'eunuch'. Psl. *\*skopъcb* je odvozeno od *\*skopiti* 'vyklestit', příbuzné je lat. *capō* 'kapoun', dále např. ř. *skáptō* 'kopu, osekávám'. Východiskem je ie. *\*(s)kep-*, *\*(s)kap-* 'obdělávat ostrým nástrojem', k dalším souvislostem viz →kopat.

**skóre** 'poměr bodů ve sportovním utkání', skórovat. Z angl. *score* tv., vlastně 'vrub, zářez, rýha', ze stisl. *skor* tv., jež je příbuzné s domácím angl. *shear* 'stříhat, prořezávat'.

**skorec** 'druh ptáka'. Presl převzal z nář.

a slov. názvu pro špačka (č.d. a slk. *škorrec*, p. *skorzec*, r. *skvoréc* ap.), který je z onom. základu *\*skver-*, který je i v →skřivan (Ma<sup>2</sup>).

**skoro** přisl. Stč. i ‘brzo, rychle, blízko’. Všesl. - p. *skoro* ‘rychle, hned; jakmile’, r. *skôro* ‘rychle, brzo; jestliže’, s./ch. *skôro* ‘nedávno; téměř’, stsl. *skoro* ‘hned’. Psl. *\*skoro* je odvozeno od *\*skorō* ‘rychlý’ (srov. r. *skóryj* tv.), které se spojuje s lit. *skėrys* ‘kobyłka luční’, střhn. *scheren* ‘spěchat’, ř. *skairō* ‘skáču, tancuji’, vše od ie. *\*(s)ker-* ‘skákat, krouživě se pohybovat’.

**skořápka**, skořepina, skořepinový. Stč. *skořipina*, *skořepina*, *skořupina* aj. I jinde jsou tvary roztodivné: slk. *škrupina*, hl. *škorpizna*, p. *skorupa*, *skarlupa*, r. *skorlupá*, s./ch. *skôrupa*, stsl. *skralupa*. Východiskem je psl. *\*skorupa*, případně *\*skorlupa* (přiklonění druhé části k *lup-*, které je v →loupat ap., je možná druhotné), od *\*skora* ‘kůže, kůra’ (srov. r.st. *skorá* ‘kůže’, sln. *skórja* ‘kůra’). Příbuzné je lit. *skarà* ‘(větší) šála’, lot. *skara* ‘hadr’, něm. *Schar* ‘zástup, oddíl’, vše z ie. *\*skora* ‘něco odříznutého’ od ie. *\*(s)ker-* ‘řezat’. Dále viz →kůra, →skořice, →škraloup.

**skořice**, skořicový. Od staršího č. *skora* ‘kůra’ (viz →skořápka a →kůra), jde o sušenou kůru z větví jednoho tropického stromu (srov. r. *korica* tv.).

**skot** ‘hovězí dobytek’. Luž. *skót*, r. *skot* (str. *skotō* ‘dobytek, majetek, peníze’), s./ch. *skòt* ‘dobyčce’, stsl. *skotō* ‘majetek, dobytek’. Psl. *\*skotō* je v nejasném vztahu ke germ. *\*skatta-*, jehož pokračováním je gót. *skatts* ‘peníze’, stisl. *skattr* ‘daň, poklad’, stfríz. *sket*, *schet* ‘dobytek, peníze’, něm. *Schatz*

‘poklad’. Obvykle se počítá s výpůjčkou z germ. do slov., ale jsou i výklady opačné a nevylučuje se ani příbuznost germ. a slov. slov. Další spolehlivé ie. souvislosti však chybějí. K významovému vztahu ‘dobytek’ - ‘majetek, peníze’ srov. lat. *pecū*, *pecus* ‘dobytek’, *pecūnia* ‘majetek, peníze’, něm. *Vieh* ‘dobytek’, angl. *fee* ‘odměna’.

**skotačit**. Vlastně ‘počínat si jako skoták, pasák skotu’, viz →skot.

**skoupý**. Všesl. - p. *skapy*, r. *skupój*, s./ch. *skūp* ‘drahý (cenou)’, csl. *skōpō*. Psl. *\*skōpō* není příliš jasné. Vychází se z psl. *\*skomēti* (*\*skom-pō*), doloženého v r.d. *skomīt* ‘bolet, svírat’, sln.d. *skomēti* ‘být otupělý, tesknit’ od ie. *\*skem-* ‘tisknout, svírat’. Jiný výklad spojuje se *\*skopiti* ‘odřezávat’ (viz →skopec).

**skrání** kniž. P. *skroń*, r.d. *skoronb*, sln. *skrānj* ‘podbradek, čelist’. Psl. *\*skornb* (B8) by mohlo být příbuzné s isl. *hvörn* ‘kosti na rybí hlavě’, gót. *hwaúrneins* (gen.) ‘lebka’, střir. *cern* ‘mísa’ i toč. B *krāni* ‘jakási část hlavy’, vše z ie. *\*(s)k<sup>u</sup>er-n-* ‘lebka, část hlavy’.

**skrblit** ‘nemístně šetřit’, skrblík, skrblícký. Od staršího *skrbiti* tv., příbuzného s r. *skorbēt* ‘truchlit’, sln. *skrbēti* ‘starat se’, stsl. *skrōbēti* ‘soužit se’. Psl. *\*skrōbēti* je příbuzné s lit. *skur[ū]bti* ‘být v bídě, trápit se’ a to přenesené z ie. *\*(s)kerb(h)-* ‘řezat, drásat’, od něhož je i něm. *scharf* ‘ostrý’, angl. *sharp*, střir. *cerb* tv., a to od *\*(s)ker-* ‘řezat’. Srov. →škrabat, →skořápka. Výchozí význam v bsl. byl ‘být v bídě, starostech’, odtud do č. ‘(nemístně) šetřit’.

**skreč** ‘vzdání zápasu bez boje’, skrečovat. Z angl. *scratch* ‘vzdát závod, zápas před začátkem’, doslova ‘škrtnout,

škrábnout', a to kontaminací staršího *scrat* a *cratch* tv.

**skripta** ' (vysokoškolské) učební texty'. Z lat. *scripta*, což je pl. od *scriptum* 'co je napsáno', zpodstatnělého přič. trp. od *scribere* 'psát'.

**skromný**, skromnost. P. *skromny*, r. *skrómnnyj*, s./ch. *skrõman* (r. a s./ch. výrazy se obvykle považují za výpůjčky ze zsl.). Psl. (zsl.) *\*sõkromõnõ* je utvořeno ze *\*sõ* (→s) a *\*kroma* 'okraj, hrana' (viz →kromě), význam tedy byl asi 'držící se na okraji, v mezích'. V č. doloženo až od obrození (z p.), starou domácí obměnou tohoto slova je snad →skrovný. Srov. →soukromý.

**skrovný**, uskrovnit se, poskrovnu. Stč. *skrovnýj* 'skromný, střídmý, neveliký'. Jen č., proto lze uvažovat, že je to stará domácí obměna pč. *\*skromnýj* (→skromný), přejatého znovu až v obrození z p. (Ma<sup>2</sup>).

**skrumáž** 'shluk (několika hráčů)'. Z angl. *scrummage*, *scrimmage* tv., původně 'mlýn v ragby', ze staršího *skirmish* 'šarvátka, srážka, pětka' ze stfr. *escarmouche* tv. a to asi křížením frk. *\*skirmjan* 'chránit se štítem' (odtud fr. *escrimer* 'šermovat', srov. i něm. *schirmen* 'chránit') a stfr. (*se*) *muchier* 'skrývat (se)'.

**skrupule** 'pochybnosti, rozpaky', skrupulózní, bezskrupulózní. U Jg i sg. *skrupul*, *skrupul*. Z lat. *scrupulus* 'starost, úzkost, obava', původně 'ostrý kamínek', což je zdrobnělina od *scrupus* 'ostrý kámen'.

**skrutinium** 'sčítání hlasů při volbách', skrutátor. Z pozdnělat. *scrutinium* tv., původně 'zkoumání, prohledávání', od *scrutārī* 'prohledávat, zkoumat'.

**skruž** 'kamenná tvárnice vyztužující

studnu ap.'. Stč. *skružie*, *vkružie* tv., dále viz →kruh.

**skrýš**. Stč. *skrýšě* od *skrýti* (viz →krýt), stejná příp. je v r. *krýša* 'kryt, střecha'.

**skrz** přisl., předl. P. *skrõs*, r.d. *skroz*, s./ch. *krõz*, *skrõz*. Psl. asi *\*(s)kõrz*, *\*(s)kõrs*- i *\*(s)kroz*-. Zdá se, že tu došlo ke kontaminaci (D3) dvou kořenů - jednak předsl. *\*(s)kerts*-, z něhož je psl. *\*čerz(õ)* 'přes' (A1) (z toho slk. *cez*, r. *čerez*, csl. *črězõ*), lit. *skersai* tv., *sker*□*sas*, *ker*□*sas* 'příčný', od ie. *\*(s)kert*- 'řezat', tedy vlastně 'řezem, napříč', a jednak psl. *\*skvozě*, doloženého v r. *skvoz*, sln. *skõzi*, stsl. *skvozě* 'skrz', což je ustrnulý lok. subst. *\*skvoga* 'díra, otvor' (srov. stsl. *\*skvozõnja* tv.), jež se vykládá od ie. *\*(s)keu*- 'pozorovat, dívat se' (viz →show, →čit), tedy 'otvor k pozorování'.

**skřehotat**, skřehot. Onom. původu, blízko stojí p. *zgrzytać* 'skřípat (zuby)', r. *skreżetát*, csl. *skõrgati* tv., mimo slov. jazyky lit. *kregėti* 'chrochtat'. Srov. dále →skřek i →skřípat, →skřavka.

**skřek**. Onom. původu, srov. slk. *škriekať*, p. *skrzeczeć* 'vydávat skřeky, krákat' a mimo slov. jazyky angl. *shriek* 'vřískat, skučet, skřípat'. Dále srov. →skřehotat, →křičet, →skřípat, →krákat<sup>1</sup>.

**skřele** 'ploché kosti kryjící žábry ryb'. Z p. *skrzele*, jež je příbuzné s ch. *krělja*, b. *chrilē* i r.-csl. *črel'uštoña* tv., výchoiskem je asi psl. *\*(s)krěl'a* tv. (s nepravidelnostmi v násloví) a to nejspíš od ie. *\*(s)krei*- 'kroužit, otáčet (se)', od něhož je i →křídlo, srov. i stlit. *skrelis* 'perut'.

**skříň**, skříňka, skříňový. Stč. *skříně*,

*škříně*. P. *skrzynia*, r.d. *skrínja*, s./ch. *škřínja*, stsl. *skrinija*. Slov. *\*skrini* je přejato ze sthn. *scrīni* (něm. *Schrein*) tv. a to z lat. *scrīnium* 'pouzdro, krabice, skříň'.

**skřípat**, skřípět, skřípnout, skřípění, skřípání, skřípavý, skřípec. Všesl. - p. *skrzypać*, r. *skripět*, s./ch. *skřípati*. Psl. *\*skripati*, *\*skripěti* souvisí s lot. *skripstēt* tv., východiskem je ie. onom. základ *\*(s)kre(i)-*, od něhož je i →křičet, →skřek, →skřehotat. Z onom. významu se pak v č. vyvinul význam 'svírat, mačkat' a to asi od názvu mučícího nástroje *skřípec*, původně vlastně 'co skřípe, vrže'. Od 19. st. i druh brýlí, vlastně 'co svírá nos'.

**skřítek**, skřet. Stč. *škřietek*, slk. *škriatok*. Ze sthn. *scrato* (dnes *Schrat(t)*) tv. nejistého původu.

**skřivan**, skřivánek, skřiváncí. Slk. *škovránok*, p. *skowronek*, r. *žavoronok* (r.d. *skovorónok*), sln. *škrjánc*, cs. *skovranec*. Nejvíce slov. podob ukazuje na výchozí ps. *\*skovornō(kō)* (B8), ale slovo podléhalo již v ps. různým změnám. Onom. základ je zřejmě stejný jako u slov. názvu pro špačka (viz →skorec).

**skučet**. Všesl. - p.d. *skuczéc*, r. *skučāt* 'nudit se, tesknit', s./ch. *skučiti* 'omezit, stísnit; tesknit'. Psl. *\*skučati* souvisí s *\*kukati* doloženým např. v č.st. *kuk(n)ati* 'skuhrat, kuňkat', sln. *kúkat* 'rmoutit se', b. *kúkam* 'jsem osamělý', příbuzné je lit. *kaukti* 'výt'. Původ je onom., srov. →skuhrat.

**skuhrat**, skuhravý. R.d. *skúg(o)rit* 'fňukat, plakat, výt'. Asi expr. obměna →skučet.

**skulina**, skulinka. Stč. *skúla*. Významově stojí nejbližší sln. *škúlja* s./ch. *škúlja*

tv., méně jasná je souvislost s r.d. *skulá* 'lící kost', r.d. i 'opuchlina, boule', sln. *skúla* 'vřed, bolák', b. *skúla* 'rána'. Psl. *\*skula*, původně asi 'prasklina, dutina', by mohlo být příbuzné se střdn. *schüle* 'úkryt', stir. *cúl* 'kout, úkryt', ř. *skýlos* 'kůže, skořápka', vše z ie. *\*(s)kū-lo-*, *\*(s)kou-lā* 'dutina, úkryt, obal' od ie. *\*skeu-* 'ukrývat, obalovat'.

**skulptura** 'plastika'. Podle něm. *Skulptur* tv. z lat. *sculptūra* 'sochařství, socha, vyřezané dílo' od *sculpere* 'rýt, vyřezávat, dlabat', vedle *scalpere* tv. (viz →skalp, →skalpel).

**skunk** 'americký druh tchoře'. Z angl. *skunk* a to z indiánského *segankw*, *segongw* tv.

**skutek**, skutkový, skutečný, skutečnost. Od stč. *skutiti* 'učinit, provést, spáchat', dále viz →kutit, →pokuta.

**skútr** 'jednostopé vozidlo s částečnou karoserií'. Z angl. *scooter* 'koloběžka, skútr, rychlý motorový člun' od hov. *scoot* 'mazat, letět, kalit'. Souvisí s angl. *shoot* 'střílet'.

**skvělý**. Stč. *stkvělý* 'krásný, nádherný', viz →skvít se.

**skvít se** kniž., skvoucí, skvost, skvostný, zaskvít se. Stč. *stkvieti sě*, *stvieti sě*, *skvieti sě*, *kstvieti sě*. Jen č., původní je *stvieti*, jež vzniklo přesmykem z ps. *\*svtět* 'zářit, svítit'. Vložené -k- je od *kvisti*, *ktvieti* (viz →kvést). Srov. →skvělý.

**skvrna**, skvrnka, skvrnitý, poskvrnit. Slk. *škvrna*, r. *skvérna* 'skvrna, špinavost, špatnost', sln. *skrûn* (adj.) 'špinavý, nečistý', stsl. *skvrna* 'špína, skvrna, hanba'. Psl. *\*skvornō*, *\*skvorna* nemá jistý původ. Jednou z možností je vyjít od ps. *\*skverti*, 1.os.přít. *skvørq*, 'škvařit, rozpouštět



tuk' (viz →škvařit), původní význam adj. by tedy byl 'umaštěný, zamaštěný'.

**skýtat** kniž., poskytovat, vyskytovat se, naskytnout se. Stč. i *skýsti* 'podávat, nabízet, nastrkovat', hl. *skícić* 'nabízet', r. *skítát'sja* 'potulovat se', s./ch. *skítati se* tv., s./ch.st. *poskititi* 'nabídnout', csl. *skytati se*, 'potulovat se'. Psl. *\*skytati (se)* je zřejmě příbuzné s *\*kutiti* (viz →kutit), ie. východisko ani vývoj významu však nejsou jisté. Lze vyjít z ie. *\*(s)keu-* 'pokrývat, skrývat' (odtud pak 'skrývat se' → 'potulovat se') i *\*keu-* 'ohýbat' (srov. zvláště csl. *podoskytati* 'naklánět', odtud lze vysvětlit zsl. významy). Oba ie. kořeny se někdy ztotožňují - zvláště u jmenných odvozenin se vyskytují společné významy 'dutina, něco vyklenutého' (srov. →skulina).

**skýva** kniž. 'krajíc chleba'. Stejně jako luž., p. *skiba*, r.d. *skíba* tv. přejato ze sthn. *scíba* 'krajíc, kotouč' (dnes *Scheibe*), jež vychází z ie. *\*(s)kei-* 'řezat, oddělovat'.

**slabika**, slabičný, slabikový, slabikář, slabikovat, přeslabikovat. Jen č., zřejmě jakási odvozenina od přetvořeného lat. *syllaba* z ř. *syllabē* tv., doslova 'sebrání', ze *syn-* (→syn-) a *labein* 'brát, chytat'.

**slabý**, slaboučký, slabounký, slabost, slaboch, slabošský, slabošství, slabina, slábnout, zeslábnout, oslabit, oslabení. Všesl. - p. *slaby*, r. *slábyj*, s./ch. *slāb*, stsl. *slabō*. Psl. *\*slabō* je příbuzné s lot. *slābs*, *slābans* tv., lit. *slōbti* 'zeslábnout, zemdlít', něm. *schlaff* 'povolený; ochablý, mdlý', niz. *slap* tv., angl. *sleep* 'spát' a asi i lat. *labāre* 'viklat se, kolísat', isl. *lapa* 'ochable viset', vše z ie.

*\*(s)lēb-*, *(s)lāb-* aj. 'být ochablý'.

**slad** 'surovina pro výrobu piva', sladový, sládek, sladovna. Všesl. - p. *stód*, r. *sólod*, s./ch. *slād*. Psl. *\*soldō* (B8) je od *\*soldō(kō)* 'sladký' (→sladký), protože slad obsahuje ze škrobu vzniklý cukr, který při vaření piva fermentuje v alkohol.

**sladký**, sladkost, sladidlo, sladit, osladit, přesladit, přisladit, sládnout, zesládnout, nasládlý, expr. slaďák. Všesl. - p. *stodki*, r. *sládkij* (z csl.; r.d. *solódkiij*), s./ch. *slādak*, stsl. *sladōkō*. Psl. *\*soldōkō* je rozšířeno z původního *\*soldō*, které odpovídá lit. *saldūs*, lot. *salds* tv. Dále je možná příbuzné lat. *sallere* (ze *\*saldere*) 'solit', něm. *salzen* tv., vše od ie. *\*sal-* 'sůl' (viz →sůl). V bsl. by tedy došlo k zajímavému vývoji významu: 'slaný' → 'chutný, mající výraznou chuť' → 'sladký'. Možný však je i tradiční výklad, že východiskem je stejně jako u většiny jiných ie. jazyků (něm. *süss*, angl. *sweet*, lat. *suāvis*, ř. *hēdýs*, sti. *svādú-*) přetvořené ie. *\*suād-* 'sladký'.

**slalom** 'závod, při němž závodník překonává trať vymezenou brankami', slalomový, slalomář(ka), slalomářský. Z nor. *slalām* ze *slad* '(lehce) nakloněný' a nor.d. *lōm*, *lām* 'stopa', původně tedy 'nakloněná stopa (lyži)'.

**sláma**, slámka, slámový, slaměný, slaměnka, slamák, slamník. Všesl. - p. *stōma*, r. *solōma*, s./ch. *slāma*. Psl. *\*solma* (B8) 'stéblo, sláma' je příbuzné se stpr. *salmē*, lot. *salms*, sthn. *halm*, angl. *healm*, lat. *culmus*, ř. *kálamē* tv., vše z ie. *\*kalmō-*, *\*kalmā* tv. (A1) a to nejspíš od *\*kel-* 'tyč, trn, silné stéblo' (srov. lit. *šilas* 'vřes', sti. *śalá-* 'hůl',

střir. *cail* 'kopí').

**slang** 'mluva lidí stejného zájmového či pracovního prostředí', slangový. Z angl. *slang* 'hovorová, obecná, substandardní řeč, slang, hantýrka' nejasného původu. Podle některých souvisí se *sling* 'střílet, vrhat, klouzat, rozházovat'.

**slanina**, slaninový. Všesl. Psl. *\*solnina* tv. (B8) od *\*solb* (viz →sůl).

**slap** zast. 'peřeje'. Přejato za obrození ze sln. či s./ch. *slâp* 'vodopád, peřeje' (srov. i csl. *slapъ* 'vlnění, proud', r. říční jméno *Solopovka*). Psl. *\*solpъ* (B8) je příbuzné s lit. *salpas* '(mořský) záliv', toch. B *slâpp* 'padat (na zem)', východiskem je ie. *\*selp-*, *\*slep-* 'téci, pohybovat se dolů'.

**slast**, slastný. Do č. uvedl Hanka z r. *slast'*, tam zase přejato z csl. *slastъ* (stsl. *slastъ*, s./ch., sln. *slâst*). Psl. *\*solstъ* (B8) je pokračováním předsl. *\*saldti-* (A5), dále viz →sladký.

**-slat** (*obeslat*, *odeslat*, *poslat*, *předeslat*, *rozeslat*, *seslat*, *vyslat*, *zaslat*). Č.st. *slâti*, p.kniž. *slác*, r. *slat'*, s./ch. *slâti*, stsl. *sъlati*. Psl. *\*sôlati* nemá jasný původ. Spojuje se s gót. *saljan* 'obětovat', angl. *sell* 'prodat', ř. *heleîn* 'vzít' od ie. *\*sel-* 'vzít, uchopit', předpokládá to však určitý nepravidelný hláskoslovný vývoj.

**slátanina** hov. Od *slátat*, viz →látat.

**slatina** 'bažinaté místo; zemina vzniklá rozkladem rostlin ve stojaté vodě', slatinný, slatinový. Ukr. *solótyna* 'slaná bažina', r.d. *solotína* 'bažina', s./ch. *slâtina* 'slaný pramen', stsl. *slatina* 'slaná voda'. Psl. *\*soltina* (B8) se obvykle spojuje se *\*solb* 'sůl' (viz →sůl), tedy původní význam by byl 'slaná voda'. Vzhledem k rozdílným přízvukům

kovým poměrům ve vsl. se uvažuje i o křížení odvozenin od dvou homonymních ie. kořenů - *\*sal-* 'sůl' a *\*sal-* 'špinavý, špinavě šedý' (srov. stangl. *sōl* 'špinavý, tmavý', sthn. *sal* 'špína', viz i →slavík).

**sláva**, slavný, slavnost, slavnostní, slavit, oslavit, oslava, oslavný, oslavenec, proslavit (se). Všesl. - p. *slawa*, r. *sláva*, s./ch. *slâva*, stsl. *slava*. Psl. *\*slava* je odvozeno od *\*slaviti*, což je kauzativum k *\*sluti* (viz →slout), tedy vlastně 'způsobovat, že je někdo proslulý'. Příbuzné je lit. *slôvė* tv. Srov. →slovo, →pravoslavný.

**slavík**, slavíček, slavičí. Všesl. - p. *slowik*, r. *solověj*, sln. *slávec*, s./ch. *slâvuj*, stsl. *slavii*. Psl. *\*solvъjъ* (s obměnami příp.) je odvozeno od *\*solvъ* 'žlutošedý, žlutohnědý' (B8) (srov. r.d. *solovój* tv. (o koni)) z ie. *\*sal-uo-*, z něhož je i stisl. *splr* 'špinavý', sthn. *salo* 'špinavě šedý', niz. *zaluw* 'tmavě žlutý', wal. *salw* 'ubohý, podlý', vše od *\*sal-* 'špinavý, špinavě šedý'. Srov. →slatina.

**slavista** 'odborník v oboru slovanských jazyků a literatur', slavistika, slavistický. Podle něm. *Slawist*, *Slavist* (od 1. pol. 19. st.) od lat. názvu Slovanů *S(c)lāvī* (viz →Slovan).

**slečna**, slečinka. Zkrácením ze *šlechtična* (k podobnému zkracování v titulech srov. →vašnosta, →sir), disimilace š-č na s-č. Původně slovo označovalo neprovdané dcery šlechtické (první doklad již z r. 1622), na měšťanské dívky přeneseno až v 70. letech 19. st. (do té doby se užívalo *panna*) a na venkovské ještě později (Ma<sup>2</sup>). Jinak viz →šlechta.

**sled'**, sled'ový. Stejně jako p. *śledź*, r. *sel'd'* přejato ze severogerm. jazyků

(stisl. *sild*, *sild*, stšvéd. *sildi*).

**sledovat**, sled, následovat, následný, následek, pronásledovat, pronásledovatel, vysledovat. Prvotní je subst., stč. *sled* 'stopa, pořádek, souvislost'. Všesl. - p. *ślad* 'stopa', r. *sled* tv., ch. *slījēd* 'sled, stopa', stsl. *slēdō* 'stopa'. Psl. *\*slēdō* je příbuzné s lot. *slīde* 'kolejnice, kolej', lit. *slýsti* 'klouzat', stangl. *slīdan* tv., něm. *Schlitten* 'saně', sti. *srédhati* 'sklouzává, bloudí', vše od ie. *\*(s)leidh-* 'klouzat'. Původní význam psl. subst. je tedy asi 'kolejnice, sanice', z toho pak 'stopa kolejnice, kolej' a konečně 'stopa vůbec'. Do stč. potom přeneseně i 'souvislost, posloupnost věcí'. Srov. →poslední, →výsledek, →slídit.

**slech.** Jen č., v pl. 'boltce zvěře a psů' a ve spojení *ani vidu ani slechu* (Jg). Asi uměle od předponových sloves na *-slechnout*, kde *-slech-* je z psl. *\*-slōch-*, což je redukováný stupeň kořene *\*sluch-*, *\*slūch-*, o němž viz →sluch, →slyšet.

**slejška.** Viz →šlejška.

**slepice**, slepičí, slepička, slípka. Jen č. Odvozuje se od →slepý, prý proto, že slepice za šera nevidí. Hanlivé označení *slepičí prdel* 'kdo všechno vyžvaní' (vlastně 'kdo snadno vypouští') známo již Jg, odtud *vyslepičit* (Ma<sup>2</sup>).

**slepý**, slepota, slepýš, slepnout, oslepnout, oslepit, zaslepit. Všesl. - p. *ślepy*, r. *slépój*, ch. *slījēp*, stsl. *slēpō*. Psl. *\*slēpō* nemá jasný původ. Spojení s lit. *slēpti* 'skrýt' nevyhovuje příliš významově (ani původ lit. slova není jistý), na druhé straně spojení s lit. *žlibas* 'slabozraký', *žlibti* 'ztrácet zrak' (Ma<sup>2</sup>, HK) naráží na značné nesrovnalosti hláskoslovné. *Slepé střevo* (= přeneseně 'nepravé, nadbytečné') již

od Aristotela. Srov. →oslnit, →slepice.

**slet** 'sokolská slavnost', sletový. Viz →s a →letět.

**sleva.** Viz →levit.

**sléz** 'druh byliny'. P. *ślaz*, ch. *sljēz*, csl. *slēzō*. Psl. *\*slēzō* se vykládá od stejného ie. základu jako →sliz (květy slézu obsahují sliz, kterého se odedávna používalo v lidovém lékařství), předsl. podoba by byla *\*sloiǵ-* (A1, B2).

**slezina.** Všesl. - p. *śledziona*, r. *selezěnka*, s./ch. *slēzēna*, *slēzina*. Psl. *\*selzena*, *\*selzina* (B8) je příbuzné se stir. *selg* i lat. *liēn*, ř. *spļēn* (srov. →splín), arm. *p<sup>o</sup>aycatn*, av. *spθrθzan*, sti. *plīhān-*, asi sem patří i lit. *blužnis* tv. Ie. východisko těchto slov je těžko rekonstruovatelné, protože podoba slov byla změněna působením tabu (D4). Pro slov. lze vycházet ze *\*s(p)elǵh-* (A1), jiné tvary ukazují na *\*splenǵh-*, *\*(s)plīǵh-*, *\*sp□ǵh-* aj.

**slíbit**, slib, slibný, příslibit, příslib, zaslíbit, zaslíbený. Jen č., slk. a p. (*ślubować*), sln. *obljubiti*. Stč. *sl'ubiti* i ve významu 'zalıbit si' ukazuje, že jde vlastně o dokonavý protějšek slovesa dochovaného v →líbit se. Vývoj významu si můžeme představit takto 'zalıbit si' → 'zaslíbit se (někomu, něčemu z lásky)' → 'slíbit'.

**slíčný** kniž., slíčnost. P. *śliczny* tv., s./ch. *sl□čan* 'podobný'. Psl. *\*soličbnō* se obvykle vykládá ze *\*sō-* 'dobrý' (viz →s) a odvozeniny od *\*lico* (→líc(e)), význam s./ch. slova i r. *slīčit'* 'porovnat' ukazují spíš na *\*sō* ve významu 'dohromady, stejný' (→s).

**slída**, slídový. Převzato za obrození z r. *sljudá*, které je však dále nejasné.

**slídit**, slídlil, proslídit, vyslídit. Stč. *slēditi* 'slídit, potulovat se', od stejného

základu jako *sledovat* (viz →sled).

**slimák.** P. *ślimak*, r.d. *slimák*. Psl. *\*slimakō* je příbuzné s lat. *līmāx*, ř. *leīmāx* tv., dále se stisl. *slīm* ‘sliz, jíl’, něm. *Schleim* ‘sliz, hlen’, *Leim* ‘klih, lepidlo’, ir. *slemun* ‘hladký’, vše od ie. *\*(s)lei-* ‘slizký, mazlavý’. Srov. s jiným rozšířením →slina, →sliz, →slín.

**slín** ‘jílovitá usazená hornina’. Jen č., doloženo od střední doby. Zřejmě souvisí se →slina, →slimák, označení slizké, lepkavé hmoty.

**slina**, slinný, slinit, slinivka, slintat, slintavý, slintavka, oslintat, poslintat, uslintaný. Všesl. - p. *ślina*, r. *sljuná* (r.d. *sliná*), s./ch. *sl□na*, stsl. *slina*. Psl. *\*slina* je příbuzné s lot. *slienas* ‘sliny’ (pl.), lat. *linere* ‘natírat, mazat’, ř. *al□nō* ‘namažu’. Východiskem je ie. *\*(s)lei-* ‘slizký, mazlavý’, k dalším souvislostem viz →slimák, →sliz.

**slípka.** Viz →slepice.

**slipy** ‘pánské plavkové spodky’. Z angl. *slips* od slovesa (*to*) *slip* ‘klouznout, rychle nasadit, rychle svléci, uvolnit aj.’, jež souvisí s něm. *schlüpfen* ‘vklouznout, vyklouznout’ i *schleifen* ‘bruslit’ (srov. →šlajfka).

**slíva**, slivovice. Všesl. - p. *śliwa*, r. *slíva*, s./ch. *ślj□va*, csl. *sliva*. Psl. *\*slíva* je nejspíš zpodstatnělý tvar ž.r. adj. *\*slivō* ‘modrý, namodralý’ (pozůstatek ve sln.d. *sliv* ‘modravý’), jež je příbuzné s wal. *lliw* ‘barva, jas’, lat. *livēre* ‘být modravý’, *lividus* ‘modravý’, vše od ie. *\*(s)li-uo-* tv. S jinou příp. je od téhož kořene tvořeno něm. *Schlehe* ‘trnka’, angl. *sloe* tv.

**sliz**, slizký, sliznatý, sliznice, osliznout, oslízlý. Všesl. - p. *śluz* (ale *śliski*), r. *sliz*, s./ch. *slúz*, b. *sliz*. Psl. *\*slizō*, *\*sluzō* ukazuje na míšení dvou příbuz-

ných ie. kořenů s významem ‘slizký; klouzat’ - *\*(s)leiǵ-* (z toho stisl. *slīkr* ‘hladký’, něm. *schlecht* ‘špatný’, stir. *sligim* ‘mažu’) a *\*(s)leuǵ-* (z toho lit. *šliaūžti* ‘klouzat’, niz. *sluik* ‘rovný, splhlý’). Srov. →sléz, →slina, →slimák.

**slogan** ‘(módní) heslo, aktuální, stále opakovaná myšlenka’. Z angl. *slogan* tv. a to ze skot. *slog(g)orne*, *slughorne* ‘válečný pokřik’ z gaelského *sluagh-gairm* tv. ze *sluagh* ‘vojsko, nepřítel’ a *gairm* ‘křik’. Srov. →sluha.

**sloh**, slohový. Převzato v obrození z r. *slog* ‘složení’, viz →ležet.

**sloj** ‘ložisko užitkového nerostu’. Ve starší č. ‘vrstva v kameni’ (Jg), p. *stój* ‘žilka (ve dřevě či kameni)’, r. *sloj* ‘vrstva’, s./ch. *slōj* tv. Psl. *\*složo* lze nejspíše vyložit jako odvozeninu od *\*sžliti* (viz →s a →lít, srov. podobně *bít-boj*, *pít-nápoj* ap.), původně tedy ‘co je slito dohromady’. Srov. →sluj.

**sloka.** Přejato Jungmannem ze sti. *ślōka* ‘dvojverší’ (v jeho slovníku však ještě není).

**slon**, sloní, slonice, sluně, slonový, slonovina, slonovinový. Všesl. - p. *stoń*, r. *slon*, s./ch. *slōń*, csl. *slonō*. Psl. *\*slonō* se často spojuje se *\*sloniti* ‘opírat se’ (viz →clonit), prý na základě staré představy, že slon si k spánku nelehá a spí vstoje opřený o strom (Ma<sup>2</sup>, HK). To však bude asi jen lid. etym. (D2). Přijatelnější se zdá vykládat slovo jako převzetí z ttat. jazyků - srov. tur. *arслан* ‘lev’, ázerb., kurd., krym.-tat. *aslan* tv. Záměnu těchto dvou zcela odlišných zvířat vysvětlíme tím, že šlo o zvířata exotická, o nichž Slované věděli jen z doslechu (srov. podobně →vel-

bloud).

**slota.** P. *slota*, r.d. *slóta*, s./ch. *slōta*.

Psl. *\*slota* nemá jistý původ. Podobné je nor. *slatr* 'déšť se sněhem', angl. *sleet*, něm. *Schlossen* tv., ale kvůli hláskoslovným nesrovnalostem a nejistému původu germ. slov nelze srovnání považovat za přesvědčivé. Jiný výklad spojuje s lit. *šlapa* 'deštivé počasí', *šlāpias* 'mokrý, vlhký', stir. *cluain* 'louka', ř. *klēpas* 'vláha, mokrota', východiskem psl. slova by pak bylo ie. *\*klop-tā* od *\*klep-* 'vlhký, mokrý'.

**sloup,** sloupek, sloupec, sloupový, sloupový. Stč. *s(t)lúp*. Věsl. - slk. *stl̥p*, p. *slup*, r. *stolp*, s./ch. *stūp*, stsl. *stl̥p̥*. Psl. *\*stl̥p̥* odpovídá lit. *stūlpas* 'sloup, stožár, tyč', lot. *stulps* tv., vše z ie. *\*stl̥po-* (A7) od *\*stel-p-*, což je rozšířené ie. *\*stel-* 'postavit; sloup, kmen', od něhož je např. i stisl. *stallr* 'lešení', něm. *stellen* 'postavit', ř. *stéllō* 'stavím (do řady)', arm. *stełn* 'kmen, větev', sti. *sthálati* 'stojí'. Srov. →štola, →instalovat.

**slout** kníž. 'nazývat se; být známý čím', proslulý. R. *slyt*, sln. *slúti*, stsl. *sluti*. Psl. *\*sluti*, *\*slyti* (1.os.přít. *\*slovq*), původně 'slyšet (na jméno)', je příbuzné s lot. *slūt* 'stát se známým', korn. *clewaf* 'slyším', lat. *cluere* 'slyšnout', alb. *qúhem* 'jmenovat se', dále např. i sthn. *hlūt* 'hlasitý', angl. *loud* tv., ř. *klēō* 'slavím', arm. *lu* 'známý', sti. *śrutá-* 'slyšený, známý', vše od ie. *\*kleu-* 'slyšet'. Viz i →slynout, →slyšet, →slovo, →sláva, →sluch.

**sloužit.** Viz →sluha.

**Slovan,** Slovanka, slovanský, slovanství, slovanština. P. *Slowianin*, r. *slavjanín*, s./ch. *Slāvēn*. Psl. *\*slovēninō* nemá jistý původ. Nejstaršími spolehlivými

doklady jména jsou stř. *Sklabēnoī* a střlat. *Sclavini* (6. st.), předtím možná toto jméno zaznamenává Ptolemaios jako *Souobēnoī* (2. st.). Vzhledem k povaze přípony, která se ve slov. užívá výhradně k tvoření od místních jmen či zeměpisných termínů, hledá se původ jména v této oblasti, především v názvech vodních toků (např. lit. *Šlavė*□, p. *Slawa*, r. *Sluja*, na Balkáně *Slavin*, *Slavica* aj.), což jsou pravděpodobně názvy vycházející z ie. *\*klōu-* 'umývat' (A1) (srov. lat. *cluere* tv.). Tradiční výklad spojuje název se skupinou slov →slovo, →slout, →slyšet a vykládá ho jako 'kdo srozumitelně mluví' či 'kdo slyší, rozumí', srov. *Němec* k →němý a alb. *shqiptár* 'Albánc', vlastně 'kdo mluví jasně'.

**sloveso,** slovesný, slovesnost 'umělecká jazyková tvorba'. Utvořeno Jungmannem k rozlišení lat. *verbum* 'slovo' i 'sloveso' na základě starého *s*-kmenového skloňování *\*slovo*, gen. *\*slovese* (viz →slovo).

**slovo,** slůvko, slovíčko, slovní, slovník, slovníkový, slovníkářský, slovníkářství, slovíčkařit, doslov, násloví, oslovit, oslovení, proslovit, proslov, úsloví, vyslovit, výslovný. Věsl. - p. *slowo*, r. *slóvo*, sln. *slovô* 'rozloučení, odchod', s./ch. *slōvo* 'písmeno', stsl. *slovo* (v jsl. se ve spis. jazyce používají ve významu 'slovo' jiné výrazy - sln. *besēda*, s. *rěč*, b. *dúma*). Psl. *\*slovo* (gen. *\*slovese*) je příbuzné s ř. *klé(u)os* 'slovo, hlas, řeč, sláva', toch. A *klyw* tv., sti. *śrávas* 'hlasitý křik, chvála', vše z ie. *\*kleuōs* od *\*kleu-* 'slyšet' (A1).

**sloutný** kníž. Od →slout, k tvoření srov. →mohutný.

**sluha,** služka, slouha, sloužit, služné,

služba, služební, služebný, služebná, služebník, obsloužit, obsluha, odsloužit (si), posloužit, přesluhovat, vysloužit (si), vysloužilý, vysloužilec, výslužka, zasloužit (si), zásluha, záslužný aj. Všesl. - p. *sluga*, r. *slugá*, s./ch. *sluga*, stsl. *sluga*. Psl. *\*sluga* odpovídá lit. *slaugà* 'služba', příbuzné je lit. *slaugyti* 'ošetřovat, pomáhat, podpírat', stir. *sl-úag* 'vojsko, tlupa', wal. *llu* 'vojsko', vše od ie. *\*slougā* 'pomoc, služba' (jen balt.-slov.-kelt.) (B2).

**sluch**, sluchový, sluchátko. Všesl. - p. *sluch*, r. *sluch*, s./ch. *slüh*, stsl. *sluchō*. Psl. *\*sluchō* má nejbližší k stangl. *hlēor* 'tvář', av. *sraoša* 'sluch' z ie. *\*kleuso-* od ie. *\*kleu-s-* 'slyšet' (viz →slyšet).

**sluj** kniž. 'jeskyně'. Stejného původu jako →sloj, ve starší č. (Jg) i stejné významy vedle novějšího významu dnešního. Snad z původní dlouhé varianty (*slój* > *slůj* > *sluj*).

**sluka** 'druh bahenního ptáka'. P.d. *slēka*, r. *slúka*, s./ch. *slūka*. Psl. *\*slōka* odpovídá lit. *slánka*, lot. *sluoka*, stpr. *slanke* tv. Příbuzné bude asi lit. *slánkioti* 'posouvat se, povalovat se, lenošit', *slīnkas* 'lenivý'. Sluka je tak zřejmě pojmenována proto, že většinu dne leží v lese přikrčena u země, spoléhajíc na své krycí zbarvení.

**slunce**, slunko, sluníčko, slunný, slunečný, slunečník, slunečnice, slunečnicový, slunit se, prosluněný. Všesl. - p. *slōnce*, r. *sólnce*, s./ch. *sūnce*, stsl. *slōnce*. Psl. *\*sōlnce* je formálně zdobeně od *\*sōlnō* (předsl. *\*suln-*). Příbuzné je lit. *saulė*, gót. *sauil*, něm. *Sonne*, angl. *sun*, wal. *haul*, lat. *sōl*, ř. *hēlios*, av. *xwθng*, *hvar-*, sti. *súvar*, *sýrya-*. Jde o starý ie. kmen střídající v zakončení *-l-*, *-n-*, výchozí ie. podobu

lze rekonstruovat *\*sauel-*, *\*suel-*, *\*sūl-*. **slupka**. Viz →loupat.

**slušet**, slušný, slušivý, příslušet, příslušný, příslušnost, příslušník, příslušenství. Takto jen č. Stč. *slušěti* 'slyšet; slušet; příslušet, náležet'. Původní význam byl 'slyšet' (srov. r. *slúšat* 'poslouchat', jinak viz →slyšet), odtud pak podobně jako u →patřit 'příslušet, náležet' (vlastně 'ležet v doslechu') a ve zvratné podobě 'být vhodný', konečně pak 'činit něčí zevnějšek vkusný, příjemný'. Srov. →slušný.

**slušný**, slušnost. Stč. 'vhodný, příslušný, náležitý, účelný, sličný', dále viz →slušet.

**slynout** kniž. P. *slynác*. V č. novější útvar (od obrození) k →slout, k tvoření srov. →plout - →plynout.

**slyšet**, slyšení, slyšitelný, slyšitelnost, uslyšet, vyslyšet, vyslýchat aj. Všesl. - p. *styszeć*, r. *slýšat*, s./ch. *slīšati*, stsl. *slyšati*. Psl. *\*slyšati* (vedle *\*slušati*, *\*sluchati* 'poslouchat') je příbuzné s lit. *klausyti* 'poslouchat' (*k-* místo očekávaného *š-*), sthn. *hlosēn* tv., toch. B *klyauš-* 'slyšet', sti. *śróšati* 'poslouchá', vše z ie. *\*kleu-s-* 'slyšet, poslouchat' (A1, A8, B1). Srov. →sluch, →slech, →slout, →slovo, →sláva.

**slza**, slzička, slzný, slzet, zaslzet. Všesl. - p. *lza*, r. *slezá*, sln. *sólza*, s./ch. *sūza*, stsl. *slbza*. Psl. *\*slbza* je odvozeno od slovesa *\*slbzati* 'klouzat, plžít (se)' od ie. *\*sleig-* 'klouzat, být slizký', tedy asi 'klouzavá (kapka)'. Srov. →sliz, →slina.

**smahnout**, smažit, osmahnout, osmahlý. P. *smagły* 'tmavě hnědý', r.d. *smága* 'žár, plamen, saze', *smúglyj* 'tmavý, hnědý', sln. *smága* 'sušení (lnu)', csl. *smaglō* 'snědý'. Rozdílný

vokalismus v kořenech *\*smag-*, *\*smug-* (k tomu viz →smouha) lze těžko převést na společné východisko. Podobu *\*smag-* lze srovnat s lit. *smogóti* ‘sušit’, více příbuzenstva lze najít u *\*smug-*. U podob s *-a-* se uvažuje i o vlivu dvojice →prahnout - →pražit. Srov. →šmahem.

**smalt** ‘vrstva sklovité hmoty na kovovém podkladě’, smaltovat, smaltovaný. Z it. *smalto* z germ. (langob.) *\*smalt* (srov. něm. *Schmelz* tv., *schmelzen* ‘tavit, rozpouštět’) a to asi z ie. *\*(s)meld-* ‘měkký’. Srov. →email, →šmolka, →rozšmelcovat.

**smaragd** ‘druh drahokamu’, smaragdový. Z lat. *smaragdus* z ř. *smáragdos* tv. a to asi z nějaké semit. předlohy příbuzné s akkad. *baraqtu*, hebr. *bārēkæt* tv. od semit. *brq* ‘svítit’.

**smát se**, smavý, posmívat se, posměváček, rozesmát se, usmát se, úsměv, úsměvný, vysmívat se, zasmát se. Všesl. - p. *śmiać się*, r. *smejāt'sja*, s./ch. *smijati se*, stsl. *smijati se*. Psl. *\*smvjati se*, 1.os.přít. *smějō se*, je příbuzné s lot. *smiet(ies)*, švéd. *smila* tv., angl. *smile* ‘usmívat se’, ř. *mei-dāō* ‘směju se’, toch. *smi-* ‘smát se’, sti. *smáýate* tv., vše z ie. *\*smei-* ‘smát se’. Viz i →smích.

**smažít**. Viz →smahnout.

**směč** ‘prudké sražení míče do pole soupeře’, směčovat, směčář(ka), směčářský. Z angl. *smash* ‘prudký úder, rána’, jež je stejně jako podobné *smack* ‘prásknout, plesknout’ zřejmě onom. původu.

**směčka**. P. *smycz*. Vlastně totéž co →smyčka (k tvaru srov. →smeknout (se)), původně ‘úvaz na kterém myslivci vodí honící psy’ (Ma<sup>2</sup>, Jg), pak ‘psi

na tomto úvazu’ a pak vůbec ‘skupina psů či vlků lovících kořist’.

**smeknout (se)**. Viz →smyk (oslabený stupeň *\*smək-*).

**smělý**, smělost, osmělit se. Psl. *\*sōmělō*, což je původem *l*-ové přičestí od *\*sōměti* (viz →smět).

**směr**, směrový, směrný, směrnice, směrovka, směrovat, směrovací, nasměrovat, směřovat. Viz →s a →míra, →mířit.

**směstnat**. Viz →s a →místo.

**smět**. Všesl. - p. *śmieć* ‘odvažovat se’, r. *smet'* tv., ch. *smjěti*, s. *směti*, stsl. *sōměti*. Psl. *\*sōměti* je etymologicky málo jasné. Starší výklady spojovaly s ř. *maïomai* ‘chystám se, snažím se’, lat. *mōs* ‘mrav, zvyk’, něm. *Mut* ‘mysl, odvaha’, angl. *mood* ‘nálada’, vše od ie. *\*mē-*, *\*mō-* ‘snažit se, mít silnou vůli’, ale předp. *sō-* u nedokonavého slovesa vzbuzuje námitky. Jiný výklad vychází z ie. *\*sum-* jako varianty k *\*sue-* ‘hýbat se’, k němuž patří např. stir. *do-sennaím* ‘pronásleduji, ženu’, vývoj významu by byl ‘směřovat (proti něčemu)’ → ‘být smělý, odvažovat se’. Srov. →smělý.

**smetana**, smetanový, smetánka. P. *śmietana*, r. *smetána*, sln. *smétana*. Psl. *\*sōmetana* lze interpretovat jako zpodstatnělý tvar ž.r. přič. trp. od *\*sōmetati* (viz →s a →metat, →mést), vlastně ‘smetávat (z povrchu), krouživě sbírat’, případně od *\*sōmētati* (viz →s- a →mást), v původním významu ‘mícháním stloukat máslo’, oba kořeny jsou příbuzné.

**smetí**. Viz →s a →mést.

**smích**, směšný, směšnost, smíšek, posměch, posměšný, posměšek, výsměch, výsměšný, zesměšnit. Všesl. - p.

*šmiech*, r. *sméech*, ch. *smijéh*, stsl. *směch*. Psl. *\*směch* je pokračováním ie. *\*smoi-so-* (A8, B2), odvozeniny od *\*smei-* ‘smát se’ (viz →smát se).

**smilný** kniž. ‘nestoudný, chlípny’, smilstvo, smilnit. Csl. *smilnoje* ‘cizoložství’ (možná bohemismus?), jinak slov. přibuzenstvo chybí. Podobná slova jsou však v lit. – *smilūs* ‘zvědavý, mlsný, chtivý’, *smiliáuti* ‘mlsat’. Další souvislosti nejisté.

**smír**, smírný, smířit se, smířlivý, usmířit se. Viz →s a →mír.

**smírek** ‘drobně zrnitý korund k broušení či hlazení’, smírkový. Asi novější převzetí z ř. *smýris* tv. nejasného původu, zatímco obecně č. →šmírgl je z něm.

**smlouva**. Viz →s a →mluvit.

**smog** ‘směs mlhy a kouřových zplodin’, smogový. Z angl. *smog* tv., což je umělé slovo vytvořené ze *smoke* ‘kouř’ (srov. něm. *schmauchen* ‘čoudit, kouřit’) a *fog* ‘mlha’ (asi z dán.). Srov. →smoking.

**smoking** ‘druh pánského společenského obleku’, smokingový. Z angl. *smoking(-jacket)*, doslova ‘sako (ke kouření)’, od *smoke* ‘kouřit’. Po jídle totiž bylo pánským členům společnosti dovoleno odložit frak a zakouřit si ‘pouze’ ve smokingu.

**smokvoň** ‘druh fíkovníku’. Převzato Preslem ze s./ch. *smòkva*, případně r. *smókva* (stsl. *smoky*). Slov. *\*smoky* (gen. *\*smokzve*) asi souvisí s psl. *\*smokō* ‘šťáva’, jež je však dále nejasné. Druhou možností je výklad z gót. *smakka* tv., jež by mohlo být z germ. *\*smaka-* ‘chutný’ (srov. →šmak), vzhledem k tomu, že zdvojené -kk- však v gót. zpravidla ukazuje na výpůjčku, je možná naopak gót. slovo ze slovan-

štiny.

**smolit** expr. ‘pracně, neobratně sepisovat ap.’, sesmolit. Viz →smůla.

**smrad**. Viz →smrdět.

**smrákat se**. Viz →s a →mrak.

**smrdět** hov., smrad, smradlavý, smrdutý, zasmrdět, zasmradit, nasmradit, expr. smraďoch. Všesl. – p. *śmierdzieć*, r. *smerdět*, ch. *smrǫdjeti*, s. *smrǫdeti*, stsl. *smrǫdēti*. Psl. *\*smǫrdēti* odpovídá lit. *smirdēti* tv., dále je zřejmě příbuzné lat. *merda* ‘lejno, výkal’, ř. *smórdōnes* (pl.) ‘kdo smrdí’, vše od ie. *\*smerd-* ‘smrdět’.

**smrk**, smrček, smrkový, smrčina. Všesl. – slk. *smrek*, p. *świerk*, r.d., ukr. *smeréka* (r.d. i ‘jedle’), ch. *smrěka* (v s. ‘jalovec’), csl. *smrěča* ‘cedr’. Psl. *\*smǫrkō*, *\*smerkō*, *\*smerka* (B8) nemá jasný původ. Rozdíly ve formě i ve významu by mohly svědčit pro cizí původ, ale dosavadní výklady nepřesvědčují. To platí i o spojení s ř. *smīlax* ‘tis’, obojí údajně z praevropského substrátu (Ma<sup>2</sup>).

**smrkat**, smrknout, vysmrkat se, posmrkat, usmrkanec. Všesl. – p. *smarkać*, r. *smorkát’sja* vedle *smorgát* ‘hlučně popotahovat nosem’, s./ch. *šmrkati*, csl. *smrǫkati*. Psl. *\*smǫrkati* je příbuzné s lit. *smūrgas* ‘hlen z nosu, sopol’, lot. *smurgāt* ‘špinit, mazat’, per. *morg* ‘sopol’, vše z ie. *\*smerk-/smerg-* ‘smrkat’.

**smrsknout se**. Viz →s a →mrskat, →mrštit v původním významu ‘vraštit’.

**smršť**. Přejato za obrození z r. *smerč* tv. a zřejmě přikloněno k →mrštit (u Jg ‘voda smrštěná v sloup’). R. slovo se dobře vyloží z kořene *\*smǫrk-* (viz →smrákat se), zvláště přihlídneme-li k



str. významu 'mrak'.

**smrt**, smrtka, smrtící, smrtelný, smrtelník, usmrtit. Všesl. - p. *śmierć*, r. *smért'*, s./ch. *smr□t*, stsl. *smrǫtъ*. Psl. *\*smǫrtъ* je příbuzné s lit. *mirtis*, lat. *mors* (gen. *mortis*), av. *mǝrθatay-* tv., vše z ie. *\*mr□ti-* 'smrt' (A7) od *\*mer-* 'umřít' (viz →mřít). Psl. *sǫ-* nejlépe vyložíme z ie. *\*(e)su-* 'dobrý' (viz →s-), původní význam tedy byl 'dobrá, přirozená smrt'.

**smrž** 'druh houby'. P. *smardz*, r. *smorčók*, s./ch. *smřčák*. Psl. *\*smǫrčъ*, *\*smǫrčъ* se spojuje se *\*smǫrkati*, *\*smǫrgati* (viz →smrkat), původní význam by tedy byl asi 'sliznatá houba'. Pozornost poutá i podobnost s něm. *Morchel* tv., příbuznost slov. a něm. slova (HK, Ma<sup>2</sup>) však nelze mít za přesvědčivou.

**smůla**, smolný, smolař, smolařský, smolit, smůlovatý, smolinec. Všesl. - p. *smola*, r. *smolá*, s./ch. *smōla*. Psl. *\*smola* je příbuzné s lit. *smelà* tv., *smūlkti* 'slabě kouřit', niz. *smeuken* 'doutnat', střangl. *smolder* 'dým', střir. *smál*, *smól*, *smūal* 'oheň, žár, popel', vše z ie. *\*smel-* 'pomalu hořet, doutnat'. Přenesený význam 'nezdar, nedostatek štěstí' podle něm. *Pech* (srov. →pech, →peklo), které má také oba významy, ten druhý prý z jidiš *pechus* 'nedostatek'.

**smutný**, smutek, smuteční, zesmutnět, posmutnět, rozesmutnět. P. *smutny*, *smętny*, r. *smūtnyj* 'nejasný, matný, nepokojný'. Psl. *\*smǫtъnǫ* 'zakalený, zmatený' je odvozeno od stejného základu jako *\*mǫtiti*, *\*męsti* (k tomu viz →rmoutit a →mást).

**smyčec**, smyčcový. Viz →smýkat.

**smýkat**, smýknout, smyk, smýčit,

smyčka, smyčec, prosmýknout se, průsmyk, vysmýknout se. P. *smykáć*, r.d. *smýkat* 'trhat, tahat, stírat', sln. *smú-kati se* 'ochomýtat se, motat se', *smú-čati* 'lyžovat'. Psl. *\*smykati*, *\*smukati* 'dělat rychlé pohyby' je příbuzné s lit. *smūkti* 'sklouznout', *smaūkti* 'tahat, trhat', vše z ie. *\*(s)meuk-* 'dělat rychlé pohyby', k němuž viz dále i →mykat. Srov. i →smečka.

**snad** přísl., snadný. P.st. *snadz*, *snadny*, luž. *snadny* 'nepatrný, drobný, útlý', r. *snádit* 'sestavovat, přizpůsobovat', str. *snadъ* 'povrch', srov. i r.st. *snast* 'nářadí, náčiní'. Původ ani významový vývoj těchto slov není jasný.

**snaha**, snažný, snaživý, snaživec, snažit se, vynasnažit se. P.d. *snaga* 'čistota, péče', r.d. *snága* 'síla', s./ch. *snága* tv., sln. *snága* 'čistota, okrasa', b. *snagá* 'tělo, postava', csl. *snaga* 'úsilí, kořist, úspěch'. Psl. *\*snaga* 'snaha, úsilí' nemá jistý původ. Snad lze spojit s lit. *nogėtis* 'prát si, chtít', uvažuje se i o souvislosti s →něha.

**snacha**. Obrozenecké převzetí ze s./ch., jinak bychom čekali -e- jako v p.d. *sne-szka*. R. *snochá*, s./ch. *snàha*, stsl. *snǫcha*. Psl. *\*snǫcha* je příbuzné se sthn. *snur*, stangl. *snoru*, lat. *nurus*, ř. *nyós*, arm. *nu*, sti. *snušg-*, vše z ie. *\*snusā*, *\*snuso-* (A5, A8), jehož další motivace není jistá.

**snajpr** 'odstřelovač'. Z angl. *sniper* tv. od (to) *snipe* 'odstřelovat, střílet na dálku (ze zálohy)', původně zřejmě 'střílet bekasíny', od *snipe* 'bekasína, slukovitý pták'.

**sňatek**, sňatkový. Stč. i 'shromáždění, sbor, spojení, počátek'. Z psl. *\*sǫn-(j)et-ǫkǫ* (B7), viz →s a →jmout.

**snědý**, snědost, snědnout. Stč. *smědý* (-

*n-* asi podle →hnědý), p. *śniady*, sln.d. *smêd* ‘žlutavý’, s./ch. *směl* ‘tmavý, hnědý’, csl. *smědъ* ‘tmavý’. Psl. *\*smědъ* nemá jisté etymologické souvislosti. Někteří odvozují od ie. *\*smē-* ‘mazat, špinit’ (HK), spojuje se i s lit. *smēlus* ‘popelavý’, *smēliti* ‘zatahovat se, temnět’ (Ma<sup>2</sup>), jasný není vztah k →hnědý (srov. i →snět).

**sněm**, sněmovat, sněmovní. Stč. *snem* (gen. *senmu*) z původního *\*sən̥m̥s* (B6) (tak i stsl.) ze *\*sən-* (viz →s) a oslabeného stupně kořene slovesa *\*(j)eti* (viz →jmout). P. *sejm*. Srov. →sňatek.

**snět** ‘infekční rozpad tkáně; cizopasná houba na obilí’. P. *śniéc*, ukr. *snit*, ch. *snijët*, s. *snêt*. Psl. *\*snětъ* je asi odvozeno od *\*snětiti* ‘pálit’, jež by bylo příbuzné s *\*gnětiti* (viz →nítit).

**sněžit**. Viz →sníh.

**snídat**, snídaně, nasnídat se, posnídat, přesnídávka. Jen č. a p. (*śniadać*). Psl. *\*sən-ědati*, viz →s a →jíst, srov. →sníst.

**sníh**, sněžný, sněhový, sněžnice, sněženka, sněhulák, sněžit, nasněžit, zasněžit. Všesl. - p. *śnieg*, r. *sneg*, ch. *snijêg*, s. *snêg*, stsl. *sněgъ*. Psl. *\*sněgъ* je příbuzné s lit. *sniegas*, stpr. *snaygis*, gót. *snaiws*, něm. *Schnee*, angl. *snow*, lat. *nix*, ř. *nífa* (ak.), střind. *snêha-* tv., vše z ie. *\*(s)neigʰh-* tv. (B3). Původní význam možná je ‘co se lepí’, srov. sti. *snihyati* ‘lepí se’, *snihán-* ‘sopel’.

**snímat**, snímač, snímatelný, snímek, snímkovat, snímkování. Viz →s a →jmout.

**sníst**. Viz →s a →jíst.

**snít**. Viz →sen.

**snítka** kníž. ‘větévka, haluz’. Stč. *snět* ‘peň, špalek’. P.st. *śniat* ‘kmen

stromu’, ukr. *snit* ‘kláda, špalek’. Psl. *\*snětъ* je asi z ie. *\*snoit-* ‘něco uříznutého’ od *\*sneit-* ‘řezat’, z něhož je i něm. *schneiden* ‘řezat’.

**snob** ‘povrchní obdivovatel vyšších vrstev a všeho módního (hlavně v umění)’. Z angl. *snob* tv., původně v 18. st. ‘švec’. Další podrobnosti nejisté.

**snop**, snopek. Všesl. - p., r. *snop*, s./ch. *snòp*, stsl. *snopъ*. Psl. *\*snopъ* je nejspíš příbuzné se sthn. *snuaba* ‘stužka’, lat. *napurae* ‘povřísla’, vše z ie. *\*snēp-*, *\*snōp-*, *\*snōp-* ‘svázat’, což je asi rozšíření základu *\*(s)nē-* ‘snovat, vázat’ (srov. →snovat, →nit, →snoubit).

**snoubit se** kníž. ‘slučovat se, spojovat se’, snoubenec, snoubenka, zasnoubit se, zasnuby. Stp. *snēbić* ‘vdát’, r.st. *snubiti* ‘namlouvat (někoho)’, ch. *sn-úbiti*, csl. *snubiti* tv. Psl. *\*snubiti* je příbuzné s lat. *nūbere* ‘vdávat se’, ř. *nýmfe* ‘nevěsta, dívka’. Východiskem je ie. *\*sneubh-* ‘vdát (se)’, což je rozšíření ie. kořene *\*sneu-* ‘vázat, vinout’ (viz →snovat).

**snovat** kníž. ‘sprádat, osnovat’, snovač, osnovat, osnova. Všesl. - p. *snúć*, *snować*, r. *snovát*, s./ch. *snòvati*. Psl. *\*snovati* (1.os.přít. *snujq*) je příbuzné s lot. *snaujis* ‘smyčka’, stisl. *snūa* ‘soukat, vinout’, stangl. *snēowan* ‘spěchat’, alb.d. *nus* ‘provaz’, lat. *nervus* ‘tětiva, struna, provaz, nerv’, ř. *neūron*, arm. *neard* tv., sti. *snēwan* ‘pletenec, šlachy’, vše z ie. *\*(s)nēu-* ‘soukat, vinout’, což je rozšíření kořene *\*(s)nē-* ‘soukat, tkát, šít’. Srov. →nit, →snop, →snoubit.

**snowboard**, snowboardový. Z am.-angl. *snow-board* tv. ze *snow* ‘sníh’ (viz →sníh) a *board* ‘prkno’ (srov. →skate-

board).

**snůška.** Stč. *snóška*. Viz →s a →nosit.

**sob,** sobí. V č. od střední doby, luž. a slk. *sob* možná z č. Nejasné.

**sobec,** sobecký, sobectví. Stč. *sobek*, slk. *sebec*, s./ch. *sěbičnjāk*. Odvozeno od nepřímých pádů zvratného zájmena →se, vlastně ‘kdo přeje jen sobě’. Srov. →osoba, →způsob.

**sobol** ‘sibiřská šelma s jemnou kožešinou’, sobolový. Z r. *sóbol*. Slovo snad již psl., příbuzné se sti. *šabála* – ‘skvrnitý’. Z r. přejato i do západoevr. jazyků – něm. *Zabel*, fr. *sable* ‘sobolí samice’, it. *zibellino*.

**sobota,** sobotní. Stejně jako p. *sobota*, r. *subbóta*, ch. *sùbota*, stsl. *sobota* přejato v počátku křesťanství ze střlat. *sa-bbata*, *sabbatum* a to přes ř. *sábbaton* z hebr. *šabbāth*, aram. *šabbōtā* ‘den odpočinku (po šesti pracovních dnech)’, srov. hebr. *šābath* ‘odpočívát’. Stejný základ (ale ve variantě *sambata*, *sambatum*) je v něm. *Samstag*, fr. *samedi*. V křesťanství se jako den odpočinku slaví den Kristova vzkříšení, sobota označuje den předchozí.

**sociální** ‘společenský, týkající se vztahu ke společnosti’, socializovat, socializace, socialismus, socialista, socialistický. Přes něm. *sozial*, fr. *social* tv. z lat. *sociālis* ‘družný, společenský’ od *socius* ‘druh, společník’. Srov. →sociologie, →asociace.

**sociologie** ‘věda zabývající se společenskými jevy’, sociolog, sociologický. Podle novějšího něm. *Soziologie*, fr. *sociologie*, angl. *sociology*, jinak viz →sociální a →logie.

**soda,** sodný, sodový, sodovka, sodík, sodíkový. Přes něm. *soda* z it., šp. *soda* a to z ar. *suwwād*, což je název rostliny,

z jejíhož popela se soda získávala.

**sodomie** ‘pohlavní styk se zvířaty’. Podle biblického města *Sodoma*, zničeného údajně Hospodinem pro nemravnost jeho obyvatel.

**sofa** zast. ‘druh pohovky’. Přes něm. *Sofa* z fr. *sofa* a to z ar. *ṣuffa* ‘lehátko, přístřešek’.

**sofistika** ‘záměrný způsob vyvozování klamných myšlenkových závěrů’, sofista, sofistický, sofistikovany ‘složitý, rafinovaně propracovaný’ (přes angl.). Ze střlat. *sophistica* z ř. *sofistikē* od *sofistikós* ‘sofistický, klamný’ od *sofistēs* ‘učenec, mudrc; nepravý filozof, podvodník’ (původně nejednotná filozofická škola 5.-4. st. př. Kr.) od *sofízo* ‘činím moudrým, chytře uvažuji’ a to od *sofā* ‘moudrost’. Srov. →filozofie.

**softbal** ‘druh pálkovací hry’, softbalový, softbalista, softbalistka. Z angl. *softball* tv. ze *soft* ‘měkký’ a *ball* ‘míč’ (viz →ball) (jde o měkkí variantu baseballu).

**software** ‘programové vybavení počítače’, softwarový. Z angl. *software* tv. ze *soft* ‘měkký’ a *-ware* ‘zboží, výrobky’, vlastně antonymum k →hardware, doslova ‘železářské zboží’, z *hard* ‘tvrdý’ a *-ware* ‘zboží’.

**socha,** soška, sochař(ka), sochařský, sochařství, sousoší. Dnešní význam jen v č., slk. (odtud i do sln.). Stč. *socha* ‘hůl, kůl, sloup, stožár’. Věsl. – p. *socha* ‘rozsocha, věšák’, r. *sochá* ‘dřevěný pluh’, s./ch. *sōha* ‘kůl, rozsocha’. Psl. \**socha* znamenalo původně ‘rozsocha, kmínek s pahýlem po větvi’, z toho pak ‘rádlo’, ‘podpěrný sloupek’ ap., dnešní č. význam se vyvozuje z toho, že podpěrné sloupy v obydlích se zdobily vyřezávanými ornamenty i figurálními motivy (Ma<sup>2</sup>). Tradiční vý-

klad spojuje s lit *šakà* ‘větev, vidlice’, gót. *hōha* ‘pluh’, sti. *šgkhā* ‘větev, suk’, vše z ie. *\*kak(h)ā* ‘větev (s vidlicí)’, nejasné je však slov. *ch* (rekonstrukce systémového ie. *\*kh* a možnost, že by to byl jeden ze zdrojů psl. *ch*, se dnes nepřijímá (A8)). Jiný výklad spojuje s lat. *saxum* ‘skála’, sthn. *sahs* ‘nůž, meč’, vychází se z ie. *\*sθksā*, *\*sθk-som*, vlastně ‘co je odseknuto, rozštěpeno ap.’ od ie. *\*sek-* ‘sekat, řezat’. Srov. →sochor, →rozsocha, →suk.

**sochor** ‘delší silná tyč sloužící jako páka’.

Z psl. *\*sochorz* odvozeného od *\*socha* (→socha).

**soja**, sojový. Přes něm. *Soja* z jap. *šōyu*, *šōj*, *soj* tv.

**sojka**, sojčí. Všesl. - p. *sójka*, *sojka*, r. *sója*, ch. *šójka*. Psl. *\*soja* je možná pokračováním ie. *\*skoīā* od *\*skei-* ‘lesknout se, svítit’ (viz →sinat) podle nápadného zbarvení části křídel.

**sok**, sokyně, sočit, osočit. Stč. *sok* ‘protivník, nepřítel, pomlouvač, žalobník’, p.st. *sok* ‘žalobník’, r. *sok* ‘žalobce, vy-zvědač’, s./ch. *sòk* ‘žalobce, svědek’, csl. *sokz* ‘žalobce’. Psl. *\*sokz* vychází z ie. *\*sekʷ-*, původně ‘(pro)následovat, stopovat’, z toho ‘pozorovat, ukazovat’ a konečně ‘udávat, mluvit’. U významů slov. slov lze vyjít z celé této významové škály. Příbuzné je lit. *sėkti* ‘(ná)sledovat’, *sakýti* ‘říkat’, něm. *sehen* ‘vidět’, *sagen* ‘říkat’, stir. *sechithir* ‘sleduje’, lat. *sequi* ‘sledovat, pronásledovat’, ř. *hépomai* ‘(pro)následuji’, *enépō* ‘mluvím’, sti. *sácatē* ‘následuje, provádí’, toch. A *šotre* ‘znamení’, chet. *šakuāi-* ‘vidět’.

**sokl** ‘podstavec’. Přes něm. *Sockel* z fr. *socle* tv. a to přes it. *zoccolo* ‘dřevák’ z lat. *socculus*, což je zdrobnělina od

*soccus* ‘střevíc’.

**sokol**, sokolí, sokolník, sokolský, sokolovna. Všesl. - p. *sokól*, r. *sókol*, ch. *sòkol*, s. *sòkō*. Psl. *\*sokolz* nemá jednoznačný výklad. Spojuje se se sti. *šakuná-* ‘(velký) pták’ i se skupinou slov nejasného původu, střlat. *sacer*, fr., šp. *sacre* ‘sokol’ (asi z ar. *šagr* ‘ra-roh’), arm. *sakr* ‘nějaký pták’. Není vyloučeno ani, že slovo vychází z kořene *\*sekʷ-* (viz →sok), jeho původní význam by pak byl ‘pronásledovatel’. Název ušlechtilého dravého ptáka byl využit Tyršem k pojmenování národního tělovýchovného hnutí (1862).

**solární** ‘sluneční’, solárium. Z lat. *sōlāris* tv. od *sōl* ‘slunce’ (viz →slunce).

**soldateska** ‘vojenská lůza, žoldnéri’. Přes něm. *Soldateska* a fr. *soldatesque* tv. z it. *soldatesco* ‘vojenský, vojácký’ od *soldato* ‘voják’, což je původem přič. trp. od *soldare* ‘platit (žold)’ od it. *soldo* ‘žold, peněz’ z lat. (*nummus*) *solidus* ‘ryzí (mince)’ od *solidus* ‘pevný, tvrdý, pravý’. Srov. →žold, →solidní.

**solidární** ‘vzájemně se podporující, vedený vědomím sounáležitosti s určitým celkem’, solidarita. Přes něm. *solidarisch* z fr. *solidaire* a to k lat. spojení *in solidum* ‘v celku, pro celek’ od *solidum* ‘celý, úplný’ od *solidus* ‘pevný, pravý’ (viz →solidní). Původně právnícký výraz znamenající ‘společně, vzájemně odpovědný (celku)’.

**solidní** ‘spolehlivý, řádný, důkladný’, solidnost. Přes něm. a fr. *solide* tv. z lat. *solidus* ‘pevný, tvrdý, trvalý, pravý’.

**solitér** ‘věc vyskytující se jednotlivě; velký diamant’, solitérní. Z fr. *solitaire* ‘poustevník, samotář; velký diamant’, původně adj. ‘osamělý, samotářský’, z lat. *sōlitārius* tv. od *sōlus* ‘sám, jediný’.

Srov. →sólo.

**solmizace** ‘označování jednotlivých tónů ve stupnici slabikami’, solmizační.

**sólo**, sólový, sólista, sólistka, sólovat. Z it. *solo* tv., vlastně ‘sám’, z lat. *sólus* tv. Srov. →solitér.

**sololit** ‘tvrdá dřevovláknitá deska’.

První část podle továrny *Solo* v Sušici, kde se vyrábí, druhá asi podle →monolit ap.

**solventní** ‘schopný platit’. Přes něm. *solvent* z lat. *solvens* (gen. *solventis*) ‘platicí’, což je přech. přít. od *solvere* ‘zprostit, uvolnit, zaplatit’. Srov. →rezoluce, →absolvovat.

**somatický** ‘vztahující se k tělu’. Podle moderních evr. jazyků (něm. *somatisch*) z ř. *sōmatikós* ‘tělesný’ od *sōma* ‘tělo’.

**sombrero** ‘klobouk se širokou střechem’.

Ze šp. *sombrero* tv. od *sombra* ‘stín’ a to obměnou lat. *umbra* tv.

**somrovat** ob. ‘žebrot (obcházením)’, somrák. Nejspíš ze spojení *bejt na somru*, ironicky ‘být na letním bytě’ (něm. *Sommerwohnung* ze *Sommer* ‘léto’ a *Wohnung* ‘byt’), tj. ‘být bezdomovcem’.

**sonáta** ‘druh instrumentální skladby’.

Z it. *sonata* od *sonare* ‘znít’ z lat. *sonāre* tv. od *sonus* ‘zvuk’. Srov. →sonet, →sonorní, →konsonant.

**sonda**, sondovat, sondáž, sondážní. Přes něm. *Sonde* z fr. *sonde* tv. Původně námořní výraz s významem ‘olovnice k měření hloubky’ se vykládá dvojím způsobem: jednak jako odvozenina z vlat. *\*subundāre* ‘ponořit’ (ze →sub- a *unda* ‘vlna, voda, moře’), jednak z germ. (stangl.) *sund* ‘voda, moře’ ve spojeních jako *sundline* ‘olovnice’, *sundgyrd* ‘tyč k měření hloubky vody’, *sun-*

*drāp* ‘provaz k měření hloubky’ ap.

**sonet** ‘znělka’. Z it. *sonetto* ze stprov. *sonet*, což je vlastně zdobnělina od *son* ‘zvuk, melodie’ z lat. *sonus* ‘zvuk’.

Srov. →sonáta.

**song** ‘píseň’. Z angl. *song* tv. od *sing* ‘zpívat’ (srov. něm. *singen* tv.).

**sonorní** ‘zvukný’, sonorita. Přes něm. *sonor*, fr. *sonore* z lat. *sonōrus* ‘zvukný, znící’ od *sonus* ‘zvuk’. Srov. →sonáta, →sonet.

**sopel** zast. a nář. ‘hlen z nosu’. P. *sopel* ‘rampouch, krápník; sopel’, r. *sopljá* ‘sopel’, s./ch. *sòpolj* tv. Psł. *\*sopelb* je nejspíš odvozeno od *\*sopti* ‘těžce dýchat’, dále viz →soptit.

**sopka**, sopečný, sopečnatý. Přejato Preslem z r. *sópka* ‘osamělý kopec; sopka’ od *sop* ‘násyp’ ze str. *sāpō* ‘násyp, kopec’, jež souvisí se →sybat. Na význam ‘sopka’ druhotně působilo r. sloveso *sopét* ‘funět, dout’, k němuž viz →soptit.

**sopouch** ‘kouřový kanál u kamen; sopečný komín’. P.d. *sopuch(a)*, r.d. *sópucha*, sln. *sópih*. Psł. *\*sopuchō*, *\*sopychō* jsou útvary od slovesa *\*sopti* ‘dout, těžce dýchat’ (viz →soptit).

**soprán** ‘vysoký ženský hlas’, sopránový, sopranistka. Z it. *soprano* tv., doslova ‘vrchní’, z vlat. *\*sup(e)ranus* tv. od lat. *super* či *suprā* ‘nahore, svrchu’.

**soptit**. R. *sopét* ‘funět, dout’, sln. *sópsti*, *sópihati* ‘těžce dýchat, frkat’, stsl. *soti*, *sopsti* ‘pískat’. Psł. *\*sopti* ‘(těžce) dýchat’ nemá zcela jasné souvislosti. Nejasný je vztah k →supět, →sípat, uvažuje se o starém onom. základě. Lze však vyjít i z ie. *\*suep-* ‘spát’, původně ‘oddychovat’ (?), srov. lat. *sōpire* ‘uspávat’, k dalším souvislostem viz →spát. Srov. →sopouch, →sopka,

→sopel, →sápat se, →osopit se.

**sorta** ‘druh’. Z it. *sorta* tv. a to z lat. *sors* (gen. *sortis*) ‘los, věštba’, z toho pak v obchodním žargonu ‘jakost, kvalita, druh (zboží)’. Srov. →sortiment, →resort.

**sortiment** ‘výběr zboží’. Z it. *sortimento* tv. od *sortire* ‘třídít’ z lat. *sortiri* ‘losovat, zvolit, rozdělovat’ (viz →sorta).

**sos** ob. ‘omáčka’. Přes něm. *Sauce*, *Sosse* z fr. *sauce* tv. a to ze střlat. *salsa* ‘(slaná) omáčka’ (srov. stč. *šalšě* ‘omáčka’) od lat. *salsus* ‘slaný’ od *sāl* ‘sůl’ (viz →sůl).

**sosák**, sosáček. Novější, podle r. *sosát* ‘sát’ (viz →sát).

**sosna**, sosnový. P. *sosna*, r. *sosná*, sln.st. *sosna*, jinak v jsl. chybí. Psl. *\*sosna* asi vychází z ie. *\*kas-no-* ‘šedý’ (A1), z něhož je i stpr. *sasins* ‘zajíc’, sthn. *hasan* ‘šedý’, lat. *cānus* tv., motivací by byla našedlá barva kůry. Jiný výklad rekonstruuje předslov. *\*sapsnā* (A7, B5) a spojuje s lat. *sapa* ‘šťáva’, stisl. *safi* ‘míza (stromu)’, tedy ‘pryskyřičnatý strom’ (srov. i fr. *sapin* ‘jedle’ z kelt. *\*sap-* ‘jehličnatý strom’(?)). Jsou i jiné, méně pravděpodobné výklady.

**sotva** přísl., část. Stč. *sotně*, *setně*, nové zakončení od 17. st. podle *ledva*, *jedva* tv. Stč. *sotný* ‘nesnadný’ asi souvisí se stč. *sota* ‘rána’ a starším č. *sotiti* ‘strčit; těžce se s něčím dělat’ (Jg), ale původ toho všeho je nejasný.

**sou-** předp. Stč. *sú-*. Věsl. Psl. *\*sq-* je jmenná předp., pokračování ie. *\*som* ‘dohromady, s’ (dále viz →s). Srov. →soused, →soupeř, →soutěž, →soud, →sud.

**soud**, soudní, soudný, soudnictví, soudnička, soudit, sudička, sudič, soudce, soudkyně, soudcovský, soudcovat, od-

soudit, odsudek, posoudit, posudek, předsudek, přísoudit, rozsoudit, rozsudek, usoudit, úsudek, vysoudit. Věsl. - p. *sqd*, r. *sud*, s./ch. *sūd*, stsl. *sqdǫ*. Psl. *\*sqdǫ* se vyvinulo z ie. *\*som-dho-* ‘co je dáno dohromady’ ze *\*som-* ‘dohromady, s’ (viz →s, →sou-) a odvozeniny od *\*dhē-* ‘položít, dát’ (viz →dít se, →sud, →záda ap.). Podobné útvary jsou v lit. *sudėti* ‘sestavit, navržit, sečíst’, *samdà* ‘nájem’ (vlastně ‘smlouva o nájmu’), sti. *samdhā* ‘dohoda, spojení’. Srov. →osud, →přísudek.

**souhláska**, souhláskový. Ze →sou- a →hláska podle lat. *cōnsonāns* tv. (viz →konsonant).

**souchotiny** zast. ‘plicní tuberkulóza’. Od →suchý, vlastně ‘nemoc, při které člověk schne’, srov. i *úbyť*.

**soukat**, nasoukat (se), vsoukat (se), vysoukat (se). Věsl. - stp. *sukač*, r.d. *sukát*, s./ch. *súkati*. Psl. *\*sukati*, *\*sōkati* (srov. č.st. *skāti*, r. *skat*) ‘soukat (nit), vinout’ je příbuzné s lit. *sukti* ‘kroutit, vinout’ z ie. *\*seu-k-*, což je rozšíření ie. *\*seu-* ‘ohýbat, kroutit’, od něhož je i stir. *só(a)id* ‘kroutí, obrací’, sti. *suvāti* ‘pohybuje, podněcuje’, chet. *šuyāi-* ‘tisknout, udeřit’. Srov. →sukno, →sunout.

**soukromý**, soukromí, soukromník, soukromničit. Jen č. Stč. *súkromný* ‘odlehlý, ležící stranou’, *súkromě* ‘stranou, sám pro sebe’. Viz →sou- a →kromě, →skromný.

**soumar** ‘zvíře sloužící k nošení břemen’. Ze sthn. *soumāri* (dnes *Saumtier*) tv. od sthn. *soum* ‘náklad’ a to přes střlat. *sauma* ‘nákladní sedlo’ z ř. *ságma* tv.

**soupeř**, soupeřka, soupeřit. P. *sqpierz*, r. *sopérnik*, s./ch. *sūpārnik*, stsl. *sqpǫrb*. Psl. *\*sqpǫrb* je tvořeno ze *\*sq-* (→sou-)

a odvozeniny od *\*perti* (viz →přít (se)).  
**soused**, sousedka, sousední, sousedský, sousedství, sousedit, sousedící. Všesl. - p. *sqsíad*, r. *soséd*, ch. *súsřed*, s. *súsed*, stsl. *sqsědž*. Psl. *\*sqsědž* je tvořeno ze *\*sq-* (viz →sou-) a odvozeniny od *\*sě-děti* (→sedět) ve významu 'sídlit, bydlet' (tak i stč.), tedy 'kdo společně s někým sídlí'.

**sousto**. Jen č., ještě u Rosy (17. st.) *sústo*. Ze spojení *s ústa* (*s* + akuz. jako *být s to* ap.) ve větách jako *nemám ani s ústa chleba* 'nemám chleba, ani co se vejde do úst' (HK, Ma<sup>2</sup> pod *ústa*). Dále viz →ústa.

**soustruh**, soustružník, soustruhovat, vysoustruhovat. Již stč. *sústruh*. Viz →sou- a →strouhat.

**souš**. Stč. *súšě* z psl. *\*such-ja* (B3), viz →suchý.

**soutěska** 'průrva mezi skalními stěnami'. Zavedeno Šafaříkem na základě str. dokladů (HK), viz →sou- a →těsný.

**soutěž**, soutěžní, soutěživý, soutěžit, soutěžící, zasoutěžit si. Slk. *súťaž*. Novější, u Jg ještě není. Vlastně 'společné (vzájemné) činění těžkým'. Viz →sou- a →těžký, srov. →soupeř.

**-souvat**. Viz →sunout.

**soužít**, soužení, sužovat, usoužít. Stč. *súžiti* (dok.) 'stísnit, sklíčit, omezit'. Vlastně 'přivést do úzkých', viz →s a →úzký.

**sova**, soví, expr. sůva. Všesl. - p. *sova*, r. *sová*, s./ch. *sóva*. Psl. *\*sova* se vyvinulo z ie. *\*kauā* (A1) od onom. kořene *\*keu*, *\*kau-* / *\*keu-*, *\*kau-*, který je i v našem →kavka, lit. *kaũkti* 'výť', *šaukti* 'křičet', sthn. *hūwo*, *hūwila* (dnes *Eule*) 'sova', angl. *howl* 'výť', *owl* 'sova', stbret. *couann*, lat. *cavannus* (asi z

kelt.) tv., sti. *káuti* 'křičí, vřeští', *kokā* 'sova'.

**spála**, spálový, spalničky. Stč. *spála*, *vzpála* 'úpal, horkost, bolest'. Od →pálit<sup>1</sup> (tato nemoc je doprovázena vysokými horečkami).

**spanilý**, spanilost. Stč. *spanilý* 'nádherný, zdařilý', *vzpanilý* 'ušlechtilý, vznešený', p. *wspaniaty* 'nádherný, skvělý'. Původně *vzpanilý* od →pán, podobně jako *zmužilý* od *muž*, *zbabelý* od *baba*.

**spár** kníž. 'dráp, pařát'. Ve starší č. i *čpár*, *špár* 'pazour, pazneht'. Hl. *spara*, dl. *špara* tv. Nejasné, asi nějak souvisí s →pařát.

**spára** 'štěrbina', spárovat. P. *szpara*. Snad souvisí s →párat.

**spárkatý** 'mající kopýtko (o zvěři)'. Od *spárek* 'kopýtko' a to od →spár.

**spartánský** 'přísný, tvrdý'. Podle ř. města *Sparta*, jehož obyvatelé vedli přísný, střídavý život.

**spása**, spásný, spasit, spasení, spasitel, spasitelský. Stč. *spásti* 'spasit', *spas* 'spása, spasitel', r. *spastí*. Přejato z csl. *szpasti*, *szpasz*. Tam jsou to ekvivalenty ř. *sōzein* 'spasit, vysvobodit, zachránit' a *sōtēr* 'spasitel, zachránce' - první věrozvěstové použili při překladu výrazy z pastýřského života, viz →s a →pást (podrobněji Ma<sup>2</sup>).

**spát**, spaní, spavý, spánek, spánkový, pospat si, prospat, uspat, vyspat se, zaspát. Všesl. - p. *spać*, r. *spat'*, s./ch. *spāti*, csl. *szpati*. Psl. *\*szpati* je příbuzné se stangl. *swefan* 'spát', lat. *sōpire* 'uspávat', sti. *svāpiti* 'spí', chet. *suppariā-* 'spát', vše z ie. *\*suep-*, *\*sup-* tv. K dalším souvislostem viz →sen, srov. i →usínat, →sopit, →supět.

**speciální** 'zvláštní, zaměřený k určité

věci', specialita, specialista, specialista, specializovat se, specializace. Podle něm. *Speziell*, fr. *spécial* tv. z pozdnělat. *speciālis* 'zvláštní' od lat. *speciēs* 'vzhled, podoba, druh', jež souvisí s pozdnělat. *specere* 'dívat se'. Srov. →specifický, →spektrum, →spekulovat, →respekt.

**specifický** 'příznačný, osobitý', specifčnost, specifikovat. Podle moderních evr. jazyků (něm. *spezifisch*, fr. *spécifique*, angl. *specific*) ze střlat. *specificus* 'osobitý' od *specificare* 'udělat, označit zvlášť' z lat. *speciēs* 'druh' (viz →speciální) a *facere* 'dělat' (viz →fikace).

**spěch**, spěšný, spěšnina, spěchat, uspěchat, uspěchaný, přispěchat, odspěchat, pospíchat. R. *spech*, stsl. *spěchъ*. Psl. \**spěchъ* je odvozeno od \**spěti* 'postupovat, směřovat' (viz →spět). Srov. →úspěch.

**spektrum** 'sled základních barev vzniklý rozkladem světla', spektrální. Z lat. *spectrum* 'obraz' od *spectāre* 'dívat se, hledět' a to od *specere* tv. V odborném významu zavedeno I. Newtonem (17. st.). Srov. →spekulovat, →aspekt, →speciální.

**spekulace** 'promyšlené, vypočítavé jednání; uvažování', spekulativní, spekulovat, spekulant. Z pozdnělat. *speculātiō* 'zkoumání, slídění, spekulování' od lat. *speculārī* 'slídit, pátrat, bádat' od *specula* 'hlídka, stráž' a to od *specere* 'dívat se, pozorovat'. Srov. →spektrum, →aspekt, →speciální.

**speleologie** 'obor zabývající se výzkumem jeskyň', speleolog, speleologický. Uměle (konec 19. st.) z lat. *spēlaeum* 'jeskyně' z ř. *spēlaion* tv. a →logie. Srov. →špeluška.

**sperma** 'výměšek samčích pohlavních

žláz', spermie. Přes lat. *sperma* z ř. *spérma* 'semeno, rod, potomek' od *speirō* 'seju, rozšiřuji'. Srov. →di-aspóra, →sporadický.

**spět** 'směřovat, postupovat', dospět, dospělý, dospělost, prospět, prospěch, prospěšný, přispět, příspěvek, uspět, úspěch, úspěšný, vyspět, vyspělý. Všesl. - p. *špiać* 'dohánět', r. *spet* 'dozrávat', ch. *dòspeti* 'dospět, dozrát', stsl. *spěti* 'prospívat, postupovat'. Psl. \**spěti*, původně asi 'prospívat, postupovat (k cíli)', má nejbliže k lit. *spėti* 'domýšlet se, mít čas, stačit na něco', lot. *spēt* 'moci, být s to' a sti. *spḡyati* 'tuční, daří se', dále je příbuzné sthn. *spuon* 'dařit se', stangl. *spōwan* 'prospívat', lat. *spērāre* 'doufat' (srov. *prōsperus* 'zdárný, šťastný'), chet. *išpāi-* 'dosyta se najíst', vše od ie. \**spē-* 'prospívat, dobře růst'. Srov. →spěch, →spory.

**spiknout se**, spiknutí, spiklenec, spiklenecký. Stč. *spiknūti se* 'umluvit se, sjednotit se', ve střední č. i *piksa* 'spiknutí'. Jen č., málo jasné. Srov. →pikle.

**spíkr** 'mluvčí, hlasatel'. Z angl. *speaker* 'mluvčí, hlasatel' od *speak* 'mluvit'.

**spílat**, spílání. Jen č., ne zcela jasné. Snad lze vyjít ze stč. *spīleti*, *špīleti* 'žertovat, tropit si žerty, mít za blázna' ze střhn. *spilen* 'žertovat, bavit se, hrát' (něm. *spielen* 'hrát'), později i v podobě *spīlati* (*potajně a utřačně o manželkách spílal*). Z významu '(hrubě) žertovat, dělat si blázny' se mohlo vyvinout 'nadávat, láteřit'. Ve střední č. i ve spojeních jako *pravdu* (*nepravdu*) *spílati*, *Bohu klamy spílati*.

**spinet** 'menší druh cemballa'. Přes něm. *Spinett* z it. *spinetta* a to nejspíš k it. *spina* 'špička, trn' z lat. *spīna* tv.



podle principu tvoření tónů, při němž se špičky brků dotýkaly strun. Podle jiného výkladu od jména vynálezce, *G. Spinettiho* (kolem r. 1500).

**spinkat.** Dětské slovo k →spát. K expr. -*ink-* srov. →blinkat, mali(li)nkatý.

**spirála** ‘křivka v podobě závitů odvíjející se od osy nebo vinutá kolem osy’, spirálový, spirálovitý. Z moderních evr. jazyků (něm. *Spirale*, fr. *spirale*, angl. *spiral*) a tam zpodstatněním střlat. *spiralis (linea)* tv. od lat. *spīra* ‘závit, spirála’ přejatého z ř. *speīra* tv.

**spiritismus** ‘víra v možnost styku s dušemi zemřelých, duchařství’, spiritistický, spiritista, spiritistka. Přejato z moderních evr. jazyků (něm. *Spiritismus*, fr. *spiritisme*, angl. *spiritism*), utvořeno v pol. 19. st. od lat. *spīritus* ‘duch’ od *spīrāre* ‘vanout, dýchat’. Srov. →spirituál, →spiritus, →konspirace.

**spirituál** ‘lidová duchovní píseň severoamerických černochů’. Z angl. *spiritual* tv., což je zpodstatnělé adj. ‘duchovní, náboženský’ od *spīrit* ‘duch’ z lat. *spīritus* tv. (viz →spiritismus).

**spíš(e)** přísl., nejspíš(e). Stč. *spieš(e)* mělo nejprve význam ‘rychle, spěšně’, pak začalo být pocitováno jako 2. stupeň přísl. a získalo význam ‘dříve, spíše, snáze’. Dále viz →spěch, →spět.

**spíž**, spížírna. Stč. *špíže* ‘proviant, zásoby potravin’. Ze střhn. *spīse* ‘potrava, proviant’ (pozdější převzetí je v →špajz) ze střlat. *\*spēsa* (srov. it. *spesa* tv.) a to ze střlat. *spensa*, *expensa* tv. z lat. *expēnsa* ‘náklady, výlohy’ od *expendere* ‘vyplácet, odvažovat na váze’ z →ex- a *pendere* ‘vážit’. Srov. →stipendium, →penze.

**splasknout.** Stč. *splaskati* tv., p. *splasz-*

*czyć* ‘zploštit’, příbuzné je →ploský, →pleskat.

**splav** ‘pevný jez na vodním toku’. Viz →s a →plavat, →plout.

**spleť**, spleťitý, spleťitost. Viz →s a →plést.

**splín** ‘melancholická sklíčenost’. Z angl. *spleen* tv., vedle původního ‘slezina’, a to přes stfr. *esplen*, lat. *splēn*, z ř. *spļēn* ‘slezina’. Přeneseno na základě antických a středověkých představ, že melancholie je způsobována onemocněním sleziny. Srov. →slezina.

**spočinout**, spočívát. Viz →odpočinout si.

**spodní**, spodek, spodky, spodina, spodnička. Stč. *spodní*, *zpodní*, *zpodek*, p. *spodni*, sln. *spōdnji*. Nejspíš od psl. *\*jъz-poda* či *\*sъz-poda* tvořeného předp. *\*jъz-* (→z) či *\*s-* ‘dolů, s’ (→s) a gen. tvarem psl. *\*podъ* ‘spodní strana, dno’. Dále viz →pod, →půda, k tvoření srov. →svrchní).

**spoiler** ‘aerodynamický štít pod nárazníkem vozu zmenšující odpor vzduchu’. Z angl. *spoiler* tv., doslova ‘kdo ničí, kazí, tříští (hru)’, od *spoil* ‘kazit, ničit, krájet’.

**spoléhat (se)**, spolehnout se, spolehnoutí, spolehlivý, spolehlivost, hov. spoleh. Ve starší č. i původní nepřenesený význam ‘pokládat se na něco, opírat se’ (Jg, SSJC), u Jg ještě není adj. *spolehlivý*. Viz →s, →po a →ležet.

**spolek**, spolkový, společný, společnost, společník, společnice, společenský, společenství, společenstvo, spolčit se. Od přísl. →spolu.

**spolu** přísl. Jen č. a p. (*spolem* jako stč. *spolem* tv.). Ze spojení *\*sъ polu* (gen.) a *\*sъ polъmъ* (instr.), viz →s a →půl. Dělat něco s někým společně vlastně zna-

mená 'dělat napůl', pak rozšířeno i na více osob. Srov. →spolek.

**spona**, sponka. Viz →s a →pnout, srov. →přípona, →úpon.

**spontánní** 'samovolný, živelný', spontánnost, spontaneita. Přes moderní evr. jazyky (něm. *spontan*, fr. *spontané*) z pozdnělat. *spontāneus* 'dobrovolný, samovolný' od lat. *spōns* (gen. *spontis*) 'vůle'. Srov. →sponzor.

**sponzor** 'finanční podporovatel, patron', sponzorský, sponzorství. Z am.-angl. *sponsor* tv. z lat. *spōnsor* 'ručitel, rukojmí' od *spondere* 'slavně slíbit, zavázat se', jež souvisí se *spōns* 'vůle' (srov. →spontánní).

**spor**, sporný. Viz →s a →přít se.

**sporadický** 'vzácný, řídký'. Podle něm. *sporadisch*, fr. *sporadique* z ř. *sporadikos* 'roztroušený' od *sporás* (gen. *sporados*) tv. od *speirō* 'seji, roztrušuji'. Srov. →diaspora, →sperma.

**sporák**. Od →spořit podle něm. *Sparherd* tv., doslova 'úsporný krb', ze *sparen* 'spořit' a *Herd* 'krb, ohniště'.

**sport**, sportovní, sportovec, sportovkyně, sportoviště, sportovat, zasportovat si, sportka. Z angl. *sport* tv., původně 'zábava, kratochvíle', zkrácením ze staršího *disport* tv. od slovesa (*to*) *disport* 'bavit se, dovádět' ze stfr. (*soi*) *desporter* tv. ze střlat. *deportare* 'bavit, veselit', přeneseně z lat. *dēportāre* 'odvádět, odnášet' z *dē-* (→de-) a *portāre* 'nést'. Srov. →deportovat.

**spový** 'nevelký, ale fyzicky zdatný; slabý, řídký'. Stč. 'vydatný; dlouhotrvající; ochotný'. Všesl. - p. *spory* 'hojný, vydatný', r. *spóryj* 'zdárný', s./ch. *spòr* 'pomalý' (nář. 'trvalý, stálý'). Psl. *\*sporž* lze spojit s lit. *spar(t)ūs* 'rychlý', stisl. *sparr* 'skoupý, opatrný',

angl. *spare* 'skrovný, skoupý, zbývajíc, nadbytečný', něm. *sparen* 'šetřit', sti. *sphirá-* 'mohutný, tlustý', vše se vykládá jako r-ové odvozeniny od ie. *\*spē-* 'prospívat, dařit se'. Rozmanitost, až protichůdnost významů se vykládá tak, že vydatné věci se vyskytují řidčeji (je např. méně vydatných zrn v klase), na druhé straně dlouho vydrží, šetří se. Odtud se tedy mohlo dojít k významům 'řídký, pomalý, skrovný ap.' (Ma<sup>2</sup>). Vzhledem k tomu, že význam 'slabý, řídký' je ze slov. jazyků jen v č., slk. a luž., jde asi o přímý vliv něm. (srov. *spärlich* 'skrovný, řídký'). Srov. →spořit.

**spořit**, spoření, spořivý, spořitelna, spořitelní, naspořit, uspořit, úspora, úsporný. Stč. *spořiti* 'rozhojňovat, množit, nechat prospívat', změna významu na 'šetřit' asi vlivem něm. *sparen* tv. Viz →spový, srov. →sporák.

**spot** 'krátký televizní snímek, zpravidla reklamní'. Z angl. *spot* tv., vlastně 'bod, skvrna, místo', jež asi souvisí s (*to*) *spit* 'plivat, chrlit, stříkat' a dále s (*to*) *spew* 'zvracet, chrlit, prýštit' a lat. *spuere* 'plivat'.

**spousta**. Od *spustit* (*se*) (viz →pustit), vlastně 'co se spustilo (velké množství vody, sněhu ap.)', dříve i ve významu 'spoušť'.

**spraš** 'větrek navátá zemina', sprašový. Viz →s a →prach.

**spratek**. Stč. *zpratek* (u Klareta) 'nedochůdce, předčasně narozené zvíře'. Obdobné je r.d. *výporotok*, ukr. *víporotok* tv. (stejný je i přenesený význam), v obojím případě je tu předp. a psl. *\*portokž* (B8). To se někdy vykládá od *\*porti* (viz →párat), vlastně 'mládě vyřezané, vyřezané z matčina těla'. Jinak

viz →záprtek, od něhož nelze etymologicky oddělit.

**správa**, spravovat, správce ap. Viz →pravit.

**spravedlivý**, spravedlnost, ospravedlnit. Stč. i 'správný, pravdivý, náležitý'. Vlastně 'co je s pravdou', viz →pravda, →pravý.

**sprej** 'rozprašovač', sprejový, sprejovat, sprejer. Z angl. *spray* tv. od slovesa (*to*) *spray* 'rozprašovat, stříkat', jež souvisí s něm. *sprühen* 'stříkat, sršet'.

**sprcha**, sprchový, sprchovat se, osprchovat se. Viz →pršet.

**sprint** 'krátký závod s maximálním vy-pětím po celé trati', sprintovat, sprinter(ka), sprinterský. Z angl. *sprint* tv. Původně nář. slovo skand. původu, do sportu zavedeno v poslední třetině 19. st.

**spropitné**. Ve starší č. i *spropití* (Jg). Vlastně 'co se dává k propití' (viz →pít).

**prostý**, sprostota, expr. sprosták. Stč. 'prostý, hloupý, jednoduchý, neumělý, špatný' (tak ještě u Jg i v literatuře v podstatě celého 19. st.). Dnešní zúžený význam je tedy dosti nový. Jinak viz →prostý.

**spřežení**. Viz →s a →přáhnout (C1).

**spurt** '(v cyklistice) zrychlená jízda s vynaložením maximálního úsilí', spurtovat, spurtér. Z angl. *spurt* 'finiš, rychlý běh' od slovesa (*to*) *spurt* 'vyvinout úsilí, zabrat naplno', jež je asi totožné se *spurt*, *spirt* '(náhle) vytrysknout'. Dále nejasné.

**squash** 'sportovní hra podobná tenisu, při níž se míček odráží o stěny', squashový. Z angl. *squash* tv. od slovesa (*to*) *squash* 'rozmačkat, nacpat se, rozplácnout se' ze stfr. *esquasser* z vlat.

*\*exquassare* z →ex- a lat. *quassāre* 'otřásat, rozbíjet' od *quātere* 'třást, bít'.

**squatter** 'kdo se nastěhuje do prázdného domu (bez právního nároku)'. Z angl. *squatter* tv. od *squat* 'nastěhovat se do prázdného domu, usadit se na neobsazené půdě', původně 'dřepnout si, krčit se', ze stfr. *esquatir* od *quatir* 'stlačit' a to z vlat. *\*coāctire* tv. od lat. *cōgere* (příč. trp. *coāctus*) 'shromažďovat, srážet (se), tísnit' z *co-* (→ko<sup>-1</sup>) a *agere* 'hnát, dělat'. Srov. →kašírovaný.

**srab** hov. expr. 'zbabělec, břídil; svízelná situace', srabit. Ze →svrab, jako ná-dávka přikloněno k odvozeninám od →srát (srov. *sráč*, *srágora* podobných významů).

**sranda** ob., srandovní, srandista, srandistický. Novější, od →srát podle →švanda ap., se ztrátou etym. souvislosti ztratilo i vulg. přídech.

**srát** vulg., srání, nasrat, posrat (se), prosrat, usrat (se), vysrat (se), zasrat, zesrat. Věsl. - p. *srác*, r. *srat*', s./ch. *srãti*. Psl. *\*sřrati* souvisí s r. *sor* 'špína, smetí', dále se obvykle spojuje s lot. *sārni* (pl.) 'špína, nečistota', stisl. *skarn* 'hnůj, špína', stangl. *scearn* tv., lat. *-cerda* (ze *\*scerda*) 'výkal' (např. *sūcerda* 'prasečí lejno', ř. *skōr* 'lejno, výkal', chet. *šakkar* tv., vše od ie. *\*sker-*, *\*šker-* 'vykonávat velkou potřebu; výkal, hnůj' (A1). Méně pravděpodobný, i když také možný, je výklad z ie. *\*ser-* 'téci', srov. sti. *atisāra-* 'průjem' (Ma<sup>2</sup>). Srov. →sranda, →škaredý.

**srdce**, srdíčko, srdcový, srdeční, srdečný, srdečnost, srdcovitý, srdčitý, srdnatý, srdnatost, srdečnice, osrdí, osrdečník. Věsl. - p. *serce*, r. *sěrdce*, s./ch. *sr□ce*, stsl. *srǫdъce*. Psl. *\*sřrdъce* je původem

zdrobnělina od ie. kořene *\*kērd-*, *\*kerd-*, *\*kr̥d-* tv. (A1, A7), od něhož je i lit. *širdis*, stpr. *seyr*, gót. *haurto*, angl. *heart*, něm. *Herz*, stir. *cride*, lat. *cor* (gen. *cordis*), ř. *kardía*, arm. *sirt*, chet. *kir* (gen. *kartiāš*), příbuzné je i sti. *hḡrdi* tv. (s nepravidelným začátečním *h-*).

**srkat**, srkavý, usrknout. P. *sarkaác*, s./ch. *srkati*, csl. *srəkati*. Psl. *\*sṛkati* je zřejmě onom. původu.

**srna**, srnka, srnec, srneček, srnčí. Všesl. - p. *sarna*, r. *sérna*, s./ch. *srna*, stsl. *srəna*. Psl. *\*sṛrna* je příbuzné s lit. *stirna*, lot. *stirna* (stlot. *sirna*), další původ ne zcela jasný. Obvykle se vychází z ie. *\*kr̥na-* (A7) od *\*ker-* 'hlava, roh' (A1), od něhož je i stpr. *sirwis* tv., něm. *Hirsch* 'jelen', wal. *carw*, lat. *cervus* tv. (srov. i →kráva, →sršeň), tedy 'rohaté zvíře', sporné je však lit. *s-* místo *š-*. Jiný výklad vychází z ie. *\*ser-* 'červenavý', srov. lit. *sar̥tas* 'rezavý (o koni)'.

**sročení**. Viz →s a →rota.

**srp**, srpek, srpovitý, srpen. Všesl. - p. *sierp*, r. *serp*, s./ch. *śrp*, stsl. *srəpə*. Psl. *\*sṛpə* je příbuzné s lot. *sirpis*, ir. *serr*, ř. *hárpē* tv. i lat. *sarpere* 'orezávat', vše od ie. *\*serp-* 'orezávat; srp', s jiným formantem sem patří ještě sti. *sr̥n̥* 'srp'.

**srst**, srstnatý. P. *sierśc*, r. *šerst* (str. *sṛstb*, *serestb*), sln.d. *śrst*. Psl. *\*sṛstb* má nejbliže k sthn. *hursti* (doloženo jen v ak.pl.) 'kštica' (z ie. *\*kr̥sti-* (A7)), dále je asi příbuzné lit. *šerjys* 'štětina', *šiurkštūs* 'hrubý', střir. *carrach* 'strupatý, kamenitý' a možná i něm. *Haar*, angl. *hair* 'vlasy', vše z ie. *\*ker(s)-* 'štětina, (tvrdý) vlas; být drsný' (A1).

**sršeň**, sršní. Všesl. - p. *szersezeń*, r. *šér-*

*šen'*, s./ch. *str̥šljēn*, csl. *srəšenb*. Psl. *\*sṛšenb* (případně *\*sṛšę*) má nejbliže k lit. *širšuō* (gen. *širšeñs*), lot. *sirsenis* (z ie. *\*kr̥s-en-* (A7)), dále je příbuzné stpr. *sirsilis*, sthn. *hornaz* (něm. *Hornisse*), lat. *crābrō* tv., vše od ie. *\*ker-* 'hlava, roh, vrchní díl' (A1), tedy 'hlavatý hmyz' (srov. →srna, →kráva), ale uvažuje se i o onom. původu slova (srov. →sršet).

**sršet** 'jiskřit, jiskřivě létat'. Stč. *sršeti* 'hrozit se, bázně utíkat', u Jg hlavní význam 'bručet, bzučet, soptit'. Souvisí nejspíš se sln. *sršiti* 'ježít (vlasy)' i č.d. *srchký* 'drsný', r.d. *sérchnut* 'ztráčet cit', *šeršavyj* 'drsný, chlupatý', což by ukazovalo na souvislost se →srst. Naše významy by snad šlo vyložit z 'ježít vlasy' → 'bát se, utíkat' a vedle toho 'paprskovitě létat na všechny strany', ale musí se, zdá se, počítat i s možností onom. původu slova.

**srub**. Viz →s a →rubat.

**stabilní** 'stálý', stabilita, stabilizovat, stabilizace, stabilizační, stabilizátor. Podle něm. *stabil* z lat. *stabilis* tv., vlastně 'schopný stát', od *stāre* 'stát'. Srov. →statický, →stacionární.

**staccato** 'krátce, odraženě (v hudbě)'. Z it. *staccato* tv., což je původem přič. trp. od *staccare* 'odrážet' od *stacca* 'kúl' germ. původu. Srov. →atakovat.

**stacionární** 'nepohyblivý, setrvávající na místě'. Přes moderní evr. jazyky (fr. *stationnaire*, angl. *stationary*) ze střlat. *stationarius* tv. od lat. *statiō* (gen. *statiōnis*) 'stání, stanice, bydliště' od *stāre* 'stát'. Srov. →stabilní, →statický.

**stačit**, dostačující, postačit, vystačit. Stč. *statčiti*, p. *starczyć*. Odvozeno od →statek, vlastně 'mít dostatek, rovnat

se silou, schopnostmi ap.’.

**stadion.** Přes něm. *Stadion* tv. z ř. *stádion* ‘závodiště’, druhotně i ‘délková míra (asi 192 m)’, které se vykládá ze *spádion* tv., původně asi ‘rozpínající se’, od *spáō* ‘rozpínám, trhám, smýkám’, změna *sp* → *st* asi vlivem *stádios* ‘(pevně) stojící’. Srov. →stadium.

**stadium** ‘vývojové období, vývojový stupeň’. Z lat. *stadium* ‘délková míra, závodiště’ z ř. *stádion* tv. (viz →stadion). V nlat. posun významu ‘vymezený úsek (trati)’ → ‘časový úsek’, nejprve asi v medicíně.

**stádo**, stádní. P. *stado*, r. *stádo*, s./ch. *stādo*, stsl. *stado*. Psl. *\*stado* je příbuzné se sthn. *stuot* ‘stádo koní’, stangl. *stōd* tv. (z toho něm. *Stute* ‘klisna’, resp. angl. *stud* ‘chovná skupina (koní); hřebec’) a asi i lit.d. *stodas* ‘sazenice’, lot. *stāds* ‘rostlina’, vše od ie. *\*stā-* ‘stát’, původně asi ‘stanoviště, místo stání (koní ap.)’. Srov. →stáj, →stát<sup>2</sup>, →stan.

**stafáž** ‘doplňující součást pozadí’. Z něm. *Staffage* tv. od *staffieren* ‘vyzdobit’ a to přes střniz. *stofferen* ze stfr. *estoffer* tv. od *estoffe* ‘látka, materiál’, původu asi germ.

**stafylokok** ‘mikroorganismus vyvolávající hnisavé infekce’, stafylokokový. Utvořeno uměle z ř. *stafylē* ‘hrozen’ (mikrob tvoří hroznovité shluky) a *kókos* ‘červc, jádro’. Srov. →streptokok.

**stagnovat** ‘váznout, nepokračovat ve vývoji’, stagnace. Podle moderních evr. jazyků (něm. *stagnieren*, fr. *stagner*) převzato z lat. *stāgnāre* ‘být zaplaven, tvořit stojatou vodu’ od *stagnum* ‘stojatá voda, kaluž’, vlastně tedy ‘být jako stojatá voda’.

**stáj**, stájový, ustájit. Všesl. - p. *stajnia*,

r. *stája* ‘hejno, smečka’, s./ch. *stāja*, csl. *staja*. Psl. *\*staja* je odvozeno od *\*stati* ‘stát’, vlastně ‘místo, kde stojí dobytek’. Srov. →stádo, →stát<sup>2</sup>.

**stalagmit** ‘krápník rostoucí zezdola vzhůru’. Uměle od ř. *stálagma* ‘krůpěj’, *stalagmós* ‘kapání’ a to od *stalássō* ‘kapu’, srov. →stalaktit.

**stalaktit** ‘krápník rostoucí odshora’. Uměle od ř. *stalaktós* ‘kapající’, dále viz →stalagmit.

**stálý**, stálost, stálice, ustálit. Stč. *stálý* od *ssátí* ‘vytrvat, vydržet’, viz →s a →stát<sup>2</sup>.

**stan**, stánek, stanovat, stanoviště, stanovit, stanovy, ustanovit, ustanovení. Všesl. - p. *stan* ‘stav, situace; stát’, r. *stan* ‘postava; tábor; stanoviště’, s./ch. *stān* ‘byt’, stsl. *stanō* ‘tvrz, ležení’. Psl. *\*stanō* ‘co stojí, stanoviště’ je stejně jako sti. *sthāna* ‘stav, bydliště, místo’, av., stper. *stāna-* ‘místo’ (odtud *Afghánistán*, *Kurdistán* ap.) pokračováním ie. *\*stā-no-*, původem přič. trp. od *\*stā-* ‘stát’. Srov. →stát<sup>2</sup>, →stav, →stáj.

**standard** ‘obvyklá úroveň, ustálená podoba’, standardní, standardizovat, standardizace. Z angl. *standard* (případně přes něm. *Standard*) tv., původně ‘zástava, prapor’, ze stfr. *estandard*, *estandard* tv. od *estendre* ‘rozvinout’ z lat. *extendere* ‘roztáhnout, rozvinout’ z →ex- a *tendere* ‘napínat, natahovat’. Podle jiného výkladu však z frk. *\*standhard* ‘neochvějný, pevný’ ze *\*standan* ‘stát’ a *\*hard* ‘pevný’. Každopádně se vliv angl. *stand* ‘zastávka, pozice’ projevil na vývoji významu v angl. Srov. →standarta.

**standarta** ‘praporec; transparent’. Přes něm. *Standarte* ‘praporec, zástava’ ze

stfr. *estandard* tv. (dále viz →standard).

**stanice**, staniční. Novější, u Jg jen ve dvou nejasných dokladech asi s významem 'standarta'. Jinak viz →stan, →stát<sup>2</sup>.

**staniol** 'tenký cínový list'. Z něm. *Staniol* z it. *stagnolo* tv. od *stagno* 'cín' z lat. *stagnum*, *stannum* 'cín'.

**stanný** (*stanné právo* 'výjimečné, přísné trestní právo'). Ve stč. 'rozhodnutí ve sporu, jestliže se protistrana nedostavila k soudu', pak asi vlivem něm. *Standrecht* 'právo vykonané na místě' (již u Jg).

**stanout** kníž. Od *státi* (1.os.přít. *stanu*), viz →stát se.

**stanovit**. Vlastně 'určit něčemu místo', viz →stan.

**starat se**, starost, starostlivý, obstarat, postarat se, ustaraný. Stč. i *starati* 'žádat, prosit'. Věsl. - p. *starác* *się*, r. *starát'sja*, s./ch. *stārati se*. Psl. *\*starati* (*se*), původně 'usilovat, trápit (se)', je asi příbuzné s lit. *starinti* 'těžce dělat', lot. *starīgs* 'snaživý, usilovný', něm. *starr* 'tuhý, strnulý', angl. *stern* 'strohý, tvrdý, vážný', lat. *strēnuus* 'zdatný, rázný, horlivý', ř. *stereós* 'tvrdý, pevný, krutý', vše z ie. *\*ster-*, *\*strē-* 'být tuhý, tvrdý'. Není vyloučeno, že vzdáleně souvisí se *\*starō* (→starý), ale bezprostřední souvislost není z významových důvodů pravděpodobná. Srov. i →strádat, →strmý.

**starosta**. Stč. *starosta* 'stařec, představený, náčelník'. Od →starý, srov. →stařešina.

**starožitný**, starožitnost. Viz →starý a →žit.

**start**, startovní, startovné, startér, startovat, startovací, nastartovat, vystar-

tovat. Z angl. *start* tv. od slovesa (*to*) *start* 'vyrazit, dát se do pohybu, začít', původně 'trhnout sebou, vyskočit, vytrysknout'. Souvisí s něm. *stürzen* 'povalit, převrátit'.

**starý**, stařícký, stáří, staroba, starobní, stařec, stařecký, stařík, stařena, stařenka, stárek, stárnout, zestárnout, přestárlý, zastarat, zastaralý, obstarožní. Věsl. - p. *stary*, r. *stáryj*, s./ch. *stār*, stsl. *starō*. Psl. *\*starō* je příbuzné s lit. *stóras* 'tlustý, silný', stisl. *stōrr* 'velký, významný', vše z ie. *\*stā-ro-*, odvozeniny od *\*stā-* 'stát' (srov. ještě sti. *sthirā-* 'pevný, nehybný'). Vývoj významu do slov. byl asi 'stálý, pevně stojící' → 'silný, vzrostlý, mohutný' → 'starý'. Srov. →starosta, →stařešina, →stát<sup>2</sup>, →starat se.

**stařešina** '(rodový) náčelník; senior'. Přejato ze s./ch. *starěšina* tv., tam z psl. *\*starějšina* od *\*starějši*, což je druhý stupeň adj. *\*starō* (srov. *rada starších* ap.). Viz →starý, srov. →starosta.

**stať** '(odborný) článek'. Z r. *stat'já* tv., vlastně 'postoj, stanovisko', od *stat* 'postavit se' (viz →stát se, →stát<sup>2</sup>).

**stát<sup>1</sup>**, státní, státnost, státník, státnický, státnice, zestátnit. Podle moderních evr. jazyků (něm. *Staat*, fr. *état*, it. *stato*, angl. *state*) z pozdnělat. *status* 'stát, zřízení, poměry', lat. 'stav, poměry' (srov. *status rei publicae* 'ústava'), a to od *stāre* 'stát' (viz →stát<sup>2</sup>). Srov. →status, →statut.

**stát<sup>2</sup>**, stání, stoj, stojatý, stojka, stojan, dostát, obstát, obstojný, postát, prostát, přestát, ustát, vystát, nepřístojný. Věsl. - p. *stać*, r. *stoját'*, sln. *stāti*, s./ch. *stōjati*, stsl. *stojati*. Psl. *\*stojati* (1.os.přít. *\*stojō*) (B9) vychází

z ie. přít. tvaru *\*stθ-īē/o-*. Příbuzné tvary jsou v lit. *stóju* 'stojím' (inf. *stóti*), sthn. *stēt* 'stojí' (ze *\*stajiD*, inf. *stēn*), osk. *staít* tv., lat. *stō* 'stojím' (ze *\*stāiō*, inf. *stāre*), stir. (*ad*)*táu* 'jsem' (ze *\*stāiō*), av. *stāya-* 'postaví', vše jsou to útvary od ie. *\*stā-* 'stát', od něhož je i lat. *sistere* 'postaví', ř. *hístēmi* 'stavím', sti. *tíšť* *hati* 'stojí', av. *hištaiti* tv., toch. B *ste* 'je' aj. Viz i →stát se, srov. →stan, →stav, →stáj, →stádo, →stálý, →stavět, →stejný, →stůl.

**stát se**, stávat se, dostat, nastat, přestat, přistát, ustat, vstát, vstavač, zastat. Stč. i nezvratné *státi*, *stanu* 'stanout, postavit se; potrvat'. Všesl. - p. *stać*, r. *stat'*, s./ch. *stāti*, stsl. *stati*. Psl. *\*stati* (1.os.přít. *\*stanq*) vychází z ie. *\*stā-* 'stát' (viz →stát<sup>2</sup>). Podobné *n*-ové rozšíření je ve stpr. *postānai* 'stane se' (inf. *postāt*), lat. *dē-stināre* 'určovat, stanovit' (viz →destinace), ř. *histānō* 'stavím', arm. *stanam* 'nabývám'. K dalšímu příbuzenstvu viz →stát<sup>2</sup>.

**statečný**, statečnost. Stč. 'udatný, silný, poctivý, dostatečný, vytrvalý'. Slk. *statečný* 'poctivý', p. *stateczny* 'usedlý, vážný, vytrvalý'. Od →statek.

**statek**, statkář(ka), statkářský. Stč. 'zboží, majetek, moc, podpora, užitek, zisk, podstata', p. *statek* 'stálost, dostatek, jmění, náčiní' (stp. 'dobytek'), r.d. *státok* 'dostatek; skot'. Psl. *\*statokō* je odvozeno od *\*stati* (viz →stát se) podobně jako *\*dobytkō* od *\*dobyti*. Podle Ma<sup>2</sup> byl původní význam právě 'dobytek', ale spíš lze vyjít z obecnějšího významu 'něco stálého, pevného, užitečného'. Srov. →statečný, →stačit.

**statický** 'nehybný, nejevící pohyb', sta-

tičnost, statika 'obor zabývající se rovnáhou sil v nepohybujících se tělesech', statik. Z ř. *statikós* 'stojící, postavený' od *statós* tv. od *hístēmi* 'postavím' (viz →stát<sup>2</sup>).

**statista** 'kdo vystupuje (na divadle ap.) v hromadných scénách', statovat. Z něm. *Statist*, utvořeného v 18. st. od lat. *status* 'stojící, postavený', což je přič. trp. od *stāre* 'stát' (viz →stát<sup>2</sup>).

**statistika** 'obor zabývající se číselnou charakteristikou hromadných jevů', statistický, statistik. Z něm. *Statistik*, případně nlat. *statistica*, původně 'nauka o státu', z něm.st. *Statist* 'státník' (it. *statista*, angl. *statist* tv.) od střlat. *status* 'stát' (viz →stát<sup>1</sup>).

**stativ** 'stojan (fotoaparátu)'. Z něm. *Stativ* tv. od lat. *stativus* 'stojící, stálý' a to od *status*, což je přič. trp. od *stāre* 'stát' (viz →stát<sup>2</sup>).

**statný**. Z r. *státnyj* tv. od *stat'* 'postavit se' (viz →stát se, →stát<sup>2</sup>). Srov. →statečný, →postava.

**status** 'stav, postavení'. Z lat. *status* tv. od *stāre* 'stát' (viz →stát<sup>2</sup>).

**statut** 'souhrn předpisů pro činnost nějaké instituce', statutární. Přejato (případně přes něm. *Statut* tv.) z pozdnělat. *statūtum* 'stanovy, řád, pravidla', což je zpodstatnělé přič. trp. od lat. *statuere* 'postavit, zřídit, ustanovit', jež souvisí se *stāre* 'stát' (viz →stát<sup>2</sup>).

**stav**, stavový. Stč. 'postavení, místo, stanoviště, příbytek, síla, postava'. P. *staw* 'rybník; kloub', r.d. *stav* 'řada polen, důlní čerpadlo, rám pily', s./ch. *stāv* 'postoj, odstavec', csl. *stavō* 'postavení'. Psl. *\*stavō* od *\*stati* (viz →stát<sup>2</sup>, →stát se).

**stavět**, stavít, stavení, staveniště, stavba, stavební, stavebnice, staveb-

nina, stavbař, stavař, stavitel, stavitel-ský, stavitelství, stavivo, stavidlo, nastavit, nastavba, nadstavba, odstavit, postavit, přestavět, přestavba, představit (si), představa, přistavět, přístavek, přistavit, rozestavět, rozestavit, sestavit, sestava, ustavit, ústav, ústava, ústavní, vestavět, vestavba, vystavět, výstavba, vystavit, výstava, zastavět, zástavba, zastavit, zastávka aj. Všesl. - p. *stawiác* 'stavět, budovat', r. *stávit* 'stavět, dávat', s./ch. *stāviti* 'postavit, položit'. Psl. *\*staviti* je kauzativum k *\*stojati* (→stát<sup>2</sup>), znamená tedy 'způsobit, že něco stojí'. Nejblíže má k lit. *stōvinti* 'postavit' vedle *stovėti* 'stát', příbuzné je i angl. *stow* 'uložit, naložit, obsáhnout', něm. *stauen* 'zahradit', vše z ie. *\*stā-u-* od *\*stā-* 'stát'.

**stávka**, stávkový. Jen č. (odtud do sln.), srov. slk. *štrajk*. Od →stavět, vlastně 'zastavení práce'.

**stáž** 'studijní pobyt', stážista, stážistka. Z fr. *stage* tv. ze střlat. *stadium* tv. To bylo odvozeno od *stāre* 'stát' pod vlivem stfr. *estage* 'pobyt' (viz →etáž, →stát<sup>2</sup>).

**stéblo**. Stč. *stblo*. Všesl. - p. *ždźbło*, *ździebło*, r. *stébel*, s./ch. *stáblo*. Psl. *\*stoblo* je příbuzné s lit. *stiebas* tv. 'stéblo, stonek', lot. *stiebrs* tv., *stība* 'prut, hůl' i lat. *stipula* 'stéblo, sláma', ř. *stibás* 'stelivo, sláma', sti. *stibhi* 'lata, keřík', vše z ie. *\*steib(h)-*, *\*steip-* 'stéblo, stonek, kůl'. Srov. \*→zblo.

**steplechase** 'překážkový dostih; překážkový běh na 3000 m'. Z angl. *steplechase* tv. ze *steeple* '(kostelní) věž, zvonice' od *steep* 'příkrý, vysoký' a *chase* 'hon, honba' z fr. *chasse* tv. od *chasser* 'honit' z vlat. *\*captiāre* od lat. *capere* 'chopit se, zmocnit se'. Původně

bývala cílem závodu zdaleka viditelná věž ap.

**steh**, stehovat, nastehovat, zastehovat, přistehovat, sestehovat. P. *ścieg*, r. *stegát* 'prošívat, štípat', csl. *ostegō* 'oděv'. Psl. *\*stegō* je příbuzné s angl. *stitch* 'steh', něm. *Stich* 'steh, píchnutí', *stechen* 'píchat', *sticken* 'vyšívat', lat. *instigare* 'popichovat', ř. *stigma* 'bodnutí', *stizō* 'bodám, tetuji' (A4). Jako ie. kořen se uvádí *\*(s)teig-*, *\*(s)tig-* 'bodat, píchat', slov. a některé germ. formy však ukazují na *\*(s)teg-*, jež možná vzniklo kontaminací se *\*(s)teg-* 'tyč, kůl', k němuž viz →stožár, →stěžeň.

**stehlík**. Všesl. - p. *szytygiel*, r. *ščegól*, s./ch. *štiglic* (zřejmě zpětné převzetí z něm.). Psl. *\*stegolō* je útvar onom. původu, připomíná stehlíkův zpěv, který se zpodobňuje jako *styglit*. Něm. *Stieglitz* je spíš převzetí ze slov. než samostatné tvořený útvar z téhož onom. základu.

**stehno**, stehýnko, stehenní. P. *ściegno* 'šlacha', r.st. *stegnó*, ch. *stegno*, stsl. *stegno*. Psl. *\*stegno* nemá jednoznačný výklad. Snad lze spojit s lot. *stega* 'pyj', sthn. *stehho* 'klacek, kůl, tyč', lat. *tignum* 'trám, kláda', arm. *t'akn* 'kyj, klacek', vše od ie. *\*(s)teg-* 'kůl, tyč, kyj, trám' (viz →stožár, →stěžeň). K významu srov. např. něm. *Keule* 'kyj' i 'kýta'.

**stěhovat (se)**, stěhovavý, nastěhovat (se), odstěhovat (se), přestěhovat (se), přistěhovat (se), vystěhovat (se). Jen č., ve stč. i *stěžiti* 'stěhovat, dopravovat, táhnout'. Psl. *\*stěg-* (z ie. *\*stoigh-*) je asi ablautová varianta k *\*stig-* (ie. *\*steigh-*), o němž viz →stíhat, →stezka (B6). Nejblíže se zdá být lot. *staigāt*



‘jít, ubírat se’ (srov. spojení *tautu stai-gāšana* ‘stěhování národů’) (Ma<sup>2</sup>).

**stejk** ‘rychle pečený řízek masa’. Z angl. *steak* tv., jež je přejato ze skand., srov. stisl. *steik* tv., *steikja* ‘péci na rožni’. Souvisí s angl. *stick* ‘hůl, klacek’, (*to*) *stick* ‘napíchnout’.

**stejný**, stejnost. Jen č., až od 17. st. Zkrácením z *jednostejný* (stč. *jednostajný*), vlastně ‘stojící jako jeden’. Srov. →stát<sup>2</sup>, →stáj, →stálý.

**stejšn** ‘dodávkové auto’. Z angl. *station-wagon* tv. ze *station* ‘stanoviště, služební pobyt, stanice’ (srov. →štace) a *wagon* ‘vůz, vagon’ (srov. →vagon).

**stélka** ‘tělo rostlin nemajících cévní svazky (hub ap.)’. Asi od *stélé* ‘soubor cévních svazků ve stonku’, což je učené převzetí z ř. *stēlē* ‘sloup, pilíř’.

**stěna**, nástěnný, nástěnka, přístěnek, zástěna, ostění. Všesl. - p. *ściana*, r. *stená*, ch. *stijéna* ‘skála, zeď’, stsl. *stěna*. Psl. *\*stěna* se obvykle spojuje s gót. *stains* ‘kámen’, něm. *Stein*, angl. *stone* tv., dále je asi příbuzné lit. *stingti* ‘tvrdnout, mrznout’, lot. *stingrs* ‘tvrdý, pevný’, ř. *stijā* ‘kamínek’, stl. *stygyate* ‘srážet se, stávat se tvrdým’, vše od ie. *\*stei-*, *\*stī-* ‘stávat se kompaktním, tvrdnout’. Psl. *\*stěna* tedy mohlo znamenat ‘co je ztvrdlé’, původně se totiž stěny dělaly z větví a proutí a zpevňovaly se blátem či hlínou. Srov. →štěnice.

**sténat**, zasténat, sten. Z r. *stenát*, dále viz →stonat.

**steno-** (ve složeninách) ‘těsný, úzký’. Z ř. *stenós* tv. Srov. →stenografie, →stenotypista.

**stenografie** ‘těsnopis’, stenografický, stenograf(ka). Viz →steno- a →graf.

**stenotypista** ‘kdo přepisuje těsnopisný

záznam na psacím stroji’, stenotypistka. Viz →steno- a →typografie.

**step**, stepní. Přejato z r. *step*’ či ukr. *step*, jehož původ se vykládá různě. Slovo proniklo i do západoevr. jazyků, přičemž angl. *steppe* je doloženo už u Shakespeara.

**stepovat** ‘vyklepávat rytmus podrážkami střevíců s plíšky’; ob. ‘postávat, chodit sem a tam’, step. Z angl. *step* ‘udělat krok, kráčet, tančit’, jež asi souvisí s naším →stoupat, →stopa.

**stereo-** (ve složeninách) ‘týkající se prostoru’. Z ř. *stereós* ‘tuhý, tvrdý, pevný’, pak i ‘prostorový’. Srov. →stereofonní, →stereotyp.

**stereofonní** ‘umožňující prostorový vjem zvuku přenosem z několika zdrojů’, stereofonie. Viz →stereo- a →fon.

**stereometrie** ‘geometrie prostorových útvarů’. Viz →stereo- a →geometrie.

**stereotyp** ‘navyklý, ustálený způsob konání něčeho’, stereotypní. Přeneseně z odborného významu ‘tisková deska odlitá vcelku ze sazby’ přejatého přes něm. *Stereotyp* z fr. *stéréotype* tv., utvořeného koncem 18. st. z ř. *stereós* ‘pevný, tvrdý’ (viz →stereo-) a *týpos* ‘úder, ráz, forma, charakter’ (viz →typ), vlastně tedy ‘pevná forma’.

**sterilní** ‘prostý choroboplodných zárodků; neplodný’, sterilita, sterilizovat, sterilizace, sterilizační. Přes něm. *steril* z fr. *stérile* tv. a to z lat. *sterilis* ‘jalový, neplodný’. Význam ‘prostý zárodků’ se vyvinul až ve 20. st.

**steroid** ‘skupina látek vyskytujících se v živých organismech (některé vitaminy, hormony ap.)’. Od *sterol*, jež je zkráceno z →cholesterol, viz i →stereo- a

→oid.

**stetoskop** 'lékařský přístroj k poslechu ozev a šelestů'. Neoklasická složenina (19. st.) na základě ř. *stēthos* 'prsá, nitro' a →skop.

**steward** 'kdo obsluhuje na lodi či v letadle', stewardka, stewardský. Z angl. *steward* tv., původně 'správce, majordomus, dozorce', ze stangl. *stigward*, *stīw(e)ard* ze *stig* 'chlév, kotec' (dnes *sty* tv.) a *ward* 'strážce', tedy vlastně 'kdo dohlíží na domácí zvířata'. Srov. →lord.

**stezka**. P. *ścieżka*, r.st. *stezjá* (r.d. *stegá*), sln. *steža*, s./ch. *stāza*, stsl. *stōza*. Psl. *\*stōdza* ze *\*stōga* (B1) odpovídá lot. *stiga* 'průsek, stezka', dále je příbuzné stisl. *stigr* 'stezka', něm. *Steig* tv., *Stiege* 'schody', alb. *shteg* 'stezka', ř. *stíchos* 'řada, šik', vše od ie. *\*steigh-* 'stoupat, jít', k němuž viz dále →stíhat.

**stěžejní** 'hlavní, základní'. Přeneseně od *stěžej* 'pevná část dveřního či okenního závěsu' podobně jako →kardinální. P. na *ścież(aj)* 'dokořán', sln. *stežāj*, s./ch. *stežājica*. Psl. *\*stežajb* úzce souvisí se *\*stežerō* (viz →stěžen, →stožár), je to vlastně kůl, na němž je připevněna veřež; zakončení slova možná právě vlivem →veřej (Ma<sup>2</sup>).

**stěžen**. Ve starší č. i *stežen* 'tyč uprostřed stohu'. Obměnou přípony od psl. *\*stežerō*, viz →stožár.

**stěžovat si**, stížnost. V tomto významu jen č. Přeneseně od →tíže, →těžký.

**stigma** 'stopa po ráně na Kristově těle; znamení'. Z ř. *stigma* 'bodnutí, vpálené znamení' od *stízō* 'bodám, tetuji, vpa-luji znamení'. Srov. →steh.

**stihnout**, stíhat, stíhací, stíhačka, stíhač, stíhatelný, dostihnout, dostih, postihnout, postih, postižený, předstih-

nout, předstih, přistihnout, vystihnout, výstižný, zastihnout. Věsl. - p. (*do*)*ścignąć*, r. *dostignut'*, *dostić'*, sln.d. *stigniti*, s./ch. *stignuti*, *stici* 'stihnout, přijet, přijít, vystačit'. Psl. *\*stignoti* (původně *\*stigti*) (B3) 'přijít, dospět, dostihnout' je příbuzné s lot. *steigt* 'spěchat', lit. *steigti* 'založit, zřít', gót. *steigan* 'stoupat', něm. *steigen* tv., stir. *tiagaim* 'kráčím, jdu', ř. *steichō* 'stoupám, ubírám se', sti. *stighnōti* 'stoupá', vše od ie. *\*steigh-* 'stoupat, kráčet'. K dalším souvislostem viz →stezka, srov. i →stěhovat.

**stimulovat** 'povzbuzovat, podněcovat', stimulace, stimul. Z lat. *stimulāre* 'podněcovat, pobádat' od *stimulus* 'bodec, osten; pobídka', jež souvisí se *sting(u)ere* 'bodat, píchat' i *instigare* 'popichovat' (srov. →steh).

**stín**, stinný, stínový, stínítko, stínit, nastínit, nástin, odstínit, odstín, zastínit, stínovat, stínování, stínovaný. Věsl. - slk. *tieň*, dl. *señ*, p. *cién*, ukr. *tin'*, r. *ten'* (r.d. *sten'*), sln. *sēnca*, ch. *sjēna*, b. *sjánka*, stsl. *stěnō*, *sēnō*. Za výchozí podobu je třeba pokládat *\*sēnō*, které lze spojit s lot. *seja* 'tvář, profil, obrys', sthn. *scīn* 'světlo' (něm. *Schein* tv.), stīhn. *scīn* 'stín', alb. *hyje* tv., ř. *skiā* 'stín, přízrak', per. *sāya* 'stín', sti. *chāyā*, toch. B *skiyo* tv., vše od ie. *\*skāi-*, *\*skī-* 'tlumeně prosvítat; stín' (A1, B2). Problém je se slov. tvary na *st-* a *t-*. Lze uvažovat o tabuových obměnách násloví (D4), snad tu mohlo působit přiklonění k psl. *\*tōma*, *tōmōnō* (→tma), případně i *\*stēna* (→stěna) (HK).

**stínat**. Viz →s a →tít.

**stipendium** 'peněžitá studijní podpora', stipendijní, stipendista, stipendistka. Z

lat. *stipendium* ‘plat, daň, žold’, stř.-lat. ‘peněžní podpora’, z lat. *stips* ‘peníz, příspěvek, výtěžek’ a *pendere* ‘vážit, odvažovat’. Srov. →penze, →spíží.

**stlát**, stelivo, ustlat, vystlat, vystýlka, zastlat, nastlat, rozestlat, postel, přistýlka. P. *slać*, r. *stlat'*, sln. *stlāti*, stsl. *postblati*. Psl. *\*stolati* (1.os.přít. *stel'q*) asi souvisí s lot. *tilāt* ‘být rozprostřen (k sušení)’, lat. *lātus* ‘široký’, arm. *ar□a-stať* ‘střecha’, vše od ie. *\*stel-* ‘prostírat’. Starý druhotvar je asi v ie. *\*ster-tv.* (viz →střít).

**sto**, stý, stovka, sterý. Všesl. - p., r. *sto*, s./ch. *stō*, stsl. *ssto*. Psl. *\*ssto* se vyvinulo zřejmě přes předsl. *\*kutom* (asi redukce při rychlém počítání, při pravidelném vývoji bychom totiž dostali psl. *\*sęto*) z ie. *\*(d)kmtom* (A1, A7), z něhož je i lit. *šimtas*, gót. *hund*, něm. *Hundert*, stir. *cēt*, bret. *kant*, lat. *centum*, ř. *hekatón*, av. *satəm*, sti. *šatám*, toch. B *kānte* tv. Ie. tvar se vykládá pronikavým zkrácením spojení *\*dekm̥ d̥kmtóm* ‘deset desítek’ (viz →deset).

**stodola**. Stejně jako p. *stodola* přejato ze sthn. *stadal* tv. (dnes *Stadel*). Původní význam germ. slova byl ‘místo, kde se shromažďuje dobytek k dojení’, jak ukazuje stisl. *\*stqð/ull* tv., východiskem je ie. *\*stā-*, *\*stə-* ‘stát’. Srov. →stáj, →stádo.

**stoh**. Všesl. - p. *stóg*, r. *stog*, s./ch. *stōg*, stsl. *stogō*. Psl. *\*stogō* odpovídá stisl. *stakkr* tv., původní význam je ‘vysoký kůl, kolem něhož se kupilo seno’. Dále je příbuzné angl. *stake* ‘kolík, hranice (dřeva)’, lat. *tignum* ‘trám, kláda’, arm. *t'akn* ‘kyj, klacek’, vše od ie. *\*(s)teg-*, *\*(s)tog-* ‘kůl, tyč, trám’. Viz i →stožár, →stehno, →stěžeň, →stě-

žejní.

**stoik** ‘stoupenec starořecké filozofické školy; klidný, vyrovnaný člověk’, stoický. Přes moderní evr. jazyky z ř. *stoi-kós* ‘stoupenec filozofické školy *stoḡ*’. Tato škola aténského filozofa Zenóna (přelom 4. a 3. st. př. Kr.) hlásající duševní vyrovnanost za všech okolností byla pojmenována podle sloupové síně nazývané *stoḡ poikīlē* (ze *stoḡ* ‘sloupoví, sloupová síň’ a *poikīlos* ‘pestře zdobený’), kde se její přívrženci scházeli.

**stoka**. Viz →s a →téci.

**stolice** ‘židle, trůn; lidské výkaly’, stolička. Viz →stůl. Ve významu ‘lidské výkaly’ podle něm. *Stuhl* tv. vedle ‘stolička, židle’, ze složeného *Stuhlgang* ‘vylučování stolice’, původně vlastně *Gang zum Stuhl* ‘chůze na stoličku (tj. na záchod)’.

**stomatologie** ‘nauka o chorobách ústní dutiny a zubů’, stomatologický, stomatolog. Z moderních evr. jazyků, kde jde o novou složeninu z ř. *stóma* (gen. *stómatos*) ‘ústa’ a →logie.

**stonat**, stonavý, rozstonat se, odstonat, prostonat, zastonat. Stč. *stonati* ‘sténat, vzdychat, naříkat’, ještě u Jg jako základní význam; až díky převzetí →sténat z r. došlo k vyhranění přeneseného významu ‘být nemocný’. Hl. *stonác*, r. *stenát*, *stonát*, s./ch. *stěnjati*, stsl. *stenati*. Psl. *\*stenati* (*\*stonati* je asi druhotné od subst. *\*stonā*) je příbuzné s lit. *stenėti*, lot. *stenēt*, stangl. *stenan*, něm. *stöhnen* tv., ř. *sténomai* ‘vzdychám, naříkám’, sti. *stánati* ‘hřmít, rachotí’, vše z ie. *\*(s)ten-* ‘hřmět, hučet, sténat’.

**stonek**. Stč. ‘pařez’, přeneseně i ‘hloupý člověk’. Jen č., od psl. *\*sotęti* ‘setnout’

(viz →s a →tít), podobně jako je např. *spona* od *\*szpēti* 'sepnout' (A6, B7).

**stop** subst., citosl., stopovat, stopnout, stopky, stopař(ka). Z angl. *stop* 'stůj, stát' i 'zastavení, zastávka' od slovesa (*to*) *stop* 'zastavit, zabránit, ucpat', jež souvisí s niz. *stoppen* tv., něm. *stopfen* 'ucpat, cpát'. Germ. slova jsou asi přejata z vlat. *\*stuppāre* 'ucpat (koudelí)' od lat. *stuppa* 'koudel' z ř. *stýppē* tv.

**stopa**, stopový, stopovat, stopař, stopařský. Všesl. - p. *stopa*, r. *stopá*, s./ch. *stōpa*, stsl. *stopa*. Psl. *\*stopa* je příbuzné s lit. *stāpas* 'pilř', lit.st. *stapýtis* 'zůstat stát na místě', lze jej odvodit z nedoloženého *\*stepti*, z něhož pak bylo odvozeno *\*stopiti* (→stoupat). Blízkost něm. *Stapfe* 'stopa, šlěpěj' nelze přeceňovat - něm. slovo stejně jako angl. *step* 'krok' musí být z ie. kořene *\*steb-*, zatímco slov. ze *\*step-* (dále viz →stoupat).

**stopka** 'tenká část rostlin nesoucí plod či květ'. Jen č., nejasné. Srovnává se s r. *stěbka* 'prut' od *stebāt* 'švihat', možná by pak souviselo se →stěblo.

**storno** 'zrušení (objednávky ap.)', stornovat. Z it. *storno* tv. od *stornare* 'zrušit' ze s- (z lat. →ex-) a *tornare* 'obracet' z lat. *tornāre* 'obracet, kroutit' od *tornus* 'soustruh' z ř. *tórnos* 'kružidlo, osa'. Srov. →tornádo, →turnaj, →túra.

**story** hov. 'historka, příběh'. Z angl. *story* tv. a to přes stfr. (normanské) *estorie*, *storie* z lat. *historia* 'historie, pověst' (viz →historie).

**stoupa** 'jednoduché zařízení na drcení materiálu'. Všesl. - p. *stěpa*, r. *stúpa*, s./ch. *stūpa*. Psl. *\*stōpa* (B7) je přejato z pgerm. *\*stampa-* (stangl. *stampe*, něm. *Stampfe* tv.), které souvisí s ř. *stēmbō* 'dusám, tluču', obojí z ie.

*\*stemb-* 'dusat, drtit', které souvisí s kořenem, z něhož je i →stoupat, →stopa. Srov. i →štempl.

**stoupat**, -stoupit, stoupání, stoupavý, stoupenec, stupátko, nastoupit, nástup, nástupní, obstoupit, odstoupit, odstup, odstupné, postoupit, postup, postupný, postupový, podstoupit, prostoupit, přestoupit, přestup, přestupní, přestupný, přestupový, přestupek, předstoupit, přistoupit, přistup, přístupný, rozestoupit se, sestoupit, sestup, sestupný, sestupový, ustoupit, ústup, ústupový, vstoupit, vstup, vstupní, vystoupit, výstup, výstupní, zastoupit, zástup, zástupný, zástupce aj. Všesl. - p. *stapać*, r. *stupát'*, s./ch. *stúpati*, stsl. *stopati*. Psl. *\*stopati*, *\*stopiti* je asi odvozeno od nedoloženého *\*stepti* (1.os.přít. *\*stepq*), od něhož je i *\*stopa* (→stopa) a *\*stepenъ* (→stupeň). Příbuzné je lit.st. *stapýtis* 'zůstat stát', *stàptelėti* (vedle *stàbtelėti*) 'náhle se zastavit', *stìpti* (1.os.přít. *stìmpu*) 'zcepenět, ztuhnout (mrazem)', vše od ie. *\*ste(m)p-* 'stoupnout, zadržet, ztvrdnout, podepřít'. Další příbuzenstvo je od ie. varianty *\*ste(m)b-* (angl. *step* 'vstoupit, kráčet', ř. *stobéō* 'tupím' srov. i →stoupa), případně *\*ste(m)bh-* (lit. *stabdyti* 'zastavit', lot. *stabs* 'pilř, sloup', sti. *stabhñati* 'podpírá, zadržuje'), všechny tyto kořeny zřejmě souvisejí s ie. *\*stā-* 'stát'.

**stožár**. Stč. *stěžér*, *stěžír*, *stěžez*. Hl. *šcežor* 'tyč ve stohu sena', r. *stožár* tv. (r.-csl. *stežer* tv.), sln. *stožér* 'jádro, střed, stěžej', stsl. *stežerō* 'opora, stěžej'. Psl. *\*stežerō*, *\*stožerō*, *\*stožarō* má formálně nejblíže k lit. *stāgaras* 'suchý stvol, suchá větev', jsou to útvary

od ie. *\*(s)teg-* ‘kůl, tyč’. K tomu viz dále →stoh a srov. →stěžejní, →stěžeň, →stehno.

**strádat**, strádání, postrádat. Všesl. - p. *postradać* ‘ztratit’ (odtud č. *postrádat*), r. *stradát’*, s./ch. *strádati*, stsl. *stradati*. Psl. *\*stradati* je pokračováním předsl. *\*(s)trōd-*, což je rozšíření ie. *\*ster-* ‘tvrdý, tuhý’, k němuž viz →starat se. Srov. →strast, →strach.

**strach**, strachovat se, strašný, strašlivý, strašák, strašidlo, strašidelný, strašit, odstrašit, postrašit, přestrašený, ustrašený, vystrašit, zastrašit. Všesl. - p., r. *strach*, s./ch. *stráh*, stsl. *strachō*. Psl. *\*strachō* se obvykle vykládá z ie. *\*strōg-so* či *\*strōk-so-* (A8), původní význam by byl ‘ztuhnutí, strnutí’. První podobu lze spojit s lit. *strėgti* ‘zcepenět, zmrznout’, stangl. *strec* ‘tuhý, strnulý, pevný’, druhou s psl. *\*strėkti* ‘ztvrdnout’ (stsl. *strėkati* ‘bodat, pobízet’), s nímž by mohlo být příbuzné chet. *ištark(k)ūa* ‘one-mocnět’. V každém případě by byly oba tvary rozšířením ie. *\*ster-* ‘tuhý, tvrdý’, k němuž viz →starat se, →strádat.

**straka**, stračí. Všesl. - p. *sroka*, r. *soroka*, s./ch. *svrāka*, csl. *svraka*. Psl. *\*sorka* (B8) odpovídá lit. *šarka*, stpr. *sarke* tv., dále se srovnává se sti. *šarikā* ‘indická straka’. V č. je vloženo *-t-* a rovněž *-v-* v některých slov. jazycích se považuje za sekundární, i když někteří rekonstruuji výchozí *\*svorka*, jemuž prý odpovídá alb. *sorrë* ‘vrána’. Východiskem je asi ie. *\*ker-* ‘černý, tmavý’ (A1), lze však pomýšlet i na palatalizovanou variantu onom. kořene *\*ker-*, který je v lat. *corvus* ‘havran’, ř. *kórax* tv. i našem →krákorat. Srov. →strakatý, →straka-

poud.

**strakapoud**. Slk. *strakopud*, *strachopud*, r. *sorokopúd*, sln. *srakopêr*, s./ch.st. *s(v)rakoper*, všude ‘tuhýk’. Složenina z psl. *\*sorka* (→straka) a *\*pōditi* (→pudit), resp. v jsl. *\*pvrati* (→prát (se)), tedy vlastně ‘kdo odhání, pronásleduje straky’, podle představy, že tuhýci se v době hnízdění odvažují útočit i na straky (Ma<sup>2</sup>). V č. přeneseno na datlovitého ptáka lid. etym. k →strakatý (u Jg *strakopoud* v obojím významu).

**strakatý**. P. *srokaty*, ukr. *sorokátyj*. Od →straka podle nápadného černobílého zbarvení. Srov. →strakapoud.

**stráň**. Stč. *stráně* z psl. *\*storn-ja* od *\*storna* (viz →strana).

**strana**, stranou, stránka, stránkovat, stranový, straník, stranický, stranicí, stranit, odstranit, postranní, ústraní. Všesl. - p. *strona*, r.d. *storonā* ‘země, kraj’, s./ch. *strána* ‘strana, cizina’, stsl. *strana* ‘země, kraj, strana’. Psl. *\*storna* (B8) je odvozeno od ie. *\*ster-* ‘prostírat (se), šířit (se)’, k němuž viz i →střít, →prostor. Původně tedy ‘co se rozprostírá’, srov. sthn. *stirma* ‘čelo’ (něm. *Stirn*), wal. *sarn* ‘podlaha’, ř. *stérnon* ‘prsa’, chet. *ištarn(a)-* ‘střed’.

**strast**, strastný, soustrast, soustrastný. R. *strast* ‘zápal, vášně’, s./ch. *strâst* tv., stsl. *strastb* ‘utrpení, vášně’. Psl. *\*strastb* z předsl. *\*strād-ti-* (A5) vychází ze stejného základu jako *\*stradati* (→strádat).

**strašit**. Viz →strach.

**strategie** ‘umění vést válku; způsob plánování, řízení ap. směřující k dosažení cíle’, stratég, strategický. Z ř. *stratēgīā* ‘velení, velitelské umění’ od *stratēgós* ‘velitel, vojevůdce, místodržící’ a to ze *stratós* ‘tábor, vojsko, lid’ a odvoze-

niny od *ágō* ‘vedu, ženu, řídím’. Srov. →demagog, →agonie.

**stratifikace** ‘rozvrstvení’. Ze střlat. *stratificatio* z pozdnělat. *strātum* ‘vrstva’ (lat. ‘prostřená pokrývka, dláždění’), jež souvisí s naším →střít, a lat. -*ficātiō* od *facere* ‘dělat’ (viz →fikace).

**stratosféra** ‘vrstva zemského ovzduší’.

Viz →stratifikace a →sféra.

**strava**, strávník, stravenka, stravitelný, stravovat se, stravovací, stravovna. Od *strāvit*, viz →s a →trávit.

**stráž**, strážný, strážník, strážnice, strážník, strážce, strážit, nastrážit, nástraha, ostraha, ostražitý, ustrážit, výstraha, výstražný. Věsl. - p. *strāž* ‘stráž, hlídka’, *strōž* ‘strážce, hlídač’, r. *stōrož* ‘hlídač’, s./ch. *strāža* ‘stráž’, stsl. *stražb* ‘strážce’, *straža* ‘stráž’. Psl. *\*storžb* ‘strážce’ (k tomu kolektivum *\*storža*) (B8) je odvozeno od *\*stergti* ‘hlídat, čekat’, dále viz →střežit.

**strčit**. Viz →strkat.

**strdí** zast. ‘med’. P.st. *stredž*, str. *strōdb*, *stredb*, sln. *střd*, csl. *strōdž*. Psl. *\*strōdb*/*\*strōdž* nemá jasný původ. Vyjdeme-li z psl. *\*strōdb* a dále z ie. *\*krudi-* (A1), odpovídalo by slovo přesně pgerm. *\*hruti-* (A4), doloženému ve střniz. *rōte*, *rōte* ‘plást medu’. Příbuzné by dále bylo něm. *Ross(e)*, niz. *raat* tv., další souvislosti však jsou temné (převzetí z předie. substrátu?).

**streptokok** ‘mikroorganismus vyvolávající infekce’, streptokokový. Uměle z ř. *streptós* ‘točený, pletený; řetěz’ (tvoří řetízkové shluky) od *stréfō* ‘otáčím, kroutím, pletu’ (srov. →strofa, →stroboskop) a *kókkos* ‘jádro, červec’. Srov. →stafylokok.

**streptomycin** ‘druh antibiotika’. Podle toho, že je obsažen v některých plísních

rodu *Streptomyces*, viz →streptokok a →mykologie.

**stres** ‘soubor podnětů nadměrně zatěžujících organismus’, stresový, stresovat (se). Z angl. *stress* tv., vlastně ‘tlak, důraz, napětí’, zkráceno z *distress* ‘úzkost, nouze, neštěstí’ a to přes stfr. *destrece* z vlat. *\*districtia* od lat. *distringere* ‘roztahovat, napínat, trápit’ z →dis- a *stringere* (příč. trp. *strictus*) ‘svírat, trápit’. Srov. →striktní.

**striktní** ‘strohý, přísný’. Podle něm. *strikt* z lat. *strictus* ‘sevěřený, úsečný, přísný, přesný’, což je původem příč. trp. od *stringere* ‘svírat, stahovat’. Srov. →stres.

**striptýz** ‘(taneční) výstup pro diváky s postupným svlékáním oděvu’, striptér(ka). Z angl. *strip-tease* tv., složeného ze *strip* ‘stáhnout, svléknout’ a *tease* ‘škádlit, dráždit’.

**strkat**, strčit, strk, strkanice, nastrčit, odstrčit, postrčit, podstrčit, prostrčit, přistrčit, vstrčit, vystrčit, zastrčit, zástrčka. Stč. *strkati* i ‘shazovat, srážet’. Hl. *storčíc* ‘udeřit’, ukr. *storčáty* ‘trčet’, sln. *štrkati* ‘bičovat, tepat’. Psl. *\*stōrkati*, *\*stōrčiti* souvisí s *\*tōrkati*, *\*tōrčiti* (viz →trkat, →trčet). Srov. i str. *strēkati* ‘bodat’ a →střeček.

**strmý**, strmět. P. *stromy*, r.d. *strěmyj* ‘hbitý, drzý’, s./ch. *strm*, stsl. *strōmž*. Psl. *\*strōmž* a od něj odvozené *\*stromž* (viz →strom) nejspíš souvisí s něm. *stramm* ‘tuhý, přímý, rázný’ (srov. →štramák), niz. *stram* ‘ztuhlý, upjatý’, ř. *sterēmnios* ‘tvrdý’, vše jsou to útvary od ie. *\*(s)ter-* ‘tuhý, tvrdý’. K významu srov. →trčet.

**strnad**, vystrnadit. P. *trznadel*, r. *strenátka*, sln. *strnád*. Psl. *\*strnādž* nemá jistý původ. Obvykle se vychází z

onom. základu a spojuje se s lit. *stárta*, lot. *stērste* tv. *Vystrnadit* prý podle chování řevnivých samců při hnízdění (Jg).

**strniště**, strnisko. P. *ściernisko*, r.d. *stern*’, s./ch. *strn(j)ište*, csl. *strъnъ* ‘strniště, stéblo’. Psl. *\*stъrnъ* se spojuje s *\*tъrnъ* (viz →trn) (A5), kde jsou další souvislosti.

**strnulý**, strnulost. Viz →trnout.

**stroboskop** ‘zařízení vrhající přerušované světlo’, stroboskopie. Nově z ř. *strobós* ‘otáčení, převrácení, měnění’ od *stréfō* ‘otáčím, obracím, měním’ (srov. →streptokok, →strofa) a →skop.

**strofa** ‘sloka’. Přejato (případně přes něm. *Strophe*) z lat. *strophā* tv. a to z ř. *strofē* ‘obrat, otáčení’, zvláště ‘otáčení či tanec chůru v divadle’, z toho pak ‘píseň zpívána při tanci’ a ‘spojení veršů v jeden metrický celek’, od *stréfō* ‘otáčím, obracím’. Srov. →apostrof, →kastastrofa, →streptokok, →stroboskop.

**strohý**, strohost. Přejato v 19. st. z r. *strógiĵ*, které se vykládá z psl. *\*strogъ*, jež se srovnává s něm. *stracks* ‘přímo, rovnou’, nor. *strak(k)* ‘tuhý, přímý’, lit. *strėgti* ‘zcepenět, zmrznout’, vše od ie. *\*streg-* ze *\*ster-* ‘(být) tuhý, tvrdý’. Srov. →strach, →strmý.

**stroj**, strojní, strojový, strojník, strojnický, strojnictví, strojovna, strojírna, strojař, strůjce, strojit, strojený, nastrojit, nástroj, odstrojít, postroj, podstrojovat, přestrojit, přístroj, sestrojít, ustrojít, ústrojný, ústrojí, vystrojít, výstroj. P. *strój* ‘kroj, ladění’, r. *stroj* ‘zřízení; stavba; ladění; útvar’, s./ch. *strōj* ‘řada, formace’ (význam ‘mašina’ z č.), stsl. *stroj* ‘správa, zařízení’. Psl. *\*strojъ* nemá zcela jisté příbuzenstvo. Obvykle se spojuje s lit. *strajà* ‘slámou pokrytý

chlév’, ie. východiskem by bylo *\*(s)ter-* ‘prostírat se’ (viz →střít), od něhož je mj. i významově blízké lat. *struere* ‘skládat, stavět, chystat’.

**strom**, stromek, stromeček, stromový, stromoví, stromovitý. V tomto významu jen č. Stč. spis *dřevo* (jeho ekvivalenty v tomto významu i v jiných slov. jazycích), zatímco *strom* znamenalo i ‘stěžeň’. Původně ‘co strmí do výšky’, srov. p. *strom* ‘sráz’. Jinak viz →strmý.

**stroncium** ‘reaktivní prvek příbuzný vápníku’. Z nlat. *strontium* podle skotského města *Strontian*, v jehož okolí byl prvek koncem 18. st. objeven.

**strop**, stropní, zastropit. P.st. *strop*, r. *strop* ‘půda, krov’, ch. *stròp*, stsl. *stropъ*. Psl. *\*stropъ* lze nejspíš spojit se stisl. *hrōf* ‘střecha’, angl. *roof* tv., ie. východiskem by bylo *\*krapo-*, *\*krāpo-* (A1) (ve slov. vkladné -t-), další souvislosti nejasné.

**strouha**, stružka. P. *struga*, r.d. *strúgá* ‘hluboké místo v řece, kaluž ve vyschlé říčce’, sln. *strúga*, stsl. *struga* ‘vlnění, tok’. Psl. *\*struga* je odvozeno od ie. *\*sreu-* ‘téci’, od něhož je i lit. *srovė* ‘tok’, *sraumuō* ‘nejrychlejší, střední tok řeky’, angl. *stream* ‘proud’, něm. *Strom* tv., stir. *sruaimm* ‘řeka’, ř. *rhéō* ‘teču’, sti. *srava-* ‘tok’. Srov. →ostrov, →rýma.

**strouhat**, strouhaný, strouhanka, struhadlo, nastrouhat, ostrouhat, rozstrouhat, soustruh. Všesl. - p. *strugač*, r. *strogát*’ (r.d. *strugát*’), sln. *strgati* ‘škrabat’, *strūgati* ‘strouhat’, s./ch. *strūgati*, stsl. *strōgati*. Psl. *\*strōgati* (1.os.přít. *strugō*, od toho nový inf. *\*strugati*) je příbuzné se stisl. *strjūka*, *strjūkja* ‘hladit, stírat’, nor. *strukk* ‘hob-

lík', něm. *straucheln* 'klopýtat' a asi i ř. *streúgomai* 'jsem utrápen', vše od ie. \**streug-* 'hladit, strouhat', což je rozšíření ie. \**ster-* 'pruh, rýha, střela'. Srov. →stříhat, →střela.

**stroužek.** Původně *strouček* (Jg) jako zdobnělina k *struk*, o němž viz →stručný. Přikloněno k →strouhat, jakoby 'co je ustrouhnuto'.

**stručný,** stručnost, zestručnit. Jen č., původně 'hutný, notný, jadrný' (Jg) přeneseně z 'bohatý na struky' (*stručný hrách*) od *struk* 'lusk, stroužek (česneku ap.)'. Všesl. - p. *strąk*, r. *stručók*, s./ch. *strúk* 'lodyha, stonek'. Psl. \**strąkǫ*, původně 'tvrdá část rostliny', se asi vyvinulo z \**strunko-*, nazalizované podoby ie. \**streuk-*, z něhož je i lit. *striùkas* 'krátký', varianta \**streug(h)-* je v isl. *struga* 'hrubý, ježatý', angl. *struggle* 'namáhat se, bojovat', vše od ie. \*(s)*ter-* 'tvrdý, tuhý'. Srov. →stroužek, →struk.

**struk** 'protáhlý orgán s vývodem mléčných žláz, cecík'. Přeneseně podle tvaru od *struk* 'lusk' (viz →stručný).

**struktura** 'způsob uspořádání', strukturní, strukturální, strukturalizovat, strukturalizace, strukturalismus. Z lat. *structūra* 'stavba, složení' od *struere* (příč. trp. *structus*) 'skládat, stavět, kupit'. Srov. →konstrukce, →destrukce, →stroj.

**struma** 'vole, zvětšená štítná žláza'. Z lat. *strūma* tv., jež asi vzdáleně souvisí se →struk.

**struna,** strunka, strunný, strunový, struník, strunatc. Všesl. - p. *struna*, r. *struná*, s./ch. *strūna*, stsl. *struna*. Psl. \**struna*, původně asi 'žíně, tětíva, šlachy', je snad odvozeno od ie. \**streu-* (B2), což je rozšíření ie. \**ster-*

'pruh, rýha, pramen, střela'. Srovnatelné je něm. *Strieme* 'pruh, proužek', *Strähne* 'pramen, chomáč (vlasů)'. Srov. →střela.

**strup,** stroupek, strupatý, strupovitý. P., r. *strup* tv., sln. *strûp* 'jed', s.d. *strûp* 'lupy', stsl. *strupǫ* 'rána, strup'. Psl. \**strupǫ* nemá jednoznačný výklad. Nabízí se srovnání s lot. *strups* 'krátký, tupý', středn. *strûf* 'drsný, hrubý', něm. *struppig* 'rozježený', ř. *stryfnós* 'kyselý, pevný', vše od ie. \**streup-*, \**streub(h)-* od \**ster-* 'tuhý, tvrdý'. Druhou možností je srovnání s ř. *rhýpos* 'nečistota, špína', pak by bylo východiskem ie. \**sr(o)up-* 'nečistota (na těle), strup'.

**struska** 'odpad při tavení rud', struskový. U Jg *struska*, vedle toho i *trūska*, *troska*, viz →troska.

**stryč,** strýček, hov. strejda. P. *stryj*, r.d. *stroj*, *stryj*, s./ch. *strīc*, csl. *stryi*, *stryico*. Psl. \**stryjǫ*, \**stryjǫcǫ* (B9), původně 'stryč z otcovy strany' (srov. →ujec), se srovnává s lit. *strūjus* 'starý, děd', stír. *sruith* 'starý, ctihodný', východiskem je ie. \**stru-* 'starý, ctihodný'. Druhou, hláskoslovně složitější možností je vyjít z psl. \**strǫjb* a dále z ie. \**pθtruio-* 'otcův' (viz →páter, skupina *pt* dává někdy ve slov. *st*), které je i v lat. *patruus* 'otcův bratr', příbuzné je dále ř. *pátrōs*, stí. *pītr* vya- tv. i něm. *Vetter* 'bratranec' (střhn. *veter* i 'otcův bratr').

**strychnin** 'prudce jedovatý rostlinný alkaloid'. Z fr. *strychnine*, které bylo v 19. st. utvořeno od ř. *strychnon*, *strychnos*, což je název rozličných rostlin, mj. i jistého asijského keře, v jehož semenech je alkaloid obsažen.

**strž.** Od *strhnout*, viz →trhat.

**střádat,** střadatel, střádal, nastřádat.



Jen č., nepříliš jasné. Vzhledem k tomu, že ve starších dokladech jsou podoby *strádati* (Jg), dá se předpokládat etym. totožnost se →strádat. Vývoj významu by pak byl ‘postrádat, trpět nedostatkem’ → ‘šetřit něčím’ → ‘šetřit, spořit’. Srov. např. doklad *An chleba strádají, trunečku* (tj. ‘napití, zapití’) *příhodného ... nemají*. Změna *r > ř* je možná expr., snad lze uvažovat i o vlivu →šetřit.

**střapatý**, střapec, střapeček. Viz →třepit.

**střeček** ‘moucha, jejíž larvy cizopasí v těle různých savců’, střečkovat ‘jančit (o dobytku)’. R. *strěk*, s./ch. *štrk(alj)*. Od psl. *\*strěkati* ‘bodat’ (str. *strěkati* tv.), souvisí se →strkat, →trkat.

**střed**, střední, středový, středisko, středník, prostředek, prostřední, prostředí, ústřední, ústředna, výstřední, soustředí (se), soustředění, odstředivý, odstředivka aj. P. *śródek*, r. *seredína*, ch. *srijéda*, s. *sréda*, stsl. *sréda*. Psl. *\*serda*, *\*serd-* (B8, v č. vkladné *-t-*) je stejně jako lit. *šerdis* tv. odvozeno od ie. *\*kerd-* ‘srdce, střed’ (A1), k němuž viz dále →srdce. Srov. ještě od stejného základu i ír. *croidhe* ‘srdce, střed’, wal. *craidd* ‘střed’.

**středa**. Všel. Asi zavedeno až v křesťanské době podle něm. *Mittwoch*, vlastně ‘střed týdne’. Dále viz →střed.

**střeh**. Viz →střežít.

**střecha**, střiška, střešní, přístřeší, přístřešek, zastřešit. Všel. - p. *strzecha*, r. *strechá* ‘slaměná střecha’, s./ch. *strěha* tv., stsl. *strěcha*. Psl. *\*strěcha* ‘slaměná střecha’ se obvykle vykládá z ie. *\*stroig-sā* (A8, B2), jež má blízko k lit. *strięgti* ‘pokrývat střechu slámou’, *strięgė* ‘slaměná krytina’. Budou

to asi odvozeniny od ie. *\*ster-* ‘prostírat’. Srov. →střít, →stroj.

**střechýl** kniž. ‘rampouch’. Asi od →střecha.

**střela**, střelný, střelba, střelec, střelkyně, střelecký, střelectví, střelnice, střelivo, střelka, střílna, střelit, střilet, nastřelit, ostřelovat, ostřelovač, ostřilený, postřelit, prostřelit, přestřelit, rozstřilet, ustřelit, vstřelit, vystřelit, výstřel, zastřelit aj. Všel. - p. *strzala*, r. *strelá*, ch. *strijela* ‘šíp, blesk’, stsl. *strěla*. Psl. *\*strěla* odpovídá lit.d. *strėlà*, lot. *strēle* ‘paprsek, úzký pruh země vybíhající do moře’, sthn. *strāla* ‘střela, šíp’, něm. *Strahl* ‘paprsek’, vše z ie. *\*strē-lā* ‘střela, šíp, paprsek’ od *\*ster-* ‘pruh, rýha, střela’. Vzhledem k nápadně shodné podobě balt.-slov.-germ. slov se někdy uvažuje o vzájemných výpůjčkách, ale genetická příbuznost je pravděpodobnější.

**střemhlav** přísl. Z r. *stremgláv*, srov. i stsl. *stromoglavb* ‘hlavou dolů’, dále viz →strmý a →hlava.

**střemcha** ‘ozdobný strom či keř s bílými květy’. Slk. *čremcha*, p. *trzemcha*, r. *čerēmucha*, sln. *črēmha*, s./ch.d. *sremša*, *sremza* aj. Psl. *\*čermōcha* (B8, C3) je příbuzné s lit. *šermūksnis* ‘jeřáb’, lot. *sērmūkslis* tv., východiskem je ie. *\*kerm-*, *\*kerm-* (A1), které jinak v ie. jazycích označuje česnekovitě a cibulovitě rostliny - r. *čeremša* ‘divoký česnek’, lit. *kermušė*, stangl. *hramsan* tv., stir. *crīm* ‘česnek’, ř. *krēm(m)yon* (*króm(m)yon*) ‘druh cibule’. Snad přeneseno na strom podle výrazného aroma - květy střemchy voní po hořkých mandlích.

**střenka**. Všel. - p. *trzon(ek)*, r. *čerenók*, s./ch. *crěn*. Psl. *\*černō* (B8, C3) nemá

jistý původ. Blízko stojí lit. *kriaũnos* (pl.), wal. *carn*, sti. *kárnas* tv., srov. i sln.st. *křnec* ‘druh nože’ a č.st. *krně* ‘čepel’ (Jg). Ie. východisko nejisté. Srov. →třeň, →třenový.

**střep**, střípek, střepina, střepinka. Všesl. - slk. *črep*, p. *czerep* (z ukr.) ‘střep, skořápka, lebka’, r. *čérep* ‘lebka’, ch. *cri-jép* ‘taška na střese’, csl. *črěpъ* ‘hliněná střepina’. Psl. *\*čerpъ* (B8, C3) je příbuzné se stpr. *kerpetis* ‘střep, lebka’, něm. *Scherbe* ‘střep’, sti. *karpara-* ‘střep, lebka’, vše z ie. *\*(s)ker-p-* od *\*(s)ker-* ‘řezat, sekát’. Původní význam byl ‘(hliněný) střep, něco rozbitého’, z toho pak ‘hliněná nádoba, střepní taška’ a konečně i ‘lebka’. K posunu ‘střep, nádoba’ → ‘lebka’ srov. lat. *testa* ‘střep, nádoba’, fr. *tête* ‘hlava’.

**střetat se**, střet, střetnutí. R. *vstřetát’(sja)* ‘potkávat (se)’, s./ch. *srětati (se)* tv. Psl. (i stsl.) původně *\*sřestī* (1.os.přít. *\*sřet’q*) ze *\*sř-* (→s) a *\*rěsti*. Příbuzné je lit.st. *surē[ ]sti* ‘ucho-pit, chytit’, základem obojího je ie. *\*urē-t-* od *\*uer-* ‘najít, vzít’, od něhož je i stir. *fúar* ‘vynalezl jsem’, ř. *heurískō* ‘nacházím’, arm. *gerem* ‘beru, loupím’. Srov. →vstříc, →ústrety.

**střevíc**, střevíček. Všesl. - p. *trzewik*, r.d. *čerevik*, sln. *čevelj*, s./ch.d. *crevlja*, stsl. *črěvii*. Psl. *\*červъjъ* (B8, C3) se považuje za příbuzné s *\*červo* (→střevo), obojí je z ie. *\*(s)ker-u-* ‘co je odřezáno’, tedy vlastně ‘co je uděláno z odřezané kůže’. K významu srov. →škorně.

**střevle** ‘drobná potoční ryba’. Slk. *čerebl’a*, p.d. *strzewla*. Nejspíš od →střevo, snad je správná domněnka, že slovo původně označovalo rybu hořavku (p. *szczebla*, ukr. *čerevucha*), je-

jíž samičky mají v době rozmnožování dlouhé červovité kladélko, které vypadá jako visící střevo (Ma<sup>2</sup>).

**střevlík** ‘druh brouka’. Preslův novotvar (původně *střevlec*) za lat. *Carabus*, které se ve starších pramenech objevuje též s českým ekvivalentem ‘střevle, pulc’. Viz →střevle.

**střevo**, střívko, střevní. Všesl. - slk. *črevo*, p. *tzrewo*, r.d. *čerévo* ‘břicho’ (str. *čerevo* ‘břicho, kůže z břicha’), ch. *crijévo*, s. *crévo*, stsl. *črěvo* ‘břicho’. Psl. *\*červo* (B8, C3) je pokračováním ie. *\*(s)ker-uo* od *\*(s)ker-* ‘řezat, sekát’, tedy původně asi ‘co je vyříznuto ze zvířecího břicha’ (srov. str. význam a →střevíc). S jinou příp. je příbuzné stpr. *kērmen* ‘břicho’.

**střežit**, střeh, postřehnout, postřeh. Od staršího č. *střici* (1.os.přít. *střehu*), srov. p. *strzec*, r. *sterēc’*, ch. *strijěci*, s. *strěci*, stsl. *strěšti*. Psl. *\*stergiti* (B3, B8) nemá jistý původ. Významově se mu rovná lit. *sėrgėti*, ale vkladné -t- (vzhledem k tomu, že je i v r. tvaru, kde k němu není důvod) těžko ospravedlníme. Formálně blízké je ř. *stérgō* ‘miluji, mám zalíbení’ - i kdybychom však předpokládali společný výchozí význam ‘starostlivě dohlížet, chovat’, další souvislosti chybějí. Někdy se počítá s kontaminací (D3) s jiným ie. kořenem *\*(s)teg-* ‘pokrývat’. Nelze vyloučit ani výklad z ie. *\*(s)terg-* ‘být tuhý, strnulý’ (vlastně ‘strnule, nehybně hledět’), srov. lit. *stėgti* ‘cepenět, tuhnout’, něm. *stark* ‘silný’ i →strach. Dále srov. →stráž.

**stříbro**, stříbrný, stříbrtý, stříbřit, postříbřit. Všesl. - p. *srebro*, r. *serebró*, s./ch. *srěbro*, stsl. *srebro*. Psl. *\*srebro* souvisí s lit. *sidābras*, lot. *sidrabs*,

stpr. *siraplis* a gót. *silubr*, něm. *Silber*, angl. *silver* tv. Původ slova není jasný, nelze ani rekonstruovat výchozí podobu. Nejspíš jde o prastarou balt.-slov.-germ. výpůjčku z nějakého předie. jazyka, možná přes neznámého prostředníka z asyr. *šarpu-* tv. Dosti podobné je i bask. *zilar* tv.

**střída** 'měkká část chleba'. Slk. *striedka*.

Vlastně 'střed, prostředek', dále viz →střed.

**střídat**, střídání, střídavý, střídnice, střídačka, vystřídat, prostřídat. Slk. *striedať*, r. *čeredovat'*. Odvozeno od stč. *strieda* 'třída, řád; střídání'. Věsl. - p. *trzoda* 'stádo, zástup', r. *čeredá* 'řada, pořadí', ch.d. *čréda* 'stádo, řada', stsl. *čréda* 'řada, stádo'. Psl. *\*čérda* (B8, C3) odpovídá gót. *haírda* 'stádo', něm. *Herde* tv., sti. *śardha-* 'stádo, zástup', vše z ie. *\*kerdhā*, *\*kardhā* 'řada, stádo' (A1, B1), od něhož je i lit. *(s)ker* [džius 'pastýř' a stpr. *kērdan* (ak.) 'čas' (vlastně 'řada dní, měsíců atd.'). Vývoj významu k našemu 'střídat' pochopíme ze staršího předložkového spojení *po střídě*, vlastně 'po řadě, po skupinkách' (např. chodit na stráž), odtud význam 'střídání' a nové sloveso. Viz i →třída<sup>1</sup>.

**střídmý**, střídmost. Stč. *striedmý*, *střědmý* 'střední, prostřední'. Jen č. Vlastně 'umírněný, prostředně žijící'. Viz →střed, →střída.

**stříhat**, stříhnout, stříhání, stříhací, střížený, stříh, stříhač(ka), stříhárna, střížna, odstříhnout, odstřížek, prostříhnout, prostříh, přestříhnout, přistříhnout, rozstříhnout, sestříhat, sestříh, ustříhnout, ústřížek, vystříhnout, výstříh, výstřížek, vystříhování, zastříhnout, zástříh, postřížiny

aj. Stč. i *střici*, 1.os.přít. *stříhu*. Věsl. - p. *strzyc*, r. *strič'*, s./ch. *str* [cí, stsl. *strišti*. Psl. *\*strigti* (B3) je příbuzné se stpr. *strigli* 'bodlák', něm. *streich* 'hladit, třít, škrtnout', angl. *strike* 'udeřit', lat. *stringere* 'svírat, soužit, škrábat', vše od ie. *\*streig-* 'udeřit, obdělávat ostrým nástrojem' (B2). Příbuzné je →strouhat.

**stříkat**, stříknout, stříkací, stříkaný, stříkanec, střík, stříkačka, ostříknout, ostříkovač, postříkat, postřík, rozstříknout se, ustříknout, vystříknout, výstřík. P. *strzykać*, sln. *štrkati*, s./ch. *strcati*. Psl. snad *\*strihati*, *\*strohati*, možná onom. původu, sln. výraz však naznačuje souvislost se →strkat. Srov. →tryskat.

**střílet**. Viz →střela.

**-stříť** (*obestříť, prostříť, prostírání, prostěradlo, předestříť, předstírat, rozprostříť, zastříť, zástěra, zástěrka*). P. - *strzéc*, r. -*sterét'*, ch. -*strijeti*, s. -*strēti*, stsl. *prostrēti*. Psl. *\*sterti* (B8) je příbuzné se stír. *sernim* 'roztahuji', lat. *sternere* 'prostírá, rozkládám', alb. *shtrij* tv., ř. *stórnyimi* 'prostírá, ustýlám', sti. *starati* 'stele', vše z ie. *\*ster-* 'prostírat, stlát'. Srov. →strana, →prostor i →stlát.

**střízlík** 'druh ptáka'. Ve starší č. i *stříž*, *střížek*, *střížik* aj. (Jg). P. *strzyżnik*, r. *striž* 'břehule', sln. *střížek*, s. *střež*, csl. *strižb* 'králíček'. Psl. *\*strižb* je příbuzné s lat. *strix* 'sova', ř. *strinx* tv., *trízō* 'cvrkám, praskám, pištím', vše od ie. onom. základu *\*(s)treig-*.

**střízlivý**, střízlivost, střízlivět, vystřízlivět. Stč. *striezvý*. Věsl. - slk. *triezvy*, p. *trzezwý*, r.d. *terězvyj* (r. *trězvyj* z csl.), s. *trézan*, stsl. *trězvo*, *trězvonō*. Psl. *\*terzvo* (B8) je nejspíš pokračováním

ie. *\*ters-uo-* ‘suchý, nepijící, žíznivý’ od *\*ters-* ‘suchý’, od něhož je i něm. *dorren* ‘schnout, vyprahnout’, *Durst* ‘žízeň’, angl. *thirst* tv., stir. *tart* ‘žízeň’, lat. *torrēre* ‘sušit’, ř. *térsomai* ‘suším se’, sti. *tr[šú]-* ‘žádostivý, prahnoucí’. K významu srov. např. angl. *dry* ‘suchý, žíznivý’ i ‘abstinentský’.

**stud.** P. *ostuda* ‘nastuzení, znechucení, hanba’, r. *styd* ‘hanba’, sln. *stúd* ‘hnus’, s./ch. *stúd* ‘mráz, chlad’, *stíd* ‘hanba’, stsl. *studō* ‘hanba’. Psl. *\*studō*, *\*styđō* ‘hanba, hnus’ je přes význam ‘nepříjemný pocit’ přeneseno z původního ‘chlad, mráz’ (viz →studený). K podobnému posunu srov. →mráz a →mrzet. Srov. i →stydět se, →stydnout.

**studený**, studenost, studit, studivý, nastudit se, zastudit. R.d. *studěnyj* ‘ledový’, s./ch. *stùdan*, stsl. *studenō*. Psl. *\*studenō* je vlastně příč. trp. od nedochovaného slovesa, z něhož je odvozeno *\*studiti*. Nemá přesvědčivý výklad. Spojuje se s gót. *stautan* ‘strčit’, lat. *tundere* ‘tlouci, tepat’ (srov. i →studovat), alb. *shtynj* ‘tluče’, sti. *tudāti* tv., vše od ie. *\*(s)teu-d-* od *\*(s)teu-* ‘tlouci’, od něhož je s jiným formantem i ř. *stýx* ‘nenávist, chlad’, *stýges* (pl.) ‘ledový chlad’ s podobným významovým posunem ‘tlouci’ → ‘studit’. Srov. →stydnout, →stydět se.

**studio** ‘místnost pro přípravu pořadů, úpravu filmů ap.’. Přes něm. *Studio* z it. *studio* ‘ateliér, pracovní místnost’, původně ‘studium, umění’, z lat. *studium* ‘snaha, zájem, záliba, studium’ (viz →studovat).

**studna**, studánka, studnice, studniční, studnař. Věsl. - p. *studnia*, r. *studenéc*, s./ch. *studénac*. Souvisí se →stu-

dený, vlastně ‘zdroj studené vody’.

**studovat**, studující, student(ka), studentský, studentstvo, studium, studijní, studie, studovna. Z lat. *studēre* (přech. přít. *studēns*) ‘zabývat se, snažit se, studovat’, jež se vykládá z ie. *\*(s)teud-* ‘tlouci’, s významovým posunem k ‘zaměřit se na něco, cílit’. Srov. →studený.

**stuha**, stužka. Stč. *vztuha*, *stuha* ‘řemínek, pás’, p. *wstęga* ‘stuha, pásek’, r.st. *stuga* ‘proužek, něco k vázání’, sln. *stōgla* ‘řemínek (zvláště k zavazování střevíců)’. Psl. *\*stōga*, původně ‘řemínek na přitahování obuvi k noze’, je odvozeno od *\*stēgnōti* ‘stáhnout, přitáhnout’ (viz →s a →táhnout). Srov. →tuhý.

**stůl**, stolec, stoleček, stolní, stolový, stolec, stolař, stolovat, stolování, nastolit. Věsl. - p. *stót*, r. *stol*, ch. *stól*, s. *stō*, stsl. *stolō* ‘stůl, stolec, trůn’. Psl. *\*stolō* je příbuzné s lit. *stālas*, stpr. *stalis* tv., lot. *stali* ‘tkalcovský stav’, něm. *Stuhl* ‘stolice, stolička, tkalcovský stav’, angl. *stool* ‘stolička, stolec, podstavec’, vše z ie. *\*stō-lo-*, *\*stā-lo* ‘podstavec, stojan’ od *stā-* ‘stát’. Srov. →stolice, →stát<sup>2</sup>.

**stulík** ‘druh vodní byliny se žlutými květy’. Presl vytvořil od *stulit* (se) (viz →tulit se) podle toho, že na noc ‘stulí’, zavře květ.

**stupeň**, stupínek, stupnice, stupňovitý, stupňovat, odstupňovat, vystupňovat. P. *stopień*, r. *stēpen*, s./ch. *stúpanj*, stsl. *stepenō*. Psl. asi *\*stepenō* (ostatní podoby jsou druhotné) od nedoloženého *\*stepti* ‘stoupnout (si)’, k němuž viz dále →stopa, →stoupat.

**stupidní** ‘hloupý, pitomý’, stupidnost, stupidita. Z lat. *stupidus* tv. (případně přes něm. *stupid*), jež souvisí s lat.

*stupēre* ‘být zaražen, nehýbat se’.

**stvol** ‘stonek’. Přejato z r. *stvol* tv., jež je příbuzné s dl. *stwól* ‘planá petržel’, s./ch. *cvòlika* ‘rozpuk, bolehlav’, csl. *stvolǫ* ‘stonek, stéblo’, *stvolije* ‘kopřiva’, *cvolb* ‘list’. Vše je asi od psl. *\*stbǫlǫ*, jež souvisí se *\*stbǫlo* (viz →stéblo).

**stvůra**. Od *stvořit*, viz →s a →tvořit. Co do významu srov. →potvora a také →nestvůra.

**stydět se**, stydlivý, stydký, zastydět se. P. *wstydzić* (*się*) ‘hanbit (se)’, r. *stydít’sja*, s./ch. *stídeti se*, stsl. *styděti se*. Psl. *\*styděti* (*se*) je asi odvozeno od *\*studǫ* (→stud) (*-y-* je z *-ū-* (B5)), dále srov. →studený, →stydnout.

**stydnout**, vystydnout, prostydnout, zastydnout, zastydlý. Viz →studený, srov. →stud a →stydět se.

**stýkat se**, styk, styčný. Viz →s a →týkat se.

**styl**, stylový, stylovost, stylista, stylistika, stylistik, stylistický, stylizovat, stylizovaný, stylizace, stylizační. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Stil*, fr. *style*) z lat. *stilus*, *stylus* ‘psaní, způsob psaní, sloh’, původně ‘pisátko, rydlo’.

**stýskat se**. Viz →teskný, srov. →steskn.

**sub-** předp. Z lat. *sub* ‘pod’, jež souvisí s ř. *hypó* (→hypo-). Někdy dochází ke spodobě *-b* s následující souhláskou. Srov. →subjekt, →subordinace, →substance, →subvence, →sufix, →sugerovat, →suspendovat.

**subjekt** ‘jedinec, činitel; podmět’, subjektivní, subjektivita, subjektivismus. Ze stlāt. *subiectum* tv., vlastně ‘ležící pod, základní’, což je původem příč. trp. od lat. *subicere* ‘podhazovat, podkládat, podrobit’ ze

→sub- a *iacere* ‘házet’. Srov. →objekt.

**sublimovat** ‘přecházet z pevného skupenství v plynné’, sublimace. Z pozdnělat. *sublimāre* ‘zvedat do výše, povyšovat’ (ve středověku alchymistický termín v dnešním významu) od *sublimis* ‘do výše se vznášející, vysoký’, jež další původ není zcela jistý. Druhá část asi souvisí s *līmen* ‘práh’, *līmes* ‘hranice, stezka’, v první části je →sub-, ale výklad významu je problematický.

**subordinace** ‘podřízenost’. Ze stlāt. *subordinatio* ze →sub- a lat. *ordinātiō* ‘řazení, uspořádání’ od *ordināre* ‘řadit, pořádat’ a to od *ordō* (gen. *ordinis*) ‘řada, pořádek’. Srov. →ordinace.

**subreta** ‘operetní zpěvačka’. Z fr. *soubrette* tv. (také ‘komorná, pokojská’) z prov. *soubreto*, *soubret* ‘afektovaný, kdo dělá drahoty’ od *soubra* ‘nechávat stranou, nevímat si’ z lat. *superāre* ‘přecházet, převyšovat’ od *super* ‘nahore, shora’. Srov. →super-.

**subskskribovat** ‘zavazovat se k odběru (novin, vydané knihy ap.)’, subskripce, subskripční. Z lat. *subscribere* ‘podepsat, souhlasit’ ze →sub- a *scribere* ‘psát’. Srov. →transkripce, →skripta.

**substance** ‘základ, podstata; látka’, substanční. Z lat. *substantia* ‘podstata, obsah’, v pozdní lat. i ‘materiál, látka’, od *substāns*, což je přech. přít. od *substāre* ‘stát pod, být základem’ ze →sub- a *stāre* ‘stát’. Srov. →substantivum, →instance, →konstantní.

**substantivum** ‘podstatné jméno’, substantivní. Z lat. *substantivum* tv. od *substantia* ‘podstata’ (viz →substance).

**substituce** ‘nahrazení, zastoupení’, substituční, substituovat. Z lat. *substitutio* tv. od *substituere* ‘postavit pod,

dosadit' ze →sub- a *statuere* 'postavit, zřídít, ustanovit' od *stāre* 'stát'. Srov. →restituce, →konstituce, →instituce, →prostituce.

**substrát** 'základ jako nositel určitých vlastností, podklad', substrátový. Přes něm. *Substrat* tv. z lat. *substrātum*, což je původem příč. trp. od *substernere* 'podestřít, podestlat' ze →sub- a *sternere* 'prostírat, rozkládat'. Srov. →konsternovat.

**subtilní** 'útlý, jemný', subtilnost. Podle něm. *subtil* z lat. *subtilis* 'tenký, jemný, přesný' ze →sub-, druhá část asi souvisí s lat. *tēla* 'tkanina, látka', tedy původně asi 'jemně tkaný'.

**subvence** 'podpora (z veřejných prostředků)', subvenční, subvencovat. Přes něm. *Subvention* tv. z pozdnělat. *subventiō* 'přicházení na pomoc, pomoc' od lat. *subvenīre* 'přijít na pomoc, pomáhat' ze →sub- a *venīre* 'přijít'. Srov. →konvence, →prevence, →invence.

**sud**, soudek, sudový. Věsl. - p.d. *sądek*, r. *sosúd* 'nádoba', s./ch. *sūd* 'nádoba, sud', stsl. *sъsądz* 'větší nádoba'. Psl. *\*sądz*, *\*sъsądz* (B7), původně 'co je sešaveno (z více dílů)', se vyvinulo z ie. *\*som-dho-* od *\*som-dhē-* 'složit, dát dohromady' ze *\*som-* 's, dohromady' (viz →s, →sou-) a *\*dhē-* 'položít, dělat' (viz →dít se). Srov. →soud, →sudý.

**sudlice** 'středověká bodná zbraň s hrotem a dvěma postranními háky'. R. *súlīca* 'kopí', sln. *súlīca*, s./ch. *sũlīca* tv. Psl. *\*sudlica* se vykládá od nedoloženého *\*sudlo* či *\*sudla*, což by bylo jméno nástroje (srov. *mýdlo*, *rydlo* ap.) od základu, který je v *\*sunōti*, *\*suvati* (viz →sunout), původně 'vrážet, há-

zet'.

**sudý**. Jen č. a sln. *sōd*. Psl. *\*sądz* je pokračováním ie. *\*som-dho-* 'složený (ze dvou dílů)', odtud 'dělitelný na dvě části' (srov. sti. *saṃdha* 'sdružený'), ze *\*som-* 's, dohromady' (viz →s, →sou-) a *\*dhē-* 'položít, dělat' (viz →dít se). Srov. →sud, →soud i →úd, →záda, →nad.

**sufix** 'přípona'. Přes něm. *Suffix* tv. z lat. *suffixum*, což je původem příč. trp. od *suffigere* 'přibít, přidat' ze →sub- a *figere* 'přípevňovat, přibíjet'. Srov. →prefix.

**sufražetka** zast. 'bojovnice za politická práva žen'. Z angl. *suffragette* tv. od *suffrage* 'volební hlas, volební právo' z lat. *suffrāgium* 'hlas, volební právo, soud' (*suffrāgārī* 'hlasovat, přimlouvat se') ze →sub- a základu příbuzného s lat. *fragor* 'lomoz, rachot', *frangere* 'lámat, rozbít, zdolat'.

**sugerovat** 'vnucovat někomu myšlenku působením na jeho vůli, myšlení ap., namlouvat', sugesce, sugestivní, vsugerovat. Z lat. *suggerere* (příč. trp. *suggestus*) 'vmlouvat, našeptávat, donášet', původně 'podnášet, podkládat, poskytovat', ze →sub- a *gerere* 'nést, mít v sobě, chovat'. Srov. *gerundium*, →gesto.

**suchý**, suchost, sušit, sušený, sušenka, sušina, sušák, sušárna, suchar, nasušit, osušit, osuška, usušit, vysušit. Věsl. - p. *suchy*, r. *suchój*, ch. *sũh*, s. *sũv*, stsl. *suchъ*. Psl. *\*suchъ* odpovídá lit. *saũsas*, lot. *sauss*, ř. *haũos* z ie. *\*saus-* 'sušit', od něhož je i angl. *sear* 'suchý, zvadlý', sthn. *sōrēn* 'schnout, vadnout', lat. *sūdus* 'suchý', alb. *thaj* 'suším', ř. *haũō* tv., av. *haos-* 'vysušit', *huška-* 'suchý',

sti. *śúśyati* 'suší se, vadne'.

**suíta.** Viz →svíta.

**suk,** souček, sukovitý, sukovice. Všesl. - p. *seġ*, r. *suk*, ch. *suk* 'poleno, tříška, kus dřeva', b. *sāk* 'pařez', stsl. *sqkz* 'tříška'. Psl. *\*sqkz* 'větev, pahýl' (B7) se spojuje s lit. *ât-šanka* 'klika', wal. *cainc* 'větev', sti. *śankú-* 'ostrý kolík, klín', vše z ie. *\*kank-* (A1), což by byla nazalizovaná varianta kořene *\*kak-*, který je v lit. *šakà* 'větev', sti. *śākhā* tv., *śākala-* 'tříška'. Srov. →socha.

**sukně,** sukýnka, sukníčka, sukňový, sukníkář, sukníkářský. Všesl. - p. *suknia* '(ženské) šaty', r.d. *súknja* 'šaty', sln. *súknja* 'kabát', s./ch. *šuknja* 'sukně'. Psl. *\*sukn'a* je odvozeno od *\*sukno* (→sukno), původní význam byl 'ze sukna ušitý oděv'.

**sukno** 'vlněná tkanina s matně lesklým povrchem', soukenný, soukeník. Všesl. - p. *sukno*, r. *suknó*, s./ch. *súkno*, stsl. *sukno*. Psl. *\*sukno* je odvozeno od slovesného základu, který je v psl. *\*sukati* (viz →soukat). Původní význam byl asi 'tkanina ze soukané vlny'. Srov. →sukně.

**sůl,** solný, slaný, slánka, solníčka, solit, solený, nasolit, osolit, posolit, přesolit, přisolit, vsolit, vysolit, zasolit. Všesl. - p. *sól*, r. *sol'*, ch. *sól*, s. *só*, stsl. *solb*. Psl. *\*solb* je příbuzné s lot. *sāls*, něm. *Salz*, angl. *salt*, stir. *salann*, lat. *sāl*, ř. *hāls*, arm. *at*, toch. A *sāle* tv., sti. *salilá-* 'slaný', vše od ie. *\*sal-*, *sāl-* 'sůl'. Podobný kořen je i v uralských jazycích (fin. *suola*), snad jde o příbuznost v rámci tzv. nostratické prarodiny. Srov. →slanina, →sladký.

**sulc** hov. 'huspenina', sulcovatý, sulcovatět. Z něm. *Sulz* (také *Sulze*, *Sülze*)

tv., jež souvisí střídáním kořenné samohlásky (A6) se *Salz* (viz →sůl). Původní význam byl 'slaná voda, nálev', srov. k podobnému vývoji i →rosol.

**sulfát** 'síran', sulfit 'siřičitan', sulfid 'sirník'. Novodobá odvozenina od lat. *sulphur* (původně *sulpur*) 'síra', jež asi souvisí se stangl. *swef(e)l*, něm. *Schwefel* tv. Dále nejasné.

**sultán** 'panovník v islámských zemích', sultánský, sultanát. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Sultan*) z tur. *sultan* z ar. *sultān* tv., doslova 'vláda', a to z aram. *šultānā* 'moc, vladař'.

**suma** 'částka, součet', sumární. Z lat. *summa* tv. (již ve střední č.), vlastně 'hlavní věc, nejvyšší místo' (Římané sčítali odspoda nahoru). Lat. *summa* je zpodstatnělý tvar ž. r. adj. *summus* 'nejvyšší, konečný, nejdůležitější', což je 3. stupeň k *superus* 'horní, vrchní' (srov. →super-). Srov. i →summit, →sumírovat (si).

**sumec,** sumeček. Stč. *sum*, *som*. Všesl. - p. *sum* (stp. i *som*), r. *som*, s./ch. *sòm*. Psl. *\*somz* odpovídá lit. *šamas*, lot. *sams* tv., dále se spojuje s ř. *kamasēn* 'jakási ryba', což ukazuje na ie. *\*kamo-*. Dále nejasné, spojení s ie. *\*kam-* 'palice, tyč, hůl' (ř. *kāmax* 'tyč') lze sotva mít za přesvědčivé.

**sumírovat (si)** zast. hov. 'dávat (si) dohromady'. Z něm. *summieren* 'sečíst, shrnout' ze střlat. *summare* tv. od *summa* (viz →suma).

**sumka** 'pouzdro na náboje'. Z r. *súmka* 'kabela, brašna, vak' a to přes p.st. *suma*, *sumka* ze střhn. *soum* 'náklad (který unese jeden soumar)' (viz →soumar).

**summit** 'schůzka státníků na nejvyšší úrovni'. Z angl. *summit(-meeting)* tv.

ze *summit* ‘vrchol, nejvyšší úroveň’ a to z fr. *sommet* tv., což je zdrobnělina stfr. *som*, *son* tv. ze zpodstatnělého lat. adj. *summus* ‘nejvyšší’ (viz →suma).

**sundat.** Viz →s a →ndat.

**sunout**, sun, nasunout, odsunout, odsun, odsuvný, posunout, posun, posunek, posuvný, podsouvat, přesunout, přesouvat, přisunout, přisun, sesouvat (se), sesuv, vsunout, vysunout, zasunout, zásuvný, zásuvka aj. Věsl. - p. *sunqć*, r. *súnut* ‘strčit, dát’, sln. *súniti* ‘šťouchnout, vrazit’, s./ch. *súnuti* ‘vrhnout se, nalít’, csl. *sunqti* ‘hodit’, *suvati* ‘strkat, hnát’. Psl. *\*sunqti*, *\*suvati* jsou zřejmě odvozeniny od nedoloženého *\*suti*, jež se spojuje s lit. *šáuti* ‘střílet, vrazit, sázet do pece’, lot. *šaut* (vedle *saut*) tv., někdy se připojuje i gót. *skewjan* ‘jít’. Rekonstruuje se ie. *\*(s)keu-* ‘vrhat, střílet, vrážet’, jehož rozšířená varianta *\*(s)keud-* by byla v stisl. *skjōta* ‘vrážet, střílet’, angl. *shoot* ‘střílet’, něm. *schieszen* tv. i našem →kydat. Na druhé straně stojí blízko sti. *suváti* ‘strčí, posune’, chet. *šūāi-* ‘vrážet, tlačit’ z ie. *\*seu-*. Není vyloučeno, že ve slov. oba kořeny splynuly. Srov. →sudlice.

**sup**, supí. P. *sēp*, r. *sup*, ch. *sūp*, csl. *sqpǫ*. Psl. *\*sqpǫ* je temné, proto se myslí na předie. původ slova.

**super** adj. hov. ‘skvělý, senzační’. Přes něm. *super* z angl. *super* tv. a to zřejmě ze složenin, kde *super-* znamená vyšší kvalitu, větší míru ap. Srov. →super-, →superman, →supermarket.

**super-** (ve složeninách) ‘nad-’. Z lat. *super* ‘nahore, nadto, nad, přes’, jež souvisí s ř. *hypér* ‘nad, přes’ (srov. →hyper-), gót. *ufar*, něm. *über*, angl. *over*, sti. *upári* tv. Srov. →superio-

rita, →superlativ, →superman, →supermarket.

**superiorita** kníž. ‘nadřazenost’. Ze stř. lat. *superioritas* tv. od lat. *superior* ‘vyšší, vrchnější’, což je 2. stupeň k *super(us)* ‘horní, vrchní’. Srov. →super- i →summa.

**superlativ** ‘3. stupeň přídavných jmen a příslovcí’, superlativní. Z lat. (*gradus*) *superlātīvus* tv. od *superlātus* ‘nadnesený, přenesený’, což je původem přič. trp. od *superferre* ‘přenést přes, nad’ ze →super- a *ferre* (přič. trp. *lātus*) ‘nést’. Srov. →ablativ, →latentní.

**superman** ‘nadčlověk’. Z angl. *superman*, které vytvořil G. B. Shaw podle něm. *Übermensch* (ze →super- a angl. *man* ‘muž, člověk’). Dnes hlavně jako postava amerických filmů a komiksových seriálů.

**supermarket** ‘velká samoobsluha’. Z angl. *supermarket* tv. ze *super-* (viz →super-, →super) a *market* ‘trh’ (srov. →marketing).

**supět**, supění, zasupět, přisupět, odsupět. Jen č. Obvykle se spojuje se slovy uvedenými pod →sopit a se →sípat, původ je asi onom.

**supinum** ‘neurčitý slovesný tvar kladený po slovesech pohybu’. Z lat. (*verbum*) *supīnum* od *supīnus* ‘vzhůru obrácený, ležící naznak’, jež souvisí se *super* ‘nahore’. Motivace názvu není příliš jasná.

**suplika** zast. ‘žádost, prosba’. Podle něm. *Supplik* za starší *suplikace*, *suplikací* z lat. *supplicātiō* ‘prosba, modlitba’ od *supplicāre* ‘pokorně prosit, modlit se’ ze →sub- a *plācāre* ‘usmířovat, konejšit’, což je kauzativum k *placēre* ‘líbit se’.

**suplovat** ‘náhradně vyučovat za jiného učitele; nahrazovat’, suplování. Podle



něm. *supplieren* tv. z lat. *supplēre* ‘doplnit, znovu naplnit’ ze →sub- a *plēre* ‘plnit’. Srov. →plénium.

**surový**, surovost, surovec, surovina, surovinový, surovět, zesurovět. Všesl. - p. *surowy*, r. *suróvyj*, s./ch. *sũrov*, stsl. *su-rovŭ*, vše ‘hrubý, přírodní’ i přeneseně ‘bezcitný, krutý’ (v části jazyků i ‘surový, nevařený’). Psl. *\*surovŭ* vychází z ie. *\*sour-*, což je varianta k *\*sūr-*, z něhož je *\*syrovŭ* (další souvislosti u →syrový).

**surrealismus** ‘umělecký směr snažící se zachytit podvědomé duševní pochody, sny ap.’. Z fr. *surréalisme* (20. léta 20. st.) ze *sur-* ‘nad’ (z lat. →super-) a *réalisme* (viz →reálný).

**suřík** ‘druh barviva, minium’. Presl převzal z r. *súrik*, jež je z ř. *syrikón*, do slova ‘syrské barvivo’, podle země původu Sýrie.

**suspendovat** ‘dočasně zbavit úřadu, zastavit činnost někomu’, suspenze. Z lat. *suspendere* ‘zavěsit, nechat v nejistotě, zastavit’ ze →sub- a *pendere* ‘věšet, vážit’. Srov. →suspensor, →dispens.

**suspensor** ‘chránič pohlavních orgánů v některých sportech (hokej ap.)’. Z angl. *suspensor*, původně ‘kýlní pás, podpínadlo’, z pozdnělat. *suspēnsōrium* tv. od *suspendere* ‘pověsit, zavěsit’ (dále viz →suspendovat).

**sušit**. Viz →suchý.

**suť**, sutiny. Stč. *ssutiny* od *ssúti* (*sě*) ‘sesypat se’ od *súti* ‘sypat’, k němuž viz →sypat.

**sutana** ‘klerika, dlouhý černý šat duchovních’. Přejato (případně přes něm. *Soutane*) z fr. *soutane* z it. *sottana* tv., vlastně ‘spodní šat’, od it.st. *sottano* ‘spodní’ od *sotto* ‘vespod, dole’ z lat. *subtus* ‘vespod’ od *sub* ‘pod’ (srov.

→sub-).

**suterén** ‘podzemní podlaží domu’, suterénní. Z fr. *souterrain* tv., což je zpodstatnělé adj. ze spojení (*étage*) *souterrain* ‘podzemní (podlaží)’ z lat. *subterrāneus* tv. ze →sub- a odvozeniny od *terra* ‘země’. Srov. →terén.

**suvenýr** ‘upomínkový předmět’. Z fr. *souvenir* tv. od slovesa *se souvenir* ‘vzpomínat si’, stfr. *sovenir* ‘přijít na mysl, přijít na pomoc’, z lat. *subvenire* ‘přijít na pomoc, pomáhat’ ze →sub- a *venire* ‘přijít’. Srov. →subvence.

**suverénní** ‘nezávislý, svrchovaný; dokonalý; přezíravý’ suverenita, suverén ‘svrchovaný pán; člověk dokonale ovládající nějakou činnost’. Z fr. *souverain* (případně přes něm. *souverän*) tv. z vlat. *\*superanus* ‘svrchovaný, nejvyšší, vrchní’ od lat. *super* ‘nahore, svrchu, nad’. Viz →super-.

**sužovat**. Viz →soužít.

**svačina**, svačinka, svačtinový, svačínářka, svačit, posvačit, nasvačit se. Jen č., dříve jen ‘jídlo mezi obědem a večerí’ (Jg). Vykládá se od stč. *svak* ‘švagr, příbuzný’ (p.d. *swak*, r. *svoják*, s./ch. *svák*, csł. *svojakŭ*) z psl. *\*svojakŭ* ‘příbuzný’ (B9) od *\*svojŭ* ‘svůj’ (tedy ‘svého rodu’, viz →svůj). Původně tedy šlo asi o ‘(odpolední) posezení příbuzných’, srov. i slk. *sváčiť sa* ‘sešvagřit se’ a →svatba. Slovtvorně srov. *hostina* od *host*.

**svah**, svažitý. Novější (asi od obrození), od staršího *svážiti* (*se*) ‘směřovat vlastní vahou dolů’, viz →váha.

**sval**, svalový, svalovina, svalovec, svalnatý, svalnatět. Původně vůbec ‘něco srostlého, svaleného dohromady, boule, nádor’ (srov. u Jg *sval v stromě*, *sval země*, *hnoje*, *sval neb žláza*), pak zú-

ženo na 'soubor vláken či buněk v těle'.  
Dále viz →valit.

**svár**, svárit se, svárlivý, svárlivost. Hl. *swar* 'nadávka', p. *swar*, r. *svára*, sln.st. *svâr* 'pokárání, výtká', stsl. *svarъ* 'svár, boj'. Psl. \**svarъ* je asi příbuzné s gót. *swaran* 'přisahat', angl. *swear* tv., stisl. *svgr* 'odpověď', stangl. *and-swaru* tv., osk. *swerrune* (dat.) 'řečníkovi', sti. *svárat* 'zní', vše z ie. \**swer-* '(slavnostně) říkat, zvučet'. Ve slov. posun 'hlučné vyhlášení' → 'nadávka, výtká' → 'spor, boj'. Srov. →nesvár.

**svastika** 'hákový kříž'. Přes něm. *Swastika* ze sti. *svastika-* 'znak přinášející štěstí' od *svasti-* 'šťestí, zdraví' ze *su-* 'dobrý' (viz →s-) a *ásti-* 'byť' (souvisí s psl. \**jestb*, viz →jsem). Starý náboženský symbol zejména indických národů, zneužitý v nacismu jako znak 'árijské' rasy.

**svatba**, svatební, svatebčan(ka). Věsl. - p.d. *swadźba* (spis. *wesele*), r. *svád'ba*, s./ch. *svàdba*. Psl. \**svatbba* je odvozeno od *svatъ* 'příbuzný' (csl. *svatъ* tv., stč. *svat* 'svatební host') a to je pokračováním ie. \**swō-to-* od kořene \**swō-* 'svůj' (viz →svůj). Příbuzné je psl. \**svojakъ* tv. (viz →svačina), lit. *svàinis*, ř. *étēs*, av. *hvaētu-* tv.

**svátek**, sváteční. P. *święto*, s./ch. *śwē-tak*. Vlastně 'svatý den' (den, kdy se slaví památka nějakého světce, nějaké významné události). Viz →svatý.

**svatý**, svatost, svátost, svatyně, svatoušek, světec, svěťice, světit, svěcení, svěcený, posvětit, posvěcení, vysvětit, odsvětit, zasvětit, zasvěcený, znesvětit. Věsl. - p. *święty*, r. *svjatój*, s./ch. *svět*, stsl. *svętъ*. Psl. \**svętъ* odpovídá lit. *šveñtas*, stpr. *swenta*, av. *spōnta* tv., vše z ie. \**swen-to-* tv. od \**swen-* 'slavit',

od něhož je asi i lot. *svinēt* 'slavit', sti. *śunā-* 'úspěch, štěstí'. Původní význam tedy byl asi 'slavný, mocný' (srov. jména *Svatopluk*, *Svatoslav*, *Svantovít*), v křesťanství modifikován význam na ekvivalent lat. *sanctus*. Srov. →svátek, →posvícení.

**svědek**, svědkyně, svědecký, svědecktví, svědčit, dosvědčit, osvědčit, osvědčení, odsvědčit, přesvědčit, přísvědčit, usvědčit, vysvědčení. Od psl. \**swędęti*, vlastně 'spoluvědět', viz →s a →vědět, srov. →svědomí.

**svědit**, svědivý, zasvědit. P. *swędzić*. Psl. \**swęditi* (pol. -ę- je asi sekundární) se spojuje s lot. *swiedri* (pl.) 'pot', angl. *sweat* 'potit se', něm. *schwitzen*, lat. *sūdāre* tv., sti. *swēdatē* 'potí se', vše z ie. \**swēid-* 'potit se'. Srov. →svetr.

**svědomí**, svědomitý, svědomitost. Starý kalk podle lat. *cōscientia* tv., vlastně 'spoluvědomí, vědomí' (viz →kon- a →science fiction). Srov. →svědek.

**svěrák**. Od *svírat*, viz →s a →vřít.

**svěráz**, svěrázný. Novější (u Jg není), viz →svůj a →ráz.

**sveřepý**, sveřepost. R. *svirėpyj*, str. *sverėpъ* 'divoce rostoucí, divoký, náruživý', sln. *srėp*, stsl. *sverėpъ* 'planý, divoký, surový'. Psl. \**sverėpъ* je nejspíš z ie. \**swē-rēpo-* 'který se sám zachytí' složeného z ie. \**swē-* 'se, svůj' (→→svůj) a odvozeniny od \**rēp-* 'zachytit, uchopit' (viz →řepík). Srov. i název *sveřep* pro různé druhy plevelů ('stoklasa, ovsíha, planý oves'). Vývoj významu 'planý, divoce rostoucí' → 'surový, urputný'.

**svět**, světový, světský, světák, světácký, světáctví, zesvětlit. Věsl. - p. *świat*, r. *svet*, ch. *svijēt*, s. *svět*, stsl. *svętъ*. Psl. \**svętъ* znamenalo původně 'světlo' (tak i stč., vsl., stsl.), tedy vlastně 'co

je vidět' (srov. např. *přijít na svět*). Stejný významový přechod je např. v rum. *lume* 'svět' z lat. *lūmen* 'světlo'. Dále viz →svítit, →světly.

**světec**. Viz →svatý (C1).

**světly**, světlost, světlo, světélko, světélkovat, světelný, světlice, světlík, světluka, osvětlit, osvětlení, prosvětlit, vysvětlit, vysvětlení, zesvětlit, zesvětlet. Věsl. - p. *światły*, r. *světlyj*, ch. *svijetao*, s. *svétao*, stsl. *světlō*, *světlō*. Psl. *\*světlō* je odvozenina od *\*světō* 'světlo' (viz →svět, →svítit).

**světnice**, světnička. Stč. *svět(l)nicē*, p. *świetlica*, *świetnica*. Vlastně 'světlá, obytná místnost' (viz →svět, →světly, →svítit). Lidově *sednice* lid. etym. (D2) k →sedět.

**svetr**, svetřík. Z angl. *sweater*, doslova 'co způsobuje pocení', od *sweat* 'potit se, pot'. Srov. →svědit.

**svévole**, svévolný. Viz →svůj a →vůle.

**svěží**, svěžest, osvěžit, osvěžení. P. *świeży*, r. *svěžíj* (jsl. tvary jsou ze zsl. či vsl.). Psl. *\*svěžb* (z ie. *\*suoigh-īo-*? (B2, B3)) se srovnává s lot. *svaigs*, lit.d. *sviegas* tv. (je tu však podezření na převzetí ze slov.), dále stisl. *sveigr* 'ohébný', východiskem by bylo ie. *\*sueigh-* od *\*suei-* 'ohýbat, kroutit'. Srov. →svižný.

**svíce**, svíčka, svíčička, svíčková, svícen. Věsl. - p. *świeca*, r. *svečá*, ch. *svijéca*, s. *svéca*, stsl. *svěšta*. Psl. *\*svět'a* je odvozeno od *\*světō* 'světlo', dále viz →svět a →svítit.

**svíčková** 'nejjemnější část hovězího masa'. U Jg znamená *svíčka* i 'lůj okolo ledvinek'. Zřejmě z řeznického slangu, přenesením 'lůj' → 'svíčka' na blízké části masa (Ma<sup>2</sup>). Srov. i jiný název pro

onen lůj *posvět*.

**svída** 'druh keře'. P. *świdwa*, r.d. *svidina*, ch. *sviba*, csl. *svibonō* 'májový, červenový' (období, kdy svída kvete). Psl. asi *\*svida*, příbuzné je stpr. *sidis* tv. Obvykle se vychází z ie. *\*sueid-* 'svítit' (srov. lit. *svidūs* 'světly', lat. *sīdus* 'souhvězdí, nebe, okrasa') podle nápadně červené barvy mladých větví. **svidřík** 'druh ručního vrtáku'. Asi z p. *świder*, srov. i sln. *svéder*, vedle toho r.d. *svérdel*, s./ch. *svrdao*, *svrdlo*, csl. *svrđbłō*. Psl. východisko je asi *\*svrd-*, *\*sverd-*, spojuje se s ním. *Schwert* 'meč', stir. *serb* 'hořký', av. *xvara-* 'rána', vše od ie. *\*suer-* 'řezat, bodat, hnísat'.

**svině**, sviníka, svinský, svinstvo, expr. zhrub. svinčík, svinák, svinárna, svinít, zasvinít. Věsl. - p. *świnia*, r. *svin'já*, s./ch. *svinja*, stsl. *svinija*. Psl. *\*svini* je ženský tvar od *\*svinō*, což je stejně jako gót. *swein*, něm. *Schwein* tv. zpodstatnělé adj. (srov. lot. *svins* 'špinavý', lat. *suīnus* 'svinský') vzešlé z ie. *\*sū-ino-* 'svinský, prasečí' od *\*sūs* 'svině', z něhož je něm. *Sau*, lat. *sūs*, alb. *thi*, ř. *hys*, av. *hū-* (gen.) tv.

**svišť**. Presl přejal z p. *świszcz* onom. původu (vydává hvízdavé zvuky), dále viz →svišťet.

**svišťet**, svist. P. *świstać*, r. *svistát'*, *svistét'*, ch.st. *svizdati*. Psl. *\*svistati* či *\*svizdati* je onom. původu. Srovnat lze s ir. *séidim*, wal. *chwythu* 'foukat' (ie. *\*sueizd-*), či s lit. *švįkšti* 'pískavě dýchat', lot. *švikstēt* 'svišťet, šeslit', angl. *whistle* 'hvízdát' (ie. *\*kūišt-*) (A1). Srov. i →hvízdát.

**svita** 'družina, doprovod; skladba s několika volně řazenými větami'. Z fr. *suite* (případně přes něm. *Suite*) tv., stfr.

i *siute*, *sieute* z vlat. *\*sequita*, což je tvar ž.r. příč. trp. *\*sequitus* (odpovídajícího lat. *secutus*) od lat. *sequi* ‘následovat’. Srov. →sekvence.

**svítek.** Od *svít*, *svínout*, viz →s a →vít.

**svítek** ‘pečený pokrm z vajec, mléka, krupice ap.’. Asi stejného původu jako →svítek, původně druh pečiva (srov. *koláče smažené (svítky)* u Komenského) (Jg).

**svítit**, svít, svítivý, svítilna, svítidlo, navesítit, osvítit, osvěta, posvítit, prosvítit, přisvítit, rozsvítit, vysvítit, zasvítit, svítat, svítání, úsvit, svitnout aj. Všesl. - p. *świecić*, r. *svetít’*, ch. *svijěti*, s. *světiti*, stsl. *světiti*. Psl. *\*světiti* je příbuzné s lit. *švaityti*, *šviesti* tv., gót. *hweits* ‘bílý’, angl. *white*, něm. *weiss* tv., sti. *śvetá-* ‘bílý, světlý’, vše z ie. *\*kwei-t*, *\*kwei-d-* ‘svítit; světlý, bílý’ (A1, B2, A6). Viz i →kvěst, srov. →svět, →svíce, →světnice.

**svízel** ‘potíž, nesnáz; druh polní byliny’, svízelný. Z psl. *\*sō-vez-elb* od *\*vezati* (→vázat), protože jde o plevelnou bylinu opatřenou háčky. Srov. p. *wieziel*, r. *vjázal’* i druhová jména *svízel povázka*, *svízel přítula*. Přeneseně potom ‘potíž, nesnáz’, vlastně ‘co člověka svažuje’.

**svižný.** Jen č. Vzhledem k tomu, že u Jg je *švižný*, vykládá se od →švihat, vlastně ‘dobře švihající, ohebný, hbitý’ (disimilace *š-ž > s-ž*). Blízké se zdá být →svěží (srov. i jeho předpokládaný původní význam ‘ohebný’), ale možná je to sblížení až druhotné.

**svlačec.** Dříve i *svlak*. Z psl. *\*sōvolkō* (B8) od *\*sōvelkti* ‘svléci (dohromady)’ (viz →s a →vléci), protože se ovíjí okolo stébel a spojuje je dohromady. Srov.

podobnou motivaci u →svízel.

**svoboda**, svobodný, svobodárna, osvobodit, osvobození, vysvobodit. Všesl. - slk. *sloboda*, p. *swoboda*, r. *svoboda*, s./ch. *sloboda*, stsl. *svoboda*. Psl. *\*svoboda* (v slk. a s./ch. disimilace *v-b > l-b*) je asi tvořeno příp. *-oda* (srov. →jahoda) od základu *\*svob-* z ie. *\*suo-bh-* ‘svůj, vlastní’, původní význam asi byl ‘svobodní lidé’ (kolektivum). Příbuzné je lot. *svabads* ‘volný, svobodný’, sthn. název kmene *Suābā* ‘Švábové’, srov. i csl. *svobostvo*, *sobostvo* ‘osoba’ (srov. →osoba). Jiný, hláskoslovně méně přesvědčivý výklad vychází ze složeniny *\*suo-pot-* ze *\*suo-* ‘svůj’ a *\*pot-* ‘pán’ (srov. →Hospodin), tedy vlastně ‘kdo je svůj pán’, obdoba by byla ve sti. *svāpati-* ‘svůj pán’. V obou případech se vychází z ie. *\*suo-* ‘svůj’ (viz →svůj a →se).

**svor** ‘druh horniny’. U Jg uvedeno jako slk. název pro opuku vedle řady dokladů na *svor* ve významu ‘co jednu věc s druhou svírá’. Původ bude asi tentýž - hornina se skládá z křemene a slidy. Dále viz →s a →vřít, srov. →svorný.

**svorný**, svornost, svorník, svorka. Vše od *sevrít* (srov. *otvor - otevřít*), viz →s a →vřít, srov. →svor.

**svrab** ‘kožní choroba spojená se silným svěděním’. Psl. *\*svorbō* od *\*svorbēti*. Viz →svrbět, srov. →srab.

**svrbět**, zasvrbět. Všesl. - p. *świerzbieć*, r. *sverbēt*, ch. *svrbjeti*, s. *svrbeti*. Psl. *\*svrbēti* je asi příbuzné s lit. *skverbti* ‘bodat, píchat’, lot. *svārpst* ‘vrták’, sthn. *suerban* ‘vytírat, drhnout’, stisl. *sverfa* ‘pilovat’, wal. *chwerfan* ‘přeslen (součást kolovratu pohánějící vřeteno)’, vše z ie. *\*suerbh-* ‘třít, vrtat,

kroužit’.

**svršek.** Od *svrchní*, viz →vrch.

**svůdný.** Od *svádět*, viz →vést.

**svůj** zájm., osvojit si, osvojení, osvojitel, přisvojit si. Všesl. - p. *swój*, r. *svoj*, s./ch. *svój*, stsl. *svoi*. Psl. *\*svojb*, *svoja* odpovídá stpr. *swais*, *swaiā* (ie. *\*syoio-*), dále je příbuzné lit. *sāvas*, lat. *suus*, ř. (homérské) *heós*, *hós*, av. *hva-*, *hava-*, sti. *svá-* tv., vše od ie. *\*syo-*, *\*seuo-*, což je tvar (asi s přivlastňovací funkcí) od zvratného zájmeného základu *\*sye-*, *\*seue-* (viz →se). Srov. →svoboda, →svačina, →svatba, →sveřepý.

**swing** ‘druh džezové hudby’. Z angl. *swing* tv., vlastně ‘houpání, švih, (ostrý) rytmus’, jež souvisí s něm. *schwingen* ‘kývat, kmitat’, srov. i →švunk.

**syčák.** U Jg nedoloženo. Ve starších dokladech (SSJČ) v původním významu ‘žebravý tulák, pobuda’, utvořeno od →syčet (při polohlasném žebrání jsou slyšet jen sykavky).

**syček.** Dříve i *sýc* (Jg). R., ukr. *syč*. Asi souvisí se →syčet, i když se syčkův hlas přímo syčení nepodobá. Srov. →sýkora, k onom. původu názvů sov srov. →sova, →puštík, →výr.

**syčet.** Viz →sykat.

**syfilis** ‘příjice, druh pohlavní choroby’, syfilitik, syfilitický. Podle básně veronského lékaře Fracastora (1530), ve které vystupuje pastýř *Syphilus*, který trpí pohlavní chorobou připomínající syfilis. Postava převzata z Ovidiových *Metamorfóz*, její jméno lze interpretovat jako ‘kdo má rád svině’, viz →svině a →fil.

**sychravý,** sychravost. Stč. *sychřěti* ‘třást se zimou’. Jen č., asi expr. útvár

k →syrý, →syrový.

**sykat,** syčet, sykavý, sykavka, zasyčet.

P. *syceč*, r.d. *sýkat*, s./ch. *sikati*. Psl.

*\*sykati* znamenalo asi ‘dělat *sy*’ (srov.

→bečet, →mečet, →houkat, →hýkat).

Srov. →sýkora, →sýček, →sysel.

**sýkora,** sýkorka. Luž. *sykora*, p. *sikora*.

Onom. původu, podle hlasu ptáka, který se přepisuje jako *sik sik*, *cit cit*, *zig zig* ap. Přikloněno k →sykat.

**syllabus** ‘stručný výtah, přehled’. Ze

střlat. *syllabus* ‘přehled, seznam’ a

to údajně mylným přepisem jednoho

místa v Ciceronovi, kde má být tvar

*sittubas* z ř. *sittýbē* ‘kousek perga-

menu přikládáný k listině’. Přikloněno

k ř. *syllabē* ‘sebrání, slabika’ (viz →sla-

bika).

**symbióza** ‘vzájemné prospěšné soužití’.

Z ř. *symbiōsis* ‘soužití’ od *sýmbios*

‘spolu žijící’ ze →syn- a *bíos* ‘život’

(srov. →biologie).

**symbol,** symbolický, symbolika, sym-

bolizovat, symbolismus, symbolistický.

Přes něm. *Symbol* a lat. *symbolum* z

ř. *sýmbolon* ‘(poznávací) znamení, od-

znak’ od *sýmbállō* ‘házím dohromady,

spojuji (se), srážím’ ze →syn- a *bállō*

‘hážu, zasahuji’. V antice totiž býval

poznávacím znaméním předmět rozděl-

lený na dvě části, které do sebe musely

- při identifikaci příslušných osob - za-

padnout.

**symetrie** ‘souladnost’, symetrický. Přes

lat. *symmetria* z ř. *symmetría* tv. od

*sýmmetros* ‘souladný, vyměřený, při-

měřený’ ze →syn- a odvozeniny od

*métron* ‘míra’ (srov. →metr).

**symfonie** ‘orchestrální skladba (zpra-

vidla se čtyřmi větami)’, symfonický.

Přes něm. *Sinfonie*, *Symphonie* z it.

*sinfonia* tv. a tam přes lat. *sympho-*

*nia* z ř. *symfōnía* ‘souzvuchnost, hudba’ ze →syn- a odvozeniny od *fōnē* ‘zvuk, hlas’ (srov. →fon).

**sympatie** ‘kladný citový poměr’. Přes něm. *Sympathie* tv. a lat. *sympathía* z ř. *sympátheia* ‘soucit, účast’ od *sympathēs* ‘soucitný, spolu cítící’ ze →syn- a odvozeniny od *páthos* ‘útrapa, cit, vášeň’ (srov. →patos).

**sympozium** ‘(mezinárodní) vědecká konference’. Přes něm. *Symposium* či angl. *symposium* tv. z lat. *symposium* ‘hostina’ z ř. *sympósion* ‘pitka, hostina, společnost’ od *sympíōnō* ‘spolu popíjet’ ze →syn- a *piōnō* ‘piju’ (srov. →pít). Také název jednoho z Platónových dialogů, odtud zřejmě dnešní význam (vlastně ‘hostina s intelektuálními debatami’).

**sympptom** ‘příznak’, symptomatický. Přes něm. *Symptom* tv., původně jen ‘příznak nemoci’, z ř. *sympptōma* ‘příhoda, neštěstí’ od *sympptēi* ‘stává se, přihodí se’ ze →syn- a *píptein* ‘padnout, připadnout, přihodit se’.

**syn**, synek, synáček, synovský, synovec. Věsl. - p., r. *syn*, s./ch. *sīn*, stsl. *synŏ*. Psl. *\*synŏ* odpovídá lit. *sūnūs*, str. *soūns*, gót. *sunus*, něm. *Sohn*, angl. *son*, av. *hūnu-*, sti. *sūnū-*, vše z ie. *\*sūnū-* tv. Původní význam je asi ‘rozený’; jde o odvozeninu od kořene *\*seu-* ‘rodit’, od něhož je i toch. A *se* ‘syn’, ř. *hyiōs* tv., stír. *suth* ‘narození’, sti. *syte* ‘rodí’.

**syn-** předp. ‘s-’. Z ř. *syn* ‘s, spolu’. Někdy se koncové -n asimiluje k následující souhlásce. Srov. →synagoga, →syndrom, →synkopa, →syntax, →syntéza, →symbol, →symetrie, →sympatie. Ř. *syn* je asi z ie. *\*ksun*, jeho spojení se →s je tedy spíše nepravděpodobné.

**synagoga** ‘židovská modlitebna’. Přes

lat. *synagōga* z ř. *synagōgē* ‘shromažďování, shromaždiště’ (v textech Nového zákona ‘shromaždiště Židů’) od *synágō* ‘svádím dohromady, shromažduji’ ze →syn- a *ágō* ‘ženu, vedu’. Srov. →demagog, →stratég.

**syndikát** ‘forma monopolního sdružení; název některých odborových organizací’. Přes něm. *Syndikat* z fr. *syndicat* tv., původně ‘funkce právního poradce’, od lat. *syndicus* ‘právní poradce’ z ř. *syndikos* tv. ze →syn- a odvozeniny od *dikē* ‘obyčej, soud, právo, spravedlnost’.

**syndrom** ‘soubor charakteristických příznaků (nemoci ap.)’. Přes něm. *Syndrom* z ř. *syndromē* ‘sběh, sročení’ od *syndramon* ‘sběhl jsem se, spojil jsem se’, což je aorist od slovesa *syntréchō* ‘sbíhám se, shlukuji se’ ze →syn- a *tréchō* ‘běžím’. Srov. →drom.

**synekdocha** ‘přenesené pojmenování na základě vztahu části a celku’. Přes lat. *synecdocha* z ř. *synekdochē* tv., vlastně ‘spoluvystřídání’, ze →syn- a odvozeniny od *ekdéchomai* ‘vystřídám, přijímám, přibírám’ z →ek- a *déchomai* ‘přijímám, беру si, chytám’.

**synchronní** ‘současný’, synchronický, synchronizovat, synchronizace. Přes moderní evr. jazyky (něm. *synchron*) z lat. *synchronus* z ř. *synchronos* tv. ze →syn- a *chrónos* ‘čas’. Srov. →chronický.

**synkopa** ‘přesunutí přízvuku z těžké doby na lehkou’, synkopový, synkopický, synkopovat, synkopovaný. Přes něm. *Synkope* tv. z lat. *synkopa*, *synkopē* ‘sražení slova (vypuštěním samohlásky či slabiky)’ z ř. *synkopē* tv. ze *synkoptō* ‘stloukám, srážím, sbíjím’ ze →syn- a *koptō* ‘strkám, tluču’. Srov.

→kopat.

**synkretismus** ‘spojování různých názorů’, synkretický, synkretik. Z nlat. *syncretismus* z ř. *synkrētismós*, doslova ‘spolek Kréťanů’, od *synkrētízō* ‘tvořím spolek (Kréťanů)’ ze →syn- a názvu ostrova Kréta. Řekové tak nazývali spojení dvou nepřátelených stran proti společnému nepříteli.

**synod**, synoda ‘církvní sněm; shromáždění církevních zástupců’, synodický. Přes lat. *synodus* z ř. *sýnodos* ‘schůze, shromáždění, porada’ ze →syn- a *hodós* ‘cesta, chůze’. Srov. →metoda.

**synonymum** ‘souznačné slovo’, synonymní, synonymický, synonymie. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Synonym*, fr. *synonyme*) z lat. *synōnymum*, ř. *synōnymon* tv. od *synōnymos* ‘stejného jména’ ze →syn- a odvozeniny od *ónyma* ‘jméno’. Srov. →homonymum, →antonymum, →onomastika.

**synopse** ‘stručný nástin’, synoptický. Přes lat. *synopsis* z ř. *sýnopsis* ‘souhrnný přehled’ (srov. co do významu →konspekt) ze →syn- a *ópsis* ‘pohled, dohlédnutí, podoba’ od kořene *op-*, srov. *óps* ‘oko’. Srov. →optika.

**syntagma** ‘větná skladební dvojice’, syntagmatický. Přes něm. *Syntagma* tv. z ř. *sýntagma* ‘seřazení, uspořádání’ od *syntássō* ‘seřazuji, pořádám, spojuji’ ze →syn- a *tássō* ‘řadím, srovnávám’. Srov. →syntax.

**syntax** ‘skladba (nauka o větě)’, syntaktický, syntaktik. Přes něm. *Syntax* z lat. *syntaxis* z ř. *sýntaxis* tv., vlastně ‘seřazení, uspořádání, složení (spisu)’, od *syntássō* ‘seřazuji, pořádám, spojuji’ (viz →syntagma).

**syntéza** ‘shrnutí, organické spojení’, syntetický. Převzato (případně přes

něm. *Synthese*) z lat. *synthesis* z ř. *sýnthesis* ‘skládání, sečítání, věta’ ze →syn- a odvozeniny od *tithēmi* ‘kladu, skládám’. Srov. →protéza, →hypotéza, →teze.

**sypat**, sypký, sypný, sýpka, sypek, nasypat, násypný, násep, osypat se, osypky, obsypat, odsypat, posypat, posyp, přesypat, přesýpací, přesyp, přisypat, rozsypat, sesypat (se), usypat, vsypat, vysypat, výspa, zasypat, zásyp. Stč. i *súti*, 1.os.přít. *spu*. Věsl. - p. *sypác* i *suć*, r. *sýpat*, s./ch. *sł[ę]pati*, stsl. *sy-pati*, *suti*. Psl. *\*sypati* je původem iterativum (opětovací sloveso) od *\*su(p)ti*, 1.os.přít. *sъpъ*, příbuzné je asi lit. *sùpti*, *sūpauti* ‘houpat, kolébat, obalovat’, lat. *supāre* ‘házet’, sti. *suap̃y-* ‘koště’, vše z ie. *\*suep-*, *\*sup-* ‘házet, sypat, houpat’, původně ‘krouživě pohybovat (rukou ap.)’. Srov. →suť.

**sýr**, sýrový, syreček. Věsl. - p. *ser*, r. *syr*, s./ch. *sł[ę]r*, stsl. *syrъ*. Psl. *\*syrъ* je původem zpodstatnělé adj. *syrъ* ‘syrový, kyselý, vlhký’, obdoba je v lit. *sūris* tv. od *sūras* ‘slaný’, srov. i stisl. *sýra* ‘kyselé mléko’ vedle *sūrr* ‘kyselý, ostrý’. Dále viz →syrový, srov. →syrovátka.

**syrovátka** ‘tekutina, která zbude po sražení mléka’. Věsl. - p. *serowatka*, r. *sývorotka*, ch. *sł[ę]rutka*. Psl. *\*syrovatka* je odvozeno od psl. *\*syrovatъ* (srov. r. *syrovátyj* ‘kyselý, vlhký’) a to od *\*syrъ* tv. (viz →sýr, →syrový).

**syrovinka** ‘druh houby’. Od →syrový, zřejmě ‘houba, která se jí syrová’. Srov. sln. *sírovka* tv.

**syrový**, syrovost. Stč. i *syrý* ‘nevyzrálý, hloupý’, *syrově* ‘chladně’. Luž. *syry* ‘vlhký, syrový’, r. *syrój* tv., s./ch. *sł[ę]rov* ‘syrový, surový’, stsl. *syrъ* ‘vlhký’. Psl. *\*syrovъ* je odvozeno od

\**syrō* ‘syrový, vlhký, kyselý’, jež je příbuzné s lit. *sū̃gras* ‘slaný’, lot. *sū̃rs* ‘hořký, trpký’, stisl. *sū̃rr* ‘kyselý, ostrý’, angl. *sour* ‘kyselý’, něm. *sauer* tv., vše z ie. \**sū̃ro-*, původně asi ‘vlhký’, pak specifikací významu při výrobě sýra ‘kyselý, slaný, hořký ap.’ (B5). Viz i →surový, →sýr, →syrovátka, →syrovinka, →sychravý.

**sysel**, syslí, expr. syslit. P. *suset*, r. *súslik* (str. *susol*), b. *säsel*. Od onom. základu (srov. podobně →svišť), který je i v csl. *sysati* ‘hvízdát, šumět’, srov. i něm. *sausen* ‘šumět’ a →sykat. Něm. *Ziesel* je asi přejato ze stč. Srov. i střlat. *cisimus* tv., lot. *susuris* ‘plch’ také onom. původu.

**system** ‘soustava’, systémový, systémovost, systematický, systematicčnost, systemizovat, systemizace. Přes něm. *System*, lat. *systēma* z ř. *sýstēma* ‘soustava, celek, spojení’ ze *synástēmi* ‘sestavuji, spojuji’ ze →syn- a *hístēmi* ‘stavím, kladu’. Srov. →stát<sup>2</sup>.

**systola** ‘stažení srdeční svaloviny’,

systolický. Z nlat. *systola* z ř. *systolē* ‘stažení’ od *systellō* ‘stahuji, omezuji, uspořádávám’ ze →syn- a *stéllō* ‘řadím, připravuji, vysílám’. Srov. →diastola, →štola.

**syťý**, syťost, nenasytný, syťit, nasyťit, přesyťit (se), zasyťit. Všesl. - p. *syty*, r. *sýtyj*, s./ch. *si□t*, stsl. *syťō*. Psl. \**syťō* se obvykle spojuje s lit. *soťūs*, gót. *saĀs*, něm. *satt* tv., stir. *sāith* ‘syťost’, lat. *satis* ‘dost’, *satur* ‘syťý’, tyto tvary ovšem vycházejí z ie. \**sā-t-*, \**sĀ-t-*, z nichž nelze vyložit psl. -y-. Proto se spojuje i s chet. *šu-* ‘plný’, sti. *sýtu-* ‘těhotenství’, ale vzhledem k významu i rozsáhlému příbuzenstvu je přijatelnější první možnost, i když musíme počítat s nějakým nepravidelným vývojem kořenné samohlásky.

**syžet** ‘námět, dějové schéma díla’. Z fr. *sujet* ‘předmět, látka, námět’ ze střlat. *subiectum* ‘podmět, předmět’ (viz →subjekt).

## Š

**šablona** ‘vzor, pomůcka pro výrobu či kontrolu shodných předmětů’, šablonový, šablonovitý. Z něm. *Schablone* a to přes střniz. *schampelioen* ze střf. *eschantillon*, *eschandillon* ‘cejchovní míra, vzorek’ od *eschandiller* ‘ověřovat míry kupců’ od vlat. \**scandulum* ‘stupnice, měřítko’ od lat. *scandere* ‘stoupat’. Srov. →skandovat.

**šábnout se** ob. ‘rozdělit se (o zisk)’. Původem z argotu, od *šáb* ‘podíl z lupy, krádeže’ z něm. *Schab* tv. a to asi přes

jidiš *Schibbauless* ‘něco plného, naplněného’ z jidiš *schibboles* ‘obilný klas’.

**šacovat** ob. ‘prohledávat někomu oděv; odhadovat’. Z něm. *schätzen* ‘odhadovat, ocenit’ od *Schatz* ‘poklad’ (viz →skot). Ve významu ‘prohledávat oděv’ přikloněno k →šat.

**šafář** ‘(dříve) dozorce na velkostatku’, šafářský. Ze střhn. *schaffære* tv. (něm. *Schaffner*) od *schaffen* ‘dělat, být činný; nařizovat, poroučet’, jež souvisí



s angl. *shape* ‘formovat, tvořit’.

**šafrán** ‘druh jarní byliny’. Přes střhn. *safran* z fr. *safran*, střlat. *safranum* a to z ar. *zaʿfarān* tv.

**šáh**, šach ‘perský panovník’. Z per. *šāh* ‘král, panovník’, viz i →šach.

**šach**, šachový, šachovnice, šachista, šachistka, šachistický, šachovat, vyšachovat. Stč. *šach* ‘šachová figurka’. Přes střhn. *schāch*, střniz. *scaec*, stfr. *eschas* z per. *šāh* ‘král’. Název hry podle zvolání při napadení krále. Srov. →šašek, →šek.

**šachta**, šachtový, šachetní. Z něm. *Schacht* tv., původu dněm. (hornický termín z pohoří Harz). V hněm. mu odpovídá *Schaft* ‘tyč, žerd’, vlastně ‘měřicí tyč’, z toho se v hornické mluvě vyvinulo ‘vyměřená plocha stejné délky a šířky’ a konečně ‘takto vyměřená jáma v zemi’.

**šajn** ob. ‘světlo; zdání’, šajnit. Z něm. *Schein* tv. od *scheinen* ‘svítit’, jež souvisí se stsl. *šēnō* ‘stín’ (viz →stín).

**šajtle** slang. ‘(ve fotbale) kop vnější částí nártu’. Nějakým přenesením z něm. *Scheitel* ‘pěšinka (ve vlasech), temeno, vrchol’, jež souvisí se *scheiden* ‘oddělit’.

**šakal**, šakalí. Přes něm. *Schakal*, fr. *chacal* z per. *šaḡāl* (asi ještě prostřednictvím tur. *çakal*) a tam ze sti. *šr̥gālā* tv. Jde asi o staré migrující slovo, jehož zdroj je neznámý (srov. i podobné hebr. *šūʿāl* ‘liška’).

**šál**, šála, šalový. Přes něm. *Schal*, fr. *châle*, angl. *shawl* z per. *šāl* tv., které se vykládá od indického místního jména *Šāliāt*.

**šálek**, podšálek. Z něm. *Schale*, jež stejně jako *Schale* ‘skořápka, šupina’ vychází

z ie. *\*(s)kel-* ‘štěpit’ (srov. →skála).

**šálit**, šalivý, šalba, šalebný, ošálit. P. *szaléc* ‘šílet, ztrácet smysly, hýřit’, r. *šalít* ‘dovádět, zlobit’, s./ch. *šāliti se* ‘žertovat’. Psl. *\*šaliti*, *\*šala* vychází zřejmě ze staršího *\*chēl-* (A1), jehož původ - jako u většiny případů s počátečním *ch-* (A8) - je nejasný. Srov. →šilet.

**šalmaj** ‘pastýřská píšťala’. Z něm. *Schalmei* a to přes stfr. *chalemie*, *chalemel* ‘píšťala’ z pozdnělat. *calamellus*, což je zdobnělina od *calamus* ‘stéblo, rákos, píšťala’. Srov. →kalamář.

**šalotka** ‘bylina příbuzná cibuli’. Z něm. *Schalotte* a to přes fr. *échalote*, stfr. *eschaloigne* z lat. (*cēpa*) *Ascalōnia*, doslova ‘askalonská (cibule)’, podle palestinského města *Askalon*. Srov. →ošlejš.

**šalovat** slang. ‘obkládat, bednit’. Z něm. *schalen* tv. od *Schale* ‘skořápka, slupka’. Srov. →šálek.

**šaltovat** slang. ‘řadit (rychlost u auta)’, šaltpáka. Z něm. *schalten* tv., ve střhn. ‘postrkovat vpřed tyčí, veslovat’ a to asi přes subst. *schalte* ‘tyč, bidlo, veslo’ od ie. *\*(s)kel-* ‘štěpit, řezat’ (tedy ‘odříznutý kus dřeva’).

**šaltr** zast. ob. ‘přepážka’. Z něm. *Schalter* tv., původně ‘to, čím se řídí, řadí’, pak ‘páka, zástrčka, zarážka’, dále ‘okenice, posuvné okénko’ až k dnešnímu významu. Dále viz →šaltovat.

**šalupa** ‘menší námořní loď’. Z něm. *Schaluppe* z fr. *chaloupe*. To se dále vykládá buď jako přenesení z fr.d. *chalope* ‘orechová skořápka’, což je výpůjčka z germ. (srov. →šálek), nebo z niz. *sloep* ‘šalupa, loďka’ od *sluipen* ‘plížit se, vklouznout’.

**šalvěj** ‘druh léčivé rostliny’. Ze střhn.

*salveie* (dnes *Salbei*) a to přes střlat. *salvegia* z pozdnělat. *salvia* tv. od *salvus* ‘zdravý’. Srov. →salva, →salutovat.

**šaman** ‘kouzelník primitivních kmenů’.

Asi přes r. *šamán* z evenského *šaman* a tam přes střind. (pálí) *samana* ‘(žebavý) buddhistický mnich’ ze sti. *śramaṇá-* tv.

**šamot** ‘práškovitý žáruvzdorný materiál’, šamotový, šamotovat. Z něm. *Schamotte* (dříve psáno i *Chamotte*, *Charmotte*), jehož další původ je nejistý.

**šampaňské**, šampus. Z fr. *champagne* ze spojení *vin de Champagne* podle fr. kraje *Champagne*, kde se vyrábí tento druh šumivého vína. Jméno kraje je z lat. *campānia*, odvozeniny od *campus* ‘rovina, pole’. Hov. *šampus* je z něm. *Schampus* s žertovnou pseudolat. koncovkou. Srov. →kampan, →žampion.

**šampion** ‘mistr, přeborník, vítěz’, šampionka, šampionát. Z fr. *champion* tv., původně ‘bojovník’, z pozdnělat. *campiō* (gen. *campiōnis*) tv. od lat. *campus* ‘válečné pole, bojiště’ (vedle původního ‘pole, rovina’), srov. i odtud přejaté něm. *Kampf* ‘boj’ a →kampan. Srov. i →kemp, →šampaňské.

**šampon**, šamponový. Přes něm. *Scham-pun* z angl. *shampoo*, původně ‘druh masáže hlavy’, z hind. *čāmpō*, což je rozkazovací způsob od *čāmpnā* ‘tlačit, hníst’.

**šamstr** ob. ‘nápadník, milenec’. Asi zkrácením ze staršího něm. pozdravu (*gehor*)*samster* (*Diener*) ‘nejposlušnější (služebník)’, kde *gehorsamster* je 3. stupeň od *gehorsam* ‘poslušný’, jež souvisí s *hören* ‘slyšet’.

**šance**<sup>1</sup> ‘příležitost, naděje na úspěch’,

všanc. Přes něm. *Chance* tv. z fr. *chance* ‘(šťastná) náhoda, štěstí’ a to z vlat. *cadentia* ‘padnutí’ (v zúženém významu ‘padnutí hracích kostek’) od lat. *cadere* ‘padat’. Srov. →kadence.

**šance**<sup>2</sup> zast. ‘opevnění, hradby’. Z něm. *Schanze* tv., původně asi ‘otep dříví, hrubý košík ap.’, jak je doloženo v něm. nář. (opevnění se zpevňovalo dřívím a proutěným pletivem). Další původ nejasný. Srov. →skanzen.

**šanon** ‘pořadač pro ukládání listin’. Z rak.-něm. *Shannon*, *Schannon* tv., což je zřejmě obchodní název vycházející z angl. vlastního jména.

**šanovat** zast. ob. ‘šetřit (někoho)’. Z něm. *schonen* tv., jež souvisí se *schön* ‘pěkný’, vlastně původně ‘přátelský, přející’.

**šanson** ‘druh písně s výrazným přednesem (původně kabaretní)’, šansoniér(ka). Z fr. *chanson* ‘píseň’ z lat. *cantiō* (gen. *cantiōnis*) tv. od *cantāre* ‘zpívat’, *canere* tv. Srov. →šantán, →kancionál, →kantáta, →kantor.

**šantán** ‘kabaret’, šantánový. Z fr. (*café*) *chantant* tv., doslova ‘zpívající (kavárna)’, od *chanter* ‘zpívat’ z lat. *cantāre* tv. Srov. →šanson, →kantor.

**šapitó** ‘cirkusový stan’. Z fr. *chapiteau* tv., původně ‘hlavice (sloupu), stropnice’, z lat. *capitellum*, což je zdrobnělina od *caput* ‘hlava’. Srov. →kapitola, →kapitula, →kapitál.

**šar(a)mantní** ‘okouzlující’. Přes něm. *charmant* z fr. *charmant* tv. od *charmer* ‘okouzlit’, dále viz →šarm.

**šaráda** ‘druh slovní hádanky’. Z fr. *charade* tv. a to z fr.d. a prov. *charrado* ‘povídání před spaním’ od *charrà* ‘povídat’ původu expr. Srov. →šarlatán.

**šarlat** kniž. ‘purpur’, šarlatový. Ze střhn.

*scharlāt* ‘rudá barva, drahá rudá látka’ ze stfr. *escarlante* či střlat. *scarlatum* tv. a to přes per. *sagirlāt* ‘nádherná látka’ z ar. *siqillāt* ‘látka zdobená vzorkem’ a tam asi přes střř. z lat. *sigillātus* ‘zdobený figurkami’ od *sigillum* ‘soška, figurka, pečeť’, což je zdobnělina od *signum* ‘znamení’. Srov. →signál.

**šarlatán** ‘dryáčník, nevěrohodný lékař, vědec ap.’. Přes něm. *Scharlatan*, fr. *charlatan* z it. *ciarlatano* ‘dryáčník, šejdř’ a to asi lid. etym. (D2) přikloněním k *ciarlare* ‘tlachat’ (srov. →šaráda) z it. *cerretano* ‘dryáčník, šejdř’, původně ‘obyvatel *Cerreto*’. Městečko *Cerreto* v Umbrii ve střední Itálii totiž bylo známé obratnými a prohnými trhovci.

**šarm** ‘kouzlo, půvab’. Z fr. *charme* tv., ve stfr. ‘magický vliv’, z lat. *carmen* ‘píseň, výrok, zařikání’ a to z \**canmen* od *canere* ‘zpívat, věštit’. Srov. →šanson, →kantor.

**šarvátka** ‘potyčka, srážka’. V č. od konce 16. st. Asi ze střhn. *scharwachte* ‘hlídka (více osob)’ ze *schar* ‘zástup, oddíl’ a *wachte* ‘hlídka’. Je i p. *szarwark* ‘robot, pracovní povinnost’ z něm. *Scharwerk*, doslova ‘dílo davu’. V č. asi na význam působila i asociace s *rvát* (*se*).

**šarže** ‘služební hodnost’. Přes něm. *Charge* tv. z fr. *charge* ‘služba, úřad, náklad’ od *charger* ‘nakládat’ z pozdnělat. *carriicare* tv. od *carrus* ‘vůz’. Srov. →kargo, →karikatura.

**šasi** ‘podvozek vozidla s hnacím ústrojím; rám elektrického přístroje’. Z fr. *châssis* tv. od *châsse* ‘skříňka, obruba’ a to z lat. *capsa* ‘pouzdro, schránka’. Viz →kapsa.

**šašek**, šaškovský, šaškovat. Již stč.,

zřejmě zdobnělina od *šach* ‘šachová figura’. Snad podle šachovnicového obléku šašků či podle bizarních podob šachových figurek.

**šašlik** ‘kořeněné kousky (skopového) masa opékané na rožni’. Z r. *šašlyk* a to z ttat. jazyků (srov. tat. *šyšlyk* od *šyš* ‘kopí’).

**šat**, šaty, šatičky, šatstvo, šatový, šatní, šatník, šatna, šátek, šáteček, šatit, ošatit. P. *szata*, ukr. *šáta* ‘oděv, pokrývka’ (chybí v jsl. a spis. r.). Psl. \**šat(a)* se pokládá za staré převzetí z germ. \**hēta*z (B1) tv., jež má pokračování ve sthn. *hāz* ‘oděv, kabát’, něm.d. *häss* tv. Další původ nejistý.

**šatlava** ‘(obecní) vězení’. Snad přes něm. *Schachtelei* tv. (s přikloněním k *Schachtel* ‘krabice’) z fr. argotického *châtelet* tv., doslova ‘zámeček’, od *château* ‘zámek’ z lat. *castellum* ‘pevnost, hrad’. Srov. →kostel.

**šátr**, šátravý, zašátrat. Vzhledem k tomu, že u Jg je jen *šmátrati*, je třeba je považovat za původnější. Zjednodušení *šm-* na *š-* možná i vlivem ob. *šahat* (→šahat). Jinak viz →šmátrat.

**šavle**, šavlička, šavlový, šavlovitý, šavlovat se. Slovo východního, asi ttat. původu (srov. kyrgyz. *sapy* ‘šavle’, tur. *sap* ‘jilec meče’), přesná předloha neznámá. Do č. přejato koncem 15. st. asi přes p. *szabla* z r. *sáblja* (str. *sablja*), ze slov. jazyků se dále šířilo na západ (něm. *Säbel*, fr., angl. *sabre*). Ze slov. je asi i maď. *szablya*, které někdy bývalo považováno za zdroj slov. převzetí vzhledem k existenci slovesa *szabni* ‘řezat’.

**šedesát** čís. Zjednodušením stč. *šestdesát*, viz →šest a →desát.

**šedý**, šedivý, šedavý, šediny, šedivka,

šednout, zešednout, šedivět, zešedivět, prošedivělý, zašedlý. Hl. *šédžiwy*, p.d. *szady*, r. *sedój*, ch. *stjed*, stsl. *sědž*. Psl. \**chědž* (rozdíly š - s v slov. jazycích ukazují na 2. palatalizaci (B1)) je asi přetvořeno podle \**gnědž* (→hnědý), \**blědž* (→bledý) od \**chěrž* tv. Dále viz →šerý.

**šéf**, šéfka, šefová, šefovský, šefovat. Přes něm. *Chef* z fr. *chef* a to přes stfr. *chief* z galorom. *capus*, které nahradilo lat. *caput* 'hlava'. Srov. →kápo, →kapitán.

**šejdír** hov. expr., šejdírka, šejdírský, šejdírství. Ve starší č. i *šejděr*, *šejdýr*, *šidiř*, *šajdír*. Odvozeno od *šejd* 'podvod', jež souvisí se →šidit. Srov. však i →šmejdit.

**šejdrem** přísl. U Jg i adj. *šejdrý* 'kosý, křivý'. Málo jasné, snad souvisí se →šejdír a →šidit.

**šejk** 'arabský kmenový náčelník'. Přes angl. *sheik* či fr. *cheik* z ar. *šaih* tv., vlastně 'stařešina'.

**šejkr** 'nádoba na míchání (alkoholických) nápojů'. Z angl. *shaker* tv. od *shake* 'trást, třepat'.

**šek** 'druh peněžní poukázky', šekový. Přes něm. *Scheck* z am.-angl. *check* tv., původně 'kontrola, ověření, dozor', od slovesa (*to*) *check* 'kontrolovat, ověřovat, zadržovat', původně 'dávát šach', a to přes stfr. *eschec* z per. *šāh* 'král' (viz →šach).

**šel**, šla, šlo. Věsl. - p. *szedł*, *szła*, r. *šěl*, *šla*, s./ch. -*šao*, -*šla*, csl. *šьlō*, *šьla*. Psl. \**šьdlō*, *šьdla* je minulé přičestí tvořené od stejného kořene jako \**choditi* (→chodit), ale od jeho oslabeného stupně (A6, B1). Srov. →příští.

**šelest**, šelestit. P. *szelest*, r. *šelest*, sln. *šelēst* (asi z č. či r.). I č. slovo se objevuje až u Jg a je tedy asi obrozenec-

kou výpůjčkou z p. či r. Původ slova je onom., srov. i r.d. *šóloch* 'šum', p. *chelst* tv.

**šelma**, šelmovský. Stč. i 'darebák; mor, morová rána'. Ze střhn. *schēlme* 'mor, epidemie; zdechlina' (dnes *Schelm* 'šibal, čtverák; lotr, padouch'), jež souvisí se stisl. *skelmir* 'čert', další původ však je nejistý. Slova s významem 'nákaza, zdechlina' se v č. stejně jako v něm. začalo užívat i jako nadávky (srov. podobně *mrcha*), původní negativní význam 'darebák, padouch' však byl časem zmírněn na 'čtverák, šibal'. V Husově době se navíc vyvinul i další význam 'divoké, lité zvíře' (Ma<sup>2</sup>).

**šenk** zast. ob. 'výčep, nálevna', šenkýř(ka), šenkovat. Stč. 'číšník u dvora; čepování'. Ze střhn. *schenken* 'dávati pít, nalévat, dávat' (srov. i něm. *Schenke* 'hospůdka, krčma').

**šeptat**, šepot, šeptavý, zašeptat, pošeptat, vyšeptalý. Věsl. - p. *szeptác*, r. *šeptát*, s./ch. *šəptati*, stsl. *šьpətati*. Psl. \**šьpətati* je slovo onom. původu, pokud vyjdeme z původního \**šьup-* (B3, B5), lze spojit se →šipat. Srov. i →špitat.

**šeredný**, šereda. Stč. i *šeradný*, *šeradný*, *šěředný*. Jen č., je však i dl. *šoradki* 'smetí'. Zřejmě přetvoření základu, který je ve →škaredý, podrobnosti však nejsou jasné. Možná přesmýk *sk-* > *ks-* (A8, B1).

**šerif** '(v USA) úředník odpovědný za bezpečnost v určitém okrese', šerifský. Z angl. *sheriff* tv., původně 'nejvyšší úředník v hrabství', ze stangl. *scīrgerēfa* ze *scīr* (angl. *shire*) 'hrabství' a *gerēfa* (angl. *reeve*) 'správce, zástupce koruny'.

**šermovat**, šerm, šermíř, šermířský. Ze

střhn. *schërmen*, *schirmen* ‘šermovat, chránit, bránit’ od *schërm*, *schirm* ‘ochrana, štít’ (dnes *Schirm*) od ie. *\*(s)ker-* ‘řezat’.

**šerpa** ‘širší pruh tkaniny kolem pasu či šikmo přes prsa’. Z něm. *Schürpe* a to z fr. *écharpe*, stfr. *escharpe*, jež bylo přejato z frk. *\*skirpja* ‘poutnická taška (přes prsa), taška ze sítiny’ a to zase z lat. *scirpus* ‘sítina’.

**šery** ‘druh španělského dezertního vína’. Z angl. *sherry* (původně *sherris*) podle angl. výslovnosti šp. města *Jerez de la Frontera* ve spojení *vino de Jerez*.

**šerý**, šero, šerit se, zešerit se, přišerí. Všesl. - p. *szary*, r. *séryj*, s. *sêr* ‘šedý, světlý’, csl. *sěřъ* ‘modrošedý’. Psl. nejspíš *\*chěřъ* (2. palatalizace (B1)), rekonstrukce tvaru i ie. příbuzenstvo jsou sporné. Ie. východiskem by mělo být *\*ksoi-ro-* (A8, B2), srovnat snad lze av. *xšaeta* ‘světlý’ z *\*ksoi-to-*. Častá srovnání se stisl. *harr* ‘šedý, starý’, střir. *cíar* ‘tmavohnědý’ či s gót. *skeirs* ‘jasný’, stangl. *scîr* tv. jsou hláskoslovně problematictější. Srov. →šeřík, →šedý.

**šeřík**, šeříkový. Preslova úprava r. *sirén*’ (z lat. *syringa*) příkloněním k →šerý (má fialovošedé květy).

**šest** čisl., šestý, šestka, šestice, šestina, šesták. Všesl. - p. *széśc*, r. *šest*’, s./ch. *šêst*, stsl. *šestъ*. Psl. *\*šestъ* je původem abstraktum (tedy něco jako ‘šestka, šestice’) tvořené stejně jako stisl. *sett* ‘šestice’, alb. *gjashtë* ‘šest’, sti. *šaští* ‘šedesát’ příp. -*ti* od vlastní ie. číslovky, která je v lit. *šeši*, gót. *saihs*, něm. *sechs*, stir. *sé*, wal. *chwech*, lat. *sex*, ř. *hêx*, arm. *veç*, av. *xšvaš*, sti. *šat*□, toch. A *šāk*. Východiskem jsou ie. podoby *\*s(y)ek̑s-*, *\*ks(y)ek̑s-*, slov. tvar

ukazuje na *\*ksȇks-* (A1, A8, B2). Pozoruhodná je podobnost názvu pro tutéž číslovku v semitských jazycích (akkad. *šeššet*, hebr. *šiššā*).

**šešule** ‘druh pukavého plodu’, šešulka. Stč. *šešelina*, *šošolina* ‘chocholka, šešulka’ od *šešel* ‘chochol’, jde o palatální (měkkou) obměnu slova →chochol (B1).

**šetřit**, šetření, šetrný, šetrnost, našetřit, ošetřit, prošetřit, přešetřit, ušetřit, vyšetřit. Stč. *šetřiti* ‘dbát na něco; pozorovat; mít ohled’. Jinak jen slk. *šetřit* a p.st. *szatrzýć* (*się*) ‘dávát pozor’. Pro vysvětlení významu je třeba vyjít z ‘pozorovat, hledět (si)’, odtud ‘dbát, ohleduplně se chovat’ a dále ‘šetřit, spořit’. Původ tohoto územně dost omezeného slov. slova je nejasný, spojování s lot. *skatīt* ‘hledět, pozorovat’, lit.d. *skatýtis* ‘ohlížet se, dávát pozor’ přináší příliš mnoho hláskoslovných těžkostí.

**šev**. Z psl. *\*švъ* od *\*šiti* (→šít). Srov. →podešev, →švec.

**ševelit**, zaševelit. Dříve i *šebeliti* (Jg) ‘třást, muchlat’, asi z r. *ševelít* ‘zlehka hýbat, zachvívat’, vedle toho ukr. *ševelítý* ‘šelestit’, b. *šávam* ‘hýbám’. Psl. *\*ševeliti* je nejspíš onom. původu, srov. →šveholit.

**šibal**, šibalský, šibalství. Ve stč. ‘chyt-rák, podvodník’. Od staršího č. *šibati* ‘mrskat, bít’, přeneseně i ‘klamat’ (r. *šibát* ‘metat, bít’, s./ch. *šl□bati* ‘máchat, vrtět’, stsl. *šibati* ‘mrskat, švihat’). Psl. *\*šibati* se vyvozuje z ie. *\*kseib-* (A8, B1, B2) ‘házet, rychle pohybovat’, srovnává se se sti. *kšipáti* ‘metá, vrhá’, *kšiprá-* ‘rychlý’. Srov. →ošívat se, →šibenice.

**šibenice**, šibeniční, šibeničník. P. *szubienica*, r. *šibenica*. Nejspíš odvozeno od

\*šibeně, přič. trp. od \*šibti (z toho pak \*šibati, viz →ošívat se) ‘mrskat, bít’. Původně tedy asi místo, kde byli zločinci mrskáni. Srov. i →šibal.

**šibovat** ob. ‘posunovat’, šíbr ‘kdo čachruje’. Z něm. *schieben* tv., jež asi souvisí se →škubat.

**šibřinky** ‘masopustní maškarní zábava’. Vykládá se z něm. *Schabernack* ‘taškařina, škodolibý žert’, jehož původ není jasný.

**šidit**, šizený, šidítka, ošidit. Dříve i ‘škádlit, týrat’. Slk. *šudit* (-u- je asi druhotné), p. *szydzić* ‘vysmívat se’. Snad ze střhn. *schiden*, *schiden* vedle *scheiden* ‘oddělovat, odlučovat’, jež bylo také alchymistickým termínem (srov. *Scheidekunst* ‘umění odlučovat (substance)’), odtud asi význam ‘šidit, podvádět’ a z toho pak významy další. Ze střhn. *scheide* ‘odlučování’, *scheider* ‘kdo odlučuje’ by se pak vyložilo starší č. *šejd* a →šejdíř a snad i adv. →šejdrem (HK). Expr. novotvar je *šizuněk*.

**šidlo**. Věsl. Příp. -dlo od →šít, vlastně ‘co se užívá k šití’ (vypichují se jím otvory pro šití v kůži). Na druh hmyzu přeneseno podle podoby (má úzký, protáhlý zadeček).

**šif** zast. ob. ‘lod’, šifař. Z něm. *Schiff* tv. (angl. *ship*) z germ. \*skipa- od ie. \*skei- ‘řezat, oddělovat’, tedy ‘oddělený, vyřezaný kus kmene’. Srov. →skif.

**šifon** ‘druh lehké bavlněné látky’. Z fr. *chiffon* ‘hadr’ od *chiffe* tv., původu asi germ. (srov. angl. *chip* ‘tříška, štěpina, úlomek’).

**šifra** ‘tajná značka’, šifrovat, šifrovaný, odšifrovat, rozšifrovat, zašifrovat. Přes něm. *Chiffre* tv. z fr. *chiffre* ‘číslice, cifra, šifra’ z it. *cifra* tv. (dále viz

→cifra).

**šichta** ob. ‘směna’, expr. ‘dřina’. Z něm. *Schicht* ‘směna, vrstva’ od *schichten* ‘třídit, vrstvit’ (srov. angl. *shift* ‘směna, posun’), jež asi vzdáleně souvisí se *Schiff* (→šif).

**šíje**, šíjový. Věsl. - p. *szyja*, r. *šéja*, s./ch. *šŭja*, stsl. *šija*. Psl. \*šija ‘zadní část krku’ nejspíš souvisí se \*šiti (→šít), srov. podobně *vaz* a →vázat.

**šik<sup>1</sup>** ‘uspořádaný, semknutý útvar’, šikovat, šikovatel, sešikovat. Stč. *šik* ‘řád, způsob, pořádek’. Ze střhn. *schic* ‘způsob; místo, kde je něco uspořádáno’, *schicken* ‘působit, pořádat, připravovat’, jež je asi vzdáleně příbuzné se →skočit. Srov. i →šik<sup>2</sup>, →šikovný, →šiknout se.

**šik<sup>2</sup>** hov. ‘elegantní, módní’. Z fr. *chic* tv. (případně přes něm. *schick*) a to zase přejato přes dněm. z něm.d. *Schick* ‘správnost, přiměřenost’ od *schicken* (viz →šik<sup>1</sup>).

**šikana** ‘zlovolné obtěžování, týrání, pronásledování (podřízeného, slabšího ap.)’, šikanovat. Přes něm. *Schikane* z fr. *chicane* ‘šikanování, malicherný spor’ od *chicaner* ‘šikanovat, překrucovat zákon’, jehož původ není jasný.

**šikmý**, šikmost, zešikmit. Od přísl. *šikmo*, jež bylo utvořeno od střhn. *schiec* ‘šikmý, křivý’, dále souvisí s něm. *schief* tv. K tvoření srov. →kolmo.

**šiknout se** ob. ‘přijít vhod’. Již u Jg. Z něm. *sich schicken* ‘hodit se, slušet se’, dále viz →šik<sup>1</sup>.

**šikovný**, šikovnost. U Jg i v širším významu ‘způsobný, hodný, náležitý’ od *šikovat* z něm. *schicken* (viz →šik<sup>1</sup>, →šiknout se). Stejný význam má něm.

*geschickt* 'obratný, šikovný'.

**šílet**, šílený, šílenost, šílenství, šílenec.

Stč. *šieliti* 'zbavovat rozumu' je náležitý druhotvar k *šáliti* (C1), viz →šálit.

**šilhat**, šilhavý, šilhavost. Ze střhn. *schilhen* (dnes *schielen*) tv. od ie. *\*(s)kel-* 'ohýbat, křivit'. Srov. i p. *szy-lawy*, hl. *šēlhać* tv.

**šilink** 'druh peníze'. Z něm. *Schilling* (angl. *shilling*), jež souvisí se *Schild* 'štít', původně asi 'malému štítu podobný peníz', východiskem je ie. *\*(s)kel-* 'řezat'.

**šiml** hov. zast. 'bělouš'. Z něm. *Schimmel* tv., vlastně '(kůň) plíšňové barvy', k *Schimmel* 'plíseň', jehož další původ není jistý. Spojení *úřední šiml* je podle rak.-něm. *Amtsschimmel* tv. a *Schimmelreiter* 'úředník pracující podle šablony' (úřednický slang), doslova 'jezdec na šimlu', kde *Schimmel* je žertovně přetvořené lat. *simile* 'příklad, vzor, obdoba' (Ma<sup>2</sup>).

**šimpanz**, šimpanzí. Přes něm. *Schimpanse* (srov. angl. *chimpanzee*, fr.st. *quimpeze*) z nějakého konžského či angolského jazyka (uvádějí se podoby *kimpenzi*, *kampenzi*, *kipenze*).

**šimrat**, šimravý. Zřejmě přes *čimrati* ze staršího *čmýrati* tv. (Jg). Jde o expr. slovo, jehož původ je těžko zjištělný, srov. →chmýří.

**šina** zast. ob. 'kolejnice'. Z něm. *Schiene* tv., původně 'lišta z kovu, dřeva ap.', od ie. *\*(s)kei-* 'řezat'.

**šindel** 'úzké prkénko k pokrývání střechy', šindelový. Z něm. *Schindel* tv., sthn. *skintula*, a to z lat. *scindula*, *scandula* tv., jež souvisí se stsl. *skǫdǫ* 'malý, ubohý', srov. i →štědřý.

**šinout (se)**, vyšinutý. Stč. *šinúti* 'hýbat, postrkovat', *šinúti se* 'ubírat se,

směřovat' i dok. 'vrhnout se'. Jinak jen p.d. *szynąć* 'hýbat'. Vzhledem k doloženému významu 'vrhnout se' se zdá nejlepší vyjít od psl. *\*ši(b)nǫti*, doko-navého protějšku k *\*šibati* (viz →šibal). Zánikem souhlásky (A9) se spojení obou sloves uvolnilo a došlo k posunu významu i přehodnocení vidu podobně jako např. v →kanout, →lnout ap.

**šíp**, šípový, šipka, šipkový. Všesl. - p.d. *szyp* 'šíp, brk', r. *šip* 'trn, osten, ozub', s./ch. *šip* 'šíp, ostří', b. *šip* 'trn, šíp'. Psl. *\*šipǫ* nemá jasný původ. Vzhledem k uvedeným významům se zdá, že musíme vycházet z původního významu 'trn, něco tenkého, špičatého' (viz i →šípek). Lze uvažovat o výchozím *\*kseipo-* přesmykem z ie. *\*skeipo-* (A8, B2) (odpovídalo by mu lit. *skiēpas* 'roub, štěp', srov. i →štěp), dále by bylo příbuzné angl. *shiver* 'tříska', sthn. *scivaro* tv., lat. *scīpiō* 'hůl', ř. *skūpōn* tv., vše od ie. *\*skeip-* od *\*skei-* 'řezat, oddělovat'. Viz i →štípat.

**šípek**, šípkový. R. *šipóvník*, s./ch. *šípak*, stsl. *šipǫkǫ* 'růže'. Psl. *\*šipǫkǫ* je odvozeno od *\*šipǫ* 'trn, osten', dále viz →šíp.

**šíroký**, širý, šíř(e), šířka, širák, širočina, šířit, rozšířit. Všesl. - p. *szeroki*, r. *širókij*, s./ch. *širok*, stsl. *širokǫ*. Psl. *\*širokǫ* je odvozeno od *\*širǫ* (k tvoření srov. →vysoký, →hluboký, →daleký), jež se obvykle spojuje s gót. *skeirs* 'jasný', něm. *schier* 'čistý, čirý', r.d. *ščírȳj* 'pravý, otevřený', vše z ie. *\*skθir-* 'jasný, čistý'. Předpokládá to přesmyk *sk-* > *ks-* na začátku slova (A8), vývoj významu 'jasný' → 'otevřený' → 'šíroký' je pochopitelný. Srov.

i →čírý.

**šišák** '(dříve) kovová přilba nahoře zahrocená'. P. *szyszak*, r. *šiśák* (str. *šiśakō*). Slov. \**šiśakō* se většinou považuje za výpůjčku z maď. *sisak* tv., ale vyloučit nelze ani opačné převzetí a domácí souvislost se →šiška.

**šiška**, šišatý, šišlice, šišinka, šišatět. Stč. i 'knedlík'. Věsl. - p. *szyszka*, r. *šiśka*, s./ch. *š[š]ska*, csl. *šiśbka*. Psl. \**šiśbka* je zdobnělina od \**šiśa* (p. *szysza* tv.), srov. i r.d. *šiś* 'kupka sena', dále nejasné. Zdá se, že ve slov. označuje různé věci nepravidelného, zužujícího se tvaru, vzhledem k dvojitému š jde asi o útvar expresivní. Zajímavá slova jsou v s./ch. - *šiśati* 'stříhat', *š[š]škav* 'tělnatý, otlý', *šiśmiš* 'netopýr', *šiśtati* 'pískat, syšet' (poslední dvě jsou asi onom. původu a sem nepatří). Srov. ještě lit. *šiūkšmės* 'šterk, smetl', rovněž nejistého původu.

**šiślat**, šiślavý, zašiślat. Onom. původu, zdvojení souhlásky jako v *hihñat*, *chichtat* ap. Srov. sln. *šuśljáti* 'šeptat' a →šuśkat.

**šít**, šití, šicí, šička, našít, nášivka, obšít, podšít, podšívka, prošít, přešít, přišít, ušít, vyšít, vyšívání, výšivka, zašít. Věsl. - p. *szyć*, r. *šit'*, s./ch. *š[š]ti*, stsl. *šiti*. Psl. \**šiti* (1.os.přít. \**šbjq*) je příbuzné s lit. *siūti*, gót. *siujan*, sthn. *siuwan*, angl. *sew*, lat. *suere* tv., sti. *se[š]vyati* 'šije', vše z ie. \**sīu-* 'šít' (B3, B5) (původně asi jen o šití kůže). Srov. →švec, →švadlena, →šev, →šídlo, *sešit*.

**škádlit**, škádlivý, poškádlit. Jen č. Srovnává se s p. *skalować* 'pomlouvat, spílat' či *szczerzyć (zęby)* 'cenit (zuby)', ale zůstává bez spolehlivých souvis-

lostí. Možná nějaké expr. přetvoření.

**škála** 'stupnice'. Přes něm. *Skala* tv. z it. *scala* 'schody, stupnice' z lat. *scāla* 'žebřík, schody', jež souvisí se *scandere* 'stoupat'. Srov. →skandovat.

**škamna** zast. 'školní lavice'. Prostřednictvím latinských škol z lat. *scamnum* 'lavice, stolička', ze střlat. zdobněliny *scamellum* je něm. *Schemel* 'podnožka, (nízká) stolička'.

**škapulír** 'ochranný předmět (příslušníků mnišských řádů)'. Přes něm. *Skapulier* ze střlat. *scapulare* od *scapulae* 'lopatky, plece'. Původně šlo o široký pruh látky splývající přes hábit (vlastně zástěra, aby si řeholníci při práci neušpinili roucho). Poté, co vznikly řády žijící mimo klášter, se škapulířem staly dva proužky látky (se zašitými svatými obrázky, bylinkami ap.) či v nové době medailonky, které měly nositeli na přímluvu církve zjednávat zvláštní ochranu.

**škára** 'spodní vrstva kůže'. Presl přejal z mor. a slk. *škára* 'kus nevydělané kůže' (Jg). Jde nepochybně o variantu psl. \*(s)kora (viz →kūra), k počátečnímu š- srov. →škaloup, →škorně.

**škaredý**, škaredit se, škarohlíd. P. *szkaradny*, r. *škárednyj* 'lakomý' (str. *skarędō*, *skarędō* 'oškklivý'), csl. *skarędō* 'oškklivý'. Psl. \**skarędō* se obvykle spojuje se stisl. *skarn* 'špína, hnůj', stir. *sceirdim* 'vyplivují', lat. -*cerda* (ze \**scerda*) 'lejno', ř. *skō[š]r* tv., sti. *apa-skara-* 'výkaly', vše k ie. \**sker-(d)-* 'špína, lejno'. Varianta \**sker-* je v →srát. Srov. →šeredný.

**škarpa** hov. 'příkop'. Z it. *scarpa* tv. a to asi z germ. \**skrap-*, \**skarp-*, ze základu, z něhož je i něm. *schroff* 'příkrý,



srázný’.

**škatule**, škatulka, škatulkovat, rozškatulkovat. Jako p. *szkatuła*, r. *škatúlka* (přes p.), sln. *škátla* přejato ze stř.-lat. *scatula* ‘krabička, skříňka’ (asi prostřednictvím lékáren). Sln. *šatúlja* šlo přes něm. *Schatulle*.

**škeble**, škeblička. Jen č., asi z nějakého něm.d. *Schelbe* (srov. střdn. *scholpe* a také angl. *shell* tv.).

**škemrat**, škemravý, vyškemrat. Stč. *škebrati* ‘škemrat, reptat, bědovat’, p. *sze-mrać* ‘bručet, bublat, reptat’, srov. i slk. *šomrať* ‘mručet’. Expr. útvary onom. původu, srov. →žebat.

**šklebit se**, škleb, šklebivý, zašklebit se, rozšklebit se, rozšklebený, ušklibnout se, úšklebek, ošklibat se. Jen č., příbuzné je str. *oskolobenije* ‘úsmev’, stsl. *sklabiti se* ‘usmívat se’. Psl. *\*skolbiti (se)*, *\*skelbiti (se)* má obdobu v stisl. *skelpa* ‘grimasa’, dále je příbuzné stisl. *skalpr* ‘lod’, střdn. *scholpe* ‘mušle’, dán. *skulp* ‘lusk’, vše z ie. *\*skel-b-* od *\*skel-* ‘řezat’. Metaforou přeneseno z původního ‘puklina, štěrbina, něco rozštěpeného’ na ‘rozevřená ústa’. Srov. →škeble, →skalp.

**škobrtat**, škobrtavý, zaškobrtnout. U Jg *kobrtati*. Viz →ko<sup>1</sup>, druhá část je asi obměnou slova *brkati* tv. (viz →brkat). K obměně předp. srov. →skomírat.

**škoda**, škodný, škodlivý, škodlivost, škodlivina, škůdce, škodit, poškodit, uškodit, (ne)zaškodit, záškodník. Stejně jako p. *szkoda*, r. *škóda*, ch. *škòda* přejato ze sthn. *scado* (dnes *Schade*) tv., jež souvisí s ř. *askēthēs* ‘neporušený’ (viz →asketa).

**škola**, školka, školní, školský, školství, školné, školák, školačka, záškolák, záškolačka, školitel(ka), školit, školení,

doškolit, proškolit, přeškolit, vyškolit, zaškolit. Stejně jako do jiných slov. jazyků (jen sln. *šola* je přes střhn.) přejato z lat. *schola*, *scola* z ř. *scholē* ‘odpočinek, oddech, volná chvíle; přednáška, rozhovor’. Vývoj významu je zřejmý: ‘volná chvíle (ke studiu ap.)’ → ‘rozprava, (učený) rozhovor’ → ‘místo, kde se vedou učené rozhovory, škola’.

**škopek**. Stč. i *škop*. Ze sthn. *scaph* tv. a to přes lat. z ř. *skáfē*, *skáfos* ‘lodní dutina, člun; vana, kád’ od *skáptō* ‘kopu, hloubím’. Stejného původu je i r. *škap* ‘skříň’. Srov. →skafandr, →batyskař.

**škorně** ‘vysoké hrubé kožené boty’. Sln. *škôrenj*, ch.d. *škôrnja*. Psl. *\*skorъn’i* tv. je odvozeno od *\*skorъnъ* ‘kožený’ od psl. *\*skora* ‘nevydělaná kůže’. Dále viz →kůra, →škára.

**škorpión** ‘štír’. Přes něm. *Skorpion* z lat. *scorpiō* (gen. *scorpiōnis*) a to z ř. *skorpiōs*, jež je možná odvozeno od ie. *\*(s)kerp-*, což je rozšířené ie. *\*(s)ker-* ‘řezat, obdělávat ostrým nástrojem’.

**škorpiť se** expr. Slk. *škriepiť sa*, srov. i č.d. *škřípka*, *škřípka* ‘hádka’ (Jg). Jsou to expr. útvary, původu asi onom. (srov. →skřípat). Není vyloučeno druhotné přiklonění k →škorpión.

**škrábat**, škrabat, škrábanec, škrabánina, škrabka, škrabadlo, škrabák, škrabal, naškrábat, oškrábat, poškrábat, rozškrábat, seškrábat, vyškrábat. Hl. *škrabać*, p. *skrobać*, r.d. *skrobát’*, *skrábat’*, sln. *škrabljáti*. Psl. *\*skrabati* je iterativum (opětovací sloveso) od *\*skrobiť*, to pak je odvozeno od *\*skre(b)ti* (srov. r. *skrestí* ‘škrabat, drhnout’). Příbuzné je lot. *skrabt* ‘dlatat, škrabat’, střhn. *schreffen* ‘škrabat’, angl. *scrape*, wal. *crafu* tv., vše od ie. *\*(s)kreb(h)-* od *\*(s)ker-* ‘řezat, obdělá-

vat ostrým nástrojem'. Srov. →škrób,  
→škorpión.

**škraboška**. Stč. *kraboška* tv. Obdobné významy jsou v ch.d. *skrabica*, *škrabica* 'larva', *krabonos* 'maskovaná osoba', sln.d. *krabúlja* 'zámotek larvy', zřejmě souvisí s →krabice.

**škráloup**, škráloupek, škráloupovitý. Významově nejbližší stojí sln.d. *skorlúp*, *škrálúp*, *skrlúp* aj. 'smetana (na převařeném mléce)', ch.d. *skòrúp* tv., další příbuzná slova jsou uvedena pod →skořápka. Vychází se z představy jakési 'kůry' či 'kůže' sbírané z povrchu vréleho či již ustáleného mléka.

**škrkavka** 'druh střevního cizopasníka'. Již u Jg vedle *škrkavice*. Nejspíš od onom. *škrkati* 'škrundat, krkat, krčet ap.', ale i 'drápat, trhat'. Srov. →škrundat, →škrtat, →škřehotat ap.

**škrób**, škróbový, škróbnatý, škróbárna, škróbárenský, škróbárenství, škróbit, škróbený, naškróbit, vyškróbit. Sln. *škròb*, ch. *škròb*, s. *skròb*. Psl. *\*skrobō* nemá jednoznačný výklad. Spojuje se s lit. *skrèbti* 'tuhnout, schnout' (Ma<sup>2</sup>, HK), jež se dále vyvozuje z ie. *\*(s)kerb(h)* 'ohýbat (se)', ale vzhledem k tomu, že původní význam sln. (a pravděpodobně i psl.) slova je 'kaše z (kukuřičné) mouky', lze uvažovat i o odvození z psl. *\*skre(b)ti* 'škrabat' (viz →škrábat). Původní význam by pak byl 'co je naškrabáno, namleto'. Již u Jg je *škróbený* ve významu 'strojený, upjatý', vedle toho i 'skoupý', srov. i dnešní *škrób* 'skrblík'. Tento poslední význam vznikl asi expr. přetvořením základu, který je právě v →skrblík.

**škrpál** ob. expr. 'stará nevzhledná bota'. Dříve *škarpál*, *škrbál* (Jg). Expr. pře-

tvoření it. *scarpa* 'střevíc'.

**škrtat**, škrť, odškrtat, proškrtat, přeškrtat, seškrtat, vyškrtat, zaškrtat. U Jg ve významu 'vrzat, vydávat skřípavý zvuk' (*škrťati na housle, pèrem škrťati*), dále 'bodat, píchat' a 'špatně psát'. Příbuzné je sln. *škrťati* 'vydávat krátké, ostré zvuky', dříve i 'dělat zářezy'. Původ může být onom.-expr. (srov. →škrkavka, →škrundat), vychází se však také z ie. *\*(s)kert-* od *\*(s)ker-* 'řezat', pak by bylo příbuzné →črtat, co do významů srov. i →škrábat. Srov. i →škrtit.

**škrtit**, škrťicí, škrťič, přiškrtit, uškrtit, zaškrtit, záškrť. Jen č., příbuzné však je sln. *škrť* 'skoupý', s./ch. *škr□t*, mak. *škrť* tv. (srov. i ob. *škrť* 'skoupý člověk'). Etymologie přichází v úvahu stejná jako u předchozího →škrtat, zde ovšem s větší pravděpodobností druhé možnosti ('škrtit' = 'zařezávat (do kůže ap.)').

**škrundat** ob. expr. Původu, srov. →škrkavka, →škrkat.

**škubat**, škubavý, škubánky, oškubat, uškubnout, vyškubnout, zaškubat. P. *skubać*, r.d. *skubstí*, sln. *skúbsti* 'drápat, párat'. Psl. *\*sku(b)ti* (1.os.přít. *\*skubq*, odtud nový inf. *\*skubati*) je příbuzné s lit. *skùbti* 'pospíchat', lot. *skubināt* 'pohánět', gót. *af-skiuban* 'odehnat', něm. *schieben* 'sunout, strkat' (srov. →šíbovat), vše od ie. *\*skeubh-* 'dělat krátké, prudké pohyby'.

**škudlit** expr. 'přepjatě šetřit, skrblit', škudlil, naškudlit. Příbuzné je slk. *vyškudlý* 'vyhublý', r. *skúdnjy* 'skrovný, chudý, nuzný', s./ch. *òskudan* 'chudý', csl. *skqđz* tv. Psl. *\*skqđz* se spojuje s lot. *šēdēns* 'tříška', sthn. *scintan* 'drát, odlupovat', av. *šcandayeiti*

‘láme’, vše od ie. *\*(s)ke(n)d-* ‘odlu-povat, odštěpovat’. Pravděpodobná je spojitost se →štědrý.

**škuner** ‘rychlá plachetní loď’. Z am.-angl. *schooner* tv., původně *scooner* (poprvé r. 1713 v Gloucesteru v am. státě Massachusetts), a to asi od angl.d. *scon*, *scoon* ‘rychle klouzat’.

**škvára** ‘spečené, pórovité kusy popela’, škvárový. Novější, od →škvařit. U Jg jen pl. *škváry* ‘věci na nic, haraburdí’.

**škvařit**, škvár, škvarek, škvarkový, přiškvařit (se), rozškvařit, seškvařit, uškvařit, vyškvařit. Stč. *skvřieti*, *skvřieti*, hl. *škrēc*, p. *skwarzyć*, r.d. *skvára*, *škvára* ‘škvarky’, sln. *cvrėti*, ch. *cvrijėti*, csl. *raskvřeti* ‘rozpustit’ (srov. i stč. *rozeskvřieti* (*sě*) ‘roztát, rozplynout se’). Psl. *\*skverti* (B8) nemá jasný původ, snad onom.-expr. na základě zvuku při škvaření sádla (srov. p. *skwierczęć* ‘pí-skat, syčet’ i doklad z Jg *máslo škvařené škvrčtí*). Podobné expr. útvary jsou v →škvrně, →scvrknout se, →škvor, srov. i →skvrna.

**škvíra**, škvírka. Novější, u Jg nedolo-ženo. Snad od *škeriti se* ‘rozpukávat se, křivit pusu’, varianty k →štířit se tv. s příkloněním k -vír-, které je v *svírat*, *otvírat* ap. (→vřít).

**škvor**. Jen č. Asi onom. původu (k po-dobným názvům srov. →brouk, →chro-bák ap.), srov. →škvařit, →škvrně, →skřivánek.

**škvrně**. Dříve i o malém prasátku. Asi od onom. základu, srov. →mrně, →vr-nět a →škvařit, →škvor.

**škytat**, škytnout, škytavka. Přesmykem ze →štkát (nár. *štikat*) ze stč. *ščkāti*, *ščikati*.

**šlágr** ‘(dočasně) velmi populární pís-nička, módní novinka’. Z něm. *Schlager*

tv. od *schlagen* ‘bít, udeřit’ (příbuzné je kniž. angl. *slay* ‘zabít’). Co do významu srov. →hit.

**šlahoun**. Dříve i ‘jistý řemen v postroji’, ‘tlustá větev, k níž se přivazují vory’ a ‘příčný trám’ (Jg), což by mohlo ukazovat na souvislost s r.d. *sljága*, *slegá* ‘tenké, dlouhé břevno’. Psl. zá-klad *\*sleg-* (B7) se pak spojuje s lit. *sleñksnis* ‘práh’, další souvislosti jsou málo jasné. Spojení se →šlehat by pak bylo lid. etym. (Ma<sup>2</sup>).

**šlacha**, šlachovitý. Jen č., nejasné. Snad souvisí se →šlahoun, srov. u Jg *šlacho-vitý* i *šlahovitý*.

**šlajfka** nár. ‘kravata’. Z něm. *Schleife* ‘smyčka, vázanka’, varianty k *Schlaufe* ‘smyčka’. Jiné je *šlajfky* ‘brusle’ od něm. *schleifen* ‘smykat, bruslit’.

**šlajсна** slang. ‘propust, splav’. Z něm. *Schleuse* tv. a to ze střlat. *sclusa*, *exclusa* ‘přehrada, jez’ od lat. *excludere* (příč. trp. *exclusus*) ‘nevypustit, zame-zit, odříznout’ z →ex- a *cludere* ‘zaví-rat’. Srov. →exkluzivní.

**šlak** ob. ‘mrtvice’. Již od střední č. Z něm. *Schlag* ‘rána, úder, mrtvice’ od *schlagen* ‘bít, udeřit’. Srov. →šlágr, →šlehat.

**šlamastyka** hov. expr. Z rak.-něm. *Schla-mmastik*, něm. *Schlammasel* a to z jidiš *schlemas*, *schlimas* ‘smůla, neštěstí’, složeného asi z něm. *schlimm* ‘špatný’ a jidiš *mas(e)l* ‘štěstí’ z hebr. *mazzal* ‘šťastná náhoda’.

**šlapat**, šlapací, šlapadlo, šlapka, šlápota, došlápnout, došlap, našlapat, našlapo-vat, nášlapný, obšlápnout, pošlapat, prošlapat, přešlapovat, přešlap, při-šlápnout, rozšlapat, sešlapat, ušlapat, vyšlapat, zašlapat. R. *šlěpat* ‘pleskat, šlapat, čvachtat’, sln. *šlépati* ‘luskat

prsty', b. *šljá pam* 'plácám, tluču'. Původ je jistě onom., původně 'plácát', potom 'pleskavě jít'. Podobné, elementárně příbuzné útvary jsou v angl. *slap* 'plácát, pleskat', něm. *schlappern* 'mlaskat'.

**šlauch** ob. 'hadice'. Z něm. *Schlauch* tv., jež asi souvisí s →lyže.

**šle**. Stč. 'koňský postroj; biskupský plášť'. P. *szla* 'popruh', *szelki* 'šle', r. *šlejá* 'popruh'. Přejato z nějakého tvaru blízkého sthn. *silo* 'řemen v postroji' (něm. *Siele*), jež dalo zsl. \**sol*-. Ném. slovo vychází z ie. \**sei*- 'vázat; řemen', z něhož je i →síť.

**šlehat**, šlehaný, šleh, šlehač, šlehačka, našlehat, ošlehat, prošlehnout, rozšlehat, sešlehat, ušlehat, vyšlehnout. Jen č., dříve i *šlahati*, *šlohati* (Jg). Nejspíš převzetí ze střhn. *slahen* 'bít, tlouci, šlehat' (něm. *schlagen* tv.). Srov. →šlágr, →šlak.

**šlechta**, šlechtný, šlechtnost, šlechtic, šlechtična, šlechtický, šlechtit, šlechtitel(ka), šlechtitelský, šlechtitelství, vyšlechtit, ušlechtily. Stč. též ve významu 'ušlechtilost, urozenost'. Stejně jako p. *szlachta* tv. přejato ze střhn. *slahte*, (*ge*)*slehte* 'rod, původ, kmen', jež souvisí se *schlagen* 'bít, tlouci' (společným významem je 'vyvíjet se určitým směrem'). V č. a p. přeneseno na rodové šlechtictví, které do té doby u Slovanů bylo neznámé.

**šlejška**, slejška 'šiška (ke krmení hus); tlustá nudle'. Dříve i *slejžky*, *slížky* a nezdobnělé *slíž* (Jg). Od →sliz.

**šlem** 'hlen, vazká látka, sliz'. Z něm. *Schleim* 'sliz, hlen', viz →slimák.

**šlendrián** hov. expr. 'nepořádek'. Z něm. *Schlendrian* a to latinizující příp. - *ián(us)* od *schlendern* 'lajdat, courat,

loudat se', jež souvisí se slovy uvedenými pod →sledovat. Původ asi ve studentském slangu.

**šlépěj**. Stč. i *šlápějě*. Od →šlapat.

**šlichta** expr. 'řídké, špatné jídlo'. Původně 'tkalcovské mazadlo z mouky'. Z něm. *Schlichte* tv., jež je příbuzné s něm. *schlecht* 'špatný', původně 'rovný, hladký, jednoduchý'. Souvisí se →sliz.

**šlofik** ob. expr. 'krátký (odpolední) spánek'. Z něm. *Schlaf* 'spánek' od *schlafen* 'spát'. Viz →slabý.

**šlohnout** ob. 'ukrást'. Asi od →šlehat, srov. *štípnout* tv. Někteří spojují s romským *lohe* 'kradené zboží'.

**šlukovat** hov. 'vtahovat kouř při kouření', šluk. Z něm. *schlucken* 'polknout, hltat', jež asi souvisí s naším →lkát.

**šlupka**. Viz →slupka, expr. š- možná podle →šupina.

**šlus** ob. expr. 'konec'. Z něm. *Schluss* tv. od *schliessen* 'uzavřít, ukončit', jež souvisí s →klíč.

**šmahem** přísl. hov. 'úplně, veskrze, najednou'. Asi od *smah*, *šmah* 'spálení, spálenina', viz →smahnout. Ze spojení jako *nepřítel všecko šmahem páčil*, *šmahem vyplniti*, *šmahem všecko hoří* ap. se přeneslo i na jiné druhy zkázy (*povoď všeho šmahem poplenila*, *housenky všecko šmahem ožraly*) (Jg), až se význam generalizoval v dnešní podobě.

**šmajdat** hov., šmajdavý. U Jg jen *šmajda* a sloveso *šmajthati*, vedle *šmathati*, *šmatlati*. Varianta k →šmathat.

**šmajchlovat se** ob. expr. 'lísat se, mazlit se'. Z něm. *schmeicheln* 'lichotit, pochlebovat', jež asi souvisí se →šminka.

**šmak** ob. expr. 'chuť', šmakovat, pošmáknout si. Z něm. *Geschmack* 'chuť', *schmecken* 'chutnat', jež má mimo

germ. jazyky příbuzenství snad jen v lit. *smagùs* ‘příjemný’.

**šmatat** ob. Již stč. Expr. varianta k →hmatat, srov. →chmatat a →šmát-rat.

**šmaťhat** ob. expr. U Jg i *šmatlat* (již stč.), *šmithat*, *šmajťhat*. Expr. útvary, jejichž etymologizace je těžko možná. Lze srovnat s →šmatat i →šmátrat, vložené -h- mají i další slovesa označující vadnou chůzi - →belhat se, →kulhat.

**šmátrat** ob. expr., zašmátrat. Někdy se spojuje s r. *smotřet* ‘dívat se, hledět’ (HK), ale spíš to bude expr. útvar srovnatelný se →šmatat, →šmaťhat, srov. i →šátrat.

**šmejd** ob. hanl. ‘bezenná věc, brak; ničema’. Dříve ‘drobné věci ze železa, mosazi ap.’ (Jg). Z něm.st. *Schmeid* tv. (srov. *Gescheid* ‘šperk’) od *schmieden* ‘kovat’.

**šmejdit** ob. expr. ‘čile pobíhat, slídit’, prošmejdit. Expr. útvar srovnatelný se →šmajdat, lze však uvažovat i o souvislosti se →šmejd, starším č. *šmejd-lř*, *šmejdýř* ‘kdo prodává drobné, bezcenné věci’ (taková obchodníci byli čilí a vtíraví). Možná, že na sebe oba základy vzájemně působily.

**šmelit** ‘nelegálně obchodovat s nedostatkovým zbožím’, šmelina, šmelinář, šmelinářský, šmelinářství, vyšmelit, zašmelit. Východiskem je asi něm.d. *Schmeller* ‘lakomec, darebák, podvodník’, jež souvisí s něm. *schmälen* ‘zužovat, snižovat, kárat’.

**šmidlat**. Onom.-expr. původu, srov. →fidlat.

**šmiknout** hov., přešmiknout, odšmiknout, ušmiknout. Od citosl. *šmik*, jež asi souvisí s nář. *mikati* se, varianty k

→míhat se. Viz i →kmitat.

**šminka** hov. ‘líčidlo’, šminkovat (se). Z něm. *Schminke* a to asi k střhn. *schmeichen* ‘hladit, natírat’ od ie. *\*smē(i)-* ‘mazat, hladit’. Srov. i →šmajchlovat se, →šmíra.

**šmíra** hanl. ‘špatná divadelní společnost’. Z něm. *Schmiere* tv. a to od *schmieren* ‘mazat, čmárat’, od toho pak ‘špatně psát’ a ‘dávat špatně napsané hry’. K původu srov. →šminka.

**šmirgl** ob. ‘smírek’. Z něm. *Schmirlgel* z it. *smeriglio* a to od stř. (byzant.) *smeri* tv., vedle ř. *smýris*, *smiris* (viz →smírek).

**šmírovat** ob. hanl. ‘(potají) pozorovat, sledovat’, šmírák. Z něm. arg. *Schmiere stehen* ‘dávat pozor, hlídat’ z jidiš *schmire* ‘hlídání, stráž’ z hebr. *šēmārah* tv.

**šmodrchat** hov. expr., šmodrcha, zašmodrchat. Expr. útvar vzniklý snad spojením →motat a →drchat, další etymologické vývoje jsou u takovýchto expr. slov nemožné.

**šmolka** ‘modré barvivo k bělení prádla’. Z něm. *Schmalte* tv. z it. *smalto* (viz →smalt).

**šmouha**, šmouhatý, šmouhovatý. P. *smuga* ‘pás, pruh’, r.d. *smúga* ‘temná skvrna, pruh’, sln. *smúga* ‘čára’. Psl. *\*smuga* nemá jistý původ. Je-li příbuzné r. *smúglyj* ‘tmavohnědý’, lze spojit se střhn. *smouch* ‘kouř’, angl. *smoke*, ir. *múch* tv., arm. *moyg* ‘tmavý, hnědý’, vše z ie. *\*(s)meug(h)-* ‘kouř’. Původní význam slov. slova by pak byl ‘pruh kouře, pruh kouřové barvy’.

**šmrdolit** ob. expr. ‘rychle a povrchně dělat’. Expr. obměna k →mrdat.

**šmrnc** ob. expr. ‘švih, půvab’. Od citosl. *šmrnc*, vyjadřujícího švihnutí, plesk-

nutí.

**šmudla** hov. expr. ‘špinavý, nepořádný člověk’, šmudlat, ušmudlat, ušmudlaný. Od něm. *schmuddeln* ‘umazat, ušpinit’, jež zřejmě souvisí se *Schmutz* ‘špína’.

**šmuk** zast. ‘šperk, ozdoba’. Z něm. *Schmuck* tv., jež souvisí se *schmiegen* ‘přivinout se’ (asi ‘ozdoba, která těsně přiléhá’), to pak je asi příbuzné s naším →smýkat.

**šnaps** zast. ob. ‘kořalka’. Z něm. *Schnaps* tv., což je původem dněm. slovo označující ‘lok, polknutí’, srov. i něm. *schnappen* ‘chňapat, lapat vzduch, zapadnout (o záklopce)’. Onom. původu.

**šnek**, šnečí, šnekovitý. Z něm. *Schnecke* tv., jež zřejmě souvisí se sthn. *snahhan* ‘plazit se’. Příbuzné je angl. *snake* ‘had’.

**šněrovat**, šněrovací, šněrovačka, šněrovadlo, sešněrovat, zašněrovat. Z něm. *schnüren*, případně již střhn. *snüeren*, dále viz →šňůra.

**šnorchl** slang. ‘potápěčská trubice k dýchání pod vodou’. Z něm. *Schnorchel* tv., což je moderní slovo utvořené obměnou severoněm. *Schnorgel* ‘nos, pusa, huba’, *schnorgeln* ‘hlasitě dýchat nosem’. Souvisí se *schnarchen* ‘chrápat, skřípat’.

**šňorit (se)** expr. ‘fintit se’, vyšňorit se. Nejspíš z něm. (*ver*)*schnörkeln* ‘(přemrštěně) zdobit’ s příkloněním k *šňora* ‘šňůra, tkanice’.

**šňupat** ‘vtahovat nosem’, šňupací, šňupavý. Z něm. *schnupfen*, jež patří spolu s *schnauben* ‘supět, funět’, *schnaufen* tv., *schnüffeln* ‘čenichat’ do skupiny germ. onom. slov. na *sn-*. Ob. *šnuptychl* ‘kapesník’ je z něm. *Schnupftüchel*, ve druhé části je zdrobnělina od *Tuch* ‘šá-

tek’.

**šňůra**, šňůrka. Stč. *šňóra*, u Jg i *šňůra*, *šňora*, *šňora*. Ze střhn. *snuor* tv. (dnes *Schnur*) od ie. *\*(s)ner-* ‘kroutit, vinout’. Srov. →šněrovat, →šňorit.

**šnytlík** ob. ‘pažitka’. Z něm. *Schnittling*, *Schnittlauch*, složeného ze *Schnitt* ‘řez’ (od *schneiden* ‘řezat’) a *Lauch* ‘pórek’. Motivací názvu je asi to, že z jednoho trsu pažitky lze opakovaně nařezávat potřebné množství jako přísadu do jídla. Srov. →ošlejš.

**šodó** ‘horká pěna ze šlehaných žloutků a vína’. Z fr. *chaudeau* tv. z vlat. *\*caldellum* ‘horká polévka’ od lat. *calidus* ‘horký’. Srov. →kalorie, →šofér.

**šofér**, šoferka, šoferský, šoférovat. Přes něm. *Chauffeur* z fr. *chauffeur* tv., původně (a ještě i dnes) ‘topič’. Vývoj významu ‘topič’ → ‘řidič’ vyšel ze spojení *chauffeur de locomotive* ‘topič (a řidič) na lokomotivě’. Fr. slovo je odvozeno od *chauffer* ‘topit’ z vlat. *\*cal(e)fāre* tv. za lat. *calefacere* ‘oteplovat, zahřívat’ z lat. kořene *cal-* ‘teplý’ (srov. →kalorie, →šodó) a *facere* ‘dělat’ (srov. →fikace).

**šohaj**. Viz →šuhaj.

**šok**, šokovat, šokující. Z angl. *shock* (jako lékařský termín od 19. st.) a to z fr. *choc* ‘úder, srážka’ (původně ve vojenském významu) od *choquer* ‘vrazit’ asi onom. původu.

**šolichat** ‘(lehce) hladit; povrchně dělat’. Již u Jg ve významu ‘třít, hladit’. Expr. útvar nejasného původu, ve druhé části lze spatřovat základ *lich-*, který je v →lichotit, případně →lichý.

**šortky**. Z angl. *shorts* tv. od *short* ‘krátký’, vlastně ‘uříznutý’, jež souvisí se *shear* ‘stříhat’, od ie. *\*(s)ker-* ‘řezat’.

**šos** ‘cíp kabátu’, šosatý, šosák, šosácký. Z

něm. *Schoss* ‘klín, luno, cíp, podolek’. Obvykle se spojuje se *schieszen* ‘střílet, vyrážet, pučet’, i když významová souvislost není bez problémů.

**šošolka.** Viz →šešule.

**šot** ‘krátký filmový či televizní snímek’. Z angl. *shot* tv., vlastně ‘střela, vrh, šleh ap.’, od *shoot* ‘střílet’. Srov. →čutat, →šos.

**šotek** ‘domácí skřítek’. Dříve i *šetek* (Jg). Málo jasné. Srovnává se s →pošetilý, ale i to je temné.

**šotolina** ‘drobný štěrka’. Z it. *ciotolo* ‘štěrka’ od něm. *Schutt* ‘sut’ od *schütten* ‘sypat, lít’.

**\*šoufek** ob. expr. (*dělat si šoufky* ‘dělat si legraci’). K ob. zast. *šouf(ek)* ‘(větší) naběračka’ (srov. i mor. →šufan tv.) z něm.d. *schufen* tv., jež souvisí se *Schaukel* ‘lopatka’. Původ rčení neznámý.

**šoufl** přísl. ob. ‘špatně, nevolno’. Z jidiš *schophel* ‘mizerný, špatný’ (něm. *schöfel* ‘skoupý’) a to z hebr. *šāfāl* tv.

**šoulačka** slang. ‘(při lovu) chůze pomalým, plíživým krokem’. Od *šoulat se* (již stč. *šulati se* ‘těkat, potulovat se, šourat’) expr. původu. Srov. →šourat se, →šoupat, →šoustat.

**šoulet** ‘vařený hrách s kroupami a masem’. Z jidiš *schollet* ‘šábesová polévka’.

**šoupat**, šoupnout, šoupátko, šoupálek, ošoupat, odšoupnout, pošoupnout, prošoupat, přeshoupnout, přišoupnout, rozšoupnout se, vyšoupnout, zašoupnout. Jen č. Patří do skupiny onom.-expr. slov označujících šoupavé pohyby, sunutí ap. (srov. →šoustat, →šourat se, →šoulačka). Bezprostřední souvislost s něm. *schieben* ‘sunout, strkat’, *Schub* ‘šoupnutí, strčení’ či převzetí z něm.

není třeba předpokládat.

**šourat se**, šouravý, přišourat se, odšourat se. Expr. původu, srov. →courat i →šoupat, →šoulačka.

**šourek** ‘kožní vak, v němž jsou uložena varlata’. U Jg *šour*, *šourek* i ‘měsíc’. Jen č., málo jasné. Je i r.d. *šúra* ‘vulva’.

**šoustat** vulg. ‘souložit’. Ve starší č. ‘smýkat sem a tam, drbat, třít’ (k podobnému vývoji významu srov. →mrdat, →šukat). Onom.-expr. slovo, srov. na jedné straně →šoupat, na druhé →šus-tit.

**šovinismus** ‘jednostranné přeceňování předností vlastního národa, pohlaví ap. a fanatické hájení jeho zájmů’, šovinista, šovinstka, šovinstický. Z fr. *chauvinisme*, původně ‘fanatická láska k vlasti’, podle napoleonského vlasteneckého granátníka N. *Chauvina*, který se stal ústřední postavou hry bratří Cogniardů *Tříbarevná kokarda* (1831).

**špacír** ob. zast. ‘procházka’, špacírovat. Z něm. *Spazier* tv. od *spazieren* ‘procházet se’ a to buď z it. *spaziare*, či přímo z lat. *spatiārī* tv. od *spatium* ‘prostor, místo’.

**špaček.** P. *szpak*, jinde slova z původního psl. *\*skvorъcb* onom. původu (viz →skorec). Asi zsl. převzetí ze střhn. *spaz*, *spatze* ‘vrabec’, jež souvisí s angl. *sparrow* tv. Ve významu ‘dřevěný špalíček na obou stranách přiřiznutý do špičky’ (dětská hračka) je možná výchozí *špalíček*, které se přichýlilo ke *špaček* (při odpálení létá), sem patří i *tlouci špačky* ‘podřimovat, klímat’. Metaforou pak bylo přeneseno asi i na ‘nedopalek doutníku’ a ‘zbytek tužky’ (HK, jinak Ma<sup>2</sup>).

**špagát** ob. ‘provaz’. Z něm. *Spagat* tv. z it. *spaghetto*, což je zdrobnělina od

*spago* tv., jehož původ není jistý. Srov. →špagety.

**špagety.** Přes něm. *Spaghetti* z it. *spaghetti*, doslova ‘provázky’, od *spago* ‘provaz’ (viz →špagát).

**špachtle** ‘náradí k roztírání, uhlazování (barvy, sádry ap.)’. Z něm. *Spachtel* tv. z dřívějšího *Spatel* a to z lat. *spatula* ‘(malá) lopatka, měchačka’, což je zdrobnělina od *spatha* z ř. *spáthē* ‘krátký, široký meč; tkalcovská hůlka’. Srov. →špalír.

**špajz** ob. Z něm. *Speise* ‘jídlo, pokrm’. Dále viz →spíž.

**špalda** ‘druh pšenice’. Dříve též *špalta* (Jg). Jde zřejmě o převzetí z něm. (střhn. *spelte*, *spelze*), případně lat. (pozdnělat. *spelta*, střlat. *spelda*), ale podrobnosti převzetí ani vzájemný vztah germ. a lat. slov a jejich původ nejsou jasné.

**špalek**, špalík, špalíček. Jen č. (již stč.), nejasné. Snad nějak souvisí s něm. *spalten* ‘štípat’.

**špalír** ‘dvě řady lidí tvořící uličku’. Z něm. *Spalier* tv., původně ‘dřevěná podpěra (pro mladé stromky a rostliny)’, z it. *spalliera* ‘podpěra, ramenní opěrka, řada lidí’ od *spalla* ‘rameno, podpěra’ a to z lat. *spatula* ‘malá lopatka, měchačka’ (dále viz →špachtle).

**špás** hov. ‘žert, legrace’, špášovat, pošpášovat si, zašpášovat. Z něm. *Spass* tv. a to z it. *spasso* tv. od *spassare* ‘krátit si čas, obveselovat’ z vlat. *\*expassāre* od lat. *expandere* (příč. trp. *expassus*) ‘roztahovat, otvírat’ (viz →expanze).

**špatný**, špatnost, pošpatnět. P. *szpetny* ‘ošklivý, ohavný, nemravný’, ukr. *špětyty* ‘hanobit, plísnit’. Málo jasné. Někteří uvažují o převzetí ze střhn. *spat* (něm. *Spat*) ‘nádor na koňské noze’, ale

taková generalizace významu ve slov. se nezdá pravděpodobná.

**špeditér** ob. ‘kdo stěhuje nábytek’, špeditérský. Z něm. *Spediteur* z it. *speditore* tv. od *spedire* ‘odesílat’ z lat. *expedire* ‘vypravit, připravit’ (viz →expedice).

**špehovat**, špeh, špehýrka. Již stč. Ze střhn. *spehen* tv., jež stejně jako angl. *spy* tv. vychází z ie. *\*spek-* ‘pozorovat, sledovat’, od něhož je i lat. *specere* ‘pozorovat’ (srov. např. →spektrum) i ř. *skopēō* tv. (srov. →skop). Srov. i →špion.

**špejchar** zast. ‘sýpka’. Z něm. *Speicher* tv. a to z pozdnělat. *spīcārium* ‘obilnice’ od *spīca* ‘klas’.

**špejle**, špejlička. Dříve *špejl*, *špīl*, *špejlek*, *špīlek* (Jg). Z něm. *Speil* tv., původně dněm. slova, jež vychází z ie. *\*spēi-* ‘špičatý’. Srov. i →špice, →špíz.

**špek**, špekový, špekáček, expr. špekoun. Z něm. *Speck* tv., jehož původ není jistý. Srov. →špikovat.

**špeluňka** ob. ‘malá, nevzhledná místnost; malá, špatná krčma’. Přes něm. *Spelunke* tv. z lat. *spelunca* ‘jeskyně, doupě’ z ř. *spēlynx* ‘jeskyně’ od *spēos* tv. Srov. →speleologie.

**špenát**, špenátový. Dříve též *špinát*, *špinák*. Z něm. *Spinat* a to přes it. *espinace*, případně šp. *espinaca*, z ar. *isfināḡ*, *isfānāh* z per. *ispanāh*, *aspannah* tv.

**špendlík<sup>1</sup>** ‘spínací pomůcka’, špendlíkový, špendlit, přišpendlit. Ze střhn. *spendel*, *spenel* tv. a to přes sthn. *spenula* ‘jehla, špendlík’ z lat. *spīnula*, což je zdrobnělina od *spīna* ‘trn, bodlina; páteř’. Ma<sup>2</sup> myslí na střhn. převzetí ze stč. *spinadlo* ‘spona’, což je málo pravděpodobné, i když hlásková podoba k



takovým domněnkám opravňuje.

**špendlík<sup>2</sup>** ‘druh slívy’. Ze střhn. *spenelinc*, *spinlinc* tv. (dnes *Spilling*), jehož původ není jistý. Vzhledem k tomu, že něm. slovo někde označuje i ‘trnku’, je možné vyjít ze sthn. *spenula* ‘jehla, špendlík’ (podle ostrých trnů). Viz →špendlík<sup>1</sup>.

**šperhák** ob. ‘paklíč’. Z něm. *Sperrhaken* tv. ze *sperren* ‘zavírat, zamykat’ a *Haken* ‘hák’ (srov. →hák).

**šperk**, šperkový, šperkovnice. Již stč., ne zcela jistého původu. Asi ze střhn. *sparke* ‘jiskra’ (srov. angl. *spark* ‘jiskra’ i ‘drobný drahokam, malé třípytlivé tělíčko’). Slovo je původu dněm., dále jen ve staré angl. a niz., další souvislosti nejisté, možná onom. původu (od praskání dřeva).

**špetka**. P. *szczczypta*, r. *ščepót*‘ ukazují, že pro naše slovo je třeba vycházet asi z psl. *\*ščępōtka*, jež by dalo pravidelně *\*štpetka* (B6, C3), zjednodušením *špetka*. Málo pravděpodobný je přesmyk ze *\*stipka* či *\*štěpka* (tak HK, Ma<sup>2</sup>). V každém případě souvisí se →stípat, vlastně ‘co se uštípe dvěma či více prsty’. Viz i →ždibec.

**špice**, špička, špičatý, špičkový, špičkovat, špičák, špičatět, špičatit, zašpičatit. Ze střhn. *spitze* tv. od ie. *\*(s)pēi-* ‘špičatý; zašpičatělé dřevo’. *Špička* ‘mírná opilost’ je z něm. *Spitz* tv. (od 16. st.) stejného původu jako *Spitze* (zde asi ve významu ‘začátek (opilosti)’). Srov. →špicl<sup>1</sup>, →špicl<sup>2</sup>, →špejle, →špíz.

**špicl<sup>1</sup>** hov. ‘druh psa’. Oficiálně *špic* z něm. *Spitz* podle špičatého čenichu a špičatých uší. Viz →špice.

**špicl<sup>2</sup>** hov. ‘udavač, tajný’, špiclovat. Z rak.-něm. *Spitzel* za něm. arg. *Spitz* tv.

od něm. *sich spitzen* ‘nedočkavě čekat, číhat’ přenesením od *spitzen* ‘špičatit’ (vlastně ‘špičatit uši’), viz →špice.

**špička**. Viz →špice.

**špikovat** ‘prokládat špekem’, prošpikovat. Z něm. *spicken* tv. od *Speck* (viz →špek).

**špína**, špinavý, špinavost, špinit, našpinit, pošpinit, ušpinit, zašpinit. Stč. i *špina*. Jen č., nejasné. Spojení s ř. *pínos* tv. (Ma<sup>2</sup>) ani s →pěna (HK, Jg) nejsou přesvědčivá.

**špion**, špionka, špionský, špionáž, špionážní. Z něm. *Spion* tv. z it. *spione* ‘zvěd, pozorovatel’, což je zveličelé jméno (příp. *-one*) od *spia* ‘špeh’ od *spiare* ‘špehovat’ a to z germ. (srov. něm. *spähen* tv. a odtud →špehovat).

**špiritus** ob. ‘líh’. Z něm. *Spiritus* tv., vedle ‘dech, duch, život’, z lat. *spīritus* ‘dech, duch, vzduch’ (viz →spiritismus). Význam ‘líh, alkohol’ se vyvinul v řeči alchymistů (od 16. st.) a označoval destilací vzniklý ‘duch’ kapaliny, zvláště vína (střlat. *spiritus vini* ‘líh’).

**špitál** hov. ‘nemocnice’. Z něm. *Spital* tv. a to ze střlat. *hospitale* ‘příbytek pro pocestné, nemocné, chudé ap. (zvláště v klášterích)’, lat. (*cubiculum*) *hospitāle* ‘hostinský pokoj’ od *hospes* (gen. *hospitis*) ‘host’. Srov. →hospitalizovat, →hotel, →hospic.

**špitat**, špitnout. Za původní *špetat*, *špetnout* (již stč.), což je varianta k →šepat, šeptnout. Jiná vokalizace jerů (B6) vychází asi z *l*-ového příč. *\*šępōtlō*, které dalo náležitě *špetl*.

**špíz** ob. ‘kousky masa proložené cibulí ap. a upečené na rožni, ražniči’. Z něm. *Spieß* ‘rožeň, kopí’ od stejného základu, který je v →špice, →špejle.

**šplecht** ob. expr. ‘povídání, brebt, kle-

veta'. Od staršího *šplechtat* 'žvanit, povídat' a to od *šplechat* (viz →šplíchat).  
**šplhat**, šplh, šplhavý, šplhadlo, sešplhat, vyšplhat, expr. šplhnout si, šplhoun. Jen č. Asi expr. přetvoření základu, který je v →plouhat, →plíhat, →plazit se, vlastně 'lézt (vzhůru)'. K podobnému expr. š- srov. →šplíchat.

**šplíchat**, šplouchat, šplíchnout, šplouchnout, vyšplíchnout. Dříve i *špláchat*, *šplechat*, *šplounat* (Jg). Nejspíš expr. obměna →pláchnout, k předsunutému š- srov. →šplhat.

**šponovat** ob. 'napínat', špona, šponovky 'dlouhé přiléhavé kalhoty (na lyže)', našponovat, vyšponovat (se). Z něm. *spannen* tv., jež souvisí s →pnout.

**šprajcovat se** ob. 'vzpírat se', šprajc. Z něm. *sich spreizen* tv., jež souvisí se *sprissen* 'pučet, vyrážet' (srov. →šprot).

**šproch** zast. ob. 'řeč, povídačka'. Z něm. *Sprache* 'řeč' od *sprechen* 'mluvit' (srov. angl. *speak* tv. se ztrátou -r-) a to asi od stejného onom. kořene jako →pražit.

**šprot** 'mořská rybka příbuzná sledi'. Z něm. *Sprotte* (původu dněm.), jež zřejmě souvisí s něm. *Spross* 'výhonek, potomek' (původně o různých malých rybách, mladých sledích ap.).

**šprtat (se)** slang. 'učit se (nazpaměť), dříť', šprt, našprtat se. Ve starší č. 'napadat na jednu nohu' (Jg), nářečně i 'hrbat, cvrknat ap.' (Ma<sup>2</sup>). Slovo expr.-onom. původu.

**šprťouchlata** (pl.) ob. expr. 'legrace (z někoho druhého)'. Expr., etymologicky těžko analyzovatelný útvar. Druhá část slova jeví podobnost s →poťouchlý.

**šprým**, šprýmař, šprýmařský, šprýmovný, šprýmovat, zašprýmovat si.

Stč. *šprýmovati* 'žertovat, nevhodně mluvit' ze střhn. *springen* 'skákat, tančit' (význam asi od subst. *springer* 'tanečník, kejklíř', z něhož je stč. *šprymýř*, srov. doklad *jeden kejklíř a šprymýř* u Jg).

**špulit** 'zaokrouhlovat a vysunovat dopředu rty', našpulit, vyšpulit. Dříve i *špoulit*, asi expr. obměna →poulit.

**špulka** hov. 'cívka'. Z něm. *Spule* tv., jež souvisí se *spalten* 'štípat' (srov. →špalek).

**špumprnádle** zast. ob. expr. 'žertovné kousky'. Údajně z něm. *Spompernadeln* 'okolkování, cavyky', jež se vykládá z it. (Ma<sup>2</sup>).

**špunt** hov. 'zátka', ob. expr. 'malé dítě'. Stč. *špunt* 'zátka, otvor pro zátku'. Ze střhn. *spunt* (dnes *Spund*) a to asi přes it. *spunto* tv. z lat. *expunctum* 'propíchnutý (otvor)', což je původem přič. trp. od *expungere* 'propíchnout' z →ex- a *pungere* 'bodat, píchat'. Srov. →punkce, →puntík.

**šrafovat**, šrafovaný, vyšrafovat. Přes něm. *schraffieren* z it. *sgraffiare* 'škrabat, vrývat, rýsovat' (dále viz →sgrafito, →graffiti).

**šrajtofle** ob. expr. 'peněženka, náprsní taška'. Z něm. *Schreibtafel*, původně 'tabulka na psaní', ze *schreiben* 'psát' a *Tafel* 'tabulka' (zapisovaly se na ni výdaje).

**šrám**. Z něm. *Schramme* tv., jež je příbuzné s psl. \**kroma* 'okraj, hrana' (viz →kromě, →skromný, →chromý).

**šraml** 'malý smyčcový soubor s doprovodem kytary a tahací harmoniky'. Podle vídeňského kapelníka *J. Schrammela* († 1893).

**šramotit**, šramot, pošramotit. Hl. *šrumíć*, *šrumotać* tv. Onom. útvar, vari-

anta k staršímu *chramotiti*, *chramos-titi* 'chrastit, šramotit' (srov. →chrastit). Přiklonění k →šrám je patrné u *pošramotit* (*pověst ap.*).

**šraňky** ob. 'závory'. Z něm. *Schranke* 'závora, zábradlí', jež souvisí se *schräg* 'šikmý, kosý' a také *Schrank* 'skříň'.

**šrapnel** 'dělová střela, která se před dopadem roztrhne'. Přes něm. *Schrapnell* z angl. *shrapnel* tv. podle vynálezce této střely, angl. generála *H. Shrapnela* (1761-1842).

**šrot**<sup>1</sup> 'nahrubo umleté zrno (jako kr-mivo)', šrotovat. Z něm. *Schrot* tv. od *schroten* 'drtit, mělnit' a to od ie. *\*(s)ker-* 'řezat'.

**šrot**<sup>2</sup> 'kovový odpad', šrotovat. Z něm. *Schrott* tv., což je původně dolnorýnská varianta výše uvedeného *Schrot* (→šrot<sup>1</sup>).

**šroub**, šroubek, šroubový, šroubovitý, šroubovat, šroubovací, šroubovák, našroubovat, odšroubovat, přišroubovat, rozšroubovat, sešroubovat, vyšroubovat, zašroubovat. Z něm. *Schraube* (spíš než ze střhn. *schrübe*) a to z lat. *scrōpha* 'svině', později (v pozdní lat.) 'vulva' a střlat. 'matka (šroubu)' (tento význam je i ve fr. *écrou* téhož původu). Zdá se tedy, že označení bylo v něm. přeneseno z matice na šroub. K významu srov. šp. *puerca* 'svině' i 'matice (šroubu)'. Přenos významu není vykládán jednoznačně, ale zdá se, že jde o starou sexuální představu šroubu a matice jako mužského a ženského elementu (srov. i samotné →matice). Méně pravděpodobně podle toho, že závitý připomínají zakroucený prasečí ocásek (takto HK).

**šrůtka** 'část skopového mezi krkem a bedry; větší odřezek (uzeného) masa'.

Zdrobnělina od něm. *Schrot* 'šrot, drt' od *schroten* 'drtit, sekat'. Viz →šrot<sup>1</sup>, →šrot<sup>2</sup>.

**štáb** 'sbor vyššího vojenského velitele; (dočasná) skupina spolupracovníků', štábní. Z něm. *Stab* 'hůl', od 17. st. 'sbor vyšších důstojníků (vojska)' na základě představy hole (žezla ap.) jako symbolu moci. Srov. i angl. *staff* 'hůl, žezlo' i 'štáb, personál, (učitelský) sbor'.

**šťabajzna** ob. expr. 'pěkná žena'. Dříve i *šťabák* 'chlapík, švihák', u Jg jen *šťabec* 'kousek, drobet'. Expr. tvoření nejasného původu.

**štace** ob. expr. 'místo zastavení, působíště'. Přes něm. *Station* 'stanice, zastávka' z lat. *statio* 'stání, stanice, místo pobytu' od *stāre* 'stát'. Viz →stát<sup>2</sup>.

**štafeta** 'závod či slavnostní akce, při níž členové družstva postupně absolvují určitý úsek trasy', štafetový. Přes něm. *Staffette* z it. *staffetta* tv., původně 'spěšný posel', což je zdrobnělina od *staffa* 'třímen' (tedy vlastně 'jezdec, který ze spěchu zůstává ve třmenech') a to asi z langob. *\*staffa* tv., jemuž odpovídá něm. *Stapfe* 'stopa'.

**štafl** slang. 'stanoviště taxíků'. Z něm. *Staffel* asi ve významu 'letka, flotila, (sportovní) družstvo', původně (i dnes) 'stupeň (žebříku)'. Souvisí se *Stab* 'hůl' (viz →štáb).

**štafle**. Z něm. *Staffel(leiter)*, doslova 'stupňový žebřík', od *Staffel* 'stupeň žebříku' a *Leiter* 'žebřík'. Srov. →štafl.

**štajf** ob. expr. 'strnulý, nehybný'. Z něm. *steif* 'tuhý, neohebný', jež asi vzdáleně souvisí s naším →stěblo.

**štajgr** slang. 'důlní dozorce'. Z něm. *Steiger* tv. od *steigen* 'stoupat, vystupovat'

(viz →stíhat).

**štamgast** ob. 'stálý host'. Z něm. *Stammgast*, doslova 'kmenový host', ze *Stamm* 'kmen' a *Gast* 'host' (viz →host).

**štamprle** ob. 'sklenička, panák'. Z rak.-něm. *Stamperl* 'sklenička na alkohol bez stopky' a to asi od něm. *Stampfe* 'hmoždíř, stoupa' (podle podoby), případně od něm.d. (bav.) *stampfern* 'tlouci', jež s předchozím slovem rovněž souvisí (viz →stoupa).

**štandopede** přísl. zast. expr. 'ihned, bez odkladu'. Z lat. *stante pede* tv., doslova 'stojící nohou' (ablativ), od *stāns* 'stojící' (přech. přít. od *stāre* 'stát') a *pēs* 'noha'. Srov. →stát<sup>2</sup> a →pedál.

**štangle** ob. 'tyč'. Z něm. *Stange* (rak.-něm. zdrobnělina *Stängle*), jež stejně jako angl. *sting* 'žihadlo, bodec' vychází z germ. *\*stengan* 'bodat' z ie. *\*ste(n)gh-* tv.

**šťárat se** ob., šťára. Viz →šťourat (se).

**šťastný**. Viz →štěstí.

**šťáva**, šťavnatý. Takto jen č. a slk. P.st. *szczaŭa* 'minerální voda', *szczaŭ* 'šťovík', r. *ščavél'*, sln. *ščāvje* tv., b. *šťáva* 'tríslovina'. Psl. *\*ščava* nemá jistý původ. Původní význam asi byl 'kyselá rostlina, něco kyselého'. Vyjít by pak šlo z předsl. *\*skēyā*, odvozeného od ie. *\*skeu-* 'řezat' (od *\*sek-* tv.). K souvislosti významů 'ostrý' a 'kyselý' srov. lat. *acer* 'ostrý' a *acidus* 'kyselý'. Srov. →šťavel, →šťovík.

**šťavel**. Preslovo převzetí z r. *ščavél'* 'šťovík' (viz →šťáva).

**štěbetat**, štěbetání, štěbetavý. P. *szczebiotać*, r. *ščebetát'*, sln. *šcebetáti*. Psl. *\*ščebetati* je odvozeno od *\*ščebetā* 'štěbet, štěbot' a to od onom. *\*ščeb-*

napodobujícího ptačí hlas.

**štědrý**, štedrost, uštedřit. Stč. *ščedryj* (C3), p. *szczodry*, r. *ščedryj*, stsl. *štedrō* 'soucitný, milosrdný'. Psl. *\*ščedrō* se spojuje s lot. *šedēns* 'tříska, kousek dřeva', angl. *scatter* 'rozptýlit, roztroušit', ř. *skedánnyj* 'rozptyluji, roztrušuji' z ie. *\*(s)ked-* 'rozštěpovat, roztrušovat' (od ie. *\*sek-* 'řezat'). Původní význam tedy byl asi něco jako 'kdo se dělí, kdo rozptyluje (svůj majetek)'. S./ch. *štedljiv* 'spořivý, skoupý', p. *szczędzic* 'šetřit', r. *ščadit'* tv. ukazují na opačný vývoj významu (asi 'kdo (opatrně) trousí (majetek ap.)'). Srov. →škudlit.

**štěkat**, štekout, štek, rozštěkat se, vyštěknout, zaštěkat. Stč. *ščekati*, p. *szczekać*, r. *ščekotát'* 'štěbetat'. Od onom. základu *\*šček-*, srov. →štěbetat, →škát.

**štelovat** ob. 'seřizovat, připravovat (k použití)'. Z něm. *stellen* 'stavět (na místo)' od ie. *\*stel-* tv. Srov. →štola.

**štempl** ob. 'razítko'. Z něm. *Stempel* tv., jež souvisí se *stampfen* 'pěchovat, dusat' (srov. →stoupa).

**štěně**, štěňátko. Stč. *ščenec*. Všesl. - p. *szczenię*, r. *ščenók*, s./ch. *štene*, csl. *štenę*. Psl. *\*ščene*, *\*ščenъcb* (C3) se obvykle vyvozuje z ie. *\*skeno-* od *\*(s)ken-* 'začínat, být mladý' (B1), od něhož je wal. *cenau* 'mladý pes či vlk', střir. *cano* 'vlče', lat. *recens* 'nový, mladý', ř. *kainós* 'nový', sti. *kani□na* 'mladý', *kanyā* 'děvče' (srov. i →čit a stsl. *čędo* 'dítě'). Původní širší význam slov slova je vidět v hl. *ščeño* 'nejmladší dítě' i stč. *ščenec* 'zvířecí mládě'.

**štěnice**. Stč. i *stěnicę* (č. zast. i *stínka*). Od →stěna.

**štěp** 'ovocný strom vypěstovaný roubo-

váním', štěpovat. Od →štípat.

**štěpit**, rozštěpit, odštěpit, odštěpek, vštěpovat. Viz →štípat.

**štěpovat** 'prošívat ozdobným stehem', štep. Z něm. *steppen* tv., jež souvisí se *stechen* 'bodat, píchat' (srov. →steh, →štych).

**šterbina**, šterbinový. Všesl. - p. *sz-czerba*, r. *ščerbina*, s./ch. *škr[ ]ba*, *škr[ ]bina*. Psł. *\*ščerba*, *\*ščerbina* a *\*skərba*, *\*skərbina* (B1, C3) odpovídá lot. *škirba* tv., východiskem je ie. *\*(s)kerb(h)* 'řezat, obdělávat ostrým nástrojem', viz i →škrábat.

**šterk**, šterkový. Již ve střední č. P. *szczerk*. Onom. původu (podle toho, že chrastí pod nohama), srov. *šterkat* 'chrastit'.

**štěstí**, štěstěna, šťastný, šťastlivec, obšťastnit, pošťastit se. Stč. *ščěstie*, *ščěstie*, p. *szczęście*, r. *ščast'je*, b. *štas-tie*. Psł. *\*sčęstbje* (B7, C3) je starobylá složenina ze *\*sč-* (viz →s-) a *\*čęst-* (viz →část) s původním významem 'dobrý podíl, dobrý úděl'. Srov. i s./ch. *čęstít* 'počestný, šťastný' (jinak s./ch. *sręca* 'štěstí', o němž viz →střetnout se), dále srov. →zdravý, →zboží.

**štět** 'silniční podklad z velkých kamenů a drtí', štětec, štěteček, štětka, štětina, štětínový, štětínatý. Všesl. - p. *szczęć* 'štětina', *szczotka* 'kartáč', r. *ščętka*, *ščetína*, s./ch. *čętka*. Psł. *\*ščetb* (C3) je původem asi kolektivum s významem 'štětiny, něco naježeného'. Příbuzné by mohlo být lit. *škė[ ]sti* 'rozprostírat, roztáhnout', lot. *šketere* 'smotek (srsti)', *šketerēt* 'kroutit, soukat'. Další souvislosti nejasné.

**štíhlý**, štíhlost, zeštíhlet. Jen č., ne zcela jasné. Spojuje se s p. *szczególny* 'jednotlivý, zvláštní', r. *ščęgol* 'švihák,

elegán', r.d. *ščęgol'nyj* 'ostrý, bystrý', s./ch. *cz[ ]gli* 'jediný, pouhý' (HK), ale vzhledem k významu to není přesvědčivé (přesně neodpovídá ani formální stránka). Na druhé straně je nápadná blízkost staršího *štíplý* tv. (Ma<sup>2</sup>), jež je příbuzné s p. *szczupły* 'štíhlý, hubený, skromný', r. *ščúplyj* 'slabý, zakrnělý'. Další výklady nejisté, viz však i →štika.

**štika**, štičí. Všesl. - p. *szczuka*, r. *ščuka*, s./ch. *štuka*. Psł. *\*ščuka* (C1, C3) nemá jistý původ, uvažuje se o ie. *\*skeu-*, nejspíš ve významu 'štvát, vrhat (se)' (B1, B2) (viz →štvát), podle její dravosti. Na druhé straně variantní názvy dl. *šćipeł*, p. *szczupak*, br. *ščupák* tv. ukazují na příbuznost s č. starším *štíplý* 'štíhlý' (viz →štíhlý), ale souvislost těchto názvů s všesl. názvem štiky není jistá.

**štípat**, štipnout, štipací, štipaný, štipavý, štiplavý, štipačky, štipanec, naštipat, odštipnout, poštipat, přeštipnout, rozštípat, uštipnout, vštípit, vyštípat. Všesl. - p. *szczypać*, r. *ščipát'*, s./ch. *štipati*. Psł. *\*ščipati* (C3) je příbuzné s lit. *skiępti* 'dělat díru', *skiępyti* 'očkovat, štěpovat', stisl. *skipa* 'dělit', angl. *shiver* 'tríska', lat. *scipiō* 'hůl', vše od ie. *\*skei-p-* 'řezat, oddělovat' (B1, B2) od *\*skei-* (a to dále od *\*sek-* 'řezat, sekát'). Srov. →štěp, →oštěp, →špetka, →uštknout, →šíp, →cep, →čpět.

**štiepec** 'špetka'. Vlastně 'co se uštipne prsty', od →štípat. Srov. →špetka, →ždíbec.

**štír**, štírek. P. *szczur* 'krysa', r. *ščur* tv. (nář. i 'dešťovka' a ptáci 'břehule' a 'křivka'), sln. *ščúrek* 'šváb', s./ch. *štúrak* 'cvrček'. Psł. *\*ščurš* (C1, C3) nemá jistý původ. Pro výše uve-

denou pestrou skupinu živočichů lze sotva předpokládat jednotnou etymologií. Zdá se, že názvy ptáků a cvrčka jsou onom. původu, pro ostatní - většinou nepřijemné přízemní živočichy - snad lze uvažovat o ie. *\*skeu-* 'řezat, škrabat, hrabat' (B1, B2).

**štířit (se)** nář. 'šklebit (se), zubit se'. P. *szczerzyć*, r.d. *ščérit'*, s. *čěriti (se)* (je i č. nář. *ceřiti* 'cenit'). Psl. *\*ščěriti (se)* (C3) vedle *\*čěriti (se)* se obvykle spojuje s lit. *skirti* 'oddělovat, rozdělovat' (ve slov. tedy 'oddělovat rty, roztahovat pusy') a dalším rozsáhlým příbuzenstvem od ie. *\*(s)ker-* 'řezat, oddělovat' (srov. →kůra, →střevo aj.). Variantní psl. začátek však ukazuje na nějaké ie. *\*(s)koi-r-* (B1, B2), snad tedy od ie. *\*skei-* tv.? Srov. →škvíra, →cenit.

**štít**, štítek, štítný, zaštitit se, záštita. Věsl. - p. *szczyt*, r. *ščit*, s./ch. *štít*, stsl. *štita*. Psl. *\*ščitō* (C3) odpovídá stir. *sciath*, sbret. *scoit* tv. (z ie. *\*skeito-*), dále je příbuzné stpr. *staytan*, lat. *scutum* tv. Východiskem je ie. *\*skei-t-* 'řezat, oddělovat' (B1, B2) (odtud něm. *scheiden* 'oddělovat') od *\*skei-* tv. Původně tedy 'odříznutá kůže ap. (sloužící jako štít)'. Srov. →štítit se.

**štítit se**, štítivý. Přenesené od →štít, původně vlastně 'chránit se štítem před něčím'.

**štkát**, štkavý. Stč. *ščkáti*, slk. *čkať* 'škytat', p. *czkać* tv. Onom. původu, srov. →škytat, →štekát.

**štoček** 'tisková deska s kresbou určená pro knihtisk'. Původně (v nezdrobnělé podobě *štok*) 'špalík dřeva s ručně rytou kresbou' z něm. *Stock* 'základ, kmen, pařez', původně 'kmen (stromu), silná větev', asi od ie. *\*(s)teu-* 'strkat,

bít'. Srov. →štok.

**štok** hov. 'chmelový keř'. Z něm. *Stock* 'keř, kmen, tyč', dále viz →štoček.

**štokrle** zast. ob. 'čtvercová sedačka bez opěradla'. Z rak.-něm. *Stockerl*, zdrobněliny od *Stock* 'pařez, kmen'. Srov. →štok, →štoček.

**štola** 'vodorovná chodba v kopci'. Z něm. *Stollen* tv., původně 'podpěra, vzpěra, sloup', jež souvisí se *stellen* 'stavět' (viz →štelovat). Srov. i ř. *stēlē* 'sloup'.

**štola** 'pruh látky kolem krku a ramen (součást liturgického oděvu kněze)'. Přes něm. *Stola* tv. z lat. *stola*, původně 'dlouhé dámské šaty' z ř. *stolē* 'šat, oděv, roucho' od *stēllō* 'připravuji, vystrojuji', jež odpovídá něm. *stellen* 'stavět' (srov. →štola, →štelovat). Slovo původně označovalo ozdobně lemovaný dlouhý kněžský šat, z něhož později - se zavedením tzv. alby - zůstal pouze ozdobný lem jako pruh látky kolem krku.

**štolba** dřive 'podkoní'. Od něm. *Stall* 'stáj, maštal' (srov. →maštal), slovo tvorně nepřiliš jasně (domácí příp. - *ba?*). Uvažuje se i o něm. *Stallbube* (z výše uvedeného *Stall* a *Bube* 'chlapec').

**šfopka**. Expr. obměna k →stopka.

**\*štorc** (ve spojení *na štorc* 'napříč, na stojato') zast. ob. Z něm. *Sturz* 'zřícení, sráž, pád' (snad z nějaké nář. podoby *Storz*) od *stürzen* 'povalit, překlopit, převrátit', jež souvisí se *starr* 'tuhý, strnulý'.

**štos** ob. 'sloupec, halda'. Z něm. *Stoss* tv., vlastně 'co je sraženo dohromady', od *stossen* 'strčit, vrazit' od ie. *\*(s)teu-* 'strčit, tlouci' (srov. →štoček).

**štoudev** 'větší dřevěná nádoba, menší kád'. Stč. *stúdev*. Stejně jako p. *stągiew* tv. ze sthn. *standa* tv. (pč. převzetí asi

v podobě *\*stōdy*, gen. *\*stōdove* (B7)), jež souvisí s ním. *Stand* ‘stanoviště, stánek’ a *stehen* ‘stát’ (srov. →stát<sup>2</sup>).

**šťouchat** hov., šťouchnout, šťouchanec, pošťuchovat, prošťouchnout, vyšťouchnout. Zjevně expr. slovo, asi obměna k →šťourat. Spojuje se i s ním. *stauchen* ‘strkat, mykat’ (HK), ale o výpůjčku tu nepůjde, nanejvýš o kontaminaci (D3).

**šťourat (se)** expr., šťouravý, šťoural, prošťourat, vyšťourat, zašťourat. Varianta k →šťárat, expr. útvar zřejmě domáciho původu, i když se poukazuje i na něm. *stören* ‘rušit’ (Jg, HK). Srov. →šťouchat, snad i →štrachat.

**šťovík**. Stč. *ščěvík*, *ščovík*, souvisí se →šťáva.

**šťádat** ob. ‘vykračovat si, rázovat’. Nejspíš od it. *strada* ‘cesta’ z lat. (*via*) *strāta* ‘dlážděná (cesta)’. Srov. →estráda.

**šťáf** ob. ‘pruh’. Z něm. *Streif(en)* tv. (srov. angl. *strip* tv.). Od stejného základu jako →střela, srov. i →štráchy, →štrejchnout.

**štrachat (se)** expr., přištrachat se, vyštrachat (se). Onom.-expr. slovo, snad souvisí se →šťourat, →šťárat, →šťouchat.

**štráchy** ob. expr. ‘okolky’. Nejspíš z něm. *Streich* ‘rána, ráz, šelmovský kousek’ od *streichen* ‘pohladit, natřít, škrtnout’, jež souvisí se →stříhat. Srov. →štrejchnout.

**štramák** ob. expr. ‘fešák, zdatný člověk’, štramanda. Od něm. *stramm* ‘tuhý, přímý, rázný, švarný, statný’, jež souvisí se *starr* ‘tuhý, strnulý’.

**štrapáce** zast. ob. ‘námaha, trmácení’. Z něm. *Strapaze* tv. z it. *strapazzo* ‘drina, trápení, špatné zacházení’ od *strapazare* ‘špatně zacházet, trápit, fušovat’

a to snad z lat. *extrā* ‘vně, mimo, mimořádně’ (viz →extra) a odvozeniny od *pati* ‘trpět’ (srov. →pacient), tedy původně ‘mimořádné utrpení’.

**štras** ‘silné olovnaté sklo’, štrasový. Podle jména klenotníka, který je poprvé vyrobil, jeho totožnost však není jistá. Nejčastěji se uvádí jméno *Stras(s)* a klade se do 18. st. do Paříže.

**štrejchnout** ob. expr. ‘lehce zasáhnout, lehce přejet’. Z něm. *streichen* ‘pohladit, natřít, škrtnout’ (srov. →štráchy).

**štreka** ob. ‘(dlouhá) cesta, dráha’. Z něm. *Strecke* ‘dráha, trať’ od *strecken* ‘natáhnout’ (srov. angl. *stretch* tv.), jež asi souvisí s naším →strohý.

**štrikovat** ob. ‘plést’. Z něm. *stricken* tv. od *Strick* ‘provaz, osidlo’. Souvisí s lat. *stringere* ‘svírat, stahovat’ (srov. →striktní). Srov. i →triko.

**štrozok** ob. zast. ‘slamník’. Z něm. *Strohsack* tv. ze *Stroh* ‘sláma’ a *Sack* ‘pytel’ (srov. →sáček, →žok).

**štrúdl** hov. ‘(jablkový) závin’, expr. ‘dlouhý zástup’. Z rak.-něm. *Strudel* tv., vedle základního něm. významu ‘vír’ (původní tvar tohoto moučníku byl totiž šnekovitý, odtud pak přenesen i ‘dlouhý průvod’). Příbuzné je něm. *Strom* ‘proud’, stejný základ je také v →rýma, →ostrov.

**šťůček** ‘svítek, něco stočeného’. Ze *stůček* od *stočit* (viz →točit).

**štuk** ‘směs sádry, písku a vápna k provádění jemných omítek, ozdob ap.’, štukový, štukatér, štukatérský, štukovat. Přes něm. *Stuck* z it. *stucco* tv. a to z langob. *\*stucchi* ‘kůra, škráloup’, případně sthn. *stucki* tv.

**šťulec** hov. ‘šťouchanec, rýpnutí’. Stč. *ščílec*, jež by mělo dát *štilec*, nepřehlasovaná podoba s -u- (C1, C3) je tedy

původem asi mor. (Jg). Blízké se zdá být p. *szczutek* ‘ťuknutí, cvrknutí’, r. *ščelčók* ‘lusknutí prsty, cvaknutí, ťafka’, původ asi bude onom.-expr., srov. →štouchat.

**štulpna** ‘punčocha pod kolena bez chodidel jako součást sportovní výstroje’. Původně (též v podobě *štulpa*) ‘vysoká bota se zahrnutým horním okrajem’. Z něm. *Stulpe* tv. od *stülpen* ‘ohrnout, vyhrnout’ ze střdn. *stulpen* ‘nasadit otvorem dolů, zakrýt’. Souvisí se střdn. *Stolpen* (pl.) ‘trámy, kůly’ a dále i s naším →sloup.

**šstupovat** hov. ‘zašívat, látat’. Z něm. *stopfen* ‘zašívat, látat, ucpávat’, jež souvisí s angl. *(to) stop* ‘zastavit, ucpat’ (viz →stop).

**šturmovat** hov. expr. ‘překotně dokončovat na poslední chvíli’. Od něm. *stürmen* ‘hnát útokem’ od *Sturm* ‘bouře, útok, poplach’, jež souvisí se *stören* ‘rušit’.

**štvát**, štvavý, štváč, štvanec, štvanice, naštvat, poštvat, rozeštvat, uštvat, vyštvat. P. *szczuć*, r.d. *ščúvat*, sln. *ščúvati* (sln.st. *ščúti*). Psl. *\*ščvati* (1.os.přít. *\*ščujǫ*) (C3) vychází z ie. *\*(s)keu-* ‘vrhat, střilet, štvát’ (B1, B2), od jehož rozšíření *\*(s)keud-* je něm. *schieszen* ‘střilet’, *hetzen* ‘štvát’ (A4), stl. *čǵdati* ‘žene, tiskne’ a asi i →kydat. Srov. i →poštěváček, →štika.

**štych** ob. ‘steh; zdvih (v kartách)’. Z něm. *Stich* ‘píchnutí, bodnutí, steh’ od *stechen* ‘píchat, bodat’, viz →steh.

**štymovat** zast. ob. ‘ladit, souhlasit’. Z něm. *stimmen* tv., jehož další ie. souvislosti nejsou jisté.

**šuba** zast. ‘kožich’. Stejně jako p. *szuba*, r. *šúba*, sln. *šúba* tv. nejspíš ze střhn. *schübe* ‘dlouhý svrchní oděv’ a to z

it. *giubba* z ar. *ǧubba* ‘svrchní oděv s dlouhými rukávy’. Ze stejného zdroje je něm. *Joppe* ‘kazajka, lehký kabátek’ a r. *júbka* ‘sukně’. Srov. i →župan.

**šufan** nář. ‘naběračka’, šufánek. Z něm.d. *schufen* tv., jež souvisí se *Schaufel* ‘lopata’. Srov. i \*→šoufek.

**šuhaj** nář. a expr. ‘mládenec, jinoch’. Přes slk. z maď. *suhan* ‘klacek, uličník’. Zakončení v slk. podle jiných nelichotivých označení na *-aj* (*chumaj*, *lapaj* ap.) (Ma<sup>2</sup>).

**šukat** vulg. ‘souložit’, zast. ‘těkat z místa na místo, běhat sem a tam’. U Jg ve významu ‘hledat’ (srov. p. *szukać*, r. *šukát* tv.) a ‘štouchat’. U významu ‘hledat’ se myslí na vliv či přímo převzetí z něm. *suchen* (střhn. *suochen* tv.), ostatní č. významy ukazují spíš na onom.-expr. původ (srovnatelné útvary jsou →šourat se, →šoupat, →šoustat, srov. ještě i r. *šúkat* ‘šeptat’).

**šulit** ob. ‘šidit’. Viz →žulit.

**šum**, šumět, šumicí, šumivý, šumák, šuměnka, vyšumět, zašumět. Všesl. - p. *szum*, r. *šum*, s./ch. *šûm*, stsl. *šumǫ*. Psl. *\*šumǫ* je nejspíš onom. původu, srov. →šustit, →šuškát i něm. *summen* ‘bzučet’.

**šumař** ‘potulný či špatný hudebník’. Asi ze střhn. *schümer* ‘tulák’ s příkloněním k *ošumělý* (viz →ošuntělý).

**šumný** nář. ‘pěkný’. Z p. *szumny* ‘hrdý, okázalý’, vedle ‘šumivý, hlučný’ (jako dobové módní slovo, Ma<sup>2</sup>), dále viz →šum.

**šunka**, šunkový. Z něm.d. *Schunke* vedle spis. *Schinken* (v č. od začátku 18. st.), souvisí se *Schenkel* ‘stehno’ a dále *hinken* ‘kulhat’ (ie. *\*(s)keng-* ‘kulhat; křivý’ (A4)).

**šunt** ob. hanl. ‘bezcenná věc, šmejd’. Z



něm. *Schund* tv. od *schinden* ‘stahovat kůži (ze zvířete)’ (původně vlastně ‘odpad při stahování kůže’), srov. i angl. *skin* ‘kůže’ (→*skinhead*).

**šup** citosl., šupajdit, šupa. Viz →šoupat.

**šupák** ob. expr. ‘trhan, pobuda’. Zřejmě od staršího *šup* ‘(policejní) postrk’ z něm. *Schub* tv. od *schieben* ‘sunout, strkat’ (viz →šíbovat). Odtud i *poslat někoho šupem (domů)* ap.

**šupina**, šupinka, šupinatý, šupinovitý. Z něm. *Schuppe* tv. (původně ‘rybí šupina’), jež souvisí se *schaben* ‘škrabat, odškrabovat’, základ stejný jako u →skopec.

**šuple** hov. ‘zásuvka’, šuplík. Z něm. *Schublade* tv. ze *Schub* ‘šoupnutí’ (srov. →šíbovat, →šupák) a *Lade* ‘zásuvka, skříň’ od *laden* ‘nakládat’ (srov. →ládovat).

**šus** ob. expr. ‘potřeštěnec, blázen’; slang. ‘sjezd (na lyžích) bez brzdění’. Z něm. *Schuss* ‘výstřel, prudký let, ztřeštěnec’ od *schieszen* ‘střílet, řítit se’. Srov. →šos, →štvát.

**šuspajtl** ob. expr. ‘potřeštěnec, blázen’. Z něm. *Schussbeutel* tv. ze *Schuss* (viz →šus) a *Beutel* ‘pytel’ (viz →pytel, srov. i *strašpytel*).

**šustit**, šustnout se, šustot, šustivý, zašustit. Jen č. Onom. původu, srov. →šoustat, →šumět.

**šuškat (si)**. Onom. původu, vlastně ‘dělat šuš’. R. *šúkat*, *šušúkat* ‘šepat’, s./ch. *šúškati* tv. Srov. →šišlat, →šumět, →šeptat.

**šutr** ob. ‘kámen’, šutrák. Z něm. *Schotter* ‘štěrk, suť’, jež souvisí se *Schutt* ‘suť’, *schütten* ‘sypat’.

**šváb.** Z něm. *Schwabe* tv., jež se objevuje od konce 17. st. vedle původnějšího *Schabe* tv. od *schaben* ‘škrabat’

(srov. např. →chrobák). Přikloněno k názvu jihoněm. kmene, srov. podobně →rus.

**švabach** ‘německé pozdně gotické písmo’. Podle něm. města *Schwabach* nedaleko Norimberka, kde se koncem 15. st. začalo tisknout.

**švadlena**. Stč. *švadlí* od psl. základu \*šbv-, který alternuje se \*šiti (viz →šít) (srov. →švec, →šev). P. *szwaczka* tv. Stejný slovtvorný typ je *pradlí* (dnes *pradlena*) od →prát (se).

**švagr**, švagrová. Z něm. *Schwager* tv., které nahradilo příbuzná stč. pojmenování *svekr* ‘švagr, tchán’, *svekra*, *svekreu*, *svekrušě* aj. ‘švagrová, tchyně’. Východiskem je ie. \*suekrū- ‘tchyně’, od toho \*suekuro- ‘tchán’ a \*suekuro- ‘patřící tchánovi’ (odtud právě sthn. *swāgur*, něm. *Schwager*, vlastně ‘tchánův (syn)’). Jinak sem patří stsl. *svekry* ‘tchyně’, lit. *šėšuras* ‘tchán’, něm. *Schwieger(mutter)* ‘tchyně’, wal. *chweger*, lat. *socrus* tv., *socer* ‘tchán’, alb. *vjehërr*, ř. *hekyrós* tv., arm. *ske-sur* ‘tchyně’, sti. *švášrū-* tv., *švášura-* ‘tchán’.

**švanda** hov. ‘legrace’. Nepřilíš jasně. Zdá se, že prvotní bylo vlastní jméno *Švanda* - již dlouho před Tylem lidová postava dobrodruha a dudáka. Z rčení jako *Pojďme tam raději, tam bude Švanda* (uvádí Jg) se mohl vyvinout obecný význam ‘legrace’, možná i vlivem něm. *Schwank* ‘šprým, legrace’. Jméno *Švanda* se vykládá z něm. *(Ver)schwender* ‘marnotratník’, ale jsou i jiné možnosti. K zakončení srov. →junda, →bžunda, →sranda.

**švarný.** Slk. *švárny*, p.st. *szwarny*. Nejasné.

**švec**, ševcovský. Všesl. - p. *szewc*, r.d.

*švec*, s./ch. *šavac*. Psl. \*šвѣць (B6), souvisí se \*šiti (→šít) (srov. →šev, →švadlena). Od téhož základu je např. i lit. *siuvėjas* ‘krejčí’, lat. *sutor* ‘švec’.

**šveholit**, šveholení. P. *šwiegotac* ‘cvrlikat, štěbetat’. Onom. původu, srov. →švitořit.

**švenknout** slang. ‘sjet, uhnout (kamerou)’, švenkovat. Z něm. *schwenken* ‘mávat, otáčet’, jež souvisí s angl. *swing* ‘houpat’ (srov. →swing a také →švunk).

**švestka**, švestkový. Jen č. Zřejmě z lat. (*prūna*) *sebastica* (případně \**sebestica*), druhotvaru k obvyklému *prunum sebastenum* ‘švestka arabská’. Z č. je něm. *Zwetschke*.

**švihat**, švihnout, švih, švihadlo, švihák, švihácký, našvihat, prošvihnout, rozšvihat, sešvihat, vyšvihnout (se), zašvihnout, zášvih. Hl. *šwihać*, sln. *švīgati*, s./ch. *švi□gati* tv., je i p. *śmigać* tv. Souvislosti jako u většiny slov podobného charakteru nejisté. Lze uvažovat o onom. původu, možný je i vliv něm. *schwingen* ‘mávat, kmitat’ či sou-

vislost s n.d. *svigát* ‘procházet se, spěchat’, lit. *sviegti* ‘hodit, udeřit’, *svažgti* ‘být omámen’, sthn. *swīhhōn* ‘bloudit’ z ie. \**sueig-* ‘kroužit, ohýbat’. Srov. →svižný.

**švindl** hov., švindlovat, švindlíř. Z něm. *Schwindel* tv., původně (i dnes) ‘závrat’ (přes význam ‘nerozvážený obchod’ k ‘nekalý obchod’). Souvisí s něm. *schwinden* ‘ubývat, mizet, chřadnout’, dále nejisté.

**švitořit**, švitorný, švitorka. Onom. původu, srov. →šveholit, slk. *čvirikať* i něm. *zwitschern* tv.

**švorc** ob. expr. ‘bez peněz’, švorcový. Z něm. *schwarz* ‘černý’ v arg. spojení *schwarz sein* ‘nemít peníze’ (doslova ‘být černý’). K obdobnému významu srov. →plonk. Něm. slovo souvisí s lat. *sordēs* ‘špína, nečistota’.

**švunk** ob. expr. ‘švih’. Z něm. *Schwung* ‘hybnost, kmih, vzlet’ od *schwingen* ‘mávat, kmitat, vyšvihnout’, jež je příbuzné s angl. *swing* ‘houpat (se)’ (viz →swing) a něm. *schwenken* ‘mávat, otočit’ (viz →švenknout).

## T

**tabák**, tabákový. Z něm. *Tabak* ze šp. *tabaco*, jež se považuje za převzetí z arawackého jazyka na Haiti (Evropané se s kouřením tabáku poprvé setkali při Kolumbových cestách). Jsou však i výklady jiné, přesný zdroj slova není jistý.

**tabatěrka** ‘pouzdro na cigarety či na tabák’. Z fr. *tabatière* tv. od *tabac* (viz →tabák).

**tableta**, tabletky. Přes něm. *Tablette* z fr. *tablette* tv., původně (i dnes) ‘ta-

bulka, destička, prkénko’, což je zdrobnělina od *tableau* ‘tabule, deska, panel’ od *table* tv. z lat. *tabula* ‘prkno, deska’. Srov. →tabule, →tablo, →table-tennis.

**table-tennis** ‘stolní tenis’, tabletennisový. Z angl. *table-tennis* tv. z *table* ‘stůl’ a *tennis* (viz →tenis).

**tablo** ‘deska s fotografiemi absolventů školy ap.’. Z fr. *tableau* ‘tabule, deska, panel’ (viz →tableta).

**tábor**, táborový, táborák, táborník, tá-

bornice, tábořiště, tábořit, utábořit se. Všesl. Čeští badatelé vykládají vesměs z místního jména *Tábor*, města založeného husity a pojmenovaného podle biblické hory *Tábor* (*Thabor*) u Nazareta (doklady s obecným významem 'vojenské ležení ap.' se skutečně objevují od 15. st.) . Odtud se předpokládá šíření do p., maď. a dalších jazyků (Ma<sup>2</sup>, HK). Naproti tomu řada cizích autorů (srov. i Jg) zastává názor o ttat. původu slova (tur., krym.-tat. *tabur* 'prapor, vozová hradba, vojsko ve čtvercovém obranném postavení'), k nám by se dostalo přes maď.

**tabu** 'něco nedotknutelného, zapovězeného', tabuový. Z moderních evr. jazyků (angl. *taboo*, něm. *Tabu*) a tam z polynéského *tapu*, vlastně 'označený', odtud 'posvátný, nedotknutelný'. Viz i (D4).

**tabule**, tabulka, tabulový, tabulkový, tabulátor. Z lat. *tabula* 'prkno, deska', jehož původ není jistý. Srov. →tableta, →tablo.

**taburet** 'kruhové či čtvercové polštářované sedátko'. Z fr. *tabouret* tv. a to od stfr., stšfr. *tabour* 'buben' (fr. *tambour*) a to asi z per. *tabīr* 'kotel, tympán'. Srov. →tambor, →tamburína.

**tác**, tácek. Z bav. či rak.-něm. *Tatz(e)* 'podnos' (něm. *Tasse* 'šálek') a to přes it. *tazza* 'šálek' z ar. *ṭāssa* 'šálek, mísa'.

**táčky** zast. 'sousedské posedění, beseda'. U Jg ve významu 'procházka s dětmi, navštívení'. Původ ne zcela jasný. Vychází se buď ze staršího *táčka* 'kotouč, kolečko, trakař' (podle představy, že řeč se různě 'otáčí') (HK), či z nář. *táč*, *táčka* (u Jg *tač*, *tačka*) 'povíjan, plátno, jímž chůva ovine dítě, aby se jí

lépe neslo' (Ma<sup>2</sup>). V obou případech se vychází od slovesa →točit.

**tady** zájm. Viz →ten a →kudy, →tudy.

**ťafka** ob. expr. 'lehká rána, lehký políček'. Od citosl. *ťaf* naznačujícího prudké uchopení, zasažení.

**taft** 'lesklá hedvábná látka', taftový. Z něm. *Taft* a to z it. *taffetà* či stšfr. *taffetas* z per. *tafta* tv.

**tágo** 'kulečnicková hůl'. Přes vídeňskou něm. ze šp. *taco* tv., vlastně 'hůl, tyč, kolík', nejistého původu.

**táhnout**, tahat, tahací, tažený, tažení, tah, tahanice, tažný, tahač, táhlo, táhlý, tahoun, natáhnout, obtáhnout, odtáhnout, odtahový, potáhnout, potah, protáhnout, přetáhnout, přitáhnout, roztáhnout, stáhnout, stah, utáhnout, vtáhnout, vytáhnout, výtah, výtahový, vztáhnout, zatahnout, záťah aj. Všesl. - p. *ciagnąć*, r. *tjanút'*, s./ch. *zatėgnuti* 'napnout, natáhnout', stsl. *sotėgnuti* 'svázat, stáhnout'. Psl. *\*tegnuti* (B7) je příbuzné s lit. *tingùs* 'líný, pomalý', stisl. *Pungr* 'těžký', něm. *Deichsel* 'oj', lat. *tēmō* tv., av. *ðang-* 'táhnout, napínat luk', vše z ie. *\*tengh-* 'táhnout, napínat' od *\*ten-* tv. Srov. →tíha, →těžký, →tuhý, →tázat se, →tětiva.

**tachograf** 'přístroj zapisující rychlost vozidla, stroje ap.'. Viz →tachometr a →graf.

**tachometr** 'přístroj k měření rychlosti'. Novější složenina z ř. *táchos* 'rychlost' od *tachýs* 'rychlý' a →metr.

**tajemník**, tajemnický, tajemnictví. Podle střlat. *secretarius* tv. (→sekretář) od lat. *sēcrētum* 'tajemství' (je to tedy zaměstnanec, který je zasvěcen do tajností svého zaměstnavatele).

Dále viz →tajit.

**tajfun** 'jihoasijská větrná smršť', tajfunový. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Taifun*, angl. *typhoon*) z čín.d. *taifung*, doslova 'velký vítr' (srov. čín. *da* 'velký' a *feng* 'vítr').

**tajga** 'sibiřský jehličnatý les'. Z r. *tajgá* a to z altajských jazyků (srov. mong. *tajga* 'horský les', jakutské *tajoga* 'prales').

**tajit**, taj, tajný, tajnost, tajnůst-kář(ka), tajnůstkářský, tajnůstkářství, tajemný, tajemství, tajenka, utajit, zatajit, odtajnit. Všesl. - p. *taič*, r. *taít*, s./ch. *tájiti*, stsl. *taiti*. Psl. \**tajiti* je příbuzné se stir. *tāid* 'zloděj' (srov. i stč. *tat* tv. dochované v místních názvech *Tatobity*, *Všetaty*), ř. *tētāo* 'oloupím', av. *tāya-* 'krádež', sti. *stāyāt* 'tajně, skrytě', chet. *taīēzzi* 'krade', vše z ie. \*(s)*tāi-* 'tajit, tajně brát, krást'.

**tajle** zast. ob. 'pás; linie těla'. Přes něm. *Taille* z fr. *taille* tv., vlastně 'postava, střih, řez, sek', od *tailler* 'řezat, sekát, střihát' z vlat. \**taliāre* 'štěpit', asi od lat. *tālea* 'odnož, sazenice'. Srov. →talíř, →detail.

**tajtrlík** ob. expr. 'směšná postavička, šašek, tatrman'. Expr. obměna k →tatrman, východiskem je asi bav. *tatterling* 'klátivý, třesavý člověk' či adj. *tatterlig* 'třesavý' (Ma<sup>2</sup>).

**tak** přísl., sp., část., taký, takový. Všesl. - p. r. *tak*, s./ch. *tāko*, stsl. *tako*. Psl. \**tako* je odvozeno od ie. ukazovacího zájm. \**to-* (→ten), k tvoření srov. →jak<sup>1</sup>, →však i *onak*, *jednak* ap. Viz i →také.

**také**, taky přísl. Stč. *take(ž)*, *takéž(e)*, *tako(ž)* 'právě tak, takovým způsobem, podobně'. Ustrnulý tvar stč. r. od adj. *taký* (viz →tak) z psl. \**takā(jo)*, jemuž

odpovídá lit. *tóks* tv.

**takový**. Viz →tak.

**takřka** přísl. kníž. Z →tak a přech. přít. od slovesa →říci.

**takt<sup>1</sup>** 'rytmický celek; rytmus', taktový, taktovat, taktovka. Přes něm. *Takt* tv. (dříve 'pravidelný úder hodin, úder dávající rytmus ap.') z lat. *tactus* 'dotek, hmat' od *tangere* 'dotýkat se'. Srov. →takt<sup>2</sup>, →tangens, →integrovat.

**takt<sup>2</sup>** 'ohleduplné společenské chování', taktní, taktnost. Přes něm. *Takt* z fr. *tact* 'vkus, ohleduplnost, takt', vlastně 'cit, hmat', z lat. *tactus* 'dotek, hmat' (viz →takt<sup>1</sup>).

**taktika** 'způsob vedení boje', taktický, taktik, taktizovat. Přes něm. *Taktik*, fr. *tactique* z ř. *taktikē* (*téchnē*) 'umění pořádat vojsko', což je zpodstatnělý tvar adj. *taktikós* 'týkající se postavení vojska, znalý vojenského řádění' od ř. *tássō* 'řadím, srovnávám'. Srov. →syntax, →taxa.

**talár** 'obřadní oděv soudců, akademických hodnostářů ap.'. Přes něm. *Talar* ze střlat. *talare* tv. a to substantivizací z lat. (*tunica*) *tālāris* '(tunika) sahající ke kotníkům' od *tālus* 'kotník'. Srov. →talon.

**talent**, talentový, talentovaný. Přes něm. *Talent* tv. z lat. *talentum*, ř. *tālanton* 'jednotka váhy 26 či 36 kg, peněžní jednotka 6000 drachem' od ř. *talássai* (aorist) 'nést, snášet, vytrvat'. Přenesený význam vychází z novozákonního podobenství o svěřených hrůvách, vlastně talentech (Mt 25,14, Lk 19,13) (poprvé takto užil něm. učenec Paracelsus v 16. st.). Srov. i přenesený význam u č. →hřivna.

**talíř**, talířek, talířový. Stč. *talěř*. Stejně jako p. *talerz* (odtud s přesmykem r.

*tarélka*) přejato z nějaké formy odpovídající něm. *Teller*, střhn. *teller* tv. (snad bav. *taller* či nedoložené sthn. *\*talier*), původně ‘deska na krájení’, od stfr. *taillier* (dnes *tailler*) ‘řezat, sekát’ z vlat. *\*taliāre* ‘štěpit’ (viz →tajle).

**talisman** ‘předmět pro štěstí, ochranu’. Přes něm. *Talisman*, případně fr. a angl. *talisman* ze šp. *talismán* a to z ar. *ṭāḥilasmān*, což je duál k *ṭāḥilasm* ‘kouzelný obrázek’, jež se dále přes střř. vyvozuje z ř. *télesma* ‘dávka, dar, posvěcený předmět’ od *télos* ‘konec, účel, daň, oběť, dar bohu ap.’. Srov. →teleologie.

**talmud** ‘soubor židovských právních a náboženských předpisů’. Z hebr. *tal-mūd* ‘předpis’ od *lamad* ‘učit (se)’.

**talon** ‘(kontrolní) ústřížek; odložený zbytek karet (v mariáši ap.)’. Z fr. *talon* ‘ústřížek, nedojedek, pat(k)a’ a to přes vlat. *\*tālō* ‘pata’ z lat. *tālus* ‘kotník’. Srov. →talár.

**tam** přísl., tamní, tamější. Všesl. - p., r. *tam*, s./ch. *tāmō*, stsl. *tamo*. Psl. *\*tamo* je odvozeno od ie. ukazovacího zájm. *\*to-* (viz →ten, srov. →tak, →tady, →tudy), k tvoření srov. →kam, →sem.

**tamaryšek** ‘cizokrajný okrasný keř či strom’, tamaryškový. Přes něm. *Tamariske* ze střlat. *tamarisca* a to asi z ar. *tamār* tv. Asi nesoúvisí s názvem jiného stromu *tamarinda* ze střlat. *tamarin-dus* z ar. *tamīr hindī*, doslova ‘indická datle’.

**tambor** zast. ‘vojenský bubeník’. Přes něm. *Tambour* tv. z fr. *tambour* ‘buben’ ze střř. *tabour*, *tabor* tv. (asi pod vlivem šp. *tambor* tv. zkříženého s ar. *ṭāunbūr* ‘druh strunného nástroje’) a to (zřejmě díky válečným tažením) z per. *tabīr* ‘kotel, tympán’. Srov. →ta-

buret, →tamburína.

**tamburína** ‘plochý bubínek s chřestíci plíšky na obvodě’. Přes něm. *Tamburin* z fr. *tambourin* tv., což je zdobnělina od *tambour* ‘buben’. Viz →tambor, →taburet.

**tampon** ‘svitek gázy k zastavování krvácení, vysoušení ran ap.’. Přes něm. *Tampon* z fr. *tampon* tv., což je varianta k *tacon* ‘chumel’, to pak vychází z frk. *\*tappō* ‘zátko, čep’, jež odpovídá něm. *Zapfen* tv. Viz i →čep.

**tamtam** ‘buben k dorozumívání na dálku’. Přes fr. *tam-tam* (případně něm. *Tamtam*) zřejmě z hind. *tam-tam* tv., zjevně onom. původu.

**tančit**. Viz →tanec.

**tandem** ‘jízdní kolo pro dva jezdce za sebou’, tandemový. Původně ‘lehký vozík či kočár tažený dvěma koňmi zapřaženými za sebou’. Přes něm. *Tandem* z angl. *tandem* tv. a to z lat. *tandem* ‘konečně’. Jde asi o slovní hříčku (studentský slang?) vycházející z angl. *at length* znamenajícího vedle ‘konečně’ i ‘zešíroka, obšírně’ (srov. i *at full length* ‘jak široký, tak dlouhý’ ap.). Z těchto významů se při pojmenování vyšlo, lat. ekvivalent však byl dodán pro význam ‘konečně’ (úmyslná záměna času a místa).

**tanec**, taneček, taneční, tanečník, tanečnice, tančit, tancovat, odtančit, protančit, předtančit, předtančení, přitančit, roztančit, vtančit, zatančit aj. Z něm. *Tanz* ze střř. *dance*, *danse* asi z frk. *\*dintjan* ‘pohybovat se sem a tam’. Dále nejasné.

**tangens** ‘jedna z goniometrických funkcí’, tangenta ‘sečna’. Koncem 16. st. utvořil dán. matematik Finck na základě lat. *tangēns* (gen. *tangentis*)

‘dotýkající se’, přech. přít. od *tangere* ‘dotýkat se’. Srov. →takt<sup>1</sup>, →takt<sup>2</sup>.

**tango** ‘pomalý společenský tanec’, tangový. Ze šp. *tango*, což je původem argentinský název černošského tance doprovázeného bubínkem. Možná onom. původu (srov. →tingltangl).

**tank**, tankový, tankista, tankovat, tankovací, natankovat, tanker. Z angl. *tank*, původně ‘nádrž (na palivo), cisterna’ (pod tímto krycím názvem byla za 1. světové války na frontu zavedena nově vytvořená obrněná vozidla). Původ ne zcela jasný. Většinou se vykládá jako slovo ind. původu (v jazycích gudžarátí, marathí znamená podobné slovo ‘nádrž na vodu’), podle jiných přes port. *tanque* či angl.d. *stank* ‘dřevěná jímka, rybník’ k lat. *stagnum* ‘stojatá voda, vodní nádrž, rybník’ (srov. →stagnace).

**tanout** (ve spojení *tanout na myslí*) ‘objevovat se, vystávat’. Stč. *tanúti* tv. Jen č. Souvisí s →tajit, vlastně ‘krást se do myslí’.

**tantiéma** ‘část čistého zisku společnosti vyplácená členům představenstva ap.’. Z fr. *tantième* tv., doslova ‘tolikátý (díl)’, od *tant* ‘tolik’ z lat. *tantum* tv. Srov. →kvantum.

**tápat**, tápání, tápavý, zatápat. Stč. *tápati* ‘tonout, topit se’, jež souvisí s →topit<sup>2</sup>. Nový význam vlivem něm. *tappen* ‘hmatat, tápat’ onom. původu, srov. →řapat.

**řapat**, řapat, řapavý, řapka, řapota. Od citosl. *řap*, srov. →capat i →řápat.

**tapeta**, tapetový, tapetovat, vytapetovat. Z něm. *Tapete* tv. a to přes lat. *tapēte*, *tapēs* ‘koberec, příkrývka’ z ř. *tápēs* (gen. *tápētos*), *tápis*, *tapís* tv. Srov.

→tapiserie, →tepitch.

**tapír** ‘druh tropického lichokopytníka’. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Tapir*, fr. *tapir*) a nlat. *tapirus* z jihoam. jazyka tupi (*tapira*).

**tapiserie** ‘tkaný nástěnný koberec’. Z fr. *tapisserie* tv. od *tapis* ‘koberec’ a to přes byzantskořecké *tapētion* od ř. *tápēs*, *tápis*, *tapís* tv. Srov. →tapeta, →tepitch.

**tarantule** ‘druh pavouka’. Z něm. *Tarantel*, *Tarantul* z it. *tarantella*, *tarantula*, jež se obvykle vykládá z názvu přístavu *Taranto* v jihových. Itálii, kde se měl tento pavouk hojně vyskytovat.

**tarasnice** ‘těžší ruční protitanková zbraň’. Stč. *tarasnicē* ‘druh obléhacího děla’ od *taras* ‘násep, bašta, kryt’ ze střhn. *tarraz*, *terraz* tv. ze stfr. *terrace* ‘násep’ (dále viz →terasa).

**tarif** ‘sazba’. Přes něm. *Tarif* tv. z it. *tariffa* z ar. *taʿrifa* ‘ohlášení, oznámení (poplatků)’ od *ʿrafa* ‘rozhlásit’.

**taroky** ‘druh karet; druh karetní hry’. Přes něm. *Tarock* z it. *tarocco* tv., jehož původ není jistý.

**tartan** ‘umělý povrch atletické dráhy; skotská kostkovaná vlněná látka’, tartanový. Z angl. *tartan* nejistého původu. Vychází se ze střangl. a stfr. *tartarin* od *tartare* ‘tatarský’, což byl název jisté látky dovážené z Číny přes tatarské území, či z jiného fr. názvu tkaniny *tiretaine*, jež se vykládá jako ‘tkanina z Tyru’ (starý fénický přístav na území dnešního Libanonu). Z tkaniny přeneseno na hmotu užívanou pro výstavbu atletických drah.

**tasemnice** ‘druh střevního cizopasníka’. Preslem přejato z p. *tasiemiec* tv. od *tašma* ‘tkanice, páska’ a to z tur. *tasma*

‘řemínek, stuha’.

**tasit**, vytasit. Stč. jen v odvozeninách *přětasiti* ‘přeseknout’, *protasiti* ‘proseknout’ ap., původní význam tedy byl ‘seknout’. Jen č. Asi souvisí s →tesat, i když slovotvorné podrobnosti nejsou jasné. Srov. i p. *tasak* ‘tesák’.

**taška**, taštička, taškový. V obou významech (‘kabela’ i ‘střešní krytina’) přejato z něm. *Tasche* ze sthn. *tasca*, jehož původ je nejasný. Vyskytuje se jen v západogerm. jazycích, je také it. *tasca* tv., ale směr výpůjčky není jistý.

**taškář**, taškařský, taškařice. Původně vlastně ‘kdo krade, řeže tašky a měšce’ (Jg), viz →taška.

**tát**, tání, roztát. P. *tajać*, r. *tajat’*, s./ch. *tajati*. Psl. *\*tajati* (B9) je příbuzné s něm. *tauen*, angl. *thaw*, bret. *tuezi* tv., lat. *tābere* ‘mokvat, mizet’, ř. *těkō*, *tākō* ‘rozpouštím’, oset. *thayun* ‘tát’, vše od ie. *\*tā-* ‘tát, rozpouštět (se)’. Srov. →tavit.

**táta**, tatínek, taťka, tatík. Původem dětské, tzv. ‘žvatlavé’ slovo, podobně jako →bába, →máma, →papat ap. Srov. r. *pápa*, angl. *dad*, *daddy* tv.

**tatami** ‘judistická žíněnka’. Z jap. *tatami*, což je název slaměných rohoží, jejichž umístění určuje interiér bytu.

**tatroman** hanl. ‘komediant, šašek’. Z něm. *Tattermann*, střhn. *taterman*, původně asi ‘vycpaný panák, loutka, skřítek’ (Jg, Ma<sup>2</sup>). Vykládá se od *tattern* ‘třást se’, je však i střhn. *tateren* ‘žvanit, plácet’, obojí onom. původu. Srov. →taj-trlík.

**tautologie** ‘důkaz dokazovaným, definice kruhem’. Ze střlat. *tautologia* z ř. *tauto-* ‘týž, ten samý’ (z určitého členu *tó* a *autós* ‘sám’, srov. →auto-<sup>2</sup>) a →

logie.

**taverna** zast. ‘hospoda’. Z it. *taverna* z lat. *taberna* tv., vedle toho ‘kůlna, bouda, chatrč, krám’. Asi souvisí s lat. *trabs* ‘kláda, trám’ a něm. *Dorf* ‘vesnice’ (A4).

**tavit**, tavicí, tavený, tavný, tavitelný, tavenina, tavba, tavič, tavná, přetavit, roztavit, zatavit. Jen č. a slk., poměrně nové (u Jg není). Přitvořeno k →tát, roztávat ap.

**tavolník** ‘keř s drobnými kvítky v hrozněch’. Preslovo převzetí z r. *távolga* a to z ttat. jazyků (srov. tat. *tubylgy*, kyrgyz. *tabylya*, tur. *dapylga*).

**taxa** ‘sazba, cena’, taxativní ‘v jednotlivých položkách uvedený’. Přes něm. *Taxe*, fr. *taxe* ze střlat. *taxa* tv. od lat. *tāxare* ‘odhadovat, oceňovat’, jež souvisí s *tangere* ‘dotýkat se’. Srov. →takt<sup>1</sup>.

**taxi**, taxík, taxikář(ka). Z něm. *Taxi* z fr., angl. *taxi* a to zkrácením z fr. *taximètre* za původní *taxamètre* (pod vlivem ř. složenin od *taxis* ‘řada, postavení, třída’, srov. →syntax), dále viz →taxa a →metr.

**tázat se**, tázací, tázavý, tazatel(ka), dotázat se, dotaz, dotazník, otázat se, otázka, potázat se, potaz. Jen č. Stč. nezvratné *tázati* (1.os.přít. *tiežu*) ‘ptát se, žádat’ vychází z psl. základu *\*teg-* ‘táhnout’ (viz →táhnout), je to původně asi trvací sloveso k *táhnúti* (vedle novějšího *tahati*), forma *tázati* možná analogií podle *vázati*, *viežu* (D1). Původní význam si představíme jako ‘táhat informace z někoho’, či možná spíš - vzhledem k pádové vazbě - ‘směřovat někoho někam (otázkami)’.

**té**, thé zast. ‘čaj, odvar z bylin’. Z něm. *Tee* a to přes niz. *thee* z jihočín. *tě* tv.

Viz i →čaj.

**teatrální** 'vypočtený na vnější efekt, okázalý', teatrálnost. Podle něm. *theatralisch* tv. z lat. *theātrālis* 'divadelní' od *theātrum* 'divadlo' z ř. *theātron* tv. od *theáomai* 'dívám se, pozoruji'.

**tebich** ob. Viz →tepich.

**téci**, téct, tekoucí, tekutý, tekutina, tok, otéci, otok, odtéci, odtok, protéci, průtok, průtokový, přetéci, přitéci, přítok, roztéci (se), roztok, stéci, stoka, vtékat, vytéci, výtok, zatéci aj. Všesl. - p. *ciec*, r. *teč'*, s./ch. *těci*, stsl. *tešti*. Psl. *\*tekti* (B3) je příbuzné s lit. *tekėti* tv., gót. *Pius* 'sluha' (původně vlastně 'běžec', sem patří i něm. *dienen* 'sloužit'), stir. *techid* 'běží', alb. *ndjek* 'pronásledují', sti. *tákti* 'spěchá', vše z ie. *\*tekʷ-* 'běžet, téci'. Srov. →utíkat, →vztek, →útok, →točit, →potácet se.

**tečka**, tečkováný, vytečkovat, potečkovat. V nár. obrození utvořeno podle r. *tóčka* 'tečka, bod' ze základu, z něhož je →tknout se, →týkat se. Srov. →tečna.

**tečna** 'přímka dotýkající se křivky'. Novější slovo za cizí *tangenta* (viz →tangens), od základu, který je v →tknout se. Srov. →tečka, →tečovat.

**tečovat** '(lehce) změnit směr míče, puku ap.', tečováný, teč. Z angl. *touch* 'dotknout se' z fr. *toucher* tv. z vlat. *\*tōccāre* tv., původu asi onom.-expr. (srov. →tuš<sup>1</sup>). Možná i kontaminace (D3) s domácími slovy od →tknout se, srov. →tečka, →tečna a zvláště starší č. *tečka* 'dotknutí se, zavadění o něco' (Jg).

**ted'** přísl. Ze stč. *tedē* tv., vedle toho stč. *ted'* 'zde, tady'. Jen č. Z psl. *\*tōdē* z ukazovacího *\*tō* (viz →ten) a -dē, které souvisí s místními a časovými částicemi -de, -dy, srov. →tedy, →tehdy, →zde,

→tady, →tudíž ap.

**tedy** sp., část. Stč. i *tdy* a také *tehdy*, *tehda*, vše ve významu 'tehdy' i 'tedy' (viz →tehdy). P. *tedy* 'tedy, proto'. Podobný posun přísl. času ve sp. a část. s oslabením významu je vidět např. u →pak.

**teflon** 'plastická hmota vynikající všestrannou odolností', teflonový. Z angl. *teflon*, což je zkratkové slovo z (*poly*)*te*(*tra*)*fl*(*uoretylen*) a příp. -on (srov. →nylon ap.).

**tehdy** přísl., tehdejší. Stč. *tehdy*, *tehda*, *tehdyt'* 'tehdy' i 'tedy' (viz →tedy). R. *togdá*, s./ch. *tādā*, stsl. *tōda*, *tōgda*. Psl. *\*tōda*, *\*tōdy*, *\*tōg(ō)da*, *\*tōg(ō)dy* je zřejmě tvořeno z ukazovacího *\*tō* (ie. *\*to-*) (viz →ten) a časové částice -da, -dy (srov. →kdy). Příbuzné je lit. *tadā*, lot. *tad*, sti. *tadā* tv. Problematické je vysvětlení podob s -gda, -gdy. Vzhledem k lot. *tagad* 'ted' i ukr. *tohid* 'loni' se uvažuje o výchozím *\*tō gōda* (Ma<sup>2</sup> pod *ten*), doslova 'toho času' (srov. →ihned), ale to je po formální stránce dost sporné. Spíš bude -g- druhotné, jeho zdroj není jistý. Srov. →ted', →tady.

**těhotný**, těhotenský, těhotenství. Od staršího *těhota* (ve významu 'těhotenství' doloženo u Rosy), *tíhota* 'těžkost, tíže, břímě'. Srov. →tíže, →tíha, →těžký, k motivaci pojmenování pak →gravidita, →břeží.

**technika**, technický, technik, technička, technizovat, technizace. Přes něm. *Technik* z fr. *technique* tv., též jako adj. 'technický, odborný', a to z ř. *technikós* 'umění znalý, obratný, mistrný, schopný' od *téchnē* 'řemeslo, umění', jež souvisí s ř. *téktōn* 'řemeslník, stavi-



tel' (viz →tesat). Srov. →technologie.

**technologie** 'nauka o způsobech zpracování materiálu, výrobní postup', technologický, technolog. Viz →technika a →logie.

**techtle mechtle** ob. expr. 'pletky'. Z něm.

*Techtelmechtel* tv., jež se obvykle vykládá jako přetvoření it.st. *a teco meco* 'mezi čtyřma očima' z lat. *tēcum* 's tebou', *mēcum* 'se mnou'.

**teismus** 'filozofický směr uznávající osobní existenci Boha a jeho působení na svět', teistický. Z moderních evr. jazyků (poprvé doloženo angl. *theism* koncem 17. st.) a tam od ř. *theós* 'bůh', jež souvisí s →duch.

**tejp** 'páska ke zpevňování kloubů', tejpovat, zatejpovat. Z angl. *tape* 'páska, stuha' ze stangl. *tæppe* tv. nejistého původu. Snad souvisí s lat. *tapēs* 'koberec, přikrývka' (viz →tapeta).

**těkat**, těkavý, těkavost, zatěkat, roztěkaný. Stč. *těkati* 'pobíhat, rozbíhat se, toulat se', *těkač* 'běžec', *těkař* 'potulný student'. Jen č., od *\*těk-* (B5), zdloužené varianty k *\*tek-*, které je v →téci. Srov. i →utíkat.

**tektonický** 'týkající se utváření zemské kůry'. Ve 20. st. přejato přes moderní evr. jazyky z ř. *tektonikós* 'stavitelský, znalý stavby' od *téktōn* 'řemeslník, stavitel'. Souvisí s →tesat, srov. →architekt, →technika.

**tekutina**. Viz →téci.

**tele**, telátko, telecí, teletina, teletník, telit se. Všesl. - p. *cielę*, r. *telėnok* (pl. *teljāta*), s./ch. *tèle*, stsl. *telcbv*. Psł. *\*telę*, gen. *\*telęte*, je příbuzné s lit.d. *tėlias*, lot. *telēns* tv., další souvislosti jsou méně jisté. Obvykle se spojuje s gót. *Pulan* 'snášet, trpět', lat. *tollere* 'zvedat, brát na sebe', ř. *tlēnai* (aorist)

'snášet, trpět', sti. *tuļǵ-* 'váha', toch. AB *tāl-* 'zvedat, nést', vše od ie. *\*tel-*, *\*tlē-* 'zvedat, vážit, nést; snášet'. Původně tedy asi 'co je nošeno'. K významovým souvislostem srov. gót. *bairan* 'nést', barn 'dítě', angl. *bear* 'nést' i 'rodit' a dále i →březí, →těhotný, →gravidita.

**tele-** (ve složeninách) 'dálkový, dálno'. Z ř. *tēle* 'daleko', jež souvisí s *tēlos* 'konec, cíl, účel' (srov. →teleologie, →talisman). Srov. →televize, →telefon, →telegraf, →telegram, →telepatie, →teleskop.

**telefon**, telefonní, telefonický, telefonista, telefonistka, telefonovat, obtelefonovat, proteltelefonovat, vytelefonovat, zatelefonovat. Z moderních evr. jazyků (něm. *Telephon*, fr. *téléphone*, angl. *telephone*), dále viz →tele- a →fon.

**telegraf**, telegrafní, telegrafický, telegrafista, telegrafistka, telegrafovat. Přes moderní evr. jazyky (poprvé fr. *télégraphe* koncem 18. st.). Viz →tele- a →graf.

**telegram**. Přes moderní evr. jazyky (am.-angl. *telegram* v pol. 19. st.). Dále viz →tele- a →gram.

**telemark** 'stylový doskok při skocích na lyžích s předsunutím jedné a pokrčením druhé nohy'. Původně se tak nazýval podobně prováděný způsob změny směru jízdy v hlubokém sněhu. Podle kraje *Telemark* v jižní části Norska.

**teleologie** 'výklad světového dění jako výsledku sil směřujících k předem určenému cíli'. Přes moderní evr. jazyky a nlat. *teleologia* (od 18. st.), utvořeno k ř. *tēlos* 'konec, cíl, účel', *tēleos* 'dokonalý, ukončený' a →logie.

**telepatie** 'přenos myšlenek, citů ap. na dálku', telepatický. Přes moderní evr.

jazyky (angl. *telepathy* utvořeno r. 1882 z →tele- a ř. *páthos* ‘cit, útrapa, duševní stav’). Srov. →patos, →apatie, →sympatie.

**teleskop** ‘(hvězdářský) dalekohled’, teleskopický. Přes moderní evr. jazyky z nlat. *telescopium*, objevujícího se u Keplera již začátkem 17. st. Viz →tele- a →skop.

**těleso**, tělísko. Obrozenecký novotvar na základě starého *s*-kmenového skloňování slova →tělo. Srov. →sloveso, →koleso.

**televize**, televizní, televizor. Přes fr. *télévision* či angl. *television* (ale v něm. kalk *Fernsehen* tv.) (počátek 20. st.) a to z →tele- a lat. *visiō* ‘vidění’ (viz →vize).

**telex** ‘dálnopis pro přímý styk účastníků’. Zkratkové slovo z angl. *tel(eprinter) ex(change)*, doslova ‘dálnopisná výměna’, z *teleprinter* ‘dálnopis’ (z →tele- a *printer* ‘tiskárna’) a *exchange* ‘výměna’.

**tellur** ‘chemický prvek’. Koncem 18. st. utvořeno od lat. *tellūs*, gen. *telluris* ‘země, půda’ jako protiklad k →uran.

**tělo**, tělový, tělní, tělesný, tělesnost, tělnatý, vtělit (se), ztělesnit. Všesl. - p. *ciālo*, r. *tělo*, ch. *tijělo*, s. *tělo*, stsl. *tělo*. Psl. \**tělo*, gen. *tělese*, není etymologicky jasné, žádný z výkladů není přesvědčivý. Lot. *těls* ‘obraz, socha’, s nímž bývá srovnáváno, se obvykle považuje za výpůjčku z r. Srov. →těleso.

**téma** ‘základní myšlenka, námět’, tematický, tematika. Přes něm. *Thema* z lat. *thema* z ř. *théma* ‘co je postaveno, tvrzení, výrok’ od *títhēmi* ‘kladu, stavím’. Srov. →teze, →dát.

**těmbr** ‘zabarvení (tónu, hlasu)’. Z fr. *timbre* tv., vlastně ‘zvonění, zvonek’,

původně (stfr.) ‘bubínek’, ze střř. *tým-banon* z ř. *týmpanon* tv. Srov. →tym-pán.

**temeno**, temenní. Stč. *témě*, *tiemě*, gen. *těmene*. Všesl. - p. *ciemie*, r. *témja*, ch. *tjěme*, s. *těme*. Psl. nejspíš \**těme*, gen. *těmene*, nemá jistý původ. Snad od ie. \**tem-* ‘řezat’, od něhož je i psl. \**tęti* ‘tít’ (→tnout), významová paralela by byla v něm. *Scheitel* ‘temeno, pěšina’, jež je od *scheiden* ‘oddělit’ od ie. \**skei-* ‘řezat, oddělovat’. Původní význam by tedy byl ‘předěl, řez’.

**těměř** přísl. Stč. i *tějměř*, *těrměř*, *tězměř*, také ve významu ‘spíše’ a ‘stejně’. Výchozím tvarem je *tězměř* (srov. i stč. *takměř* tv.), v jehož první části je stč. *těž* ‘také, stejně’ (→těž), ve druhé nějaký ustrnulý tvar *měřiti* či *miera* (viz →míra). Původní význam tedy byl ‘v téže míře’, tj. ‘stejně’, pak posun k ‘skoro, málem’.

**temný**. Viz →tma.

**tempera** ‘krycí emulzní barva’, temperový. Z it. *tempera* tv. od *temperare* ‘(náležitě) mísit, rozpouštět’ z lat. *temperāre* tv. Viz i →temperament, →temperatura.

**temperament** ‘lidská povaha; živost’, temperamentní. Přes něm. *Temperament* tv. z lat. *temperāmentum* ‘pravé smíšení, míra’ od *temperāre* ‘náležitě mísit, rozpouštět’, vlastně ‘odměřovat (v náležitý čas)’, od *tempus* (gen. *temporis*) ‘čas’. Srov. →tempera, →temperatura. K antickým představám o spojení povahy s míšením tělesných šťáv srov. →humor, →flegmatik, →cholerik ap.

**temperatura** ‘teplota’. Přes něm. *Temperatur* tv. z pozdnělat. *temperātūra* ‘náležitě, pravé smíšení’ (odtud pak

v pozdním středověku i ‘teplota, teplotní stav těla’) od *temperāre* ‘náležitě mísit’. Dále viz →temperament, srov. →tempera.

**templář** ‘člen rytířského řádu založeného na ochranu poutníků do Svaté země (zač. 12. st.)’, templářský. Podle *Templu*, chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě, z lat. *templum* ‘svatyně, chrám’, jež zřejmě souvisí s *tempus* ‘čas’ (vlastně ‘vyměřený posvátný okresek’).

**tempo** ‘stupeň rychlosti; větší rychlost; rytmický pohyb při plavání’, tempový, tempař. Přes něm. *Tempo* z it. *tempo* ‘čas’ z lat. *tempus* tv. Srov. →temperament.

**ten** zájm., ta, to. Stč. i *tet*. Všesl. - p. *ten*, r. *tot*, s./ch. *táj*, stsl. *tō*. Psl. *\*tō*, *ta*, *to* (v č. m.r. rozšířen o -n, jinak by zůstalo pouhé *\*t*, srov. →jenž) se vyvinulo z ie. *\*to-* ‘ten’ (ž.r. *tā*), z něhož je i lit. *tās*, něm. *der*, angl. *that*, gót. *Þata*, stir. *tō* ‘ano, ovšem’, ř. *tó* ‘to’, sti. *tád* tv., toch. A *tām* ‘toto’. Původně zájm. poukazující na vzdálenější předměty, ve slov. po zániku zájmena *\*sō* (viz →sem, →zde, →dnes) i na předměty bližší, zvláště ve spojení s dalšími elementy (v č. -to, -hle). Srov. i →týž, →téměř, →tady, →tam, →tak, →tolik, →teď, →tehdy, →teprve, →totiž, →tudíž ap.

**tenata** ‘osidla’. Stč. *teneto*, *tenato*, r. *teněto*, sln. *tenêt* ‘zadní část nevodu’. Psl. *\*teneto* (příp. jako u →klepeto, →řešeto) je odvozeno od ie. *\*ten-* ‘natahovat, napínat’, od něhož je i lit. *tinklas* ‘sít’, něm. *dehnen* ‘natahovat’, stir. *tét* ‘struna’, lat. *tendere* ‘natahovat, napínat’, ř. *ténōn* ‘šlacha, sval’, sti. *tánti-*

‘šňůra, struna’. Srov. →tenký.

**tendence** ‘sklon; směr vývoje’, tendenční. Přes něm. *Tendenz* z fr. *tendance* tv. od *tendre* ‘natahovat, napínat, směřovat’ z lat. *tendere* tv. Srov. →tendr<sup>2</sup>, →tenata, →tenký.

**tendr<sup>1</sup>** ‘přívěsný vůz za parní lokomotivou (s uhlím a vodou)’. Z angl. *tender* tv. od (*to*) *tend* ‘starat se, obsluhovat, doprovázet’ a to z (*to*) *attend* ‘dávat pozor, obsluhovat, být k dispozici’ z fr. *attendre* ‘čekat’ z lat. *attendere* ‘napínat, dávat pozor, pozorně naslouchat’ z →ad- a *tendere* ‘natahovat, napínat’. Srov. →tendr<sup>2</sup>, →tendence.

**tendr<sup>2</sup>** ‘veřejné nabídkové řízení’. Z angl. *tender* tv. od (*to*) *tender* ‘nabídnout’, vlastně ‘nabídnout někomu ruku’, z fr. *tendre* ‘natáhnout, směřovat’ z lat. *tendere* tv. Srov. →tendence, →tendr<sup>1</sup>.

**tenis**, tenisový, tenista, tenistka, teniska. Z angl. (*lawn*) *tennis* (*lawn* = ‘trávník’) ze střangl. *tenetz*, jež se vykládá z fr. *tenez* ‘držte, mějte’, což je 2.os.pl.imp. od *tenir* ‘držet, mít’ z lat. *tenēre* ‘držet’. Tímto zvoláním upozorňoval hráč svého soupeře při svém podání.

**tenkrát** přísl. Sln. *takrát*, s./ch. *táj pút* tv. Viz →ten, →krát. Lze srovnat i se slk. *teraz* ‘teď’, k souvislosti mezi -krát a -raz srov. →krát, →ráz.

**tenký**, tenoučký. Všesl. - p. *cienki*, r. *tónkij*, s./ch. *tānak*, stsl. *tnōkō*. Psl. *\*tnōkō* je příbuzné s angl. *thin*, něm. *dünn*, lat. *tenuis*, sti. *tanú-* tv., vše z ie. *\*tenu-* tv. (vlastně ‘natažený, protažený’), což je rozšíření ie. *\*ten-* ‘natahovat, napínat’. Srov. →tenata.

**tenor** ‘vysoký mužský hlas’, tenorový, tenorista. Přes něm. *Tenor* z it. *tenore* tv. z lat. *tenor* ‘proud, trvání, smysl, obsah’ od *tenēre* ‘držet, spět, tr-

vat' (název podle toho, že drží melodii, často vede melodickou linku). Srov. →tenis.

**tenze** 'napětí'. Z pozdnělat. *tensiō* tv. od *tendere* 'napínat, natahovat' (příč. trp. *tensus* vedle původního *tentus*). Srov. →tendence, →tendr<sup>2</sup>.

**teo-** (ve složeninách) 'boho-, týkající se boha'. Z ř. *theós* 'bůh', jež asi souvisí s naším →duch. Srov. →teologie, →teismus.

**teodolit** 'přístroj pro měření úhlů'. Vynalezen a pojmenován asi angl. matematikem L. Diggesem (16. st.), poprvé v lat. podobě *theodelitus*. Původ nejasný, snad neumělá složenina z ř. *theáomai* 'pozoruji' a *dēlos* 'zřetelný, jasný'?

**teologie** 'bohosloví, nauka o bohu a o náboženství', teologický, teolog. Z lat. *theologia* z ř. *theología* tv. Viz →teo- a →logie.

**teorie**, teoretický, teoretik, teoretizovat, teorém. Přes něm. *Theorie*, lat. *theoria* z ř. *theōriā* 'vědecké poznání, zkoumání, pozorování' od *theōreō* 'dívám se, zkoumám, jsem divákem na slavnosti', jež souvisí s *theáomai* 'dívám se, pozoruji' (srov. →teatrální).

**tepat**, tepaný, tep, tepot, vytepat. Stč. *tepati* i *teti* (1.os.přít. *tepu*). Hl. *čepač*, r.d. *teptí*, s./ch. *těpsti*, stsl. *teti*. Psl. *\*te(p)ti*, 1.os.přít. *\*tepo*, je příbuzné s lit. *tėpti* 'mazat', lot. *tept* tv. Výchoiskem je asi onom. *\*tep-* napodobující zvuk úderu, srov. i →ťapat a slova s podobným kořenem v uralských jazycích - fin. *tappaa* 'zabít', maď. *tap-*, *top-* 'šlapat', německé *tapa-* 'tlouci'. Srov. →otep, →deptat.

**tepitch** zast., ob. 'koberec'. Z něm. *Teppich* ze sthn. *tep(p)it* a to z lat. *tapēs* (gen.

*tapētis*) tv. Dále viz →tapeta, →tapiiserie.

**teplý**, teplo, tepelný, teplota, teplotní, teplárna, teplárenský, tepláky, teplákový, oteplit (se), proteplit, zateplit. Všesl. - p. *cieply*, r. *těplyj*, s./ch. *tōpao*, stsl. *toplō*. Psl. *\*teplō* je původem *l*-ové přičestí nedochovaného slovesa *\*tepti* 'být teplý, hřát'. Příbuzné je lat. *tepidus* tv., sti. *tápati* 'hřeje', chet. *tapašša-* 'horko', vše od ie. *\*tep-* 'být teplý'. Viz i →topit<sup>1</sup>.

**tepna**, tepenný, nátepníčka. Od *tep* od →tepat.

**teprve** přísł., část. Stč. i *teprův*, *tepruv*, *teprvů* aj. P. *dopiero* tv. (*do-* příkloněním k předl. *do*), r. *tepér* 'ted', str. *topere*, *toprvo*, stsl. *toprvo* tv. Ve druhé části je psl. *\*prvō* (viz →prvý) (srov. něm. *erst* 'nejprve; teprve'), v první zřejmě tvar ukazovacího zájmena *\*to* (viz →ten). Spojení jako *teprve přichází* tedy lze interpretovat asi jako 'to první (co dělá) je, že přichází', z toho lze pochopit jak význam 'nyní', tak naše 'ne dříve než, ne více než, až ap.'.

**tequila** 'druh alkoholického nápoje'. Ze šp. *tequila* a to podle názvu jednoho okresu v Mexiku.

**tér** zast. ob. 'dehet'. Z něm. *Teer* tv., jež stejně jako angl. *tar* tv. vychází z ie. *\*deru-*, *dreu-* 'strom, dřevo' (dehet se původně pálil z dřeva). Dále viz →dřevo, srov. i lit. *dervà* 'pryskyřice, dehet', lot. *darva* 'dehet'.

**terakota** 'keramická hmota z pálené hlíny', terakotový. Z it. *terracotta* tv. z *terra* 'země' a tvaru ž.r. od *cotto* 'pečený, pálený', což je původem příč. trp. od *cuocere* 'vařit, péci' z vlat. *\*cocere* tv. Srov. →terén, →terasa a →kuchyň,

→péci.

**terapie** 'léčba', terapeut, terapeutický. Přes něm. *Therapie* z ř. *therapeía* 'služba, ošetřování, péče' od *therápōn* 'služebník, pomocník, ctitel'.

**terárium** 'ohraňčený prostor či nádoba k chování plazů'. Z moderních evr. jazyků (něm. *Terrarium*, fr. *terrarium*), kde bylo utvořeno od lat. *terra* 'země' podle nlat. *aquarium* (srov. →akvárium).

**terasa** 'stupeň ve svahu; plošina se zábradlím', terasový, terasovitý. Přes něm. *Terrasse* z fr. *terrasse* tv. a to ze stprov. *terrassa* 'rovná plocha ve svahu, vyvýšená zemní plošina' od *terra* 'země' z lat. *terra* tv. Srov. →terén, →teritorium.

**terciární** 'jsoucí třetí v pořadí, třetího stupně'. Z lat. *tertiarius* tv. od *tertius* 'třetí' (viz →tercie). Srov. →primární, →sekundární.

**tercie** 'třetí tón v stupnici; třetí třída osmiletého gymnázia'. Z lat. *tertia*, což je zpodstatnělý tvar adj. ž.r. od *tertius* 'třetí'. Srov. →terciární, →třetí.

**terč**, terčík, terčový. Stč. *tarč(ě)*, *terč(ě)* (ž.r.) 'malý kruhový štít' ze střhn. *tartsche*, *tarsche* a to ze stfr. *targe* tv., které je zase z germ., srov. stisl. *targa*, stangl. *targe* tv. (odtud s fr. zdobňující příp. angl. *target* 'terč, cíl'), něm. *Zarge* 'obruha, rám'. Význam '(kruhový) předmět jako cíl při střelbě' se vyvinul ve střední č. (změna rodu). Srov. i p. *tarcza*, které si ponechává starší význam 'štít, kotouč, kruh', ve spojení *tarcza strzelnicza* znamená 'terč'.

**terén** 'část krajiny ve své členitosti; venkovní pracoviště k sledování určitých jevů', terénní. Převzato (případně přes něm. *Terrain*) z fr. *terrain* tv., jež je

z lat. *terrēnum* 'půda, pozemek', což je zpodstatnělý tvar stř. r. adj. *terrēnus* od *terra* 'země, půda, krajina'. Srov. →teritorium, →terasa, →terakota, →terárium, →teriér.

**teriér** 'druh loveckého psa'. Z angl. *terrier* (asi přes něm. *Terrier*) a tam ze střfr. (*chien*) *terrier*, doslova 'zemní (pes)', od *terre* 'země' z lat. *terra* tv. Název podle toho, že tito psi jsou při lovu využíváni k vyhánění zvěře z nor a podzemních úkrytů.

**teritorium** 'území', teritoriální. Z lat. *territorium* (případně přes něm. *Territorium*) 'území (patřící k městu, osadě)' a to od *terra* 'země'. Srov. →terén, →terárium, →terakota.

**termální** 'vztahující se k teplu'. Z něm. *thermal* tv. od *Therme* 'horké lázně', přes lat. *thermae* (pl.) tv. z ř. *thérme* 'teplo, horko, horký pramen' od *thermós* 'teplý, horký'. Srov. →termo-, →termika.

**termika** 'nauka o tepelných jevech a zákonitostech jejich vztahů', termický. Zavedeno v pol. 19. st. něm. přírodovědcem A. Humboldtem pro působení teplých vzdušných proudů. Dále viz →termo-.

**termín<sup>1</sup>** 'stanovený den, lhůta', termínový, termínovaný, termínovat. Přes něm. *Termin* tv. z lat. *terminus* 'mezník, (časová) hranice'. Srov. →termín<sup>2</sup>, →terminál.

**termín<sup>2</sup>** 'odborná pojmenovací jednotka', termínový, terminologie (viz →logie). Přes něm. *Terminus* ze střlat., pozdnělat. *terminus* tv., vlastně 'výraz s přesně ohraničeným významem', původně 'mezník, hranice' (viz →termín<sup>1</sup>).

**terminál** 'letištní budova; konečná sta-

nice, depo'. Z angl. *terminal* tv., což je zpodstatnělé adj. s významem 'hraniční, konečný' z lat. *terminālis* tv. od *terminus* 'mezník, hranice, cíl'. Srov. →termín<sup>1</sup>.

**termít** 'všekaz (druh hmyzu)'. Z moderních evr. jazyků (něm. *Termite*, fr., angl. *termite*) a tam z pozdnělat. *termes* (gen. *termitis*), lat. *tarmes* 'červotoč, hmyz požírající dřevo', jež asi vychází ze stejného základu jako naše →třít.

**termo-** (ve složeninách) 'teplo-, týkající se teploty'. Z ř. *thermós* 'teplý, horký', jež souvisí s naším →hořet. Srov. →termostat, →termoska, →termika a také *termodynamika*, *termojaderný*, *termo-nukleární*.

**termoska** 'tepelně izolující láhev'. Od základu →termo-, zakončení snad podle →bandaska?

**termostat** 'zařízení k udržování stálé teploty'. Novější složenina z →termo- a ř. *statós* 'stojící' od *hístēmi* 'stavím'. Srov. →reostat.

**terno** expr. '(nenadálý) úspěch, štěstí'. Původně 'výhra na trojici čísel (v bývalé loterii)'. Z it. *terno* 'trojice' z lat. *terni* 'trojí, po třech', jež souvisí s *třēs* 'tři'. Viz →tři, →tercie.

**teror** 'kruté násilí', terorista, teroristický, terorismus, terorizovat. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Terror*, angl. *terror* tv.) z lat. *terror* 'strach, hrůza, hrozba' od *terrere* 'strašit, děsit', jež vzdáleně souvisí s naším →třást.

**terpentýn** 'pryskyřicové rozpouštědlo laků'. Z něm. *Terpentin* a to ze stř.-lat. *terebintina* (*resina*) 'terpentýnová pryskyřice' od lat. *terebinthus* z ř. *terébinthos* vedle *términthos* 'terpentýnovec' (tj. druh pistácie, z níž se terpen-

týn získává). Slovo asi přejato z nějakého neznámého středomořského jazyka.

**teřich** zast. expr. 'břícho'. Již stč. Je to asi obměna (zakončení *-ich* jako u *břich*) slova doloženého v starším a nář. č. *terbuch*, *třebucha* (Jg), p. *trybuch*, r. *trebuchá*, sln. *trébuh* tv., csl. *trǫbuch* 'vnitřnosti'. Zdá se, že jde o příp. útvary od psl. *\*trǫb-*, *\*terb-*, ale původ je nejasný.

**tesat**, tesař, tesařský, tesařství, tesařík, tesák, otesat, neotesaný, přitesat, útes, vtesat, vytesat. Věsl. - p. *ciosać*, r. *tesát'*, s./ch. *těsati*, stsl. *tesati*. Psl. *\*tesati* je příbuzné s lit. *tašyti* 'osekávat', sthn. *dehsala* 'sekyra', lat. *texere* 'plést, tesat, stavět', ř. *téktōn* 'řemeslník, stavitel, tesař', sti. *takšati* 'teše, osekává', chet. *taggašhi* 'postavím', vše z ie. *\*tekt-* (*\*tekt-*) 'plést, stavět (z proutí)', později 'stavět ze dřeva, tesat'. Srov. →tasit.

**tesil** 'pevná nemačková látka z tuzemského umělého vlákna', tesilový, tesilkový. Zkratkové slovo z →textil a →silon.

**teskný**, tesklivý, tesknit, roztesknit (se), stesk, postesknout si, zastesknout si. P. *teškný*, stp. *teskny* tv. (od téhož základu i *ekliwy* 'nechutný', srov. →ošklivý), r. *toská* 'stesk, nuda'. Psl. *\*tōsk-* lze spojit s *\*tōščb* 'prázdný' (z toho stč. *tšči* 'lačný', vedle toho *tšćicě* 'sklíčenost, tesklivost', p. *czczy* 'lačný, pustý, prázdný', r. *tóščij* 'hubený, prázdný', s./ch. *tāšt* 'lačný, prázdný', stsl. *tōštō* 'prázdný'). Příbuzné je lit. *tūščias* 'prázdný, pustý', lot. *tukšs*, sti. *tučchyá-* tv. i lat. *tesqua* (pl.) 'pustiny, poušť', vše z ie. *\*teus-*

‘činit prázdným’. Srov. →stýskat si.

**těsný**, těsnost, těsnit, těsnění, těsnicí, stěsnat, utěsnit, vtěsnat, vytěsnit. Všesl. - p. *ciasny*, r. *těsnyj*, ch. *tijěsan*, s. *těsan*, stsl. *těsnō*. Psl. \**těsnō* je asi z \**těsknō* a to od ie. \**teisk-*, \**toisk-*, což je sekundární ie. kořen, ze kterého vychází i →tisknout, →těsto. Původní význam psl. adj. tedy byl asi ‘tisknutý, stísňený’. Srov. i →tíseň, →tísnit.

**test**, testovat. Z angl. *test* tv., původně ‘prubířský kámen, kelímek na zkoušení kovů’, z fr. *test* ‘hliněná nádoba, skórápka’ z lat. *testum*, *testa* ‘nádoba, poklice, střep’.

**testament** ‘poslední vůle, závěť’. Z lat. *testāmentum* tv. od *testārī* ‘brát za svědka, svědčit, dokazovat’ od *testis* ‘svědek’ a to asi z ie. \**tri-sto-*, vlastně ‘kdo stojí jako třetí (ke dvěma protistranám)’, srov. osk. *trstus* ‘svědci’. Srov. →atestace, →protest.

**těsto**, těstíčko, těstový, těstovina. Všesl. - p. *ciasto*, r. *těsto*, ch. *tijěsto*, s. *těsto*, stsl. *těsto*. Psl. \**těsto* má nejbliže k wal. *toes*, bret. *toaz* tv., dále je příbuzné sthn. *theismo*, *deismo* ‘kyselé těsto’, *theisk*, *deisk* ‘hnůj, bláto’, ř. *staís* ‘pšeničná mouka s vodou’, vše z ie. \**tōi-s-* ‘mačkat, hníst’ od \**tā-*, *tōi-* ‘tát, rozpouštět (se)’. Srov. →tisknout, →těsný, →tát.

**těšit**, potěšit, potěšení, utěšit, utěšený, útěcha, bezútěsný, natěšený. Všesl. - p. *cieszyć*, r. *těšit*, ch. *tjěšiti*, s. *těšiti*, stsl. *utěšiti*. Psl. \**těšiti* je kauzativum od základu, z něhož je i →tichý, původní význam tedy byl ‘způsobit, že je někdo tichý, tišit, konejšit’.

**teta**, tetka, tetička. Všesl. - p. *ciotka*, r. *tětja*, s./ch. *těta*, stsl. *tetōka*. Psl. \**teta* má obdobu v lit. *tetà*, švéd. *titta* tv.,

srov. i ř. *těthē* ‘babička’. Patří do skupiny dětských ‘žvatlavých’ slov, srov. →táta, →máma, →bába, →déd.

**tetanus** ‘těžká infekční choroba nervové soustavy’, tetanový. Z lat. *tetanus* a to z ř. *tétanos* tv., vlastně ‘napětí’, od *teínō* ‘napínám’. Tato choroba se totiž projevuje křečemi svalstva a strnutím šíje.

**tetelit se**, zatetelit se. Jen č., onom.-expr. původu. Srov. něm. *tattern* ‘trást se’ (viz →tatrman).

**tětiva**. Všesl. - p. *cięciwa*, r. *tetivá*, s./ch. *tětiva*, stsl. *tětiva*. Psl. \**tětiva* (B7) odpovídá lit. *temptýva* tv. od *tempti* ‘napínat, táhnout’, dále je příbuzné stisl. *Pqmb* ‘tětiva, vyduté břicho’, lat. *tempora* ‘spánky’, arm. *tamb* ‘sedlo’, per. *taftan* ‘vinout, příst’, vše z ie. \**temp-* ‘natahovat, napínat’ od \**ten-* tv. Srov. →tenata, →tenký.

**tetovat**, tetování. Přes něm. *tätowieren*, fr. *tatouer* z angl. *tattoo*, dříve *tattow*, a to v 18. st. (kapitán Cook) z polynešského *tatau* tv.

**tetra-** (ve složeninách) ‘čtyři-’. Z ř. *tetra-*, což je ve složeninách používaná podoba základní číslovky *téssares*, *téttares* ‘čtyři’ (viz →čtyři). Srov. →tetracyklin, →tetralogie.

**tetracyklin** ‘širokospektrální antibiotikum’. Viz →tetra- a →cyklus (obsahuje čtyři cykly benzenových jader).

**tetralogie** ‘umělecké dílo o čtyřech samostatných částech’. Z ř. *tetralogía* ‘řada čtyř dramatických kusů’. Viz →tetra- a →logie.

**tetřev** ‘velký lesní kurovitý pták’, tetřívek. P. *cietrzew*, r. *tětereť*, ch. *tětriřeb*, s. *tětrěb*. Psl. \**teterov* (B8) souvisí se stpr. *tatarwis*, lit. *tėtervinas*, lot. *teteris*, stisl. *Pið/ur* tv., střir. *tethra*

‘vrána’, ř. *tétrax* (z toho lat. *tetrax*) ‘perlička’, *tetráōn* ‘tetřev’, arm. *ta-trak* ‘hrdlička’, per. *tādūrv* ‘bažant’, sti. *tittirá-* ‘koroptev’, vše od ie. *\*tet(e)r-*, což je zdvojený onom. kořen napodobující ptačí hlas.

**text** ‘jazykový projev (zvláště psaný)’, textový, textař, otextovat. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Text*, angl. *text*) z lat. *textum* ‘tkanina, stavba, text’, *textus* ‘tkáň, pletivo, souvislost, text’, což jsou zpodstatnělé tvary příč. trp. od *texere* ‘plést, tkát, tesat, stavět’. Viz →tesat, srov. →textil.

**textil**, textilní, textilie, textilka. Přes něm. *Textil* (a případně fr. *textile*) z lat. *textilis* ‘tkaný’ od *texere* ‘plést, tkát’ (viz →text, →tesat).

**tezaurus** ‘slovník zachycující veškerou slovní zásobu jazyka’, tezaurovat ‘uschovávat (peníze)’, tezaurace. Přejato (případně přes něm. *Thesaurus* tv.) z lat. *thēsauros* ‘zásobárna, poklad, pokladnice’ z ř. *thēsauros* tv., což je asi výpůjčka z nějakého neznámého předie. jazyka. Srov. →trezor.

**teze** ‘stručně formulovaná zásadní myšlenka’, tezovitý. Přes něm. *These* z lat. *these* z ř. *thésis* ‘tvrzení, poloha’, jež souvisí s *títhēmi* ‘kladu, stavím’. Viz →dát, srov. →téma.

**těž** část. Ustrnulý tvar stř. r. zájm. →týž, srov. slk. *tiež*, p. *też*, r. *tóže* tv. Srov. i →tož a →také.

**těžít**, těžba, těžař, těžařský, těžní, těžnice, těžiště, těžítka, vytěžít, výtěžek. Stč. *těžeti* ‘těžit, dobývat užitek, vyrábět’, *těžiti* ‘vydělávat peníze, získávat’. Stč. *těžař* ‘obchodník, kupec’ (srov. i csl. *težarъ* ‘dělník, sedlák’) ukazuje na původní *\*těžati* z *\*těžati*, což je sloveso původně odpovídající dnešnímu *tahat*

(viz →táhnout, B1) (Ma<sup>2</sup>). V č. posun významu k ‘dobývat zisk’ a ‘dobývat nerostné bohatství’. Srov. →tíhnout, →tázat se, →těžký.

**těžký**, těžkost, těžknout, ztěžknout, obtěžkat, potěžkat, zatěžkat, zatěžkavací. Všesl. - p. *ciężki*, r. *tjázkij* ‘přísný, hrozný’, *tjaželyj* ‘těžký’, s./ch. *těžak*, stsl. *težbko*. Psl. *\*težbko* je odvozeno asi od *\*těža* ‘tíže’ a to od nedochovaného *\*tegō* ‘těžký’, jemuž odpovídá lit. *tingùs* ‘líný’, stisl. *Þungr* ‘těžký’ (vše z ie. *\*tǵghu-* (A7)). Výchozím kořenem je ie. *\*tengh-* ‘táhnout’ (viz →táhnout), původní význam adj. je vlastně ‘táhnoucí (dolů)’. Srov. i →tíže, →tíha, →tíhnout, →těhotný, →těžít, →stěžovat si, →tuhý, →touha.

**thriller** ‘napínavý film, román ap.’. Z angl. *thriller* tv. od *thrill* ‘vzrušit, napnout, rozechvět’, původně ‘probodnout’. Souvisí s angl. *through*, něm. *durch* ‘skrz’.

**tchán**, tchyně. Jen č., doklady od střední doby (Komenský). Nahradilo stč. *test* tv., *tšě* ‘tchyně’, jež jsou všesl. - p. *tešč*, r. *test’*, s./ch. *täst*. Psl. *\*tbstō* ‘tchán’, *tbst’a* ‘tchyně’ (B6) je příbuznější se stpr. *tisties* ‘tchán’. Dále nepřilíš jasné, možná souvisí s →teta, ř. *tétta* ‘tati’ (-st- by bylo z -tt- (A5)). Jasně není ani přetvoření slova v č.; změna -s- v -ch- v této pozici by ukazovala hluboko do psl. (A8), ale vzhledem k doložení slova je psl. stáří nepravděpodobné.

**tchoř**, tchoří. Všesl. - p. *tchórz*, r. *chor’* (r.-csl. *dōchoro*), sln. *dihūr*, s./ch. *tvôr*. Psl. *\*dōchnoti* ‘dýchnout, zavanout’, ve vedlejší významu ‘zavanout pachem, páchnout’. Dále viz →dýchat, →duch.



V č. asimilace znělosti *dch-* > *tch-*.

**tchyně.** Viz →tchán, produktivní příp. *-yně*.

**tiára** ‘(dříve) slavnostní pokrývka papě-  
žovy hlavy’. Přes lat. *tiāra* z ř. *tiāra* a  
to z per. (původně ‘trojitá koruna per-  
ských králů’).

**tíha.** Zřejmě až obrozenecké přitvoření k  
staršímu *tíž(e)* (u Jg bez starších do-  
kladů), srov. →tíže, →tíhnout, →táh-  
nout, →těhotný.

**tíhnout.** Stará varianta k →táhnout  
(stč. časování bylo *táhnú*, *tiehneš* atd.  
(C1), odtud míchání samohlásek i v  
dalších tvarech), srov. doklad u Husa  
*tělo tiehne k hříechu*. Z podobných kon-  
strukcí se pak význam specifikoval na  
‘mít sklon, směřovat’.

**tichý,** ticho, tichost, tišina, tišit, utišit,  
ztišit, tichnout, utichnout, ztichnout.  
Všesl. - p. *cichy*, r. *tichyy*, s./ch. *ti[h]*,  
stsl. *tichō*. Psl. *\*tichō* nemá jistý pů-  
vod. Spojuje se s lit. *teisūs* ‘pravdivý,  
spravedlivý’, *tiesà* ‘pravda’, stpr. *te-  
isi* ‘čest’ (A8, B2), ale významově to  
není přesvědčivé. Jiný výklad vychází z  
ie. *\*teigʷh-so-* od *\*(s)teigʷh-* ‘vyčkávat,  
zůstávat v klidu’, od něhož je asi lit.  
*stįgoti* ‘zůstat vězet’, lot. *stigt* ‘ponořit  
se’, gót. *stiwiti* ‘trpělivost’, stí. *títikšate*  
‘snáší, trpí’.

**tik** ‘nervová porucha projevující se zá-  
chvěvy svalů (v obličeji aj.)’. Z fr. *tic*  
asi onom. původu, srov. →cukat.

**tíkat,** tikání. Onom. původu, od citosl.  
*tik*.

**tiket** ‘sázenka’. Z angl. *ticket* ‘lístek,  
stvrzenka, formulář’ a to ze stfr.  
*e(s)tiquete* ‘lístek, nálepka’ (dále viz  
→etiketa).

**tingltangl** zast. ob. ‘šantán’. Z něm.  
*Tingeltangel* od onom. *ting tang* napo-

dobujícího zvuk činelů, gongu ap. Srov.  
angl. *ding-dong* ‘bim bam’ a snad i  
→tango.

**tinktura** ‘(alkoholový) roztok k dezin-  
fekci’. Přes něm. *Tinktur* tv. z pozd-  
nělat. *tinctūra* ‘tekutý výtažek léčivých  
bylin’, původně ‘tekutina, barvení’, od  
lat. *tingere* ‘namáčet, barvit’.

**tintítko** expr. ‘drobný, malý člověk’.  
Expr. útvar, srov. →titěrný.

**tip** ‘předběžné označení výsledku; dopo-  
ručení, podnět’, tipovat, otipovat, vy-  
tipovat si, zatipovat si. Z angl. *tip* tv.  
od slovesa (*to*) *tip* ‘dát spropitné, tipo-  
vat, informovat’, původně ‘(tajně) pře-  
dat’ asi z argotu. Stejně jako u dnes  
homonymních angl. *tip* ve významech  
‘špička, hrot, koneček’, ‘sklopit, převrh-  
nout’ a ‘lehce se dotknout, ťuknout’ pů-  
jde asi o onom.-expr. původ.

**\*típec** (ve spojení *zatnout někomu típec*  
‘umlčet někoho’). Původně ‘zrohova-  
tělý povrch jazyka u drůbeže’, což vy-  
chází z *típat* ‘pípat, vydávat slabé vy-  
soké zvuky’ onom. původu. Srov. →típ-  
nout.

**tiplice** ‘druh hmyzu podobný komárovi’.  
Velmi blízký je lat. název tohoto hmyzu  
*tipula*, ale sotva půjde o starou přibuz-  
nost (tak Ma<sup>2</sup>). Spíš to bude paralelní  
název v obou jazycích na onom. zá-  
kladě (srov. \*→típec), proti vědeckému  
převzetí z lat. mluví Jungmannův do-  
klad z běžného úzu.

**típnout** ob. ‘zamáčknout (cigaretu)’. No-  
vější, snad v souvislosti s →típec.

**tiptop** hov. ‘bezvadný, prvotřídní’. Z  
angl. *tip-top* tv. z *tip* ‘špička’ a *top* ‘vr-  
chol’ onom.-expr. původu. Srov. →tip  
a →cop.

**tiráda** ‘mnohomluvná (oslavná) řeč’.  
Přes něm. *Tirade* z fr. *tirade* tv. od

*tírer* ‘táhnout, protahovat, roztahovat’ nejasného původu. Srov. →tiráž, →tíret.

**-tírat.** Viz →třít.

**tíráž** ‘technické údaje na konci knihy, časopisu’. Z fr. *tirage* ‘náklad (knihy)’, vlastně ‘tahání, kopírování’, od *tírer* ‘tahat, obtahovat, kopírovat aj.’ (srov. →tiráda, →tíret).

**tíret**, tíré ‘spojovník’. Z fr. *tíret* tv. od *tírer* ‘táhnout, stáhnout, přitáhnout, roztáhnout aj.’ (viz i →tiráda, →tiráž).

**tis** ‘druh jehličnatého stromu’. Věsl. - p. *cis*, r. *tis*, s./ch. *ti□sa* tv., csl. *tisa* ‘cedr’. Psl. *\*tisō*, *\*tisa* asi nějak souvisí s lat. *taxus* ‘tis’. Psl. slovo nelze s lat. uspokojivě hláskoslovně spojit, snad je to převzetí z nějaké neznámé předlohy.

**tíseň**, tíšňový. Stč. *ties(k)n*, *tiesň*. Od →těsný. Srov. →tísnit.

**tisíc**, tisící, tisícový, tisícovka, tisícin. Stč. *tisúc*, p. *tysiāc*, r. *týsjača*, ch. *ti□suća*, stsl. *tisošti*, *tysęšti*. Psl. *\*tysq̃t’i*, *\*tysęt-* (B7) má obdobu jen v balt. a germ. jazycích - stpr. *tūsīmtōns* (pl.), lit. *tūkstantis*, gót. *Pūsundi*, něm. *Tausend*, angl. *thousand*. Výchozí podoba slov., balt. a germ. slov jsou poněkud odlišné, předpokládá se však, že v první části je ie. *\*tūs-* od *\*tēu-*, *\*tū-* ‘bobtnat, tučnět’ (viz i →týt, →tuk, →tlustý), ve druhé zřejmě ie. základ *\*(d)kmt-* ‘sto’ (→sto), původní význam by byl ‘silná, tučná stovka’ (srov. stejný první člen i v toch. B *tumane* ‘10 000’). Formální obtíže působí slov. střídání *q/ę*, ale i č. podoba - *ti-* místo *ty-* a měkkost s před *ú* (C1).

**tisknout**, tištěný, tisk, tiskový, tiskař, tiskařský, tiskárna, tiskárenský, dotisk, natisknout, nátisk, otisknout, otisk, obtisknout, obtisk, potisk, přetisknout,

přitisknout, stisknout, stisk, utiskovat, útisk, vtisknout, vytisknout, výtisk aj. Věsl. - p. *cisnāc* ‘vrhat, tisknout’, r. *tiskat’*, s./ch. *ti□skati*. Psl. *\*tis-kati*, *\*tisknōti* je nejspíš tvořeno od ie. *\*teisk-* ‘tisknout, mačkat’, což je sekundární kořen od *\*tā-*, *\*tēi-* ‘tát, roz-pouštět (se)’. Viz i →těsto, →těsný a →tát. Ve významu ‘tiskem vyrábět’ od střední doby vedle *tlačiti* (srov. slk. *tlač* ‘tisk’).

**tísnit**, tísnivý, stísnit, stísněný. Vlastně varianta k *těsnit*, viz →těsný i →tíseň.

**tišit**. Viz →tichý.

**tít**. Viz →tnout.

**titan** ‘chemický kovový prvek vhodný pro legování oceli’, titanový. Z nlat. *titanium* podle *uranium* (Titania je jeden z měsíců Uranu), viz i →titán. Podle jiných z ř. *titanos* ‘vápno, sádra’, které s →titán nesouvisí.

**titán** ‘velikán’, titánský. Podle starořeckých bájných *Titánů*, synů boha nebes Urana, kteří byli přemoženi Diem a svrženi do podsvětí. Srov. →titan.

**titěrný**, titěrnost. U Jg *títěrný*, též s významy ‘dětinský, ničemný’ a ‘podivný, mistrný’. Snad expr. přetvoření střhn. *tenterie* ‘cetky, laciné ozdůbky’ ze střhr. *tinter* ‘cinkat’ z pozdnělat. *tinnītāre* tv., onom. původu.

**titul**, titulek, titulní, titulovat. Z lat. *titulus* ‘nápis, nadpis, pocta’, jehož původ není jasný.

**tíže**, tížit, obtížit, přetížit, přitížit, vytížit, ztížit, zatížit. Slk. *tiaž*, sln. *tēja*, s./ch. *tēja*, stsl. *tēja* ‘spor, problém’. Psl. *\*tēja* je odvozeno od *\*tęgō* ‘těžký’, viz →těžký.

**tkanička**. Viz →tkát.

**-tkat** (*potkat*, *setkat se*, *setkání*, *utkat se*, *utkání*). Jen č. Původně ‘narazit

na někoho', srov. stč. *potkati* 'napadnout, potkat', *utkati se* 'potkat se, setkat se', *utknúti* 'uhodit na někoho, napadnout'. Souvisí s →tknout se, →týkat se, →tkát. Srov. i →půtka, →důtka.

**tkát**, tkaní, tkáň, tkanina, tkanice, tkanička, tkanivo, tkadlec, tkadlena, tkalcovský, tkalcovna, protkat, utkat, vetkat. Všesl. - p. *tkać*, r. *tkać*, s./ch. *tkàti*, stsl. *tokati*. Psl. *\*tokati*, původně zřejmě 'bít, tlačit' (totiž 'přirážet útek'), je asi příbuzné s lot. *tukstēt* 'klepat', *tūcīt* 'zastřikovat, vtlačovat', sthn. *dūhen* 'tlačit', wal. *tull* 'proděravěly', ř. *týkos* 'kladivo', vše z ie. *\*teuk-* 'bít, tlačit', asi onom. původu (srov. →ťukat). Viz i →tkat, →týkat se, →tkvět, →útek.

**tklivý** 'dojemný, jímavý'. Původně zřejmě 'citlivý, snadný k pohnutí' (Jg), od stč. *tknúti* 'dotýkat se' (tedy 'takový, jehož se snadno něco dotkne'). Srov. →důtka, viz →týkat se.

**tknout se**, dotknout se, protknout, vetknout, vytknout, zatknout. Viz →týkat se.

**tkvět**, tkvít kniž. 'vézet'. Stč. *tčieti* tv., nynější slovo je zřejmě obrozeneckou výpůjčkou z p. *tkwić*. Viz →týkat se, srov. →tknout se.

**tlačit**, tlak, tlakový, tlačénka, tlačénice, tlačítko, natlačit (se), nátlak, otláčit, otlak, odtlačit, potlačit, protlačit, protlak, přitlačit, roztláčit, stlačit, utlačit, útlak, vtlačit, vytlačit, výtlak, vztlak, zatlačit aj. P. *tloczyć*, sln. *tláčiti*, s./ch. *tlāčiti* 'utlačovat, udupávat', csl. *tlačiti*. Psl. *\*tolčiti* je buď iterativum (opětovací sloveso) k *\*telkti* (viz →tlouci), nebo je od subst. *\*tolkō* 'něco stlačeného', odvozeného od téhož slovesa.

**tlachat** expr., tlachání, tlach, tlachavý,

tlachal, vytlachat. Již stč. Asi expr. obměna k *tlamati*, *tlampati* (viz →tlama, →tlampač), vše onom. původu.

**tlak**. Viz →tlačit.

**tlama**. Dříve i *tlampa* (Jg). Od *tlamati*, *tlampati* onom. původu, viz i →tlemit se, →tlampač, →tlachat.

**tlampač** 'amplion'. Přehodnocením původního významu 'vesnický dohazovač, mluvka, tlachal'. Od *tlampati* 'tlachat' onom. původu, viz i →tlachat, →tlama.

**tlapa**, tlapka, tlapička. Stč. i *dlapa*. Takto jen č., jinak p.st. *łapa*, r. *łapa*, sln. *łapa* tv., jež má obdobu v lit. *lōpa*, lot. *lāpa* a asi i gót. *lōfa* 'dlaň', kurdském *lapk* 'tlapa', vše z ie. *\*lāp-*, *\*lēp-*, *\*lōp-* 'něco plochého, tlapa', asi onom.-expr. původu. Viz i →lopata, →lopuch. Č. *t-* je druhotné, nejspíš vzniklo zkřížením původního *\*lapa* s něm. *Tappe*, střhn. *tāpe* tv. (D3).

**tlemit se** zhrub. 'smát se', otlemený. Od →tlama.

**tleskat**, tlesknout, potlesk, vytleskávat, zateskat. Sln. *tlěskati*, srov. i hl. *kleskać*, p. *klaskać*, ale i angl. *clash* tv. Onom. původu, viz i →pleskat.

**tlít**, zetlít. P. *tleć*, r. *tlet*, sln. *tlėti* 'doutnat', stsl. *tolěti*. Psl. *\*tolěti* je asi odvozeno od *\*tlo* 'zem, půda, podlaha' (č.st. a nář. *tlo* 'strop', r.d. *tlo* 'základ, dno', sln. *tlā* (pl.) 'zem, půda', s./ch. *tlō*, stsl. *tola* (pl.) tv.), jež je příbuzné se stpr. *talus* 'podlaha v místnosti', lit. *tilės* 'prkenné dno v člnu', něm. *Diele* 'prkno', stir. *talam* 'země', lat. *tellūs* tv., sti. *tála* 'rovina', vše z ie. *\*tel-* 'rovná zem, podlaha, prkno', původní význam našeho slovesa by tedy byl 'měnit se v půdu, stávat se zemí'. Významově méně uspokojivé je spojení s lit. *tylėti* 'mlčet', stir. *tu(i)lid* 'spí' od

jiného ie. *\*tel-* ‘být klidný’.

**tlouci**, tlukot, natlouci, otlouci, odtlouci, potlouci (se), protlouci (se), přitlouci, roztlouci, stlouci, utlouci, vtlouci, vytlouci, zatlouci, potloukat se. Všesl. - p. *thuc*, r. *tolóč*’, s./ch. *túci*, stsl. *tlěšti*. Psl. *\*tel(k)ti* (1.os.přít. *\*tolko*, odtud nový inf. *\*tol(k)ti*) (B3, B8) nemá příliš spolehlivé ie. příbuzenstvo. Spojuje se s lit. *tilkti* ‘být zkrocený, stát se krotkým’, wal. *talch* ‘oddrolený kousek, semleté zrní’, jako východisko se rekonstruuje ie. *\*tel(e)k-* ‘bít, tlačit’. Srov. →tlačit.

**tlumit**, tlumený, tlumič, utlumit, útlum, ztlumit. Obrozenské převzetí z p. *tlumić* tv., jež asi souvisí s *tlum* ‘tlupa, zástup’, *tlumny* ‘hromadný, četný’ (k podobnému významovému vztahu srov. →dav, →dávit). P. *tlum* bude asi z *\*tolp-mə* (A9), pak souvisí s →tlupa.

**tlumočit**, tlumočník, tlumočnice, tlumočnický. Odvozeno od č.st. *tlumač*. Všesl. - p. *tlumacz*, r. *tolmáč*, s./ch. *tümāč*. Psl. *\*tolmač* je přejato z ttat. jazyků (srov. tur. *dilmač*, kumánské *tylmač*) a to z nějaké neznámé předlohy, jež bude možná příbuzná s churitským slovem *talami* tv., zapsaným již ve 14. st. př. Kr. Něm. *Dolmetscher* tv. je ze slov. nebo z maď. *tolmács*.

**tlumok**. Již stč. P. *tlumok*. Snad souvisí se stč. *telma* ‘pytlík, tobolka’, ale to je také nejasné (Ma<sup>2</sup>). Spojení s p. *tlum* ‘tlupa, zástup’, *tlumić* ‘tlumit, dusit’ (HK) neuspokojuje významově.

**tlupa**. Asi obrozenské převzetí z r. *tolpā* ‘zástup, dav’, dále sln. *tólpa*, b. *tālpā*, stsl. *tlъpa*. Psl. *\*tolpa* či *\*tolpa* se spojuje s lit. *tūpti* ‘mít prostor’, *talpā* ‘prostor, objem’, sti. *tálpa-* ‘lože, místo k odpočinku’, toch. A *tsālp* ‘(pře)jít, být vysvobozen’, vše od ie. *\*telp-* ‘mít

prostor’, *\*tolpā* ‘místo, prostor’. Srov. →tlumit.

**tlustý**, tloušťka, tlouštík, tlustoch, tloustnout, ztloustnout. Všesl. - p. *thusty*, r. *tólstyj*, s./ch. *túst*, *túst*, csl. *tlъstъ*. Psl. *\*tolstъ* má nejbližší asi k lit. *tułŹti* ‘bobtnat’, lot. *tulzt* tv. (snad je to původem *t*-ové příč. k nedochovanému slovesu *\*tolzti?*) (Ma<sup>2</sup>), což jsou odvozeniny od ie. *\*tul-*, *\*tūl-*, k němuž viz dále →týl.

**tma**, tmář, temný, temnota, potemnět, ztemnět, zatemnit, tmavý, tmavnout, ztmavnout, tmít se, zatmění, stmívat se. Všesl. - p. *ćma*, r. *t’ma*, s./ch. *tàma*, stsl. *тъma*. Psl. *\*тъma* odpovídá lot. *tima* tv., dále je příbuzné lit. *tamsà* ‘temnota’, sthn. *demar* ‘soumrak’ (něm. *Dämmerung* tv.), stir. *temel* ‘temnota’, lat. *tenebrae* tv., sti. *támas-* ‘tma, temnota’, toch. B *ta-mässe* ‘temný’, vše od ie. *\*tem-* ‘temný, tmavý’.

**tmel**, tmelit, stmelit. V č. od obrození (Presl), snad z jsl., kde je sln. *témelj*, s./ch. *tèmelj* ‘základ, podklad’ z ř. *themélion* tv. od *théma* (viz →téma). Ale přetvoření významu i vypuštění prvního *-e-* je nejasné.

**tnout**, protnout, přetnout, rozetnout, setnout, utnout, vytnout, zatnout. Stč. *tieti*, 1.os.přít. *tnu* (odtud nový inf.). P. *ciqč*, r.st. *tjat*’, sln.st. *tėti*. Psl. *\*teti*, 1.os.přít. *\*tъnq*, je příbuzné s lit. *tinti* ‘naklepávat (kosu)’, stir. *tamnaid* ‘uřezává’, ř. *témnō* ‘řežu’, východiskem je ie. *\*tem-*, *\*ten-* ‘řezat’. Srov. →temeno, →stonek.

**toaleta** ‘slavnostní dámský úbor; úprava zevnějšku; klozet’, toaletní. Z fr. *toilette* tv., což je původem zdrobnělina od fr., stfr. *toile* ‘plátno, tkanina’ z lat.

*těla* ‘tkanina’ od *texere* ‘tkát’. Již ve fr. ve spojení *cabinet de toilette*, vlastně ‘místnost pro oblékání, úpravu šatů’, eufemisticky ‘záchod’.

**toast**, toust ‘topinka z bílého chleba’, toastový. Z angl. *toast* tv. od slovesa (*to*) *toast* ‘opékat’ ze stfr. *toster* tv. a to od lat. *torrere* (příč. trp. *tostus*) ‘sušit, pražit, pálit’.

**tobogan** ‘točitá skluzavka’. Přes něm. *Toboggan* z angl. *toboggan* a to asi přes kanadskou fr. (poprvé doloženo v 17. st. v podobě *tabaganne*) z nějakého severoam. indiánského jazyka skupiny algonkin.

**tobolka** ‘(menší) peněženka; suchý pukavý plod’. Již stč. P. *toboľa*, r.d. *tobólec*, s./ch.d. *tòbolac* ‘kožený váček na peníze’. Zřejmě slov. výpůjčka. Uvažuje se o přetvoření lat. *tabula* ‘prkno, deska, listina’ (k významu srov. →šrajtofle), či o převzetí z ttat. (tat. *tubal* ‘košík z kůry’).

**točit**, točený, toč, točivý, točitý, točna, natočit, otočit, obtočit, odtočit, protočit, přetočit, přitočit, roztočit, stočit, vytočit, zatočit. Všesl. - p. *toczyć*, r. *točít* ‘brousit, vrtat, ohlazovat’, s./ch. *tòčiti* ‘točit, brousit’, stsl. *točiti* ‘hnát’. Psl. *\*točiti* je kauzativum k *\*tekti*, tedy vlastně ‘způsobovat, že něco teče, běží’. Dále viz →téci.

**tóga** ‘dlouhé řasnaté svrchní roucho starořímského občana’. Z lat. *toga* tv., vlastně ‘pokrývka, to, co kryje’, od *tegere* ‘kryt’.

**tok**. Viz →téci.

**tokaj** ‘druh vína’. Podle maď. místního jména *Tokaj* (město a vrch na severových. Maďarska, kde se tato réva pěstuje).

**tokat**. Dříve i *tokovat* (Jg). Onom. pů-

vodu, napodobení hlasu tetřeva, když je v milostném rozrušení. Srov. i →tetřev.

**tolar** ‘stará evropská mince’. Z něm. *Taler* (dříve *Thaler*), zkráceného z *Joaachimstaler*, doslova ‘(peníz) z údolí sv. Jáchyma’, a to podle našeho *Jáchymova* v Krušných horách, kde se od 16. st. těžilo stříbro, z něhož se razily tyto známé peníze. Viz i →dolar.

**tolerovat** ‘snášet, dovolovat’, tolerantní, tolerance. Podle něm. *tolerieren*, fr. *tolérer* z lat. *tolerare* ‘snášet, vydržet’, jež je příbuzné s *tollere* ‘zvedat, brát na sebe’ (viz i →tele).

**tolik** čisl. R. *stól'ko*, s./ch. *tolikō*, stsl. *toliko*. Psl. *\*toliko* je složeno ze zájm. základu *\*to-* (viz →ten) a částic *\*li* a *\*ko*. Podobné útvary jsou v lit. *tôlei* ‘potud’, lat. *tālis* ‘takový’, ř. *tēlikós* ‘tak starý’. Viz i →kolik, →jelikož.

**toluen** ‘druh uhlovodíku’. Od jména kolumbijského přístavu *Tolú*, z něhož se vyvážel jistý druh tropické pryskyřice, zakončení podle *benzen* (srov. →benzin).

**tomahavk** ‘indiánská válečná sekyra’. Z angl. *tomahawk* a to z nějakého severoam. indiánského jazyka skupiny algonkin.

**tomatový** ‘rajčatový’. Od něm. *Tomate* ‘rajče’, fr. *tomate*, šp. *tomata* a to z meckého *tomatl* tv. (v jazyce nahuatl).

**tombola** ‘věcná loterie při společenské zábavě’. Z it. *tombola* tv. od *tombolare* ‘padnout, udělat kotrmelec’ (nejspíš podle otáčení čísel v osudí), jež je asi onom. původu.

**tón**, tónový, tónina, tónovat. Přes něm. *Ton* z lat. *tonus* ‘tón, zvuk’ z ř. *tónos* ‘struna, zvuk hlasu’, původně ‘napětí, natažení, síla’, od *teínō* ‘napí-

nám'. Srov. →tonus, →tonik, →intonovat i →tenata, →tenký.

**tonáž** 'nosnost lodi'. Z fr. *tonnage*, angl. *tonnage* a to od fr. *tonne* 'tuna' (viz →tuna).

**tonik** 'osvěžující nápoj obsahující chinin'. Z angl. *tonic (water)* tv. z *tonic* 'osvěžující, posilující' a to z ř. *tonikós* 'napínající, posilující' od *tónos* 'napětí, síla'. Srov. →tón, →tonus.

**tonout**, tonoucí, utonout. Všesl. - p. *tonác*, r. *tonút*, s./ch. *tònuti*, csl. *tonǫti*. Psl. *\*to(p)ǫti* (A9) je původem dokonavý protějšek k *\*topiti* (viz →topit<sup>2</sup>). Ke změně vidu srov. →kannot, →kynout<sup>1</sup>.

**tonus** 'trvalé napětí tkáně'. Z nlat. *tonus* tv. z ř. *tónos* 'napětí, natažení, síla'. Srov. →tón, →tonik.

**tonzura** '(dříve) vyholený kruh vlasů na temeni jako symbol kněžství'. Ze střlat. *tonsura* tv. z lat. *tōnsūra* 'ostříhání' od *tondēre* 'stříhat'.

**top-** (ve složeninách jako *topmodelka* ap.) 'špičkový, prvotřídní'. Z angl. *top* tv., vlastně 'nejvyšší, vrchní', od *top* 'vrchol, vršek, nejvyšší bod', původu asi onom.-expr. Srov. →tiptop, →cop.

**topánka** nár. 'druh střevíců'. Z maď. *topánka*, jež je asi přejato ze slov. (viz →opánek).

**topas**, topaz 'průhledný žlutý polodrahokam'. Přes něm. *Topas* z lat. *topāzus* z ř. *tópazos* a to asi podle ostrova *Tópazos* v Rudém moři.

**topinambur** 'rostlina s jedlými hlízami, příbuzná slunečnici'. Z fr. *topinambour* a to podle stejnojmenného názvu brazilského kmene.

**topinka**. Viz →topit<sup>1</sup>, vlastně 'topením opečený chléb'.

**topit**<sup>1</sup> 'udržovat oheň', topení, topenář,

topenářský, topný, topič, topičský, topivo, topeniště, protopit, přitopit, roztopit, vytopit, zatopit. Všesl. - p. *topíc* 'tavit, rozpouštět', r. *topít* 'topit, škvařit, rozpouštět', s./ch. *tòpiti* 'tavit, rozpouštět', stsl. *rastopiti* 'roztavit'. Psl. *\*topiti* 'ohříváním rozpouštět' je původem kauzativum k nedochovanému *\*tepti* (viz →teplý), původní význam tedy je 'způsobovat, že je něco teplé'. Obdobné útvary jsou v av. *tāpayeiti*, sti. *tāpáyati* 'ohřívá'.

**topit**<sup>2</sup> 'ponořením do vody usmrcovat', potopit (se), potopa, utopit (se), vytopit, zatopit. Všesl. - p. *topíc*, r. *topít*, s./ch. *tòpiti* 'zaplavovat', stsl. *potopiti*. Psl. *\*topiti* se vykládá z ie. *\*tap-* 'potápět, nořit', jako příbuzné však lze uvést jen arm. *tʰatʰavem* 'potápím'. Zcela shodné tvary slov. slov jako u →topit<sup>1</sup> nás nutí uvažovat o etym. totožnosti obou výrazů, předpokládá to však značný posun významu. Snad lze připustit jako přechodný význam 'nořit do (teplem) rozpuštěné látky, do teplé tekutiny'.

**topografie** 'popis území pomocí map', topografický. Novodobá složenina z ř. *tópos* 'místo, krajina, země' a →grafie. Srov. →toponomastika.

**topol**. Všesl. - p. *topola*, r. *tópol*, s./ch. *topòla*, csl. *topolb*. Psl. *\*topolb* není uspokojivě objasněno. Jistě souvisí s lit. *túopa*, nápadná je i blízkost lat. *pōpulus* tv. Většinou se soudí, že jde o výpůjčku ze střlat. (či již vlat.) *papulus*, z něhož je nejspíš i něm. *Pappel* tv., změna *p-p* > *t-p* v slov. a balt. se objasní dišimilací.

**toponomastika** 'nauka o zeměpisných vlastních jménech'. Z ř. *tópos* 'místo, krajina, země' a →onomastika. Srov.

→topografie.

**topor** ‘velká silná násada’, topůrko. Všesl. - p. *topór* ‘sekyra’, r. *topór* tv., s./ch. *tòpor* ‘násada na sekyru’. Psl. *\*toporǫ* ‘sekyra’ se obvykle vykládá jako převzetí ze stírán. *\*tapara-* (srov. per. *teber*, kurd. *tefer*, balúdžské *tapar* tv.), odkud je i arm. *tapar* tv. (ale fin. *tappara* tv. je ze slov.). Vyloučit nelze ani domácí původ a odvození od *\*tepti* (viz →tepat), pak by slov. a írán. slova byla zřejmě jen elementárně příbuzná, od onom. základu *\*tep-*.

**topořit**, ztopořit, toporný, topornost. U Jg jen předp. *ztopořiti* ‘ztužiti’, *ztopořeti* ‘strnout, zdřevěnět’. Jen č., zřejmě od →topor, tedy asi ‘stávat se tvrdým jako topůrko, násada’.

**tóra** ‘židovský název pro pět knih Mojžíšových’. Z hebr. *tōrah* ‘předpis, zákon’.

**torba** ‘taška přes rameno’. Přes p. *torba* z tur. *torba* tv.

**toreador** ‘zápasník s býky’. Ze šp. *toreador* tv. od *torear* ‘zápasit s býky’ od *toro* ‘býk’ z lat. *taurus* tv. Viz i →tur.

**torna** ‘(obdélníkový) batoh’. Zkrácením staršího *tornistra* z něm. *Tornister*, jež se zase naopak považuje za přejaté z č.st. *tanistra*, *tanejstra* z maď.st. *tanyistra* (doloženo r. 1510, putovalo jako vojenský termín). Původ slova se hledá v střř. *tágistron* ‘pytel na oves pro koně’, případně v lat. *canistrum* ‘košík’ z ř. *kánistron* tv. Možné je i smíšení obou slov.

**tornádo** ‘větrná smršť’. Přes něm. *Tornado* ze šp. *tornado*, což je původem přič. trp. od *tornar* ‘obracet, otáčet’ z lat. *tornāre* ‘obracet, kroutit’ od *tornus* ‘soustruh’. Viz i →storno, →turnus, →turnaj.

**torpédo** ‘(podmořská) střela s vlastním

pohonem’, torpédovat. Přes něm. *Torpedo* z angl. *torpedo* (zač. 19. st. tuto střelu vynalezl Američan Fulton) a to přeneseně z lat. *torpēdō* ‘rejnok elektrický’, původně ‘strnulost, tupost’, od *torpēre* ‘trnout, být tupý’.

**tortura** ‘mučení’. Z lat. *tortūra* tv. od *torquēre* (přič. trp. *tortus*) ‘točit, kroutit, mučit’. Srov. →dort.

**torzo** ‘neúplně zachované i nedokončené umělecké či vědecké dílo’. Z it. *torso* tv., původně ‘košťál, trup’, z pozdně-lat. *tursus* ‘stonek, stéblo’ z lat. *thyrsus*, ř. *thýrsos* ‘hůl opletená břečťanem či révou (znamení boha Bakcha)’. Srov. →trs.

**totální** ‘úplný, naprostý’, totalita ‘násilím zavedená a udržovaná jednotnost státu’, totalitní. Přes něm. *total*, fr. *total* ze střlat. *totalis* ‘celistvý, úplný’ od lat. *tōtus* ‘celý, všechny’.

**totem** ‘kúl s reliéfem a plastikami zvířat, květů ap. znázorňující mystického předka’. Z něm. *Totem*, angl. *totem* a tam z jazyka severoam. Indiánů skupiny algonkin, v němž *ote(m)* (v prvním fr. přepisu *aoutem*) znamenalo ‘rod, rodové znamení’. Počáteční *t-* se vykládá jako zakončení přivlastňovacího zájm., např. *ototeman* znamená ‘jeho rod, jeho rodové znamení’.

**totiž** část. Jen č. Stč. *točúš*, *točíš* i pouhé *čúš*, *číš* tv. ze spojení *to čuješ* ‘to tušíš, to cítíš, to víš’ (viz →cít). Přikloněno k *toť*, *toti*, *totiř* podobného významu ‘hle, totiž, ovšem’ ze stejného *to* (viz →ten) a částice *-ě*, *ti* (srov. →ať), k -ž srov. →tudíž, →až ap.

**totožný**, totožnost. Obrozenský výtvar nejspíš od *totěž*, případně r. *tot že* ‘ten-týž’, viz →ten, →týž.

**touha**, tužba, toužebný, toužit, roztou-

žený, vytoužený, zatoužit. Stč. *túha* ‘stesk, žal, starost’. Všesl. - p. *tęga*, r.d. *tugá*, s./ch. *túga* ‘žal’, stsl. *toga* ‘tíseň, stesk’. Psl. *\*toga*, původně asi ‘obtíž, napjatý stav’, souvisí s *\*toggō* ‘tvrdý, tuhý, napjatý’ (→tuhý), *\*teggō* ‘těžký’ (→těžký), dále viz i →tíže, →táhnout.

**toulat se**, toulavý, toulka, tulák, tulačka, tulácký, tuláctví, zatoulat se, potulovat se, potulka. Jen č. a p. *tulać się*. Nepříliš jasné, snad souvisí s →tulit se, srov. i p. *tulać* ‘koulet, točit’.

**toulelec** ‘podlouhlé pouzdro na šípý’. Stč. *túl*, p. *tuł*, r.d. *túl(o)*, s./ch. *túljac*, stsl. *tulō*. Psl. *\*tulō* je asi příbuzné se sti. *tūna* tv., ř. *sōlĕn* ‘roura’, východiskem by bylo poněkud problematické ie. *\*tūō-l-*, *\*tūōu-l-*, *\*tū-l-* ‘roura’. Srov. →tulit se.

**touš** ‘puk, kotouč’. Posunem dřívějšího významu ‘disk’ (Jg), jež má asi stejný původ jako *touš* ‘eso v kartách’, vlastně ‘dvojka’, z něm. *Daus* ze střhn. *dūs*, *tūs* a to ze stfr. *dous* ‘dvě’ (viz →dvě).

**tovar** kniž. ‘výrobek, zboží’, továrna, tovární, továrenský, továrník. V moderní č. ze slk., odvozeniny (kromě →tovaryš) od obrození (Jg). Všesl. - p. *to-war*, r. *товár*, s./ch. *tòvar* ‘náklad’. Psl. *\*tovarō* je přejato z ttat. jazyků, srov. tur. *tavar* ‘zboží, jmění, skot’, ujburské *tovar* tv., starouzbeké *tavar* ‘výrobek, věc, jmění’, mong. *tawar* ‘věci, vlastnictví’. Srov. →tovaryš.

**tovaryš** (dříve) vyučený řemeslník pracující u mistra’. P. *towarzysz*, r. *товарищ*, sln. *továriš*, cs. *tovarištvo*. Slov. *\*tovariš(č)ь* ‘druh, společník’ je zřejmě celé přejato z ttat. jazyků. Viz →tovar, k příp. srov. starouzbeké *eš*, *iš* ‘druh’.

**toxický** ‘jedovatý, otravný’. Od nlat. *toxicum* ‘jed’ z ř. *toxikón* ‘jed na šípý’, což

je zpodstatnělé adj. *toxikós* ‘týkající se střelby z luku, střelecký’ od *tóxon* ‘šíp, střela’. Srov. →toxikomanie, →toxin.

**toxikologie** ‘nauka o jedech’. Viz →toxický a →logie.

**toxikomanie** ‘chorobná závislost na droze s následnými poruchami’, toxikoman(ka). Viz →toxický a →mánie.

**toxin** ‘bakteriální jed’. Příp. *-in* (srov. →chinin, →penicilin, →heroin ap.) od základu, který je v →toxický.

**tož** část. nář. Z *to* (→ten) a *-ž* (viz →že), srov. →těž.

**trable** hov. expr. ‘nesnáze’. Z angl. *trouble* ‘nesnáz, potíž, strast’ od slovesa *trouble* ‘trápit, obtěžovat’ a to přes fr. *troubler* ‘rušit, znepokojovat’ z vlat. *\*turbulāre*, opakovacího slovesa (frekventativa) od lat. *turbāre* ‘rozházet, uvést ve zmatek, poplašit’. Srov. →turbína.

**tradice** ‘ustálené zvyklosti’, tradiční, tradovat. Přes něm. *Tradition* z lat. *trāditiō* ‘předání, vypravování, ústní podání’ od *trādere* ‘odevzdávat, svěřovat, vypravovat’ z *trā-* (viz →trans-) a *dare* ‘dát’.

**trafika**, trafikant. Přes rak.-něm. *Trafik* z it. *traffico* ‘obchod, obrat, doprava’ (srov. angl. *traffic* ‘doprava’), *trafficare* ‘obchodovat’, jehož další původ není jistý. Spojuje se se stport. *trasfegar* ‘obchodovat’ i ‘stáčet víno’, kat. *trafegar* ‘slít, míchat víno’, což se vykládá z vlat. *\*transfaecāre*, doslova ‘stočit tak, že se oddělí sedlina’, z lat. *trāns* ‘přes, za’ (→trans-) a odvozeniny od *faec* ‘usazenina, vinná sedlina’. Jiní hledají původ v ar.

**tragédie**, tragický, tragéd. Přes lat. *tra-goedia* z ř. *tragōidia* ‘truchlohra’ od *tragōidós* ‘herec v truchlohře’. Slovo je složeno z *trágos* ‘kozel’ a odvoze-



niny od *ō; dē* ‘zpěv, píseň’, motivace pojmenování však není zcela jasná. Dnes je nejpřijímanější výklad, že šlo původně o herce, který pěl píseň při obětování kozla na počest vítěze divadelního klání.

**trachea** ‘průdušnice’. Ze střlat. *trachea* z ř. (*artērīa*) *tracheia* tv., doslova ‘drsná (tepna)’, od *trachýs* ‘drsný’.

**trachom** ‘infekční chronický zánět oční spojivky a rohovky’. Novější, z ř. *tráchōma* ‘drsnost’ od *trachýs* ‘drsný’.

**trachtace** zast. ob. ‘hostina, velká společenská akce’. Z lat. *tractātiō* ‘zacházení, jednání’ od *tractāre* ‘táhnout, zabývat se, jednat’ (viz →traktát, →trakt, →traktor). Srov. i něm. *traktieren* ‘zacházet s někým, hostit’.

**trajdat** ob. expr., trajda. U Jg jen *trajda* ‘stařena, jež si počíná po mladicku’. Původ zřejmě onom.-expr., srov. →pajdat, →šmajdat.

**trajekt** ‘větší přívoz, plavidlo k přepravě aut, vlaků ap.’, trajektový. Přes něm. *Traject* tv. z lat. *trāiectus* ‘převoz, přeprava’ od *trāicere* ‘přehodit, přepravit’ z *trāns* (→trans-) a *iācere* ‘házet, vrhat’. Srov. →trychtýř, →projekt, →objekt.

**trajler** ‘vlečný vůz pro převážení těžkých nákladů’. Z angl. *trailer* tv. od *trail* ‘vléci, táhnout se’ ze stř. *trailler* tv. a to asi z vlat. \**tragulāre* od lat. *tragula* ‘vlečná síť’ od *trahere* ‘vléci’. Srov. →trolej.

**trakař**. Přejato z něm., v základě leží něm. *tragen* ‘nést’, ale přesný zdroj není znám. Nejspíš ze sthn. *tragāri* či střhn. *trager* ‘nosič, držák’ (dnešní *Träger*). Uvažuje se i o složenině *Tragkarre* (Ma<sup>2</sup>), srov. dnešní něm. *Schubkarre* ‘trakař’ ze *Schub* ‘strčení’ a *Karre*

‘kára, kolečko’.

**trakce** ‘tažná síla, pohon’. Z lat. *tractiō* ‘tažení, tah’ od *tractus*, což je příč. trp. od *trahere* ‘táhnout’. Srov. →atrakce, →traktor, →trakt, →extrakt.

**trakt** ‘křídlo budovy; ústrojí’. Z něm. *Trakt* tv., dříve ‘krajina, úsek kraje’, z lat. *tractus* ‘tah, pohyb, oblouk’, druhotně ‘prostor, úsek kraje, kraj’, což je zpodstatnělé příč. trp. od *trahere* ‘táhnout’. Srov. →trakce, →traktát, →traktor, →trachtace.

**traktát** ‘učené (náboženské) pojednání’. Ze střlat. *tractatus* tv., lat. *tractātus* ‘jednání, zabývání se’ od *tractāre* ‘tahat, zabývat se, jednat’ od *trahere* (příč. trp. *tractus*) ‘táhnout’. Srov. →trachtace.

**traktor**, traktorový, traktorista, traktoristka. Z něm. *Traktor* a to podle fr. *tracteur* (vlastně ‘tahač, kdo vleče’) od *traction* ‘tažná síla, pohon’ (dále viz →trakce).

**trám**, trámek, trámec, trámový, trámový. Zsl. převzetí ze střhn. *trām(e)*, *drām(e)* tv., jehož původ není jistý. Srov. →tramvaj.

**tramín** ‘druh vína’. Podle jihotyrolského městečka *Tramin* (it. *Termeno*).

**tramp**, tremp, trampský, trampovat, tramping/trempink. Z angl. *tramp* ‘dlouhá chůze, vandr; tulák, člověk na vandru’, jako sloveso znamenající ‘chodit pěšky, vandrovat’. Souvisí s něm. *trampeln* ‘dupat’, srov. →trampolína, →trap.

**trampolína**. Přes něm. *Trampolin* z it. *trampolino* tv. od *trampolo* ‘chůda, dřevěná noha’ a to z germ. (srov. něm. *trampeln* ‘dupat’). Snad podle toho, že je upevněna v rámu na čtyřech nohách.

**trampota**. Od →trápit s expr. zesilova-

cím *m*, doloženo od 17. st.

**tramtárie** expr. ‘vzdálená, zapadlá, nepřístupná krajina’. Snad obměnou ze staršího *Tartárie* ‘tatarská země’, možná ale onom. útvar bez hlubšího smyslu, srov. citosl. *tramtará*.

**tramvaj**, tramvajový, tramvajenka, tramvaják, tramvajačka. Z angl. *tramway* z *tram* ‘kolej, (důlní) vozík’ nejspíš dněm. původu (střdn. *trame* ‘příčný trámek, příčka (žebříku)’ a *way* ‘cesta’. Viz →trám, →vézt.

**trans** ‘hypnotický, extatický stav’. Přes něm. *Trance*, angl. *trance* (tam poprvé v lékařském smyslu) z fr. *transe* ‘agonie, zmrtvení, velký strach’ od *transir* ‘zmrtvěť, strnout’, původně ‘zemřít’, z lat. *trānsire* ‘přejít (na druhou stranu), minout’ z *trāns* (→trans-) a *ire* ‘jít’. Srov. →tranzit.

**trans-** předp. Z lat. *trāns* ‘přes, za’, jež asi souvisí s něm. *durch* ‘skrz’, angl. *through* tv. Ve složeninách někdy jen *trā-*. Srov. →tradice, →trajekt a →transakce, →transfuze, →tranzit, →transplantace.

**transakce** ‘peněžní, obchodní operace’. Přes něm. *Transaktion* z lat. *trānsāctiō* ‘projednávání’ z *trāns* (→trans-) a *āctiō* (viz →akce).

**transcendentní** ‘přesahující hranici reálného bytí’. Ze střlat. *transcendens* ‘překračující (aristotelské kategorie)’ od lat. *trāscendere* ‘překročit, přestoupit’ z *trāns* (→trans-) a *scandere* ‘stoupat’ (srov. →skandovat).

**transfer** ‘převod (peněz); přesun (obyvatelstva); přestup (sportovce)’. Z angl. *transfer* tv. od slovesa (*to*) *transfer* ‘přenést, převést, přemístit’ a to přes fr. z lat. *trānsferre* tv. z *trāns* (→trans-) a *ferre* ‘nést’ (srov. →konfe-

rence).

**transformovat** ‘proměňovat, přetvořovat’, transformace, transformační, transformátor. Z lat. *trānsformāre* tv., viz →trans- a →forma.

**transfuze** ‘krevní převod’, transfuzní. Z lat. *trānsfusiō* tv. od *trānsfundere* ‘přelévát’ z *trāns* (→trans-) a *fundere* ‘lít’ (srov. →fúze, →fondán).

**transkribovat** ‘přepisovat (do jiné pravopisné soustavy)’, transkripce, transkripční. Z lat. *trānscribere* ‘přepisovat, opisovat’ z *trāns* (→trans-) a *scribere* ‘psát’ (srov. →skripta, →deskriptivní).

**transliterace** ‘přepis liter jedné grafické soustavy literami jiné soustavy’. Novodobá složenina (19. st.), viz →trans- a →litera.

**transmise** ‘převod (hnací síly)’. Přes moderní evr. jazyky z lat. *trānsmissiō* ‘přepravení, přenechání’ od *trānsmittere* ‘překládat, přepravovat’ z *trāns* (→trans-) a *mittere* ‘posílat’ (srov. →mise).

**transparent** ‘pruh látky či papíru s heslem’, transparentní ‘průhledný, čitelný’. Z něm. *Transparent* tv. z fr. *transparent* ‘průsvitný (obraz)’ ze střlat. *transparens* ‘prosvítající’ od *transparere* ‘prosvítat’ z lat. *trāns* (→trans-) a *pārere* ‘objevovat se, ukazovat se’.

**transplantace** ‘operativní přenesení tělesného orgánu, tkáně ap.’. Přes moderní evr. jazyky (konec 19. st.) z pozdnělat. *trānsplantātiō* ‘přesazení’ od *trānsplantāre* ‘přesadit’ z *trāns* (→trans-) a *plantāre* ‘sázet’ (srov. →plantáž).

**transponovat** ‘převádět (do jiné tóniny, roviny ap.)’, transpozice. Z lat. *trānsponere* ‘překládat, přemísťovat’

z *trāns* (→trans-) a *pōnere* ‘klást’ (srov. →komponovat, →imponovat, →pozice).

**transport** ‘doprava, přeprava’, transportní, transportér, transportovat. Přes něm. *Transport* z fr. *transport* tv. od *transporter* ‘přepravovat, převážet’ z lat. *transportāre* tv. z *trāns* (→trans-) a *portāre* ‘nést, vézt, dopravovat’ (srov. →export, →import).

**transvestit** ‘osoba s pohlavní úchylkou, oblékající si šaty druhého pohlaví a napodobující způsob jeho života’, transvesti(ti)smus. Z moderních evr. jazyků (něm. *Transvestit*), kde je to novodobá složenina z →trans- a lat. *vestis* ‘šat, oděv’ (srov. →vesta). Srov. →travestie.

**tranzistor** ‘polovodičová zesilovací součástka; tranzistorové rádio’, tranzistorový. Přes něm. *Transistor* z angl. *transistor*, což je zkratkové slovo z *transfer resistor*, vlastně ‘součástka působící odpor při přenášení proudu v jednom směru’, viz →transfer a →rezistence. Vynalezen r. 1948.

**tranzit** ‘průjezd, přeprava přes cizí území’, tranzitní. Přes něm. *Transit* z it. *transito* tv. z lat. *transitus* ‘přechod, průchod’ od *trānsire* ‘přejít, projít’ z *trāns* (→trans-) a *īre* ‘jít’. Srov. →trans, →exit(us), →jít.

**trap** hov. ‘klus, spěch’, trapem ‘klussem, rychle’. Z něm. *trapp* ‘honem, rychle’, *trappeln* ‘cupitat’, *trappen* ‘dupat’. Souvisí s →tramp a →trepka, původ je onom. Existuje i r. *tórop* ‘spěch’ (to by ukazovalo na psl. *\*torp-* (B8)), ale to je asi shoda náhodná, č. slovo je novější.

**trapéz** ‘lichoběžník; co tvarem lichoběžník připomíná’, trapézový. Přes něm.

*Trapez* z pozdnělat. *trapezium* tv. z ř. *trapézion*, což je zdobnělina od *trápeza* ‘stůl’, vlastně ‘čtyřnožka’, z *tra-* (viz →tetra-) a *péza* ‘noha, spodní konec’ (srov. →pěší, →pódium).

**trápit**, trápení, trapný, trapnost, ztrapnit, trapič(ka), trapičský, potrápiti, utrápit, útrapa, ztrápený. P. *trapić*, r. *toropít* ‘pohánět, pobízet’, s./ch. *trá-piti*. Psl. *\*torpiti* je kauzativum od *\*torpěti*, význam tedy je ‘působiti, že někdo trpí’. Dále viz →trpět.

**trasa** ‘vytyčený směr, cesta’. Přes něm. *Trasse* tv. z fr. *tracé* tv., což je zpodstatnělé příč. trp. od *tracer* ‘nakreslit, vyznačit, vytyčit’ a to z vlat. *\*tractiāre* ‘protáhnout’ od lat. *tractus* ‘tah, pohyb, protažení, prostor’ od *trahere* ‘táhnout’. Srov. →trakt, →traktor, →trakce.

**trast** ‘monopolní sdružení podniků’. Z am.-angl. *trust* tv., vlastně ‘důvěra, odpovědnost, závazek’, jež souvisí s *true* ‘pravda, pravdivý’ a něm. *Trost* ‘útěcha’, *treu* ‘věrný’. Základní význam ‘pevný, věrný, pravdivý’, východiskem je stejný kořen jako u →dřevo, srov. i →zdravý.

**trať**, traťový. Dříve i *trata*, původně ‘pruh polností patřící k jedné osadě’ (Jg). Ze střhn. *trat* ‘pastvina’ ze sthn. *trata* ‘pastvina, (dobytčí) stezka, vydupané místo’, jež souvisí s něm. *treten* ‘šlapat’.

**tratit**, potratit, potrat, utratit, útrata, vytratit se, ztratit, ztráta, zatratit, zatracený. P. *tracić*, r. *trátit*, s./ch. *trătiti* ‘utrácet, mrhat’, csl. *tratiti* tv. Psl. *\*tratiti* ‘utrácet, spotřebovávat’, původně asi ‘drobit, drolit, třít’, je nejspíš příbuzné s lit. *truótas* ‘brus’, lot. *truóts* tv., gót. *Þroþjan* ‘cvičit’, výchozí

ie. *\*trōt-* je odvozeno od *\*ter-* ‘třít’ (viz →třít).

**tratoliště** ‘kaluž rozlité tekutiny (zvláště krve)’. U Jg *tratořiště*, nář. i *latoliště*, *latoviště*, *plápoliště* aj. Jen č., málo jasné. Slovo zřejmě prošlo řadou formálních změn, původní podoba nejistá - ani *\*mlákoviště* (HK, Ma<sup>2</sup>) od →mláka nepřesvědčuje.

**trauma** ‘(duševní či tělesné) poranění’, traumatický, traumatizovat. Přes něm. *Trauma* tv. z ř. *traūma* ‘rána, poškození’, jež souvisí s *trōō* ‘raním, bodám’ a vzdáleně s naším →třít.

**tráva**, travička, travní, travový, travnatý, trávník, trávníkový, travina, zatravnit. Všesl. - p. *trawa*, r. *travá*, s./ch. *tráva*, stsl. *trava*, *trěva*. Psl. *\*trava*, původně ‘potrava, něco jedlého’ (tak dosud v r.d.), je odvozeno od *\*truti* či *\*traviti* (viz →trávit).

**travertin** ‘pórovitý vápenec’. Z it. *travertino*, it.st. *tivertino* z lat. *Tiburtinus* ‘tiburský (kámen, vápenec)’ podle města *Tibur*, dnešního *Tivoli* nedaleko Říma, kde se těžil.

**traverza** ‘železný nosník’. Přes něm. *Traverse* z fr. *traverse* ‘traverza, příčka’ od *traverser* ‘přejít, projít (napříč)’ z pozdnělat. *trānsversāre* tv. od *trānsversus* ‘příčný’ z *trāns* (→trans-) a odvozeniny od *vertere* ‘obrátit, pohybovat (se)’ (srov. →verze, →versus).

**travestie** ‘dílo zpracovávající vážné nebo vznešené téma zlehčujícím až karikujícím stylem’. Z fr. *travesti* ‘překroucený, přestrojený, zesměšněný’ od *travestir* ‘přestrojit, překroutit’ z it. *travestire* ‘převléknout’ z lat. *trāns* (→trans-) a *vestire* ‘obléci’. Srov. →transvestit.

**trávit** ‘rozkládat potravu; prožívat;

usmrcovat jedem’, trávení, trávicí, potrava, potravina, potravinový, strávit, strava, stravování, strávník, vytrávit, travič(ka), travičský, travičství, otrávit, otrava, otravný. Stč. *tráviti* ‘živit se, vynakládat; otravovat’, p. *trawić* ‘trávit (potravu, čas); mrhat, stravovat’, r. *travít* ‘otravovat, hubit, spásat, štvát’, stsl. *traviti* ‘požívat’. Psl. *\*traviti* je opětovací sloveso k *\*truti*, 1.os.přít. *\*trovq*, srov. stsl. *natruti* ‘dát k jídlu’, str. *truti* ‘spotřebovávat’. Příbuzné je lit. *trunėti* ‘hnít’, wal. *taraw* ‘tlouci’, ř. *tryō* ‘potírám, trápím’ (srov. i →trauma), vše z ie. *\*treu-* ‘drobit, třít’ od *\*ter-* tv. (viz →třít). Ve slov. posun k ‘spotřebovávat, požívat (zvláště o potravě)’ (k tomu srov. →tratit) a dále i ‘dávat jed (do jídla)’ (k tomu srov. →jed), je však možné, že tento význam se vyvinul jinými cestami. Srov. i →trýzeň.

**trčet**, vytrčít. P. *sterczéc*, r. *torčát*, s./ch. *strčati*. Psl. *\*(s)terčati* je odvozeno od ie. *\*(s)ter-k-*, což je rozšíření ie. *\*(s)ter-* ‘být tuhý, strnulý’. Zněla podoba *\*(s)terg-* je v lit. *strėgti* ‘ztuhnout, zmrznout’, něm. *stark* ‘silný’, střhn. *storch* ‘penis’ (A4), lat. *tergus* ‘záda, tvrdá kůže (na hřbetě)’. Srov. →trkat, →strkat, →strach.

**trdlo** hanl. ‘nemotorný, nedůvtipný člověk’. Původně ‘nástroj k tření máku, lámání lnu ap.’, vlastně ‘co slouží k tření’ (srov. p. *tarlo* ‘struhadlo’). Psl. *\*tordlo* utvořeno příp. -dlo od *\*tbr-*, viz →třít.

**tre(k)king** ‘vysokohorská turistika; silniční horské kolo’, tre(k)kingový, trek, trekový. Z angl. *trekking* od (*to*) *trek* ‘namáhavě postupovat kupředu’ z afrikánského *trek* ‘jet či táhnout na voze s

volským potahem' z niz. *trekken* 'táhnout'.

**trefit (se)**, trefa, trefný, natrefit (se), potrefit, strefit (se). Již stč. Ze střhn. *treffen* 'zasáhnout, trefit, setkat se', jež nemá mimo germ. (srov. např. stisl. *drepa* 'bít' (A4)) spolehlivé příbuzenstvo.

**tréma** 'vnitřní rozechvění před veřejným vystoupením ap.', trémista, trémistka, trémovat. Je i v jiných slov. jazycích (p., sln., s./ch.), nepochybně od slovní družiny it. *tremare* 'třást se' (srov. i →tremolo), ale přesná předloha chybí (subst. v it. či něm. není známo). Snad z divadelního slangu (Ma<sup>2</sup>).

**tremolo** 'mírné vibrato, chvění tónu'. Z it. *tremolo* tv., vlastně 'chvějící se', z lat. *tremulus* tv. od *tremere* 'chvět se'. Srov. →tréma.

**tremp.** Viz →tramp.

**trenažér** 'tréninkové zařízení simulující jízdu, let ap.'. Asi z r. *trenažér* tv. od fr. *traînage* 'tažení, vlečení', dále viz →trénovat.

**trend** 'směr vývoje'. Z angl. *trend* tv., od slovesa *trend* 'táhnout se, stáčet se, směřovat' ze stangl. *trendan* 'vinout se, otáčet se'.

**trénovat**, trénink, tréninkový, trenér(ka), trenérský, trenérství, trenérky, natrénovat, zatrénovat si, přetrénovaný, vytrénovaný. Z angl. *train* tv., doslova 'vést, táhnout, vléci', z fr. *traîner* 'táhnout, vléci' z vlat. (gallorom.) \**tragināre* od lat. *trahere* tv. Srov. →trajler, →traktor, →trenažér.

**trepanovat** 'operativně pronikat kostí', trepanace. Novější, od lat. *trepanum* 'vrták' z ř. *trýpanon* tv. od *trýpāo* 'vrtám'.

**treperenda** ob. expr. 'upovídaná osoba,

drnda'. Expr. útvar od staršího *třepati* (*hubou*) 'žvanit, tlachat', viz →třepat.

**treпка** 'domácí střevíc'. Již stč. Ze střdn. *trippe* tv., souvisí s něm. *trippeln* 'cupkat'. Srov. →trap, →tramp.

**treska**, tresčí. Z r. *treská*, jež se spojuje se stisl. *Þorsk* tv. Podle jiných etymologicky totožné s *treská* 'tříska' (→tříska), motivace by byla stejná jako u něm. *Stockfisch* tv. (*Stock* 'hůl'), vlastně 'ryba sušená na dřevěné tyči'.

**trešť** 'tekutý výtažek'. Z p. *trešč* tv., jež je asi totožné se starším č. *trest*, *trest'* 'třtina' (viz →třtina). Změna významu v p. není jasná, uvažuje se i o souvislosti s lit. *trė̃kšti* 'vytlačovat šťávu' (Ma<sup>2</sup>).

**trestat**, trest, trestný, trestní, trestanec, trestankyně, trestanecký, trestnice, potrestat, vytrestat, ztrestat. Stč. *tres(k)tati* 'trestat, kárat', jinak jen csl. *troškaťati*. Asi příbuzné s →třískat, původně by tedy značilo tělesný trest, bičování ap. (HK).

**treťka** 'drobný bezcenný ozdobný předmět'. V č. od střední doby. Nejspíš z něm. *Trödel* (raně nhn. *dredel*) tv., jehož původ je nejasný. V č. se asi formálně přizpůsobilo podle →cetka.

**tretra** 'speciální běžecká obuv'. Z něm. *Treter* tv. od *treten* 'šlapat, vstoupit'. Srov. →trať, ale i →treпка, →trap, →tramp.

**trezor**, trezorový. Přes něm. *Tresor* tv. z fr. *trésor* 'poklad, pokladna' a to přes vlat. \**tresaurus* z lat. *thēsauros* 'poklad' (viz →tezaurus).

**trh**, tržní, trhový, trhovce, trhovkyně, tržiště, tržnice, tržit, stržit, utržit. Všesl. - p. *targ*, r. *torg* 'obchodování, smlouvání, prodejní síť', s./ch. *trg* 'trh; náměstí', stsl. *trǫgъ* 'tržiště, náměstí'. Psl.

\**torgo* souvisí s lit. *tur̃gus* ‘trh, tržiště’, lot. *tirgus* tv. i alb. *tregë* ‘trh’, uvádějí se i severoitalská místní jména *Tergeste* (dnešní *Terst*) a *Opitergium*, u nichž se předpokládá venetský původ. Není ale jasné, zda jde v těchto případech o příbuznost, či výpůjčky ze slov.; těmi jsou jistě fin. *turku* ‘trh’ a severogerm. slova (švéd. *torg* ap.). Další původ nejasný. Vzhledem k charakteru slova není vyloučeno převzetí z východu (upozorňuje se na asyr.-babylonské *tamgaru* ‘kupec’, aram. *tag-gārā* tv.), ale pevnější opory pro tuto domněnku není.

**trhat**, trháni, trhaný, trhací, trh, trhavý, trhavina, trháč, trhan, trhanec, trhlina, natrhat, otrhat, potrhat, potrhlý, podtrhat, protrhnout, průtrž, přetrhat, roztrhat, roztržitý, strhat, utrhnout, vtrhnout, vytrhat, ztrhat (se), zatrhat. Věsl. - p. *targać*, r.d. *torgát*, s./ch. *tr̃gati*, csl. *tręgnęti*. Psl. \**torgati* je příbuzné s lat. *tergere* ‘otírat, čistit’, ř. *tr̃gō* ‘hryžu, škubám’, arm. *tʰurc* ‘čelist’, toch. AB *trask-* ‘žvýkat’, vše z ie. \**terg-*, rozšířené varianty kořene \**ter-* ‘třít’ (viz →třít). Srov. →přítrž, →strž.

**tri-** (ve složeninách) ‘troj-’. Z lat. *tri-* či ř. *tri-* tv. od lat. *trēs* ‘tři’, resp. ř. *treīs* (viz →tři). Srov. →triangl, →triatlon, →triedr, →trikolora, →trilobit, →trilogie, →triptych, →triviální.

**triangl** ‘kovový bicí hudební nástroj trojúhelníkového tvaru’. Přes něm. *Triangel* z lat. *triangulum* ‘trojúhelník’ z →tri- a *angulus* ‘roh, úhel’. Srov. →triangulace.

**triangulace** ‘určování polohy bodů v terénu pomocí trojúhelníkové sítě’, triangulační. Novější, od lat. *triangulum*

(viz →triangl).

**trias** ‘nejstarší útvar druhohor’. Z ř. *triás* ‘trojka, trojice’ (skládá se ze tří vrstev). Viz →tři, srov. →tri-.

**triatlon** ‘závod v plavání, jízdě na kole a běhu’, triatlonový, triatlonista, triatlonistka. Nově z →tri- a ř. *áthlon* ‘závod, zápas’. Srov. →biatlon, →atlet.

**tribuna** ‘vyvýšené místo pro řečníka; stupňovité hlediště stadionu’. Z it. *tribuna* (případně ještě přes něm. *Tribüne*, fr. *tribune*) tv., což je asi vedlejší podoba k lat. *tribūnal* tv. (viz →tribunál).

**tribunál** ‘soud, soudní dvůr’. Přes něm. *Tribunal*, fr. *tribunal* z lat. *tribūnal* tv., původně ‘vyvýšené místo, řečnické’, vlastně ‘náčelnický stolec’, od *tribūnus* ‘tribun, náčelník’ a to od *tribus* ‘kmen, jeden ze tří oddílů římského národa’, jež se vykládá z ie. \**tri-* (→tri-) a odvozeniny od \**bheu-* ‘být’ (→být). Srov. →tribuna, →tribut.

**tribut** ‘daň, poplatek’. Z lat. *tribūtum* tv., což je původem přič. trp. od *tribuere* ‘rozdělovat, přiřknout, vzdávat’ od *tribus* ‘oddíl římského národa’ (viz →tribunál). Srov. →atribut, →kontribuce.

**triceps** ‘trojhlavý sval’. Z lat. *triceps* ‘trojhlavý’ z →tri- a odvozeniny od *caput* (gen. *capitis*) ‘hlava’. Srov. →biceps.

**triedr** ‘dvojitý dalekohled se systémem odrazových hranolů’. Z fr. *trièdre* tv., vlastně ‘trojhran’, z →tri- a ř. *hédra* ‘sedadlo, poloha, strana’. Srov. →katedra.

**triga** ‘sousoší znázorňující trojspřeží’. Z lat. *trīga* ‘trojspřeží’ z →tri- a odvozeniny od *iugāre* ‘spojit, spřáhnout’ (viz

→jho).

**trigonometrie** ‘geometrie řešící úlohy o trojúhelnících pomocí goniometrických funkcí’. Z nlat. *trigonometria*, viz →tri- a →goniometrie.

**trichina** ‘svalovec (druh cizopasníka)’. Z nlat. *trichina* a to k ř. *trichinos* ‘vlasový’ od *thríx* ‘vlas’ (tedy ‘červ tenký jako vlas’).

**trik** ‘zručný, lstivý kousek; filmový efekt vzbuzující iluzi skutečnosti’, trikový. Z angl. *trick* tv. ze severofr. *trique* (fr. *triche*) ‘podvod, lest’ od stfr. *trichier* (severní varianta *triquier*) ‘podvádět’ a to nejspíš z vlat. *\*triccāre* ‘dělat těžkosti’, pozdnělat. *trīcārī* tv. od lat. *trīcae* ‘pletichy, těžkosti’. Srov. →intrika.

**triko**, tričko, trikot, trikotový. Z fr. *tricot* tv., vlastně ‘pletenina, úplet’, od *tricoter* ‘plést’ a to od *tricot*, což je zdrobnělina od *trique* ‘klacek, hůl’, nář. varianty k *estrique* ‘klacek k zarovnávání zrní v měrné nádobě’ od stfr. *estriquer* z frk. *\*strikan* ‘třít’, jež odpovídá něm. *streichen* ‘hladit, třít’. Podle jiných souvisí s něm. *stricken* ‘plést’ (viz →štrikovat).

**trikolora** ‘tříbarevná stuha’. Z fr. *tricolore* tv., vlastně ‘tříbarevný’, z →tri- a lat. *color* ‘barva’ (srov. →kolorit, →kolorovat).

**trilion** ‘milion bilionů’. Nové, umělé. Viz →tri- a →bilion, →milion.

**trilobit** ‘vyhynulý prvohorní korýš’. Z nlat. *trilobites* z →tri- a odvozeniny od lat. *lobus*, ř. *lobós* ‘lalok’ (tělo tohoto korýše je rýhami rozděleno na tři části).

**trilogie** ‘umělecké dílo o třech samostatných částech’. Přes lat. *trilogia* z ř. *trilogía* ‘řada tří dramatických her’, viz →tri- a →logie, srov. →tetralogie.

**trimestr** ‘část studijního roku rozděle-

ného na tři části’. Z moderních evr. jazyků a tam z lat. *trimēstris* ‘tříměsíční’ z →tri- a odvozeniny od *mēnsis* ‘měsíc’. Srov. →semestr.

**trinitrotoluen** ‘druh vysoce výbušné látky’. Nové, viz →tri-, →nitro-, →toluen.

**trio** ‘trojice umělců, hráčů ap.; skladba pro tři nástroje nebo hlasy’. Z it. *trio* tv. a to analogicky podle →duo od lat. →tri- (viz →tři).

**triola** ‘skupina tří not hraných místo dvou not téže hodnoty’. Z it. *triola* od *trio* (→trio).

**tripartita** ‘trojstrannost, trojstranné jednání’. Z fr. *tripartite* ‘trojstranný, trojdílný’ z lat. *tripartitus* ‘trojdílný’ z →tri- a odvozeniny od *pars* (gen. *partis*) ‘díl, strana’. Srov. →partie, →partaj.

**tripl** ob. zast. ‘kapavka’. Z něm. *Tripper* tv. od *trippen* ‘kapat’.

**triptych** ‘trojdílný umělecký výtvar’. Přes něm. *Triptychon* z ř. *tríptychos* ‘třívrstvý, třikrát složený’ z →tri- a *ptychē* ‘záhyb, vrstva, zátoka’.

**tristní** ‘skličující, smutný, trapný’. Přes něm. *trist*, fr. *triste* tv. z lat. *trīstis* ‘smutný, žalostný, mrzutý, hanebný’.

**triumf**, triumfální, triumfovat. Přejato (případně přes něm. *Triumph*) z lat. *triumphus* ‘vítězosláva, slavnostní vjezd vítězného vojevůdce do Říma’ a to z ř. *thriambos* ‘slavnostní píseň (na Dionýsovu počest), slavnostní průvod’. V tom se někdy vidí složenina z nář. podoby ř. *tri-* (→tri-) a ř. *íambos* (viz →jamb). Srov. →trumf.

**triumvirát** ‘vláda tří mužů’. Z lat. *triumvirātus* tv. od *triumvir* ‘jeden ze tří mužů, člen trojčlenného sboru’ z *trium* (gen. pl. od *trēs* ‘tři’) a *vir* ‘muž’ (srov.

→virtuos).

**triviální** ‘obyčejný, banální, jednoduchý’. Přes něm. *trivial*, fr. *trivial* z lat. *trivialis* tv. ‘týkající se tří základních nauk, základní, obyčejný’ od *trivium* ‘křižovatka tří cest, nižší školní vzdělání’ (tj. tři základní vědy gramatika, rétorika, dialektika, v tereziánském základním školství čtení, psaní, počítání) a to z →tri- a odvozeniny od lat. *via* ‘cesta’.

**trkat**, trknout, otrkat (se), potrkat. R.d. *torkát* ‘strkat’, sln. *trkati* ‘vrážet, klepat’, ch.d. *tr[k]ati* tv. Psl. *\*torkati* nelze oddělit od *\*storkati* (viz →strkat), srovnat lze lit.d. *türkterėti* ‘tukat, strkat’. Východiskem asi bude ie. *\*(s)ter-k-* ‘být tvrdý’, zde vlastně ‘narážet na něco tvrdého’ (viz →trčet), ale lze pomýšlet i na onom. základ, srov. →drkotat, →drcat.

**trmácet se**, utrmácený. Dříve i nezvratné *trmáceti* ‘soužit, týrat’ a jednodušší (zřejmě původní) *trmati* (se) tv. (Jg). Příbuzné je nejspíš p. *tarmosić* (*się*) ‘tahat (se), rvát (se)’, r. *tormošit* ‘rvát, plést’. Psl. základ *\*torm-* dále nemá jistý původ. Významem je celkem blízké *\*torgati* (viz →trhat), mohlo by tedy jít o jiné rozšíření ie. kořene *\*ter-* ‘třít’ (viz →třít).

**trn**, trní, trnový, trnitý, trnka, trnkový. Všesl. - p. *ciern*, r. *těrn*, s./ch. *třn*, stsl. *trnō*. Psl. *\*tornō* je příbuzné s gót. *Þaurnus*, angl. *thorn*, něm. *Dorn*, ř. *térnax* ‘stonek kaktusu či artyčoku’, sti. *tr[ŋ]a* ‘stéblo, tráva’, vše od ie. *\*ter-n-* ‘pichlavá část rostliny’ a to možná od *\*(s)ter-* ‘být tvrdý’. Srov. →trnout.

**trnout**, otrnout, strnout, ustrnout, zatrnout. P. *cierpnąć*, r. *terpnút*, s./ch. *trnuti* tv. Psl. *\*trpnōti* (A9) je zřejmě

úzce příbuzné s *\*tōrpēti* (viz →trpět), liší se jen kmenotvornou příp. Výchoiskem je ie. *\*(s)ter-p-*, rozšířená podobou kořene *\*(s)ter-* ‘být tuhý, strnulý’.

**trnož**. Z psl. *\*trnoža* z *\*trb* (viz →tři, srov. →trpaslík) a odvozeniny od *\*noga* (→noha). Původně tedy ‘trínožka’ - šlo o stoličku, která se dávala u stolu pod nohy (doloženo ještě u Jg). Odtud pak přeneseno na příčky spojující nohy u stolu a židle.

**trofej** ‘vítězná kořist, znamení vítězství’. Přes něm. *Trophäe*, fr. *trophée* z pozdnelat. *trophaeum*, lat. *tropaeum* tv. a to z ř. *tropaion* tv., původně to byl strom ověšený kořistí na počest Dia na místě, kde byl nepřítel obrácen na útěk. Je to zpodstatnělý tvar adj. *tropaïos* ‘vítězství poskytující’ (přívlastek Dia) od *tropē* ‘obrat, útěk, vítězství’ od *trépō* ‘obracím’. Srov. →trop(us), →tropy.

**trocha**, troška, trochu, trošku. Všesl. - p. *trocha*, r.d. *trócha*, s./ch. *trōha*, csł. *trocha*. Psl. *\*trocha* není slovotvorné ani etymologicky příliš jasné, zdá se však, že je můžeme spojit s *\*troska* (→troska), *\*trěska* (→trřiska), *\*trěskati* (→trřskat). Došlo asi k přesmyku *sk > ks > ch* (A8), srov. i lit. *trekšėti* ‘prasakat’. K významu srov. *drobet* od →drobit.

**trochej** ‘druh veršové stopy’, trochejský. Přes lat. *trochaeus* z ř. *trochaïos* tv., doslova ‘běžící’, od *tréchō* ‘běžím, kvapím’.

**trojčit** expr. ‘vyvádět, bláznit’. Asi novější (u Jg není), málo jasné. Snad podle *čtveračit* od →čtverák, srov. u Jg uvedené *troják* ‘kdo trojí nápoj pije (pivo, víno, kořalku)’.

**trolej** ‘vodič, z něhož elektrické vozi-



dlo odebírá proud', trolejový. Z angl. *trolley* 'vozík, dvoukolák, kladka' od *troll* 'vléci (za lodí), válet, kutálet' a to ze stfr. *troller* (dnes *trôler*) 'vláčet; potulovat se' z vlat. *\*tragul(l)āre* od lat. *trahere* 'vléci'. Srov. →trajler.

**trolejbus**, trolejbusový. Viz →trolej a →bus.

**trombon** 'pozoun'. Z it. *trombone* tv., což je zveličelé slovo (příp. *-one*) od *tromba* 'trouba' germ. původu. Viz i →trouba<sup>1</sup>, →trumpeta.

**trombóza** 'chorobné ucpání cévy krevní sraženinou'. Z moderních evr. jazyků (něm. *Thrombose*, fr. *thrombose*) a tam od ř. *thrómbos* 'sraženina, usazenina, chuchvalec' od *tréfo* 'žívím, podporuji růst, nechávám zhoustnout'. Srov. →atrofie.

**trop** ob. expr. 'jsoucí v koncích, zničený'. Z fr. *trop* 'příliš (mnoho)' z frk. *\*throp* 'hromada, kupa' (odtud i fr. *troupeau* 'stádo, dav', angl. *troop* 'vojsko'). Do č. přišlo jako karetní výraz označující prohru přebráním karet.

**trop(us)** 'básnická figura, přenesené pojmenování'. Přes lat. *tropus* z ř. *trópos* 'slovní obrat, řečnická figura, melodie', původně 'obrat, směr, způsob', od *trépō* 'obracím, měním'. Srov. →tropy, →trofej.

**tropit** 'provádět, činit (něco nepřístojného)', natropit, ztropit. Stč. *stropiti* 'ztropit, provést', vedle toho ve střední č. nedok. *střápati* (vedle *tropiti*), obojí většinou v souvislosti s násilím, zradou, neklidem, smíchem ap. Málo jasné, přesvědčivé příbuzenstvo není ani v slov. jazycích. Není vyloučeno odvození od →strop, tedy původně 'stavět (střechu)', s následnou změnou vidu a vý-

znamu a oddělením domnělé předp.

**tropy**, tropický. Z něm. *Tropen* tv., jež bylo vytvořeno zač. 19. st. na základě ř. *tropē* 'obrat, slunovrat, střídání' od *trépō* 'obracím, měním'. Pojmenováním se totiž myslí pás kolem rovníku mezi severním a jižním obratníkem. Srov. →trop(us), →trofej.

**troska**, trosečník, trosečnice, trosečnický, troskotat, ztroskotat, ztroskotanec. Stč. *tróska* 'struska', *troskotati* (*sě*) 'rozbíjet (se), lámat (se)'. Stp. *troski* 'piliny', str. *troska* 'kůl, tyč; blesk', s./ch. *tròska* 'struska'. Psl. *\*troska* je nejspíš hláskoslovná varianta k *\*trěska* (viz →tříska, →třískat), původně vlastně 'co je výsledkem třískání, praskání'. Srov. r. *tróskot* 'třesk, praskání', lit. *traškėti* 'praskat'.

**troška**. Viz →trocha.

**trotl** zhrub. 'hlupák, pitomec'. Z něm. *Trottel* tv., původem rak. slovo, jehož další původ není jistý. Možná k *trotte(l)n* 'běhat sem a tam', jež souvisí s *treten* 'šlápnout'. Srov. →tretra.

**trouba<sup>1</sup>**, trubka, trubice, trubač, troubel, troubit, odtroubit, roztroubit, vytroubit, zatroubit. Věsl. - p. *trąba*, r. *trubá*, s./ch. *trúba*, stsl. *trąba*. Psl. *\*trąba* je přejato ze sthn. *trumba* tv., původu asi onom. Srov. →trombon, →trumpeta.

**trouba<sup>2</sup>** ob. expr. 'hlupák'. Ze staršího *troup* 'hlupák, špalek' (viz →trup) příkloněním k →trouba<sup>1</sup>. Srov. i →trum-bera.

**troud** 'shořelý zbytek; snadno vznětlivá látka k rozdělávání ohně'. R. *trut*, s./ch. *trūd*, csl. *trŭdъ*. Psl. *\*trŭdъ* (B7) se srovnává s lit. *trendėti* 'být rozežrán moly', *trandis* 'červotočina' a dále i wal. *trwyddo* 'vrtat', sti. *tr[ŋ]átti* (perf. *ta-*

*tárda*) ‘vrtá, štěpí’. Východiskem je ie. \**terd-*, \**tre(n)d-*, což je rozšíření kořene \**ter-* ‘třít, vrtat’ (viz →třít). Srov. →trudovitý.

**troufat si**, troufalý, troufalost. Ve starší č. i nezvratné *troufati* ‘mít naději, důvěřovat’. Přejato zřejmě z nějaké přechodné podoby mezi střhn. (*sich*) *trūwen* a nhn. (*sich*) *trauen* tv., -f- asi vlivem slovesa →doufat. Souvisí s ním. *treu* ‘věrný’, angl. *true* ‘pravda’, viz →trast.

**trouchnivý**, trouchnivět. Od staršího *trouchněti* (Jg). R. *truchnút*’, sln. *trouhněti*. Psl. \**trōchŋnēti* je odvozeno od \**trōchō*, \**trōcha* (r. *truchá* ‘zpuchřelé zbytky dřeva’, č.st. *trouch* ‘humus, zetlelé listí’). Příbuzné je lit. *traušti* ‘rozbít, rozdrobit’, lot. *trusls* ‘shnilý, zetlelý’, *trausls* ‘křehký, lámaný’, což ukazuje na psl. \**truch-* (A8, B2), nosovka by byla druhotná. Východiskem je ie. \**treus-* od \**ter-* ‘třít, drhnout’ (viz →třít). Srov. i →troud.

**trousit**, trus, roztrousit, utrousit, vytrousit, výtrus. R. *trúsit*’, s./ch. *trúsiti*, csl. *trōsiti*. Psl. \**trōsiti* je iterativum (opětovací sloveso) od \**trēsiti* (A6, B7), viz →trást.

**trpaslík**, trpaslice, trpasličí. Stč. *tr̥paslek*, csl. *tr̥peštōkō*. V základu slova je složenina z \**trb-* (viz →tři, srov. →trnož) a \**pēstb* (viz →pěst), tedy vlastně ‘(tvor) tři pěsti vysoký’.

**trpět**, trpný, trpělivý, trpělivost, trpítel, trpítelka, trpítelský, potrpět si, protrpět, přetrpět, strpět, utrpět, útrpný, vytrpět. Všesl. - p. *cierpieć*, r. *terpét*’, ch. *tr̥pjeti*, s. *tr̥peti*, stsl. *tr̥pěti*. Psl. \**tr̥pěti* původně asi znamenalo ‘trnout, být ztuhlý, nehybný’, příbuzné je lit. *tir̥pti* ‘trnout, rozpouštět se’,

lat. *torpēre* ‘trnout, být ztuhlý’, *stirps* ‘kmen, peň’, vše z ie. \*(s)*terp-* od \*(s)*ter-* ‘být tvrdý, tuhý’. Srov. →trápit, →trpký, →trnout, →trkat, →torpédo.

**trpký**, trpkost, trpknout, ztrpknout, zatrpknout. P. *cierpki*, r. *térpkij*, s./ch. *tr̥pak*, csl. *tr̥pōkō*. Psl. \**tr̥pōkō* je odvozeno od \**tr̥(p)ŋpti* ‘trnout’ (viz →trnout), tedy vlastně ‘co způsobuje trnutí (zubů, jazyka ap.)’.

**trs**. Dříve ‘kořen s natí, kmen, keř’ (Jg). Sln. *t̥rs* ‘keř vinné révy’, s./ch. *tr̥s* tv. Vykládá se jako převzetí ze střlat. *tirsus*, *trismus* ‘tyč, košťál’ z ř. *thýrsos* ‘tyč ověčená révou a breččanem’ (viz i →torzo) (Ma<sup>2</sup>). Je však možné vyjít i z psl. \**tr̥sō* (z ie. \**trud-so-* (A9, B6)) a spojit s csl. *tr̥sa*, *tr̥sina* ‘štětina’ a dále i lot. *tr̥sis* ‘rákos’, něm. *Strauss* ‘kytice’, *strotzen* ‘kypět’, vše od ie. \*(s)*treud-* (A5, A6, A4) odvozeného od \*(s)*ter-* ‘být tvrdý, nehybný’. Srov. →třtina, →strom, →trčet.

**trsát** ‘rozezvučovat struny trhavým dotykem’, slang. ‘tančit’, trsací, trsátko. Novější, asi onom.-expr. obměna sloves jako →drcat, →trkat, →trhat.

**trubadúr** ‘středověký pěvec milostných písní’. Přes fr. *troubadour* z prov. *trobador* tv. od *trobare* ‘skládat básně’ a to z vlat. \**tropāre* tv. od *tropus* ‘básnický obrat’ (viz →trop(us)). Stejného původu je fr. *trouver*, it. *trovare* ‘nacházet’ (původně ‘nacházet inspiraci, rým ap.’).

**trubec** ‘včelí samec’. Stč. *trúp* ‘špalek, pařez; hlupák; trubec’, *trupec* ‘pařez; hlupák’, u Jg *trubec*, *trupec*, *troup*, *troud* i *trout* ‘včelí samec’. P. *tr̥qd*, r. *tr̥tēn*’, s./ch. *tr̥t̥*. Psl. \**tr̥qtō* (B7) je příbuzné s lit. *tr̥nas*, lot. *trans* a dále

i něm. *Drohne* tv., ř. *thro[n]ax* tv., vše od ie. *\*tren-*, *\*dren-* onom. původu. V č. zřejmě došlo ke kontaminaci (D3) s *trúp* ‘špalek; hlupák’ (viz *→trup*) (včelí samci byli zosobněním lenosti a příživnictví) a později i s *→trouba*<sup>2</sup>.

**trubka.** Viz *→trouba*<sup>1</sup>.

**truc** hov. ‘vzdor’, *trucovat*, *trucovitý*. Z něm. *Trotz* tv., jehož původ není jistý.

**trudný** kniž. ‘chmurný, těžký’, *trudit* se, *trudnomyslný*. Od staršího (i stč.) *trud* ‘námaha, soužení’. P. *trud* ‘námaha’, r. *trud* ‘práce’, s./ch. *trúd* tv., stsl. *trudъ* ‘námaha, práce’. Psl. *\*trudъ* je příbuzné s lot. *traûds* ‘křehký’, angl. *threat* ‘hrozba’, sthn. *drôz* ‘tíže, břímě’, ir. *trot* ‘spor’, lat. *trudere* ‘tlačit, utiskovat’, vše z ie. *\*treud-* ‘tlačit, drtit’ (B2), což je rozšíření ie. *\*ter-* ‘třít’ (→*třít*). K významu srov. maď. *munka*, rum. *muncă* ‘práce’ přejaté ze slov. *\*moka* ‘muka’.

**trudovitý** ‘uhrovitý, mající plno zánětlivých pupínků’, *trudovitost*. Stč. *trudovatý* ‘malomocný’, starší č. *trud* ‘lišej na tváři, uher’. P. *trąd* ‘vyrážka, uhry; malomocenství’, sln. *trôd* ‘kolika’, s./ch. *trât* ‘nežit na palci’, stsl. *trędъ* ‘průjem, úplavice’. Psl. *\*trędъ* je asi etymologicky totožné s *\*trędъ* uvedeným u *→troud*, základem je představa o spojení jistých nemocí s rozežíráním, práchnivěním ap.

**truhla**, truhllice, truhlík, truhlář, truhlářský, truhlářství, truhlárna. Z nějaké nář. varianty (asi bav. *truהל*) něm. *Truhe* tv., jež vychází z ie. *\*dreu-*, *\*drū-* ‘strom, dřevo’. Viz *→dřevo*.

**truchlit**, truchlivý. Stč. *truchlivý*, *truchlý*, *truchlost* ‘smutek, truchlivost’, v tomto významu jen č. P. *truchléc* ‘práchnivět; omdlévat, trnout’, r. *truchljávet* ‘práchnivět’. Kořen je

stejný jako u *→trouchnivý*; východiskem slovesa je asi *\*truchlъ*, podrobnosti tvoření však nejsou zcela jasné. V č. přenesení ‘práchnivět’ → ‘truchlit, být smutný’ (vlastně ‘sžítat se uvnitř’).

**trulant** ob. expr. ‘hlupák, moula’. Dříve i *trula*, *trulda*, srov. slk. *trul’o* tv. (k zakončení srov. *mudrlant*, *pracant*). Asi od něm. *Trulle*, *Trolle* ‘nepořádná žena’, střhn. *trol(le)* ‘čulpas’.

**trumbera** ob. expr. ‘hlupák, moula’. Již u Jg (vedle *trumbela*, *trumpera*, *troubera*), expr. přetvoření *→trouba*<sup>2</sup>.

**trumf** ‘barva (karta) přebíjející ostatní karty; pádný argument’, *trumfovat*, *trumfnout*, *přetrumfnout*. Z něm. *Trumpf* tv., jež vzniklo v lid. řeči zjednodušením z *Triumph* (16. st.), dále viz *→triumf*.

**trumpeta**, trumpetka, trumpetový, trumpetista. Z něm. *Trompete* z fr. *trompette* tv., což je původem zdobnělina od stfr. *trompe* ‘trouba’ ze sthn. *trumba* či frk. *\*trumba*. Srov. *→trouba*<sup>1</sup>, *→trombon*.

**trůn**, trůnní, trůnit. Stč. *trón* (C5). Přes střhn. *t(h)rōn* a stfr. *tron(e)* z lat. *thronus* tv. a to z ř. *thrónos* ‘trůn, stolec, sedadlo’.

**trup**. Stč. jen *trúp* ‘špalek, pařez; hlupák, neurozený člověk’, nynější význam asi přejat Preslem z jsl. P. *trup* ‘mrtvola’, r. *trup* tv., s./ch. *trúp* ‘tělo, trup’. Psl. *\*trupъ*, původně ‘co se rozpadá, práchniví’, je příbuzné se stpr. *trupis* ‘peň’, lit. *trupėti* ‘drobit’, ř. *trĩpāō* ‘vrtám’, vše od ie. *\*treup-* ‘drolit se, práchnivět’, což je rozšíření ie. *\*ter-* ‘třít, drhnout’ (→*třít*). Srov. *→troud*, *→trouchnivý*.

**trus**. Od *→trousit*.

**truskavec** ‘druh plazivé byliny s růžo-

vými kvítky'. Základ je onom., podle toho, že při utržení vydává praskavý zvuk.

**trust.** Viz →trast.

**trvat**, trvání, trvací, trvalý, trvalka, trvanlivý, potrvat, přetrvat, setrvat, setrvačný, setrvačnost, setrvačnický, vytrvat. Stč. *trvati*, p. *trwać*, vedle toho stč. *tráti*, hl. *trać*, sln. *trâjati*, s./ch. *trâjati*. Psl. *\*trajati* i *\*trovati* jsou odvozeniny od ie. *\*ter-*, *\*trā-*, *\*teru-* ap. 'přecházet, překonávat, pronikat'. Příbuzné je lat. *intrāre* 'vstoupit', ř. *trānēs* 'jasný, zřetelný', sti. *tárati* 'překonává', *trāy-áte* 'chrání, zaštiťuje', chet. *tarhzi* 'přemáhá', u-ový základ jako v *\*trovati* je ve sti. *tūrвати* 'přemáhá, zdolává'. Původní význam slov. sloves je tedy 'přecházet, překonávat čas'.

**trychtýř**, trychtýřek. Z něm. *Trichter* a to z pozdnělat. *trāiectōrium* tv., vlastně 'náčiní k přelévání (vína)', od lat. *trāicere* 'přehodit, přepravit, přenést' (dále viz →trajekt).

**trylek**, trylkovat. Z něm. *Triller* z it. *trillo* tv., původu asi onom.

**trysk**, tryskat, vytrysknout. Stč. *trysk-núti* 'vytrysknout'. P. *tryskać*. Zřejmě onom. původu, srov. obdobné →prýskat, →prskat i →třískat.

**tryska**, tryskový, tryskáč. Dříve i *trys-tka*, starší význam 'cívka, troubel (dýmky)' (Jg). Původem mor. obměna slova *trestka* (stč. *tréstka*), což je zdobnělina od *trest* 'třtina, rákos' (viz →třtina).

**trýzeň**, trýznivý, trýznit, trýznitel. Stč. *trýzn*, p.st. *tryznić* 'mařit (čas)'. Zdá se, že výchozí je sloveso *\*tryti* 'trávit' (příp. jako v →bázeň ap.), varianta k *\*truti* (viz →trávit), v č. asi ještě se starým významem 'potírat, hubit, stra-

vovat někoho'.

**tryzna** 'smuteční slavnost na počest zemřelého'. Kvůli -y- nejspíš přes p. *tryzna* tv. ze stsl., str. *trizna* s významem 'bojová hra, cena pro vítěze'. Psl. *\*trizna*, původně zřejmě 'pohřební slavnost s bojovými hrami', by mohlo být odvozeno od *\*trizb* 'tříletý' (srov. r.-csl. *triz* tv.), odpovídajícího lit. *tre-igys* tv. (k základu viz →tři). Původní význam by pak byl 'slavnost, při níž se obětují tříletá zvířata'.

**třáseň**. U Jg *třisně*, *třásně* 'poslední díl osnovy, který se odřezává a třepí'. Ne zcela jasné. Přijmeme-li příbuznost se str. *teresna* tv., r.-csl. *třesna* 'střápec, třáseň', musíme vycházet z psl. *\*tersna* (B8). To by mohlo být z *\*terz-sna* od *\*terzati*, *\*tǫrzati* 'trhat, škubat' (srov. stsl. *trězati*, *trǫzati*, r. *terzát*, s./ch. *trǫzati* tv.), jež je od stejného kořene jako *\*tǫrgati* (→trhat). V č. se přiklonilo k →třást.

**třaskavý**, třaskavina. Od *třaskat*, což je obměna →třískat, →třesk podle →praskat.

**třasořitka** 'konipas', expr. 'slabý, bázlivý člověk'. Viz →třást a →řit. Podobné názvy jsou i v jiných jazycích: r. *trjasogúzka*, it. *coditremolo*, něm. *Wippsterz* ap.

**třást**, třes, třesavka, třaslavý, třasák, natřásat (se), otrásat (se), otřes, otřesný, potřásat, protřásat, přetřásat, přetřes, roztrást (se), setrást, vytřásat, zatrást (se). Všesl. - p. *trǫsć*, r. *trǫstí*, s./ch. *trǫsti*, stsl. *tręsti*. Psl. *\*tręsti* je tvořeno od ie. *\*trem-s-* tv., příbuzné je lit. *trĩmti* 'třást se zimou', gót. *Þramstei* 'kobyłka', lat. *tremere* 'třást se', alb. *tremb* 'vylekám', ř. *trémō* 'třesu se', toch. A *tremi-* 'zlost, hněv'. Srov.

→trousit, →tremolo i →třepat.

**třeba** přísl., část. Věsl. - p. *trzeba*, s./ch. *trěba*, stsl. *trěbě byti* 'být třeba'. Psl. *\*terba* 'potřeba' má dva možné výklady. Jeden toto slovo ztotožňuje s r. *trěba*, stsl. *trěba* 'obět' od *\*terbiti* 'čistit, tříbit' (viz →tříbit) a předpokládá poněkud problematický významový přechod 'čištění, třibení' → 'obět' → 'potřeba'. Druhý výklad zase musí počítat s jinak nedoloženým ie. *\*terb(h)-* (B7) jako variantou kořene *\*terp-*, z něhož je stpr. *enterpo* 'potřebuje', gót. *Paúrban* 'potřebovat', něm. *dürfen* 'smět', ř. *térpō* 'nasycuji', sti. *tarpati* 'syť se'. Srov. →potřeba.

**třemdava** 'aromatická bylina s různými květy'. Ve starší č. i *třemdala*, *třevdava*, *třevdala*. Nepříliš jasné. Vzhledem k výrazné aromatickosti byliny lze první část spojit se →střemcha, Ma<sup>2</sup> název vykládá jako 'dávící červy', což příliš nepřesvědčuje (srov. →červ, →dávít).

**třeň** 'dolní část plodnice některých hub'. P. *trzon*, ukr. *čéren* tv. Stejného původu jako →střenka, srov. i →třenový.

**třenice**. Viz →třít.

**třenový** (zub) 'zub mezi špičkám a stoličkou'. Stč. *třenovník*, slk. *črenový* (zub), p. *trzonový* (zqb), ukr. *čerénnij* (zub), r.-csl. *črěnovъnъ* (*zubъ*). Psl. základ *\*černъ* (B8, C3) je asi stejný jako v →třeň a →střenka, významové souvislosti všech tří slov však nejsou zcela jasné.

**třepat**, otřepat (se), potřepat, protřepat, střepat, vytřepat, zatřepat. Věsl. - p. *trzepać* 'třepat, bít', r. *trepát* 'rozevlávat, cuchat', ch.st. *trepati* 'bít'. Psl. *\*trepati* je příbuzné s lit. *trepšėti* 'dupat', stpr. *trapt* 'stoupat', lat. *trepī-*

*dāre* 'třepetat se, chvět se', sti. *tr□prā-* 'kvapný, nestálý', vše z ie. *\*trep-* 'cupit, třepetat se'. Srov. →třepetat (se), →treperenda, →třepit, jiná varianta kořene je v →trást.

**třepetat**, třepotat, třepetavý, zatřepetat (se). Věsl. - p. *trzepetác*, r. *trepetát*, s./ch. *trepětati*, stsl. *trepetati*. Psl. *\*trepetati* je odvozeno od *\*trepetъ* 'třepot, chvění' a to od *\*trepati* (viz →třepat). Viz i →třpytit se.

**třepit**, roztřepit. P. *strzepić*, r. *trjápka* 'hadr'. Sem patří i →střapec, střapatý. Psl. *\*(s)trepiti*, základ *\*trep-* (B7) bude asi nazalizovanou obměnou kořene *\*trep-* (viz →třepat).

**třes**. Viz →trást.

**třesk**, třesknout, třeskatý. Viz →třískat.

**třešeň**, třešně, třešnička, třešňový. Věsl. - slk. *čerešňa*, p. *czeresnia*, r. *čerěšnja*, sln. *čěšnja*, s./ch. *trěšnja*, csl. *črěšnja*. Psl. *\*črěšn'a* (B8, C3) je asi tvořeno analogicky podle *\*višn'a* od staršího *\*črěša* (srov. csl. *črěša*), jež bylo přejato (možná prostřednictvím nějakých román. či germ. dialektů) z vlat. *ceresia* (lat. *cerasus* tv.) (B1, B3). Ze stejného zdroje je něm. *Kirsche*, niz. *kers*, angl. *cherry*. Lat. slovo je přejato z ř. *kérasos* tv., neznámého původu. Asi z nějakého jazyka Malé Asie, odkud třešeň pochází.

**třeštit** 'bláznit, blouznit; vyvalovat (oči)', třeštidlo, vytřeštit, ztřeštěný, potřestěný. Stč. *třeščiti* 'praskat, praštět, s třeskotem létat', u Jg 'znepokojovat, trápit, nechávat v nejistotě' a jako zvrtné 'házet sebou, pomíjet se smyslem'. P. *trzeszczyć* 'praskat, vrěštět', *trzeszcze* (pl.) ('vytřeštěné oči', r. *treščát* 'praskat'. Psl. *\*treščiti* je odvozeno

od *\*trěskati* (viz →třískat). Srov. podobně →praskat - →praštit, →louskat - →luštit ap.

**třetí.** Všesl. - p. *trzeci*, r. *trétij*, s./ch. *trěci*, stsl. *tretii*. Psl. *\*tretvъ* je pokračováním ie. *\*tretiō-*, tvořeného příp. *\*-t(i)ō-* od základu, který je v →tři. Srov. lit. *trėčias*, lat. *tertius* tv.

**třezalka** ‘druh léčivé byliny’. Jen č., nejasné. Snad souvisí s *třes*.

**tři,** třetí, třetina, trojí, trojka, trojkový, trojitý, trojice. Všesl. - p. *trzeį*, *trzi*, r. *tri*, s./ch. *trĭ*, stsl. *trięe*, *tri*. Psl. *\*trъje* (m.r.), *\*tri* (ž., stř.r.) je příbuzné s lit. *trįs*, gót. *Preis*, angl. *three*, něm. *drei* (A4), stir., wal. *tri*, osk. *trĭs*, lat. *trēs*, alb. *tre*, ř. *treĭs*, arm. *erek*, sti. *tráyah*, trĭ, toch. A *tre*, chet. *tri-*, vše z ie. *\*treies*, *\*trĭ* tv. Srov. →třetí.

**tříbit**, utříbit, vytříbit, vytříbený. Všesl. - p. *trzebić* ‘mýt, hubit, čistit’, r. *tere-bít* ‘mnout; škubat (len)’, ch. *trĭjĕbiti* ‘čistit’, s. *trĕbiti* tv., csl. *trĕbiti* ‘čistit, mýt’. Psl. *\*terbiti* ‘čistit, mýt’ (B8) (z ie. *\*terb-*) má nejbližší k stir. *trebaid* ‘oře, osídluje’, jiná podoba kořene (ie. *\*treib-*) je v ř. *trūbō* ‘třu, dřu, pustoším’, *tribos* ‘(ušlapaná) cesta’, jsou to odvozeniny od ie. *\*ter-* ‘třit’ (→třit).

**třída**<sup>1</sup> ‘společenská vrstva; druh, kategorie; školní ročník; učebna’, třídní, třídnický, třídnictví, třídit, třídicí, třídič, třídička, třídirna, roztrídit, utřídit, vytřídit. Stč. *třieda* ‘řada, řád, třída, střídání’ je hláskovou variantou k *střieda* tv. (C3), dále viz →střítat.

**třída**<sup>2</sup> ‘široká ulice’. Stč. *třieda* ‘ulice’, ve střední č. i *střida*. Vykládá se jako převzetí z it. *strada* tv. (s příkloněním k *střieda*, *třieda*, viz →třída<sup>1</sup>) z lat. (*via*) *strāta* ‘dlážděná (cesta)’. Srov. →stra-

tifikace.

**třímat.** V obrození přejato z p. *trzymać* ‘držet’, dále nejasné.

**tříska.** Z psl. *\*trěska* od *\*trěskati* (viz →třískat).

**třískat**, třísknout, otřískat, roztrískat, vytřískat, ztrískat. Všesl. - p. *trzaskać*, r. *trėskat’*, s. *trėskati*, csl. *trėskati*. Psl. *\*trěskati* je příbuzné s lit. *treškėti* ‘pukat, praskat’, gót. *Priskan* ‘mlátit (obilí)’, něm. *dreschen* tv., angl. *thrash*, *thresh* ‘bít, mlátit’, vše z ie. *\*tre-sk-*, jež může být onom. původu (srov. →praskat), případně odvozeno od *\*ter-* ‘třit’ (→třit). Srov. →tříštit, →třeštit, →tříška, →troska.

**tříšlo**<sup>1</sup> ‘slabina, krajina mezi podbříškem a stehny’, tříselný. Stč. *třiesla* ‘slabiny, luno’. P.st. *trzosto* ‘bedro’, r.st. *čėreslo* tv., stsl. *črĕsla* ‘bedra, kyčle’. Psl. *\*čerslo* (B8, C3) se spojuje s lit. *kirkšnis* ‘slabina, tříšlo’, další souvislosti nejasné. V kořeni se někdy vidí psl. *\*čersō* ‘skrz, přes’, tedy původně ‘co jde (napříč) skrz tělo’. Možná etymologicky totožné s →tříšlo<sup>2</sup>, srov. i →střevo.

**tříšlo**<sup>2</sup> ‘koželužský přípravek z kůry stromů’, tříselovina. Sln. *črėslo*, ch. *čri-jěslo* tv. Psl. *\*čerslo* (B8, C3) se obvykle vykládá z *\*čersti* ‘řezat, dělat rýhu’ (viz →črta), myslí se na odřezávanou kůru, z níž se přípravek získával (srov. i →kůra). Problémem však je, že příp. *-slo* obvykle označuje prostředek, nástroj (srov. stpr. *kersle* ‘dláto, sekyrka’, lit. *keršlas* ‘nůž’), mohlo však dojít k přenesení významu.

**tříštit**, tříšť, tříštivý, roztríštit. Zřejmě novější (u Jg slabě doloženo) odvozenina od →tříška, vlastně ‘rozbíjet na

třísky'. Dále viz →třískat, →třeštit.

**třít**, tření, třecí, třený, třenice, dotírat, dotěrný, natřít, nátěr, natěrač, otřít, potřít, potěr, protřít, protřelý, přetřít, rozetřít, setřít, vytřít, výtěr. Všesl. - p. *trzeć*, r. *terét*, s./ch. *tr[ ]ti*, stsl. *trěti*. Psl. *\*terti* (B8) je příbuzné s lit. *trinti*, lot. *trīt* tv., něm. *drehen* 'kroutit, vinout', angl. *throw* 'házet', lat. *terere* 'třít, odírat', alb. *tjerr* 'předu, tahám', ř. *teirō* 'třu, potírám', vše z ie. *\*ter-* 'třít, drhnout'. Srov. →otrlý, →trdlo, →trhat, →tříbit, →tratit, →trávit, →troud, →trup.

**třmen** 'podpora pro nohu jezdce', třmínek. Stč. *střmen*, *střemen*, *třmen*, *třemen* 'lyra, hudební nástroj' (asi metafora podle tvaru). Všesl. - p. *strzemie* 'třmen, poutko', r. *strémja*, s./ch. *strēmēn*. Psl. *\*stremę* nemá jistý původ. Snad je lze srovnat s ř. *strémma* 'zkroucení, otočení' od *stréfō* 'otáčím, kroutím', v obou případech by šlo o dějové subst. tvořené příp. -*men-* od ie. *\*strebh-* 'vinout, kroutit' (A9).

**třpytit se**, třpyt, třpytivý, třpytka, zatřpytit se. Jen č., srovnatelné je p. *trzpiotać się* 'jednat lehkomyšlně'. Stará expr. obměna slova →třepetat se, význam zúžen na mihání světla, lesku.

**třtina**, třtinový. Stč. *trest*, *trstina* 'rákos' (k hláskovému vývoji srov. →křtít). Všesl. - p. *trzcina*, r.d. *trost*, s./ch. *třst*, stsl. *trōstō*. Psl. *\*trōstb* 'rákos' je příbuzné s lit. *trušis*, lot. *trusis* tv., ř. *thryón* 'rákosí, sítina', vše utvořeno různými formanty od ie. *\*(s)ter-* 'být tuhý, tvrdý'. Viz i →trs.

**tu** přísl. Všesl. - p. *tu*, r.d. *tu*, s./ch. *tû*, stsl. *tu*. Psl. *\*tu* 'tady, ted' je původem tvar ie. zájmenného kořene *\*to-*

(viz →ten, srov. →tudíž, →potud ap.).

**tuba<sup>1</sup>** 'válcovitá schránka', tubička. Přes něm. *Tube* z angl. *tube* tv. a to přes fr. *tube* 'roura' z lat. *tubus* tv. Srov. →tuba<sup>2</sup>.

**tuba<sup>2</sup>** 'žesťový hudební nástroj'. Přes něm. *Tuba* z lat. *tuba* 'trouba, polnice', jež je příbuzné s *tubus* 'roura, trubice' (viz →tuba<sup>1</sup>).

**tuberkulóza** 'druh infekční nemoci', tuberkulózní. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Tuberkulose*, fr. *tuberculose*), kde bylo slovo v 19. st. vytvořeno na základě lat. *tuberculum* 'hrbolek', což je zdrobnělina od *tuber* 'hrbol, nádor'. Příbuzné je lat. *tumor* 'otok, nádor' (viz →tumor). Pojmenováno podle uzlíkatých výrůstků, které se objevují na buňkách postižené tkáně.

**tucet**, tuctový. Z něm.st. *Tutzet*, *Dutzet* (běžné v 16., 17. st., dnes *Dutzend*) a to přes střhn. *totzen* ze stfr. *dozaine* (dnes *douzaine*) od *douze* 'dvanáct' z lat. *duodecim* tv. (viz →dva a →deset).

**tučný**. Viz →tuk.

**tudíž** sp. Stč. *tudiež* 'tamtéž, stejně, hned, zde, sem', p. *tudzież* 'rovněž, také, zároveň, kromě toho'. Nejspíš z *\*tu-dě-ž(e)*, viz →tu, →teď, →že. Původní je význam místní, pak časový, z toho se pak vyvinul dnešní význam důsledkový (Ma<sup>2</sup>).

**tudy** přísl. Srov. →ten a →kudy.

**tuha**, tuhový. Jen č. Z nějakého něm. nář. tvaru za spis. (*Eisen*)*tagel* tv. či z podob jako *duchstein* (15. st.), *Tugsstein* (16. st.) ap. za spisovné *Tuffstein*, vlastně 'sopečná hornina', z it. *tufo* z lat. *tōfus* tv. a to asi z osk. (Ma<sup>2</sup>). Slovo bylo přejato z něm. nářečí v oblasti Šumavy, kde jsou světoznámá naleziště

tuhy. Srov. →tužka.

**tuhý**, tuhost, tuhnout, přituhnout, ztuhnout. P. *tęgi*, r. *tugój*, sln. *tóg*, csł. *tęg* ‘silný, pevný’. Psl. *\*tęg* znamenalo původně asi ‘napnutý’, východiskem je ie. *\*tengh-* ‘táhnout, napínat’ (A6, B7). Viz →touha, →těžký, →táhnout, srov. →tuze, →tužit se.

**ťuhýk** ‘zpěvný pták se zahnutým zobákem’. Onom. původu, podle hlasu, který vydává. Dříve název pro sýčka (u Komenského), zatímco ťuhýk byl ve stč. *strakopud* (viz →strakapoud).

**tuchnout**, utuchnout, ztuchnout, ztuchlina, zatuchnout, zatuchlý. Stč. *tuchnūti* ‘utuchat, hasnout’, *ztuchnūti* ‘ztuchnout, zvlhnout; utuchnout’. P. *tęchnąć* ‘splaskávat (o opuchlině); tuchnout’, r. *túchnut* ‘hasnout; zahnívat, kazit se’, s./ch. *tũhnuti* ‘zasmrádnout’, csł. *potęchnęti* ‘pohasnout’. Psl. asi *\*tęchnęti* (druhotná nazalizace) i *\*tuchnęti* za původní *\*tęchnęti* (srov. nář. *zatchlý*, r.d. *zatchlyj* ‘zatuchlý’). Příbuzné je lot. *tusnīt*, *tust* ‘supět, těžce dýchat’ a dále slova uvedená pod →tušit. Řada badatelů oba významy ‘hasnout, utuchat’ a ‘zahnívat, kazit se’ etymologicky rozděluje, ale spojit se dají - ať už např. ‘hasnout’ → ‘těžce dýchat’ (viz lot.) → ‘vydávat zápach’ (srov. →tchoř) či ‘hasnout’ → ‘vlhnout’ (viz stč.) → ‘tuchnout, kazit se’. Srov. i →potouchlý.

**túje** ‘cizokrajný jehličnatý strom’. Ze střlat. *thuja* z ř. *thyia* asi středomořského původu.

**tuk**, tukový, tučný, tučňák, tučněť, ztučněť, odtučnit. P., r. *tuk*, s./ch.d. *tũk*, csł. *tuk*. Psl. *\*tuk* je příbuzné s lit. *táukas* ‘kousek sádla’, *tũkti* ‘tučněť’, strp. *taukis* ‘sádlo, omastek’, sthn.

*dioh* ‘stehno’, angl. *thigh* tv. (A4), lat. *tuccētum* ‘druh špekáčku’, vše z ie. *\*teu-k-* ‘tuk; tučněť’ od *\*teu-* ‘bobtnat, vzdouvat se’. Srov. →týt, →týl.

**tukan** ‘druh exotického ptáka’. Ze šp. *tucán* a to z brazilského jazyka guaraní.

**ťukat**, ťuknout, naťukat, oťukat, vyťukat, zaťukat. Onom. původu (citosl. *ťuk*), srov. →tikat.

**tuleň**, tulení. Presl převzal z r. *tjulén*, jež se považuje za výpůjčku z laponštiny (východolapon. *tuĺla*, západolapon. *dullja* tv.).

**tulipán**. Přes něm.st. *Tulipan* z nlat. *tulipan*, it. *tulipano*, jež bylo v 16. st. přejato z tur. *tülbend* ‘turban’ (viz →turban). Název podle podoby květu.

**tulit se**, přitulit se, přitulný, stulit se, útulný, útulek. P. *tulic* ‘vinout k sobě, skrývat’, r.d. *tulit* ‘skrývat’, sln. *tuliti se* ‘ohýbat se, tlačit se’. Psl. *\*tuliti* ‘vinout, ohýbat’ nemá přesvědčivý výklad. Odvozuje se od *\*tulz* ‘toulec’ (→toulec), ale významově to není příliš přesvědčivé. Srov. i →toulat se.

**ťulpas** ob. expr. ‘hlupák, nešika’. Nejspíš z něm. *Tolpatsch* tv. (s expr. *ť-* a příp. *-as*), původně *Tolbatz* (kolem r. 1700) ‘maďarský pěší voják’ a to zertovně z maď. *talpas* ‘mající široká chodidla’ od *talp* ‘chodidlo, tlapa’. Vedle toho je i něm. *Tölpel* tv., což je obměna střhn. *dörper*, doslova ‘vesničan’ (srov. něm. *Dorf* ‘ves’).

**tumor** ‘nádor’. Z lat. *tumor* tv. od *tumēre* ‘nadouvat se, pučnout’. Srov. →tuberkulóza i →týt.

**tumpachový** ob. expr. ‘zaražený, zmatený’. Asi ze střhn. *tumphaft*, *tumplich* ‘přihloupělý, hloupý’ či jiné podobné složeniny s *tump-* ‘hloupý’. Z toho je něm.



*dumm* tv., srov. i angl. *dumb* ‘němý’.

**tůň**, tůňka. Stč. *tóně*, p. *toń*, r.d. *tónja*, sln.st. *tónja*. Psl. *\*to(p)n’a*, původně ‘hluboké, rybnaté místo (v řece)’ (A9), je odvozeno od *\*topiti (se)* (viz →topit<sup>2</sup>). Srov. i →tonout.

**tuna**, tunový. Stč. *tuna* ‘bečka, sud’ je přejato ze střhn. *tunne* tv. a to ze střlat. *tunna*, *tonna* ‘velká nádoba’, asi kelt. původu. Původně tedy míra objemu, v 19. st. přeneseno na hmotnost. Srov. →tonáž, →tunel.

**tunňák** ‘velká mořská ryba s chutným masem’. Přes něm. *Thunfisch* z lat. *thunnus*, *thynnus* z ř. *thýnnos* tv. a to nejspíš z nějakého semit. jazyka (srov. ar. *tinnīn* ‘velká ryba’, hebr. *tannīn* ‘mořský pes’).

**tundra** ‘polární step’. Z r. *túndra* tv. a to nejspíš z fin. *tunturi* ‘vysoká bezlesá hora’ či laponského *tundar*, *tuoddar* ‘hora’.

**tunel**, tunelový, tunelář, tunelovat, vytunelovat. Přes něm. *Tunnel* z angl. *tunnel* tv., původně ‘štola, podkop, komín’, a to metaforou ze stfr. *tonel*, což je zdobnělina od *tonne* ‘bečka, sud’. Srov. →tuna.

**tunika** ‘spodní splývavý šat jednoduchého střihu’. Z lat. *tunica* tv. a to zřejmě z nějaké semit. předlohy příbuzné s aram. *kithuna*, hebr. *k<sup>e</sup>tonet* ‘košile nosící se na holém těle’.

**tupírovat** ‘načechrávat vlasy hřebem’. Z něm. *toupiere* tv. od *Toupet* (dříve i *Tupee*, *Toupee*, *Toppé*) ‘účes vyčesaný do výšky’ (odtud naše *tupé*) z fr. *toupet* ‘chomáček vlasů’ od stfr. *top* tv., jež je přejaté z germ., asi z frk. *\*top* ‘špička’. Viz i →cop, srov. →top-.

**tupit** ‘hanět, ostouzet’. Nejspíš stejného

původu jako →tupý.

**tuplovaný** ob. ‘dvojitý’, tuplem, tuplák. Od něm. *doppelt* tv. a to přes stfr. *double* z lat. *duplus* tv. od *duo* ‘dvě’. Srov. →debl.

**tupý**, tupost, tupec, tupit, otupit, potupit, potupa, potupný, ztupit, otupět, otupělý. Všesl. - p. *těpy*, r. *tupój*, s./ch. *túp*, csl. *tъpъ* ‘tupý, tlustý’. Psl. *\*tъpъ* (B7) nemá jistý původ. Srovnává se s něm. *stumpf* tv., *stampfen* ‘tlouci’, jež vychází z ie. *\*stemb-*, od něhož je i ř. *stémbō* ‘pěchují, tupím’, od varianty *\*ste(m)bh-* sem patří např. lit. *stambūs* ‘hrubý’, sti. *stambhatē* ‘podpírá, zadržuje’. Pro *\*tъpъ* je třeba vycházet z ie. *\*stemp-*, *\*stomp-*, od něhož je i *\*stōpati* (→stoupat). Původní význam těchto příbuzných ie. kořenů je ‘podpírat, zadržovat, tlačit, udupávat ap.’, původní význam psl. *\*tъpъ* by tedy byl ‘utlačený, zbavený výraznosti ap.’, z čehož dobře vysvětlíme i význam slovesa ‘hanobit, ničit’ (v č. a p.). Jiný výklad spojuje s lit. *tampyti* ‘táhnout’, stisl. *Pambr* ‘tlustý, vzdutý’, lat. *tempus* ‘čas’, vše od ie. *\*temp-* ‘táhnout, napínat’.

**tur** ‘druh přežvýkavce’. P., r. *tur*, sln. *túr*, stsl. *turъ*. Psl. *\*turъ* je příbuzné s lit. *taūras* ‘buvol, tur’, stpr. *taurīs* ‘tur’, wal. *tarw* ‘býk’, umb. *turuf*, *toru*, lat. *taurus*, ř. *taūros* tv. Východiskem je ie. *\*t<sup>h</sup>uro-*, jež se vykládá od *\*teu-* ‘nadouvat se, být tlustý’. Na druhé straně lze pozorovat překvapivou podobnost se semit. slovy (ar. *twr*, aram. *tōr*, akkad. *šūru*), takže může jít o prastarou výpůjčku ze semit. jazyků, či vůbec z východu, kde byl kult býka velmi silný.

**túra**, turista, turistka, turistický, turis-

tika, turismus. Přes něm. *Tour* z fr. *tour* '(okružní) cesta, procházka', původně 'obrat, otočení', a to z lat. *tornus* 'soustruh, dláto' pod významovým vlivem odtud odvozeného stfr. *tourner* 'otáčet, obracet'. Lat. slovo je z ř. *tórnos* 'kružidlo, řezbářský nůž'. Srov. →turnus, →turnaj, →tornádo, →storno.

**turban** 'orientální pokrývka hlavy'. Přes něm. *Turban* z tur. *tülbend* z per. *dül-bänd* tv. a to údajně z *dil* 'srdce' a *bändän* 'vázat'. Srov. →tulipán.

**turbína** 'rotační lopatkový motor', turbínový, turbo-. Přes něm. *Turbine* z fr. *turbine* tv. (takto pojmenoval svůj vynález fr. inženýr Burdin r. 1824). Název vychází z lat. *turbō* (gen. *turbinis*) 'vír, bouře, závit'. Srov. →turbulence.

**turbulence** 'nepravidelné atmosférické proudy'. Z moderních evr. jazyků (něm. *Turbulenz*, fr. *turbulence*), kde bylo zač. 20. st. vytvořeno na základě pozdnělat. *turbulentia* 'neklid, zmatek', lat. *turbulentus* 'nespořádaný, bouřlivý' od *turba* 'vřava, zmatek', *turbāre* 'rozhodit, uvést ve zmatek'. Srov. →turbína.

**turf** 'dostihová dráha, dostihový sport'. Z angl. *turf* tv., původně 'trávník, drnovina'. Příbuzné je sti. *darbha-* 'trs trávy'.

**turista**. Viz →túra.

**turnaj**, turnajový. Stč. *turnaj*, *turnej*, *turnování*. Ze střhn. *turnei*, *tornei* ze stfr. *tornoi* od *tornoier*, *tornier* 'bojovat v turnaji', doslova 'obracet se, otáčet se', z lat. *tornāre* 'soustružit, kroužit' od *tornus* 'soustruh'. Viz →túra, →turnus, →storno.

**turné** 'organizovaná cesta s veřejným vystoupením v různých místech'. Z fr.

*tournée* 'okružní cesta' od *tourner* 'obracet (se), otáčet (se)'. Dále viz →turnaj, →túra.

**turniket** 'zařízení vpouštějící návštěvníky po jednom'. Z fr. *tourniquet*, jež se obvykle vykládá od *tourner* 'otáčet (se)' (viz →turnaj, →túra). Vzhledem k významu 'bojová košile' (15. st.) se však také vychází ze staršího *turniquet*, *turniquel* od *turnicle*, *tunicle* z lat. *tunicula*, zdrobněliny od *tunica* (viz →tunika). Vliv slovesa *tourner* na formu i význam by pak byl druhotný.

**turnus** 'běh, pravidelné návazné opakování nějaké akce'. Z něm. *Turnus* tv. z nedoloženého střlat. *\*turnus* 'změna, sled' a to z lat. *tornus* 'soustruh' zřejmě pod vlivem odtud odvozeného slovesa *tornāre* 'otáčet, obracet' a jeho kontinuantů v román. jazycích (fr. *tourner*, it. *tornare*, šp. *tornar*). Viz i →turnaj, →túra, →storno.

**tuřín** 'druh krmné řepy'. Z nář. tvarů něm.st. *Dorsche*, *Torsche* tv. Částečná podoba angl. *turnip* tv. je zřejmě náhodná, první část se spojuje s *turn* 'točit se'.

**tuš<sup>1</sup>** 'nesmazatelná (černá) barva', tušový. Z něm. *Tusche* tv. od *tuschen* 'nanášet černou tiskařskou barvu, malovat tuší' z fr. *toucher* tv., v základním významu 'dotýkat se', z vlat. *\*tōcāre* 'bít, zasahovat' asi onom. původu. Srov. →retušovat, →tečovat.

**tuš<sup>2</sup>** 'krátká slavnostní fanfára'. Z něm. *Tusch* tv., původem z rak. nářečí, kde slovo znamená 'úder, hlahol, ryčný zvuk'. Původ onom.

**tušit**, tušení, vytušit, potucha. Stč. *tušiti* 'mít naději'. P. *tuszyc* 'doufat, slibovat', r. *tušit* 'hasit, dusit (pokrm)', s./ch. *tušiti* 'dusit (pokrm)'. Psl. *\*tušiti*

je kauzativum k *\*tuchnŋti* (viz →tuchnout), původní význam tedy je ‘upokojovat, hasit, tlumit’. Z toho pak v zsl. ‘dávat naději, doufat’ a dále v č. ‘předvídat, vycitňovat’. Příbuzné je stpr. *tusnan* ‘tichý’, lit. *tausŋtis* ‘utichnout (o větru)’, střir. *tó* ‘tichý, klidný’, sti. *tošáyati* ‘konejší, upokojuje’ (kauzativum k *túšyati* ‘je spokojen’), chet. *da-hušiia* ‘čekat, pokojně se dívat’, vše z ie. *\*taus-* ‘tichý, spokojený’.

**tutlat**, ututlat. Asi expr. útvar typu →patlat, →matlat, případně i →šuškat, →šišlat (srov. něm. *tuscheln* ‘šuškat’, *vertuscheln* ‘tutlat’). Další spojování s →tlít (HK), či →tuchnout, →túšit (srov. sln.d. *túhtati* ‘dusit, skrývat, tajit’) (Ma<sup>2</sup>) je tedy asi bezpředmětné.

**tutový** ob. ‘jistý, zaručený’, tutovka. Zřejmě k it. *tutto* ‘všechno’ z lat. *tōtus* ‘celý, všechen’. Srov. →totální.

**tuze** přísl. Stč. *tuzé* ‘pevně, vytrvale, velmi’. Přísl. od →tuhý.

**tuzér** hov. ‘spropitné’. Přes něm. *Douceur* tv. z fr. *douceur* ‘sladkost’, v pl. dříve i ‘spropitné’, z pozdnělat. *dulcor* ‘sladkost’ od lat. *dulcis* ‘sladký, lahodný’.

**tužit** (se), tužidlo, otužit, otužilý, utužit, vyztužit, výztuž. Od →tuhý, vlastně ‘dělat (se) pevným, tvrdým’.

**tužka**, tužkový, tužkárna. Od →tuha, Jungmannův návrh za *olůvko* (Jg).

**tvar**, tvarový, tvárný, tvárnost, tvárnice, tvarovat, vytvarovat. Novější (doklady až od obrození) obměna slova →tvář, viz i →tvořit.

**tvaroh**, tvarůžek, tvarohový. P. *twaróg*, r. *tvoróg*, b. *tvaróg*. Psl. *\*tvarogŋ* je asi odvozeno od *\*tvoriti* (→tvořit, →tvář), srov. č.st. *tvořidlo* ‘forma na sýry’ a fr. *fromage*, it. *formaggio* ‘sýr’ z vlat.

*formaticum* od *formāre* ‘tvořit’, *forma* ‘tvar, forma’. Pochyby vzbuzuje neobvyklá příp. *-ogŋ*, proto se někdy vykládá jako převzetí z ttat. (srov. mong. *tarak* ‘sedlé mléko’, starorouzbécké *torak* ‘sýr’, maď. *túró* ‘tvaroh’) (Ma<sup>2</sup>). Něm. *Quark*, pozdně střhn. *twark*, je ze zsl.

**tvář**, tvářička, tvárnost, tvářit se, zatvářit se, přetvářovat se, přetvářka. Stč. *tvár* ‘podoba, tvář, tvor’. Všesl. - p. *twarz* ‘tvář, obličej’, r.d. *tvar* ‘tvář, tvor’, s./ch. *tvâr* ‘látka, hmota; tvor’, stsl. *tvarŋ* ‘tvor, výtvar’. Psl. *\*tvarŋ*, původně asi ‘stvoření, výtvar’, je odvozeno od *\*tvoriti* (viz →tvořit, srov. →tvor, →tvar).

**tvíd** ‘silnější látka s uzlíky’, tvídový. Z angl. *tweed*, jež vzniklo v 19. st. mylným čtením angl. *twilled* ‘keprový, křížně tkaný’ či spíše příkloněním k názvu řeky *Tweed*, jež protéká oblastí, kde se látka vyráběla. Angl. *twill* ‘kepr, křížová vazba’ je odvozeno od *two* ‘dva’, vlastně ‘tkaný dvojí nití’.

**tvor**, tvoreček, tvorstvo. P. *twór* ‘tvor, dílo’, str. *tvorŋ* ‘vzhled, podoba’, sln. *tvôr* ‘vřed’, csl. *tvorŋ* ‘tvar’. Psl. *\*tvorŋ* je odvozeno od *\*tvoriti* (viz →tvořit, srov. →tvář, →tvar).

**tvořit**, tvoření, tvořivý, tvořivost, tvorba, tvůrce, přetvářet, přitvářet, stvořit, stvoření, stvořitel, utvářet, útvar, znetvořit. Všesl. - p. *tworzyć*, r. *tvorít*, s./ch. *tvŋriti*, stsl. *tvoriti*. Psl. *\*tvoriti* je opětovací sloveso od nedoloženého *\*tverti*, které odpovídá lit. *tvėrti* ‘uchopit, chytit; oplotit’, lot. *tvėrt* ‘chytat, lovit’, ř. *seirŋ* ‘provaz, pouto’ od ie. *\*tuer-* ‘uchopit; ohraničit, oplotit’. Ve slov. byl vývoj asi ‘oplotit, ohraničit’ → ‘dát něčemu tvar’ → ‘tvořit’. Srov. →tvář, →tvor, →potvora,

→tvrdý.

**tvrdý**, tvrdost, tvrdnout, ztvrdnout, tvrdit, tvrzení, tvrzený, potvrdit, stvrdit, utvrdit (se), zatvrdit se. Všesl. - p. *twardy*, r. *tvěrdyj*, s./ch. *tvrd*, stsl. *tvrdž*. Psl. *\*tvrdž* odpovídá lit. *tvirtas* 'silný, pevný', lot. *tvirts* 'kovaný, pevný', dále jsou příbuzná slova uvedená pod →tvorit. Původní význam je asi 'dobře uchopitelný, ohraničitelný'.

**tvůj** zájm. Všesl. - p. *twój*, r. *tvoj*, s./ch. *tvôj*, stsl. *twojъ*. Psl. *\*twojъ* odpovídá stpr. *twais*, obojí je z ie. *\*tuoiō-*, což je odvozenina od osobního zájm. *\*tu-*, *\*tue-* (viz →ty). Příbuzné tvary jsou v lit. *tavas*, stir. *toi*, lat. *tuus*, ř. *sós*, sti. *tváh* tv.

**twist** 'druh tance'. Z angl. *twist* tv., vlastně 'kroucení, točení, křivení', od *twist* 'kroutit, točit, křivit'. Souvisí s *two* 'dva', původně asi 'dvakrát ohnutý'. Srov. →tvíd.

**ty** zájm. Všesl. - p., r. *ty*, s./ch. *tě*, stsl. *ty*. Psl. *\*ty* odpovídá stpr. *tou*, gót., stisl. *Pū*, wal. *tī*, alb. *tī*, lat. *tū*, av. *tū*, vše z ie. *\*tū* (B5), zatímco lit. *tū*, lot. *tu*, něm. *du*, angl.st. *thou*, ř. *sý*, sti. *tuvám*, chet. *tu-k(ka)* je z krátkého *\*tu*. Psl. gen. *\*tebe* je z ie. *\*teuē*; -b- je podle dat. *\*tebě* z ie. *\*tebhoi* (B2), z něhož je i stpr. *tebbeī*, lat. *tibi*. Srov. →tvůj.

**tyč**, tyčový, tyčka, tyčkový, tyčkař, tyčinka, tyčinkový, tyčinkovitý, tyčit se, vytyčit, vztyčit. P. *tycz*, r. *tyčinka*. Psl. *\*tyčb* je odvozeno od *\*tykati* 'bodát, vrážet' (viz →týkat se).

**týden**, týdenní, týdeník. Stč. *týžden*, slk. *týždeň*, p. *tydzień*, sln. *tēden*, ch. *tjēdan*. Pojem až křesťanský, jen u katolických Slovanů (na východě je *\*neděl'a*). Vlastně 'týž den', tj. den opakující se po uplynutí sedmidenního cyklu (viz

→týž a →den).

**tyf(us)** 'těžké nakažlivé horečnaté onemocnění', tyfový. Z nlat. *typhus* tv. z ř. *týfos* 'dým, temnota, omámení' od *týfō* 'dýmám', *týfōō* 'omamuji, zaslepuji'. Původně označení pro různá těžká onemocnění, při nichž dochází k zakalení vědomí a mráкотám.

**tygr**, tygřice, tygří. Přes něm. *Tiger*, fr. *tigre* z lat. *tigris* z ř. *tigris*, zřejmě východního původu. Možná souvisí se stper. *tigra*- 'ostrý', av. *tigri*- 'šíp'.

**tykat**, tykání. Vlastně 'říkat *ty*', viz →ty.

**týkat se**, tknout se, tykadlo, netýkavka, dotýkat se, dotyk, potýkat se, potýčka, protknout, stýkat se, vetknout, vytýkat, výtká, zatýkat, zátka. Všesl. - p. *tykać* (*sie*), r. *týkat* 'píchat, zarážet', s./ch. *tīcati* 'dotýkat se', csl. *tykati* 'bodát'. Psl. *\*tykati* 'bodát, dotýkat se' je opětovací sloveso od *\*tōknōti* (→tknout se), příbuzné je lot. *tūcīt* 'zapichovat, vtiskávat' a dále asi i lot. *tukstēt* 'bít', sthn. *dūhen* 'tlačit', ř. *týkos* 'kladivo, dvojité sekera', vše asi od ie. *\*(s)teuk-* od *\*(s)teu-* 'tlouci, tlačit'. Srov. →tkát, →tkvět, →důtka, →otka.

**tykev** 'dýně'. P. *tykwa*, r. *týkva*, s./ch. *tīkva*, csl. *tyky*. Psl. *\*tyky* (gen. *\*tykove*) nemá jasný původ. Obvykle se počítá s převzetím z nějakého neznámého jazyka, z něhož by bylo i ř. *sikýa* tv., *sikyós* 'okurka' a asi i *sýkon* 'fík' (srov. →fík), lat. *cucumis* 'okurka', upozorňuje se i na fr.d. (languedocké) *tūko* 'tykev' i it. *zucca* tv. (srov. →cuketa).

**tyl** 'jemná síťová látka', tylový. Přes něm. *Tüll* z fr. *tulle* a to podle fr. města *Tulle*, kde se tato látka vyráběla.

**týl**, týlový, týlní, zátylek. P. *tył*, r. *tyl*, sln. *tílnik*, csl. *tylž*. Psl. *\*tylž* 'zadní

část hlavy a krku' je příbuzné s lot. *tulzuns* 'oteklina', stpr. *tūlan* 'mnoho', alb. *tul* 'maso bez kosti', ř. *týlē* 'hrbol, mozol', sti. *tūla* 'chumáč, chochol', vše od ie. *\*teu-l-*, což je rozšíření kořene *\*teu-* 'otékat, nadouvat se'. Ve slov. tedy 'tlustá zadní část krku'. Srov.

→tlustý, →týt, →tuk, →tisíc, →tumor.

**tým** 'sportovní družstvo; pracovní kolektiv', týmový. Z angl. *team* tv. ze stangl. *tēam* 'spřežení' od *tēon* 'táhnout'. Příbuzné je něm. *ziehen* tv., *Zaum* 'uzda'.

**tymián** 'druh koření', tymiánový. Přes něm. *Thymian* z lat. *thymum* tv., *thymiāma* 'kadidlo' z ř. *thȳmiāma* tv. od *thȳmiāō* 'okuřuji kadidlem' od ř. *thȳmós* 'dech, duch', původně 'dým' (viz →dým). Tato rostlina byla totiž pro svou výraznou vůni užívána při zápalných obětech.

**tympán** 'kotel, laděný bicí nástroj'. Z lat. *tympalum* (případně přes něm. *Tympanon*) a to z ř. *tȳmpanon* 'ruční bubínek' od *tȳptō* 'tluču'. Srov. →typ, →témbr.

**typ**, typový, typický, typičnost, typizovat, typizace. Přes něm. *Typ* tv. z lat. *typus* 'obraz, figura; tisk' z ř. *tȳpos* 'úder, ráz, podoba, figura, obrys, vzor' od *tȳptō* 'tluču, tlačím, zasahuji'. Srov. →typografie, →tympán.

**typografie** 'sazba a knihtisk', typograf, typografický. Viz →typ a →grafie.

**tyran**, tyranka, tyranský, tyranie, tyra-

nizovat. Přes něm. *Tyrann* z lat. *tyrannus* z ř. *tȳrannos* 'samovládce, pán, tyran' neznámého, asi maloasijského původu. Lid. etym. (D2) spojeno s →týrat.

**týrat**, týraný, utýrat, ztýrat. P. *te-  
rać* (dříve *tyrać*) 'ničit, promarňovat'. Možná je příbuzné i r. *turít* 'pohánět', s./ch. *tūrati* 'vrhat, strkat' (střídání *tū-  
-tou-* (B2, B5)), ale i tak dále nejasné. Významem by se hodilo spojení s kořenem *\*ter-* (viz např. →třít, →trávit, →trhat), ale hláskoslovně je to velmi problematické.

**tyrkys** 'modrý či zelený polodrahokam', tyrkysový. Přes něm. *Türkis* z fr. (střfr.) *turquoise*, doslova 'turecký (kámen)'. Podle toho, že v Turecku jsou bohatá naleziště tohoto polodrahokamu.

**týt** kniž. 'těžit, kořistit'. P. *tyć* 'tloustnout, tučnět', r.st. *tyt'*, s./ch. *ti* tv. Psl. *\*tyti* vychází z ie. *\*tēu-*, *\*tū-* 'bobt-  
nat, tučnět' (B5), od něhož je např. sti. *tūya-* 'silný', k dalším odvozeninám viz →týl, →tuk, →tumor, srov. i →tur, →tisíc, →zotavit (se).

**týž** zájm. Jen č. Stč. *týž(e)*. Z *\*təjə* (B9) (viz →ten a →jenž, takto přidané *\*jə* má obdobnou funkci jako určitý člen) a *\*ž(e)* (viz →že). Srov. →těž, →kéž, →týden.

## U

**u** předl. P., r., s./ch., stsl. *u* (v sln. jen jako předp.). Psl. *\*u* je příbuzné s lot. *au-* 'pryč, od', lat. *au-* tv. (srov. *au-*

*ferre* 'odnést'), sti. *ava-* 'od, dolů' a asi i chet. *u-* 'sem', vše z ie. *\*au-* 'od, dolů, pryč' (B2). Původní odlučovací

význam je ve slov. zachován u předp. - srov. →utěci, →ubohý, uskočit, ukrást ap.; u předl. se vyvinul z významu směrového význam místní blízkosti.

**ú-** předp. Splývají tu dvě předpony - jedna je prostě zdĺoužení předp. *u-* (→u) (např. →úkol, →úpon, →úrok), druhá je z psl. *\*q-* (viz →v) (např. →údolí, →útek, →úvoz), někdy nelze s jistotou určit, o kterou z nich jde.

**ubikace** 'hromadná ubytovna'. Nejspíš z it. *ubicazione* 'poloha', *ubicare* 'umístit' a to od lat. *ubi* 'kde'.

**ublížit.** Jen č. a p. *ubližýc.* Souvisí s →blízký; zdá se, že je zde zachován původní význam 'bít, tlačit' (srov. →blizna).

**úbočí.** Dříve i *úboč* (Jg). Asi z p. *ubocz* 'bok, ústraní, svah', viz →ú- a →bok.

**ubohý,** ubohost, ubožák, ubožačka, ubožátko. Všesl. - *ubogi*, r. *ubógi*, s./ch. *úbog*, stsl. *ubogō*. Psl. *\*ubogō* je složeno z *\*u-* 'od, pryč' (viz →u) a *\*bogō* ve významu 'podíl, štěstí, dostatek' (viz →bohatý, →bůh), původní význam tedy je 'odloučený od podílu, dostatek'.

**úbor.** Z p. *ubiór* 'úbor, oděv' od *ubierać* (*się*) 'oblékat (se)', viz →ú- a →brát.

**ubrus,** ubrousek. Již stč. P. *obrus*, r. *ubrus* 'šátek na hlavu, ručník', s./ch. *úbrus* 'ručník, ubrousek, šátek', stsl. *ubrusō* 'potná lázeň'. Psl. *\*ubrusō* znamenalo původně 'utěrka, to, čím (se) otíráme, drhneme'. Viz →u a →brousit.

**účast,** účastnit se, účastník, účastnice, zúčastnit se. Stč. *účastek* 'část, účast, podíl'. Viz →ú- a →část.

**účel,** účelný, účelnost. Jen č., novější (Jg). Asi 'to, co je v čele, na předním

místě', viz →ú- a →čelo.

**účet,** účetní, účetnický, účetnictví, účtovat, zúčtovat. Viz →ú- a →číst, srov. →počet.

**účinek,** účinný, účinnost. Viz →ú- a →činit.

**učit,** učení, učený, učenec, učenlivý, učitel(ka), učitelský, učitelství, učeň, učnice, učňovský, učební, učebnice, učebna, učedník, učednice, učednický, naučit (se), nauka, naučný, poučit (se), poučný, poučka, přeučovat (se), přiučit (se), vyučit se, výuční, vyučovat, výuka, zaučit (se), nedouk, samouk. Všesl. - p. *uczýc*, r. *učít*, s./ch. *ùčiti*, stsl. *učiti*. Psl. *\*učiti* je příbuzné s psl. *\*vyknōti* 'navyknout si' (viz →vykat) a dále s lit. *jùnti* tv., stpr. *jaukint* 'cvičit, učit se', gót. *bi-ūchts* 'obvyklý', stir. *to-ucc-* 'rozumět', arm. *usanim* 'naučím se, navyknu si', sti. *úcyati* 'je zvyklý', vše z ie. *\*euk-* 'navyknout si' (B1, B2).

**úd.** P. *udo* 'stehno, kýta', str. *udō*, s./ch. *úd*, stsl. *udō*. Psl. *\*udō* lze nejlépe vyložit z ie. *\*au-dho-*, složeného z *\*au-* 'od, pryč' (→u) a odvozeniny od *\*dhē-* 'položit' (viz →dít se, →dít). Původní význam by pak byl 'co je položeno stranou (od těla)'. K podobnému tvoření srov. →záda, →půda, →pod, →soud.

**údaj,** údajný. U Jg *udaj*, novější. Od *udati*, viz →u a →dát.

**udát se,** událost. P. *udać się* 'podařit se', r. *udát'sja* tv. Viz →u a →dít se, podoby s -a- vznikly kontaminací (D3) s →dát. Srov. →zdát se.

**udatný,** udatnost. P. *udatny* 'schopný, zručný, zdařilý, úspěšný', r. *udáčnyj* 'zdařilý, úspěšný'. Původně 'schopný, zdařilý', viz →u a →dát, srov. →zdatný, vydatný.

**udeřit,** úder, úderný, úderník, úder-

nický, úderka. Všesl. - p. *uderzyć*, r. *udarit'*, s./ch. *udariti*, stsl. *udariti*. Psl. *\*udariti* je tvořeno z *\*u-* (→u<sup>-1</sup>) a odvozeniny od ie. *\*dher-* 'dřít' (viz →dřít). Č. a p. -e- není příliš jasné, asi působení nějakých podobných tvarů (č. *deru* ap.?).

**udice**, udička, udidlo. Všesl. - p. *węda*, r. *udá*, *údočka*, s./ch. *údica*, csl. *qda*. Psl. *\*qda* se vykládá z *\*q-* 'v-' (viz →v, →ú-) a odvozeniny od ie. *\*dhē-* 'položít' (→dít se, →dít), tedy původně 'to, co je vloženo (do vody)'. Srovnává se s lit. *eñdas* 'část rolnických saní', *iñdas* 'nádobá'. Srov. →udidlo, →úd, →vnada.

**udidlo** 'kovová část uzdy'. P. *wędzidło*, r. *udilo*. Psl. *\*qdidlo* má stejný původ jako *\*qda* (viz →udice), význam je 'co se vkládá (koni do huby)'. Srov. i →uzda.

**udit**, uzený, uzenka, udirna, proudit, vyudit. P. *wędzić*, ukr. *vudyty*, sln.d. *odíti*, csl. *qđiti*. Psl. *\*(v)qđiti* je střídáním kořeněné samohlásky (A6) spojeno s *\*vēd-*, které je ve →vadnout.

**údolí**, údolní. Stč. *údol*, *údolé* (C5), p. *wądol* 'příkop, úvoz', r. *udól* 'nížina', csl. *qdolъ* tv. Psl. *\*qdolъ* se skládá z *\*q-* (viz →ú-) a *\*dolъ* (viz →důl).

**uhel**, uhlový, uhlí, uhelný, uhlák, uhlř, uhlřský, uhelnatý, uhelnatět, zuhelnatělý, uhlík, uhlíkatý, uhlíčitý, uhlíčitan. Všesl. - p. *węgiel*, r. *úgol*, ch. *ùgljē*, s. *ùgalj*, stsl. *qglb*. Psl. *\*qglb* (B7) odpovídá lit. *anglis*, stpr. *anglis* tv., příbuzné je i ir. *aingeal* 'světlo, oheň', per. *angišť* 'uhel', sti. *ángāra-* tv., vše od ie. *\*ang(lī)-*, *\*angelo-* 'uhel, uhlí'.

**úhel**, úhlový, úhelný, úhelník. Všesl. - p. *węgieł*, r. *úgol*, s./ch. *ùgao*, stsl. *qgōłъ*. Psl. *\*qgōłъ* je příbuzné s něm.d. *Enkel* 'kotník', angl. *ankle* tv., lat. *angulus*

'úhel', vše z ie. *\*angulo-* od *\*ang-* 'ohýbat', od něhož je např. i sti. *ánaga-* 'úd', toch. A *añcāl* 'oblouk'. Srov. i →pavouk, →ječmen.

**uher**, uhrovitý. Všesl. - p. *wągr*, *węgier*, r. *úgor*, s./ch. *ùgrk* 'hmyzí larva'. Psl. *\*qgrō* je příbuzné s lot. *anksteri* 'červi, larvy', sthn. *angar* 'obilní červ', něm. *Engerling* 'hmyzí larva', vše od ie. *\*ang<sup>h</sup>(h)i-* 'had, červ'. Srov. →užovka, →úhoř.

**uhodnout**. Stará varianta k *uhádnout* (viz →hádat).

**úhona**, bezúhonný. Od *uhnati*, viz →u a →hnát<sup>2</sup>.

**úhor** 'ladem ležící půda'. P. *ugor*. Psl. asi *\*qgorō*, i když p. podoba ukazuje spíš na *\*ugorō* (viz →ú-). V druhé části se spatřuje kořen, který je v →hořet (tedy 'vypálená země'), je možné uvažovat i o souvislosti s →hora (srov. r.d. *ugór* 'strmý břeh řeky').

**úhoř**. P. *węgorz*, r. *úgor*, s./ch. *ùgor*, csl. *qgorištъ*. Psl. *\*qgorъ* (B7) je příbuzné se stpr. *angur(g)is*, lit. *ungurys*, s jinou příponou sem patří lat. *anguilla* (asi tabuová zdrobnělina od *anguis* 'had') a ř. *énchelys* tv., vše od ie. *\*ang<sup>h</sup>(h)i-* 'had, červ'. Viz i →užovka, →uher.

**uhranout**, uhrančivý. Jen č. Asi od →hrana<sup>2</sup>, původně 'uřknout, zařikáváním někomu způsobit něco zlého'.

**ucho**, ouško, ušní, ušatý, ušanka, ušák, ušar, ucháč, náušnice, příušnice. Všesl. - p. *ucho*, r. *úcho*, ch. *ùho*, s. *ùvo*, stsl. *ucho*. Psl. *\*ucho* je příbuzné s lit. *ausis*, sthn. *ōra*, stir. *áu*, *ó*, lat. *auris*, alb. *vesh*, ř. *oūs*, arm. *unkn*, per. *hoš*, vše z ie. *\*ōus-*, *\*Ōus-* 'ucho' (A8, B2). Duálový tvar psl. *\*uši* má obdobu v av. *uši* tv.

**ujec** nář. 'strýc (z matčiny strany); starší

muž, soused'. Stč. *ujec* 'strýc z matčiny strany', p. *wuj*, r.d. *uj*, s./ch. *űjāk* tv., csl. *uika* 'teta'. Psl. *\*ujь* má nejbližší k stpr. *awis*, lit. *avýnas* tv., stisl. *afi* 'déd', stir. *(h)áue* 'synovec', vše z ie. *\*auō-*, jež je odvozeno od *\*auo-* 'déd, matčin otec' (odtud lat. *avus*, arm. *haw* a snad i chet. *huhya-* tv.) s významem 'náležející (k) matčinu otci'. Příbuzné je i bret. *eontr* 'strýc z matčiny strany', něm. *Oheim* tv.

**ukájet (se).** Od →kojit.

**úkol,** úkolový, úkolář(ka). Stč. 'předepsaná, stanovená částka, daň'. Jen č. Snad lze nejlépe vyložit z →úl- a odvozeniny od →kláti 'sekat, bodat', tedy původně 'díl, úsek (práce, povinnosti ap.)' (Ma<sup>2</sup>).

**úkon.** Viz →ú- a →konat.

**ukoptěný** expr. 'umazaný'. Od staršího č. *kopt* 'saze', p. *kopeć*, r. *kópot* tv. Psl. *\*kopъ* je nejspíš příbuzné s lit. *kvāpas* 'závan, dech', lat. *vapor* 'pára', ř. *kapnós* 'dým, pára', vše od ie. *\*kuep-*, *\*kuθp-* aj. 'kouřit, kypět'. Další příbuzenstvo u →kypět.

**\*úkor** (na úkor). Stč. *úkor* 'příkoří, pohana'. Viz →ú- a →kořit (se).

**úkrop.** Viz →oukrop.

**ukulele** 'havajský strunný nástroj'. Z havajského *ukulele*, doslova 'skákající blecha' (*uku* 'hmyz, blecha', *lele* 'skákající'), a to podle přezdívky jistého britského důstojníka, popularizátora tohoto nástroje, kterou si vysloužil pro svůj temperamentní styl hry.

**úl.** Stč. *úlí*. Všesl. - p. *ul*, r. *úlej*, ch.d. *űl*, csl. *ulii*. Psl. *\*ulьbъ* 'úl (v kmeni stromu)' odpovídá lit. *aulys* tv. Jsou to odvozeniny od ie. *\*aulo-* 'podlouhlá dutina, trubice' (B2), k němuž viz →ulice.

**ulejvat se,** ulejšák. Expr. od *ulevovat*

(*si*), viz →levit.

**ulice,** ulička, uliční, pouliční, uličník, uličnický, uličnictví. Všesl. - p. *ulica*, r. *úlica*, s./ch. *űlica*, csl. *ulica*. Psl. *\*ulica* je příbuzné se stpr. *aulis* 'holeň', stisl. *jōli* 'duté stéblo', ř. *aulōn* 'úvoz, údolí, úžina', *aulós* 'píšťala, trubice', arm. *ul* 'cesta', vše od ie. *\*aulo-* 'podlouhlá dutina, trubice' (viz i →úl). Ve slov. tedy původně 'úzká, sevřená cesta'. *Uličník* je prý kalk z něm. *Gassenjunge*, doslova 'uliční chlapec' (Ma<sup>2</sup>).

**ulita.** Preslovo převzetí z r. *ulítka* 'hlemýžď' a to zřejmě od adj. *\*ulitъ* 'dutý' od stejného základu jako →úl, →ulice.

**ultimátum** 'poslední výzva spojená s hrozbou'. Z moderních evr. jazyků (něm. *Ultimatum*, fr. *ultimatum*), kde bylo v 18. st. jako diplomatický termín utvořeno od střlat. *ultimatus*, lat. *ultimus* 'poslední'. Příbuzné je →ultra-.

**ultra-** (ve složeninách) 'krajní, nad, přes'. Z lat. *ultrā* 'na oné straně, dále, nadto, více', jehož ie. základ *\*ol-* je zřejmě stejný jako v →loni, k příp. -*trā* srov. →extra. Srov. →ultimátum, →ultramarín, ultrafialový, ultrapravicový, ultrazvuk.

**ultramarín** 'sytě modré barvivo'. Přes něm. *Ultramarin* ze střlat. *ultramarinus* tv. z lat. *ultrā* 'na oné straně, dále, přes' (viz →ultra-) a *marinus* 'mořský' od *mare* 'moře' (srov. →moře). Tedy vlastně 'jsoucí z druhé strany moře, dovážený přes moře' (toto barvivo se dováželo z Blízkého východu).

**um,** umět, umění, umělec, umělecký, umělý, umělost, vyumělkovaný. P., r. *um*, s./ch. *úm*, stsl. *umъ*. Psl. *\*umъ* je pokračováním ie. *\*au-mo-* '(smyslové) vnímání' (B2), nejbližší příbuzné je lit. *aumuō* 'rozum, chápání' (z ie.



\**au-men-*). Jsou to útvary od ie. \**au-* ‘smyslově vnímat’, k němuž dále viz →jevit. Srov. i →rozum.

**umakart** ‘hmota z vrstveného papíru napouštěného pryskyřicemi’. Obchodní název, zkratkové slovo z *umělý* a *kar-ton*.

**umolousaný** expr. ‘ušpiněný’. Expr. útvar nejasného původu. Možná souvisí s *umouliiti* ‘zanést bahnem’ (Jg), jež je zřejmě příbuzné s p. *mul* ‘bláto, kal’, r. *mul* ‘jíl’, sln. *mālĵ* ‘drobný písek’ a dále asi i lit. *maulióti* ‘umazat se’.

**úmor**, úmorný. Od *umořit*, viz →u a →mořit<sup>1</sup>.

**umouněný** expr. ‘umazaný, ukoptěný’, umouněnec. Od *umouniti* ‘umazat, ukoptit’ (Jg). To se vzhledem k nář. *mudĭn(ek)* ‘ukoptězec’ spojuje s *muditi*, *smouditi* ‘opalovat na povrchu’ (srov. →čmoudit) (Ma<sup>2</sup>). Srov. však i *umouliiti* (viz →umolousaný).

**unavit**, únava, únavný. Stč. *unaviti* ‘usmrtit, zahubit’, z toho zmírněním významu ‘zbavit sil, vyčerpat’. Jen č., kauzativum k →nýť<sup>2</sup>. Příbuzné je stč. *náv* ‘svět zemřelých, záhrobí’, str. *navb* ‘mrtvola’ a dále lit. *nōvyti* ‘mučit, zabíjet’, lot. *nāwe* ‘smrt’, gót. *naus* ‘mrtvola’, wal. *newyn* ‘hladomor’, vše z ie. \**nau-* ‘smrt, mrtvola; zabíjet, mučit’. Srov. i →nutit, →nouze.

**unce** ‘anglická váhová jednotka’. Z něm. *Unze*, angl. *ounce* a to přes fr. *once* z lat. *uncia* ‘dvanáctina libry’, souvisí s *ūnus* ‘jeden’ (srov. →uni-), vlastně ‘jednotka’. Ze stejného zdroje je i angl. *inch* ‘palec (dvanáctina stopy)’.

**unfair** ‘nesportovní’. Z angl. *unfair* ze zápornky *un-* (viz →ne) a *fair* (viz →fér).

**uni-** (ve složeninách) ‘jedno-’. Z lat. *ūni-*

od *ūnus* ‘jeden’ (viz →jeden). Srov. →uniforma, →univerzita, →unisono.

**unie** ‘spojení organizací, států, svaz’. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Union*, fr. *union*) z pozdnělat. *ūniō* ‘jednota, spojení, svaz’ od lat. *ūnus* ‘jeden’ (viz →jeden, srov. →uni-, →unikát).

**unifikace** ‘sjednocování’. Novější, viz →uni- a →fikace.

**uniforma**, uniformovaný, uniformní, uniformita. Přes něm. *Uniforme* z fr. *uniforme* tv., což je zpodstatnělé adj. *uniforme* ‘jednotný, stejného tvaru’ z lat. *ūnifōrmis* ‘jednoduchý; stejného tvaru’ z *ūni-* (→uni-) a odvozeniny od *fōrma* (→forma).

**unikát** ‘jedinečný exemplář’, unikátní. Z něm. *Unikat*, jež bylo v 19. st. utvořeno od lat. *ūnicus* ‘jedinečný’ podle *Dupli-kat* (→duplikát). Srov. →unikum.

**unikum** ‘jedinečný jev, předmět, případ’. Přes něm. *Unikum* z lat. *ūnicum*, což je zpodstatnělý tvar adj. *ūnicus* ‘jediny, jedinečný’ odvozeného od *ūnus* ‘jeden’ (viz →jeden, srov. →unikát, →uni-, →unie).

**unisono** přisl. ‘jednohlasně’. Z it. *unisono* tv. z lat. *ūnisonus* ‘jednohlasý’ z *ūni-* (→uni-) a *sonus* ‘zvuk’ (srov. →sonáta).

**univerzální** ‘obecný, všestranný’. Přes něm. *universal* z lat. *ūniversālis* ‘povšechný, obecný’ od *ūniversus* ‘veškerý, všechen, úplný’ (viz →univerzita).

**univerzita**, univerzitní. Ze střlat. *universitas* tv., jež se poprvé objevuje r. 1213 ve spojení *universitas magistrorum et scholarium*, tedy zhruba ‘obec učitelů a studentů’, jako označení autonomního vysokého učení v Paříži. To vychází z lat. *ūniversitās* ‘všeobecnost,

souhrn, celek, obec' od *ūniversus* 'všechno, celý, úplný', doslova 'v jedno obrácený', z *ūni-* (→uni-) a *versus*, což je přič. trp. od *vertere* 'obracet, točit' (srov. →versus, →verze). Srov. i →uni-verzální.

**únor**, únorový. Jen č. Obvykle se vykládá z →ú- a →nořit, motivace však není zcela jasná, snad že led taje a noří se do vody (Ma<sup>2</sup>).

**unylý**. Viz →u a →nýt<sup>2</sup>.

**uondat** ob. expr. 'unavit', uondaný. Viz →u<sup>-1</sup>, →o- a →ndat.

**upejpat se** expr. 'ostýchavě se zdráhat', upejpavý. Expr. útvar, jenž možná souvisí s →piplat (se).

**úpět**, úpěnlivý, zaúpět. Stč. *úpěti*, *úpiti*, r. *vopít*, sln. *vpíti*, s./ch. *vápiti*, stsl. *vōpiti*. Psl. *\*vōpiti* (v- před retnicí se v č. změnilo v u-, srov. i stč. *vep*, *up* 'úpění, nářek') je příbuzné s lot. *ūpēt* 'křičet', sthn. *ūfo* 'výr', lat. *upupa* 'dudek', av. *ufyeimi* 'zavolám', východiskem je ie. *\*up-*, *ūp-* onom. původu.

**upír**, upíří. P. *upiór*, r. *upýr*, b. *vāpír*, vedle toho s nazalizací s./ch. *vāmpír*. Psl. asi *\*opyrō* či *\*opirō*, ale vzhledem k p. se rekonstruuje i *\*upirō* aj. Nejasné, rozmanitost forem i nejasná motivace pojmenování neumožňují přesvědčivý výklad. Srov. →vampýr.

**upírat** 'soustředěně zaměřovat (zrak ap.)' i 'odpírat (nárok ap.)'. Obojí z →u a →přít (se).

**úplavice** 'průjmové infekční onemocnění'. Od staršího č. *úplav* 'silný výtok (zvláště při menstruaci)', dále viz →u<sup>-1</sup> a →plavit, →plout.

**úpon**, úponek. Od *upnout*, viz →u a →pnout.

**úporný**. Od *upřít* (*síly ap.*), viz →u a

→přít (se).

**úprk**, úprkem. Již stč., jen č. Asi expr. varianta k →prchat, →prskat, →frkat ap.

**upřímny**, upřímnost. Stč. i *upřímý*. Viz →u a →přímý.

**uragán** 'větrná smršť'. Z fr. *ouragan* a to přes šp. *huracán* z karibského *huracan* tv. Jinými cestami k nám přišlo →hurikán, →orkán.

**uran** 'radioaktivní prvek', uranový. Z něm. *Uran*. Nazváno koncem 18. st. podle nedlouho předtím objevené planety *Uran*, která byla pojmenována podle ř. boha nebes (ř. *Ouranós*, vedle toho *ouranós* 'nebe'). Srov. →plutonium.

**urbanismus** 'obor zabývající se plánováním stavby měst', urbanistický. Z fr. *urbanisme* (19. st.) a to k lat. *urbānus* 'městský' od *urbs* 'město'.

**urbář** '(za feudalismu) soupis poddanských pozemků a z nich plynoucích výnosů vrchnosti'. Ze střlat. *urbarium* tv. a to ze střhn. *urbar*, *urbor* 'pozemek nesoucí výnos', doslova 'výnos', ze sthn. *ur* 'vy-' (srov. →ortel) a *beran* 'nést' (srov. →brát).

**určit**, určení, určený, určenost, určitý, určitost, předurčit. Stč. bylo *určený* 'určitý, stanovený' od *určen*, což je přič. trp. od *urěci* (viz →u a →řici, r před ě ztvrdlo, srov. i imp. *rci*)). K tomu byl v nové době přitvořen nový inf. *určiti*. Srov. →úrok.

**urgovat** 'naléhavě žádat o vykonání něčeho slíbeného, upomínat', urgence, urgentní. Z lat. *urgere* 'tísnit, doléhat, dotírat', jež asi souvisí s naším →vrah.

**urna**, urnový. Z lat. *urna* 'nádoba, hrnec; popelnice; osudí', jež souvisí s lat. *urceus* 'džbán(ek)', základem asi bude

ie. *\*uer-* ‘kroutit, točit’ (totiž na hrnčířském kruhu).

**úrok**, úrokový, bezúročný, úrokovat, úročit, zúročit. Od staršího *uřeci*, *uřici*, vlastně ‘co je smluveno, určeno’ (srov. r. *urók* ‘vyučovací hodina, úkol’). Viz i →určit.

**urologie** ‘lékařský obor zabývající se chorobami močového ústrojí’, urolog, urologický. Uměle v 19. st. z ř. *ouřon* ‘moč’ a →logie.

**urputný**, urputnost. Stč. i *úrputný* ‘urputný, zavilý, zběsilý’. Jen č., nejasné. Snad lze uvažovat o přesmyku z *\*úputný* (stč. *putný* ‘vzpurň, vzdorný, zpupný’), viz →vzpoura (Ma<sup>2</sup>). Spojení s →reptat (HK) je nepřesvědčivé po významové stránce.

**úřad**, úřední, úředník, úřednice, úřednický, úřadovat, úřadování, úřadující, úřadovna. Již stč. *úřad* ‘úkol, posláni, úřad’, *úředník* ap. (C1, C4). P. *urząd*, s./ch. *uręd*. Psl. *\*urędz* od *\*uręditi* ‘zaříditi, dát do pořádku’, viz →u a →říditi, →řád.

**určiený**. Stč. *urúcenie* ‘vrícení, přihnání se’, viz →u a →řítiti se.

**úsek**, úsekový, úseč, úsečka, úsečný. Vše od *useknout*, viz →u a →sekat, novější. Srov. →úkol.

**useň** ‘vyčištěná surová kůže’. Stč. *usně*, r.d. *usmá*, sln. *úsňje*, ch.d. *úsanje*, s./ch. *úsmina*, csl. *usnĭje*, *usma*. Psl. *\*usma*, *\*usnĭje* ukazuje na starobylou ie. příp. *\*-mō(n)* (odtud tvary s m), gen. *\*-mnes* (odtud a z dalších pádů tvary s n (A7)). Kořen *\*us-* není jasný, myslí se na ie. *\*eus-* ‘pálit’, od něhož je lit. *usnìs* ‘bodlák’, stisl. *uslī* ‘zhavý popel’, lat. *ūrere* ‘pálit’, ř. *eūō* ‘opalují’, sti. *óšati* ‘pálí’; vychází se z toho, že kůže byla vydělávána v pálivé tekutině,

v louhu.

**usínat**. Opětovací sloveso k *usnout* a to z psl. *\*usępnęti* (A7, B6), viz →spát, →sen.

**úspěch**, úspěšný. R. *uspěch*, ch. *uspjeh*, s. *úspeh*, stsl. *uspěchъ*. Vzhledem k nedostatku starších dokladů v č. možná převzetí z r. či jsl. Psl. *\*uspěchъ* je od *\*uspěti* ‘uspět, prospět’, viz →u a →spět.

**ústa**, ústní, ústí. Všesl. - p. *usta*, r. *ustá*, s./ch. *ústa*, stsl. *usta*. Psl. *usta* je příbuzné se stpr. *austo* tv., lit. *uostà* ‘ústí řeky’, lot. *uosts* ‘záliv’, lat. *ostium* ‘vchod, ústí’, sti. *ōštha-* ‘ret’, vše z ie. *\*ōust-*, *\*ōust-*, jež je odvozeno od *\*ōus-* ‘ústa’, z něhož je např. střír. *á*, lat. *os*, av. *āh-*, sti. *gh* tv. Srov. →uzda, →čelist.

**ústav**, ústava, ústavní. Od *ustavit*, viz →u a →stavět.

**ustavičný**. Stč. i *ústavný* tv., srov. →stálý a →stav.

**\*ústřety** (*jít v ústřety*). Dnešní podoba ze slk., u Jg *ústřeta*, *oustřeta*. Dále viz →ú- a →střetat se.

**ústřice**, ústřicový. Z r. *ústrica*, jež je vytvořeno z dřívějšího *ustersy* (pl.), přejatého z pl. podoby niz. *oester* tv. a to z lat. *ostrea*, *ostreum* z ř. *óstreion* ‘ústřice, škeble’. Srov. →ostrakismus.

**uštěpačný**. Viz →u a →štípat.

**ušktnout**, ušktnutí. Stč. *uščnúti*, *uštnúti* z psl. *\*uščępnęti* od stejného základu jako →štípat, →špetka ap. (A7, C3), případně - vzhledem k pozdějšímu vloženému k - od varianty *\*uščęknęti*, která je i v p. *uszcęknąć* ‘štípnout, ušktnout, uškubnout’, srov. i r. *ščiknúť* ‘uštípnout (knot ap.)’.

**útek** ‘soustava příčných nití v tkanině’. Všesl. - p. *wątek*, r. *utók*, s./ch. *útak*,

csl. *otkž*. Psl. *\*otkž* se skládá z *\*q-* (→ú-) a odvozeniny od *\*tkati* (→tkát).

**úterý**, úterek, úterní. Všesl. - p. *wtorek*, r. *wtórník*, sln. *tórek*, s./ch. *utorak*. Základem těchto podob je psl. *\*vstorž* ‘druhý’, vedle toho asi i *\*qterž* (*vž-* i *q-* jsou dvě varianty těže předp., viz →v), jež pro č. vyhovuje lépe a také lépe koresponduje s příbuzným lit. *antras*, gót. *anþar*, něm. *anderer*, sti. *ántaras* (B7) tv., vše z ie. *\*antero-* ‘druhý, jiný (ze dvou)’, které se dá ještě rozložit na ukazovací částici *\*an* ‘tam, jinde’ (srov. gót. *an* ‘pak’, ř. *án* ‘jestliže, asi, snad’) a *\*-ter*, které je v →který a asi i v příbuzenských názvech jako →bratr, lat. *pater* (→otec) ap. Srov. →vteřina.

**útes**. Z r. *utěs* a to k →tesat. Původně tedy ‘hladká, jakoby otesaná skála’.

**utíkat**, útek. Stč. *utiekati*, p. *uciekać*. Od *utěci*, viz →u a →těci.

**utilitarismus** ‘princip hodnocení z hlediska užitečnosti; prospěchářství’, utilitární, utilitaristický, utilitarista. Z moderních evr. jazyků; utvořeno v 19. st. v angl. (*utilitarianism*) od *utility* ‘užitečnost, užitek’ a to přes fr. z lat. *utilitas* ‘upotřebitelnost, užitečnost’ od *utilis* ‘upotřebitelný, vhodný’ od *uti* ‘užívat’. Srov. →úzus.

**utkáni**. Viz →u a →tkat.

**útlý**, útlost. P. *wątkły* ‘slabý, chorobný’, r. *utlyj* ‘vetchý, chatrný’, sln. *vótel* ‘slabý’, csl. *otlō* ‘děravý’. Psl. *\*otblo* nemá jednoznačný výklad. Je možné spojit s →tlít, význam by pak byl ‘uvnitř tlející, chátrající’ (srov. →ú-) (Ma<sup>2</sup>, HK), jiný výklad spojuje s *\*tblo* ‘podlaha, dno’ (jež asi s →tlít souvisí) a interpretuje slovo jako ‘bezedný, děravý’ (předp. *q-* by zde měla význam

záporky, původem z ie. *\*q-*, viz →ne (A7, B7)).

**útočiště**. Vlastně ‘místo, kam se utíká’.

Od stč. *útok* ‘útěk’ a to od *utěci*, jako je např. *výtok* od *vytěci*. Viz →utíkat, →těci, →útok.

**útok**, útočný, útočit, útočník, zaútočit. Ve stč. ‘ohlášení žaloby; útěk’, od střední č. význam dnešní. Od *utěci*, které je i v stč. doloženo jen v dnešním významu, samotné *těci* však znamenalo mj. i ‘útočit’. Srov. i →zteč.

**utopie** ‘nereálná, fantastická představa’, utopický, utopista, utopistický, utopismus. Přes něm. a fr. z angl. *Utopia*, což byl název ideálního státu ve stejnojmenném spise angl. filozofa T. Mora († 1535). Název je utvořen z ř. *ou* ‘ne, nikoli’ a *tópos* ‘místo, krajina’, tedy vlastně ‘krajina, země, která neexistuje’.

**utrakvista** ‘stoupenec vyznání podobojí’, utrakvistický, utrakvismus. Od lat. (*sub*) *utrāque* (*speciē*) ‘(pod) obojí (způsobou)’ (tj. přijímání nejen hostie, ale i vína také pro laiky) a to k lat. *uterque* (ž.r. *utraque*) ‘oba, jeden i druhý’ z *uter* ‘který z obou, jeden z obou’ a slučovací příklonky *-que* (srov. →ač).

**utřejch** ‘otrušík, arzenik, jed vůbec’. Dříve i *hutřejch*, *utrajch*. Ze střhn. *hütterouch* (něm. *Hüttenrauch*), doslova ‘hutní dým’, což byl název pro arsenik usazující se v komínech hutí při tavení kovů.

**útroby**. Všesl. - p. *wątroba* ‘vnitřnosti, játra’, r. *utróba* ‘lůno’, s./ch. *utroba* ‘vnitřnosti, lůno’, *utrobica* ‘játra’, csl. *otroba* ‘vnitřnosti’. Psl. *\*otroba* (B7) je tvořeno příp. *-oba* od adj. *\*qterž* ‘vnitřní’, které je příbuzné s ř. *én-*

*teron* ‘střevo, vnitřnost’, av. *antara-* ‘vnitřní’, sti. *ántara-* tv., vše z ie. \**entero-* ‘vnitřní’ (ve slov. ablautová varianta \**on-*, srov. i →v) od \**enter-*, \**nter-* ‘mezi, dovnitř’, od něhož je i něm. *unter*, angl. *under* ‘pod’, *stir. eter* ‘mezi’, lat. *inter* (srov. →inter<sup>-1</sup>), alb. *nder* tv., to je dále odvozeno od \**en* ‘v’ (viz →v). Srov. →vnitřek, →játra.

**utrum** (*mít utrum, být s něčím utrum*) hov. expr. ‘konec’. Ne zcela jasné. Jg a po něm i Ma<sup>2</sup> vysvětlují jako hříčku od slovesa *utřítí* (*utřítí někomu* ‘vzít pryč, uklidit, pobrat’ (Jg), srov. i *utřít hubu*), jemuž byla dána lat. podoba *utrum*, jež ovšem znamená ‘které z obou, jedno z obou’ (srov. →utrakvista).

**utuchnout.** Viz →tuchnout.

**úvaha,** uvažovat. Viz →váha.

**úval** ‘široké ploché údolí’. Původně asi ‘co vzniklo vevalením do něčeho’, viz →ú- a →valit.

**úvěr,** úvěrový, úvěrovat. Viz →ú- a →věřit.

**úvoz** ‘hluboká polní cesta’. P. *wqwóz*, r. *wvóz*. Psl. \**qvoz* je z \**q-* (→ú-) a odvozeniny od \**voziti* (→vézt), tedy původně asi ‘(častým) vozením vyhloubená cesta’.

**uzance** ‘(obchodní) zvyklost’. Z fr. *usance* ‘zvyklost; třicetidenní lhůta’ ze střlat. *usantia* tv. od lat. *usus* ‘užívání, upotřebením, praxe, zvyklost’ (viz →úzus).

**uzda,** uzdička. Všesl. - p. *uzda*, r. *uzdá*, s./ch. *úzda*, stsl. *uzda*. Psl. \**uzda* je nejspíš pokračováním ie. \**ōus(t)-dhā*, složeného z \**ōus(t)-* ‘ústa’ (viz →ústa) a odvozeniny od \**dhē-* ‘položit’ (viz →dít se). Původní význam tedy byl ‘co se klade do úst’. Srov. →udidlo, →udice.

**uzel,** uzlík, uzlíček, uzlový, uzlina, uzlo-

vitý, uzlovat, zauzlovat. Všesl.- p. *węzel*, r. *úzel*, s./ch. *úzao*, csl. *qzłō*, *vqzłō*. Psl. \**vqzłō* (počáteční *v-* později odpadalo) je ablautovým střídáním spojeno s \**vęzati* (A6, B7) (viz →vázat).

**úzký,** úzkost, úzkostlivý, úžit, úžení, úžina, zúžit. Všesl. - p. *wąski*, r. *úz-kij*, s./ch. *űzak*, stsl. *qzōkō*. Psl. \**qzōkō* (B7) je odvozeno od \**qzō* tv. (k takovému rozšíření starých *u-*kmenů srov. →sladký, →tenký), jež stejně jako gót. *angwus*, stisl. *qgr*, něm. *eng* tv. vychází z ie. \**anǵhu-*. Příbuzné je lit. *anǵštas*, střbret. *encq*, lat. *angustus*, arm. *anjuk* tv., sti. *ánǵhas-* ‘tíseň, strach, nouze’, vše od ie. \**anǵh-* ‘úzký, úzkost; stahovat’ (A1). Od stejného základu je asi i →vázat, →uzel.

**uzuální** ‘obvyklý’. Od →úzus.

**uzurpovat** ‘násilně uchvacovat’, uzurpátor, uzurpátorský. Z lat. *usurpare* ‘používat, přivlastňovat si, násilím zabírat’, jež se vykládá jako složenina z *usus* ‘užívání’ (viz →úzus) a *rapere* ‘chopit se, rychle konat’, tedy původně asi ‘rychle se chopit užívání’.

**úzus** ‘zvyk, obyčej’, uzuální. Přejato (případně přes něm. *Usus*) z lat. *usus* ‘užívání, upotřebením, praxe, zvyk, užitek’ od *ūtī* ‘užívat, zacházet s něčím’. Srov. →utilitarismus, →uzance.

**už** přísl., část. Stč. *juž(e)* (viz →již). Odsunutí *j-* v č. zřejmě není staré (u Jg jako vulg., bez starších dokladů), vzhledem k tomu, že od konce 14. st. je v č. *již*, jde asi o vliv slk. *už*. Podoby bez *j-* jsou i ve vsl. a dialektch jiných slov. jazyků.

**užitek,** užitek, užitek, užitek, užitečný, užitečnost. Od *užit*, viz →u a →žít.

**užovka.** Odvozeno od \**už* (v č. nedoloženého), zavedeno asi až Preslem. P. *wąž* ‘had’, r. *už*, ch.d. *guž* tv. Psl. \*(*v*)*qžb*

(B7) je příbuzné se stpr. *angis*, lit. *angis*, lot. *uodze*, lat. *anguis* tv., stir. *esc-*

*ung* ‘úhoř’, vše od ie. *\*angʷ(h)i-* ‘had’. Viz i →úhoř, →uher.

## V

**v** předl. Všesl. - p. *w(e)*, r. *v(o)*, s./ch. *u*, *va*, stsl. *vъ*. Psl. *\*vσ(n)* nejspíš vzniklo z ie. *\*on* (*o-* se redukovalo na krátké *u-* (B4)), což je ablautová varianta k *\*en* (A6), z něhož je stpr. *en*, gót. *in*, něm., angl. *in*, stir. *in-*, lat. *in*, ř. *en* tv., z nulového stupně *\*n* je lit. *u* tv. Ne-redukované ie. *\*on* zůstalo v →onuce, před souhláskou dalo psl. *\*o-*, srov. →údolí, →útroby, →úvoz ap. Koncové -*n* předl. a předp. *\*vσn* (A7) je dochováno ve spojeních, kdy po něm následovala samohláska (ještě před protezí (B4)), srov. *jich - v nich*, *jímat - vnímat*, odtud (srov. i →s) se *n* šířilo i k jiným předp. a předl. Ve stč. před retnicemi *v* dávalo *u*, srov. *u vytržení, uprostřed*.

**vabank** přisl. hov. ‘hazardně, o všechno’. Z fr. *va banque*, doslova ‘jde (o) bank’ z *va* ‘jde’ z lat. *vādit* ‘jde, kráčí’ (srov. →invaze) a fr. *banque* ‘banka; bank’ (viz →banka).

**vábit**, vábení, vábný, vábníčka, odvábit, přivábit, zvábit. Všesl. - p. *wabić*, r.d. *vábit*, s./ch. *vábiti*, stsl. *vabiti* ‘přivolávat, podrobovat si’. Psl. *\*vabiti*, původně ‘vábit pokřikem ptáky’, je příbuzné s gót. *wōpjan* ‘volat’, angl. *weep* ‘plakat’, východiskem je ie. *\*uāb-* ‘volat’ onom. původu. Srov. i →úpět od podobného onom. základu.

**vaček**, vačice, vačnatec. Již stč., přejato ze střhn. *wātsac* ‘pytel na oděv, cestovní tlumok’ (oba významy jsou i v

stč.) z *wāt* ‘oděv, výzbroj’ a *sac* ‘pytel’ (viz →sáček, →žok). V č. chápáno jako zdobnělina, proto se k němu zpětně vytvořilo *vak*.

**-vádět** (*dovádět, navádět, odvádět, podvádět, provádět, převádět, předvádět, přivádět, rozvádět, svádět, uvádět, vyvádět, zavádět*). Viz →vést.

**vadit**, vada, vadný, bezvadný, zavadit, závada, závadný. P. *wadzić*, ukr. *vadyty*, v r. a jsl. tento význam chybí. Stč. *vaditi* ‘znesvařovat, dráždit, škodit, být na překážku’ ukazuje, že původ bude asi stejný jako →vadit se, vývoj významu je vidět u stč. slova.

**vadit se** ‘hádat se’, váda. P. *wadzić* ‘znepráteľovat’, *wadzić się* ‘vadit se’, r.d. *vádit* tv., s./ch. *svāditi se*, stsl. *vaditi* ‘žalovat, kárat’. Psl. *\*vaditi se* spojuje s lit. *vadinti* ‘volat, nazývat’, sti. *vādai* ‘mluví, prozrazuje’ z ie. *\*ued-* ‘mluvit’, možné je však i vyvození z ie. *\*uedh-* ‘tlačit, bít’, z něhož je sti. *vadhati* ‘bije, tlačí’, ř. *ōthéo* ‘strkám, vrážím, tlačím’. Srov. i →vadit.

**vadnout**, povadnout, povadlý, uvadat, uvadlý, zvadnout, zvadlý. Všesl. - p. *wiēdnac*, r. *vjánut*, s./ch. *vēnuti*, stsl. *uvędati*. Psl. *\*vę(d)ŋoti se* spojuje se stangl. *swindan* ‘ubývat, smršťovat se, chřadnout’, něm. *schwinden* tv., společným východiskem by bylo ie. *\*(s)uendh-* ‘chřadnout, vadnout’ (A5, B7). Jiný ablautový stupeň je v →udit

(A6).

**vafle** ‘oplatka s plastickými čtverečky na povrchu’. Z něm. *Waffel* z niz. *wafel* tv., původně ‘plást’. Souvisí s něm. *Wabe* ‘plást’ od *weben* ‘tkát’.

**vagabund** hov. hanl. ‘tulák, otrapa’. Přes něm. *Vagabund* a fr., střfr. *vagabond* z pozdnělat. *vagābundus* ‘tulák, poběhlík’ od lat. *vagārī* ‘toulat se, pobíhat’. Srov. →vágni.

**vagina** ‘pochva (rodidel)’. Z lat. *vāgīna* ‘pochva (na meč)’ od ie. \**uāǵ-* ‘pokrýt, přiklopit’. Srov. →vanilka.

**vágni** ‘neurčitý, nepřesný’, vágnost. Přes něm. *vag(e)* a fr. *vague* tv. z lat. *vagus* ‘toulavý, pohyblivý, kolísavý’. Srov. →vagabund.

**vagon**, vagoněk, vagonový. Přes něm. *Waggon* z angl. *wag(g)on*, jež bylo v 16. st. přejato ze střniz. *wāghen* (niz. *wagen*) ‘vůz’. Srov. něm. *Wagen* tv., dále viz →vézt.

**váha**, váhový, vahadlo, vážný, vážnost, váhat, váhání, váhavý, zaváhat, vážit, odvážit, převážit, převaha, rozvážit, rozvaha, uvážit, úvaha, vyvážit, zvažít, závaží, závažný. Všesl. převzetí ze sthn. *wāga*, případně střhn. *wāge* (dnes *Waage*), jež souvisí s něm. *bewegen* ‘hýbat’. Východiskem je ie. \**ueǵh-*, o němž viz →vézt. Srov. →odvaha, →povaha.

**vachrlatý** ob. ‘nejistý, pochybný, vratký’. Přetvořeno z něm. *wack(e)lig* ‘viklavý, vratký’ od *wackeln* ‘viklat se, vrávorat’. Srov. →viklat.

**vajgl** ob. expr. ‘nedopalek cigarety’. Prý zkráceno a upraveno z romského *thuvalo* ‘cigáro’.

**vak**. Viz →váček.

**vakát** ‘prázdná stránka v knize’. Přes něm. *Vakat* tv. z lat. *vacat* ‘je prázdný’ od *vacāre* ‘být prázdný’. Srov. →va-

kuum, k tvoření srov. →referát.

**vakcína** ‘očkovací látka’. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Vakzin*, fr., angl. *vaccine*) z nlat. *virus vaccinus* ‘vir způsobující kravské neštovice’ (*variolae vaccinae* ‘kravské neštovice’) z pozdnělat. *vaccīnus* ‘kravský’ od lat. *vacca* ‘kráva’. Vir této nemoci byl totiž užít poprvé jako očkovací látka proti černým neštovicím.

**vakuum** ‘vzduchoprázdný prostor’, vakuový. Přes něm. *Vakuum* z lat. *vacuum* ‘prázdnota, prázdné místo’ od lat. *vacuus* ‘prázdný’ k *vacāre* ‘být prázdný’. Srov. →evakuovat, →vakát.

**val** ‘ochranný násep’. Z něm. *Wall* tv. (srov. angl. *wall* ‘zeď’) a to z lat. *vallum* ‘ohrada z kůlů, násep, val’ od *vallus* ‘kůl’.

**valach** ‘pastýř (na vých. Moravě); vykleštěný hřebeč’, valašský, valaška. Zdrojem pojmenování je jistý kelt. kmen sídlící určitou dobu v Podunají (lat. *Volcae*, germ. \**Walhōs*). Germáni pak tímto názvem začali označovat Keltů vůbec (srov. angl. *Wales*) a pak jej přenesli na Romány (srov. sthn. *Wal(a)h* ‘Román’, střhn. *Walch* ‘Román, Ital, Francouz’, něm. *welsch* ‘románský’, niz. *wāls* ‘valonský’). Tato pojmenování přejali i Slované, v č. se objevila jako *Vlach* ‘Ital’ a *Valach* ‘Rumun’. Rumunští Valaši došli při kolonizaci Karpat až na vých. Moravu (odtud Valaši moravští) a místní obyvatelstvo seznámili mj. s kastrováním hřebců, odtud název vykleštěného hřebce.

**valčík**, valčíkový. Přejato a upraveno z něm. *Walzer* (možná ještě přes p. *walec*, které je zaznamenáno u Jg) a to od *walzen* ‘tančit valčík’, původně ‘valit (se), koulet (se)’. Pro tento tanec je

totiž charakteristický krouživý pohyb tanečního páru po parketu.

**valdhorna** zast. ob. 'lesní roh'. Z něm.

*Waldhorn* tv. z *Wald* 'les' a *Horn* 'roh' (srov. →horna).

**vale** zast. hov. 'pozdrav na rozloučenou, sbohem'. Z lat. *valē* 'buď zdrav, sbohem' od *valēre* 'být zdrav, být silný'. Srov. →valence, →valuta.

**válec**, váleček, válcový, válcovitý, válcovna, válcovat, převálcovat, rozválcovat, uválcovat, zválcovat. Asi z něm. *Walze* tv. (Ma<sup>2</sup>), na druhé straně je však možno brát toto slovo též jako zdobnělinu od *vál* tv. odvozeného od →válet (HK). Snad se tu zkřížily oba možné zdroje, které jsou stejně prapříbuzné.

**valem** přísl. 'hromadně, houfně'. Od staršího *val* 'vlna, příval' od →valit.

**valence** 'mocenství, vazba; schopnost slov spojovat se s jinými slovy', valenční. Přes něm. *Valenz* z pozdnělat. *valentia* 'moc, síla' od lat. *valēre* 'být mocný, být silný'. Srov. →ambivalentní, →vale, →valorizovat, →valuta, →rekonvalescence.

**válenda** hov. 'lůžko bez opěradla'. Od →válet (se), zakončení asi podle →palanda.

**válenky** 'vysoké plstěné boty'. Z r. *válenki* tv. od *váljanyj* 'plstěný (o obuvi)', souvisí s →válet.

**válet**, vál, válek, oválet, poválet, poválovat se, povaleč, rozválet, uválet, vyválet, zválet. Stč. *váleti* 'vláčet' (vedle toho i 'válčit', k tomu však viz →válka). Všesl. - p. *walać*, r. *valját'*, s./ch. *váljati*, stsl. *valjati*. Psl. *\*val'ati* (C1) je opětovací sloveso od *\*valiti* (viz →valit).

**valcha** 'deska se zvlněným povrchem na

ruční praní', ob. expr. valchovat 'mlátit, zpracovávat někoho'. Z něm. *Walke* tv. od *walken* 'bít, hníst', sthn. *walkan* 'pohybovat sem a tam, stlačovat, hníst' (k prvnímu významu srov. angl. *walk* 'procházet se') a to od ie. *\*uolǵ-*, což je rozšíření kořene *\*uel-*, který je ve →valit.

**validita** 'platnost'. Přes moderní evr. jazyky (fr. *validité*, angl. *validity*) z pozdnělat. *validitās* 'platnost, síla, pevnost' od lat. *validus* 'silný, zdravý, pevný' od *valēre* 'být silný, být zdrav'. Srov. →invalida, →valuta, →valorizovat.

**valit**, valný, navalit (se), nával, odvalit (se), povalit, provalit (se), převalit (se), přivalit (se), příval, rozvalit (se), svalit (se), uvalit, vyvalit (se), zavalit, zával, zavalitý. Všesl. - p. *walić*, r. *valít'*, s./ch. *váliti se*, stsl. *valiti*. Psl. *\*valiti* vychází stejně jako stangl. *wēlan* 'válet, kutálet', něm. *wühlen* 'hrabat, rýt' z ie. *\*uōl-*, což je ablautová varianta (A6) k *uel-* 'kroutit, vinout, válet', od něhož je i lit. *vėlti* 'valchovat (vlněnou látku)', sthn. *wellan* 'koulet, válet' (s rozšířením i něm. *wälzen* tv.), stír. *fillid* 'ohýbá', lat. *volvare* 'valit, válet, otáčet', ř. *elýō* 'valím, vinu', arm. *gelum* 'otáčím, vinu', stl. *válati* 'otáčím se'. Srov. →válet, →balit, →úval, →sval, →oblý, →vlna<sup>1</sup>, →valcha.

**válka**, válečný, válečník, válečnický, válečnictví, válčit, proválčit, vyválčit, zavalčit si. Jen č. (odtud do p. a br.), odvozeno od stč. *váleti* 'válčit, bojovat'. To se obvykle spojuje se střhn. *wal* 'bojiště, bitevní pole', spíše než o příbuznost však půjde o převzetí, podpořené možná i domácím slovesem *váleti* 'vláčet, válet' (→válet). Něm. slovo je příbuzné se stisl. *valr* 'mrtvolý na bojišti', lot. *veli* 'duchové zemřelých'



(srov. i lit. *vėlnias* ‘čert’), stir. *fuil* ‘krev’, lat. *vellere* ‘škubat, trhat’, chet. *uəlhmi* ‘bojuji’, vše se vykládá z ie. *\*uel-* ‘trhat, škubat; rána’, pak i ‘zabíjet, krveprolití, mrtvola’.

**valník.** Od →valit. Již u Jg (‘silný, malý, těžký vůz na dřeva silná, kteráž hasákem nakládají’), asi podle toho, že díky sklopným bočnicím a zadnímu čelu se na něj navalují sudy ap. Možná kalk podle něm. *Rollwagen* tv. (*rollen* ‘valit’, *Wagen* ‘vůz’).

**valorizovat** ‘zhodnotit měnu znehodnocenou inflací’, valorizace. Podle něm. *valorisieren* od pozdnělat. *valor* ‘cena, platnost, obnos peněz’, jež souvisí s *valēre* ‘být mocný, být zdravý, být platný’. Srov. →valuta, →validita, →devalvace.

**valoun** (‘zaoblený’) kámen’. Z r. *valún* tv. od *valīt* (viz →valit). Srov. i →oblý.

**valuta** ‘cizí měna’, valutový. Přes něm. *Valuta* z it. *valuta* tv., původně ‘cena, hodnota’, což je zpodstatnělý tvar ž.r. přič. trp. od *valere* ‘platit, mít hodnotu’ z lat. *valēre* ‘být mocný, být platný’. Srov. →validita, →valorizovat, →devalvovat, →valence.

**vamp** ‘démonická, svůdná žena vykořisťující muže’. Z angl. *vamp* tv., což je zkráceno z *vampire* ‘upír’ (viz →vampýr).

**vampýr** ‘upír’. Ze s. *vampīr*, odkud je i něm. *Vampir*, fr., angl. *vampire*, rum. *vampīr* ap. S. slovo, které je příbuzné s naším →upír, vešlo v obecnou známost díky dvěma ‘upířským’ aférám v Srbsku v letech 1725 a 1731, kterých se chopil tisk. Č. *-pýr* asi podle →netopýr.

**vana**, vanička, vanový. Ve střední č. *vanna*. Z něm. *Wanne* tv. (střhn. *wanne* ‘ošátka, vana’) a to z lat. *vannus*

‘opálka (na obilí), ošátka’.

**vandal**, vandalský, vandalství, vandalismus. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Vandale*, fr. *vandale*, angl. *Vandal*), východiskem je jméno germ. kmenu *Vandalū*, kteří r. 455 vtrhli do Říma a zpusťovali jej.

**vandrovat** hov. expr. ‘cestovat, trampovat’, vandr, vandrák. Z něm. *wandern* ‘putovat, cestovat’, jež je příbuzné s *wandeln* ‘putovat, kráčet’, *sich wandeln* ‘měnit se’ a také *wenden* ‘obracet, otáčet’, vše k ie. *\*wendh-* ‘otáčet, vinout’.

**vánice.** Od →vát.

**vanilka**, vanilkový. Přes něm. *Vanille* z fr. *vanille* ze šp. *vainilla* tv., vlastně ‘tobolka’, což je zdobnělina od *vaina* ‘pochva, pouzdro, lusk’ z lat. *vāgīna* ‘pochva’ (viz →vagína).

**Vánoce**, vánoční, vánočka. Jen č. a slk. *Vianoce*. Jistě převzetí z něm. *Weihnachten*, ale podrobnosti nejsou jasné. Obvykle se soudí, že druhá část byla přeložena a první přizpůsobena češtině, přesná předloha však není jistá (potíže dělá č. *-á-*). V němčině doloženo až ve 12., 13. st. v podobách *wīhen naht*, *wīenacht*, *wīnaht*, *wīhenahten* (první část souvisí s *weißen* ‘světit, posvětit’, k druhé viz →noc), proto se nezdá pravděpodobné, že by šlo již o předcyrilometodějskou výpůjčku ze sthn. *\*wīnnahten*, jež by dalo *\*vēnoce* (B7) (Ma<sup>2</sup>); muselo by k tomu totiž dojít nejpozději v 8. st.!

**vanout**, vánek, vánice, ovanout, průvan, vyvanout, zavanout, závan. Jen č., od →vát (srov. →vinout).

**vantroky** zast. a nář. ‘koryto vedoucí vodu nad zemí (na mlýnské kolo)’. Asi z něm. *Wandtrog* z *Wand* ‘stěna’ a *Trog* ‘ko-

ryto, žlab, necky'. Srov. →zašantročit.  
**vápno**, vápenný, vápenec, vápencový, vápenka, vápník, vápnit, odvápnit, vápenatý, vápenatět, zvápenatět. P. *wapno*, r.d. *vápno*, s./ch. *vápno*. Psl. *\*vapno* je odvozeno od *\*vapъ* 'barvivo' (doloženo v r.-csl. *vapъ* tv.), příbuzné je stpr. *woapis* 'barva', lot. *vāpe* 'glazura' (pokud to nejsou výpůjčky ze slov.). Dále nejisté, snad k ie. *\*uēp-* '(stojatá) voda, bažina', z něhož je stsl. *vapa* 'jezero, močál' a dále lit. *ùpė* 'řeka', sti. *vāpī-* '(podlouhlý) rybník'. Staří Slované používali vápno jen jako barvivo a ne jako stavební pojivo; k souvislosti 'bláto, močál' - '(bílá) barva' srov. →bláto.

**var.** Viz →vařit, →vřít.

**varan** 'druh ještěra'. Z ar. *waran* 'ještěrka'.

**varhany**, varhanní, varhaník, varhannický, varhánky, varhánkovitý. Již stč. vedle *orhany*, *vorhany* (srov. slk. *organ*, p. *organy*). Ze střlat. *organa* (pl.) tv. od *organum* '(hudební) nástroj, ústrojí' z ř. *organon* 'nástroj, dílo' (viz →organ).

**vari** citosl. zast. ' pryč, z cesty'. U Jg i *vary*, *varyte*, *varite*, *var*, *varte*. Vypadá to jako imper. jakéhosi *\*variti*, které je snad doloženo v nář. (*volal na něj, ať varí* na Litomyšlsku, Ma<sup>2</sup>). V č. bychom ovšem čekali *\*vařiti*. Jisté souvisí s →varovat (se).

**variabilní** 'proměnlivý', variabilnost. Podle moderních evr. jazyků (něm. *variabel*, fr., angl. *variable*) z pozdnělat. *variābilis* tv. od *variāre* 'činit rozmanitým, obměňovat (se)'. Srov. →variace, →varianta.

**variace** 'obměna', variační. Podle něm.

*Variation* z lat. *variātiō* 'rozmanitost,

obměna' od *variāre* 'činit pestrým, obměňovat (se)' od *varius* 'pestrý, rozmanitý, nestejný'. Srov. →variabilní, →varianta.

**varianta** 'obměněná podoba', variantní. Přes něm. *Variante* z fr. *variante*, což je zpodstatnělý tvar ž.r. přech. přít. od *varier* 'střídat se, měnit se' z lat. *variāre* 'činit pestrým, obměňovat (se)' (viz →variace).

**varieté** 'divadlo s kratšími artistickými (i pěveckými ap.) výstupy'. Z fr. (*spectacle de*) *variétés*, vlastně 'divadlo rozmanitosti' z *variété* 'rozmanitost, pestrost' z lat. *varietās* tv. k *varius* 'pestrý, rozmanitý'. Srov. →varianta, →variace, →variabilní.

**várka**. Od →vařit, vlastně 'množství najednou uvařené, vyrobené' (původně o pivu).

**varle**. Jen č., nejasné. Ma<sup>2</sup> vykládá z p. *warchlē*, *warchlak* 'mladý kanec, podsvinče', jež je asi příbuzné s lit. *ver̃šis* 'tele', lat. *verrēs* 'kanec', sti. *vr̃šaṇa-* 'varlata', vše z ie. *\*ur̃s-*, *\*uers-* 'mužský, samčí'.

**varovat**, varování, varovný, vyvarovat se. P. *warować*, r.d. *varovat*, sln. *varovati*. Slov. *\*varovati* je nejspíš přejato ze sthn. *warōn* 'dávát pozor' (něm. *wahren* 'opatrovat', *sich wahren* 'varovat se', vedle toho s rozšířením sthn. *war-nōn*, něm. *warnen* 'varovat'), jež je příbuzné se stangl. *varian* 'dávát pozor, varovat' a dále lat. *verēri* 'ohlížet se, dbát', ř. *horāō* 'hledím, dávám pozor, varuji se', vše od ie. *\*uer-* 'hledět, dávat pozor'.

**varta** zast. ob. 'strážní služba, hlídka'. Z něm. *Warte* tv., jež souvisí s *wahren* 'dávát pozor' (viz →varovat).

**vařit**, vaření, vařený, vařící, var, varný,

varna, várnice, vaříč, vařečka, ovařit, ovar, povařit, převarit, předvarit, rozvarit, svařit, svařený, sváret, svářeč, svářečský, uvařit, vyvařit, vývar, zavarit, zavářka. Všesl. - p.st. *warzyć*, r. *varit*’, s./ch. *variti*, stsl. *variti*. Psl. *\*variti* je asi kauzativum k *\*vrěti*, znamenalo tedy ‘způsobovat, že něco vře’. Příbuzné je gót. *warmjan* ‘hřát’, něm., angl. *warm* ‘teplý’, arm. *var*◌em ‘pálím’, chet. *ȕar-* ‘hořet’, vše od ie. *\*uer-* ‘pálit, hořet’. Viz i →vřít.

**váš** zájm. Všesl. - p. *wasz*, r. *vaš*, s./ch. *váš*, stsl. *vašb*. Psl. *\*vašb* je odvozeno příp. *\*-io-* od téhož základu jako *\*vaso*, což je gen. os. zájm. *\*vy* (→vy). Srov. →náš.

**vášeň**, vášnivý, vášnivost, vášnivec. Stč. *vášně* ‘návyk, zvyk, náklonnost, záliba dobrá i špatná, choutka’, hl. *wašnje* ‘temperament, nálada’, p. *waśń* ‘hádky, spor, hněv’, str. *vasnъ* ‘drzost’, v jsl. chybí. Psl. *\*vasnъ* lze spojit s ř. *hekōn* ‘dobrovolný, rád’, av. *vasō* ‘podle přání’, chet. *ȕek-* ‘chtít, požadovat’, vše z ie. *\*uēk-* ‘chtít, přát si’ (A1). Jiný výklad vychází z *\*vad-sn-* a spojuje s →vadit.

**vašnost** zast. expr. ‘dobře situovaný, zpravidla domýšlivý muž’. Od oslovení *vašnosti*, jež vzniklo zkrácením v rychlé řeči z *vaše milosti*, případně *vaše jasnosti*.

**vát**, navát, odvát, přivát, svát, vyvát, vývěva, zavát, závěj. Všesl. - p. *wiać*, r. *véjat*’, s./ch.st. *vejati*, stsl. *vějati*. Psl. *\*vějati* (B9), 1.os.přít. *\*vějō*, je příbuzné s lit. *vėjas* ‘vítr’, gót. *waīan* ‘vát’, něm. *wehen* tv., sti. *vāti* ‘vane’, vše od ie. *\*uē-* ‘vát’. Srov. →vanout, →vějíř, →vítr.

**vata**, vatový, vatovaný. Z něm. *Watte* a

to asi přes niz. *watten*, fr. *ouate*, it. *ovatta*, vedle toho je i střlat. (angl.) *wadda* tv. Zdroj ne zcela jistý, obvykle se hledá v ar., srov. ar. *bat*◌āna ‘vložka do oděvu’.

**vatra** ‘velký oheň’. V č. ze slk., i ostatní doklady (p. *watra*, ukr. *vátra*, s./ch. *vătra* a dále rum. *vatră*, alb. *vatrë*, maď. *vatra*) ukazují, že jde o slovo karpatské pastýřské kultury. Nápadná je blízkost av. *atar-* ‘oheň’, jež se stejně jako arm. *airem* ‘zapalují’ vykládá z ie. *\*āt(e)r-* ‘oheň’, ale souvislost nejasná. Uvažuje se o rozšíření slova prostřednictvím romštiny (tam je *vătro* ‘ohniště’), která by si je přinesla z íránštiny (Ma<sup>2</sup>, HK), možné je také, že se příbuzné slovo zachovalo v některém ze zaniklých balkánských ie. jazyků a jako substrátové slovo se rozšířilo v karpatské oblasti.

**vavříň** ‘jihoevropský keř s tuhými listy; věnec z něj udělovaný vítězům’, vavřínový. Presl přejal z p. *wawrzyn*, jež vychází z pozdnělat. *laurīnus* od lat. *laurus* tv. Z toho je např. r. *lavr* a také stč. *laurový* ‘vavříňový’. Srov. →laureát.

**vaz** ‘zadní část krku’. Od →vázat, srov. →šije.

**váza**, vázička. Přes něm. *Vase* z fr. *vase* tv. a to z lat. *vās* ‘nádoba, váza’ nejasného původu.

**vazal** ‘kdo má propůjčeno léno; osoba či instituce na někom závislá a přinucená k poslušnosti’, vazalský, vazalství. Z něm. *Vasall*, střhn. *vassal* a to přes stř. *vassal* ze střlat. *vassallus* ‘leník, man’ od *vassus* ‘sluha’ kelt. původu (srov. střir. *foss* ‘sluha’).

**vázat**, vázání, vázaný, vaz, vazba, vazební, vazebný, vazač(ka), vazivo, navázat, návazný, ovázat, obvázat, ob-

vaz, odvázat, podvázat, podvazek, provázat, převázat, převaz, přivázat, rozvázat, svázat, svaz, svazek, uvázat, úvazek, vyvázat, zavázat, závazný, závazek. Všesl. - p. *wiązać*, r. *vjazát'*, s./ch. *vézati*, stsl. *vezati*. Psl. *\*vezati* je nejspíš odvozeno od ie. *\*angh-* 'úzký, zužovat, stahovat (šňůrou ap.)' (A1, A6, B7), k příbuznosti viz →úzký. Počáteční *v-* se vysvětluje kontaminací (D3) s *\*verzti* (viz →povříslu), případně *\*viti* (viz →vít). Srov. →váznout, →vězet, →svízel, →uzel, →moutouz, →příbuzný.

**vazelína** 'mazací hmota z minerálních olejů'. Z am.-angl. *vaseline*, jež bylo v 70. letech 19. st. uměle utvořeno z něm. *Wasser* 'voda' a ř. *élaion* 'olej', k zakončení srov. *plastelína*, *formelína*, *modelína*.

**vazký** 'vlhký a k sobě lnoucí', vazkost. U Jg *vazký* 'tuhý' a *vasko* 'syrovo', r. *vjázkiy* 'mazlavý, lepkavý, bažinatý'. Zdá se, že spojení s →vázat je lid. etym. (D2) a že původní význam byl 'vlhký, mokrý'. Psl. *\*vasko* by pak bylo příbuzné se sthn. *waso* 'trávník, hrouda země', *wasal* 'déšť', angl. *ooze* 'bahno, močál' a snad i sti. *vásā* 'slanina, sádlo, omastek', vše od ie. *\*ues-* 'vlhký, mokrý' (HK).

**váznout**, uváznout (uvíznout), vyváznout. Již stč. *váznúti* tv., od →vázat. Srov. i →vězet.

**vážít**. Viz →váha.

**vážka** 'druh dravého hmyzu'. Preslovo převzetí z p. *wažka*; je to kalk lat. názvu *libellula* tv., což je zdobnělina od lat. *libella* 'váha' (srov. →libela).

**vážný**. Stč. 'mnoho vážící, těžký, platný', jinak viz →váha.

**včela**, včelička, včelí, včelstvo, včelař,

včelařský, včelařství, včelín. Všesl. - p. *pszczola*, r. *pčelá*, sln. *čebēla*, s./ch. *pčēla*, stsl. *bščela*, *bščela*. Psl. *\*bščela* by zřejmě vycházelo z onom. *\*bšč-* napodobujícího bzučení (srov. →bučet, →bzučet). Pokud je však původní varianta *\*bščela*, jde spíš o odvození od ie. *\*bhei-* 'včela', od něhož je i lit. *bitė*, lot. *bite*, angl. *bee*, něm. *Biene*, stir. *bech* tv. K výslovnostní (a pak i formální) změně *pč* > *fč* v č. srov. *pták*, lid. *fták*.

**včera**, včerejší, včerejšek. Všesl. - p. *wczora*, r. *včerá*, ch. *jűčēr*, stsl. *vščera*. Psl. *\*vščera* vzniklo redukcí z *\*večerá*, jež se vykládá jako starý instr. od *\*večerz* (→večer). Srov. →zítra.

**včil** přisl. nář. 'teď, nyní'. Odpovídá stč. *v čile*, *včilé* tv. z →v a stč. *čila*, *čila* 'chvíle', jež přesně odpovídá něm. *Weile*, angl. *while* tv. Dále viz →chvíle a →čít.

**vdát se**, vdaná, vdávání, vдавky, provdat, provdaná. Slk. *vydat sa*, p. *wydać się*, s./ch. *űdati se*. Viz →dát.

**vdolek**, vdoleček. Stč. *vdolček*. Jen č., ne zcela jasné. Jistě souvisí s bav. a rak. *Dalken*, *Talken* tv., otázkou je směr výpůjčky. Domácí výklad slova vychází ze spojení *v dólek* (podle toho, že těsto se lije do důlků v plechu, srov. u Jg *vdolek litý* 'lívánec'), což však může být i lid. etym. (D2). Pokud je původní něm. slovo, bylo by zřejmě od střhn. *talgen* 'hníst'.

**vdova**, vdovský, vdovec, vdovecký, vdovství. Všesl. - p. *wdowa*, r. *vdová*, ch. *udōva*, stsl. *vđova*. Psl. *\*vđova* je příbuzné se stpr. *widdewu*, gót. *widuwō*, angl. *widow*, něm. *Witwe*, stir. *fedb*, lat. *vidua*, sti. *vidhāvā*, vše z ie. *\*uidheyā* 'vdova', doslova 'odloučená', od ie. *\*ueidh-* 'oddělit, odloučit', od

něhož je např. i lat. *dīvidere* ‘rozdělit’ (srov. →divize). Mužský protějšek přitvořen až mnohem později, patriarchální zřízení v ie. pravěku pojem mužského vdovství neznalo (Ma<sup>2</sup>).

**věc**, věcička, věcný, věčnost. Luž. *wjec*, r. *vešč*’ (z csl.), b. *vešt*, stsl. *veštъ*. Psl. *\*vektъ*, *\*vēktъ* (B3) je příbuzné s gót. *waihts* tv., sthn. *wiht* ‘věc, bytost, démon’ (něm. *Wicht* ‘trpaslík, skřítek’), stangl. *wiht* tv., ukazovalo by to na ie. *\*uek-ti-* či *\*uek<sup>u</sup>-ti-* ‘věc’. Další souvislosti nejasné.

**vece** zast. ‘praví, říká’. Ustrnulý tvar (původně aorist 3.os.sg.) od stč. *veceti* ‘říkat’, které je už ve stč. doloženo pouze ve tvarech aoristu. Psl. *\*vēt’ati* (B3, C1) je opětovací sloveso od *\*vētiti*, k němuž viz →odvětit.

**večer**, večerní, večírek, večerka, večerník, večernice, večere, večeradlo, večerět, navečeřet se, povečeřet. Všesl. - p. *wieczór*, r. *večer*, ch. *věčēr*, s. *věčē*, stsl. *večerō*. Psl. *\*večerō* je příbuzné s lit. *vākaraš*, lat. *vesper*, ř. *hēsperos* tv. Ie. rekonstrukce je obtížná kvůli střídání *k-sp*. Jednou z možností je rekonstrukce *\*uek<sup>u</sup>spero-* jako složeniny z *\*ue-* ‘(dolů) k’ a odvozeniny od *\*k<sup>u</sup>sep-* ‘noc’, které je zachováno v sti. *kšáp-*, chet. *išpant-* tv., skupina *-k<sup>u</sup>sp-* by se pak realizovala buď jako *k*, či jako *sp* (ve slov. to ale stejně předpokládá nějaký nepravidelný vývoj (A9)). Z příbuzných východisek je i wal. *ucher* ‘večer’ a arm. *gišēr* ‘noc’.

**věcný**, věčnost. Od →věk.

**vědět**, vědění, věda, vědní, vědec, vědecký, vědeckost, vědomí, vědomý, vědomost, dovědět se, zvědět, zvěd, vyzvědět, zvědavý, zvědavost. P. *wiedzić*, sln. *védeti*, stsl. *věděti*, ve vsl.

je příbuzné r. *védat* ‘řídít, spravovat’. Psl. *\*vēděti* (1.os.přít. *\*vē(d)mb*) vychází ze starobylého tvaru *\*vēdě* ‘vím’ (doloženo ve stsl. i stč. *vědě* tv.), což je původem perfektum od ie. *\*ueid-* ‘vidět’ (viz →vidět). Z téhož tvaru je i stpr. *waist* ‘vědět’, gót. *wait* ‘vím’, něm. (*ich*) *weiss* tv., lat. *vidī* ‘viděl jsem’, ř. *oída* ‘vím’, arm. *gitem*, sti. *vēda* tv. Původní význam psl. *\*vēdě* a uvedených příbuzných slov je tedy ‘viděl jsem, mám viděno’ (tedy ‘vím’). Srov. →svědek, →povědět, →zvěst, →věstit.

**vedle**, vedlejší. Stč. *vedlē* z *\*vō dōlē* (B6), doslova ‘v délce’ (viz →v a →délka). Z významu ‘podél’ pak ‘(těsně) blízko’ i ‘mimo’. Srov. →podle, →dle.

**vědma** kniž. ‘věštkyně, čarodějnice’. Stč. i *věd*, gen. *vědi* tv., p. *wiedzma*, r. *véd’ma*. Psl. *\*vědъma* je odvozeno od *\*vēděti* (→vědět).

**vedro**. P.d. *wiodro* ‘počasí’, r. *vědro* ‘slunečné počasí’, s./ch. *vědro* ‘jasno’, stsl. *vedro* ‘jasné počasí’. Psl. *\*vedro* ‘jasné, pěkné počasí’ vychází stejně jako stisl. *veđ/r* ‘vítr, vzduch, počasí’, angl. *weather*, něm. *Wetter* ‘počasí’ z ie. *\*ueđhro-* tv., což je odvozenina od *\*ue-* ‘vát, dout’. Viz i →vát, →vítr.

**vědro**. Všesl. (kromě luž.) - p. *wiadro*, r. *vedró*, ch. *vjědro*, stsl. *vědro* (ve většině jazyků též jako dutá míra). Psl. *\*vědro* se vyvinulo z ie. *\*ueđro-* (B5), odvozeného od ie. *\*ueđōr* ‘voda’ (viz →voda). Stejná motivace je u ř. *hydria* ‘vědro’.

**veduta** ‘topograficky přesný pohled na město nebo krajinu’. Z it. *veduta* ‘pohled’ a to od *vedere* ‘vidět’ z lat. *vidēre* tv. (viz →vidět).

**vegetace** ‘rostlinstvo, růst (rostlin)’, ve-

getační, vegetativní. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Vegetation*, fr. *végétation* tv.) ze střlat. *vegetatio* ‘(vz)růst, síla’ od pozdnělat. *vegetāre* ‘žít, růst’ od lat. *vegetus* ‘hbitý, živý, svěží’ k *vegēre* ‘být živý, čilý’. Srov. →vegetovat, →vegetarián.

**vegetarián**, vegetariánka, vegetariánský, vegetariánství. Z angl. *vegetarian* utvořeného v pol. 19. st. k *vegetable* ‘zelenina’, *vegetation* ‘rostlinstvo’, tedy ‘kdo se živí rostlinnou stravou’. Viz →vegetace.

**vegetovat** ‘živořit, přežívat’. Z fr. *végéter* tv., vlastně ‘žít jako rostlina’, z pozdnělat. *vegetāre* ‘žít (o rostlině), růst’. Viz →vegetace.

**vehementní** ‘rázný, prudký, silný’, vehemence. Přes něm. *vehement* z lat. *vehemens* tv., vlastně ‘(rychle) přijíždějící’, což je původem přech. přít. od *vehere* ‘vézt, jet, dopravovat se’. Podobné je sti. *váhamāna*- ‘prudce se přemísťující’. Viz →vézt, srov. →vehikl, →vektor, →veterinář.

**vehikl** hov. expr. ‘staré, chatrné vozidlo’. Z něm. *Vehikel* tv. z lat. *vehiculum* ‘vozidlo, vůz’ od *vehere* ‘vézt, jet’ (lat. příp. *-culum* odpovídá našemu *-dlo*). Viz →vézt, srov. →vehementní, →veterinář.

**věhlas**, věhlasný. Stč. i ‘moudrost, obzřetnost’, str. *vēgolosō* ‘zkušený, znalý’, stsl. *věglasō* tv. Psl. *\*vēgolsō* (B8) se interpretuje jako složenina z *\*vēstō* ‘(on) ví, zná’ (viz →vědět) a *\*golsō* (viz →hlas), tedy doslova ‘kdo zná hlas’, tj. ‘kdo rozumí něčemu’.

**věchet** ‘svazek slámy k čištění ap.’, věchýtek. P. *wiecheč*, r. *véchot*’. Psl. *\*vēchōtō* je odvozeno od *\*vēchō*, viz

→vích.

**vejce**, vajíčko, vaječný, vaječník, vejčitý. Všesl. - p. *jaje*, r. *jajcō*, s./ch. *jájce*, stsl. *ajbce*. Psl. *\*ajbce* (B4) (protetické *v-* jen v č. a slk.) je zdobnělina od *\*aje* (srov. p.), jež je příbuzné s něm. *Ei*, stisl. *egg* (odtud angl. *egg*), wal. *wy*, lat. *ovum*, ř. *ōiōn*, arm. *ju*, stper. *xāya*, vše z ie. *\*ō(u)io-* ‘vejce’, jež se spojuje s ie. *\*ǵuei-* ‘pták’ (srov. lat. *avis* tv.).

**vějička** ‘proutky namazané lepem k chytání ptáků’. Zřejmě zdobnělina od psl. *\*věja* ‘větev’ (dochováno v stsl. *vēja*, sln. *vēja* tv.), příbuzné je stir. *fē* ‘prut’, sti. *vaygā* ‘větev’, východiskem je ie. *\*ǵuei-* ‘vít, ohýbat’. V č. nahrazeno příbuzným slovem →větev.

**vějír**, vějírek, vějířovitý. Z r. *véjer* tv. a to nejspíš z něm. *Fächer* tv. příkloněním k *vějat* ‘vát’ (D2) (→vát). K něm. slovu viz →fofr.

**věk**, věkový, věkovitý, věčný, věčnost, zvěčnit, pravěk, pravěký, odvěký. Všesl. - p. *wiek*, r. *vek*, ch. *vijék*, s. *věk*, stsl. *věko*. Psl. *\*věko* ‘doba žití’ znamenalo původně asi ‘životní síla’ (srov. sln.st. *věk* ‘síla’). Příbuzné je lit. *viekas* ‘(životní) síla’, *veikti* ‘dělat’ a dále gót. *weihan* ‘bojovat’, sthn. *wīg* ‘boj’, stir. *fichid* ‘bojuje’, lat. *vincere* ‘přemáhat’, vše od ie. *\*ǵeik-* ‘energický projev síly, boj’.

**-věk** část. zast. Ve spojení *nikolivěk*, v jiných případech zůstalo jako *-v* (*cokoliv*, *kdokoliv*, *ačkoliv*, srov. p. *aczkolwiek*). Snad lze spojit s ie. *vā* ‘nebo, ba i, asi’, lat. *-ve* (např. *sive* ‘nebo’, *ceu* ‘jako’) z ie. *\*ǵē-*, *\*ǵe-* ‘nebo, onen ap.’, možná však prostě z →věk.

**veka**. Z něm. *Weck(e)*, *Wecken* ‘podlouhlý chléb’ ze sthn. *weggi* ‘klín’ (později ‘pečivo se dvěma zašpičatě-

lými konci'), jež je příbuzné s angl. *wedge* tv. a dále s lit. *vāgis* 'hák, klín', východiskem je ie. *\*uogʷh₂iō-* tv. Příbuzné je i lat. *vōmis* 'radlice'.

**veksl** ob. 'ilegální směna peněz, výměna vůbec', vekslovat, vekslák. Z něm. *Wechsel* 'výměna, změna', jež souvisí s lat. *vicis* (gen.) 'střídání' (viz →vice-).

**vektor** 'veličina určená velikostí, směrem a smyslem', vektorový. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Vektor*, fr. *vecteur* tv.) z lat. *vector* 'nosič, cestující, jezdec' od *vehere* (příř. trp. *vectus*) 'vézt, jet'. Viz →vézt, srov. →veterinář, →vehementní.

**vel(e)-** (*velmoc, velmistr, veledílo, veletrh, veletoch* ap.). Viz →velký.

**velbloud**, velbloudí. P. *wielbląd*, r. *verblūd*, sln. *velblōd* (asi z č.), stsl. *velbldō*, *velbldō*. Psl. *\*velbldō* (B7) (původně asi *\*vōbldō*, slovo se lid. etym. přichýlilo k →vel(e)-, →velký a pak i →bloudit (D2)) je přejato z gót. *ulbandus* tv. a to z lat. *elephantus* 'slon' z ř. *elēfas* tv., původu asi egypt. Záměna slona za velblouda u Germánů a Slovanů není zas tak překvapivá - v obou případech šlo o velké zvíře, s nímž neměli osobní zkušenost. Ještě ve stč. cestopisech se objevuje *velblūd* také ve významu 'slon'.

**velebit**, velebný, velebnost, zvelebit, uvelebit se. Jen č. a p. (*wielebny*). Základem je subst. *\*veleba*, které bylo utvořeno příp. -*oba* (jako *staroba, chudoba, zloba* ap.) od psl. *\*velb(jb)* 'velký' (stč. *velí*) (B5). *Velebiti* tedy původně znamenalo 'činit velkým, rozmnožovat' (tak ještě v stč.). Jinak viz →velký.

**velet**, velení, velicí, velitel(ka), velitel-ský, velitelství. Stč. *veleti* 'přikazovat, radit, chtít'. R. *velét*, sln. *velėti* 'při-

kázat, říci', s./ch. *velēm* 'říkám' (jen v prez. a imperfektu), stsl. *velēti* 'chtít, přikazovat'. Psl. *\*velēti* 'chtít' je příbuzné s lit. *pavēlti*, gót. *wiljan*, angl.st. *will*, něm. *wollen*, lat. *velle* tv., ř. *leīō* 'chci', sti. *vr̥ṇōti* 'volí, má rád', vše z ie. *\*uel-* 'chtít'. Viz i →vůle, →volit.

**Velikonoce**, velikonoční. Stč. *veliká noc, velikonoc, velkonoc* (srov. i o *velcenoci*). P. *Wielkanoc*, sln. *velika nôč*, csl. *velika nošť*, naopak ukr. *Velyk den*, r.st. *velikden*, což je kalk ř. *megálē hēméra* 'velikonoce', doslova 'velký den'. Myslí se 'den (případně noc), kdy se slaví Kristovo vzkříšení'. Nč. plurál vlivem →Vánoce. Dále viz →velký a →noc.

**velký**, veliký, velice, velikost, velikostní, veličina, veličenstvo, velikán, velikánský, velikašský, velikašství, zveličit. Všesl. - p. *wielki*, r. *velíkij*, s./ch. *vèlik*, stsl. *velikō*. Psl. *\*velikō* je odvozeno od *\*velb* (srov. i stč. *velí* tv. z *\*velbjb*), jehož další souvislosti nejsou jisté. Spojuje se s wal. *gwala* 'množství, dost', lat. *volgus, vulgus* 'lid, dav', ř. *hālis* 'hromadně, bohatě, dost', toč. B *walke* 'dlouho, daleko', *wāłts* 'tisíc', vše od ie. *\*uel-* s původním významem 'tisknout, tlačit, směštnávat'. Srov. →velmi, →velebit, →větší.

**velmi** přísł. Stč. *velmē*, p. *wielmi*, r.st. *vel'mi*, stsl. *velmi*. Asi ustrnulý tvar instr. pl. od *\*velb* (viz →velký).

**velmož**. Asi přejato v obrození z jiných slov. jazyků. P. *wielmoża*, r. *vel'moża*, s./ch. *vèlmoża*, stsl. *velmoża* 'vladař, velmož'. Psl. *\*velmoża* je složeno z *\*velb* (→velký) a odvozeniny od *\*mogti* (→moci), tedy vlastně 'kdo má velkou moc'.

**velociped** zast. 'jízdní kolo'. Z fr. *vélocipède* tv., jež bylo zač. 19. st. utvo-

řeno z lat. *vēlōx* (gen. *vēlōcis*) ‘rychlý’ a lat. *pēs* (gen. *pedis*) ‘noha’ (tedy doslova ‘rychlonožec’) podle staršího *bi-pède* ‘dvounohý, dvounožec’ z lat. *bipēs* tv. Srov. →velodrom, →pedál.

**velodrom** ‘cyklistický stadion’. Z fr. *vélodrome* (konec 19. st.), dále viz →velociped a →drom.

**velryba**, velrybí, velrybář, velrybářský. Stč. i *velryb*. Asi podle střhn. *walwisch* (něm. *Walvisch*) tv. s příkloněním první části k →vel- a překladem druhé části. Sama první část něm. slova znamená ‘velryba, kytovec’ (srov. angl. *whale*, stisl. *hvalr*).

**velter** ‘váhová kategorie v boxu a zápase’, velterový. Z angl. *welter-weight* tv., původně ‘jezdec těžké váhy (v jezdecktví)’ a to asi z *welter* ‘válet se, valit se, nořit se’, jež souvisí s něm. *walzen* ‘valit se’, srov. →válec.

**veltlín** ‘sorta vinné révy’, veltlínský. Podle horského údolí *Valtellina* v sev. Itálii.

**velur** ‘vlněná látka s hustým vlasem; semiš’, velurový. Z fr. *velours* ze stfr. *velous*, *velos*, stprov. *velos* ‘samet’ a to z lat. *villōsus* ‘chlupatý’ od *villus* ‘chlup, vlas’.

**vemeno**. Stč. *výmě*, gen. *vymene*. Všesl. - p. *wymię*, r. *výmja*, s./ch. *v[ɨ]me*. Psl. *\*vyme*, gen. *\*vymene*, je pokračováním ie. *\*udhmen-* (B4, A7, B7), jež je příbuzné s ie. *\*ūdhr-*, z něhož je angl. *udder*, něm. *Euter*, lat. *uber*, ř. *oūthar*, sti. *ūdhar* tv. Obě ie. slova vycházejí z kořene *\*eudh-* ‘otékat, nadouvat se’, jež je doloženo v r.st. *údit* ‘nalévat se (o zrnu)’.

**ven**, venek, venku, zvenku, zvenčí, nave-nek, venkov, venkovní, venkovský, venkovan(ka), venčit, vyvenčit. Všesl. - p.

*won* (stp. *wen*), r. *von*, s./ch. *vān*, stsl. *vъnz*. Psl. *\*vъnz* a *\*vъně* vypadají jako akuz. a lok. nějakého subst. Obvykle se spojuje se stpr. *wins* ‘vzduch’, *winna* ‘venku’ (vlastně ‘na vzduchu’), předpokládá to ovšem původní psl. *\*vъnz*. Ukazuje se také na sti. *vānam* ‘do lesa’, *vānē* ‘v lese’, srov. č. nář. (laš.) *do pol’a* ‘ven’. Z adv. *ven* bylo v č. vytvořeno subst. *venek*, jehož ustrnulý lok. *venku* začal fungovat jako místní protějšek k směrovému *ven* (Ma<sup>2</sup>).

**vendeta** ‘krevní msta’. Z it. *vendetta* ‘msta’ z lat. *vindicta* ‘vysvobození, pomsta, trest’ od *vindicāre* ‘činit si nárok, vymáhat, mstít’ a to z *vim dicāre*, což je akuz. od *vīs* ‘síla, násilí’ a *dicāre* ‘ohlásit, přikázat’. Srov. →revanš.

**věneg**, věneček, věnčitý, věnčit, ověnit. Všesl. - p. *wieniec*, r. *venók* (r.st. *venēc*), ch. *vijénac*, s. *venac*, stsl. *věnъcb*. Psl. *\*věnъcb* odpovídá lit. *vainikas* tv., obojí jsou zdobněliny od ie. *\*uoino-*, vlastně ‘co je uvito’, od *\*uei-* ‘vít’ (viz →vít).

**venerický** ‘pohlavní (o chorobách)’, venerologický. V medicíně utvořeno k lat. *venerius*, což je adj. k *Venus*, gen. *Veneris*, jménu římské bohyně lásky.

**věno**. P. *wiano*, r. *véno*. Psl. *\*věno*, původně ‘částka, již platil ženich tchánovi za nevěstu’ (tak ve str.), se spojuje se stangl. *weotuma*, *wituma*, střhn. *wideme*, *widem* ‘svatební dar’, ř. *édnon* tv. (myslí se dar ženicha tchánovi i otce nevěstě) z ie. *\*ued-mno-* ‘cena, dar (za nevěstu)’ (A7) od *\*ued-* ‘vést, přivádět si (ženu)’ (viz →vést, →nevěsta). Jiný, méně věrohodný výklad vychází z ie. *\*ues-no-*, z něhož je lat. *vēnum* ‘prodej’, ř. *ō[nos]* ‘koupě, kupní cena’, sti. *vasná-* ‘kupní cena’. V obou případech



však není jasné slov. -ě-, které předpokládá ie. -ē-.

**věnovat**, věnování. Od →věno, srov. něm. *widmen* 'věnovat'.

**ventil**, ventilek, ventilovat, ventilace, ventilační, ventilátor. Přes něm. *Ventil* ze střlat. *ventile* 'propust' (na vodním kanálu), větrný mlýn' od lat. *ventilāre* 'větrat' od *ventus* 'vítr'. Srov. →vítr.

**vepř**, vepřový, vepřín, vepřovice. Všesl. - p. *wieprz*, r. *vepr*', s./ch. *věpar*, stsl. *veprb*. Psl. \**veprb* 'kanec' je příbuzné s lot. *vepris* 'vykleštěný vepř' (pokud není ze slov.), stangl. *eofor*, něm. *Eber* 'kanec', lat. *aper* tv. Rekonstrukce výchozí ie. podoby je nejistá, asi \*(*u*)ep(e)ro- 'kanec'.

**veranda**. Přes něm. *Veranda* z angl. *veranda(h)* z hind. *varandā* tv., jež se zase pokládá za výpůjčku z port. *varanda* 'otevřená předsíň, balkon'. Původ neznámý.

**verbální** 'slovní', verbalismus. Podle moderních evr. jazyků (něm., fr., angl. *verbal*) přejato z lat. *verbālis* tv. od *verbum* 'slovo, sloveso, výraz'. Srov. →verva.

**verbež**. Příp. -ež (jako *mládež* ap.) od →verbovat, vlastně 'zverbovaná sebranka'. U Jg nedoloženo.

**verbovat** expr. 'najímat (vojáky ap.)'. Z něm. *werben* 'verbovat, dělat reklamu, propagovat', jež je asi příbuzné s angl. *wharf* 'přístaviště'. Původní význam byl 'otáčet (se), obracet (se)' (tak sthn. (*h*)*werban*, stangl. *hweorfan*), vývoj významu byl přes 'otáčet se, být neustále zaměstnán' k 'aktivně někoho získávat k něčemu'.

**vercajk** ob. 'náradí'. Z něm. *Werkzeug* tv. z *Werk* 'práce' a *Zeug* 'náradí, ma-

teriál'. Srov. →verpánek a →cajk.

**verdikt** '(rozhodující) výrok'. Přes něm. *Verdikt* z angl. *verdict* tv. a to ze střlat. *ver(e)dictum* 'výpověď' pod přísahou, rozsudek', což je polatinštěle anglonormanské *verdit*, stfr. *veirdit* tv. z lat. *vērūs* 'pravdivý' (srov. →víra, →verifikovat) a *dictum* 'výrok' od *dicere* 'říkat' (srov. →edikt).

**verifikovat** 'ověřit správnost', verifikace. Z pozdnělat. *vērificāre* 'učinit skutečným; prověřit' z lat. *vērūs* 'pravý, pravdivý, skutečný' (srov. →víra, →verdikt) a odvozeniny od *facere* 'dělat' (srov. →fikace).

**vermut** 'dezertní kořeněné víno'. Z něm. *Wermut(wein)* od *Wermut* 'pelyněk', jehož původ není jistý. Příbuzné je angl. *wormwood* tv., jež bylo lid. etym. (D2) přikloněno k *worm* 'červ' a *wood* 'dřevo'.

**vernisaž** 'slavnostní zahájení výstavy'. Z fr. *vernissage* tv. od *vernīs* 'lak, fermež' (viz →fermež). Původně asi 'pozorování obrazů před jejich fermežováním', odtud pak přeneseno na jejich první oficiální představení.

**verpánek** 'třínohá obuvnická stolička'. Z něm. *Werkbank*, vlastně 'pracovní lavička', z *Werk* 'práce, dílo' (souvisí s ř. *érgon* tv., srov. →energie, →organ, →vercajk) a *Bank* 'lavice, pracovní stůl' (viz →banka).

**versta** 'starší ruská délková míra (asi 1 km)'. Z r. *verstá*, jež je příbuzné s →vrstva.

**versus** předl. 'proti'. Z lat. *versus* 'směrem k', ustrnulé přič. trp. od *vertere* 'obracet, točit'. Srov. →verš.

**verš**, veršík, veršový, veršovat, zveršovat, zaveršovat. Přes něm. *Vers* z lat. *versus* tv., vlastně 'obrat, otočení',

původem příč. trp. od *vertere* ‘obracet, točit’. Viz →vrátit, srov. →versus, →verze.

**věrtel** ‘stará dutá míra’. Ze střhn. *viertel* (něm. *Viertel*) ‘čtvrtka’ (vlastně ‘čtvrt korce’) z *vier* ‘čtyři’ (viz →čtyři) a *teil* ‘díl’ (viz →díl).

**vertikální** ‘svislý’, vertikála. Přes moderní evr. jazyky (něm. *vertikal*) z pozdnělat. *verticalis* tv. od lat. *vertex* ‘vrchol, vrch’.

**věru** část. Nejspíš akuz. od →víra (stč. *viera*), srov. *na mou věru*.

**verva**, vervní. Novější, z fr. *verve* tv., stfr. ‘inspirace’, a to z vlat. *\*verva* z lat. *verba* ‘slova, řeč, zaříkání’ od *verbum* ‘slovo’. Srov. →verbální.

**verzál(k)a** ‘velké písmeno’. Přes něm. *Versal* tv. z lat. *versālis* ‘veršový, řádkový’ od *versus* ‘verš, řádek’ (viz →verš), tedy ‘písmeno na začátku verše či řádku’.

**verzátílka** ‘patentní tužka s výměnnou tuhou’. Podle obchodní značky *Versatil*, jež vychází z lat. *versātilis* ‘otáčivý, obratný’ od *vertere* (příč. trp. *versus*) ‘obracet, točit’. Srov. →verš, →verze.

**verze** ‘jedna z rozdílných podob (textu ap.)’. Přes něm. *Version*, fr. *version* tv., původně ‘překlad, převod (do mateřštiny)’, z nlat. *versio* tv. (16. st.) ze střlat. *versio* ‘otočení, obrácení, přenesení’ od lat. *vertere* ‘obracet, točit’. Viz →vrátit, srov. →verš, →konverze, →averze.

**veřej** ‘křídlo dveří; zárubeň’. P. *wierzeja*, r. *verejá*, sln. *verēja*, stsl. *verēja* ‘závora’. Psl. *\*verēja* je odvozeno od ie. kořene *\*uer-*, k němuž viz →vřít, →vrata. Viz i →veřejný.

**veřejný**, veřejnost, uveřejnit, zveřejnit. Stč. *veřejní* ‘hlavní, stěžejní’ (k vý-

znamu srov. →stěžejní), pak ‘obecně známý, určený všem’ asi podle toho, že věci dávané lidu ve známost byly přibíjeny na veřejě vrat (Ma<sup>2</sup>) (viz →veřej).

**věřit**. Od →víra.

**ves**, víska, vesnice, vesnička, vesnický, vesničan(ka), náves. P. *wieś*, str. *vesb*, sln. *vás*, stsl. *vosb*. Psl. *\*vosb* je příbuzné s gót. *weihs* tv., lat. *vīcus* ‘ves, osada, čtvrť’, ř. *oikos* ‘obydlí, domácnost, rod’, av. *vīs-* ‘dům, ves, klan’, sti. *vīs-* ‘bydliště, dům’, vše z ie. *\*uēik-*, *\*uēik-*, *\*uoikō-* ‘dům, ves’. Z významů je zřejmé, že původně šlo o sídliště příslušníků jednoho rodu. Srov. i lit. *višpats* ‘pán’, sti. *viš-pátis* ‘pán (domu)’ (k druhé části viz →hospodář). Srov. i →všechn.

**veselý**, veselost, veselí, veselice, veselka, veselit se, obveselit, poveselit se, rozveselit (se). Všesl. - p. *wesoły*, r. *vesělýj*, s./ch. *věseo*, stsl. *veselō*. Psl. *\*veselō* má nejbliže k lot. *vesels* ‘zdravý, celý’ a také ilyr. osobnímu jménu *Veselia*, které odpovídá lat. *Fēlicitās*. Dále je příbuzné stir. *fó* ‘dobrý’, bret. *gwior* ‘šťastný’, sti. *vásu-* ‘dobrý’, vše vychází z ie. *\*ues-* ‘dobrý’.

**-věsit** (*navěsit, ověsit, pověsit, přivěsit, přivěšek, rozvěsit, svěsit, vyvěsit, vývěsní, vývěska, zavěsit, závěs*). P.st. *wiesić*, r. *vést* ‘vážit’, sln. *véstiti*, csl. *věsiti*. Psl. *\*věsiti* je kauzativum k *\*visēti*, původní význam tedy je ‘způsobit, že něco visí’. Dále viz →viset, srov. →věšet.

**veslo**, veslový, veslař(ka), veslařský, veslice, veslovat, veslování, odveslovat, přiveslovat. Všesl. - p. *wiośło*, r. *vesló*, s./ch. *věslo*, stsl. *veslo*. Psl. *\*veslo* je odvozeno od *\*vezti* (příp. -*slo*, srov. →máslo), tedy ‘co slouží k jízdě (po

vodě)'. Dále viz →vézt.

**vesměš** přísl. Viz →v a →směš, podobně i *veskrze*.

**vesmír**, vesmírný. Přejato v obrození z r. *ves' mir* 'celý svět' (jinak ovšem r. slova pro *vesmír* jsou *kósmos* a *vselén-naja*) místo stč. *vesvět*, *veš svět* 'celý svět'. Viz →všečen a →mír.

**vesna** kníž. Přejato za obrození z r. P. *wi-osna*, r. *vesná*, sln. *vésna* (také z r. či odjinud), stsl. *vesna*. Psl. *\*vesna* 'jaro' je příbuzné s lit. *vāsara* 'léto', stisl. *vār* 'jaro', lat. *vēr*, ř. *éar*, arm. *garun*, sti. *vasantá-* tv., vše od ie. *\*uesr*□, gen. *\*uesn(e)s* 'jaro'.

**věst**, vedení, vedoucí, vůdce, dovést, navést, návod, navádět, odvést, odvod, odvádět, povést se, podvést, podvod, podvádět, provést, průvod, průvodce, průvodčí, provádět, převést, převod, převaděč, předvést, přivést, přívod, rozvést, rozvod, svést, svůdný, svůdce, uvést, úvod, uvádět, vyvést, vývod, vyvádět, zavést, závodčí, zavádět aj. Věsl. - p. *wieść*, r. *vesti*, s./ch. *věsti*, stsl. *vesti*. Psl. *\*vesti* (1.os.přít. *\*vedo*) (A5) odpovídá lit. *vėsti*, lot. *vest* tv., stir. *fedid* 'nese, veze', příbuzné je i av. *vādayeiti* 'veze, vleče', vše od ie. *\*uedh-* 'vést, přivádět, ženit se'. Srov. →závod<sup>2</sup>, →nevěsta, →věno.

**vesta**, vestička. Přes něm. *Weste* tv. z fr. *veste* 'kazajka, kabátek, blůza', it. *veste* 'šat, oblek, oděv' z lat. *vestis* tv. Srov. →investovat.

**vestibul** 'velká vstupní místnost veřejných budov, dvorana'. Podle něm. *Vestibül*, fr. *vestibule* tv. z lat. *vestibulum* 'předdomí, předsíň, vchod', jehož další výklad není jistý (k druhé části srov. lat. *stabulum* 'stanoviště, stáj').

**věstník** 'časopis přinášející pravidelné

odborné zprávy'. Z r. *véstník* 'věstník, hlasatel' od *vest* 'zpráva'. Dále viz →zvěst, →věstit.

**veš**, veška, expr. všivý, všivák. Věsl. - p. *wesz*, r. *voš'*, ch. *uš*, s. *váš*, csl. *vošb*. Psl. *\*vošb* je asi stejně jako lit. *utė*□, *viėvesa*, lot. *uts* tv. tabuové přetvoření (D4) ie. *\*lus-*, *\*lūs-* (ve slov. odsunutí *l-* (B4)), které je dochováno v stisl. *lūs*, angl. *louse*, něm. *Laus* tv. i wal. *llau* 'vši', korn. *low* tv. Jiná tabuová obměna je v sti. *yŷkā*, pálí *ūkā* 'veš'.

**věšet**, věšák. Věsl. Psl. *\*věšati* je opětovací sloveso od *\*věsiti* (viz →věsit).

**veškerý**. Stč. *veškeren* vedle *veškern*, *vešken* aj. Rozšíření základu *veš* 'všečen', k němuž viz →všečen.

**věstit**, věstec, věstkyně, věstecký, věštba, věštírna. V č. asi až od obrození (u Jg bez starších dokladů, z p. *wieszczyć?*), ale může se opřít o stč. *věští*, *věščí* 'nadaný věsteckým duchem, moudrý', *věščěvānie* 'věštění', *věščicě* 'věstkyně'. Vše vychází z psl. *\*vēst'v*, vlastně 'vedoucí, znalý', z ie. *\*uoid-tiō-* (B2, A5, B3), což je odvozenina od téhož základu jako →vědět.

**\*veta** přísl. (*být veta po někom, po něčem* 'být konec s někým, něčím'). Stč. *býti s kým vet* 'být s někým vyrovnán', *vetovati se* 'sázet se' ze střhn. *wette* 'splacený, vyřízený, vyrovnaný', *wetten* 'sázet se, dávat fant'. Ze spojení *wette sīn* 'být splacený, skončený' se pak vyvinul č. význam 'být konec s něčím'. Germ. slovo znamenalo původně 'zástava, fant, závazek', odtud i angl. *wedding* 'svatba'. Srov. →odveta.

**věta**, větný, souvětí. Jen č. a slk., nové (u Jg ještě není). Od *-větiti*, k němuž viz →odvětit, srov. →vece, →přívětivý,

→oběť.

**veterán** ‘(vojenský) vysloužilce’. Přes něm. *Veteran* tv. z lat. *veterānus* ‘starý’ (zpodstatnělý pl. *veterānī* ‘staří vojáci, vysloužilci’) a to od *vetus* (gen. *veteris*) ‘starý’. Viz →vetchý.

**veterinář** ‘zvěrolékař’, veterinářka, veterinární, veterinářství. Podle něm. *Veterinär*, fr. *vétérinaire* z lat. *veterinārius* tv. od *veterīna* ‘tažná zvířata’ a to od *veterīnus* ‘zestárlý, tažný’. To by ukazovalo na souvislost s *vetus* (gen. *veteris*) ‘starý’ (snad proto, že zestárlá zvířata nehodící se pro boj ap. se využívala jako zvířata tažná). Jiný výklad vychází z *\*vehiterīnus* od *vehere* ‘vézt’ (viz →vézt).

**veteš**, vetešník, vetešnický, vetešnictví. R. *vétoš*, r.-csl. *vetošb* ‘stáří’. Psl. *\*vetošb* je odvozeno od *\*vetochb* (viz →vetchý).

**větev**, větévka, větvička, větvoví, větvit se, rozvětvit se, rozvětvený. P. *witka* ‘větévka’, r. *vetv*, stsl. *větvb*. Psl. asi *\*věty* (gen. *\*větove*) je příbuzné se stpr. *witwan* ‘vrba’, lot. *vīte* ‘šlahoun’, sthn. *wīda* (něm. *Weide*) ‘vrba’, lat. *vītis* ‘réva’, ř. *itēa* ‘vrba’, sti. *vētasa-* ‘druh rákosu’, vše z ie. *\*uei-t-* od *\*uei-* ‘vinout, kroutit’, od něhož je utvořen i druhý psl. název větve *\*věja* (viz →vějička). Dále viz →vít.

**vetchý**, zvetšělý. P. *wiotki* ‘slabý, měkký, ohebný’, r. *věthij*, s./ch.st. *vět*, stsl. *vetochb* ‘starý’. Psl. *\*vetochb* ‘starý’ odpovídá lit. *vėtušas* tv., stejně jako u lat. *vetustus* ‘starý, starobylý’ je východiskem ie. *\*uetuso-* ‘starý, letitý’. To je odvozeno od *\*uet-* ‘rok’, od něhož je i lat. *vetus* ‘starý, vetchý’, alb. *vit* ‘rok’, ř. *ėtos*, sti. *vatsá*, chet. *uitt-*

tv. Srov. →veteš, →veterán.

**veto** ‘projev nesouhlasu, který umožňuje zmařit určitý záměr i proti přesile hlasů’, vetovat. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Veto*, fr. *veto*) z lat. *vetō* ‘zakazuji, zabraňuji’ od *vetāre* ‘zakazovat’.

**vetřelec**. Od *vetřít se*, viz →v a →třít.

**větší**, většina, většinový, zvětšit, zvětšovací, zvětšenina. Stč. *věčší*, *věči*, *věčší* (pak s neetymologickým *-t-* *větči*, *větší*), ve jmenném tvaru *věci*. P. *większy*, s./ch. *věci*, stsl. *vęšti*. Psl. *\*vět’bjb* (B3, B7) funguje jako 2. stupeň k adj. *\*vel’bjb* (→velký), jeho původ však je nejasný. Srov. →více.

**veverka**, veverčí. Všesl. - p. *wiewiórka*, r.st. *vėverica* ‘veverka, hranostaj’, ch. *vjěverica*. Psl. *\*vėverica* ‘veverka’ je příbuzné se stpr. *weware*, lit. *vėveris*, lot. *vāvere* tv., lat. *viverra* ‘lasisce, fretka’, per. *varvarah* ‘veverka’, východiskem je ie. *\*ue(r)-uer-*, zdvojený útvar od kořene *\*uer-* ‘vinout (se), kroutit (se)’, který je také v druhé části germ. slov (stangl. *ācweorna*, něm. *Eichhorn* ‘veverka’).

**vévoda**, vévodkyně, vévodský, vévodství, vévodit. P. *wojewoda*, r. *vojevóda*, s./ch. *võjvoda*, stsl. *vojevoda*. Psl. *\*vojevoda* (B9) je stará složenina z *\*voj’b* (→voj<sup>1</sup>) a *\*voditi* (→vodit), původní význam tedy je ‘kdo vede vojsko’.

**vezdejší** kniž. ‘každodenní; pozemský’. Stč. *vezdajší*, *vezdajší* od *veždy*, *vezda*, *vezda* (viz →vždy), původní význam tedy byl ‘každodenní, jsoucí stále’. Po změně *aj* > *ej* (C5) se lid. etym. (D2) přichýlilo k →zde, zdejší a k tomu se vytvořil i nový význam.

**vězení**. Viz →vězet.

**vězet**, vězení, vězen, vězenkyně, věžeň-

ský, věznice, věznit, věznil, uvěznit. Stč. *vězěti* 'vézet, meškat; být vězněn'. Jen č. (p. *więzienie* 'vázání, vězení'). Z psl. *\*vězěti* (B7), které je přitvořeno k *\*vězati*, *\*věznoti* (viz →vázat, →váznout), významově má blízko především k druhému z nich.

**vezír** 'vysoký hodnostář (v některých islámských zemích)', vezírský. Z tur. *vezir* z ar. *wazir* tv., doslova 'kdo nese břemeno', od *wazara* 'nést břemeno'.

**věznit.** Viz →vězet.

**vězt**, dovězt, dovoz, dovážet, odvézt, odvoz, odvážet, provézt, provážet, převézt, převoz, převozník, převážet, přivézt, přívoz, přivážet, rozvézt, rozvoz, rozvážet, svězt, uvézt, vyvézt, vývoz, vyvážet, zavézt, závozník aj. Všesl. - p. *viézc*, r. *vezít*, stsl. *vesti* (1.os.přít. *vezq*), slabě dochováno v jsl. Psl. *\*vezti* odpovídá lit. *vèžti* tv., dále je příbuzné sthn. *wegan* 'pohybovat se' (něm. *sich bewegen* tv., *Weg* 'cesta'), stangl. *wegan* 'přinášet, přivádět' (angl. *way* 'cesta'), lat. *vehere* 'vézt, přepravovat', av. *va-zaiti* 'vede', sti. *váhati* 'veze, vede, jede', vše z ie. *\*uegh-* 'jet, vézt' (A1). Srov. →vozit, →vůz, →úvoz, →veslo, →věž, →vehikl, →váha.

**věž**, věžička, věžový, věžovitý, věžák. Stč. *věžě* 'věž, vězení'. Dl. *wjaža* 'dům', p. *wieża* 'věž', str. *věža* 'přístřešek, obytný vůz, věž', sln. *věža* 'předsín'. Psl. *\*věža* se obvykle spojuje s *\*vezti* (předs. *\*věz-ia* (B3, B5), původní význam by byl zachován ve str. - 'obytný, krytý vůz'. Odtud pak asi jednak 'přístřešek', jednak 'pojízdny kryt' a z toho pak na většině zsl. a vsl. území 'vyvýšená obranná stavba'. Dále viz →vézt.

**vhodný.** Viz →hodit se.

**viadukt** 'železniční (případně silniční

mostní stavba překlenující údolí, ulici ap.'. Přes něm. *Viadukt* z angl. *viaduct* tv., jež bylo zač. 19. st. uměle utvořeno z lat. *via* 'cesta, dráha' a *ductus* 'vedení' podle lat. *aquaeductus* (viz →akvadukt).

**vibrafon** 'druh džezového bicího nástroje'. Viz →vibrovat a →fon.

**vibrovat** 'chvět se, kmitat', vibrace, vibrační, vibrátor. Podle moderních evr. jazyků (něm. *vibrieren*, fr. *vibrer*, angl. *vibrate*) z lat. *vibrāre* tv. z ie. *\*ueib-* od *\*uei-* 'vít, kroutit' (viz →vít).

**více** přísl. Stč. *viece*. P. *więcej*, str. *vjače*, s./ch. *věče*, stsl. *vęšte*. Psl. *\*vět'e* 'více' je přísl. od *\*vět'vjs* (viz →větší). Tento základ je ve jméně *Václav* (pč. *\*Věc(e)slav* (B7)), znamenajícím asi 'mající více slávy' (srov. obdobné r. *Vjačeslav* a z pč. podoby vyvozené lat. *Venceslaus*, něm. *Wenzel*).

**vice-** (ve složeninách) 'místo-, zástupce'. Srov. *viceprezident*, *vicepremiér*, *viceadmirál*. Z lat. *vice-* tv. z *více* 'na místě někoho, za někoho', což je původem ablativ od subst. doloženého dále jen v gen. *vicis* a ak. *vicem* s významem 'střídání' (srov. *vice versā* 'obráceně, naopak'). Srov. také →vikář a →vikomt.

**vid** 'jedna z gramatických kategorií slovesa', vidový. Novější, z r. *vid* tv., vedle toho 'pohled, vzhled' (viz →vidět). Srov. lat. *aspectus* tv. (→aspekt).

**vid'** citosl., vid'te. Stč. *ved'*, *vedě* ve významech 'vždyť, zajisté, věru, viz, což aj.' (srov. slk. *ved'* 'vždyť') ze starobylého *vědě* 'vím', pokleslého na přísl. (viz →vědět, k podobnému vývoji srov. →totiž i →hle). Z vět jako *Ved' že tomu tak* (vlastně 'zajisté, že ...'), *Vid' že pravda* ap. (Jg) pokleslo na pouhé citosl. vyjadřující očekávání souhlasu

(podobá s *-i* svědčí o kontaminaci (D3) s tvary slovesa →vidět).

**vida** citosl. Nejspíš z ustrnulého přech. přít. od →vidět.

**vidět**, vidění, vidoucí, vidomý, nevidomý, vidina, viditelný, viditelnost, uvidět. Všesl. - p. *widzić*, r. *videt*, ch. *vu[djeti]*, s. *vu[deti]*, stsl. *viděti*. Psl. *\*viděti* je příbuzné s lit. *pavydėti* 'závidět', gót. *witan* 'pozorovat', lat. *vidēre* 'vidět', ř. *eidon* 'viděl jsem', sti. *vetti* 'ví', vše z ie. *\*ueid-*, *\*uid-* 'vidět'. Viz i →vědět, srov. →vid, →nenávidět, →závidět, →vida.

**vidle**, vidlice, vidlička. Stč. *vidly*. Všesl. - p. *widty*, r. *vily*, s./ch. *vu[lē]*. Psl. *\*vidla* (pl. *\*vidly*) je odvozeno od psl. *\*viti* 'vít, ohýbat' (→vít), význam příp. však není vykládán jednoznačně. Nejspíš původně 'to, co slouží k navíjení' (Ma<sup>2</sup>, HK).

**vidovat** 'označit, že spis ap. byl přečten'. Od lat. *vidi* (značka *v.*) 'viděl jsem, prohlédl jsem' od *vidēre* 'vidět' (viz →vidět).

**vidrholec** ob. 'větrné místo na výšině, strání ap.'. U Jg i *fidrolec*, *fidrholec*, původně prý název lesa na cestě z Českého Brodu do Prahy, který býval skrýší loupežníků. Původ nejasný, zřejmě něm. (ve druhé části něm. *Holz* 'dřevo'). Na dnešní význam možná působila i lid. etym. (D2) - asociace s *vitr* a *holý*.

**vigilie** 'večer před velkým svátkem'. Ze střlat. *vigilia* tv. z lat. *vigilia* 'bdění, hlídání, stráž' od *vigil* 'bdělý; hlídač' od *vigēre* 'být plný života, být zdrav', jež je příbuzné s *vegēre* tv. (viz →vegetace). Souvisí také s něm. *wachen* 'bdít', angl. *wake* tv.

**wigwam** 'obydlí severoamerických Indi-

ánů'. Přes angl. *wigwam* z nějakého jazyka skupiny algonkin. Vykládá se ze spojení *wekuwomut* 'v jejich domě'.

**vích** 'svazek slámy k zapalování, čištění ap.'. P. *wiecha*, r. *věcha* 'tyč s víchem slámy', sln. *vėha* 'zátká'. Psl. *\*věcha*, *\*věchъ* je příbuzné s něm. *Wisch* 'vích, utěrka' a dále s lit. *výstiti* 'zavinout', lat. *vīscus* 'vnitřnosti', sti. *věšt[ā]* 'smyčka', vše od ie. *\*ueis-* 'kroutit, vinout' (A6, A8, B2), rozšířeného kořene od *\*uei-* tv. (viz →vít). Viz i →věchet, srov. →vichr.

**vichr**, vichřice. Všesl. - p. *wicher*, r. *vichr*, s./ch. *vu[hār]*, *vu[hōr]*, csl. *vichorъ*. Psl. *\*vichorъ*, *\*vichorъ* 'vichřice' je příbuzné s lit. *viėsulas* tv., obojí vychází z ie. *\*ueis-* 'kroutit, vinout' (A8, B2), původně tedy asi 'vířivá, krouživá větrná smršť'.

**vikář** 'zástupce vyššího katolického hodnostáře', vikářský. Ze střlat. *vicarius* tv., lat. *vicārius* 'zástupce, náměstek' od *vice* 'na místě někoho, za někoho' (viz →vice-).

**víkend**, víkendový. Z angl. *weekend* tv. z *week* 'týden' (příbuzné s něm. *Woche* a asi i *Wechsel* 'změna' (→veksl), tedy vlastně 'změna dnů') a *end* 'konec' (souvisí s lat. *ante* 'před', sti. *ánta-* 'hrana').

**vikev**, vika 'druh píce'. Ze střhn. *wicke* (něm. *Wicke*) a to z lat. *vicia* tv., jež je příbuzné s *vincire* 'vázat, věčtit'.

**viklat (se)**, viklavý, rozviklat, vyviklat, zviklat. Stč. *viklati* 'viklat; váhat, kolísat'. Stejně jako p. *wiklać* 'motat, ohlupovat, zaplétat' zřejmě přejato ze střhn. *wickeln* 'vinout', *wackeln* 'viklat se, kolísat', podrobnosti však nejsou jasné (forma je z *wickeln*, ale význam z

*wackeln*). Srov. →vachrlatý.

**víko**, víčko. Stč. *vieko*. P. *wieko*, r. *véko*, sln. *véka*. Psl. *\*věko* je příbuzné s lit. *vóka*, lot. *vāks* tv. Psl. tvar se vykládá ze ie. *\*uēko-m* (sg.), balt. z *\*uākā* (ko-  
lektivum), další ie. souvislosti nejisté.

**vikomt** 'šlechtický titul'. Z fr. *vicomte*, stfr. *visconte*, *vesconte* (odtud angl. *viscount*) a to ze střlat. *vicecomes* (gen. *-itis*) 'místohrabě' z *vice-* (→*vice-*) a *comes* (viz →*kmet*, →*komtesa*).

**vikslajvant** ob. 'voskované plátno'. Z něm. *Wachsteinwand* tv. z *Wachs* 'vosk' (→*vosk*) a *Leinwand* 'plátno' z *Lein* 'len' (→*len*, srov. i →*lajntuch*) a *Gewand* 'oděv, háv' (souvisí se střhn. *wāt* tv., viz →*váček*).

**vikýř**. Ve starší č. i *vikěř*, *vykýř* vedle *vikuš*, *výkuš* (Jg). Ze střhn. *wīc-hūs* 'bojový domek (na hradbách, na válečném slonu ap.)' z *wīc* 'boj' a *hūs* 'dům'. Zakončení podle →*arkýř*, s nímž se sbližuje i významově.

**vila**, vilka, vilový. Přes něm. *Villa* z lat. *villa* 'statek, dvorec, vila, letohrádek, osada', jež je tvořeno příp. *-sla* od základu, který je ve *vīcus* 'ves, osada' (viz →*ves*).

**víla**. Asi přejato z jsl. (sln. *vīla*, s./ch. *vīla*, b. *vīla*), je i str. *vīla* tv. a stč. *vīla* 'blázen, šašek'. Psl. *\*vīla* nemá jednoznačný výklad. Příbuzné je nejspíš r. *vīljāt* 'vrtět, kroutit, uhýbat', lit. *vīlius* 'klam, podvod', *vīlioti* 'vábit, lákat, svádět', stangl. *vīl* 'klam, lest', vše asi od ie. *\*uēi-* 'vinout, kroutit'. Původně tedy asi 'zlá, klamající lesní žínka'. Srov. i →*vilný*.

**vilný** 'chlípný, oplzlý', vilnost. Již stč., vedle toho *vīlý* 'nemoudrý, pošetilý', *vīla* 'bloud, blázen, šašek', p. *vīla* tv. Původ zřejmě stejný jako u →*víla*. Vý-

chozím významem je asi 'klamat, svádět z cesty', z toho ve stč. v jedné skupině odvozenin významy spojené s bloudstvím, pošetilostí, ve druhé se smilstvem, prostopášností.

**vina**, vinný, viník, vinice, povinný, povinnost, vinit, obvinit, obvinění, obviněný, provinit se, zavinit. P. *wina*, r. *viná*, b. *viná*, stsl. *vina*. Psl. *\*vina* je příbuzné s lit.st. *vaina* 'chyba', lot. *va-ina* 'vina, vada, nemoc', východiskem je asi ie. *\*uēi-* 'směřovat k něčemu, pronásledovat'. Původní význam by tedy byl 'pronásledování (zločince ap.)', z toho pak 'provinění'. Od stejného základu je →*voj*<sup>1</sup>, →*vítat*.

**vindra** hov. 'nepatrný peníz'. Z něm. *Wiener* (*Heller*), vlastně 'vídeňský (haléř)'.

**vínek**. Zdrobnělina od →*věnec*, u Jg i v širším významu 'čím se něco ovinuje'. Odtud *dát do vínku* 'dát dítěti darem' (původně kladli kmotři při křtu peníze dítěti do jeho ovinutí).

**viněta** 'nálepka (na lahvi)'. Z fr. *vignette* tv., původně 'ozdoba v podobě listů či větviček vinné révy', od *vigne* 'vinná réva' z lat. *vīnea* tv., jež souvisí s *vīnum* 'víno' (viz →*víno*).

**vinkulace** 'omezení volného nakládání s penězi', vinkulovat, vinkulovaný. Novější, k lat. *vinculum* 'pouto, vazba' od *vincire* 'vázat, ovíjet'.

**víno**, vinný, vínový, vinice, viniční, vinař, vinařský, vinařství. Všesl. Psl. *\*vīno* je staré převzetí (možná prostřednictvím sthn. *vīn* či gót. *wein*) z lat. *vīnum*, jež má paralely v ie. jazycích středomořské oblasti - alb. *verë*, *venë*, ř. *oīnos*, arm. *gini*, chet. *uīāna*-tv. Pěstování vína prý má původ na jižním Kavkaze (srov. gruz. *γvino*), do ie.

mohlo být převzato i ze semit. jazyků (srov. ar. *wain*, asyr. *inu*, hebr. *jajin* tv.). Uvažuje se však i o domácím ie. původu - od ie. \**uei-* 'vinout' (→vít). Srov. →vinohrad.

**vinohrad.** R. *vinogrād* 'vinná réva' (z csł.), s./ch. *vinogrād*, stsl. *vinogradъ*. Psl. \**vinogordъ* se obvykle považuje za výpůjčku z germ. (srov. gót. *weinagards*, angl. *vineyard*, něm. *Wingert* tv.), mohlo by však jít i o domácí složeninu. Dále viz →víno a →hrad, srov. →zahrad.

**vinout**, vinutí, ovinout, převinout, přivinout, rozvinout, svinout, vyvinout, vývin, zavinout, závin, zavináč. Stč. *vin-úti*. Utvořeno kmenotvornou příp. -*nq-* od psł. \**viti* (→vít), srov. →vanout.

**vinšovat** zast. ob. 'práv', vinš. Z něm. *wünschen* tv., jež je příbuzné s angl. *wish* tv. a také lat. *venus* 'lásky, půvab' (srov. →venerický), vše od ie. \**uen-* 'usilovat, toužit'.

**vinyl** 'chemický radikál odvozený od etylenu'. Utvořeno příp. -*yl* (viz →metyl) od lat. *vinum* 'víno' (→víno).

**viola** 'smyčcový hudební nástroj větší než housle', violový, violista, violistka. Přes it. *viola* ze stprov. *viola* tv., jehož další původ není jistý. Uvažuje se o souvislosti se střlat. *vitula* 'strunný nástroj', často se připouští onom. původ slova. Srov. →violoncello.

**violka** 'druh drobné byliny'. Z lat. *viola* 'fialka' (viz →fiala).

**violoncello** 'smyčcový hudební nástroj menší než kontrabas', violoncellový, violoncellista, violoncellistka. Z it. *violoncello*, což je zdobnělina od *violone* 'basové housle', což je naopak zveličelé slovo (příp. -*one*) od *viola* (→viola).

Srov. →cello.

**vír**, vířit, víření, vířivý, rozvířit, zvířit, zavířit. Všesl. (kromě luž.) - p. *wir*, r.d. *vír*, s./ch. *vír*. Psl. \**virъ* je nejspíš odvozeno od \**vbrěti* (→vřít), vlastně 'místo, kde voda jakoby vře'. Příbuzné je lit. *vỹrius*, lot. *virags* tv.

**vir(us)** 'mikroorganismus vyvolávající choroby', virový. Převzato z moderních evr. jazyků (něm. *Virus*, fr., angl. *virus*), v nichž bylo v 19. st. pro potřeby soudobé medicíny přejato z lat. *vīrus* 'jed, otravná šťáva, sliz'.

**víra**, věrný, věrnost, věrnostní, nevěra, věřit, věřící, věřitel, ověřit (si), pověřit, prověřit, prověrka, svěřit (se), uvěřit, zpronevěřit, zpronevěra, důvěra, pověra, bezvěrec. Všesl. - p. *wiara*, r. *věra*, ch. *vjěra*, s. *věra*, stsl. *věra*. Psl. \**věra* formálně odpovídá sthn. *wāra* 'věrnost, smlouva, záštita' (z ie. \**uēra*), dále je příbuzné něm. *wahr* 'pravdivý, pravý', stir. *fír*, lat. *vērū* tv. z ie. \**uēro-* tv. Původní význam našeho slova tedy byl asi 'pravdivá věc, věrnost ap.'. Srov. →věru.

**-vírat.** Viz →vřít.

**virbl** slang. 'víření na buben', virblovat. Z něm. *Wirbel* 'víření, vír, zmatek', jež souvisí s *werben* (viz →verbovat).

**virgule** 'proutek (k hledání vody)'. Z lat. *virgula*, což je zdobnělina od *virga* 'prut, proutek, větvička', jež souvisí s →vích (vychází z ie. \**ueis-* 'vinout, kroutit').

**viróza** 'virové onemocnění', virózní. Z nlat. *virosi* od *virus* (→vir(us)).

**virtuální** 'možný, potenciální; domnělý, zdánlivý'. Přes moderní evr. jazyky ze střlat. *virtualis* tv. od lat. *virtūs* 'mužnost, schopnost, ctnost' od *vir* 'muž' (srov. lit. *vỹras*, sthn., stengl. *wer*, stir.



*fer*, sti. *vīrā-* tv.) z ie. *\*uīro-* tv., jež asi souvisí s lat. *vīs* 'síla'. Srov. →virtuos.

**virtuos** ' vynikající hráč na hudební nástroj; člověk vynikající v určitém oboru', virtuózní, virtuozita. Přes něm. *Virtuos(e)* z it. *virtuoso* tv., což je zpodstatnělé adj. s významem 'ctnostný, znamenitý' z lat. *virtuōsus* tv. od *virtūs* 'ctnost, mužnost, schopnost' od *vir* 'muž' (viz →virtuální).

**virvál** ob. expr. 'hluk, zmatek'. Z něm. *Wirrwarr* 'zmatek, chaos' od *wirr* 'zmotaný, zmatený', *wirren* 'zmotat, uvést ve zmatek', jež souvisí s lat. *verrere* 'mést, smýkat'.

**viržinko** 'tenký doutník se slámkou uprostřed'. Podle severoam. státu *Virginie*, jehož jméno připomíná 'panenskou královnu' Alžbětu I. (angl. *virgin* 'panna'). Angličané tam pronikli již r. 1584.

**vířit**. Viz →vír.

**viset**, vis, visutý, visací, visačka, odviset, převis, souviset, záviset, závislý, závislost. Všesl. - p. *wisieć*, r. *viset'*, ch. *v[š]jeti*, stsl. *visěti*. Psl. *\*visěti* nemá spolehlivé ie. příbuzenstvo. Spojuje se s lit. *atvīpti* tv., stpr. *vipis* 'větev', sthn. *weibōn* 'kolísat, být nestálý', sti. *vépate* 'třese se', východiskem by pak bylo ie. *\*ueip-s-* (A7, B2) od *\*ueip-* 'kroutit, vinout (se)' a to od *\*uei-* tv. (viz →vít). Srov. →věsit.

**viska**. Viz →whisky.

**viskat** 'probírat se někomu ve vlasech'. Původní význam byl 'hledat vši' (Jg), vznikl zúžením významu stč. *jískati* 'hledat' (k etymologii viz →získat). Počáteční *v-* asi kontaminací (D3) s →veš. Podobný vývoj významu je dosvědčen i v balt. - vedle lit. *ieškóti* 'hledat' je

lot. *ieskāt* 'hledat vši, probírat vlasy'.

**viskózní** 'vazký', viskozita, viskóza. Přes moderní evr. jazyky z pozdnělat. *viscōsus* od *viscum* 'jmelí, lep (na ptáky)'. Srov. →višeň.

**višeň**, višňový, višňovka. Všesl. - p. *wišnia*, r. *višnja*, s./ch. *v[š]nja*. Psl. *\*višn'i* či *\*višn'a* jistě souvisí se sthn. *wīhs(e)la*, něm. *Weichsel* tv., jejich poměr však není jasný. Dále se sblížuje s lat. *viscum* 'jmelí' (viz →viskózní), ř. *ixós* 'ptačí lep' (z višňové smůly se totiž stejně jako z jmelí dělal ptačí lep). Východiskem by mohlo být ie. *\*uīks-* 'strom, z něhož se dělá ptačí lep'.

**vít**, navíjet, naviják, ovít, ovíjet, povít, rozvít, rozvíjet, rozvoj, rozvojový, svíjet, svitek, uvít, vyvíjet, vývoj, vývojový, zavíjet, závoj, závit, závitek. Všesl. - p. *wić*, r. *vit'*, s./ch. *v[š]ti*. Psl. *\*viti* (1.os.přít. *\*v[š]je*) je příbuzné s lit. *výti* tv., lat. *viēre* 'vázat, plést', sti. *váyati* 'tká, plete', vše od ie. *\*uei-* 'vinout, kroutit, ohýbat'. Srov. →vinout, →věnec, →obinadlo, →obojek, →větev, →vějíčka, →vidle, →vích, →vichr.

**vitální** 'životní; živý, temperamentní', vitalita. Podle něm. *vital* tv. z lat. *vītālis* 'životní' od *vīta* 'život', jež je příbuzné s *vīvere* 'žít'. Viz →žít, srov. →vitamin.

**vitamin** 'organická látka nezbytná pro organismus', vitaminový. Umělý výrobek am. biochemika C. Funka (1914) z lat. *vīta* 'život' a *amīn* (viz →amin). Pojmenování není příliš výstižné, protože vitaminy jsou různorodé látky a neřadí se mezi aminy.

**vítat**, vítaný, přivítat, uvítat, zavítat. P. *witać*, r. *vitát'* 'vznášet se, vítat', stsl. *vitati* 'pobývat, bydlet'. Psl. *\*vitati* znamenalo původně asi 'přijít' (srov.

*zavítat*), dnešní zsl. význam by se vyvinul podobně jako v s./ch. *dobroděšli* ‘vítejte’ či něm. *willkommen*, angl. *welcome*, fr. *bienvenu* tv. Stsl. význam by vznikl posunem ‘přijít’ → ‘pobývat’, nejasný však je vztah k lit. *vietà* ‘místo’. Psl. *\*vitati* by bylo odvozeno od ie. *\*uei-* ‘směřovat, jít, následovat’, nejbliže se mu zdá stát lat. *invītāre* ‘pozvat, pobízet’, srov. i sti. *vītā-* ‘oblíbený, následovaný’, lit. *výtas* ‘(pro)následovaný’ od *výti* ‘lovit, pronásledovat’. K r. významu ‘vznášet se’ srov. sti. *vevīyate* ‘letí’. K jiným modifikacím významu viz →vina a →voj<sup>1</sup>.

**vítěz**, vítězka, vítězný, vítězství, vítězit, zvítězit. Hl.st. *wīcāz* ‘svobodný rolník; vazal’, r.st. *vītjaz* ‘hrdina, rytíř’, s./ch. *vī□tēz* ‘rytíř’, csl. *vítězъ* ‘hrdina’. Historie slov. *\*vítězъ* ‘rytíř, hrdina’ není příliš jasná, obvykle se však slovo považuje za výpůjčku z germ. *\*vikīng-* (srov. stisl. *vīkingr* ‘Viking’), podoba s -t místo očekávaného *\*vīcēdzъ* (B1, B7) by se vysvětlila disimilací (srov. i →řetěz). Germ. slovo souvisí se stsas. *vīk*, sthn. *wīh* ‘obydlené místo, bydliště’. Místo převzetí a vůbec jeho podrobnosti nejsou příliš jasné. Jsou i pokusy vysvětlit slovo z domáčího základu (psl. *\*vitō* ‘prospěch, užitek’) (Ma<sup>2</sup>), ale slovo tvorně jsou méně přesvědčivé.

**vítr**, větrík, větrný, větrový, větroň, větrovka, větrník, větrat, větrák, provětrat, vyvětrat, zvětrat, větrít, zvětrít, zavětrít, povětří, povětrný, závětří. Všesl. - p. *wiatr*, r. *véter*, ch. *vjētar*, stsl. *větrō*. Psl. *\*větrō* má nejbliže k stpr. *wetro* tv., lit. *vētra* ‘bouře, víchr’, východiskem je ie. *\*uētro-*, což je odvozenina od *\*uē-* ‘vát, dout’ (→vát). Jinými příp. od téhož základu je tvořeno

lit. *vėjas*, gót. *winds*, angl. *wind*, něm. *Wind*, lat. *ventus*, sti. *vāta-*, vše ve významu ‘vitr’.

**vitrína**, vitrína. Přes něm. *Vitrine* z fr. *vitrine* tv. a to z pozdnělat. *vitřinus* ‘skleněný’ od *vitrum* ‘sklo’. Srov. →vitriol.

**vitriol** zast. ob. ‘kyselina sírová’. Přes něm. *Vitriol* ze střlat. *vitriolum* tv. od lat. *vitrum* ‘sklo’ (připomíná tekuté sklo). Srov. →vitrína.

**vivat** citosl. zast. ‘ať žije’. Z lat. *vīvat* tv., což je konjunktiv 3.os.sg. od *vīvere* ‘žít’. Viz →živý.

**vivisekce** ‘operační zákrok na živém zvířeti bez znecitlivění’. Přejato z moderních evr. jazyků, utvořeno v 18. st. z lat. *vīvus* ‘živý’ (→živý) a *sectiō* ‘řezání, sekání’ (→sekce).

**vizáž** hov. ‘tvář, vzhled’. Přes něm. *Visage* z fr. *visage* tv. od stfr. *vis* ‘tvář, zrak’ z lat. *vīsus* ‘vidění, pohled, zrak, zjev’ od *vidēre* (příč. trp. *vīsus*) ‘vidět’ (→vidět). Srov. →vize, →vízum.

**vize** ‘umělecká představa; vidění do budoucnosti’, vizionář(ka), vizionářský. Přes něm. *Vision* tv. z lat. *vīsiō* ‘vidění, zjev, představa’ a to od *vidēre* ‘vidět’ (→vidět). Srov. →vizáž, →vizita, →vízum.

**vizita** ‘pravidelná obchůzka lékařů a prohlídka nemocných v léčebném zařízení’. Přes něm. *Visite* z fr. *visite* tv., vlastně ‘návštěva’, od *visiter* ‘navštívit’ z lat. *visitāre* tv. od *visere* ‘dívat se, prohlédnout si, navštívit’, což je intenzivum k *vidēre* (příč. trp. *vīsus*) ‘vidět’. Srov. →vizitka, →vize, →vízum.

**vizitka** ‘navštivenka’. Přejato a upraveno z něm. *Visitenkarte*, srov. i fr. *carte de visite*, angl. *visiting-card*, viz

→vizita a →karta.

**vizmut** ‘těžký lesklý kovový prvek’. Z něm. *Wismut*, raně nhn. *wissemat* (15. st.), polatinštělé *vismutum*, *bisemutum*. Původ nejistý. Od 15. st. se těžil v německé části Krušných hor, jméno se odvozovalo od poslední části jména prvního naleziště *St. Georgen in der Wiesen* a slovesa *muten* ‘vyhledávat’, což je výklad poněkud krkolomný. Možná původu ar., srov. ar. *itmīd* ‘antimon’, ve zkomolené podobě (v alchymii) *ibšimit* (oba kovy se dříve používaly k podobným účelům).

**vizuální** ‘týkající se zrakového vnímání’. Podle něm. *visuell*, fr. *visuel* z pozdnělat. *vīsuālis* tv. a to od lat. *vīsus* ‘vidění, zrak, oči’, což je zpodstatnělé příč. trp. od *vidēre* ‘vidět’ (viz →vidět).

**vízum** ‘povolení opravňující k vstupu do cizího státu či pobytu v něm’, vízový, bezvízový. Z něm. *Visum* z lat. *vīsum* ‘viděno’, což je příč. trp. od *vidēre* ‘vidět’ (viz →vidět). Srov. →vizuální, →vize.

**vjem**. Viz →v a →jmout.

**vkus**, vkusný. Přejato za obrození (Pallacký) z r. *vkus* tv. z csl. *vokuso* (viz →v a →kusit). K významu srov. lat. *gustāre* ‘chutnat, okusit’ a *gustus* ‘chuť, záliba, vkus’.

**vláčet**, uvláčet, rozvláčný, zavláčka. Všesl. - p. *wtóczyć*, r. *volocīt*, s./ch. *vláčiti* ‘vláčet půdu (branami)’, stsl. *vlačiti*. Psl. *\*volčiti* (B8) je opětovací sloveso od *\*velkti* (viz →vléci). Srov. →vláčný, →vlak.

**vláčný**, vláčnost, vláčnět, zvláčnět. Od →vléci, →vláčet ve významu ‘táhnout’. Původně tedy ‘roztahitelný, pružný’, pak ‘poddajný, měkký’.

**vládnout**, vláda, vládní, vladař(ka),

vladařský, vládce, vládkyně, ovládnout, převládnout, zvládnout, zavládnout, bezvládí. Stč. *vlásti* (1.os.přít. *vladu*), stp. *wtodać*, r. *vladět* (z csl.), s./ch. *vládati*, stsl. *vlasti*. Psl. *\*volsti* (1.os.přít. *\*voldo*) (A5, B8) je příbuzné s lit. *veldėti* ‘vládnout, mít v moci’, lot. *valdīt* ‘vládnout’, gót. *waldan*, něm. *walten* tv., vše z ie. *\*ualdh-*, rozšířeného kořene *\*ual-* ‘být silný’, od něhož je i stir. *fal-n-* ‘panovat’, lat. *valēre* ‘být silný, být zdravý’, toch. B *walo* ‘král’. Srov. →vladyka, →vlast, →oblast, →zvláště.

**vladyka** ‘příslušník nižší staročeské šlechty’, vladycký. P. *wtadyka*, r. *vladyka* (z csl.) ‘biskup pravoslavné církve’, csl. *vladyka*. Psl. *\*voldyka* je tvořeno ojedinělou příp. *-yka* od základu *\*vold-*, k němuž viz →vládnout.

**vláha**, vlahý, vlahý, vlahost, ovlažit, svlažit, zavlážit. Hl. *wtóha*, r.d. *vológa* (spis. *vlága* z csl.), s./ch. *vlāga*, stsl. *vлага*. Psl. *\*volga* (B8) je příbuzné s lit. *valgys* ‘jídlo’, lot. *valgums* ‘vláha’, stangl. *wlæc* ‘vlahý’, sthn. *welc* ‘vlhký, vlahý, mírný, zvadlý’, něm. *welk* ‘zvadlý’, *Wolke* ‘mrak’, vše z ie. *\*uelg-* ‘vlhký, mokrý’ (viz i →vlhký) (A6), od varianty *\*uelk-* je stir. *folcaim* ‘navlhčuji’. *Vlahý* ve významu ‘mírně teplý’ a ‘nehorlivý, mdlý’ je jen č. (již stč.) a jistě se rozvinulo vlivem něm. Ani tam však není přechod k významům ‘mdlý, zvadlý ap.’ příliš jasný - myslí se především na působení vlhkosti na některé potraviny (chléb ap.), tedy ztrátu chuti, zatuchlost ap.

**vlažka**, vlažeka, vlažkový. Jen č., od →vlát.

**vlak**, vláček, vlakový. Ve starší č. ‘náčiní, na němž se něco vláčí’, původně

‘vlečení’ (Jg) z psl. *\*volkz*, což je dějové jméno k *\*velkti* (→vléci). Dnešní význam podle něm. *Zug* ‘tah, tažení’ i ‘vlak’ od *ziehen* ‘táhnout, vléci’ (srov. i p. *pociąg* ‘vlak’). Z č. přejato do jsl.

**vlákno**, vláknitý, vláknina. Všesl. - p. *włókno*, r. *voloknó*, s./ch. *vlákno*. Psl. *\*volkzno* (B8) je nejspíš příbuzné se sti. *valká*-‘lýko’, stangl. *wlōh* ‘vlákno’, výchozí ie. *\*uolko-* by bylo variantou ke kořeni *\*uolko-* (k tomu viz →vlas). Méně pravděpodobná je souvislost s →vléci.

**vlas**, vlasek, vlasec, vlasový, vlasatý, vlásenka, vlasečnice. Všesl. - p. *włos*, r. *vólos*, s./ch. *vlās*, stsl. *vlasz*. Psl. *\*volsz* vychází z ie. *\*uolko-*, z něhož je i sti. *valša* ‘výhonek, mladá větev’, av. *varθsa-* ‘vlas, chlup’, případně i stangl. *wlōh* ‘vlákno’, isl. *ló* ‘chuchvalec’ (mohou být i z ie. *\*uolko-*, k němuž viz →vlákno). Ie. základ je rozšířený ie. kořen *\*uel-* ‘chlup, vlna ap.’ (viz →vlna<sup>2</sup>).

**vlast**, vlastenec, vlastenka, vlastenecký, vlastenectví. Stč. ‘země, krajina, oblast’, *vlast přirozená* ‘rodná země’ (odtud zúžením dnešní význam). P. *włóśc* ‘panství, kraj, země’, r. *vlast*’ (z csł.) ‘moc, vláda, úřady’, s./ch. *vlást* tv., stsl. *vlastb* ‘moc, vláda, panství’. Psl. *\*volstb* ‘vláda, moc’ je odvozeno od *\*volsti* ‘vládnout’ (viz →vládnout, srov. →oblast).

**vlastní**, vlastnost, vlastně, vlastnit, vlastník, vlastnický, vlastnictví, převlastnit, vyvlastnit. Původně ‘co náleží pod něčí vládu’ (viz →vlast). Přísl. *vlastně*, původně stč. ‘výstižně, jak náleží, skutečně’, pokleslo v nč. na částici s významem opravným či zpřesňujícím.

**vlašský**. Od *Vlach* ‘Ital’, k tomu viz

→valach.

**vlaštovka**, vlaštovčí, vlaštovičník. Stč. *vlastovicě*, *lastovicě* (*v-* předsunuto). Všesl. - p. *jaskółka*, r. *lástočka*, s./ch. *łastawica*. Psl. *\*lastovica*, *\*lastovzka* ap. nemá příliš jasný původ. Spojuje se s lit. *lakstýti* ‘létat sem a tam’ od *lėkti* ‘létat’, možný je i onom. původ slova.

**vlát**, vlající, rozevlát, vyvlát, zavlát. Přejato v obrození z r. *vlajat’(sja)* ‘vlnit se’, jež stejně jako stsl. *volati (se)* vychází z psl. *\*volati (se)* tv. Příbuzné je →valit a →vlna<sup>1</sup>.

**vlažný**. Viz →vláha.

**vléci**, vlek, vlekly, vlečka, vlečný, vlečňák, navléci, návlek, odvléci, povléci, povlak, podvléci, provléci, převléci, převlek, přivléci, svléci, vyvléci, zavléci. Všesl. - p. *wlec*, r. *volóc’*, s./ch. *vúci*, stsl. *vlešti*. Psl. asi *\*volkti* (1.os.přít. *\*velkq*, odtud nový inf. *\*velkti*), což odpovídá lit. *vilkti* (1.os.přít. *velkù*) tv., příbuzné je i av. *varθk-* tv., východiskem je ie. *\*uelk-* ‘táhnout, vléci’. Srov. →obléci, →vláčet, →vlak, →oblak, →svlačec.

**vlha** ‘pestrobarevný jihoevropský pták’. Původně ‘žluva’, tak starší č. a slk. *vlha*, p. *wilga*, r. *ivolga*, ale s./ch. *vùga* ‘moudiváček’. Psl. *\*volga* se obvykle srovnává s lit. *volungė* ‘žluva’, lot. *vāluode* a s druhou částí střhn. *witeval* (*wite* ‘dřevo’), něm.-švýc. *Wiedewalch* tv., uvádí se i av. *vārθ(n)gan-* ‘jakýsi pták’. Další souvislosti nejasné.

**vlhký**, vlhkost, vlhčit, navlhčit, zvlhčit, vlhnout, navlhnout, provlhnout, zvlhnout. P. *wilgotny*, r.d. *volgój*, sln.d. *volgák*. Psl. *\*volgō(kz)* je příbuzné s lit. *vilksnas* tv., *vilgyti* ‘vlhčit’, k dalším souvislostem viz →vláha (A6).

**vlídný**, vlídnost. Jen č. a slk. (*vl’údny*),

od →lid, vlastně ‘kdo je k lidem (laskavý)’.

**vliv.** Viz →v a →lít.

**vlk**, vlče, vlček, vlčice, vlčí, vlčák. Všesl. - p. *wilk*, r. *volk*, s./ch. *vák*, stsl. *vlčkž*. Psl. *\*vlkž* je příbuzné s lit. *vilkas*, lot. *vilks*, gót. *wulfs*, angl. *wolf*, něm. *Wolf*, av. *vθhrka-*, sti. *vr̥ka-* tv., vše z ie. *\*u̯l̥kʷo-* ‘vlk’. Z příbuzných východisek je i lat. *lupus*, alb. *ujk* a ř. *lýkos* tv. Různými přeneseními pak i ‘dětská hračka, která při otáčení zvučí’ (základ je asi onom.), ‘opruzenina’ (srov. i něm. *Wolf* ‘nežit’), ‘jalový výhonek stromu’. Srov. i →vlkodlak.

**vlkodlak**. P. *wilkotak*, r.d. *volkolák*, *volkodlák*, s./ch. *vùkodlak*. Psl. nejspíš *\*vlkodlakž*, složenina z *\*vlkž* (→vlk) a *\*dlaka* ‘srst’ (csl. *dlaka*, sln. *dláka* tv.), tedy ‘kdo má vlčí srst’. Srov. něm. *Werwolf* tv. ze sthn. *wer* ‘muž’ (srov. →virtuální) a *wolf* ‘vlk’.

**vlna<sup>1</sup>**, vlnka, vlnový, vlnit (se), vlnění, vlnivý, vlnitý, vlnovitý, vlnovka, rozvlnit, zvlnit, zavlnit. R. *volná*, b. *válná*, stsl. *vlōna*. Psl. *\*vlna* je příbuzné s lit. *vilnis*, lot. *vilna*, něm. *Welle*, alb. *valë*, sti. *ūrmí-* tv., vše vychází z ie. *\*uel-* ‘kroutit, vinout, válet’, k němuž viz i →valit a →vlát.

**vlna<sup>2</sup>**, vlněný. Všesl. - p. *welna*, r.d. *vólna*, s./ch. *vùna*, stsl. *vlōna*. Psl. *\*vlna* odpovídá lit. *vilna*, lot. *vilna*, lat. *lāna*, av. *varθnā*, sti. *ȳrṇā*, chet. *hulana-* tv., vše z ie. *\*u̯l̥nā* ‘vlna’. Z příbuzných východisek je něm. *Wolle*, angl. *wool*, wal. *gwlán* tv. Základem všeho je ie. *\*uel-* ‘chlup, srst, vlna’, k němuž viz i →vlas a →vlákno.

**vločka**, vločkový. Z něm. *Flocke* tv. (u Jg i *floček*, *fločka*), jež bude asi z lat. *floccus* ‘vločka, chmýří’. Spojuje se

však také s lot. *plaukas* (pl.) ‘vločky, vlákna, odpadky vlny či lnu’.

**vloha**. Vlastně ‘co je do člověka vloženo’, viz →v a →ložit.

**vlys** ‘ozdobný pruh na stěně stavby’. Zřejmě počestěné něm. *Fries* tv. z fr. *frise* tv. a to z pozdnělat. *frisium*, *phrygium* ‘výšivka, ozdoba’ z ř. *frýx* ‘frygijský’ (původně o zlatých ozdobách; starověcí Frygové byli vyhlášeni zlatníci).

**vnada**, vнадný, vнадidlo, navnadit. Jen č., srov. však r. *prináda* tv. Původně ‘nástraha, návnada’. Nejspíš z *\*vō* (→v), *\*na* (→na<sup>1</sup>) a odvozeniny od ie. *\*dhē-* ‘položít’ (viz →dít se). Psl. *\*vōnada* by pak bylo podobný útvar jako *\*ōda* (viz →udice); *\*ōda* je nástraha, která se vkládá do něčeho (do vody), zatímco *\*vōnada* na něco.

**vně** přísl., předl., vnější, vnějšek, zevnějšek. Viz →ven.

**vníkat**. Viz →v a →nikat.

**vnímat**. Viz →v a →jímat.

**vnitřek**, vnitřní, vnitro, vnitřnosti. Od staršího přísl. *vnitř* ‘uvnitř’, stč. *vñutř*. P. *wewnątrz*, r. *wnutrí*, s./ch. *ūnutar*, stsl. *vōnqtrb*. Psl. *\*vōnqtrb* je složeno z *\*vōn* (viz →v) a *\*qtrb* (samostatně v stsl. *\*qtrb* ‘uvnitř, dovnitř’), které vychází z ie. *\*ontrí* (B7), což je lokálový tvar příbuzný s ie. *\*enter*, z něhož je lat. *inter* ‘mezi’, alb. *ndër* ‘mezi, v’, sti. *antár-* ‘mezi’, *ántara-* ‘vnitřní’, a s *\*qter*, reprezentovaným sthn. *untar* ‘mezi, pod’, něm. *unter*, angl. *under* ‘pod’ (A7). K první části ie. slov viz →v, k druhé např. →externí, →ultra. Viz i →útroby, →játra.

**vniveč** přísl. P. *wniwecz* (srov. i *niweczýć* ‘ničit’). Psl. *\*vōnivōčb* (s opakováním *\*vō*), viz →v, →ni a →co.

**vnuk**, vnouček, vnouče, vnučka. Všesl.

- p. *wnuk*, r. *vnuk*, s./ch. *ùnuk*, csł. *vsnuk*ž. Psl. *\*vsnuk*ž není etymologicky příliš jasné. Nejblíže mu stojí lit. *anūkas* tv., ale to je asi výpůjčka z vsl. Vzhledem k něm. *Enkel* tv., které je zdobnělinou k sthn. *ano* ‘předek, děd’ z ie. *\*an-* ‘předek, prarodič’, se předpokládá, že základem našeho slova je redukováná podoba téhož kořene *\*sn-* (A6, B3), k níž se přidala zdobňující příp. (srov. dnešní *-uk*, *-juk* časté v ukr.). Spojení ob generací totiž bylo u Indoevropanů velmi silné, věřilo se, že duše zemřelého předka přechází do těla vnuka, často se mu i dávalo jméno po dědovi (Ma<sup>2</sup>). Ie. *\*an-*, od něhož je i lit. *anỹta* ‘tchyně’, lat. *anus* ‘stařena’, arm. *han* ‘babička’, chet. *an-na-aš* ‘matka’, je jako většina příbuzenských názvů z dětské řeči (srov. →máma, →otec)

**vnuknout**, vnuknutí. Viz →ponoukat.

**voda**, vodstvo, vodní, vodný, vodový, vodnatý, vodnatět, vodárna, vodárenský, vodák, vodačka, vodácký, vodník, Vodnář, vodnice, povodí, rozvodí, povodeň, povodňový, odvodnit, rozvodnit (se), zavodnit. Všesl. - p. *woda*, r. *vodá*, s./ch. *vòda*, stsl. *voda*. Psl. *\*voda* se rozvinulo z ie. kolektiva *\*uēdōr*, gen. *\*udens* ‘vody, vodstvo’, z něhož je i angl. *water* ‘voda’, něm. *Wasser* (A4), umb. *utur*, alb. *ujë*, ř. *hýdōr* tv., arm. *get* ‘řeka’, sti. *udán(i)* ‘ve vodě’, chet. *uītār* ‘vody, vodstvo’. Kořenné *-o-* vzniklo vlivem singulárového *\*uódr*□, gen. *\*uēdōs*, doloženého v chet. *uītār*, gen. *uītēnaš* ‘voda’. Nazalizovaná podoba kořene je v lit. *vanduō* (gen. *vandēš*), strp. *wundan*, *unds*, stisl. *unnr* ‘vlna, voda’, lat. *unda* tv. Fin. *vesi* ‘voda’ ukazuje na širší příbuznost nostratickou. Srov. →vodík,

→vodka, →vydra, →vědro.

**vodík**, vodíkový. Utvořeno Preslem od →voda podle nlat. *hydrogenium*, něm. *Wasserstoff* (při jeho hoření vzniká voda).

**vodka**. Z r. *vódka*, což je zdobnělina od *vodá* (→voda). K podobné motivaci viz →whisky.

**-voj** (*rozvoj*, *vývoj*, *závoj*). Viz →vít.

**voj**<sup>1</sup> zast. ‘vojenský oddíl, jednotka’. P. *woj* ‘bojovník’, stsl. *vojъ* tv. Ve většině slov. jazyků hlavně v odvozeninách (viz →vojín, →voják, →vojna, →vojsko). Psl. *\*vojъ* je původem dějové či činitelské jméno od nedoloženého slovesa odpovídajícího lit. *vỹti*, 1.os.přít. *vejũ* ‘pronásledovat’, dále je příbuzné sthn. *weidōn* ‘lovit’, lat. *via* ‘cesta’, ř. *íemai* ‘spěchám, jdu’, sti. *vēti*, *váyati* ‘pronásleduje, usiluje’, vše od ie. *\*uei-* ‘(pro)následovat, směřovat’ (srov. →vítat, →vina). Původní význam našeho slova je tedy asi ‘(pro)následování’, případně ‘(pro)následovatel’. Srov. i →vévoda.

**voj**<sup>2</sup>. Viz →oj, varianta s protetickým *v-* (B3) pronikla i do spis. č.

**voják**, vojačka, vojákyně, vojáký, vojákovat. P. *wojak*, r.hov. *vójaka* ‘pěkný voják’ (ironicky), ch. *vòjāk*. Psl. *\*vojakъ* je odvozeno od *\*vojъ* (→voj<sup>1</sup>), srov. →vojín, →vojna, →vojsko.

**vojín**. R. *vóin*, stsl. *voinъ*. Psl. *\*vojīnъ* je tvořeno individualizující příp. *-inъ* (viz →jiný, →jeden) od *\*vojъ* (viz →voj<sup>1</sup>).

**vojna**, vojenský. Všesl. - p. *wojna*, r. *vojná*, ch. *vòjna*, stsl. *voina*, vše ve významu ‘válka’. Psl. *\*vojъna* je odvozeno od *\*vojъ* (→voj<sup>1</sup>).

**vojsko**. Všesl., viz →voj<sup>1</sup>.

**vojtěška** ‘druh píceiny’. Zjevně ke jménu *Vojtěch*, ale motivace pojmeno-

vání nejasná.

**vokál** ‘samohláska’, vokalizace. Podle něm. *Vokal* z lat. *vōcālis* tv., vlastně zpodstatnělé adj. s významem ‘mluvící lidským hlasem, zvučný, zpěvný’, od *vōx* (gen. *vōcis*) ‘hlas’. Srov. →vokální, →vokativ.

**vokální** ‘týkající se zpěvu’. Přes něm. *vokal* z lat. *vōcālis* ‘zvučný, zpěvný’ (viz →vokál).

**vokativ** ‘pátý pád (v češtině)’, vokativní. Z lat. (*cāsus*) *vocātīvus* ‘(pád) volací’ od *vocāre* ‘volat’ od *vōx* ‘hlas’. Srov. →vokál.

**volán** ‘skládaný nebo nabíraný proužek látky jako ozdoba’, volánek. Přes něm.st. *Volant* z fr. *volant* tv., doslova ‘létající, vlající’, přech. přít. od *voler* ‘létat’ z lat. *volāre* tv. Srov. →volant.

**volant**. Etymologie zcela stejná jako u →volán, významovým mezičlánkem ve fr. bylo ‘lopatka větrného mlýna, setrvačnick’.

**volat**, volání, volající, volaný, obvolat, odvolat, povolat, povolání, povolaný, provolat, předvolat, přivolat, svolat, vyvolat, zvolat, zavolat. Jen zsl. (p. *wołać*). Snad je příbuzné s lot. *valoda* ‘jazyk, řeč’, původ by mohl být onom.

**volavka** ‘druh brodivého ptáka’. Již ve střední č. Od →vole, protože při číhané má dlouhý štíhlý krk esovitě přitisknutý k tělu, takže působí dojmem vole. Srov. u Jg *volavý* ‘mající vole’.

**vole** ‘struma; rozšířená část jícnu ptáků’. Již stč.; p. *wole*. Málo jasné. Snad souvisí s něm. *Wulst* ‘zesílení, otok’, jehož původ také není jistý, základ by mohl být stejný jako ve →valit.

**volej** ‘zasazení míče v letu’. Z angl. *volley* tv. (původně v tenisu) z fr. *volée* ‘let, volej, salva’ od *voler* ‘letět’ z lat. *volāre*

tv. Srov. →volejbal, →volán, →voliéra.

**volejbal**, volejbalový, volejbalista, volejbalistka. Z angl. *volley-ball* tv., viz →volej a →ball.

**voliéra** ‘velká klec pro ptáky’. Z fr. *volière* tv. od *voler* ‘létat’ z lat. *volāre* tv. Srov. →volán, →volant, →volej.

**volit**, volený, volenka, volba, volební, volič(ka), voličský, volitel, volitelný, volitelnost, povolit, povolný, podvolit se, přivolit, svolit, svolný, uvolit se, vyvolit si, zvolit. Všesl. - p. *woléc* ‘chtít raději, dávat přednost’, r.st. *vólit* ‘chtít, přát si’, sln. *volíti* ‘volit’, ch. *vòljeti*, s. *vòliti* ‘mít rád’, stsl. *voliti* ‘chtít, mít rád’. Psl. *\*voliti* ‘vyjadřovat svou vůli’ úzce souvisí s *\*vol’a* (viz →vůle). Odpovídá mu gót. *waljan* ‘vybírat’, stisl. *velja*, něm. *wählen* tv. i sti. *varáyati* ‘volí, vybírá si’, vše od opětovacího slovesa tvořeného od základního ie. *\*uel-* ‘chtít, přát si’. Viz i →velet.

**volný**, volnost, uvolnit, zvolnit, nevolník, nevolnický, nevolnictví. Všesl. - p. *wolny*, r.d. *vól'nyj* ‘volný, familiérní’, s./ch. *vòljan* ‘svolný’, stsl. *vol'ъnъ*. Psl. *\*vol'ъnъ* je odvozeno od *\*vol'a* ‘vůle’, původně tedy ‘mající svobodnou vůli’. Viz →vůle, srov. →volit, →velet.

**volt** ‘jednotka elektrického napětí’, voltáž. Podle it. fyzika A. *Volty* († 1827).

**vonět**. Od →vůně.

**vor**, vorař, vorařský. Takto jen č., je však r.st. *vor* ‘ohrada, plot’. Psl. *\*vorъ* je odvozeno od *\*verti* (viz →vřít), tedy původně asi ‘sevržená řada kůlů, klád’.

**voršilka** ‘členka ženského řeholního řádu’. Podle patronky řádu sv. *Voršily*, což je stč. podoba lat. *Ursula*, doslova ‘medvědička’ (srov. →medvěd).

**vorvaň** ‘druh velkého kytovce’, vorvaní. Preslovo převzetí z r. *vórvan* ‘velrybí

tuk', jehož původ je nejasný. Spojuje se s ním. *Walrat* 'vorvanina' či *Waltran* 'velrybí tuk', nebo stšvéd. *narhval* (viz →narval), jméno by pak prošlo značným zkomolením. Hledá se i ugrofinský (laponský) původ slova.

**vosa**, vosí. Stč. *os*, *vos*, na vých. Moravě i dnes *osa*. Všesl. - slk., p. *osa*, r. *osá*, s./ch. *òsa*. Psl. *\*(v)osa* je příbuzné s lit. *vapsvā*, stpr. *wobse*, sthn. *wefsa*, *wafsa*, *waspa* (něm. *Wespe*), angl. *wasp*, stir. *foich*, lat. *vespa*, střper. *vaðz* tv., vše z ie. *\*uobhsā*, *\*uopsā* tv. (A7), to možná od *\*uebh-* 'tkát' (jejich hnízdo je jakoby utkané).

**vosk**, voskový, voskovice, voština 'prázdné včelí plásty', voskovat, navoskovat. Všesl. - p. *wosk*, r. *vosk*, s./ch. *vòsak*, stsl. *voskž*. Psl. *\*voskž* odpovídá lit. *vāškas*, lot. *vasks*, něm. *Wachs*, angl. *wax* tv. Východiskem je asi ie. *\*uokso-* (v bsl. přesmyk), původně *\*uogso-* od *\*ueg-* 'tkát'. K tvoření a významu srov. →vosa.

**votivní** 'postavený, darovaný ap. na znamení díky, záslibný'. Podle něm. *votiv* z lat. *vōtīvus* tv. od *vōtum* 'zaslíbená věc, oběť', což je původem příc. trp. od *vovēre* 'slibovat, zaslibovat'.

**vous**, vousek, vousatý, vousáč. P. *wqs*, r. *us* 'knír, vousy zvířat', sln.d. *vôs* tv., csl. *qsž*. Psl. *\*(v)qsž* je asi příbuzné se stpr. *wanso* 'první porost na tváři', střir. *fēs* 'vousy, ochlupení', find 'vlasy', ř. *ionthos* 'mladý vous', východiskem by bylo ie. *\*uendh-* 'vlas, vous', bsl. tvary z rozšířeného *\*uondh-s-* (A6, A7, B7). Srov. →housenka, →licousy.

**vozataj** zast. 'kdo řídí spřežení'. Psl. *\*vozatajъ* je tvořeno příp. *-tajъ* od základu, který je ve *\*voziti* (→vozit). Srov. č.st.

*rataj* 'oráč' z *\*ortajъ* od *\*orati*.

**vozit**, vozidlo, vozítko, vozka, vozovka, navozit, odvozit, povozit (se), rozvozit. Všesl. - p. *wozić*, r. *vozić*, s./ch. *vòziti*, stsl. *voziti*. Psl. *\*voziti* je opětovací sloveso k *\*vezti*, viz →vézt.

**-vozovat** (*navozovat, odvozovat, provozovat, provoz, uvozovat, vyvozovat*). Odvozeno od →vodit. Jiné je *dovoz, vývoz* (viz →vézt).

**vrabec**, vrabčák, vrabčí. Všesl. - p. *wróbel*, r. *voroběj*, s./ch. *vrábac*, stsl. *vrabъjъ*. Psl. *\*vorbъcъ*, *\*vorbъjъ* se spojuje s lit. *žvirblis*, lot. *zvirbulis* tv. a dále i ř. *rhóbillos* 'jakýsi pták'. V lit. a lot. se předpokládá kontaminace (D3) se slovy na *žvi-*, resp. *zvi-* (je i lot. *zviğurs, zvipuris* tv.). Ie. kořen stejně nejistý.

**vracet**. Všesl. - p. *wracác*, r. *vorócat* 'obracet', s./ch. *vrācati*, stsl. *vraštati*. Psl. *\*vort'ati* (B3, B8) je opětovací sloveso k *\*vortiti* (viz →vrátit, kde je další příbuzenstvo).

**vrah**, vražedkyně, vražednice, vražda, vražedný, vraždit, povraždit, vyvraždit, zavraždit. Stč. 'nepřítel; vrah'. Všesl. - p. *wróg* 'nepřítel', r. *vrag* (z csl.) tv., *vórog* 'nepřítel, čert', s./ch. *vrāg* 'čert, ďábel', stsl. *vragъ* 'nepřítel'. Psl. *\*vorgъ* 'nepřítel' je příbuzné se stpr. *wargs* 'zlý', lit. *var̃gas* 'bída, nouze', *vėrgas* 'otrok', dále asi s gót. *wraks* 'pronásledovatel', stangl. *wrecca* 'vyhnanec, ubožák' (z toho angl. *wretch* 'ubožák; darebák'), lat. *urgēre* 'tísnit, dotírat, soužít', vše by bylo z ie. *\*ureg-*, *\*uerg-* 'tísnit, pronásledovat' (tedy původně 'utlačitel, pronásledovatel'). Může však souviset i s jinou skupinou germ. slov (uvažuje se i o převzetí, Ma<sup>2</sup>) - stisl. *wargr* 'vlk; psanec', stangl. *wearg* 'lupič, zločinec', sthn. *war(a)g*



tv., něm. *Würger* 'škrtič, vrah, kat'. Pokud je příbuzné stsas. *wurgil* 'provaz' (viz dále →povříšlo), byl by původní význam 'davič, škrtič'.

**vrak.** Z něm. *Wrack* tv., původu dněm. (srov. niz. *wrak*, angl. *wreck* tv. a také střdn. *wrak* 'poškozený, zničený'). Dále je příbuzné angl. *wreak* 'napáchat škodu, zlo', východiskem je ie. *\*u<sub>2</sub>reg-* 'tísnit, pronásledovat' (viz →vrah). Srov. i →brak.

**vrána,** vraní. Věsl. - p. *wrona*, r. *voróna*, s./ch. *vràna*. Psl. *\*vorna* (B8) odpovídá lit. *várna*, lot. *vārna*, příbuzné je asi i toch. B *wrauña* tv. Je to vlastně ženský protějšek k psl. *\*vornō* 'havran' (srov. stsl. *vrana*, č.st. *vrana*) odpovídajícímu lit. *var<sup>nas</sup>* tv. To se dále vykládá z ie. *\*uorno-* 'černý, spálený' (viz dále →vrany). Srov. však i →havran.

**vráný** 'černý (o koni)', vraník. Věsl. (kromě luž.) - p. *wrony*, r. *voronój*, s./ch. *vrân*, csl. *vrana*. Psl. *\*vornō* (B8) se vykládá z ie. *\*uorno-* 'černý, spálený', jež by bylo odvozeno od ie. *\*uer-* 'hořet, pálit', k němuž viz →vařit. Viz i →vrána, →havran.

**vráska,** vrása, vrásčitý, vrásnit, vrásnění, zvrásnit, vraštit, svaštit. Již stč. Csl. *vraska*, sln.st. *vráska*. Psl. *\*vor(p)ska* bude odvozeno od *\*vorpa* tv., doloženého v stč. *vráp*, *vrapa*, hl. (w)ropa, sln. *vrâpa*, *rápa*. Dále se vykládá z ie. *\*uer-p-*, rozšířené podoby kořene *\*uer-* 'vinout, kroutit', z níž je i lit. *var<sup>pas</sup>* 'klas', *varpýti* 'rýpat', angl. *wrap* 'balit, ovíjet', ř. *rhope* 'sklon, obrat, náraz'.

**vrata,** vrátka, vrátný, vrátnice. Věsl. - p. *wrota*, r. *voróta*, s./ch. *vráta*, stsl. *vrata*. Psl. *\*vorta* (B8) (vlastně kolektivum od *\*vorto*) odpovídá lit. *var<sup>tai</sup>*

(pl.), stpr. *warto* tv. (bsl. *uorto-*), stejnou příp. má i stangl. *weorð* 'dvůr', alb. *vathë* 'obora, dvůr', toch. B *warto* 'zahradá, sad', významem dále odpovídá osk. *veru* 'vrata' (akuz.). Vše je od ie. *\*uer-* 'zavřít, ohradit' (viz →vřít, srov. →vor, →obora).

**vrátit,** vratný, navrátit, návrat, odvrátit, podvrátit, převrátit, převrat, rozvrátit, rozvrat, vyvrátit, zvrátit, zvrát, zvrátky, závrat. Věsl. - p. *wrócić*, r. *vorotít*, s./ch. *vrátiti*, stsl. *vratiti*. Psl. *\*vortiti* (B8) je kauzativum k *\*vbrtěti* (viz →vrtět), původní význam tedy je 'způsobit, že se něco otočí, kroutí ap.'. Příbuzné je lit. *vartýti* 'obracet', *ver<sup>sti</sup>* 'obrátit', něm. *werden* 'stát se', lat. *vertere* 'obracet, točit', sti. *var<sup>táyati</sup>* 'dává do (krouživého) pohybu', *vartati* 'otáčí', toch. A *wärt-* 'hodit', vše z ie. *\*uert-*, což je rozšířená podoba ie. *\*uer-* 'otáčet, kroutit, vinout'. Srov. →obrátit, →vratký, →vřeten, →vrstva.

**vratký,** vratkost. Stč. *vrátký* i *vrtký* 'vratký, nestálý'. Jen č., od →vrtět, viz i →vrátit.

**vrávorat,** vrávoravý, odvrávorat, přivrávorat, zavrávorat. Jen č. (již stč.), přesto asi staré. Psl. *\*vorvorati* by bylo expr. zdvojení kořene *\*vor-*, asi ablautové varianty ie. *\*uer-* 'kroutit (se), otáčet (se)'. Viz →vrtět, →vrátit, →vrba. K tvoření srov. →plápolat, →blábolit ap.

**vrba,** vrbový, vrboví. Věsl. - p. *wierzba*, r. *vérba*, s./ch. *vrba*, stsl. *vrōba*. Psl. *\*vrba* je původně asi kolektivum od subst. doloženého v lit. *vir<sup>bas</sup>* 'prut', lot. *virbs* 'hůlka, kolíček' (tedy vlastně 'proutí, množství prutů'). Dále je příbuzné lat. *verbēna* 'prut, ratolest', ř.

*rhábdos* ‘prut, berla’, dále i gót. *waírpan*, něm. *werfen* ‘hodit’ (srov. →vrhnout), vše z ie. \**uerb-* od \**uer-* ‘kroutit, vinout’.

**vrčet**, vrčívý, zavrčet. Všesl. - p. *warczéc*, r. *vorčát*, s./ch. *vrčati*. Psl. \**vrčati* zřejmě souvisí s lit. *ur̃kti* tv., *ver̃kti* ‘plakat’, lat. *urcāre* ‘vrčet (o rysu)’, vše je onom. původu (ie. \**ur-*?). Srov. →vrkat, →vrnět.

**vrhcáby** ‘staročeská hra v kostky’. Ze střhn. *wurfzabel* (s překladem první části, tzv. polokalk) z *wurf* ‘vrh, hod’ od *werfen* (viz →vrba) a *zabel* ‘(hrací) deska’ i ‘desková hra’ z lat. *tabula* ‘prkno, deska’ (viz →tabule) (A4).

**vrhnout**, vrhat, vrh, vrhač(ka), vrhačský, navrhnout, návrh, odvrhnout, opovrhnout, opovržení, opovrživý, podvrhnout, podvrh, převrhnout, přívrženec, rozvrhnout, rozvrh, svrhnout, uvrhnout, vyvrhnout, vyvrhel, zvrhnout, zvrhlík, zavrhnout. Stč. *vrči*, 1.os.přít. *vrhu* (přešlo do 2. třídy, k slovesům na -*nou-*). R. *otvergnūt*, sln. *vrēči*, s./ch. *vr̃či*, stsl. *vrēšti*. Psl. \**vergti* (1.os.přít. \**vr̃gŋ*) je příbuzné s lot. *savergt* ‘svraštit se’, lat. *vergere* ‘chýlit se, obracet se’, sti. *vr̃ṇákti* ‘obrací, otáčí’, vše od ie. \**uer-g-*, rozšířené varianty kořene \**uer-* ‘otáčet, kroutit’. K významu srov. gót. *waírpan*, něm. *werfen* ‘vrhat, házet’, toch. A *wärt* tv. od jiných variant téhož kořene (viz →vrba, →vrátit). Srov. i →vrhcáby, →vrtět.

**vrch**, vršek, vrchní, vrchnost, vrchovatý, vrchovina, svrchní, svršek, povrch, povrchový, povrchní, vršit, dovršit, navršit, završit, vrchlík, vrchol, vrcholek, vrcholný, vrcholový, vrcholit, vyvrcholit. Všesl. - p. *wierch*, r. *verch*, s./ch. *vr̃h*, stsl. *vr̃chŋ*. Psl. \**vr̃chŋ* odpoví

vidá lit. *viršūs*, lot. *virus* tv., dále je příbuzné lat. *verrūca* ‘bradavice’, sti. *váršīyas-* ‘vyšší’, *váršman-* ‘vrchol, vrch’, vše od ie. \**uers-* ‘vyvýšenina’ (A8).

**vrkat**, zavrkat. Stč. *vrknūti* ‘zavrčet; ceknout’, do nč. zúženo jen na zvuk vydávaný holuby. P. *warkač* ‘vrčet’, r. *vorkovát* ‘vrkat’. Onom. původu, viz →vrčet.

**vrkoč** kniž. ‘pramen vlasů, cop’. Již stč.; p. *warkocz*. Podle Ma<sup>2</sup> původně koudelová vložka se stužkou, jež se vplétala nevěstě do copu, v první části vidí něm. *Werg* ‘koudel’. Jinak nejasné.

**vrnět**, zavrňt. Jen č., onom. původu. Srov. →mrně, →škvrně a →vrčet, →vrkat.

**vroubit** ‘lemovat, obklopovat’. V tomto významu splynulo s *obroubit* (Jg), obojí od →roubit. Viz i →vrub.

**vroucí**. Od →vřít.

**vrstva**, vrstvička, vrstevnatý, vrstevník, vrstevnice, vrstvit (se), navrstvit, rozvrstvit. Stč. ‘vrstva, stav, věk’. Všesl. - p. *warstwa*, r. *verstá* ‘délková míra’, s./ch. *vr̃sta* ‘řada, druh, třída’, stsl. *vr̃sta* ‘lidský věk’. Psl. \**vr̃sta*, \**vr̃stva* je příbuzné s lit. *vir̃stas*, což je příč. trp. od *vir̃sti* ‘převrhnout, převrátit’, *var̃stas* ‘vzdálenost od jednoho oráčova obratu k druhému’, lat. *versus* ‘obrat; řádka, brázda’ (původem příč. trp. od *vertere* ‘obrátit’), sti. *vr̃ttá-* ‘způsob života’ (původem také příč. trp.), vše od ie. \**uert-* ‘obrátit’ (viz →vrátit). Vývoj významu ‘obrat’ → ‘řádka, brázda’ (a dále ‘délková míra’) je objasněn v lit. *var̃stas*. Obtížně se však spojí i s významem ‘lidský věk’, proto se myslí na kontaminaci (D3) s jiným slovem příbuz-

ným se sti. *vr̥ddhá-* ‘dospělý, velký’, *vr̥ddhāti* ‘roste’ od ie. *\*uerdh-* ‘růst’ (Ma<sup>2</sup>).

**vrtat**, vrtací, vrt, vrtný, vrták, vrtáčka, navrtat, provrtat, převrtat, rozvrtat, uvrtat, vyvrtat, zvrtat, zavrtat (se). P. *wiercić* tv. Souvisí s →vrtět, tedy vlastně ‘vrtěním, otáčivým pohybem pronikat’.

**vrtět**, vrtnout se, vrtivý, vrtkavý, vrtoch, vrtošivý, vrtule, vrtulník, zavrtět, zvrtnout (se), vrtichvost (viz →chvost). P. *wiercić* ‘vrtat, vrtět’, r. *vertét* ‘otáčet, kroutit, vrtět’, ch. *vtjeti*, s. *vteti* tv., stsl. *vr̥tēti* ‘točit, ohýbat’. Psl. *\*vrtēti* ‘otáčet, ohýbat, kroutit’ vychází z ie. *\*uert-* tv. (k příbuzenstvu viz →vrátit). Srov. i →vrtat, →vrstva, →vřetenó.

**vrub**, vroubek. Od staršího *vroubiti* ‘(u)dělat vrub’, viz →v a →roubit, srov. i →vroubit.

**vrzat**, vrznout, vrzavý, rozvrzat, zavrzat. Takto jen č., srov. však r. *ot-verzát* ‘otvírat’, *vérzít* ‘mlátit prázdnou slámu, žvanit’, sln. *vrzēti* ‘být otevřen’. Tato slova vycházejí z psl. *\*verzti* ‘zavřít, svázat’ odpovídajícího lit. *ver̥žti* ‘tísnit, svírat’, východiskem je ie. *\*uergh-* ‘svírat, úžit, škrtit’ (viz →povříšlo, srov. →vrah). V č. se asi význam ‘zavřít’ (a z předp. sloves vyabstrahované ‘otevřít’ jako v sln.), tedy význam pohybu (dveří ap.) vyvinul v nápodobu zvuku vydávaného dveřmi ap. Nelze však vyloučit přímo onom. původ slova; pak by ovšem s uvedenými slov. slovy nesouviselo.

**vřava**. P. *wrzawa*, s./ch. *vřeva*, srov. i sln. *vr̥v̥enje* ‘ruch, tlačenice’, ch. *vr̥vjeti* ‘hemžit se’. Psl. *\*vvr̥ava* a *\*vvr̥v̥eti* (jsl.) jsou asi odvozeniny od

*\*vvr̥eti* (viz →vřít). Druhou možností je vyjít z ie. *\*uer-* ‘kroutit, otáčet’ (viz →veverka, →vrávorat, →vrtět).

**vřed**, vřídek, vředový. Všesl. - p. *wr̥zód*, r.d. *v̥ered*, ch. *vrijēd*, s. *v̥rēd*, stsl. *v̥rēdō* ‘vřed, nemoc, škoda’. Psl. *\*ver̥dō* (B8) je zřejmě příbuzné s ním. *Warze* ‘bradavice’, stangl. *wearte* tv., švéd. *var* ‘hnis’ a snad i lot. *varde* ‘žába’, východiskem je ie. *\*uerd-*, *\*uer-* ‘vyvýšenina (na kůži)’. S jiným rozšířením sem patří stír. *ferbb* ‘uher’, lat. *varix* ‘křečová žíla’, *verrūca* ‘bradavice’ (viz i →vrch).

**vřes**, vřesový, vřesoviště. P. *wr̥zos*, r. *v̥resk*, ch. *vrijēs*, s. *v̥rēs*. Psl. *\*versō* (B8) je příbuzné s lit. *vir̥žis*, lot. *vir̥sis*, něm.d. *Brüsch*, stir. *froech*, wal. *grug*, ř. *ereikē* (odtud lat. *erica*) tv. Tato slova nelze vyvodit z jednoho ie. kořene (psl. tvar je z *\*uerk-*, lit. z *\*ur̥g-*, ř. z *\*uerēik-* ap. (A1)), kvůli této různorodosti se myslí na ie. převzetí z nějakého ‘praevropského’ substrátu.

**vřeštět**, vřeštivý, vřešťan, zavřeštět. Všesl. - p. *wr̥zeszczēć*, r. *ver̥eščāt*, ch. *vr̥ištati*, csd. *vr̥eštati*. Psl. *\*ver̥ščati* je odvozeno od *\*verskati* (→vřískat) (B1, B8), příbuzné je lit. *verkšnōti* ‘plakat, vzlykat’, lot. *verkšēt* tv., původ onom.

**vřetenó** ‘kuželovitý nástroj k ručnímu předení’, vřetenní. Všesl. - p. *wr̥zeci-ono*, r. *veretenō*, s./ch. *v̥retēno*, csd. *v̥rēteno*. Psl. *\*verteno* formálně odpovídá sti. *vartana-* ‘otáčení, obrat’, obojí z ie. *\*uerteno-*, odvozeniny od *\*uert-* ‘otáčet, obracet’. Viz →vrátit, →vrtět.

**vřídlo**, vřídelní. Novější (od obrození), od →vřít.

**vřískat**, vřísknout, vřískot, vřískavý, zavřísknout. Sln. *vr̥ískati*, ch. *vr̥iskati* (nepravidelná změna *ě* > *i* na rozdíl

od č. (C5)), b. *vrjáskam*. Psl. *\*verskati* má onom. původ, dále viz →vřestět.

**vřít**, vření, vřelý, vyvřít, vyvěrat, vyvěřlina. P. *wrzéc*, r.d. *vrét* 'silně se potit', s./ch. *vrěti* 'vřít, kypět, kvasit', stsl. *vvrěti*. Psl. *\*vvrěti* je příbuzné s lit. *virti* 'kypět, vřít', lot. *virt* tv. Bsl. slovo označovalo kypění vody, způsobené varem či vyvěráním na povrch. Nejspíš lze spojit s →vařit a tedy ie. *\*uer-* 'hořet, pálit', dále srov. →vroucí, →vřídlo, →vír, →nevrlý, →zanevřít.

**-vřít** (*dovřít, otevřít, otvor, přivřít, rozevřít, sevřít, zavřít, závěr, uzavřít, uzávěr, uzavěrka*). P. *zawrzéc*, r.d. *verét* 'zavřít', sln. *ovrěti, zavrěti*, stsl. *zavřěti*. Psl. *\*verti* (B8) (od opětovacího slovesa *\*voriti* je např. slk. *otvorit*, p. *otworzyć*, s./ch. *otvòriti, zatvòriti*) je příbuzné s lit. *vérti* 'otevřít' i 'zavřít' (*užvérti* 'zavřít', *atvérti* 'otevřít'), lat. *aperire* 'otevřít' (z *\*ap(o)-uer-*), sti. *api-vr* 𐌱𐌴𐌹𐌸𐌰 'zavře' a asi i gót. *warjan*, něm. *wehren* 'bránit', vše od ie. *\*uer-* 'zavřít, pokrýt; bránit, chránit'. Srov. →otevřít, →vrata, →veřej, →závora, →obora, →vor.

**vstát**, povstat, povstání, povstalec, přivstat si, vyvstat. Věsl. - p. *wstać*, r. *vstat*, s./ch. *ùstati*. Psl. *\*vostati* je tvořeno z předp. *\*vəz-* (→vz-) a *\*stati* (→stát se, →stát<sup>2</sup>).

**vstřebat**. Stč. *střěbati* 'srkat'. P.d. *sarbać*, serbać, str. *serebati*, r.d. *serbát*, ch. *srěbati*. Stsl. *\*serbati, \*srbati* 'srkat' je příbuzné s lit. *srė* 𐌱𐌴𐌹𐌸𐌰, lot. *strēbt* tv., alb. *gjerb* 'srkám', lat. *sorbēre* 'srkat, pohlcovat', ř. *rhofēō* 'srkám', arm. *arbi* 'pil jsem', vše od ie. *\*serb(h)-, \*sr* 𐌱𐌴𐌹𐌸𐌰 *(h)-, \*sreb(h)-* (A2), jistě onom. původu. Jiná varianta je v →srkat.

**vstříc** přisl., vstřícný, vstřícnost. Stč.

*vstřiec(i)* z *\*v střiecu* z předl. →v a akuz. nedoloženého *\*střieca*, které odpovídá r. *vstrěca* 'setkání', b. *srěšta* tv., s./ch. *srěca* 'úděl', vše z psl. *\*sřret'a* (B3, B7). Dále viz →střetat, srov. →ústrety.

**však** sp., část. Stč. *však, všake, všako* 'však, přece, ale', p. *wszak* 'však, přece, vždyť'. Původně příslovce tvořené od zájmena *veš* (viz →všechen) stejným způsobem jako →jak<sup>1</sup>, →tak, jednak ap. Původní význam tedy byl 'vším způsobem, na každý pád'. To je ještě dnes patrné ve větách jako *Však já se uživím*, stejně tak i ve stč. spojení *kakžkoli - však* 'i když - přece (na každý pád)'. Z významu 'přece' se pak vyvinul význam odporovací, srov. větu *Nechtěl jít, oni ho však přinutili* (podrobněji viz Ma<sup>2</sup>).

**všanc** přisl. Viz →v a →šance<sup>1</sup>.

**všecko**. Viz →všechen.

**všední**, všednost. Z *\*vəšb-dənə-jə* (B6, B9), viz →všechen a →den, tedy 'každodenní, běžný'. Srov. →vezdejší.

**všechen**. Stč. *veš, všē* (ž.r.), *vše* (stř.r.), často s různými rozšířeními (podobu *všechen* vychází z gen. pl. *všech*, srov. i →všecko, →veškerý). Věsl. - p. *wszystek*, r. *ves*, sln. *vēs*, s./ch. *sāv* (přesmyk), stsl. *vəsb*. Kvůli zsl. *š* a vsl., jsl. *s* se musí rekonstruovat psl. *\*vəchə* 'všechen' (ojedinělý doklad 3. palatalizace v kořeni slova (B1)). Odpovídá mu lit. *visas*, lot. *viss*, stpr. *wissa-*, vše z ie. *\*uiso-* (A8, B6), srov. i sti. *višu-* 'do různých stran'. Východiskem je asi ie. *ui-* 'od sebe, různě' (sti. *vi-* tv.), od něhož je jinou příp. tvořeno i sti. *višva* 'všechen, každý', stper. *vispa* tv. Srov. →všude, →však, →všední, →všetečný,

→vesmír, →vždy, →vezdejší.

**všetečný**, všetečnost. Stč. *všetečný* ‘všetečný, drzý’, p. *wszieteczny* ‘nestoudný’. Vlastně ‘všeho se dotýkající’, viz →vše-chen a →týkat se, srov. →výtečný, →netečný.

**všímat si**, všimnout si, všímavý, povšimnout si. Stč. nezvratné *všímati* tv. Jen č., málo jasné. Výklad ze spojení *\*vš oši jímati* ‘do uší jímát’ (Ma<sup>2</sup>) vypadá dost fantasticky (zvlášť předpokládá-li starobylý a jinak nedoložený duálový tvar *\*oši* místo obvyklého psl. *\*uši*), ale zcela jej zavrhnout nelze. Přechod významu od sluchového vnímání k zrakovému je přijatelný; rovněž to, že v druhé části slova by mohlo být *\*jímati* (srov. →vnímat) vypadá docela pravděpodobně.

**všivák** expr. Viz →veš.

**všude** přísl. Stč. *všudy*. Tvoreno od *veš* (viz →všečen) stejným způsobem jako →kudy, →tudy ap.

**vteřina**, vteřinový. Obrozenecký kalk lat. *secunda* tv., od adj. *vteřý*, které by odpovídalo r. *vtorój* ‘druhý’ (ve stč. nedoloženo, je jen v Rukopise královédvorském). K etymologii viz →úterý.

**vtip**, vtipný, vtipálek, vtipkovat, důvtip, důvtipný, dovtipit se. Již. stč., jinak jen slk. a p. (*dowcip*). Nepřiliš jasné. Možná souvisí se stč. *tiepiti*, *těpiti* ‘nést, snést se’, pak by *vtip* bylo vlastně ‘co je vneseno (do člověka Bohem?)’, důvtip’. Hláskoslovně přijatelnější se však zdá spojení s r.d. *típat* ‘lehce udeřit, chytat, štípat’, ukr. *típaty* ‘potrásat, bít’ (vedle toho *dostěpnij* ‘vtipný’), sln. *típati* ‘dotýkat se’, vše od psl. *\*tip-*, *\*tvp-*, asi onom. původu.

**vůbec** část. Stč. *vóbec* ‘vůbec; veřejně;

otevřeně’. Ze spojení *\*vš oběcb* (se zdĺoužením *o*) (B6), viz →v a →obec. Význam ‘veřejně, obecně’ pak poklesl na vyjadřování všeobecné platnosti, srov. např. větu *Nikodem se za učedlníka Kristova vůbec nevydával* (původně ‘veřejně’) (Jg).

**vůči** předl. Stč. *vóči* ‘zpřímá, z očí do očí’, viz →v a →oko. Dnešní význam a funkci pochopíme z vět jako *Vůči táhl nepříteli* (Jg pod *oko*).

**vůdce**, vůdčí, vůdcovský. Stč. *vódcě*, viz →vést.

**vůl**, volský, zhrub. volovina. Všesl. - p. *wól*, r. *vol*, ch. *vól*, s. *vô*, stsl. *volъ*. Psl. *\*volъ* nemá přesvědčivý výklad. Spojuje se s →velký (srov. ř. *mělon* ‘drobný dobytek’, jež souvisí s →malý), případně →vole či →valit, motivací těchto pojmenování by byla velikost, tloušťka tohoto zvířete. Nelze vyloučit ani onom. původ (jako u →býk, srov. →volat) a konečkonců ani výpůjčku (srov. podobné výrazy v ural. jazycích - komi *völ* ‘vůl’, udmurtské *val* ‘kůň’).

**vůle**, volní, zvůle. Všesl. - p. *wola*, r. *vólja*, s./ch. *vòlja*, stsl. *volja*. Psl. *\*vol’a* je příbuzné s lit. *valià*, lot. *vaļa*, něm. *Wille*, angl. *will* tv., jsou to odvozeniny od ie. *\*uel-* ‘chtít, přát si’. Viz i →velet, →volit.

**vulgární** ‘hrubý, sprostý’, vulgárnost, vulgarita, vulgarizovat, vulgarizace, vulgarismus. Podle něm. *vulgär* ‘hrubý, sprostý, obyčejný’ z lat. *vulgāris* ‘obecný, všední, nízký’ od *vulgus* ‘lid, dav, chátara’. Srov. →veliký.

**vulkán** ‘sopka’, vulkanický, vulkanizovat ‘chemicky měnit kaučuk v pryž’. Z moderních evr. jazyků (něm. *Vulkan*, it. *vulcano*) a tam z lat. *Vulcānus*, což je jméno římského boha ohně, syna Jupi-

tera a Junony.

**vulva** 'zevní ženské pohlavní ústrojí'. Z lat. *vulva*, *volva* 'pochva, děloha', jež je příbuzné se sti. *úlva* tv. Asi souvisí s lat. *volvere* 'valit, otáčet', původně asi něco jako 'obal, to, co obaluje'.

**vůně**, voňavý. Všesl. - p. *woń*, r. *von* 'zápach', s./ch. *vôňj* 'pach', stsl. *vonja*. Psl. *\*von'v*, *\*von'a* se obvykle vyvozuje z ie. *\*an-* 'dýchat, vát' (počáteční *v-* buď vlivem →vát, nebo nepravdělnou protezí (B3)). Příbuzné je gót. *uz-anan* 'vydechovat', stir. *anál* 'dech', lat. *ánima* 'duše', ř. *ánemos* 'vítr', sti. *ániti* 'dýchá'.

**vuřt**. Viz →buřt.

**vůz**, vozík, voziček, podvozek. Všesl. - p. *wóz*, r. *voz*, s./ch. *vôz* 'fůra' (s. především 'vlak'), stsl. *vozž*. Psl. *\*vozž* je příbuzné s něm. *Wagen*, stir. *fén*, ř. *óchos*, sti. *vāhas-* tv., vše od ie. *\*uogh-*, odvozeného od *\*uegh-* 'vézt'. Viz i →vézt, srov. →vagon, →veslo.

**vy** zájm. Všesl. - p. *wy*, r. *vy*, s./ch. *vŭ*, stsl. *vy*. Psl. *\*vy* (gen. *\*vasž*) je původem asi akuz. (tak ještě ve stč., pak nahrazen gen. *vás*) odpovídající lat. *vōs* 'vy' i 'vás' (akuz.), z nepřímých pádů je i sti. *vaḥ* 'vy'. Původní ie. tvar nom. je dochován v lit. *jũ* s, lot. *jūs*, gót. *jūs*, angl.st. *ye* (dnešní *you* je původně dat., akuz.), av. *yuš*, ie. východisko bylo asi *\*iūs*, gen. *\*iūsom* (odtud psl. *\*vasž*). Celé skloňování se pak většinou analogicky vyrovnávalo (D1) buď podle nom., nebo podle nepřímých pádů. Srov. i →váš, →my.

**vy-** předp. P. *wy-*, r. *vy-*, v jsl. místo toho *iz-*. Psl. *\*vy-* odpovídá gót. *ūt* 'ven', angl. *out*, něm. *aus* tv., sti. *úd-*, *út-* 'vzhůru, ven', vše z ie. *\*ūd-* 'vzhůru,

ven' (A4, A9, B4), dále viz i →vz-.

**výbava**. Od *vybavit*, viz →bavit.

**výborný**. Již stč., jen č. a p. Od stč. *výbor* 'vybrání, vyvolení' (viz →vy- a →brát), vlastně tedy 'vybraný'.

**vydra**, vydří. Všesl. - p. *wydra*, r. *vŭdra*, s./ch. *vi* dra. Psl. *\*wydra* je příbuzné s lit. *ũdra*, stpr. *wudro*, angl. *otter*, něm. *Otter*, lat. *lutra* (srov. i →nutrie), ř. *enydrís* tv., *hýdra* 'vodní drak' (srov. →hydra), av. *udra-* 'vydra', sti. *udrá-* 'nějaké vodní zvíře', vše z ie. *\*ūdrā*, *\*udrā*, *\*udro-* 'vodní zvíře, vydra' (B4), odvozeného od *\*uodr* 'voda' (viz →voda).

**výheň**. Hl. *wuheń*, sln. *vígenj*, s./ch. *vi* ganj. Psl. *\*vygn'v* 'kovářské ohniště' není etymologicky zcela jasné. Obvykle se předpokládá souvislost s psl. *\*ogn'v* (→oheň); východiskem může být ie. *\*ugnīō-* (B4) odvozené od *\*ugni-*, jež je doloženo v lit. *ugnis*, lot. *uguns* 'oheň'.

**vyhřeznout** 'vysunout se, vylézt (o vnitřnostech ap.)'. Původně zřejmě 'vynořit se, vypadnout', srov. stč. *zahřaznūti* 'zabřednout, zapadnout', *hřieziti* 'ponořovat'. Z psl. *\*gręznōti* 'nořit se', dále viz →pohroužit se.

**vychrtlý**. Od →chrt, tedy 'hubený jako chrt'.

**vyjeknout**. Viz →vy- a →ječet, →jektat.

**vyjukaný** expr. 'vyplašený'. Od *vyjukat* 'polekat, vyplašit', *vyjuknout* 'vykouknout, vybafnout' od *jukat* onom. původu (vlastně 'dělat *ju(k)*').

**vykat**, vykání. Od →vy, srov. →tykat, podobně i →houkat, →mňoukat. Stč. vykání neznala, je až od střední doby.

**-vykat** (*navykat si, návyk, návykový, odvykat, přivykat, uvykat, zvykat si, zvyk, zvykový*). P. *-wykać*, stsl. *vyknōti*. Psl.

*\*vykati*, *\*vyknŋti* úzce souvisí s →učit (se), kde je uvedeno i příbuzenstvo. Slova na *\*vyk-* vycházejí z ie. podoby *\*ūk-* (B4). Srov. →obyčej.

**vymanit.** Viz →vy- a →man, srov. →podmanit.

**výměnek** '(dříve) zaopatření hospodáře na odpočinku', výměnkář(ka). Jen č. a slk. Od *vymínit* (*si*), viz →mínit.

**výmol.** Od *vymlít*, viz →vy- a →mlít.

**výňatek.** Novější, viz →vy- a →jmout, srov. →sňatek.

**vypouklý.** U Jg i *vypouchlý*. Asi tu splynuly dva základy - jeden onom. (srov. →puchnout i →pukat, →pučet) a stč. *pukla* 'vypouklá ozdoba' ze střhn. *buckel* 'kruhová kovová ozdoba na štítu' (srov. angl. *buckle* 'přezka') a to z lat. *buccula*, zdrobněliny od *bucca* 'tvář, líc'.

**výr**, ob. expr. vejrat. Již stč., takto jen č. Příbuzné je zřejmě r. *vyp* 'bukač', csl. *vyp̃* 'racek', jež je příbuzné s lot. *ūpis* 'výr', sthn. *ufo* 'noční sova', vše z ie. *\*ūp-*, *\*up-* onom. původu (viz i →úpět) (B4). Základem je onom. *\*ū-* napodobující hlas výra (srov. i něm. *Uhu* 'výr'), srov. i →výť. Č. koncové -r nejasné.

**vyrábět**, výroba, výrobní, výrobce. Viz →vy- a →robit.

**výsada**, výsadní. Od stč. *vysaditi*, jež znamená také 'vyjmout, vyloučit, ustanovit', viz →vy- a →sadiť.

**výskat**, výsknout, výskot, zavýsknout. Souvisí asi s p. *wiskać* 'hlasitě hvízdát', r.d. *vikat* 'plakat', str. *viskati* 'ržát', s./ch. *vikati* 'křičet', *viška* 'ržání, křik', csl. *vykanije* 'křik'. V těchto slovech asi splynuly dva psl. onom. základy *\*vy-*, *\*vi-*, k prvnímu srov. lot. *ūkšuot* 'vřískat' i →výť, →výr, k dru-

hému např. něm. *wiehern* 'ržát'.

**výsledek**, výsledný. Novější, od obrození. Viz →sledovat, vlastně 'co vychází (následuje) z nějaké činnosti'.

**vysoký**, výsost, výsostný, vysočina, výška, výškový, výškař, výšina, navýšit, povýšit, povýšený, převýšit, vyvýšit, zvýšit. Všesl. - p. *wysoki*, r. *vysokij*, s./ch. *visok*, stsl. *vysokō*. Psl. *\*vysokō* se vyvinulo z předsl. *\*ūpsoko-* (A9, B4), příbuzné je stir. *úasal*, wal. *uchel*, ř. *hypsēlōs* tv., *hýpsos* 'výška', vše od ie. *\*ups-*, odvozeniny od *\*up-*, *\*upo-* 'na, nahoru', jež je v gót. *uf* 'na', něm. *auf* tv., angl. *up* 'nahoru', ř. *hypō* 'pod', sti. *úpa* 'na, k, při'. K druhé části viz →hlu-boký.

**výspa.** Přejato Jg z p. *wyspa* 'ostrov', souvisí se →sypat, srov. *násep*.

**vystřnadit.** Od →střnad, prý podle toho, že při hnízdění se samci násilně vyštípují (Jg, Ma<sup>2</sup>).

**výt**, vytí, zavýt. Všesl. - p. *wyć*, r. *vyt'*, s./ch. *zavijati*, stsl. *vyti*. Psl. *\*vyti* vychází z ie. onom. *\*ū-* (B4), které je i v něm. *Uhu* 'výr', s různými rozšířeními pak např. v něm. *Eule*, angl. *owl* 'sova', r. *úkat* 'křičet'. Příbuzné je i →výskat, →výr, →povyk.

**výtečný.** Již stč. ve významu 'sličný, ctný'. Od *vytknout*, vlastně 'vytknutý, vystrčený, vyňatý (svým vzhledem, vlastnostmi)'. Viz →týkat se, srov. →netečný, →všetečný a co do významu →výborný.

**výtka.** Od *vytknout* (→týkat se), srov. →důtka.

**vyvěrat.** Od *vyvrít*, viz →vy- a →vrít.

**vyvrhel.** Novější, stč. *povrhel* tv. Viz →vy- a →vrhnout.

**vyza** 'obrovitá ryba příbuzná jeseteru', vyzí. P. *wyz*, ukr. *vyz*, sln.st. *viza*. Psl.

či slov. *\*vyzō*, *\*vyza* zřejmě souvisí se sthn. *hūso* (dnes *Hausen*) tv., snad je to výpůjčka (B4). Něm. slovo se někdy spojuje s ř. *kýstis* ‘měchýř’ (A4), právě měchýř je na této rybě cenný a používá se k různým účelům.

**vyzábly.** Již ve střední č. Původně ‘vy-mrzlý, vyschlý zimou’, odtud ‘vyhublý, vychrtlý’. Dále viz →zábst.

**vyžle** expr. ‘velmi hubené dítě’. Stč. *vyžle*, *vyžlec* ‘druh menšího loveckého psa’. P. *wyżet*, r. *výžlec*, s./ch. *v□žel*. Psl. či slov. *\*vyžbľe* nemá jasný původ. Uvažuje se o převzetí z maď. *visla*, *visza* ‘slídicí pes; bdělý’, či nějaké germ. předlohy, z níž je střhn. *wisel* ‘vůdce’. Jsou i pokusy objasnit slovo jako domáci, nejčastěji ve spojení s →výt, srov. p. *wyga* ‘starý pes; ostrílený člověk’.

**vz-** předp. Stč. i jako předl. s významem ‘na, nad, proti’. Věsl. - p. *wz-*, r. *voz-*, *vz-*, s./ch. *uz-* tv., *uz* ‘u, při’, stsl. *vōz-* i *vōz* ‘za, proti’. Psl. *\*vōz* se asi stejně jako lit. *už* ‘za, mimo’, *už-* ‘za-, vy-’, lot. *uz* ‘na’, *uz-* ‘na-, vz-’ a av. *us-*, *uz-* ‘vz-, na-’ vyvinulo z ie. *\*uds-* ‘vzhůru, ven’ (A9, B4), což je rozšířené *\*ud-*, *\*ūd-*, o němž viz →vy-. V č. se před souhláskou někdy zjednodušuje, srov. →vstát, →schopný, →zdvihat, →zdy-madlo, →zpět.

**vzácný**, vzácnost. Stč. ‘vzácný, vznešený, příjemný’. Odpovídá mu (rozdíl je jen v předp.) r.st. *izjáščnyj* ‘obratný, vynikající’, csl. *izęštъnъ* ‘vybraný’, východiskem je psl. *\*vōz-ęt’-ъnъ* (B3, B7) odvozené od *\*vōzętъ* ‘vzatý, vybraný’, což je příč. trp. od *\*vōzęti* (viz →vzít, →vz- a →jmout). Srov. také lat. *eximius* ‘vybraný, vynikající’ od *eximere* ‘vyjímat’ a ohledně významu i →vý-

borný, →výtečný.

**vzájemný**, vzájemnost. Podle Jg z p., ale ve starší č. je doloženo přísl. *vzá-jem* ‘vzájemně, na oplátku’. To je složeno z →v a →zájem ve starším významu ‘půjčka, závazek’, původně tedy ‘na půjčku, v odplatu’.

**vzápětí** přísl. Stč. *v zápětie* tv., vlastně ‘(hned) za patami’. Viz →za a →pata, srov. →opět, →zpět.

**vzdor**, vzdorný, vzdorovat, navzdory. Stč. *vzdor* ‘příkoří’, *vzdora* ‘vzdor, odpor, násilí, příkoří’. Jen č. Jistě z →vz- a odvozeniny od →drát<sup>2</sup>, →dřít (srov. →nádor), významový vývoj však není zcela jasný. Srov. i →udeřit.

**vzduch**, vzdušný, vzduchový, vzduchovka, odvzdušnit, zavzdušnit. Přejato v obrození z r. *vōzduch*, viz →vz- a →duch. Stč. *povětrĕie* (podobně i v jiných zsl. jazycích).

**vzeřzení**. Stč. *vzezřenie* i *vezřenie* tv. Viz →vz- a →zřít.

**vzhůru** přísl. Stč. *vzhóru*, *zhóru* i *vz hóru*. Z →vz- a akuz. stč. *hora*, *hóra* (→hora).

**vzít**, převzít. Věsl. - p. *wzac*, r. *vzjat*, s./ch. *üzęti*, stsl. *vōzęti*. Psl. *\*vōzęti* je tvořeno z *\*vōz-* (→vz-) a *\*(j)ęti* (→jmout), původně tedy ‘vzhůru uchopit, zdvihnout’. Srov. →předsevzetí, →vzácný.

**vzlykat**, vzlyk. Viz →vz- a →polykat, →lkát.

**vznešený**, vznešenost. Ve stč. jen *vzne-sený* ‘domýšlivý, ješitný, nadutý’, od střední doby dnešní význam i varianta s nenáležitým -š-.

**vznět**, vznětlivý. Novější, u Jg pouze *vznĕtiti*, viz →vz- a →nĕtiti.

**vznikat**, vznik. Viz →vz- a →nikat.

**vzor**, vzorový, vzorný, vzorek, vzorec,



vzoreček, vzorkový, vzorkovna, vzorkovnice. Přejato v obrození z p. *wzór* tv., viz →v a →zřít (srov. →obzor, →názor), asi tedy ‘to, v co se hledí’.

**vzpomínat**, vzpomínka, vzpomínkový, zavzpomínat. Viz →vz- a →pomínat.

**vzpor**. Viz →vz- a →přít (se).

**vzpoura**, vzpurný. Stč. *púra*, *zpúra*, *vzpúra* ‘vzpurnost, zpupnost, pýcha’ a *púřiti se* ‘pyšnět’. To je asi odvozeno od ie. \**pu-*, \**pū-* ‘dout, nadouvat se’ stejně jako →puchnout, →pýří, →pýcha. Druhotně pak zřejmě spojováno se stč. *vzpor* ‘odpor, spor’.

**vzpouzet se**. Viz →vz- a →pudit.

**vzte**k, vzteklý, vzteklna, vztekloun,

vztekat se, rozvzteklit se, vyvztekat se. Stč. *vzteklý*, *vztéci se*, viz →vz- a →téci, vlastně tedy ‘vylít se vzhůru’. Srov. i →ztéci.

**vždy**, vždycky přísl. Stč. *vešdy*, *veždy*, *všdy*, *vždy*, *vžda*, *vzdy*. Tvořeno ze stč. *veš* (→všechn) a část. *-dy*, která je i v →kdy, →tady ap. Srov. →vždyť.

**vždyť** sp., část. Spojení →vždy a zesilovací částice *-ť*. Původní význam ‘vždy, ještě stále’ je vidět ve stč. *To místo Pražané dobře znají, vždyť jemu bojiště říkají*, z takovýchto vět se pak vyvinul dnešní význam důvodový.

## W

**walkman** ‘malý přenosný zvukový přehrávač se sluchátky’. Z angl. *walkman* tv., doslova ‘chodící člověk’. Tento poněkud nelogický název není ve skutečnosti anglický, vymysleli ho vynálezci uvedeného přístroje Japonci.

**waltz** ‘druh společenského tance’. Z angl. *waltz* a to z něm. *Walzer* ‘valčík’ (viz →valčík). Oba tance jsou ve tříčtvrťovém rytmu, liší se jen tempem.

**watt** ‘jednotka výkonu (elektrického proudu ap.)’, wattový. Podle angl. fyzika *J. Watta* († 1819).

**western** ‘film ap. s námětem z Divokého západu’. Z am.-angl. *western* tv., což je zpodstatnělé adj. s významem ‘západní’ od angl. *west* ‘západ’ (obecně germ.), jež se obvykle spojuje s první částí lat. *vesper* ‘večer’, ř. *hesperos* tv. (viz →večer), tedy vlastně ‘strana, kde

je večer slunce’.

**whisky**. Z angl. *whisky*, jež je přejato a zkráceno ze skotského (gaelského) *uisge beatha*, doslova ‘voda života’ z *uisge* ‘voda’ (srov. ir. *uisce* tv., vzdáleně příbuzné s →voda) a *beatha* ‘život’ (příbuzné s lat. *vita* ‘život’, viz →živý). K pojmenování srov. fr. *eau-de-vie* ‘kořalka, pálenka’ i →vodka.

**whist** ‘druh karetní hry’. Z angl. *whist* tv., původně *whisk* od slovesa *whisk* ‘šlehat, mrskat’ onom. původu. Přikloněno k citosl. *whist* ‘pst, ticho’ na základě myšlenky, že šlo o tichou hru.

**windsurfing** ‘vodní sport prováděný na úzkém plováku s plachtou’. Z angl. *windsurfing* tv. z *wind* ‘vítr’ (viz →vítr) a *surfing* ‘jízda na prkně v příbojových vlnách’ od *surf* ‘příboj, vlnobití’ nejistého původu.

**wolfram** ‘těžký kovový prvek’. Z něm.

*Wolfram* tv., doslova ‘vlčí špína’, z *Wolf* ‘vlk’ (viz →vlk) a střhn. *rām* ‘špína’. Původně slangové označení odpadků cínové rudy, z níž se wolfram těžil (k podobným názvům srov. →kobalt,

→nikl).

**workoholik** ‘kdo trpí závislostí na práci’, workoholička, workoholismus. Z angl. *workaholic* tv., jež vzniklo slovní hříčkou z *work* ‘práce’ (srov. →vercajk) a *alcoholic* ‘alkoholik’ (srov. →alkohol).

## X

**xantipa** ‘zlá, hašteřivá žena’. Podle Sokratovy ženy *Xantipy*, která prý měla tyto vlastnosti.

**xenofobie** ‘nepřátelství, nedůvěra ke všemu cizímu; strach z cizinců’, xenofobní, xenofob. Přes moderní evr. jazyky; novější složenina (zač. 20. st.) z ř. *xénos* ‘cizí, cizinec’ a →fobie.

**xerox** ‘kopírovací přístroj’. Podle obchodního názvu těchto přístrojů utvořeného od angl. *xerography* (č. *xerogra-*

*fie*), vlastně ‘suchý tisk’, z ř. *xērós* ‘suchý’ a →grafie.

**xylofon** ‘bicí hudební nástroj tvořený soustavou dřevěných destiček rozeznávaných dvěma paličkami’. Přes moderní evr. jazyky; novější složenina (19. st.) z ř. *xýlon* ‘dřevo’ a →fon.

**xylolit** ‘stavební hmota na podlahy’. Uměle utvořeno z ř. *xýlon* ‘dřevo’, druhá část asi podle →monolit ap. (srov. →sololit).

## Y

**yard** ‘anglická délková míra’. Z angl. *yard* tv. ze stangl. *gierd* ‘prut’ (srov. něm. *Gerte* tv.), jež je příbuzné s lat. *hasta* ‘hůl, kopí, oštěp’. Původně tedy prut, hůl, sloužící jako délková míra.

**yeti** ‘sněžný člověk’. Přes angl. *yeti* z tibetštiny.

**yperit** ‘chemická bojová látka způsobu-

jící puchýře’. Podle belgického města *Ypres*, kde byla tato látka za první světové války poprvé použita.

**ypsilon**. Z ř. *ȳ psilón*, doslova ‘prosté y’, od *psilós* ‘holý, hladký, prostý’.

**yzop** ‘jihoevropský polokeř s drobnými kvítky’. Přes lat. *hyssōpus* z ř. *hýssōpos* tv. a to z hebr. *esōbh*.

## Z

**z** předl. Všesl. - p. *z*, r. *iz*, s./ch. *iz*, stsl. *izъ*.

Psl. \**jъz* 'ven, z' (v č. zánik pobočné slabiky, srov. →mít, →hrát) odpovídá lit. *iš*, lot. *iz*, stpr. *is* tv. Východiskem je redukováná podoba ie. \**ēghs* (s *i*- místo *e*-) (A1), z něhož je i stir. *ess*-, lat. *ex*, ř. *ek*, *ex* tv.

**za** předl. Všesl. Psl. \**za* je příbuzné s lit. d. *ažūo*, *ažū* 'za, vzadu', lot. *aiz* 'za' (k rozdílu v *a*- srov. →na<sup>1</sup>). Jako východisko se předpokládá ie. \**ghō*, což by mohl být nějaký pádový tvar zájmeného kořene \**ghe*-, \**ghe*-, jenž se objevuje jako zesilovací částice např. v gót. *mi-k*, něm. *mi-ch* 'mě', ř. *eme-gé* tv. Srov. →zda(li), →že.

**zábava**, zábavný. P. *zabawa*, r. *zabáva*, s./ch. *zábava* tv., stsl. *zabava* 'těžkost'. Psl. \**zabava* je odvozeno od \**zabaviti* 'zabavit, zaměstnat něčím', původně 'způsobit zapomnění' (ještě původněji 'způsobit, že je něco vzadu'), což je kauzativum k \**zabyti* 'zapomenout'. Viz →bavit (se), →být, srov. →zabývat se, →výbava.

**zabavit** 'zkonfiskovat'. Původně 'zadržet, nepustit, překazit' (viz →zábava).

**zabedněný** 'omezený, nechápavý'. Již stč. ve významu 'uzavřený', dále viz →bedna.

**zabradlí**. Viz →za a →bradla.

**zábst.** Všesl. - p. *ziębnąć*, r. *zjābnut'*, s./ch. *zēpsti*, csl. *zēbsti*. Psl. \**zēbsti* původně znamenalo asi 'hryzat, řezat' (metaforicky o zimě). Příbuzné je lit. *žem̃bti* 'řezat', alb. *dhēmb* 'bolí', sti. *jāmbhate* 'chňape', vše od ie. \**gembh*- 'hryzat'. Viz i →zub, srov. →vyzábly, →zobát.

**zabývat se**. Stč. *zabývati se* 'bláznit, zapomínat se, zuřit; bavit se, dovádět'.

Dále viz →zábava, →bavit (se).

**začít**, začínat, začátek, začáteční, začátečník, začátečnice, začátečnický. Viz →za (zde má jen vidovou funkci, žádný význam) a →čít.

**záda**, záď, zadní, zadnice, zadek, pozadí. Stč. *zad* 'zadní část, zadek' (do nč. přešlo v pl. tvaru asi podle *prsa*, *bedra* ap.). Všesl. - p. *zad*, r. *zad*, s./ch. *zàdak*, csl. *zadъ* tv. Psl. \**zadъ* 'zadní část' je zřejmě tvořeno z předl. \**za* (→za) a odvozeniny od ie. \**dhē*- 'položít' (viz →dít se), původní význam tedy je 'co je položeno vzadu'. Srov. →nad, →pod, →před, →příď, →úd.

**záděra**. Viz →za a →dřít.

**záducha** 'astma'. Viz →za a →duch, →dýchat.

**záhada**, záhadný. Převzato z p. *zagadka* či r. *zagádka* 'záhada, hádanka', viz →za a →hádat.

**zahájit**, zahájení. Stč. *zahájiti* 'zabránit, zakázat, vyhradit; uhájit, obhájit', p. *zagaic* 'zahájit', r. d. *zagait* 'zavřít'. Viz →za a →hájit. Dnešní význam ze spojení *zahájiti soud*, vlastně 'ohradit, zahradit soudní místo (a tím začít soud)', snad i pod vlivem něm. (*Gericht*) *hegen* tv. (*hegen* 'hájit, chovat'). Srov. také zahajovací formulí u Všehrda *Já tento soud zahajuji boží mocí, matky boží mocí* atd. (tedy 'zaštiťuji'). Význam '(veřejně, slavnostně) začít' se pak rozšířil jinam (ještě u Jg však pouze ve spojení se soudem).

**zahálet**, zahálka, zaháleč, zahálčivý. Jen č. (již stč.), nepřiliš jasně. Snad souvisí s č. nár. *haliti se* 'hlasitě se smát' (snad i →halas?), p. *gatuszyć* 'hlučet', ukr. *halýtysja* 'dovádět', r. st. *gálit'sja* 'posmívat se, žertovat'. Vývoj významu by byl 'hlučet, smát se' → 'dovádět, bavit

se' → 'zahálet'. Příbuzné pak je gót. *gōljan* 'vítat křikem', něm. *gellen* 'ječet, pronikavě znít', angl. *yell* tv. i druhá část něm. *Nachtigall*, angl. *nightingale* 'slavík', vše od ie. \**ghel-* 'křičet'.

**záhon**, záhonek. Stč. ve významu 'záhon, řádek, sloupec'. P. *zagon* tv., také 'zájezd, vpád'. Od *zahnati* (viz →za a →hnát<sup>2</sup>), ale motivace pojmenování není zcela jasná. Původně to byl 'vyvýšený pruh pole', podle Ma<sup>2</sup> tedy od toho, že se hlína 'zahání' z obou stran ke středu záhonu.

**zahrada**, zahrádka, zahradní, zahradník, zahradnice, zahradnický, zahradnictví, zahradničit, zahrádkář, zahrádkářský, zahrádkářství. Takto jen č., srov. však p. *ogród* tv., r. *ogoród* 'zahrádka (na zeleninu)'. Původně 'ohrazené místo', viz →hrad.

**záhy** přísl. Stč. *záhe*, *záhé* 'brzy, zavčas', jinak jen hl. *zahi* 'časný, raný', *zahe* 'časné'. Původ slova nejistý, nejspíš lze vyjít z tvaru \**za-goje* (B9), což by byl ustrnulý stř. r. adj. \**za-gojъ* přitvořeného k přísl. \**za-goja*, původně 'za hojnosti, za nadbytku' (myslí se snad dostatek času, tedy 'včas'), srov. stč. *hoj* 'hojnost, nadbytek' (viz →hojný, →hojit (se)). Stč. *záhé* mělo dát *záhý* (B5), krátké -y je podle *brzy* ap. (srov. podobně *také* - *taky*) (HK).

**záchod**, záchodový. Vlastně 'místo, kam se zachází' (srov. *podchod*, *průchod* ap.). Dříve i ve významu 'západ (slunce)', jenž je u tohoto slova všel.

**zájem**, zájmový, zájemce, zájemkyně. Stč. 'půjčka, závazek; zajištění, kořist' od *zajieti* 'zajmout, vzít, vypůjčit si' (viz →jmout). Rozšíření na 'prospěch, účast, záliba' jen č. a slk. (*záujem*).

Srov. →vzájemný, →zajímavý.

**zajíc**, zajíček, zaječí. Všesl. - p. *zajac*, r. *zajac*, s./ch. *zéc*, stsl. *zajecъ*. Psl. \**zajecъ* nemá jednoznačný výklad. Nejpravděpodobnější se zdá vyjít z ie. \**ghōw̥ko-*, což je odvozenina (k tvoření srov. →měsíc) od \**ghēi-* 'živě se pohybovat, skákat' (A1, A6, A7), od něhož je i lit. *žáisti* 'skákat', arm. *ji* 'kůň', sti. *háya* tv. a s *d*-ovým rozšířením možná i něm. *Geiss*, angl. *goat*, lat. *haedus*. VyznOtherkozel. Lit. *zuikis* a lot. *za* jsou asi výpůjčky ze slov. jazyků.

**zajíkat se**, zajíkavý. Ve starší č. i *jíkatí*, stč. *zajiekavý* 'koktavý'. Všesl. - p. *jákać się*, r. *ikát*, *zaikát'sja*, s./ch. *ꙗꙗcati*. Onom. slovo označující zvuk při vzlykání ap. Srov. →ječet.

**zajímavý**, zajímavost. Novější (u Jg bez starších dokladů), od →zájem.

**zájmeno**, zájmenný. Obrozenský kalk z lat. *prōnōmen*, srov. podobně p. *zaimek*, r. *mestoiménie*, sln. *zaimek*.

**zákampí** zast. 'zákoutí, zátiší'. V č. od střední doby, asi od lat. *campus* 'pole', tedy původně 'zápolí'. Viz i →kout<sup>1</sup>.

**zákeřný**, zákeřník. Viz →za a →keř, vlastně 'kdo číhá za keřem'.

**zaklesnout (se)**. Souvisí s →klestit.

**zákon**, zákonný, zákonnost, zákonitý, zákoník. Všesl. - p. *zakon*, r. *zakón*, s./ch. *zákon*, stsl. *zakonъ*. Psl. \**zakonъ* souvisí se \**začeti* (viz →čít, →konat i →konec). Původní význam byl snad 'počátek' či možná 'počátek i konec, pořádek' (srov. r. *kon* tv.).

**zákristie**. Viz →sakristie.

**zakrslý**, zákrsek. Příbuzné je snad sln. *kržljav* tv. Psl. \**kъrs-* nemá jistý původ. Možná souvisí s →krnět, spojuje se však také s lit. *káršti* 'dosáhnout vysokého věku', stisl. *horr* 'vyhublost',

sti. *kr[á]sá* ‘vyhublý’ z ie. *\*kerk-*, *\*kor[k]*, *\*kr[á]k-* ‘smrštit se, zhubnout’ (A1, A6).

**zálety**, záletný, záletník. Nesouvisí s →letět, jak by se mohlo zdát, ale se stč. *letný* ‘důvěrný, přátelský, milostný’, stsl. *jestb lětb* ‘je dovoleno, volno’. Psl. asi *\*lětb* ‘dovolený, přátelsky nakloněný’, možná je příbuzné s lat. *laetus* ‘tučný, bohatý, radostný’, spolehlivé příbuzenstvo však chybí.

**záležet**, záležitost. Viz →za a →ležet, srov. →důležitý.

**zalknout se**, zalknutí. Viz →lkát, →polykat, →vzlykat.

**záludný**, záludnost. Novější, u Jg jen *záluda* ‘sofisma, zdánlivě správný, ale logicky chybný úsudek k oklamání jiných’. Ze →za a →loudit, srov. →obluda.

**zálusk** ‘choutka, žádostivost’. Viz →za a →louskat, původně asi ‘chuť rozlousknout něco (a dobrat se něčeho skrytého)’.

**zamanout si**. Stč. *zamanúti* ‘vzpomenout si, usmyslit si’, zřejmě od →maně, tedy asi ‘pojmout okamžitou myšlenku’. Zřejmě na ně působilo významově blízké *-pomanúti* (viz →pomenout).

**zámek**<sup>1</sup> ‘zamykací zařízení’, zámeček, zámkový, zámečník, zámečnice, zámečnický, zámečnictví. Od *zamknout*, viz →za a →mknout. Viz i →zámek<sup>2</sup>.

**zámek**<sup>2</sup> ‘šlechtické sídlo’, zámeček, zámecký. Přeneseně od →zámek<sup>1</sup> podle něm. *Schloss*, které má také oba významy. Vlastně ‘uzavřená, opevněná budova’ (v něm. od 13. st., tedy původně ‘hrad’, srov. i r. *zámok* ‘hrad, zámek’).

**záměr**, záměrný. Od *zamířit*, viz →za a

→mířit.

**zaměstnat**, zaměstnání, zaměstnaný, zaměstnanost, zaměstnanec, zaměstnankyně, zaměstnanecký, zaměstnavatel(ka), zaměstnavatelský. Jen č., stč. *zaměstknati*. Viz →za a →místo.

**záminka**. Viz →za a →mínit.

**zámožný**. Viz →za a →moci, srov. →velmož.

**zanevřít**. Viz →nevrlý. Možná tu působilo i významově totožné *zanevražiti* (viz →nevražít).

**zaonačit**. Ze →za a *onačit*, vlastně ‘dělat jinak, onak’ (viz →onen).

**zaostat**, zaostalý, zaostalost. Viz →za, →o a →stát<sup>2</sup>, →stát se. Vlastně ‘zůstat za někým, něčím’.

**zápas**, zápasový, zápasník, zápasnice, zápasističt, zápasit. Již stč., ze spojení *jíti za pasy* (viz →pás), p. *zapasy* tv. Původně tedy ‘potýkání, při němž se soupeři snažili jeden druhého povalit uchopením v pase’. Srov. →zápolit.

**zapeklitý**. Stč. *zapekelný*, *zapeklený*, *zapeklitý* ‘zatvrzelý, urputný’. Buď přímo od →peklo (srov. u Jg něm. ekvivalent *verhöllt* od *Hölle* ‘peklo’), nebo od jeho dřívějšího významu ‘smůla’, srov. u Jg *uši zapeklita se* ‘zatvrdily se, zacpaly se (smůlou)’ (duál).

**záplata**, záplatovat. Stč. jen ve významu ‘zaplacení, plat’, je však *pláčenie* ‘látání, záplatování’. R. *zapláta* ‘záplata’, sln. *zapláta*, csl. *zaplata* tv. Psl. *\*zaplata* je odvozeno od *\*platiti* ‘látat, záplatovat’ a to od *\*platō* ‘kus látky’ (dále viz →platit, které je téhož původu).

**zápolit**, zápolení. Jen č. Tvoření je obdobné jako u →zápas, zápasit, tedy ze spojení *za poly* (se brátí) ‘v půli těla, za pás’, srov. stč. v *poly*, u *poly* ‘uprostřed,

v pase’.

**zapomínat.** Viz →za a →pomínat.

**zápor,** záporný, záporka. Od *zapřít*, viz →za a →přít (se).

**záprtek** ‘zkažené vejce; zakrnělý tvor’.

R.st. *záportok*, sln. *zaprtek*. Psl. *\*zaportok* se obvykle spojuje s wal. *erthyl* ‘potrat’, ř. *pórtis* ‘tele’, sti. *pr[?]t[?]huka* ‘zvířecí mládě’ od ie. *\*per-* ‘rodit’. Druhou možností je vyjít ze stejného základu jako u slovesa *\*pórtiti* ‘kazit’ (srov. starší č. *zaprtati* ‘zkazit’, r. *pórtit*, csl. *prótiti*), jež se spojuje s →párat. Viz i →spratek.

**zarděnky.** Od →rdít se (podle červené vyrážky).

**zároveň** přísl. Ze →za a *roveň* ‘úroveň, stejná moc’ (viz →rovný).

**zarputilý,** zarputilost. Stč. *zarpucený*. Souvisí s →urputný.

**zárubeň** ‘rám dveří’. Viz →za a →rubat.

**záře,** zárný, zářivý, zářivka, zářit, záření, zářič, ozářit, prozářit, rozzářit, vyzařovat, zazářit. Stč. doloženo jen *zora*, *zorě*, *zórě* ‘jitřenka, svítání’. Všesl. - p. *zorza* ‘červánky, svítání, záře’, r. *zarjá* ‘ranní či večerní červánky’, sln. *zárja* ‘svítání’, s./ch. *zóra* tv., stsl. *zarja*, *zorja* ‘záře, ranní červánky’. Psl. *\*zor’a*, *\*zar’a* a *\*zariti* ‘zářit’ je příbuzné s lit. *žerėti* ‘svítit, blýskat se’, *žarà* ‘záře’ a dále asi i stisl. *grár* ‘šedý’, angl. *grey*, něm. *grau* tv. (vlastně ‘barva nebe při svítání’), vše od ie. *\*gher-* ‘zářit, lesknout se’ (A1). Viz i →zřít.

**září,** zářijový. Stč. *zářuj*, *zářij* (C1). Ze spojení *\*za řujě* ‘za říje’ (viz →říje). Srov. i s. *ručjan* ‘září’.

**zásada,** zásadní, zásadový, zásadovost, zásaditý. Stč. ‘lest, úklad’, vlastně ‘co je zasazeno, nastaveno ap.’. Viz →sa-

dit.

**zase** přísl., část. Stč. *zasě* ‘zpět, naopak, navzájem, naproti tomu, opět’, p. *zás* ‘naopak, avšak’. Ze spojení *za sě* ‘za sebe, nazpět’ (viz →za a →se), srov. stč. *ustúpiti za sě* ‘ustoupit zpět’, pak chápáno jako ‘opět, na druhou stranu ap.’. Nejen ve významu místním; někde chápeme toto spojení jako ‘za svou osobu’, srov. *To já si zase myslím, že...* (Ma<sup>2</sup>).

**zasmušilý,** zasmušilost. Od stč. *smušiti sě*, což je zřejmě expr. útvar k *smutiti*, *smútiti* (viz →smutný, →rmoutit).

**zásoba,** zásobní, zásobník, zásobárna, zásobit, zásobování, zásobovací, zásobitel, zásobovač. Ze spojení *za sobú* (*jmieti*), tedy ‘co má člověk za sebou (jako zálohu)’. Srov. starší *sobiti se* ‘zásobovat se’ a dále →osoba, →působit, →násobit.

**zástava** kniž. ‘prapor’. Přejato ze s./ch. *zástava* tv., původně ‘do země vetknutý prapor na žerdi’, vlastně ‘co je postaveno’ (viz →stát<sup>2</sup>).

**zástěra,** zástěrka. Od *zastírat*, viz →za a →střít.

**zašantročit** ob. expr. ‘zastrčit, začachrovat’. Stč. *šantročiti* ‘šidit, nepoctivě obchodovat’, *šantro* ‘podvod, lež, lichva’. Původ ne zcela jasný. Snad z něm. *Schandtro* ‘dřevěná nádoba, v níž byli za trest do vody nořeni nepoctiví prodáváci’ (něm. *Schande* ‘hanba, ostuda’, *Trog* ‘koryto, necky, díže’, srov. →van-troky). Jiný výklad hledá ve druhé části střhn. *truc* ‘podvod, lež’.

**záškrt** ‘choroba projevující se silným zánětem mandlí a dýchacích cest’. Od *záškr*it, viz →za a →škrtit.

**zášť.** Stč. *záštie* ‘hněv, nenávisť, svár; zájití, zabloudění’. Jen č., z pč. *\*zašbstbje*

(B9, B6) odvozeného od psl. příč. trp. \**za-šb-d-tō* (A5), viz →šel, →příští. Původní význam tedy byl ‘zajítí’, srov. stč. *zajíti s kým* ‘povadit se, začít boj’, *zajíti* ‘přepadnout, zmocnit se’.

**záštita.** Od *zaštítit se*, viz →za a →štít.

**zátka.** Od *zatkout* ‘zarazit’, viz →tknout se, →týkat se. Srov. →důtk, →výtk.

**zatracený.** Již stč., od *zatrátiti* ‘zatrátit, zničit, zahubit, ztratit’ (viz →tratit). Jako slovo ze sakrální oblasti podléhalo různým tabuovým obměnám (D4): *zatrápený, zatrolený* ap.

**závada,** závadný, závadnost. Viz →za a →vadit.

**zavazadlo,** zavazadlový. Dříve i *zavazadlo* (Jg), jen č. Od staršího *zavázeti* (dnes mor. *zavazet*) ‘překážet, vadit’ (→vadit). Původní význam je vidět u Komenského: *Ryňk pln byl jam (...) též kamení a kládí (...) a jiných zavazadel*. Zúžení významu na ‘cestovní taška, kufr ap.’ možná asociací se *zavazovat* (→vázat).

**závěj.** Viz →za a →vát.

**závěť.** převzetí z r. *zavět* tv. z psl. \**vě-titi* ‘říci’. Viz →odvětit, srov. →oběť, →přivětivý, →vece.

**zavilý,** zvilost. Stč. ‘stočený, zavinutý’, viz →za a →vít. Původně o zkrouceném, těžko štípatelném dřevu, pak o zarputilém, tvrdošíjném člověku.

**záviset,** závislý, závislost. Viz →za a →viset, co do významu srov. →záležet.

**závist,** závistivý. Všesl. - p. *zawisć*, r. *závist*, s./ch. *závist*, csl. *zavistb*. Psl. \**zavistb* je odvozeno od \**zaviděti* (srov. →pověst a *nenávisť* od →nenávidět), jež je příbuzné s lit. *pavydėti, užvydėti*, lat. *invidere* tv. Základem je sloveso ‘vidět’ spojené s předp., která vyjadřuje

postrannost, nepřímost ap. Srov. →nenávidět.

**závit,** závitnice. Viz →za a →vít.

**závod<sup>1</sup>** ‘sportovní soutěž’, závodní, závodník, závodnice, závodnický, závodíště, závodit, závodivý. Již stč., jinak p. *zawody*, csl. *zavodě* tv. Původně asi ‘sázka, zástava’ (Jg), srov. něm. *Wette* ‘sázka’, *um die Wette* ‘o závod’ a starší č. *závod získati, v závod, o závod běžeti* ap. (Jg). Vlastně ‘co je zavedeno, založeno’, srov. *zástava* i starší č. *základ* tv. Viz →vést, srov. →závod<sup>2</sup>.

**závod<sup>2</sup>** ‘podnik’, závodní. Přejato z r. *zavód* tv., původ stejný jako u →závod<sup>1</sup>, tedy ‘co je zavedeno’. Srov. č. *zavedená firma* ap.

**závoj,** závojnátka. Viz →za a →vít.

**závora,** závorka. Od *zavřít*, viz →za a →vřít, srov. →obora.

**závrať,** závrtný. Stč. *závrat* od *zavrátiti* (*sě*) ‘převrátit (se), zatočit se’, viz →za a →vrátit, →vrtět.

**zázrak,** zázračný. Jen č. Nejspíš od nedoloženého \**zazračiti* (*sě*), srov. stč. *zračiti se* ‘vyjevit se, ukázat se’. Viz →zřít, →zrak, srov. →přízrak.

**zázvor,** zázvorový. Nejspíš z it.d. *zenzavero*. Jinými cestami bylo přejato něm. *Ingwer* (odtud p. *imbier*, r. *imbír*, sln. *íngver*) - přes sthn. (g)*ingibero*, stfr. *gimigibre* z lat. *zingiber, gingiber* (odtud i it.d. slovo) a to z ř. *zingíberi*. To je převzetí ze střind. jazyka páli (*singivera*), původ slova je zřejmě drávidský (-*vera*-tam znamená ‘kořen’).

**zbabělý,** zbabělost, zbabělec. Stč. *babinec* tv. Viz →bába.

**\*zblo** (ve spojení *ani zbla*). U Jg ‘chmýří ve lnu; maličkost, nic’. Ze stč. *stblo* ‘stéblo’, viz →stéblo.

**zbojník,** zbojnický. Již u Komenského

ve významu 'loupežník', nově asi ze slk. Viz →bít, →boj.

**zboží**, zbožní. Stč. *sbožie* 'jmění, statek, bohatství', hl. *zbože* 'štěstí', p. *zbože* 'obilí', r.d. *zbóž'e* 'dostatek, bohatství, obilí'. Psl. *sbožuje* 'bohatství, dostatek, štěstí' je odvozeno od adj. *\*sbožs*, které odpovídá sti. *subhága-* 'šťastný' ze *su-* 'dobrý' a *bhága-* 'štěstí, úděl'. Dále viz →s- a →bohatý, →bůh.

**zbraň**, zbraňový. Stč. *bran*, *braň*, *zbraň* 'zbraň; obrana, odpor'. P. *broń* 'zbraň', csl. *branъ* 'válka'. Psl. *\*bornъ* od *\*borniti* (viz →bránit).

**zbrklý**, zbrkllost. Od staršího *zbrknouti* (*se*) 'unáhlit se'. Souvisí s →brkat, původ nejspíš onom.

**zbrocený**. Stč. *brotiti* 'potříšňovat krví', původně asi 'červenit'. P. *broczyć* 'zalévat (krví)', csl. *broštb* 'červeň'. Původ nejasný. Spojuje se s ř. *brotoō* 'zbrocuji krví, zakrvácím', *brótos* 'proud krve', ale to asi vychází z ie. *\*mr̥tō-* 'mrtvý' (srov. →ambrózie).

**zbroj**, zbrojní, zbrojnice, zbrojař, zbrojařský, zbrojír, zbrojovka, zbrojit, zbrojení, ozbrojit, přezbrojit, vyzbrojit. Stč. *sbrojě*, *zbrojě* 'houf, zástup; zbroj, vý-zbroj' (vedle toho *zbroj* 'pohlavní úd'), p. *zbroja* 'zbroj'. Dále viz →brojit.

**zbytek**, zbytkový, zbytečný, nezbytný, zbytněly. Od *zbýt*, stč. *zbýti* 'setrvat; zbavit se, ztratit; uniknout', viz →z a →být.

**zda(li)** sp., část. Stč. *zda(li)*, *za(li)*, *zať* 'zda, což, kdyby' i *azda* 'zda, aspoň, snad' (srov. slk. *azda* 'snad'). Jen č., nepřilíš jasné. Asi stejného původu jako →za, srov. jinou podobu této částice v stlit. *an-gu* 'zda', stpr. *an-ga* tv. Podoba *zda* vznikla asi kontaminací s *\*da* (r. *da* 'ano, ba', sln. *dā* 'že', s./ch. *dā*

*li* 'zda'), které má stejný původ jako →do. Srov. i →že.

**zdar**. Viz →dařit se.

**zdát se**, zdání, zdánlivý. Stč. *sdiēti sē*, *zdiēti sē*, *zdāti sē*, p. *zdać się*. Vlastně 'udát se (ve snu)', viz →s a →dít se. Podoby s -a- kontaminací (D3) s →dát jako u →udát se.

**zdatný**, zdatnost. U Jg nedoloženo. Viz →z a →dát, vlastně 'kdo (ze sebe) hodně vydá'. Srov. →udatný, vydatný.

**zde** přísl. Stč. *sde*, r. *zdes*, stsl. *svde*. Psl. *\*svde*, k první části viz →sem, k druhé →kde.

**zděř** 'součást k spojování, stahování', zdírka. Původně *sděř*. Nepřilíš jasné. Nejspíš souvisí s →díra, →drát<sup>2</sup>, asi tedy 'co stahuje nějaký otvor'.

**zdobit**, zdobený, nazdobit, ozdobit, přizdobit, vyzdobit. Stč. *zdo*ba 'dobrá příležitost', *zdo*bný 'dobrý, užitečný, vhodný', p. *ozdobić*, ukr. *zdo*býty. Původně tedy 'činit vhodným, dobrým'. Vyjít je třeba od subst. doloženého ve stč. (původně *\*sdo*ba), jeho význam přesně odpovídá jednotlivým částem →s- a →doba. Srov. →podoba, →nádoba.

**zdráhat se**, zdráhání, zdráhavý. Jen č. a p. *drożyć się*, *wzdragać się* (druhé asi z č.). Málo jasné. Snad nějak souvisí s →drahý ('dělat se drahým?'), sem patří i *dělat drahoty*.

**zdravý**, zdraví, zdravotní, zdravotník, zdravotnice, zdravotnický, zdravotnictví, zdravotice, zdravít, ozdravit, ozdravný, ozdravovna, pozdravit, pozdrav, uzdravit. Všesl. - p. *zdrowy*, r. *zdoróvyj*, s./ch. *zdrāv*, stsl. *sōdravъ*. Psl. *\*sōdorvъ* (B8) se nejspíš vyvinulo z ie. *\*su-doruo-*, doslova 'jsoucí) z dobrého dřeva', viz →s- a →dřevo. K významu



srov. stper. *duruva* 'zdravý' od stejného základu, dále např. lat. *rōbustus* 'z dubového dřeva' i 'silný, otužilý'. *Zdravit*, *pozdravit* ap. znamená vlastně 'přát zdraví, říkat *buď zdrav*'.  
**zdroj.** Za obrození přejato z p. zdroj 'pramen' a tam z psl. \**ǵbz-rojъ* (-d-vkladné, srov. csl. *izrojъ* tv.), viz →z a →roj.

**zdvihat**, zdvihnout, zdvih, zdviž, nazzdvihnout, nadzdvihnout, pozdvihnout, pozdvihování, pozdvížení, uzdvihnout, vyzdvihnout. Všesl. - p. *dźwigac*, r. *dvigat* 'posunovat, pohybovat', s./ch. *dǫgnuti* 'zdvihnout, vzít', stsl. *dvignoti*. Psl. \**dvignoti* (v č. jen předponově \**vǝzdvignoti*) nemá spolehlivý výklad. Uvažuje se o příbuznosti se stangl. *twiccian* 'trhnout, škubnout', něm. *zwicken* 'štípnout'; tato slova se spojují s číslovkou →dvě, původně tedy 'uchopit dvěma prsty, dvěma konci ap.'. Jiná možnost vychází z ie. \**ǵeig-* 'ohýbat; rychle pohybovat', od něhož je např. sthn. *wīhōn* 'skákat, tancovat', sti. *viáate* 'vznáší se, spěchá, letí' a z předpokladu, že *d-* je velmi starobyklým pozůstatkem předp. \**ud-* 'vzhůru' (viz →vy-), slov. slovo by pak odpovídalo sti. *ud-viáati* 'zdvihá se' (Ma<sup>2</sup>).

**zdvořilý**, zdvořilost. Jen č., od →dvůr. Srov. stč. *dvorný*, *dvorský* 'dvorný, zdvořilý', *dvořiti* 'sloužit u dvora'.

**zdymadlo**, zdymadlový. Od staršího *zdýmati* 'vzdouvat (vodu ap.)', opětovacího slovesa k *zedmouti*, *vzedmouti*, viz →vz- a →dmout (se).

**zebra**, zebří. Z moderních evr. jazyků (něm. *Zebra* ap.), pramenem je port. *zebra*, původně 'divoký osel' (port. mořeplavci toto pojmenování přenesli na podobné zvíře v Africe). Port. *zebra*, šp.

*cebra* vychází zřejmě z vlat. \**ecifera*, pozdnělat. *equifera* 'divoká kobyla' z lat. *equus* 'kůň' a *ferus* 'divoký'.

**zebu** 'zdomácnělý tur indický'. Přes něm. *Zebu* z fr. *zébu* (jako zoologický termín od pol. 18. st.) a tam z tibetštiny (*zeba* tam označovalo charakteristický hrb tohoto tura).

**zed'**, zídka, zedník, zednický, zdít, zděný, zdivo, obezdít, podezdít, podezdívka, vezdít, vyzdít, zazdít. Stč. *zed*, str. *zodb* 'hlína, jíl', sln., s./ch. *zíd* 'stěna', csl. *zodb*. Psl. \**zodb*, \**zido* je odvozeno od slovesa \**zodati* (1.os.přít. \**zid'ǵ*) 'lepit stěnu (z jílu ap.)' doloženého v stsl. *zodati* 'stavět, tvořit', sln., s./ch. *zidati* tv., r. *sozdát* 'vytvořit'. Příbuzné je lit. *žiěsti* 'dělat z jílu (nádob ap.)', lot. *ziest* 'mazat', stpr. *seydis* 'zed'. Bsl. \**ǵheidh-* 'mazat, hníst (hlínu)' (A1) je zřejmě přesmyknutá podoba ie. \**dheigh-* tv., z něhož je i něm. *Teig* 'těsto', lat. *fingerē* 'tvořit' (srov. →figura, →fingovat), ř. *teičos* 'zed', hradba', sti. *déhmi* 'zamažu, zakytuji'. Srov. →dize.

**zednář** 'člen tajné společnosti (vzniklé v 18. st.)', zednářský, zednářství. Dříve *svobodný zedník* (Jg) podle něm. *Freimaurer*, fr. *franc-maçon* tv. - tato společnost se totiž vyvinula z pozdně středověkého cechu zedníků a stavitelů. Dále viz →zed'.

**zefír** 'jemná bavlněná tkanina'. Z fr. *zephyr* tv. a to z ř. *zéfýros* 'západní (večerní) vánek' (srov. č. kníž. *zefýr* 'vánek'), jež asi souvisí s *zófos* 'tma, večer, západ'.

**zejména** část. Stč. i *zejmene*, vlastně 'jménem, jmenovitě'. Viz →jméno.

**zelený**, zeleň, zelenavý, zelenina, zeleninový, zelinář, zelinářský, zelinářství,

zelenat (se), zazelenat se, zezelenat, nazelenalý, zelenit se. Všesl. - p. *zielony*, r. *zelėnyj*, s./ch. *zėlen*, stsl. *zelenъ*. Psl. *\*zelenъ* je původem příč. trp. od slovesa dochovaného dosud v lit. *žėlti*, lot. *zelt* 'zelenat se'. Východiskem je ie. *\*ghel-* 'svítit' a jako označení barev 'zelený, žlutý, zlatý aj.' (A1). Z jeho různých ablautových podob (A6) je pak např. lit. *žalias* 'zelený', lot. *zaš*, stpr. *saligan* tv. (ale i lit. *žilas* 'šedý', lot. *zils* 'modrý'), stisl. *gulr* 'žlutý', něm. *Gelb*, angl. *yellow*, wal. *gell* tv., bret. *gell* 'hnědý', lat. (*h*)*olus* 'zelenina, zelí', ř. *chlōrós* 'svěže zelený, žlutozelený', sti. *hári-* 'světlý, žlutozelený, zlatožlutý'. Dále viz →žlutý, →zlatý, →žluč, srov. i →zelí.

**zelí**, zelný, zelňačka. Všesl. - p. *ziele* 'bylina, zelina', r.st. *zěl'je* 'býlí', s./ch. *zėlje* 'zelenina, zelí', stsl. *zeliye* 'býlí, zelenina'. Psl. *\*zelve* je kolektivum od *\*zelo* 'zelená rostlina', dále viz →zelený.

**zemák** nář. 'brambor'. Podle něm. *Erda-pfel*, fr. *pomme de terre* 'zemní jablko', dále viz →země.

**zeman** 'příslušník nižší šlechty', zeman-ský. Stč. *zeměnin*, pl. *zemné* (gen.pl. *zeman*, dat. *zemanóm* atd., odtud -a-do všech nč. tvarů), p. *ziemianin*. Tedy původně 'kdo vlastní nějaké pozemky' (viz →země).

**země**, zemní, zemský, zemina, zemitý, pozemní, pozemek, pozemský, podzemí, podzemní, přízemí, přízemní, území, územní, zázemí, uzemnit. Všesl. - p. *ziemia*, r. *zemljá*, s./ch. *zėmlja*, stsl. *zemlja*. Psl. *\*zem'a* odpovídá lit. *žėmė*, lot. *zeme*, stpr. *same* tv., dále je příbuzné stir. *dú* 'místo', lat. *humus* 'země', alb. *dhe*, ř. *chthōn* (*chamai* 'na

zemi'), av. *zā*, sti. *kšgh* tv. a zřejmě i toč. A *tkam*, chet. *tekán* (gen. *dagnaš*) tv. Rekonstrukce ie. tvaru je obtížná, novější výklady vycházejí z ie. *\*dhēgh-ōm*, gen. *\*dhēgh-m-és*, bsl. tvary by byly z lok. *\*dhēghēmi* 'na zemi' (jinak Ma<sup>2</sup>, HK). Srov. →zmije.

**zeměžluč** 'druh léčivé byliny'. Podle lat. *fel terrae* tv. (podle hořké chuti), viz →žluč, →země.

**zenit** 'nadhlavník; vrchol'. Přes něm. *Zenit* z it. *zenit*, fr. *zénith* a to z ar. *samt* (*ar-ra's*) tv., doslova 'směr (hlavy)' (myslí se směr od temene vzhůru). Slovo by podle vulgární výslovnosti mělo být přejato v podobě *\*zemt*, mylným čtením však bylo -m- převedeno jako -ni-.

**zepsout** ob. expr. Viz →z a →pes, srov. →psota.

**zerav** 'túje'. Preslovo pojmenování vzniklé údajně mylným čtením a chápáním slovesa *žeřaví* (psáno *zerawí*, srov. →řeřavý) v jednom stč. rukopise (HL), ale ten tvar slovesa je podivný.

**zesnulý**. Od *zesnout*, viz →z a →sen.

**zet** kniž. 'být doširoka rozevřen, být nápadně viditelný, čišet', zející. P. *ziac*, r. *ziját*, s./ch. *zijati*, stsl. *zijati* 'zívát'. Psl. *\*zijati*, *\*zvjati* je příbuzné s lit. *ži-oti* 'otevřít ústa, rozevřít chřípí', něm. *gähnen* 'zívát', lat. *hiāre* 'otvírat se, otvírat ústa', ř. *chaiñō* 'zívám', vše z ie. *\*ghē(i)-* 'zívát, otvírat (ústa ap.)'. Srov. →zívát, →rozjívěný, →zevloun.

**zeť**. Stč. *zět* 'zeť, švagr'. Všesl. (kromě luž.) - p. *zięc*, r. *zjat'*, s./ch. *zėt*, stsl. *zęt*. Psl. *\*zęt* je příbuzné s lit. *žen-tas*, lot. *znuots* tv. a dále s ř. *gnōtós* 'známý, příbuzný', sti. *jñātí* tv., což ukazuje nejspíš na ie. *\*gen-* 'znát' (viz →znát) (A1), původní význam by tedy

byl ‘známý’ (nejde tu o pokrevní příbuzenstvo) (Ma<sup>2</sup>). Možné však je pomyslet i na homonymní \**gen-* ‘plodit, rodit’, pak by byl původní význam asi ‘příbuzný’ či ‘ploditel (nové generace)’.

**zeugma** ‘zanedbání dvojí vazby (u sloves)’. Z ř. *zeŭgma* ‘uzávěra, jho’ od *zeŭgnŷmi* ‘spráhuji, uzavírám’. Srov. →jho.

**zevlovat**, zevloun. Od staršího č. *zevel* ‘člověk dívající se s otevřenou pusou’ (Jg) a to od stč. *ziewati*, *zěvati* (viz i →zivat, →zet, →rozjívěný).

**zevní**. Viz →ven.

**zevrubný**. Jen č. Vlastně ‘podle vrubů’, tedy ‘úplný, přesný’.

**zhebnout** zhrub. Z psl. \**gōbnŋti* (-e- se asi rozšířilo z přičestí \**gōb-lō*) (B6). Dále viz →hynout a →hubit.

**zhrzený** ‘odmítnutý, opovržený’. Od stč. *zhrzěti* ‘pohrdat, opovrhovat’ a to k →hrdý.

**zhurta** přísl. expr. Od střhn. *hurt* ‘náraz, úder’ a to ze stfr. *hurt* (dnes *heurt*) tv. od *hurter* ‘narazit, srazit se, udeřit’ (odtud angl. *hurt* ‘zranit’). Další původ se hledá v kelt. či germ. (stisl. *hrūtr* ‘beran’).

**zhýralý**. Viz →hýřit.

**zima**, zimní, zimnice, zimničný, zimník, zimoviště, zimovat, přezimovat, zazimovat, ozim, ozimý. Všesl. - p. *zima*, r. *zimá*, s./ch. *zima*, stsl. *zima*. Psl. \**zima* odpovídá lit. *žiemà*, lot. *ziema*, stpr. *semo* tv., východiskem je ie. \**ghei-mā*. To je odvozenina od ie. \**ghēi-ōm* (gen. \**ghī-m-és*) ‘zima, sníh’ (A1, A6), z jehož různých podob vychází i střir. *gem-adaig* ‘zimní noc’, lat. *hiems* ‘zima’, alb. *dimër*, ř. *cheima* tv., *chiḡn* ‘sníh’, arm. *jiun* tv., av. *zyā* (gen. *zimō*)

‘zima’, sti. *himḡ-*, chet. *gimmanza* tv.

**zimostráz** ‘hustý keř s neopadávajícími lístky’. Viz →zima a →strádat, myšleno asi tak, že jeho listy neopadávají a tedy přes zimu ‘strádají’.

**zinek**, zinkový, zinkovat, pozinkovat. Z něm. *Zink* tv. a to od *Zinke(n)* ‘hrot, zub’, protože tento kov při tavení vytváří vrubovité, klikaté tvary.

**zip**. Z angl. *zip(-fastener)* (vynalezen ve 20. letech 20. st.) od *zip* ‘svist, ryc, říz, šmrnc’ onom. původu a *fastener* ‘spona, upevňovač’.

**zírát**, dozírat, nazírat, odezírat, podezírat, podezřelý, přezírat, přezíravý. Opětovací sloveso od →zřít.

**získat**, zisk, ziskový, zisťný, vyzískat. P. *zyskač* tv. (z psl. \**jъz-iskati*), jinde jen bez předp. - r. *iskát* ‘hledat’, ch. *iskati* ‘žádat’, stsl. *iskati* ‘hledat’. Psl. \*(j)*iskati* ‘hledat’ odpovídá lit. *ieškoti* tv., dále je příbuzné sthn. *eiscōn* ‘žádat’, angl. *ask* tv., sti. *iččhāti* ‘hledá, touží’. Vše je odvozeno příp. \**-sk-*/*-sk-* od ie. \**ais-* ‘prát si, hledat’, které je v sti. *ēšati* ‘hledá’. Původní význam č. a p. slova tedy byl ‘vyhledat’, z toho pak ‘vyhledáním získat’. Srov. →viskat.

**zítra** přísl. Stč. *zjutra*, *zjitra* (C1), viz →z a →jitro<sup>1</sup>.

**zivat**, zívání, rozzívat se, zazívat. Všesl. - p. *ziewać*, r. *zěvát* ‘zívat, zevlovat’, ch. *zījěvati*, stsl. *zěvati* ‘zívat, zet’. Psl. \**zěvati* je opětovací sloveso od \**zvjati* ‘zet, být doširoka rozevřen’. Viz →zet, srov. →zevlovat, →rozjívěný.

**zkoumat**. Viz →koumat.

**zkroušený**. Od *zkroušit* ‘zdeptat, zdrtit’, viz →krušný.

**zkusit**. Viz →z a →kusit.

**zlato**, zlatý, zlatavý, zlatník, zlatnice,

zlatnický, zlatnictví, zlatit, zlacený, pozlatit, zlátnout, zezlátnout. Všesl. - p. *zloto*, r. *zóloto*, s./ch. *zlâto*, stsl. *zlato*. Psl. *\*zolto* (B8) je stejně jako lot. *zelts* (srov. i lit.d. *želtas* 'zlatý'), gót. *gulþ*, stisl. *gull*, *goll*, angl. *gold*, něm. *Gold* tvořeno příp. *\*-to-* od různých ablautových stupňů kořene *\*ghel-* 'svítit; zlatý, žlutý, zelený aj.' (A1, A6). S jinou příp. sem patří av. *zaranya-* 'zlato', sti. *híranya-* tv., k další příbuznosti viz *→zelený*, *→žlutý*, *→žluč*.

**zloděj**, zlodějka, zlodějský, zlodějství, zlodějna. Všesl. - p. *zlodziej*, r. *złodziej* 'zločinec', sln. *zlódej* 'ďábel', stsl. *złodějъ* 'kdo páchá zlo'. Psl. *\*złodějъ* je složeno ze *\*zolo* (*→zlý*) a odvozeniny od *\*děti* (*→dít se*). V zsl. zúžení významu na 'kdo krade'.

**zlý**, zlo, zlost, zlostný, zloba, zlobný, zlobivý, zlobit, nazlobit (se), pozlobit, rozzlobit, uzlobit, zazlobit, rozezlít, rozezlený, zazlívát. Všesl. - p. *zly*, r. *zloj*, s./ch. *zào*, stsl. *zълъ*. Psl. *\*zълъ* 'zlý, špatný' má nejbliže k lit. *-žulūs* v *at-žulūs* 'hrubý, bezcitný', *žulūs* 'drzý, nestoudný'; ie. *\*ghulo-*, původně 'křivý, pokřivený', je odvozeno od *\*ghuel-* 'křivit se, uchýlovat se (od správné cesty)', od něhož je i lot. *zvelt* 'udeřit, zvednout', lat. *fallere* 'klamat, podvádět', ř. *fēllos* 'podvodný', av. *zūrah-* 'ne-spravedlnost', sti. *hvālati*, *hvārate* 'jde křivě, schází z cesty'.

**zmatek**, zmatečný, zmatkář, zmatkovat, zazmatkovat. Od *zmást*, viz *→mást*.

**zmátořit se** ob. 'vzchopit se'. U Jg *zmátořit se* 'přijít k sobě'. Příbuzné nejspíš bude stč. *matorný* 'zralý, dospělý, vážný', p. *zamatorzaty* 'ztvrdlý', r. *matěryj* 'zralý', b. *mátor* 'dospělý, zralý'. Další souvislosti jsou nejisté.

Nápadná je blízkost lat. *mātūrus* 'zralý, včasný, dospělý' od ie. *\*mā-* 'dobrý, včasný', jiní vycházejí z ie. *\*mō-* 'velký, vážený'.

**změť**. Ve starší č. *změt* a to z *\*jbz-mętb* (B7, C1), viz *→z* a *→mást*, srov. *→zmatek*.

**zmetek** 'vadný výrobek', hanl. 'spratek'. Původně 'nedochůdce, nedonošené mládě', vlastně 'co je vyvrženo, vymeteno', viz *→z* a *→mést*, *→metat*.

**zmije**, zmíjí. Všesl. - p. *zmija*, r. *zmejá* 'had', s./ch. *zmija* tv., *zmāj* 'drak', stsl. *zmija* 'had', *zmii* 'drak'. Psl. *\*zmbja*, *\*zmija* a *\*zmbjъ*, *\*zmijъ* jsou starobylé odvozeniny od stejného základu, který je v *→země*. Původně tedy 'zemní (živočich)', zřejmě tabuový název obávaného plaza (D4).

**zmítat (se)**. Viz *→mést*.

**značný**, značně, význačný. Od *značit* (tedy 'mající význam') od *→znak*<sup>1</sup>.

**znak**<sup>1</sup>, znakový, značit, značený, značka, značkový, značkovat, naznačit, náznak, odznak, označit, přeznačit, vyznačit. Všesl. (kromě luž.) - p., r. *znak*, s./ch. *znāk*, csl. *znakъ*. Psl. *\*znakъ* je odvozeno od *\*znati*, tedy původně asi 'co je známo, domluveno'. Srov. *→znamení*, viz *→znát*.

**znak**<sup>2</sup>, naznak. Stč. *vznak*, *znak* 'naznak, na záda, dozadu', p. *na(w)znak*, r.d. *(ná)vznak*, s./ch. *nauznāk*, stsl. *vъznakъ*. Psl. *\*vъznakъ* je složeno z *\*vъz-* (*→vz-*) a *\*nakъ*, které se nejspíš vyvinulo z ie. *\*nōkʷo-* 's očima obrácenýma nahoru', to pak je z *\*nō* 'nahoru, na' a *\*okʷ-* 'oko'. K podobným útvarům viz *→opak* a *→nikat*.

**znamení**, znaménko, znamenitý, znamenat, poznamenat, poznámka, poznámkový, předznamenat, vyznamenat, vy-

znamenání, význam, významný, zaznamenat, záznam, záznamník. Stč. *znamenie* tv., *znamenitý* 'zřejmý, pozoruhodný, nápadný', *znamenati* 'označovat, poznávat, vykládat'. Psl. *\*znamenje* je odvozeno od *\*zname*, gen. *\*zname* 'znamení, znak' (srov. p. *zname* tv., r. *známja* 'prapor'), to pak je z ie. *\*ǵnō-men-*, odvozeniny od *\*ǵnō-* 'znát' (B1). Podobný útvar je ř. *gnōma* 'znamení, znalost, důkaz'. Dále viz →znát, srov. →znak<sup>1</sup>.

**znát**, znalý, znalost, znalec, znalkyně, znalecký, známý, známost, obeznámit, oznámit, oznámení, seznámit, seznam, znatelný, doznat, doznání, poznat, poznání, poznatelný, přiznat, přiznání, rozeznat, uznat, uznání, vyznat, vyznání. Všesl. - p. *znač*, r. *znat*, s./ch. *znāti*, stsl. *znati*. Psl. *\*znati* 'vědět, znát' je příbuzné s lit. *žinóti*, lot. *zināt*, gót. *kunnan*, něm. *kennen*, angl. *know* tv., stir. *itar-gninim* 'poznávám, jsem rozumný', lat. *nōscere* 'poznávat', alb. *njoh* 'znám', ř. *gignǵskō* 'poznávám, znám', arm. *caneay* 'poznal jsem', sti. *jānǵmi* 'vím', vše od ie. *\*ǵen-*, *\*ǵnō-* 'poznat, znát' (A1, B5). Srov. →znamení, →znak<sup>1</sup>, →značný a snad i →zeť.

**znělec** 'druh vyvřelé horniny'. Podle vědeckého názvu *fonolit*, vlastně 'znějící kámen' (srov. →fonologie a →monolit). Viz →znít.

**znít**, znění, znělý, znělost, znělka, doznít, odeznít, rozeznít, vyznít, zaznít. Stč. *zvnieti*, dl. *zněš*, r. *zvenět*, cs. *zvbněti*. Psl. *\*zvbněti* je příbuzné s lit. *žvėngti* 'ržát', *žvangėti* 'znít', arm. *jain* 'hlas', vše z ie. *\*ǵhuen-* 'znít'. Původ onom., rýmuje se s ie. *\*suen-* tv., z něhož je lat. *sonāre*, sti. *svánati* tv. Viz i →zvon,

→zvuk.

**znoj** zast. 'pot, vedro'. P. *znój* 'vedro, pot, námaha', r. *znoj* 'vedro', s./ch. *znôj* 'pot', stsl. *znoi* 'vedro'. Psl. *\*znoj* nemá příliš jasný původ. Spojuje se s č. nář. *znět* 'doutnat' (Ma<sup>2</sup>), r.d. *znet* 'tlít, rozpadat se', jež se zase spojuje s →hnít (z- by bylo z *\*ǵ-* (A1)). *Znoj* by pak slovotvorně odpovídalo →hnůj.

**zobat**, zob, zobák, zobáček, sezobat, vy-zobat, zazobaný. P.st. *zobač*, r.d. *zobát*, s./ch. *zòbati*, stsl. *pozobati* 'pojíst'. Psl. *\*zobati* je příbuzné s lit. *žėbti* 'pomalu jíst', *žėbeti* 'zobat' a dále asi i s něm. *Kiefer* 'čelist', ir. *gob* 'zobák, ústa', av. *zafar-* 'ústa, jícen', výcho-diskem je ie. *\*ǵebh-*, *\*ǵobh-* 'jíst, žrát; ústa', což je asi nenazalizovaná varianta kořene *\*ǵembh-* 'kousat', k němuž viz →zub. Zazobaný ve významu 'bohatý' je již u Jg, nejspíš od *zazobati se* 'přejít se'. Srov. →ďobat.

**zodiak** 'zvěrokruh'. Přes lat. *zōdiacus* z ř. *zōdiakós* 'mající podobu zvířete, souhvězdí' od *zōdion* 'zvířátko, obrázek, souhvězdí', což je zdrobnělina od *zōon* 'živočich, zvíře, podoba zvířete'. Srov. →zoologie.

**zóna** 'pásma', zónový. Přes moderní evr. jazyky (něm. *Zone*) z lat. *zōna* 'pásma, pás' z ř. *zōnē* 'pás, opasek' od *zōnnýnai* 'opásat se'.

**zoologie** 'nauka o živočišstvu', zoologický, zoo, zoolog, zooložka. Novodobá složenina z ř. *zōon* 'živočich' od *zōo*, *záo* 'žiju', jež vzdáleně souvisí s →živý, a →logie. Srov. →zodiak.

**zornice**. Viz →zřít.

**zotavit (se)**, zotavovna. Stč. *otaviti se* 'zotavit se, okřát'. Jen č., ale staré. Jde o kauzativum k *otýti* (viz →týt, srov. →otyly), tedy vlastně 'způsobit, že se

tuční, nabývá tuku'. Srov. →otava.

**zoufat**, zoufalý, zoufalec. Stč. *zúfati* 'zoufat, být všeho schopen' je složeno ze →z (zde odlučovací význam vyjadřující ztrátu něčeho) a *úfati* 'doufat, důvěřovat', k němuž viz →doufat.

**zout (se)**, nazout, přezout (se), přezůvky, vyzout, zouvák. Všesl. (někdy s dalšími předp.) - p. *zзу́ć*, r. *разу́т'*, s./ch. *izuti*, stsl. *izuti*. Psl. *\*jъz-uti*, dále viz →obout.

**zpátky** přísl. Viz →zpět.

**zpěčovat se**. Stč. (*v*)*zpiečovati se* je opětovací sloveso od (*v*)*zpiečiti se* 'postavit se na odpor', jež zřejmě vzniklo kontaminací (D2) sloves *vzpáčiti se* (od →páčit, →opak) a *vzpietiti se* (od →zpět) tv.

**zpět** přísl. Stč. i *vzpět*. R.st. *vspját'*, sln. *spēt*, csl. *vъspęto*. Psl. *\*vъzpetъ* je tvořeno předp. *\*vъz-* (→vz-) a odvozeninou od *\*pęta* 'pata' (B7), vykládá se tedy jako 'proti patě', srov. →opět. Někteří v druhé části vidí spíš druhotvar k *\*pęto* (→pout'), ale to je stejně s →pata příbuzné. Srov. i →zpátky, stč. *zpát-kem*, které vychází z *\*vъz-pętokъ*.

**zpívat**, zpěv, zpěvný, zpěvavý, zpěvák, zpěvačka, zpěvácký, zpěvník, odzpívat, přezpívat, předzpívat, rozezpívat, vyzpívat, zazpívat. Stč. *zpievati* z psl. *\*vъzpievati*, případně *\*sъpievati* (p. *śpiewać*, r. *vospevát'* 'opěvovat', ch. *pjěvati*) a to od *\*pęti* (viz →pět<sup>2</sup>).

**zpropadený** expr. 'zatracený'. Vlastně 'propadlý (do pekla)', viz →padat.

**zpupný**, zpupnost. Stč. i *vzpupný*. Jen č., asi souvisí s →pupek, →pupen, tedy od psl. *\*pъp-*, ie. *\*pamp-* 'nadouvat se' (B7).

**způsob**, způsobný, způsobilý, způsobilost, přízpůsobit, přízpůsobivý, uzpů-

sobit. Stč. *zposob*, *spůsob*, p. *sposób*, r. *spósob*. Psl. asi *\*sъposobъ* (spíše než *\*vъzposobъ*), vlastně 'jak jde něco po sobě'. Dále viz →působit.

**zpytovat**. Stč. *zpytovati*, *vzpytovati*. Viz →vz- a →ptát se.

**zrada**, zrádný, zrádce, zrádkyně, zrádcovský, zrádcovství, zradit, prozradit, vyzradit. Jen č. a p. *zdrada*, stč. také *prorada* tv. Viz →z a →rada.

**zrak**, zrakový, zračit se, průzračný. P. *wzrok* 'zrak', r.d. *zórok* 'vzhled', ch. *zrák* 'vzduch', s. *zrák* 'paprsek', csl. *zrakъ* 'vidění, podoba'. Psl. *\*zorkъ* 'zrak, vzhled' je odvozeno příp. -ko- od stejného základu jako *\*zvręti* (viz →zřít). Srov. →zrcadlo, →přízrak, →zázrak.

**zrát**, zrání, zralý, zralost, dozrát, přezrát, přezrálý, uzrát, vyzrát, vyzrálý. P.st. *zręc*, r. *zret'*, s./ch. *zręti*, stsl. *sъzvręti*. Psl. *\*zvręti* (v č. přešlo k slovesům na -ati, aby se vyhnulo homonymii s →zřít) je příbuzné s ř. *gérôn* 'stařec', arm. *cer*, per. *zar* tv., sti. *jǫręyati* 'stárne, ochabuje, puchří', vše z ie. *\*ger-* 'zrát, stárnout, puchřet' (A1, A6). Srov. →zrno.

**zrcadlo**, zrcátko, zrcadlový, zrcadlovka, zrcadlit se. Slk. *zrkadlo*, p. *zwierciadło*, r. *zérkalo*, ch. *zřcalo*. Psl. *\*zъrcadlo* je odvozeno od psl. *\*zъrkati*, *\*zъrcati* (vlastně 'co slouží k dívání') a to od stejného základu jako →zřít, →zrak.

**zrno**, zrní, zrnko, zrníčko, zrnkový, zrnitý. Všesl. - p. *ziarno*, r. *zernó*, s./ch. *zręno*, stsl. *zręno*. Psl. *\*zъrno* odpovídá gót. *kaúrns*, něm. *Korn*, angl. *corn*, stir. *grán*, lat. *grānum* tv. z ie. *\*gręno-* (A1, A7), příbuzné je dále lit. *žirnis* 'hrách', sti. *jǫręá-* 'vyžilý, zpuchřelý, rozpadlý, starý'. Slovo je od-

vozeno od ie. *\*ger-* ‘zrát, puchřet, rozpadat se’ (viz →zrát), výklady motivace pojmenování se však rozcházejí. Někteří interpretují jako ‘dozrálý (plod)’, jiní jako ‘co je drceno’.

**zrůda**, zrůdný, zrůdnost. Novější, u Jg není doloženo. Od *zrodit* (srov. →od-růda a co do významu →stvůra), viz →z a →rod.

**zrzavý**, zrzek, zrzka. Stč. *rzavý*, od střední doby *zerzavý*, *zrzavý* (*z(e)-* přidáno k usnadnění slabiky). P. *rdzawy* ‘rezavý’, r. *rzávyj*, s./ch. *řlav* tv., csł. *rozďavō* ‘červený, ryšavý’. Psl. *\*rōd’avō* (B3) je odvozeno od *\*rōd’a* ‘rez’ (viz →rez).

**zřejmý**, zřejmě. Již stč., od →zřít, tedy ‘očividný, na první pohled patrný’.

**zřetel**, zřetelný, zřetelnost. Již stč. *zřetel* ‘zřetel, vztah, souvislost’. Příp. *-tel* naznačuje, že původní význam byl činitelský (srov. r. *zřitel* ‘divák’), v č. změněno na dějový (‘zření, ohled’). Viz →zřít.

**zřídlo** kniž. ‘(přírodní) pramen’. Stč. *žřiedlo*, *zřiedlo*, *hřiedlo* (druhé dvě podoby vznikly disimilací, srov. →hřibě) ‘ústí nádob, otvor do pece, díra, odkud vyvěrá pramen’. Všesl. - p. *zródlō* ‘pramen’, r. *žerló* (r.d. *žereló*) ‘ústí, otvor, jícen’, ch. *ždrijélo* ‘jícen, rokle’, csł. *žřelo* ‘jícen’. Psl. *\*žerdlo* ‘jícen, chřtán’ (B8) je odvozeno od *\*žerti* (viz →žrát), původně tedy ‘to, čím se žere’ (srov. →hrdlo). Dnešní význam asi vlivem podobného →vrídlo.

**zřít**, zřítelnice, zorný, zornice, dozírat, dozor, dozorce, nazřít, nazírat, názor, názorný, prozřít, prozíravý, průzor, uzřít. Všesl. - p.st. *žrēcē*, r. *zret’*, s./ch. *zrēti*, stsl. *zvrēti*. Psl. *\*zvrēti* je příbuzné s lit. *žerėti* ‘svítit, blýskat se’

(k významu srov. →hledět), naproti tomu spojení s lit. *žiūrėti* ‘dívat se’ (Ma<sup>2</sup>) je z hláskoslovných důvodů problematické. Východiskem je ie. *\*gher-* ‘zářit, svítit, lesknout se’, k němuž viz i →záře, dále srov. →zřejmý, →zřetel, →podezřelý, →pozor, →zrak, →zrcadlo.

**zteč** ‘rozhodující fáze vojenského útoku’. Od *ztéci* ‘dobýt, zdolat’, stč. i *vztéci*, viz →vz- a →téci.

**ztepilý**, ztepilost. Jen č., stč. *těpělý*, *tepilý*, dnešní podoba od střední doby (asi ze *\*vztepilý*). Základem je zřejmě stč. *těpati*, *tiepati* (*sě*) ‘nosit (se)’, původní význam by tedy byl ‘vznosný’.

**zteřelý** ‘ztrouchnivělý, zpuchřelý’. Od kniž. *teřeti* (u Jg jako mor.). Snad souvisí s →třít, srov. →udeřit od →dřít, k významu srov. →troud, →trouchnivý.

**zub**, zoubek, zubní, zubatý, zubař(ka), zubit se, zazubit se, ozubený, bezzubý. Všesl. - p. *zqb*, r. *zub*, s./ch. *zūb*, stsl. *zqbō*. Psl. *\*zqbō* odpovídá lit. *žam̃bas* ‘hrana, něco ostrého’, lot. *zuobs* ‘zub’, angl. *comb* ‘hřeben’, něm. *Kamm* tv., alb. *dhëmb* ‘zub’, ř. *gómfos* ‘kolík, čep’, sti. *jámbha-*, toch. A *kam* tv., vše z ie. *\*gombho-* ‘zub’ od *\*gembh-* ‘hryzat’, nazalizované varianty od *\*gebh-* ‘jíst, žrát, zobat’. Viz i →zobat, →zābst.

**zubr**, zubří. P. *žubr* (asi z vsł., původní tvar v p.d. a st. *zqbrz*), r. *zubr*, sln. *zóber* (podle jiných slov. jazyků). Psl. *\*zqbrō* nemá spolehlivý výklad. Zřejmě souvisí s balt. názvy téhož zvířete - lit. *stum̃bras*, lot. *sumbrs*, stpr. *wissambris*, stpr. slovo je zase nápadně podobné stisl. *visundr*, sthn. *wisunt* tv. Germ. slova se vykládají od ie. *\*geis-* ‘téci, páchnout’, od přech. přít. *\*uis-ont-*, tedy ‘páchnoucí’. Cesta k slov. slovu je

ovšem nejasná. Srov. →bizon.

**zunkat**, vyzungnout. Onom. původu, srov. →zurčet.

**zurčet**, zurčivý. Zavedeno Hankou podle r. *žurčát* onom. původu. Z domácích slov srov. →črčet, →zunkat ap.

**zuřit**, zuřivý, zuřivost, rozzuřit (se). Stč. vedle *zuřivý* i *zóriřivý* 'přísný, prudký, hněvivý', *zeřivý* tv. P. *žurzyć się* 'hněvat se, zlobit se' vedle *jurzyć się* 'čepýřit se, rozčilovat se' ukazuje, že východiskem by mohlo být psl. *\*vz-(j)uriti* (s mylným rozložením předp. *\*v-z(j)uriti*). K druhé části dále srov. ukr. *jurýty* 'rozzlobit se', r. *jurít* 'spěchat'. Psl. *\*juriti* nemá jasný původ, někteří spojují s lot. *aurēt* 'výt, křičet, dout', původ snad onom.

**zůstat**, zůstatek, pozůstatek, pozůstalý, pozůstalost. Stč. *zůstati* z *\*jъz-* (→z) a *\*ostatī* (viz →ostatní).

**zvát**, zvaný, nazvat, název, ozvat se, ozvěna, odezva, pozvat, pozvání, přizvat, sezvat, vzývat, vyzvat, vyzvání, výzva. Všesl. - p. *zwać*, r. *zvat*, s./ch. *zvati*, stsl. *zovati*. Psl. *\*zovati* (1.os.přít. *\*zovq*) 'volat' je příbuzné s lit. *žavėti* 'čarovat, zaříkávat', stir. *guth* 'hlas', arm. *jaunem* 'světím', av. *zavaiti* 'volá, proklíná', sti. *hávate* 'volá, vzývá, zve', vše od ie. *\*ghau-* 'volat' (A1, A6). Patří sem asi i gót. *guþ*, něm. *Gott*, angl. *god* (z ie. *\*ghu-to-*), vlastně 'vzývaný'.

**zvedat**, zvednout, zvedací, zvedák, nadzvednout, pozvednout, uzvednout, vy-zvednout. Stč. *vzvednúti* tv. od *vzvésti* 'vztyčit, zdvihnout', viz →vz- a →vést. Původní *vzvésti* zaniklo, přitvořilo se nedok. *zvedati*.

**zvědavý**, zvědavost, zvědavý, zvědavost. Od stč. (*v*)*zvěděti* (nedok. (*z*)*viēdati*) 'zvědět, poznat, dovědět se', viz →vz-

a →vědět.

**zvěř**, zvěřina, zvěřinec, zvěrstvo. Stč. *zvěř* 'zvěř' i 'zvíře'. Všesl. - p. *zwierz*, r. *zver'*, ch. *zviĵer*, s. *zvēr*, stsl. *zvěrb*. Psl. *\*zvěrb* odpovídá lit. *žveris*, lot. *zvērs*, strp. *swirins* (akuz. pl.), ř. *thēr* tv., vše z ie. *\*ghyēr* '(divoká) zvěř' (A1) (příbuzné je lat. *ferus* 'divoký'). Srov. →zvíře.

**zvěstovat**. Od *zvěst*, srov. stč. *zvēstie*, r. *izvēstie* 'zpráva'. Viz →z a →vědět, srov. →pověst, →věstník.

**zvíci** přísl. zast. 've velikosti, veliký jako'. Stč. *vzvieci* z →vz- a akuz. od nedoloženého *\*viece* 'velikost' (viz →více, →větší).

**zvíře**, zvířátko, zvířecí, zvířena. Luž. *zwjerjo*, p. *zwierzę*. Jen zsl. *\*zvěře*, odvozeno od *\*zvěrb*, které má jinde význam 'zvěř' i 'zvíře' (viz →zvěř).

**zvlášť** přísl., část., zvláštní, obzvlášť, obzvláštní. Stč. *zvlášč(ě)*, *zvlasti*, *v(z)láščě* 'zvlášť, odděleně, stranou', p. *zwlaszcz* 'zvlášť', podobné je i sln. *zlásti* tv. Z předl. spojení *\*jъz volšča* (C1) z *\*jъz* (→z) a gen. jmeného tvaru adj. *\*volščb* (stč. *zvláščī*, *vláščī* 'zvláštní, ojedinelý, vlastní'), viz →vlastní, →vlast.

**zvon**, zvonek, zvoneček, zvonit, zvonivý, odzvonit, rozezvonit, sezvánět, vyzvánět, zazvonit. Všesl. - p. *dzwon*, r. *zvon* 'zvonění, řinčení', s./ch. *zvōn* 'zvonění', *zvōno* 'zvon', stsl. *zvonō* 'zvuk'. Psl. *\*zvonō*, původně 'zvonění, zvuk', je příbuzné s *\*zvōnēti* 'znít' (viz →znít).

**zvuk**, zvukový, zvukař, zvučet, rozezvučet, ozvučit. Všesl. - p. *dźwięk*, r. *zvuk*, s./ch. *zvūk*. Psl. *\*zvōkō* (B7) asi od *\*zvękati* (srov. r.d. *zvĵakat* 'šumět, znít'), východiskem je ie. *\*gwenk-* od *\*gwen-* 'znít' (A1). Viz →znít, srov.



→zvonn.

**zvyk**, zvykový, zvyklost, zvykat si. Viz

→vykat.

## Ž

**-ž** část. Např. v →kéž, →tož, když, budiž ap. Viz →že.

**žába**, žabka, žabička, žabí, žabák, žabí-nec. Všesl. - p. *žaba*, r. *žába* 'ropucha', s./ch. *žába*, csl. *žaba*. Psl. *\*žaba* je příbuzné se stpr. *gabawo* tv., něm. *Quappe* 'pulec', angl.d. *quab* 'marast, bahno', vše od ie. *\*g<sup>u</sup>ēbh-* 'slizký; slizký živočich'.

**žábry**, žaberní. Přejato Preslem z r. *žábry*, jež nemá jistý původ. Obvykle se vychází z ie. *\*gēb(h)-r-* (B1) a spojuje s něm. *Kiefer* 'čelist', av. *zafar* 'ústa, jícen', jež ovšem vycházejí z *\*geb(h)-*, případně *\*gēp(h)-* 'čelist, ústa; žrát' (viz →zobat). Museli bychom tedy předpokládat ztvrdlé iniciální *g-* jako např. v →žlutý, →husa.

**žádat**, žádaný, žádoucí, žadatel(ka), žádanka, žádost, žádostivý, žádostivost, dožadovat se, požádat, požadavek, vyžádat si, zažádat, expr. žadonit. P. *žqdać*, r.d. *žadát'*, stsl. *žędati*. Psl. *\*žędati* (B7) je příbuzné s lit. *gedauti* 'přát si, tesknit po něčem', *pasigęsti* (1.os.přít. *pasigędũ*) 'postrádat', stír. *guidim* 'proším', ř. *pothę* 'nedostatek, stesk, touha', stper. *jadiyāmiy* 'proším', vše z ie. *\*g<sup>u</sup>hedh-* 'žádat, toužit' (A3, B1). Nazalizace ve slov. asi podle prézentu (srov. výše lit. *pasigędũ*). Srov. →žádný, →žízeň.

**žádný** zájm. Stč. také v původním významu 'žádaný, žádoucí, žádostivý' (viz →žádat). Dnešní význam se vyvi-

nul ze záporných konstrukcí jako *nebylo tam žádného člověka* ('žádaného', zobecněním pak 'nikoho'), stč. bylo také *ižádný, ižádúci* 'žádný, nikdo', původně 'i (ten) nejlepší', pak 'kterýkoli' a konečně - protože šlo o zápor - 'žádný' (srov. *ižádný nevie*). Tvar *nižádný* je tedy až druhotný podle ostatních záporných zájm. na *ni-*.

**žáha** 'palčivý pocit v hltanu a jícnu při poruchách trávení'. Stč. *zháha, žháha*, p. *zgaga*, str. *izgaga* (r. *izžoga*). Psl. *\*jbz-gaga* z *\*jbz* (→z) a odvozeniny od stejného kořene, jaký je v →žhnout (zde je předsl. *\*-gōgā*). Nynější č. tvar podle staršího *žáhati* 'pálit' (srov. *žahavý, žahavka*), jež zase vychází z předsl. *\*gēg-* (B1).

**žák**, žáček, žačka, žákyně, žactvo, žakovský. Stč. *žák* 'žák, student; čekatel kněžství'. Stejně jako p. *žak* (asi z č.), r.st. *d'jak* 'písař', sln. *diják* 'žák, student', s./ch. *łák* tv. ze střlat. *diacus* a to přes střř. *diákos, diákōn* z ř. *diḡkonos* 'sluha, pomocník; čekatel kněžství s nižším svěcením'. Viz i →jáh-en.

**žaket** 'pánský slavnostní oblek'. Z fr. *jaquette* tv., což je zdrobnělina od *jaque* ('středověká) kazajka', vlastně přezdívká pro vesničana od vlastního jména *Jacques* 'Jakub'. Srov. →kuba<sup>1</sup>.

**žal**, žalost, žalostný. Všesl. - p. *žal*, r. *žal'* (jen v přísudku) 'lito, škoda', s./ch. *žào* tv. Psl. *\*žalb* je příbuzné s lit. *gėlà* 'bo-

lest, trápení', *géliti* 'bolet, bodat', lot. *dzelt* 'bodat, štípat', sthn. *quelan* 'trpět, cítit bolest', něm. *Qual* 'muka', korn. *bal* 'mor', ř. *belónē* 'hrot, jehla', arm. *ketem* 'mučím', vše od ie. *\*g<sup>u</sup>el-* 'bodat; bodavá bolest, muka' (srov. i r. *žálit* 'bodat, štípat'). Srov. →žalovat, →želet.

**žalář**, žalárník, žalářovat. Stč. i *želář*. Jen č., málo jasné. Někteří považují za převzetí z fr. *geôle* tv. z pozdnělat. *caveola*, což je zdobnělina od *cavea* 'klec, ohrada', ale nejasná je pak příp. Zdá se, že druhotně se sblížilo se →žal (D2).

**žalm**, žalmový, žalmista. Přes sthn. *salm* ze střlat. *psalmus* tv. a to z ř. *psalmós* 'hra na strunný nástroj, píseň, žalm' od *psállō* 'rvu (struny), hraju, zpívám chvalozpěv'. *Žaltář* 'kniha žalmů' je přejato přes sthn. *saltārī* ze střlat. *psalterium* tv., původně 'strunný nástroj', z ř. *psaltērion* tv.

**žalovat**, žaloba, žalobce, žalobkyně, žalobník, obžalovat, obžalovaný, obžaloba, zažalovat. Původní význam byl 'naříkat, stěžovat si' (tak i ve stč., kde je ovšem už i význam dnešní). Dále viz →žal.

**žalud**, žaludový, žaludský. Všesl. - p. *žotqdz*, r. *želud*, s./ch. *žělūd*, cs. *želqdb*. Psl. *\*želqdb* má formou nejblíže k lat. *glāns* (gen. *glandis*) tv., lit. *gīlendra* 'bohatá sklizeň (ovoce, původně žaludů)', dále je příbuzné lit. *gīlė* 'žalud', lot. *dzīle*, stpr. *gīle*, ř. *bálanos*, arm. *kašin* tv., vše vychází z ie. *\*g<sup>u</sup>el-*, původně asi 'dub'. Podle Ma<sup>2</sup> z homonymního *\*g<sup>u</sup>el-* 'hltat, polykat' (srov. →žaludek, →hltat), žaludy byly totiž nejdůležitější zdroj vepřů.

**žaludek**, žaludeční. Všesl. - p. *žotqdek*, r. *želúdok*, s./ch. *žěludac*. Psl. *\*želqđskz*,

*\*želqđscz* je zdobnělina od *\*želqđz* tv., jehož etymologická totožnost s →žalud je však z významových důvodů sotva přijatelná. Spojuje se s ř. *choldes* 'vnitřnosti, střeva' (ie. *\*ghel-ondvedle* *\*ghol-ŋd-*), nebo se vychází z ie. *\*gel-*, *\*g<sup>u</sup>el-* 'hltat, polykat', k němuž viz →hltat.

**žaluzie**. Přes něm. *Jalousie* tv. z fr. *jalousie*, it. *gelosia* tv., původně v obou případech 'žárlost, závist' ze stprov. *gelozia* tv. od *gelos* 'horlivý, žárlivý' (termín stprov. trubadúrské lyriky) a tam z pozdnělat. *zēlōsus* tv. od ř. *zēlōs* 'horlivost, žárlivost, závist'. V it. a fr. tak byla v 16. st. nazvána neprůhledná dílcová zástěna v okně, která chránila před žárlivými či závistivými pohledy zvenčí.

**žampion**, žampionový. Z fr. *champignon* (případně přes něm. *Champignon*) a to z vlat. *\*(fungus) campaniolus* '(houba) rostoucí na poli' od lat. *campania* 'pole' od *campus* tv. Srov. →šampion, →kemp, →kampaň.

**žandarm** zast. 'četník'. Přes rak.-něm. *Gendarm* z fr. *gendarme* tv. a to ze staršího spojení *gent d'arme*, doslova 'lidé zbraně', z *gens*, *gent* 'lidé' (z lat. *gēns* 'rod, plémě') a *arme* 'zbraň' (viz →armáda).

**žánr** 'umělecký druh', žánrový. Z fr. *genre* 'druh, rod, typ' z lat. *genus* (gen. *generis*) 'rod'. Srov. →gen.

**žár**, žárový, žároviště, žárovka. Všesl. - p. *žar*, r. *žar*, s./ch. *žâr*. Psl. *\*žarō* je pokračováním ie. *\*g<sup>u</sup>hēro-* (A3, B1), odvozeniny od *\*g<sup>u</sup>her-* 'teplý, horký', k němuž viz →hořet. Srov. →požár, →žárlit.

**žargon** 'hantýrka'. Z fr. *jargon* tv., původu onom., srov. od podobného zá-

kladu *gargouiller* ‘crčet, hrčet’, *gazzouiller* ‘cvrlikat, štěbetat’.

**žárlit**, žárlivý, žárlivost, žárlivec. Novější, od →žár, možná přejato z p. *žarliwy* ‘horlivý’ s posunem významu (k souvislosti obou významů srov. i →žaluzie).

**žasnout**, užasnout, úžas, úžasný. Stč. i *žasati*, *žesiti* ‘lekat, děsit’, r. *užasnút’sja* ‘zděsit se, užasnout’, b. *úžas*, stsl. *užasō* ‘úžas’. Psl. *\*(u)žasnōti*, *užasō* nemá jednoznačný výklad. Po významové stránce je lákavé spojení s gót. *us-geisnan* ‘leknout se’ (Ma<sup>2</sup>), dále něm. *Geist* ‘duch’, angl. *ghost* ‘strašidlo’, av. *zaēša* ‘hrozný’, východiskem těchto slov však je ie. *\*gheis-*, *\*gheis-*, s nímž nelze psl. *-a-* v kořeni pravidelně spojit. Spojuje se dále s lit. *iš-sigāsti* ‘leknout se’, jehož další souvislosti jsou rovněž nejasné, a také s →hasit, kde jsou zase překážky významové. Srov. →děsit.

**žatva** kniž. ‘žně’. Přejato ze slk., viz →žnout.

**ždíbec**, ždíbeček. Znělá varianta k *štipec*, vlastně ‘co se uštípne dvěma prsty’, od →štípat. Srov. →špetka.

**ždímat**, ždímačka, vyždímat. Již stč., p. *žzymnāc* ‘zmáčknout, skrčit’, r. *-žimāt* ‘mačkat’. Č. slovo (stejně jako p.) vychází z předp. *\*jōz-žimati*, k vývoji skupiny *zž-* viz →děsit. Psl. *\*žimati* je opětovací sloveso k *\*žeti* (1.os.přít. *\*žbmō*) ‘svírat, mačkat’ (srov. r. *žat*, s./ch. *žėti*, stsl. *žeti* tv.), jež je příbuzné s lot. *gumt* ‘uchopit’, ř. *gēmō* ‘jsem naplněn’, vše od ie. *\*gem-* ‘uchopit (oběma rukama), mačkat’. Srov. →žmoulat, →žmolek i →hustý, →homole, →hmota.

**že** sp., část. Stč. *že*, *ž*, *ježe*, *jež*, *ež*. P. *že*

(stp. *eže*), str. *ježe*, s./ch. *jer* ‘protože’. Psl. *\*ježe* je tvořeno tvarem zájmena *\*jō* (nom., stř.r., viz →jenž) a zesilovací částicí *\*-že* (k užití ukazovacího zájmena jako spojky srov. angl. *that*, něm. *dass* ‘že’). Psl. *\*-že*, *\*-ž* (srov. →až, →než, →už, →týž, →kéž ap.) je příbuzné s lit. *-gu*, *-gi* (např. *negù* ‘než’), ř. *-ge*, sti. *gha*, *ga*, východiskem je ie. *\*ghe-* asi zájmenného původu. Viz i →za, →zda.

**žebrot**, žebrový, žebraček, žebračka, žebrota, expr. žebrotit. Již stč., jinak jen slk. *žebrať*, p. *žebrać*. Jde o expr. útvar, obměnu stč. *škebrati* ‘škemrat, reptat’ onom. původu. Viz i →škemrat.

**žebro**, žeborní, žebrový, žebrovní. Všesl. - p. *žebro*, r. *rebró*, s./ch. *rèbro*, stsl. *rebro*. Psl. *\*rebro* (v č. a p. disimilace *r’-r* > *ž-r*) je příbuzné s něm. *Rippe*, angl. *rib* tv., obojí je nejspíš od ie. *\*rebh-* ‘zastřešovat, překlenovat’, od něhož je i ř. *eréfō* ‘zastřešuji’. Původně tedy asi ‘co překlenuje (hrudní dutinu)’. Srov. →žebřík.

**žebřík**, žebříček, žebřina, žebřinák. Stč. *žebří* (srov. →hřebík) z psl. *\*rebrojō* od *\*rebro* (viz →žebro). Jen č., podle podoby žeber.

**žeh**. Viz →žhnout.

**žehlit**, žehlicí, žehlička, žehlírna, nažehlit, přezehlit, vyžehlit, zažehlit. Novější, u Jg. není. Přitvořeno k *žehl*, *l*-ovému přič. staršího *žěci* (viz →žhnout), snad podle hl. *žehlic* tv.

**žehnat**, požehnat, požehnáný, přezehnat, rozžehnat se, zažehnat. Přejato ze střhn. *segenen* (dnes *segnen*) tv. a to přes střlat. z lat. *signāre* ‘znamenat, označovat’. Srov. →signál.

**žehrat** kniž. ‘vyjadřovat nespokojenost, hubovat’. Stč. *žehrati* ‘napomínat, ká-

rat, žárlit'. Jen č., nepřilíš jasné. Lze považovat za expr. útvar typu →žeb-rat, →škemrat (srov. nář. *škehrat* 'nařikat na někoho'), na druhé straně se nabízí i spojení s →žhnout, srov. →žárlit.

**žejdlík** 'stará dutá míra'. Již stč. Z něm. *Seidel*, střhn. *sīdel* tv. a to z lat. *situla*, *situlus* 'vědro'.

**žel.** Viz →žal, →želet.

**želatina** 'klihovitá hmota živočišného původu', želatinový. Z fr. *gélatine* tv. a to k lat. *gelātus* 'zmrzlý, ledový', což je původem příč. trp. od *gelāre* 'mrznout, ledovatět'. Srov. →želé, →chlad.

**želé** '(ovocný nebo kosmetický) rosol'. Z fr. *gelée* tv., což je zpodstatnělé příč. trp. ž. r. od *geler* 'mrznout, ledovatět' z lat. *gelāre* tv. Srov. →želatina, →chlad.

**želet**, oželet. Všesl. - p. *žalíc sie* 'litovat, nařikat si', r. *žalēt* 'litovat, šetřit někoho', s./ch. *žāliti* 'oplakávat, truchlit, litovat'. Psl. *\*žalēti*, *\*žaliti* (C1) je odvozeno od *\*žalb* (viz →žal).

**železo**, želízkó, železný, železitý, železnatý, železárna, železárenský, železářský, železářství, železnice, železniční, železničář. Všesl. - p. *želazo*, r. *želézo*, ch. *žëljezo*, s. *žèlezo*. Psl. *\*želēzo* je příbuzné s lit. *geležis*, lot. *dzelzs*, strp. *gelso* tv., nejisté je spojení s ř. *chal-kós* 'měď, bronz'. Balt. a slov. slova vycházejí ze základu *\*g(h)el(e)g(h)-* (A1, B1), který se obvykle považuje za kulturní převzetí z neznámého východního jazyka.

**želva**, želvička, želví, želvovina. U Jg i *želv* (asi převzetí z jiných slov. jazyků). P. *žólw*, r.d. *žolv*, ch. *žëlva*, csl. *želova*, *želovъ*. Psl. *\*žely* (gen. *\*želove*) je příbuzné s ř. *chéllys*, *chelōnē* tv., ie. východiskem by bylo *\*ghelū-* či *\*ghelō-*.

To se dále spojuje s ie. *\*ghel-* 'zelený, žlutý' (v bsl. i *\*ghel-* 'žlutý'), viz →zelený, →žlutý. Slohotvorně se sblíží se lit. *žëlvas* 'nazelenalý', lat. *helvus* 'medově žlutý'.

**žemle**, žemlový, žemlovka. Z něm. *Semmel*, střhn. *semel(e)*, *simel(e)* tv. a to přes střlat. *simila* tv. z lat. *simila* 'jemná pšeničná mouka' původu zřejmě východního (srov. asyr. *samīdu* tv.).

**žeň**, žňový. Viz →žnout.

**žena**, ženský, ženskost, ženství, ženit (se), ženatý, oženit (se), vyženit. Všesl. - p. *žona*, r. *žená*, s./ch. *žëna*, stsl. *žëna*. Psl. *\*žëna* je příbuzné se strp. *genna*, gót. *qīno*, stangl. *cwene* tv., *cwēn* 'královna' (odtud angl. *queen* tv.), stir. *ben* 'žena', alb. *zonjë* 'paní', ř. *gynē* 'žena, paní', arm. *kin*, per. *zan*, sti. *jáni-*, toch. B *šana* tv., východiskem je ie. *\*g<sup>u</sup>enā* (a další příbuzné podoby) 'žena, paní' (A3, B1). Srov. →ženich, →gynekologie.

**ženich**. R. *ženích*, sln.d. *ženih*, stsl. *ženichъ*. Psl. *\*ženichъ* je odvozeno od *\*ženiti* (*se*) příp. *-chъ* (srov. →čich, →spěch ap.), dále viz →žena.

**ženijní** 'týkající se technického zajištění vojenské činnosti', ženista. Od fr. *génie* 'ženijní vojsko, inženýrství' (v 17. st. 'opevňovací umění'), přeneseně z 'velké nadání, duch, génius' z lat. *genius* '(strážný) duch, duše'. Viz →génius, →inženýr.

**žentour** 'pohonné zařízení uváděné do kruhového pohybu zapřaženým dobyt-kem'. U Jg s významem 'nástroj k vytahování vody a kovu z podzemních dolů' (viz i Ma<sup>2</sup>). Jen č., dosavadní výklady nejsou uspokojivé. Podoba slova napovídá, že by mohlo jít o cizí převzetí, snad z nějaké něm. složeniny,

v jejíž první části je *Senk-* od *senken* 'spustit, ponořit', ale celkově nejasné.

**žerd'**. P. *žerdž*, r. *žerd'*, sln. *žrd*, stsl. *žrǫb* 'hůl, kyj'. Psl. *\*žrǫb* se asi vyvinulo z ie. *\*ghrǫdh(i)-* (A7, B1), odvozeniny od *\*gherdh-* 'ohrazovat, oplocovat' (viz →hrad). Původní význam tedy asi byl 'tyč, kůl v plotě'.

**žernov** zast. 'mlýnský kámen'. Všesl. (kromě luž.) - p. *žarna* (pl.), r. *žernov*, s./ch. *žrǫvanj*, stsl. *žrǫny*, *žrǫnovǫ* 'mlýn'. Psl. *\*žbrny* (gen. *\*žbrnove*) 'ruční mlýn, mlýnský kámen' je příbuzné s lit. *gìrna* 'mlýnský kámen', lot. *dzirnas* 'ruční mlýnek', *dzirnavas* 'mlýn', angl. *quern* 'ruční mlýnek', stisl. *kvern* 'mlýnský kámen, ruční mlýnek', stir. *bráu* tv., arm. *erkan* 'mlýnský kámen', ie. východiska jsou *\*gʷrǫnū-*, *\*gʷrǫō(n)-* aj. 'mlýn, mlýnský kámen' (A3, A7, B1), odvozeniny od ie. *\*gʷer-* 'těžký'. Srov. →hrdý.

**žert**, žertovný, žertovat, zažertovat si. Stč. *žertovati* 'dělat šprýmy; klamat, obelhávat'. Ze střhn. *serten* 'trápit, klamat, podvádět' s pozdějším přikloněním k *scherzen* 'žertovat, bavit se', *Scherz* 'žert'.

**žertva** kniž. 'oběť (bohům)'. Přejato za obrození z r. *žertva*, to zase zřejmě ze stsl. *žrǫtva* tv. Psl. *\*žrtva* je odvozeno od *\*žerti* (1.os.přít. *\*žbr'q*) 'slavit, obětovat bohům', jež je asi příbuzné s lit. *girti* 'slavit, chválit', lat. *grātes* 'díky', sti. *gīr-* 'chvála, dík', *grǫṇṭi* 'chválí, velebí, vzývá', vše od ie. *\*gʷer-* 'pozvednout hlas, chválit'. Srov. →žrec, →hrana<sup>2</sup>.

**žervé** 'druh syra'. Z fr. *gervais* tv. podle fr. výrobce Ch. Gervaise († 1892).

**žerzej** 'druh vlněné pleteniny'. Z angl. *jersey* tv. podle ostrova Jersey v La-

manšském průlivu, kde se tato tkanina vyráběla.

**žestě** (pl.) 'skupina plechových dechových nástrojů', žesťový. Přejato za obrození z r. *žest'* 'plech', jež je asi převzetím z ttat. či mong. - srov. kazašské *džez* 'žlutá měď, plech', tat. *džiz* tv., starouzbecké *čas* 'plech, bronz', mong. *džes* 'měď, mosaz'.

**žeton** 'hrací známka'. Z fr. *jeton* tv., vlastně 'co se háže (místo peněz)', od *jeter* 'házet, vrhat' z vlat. *\*iectāre* z lat. *iactāre* od *iacere* tv. Srov. →objekt, →projekt, →ejakulace.

**žezlo**. R. *žezl* 'žezlo, berla, hůl', stsl. *žezlō* 'prut, hůl' (sln. *žezlo*, s./ch. *žezlo* je z č.). Psl. *\*žezlō*, *\*žezlo* nemá spolehlivé příbuzenstvo (lot. *zizlis* 'hůl, žezlo' je z vsl.). Nejnadějnější se zdají spojení se stisl. *geisl* 'hůl' (srov. i něm. *Geissel* 'bič', původně 'tyč s bodcem'), což je l-ové rozšíření ie. *\*ghaiso-* 'hůl, tyč' (A6, B1), nebo se stisl. *kvīsl* 'rozsochatá větev', arm. *čil* 'větev', pak by se vycházelo z ie. *\*gʷislo-*, *\*gʷisli-* 'větev' (A3).

**žežulka** zast. 'kukačka'. Stč. *žežhule*, p. *gžegžółka*, r. *zegzica*. Útvary onom. původu, jejichž základem je citosl. *gegu* (B1) napodobující hlas kukačky. Srov. lit. *gegužė*, lot. *dzeguze*, str. *geguse* tv.

**žhavit**. Vlastně 'způsobit, že něco je žhavé', viz →žhnout.

**žhnout**, žhoucí, žeh, žhavý, žhavit, žhavení, nažhavit, rozžhavit, žhář(ka), žhářský, žhářství, ožehnout, ožehavý, rozžehnout, sežhnout, úžeh, zažehnout. Stč. *žéci*, 1.os.přít. *žhu* (přechod z 1. do 2. třídy na -nou- jako v řadě jiných případů). P. *žec*, r. *žeč'*, s./ch. *žěci*, stsl. *žešti*. Psl. *\*žegti* (1.os.přít. *\*žgq*) 'pálit' se vyvinulo z předsl.

\**gegti* (B1, B3), jež se vykládá z ie. \**dheg<sup>h</sup>*- tv. buď asimilací *d-g > g-g*, či kontaminací (D3) s kořenem, který je v →hořet, →žár ap. Z ie. \**dheg<sup>h</sup>*- vychází i lit. *dėgti* ‘hořet, pálit’, střir. *daig* ‘oheň, bolest’, lat. *fovēre* ‘zahřívát, chovat’, alb. *djeg* ‘pálím, pečú’, sti. *dáhati* ‘pálí’, toch. A *tsäk* ‘pálit’ a zřejmě i strp. *dagis* ‘léto’, gót. *dags* ‘den’, něm. *Tag*, angl. *day* tv. (vlastně ‘teplá doba’). Viz i →dehet. Dále srov. →žehlit, →žáha, →žíhat.

**žid**, židovka, židovský. Všesl. převzetí z lat. *iudaeus*, asi přes stit. *giudio* tv. Lat. slovo je přejato přes ř. *Iudaïos* z hebr. *j<sup>e</sup>hūdah*, doslova ‘oslavený’.

**židle**, židlička. Jen č. Přejato ze strhn. *si-del(e)* a to z lat. *sedūle* ‘sedadlo, stolička, sedátko’ od *sedēre* ‘sedět’ (viz →sedět).

**žihadlo**. Stč. *žahadlo*, *žehadlo* k *žahati*, *žehati* ‘žíhat, pálit’ (viz →žíhat), k němuž se přiklonilo starší \**žadlo* (dosud nář. *žádlo*, p. *žadlo*, r. *žálo*, sln. *žélo*, stsl. *žélo*). Psl. \**žedlo* je odvozeno příp. -*dlo* od \**žeti* ‘sekat, tlouci’ (viz →žnout), odpovídá mu lit. *giñklas* ‘zbraň, sudlice’.

**žíhat** ‘pálit, vystavovat působení vyšších teplot’, žíhaný ‘mající úzké husté pruhy’ (jakoby způsobené ohněm). Ve starší č. i *žáhati*, *žehati* (Jg), srov. i s./ch. *žigati* ‘píchat (na prsou ap.)’. Psl. \**žagati*, \**žigati* jsou opětovací slovesa od \**gegti* (viz →žnout). Srov. →žihadlo, →žáha.

**žila**, žilka, žilkovaný, žilkování, žilnatý. Všesl. - p. *žyla*, r. *žila*, s./ch. *ži<sup>h</sup>la*, stsl. *žila*. Psl. \**žila* je stejně jako lit. *gýsla*, lot. *dzišla* tv. (z ie. \**g<sup>h</sup>hī(s)lā*) a lat. *filum* ‘nit’, arm. *žil* ‘šlacha, provaz’ (z ie. \**g<sup>h</sup>hī(s)lo-*) rozšířením ie. \**g<sup>h</sup>hei-*, \**g<sup>h</sup>hī-* ‘žila, šlacha, nit’ (A3), z něhož

je dále i lit. *gijà* ‘nit’, wal. *gi-au* ‘nervy, šlachy’. Srov. →žíně.

**žiletka**. Podle am. podnikatele K. C. *Gilletta*, který holicí čepelku vynalezl (v západoevr. jazycích však není, srov. podobně např. →lux<sup>1</sup>).

**žinantní** zast. hov. ‘trapný, nemilý, obtížný’. Přes něm. *genant* z fr. *génant* tv., což je původem přech. přít. od *gēner* ‘tísnit, překážet, uvést do rozpaků’ od *gēne* ‘tíseň, rozpaky’ a to od strf. *gehir* ‘přinutit k doznání mučením’ z frk. \**jehhjan* ‘doznat’ (srov. sthn. *jehän* tv.). Srov. →žínýrovat se.

**žinčice** ‘převařená syrovátka z ovčího mléka’. P. *žetyca*, *žyntycja* aj., ukr. *žen-tycja*. Slovo pastýřské karpatské kultury, jehož původ se spatřuje ve slov. \**žetica* od \**žeti* ‘ždímat’ (viz →ždímat) - původně se prý získávala stlačováním v jisté dřevěné nádobě. K rumunským pastevcům proniklo jako *jintita* a odtud se zpětně dostávalo do slov. jazyků karpatské oblasti (Ma<sup>2</sup>).

**žíně**, žínka, žíněný, žíněnka. Již stč., jinak jen slk.st. *žina* ‘provaz’, sln.d. *žinja* (spis. *žima*) ‘žíně’. Psl. \**žina*, \**žin’a* ‘provaz, silná nit’ je příbuzné s lit. *geinys* ‘osnova látky, provaz k lezení na strom s medem divokých včel’, lot. *dzeinis* tv., jsou to odvozeniny od ie. \**g<sup>h</sup>hei-* ‘nit, šlacha’, k němuž viz →žila.

**žínýrovat se** zast. hov. ‘ostýchat se, rozpakovat se’. Přes něm. *sich genieren* z fr. *se gêner* tv., dále viz →žinantní.

**žír** ‘výkrm hospodářských zvířat na maso a tuk; přirozená potrava černé zvěře’, žírný ‘úrodný’. P. *žer* ‘žrádlo, krmivo’, r. *žir* ‘tuk’, s./ch. *žir* ‘krmivo pro vepře’, csl. *žirō* ‘pastva’. Psl. \**žirō* má dva možné výklady - jednak odvození od \**žbrati* (viz →žrát, srov. →žiravý),

tedy 'to, co se žere', jednak příp. -*rə* od \**žiti* (viz →*žít*), tedy 'co slouží k obživě' (srov. →*žito*, slovotvorná paralela by byla v stsl. \**pirə* 'jídlo, hostina' od \**piti*).

**žirafa**, žirafí. Z it. *girafa* (případně ještě přes něm. *Giraffe*) z ar. *zurāfa*, *zarāfa* tv. a to asi z jazyka středoafričských domorodců.

**žiravý**, žiravina. Novější, jen č. Od -*žirati*, což je opětovací sloveso k →*žrát*.

**žiro** 'bezhotovostní převod peněz'. Přes něm. *Giro* z it. *giro* tv., původně 'kruh, okruh, otočení', a to přes lat. *gĭrus* 'kruh, zákrut; obor' z ř. *gĕrós* 'oblý, okrouhlý'.

**žít**, dožít (se), ožít, požít, požit, požitkář, prožít, prožitek, přežít (se), přežitek, sžít se, vžít se, užít (si), užitek, užitečný, užítkový, vyžít, vyžilý, zažít, zážitek. Stč. *žiti* (1.os.přít. *živu*), p. *žyc*, r. *žit*, v jsl. druhotné \**živēti*. Psl. \**žiti* (1.os.přít. \**živq*) odpovídá lit. *gĭti* 'ožívat, uzdravovat se', lot. *dzīt* 'zacelovat se', vše z ie. \**g<sup>h</sup>ei-* 'žít' (A3, B1, B2), psl. prézens má obdobu v stpr. *giwa* 'žije', lat. *vivō* 'žiju', sti. *jūvati* 'žije'. Viz i →*živý*, →*život*, →*hojit*, →*žito*, →*žír*.

**žito**, žitný, žitná. Všesl. - p. *zyto*, r. *žito*, s./ch. *žito* 'obilí', stsl. *žito* tv. Psl. \**žito* 'obilí' je stejně jako stpr. *geits* 'chléb' pokračováním ie. \**g<sup>h</sup>eito-*, vlastně 'co slouží k žití', od \**g<sup>h</sup>ei-* 'žít' (viz →*žít*).

**živec** 'světlý nerost tvořící podstatnou část hornin'. Od →*živý*, asi proto, že je důležitý pro vznik půd.

**živice** 'přírodní hořlavá organická látka', živičný. Původně 'pryskyřice' (Jg), již ve starší č. Od →*žít*, →*živý*, snad podle toho, že zaceluje poranění stromů.

Stejný původ má stir. *bí*, arm. *kiv* tv. (Ma<sup>2</sup>).

**živočich**, živočišný. Jen č., utvořeno ve střední době, viz →*živý* a →*čít*, →*čich* (příp. -*ch* tu má význam činitelský jako v →*ženich*, vlastně 'kdo žije a čije'). Dříve psáno i *životčich*, srov. u Komenského *Cokoli životem a citem (...) obdařeno jest, životčich jest*.

**živořit**, živoření. Za obrození přejato ze slk. (Jg), odvozeno od *živiti* hanlivou příp. -*or-*, dále viz →*žít*, →*živý*.

**život**, životní, životný, životnost. P.st. *żywot*, r. *živót* 'břicho', s./ch. *život*, stsl. *životə*. Psl. \**životə* 'život', přeneseně i 'střední část těla, břicho', je odvozeno od \**živə* (viz →*živý*), podobným způsobem je tvořeno i lit. *gyvatà*, lat. *vīta*, ř. *biotos*, sti. *jīvita-* tv.

**živůtek** 'část ženského oděvu kryjící horní polovinu těla'. Zdrobnělina od *život* tv., přeneseně od *život* 'břicho', viz →*život*.

**živý**, živost, živný, živnost, živnostník, živnostnický, živina, živel, živit, živitel(ka), živitelský, oživit, obživa, přiživit (se), příživník, uživit, vyživit, výživa, výživný. Všesl. - p. *zywy*, r. *živój*, s./ch. *živ*, stsl. *živə*. Psl. \**živə* odpovídá lit. *gĭvas*, lot. *dzīvs*, gót. *qius*, stir. *biu*, beo, wal. *byw*, lat. *vīvus*, sti. *jīvā-* tv. i ř. *bīos* 'život', vše z ie. \**g<sup>h</sup>ivō-* 'živý' (A3, B1), odvozeniny od \**g<sup>h</sup>ei-* 'žít'. Srov. →*žít*, →*život*, →*živice*, →*živočich*, →*žito*.

**žízeň**, žíznivý, žíznit. Stč. *žiezě* vedle *žiezn*, *žiezen*, *žiezeň* (asi pod vlivem *žizn*, *žizen*, *žizeň* 'život, hojnost, osvěžení'). P. *žadza* 'žádostivost, touha', r. *žážda* 'žízeň' (z csl., jinak str. *žaža*), s./ch. *žěla*, stsl. *žezda*. Psl. \**žed'a*, vlastně 'touha, chtivost (pít)', je odvo-

zeno od \*žędati (viz →žadat) (B3, B7, C1).

**žížala.** Stč. *žížala*, *žížela* ‘žížala, plaz, červ, housenka, hmyz, mravenec’ (srov. i expr. *žoužel* ‘havět, hmyz’) (C1). R. *žíželica* ‘střevlík’, sln. *žuželka* ‘hmyz’, csl. *žuželb* ‘brouk’, *žuželica* ‘hmyz’. Východiskem je psl. \*žuža označující různé druhy hmyzu a to zřejmě od onom. slovesa \*žužati napodobujícího hmyzí bzučení (srov. r. *žužžát* ‘bzučet, hučet’ i *žuk* ‘brouk’).

**žížlat.** Přehlasovaná obměna k →žužlat.

**žlab,** žlábek, úžlabina. Stč. *žleb* ‘žlab, koryto’, *žlabina* ‘úžlabina’ (nepravidelná změna *e* > *a* asi jako v →článek, →žalud). Všesl. - p. *žlob*, r.d. *žlobob*, ch. *žlijěb*, s. *žlěb*, csl. *žlěbъ*. Psl. \*želbъ (B8) se vyvinulo z ie. \*gelbho- (B1), odvozeniny od \*gelebh- ‘dlatat, řezat’, k němuž viz dále →hluboký.

**žláza,** žláзка. Všesl. - p. *žolzy* (pl.), r. *železá*, ch. *žlijězda*, s. *žlězda*, csl. *žlěza*. Psl. \*želza (B8) je příbuzné s lit.d. *gėlėžuones*, *gėlėžūnes* (pl.) i arm. *gełjkʷ* (pl.) tv., vše z ie. \*gel(e)gh- ‘žláza’ (A1, B1).

**žluč,** žlučový, žlučovitý, žlučník, žlučníkový. Všesl. - p. *žólč*, r. *žělč*, s./ch. *žuč*, stsl. *zlōčb*. Psl. \*žvlčb (vzhledem k stsl. možná i \*žvlčb) je příbuzné s lot. *žults*, lit. *tulžis* (přesmykem ze \*žultis), něm. *Galle*, angl. *gall*, lat. *fel*, ř. *chólos*, *cholę* tv., vše jsou to odvozeniny od ie. \*ghel- (pro slov. i \*ghel-) ‘zelený, žlutý aj.’ (A1, B1) (viz →žlutý, →zelený, srov. →želva, →žluna). Žluč je tedy pojmenována podle své žlutozelené barvy.

**žluknout,** žluklý, prožluklý. P. *žotknác*, r. *žólknut*. Psl. \*žvknqti je asi příbuzné se \*žvlčb (→žluč), lze chápat jako ‘hořknout (jako žluč)’, případně,

pokud by to bylo paralelní tvoření od ie. \*ghel-, jako ‘žloutnout’. Dále viz →žlutý.

**žluna** ‘žlutozelený pták příbuzný datlu’. Všesl. - p. *žotna*, r.d. *želná*, s./ch. *žúna*, csl. *žlōna*. Psl. \*žvlna odpovídá lit. *gilnà*, lot. *dzilna* tv., vše z ie. \*ghl□nā- (A1, A7), což je odvozenina od \*ghel-, \*ghel- ‘žlutý, zelený’. Viz →žlutý, →zelený, srov. →žluva, →želva, →žluč.

**žlutý,** žluť, žlutavý, žluťásek, žloutnout, žloutek, žloutkový, žloutenka, zežloutnout, žlutit. Všesl. - p. *žotty*, r. *žěltyj*, s./ch. *žut*, csl. *žlotъ*. Psl. \*žoltъ je příbuzné s lit. *gėl̃tas*, lot. *dzel̃tens* tv., jsou to odvozeniny od ie. \*ghel- (B1), což je pouze v bsl. spolehlivě doložená varianta obecně ie. \*ghel- ‘svítit; zelený, žlutý, zlatý ap.’. Dále viz →zelený, →zlatý, srov. →žluč, →žluna, →žluknout.

**žluva** ‘zpěvný pták žlutě a tmavě zbarvený’. Jen č. Původní psl. název pro žluvu byl \*volga (viz →vlha), z toho snad již v psl. přesmykem \*golva, po palatalizaci \*žolva (zřejmě pod vlivem →žluna, →žlutý), které pak zůstalo pouze v č.

**žmolit** ‘mačkat, chumlat’, žmolek. Prvotní je zřejmě subst. *žmol(ek)* od stč. *žmu* ‘ždímu, mačkám’, dále viz →ždímat.

**žmoulat.** Novější, expr. obměna k →žmolit.

**žnout,** žeň, žnec, žnečka, požnout. Stč. *žieti* (1.os.přít. *žňu* i *žnu*, podle toho nový inf.). Všesl. - p. *žqč*, r. *žat*, s./ch. *žėti*, stsl. *žęti*. Psl. \*žęti (1.os.přít. \*žvñʷ), původně ‘sekat, bít’, je příbuzné s lit. *ginti* ‘bránit’, stir. *gonim* ‘zraňuji, zabývám’, ř. *theñō* ‘biju’, arm. *ganem* tv., sti. *hánti* ‘bije’, vše od ie.



\**g<sup>h</sup>hen-* ‘bít’, k němuž viz i →hnát<sup>2</sup>.  
Srov. →žatva.

**žok** ‘velký široký pytel’. V č. doloženo od střední doby. Z něm. *Sack*, případně již střhn. *sac* ‘pytel’ (viz →sáček, →sak).

**žokej** ‘profesionální dostihový jezdec’. Z angl. *jockey* tv., původně i ‘koňský handlíř’, což je zdrobnělina od *Jock*, severní (skotské) varianty jména *Jack* ‘Honza’, domácké podoby jména *John*, často používané v různých přenesených významech. Srov. →žaket.

**žold**, žoldněř, žoldák, žoldácký. Již stč. Ze střhn. *solt* (gen. *soldes*) tv. ze stfr. *solt* ‘mzda, peníz’ a to z pozdnělat. *solidus* ‘druh zlaté mince’, vlastně (*nummus*) *solidus* ‘ryzí, pevná (mince)’. Srov. →solidní, →soldateska.

**žolík** ‘karta zastupující všechny hodnoty v některých hrách’. Z angl. názvu karty *Jolly Joker* ‘veselý šprýmař’ (je na ní zobrazen šašek). Původ angl. *jolly* ‘veselý’ není jistý, *joke* ‘vtip, šprým’ vychází z lat. *iocus* tv. Srov. →žonglér.

**žonglér**, žongléřský, žonglovat. Přes něm. *Jongleur* z fr. *jongleur* a to přes stfr. *jogleor* z lat. *ioculātor* ‘kejklíř, šprýmař’ od *iocus* ‘šprým, žert’. Podobu fr. slova byla asi ovlivněna slovesem *jangler* ‘pomlouvat, žvanit’ (odtud *jangleor* ‘žvanil’, jež kontaminovalo stfr. *jogleor* (D3)).

**žoržet** ‘tkanina s plátnovou vazbou krepového vzhledu’. Z fr. (*crêpe*) *georgette* tv. podle vlastního jména *Georgette* ‘Jiřina’.

**žoviální** ‘bodrý, blahosklonně přívětivý’. Přes něm. *jovial* tv. z fr. *jovial* ‘veselý, bodrý’ a to přes it. *gioviale* z pozdnělat. *ioviālis* ‘narozený ve znamení Jupitera’ od lat. *Iuppiter* (gen. *Iovis*). Podle středověké astrologie měli narození v tomto

znamení veselou mysl a šťastný osud.

**žralok**, žraločí. Pozměněno ze staršího *žarlok* (Jg), což je zřejmě Preslovo převzetí z p. *žarlok* ‘hltavec, žrout’ (vedle *žartacz* ‘žralok’) od *žart* ‘žral’, *l*-ového příč. od *žrec* ‘žrát’ (viz →žrát).

**žrát**, žravý, žravost, žrádlo, žrout, žranice, nažrat (se), ožrat (se), požírat, přežrat (se), rozežrat se, sežrat, užít (se), vyžrat, vyžírka, zažrat (se). Všesl. - p. *žrec*, r. *žrat*, ch. *ždrijěti*, s. *ždrěti*, stsl. *žrěti*. Psl. \**žerti* (1.os.přít. \**žbrq*, odtud sekundární inf. \**žbrati*) odpovídá lit. *gėrti* ‘pít’, lot. *dzert* tv., dále je příbuzné lat. *vorāre* ‘žrát, hltat’, ř. *bibrōskō* ‘hltám, požírám’, sti. *girāti* ‘hltá’, vše z ie. \**g<sup>h</sup>er-* ‘hltat, polykat’. Srov. →pozřít, →hrdlo, →zřídlo, →hříva.

**žrec** ‘pohanský kněz’. Z r. *žrec* tv. z psl. \**žrbcb* od \**žerti* ‘obětovat bohům; slavit’, dále viz →žertva.

**žuchnout**, žuchnutí. Onom. původu, srov. →bouchat.

**žula**, žulový. U Jg *žůla* i *žola* ‘kámen tvrdý, granit’. Nejspíš ze střhn. *sol*, *sole* ‘podklad štol’, srov. doklad u Jg *Předce jsem se do něho až na žůly prorazil* (= ‘až na samou půdu’). Něm. slovo (srov. dnešní *Sohle* ‘podrážka’) je z lat. *solum* ‘spodek, půda, země’.

**žulit** expr. ‘šidit, obehřávat’, ožulit. U Jg nedoloženo. Asi přeneseně ze s. *žúljiti* ‘tlačit, odírat, olupovat’ (srov. i r.d. *žúlit* ‘řezat’). Psl. \**žuliti* ‘řezat, odírat’ možná vychází z ie. \**geu-* ‘křivit, ohýbat’, ale podrobnosti nejsou jasné.

**žumpa**. V č. od střední doby. Z něm. *Sumpf* ‘bažina, bahno, jímka na kal’, jež vychází z ie. \**syomb(h)o-* ‘houbovitý, porézní’.

**župa** (‘dříve) vyšší správní celek’, župní,

župan 'správce župy'. P. *župa* 'župa, solný důl', str. *župa* 'oblast, správní okruh', s./ch. *župa*, csl. *župa* tv., stsl. *župišče* 'hrob, mohyla'. Psl. \**župa* nemá jistý původ. Pokud přijmeme jako základní významy 'solný důl' či 'hrob', lze vyjít z ie. \**geupā* 'jáma, prohlubeň' (příbuzné by bylo něm. *Koben* 'chlívek, kotec', ř. *gýpē* 'jáma v zemi', sti. *guptá* 'skrytý', vše od ie. \**geu-* 'ohýbat, klenout'), ale přechod k významu 'správní okruh' je těžké objasnit. Proto se někdy obě skupiny významů oddělují a pro *župa* 'správní celek', *župan* 'správce župy' se hledají etymologie jiné. Uvažuje se o převzetí z východu, srov. avarské *zoapán* dochované v jednom nápisu, či ttat. *čupan* 'pomocník starosty'. Viz i →pán, které se někdy se *župan* spojuje.

**župan**, župánek. Nejspíš z it. *giuppone* 'hrubý mužský plášť, kaftan', což je zveličelé slovo od *giuppa*, *giubba* z ar. *ğubba* 'svrchní oděv s dlouhými rukávy'. Viz i →šuba.

**žurnál** '(ilustrovaný) časopis', žurnalista, žurnalistka, žurnalistický, žurnalistika. Přejato (případně přes něm. *Journal*) z fr. *journal* 'deník, časopis' od *jour* 'den' z lat. *diurnus* 'denní' od *dies* 'den'.

**žůžlat** expr. Expr. útvar, jenž souvisí s dalšími expr. slovy na *žm-* či *žv-* (srov. →žmoulat, →žvanit, →žvást ap.), srov.

i u Jg doložené *žvižlat* (→žičlat).

**žůžo** ob. expr. 'báječný'. Expr. útvar asi k fr. *joujou* 'hezoučká věc, hračička' (vedle *jojo* 'hezoučký') expr. zdvojením k *jouer* 'hrát', *jeu* 'hra' od lat. *iocus* 'hra, žert'.

**žužu** 'druh měkkých bonbonů'. Z fr. *joujou*, viz →žůžo.

**žvanec** 'rozžvýkané sousto'. Od staršího *žvāti* 'žvýkat', viz →žvýkat.

**žvanit** hanl., žvanění, žvanil, prožvanit, vyžvanit. K staršímu a stč. *žvāti* 'žvýkat; žvanit, tlachat' (od slovesného subst. *žvání* 'žvanění, tlachání'), dále viz →žvýkat.

**žváro** ob. 'cigareta'. K slovům na *žv-* (srov. →žvanec, →žvýkat), zakončení zůstalo podle *cigáro*.

**žvást** hanl., žvástat. Zesilovací výrazy k →žvanit.

**žvatlat**, žvatlavý. K staršímu *žvāti* 'žvanit, tlachat', dále viz →žvýkat.

**žvýkat**, žvýkáci, žvýkačka, ožvýkat, přežvýkat, přežvýkavec, rozžvýkat, sežvýkat. Odvozeno asi od subst. *žvyk* (u Jg 'chuchvalec, který u dobytka po žrádle zůstává v ústech') a to pak od stč. *žvāti* (1.os.přít. *žužu*) 'žvýkat; žvanit, tlachat'. P. *žuć*, r. *ževát*. Psl. \**žvati* (1.os.přít. \**žužę*) je příbuzné s lit. *ži-áunos* 'žábry', lot. *žaunāt* 'hodně jíst', něm. *kauen* 'žvýkat', angl. *chew*, nper. *jāviden* tv., vše nejspíš z ie. \**ǵ(i)eu-* 'žvýkat' (A1, B3, B2). Srov. →žvanit, →žvanec, →žvatlat, →žváro.